JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL

CZINE MIHÁLY
TANULMÁNYA
A NYUGATRÓL

•

NAGY L. SÁNDOR:
TAVASZTÓL ŐSZIG
A SZOVJETUNIÓBAN

ILLÉS ENDRE:
STENDHAL MŰHELYÉBEN

TAKÁTS GYULA:
BOLGÁR MOZAIK

SZARAJEVÓ POÉZISE

VUJICSICS D. SZTOJÁN:
A MAI SZERB
ÉS HORVÁT DRÁMA

GÁL ISTVÁN:
BABITS ÉS DUČIĆ

•

JEGYZETEK, KRITIKÁK A MAI
JUGOSZLÁVIAI, ROMÁNIAI
ÉS CSEHSZLOVÁKIAI
MAGYAR IRODALOMRÓL

•

VÁSÁRHELYI GYŐZŐ KÉPEI

1

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI

ANGYAL ENDRE
BENKŐ ÁKOS
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
CSUKA ZOLTÁN
DÉVÉNYI IVÁN
GÁL ISTVÁN
GORAN DJAPIĆ
GÖRÖMBEI ANDRÁS
HAMZA HUMO
HOLTI MÁRIA
ILLÉS ENDRE
IVO ANDRIĆ
KOCZOGH ÁKOS
MARAFKÓ LÁSZLÓ
NAGY L. SÁNDOR
NAZMI-DEDE
NYERGES ANDRÁS
PÁLYI ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SÁNI
TAKÁTS GYULA
TEVEKULI-DEDE
TÓTH KÁROLY
VUJICSICS D. SZTOJÁN

KÉPEK:

MARTYN FERENC
TAKÁTS GYULA
VÁSÁRHELYI GYÖZŐ

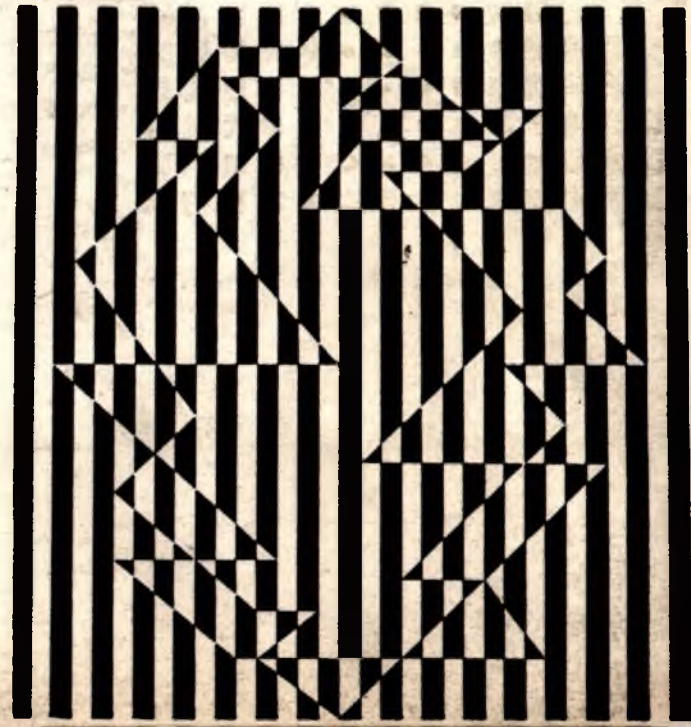

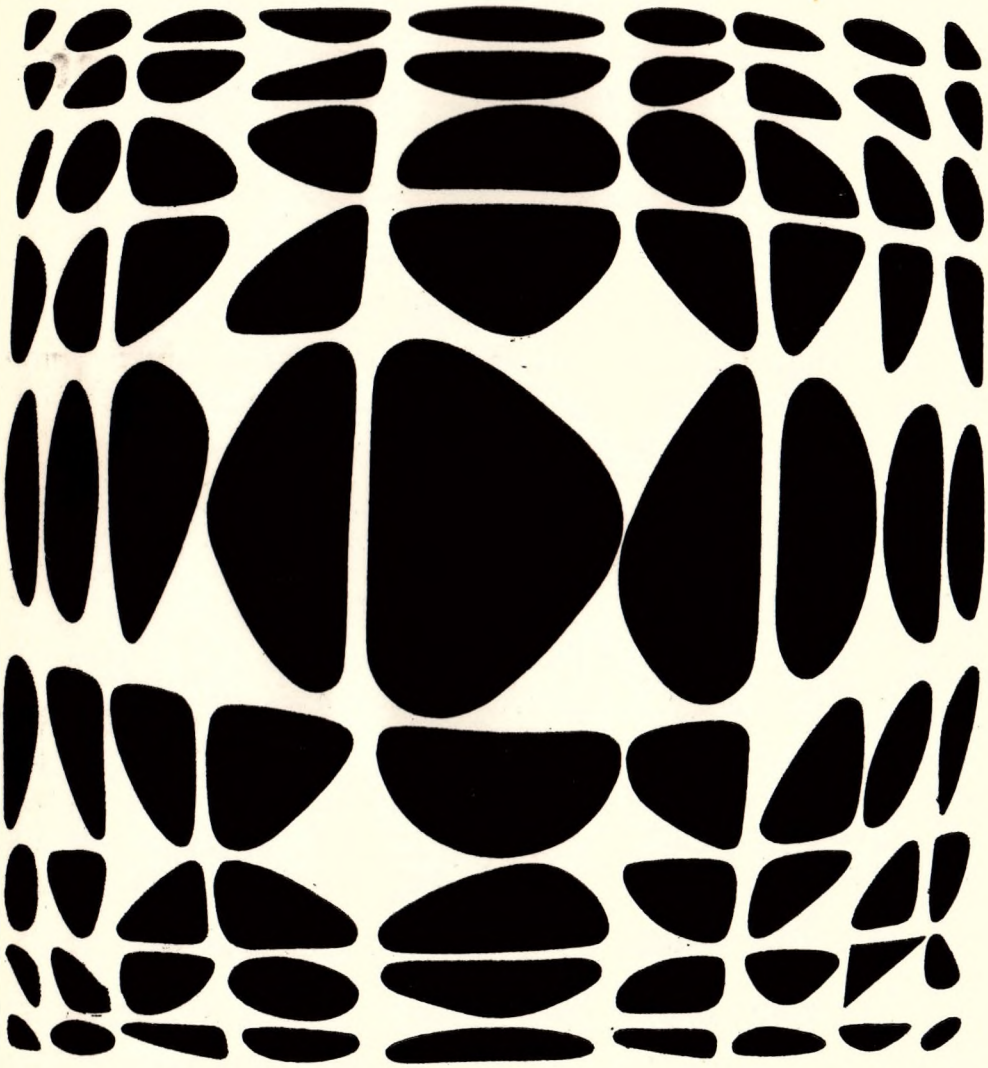

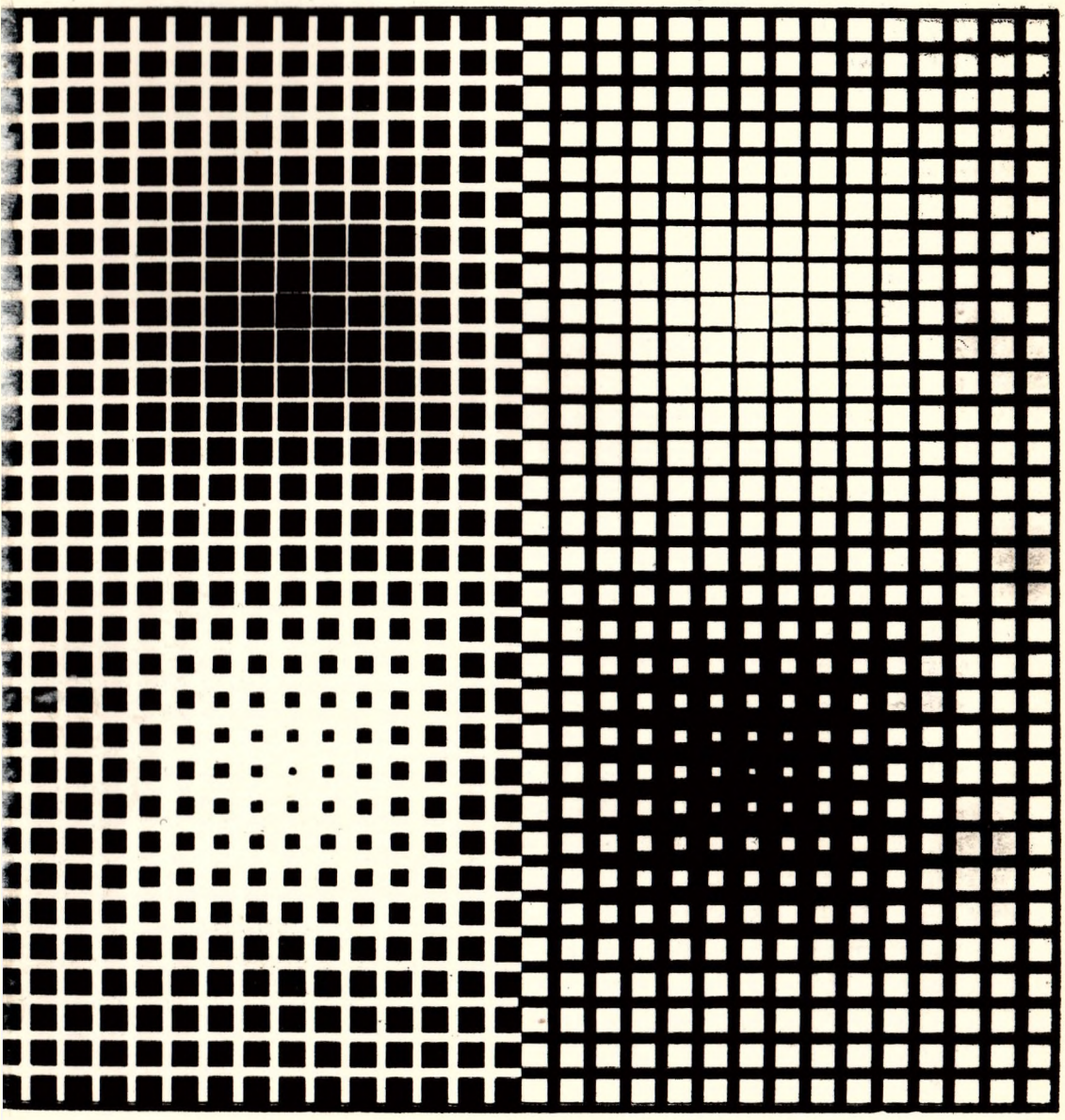

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM 1969. JANUÁR

TARTALOM

Évfordulók vonzásában – – – – – – – – – – – – 3
CZINE MIHÁLY: A modern polgári irodalom kibontakozása. 1905–1918 (tanulmány) – – – – – – – – – – – 4
NYERGES ANDRÁS: Őrszem (vers) – – – – – – – – 18

*

NAGY L. SÁNDOR: Tavasztól őszig a Szovjetunióban – – – 20
ILLÉS ENDRE: Stendhal műhelyében – – – – – – – – 26
TAKÁTS GYULA: Bolgár mozaik – – – – – – – – – – 34

*

SZARAJEVÓ POÉZISE *(Csuka Zoltán* bevezetője és fordításai) – 41
Sani: A kedves bájai (vers)
Tevekuli-Dede: Üzenet (vers)
Nazmi-Dede: Választás (vers)
Ivo Andrič: Pillantás Szarajevóra (részletek)
Szarajevói szefard románc
Hamza Humo: Hamza (vers)
Goran Djapič: Ki van közelebb a Naphoz? (vers)
A három talizmán (népköltés)
VUJICSICS D. SZTOJÁN: Dráma és valóság *(Pillantás a mai szerb és horvát drámairodalomra)* – – – – – – – – – – 52
GÁL ISTVÁN: Babits és Dučič – – – – – – – – – – 60
ANGYAL ENDRE: Milos Crnjanski: Örökös vándorlás – – – 62
CSUKA ZOLTÁN: Fehér Ferenc válogatott versei makedon nyelven 63
BENKŐ ÁKOS: Arcképvázlat Varga Zoltánról – – – – – 65
CSUKA ZOLTÁN: Sulhóf József: Egyetlen pillanat – – – – 69
PÁLYI ANDRÁS: Major Nándor: Büntetés – – – – – – 71
HOLTI MÁRIA: Zsoltárosan (vers) – – – – – – – – 73

*

POMOGÁTS BÉLA: Egy év a romániai magyar irodalom életében 75
KOCZOGH ÁKOS: Magyar költők Romániából *(Szemlér Ferenc és Szabédi László)* – – – – – – – – – – – – – 79
RÓNAY LÁSZLÓ: Pomogáts Béla: Kuncz Aladár – – – – – 82

*

MARAFKÓ LÁSZLÓ: Vox humana – – – – – – – – – 84
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Dobos László: Földönfutók – – – – 86
TÓTH KÁROLY: Zs. Nagy Lajos: Tériszony – – – – – – 88

*

CSORBA GYŐZŐ: A műfordítás „tankönyve" *(Szabó Ede: A műfordítás)* – – – – – – – – – – – – – – – 89
DÉVÉNYI IVÁN: Rónay György: Műfordítás közben – – – – 91

*

A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – – 93

KÉPEK

MARTYN FERENC rajzai – – – – 25, 33, 44, 51, 81, 83
TAKÁTS GYULA rajzai – – – – – – – – – – 35, 40
A borítón és műmellékleten *Vásárhelyi Győző*nek (Victor Vasarely) szülővárosa, Pécs Modern Magyar Képtára részére ajándékozott műveiből: Zebres 1939–56, Yapura 1951–64, Novae 1959–67, Payta 1955–67 *(borítón)*, Encelade 1956–62, Aitai 1955–67, Zint 1952–64, Tlinko 1955–61 *(műmellékleten)*.

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

68-6302 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Évfordulók vonzásában,

nemzetet és emberiséget formáló félszázadnyi múltra emlékezve keressük a példákat és a törvényeket: a kavargásból a maradandót, az elszállt időből a jövőbe építhetőt. A Tanácsköztársaságot érlelő hónapok évfordulóján ebben a számunkban a hazafiság és az internacionalizmus eszméjét szeretnénk felmutatni, természetes összhangban folyóiratunk korábbi törekvéseivel, kialakult érdeklődési körével és munkatársi bázisával.

Czine Mihály tanulmánya, melyet lapunk élére helyeztünk, a Tanácsköztársaságot megelőző irodalmi periódusról nyújt képet. Írása részlet egy külföldieknek szánt magyar irodalomtörténetből. A Nyugat mozgalmának felidézésével Ady emléke előtt is tisztelegni kívánunk, következő számainkban – Czine Mihály tanulmányának további részleteivel – Adynak és harcostársainak portréját is bemutatjuk.

Ady emlékezetéhez is méltónak érezzük, hogy számunkban folyóiratunk világirodalmi, elsősorban a környező országok kultúrája iránti érdeklődését állítjuk a középpontba. Szovjet, francia, és bolgár tárgyú írás mellett – hagyományainknak megfelelően – több helyet szenteltünk a jugoszláviai irodalomnak. A Szarajevó poézise ciklusa a Život című szarajevói folyóirattal néhány éve kialakított kapcsolatunk újabb eredményeként, főbb munkatársainak korábbi bemutatása után most a Péccsel rokon városhoz fűződő irodalomból adunk ízelítőt. Közlésünkkel egyidőben a Život Pécs poézisét mutatja be.

A jugoszláviai, a romániai és a csehszlovákiai magyar irodalommal foglalkozó írásaink szerény dokumentumai kívánnak lenni az egyetemes magyar irodalom iránti kötelességérzetünknek s megalapozói az eddiginél rendszeresebb, alaposabb kritikai munkának.

Reménykedéssel és bizakodással ajánljuk számunkat olvasóink szeretetébe. Reménykedéssel, hogy a kimaradt szépirodalom helyébe került tanulmányok, jegyzetek is érdeklődést keltenek, hasznos gondolatokat mozdítanak, s bizakodással, hogy törekvéseink jó ügyet szolgálnak és megértésre találnak.

CZINE MIHÁLY

A MODERN POLGÁRI IRODALOM KIBONTAKOZÁSA, 1905—1918

A SZÁZADELŐ MŰVÉSZI TÖREKVÉSEI

Az új század szomorú állapotban találta a magyar irodalmat. Az 1880-as évek nagy kísérletei már letörtek, a nagyra vállalkozók legtöbbje fiatalon meghalt, vagy elnémult, az irodalom megújulása szinte reménytelennek látszott. A kor legmélyebben látó írója, Mikszáth Kálmán keserű iróniával állapította meg: mennyire elfordult a nap az irodalomtól. Régebben szinte babonás tisztelettel figyelte az ország közönsége az írókat, még köpenyeik színét is számon tartották; most regények jelenhetnek meg egyetlen visszhang nélkül. A lapokat már nem írók, inkább üzletemberek és riporterek csinálják; író csak annyi van a lapok körül, „ahogy minden háznál meghagynak egy-két házi macskát, ami ezen kívül macska van, az a vízbe fojtandó." Az irodalom állapotát elhagyott, bozóttal, dudvával benőtt kerthez látta hasonlatosnak, aminek a kerítése bedőlt, s amelyben nem ültet, nem öntöz és nem gyomlál senki. Kritika nincs, visszhang nincs. Csak némaság. Körös-körül.

Mikszáth keserű-tréfás rajzánál is szomorúbbnak látták az irodalom állapotát az induló fiatalok. A huszonegy esztendős Móricz Zsigmond, a magyar próza jövendőbeli kiteljesítője, a századforduló pillanatában, mikor körülnéz a főváros irodalmában, úgy érzi, mindent avar borít. Legnívósabb folyóiratnak az Új Idők számít, a magyar úri családok számára szerkesztett lap . . . Az irodalmi életet Prém József neve karakterizálta – ma már a neve is feledett –, az akadémia az ő patetikus drámáit jutalmazta, s Lampérth Géza és Jakab Ödön epigon líráját koszorúzták . . . Szürkék és tehetségtelenek iskola könyv poézise volt a színen, önképző köri verselmények. Az irodalmi társaságok üres teremben üléseznek, nyugdíjasok hallgatják a nyugdíjasok felolvasását . . . A tegnapi nagyok, Jókai, Mikszáth „mint az utolsó bölények a kiirtásra rendelt rengetegben . . . S kint, az élet rétjén lebunkózottak tetemei, Reviczky hullája, Vajda János erdei ágakra kifeszített bőre, Tolnai Lajos börtönből alig menthetett rosszhírű cégére . . . s a bélyegesek, az újrágok által felfalt talentumok külön szektája, Ignotus izzása, a Bródy Sándor új utakon csatázó hallatlan erőfeszítése, valami új Szépért, jóért, s igazért, aminek jönnie kellett, felszikrázó fényfoltok egy rothadó világ színén, amely még nem érett meg arra, hogy megteremje, s kidajkálja az újat."

Ezt az újat, bármily meglepő a fentebbi helyzetkép után, a század első két évtizede fényesen felnevelte. Ez a szomorú pontról indult két évtized a magyar művelődéstörténet egyik legszebb darabjává nemesedett. Annyi tehetség jelentkezett egyszerre az irodalomban, a művészetekben, mint korábban, a reformkori Magyarországot, 1848 nagy idejét kivéve, talán még soha. Mintha a fiatal Magyarország kora támadt volna újra. A húszévesek Európa hódítására indulnak. Mindent látni, mindent ismerni akarnak: pótolni a hiányokat, s élre kerülni a művészetekben. Csodálatos pillanat: minden egyszerre áramlik be a magyar kultúrába, a jelen és a közelmúlt ötven esztendejének európai irányai és művei. Naturalizmus, impresszionizmus, szimbolizmus, pozitivizmus, neokantizmus, marxizmus; Baudelaire, Flaubert, Dosztojevszkij, Ibsen, Maeterlinck; Nietzsche, Freud, Bergson, Marx, Stirner – a fiatalok mindenre és mindenkire kíváncsiak. Különösebb válogatás nélkül olvasnak mindenkit és mindent; egyelőre nem is igen értékelnek, csak befogadnak. Krisztus és Platon, Marx és Nietzsche békén megfér egymás mellett; egyikre sem esküsznek egészen és soha-

sem tartósan. Alaposan nem is ismerik őket, mindegyikből csak a maguk törekvéséhez keresnek bátorítást. A költőnek készülő egyetemisták például Nietzsche igazi arcából szinte semmit sem láttak, de gyakran hivatkoztak rá, s a maguk igazához találtak belőle bőséges ösztönzést: minden ember magában hordja az istent, mindent felül kell vizsgálni és új művészetet kell teremteni.

Akik ezt az új művészetet megteremtik, jórészt vidékről jönnek a fővárosba. A század első éveiben még többnyire a főiskolák padjaiban ülnek. Bartók Béla, a jövendő nagy muzsikusa, 1899-ben jön a Zeneakadémiára, a következő esztendőben Kodály Zoltán. Kaffka Margit most készül tanári vizsgára, Medgyessy Ferenc az orvoskaron próbálkozik, Nagy Lajos, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Balázs Béla, Tóth Árpád a bölcsészkar hallgatója. A párisi École Normale Superieure mintájára frissen szervezett (1895) Eötvös Kollégiumban most tanul az első nagy nemzedék: Horváth János, Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Laczkó Géza és Kuncz Aladár. Az egyetem stílusgyakorlatán, Négyesy szemináriumán pedig felvonul szinte minden tehetsége a korabeli ifjúságnak és jövendőnek. Felolvastak ott mindent, verset és prózát, szonettet és Hamlet-tanulmányt, naturalista novellát és teozófiai értekezést. „Ezeken az irodalmi tornákon – emlékszik vissza Kosztolányi Dezső, az egyik résztvevő – seregszemlére vonul föl az akkori ifjúság, teljes számban és teljes fegyverzetben. Az előadó terem a második emelet sarkában zsúfolásig megtelt, s a lépcsőzetesen emelkedő padokban érdekes fejek tünedeznek fel – aki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori fiatalságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét. Kürtőkalapos világfiak jönnek ide, elefántcsontfogantyús sétabottal, széplelkek, merészen öltöző lányok társaságában, tolsztojánusok, akik Krisztus-szakállat, hátrafésült nagy hajat viselnek és bőrsarujukból mezítelen sarkuk kandikál ki, piros nyakkendős szocialisták, akiknek a Marseillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként Schmidt Jenőt hallgatták, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szívnak. Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint világfelforgató jelszót." Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Oláh Gábor, Gábor Andor, Pogány József, Benedek Marcell, Csáth Géza ül többek között ezekben a padokban; későbbi írók, költők, szerkesztők, tudósok és népbiztosok.

Nem kereste még ifjúság lázasabban talán sohasem a korszerűt, az újat. Szemmel tartották a külföldi irodalmi, filozófiai áramlatokat és természettudományos felfedezéseket. Voltak, kik hetekig csak kenyéren és szilván éltek, de – legalább a kakasülőről – minden operát és drámát megnéztek. A petrólámpás hónapos diákszobák irodalmi szeánszain, az utcákon és az egyetem folyosóin fél éjszakáig vitáztak Nietzschéről, Spinózáról, Verlaine-ről és a felsőbb matematikáról. Sokat hittek és mindent mertek: a diák Balázs Béla a főpap Prohászkával vitázott a vallás és művészet értékéről, Oláh Gábor néhány társával gyalog vágott neki Párizsnak, három tizenkilenc éves egyetemi hallgató – Bánóczy László, Benedek Marcell és Lukács György egy új színpadot teremtett, a Tháliát, Antoine párizsi, s főként Brahm berlini szabad színpadára rezonálva, Hauptmann s Ibsen műveket mutattak be –, és először a magyar művelődés történetében – munkáselőadásokat is rendeztek.

A zenében és a képzőművészetben is megújulás igérkezett. Bartók és Kodály 1905-ben indult a kallódó népzenei kincs felgyűjtésére, azzal a szándékkal, hogy az idegen minták után induló magyar műzenét visszakanyarítsák a népi talajra, s a népi és európai hagyományt gyökerénél összekapcsolva, s a zenei formalizmussal szakítva, a modernség és magyarság egységében teremtsenek korszerű muzsikát. A festészetben Szinyei, Csók, Kernstock és Rippl-Rónai művészete most bontakozik legszínesebben, az építészetben is egy új nemzedék indul. Lechner Ödön a szecesszió díszítő lehetőségein belül, magyar népi motívumokból próbál új stílust teremteni. Törekvései nyomán egész iskola alakul. (Lajta Béla, Kozma Lajos, Kós Károly, Wigand Ede). Lajta Béla innen indulva, az anyag-szerkezet-funkció egységének elvét szem előtt tartva, már a tízes években eljut a modern építészethez, a nyugat-európaiakkal egyidőben.

Az újságírásban is kedvezőbb jelek mutatkoznak. Az irodalom és újságírás vadházassága még mindig tart – az írónak ha élni akart, értenie kellett az újságíráshoz vagy a lóversenyhez, hogy az itt szerzett pénzen irodalmi ambícióinak is élhessen –, de a helyzet valamelyest mégis javult. 1906-ban 1878 lap jelent meg Magyarországon, 75%-kal több, mint öt esztendővel korábban. Budapestnek több napilapja volt (39), mint Londonnak (25) vagy Bécsnek (24). S legalább az újságok némelyike helyet adott a jó irodalomnak is (Budapesti Napló), s módot az írói készülődésre. Volt szerkesztőség, amelyben egyidőben dolgozott Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Biró Lajos és Kabos Ede, s ahol egyik asztalnál Csáth Géza Wagnert és Puccinit fütyörészett, a másiknál meg Herbert Spencerről, Nietzschéről meg Dosztojevszkijről vitatkoztak a novellistáknak indulók.

A művészetekben felerősödő nyugtalanság és útkeresés a társadalmi-politikai változásokat jelezte. A ferencjózsefi áporodott béke mélyén robbanások készülődtek. A régi, monarchiabeli világ változatlanul nem maradhatott. A felszín még szépen mutatott, a millennium hamis fényei még kápráztattak – Budapest ebben az időben lett világvárossá –, de az országból évente százezrek vándoroltak el – az első világháborúig mintegy másfélmillióan – a több kenyér és nagyobb jog reményében. A középosztály összetétele megváltozott, részben az asszimiláció útján, a proletáriátus osztályként, külön politikai elképzeléssel lépett a porondra, s a nemzetiségek jogaik érvényesítését követelték. Minden változásért kiáltott. A politika középpontjában, mint Kelet-Európa legtöbb országában, még a megoldatlan nemzeti kérdés állt, s a feudális maradványok végleges felszámolása, de a polgári nemzeti irányzatok mellett tért hódított a szocializmus is. Kiegyenesített kasszák, tüntetések és sztrájkok jelezték az idő érését. 1905-ben, s 1912-ben már forradalmivá vált a helyzet, 1918-ban a polgári forradalom, 1919-ben a szocialista forradalom győzedelmeskedett – s bukott el Magyarországon. Ez a másfél évtized Magyarországon, mint Révai József fogalmazta, a forradalom érlelődésének és elvetélődésének az ideje.

A kornak ez a kettős, forradalmat érlelő, és a forradalmat elvetélő jellege magyarázza a szellemi-irodalmi élet sok-sok ellentétes jelenségét. A konzervatívok az idő minden áron való megkötésére törekedtek, minden új eszmével, ízléssel konokan szembehelyezkedve; a forradalmi hevületűek minden áron újat akartak. A konzervatívok a változástól a nemzet életét féltették, a progresszívek az újtól a nemzet megváltását remélték. Az újat a progresszívek is más-más módon képzelték. Voltak, akik a kapitalizmusnak akartak csak nagyobb teret, az Osztrák–Magyar Monarchián belül a magyar burzsoáziának nagyobb részesedést, mások nemzeti függetlenségről, a kelet-európai népekkel való szövetségről álmodoztak, vagy már a szocializmust érezték közelesen megvalósíthatónak. Politikai megfogalmazásban a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Polgári Radikális Párt programja jelzi leginkább a különféle progresszív elgondolásokat; Károlyi Mihály, Szabó Ervin és Jászi Oszkár írásai. A századelő politikai gondolkodói közül nekik volt legnagyobb hatásuk az értelmiség gondolatvilágára. Károlyi a kossuthi függetlenségi gondolatot – az Ausztriától való függetlenedést – szociális elképzelésekkel töltötte – ő osztott parasztnak először földet Magyarországon –, Szabó Ervin a marxizmus igazságait közvetítette. A szocialista gondolatot ő képviselte legszínvonalasabban; az antimilitarista fiatal írók az ő köréből indultak. Az eszméltetésben a polgári radikális Jászi Oszkárnak volt a legnagyobb szerepe. Ő volt – a Herbert Spencerre tekintő tudós – a nagy ébresztő: korszerű gondolkodást követelt, polgári átalakulást, a feudális maradványok eltakarítását sürgette, s a kelet-európai népekkel való szövetséget és együttműködést. Társadalomtudományi folyóiratát, a Huszadik Századot, ezeknek az eszméknek a jegyében szerkesztette (1900–1919). Ezekkel az eszmékkel volt hatással a kor magyar íróira, Adyra is, s általában a radikális értelmiség gondolkodására. A Huszadik Század körül csoportosult a kor legtöbb haladó tudósa és politikusa. Nemigen volt olyan korszerű eszme a korban, amelynek a Huszadik Század hangot ne adott volna. Még

a marxizmust is ez a polgári radikális folyóirat közvetítette legeredményesebben, a polgári radikalizmus gondolatvilágán keresztül, sokszor biológiai, darwinista és evolucionista elemekkel színezetten.

A kor kettős – forradalmat érlelő és forradalmat letörő – jellege a polgári radikalizmus irányába tájékozódók útját is többféleképpen befolyásolta. Egyeseket a forradalmi helyzet átélése forradalmi demokratává érlelt, sőt szocialista forradalmárrá. A forradalom sorozatos letörése másokkal letétette a fegyvert. Ezért volt a korban annyi pálfordulás: radikális harcosként indulók – olykor írók is – kormánypárti publicistává váltak, vagy a megelégedett polgárság szórakoztatására szegődtek.

Az irodalom, mint jeleztük, a társadalmi-politikai változásnak volt a kísérője, illetve több vonatkozásban az előre jelzője. A századforduló táján két polgári törekvés élt egymás mellett, mindkettő ellenzékben a nagybirtok és nagytőke szövetségével. Az egyik csoport, bankárok, gyárosok, kereskedők, polgárok méltányos részt követeltek a félfeudális hatalmasaktól, a gazdasági helyzetüknek megfelelő részt politikai, közjogi és kulturális területen. Liberálisok voltak, végső célnak a polgári demokráciát tekintették. A másik csoport, közép- és kispolgárokból, s főként értelmiségből verbuválódott. Nem érték be a kompromisszummal, gyorsabb ütemű polgárosodást követeltek, a polgári radikalizmus alapjáról, olykor a paraszti kérdések megoldását is sürgetve. Az irodalom mind a kétféle polgári törekvést tükrözte. A Hét – Kis József folyóirata – még beérte a burzsoázia és a feudalizmus kompromisszumával, a nemesi-vidéki irodalmat hagyta, csak a városi polgári irodalomnak is képviseletet akart. Az Új Idők, Herczeg Ferenc folyóirata, más oldalról kiindulva hasonló kompromisszumra törekedett. A dzsentri folyóirataként indult, de mivel a dzsentri útját is a polgárosodásban látta, méltányos volt a polgári irodalmi törekvésekkel szemben is, bizonyos határig. Ez magyarázza, hogy a két folyóirat munkatársi gárdája az első időkben csaknem azonos.

S ez a magyarázata annak is, hogy az új században induló fiatalok, legalábbis a radikálisabbak, egyik folyóiratban sem találják igazi otthonukat. Ők már kevésbé elégednek meg a kompromisszummal, különösen művészi téren. A konzervativizmussal szembefordulva csak az újnak, csak a modern polgári művészetnek látják a létjogosultságát. Ezért kísérleteznek évről évre saját fórum megteremtésével.

Az új évszázadban nem múlik el esztendő folyóirat-indítás, vagy legalábbis folyóiratindításra való felhívás nélkül. 1900-ban indul az Új Magyar Szemle, 1902-ben a Magyar Géniusz, 1903-ban a Jövendő. A virágfakadás 1904-ben indul, a Figyelő 1905-ben, a Szerda 1906-ban. A folyóiratokat fenntartani persze, csak rövid ideig sikerül, legtöbbjük pár szám után megszűnik, elsősorban anyagi feltételek híján. Írók már volnának, de az olvasóközönség gyenge, folyóiratoknak még kevés az olvasója. Ha a munkatársak által összeadott pénz elfogy, vagy a mecénás félreáll: a lap kényszerűen megszűnik, s fogalmazhatják az újabb előfizetői felhívásokat.

Határozott programja nincs még a tábor-teremtő kísérleteknek, de a fejlődés iránya már tisztán látható. A Figyelő pl. világirodalom egyes neves íróin túl a nagy európai eszmeáramlatokra is figyel, a naturalizmusra, a szimbolizmusra, Nietzschére, a modern olasz regényről és az irodalomtörténet elméletéről értekezik, s rendszeresen feldolgozzák, számról számra a kortársi haladó nyugat-európai folyóiratokat, a Die Neue Rundschau-t, a Mercure de France-t, az Il Marzocco-t, a Revue Bleu-t; vagyis az egyoldalú német–osztrák orientáción túllépve tágasabb európai horizontra figyelnek.

Itt, ezekben a néhány számot élő, tiszavirág életű folyóiratokban gyülekeznek a majdani nagy alkotók, lírikusok, költők és szerkesztők, többek között Ady Endre, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula és Osvát Ernő: az új irodalom vezérkara szinte teljes számban.

Még a vidéki városokban is fények gyúlnak: Nagyváradon, az élénk szellemű kereskedő-iparos városban – Körösparti Párizsként emlegették akkortájt – nyolc fiatal író, jórészt vidéki tanárok, antológiát jelentetett meg. Új, modern verseket, a fennálló viszonyokkal elégedetlenkedve, s tudatosítva az olvasókban, hogy az iroda-

lom kérdései politikai kérdések is. Már az antológia címe – Holnap – is a jövőt idézte: munkatársai között Ady Endre és Balázs Béla mellett az akkor még vidéken tanároskodó Juhász Gyula és Babits Mihály is ott van.

Megújulással biztató jelek voltak hát bőven. A tehetségek sűrű rajokban jöttek, az idő lázas volt, de a megújulás még mindig nem volt bizonyosság. Éppen akkortájt – 1905 körül – adta fel a reménytelennek érzett harcot Bródy Sándor, az előző nemzedék, a nyolcvanas években indult nemzedék legmerészebb lázadója, s kezdte puhán fogni a tollat, igazodva a megelégedett polgárság ízléséhez. Félős volt, hogy a fiatalok is letörnek, elakadnak, s önmaguk töredékévé válnak. „Sehol több tehetség el nem pusztul – jellemezte a helyzetet Osvát Ernő egyik 1905-ös cikkében –, mint Magyarországon. És elpusztulnak nem munka közben, nem lázban, nem az energiák halálos tusájában – elpusztulnak pihenő férfikarral, mielőtt a fejlődés-homály útját elhagynák, nyomtalanul és csak kevesektől észrevéve, mintha csak vázlatoknak születtek volna. Magyarország a teremtésnek egy olyan vázlatkönyve: egy gyönyörű, nagy márványhegység, reliefekkel, kiugró fejekkel, karokkal, emberrészletekkel à la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket: a körülmények nyomása és valami zsibbasztó varázslat megköti őket . . ."

Osvát nemcsak a körülményeket okolja a félbenmaradásért, az író felelősségét, a harcról való korai lemondást is szóvá teszi, „az öngyilkos közönyt", mely a temetőknek egy egész passzív arisztokráciát adott". Osvát írói komolyságot, küzdést kért az íróktól, s újra és újra próbálkozott egy olyan fórum megteremtésével – a Figyelő és a Szerda bukása után is – mindkét folyóiratban nagy szerepe volt Osvátnak –, amely teret és módot ad minden egyéniségnek a küzdelemre és tehetsége kibontakoztatására.

A NYUGAT INDULÁSA

Ilyen fórummá vált az 1908-ban megindított Nyugat. Harminchárom esztendőn keresztül jelent meg (1908–1941), az egyik leghosszabb életű s a legtöbb író kibontakozásának teret adó magyar szépirodalmi folyóirat volt. Teremtő korszak, szabad liget, amelyben minden madár szabadon énekelhetett. Teremtő évtizedek jöttek. Különösen az első évtizede volt termékeny a folyóiratnak. A Nyugatban született meg a modern magyar irodalom. A folyóirat címében (Nyugat) jelezte a tájékozódás irányát: a polgárosult Nyugatra ügyelnek elsősorban, az európai polgári eszmeáramlatokra, s a magyar kultúrát, irodalmat a nemzeti hiúság túlzásai nélkül, világirodalmi mértékkel szeretnék mérni.

Nem kozmopolitizmust jelentett ez a tájékozódás, hanem a korszerűség és a helyes mérték keresését. Ignotus, a folyóirat főszerkesztője a *Kelet Népe* címmel fejti ki a Nyugat programját. Annak a Széchenyinek, a polgárosodás nagy harcosának az azonos című könyvére utal a címben, aki Nyugatra ment és onnan hozta eszméit és példáit a magyar polgárosodás számára.

Egy Budapesten szereplő finn színtársulat vendégjátékával kapcsolatosan veti fel a kis népek saját kultúrájukhoz való ragaszkodásának a kérdését. „Az idegen ám ne tudja, hogy miért csügg ez a maroknyi nép az életen. Az idegennek ám legyen igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivalója, s legvadabb erőfeszítésének sincs több foganatja, minthogy későn és tökéletlen mégegyszer-megcsinálja, amit egyebütt már el is felejtettek. A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen. Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja: megrontóihoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. Lehet, hogy amit érte tesznek fitymálja, s maga is vak az iránt, ami kebeléből sarjad. Lehet állhatatlan, lehet jó sorban elkapatott, balszerencsében ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinyessége, legyen számítása a maga helyzete felől. Vigyázzon

arra, hogy meg ne szólják, értesse meg amit csak maga ért, s amit magának nem kíván, ne tegye felebarátjának. De ahhoz, hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert köszönni életét is csak magának köszönheti . . . Érjen el többet vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és idegen ne legyen semmitől. A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinyességében talán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik . . . Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégiscsak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagy világon más nincsen számára, ez a nagyvilág mégiscsak az önnön biztonsága őrálló helye gyanánt védje és bástyázza körül . . ."

A „lenni vagy nem lenni" kérdésén tűnődik ez a program, egy kis nép irodalmát illetően. Ignotus fogalmazta, de Ady vagy Móricz Zsigmond is írhatta volna, a magyarság kérdéseit leginkább szemmel tartó művészek. Elgondolása helyes: a nemzetiséghez ragaszkodva, a magyar irodalmat, a nemzeti értékeket, elfogultság nélkül, világirodalmi, abszolút mérték alá kívánja állítani.

A Nyugatot *Ignotus* (1869–1949) jelezte főszerkesztőként. Nyugtalan, sokfelé tájékozódó szellem volt, korábban maga is új utakat kereső költő és novellista. Művészi érzékenységét és tapasztalatait a Nyugatban kritikusként gyümölcsöztette. Bár senkit sem értett igazán a legjelentősebbek közül, de mindenkit érteni akart és minden tehetségnek helyet biztosítani. Ezért találhatta meg benne a Nyugat sokfajta egyéniséget és törekvést egybefogó fóruma a legjobban megfelelő kritikust. Ignotus alapvető elvként a művész szabadságát vallotta: „Az írónak, a művésznek mindent szabad, ha meg tudja csinálni." A művészetben a modernség s a forradalom az ő felfogásában sohasem jelentett egyebet, mint újra meg újra biztosítani a művészet szabadságát „minden politikai vagy iskolai tolakodás ellen." A szubjektív, impresszionista kritikának volt a művelője, az eszméket felvető, de a megoldást nem feltétlenül kereső esszéizmusnak. A gondolat logikus kifejtését olykor hajlandó volt feláldozni az ötlet kedvéért.

Tájékozódása azért is maradt csonkább eredményű a tehetségénél. L'art pour l'art elvei, impresszióról impresszióra szökdelő élvezetvágya és öncélú szellemessége nem volt igazán megbízható iránytű. Tanulmánykötetében (*Olvasás közben*, 1906, *Kísérletek*, 1910) ma inkább csak a probléma megpendítését érezzük eredményesnek. De mindig fölényesen vívott, bátran hadakozva a konzervatív „perzekutor" esztétikával, s igazolva minden új törekvés és szín létjogosultságát. Ady és Móricz plebejus töltésű művészetét csakúgy, mint Szomory affektált szecesszionizmusát.

A Nyugat elképzelhetetlen lett volna Ignotus harcai nélkül, de hogy a Nyugat az új magyar irodalom kijegecesítő fóruma maradt, az igazi tehetségek kibontakoztatója, elsősorban *Osvát Ernő* érdeme (1876–1929). A magyar polgári irodalomban talán ő volt a legnagyobb szerkesztő. Műfaja, „létformája" volt a szerkesztés: személyes szépirodalmi terveiről lemondva, életét építette a Nyugat sorakozó évfolyamaiba. Kritikusnak igazában nem volt jelentős, esztétikai felfogása nem haladta meg Ignotus l'art pour l'art esztétizmusát, a legjelentősebb írókról, Adyról, Móriczról, Babitsról, Kosztolányiról sohasem írt – saját folyóiratában is csak egyetlen lapalji jegyzetet közölt –, de a tehetséget, az irodalmat szentségként tisztelte. Főpapja volt a magyar írásnak. Jelszavakkal nem lehetett meggyőzni, csak művekkel, s ha valakiben tehetséget érzett, azt nem hagyta elkallódni. Ő fedezte fel Móriczot egy eldugott szerkesztőségben, Babitsot egy vidéki tanári szobában, Tóth Árpádért, Kaffka Margitért harcolt, s az írók függetlenségét, a lap választott irányát a mecénásokkal szemben is megvédte. Ha ő nincs, talán a Nyugat is olyan folyóirattá vált volna, mint a Hét volt korábban: címlapján az előfizetőknek kedveskedve színésznők és versenyparipák fényképeit hozta volna, az utolsó lapokon meg konyharecepteket, s közbül a magas irodalom mellett talán olcsó publicisztikát is.

Osvát inkább erkölcsi tekintélyével és szerkesztői gyakorlatával irányította a Nyugatot, semmint elvi megfogalmazásaival. Olyan kritikusa nem volt a Nyugatnak, aki világosan felismerte volna a huszadik század irodalmi forradalmának okát és jelentőségét. Még olyan is kevés, aki a születő műveket pontosan mérlegelte volna. A filozófiai igényű kritikát a korban csak Lukács György és a fiatal Szabó Dezső művelte. Több kritikus kitűnően polemizált a konzervatív irodalommal, különösen Fenyő Miksa (1877–) aki a lap egyik szerkesztője volt és a lap anyagi fedezetének a megteremtéséről gondoskodott, és Hatvany Lajos (1880–1961), a Nyugat egyik mecénása és írója, – vagy föltétlen elismeréssel szóltak az új irodalomról. Jogosult volt a hódoló hangnem is: az abszolút elutasítást megengedhető volt abszolút elismeréssel egyensúlyozni.

Egy valaki volt, aki kritikusként is következetesen az irodalomtörténet higgadtságával és körültekintésével elemzett: *Schöpflin Aladár* (1872–1950). Schöpflint irodalomtörténeti tanulmányai vezették el a konzervatív irodalomtól az új irodalomhoz. Az új műveket az irodalom fejlődésébe ágyazva tárgyiasan elemezte, az irodalmi mozgalom és a társadalmi mozgalom közötti összefüggéseket szem előtt tartva. Szociológiai szempontjait meghaladta ugyan az idő, de megfigyelései és megállapításai jórészt ma is helytállóak. Kritikusi, irodalomtörténészi alázattal közeledett az írókhoz, nem önmagát akarta mutogatni, hanem az írót, a művet bemutatni. Művei, főként Ady-könyve *(Ady Endre,* 1934) és huszadik századi irodalomtörténete *(A magyar irodalom története a huszadik században,* 1937.) forrásértékűek.

A Nyugat tanulmányai, bár nem értek fel a Nyugat szépirodalmához, s nem tudták az új irodalom helyes értelmezését adni, mégis egy új irodalomszemléletet jelentettek. Helyesebben értelmezték a hagyományokat, tágasabb világirodalmi perspektívát adtak. Az új magyar irodalomtudomány részben a Nyugat lapjain, kritikusok és írók tudatosításán keresztül kezdett születni.

Az a kor, amely a Nyugat íróit formálja, politikai és művészi vonatkozásban talán minden korábbi időnél színesebb. Szinte már zűrzavaros. A régi politikai szövetségek fellazultak, a hagyományos államhatalmak az erőviszonyok új eldöntésére rendeződtek. Egy új osztály is lépett a történelem színpadára: a munkásság, a világ teljes megváltásának az igényével. Az új valóságélmény nyomán az ideológiákban is nagy a forrongás.

Nietzsche minden átvizsgálására biztat, Bergson filozófiájában fogódzót találnak a kor legkülönbözőbb művészi törekvései; Freud felfedezései az álom és az ösztönélet terén, Gustave Le Bon és Durkheim kezdeményezései a szociológiában és a tömeglélektanban új utak lehetőségét ígéri a keresőknek. Mintha teljesen visszakozna a természettudományos szemlélet; Mach és Avenarius egy új metafizika alapjait rakosgatják; – másfelől azonban Planck kvantum-elmélete és Einstein relativitás-elmélete a természettudományok fejlődéséhez ad máig ható lökést. S már írja műveit Lenin, amelyek majd a kor egész szemléletét átalakítják; s 1905-ben az orosz proletariátus elérkezettnek látja az időt, hogy pontot tegyen az emberiség „előtörténetére."

E nagy zajlásnak talán a művészi vetülete a legszínesebb. A festészet Courbet realizmusától Monet impresszionizmusán keresztül az új század elejére Picasso kubista csendéletéig ér; 1896 és 1914 között Lyka Károly művészettörténész szerint a neoimpresszionizmus, postimpresszionizmus, futurizmus, taktilizmus, expresszionizmus és a konstruktivizmus próbál zászlót bontani a festészetben. Majdnem ugyanennyi törekvés a szobrászatban és az építészetben. A zenében – csak a legnagyobbakat tekintve – Strauss, Debussy, Ravel, Schönberg és Sztravinskij keresi az új kifejezési lehetőségeket. Az irodalomban szinte lehetetlen az eligazodás, elvek, törekvések, iskolák, irányok – naturalizmus, szimbolizmus, impresszionizmus, vitalizmus mindenféle árnyalatai – a legszeszélyesebben kavarognak. Most játszódik le a „regény forradalma". S a nagy zűrzavarban már megvan a majdan legszilárdabbnak bizonyuló pont, a szocialista irodalom első remeke: Gorkij *Anyája* is (1906).

A magyar szellemi életben ez a sok új egyszerre hat a század elején, összetorlódva azzal, ami Európában a XIX. század második felében számított igazában csak

újnak. Bergson, Nietzsche és Freud, a szubjektivizmus és a miszticizmus irányába ható XX. századi ösztönzésekkel egyidejűleg érvényesül a XX. század pozitivizmusának és természettudományosságának a sugallata is. Comte, Renan, Spencer, Darwin és Häeckel csakúgy kedves olvasmány, mint Nietzsche, Bergson és Freud. Különféle művészi elképzelésekhez adnak sugallatot egyidejűleg a különböző olvasmányok: realista és irreális irányú keresésre, az alkat és a vállalt feladat szerint. Innen is magyarázható az a különös jelenség, hogy a Nyugatban egyszerre van jelen a szubjektivizmus szelleme és a társadalmi forradalom gondolata. Racionalista politikai radikalizmus és misztikus költői irrealitás egy-egy alkotóban békésen megfért, akárcsak a forradalmi szerepre készülő fiatalok tudatában Krisztus és Marx egymás mellett. Antagonisztikus eszmetörténeti áramlatok találkoznak a század eleji magyar irodalmi forrongásban: a pozitivizmus, a természettudományos világnézet, és a századforduló új romanticizmusa, s új metafizikája.

Új művészi lehetőségek fakadnak ebből az összetorlódásból. Az elkésett ütemeket egyszerre akarják behozni, Arany János népiességétől a szimbolista-impresszionista költészetig, Jókai romantikájától az időt dallamosító prózáig ugorva.

Az Európában évtizedek során egymást váltó irányzatokat egyszerre akarják meghonosítani, illetve gyümölcsöztetni a magyar irodalomban. Változatos kísérletek és keveredések születnek ebből a történelmi helyzetből és feladatból, a naturalizmus, a realizmus, a szimbolizmus, az impresszionizmus és a szecesszió, sőt már az avantgard magyar változatai is. Nincs egységes stílusiránya a kornak, ezt a sokféle elemet hordozó stílust a „stílromantika" fogalmával szokták leginkább jelezni.

Rokonjelenség volt a képzőművészetben is: szecesszió, impresszionista és konstruktivista irányok torlódtak egymásba. A naturalista, s impresszionista iskola művészei (Ferenczy, Rippl-Rónai) még termékenyek, de 1909-ben az Impresszionisták és Naturalisták Köréből már Cézanne-ra tekintve válik ki egy csoport, a Nyolcak társasága (Kernstok, Márffy, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos stb.) Más stílusnak is vannak hívei: Tornyai János Munkácsy „romantikus realizmusának" az örökségét vállalja, Gulácsy Lajos az angol prerafaeliták módszerével kísérletezik, Nagy Balogh János művészete kubisztikusan színeződő, Csontváry vizionárius művészetében pedig szinte minden modern törekvés tükröződni látszik.

A NYUGAT LÍRÁJA

A lírában legtermékenyebbnek a szimbolizmus bizonyult. Komlós Aladár tanulmányai bizonyítják: ha más stílusirányzatokkal együtt is, ha rövid ideig is, szinte minden költő versében és ars poeticájában hagy valami nyomot az első világháború előtti esztendőkben. A mitologizálás, a finom előkelő érzelmek kultusza egy időben szinte belépőjegynek számított a költészet birodalmába. Modern költőnek Ady fellépése után (1906) néhány esztendeig elsősorban azokat tartották, akiket a szimbolista hullám sodort.

Késői virágzása ez a szimbolizmusnak. Az 1910 körüli Európában a szimbolizmus már-már a múlté, a költészetben a futurizmus és expresszionizmus próbálja kimondani a következő szót. Azok útja is más irányba hajlik már, akik a szimbolizmustól indultak. Claudel költői eszközeit még a szimbolistáktól örökölt stílus jellemzi, de képei már inkább példázatok, Verhaeren az expresszív zaklatottságú szabadvers felé halad, s Apollinaire már a rejtelmet virágoztatja ki a versben, többet mondva el a kimondhatatlanból, mint amennyit a szimbolisták megsejthettek.

A monarchiában azonban a szimbolizmusnak épp ezekben az években alakul ki egy új változata, Rilke, Trakl, s bizonyos értelemben Franz Kafka műveiben. Mintha éreznék a közeli világomlást, azokat az erőket is, amelyek Közép-Európa sorsát a következő évtizedekben meg fogják határozni. Műveiket áthatja az ismeretlen veszélyektől és hatalmaktól való félelem és aggódás, s ez éppúgy jelentést ad a tárgyi világ képeinek, mint a szimbolista szemlélet és stílus. A magyar irodalomban ez a

változat alig hat közvetlenebbül, inkább Baudelaire és Verlaine felszabadító hatása érződik, s a második szimbolista nemzedékből Maeterlinckre és Samainre tekintenek leginkább, a németek közül – legalábbis Kosztolányi – Hofmansthalra és Rilkére. Bizonyára az ő példájuk nélkül is eljutott volna a magyar líra a szimbolizmushoz, illetve az impresszionizmushoz, – a befelé fordulás, a szubjektivizálódás már korábban, Vajdánál elkezdődött, Komjáthynál a francia szimbolizmussal egy időben, a francia szimbolisták ismerete nélkül jelentkezett a szimbolista látás, saját költői fejlődésének eredményeként –, a most közelebbről megismert szimbolizmus azonban felszabadítóan és a fejlődést gyorsítón hatott, különösen a másra vágyódó boldogtalanokra.

Mássá is lett, több vonatkozásban, mint a francia szimbolizmus. Komlós Aladár erről is ír. Mértéktartóbb. A végletesen absztrakt és ezoterikus Mallarmé és Valéry, s a téboly látomásait kereső Rimbaud idegenek maradtak a magyar követők számára. A szimbolizmusnak inkább csak az esztétikáját követték s nem a világnézetét. De azt sem mindenben. A könyvekből merített legendák felidézésétől, ami a franciáknál egy időben olyan divatos volt, tartózkodtak. Más lett a szimbolizmus funkciója is, mint Nyugaton. Nyugaton a szimbolizmust a polgári társadalomtól elforduló, de inkább a feudalizmus eszmevilágához vonzódó érzület teremtette meg. Magyarországon az antifeudális hevület keresett benne kifejezési lehetőséget. A nyugati szimbolisták kiábrándultságukban már-már a létet magát utasították el, a világot, a társadalmat megváltathatatlannak ítélve, a magyar szimbolista költők csak a magyar félfeudalizmust, többnyire bízva a társadalom javíthatóságában. Nem voltak vallásosak, mint a franciák, képzeletükkel nem költöztek középkori mondák és legendák közé, sőt, gyakran szociális mondanivalókat fogalmaztak, egy forradalomra készülő érzületet.

Még dekadenciájuknak is adott némi pozitív töltést az idő. Egy félfeudális országban a dekadencia és a transcendens is lehetett jövőt munkáló, forradalmat előkészítő, akkor is, ha a társadalmi bajokról és a demokratikus átalakulás vágyáról még csak szót sem ejtett. A francia szimbolizmus inkább jobbról volt antiburzsoá, s többnyire a reakcióval rokonszenvezőknek volt a kedvence, a magyar szimbolizmus inkább baloldalról volt burzsoáellenes, a haladó politikai gondolkozásúak méltányolták, leginkább éppen a pozitivista-racionalista gondolkodású értelmiség. Kaffka Margit egyik regényében egy fiatal tanár magyarázza az újfajta verseket: „Nézze itt ez a vers . . . ez semmi ugye, ki gondol itt komoly ügyre? . . . És egyszer tíz év múlva, tán ezek a megdolgozott lelkek termőföldje lesznek a politikai vagy társadalmi fordalomnak . . ." Így érezte a reakció is; az új lírára azért is nyitott olyan heves tüzet. A világnézeti bomlást látta az új költészetben, s az új szellemű írók műveit nemzetietlennek, stílusukat érthetetlennek, érzékenységüket hisztériának minősítették. Még Tisza István, a reakció művészi kérdések iránt nem különösebben érzékeny miniszterelnöke is személyesen felszólalt a modern költészet ellen. Lapot is indíttatott a Nyugat ellensúlyozására, a Magyar Figyelőt (1911).

A szimbolizmus a magyar verselést az új érzések közvetítésére alkalmas formák és ritmusok keresésére ösztönözte. A magyar szimbolista líra legkedveltebb formája egyidőre az a magyaros daktilizálás lett, amelyben a daktilus benyomását nem a hosszú és rövid szótagok, hanem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok megfelelő váltakozása adja, mámoros imbolygás érzetét keltve.

Az új líra az egyéniség jegyében bontakozott, különbözni akart. S a szimbolizmussal egyidejűleg más költői áramlatok is hatottak. Ez lehet a főoka, hogy a szimbolizmus többnyire egykorú vagy korábbi stílusokkal együtt jelentkezett. Még az 1906-tal kezdődő esztendők sem jelentették a tiszta szimbolizmus korát a magyar lírában, hanem egy kavargóan tarka modernista hullámot, szimbolizmus, impresszionizmus és szecesszió együtt jelentkezett a legtöbb költőnél, mint más keleteurópai népek lírájában is. Babitsot, Juhász Gyulát csak laza szálak fűzik a szimbolizmushoz, Kemény Simon és Szép Ernő inkább impresszionista, Gellért Oszkár egyaránt távoljárt a szimbolista sejtetéstől és az impresszionista festőiségtől. Babits is a szimbolizmustól elváló lírát teremtett. Érdemlegesen beszélni róluk csak külön-külön fejezetekben lehet.

A Nyugat prózában is helyet adott minden új kezdeményezésnek. Ez a kor – a század első két évtizede – a világirodalom prózájában is az útkeresés kora. A századvég csillagai, Tolsztoj, Ibsen, Zola, Maupassant és Csehov még nem vesztették el ragyogásukat, de már erősen halványulnak az új inspirálók, Bergson, Nietzsche és Dosztojevszkij fényében. A naturalizmus még valamennyire tartja magát, de legnagyobbjai közül már többen „megtérnek"; a misztika, az irracionalizmus felé fordulnak. A legellentétesebb eszmék kerülnek egymás mellé. Anatole France-i szkepszis és filozófuskodás, ruskini művészetáhítat, barresi énkultusz, újkatolicizmus és szociológia. A művészetekben a legnagyobb zűrzavar van; de a tendencia kitapintható; mindenáron újat, eredetit keresnek, s általában nem a realizmus, hanem az irracionalizmus irányában. A realista törekvés idősebb és ifjabb írók – Ibanez, Wells, Shaw, Galsworthy, Barbusse, Jack London, Heinrich Mann – a kor tudatában nemigen számítottak modern íróknak és követendő példáknak. Munkásságuk elszigetelt, mintha a realizmus folytonossága megszakadt volna. Újjáélednek a romantikus célkitűzések, felfedezik a német romantikát, a kísértetjárást, az álom és csoda motívumait, a borzongást és a titokzatosságot. Egyelőre csak keresés és zűrzavar van a prózában, kialakulatlanok az írói egyéniségek, határozatlanok a célok, és éretlenül sokszínűek a megjelenő munkák. Valéry szerint az első világháború előtti kor legtöbb francia átlagregényében sorra megtalálni az orosz balett hatását, a pascali stílus nyomát, a Goncourt-ok impresszionizmusát, Nietzsche és Rimbaud eszmetöredékeit s némi tudományos hangot. Ebből a kezdésből és zűrzavarból emelkedik ki Gide és Proust művészete.

A novellában is hasonló tendenciák mutatkoztak. Az eszmény a századfordulótól kezdve mind kevésbé Maupassant és Csehov, a kezdők inkább a német romantikus novellára s a szimbolista költészetre tekintenek. A nagynak és modernnek elismert fiatal írók közül a valóság reális ábrázolásáért talán csak Gorkij és Thomas Mann küzd. A magyar novellában talán még tarkábbak a törekvések, mint más irodalmakban. A társadalom sokkal elmaradottabb, a múlt erősebben él, de minden új törekvésre azonnal visszhang felel.

A magyar novellában s általában minden művészet területén a 90-es években erősödött fel az Európával való lépéstartás igénye. Az idő tempója meggyorsult. A régi Magyarország Jókai és Mikszáth művészetét inspiráló világa hihetetlen gyorsasággal alakul át: Budapest szinte egyik napról a másikra világvárossá nő. Az épülő fővárosba, az alakuló, magyarosodó polgárságba sokfelől érkeznek, sokféle ízléssel és hagyománnyal; a változó kor és életforma új ízlést, új tájékozódást, és ideákat kíván.

Az írók egy csoportja hátat fordít ennek a bonyolult sokféleségnek, s menekült vissza a falu csendjébe, a régi ideálokhoz, formában is ragaszkodva a régihez. Mások – elsősorban a fiatalok, tudomásul véve az idők változását, a változott élet korszerű kifejezői akartak lenni, s művészi példákért, eszközökért szinte rajongva fordultak a külföldi példákhoz. Elkezdték megfigyelni a különböző írókat, s egyidőben a művészetben minden stílusnak, minden művészi egyéniségnek megalakult a maga kisded tisztelő köre. Megfigyelték a különböző idegent, lesték az igét ajkaikról, egyikük betelt a formával, másik visszhangozta a szót is; tolsztojos, misztikus sóhajok, turgenyeves életképek, nietzschei egyéniségek, huysmanos beteg alakok, zolai árnyképek, maupassantos könnyűvérű asszonyok jelentek meg a novellákban.

A keresés az új század első évtizedében tovább erősödött. Maupassant, Anatole France, Maeterlinck, a szimbolista költők, a muzsikus Wagner, a német romantikusok és Turgenyev szerepelnek a század elején a novellisták ihletői között. Az újat keresik, az el nem használtat, néhányan az élet reális tükrözésében, legtöbben azonban, mint Európa-szerte ebben az időben, a formában, a nyelvben, a hangulatban. Csak a legjellemzőbbeket említve: Szini Gyula a mesében és a finom hangulatokban, Cholnoky Viktor a groteszk és a kísérteties különös vegyítésében, Szomory az operai hangzásban, Csáth Géza a zenei felépítésben.

E sokféle keresésben két tendencia látszik erősebben érvényesülni, mint a kor világirodalmában is: egyirányban a romantikus tendenciák, erősen stilizáló, szecessziós ízekkel, másfelől a korábbi realista törekvéseket továbbfejlesztő, objektív ábrázolási szándék. De más hangsúlyokkal és más szinten: a magyar próza csak részben tudja behozni a késést. A kor íróinak az anakronisztikus magyar viszonyok között még az antiklerikális Anatole France-ért kellett küzdeni, a magyar századelő Huysmans *À rebours*-ját érezte merésznek, pedig a francia irodalomban már útnak indult Gide és Proust. A nyugati prózaíróknál a szubjektivizmus már teljes mértékben érvényesült, a századelő magyar prózaírói mégha stílusban az impresszionizmushoz és a szimbolizmushoz kapcsolódtak is, ideológiailag többnyire a szkeptikus világszemlélethez és a polgári-radikális szellemű társadalomkritikához kötődtek, s közvetlen ösztönzést jórészük még inkább Zolától, Ibsentől, Tolsztojtól és Csehovtól kapott. S többnyire ez a közvetlenebbül kritikai jellegű próza lett művészileg is értékesebb.

A szecessziós jellegű prózának is voltak persze eredményei, különösen a novellában. A gyermekkor felfedezése, az intuíció és a mese jogainak érvényesítése a szecessziós törekvésekhez fűződik, akárcsak a romantika vizionárius hagyományainak a feltámasztása. Megtermékenyített a szimbolizmus is, nagyfokú költőiséget szabadított fel a magyar prózában (Krúdy, Szomory, Révész Béla, Jób Dániel) a prózai kifejezés határait a zene és a költészet irányába tágította. Szini helyénvaló jelzői, Szomory muzikalitása, „érzékletes mondatkáprázata", Csáth Géza „zenei szerelése", Lovik, Krúdy álom-hangulata, a késői Gozsdu neoromantikus foltjai, a kezdő Kosztolányi szecessziós színei, az induló Kaffka pszichologizmusa – mind-mind értéket, sőt nagy értéket jelentettek. A kortársi nyugati irodalommal igyekeztek lépést tartani – vagy tartottak ösztönösen. A lélek ködösebb tájain, a sejtések, megérzések világában ők kezdtek tájékozódni; a magyar festői, pszichológiai, lírai nyelv kimunkálására, finomabb hangárnyalásokra és még sok mindenre példát adtak.

De igazán maradandót keveset és kevesen alkottak. Néhány közöttük inkább csak kiváló mesterember volt, aki bárki modorában tudott jól írni. Többük tehetségét tévútra vitte az irracionális esztétika, amely úgy tudta: „a költészet betegség" és az élet: „álom". A valóság kínálta témák helyett inkább ötleteket, hangulatokat, lírai pillanatképeket, az árnyék árnyékát öltöztették novellába. A pirosat rózsaszínné, a kéket lilává sápasztották. Aki végigtekint a kor novellafiguráin, belefárad a sok lemondó, beteg, élettől búcsúzkodó lélek láttán. Cholnoky Viktor összes írásában például egyetlen egészséges emberről van szó, akinek a völgyben felejtett filozófiáját megette a medve – és megdöglött tőle. A sok beteg, különös figura egy részét nem az élet szülte; olvasmányemlékekből nyerték fogantatásukat.

A modern stílustörekvések akkor jártak legtöbb eredménnyel, ha a valóságos életanyagból nőttek ki. Ezért találhattak a korabeli modernség hangjaira többször azok az írók, akik a pusztuló dzsentriből szakadtak ki. Egyidejűleg, olykor talán még egy-egy lehelletnyivel előbb találtak az új kifejezési formákra, mint európai kortársaik. Lovik Károly pár évvel előbb írta a *Nathanalt*, mint Alain Fournier a *Grand Meaulnes-t*. Cholnoky Viktor novelláiban a realitást és fantasztikumot majdnem olyan merészen keveri a század első évtizedében, mint később Virginia Woolf vagy Garnet, egyik novellája *(A kövér ember)* misztikuma olyan lehetőségeket rejtett magában, aminőket majd Franz Kafka bontakoztatott ki; Krúdy és Kaffka némely írásában már két síkja van az időnek, az emlékezés jelene s a múlt, amelyet az emlékezés felidéz – mint majd Proustnál lesz. Még a regényeit a XIX. század klasszikus módszereivel író Török Gyula is a legfrissebb hangokat kapja el néhány novellájában: a gyermeki lélek mágikus, költői megnyilatkozásairól Alain Fournier és Cocteau előtt ír.

Török Gyulánál szinte kézzel fogható a magyarázat: novelláiban a gyermekkori sebek – a mágnás ősök mindenre vágyásával átélt nyomorúság – gyöngytermése a modernség. S a többieknél is valamilyen egész életüket meghatározó élmény: elsősorban egy fölbomló társadalom megrendült valóságélménye.

Nyugaton, a már életképtelenné lett burzsoá társadalom talaján a dekadencia nőtt; amely szinte terméketlen tehetetlenséggel fordult önmagába vissza; szorongásával és céltalanságával a Szépbe menekülve. Osztályélményeik szerint ezt tehetnék a leáldozott dzsentriből jött írók is; többen teszik is. A szorongás és céltalanság – a pusztuló világ esztétikává párolt életérzése – vezeti többüket az emlékezéshez, az irreálishoz, az álomszerűséghez, a révetegséghez, az időből kiesett, álmukba menekvő, élet-halál mezsgyéjén postakocsikázó hősök teremtéséhez. S ehhez a búcsúzkodó maradék színét ragyogtató dzsentri-világ bőséges írói anyagot adott; így a dzsentri életérzésével induló írók élményeik formába öntéséhez ösztönösen rátalálhattak azokra a technikai fogásokra, melyekhez másokat csak hosszas kísérletezések vagy a prousti példa vezetett.

Az irodalomtörténet számára megőrizni érdemes dzsentri írók osztályukból kiszakadók voltak. Benne éltek a századforduló forrongó, új utakat kereső társadalmában, s többnyire igenelték is ezt a keresést. Többen kritikával nézték felnevelő osztályukat, s ébredő szociális lelkiismerettel a népet. S minél szociálisabbá és kritikaibbá érett szemléletük, annál kevésbé lett a dzsentri bomlásából táplálkozó érzés meghatározója művészetüknek. Így ábrázolásukban is a kritika lett a döntő; az együttérzés csak színező, s az ábrázolt anyagból fakadó művészi formák és a régi érzés utórezgéseiből eredő felhangok a kritikai realizmus gazdagítójává váltak. Leginkább Kaffka Margit regényében, a *Színek és évek*ben.

Kaffka Margitban és Török Gyulában amúgy is a realizmus igénye élt. Mások is voltak, akiket a társadalom ábrázolásának a vágya izgatott, s túl a művészi formálás érdekességén, az emberről és a társadalomról való képet akarták gazdagítani. A század elejének legnagyobb eredménye a prózában a korszerű realizmus megteremtése volt.

A realizmushoz a magyar irodalomban többnyire a naturalizmuson keresztül vezetett talán a legbiztosabb út. A társadalmi, irodalmi fejlődés elmaradottsága folytán a magyar kritikai realizmus megkésve bontakozott. Bár voltak jelentős realista írók, az irodalom egésze sokáig romantikus színezésű maradt. A kritikai realizmus a magyar irodalomban, mint Kelet-Európa több népének az irodalmában is, a naturalizmussal nagyjában egy időben bontakozott, a századelő magyar írói részben a naturalizmuson keresztül jutottak el a saját, s egyben egész nemzeti irodalmuk realizmusának a kiteljesítéséhez.

Más volt a naturalizmus több vonatkozásban, mint a nyugat-európai irodalmakban. Nemcsak a városi kispolgárságnak, a vidék forradalmasodó parasztságának is hangot adott. S mivel még csak a demokratikus forradalom és a nemzeti felszabadulás volt napirenden, Kelet-Európa polgári írói nem látták oly elrémítőnek a „demokrata ököl"-t, s érezve a közelgő vihar leheletét, a teljes kétségbeesés ritkábban vett erőt rajtuk. A népi-paraszti-demokratikus mozgalmakhoz való kapcsolódás azt is lehetővé tette számukra, hogy a naturalista író megfigyelő szerepéből kilépve, a társadalmi mozgás átélői, résztvevői legyenek. Kivételesen még a késés tényéből is fakadhatott előny: mire a naturalizmus Keletre érkezett, nyilvánvalóak voltak a tévedései, a tudományosság, az élettani determinizmus, a fantázia száműzése – s világosabb az értékes hozománya: a merész társadalomkritika, a szociális érzés és látás. Közel volt a romantika és az orosz irodalom is: mindkettő jótékonyan enyhítette a naturalizmus túlzásait, s költőibb hangra ösztönzött az élet árnyékosabb oldalainak a leírásában is.

Így lettek a magyar naturalisták is, mint a kelet-európai naturalisták közül többen, kevésbé „provokatívok", alapjában társadalmi szemléletűek, elbeszélőbb kedvűek és valamelyest derűsebbek. Legtöbbször a radikális politika szövetségesei. A nyugati naturalistákhoz képest új területeket is hódítottak, vagy legalábbis nagyobb művészettel és valóságismerettel ábrázolták a földmunkás nép életét. A kastély és a falu ellentétét, a parasztság osztályokra tagozódását, az elnyomott nép lázadását. S többen közülük valóban realistákká nőttek.

A naturalizmus programját a magyar irodalomban Bródy Sándor 1884-ben meghirdette ugyan, de a zolai értelmezésű naturalizmus csak a 90-es évek elején

(Kóbor Tamás, Thury Zoltán) s főként az új század elején (Révész Béla, Molnár Ferenc, Bíró Lajos, Barta Lajos, Nagy Lajos, Móricz Zsigmond) kap új híveket, mintegy jelezve a társadalmi elégedetlenség növekedését. A késés és a magyar társadalom kettős irányú mozgása – forradalmi helyzetek és letörések váltakozása – következtében a naturalizmus minden árnyalata, a kezdeti forradalmi, s a későbbi dekadens hajtása egyszerre képviseletet kap, s a különféle modernizmusok születése pillanatától körülfogják. Már a 90-es években együtt hat Zola, Maupassant és egyre inkább Bourget, a század elején Zola, Tolsztoj, Ibsen és az újságok tárcarovatában a harmadrangú dekadens naturalisták serege. A század elején naturalista a szocialista Révész Béla s a lázongó kezdetek után a polgárság igényeihez teljesen hozzásimuló Molnár Ferenc. Egy naturalista jellegű, Európa-szerte dívó „szegényszagú" irodalom tenyészik a szociáldemokraták újságjában, a Népszavában, s a fin de siècle ernyedtségét lehelő, dekadens naturalizmus a szaporodó napilapok tárcarovatában, egy „enyhén közszeméremsértő" naturalizmus színezi a Nyugat modern prózáját is. Módszer, stílus tekintetében is nagy a „változatosság": az erős „dokumentáláshoz" legfeljebb Justh ragaszkodott, Kóbornál felszínre tör a líra, Bródy romantikus természet és folyton új irányba keres, Révésznél a naturalizmus szociális tematikája egyre inkább szimbolista és expresszionista köntösbe öltözik, Szomory a dekadens naturalizmustól kölcsönzött motívumokat wagneri módon igyekszik „hangszerelni."

E furcsa kavargású sokféle naturalizmust egybefogni, közös nevezőre hozni legalábbis reménytelen lenne. Egy részük valóban csak az ízlést segített elközönségesíteni s a jóllakottakat szórakoztatni. A szociális érzésű társadalomkritikai tendenciájú naturalizmus azonban, amely példát a társadalomkritikus és apostol Zolában, valamint Ibsenben és Tolsztojban, Hauptmannban, Csehovban és Gorkijban látott, a századforduló magyar irodalmában művészileg és világnézetileg a legtermékenyebbnek bizonyult. Ez a naturalizmus jellemezte első időkben, legalábbis részben, a nagybányai festőiskolát, vitte előre Hollósy Simont, indította Ferenczy Károlyt, ehhez a naturalizmushoz kapcsolódott a Thália Színpad, ez termékenyítette meg Bródy Sándor, Nagy Lajos és Móricz Zsigmond művészetét.

Kissé feltűnő a magyar naturalizmus századeleji megerősödése, s Zolához, Ibsenhez való kapcsolódása. Hiszen Nyugaton már idejétmúltnak számított a naturalizmus, Zola, Ibsen és a korai Hauptmann helyett már Maeterlinck került a zászlókra. A magyarázat azonban kézenfekvő. A magyar társadalmat most szorítják azok az érzések, amelyek egykor Zola és Hauptmann naturalizmusát szülték, s most erősödött meg benne a megújulás vágya. A vajúdás megérzői és igenlői érzéseik kifejezésére példát, szándékaikhoz bátorítást csakis a kezdeti, a leginkább szociális tendenciájú és legmerészebb kritikájú naturalistáknál találhattak. A kortársi nyugati irodalomban nem nagyon, hisz az a naturalizmus elvirágzása után az intimség és a pszichológia, az impresszionizmus és a lírikum felé fejlődött.

Ezért lehetett a zolai értelemben vett naturalizmus még a század elején is, bizonyos módosítással és átszínezéssel szinte irányzat a magyar prózában. Ugyanúgy, mint a szimbolizmus a lírában. A szimbolizmus is avultnak számított már kissé a korabeli Nyugaton, jó harminc évvel korábban, a naturalizmussal szinte egy időben élte virágkorát. A századfordulón is együtt jelentkeznek, kissé megkésve, szinte minden kelet-európai irodalomban. Szinte jelképesnek tekinthető, hogy a Nyugat költészetében a szimbolista Ady és prózájában a naturalizmustól buzdítást vett Móricz Zsigmond jelenti a legmagasabb csúcsot.

Egyfajta elmaradás, vagy inkább hangsúlyeltolódás, a kortársi Nyugat-Európával szemben ideológiai téren is érezhető. A polgári radikális gondolkodóknak, a Huszadik Század íróinak Spencer a legnagyobb megtermékenyítője, a Galilei Kör – a forradalmi értelmiség szervezete – füzetei közt az ő és Darwin művei is szerepelnek. Spencer és Darwin is a naturalizmus virágkorának jellemző olvasmányai. A század elején az újat már nem ők jelentik Nyugaton, hanem Nietzsche, Mach és Avenarius empiriokriticizmusa és Bergson intuicionizmusa. A Huszadik Század írói és a Galilei-Kör ifjúsága is ismeri őket – hatnak is –, de a demokratikus átalakulást

akarók érthető módon nem bennük, inkább Spencerben és Darwinban keresik az ideológiai kiindulást. Így történhetik, hogy a marxizmussal a század eleji magyarság egy része a spencerista ideológián keresztül ismerkedik és egy evolucionista elméleten keresztül jutnak el sokan a polgári forradalom vállalásáig, sőt hirdetéséig. Egy polgári forradalom utáni társadalomban ez talán lehetetlen lett volna. A pozitivizmussal, evolucionizmussal ott inkább már csak a polgárság pozícióit védték a proletariátus ellenében, Magyarországon azonban a spenceri szociológia a félfeudális ideológiákkal szemben progresszív volt. Erjesztő kovász, mint a naturalizmus az irodalomban.

A magyar társadalomkritikai naturalizmus, noha elsősorban Zolától kap ihletést, több tekintetben el tudja kerülni a mester elméleti nézeteiből következő művészi buktatókat. Zola biologizmusa csak Bródyra van nagyobb hatással, Móricz és Nagy Lajos java írásaiban ment tőle. Zolától inkább csak a bátorságot, a kemény látást veszik át. Bródy Dosztojevszkij, Révész Béla Hauptmann, Nagy Lajos Gorkij ismeretében kapcsolódik az ő naturalizmusához. A naturalizmus túlzásai különben is jórészt lekoptak, kifejezési lehetőségei viszont megszaporodtak. Már a német naturalizmus nyelve, Zola, Ibsen, Tolsztoj és az impresszionista festészet levegőjében oldódott meg, a század eleji magyar naturalisták élhetnek a szimbolisták teremtette új, szubjektív költői nyelvvel is, s a naturalizmus érzéseit a művészet teljes fegyvertárából merített eszközökkel fejezhetik ki. Amiben persze művészileg csaknem annyi veszély is rejlik, mint lehetőség. Éppúgy, mint a történelmi helyzetben: amely megadja a lehetőséget, hogy a forradalmi munkásság és parasztság harcához vagy a radikális értelmiséghez kapcsolódva túllépheséssenek a naturalizmus témáin és érzésein (Nagy Lajos, Móricz Zsigmond), de az érlelődő forradalom sorozatos letörése, a reakció csatanyerései megkönnyítik a dekadens naturalizmusba való hanyatlást is (Molnár).

Sohasem feltűnőbb az egy helyről indulók különböző utakra térése, a pálfordulások, a hullások és az elmaradások nagy száma, mint a kettős irányú társadalmi mozgások korában, mivel a kérdéseket vagy-vagyok formájában állítja fel a történelem.

A századeleji magyar naturalisták is nehéz kérdésekkel találták szemközt magukat. A nyugati naturalisták továbbfejlődési lehetősége jórészt a munkásmozgalomhoz való kapcsolódástól függött, a magyar naturalistáké attól, hogy hozzá tudnak-e kapcsolódni a plebejus-demokratikus mozgalomhoz, vagy legalábbis a polgári progresszióhoz, s e kapcsolat alapján meg tudják-e találni a realizmus klasszikus módszereit, vagy hozzásimulnak – akár duzzogva is – a polgári társadalomhoz, s lázongásuk belefúl a stílusforradalomba. Többen megalkudtak, a megelégedett polgárság szórakoztatójává szegődtek vagy nihilizmusuk művészi meddőségre kárhoztatta őket. (Bródy, Molnár Ferenc, Kóbor Tamás). Csak azok tudtak előremenni a naturalizmusból, akik a lázadó parasztsághoz és a munkásosztályhoz kötötték saját és nemzetük sorsát. Ilyenek is voltak a magyar naturalisták közül: a Rákóczi-indulót festő Hollósy, a szenvedő és lázadó népet ábrázoló Thury Zoltán. Móricz Zsigmond a parasztság küzdelmeit és törekvéseit éli meg, ennek a küzdelemnek a megélése indítja Barta Lajost a szocialista gondolatokhoz. A munkásmozgalomhoz tartozik Révész Béla és szíve szerint Nagy Lajos is.

NYERGES ANDRÁS

Őrszem

Ahogy a legizgalmasabb film
akkor szakad el,
amikor mindenről
a következő perc dönt –

ahogy álmodból
felébredsz, mielőtt
belépnél egy kapun,
ahol biztonságban lennél
üldözőid elől –

ahogy szeretkezés közben
a másik test ritmust cserél,
s egyszeriben messze jársz
attól, ami szívott
magához, mint a mágnes –

torkomon hurok feszül,
fogamat görcs zárja össze,
mozdulatom megfagy,
szavam kettőbe szakad,
valahányszor arról beszélnék,
ami napjaim
másik felét kitölti.

*

Nem csak az vagyok én,
amivé kényszerülök.
Egy zsúfolt délutánból mindig
kihajt az ártatlan kószálás virága.
Mindig bedobnak az ajtón
egy régvárt borítékot.
Mindig kibukkan a női fodrászatból
egy tupírkoronás szép fő,
mindig támad szél is, hogy kedvessé kócolja.
Kutyafülnyi jóhírből mindig tudsz
félvilágnyi boldog homokvárat rakni.
Mindig van egy hír a lapokban,
amitől bizsereg az öklöd.
Mindig megfogadod, hogy sohatöbbé,
mindig azon kapod
magadat, hogy mégis.

Tetőről a hó,
leolvad rólam a napi keserűség,
mert ha nem lenne más, amit számontartsak,
nem lenne már, aki számontartsa.

*

Idővel mindenkinek
nagy gyakorlata lesz
önsajnálkozásban.
Egy kimondott szó,
egy kimondatlan szó,
a felédnyújtott kéz,
a zsebredugott kéz
fölépíti benned
a sértettség kontinensét,
elrendezett utcákkal, emeletes
házakkal, belakott otthonokkal,
mint az emberiség egyedül
ellened szervezett
összeesküvését.

*

Eközben
valamire sose jut szó.
Valakikről nem beszélsz,
mert jobb szereted a keserűséget
megbontatlanul.
Szavaidból
azok maradnak ki,
akik életedből nem maradtak ki,
akik nélkül nem volna értelme,
hogy ami fölháborító,
fölháborítson,
ami fájdalmas, fájjon,
ami elveszett, hiányozzék.

*

Ki bírná el sokáig a magányt,
ha nem tudhatná
minden pillanatban,
hogy azok közé tartozik,
akik magányosan sincsenek
egyedül;
ha nem érezné
minden pillanatban,
hogy amikor egyszál egyedül áll –
a többség őrszeme.

NAGY L. SÁNDOR

TAVASZTÓL ŐSZIG A SZOVJETUNIÓBAN

KUZNYECOV UTÁN A BÁBIJ JÁR-BAN

A Bábij Jár, ez a Kijev melletti szakadék, a második világháború egyik legnagyobb, de mindeddig legkevésbé ismert német koncentrációs táborának színhelye jórészt csak Kuznyecov nemrég magyarul is megjelent hasonló című regényének alapján ismert nálunk. Két éve, az orosz eredetiben való megjelenésekor a Jelenkor mutatta be elsőként olvasóinak, már csak azért is kötelességünknek tartottuk, hogy egy fesztivál kapcsán Kijevben járva személyesen is megismerkedjünk a dokumentumregény színhelyével.

Bábij Jár magyarul „Asszonyszakadék"-ot vagy valami hasonlót jelent, s meszszíről nézve kétségkívül van is valami nőies jellege. – Egy szelíd vízmosás a város szélén; a Dnyeper meredek partja felé eső oldalon. A környék persze ma már korántsem olyan elhagyatott, mint a német megszállás idején volt, s mint amilyennek Kuznyecov leírja. A rohamosan terjeszkedő város egészen idáig elnyújtózkodott már új lakónegyedeivel, csillogó új házsoraival. Az apró cserjéssel benőtt lankás domboldal azonban még így is eléggé kies rövidebb kirándulásokhoz, meghitt együttlétekhez. A Bábij Jár ma a kijevi egyetemisták egyik legkedveltebb találkahelye. Ha ügygyel-bajjal felkapaszkodunk a meredek domboldalon (a volt koncentrációs tábor helyét még nem jelöli emlékmű, útbaigazító táblákat vagy akár csak kevesebb tájékoztatást is hiába várna a hívatlan látogató), az a kis patakocskával kettéosztott homokos völgy tárul a szemünk elé, melyet Kuznyecov oly hitelesen írt le regényében. A változás mindössze az, hogy a városi kertészet csatornákkal parcellázta fel a területet, s szorgos kezek ma mindenfelé facsemetéket ültetnek. Az itt lezajlott szörnyűségek emlékét mindez azonban nem tudja elfeledtetni. A zsenge fű alól itt is, ott is félig elégett embercsontok bukkannak még elő, a völgy közepén, mint zátonyra futott kis fehér vitorlás, egy babakocsi égre meredező váza áll, s mindent beborít az égett embertestek széllel, vízzel lassan felmállasztott szürke pora, amely csak lassan elegyedik el a kis patak hordalékával, s lesz belőle végül is fekete, termékeny humusz.

A városból vezető ösvényen idős házaspár bukkan elő, vödörrel a kezükben. A völgybe érve leteszik a vödröt, ásóval kotorásznak, s kis idő múlva elégedetten indulnak vissza. Szobanövényekhez viszik ezt a földet. A szomszédos röplabda pályán nagyot csattan a labda, a szurkolók hangos biztatása veri fel a környék csendjét. A májusi verőfényben körös-körül sütkérező párok. A felborult babakocsi mellett a völgy közepén hirtelen egy másik fehér hajó tűnik fel, amely jóval szélesebb az ott veszteglőnél: egy fiatal papa ikreit hozta ki levegőzni. A fehér látomás lassan vitorlázik el az átkozott völgy háttere előtt. Zavartan, s egyben meghatottan néz le erre a látványra az idegen: zavarát talán az irodalomnak, meghatottságát azonban már magának az életnek köszönheti, amely – mint minden igazi fiatal és növő élet éppen szemérmetlen fiatalságával igazi –, igazibb, mint az irodalom.

Kijevben egyébként idén tavasszal a Szovjetunióban tanuló magyar egyetemisták rendeztek jazz-fesztivált – Vietnam javára.

A forró ukrán tavaszból éppen a téli évad finiséhez érkeztünk vissza Moszkvába. Az elmúlt évad a nagy évfordulók jegyében zajlott le. Első fele a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának ünnepségeivel esett egybe, ez év tavaszától kezdve pedig a színházak is jelentős részt vállaltak Gorkij születése 100. évfordulójának megünneplésében. Mindez természetesen kihatott a műsorpolitikára és az előadások általános légkörére is. S bár itt is, ott is érződött néha az ilyenkor elkerülhetetlen feszes ünnepélyesség, mégsem mondhatjuk, hogy ez az évad egyszerűen „jubileumi évad" lett volna, ennek a kifejezésnek megszokott mellékzöngéivel. Elsősorban azért nem, mert a legjobb darabok és előadások nagyrészét éppen az évforduló parádés seregszemléje keretében ismerhette meg a közönség. Így például a sokat nélkülözött *Bulgakov*nak egyszerre négy darabja került most színpadra, a Vahtangov-színház pedig *Bábel* „Lovashadsereg"-ének dramatizált változatát mutatta be nagy sikerrel, *Ljubimov*ék a Tagankán *Jeszenyin* forradalmi poémáját, a „Pugacsov"-ot vitték színre.

De nemcsak a klasszikus örökségnek, a modern szovjet drámairodalomnak is sok igényes darabját segítette színpadra az évforduló. A Művész Színházban és a Komszomol színházban egyszerre mutatták be *K. Szimonov* új darabját, a „Haza füstjé"-t, ez előbbiben ezen kívül *Ariadna* és *Tur* A. Kollontajról szóló modern hangvételű, érdekes drámáját, a „Rendkívüli követ"-et, az utóbbiban pedig *Arbuzov* lírai darabját, a „Szegény Maratom"-at. A Tagankán *V. Oszipov* mai témájú, érdekfeszítő dokumentum-drámáját, a „Csak táviratok"-at játsszák. Modern darabbal készült az évfordulóra a Puskin Színház, valamint a Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics nevét viselő drámai színház is. Ott a Borisz *Polevoj* regényéből dramatizált (Eduárd Radzinszkij munkája) „Doktor Verá"-t, itt a jónevű költőként ismert *N. Korzsavin* első drámai művét, a „Valamikor a huszadik században" címűt mutatták be. Vég nélkül lehetne azonban folytatni a felsorolást, hiszen a nagy ünnep alkalmából minden színház igyekezett mai vagy forradalmi témájú művel előrukkolni. Számunkra azonban most nem is a számbeliség a fontos. Nem érdemes azt sem részletezni, hogy a Gorkij évforduló alkalmából a nagy írónak hány darabját hány színházban újították fel parádés szereposztásban. Mi most arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen eredményeket hoztak az évfordulók a szovjet színház fejlődésének, egyre gyorsuló ütemű megújulásának, modernizálódásának *belső* folyamatába.

A repertoár, a ma kérdései felé forduló igényes tematika természetesen sok mindent elárul erről. Végignézve az előadásokat azonban mégis az a vélemény alakul ki bennünk, hogy elsősorban mégsem mai művekkel, hanem néhány nagy klasszikus mű újraolvasásával, eredeti értelmezésével érzékeltethető leginkább, hol is tart a mai szovjet színház az új, önálló, eredeti művészeti gondolkodás kimunkálásában. Ezek körül az előadások körül csaptak össze legélesebben a különböző vélemények, a klasszikusokhoz való új viszonynak régen érlelődő kérdései mellett ezek a viták hozták felszínre a mai szovjet művészeti közgondolkodás egyéb problémáit is.

*

Mint annyiszor, most is Csehov csendes nővére váltotta ki a legzajosabb vitákat a kritika berkeiben. Talán nem is volt még egy előadás, amelyről annyit írtak, annyit vitatkoztak volna, mint az *Anatolij Efrosz* rendezte „Három nővér"-ről a Moszkvai Drámai Színház előadásában, a Malaja Bronnyaján. A kritikusok nagyobb része elmarasztalta az előadást, modernista eredetieskedéssel, Csehov mondanivalójának elferdítésével vádolta a rendezőt. Egyedül *M. Sztrojeva* próbál mentséget találni

Efrosz számára, mikor ezt írja: „Ez a Csehov Bulgakov, Pirandello, Brecht után érkezett el hozzánk . . .” És valahol a dolgok mélyén mély igazság van ebben a megállapításban.

A darab értelmezésének irodalomtörténeti hitelessége valóban vitatható. Feltétlenül észre kell azonban venni az előadás nagyon következetes maiságát: a Csehov-feltette kérdések mai érvényességét kutató egészséges türelmetlenséget, a modern ember gondolati- és érzésvilágának megfelelő ritmust és formanyelvet.

Karel Novak, Laurence Olivier, Krejči és Ádám Ottó után Efrosz most ismét eredeti színpadi formát talált a széplelkű, társtalan világmegváltás, a méltó feladat híján széthulló értékes egyéniség tragédiájának megelevenítésére.

Efrosz érdekes kísérletéről a Nagyvilág augusztusi számában részletesen beszámoltunk. Ez a Csehov valóban Pirandello, Bulgakov és Brecht után érkezett el Moszkvába, s nem véletlen, hogy Efrosz lett a szállóscsinálója. Ez a fiatal művész már legelső munkáival úgy mutatkozott be, mint a mai valóság erkölcsi kérdéseire szenvedélyes érzékenységgel reagáló rendező. Egyike volt *Rozov* leglelkesebb propagálóinak, ő mutatta be először a nézőknek a nálunk is jól ismert Eduard Radzsinszkijt. Efrosz a klasszikusoktól is a mai ember kérdéseire vár választ. Jól látszik ez a Komszomol színház két emlékezetes előadásán. Bulgakov „Molière”-jén és Csehov „Sirály”-án, melyeket közvetlenül egymás után ő rendezett. Mindkét előadás vádirat a művészet, a szerelem és az élet széplelkű jóllakottjai ellen. A „Sirály” főszereplője az ő felfogásában a nyughatatlan fiatal drámaíró Troplov, a „Molière” pedig a művészkedő zsarnok (XIV. Lajos) modern példákat asszociáló természetrajza.

Bulgakov egyébként is reneszánszát éli a szovjet színpadokon. A Művész Színházban újra felújították a „Turbinék napjai”-t, a Filmszínészek Színházában az „Iván Vasziljevics”-et játsszák, a Jermolova színházban pedig a „Futás”-t (az emigrációból hazatérő fehér ezredes nagyon emberi alakját I. *Szalavjov* népművész állítja elénk megragadó hitelességgel), ezzel is bizonyítva, hogy az ironikus hangvételű költői dráma ma is keresett hiánycikk a szovjet színházban.

A *Szatira színházban* egy igen érdekes kísérlet folyik most e drámatípus polgárjogainak visszaállítására. Megfelelő mai nyersanyag híján a kísérlet itt is a klasszikusok segítségével folyik. A sort Osztrovszkij „Jövedelmező állás”-a nyitotta meg, melyben a régi kérdést: – becsületesen vagy gazdagon élni? – a rendező mai szituációban, mai körülmények között teszi fel. A jövedelmező állás és az önérzete között választani nem tudó becsületes fiatalember (Zsadov) töprengései a nagyon tehetséges *Mironov* alakításában – Dosztojevszkij és Csehov hőseit is átugorva – a mai húszévesek vívódásait vetítik elénk.

A „Tíz nap . . .”, amellyel Ljubimov néhány éve szinte csakugyan megrengette a színházi világot, ma már nem számít újdonságnak Moszkvában. Ki-kijönnek még előadás előtt a vöröskatonák az előcsarnokba, de inkább már csak azért, hogy átadják az ingyenjegyeket ismerőseiknek. Brecht „Galilei”-je, s vele együtt az egész kihívóan eszköztelen játékstílus, amely Ljubimovnak színházat és nevet szerzett, lassan szintén a múlté lesz már. Nem hat többé az újdonság varázsával a tojáspapírból épített díszletfal és a sok elidegenítő effektus, a nézők most már inkább arra kíváncsiak: tudnak-e beszélni a színészek? Mert, hiába, a színházban tudni kell beszélni. És az orosz színházban ezen felül tudni kell még átélni is. S bár Diderot után itt Sztanyiszlavszkij fogalmazta meg először a játszó és az átélő színész paradoxonját, nemcsak az ő színházára vonatkozik. A modern orosz színész sem lehet meg élő, érző, és szabályosan dobogó szív nélkül.

A jelek arra mutatnak, hogy Ljubimov felismerte ezt – s az idén már többféle módon próbált oroszosítani, „szívet vinni” előadásaiba. A Majakovszkij- és a Jeszenyin-előadás után Valerij *Oszijev* új szerző mai témájú darabjának színrevitelében érzik leginkább ez a törekvés. „Csak táviratok” – figyelmeztet a darab címe, s ezt teszi a színpadra lépő három színész (A. Szabinyin, Ny. Sackaja és N. Naszonov) is, mikor bejelentik: egy furcsa és bonyolult szolgálati ügy kapcsán három ember (egy

geológiai intézet igazgatója, fiatal és csinos aspiránsa, valamint az expedíció régi módszerekkel dolgozó vezetője) furcsa és bonyolult viszonyba kerültek egymással. Nehéz megállapítani, hogy kinek van igaza. Fennmaradt azonban táviratváltásuk, s ennek segítségével most majd együtt próbáljuk kibogozni az ügy összekuszálódott szálait. S a színészek elkezdik olvasni a táviratokat, rekonstruálni és demonstrálni az eseményeket. Mindezt jól csinálják, úgy, ahogyan ezt valamikor Brecht elképzelte, s ahogyan most már minden színművészeti főiskolán tanítják. A végén kimutatkozik az igazság, s a mondanivaló is: a vezetők emberi, erkölcsi felelősségének fontossága egyre bonyolultabbá váló világunkban. Amit a színpadon látunk, az mégis inkább ügyesen megoldott helyzetgyakorlatok sorozata, mint igazi dráma. Inkább mesterség, kevésbé művészet.

Az epikus színház szovjet kísérletei persze nemcsak a *Tagankán* folynak. A színház néha igazi, drámai dráma híján lesz epikus. Ez történt a Moszkvai Drámai Színházban is, a *Malaja Bronnyaján*, ahol *Jevtusenko* új poémáját, a „Bratszki vízierőmű"-vet vitték színre. Mindenki elismeri, hogy Jevtusenko jó költő, s ezért az elbeszélő költeményt már folyóiratban való megjelenésekor élénk viták követték. A költeményből készült színházi oratóriumon azonban nincs mit vitatkozni, mert az egyértelműen sikerületlen. A tizenöt képből álló történelmi kaleidoszkóp színes kockáit jórészt csak egy elvont filozófiai tétel (az emberek minden ellenkező tapasztalat ellenére sem raboknak születnek) s néhány jó színész (Sztyenka Razin – B. Kudrjavcev, egy parasztasszony a szimbirszki vásáron – M. Andrianova, a bratszki erőmű főmérnöke – O. Levinszen, a „Puskás ember" egykori címszereplője) játéka tartja össze. Erőtlen és belső igazság nélküli előadás sikeredett Borisz *Polevoj* új regényéből, a „Doktor Verá"-ból is a Puskin Színházban. Az igazságtalanul náci-barátsággal vádolt hősies kis orvosnő igaz történetét E. *Rodzinszkij* alkalmazta színpadra, s ez az átdolgozás sem sikerült jobban, mint a filmbeli. Sőt, talán még „filmszerűbb", még inkább epikusan szerkesztett állóképekre, filmkockákra töredezik szét.

E. *Rodzinszkij* új darabja („Kolaboskin, a hódító"), amelyet Efrosz rendezésében a *Malaja Bronnyaján* játszanak, – viszont már igazi színház. A mű – mint Rodzinszkij eddigi darabjai általában – az író nemzedékének, a mai harmincéveseknek problémáiról szól játékosan, de szinte már költőien. Kolobaskin, ez a mai szovjet Harlekin szemtelen tolakodás, kicsinyes önzés és őszinte segíteniakarás, valamint egy rozsdás vasalóból varázsolt időgép segítségével fonja a fantasztikus komédia szálait, igyekszik révbe terelni kissé ügyefogyott tudós barátjának életét. Ilcsikov azonban gyenge és szimpla embernek bizonyul a bátor és értelmes élethez. A döntő pillanatban meghunyászodik hatalmaskodó főnöke előtt, s nem a hozzá illő nőt veszi feleségül. Az utolsó jelenetben Kolobaskin fényképész képében akarja még egyszer megmenteni barátja lelkét. Ilcsikov azonban már menthetetlen. Annyira karrierista lett, hogy „ifjúságának vétkeivel" dicsekszik. S hiába teszi be barátja az idő-gépbe, az első fordulónál megálljt int a kispolgár feleség. A kalandnak vége. Ilcsikov szégyenkezve húzza fel a meleg sapkát és meg sem hallja már a távolodó ifjúság a csodaautó furcsa tülkölését. Mindezt könnyedén, fantáziával, fordulatosan, úgy, ahogyan azt színházban kell.

Ez lenne hát az igazi, a mai színház, a szívvel írott, szívvel játszott modern orosz komédia? Nem, szerintünk mégsem. Ez a játékosság másik véglete, éppen úgy játék a játékért, mint érzelem az érzelemért. Úgy látszik, a nagy szintézis még hátra van. Ezt bizonyítja egyébként az évad egyik legérdekesebb előadása, *N. Korzsavin* „Valamikor a huszadik században" c. darabjának bemutatója is a Sztanyiszlavszkij Drámai Színházban.

„Drámai epizódok" – ezt az alcímet adta művének nagy szerénnyel a költő, s ha ezen epikus drámát, vagy dramatizált történelmi illusztrációt ért, akkor igaza is van. A polgárháború kellős közepén egy kis ukrajnai tanya csűrjébe három szemüveges, gyanús idegent terelnek be a fegyveres parasztok. Az első közülük fehér ezredesnek bizonyul, aki meg akarja büntetni a fellázadt pór népet. A másik értelmiségi egy pé-

tervári diákból lett vörös komisszár, aki fel akarja szabadítani őket. A harmadik száműzött – V. O. Klucsovszkij, a moszkvai egyetem híres történész professzora, aki most kenyeret kéreget a falukban. A cselekmény folyamán hol az ukrán nacionalisták, hol a vörös csapatok szabadítják ki a foglyokat, adnak lehetőséget mindegyiknek, hogy alkalmazza filozófiáját, megvalósítsa világát. S a három világmegváltó közül a komisszár filozófiája bizonyul egyedül életrevalónak, a darab végére mindkét vitapartner a vörösök mellé áll.

Miért nem lesz mégis igazi dráma ebből a tartalmilag-művészileg egyaránt hiteles, izgalmas szituációból? – Nehéz megmondani. Látnivaló, hogy az író mindvégig ingadozik a Visnyevszkij és Pagogyin típusú dráma és egy Dürrenmatt típusú komédia lehetőségei között. Végülis mindkettőt elveti, jobbat azonban nem tud nyújtani helyettük. Karzsavin elsősorban költő, valószínűleg nem ő fogja kijelölni az új szovjet dráma fejlődésének további útját. Ez a kísérlete azonban mégis tanulságos mind az irodalom, mind a színház számára. Azt bizonyítja, hogy a líra és ironikus, filozofikus hangvételű költői dráma ma is egyik legértékesebb lehetősége a szovjet színháznak. Az előadásban leginkább a kitűnő rendező (Luov-Anahin) és a professzor szerepének alakítója, E. *Leonov* élt is ezzel a lehetőséggel.

TAGANROGBAN, CSEHOV VÁROSÁBAN

Mit is tud a magyar olvasó erről a jellegzetesen délorosz és jellegzetesen európai városról? A nevét olvastuk iskolai tankönyvekben. Nem földrajzi, hanem irodalmi tankönyvekben, a Csehovot tárgyaló fejezetnél, néhányan a múlt háború résztvevői közül úgy emlékeznek rá, mint sajátos egérfogóra, amelyben a Krím felé törő német csapatok sok embert és hadianyagot veszítettek.

Ha jelent valamit számunkra ez a város, akkor azonban mégiscsak főként Csehov városát. Itt volt a későbbi nagy író apjának kis fűszerkereskedése, itt járt gimnáziumba a kis Antosa, azután is, hogy a tönkrement család a hitelezők elől Moszkvába menekült. Két és fél évet élt itt egyedül, szorgalmasan látogatta a gimnáziumot, s bár tiltották – a színházat is.

Miután elnyerte a városi tanács ösztöndíját s maga is Moszkvába utazott az orvosegyetemre tanulni, keveset járt Taganrogban. Később sem felejtette el azonban soha szülővárosát. Elsősorban a városi könyvtárról gondoskodik, amelynek gimnazista korában maga is szorgalmas olvasója volt (itt falta délutánonként Turgenyevet és a többi klasszikust), s amelynek szánalmas szegénységéről annak idején maga is meggyőződhetett. Egyik külföldi utazásakor utolsó pénzén megvásárolja csaknem az összes francia klasszikust, s elküldi Taganrogba. Az ő megrendelésére készítette el Antakolszkij, a híres szobrász I. Péter, a városalapító remek szobrát, amely most a város felett áll. Párizsban járva hozta össze a sors a híres szobrásszal, annak egyik kiállításán. Meglátva a szobrot, azonnal lecsapott rá, maga rakta hajóra Marseilleben, állíttatta fel Taganrogban az általa kiválasztott helyre. Később nem kis büszkeséggel emlegette: „Jobb emlékművet Péterről egy legszélesebb nemzetközi pályázat sem ajándékozhatott volna Taganrognak, jobbról még álmodni sem lehet. A tengernél ez festői és fenséges és ünnepélyes is lesz, nem is beszélve arról, hogy az igazi Nagy Pétert ábrázolja, a zseniális, nagy és erős gondolatokkal teli Pétert."

Csehov könyvtára Taganrogban hatalmas tudományos intézetté, könyvtárrá nőtt, amely nemcsak (köz)könyvtári feladatokat lát el, hanem a Csehov-kutatás egyik fontos műhelye. – Mutasd meg könyveidet, s megmondom, ki vagy! – tartja a szólásmondás. S a széljegyzetek Csehov könyveiben a kutatók asztalán valóban igazolták a közmondást. – Vallanak az íróról, a korról, s egykori olvasóikról.

A Csehov-kutatók többsége számára Taganrog sáros kisváros, melyből Csehov az irodalomba s Moszkvába menekült, melyet egy életen át sírva szeretett és szeretve átkozott. Az én számomra a jövő nagy írójának, az ambiciózus gimnazistának *ugródeszkája* a nagyvilágba, a maga kisszerűségében és oázis-voltában is egy életen át szolgáló ablaka a jövendő s Párizs felé, valami olyasmi, mint Adynak Nagyvárad volt. Nagyvárad és Párizs, Taganrog és Moszkva. Kis szabad sziget a Disznófejű Nagyúr birodalmában. Egy tenyérnyi polgári oázis a minden oroszok cárja ázsiai birodalmában – ez volt az új orosz irodalomnak Taganrog, bármit is tartson az iskolás hiedelem.

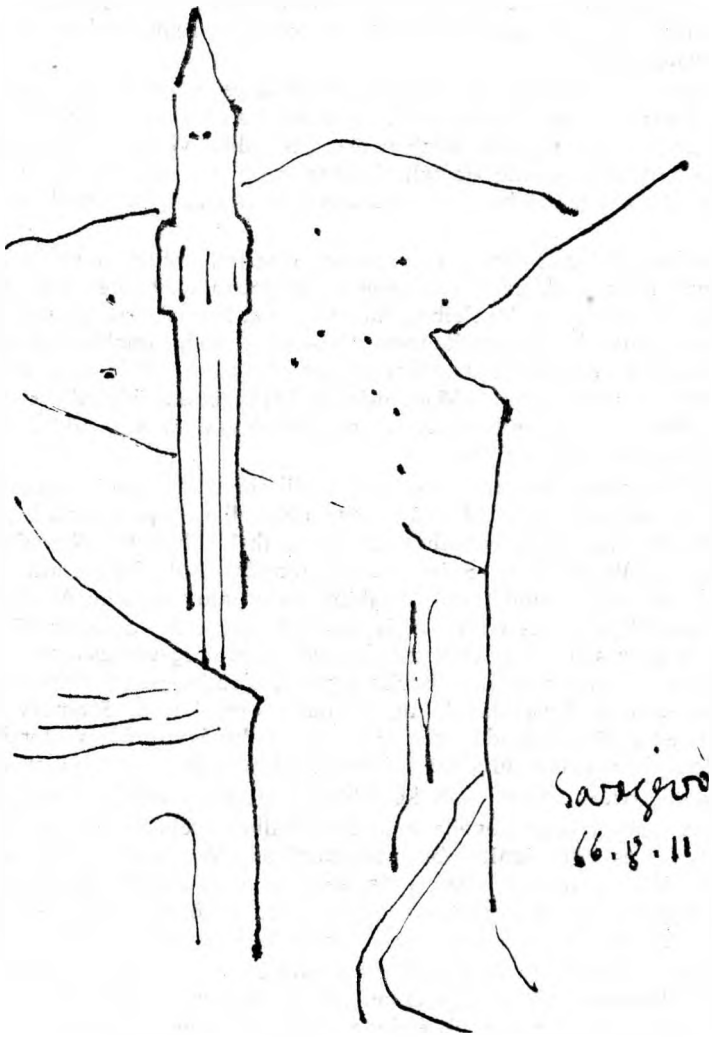

ILLÉS ENDRE

STENDHAL MŰHELYÉBEN

VONZÓDÁS ÉS VÁLASZTÁS

Szeretem Leonardo női portréit és Correggio Madonnáit. És ha eljutok Bécsbe, Firenzébe, Párizsba, mindig felkeresem Luini Saloméit – milyen szép nők! De nem a sejtelmes, szép mosolyukért szeretem őket – igazában Stendhalért. Mert Leonardo, Correggio, Luini Madonnáiról és Saloméiről mintázta Stendhal még szebb, még sejtelmesebb hősnőit: a *Le Rouge et le Blanc* Chastellernéjét, a *Chartreuse* Cléliáját, a *De l'Amour* Léonoráját, a *Le Rouge et le Noir* de Rênalnéját. Mindannyian a párás fény és valamilyen nagyon könnyű árnyék lüktetésében, remegésében élnek, Leonardo gyengéd *sfumato*jában.

A *Chartreuse*-t ismertem meg először Stendhal regényei közül. Nem elégített ki, hogy elolvashattam. Még bizalmasabb, közelibb kapcsolatra vágytam – le kellene fordítanom, gondoltam. Fordítás közben maga Stendhal vezetné a kezemet, s én utána rajzolhatnám Clélia és Fabrizio félig-boldog szerelmét, más szavak páráiban és fényeiben még egyszer felidézhetném a hercegné és Mosca gróf elég keserű boldogságát.

De ugyanígy jártam a *Vörös és fehér*ben Chastellernével, a *Vörös és fekete*ben de Rênalnéval, ugyanezekben a regényekben d'Hocquincourt-néval és Mathilde-dal, a novelláiban Vaninával, a leveleiben húgával, Pauline-nal, az *Henry Brulard*-ban mindegyik szerelmével, de legfőképpen anyjával. A múzeumokban gyakori látvány az áhítatos másoló. Vásznával, festékeivel, ecsetjeivel ott álldogál a kis Velázquez-hercegnők előtt – vagy másutt, Madonnák és kárhozottak, üdvözülők és földi szépségek igézetében. A telhetetlenek és megszállottak ők, akik megkísértik a lehetetlent: meglopni a meglophatatlant.

Stendhal leonardoi hősnőiért már-már beálltam a múzeumi megszállottak közé – azután mégsem értük határoztam el magam Stendhal regényeinek lefordítására.

Flaubert-től érkeztem Stendhalhoz. De nemcsak Flaubert-től. Nervaltól is, Barbey d'Aurevillytől is, Prousttól is. Szép, súlyos mondatoktól, bonyolult, rebbenékeny hangzatoktól, magasba nyúló toronylétráktól. És átitatott a hazai élmény is: a *Nyugat* nagy nemzedéke, ez az elbűvölő, lenyűgöző őszi erdő, a külön-külön pompázó fák, a száz és ezer szín, a csábító, megkötöző egyéniség-varázslatok, az őrjöngve nyíló, hívogató stílusváltozatok – Babits izgatott ólomöntése, Tersánszky faun-sípja, Móricz láva-regényei, Kosztolányi lángoló napraforgó-kertje, Szomory buja selyem háziköntösei, Szép Ernő olvadó cukorsípja, Karinthy homorú és domború tükrei, Krúdy gordonkahangjának túlvilági szépsége, dünnyögése – melyiket válasszam?

Örvények forrtak, sustorogtak körülöttem. Hogyan mentsem magam?

Tíz, húsz, száz gyenge novella után Stendhalhoz menekültem. A Chateaubriand stílus-varázslatát és cifraságait lebíró Stendhalhoz. Nem azért, hogy őt másoljam. Az ellenállás titkát kerestem nála. A tisztaság, a mezítelenség kézikönyvét. A pontosságot, és ugyanakkor a kegyetlen pontosságban a könnyed lazítások gyakorlatát. Hogyan lehet feltépni a bordáinkat, és hogyan kell naplót írni kínos titkainkról.

Az örvények közül Stendhal volt a menekülés. A leveleiben, naplójegyzeteiben minduntalan felbukkanó intés: „Egyetlen szabályt ismerek – *être clair*. Félreérthetetlennek kell lenni. Ha nem vagyok érthető, egész világom összedől."

Tulajdonképpen nem is lefordítani akartam Stendhalt, csak olvasni. Olvasni az életmű nagy tömbjeit, de azt is, amit évtizedekig szinte befalazott a közöny. Legalább tíz évig tartott az olvasás boldogsága.

Sokallja valaki a tíz évet?

Amit általában Stendhal nevéhez társítunk, a három nagyregényt, valóban túlzás tíz évig olvasni. Hozácsaphatjuk még a *De l'Amour*t és néhány novelláját is. De én a kései, bölcs, megindító *Privilèges*-t ugyanolyan aprólékos gyönyörködéssel olvastam, mint fiatal éveinek három kötetnyi drámakísérletét, a merész Hamlet átdolgozást vagy a tanulságos komédiát, a *Letellier-t*. Sokszor átdolgozott itáliai útirajzai ugyanúgy érdekeltek, mint Napoléon-könyve. Az *Henry Brulard* utolsó, milanoi fejezetét mindig a *Souvenirs d'Égotisme* első fejezetével, a Métilde-től elszakadás fájdalmával folytattam. És a *Naplói!* . . . Húsz év naplói! . . . Mennyi párosrímet és meglepő ölelkező rímet találtam a naplóiban: a hosszú beszélgetés szavait Napoléonnal, majd másutt a keserű bejegyzést, hogy olyan senki-figurák, amilyen Henri Beyle is, természetesen soha nem juthattak a Császár elé. És sajnáltam, hogy első regénye, az *Armance*, oly titokzatosan s váratlanul befejeződik, s még jobban sajnáltam, hogy a *Lamiel*t, utolsó regényét, talán legszenvedélyesebb hősnőjének történetét már nem fejezhette be.

És még mindig tartogatott meglepetést. Olvastam a leveleit, a kis formátumú, sok kötetes, rózsaszín *Le Divan*-kiadást, s azt a régebbit, amelyik még Mérimée előszavával jelent meg – és a leveleivel ellenőrizhettem naplóit és álarcos önéletrajzait. (A Pléiade-gyűjtés vaskos kötetei akkor még nem jelentek meg.) Végül Henri Martineau filológiai remeklései, az új jegyzetes kiadások, megismertettek a lüktető, táguló életművel: marginálíáival, bővítéseivel, törléseivel, szövegváltoztatásaival, felkiáltásaival, csüggedéseivel – csillapíthatatlan javító kedvével.

Még mindig nem gondoltam rá komolyan, hogy fordítsam. Olvasója, telhetetlen újraolvasója voltam.

De végül egy bosszantó, ostoba vita elgondolkoztatott.

A két háború közt rámbízták egyik nagy könyvkiadónk szerkesztőségét, s én hamarosan összeállítottam egy Stendhal-sorozat tervét. Ügynökökkel fogjuk terjeszteni, érveltem a végrehajtóbizottság ülésén, és akár rögtön elkezdhetjük a munkát, hiszen a *Vörös és fekete* és *A pármai kolostor* megjelent a Klasszikus Regénytárban, s úgy tudom, a novellákat és a *De l'Amour*t is lefordították.

A három főügynöknek tetszettek a címek: *A szerelemről* – *A castroi apátnő* – a regények tartalma is tetszett: egy karrier története – egy olasz hercegi udvar intrikáinak és szerelmeinek szövevénye. De azért felhozattak a közeli antikváriumból egy-egy kötetet – „nem árt, ha elolvassuk".

Néhány nap múlva összeültünk.

– Nem vállaljuk a terjesztést.

– Nem? . . . Miért nem? – hüledeztem.

Komoran magyarázták:

– Poros . . . Olvashatatlan . . . Tekervényes . . . Régimódi . . .

Az egyik, a legtájékozottabb, megkérdezte:

– Ő az, aki a reggeli kávéjához a hivatalos közlöny rendeleteit olvasta?

– Olyanok is ezek a regények! – mondta a másik kettő.

Milyen szívós bogáncs az anekdota.

Elkeseredve magyaráztam:

– Stendhal nem azért olvasta regényírás előtt a Code Napoléont, hogy a stílusa dísztelen, nehézkes és száraz legyen . . . Ellenkezőleg! Ő a törvény erejével és tisztaságával kívánt szólni! . . .

A magyarázattal nem volt különösebb sikerem.

Az elnyúló vita után felütöttem az asztalomon hagyott könyveket, előrelapoztam, hátralapoztam – és elszomorodtam. Ez a *magyar* Stendhal nem volt az én Stendhalom, de nem volt a *Chartreuse*, a *Le Rouge et le Noir* írója sem. A három főügynök-

nek igaza volt. Ez a régen és gondtalanul magyarított Stendhal poros volt, olvashatatlan volt, kifakultságában már-már szánalmas és nevetséges.

Ilyen mondatokat olvastam: „Elfogta a félsz, hogy az asszonynak, akit oly szüziesnek ismert, vissza fog tetszeni." – És: „Mily gyönyör őt megcsókolni!" – Majd: „Don Fernando nem hagyta magát a szerelemre és kéjre való gondolattól vezettetni." – Másutt: „A bíboroskalapra közeli remény felszította." – Megint másutt: „A szépség nem más, mint a boldogság igérvénye." – Hogy besançoni ellenfelei lefejeztetik Julient, ezt a szándékot a fordító egy szakácsnő érzékletes szókincsével tolmácsolta: „el akarják vágni a nyakát". Viszont a salzburgi hasonlat téli gallyát egy másik fordító előkelősködve és a hitágazatok mintájára faágazatnak nemesítette.

Hát nem. Ez a pösze, krákogó, asztmásan hörgő Stendhal valóban nem mérkőzhetett Kosztolányi Dezső vagy Illyés Gyula, Móricz Zsigmond vagy Füst Milán, Tamási Áron vagy Krúdy Gyula prózájával. Vagy Gyergyai Albert magyar Proustjával, Hevesi András magyar Huxley-jével, Radnóti Miklós magyar Montherlantjával. Pedig velük kellett volna mérkőznie, közöttük kellett volna megjelennie.

Ha csak *leiterjakabok* csúfítják ezeket a fordításokat, Stendhal regénye, novellája könnyen átlép rajtuk. A *Chartreuse*-t még nem hamisította volna meg, hogy magyar fordítója a regény főhadnagyait hadnaggyá fokozta le, összetévesztve a francia *lieutenant*-okat a német *Leutnant*okkal. Kissé puritán szemléletre vall ugyan, hogy a múlt századi olasz arisztokrata paloták fényűzését azzal jellemezte: az inasok nemcsak cipőt viselnek, de ezüst gyűrűket is, félreértve az írót, aki a tetszetős lakáj-cipők ezüst csatjáról szólt – (... non seulement des bons souliers, mais encore des boucles d'argent.)

Karcolásoktól még nem vérzett el senki.

De itt másról volt szó. A kötőszöveti anyag silányságáról, a regény fontos jeleneteinek inszufficienciájáról.

A könyvkiadó lépcsőházában másnap találkoztam az egyik főügynökkel. Ismét magyarázni kezdtem neki Julient és de Rênalnét, a csodálatos Sanseverina hercegnőt, az elbűvölő öreg Leuwent... Azzal vágta el beszélgetésünket:

– Akkor ez egy másik író!

Ott a lépcsőházban gondoltam rá először nagyon komolyan: akkor hát ezt a *másik* írót kellene megszólaltatni magyarul. És talán én is megszólaltathatnám.

GYALOG PÁRIZSBA

A Geronimo-betét a *Vörös és fekete*ben kerek, csinos anekdota. De anekdota a Fausta-betét is a *Chartreuse*-ben, és *Lucien Leuwen* második kötetében a vidéki képviselőválasztás – szinte mikszáthi bőséggel – választási anekdoták füzére.

Stendhal nem vetette meg az anekdotát.

Sok-sok éve Benedek Marcelltől hallottam, hogy a *Thibault család* fordítása azt jelentette számára: Pestről Párizsba gyalogolt. Persze nem országutakon, csak a dolgozószobájában. Gépírónőnek diktálta a fordításait, fel-alá járkálva a szobában. Hét lépés oda, hét lépés vissza: éppen negyed perc. Egy perc alatt hatvannégy lépés, azaz körülbelül harminc méter. Egy óra alatt másfél kilométer, ha néhány percnyi pihenőt is engedélyez magának.

A további számítások a végső eredménybe torkolltak: ha összevetjük a fordításra szánt hónapokat, a napi kilométer-teljesítményt és a *Les Thibault* terjedelmét – mire befejezte a regényfolyam tizedik kötetét, éppen a rue de Vaugirard sarkára ért, Párizsnak arra a pontjára, ahol a regény első mondatában az öreg Thibault ingerülten a fiához fordul: „Hát ez már több a soknál, Antoine!"

A történetet ösztönző valódiság szépíti.

De számomra elképzelhetetlen volt ez a sétálva diktálás. Nemcsak azért, mert előzőleg nem fordítottam le könyvespolcnyi remekművet, mint Benedek Marcell. A *Le Rouge et le Noir*, melyre végül elszántam magam, éppen Martin du Gard *Vieille*

France-a után második fordításom volt. Munkámat sokkal inkább az lassította, hogy én Stendhal mindegyik bővített mondata előtt megtorpantam. Előbb körüljártam, *tetőlről* néztem, mintegy légifelvételt készítve – azután óvatosan felvázoltam a mondat alaprajzát.

Igen, az alaprajzát.

Stendhaltól lestem el a módszert: ahányszor egy-egy fontos jelenethez ért az *Henry Brulard*-ban, de a naplóiban is, előbb mindig felvázolta a helyszínt. Hevenyészve, de pontosan. Sokszor szinte egymás sarkára lép a sok vékonyvonalú tollrajz.

AZ ALAPRAJZ

Mit tisztáztam ezekben az alaprajzokban a magam, és nemcsak a magam, hanem már tervezett magyar Stendhalom olvasói számára? Rögtön kimondhatom. Azt, hogy milyen magyar szerkezet fejezheti ki leghívebben a francia mondatot. Mert eléggé ismert közhely, és a fordító számára mégis mindig szorongató felismerés: a két nyelv mondat-építő kedve határozottan különbözik egymástól.

Az alapozásról kellett döntenem.

Legelőször is a francia mondat sok törmelékszava zavart. A határozók, névutók, különböző módosítók, egyebek. S külön tehertételként Stendhal gyakori, jellemző törmelékszavai. Az előbbieket – természetesen – könnyen s teljesen helyettesíthettem a magyar ragozás határozott mozgósításával. De az így kihullajtott részt előbb gondosan el kellett különítenem a stendhali „apró szókincstől": c'est à peine si – a peu près – sur le point de . . . – ce n'est pas que . . . – és száz hasonló társulással ezek mind-mind a pontosabb célzást, a megközelített mozzanat vagy gondolat, a meglesett ember vagy helyzet, az előtérbe állított tárgy minél határozottabb, tüzetesebb, érthetőbb, tisztább, szabatosabb, hibátlanabb, igazabb magyarázatát, körüljárását, foglyulejtését, megkötözését, felhasítását szolgálták – ezek a kis értelmező szavak elhagyhatatlanok voltak.

A határozottabb közlésekre alkalmas magyar mondat már dagadozott a kérlelhetetlen stendhali törmelékszavaktól, amikor észre kellett vennem, hogy az író aggálytalanul újabb és újabb mikro-elemeket dobál amúgy is túltelített szerkezeteibe: például nem szereti a teljes tartalmakat. A kerek, sértetlen főneveket lehetőleg kettévágja, valamit kihasít belőlük, és ezzel a fél-állapottal, háromnegyed-tulajdonsággal jellemez. Az ő Julienje – megigézve de Rênalné kedvességétől, természetességétől – kissé felenged és megfeledkezik . . . vajon miről? Természetesen a félénkségéről – írná a türelmetlen és határozott magyar fordító. De nem így Stendhal. Az ő Julienje még ebben a szép pillanatban is csak félénksége *egy részéről* feledkezhetik meg. (. . . il oublia une partie de sa timidité). Ó, mennyit töprengtem kedves, legkedvesebb íróm törtszámokat és törtté formált érzéseket kedvelő szenvedélye miatt – mondható-e magyarul, olvasható-e mosoly nélkül: *megszabadult félénksége egy részétől?* A hűség parancsa világos és határozott volt: keresd az elfogadható megoldást! De jónéhányszor, bevallom, tusakodva, lelkiismeretfurdalásokkal mégis elhagytam a tört számból a nevezőt s csak a számlálót hagytam meg a magyar olvasónak – így: *Julien megigézve de Rênalné kedvességet sugárzó tekintetétől, megfeledkezett félénkségéről.* Persze úgy is írhattam volna: *csaknem megszabadult félénkségétől.* De akkor már beleütközöm a következő mondatba, mely arról tudósít: *Julien mindent elfelejtett.*

Hogy Stendhal is beleütközött? Igen, beleütközött. De ő már a következő mondat teljességét formálta – és az új filmkocka úgy volt hiteles, hogy Julien *azt sem tudta, mi van vele.*

Eleinte tanácstalanul álldogáltam ezeken a keresztutakon, két alaprajz között. Majd rájöttem: valóban filmkockákról van szó, folyamatosságról, mindegyik mondat előbbrelép, aki az előző pillanatban még nem szabadult meg félénkségétől, a következőben már mindent elfelejt – az *energia* imádója, az *erő* megszállottja, az író, így hajtja előre, mindig új és új helyzetekbe hőseit.

Az előre haladó mozgással, a mondat belső lüktetésével az alaprajz legkényesebb kérdéséhez jutottam el: a francia alárendelések és a magyar mellérendelések kibékíthetetlenségéhez. Alázatosan, sokáig próbálkoztam különböző alárendelt szerkezetekkel, de a megoldásoktól el-elkaptam a szemem. Riadtan néztem formálódó mondataik tükrébe, homályos tükrökbe – egyszer Balzac nézett rám vissza Stendhal helyett, máskor Thomas Mann, néha Kemény Zsigmond, egy-egy pillanatra Nietzsche, hosszabb pillanatokra Montaigne és Marivaux, s végül ijesztő rémként, még egy fakó Chateaubriand is. A megjelenő Chateaubriand karddal vágta ketté kétségeimet. Az alárendeléseket, ahol csak tehettem (és nagyon gyakran nem tehettem!) mellérendeléssé oldottam.

Így kellett tennem. Ezt kellett vállalnom.

Ezt – mert minden figyelmesebb Stendhal-olvasó tudja: a stendhali mondat legfontosabb eleme az *ige*. Persze Stendhal igéje is francia ige, azaz elemző és elvont, magyarázó és több részből összetett – de elvont, összetett alkatában is annyi „energia" feszül, hogy rögtön igazi magyar igévé tud válni, átható, gyakorító, műveltető, mozzanatos, személytelen, szenvedő, tárgyas és tárgytalan, változó és visszaható igévé. Szívként összehúzódó, rugalmas rostú, vért és érzelmeket mozgató mondatrésszé. De az igének ezt a „teljesebb életét" a magyar nyelv inkább csak a mellérendelt mondatszerkezetekben tudja biztosítani. És ezt a *szabad szívmozgást* igyekeztem megadni Stendhal igéinek döntésemben és fordításomban.

Hadd mutassam be egyetlen példán, a *Vörös és fehér* egyik hősnőjének, Sauve-d' Hocquincourt-nénak leírásában:

„Az asszony tekintetében annyi életerő, vidámság, természetesség lobogott, hogy ránézni is boldogság volt. Lucien olyan erősen nézte, hogy végül mégis talált hibát a ragyogó asszonyon – alig lehetett huszonöt-huszonhat éves, de aki figyelmesen nézte, láthatta: el fog hízni. Szőke volt, nagy, kék szeme elragadóan friss és eleven, soha nem homályosította el az érzelmesség párája; ha untatták, tekintete elborult, de a szeme az első vidám, furcsa ötletre rögtön felragyogott. Finom vonalú, nemes, határozott, kívánatosan üde ajka az arc nemességjegye volt. Orrának könnyed hajlottsága is hozzátartozott bájához; előkelő volt, s ahogyan az érzések apró hullámai átfutottak rajta, pillanatonként változó. Nem ismerte a képmutatást; ezt a erényt nem is gyakorolhatta volna ilyen arccal."

És máris a főneveknél tartunk.

Stendhal nem szerette a jelzőket – jelzőit lehetőleg főnevesítette. Olyan mondatokat formált, melyek inkább kívánták a *grace*-t, a *beauté*-t, a *charme*-ot, mint a *gracieuse*-t, a *belle*-t, a *charmente*-ot. (Jean Prévost: *La création chez Stendhal)*

Stendhal nem szépprózával, nem regényírással kezdte. Az ő stílusgyakorlatait húsz év *Naplói*ban találjuk. A naplókban formálódott Stendhal stílusa, kavics-egyszerű, kavics-kemény szavakkal. Nem nyilvánosságnak szánt naplókban: Stendhal önmagának önmagáról írt, kínos őszinteséggel, meztelen mondatokban. Ezeket a mondatokat nem díszíti semmilyen cifrázat, és belül nem találunk szép vagy egzotikus, hivalkodó vagy ritka, opaleszkáló vagy üvegtestű szavakat. Az ő szavai nem törékenyek. A szavai szerszámok, eszközök. Nagyon gyakran rajtakaphatjuk: felragad egy-egy szót, legtöbbször egy igét, és oldalakon keresztül hurcolja, fáradhatatlanul megismétli. Ugyanazzal a szóval – a legleményesebben – különböző helyzeteket jellemez. Nem játékból teszi ezt, inkább hanyagságból. A naplóíró rögzíti így élményeit.

Lassan kialakult hát a stendhali mondat – magyar mondatom – alaprajza. Már élt, lélegzett, már karja volt, mellyel fogni tudott, szíve volt, mely vérrel éltette, fénye volt, mely átvilágította, ami eléje került. Lassúdni és gyorsulni tudott, s még mindig hiányzott valamije. Még egy rossz *kocsirúgóval* kellett felszerelni. De ezt a kocsirúgót Balzac-kal kell magyaráznom.

A híres Balzac-kritika – hatvankét oldal a *Revue Parisienne-ben* – szinte végig elismerés és hódolat. Különböző tanácsok után az elmarasztalás jóformán egyetlen bekezdésbe szorul – ezt írja Balzac: „Olyanok a mondatai, mintha egy rosszul rugózott batárban hosszú utazást tennénk a rossz francia országutakon." Igaztalan be-

kezdés. Mert ezeket a rosszul rugózott stendhali mondatokat a legnemesebb erő remegteti: a pontosságra, minden homály tisztázására törekvés, a részletek, a minél gazdagabb részletek hitelessége. És az igaztalan bírálatban mégis lappang némi igazság. A rossz rugót néha érezzük, és néha halljuk is.

És ezt is be kell építeni minden Stendhal-fordításba: az állandó, belső ritmusváltást, a szabályos érverésbe az aritmiát, egy-egy pillanatra kemény extraszisztólékat.

A VALÓDI

Útbaigazító mondata – fordítói soha ne felejtsék el: „Csak a valódi az, amiért a világon fáradni érdemes".

Például jakobinizmusát valódi jakobinizmussal kell fordítani. És nem szabad meghamisítani, ellágyítani, romantizálni, sőt kidobni, mint egyik német fordítója, Joachim von der Goltz tette, aki a *Lucien Leuwen* német fordításában fejezeteket hagyott el, persze éppen a kényes, kemény jakobinus-fejezeteket, kiadója, a müncheni Georg Müller jóváhagyásával. Ennek a jakobinizmusnak el nem apadó forrásvidéke a távoli gyerekkor – és itt idéznem kell az *Henry Brulard* híres jelenetét, XVI. Lajos halálát (a magyar olvasó úgysem ismeri még):

„Mulatságos, s az utókor alig fogja elhinni: polgári családom azzal csalta magát, hogy a nemesi osztály peremén él, és apám, aki tönkrement nemesnek mondta magát, ezekben a napokban minden újságot elolvasott, s úgy követte a király perét, ahogyan bizalmas barátunk vagy közeli rokonunk sorsát figyeljük. Megtudtuk az ítéletet, mindenki kétségbeesett. „Úgysem merik végrehajtani!" vigasztalták magukat. „Miért ne? – gondoltam. – Miért ne hajtanák végre, ha áruló volt!" Apám dolgozószobájában figyeltem őket, esti hét óra volt, már besötétedett, lámpám fényénél olvastam. Úgy tettem, mintha tanulnék, de Prévost abbé könyvét olvastam, a *Mémoires d'un hommes de qualité*-t, nemrégiben ástam elő egy régi, elrongyolódott példányát. A házat hirtelen megremegtette a Lyonból és Párizsból érkező postakocsi. „Megkérdezem, mire szánták el magukat a szörnyetegek?" – állt fel apám. Utána néztem: „Remélem, kivégezték az árulót!" Meghökkentett és elgondolkoztatott, mennyire különböznek az érzéseink. Miért titkoljam, Rey püspöki helynök és a többi pap, családunk barátai, mind XVI. Lajos sorsáért aggódtak. Ezen az estén értettem meg, mi választ el családomtól, amikor apám visszatért. Belépett – most is látom fehér redingot-ját, soha nem vetette le, még akkor sem, ha a szomszédba, a postára ment át. „Megtörtént! – mondta. – Meggyilkolták!" Heves, ritka öröm öntött el. Megtörténhetik, hogy az olvasó kegyetlennek tart majd, de ilyen voltam tíz éves koromban, s ilyen vagyok ma is, ötvenkét évesen."

Ilyen vagyok ma is – amikor a *Lucien Leuwen*t fordítottam, ez a naiv, forró vallomás volt fordításom mottója. A félreérthetetlen utasítás. Hiszen Henry Brulard vallomásait közvetlenül a Lucien Leuwen után írta, 1835-ben. A fordításhoz segédkönyvül az *Henry Brulard*-t használtam. Elsőszemélyes vallomásának indulataival formáltam magyarul – a leghívebben – a polgárkirályság alattomos és erőszakos figuráit, az egész körképet. A félreszoruló, reménytelenül aszalódó vidéki nemeseket, a boltjaikba húzódó, gyáva kispolgárokat, a vasútfejedelmeket, szénbárókat, falánk bankárokat. Az állam deficitjével tőzsdéző királyt – és veletőzsdéző minisztereit, szállítási panamákban evickélő marsalljait. Az ötféle rendőrséget, a kígyóbordázatú bürokráciát, a besúgókat és beugrató kémeket. A kegyetlenül elfojtott munkássztrájkokat és a nyugtalanító paraszti nyomorúságot.

Általában a *Vörös és feketét* tartják Stendhal legforróbb jakobinus vallomásának. Azt hiszem, tévedés. A titkolt, rejtegetett, szívdobogva írt *Lucien Leuwen*ben mondta el a legtöbbet világról formált véleményéből, vallomása és bírálata itt a leghevesebb. Julien Sorel híres beszéde bírái előtt a Leuwen-regényben – betétként – halvány lobbanás volna csak, szinte-szinte iskolai dolgozat.

(És ha szabad a fordítónak is vallania: a három nagy Stendhal-regényt fordította.

s a három közül ő a *Lucien Leuwent* – vagy Stendhal-adta utolsó címén: a *Vörös és fehér*-t – szereti legjobban. A *Chartreuse* költészete talán vonzóbb, a *Vörös és fekete* izgalmasabb regény, de a Lucien társaságában megismert férfiak és nők, a velük töltött órák, hetek, hónapok ajándékozták meg a legnagyobb boldogsággal, a fordító kettős boldogságával: két nyelv közegében végül talán jobban ismeri hőseit, mint maga az író – hiszen övé a kép és a tükörkép.

De illő visszatérnem Stendhalhoz . . . A tételhez, hogy csak a valódiért érdemes igazán fáradni.)

Nem tudta megtéveszteni önmagát. És sohasem akarta megtéveszteni olvasóit.

Jakobinus indulatok fűtötték, de indulatait árnyalnunk kell másik híres vallomásával, ugyancsak Henry Brulard fiatal éveiből:

„Egy este már besötétedett, hideg volt, legyűrtem gyávaságomat és kiszöktem a házból, mintha Elisabeth néném után mennék Colombnéhoz – de a jakobinusokhoz futottam, akik a Saint-André templomban tartották összejövetelüket. Akkoriban a római történelem hőseivel éltem és Furius Camillusnak meg Cincinnatusnak tartottam magam, egyszerre mind a kettőnek. – A jakobinusok a templomban egymás után szót kértek és összevissza beszéltek. Nagyapám naponta jókedvűen csúfolta beszédmódjukat. Hirtelen rájöttem, nagyapámnak igaza van. Hallgattam őket, és kiábrándultam a jakobinusokból. Közönségesnek éreztem ezeket az embereket, akiket szeretni akartam. A keskeny, magas templomot rosszul világították, sok asszony volt ott, a legalsó osztály asszonyai. Mit folytassam . . . olyan voltam akkor is, mint ma: szeretem a népet, gyűlölöm elnyomóit, de folyamatos gyötrelem volna, ha a nép közt kellene élnem."

A Stendhal-fordító nem lehet eléggé éber: tolmácsolnia kell az író szavait – de megismétlem – nem írhat le teljes értékű főneveket vagy igéket Stendhalról vagy a Stendhal hősök érzelmeiről, jelleméről, elhatározásairól, tetteiről – a szavakat és érzelmeket rögtön törtté kell átalakítania. Julien is csak félénksége egy részétől szabadul meg de Rênalné láttán, mint ahogyan Stendhal jakobinizmusa sem tiszta jakobinizmus, arisztokrata finnyásság is cseppent belé.

Aki a fordítására vállalkozik: őszintén szeresse Stendhalt, különben már leheletnyi malíciával is kivégezheti fordítás közben. De ne szeresse érzelmesen vagy patetikusan, mert így is kivégezheti. Ha érzelmesre, patetikusra hangoljuk őt, rögtön frivol hazugságokba keverjük.

Meghökkentő őszinteségét megrendülten kell fogadnunk. De ezt a megrendültséget sohasem szabad belekevernünk az ő mondataiba.

Harmadik s utolsó Stendhal-idézetem fiatalon meghalt anyjának portréja:

„Anyám, Henriette Gagnon, bűbájos asszony volt, és én szerelmes voltam anyámba. Sietve hozzáteszem, hét éves koromban vesztettem el. – Arra vágytam, hogy csókolhassam, mindig csókolhassam őt, és ne legyen rajta ruha. Anyám nagyon szeretett engem és gyakran megcsókolt. – Csókjait én olyan hevesen viszonoztam, hogy sokszor kénytelen volt eltolni magától. Gyűlöltem apámat, ha csókjainkat megzavarta. Mindig anyám mellét akartam megcsókolni. Kérem, ne felejtsék el: gyerekágyban halt meg, ismétlem, hét éves koromban. Telt volt, bámulatosan üde, nagyon csinos. Különleges nemesség és derű sugárzott belőle. Nagyon eleven volt, legszívesebben maga szaladt, hogy elintézzen valamit, ahelyett, hogy három cselédjének parancsolgatott volna. Eredetiben olvasta Dante *Isteni színjáték*át, halála után öt-hat különböző kiadást találtam szobájában. Virágzóan fiatal és szép volt, amikor meghalt, huszonnyolc vagy harminc éves lehetett. – Nagyon őszintén beszélek róla és magamról, nem hiszem, hogy bántaná, ha élne. Kimondom – szerettem őt. Ha valamikor még találkoznék vele, neki is megmondanám. – Egyik este, már nem tudom miért, az ő szobájában ágyaztak nekem a földre, egy matracra. Lefeküdtem. Eleven volt és könnyed. Mint egy őzsuta, átugrotta matracomat, hogy gyorsabban érje el ágyát."

Stendhal ezt Freud előtt írta. És Proust előtt. A legnagyobb merészség kellett ehhez a vallomáshoz – 1835-ben. Négy fal között is merészség kellett hozzá, kettesben a kéziratpapírral. De talán így is írhatnám: kettesben önmagával.

Ezzel a vallomással nemcsak a meghökkentően őszinte lélekelemzőt akartam jellemezni – a költőt is. Ahogyan a legkényesebb mondatok után végül *őzsutához* hasonlítja fiatal, szép anyját – a jelenet megrendítő költészet. Chateaubriand dagálya és érzelmessége ellenében ilyen tiszta költő Stendhal.

A HANGYA ÉS AZ ELEFÁNT

A fordító általában keresztutakon áll. Szinonimák között válogat. Hű akar lenni – és lehetőségeket latolgat.

Kétségeimben mindig az ő segítségét kértem. Leghasznosabb tanácsa így hangzott: „Szeretem az erőt. De abból az erőből, amit szeretek, a hangya ugyanannyit mutathat, mint az elefánt."

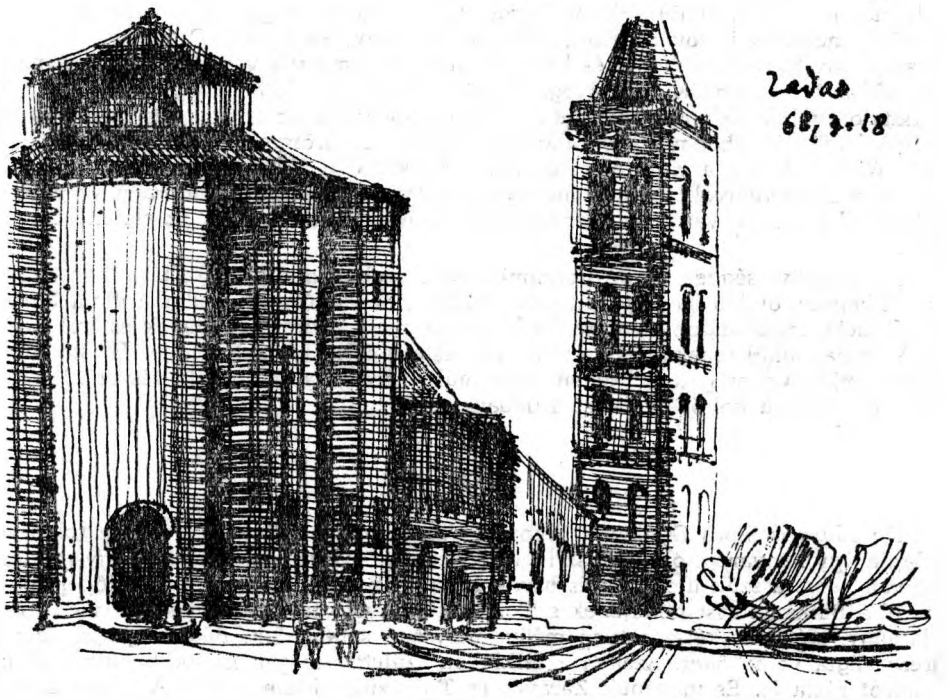

TAKÁTS GYULA

Bolgár mozaik

1

Elkerültük vendéglátóinkat... És a Balkán Hotelben nyitottak számunkra egész lakosztályt... Ilyen otthonosan indult az első nap. És három hét után is csak azt mondhatom, Bulgáriában mindenütt így találtam magam. Közvetlenség és meghitt szerénység és vendégszeretet vett körül... Szófia maga is amolyan emberreszabott főváros. Hiába fut a milliós lélekszám felé...

Ilyen volt a hangulata az első kora reggelnek is, amikor dudaszó ébresztett. Ahogy kinéztünk, ezt láttam: török dzsámi, a tér elejében egy római templom, balról görögkeleti kupolák és a vasárnap reggeli fővárosi csendbe belehasít a duda és furulyahang és egy dob. Fehérruhás falusi menyasszonyt és vőlegényt kísér a hegyvidéki népviseletről árulkodó menet. Olyan otthonosan és természetesen vonulnak zeneszóval az esküvőre az ország fővárosának főterén keresztül, mint nálunk falun. Tiszta emberi egyszerűség a civilizáció csörömpölésében...

2

Régi kereskedők, tehát az emberek kíváncsi természetűek, de nem annyira, mint a dalmátok vagy görögök. És ha kérdezgetés közben meghallják, hogy Kaposvár, mindjárt mondják is tovább Pécs, Villány, Harkány, Szigetvár, Dombóvár... Igen, egyszerre az 1945-ös somogyi és baranyai háborús emlékek vesznek körül. És mosolyognak az öreg katonák. Mosolyognak, mert jó arra gondolni, hogy bár háború volt, de fiatalok voltak akkor és túléltük... Így barátkozunk itt is, ott is és ez folytatódik az írók között is, ahol már első alkalommal különös örömmel hallottam, hogy barátunk, Nino Nikolov a Kalevalát fordítja. Munkájában Vikár Béla fordítását együtt használja az eredetivel. És még mennyi irodalmi, történelmi és néprajzi vonatkozás és kapcsolat... De vajon kihasználtuk-e?... Nem hiszem. Még az elején sem tartunk.

Az Írószövetségben és az irodalmi eszpresszóban a sok szakállas, ikonfejű, de filmcsillagosan öltöző fiatal között a Coca-Cola, a fekete és szilvapálinka illatában bolgár, francia, majd angol, németre fordul a szó, mert külföldi vendégek és íróküldöttségek tagjai találkoznak itt is, ott is. Ma este a Nemzeti Színházban Hristo Smyrnenski emlékünnepség lesz. Néhány nap múlva pedig „A bulgár költészet 11 évszázada" elnevezésű költői találkozó Rilában...

3

De addig is Sipos Gyulával Tirnovot nézzük madártávlatból. A Jantra folyó kék szalagja úgy kanyarog, oly merész ívekkel vágja át a város sziklafalát, hogy már-már alig van helye a szűk utcáknak és házaknak a szűk sziklanyakon. A repülőgép fedélzetéről a Balkántourist hoteljének szakadék fölé nyúló teraszán ülve még meglepőbb a látvány. Kétszáz, kétszázötven méter mélységű sziklafalak. Függőlegesek, mintha fűrész vágta volna őket. Ezeken a sziklákon született meg a második bulgár állam. Bizáncot rázta le. És megépült Zaravec és Trapezica ormán a vár. A váron belül a patriarchák és királyok palotái. Náluk alacsonyabban és velük szemben a bojárok

vára. De az éghez legközelebb a tirnovoi patriarcha lakott. A királyi palota fölött. Egyre lejjebb, lejjebb ereszkedve a nép, a Jantra partjai felé... Azt hiszem, ilyen kőbe merevedett szemléletességgel a középkori feudális állam hierarchiája sehol sem látható. II. András királyunk is megjárta lépcsőfokait. Az Aranybulla passzusai már kísértették őt, de inkább a görög–magyar császári és királyi birodalom terve. És mert II. Assen János cár bőven adta a magyar lovaknak a zabot és a lovagoknak az ígéretet, nála maradt feleségnek és a tervek zálogául II. Andrásunk Mária leánya... És a török?... Vajon sejtették-e Tirnovóban a rettegett és utált Bizánc mögött „Konstantinápolyt"?... A bolgár reneszansz pusztulását?... Ikonok, freskók kiszúrt szemét és kifüstölését... A bőrbe kötött könyvek és oklevelek égetett emberhúsra emlékeztető bűzét?... A tirnovoi festőiskola műveinek pusztulását, melynek megmaradt darabjait Szófiában a Nyevszkij-székesegyház altemplomának galériájában láthatjuk... És mi a modern? – kérdeztük az ismeretlen mester sakkos-osztású képmértanában meghúzódó szent ikonja előtt... Említsünk ellenpárként mai mestereket és műveket? – Egy szó mint száz: a jó mindig is egyenlő a maival és az élővel! Az úgynevezett modernnel!... Csak maradjon meg... Tirnovoból a török után csak rom maradt, pedig a Balkán Ravennája volt. Ezek a kis utcácskák már a 19. századi bolgár újjászületés romantikus szépségű, fából, kőből, vasból épült, szőlővel futtatott emlékei.

4

Rila... Itt állunk a kolostor előtt... Bulgáriában külön világ a kolostoroké. Ma is csak gyalog, szamáron vagy gépkocsival közelíthetők meg, erdők, völgyek és hegyek között. Kivételes helyzetüket az adta meg, hogy a török alatt is a bolgár szellem és irodalom és művészet, és a nemzeti gondolat várai voltak. Minden szerzetes a török szemében egy kicsit betyár is! A csuha amolyan egyenruha volt. A kolosto-

rok nemcsak papjaikban éltek, de mint menedéket adók és szabadság-harcosokat rejtegetők, így magyar képpel élve, amolyan szent szállások és tanyák lettek. Preobrazsenszk kolostora fölött ilyenek voltak a remete-barlangok is. De méginkább ilyen a rilai kolostor, melynek kapujában most száz költő áll. Kis bolgár úttörőlányok csokrokat adnak át. Kezemben virággal és gomblyukamban „A bolgár költészet 11 évszázada" szalagjával állunk az óriás méretű kolostor udvaron. Várjuk a cella kulcsát, amely éjszakai szállásunk lesz. Lenyűgöző látvány ennek a több szakaszban épült, ezer éves épületnek az udvarra néző három és négy szintes árkádsora. Méreteit, érdekes, nem nyomja, de még emelik csak a 2925 méterig nyúló havasok ormai . . . Ott állunk két lengyel költőnkkel és nyugodtan várunk. A látvány varázsa köt. Üzbég, orosz, német, magyar, francia, angol mondatok kavarognak a bolgár zsongásban, mert itt vannak a hegyi falvak lakói és a közelebbi, távolabbi kisebb városok küldöttei is az esti ünnepségre. Van clasz műfordító, francia irodalmár, török, sőt egy szem indiai költő is . . . De sokan hiányoznak is, ha nem is a szervezés miatt . . .

Már leereszkedett az éjszaka. Fáklyalángban áll az udvar. Félkörben álljuk körül a Mária születésének tiszteletére emelt templomot. A bolgár Írószövetség nevében Dora Gabe költő, a francia és a lengyel költészet tolmácsolója gyújtotta meg a költészet jelképes lángját. A templom előcsarnokában ülnek az íróvendégek. Mögöttem a Purgatórium freskójának jelenetei és Mihály arkangyal, kardosan a gazdag ember mellére állva, hogy lelkét elvegye. Előttem a jelképes láng és az óriás holdas kolostor-udvaron a hallgatóság. Így szólj, nézek körül és biztatom magam.

Vacsora alkalmával négy nyelvű kis kékborítékos könyvet kaptunk mindnyájan. Címe: Bulgár költők a kilencedik századtól a huszadikig. Huszonhét költő huszonhét verse bolgár, orosz, francia és angol fordításban. És már meg is kezdődött az a költői verseny, melynek témája a „Rilai éjszakák". Másnap délelőtt a győztesek verseiket itt zengték el az óriás udvaron. A hallgatóság egy része a kolostor múzeumába ment. Mások kenyeret, kalácsot és szőttest vittek Máriának. A harmadik rész pedig mindkettőn csak mosolygott.

5

Ismét a felhők nyájai. De most a Balkán gerince fölött, Szófia és Burgasz között úszik a gép. Elvont ábrájú, ekével vágott metszetek lapjai suhannak a felhők árnyéka alatt. Mintha a kép-kivágás és szerkesztés és ábrázolás és színélmény meggyőzően új stílusa születne előttem gépünk ablaka alatt. – Ez lenne Bulgária? – Széles távlatban ez . . . – És az ember? – Ott van ő is, őt nézem, hiszen minden ábra ott lent az ő kezevonása . . . – És a mai festők képei a Művész Házban? – Múzeumokban? . . . – Aztán kettéhasad a kép és a gondolat. A Cserno More, a Fekete-tenger partszegélye repíti szét a tablót és megnő a kék elem. Függőlegesen tágul. Derékszögben úszik bele a repülőgép. Alattunk nő a tenger is. Felettünk nő az ég. A burgaszi kikötő hajói ülnek az átvilágított elemen. A gátak, gyárak és a városalaprajz eltűnik és már gépkocsival megyünk Szozopol felé.

6

Szozopolhoz közel a török határ. Rákóczi rodostói házát látom száz és száz változatban ebben a kis halászvárosban. Falai alatt csattog a Fekete-tenger . . . Szozopol fönt ült a sziklán és úgy fénylik az ég körülötte, mintha a Hagia Sophia kupolájáról sugározna eddig. Nem a félhold! A múlandó csillogás helyett a telihold sétál a csillagok között és itt lent a tengeren. E ragyogásban Bizánc is kísért, mert itt áll emlékeivel, de a bulgár kertészet, halászat és okos kereskedelem eredményeinek gazdagságával körülölelve.

A piros sziklákon megtörik a hullámverés. Ez hozta ide a görögöket. Megépítették a kikötőt és Apolloniát. Mert Szozopol neve Apollónia volt. Az időszámításunk előtti hetedik századig mehetünk vissza. A templomból átalakított fehérfalú múzeum

parkjában óriás horgonyok állnak. A kagyló- és mészüledéktől vastagon belepve érdekes technikával készült szobroknak hatnak az óriás amforák és gabonatartó cserepek között. E horgonyok lánca már az idő. A régi a tenger mélyén. Hátterük az ég és a sötét, sós víztömeg. A sokat látott bölcs. Aki mindig tanít. Csak a szavát nem értjük. A sokat látott, akinek vízében Anaxander is megmosta testét. Elpanaszolta életét, mint Tomiban Ovidius... Ránk csak sírköve maradt, amint hűséges kutyáját eteti. De ez a sírkő sem Szozopolban áll. A kis városkában egy utca őrzi a nevét. Sírköve, a jón plasztika e remeke a szófiai Régészeti Múzeumban beszél a fekete-tengerparti görög művészetről.

A thrák, görög, római kövekre épült faházak, mint a csókafészkek, úgy ülnek a szozopoli félsziget sziklafalán. Fából ácsolt bikaszarv-szerű gerendák tartják az emeleteket. 18–19-ik századi népi műemlékek. Csak egy-egy öregasszony néz az udvarról a tengerre, mert nappal ott kint van az egész város. Egész flotta szűri a tengert. És este ujjaik közé szorítva a halak farkuszonyát, mint a zöld sörösüvegeket viszik az ízletes palamutot a parázsra.

Mögöttük az öbölben maradnak a kunkori orrú hajók. Kis árbocaikon mint a lampionok, olyanok a viharvászonnal bevont őrszemkosarak. A kikötő előtt Szent Iván és Péter-Pál szigete. Óriáshátú halak. Feketekéken fénylenek. Szilvapálinka és kávéillat vegyül a sós tengeri levegőbe. A holdtól zöld a múzeum-templom fala. Alszanak vagy elindultak a festett görög kerámiák istenei, emberei és állatai?... Megyünk az Apollónia szálloda felé. Hátha megérkezett a tengerről a portás is.

7

Az Emonia fedélzetén, lengyel barátunkkal együtt hagytuk el Szozopolt. Célunk a bolgár Napos-part. Burgasz kikötőjének torkában egy magyar hajó keresztezi az utunkat. Aztán nagy sóparoló és szőlőtáblák négyszögei között haladva ott is vagyunk már a Globus Hotel hetedik emeletén. Ragyog a szeptemberi fényben a tenger és a homok és mögöttük a hegy kék sarlója. Két teve kérődzik a homokon a nyárfák aranya között. A külföldi turisták kedvencei... Mellettük ott áll a létra. Kéznél a trópusi sisak és a szemfüles fényképész, akié ez a két közönyös és bölcs állat. Bulgár földön kelet romantikájának szimbólumai...

Alig három kilométerre Neszebir „szigete". Legalábbis én úgy vélem az lehetett a thrák, görög, római időkben és talán a bolgár cárok és a török napjaiban is. Most hosszú keskeny autóút köti össze a homokos lidóval, ahonnan öreg szélmalom néz a volt görög kikötő, Messembria erődítésére. Alig 300 méter széles és 800 méter hosszú ez az ősi városka. A bizánci templomok szigete. Hajdan, – úgy mondják –, a szűk utcák minden szögletében állt egy-egy templomocska. Legalább 40-ről regélnek. Ma tíz áll a tenger és az idegenforgalom ostromgyűrűjében. És az idegenek az Olimp, Neptun, Venus, Nimfa és Amor utcákban sétálnak. A ma álló tíz templom küszöbén át tíz évszázadon sétálhatunk keresztül. E tenyérnyi félszigeten az 5. századtól a 15. századig egy évezred emlékeit láthatjuk. A műkénei jellegű görög fundamentumon az ókeresztény-bizánci stílus és a bolgár reneszansz legszebb templomai ezek az egyre nagyobb áldozatokkal restaurált épületek. Közülük Keresztelő Szent János 11. századi egyháza a Régészeti Múzeum. Szűk hajóiban egymás mellett állnak a mezítelen nimfák és az ezüstpatkós-glóriájú szentek... Vénusz és Szűz Mária... A szentély félkörében Bacchus torzók és bizánci angyalok. Szemben egymással aranytól csillogó ikonok mártírjai és lányrabló szatírok... A Fekete-tenger tintasötét vizéből, mintha a történelem hálója, Európa-Ázsia határán, ide húzta volna össze, erre a kis félszigetre emlékeit.

8

– És a mai emberek? . . . – Nyugodt szorgalom és segíteni kész, kíváncsi figyelem árad a népből. Okos higgadtság . . . Az üzleti kiszolgálók pontos méréseiben, szolgálatkészségében és a gondos gyorsaságban nagy kereskedő múlt beidegzett mozdulata és ösztöne dolgozik. Mindez öntudattal párosult. Utánzásra méltó! A végtelen tengeren és a végtelen öntözött kertekben, gyümölcsösökben a halászok és földművesek között munkában és munka után is egyaránt a harmonikus egyszerűség és a túlfűtött izgágaság helyett az egymást megértő bizalom és segítőkészség, nagy családi összetartás sugárzik. Még a túlzsúfolt villamosok és buszok légkörében is ez a stílus uralkodik. Türelmes emberi hang, pedig ugyancsak zsúfolt és vegyes összetételű a társaság ezen a buszon is, amely velünk a repülőtérről Plovdiv felé halad.

9

A mezőn, a város előtt amolyan alföldi, kunhalom féle buckák. Csak régebbiek, mert ezek itt thrák tumulusok. Öt-hat méter átmérőjű, alig három méter magas kis, földdel fedett mauzóleumok. A hajdani thrákok görög–római elemekkel átszőtt világának tükre egy-egy ilyen temetkezési hely leletanyaga. Olyan világ az idő előtti 4. századból, mely megér minden fáradtságot, hogy ellátogassunk ide Thraciába. Akár csak az etruszkok emlékei Itáliában. Ám a leletanyag több gondot, jobb restaurálást követelne meg a bolgár múzeumoktól . . .

Az út a Marica völgyében vezet. Az a történelmi több ezeréves út, amely az Aegei-tengert a Dunával kötötte és köti össze. Konstantinápolyt Belgráddal, Budával. A kultúrák és hadak útja. És szienit sziklákon áll, az út fölött, a vár és az öreg város: Philippopolis, Trimontium, vagy ahogy ma hívják Plovdiv. A régi főváros. Mintha kicsiben a magyar Buda lenne . . . Régi fővárosi öntudattal. Csakhogy a bulgárok Pestje, Szófia ide 170 kilométer. Itt Plovdivban, akárcsak Burgaszban, különkülön is jelentős írócsoport dolgozik . . .

A bulgárok nagy szeretettel mutatják végig a tiszta és jó levegőjű és gyorsan fejlődő Szófiát. De az utazó Tirnovó után Plovdivban áll meg elcsodálkozva. A város hangulatából a történelem sokrétegű gazdagsága jelentkezik. A meredek, piros és lila sziklahegyeken épült házakból, vagy a hegyek alatt kanyargó utcákból egy élő bolgár történelmi mozaik világa kísért. Így nézem ebbe beleépülve a múzeum darabjait . . . A különös, balkáni szecesszióval épült fő utcát. A mediterrán ízű fa- és kőházakat, melyeknek kis kertjeit cseréppel fedett kőfalak zárják körül. Másutt a háremkerteknek beillő magasfalú udvarokat . . . És micsoda gazdagság viseletben és az ötvös munkákban? Meglepően szépek a török és a bulgár építészet házasságából született kis balkonos paloták. A bolgár barokk stukkós és festett homlokzatú emlékei . . . És a római paloták romjaitól nem messzire, a szállodánk elé egy pesti atlétacsoport érkezik. Valamikor híresek voltak Trimontium versenyei. Százhetvenöt méter hosszú stadionját Septimus Severus császár építtette. A görög olümpiai játékok folytatásául szánta. Négy évenként itt versenyeztek a keletre csúszott birodalom balkáni és kisázsiai provinciáinak atlétái. Sportolóink tudják-e ezt? . . . Zeng a Wurlitzer gép és a táskarádió sporthíreket közvetít Budapestről . . . Így hangolódik össze a plovdivi múlt a mával.

10

És ha Thráciában vagyunk, ki feledkezhetne meg Orpheusról . . . A legenda szerint e hársas, fenyős és borókás Rhodope szülötte volt. Ezen a tájon, ahol gépkocsink kanyargós műúton szalad Bacskovo felé. A sebes Chaya medréből csiszolt fehér márványok villannak elő. II. Assen Iván várát is elhagytuk már . . . Világvégi szurdokon száguld kocsink. Ahogy a görögök tartották, az istenek hegyén túli világban járunk

itt a Rhodopében. Tájain hajdan a harcias és többnejűségben élő jó borivó thrákok tanyáztak. Itt született a monda szerint Orpheus. A görög istenek rokona . . . A pap és költő . . . Itt született és ma is él Eurydicéjével. Él az európai irodalomban és művészetben . . . A megrendült sziklák, úgy állnak a patak fölött és Bacskovo monostora körül, hogy fülük a völgyre dől, ahol a víz a végtelenbe siet. Az Egyetlenbe torkollik. Lent – a víz vagy a költészet hangja? – Orpheusé, aki az argonauták kalandjaiban is részt vett? . . . Eurydice halála után ő volt a szent özvegy, akit dühükben a thrák nők téptek volna darabokra, mert megvetette szépségüket? . . . Zúg a víz . . . Lantját a tengerbe dobták . . . Zúg a tenger . . . Fejét is a tengerbe vetették és azok Lesbos szigetére úsztak át . . . Zúg a gép motorja és amíg nézem a hallgató sziklákat, megérkezünk a bacskovói kolostor boltíves kapuja elé. Szőlőindák kígyói fonják körül . . . Orpheus és Dionysos . . . A költészet és a szőlő mámora, mintha együtt kísérné az emberiséget . . . Már ott állunk a templom alapjaiból felszökő ciprus tövében.

11

Bacskovo . . . Sokat látott falak. Szépséget és iszonyatot hordozó falak. Ikerpárjaik sorsukban, de talán kicsit szerencsésebb testvérei is a magyar váraknak és monostoroknak . . . Bojána, Szófia fölött, Preobrazsenszk, Tirnovo mellett vagy itt Bacskovo és méginkább Rila a bolgár történelemnek, irodalomnak és művészetnek nem emlékei, azaz rom egyházai, de élő könyvei maradtak . . . – Öt évszázad török uralom? . . . S ha hozzá vesszük még Bizánc 11–12. századi 150 évét, közel 700 év! – És mégis, olyasmi kísért képzeletemben, hogy e hosszú évszázadok nem a magyar végvárak 100–150 éves, szinte állandó tüzét és harcait jelentették. De életet is! Ha retteneteset is . . . Nagyban azt, amit kicsiben nálunk a hódoltsági területen élő egy-két alföldi városunk jelentett a magyar nép megmaradásában.

Most restaurálják a bacskovói kolostor középkori ebédlőjét. A kőasztalok a helyükre kerülnek. Kibontják a konyhát és nagyszerű freskók kíváncsi, keleties szeme néz a mára. És fönt a hegyen a sírtemplom áll. A csontok és koponyák temploma, amely jelképesen és figyelmeztetően áll Bacskovó fölött. Emlékeztet a szépre és az időre . . . Az időre, amely hol a kard, hol a tűz vagy a természet zöld erejével falja föl a jelent. A bokrok, fák, virágok és a füvek itt is már-már befedték a csontok templomát. És e végtelen zöldben és kékben, az ismert és ismeretlen mindenségben jelent-e valamit a freskók mellé írt hiú gőg: „Alexander az Isten fia, bolgárok és görögök uralkodója" . . .? Vagy többet mond-e nekünk, maiaknak, a cár freskó festője, aki ezt írta a bolgár reneszansz mesterművei közé a csontok templomába: „Megfestettem az égi és földi világot. Akik nézitek, imádkozzatok értem." Vajon mondanak-e valamit napjainknak, amelyben mi gyermeki hittel és rettenettel a holdra és az atomra szegezzük tekintetünket, tudásunkat és idegrendszerünket? . . .

Kísérőnk már ötödik éve dolgozik a világvégén e freskók megóvásán és élesztésén. Úgy mondja, megbántott keserű ember volt. De alázatos munkája és e művek szépsége és költői harmóniája visszaadta bizalmát a világba. – Ez lenne az a többlet, a költészet és a művészet ereje, amelyben hiszünk? –

Ahogy visszafelé ballagunk a hegyi úton, a lábunk előtt itt is, ott is végtelen nyugalommal sétálnak elő az agyagos partról az útra a buksifejű, fekete-sárgafoltos szalamandrák. Mint vaksi élő ékszerek. Már szitál is az eső. Ezt jelzik a szalamandrák. – Csak el ne gázolják őket, a kőhordó dömperek –, néz vissza a mi festőnk.

12

A gyorsvonat Plovdiv és Szófia közt már 15 perce újonnan telepített szőlők között szalad. Aztán nézem az órámat, 5–6–7 percen át csillogó fémvázas melegházak következnek. És újra csak nézem a percmutatót. Gyümölcsösök és beton vízvezető

vályuk kilométereken keresztül a vasút két oldalán. A folyók nyaranta bizony megszikkadnak, de zöldellnek a kertek és az ország ... Aztán föltűnik a repülőtér, a Pliska Hotel és újra fölnézek a Balkán emeletére, ahonnan lakosztályunk ablakából az első nap reggelén Szófiára néztem. A falusi vőlegény és menyasszony menetére. Fölöttük és fölöttünk a Vitosa hegye. A hűvös, tiszta levegőjű szófiai nappalok és éjszakák varázslója. Itt e magaslati város szívében egy szállodai hét fölér egy kékestetői üdüléssel. Olyan ez mintha Budán a Tátra emelkedne. Ha egyszer majd Budapest ügyes és kitartó hírveréssel gyógyforrásaival és melegfürdőivel világhíres lesz, úgy a Balkántourist igen mozgékony, jólszervező idegenforgalmával Szófiát a Vitosával egyik legszebb és leglátogatottabb magaslati üdülőhellyé teheti. És biztos azzá is teszi ...

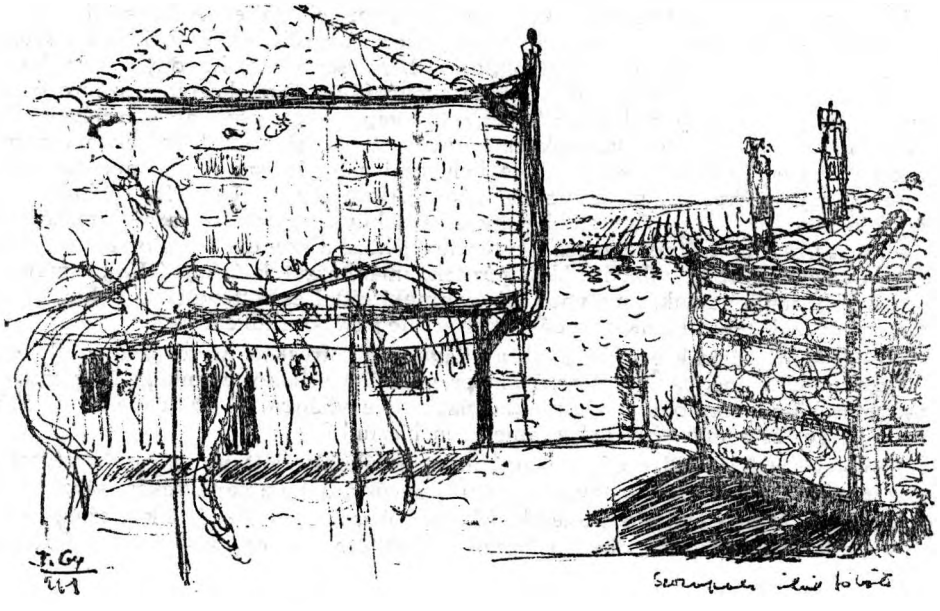

CSUKA ZOLTÁN

SZARAJEVÓ POÉZISE*

A magyar olvasónak nincs pontos és megbízható tájékozódása a jugoszláv népek egybeálló irodalmának színképéről; sokan nem tudják, hogy a szerb és horvát költészet mellett makedon és crnagorai költészet is létezik, s ezek mellett még Boszniának és Hercegovinának is megvan a maga külön (de a délszláv irodalmak egységébe tartozó) költészete, amely egyéni és sajátos képet nyújt a nagy kaleidoszkópban. Ennek a tájnyelvnek irodalmát (amelyre oly nagy hatással volt a török nyelv is) voltaképpen csaknem valamennyi délszláv olvasó megérti, mégis, és ma is önálló egyéniségnek tekinthető; külön szín és zamat, akárcsak Tamási Áron székely tájnyelve, s főképpen észjárása, gondolkodásmódja és nyelvének muzsikája, a magyar irodalom nagy egységében. (Csak azzal a különbséggel, hogy a turcizmusok hiányoznak belőle, melyek a boszniai tájnyelvnek egészen sajátos veretet, a boszniai filigránokra emlékeztető csipkés díszt, leheletfinom ornamentikát kölcsönöznek.) *Isidora Sekulić*, a nemrég elhunyt szerb írónő és esszéista *„A bosnyák nyelv, beszéd, stílus"* címen épp a szóbanforgó kötetben is külön tanulmánnyal szerepel, hangsúlyozva, ha az osztrákok tévedtek is a múltban, amikor külön bosnyák „nyelv" létezését akarták bizonygatni, azért nem is fogtak egészen mellé. Ha a boszniai akarja, egész sor török szót, kifejezést vet be a csodálatosan zengzetes „ijekavštinás" boszniai tájnyelvbe, hogy különleges észjárásáról, szinte székelyes elmésségeiről és mondatfordulatairól ne is beszéljünk. Játékos leleményessége, muzsikája, új ritmust, új színt kap ezzel a délszláv tájnyelvek sorában. *Ivo Andrić* nemesen zengő stílusát is ez teszi oly különlegesen széppé és jellegzetesen boszniaivá. E sorok írója egész sor sajátosan boszniai nyelvezetű művet fordított magyarra – Ivo Andrić remekbe készült elbeszéléseitől és regényeitől kezdve *Hamza Humo „Részeg nyár"* c. kisregényén át egészen *Meša Selimović* nemrég olyan nagy sikert keltett *„A dervis és a halál"* c. művéig – s legfőbb fordítói gondja az volt, hogyan mentse át a jellegzetesen boszniai nyelvet és stílust olyannyira ékesítő, archaizáló és külön zamatot nyújtó „turcizmusokat" a magyar szövegbe, anélkül, hogy az olvasó élvezetét zavaró lábjegyzetekhez kelljen folyamodnia. S a boszniai délszláv tájnyelvet olyannyira zengzetessé tevő török szavak legtöbb helyen simán olvadtak bele a magyar szövegbe és archaizálták, zengzetesebbé tették.

Mindjárt elöljáróban szögezzük le, amit a kötet bevezetőjében *Husein Tahmiščić* is hangsúlyoz: ez a mű első kísérlet arra, hogy Szarajevó fél évezredes poézisét, az ottani alkotók sugallóját felkutassák, rendszeresen egybegyűjtsék, válogassák és bemutassák. A poézis fogalmát pedig annak eredeti jelentéseként (poiezis) használják – tehát ezt a fogalmat nem szabad és nem lehet a költészettel, mint művészettel azonosítani. A kötet tömörített (606 oldal) kiadása voltaképpen változata annak a cseh nyelvű kötetnek, amely a prágai *Odeon* kiadásában, képzőművészeti résszel együtt jelent meg, csaknem e kötettel egyidejűleg. Így kerültek be a tömörített, tehát a Szarajevóban megjelent kötetbe mindazok az írók, költők, akik vagy teljes életüket, vagy művészetükre jellemző jelentős részét Szarajevóban töltötték, bármilyen nyelven is írták műveiket. Mert Szarajevó, történelme, sajátos adottságai révén az elmúlt fél évezredben nem volt csupán egynyelvű város, habár az őslakosság, az itt élő szlávság, a török uralom idején is megtartotta anyanyelvét, még azok is, akik mohamedán vallásra tértek, s arab, perzsa vagy török nyelven írtak. Aztán itt volt – a 16. század közepétől egészen a második világháborúig, a szefárd, vagy spanyol zsidóság, amely mindvégig megtartotta a magával hozott, középkori, klasszikus spanyol nyel-

* Husein Tahmiščić: *Poezija Sarajeva.* – Svjetlost kiadása, Sarajevo, 1968.

vet, s itt a pravoszláv szerbek, vagy katolikus horvátok, akiknek papjai, a ferencesek, egészen külön, sajátos, bár főleg egyházi jellegű irodalmat teremtettek. A boszniai szlávok korszerű irodalmi megújulása természetszerűen csak később, a múlt század végén indult el, az osztrák megszállás idején, amikor már a délszláv eszme hatott körükben.

„Halottaink velünk együtt élnek" – mondja *Husein Tahmiščić*, a kötet szerkesztője, s tényleg, ha valaki csak egyszer is körülnézett a Szarajevót szinte gyűrűbe záró meredek hegyeken s látta az ezernyi ezer, fehér turbános, mohamedán vagy kerek pajzsokra emlékeztető szefárd zsidó temetők sírköveit, a keresztény temetők keresztjeit, a temetők hatalmas amfiteátrumát, az igazat ad ennek a megállapításnak. Mert fönn a hegyen vagy akár lenn a város kellős közepén parkokká átalakított ótemetőkből, mindenünnen az ősök sírkövei veszik körül. Pedig voltaképpen nem is olyan régi ez a város: keletkezése, – mint ezt *Harim Šalanović* írásából megtudjuk –, a törökök bejöveteléhez kapcsolódik. A szlávok már a VII. században telepedtek le Boszniában, de igazi város a mai Szarajevó helyén vagy környékén nem fejlődött. Ezen a tájon a római katolikus egyház sem sokáig tartotta magát, mert hamarosan kiszorították az anyanyelvükhöz szertartásaikban is ragaszkodó bogumilok s épp ez a körülmény tette lehetővé, hogy a szláv lakosság jó része később könnyebben tért át a török hitre. Miután Rigómezőn 1389-ben a törökök megdöntötték a középkori szerb államot, mind sűrűbben kalandoztak el Boszniába s már 1416-ban ideiglenesen, majd 1436-tól szinte állandóan a mai Szarajevó helyén fekvő *Hodidjedben* építettek ki maguknak támaszpontot. Később ezt a települést nevezték el *Serajevosinak* vagyis Szerájmezejének; idők múltával ez az elnevezés állandósult, hogy végül is a félig török, félig szlávos képzésű, rövidített Sarajevo nevet kapja.

A 15. sz. közepétől aztán gyors fejlődésnek indult a város és hamarosan fontos kereskedelmi és kézműipari központ lett belőle; a 16. sz. elején már megkapta a *seher* nevet, azaz városi rangot. Egymás után emelik a mecseteket (dzsámikat) s a különféle, a mohamedán vallási és kereskedelmi élethez kapcsolódó középületeket (fürdőket, nagy raktárakat, mohamedán vallási iskolákat stb). Noha a törökök is egyre nagyobb számban telepedtek le a városban, a köznép nyelve továbbra is a szláv maradt és soraikban, mint búvópatak, rejtőzött századokon át a népköltészet.

Szarajevó igazi virágzása, aranykora csak addig tartott, amíg az ottomán birodalom nagy nyugati előnyomulása meg nem torpant. A mohácsi csatában már számos boszniai janicsár is részt vett, akiknek jórésze Magyarországon kapott birtokot (szpahilukot) vitézségéért. Ebben az aranykorban, noha közben többször is leégett, pestisjárványok tizedelték, Szarajevó a nyugat-keleti kereskedelem fontos központja volt s a helybeli török és szefard zsidó kereskedőkön kívül igen sok velencei, örmény, görög és raguzai (dubrovniki) kereskedő is élt; ez utóbbiakról egész városrészt neveztek el (Latinluk). Szarajevó felemelkedése akkor ért véget, amidőn Savoyai Jenő herceg hadai 1697-ben elfoglalták, felgyújtották és kifosztották, lakosai jórészét rabszíjra fűzték és gályára hajtották. A város sorsa attól kezdve lassú de biztos hanyatlás volt – a régi Szarajevó eltűnt s ami Ausztria idejében a helyére került, csak árnyéka volt az egykorinak.

A kötet összeállításakor szerkesztője nagy gondot fordított arra, hogy a Boszniában élő népköltészetből is az általa legértékesebbre becsült darabokat bemutassa. Boszniában mindig megbecsülték és ma is nagyra értékelik az élő szót, s aki izesen, szépen beszél, különös tiszteletnek örvend. Ne feledjük, hogy a nép mélyrétegeiben élő, szájhagyományon alapuló költészet szerepe még alig száz évvel ezelőtt is, amikor az írásbeliség itt még teljesen hiányzott, milyen fontos szerepet játszott ezen a tájon, s csupán a szájhagyomány őrizte a déli szláv népek irodalmát. Ebben a költészetben Boszniának s közelebbről Szarajevónak is megvan a maga része, ugyanakkor azt sem szabad feledni, hogy a szarajevói népköltészet egyúttal szerves része, teljes korpusza volt a délszláv népek költészetének – összekötő kapocs. Viszont a műköltészet válogatásánál a szerkesztő a 16–19. század között élt muzulmán vallású, de arab, perzsa vagy török nyelven alkotó boszniai költőket épp úgy besorozta a többiek közé,

mint a szefard zsidókat. Így alakult ki az a sajátosan orientális kép, amelyet a szarajevói, vagy legalábbis egy bizonyos ideig Szarajevóban élt költők válogatása és bemutatása az olvasó elé tár. S úgy érezzük, amidőn Szarajevó poézisét a magyar olvasónak bemutatjuk, ismertetésünk mellett egy kis ízelítőt is kell nyújtanunk a kötet tartalmából annak megjegyzésével, hogy a Jelenkor a legújabb boszniai költőket már eddig is igyekezett bemutatni.

Nem egészen véletlen, hogy az utóbbi években éppen a szarajevói Život (Élet) és a Jelenkor szerkesztőségei között fejlődik szoros együttműködés, amelynek során a Jelenkor boszniai írók és költők műveit tolmácsolta a magyar közönségnek, a szarajevói folyóirat pedig a Jelenkor költőit és íróit mutatta be a boszniai olvasóknak. A két város nemcsak tájban rokon, hanem sok tekintetben emberei gondolkodásában, magatartásában is. A hajdani boszniai török világ sok ideig Pécsre is rányomta bélyegét; gyerekkoromban a Tettye alatt a kis házak előtt még hallottam a „bosnyákok" utódait anyanyelvükön beszélgetni, az egykori dzsámikat, mint műemlékeket épp korunkban állítják vissza eredeti szépségükbe, s a város alatt húzódó „török pincék" rejtélyeit még máig sem tártuk fel teljesen. Valahányszor Szarajevóban járok, a komor hegyek tövében meglapuló város mindig a Mecsek alatt fekvő Pécs mediterrán szépségét idézi elém, s viszont Pécs a messze déli, bár éghajlatában jóval zordonabb, mert magasabban fekvő Szarajevót.

SÁNI

A kedves bájai

(16. század)

Ne emelje fejét égnek a ciprus
és termetét ne mutogassa,
mert karcsú tested és termete közt
ég és föld a különbség.

—

Rózsaszín arcod miatt
A csillogó hold ne búsuljon,
Mert fényét ő a naptól veszi kölcsön.

H. Tahmiščić átköltéséből

TEVEKULI–DEDE

Üzenet

(17. század)

Minden férfihoz illik a kínt elviselni,
Mint ahogy a szegény gyöngyhalász is
Eltűr minden embertelenséget – egy gyöngyszem kedvéért.

Száz tüskeszúrást tűrjön el az ember
Amíg felnevel egyetlen szál rózsát.

H. Tahmiščić átköltéséből

NAZMI – DEDE

Választás

(17. század)

Nazmi
Emeld hát nehéz lábad a csapszékből
Erőd elhagyott,
S nézzed a kocsmaajtót
Szelíden és belenyugvón.

H. Tahmiščić átköltéséből

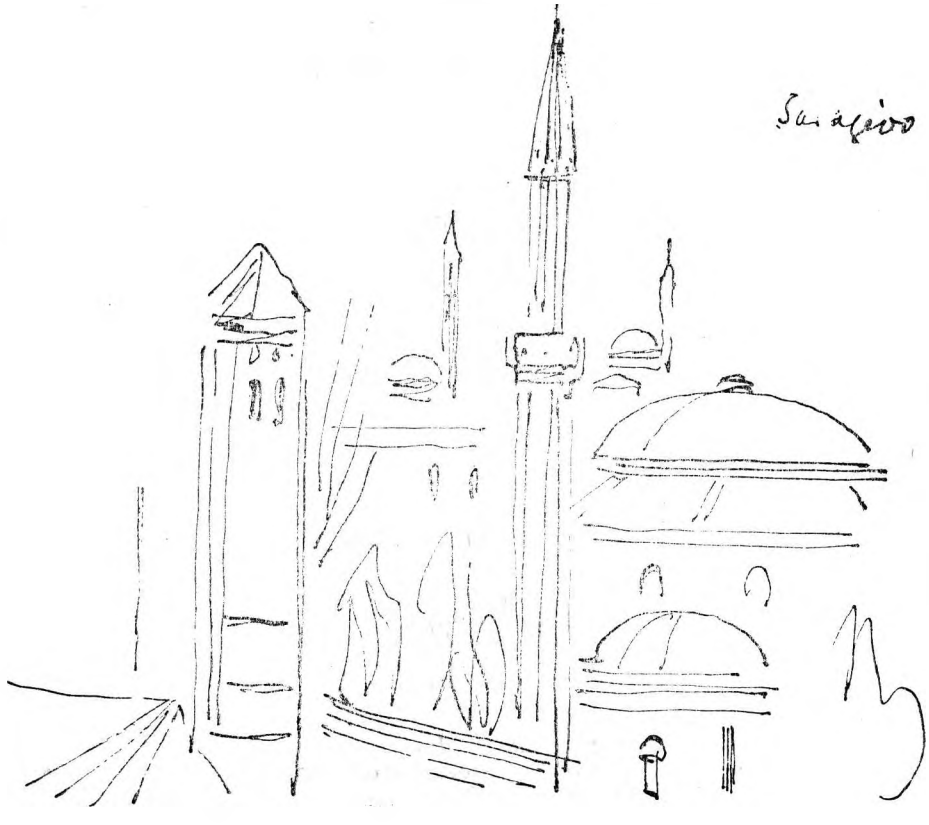

IVO ANDRIĆ

Pillantás Szarajevóra

Ha így madártávlatból nézzük, ez a város a meredek hegyek lejtőire írt és rajzolt épületeinek, kertjeinek és utcáinak soraival úgy beszél hozzánk, mintha félig nyitott könyv lapjairól szólna. Ezekről a lapokról múltjának ködös töredékei bukkannak elénk.

Több mint ötszáz év előtt az oszmán terjeszkedés előcsapatai gyakori vendégek voltak ezen a tájon. Végül itt meg is honosodtak. Ők voltak azok is, akik az első települések alapját közvetlenül a hegylánc torkolat-szakadékában megvetették; ezen a hegyszoroson úgy tör át a Miljacka folyó, mint tű fokán a cérna. Az oszmán hatalom boszniai megindulásával egyidőben az itteni települések és erődítések körül lassanként közigazgatási, katonai és kereskedelmi központ fejlődött ki. A város egyre terjedt és szépült, főleg a XVI. és XVII. században, de mindig odatapadt a hegyszoros pereméhez, mint pók a réshez, amelyből előjön, de amelytől teljesen soha el nem válik.

Így keletkezett az oszmán korszak feudális Szarajevója s így épült ki és terjeszkedett ugyanolyan, vagy hasonló körülmények között, mint az oszmán állam többi balkáni központja is. A Nyugat felé irányuló nagy oszmán előretörések kora Szarajevó virágzásának korszaka is. A török okiratokban akkor Szarajevót „a háborúk tűzhelyének és a városok virágának" nevezték, „a harcosok és győztesek városának", a régi szerb egyházi krónikákban pedig „Szarajevónak, az istenőrzötte városnak". A XVII. században Szarajevó nagy és gazdag város, több, mint száz dzsámival, értékes és szép középületekkel, fürdőkkel, árucsarnokokkal, kavaránszerájokkal és óratornyokkal. Azok, amelyek ez épületek közül mindmáig fennmaradtak, az egykori Szarajevó fejlettségéről és nagyságáról tanúskodnak. Valamennyi külföldi utazó, velenceiek, franciák, vagy németek mint népes, gazdag és szép városról beszél róla, amely a Kelet és Nyugat kereskedelmének fontos közvetítője.

De a háborúk, amelyek létrehozták és felemelték Szarajevót, hanyatlásának is okai voltak. A XVII. század utolsó éveiben hadseregével benyomult Szarajevóba Szavoyai Jenő herceg. Ez egyúttal a török birodalomba való behatolásának végét is jelentette, ugyanakkor azonban a virágzó Szarajevó város fejlődésének is a végét. Szarajevót felgyújtották, a különféle vallású lakosság elmenekült, vagy legyilkolták, avagy rabságba hurcolták. A város soha többé nem épült fel teljesen e csapásból s nem érte el gazdagságának és szépségének régi fokát. A császársággal együtt, amely alapította, Szarajevó a XVIII. század kezdetén a lassú elmúlás letargiájába süllyedt.

A török hatalmat, több mint négyszáz éves uralkodás után, 1878-ban az Osztrák-Magyar Monarchia hatalma váltotta fel. Így az egyik elmúló impériumot, az oszmán császárságot egy másik elmúlófélben lévő impérium, a Habsburg-monarchia váltotta fel. A berlini kongresszus Bosznia és Hercegovina török tartományok közigazgatását Ausztriára bízta, azzal a kimondott feladattal, hogy ezekben az országokban igazságosabb és jobb társadalmi rendet vezessen be, s mindenek előtt oldja meg az elavult és lehetetlen agrárviszonyokat, amelyek minden elégedetlenség és az ország általános elszegényedésének okai voltak. A Habsburg-monarchia, amely, mint mondották, már a napóleoni időkben egy teljes évszázaddal elmaradt Európa történelmi fejlődése mögött, képtelennek bizonyult e feladat teljesítésére és cserben hagyta a „missziót", melynek elvégzésével a nagyhatalmak megbízták. Kétségtelen, hogy az új hatalommal viszonylagos civilizáció is járt és ezzel az is, hogy Szarajevót korszerűbb szellemben és formában rendezték . . . Az orientális jellegű Szarajevóra, amely

már régesrég teljes dekadenciában élt, de minden egyes épületében, valamint általános külső megjelenésében is még mindig harmónia és logika uralkodott, az új osztrák hatalom Közép-Európa koraszülöttjének torzképét ragasztotta. Szűk utcákat teremtett, vigasztalan házakat, sötét folyosókkal, katolikus templomokat és kápolnákat, melyeken a nemes hagyományok és szépség nyomát sem lehetett találni. Ugyanakkor pedig modernizálta és bővítette a régit, és új erődítéseket emelt a Szarajevót körülvevő magaslatokon.

Így ez a lélektelen és lelkesedés nélküli, élettelen és életöröm nélküli építészet, amely idegen az új kor felfogásától és követelményétől s a széles néptömegek érdekeitől, tehát ez az építészet nyomta rá bélyegét Szarajevó egy részére. S így a régi, avatag oszmán lesállás helyén az új, habsburgi-márkájú imperializmus új, modern leshelyét teremtették.

Ma új korszakot élünk, amely csak a második világháború után kezdődött, olyan korszakot, amelyben Bosznia és Hercegovina népe valójában először vette a kezébe sorsának irányítását és nyomja saját bélyegét erre az ősi városra. És Szarajevó is az új élet logikája szerint története folyamán először és végleg kihúzódik abból a hegyszorosból, amelybe a csaknem öt évszázados oszmán uralom zárta, s amelyből nem akarta és nem is tudta kihozni a „keresztény" államok későbbi igazgatása sem.

*

Város ez. De olyan város, amely a magasan fekvő európai fővárosok sorába tartozik. A tengerszint feletti magassága meghaladja az ötszáz métert. A város, mint mondottuk, egy keskeny, megerősített hegyszoros közvetlen bejáratánál fekszik; e hegyszoros sötét, magas hegyekből álló falai itt válnak el egymástól s mindinkább kitárulnak, s miközben kitárulnak, fokozatosan lejjebb ereszkednek, hogy végül is, egyre alacsonyabb és alacsonyabb dombok és halmok kaszkádjában a szarajevói mezőség termékeny síkságába vesszenek. E hegyek és dombok hasadékában, melyek három oldalról körülfogják, s csupán déli irányban hagynak szabad szemhatárt, fekszik egész Szarajevó. Házai, középületei és utcái csupán kisebbrészt terülnek el a síkságon, többségükben azonban a hegyek lejtőin kapaszkodnak a magasba. Itt vannak azok a meredek, de tágas és gazdag kertek is, amelyek a hegyen csaknem minden egyes házat körülvesznek, s amelyekről már a török időkben is híres volt Szarajevó. (Zeno, velencei nagykövet, aki 1550-ben utazott át Szarajevón, feljegyezte, hogy szépségükkel nem maradnak el a padovai kertek mögött.)

Szarajevónak így két külső képe és két arca van, az egyik sötét és szigorú, a másik fényes és szeretetreméltó. Az áthatolhatatlanul szűk hegytorok fölött égbe meredő magaslatokon oszmán eredetű erődítmények tornyai és bástyái emelkednek. Ebből a hegyszorosból az éles hegyi széllel mintha örökösen elmúlt háborúk és veszedelmek, félelmek és szorongások lehellete csapna elő. Odalenn pedig, a völgyben, ahol az oszmán hatalom, legjobb idejében, a hazai lakossággal működött együtt, alkotó élet és munka bontakozott ki – ott terjed széjjel Szarajevó. A régi, és nagy hagyományokkal rendelkező város, a céhek rendjének és munkálkodásának városa, a polgári öntudat és municipális büszkeség városa, a pénz és a pénz szükségletének üzleti városa, egyben azonban a jó ízlés, s a rend és szépség, a harmonikus és örömös élet iránti fejlett érzék városa.

A város e két, történelmileg megszabott és ellentmondásos sajátossága a szarajevói ember lelkületében is visszahagyta nyomait, – az öntudatot, vállalkozói szellemet, a teljes és tág szemhatárú élet iránti vágyat, s mindezeken túl a melankólia fátylát, a bizonytalan szorongás és történelmi óvatosság sóhaját az életért, s mindazért, amit az élet hozhat.

*

Város ez. Ez a hatás és ez a gondolat tör ránk mindig, valahányszor felérkezünk valamelyik magaslatra, amelyek, ódon erődítményektől körülvéve, szorosan körülveszik a várost és fölébe emelkednek.

A hegyek lejtőin magasba kapaszkodnak a meredek esésű és a dalokba foglalt sarajevói gyümölcsösök, közöttük pedig keskeny hólavinaként omlik alá a sok-sok és olyannyira jellegzetes muzulmán temető. Nem tudom az érzékek miféle játéka, vagy az érzések milyen kifürkészhetetlen logikája, de mindig az volt a benyomásom, hogy a gyümölcsösök valójában fölfelé mennek a hegyre, a temetők pedig lefelé ereszkednek. A lassanként leereszkedő alkonyattal a síremlékek köveinek fehérsége mind jobban kitűnik. A karcsú és függőlegesen álló „nisánok" közül sok előrehajlik, mintha ő is sírba készülődnék, hogy halottjával együtt feküdjék. Egy-egy helyen ezek a karcsú fejfák oly sűrűn állnak, s annyira földre hajolnak és egymásba szövődnek, hogy búzakalászokra hasonlítanak, melyeket a szél megdöntött és összekevert.

Alattunk a violaszín alkonyatban mind mélyebbre süllyed a régi Szarajevó, minden idők és stílusok épületeivel, régi és új templomaival, zsinagógáival és sok-sok dzsámijával, melyek szélén jegenyék emelkednek a magasba, karcsú és magas jegenyék, akár a minarettek. A lázadások és háborúk városa, a pénz és ínséges évek, pestisjárványok és tomboló tűzvészek, az ügyes emberek városa, embereké, akik mindig szerették az életet, noha az élet fonákját is ismerték. Arca a késői alkonyat utolsó sugaraiban ősrégien bölcsnek látszik; rajta, mint évszázados hőstettek és megpróbáltatások redői, utcák girbe-görbe és merész vonalai vannak bevésődve, a török időkből származók, s egyenesek és merevek – ezek az osztrák időkből valók. A város utcáinak ezt a két fajtáját még világosan meg lehet különböztetni egymástól, akárcsak két különféle levél és nyelv betűit. De az egyre sűrűsödő alkonyat fátyla mindinkább kiegyenlíti és a közös éjszaka olvashatatlan meséjébe olvasztja őket, s ez az éjszaka betakar történelmet és legendákat, idegen hódítók és hazai kicsiny és nagy zsarnokok harci kalandjait, néptömegek megmozdulásait, hosszú és bonyolult leszámolásokat azok között, akiknek van, de nem adnak belőle semmit és azok között, akiknek semmijük sincs, csak szűkös életük.

Csak odalenn, a szemhatár mélyén, ahol a régi város véget ér és a szabad síkság kezdődik, csak ott van még nyoma a nappali világosságnak. Az immár elrejtőzött nap közvetett, rőt visszfényében gyárkémények füstje fehérlik és új települések háztetői sejlenek. Ott e régi város új nemzedékeinek új emberei emelnek falakat és építenek újat. Odalenn, a síkon lassan és kínosan – mert a nagy dolgok lassan és kínosan valósulnak meg – legyűrik a múltat, s felülemelkednek a történelmen. Ott, az első pillantásra érintetlennek tetsző síkság alatt gazdag rétegekben, történelemelőtti idők településének nyomai pihennek, a római korszak mozaikjai és mérföldkői, és a középkori Bosznia pénzei és fegyverei, a síkságon pedig gyárak és lakások épülnek, s az új élet formái bontakoznak ki. Lassan és kínosan bontakoznak, de biztosan, a társadalmi fejlődés kérlelhetetlen törvényei szerint.

*

S a nap bármely szakában s bármelyik magaslatról vetjük pillantásunkat Szarajevóra, önkéntelenül is mindig ugyanaz a gondolat vetődik fel bennünk. Város ez. Város, amely végét is járja, haldoklik is, de ugyanakkor születik is és átalakul.

Szarajevói szefard románc

Éjjel estem szerelembe,
Becsapott a hold sugára,
Másodszorra a nap süssön
Forró fénnyel a világra,
Szívem leánykája,
Szívem leánykája.

Rossz órában mentem hadba,
Két csókom is szélnek adtam,
Az egyiknél jó anyámra,
A másiknál rád gondoltam,
Szívem leánykája,
Szívem leánykája.

Aki szerelemre gondol,
A hold elől meneküljön.
Hazug a hold, senki néki
Könnyelműen fel ne üljön
Szívem leánykája,
Szívem leánykája.

Samuel Kamhi fordítása nyomán

HAMZA HUMO

Hamza

(Töredék)

A Hamza nevet kaptam.
Mint ahogy Hamzának hívják
a sivatagok vad beduinjait,
örökké verőfényes városok fekete polgárait,
a Himalája, Taurus, Pindosz fiait,
az ültetvények embereit,
rézbőrű indusok ezreit,
s amazokat, akik a magas Irán vásárain
szőnyeget adnak el,
gyöngysorokat, ékszert, nőket.

–

Különös ez, ó de különös,
hogy itt, országunkban,
Európa peremén,
Hamzának hívnak engem!

–

Kéklik az este.
Feltámadnak a tények
És a nagy, vörös hold, mint részeg bakter
Virraszt városunk fölött.

–

Sötétlenek a hegyek s mint világok
Emelkednek városunk fölé,
S a hold mint felséges isten
Lépdel közöttük.
Ó, Isten!
Milyen kicsinyek az emberek a mi városunkban
S gondolatuk
Kisebb kicsinyke házaiknál!
A nárcisz
muzsikájában és színében
elveszett a fénybogár,
de a virág szirmai
még mindig ringanak.

GORAN DJAPIĆ*

Ki van közelebb a Naphoz?

A kisfiú lassan a padra támaszkodott.
A távolban vonat vánszorgott. Markából
tölcsért formált s a füléhez vitte.
Minden szétfoszlik ebben a zúgásban.
Ez az a vonat. Vagy a tenger.
Az ég kristályát elöntő hullámok;
ezernyi kicsiny harangba öntik.
A vágy magányos fa a szélben.

–

Világba nyíló ablakom, te. Ki van közelebb
a naphoz? A hold, vagy én te véled?

** A kötet legfiatalabb költőjét, az 1952-ben született Goran Djapićot különös szeretettel mutatja be az olvasóknak Husein Tahmiščić. Első versét tizenegy éves korában írta, azóta első önálló verseskönyve is megjelent. És országos feltűnést keltett.*

NÉPKÖLTÉS

A három talizmán

Hétfő előtt, szent vasárnap napján,
Szarajevó latin negyedében
Ott fehérlik a nemes szentegyház,
s ott sétálgat két latin leányka.
Elöl Jelka, Nika néne gyöngye,
Mögötte meg Csebedzsina Szávka.
Nézi őket Cselebija Péró,
Nézi őket rácsos ablakából,
Nézi őket s így szólal meg Péró:
„Merre mentek, szép latin leányok?
Nosza Jelka, Nika néne gyöngye,
Ide pillants, rácsos ablakomra,
Hadd láthassam sugaras szemedből
Vajon lennél nékem termett lányka,
Ékes úrnő fényes palotámban?"
Megharagszik Nika néne gyöngye,
S rá se veti ifjú szeme fényét.
Hogy ezt látta Cselebija Péró,
Tette is ám nagy buzgón a szépet:
Dobálózott fügével, naranccsal,
S cukrosízű, piros szép almával.
Ámde Jelka még felé se nézett, –
A fügét mind vízbe hajigálta,
Az almát meg lábával tiporta,
A narancsot társnőjének adta.
Látta mindezt Cselebija Péró,
S egyszeriben felforrott a vére,
Elékapta lúdtollát s papirját
S így szólott a tovafutó szélnek:
„Ne vidd el szél, bűvös talizmánom,
De vigyed el eszét Jelka lánynak,
Esti imát követő szép órán
Jöjjön hozzám, fényes palotámba
Hajadonfőtt jöjjön, öve nélkül,
Papucs nélkül, puha sarujában,
Egy szál ingben, bő bugyogó nélkül."
Másikat írt, azt patakba dobta
S a haboknak akkor ezt mondotta:
„Ne vidd el, víz, bűvös talizmánom,
Inkább vidd el eszét szép Jelkának,
S értsél egyet a tündéri széllel!"
Harmadikat a tűzbe vetette,
Aztán így szólt a lobogó tűzhöz:
„Ne égesd el bűvös talizmánom,
De égesd el eszét szép Jelkának,
S értsél egyet a tündéri széllel!"
Hív a hodzsa már esti imára,

Hát jődögél Nika néne gyöngye
Hajadonfőtt, csatos öve nélkül,
S zörgetővel megveri az ajtót:
„Nyissál ajtót, Cselebija Péró,
Nyissál ajtót, elvisz a szél engem!"
Hallja Péró, ügyet se vet rája,
Csak úgy csendben mosolyog magában.
Erre újból megverik az ajtót:
„Nyissál ajtót, Cselebija Péró,
Nyissál ajtót, elvisz a víz engem!"
Hallja Péró, ügyet se vet rája,
Csak úgy csendben mosolyog magában.
Harmadszor is megverik az ajtót:
„Nyissál ajtót, Cselebija Péró,
Mert a szívem s fejem is elhamvad!"
Szökell Péró, mint a szürke sólyom,
Fehér kezén megragadja Jelkát,
Viszi is már magas felházába,
Ott leteszi puha vánkosára,
S ölelgeti, csókolja, becézi,
Szégyenéért szerelmet ad vissza.

Csuka Zoltán fordításai

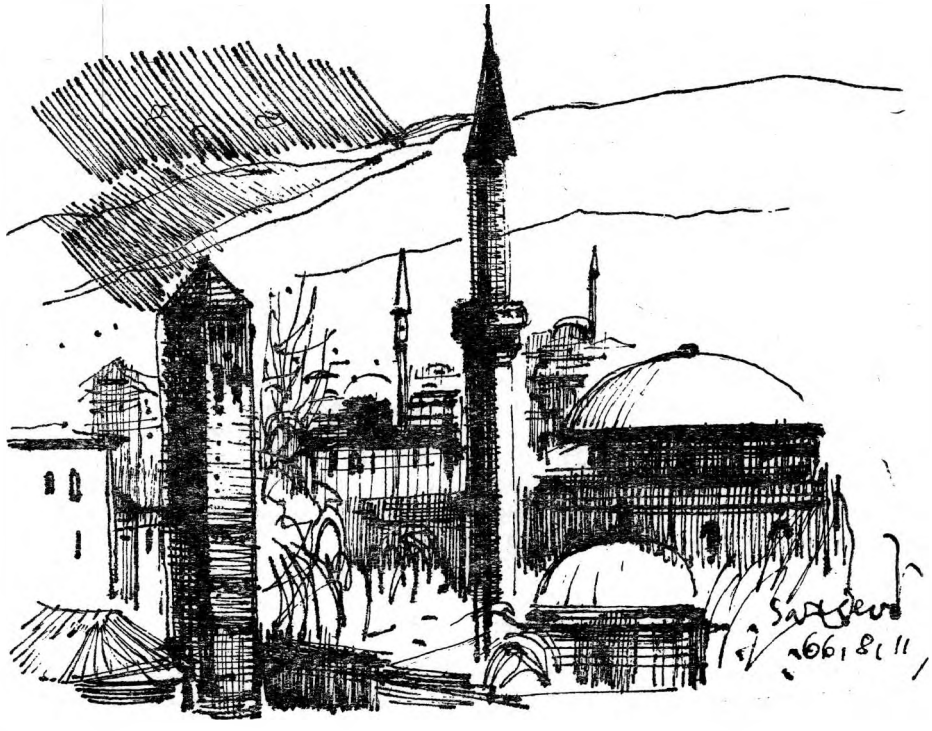

VUJICSICS D. SZTOJÁN

DRÁMA ÉS VALÓSÁG

*Pillantás a mai szerb és horvát drámairodalomra**

Épp két évtizede, az európai reneszánsz dráma és színjátszás egyik érdemes művelője, a dubrovniki vígjátékíró Marin Držić (1508–1567) négyévszázados ünneplése kapcsán, egy lendületes és szerteágazó esszében Miroslav Krleža mérte fel a jugoszláv drámairodalom főbb korszakait a mai színház repertoár-igénye szemszögéből. A szigorú mérce nyomán négy évszázad terméséből (a 16. századtól a modern 20. századi jugoszláv drámairodalom kezdeti alakulásáig) mintegy harmincöt–negyven drámát mentett át. Nem is érezzük lakonikusnak Krleža szavait, amelyeket minden szentimentalizmust nélkülöző felméréséhez fűzött: „Nem sok, de nem is oly kevés, hogy a semmivel legyen egyenlő. Sokkal több másoknak sincs."

HAGYOMÁNY ÉS ELŐZMÉNY

A jugoszláv drámairodalom, amely Držić személyében képesnek látszott megelőzni Lope de Vega, Shakespeare, Molière korát és művét, későbbi fejlődése során egészen a századfordulóig szinte évszázados lemaradással és elemi, létbevágó gondokkal küzdött, folytonossága mindenáron való fenntartása és biztosítása jegyében. A századfordulón hagyománya kevésnek is bizonyult egy korszerű, korigényű dramaturgia kiművelésére, ráadásul a modern szerb és horvát drámairodalom kialakulása sokkal vontatottabban haladt, mint más műfajoké.

A szerb színpadon a romantikus népies-nemzeti repertoár még a századelőn is szívósan tartotta magát, s noha az irodalmat – elsősorban a költészetet – az avantgarde árama feltartóztathatatlanul magával ragadja, a mindent megújító akarás a színház világában csak mint szándék jelentkezik, – úgy is, mint az állandó hazai repertoár-hiány hézagpótlása. Az első világháborút követően valójában sem a modern szerb realista drámairodalom, sem az avantgarde dráma egyértelműen nem alakul ki. Noha a felkapott művészeti áramlatok igen termékenyítően hatottak, s igen jelentős, sok eredeti vonást is mutató költészetet vetettek felszínre, a két háború közötti évek szerb drámairodalmát általában múló, sokszor periferikus kísérletek jellemzik, s kifejezetten drámairói alkatú színpadi szerző nemigen jelentkezik. Nem jelent maradandóbb sikert sem az expresszionista dráma kísérlete, sem a szociális dramaturgia, de még a polgári színműirodalom sem. Az időszak szinte egyetlen számottevő színpadi szerzője Branislav Nušić (1864–1938), aki 1889 óta megszakítás nélkül jelen van nemcsak a szerb, de a horvát színpadon is, és számtalan könnyed vígjátékával a komikus repertoár állandó igényét elégíti ki, alig lanyhuló közönségsikerrel. Számos komédiájának éle azonban szervesen korhoz kötött, s ma jobbára polgári környezetben játszódó szatirikus darabjai tartják magukat. Sok darabjának könnyed, szórakoztató igénytelensége nem is állja a szigorúbb kritikát.

A századfordulón az Európa felé forduló fiatal horvát írónemzedék mozgalma, a „Horvát Modern" (nevét a német *Die Moderne* nyomán kapta) nemcsak az irodalomban, hanem a horvát társadalom életének minden síkján tért hódított. A mozga-

* E műhely-tanulmány a mai szerb és horvát dráma antológiájának összeállítása közben íródott, amely *Sebzett madár* címmel az Európa Könyvkiadó gondozásában nemrég látott napvilágot.

lom részben a „fiatalok" és „öregek" összeütközését hozta magával (noha az idősebb írók jó része is a fiatalok oldalára állt), s egyrészt a horvát irodalom addigi beszűkült, a kibontakozást hátráltató kereteinek elvetését követelte a modern európai művészeti áramlatok nevében, másrészt olyan művészet igényével lépett fel, amely az élet valósága felé fordul. A mozgalom népibb szárnya egy új tartalmú realizmust képzelt el magának, a mozgalmat azonban a szimbolizmus, szecesszió, dekadencia térhódítása jellemezte. Közben a drámairodalom jóformán a huszas évek derekáig jobbára még a kései, elavult romantika jegyében vegetált – vagy éppenséggel neoromantikus volt –, noha a századforduló éveiben Ivo Vojnović (1857–1928) egyes, közönségsikert aratott drámái *(Équinoxe – Ekvinocij,* 1895; *Dubrovniki trilógia – Dubrovačka trilógija,* 1903) már a modern színpadi realizmus megjelenését jelzik. Vojnović átmenetet képező életműve, amelyben a naturalizmustól az expresszionizmusig mindenfajta hagyomány elegyedett (a drámában Ibsen és Pirandello lebegett a szeme előtt), a maga finomkodó arisztokratizmusával és emelkedett kozmopolitizmusával kora valóságigényétől távol állt, így csupán előfutára lehetett a század huszas-harmincas éveiben megerősödő realista drámairodalomnak, s a polgári színműirodalom kialakulásához jelentett értékes hozzájárulást elsősorban a színpadi-drámai kifejezési formák kifejlesztésével és korszerűsítésével.

A századeleji horvát dramaturgiába és színházi életbe az expresszionizmus hoz friss, éltető levegőt, amely az élő színház követelményével hódít magának teret. Az expresszionizmus áramának betörése nemcsak a dekadens-romantikus és idejétmúlta realista-naturalista színház felbomlását jelenti, s az addigi formalista színház helyébe a maga formabontó elszántságával és eltökéltségével újfajta, korigényű s divatos dramaturgiát és színpadot hoz, hanem korszerű, időszerű tartalmakkal is jár.

Az expresszionizmus hatással volt a korábbi nemzedék íróira is, de elsősorban az expresszionista színház idézi fel és érleli meg Miroslav Krleža (1893–) első, korai dráma-ciklusát, a *Legendák*at *(Legende,* 1913–1922): *Legenda, Maskera, Kraljevo, Kristofor Kolumbo, Michelangelo Buonarotti, Adam i Eva),* amelyet felfokozott költőiség, gazdag szimbolika, csapongó képzelet jellemez. Ez a ciklus nemcsak az író tetemes drámai művének bevezetését képezi, hanem a modern horvát drámairodalom fejlődésében egy új, napjainkba nyúló korszak nyitánya is.

„AZ EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ ERKÖLCSI SZÁMVETÉSE"

A modern horvát színpadi realizmus megteremtése Krleža nevéhez fűződik. Előbb háborús dráma-ciklusával (1918–1923: *Golgota, Galicija* ill. *U logoru – A táborban, Vučjak – Farkaskutya),* majd a Glembay-drámatrilógiával (1926–1930: *Gospoda Glembajevi – A Glembay Ltd., U agoniji – Agónia, Leda),* amelyben az emberi tragikumának a rekreációját kísérli meg az embertelenben, nemcsak a horvát, de a jugoszláv drámairodalom máig is biztonságos bázisát teremti meg. Dramaturgiájában messze túlnőtte a naturalizmus és a pozitivista realizmus hagyományát, s mind drámaépítésben, mind a drámai kifejezés kötetlenségében meghaladta az ibseni és strindbergi normákat. Hatalmas, életerős drámai művének kisugárzása a fiatalabb nemzedékek pályaindulására is erőteljesen, érezhetően kihatott, nemcsak a mű erejével, hanem az írói elkötelezettség merészségével is.

A Glembay-drámatrilógia utolsó darabjának megírása után Krleža közel három évtizeden át nem jelentkezett újabb színpadi művel. Csak 1959-ben kerül sor újabb Krleža-ősbemutatóra, az *Aretaeus, avagy Legenda Szent Ancilláról, a Mennyei Madárról (Aretej, ili Legenda o Svetoj Ancili, Rajskoj Ptici)* című „fantáziája" párhuzamos zágrábi és belgrádi előadására.

Az *Aretaeus*t Krleža saját bevallása szerint történelmi drámának szánta, noha a cselekményt egy legendával szőtte át (erre a címben is utal), s „fantáziát" ígér. Mint alkotói elképzelés, az *Aretaeus* a második világháború embertelenségéből született.

Legtalálóbb jellemzését J. Vidmar adta: „Krleža drámája – az európai civilizáció erkölcsi számvetése" – mondotta. De Krleža Európája – humanizmust nélkülöző világ.

A kritika mintegy „írói testamentumnak" fogta fel a darabot, ami „üzenet" vagy „szózat" jelentésben meg is állja helyét. A humanista gondolkodó Krležát ismerhetjük meg a darabból, amelyben általános és örökérvényű, az emberiség egészét érintő kérdéseket vet fel, azzal a követelménnyel, hogy szavai annak az őrületnek képezzék ellenpontját, amely adott történelmi pillanatban az európai civilizáció végét jelentheti, s minden sorából „ki kell érezni a szörnyűség, a rettegés és sötét sejtelmek hátterét". Krleža a dekadens Róma és a legutóbbi világégés, az új totalitarizmus küszöbén álló, Münchent élő Európa világa közt von párhuzamot, s ez a párhuzam a történelmi jelent a múlttal összekapcsoló szereplők összefüggésében is áll.

Az ember erkölcsi fejlődése és a világ – a tudomány és technika – haladása között von párhuzamot az író, az egyértelmű választ azonban elnyeli az ágyúdörgés, szinte intelemszerűen: az állat, a fenevad még nem halt ki az emberből, az embernek még le kell küzdenie a benne szunnyadó ős-állatot. „Nem az a lényeg, hogy telefonálunk, hanem az, hogy belőlünk még mindig a gorilla szava hangzik" – mondja az egyik szereplő.

Krleža eddigi életművének számos visszatérő motívuma sűrűsödik az *Aretaeus*-ban filozófiai tartalommá. A civilizáció és a műveltség fejlődésének aszinkronitása tölti el aggodalommal, s ezt az aggodalmát az „ölni vagy megölettetni" lehetőségével élezi ki, több évezredes perspektívában. „Aretaeus annak a mély emberi logikának a megtestesítése, amely már két vagy három évezrede tart" – írja maga Krleža.

SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉS ELIDEGENEDÉS

A mai horvát drámairók középső nemzedékéhez tartozik a közel egyidős Marijan Matković (1915–) és Mirko Božić (1919–). Mindkettőjük élete és munkássága – nemcsak mint drámairóé – szinte összeforrt a színházzal: sok esztendőn át igazgatták a Horvát Nemzeti Színházat is.

Matković már a harmincas évek derekán jelen volt a horvát drámairodalomban: alig húszesztendős korában, 1935-ben a Horvát Nemzeti Színház bemutatta *Wagner érettségiző esete (Slučaj maturanta Wagnera)* című drámáját, amely a rendőrség közbelépése miatt nem sokkal a bemutató előadás után lekerült a műsorról, de 1937-ben Prágában játszották. Ez a darab egy terjedelmes dráma-ciklus kezdetét jelentette, amelynek a *Játék a halál körül (Igra oko smrti)* címet adta. A ciklust csak két évtized múltán, 1954-ben fejezte be, annak *tizedik* darabjával, *Az út végén (Na kraju puta)* című drámával. Ebben a hatalmas, átfogó ciklusban Matković a maga korának s nemzedékének bonyolult, összetett erkölcsi kérdéseit feszegeti a polgári értelmiségi körök világában. Következetesen a tiszta erkölcsi igazságot keresi, mindig a cselekvés helyességének aspektusából, s nem a „materiális igazság" megvilágítására törekszik. A ciklust összefoglaló cím azonban mélyebb összefüggésekre utal, amelyek a halál tényében revelálódnak, annak kizárólagos egyoldalúságában. A halál valósága mint egyedülálló szubjektív élmény, mint az emberi lét legfőbenjáróbb pillanata merül fel Matkovićnál, de mint a lét legbensőségesebb erkölcsi mércéje is.

Újabb drámaciklusában, *Az istenek is szenvednek (I bogovi pate)* című trilógiájában *(Prometej – Prométheusz, Heraklo – Héraklész. Ahilova baština – Akhilleusz öröksége)*, amelyet 1959-ben fejezett be (megírásához még előző ciklusa befejezése előtt fogott), az antik legendák világába fordult, de képletesen korunk kérdéseire keres választ az alapvető, általánosítható helyzetek feltárásával. Ez a ciklus bizonyos alkotói forrongás jele is. Matković, aki a modern horvát realista drámaírás legjobb hagyományainak jegyében jelentkezett, már korai drámáiban fellazította a realista-naturalista dramaturgia szövetét, s korszerűbb színpadi-drámai kifejezőeszközöket

keresett és alkalmazott. Ezzel egyidőben darabjainak filozófiai koncepciói is mélyültek, általánosabbá váltak, de összetettebbek, árnyaltabbak, áttételesek is lettek, a valóságigény következetes megtartása mellett. A ciklikus drámaépítés, egy-egy különálló drámai világ vagy kérdéskör egységes lezárásával, Matković eddigi művében jellegzetessé vált. Legújabb ciklusa *Álomvásár (Vašar snova)* című drámájával 1957-ben kezdett kibontakozni, s maiságával mintha a *Játék a halál körül* ciklussal mutatna rokonságot, annak mintegy időrendi folytatása lenne. Ennek a ciklusnak második darabja a *Sebzett madár (Ranjena ptica)* című dráma, amelyet 1965-ben fejezett be. Míg az *Álomvásár*ban, ebben a „pszichológiai komédiában" realista, kritikai objektivitással a kispolgárság groteszknek tetsző ábrándokban ringatózó világát mutatja be a háborút követő gyökeres társadalmi változások és átalakulások közepette, a *Sebzett madár*ban a „maiság" kritériumát Matković egyenesen napjaink életében, embereiben és konfliktusaiban látja. Ebben a drámában mintha az új (egyelőre cím nélküli) ciklus alapindítéka is kifejezésre jutna: az emberi egyedüllét életérzése, amelyből ki-ki a saját módján keres kiutat – egy általánosabb társadalmi vetülettel, hiszen korunkban nincsenek hermetikusan elzárt, elszigetelt közösségek. Az emberi egzisztencia mélyebb értelmét és értelmezését keresi az író, az emberi és a mechanikus, élők és bábuk metamorfózisaiban.

A darab konfliktusa volt háborús bajtársak között vetődik fel, akiknek a kapcsolata, barátsága a háború egymásrautaltságában kovácsolódott szorossá, de az idő múlásával, a mindennapok s a jelen életében nemcsak maguk között és önmagukban kerül sor alapvető összeütközésekre, de eltérő életútjuk, emberi formálódásuk, jellemük, énjük, törekvéseik összeütközésbe hozzák korukkal, valóságukkal is. Az „emberit": valamikori ábrándjaikat és lelkesedésüket, eredendő őszinteségüket, önmegtagadó odaadásukat, mindazt, ami életük igazi értelmét és tartalmát jelentette valaha, csupán egy többszörösen szimbolikus, az események hátterében maradó jelképes alak képes felkelteni bennük, nem is a megváltás lehetőségével, hanem mint olyan valaminek a jelképe, amit reális kilátásokkal kell keresni és megtalálni.

Matković realista indítékú drámájában az „elidegenedés", „parttalanság", „magányosság" felkapott, divatos kategóriái a mai jugoszláv társadalmi valóság közegében tükröződnek. Realizmus és szimbolika, realitás és fantázia fonódik szervesen egymásba a drámában, amelynek látszólagos konfliktusát egy export-import vállalat kirobbanással fenyegető gazdasági botránya képezi, valójában pedig az emberi kapcsolatok dehumanizálódásának fenyegető lehetőségére döbbent.

A modern dramaturgia és színpad nyújtotta ingerlő lehetőségek sem maradtak kiaknázatlanul a *Sebzett madár*ban – Matković mindig is hajlott az újra. E lehetőségekkel azonban megfontoltan és mértékkel élt, szem előtt tartva darabja felépítésében a formai elemek funkcionális szerepét. Láthatóan tartalmi és hangulati igények késztették ezek „szintetizálására", de minden dramaturgiai változatossága mellett is drámájának szerkezete biztonságosan egységes és zárt.

EGYÉNI FELELŐSSÉG ÉS KÖZÖSSÉG

A háború, a partizán-évek közvetlen élményei döntően kihatottak Mirko Božić korai drámáira, amelyekkel közvetlenül Jugoszlávia felszabadulása után jelentkezett. Ez nemcsak a drámák háborús tematikájában tükröződött, hanem bizonyos etikai problémák felvetésére is kényszerítette az írót, amelyek elé a háború kiszámíthatatlan, de kérlelhetetlen sodrása állította az embereket, állásfoglalásra bírva őket. Különösen említésre méltó *Visszavonulás (Povlačenje,* 1949), majd *Váltó (Skretnica,* 1951) című drámája; első komolyabb, maradandóbb színpadi sikereit is ezek a drámák hozták. A drámaíró Božić ezután több éven át hallgatott, helyette a regényíró kért szót. Az ötvenes évek első felében regényeinek megjelenése a háború utáni horvát prózairodalom komoly eseményének számított. Újbóli jelentkezése a színpadon

arról tanúskodott, hogy a hallgatás évei egyben a drámairói érlelődés időszakát is jelentették. Újabb drámáiban a jelenhez fordult, egyrészt jelképesen a kispolgári élet illúziókba menekülő, kiábrándító meddőségét tárja fel *(Ljuljačka u tužnoj vrbi – Hinta a szomorúfűzfán,* 1957), másrészt a művészvilág ingatag viszonyai közepette a szerelem és az egoisztikus anyai szeretet összeütközésében keresi a drámai magot *(Svilene papuče – Selyemcipellő,* 1960). Eddigi legsikeresebb színpadi művében, *Az igazságtevő (Pravednik,* 1961) című lélektani drámájában Božić újból a háború témájához nyúlt, darabja azonban nem „tény-dráma", hanem egy sartre-i dilemma jegyében fogant: az ártatlan ember felelősségének etikai komplexusát veti fel benne, a totális igazságosság elérhetetlenségét, az egyéni ártatlanság megőrzésének lehetetlenségét domborítja ki, az eseményektől való elszigetelődés, a konformista nyugalom szertefoszló illúziójával. A drámában az ember bűnösségének kérdése a mások ítéleteinek viszonylagossága szemszögéből merül fel, végletesen kiúttalan és végzetes helyzetben. Az írói állásfoglalás miben áll? Talán ebben: élni annyi, mint felelősséggel tartozni másoknak, de egy ítélet vagy állásfoglalás ugyan megoldás lehet mások, s a többség számára is, nem minden esetben jelenti és jelentheti azonban az egyén kiútját.

EMBERI AZ EMBERTELENBEN

Viszonylag későn, csak az ötvenes évek derekán jelentkezett első drámai műveivel a fiatalabb nemzedékhez tartozó, rendkívüli színpadi érzékkel rendelkező Djordje Lebović (1928–), aki alig tizenöt gyerek- és kamaszév illúzióival kényszerült kilépni az életbe, ahol a haláltáborok elképesztő, apokaliptikus világa fogadta. Azonossága egyik napról a másikra – egy személytelen ötjegyű szám lett, amellyel az infernális valóság legmélyére taszították. Amikor visszatért – egyedül találta magát, s nyomasztó élményei kitörölhetetlen emlékének komor árnyékában alig-alig derengett a felhőtlen gyerekkor néhány felejthetetlen, szép, derűs pillanatának vigasza. Talán ekkor érlelődött benne az elhatározás, hogy író lesz, s lehet, ekkor alakult ki viszonya az élettel is, amelyet bizonyos aktív pesszimizmus jellemez. Erről így vall: „Szeretném, ha pontosan meg lehetne határozni műveim alap- és közös témáját. Azonban csak azt tudom, hogy mindenekfelett korunk megoldatlan és tévesen megoldott problémái érdekelnek. Úgy tetszik, rideg, kegyetlen és kérlelhetetlenül drasztikus tudnék lenni, ha ez volna egy szemernyi igazság ára, s ha az ilyen kifejezésben ott rejlene annak a potenciális lehetősége, hogy az emberi nemeslelkűség és jóság akár legapróbb részecskéit is meggyőzően lehessen felfedni. Ebben a mi életünkben valamivel többre van szükség, mint az emberi jóságba vetett ellenőrizhetetlen, mechanikus hit."

Első átütő színpadi sikerét *Mennyei osztag (Nebeski odred – Himmelkommando,* 1956) című megrázó drámájával aratta, amelyet szerző-társával, Aleksandar Obrenovićcsal közösen írt. Nevét ismertté tették rádiójátékai is. A rádiódráma hosszabb időn át Lebović kedvelt műfaja volt *(Világítótorony* című rádiójátékát mi is hallhattuk), valójában drámai művének szerves bevezetését képezi. Legsikeresebb színpadi művének, a *Halleluja* (1964) című drámájának cselekménye is egyik korábbi, *A temetés rendszerint délután kezdődik (Sahrana počinje obično popodne,* 1956) című hangjátékán alapul, noha eredendően a krematóriumok poklát idéző *Mennyei osztag*gal rokon. A *Halleluja* a kegyetlenül eltiport emberi méltóság rehabilitációjának sokszor a fanyar tragikomikum határát súroló drámája, lélektani történet a szabadság első napjairól, az ember és az emberség nehéz ocsúdásáról, újjászületéséről. A darab az író alkotói fejlődésének talán legfontosabb állomása, s eddigi életművének szerves és szinte törvényszerű kiteljesedése – a nagy színpadi forma sikeres kísérletével, türelmes, kitartó és szívós, elemző megközelítésével. Lebović a kis drámai formák művelése közben felgyülemlett tapasztalatai birtokában fogott a *Halleluja* megírásához, s ez a dráma mozaikszerű megkomponálásában jut némileg kifejezésre.

A *Halleluja* hősei: költött személyek – de a valóságból ellesve, noha közelebbi életrajzi adatok nélkül. Sorsuk, sejthető életútjuk jelképes. Egy hermetikusan elzárt világ találkozik össze a drámában egy reális világ idealizmustól mentes valóságával. Ezért sokszor groteszknek érezzük a volt lágerlakók alakjait, kivált a külvilággal való első tétova találkozásaik pillanataiban. „Ez a szférák összeütközésének szinte klasszikus példája" – állapította meg a darab egyik kritikusa.

A dráma cselekményének indítéka és mozgatója a volt lágerlakóknak az a következetes és kitartó akarása, hogy egyik társukat, a váratlanul elhunyt Jojót – emberhez méltóan temessék el, a végtisztesség minden formai elemének betartásával. Miért döbbenti meg környezetét Jojó halála? „Hiszen most már senki se hal meg!" – mondja elképedve az egyik kórházi szobatárs. Miért válik Jojó temetésének megrendezése a volt lágerlakók központi problémájává? Hiszen azt sem tudják, ki volt Jojó, amíg élt! Lebović drámájában a temetés – az élet szimbólumává lesz, hiszen ez a temetés: az életbe való visszatérést jelképezi, azt, hogy a lágerek emberalatti sorba süllyesztett foglyai újból emberré emelkednek!

A temetés naivitásában és ártatlanságában egyaránt lenyűgöző igézete abszurd helyzetet teremt a színpadon: a halál végtisztessége az élet ünneplésévé magasztosul.

A *Halleluja* kegyetlenül realista dráma, amely mélyen az emberi létben gyökerezik. Leplezetlen igazságát az emberről oly szuggesztív módon tárja elénk, akár egy lidérces álom. „Dráma a halálról, amelyet az élet nevében írtak" – jellemezte egyik lengyel kritikusa a varsói ősbemutató alkalmával.

MÚLT ÉS AKTUALIZÁLÁS

A fiatalabb szerb írónemzedékhez tartozó Jovan Hristić (1933–) és Velimir Lukić (1936–) szinte egyidőben indul és alakul drámaíróvá. Indulásuk körülményei is hasonlóak: mindketten mint költők jelentkeznek, s első drámai műveik az antik témák jegyében születnek.

Hristić első drámája, a *Tiszta kezek* (*Čiste ruke*, 1960), az Oidipusz-monda hagyományán alapszik, méginkább Szophoklész tragédiájával állítható párhuzamba. A mitológiai hagyomány megmásításával az író a minden bűntől irtózó, tiszta lelkű Oidipuszt állítja elénk, aki szeretné elkerülni végzetét, s szembehelyezkedik a mitológiai beteljesedéssel, irtózik attól, hogy „tiszta kezét" bemocskolja: nem akar apja gyilkosa lenni, nem kíván vérfertőző házasságra lépni anyjával, Iokasztéval, s abszolút ártatlanságát megőrizve távol akarja magát tartani az események baljóslatú sodrásától. Az írói szándék egy egyszerűnek látszó tétel jegyében ragadta ki a kérlelhetetlen végzet hatalmából menekülő legendás Oidipuszt, hogy bizonyítsa: az ember nem tagadhatja meg a cselekvést, nem zárkózhat szeplőtelensége és tétlen tartózkodása elefántcsonttornyába, nem élhet tökéletesen „tiszta kézzel" – olykor a látszatbűn árán is vállalnia kell a jószándékú tettet, s ha ezt nem cselekszi: megsemmisül, nem válhat az élet, a sors cselekvő részesévé. Hristić bizonyos racionális hitelt is ad a történésnek azzal, hogy az elrendeltetés helyett aktív cselekvést igénylő helyzeteket teremt, amelyek mintegy önmagukból következnek, s kiragadják a hőst eredendő passzivitásából. (A darab egyébként semminemű összefüggésbe nem hozható Sartre *Mocskos kezek* című drámájával.) Hasonlóan mitológiai sugallatú az író *Oresztész* (*Orest*, 1961) című rádiódrámája is, amelyben – az aiszkhüloszi és euripidészi tragédiák nyomán – a realitás és az elmúlt viszonyának kérdését veti fel, szintén az emberi cselekvés aspektusából: az idő múlását állítja szembe az elkésett, de jogosnak tetsző bosszú szenvedélyével, amely a megváltozott körülmények között, más társadalmi összefüggések közepette, s a jelen valóságában esetleg már csak maga is bűnös lehet, csupán újabb bűnt eredményezhet. A bosszú kritériumát Hristić szélsőséges objektivitással közelíti meg az élet valóságának szemszögéből: vajon milyen hozzájárulást jelenthet a bosszú – az élethez? Hiszen a bosszú egyedüli értelme csakis eb-

ben merülhet ki. Ez az állásfoglalás e ponton sokban rokon azzal, amit Sartre *A legyek* című drámájában egy másik, egy egzisztencialista Oresztész képvisel.

A cselekvés, az akció összefüggései Hristićnél láthatóan az írói elkötelezettség súlyponti kérdésévé hangsúlyozódnak. „Az erkölcs, a jó és a rossz, a szabadság, mind olyan érték, amely kizárólag a cselekvésben valósítható meg" – vallja az író. Az akció kérdése képezi a történés legfőbb ösztönzőjét *Savonarola és barátai (Savonarola i njegovi prijatelji,* 1965) című legújabb drámájában is, amelyben ugyan hátat fordít az ógörög mitológiai kereteknek, de meghatározott filozófiai mondanivalójának megintcsak jelképes régmúlt hátteret ad, amikor szereplőit a reneszánsz világából választja ki. A *Savonarola és barátai* semmiképp sem fogható fel olyan típusú történelmi drámának, mint mondjuk Montherlant reneszánsz korban játszódó „katolikus" történelmi darabjai. „Drámám olyan emberekről szól, akik nem tudtak kiforrni", mondja magyarázatképpen az író. Drámájában az élete alkonyát élő, meghasonlott Savonarolát mutatja be, de nem a hitszónok műve, hanem e mű *sorsa* foglalkoztatja, nem a savonarolai tanítás tartalma, hanem e tanítás fanatikus hirdetője érdekli. Hristić történelemszemléletéből adódik az a nézete, hogy az emberi cselekvés csupán a történelmi folyamatba állítva kap jelentőséget, s ebből következik az, hogy a főszereplő személyéhez és cselekedeteihez időszerű erkölcsi és intellektuális problémák felvetését fűzi. A korával szembekerülő ember tragikuma rajzolódik ki a darabból, kissé végzetszerűen is, hiszen az események alakulását az ember nem képes befolyásolni, épp ő az, aki a történés kiszolgáltatott függvénye. Történelmi tény, hogy Savonarola nem volt képes megnyerni a néptömegek tartós támogatását, s Hristić épp ebben a történelmi magban látta meg annak a lehetőségét, hogy a fanatikus, de már hite vesztett ember tetteit vesse alá mélyreható vizsgálatának: vajon meggyőződés, vagy illúziók vezérelték? Az író azt a Girolamo Savonarolát állítja színpadra, akit barátai, legközelebbi munkatársai és hívei megtagadtak, szavának többé nem adnak hitelt. De ez a Savonarola már önmagában is szánalomraméltóan groteszk figura, hiszen nem képes a cselekvésre, s míg a történelem Savonarolája azzal a tudattal vállalja a máglyahalált, hogy az igazság az ő oldalán van, Hristić Savonarolája ebben homlokegyenest eltér: elveszítve hitét mindabban, amit tanított és hirdetett, hőse beletörődve várja a megsemmisülést. Hogyan válhatott hát a tegnapi igazság egyik napról a másikra – hazugsággá? Savonarola bukásának körülményei nyitott kérdéseket takarnak, hiszen a történelem befejezetlen folyamatosságában az emberség és az embertelenség szinte azonos eséllyel küzd egymással, s a történelem racionális elemei mellett destruktív, irracionális erők is ugyanúgy hatnak. Hristić drámájában közvetve korunk, valóságunk arculatára ismerhetünk, „amelyet világháborúk, népirtók, koncentrációs lágerek, vezérek értelmetlen istenítése, a történelem ‚rothadásának' eme tünetei barázdálnak". Hristić nem dezilluzionál, de veszélyes ábrándnak tartja azt a megdönthetetlen igazságba vetett hitet, amelynek kinyilatkoztatását az emberiség várja valahonnan, mert „ennek az illúziónak az alternatívája az abszolút szkepticizmus illúziója. Mindkettő az éretlenség jele" (Hristić).

HATALOM ÉS SZATÍRA

A szerb drámaírók legfiatalabbja, Velimir Lukić, nemcsak mint költő jelentkezett, de drámairói pályafutásának kezdetét is verses drámák jelzik, amelyeket a görög mitológia világa ihletett meg. Különösen *Megdermedt tenger (Okamenjeno more,* 1962) című drámájával vonta magára a figyelmet, amelynek eredetileg az *Iphigeneia* címet szánta. Euripidész *Iphigeneia Auliszban* című tragédiájára vezethető vissza a dráma, amelyben Lukić merőben új viszonyok s más körülmények között a magát önzetlenül feláldozni kész Iphigeneiából tragikus hősnőt formált, aki tudatosan áldozza fel magát, mert a felbomlott erkölcsi normák világában sem oka, sem kedve az élethez. A *Megdermedt tenger* azonban nem mutatós, mélyebb tartalmat nélkülöző

színpadi próbálkozás! Iphigeneia tüntető távozása az életből egyértelmű, de képletes költői üzenetet rejt magában: azt a világot, amelyből a szűzi Iphigeneia megundorodva távozni kényszerül – meg kell változtatni, szembe kell fordulni vele. Ez a világ pedig korunk konfliktusaitól terhes . . .

Lukić kedvelt színpadi műfaja újabban azonban a „farce", amely darabjainak hangnemét, hangszerelését is meghatározza. *Oswald király hosszú élete (Dugi život kralja Osvalda)* című tragikomikus játékát 1963-ban mutatták be, de még ugyanabban az esztendőben került bemutatásra *Bert hintaja, avagy Sibylla (Bertove kočije ili Sibila)*, majd alig fél évvel később, 1964-ben *Walpurgis-éj (Valpurgijska noć)* című játéka is. Három egész estét betöltő darab ilyen rövid idő alatt valóban bámulatra méltó teljesítmény. Igaz, a legutóbbi bemutató óta az író hallgat . . .

A társadalomkritika sokkal kézzelfoghatóbb, hatásosabb és hatékonyabb formáját választotta Lukić *Oswald király hosszú élete* című tragikomikus farce-jában, mint amilyet a *Megdermedt tenger* áttételes metaforái jelentenek. A darab: szatirikus játék a hatalomról. A szatíra az újabb jugoszláv drámairodalomnak éppenséggel nem erős oldala, s csak a legutóbbi időben kezd megerősödni (különösen Aleksandar Popović darabjaiban). Ezért is keltett méltán nagy feltűnést néhány évvel ezelőtt Lukić darabja, amely a személyi kultusz éveinek visszásságaira döbbenti a nézőt, de vonatkozhat minden totalitáris rendszerre is. Az író költött személyekkel, időhöz és helyhez nem kötött cselekménnyel, konkrét eseményhez nem fűződő történettel idézi fel egy adott korszak hibáit és fonákságait – a szatíra minden kínálkozó lehetőségével és fegyverével, jó érzékkel és szemmel, őszinte, igaz, bátor szókimondással. A darab nagy erénye azonban, hogy az író nem elégszik meg csupán e korszak jellegzetes szatirikus elemeinek a halmozásával és egybefűzésével, egyoldalú, öncélú felkínálásával. Elmélyültebb tartalmat ad darabjának azzal, hogy a cselekményt a háború abszurdumának tágabb síkjába állítja, annak őrült értelmetlenségét domborítja ki, az igazságos és igazságtalan háborúról szóló elmélet teljes cáfolatával. A háború témájára Lukić nem ismer hőst, győztesei nyomorúságos, szánalmas alakok. Az *Oswald király hosszú élete* olyan véresen tragikomikus játék, amelyben a győztesek és legyőzöttek egyaránt vereséget szenvednek.

És a mitológia kezdeti igézete? Lukić nem lett hűtlen az antik világhoz ebben a „játékában" sem. Darabjának alap-konfliktusa nem tér el lényegesen attól a mitológiai hagyománytól, amelynek főbb szereplői Agamemnon, Klütaimnesztra és Aigiszthosz, ill. Elektra és Oresztész. Igaz, egy modernebb felfogás és korszerűsített igény követelményeként az eredendő cselekmény egyszerűsödött, s a fejlemények is eltérnek a hagyományostól. Korunknak és a mitológia világának ez az azonosítása, a valóság és mítosz eme relációja nyilván több, mint ösztönös alkotói véletlen. Lukić bizonyára az időtlenség e tényével kívánta nyomatékosabban kihangsúlyozni tragikomikus játékának örök, intő tanulságait.

*

A háború utáni jugoszláv drámairodalom megnyugtató, biztató módon halad kibontakozásának útján, fejlődésének vonala emelkedő tendenciát mutat. Egyik legsajátosabb vonása gazdagon kibomlott, kifinomult szimbolikája, amely lényegi, egyetemes tartalmainak elmélyült, árnyalt közlését teszi lehetővé. Korszerűsége valóságigényű, elkötelezettsége egyértelmű.

GÁL ISTVÁN

BABITS ÉS DUČIČ

Babits a köztudatban úgy él, mint a nyugati irodalmak, különösképpen az angol és az olasz irodalom apostola. A Kortárs 1968. májusi számában megjelent „Babits és Bartók. Dokumentumok a Babits-hagyatékból" című cikkemben már célzást tettem Babits közép-európai hátterére és érdeklődésére. A legkézzelfoghatóbb bizonyíték erre éppen a modern jugoszláv irodalom egyik nagysága, Dučič iránt való rokonszenve. A szomszéd népek irodalmából Babits nem is fordított mást, mint három Dučič-verset. Ezek közlésének körülményei azonban valósággal tüntetésszámba mennek az ő részéről. Históriája a következő.

A Nyugat 1932-ben ünnepelte fennállása 25. évfordulóját. Ez összeesett a Pen Club Budapesten rendezett világkongresszusával. A Nyugat-nemzedék két akkor már külföldön is jól ismert nagysága, Babits mint a folyóirat költői és kritikai rovatának szerkesztője és Kosztolányi mint a Pen Club elnöke, közös levélben fordultak e kettős ünnep alkalmából a világirodalom nagyjaihoz. A Nyugat-nak a kongresszus idejére egy jubileumi kettős számát vették tervbe, melyben a felkért élő klasszikusok fényképét és egy reprezentatív újabb írását óhajtották közölni. Közös levelet írtak Jovan Dučičnak, a modern szerb líra kiemelkedő képviselőjének, aki akkoriban történetesen éppen Jugoszlávia budapesti követe volt. Dučič francia nyelvű levélben válaszolt a felszólításra és három versének francia fordítását bocsátotta a Nyugat rendelkezésére. Levelét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatéka őrzi. Ebből közöljük az eredeti szöveget Keresztury Dezső kurátor szíves engedelmével. A levél borítékja hiányzik, így eddig tévesen tulajdonították Babitshoz címzettnek. A szöveg kétségtelenné teszi, hogy a levélíró azt nem Babitsnak, hanem a másik aláírónak, Kosztolányinak címezte, azzal a kéréssel, hogy a versmellékleteket továbbítsa Babitsnak. Így maradhatott a levél Babitsnál.

Dučič Kosztolányihoz intézett, de Babitsnak is szóló levele a következő:

Budapest, le 29. IV. 932.

Cher Monsieur!

J'ai l'honneur de vous envoyer ci joints trois de mes poèmes traduits en francais en vers libres que vous avez bien voulu vue demander pour l'édition jubilaire de votre honorable revue.

En vous remerciant bien de la délicate attention avec laquelle vous avez bien voulu m'offrir l'hospitalité de „Nyugat", je vous prie de bien vouloir présenter mes hommages a Monsieur Babits et de garder pour vous, cher Monsieur: l'ossurance de ma considération tres distinguée

J. Dučič

Magyarul:

Kedves Uram!

Idecsatolva van szerencsém megküldeni Önnek három versemet franciára fordítva, szabad vers formájában, Ön volt olyan kedves és tiszteletreméltó folyóiratában a jubileumi számban való közlés céljára kérte ezeket.

Megköszönve kedves figyelmét, mellyel a Nyugat vendégszeretetét felajánlotta számomra, kérem tolmácsolja tiszteletemet Babits úrnak, Ön pedig, kedves Uram, fogadja megkülönböztetett tiszteletemet

J. Dučič

A Nyugat 1932. májusában vaskos kötetben együtt adta ki 9–10. számát. A „Jubileumi kettős szám" szövege előtt 4 oldal műmellékleten szerepelnek „A Nyugat vendégei". A kelet- és középeurópai írók a 4. oldalra kerültek és ami feltűnő, nem abc-rendben vannak elhelyezve. Dučič közülük a legelső. Ennek az oldalnak a fényképei a következő csoportosításban kerültek egymás mellé:

Langer	Dučič
Čapek	Semper
Eftimiu	Wieniawski

A számot Babits vezércikke vezeti be, ebben többek között ezeket mondja: „Európa írói ennek a testvéri kultúrának munkásai és apostolai most megtisztelnek bennünket azzal, hogy eljönnek ünnepünkhöz, s együtt ünnepelnek velünk. Szokásunk ellenére fordításokat hozunk. A Nyugat mai ünnepi száma az európai irodalom testvéri egységének dokumentuma . . . „A kötet végén, valószínűleg szintén Babits tollából, a következő jegyzet olvasható: „A Nyugat e jubileumi számának fő részét külföldi vendégeink írásai töltik meg. Büszkék vagyunk az európai szellemnek azokra az előkelő képviselőire, akik együttéreznek velünk és részt vesznek 25 éves folyóiratunk ünnepében. Nagy és kis nemzetek íróit testvérileg érezzük mellettünk." (584. o.)

Dučič versei két számra elosztva jelentek meg. Elhelyezésük mutatja, hogy akárcsak fényképét, verseit is kiemelték a többi kelet- és közép-európai író művei közül. A májusi dupla számban az 521. oldalon jelent meg az Éjszaka c. verse „A Nyugat ünnepére" dedikálással. A következő, június 1-i számban a 624. oldalon jelent meg másik két verse: a Teremtés, „A Nyugat jubileumára" dedikálással és a Refrain. A jubileumi szám 584. oldalán a vendég írók műveinek fordításai között a szerb költőre vonatkozóan a következő megjegyzést olvassuk: „A jugoszláv Yovan Dučič három verse B. M. fordítása franciából".

Babits három szerb versfordítását közölte a Jugoszláv költők antológiája 1963-ban a 343–355. oldalon. Újra közreadta Réz Pál „Kosztolányi és Babits ismeretlen fordításai" címmel a Nagyvilág 1966. évfolyamában az 1563–64. oldalon. A délszláv költők antológiájában a szerkesztő, Vujicsics D. Sztoján a legkiemelkedőbb nyugatias írónak nevezi, a szerb irodalom egyik csúcsának. Csuka Zoltán pedig a délszláv népek irodalomtörténetében az első világháború előtti szerb költészet tetőpontjának mondja költészetét és a szerb lírában az első irodalmár költőnek ábrázolja.

Babits számára ritka alkalom lehetett, hogy végre kimutassa rokonszenvét a jugoszláv irodalom iránt. A Halálfiai-ban saját családját Rácz-nak keresztelte, az Erdélyi Helikon-ban viszont indulásakor védekező cikket írt „Szerb író vagyok-e?" címmel. A délszláv irodalmak mindenesetre már régen érdekelték. Baján tanártársa volt az a Greksa Kázmér, aki a régi magyar irodalom délszláv kapcsolatait kutatta. A Holnap szerb íróbarátját, Tódor Manojlovicsot is ismerte. Dučič verseiből Kosztolányi már az Idegen költőkben is fordított, később Szabó Lőrincet is érdekelte költészete.

Babits a 30-as évek táján már nem igen végzett felfedező utakat a világirodalomban. Így 1932-ben készült három Dučič-fordítása a délszlávok iránti rokonszenvének kifejezése.

Miloš Crnjanski:

ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS

Crnjanski regényének egyik főhőse, Vuk Iszákovics, a szerb származású osztrák katonatiszt, történeti személy volt: rövid életrajzát Rajko Veselinović belgrádi muzeológus írta meg a Jugoszláv Enciklopédia IV. kötetében. A szerbiai Zvornikban született – hogy mikor, nem tudjuk – s aztán az osztrák császári hadsereg tisztjeként harcolt a törökök és a franciák ellen. 1730 után majdnem egy évtizedig Észak-Szerbia főkapitánya volt, a regényben is sokat emlegetett Crna Bara községben. Innen vonult vissza a szerb és osztrák katonasággal Szerémségbe, ahol a század közepén alezredesi rangban nyugdíjazták, s ahol – a Šišatovaci monostor közelében – 1759. szeptember 19-én meghalt. Vuk Iszákovics, nevelt fia, Pavle, és unokatestvérei: Trifun, Gyuragy és Petar a főhősei a kétkötetes regénynek, azaz pontosabban: az első részé Vuk, a hosszabb másodiké Pavle.

A két rész nem egyszerre készült el és nem is egyforma méretű. A *Seobe* – így hívják a szerb eredetit – első formájában már 1929-ben megjelent, s Csuka Zoltán már 1941-ben magyarra fordította, ugyancsak *Örökös vándorlás* címmel. Ez az első rész az 1215 lapot kitevő, kétkötetes összkompozíciónak csak töredéke: az előttünk fekvő magyar fordításban mindössze 233 lap. Hosszas angliai emigrációjában aztán a szerb írónak kedve támadt megírni a jóval terjedelmesebb folytatást is, ahol immár nem Vuk Iszákovics a főhős, hanem a négy fiatalabb unokatestvér, Pavle, Trifun, Gyuragy és Petar. Az események ebben a részben az előbb osztrák, majd orosz szolgálatban katonáskodó Pavle Iszákovics köré koncentrálódnak.

Lehetne vitatkozni ennek az eléggé aránytalan kompozíciónak gazdaságosságán. Míg az első könyv – az említett 233 lap – bizonyos balladai tömörítésre törekszik, addig a terjedelmes második részt néha a szétcsés, a szerkezeti lazaság, sőt a krónikaszerűség fenyegeti. Nyilvánvaló azonban, hogy Crnjanskinak művészi szándékai voltak ezzel az aránytalanul megszerkesztett kompozícióval. Vuk Iszákovics pályája még inkább egyéni életsors volt – bár a hátteret itt is már a szerb nép sorsa jelentette –, Pavlének és a többi Iszákovicsnak sorsa azonban elsősorban példázat, az „örökös vándorlás" szimbóluma, a szerb nép históriai viszontagságai a XVIII. században. A szerző – kissé a maga emigráns-éveinek szemszögéből – meglehetős keserűséggel, sőt kiábrándulással szemléli ezt a kort. Ha a nagy regény mondanivalóját tömör szavakkal akarnók megfogalmazni, ezt kellene írnunk: A szerbek Ausztria ígéreteiben és a felajánlott privilégiumokban bizakodva, tömegesen csatlakoznak az osztrák seregekhez, mert tőlük remélik hazájuk teljes felszabadítását a török uralom alól. Mihelyt azonban Ausztria kénytelen visszavonulni, s őket magukkal viszi, csalódniok kell. A bécsi bürokrácia sorra megnyirbálja jogaikat, s végül nem a török, hanem a francia és a porosz ellen viszi a szerb ezredeket. A szerbség öntudatosabb vezetői a cári Oroszországban keresnek új támaszt, és megindul a „vándorlás" második szakasza, immár Erzsébet cárnő birodalma felé. A cárnő azonban épp úgy, mint Mária Terézia – a maga dinasztikus céljainak szolgálatára veszi igénybe a bevándorló szerbek katonai erejét: nem Konstantinápoly, hanem Berlin ellen kell vonulniok.

Keserű és kiábrándító ez a szemlélet, és keserű Crnjanski egész életfilozófiája is. Látszik, hogy erősen megérintette az egziszencializmus. Százszámra idézhetnénk egész bekezdéseket a regény két kötetéből, ahol a keserűség, kiábrándulás, csalódottság szólal meg, s legfőljebb valami panteista beletörődés az „örökös vándorlás" filozófiai szimbólumába. Nem könnyű és nem üdítő olvasmány ez az ezerkétszáz lap, azonban mégis tagadhatatlanul nagy alkotás, méltó párja Miroslav Krleža vagy Ivo Andrić elbeszélőművészetének.

Vuk Iszákovics szerémségi életében és németországi hadi kalandjaiban, Pavle Iszákovics temesvári, bécsi, budai, tokaji, kievi viszontagságaiban megjelenik az egész XVIII. század. Crnjanski sokat tanult napjaink formabontó törekvéseitől. A húszas években maga is tagja volt annak a zágrábi-belgrádi irodalmi mozgalomnak, amely *zenitizmus* néven ismeretes. (Ennek nyoma az, hogy a regény első kötetében a Vukkal beszélgető pécsi püspök „zenitálisnak" nevezi Mária Teréziát.) Ugyanakkor ott a realista igény is a szerb írónál. A régi Szerémség, Pécs, Temesvár, Buda, Bécs vagy Kiev felidézésének éppen ez a sajátos varázsa: a realista ábrázolás és az expresszionista-szürrealista evokáció művé-

szi ötvöződése. Az 1744. évi nyári pécsi éjszakát például így evokálja:

„A fényes és deresen fehér holdfény főleg a gyümölcsfákra hullott, amelyek annál jobban látszottak, mennél sötétebb volt az éjszaka. A széles hegyoldal fölött, amelynek árkaiban, házai között éjjeli lámpásokkal cirkáltak, hogy elfogják az eltűnteket, templom emelkedett, ezen hatalmas óra ütötte az időt. A templom vastag falai alatt a sötétben meghúzódtak néhányan, akik az őrjárat elől menekülve a holdfényes, üres és elhagyott főtérre értek.

A hatalmas óra vasmutatói szüntelenül nyikorogtak, mint valami öreg kocsi, amelyekben a kötelekről minduntalan leszakad valami. Elámultak az órán, érthetetlen nagy számain, amelyeket fehér körben a templom talára festettek. A sötétben elrejtőzve a fal mellé feküdtek, s nézték, hogyan hintázik fejük felett az órát mozgató két hatalmas vasgolyó. A harang tompa kongása után némán hallgatóztak. A holdfény bevilágította a templom előtti nagy házakat, a háztetőket és falakat, a város alsó részét, sőt a reszkető, csillogó mély ég alatt még a távoli hegyeket és erdőket is."

Crnjanskinak – illetve a regényrészlet szereplőinek, az éjjeli őrjárat elől bujkáló szerb katonáknak – tudatában tehát így tükröződik a XVIII. századi Pécs. Az író valószínűleg járt városunkban, s vízióihoz a Sétatér és a Széchenyi tér képe adta az élményi alapot. Ebből az alapból azonban látomás lesz, expresszionista, vagy ha úgy tetszik, zenitista módon.

Kedveli az író a kuriózumokat, a különös, furcsa, meghökkentő jelenségeket is, egészen a fekáliák vagy a szekszuális aberrációk világáig. Gondoljunk például Bozsicsné és Montenuovo hercegné lezbikus szerelmi jelenetére Bécsben! A „kuriózumoknak" egész gyűjteményét összeállíthatnók a regényből: Crnjanski nyilván mindezekkel még jobban alá akarta húzni művének kesernyés-rezignált hangulatát.

Csuka Zoltán értékes és érdemes munkát végzett azzal, hogy ezt a kompozíciójában és mondanivalójában helyenkint ugyan problematikus, egész esztétikai mivoltában azonban jelentős szerb regényt a magyar közönség elé bocsátotta. Ünnepi köszöntése ez a 75 éves írónak is: Crnjanski 1893. szeptember 26-án született, igaz, nem Csongrádon, mint a fülszöveg állítja, hanem a bánáti Ilonc (Ilonča) községben. Az ő pályája is „örökös vándorlás" volt: gimnáziumi évek Temesvárott, katonáskodás az első világháborúban Galícia harcterein, bécsi és belgrádi egyetemi stúdiumok, gimnáziumi tanárság, újságíróskodás, diplomáciai szolgálat. Magyarországot, Németországot, Itáliát, Spanyolországot jól ismeri, s hosszú éveket töltött Londonban: a második világháború alatt kényszerű, utána önkéntes emigrációban. Végül is néhány évvel ezelőtt hazatért Jugoszláviába, lelkében a nagy sorsfordulatok, a nagy távlatok és az „örökös vándorlás" képeivel. Regénye kissé az ő saját életének is példázata és tükre: így kell olvasnunk és így kell értékelnünk.

(Európa)

ANGYAL ENDRE

FEHÉR FERENC VÁLOGATOTT VERSEI MAKEDON NYELVEN

„Szon pokraj polszkite patista"
(Álom a dűlőutak szélén)

Petőfi Sándor és József Attila válogatott verseinek bemutatása után Paszkal Gilevszki, a magyar irodalom fáradhatatlan makedon apostolának fordításában most Fehér Ferenc, az immáron Magyarországon is ismert és elismert jugoszláviai magyar költő verseiből jelent meg egy kötetre való, a legnagyobb makedon könyvkiadó, a szkopjei Makedonska Kniga gondozásában. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy P. Gilevszki fordításában tavaly jelent meg makedonul Darvas József „Részeg eső"-je (Pijan dozsd), és hogy a fáradhatatlan műfordító jelenleg egy nagyobb magyar költői és prózai antológia fordításán dolgozik.) S ugyanekkor bevezetőben azt is le kell szögeznem, hogy a föderatív Jugoszláviában nemcsak írott malaszt a nemzetiségek irodalmának megbecsülése, hanem egyre inkább gyakorlat is; a vajdasági magyar írók és költők műveit egymás után fordítják le az egyes köztársaságok nemzeteinek nyelvére és ilyenmódon mind teljesebb és élénkebb kölcsönösség alakul ki.

Paszkal Gilevszki, amidőn Fehér Ferenc költészetének makedon ismertetésére vállal-

kozott, mindenekelőtt gondosan áttanulmányozta a vajdasági magyar költő eddig megjelent öt verseskötetének egész anyagát, amiről az az utószó tanúskodik, amelyben a fordító lelkiismeretesen elemzi és bemutatja Fehér Ferenc egész költészetét, e költészet kialakulását, az 1953-ban megjelent első verseskötettől kezdve (Jobbágyok unokája). Ezzel mintegy elégtételt is ad Fehér Ferencnek, akit, szögezzük le, nagyon sokáig méltánytalanul mellőztek azok a „fiatalabb évjáratú" költők, akik szürrealista antidogmatizmusukban egy másfajta dogmatizmusba estek, s valósággal kiátkozták mindazokat, akik művészetükben hívek maradtak szülőföldjükhöz, népükhöz, s azzal a tájjal is foglalkoztak, amelyben születtek s azzal a néppel is, amelynek nyelvét beszélik és írják. Fehér Ferenc fejlődése önmagában hordozza törvényeit, ő nem a csepűrágók körébe tartozik, nem tesz papírcsákót a fejére, borzas szakállt sem növeszt és nem riszálja a derekát; egyszerűen, de annál alaposabban költő, aki meri vállalni a kritikát is, és meri bevallani, hogy a költő sem Zeus fejéből pattant ki, hanem tanul, tanul és fejlődik, anélkül, hogy üresen utánozna.

Ha nem is ezekkel a szavakkal, de ez tűnik ki Paszkal Gilevszki, Fehér Ferenc fordítójának utószavából, amely nem egy helyen pontosan fején találja a szöget, amidőn Fehér költői fejlődését bemutatja az „idillikus realizmustól" öt verseskönyvén keresztül egészen addig az intellektuális költészetig, amely a szabadversben, a merész gondolatasszociációkban épp úgy megnyilvánul, mint szonettjeinek zárt formájában. Mert Fehér, fordítójának nagyon helyes megállapítása szerint, mindkettőhöz jól ért, s ez legjobb bizonyítéka, hogy „az övig földbe ásott" költő, aki a szülőföldhöz való ragaszkodást bátran meg is vallja, valóban nem sarlatán, hanem ért a mesterségéhez, vagy ha úgy tetszik: művészetéhez. Megszívlelendő Gilevszkinek az a megállapítása is, hogy Fehér Ferenc költészetének a szülőföldhöz való kötöttsége egészen új, korunk intellektuális emberének korszerű viszonya néphez és tájhoz; ez a városba került költő mélyen lelkében hordozza gyermekkora tájait. Életformájának megváltozásával nem változtatta meg a szívét, újat sem ültetett a régi helyébe, s noha távol él egykori világától, nem adaptálódik új környezetéhez, amelyet idegennek lát. Ez a lírai állapot Gilevszki szavaival „érzelmi elidegenedés", amelynek tartalmát elégikus, melankolikus panaszaiban, patétikus intonációjában találhatjuk meg. Fehér költészetének fejlődése később mindinkább expresszionista kifejezési formákra talál, hogy elérkezzék a kétségig, a válságig, amelyet azonban le is tud küzdeni és megtalálja azt a teljesen modern, egyben egyéni kifejezésmódot, amelyet Ars poeticájában is megír.

Ezek után talán mondanom sem kell, hogy Paszkal Gilevszki nemcsak elméletben mélyed el Fehér Ferenc költészetében, hanem a fordítás gyakorlatában is. A kötet élén nem is fordításnak nevezi munkáját, hanem *átköltésnek*, de alapjában véve melyik műfordítás nem átköltés; a fontos az, hogy Gilevszki Fehér verseit úgy mutatja be makedon nyelven, hogy hű marad nemcsak a formához, hanem a költészet legbensőbb lényegéhez is. Ezért tartjuk jelentősnek a fiatal makedon költő és műfordítónak ezt a munkáját, amiről nemcsak a Vajdaságban, hanem Magyarországon is illik tudomást venni.

Paszkal Gilevszkit mind Fehér Ferenc verseinek fordításáért, mind pedig Fehér költészetének gondos elemzéséért csak elismerés illeti. Szavait csak egyetlen helyen kell korrigálnunk: a jugoszláviai magyar irodalom nem 1934-ben a HÍD-dal indult (bármilyen nagy érdemei is legyenek ennek a folyóiratnak), hanem jóval előbb, az ÚT bátor avantgardista folyóiratával, 1923-ban, hogy az 1928-ban indult Vajdasági Írásról és az 1932-ben indult Kalangyáról, Szenteleky Kornél folyóiratáról ne is beszéljünk. Ezért azonban nem Gilevszki a felelős, hanem azok, akik ezt a tényt oly sokáig gondosan elhallgatták.

S még egyet. Paszkal Gilevszki szívós és fáradhatatlan munkássága bennünket, magyarokat is kötelez. S kötelez az is, hogy a sztrugai költői estéken az arany koszorút a mai magyar költészet egyik legjelesebb tehetségének, Nagy Lászlónak ítélték oda. Vajon mikor jelenik már meg Budapesten az immár fél éve nyomdakész, de a megjelenéssel érthetetlenül még mindig késlekedő makedon költői antológia?

CSUKA ZOLTÁN

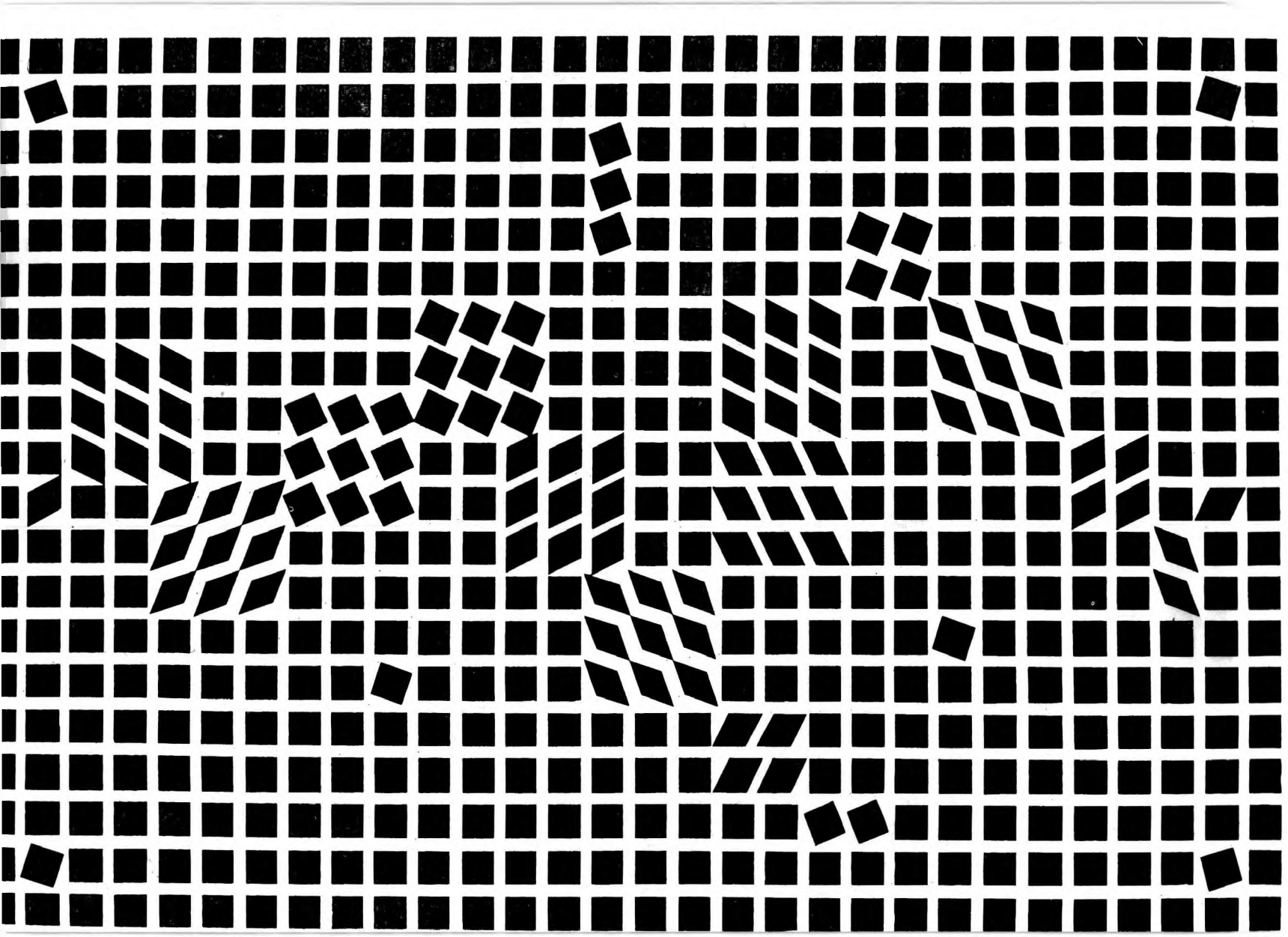

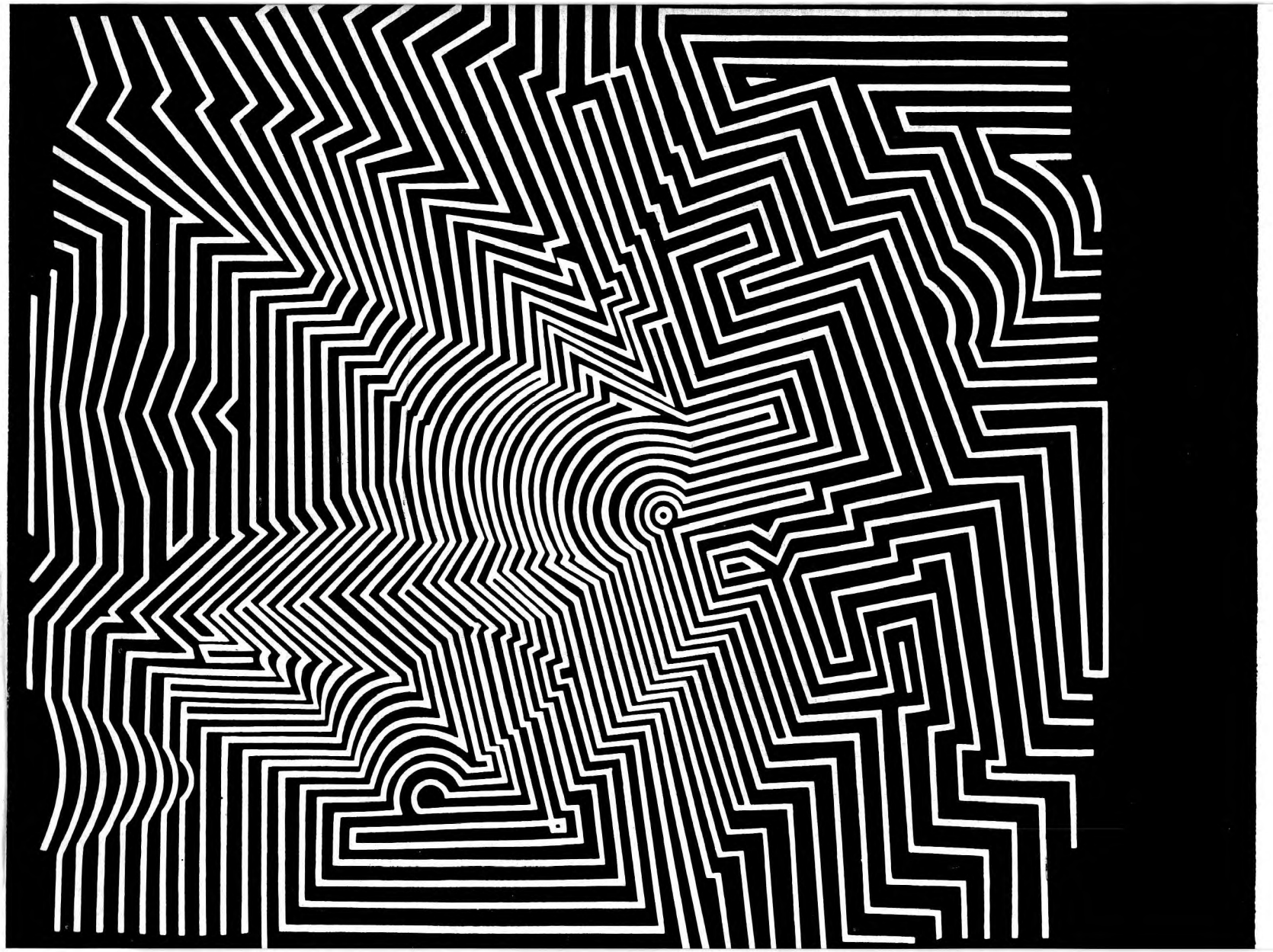

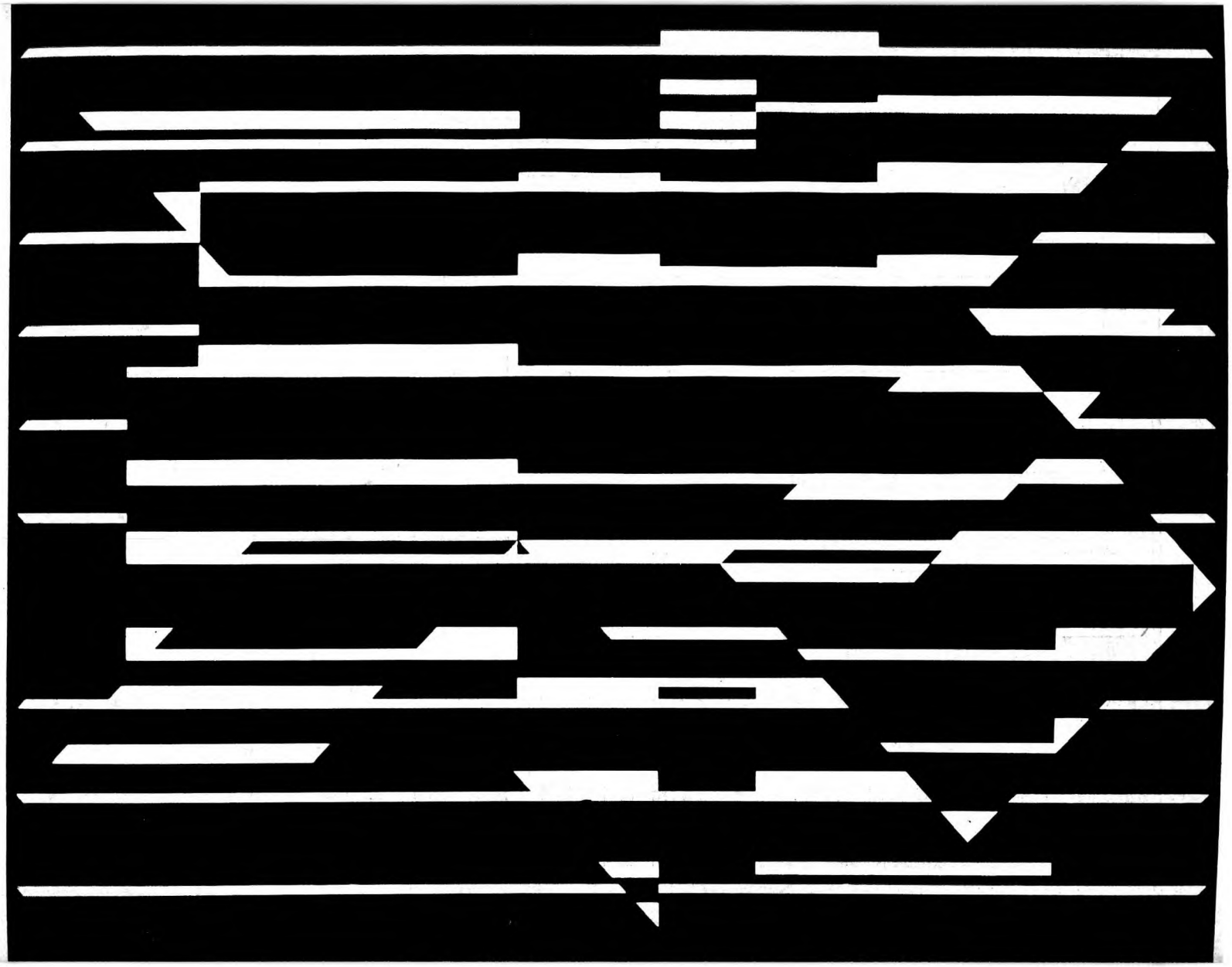

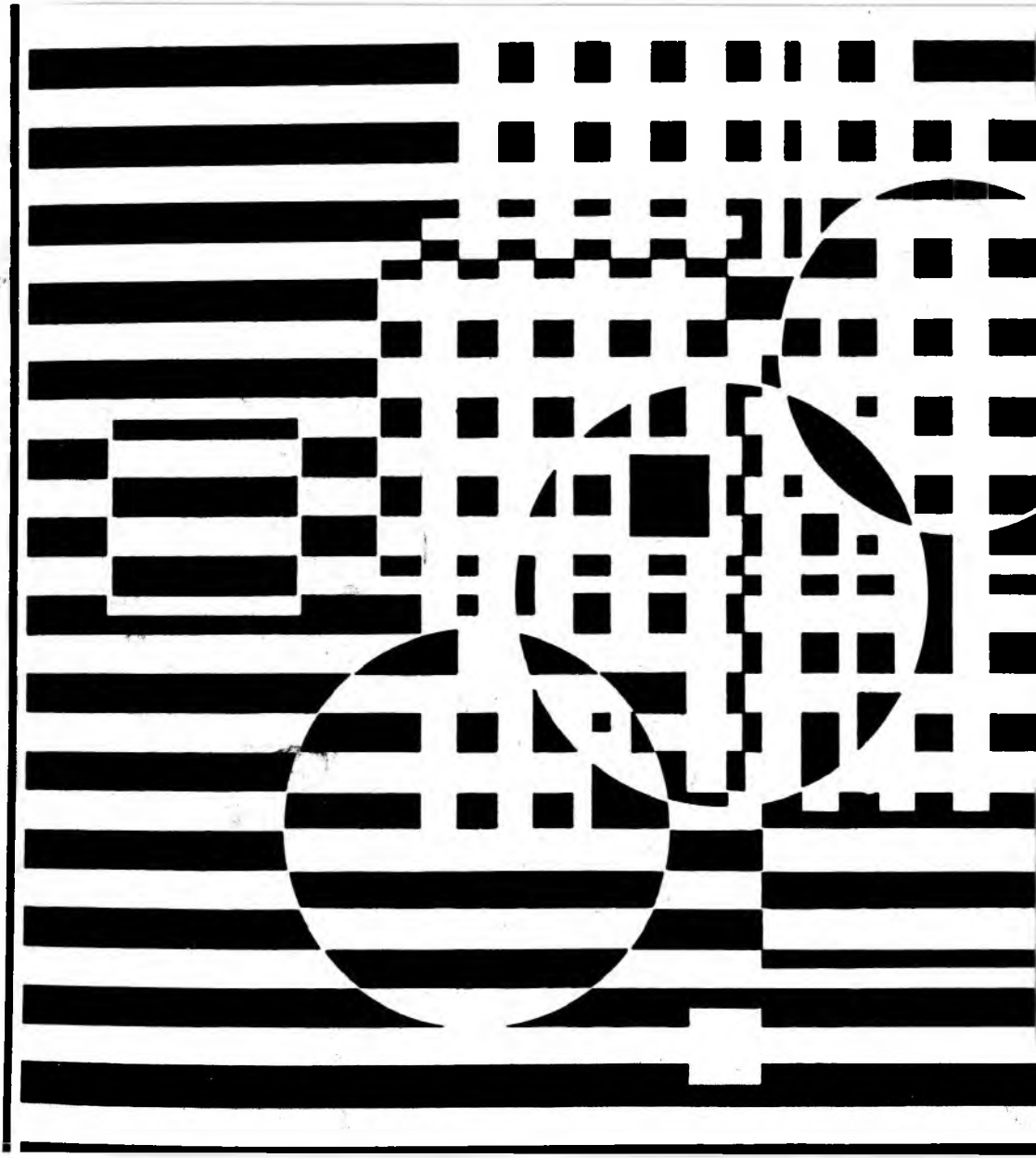

BENKŐ ÁKOS

ARCKÉPVÁZLAT VARGA ZOLTÁNRÓL

A jugoszláviai magyar irodalom létéről valamennyien tudunk, ám magukat a műveket lényegében csak a vajdasági magyarok ismerik és becsülik kellőképpen. Hazai olvasóink előtt szinte teljesen ismeretlen ez a fiatal tehetségekben meglepően gazdag irodalom, amelyről eddig kritikánk is alig-alig vett tudomást. És hogy a „tágabb jugoszláv nyilvánosság" előtt sem sokkal kedvezőbb a helyzete, azt hadd igazoljuk Nagy Józsefnek néhány adatokban gazdag mondatával: „A Fórum könyvkiadó az elmúlt nyolc év alatt 204 művet adott ki, ebből 57 magyar nyelvű szépirodalmi alkotás, az összkiadásnak pedig kb. 50%-át a jugoszláv népek irodalmának fordítása képezi. Ugyanakkor szerb-horvátra mindössze 10 művet fordítottak le a magyar nemzetiség irodalmából." *(Új Symposion,* 1968. március, 35.)

A közelmúltban a Magyar Írók Szövetségének Kritikai Szakosztálya is részletesen foglalkozott a szomszédos országok magyar irodalmával, kijelölte a legfontosabb és legsürgősebb tennivalókat, melyeknek elvégzése elsősorban irodalomkritikánkra vár. Az időközben eltelt néhány hónap persze még nem hozott, nem is hozhatott döntő változást, de reméljük, erre sem kell már sokáig várnunk. E sorok írója is inkább a szerencsés véletlennek, mint a tervszerű kutatásnak köszönheti, hogy eljutottak hozzá egy kiemelkedően tehetséges jugoszláviai magyar prózaíró könyvei, amelyek feltétlenül méltók arra, hogy tudomást vegyen róluk irodalmi közvéleményünk.

Varga Zoltán fiatal író, s élete nem gazdag külső eseményekben. 1936. július 4-én született Kikindán s alig három éves, amikor a gyermekparalízis ágyhoz láncolta, „sok tekintetben elszigetelte a világtól és sok mindent elzárt előle, ami mások számára ugyanolyan természetes, mint a levegő." A szívével és az akaraterejével azonban nem volt baj: magánúton végzi iskolai tanulmányait s közben még idegen nyelveket is tanul s hogy nem is akármilyen eredménnyel, arról angol és német prózafordításai tanúskodnak. Igazi élete akkor kezdődik, amikor 1960 szeptemberében a *7 Nap* című hetilapban megjelenik első írása, az *Egy szem tojáscukor,* amelyet hamarosan újabbak követnek. Novellái sikert, elismerést, sőt, ennél sokkal többet hoznak számára: élete valódi értelmét. Ettől az időtől kezdve élet és irodalom számára egyet jelent. A szerzőről legtöbbet írásai árulnak el, „melyek számára ablakot vagy még inkább periszkópot jelentenek az élet felé, s azt az illúziót hordozzák magukban, hogy valamit talán mégis sikerült megragadnia abból, ami ugyan nem sodorja igazán magával, de mégis körülötte játszódik le, és különféle, sokszor bonyolult utakon magokat röpít hozzá, melyek a magányában vernek gyökeret, s néha szárba, levélbe, virágba is szökkennek." („Önéletrajz helyett", *A Kötéltáncos* c. kötetben.).

Varga Zoltán eddigi életműve terjedelemre nem túlságosan nagy, de máris jelentős. Három novellás kötete *(A kötéltáltáncos,* 1963; *Kirándulás,* 1965; *Várószoba,* 1968.) és egy regénye *(A méregkeverő,* 1966.) jelent meg, valamennyi a Fórum Könyvkiadó gondozásában. Bár a szerző tehetsége korai elbeszéléseiben még nem mutatkozik meg a maga teljes gazdagságában, annyit már a *Kötéltáncos* is elárul, hogy nem mindennapi képességű prózaíróval van dolgunk. Varga Zoltán életének szerves része a magány s ez szükségképpen írásaiban is tükröződik. A magány azonban nála „sorsa, végzete, balszerencséje" ellenére sohasem vezet csüggedéshez, reménytelenséghez, kiúttalansághoz, hanem meglepően új értelmezést nyer: „Magányosnak lenni annyit jelent – vallja –, mint arccal az emberek felé fordulni, mindaz iránt érdeklődni, ami velük történik. És még inkább az iránt, ami bennük lejátszódik . . ." (uo.) Mert az írót elsősorban az emberek lelkében lejátszódó belső folya-

matok elemzése érdekli és izgatja Hősei legtöbbször magányos emberek, kiegyensúlyozatlan egyéniségek. A tulajdonképpeni cselekmény gyakran allegórikus jelentésű, áttételesen fejezi ki a mondanivalót: az emberi gyengeségek, hibák és bűnök bírálatával ezek leküzdésének vágyát, a szebb, tisztább, értelmesebb és emberibb élet utáni vágyakozást. *Az örökmozgó* szánalmas hősében nagy akarások feszülnek, ám mégis elbukik, mert találkozik egy nálánál erősebb és kíméletlenebb akarnokkal; egy modern Don Juan legújabb áldozata szintén erős szeretett volna lenni, de gyengének bizonyult, hiába próbálja csábítójához írt levelében győzelemnek feltüntetni kudarcát *(Leszámolás)*; a *Gyalogáldozat* a szerelmesek veszélyes, kegyetlen, olykor tragédiához vezető „játékát" leplezi le; a vakságra kárhoztatott öreg tanárnak és fiatal felolvasójának konfliktusa *(Alkony)* arra figyelmeztet, hogy a legjobb szándék vezette „jótékony hazugság" is visszájára fordulhat; az *Egy Hérosztratosz története* c. elbeszélés – amelyben egy „szürke" gyűlölködése és feltűnési vágya egy zseniális zeneszerző-zongoraművész halálához vezet – valójában a középszerűségnek a tehetség elleni lázadásáról szól; formai szempontból is érdekes a *Legenda a lelkiismeretről* c. egyes szám második személyben előadott vallomás arról: hogyan „suhant ki az ablakon" egy becsületességéről közismert ember „makulátlan tiszta lelkiismerete".

Az író második kötete, az öt hosszabb elbeszélést tartalmazó *Kirándulás* tematikailag és szemléletmód tekintetében nem hozott meglepően újat. Az új kötet írásai is – a *Kötéltáncos* novelláihoz hasonlóan – a magányról, félresiklott emberi sorsokról szólnak. Ugyanakkor azonban a szerző művészi fejlődéséről, kísérletező kedvéről, a témák egyre gazdagabb, sokoldalúbb megközelítéséről árulkodnak az olyan írások, mint a címadó nagynovella vagy a felbomlott család magárahagyott gyermekének szomorú sorsát hallatlan drámai erővel ábrázoló *Szorongás*. Varga Zoltán korai elbeszélései nem üdítő, nem könnyed szórakozást nyújtó, hanem rólunk, emberekről szóló elgondolkodtató olvasmányok. Művészi erényeik – finom megfigyelések, árnyalt lélekelemzés, kitűnő kompozíció, egyéni hang, a műfaj hagyományos és modern művészi kifejező eszközeinek biztos kezelése... – vitathatatlanok. De könnyen felismerhető bennük bizonyos tematikai egyhangúság és pesszimista vagy olykor csak látszólag pesszimista kicsengés is. Igaz, ennek a pesszimizmusnak – amely az egyes esetekben csaknem mindig indokolt és kellően motivált – semmi köze az eleve lemondáshoz, az önként belenyugváshoz, ám jelenléte akarva-akaratlan meghatározza a történetek sajátos atmoszféráját.

Talán éppen ezért hozott meglepetést, főleg a novellák ismerői számára – részben témájával, részben újszerű látás- és előadásmódjával – az író első regénye, *A méregkeverő*. El kell ismernünk, hogy e mű utópisztikus vagy ha úgy tetszik, tudományos-fantasztikus regénynek sem lenne lebecsülendő teljesítmény. *A méregkeverő* azonban – bár külső cselekménye felületes szemléletre alig több, mint egy kiváló képességű tudósnak és fantasztikus találmányának viszontagságos sorsa – jóval több ennél. A lebilincselően érdekes és mesteri felépítésű történet – a hős a cselekmény kezdetén és végén hasonló dilemma előtt áll – nagyon is beszédes és sokrétű, megtalálható benne a múlt, a közelmúlt és a jelenkor legbonyolultabb és legkényesebb társadalmi-politikai és erkölcsi kérdéseinek egész sora: így a hatalom és a tudomány, a hatalom és az erkölcs lehetséges konfliktusai; a népelnyomó s éppen ezért mindig ingatag önkényuralom szükségszerű sorsa; a személyi hatalom és a társadalmi haladás ütemének összefüggése; a szabadság problémája stb.

Maga a „mese" egy képzeletbeli országban, Amalgámiában játszódik, ahol pillanatnyilag a szélsőségesen reakciós Suarez diktátor az úr. Az ő jobbkezétől, Fernando tábornoktól kap megbízást Dr. Salvatore docens arra, hogy minden tudását latba vetve segítse elő annak az új „gyógyszernek" mielőbbi sorozatgyártását, amelyre a zsarnoknak oly nagy szüksége lenne. A *szervilin* ez a csodaszer, amely „gondolkodás nélküli, parancsvégrehajtó automatákká" változtatná az embereket. Salvatore hosszas lelki tusa után elfogadja a megbízást, de azzal a határozott szándékkal, hogy ameddig és amilyen mértékben csak teheti, meggátolja a szervilin „bevetését". Terve kitűnően sikerül s közben a véletlen segítségével felfedez egy újabb csodaszert, a

juszticint, amelynek hatása abban mutatkozik meg, hogy igazságszeretőkké, önállóan cselekvőkké és lelkiismeretesekké teszi az embereket. Salvatore egyre bátrabban, egyre szélesebb körben alkalmazza az új szert s ezzel erősíti a népmozgalmat és jelentős mértékben hozzájárul a Suarez-rezsim megdöntéséhez. És most következik a váratlan, de lélektanilag és logikailag egyaránt meggyőzően motivált fordulat: a kiváló tudós élete az Orlando vezette népi forradalom győzelme után sem rendeződik megnyugtatóan, sorsa továbbra is bizonytalan marad. A személyi hatalomra törő Orlandónak ugyanis nincs ínyére a juszticin alkalmazása, ezért hősünket méregkeverőként nyilvánosan megbélyegzi, de nem „ejti", hanem magához rendeli immár elnöki palotájába és megbízást ad neki a szervilin (!) tömeggyártására. Salvatore – mivel az ajánlat nyílt visszautasítása az öngyilkossággal lenne azonos – *látszólag vállalja* a feladat végrehajtását, de elhatározza, hogy később majd megpróbálja kijátszani Orlando éberségét. A „köröcskéző" tehát véget ért: a hős elérkezett újabb kalandjainak és feltehetően nehéz küzdelmeinek kezdetéhez.

Ebből a befejezésből azonban semmiképpen nem szabad arra következtetni, hogy az író egyenlőségjelet tesz az alapvetően különböző diktatúrák közé. Az egyik mellékalak, Dr. Folda szavai e tekintetben eloszlatnak minden kételyt. Szerinte nem érte végzetes károsodás a forradalmi mozgalmat, csupán arról van szó, hogy a személyi hatalom jelentős visszahúzó erő: „Kétségtelenül nagy kár, hogy így történt, de ez mégsem jelenti, hogy feltétlenül szakadéknak rohanunk, hanem inkább csak azt, hogy nem a legrövidebb úton megyünk, amely azelőtt különben is csak elméletben létezett és ennélfogva járhatatlan is volt. Hanem a másikon, a hosszabbon, a tekervényesebben." *(A méregkeverő,* 208. l.) A regény hősét azonban nem nyugtatják meg és nem győzik meg Dr. Folda szavai. Salvatore nem híve a feleslegesen hosszú útnak s teljesen reménytelennek tűnő helyzetében is mindenre elszánt marad: „Majd csak találok valami kiutat. Én addig nem nyugszom, amíg meg nem „mérgezem" valahogy (ti. a juszticinnal; B. Á.). Vagy bele nem verem abba a makacs, elvakult, önmagától megkótyagosodott fejébe, hogy az embernek olyanná kell válnia, amilyenné az én csodaszerem varázsolja, önállóan és öntudatosan cselekvővé, lelkiismerete szerint élővé, okosan jóvá . . . Mert máskülönben az egész felkelés, ez a kezdetben oly nagyszerűnek induló mozgalom sohasem érheti el célját." *(A méregkeverő,* 226. l.).

A méregkeverő – ez a minden tekintetben igényes, végig lebilincselően érdekes és ízig-vérig korszerű regény – kétségtelenül jelentős, szemléletmód szempontjából gyökeresen új szakasz kezdetét jelző állomása Varga Zoltán írói pályájának. A novellista erényeit – még magasabb színvonalon – a regényben is lépten-nyomon fellelhetjük. Varga Zoltán kitűnően szerkeszt, cselekménybonyolítása logikus és lélektanilag meggyőző, a kényes téma buktatóit messze elkerüli, az olcsó hatásvadászat teljesen ismeretlen számára. Atmoszféra-teremtő ereje egészen kivételes: itt elsősorban a bevezető fejezetekre, a zsarnokság légkörének érzékeltetésére gondolunk. A központi mondanivalót indirekt módon hozza az értelmes olvasó tudomására. Szembetűnő a regény nyelvi gazdagsága is: alakjai – a meditálásra hajlamos elbeszélő, a cinikus Fernando tábornok, a szkeptikus-iróniku Dr. Folda, a magabiztos, „önmagától megkótyagosodott" Orlando – mind egyéni nyelven beszélnek. A regény stílusa tömör, lényegre törő – és ez a tömörség a nagyszerűen felépített, mindig határozott cél felé tartó körmondatokra is érvényes – és érzékletes.

1966-ban a jugoszláviai magyar irodalom kitűnő ismerője, Bori Imre még joggal hívta fel a figyelmet a „kényes állapotra", a beszűkülés veszélyére, amikor a *Kirándulás*ról szóló bírálatát azzal zárta, hogy ez a könyv „írói válságnak vagy szerves továbbépítkezésnek egyaránt lehet az előlege." *(Híd,* 1966 február.) A szerző azonban még ugyanebben az évben bebizonyította *A méregkeverő*vel – amely azóta Jugoszlávia határain túl is megérdemelt elismerést aratott –, hogy nem torpant meg, ellenkezőleg: írói pályájának fordulópontjához, minőségileg új szakaszához érkezett. Az idén megjelent új novellás kötete, a *Városzoba* pedig arról tanúskodik, hogy *A méregkeverő* nem egyszeri és megismételhetetlen csoda volt, annak magas művészi színvonalát az író nem csupán tartani, de helyenként még emelni is tudja. Az új kö-

tet kilenc elbeszélése nem annyira hangvételben, mint inkább szemléletmód, írói állásfoglalás tekintetében ad újat a korai novellákhoz képest. Bármennyire meglepőnek hangzik, a *Városzobát* tematikai egység és változatosság jellemzi. A korábbi kötetek leggyakoribb témái itt már csak elvétve bukkannak fel. Az egységet az biztosítja, hogy az egyes darabok szinte kivétel nélkül a jelenkor emberének bonyolult, kényes, olykor sorsdöntő választásokat követelő problémáiról tudósítanak. Gyakran találkozunk *A méregkeverő* témáival vagy egészen új témák újszerű megközelítésével, igényes feldolgozásával.

Miről szólnak hát s milyen tanulságokat kínálnak a *Városzoba* elbeszélései? *A mártír* például az egyéni lázadás kudarcát és tragikomikumát mutatja be egy groteszk történet kapcsán. A *Túl a felhőkön* azt hirdeti, hogy a Rossz, a Hitványság ellen még akkor is lázadni kell, ha ez a lázadás az adott helyzetben kilátástalannak tűnik. *A szabadság költője* – amelynek cselekménye az Ártatlanok Büntetőtelepén játszódik – valójában arra int, hogy a rabságba – bármilyen legyen is annak külső formája s járjon bár együtt a legkáprázatosabb életszínvonallal – soha nem szabad beletörődni. A novella szereplői ugyanis – a hős kivételével – annyira elfásulnak a rabságban, hogy lassan a szabadság utáni vágyakozás is teljesen kihal belőlük. A kötet egyik legerősebb írásának, a címadó elbeszélésnek éle azok ellen az ultra-konformisták ellen irányul, akik a legabszurdabb helyzetben is békén tűrik sorsukat, mint Csanádi úr, akinek hurrá optimizmussal és fatalizmussal keresztezett konformizmusa az alábbi undorító életelvet eredményezi: „Bármilyen helyzetben is legyünk, vagy akármit tegyenek is velünk, mindent a lehető legnagyobb rendben lévőnek találunk." *(Városzoba,* 15. l.) Az író rokonszenve félreérthetetlenül a töprengő-gondolkodó-bíráló-lázadó Kárászé, de még inkább az öreg Lipták bácsié, aki „a belenyugvást az egyik legellenszenvesebb emberi tulajdonságnak" tartja, nem tud és nem is akar megszokni semmit, ami az emberhez méltatlan. Igen szép, elgondolkodtató, de kissé felemás az *Eldorádó mulató* c. elbeszélés, amelynek alapgondolata nagyon emlékeztet Camus *Sziszüphoszának* végső tanulságára. Ebben egy büntetőtelep fiatalkorú fegyencei megszöknek és elindulnak a csodás Eldorádó mulató felé. Hosszú heteken át tartó fárasztó bolyongás után azonban megtudják, hogy a mulató a valóságban nem létezik, csak azért találták ki, hogy ne csüggedjenek a felfelé igyekvők. Mert „a felfelé haladás, a mind magasabbra jutás lehetősége, az erőfeszítés folyamata már önmagában is olyan boldogságot jelent, amihez képest az Eldorádó mulató naiv és gyermeteg meséje minden ott várható élvezet és szórakozás lehetőségével egyetemben egyszerűen semmiségnek látszik." *(Városzoba,* 102. l.)

A *Városzoba* elbeszélései – amint ez a fenti, inkább csak mutatóban közölt példákból is kitűnik – egytől-egyig gondolati indításúak, valamennyinek középpontjában egy-egy fontos etikai kérdés áll. A külső cselekmény – bár a szerző nem csupán regényében, de nagynovelláiban is megannyi meggyőző példát ad a fantáziadús cselekménybonyolításra – legtöbbször csak ürügy a lényegi mondanivaló kifejezésére. Varga Zoltán hősei lázadók. Lázadnak minden ellen, ami fáj, ami megkeseríti, megalázza, pokollá teszi az ember életét. Igaz, legtöbbször elbuknak, de mégsem vesztik el rokonszenvünket, mivel a legkilátástalanabb helyzetben is megalkuvást nem ismerő hősök maradnak, egy pillanatra sem adják fel „egy sokkal emberibb világ" megteremtéséért vívott harcukat.

E rövid kis pályakép-vázlat természetesen nem térhetett ki a tehetséges író eddigi munkásságának minden lényeges kérdésére. Csupán annyit szeretett volna érzékeltetni, hogy Varga Zoltán legjobb novelláival és első regényével máris értékeset és jelentőset alkotott, egyáltalán nem érdemtelenül küzdötte fel magát a jugoszláviai magyar próza élvonalába. Erre az örvendetes tényre nekünk is illő felfigyelnünk, hiszen a fiatal szerző tulajdonképpen még pályája kezdetén áll – alig öt éve jelent meg első kötete –, így további munkái a legnagyobb reményekre jogosítanak.

Sulhóf József:

EGYETLEN PILLANAT

A Magyar Írók Szövetségében nemrég előadássorozat, majd vita hangzott el arról, hogy régi adósságunk és lelkiismereti kötelességünk a határokon túl kialakult magyar irodalmakkal foglalkozni, s hazai kritikánk súlyos mulasztást követ el, amikor szó nélkül halad el a szomszédos országokban megjelenő, gyakran jelentős értékű magyar művek mellett. Szinte azt mondhatnánk, hogy a szomszédos cseh, szlovák, román vagy jugoszláv népek irodalmának nagyobb a visszhangja nálunk, mint e népek országaiban élő és alkotó magyar írók műveinek, noha azzal a ténnyel is szembe kell néznünk, hogy a régi magyar polgári társadalomból ránk maradt örökség, a sznobizmus, ezeket az irodalmakat is háttérbe szorítja az úgynevezett „nagy nemzetek" irodalmával szemben. Ha egy irodalmi alkotás nem a magyar fővárosban jön létre, vagy jelenik meg, azért még nem okvetlenül *„vidéki"*, bár az is igaz, hogy például a jugoszláviai magyar írók egy részében – elsősorban a divatos szürrealista és absztrakt írók körében – az a tévhit uralkodik, hogy „provincializmus" az, ha egy író a saját népe vagy környezete valóságával foglalkozik, de nem provincializmus, ha nyugatról átvett s a jugoszláv irodalom retortáin áthaladott műveket utánoz.

De mi voltaképpen a provincializmus? Ha nagy nemzetek nagy irodalmainak nyomán járunk s anélkül, hogy azt tulajdon tehetségünkkel átlényegítenénk, saját éghajlatunkhoz akklimatizálnánk, csak külső formáit vesszük át, bizony nem tettünk mást majmolásnál – még akkor sem, ha akár Újvidéken vagy Budapesten élünk. S ha akár vajdasági magyar író a vidékiesség vádjától félve túllép saját népén és szülőföldjén s vagy absztrakcióba vagy akár a jugoszláv közönség számára ismertebb embereihez vagy tájaihoz nyúl, könnyen úgy járhat, mint legutóbb az a vajdasági magyar író, akit a zágrábi Telegram c. irodalmi hetilap hasábjain oktatott ki a horvát kritikus arra, hogy a „regényében szereplő tenger lehet valamiféle más tenger, hősei lehetnek olyanok, mint amilyeneknek az író regényében feltünteti – a Mediterránon azonban idegenek!"

Mindezt azért mondtam el elöljáróban, mert Sulhóf József jugoszláviai magyar író most megjelent „Egyetlen pillanat" c. regénye pontos példája annak: a magyar író, a világ bármilyen államában is éljen, ha nem szakad el a vele együtt élő népétől és szülőföldjétől, s annak mai valóságát művészi színvonalon megörökíti, még az absztrakció mai virágzásának idején sem kell attól félnie, hogy elsüllyed a provincializmus ingoványában. S ha tiszta szeme és jó művészi érzéke van, akkor szűkebb pátriája sajátos viszonyai között és magyar nyelven is tud olyan alkotást létrehozni, amelyre a kritikusnak kötelessége felfigyelni, akár Magyarországon, akár odahaza. Sulhóf esetében valóban két irodalomhoz tartozhatik, a magyarhoz és a jugoszlávhoz is, mert az eddigi gyakorlatból láthatjuk, hogy a jugoszláviai magyar írók értékesebb alkotásait, nem is nagy késéssel és rendszerint lefordítják szerb, horvát vagy akár makedon és szlovén nyelvre. A „nemzetiségi" író kilátásai – ha tehetséges – így jobbak lehetnek a magyarországi író kilátásainál is.

Sulhóf József regénye egyetlen pillanatból indul ki, abból, amidőn Borka Bálint, a fiatal falusi orvos egyetlen egyszer engedi meg magának, hogy egy pohár bort igyék, s ez a végzetes könnyelműség véget vet rövid életpályájának s a felvillanó reménységnek is, hogy életpárra találhat, mert a motoros ámokfutás végén vele pusztul el a falu egyetlen diplomás tanárnője, Surányi Éva is. S ez a könnyelmű pillanat ama másik, a halál előtti pillanatba torkollik, amikor Bálint és Éva is, mint aki a sínek közé esett, és átalérzi tűnő életét", visszapillant a tűnő élet elmúlt jeleneteire és ezek révén nyer az olvasó bepillantást nemcsak a két fiatal, tehetséges élet tragédiájába, hanem egy vajdasági falu mai életébe is. A falu lakossága magyar ugyan, de természetszerűen szláv környezetbe ágyazott és több délszláv szereplő is elénk lép: a termelőszövetkezet montenegrói származású elnöke, a városi kórház főorvosa stb. stb. Az olvasó megismerkedhet a jugoszláviai magyar parasztság és értelmiség mai problémáival: pedagógusok, orvosok, szövetkezeti és egyéni parasztok és parasztgazdák, ápolónők, a falusi szülésznő, főként pedig a falusi orvos egyéni problémáival. A végzett és már gyakorló orvos az egyetemi ösztöndíjat azzal téríti vissza, hogy kötelezi magát: négy évet falun tölt. Borka Bálint, a falusi orvos alakját

még bonyolítja az is, hogy szülei valamikor egy vidéki elmegyógyintézet lakói voltak, akiket kísérletképpen házasítottak össze: vajon hogyan reagálnak az utódok a két „terhelt" házasfél örökségére. A szerzőnek ugyancsak gondos és hosszadalmas előtanulmányokat kellett végeznie nemcsak a névtelennek hagyott vajdasági kis magyar faluban, hanem az orvostudomány, az idegbetegek gyógyítása terén is. A regény olvasásakor sokszor kell óhatatlanul Benedek István nagy érdeklődést keltett könyvére gondolnunk, s hogy a szerző lelkiismeretes munkát végzett, annak bizonysága ez a regény. Mert ez a gyakori monológok ellenére is nagyon cselekményes írás ugyancsak leköti az olvasó figyelmét nemcsak mesteri meseszövésével, hanem sokszor valóban „krimikre" emlékeztető izgalmasságával s emellett tanít is. Ha pontos és válogatott orvosi műszavait olvassuk, sokszor úgy érezzük, nem is regényíró, hanem egy rendkívül lebilincselő módon előadó egyetemi orvostanár szól hozzánk. Lassan, óvatosan szinte szálanként bontja szét az író a falusi társadalom szövetét, tudományos pontossággal tárja elénk a mai élet valóságát. Igen, a vidéket írja le, a vidéki falu és a kisváros problémáit, de amit a regényben nyújt, távolról sem provincializmus, sőt pontosan annak ellentéte: olyan mű, amelynek létrehozásához nagy anyagismeret szükséges és bánni tudás a megszerzett ismeretanyaggal. Sehol egyetlen szó nemzetiségről vagy kisebbségi életről s mégis pontos képet kapunk a jugoszláviai magyarok, parasztok és értelmiségiek gondjairól, bajairól, mulatságairól, a fiatalok szerelmi életéről és egyben tragédiájáról is.

A falura került fiatal magyar orvosról írja: „Mit csinál majd négy évig ebben a faluban? Túlságosan kicsi ahhoz, hogy egész napját lefoglalják a betegek, különösen nyáron, amikor nem érnek rá betegeskedni és néhány magatehetetlen öregen kívül, aki csak vonszolni tudja magát, mind kimegy dolgozni és nagyon betegnek kell annak lennie, aki ilyenkor orvoshoz fordul. Hetenként kétszer kimegy a birtokra, az sem egész napot kitöltő munka, négy napot a rendelőben tölt, vasárnap, hacsak teheti, hazamegy Kálmán bácsiékhoz, esetleg elmegy Anihoz egy kis jó nevetésre. Mit csinál majd az estéivel, kikkel fog érintkezni? Csak a parasztokkal, akikkel, hiába tud a nyelvükön, nehezen értik meg egymást? A vékonyka kis értelmiséggel, az inkább a birtok népe miatt fenntartott nyolcosztályos iskola taneröivel? Van köztük néhány, aki főiskolát végzett, a többi tanító és úgy él, ahogyan a többi falusi: vagy összeverődik valahol kártyára, italra, trágár viccek mesélgetésére, vagy korán ágyba bújik, hajnalban kel, jószágot nevel, kertben dolgozik és az iskolát mellékfoglalkozásnak tekinti, a kertjéből, óljából él, a pénzt gyűjtögeti, hogy majd a gyerekeit iskoláztathassa és alig veszi észre, hogy amilyen nagy úr falun a dinár, a kuporgatott pénz, egyszerre összezsugorodik, amikor városba kerül. Nem ismeri még mind a tanerőket, talán akad közöttük nemcsak főiskolát, hanem egyetemet végzett tanár is, aki valamilyen okból hazajött, vagy falura szorult és mindenesetre hozott magával valami műveltséget, tágabb látókört akkor is, ha családi okokból, lakásért, olcsóbb megélhetésért megalkudott azzal, hogy oklevelével falun éljen és akkor is, ha azért ragadt itt, mert jobban érzi magát, hiszen a diploma többször csak a sikeres vizsga, mint a tudás bizonyítéka, nem feltétlenül jelent igazi képzettséget, érdeklődést.

Nincs joga fölényeskedni, ezzel tisztában volt és nem tekintheti áldozatnak, hogy idejött, ahelyett hogy mindjárt specializációra ment volna, maga vállalta ezt a megoldást és ha nagyon akar, közben tanulhat, készülődhet a specializációra, ha mással nem, azzal, hogy nagyon alaposan elmélyed a testi jelenségek idegtüneteinek megfigyelésében. Sokféle esete lesz, a belgyógyászatot a napi gyakorlatban nagyon jól tanulmányozhatja, és egyben figyelheti a testi bántalmak hatását az idegéletre és az idegbajok okozta testi elváltozásokat, jobban felszerelkezhet ismereteivel a specializációra, hogy egyszer majd olyan pszichiáter legyen, amilyen a főorvos volt az intézetben. Könyveket vásárol, sokat olvas, talán néha-néha berándulhat a városba, a tranzisztoros rádiójában mindig lesz elem, hogy jó zenét hallgathasson. Pénzt is gyűjthet, fizetésének a felét sem tudja elkölteni itt a faluban és még itt van a birtok tiszteletdíja, anyagilag nem jár rosszul. Csak arra kell ügyelnie, hogy bele ne süppedjen a kártyás, italos, olykor tivornyás falusi életbe, el ne vesszen, ha majd jön a lakodalmak, disznótorok, ünnepi vendéglátások időszaka. Erről volt fogalma, tisztában van azzal, hogy milyen a kis falu és nem hiszi, hogy a néhány év alatt, amíg

egyetemen és az utána valókon távol volt, akkorát fordult volna az élet, hogy teljes lenne a változás. Ügyelnie kell arra is, hogy a maga teljes hitetlenségével meg ne sértse a falusi érzékenységet, mert ha kopik is a vakhit, vakbuzgóság, a lelkekben még nagyon mélyen benne él az ősfélelem és nem az ő hivatása lesz, hogy azzal birokra keljen, csak annyiban, amennyire az egészségi állapotokat sújtja".

Mindez, persze, első pillantásra akármelyik magyarországi falun élő orvos problémája is lehet s akármelyik mai, a szocialista társadalomban élő falu lassú, de biztos átalakulásának problémája is. Később azonban észrevesszük, hogy a jugoszláviai magyar falunak és magyar – vagy kevert lakosságú – társadalmának megvannak a maga különleges problémái is, amelyeket épp úgy illik megismernünk, mint bármelyik más nép gondját-baját, problémáit. S erre ad módot ez a magyar regény, amely idén az újvidéki Forum könyvsátrából kerülhetett közvetlenül a magyar olvasó kezébe. (Sajnos, ha bármelyik könyvesboltba kerül, valljuk be: elvész valamelyik polc mélyén, mert nem sokat törődnek vele.) Érdemes rá felfigyelni, mert nemcsak sok újat mond a magyar olvasónak, elütőt a mi megszokott világunktól, hanem Sulhóf modern írói módszere, a teljesen modern, érdekes és változatos előadásmód, vagyis a regény megírásának technikája is vetekszik bármelyik nagy nép írójának művészetével és mesterségbeli tudásával. Aki ezt a regényt elolvassa, utána minden bizonnyal nagyobb érdeklődéssel és kevesebb előítélettel nyúl a szomszédos országokban alkotó magyar írók műveihez.

CSUKA ZOLTÁN

Major Nándor:

BÜNTETÉS

Az 1959-ben Híd-díjjal kitüntetett jugoszláviai magyar író kétségtelenül a mai magyar próza egyik igen erős egyénisége. Az újvidéki Forum kiadónál most megjelent válogatott kötete, mely tartalmazza az 1959-ben díjazott *Vereség* című kötet novelláit s az azóta kötetben meg nem jelent írásokat, egy kiforrott, tiszta hangú írót állít elénk, aki egyszerre kápráztatja el olvasóját kitűnő novellaépítő tudásával s írásainak gondolati gazdagságával. Major Nándor biztos kezű író, igazi elbeszélő, aki nemcsak tudja, de érzi is hőseinek önálló életét, egyéniségét, nem erőlködik, nem tételszerű, pedig mindenekelőtt a gondolatiság izgatja. Egy-egy elbeszélés: egy-egy tétel. Vagy inkább: variációk ugyanarra a tételre. A filozófus Major belső gyötrődéseit vetíti elbeszéléseibe: a novella „mondanivalója" végsőfokon az előre megfogalmazott tétel, tehát egy *filozófus* töprengéseinek konklúzióival ismerkedhetünk meg, s ugyanakkor mégis az autentikus *író* szólal meg elbeszéléseiben. Azaz a nyilvánvalóan fölismerhető *tétel* ellenére sem tételszerű. Vagy ahogyan találóan írta nemrég egyik méltatója: Major Nándor egyszerre közelít az élet és a filozófia felől művéhez. Az a fajta intellektuális próza az övé, mely a hazai írók közül leginkább a Mészöly Miklóséval rokon; az eleve elrendeltség, a szinte misztikus színezettel megfogalmazott szenvedés, ártatlanság és bűn, s a minden reménytelenség ellenére is küzdő ember makacs hite: ez ötvöződik Major Nándor néha kristályosan tiszta, máskor szenvedélyesen túlfűtött írásaiban.

Nem véletlen a kötet címe. A *Büntetés* gyűjtőcím, nem kölcsönözte egyik elbeszéléstől sem; Major Nándor csaknem minden írásában a büntetésről vall, mely kikerülhetetlenül rászakad az emberre. Alaptalanul vagy jogosan? Ki tud felelni erre? Három éve megjelent *Dél* című kisregényében írja: „Vannak, akik csak akkor jelennek meg, ha tragédia történik, s aztán egyszercsak fordítva indul a dolog: amikor megjelennek, tragédia történik. Noha ártatlanok." S tovább: „Akinek semmije sincs, még mindig van elveszthenivalója; az ég beborulhat, a látóhatár megtörhet, de az útnak sehol sincs vége; az ember magára maradhat, de lehet még magányosabb; körülöttem pusztulás, lehet-e tiszta a kezem: ez az ember talán meghal, előttem a város: ki sejti ott lenn, hogy ennek is részese; a gépezet megindult, tán tegnap, tán előbb, morzsol bennünket, s mi morzsoljuk őt: ki ura a cselekedeteinek tisztán, elkülönülten, ki ne kesereghetne: ezt szándékoztam, de amaz lett belőle." S a *Végzet* című elbeszélésben: „Napjainkban bizony megmosolyogják az embert, ha a sorsra hivatkozik... ugyan mit kezdhetne akár egy író is manapság az ilyen hőssel, akinek egész élete oly félreérthetetlenül a sors jegyében folyt le, egy emberrel, akin oly meghökkentő következetességgel teljesedett be a sors, hogy

az már a képtelenséggel határos." Pedig Major Nándornak szinte valamennyi hősén beteljesedik a sors; nem mintha a „régiek" végzetszerűségét akarná föléleszteni, akik „nem értették meg az élet összefüggéseit, ezért sok mindent a sorsszerűséggel magyaráztak". Hanem mert – értve e törvényszerűségeket – a gondolkodó-filozófus Major képtelen megbékélni a *mégis* tapasztalható sorssal. Hol a magyarázata az ártatlanok szenvedésének? S valóban vannak-e ártatlanok? De akkor ezt is meg kell kérdeznünk: vannak-e bűnösök? S az író nem tud mást mondani: „Az ember áll a posztján, csapásokat fog fel, esze a fejében, s azt teszi, amit épp tennie kell: önnönmaga elől sehova se futhat."

Vannak, akik nyilvánvalóan ártatlanok, mint a gyermekek, s vannak, akik kétségkívül vétkeztek. Major Nándort nem ők érdeklik. Azok vonzzák, akik tisztességgel küzdenek emberségükért, s akik épp azért, mert küzdenek, nem maradhattak érintetlenek, de mégsem bűnösök: miért szakad hát rájuk a büntetés? Nem tiltakozás, nem is lázadás ez: Major hősei azt is tudják, hogy büntetésük törvényszerű. Egyszerű, egészen hétköznapi emberek, mint a *Végzet* című elbeszélés hőse, akin a képtelenséggel határos módon teljesült be sorsa: „Itt áll előttünk ez az ember, a városi autóbuszban, kissé ráncos, csontos, ápolt bal kezével a rúdba kapaszkodik, jobbján az átszállójegyet tartja, ruhája kopottas, de jól vasalt és tiszta, nyakkendője nem éppen divatos, de gondosan van megkötve . . ." *Az áldozat* fő alakja egy szállodai szobalány, a *Magány*é egy varrónő, *A játék*é egy kishivatalnok, az *Ítélet*é egy sofőr – és folytathatnánk a sort.

*Az áldozat*ban, a kötetet nyitó elbeszélésben a lány, aki a helyi szálloda egyik legmegbízhatóbb dolgozója, beleszeret a hotelben megszálló szerelőbe, fönn alszik a férfi szobájában, az igazgató elbocsátja, amiben persze a portásnak s a félhülye pincérfiúnak is része van, ők „árulták be". A lány hazautazik, s miközben az igazgató kislányát elkapja az állomásra berobogó vonat elől, a kalauz int neki, s ő megszédül, a vonat alá esik. Mindenkinek van magyarázata, mentsége, voltaképpen senki sem tett semmit, sőt mindenki szerette a lányt, a pincérfiú megkívánta, talán egy kis irigység is volt benne, a fiatal kalauz feleségül akarta kérni, aggódott érte, azért intett, az igazgató kénytelen volt fölmondani, mert rajtakapta, s formálisan még meg sem tette . . . És így tovább. S valamiképp ugyanez ismétlődik a *Feledés*ben, *Az üldözött*ben vagy a *Magány*ban, melynek hősnőjére, a varrónőre egy fürdőruha hozza a végzetet. Megvarrta a szőke fiatalasszony fürdőruháját, aki azután az új fürdőruhában belefúlt a tóba: a varrónőt a magára maradt férj tekintete kergeti a halálba.

Milyen képletszerű is lenne mindez, ha nem dobogna ott Major Nándor minden sorában és tételében az élet: „Úgy tűnt fel – vallja *A játék* hivatalnok hőse –, hogy a szemem előtt lezajló esemény igen sok síkon fut, közülük csak egyet-kettőt látok én, egyet-kettőt Irén, s hasonlóképpen Emil is, de teljes egészében a történet minden síkjába egyikünknek sincs betekintése, a cselekmény önállósult. A magam módján szubjektív cselekményt látok, hasonlóképpen Irén is, Emil is, s ha módomban lenne mindhármunk szubjektív cselekményét csokorba fűzni, az még csak relatív cselekmény lenne, de hol van még az objektív cselekmény, a mindenek összessége, száz szövevényben, a dolgok kölcsönhatásában, felölelve mindazt és mindazokat, akik e cselekménybe valami módon perdöntően befolytak, Irén vagy Emil révén, miként az én esetemben háziasszonyom kisfia azzal, hogy ébresztőmet babrálta, ha ugyan babrálta." Az örök ember örök isteni ambíciója: megismerni a teljes valóságot, „a mindenek összességét" – ez égeti az írót, s ez a soha el nem reménytelenedő és soha ki nem elégíthető vágy az, amit elbeszéléseiben mindenekelőtt megfogalmaz.

S ahogy a már említett *Dél* című kisregény, a *Büntetés* novellái is valamiképp egy elvont, időn kívüli világban játszódnak. Bár az író mindig utal hazája és kora konkrét történelmi-társadalmi aktualitására, de mindig csak annyiban, hogy jelezze: amit mond, itt és ekkor mondja. S épp ezért nem mesterséges elzárkózás, hermetizmus, elefántcsonttorony ez. Major Nándor a végső kérdésekre keresi a választ; azokra a kérdésekre, melyek számára az emberi lét legalapvetőbb vagy legmegoldhatatlanabb problémái, s ezekhez megfelelő atmoszférát és világot kell teremtenie. Egy olyan világot, melytől nem idegen írásainak intellektuális megemeltsége. S ha közelről talán nem is mindig észlelhetően, távolabbról minden bizonnyal vallani fog a korról is, melyben megfogamzott. A gyötrődés, a megszenvedett igazságkeresés szenvedélyével. *(Fórum, 1967.)*

PÁLYI ANDRÁS

HOLTI MÁRIA*

Zsoltárosan

1

Beleőszülök én már
ebbe a szerelembe,
ebbe a csontfájdító
nagy szerelembe,
ebbe a mérhetetlen lángolásba,
ebbe a nagy várakozásba,
ebbe a nélküled levő nagy magányba,
ebbe a csendbe,
ezekbe a különféle, de egynemű zörejekbe,
ebbe a képzelgésekkel koronázott életembe,
ebbe a nagy várakozásba,
a várakozást eldadogó szavak egymásutánjába,
ebbe a mérhetetlen akarásba,
hogy az legyél, akinek én akarlak;
ebbe a nagy szövetkezésbe
villámló mosolyú holnapoddal,
ebbe a nagy szövetkezésbe
(mert miattad még az éggel is szövetkezem)
a házzal, a vízzel, a délszaki fákkal,
elleneiddel és elleneimmel.

2

Kellesz nekem
mert egy éjszaka
fegyverben
aludtál a
hegyekben
(így vert egy éjen át
az ólmos eső téged)
mert egyfolytában
hat évig
falat ettél és napi
nyolcszáz kalóriát
és azóta recseg a nevetésed

* Jugoszláviai magyar költő.

(faltöredékek,
nyolcszáz
kalóriák)
mert azóta
ingeiden a gombnak
bizonytalan a helye
mert azóta
mondataidból az
állítmány lemarad

– kellesz nekem,
hogy darabjainkból
újra rakjalak.

3

Zsoltárosan és zsoltár nélkül is vallom:
őrült a szerelem,
mert tagadja és erősíti a Rendet,
az agyvelő rendjét,
az elhatározást.

4

Gyűlölnélek,
de nem tudlak,
megvetnélek,
nem akarlak,
megcsalnálak,
de nem bírlak,
elűznélek,
s viszatartlak
mert te tartsz fogva engemet.
(Tíz perccel később)

Éjszaka van.
Nehezen virrad az ég.
Egy alvással, kedves,
megint kevesebb.
És egy egész nappal
ismét rövidebb
a várakozás.

POMOGÁTS BÉLA

EGY ÉV A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM ÉLETÉBEN

A romániai magyarság irodalmának vannak sorsdöntő évei. Ilyen volt *1926*, amikor megalakult a marosvécsi Helikon, *1931*, midőn Gaál Gábor vette át a Korunk főszerkesztői tisztét s megjelent a fiatalok törekvéseit reprezentáló Új Arcvonal című antológia, ilyen *1945*, az újjászerveződés éve, s bizonyára ilyen *1968* is. A vállalkozások gazdagsága, a vitákban felszínre kerülő tartalmas gondolatok, a számvetés felelőssége és a kezdeményező szellem friss áradása avatják ezt az évet irodalomtörténeti jelentőségűvé. Románia magyarsága, úgy tetszik, magára talált, a szomszédos ország népeinek közösségében méltó feladatot kapott: hivatást épít és eredményeiből önérzetet szerez. És ezzel egyidőben nálunk is megélénkült az érdeklődés a Romániában élő kétmillió magyar sorsa, helyzete és kultúrája iránt. Ez az érdeklődés, igaz, már régen időszerű volt. Művelődésünk vezető szellemei hosszú idő óta sürgették a közéletet és a közvéleményt, hogy forduljon több figyelemmel a szomszédos országok magyar kisebbségeinek sorskérdéseihez. E figyelemnek most több mint egy évtizedes mulasztást kell jóvátennie Ez a jóvátétel azonban megindult: a könyvcsere fokozódása, a közös könyvkiadások jól bevált gyakorlata, a kisebbségi magyar írók hazai népszerűsége, – nemcsak jelei ezek az érdeklődésnek, hanem eredményei is. És épp ilyen jelzés és eredmény az a konferencia, amelyet a múlt év tavaszán az Írószövetség hívott össze a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai és kárpátaljai magyar irodalom hazai gondozásának kérdéseiről.

Ez a cikk nem az írószövetségi konferencia ismertetését kívánja nyújtani. Csupán megállapítjuk, hogy a megbeszélés jelentős, ámbár egyelőre korlátozott lehetőségeket kínáló lépés volt a kérdés megoldásának útján. Számos érdekes hozzászólás és javaslat mellett a konferencia mintegy a szomszédos magyar irodalmak helyzetét is meghatározta. Bizonyára ismeretes ez a meghatározás: a „kettős elkötelezettség" formulája. Ez a tétel azt fejezi ki, hogy a kisebbségi magyar irodalmak egyformán kapcsolódnak hazájuk népéhez, kultúrájához, valamint az egyetemes magyar művelődés szelleméhez és hagyományaihoz. Ez a formula mintegy valóságos természetében ragadja meg a kisebbségi magyar irodalmak mai helyzetét és lehetőségeit. Alkalmazásával, magyarázatával azonban vigyáznunk kell: nehogy a gyámkodás gesztusának tessék, és megsértse az érzékenységeket. Félreértések ugyanis máris történtek e formula körül. Ez okozta azt, hogy a kisebbségi magyarság több fórumán – Jugoszláviában és Romániában egyaránt – tiltakozás hangzott fel a „kettős elkötelezettség" tétele ellen. A romániai magyar írók véleményét Gálfalvi Zsolt és Hajdu Győző: *Felelősség azonos eszmények szolgálatában* (Igaz Szó 8. szám) című írása fogalmazta meg. Ez a megnyilatkozás elveti annak gondolatát, mintha a romániai magyar irodalom sorsáért a magyarországi kulturális életnek hangsúlyozottan felelősséget kellene vállalnia. Gálfalvi és Hajdu a következőképpen határozzák meg a kisebbségi magyar irodalom helyzetét: „A romániai magyar irodalom szerves része Románia Szocialista Köztársaság kultúrájának, fejlődését ugyanazok a politikai-társadalmi körülmények alakítják, mint a vele termékeny kölcsönhatásban növekvő román irodalmat. Vitathatatlan azonban az is, hogy a romániai magyar irodalom – az előbbiekben körvonalazott elvi-eszmei egységen belül – sajátos arculű: sajátos hagyományai, nemzeti vonásai vannak. Sajátosságai közé tartozik az is, hogy benne a haladó hazai irodalmi örökség mellett tovább él az a hagyomány, amelyet a testvéri Magyar Népköztársaság irodalma magáénak vall; azon a nyelven fejezi ki mondanivalóit, amelyen A re-

ményhez, az Egy gondolat bánt engemet, a Toldi, Az ember tragédiája, az Elbocsátó szép üzenet, A város peremén, A boldog ember, a Befejezetlen mondat, a Fáklyaláng sorai íródtak".

Az írószövetségi konferencia romániai visszhangja tehát elismeri a szomszédos államokban kialakult magyar irodalmak és a hazai művelődés közösségét, de jobban hangsúlyozza a kisebbségi magyar kultúra autonóm jellegét. Ennek az autonómiának a tudata talán éppen Romániában a legerősebb. Nem véletlenül. A romániai magyar irodalom és művelődés évszázados hagyományokra tekinthet vissza. Magáénak vallhatja a reformáció erdélyi kultúráját: Heltai Gáspár vagy Dávid Ferenc munkásságát, az erdélyi emlékírókat: Bethlen Miklóst, Árva Bethlen Katát, Hermányi Dienes Józsefet, Apor Pétert, az erdélyi magyar művelődés olyan klasszikusait, mint Apáczai Csere János vagy Misztótfalusi Kis Miklós. És magáénak vallhat egy olyan értékes, ma már klasszikus korszakot, mint amilyen az erdélyi magyar irodalom első két évtizede. Ez az irodalom valamikor a Romániához csatolt magyarság sajátos szellemének, érdekeinek és gondjainak képviseletét vállalta hivatás gyanánt. És bármennyire is kapcsolatban állt a hazai magyar irodalommal, bármennyire is átélte a nyelv, az etnikum és a hagyomány közösségét, önállóságra a saját hivatás betöltésére kényszerítette a történelem. A kényszerből csinált azután küldetést. Autonómiája, amely olyan független szellemű intézményekben öltött alakot, mint az *Erdélyi Helikon* első évtizede vagy a Gaál Gábor szerkesztésében megjelent *Korunk*, ma már végleges. Ez okozza azt, hogy az erdélyi magyar író különös érzékenységgel viseltetik az önállóság gondolata iránt.

Az önállóság külön öntudatot, hivatástudatot kíván. Az erdélyi magyar irodalom ezt is kialakította. Illetve ma már erdélyi magyar irodalomról csak korlátozott értelemben beszélhetünk: e fogalmat a *romániai magyar irodalom* kifejezéssel kell felváltanunk. Két ok miatt: egyrészt azért, mert a kisebbségi magyar írók és irodalmi intézmények egyrésze már nem Erdélyben, hanem Románia fővárosában él. Bukarest magyar irodalmi város lett, ott jelenik meg a magyar lapok jórésze, ott székel az irodalmi könyvkiadás, és számos magyar író talált otthonra falai között. Másrészt pedig azért kell romániai magyar irodalomról beszélnünk, mert az erdélyi öntudatot a romániai magyar öntudat váltotta fel. A magyar kisebbség írói nemcsak szervezetileg tartoznak a román írók közé, hanem a szellemi kereteket és tartalmakat illetően is. A román irodalom mondanivalóihoz és közéleti törekvéseihez igazodnak, a román írókkal közös igazságokat, eszméket, gondolatokat szólaltatnak meg. *Gaál Gábor* volt az, aki először a köztudatba iktatta a „romániai jelleg" fogalmát. Azóta *Kányádi Sándor* pontos formulában fogalmazta meg a romániai magyar irodalom helyzetét és természetét. Az osztrák Pen Clubban tartott 1967 novemberi, bécsi előadásában a következőket jelentette ki: „Íme költészetünk személyleírása. Neve: romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége – nyelve, hagyományai –: magyar... Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után. S így fent nevezett már az anyatejjel magába szívhatta azt, amit ma divatos politikai szóval békés egymás mellett élésnek neveznek." (Korunk 1. szám.) Lényegében hasonló módon határozta meg ennek az irodalomnak sajátos alkatát a romániai magyar kisebbség egyik legtöbb tekintéllyel rendelkező ideológusa: *Balogh Edgár* is. Az Utunk 37. számában olvasható nyilatkozatában így beszél: „A romániai magyar irodalom egy olyan entitás, olyan sajátos szellemi, művelődési tünet, amely mint az egyetemes romániai művelődés része és a magyar nemzetiség létkérdéseinek a kifejezője, tényeinek a föltárása, vágyainak megfogalmazódása, olyan elemzésre szorul, amely megfelel a társadalmi, lélektani és esztétikai diszciplinák komplex követelményeinek." Ez a nyilatkozat egyszersmind azt a várakozást is kifejezi, amivel Balogh Edgár – általában a romániai magyar irodalom – a kritikához, a magyarországi kritikához fordul.

Balogh Edgár a magyar nemzetiség létkérdéseinek kifejezésében jelölte meg a romániai magyar irodalom feladatát. Ismerős ez a feladat: Németh László, Illyés Gyula vagy Veres Péter éppúgy, mint József Attila, Fábry Zoltán vagy Gaál Gábor a nemzeti, népi vagy szociális közösség sorsának gondozását és ábrázolását várták az irodalomtól. E nevek talán nem is véletlenek, a romániai magyar irodalom, úgy tetszik, őket követi. A nemzeti kisebbség létkérdéseinek kifejezésére irányuló hivatástudat szabja meg azután ennek az irodalomnak a feladatait és vállalkozásait.

A kisebbségi magyar művelődés vezetői jól tudják, hogy az etnikum megőrzésének legfontosabb eszköze és feltétele az *anyanyelv* védelme és gondozása. Ez tehát az első feladat. A Korunk áprilisi számában megjelent szerkesztőségi állásfoglalás ezért sürgeti az anyanyelvi oktatást és a nemzeti nyelvhasználatot a közigazgatás fórumain. Egy másik feladat a *nemzeti hagyományok* eleven erejének kiaknázása, az örökség gondozása és ismerete. Már a Korunk januári számában megjelent *Itt és most* című állásfoglalás a hagyományok energiájára kívánja rákapcsolni a magyar kisebbség szellemi életét. „Távoltartva magunkat a provinciális lemaradás szűklátókörűségétől, de nem engedve egy felelőtlen nihilizmus elidegenedett divatosdijának sem, okos válogatásban kell felújítanunk nemzeti hagyományaink legértékesebb energiáit, hogy a folytonosság és továbbtermelődés, a megmaradás és haladás családi és népi-nemzetiségi biztonságával, mély és valódi emberségével járulhassunk hozzá a román néppel közös hazánk szocialista kultúrájának felvirágoztatásához . . ." – olvassuk az állásfoglalásban. Bizonyára a hagyományok gondozásának feladatát szolgálja a történeti tárgyú tanulmányok megsokasodása. Az erdélyi magyarság története, a székely nép múltja gyakran foglalkoztatja a folyóiratokban szereplő tudósokat.

Az örökség gondozásának van azután egy bennünket közelebbről érdeklő szakasza: a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom kritikai értékelése és történeti vizsgálata. Tudnunk kell, hogy Romániában hosszú ideig csupán a hagyomány egyik részét becsülték és népszerűsítették: a *Korunk* köré csoportosult kommunista írók munkásságát. Az örökség többi része: az *Erdélyi Helikon* mellett felsorakozó írócsoport és az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmában jelentkező népi törekvések háttérben maradtak. Az Útunknak azt az 1957-ben kibontakozó kezdeményezését, amely számot kívánt volna vetni a polgári humanista örökséggel – Dsida Jenő, Remenyik Sándor, Berde Mária és mások munkáival – visszaparancsolta az értetlenség és a rosszindulat. Az elmúlt években, s különösen 1968 folyamán, azonban új erőre kapott a teljes hagyomány birtokba vételének igyekezete. Balogh Edgár már idézett nyilatkozatában így beszél az örökségről: „mi már régen túlléptünk azokon a dogmatikus egyoldalúságokon, amelyek csak a régi Korunkat jelölték meg egyedüli irodalmi forrásnak, vagy csak az Erdélyi Helikont. És ma, együtt haladva a román irodalom hasonló szintetizáló törekvéseivel, amelyek nem veszítették el a marxista mértéket, de befogadták marxista mérlegelésre az egész nagy román humanista szellemi hagyományt, mi is az emberség kifejeződését találjuk meg a két – egymással sokszor szembenálló – irányzatban . . . Ha ezeket a pluralitásokat a Korunkban és az Erdélyi Helikonban egymáshoz viszonyítjuk, akkor végül is kiderül, hogy sokkal több a közösség, mindkettőben több romániai determináltság van, mint gondolnók, és nyilvánvalóan a jövőben ezzel számolni kell." Ennek a nyilatkozatnak az ad fedezetet, hogy a bukaresti *Irodalmi Könyvkiadónál* éppúgy megjelennek Dsida Jenő, Berde Mária, Bözödi György, Karácsony Benő, Kuncz Aladár, Nagy Dániel és Szentimrei Jenő művei, mint Asztalos István, Kovács György vagy Nagy István írásai. Az 1968-as folyóiratokban pedig egyforma érdeklődéssel írtak a kommunista Salamon Ernőről és Tamási Áronról.

Általában a tavalyi év irodalomtörténeti és kritikai munkássága jobban törekedett az *értékek* helyes kiválasztására és gondozására, mint a korábbi időszak. Erre vall például az is, hogy hosszú évek után újra az irodalmi élet eleven része lett Szabédi László példája és életműve. 1967-ben jelent meg Szabédi verseinek és elbeszéléseinek gyűjteményes kötete, tavaly pedig Kántor Lajos és Szilágyi Domokos értő tanulmányait olvashattuk a romániai magyarság eme rendkívül tiszta, erkölcsi felelősségtudattól áthatott költőjének és tudósának munkásságáról.

A két háború közötti kisebbségi irodalom kutatása tehát megélénkült, sőt most kezdődött igazán. A tudományos feladatok nagy részét az Erdélyi Helikon körül megszerveződő polgári humanista íróközösség tagjainak tevékenysége kínálja. Korábban Sőni Pál: *Művek vonzása* (1967) című esszégyűjteménye közölt lényeglátó, szép írásokat a Helikon költőiről: Áprilyról, Tompáról, Bartalisról, Dsidáról. Tavaly Földes László kitűnő tanulmánykötete: *A lehetetlen ostroma* gyűjtött össze néhány portrét a helikoni arcképcsarnokból, pótolva a hiányokat. Nagy és ígéretes vállalkozásnak tetszik az a tanulmánysorozat, amelyet Varró János tollából olvashattunk az Igaz Szó januári, augusztusi és szeptemberi füzeteiben. Ezek a tanulmányok a romániai magyar irodalom előzményeit és a Helikon-csoport történetét tárgyalják. Talán nem tévedünk, ha Varró Jánosban látjuk a romániai magyar irodalom egyik hivatott históriusát. Itt említjük meg Kemény Jánosnak, a hőskor egyik főszereplőjének, a marosvécsi írótalálkozók házigazdájának érdekes visszaemlékező írásait: Áprily Lajosról írott emlékezését (Igaz Szó 9. szám) és a vécsi találkozókról adott nyilatkozatát (Utunk 41. szám.). Végül ugyancsak az örökség gondozásának körébe vág az a feltáró munka, amelynek során pl. Sőni Pál fedezi fel a húszas évek erdélyi magyar irodalmának avantgárd próbálkozásait.

Az irodalomtörténeti számbavétel igényéről szóltunk az előbb. Nemcsak Varró János lép fel ezzel az igénnyel: a korábbi évtizedek irodalmának történeti feldolgozása és rendszerezése egyre általánosabb követelés. Balogh Edgárnak az a nyilatkozata, amelyre már több ízben hivatkoztunk, arra hívja fel a romániai magyar irodalomtörténészeket és kritikusokat, hogy rövid időn belül alkossák meg ezt a kisebbségi magyar irodalomtörténetet. Ugyancsak javasolja egy irodalmi lexikon és egy válogatott bibliográfia létrehozását is. Szőcs István pedig az Utunk 36. számában az erdélyi magyar irodalom emlékeinek összegyűjtésére, múzeumának megalapítására tesz javaslatot. Ezek a javaslatok – ha nem is lesz belőlük azonnal valóság – azt mutatják, hogy a romániai magyar irodalom tudatában van az örökség értékének, vállalja a hagyományok megőrzését és gondozásba vételét.

Már említettük, hogy a kisebbségi magyar kultúra képviselőinek felfogása szerint a közös nyelv és a közös hagyomány teszi lehetővé a romániai és a hazai irodalom bensőségesebb kapcsolatát. Ez a kapcsolat ma már szerencsére nemcsak a fórumon hangoztatott szavakban vagy szólamokban él, hanem a gyakorlatban is. A közös könyvkiadásokon túl a folyóiratok tartalma is arról beszél, hogy a két irodalom között különleges kapcsolatok épülnek ki. Vagyis inkább a lényegükben adott lehetőségek válnak valósággá. Idehaza is egyre gyakrabban olvasunk a romániai magyar irodalom eredményeiről, képviselőiről, a Korunk, az Igaz Szó és az Utunk pedig talán még nagyobb figyelemmel tekint át a határokon. A mai magyar művelődés olyan jelentős alakjai, mint Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor és Lukács György többször is szerepeltek a lapok témái között. S a magyarországi írók is szívesen látott vendégek a Kolozsvárott vagy Marosvásárhelyen megjelenő hasábokon.

Az 1968-as esztendő kezdeményezései közé sorolandó az is, hogy a kisebbségi magyar művelődés mind bátrabban vesz részt a *romániai irodalmi élet* mozgalmaiban és vitáiban. Ceausescunak arra a buzdítására, amely alkotó vitákra és a kulturális horizont kitágítására szólította fel Románia értelmiségét, a magyar kisebbség fórumai hamarosan tettekkel válaszoltak. Az Igaz Szó májusi számában közreadott, Hajdu Győző által fogalmazott állásfoglalás – *Évek, évfolyamok sodrában* – maga is élénkebb vitaszellemet, bátrabb kísérletezést kíván. A romániai magyar folyóiratok ma már széles körű tájékoztatást nyújtanak a nagyvilág művészeti és tudományos életéről. A francia „új regényről", az amerikai beatnikekről vagy az absztrakt festészet berkeiben zajló eseményekről éppúgy olvashatunk, mint az irodalomtudomány modern eljárásairól: a strukturalizmus vagy az összehasonlító irodalomtörténet helyzetéről. A tudományos információk horizontja azonban ennél is jóval tágasabb, különösen a Korunk egy-egy téma – szociográfia, modern pszichológia – köré szerkesztett számaiban. Látszik, hogy a román szellemi élet felfrissülése, növekvő intenzitása jótékony hatással van a romániai magyar művelődésre, egészségesebbé teszi az irodalmi és világnézeti fórumok arculatát.

1968 tehát a vállalkozások esztendejének tetszik: új eszmék, új gondolatok, új módszerek nyertek polgárjogot. Gazdag év volt ezért, legalábbis ami az irodalmi és tudományos élet megnövekedett vitalitását, kezdeményező kedvét illeti. Ez az év azonban, úgy hisszük, kezdet csupán, a gondolkodás, a tervezés és az alapozás időszaka. Az épületet magát a *művek* fogják felépíteni.

KOCZOGH ÁKOS

MAGYAR KÖLTŐK ROMÁNIÁBÓL

Szemlér Ferenc és Szabédi László

1924 és 1944 között írt versei jelentek meg most *Szemlér Ferencnek.* – Deák Tamás bevezetőjével – s így egyben a huszadik verseskötete, 1944 óta pedig a tizenötödik. Ez ad sürgető aktualitást annak, hogy megemlékezzünk róla. A költőről, aki emellett tanulmányokat, regényeket, színműveket is kirajoztatott gazdagon, s fordításokat bőven, Arghezitől, Alecsandritól, Jebeleanutól, Brechttől, hogy csak a fontosabbakat emlegessük.

Bemutatni nem kell. Azt, hogy 1906-ban született Székelyudvarhelyen, s Brassóban és Gyulafehérvárott tanult, hogy később Brassóban, majd Bukarestben telepedett le, hogy 1942-ben Baumgarten díjat kapott s csaknem minden jelentős magyar folyóiratnak munkatársa volt, hogy 1953-ban állami díjjal tüntették ki és titkára lett a Román Népköztársaság Írószövetségének, ezek az adatok csak a feledő emlékezet számára legyenek figyelmeztetők, s ne széljegyzetek írásai mellé. Kétségtelenül nyomot hagyott benne a kisvárosi élet, a természetközelség éppen úgy, mint a nagyváros, de ezeken a nyomokon nem tudnánk bejárni élete földrajzilag megnevezhető állomásait.

Útja, – a visszatekintőnek is, – sok meglepetést nyújt. Tudjuk azt, vajon, hogy európai mértékkel is egyik legjelentősebb expresszionista költőnk, tudjuk-e, hogy ami nálunk, határon innen, költői tartásban, világban megoszlott, szinte parciálisan egyénekbe szorult, nála együtt van, békés teljességben: természet és ember, falu és város, hagyomány és jövő, szabad és kötött forma, s műfajokban is a szókimondás minden lehető formája?

Ha expresszionizmust mondunk, ne gondoljunk szélsőséges, meglepő szókapcsolásokra, igék dübörgő menetére, csak a testvérét kereső, az elnyomottakért, útfélre esettekért kiáltó emberre, aki a nagyváros rettenetében érzi a kiáltó szó kényszerítő, követelő parancsát legerősebbnek.

> Jaj, ez a roppant város ölő zajával
> megfojtja bennem a messzi rétek vágyát,
> hol a kemény szántó a barna barázdák felett
> megáll és visszanéz.

Érezhetünk ebben egyfajta romantikus elvágyódást az elhagyott és üdvözítő természet és vidék után, olyasmit, ami megvolt Tóth Árpádban és Szabó Lőrincben is. De Szemlér eredetisége és ereje éppen abban van, hogy sem a nagyváros nem tudta legyűrni, sem a vidék romantikája nem vált számára nosztalgikusan elérhetetlenné, hanem – különösen későbbi írásaiban – bölcsen helyére tette világképében mind a kettőt. Expresszív hangja úgy és azért fontos, mert ezt a szintézist tolmácsolja.

Nála fölöslegessé válik az az elhatárolás, amit irodalmunk tett urbánusok és népiek közé. Szemlér költészetében, műveltségében ez a kettő egyet jelent. Nem fordul háttal a falunak kultúrája birtokában és nem néz gőggel vagy a visszaszorítottság érzésével a polgár felé. De ugyanígy eggyé olvad szerelmi és politikai lírája. Egyik legszebb verse, amit kislányához, Pannihoz írt, emelkedett hangú politikai verssé magasodik, s valóban „hét évszázad magyar költészetében" a helye. Kulturált és igényes író. Széles a világa és változatos a formakultúrája.

Henyeségen, lazaságon nem tudjuk rajta kapni. Erőteljes, férfias hang jellemzi. Sehol semmi bizonytalan kapkodás, elernyedés. Ha megfárad, magánosságának, elhagyatottságának indítékait keressük mögötte. De nem ez a jellemző rá, hanem a nyíltság, amivel megvallja. Idegenkedik mindentől, ha a természettel nem egyezik. Otthona a teljes világ, eszménye a teljes ember, ezért gyökerében érzi, amikor a teljes embert akarják megfosztani természetes valójától. Nincs ebben az életműben semmi affektáltság, irodalmiasság, modor. Ha a korai verseiben az ember csak mint elvont társ jelenik meg, vagy éppen a társtalan ember kiáltása a másik után, mára ez az Ember valóságos értékkel telítődik, és eltiprása vagy felemelkedése jelenti költészetének előjeleit is.

Mint ahogy regénye, az „Augusztustól augusztusig" az erdélyi magyar értelmiség útját jelzi, úgy jellemzi Szemlért az értelmiség magatartása. Ügyvéd volt, de nem restellte megfogalmazni, hogy együtt küszködik a nyomorgókkal és kihasználtakkal. Az idegenkedés, ami fiatalabb korát eltölti a civilizációval, nagyvárossal szemben, – oly jellemzően az európai kiábrándulással egyidőben – az később feloldódik s úgy érzi, hogy a nép felülkerekedhet elnyomóin, legyenek azok társadalmiak, vagy puszta tárgyak, legyen az fasizmus vagy értelmetlen „holmi". Amikor Erdélyben még ritka volt a politikai költő, Szemlér már akkor is vállalta, hogy akár tüntető passzivitással, akár a veszélyre figyelmeztető nyílt szóval, de nem menekül magányának óhajtott csendjébe, szép szavak játékához, bármilyen emigrációba. Társait keressük? Walt Whitmantól Jiří Wolkerig találkozhatunk velük. De szavának ízét szülőföldje adta. Az idő nem a feledésbe mossa, hanem felemeli s a kevesek ajándékával jutalmazza: az elkiáltott szó tisztán sokszoros visszhangjával.

*

Szabédi László három jelentős könyvének címe pontos útjelző életművéhez. „Ész és bűbáj" – írta tanulmányai elé. „Telehold" a verseinek jelképes összefogója s novellái közül is kiválaszt egyet címadónak: „Veér Anna alszik". Fontossági rendben is így követik egymást, sőt így: alkatának megfelelően is. Mert Szabédi elsősorban: elmélkedő, ennek következtében tudós költő, poéta doctus, s mikor érzelmi és értelmi életéhez, magatartásához magyarázatot keres, ok és okozatok összefüggését, akkor írja novelláit, csaknem valamennyit önéletrajzi előjellel.

A bukaresti Irodalmi Könyvkiadó most verseit és elbeszéléseit adta ki, Csehi Gyula gondos előszava kíséretében. Ellenőrizhetjük, amit elébb mondtunk. Szabédi egész életműve az ész és bűbáj között vergődő, értelmetlen végletek ellen harcban álló gondolkodóé. Nagy ambíciójú, nagylelkű ember, aki azonban a testét nehezen hurcolja szándékai után.

A szerelmem drágaköve
csillag, melynek köd az öve;
a ködön túl csillog fennen,
de pislákol azon innen –

– írta „Valóban s egészen" című versében, abban a negyedévenként megjelenő kitűnő lapban, a TERMÉS-ben, melynek egyik szerkesztője volt, melyben az erdélyi s hazai írók javával igyekezett az olvasót a „bűbáj" felől az „ész" felé terelni, s amelyről oly méltatlanul kevés szót hallunk, amikor elődeinkről beszélgetünk.

Szabédi László is elődünk volt, nemcsak kortársunk, aki most lenne hatvanegy éves, ha nem viszi el a halál, melynek annyi előre jelzését adta le már fiatalkori verseiben. Elődünk, példánk Szabédi az elfogulatlan igazságkeresésben, a kiszolgáltatottakért lázadó, kockázatot vállaló emberi tartásban. Nem teremtett művészi korszakot, nem vette körül senki másra nem emlékeztető művészi atmoszféra. Tanulmányaira is jobban felfigyeltünk, a negyvenes években, mint a költőre s prózaíróra. Könyvember, sokszor ülték meg nehéz súllyal irodalmi élményei. Erkölcsi érzéke is erősebb volt a tettrekészségénél. Minden gondolata ebből indult ki: szó és tett kölcsönösségéből. Azt szerette volna, hogy fedjék egymást, s az gyűrte le, ha nem egyeztek. „Óvatosan álmodunk a régi ágyakban, hogy ne ébredjünk a földön" – írta az örökségül kapott „alkotó szegénységről", miközben az életet igényelte, a tettek igazát. S aztán nyelvtudós lett. 560 oldalnyi kéziratot hagyott hátra a magyar nyelv őstörténetéről. Mert a messzeségben még olybá tűnhetett, hogy fedik egymást a tettek és nyelvi jelek.

Sokat kimondott abból, amire a ma visszhangozza: így volt és van. Prózájában mindazzal a formai gyakorlattal élt, amit a maiak használnak fel, hogy átlépjék a következetes és könyörtelen idő kategóriáit, s hogy távoleső dolgokat egymáshoz közel láttathassanak, s hogy a lélek mélyét ne csak jelenségekben ábrázolják.

Furcsa paradoxonok ezek: prózája mondanivalójában tegnapi volt, formájában azonban modern. Verseiben mai, formáiban konzervatív. Az egyensúlyt tanulmányaiban találta meg. Vajda János rokona, akkor is, ha késett, akkor is, ha előre látott. Legfeljebb kevesebb szenvedéllyel, de nagyobb tanultsággal. Lehet, hogy az lesz a sorsa, amit annyira magyarnak tudunk: magatartása, emberi értékei, erkölcsi tisztasága túlélik műveit. De ez is őt igazolja, aki a ‚jót még életében akarta tudni' – hogy saját szavaival jellemezzük, s a földön élve-téve a költészet, a nyelv másabb síkjában gondolkodott. Vagy mondjuk így: itt élte ki teljesen, ami teljességről ebben álmodott?

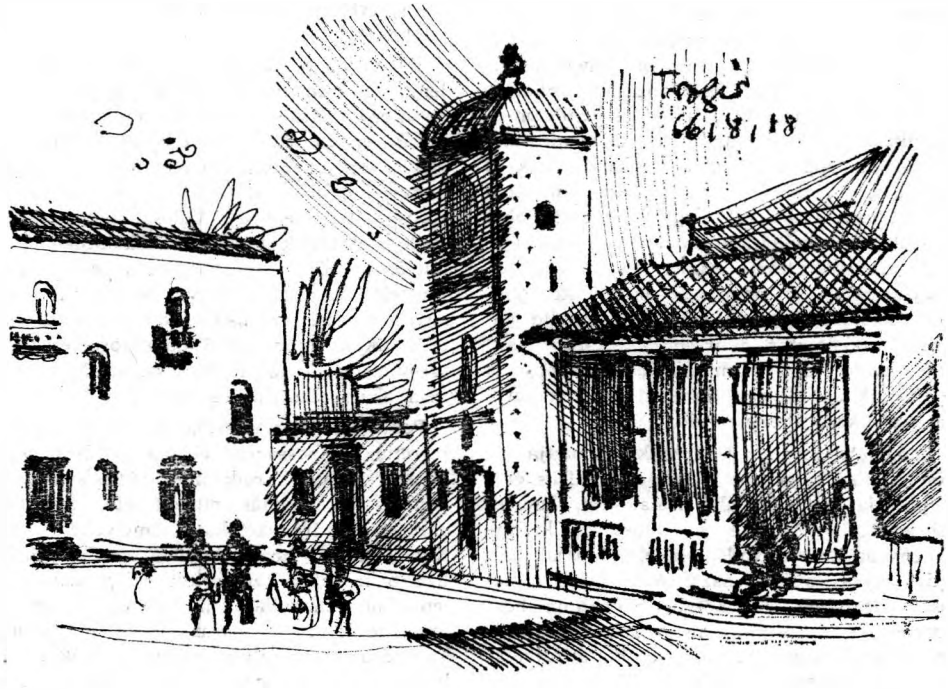

Pomogáts Béla:

KUNCZ ALADÁR

Hitetlenkedve olvassuk Pomogáts Béla Kuncz Aladárról írt kismonográfiájának bibliográfiáját és hatalmas jegyzetanyagát: az derül ki belőle, hogy a sok részlettanulmány, alkalmi értekezés és esszé eddig még nem kerekedett teljes egésszé, voltaképpen Pomogáts könyve az első összefoglaló értékelés a *Fekete kolostor* írójáról. Így az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban megjelent kiadványt nemcsak mint új irodalomtörténeti munkát értékelhetjük, hanem mint úttörő művet, amely nemcsak Kuncz Aladár életútjának ismertetésére vállalkozott, hanem – részben kényszerűségből – kibontja azt az irodalmi és társadalmi környezetet is, amelyből ez a regényes sorsú, voltaképp „egyregényes" író kiemelkedett, és megpróbálja megfejteni annak titkát is, hogyan alakult ki a Kuncz-legenda, amely él, és hat ma is.

A legendák oszlatásához bizonyos fokú „kegyetlenségre" is szükség van, és Pomogáts rendelkezik azzal az objektivitással, melynek segítségével helyre tudja tenni a műveket és alkotókat, és ki tudja alakítani közöttük a kellő értékrendet. Mindezt olyan könnyedséggel és eleganciával teszi, mintha nem is verítékes, kemény munkával összeszedett jegyzetanyag feldolgozására vállalkozott volna és meglehetősen ködös terület megvilágítására, hanem újabb esszé megírására. Aligha nem épp a *Jelenkor* olvasói ismerik és értékelik leginkább Pomogáts kötetlen, szép esszéstílusát, amellyel nagy hagyományokat folytat, nem méltatlan utódként. S ami igazán hitelessé teszi írását: az a szeretet, „együttérzés", az anyagnak az a féltő, gondos rostálása, amely bizony nem mindig jellemzi irodalomtörténetírásunkat. Olyan erények ezek, melyek munkáját példaképp is állíthatják az Irodalomtörténeti Füzetek sorozat következő darabjai elé.

Pomogáts meggyőző érvekkel mutatja be könyve első részében, hányféle impulzus érte a pályája kezdetén álló fiatal írót, hogyan szintetizálódott benne a kolozsvári kultúrélmény az Eötvös Kollégium első időszakának tudományra és igaz hazafiságra ösztönző-nevelő ihletésével. Az Eötvös Kollégium hőskora ez, s az a nagy nemzedék bontogatja itt akkor szárnyait, amely később átformálta az egész magyar szellemiséget. Kuncz szemléletét ezen kívül Gyulai Pál harcos szigora, irodalomtörténeti alaposssága és Riedl Frigyes mindent feldolgozni kész tág szellemisége alakította. Ennek a sokféle és meglehetősen szerteágazó hatásrendszernek első „próbája" irodalomtörténeti kísérlete Toldy Ferencről (1907), és a Thököly kor franciaországi kapcsolatainak rendszerezésére tett kísérlete, amely már az esszéforma első villanása.

Mit hozott Kuncz Aladár számára a Nyugat és Ady szellemisége? Mindenekelőtt megismertette a leírt szó felelősségével, és ráébresztette, hogy az irodalomban is mindig keresni kell azokat az erővonalakat, csomópontokat, amelyek közül kirajzolódik a fejlődés íve. Pomogáts szemléletesen elemzi Kuncz Aladár korai bírálatait, kis esszéit, amelyek annyiban illeszkedtek a Nyugat programjába, hogy a lap őseinek arcképeit vázolta fel bennük, vagy a kortársak között próbálta meghallani a rokon hangokat. Ezek az esszék méltó párjai a Nyugat nagyjainak tollából megjelent esszéknek, Kuncz Aladár azonban mégsem vált általuk a Nyugat „belső" munkatársává. Pomogáts nem keresi ennek okait, rendkívül finom elemzéssel hozza azonban felszínre az egyéniségét színező és alakító elemeket, a világfias könnyedséget, fölényt, ami valószínűleg nemcsak „imponált" környezetének, hanem taszította is a puritánabbakat.

Ilyen vonatkozásban is „keserű" leckét jelenthetett számára a francia fogság, a Noirmoutier-i „fekete kolostorban" eltöltött szomorú esztendők, amelyek végeredményben mégis íróvá érlelték szenvedésükkel, s azzal, hogy általuk ismerkedhetett meg az emberi valóság teljességével. Valószínűleg ezek az évek alakították ki Kuncz Aladárban azt a felelősség- és hivatástudatot, amellyel hazajövetele után az erdélyi magyar irodalom megszervezésén munkálkodott. Ezek az évek teljesítik ki benne az irodalomtörténészt, eszszéistát, és – az embert is. Csak a „mű" nem akart elkészülni sehogy sem.

Pomogáts Béla részletesen, nagy anyagismerettel, alapossággal elemzi az újra induló erdélyi magyar irodalom „adottságait", bemutatja az egymás mellett élő, egymással párbeszélő irányzatokat, amelyeket végül Kuncz Aladár hozott együvé az Erdélyi Helikonban. Talán nem ártott volna kissé részletesebben megvilágítania, milyen sokat tett ez a folyóirat a „hazai" irodalom kibontakoztatásáért is, milyen sokan kezdték itt pályájukat. A harmincas évek fordulóján a

Nyugat egyik előiskolája volt az Erdélyi Helikon, ahol Kuncz Aladár nagy hozzáértéssel, szeretettel és jó érzékkel végezte a szerkesztő korántsem könnyű munkáját. Alighanem valamennyi olvasó tanulsággal forgatja majd ezeket a lapokat, amelyek a magyar irodalom egyetemes történetének szerves és elválaszthatatlan részeit elemzik és mutatják be, s ugyanolyan hangulatos, hív képet adnak az erdélyi magyarság életéről és irodalmáról, mint Tamási Áron *A vadrózsa ága* egyikmásik részletében.

A *Fekete kolostor*-nak természetesen megvannak az előzményei, és Pomogáts ezekről is részletes méltatást ad. Csak becsülni lehet azt a szigorú következetességet, ahogy a korai, majd a későbbi novellákban kimutatja a szerző alakrajzának hiányosságait, majd a *Felleg a város felett* című regényről szólva nem hallgatja el ennek „kísérlet"-jellegét, a szerkesztés elnagyoltságát s a regény realizmusának oldódását a feleslegesen túlhalmozott naturalista részletekben. Mindez természetesen még érdekesebbé teszi a Fekete kolostor hibátlan tökéletességét, s részben megmagyarázza a Kuncz-legendát. Pomogáts alapos, minden apró szempontra kiterjedő elemzést ad a Fekete kolostorról, igen érdekesen és tanulságosan vizsgálja, hogyan követi benne az író az európai próza egyik jellegzetes és ekkortájt feltörő új vonulatát, de következetesen érzékelteti a regény eredetiségét, amelyet oly szép szavakkal méltatott évekkel később egyik lelkes olvasója, Alekszej Tolsztoj is.

A Fekete kolostor utóéltéről írt fejezet zárja Pomogáts Béla érdekes, eleven sodrású könyvét. Aki elolvassa, megismeri és megszereti Kuncz Aladárt, nem a legendák világfi hősét, hanem a magyar irodalom ügyének lelkes, tehetséges munkását. Kései méltatása ilyesformán el is érte legfontosabb célját.

(Akadémiai kiadó)

RÓNAY LÁSZLÓ

MARAFKÓ LÁSZLÓ

VOX HUMANA

Vannak folyóiratok, amelyek a létezés természetes törvényei szerint élnek: rendszeresen megjelennek, igényeket elégítenek ki és igényeket szülnek, s vannak, amelyek küldetést teljesítenek. Minden bizonnyal az utóbbiak közé tartozik a Csehszlovákiában megjelenő Irodalmi Szemle, mely 1968/8. számával ünnepelte fennállásának tízéves évfordulóját.

Az egyik értékelő cikk elégedetlen a lap címével, „szürkének" tartja, s ebben van is igazság, ez azonban nem csökkenti annak az áldozatos munkának a jelentőségét, amelyet a folyóirat egy évtized alatt végzett, s reméljük, még hosszú időn keresztül végezni fog. Az említett írás a „Vox humana" címet javasolja, azt a jelszót, erkölcsi és esztétikai elvet, amelyet Fábry Zoltán fogalmazott meg néhány évtizeddel ezelőtt, s mutatott fel újra és újra. Neve a harmincas években az antifasiszta publicisztika európai magaslatokra emelkedő ívét jelentette, olyan teljesítményt, amely folytatásra kötelez, s egyben éltető forrás is. Valóban, ahogy a csehszlovákiai magyar irodalom elképzelhetetlen Fábry Zoltán neve nélkül, az Irodalmi Szemle sem születhetett volna meg az ő szellemi közreműködését, eligazító és helyére tevő ítéleteit figyelmen kívül hagyva.

1958-ban Fábry Zoltán bevezetőjével indult el a lap (akkor még kéthavonkénti megjelenéssel), s most is az ő köszöntője olvasható az első oldalon. Hogy miről volt szó, mi sem bizonyítja jobban e szavaknál: „öt perccel tizenkettő előtt kellett tenni valamit". Ittlétet bizonyítani és felrázni, tudatosítani és öntudatosítani. Emberi hangon megszólalni Európának egy olyan pontján, ahol a nemzeti és politikai viszonylatok hálója bonyolult bogba szaladt össze. Úgy megszólalni, hogy abban a „kisebbségi sorson" kívül benne legyen a „csehszlovákiai szocialista népközösség" vállalása, s a népek hazájába való beletartozás, az internacionalizmus igénye is.

A bevezető után is Fábry cikk olvasható: az előző számban megkezdett hosszabb írás befejező része, amelynek útja a mostani megjelenésig maga is történelem már.

Múlt és jelen – ez lehetne a jubileumi szám mottója. S ki hinné, milyen gazdag múlttal – sajnos, egészséges fejlődésében többször is megakasztott múlttal – rendelkezik a csehszlovákiai magyar irodalom. Betiltott és rövid életű háború előtti folyóiratokról van szó, mint *az Út*, a Barta Lajos szerkesztette *Új Szó* vagy a *Magyar Írás*, amelyek címlapját facsimilében közli az Irodalmi Szemle.

A máig is hatékony múltat jelenti az, hogy a valamikor Csehszlovákiában élő első nemzedék, a sarlósok azóta elszármazott alakjait is munkatársaiknak tudhatják, köztük Balogh Edgárt, Győry Dezsőt, Szalatnai Rezsőt. Nyomdokaikon és támogatásukkal nőtt fel a mai nemzedék, amely a lapot irányítja, szervezi.

Az ünnepi szám vonzó realitás-érzékkel nem feledkezik benne az elégedettség állapotában. Közelálló munkatársak és kívülről szemlélők közölnek hasznos tanácsokat az írások színvonaláról és technikai kérdésekről.

„Mi itt a legjobb esetben is még mindig csak a Kazinczy-féle irodalomszervezés korszakát éljük" – vallja Koncsol László, s ez a helyzet további erőfeszítésre ösztönöz. Megállapítása szerint időtálló alkotások eddig a lírában és a novellában születtek. Többen foglalkoznak a fiatalok fórumával. A szerkesztőség álláspontjából kiderül, hogy a mérce időnkénti leszállítása nem igénytelenségből vagy szerkesztői tévedésből történt, hanem kényszerítő anyaghiányból.

Az Irodalmi Szemle a már említett koncepcióból következően sosem pusztán a csehszlovákiai magyar írók folyóirata kívánt lenni, hanem közvetítő a cseh és szlovák nemzeti kultúrák felé, s egyben a világirodalom új jelenségeinek érzékeny befogadója. A cseh és szlovák fordítások közlésével jelentős érdemeket szerzett az egyetemes magyar fordítás-irodalomban, mert gyorsabban reagált a mostanában felfedezett vagy újrafelfedezett alkotásokra. Ezeken kívül megszólaltatta a mai lengyel (Różewicz), szovjet (Voznyeszenszkij és Szolzsenyicin), román és német irodalom legérdekesebb képviselőit. A névsor láttán megszívlelendő talán Gál István észrevétele, hogy az átfedések elkerülése céljából a Nagyvilággal esetleg létrejövő kooperáció értékes oldalakat szabadítana fel az eredeti magyar művek számára.

Egységes vélemény szerint az elméleti jellegű írásokkal, szociológiákkal, vitaanyagokkal kapcsolatban merülhet fel a legtöbb ellenvélemény. Ugyancsak fájdalmas, s nem is titkolt hiányosság a kritikák értékelési szempontjainak és maguknak a kritikák színvonalának az ingadozása. Az Irodalmi Szemle kritikushiánnyal küzd (s talán ha a hazai folyóiratok egy részét nézzük, nem is áll egyedül ezzel a gonddal). Azt talán felesleges bizonygatni, hogy ez milyen következményekkel jár, bár az irodalmi életben mindig voltak olyanok, akik hajlandók voltak a kritika szerepét csökkenteni, befolyásolni, sőt semmisnek nyilvánítani. Örvendetes, hogy a jó kritika iránti igény a csehszlovákiai magyar írók részéről vetődik fel, bár elismerik, hogy Fábry tevékenységének folytatására megnyugtatóan még senki sem vállalkozhatna. Azok a kritikusok, akik felnőhetnének a feladathoz, ígéretes indulás után hallgatnak (Rácz Olivér). Pedig ezt mind az olvasók, mind az írók megsínylik. Az olvasók úgy, hogy orientációjukat az esetlegesség, a véletlenre számító avagy a divatnak, a felszínes jónak behódoló ízlés irányítja, az írók pedig úgy, hogy szakértő vélemény nélkül légüres térben kénytelenek dolgozni. Nem jön létre az irodalom józan önismerete.

A kritikai rovat problémáinak enyhítésében feltétlenül számottevő szerepet játszhatnak a hazai folyóiratok kritikái, könyvismertetései, mint ahogy ennek az utóbbi időben tanúi is vagyunk. A hazai kritikák segíthetnek abban, hogy a magyar irodalom egészén belül vizsgálhassuk a külföldi magyar irodalom jelenségeit, alkotásait és alkotóit, amint részükről az igény már hosszabb ideje fennáll aziránt, hogy műveik ne egy tájjellegű irodalom termékeiként, hanem az egyemetes magyar irodalom részeiként nyerjék el helyüket. Ez az egyszerre kívülről és belülről szemlélés kettős következménnyel jár. Egyrészt lehetővé teszi objektívabb ítélet létrejöttét, másrészt „magasabbra emeli a mércét", serkentő követelményeket támaszt az írókkal szemben.

Az egyik hozzászólásban hangzik el, hogy az Irodalmi Szemle tulajdonképpen három, egymástól elütő folyóirat szerepét tölti be: szépirodalmi, történelmi-irodalomtörténeti és művészeti anyagot közöl. A feladatok differenciálása és megosztása ugyancsak hozzájárulhatna a terjedelem egy részének felszabadításához, bár ha azt nézzük, hogy az utóbbi években hazai folyóirataink is a szűk, belterjes szerkesztés fellazítására törekedtek, a csak irodalmi vonatkozású anyag mellett közéleti-társadalmi jelenségek friss feldolgozását is közölték, akkor ezt a gondot nem is kell súlyosnak tartanunk. Ez persze nem zárja ki újabb szakfolyóiratok létrehozásának jogos igényét.

Az ünnepi szám cikket közöl *A csehszlovákiai magyar néprajzi kutatás feladatairól* Kósa László tollából, aki a tudománytörténeti áttekintés mellett rokonszenves tárgyilagossággal jelöli ki a soronkövetkező tennivalókat, feltárva az eddig kiaknázatlan gazdag kutatási területeket. A tanulmányok között feltétlenül meg kell említeni egy fontos cikket, Püspöki Nagy Péter munkáját, amely a felső-szemerédi rovásemlék megfejtését tartalmazza. Az értékes emlék a lévai járás falujának 1482-ben épült katolikus templomában az egyik kőgerendán található, s megfejtése a következő: „1482 KÜRAKÓ JÁNOS MESTER". Azon kívül, hogy a magyar rovásírás legrégibb hiteles emléke, jelentőségét az is növeli, hogy felfedezésével egy új szemlélet jöhet létre, miszerint a rovásírás nemcsak a székelyek tudománya volt, hanem az egész magyarság kulturális hagyatékának tekinthető, amely két helyen, a Székelyföldön és a Duna-medencében fejlődött tovább.

Egy folyóirat képletes szellemi arculatán kívül rendelkezik egy sokkal szembetűnőbb arculattal, a címoldallal, borítóval, de beletartozik ebbe a közölt grafikai- és képanyag is. Néhány éve tanúi vagyunk annak, hogy a hazai folyóiratok köntöse örvendetesen megújul, korszerűsödik. Az Irodalmi Szemle ebben a vonatkozásban úttörő munkát végzett, hiszen az itthoni folyóiratokat megelőzve mert kísérletezni. Modern képanyagot és jól érvényesülő fametszeteket egyaránt közöl a címoldalon, s a címet változatosan csúsztatják el különféle módon, a képeknek megfelelően. A borító belső oldalain a három-három lapfelület kitöltése képekkel inkább praktikus, gazdaságos megoldásnak tűnik, mintsem esztétikailag hatásosnak. Külön érdekessége a lapnak, hogy művészi igényű fotókat is szívesen vállalnak, ami hozzájárul a megszokott folyóiratbelső fellazításához, változatosabbá, oldottabbá komponálásához. A színes nyomást és oldalakat már régóta nagy gyakorlottsággal alkalmazzák, amely azért is figyelemre méltó, mert ilyenfajta kísérletek a hazai folyóiratokban csak újabban jelentek meg.

Tíz év egy folyóirat életében már nem kis idő; a lapnak olvasótábort, az íróknak biztonságos és állandó fórumot jelent: az alkotó munka egyik alapfeltételét. S a tíz év jelenti azt is, hogy az Irodalmi Szemle túl van a kezdeti, inkább áldozatvállalásban bővelkedő szakaszon, túl a veszélyes gyermekbetegségek korszakán, s következnek a nagykorúság évei.

Dobos László:

FÖLDÖNFUTÓK

Dobos László nemzedékének két legnagyobb élménye a II. világháború és a csehszlovákiai magyarság 1945–48 közötti kiszolgáltatottsága. Olyan két kegyetlen emlék, amely egyéniségformáló-bénító erővel őrködik az azt megszenvedettek minden pillanatán. Az igazságtalanságot, a megcsalatottságot az ember mindaddig nem feledheti, amíg az megismétlődhetik – ez Dobos László első regényének, a *Messze voltak a csillagok*nak (1963) legtömörebb mondandója. Ács Kálmánt a fia kezében felrobbanó gránát vezeti a nagy nyárfa alá, a múltba, a borzalmas emlékekhez. Élete legnehezebb napját is itt töltötte. A háború idején többszáz kilométernyi gyaloglás után, ötven méternyire a határtól, itt várta az alkonyatot, hogy hazaszökhessen. Akkor kínjában átgondolta egész addigi életét, most az újabb fájdalomtól gyötörve arra a legszörnyűbb napra emlékezik. Az idősíkok egymásra tolódnak, egyik keserű emlék a másikat idézi. A főhős monológja kétszeres emlékezésből rakódik össze, a sötét színek közé csak azért lopódzik be olykor egy-egy más – nem háborús – emlékkörből felcsillanó kép, hogy még erősebb legyen a fájdalom, még jobban szembetűnjék a háborúba parancsolt emberek kiszolgáltatottsága, tehetetlensége. A kisember örökös áldozat itt, a félelem és az éhség szabja meg cselekedetét.

A csehszlovákiai magyarságra a háború befejeztével a hazátlanság szakadt. Ezt a kort idézi meg Dobos László címében is oly kifejező regénye, a *Földöntutók*. Témában, módszerben, sőt mondanivalóban is közel áll egymáshoz a két mű. A *Földöntutók*ban is az emlékezés szabad asszociációiból bomlik ki a rendkívül gazdag cselekmény. Az emlékezés oka egy kiosit itt is a véletlen, mégis motiváltabb, nem annyira esetleges, mint a *Messze voltak a csillagok*ban. Gyerekek ugrálnak a folyóba. Az egyik szerencsétlenül esik, vállát töri. Fiatalos arcú, ősz hajú férfi menti ki. Az írónak úgy tűnik, mintha látta volna valaha ezt az embert. Vallatóra fogja emlékezetét, keresi ezt a különös arcot. Serdülőkorába, a háború utáni évekbe érkezik tűnődő keresése, abba az időbe, amikor „Nyelvük szerint különválasztják az embereket jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre... Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni és gyűlölni kell." S a tizenötéves gyerekek Magyarországra próbálnak szökni, azt remélvén, hogy ott majd nem kell a felszabadultság érzését a hamuba írniuk. Tiszta gyermeki logikájuk azonban megcsalatkozik, mert Magyarországon is aggasztó helyzetük lesz, itt sem találhatnak otthonra. „Megtűrtek és megalázottak vagyunk mindkét oldalon. Itt is, ott is." Ráadásul a határon elfogják őket. Az író emlékezete az akkori határőrben véli felismerni a mostani

keserű arcú életmentőt, a repülőst. Ezért ismerkedik meg vele. Nehezen induló beszélgetésük során feltárulkozik előttünk életük háború utáni szakasza, az ő sorsukba fonódva pedig az egész határmenti hontalan magyarság helyzete. Töredékesen, mozaikszerűen rakódnak össze az emlékképek. A két főszereplő, a repülős és az író, ellentétes irányból indult. Egyikük a hatalom embereként kezdte, a másik pedig hontalan magyar volt. Szándékaik és eredménytelenségeik hasonlósága azonban döbbenetes. Az emberi méltóság igényével indultak, de a történelem és egyéni életük buktatói kegyetlenül megcsúfolták őket. Más volt az alaphelyzetük, így a bodrogközi táj más-más emlékeket idéz bennük. A repülős nem itt született, számára idegen volt az itteni nép gyötrődése. Emlékei ezért is jönnek túlságosan a magánéletéből. Itt kezdődött balszerencsés szerelme, ebben a korban kapta azokat a lelki sérüléseket, amelyek öngyilkossági kísérlethez vezettek, és amelyek szimbólumszerű emlékét máig hordozza. A repülős azonban képtelen elmesélni végső összeroppanását. Az író elfoglalja az ő helyét is. Sorsát továbbgondolva, az értelmetlen pusztulás ellen tiltakozva azt próbálja feltárni, hogyan juthatott el a repülős az öngyilkosság megkísérléséig. Bár a kor valóságos buktatóiból építi fel a tragédiához vezető lépcsőket, mégis úgy érzem, hogy a repülős egyébként sem hibátlan jellemrajza itt törést szenved. Mert az író egyedül próbálja megfejteni a katasztrófához vezető út rejtelmeit, valamiféle misztikus-romantikus – legalábbis nem elég világos – azonosulással. A repülős túlságosan sok helyet foglal el a regényben anélkül, hogy alakja jelentőssé növekednék, vagy sorsának jelentése az íróéhoz foghatóan világos lenne. Mellékszereplővé válik, pedig a regény struktúrája szerint párhuzamos főszereplő akar lenni. Szerelmének története érdekes, a maga módján tanulságos is, de részletes boncolgatása itt fölöslegesnek tűnik, mert távolesik a regény alapvető kérdéseitől. Hogyan vélekedik a hatalom embere, a repülős illetve a határőr a földönfutók kiszolgáltatottságáról? Az egyik legizgalmasabb kérdés ez. Kár, hogy érdemlegesen mindvégig válasz nélkül marad. Így pedig a repülős egész ténykedése az író-szereplő emlékezésének indítékává zsugorodik, holott szándéka szerint jóval több ennél.

Az író sorsának rajza a vele kapcsolatba kerülő emberekével együtt eleven és meggyőző, érdekes és elgondolkodtató. Érződik, hogy Dobos László itt van igazán otthon. Élővé varázsolja a történelmet, a múltat. A színes cselekmény sok-sok szála egy irányba mozdítja tekintetünket: bárhonnét figyelünk, mindig a kisebbségi magyarok háború utáni életének legnehezebb kérdései tárulnak elénk. A földönfutókat rendkívül szemléletesen, néhány sorban is feledhetetlenül állítja elénk az író: „Tehetetlenek. Képtelenek mozdítani a sorsukon: megrekedt bennük az élet. Gondolataik mozgási tere ijesztően kicsiny, mintha kacska kezű, törpe emberek fenyegetnék a magas téli eget. Megalázottak. Gyengeségük taszító. A férfiak isznak, az asszonyok rémülten lesik amazok zavaros tekintetét. Kábulatuk magyarázkodás és félelem egyszerre."

Ilyen körülmények között mit tehet az életrevágyó fiatal ember? Örökké menekül. Hontalanul bújkál az országhatár két oldalán. Keresi a hazát. Fájdalmasan kalandos útjába sorsverte emberek tragédiáinak láncolata kerül. Emlékeit, élményeit idézve róluk beszél, hiszen az ő tehetetlen vergődésük volt a legmegrázóbb élménye. S ezek a sokszor csak sóhajtásnyi időre felvillanó arcok – az öreg Bereitől a dohánycsempésszé dehumanizálódott zenészig – kettétört életek vonszolói. Másoknak a nevüket is csak haláluk után tudjuk meg. Addig csak névtelenek voltak az éhalál elől menekülők seregében. Az emberek egyik csoportját elpusztítja a történelem könyörtelen gépezete, más részüket farkassá teszi, de mindannyian tehetetlenek, Pallai sorsa éppoly reménytelen, mint a többieké.

A repülős főbűne talán az volt, hogy nem tudott ellenállni. Az író-szereplőt ellenállóként alázza meg a történelem. Évekig bújdosott az emberibb életért, végül az ő számára sincs kiút: a törvény oldalán, lesütött szemmel ő is részt vesz a kitelepítésekben.

Egy emberibb világból emlékezve idézi Dobos László mindkét regénye a közelmúlt történelmét. Az embertelenséget mutatja föl, hogy örökre elmúlttá tegye. Megidézi, hogy legyőzze, fölelevenítí, hogy örökre elpusztítsa.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Zs. Nagy Lajos:

TÉRISZONY

A költő a csehszlovákiai magyar irodalom fiatal generációjához tartozik, s első kötetét publikálja. A kötet négy ciklusa *(Noé dala, Purgatórium, Boldog földrengés, Főtárgyalás)* alig negyven verset tartalmaz, de éles képet ad egy ellentmondások között hányódó, tehetséges költő indulásáról.

Derű és keserűség, vakmerőség és öngúny, kutató szenvedély és megtorpanások ellentétei adják a kötet feszítő energiáját. „Íme az én jegenyéim, szólsz, az én asszonyaim, az én csillagaim, az én egem, . . . az én kinyomott szemem, . . . dörgő bombázóim, ragyogó elmém, hűségem, elvem, golgotám! . . ." – írja *Az éj* c. versben.

Szétnézni a világban emberi igény, megérteni kötelesség, vállalni és tenni érte becsületbeli ügy. Zs. Nagy a megnyugtató válasz után kutat, folyton megbillenő egyensúlyi helyzetben, már-már állandósult bizarr pozitúrában. A szép és a csúnya, a magasztos és az alpári, a fenséges és az alávaló meghökkentő váratlansággal csapódik egymás mellé. Így jut el a groteszk ábrázolásaihoz, mint például az *Itt szikkadok* című vers záró-soraiban: „Fölülről nézem mint / az istenek / Alulról látom, / mint az ördögök, / e fogfájdítóan huzatos / skizofréniás világot."

A groteszk maga is túlzásra épül. Aránytalanul megnőnek az egymással szembenálló tartalmak, és folytonos átcsapásukkal elfedik, összegyűrik a tiszta képet. Ez nem jelenti azt, hogy a groteszk igazsága kétes értékű. Inkább a teljesebb igazság felé vezető lépcsőfoknak tekinthetjük. De kérdés, hogy ebben a helyzetben a szembenálló tartalmak között az író megtalálja-e azt az egyensúlyt, amely a valóságra utalásnak elengedhetetlen feltétele. Zs. Nagy Lajos versei – kevés kivétellel –, a groteszk körébe tartoznak, izgatóak, meghökkentőek, és keserűek. „Kifelé" beszél, és nem bezárkózó. Közvetlen válaszadást igényel.

Eszközeit is úgy válogatja meg, hogy minél egyértelműbben érje el ezt a hatást. Állásfoglalása azért bizonytalankodik el olykor, mert a kifejezendő gondolatnak vázlatát adja, s a meghökkentésen túli mélyebb kifejtéssel adós marad. Igaz, hogy versépítő elvei nem a részletes, pontról-pontra kidolgozás telé mutatnak, hanem a belső zaklatottságot nagyvonalúan, határozott vonásokkal ábrázolja. Ez a módszer nagy biztonságot és önfegyelmező készséget kíván. A felsorolások, egymás mellé vágott képek akkor bomlanak meg, amikor az ellenőrzés is bizonytalanabbá válik. Ekkor lendülete, hevessége viszi tovább, amely megelőzi az értelem iramát. A mozgalmi zsargon sűrűn előforduló, ironikus céllal beépített szavai dekoratív díszekké válnak *(Beszámoló)*. A fölényes gúnnyal ábrázolt köznapiság bírálata egysíkúvá lesz *(Ajánlat)*, vagy a lázadást és az igényességet célzó dac csak dac marad *(Álmatlanul)*. Mindez a költő sajátos alkotásmódjából következik, és fölveti a gondolati-formai tisztázás követelményét.

Eddig inkább a költő indulati alkatáról, és az abból eredő sajátosságokról volt szó. Feltétlenül meg kell említeni azonban nyugodtabb, csendesebb hangulatait is, amelyek a lázas mozgás, zaklatott szertelenség helyett inkább a megállapodottabb töprengést eredményezik *(A kert, Halkan szipog, Tériszony)*. Általában van a kötetnek egy olyan vonala, amely azt mutatja, hogy a négy cikluson keresztülvonuló érzéstartalom árnyalódik, s az ellenszegülés odavágott mondatai kiegészülnek az önvizsgálatot is magukban foglaló szemlélettel. A költő persze nem felejtheti el eddigi vívódásait, sejtjeiben, s a külvilágban is megvannak azok emlékei. Mégis míg a rövidebb szabadsorú versekben az ellentéttel epigrammaszerűen élezte ki és fejezte be a gondolatot, itt több oldalról közelíti meg. Ha leszámol a világgal, ha ítéletet mond róla, önmagát is meg kell ítélnie.

Végső következtetése az, hogy a valahol ott reszkető boldogságot, amelyet nem lehet bezárni és elrekeszteni, el kell érni, és meg kell óvni ellenségeitől: a hitetlenektől és a kisajátítóktól . . . Mert „A kivert ablakból messzire látni / A huszonkilencedik csillagrendszer közepén, / Egyelőre még láthatatlanul, / De konkrétan és letagadhatatlanul / ott reszket valahol / a boldogság . . ." *(Huszonkilenc)*.

(Tatran, Bratislava)

TÓTH KÁROLY

A MŰFORDÍTÁS „TANKÖNYVE"

Szabó Ede: A műfordítás

Holott kis nép, kis nyelvterület vagyunk, holott a magyar olvasók nagy része képtelen lenne megismerni a világirodalmat nélküle, holott igen tisztes múltra tekinthet vissza, s ma is kiváló teljesítmények öregbítik jóhírét, holott..., de abbahagyom a soha nem eleget ismételt közhelyek sorolását, s inkább azt írom le, amit ez a sok „holott" mégis megenged, tehát: műfordításunk dolga változatlanul kissé furcsán áll. Az irodalompolitika, a kritika, az oktatásügy, az irodalmi közvélemény (ha nálunk egyáltalán van ilyen) s az olvasók szemléletében egyaránt.

Példákat? Egy gyakorló műfordító számára kínos, mert önreklámnak tűnhetik a tételes panasz-lista. De mit hall mondjuk egy középiskolás diák a műfordításról (sőt egy főiskolás vagy egyetemi hallgató), s mit tanít róla egy középiskolai tanár? Akkor is, amikor Janus Pannoniusszal, Baudelaire-rel vagy Majakovszkijjal foglalkoznak például. Hány szerkesztő véli fontosnak, hogy kritikusai a fordításról is ejtsenek néhány szót egy-egy bírálatukban? Kinek jut eszébe az olvasók közül (s többnyire nem a maguk hibájából), hogy Hemingway vagy Gorkij végül is nem magyarul írt?

Ezek miatt s még sok egyéb miatt fogadtam akkora örömmel Szabó Ede könyvét. Nyilván jóval nagyobb örömmel mint a kiadó, melyet meg kell ugyan dicsérni vállalkozásért, de némi szomorúsággal, hogy bátorságából (irodalompolitika? kiadói politika? gazdasági megfontolások?) mindössze 2500 példányra futotta. Szabó Ede műve ugyanis – elnézést az előzetes summázásért – kitűnő eszköz (lenne) az egészségtelen szemlélet megváltoztatására.

A könyv jellemzésére szeretném mindjárt műfaji meghatározását adni. Hivatalosan bizonyára monográfiának mondatik, én sokkal szívesebben nevezném tankönyvnek. Méghozzá úgy tankönyvnek, ahogyan a tankönyveket én képzelem – s néha látom is. Okosnak, az írójuk nagy anyagából való kisebb anyagnak, mely mégis mindent tartalmaz; erősen didaktikusnak, de hogy ezt ne vegyem észre; színesnek, olvasmányosnak, világosnak, szépen megírtnak. Olyannak, ami vonzza az embert, nem riasztja; ami nem kényszerít fölösleges szellemi erőfeszítésre eszközeivel és módszerével; lehetővé teszi, hogy energiám az ismeretanyag befogadására használódjék, ne kibogozására. Nos, így hívom én Szabó Ede könyvét tankönyvnek.

Negyedfélszáz lap az egész, de valamiképpen minden benne van: a műfordítás elméletének problémáitól a műfordítás történetéig. Tanulságos már szerkezeti fölépítése is. Az *Előszó* – túlzott szerénységgel – az író célját fogalmazza meg, mely: „... nem a tudományos rendszerezés, nem is a műfordítás történetének vagy elméletének feldolgozása..." „S nem is a szakmabeliekre, a műfordítókra gondoltam írás közben; nekik valószínűleg nem sok újat mondhat munkám... Egyszerűen: az olvasókkal igyekszem megismertetni, megkedveltetni a műfordítást..." Sietek hozzátenni: a könyv ennél sokkal több, s még azt is – ha egyáltalában nyilatkozhatom a műfordítók nevében –: nekem igenis sok újat mondott.

A *Bevezetés* remekül tömörített fölvetése a problémának, vázolása a kezdeteknek, s műfordításunk fő törekvéseinek megjelölése. Itt különösen megszívlelendő az a megállapítása, hogy: „Európa többé nem a világ közepe (vajon az volt-e valaha is) – ezt tudomásul kell vennünk s azt is, hogy a miénknél ősibb távoli kultúrák is jogosan követelhetik egyenrangúságukat."

A *Mesterség – művészet* című rész első fejezete *Fordítás vagy terdítés?* címmel a versfordítás, második fejezete *Kötöttség vagy kötetlenség?* címmel a szépprózá kérdéseit vizsgálja. A *Műfordítás – világirodalom* című második rész két fejezete végül a magyar műfordítás történetét adja.

A legizgalmasabb számomra az első rész, feltehetően azért, mert Szabó Ede itt úgy beszél a műfordítás rejtelmeiről, mint saját kalandjairól. Belülről nézi, érthető módon, hiszen kitűnő műfordító maga is, versben, prózában egyként.

Minden tételét imponálóan gazdag példaanyaggal dokumentálja, s a különféle nézetek s variációk között nagy biztonsággal választ, ítél és indokol, akár a formahűségről, akár a nyersfordításról, a nyelvtudásról, az egyenrangúságról vagy bármiről van szó.

Az *Iránytű a szemben* című alfejezetnek (most veszem észre, hogy a magyar nyelv milyen szegény a könyvek formai beosztásának jelölésében) szerintem *legalább* középiskolai tankönyvben lenne a helye. Még példa-

tára is alig igényelne változtatást. Ugyancsak kiválóan tanulságos a *Sohamár és sohasem* című alfejezet is, melyben Goethe a *Vándor esti dala* és Poe *A holló* című versének fordításait elemezve a műfordítás legmélyebb titkairól nyilatkozik, s igazolja egyúttal rendkívüli beleérző képességét.

„Prózát fordítani biztosan egyszerűbb, mint verset – véli a közhiedelem" – ezzel kezdődik a szépprózai fordításról szóló *Kötöttség vagy kötetlenség* című fejezet, amely talán még a versfordítást tárgyalónál is inkább hézagpótló. Mert valóban: a prózafordítónak aztán végképp kevés a becsülete. Szabó Ede itt is remek didaktikai érzékkel közelít a problémákhoz, s bontja ki őket lépésről lépésre. Mindenekelőtt a „kötetlenségről" bizonyítja be, hogy az nem is annyira kötetlenség, legfeljebb más kötöttség, mint a versé, de épp annyira fontos. Aztán a „szó hatalmá"-val foglalkozik, ugyancsak példák seregét idézve, majd a mondatszerkesztéssel s a műfordítói tehetség követelményeivel. Szeretném kiemelni a *Nagyregény – kisregény* két alfejezetét. Már csak azért is, mert ebben a legvilágosabb a könyv egy további erénye: az, hogy Szabó Ede a műfordítás elméletén és történetén túl mennyi mindent ad az olvasónak. Itt például a kisregény-nagyregény tiszta fogalmi meghatározásait vagy ennek a résznek a végén a novella, dráma ismérveit s később a magyar műfordítás történetével valamiféle ‚egyszempontú dióhéj-irodalomtörténetet", – ahogy maga mondja.

Talán kevésbé látványos a *Műfordítás – világirodalom* című rész. Szabó Ede bő tárgyi tudása, anyagismerete, szerkesztőképessége és pedagógiai érzéke viszont a könyvnek ebben a felében a legnyilvánvalóbb. Nagy lépésekkel, de semmi fontosat, lényegeset el nem kerülve vezet végig műfordítás-történetünkön a kezdetektől a máig, s tesz közben helyére mindenkit és mindent, oszlat el makacs közhiedelmeket (mint pl. a Károli Gáspár-féle bibliafordításhoz kapcsolódókat), emel ki és fényesít meg elhomályosult neveket (pl. Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek, Zempléni Árpád).

Egyetlen megállapításának kell itt csupán ellentmondanom. Rilke *Áldozat* című versének a Radnóti-féle fordításáról azt mondja: „Íme egy Rilke-vers – nem is a legjelentősebb, nem is a legszebb Rilke-versek közül való, de Radnóti fordításában *azzá* vált." Alig hinném. Szerintem Radnóti fordítása halványabb az eredetinél. A „mert te vársz ma rám" mennyivel lazább, töredezettebb és szűkebb értelmű az „und du wartest nur"-nál, a második strófa végén a „steht" jelenideje mennyivel távlatosabb a „bujdokolt"-nál, s az utolsó sorokban a félrefogást súroló: „will ich nach dir nennen am Altare" „rólad kap nevet, az oltár épül". Tévedés ne essék: nagyszerű műfordítónak tartom Radnótit, legfeljebb éppen ennek a fordításának idézésével és értékelésével nem tudok egyetérteni.

S ha még hibát keresnék, megemlíteném (noha érdekelt vagyok), hogy Faust-fordításaink ugyancsak megérdemeltek volna néhány szót, Sárközi fordításán túl is. Az aligha lehet rá ellenérv, hogy az élő műfordítókról kevés szó esik, mert hát Devecseri Homéroszáról – megérdemelten – van mondanivalója jócskán Szabó Edének.

Úgy érzem továbbá, hogy – bár érdekesen írja meg – kicsit túl részletezi bibliafordításaink történetét.

Nem osztom véleményét abban sem, hogy Szabó Lőrinc Jammes-fordításairól fenntartással szól. Szerintem Szabó Lőrinc alighanem a legjobb Jammes-fordítónk. A francia költő raffináltan művészi sutaságát, bűbájos kölyökkutya-esetlenségét nagyon tudatos rímelési pongyolaságait Szabó Lőrinc nagyszerűen tolmácsolja.

Ezek az apró ellenvetések, melyeket ugyan gyarapíthatnék még, de semmiesetre sem fontosabbakkal, nem kisebbítik a tanulmány értékét, rangját.

Szabó Ede – szerényen – ezt írja a könyv utolsó sorában: „Amit ígértem: a műfordítás szépségeinek és buktatóinak, értékének és szerepének ismertetését – remélem, sikerült többé-kevésbé beváltanom." Szeretném írásban megnyugtatni, s talán nemcsak a magam nevében: vállalását sokszorosan s gazdagon teljesítette. Most már csak az van hátra, hogy könyvét minél többen el is olvassák. A maguk érdekében!

(Gondolat)

CSORBA GYŐZŐ

Rónay György:

FORDÍTÁS KÖZBEN

Rónay György húsz – az elmúlt esztendőkben írott – világirodalmi tárgyú tanulmányát tartalmazza ez a 420 oldalas kötet, amely a Magvető kiadó „Elvek és utak" sorozatában látott napvilágot.

Nem érdektelen talán, ha egy kis kimutatást készítünk a kötet anyagáról: tíz esszé régebbi korokkal, régebbi alkotókkal foglalkozik (XVI–XIX. század), a másik tíz a modern világirodalom jelenségeivel és mestereivel, Franz Kafkától Pierre Jean Jouve-on át Heinrich Böllig. Tizenhárom esszé francia írókról szól, öt németekről és osztrákokról, egy az amerikai regény- és drámaíróról: Thornton Wilderről, egy pedig az olasz líra great old man-jéről: Ungarettiről.

Ebből a kis statisztikából az tűnik ki, hogy Rónay egyaránt otthon van a reneszánsz, barokk, rokokó, klasszicista és romantikus irodalmi korszakokban (erről ad tanúbizonyságot a kötet első tíz darabja), de nem kevésbé kitűnő ismerője a XX. század szellemi áramlatainak és prominens írástudóinak (ezt pedig a második tíz esszé árulja el). De vizsgáljuk tovább a kötet tartalomjegyzékét: esszéi kétharmad részét a francia literatúrának szenteli Rónay (szívéhez nyilvánvalóan az az irodalom áll a legközelebb, amely Villont, Baudelaire-t, Péguy-t, Claudelt és Saint-Exupéryt adta az emberiségnek), de verzátusa a német irodalomnak is, – az angolszász, spanyol, szláv és skandináv irodalmak viszont jobbára kívül esnek érdeklődési körén.

A kötet nyitánya egy nagyon tanulságos és élvezetes tanulmány Du Bellay-ről. Rónay nem híve a „new criticism"-nek; ő nem csupán a szövegekbe temetkezik bele (close reading): felidézi – mégpedig szuggesztív módon – a kort is (jelen esetben az érett reneszánsznak a barokkba való áthajlását), és Joachim Du Bellay élete igen fontos szakaszának színterét: a pápák, a pápaválasztások Rómáját, de ugyanakkor a misera plebs és a prostituáltak, a „cortegiana"-k Rómáját is. E miliőbe állítja bele a „Megszentelt dombok" szerzőjét, aki szemmelláthatóan Rónay kedves poétái közé tartozik. Ez a rokonszenv azonban nem gátolja meg őt abban, hogy csípős, „deheroizáló" észrevételeket tegyen Du Bellay egyéniségének gyengeségeiről, pályájának vargabetűiről. Du Bellay korábban petrarkista volt, majd hirtelenül antipetrarkista lett: a költőt ez „a legkevésbé sem zavarja. Egyébként sem lesz soha probléma számára, hogy holnap éppen az ellenkezőjét csinálja annak, amit ma hirdet... Aztán még tájékozott is: éberen figyeli, mi történik az irodalomban, és tudja, hogy az olaszoknál most az antipetrarkizmus járja..." Idáig jutva megnyugszunk, hogy a stílusok, ars poeticák és alkotói programok szapora váltogatása nem a mi korunk találmánya... A „Panaszok" szatirikus szonettjei olyanok, „mintha egy vérbő realizmusú, de könnyed vonalvezetésű metszetsorozatot lapoznánk." Du Bellay dohog és háborog a társadalom és az erkölcsök visszásságai felett, „de méltatlankodása nem túlságosan erős: egy karikaturista, egy ilyen vérbeli karikaturista sosem gyűlöli olyan engesztelhetetlenül a rútat, hogy kedvét ne lelné a lerajzolásában." Ilyen és hasonló találó megfigyelésekből, apró, éles vonásokból épülnek fel Rónaynak az akadémikus ízű ünnepélyességet mindig nélkülöző, életteljes író-arcképei.

De Rónay György nemcsak akkor remekel, amikor ma is olvasott, ma is elevenen ható írói egyéniségeket állít elénk. Leköti figyelmünket és sok újat mond olyan irodalmárok tárgyalásakor is, akiknek nevét (pl. Malherbe-ét) az irodalomtörténeti kézikönyvekből ismerni illik, de akiknek műveit bizony nem (vagy csak igen ritkán) vesszük a kezünkbe. Rónay Malherbe-kommentárjaiból megtudjuk, hogy a XVI. és XVII. század fordulóján élt – általában pedánsnak és avittnak vélt – költőnél „a verstechnikai tökéletesség igénye valahogyan átváltódik *erkölcsi* igényre... Ennek az esztétikumból sugárzó morális hatásnak az erejéből válhatott Malherbe a káoszból kiemelkedő ország nagy nemzeti költőjévé", akinek életműve az *engagement*, az elkötelezettség, a IV. Henrik által képviselt haladó politika melletti állásfoglalás szép példája. Nem véletlen, hogy a német megszállás éveiben az Ellenállásban résztvett francia hazafiak oly közel érezték magukhoz Malherbe munkáit, amelyekben ott izzik „a hazáért való aggodalom és a nemzeti egység vágya." Vagy milyen emlékezetesek a nyelv tisztaságán holtáig őrködő Malherbe utolsó óráiról szóló mondatok (65. oldal). Rónay azt is sejteti, hogy a formai gáncstalanságra való törekvés – amely Malherbe munkásságának középpontjában állott – Mallarmé, Proust és Paul Valéry esztétikai ideáljait vetíti előre. Az *így* interpretált

Malherbe-et persze már nem érezzük poros salabakternek, s kedvünk támad fellapozni – korábban élvezhetetlennek tartott – munkáit.

Rónay mestere a tömör, csattanós (de sosem öncélúan csillogó) jellemzéseknek. A Corneille és Racine világa közötti különbséget egyetlen mondattal képes érzékeltetni: „Racine drámái a lélektani valóságban mozognak, – Corneille-éi az erkölcsi fikcióban." Racine modernségéről, Dosztojevszkijt, Freudot, Adlert, Jungot megelőző pszichológiai érzékéről és félelmetes emberismeretéről ezt írja: „Racine egy-egy mondata mint villámtény világít le a lélek alvilágába, a tudattalanba, az ösztönök éjszakájába, a szenvedélyek forrásvidékére." Herder rosszul, feszélyezetten, idegenül érezte magát Rómában, Goethe boldog és felszabadult volt ott. Rónay ezt – elegánsan, szellemesen – így fogalmazza meg: „Goethe úgy élt Rómában, mint egy művész, – Herder pedig úgy, mint egy sértett filiszter."

Nagy értéke Rónay írásainak az európai eszmeáramlatok mély ismerete, a filozófiai iskolázottság (gondoljunk pl. a könyvnek azokra az oldalaira, amelyek Victor Hugo manicheus-okkultista-pantheista elemekkel ötvöződő racionalista haladáshitét, pap- és dogma-mentes reformkereszténységét analizálják) és a tetszetős leegyszerűsítésekkel, a kényelmes „beskatulyázások"-kal szembeni averzió. Stendhal-esszéjében arról beszél Rónay György, hogy Julien Sorel, Fabrice del Dongo és Lucien Leuwen megteremtőjének gondolatvilága hol plebejusi, demokrata és republikánus, hol arisztokratikus, a „tömeg"-től, a „csőcselék"-től iszonyodó. „Egyszerre, egy személyben volt ez is, az is; és Stendhalnak ezt a két »felét« szembehelyezni egymással annyi lenne, mint az egyetlen embert erőszakosan kettévágni." Rónay módszerétől mi sem áll távolabb, mint az efféle „erőszakos kettévágás"; ő a legbonyolultabb képleteket is a maguk sokszínűségében, összetettségében teszi vizsgálat tárgyává.

A Retz bíborosról, André Chénier-ről, Goethéről, Balzacról, Paul Éluard-ról, Supervielle-ről, Cocteau-ról és másokról szóló tanulmányokat – amelyek mind a magyar esszéírás legkülönb teljesítményei közé tartoznak – éppen csak megemlítve, hadd idézzünk néhány mondatot a Valéry Larbaud-t bemutató Rónay-írásból: „Becsvággyal és alapossággal írta tanulmányait. Nem érte be holmi »esztétizálással«; próbált és tudott érdemlegeset mondani filológiailag is... Esszéi arra is kitűnő példát adnak, hogy az erudíciónak nem kell szükségképpen lomposnak és unalmasnak lennie, – és fordítva: az esztétikai hajlékonyságnak, a dolgok költői, írói szemmel szemlélésének sem kell óhatatlanul fölszínesnek, kalandosnak, fecsegőnek lennie."

E mondatok nem csupán Larbaud-ra érvényesek, de Rónay Györgyre is, aki verseskötetek, szépprózai írások, irodalomtörténeti értekezések, műfordítások, könyvkritikák sora után most egy maradandó értékű, magas kvalitású esszégyűjteménnyel tette gazdagabbá szellemi életünket.

(Magvető)

DÉVÉNYI IVÁN

FEBRUÁRI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Hallama Erzsébet, Szentiványi Kálmán és Thiery Árpád elbeszélése

Czine Mihály: Ady Endre és Móricz Zsigmond

Loránd Imre: Passuth Lászlóról

Szabó B. István: Darvas József pályája a felszabadulás után

Takáts Imre: Székesfehérvári kiállítások

Taxner-Tóth Ernő: Jegyzetek a műveltségről

TV-szemle

A KEZDET

Az *Irodalmi Képeskönyv* – ha mostanában kissé ritkábban jelentkezik is – színvonalában rendszerint nem okoz csalódást. Legfeljebb itt-ott vitára késztet, de ez önmagában nem baj, hisz a vita az anyag „mágnesességére" utal, a vita végül is odafigyelést, alapos átgondolást igényel.

Iszaak Babel a század novellairásának egyik nagymestere volt, eredeti egyéniség, teljes őszinteségével, már-már önkínzó tömörségével kissé fura, jó ideig félremagyarázott alakja volt a szovjet irodalomnak, abban is elsősorban az ember és a proletárforradalom viszonya ábrázolásának. Az író maga is tagja volt Bugyonnij lovashadseregének, sok novellája a polgárháború időszakában játszódik. *„Nincs fantáziám, semmit sem tudok kitalálni. Mindent tudnom kell, ismernem kell mindent a legkisebb erecskéig, másképp semmit sem tudok leírni"* – vallotta önmagáról az író. Ez a már csaknem a fájdalomig fokozott valóságigény, a valóság művészete az, amely különös és utánozhatatlan töltést ad Babel novelláinak.

A kezdet-et *Hámori Ottó* az író *Lovashadsereg és más történetek* című novellagyűjteményéből állította össze. Az adaptáció *A kezdetben* (amely egyébként Babel egyik novellájának címe is) elsősorban azt az utat igyekezett a műveken keresztül nyomon követni, amelyen egy „négyszemű" értelmiségi eljut a proletárforradalom teljes valóságáig, nemcsak vállalva azt, de azonosulva is vele. Így a novellák füzéréből álló összeállításnak nem annyira cselekményegysége volt, mint sokkal inkább valami fojtottan balladisztikus, az újabb Jancsó-filmekre emlékeztető hangulati egysége.

A kezdet-ben sok minden bent van Babel írói gazdagságából, de kissé zsúfoltan, és helyenként harsánykodva is, mintha a rendezés nem hitt volna a dolgok belső erejében. A vadság balladája nem egy részletben naturalizmusra devalválódott *Dömölky János* rendező és néhány színész *(Madaras József, Őze Lajos)* megfogalmazásában. Novellákból egységet alkotni roppant nehéz, még akkor is, ha valamiféle kronológiára mód van. Különösen nehéz az ilyen összeállításokat megrendezni és eljátszani, mivel minden novella külön világ, más belső törvényei vannak, és egy Tyimoholov, vagy egy Áfonyka Bida más törvényeknek engedelmeskedik a novellában, mint egy film részeseként. A megoldásbeli kifogások ellenére is akadt néhány kitűnő részlet, néhány kitűnő alakítás. Itt elsősorban *Sinkó László*ra (Szemüveges) és *Tordy Géza*ra (Baulin) gondolunk, illetve Kurdjukov levelére, és Dolgusov döbbenetes halálára.

Babel jelentős író volt, ez *A kezdet*-ből is kiderült. S a tv-film az igényes élményérzés mellett arra is figyelmeztet, hogy gyakran a legnyíltabb indulatok a legbonyolultabbak, és még meg kell tanulni a járást-kelést az író bonyolult ösvényein. Ez egyáltalában nem könnyű, de mindig mélyen elgondolkoztató.

THIERY ÁRPÁD

Megjelent

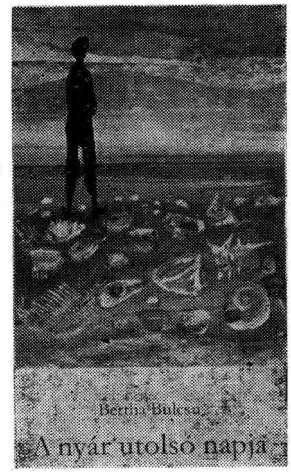

A nyár utolsó napja címen megjelent *Bertha Bulcsu* harmadik novelláskötete. A kötet anyagának nagy részét az elmúlt években folyóiratunk mutatta be. A tizenkét elbeszélés három ciklusba rendeződik. Az *Álmok a víz felett* közös hőse Lint, ez a különös álmodozó, de néha fájdalmasan ironikus „tárcaíró", a színhely pedig a Balaton és környéke, az író gyermekkorának és ifjúságának színtere. A *Múlnak az évek* a felszabadulás napjaitól jelenünkig csillant fel egy-egy jellemző képet, helyzetet, jellemet, többnyire egyszerű, hétköznapi emberek alakjában megragadva egy-egy történelmi periódus általános vonásait is. A harmadik ciklus *Illés szekerén* címen új főhős, Illés alakja köré fűzi a könnyedebb, fiatalos élet után a férfikor súlyosabb gondjaihoz érkező ember problémáit.

MEGALAKULT a fiatal írók és költők pécsi csoportja. A főként a Jelenkor fiatal munkatársaiból szerveződött csoport december 17-én a TIT pécsi Bartók klubjában tartotta bemutatkozó szerzői estjét, melyen Arató Károly, Bebesi Károly, Bertók László, Békés Sándor, Galambosi László, Kampis Péter, Makay Ida és Maratkó László művei kerültek bemutatásra a Pécsi Nemzeti Színház művészeinek tolmácsolásában, Bükkösdi László rendezésében.

•

BORSOS MIKLÓS irodalmi vonatkozású alkotásainak októberi budapesti bemutatása után – erről legutóbbi számunkban megemlékeztünk – a gazdag gyűjteményből december 13-án Pécsett nyílt kiállítás a Janus Pannonius Múzeum és a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum rendezésében. A megnyitót *Vayerné Zibolen Ágnes* művészettörténész mondotta. Borsos Miklós művészetének összefoglaló jellegét emelte ki: „Művészete a szokásos stíluskategóriákon kívül áll, de mindent magába foglal és összesít: a klasszikus művek szeretetét ugyanúgy, mint a legaktuálisabb művészi törekvések megértését" – mondotta többek között a bevezetőben.

*

A PÉCSI Kisgrafikai Barátok Köre – fennállásának tizedik évfordulója alkalmából – jubileumi ex libris és grafikai bemutatót rendezett a TIT Bartók klubjában. A december 15-én megnyílt kiállításon neves képzőművészek – többek között Lantos Ferenc, Martyn Ferenc, Simon Béla is bemutatták alkotásaikat ill. gyűjteményüket.

Folyóirat-szemle

CHE GUEVARA AZ ÚJ ÍRÁSBAN

A legenda Che Guevara alakja és Naplója körül „dagad, mint a hab". Az *Új írás* 1968 novemberi számában megjelent prózai és lírai mementók, főként Sándor András írása azokra az izgató kérdésekre adnak választ, hogyan is értékeljük Che Guevara vállalkozását: kaland, megváltás, forradalom? Miféle varázsa van ennek a szakállas embernek és könyvének? Tragikus alakja miért ejt rabul?

A Naplót a bolíviai belügyminiszter csempészte ki. Kalandos körülmények között jutott el Havannába, ahol Fidel Castro bevezetőjével jelent meg. Ugyancsak ő örökítette meg harcostársa életének utolsó, halálának első napját is, mert halálával egy legenda kelt életre. A Napló kronológiája szerint ez a nap: 1967. október 8. A Napló megszakadt szálát Fidel Castro veszi fel és mondja tovább az utolsó nap történetét: a katasztrófát. Egy szűk vízmosásban a kormánycsapatok bekerítették a megfogyatkozott gerilla-csapatot. Che sebesülten harcolt, mivel azonban pisztolyában nem volt tár, élve fogták el. Ovando és még néhány katonai parancsnok elhatározták, hogy meggyilkolják. A parancs szerint egy tiszthelyettes övtől lefelé eresztette bele a géppisztolysorozatot, hogy ne haljon meg rögtön. A hosszantartó agóniának egy őrmester pisztolylövése vetett véget. Ezzel le is zárul a Che Guevara mítosz hiteles magvának története. A többi már a legenda körébe tartozik.

Egyesek kételkednek: ez talán nem is az igazi Napló, esetleg meghamisították az eredeti szöveget. Más újságok a Naplóból kihagyott részeket is közölnek.

Ilyen előzmények után aligha meglepő, hogy számos lényeges kérdésre még ma sem tudunk kielégítő választ adni. A mende-mondáknak is lehet némi alapjuk, ha meggondoljuk, hogy a naplót egy olyan ember juttatta ki, akinek a miniszter társa adta ki a parancsot Che Guevara meggyilkolására. De függetlenül mindettől a Napló hallatlanul izgalmas olvasmány, mert leplezetlenül feltárja, szándéka ellenére is szerzője gerilla-elméletének morális értékei mellett stratégiai, taktikai és politikai tévedéseit.

Úgy gondolta, ha Che Guevara parancsnok, odahagyva miniszteri székét, 46 társával beveszi magát a járhatatlan bolíviai erdőkbe, mint a kovász a lisztbe elegyítve, megkeleszti az egész szervezetlen paraszt-masszát, egyetlen nagy gerillává szervezi Bolíviát. A katalizátor szimbólum helyett talán jobban illik erre a forradalmi élcsapatra a kovász szimbólum, hiszen a katalizátorok csak gyorsítják a folyamatokat, de maguk nem vesznek részt benne. Che Guevaráék pedig életükkel fizettek tragikus tévedésükért: a forradalmak nem reprodukálhatók, nem exportálhatók, minden forradalomnak az általános mellett sajátos törvényszerűségei vannak.

HAJNÁDY ZOLTÁN

JUBILEUMI JELENKOR-EST

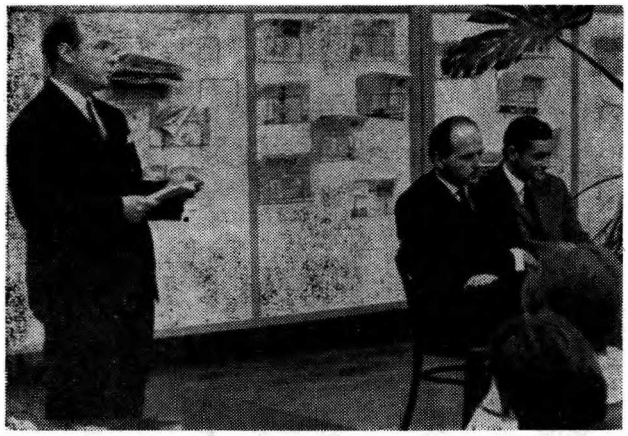

Megjelenésének tízéves jubileuma alkalmából a Magyar Írók Szövetsége Dél-Dunántúli Csoportja és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsának Központi Könyvtára irodalmi estet rendezett Pécsett.

Az est résztvevőit *Szederkényi Ervin*, a Jelenkor főszerkesztője üdvözölte, majd *Kolta Ferenc*, a Pécsi Tanárképző Főiskola irodalmi tanszékének vezetője méltatta a folyóirat egy évtizedes tevékenységét.

A Pécsi Nemzeti Színház művészei mutatták be a Jelenkor íróinak alkotásait. A prózaírókat *Bertha Bulcsu, Békés Sándor, Hallama Erzsébet, Kende Sándor, Thiery Árpád, Tüskés Tibor* és *Várkonyi Nándor*, a költőket *Arató Károly, Bárdosi Németh János, Bebesi Károly, Bertók László, Csorba Győző, Galambosi László, Kalász Márton, Lovász Pál, Makay Ida, Pákolitz István, Pál József, Takáts Gyula* és *Weöres Sándor* művei képviselték.

ZENEI HÉT PÉCSETT

Decemberben zenei hetet rendeztek Pécsett. A több napos koncertsorozatot a működésének 10. évébe lépő *pécsi operaegyüttes* nyitotta meg Puccini két egyfelvonásosának bemutatójával. Először lépett dobogóra mint „Kiváló Együttes" a *Pécsi Mecsek Kórus* és a *12 sz. AKÖV Bartók Béla* férfikara. Hangversenyükön közreműködött a *Mecsek Fúvósötös* is. Hangversenyt adott a *Pécsi Tanárképző Főiskola* vegyes- és női kara is, a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola* pécsi tagozatának zenekara és a *Liszt Ferenc Kórus; Antal György* Liszt-díjas vezetésével ritkán hallható, zenetörténeti érdekességű alkotásokat mutattak be. Jubileumi hangversenyt tartott a 10 éves *Nevelők Háza Kamarakórusa* is. Sor került a pécsi művésztanárok hangversenyére, az ifjúsági ének- és zenekarok szereplésére. Az ünnepi zenei eseménysorozatot a *Pécsi Filharmonikusok* és a *Liszt Ferenc Kórus* közös hangversenyével zárták.

DECEMBERBEN mutatkozott be első ízben a budapesti Operaházban *Aradi Mária*, aki a Pécsi Balettből szerződött a fővárosba. A *Gisèle* címszerepét táncolta. Albert szerepében, vendégként *Csiló Ferenc*, a Pécsi Balett művésze lépett fel.

Eck Imre, az együttes igazgatója az elmúlt év végén az Egyesült Államokban, Bostonban járt, ahol megbízták három Bartók mű bemutatásának előkészítésével. A *Csodálatos mandarint*, a *Kékszakállú herceg várát* és a *Fából faragott királyfit* januárban mutatják be Bostonban, *Eck Imre* rendezésében, *Végvári Zsuzsa* balettmester közreműködésével. A bemutatón fellépnek *Csiló Ferenc, Handel Edit, Stimácz Gabriella, Bretus Mária, Hetényi János* és *Tóth Sándor*, a Pécsi Balett tagjai is.

SZÍNHÁZ címmel új folyóirat jelent meg. Az első szám változatos anyagot kínál: Csák végnapjai, Dante a Körszínházban, Dürrenmatt, Latabár – ha csak utalásszerűen ragadunk ki címeket a tartalomjegyzékből. Régóta szüksége volt már színházművészetünknek önálló folyóiratra, s ez a kívánság most, hosszú várakozás után teljesült. *Boldizsár Iván* főszerkesztő beköszöntője szerint a lap nemcsak a színészek, rendezők, díszlettervezők, főiskolások, propagandisták támogatását és írásait várja, hanem számít arra a népes táborra is, akik nélkül színházi előadás sincs: a nézőkre. Reméljük, hogy megújuló drámairodalmunk és színházi kultúránk további fejlődéséhez az új folyóirat jelentősen hozzájárul.

LÁTOGASSA

AZ ART

KINO

MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

●

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL

CZINE MIHÁLY:
ADY ENDRE,
MÓRICZ ZSIGMOND,
KRÚDY GYULA

SZABÓ B. ISTVÁN:
DARVAS JÓZSEF
MUNKÁSSÁGA 1945 UTÁN

ARATÓ KÁROLY,
CSORDÁS JÁNOS,
GYURKOVICS TIBOR,
SZEPESI ATTILA,
TOLDALAGI PÁL VERSEI

SZENTIVÁNYI KÁLMÁN ÉS
THIERY ÁRPÁD
ELBESZÉLÉSE

HALLAMA ERZSÉBET:
NÉMETH JÁNOS
KERÁMIKUS
TAKÁCS IMRE:
HÁROM SZÉKESFEHÉRVÁRI
KIÁLLÍTÁS

TAXNER ERNŐ:
ELMÉLKEDÉS
A MŰVELTSÉGRŐL

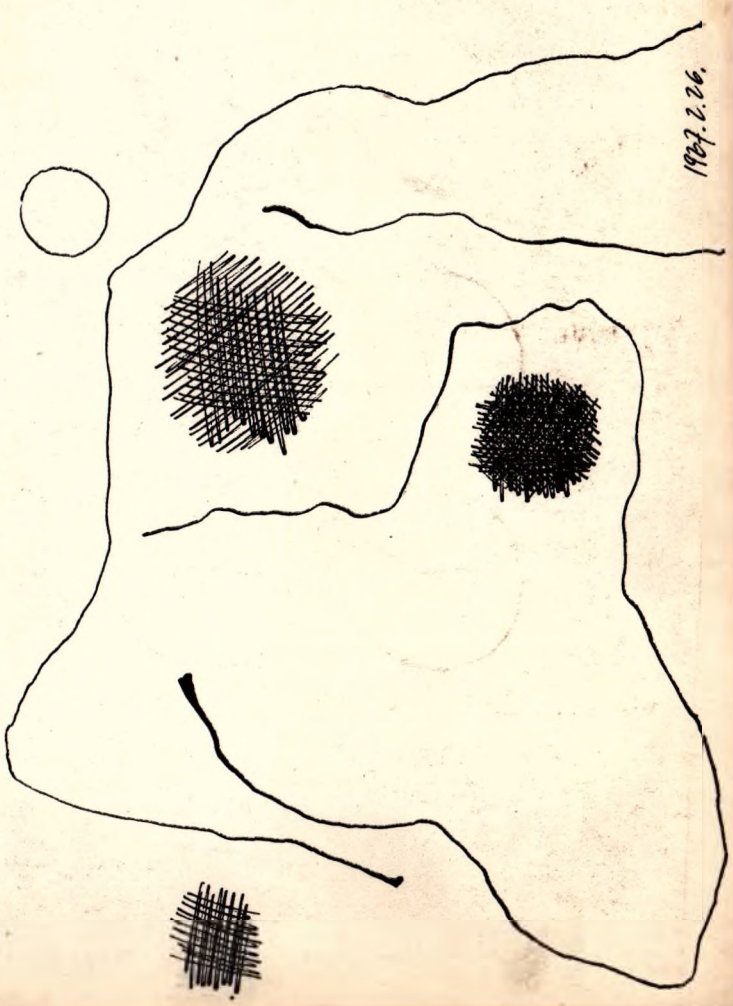

2

6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI

ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CZINE MIHÁLY
CSORDÁS JÁNOS
CSŰRÖS MIKLÓS
DARÁZS ENDRE
GÁBOR ZOLTÁN
GYURKOVICS TIBOR
HALLAMA ERZSÉBET
HOÓZ ISTVÁN
JENKEI JÁNOS
KERÉK IMRE
KISS DÉNES
LACZKÓ ANDRÁS
LUKÁCSY ANDRÁS
MARGÓCSY JÓZSEF
MENDÖL ZSUZSA
CS. NAGY ISTVÁN
RÓNAY LÁSZLÓ
SZABÓ B. ISTVÁN
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN
SZEPESI ATTILA
TAKÁCS IMRE
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TOLDALAGI PÁL

KÉPEK:

FURTOS ILONA
HORVÁTH OLIVÉR
LANTOS FERENC
NÉMETH JÁNOS
RÉTFALVI SÁNDOR

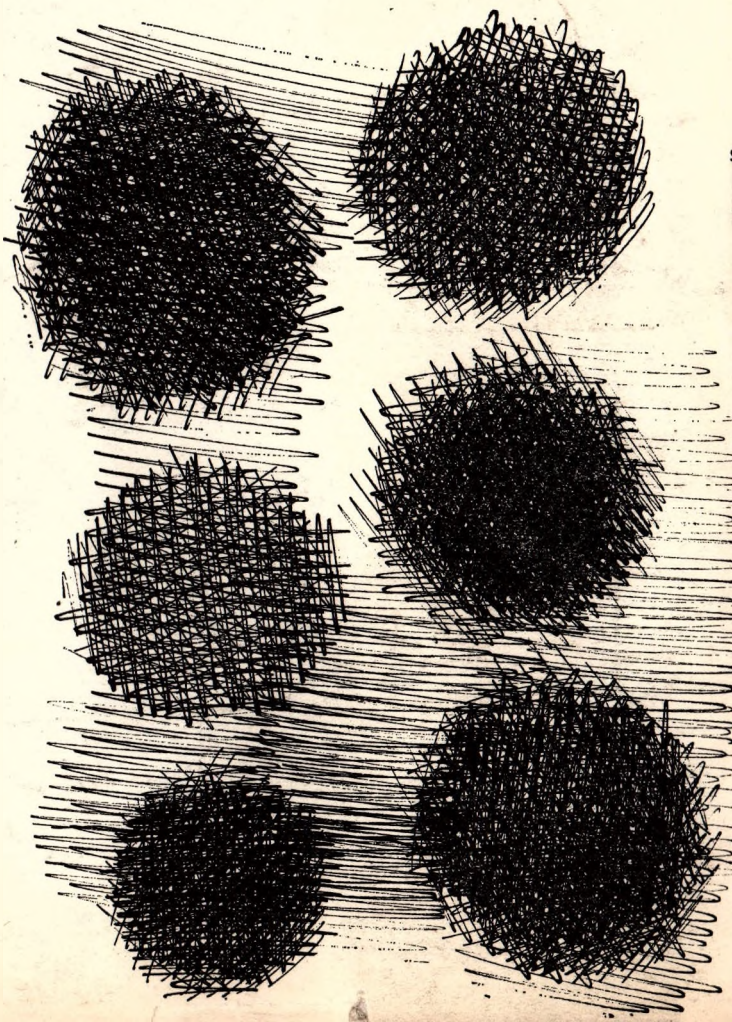

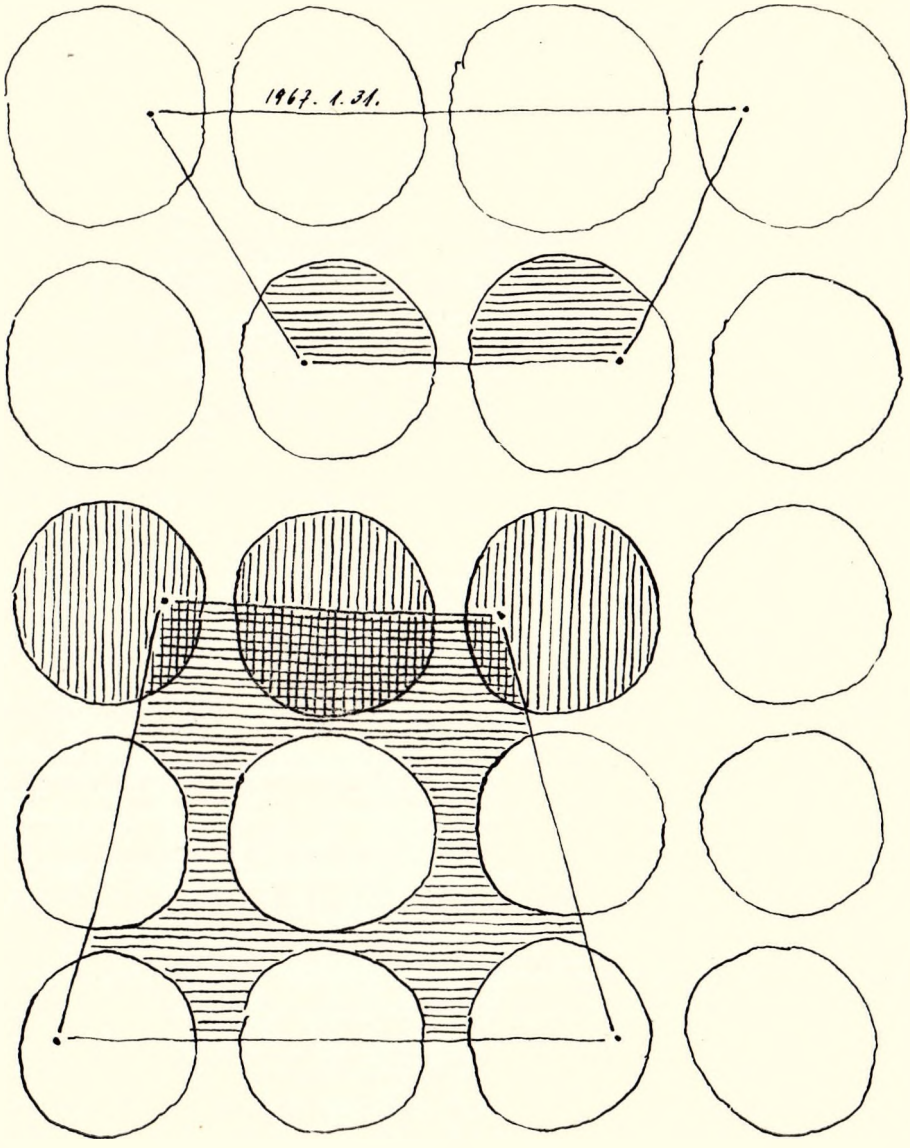
1967. 1. 31.

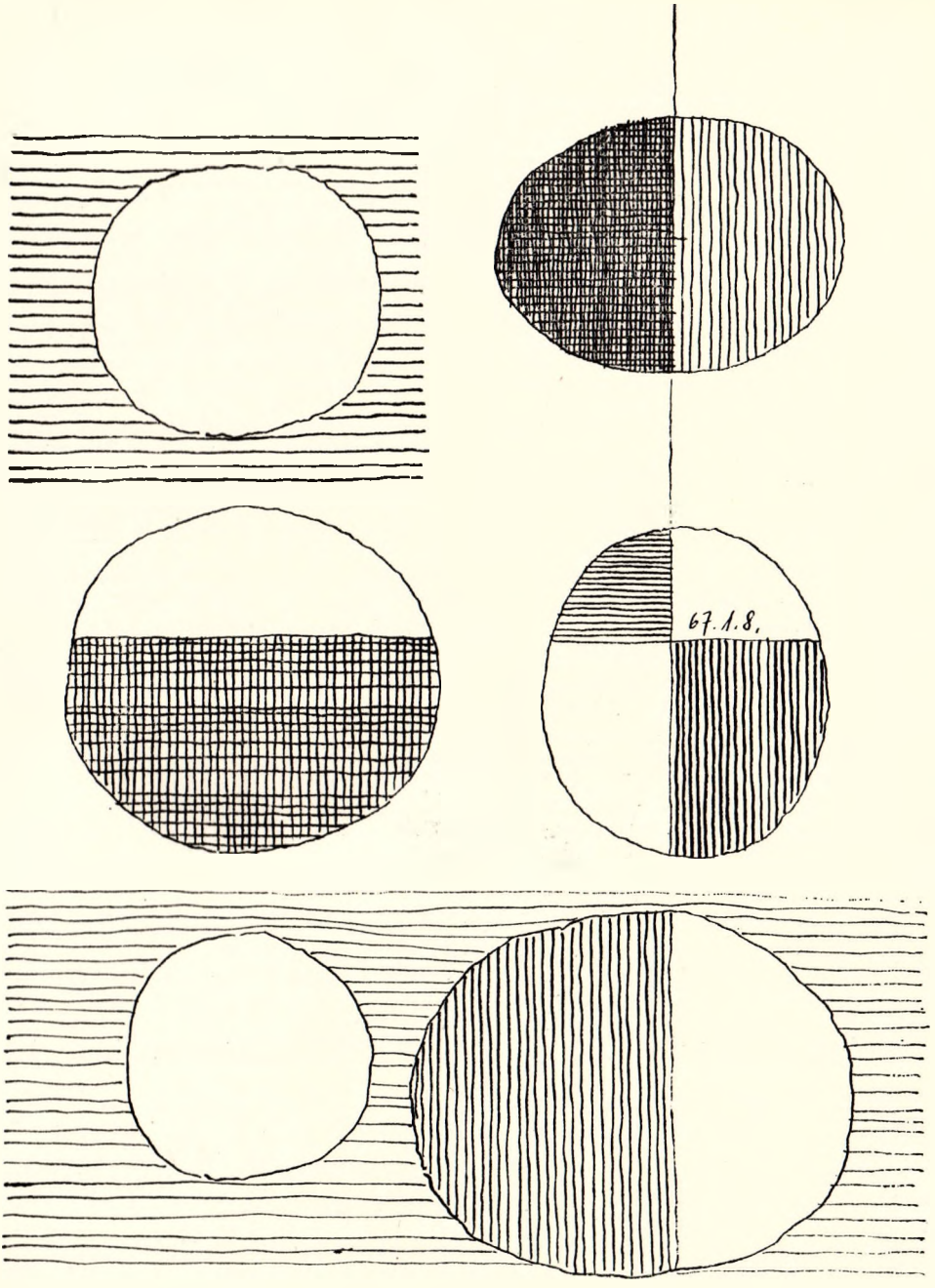
67.1.8.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM 1969. FEBRUÁR

TARTALOM

CZINE MIHÁLY: Három portré *(Ady Endre, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula)* – – – – – – – – – – – – – – 99
ARATÓ KÁROLY versei: Levél senkinek, Végre otthon – – – 109
DARÁZS ENDRE: Mi, vagyis én (vers) – – – – – – – – 110
SZABÓ B. ISTVÁN: Darvas József munkássága 1945 után (tanulmány) – – – – – – – – – – – – – – – 111
SZEPESI ATTILA versei: Ketten, Húsvéti vers – – – – – 122
KERÉK IMRE versei: Ősz, Regölő – – – – – – – – 123
THIERY ÁRPÁD: Delegáció érkezik (elbeszélés) – – – – 124
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN: Zajlásban (elbeszélés) – – – – 130
GYURKOVICS TIBOR versei: Henry Moore, Klee: Piros ballon – 136
HALLAMA ERZSÉBET: Németh János – – – – – – – – 138
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika *(Fehérvári mérleg, Könyv és kiállítás Medgyessy életművéről, Szőnyi István jubileumára, „Az én múzeumom"-sorozat jubileuma)* – – – 141
TAKÁCS IMRE: Három székesfehérvári kiállítás *(Pásztorok művészete, Gereblyés paraszt és azték naptár, Mondatok Orosz Jánosról)* – – – – – – – – – – – – – – – – 147
MENDÖL ZSUZSA: Horváth Olivér pécsi kiállítása – – – – 152
TOLDALAGI PÁL versei: Mágikus kör, Mi lenne? – – – – 156
GÁBOR ZOLTÁN versei: A hetedik napon, Időzavar – – – 157
TAXNER ERNŐ: Elmélkedés a műveltségről – – – – – 158
RÓNAY LÁSZLÓ: Homérosztól Radnótiig *(Trencsényi-Waldapfel Imre hatvan éve* – – – – – – – – – – – – – 166
CSORDÁS JÁNOS: Gyász és szerelem (vers) – – – – – – 171
CS. NAGY ISTVÁN: Egy halleluját magunknak (vers) – – – 172

MARGÓCSY JÓZSEF: Irodalom – középiskolásoknak – – – 173
LUKÁCSY ANDRÁS: Egy múltjával viaskodó költő *(Timár György: Jerikó)* – – – – – – – – – – – – – – 177
KISS DÉNES: Ratkó József: Fegyvertelenül – – – – – – 179
CSŰRÖS MIKLÓS: Körkép 68 – – – – – – – – – 180
JENKEI JÁNOS: Látogatóban – – – – – – – – – – 182
BERTHA BULCSU: Tüskés Tibor: A déli part – – – – – 184
LACZKÓ ANDRÁS: Bajomi Lázár Endre: Fő a bizalom – – – 185
HOÓZ ISTVÁN: Kolta János: Baranya megye és Pécs város népesedése – – – – – – – – – – – – – – – – 186

A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 188

KÉPEK

LANTOS FERENC rajzai – – – – – – 108, 121, 129, 135, 170
HORVÁTH OLIVÉR rajza – – – – – – – – – – – 155

Műmellékleten

NÉMETH JÁNOS két kerámiája
RÉTFALVI SÁNDOR: Gereblyés paraszt
FÜRTÖS ILONA: Nagy azték naptár

A borítón LANTOS FERENC rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-6965 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

CZINE MIHÁLY

HÁROM PORTRÉ

ADY ENDRE

A 20. század a magyar irodalomban Ady Endrével kezdődik. Ő hozott új látást és új hangot. Hasonló szerepe van a magyar lírában, mint Baudelairenek a franciában: szinte minden új törekvés az ő költészetéből nyílt.

A szomszédos irodalmakban is őrá figyeltek fel leginkább, a románban (Goga), a szlovákban (Hviesdoslav), s a horvát és szerb írók is. A jugoszláv népek Veljko Petrovic, Mladen Leskovac és Alojž Gradnik tolmácsolásában ismerkedhettek verseivel, Dušan Vasiljev, Dušan Srezojevic és Zarko Vasiljevic költészetén még valamelyes nyomot is hagyhatott az Ady lírájával való ismerkedés. S még élt Ady, mikor Todor Manojlovic, Marko Maletin s Milos Crnjanski írt lírájáról; mindhárom a magyar költészet forradalmi megújítóját méltatták benne. Krlezsa 1930-ból való Ady-tanulmánya pedig máig legsúlyosabb a külföldi Ady-irodalomból. Bár inkább csak Ady szerelmi lírájáról és sorsélményéről beszél, Ady európai helyét talán a magyar irodalomban sem határozták meg szabatosabban. A századelő kelet-európai szimbolistái és impresszionistái között, Rilke mellett, Adyt tartja Krlezsa a legtöbbnek. Az az érzékenység, amely szerinte a kelet-európai szimbolisták és impresszionisták jórészénél csak a nyugati pózok továbbjátszására volt elég, Adyban lassan a valóság érzékszerve lett. Művészetében a finom remegések alatt komor kálvinista színek égtek, s rimbaudi szervezetébe a Duna kilesett titka, a kelet-európai kétségbeesés vette be magát.

Költőnek nagyobb varázsa nemigen volt még soha Magyarországon, mint Ady Endrének a század elején. Művészek, harcosok és szépasszonyok lesték igéit, az érzékenyebb diákok a pad alatt olvasták, hódoltak előtte vagy kárhoztatták, de személyét és költészetét meg nem kerülhették. Még a kritikusok is, hacsak nem voltak ellenségei, majdnem önkívületben szóltak róla, mint mikor a hívek gyülekezetére átragad a szellemekkel társalkodó sámán révülete. Ady versei mást nyújtottak az olvasóknak, mint újszerű versek örömét, csodás élményt, amely máskor nemzedékek sorának sem adatik meg. A kortárs Komlós Aladár írja visszaemlékezéseiben: a költő jelent meg Adyban, a kortársak előtt, aki több, mint szép versek szerzője. Fel kellett rá nézni, mint egy mágusra. Úgy érezték, a végzet küldötte, emberfölötti lény, bizalmas viszonyban van a kozmosz rejtett erőivel, érzi, látja és megnevezi az élet minden titkait. Belelát a múltba és a jövőbe. Varázsló, földreszállt isten.

Rendkívüli volt Ady költői hozománya és jelentősége: a század elejét, a magyar kultúra nagy megújulását Ady koraként tárgyalhatná az irodalomtörténet. Ady nélkül nem születhetett volna meg az új magyar irodalom s aligha győzedelmeskedhetett volna viszonylag széles körben a forradalmi gondolat. A századelő elégedetlensége és jobbra vágyása doktrinerségbe rekedt, és művészi-litterátori különcködéssé satnyult volna, ha nem jön valaki, aki világosan megfogalmazza a bajt, kijelöli az utat és összefogja az elégedetlenek és újat keresők százszínű seregét. Ez a valaki csak olyan összegező és új gondolatokat termő nagy művész lehetett, aki minden idegszálával a magyarságban élve indult a múltból a jövőbe, akinek egész életet felölelő költészetében saját érzéseire, hiteire és kételkedéseire ismer minden nyugtalankodó: az esztéta és a harcos, városi, falusi, törzsökös és frissen asszimilált magyar.

Ez volt Ady Endre, a hétszilvafás kálvinista kisnemes Párizst járt fia. Hogy a

* *Részletek egy szerb-horvát nyelven megjelenő magyar irodalomtörténetből.*

magyarság nagy költőjévé váljon: a sors is segítette. Sokszázados multú volt a családja, apja parasztttá süllyedt kisnemes, anyja kálvinista paplány. Szülőföldje az ország egyik leggazdagabb történelmi hagyományú tája volt, iskoláit a demokratikus-ellenzéki szellemű kollégiumokban végezte, a vidéki városok újságszerkesztőségében a polgári radikalizmus eszméivel, Párizsban a szocializmus gondolatvilágával és a modern művészi törekvésekkel ismerkedhetett. Átélője lehetett népe minden nagy kérdésének, a sokezer fokra hevített vas izzásával élte át kis nemzetének s a korabeli Európának a nagy kérdéseit. Alig-alig volt kérdése a korabeli magyar történelemnek, amivel ne birkózott volna. Százával vetette fel a gondolatokat, egy-egy cikkéhez, egy-egy stófájához köteteket kapcsolhatna lábjegyzetül a tudomány ma is. Így például a szocializmusról, a militarizmusról, a cárizmus dolgairól, Kelet-Európa ügyeiről, a Vatikánról és a protestáns ultramontanizmus kérdéseiről – valamennyi kortársa közül a legtöbbet mondott. Tisztában látott kora minden magyarjánál. A kortársak ezért tisztelhették benne a politikust, a prófétát és a váteszt is.

A magyarság előtt álló feladatokat ő fogalmazta legteljesebben. Demokratikus, független Magyarországot akart. Felismerte, hogy népe számára létkérdés a feudális maradványokat felszámoló forradalom; ha késik a forradalom, a magyar nép kihuli az idő rostájából. A Duna vallomására ügyelve a magyar, román és szláv bánat rokonságára, a kelet-európai népek testvériségére figyelmeztetett. Azt is felismerte, hogy a demokratikus forradalom vezető ereje már csak a munkásosztály lehet. Nem volt szocialista, de mint kisnemesi jakobinus, az „új kísértettel" birkózva, a győzelmes harcokat elsősorban a proletáriátustól várta.

Lírája innen, magyarságélménye és forradalmi demokratizmusa felől közelíthető meg leginkább. Magányossága, Én-felnagyítása is innen eredt. Úgy érezte – okkal –, hogy egyedül van egy országban, amelyben ő fejezi ki leginkább a nép keserveit és vágyait, s egyedül egy irodalomban, amelynek ő a legnagyobb költője. Muszáj Herkulesként vállalta a küzdelmet. Saját énje, egyéni élményei ezért is nyertek történelmi jelentőséget: a várt és vágyott forradalom személyes életének tárgyává vált; a személyes sors és a forradalom sorsa lírailag azonosult. Így lett még a szerelemből, pénzből, mámorból és istenkeresésből is politikum, ezért törpülnek forradalmi lírája mellett epizódokká a dekadens hangulatok vagy bizonyulnak szükségszerű ellentéteknek. „Mit ér az ember, ha magyar?" – ez a kérdés feszül Ady lírája mélyén. Kegyetlenebb képet senki sem adott a magyarságról – húsvéttalan nép, hőkölő harcok népe –, de szeretőbbet sem: megmutatta a méltóságát és az emberségét is. Abban a hitben, „hogy a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokig vezető útja számára".

Érzéseit, felismeréseit egy teljes életet felölelő költészeten keresztül közvetítette. Ezért hathatott mindenkire serkentőleg: a harcosok a fegyvertársat látták benne, az esztéták a vers megújítóját. S mindenki a szabadító példát, hogy gátlástalanul adja önmagát. Így lett az érzések, gondolatok és egyéniségek nagy felszabadítója. Költészetével mindazokat az újat sóvárgókat egybefogta, akiket semmiféle isten és politikai program egybe nem foghatott volna. A magyar értelmiség javának ő jelölte ki a korszerű világszemlélet útját: a falun át a városhoz, az egyéniségen át a demokráciához, a valláson át a gondolatszabadsághoz, a szabadságon át a szocializmushoz s a magyarságon át az emberiséghez.

Az induló Adyt a politika mellett leginkább a szerelem érdekelte. Az *Új versek*ben (1960), amely kötetével „új időknek új dalaival" betört, a szerelmi líra is forradalmian új volt, a Léda asszony zsoltáraiként közölt versek. Az udvarlást, sóvárgást, rajongást és hűséget többnyire idillbe hajló színekkel festő addigi líra mellé a szerelmi szenvedély lángos-füstös lobogását hozta. Teljes őszinteséget, a szerelem lírai megéneklésében is. Nála a szerelem örök szomjúhozás, soha be nem teljesülés, mámoros egzaltáció. A szerelem szomszédos képzete a halál, a kín és a gyűlölet; víziói: szerelmi máglya, tüzes sajgó seb, a szirttetőn meredten álló szerelmesek. Minden vízióvá válik és tragikus színt kap, mintha a szerelmesek mögött ott állna a halál, s minden csókban benne volna a kialudt halotti gyertyák füstje. S bár a versek

alapélménye valóságos mozzanatokhoz, találkozásokhoz, búcsúkhoz és marakodásokhoz fűződik, a nő, ahogy feltűnik, máris szimbólummá válik, képzetté szublimálódik, „félelmes istennővé", akiből egyaránt árad átok és gyönyör. Ez a szerelem: viaskodás a szerelem titkával. Ez a szerelem nem boldogságot ad, hanem izgalmat, az életérzés legmagasabb fokát, a lélek „olyan lett benne, mint a megfeszített íj", s a költő úgy tűnik fel benne, Schöpflin szavaival, „mint egy sámán, aki elkábult a bódító párától, mámort adó italoktól, saját szavaitól, s önmagán túlemelkedve mondja exaltált igéit, mialatt lelkében félelmetes szörnyek viaskodnak."

A politika és szerelem mellett, már első kötetében az életszeretet árama a legtermékenyítőbb költészetében; magyarság verseiben és szerelmi lírájában is. Senki előtte olyan forrón és türelmetlenül nem szerette az életet. Az élet volt a legnagyobb szerelme, lírájában szakadatlan evoé hallik, ujjongó üdvözlet az élet felé. Életkultusza, misztikus intenzitása révén válik a szimbolista életérzés hordozójává. Az élet teljességének, összes ellentmondásainak megéneklésével válik költészete egyetemessé. Világlátásának alapja a mindent ellentétében is meglátás tulajdonsága. Tervszerű felderítője a maga lelkének, mintegy modern lélekelemző, arcképét szétszedi, részletezi, kiigazítja s új motívumokkal gazdagítja, ezek együttesen, egymást árnyalva és egymással feleselve fejezik ki Ady világélményét, az élet-halál, dicsőség, nő és isten szenvedélyében. Lírája úgy érthető meg legjobban, ha egy küzdelmes életen át napról-napra kiépített egészként nézzük, mint egy modern epopeiát, amelynek tárgya egy rendkívüli, bonyolult, érzékeny s intenzív életet élő lélek küzdelme a század eleje félfeudális világával, önmaga jó és rossz démonaival, szerelemmel, pénzzel, családi érzéssel, istennel, halállal, az emberi élet megfejthetetlen nagy kérdéseivel.

Mert a kis nép sorsával birkózó költő egyetemes emberi titkok megfejtésére is törekedett. Átélte, érzékelte az ember helyét a mindenségben, vállalta a pokoljárást; diszharmóniái a felbomlást és kétségbeesést, a betegséget és magányt, a barbárságot és a züllést jelzik; az időhöz és helyhez kötött társadalmi élményt az egyetemesbe emelte, akárcsak a kortárs Bartók Béla tette a zenében. Ady költészete – írja találóan Németh László – olyan lelket mutat, akinek a félteste állandóan kint volt az időből, egy-egy szenvedélyeset csapott az életbe, s aztán derékig lökte ki magát a nemlétbe. „Ezért volt ő két ország: élet s halál fia. Az érzéki képekhez szokott embert bánthatja költészetében a sok nagybetűs absztrakció. Ő valóban köztük élt, a Nincsen, a Halál, a legkülönb jelzőkkel kitüntetett Élet mindennapi társai voltak... Egy filozófiai szintre fölszorított élet volt az övé, vívódás a megidézett végokokkal."

Különösen 1910 utáni időre jellemző ez az arckép. Ady egységes költői életútján belül ekkor módosul észrevehetően a hang. A diadalmas élet hozsannái helyett egyre inkább a menekülő élet felé mutatnak versei; a világ teljességének látomása darabokra törik:

Minden egész eltörött
Minden láng csak részekben lobban
Minden szerelem darabokban –

Látomásai mögött már nem annyira a forradalom érzülete munkál, inkább a közelgő omlások, a „véres panorámák" előérzete. Személyes életét is a halál felé érzi hajlani, élete már-már agonizáló élet, minden perce az utolsó perc felé tekint. A „Minden" már nemcsak elérhetetlen, el is veszett, harmóniáról még álmodni sem igen lehet; immár a nincsen énekeit írja, akár a politikáról, akár a szerelemről, akár az istenről énekel. A haladás gyér táborát szétveri az első világháború. Méginkább magányossá válik: bujdosó kurucként siratta léte értelmetlenségét. Úgy érezte, az életből kimaradt, „halottak élén" jár.

Most nő, haldokló éveiben, önmagánál nagyobbra. Szembefordul az imperialista háborúval. Első pillanattól kezdve, s rémlátásoktól gyötörve hirdeti az „Ember az embertelenségben" igéjét s lesz költészete az „ember az embertelenségben" állapot kifejezőjévé.

Az élet fölé kerülve, érzéseivel reagál mindenre. Költészete egyszerűbbé, súlyosabbá, absztraktabbá válik; közeledik a filozófiához.

Ady költői iskoláját tekintve leginkább szimbolista volt; művészetében a világ szimbólumok egymásba illeszkedő láncolata. Mint a nagy szimbolisták, hitt abban, hogy a valóság lényeges része a tapasztalati világ mögött van, s csak sejtelmeink útján fogható fel. Versei szimbolista jellegűek; homályuk, zeneiségük, metafizikai hangulatuk, az archaikum, a babona beáramlása csakúgy szimbolistává avatja őket, mint művészi eszközei, a jelenségek keverése és megszemélyesítése. A megszemélyesített titokzatos erők mesében és mítoszokban virulnak ki nála. Az Ady-versek világa meseerdővé elevenedik; a költő maga is meseszerű, vagy misztikus tájakon él, meseszerű, illetve mítoszbeli lények, Csöndhercegek, Őskajánok, és Disznófejű nagyurak közt a földrajzi fogalmak, a Gangesz, a Hortobágy, Párizs is földrajzi felettivé lényegülnek, egy metafizikai rendszer titokzatos részeivé.

Aligha volt költőnek dúsabb fantáziája és kiválóbban saját termésű mitológiája, mint Adynak. A mítoszt a francia költők is kedvelték, de kölcsönözték s többnyire csak díszül használták; Ady maga teremtett mítoszokat, mint Komlós Aladár írja, hogy transzcendens látomásait közölje és cselekvésre késztessen általuk is. A francia szimbolizmustól kapta a bátorítást a mitikus szemléletre, de szimbolizmusa, alkatának és történelmi állapotának megfelelően mégis más lett. Ady nemcsak vátesz, messiás is. Egész népe lelkiismerete akart lenni. Világosabban látta a társadalmi kérdéseket és cselekvő volt a hite; bízott egy „új emberű új világban". Miszticizmusában a nyugatiakhoz áll közelebb, költészetének társadalmi funkciója szerint inkább a keleti-európaikkal rokon. S talán mindenkinél több bálványt döntött.

MÓRICZ ZSIGMOND

Ady Endre testvércsillaga; talán még inkább egymáshoz tartoznak a magyar irodalomban, mint Goethe és Schiller a német irodalomban. Ugyanaz a kérdés kínozta őket: a magyar nép sorsa. Ugyanazt vallották: demokratikus átalakulás kell, a nemzet sorsát a dolgozó osztályokéhoz kell kötni, s a jövőt a szomszédos népekkel együtt kell munkálni, különben a magyarság kihull az idő rostáján. Móricz a próza eszközeivel igazolta, amit Ady lírája mondott; gyakran Ady-versmotívumok bomlottak nála regényekké és elbeszélésekké. Még hangjuk is sokszor rokon színezésű, „a kínhalál üdvösségével", imádva-gyalázva ébresztik az életre „pimasz-szép" fajtájukat.

Móricz művészetének középpontjába, mint a legtöbb kelet-európai prózairónál, szükségképpen a paraszti tematika került. Szerencsés történelmi fejlődésű népek irodalmában a paraszti téma a századfordulón már csak egy a sok közül. Keleten, a túlnyomórészt paraszti lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű népeknél azonban középponti: a demokratikus átalakulás egyik alapvető kérdése a parasztság problémáinak a megoldása volt. Ez a jövőt kereső parasztság azonban a század elejéig alig nyilatkozott meg az irodalomban: a hatalom csak az olajnyomatos képeket fogadja róla szívesen. Móricz szembefordult a hagyományos ünnepi képpel. Az elődök békés, csendes, romantikus falujával szemben megfesti a lázadó, vergődő, új élet felé tapogatózó falut.

Közvetlen élmények alapján: a paraszti sorsban töltött gyermekkor után is – édesanyja paplány volt, apja paraszt – évekig járta a falvakat. Mint Gorkijnak, néki is ezek a vándorlások voltak a legfőbb egyetemei; élete végéig nem fogyott ki az a „tarisznya", amit akkor töltött meg a nép életének mindenféle anyagával. Első regényében *(Sárarany,* 1910) már művészete egyik legnagyobb problémáját pendítette meg; mi a sorsa a sárba került aranynak, a kicsinyes viszonyok közé került nagy lélleknek. Ez a téma – az elsikkadó népi tehetség sorsa – a kelet-európai irodalmakban mindenütt ismeretes, ahol a demokratizmus hiánya, a kasztokba való merevedés lehetetlenné teszi a tehetség kibomlását. Móricz teljes tragikumában ábrázolja a sárarany-problémát: a hős építésre hivatott nagy ereje szoknyákon fecsérlődik el. Földet,

emberséget akar szerezni magának és falujának, de útját állja a félfeudális rend. Csak a kastély nyoszolyájáig jut. A társadalmi forradalmárnak induló hős útját a Don Juanokéhoz hajlítja a sors. Az eposznak induló történetből tragédia lesz.

A paraszt a magyar irodalomban Móricz művészetében magasodik minden vonatkozásban önálló, felnőtt emberré, a falu az ő művészetében jelent meg a maga teljességében. A falu, nem mint idill, nem mint naivitás, hanem mint a válságokkal terhes, múlt és jövő küszöbén álló magyar sors cselekvő és szenvedő részese, s a paraszt, az emberré nőtt, a minden jóra érdemes és sorsot irányítani akaró egyéniség, aki már nem nyugszik bele a lefojtottságba, akinek a sűrű vérét nem lehet úri szóval, cigánynyal vagy a szép csaplárosné csókjával lecsendesíteni, akit örökös belső viharok feszítenek, aki a nyomorult meglévő helyett újat, másat akar; földet, emberséget, magának és egész fajtájának. Ebben a parasztban, ha anarchikusan, ha rekedten, a demokratikus új Magyarország álma munkál. Mikor Móricz megfogalmazta, Reymont már fáradt volt, Solohov még csak kis diák és Sadoveanu is csak első műveit írta.

Korai művészetének a drámaiság a legfőbb jellemzője. Ez a drámaiság nemcsak a párbeszédekben, nemcsak a stílusban mutatkozik meg, mélyebben, a szemléletben rejlik. Móricz nem ismer tréfát, alkut a problémákkal, az irodalmat nem mesemondásnak, nem is csak erkölcsi és politikai ideálok hirdetőjének tekinti, hanem, miként Ady, a nemzet lelkiismeretének. Innen írásainak belső felindultsága és lírai heve. Vagy-vagyokban lát és láttat, olyan helyzeteket rajzol, amelyekben a hősöknek feltétlenül dönteniök kell. Szinte mindig drámát rajzol, tragédiás életeket és mindig újra és újra nekigyűrkőző embereket. Ez persze nem jelenti azt, hogy csupa tragédiákat írna, s azt sem, hogy minden írása drámai kompozíciójú. Az élet tragikus voltát igen sokszor a kompromisszumos letörésekben, a lázadások kényszerű megszelidülésében érezteti, de ezekben is, s még idilli elbeszéléseiben is remeg a talaj. Nála a csend nem a tisztázottság és megoldottság, csak a mérkőző erők pillanatnyi kiegyenlítődése. A harc, a küzdelem mindig újra kezdődik, az élet újabb robbanásokhoz ér, és a robbanások végleges megoldást sohasem hoznak.

A század eleje forradalmat érlelő és forradalmat veszejtő világa ez: a rendkívüli, de kitöréskor legtöbbször kilátástalanul szétoszló vagy tévútra futó feszültség művészi megjelenítése. A szenvedély, a lírai hőfok, az alakokkal való teljes azonosulás azé az íróé, aki a most vagy soha hitével küzd a magyar ugar kivirágoztatásáért.

A falu után a kisvárost írta meg Móricz, s a magyar társadalom úri rétegeinek az életét. A kisvárosról beszél egyik legharmonikusabb regénye, *Az isten háta mögött* (1911). Flaubert Bovaryné-jának pandantja ez a mű: azt ábrázolja fölényes iróniával, hogy mennyire másként alakul két hasonló értékű emberi élet a demokratikus Franciaországban – és a félfeudális Magyarországon. Bovaryné legalább percekre az élet csúcsaira kerülhetett, – magyar rokona meg sem ízlelhette a vágyott örömöt; Bovaryné az életből tragikusan távozhatott, Veres tanítóné tragédiájából tragikomédia lesz. Ez a világ csak a karikatúra karikatúrája.

Az isten háta mögött még az induló Móricz műve; a „lávaömlés" szakaszából való, de már érett alkotás. Az érccé nemesedett, higgadt, letisztult alkotások bővebben az első világháború utáni korszakban születtek.

Zord társadalomkritikája megmarad, de ragyogó humorral elegyedik. A naturalisztikus színek elmaradnak, különösen az úri életérzést, a dzsentrit megidéző művekben (*Kivilágos kivirradtig*, 1924, *Uri muri*, 1927, *Rokonok*, 1930). Fehér asztal mellé ülteti alakjait, s azok egy sóhajtással űzik a bánatot, eszik a húsokat, és iszszák a borokat, anekdotáznak, koccingatnak, kedvük a hetedik menyországig csavarodik – pedig siralomházban ülnek, a végzet szárnya suhog a fejük fölött. Az úri muri – mondja Móricz – halálmuri. Az alakok gyakran anekdotákban mutatják be magukat, s az anekdotákkal átszőtt történetekben mutatkozik meg a kor, az egész félfeudális válság. Az anekdotizmus Móricz Zsigmond kezén ezekben a regényekben teljes értékű jellemzéssé és az objektivitás, illetve az ironizálás eszközévé válik. Az élet színét és fonákját, a jelenséget és a lényeget, a valóságot és a lehetőséget egyszerre mutatja fel, különös színjátszásban. Sár cuppog az *Úri muri* földjén – ez a

magyar Ugar – de a mesebeli szőlő, csengő barack és mosolygó alma tündérkertje lehetne itten. Még a szűkre száradt koponyák is földerülnek a dalban. Az élősdi, pusztulásra érett urakban is vonzó színeket lát a fehér asztal mellett: a mulató, bortól, vidámságtól kipirult férfiarcokban a „perzselő nyarú s viharzó vad telű Alföldnek a bennszülött vadjait" is érzi.

Móricznál a „muri" szinte mindig több a dzsentri puszta mulatozásánál. Élménykeresés is, a szűkre szabott keretek tágítása. Úgy tudta, hogy a karakter a mámor tanyáján teljesedik ki tüzes szilajságában és megejtő szépségében, mikor a mámor megoldja a nyelvet és leolvasztja az egyéniségre rakódó kérget. Ezért mutatta be bor mellett nemcsak a dzsentrit, de az országló fejedelmeket és a futó betyárt is. Főként azokat, akik megrekedt álmaikat fojtották a bérelt jókedv borába, hogy legalább csóvás kurjongatásokban és dalokban lobogtassák fel lelkük szétmorzsolódásra ítélt kincseit. Nála a muri egy kicsit a kipányvázott lelkek rúgkapálása is. Ezért nem tudja, s nem is akarja egyértelműen a dzsentri dekadenciájához kötni. Dzsentribírálata olykor halványodik emiatt; a vergődésnek azonban ő adja a legszínesebb rajzát.

A jelen kérdéseit tárgyaló művek mellett művészetének másik vonulata a múltat ábrázolja (*Erdély*, 1922–35, *Betyár*, 1936, *Rózsa Sándor* 1941–42). A múltat is a jelen szemszögéből; a jelen másként elmondhatatlan kérdéseit is rávetíti a múltra. Leghatalmasabb történelmi regényében, az *Erdély*ben, a bukott forradalmak utáni magyarságnak próbál utat keresni. Majd 20 éven keresztül dolgozott ezen a művön: ezt szánta templomnak. Befejezni nem tudta, de az elkészült három kötet így is hatalmas alkotás. Ott lélegzik benne a 17. századi Erdély egész világa, a történelem beszél tényekkel és komor pátosszal. Halász Gábor találó képével; a történelem és a magánsors, a közélet és a magánélet úgy szakad egybe, különösen a trilógia első kötetében, a *Tündérkert*ben (1922), mint a tűz és a puskapor.

Az élet kérdései a Móricz-művekben igen sokszor a szerelmen, illetve a házasságon keresztül fogalmazódnak. A magyarság sorsa mellett Móricz a férfi és a nő házasságbeli kapcsolatával foglalkozott a legtöbbet; a házasság adta titkokon és gyötrelmeken keresztül szűrte át élményei jó részét. Szinte Ibsen módján hitte: a férfi sorsa a nő. Száz oldalakat írt, hogy a feleségének egy-egy sorban üzenhessen.

Férfias komolysággal, már-már áhítattal rajzolta a szerelmet minden változatában. Szerette látni a népdal módján, harmatosan, hajnalban, rekkenő sóhajban; megírta a rejtve, titkon, termékenyen virágzó szívek szerelmét és vörös-fekete lángjaiban az érzéki szerelmet is. Műveiben a szerelmen keresztül a legkülönfélébb gondolatokat és tartalmakat közvetíti. Szerelmen keresztül jeleníti meg a korabeli magyar élet szűkösségét, amelyben nincs más öröm, csak a boldog nász. A szerelem kiélési lehetőség; az erotika az egyetlen terület, ahol felparázslanak a vágyak, ahol a nők is kereshetik a feloldódó élményt.

Legtöbb írásában azonban a szerelem: mégis csak harc. Harc a férfi és a nő, a férj és a feleség között. A férfi és nő közötti súrlódás problémájának, érthető módon, sohasem tudott a végére járni; a házasságnak az irodalomban nincs végleges megoldása. A szerelem harca a szerelemért bizonyos értelemben örök; a szerelemben nincs győztes és legyőzött, a lélektől lélekig való utat a társadalmi fejlődés megrövidítheti, de egészen meg nem szüntetheti.

Móricz egyik legnagyobb átélője és ábrázolója a férfi-nő ellentétének és egyik legnagyobb megértője az asszonyi sorsnak. Az asszonysors boldogtalanságának alighanem ő az egyik legnagyobb írója. A szerelemért való véresen tragikus küzdelmeknek is.

Móricz a Nyugat polgári írójaként kezdte írói munkásságát, útja azonban túlvezetett a Nyugaton. A harmincas években a népi irodalom közelébe érkezik; az új írótípusnak ő lesz az egyik első, s máig legnagyobb megtestesítője. A körülmények diktálta feladatot vállalva ez az írótípus történész, statisztikus, publicista, a nemzeti, társadalmi kérdések felvetője, szinte apostola népének. Az öregedő Móricz Zsigmond saját folyóiratot szerkeszt és ad ki (Kelet Népe, 1939–42) járja az országot, keresi a nép boldogulásának az útját. Még az olcsóbb téglaégetés és a biztosabb zöldségtermesztés módjait is ismerteti lapjában és előadásaiban: hátha ezzel is segíthet a pa-

rasztságon. S írja sok vihart kavaró, a magyar, sőt európai sors mélyeire világító műveit. A jelent, a történelmet egyre inkább alulról nézi, a történelem viharaitól felkavart, de abban alig résztvevő kisember szemével.

A *Barbárok*ban (1931) a „primitívség" emberi tragikumát ábrázolja. Azt a mély réteget, amely alig kapott valamit a történelemtől s a társadalomtól; amit kapott, az inkább animális ösztöneit izgatta. Ez is kelet-európai jellegű téma; ugyanebben az időben írja Sadoveanu a rokontörténetű *A baltát.* (1930) S még inkább a rokon kelet-európai sors kifejezőjévé válnak betyár-regényei *(A betyár,* 1937, *Rózsa Sándor,* 1940–1942).

A betyár a magyar népköltészetben is úgy él, mint valamennyi kelet-európai nép folklórjában: szegény-pártoló testvérként, már-már a szabadság pogány istenéként; a magyar Rózsa Sándor a szerb Radojica, a bolgár Radul, a román Korbea és a szlovák Jánosik rokona. Móricz Zsigmondot nemzeti, népi célok vezették a betyárhoz – a jobbágyfelszabadítás történelmét akarta megírni, s olyan hőst keresni, aki forradalmi bátorsággal mer cselekedni –, a megalkotott hős azonban túlmutat a magyar sorson: Kelet-Európa hosszú századokra jobbágyságba rekedt népeinek sorsát példázza, s az emberség minden időben érvényes etoszát. Rózsa Sándor a szegényeknek oszt igazságot betyárként, s katonaként sem feledkezik meg a szegénység összetartozásáról. Mikor egy szerb faluban fosztogat az átvonuló sereg, Rózsa Sándor kenyeret ad egy öreg szerb asszonynak, s nem lő a szerb közkatonákra. Már Féja Géza megfigyelte: a mélység szolidaritásának a hősévé válik, aki népe minden rezdülésével elszántan együttremeg, de más népek ügyét is szívébe fogadja.

Móricz Zsigmondot sokáig megkésett naturalistának tartották. Nem egészen ok nélkül; a szociális és tartalmi új jelentős részben naturalista tematikában és enyhén naturalisztikus színezésben jelentkezett művészetében. A naturalizmustól sok ösztönzést kapott, de csak azt fogadta véglegesen belőle, ami látásban, érzésben, és témában többletet jelentett a korábbi hagyományokhoz képest: a kemény látást, a szociális érzést, a szigorú társadalomkritikát és az ösztönök rajzát. Még a naturalista témát és érzéseket is inkább realista módon fejezte ki: ember-koncepciójában túllépett a naturalizmus természeti-determinista elképzelésén. A magyar kritikai realizmust ő teljesítette ki. Mikor Európa-szerte antirealista tendenciák mutatkoztak, a klasszikus novellatípust újrafogalmazta, és a regényben is megmaradt a realizmus talaján. A stilromantika, a festés, a formák felbontása korában klasszikus elbeszélő modorban, népi ízekkel telített nyelven írt, a valóságot, a magyar föld alakjait rajzolva. Olyanképpen hathatott, mint Maupassant egykor a francia irodalomban. S ugyanazt igazolta: a klasszikus formák újrafogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők. Az új a hagyományosba ágyazva a legéletképesebb, és a jól értelmezett egyszerűség igazi nagyvonalúságot adhat.

Móricz újrafogalmazta a klasszikus novellaformát, s a modern problémák kifejezésére alkalmassá tette. Megtartotta a régi elbeszélő modort, a szűkszavúságot, a csattanót is a szükséges mértékben, a kompozíció tömörségét még fokozta is és cselekménybe ágyazta a pszichológiát. Nem boncol, nem fejteget, reflexióival legfeljebb tömörítve adja meg az alakok gondolatmenetét, amennyire az elkerülhetetlen. Legtöbbször azonban mindent a történésből, meg a szereplők dialógusaiból tudunk meg. Elkésettség lenne ez? Megkésett naturalista? – ahogy a korban többen hitték? Inkább a régi erényeket is maradéktalanul őrző, modern író. A biztos vonalvezetés, a fordulópont, a tömörség a klasszikusok öröksége, a líraiság, vallomásszerűség, az ösztönök, a tudatosba belejátszó tudatalatti rajza és nyelvi bátorsága a korabeli modernséggel rokonítja. Innen nézve történésre épülő stílusa és drámaisága nem lemaradottság, hanem többlet, amellyel meghaladta az analitikus iskolát, a kor vizuális és pikturális hatásokat kereső irodalmát.

Persze ez a jellemzés csak a java Móricz írásokra érvényes. Sokszor nagyon is pongyola, a szerkesztés tudományát és a stílus eleganciáját nem nagyon becsülte. Fő gondja az volt, hogy az életet „lélegző elevenséggel" rögzítse a papíron, tapinthatóan érzékelhető képekben. Szintetikus egyéniség volt; az irodalmi irányok, módszerek csak egy-egy szempontot és eszközt jelentettek kifejező kedvének. Némely

írása regénnyé feszített ballada, első korszakának több regényében a naturalizmus és expresszionizmus eredményeit gyümölcsöztette *(Sárarany, Fáklya)*. Teremtett pszichológiai remeket *(Légy jó mindhalálig)*, s kísérletezett a történeti regény új megoldásával *(Tündérkert)*. Próbálta megnemesíteni a detektívregény formáit *(Forró mezők)*, s megoldani az időábrázolás problémáit *(Életem regénye)*, s eredményesen tágította az epika határait a lírával s a folklór beépítésével *(Rózsa Sándor, Árvácska)*.

Realista volt, költői látomásokkal. Mint a nagy realisták, az életnek nemcsak a fonákját, a színét is ábrázolta. A kevesek közül való volt – Thomas Mann utalt erre –, aki a huszadik században is megőrizte a poézist. Az egykori Magyarországot minden bizonnyal legteljesebben ábrázolta. Bálint György jól fogalmazta: egy Marslakó is megismerhetné írásaiból a magyar lényeget. Megismerné? „Testileg érzékelné, látná, a szagát érezné, fájna neki . . ."

KRÚDY GYULA

Későn jött romantikusnak csakúgy vélték, mint a szürrealisták korai, öntudatlan elődjének. Rokonították Dickenssel, Turgenyevvel, – Prousttal és Giraudoux-val is. A magyar irodalomban magányos volt. Témái érintkeztek ugyan a kortársakéval, de művészete más jellegű. Életmódja is. Még inkább „társadalmon kívüli" volt: szállodákban, olykor nyilvános házakban lakott; lóversenyzett, kártyázott, s huszártiszteket hajigált ki a kávéházakból. Már életében legendák születtek tetteiről, s máig hullámzó anekdóták.

Legkedvesebb alakja az álmok vizén hajózó Szindbád. *(Szindbád ifjúsága*, 1911, *Szindbád utazásai*, 1912). Ezt az alakot írta holtáig, regényben és novellában, soksok változatban, holdas, éji világításban.

Krúdy Szindbádja nem a viharos tengeren hányódik, s nem a csodák borzalmas tartományai felé evez. Arra hajózgat, amerre ifjúsága énekelt, felkeresi a gimnáziumot, a tánciskolát, amelyben az ünnepélyes próbabálok folytak, asszonyokat, lányokat, akikbe szerelmes volt. Asszonyok és szüzek, grófnék és kereskedőnék hallgatják „hitetlen mosollyal és elámuló szívvel" Szindbád halkított hangú hazudozásait; akik szerették a jó bánásmódot, a szép szavakat, a hosszú leveleket és a szerelmi jelvényeket – hajszálat, vasúti jegyeket, törött kardot – egyszóval a szép, színes hazugságokat. Szindbád is sok mindent szeretett, főként a nők lábát, a hófúvásos időjárást, a kis vendégfogadót, az őszi ligetet, kezeket, hajakat, női neveket, asszonyokat, – s mindenért hiába rajongott, amit életében elérni óhajtott. Nem vigasztalta a százhét nő, aki viszont szerette, s a többi sem, akik ábrándvilágában piros karikákon hintáztak.

Ez a Szindbád él különböző történetekben, olykor egész romantikus históriákba rajzolva. Egyszer virágáruslányt kísér haza, s mikor elválik a lánytól, öngyilkos lesz. Nem hal meg, a tetszhalálból a hideg felébreszti. Egy másik novellájában azonban valósággal meghal, és egy idősebb apáca rózsafüzérén fagyönggyé változva ébred új életre. Elgurul, aranybányász feleségéhez kerül, s beszélgetni kezd az asszony fésűjével . . . Emlékek, álmok; az *Ezeregyéjszakára* is utaló új mesék.

Ki ez az emlékekbe költöző, sejtelmekkel találkozó, mindig utazó hős? Lírai alakmás? Magyar Casanova, az ifjúság és a szerelem szimbólumává emelve? Züllő. élveteg dzsentri? Az álom és a valóság közt lebegő írói magatartás kifejezője? Minden benne van ebben az alakban, mint Szauder József fejtegette, Krúdy világát és ironikus nosztalgikus magatartását ez fejezi ki legtisztábban. A novellák formai vívmánya is nagy volt. Krúdy a Szindbád novellákban egy új lírai novellatípust alkotott, amelyben a líraiság a legfontosabb; a hangulati elemek, az álomszerűség és az asszociáció szabad csapongása. Egybemossa a hangulatfestő tárgyi képeket és az időrétegeket, egy többszólamú, időrétegeken keresztül vibráló líraiságot teremt, a magyar novella történetében korábban ismeretlen stílus remeklésekben.

Regényeiben Krúdy többször a teljes valóság megírására is gondolt. A *Vörös postakocsiban* (1913) a „pesti vásárt" – a századforduló magyar fővárosának a regényét

akarta megírni. Realista szándéka azonban különös formát öltött: a valóságból ismeretes alakokat a vörös postakocsi álombeli tájak felé vitte, ábrándokba. Később is postakocsiba ültette hőseit. Pesti regényeiben konvenciók és gátlások nélkül, a lebocsátott függönyök mögött akarta megfigyelni az embereket, színhelyül nem egyszer a bordélyházat választva. (*Buktenc,* 1918; *Asszonyságok dija,* 1920). Az eredmény azonban különös fényjátszású regény lett mindig: csillogó novelladarabok, prózába fogott költemények sorozata; a fejezeteket regénnyé a főhős személye és hangulata kapcsolja. Álom és valóság egybemosódik a hősök tudatában csakúgy, mint az ábrázolásban. Két legérettebb regényében, a *Hét bagoly*-ban (1922) és a *Boldogult úrfi korom*-ban (1930) sem tár fel nagy összefüggéseket; a részleteket, az alakokat, az atmoszférát festi tökéletes művészettel, igaz költőiséggel, az életen végleg felülemelkedett író csendes bölcsességével.

Késői novelláinak (*Az élet álom,* 1931) is a tökéletesség a legszembetűnőbb jegye. Cselekményük olykor kimerül egy étkezés leírásában, a csonthús elkészítésének és tálalásának az ismertetésében. A hősök mind az élet perifériájáról valók, régimódi férfiak, öreg pincérek, éjszakai emberek; halálraítéltek, akiknek már csak az asztal öröme maradt. A kiskocsmák, ahol ezek a novellák játszódnak, csakugyan a nihil partján feküsznek. (Komlós Aladár) A benne ülő emberek esznek, és esznek, és az evés után nincs már semmi. Már a szerelemre se vágynak, bármelyikük szíven lőhetné magát. Tömören, telten zengenek ezek a néma szomorúságú történetek.

A realizmus felől nézve írói világa szűkösnek tűnhet, a műfaj babonájától szabadulva azonban művészetét a modern próza egyfajta, az európai próza fejlődésével lépést tartó kísérleteként méltányolhatjuk. Mert Krúdy, mikor a magyar regény hagyományos világából kilépett, olyan tájakra indult, s olyan eredményeket ért el, amelyek a húszas évekbeli kísérleti regények felé mutattak. Az emlékezéssel, az idő „dallamosításával", a belső monológgal, a lélek kísérteties tájainak a felidézésével némiképp Proustot is megelőzte. Rokon művészetükben a múlt nosztalgiája, a lírai telítettség és az eszmetársítások gazdagsága is. De a különbségek legalább ennyire szembetűnők. Proustnak más az anyaga, polgári, sőt nagypolgári; a Krúdy ábrázolta világ erősen feudális jellegű; Proust tudatosan alkotott, az emlékezés mozaikjai nála beilleszkednek a mű „távlati" koncepciójába; művészete intellektuálisan is telített, Krúdy lírikusabb alkat, emlékezése spontánabb. Jellemzés helyett Krúdy egyre inkább bemutat. A jellemet atmoszférikusan fogja fel; hangulatokat, látomásokat, emlékeket közöl, nem időrendi sorrendben, hanem az emlékezésben megjelenő belső időszemlélet szerint. Legtermészetesebb formája az emlékezés, az adott jellem „emlékezésének dallamos hullámzása". A deresedő Szindbád ifjúkori emlékeit indul megkeresni, a „múltból jövő" hangok után jár. A regényben így legfontosabb a személyes líra kifejezése lesz – a regényről regényre azonos hőst, az alteregót részint ez magyarázza. Az idő szubjektívvé válik – az objektív idő az emlékezésben nem fontos –, s a kifejezés zeneivé és asszociatívvá.

Amire Szindbád vágyik: „zöld épületek, vadszőlős tornácok, nyújtózkodó ebek, messzire hangzó barátságos köszöntések . . . férfiak, pajtások, akik poharat emeltek a nőért és hazáért . . . karácsonyfák alatt fehérlő nők, húsos, puha, ölelésre termett lusta asszonyok . . . felejthetetlen ebek és nagy fák az udvar sarkában, furcsa öregemberek, piros őszi alkonyatok, kiáltó madarak, és mesemondó öregasszonyok" – a vidéki udvarházak patriarkális élete, emberek, akik otthon érzik magukat, áhítatosan tisztelik az életet és zokszó nélkül fogadják az el nem kerülhető halált – vágyálom. Ezt az álmot keresi a félrehúzódó Krúdy, reménytelenül. A menekülő, fáradt Krúdy alakította ki magának véglegesen az emlékező stílust, az idő egybemosását, ez a fáradt, lemondó ember rajzolta meg számtalan alakban az elkésett lovagot. Nem nézett meg közelről semmit, inkább messzebb tartotta alakjait, tárgyait az időben, hogy a mesék lebegő kísérteteként lássa. A remény ritkán lobbant benne; az élet unalmát borral, nőkkel, kártyával és lóversennyel vélte enyhíthetőnek. Fontosnak csak az írást tartotta, a tücsök ciripelését. A sebesszívűek, a csillagvárók, az életuntak és – önmaga vigasztalására.

Álmodozott, – mondták róla a kortársak. A subáján alvó emléket ébresztette –, vélte magáról. Nem is igen akart többet csinálni; álmodozásaival és esőmosta jeleivel azonban modern törekvések öntudatlan elődje volt. A hagyományos formák feloldása, a szabad asszociációk érvényesítése, az időérzet lírai felbontása, az idő „dallamosítása", a nagyítás, a képek egymásba oldása mind-mind az ő hozománya. Zeneiritmikai fogantatású stílust teremtett, nosztalgikusan édes prózát. Ironikus stilizáltságú prózai lírizmusát korábban az impresszionizmushoz kötötték, az újabb tanulmányok már Krúdy szimbolista stílusteremtéséről és szürrealizmusáról is beszélnek.

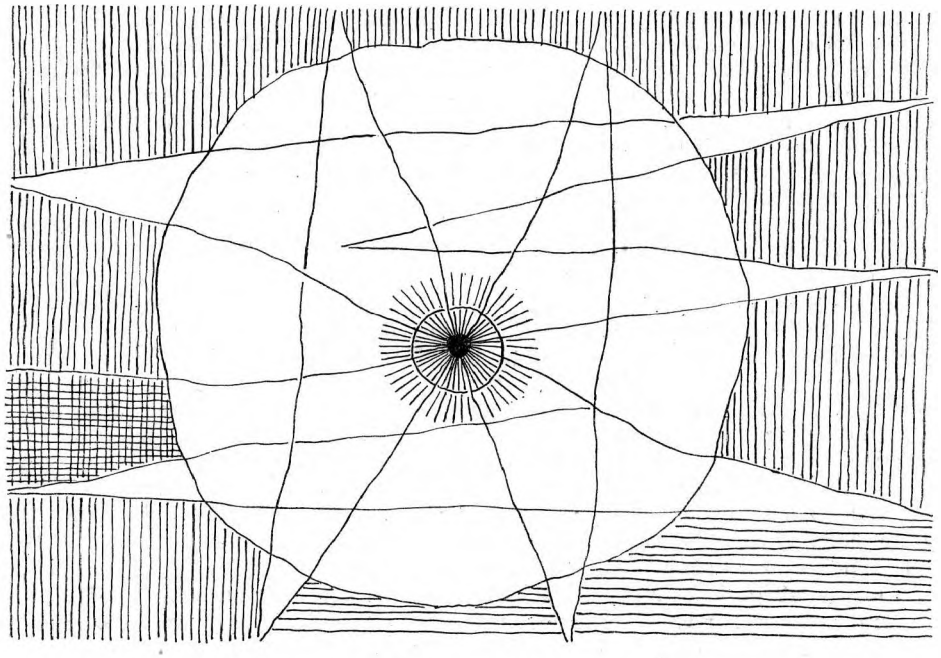

LANTOS FERENC rajza

ARATÓ KÁROLY

Levél senkinek

Nem akar megszületni, hiába mormolja ajkam,
a bennem mocorgó magzatnyi dallam –
míg négy fal közt döngve járkálok fel-alá,
elgondolom: jobb anya kellene, aki kihordaná.
Türelem! Türelem! Ezt már sok stratéga kimondta.
Mégis dühösen (s kedvetlenül) kezdek más dologba:
fát vágok, órát adok, kenyeret veszek,
azaz: teszem, mit tenni kell – elértve a bölcsebbeket.
Ám rögvest telejtem őket, ha fénykört vonva csípője köré
feltűnik előttem egy magyar Vénusz, karcsú Danaé –
Különben ráérő időmben motorommal furikázom
szülőföldtől országhatárig, át a zötyögtető ifjúságon.
Közben szinte hallom, amint apostolok megintenek:
„Ejnye, ejnye, fiú! Jobban tennéd, ha becsülnéd életedet!"
Úgy becsülöm, hogy nem védem. Ha a szerelem fűrészbakra rak,
rajta! – csak fűrészelje csigolyáimat!
Ha az idő lombjaim jégesőként szétveri,
nem félek: a fák kopáran is tudnak tündökleni!
Itt élek lenn hazámnak déli csücskén,
hol merenghetek – jól mondom? – „tűnt nyarak ó ezüstjén"
az ország szívverésétől Fokföldnél távolabb
– a fül azért hallja a dobbanásokat! –,
ahol – ex katedra! – a mit-tudom-milyen természet
díszletként követeli a gálicos venyigéket
s körülfonhat bárkit tüskésdróttal a kin,
nem lehet halálos, mert, ugyebár – latin!
Node, sebaj! Még megvan két lábam, karom, kezem,
törzsem, nyakam és – hál'istennek! – megvan a fejem –
mi kell több? A boldoguláshoz elég.
ha jól működni érzi az ember szervezetét.

Ily egyszerű igazságok szerint dolgozom mostanában,
hogy stílszerű legyek; a „felhőtlen Pannóniában."
X. Y. úgy hiszi: korán fekszem, korán kelek
s mint izéit a birka, potyogtatom el verseimet;
bólint ha cigarettám szívom ablakomban állva
és tudja már: a Mozdonyról írok, mert – lenéztem az állomásra!

Holott tán épp szurkolva várom: hátha előtekereg
mégis, biztatásképp, valami a tűnt szerelvény helyett
a modern dürrenmatti Alagút
sötétjéből, azt se bánom – ha lóvasút! . . .

Végre otthon

Elmélázva mentem magamban,
a nyár átlőtt torkú madarát követve.
Platánok, tenyőfák közt csapkodott,
koppanva hullott küszöbödre.

Becsöngettem hozzád. Te mit
se tudtál addig rólam,
ki vitorlát bontva vakmerőn
éjjelente telségvizeiden hajóztam.

Zörgettem ajtón, ablakon, kapun –
zárjukat megette a rozsda.
De homlokodon ketyegve nyílt egy ajtó
s kakukk szólt: „Isten hozta! Isten hozta!"

Azóta otthonos vagyok völgyeidben, lankáidon,
szerpentinként kanyargó ereidben.
Mióta világodba léptem, nevem hallom egyre
visszhangzani barlangmélyű, homályos szerveidben.

DARÁZS ENDRE

Mi, vagyis én

Én
Bukdácsoltam a harckocsi mögött,
Kipufogója gőzében fulladozva
És forró volt a sisak, szerettem volna
Fejemről letépni, aztán odavágni
És elvágódni a fűben, szétvetetett
Végtagokkal és aludni, aludni,
Álomtalanul,
míg a béke nem bocsájt
Ismét fecskéket a feltépett tájra,
Hogy ébresszen csicsergésük –

De mi
Ragadtuk meg a lankadó zubbonyát
A mellén és üvöltöttünk a fülébe,
Aztán sodortuk magunkkal, mint
Kalimpáló gallyat az ár és a mi
Vállunk dőlt a harckocsinak,
Hogy a mocsárból kitólja és mi
Előztük meg a páncélosokat, mi
Keltünk át elsőnek minden folyón,
Sisakunkat mélyen lehúzva szemünkbe,
Mi, vagyis én.

SZABÓ B. ISTVÁN

DARVAS JÓZSEF MUNKÁSSÁGA 1945 UTÁN

Budapest felszabadulásakor éppen 33 éves volt, s életének alapműveit már mind elkészítette. 1931–34 után: önképzőköri kísérletek, anarchista szabadversek, majd a pályát meghatározó drámai választás: a falusi tanítóskodás reménytelensége és a szocialista író veszélyes hivatása közötti döntés, ezzel együtt: az Ady–Szabó Dezső–Móricz „szentháromság" igézetéből kiszakadva a marxista világnézet tudatos vállalása és kifejlesztése után – írói életműve szilárd, tömör alapjait építette meg egyetlen évtized alatt. Nyolc regény: *Fekete kenyér,* (1934), *Vízkereszttől Szilveszterig* (1934), *Állomás* (1935), *Falak mögött* (1937, csak a Népszavában jelent meg folytatásokban), *A törökverő* (1938), *Máról holnapra* (1939), *Elindult szeptemberben* (1940), *Harangos kút* (1942) – két híres, történelmi szociográfia: *A legnagyobb magyar falu* (1937), *Egy parasztcsalád története* (1939) – s a kor „népi" jellegű irodalmának legradikálisabb drámája, az 1942-ben bemutatott *Szakadék* képezte az alapokat. Ezekhez járult – 1936 és 1944 között készült, kötetnyi publicisztikai állásfoglalás, kiforrott szocialista eszmeiséget tükröző irodalompolitikai és társadalmi tanulmány, (összegyűjtve: *Az író vizsgája,* 1968. 5–272. p.), valamint két kötetnyi útijegyzet, riport, cikk, tollrajz (összegyűjtve: *Országúton, városon* – 1936–1940 –, 1960; *Végig a magyar Szaharán* – 1940–1944 –, 1961) folytatásaként a *Város az ingoványon* 1945 első heteiben.

Ezekben a művekben, ebben a hallatlanul tevékeny és termékeny évtizedben alkotta meg Darvas József egész pályájának programját, ekkor fogalmazta meg írói alap-élményét, alakította ki ábrázolási módszerét, stílusát; ekkor határozta meg azt a helyet, amelyet a magyar irodalom és tágabb szellemi élet történetében elfoglalt, ekkor tette kétségtelenné tehetségét, ekkor szerzett elismerést és írói rangot az egész baloldali közvélemény előtt.

Az alapélmény – melyet a felsorolt alkotások változatos műfajaiban fogalmazott – nem más, mint a saját sorsa; családja, szülőfaluja, osztálya élete, helyzete és története. Minden művének – legalábbis szemléleti – alanya az az új típusú értelmiségi, aki Orosháza szegénysorán, hadiözvegyen maradt béresasszony negyedik fiának született, a szegénységnek, küszködésnek őelőtte az irodalomban fel sem igen tárt mélységeiben, gyötrelmeiben nőtt, különös kivételként a hat elemi után polgári iskolába, majd tanítóképzőbe, tehát a „középosztály" felé „tornásztatott" szegényparaszt volt, de osztályából úgy és azért szakadt ki, hogy hatékonyabban szolgálhassa, jobban használhassa lehessen. „Amikor . . . idáig vezető utamról is szólni akarok – jellemzi egyszersmind egész sor regényhősét az *Egy parasztcsalád története* végén – nem a föltörekedettek gőgjével teszem ezt, hanem vállalt alázattal s kötelességgel az osztály iránt, amelyből vétettem, hogy a tőlük elvezető út roppant akadályaiban is megmutassam mai életünk tarthatatlanságát." Saját alteregoi mellett béres és cseléd bátyjai, szegény és módosabb orosházi parasztok: rokonok, ismerősök a művek szereplői.

Alapélményéből – Darvas életéből – természetesen ered programja, melyet Móricz Zsigmond így szűrt le *A legnagyobb magyar falu*ról írott cikkében: „A meglevő keretek semmiféle lehetőséget nem adnak az újjászületésre. Ezeknek a kereteknek bármilyen javítása, változtatása és kiépítése értéktelen az emberi fejlődés szempontjából." (Pesti Napló, 1937. II. 12.).

A program tehát: nem „reformálni", hanem: megszüntetve *megváltoztatni.* A megszüntetve megváltoztatás programjához viszont a helyzet pontos felmérése, tör-

ténelmi elemzése és kritikus bemutatása szükséges. Innen ered – nemcsak szociográfiáinak, de regényeinek is – oknyomozó, történelmi kutatásokra, tény-megállapításokra építő módszere. Programja érdekében tudatosan fejlesztette ki szenvtelennek tetsző, pontos, világos, tömören közlő stílusát. „Nem vagyok érzelgős. Paraszt vagyok s a megcsalt, ridegen tartott nemzedékek kikovácsolódott keménysége bennem is töretlenül él" – írta családtörténete utószavában. Valóban: az övéivel egyidős „falukutató" munkák jelentős részével ellentétben, s még a móriczi realizmustól is különbözően – műveiben sehol nincs emelkedettség vagy felfokozott „dramatizálás", bármily megdöbbentő, torokszorító, felháborító állapotokról ad hírt, nem lesz sem érzelgős, sem lobogóan szenvedélyes. Tényeket közöl, s maguk a tények fejezik ki szenvedélyét: ezt az életet, ezt a társadalmat meg kell szüntetni. Tartózkodik attól is, hogy kuriózumot, borzalmas vagy színes, (Móricz szavaival:) elsüllyedt mesevilágot ábrázoljon, mely az olvasótól annyira távoli, hogy avval szemben már szinte semmi kötelezettséget sem érezhet. Darvas a nyers és sötét valóságot mutatja, úgy, hogy mindig emlékeztet egyetlen faluból merített személyes tapasztalatainak országos általánosságára – így emelve provinciális élményeit közérdekűvé. Felrázó, mozgósító hatásukat pedig épp abból nyerik a művei, hogy folyvást hangsúlyozza: közönséges, megszokott képeit festi a falunak, – tehát nem a kirívó szélsőségek, hanem a mindennapi élet az, ami tarthatatlan.

A tárgyilagos, közlő mondatokban fogalmazó stílust az író kétoldalúan is kritikus szemlélete kívánta meg. Helyzet-elemzéseiben – történelmi tanulmányokra támaszkodva – biztosan mutat rá az időszerűtlen és antidemokratikus társadalmi berendezkedés, az uralkodó osztályok elsődleges felelősségére, ugyanakkor bírálóan tárgyalja az elnyomott osztályoknak azt a másodlagos felelősségét is, amely a helyzet konzerválásában, elfogadásában őket terheli. Ennek a kettős kritikának a jegyében utasít el, bélyegez meg mindenfajta proletár- és paraszt-mítoszt.

Darvas programja határozott és céltudatos volt. A társadalmi forma és életmód megváltoztatását reális, időszerű és megoldható feladatnak látta. Ezért nincs műveiben semmi elveszettség-érzés, fatalitás, reménytelenség. Tragikus tárgyú írásai – mind optimisták. Optimizmusát nyilván saját sorsa törvényszerűségének megértése és értelmezése is biztatta: önmagában – mindenféle ős-zseni-kultusztól mentesen – egyik előhírnökét láthatta a szocialista gondolkodásig és céltudatos programvállalásig eljutó szegényparasztságnak.

Programja megvalósításához társakat keresve szükségszerűen találkozott az indulása évtizedében épp kibontakozó „népi-író" mozgalommal. Közelkerülése a mozgalomhoz, sőt egyes akciókban egyesülése a balszárnnyal, természetes volt. A fogalom közismert ideológiai értelme szerint mégsem számítható igazán „népi írónak". Elsősorban azért nem, mert míg a „népiek" balszárnyának is az volt a jellegzetes útiránya, ha a mozgalom sodrában radikalizálódva közeledtek a marxista gondolkodás és szocialista elkötelezettség *felé*, – addig Darvas marxista világnézet és határozott elkötelezettség *felől* közeledett hozzájuk, s találkozott velük, elsősorban a Márciusi Front időszakában. Az utóbbi szervezésével – valamint a Gondolat szerkesztésében, a Történelmi Emlékbizottság létrehozásában végzett munkáival, a balatonszárszói vitán, a lillafüredi tanácskozáson és másutt, fontos társadalmi kérdésekben nyilvánított véleményeivel – az írói rangja mellé, baloldali körökben, már fiatal korára jelentős politikusi tekintélyt is szerzett. Természetesen mind a politikusi, mind az írói tekintély viszonylagosan értendő. Többnyire rendőri felügyelet alatt, félig-meddig illegalitásban élt. Irodalmi műveire, a súlyos, puritán epikában mutatkozó eredeti tehetségre ugyan felfigyeltek a kortársak közül a legnagyobbak (Móricz, Schöpflin, Bálint György, Németh László stb.) is, – de legtöbb könyve alkalmi kis baloldali kiadóknál jelent meg, nélkülözve a kielégítő példányszámot és a megfelelő terjesztést. Szélesebbkörű társadalmi hatást majd csak az 1945 utáni sorozatos újrakiadások kelthettek.

•

Nagy energiával indított, jelentős pályaszakasszal maga mögött érte tehát Darvas József a felszabadulás: programja beváltásának történelmi lehetősége. Ez a lehetőség legelőször „egy szenvedélyes hangú felszólalást" szakított ki belőle „valami nagy történelmi perben": a *Város az ingoványon* című könyvet. Az igazság az, hogy én ezzel a könyvvel szabadultam fel. Azzal hogy megírtam, megírhattam" – emlékezik vissza a könyv születésére (Népszabadság, 1965. IV.).

A megírásnak itt felelevenített körülményei meghatározták a könyv jellegét is. Még véget sem ért a harc Budán, amikor a pincében, egy hokedlin, gyertyacsonk mellett írni kezdte, – s megírta szinte egy lendülettel – Budapestnek és pusztulásának oknyomozó történetét. Annyiban elüt előző munkáitól, hogy itt – az ostrom utáni városban „a pusztulásnak, a hullásnak valami olyan kegyetlen, infernói látványától" felizgatva – nem tudja és nem akarja szigorú, pontos ténymegállapítások alá szorítani szenvedélyét. 1867-től egész az ostromig pillantja végig a főváros sorsát; élve a szabad szólás lehetőségével, indulatosan vádolja, történelmi perre idézi az uralkodó osztályokat, melyek felelőtlensége lépésről lépésre vitte katasztrófába az országot. Minden részletében pontos, átfogó és dokumentált történelmi tanulmányt – a tudományos kutatómunka elemi feltételei híján – természetesen nem írhatott. Utólag számos adatát és értékelését lehetne korrigálni. Mégis igaza lehetett Darvas Józsefnek, hogy – kedve ellenére – nem írta át később sem, attól félve, hogy „elveszítené legfőbb értékét: az egyszeriség varázsát." Valóban egyszerisége, illetve egyidejűsége, dokumentum-értéke és a megjelenése heteiben betöltött fölszabadító szerepe teszi becsessé ezt az írásművet, melynek – egy korabeli kritikát idézve – csak formája napló, a tartalma: ítélet és felelősségrevonás. Frisseségére, aktualitására nézve pedig: „a nagy tragédia filmhíradója". Jelképes mű: benne valósult meg – az 1945-ös könyvnapon – a felszabadult magyar irodalom legelső mozdulata.

A Város az ingoványon-t joggal sorolhatjuk Darvas alapművei közé. Az első évtized munkáihoz tartozik részint azáltal, hogy egyenes folytatása *Az értelmiségi fiatalság szerepéről* (1938), *A középosztály válsága* (1940), *A népi írók új útja* (1941) és más, fontos, nemzet-kritikai szempontokat érvényesítő politikai vitairatainak. S odakapcsolja az is, hogy – bár stílusában és tárgyalás-módjában eltérő –, céljában, programjában azonos a két megelőző történelmi szociográfiával. Jelképes mű azért is, mert ebben fogalmazza meg először Darvas a „szülőföldem: Budapest" vállalását. Orosháza mellé a fővárost is „szülőföldi rangra emelte" – s ezzel az otthonról hozott küldetést és programot az országos, nemzeti célkitűzésekkel futtatta egybe. Tehát abban a pillanatban, mihelyt a „népi-író" mozgalom történelmi küldetése befejeződött – Darvas megszűnt „népi-író" lenni.

E váltás problémáját – a *Város az ingoványon* gesztusán túlmenően – alapos, az egész „népi" mozgalom történetével, tanulságaival, értékeivel kritikusan és önkritikusan szembenéző tanulmányban kísérelte meg tisztázni. Az igen fontos szerepre hivatott munkának azonban csak két fejezete jelent meg a Fórum című folyóirat (szerkesztő bizottságának Darvas mindvégig, 1946-tól 1950-ig tagja volt) legelső két számában, *Perújítás* címen (1946. szept. és okt.). Ezek széleskörű és a forrásokig visszanyúló, ugyanakkor polemikus, helyenként Révai József ismert értékelését is vitató – szinte a szociográfiák módszerét és elevenségét idéző – tanulmányt ígértek. A második megjelent rész a mozgalom történelmi jelentőségének jelzéséig jutott. Annak, hogy félbemaradt, oka lehetett az is, hogy a széttartó volt „népiek" közül némelyek politikai magatartása – az adott helyzetben – megnehezítette a tárgyilagos írói értékelést. Fő oka mégis az lehetett a tanulmány abbahagyásának, hogy a társadalom megváltoztatásának napirendre került programja elsősorban a *politikus* Darvas József tapasztalatát, felkészültségét és teljesmérvű részvételét igényelte – az írói munka rovására.

Az író „hatáskörének" határai: hogy mit vállalhat még, s már mit nem – korábban is foglalkoztatták Darvas Józsefet. A *Város az ingoványon* 64. oldalán így beszél erről: „Sokan és sokat írtak, szóltak már az írástudók, a szellemi emberek felelősségéről. Mióta író lettem, nekem is egyre égő s nagy-nagy feszültségeket szülő problémám. A l'art pour l'art, az öncélú irodalom eszmei vállalása sose kísértett. Sokkal mélyebbről jöttem, sokkal több nyomorúságot, kint, szenvedést s jóra, szépre sóvárgó szegénységet láttam, és magam is sokkal több iskoláját jártam ki a földi rossznak, semhogy valaha is feledni tudnám az igazság keresését az önmagáért való szépségért. De sokszor küszködött bennem a kérdés: meddig terjed a szellem emberének a felelőssége? Hol az a mezsgye, amelyen megállhat s azt mondhatja: ez eddig az én portám, az én birodalmam; művelem, ahogy tudom, legjobb tehetségem és egész becsületem szerint, – ami pedig ezen kívül van, nem az én gondom, fájdalmam és örömem . . ."

Ez a dilemma 1946-tól 1956-ig egész munkásságának a középpontjába került. „Eszembe se jutott, hogy az aktív politizálásért abbahagyjam az írást . . . Tele voltam írói tervekkel is. Nem sejtettem, hogy ezeket mind félretolják és elporlasztják a következő évek" – emlékezik vissza erre az időre *(Látogatóban . . .* 183. l.). „Minden vágyam, hogy újra »csak« író lehessek" – óhajtotta már 1946-ban, egy nyilatkozata címében is (Színház, 1946. 46. sz.). Ez a vágy azonban egyhamar nem teljesülhetett, az aktív politizálás egy hosszú évtizedre szinte teljesen „félretolta, elporlasztotta" írói terveit. A Nemzeti Parasztpárt alelnöke, 1945-től megszakítás nélkül országgyűlési képviselő, a Szabadság, majd a Szabad Szó főszerkesztője, 1947-től 1950-ig építésügyi, 1950-től 1953-ig közoktatásügyi, 1953-tól 1956-ig népművelési miniszter, 1951-től 1953-ig az Írószövetség elnöke s még számos társadalmi tisztség viselője volt. Elfoglaltságaihoz képest ebben az évtizedben is elég sokat írt, – de nem szépirodalmat, hanem elsősorban referátumokat, beszédeket, előadásokat.

Darvas József – írói munkája mellett – vállalt politikusi, szerkesztői, közéleti feladatokat a felszabadulás előtt is, (persze korántsem olyan nagyságrendben és felelősségben, mint azután). Korábbi politikai, publicisztikai szereplése, közéleti vagy elméleti kérdésekben nyilvánított állásfoglalása mindig egységben és egyensúlyban volt irodalmi munkásságával, ezáltal szoros kapcsolatban egyszersmind azzal a valóságos társadalmi gyakorlattal, melyből írói élményeit merítette, s amely társadalmi gyakorlat és tapasztalás az elméletnek így természetes kontrollja, próbája volt.

1945 és 1956 között ez az egység és egyensúly fokozatosan megbomlott. A valós társadalmi gyakorlat írói elemzése, átélése elmaradt, s az általános politikai dogmatizmus térhódításával párhuzamosan, mind gyakrabban kerültek Darvas előadásaiba, tanulmányaiba is (jelentősebb részüket l. az *Új népért, új kultúráért,* 1956 c. kötetben, 60–323. l.) az irodalommal, művészettel szemben pusztán elméleti konstrukciók alapján állított követelmények. Az egyensúlynak ezt a bomlását, azt, hogy a korábban témáiban rejlő – és az országos horizontot is reálisan mutató – „eo ipso alulnézet" (Diószegi András) elveszett, maga is érezhette, s meg-megújuló erőfeszítéseket tett írói élményeinek felszítására, működésben tartására. Közéleti feladatokkal túlterhelten azonban erre csak kevés alkalom adódott: régi könyveinek újrakiadásán kívül mindössze két jelentősebb próba.

Emlékezéseiben többször említ egy félig kész regényt, amelyről az elkészült fejezetek alapján barátai úgy szóltak, hogy legjobb művének ígérkezik, s amelynek kéziratát a német megszállás alatt – végighányódva az egész országon – cipelte magával, de továbbírni nem tudta sehol. Most *Októberi köd* címen kiadta a Csillag 1955/12. és 1956/1., 2., 3. számaiban a regény elkészült fejezeteit. A töredékből valóban jelentős mű alaprajza bontakozik ki: az *Elindult szeptemberben*-nek a kritikák által is igényelt folytatása. 1932 nyarán játszódik, s Vas Pista már diplomás tanítóként lép elénk a tanítóválasztás előtt, a „legnagyobb magyar faluban". S a választási vetélkedés indította cselekmény során a 30-as évek összekuszált vidéki társadalmának teljes metszete tárul fel. A megjelent fejezetek előterében igazán nem is Vas Pista áll, hanem az ő megválasztása körül fölbolyduló falusi közösség sokfajta politikai rétege: a nyomor vaksötétjében vajákoskodó „próféták" meg a vitéz Kovácsok kezdődő fasiszta

randalírozása, a fiatal értelmiségi „reformerek" különböző típusai, anarchisták és szociáldemokraták, nagygazdák és Csizmadia-sori nincstelenek. A rendkívül széles társadalmi alapozás azt jelzi, hogy az *Elindult szeptemberben* főként lélektani értéke után, emez a politikai vitaregény és – a korábbi művekben már sikerrel létrehozott – nagy tömegeket mozgató „nép-regény" ötvözetéből készült társadalomrajz volna. Az *Októberi köd* azonban nem jut októberig, még az 1932-es nyár derekán, az izgalmas expozíció után abbamarad, nem érkezik el a tanítóválasztásig sem. Minthogy Vas Pista, minden motívumból kiválóan, szoros értelemben önéletrajzi hős, a regény eltervelt cselekményének vázát Darvas család-történetéből ismerhetjük. Kiterjedt gazdag-paraszt rokonságú vetélytársával (a regényben: Bedő Lacival) szemben kevésnek bizonyult a szegények és földmunkások kevés szavazata s nagy „erkölcsi támogatása", így a választáson megbukott. „Ez volt az első és utolsó próbálkozásom, hogy belépjek a hivatalos középosztályba" – írta Darvas – és a regénynek azt kellett volna kibontakoznia, hogy – az *Elindult szeptemberben* hősének még romantikus és talányos elvándorlása után – a mostani Vas Pistában miként, milyen társadalmi élmények hatására érlelődik meg a tudatos elhatározás: szocialista író lesz, tehát osztályából úgy emelkedik ki, hogy egyben a „hivatalos középosztállyal" is szakít. Az októbernek pedig már a fővárosban, a kommunista mozgalom kapcsolatait kereső hőst kellene találnia.

Sajnos, az *Októberi köd*-öt nem írta tovább Darvas, és a 40-es években készült kézirat kiadása kevéssé pótolhatta az 50-es években hiányzó eredeti alkotó munkát. E hiányt nem tölthette ki maradéktalanul a másik vállalkozás: a *Szakadék* filmre írása sem. A filmregény a Csillag 1955/9. és 10. számában jelent meg, a filmet 1956-ban mutatták be, megérdemelt, nagy sikerrel. Darvas jelentősen kibővítette a színpadi dráma anyagát, *Máról holnapra* című regénye alapján újabb motívumokat épített bele. A *Szakadék* – az *Elindult szeptemberben* és a régi dráma felismeréseit tovább mélyítve – Darvas jelenbeli dilemmájára vonatkozó tartalmat is közvetített. Azt, hogy a faluba *visszatérő*, a nép *mellé álló* értelmiségi nem lehet *ugyanúgy* hű, mint az, aki el sem szakadt, fel sem emelkedett onnan. A visszatérőt szinte éppolyan bizalmatlanság fogadja, mint az idegent, a bizalom *visszanyeréséért* pedig keserves küzdelmet, néha igen nagy áldozatokat kell hozni.

A *Szakadék* filmre írása jó irányba tett lépés volt, de kevés ahhoz, hogy alapélményének a jelenbe nyúló szálait összefogja. Azt a szakadékot áthidalni nem, legfeljebb érzékeltetni lehetett vele, amely – az eleven társadalmi anyagban végzett alkotó munka hiányában – művének alapjaitól egy évtized alatt az írót eltávolította. Így – az *Új népért, új kultúráért* utószavából és a kötetről írott némelyik kritikából is érezhetően – bizonyos szorongással: az útrabocsátó osztályához feltétlen hűséggel ragaszkodó, de az avval való kapcsolat közvetlen útját valahol eltévesztett forradalmár szorongásával nézett 1956-ban a torlódó eseményekkel szembe.

*

Ortutay Gyula írta, hogy Orosháza Darvasnak nemcsak elindító, de meghatározó élménye is lett. „Mikor a kételyek, az önvizsgálat nehéz idején Darvas is nemegyszer mérlegre tette munkásságát, valójában a titkos, a legbensőbb ítélete a maga művéről mindig is arról szólt: mennyire maradt hű Orosháza nehéz életű agrárproletárjaihoz." (Kortárs, 1966/6. 992. l.) A kételyek, az önvizsgálat nehéz idejét 1956 hozta meg. S Darvas valóban azzal kezdte a számadást, hogy Orosházához kereste meg a visszavezető utat. Első írása, a *Tiszántúli utazás 1957 tavaszán* az alföldi valósággal való szembenézéssel együtt fogalmazza meg személyes számvetését: „Talán a magam számadását is könnyebben, hamarabb, kevesebb szenvedéssel végezhettem volna el, ha van bátorságom már előbb szembenézni az itteni világgal, a roppant ellentmondások közt vajúdó valósággal, a nehéz szenvedélyek közt viaskodó emberekkel s a tájjal, ahol most kormosan virrad a tavaszi ég . . . Ha merek kérdezni, újra, én magam s merem vállalni, hogy a miértekre, a hogyanokra legfeljebb dadogó válaszokat tudok adni; esetleg még azt se. Hogy elrontottak minket is a magunk csinálta hibák, az el-

múlt évek! (Vagy csak magamról beszéljek?) Régebben az volt a természetes, hogy kérdeztünk, vizsgálódtunk, kutattunk – vallattuk a földet, a tájat, a történelmet s az embereket, mielőtt felelni mertünk. A közeli időkben viszont már az volt a természetes, ha készen vittük a zsebünkben az elmondatlan kérdésekre a kész feleletet s a szívekben – a mi szívünkben is! – élő kétségekre, bizonytalanságokra az eleve-kinyilatkoztatást." A *Tiszántúli utazás*nak ezek a vallomásos szavai a következő alkotói szakasz fő tartalmát foglalják össze. A számadás, az önvizsgálat, felelősség-kutatás korszaka ez. A gyötrő kérdések megválaszolásához pedig mind mélyebbre kell kérdezni a múltba, a történelembe, – már csak ezért is fontos feleleveníteni pályakezdő műveinek oknyomozó módszerét. Ilyen értelemben is külön jelentősége van annak, hogy az új szakaszt bevezető *Tiszántúli utazás* 1957-ben egybekötve jelent meg (*Tiszántúl* címen) *A legnagyobb magyar falu*val és az *Egy parasztcsalád történetével*. Az új írás módszerében, szókimondó őszinteségében, tárgyilagos realizmusában is helyreállítja a folytonosságot klasszikus elődeivel. Az új szakasz egyik műfaja: a kérdezés, tényfeltárás, „valóságban-maradás" műfaja megint a szociográfia. Legjellegzetesebb műfaja viszont, a vallomás és vita műfaja: a dráma lesz. Az újra felvett, sokoldalú írói munka pedig ismét létrehozta az egyensúlyt a közéleti, társadalmi tisztségek kitartó vállalásához is (1956-tól 1959-ig a Hunnia Filmgyár igazgatója, 1957-től 1959-ig – Tolnai Gáborral – a Kortárs szerkesztője, 1959-től az újjáalakult Írószövetség elnöke stb.).

*

A *„régebben"* említése: a pályakezdő évtizedre hátramutató viszonyítás indokolt és célravezető Darvas új alkotói időszakának kezdetén. Meglehetősen ritka, csakis a felszabadulás utáni irodalompolitikát szorosan követő művészi utaknál jellegzetes helyzet ez: egy évtized után nem a pályakezdet „meghaladása", eszményeinek „megőrizve-megszüntetése", hanem éppen reaktiválása biztosíthatja az előrejutást. Azzal a tehertétellel nehezítve, hogy az újra működésbe hozott indító energiákkal, a régebbihez visszatalált módszerrel és szemlélettel alkotott *új* művek, egyik nézetből, szinte kötelezően az *azóta* megtett út kritikus mérlegelését fejezik ki és valósítják meg. Darvas is, munkásságának valamennyi színterén szembesíti és egybeveti alap-műveinek hőseit és élményeit az azóta felszívott társadalmi élményekkel.

Réginek és újnak ilyenfajta konfrontálása folytatódott azon az ágon is, amelyet a *Szakadék* filmre-írásával nyitott meg. A *Vízkereszttől Szilveszterig* élményeit, motívumait az 1959-ben bemutatott *Akiket a pacsirta elkísér* című filmjének forgatókönyvében fogalmazta újra. Itt sem érte be a regény epikus anyagának mechanikus képre-alkalmazásával. A béreslegény esztendei szolgálatának és szerelmének története körül felelevenített társadalomkép, valósághű és megrendítő mivoltában, időszerű célokat szolgált. Azokat a valóságos alapokat tárta a jelen elé, amelyekkel az 1959 körül széleskörűen kibontakozó falu-szocializálásnak számolnia kellett. Egyszersmind önmagában hordta ez a forgatókönyv is a kritikus-önkritikus jelentést: a paraszti életforma s ezáltal alakított gondolkodásmód realitásával alig törődő, az „elméleti alapról" folytatott – megszenvedett – falu-szocializálásra utaló, figyelmeztető mementót.

Az újraélesztett régi művek tehát előreutaló kapcsolatot teremtettek az alapélmények, az elmúlt évtized tapasztalatai és a jelen időszerűségei között. Mintegy fordított irányban, a visszautat új drámáiban járta meg Darvas József: ezek közvetlenül aktuális élmények, viták felől vizsgálják az elmúlt évtizedet és keresik a kapcsolatot a pályakezdet programjával. Első a *Kormos ég* (1959), melynek cím-motívuma már a *Tiszántúli utazás*ból idézett vallomásban felbukkan, s ott is, mint a drámában, a nehéz virradat, a keserves tisztázás élményét fejezi ki. A *Kormos ég*ben izzó vita, éppúgy, mint a *Hajnali tűz*ben (1961) parázsló – tárgya szerint közvetlenül aktuális. Az egyikben Joó Sándornak, a parasztságból nőtt írónak kell 1956 viharos őszén a hűség próbáját kiállnia, – a másikban a testvérével szemben is termelőszövetkezetet szervező Bónis Józsefnek – a falu-szocializálás alig békésebb idején – ugyanezt. A két

drámának a pályameghatározó élményekre s azok későbbi alakulására tekintő, mérlegelő-önvizsgáló jelentése egyértelmű. Joó Sándorban is, Bónis Józsefben is ugyanaz a mélyről jött kommunista kerül a hűség és a helytállás próbája elé, aki a *Szakadék* tanítójaként, még inkább Vas Pistaként indult el negyedszázaddal előbb. Már az *Elindult szeptemberben* hirdeti, hogy *másképp* kell a néphez hűnek maradnia annak, aki tehetség, képesség és tanulás révén elszakadt a nép életformájától, tehát nemcsak részese, de tudatos megítélője is lehet történelmének. Darvas József ciklusba rendeződő drámái ennek a „másképp"-nek a módjait és nehézségeit vizsgálják különböző időkben; vagyis történelmi változatok egy nemzedék (nem is annyira életkor, mint inkább társadalmi út és politikai szerepvállalás szerint együvé tartozó nemzedék) helytállásának témájára. A hűség és helytállás példázatainak az érvényességi köre egyre táguló, párhuzamosan azzal, ahogy Darvas nemzedékének hatóköre és felelőssége, a *Szakadék* tanítójának magányos magatartásmintájától az országos, történelemalakító jelentőségig növekedett.

A drámák hősei végül is megnyerik harcukat: igazolni tudják hűségüket a legnehezebb választásokban is. Győzelmüknek azonban magas ára van: személyes, családi boldogságukat kell feláldozniuk. A *Szakadék* tanítója egykor szerelméről kényszerült lemondani azért, hogy betölthesse küldetését, a legesettebbek felemelését. A *Kormos ég* íróját 1956 jellemet, emberséget próbáló vihara döbbenti rá felesége méltatlan gyengeségére – így már vele szemben is ki kell harcolnia eszmei hűségét. A *Hajnali tűz* Bónis Józsefe pedig csak olyan iszonyú, testvér testvér elleni küzdelemben győzhet Tiszahalászon, melynek mélységeibe Marika –, aki boldoggá tehetné – nem meri követni. Az új drámák írói célja az, hogy a győztes történelmi küldetés relációjában egy nemzedék emberi tragédiáit felmutassa. Izgalmas és a legfontosabb társadalmi kérdésekben szint valló darabok ezek, de a színpadi megvalósulásban mégsem teljesítik be maradéktalanul az írói igényeket, mert csak a hősök *vállalásának* tragédiája van bennük igazán kidolgozva, az *áldozathozatalé* és következményeié nincsen. A konfliktus „közéleti" síkját – az eszmei helytállás és politikai harc végigküzdését – feszült helyzetekben éli át a dráma hőseinek múltjában, jelenében osztozó közönség. Viszont a családi harmónia feláldozásának „magánéleti" konfliktusát – amely pedig az előbbinek ára, értékmérője, hitelesítője – nem szenvedi meg, hanem csak hírül veszi a néző. Ezen a síkon, az áldozatok igazolásában, Darvas túl sokat bízott a történelemre, az övével párhuzamos utakon járók történelmi ismereteire és tapasztalataira.

Pedig az igazi és legnehezebb írói feladatot épp a szóbanforgó történelmi ismeretek és tapasztalatok megvallatása, a fekete-fehér ítéletekbe belekényelmesedett gondolkodás kizökkentése, az önelégedettséget fedező sztereotípiák feltörése rejtette. Azt a munkát, melyben a szocializmus megszilárdulása mentén elgyöngülő, alábukó szocialisták tragédiáját egyszerre bontja ki az egyéni sorsokat magyarázó, meghatározó történelem újra-végig-kérdezésével – Darvas József felszabadulás utáni pályája legjelentősebb művében, egyszersmind a hatvanas évek elején föllendülő magyar próza egyik csúcsteljesítményben, a *Részeg eső* (1963) című regényben valósította meg.

*

A *Részeg eső* minden kérdésre választ akar adni, amit csak Darvas eddigi munkáinak sorában felvetett. Művét az író – saját szavaival – *„az ismétlés dramaturgiája"* szerint építette fel. „A művészet lényege, hogy sose ismétel. Vagy, ha ismétel, ezzel is a *mást*, az *újat* akarja kifejezni. Érdemes lenne egyszer, egy filmben kikísérletezni az »ismétlés dramaturgiáját«" – mondja Szóláth Béla filmrendező, a regény főszereplője. Az „ismétlés dramaturgiája" számos értelemben szerepel a műben. Külső, tematikai szinten úgy, hogy Szóláth Béla – legjobb barátja, Balla Géza festőművész öngyilkosságának tragédiájától felzaklatva – az emlékezet képeiben visszadézi, mintegy megismételi kettejük életének legfontosabb mozzanatait. Így a „jelenben" épp csak a temetést meg a rákövetkező napot ábrázoló regény – időben

történelmivé, érvényességi területben országos érdekűvé tágul; a legutóbbi negyedszázad nemzeti önvizsgálatává jelentősödik.

Az „ismétlés dramaturgiája" a regénynek Darvas életműben elfoglalt helyére is érvényes. A „mást", az „újat" kifejezve megismétli Darvas alapműveinek, a szociográfiáknak, a *Város az ingoványon*-nak s a korai regényeknek egész sor motívumát, élethelyzetét, dialógusát. B. Nagy László mélyrehatoló elemzése (*Darvas József írói útja* – Arcképek a magyar szocialista irodalomból, Bp., Kossuth 1967. 418–432.) pedig az *Elindult szeptemberben* és a *Részeg eső*, mint két pendant-regény, mint két összetartozó pillér között húzza ki az egész Darvas-pálya ívét. A *Részeg eső* technikájában is továbbfejlesztve „ismétli" az *Elindult szeptemberben* módszerét. A pályameghatározó döntés hasonlóképp érlelődik a tanítóképzős Vas Pistában, mint Szóláth Bélában a pálya-mérlegelő s a választott hivatást igazoló számvetés: föl-le, előrehátra csapongva az emlékezet képeiben. Az *Elindult szeptemberben* módszere az új regényben igazodik a főhős filmrendezői „látásához" (kamatoztatja Darvas József filmforgatókönyveinek és filmgyári éveinek tapasztalatát) – s egészen filmszerű montázsok, áttűnések, előre- és visszavágások sorozatában rendezi új és új, egyre teljesebb összefüggésrendszerbe az ismétlődő emlékképeket.

Barátja öngyilkosságának, a tragédia okainak kutatására legelőször az riasztja útnak Szóláth lelkiismeretét, hogy utolsó beszélgetésükön – gyáván, „sunyin" – válasz nélkül hagyta Balla Géza hitet, biztonságot kereső kérdését. – „ – Mondd, Béla! De most már nem úgy!... Te, ugye, hiszel még?!... S úgy hiszel még, mint fiatal korunkban?! Ugye, úgy?!" – kérdezi „szokatlan hevességgel", talán tényleg utolsó kapaszkodót keresve az önpusztító keserűségbe és mindinkább az ivásba zuhanó festő. És Szóláth válasza: – „Persze... – mondtam meglepetten, minden meggyőzőerő nélkül, a felrohanó szavakra, amiknek a lényegét nem értettem. Akkor még nem értettem. A keze szorítása a kezemben egyszerre ellankadt, mint a hirtelen halotté." – Innen indul a kegyetlen lelkiismeretvizsgálat, s mind szélsebb körökben gyűrűzik széjjel. Kiviláglik, hogy ez az erőtlen, gyáva *„persze"* nem előzmények nélküli. Előzménye az *Elindult szeptemberben* visszatérő, kínzó emléke: az a „paraszti sunyiság", amely a százszor megalázott Vas Pistát égeti, amiért az egyetlen nála is elesettebb Kapa Zsigát nem fogadta el barátnak, harcostársnak, hanem keresztülnézett rajta – s majd csak a fiú öngyilkosságának hírül vétele után ébredt fel iránta a felelőssége és lelkiismerete. S előzménye Szóláth belső szégyenérzete, hogy 1944-ben, a nyilas-uralom heteiben, kommunista forradalmár létére, nem fegyvert és röplapot, hanem hat hízott kacsát csempészett Völgyesről a fővárosba. Tovább kutatva a gondolkodás és a magatartás el nem évülő hibáit a rokonok, barátok lassan társadalmi tablóvá teljesedő köreiben, az egyre kegyetlenebb kép azt mutatja, hogy szinte egy egész országot vert, tántorított meg – kit, mikor – a „részeg eső". Balláék se mentesek a felelősségtől. Se Géza, aki paraszti, népi misztikába fordul a küzdelem elől, se parasztnak maradt testvére, Sándor, aki – bár bújtatott szökött katonát, sőt a fegyveres ellenállásig is eljutott – mégis elhajtotta a deportált Steiner zsidó girhes tehenét, s ha vissza is vitte később – „más az, visszavinni, mint el se hajtani". S nem vétlen Csontos Gyula, a Rákosi-időkben ártatlanul bebörtönzött intellektuel-kommunista sem, aki a gyakorlati cselekvés jelen idejében, semmire sem kötelező elméleti koncepciók, tervezetek konstruálása mögé dezertált... Így tovább, kinek, kinek a ráeső felelősség-részt könyörtelenül kiosztja a regény. Az „ismétlés dramaturgiája" pedig elsősorban úgy érvényesül, hogy a történelem sűrűn ismétlődő tragikus helyzeteiben a szereplőknek újra és újra próbát kell tenni, és már akkor is hibáznak, ha magatartásuk, lépésük a kísértően ismétlődő történelmi felállításban nem elégíti ki az „új", a „más" követelményeit. Nemzedéke próbatevésének kritikus időit Darvas sorsdöntő *októberek* motívum-sorában fűzi egybe. 1932 októbere – Vas Pista helyzetének felismerése és a forradalmár hivatásának és programjának elvállalása – hozta az első fontos próbát (v. ö. *Októberi köd*). Azután 1944. október 15-e, s ennek Darvas művében indokolt következménye: 1956 október 23-a. S végül a számvetés, a múlttal és felelősséggel való szembenézés nehéz ideje – a *Részeg eső* „je-

lene" – is jelképesen egy október, 1962 októbere. A különböző októberek próbaidején így vagy úgy vizsgázó hősök példáin érik, teljesedik a *Részeg eső* végső ítélete, – B. Nagy László fogalmazásában – az, hogy „a történelem nehezülő atmoszférájában a legkisebb gondolkozási hibának is jóvátehetetlen következménye van – a forradalom és a gondolatrestség nem lehetnek ikertestvérek."

A hősök megméretésének meghatározó jegye, vezető szempontja itt is ugyanaz a mérce, miszerint Darvas „titkos, legbensőbb ítélete . . . mindig is arról szólt: menynyire maradt hű Orosháza nehéz életű agrárproletárjaihoz". A regényben minduntalan visszatérő Völgyes nem más, mint egy hegyek közé kicsinyített „legnagyobb magyar falu". Nemcsak bújtató menedék, a további harchoz erőt adó forrás, hanem *mérték* is: az útrabocsátó osztályhoz és az eredeti programhoz kötődő hűség mértéke.

A *Részeg eső* minden megelőző regénynél mélyebben és őszintébben, az olvasót is felkavaró személyes átéléssel néz szembe a korral, melyet megítél: a kommunista mozgalom utóbbi negyedszázadával. A tanulságok levonását nem erkölcsi parabolák elvontságában, de nem is napi aktualitásokra tekintő publicisztikus közvetlenségben kísérli meg, – hanem a történelem valóságos fordulópontjainak művészi elemzését végzi. Az úgynevezett „derékhad" írói közül Darvas rendelkezik a legnagyobb politikai tapasztalattal; regényének világképébe a szocializmus fejlődésének elméleti, filozófiziai kérdéseit is beleszőtte (vö.: Diószegi András: *A mai regény világképe*, Kritika, 1963/1.), midőn egy kommunista nemzedék súlyos gondjaira kérdezett rá. Mennyi írható az elmúlt szakasz tévedéseiből, bűneiből a történelmi kényszernek vagy a jó szándék elvakulásának a rovására? Hogyan küzdheti ki a politikában „besározódott" kommunista értelmiség a maga becsületességének, hűségének a folytonosságát? Kinél hol van az a pont, amelynél a szocializmus eszméje és annak hivatalos képviselői iránti feltétlen hűség – tragikusan – az eszme, a nép és az igazság iránti hűtlenségbe fordult? Mi volt történelmileg szükségszerű? Mi lett volna elkerülhető? S főként: milyen emberi garanciákat tud biztosítani ez a nemzedék a következő generációkban, egyrészt ügyének, eszméjének hű folytatására, másrészt a hibák, a tragikus vétségek elkerülésére? – Ezeket a kérdéseket a *Részeg eső* felerősítette és továbbadta, s vizsgálatuk folytatódik a „derékhad" számos írójának, Mesterházi Lajosnak, Cseres Tibornak, Dobozy Imrének stb. a történelmi és egyéni felelősséggel szembenéző, mérlegelő szándékú műveiben.

A *Részeg esőt* író és kiadó egy regényfolyam első könyvének ígérte, már 1964-re jelezve a másodikat. Bár a megjelent kötet magában is önálló, teljes értékű alkotás, a regény irányvonalaiból láthatóan a folytatásnak talán még nehezebb írói feladatot kell teljesítenie. Abban, hogy Szóláth Béla megalkotja-e, s hogyan alkotja meg barátja életéről és haláláról a tervezett filmet – az első könyv kritikus, negatív ítéletei után a pozitív válasz fogalmazódhat meg. Tehát az, hogy a jelenre (Szóláth Béla életére) és a jövőre (a regényben feltűnő új nemzedékre) nézve milyen tanulságokat kínál Balla Géza sorsa. A megjelent könyv Szóláth Béla döntésével végződik: abbahagyja sikeresnek ígérkező, de mert nem a legfontosabb kérdésekről szóló, máris gyáván, „sunyin" mellébeszélő filmjének forgatását. Az ő életében nyilván ez lesz az „utolsó október" meghatározó, áldozat-vállaló döntése, melyben meglelheti sorsának igazolását.

•

Az első kötet megjelenését követő öt évben Darvas József több úton is kísérletet tett a *Részeg eső* folytatását gátoló, eddig megoldatlan művészi – és benső, erkölcsi, emberi – problémák megközelítésére. 1964-ben drámát írt a *Részeg eső* témájában, azzal a szándékkal, hogy a szűk színpadra és egy előadás rövid időtartamára sűrítve, világosabban rajzolja ki a hősök életének törvényszerűségeit, s ezáltal élesebben látszódjanak jövőbeli útirányaik is. A téma logikus véggigondolása azonban nem hozta meg a várt eredményt; a cselekmény széttöredezett, a hősök többsége rezonőr-figurává jelentéktelenedett. A darabnak értéke ugyan, hogy a hűség és helyt-

állás témájában épülő drámák ciklusát tovább teljesítette, és az is, hogy a könyv lelkiismeretzaklató, nagy társadalmi kérdéseit előszóban, a színpad nyílt fórumán is feltette, – de műve folytatásához a drámából nem kaphatott segítséget.

A sors-fordító döntést és következményeit, amit nemzedéke tagjainak a jelenben kell megélniük, (s amely Szóláth Béla regényvégi elhatározásából sejlik), közvetlen jelenidejű témában – a jövő távlatát is felvillantva – hitelesen, mélyen még nem ábrázolhatta, ezért – történelmi hasonlathoz fordulva segítségért – megírta *Zrínyi* c. drámáját. Az „ismétlés dramaturgiája" szerint épülő életműben van előzménye annak az írói mozdulatnak is, hogy a történelmi példa „függő beszédéhez" folyamodott olyan jelennek szóló mondanivaló kifejezhetőségéért, amelynek „egyenes beszédben" valami okból nem volt lehetséges az előadása. Harminc évvel korábban így született – a német terjeszkedéssel szembeni mementóként – a Hunyady-regény, *A törökverő*. Akkor is, most a *Zrínyi* esetében is véletlen alkalom, felhívás, felkérés nyomán talált rá az aktualizálható történelmi analógiára. Persze az „ismétlés" mozzanata megint a „mást" fejezi ki, hisz igen nagy a különbség *A törökverő*, és a *Zrínyi* közvetett jelentésközlésének az okai között. 1938-ban külső, hatalmi akadályai voltak a világosan átlátott program egyenes megfogalmazásának. 1968-ban inkább a program világos átlátásának belső, művészi nehézségei késztették arra Darvast, hogy Zrínyi sorsából mutassa fel, amit élő anyagban még nem valósíthatott meg. Azt ugyanis, hogy vétségek, csalások és megcsalatások után is igazolható, tisztázható egy „elpolitizált" élet értelme, ha a sorsdöntő, nagy választásban nem a kényelem, nem is a sértett félreállás, hanem az életéhez és eszméjéhez kötődő – bármekkora áldozatot kívánó – hűség vezérli a próbatevőt. Ezzel az aktuális tartalommal egyszersmind Darvas kiteljesítette, egy történelemformáló, nagy személyiség életének példázatában általános érvényűvé bővítette a hűség és helytállás eszmekörében kimunkált drámaciklusát.

Zrínyinek amikor döntenie kell abban, hogy rászedetten, megalázva is helytálljon Szigetben, (vállalja addigi életét, a hűséget eszméjéhez, s ezzel a valószínű halált) – vagy pedig éljen a megfutamodás jogával, lehetőségével, (így elárulja, meghazudtolja eszméjét és életét is) – egyszersmind abban is döntenie kell, hogy miként fog vélekedni felőle az utókor. Ez a kérdés és ez a szempont Szóláth Bélának (Darvas nemzedékének) jelenkori dilemájában is benne foglaltatik. A további életüket és az utókor ítéletét meghatározó – a Zrínyiével egyenértékű – döntéshez elengedhetetlen a jelen helyzetnek és a jövő lehetőségeinek pontos ismerete. Így nézve akár a *Részeg eső* továbbvitelének alapvetését is láthatjuk abban, hogy Darvas – a valóságban-maradás, helyzet-elemzés és erre építő program-alkotás rég bevált műfajában – a szociográfiában is folytatja a munkát. 1965-ben kiadta – *Orosházi változások* címen – „a legnagyobb magyar falu" fölszabadulás utáni történetét, megkeresve és még a jelenben is megoldatlan gondokig vezetve a 30 évvel korábban kibogozott szálakat. Az pedig „az ismétlés dramaturgiáján" nyugvó életmű jelképének is tekinthető, hogy az egykori „*Magyarország felfedezése*" mozgalom bátor, fiatal harcosa, 1968-ban az új „*Magyarország felfedezése*" sorozat szerkesztője és gazdája lett. Az „ismétlés" itt is az „újat", a „mást" fejezi ki. A harmincas évek mozgalma – mint Darvas is megírta –, ha valóban a tényeket, az igazságot tárta fel, csakis ellenzéki lehetett. A hatvanas évek vállalkozása, mert szintén a tényeket, az igazságot tárja fel – nem lehet más, mint „kormánypárti". Igaz, ha *A legnagyobb magyar falu* 1945 utáni kiadásainak előszavát összevetjük Darvas Józsefnek a Kortárs 1968. szeptemberi számában közölt tanulmányával, az látszik, hogy a helyi vezetőség és sajtója néhol szinte azonos szavakkal és érvekkel akarja elutasítani „a falut megszólót", „szégyenbe hozót", „szennyesét teregető" – valójában az igazság mind teljesebb feltárására törekvő – írók munkáját ma is, mint régen. Az azonos ellenszegülésnek azonban ellentétes az értelme: egykor azt akarták eltakarni a világ elől, hogy *már* olyan rossz a helyzet, most azt, hogy *még nem* elég jó.

*

„Az ismétlés dramaturgiája", amit a *Részeg esőn* túl is, az egész életműre vonatkoztatva sokszor emlegettünk, biztosítja, hogy Darvas Józsefé – egyik nézetből – zárt, egységes, mindvégig alapélményeire támaszkodó, kezdettől egyazon programot teljesítő munka.

Másik nézetből – a befejezetlen tanulmány *(Perújítás)*, a befejezetlen regény *(Októberi köd)*, a befejezetlen drámaciklus (Bajcsy Zsilinszky Endréről tervezett dráma), a befejezetlen regényfolyam *(Részeg eső)* – félbehagyottságot mutat. E művek azonban nem azért maradtak abba, mintha eljárt volna fölöttük az idő. Művészileg mindegyiknek lehetséges a befejezése, társadalmi szempontból pedig aktuális. A folytatásnak, a befejezésnek ez a művészi és társadalmi lehetősége, sőt kívánalma is tanúsítja, hogy Darvas József saját útjában s ennek művészi áttételességű és hitelességű ábrázolásában a közelmúlt alapvetően fontos, időszerű, jellegzetes és tanulságos társadalmi programját hozta be a magyar irodalomba.

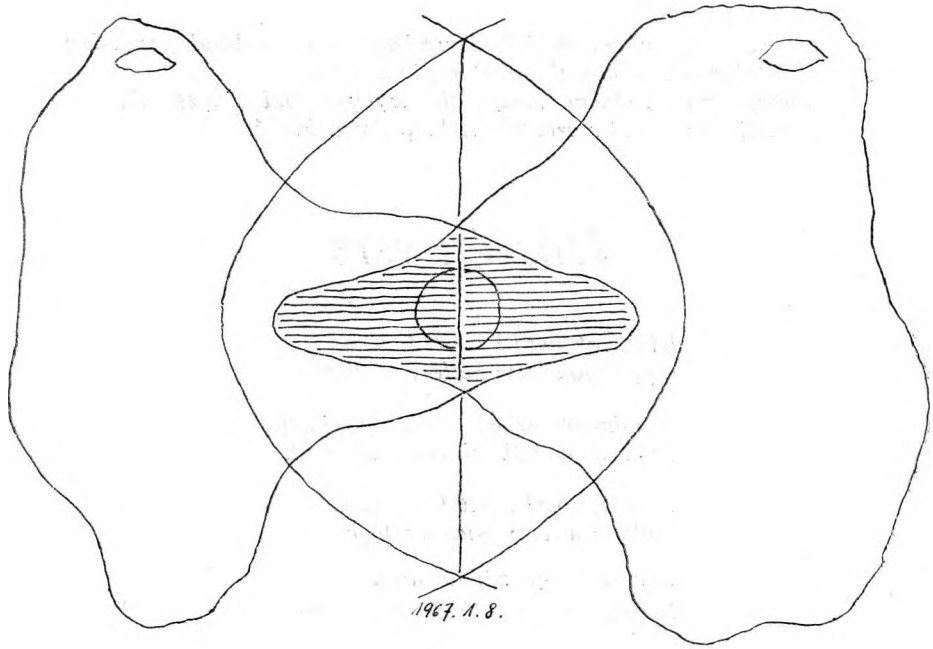

LANTOS FERENC rajza

SZEPESI ATTILA

Ketten

jönnek az éjszakából,
arcuk egymáson átvilágol,

kezük madarak fészke, mert
otthonuk a bámész liget,

vállukon hamuszín talak,
nem szólnak, hogy szólhassanak,

ők

tudják a multat megnevezni,
a hol-nem-volt jövőt idézni,

csillagot nézni iker-arccal,
ágban feszülő mozdulattal,

gyökérben pattanó öleléssel,
kölcsön-ágyon a sose-reménnyel,

ezért

vigyázz rájuk világ, ölelésük forró legyen és ébredésük gondtalan,
fölöttük a fekete angyal kivont karddal suhan,
s hová lesznek, kiüzve álmaikból, ragyog-e rájuk tényes ég?,
s tudják-e zengeni a szeretők halálig tiszta énekét?

Húsvéti vers

bárányok vére husvéti legenda
a gyertyák teste hétfőre kisebzik

itt minden tüzben Dózsa csontja ég
és kardvassá állnak össze az ércek

kusvét a barka jeltelen virága
hajlong a lézersugaras világba

aranyesső sujt zúduló mezőt
kórókereszten pléhkrisztus zörög

dobog dobog a vonatkerék-mámor
bárányok vére husvéti legenda

KERÉK IMRE

Ősz

Ökörnyál feszít fonalat
kutyaóltól csillagig

mártir napraforgók homlokán
sárgaréz Dózsa-korona vakít
pocakos varjaknak apostol
madárijesztő prédikál
hiába
zúgva lecsapnak a kertre
levelét elejti a szőlő

a hegy mint óriási sün
felborzolódik
védekezésül
meresztgeti bökős karóit

az ember elássa a krumplit
szárkupokat rak
tüzelőt készít télire

s amikor már elrendezte a tájat
behúzódik lassan a házba
s maradék hitével erejével
fűti a sanyarú telet

Regölő

haj rege rajta
porka havak hullnak
igazítjuk lábunkat
csillagporos utnak

haj rege rajta
jég-szarvú szél támadt
e házba mi betérnénk
ha ki nem dobnának

haj rege rajta
kigyulladt a pajta
sült kakas fut a tetőn
a tyúk is alatta

haj rege rajta
be fürge malacka
részeg böllér pocakját
döngöli dagasztja

haj rege rajta
szép eladó lányka
gömbölyödjön-domborodjon
két kerek dudája

haj rege rajta
van itt hagyma szalonna
ami éppen nincsen
jó lenne ha volna

haj rege rajta
arcunk sápadt alma
ha egy kis bort kaphatnánk
pirulna hajnalra

THIERY ÁRPÁD

Delegáció érkezik

A szőlőhegy fölött feltűnt a különrepülőgép. Gyorsan közeledett, majd nyers zúgással elszállt a város képviselőinek népes csoportja felett, akik a francia filmküldöttség fogadására jelentek meg. A tekintetét mindenki a gépre szegezte, amely balszárnyát megdöntve landoláshoz készülődött. Néhányan a ruhájukat igazgatták, elfoglalva magukat a várakozás perceiben, mások pedig azon tűnődtek, hogy M. V. – a világhírű filmsztár vajon a valóságban is olyan lesz-e, mint az Özönvíz előttben, a Boszorkány-ban, vagy pláne, a Méhkirálynő-ben volt.

Frank a helyi rendezőbizottság titkára mellett ácsorgott, akinek előző este az ötödik konyaknál váratlanul – mintha épp abban a pillanatban jutott volna az eszébe – bejelentette:

– Meg akarom előzni a déli lap munkatársát! Akárkit küldenek is ki a repülőtérre, én minden áron meg akarom előzni!

A rendezőtitkár – aki eltekintve ettől az ideiglenes megbízatástól, a város kultúrotthonában bábjátékok írásával és rendezésével foglalkozott – rövid töprengés után rábólintott, és Frank ennek a bólintásnak köszönhette, hogy most itt ácsorogh atott az előkelő környezetben, míg a déli lap munkatársa, egy vékonyarcú, ideges fiatalember, a nagyközönség számára fenntartott – de az érkezés idejére gondosan lezárt – üvegcsarnokból tekintgetett kifelé, hogy végre ő is megpillantsa a leszálláshoz készülő gépet. Frank egyre izgatottabban nézelődött a fogadóbizottság soraiban. Ide-oda mászkált, a kezét hol zsebredugta, hol kirángatta, idegességében végül a repülőteret kezdte szidni, amelyet kínosan kopottnak, szegényesnek talált. Olyan, mint egy közönséges legelő, gondolta dühösen, de a töprengésre nem sok ideje maradt, mert a kétmotoros gép földet ért, és a keskeny betonszalagon ügyesen odaberregett a főépülethez.

A gépből elsőként M. V. lépett ki. Megállt a lépcső legfelső fokán. Ezüst ruhája, mint a vízből elővillanó fényes hal – pikkelyszerűen csillogott. Tartása a meglepettség és az érkezés fölött érzett öröm keverékét igyekezett kifejezni, pillantása azonban begyakoroltan sétált végig a hosszú, lapos épületen, ki a sporthangárig, majd visszafelé fennakadt a hatszögletű irányítótorony fémes tetőzetén, végül pedig átlőtt madár módjára lezuhant az üdvözlésre kivonult városi küldöttségre. S akkor – talán a kisváros jutott eszébe, ahol született – keleties vágású szeme érzékenyülten homályosodni kezdett, mindez azonban csak néhány pillanat műve volt. Lentről egy sárga transzparens lendült a magasba. Fellelkesült egyetemisták nagy ovációval mozgatták fel és le a hatalmas üdvözlő feliratot, amelynek közepén a művésznő óriási, kidekorált portréja helyezkedett el.

Az épület másik oldalán várakozott az autóoszlop. A rendezőségnek sikerült a filmsztárt áttuszkolni az autogramkérők sűrű, lármás tömegén. A rendezőtitkár, akit egy-egy pillanatban csaknem elsodortak M. V. közeléből, kipréselődve a főépület szűk ajtaján, hirtelen magához tért, és Frankot gyors elhatározással a filmsztár rendelkezésére bocsájtott Mercedeszbe tuszkolta.

– A többi a te dolgod! – mondta fellélegezve a nehéz percek nyomása alól. Becsapta a kocsi ajtaját, majd intett a bejárati út végén posztoló motoros rendőrnek, hogy indulhat.

Frank sápadtan, szinte bénító zavarral küzdve ült M. V. mellett a Mercedeszben. Ostobán makogott egyet-kettőt, de maga sem tudta, hogy mit akart mondani. Nem mert a művésznőre pillantani, mert amire oly nagy gonddal készült – és szinte iskolás módon igyekezett magát bebiztosítani a meglepetések ellen – azt most, ezekre a

percekre teljesen elfelejtette. Míg élek, le nem mosom magamról ezt a szégyent, gondolta kétségbeesetten, és érezte, hogy a testét forróság lepi el. Még az hiányzik, hogy izzadni kezdjek, riadozott magában. Csak még most az egyszer sikerüljön, csak most az egyszer! Soha többé nem csinálok ekkora marhaságot, fohászkodott, és e percben boldogan helyet cserélt volna a déli lap munkatársával, aki szitkozódva mászkált hátul a lelkesült tömeg soraiban, és megpróbált az egyik filmrendező kocsijában helyet szerezni.

M. V. egy kis gyanakvással nézegetett Frankra, mert amióta Magyarországon tartózkodott, a Mercedeszben mindig a minisztérium egyik vezető tisztviselője ült mellette: egy üdítőszerektől illatozó, kifogástalan modorú úriember – most pedig egy szemmelláthatóan sápadozó, sovány alak ült a helyén. M. V. a nehéz pillanatokat megkísérelte egy bátorító mosollyal áthidalni.

Amíg Frank végre az első értelmes mondaton kezdte törni a fejét, a minisztériumi ember nagy léptekkel közeledett a Mercedeszhez. Frank hallotta, hogy közben hátrakiált valakinek:

– A rendezőt a tanácselnök mellé ültessék! Siessünk, mert a programban megszabott időt tíz perccel túlléptük!

Frank lehunyta a szemét. Minden idegvégződésében érezte a veszélyt. Most vége, most ki fog törni a botrány, sóhajtott, és várta a megsemmisülést. Akkor elől a rendőr végre túráztatni kezdte a motort, nagy zaj közepette sejtelmesen kék gázfelhőbe burkolózott, majd a lábával egyensúlyozva, mintha egy keskeny pallóhídon kelt volna át, elindult. Frank kinyitotta a szemét. Túlélte a végső pillanatot, és egyszerre végtelen nyugalom fogta el. Előreszólt a gépkocsivezetőnek, aki egy reggeli újság lapjaiba mélyedve várta az utasítást.

– Jobb, ha megyünk – mondta Frank. – Úgyis kevés az időnk.

A városig tizenkét kilométer volt az út. Frank a visszapillantó tükörben látta, hogy a minisztériumi ember előbb értetlenül bámul utánuk, aztán megmozdul, de mozdulata abban a pillanatban szétomlik, a keze is nyitvamarad, mintha valamit kiejtett volna belőle, majd bosszúsan elindul hátra a kocsikhoz. A motoros rendőrben dolgozni kezdett a kötelességteljesítés. Kikanyarodott az országútra, bőrzubbonya alá hasalt a szembevágtató szélnek. Az autókaraván egyelőre még szétszakadozva, de elindult utánuk.

Frank fellélegzett, s ha kissé körülményesen is, de egyensúlyát visszanyerve, franciául bemutatkozott.

– Ó, tehát újságíró – mondta M. V.

Frank bólintott.

– A helyi laptól.

M. V. krémszínű kesztyűjével arra a helyre mutatott, ahol Frank ült.

– És Vilmos úr? Aki mellettem ült? Ő hova lett?

Frank a kezével csinált egy bizonytalan mozdulatot, ami egyszerre volt maga a komisz kárörröm, és a bűnbánó bocsánatkérés. M. V. megértette a mozdulatot, és halkan elnevette magát. Megszokta az újságírókat, a hóbortjaikkal együtt, a következő percet mégis udvariaskodó hűvösség járta át, mintha M. V. mosolya az utolsó pillanatban – vagyis mire kiért az arcára – megüvegesedett volna. Talán, mert a lelke mélyén sajnálta Vilmos úr kifogástalan modorát, talán őt magát is.

Frank a térdén szétnyitotta a jegyzetfüzetét, mintegy jelezve, hogy küldetésben van.

– Hát, akkor tessék! Kérdezzen! – biztatta M. V.

A motoros rendőr veszedelmesen közeledett a város felé.

– Milyen érzés egy magyar vidéki városban? – kérdezte Frank. Ezt még tegnap kigondolta, de most, hogy kimondta, azonnal érezte, hogy elsőként ennél okosabbat is kérdezhetett volna.

M. V. rövid ideig eltűnődött.

– Ugyanazt válaszolhatom, mint amikor elfogadtam a meghívást, hogy ellátogatok a maguk városába – mondta komolyan, külön gondolkozva minden szó értelmén. – Lehet, hogy Budapest jól tükrözi az ország arculatát, de az emberek életét

sokszor mélyebben meg lehet figyelni egy vidéki városban. Szeretem a vidéket. A fővárosokban statisztikákat nyomnak a kezembe, új épületeket és múzeumokat mutogatnak, de az igazit csak vidéken láthatom meg. Talán azért, mert magam is vidéki születésű vagyok.

Frank tolla sebesen száguldozott a papíron, s közben azt gondolta: Ahhoz képest, hogy ekkora világsztár, ez elég szépen hangzott.

M. V. a következő kérdést várta. Az ölében mezei virágok hervadoztak, valamelyik diáklány ajándékozta meg az autogramkérők közül. Franknak – amikor odapillantott – úgy tűnt, mintha a gyűrt kis csokrot gazdátlanul egy márványterem rideg kövezetére vetették volna le. Szinte fáztak a tavaszi kankalinok, a héricsek, a gólyahírek, s köztük a néhány szál lila harangvirág.

– Milyennek találja a magyarokat? – kérdezte Frank.

– Érdekes ország – mondta M. V. A mezei virágokat babrálta. – Születésemnél fogva érzékenyebb vagyok mindenre, ami az egyszerűségre emlékeztet. Ezért érzem jól magam itt. Szeretem a természetes embereket.

– Úgy gondolja, hogy természetesek vagyunk?

M. V. egy pillanatig a megfelelő kifejezést kereste. Halványan mosolygott hozzá.

– Azt hiszem, ez inkább a gondolkodásmódjukra vonatkozik.

– Amit most mondott, az már több, mint egyszerű udvariasság – ráncolta Frank óvatosan a homlokát.

A katolikus temető magas téglakerítése mellett suhant velük a kocsi. M. V. elgondolkozva nézegette a kerítésbe épített oszlopok tetején a vékony, fekete vaskereszteket.

– Ne higgye – mondta érzelmesen. – A látszattal ellentétben, szeretem megfigyelni az embereket.

– Egy világsztárnak erre nincs sok lehetősége.

– A környezet bármilyen külsőséges, mindig az emberek műve. Ez a kiindulópontom.

Frank leírta a mondatot, és azt gondolta: Ebből egyelőre elég volt, mert a végén az olvasók egy szót se fognak elhinni belőle.

A temető végénél rátértek a makadámútra. A kerekek valósággal ropogtak, mintha a gumiabroncsok szeletenként akartak volna szétpattogni alattuk. Frank felpillantott, és meghökkenve látta, hogy a bőrgyár rövid kéménye veszedelmes gyorsasággal közeledik feléjük, ami azt jelentette, hogy legfeljebb négy-öt perce van még. Hirtelen megzavarodott. A semmiből egyszercsak előbukkant az éjszakai álma: a felesége be akart menni a temetőbe, ahol Frank apja feküdt, de a sír helyén, a kerekeskút táján a legnagyobb megdöbbenésükre egy heverésző cigányzenekart találtak. A bokrok mögül lacikonyha fűszeres füstje szállt elő . . . Frank megtörölte a homlokát. Megpróbálta elhessegetni az álom emlékét, mintha egy támadó, kellemetlen darazsat zavart volna el a tányérja közeléből, a darázs azonban nem tágított. A fenébe is, mérgelődött Frank, hogy jut most eszembe ez az átkozott álom, majd hirtelen kirajzolódott a nyitott ablakú szoba képe a második emeleten, a falon lógó kis tárgyakkal és rajzokkal, ahol ezt a badarságot összeálmodta. Közben gondolatainak hátterében lázasan kereste az előbbi beszélgetés fonalát, de izgalmában végleg elveszítette.

Csaknem kínosan hosszú szünet után, végre megszólalt.

– Mikor filmezik legközelebb?

Hangja rezgett az izgalomtól.

– Legközelebb? Még a nyár folyamán Afrikába megyek forgatni – mondta M. V. – A film egy fiatal néger ügyvédről szól, aki miután Párizsban megszerezte a diplomáját, hazamegy a szülőföldjére, és ott belebotlik egy fiatal fehér nőbe. Ezt a nőt én játszom. Nem szokványos szerelmi történet. Sőt, szót emel majd a faji megkülönböztetés ellen. Különben ebben a produkcióban anyagilag is érdekelt vagyok.

– Szívesen politizál? – kérdezte közbe Frank.

– Nem nagyon. De talán az mond valamit önnek, hogy bizonyos kérdésekben az anarchistákkal szimpatizálok.

Frankot érthetetlenül ismét elöntötte a forróság.

Fejmagasságban a kocsi szélvédőjére szerelt zöld védőüveg megszűrte a kintről sugárzó kemény fényeket. M. V. arca ebben a laza, kissé ernyedt homályban, a fényvonal felett, szinte külön életet élt. Frank M. V.-re nézett. Szép nő, borzasztóan szép nő, állapította meg magában, és a tudat – hogy egy vidéki újságíró életében csak egyetlen egyszer szokott ekkora szerencse előfordulni – ismét mély zavarba hozta. Mindent elfelejtett, és az egészet elölről kellett kezdenie. Az sem segített, hogy homályosan megpróbálta elképzelni: vajon egy Sulzberger, vagy egy Oriana Fallaci hogyan viselkedne most az ő helyében, de azzal tisztában volt, hogy rövid időn belül ki kell vágnia magát e nyilvánvalóan ostoba perc szorításából.

A Mercedesz könyörtelen biztonsággal suhant a város közepe felé. Az országút felett a gőz-távvezeték vastag, fényes fémcsövei ívelték át, és az üzemek között elkígyóztak az új városrész felé. A napfény rávágott a vezetékre, s egy pillanatra elvakította őket a kocsiban.

Frank lehunyta a szemét, és azt gondolta: A sorompó még segíthet rajtam.

A sorompó, amely a nap huszonnégy órájában körülbelül tíz órán át zárva szokott lenni, és a járművek karavánjai negyedórákat vesztegeltek a külvárosban – uj reménnyel töltötte el Frankot. A gondolatra is fellélegzett, rövid időre eltűnt közeléből a sürgető idő. Kinézett az alacsony, gondozatlan külvárosi házakra. Az utca, amelynek az egyik oldalán a raktárak sora húzódott, a másik oldalon tele volt integető karokkal és zsebkendőkkel. Frank azt gondolta vidáman: Rámnéznek, és azt hiszik, hogy a szerencse fia vagyok, amikor azonban az autó kiért a vágóhíd mögötti kanyarból, s előtárult az út további része, Frank már tudta, hogy vesztett. Pontosan nem tudta, hogy mit vesztett el, de világosan, éles fájdalommal érezte a veszteség okozta csalódást.

A sorompó piros-fehér szára a védőráccsal – amely rozsdás szakál módjára lógott le – magasan és vidáman meredt valahová a kék messzeségbe. A bakter vigyázzban állt a bódéja előtt. Látszott rajta, hogy e pillanatban a város egy darabjának érzi magát. Amikor a Mercedesz kényelmes rúgózással átbillegett előtte a síneken, piros zászlaját üdvözlésre lebbentette.

Frank a szájában kesernyés ízt érzett, mintha mandulát ropogtatott volna. Innen már belátott a város főterére. A távolság legvégső pontján a város büszkesége, a kerek templom állt, valósággal feltartóztatva a nyílegyenes utat, amely egyre magasodott, mint egy falusi kálvária, Frank, ami éppen eszébe jutott, azt megkérdezte, de a válaszokat már nem jegyezte fel.

– A kedvenc ételeiről mondana valamit?

M. V. az orrával egy kedveskedő, de valójában komoly fintort csinált.

– Nem szeretem a kedvenc ételeket.

– A lányaiból is színésznő lesz?

M. V. mintha az öltözőtükörből pillantott volna Frankra.

– Ahhoz még túl kicsinyek, hogy ez eldőlhetett volna – mondta. – Ne felejtse el, hogy magam is még csak huszonhat éves vagyok.

Frank érezte, hogy udvariasabbat is kérdezhetett volna, de M. V. kétségkívül nagy szépsége és helyzeti előnye mellett önmagát duzzadtnak és aránytalannak érezte.

M. V. ekkor váratlanul odafordult hozzá.

– Kérdezhetek valamit?

– Hogyne, tessék!

– Van maguknál a szállodában fürdőszoba? – kérdezte M. V. zavartan, sőt kissé elpirulva, mintha egy illetlen hely holléte után érdeklődött volna.

Frank előredőlt, mintha a kocsi hirtelen fékezni kezdett volna.

– Természetesen, természetesen – nyögte kétszer is körülményesen, rossz francia kiejtéssel.

Ekkor végképp elfogyott az idő.

A Mercedesz a motoros rendőrt követve, megkerülte az ódon hangulatú teret, és a szálloda elé kanyarodott. A vendégeket óriási tömeg várta. Többen felmásztak a tér közepét elfoglaló törökkori templom lépcsőjére és korlátjára, hogy zavartalan szemtanúi lehessenek annak a pillanatnak, amikor M. V. kiszáll az autóból, és a

ritka eseményről pompás fényképeket készítsenek a család számára. A tömeg túlnyomó része a szálloda körül tolongott. Mindenki igyekezett a kétszárnyú szállodaajtó közelébe férkőzni, ami ingerült, sőt durva lökdöséshez vezetett. Egyesek dühösen kiáltoztak. A tér mozgásba lendült, és úgy látszott: nincs többé, aki megállítsa.

M. V. megpillantotta a tömeget, és eddigi keskeny, fáradt mosolya egyszerre ismét megüvegesedett, mintha komolyan aggódni kezdett volna a sorsáért.

A szálloda mély, kúriaszerű boltozata alól fehérkarszalagos férfi lépett elő. Hatalmas, bernáthegyi kutyára emlékeztető lompos, erős alakja, lobogó fehér haja azonnal feltűnést keltett, és a tömeg lármája, tülekedése egy kis időre kíváncsian alábbhagyott. A karszalagos férfi kisegítette M. V.-t a kocsiból. Gyöngéden átfogta a vállát, rá is terített valamit. Minden rendelkezésre álló eszközzel óvni akarta a tisztátlan külvilágtól, s a karja alatt, mint egy erős fa árnyékában – M. V. egészen eltűnni látszott. A karszalagos, miközben a művésznőt bekísérte a szállodába, dühösen ordított a kíváncsian bámészkodó tömegre.

– Viselkedjenek kultúrmódra! Táguljanak innen a noteszokkal! A művésznő most nem ér rá. Majd vacsora után osztogat maguknak autogramot! Addig aludni fog, és ne zajongjanak az ablaka alatt! Ezt kéri maguktól!

Frank bepillantott a jegyzetfüzetébe, amely üresen ásított rá, mintha egész idő alatt egy sort sem írt volna bele. Hirtelen úgy érezte: ahhoz sincs ereje, hogy kimásszon a kocsiból, de végül is összeszedte magát. A feje zúgott a lármától. Nehéz kenyér ez, nyögte elszomorodva, és míg a karszalagos férfi után pillantott, úgy tűnt, ismeri valahonnan, de sehogysem tudott rájönni, hogy hol találkoztak. Frank intett M. V.-nek, mintha egy régi barátság megszűntével búcsúzkodtak volna. Úgy érezte: elszakították tőle. M. V. a szálloda ajtóban visszafordult. Ő is intett. Keskeny, hosszú ujjai bizonytalanul álltak a levegőben. A mögötte szorosan összecsukódó tömegben már nem tudta felfedezni Frank arcát. Frank érezte, hogy egy napig – de néhány óráig biztosan – szerelmes lesz M. V.-be, ez mindig így szokott lenni. Nem baj, majd este a fogadáson megpróbálok a közelébe kerülni, gondolta bizakodva, és míg elindult ő is befelé a szállodába, hogy megkeresse a francia delegáció másik tagját, a filmrendezőt, tovább szövögette a gondolatait. Végül azt mondta magában: Nem szólhatok semmit, egész rendes volt hozzám. Meg sem kérdezte, hogy hol tanultam meg ilyen rettenetes kiejtéssel franciául?

A rendező a szálloda félemeleti halljában üldögélt, a nagy szobapálmák alá húzódva. A helyi porcelángyár díszvitrinjeit nézegette, egyik-másik tárgy láthatóan tetszett neki. Miután M. V. megérkezett, minden figyelem a filmsztár felé irányult. A rendezővel nem nagyon törődtek, pedig jó filmeket csinált, és alaposan felkészült erre az utazásra. Hivatalos minisztériumi tolmácsa a közelben mélázott a széles, nyitott ujjú pálmalevelek alatt, mint egy urát legyezgető bennszülött, aki felhasználva az alkalmat, egy kis diszkrét szünetbe kezdett. Jobb szeretett volna M. V. mellett dolgozni. Nyitva volt a kávéházi rész ajtaja, és kilátszott onnan a szűnni nem akaró tumultus.

Frank nem valami nagy lelkesedéssel közeledett a rendezőhöz. Tudta, hogy mindenkit az M. V. körüli dolgok érdekelnek, de végül is nem hagyhatta ki a delegáció másik tagját. Nem sok időt töltött vele. A tolmácsot is kiiktatta, nem törődve azzal, hogy mit gondolnak a francia kiejtéséről. Reggel egy szaklapban olvasott egy-két dolgot a rendező új filmjéről – egy emlékezetét elveszített férfi egy nőben felismerni véli a feleségét – s Frank egy ideig ezt a témát kerülgette, mintha jólértesült lett volna, majd amikor lejárt az udvariassági tíz perc, föltette a szokásos zárókérdést.

– Ha volna még valami, amiről eddig nem beszéltünk, és nem szeretné, ha kimarad . . .

A rendező derűsen töltögette a pipáját. Átpillantott a kávéházi részbe, de egy csöppet sem zavarta a népszerűségi egyensúlynak ez a durva felbillenése.

– Megkérem, hogy az előbbiekhez írja még oda pótlólag a következő gondolatot – mondta befejezésül. – Ahhoz, hogy egy művész önmagát adhassa, függetlenségre van szüksége. Kell a társadalomban egy állapot, egy helyzet, amely szabadságot, lehetőséget nyújt a művész számára. És akkor ezen a helyzeten belül a művész-

nek kell rátalálnia a saját lehetőségére. Feltéve, ha boldog nem is, de elégedett szeretne lenni.

Frank azt mondta magában: Ez nagyon szép gondolat volt, akár az én életem is belefér. Szóról szóra leírta. Örült a rendező mondatának.

Nézelődött még egy darabig. Megpróbált feljutni az első emeletre, de a mozivállalat testőrsége M. V.-t egyelőre elzárta a nyilvánosság elől. Az is lehet, hogy épp én járok az eszében, gondolta Frank, és megpróbálta maga elé képzelni M. V.-t, ahogy tanácstalanul ácsorog a szállodai szoba közepén, nem érti, hogy mi hiányzik, csak a hiányt érzi, azután egy gyors elhatározással kulcsra zárja az ajtót. Mi volna, ha felhívnám telefonon? – töprengett Frank a szálloda előtt, de tudta, hogy a porta telefonközpontja úgysem kapcsolná. Ez az én életem, épp most kell dolgozni, amikor történne velem valami, sóhajtott magában.

A szerkesztőség vibráló piros neonbetűi kivilágítottak a közeli meredek utcából. Ötven lépés volt, vagy hatvan. Frank elindult. Abban a biztos tudatban, hogy bármi történt is vele ezen a délutánon, ha vannak is elragadtatott percei, és ezek furcsa érzésekkel töltik el, mire felbaktat a szerkesztőségi szobájába, és leül az írógép elé – majd szépen rendbejönnek a dolgok. Majd szépen.

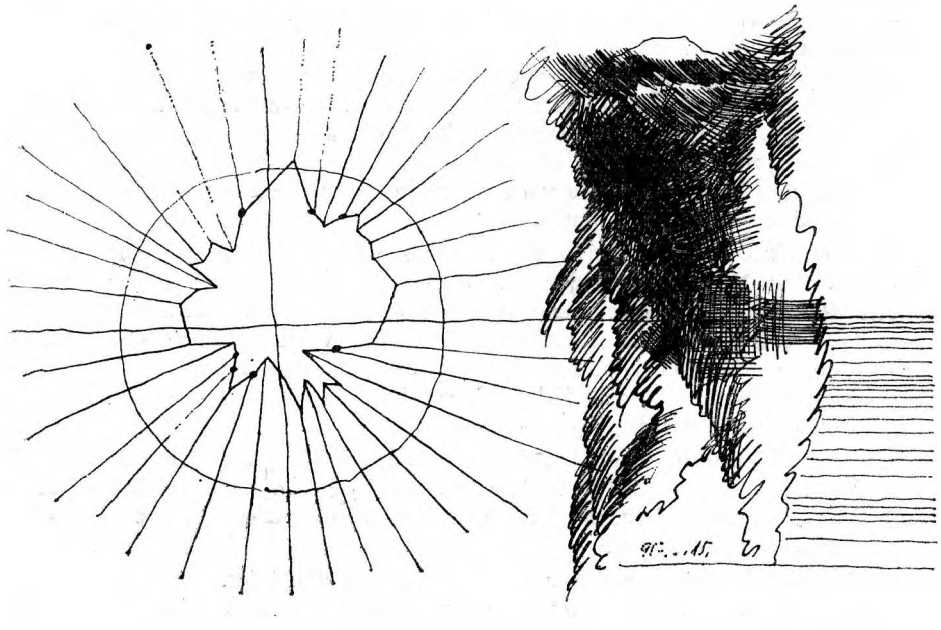

LANTOS FERENC rajza

SZENTIVÁNYI KÁLMÁN

Zajlásban

A nyurga fiú vízhozta tuskót döngetett a Dunára nyújtózó keskeny udvar mélyén. Ékkel, fejszével, sulyokkal feszegette. Lógott rajta a gombolatlan kék révészegyenruha, kerek sapkáját fejebúbja tartotta. Már nem pelyhesállú, még nem borostás, húsz éves lehet. A vasék beszorult egy repedésbe. Indulattal nem bírhat a tuskóval – nem fiatalnak való munka: – hozzáértés és kitartás kéne.

Besétál az udvarra s nézi őt a főnöke, a cserzettarcú, kuszált bajuszú öreg. Himbálva jár, mint az igazi tengerészek; dunai vontatón eljutott ifjúkorában némely tengeri kikötőbe, ha beiszik, sohasemvolt viharokra, nőkre, kalandokra emlékszik. Régen megrekedt a szigeten a révészházban. Soronkívüli kompátkelésnél pálinkát kap a fuvarosoktól.

Megállt, hümmögve nézte a fiú igyekezetét. Markába sercintett, nyúlt a fejszéért, egy résbe illesztette és tartotta; intett, most aztán zuhé! A fiú nagy lendülettel odavert néhányszor a nyeles sulyokkal. Rezgett a fejszenyél – az öreg szájában a pipa –, a tuskó engedelmesen kettőbe fordult.

– Bálba akarnak menni, édes gyerekem . . . Vidd át őket, Ferikém!

– Tilos az átkelés zajlásban – mondta a fiú, s félig elfordult. Nyújtott, szóvégeket elharapó hangsúlyozással beszélt, mint az öreg.

Az megroppantotta a pipacsutorát maradék fogával.

– Csak veled engedhetem a lányt.

– Bálba nem megyek.

– Átevezel velük . . . éppen megritkult. Igyekezz gyerekem, mert sötétedik. – Sarkonfordult és ment is az öreg.

A fiú kifújta magát, s átlépte a foghíjas sövényt, a töltésen ácsorgott.

A homokdombon kapaszkodó falu hátat fordít a folyamnak. Ólomszínű télvégi homály lappang. Csapzottan szállongó varjak figyelik a zajlást. A kanyarban jégturzás, újabb táblák csúsznak a vén füzek rokkant derekának. Az egyik hamarosan megadja magát, hanyattdőlve várja a tavaszt. A limányokon – szabad vízfoltokon – egykedvű vadkacsák ringatóznak.

Ha fizetnék az átkelést, nekivágna maga az öreg; de lányát és annak udvarlóját a fiúval küldi át. Nemrégen vizsgázott a gyerek, képesített révész; átviszi már régen a megterhelt kompot, ha nincs ellenőr a közelben, az öreg heverhet a vaságyon. Nem nagy rang révésznek lenni. A szigeten faluk vannak. A két parton meg üdülőtelepek. Az asszonyok kofálkodnak – s legtöbb férfi csak alkalmi munkát talál, napszámot vállal; eper- és málnaszedésnél jól lehet keresni.

A fiú meglátta őket, jöttek a révészház felől.

A vízmart lejárón hólé zúdul. A karcsú, magas Julika gumicsizmában lábol, kék kabátja kigombolva, fehér sálja úszik, szederjes arcán fénylik a nyirkos pára. Mögötte az udvarló lépdel a kövekre, bőrkabátos szőke fickó, azért olyan peckes tartású, mert nem magasabb a lánynál.

– Jó napot, kapitány. Hol a csónak? Fizetek az átkelésért.

A fiú nézte az udvarlót. Huszonnyolc éves létére csoportvezető a posztógyárban, ahol Julika dolgozik.

Közben odalépett a lány.

– Átviszel, Ferikém?

A fiú bólintott, hátrált egy kicsit, a partra csusszant a meredeken, ott a vén ladik szárazon, igazgatta az evezők csuklóit. S a lányra gondolt, s hogy milyen sokszor vitte ezen a csónakon, ellobbant nyarakon át evezett; valamelyik névtelen szigeten, zátonyon kitette a lányt, s Julika ott napozott magában, ő meg horgászott a közelben. Aztán a posztógyárba ment dolgozni.

A fiú kőbuckának feszíti a lábát, taszítja a csónakot. A lány segít neki. Az udvarló bámulja őket.

– Tudod mit, öregem? Kölcsön adod a ládát. Még húsz percünk van a buszig. Átcsusszanok Julikával.

– Ti ketten nem érnétek át.

– Ugyan! Nem ismersz te engem, szép öcsém! Egy barátommal felesben kajakom volt a Rómain.

– A Dunát egy kicsit ismerem. Az átkelés úgyis tilos. Megyünk?

A túlpartot nem látni már. A fiú úgy találja, a jég sokkal sűrűbb, mint az imént volt, szinte összeérnek a táblák. Talán mégis várni kéne! Az udvarló közben gáláns mozdulattal a csónakba segítette a lányt s türelmetlenül int, hogy gyerünk már! Julika azt mondja halkan:

– Feri megbízható csónakos . . . gyerekkori barátom.

A fiú körülményesen igazgatta a vízmerő bögrét – nem szakad-e el a lánca? – aztán a pad alá szorította a sportszatyrot. S ők ketten egymáshoz szorulva, szemben ültek vele. Mormolt egy babonás fohászt és megmarkolta az evezőket.

Amint elszakadtak a parttól, még sűrűbb lett a sötétség. Az öreg kiáltott utánuk és kitette a töltésen könyöklő révészház ablakába a lámpát.

A jégtáblák hamarosan körülfogták a csónakot. A sodrásban mindkét part elveszett. A kékes sötétségben úgy tűnt, mintha hajótöröttként, tengeren hánykódnának. Az udvarló egyre világító számlapos órájára tekingetett és türelmetlenül szitkozódott, hogy a nyitó táncot elkésték már.

Manőverezett a fiú, éppen visszafelé húzódott, a sziget partja irányába, mert középen összefüggő jég úszott.

S az udvarló ingerülten figyelmeztette a lányt, hogy elment a túlparton a busz, amelyre igyekeztek. Sárgás fény kúszott egy ideig a partközeli országúton. Aztán magukra maradtak.

Az átkelés ilyenkor türelemjáték is. Julika tudta ezt; csitította az udvarlót. A fiú megfontoltan dolgozott az evezőkkel. Néha megbillent a csónak. Sokáig csorogtak lefelé egy szabad limányon, aztán a fiú félig keresztben, ár ellen evezett.

Az udvarló dühösen cigarettázott és ölelte a lányt. Julika azt mondta:

– Ilyenkor nehéz . . . Jön a Vág és Garam jege . . . Feri érti a dolgát.

Sűrűbben billent és roppant az öreg csónak. Beszorultak egy keskeny homoksziget mellé. A fiú mozdulatlannak tűnt. Mereven nézte a lányt a sötétben, s az megborzongott a másik karjában, mert itt, az elmúlt nyáron, mikor értejött, meglátta meztelen. S az emlék azt jelentette neki is, hogy kibontakozott az ölelésből.

– Ugye átérünk, Ferikém?

– Nem tudom.

– Inkább evezz vissza a szigetre.

A fiú biccentve mutatott mögéjük. Most ott is összefüggő jég takarta a sötét folyamot. Az udvarló öngyújtót lobbantott, úgy bámult rájuk.

– Hová hoztál, öcsikém?! Köss ki azonnal, hallod?!

A fiú azt mondta neki:

– Ne ugrálj! Te akartál bálba menni! Most beijedtél? Még táncolhatsz . . . hamarosan járod!

– Kaphatsz ám egyet, öcsikém! Ilyen helyzetben, Julikával . . .

– Féltsd csak a magad tyúkszaros életét, hagyd Julikát. Ő nem fél.

A lány görnyedten félrehúzódott. Értette a veszélyt.

– Köss ki azonnal, öcsikém! – S mintha abba kapaszkodna, markolta a kezében műanyaghuzatú gitárját.

A lány érdes hangon rászólt:

– Miki, maradjon békében.

– Nem látja, Julika? Ez a suttyó, féltékenységében el akar pusztítani bennünket! A szeme se jól áll! Mondtam az öregnek is. Tessék!

Közbeszólt a csónakos:

– Majd a parton legénykedj . . . ne siránkozz, átérünk. Várj. Addig lapíts, mert tényleg befordítlak a jég alá. – A hangja nem volt tréfálkozó.

Az udvarló szétrántotta a nyakkendőjét, mintha fulladozna, s furcsa görnyedt tartással kapaszkodott, a padot markolászta. A fiú azt mondta:

– Mögöttünk is összezárult. Julika, igazítsd meg a sportszatyrot. Odavész a báli ruhád, cipőd.

A lány leguggolt a csónakban, aztán felegyenesedett. Fogta a fiú karját. Az kémlelte a Dunát. S csak a lánynak suttogott:

– Elszállnak a vadkacsák, látod? Amott is összezárul.

Az udvarló gyűlölködött:

– Julika, az én szándékom komoly . . . de ez a fickó el akar pusztítani! Úgyis feljelentelek, szép öcsém!

– Hallgasson! – Csak ennyit kiáltott a lány.

A partról valahonnan emberi kiáltás szállt, aztán elveszett a zajlásban. Az udvarló azonnal ordítani kezdett:

– Se-gítség! Se-gít-ség!

A fiú azt mondta neki:

– Kiabálj csak, ahogyan a torkodon kifér. Az segíthet valamit. – Aztán a lányhoz fordult. – Legalább elfoglalja magát. – S nézte közelről a lány arcát. – Lehet, hogy itt pusztulunk, Julika . . . Látod, ennek a szeretője lettél.

Az udvarló közben rikoltozva kiabált. Mintha válaszolnának neki, de a kiáltás nem onnan jött, ahol a közelebbi partot sejtették.

A fiú kivette egyik evezőt a csuklóból és állva manőverezett. A zajlásban, a Duna felett tavaszias illatok lebegtek.

– Átjutunk, Ferikém?

– Át. Még élünk.

– Mit beszéltek ti ott?!

A fiú a szűkölő udvarlóhoz fordult:

– Idefigyelj, öreg! Jól úszol?

– Nem . . . nem valami jól.

– Ha befordulunk, majdnem mindegy, meg sem találnak bennünket. Ha élni akarsz, lapíts . . . Vesd le a bőrkabátot, mert az lehúz. S kapaszkodj a csónakba, ameddig csak birsz, el ne ereszd! Én a jég között is kiúszom Julikával. Aztán jövök érted.

Az udvarló csak egyik kézzel engedte el a padot, úgy vetette, rángatta magáról az öves bőrkabátot.

– Kösd a padhoz, hallod? – S a fiú segített a lánynak, levették a felső kabátot.

Ő már régebben a padhoz kötötte a révész köpenyt. – Julika . . . Az ordítást meghallották. Majd jeleznek a parton.

A fiú most a túlpart felé törekedett, azzal sem törődött, hogy beszorulnak, a jégtáblák perdítik, lökdösik a csónakot. Az udvarló kitartóan kiabált.

Ők ketten álltak. A másik evező Julika kezében. Néha összeért egy pillanatra vizes arcuk s összefonódott zihálló lélegzetük.

– Ha kijutunk, számolok veled, szép öcsém!

Már ügyet sem vetettek rá.

Julika didergett. S egyszer felkiáltott:

– Nézd Feri, ott jeleznek!

Már a fiú is látta a sárga pislogást. Tüzet raktak a parton.

– Akkor itt neki kell mennünk, mert a kanyarban összetörne a jég. Öreg ez a csónak.

Letették az evezőket. Az udvarló meredten figyelt.

– Hallod-e, öreg! Most aztán fogózz! Megkezdődik a tánc. Áttörünk, mint a háborúban. Nézd . . . közel a part.

S szembefordultak, terpeszállásban, lábukat jól megtámasztották a csónak bordáin. Ölelkeztek, összefeszült a homlokuk. S ütemesen ingtak a fiú vezényszavára. Az öreg csónak törte a jeget, haladt a part felé.

Az udvarló rémülten ordítozott. Mert azok ketten olyanok voltak, mintha szerelmi egyesülésben ölelnék egymást.

Még a lélegzetük is összefonódott.

Hódara, jégszilánk és víz fröccsent körülöttük.

A gitár kibillent a csónakból és elmerült.

Lassan haladtak. S a víz majdnem térdig ért a csónakban.

– Merd a vizet, te!

– Miki!

De az moccanni sem tudott. A lány furcsa testtartással lehajolt, törzse előredőlt, a fiúhoz tapadt – ingatni is segített s közben félkézzel sebesen merte a vizet, hogy el se süllyedjenek.

– Hé, öngyilkosok! – Rekedt kiáltás lebbent hozzájuk a partról. Ismerős volt a hang.

A csónak kisiklott egy keskeny limányra. Julika az udvarlót nézte. Az lehajtott fejjel, reszketve kapaszkodott. A fiú éppen akkor kapta el a feléjük repülő koloncot, megakasztotta a rokkant csónak orrában.

Két öreg hajós vontatta ki őket; ezen a parton nyüstölik a telet az itteni hajóállomáson, családtalanul. A tűz most lobogott igazán. Árvíz elleni venyigekévéket gyújtottak meg.

Egészen alacsonyan húztak el a vadludak, szárnysuhogásuk összeolvadt a zajlás hangjaival.

A görbelábú öreg állomásvezető a fiút ölelgette:

– Tudtam, ha te ott vagy, nem lehet hiba. Gyerünk be a melegbe.

Az udvarló magára vette bőrkabátját. S kerülte a csapzott lány tekintetét. Felfelé ballagtak a hajóállomásra. Jól lehozta a csónakot a zajlás. Lelakatolt villák maradtak el a töltés túlsó oldalán. A partról még félelmesebbnek tűnt a zajló jég surlódó neszezése.

A konyhában pokolmeleg volt. Bunogva égett a tűz, forralt bor fahéjillata szállongott. Az asztalon lecsapott kártya. A rezesarcú öreg azt mondta:

– Istenkísértés ilyenkor csónakba ülni, no, csakhogy nincs semmi baj. Reggelre

elmegy a jég. Majd átszólok az öreg komámnak telefonon, hogy minden rendben van.

A fiú azt mondta:

– Reggelig még eleget táncolhattok, Julika.

A másik hajós – egy kukaforma öreglegény – töltögette hasas virágos bögrékbe a habos italt. Az öreg azt mondta:

– A szobában aztán meleg van. Mars befelé! Mi feljebb húzzuk a csónakot, és eltapossuk a tüzet. – S mentek.

Az udvarló utánuk lépett, egy ötven forintost tartott a kezében. Az öreg leintette:

– Mi egymással számolunk, uram. Nekünk maga nem tartozik semmivel.

A szobában kis dobkályha piroslik. Két vaságy hosszában a fal mellett. Hosszú asztal, irodai székekkel. S a falon dunai hajók képe – s aztán képeslapból kivágott bikinis nők villantják merev mosolyukat.

Julika a sarokba bújt, kilépett a gumicsizmából, hántotta le a vizes harisnyát. Az udvarló – kezében a gőzölgő bögrével – meredten bámulta. A fiú szürcsölte a forró italt, támaszkodott a kályha másik oldalán.

– A hajósok babonásak, nem kell nekik a pénzed. Nem volt ám igazi veszély, öreg, csak ijesztettelek, hogy csendben légy, miattam akár mehettek is. Jó mulatást. – S a lányhoz fordult. – Neked köszönhetjük, hogy átértünk, Julika.

– Veled még elszámolok, szép öcsém!

– Most is lehet – mondta halkan a fiú. – Nem félek tőled.

– Gyere ki!

A fiú nyúlt a zubbonyáért; vizes inge sovány mellére tapadt, tétován megsimította magát.

A lány kaszálva lépett ki a kályhasarokból, a leffedt szárú gumicsizmában, és azt mondta menet közben:

– Számolnivalóm csak nekem lehet! – S kétszer pofonteremtette a bőrkabátost, de közben elsírta magát. – Mikor kiszabadult a gitár, majd a sportszatyor, láttam jól, és maga is figyelte . . . Ha érte nyúl, mindent megbocsájtok . . . Aki a zajlásban fél, a parton rendes ember lehet . . . s féltem én is! De nem nyúlt érte, nézte, hogyan merül el. Mi Ferivel a csónakot ingattuk. Menjen innen, hallja?!

A bőrkabátos hamuszínű arcán verejték gyöngyözött.

– Gyere csak ki, szép öcsém!

A fiú tétován mozdult. Éppen visszajött a két hajós. Az öreg benyúlt a szobába, gyökér-ujjaival vállonmarkolta az udvarlót. S aztán ők ketten kipenderítették az állomásról.

A fiú döbbenten nézte Julikát. A közelebbi ágyhoz támolygott, és zokogva rádőlt, elnyúlt.

Az öreg beszólt:

– Gyere ki, gyerek, a lány hadd szedjen le magáról minden ruhát. Takarózz be Julika, és izzadj . . . kapsz még bort. – S aztán tekerte a falon a régimódi telefont.

A fiú magára terítette zubbonyát, és kinézett. A bőrkabátos eltűnt. Kint az úton éppen megállt az utolsó busz. Több felszálló lehetett, jó egy perc múlva indult, s amint fordult, a hajóállomás felé lendült a kettős fénykéve, megvilágította a zajlást.

– Gyere be, fiam – szólt ki az öreg –, ha visszajön, megverjük, hogy az anyja kinját emlegeti.

A szobában Julika székre dobált ruhadarabjaiból megértette, hogy a lány meztelen a pokrócok alatt.

Szürcsölte a második bögrével és alig mert odatekinteni. S nem ő szólalt meg, hanem a lány:

– Nem kellett volna pofonvernem . . . Ő nem tehet semmiről. Azért küldött bennünket az apám, tudta, hogy így lesz . . . téged pártolnának! Hogy maradjak a szigeten. Ne járjak gyárba, segítsek anyámnak a kofálkodásban . . . s hogy te légy a férjem.

– Szeretlek, Julika.

– De a Dunát még jobban szereted. Megbolondított az apám. De én nem leszek szigeti kofa, aki hajón gyűhőzik egész életében, hogy eltarthassa a részeges urát, aki a maga keresetét mind elissza. Így van nálunk otthon . . . s más hasonló családoknál is.

– Mi élhetnénk másképpen. Hidd el, nem leszek részeges.

– Majd az leszel! S a kofaéletben én sem lennék más, mint az anyám. Mikivel sajnos végeztem . . . Ennek is te vagy az oka! Eredj innen! Nem kellesz!

A fiú nem mozdult, de már nem szólt.

S később, mikor a lány egyenletes lélegzését hallotta, azt hitte, elaludt a szörnyű szakasztó fáradtság után. Odasettenkedett.

A lányról egyik oldalon lecsúszott a takaró, látszott a melle. Már majdnem rábukott a fiú, de meglátta a lány szemének rését s hogy még mindig sír.

– Elmegyek a szigetről, Ferikém. Neked is jobb lesz.

A fiú inge megszáradt már. Felvette a zubbonyát és kiment.

Megnézte a vaskerítéshez kirántott sérült csónakot.

Aztán álldogált a hajóállomásnál a parton. A hajósok kiabálva kártyáztak a konyhában. A zajlás ritkult. Lassan felszállt a köd. Már látszott odafent néhány fázós tél végi csillag.

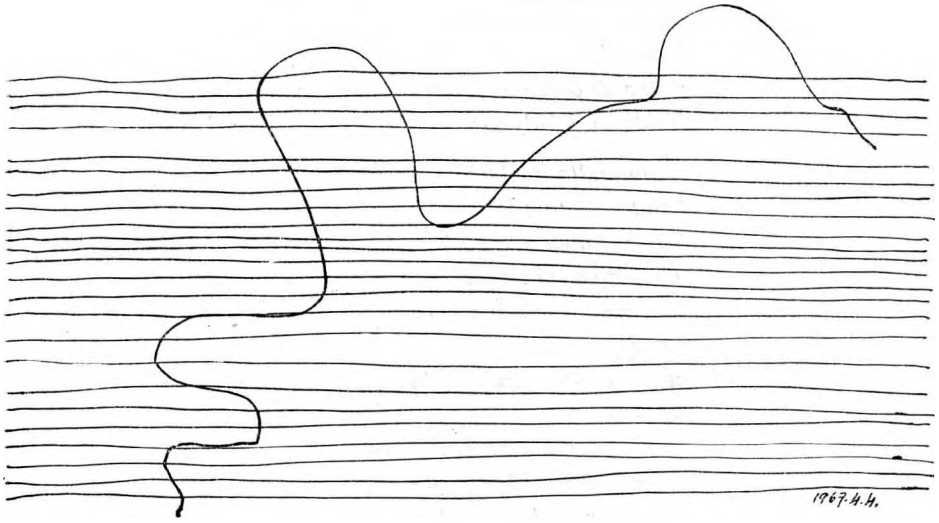

LANTOS FERENC rajza

GYURKOVICS TIBOR

Henry Moore

húr-ember deszka-ember zsák-ember rém-ember
rémember
kréta kráter aranyiv
luklukluklukluklukl
meghasitoti ember

Kréta kráter aranyél
pengén penge penge bronza
penge szilánk ősidom
áttöretlen áttörése
csonthártyákon anyagon
óriási aranyábra
kiluggatva megcibálva
szél jár át a formán
arányosok óriása
fej-luk szem-luk agy-luka
alleluja szem-fenék
tag-hegy fej-kő kar-vidék
kibelülre átfalazva
faltalanba ütköző
lemagasló fölhanyatló
járva ülő
zúzva álló csontszéken
király és királynő

Emlő melle mellerője
tagolatlan tompora
ős-segg álla majom-iv
lebegetlen kő maga
elszakadt a fekvő ember
közte tér a levegő
ott az ember közte-ember
ott is ő
ahol nincs is folytatás
ott az ember fő-fekvő
fekszik mindkét oldalára
tagolatlan csecsemő

óriások kifordítva
kesztyű-állat tém-hüvely
töltve ember-önmagával
a mindenségben a hely
nem erő nem tömb nem elem –
nyughatatlan nyugovás

*

irodai golgothára föltesztett oszlopok
gyötrelem-kör tér-király
valamisített lég-hely
távolságok semmije

Kész az ég Mexikói fájdalmak
hevernek a füvön elhanyatolva maguk
alul az óvóhelyek boltozata családprés
fölhanyatló ember-kárpitok
anyamell csőr-gyerek réz-agy
kifényesítve
hogy isten lássa messziről

Klee: Piros ballon

Ó, luftballon, a luftballon
csak szálljon az utcák fölött,
ahol mértani alapon
a város lakossága nyög.

Olyan akár a nap, a szép
utcák fölött a fénybe száll,
ahol üres egekben ül
a ténylő, meztelen király.

Ez a város már csupa tér
és egyúttal a tér hiánya,
a házsor a végére ér,
ahogy gyerek száján a skála.

Ez a város már csupa rend
s a kristály összevisszasága,
melyben a karcsú végtelent,
mint egy hajtűt, mindenki látja.

Ó, ez a város nincs sehol,
nincs tere, nincsen lakossága,
de sorsáról gondoskodik
az egek légüres királya.

HALLAMA ERZSÉBET

NÉMETH JÁNOS

Hófehér biedermeier kályhát bontott a múzeum Zalaegerszegen, s találtak ott egy régi figurát: ágaskodó lovat ábrázolt. Vajon ki csinálhatta, tűnődtek. Aztán kiderült: Németh János – kilenc éves korában.

Ez még a nagyapa életében történt. A nagyapa Németh Gábor volt, zalaegerszegi kályhásmester. Céhbeli mester! Szép testtartású, bajszos férfi, a fején kalap, előtte bokáig érő munkakötény. Malonyai vaskos könyvéből ismerjük, A magyar nép művészetéből, amelyben három képen is ott áll a pápai születésű, Ausztriát megjárt s végül Egerszegen megtelepedett hetyke kályhásiparos. Szabadkézi mester volt, aki leginkább a mintázott csempékben, azaz kályhaszemekben jeleskedett. A maga alapította műhely előtt három agyaggödör terpeszkedett 1912-ben a leírás szerint: egyikben a bedegovcsinai agyag, másikban a göcseji sár, harmadikban a csonkahegyháti föld. Háromféle magyar kályha készült a háromféle alapanyagból. Hajdani Németh Gábor céhbeli mester nyilatkozott is, s kerek 56 esztendeje ezeket mondta: „Rövidesen mondva – így szól – ez a három magyar kályha a szemesen kívül. Mert az a magyar kályha, amelyiknek egyenes sima felületje van, egyszerű kevés dísszel, egy-egy magyar virággal és zárlevéllel. Csinálja az ember, ahogy tudja, a maga gusztusára. Még az is magyar a kályhán, hogy terjedelmes széles válla legyen, felső része kupolával, toronyalakkal; az erősen kiálló párkányzat azért kell, hogy dísztárgyakat vagy egyebet lehessen odarakni. Ez teszi meg, hogy magyaros." S a műhelyben 1912-ben így történt az agyag kályhává varázslása: „A legények táncolnak rajta háromnégy óra hosszat s meggyúrják lábukkal, mint a tésztát; aztán következik a sarlózás. A görbe éles késsel nyesegetik a halmazt, papírvékonyságú lemezeket szeldelnek le róla, s így rátalálnak, ha valahol kövecs vagy egyéb szemét van benne s azt kidobják. A nyesedékből sárpogácsák lesznek, 50–100 kilogrammosok. Ezeket még irgalmatlanul megsúlykolják a sulyokbotokkal. A kisebb pogácsát egy súlykolja, majd összetesznek két-három ilyen sárpogácsát és súlykolják ketten-hárman, majd odavetik a deszkaasztalra s ezekből a sárpogácsákból lesz meg a kályha."

Németh Gábor kályhásmester két fia szintén kályhás, a harmadik fazekas lett. Fazekasfiának két fia szintén fazekas. Jánosnak, az öreg egyik kályhásmester-fiának 1934-ben született János nevű fia azonban művésznek tanult.

Németh Gábor fiai és még néhány helybeli fazekas összeálltak, megalapítottak egy kis gyárat. Ennek a gyárnak a neve ma Zalaegerszegi Cserépkályhagyártó Vállalat, s kb. 400 munkással dolgozik.

S ebben a gyárban tervező ma Németh János kerámikus.

Zalaegerszeg városának egyik szélén kétszintes művészház emelkedik a gazokkal telinőtt telkek között. A város építtette művészeinek ezt a két családra méretezett, műtermekkel ellátott lakóházat. Németh János kapta az egyiket, hetek, sőt, hónapok múlva is alig-alig hiszi, boldog benne, mint gyerek a mesevárban. A szobák fent, a műterem – elektromos égetőkemencével, munkaasztallal és fazekaskoronggal – a földszinten. A műteremben a hófehér falak mentén, mint megtépázott hadirend, állnak sorban a juhászok, kakasok, malacok, pödrött bajszú Háry Jánosok, piruló menyecskék szép, békés szomszédságban, sőt, rokonságban a fazekakkal, bödönökkel, korsókkal, bokályokkal és kannákkal. Százéves népi cserépedények és Németh János munkái.

Az őszi nap besüt a hatalmas üvegtáblákon, szelídbarnán, kéken, hamvasfehéren csillognak a mázak az agyagon. A korong megpihen. Kevés szebb dolog van an-

nál, mint mikor a pörgő korongon formálódni kezd az odacsapott agyagcsomó. Az alakuló forma szépsége mellett a mesterség ősiségének ereje nyűgözi le az embert. Hatezer évvel ezelőtt valahol Mezopotámiában már gyúrták így az agyagot rég elporladt kezek.

Néhány lépcső, s máris egy barátságos otthonban ülünk, ahol a házigazda tarka ingben csokoládélikőrt szopogat és – szenved. Keskeny, piros arca, világos haja és jellegzetes beszéde van a házigazdának; mintha kínlódna a beszédtől, úgy préseli ki száján a szavakat. A szenvedése ebből adódik. A megszült szavakon aztán már nem érződik a születés kínja. Tömör célzatosságuk, iróniájuk és valóságérzékük olykor elbűvöli az embert.

Németh János tehát harmincnégy éves, Borsos Miklós és Gádor István tanítványaként végezte az Iparművészeti Főiskolát, 1958–59-ben állami ösztöndíjat kapott, nyolc éve telepedett le Zalaegerszegen. A következő kiállításai voltak eddig: 1961-ben szülővárosában az első, egy évvel később Nagykanizsán és Veszprémben, 1966-ban az Ernst Múzeumban szerepelt mesterével, Gádor Istvánnal és Faenzában, a IV. nemzetközi tárlaton, 1967-ben a Savaria Múzeum és egy jugoszláviai kiállítás mutatta be munkáit, ugyanabban az évben volt gyűjteményes kiállítása Zalaegerszegen; szerepel a siklósi Mai magyar kerámia anyagában és ott volt a délidunántúli képzőművészek valamennyi tárlatán. Az idei pécsi I. Országos Kerámia Biennálén díjat nyert. Balatonföldváron, Szombathelyen, a budapesti Magyar Sajtó Házában vannak faliképei. Vörös kakas-a az Iparművészeti Múzeum tulajdona.

Nagy vonalakban tehát ez a története. Azt teszi ehhez hozzá, a maga jellegzetes módján, az öngúnynak és a nyugodt derűnek azzal a furcsa vegyülékével:

– *Ilyen földhözragadt ember kevés van, mint én. Itt születtem. Jóformán ott nőttem fel az agyagban, a gyárban. Csak akkor még az utcára néztek az ablakok, és nagyapám néha megrakott bennünket léccel, ha szétrontottuk a dolgait.*

Valóban: tehetséges, sokrahivatott növendéknek tartották a főiskolán. Talán a gyors siker lehetőségei várták. Nem volt ez eltemetkezés? Miért jött vissza Zalaegerszegre?

– *Tudja az ördög... Egyrészt nyomoroghattam volna Pesten az egyik albérletből a másikba. Ide meg hazajöttem. Állást adtak, most meg ezt a gyönyörű műtermet. Ha hazajöttem, hát mindenképpen jól tettem. Itthon vagyok én itt. Lehet dolgozni.*

Bár valóban „beleszületett" a mesterségbe, mégiscsak művésznek tanult. Természetes volt ez?

– *Igen. Rég eldöntött dolog volt a családban, hogy tanuljak. Mikor beiratkoztam, már ismertem az agyagot, tudtam bánni a mázakkal, félig-meddig korongozni is tudtam. Persze, ez a minimum. Ha nem ismeri valaki a mesterség alapjait, például a mázak készítésének technológiáját, legalább úgy, mint egy iparosember, ha nem is úgy, mint egy vegyész, hát akkor szerintem... Egyszóval nekem előnyöm volt, amikor kezdtem. Igaz, mégis szobrásznak készültem. Agyagból először mindenki szobrot akar csinálni.*

A hangján úgy hallom, ellenérzései vannak azokkal szemben, akik nem az anyag, a kétkezi mesterség oldaláról indulnak ki.

– *Már hogyne lennének! Nézzen meg egy népi fazekat, olyan szépek, hogy nem igaz! Miért van a népművészetnek az az isteni zamata? Mert a gölöncséreknek az ujjukban van az anyag természete, eleve anyagszerűt csinálnak. Tehát szépet. Más az, ha valaki kispekulál valamit és ki akarja hozni agyagból. Más a szobrászat, azt hagyjuk is. Ott az agyag csak segédeszköz. A kerámikusnál viszont a munka alapanyaga és törvényszerűségeivel meg kell hogy határozza a formát...*

Ha már itt tartunk, hadd kérdezzem meg: nem érzi-e szűknek a magaválasztotta művészeti ág kereteit?

– *Nem bizony. Evvel a formanyelvvel mindent meg lehet csinálni, reliefet és térplasztikát egyformán. Persze, csak abban a hangnemben, amitől kerámia a kerámia... Azért szeretem én annyira a mesteremet, Gádor Istvánt! Nemcsak, mert pezsgést vitt az egész művészeti ágba, mert kinevelt egy generációt, amely érti a mester-*

séget és érzi az anyagot, hanem mert felfedezte a kerámia lehetőségeit az építészetben is. Szobrokkal egyenértékű alkotásokat lehet csinálni ebből az ősi anyagból. Ő mondta azt is, hogy a kerámia dekoratív művészeti ág, és erről sose szabad megfeledkezni. S ez az, amiért én a román és a gótikát annyira szeretem. A jáki templom kapuhomlokzata nemcsak szobrászat, bár minden szent más, hanem ornamentális elem. Ha felteszek egy vázára egy frizt, annak ornamentálisan kell hatnia, s az egésznek együtt, akár egy szobornak . . .

A kritikák egyértelműen utalnak Németh János cserépfiguráinak a román oszlopfők és vízköpőkkel rokon vaskos humorára, de a népművészethez, a népi gölöncsérkedéshez való kötődésére is.

– A népi edények, mondom, anyagszerűségükkel és formai szépségükkel hatnak rám. Ha tehetem, felhasználom őket, úgy is mondhatnám: „megihletnek". Egyik unokaöcsém például öblöshasú permetes edényeket készít. Látom őket, ingerelnek, hogy változtassak valamit rajtuk, kihozzak belőlük valami mást. Mindez persze csak alapot jelent . . . Semmit nem utálok annyira, mint az álmagyaros népieskedést, a másoló hejretyutyutyut. Azt az egyszerűséget szeretném megragadni, ami a magyar népművészet lényege, a szellemét megfogni, mint Medgyessy tette vagy Kodályék. Sajnálnám persze, ha ez szerénytelenségnek hatna. De hát ez az, amire vágyom. Minél kevesebb lényegtelen formai elemmel dolgozni, minél egyszerűbb eszközökkel. Egyszerűt és mégis egyénit – ez nagyon nehéz dolog. Voltam egyszer Prágában, ott láttam a különböző nemzetek dolgait egy kiállításon – egyformák voltak . . .

Vajon miben rejtőzhet az egyszerűség titka? A jó mai kerámia lényege?

– Talán a mázak használatában . . . Ha a tasiszta kép értelmetlen, azért az, mert papiron van és semmi sem indokolja. Az agyagon a folyatott máznak is különleges faktúrája van. A mázat mindig meg kell találni! Vagy máris elrontotta az ember az egészet. A máztól a lényegtelen formák is, hogy úgy mondjam, blikfangosak lesznek. Ezt nem bírom. Modern és korszerű, az két dolog. Máztrükkökkel és mázviccekkel van tele a világ. Az igazi kerámia az agyag és a máz együttes hatásaiból jön ki. Más máz való a samotthoz, más a cseréphez.

Íme, itt egy figurája: kövérkés menyecske, ruháját szívek díszítik, orcáin két piros folt. Ez, gondolom, régebbi.

– Az. Ma már egyre kevesebb mázat használok. Kevés színt; fejezzék ki a plasztikai formák a lényeget, a máz ezt csak éppen húzza alá.

Ha jól értettem az előbb, irtózik a modenkedő művektől.

– Hát igen . . . És ez bonyolult dolog ám. Az ember könnyen félrecsúszhat. Én a főiskolán „olyan tag" voltam, tudja, akire úgy bólogatni szoktak. Igaz, bennem lehetett már a Kakas szelleme. Elsők közt éreztem az anyagot. De piros diploma, miegymás. Jöttek az építészek, mutatták, mi kéne, csudajó, mutatós dolgok, másvalaki könnyűszerrel nekifogott volna. Én képtelen voltam rá. A Kakas szelleme már bennem volt . . . Borsos egyszer hosszasan nézte egy munkámat, tudtam, hogy jó . . . A Képcsarnok kizsürizte. S elémtett a kereskedő pár szánalmas, trükkös dolgot: na ilyet csináljon, ha tud. Én nem tudtam. Nem tudok másképp menni, mint a magam feje után.

Hatezer éve készít az ember agyagból edényt a forgó korongon. Jó játék is, a „csinálás örömét" tartogatja. De művészet is, ha korszerű. Mármost mi az, hogy korszerű? Ebben a bonyolult fogalomban nyilván benne van az alkotó világszemlélete, magatartása az anyaggal, az öröklöttel és a körülötte zajló világgal szemben. Benne van esztétikai érzéke, ízlése és erkölcsi alapállása is. Benne van az, hogy menynyire igyekszik lényegüknél megragadni a jelenségeket, mennyire törekszik a tartalom legőszintébb kifejezésére, s általában az őszinteségre, mindennemű spekulációval vagy könnyebb sikerrel szemben. Benne van szeretete például a román vagy a gótika gazdag művészete iránt és eltéphetetlen kötődése a maga népi gyökereihez.

Csöde, Szentgyörgyvölgy, Kerkafalva, Márokföld összegyűjtött cserépedényei töltik meg a teret Németh János körül. Egy göcseji lakodalmas fazék áll a főhelyen,

Németh János kerámiája

Németh János kerámiája

finom sárgás csíkok erezik, füstös kétfülű edény, a maga funkcionális egyszerűségében örökéletű darab. „Ennél szebbet úgyse lehet csinálni" – mondja a fiatal művész, ahogy kézbeveszi, mint egy drágakövet. De itt vannak az ő méltóságteljes juhászai, hetyke katonái, csúfondáros szerzetesei, „akik" bográcsalakú fedeles edények ihletéséből születtek. Vagy ott a halász, akinek teste korongon formálódott forgástestekből alakult ki, de körszakállas arca normandiai halászok napszítta ábrázatát idézi, vaskos csizmái, szigonya a mindenkori halászok erejét és küzdelmét az elemekkel, felül keskenyedő alakjában pedig Santiago drámáját érzi megfogalmazódni az ember. Igen, ez az egyszerű kis cserépfigura az Öreg halász is, aki az Ember elpusztíthatatlansága jegyében birkózott a Nagy Hallal. Korongolt alapformákból van a különös huszadik századi Trójai Faló is, amelynek egykedvű gyomrából szakállas arcok bámulnak ki – a görög szellem tisztelete és a mai ember elnéző mosolya a régi legendákon, derű és a felhőtlen derű kritikája, vaskos gunyorosság és szeretet vannak ebben a műben. S a görög vázarajzokban gyökerező Filozófusok: két okos, nagyfejű, bozontos ember magyaráz egymásnak egy görög oszlop mellett, köztük egy óriási kéz, mint valami áthághatatlan válaszfal, ami a vitában mégis összeköt – és megintcsak derű, szeretet, fölény, humor, figyelmeztetés. Értelem és melegszívűség ötvöződik az állatfigurákban is. Értelem: mert, mint Németh János maga mondja, ha kugligolyókból állítunk is össze egy állatfigurát, mutassa az meg annak karakterét. Melegszívűség és humánum: mert ezek az állatok élnek, emberi vonásaik, emberi gyengeségeik és vágyaik vannak, miként La Fontaine beszélő állatainak.

Lehet korszerű az az alkotás, amely kifejezi a kétkezi munka örömét, megmutatja az egyszeri lét vaskos derűjét és igaz humorát, a falvak népének egyszerűségére törekszik és a mindennapok emberéhez akar szólni, tiszta, világos, őszinte hangon. S ha emellett még századunk gyötrő harcai és drámái is megférnek a tiszta hangok között, hát igaz, jó úton járó művészet születik a szemünk előtt.

A kályhások és fazekasok ivadékának, a „földhözragadt" zalai Németh Jánosnak művészete pedig, úgy hiszem, ilyen.

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

FEHÉRVÁRI MÉRLEG

Ha felállítanánk a székesfehérvári István Király Múzeum és Csók István Galéria utóbb eltelt öt esztendejének mérlegét, akkor a hozzávetőlegesen 75 tárlat alapján megállapítható, hogy ez az együttes nyilván a legjelentékenyebb és leghatásosabb munkát végzi a Dunántúl múzeumai között, regionális és országos feladataiban, a modern képzőművészetek publikációjában és „múzeumi", retrospektív igényeiben egyaránt.

Szép és nemes feladat egy múzeum számára a helyismereti és helytörténeti anyag gyűjtése és állandó kiállítása, de mégis csüggesztő, ha néhány év után visszaérkezve ugyanazt találjuk, és csak ugyanazt az időközben kissé megkopott tárlókban és feliratokkal. Az amúgyis túlzottan historizáló és retrospektív vidéki múzeumaink néhánya – nem kis örömünkre – termeinek egy részét (ahol nincs más lehetőség) változatos témájú és mindig változó kiállítások rendelkezésére bocsátja, nem egy éppen a jelenkori képzőművészetek rangos kiállításaira. Köztük is elsősor-

ban és példamutatóan a székesfehérvári múzeum, nem egy tárlatával országos hírt és érdeklődést is keltve. Elég talán, ha ebben a vonatkozásban a Csontváry-, a Bokros-Birman-, a Gulácsy-, a két Ferenczy Béni- vagy a Kassák-kiállításra utalunk, – hogy csak már nem élő művészek neveit említsük a felsorolásban. Természetesen nemcsak a fehérvári múzeum tesz egyedül így, de kiállításai és lehetőségei jobbak, sorozatának egésze érdekesebb, híre nagyobb más hasonló törekvéseknél. A múzeum ilyen szerepe eleve közismertebb is, és Budapesthez való közelsége folytán középpontibb helyet foglal el más városok között és mellett, itt elsősorban Szentendrére, Tihanyra, Esztergomra és Pécsre gondolunk a Dunántúlon.

Már eleve nagy előny az is, hogy két nagyszerű lehetőség áll rendelkezésre: a hatalmas és igen modern felépítésű terem a múzeum emeletén, ugyanakkor a Csók István Képtár termei és folyosója – rangos és véleményünk szerint jól kihasznált adottság mindkettő. Ismét gondoljunk Csontváry képeire: csak a fehérvári képtár (utóbb a Szépművészeti Múzeum) volt alkalmas a nagyméretű művek együttes bemutatására. És gondoljunk a múzeum kiállítási termének remek megvilágítási viszonyaira!

A táci Venusz, a romkert, a templomok, Pátzay lovasa, a patika és más kincsek többszöri megtekintésének lehetősége mindig nagy gyönyörűség – ezek egy fehérvári látogatás közismert sztárjai –, de önmagukban aligha kényszerítenének többször megismételt zarándoklatra. A 20. századi kiállítás-sorozat vagy Nemes Lampérth, Kondor Béla, a szentendreiek kollektívje, Toulouse-Lautrec, Duray Tibor, Frank Frigyes, Ferenczy Noémi, Vilt Tibor, a napjainkban 60 esztendős Korniss Dezső, Schaár Erzsébet, Nagy István, Ország Lili bemutatói viszont (folytathatnánk a sort, a már említett és még említendő neveket is ideértve) újra és újra utazó kedvünkbe kényszerítik Fehérvárt. És akkor örömmel látjuk viszont ismét a várost, a sztárokat, a múzeumi állandó kiállítások sok szép darabját és remek együttesét.

A Fejér megyei Múzeumok Igazgatósága (élén dr. Fritz Jenő megyei múzeumigazgatóval) pár év előtt nemes feladatokat tűzött maga elé és egy igen fiatal és lelkes múzeológus kollektíva (bekapcsolva más intézmények, elsősorban a Nemzeti Galéria anyagi, tárgyi és személyi segítségét, a kiállító művészek szolgálatkészségét is) lendületes közreműködésével eleget is tesz ennek a tervnek, maradéktalanul és emlékezetesen.

A valóban muzeális jellegű sorozatok mellett („Közép-Dunántúl anyagi műveltsége", egy-egy mesterség néprajzi jellegű összefoglaló bemutatói stb.) több élő képzőművészeti kiállítás-folyamot is indítottak, elsősorban a 20. század magyar művészete c. sorozatot, amely két részből áll és érdeklődésünkhöz a legközelebb: egyrészt összefoglaló gyűjteményes tárlatokból, másrészt az ezeket kiegészítő emlékkiállításokból és egyéni gyűjteményesekből.

A századunkat elemző tematikus sorozatból eddig hat kiállítás volt: A századforduló művészete (1965), a Nyolcak és aktivisták köre, a Magyar szobrászat 1920–1945, az Alföldi festészet (1966), A Gresham és köre (1967), a Derkovits és a szocialista művészet (1968). A kiállításokon helyet kapott a felszabadulásig eltelt mintegy 50 esztendő majd minden jelentősebb művésze (bár említhetnénk hiányzó neveket), a remek és gondosan válogatott anyag jól reprezentálta a címekben jelölt témákat és korszakokat. A katalógusok magvas bevezetőkkel, tárgyjegyzékükkel és bibliográfiával, egyre felismerhetőbben reprodukált képeikkel szinte művészettörténeti forrásértékűek, összefoglaló kis kézikönyvek.

Természetesen ezek a kiállítások nem ölelhetik fel a tárgyalt korszakok művészetének egészét, egy-egy mester minden jelentős alkotását (olykor szinte erőszakoltnak látszó besorolásokat is eredményeznek a címek és címszavak), és így remek kiegészítések a korszak anyagából válogatott és bővített egyéni emlékkiállítások, az utóbbi öt esztendőben Erdey Dezső, Nemes Lampérth, Csontváry, Ferenczy Béni és Noémi, Aba-Novák, Gulácsy Lajos, Nagy István, Kassák Lajos, Bokros-Birman gyűjteményes bemutatása.

A sorozat mindkét ága példás és példaadó, érdemes lenne a gondosan válogatott anyag és katalógusok alapján nagyméretű budapesti és kisebb vidéki vándorkiállítások szervezésén gondolkodni, művészettörténeti és jelenkori kultúránk ápolása, ismereteink bővítése érdekében. A főművek mellett ritkán látható, a Galéria állandó kiállításán nem szereplő képek és szobrok is nyilvánosságot kaptak itt – kiegészítve eddigi ismereteinket, gyarapítva a művészetbarátok igényeit és táborát. Gondoljunk a téma iránt most ébredő érdeklődésű felnőttekre és talán elsősorban az ifjúságra. Mindkét helyzetben örvendetesen népes a csoport, melyet kiszolgálni nem kicsi és egyúttal nagyszerű, mindig újrakezdhető feladat is. A magunk örömét, önös vágyainkat a teljesített feladat nagyszerűsége növeli, a múzeum példamutatása ebben a vonatkozásaiban is jelentős.

Ugyanebből a törzsből ágazó nemes munka további sorozatai egyrészt az élő képzőművészetek csoportos és egyéni bemutatása, ide az észak-dunántúli művészek ismétlődő kollektív tárlatai, a dél-dunántúliaké, a magyar naiv festők bemutatása, a szentendreiek kollektívje tartozik, az egyéni bemutatók között Kondor Béla. Duray Tibor, Frank Frigyes, Vilt Tibor, Korniss Dezső, Schaár Erzsébet, Ország Lili, Bencze László, Horváth Ferenc, Orosz János és mások kiállításai. Így a megyében élő művészek: Monos József, Áron Nagy Lajos, Laborcz Ferenc, Ballagó Imre, Taufner Vidor, Francsics József stb. szép egyéni kiállításai vagy pályakezdő művészek önálló bemutatói.

Emlékezetesek és példaadók voltak a múzeum más jellegű tárlatai is, így a politikai (A magyar munkásmozgalom története, Felszabadulási emlékkiállítás, A nők élete a felszabadulás után, Lenin és a forradalom, Lenin a magyar képzőművészetben stb.), a néprajzi (Maszkok és álarcok, Észak-amerikai indiánok, néprajzi új szerzemények, Késesmesterség, a dunántúli pásztorművészet), a régészeti (Alba Regia, Mátyás király kincsei, Gorsium leletei) és egyéb, sorozatokhoz nem kapcsolódó tematikájúak is (magyar középülettervezés 1945–1968, orvosegészségügyi fotók, üveg, kerámia, kisplasztika, könyv stb.) az új szerzemények ismétlődő bemutatói mellett. A fehérvári galériák kiállításaikban élénk és gyümölcsöző kapcsolatot tartanak külföldi élő mesterekkel és történelmi anyagokkal is, ebben a vonatkozásban a Bourgogne-i képzőművészek, a németalföldi grafika, az NDK akvarell, Pantoja boliviai festőművész, Toulouse-Lautrec, csehszlovák képzőművészek és mások bemutatkozását említhetjük.

Az elmondottakkal jegyzékünk és tapasztalataink nem merültek ki, hasonlóképpen a fehérváriak tervei és igényei sem. Hiánylistánk is lenne vágyainkról (Ámos Imrén, Anna Margiton kezdve, Barcsay Jenőn, Bálint Endrén át egészen Vaszary Jánosig vagy Vértes Marcellig, ideértve a külföldön élt vagy élő magyar képzőművészeket is), de a fehérváriaknak is van – nyilván sokszor azonos nevekkel –, az elmúlt öt esztendő 75 kiállítása csak része a folyamatnak, vállalt feladataiknak, egy sorozatuk sem befejezett.

Szólnunk kell még a katalógusokról: az összefoglaló jellegűek forrásértékét említettük már. De ugyanezt mondhatjuk egyéb kollektív tárlatok katalógusairól is. Bírálattal csak a korábbiak nyomdai kivitelezését (reprodukciók!) illethetnénk. Az egyéni bemutatkozások katalógusai olykor kedves meglepetéseket is tartalmaznak: a szokásos fotóanyag helyett értékes sokszorosított grafikákat, a gyűjtők nem kis örömére és táboruk szaporítására. Bárcsak folytatódnék ez a hagyomány!

A kiállításokat jórészt előadások, a korszakkal és a témával összefüggő irodalmi és zenei műsorok kísérik – példát adva a színvonalas és „kollektív" ismeretterjesztésre, a nemes szórakoztatásra – evvel a szerteágazó múzeumi feladatokra is –, és itt példaként ismét csak az ifjúság igényeinek korszerű kielégítését említhetnénk.

Tihany, Pécs, Esztergom, Győr, Szentendre (hogy csak a Dunántúlon maradjunk) egy-egy jelentősebb kiállítása mellett a fehérváriaknál az öt esztendő egésze és sorozataik változatossága érdemel figyelmet, szót és elismerést. Merésznek tűnő, pedig csak természetes és eleven kapcsolataik a modern és élő művészetekkel (gondoljunk a Csontváry-sztorira!) és művészekkel. Valóban eleven művészeti élet van

születőben itt (vagy már túl az iskolaköteles koron is?), országos híre és közönsége van, a kiállítók vágyaiban és a látogatók igényeiben egyaránt. A kettő között a múzeum nemes szolgálatkészsége.

Az eltelt öt esztendő nemcsak örömünket és elismerésünket, de várakozásainkat is gyarapítja. Az eddigiek alapján remélhetjük: nem is hiába.

KÖNYV ÉS KIÁLLÍTÁS MEDGYESSY ÉLETMŰVÉRŐL

László Gyula ismét remek könyvvel, a Magyar Nemzeti Galéria szép kiállítással emlékezik a tíz éve elhunyt nagyszerű magyar szobrászra: Medgyessy Ferencre. A könyv már a harmadik nagyobb méretű monográfia a mesterről (Farkas Zoltán – 1934; László Gyula – 1956) – terjedelmében, adat- és képanyagában a legteljesebb. Bár a szerző a kötetben – mint írja – adatanyagának mintegy harmadát használta csak fel, a gyűjtést még így sem tekinti lezártnak és teljesnek. László Gyula művének nemcsak a monografikus hűség az egyetlen igénye, hanem a kortárs és a jóbarát szeretettel és igen közelről rajzolt, szinte lírai portréja is. Harmadjára pedig egy újféle elemző kísérlet: a látszólagosan apró, olykor eléggé periférikusnak tűnő tények, apróságok központosítása, új megközelítési utak keresése műhöz és művészhez, a „belülről ábrázolás" műtörténeti igénye. Ez a hármas feladat az eddigi irodalomban ismeretlen fejezetekkel gazdagítja az elemzést (itt pl. Medgyessy életmódja, műveltsége, a zenéről, a nőkről, a modellekről szóló fejezetek), melyeknek újszerűsége és emberközelsége mindenképpen figyelemre méltó. Még akkor is, ha az író egy-egy aprósággal a bemutatott művész eddig ismeretlen tájaira visz, és ezek a tájak nem mindenkor rokonszenvesek (pl. Medgyessy csirkevágási módszerei stb.).

Az egész művön végigvonul egyféle pályatársi hűség, amely László Gyula professzornak nem egy kortársával szemben a sajátja – gondoljunk Barcsayról, Borsos Miklósról, Vaszary Jánosról írt könyvecskéire. A feljegyzések többsége korántsem forrásmunkákból, de még nem is csak emlékezetből, hanem (elképzelésünk szerint) közvetlenül a művésszel való találkozás vagy beszélgetés melegében született. Ez a közelség és fellebbezhetetlen alaposság ad különös erőt a könyvnek, ugyanakkor azoknak az új elemző igényeknek a próbája is, melynek első kísérlete a Vaszary János emlékezete c. kaposvári kiadvány volt. Ez utóbbit folyóiratunkban Tüskés Tibor mutatta be nemrég.

A Medgyessy-könyv így tehát nem a megszokott monografikus sablont nyújtja, nem is egy „fényesen ívelő pálya" utólag összeállított menetrendjét, hanem a művész-mesterember munkásságának kemény hétköznapjait, az elkészült művek ünnepeit, Medgyessy emberi arcélét, mint a címoldallal szemben lévő pillanatfotó. És a László Gyula által nyújtott portré – néhány idegenítő momentumától eltekintve – izgalmas, érdekes és újszerű, még a sokszor publikált Medgyessy esetében is. Összefoglaló kitekintésében pedig az európai szobrászatba helyezi barátja életművét, a Rodin utáni szakaszba új vonulatot állítva a Maillol–Despiau–Medgyessy háromszöggel. Vajha ez európai méretekben is köztudott lenne, bár véleményét alátámasztani látszik az 1937-es párizsi világkiállítás nagydíja is. A könyv második felét a szobrász műveiről készült fotók töltik, sokszor nem a legkifogástalanabb nyomdai minőségben. Így a borítón is.

A Galéria földszinti tíz termét bocsátotta az évforduló alkalmából Medgyessy alkotásainak rendelkezésére. A mester nagy gyűjteményes kiállítása 1956-ban volt a Műcsarnokban; még életében, bár ő már nem láthatta. A mostani kiállítók nem ezt az emlékezetes és hatalmas sikerű tárlatot ismétlik, mélyrehatóbbat és mást kívánnak nyújtani annál, de nem is „emlékkiállítást". A rendezők László Gyula professzor emberközeli monográfiájának mását és mintegy kiegészítőjét teremtették meg ezekben a termekben. „Tanulmányi kiállítást" hívtak életre. „Ez a kiállítás nem a ‚nagy művek' parádés bemutatója, hanem a művészélet mindennapjába vezet el minket. A nagyközönség felé talán akként fogalmazhatnók meg célját, hogy ez a

kiállítás olyan, mintha műteremlátogatást tennénk a Mesternél, s ő egy-egy szobrával kapcsolatban elmondaná nekünk, hogy miként alakult az első ötlettől a kész műig" – foglalja össze szándékait és módszerét László Gyula – a kiállítás egyik rendezője – a katalógus bevezetőjében. Elsősorban műhelytanulmányokból, a művész hagyatékából válogattak tehát; rajzokat, vázlatokat, gipszeket az alkotó munka különböző fázisaiból, ugyanakkor a mester kedves tárgyait és emlékeit is. Az első terem Medgyessy műhelyének hangulatait idézi, az ott látható használati és dísztárgyak (pl. csillagászati távcsöve, népi eszközei és kerámiái), a társaitól kapott festmények-rajzok (Egry, Rippli, Holló, Derkovits, Barcsay stb.), másoktól való plasztikák és kedves helyeiről való fényképek, reprodukciók kaptak itt helyet. A további termek tematikus csoportosításában (mely néha időrendi is) az alkotó művészetét idézik. Így az ülő szobrok, a groteszkek, az arcképek, a domborművek, a „táncolók", az állatok, a síremlékek és pályázatok, a debreceni Vénusz és a Nagy napozó, végül a művésztársakról (Rippli, Móricz, Hermann Ottó) készített portrék alkotásai, vázlatai és így feltérképezhető munkamenete kap külön bemutatást. Egy-egy teremben a közös hangvételű művek, a hozzájuk készült gipszek és rajzvázlatok, az „ötlettől a műig" folyamata látható. Így valóban magába a műhelybe, az alkotó folyamatba hatolhat szinte a látogató, eleven kiállítást járva végig, amely híven idézi a tíz éve halott művész mindig nyugtalan és mindig dolgozó kezeit, másra, mint alkotásra képtelen szellemét, végezetül oeuvrejét is.

Remek és újszerű élmény mind László Gyula könyve, mind pedig ez a változatos és a merev emlékkiállítások ünnepi sablonját messze elkerülő műhely-tárlat. A könyv és kiállítás novuma feloldoz a Medgyessy életút és életmű akár párhuzamos bemutatásától is, hiszen méltón hozzánő a Mesterhez, akit idéz és akit ismerünk és szeretünk. A mű helyett ezúttal ezért beszéltünk az interpretátorról és interpretátorokról, akik méltó megszólaltatói Medgyessy szimfóniájának és kamaramuzsikáinak.

SZŐNYI ISTVÁN JUBILEUMÁRA

„. . . mindenféle előzetes rajzok és vázlatok készítése után, állvánnyal, kazettával és vászonnal felszerelve kimentem a Via Aurelianára, hogy elkezdjek egy kiszemelt, előre kiválasztott témát festeni. Kínlódtam, szenvedtem, vesződtem, de nem sikerült semmit sem összehoznom, reménytelenül és kétségbeesve hagytam abba. Ott és akkor jöttem rá . . . csak a hazai táj, az itthoni miliő, a magyar emberek érdekelnek, csak ezek keltenek bennem visszhangot . . . , mert ezekkel eszmélésem első pillanatától fogva összeforrtam, eggyé válva velük önmagamon keresztül megtanultam megismerni legbensőbb lényegüket . . . Otthagytam Itália kék egét . . ."

Ha a fentiek mellé képzeljük Szőnyi István mindannyiunk előtt élő zebegényi és más képeit, akkor válnak az elmondottak gesztusból súlyos és tömör igazsággá. A vallomást 1954-ben tette (60 éves volt), az említett itáliai „kudarc" 1929-ben esett. Akkor már hat esztendeje ismerte Zebegényt, ezt a hegyek lábához simult és lombjaiba búvt dunai falut, amelyet éppen az ő fesztészete (és példáján másoké) emelt ki a Börzsöny hajlataiból – nemes képeinek igéző felületein mutatva fel immáron az egész világnak.

Szőnyi csendes lírája fűtötte nemzeti élménnyé a folyam, a hegyek és emberek időtlen szintézisét, délebbre Egry teremtett hasonló tűnő harmóniákat. Ihlető közkinccsé tették környezetüket, képzeletünk a János vitézt látja a fák közt vándorolva, túlnan Pázmán lovag poroszkál búsan és szinte várjuk, hogy a szőlőhegy mögül előtűnjön az ötven huszár, mint akkor és ott az ozorai szőlőhegyen, fordulónként változó öltözeteiben. De mások bukkannak fel: egyszerű mezei és vízi emberek, munkában, pihenve vagy hazafelé tartva, kapáló asszonyok, párnás gyermekek, a festő családja az emlékmúzeumként őrzött tornácos-verandás ház árnyas környezetében, olykor szipákoló nénikék és fagyosorrú ministránsok, bukdácsoló koporsóvivők a temetődomb havas tetején, máskor esernyők alá búvt városi hölgyek a csillogó kövezeten.

A festő – egy napfényre lépő csodálatos lányalakkal üdvözölte az örömére változó világot (Kútnál – 1945), sok más remekművel annak hétköznapjait – a festő január 17-én lenne 75 esztendős. De másfél év híján egy évtizede már nem él közöttünk.

Művei – elevenből vagy reprodukciókról: a naponként változó Duna, kis pirosló házak a dombhajlatokban – ott lebegnek minden iskolás gyermek szemei előtt, hiszen az ő művészete az (Derkovitsé mellett), amely századunkból a leginkább beivódott nemzetének tudatába.

A benne kelt visszhang bennünk is maradandó – és évfordulóján erre is emlékezünk.

„AZ ÉN MÚZEUMOM"-SOROZAT JUBILEUMA

Huszonötödik füzetéhez érkezett a Kolozsvári Tamást, MS-mestert és Lőcsei Pált bemutató számmal (Végh János munkája), az említett sorozat, mely nem kis és nem lekicsinyelhető feladatot tűzött maga elé; mint az európai festőművészet színvonalas megismertetését és propagandáját az ifjúság számára: olvasmányos szövegekkel és színes reprodukciókban, ugyanakkor a zsebéhez mért árban is. Egy eleven érdeklődés és gyűjtőszenvedély szolgálatát tehát (másutt felkeltését) a füzetenként hat-hat színes képpel bemutatott három alkotó munkásságának és műveinek ismertetésével. Olyan igényt, amelyet a más tárgyakban is zsúfolt mai középiskola már nem tudhat kielégíteni.

25 füzet tehát jeles és jórészt fiatal művészettörténészek kezétől, 75 festőművész, 450 színes reprodukció – ez nem kis eredmény és teljesítmény – elismerésünkre és köszönetünkre méltó. Gondoljunk az így létrejött házimúzeumokra!

Szükségtelennek tűnik itt a megjelentek névsorát elemezni, esetleges vágyainkat felsorolni, hiszen ebben az ütemben (az első szám 1963-ban jelent meg) előbbutóbb nyilván mindenkire sor kerül. A magyar művészeket 10 füzet képviselte, az olaszokról 5 jelent meg, a franciákról 3, az orosz mesterekről 2, egy-egy füzet a spanyol, a német, a holland, a flamand, az angol művészet 3–3 nagyságáról jól eltalált arányt bizonyít. Hiányérzetünket csak a külföldiek modern korának mellőzése, az erős „reneszánsz-központúság" ébresztgeti, még a franciák bemutatása is megakad a századelőn. Igaz, hogy Cézanne, Van Gogh és Gauguin a legfiatalabbak, nyilván meg kell alapozni a továbbiakat.

Egy-két művészportré a 75 között túl szárazra és igénytelenre sikerült, kevésbé felelhet meg a sorozat szórakoztatva-tanító igényeinek. A példa Vaszari lehetne: kedves, a művészt emberi mivoltában is bemutató, apró és feloldó, kerekded történeteivel. Azt sem hisszük, hogy a kialakult és eltervezett kötetszerkezethez való szigorú alkalmazkodás ne lenne olykor szem- és szemléletrontó: Reynoldsról is ugyanannyit kellene írni (mondjuk), mint Michelangelóról, Grecoról vagy Derkovitsról. Az azonos sorszám az egyikről sok, a másikról kevés; a kialakult formák, kép- és lapszámok bűvölete csak félrevezető lehet: elmossa a valóságos arányokat.

Egy másik szigorúan alkalmazott koncepció pedig felszínességhez vezethet: a képeket az elemzések alapján magának az olvasónak kell (szükségből – erény) a megfelelő helyre ragasztania. Ez pedig a szerzőket eléggé köti és zavarja: arra ügyelve, hogy a kép helyét az olvasó megtalálja, jórészt csak annak témáját, a rajta láthatókat írja le, így szaporítva a szót, sokszor mellőzve stiláris, történeti és esztétikai lehetőségeket.

De mindezek menetközben elkerülhető és felszámolható hiányosságok, melyek korántsem rontják a jól teljesített feladat, a 25. kötet megjelenése feletti örömünket, hasonlóképpen nem a néha igen gyenge, „szellemképes" reprodukcióminőség sem, az eredetitől olykor jócskán eltérő színek, sőt színesség. Mindezt egyrészt a televízióban, másrészt képeslapjainkon eléggé megszoktuk már.

A kisbibliográfiákkal is kiegészített füzeteket s a később képeslapként kiadott reprodukciós lapokat a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozza.

TAKÁCS IMRE

HÁROM SZÉKESFEHÉRVÁRI KIÁLLÍTÁS

*PÁSZTOROK MŰVÉSZETE**

Minden idők legfőbb próbája, hogy a múltat összekapcsolja önmagával, hogy hiánytalanul adja tovább a teljes örökséget.

Ennek a feladatnak nem könnyű megfelelni. Gyakran azt vetjük fel, amit az utánunk jövők szívesen őriznének, s amit éppen mulasztásunk miatt darabjaiból kell később összerakni.

Az elhanyagoltság a pásztorművészetet is sújtotta. A nemzet önismeretében sokáig nem volt helye ennek a művészetnek. A reformkor nemzetébresztő ifjúsága sem vette észre, hogy ilyen művészet van, pedig a legszebb darabok a népi hangot kereső Petőfi-versekkel egyidősek.

Valószínű, hogy petőfiék úgy vették természetesnek a remekbe készült tükröst és mángorlófát – már ha láttak ilyet –, mint ahogy természetesnek a karikást és annak remek használatát, vagy ahogy a csinos cifraszűrt és annak csinos viseletét.

Akkor ez a művészet az élet része volt még, ahogy a népi szőttes, a népi építőművészet és a népdal. Nem kellett gondolni sem arra, hogy mentsük meg, hiszen nem veszélyeztette új életforma, s nem kellett a fölfedezésre sem gondolni, mert ott volt, jelen volt – és nem süllyedőben.

A süllyedés, mint a mentési munka is, a magyarországi kapitalizmus kialakulásával kezdődött el. Malonyay Dezső adta ki elsőnek *A magyar nép művészete* című nagy összefoglalóját. Ezt hívják a Nagy Malonyaynak azóta. A Nagy Malonyay a mai tudományos igényekhez és lehetőségekhez mérve korszerűtlen, de a közben elpusztult értékek rögzítése révén elévülhetetlen kincse a magyar kultúrának. Malonyay segítőtársa volt – többek közt – Juhász Árpád is, aki az akkori fényképezési lehetőségeket rajzaival és szép akvarelljeivel egészítette ki.

A most megnyitásra kerülő kiállítás a dunántúli pásztorművészetből mutat be teljes keresztmetszetű válogatást. Az István Király Múzeumban őrzött darabok mellett itt láthatók a szombathelyi, a pécsi, a veszprémi és a Néprajzi Múzeumban őrzött darabok is.

Láthatunk itt tükröst, borotva tokot, juhászkampót, kanászbaltát, karikást, bárányjegyet, kolompot, furulyát, ostorfurulyát, botfurulyát, kobakot, sótartót, botot és szamár-nyerget, s láthatunk a paraszti élethez kapcsolódó, de a pásztorok ékítményeivel díszített használati eszközöket is, mint mángorlófát, guzsajfát, vetélőfát és képkeretet.

A pásztorművészet ugyanis mindig alkalmazott. Merő műalkotás ezen a kiállításon is csak egy látható, a szombathelyi múzeumból kölcsönzött állat-szobor. Több az ország összes múzeumaiban is aligha van. Szobrászati munkát a Nagy Malonyayban is egy csonka kos-szobor képvisel csak, de sok a járulékos plasztika tükörtartón, sótartó-fedőn, sétabot- vagy juhászkampó-fejen, faragószéken és viráglétrán.

Az, hogy a pásztorművészet alkalmazott, nem kisebbíti ezt a művészetet. Nem kisebbrendű kompozíciókat alkottak pásztoraink a zsebben hordható eszközök tenyérnyi felületén, mint amilyeneket a kortárs magas művészet a középületek és templomok nagy falain.

* *Elhangzott a Dunántúli Pásztorművészet című kiállítás megnyitóján az István Király Múzeum Csók Képtárában.*

Még ennél is tovább mehetünk, anélkül, hogy elfogultságot árulnánk el! A múlt század képzőművészeti remekeit Magyarországon a pásztoremberek hozták létre. S nekünk, az örökösöknek kéne láthatóvá, a mai ember számára is szembeötlővé tennünk őket!

Ezekben így igazán gyönyörködni csak kézből lehet, hiszen a hordozó tárgy mindig kézbe való. Ahhoz, hogy a kutatókon túl a sokaságot avassuk örökössé, középületeink belső tereiben kellene viszontlátnunk a legszebb, freskóértékű darabokat.

Gondolhatnánk a pásztorművészettel kapcsolatban a bartóki csodára is! Vajúdó képzőművészetünk a szükség idején kapna friss vért a névtelen elődöktől, mint ahogy a nyugateurópai művészet is a szükség idején kapott friss vért a törzsi művészettől. Az átlényegítéshez nagy tehetségekre lenne szükség, hiszen a népzene sem a talált formájában jutott a koncert-dobogókra.

Közelebbről nézve az anyagot! – a legrégibb darabok a múlt század elejéről, a tizennyolcadik század utolsó éveiből, a legszebbek pedig a múlt század negyvenes éveiből maradtak ránk. Bizonyára folytatásai ezek egy korábban is meglévő művészi gyakorlatnak. A vésett ivópoharak, guzsajfák és a hasonlóképpen díszített mángorlófák a bizonyítékai a folyamatosságnak. Ezeken a tárgyakon – a szökrönyökhöz vagy szuszékokhoz és a lőportartó szarukhoz hasonlóan – a kőkorszakig visszavezethető díszítő elemek élnek tovább.

Később a mángorlófák nagyobb felületén a mértanias díszítmény kivirágzik, a mértanias elemek a keretre szorulnak ki, még később pedig ugyanez játszódik le a virág-díszítéssel, mikoris a díszítmény fő témájává az ember válik.

Az emberalakos díszítmény a közösségi stíluson való túllépést jelenti már, alkotó egyéniséget tételez fel, bár bizonyos közösségi vonások az alakok ábrázolásában is megrögződnek. Ezt a folyamatot a tükrösökön figyelhetjük meg leginkább. A virágos ékítményeket az asszonyok hímzéseiről vették át bizonyára, de a galamb vagy páva, aki csőrében tartja a virágot, már több mint díszítés, már ábrázolás. A madár a fába karcolva alak lett, szinte egyéniség, előkép az emberábrázoló művekhez.

Az emberábrázolás kialakulását nem tudjuk a maga lépcsőzetességében követni. Az esetlen ábrázolások rontott változatoknak is fölfoghatók. Annyit állapíthatunk meg csupán, hogy a mértanias és virágos ékítmény tapasztalatai egyaránt érvényesültek az emberábrázolásnál. Az alak ruházatának mértanias fölépítésére a kés is kényszerítette a pásztorművészt. A késheggyel egyenes vonalat húzni a legegyszerűbb. Így alakult négyzetekből a szoknya, háromszögekből a szoknya díszítése, legyező módján szétnyíló egyenes vonalakból a bőgatya, s ferdén húzott, vékony és néha keresztező vonalkázással a sötétebb folt.

De a kés az ívelt vonalakkal is remekelt. Az arc körvonala, a szemöldök és az orr-vonal a magas művészet egyből odavetett, úgynevezett príma rajzaival vetekszik sok esetben.

A világos fán ejtett karcba eleinte kalapzsírt dörzsöltek be, és az utána – csiszolással a rajz éles lett, akár egy rézkarc-levonaton. A karcolásos eljárás legszebb példáját a jelen lévő anyagban egy baranyai vetélő képviseli. A fa ezüst-szürke oxidációja sokat rontott ugyan a rajz élességén, de ezt a képzeletünkkel visszaállíthatjuk.

A karcolások között a fa kitörhetett, vonal helyett folt keletkezett, s valószínűleg így kezdődött – hibából erényt váltva – a spanyolozás. A spanyolviaszt hivatalos iratokról kaparhatta le a pásztorművész, később pedig árusították is a színes spanyolviaszt. Ez az anyag forró késsel meglágyítható, a vésett formába préselhető, s keményedése után nem zsugorodik, egy szintben marad a többi felülettel. Tükröseink legszebb darabjai születtek ezzel az eljárással. Kiemelkedik közülük Király Zsiga néhány fönnmaradt remekműve. Egyet eredetiben látunk itt a Néprajzi Múzeumból, s hármat fotón. Nem hiszem, hogy bizonyítanom kell: Michelangeló-rangú alkotó volt a drága Király Zsiga. Kár, hogy csak császárja volt, aki katonának vitte, s nem volt pápája is, aki templomot rakatott volna vele.

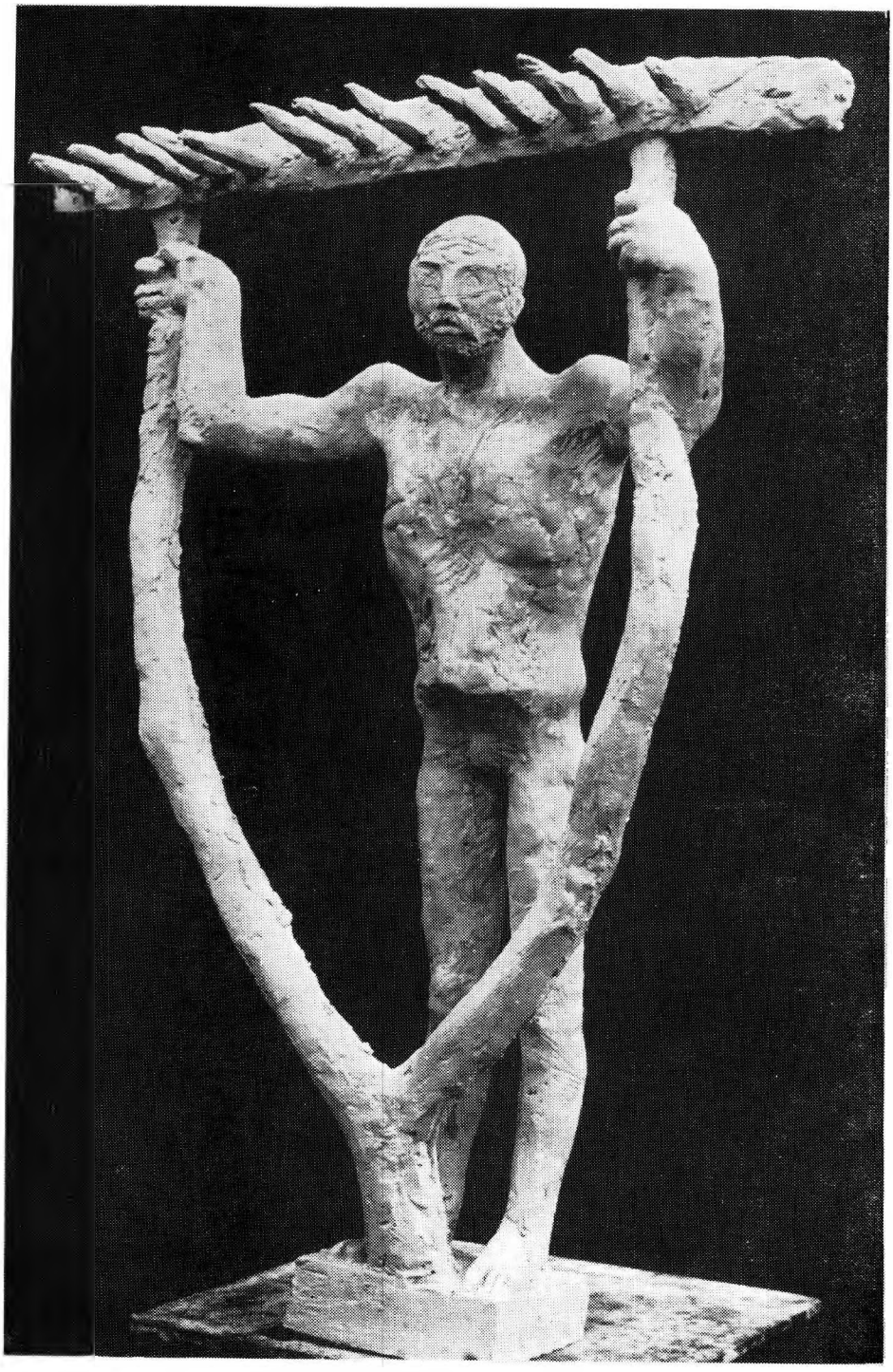

RÉTFALVI SÁNDOR: *Gereblyés paraszt*

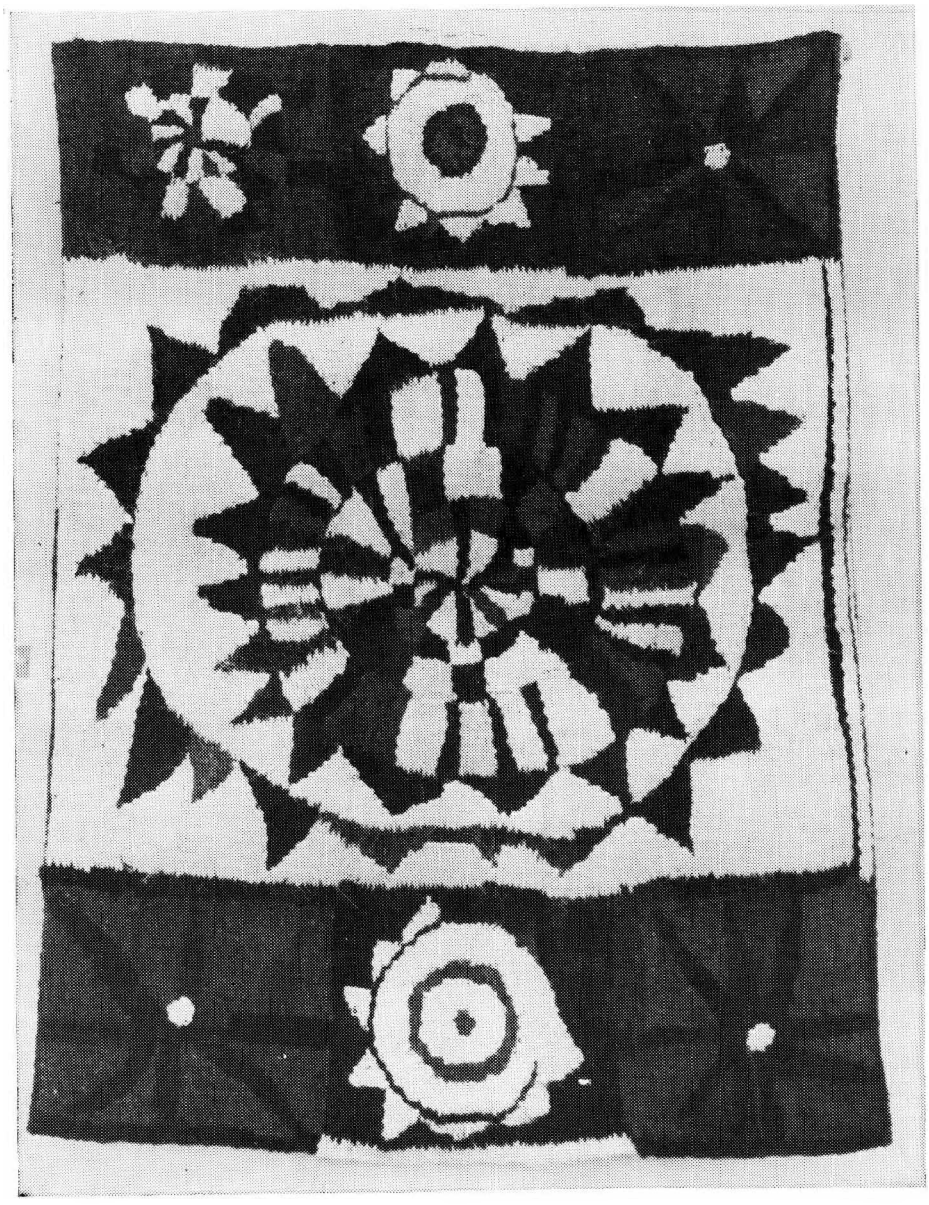

FÜRTÖS ILONA: Nagy azték naptár

A másik gyönyörű darab a Bakonybélről való borotvatok. Ezen a juhász alakjában, mint Király Zsiga juhászaiban is, méltóság van. És a többi emberábrázolásban is nemzeti jellemvonás! Ennyire magyar művészetet képzőművészetünk nem alkotott, ennyire nemzeti sajátságú csak a költészet tudott lenni nálunk.

Emlékezünk itt emberekre, akik nem élnek már. Életformára, ami nincs már. De ezek a kiváló emberek, akik életformájukat teljes mértékben kitöltötték, akik az életük-adta szerepnek teljes emberségükkel megfeleltek, példaadók ebben a másféle világban is. Példaadók maradnak mindig. Készítményeik kincset érnek, alkotásaik igazi alkotások. Mind, aki a munkájával itt szerepel, ízléssel bírt, sokan pedig művészek voltak köztük a szó legrangosabb értelmében. Lelkük mélyén betyárjai voltak koruknak, vésett virágaikkal pedig jámborai az élő kultúrának.

GEREBLYÉS PARASZT ÉS AZTÉK NAPTÁR

– Mintha a Kari bátyámat látnám!

Tavaly halt meg, hetvenkilenc éves korában.

Dolgozott, amíg az ágyba nem dőlt.

A tavalyi könyvhéten a szülőföldemen jártam, akkor már kórházban volt. Egyik sárvári vezetőtől, aki sógor-öccse, tudtam ezt meg.

Még egy évvel korábban, hónapok szerint csak fél évvel, anyám ravatalánál mellettem állt. Nem szóltunk egymáshoz semmit, csak köszöntünk. Nem volt mit mondanunk. Fennhangon az imádságot sem mondtuk együtt az asszonyokkal, de valami különös elektromosság – legalábbis én úgy éreztem – összeforrasztott minket akkor. Nem mint két vasdarabot, de mintha két kohót kapcsoltunk volna egybe. Ami éppen játszódik le az emberek közt, arról nem szabad szót ejteni.

Ő – a másik nagybátyáimhoz hasonlóan, akik szintén ott álltak a szögezésre váró koporsónál – a szenteltvizes tollal keresztet hintett a szemfedővel letakart, hideg asszony-arcra. Ezt tettem a példájuk nyomán én is, aztán ők kimentek onnan csendes csoszogással.

A Gereblyés a tarlógereblye göcsörtös száraiba kapaszkodva hátrál a halál felé. Magára maradva már, ahogy mindenki ebben a végső hátrálásban.

Kerek feje,

borostás arca,

riadt szeme,

göcsösen álló válla,

meghomposodott mellkasa, kiöregedett erőmű, miután egy emberöltő energiáit adta ki magából, és immár roskadozik, akár a beszakadt falú kéreg méhkaptárak,

aztán a rettenetes aratásokban kidolgozott, szinte szerszámnyél-forma karok,

a bütykös ujjak,

a mezőket, tarlókat sokezer kilométeres gyaloglásokkal összefércelő inas lábak –

mindezek a beszédessé formált testrészek egy kisalföldi megöregedett Krisztus jegyei is.

Az öregember roggyant keresztje gyanánt a tarlógereblye is személyiséggé válva áll az alapzaton.

A szobor kétalakos.

A Gereblyés Rétfalvi Sándor műve.

Laborcz Ferenc Fazolája és Somogyi József Szántó Kovács emlékműve mellett az évtized legjobb karakterisztikus szobra a Gereblyés. Vélekedjenek mások másként a példának említett két szoborról, én azt tudom állítani mind a kettőről, hogy annyira idevalósiak, mint akikre emlékeztetnek bennünket. A Somogyi-szobrot inkább kubikus-emlékműnek keresztelném, és tudom, hogy a Dunántúlra sem hozhatnám át.

A Gereblyést ugyan átvihetném a Tiszántúlra, de már aligha vihetném ki az országból is. És ezt a legyökerezést tartom a Gereblyés legfőbb értékének. Tarthatom,

mert plasztikailag is értékes mű. Nem tájművészeti rekvizítum, de úgy szobor, hogy ugyanakkor egy nép arca is.

Henry Moore mellől elfogyhatott az Angol Birodalom, Henry Moorenak mégis joga volt – és kötelessége is –, hogy emberiségben gondolkodjon. Király és Királynőjével kapcsolatban senkinek sem kell gondolnia az angol királyra vagy királynőre. A Henry Moore utáni angol szobrászatban pedig az ember is majdnem eltűnik már, s a ritkán fölbukkanó emberalakok mellett a civilizáció fogalmazódik meg szobrokban.

Rétfalvi helyesen cselekedett, hogy pályája elején a földből fölvaszarodó embert mintázta meg, hogy a lelkifurdalás sárkányát a gereblyés paraszttal engesztelte – így merülhet el nyugodtabban a tágasabb értelmű alkotásban.

A fehérvári kiállításon is láthattunk már Rétfalvi Sándor szobrai között európai érvényű alkotást is. A *Hetedik kereszt* a fasizmus áldozatainak állít döbbenetes hatású emlékművet. Anna Seghers hasonló című regénye adhatta a Hetedik kereszthez az első gondolatot. Ezután az első gondolat után Rétfalvi Sándor csak a plasztikára támaszkodik. Semmi keresgélés a „korhűséghez", a figurák karakteréhez – csak a megszégyenítő halál maga. A fölfüggesztett emberek mintha bomlanának a gipszben is, mint ahogy bomlanak majd ólomban is, ha valaki megrendeli egyszer ezt a szobrot.

Nagyon tanulságos a Hetedik kereszt fölfüggesztett alakjai alatt járni. Nagyon tanulságos messziről is látni a sziluettet, amit a csüngő figurák az ég világosságára fölrajzolnak.

A huszadik század művészete fölfalta a vadember-gyűlöletet a törzsi művészet bekebelezésével, s ugyanezt a művészetet majdnem fölfalta itt az európai vademberség. Rétfalvi Hetedik keresztje ennek a küzdelemnek a kimeneteléhez határkő. Az oszlásnak induló kivégzettek a levegőben összeszáradva is fölkiáltójelek a második világháború jajkiáltásai után.

Szólni kellene Rétfalvi Sándor több szobráról is. A játékos Mozdonyos fiúról, a Bébikről, a „nonfiguratív" bálványokról, a mesterek követése jegyében mintázott emlékmű-tervekről, a remek Pietáról, amely a Gereblyés és a Hetedik kereszt mellett a harmadik érett és jelentős alkotás volt a Székesfehérváron bemutatott munkák között.

*

Bemutatkozott Fehérváron a szobrász művész-felesége, Fürtös Ilona is. Közös munkáik közül, amelyeken a rézdomborítást a fiatal férj, a gobelint pedig a feleség készítette, a kicsi *Kálvária* tetszett a legjobban. A *Tánc* kissé túlméretezett a nagy fakerettel. A *Tánc* rézdomborításai külön jobbak.

Fürtös Ilona gobelinjei a csendes próbálkozásokat idézik még. Munkái ízlésesek, színben is megoldottak. Amit mondani akar, kevés szóval mondja. Egyik-másik munkája, például a *Körök feketében és fehérben,* egyéni formakultúrát idéz már. Leginkább a *Nagy azték naptár* tetszett. nekem. Ez anyagával is bátor vállalkozás. Spárgaszerű fonalakkal old meg érzékeny színezést is. Az biztos, hogy Fürtös Ilona sosem téved a gyengébb ellenállás irányába. Tanácsolni azt lehetne neki legföljebb, hogy fogódzkodjon ő is az első korszakában a hazai etnikumba. Egy ilyen kísérlettel összeforraszthatná a geometriát az emberábrázolással, hogy nagyobb vállalkozásokba foghasson majd, hogy megnevezhetőbb legyen, amit csinál.

Szabályos kritika helyett ennyit akartam elmondani a fiatal művészházaspár fehérvári bemutatkozásáról. Azt hiszem, hogy többet ígérő volt a kiállítás, mint amennyit érzékeltetni tudtam itt. Az István Király múzeum emeleti kisterme a legszebb falusi templomokra emlékeztetett néhány hétig. Ennél valamivel nyersebb, maibb, keményebb fogalmazású művészetet szeretnénk látni legközelebb. A kiemelkedő művek ilyenek voltak már ezúttal is.

MONDATOK OROSZ JÁNOSRÓL•

Lehet, hogy előzőleg is tudtam róla, de igazán egy szanatóriumban találkoztunk. Csoóri Sándort látogattuk meg együtt. Csoóri akkor élte válságait, a fizikai létezés vagy bukás kérdéseihez bontva vissza egy nemzet kalandjait, már ahogy egy halálriadt fiatalemberben is lejátszódhatnak – mint laboratóriumban a gyémánt születése vagy elpörkölődése – egy nemzet kalandjai.

Megettük a szanatórium összes szombat esti tejberizs-maradékát, amit vastagon szórtak meg kakaóval a költő-tisztelő ápolónők, aztán beszélgettünk. Valójában hallgattuk Orosz Jánost, akiben egy elbeszélő, egy bokszoló és egy színész bújkál a festő mögött.

Hálás hallgató vagyok, s a szanatóriumi kertben, majd étteremben az odafigyelés jó csere volt. Árultak egy fiút a háború utáni melaszos ínség jogán, és amikor sokat kértek már érte, amikor az apa büszkesége földagadt az alkudozó kiskondás-vevők facsariságától, a fiú akkor kelt el. Így kapta örök élmény erejével – az angyalföldi élmények gazdagításaként – a falut Orosz János. Így lehet József Attila kettős alapozásával Európa-érvényű festő, ha jól igyekszik.

1963-as első kiállításával az Ernst múzeum összes termeit megtöltötte. Az újpesti szülők, az idő égi korlátján ülő sovány költők, a civilizáció kristályosodó szerkezetébe szorult festők, üveghegyen legelő pegazusok, falusias arcú és döbbent pillantású ruhateregető asszonyok, a kései középkor erotikáját idéző leány-aktok, egy aranyhátterű terhes nő, aztán csemperakók és építők, kopaszra nyirbált fák és magot váró tavaszi dombok sorakoztak a múzeum termeiben.

A derűt a kora-reneszánsz emlékének szerelmes fölidézése lebegtette a különben szorongásokkal teli képek között. Ahogy a kor legkiválóbb költője idézte és szerette Balassit, Csokonait, úgy a nemzedék festőjének Itáliában kellett ősöket keresnie.

Az 1963-as kiállításon – ez a kiállítás képzőművészeti megfelelője volt a kor lírájának – senki sem gondolhatta, hogy Orosz János maga mögött hagyja a lírát, éppen mivel ez a kitűnő líra valahol beleszorult a térkép törvényébe, a kis hazába.

Orosz János Olaszországban töltött két esztendőt, s ott – részben a nyugati világ mindent nyersebben föltáró légkörének a hatására – átlépte itthonmaradó költő kortársait, s az ember veszélyeztetettségét az elszenesedés fokáig fejezte ki; humánus szembehelyezkedését teljes terjedelmében fogalmazta az atomháború és az embergyalázások bárgyú vitézkedői ellenében. Az *Égett emberek* sorozata Camus *Pestis*-ével párhuzamos.

Éppen ez az elszenesedésig hatoló bátorság tette lehetővé, hogy 1968-ban, itt, ezen a fehérvári kiállításon, a derűvel opponálhasson Orosz János. Gyönyörű, tiszta derűvel. Nem a naiv optimizmussal, de a szerelemnek, a barátságnak, a belső szervek energiáinak, másfelől a növények, a tenger, a nap, a homok és a Földet pólyázó mágneses tér egyszerű derűjével.

Ha a ciklus képeit számozhatnám, akkor az ötödik képhez Pilinszky János versét idézhetném: Fésülködöl a mágneses viharban.

A kép tartalmisága ennél is több. A képen a fésülködésen túl a szerelem és az együttlét is védelmébe veszi az értő nézőt. Nincs ennek a képnek igazi tere, a képen a világűrbe törekvő ember tudatának is megfelelő tér képződik. A tér igazsága ezen a képen mélyebb értelmű is. Több az elképzelhető valódinál, a józsefattilai igaz tér ez.

Orosz János nem a levegőbe szagolók szorgalmával kínozta létre, de szívós munkával teremtette meg sorozatát. Az István Király Múzeumnak ennél szerencsésebb megállapodása és biztatása még sohasem volt. Ez a vállalkozása a múzeumnak egy művész titkolt elképzeléseihez adott erőt és szorongatást. Így jött létre magánerőből – hogy pontosan fejezzük ki magunkat – méretei szerint is olyan beruházási munka, amilyenek elől igen gyakran a szorgalommal kézimunkázott semmitmondások foglalják el a helyet. Orosz János egy jelentős építészeti föladatának a visszautasítása után, a maga vállalkozása gyanánt hozott létre olyan méretű műalkotást, amely nem egyvalakinek a lakásába, de mindnyájunk környezetébe akar illeszkedni.

• *Elhangzott a kiállítás alkalmával rendezett vitaesten.*

Mégsem csak törekvéseiben közösségi és szocialista művészet ez, de a ciklus tíz darabja közül legalább hat festményen jelenvalóvá válik maga a közösség is. Az első képen a magány vörös izzásában fekszik egy figura. Tele szenvedéllyel és vággyal. Mintha parazsakon. Fölötte – az emlékezet vagy a reménység tojásdad burokjában – a társak élnek. Halvány révedezésben, áttetsző kielégítettségben, nyugalomban. A harmadik kép torlódó kaktuszai a leggyönyörűbb barátság torlódásait élik át előttünk. A negyedik kép kaktuszai pedig – szintén emberalakoknak is értelmezve – a párás hajnalok derengésében idéznek föl egy békés társaságot. Mintha az utolsó vacsora U alakú asztalát vágtuk volna L alakúvá, de nem egy kettészelt utolsó vacsorához, de mintha egy árulásoktól mentes, tiszta együttléthez.

Az ötödik képről szóltunk már, a hatodikhoz pedig, mint a másodikhoz is, egy mediterrán természetfestő verset kellene idéznünk, a hetediknél József Attila *Ódá*jának a női test bensőségét idéző soraira és képeire, a gyomor érzékeny talajára, a lombos tüdő szép cserjéire, a buzgó vesék forró kútjaira kell – de legalábbis lehet – emlékeznünk.

A kilencedik és a tizedik kép újra embereket mutat nekem.

És külön kellene beszélni itt a színekről is. Az ötödik kép szakrális értelmű zöld félköréről a felső bal sarokban, a kilencedik kép vöröseiről és kékjeiről, a negyedik kép párás kékjéről, a harmadik kép narancsba ágyazott lilájáról, a második kép szinte monokrón fehérségéről, halvány zöldjeiről.

Láttam, amikor Orosz János – ugyanebben a teremben – megtapintgatta és megszagolgatta Csontváry monumentális festményeit. Viselkedésén nemcsak mosolyogtam, viselkedését csodáltam is. Csodáltam csodálatát.

Most pedig a nem-skizofrén mai Csontváryt hadd üdvözöljem ezek között a fölfedező szerepet kapott falak között! Orosz János – közbeeső váltások mellett, a *Nap, Hold és állatok,* a *Cimbalmos* és a *Királyfej* képek mellett – három alkotó-korszakot mutathat föl. A másodikkal és harmadikkal, az elszenesedéssel és a derűvel irodalmunknak is példát mutat, és talán éppen azért, mivel az első korszakához, a nemzeti-humánus-népi törekvéshez az elmúlt évtizedek legkiválóbb irodalmi alkotásaiban jó példát látott.

MENDÖL ZSUZSA

HORVÁTH OLIVÉR PÉCSI KIÁLLÍTÁSA

Festményei, rajzai többször szerepeltek már Pécsett kollektív kiállításokon. 1959 óta él városunkban, a Tanárképző Főiskola Rajztanszékének munkatársa. Azok közé a festőművész-rajztanárok közé tartozik, akik rendszeresen részt vesznek a különböző tárlatokon, de műveik alapján nem rajzolódhatott ki előttünk határozottan egyéniségük. Az önálló bemutatkozások hivatottak e hiány pótlására. Hogy ezek az egyéni tárlatok időben sűrűbben, vagy ritkábban követik egymást, sok tényezőtől függ. A külső tényezők: terem, megrendezés, s egyéb technikai feltételek – amelyek biztosításában a társadalom részéről egyre nagyobb támogatás mutatkozik meg napjainkban – ugyanis többnyire megoldhatók, ha egy jó, kiállításra váró anyag együtt van. Számunkra, – a művészi életmű vizsgálatánál – fontosabbak a belső feltételek, amelyek az ismétlődő egyéni bemutatók lehetőségét megteremtik. Ez elsősorban az alkotó munkatempójától, az önmagával szemben emelt igényektől, valamint attól függ, hogy életpályáján a maga elé tűzött feladatok megoldásában mennyire jutott, hol

tart. Mikor gyűlt össze közlendőiből annyi, hogy azzal nyilvánosság elé lépjen. Minden kiállítás állomást jelent az alkotói életpályán, egyben alkalmat a visszatekintésre, az eredmények felmérésére.

Horváth Olivér számára 1965-ben a Janus Pannónius Múzeumban rendezett kiállítása jelentette az első önálló bemutatkozást. Későn érő festő, akinek indulását, az önálló hang megtalálását nehezítette a főiskolai tanulmányai során – a legfogékonyabb években – kapott naturalisztikus indítás (mestere a Képzőművészeti Főiskolán Kandó László volt), majd a második világháború eseményei. Energiáinak jó részét a pedagógiai munka kötötte le. A vidéki környezet (Bonyhád) a természettel való közvetlen kapcsolatot, egyúttal bizonyos elszigeteltséget is jelentett, de a küzdő és szervezőkészségnek jó teret biztosított. Szívós lelkesedéssel szervezett mindig maga köré képzőművészeti szakköröket, s működött közre a látáskultúra alakításában. A napi munka mellett kevesebb idő jutott nagyobb lélegzetű feladatokra, művészi elmélyülésre. E körülmények és munkafeltételekben pécsi évei sok tekintetben változást hoztak. Műterem, tanulmányutak, nyári alkotótelep, s az aktívabb kapcsolat festőtársaival, egy, az alkotásra előnyösebb környezetet teremtettek. Ennek volt tanúbizonysága már első bemutatkozása is. Az azóta eltelt évek termésének adott otthont, kiállítóhelyiséget november hónapban a Mecseki Ércbányászati Vállalat Műszaki Klubja, ahol évek óta vezetésével képzőművészeti szakkör is tevékenykedik.

A kiállítások közötti periódus a felkészülés, élménygyűjtés időszaka, a festő számára az idő múlása a szemlélet esetleges változását, vagy elmélyülését hozhatja magával. Horváth Olivér újabb kiállítása elé is ezzel a várakozással tekintettünk. A korábbi kiállítása alkalmával megjelent kritikák is megállapították, hogy egyéni formanyelvét kialakította, de adós maradt a festői kifejezés mélységével. Ezzel a kiállítással egyúttal az útkeresés disszonáns évei – a sok formális elem hangsúlyával, a spekulatív következtetések útvesztőivel – lezárultak. Az egyes foltok és vonalelemek helyes viszonylatát kutatva alakította ki „sík-dekoratív" formanyelvét. Majd a faktúra gazdagítására fordította figyelmét. Az utóbbi évek munkáit szemügyre véve felmerül a kérdés, sikerült-e festőnknek tovább lépnie, a pedagógus mentalitásból adódó részletező, magyarázó jelleget nagyvonalúbbá tennie, mondanivalóit a festői általánosítás magasabb fokára emelnie?

Horváth Olivér szívesen választja témájául a gyárak, gépek, szerkezetek világában élő, dolgozó embert. A látvány érzékletes szépségeinek visszaadásáról teljesen lemondani nem tudó szemlélete itt szerencsésen találkozik a formát egyszerűsítő stilizálással, a gépi környezet maga is a szerkezet hangsúlyozására ösztönöz. Többnyire lemond a tér érzékeltetéséről, vagy csak minimális térillúziót ad. Dekoratív síkokból épített, szigorúan mérlegelt kompozíciók ezek a képek. Alakjai különböző tevékenykedésük ellenére statikusak, állapotszerűek, környezetükhöz hasonult lények. Itt nincs semmi a munka dinamikájából. Kovácsműhelyben című képén a szimmetrikus elrendezés, a figurák erőteljesebb stilizálása mutatja, hogy murális alkotásnak szánta, a mozaik technika műfajtörvényében, lehetőségeiben gondolkodott a tónusredukció esetében is.

A táji motívum kiválasztásában a közlési szándék és tömörítés igénye mutatkozik meg. Képeinek legszembetűnőbb vonása a lezártság, a szimmetria kedvelése, összefogottság, lehatároltság. A szerkesztő gondolat szelektáló szigora olykor még a spekulativitás veszélyével jár. A sokéves pedagógiai gyakorlat a minden elem helyének tudatos mérlegeltségében, s technikailag az új anyagok festészeti lehetőségeinek kipróbálásában is megnyilvánul. Olajképei többnyire valkid alapozással készülnek, amely néha a faktúrán is szóhoz jut. A kész olajképen lazúrozással mélyíti el, éleszti fel színeinek tüzét. Színvilága: nehéz, telített és kevert színek – gyakran a téri rend hordozói, érzékeltetői. Máskor éppen kevert és tónusos alkalmazásukkal az egyszerűsített formákkal teremtett dekorativitás csökkentői. Igen tartózkodóan él a színek érzelmi és hangulati kifejezési lehetőségeivel. Dekoratív sikkompozíciója: a Gyökerek, az egri pincesor ihlette két képe, a Diósgyőri vár, a dinamikus „Miskolc környéki emlék" feszült vonalizgalmával mutatják fejlődésének újabb állomásait.

Jugoszláviai útiélménye ihlette Korcsulai látképen is megmutatkozik az az igénye, hogy a szép, megkapó, vagy megdöbbentő látvány megörökítése, egyszerű lefestése helyett az ember és a táj kapcsolatát, a látványhoz kapcsolódó asszociációját kísérelje meg jelképpé emelni. A természeti elemek: a roppant méretű, fenyegetően púposodó hegyhát, s a tenger – komor színvilágú, rendíthetetlen, mozdíthatatlan őselemként, egyetlen masszaként jelenik meg – amelytől idegenek a fehér hátú hullámok, nem járta át soha napfény. – Hajó ékelődik be a két elem közé a maga merev, derékszöges világával, köteleinek rendjével. A kötelek apró fehér figurához vezetnek, az emberhez, aki az egyensúly megteremtője a képen és a természetben is. A hegyhát, hajó cápaszerűen zárja körül, mint a sorsát a veszélyek. Ennek a gondolatnak vagy életérzésnek tolmácsolása kissé naturális és közhelyszerű. Szimbolikus törekvése olykor erőltetett és szokványos (láng, óra, kakas). Az inkább irodalmi jellegű és közismert szimbólumok alkalmazását, illetve festészetének ilyen irányulását nem tartom szerencsésnek.

Korszakunk festőire jellemző a különböző anyagok, technikák festői kifejezési lehetőségeinek kutatása. Ilyen festői kísérletezés tárgya újabban az edényzománc. Elsősorban az anyag erőteljes színei vonzották e területre a festőket, mert ezek gazdag színharmóniák létrehozására alkalmasak. Az anyag igényli és sugallja a dekoratív megoldásokat, így érthetően először az ilyen előadásmódhoz, festői megjelenítéshez vonzódó festők figyeltek fel rá. A korábbi, egyes, elszigetelt kezdeményezésekből most van önálló műfajjá alakulóban. Felhasználási megközelítése kétirányú.

A zománc színtartó, időálló, viszonylag gyorsan és olcsón előállítható, kezelhető anyag. Az épületkülsőkhöz, interieur-ökhöz kapcsolható monumentális, murális alkalmazhatóságát vizsgálók elvontabb formanyelvvel, s formailag széles skálán próbálkoznak az új anyaggal. Geometrikus alapformák konstruktív rendjével az architektúra elvontságához közel álló nyelven szólnak, utalva arra. A folyatott, fröcskölt, szórópisztollyal felvitt zománc az égetés mértékétől is függő színvilága eddig még fel nem mért kifejezési lehetőségeket rejt magában. A pécsi festők úttörőknek számítanak ez anyaggal való foglalkozásban, melyhez a működési feltétel is szerencsésen adódott: a bonyhádi Zománcgyár örömmel adott támogatást és kísérletezési lehetőséget a hozzá forduló művészeknek. Az első eredményekről adott átfogóbb tájékoztatást a Múzeumi Hónap keretében Pécsett bemutatott Zománc-kiállítás is, ahol a konstruktív-elvont szemléletű festők rokon szellemben történő megközelítéssel az új anyag művészi lehetőségeinek első bizonyítékait mutatták be. A szabadtéri bemutató a művek előnyeit kiemelte, s az anyag egyik felhasználásának jövőjére vonatkozóan elképzeléseket adott.

Vannak festőink, s ezek közé tartozik Horváth Olivér is, akik inkább falikép igénnyel közelednek hozzá, és elsősorban a színek ereje, tüze, dekorativitás igénye vonzotta e területre. A zománc technikai feltételei csak üzemben adottak, így Horváth Olivér zománclapjainak is a bonyhádi Zománcgyár volt szülőhelye. Kisebb méretű falilapokat, intim szobabelső díszítőelemeket alkot zománcból. Halak, madarak, fantasztikus vízilényeket idéző furcsa formák világát hozza közel ezeken a lapokon. Ecsettel, folyatással, kaparással variálja a felületet. A legelső kísérleteit láthatjuk kiállításán, mondhatjuk inkább az anyaggal való ismerkedését. Kedves állatfigurái (bagoly, kakas) derűs, nyugodt szépségűek. A kerámia és festészet között áll funkciójában is ez a lap. Játékosság, derű villan fel zománctervén – középen szimbolikus mesefával vagy életfával, s alatta szimmetrikusan elhelyezett fiatal párral. Első nagyobb murális terve első megfogalmazása ez, ha valóban nagyobb méretben kerül kivitelezésre, valószínűleg formailag is egyszerűsödik még. Pécsről egyelőre az új anyaggal való próbálkozásoknak ezen lehetőségei tekinthetők át csupán, a kísérletezések feltehetően szélesebb szinten folynak, s még túlságosan kezdeti stádiumában van ahhoz, hogy esztétikailag állást foglaljunk az eddig létrejött produktumokkal kapcsolatban. Már most el kell azonban ismernünk figyelemre méltó lehetőségeit és perspektíváit.

Grafikáját tusrajzok képviselik ezen a kiállításon. Inkább a foltok ritmusára épít. Játékos, meseszerű, dekorativ az „Öregasszony háza" sajátos mézeskalács hangulatával. „A kikötő" érdekes kompozíciója ragadja meg a figyelmet. A „Mimikri" a nádas áttekinthetetlen világának érzékeltetésével egyszerre idézi fel a növényi szár edényrendszerének rejtett útjait, a nedvkeringés csatornáinak vonalhálóit.

Horváth Olivér kiállítása festői útjának előnyös továbblépéséről, magáratalálásáról tanúskodik. Művészete nem látomásos jellegű, s idegen tőle az emberiség nagy kérdéseinek, drámáinak feszegetése. Korunk egy meghatározott, lehatárolt problémakörének egyre igényesebb, korszerű nyelvű tolmácsolója.

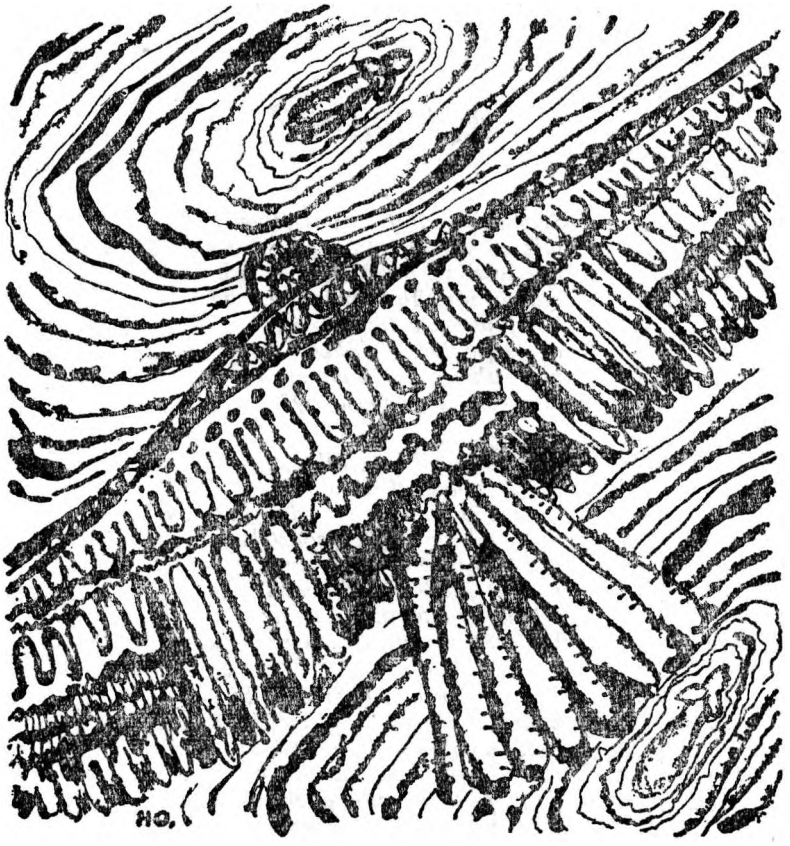

HORVÁTH OLIVÉR rajza

TOLDALAGI PÁL

Mágikus kör

Összefonódó indák kusznak,
feljebb, vakon tapogatózva,
gyökerek kígyóznak a földben
és táplálkoznak, hogy a rózsa

még szebb legyen; a fénye így is
kört von köréje, és e körbe
a darázs, dongó és a méh is,
ha átjutottak, tündökölve

keringenek ezek a foglyul
esett bogarak láthatatlan
égboltozatukhoz verődve,
igen gyorsan és szakadatlan,

úgyhogy kivenni nem lehet már
a kis testrészeket, a szárnyak
sebes mozgását, sem jelét a
halálos, nagy kifáradásnak,

csupán a körforgást, a gyilkos
sugárzást, és az egyre feljebb
kúszó indákat, ahogy végül
lustán egymásba tekeredneк.

Mi lenne?

Szembefordulni a veszéllyel
tárt mellel és sugárzó szemmel:
így leszünk naggyá és erőssé,
csupán így állhat helyt az ember.
lefegyverezve támadóját,
az utána leselkedőket,
mert aki gonosz indulattal
van tele, az sohase győzhet,

kivetheti hálóját, ölhet,
vagy szövögetheti a tervét:
ő lesz a vesztes mindig. Látszik,
hogy tettei megbélyegezték,
hogy szándékai sose tiszták,
s amit elér, nincs benne érték.
Ólálkodó, sunyi. Mi lenne.
ha számára irgalmat kérnénk,

hogy éljen úgy, akár a többi
ember nyílt arccal és a munka
jámbor igájában, a gyászos
sötétségtől megszabadulva,
hogy örüljön, mint gyermek, olykor,
s érezze azt, ő is lehetne
őszinte, a nyári égbolt
darabja, égő szív, vagy lepke.

GÁBOR ZOLTÁN

A hetedik napon

1.

Nincsen ma sem több gyönyörüségem,
csak a háztalak délutánja –

Az ácsorgás melege-pokla egészen
ráhamvadt homlokom tűztalára.

2.

Nézem az esélyek cifrálkodását,
a meredek zuhanást, aztán meg fölkeringnek –
Parázslanak a fák, s a délután úgy száll át
fejem fölött, mint a szorgalmadtól kifehérült ingek.

Csak kérődzés ami még énekeltet,
kapaszkodás hozzád és magamhoz,
még elhiszem, hogy szárnyaim fölemelnek
s közöm van a felhőket delelő magashoz.

3.

Kifundált álmokból vackolok magamnak
közérzetet, tudom, hogy merő rettegés ez,

csak szánandó mozdulat, amely még betakargat,
de közelebb visz a halálos sebesüléshez.

Időzavar

Megtorló hadjárat, jön az este –
Nem akartad ezt a kalandot.
Idecsapódik közelünkbe
a nádsuhogás, mint éles kardok.

Nem akartad, hát nincs kivédve
őszinteségem rémuralma –
A távolodások szédülése
valahány titkom kitakarta.

Anyám után te is kihordtál,
világra löktél, nem tudom mégsem:
Hold vagyok, Nap, elárult fűszál,
s halálom ez vagy születésem.

TAXNER ERNŐ

ELMÉLKEDÉS A MŰVELTSÉGRŐL

A BIBLIA

Anna Margit szép kiállításán, kísérőm, miután elolvasta az egyik megkapó kép címét, megkérdezi:

– Miért „bal lator"?

Magától értetődő természetességgel válaszolok:

– Krisztust, amint azt a legtöbb Golgotha-képen láthatod, két gonosztevő között feszítették keresztre. A bal oldali bűnöző – régiesen: lator – a kereszthalál kínjai közben gyalázta, káromolta Jézust, a jobb oldali pedig védelmébe vette. Ezért a bal oldali elkárhozott, örök tűzre vettetett, a jobb oldali azonban halála után a mennybe került, üdvözült.

– Honnan tudsz te ilyeneket?

– Hát a bibliából – mondom, de már sokkal kisebb meggyőződéssel. Otthon aztán elővesszük a valahonnan örökölt Károli-bibliát. És ekkor rögtön kiderül, hogy Máté „evangyélioma" egyáltalában nem tesz különbséget a két lator viselkedése között; Márk és János pedig még arról sem szólnak, hogy valamelyikük is csúfolta volna Jézust. Ebben a vonatkozásban Lukács a legrészletesebb, de ő is csak így mondja el a történetet: „A felfüggesztett gonosztevők közül pedig az egyik szidalmazá őt, mondván: Ha te vagy a Krisztus, szabadítsd meg magadat, minket is! – Felelvén pedig a másik, megdorgálá őt, mondván: Az Istent sem féled-é te? hiszen te ugyanazon ítélet alatt vagy! – És mi ugyan méltán; mert a mi cselekedetünk méltó büntetését vesszük: ez pedig semmi méltatlan dolgot nem cselekedett. – És mondá Jézusnak: Uram, emlékezzél meg rólam, mikor eljössz a te országodban! – És mondá néki Jézus: *Bizony mondom néked: Ma velem leszel a paradicsomban.*" (Lukács: 23/39–43.)

Egy szó sincs tehát a bibliában arról, hogy a „bal lator" volt a „rossz". Honnan vettem akkor magabiztos válaszomat – töprengtem. Talán csak nem kizárólag Anna Margit művészete sugallta?

A kétség nem hagyott nyugodni és megpróbáltam valami írásos bizonyítékot találni. Sikerült. A Révay Lexikon XII. kötetének 532. oldalán olvasható a bal és jobb lator ítélkező megkülönböztetése; de hogy ez honnan ered, arról már nincs szó. A század elején készült cikk írója nyilván közismertnek tartotta a történetet.

Jól emlékeztem tehát, de vajon honnan szivárgott elő tudatom alsó régióiból ez a homályos ismeretanyag? Alighanem a régi hittanórák, a vasárnapi kötelező diákmisék és a húsvéti lelkigyakorlatok mélyen fölszívódott emlékeiből. Nyolc évvel fiatalabb társam azért nem ismerte a bal lator történetét, mert már nem járt sem hittanra, sem misére, sem lelkigyakorlatra. Világos, hogy mi, a harminc fölöttiek vagyunk az utolsó nemzedék, amely még magától értetődő természetességgel asszociál a különféle bibliai utalásokra.

Anna Margit nyilván egy pillanatig sem gondolt rá, hogy remek képének – húszharminc évvel ezelőtt gyakorlatilag mindenkinek nyilvánvaló cím-utalását – ma már sokan nem értik. Nem hiszem, hogy ez kisebbítené a mű értékét; – de bizony a bibliai szimbólum-világban járatlan néző képzelete nehezebben mozdul meg, kevésbé fogékonyan érzékeli a művész mondanivalóját. Azzal, hogy Anna Margit ezt a címet írta képe alá, megmozgatott – meg akart mozgatni, – egy színes, érdekes, erkölcsi példázatokban roppant gazdag történeti jelenetsort. Aki ezt nem érti, föltétlenül szegényebbnek érzi művészi élményét.

P. P. egyetemi tanár, harcos ateista lepett meg azzal, hogy Pap Károly Mózes-drámájának kecskeméti bemutatóján az igazgatótól azt tudakolta, hogy érti-e a közönség a szöveget. Az igazgató először láthatóan meghökkent, aztán a dráma művészi erejére hivatkozott. De nem tudott meggyőzni. Pap Károly szövege tele van olyan utalásokkal és fejtegetésekkel, amelyeknek megértéséhez részletesen ismerni kell Mózes bibliai történetét. De vajon hányan rendelkeztek – különösen a fiatalabb nézők közül – az ehhez szükséges biblikus műveltséggel? Szívem mélyén egyetértek ugyan Gyergyai Albertnak a klasszikusok védelmében írott cikkével, de mégis kétségeim vannak: mennyire értené a mai átlagnéző Madách Mózesét is, a bibliában rendkívül járatos szerző eredeti fölfogásában? Aki csak annyit tud a vallásról, hogy látott néhány aranyos szobrokkal díszített katolikus templomot, ugyan mi kivetnivalót talál abban, ha a tömeg a zsidók istene helyett egy aranyszobrot imád? Alighanem kell tehát a színpadi mágia varázsa, az aranyborjú körül vonagló táncosok szuggesztív művészete ahhoz, hogy a biblikus műveltség hiányát valahogy pótolja a színház.

De mi legyen azokkal a művekkel, amelyekhez nem tudunk, mert nem lehetséges ilyesfajta magyarázó-segítséget adni?

Ady Endre egyik verseskötetének címe: Az Illés szekerén. Mennyi minden juthatott erről eszébe egy közepesen művelt fiatalembernek 1908-ban! Mindenekelőtt *azonnal* asszociált a híres legendára, amely szerint Illés élete végén jutalomként a testi élet megszűnését jelentő halál helyett tüzes szekéren egyenesen az égbe szállt. De rengetegszer hallhatott arról is, hogy ez a próféta a megváltást hozó Messiás előhírnöke volt, és tudhatta róla, hogy szeretett álruhában a nép közé vegyülni, hogy hirdesse a *jót*, hogy *jóra* vezesse a tévelygő embereket. Mennyi rejtett utalást idézett meg tehát e rövid cím Ady legszemélyesebb mondanivalójára vonatkozóan! Ugyan hogyan érthetné egy mai húszéves, akinek nem kellett tizenegynéhány éves korában megtanulnia az összes kis és nagy prófétákat, hogy mit akart mondani Ady, amikor egy biblia próféta és éppen Illés személyével azonosította magát? És hogyan fogja megérteni a bibliai utalások sorozatából álló gyönyörű Ady versek sorát? Hogyan fogja észrevenni e vallásos külsőségek mögött a megnemértettségtől szenvedő, az álruhás, a megújulást, a megváltó forradalmat hirdető költőt?

Egyik legtöbbet idézett versünkben található a következő szakasz:

> Pusztában bujdosunk, mint hajdan
> Népével Mózes bujdosott,
> S követte, melyet Isten külde
> Vezérül, a lángoszlopot,
> Újabb időkben Isten ilyen
> Lángoszlopoknak rendelé
> A költőket, hogy ők vezessék
> A népet Kánaán felé.

Ki volt Mózes? Mikor, hol és miért bujdosott népével a pusztában? Hogyan vezethette egy lángoszlop? Miért segítette isten Mózest? Miért akarta, hogy éppen ők jussanak Kánaánba? Ha Kánaán lakatlan volt, honnan tudták, hogy az az ígéret földje? Ha pedig laktak ott emberek, akkor Mózes népének le kellett őket igázni vagy elűzni vagy kiirtani, – hogyan egyeztethető össze ez a szabadság és igazság eszményével? – És szinte végtelenül folytathatnánk a kérdéseket, amelyekre könnyű választ találni; de csak olyan választ, amelyek újabb kérdésekhez vezetnek, mert Petőfi utalása kizárólag egy zárt szimbólumvilágon belül érvényes. Mivel pedig e szimbólumvilág rendkívül gazdag, szinte lehetetlen megmondani, hogy a bibliában járatlan olvasónak hol kellene elkezdeni e néhány sor magyarázatát. Petőfinek nyilván eszébe sem jutott, hogy alig egy évszázad múlva színes képekben gazdag, teljes joggal *közérthetőnek* vélt szakasza jónéhány olvasójának képzeletében semmit sem fog megmozgatni és legföljebb érthetetlenségével fog szellemi nyugtalanságot okozni.

Közismert, hogy a világirodalom néhány klasszikusa megfelelő kommentárok nélkül szinte élvezhetetlen. Így fogunk járni Madáchcsal, Petőfivel, Adyval is? A következő nemzedéknek már hozzájuk is magyarázó jegyzetek tömegét kell szerkeszteni?

GÖRÖGÖK ÉS RÓMAIAK

E sorok írója sokáig kacérkodott azzal a gondolattal, hogy ó-görög vagy római történelemmel foglalkozzék. Nemrégiben Áprily Lajos verseit olvasgatva mégis elfogta a sárga irigység azért a természetességért, ahogy a költő a görög-római kultúrának abban a rétegében mozog, amit mi már legföljebb a szakirodalomból ismerünk. Persze a görögöket ebben a mélységben csak ez az Áprily–Babits nemzedék fedezte föl magának, de bizony – Arany Jánosról nem beszélve – Vörösmartyék és Berzsenyiék is otthonosabbak voltak világukban a legtöbb vonatkozásban nálunknál. Az igazi szakadék azonban a múlt század első felének deák-műveltsége és a mienk között tátong. Akkor minden tanultabb ember könyvespolcán ott sorakoztak a görög és római „auktorok" művei, ma legföljebb néhány klasszikus szerzőt illik ismerni, és szerepük műveltségünk összetételében – a tömeg kiadások ellenére is – lényegesen kisebb. Akkor még a legtunyább táblabíró is személyes ismeretségben volt Plutarchos vagy Tacitus hőseivel, és olyan természetességgel idézte Cicerot vagy Senecat, mint ahogy manapság a marxizmus néhány ismertebb sorára szokás hivatkozni. Amikor Berzsenyi Róma hanyatlását emlegette, a kortárs olvasó azonnal világosan értette, hogy a költő a birodalom szétzüllését a köztársaság-kor szigorú erkölcseinek föllazulásával, a császári Róma romlottságával magyarázza, a magyarságnak szóló tanulságként. Ne firtassuk, hogy ez a fölfogás mennyire felel meg a történettudomány mai álláspontjának, csak arra figyeljünk, hogy e szembeállítás régebben mennyi személyes példát idézett a középfokú műveltségűek tudatába. A fiatalabbak ma legföljebb száraz tudományos ismeretek iskolai célokra lepárolt kivonatait „tudják"; e tudás mögül azonban hiányzik az ekéjéhez visszatérő Cincinatus vagy a karját önként tűzbe tartó Mucius Scaevola képzelet-fölgyújtó figurája egyfelől és a „romló" Róma tömérdek szennyes, véres, izgató pletykája másfelől.

... MAGYAROK ...

Ám nemcsak a görögökről, rómaiakról és a bibliai hősökről, de az újabb korok érdekes történeti személyiségeiről is egyre kevesebbet tudnak iskolás korú fiataljaink. Különösen a történelem és irodalom közti fél-legenda világ színes árnyai halványulnak el gyors iramban. Attila, Árpád, a kalandozó vezérek, Szent László vagy Nagy Lajos alakjához fűződő érdekes történetekről egyre kevesebben tudnak. Emlékszem, gyerekkoromban mennyit izgatott a kard és korona közötti választásra kényszerített Béla herceg dilemmája, ez a romantikus történelmi jelenet, amiről a mai tizenévesek nagy többsége sohasem hallott. Igaz, egyáltalában *nem lényeges* az a történeti ismeretanyag, ami ilyen motívumokkal együtt kihullik a köztudatból; csak éppen vele együtt kihullik a serdülőt a múlt felé vonzó történelmi érdeklődés is.

Csak egy példa: Jókai állítólag a legnépszerűbb magyar író, számos fölmérés és nyilatkozat tanúsága szerint. Magam részéről ugyan némi kételyeket érzek e tétel bizonyítékaival kapcsolatban; azt hiszem, hogy a szép statisztikai adatokat erősen javítják azok, akik ezt a *nevet* csak más írói nevek ismeretének hiányában hangoztatják, kérik, írják be a különböző kérdőívekre. Amikor valaki nem tud mit kérni, Jókait kéri; amikor valakinek nem jut senki más az eszébe, Jókait emlegeti; amikor bizonytalan értékítéletében, Jókait dicséri. Több éves tanári tapasztalatom szerint azonban kevés nehezebb feladat van annál, mint a 14–16 éves korosztályt, – tehát a legromantikusabb évjáratot, – Jókai műveinek olvasására rávenni vagy rákényszeríteni. Szinte egyöntetűen arra hivatkoznak, hogy nem értik a Jókai-regények szöve-

gét. Ugyanazok, akik ötször-hatszor megnézték az Aranyembert vagy az Egy magyar nábobot a moziban, a regényeket „unják". És érveikben sok igazság van, többnyire valóban hiányoznak azok a történelmi ismereteik, amelyek nélkül pedig még Jókait sem lehet megérteni. Lehet, hogy ez csak alacsonyabb szintű szellemi érdeklődésűeknél ilyen kiélezett probléma, de maga a jelenség kétségtelenül kortünet.

Éppen azon a napon, amikor e gondolatok első vázlatát papírra vetettem, hunyt el dr. Proszt János, a Műszaki Egyetem vegyész professzora, nemzetközi hírű tudós. Alighanem egyike volt az utolsóknak, aki jelentős természettudományos kutatási eredmények mellett olyan „klasszikus" műveltséggel rendelkezett, amelyet az én korosztályomból a szaktudósok is megirigyelhetnek. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem a harminc körüli szakbarbár mérnökökkel vagy orvosokkal akarom az ő műveltségét összehasonlítani; hanem azokkal, akik a maguk szakterülete mellett a társadalomtudományok és a humanista kultúra iránt is intenzíven érdeklődnek. A fő különbséget abban látom, hogy a fiatalabb nemzedék történelmi műveltsége, – beleértve az irodalom és a legendák világát is, – a múltban visszafelé haladva egyre hézagosabb, elvontabb, és egyre kevésbé motivált különböző érzelmi tényezőkkel. Ezen kívül hiányzik belőle számos hiteles és nem hiteles történeti esemény ismerete, amelyet az előttünk járó írók, gondolkozók, tehát kultúránk megalapozói ismert tényekként építettek bele saját műveikbe.

A korszerű műveltség természetesen nem állhat csupán a biblia ismeretéből és a görög–római kultúrából. De nem is mondhat le ezekről, hiszen az egész magyar és a hozzánk mégiscsak legközelebb álló európai műveltség ezekre épül. Hogy mást ne mondjak, abból meríti példatára jórészét Marx és Engels is. Gyergyai Albert nemrég szenvedélyes cikkben kért kegyelmet a klasszikusoknak az Élet és Irodalom hasábjain; – de vajon mit értünk a klasszikusokból, ha egyre kevesebbet őrzünk meg abból a kultúrából, amire gondolataikat, művészetüket fölépítették?

NÉHÁNY SZÓ A KÉT KULTÚRÁRÓL

Kétségtelenül sokan vannak, akik úgy érzik, hogy a technikai fejlődés mai üteme mellett csak akkor tudnak szakmailag az élvonalba kerülni, ha teljes szellemi energiájukat erre összpontosítják. Vagyis a humanista kultúráról lemondanak. Nem egészen alaptalan ez az okoskodás. Általános tapasztalatok szerint a mai tudományos eredmények zöme nem egy ember, hanem kutató csoportok munkája nyomán születik meg. Manapság az egyén csak kivételes esetekben képes átfogó eredményeket teremteni, a tudósok többsége részfeladatok megoldásán fáradozik. Némi kételyt érez azonban e gondolatmenet iránt a történelem figyelmesebb vizsgálója, ha megfigyeli, hogy azonos időszakon belül régen sem volt több, és ma sincs kevesebb átfogó tudományos eredményeket létrehozó zseni. De függetlenül ettől, sokszor a „szakbarbárnak" is szembe kell néznie az *emberség*, a humánum bizonyos egyéni és közösségi problémáival, a társadalomnak pedig egyáltalában nem lehet közömbös ennek eredménye. Ezen kívül azt hiszem nem az a fő probléma, hogy a természettudományokkal foglalkozó szakember „nem ér rá" a humanista műveltséget megszerezni és táplálni (vagy fordítva), inkább abban látom a veszélyt, hogy a rázúduló ismeretek tömegében nem tud eligazodni.

Iszonyú tömegben érkeznek az információk a valóság minden rétegéről. Elárasztanak bennünket a könyvek, újságok, folyóiratok, filmek, tv-műsorok. A humanista kultúra sokszorosára szélesedett; a bibliára és a görög–római műveltségre fölépített évszázados műveltség-vonulat tömérdek irányban kiszélesedett. Nap mint nap olvasunk riportokat – például Indiáról, tanulmányt Dél-Afrikáról, megnézünk egy román történelmi filmet, fölütünk egy kínai vagy dél-amerikai regényt, szeretnénk megérteni az arab világ bonyolult ellentmondásait; de jóformán semmit sem tudunk ezeknek az országoknak a múltjáról, nem ismerjük azokat a szellemi áramlatokat, gondolkodás-struktúrákat, amelyek ma is alapvetően befolyásolják az itt élők tudatvilá-

gát. Mit tudunk a hindu, mohamedán vagy buddhista vallások különbségeiről? A dél-afrikai színesbőrűek közti gyűlölködés, vagy az angol–búr ellentét történelmi okairól? Mit tudunk például a fanariotákról? – De kár folytatni. Könnyen belátható, hogy a világ megértéséhez, sőt a közvetlen környezetünk mindennapi életét befolyásoló problémák megértéséhez is milyen óriási mennyiségű kulturális ismeretre volna szükség.

De hol és hogyan szerezzük meg ezeket az ismereteket? Az iskola a hagyományos kultúranyagból is egyre kevesebbet ad, és egyre kevesebb elsajátítását teszi lehetővé. Nem hiszem, hogy a fiatalabb nemzedék kevesebb ismeretet gyűjt az ún. humanista kultúra köréből, a problémát inkább az okozza, hogy ismereteit kevésbé tudja egységbe szervezni; nem tudja hová kötni, és ezért világképe fölszínes, gyökértelen lesz; ömaga pedig könnyen befolyásolhatóvá válik a különböző szellemi áramlatok divat-hullámzásában. Heidegger, a Zen-Buddhizmus vagy Marcuse professzor tanai tele vannak izgalmas szellemi töltéssel; – és még izgalmasabbak eredeti műveiknek azok a kiragadott gondolatai, amelyeket a hírközlő szervek, újságok, folyóiratok szinte észrevétlenül belénk táplálnak. Elválasztani az érdekeset az igaztól; tudást, világnézetet formálni az ismeretek halmazából azonban csak az képes, akinek kialakult és alapjaiban tisztázott, tisztán megrajzolt világképe van; amit újabb információk módosíthatnak, alakíthatnak ugyan, de nem kuszálhatnak össze. Ezt pedig igen nehéz elképzelni rendszerezett és mélyen gyökerező történeti tudat, kultúra nélkül.

AZ „EGYSZERŰ EMBER" MŰVELTSÉGÉRŐL

Nemrégiben egy iparitanuló-iskola magyar óráján Katona József Bánk bánjáról volt szó. A fiúk közül valaki fölvetette, mi lett volna, ha Bánk nem hallgatja meg a panaszkodó Tiborcot, hanem kidobja.

– Nem engedi magát kidobni, – mondja erre valaki más, egy újabb közbeszóló azonban letorkolja:

– Kap két fülest és rögtön lelép.

– És ha Tiborc az erősebb? – Senki nem döbbent meg ezen a kérdésen, csak a tanár. Neki soha nem jutott eszébe, hogy Tiborc a báni palotában ököllel követelhetné igazát a „nagyúrral" szemben. Most érti csak meg, hogy miért nem fogták föl ezek a gyerekek a Lúdas Matyi lényegét. Tudják ugyan, hogy Tiborc és Matyi „szegények", Bánk és Döbrögi „gazdagok" voltak, a cseléd és úr között tátongó szakadékot a maga történelmi szélességében azonban egyszerűen képtelenek elképzelni. A húsz-harminc évvel idősebbek számára még egészen természetes társadalmi motívumok sora hiányzik tudatukból. Olyan motívumok, amelyekre nekünk kellene őket megtanítanunk, ha egyáltalán gondolnánk rá, hogy egy nemzedék nőtt föl közöttünk, amelynek már nincsenek erre vonatkozóan személyes tapasztalatai.

Ebben az alapjában véve roppant örvendetes fölismerésben mélyen elgondolkoztató, hogy körülbelül, egy emberöltő múlva – *gyakorlatilag* – nem lesz olyan magyar dolgozó, akinek a kizsákmányolás feudál-kapitalista fogalma többet jelentene *történelmi ismeretnél.* Vagyis belátható időn belül e fogalom tudati mélysége a történeti ismeret függvénye lesz. De könnyen találhatnánk még egy sor politikai fogalmat, amelyek rövidesen értelmüket vesztik, ha nem tudjuk személyes élményerejüket a történelemtudáson keresztül pótolni.

Egy pillanatig sem kétséges, hogy a mai munkás (vagy paraszt) fiatalok lényegesen többet tudnak a valóságról akár természettudományos, akár társadalmi vonatkozásban, mint a korábbi nemzedékek; de a társadalmi lét történelmileg determinált erőviszonyairól megközelítően sincsenek kielégítő tapasztalataik. Néhány évtizeddel ezelőtt a tanoncgyereket az élet igen gyorsan megtanította rá, hogy hol a helye a világban. Megtanította ezen kívül a változtatás lehetőségére vagy lehetetlenségére, és ezen keresztül ráébresztette milyen energiákat, milyen tudást kell magában kifejlesztenie. Voltak persze, akik hamis utakon próbáltak jobb helyet biztosítani maguknak.

míg mások beletörődtek sorsukba, de közben mindenkinek meg kellett tanulnia, hogy milyen alapvető ellentétek szabályozzák az egyén társadalmon belüli elhelyezkedését. Ma ezek az ellentétek többnyire csak elvont formában vagy a távoli lehetőségek síkján léteznek, de aktivizálódásuk, előtérbe kerülésük egyáltalában nincs kizárva. Hogyan foglal majd állást velük kapcsolatban az, aki sem *személyes* tapasztalatokból, sem *személyes* élménnyé vált történelmi tudásból nem ismeri őket?

EGY KIS KITÉRŐ: – KI TANUL TOVÁBB?

A „továbbtanulás" egész fogalmát szeretném itt megkérdőjelezni. A közfelfogás szerint az általános iskola nyolcadik osztálya után az „tanul tovább", aki középiskolába kerül; érettségi után pedig az, akit fölvesz valamelyik felsőoktatási intézményünk. Jellemző erre a fölfogásra a különböző szakmunkásképző iskolákba érkező osztályfőnöki vélemények tömege, amelyek melegen ajánlanak egy-egy gyereket azzal, hogy tanulni ugyan nem hajlandó, de a manuális munkában igen ügyes.

Aki ilyesmit leír, az vagy teljesen felelőtlen vagy halvány sejtelme sincs a szakmunkával szembeni követelményekről. Hol vannak már azok az idők, amikor az számított kiváló lakatosnak, aki egy díszes kulcsot minél cifrábban ki tudott reszelni! Erő és ügyesség természetesen ma is kell a legtöbb szakmához, de a szakmunkások java rendszeresen és magától értetődő természetességgel old meg a technikusok, sőt sokszor a mérnökök színvonalán konstrukciós feladatokat. Ehhez pedig nagyon komoly előképzettségre, szakmai tudásra van szükség. És a technika rohamos fejlődésével, különösen az automatizáció térhódításával ennek a tudásnak is ugyanilyen ütemben kell növekednie. (Ugyanúgy, ahogy a demokrácia szélesedésével a politikai tudásnak, a világnézeti műveltségnek a jelentősége is szükségszerűen fokozódik.) Igaz, ma még nagy szükség van olyan dolgozókra is, akik csak és kizárólag manuális munkát végeznek, – magyarul: segédmunkásokra, – de elvileg semmi akadálya nincs, hogy ezeket a kizárólag fizikai erőkifejtést kívánó feladatokat gépekkel oldják meg. Nincs messze az idő, amikor a képzetlen munkaerő zöme fölöslegessé válik az egész iparban. Nem árt néha elgondolkozni ezen is, hiszen máris vannak bizonyos tapasztalataink. Az Egyesült Államokban például (természetesen alapvetően más társadalmi körülmények között) az automatizáció egyszerre hozott tömeges (5 milliós!) munkanélküliséget és erős szakember hiányt. A legeszményibb társadalmi rendszer és a legjobb indulat sem segíthet azon, hogy hasonló helyzet álljon elő nálunk is, ha nem készülünk föl rá. Államunk az emelt szintű szakmunkásképzés bevezetésétől az esti oktatás anyagi alapjának megteremtéséig számos eszközzel segíti a tanulni vágyókat; de aki a jövőre föl akar készülni, annak minden szinten szakadatlanul tanulnia kell. Tanulni, nem pedig bizonyítványokat szerezni: – ami ma még sokkal könnyebb.

A tanulással kapcsolatban közvéleményünk még mindig erősen fertőzött különböző – talán még nem is polgári, hanem feudális – csökevényekkel. Sokan a tanulás célját az íróasztal megszerzésében látják még ma is, és többre becsülik a primitív, szellemi erőfeszítést nem kívánó irodai munkát, az esetleg szennyes körülmények között végzett, de komoly tudást igénylő szakmunkánál. Groteszk tudati jelenségek sorát lehetne itt – húsz év óta nem először – elismételni, de most csak az öntudat, – *a munkás öntudat* – fontosságára szeretnék figyelmeztetni. Arra, hogy *az öntudat mindig a műveltség függvénye.*

Évek óta szokásom, hogy megkérdezek lehetőleg minél több elsőéves ipari tanulót, hogy mit tud 1848-ról és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról. A válaszok elképesztő tartalmatlanságáról jobb nem beszélni. Pedig hogyan reménykedhetünk egy művelt munkásosztályban, ha az alapvető történelmi (és művészeti) ismereteket az iskolában nem szerzik meg? Milyen politikai állásfoglalást várhatunk tőlük ennek hiányában? Különösen – esetleges – bonyolultabb kérdésekkel kapcsolatban?

Távol álljon tőlem, hogy iskola-ellenes hangulatot próbáljak szítani vagy tényleges eredményeket befeketíteni. Néhány problémáról azonban beszélni kell. Tapasztalatból tudom mindazokkal együtt, akik nem a középiskolák megszűrt anyagán mérik az általános iskola eredményeit, hogy a nyolcadik osztályt elvégzett gyerekek között szép számban akad, aki nem tud folyamatosan írni, (elemi helyesírási és nyelvtani ismeretek hiányáról már nem is beszélve!) nem tud leolvasni egy négyjegyű számot, és az egyszeregy is megoldhatatlan nehézségeket okoz neki. Más példa: négy, nyolc, tíz évig tanulnak diákjaink oroszul elképesztő eredménytelenséggel. Nemrég tanúja voltam, amint körülbelül húsz frissen végzett fiatal mérnök közül nem akadt senki, aki egy gép működési elvét el tudta volna magyarázni az illető gyár szovjet vendégének! És ez távolról sem kivételes példa. Az egyetemet végzettek között, tehát ifjúságunk színe-javában nyolc-tíz éves orosz tanulás után csak elvétve akadnak néhányan, akik az ebbe fektetett tömérdek energiát (és az állam részéről anyagi áldozatot) kamatoztatni tudnák.

Az iskolai oktatás világszerte súlyos gondokat okoz az illetékeseknek. Nem áll módomban véleményt mondani arról, hogy a magyar iskola hogyan viszonyul a világszínvonalhoz. Csak gyanakszom, hogy rendszerét (struktúráját) tekintve sokkal korszerűbb, mint azt az eredmények mutatják. Vagyis ebben a vonatkozásban sem használjuk ki lehetőségeinket. Alighanem jobb lenne például, ha az általános iskola elvégzése (esti tagozaton is!) mégis valami mércét jelentene; – és nem csak statisztikai adatot vagy azt, hogy végre megszabadultak néhány nehezen kezelhető gyerektől. S itt a sokat hangoztatott túlterheltség problémája. Elvileg szinte megoldhatatlannak látszó ellentmondás áll fenn az iskolai oktatás változatlan (és egyelőre változtathatatlan) időkerete és a korszerű oktatáshoz szükséges megsokszorozódott ismeretanyag között. De valami megoldásnak csak kell lennie. Szakmai körökben például évek óta emlegetik az oktatást korszerű, új alapokra helyező pedagógiai forradalmat. Nem tudom megítélni azokat az aggályokat és pénzügyi nehézségeket, amelyek a programozott oktatás, az oktatógép, vagy az audiovizuális nyelvi laborok széleskörű alkalmazását akadályozzák; valahogy azonban az oktatás hatékonyságát sürgősen és alapvetően meg kell javítani. Hiszem, hogy társadalmunknak fejlettebb történelmi tudattal rendelkező polgárokra van szüksége, ehhez azonban fokozottabb segítséget kellene adni az iskoláknak.

Hogyan? – Óriási eredmény lenne például, ha az általános iskolából kikerült diákok *tudnák* is azt a tananyagot, amelynek elsajátítását különböző –, de nem elégtelen – osztályzatok igazolják bizonyítványukban. Ismétlem, a végső megoldás lehetőségét azonban csak az oktatás módszerének alapvető megváltoztatása után remélhetjük.

((Kettős zárójelben: A pedagógiai forradalom nehezen képzelhető el a jelenlegi személyi állománnyal. A pedagógusok anyagi helyzetének kielégítő rendezése nélkül azonban aligha várhatunk ebben a vonatkozásban gyökeres változást; aligha remélhetünk sokkal nagyobb fölkészültséget, rengeteg tanulást igénylő új oktatási módszerek alkalmazására képes tantestületeket. Jellemző a jelenlegi aránytalanságokra, hogy az egyik fővárosi középiskolában a 23 éves, középiskolát végzett adminisztrátornak több fizetése van, mint a nálánál hat évvel idősebb és ugyanennyivel több iskolai gyakorlattal rendelkező tanárnak. Vagy, hogy – mondjuk tíz év után – bármilyen más diplomás körülbelül ötven százalékkal többet keres, mint tanári pályára lépett hajdani osztálytársa. Nagyobb megbecsülés esetén talán nem is hagynák el éppen a legtehetségesebbek választott hivatásukat.))

VÉGÜL: AZ ÖNTEVÉKENY MŰVELŐDÉSRŐL

Számtalan formája és lehetősége van. Művelődési otthonok, TIT-rendezvények, könyvtárak, a sajtó, rádió, tv, film, könyvkiadás stb. Ismét csak egy problémát emelnék ki: mindezek inkább csak ismereteket terjesztenek; az ismeretek műveltséggé szervezéséhez nem nyújtanak kellő segítséget. Hiányzik a szükséges társadalmi segítség – és még inkább az ösztönzés – a megszerzett tudás elmélyítéséhez, rendszerezéséhez. Érthetetlen, hogy a kritika jóformán semmi figyelmet nem fordít klasszikusok újjáértékelésére, – Nagy Péter korábbi ilyen kezdeményezése a Népszabadság hasábjain megszakadt és máshol sem talált folytatóra. Százezrek vásárolják az Olcsó Könyvtár remek sorozatát és más közel sem ilyen értékű tömegolvasmányokat, de jóformán kizárólag újonnan megjelent alkotások értékelésével, magyarázásával törődünk, és ezt is jórészt csak a beavatottaknak szánjuk. Nem sok figyelmet fordítunk arra, aki már eleve nincs tisztában Thackeray vagy – uram bocsáss! – esetleg Móricz Zsigmond művészetének jellegével, értékével stb. A legfejlettebb irodalmi ízlésű olvasókat kivéve nem adunk segítséget ahhoz sem, hogy a megjelenő könyváradatban az orvos és lakatos, a mérnök és a gépírónő megbizható mérce alapján válogathasson érdeklődésének és előképzettségének megfelelően. Vagy: nem használunk ki bizonyos magától értetődően kínálkozó lehetőségeket sem. Valaki elolvas egy érdekes, de mégiscsak – és rossz értelemben – regényes életrajzot egy híres festőről. A mű valamilyen eszközzel fölkelti érdeklődését, talán ha a hátsó borítóján fölvilágosítanánk, melyik múzeumunkban találhatja meg a mester valamelyik képét és kezébe adnánk néhány más – esetleg színvonalasabb – idevágó műnek a címjegyzékét; talán-talán vennék néhányan a fáradságot és megnéznék a képeket, elolvasnák a kínált könyveket.

Más probléma, hogy kevés a színvonalas történelmi regény, a nem-tudományos igényű, de nem is giccs színvonalú életrajz stb. Az irodalmi életnek ez a területe sajnos kétségbeejtő színvonalon lebeg, nemcsak a könyvek, de képes újságok hasábjain is. Rá kellene venni a szaktudósokat, hogy – amennyiben rendelkeznek a szükséges íráskészséggel, – tudományos publikációk mellett vállalkozzanak szélesebb igények kielégítésére is. Nyilván sokan olvasnának szívesen Mátyás királyról, Kossuthról, vagy akár Ferenc Józsefről olyan színvonalú munkákat, mint Lytton Strachey most magyarul újólag megjelent két királynő életrajza. (Arról is szívesen olvasnának nem-tudományos folyóiratban, hol és miben avult el e két több mint negyven éve született esszé!) Nyilván sikere lenne H. Balázs Éva kitűnően megírt, de drága és kissé túlságosan tudományos igényű Berzeviczy-életrajzának egy oldottabb változatban. De kár folytatni, hisz a probléma alighanem így is érzékelhető.

Bár a művelődés színvonalának megjavításában a fő felelősség alighanem az iskolán van, ezen kívül sem tesszük meg mindazt, ami módunkban állna.

LEGVÉGÜL: MAGAM MENTSÉGE

Nem vészharangkongatás volt e javaslatszegény cikk írójának célja. Még kevésbé akartam kétségbe vonni a természettudományos műveltség fontosságát, jelentőségét. De figyeljünk néha arra is, hogy miközben a természettudományok közvetlen szerepe egyre fokozódik mindennapi életünkben, és ezzel párhuzamosan a szaktudományok egyre erősebben specializálódnak, végbemegy egy másik, hasonló jelentőségű folyamat is: a demokratizálódásé. Ez pedig többek között azt jelenti, hogy az egyén egyre nagyobb beleszólási jogot élvez a közös dolgok irányításába. De hogyan fog élni ezzel a joggal az, aki nem készül föl erre? Akit az iskola, a társadalom nem készít föl erre a szerepre is, és csak szakmai tudást ad a kezébe?

Tudatosítani a műveltséget, és a műveltségi, a tanulási igényt, ez alighanem egyik legsürgősebb kultúrpolitikai feladatunk. Anélkül, hogy valaki ismerné a bal lator történetét, lehet jó esztergályos, közgazdász vagy akár egyetemi professzor, de történelmi tudat nélkül senki nem fog eligazodni a modern élet bonyolult filozófiai, sőt politikai problémái között.

RÓNAY LÁSZLÓ

HOMÉROSZTÓL RADNÓTIIG

Trencsényi-Waldapfel Imre hatvan éve

Hosszú út vezet a költeményektől a filológus tudós alaposságáig, a míves novelláktól a tanulmányok szigorú zártságáig, Trencsényi-Waldapfel Imre azonban végigjárta ezt az utat. Verseket is írt, novellát is, ám első műveitől kezdve szigorúan törekedett célja – a klasszikus és nemzeti hagyomány újbóli összeforrasztásának – megvalósítására. Bizonyára érzett ebben a programban első mesterének, *Kerényi Károly*nak a hatása is, aki ekkortájt még nem került a szellemtudomány befolyása alá, s nem volt idegen számára a haladás gondolata sem. *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* című tanulmányában 1930-ban vitába szállt azokkal, akik a latinos kultúra végnapjait érezték. Azt hangsúlyozta velük szemben, hogy a klasszikus kultúrát nem lehet hermetikusan, az adott kor valóságától elválasztva szemlélni. „A filológia – írta – a nemzet múltja megismerésének segítője, a humanitás-eszmény ápolója." A jelen filológusának Kerényi szerint az a fő feladata, hogy a hagyományokból és a nemzeti kultúrából alkosson újszerű, sajátos szintézist. Ebben a cikkében hivatkozott *Balázs Béla: Der unmögliche Mensch* című regényére is, ami – akkor – nagy bátorság volt részéről. Balázs Béla regényére hallgatóinak kis csoportja hívta fel figyelmét, azok, akik Kerényi útmutatásai nyomán, de sokkal józanabb, radikálisabb alapon már neki is kezdtek egyfajta „szintézis" megteremtésének. E hallgatók egyike volt a fiatal Trencsényi-Waldapfel Imre, aki egy esztendővel később a Nyugat vitájához kapcsolódva *Bornemissza Péter nyelvművészetével* kapcsolatban így körvonalazta majdani pályájának alapelveit: „. . . a humanizmus éppen a nemzeti nyelv művelését veszi programjába". Igaz, az ő programja ennél gazdagabb volt: a nyelv művelésének esztétikai célkitűzésén túl az irodalom egészének szellemiségét akarta gazdagítani az antikvitás irodalmának és az antik humanizmus kiemelkedő eszméinek meghódításával és ismertetésével. Ahogy az 1932-ben kelt *Humanizmuskutatás* című tanulmányában is hangsúlyozza, talán sosem volt még akkora szükség a humanizmus és a humanitás-eszmény megismerésére, mint épp ebben az időben, amikor az emberiesség filozófiája egy korszak szellemi menedéke és a szellemi ellenállás egy formája lehetett. Vergilius nevezetes eclogájában – amelyről Kerényi és Trencsényi szinte párhuzamosan írták elemzéseiket – megjövendölte a béke eljövetelét, a világ megújulását. A legkiválóbb klasszikus-filológusok is azt remélték ekkortájt, hogy a humanizmus kutatás a maga fegyverével közelebb visz a béke eléréséhez.

Néhány értékes, de kisebb tanulmány után 1935-ben fordult az irodalmi közvélemény figyelme és érdeklődése Trencsényi-Waldapfel Imre felé. *Gyöngyösi*ről írt tanulmánya elsősorban módszerével keltett feltűnést: nem elégedett meg az irodalmi elemzés hagyományos formáival, hanem a képzőművészetet, zenét is bevonva vizsgálódásaiba, teljes képet adott a korról, és így jobban hozzásegített Gyöngyösi megértéséhez. Ebben a tanulmányban felvillan a nemzet fogalmának, a hagyományos „virtus" elvének értelmezése is, és nem egy helyen Horatius neve. Mert 1935. a *Horatius noster* éve is, ezé a vékony antológiáé, amelyben Kerényi Károly a nagy római költő filozófiáját elemezte, az utószót író Trencsényi-Waldapfel Imre pedig azt próbálta megmutatni, mit köszönhet Horatiusnak, a horatiusi magatartásnak a magyar irodalom. A többi között felvillantotta *Az új földesúr* Garamvölgyijének képét is, aki a méhesbe visszahúzódva kedvelt Horatiusát forgatta, ezzel is jelezve, hogy Horatius költészete a magyarság számára a szellem szabadságának egyik pél-

dája volt és – maradt. A kötet visszhangja egyértelműen mutatja, hogy a legtöbben méltatói közül megértették, mi volt e válogatás elsőrendű célja. *Vas István A fordító naplója* című cikkében így idézi vissza a válogatás jelentőségét. „Szerkesztője, ez a kivételesen ihletett – tehát kivételesen józan – fiatal tudós meglehetősen ki volt rekesztve a hivatalos filológia területéről, tehát, ha akarta volna, se vehette volna fel a vaskalapot, de tehetségénél fogva is húzódozott a szak-gettóba való zárkózástól: benn élt a magyar irodalom eleven folytonosságában, s együtt lélegzett a fiatal költészet legjobb törekvéseivel . . ." Melyek voltak ezek a „legjobb törekvések"? Mindenekelőtt az antik bukolikus ihletés feltámasztása Radnótinál, az újraértelmezett magány kozmikussá szélesítése Forgács Antalnál, s általában: a fiatalabb költők sokkal többet merítettek Berzsenyi antik reminiszcenciákkal át-meg átszőtt világából, mely Füst Milán közvetítésével jutott hozzájuk, mint akár Erdélyi népies kezdeményezéséből – amely még Babitsra is hatott –, vagy Ady forradalmi hagyományából. Akarva-akaratlan találkozott hát útjuk Trencsényi-Waldapfelével, aki a Horatius nosterrel megteremtette a klasszikusok korszerű szemléletének első példáját. Nem véletlenül írta gyűjteményéről a *Válasz*ban *Németh László*: „Ha egy költő, akinek képét változhatatlannak hittük, hirtelen egészen új arccal tekint ránk, biztosra vehetjük, hogy belőlünk csapott feléje valami".

A Horatius noster egy dinamikus irodalomszemlélet első híradása: amely hajlandó az értékeket újra rendezni, újra értékelni, korszerűsíteni. Ehhez a munkához persze iszonyú alaposság kell – milyen remek példája ennek a *Küküllei János*ról írt Trencsényi-tanulmány, amelyben elképesztő könnyedséggel mozgatja az oklevelek hatalmas tömegét, hogy bizonyítékul használja őket és az a bátorság, amely nem riad vissza az újdonságtól sem. Ha Trencsényi-Waldapfel Imre felszabadulás előtt írt legjelentősebb vallástörténeti írásait olvassuk, mindegyikben ez az igazán izgalmas, ez teszi őket minden elvontságukkal, „szak"-ságukkal korjelző dokumentummá. Ahogy ő *Christophorus*ról lehántja a legendák ragadványát, a *Martyr occultus* titkait felfejti, vagy ahogy Ádám alakját párhuzamba állítja Ahasverussal, az mind az újra törekvő tudós bátorságának szép példája. A megújuló vallástörténetnek jelentős, pártatlan kutatási módszerükkel újszerű darabjai ezek, amelyek akkor is figyelmet érdemelnének, ha nem épült volna rájuk később egy egész életmű, szemléletmód, kutatási igény.

Ekkortájt, 1937 körül persze a körülmények senkinek sem engedték, hogy csak a tudománynak éljen, s ne vegyen tudomást a baljós politikai jelekről, a világ átalakulásáról. Trencsényi-Waldapfel Imre épp ezek ellensúlyozására indította meg *Hajnal Annával* az Argonautákat – a folyóiratról részletesen szóltunk már a Jelenkorban –, amely nem csak a szellem műhelye volt, hanem a szellemi ellenállás megnyilvánulása is. Trencsényi ekkor már a fiatal költők jó részével személyes barátságban volt, jótanácsokkal segítette első műfordításaikat, s irányítgatta érdeklődésüket. Az Argonauták szellemi pozícióját is ő határozta meg *A vándor és a bújdosó* című bátor írásával, melyben *Prohászka Lajos* könyvének szemléletével és következtetéseivel kelt vitára. Prohászka szerint a magyarságnak az lesz a sorsa, hogy a németség, mint erősebb, alaposabb szellem, magába olvasztja. Trencsényi az irodalom folytonosságát hangoztatja ezzel szemben: azt a soha nem szűnő erőt, amelyet egy népnek irodalma, nemzeti nyelvének, kultúrájának folyamatossága adhat. Saját korának is szánja a XVI. századból vett példát: „. . . amikor a török veszedelem már a magyarság politikai hatalmának teljes megsemmisítésével fenyegetett, a magyar humanistákban egész világos öntudattal fogalmazódott meg irodalmi törekvéseik nemzetmentő, a magyarságot a történelembe átmentő jelentősége. Sorsunk az lesz, mint a görögöké volt, hangzik fel 1598-ban Baranyai Decsi János ajkán a komor jóslat, legalább a magyar nyelvet, történelmet és litteratúrát adjuk át mi is megszentelten a halhatatlanságnak." Ezt a humanista tradíciót támasztja fel Trencsényi: a német előretöréssel szemben meg akarja őrizni – mint annak idején a humanisták – a magyar kultúra hagyományát, amely jelene is egyben. A német hatással szemben ezért hangsúlyozza a magyar irodalom görög-latin hagyományát, ezért ösztönzi a fiatal

költőket latin és görög versek fordítására, ezért jelenteti meg a *Pásztori magyar Vergiliust*, amely azért is igen lényeges, mert Radnótinak a benne közölt ekloga-fordítása saját eklogáinak is indítékává lett. A Vergilius-kötet voltaképpen egy költői béke-antológia első terve volt, és Vergilius békét sóvárgó költészetét szegezte szembe a kor háborús hangulatával.

Más irányú kísérlet ugyan, de a magyar irodalom hagyományait hasonló teljességgel igyekezett összefoglalni a *Jegyzetek a Zalán futásához* című tanulmány, amelyben Trencsényi-Waldapfel Imre rendkívül finoman elemzi, hogyan gyökérzik bele Vörösmarty eposza a humanista tradíciókba, s hogyan vált maga a Zalán futása is összefoglaló, a hazaszeretetet kifejező és megvalósító alkotássá. Még egyértelműbb az *Erasmus és magyar barátai* című kötet, amelyben azoknak a humanistáknak állít emléket, akikről oly szépen írt *A vándor és a bújdosó* című tanulmány befejezésében.

Trencsényi a békevágy gondolatát állítja Erasmus portréja középpontjába. A bevezetőben mintegy mottóként közölt költemény, Desiderius Desiderii „ismeretlen humanista" műve is ezt a gondolatot emeli ki. A verset Trencsényi írta azon a napon, amikor a német csapatok lerohanták Rotterdamot, Erasmus szülővárosát. Nem mert közlésére vállalkozni egyetlen napilap sem, így ezegyszer a vershez, a mottóhoz készült az egész mű.

Trencsényi tanulmányában a racionális és heroikus magatartás összeegyeztethetőségének lehetőségéről ír. Arra figyelmeztet, hogy aki a *humanitas Erasmiana* eszményét követi, érintetlen marad a fasizmus ideológiájától... A mű felépítése egyébként heves vitát keltett, némelyik bírálója ezt a fajta magatartást, hagyományt túlságosan is vértelennek, jellegtelennek érezte. Tény, hogy a tanulmányban talán a valóságos értékénél nagyobb hangsúlyt kap a humanizmus ilyesfajta megnyilvánulása, viszont 1941-ben Trencsényit nem az irodalom kiszabott értékrendje vezérelte, hanem a tanulmánya középpontjában álló erasmusi eszmény: a béke gondolata.

Trencsényi-Waldapfel Imre munkásságában éles határvonalat húz a második világháború, amely személyes biztonságát is fenyegette. A záró alkotás az 1944-ben írt *Görög irodalomtörténet*, amely *A kultúra világa* sorozatban jelent meg Dobrovits Aladár és Borzsák István műveivel együtt. A bevezetőben – megint a korra utaló célzásul – *Renan*nak az Akropoliszon mondott szavait idézi: „A világot nem fogja megváltani más, csak az, ha visszatér hozzád, megtagadva mindent, ami a barbársághoz köti." Az antikvitást állítja Trencsényi például, a homéroszi görög szellemet, s mindezt csak erősíti azzal, hogy a műben – akár többi nagy filológiai tárgyú írásaiban – többször és szívesen idézi a magyar párhuzamokat. Ez a görög irodalomtörténet egyébként azóta is a legteljesebb összefoglaló magyar munka.

Pestet már körülzárták a felszabadító csapatok, a német-nyilas rendszer már javában járta haláltáncát, amikor Trencsényi *Horatius-tanulmányon* kezdett dolgozni: *Erdődy János* fordításaihoz írt utószót. A körülmények motivációja folytán természetesen ez a néhány oldal sokkal több lett, mint a jelenség, az írói út vizsgálata. Azokat az epodoszokat állította Horatius-értelmezése középpontjába, amelyek a polgárháborútól szaggatott Róma arculatát ábrázolják: a hetedik és a tizenhatodik verset, azt, amelyikben kétségbeeseve kiáltja polgártársai felé Horatius:

Hová rohantok, ó hová? gonosz kezek
Megint kivonják kardjukat?
Nem volt elég a harcmezőn, a tengeren
Ömlő latin vér árja még?

(*Erdődy János* fordítása)

De még a pusztulás, gyilkolás és halál közepette is van ereje helyesen értelmezni a tizenhatodik eposzt, melyben Horatius ironikusan arra szólítja fel kortársait, hogy meneküljenek el otthonukból, keressék fel a „Boldogok szigetét" valahol Nyugaton.

Trencsényi szellemes érveléssel mutatja ki, hogyan viszi Horatius ad absurdum ezt a gondolatot, s hogyan válik verse a hazaszeretet példájává. Ezzel mintegy a háború utáni magatartás példáját is adja: a nem létező sziget helyett a magunk világát kell újjá és szebbé építenünk . . .

A felszabadulás után teljesedett ki igazán Trencsényi filológus-életműve. Egyremásra publikálja tanulmányait, melyek között olyan alapvető vallástudományi értekezés is akad rögtön a kezdet kezdetén, mint *A két Ádám-mítosz*, amelyet a szovjet iskola is a világ egyik legjelentősebb vallástörténeti műveként értékelt. Korábban Trencsényi inkább a nagyobb összefüggéseket igyekezett megragadni, s a humanizmus szellemében küzdött a világ elembertelenedésének valósága ellen. A felszabadulás utáni esztendők érlelik meg teljesen módszerét: az antikvitás legjelentősebb csomópontjait igyekszik megragadni, és azokból indulva s mindúntalan ugyanoda visszatérve bontja ki életművében mind teljesebben a görög és római irodalom és vallás történetét. A szaktudós avatásának időszaka ez, de írásai nem egyszerűen „szak"-dolgozatok, hanem nemegyszer a magyar tudománytörténetnek is értékes darabjai.

Ritkán emlegetett műve a *János vitéz*ről írt tanulmánya (1951), amelyben klaszszikus példáját adja, hogyan lehet az antik kultúra és a magyar irodalom szellemiségének találkozási pontjait kibontani. Mai fogalmaink szerint „ismeretterjesztő előadás"-nak készült tanulmánya, de aki figyelmesen hallgatta előadását, megismerhette belőle nemcsak Petőfi életművének legjelentősebb pontjait, hanem az epika világtörténetének jellegzetes állomásait is. Az a teljesség, amely Gyöngyösi-dolgozatai óta mind nagyobb erőfeszítésekre ösztönözte, itt, ezekben a tanulmányokban éri el klaszszikus kiteljesedési formáját, amelyet ma már az egész világ klasszikus-filológusai elismernek és értékelnek.

Trencsényit nemcsak az antik irodalom teljessége vonzza, hanem egyre nagyobb részt hódít meg a magyar irodalomból is: Arisztofanésszel párhuzamosan Arany János műfordító módszerét elemzi, egyes dolgozataiban pedig a magyar tudományosság történetének feledésbe merült alakjait is tudatosan feltámasztja: Vergilius értékelése kapcsán Némethy Gézát, másutt Huszty Józsefet, és sorolhatnánk a példákat. Olyan életprogram ez, amely mindegyik dolgozatában felvillan, s ott bújkál fordításaiban is, amelyeket sok szempontból a magyar klasszikus műfordítástörténet legjelentősebb darabjai közé sorolhatunk.

Trencsényi fordításaiban mindig megragadja az olvasót a puritánság, amellyel azonban mindig az eredeti színvonalára emeli a verset. A *Görög versek* című gyűjtemény egyik remekbe szabott darabja, az *Önmagáról* írt anakreoni dal a legjobb példája ennek. Ezt a verset sokan lefordították már, de az eredeti csendes önirónáját, játékosságát kétségkívül Trencsényi fordítása közelíti meg leginkább:

Az asszonyok beszélik:
„Anakreón, öreg vagy,
tekints tükörbe, látod,
hajad bizony kihullott,
a homlokod kopasz már."
De én, van-é hajam, vagy
mind elhagyott, kihullva,
nem nézem, azt tudom csak,
hogy annál szebb a játék,
minél inkább közel-jár
a sors-kiszabta véghez.

A felszabadulás utáni időszak a magyar műfordítás történetének is jelentős darabjait segítette világra. Trencsényi *Antigoné*-fordítása, *Aiszkhülosz*-tolmácsolása vagy *Mythológiájának* magyarításai bizvást méltón illeszkednek e sorba, sőt nem is egy szempontból például is szolgálnak. Amikor a magyar Horatius körül kitört a fordítók vitája, mindkét tábor rá hivatkozott, az ő műfordítói gyakorlatának igazolását látta a

magáéban. Ez is jelzi műfordításainak teljességét és megvalósult szintézisét. Trencsényi-Waldapfel Imre hódította meg a magyar közönség számára a teljes *Hésziodoszt*, az utóbbi évek egyik legnagyobb tetteként pedig világviszonylatban is elsők között tolmácsolta a *Dyskolost*, és a töredék teljes értelmezésére is elsőként vállalkozott.

Lehetetlen még csak cím szerint is beszámolni az utóbbi évek gazdag terméséről: a Cicerő-, Lucretius-, Terentius-, Horatius-tanulmányokról, a vallástörténeti művekről, legfeljebb azon kesereghet az olvasó, hogy az idő véges, és Trencsényi-Waldapfel Imrének egyelőre nem maradt még ideje, hogy kiteljesítse magyar irodalmi tanulmányait, és elmondja emlékeit arról az időről, melynek ő maga is tevékeny részese, munkálója volt.

Alighanem hálátlanság azonban ezt éppen tőle kérni, aki szavával nemzedékeket bocsájt ki az egyetemről, és tanít meg a tudományosság egyik alapkövetelményére, az alaposságra. Sajnos nagyon nehéz a dolguk azoknak a tanítványainak, akik a mesterükre akarnak hasonlítani, az ő életművét tekintik példájuknak. Mert ez a mű egyrészt teljes, másrészt oly sok csak jelzésszerű adalékot tartalmaz, amelynek kiteljesítésére is nemzedékek munkája és tudományos összefogása kell majd. Azzal azonban, ahogy a magyar kultúrát klasszikus magaslatra emelte, ahogy megmutatta rejtett összefüggéseit, ahogy újra és újra felmutatta legjelentősebb hagyományait, arra nevelt és arra nevel ma is, amelyet oly szépen fejeztek ki kedves görög filozófusai, kiknek épp ezt a mondását, sokszor és szívesen idézte, anélkül hogy sejtette volna, mint teljesedik be saját magán igazsága: *„Milyen szép dolog is embernek lenni, ha az ember igazán ember!"*

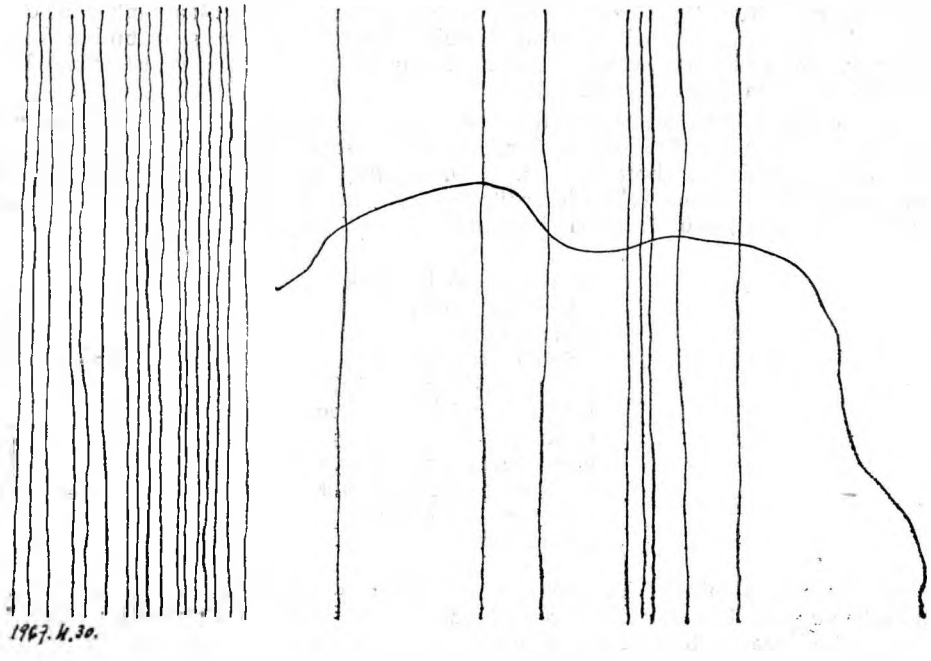

LANTOS FERENC rajza

CSORDÁS JÁNOS

Gyász és szerelem

Nyirkos homokkal csókolózol
Erre ítélt téged a végzet
Ülök itt, megcsalatva, egymagam
Epeként ömlik számra az ének –

Forgatom a lázadás Dózsa-kaszáit
döfnék halálod csont-mellkasába
Jaj, ölnék már egyszer valakit:
döfnék halálod mellkasába –

Tudok mindent és semmit se tudok már
Erre ítéltél engem
sirban zokogó szerelmem –

•

Jegykendő, mirtusz: itt van minden
Feloldozott engem az Isten
a végzet új lányát küldte értem –

Sötét hajából csillag lángol
Képzelem őt csupa virágból
Lehet-e ő fehér virágból?

Két láng közt hamvadok, nézi sorsom
Tudja: temetők kulcsát hordom –

Megválthatna, de a keresztre
a megváltandó van felszögezve –

•

•

Hideg kőszirtre ülhetek
mindenhová fellebbezek
de zárva minden hivatal
áll üresen a ravatal –

Hamvad a mult idő, akár a fa
áll már a holtak lagzija:
tört hegedüvel zokogva táncol
a primás, szórja a lóvét magából –

Menyasszony-fejeden korona
és szemfödél, vakít a fehér korona
Boros násznép-had feketében
Koszorúslányok feketében –

Némák a kések, poharak,
lángolnak a szoba-falak
Fejem bor-lucskos asztalra hajtom
Csak a bőgő zokogását hallom –

Kint a tél hideg hava világol
Hogy mentselek ki az emésztő lángból?

CS. NAGY ISTVÁN

Egy hallelujá magunknak

Balaton Pista jár elöl
szentelt sonkával, kaláccsal:
egy hallelujá magunknak
e zajló föltámadásban.

Minden kezünktől porhanyó,
veteményes, ékességes,
bíbor-bársony újulással
ígéretes, fényességes.

Rimánkodtunk kőkeresztnél
termékeny ölű időket,
adott nekünk bő uraság
egyiptomi esztendőket.

Csütörtökön püspök urunk
megmosta egy koldus lábát,
de ott volt még a Golgota.
éltük minden stációját.

Ha volt itt böjt, söprött padlás,
azt is mi böjtöltük, pajtás,
cáfolták az ó-bölcselmet,
de tűrtük: több nap, mint kolbász.

Hajbakaptunk, ölrementünk,
volt itt Tamás, volt itt Júdás,
s vissza-közelgvén a herceg:
vak zendülés, visszavonás.

Tékozló fiúnk már nem egy
kalandjaiból hazatér,
széllel tündöklő földeken
serénykedni jobb falatért.

Míg fahangok kerepelnek,
harangok Rómába mennek,
mi messzenéző szemeink
föltámadást ünnepelnek.

MARGÓCSY JÓZSEF

IRODALOM — KÖZÉPISKOLÁSOKNAK

Az új IV. osztályos gimnáziumi magyar könyvek

Gyakran emlegetjük mostanában, hogy a gimnáziumokban befejezéshez közeledik a középiskolai reform, s ebben a tanévben már az utolsó sorozat új tankönyv jelent meg. Ezzel lezárul az a több éves folyamat, amely ezt a reformciklust jellemzi. Igen sok megbeszélés, különféle szintű vita, cikkezés előzte meg a reformot, a tantervet és legalább ugyanennyi általános és speciális jellegű vita, megbeszélés, cikkezés előzte meg és követte az évenként megjelenő tankönyveket is.

Szakfolyóiratba kívánkozik a most megjelent tankönyveknek akár irodalmi-irodalomtörténeti, akár szakmódszertani bírálata. (A *Magyartanítás* c. központi szakmódszertani folyóirat őszi száma azonnal eligazítást nyújt az elsőízben tanító tanároknak a könyvekhez.) Erre most nem is vállalkozhatunk itt, márcsak azért sem, mivel egy tankönyv erényei vagy hibái csak tanítás közben bukkannak fel igazán, márpedig a nemrég megjelent könyvvel kapcsolatban ilyen tapasztalatai még senkinek sem lehetnek.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy ezekben a tankönyvekben az új tanterv helyes koncepciója érvényesül. Tapasztalható ez az új irodalomtörténetben *(Kanizsai-Nagy Antal:* Magyar irodalom. Irodalomtörténet III. A gimnáziumok IV. osztálya számára) és a „nyelvtankönyvben" is *(Szende Aladár:* A stílus. A középiskolák IV. osztálya számára). Az a fontos vezetőelv uralkodik mindkettőben, hogy lehetőleg igazi irodalomszerető emberek kerüljenek ki a gimnáziumokból, akik nem csupán keresztrejtvények megfejtésére alkalmasak bizonyos névsor és adathalmaz birtokában, hanem valóban irodalomélvező, olvasni szerető tanulókként hagyják el az iskolákat e tankönyvek tanulása után. Ez az *irodalomközpontú* gondolkodás nem jelent tudománytalanságot és felületességet a tankönyvben, s remélhetőleg a tanításban sem.

Ez a helyes szemlélet föltétlenül összefüggésben áll azzal a társadalmi változással, azzal a közgondolkozásbeli értékváltozással, amelyik az úgynevezett humán kultúra kizárólagosságát váltotta fel a „művelt ember" fogalma kapcsán. Eszerint ugyanis csak a humán műveltség adataival, rendszerével ismerős ember, csak a nyelveket – elsősorban az ókori nyelveket – tudó, a filológia „eredményeivel" többé-kevésbé tisztában levő ember az igazán művelt valaki, – és egészen más jelentősége, jelzőrendszere van a gyakorlati tudományokkal, a természettudomány praktikumaival tisztában levő tanultságnak. Nemcsak ezen az igen elavult szemléleten kellett túllépni, hanem magának a humán műveltség tartalmának a meghatározásában is. Ennek pedig az a lényege, hogy az átlagos **műveltségű**, általános jellegű kultúrával rendelkező ember humán műveltségi tartalmában is mind kevesebb holt anyag maradhat meg s mind többnek kell az aktív, élményen alapuló, szívet-lelket foglalkoztató benyomáson alapulnia. Azt is mondhatnók, hogy nem egy bizonyos anyagmennyiség birtokbavétele, fejbentartása immáron a célkitűzés, hanem annak a viszonynak a minőségi kialakítása, amely a tanulóban (felnőttben) a tanult ismeretekkel közvetlen formában jelentkezik.

Nem tévedezve idegen területekre, maradjunk csak az irodalomtanítás kérdéseinél.

Az idősebb generáció a régi gimnázium IV–V–VI. osztályában a stilisztika, a retorika és a poétika rendszerét, skatulyáit tanulta. Ez az irodalomelméleti felkészült-

ség nem kifogásolható, ha nem válik öncélúvá. Csakhogy azzá vált. Pl. a stilisztika körén belül *Arany* Toldija volt az a központi olvasmány, amelyhez e stúdium elméleti része kapcsolódott. Mindenféle alakzatra, szóképre, egyéb stilisztikai kategóriára találtunk példákat a Toldiban. Csakhogy közben elfeledkeztünk arról, hogy a Toldi mégiscsak remekmű, kiváló esztétikai, költészeti erényekkel rendelkező irodalmi alkotás. Maga a forma fölébe nőtt a lényegnek, az eszközből cél lett: s ez így folyt hosszú évtizedeken át. A régi iskola csak a két legfelsőbb osztályban tanított irodalomtörténetet: de ott is az adatok és a történetiség puszta ténysora volt a lényeges – többnyire valóságos olvasmányélmények nélkül, hiszen olvasásra egyszerűen nem maradt idő a sok adat miatt. Ez akkor is így volt, ha azt is tudnunk kell, hogy már legalább 80 esztendeje írta tankönyvének szöveggyűjteménye elé *Horváth Cyrill*, hogy az irodalomtörténet-tanítás csak szövegek olvasásával válhat igazán értékessé.

A tanácsköztársasági idők hamar feledésbe merült kezdeményezései után csak a harmincas évek végefelé jutott diadalra az a *Kerecsényi Dezső* és szerkesztő társai által készített tantervi tervezet, amelyik az irodalomelmélet öncélúságának háttérbeszorításával lehetővé tette a valóságos irodalmi műelemzést, a tartalom és forma egységében, csak a legszükségesebb irodalomelméleti alapfogalmak segítségével. A háború nem engedte ennek a koncepciónak a teljes kibontakozását. Majd a felszabadulás után – éppen a most tárgyalt új tankönyv írójának, Kanizsai-Nagy Antalnak szerencsés minisztériumi irányító működése következtében – a helyes elvek mindinkább kodifikálásra kerültek a tantervben és az egymás után megjelenő tankönyvekben; de teljes sorozatban, valóságosan véghez vitt koncepcióval csak a most lezárult tantervi-tankönyvi út végén találkozhatunk.

•

A most megjelent Kanizsai-Nagy-féle tankönyv nem előzmény nélküli. A tantervi előmunkálatok idején, néhány évvel ezelőtt jelent meg egy IV. osztályos tankönyv (*Diószegi* András és *Lakits* Pál munkája), s már ebben jelentkeztek az említett helyes célkitűzések – legalábbis kísérleti formában. A tankönyv már abban a kidolgozásban sem volt komor, a klasszikus beosztást laza nyomdatechnikával, változatosan szedett és tördelt szövegközléssel váltották fel. Maga a mélynyomásos előállítási mód is lehetővé tette, hogy sok kép segítse a megértést és komplex benyomásokat kapjon a tanuló: egyre helyesebben megvilágítva azokat az összefüggéseket, amelyek az irodalmi jelenségek és más művészeti alkotások között bőven találhatók és kimutathatók, s így mindinkább egységes esztétikai szemléletre nevelhetnek. Ez a sokoldalúság, ez a komplex látásra nevelés (más szóval: poliesztétikai igény) megmutatkozik ebben a tankönyvben is. Nemcsak egy adott kor művészeti és irodalmi irányzatai, alkotói között mutat ki rokonságot, hasonlóságot a könyv, hanem a világirodalom és a magyar irodalom szorosabb kapcsolatait is megvilágítja. Nem a pozitivista iskola motívumkutató aprólékosságával, hanem azzal a nagyvonalúsággal, amely az eszmék és a forma terén keres bizonyos hasonlóságot, rokonságot.

Az igen következetes és átgondolt munkából talán csak a *zene* nagyobb helyét hiányolhatjuk. Pedig éppen ennek a kornak, az I. világháború utáni éveknek zenei élete van szoros összefüggésben nálunk az irodalommal, a képzőművészetekkel. Nem vitás, hogy Kanizsai-Nagynak jó hallása van az irodalom zeneiségének felismerésére és nyomonkövetésére (lásd pl. Juhász Gyula Milyen volt . . . vagy József Attila Ódájának elemzését), épp ezért kár, hogy könyvében alig von párhuzamot az avantgarde irodalmi-képzőművészeti jelenségei és a korabeli zenei törekvések között. *Bartók*ot innen nem lehet kihagyni, – gondolva arra is, hogy színpadi művei modern írókkal együttműködve születtek meg (Balázs Béla, Lengyel Menyhért), s *Kodály* remek kórusművei, népdalfeldolgozásai sem választhatók el a húszas-harmincas évek népi írói mozgalmától. De újabban is: vajon *Szabó Ferenc* Feltámadott a tenger c. szvitje (ki-

sérőzenéje) nem fejezi-e ki éppen azt az új tartalmat, nem használja-e azt az új formát, amely a felszabadulás utáni költészetünkben is oly ismerős, s folytathatnánk a sort *Szokolay*val és másokkal is.

A művészeti összefüggések nyilvántartása főleg az *összefoglaló,* bevezető részekben kiváló. Az *egyes* írók tárgyalásánál kissé háttérbe szorul. Csontváry és Ady párhuzama találó, Móricz *szövege* közben találunk Medgyessy szobor*képet* stb. De talán éppen Móricz kapcsán nem ártott volna Tornyait, Rippl-Rónait is emlegetni (és Medgyessyt szövegszerűen is elővenni), mert a valóságábrázolásban erős hasonlóság van köztük, s az ilyen egyéni esetek is szaporíthatók, pl. József Attila tárgyalásakor a Derkovits, Dési-Huber művészetével való kapcsolat is jelentősebb szóvátételt kíván. Ettől függetlenül helyes, hogy ott vannak a képek – meglehetősen nagy számban –, s alattuk néhány magyarázó, eligazító szó is olvasható.

Ezek azonban csak jelzések: amelyek hozzátartoznak a könyv erényeihez. *Nem tanári kézikönyv* ez, hanem tanulók számára készült iskolai *tankönyv,* amelyet csak nagyon határozott és felkészült tanári munkával lehet megtanítani, „elvégezni". Nem magolni, magoltatni való segédletet kap tehát a diák a kezébe, hanem egy eligazító jóbarátot, segítséget, amely lehetővé teszi számára – tanára irányításával – az irodalom és a többi művészet megszeretését, összefüggéseinek felismerését.

Bárki írók és művek névsorait tudná előhozni, amelyek ebben a gimnáziumi tankönyvben nem szerepelnek. Ezt általában nem lehet kifogásolni. Való igaz az, hogy a legújabb irodalomról még nem alakult ki az a bizonyos névsor, címjegyzék, amely a régebbi korokról inkább közismert – már a Tantervből is (mégha olykor erősen vitatkozni is lehet ezekkel a megkövesedett címsorokkal stb). Sokan más írókat, műveket emeltek volna ki (s ilyenkor a Tantervvel kerültek volna többnyire ellentétbe, nem a tankönyvíróval). Az viszont tény, hogy csak jó írók és jelentős művek kerültek be a könyvbe. Örvendetes, hogy jelenkori prózánk tárgyalásakor jelentős helyet kapott *Lengyel József,* s a modern szovjet lírikusok közül *Martinov*ot és fiatalabb társait is megismerhetjük (a szöveggyűjteményekben közölt műveik segítségével is).

Az előbbiekből, a már említett eligazító, összefoglaló jellegből következik a kötet szükségképpeni vázlatossága, hogy a megállapítások, ítéletek gyakran sommásak, rövidek (ez különösen Radnótinál tűnik fel: tanítására most csak 3 óra jut, régebben sokkal több); mindez az alacsony óraszámmal és a kötött terjedelem kényszerűségével is együtt jár.

Ezektől függetlenül azonban a kötetben *sok szép és jó szövegelemzést* találunk. Elsősorban a lírai művek esetében. Ez a dolgok természetével is együtt jár, bár az is észrevehető, hogy Kanizsai-Nagy a lírá vonulatát kíséri erősebb és értőbb figyelemmel, mint a prózáét vagy a drámáét. Talán *Móricz* Rokonok-ját kivéve nem is igen találunk a könyvben alaposabb epikus-elemzést; *Németh* László, *Darvas* József bemutatásakor is drámairói mivoltuk kerül előtérbe (viszont a dráma tárgyalásakor csak örülhetünk *Sarkadi* Elveszett paradicsomának!). A verselemzések egyszersmind *modernebbek* is a régebbi iskolai gyakorlatnál (különösen *József Attila* esetében mondhatjuk ezt el), s így példamutatóan újat művel Kanizsai-Nagy; éppen ezért kár, hogy a prózaírók esetében – főleg Móricznál – a hagyományos megállapítások útját nemigen hagyja el. Nem mintha a középpontba állított Rokonokat nem kellene változatlanul fontos műnek tekintenünk, de egyébként is csak a hagyományos meghatározásokat emlegeti Móricz kapcsán: ő *a* parasztíró, az európai kritikai realista tradíció magyar csúcsa stb. Kár, hogy egy szava sincs a Pillangó idilli frisseségéről és a modern kisregény egyik kiváló remekéről; az Árvácskáról; a városi élet új szemléletéről egy-két regényében, a Csibe-novellákban vagy publicisztikájában stb. Ezért mondhatjuk, hogy – szemben a lírikusok friss vázlataival – a Móricz-kép kissé másodkézből vett, porosabb portré.

S ha már itt tartunk, még az is megemlíthető, hogy az *újítók* között beszél Franz *Kafká*ról, és két befejezetlen regényének újdonságáról. Nyilván a tudathasadásos szo-

rongás ábrázolásáról van szó. Csakhogy sem itt, sem néhány lappal később, amikor *Babits* Mihályról szól a tankönyv, nincs szó arról (mint ahogy másutt sem igen tartják nyilván ezeket az adatokat), hogy *egy jó évtizeddel Kafka előtt* megírta már Babits *A gólyakalifát*, ahol ugyanazzal az életérzéssel találkozunk – s ez *akkor* olyan újdonság és érdekesség volt, hogy az I. világháború előtt írt regényt hamarosan lefordították több nyelvre, például németre is (s ez a kiadás, egyes források szerint, Kafka könyvtárában is megvolt . . .)

Az új irodalomtörténeti kötethez *két szöveggyűjtemény* is járul: ezek még az előző kidolgozáshoz készültek. Itt aztán csakugyan szabadon lehetne idézgetni, hogy kit, kitől mit vagy mi mást lehetett volna felvenni, kihagyni. Ezzel a kérdéssel meddő dolog foglalkozni, ezért csak megemlítem, hogy pl. a világirodalmi kötetben nagyobb változtatások nincsenek, de ezek között is csak helyeselhető, hogy az újabb szovjet líra néhány jellegzetes versét felvették, csakúgy, mint az avantgarde néhány fontos dokumentumát (részleteket az olasz futuristák, a dadaisták, a szürrealisták kiáltványaiból). Jó, hogy *Eliot* is bekerült a kötetbe: talán lesz olyan iskola (esetleg egy angoltagozatos osztályban), ahol vele is foglalkozhatnak. A bővítés természetesen szűkítéssel is jár: kár, hogy ennek áldozata lett Peter *Jilemnicky*, a Nobel-díjas finn *Sillanpää* (pedig a Siljának mostanában újabb kiadásai jelentek meg magyarul, tehát olvasgathatják tanítványaink), és Johannes R. *Becher* sem szerepel az új kiadásban.

*

A gimnáziumi érettségi vizsga követelményeit magában foglaló szabályzat azt mondja, hogy ilyenkor számon kell kérni a tanulóktól az irodalom „folyamatban" való látását, meg kell győződni a tanuló olvasottságáról, irodalmi műveltségének, gondolkodási képességének és szóbeli előadókészségének megfelelő fokáról.

Ez a tankönyv, a szöveggyűjteményekkel és a nagyon kongeniálisan segítő nyelvi-stilustani tankönyvvel együtt megad minden lehetőséget – tanárnak és diáknak egyaránt –, hogy ezeket a követelményeket elérhessék az érettségiig. Nem idegenkedhetünk annak a gondolatnak a leírásától, anélkül, hogy az alsóbb gimnáziumi osztályok tankönyveit illetnénk most elítélő szavakkal, hogy ebből a IV. osztályos tankönyvből visszanézve kellene az alsóbb osztályok könyveit átdolgozni, modernebbé tenni: ennek a komplex szemléleti-vizsgálati módszernek következetes végrehajtása érdekében. Nem lesz ez a tankönyv megfelelő azoknak a tanároknak, akik túlságosan csak a tankönyv szövegére támaszkodnak, a leírt mondatok magoltató számonkérésével töltik a magyar órákat. De ebben az esetben nem a tankönyv a hibás, hanem az ilyen kartársak módszere rossz, korszerűtlen. Az ilyen tankönyvek is segítenek abban, hogy az efféle – Móricz szavait használva: – „kukoricamorzsoló" tanerők lassanként kiszoruljanak iskoláinkból, és a legjobb értelmű oktató-nevelő munkát végző pedagógusok tanítsák gyermekeinket, unokáinkat.

Lehet, hogy gondosabb vizsgálat során, tanítás közben előkerülnek bizonyos fogalmazásbeli nehézségek Kanizsai-Nagy könyvében, egy-két adat is helyreigazítandó (pl. Móricz sem 1941-ben vette át a Kelet Népét, hanem 1939 decemberének végén; a szöveggyűjteményben a Thomas Mann-bevezetőt Kardos Tibornak ajándékozták, jóllehet a cikket valószínűleg Kardos *László* írta, mint a régebbi kiadások változatlan szövegét is . . .). Ezek a hibák, apróbb tévedések a jövő évi kiadás előkészítésekor már könnyen javíthatók. Így is, ebben a formájában is nagyon melegen kell üdvözölnünk ezt, a hazai magyartanítás történetében jelentős, értékes munkát, az új IV. osztályos irodalomtörténeti tankönyvet.

EGY MÚLTJÁVAL VIASKODÓ KÖLTŐ

Tímár György: Jerikó

Van egy kulcsmondat új kötetének valamelyik költeményében, amely nemcsak lírikusi, de emberi magatartását is értelmezi és magyarázza. Így hangzik:

> Ne kérdjétek a vérzőt, merre megy,
> inkább hogy mi volt, amiből kilábol.

Ez az attitűd nem természetes, de legalábbis szokatlan. Valaki elhagyja a rosszat, perspektívát lát maga előtt, de még ekkor sem a lehetőségek érdeklik és vonzzák, hanem a múlt nyűgözi, amit már odahagyott. Ezt nem szoktuk meg, ez szögesen ellentmond az illyési alapkérdésnek, a „hová mégy?" előretekintő optimizmusának, amit szívesen fogadunk el mérvadónak. Micsoda élményeket hurcol vajon magával, hogy évtizedeken átívelő eleven indulattal és egy megszállott makacsságával újra és újra csak arról beszél? Alighanem ezt kellene tisztázni mindenekelőtt, hogy költeményeinek mélyére hatoljunk.

*

Amikor ezelőtt hét esztendővel első önálló kötete, Az iszonyat naptára megjelent, szintén alkalmam volt írni róla ezeken a hasábokon. Mottóul akkor ezeket a sorait választottam: „Én nem várom az isten dadogását. Bennem szétroncsolt tüdők és munkatáborok szóvá nem álló kínja háborog..." Nos: erről van szó. Erről van szó *még ma is.* Akkor az a kérdés merült fel a kötet kapcsán, hogy vajon meddig tart, meddig tarthat az a rettenet, amit a háború borzalmai, amit *azoknak a hónapoknak* kozmikus kínjai vertek fel az emberi lélekben? Mi szükséges, mekkora időmúlás a külső felszabadulás után ehhez a nehezebb, mert a lélek mélyén lezajló *belső* felszabaduláshoz? Ezt írtam akkor komor-szép kötete kapcsán: „Ha előre akar lépni költészetében, nem járhat tovább megkövült emlékei körül. Meg kell találnia helyét a félelem nélküli mában, s akkor új életérzéseihez meg fogja találni az új mondanivalót is." Nos, mi történt azóta? A bevezetőben idézett két verssor árulkodik. Teljes megnyugvás még nem következett: az emlékeivel való csatázás még folyik.

*

Évtizedekkel vagyunk a trauma után, de a kép újra és újra visszatér:

> Én láttam a sámánok őrületét
> Rumízű nézésük hosszú kését
> Fölöttem jégkori közöny-hideg ég
> Alattam halottak, bennem éhség.

„Nem tud engesztelődni" – mondja önmagáról harmadik személyben, mintegy tárgyiasítva indulatát egy versben, amelyre valamelyik náci gyilkos törvényszéki felmentése adott apropót. *Minden* apropó jó a számára. A legkisebb nyugtalanító jel a legmindennapibb életben.

> Egy csengőszó, egy kocsifék
> s a kamasz bennem újra retteg:
> hogy jönnek, s hogy valamiképp
> eltűnnek újra, kik szeretnek.

Meg sem próbálja vajon rendezni magában ezt a régi érzelmi elszámolást? Megpróbálja, természetesen. De nehezen sikerül: az élmények mélyebben feküsznek idegzetében, semhogy könnyűszerrel kitörölhetők lennének. A vers, amely mélyebb érzelmi szférákból táplálkozik, mindenesetre újra és újra előhozza ezt az emlékvilágot. (Érdekes megfigyelni, hogy prózai írásai, publicisztikái kevésbé, és figyelemreméltó, hogy azok a témák viszont, amelyek a publicisztikában foglalkoztatják, csak ritkábban kapnak hangot ezekben a versekben. Noha „publicista" költő.) A rendezés nehezen sikerül, s akkor is csak felszíni. Hiába ír másról, verseinek *indulati töltésében* mindig megjelenik a hajdani rémületek emléke. Pedig megkísérli a menekülést.

A legbiztosabb menedéknek számára a szerelem tűnik. Minden új érzelmi kapcsolatba úgy búvik bele, mintha üldözői elől keresne védelmet.

> Harmad százada (s hány ezrede?) várlak,
> rémület burka, s oldás, tiszta párlat...

s aztán

> Ölelj, mint soha, úgy ölelj – gyere! –
> hogy még a vers is némuljon bele.

Könnyű megsejteni, minek kell együtt némulnia a verssel. De még leglágyabb szerelmes verseiben is elejt – tán akaratlanul – egy-egy nyugtalanságról árulkodó szót; mindenütt megtaláljuk a hitetlenséget, amivel a boldogságot

megkérdőjelezi – verseiben sehol sem találkozunk a teljes feloldódással. Tiszta idilljei nincsenek, számára minden idill csak arra jó, hogy azonnal szét is törje, mintegy szemünk előtt mutatva be erőtlenségét és hiábavalóságát. „A keresztút" című vers esti kapualjban csókolózó gyengéd szerelmespárja elé egy öngyilkos ugrik az emeleti ablakból.

•

Tímár világában – már szinte a pszichózissal határos ez –, bármiről beszél is, a tojáshéj vékony felszín alatt mindig ott rejlik valami ebből az életét végigkísérő régi rettegésből. S talán itt keresendő az oka annak is, hogy van írásaiban valami nyugtalanító ideiglenesség. Mintha félne mindenfajta belefeledkezéstől, mert az elterelheti figyelmét fontosabb veszélyektől. Nem is tudja, vajon létezik-e a steril békének valamiféle szigete a világban bárhol is – „Dániában vagy a belga Ardenne-ekben" –, még a kérdés is csak egy szatírában merülhet fel nála, mint afféle irónikus fintor. A kiegyensúlyozottság, a „tejszagú" kispolgári lét eszménye amúgy is legfőbb céltáblája harcias indulatainak (Szilveszter, Dániában). A kispolgár-ellenesség – minden jelenkori társadalmi megfontoláson túl – nyilván annak belátása is, hogy ez a létszint a fasizmus – a mindenkori fasizmus – legjobb táptalaja. Erről is ír a „Szilveszter" versformát szétfeszítő, prózába átcsapó, indulatosan hömpölygő soraiban.

•

Annak a társadalomkritikai hevületnek, amelyet költészetének méltatói kiemelnek, ugyancsak itt keresendők a forrásai. Egyrészt az aggodalomban, amellyel társadalmunkat olyan veszélyek ellen óvja, amelyeket ő közelebbről, mintegy tapasztalatból vél ismerni. („Rajongások újságpapírral betemetett tetemei felett nehéz tudással élek . . .") De alapja lehet ennek a bíráló indulatnak az is, hogy nincs kibékülve helyével ebben a társadalomban. Vagyishogy pontosabban fogalmazva: nem találja stabil helyét a társadalomban, noha elfogadja azt. Mint valami sündisznóállásban, körkörös csatát folytat a világgal, amelyben él, és amelyet egyszerre igenel és tagad. Nem találta meg, *még mindig nem* találta meg a neki rendelt helyet benne. („Átlépek a dülöngő kerítésen, a mezítelen semmi alá, s vonulok fájdalmammal, meg-megtántorulva . . .") A megnyugtató kapcsolatok – személyi és társadalmi kapcsolatok – hiánya olykor valamiféle elidegenedettségig is elvezet (Tél végi jegyzetek).

Egy kiegyensúlyozatlan, régi sérüléseit levedleni még a megbékéltető környezetben sem tudó lélek tükörképe ez a későn megjelent második kötet. Egy gyermekkori szörnyűségélmény és egy prolongált kamaszkor rettegő-nyugtalan és vibráló-türelmetlen megnyilvánulásai. A lehiggadás – a belső megbékélés – továbbra is várat magára. Múlt és jelen ellentmondásait nem tudja megnyugtató módon elrendezni magában. S ha ez nagyritkán mégis sikerül, ha a szintézis olykor mégis létrejön, ő maga csodálkozik legjobban. Így lesz számára, ahogyan a „Madrigál"-ban írja „. . . döbbenet, hogy két különböző időből lesz mindig a mű, akár a rím."

•

S hogy végtére is *milyenek* ezek a versek? Most veszem észre, a befejezéskor, hogy erről nem is írtam. Jobban érdekelt, hogy mit fejeznek ki, és szemmel láthatólag a költőt is jobban érdekelte a szorongató mondanivaló, mint a forma. Tímár kiváló formaművész, ezt tudjuk rangos műfordításaiból. Amit a költői nyelvről tud, azt itt – mellékesen – fel is használja. Nem izgatják avantgarde megoldások. Mindig a legalkalmasabb és legegyszerűbb köntöst keresi, s minden hivalkodást kerül. A zárt formát csak néhol – az indulatmenetek csúcspontján – töri át, hogy aztán ismét beérje a hagyománnyal. Alighanem még nem lelte meg a számára rendeltetett, mondanivalójával adekvát egyedüli és végső formát. De talán nem is törekedett erre.

Verseiben indulatairól akart számot adni, amikor ezt elkerülhetetlennek érezte. S amikor e vallomásokból összeállt egy kötetre való – közreadta. Ezért a hétéves késlekedés az első kötet után. Nem tartozik a „kötet-gyárosok" gyanús szektájához. Kötete így (már csak a nagyobb időmúlás miatt is) formai szempontból talán heterogénebb. Hevületében azonban megnyugtatóan egységes. S alighanem ez a fontosabb.

LUKÁCSY ANDRÁS

Ratkó József:

FEGYVERTELENÜL

Vannak könyvek, amelyekre türelmetlenül várunk. Ratkó József második verseskötete is ilyen. A magabiztosságot, fegyelmet és tiszta emberi tartást sugárzó első könyve kötelezővé tette ezt a várakozást s megerősítették a már azóta látott versei. Azok közé sorolható, akikre, ha akarjuk, ha nem, figyelni kell, akárcsak a vele nagyjából azonos időben induló, könyvvel bemutatkozó Ágh István, Bella István, Buda Ferenc vagy Serfőző Simon. Az ő második könyvük is hasonló várakozást érdemel. De Ratkó József emberi-költői arcéle, talán még az említett pályatársakénál is határozottabb. Gondolati világtervezése és építkezése – koncepciója – érettebb, kialakultabb. Ez érinti meg az olvasót elsődlegesen a versekből is. Túl a „mindenért felelős vagyok", ma már egyetemesnek mondható költői alapálláson, a József Attilai-meredeket, elkülönítő, testsebző ösvényt tudatosan járja. Jól mutatja ezt a versek hangütése, szerkezete. „Hó esik, gyerek kiabál; / harsog a fehér öröm. / Virággal játszik a halál. / Nincs hozzá semmi közöm." – olvashatjuk Tél című versében. De még jobban rajta kapható ez a rokonság a vers utolsó szakaszában: „Nem vagyok én már gyerek; / s az ember hova legyen / hit nélkül? Tüzet teszek, / várom, hogy meleg legyen." A sorok ízlelgetése után önkéntelen jönnek szánkra a már klasszikus veretű szavak: „Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni . . ." Nem nehéz hasonló példákat találni Ratkó kötetében, ez a vonás csak erősödött az első óta, de szükségtelen és oktalan tovább keresgetni, mert egyúttal az is szembe tűnik azonnal, hogy a tudatosan vállalt szellemi közösség kis remekei ezek. A hasonló életsors választotta ki Ratkó Józsefet a külső és belső rendtevés strázsájára,

Vélem sárkány viaskodik,
bánatba ütött homlokig,
de küszködnöm kell holtomig,
mert én vagyok a harmadik.

(Félek, hogy)

Annál is inkább, mert a versek tüntetően hordozzák a gondolati, formai közösség anyajegyeit s általában természetes tartással lendülnek át a magasra helyezett mérce felett. A képek ötvözetének sűrűsége, a gondolat tömörsége és a sorok játékos logikája, amelyekbe váratlanul hasítanak éles árnyak, komor színek: „Harminckét éves vagyok – érett / a halálra," vagy másutt, a Dal című verse végén: „Apám halott, / anyám is meghalt. / Vidám vagyok – / dúdolok egy dalt: / Kinek nincsen / pártfogója, / árvából van / jó katona." előragyogtatják a nagy elől fénylő szigorát is. A következő töprengés is magától jön: történelmileg miképpen találkozhat és fogalmazódik meg a társadalom hegy- és vízrajzán ez a büszkén vállalt rokonság? Szabolcsi szűkebb otthonáról futnak tolla alá ezek a sorok: „Innen van legmesszebb az ég; / rakétával sem érhető el." s ugyancsak az Üzenet című vers végén: „Azt mondják, készül a jövő. / Jött-ment szelek erről gagyognak. / Isteni rendelés szerint / itt csak a csillagok ragyognak." De hasonló erővel és indítással épül verssé a „szerszámszívű és földszívű / szántóvetők, kovácsok / „ gondja is, akik között felnőtt „végül is avégre, / hogy szép szót helyettük találjak / a kőre, / a tücsökre, / az égre." A Kis ars poetica című vers csak kamaszos és szelíd előjátéka a Harmadik, az Arckép, a Gyász vagy az Aszály című versek érettséget és felelősségtudatot hordozó sorainak, hiszen nemcsak a kőre, égre, földre kell megtalálnia a szavakat, hanem az igazságra is. Az emberi találkozásokra, melyek akkor őszinték és mélyrehatolók, ha a költő képes megőrizni sajátos göcsörtjeit és vállalja őket s ha munkája mindig megmarad a forrás-áradás tisztaságánál. A szavakat és a hallgatásokat igazában az emberi életre kell megtalálni, még pontosabban szólva: inkább az értelmük aranyfedezetét vagy hamis voltát, hogy a kimondottak világossága ne vakítson, de láttasson. Ha Ratkó József együtt használja továbbra is a költészet mágikus és matematikai erejű törvénykezését, – miként az Anyámat elrágta. . . című versben is, azonos lélek-geometria része élet és halál, szorongás és hit – messzire juthat e nehéz zarándokúton.

Anyámat elrágta a rák,
apámat megölte a méreg.
Ütött számból a halál ellen
csordul ki meleg ének.

Testükbe vért énekelek,
hatalmat a feltámadáshoz –
Ne legyen hűtlen a szülő
keresztre feszülő fiához.

A versek hangja keményedett az első kötethez képest. Ugyanakkor mintha veszített volna megnyerő természetességéből s mintha a költészet jó modorából is átragadt volna rá valami feszesség s kísértené a proletár-romantika. (Arckép.) A küzdelem tehát még tart, sőt, csak ezután csap magasra a heve, ezután lesz mind kockázatosabb a mutatvány. A teljesen önálló költői létnek csak egyik feltétele a magasrendű fegyverzet megtalálása, kikalapálása. A másik, az ehhez méltó ellenfél megtalálása – az igazat mondd, ne csak a valódit – és kihívása életre-halálra! Az utóbbi a nehezebb és a lényegesebb is. Mert ha arra rátalálunk az értelem, a szív útjelzőit követve, a harc megtermi, élesre, erősre edzi a fegyvereket, persze, ha valóban erre tettünk szándékot, sorsot. Ratkó József verseiből, tartásából ez az elszántság sugárzik. Költő számára nincs is ennél fontosabb.

(Magvető)

KISS DÉNES

KÖRKÉP 68

Az új magyar próza nemrég fölfedezett, de mind következetesebben vizsgált tartománya az elidegenedés élménye. Napjainkban a marxista bölcselet és embertudomány figyelme is az egyén eme kérdéskomplexuma felé fordul, bizonyítván, hogy problémái a társadalmi élet gyakorlatában merültek föl, s a különböző tudatformák a maguk módján egyidőben kísérlik meg a válaszadást. Ez a szinkrónia az együttes hatás távlatát nyitja meg, s a művészet nevelő, emberformáló hivatásának új kibontakozását ígéri. A Körkép 68 – tizenkilenc mai magyar elbeszélés, csaknem 700 oldalon – magas művészi átlagszínvonalon reprezentálja ez élmény tematikai és esztétikai lehetőségeit; egyszersmind azt is jelzi, hogy irodalmunk (akárcsak a társadalom, amelyet tükröz) még nagy föladatok előtt áll, hogy a valóság meghódítása többnyire elvonja még az energiákat a változtatás, az emberiesítés miként jének kutatásától.

Az antológia első írása tragikus példázat, az utolsó: tragikus példatár, ezzel a kegyetlen tanulsággal zárul: „Tele vagyunk mozgó hullákkal." Bertha Bulcsu és Vészi Endre művét természetesen csak a betűrend szeszélye helyezi a kötet két végére; de a közbülső írások egész sora tanúsítja, hogy az elidegenedés nemcsak a szorongásra vagy az egzisztenciális leleplezésre alkatilag hajló írók gondja. Galambos Lajos elbeszélése például így kezdődik: „Oly kíméletlen és kegyetlen a világ, hogy a földön bárhol azonosítja önmagával az ember, az azonosításból önmagára már alig ismerhet." Még meggondolkoztatóbb a tematikai változatok bősége, a világgal súlyos összeütközésbe keveredett hősök valóságos galériája. Császár István a nyugat-európai irodalmakból, de némely hazai előzményekből is ismert típust ábrázol, az elidegenedett kispolgárt. A Fejforgás hőse, a „különös ember" efféle elcsépelt szentenciákban fogalmazza meg az egzisztencialista életérzést: „Semmivel sem nagyobb őrültség öntudatlanul óbégatni és tántorogni, mint bútorra gyűjteni vagy megházasodni." „Mindenki nagyon eltűnt és minden." „Történhet körülöttem akármi, én nem vagyok része... Nem szólal meg bennem semmi. Az élet érthetetlen zűrzavar." Camus és Sartre tanítványa, az értelmetlen létezés, a valóság eltűnése, a kapcsolatteremtés képességének elvesztése fejeződik ki újra és újra szavaiban, de gyógyíthatatlan alkoholizmusában és öngyilkos pusztulásában is.

Sokkal szerencsésebben találkozik a világirodalmi áramlat (Salinger, az új amerikai próza) a valódi magyar társadalmi föltételekkel a válságba jutott kamaszok, jasszok, huligánok világának ábrázolásaiban. Fejes Endre, Moldova György, Rákosy Gergely írásaiban a zátonyra futott gyermeki sorsok a társadalom analitikus bírálatának indítékai. E tekintetben főleg Rákosy Gergely Gombó kinn van c. novellája rendkívül tartalmas: a szülők – tehát a felnőtt társadalom – felelőssége mellett a szerencsétlen fiatalokat tudatosan megkárosító képmutatás példáit elemzi. A „kirabolt" büfésnő közel ötven liter pálinka hiányát hazudja, a minden hájjal megkent Gombó a hatóság segítségével ingyen szerzi meg a fiúk lopott kerékpárját.

Történelmi genezise szerint az elidegenedés a munkamegosztás következménye, s hatásá-

nak a szocializmusban sem elhanyagolható oldala a munka és az ember, a munkahely és az ember diszharmóniája. „Ez nem munka... Látástól vakulásig, bele a vakvilágba..." – jellemzi az értelmetlennek látott tevékenységet (a sajátját) Jókai Anna Általános foglalkoztatójának egyik hőse. A másik, az újságíró, unottan megy el az emberi élet megannyi kínálkozó dokumentuma mellett, „szürke, egyhangú adathalmazt" lát riportja anyagában, amit „ki kell kerekíteni, leönteni lelkesedéssel". – Vészi Endre megrázó művében a műanyaggyári tűz körülményeinek fölkutatása során bomlik ki az elidegenült világ ijesztő látomása. Ami kezdetben dicséretes, sőt hősies önfeláldozásnak látszik, – a veszélyeztetett nyersanyag mentése –, utóbb az emberről való megfeledkezés tragikus szimbólumának bizonyul. „Volt a gép mellett anyag, nyersanyag elegendő, ilyenkor az ember nem figyeli, hol a másik." Az „anyag gyermekeinek" az idegrendszerében van az a kényszer, „hogy biztosítsák a termelés folyamatosságát". Olyan reflex nincs az idegrendszerükben, hogy a romok alá került társukat keressék; a halottnak még az arcára sem emlékszik senki.

Az érzelmi élet zilálódása, a család, a személyes kapcsolatok bomlása nyilván következmény. Vészi novellájában a vizsgálatot vezető rendőrszázados hivatását teljesítve megdöbbenve szemléli, magánéletében, házassága válságában iszonyodva átéli az „emberi kapcsolatok, emberi viszonylatok" szétesését. Veres Péter A pátriárká-ja a mindennapi morál kritikája, „a rossz asszonyok meg a családi bajok" tünetcsoportjával foglalkozik. Az erkölcsi torzulások társadalmi alapját is föltárja: a kispolgáriasodást, az elvtelen politikai alkalmazkodást, a női emancipáció fonákját. Férfi és nő idegenné válása, pontosabban a nő iránti vonzódás – szerelem, féltékenység – és a hivatás dilemmája gyötri Szakonyi Károlyt. Az egzisztenciális ok mellett („a nő egészen másfajta lény") a kapcsolatok elvesztésének társadalmi motívumát is fölveti („... különösen, ha nincs valami rendes, igaz elfoglaltsága a világban, ami emberként is kielégítheti").

Könnyű volna szaporítani a példákat – a kötet anyaga csábít erre –, de az általánosításhoz talán ennyi is elég. Elbeszélő irodalmunk megújhodása az elidegenült világ föltárásának izgalmas és mélyen emberi kalandjához kapcsolódik. Látszólag paradox jelenség tanúi vagyunk: az ember iránti aggodalom, s tőle elválaszthatatlanul a társadalmi élet kritikája éppen a személyi kultusz megszűnése után, a demokratikus kibontakozás évtizedében erősödik meg. Nemcsak azt jelzi ez a folyamat, hogy a bírálatot is vállaló következetes ténytisztelet csak a dogmatikus irodalompolitika fölszámolása után lehetett az irodalom alapelve, hanem azt is, hogy a társadalom igényli – mert hasznosítani akarja – az elemző kritikát. „A felépült házakat többé sose nézzük, csak a foghíjas telkek kezdenek hangosan ordítani!" Váci Mihály gondolata az itt jellemzett prózai irányzat ars poeticaja is lehetne: tartalma és célja a „foghíjas telkek", a sérülések, a humánum válságainak óvó-javító szándékú vizsgálata.

Az ember fölött még uralkodó világ ábrázolása tehát nem behódolás, nem fegyverletétel az elidegenedettség előtt, ellenkezőleg: csaknem mindig tudatos küzdelem a kezessé tett világért. E küzdelem az írókat a „jövő dimenziójához" vezeti, az értelmes lét megsejtett tartalmaihoz. Megjelenik az élet értelmének elvesztésébe nem belenyugvó hős. A fiatalkorú bűnözőkről és a galerikról szóló történetekben vissza-visszatér az elvágyódás romantikus motívuma; Fejes Endre piszkos kamaszhőse a harmonikus, tiszta élet vágyát rejtegeti naivan, van egy szeglet a lelkében, amelyet megőriz a divat és életmód minden kísértése között. A Fejforgásban az egzisztencialista kispolgár feleségének van bátorsága nem megakadályozni férje öngyilkosságát; ez már a felemás választás különleges erkölcsi erélyt követelő példája, tett-értékű döntés.

A mindennapi élet pozitív hősei a munkájukkal értelmesen azonosuló emberek. Lengyel József történetfilozófiai esszéjében Ézsau, minden férfias erény megtestesítője, így beszél: „Most mérnökök az én maradékaim, akik gyors gépeiken körülhordozzák az embert a földön, és az én maradékaim azok, akik kitervezik, hogy ember felrepülhessen a bolygókhoz." Az emberségét a munkában beteljesítő hőstípus Jókai Anna kisregényében bukkan föl: Anna néni emberek sorsán könnyít önzetlen társadalmi munkájával. E humánus-kommunista asszony jellemzését némi komikai árnyalat menti meg a fenyegető szkematizmustól. S végül Galambos Lajos és Gerelyes Endre az ellenséges világgal harcosan szembeszálló forradalmár típusát mintázza meg. A környezet túlereje mindkét kis-

regényben tragikus bukásra kárhoztatja a jó ügy harcosait. A szerencsétlen görög emigráns leány érzelmi forradalmát kettős emberhalál torolja meg; a fasiszta börtön lázadó rabjai akasztófán végzik. A Görög történetben a tragikus-katartikus bukás egy széthullóban lévő világ végső kegyetlen erőfeszítését jelzi, azt, hogy az új és a régi harca mindvégig követel áldozatokat. A hétköznapok pozitív hőseinek epizodikus szerepeltetése (vagy másutt szimbolikus-általános megragadása) mai valóságunk másik jellegzetességére irányítja a figyelmet: a fejlődés új szakaszában az emberség és a szocialista meggyőződés nem nyilatkozhat meg olyan közvetlenül, beszédesen, mint a történelem látványos fordulataiban. Sőt, itt nem elég a valóság mégoly mély analízise sem, – egy kissé az élet előtt kell járni, megálmodva megtervezni a kor új embereszményét. Ez nemcsak prózánk: egész új irodalmunk megoldásra váró nagy föladata.

Formai tekintetben az új Körkép nem szolgál váratlan meglepetéssel, meghökkentő fordulattal. Az utóbbi években hozzászoktunk az elbeszélő műfajok változatosságához és – egy-egy mű világában – a formák oldódásához, a hajlékonysághoz, finom átmenetekhez. Ezek a tendenciák az 1967-es termést is jellemzik. Vannak egészen különös, sajátosan egy műhelyhez kötött formák: Déry Tibor meditatív önábrázolása, Lengyel József eszszéisztikus parabolája, Örkény István abszurd „egypercesei"; és vannak természetszerűleg tágasabb, többek által járt utak is. A „hagyományos" novella terjedelmesebb, eseményes változatát képviseli Galambos Lajos műve, a pszichologikus-drámai változatot Császár Istváné, Galgóczi Erzsébeté, Raffai Saroltáé. A szimbolikus (parabolikus?) célzat folytán kívánkozik külön kategóriába Bertha Bulcsu és Simonffy András elbeszélése.

Változatlan virágzásban mutatja az antológia a szociográfiai ihletésű epikát, klasszikus mesterek és kutató fiatalok egyaránt szívesen élnek e módszerrel. A műfaji hierarchia alsó fokán (ez korántsem az érték minősítése) Moldova György riportja áll; Illyés Gyula a bravúros jellemrajz, Veres Péter némi cselekményes elemek révén irodalmasítja a tény- és gondolatanyagot. Fejes Endre írását líraisága és keretes megoldása utalja a szépprózа tartományába. Szellemes, sokat ígérő változat figyelhető meg Jókai Anna és Vészi Endre munkáiban: ott szociográfiai riport készítése, emitt üzemi baleset kivizsgálása a mű tárgya – az író nemcsak a vizsgálandó társadalmi jelenséget, hanem a riportert vagy a nyomozót is megfigyelheti, az ábrázolt „síkok" száma megnő, az intellektus a kapcsolatok bonyolult szövevényét képes átvilágítani. Rákosy Gergely novellájában elejétől végig a hős beszél; a társadalomrajz formai hatása ezzel megszűnik, a szociográfiai tapasztalat az emberi sors szemléletében oldódik föl. – A történelmi tárgyú elbeszélések közül is a forrásokat tanulmányozó Gerelyes Endréé legméltóbb a figyelemre (Kitörés). Dokumentumokon alapul, de túlmutat rajtuk, s a hétköznapi emberek – egy börtön rabjai és rabtartói – tudatának vizsgálata, a rabtartók szorongásának kíméletlen leleplezése, a hamis pátosz nélkül helytálló pozitív hősök teremtése a múltábrázolás korszerű világirodalmi törekvéseivel rokonítja.

Az epikai hitel puritán igényével föllépő szociográfiából és historiográfiából kinövő próza ígéretei igen biztatók. Ténytisztelet és intellektualitás egymást erősítheti itt, az embert még nyűgöző erők elemző ábrázolását az autonómiáért küzdő hős vagy hősök harca teheti drámaivá. A Körkép 68 már jelzi e szintézis lehetőségét – az élet meg az irodalom mai és holnapi gyakorlatában dől majd el, mi valósul meg belőle.

CSŰRÖS MIKLÓS

LÁTOGATÓBAN

Kortárs magyar írók vallomásai

Minden műalkotásnak önmagában kell helytállnia a közönség és a kritika előtt, s majdan a történeti vizsgálódás, ítéletalkotás szempontjából is. Ám az alkotás igazán csak akkor lesz körüljárható, ha ismerjük a mű születésének társadalmi körülményeit s az alkotó szubjektív indítékait is. Ugyanez persze vonatkozik az egész életműre is. Az irodalomtörténet nem nélkülözheti a környezet (a külső s belső környezet) ismeretét, amikor summázatát adja az életműnek. A Látogatóban című interjúkötet ilyen szempontból érdekes és értékes irodalmi kordokumentumnak tekinthető, amit az irodalomtörténészek később haszonnal forgathatnak.

A kortárs magyar írók vallomásai nem ismeretlenek az Élet és Irodalom olvasói előtt. Ötvenegy író, költő portréja rajzolódik ki a kötet lapjain. Egy könyv terjedelme természeténél fogva véges, így a mai magyar irodalom „élmezőnyéből" ezúttal csak ennyien kaptak helyet a kötetben. A könyvborítón olvasható tájékoztató szöveg szerint azonban más ok is közrejátszott ebben: előfordult, hogy „a megkérdezettnek idegen volt a riport műfaja". Mégis, az ötvenegy vallomást most egyvégtében elolvasva, kikerekedik az olvasó előtt valamiféle körkép a mai irodalmi életről.

Elsősorban azt a közhelyszerű tanulságot kell itt említenünk, hogy a jelen magyar irodalma milyen sokszínű, sokrétű és gazdag. Eszmeileg is. Dobozy Imrétől, Lengyel Józseftől, Mesterházi Lajostól s a szocializmus más, elkötelezett közéleti íróitól a polgári indíttatású és hívő Thurzó Gáborig, Rónay Györgyig nagyon széles a skála.

A kötet olvastán mégis bizonyos egységbe fogódik a körkép: az interjúk mindegyikében arról olvashatunk, hogy a megszólaltatott írók, költők értik és tudják, a világnak mely pontján élnek, írnak, viaskodnak az emberi gondokkal-gondolatokkal. Nemes György így summázza ezt a felelősségérzést: „ezekből a nyilatkozatokból az írók szenvedélyes igazságkeresése és – ami nélkül nincs igazi irodalom – a progresszió szolgálatát vállaló szándéka félreérthetetlenül megnyilatkozik."

Sokszínű az előttünk kialakuló kép minden más vonatkozásban is. Más és más módon vélekednek az interjú-alanyok az irodalom és közönség viszonyáról, a közérthetőség szerepéről és határairól, az érzelmi és intellektuális líra problémáiról, a kritikáról és így tovább.

Garai Gábor örömmel mondja a költészet fokozódó népszerűségéről, hogy abban egyrészt az olvasóközönség ízlésének rohamos fejlődését érzi, másrészt a mai magyar líra is „úgy látszik, meg tud fogalmazni olyasmit a kor emberéről, ami szenvedélyesen érdekli a közönséget." Ugyanakkor viszont, teszi hozzá Sánta Ferenc, „az író, a művész nem tehet engedményt a műveletlenebb közönség irányában, mert ha megtenné, több kárt okozna, mint hasznot."

Olykor éles megfogalmazásokat olvashatunk klikkszellemről, a kritika értetlenségéről, befolyásolhatóságáról, s mindarról, ami egyébként is „nyiltszíni" vitatéma manapság. Egyik írónk „elvtelen véd- és dacszövetséget" lát az írói csoportosulásokban. A kritikusokra azonban nem panaszkodik (?), mert, mint elárulja: „az a ritka szerencse ért, hogy egyik-másik még meg is értett."

Megnyerően őszinték ezek a vallomások – értéküket ez növeli. Mert bármiről beszéljenek is, közben emberi magatartásukat is megismerhetjük, erényeiket, gyengéiket – szubjektív ítéletüket önmagukról. Így teljes, így hiteles külön-külön az ötvenegy portré, s elfogadható egésznek az a kép is, amely a vallomások nyomán a mai magyar irodalomról általában kialakul. (Gyakran azonban közhelyszerű igazságokba botlik, aki egyvégtében olvassa el a kötetet: a bölcs aforizmáknak akkor lenne helye ilyen bőségben a kötet lapjain, ha azok igazán egyéniek, eredetiek lennének.)

A szerkesztés munkáját Erki Edit végezte. Az interjú-készítők közt az ő neve mellett többek között Cseres Tibor, Csák Gyula, Garai Gábor, Faragó Vilmos, E. Fehér Pál és mások nevével is találkozunk. A műfaj alapvető játékszabályainak megtartása mellett az ő egyéniségük, a baráti vonzalom mellett is objektivitásra törő szemléletük, tájékozottságuk és rákérdező készségük is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az unalmas egyhangúság, a sztereotípia helyett valóban a sokszínűség jellemzi a kötetté összeállt interjúkat.

A Látogatóban című kötet nemcsak egyfajta irodalmi kordokumentum, hanem izgalmas olvasmány is, az eredeti művek és a kritikai visszhang mellett a ma olvasója számára hasznos tájékoztató, ha teljesebb képet akar nyerni az élő magyar irodalom gazdagságáról.

(Gondolat Kiadó)

JENKEI JÁNOS

Tüskés Tibor:

A DÉLI PART

Ismét gazdagodtunk... Tüskés Tibor *„A déli part"* című tanulmánykötetét olvasva úgy érzi az ember, hogy valami nagyon rendes dolognak válhatott értő részesévé. Az író segítségével tudatosan lépünk a tájba, feltárul előttünk a Nagyberek sok titka, a magyar szállásheyek, földvárak története életre kel. Tüskés Tibor szépírói tehetséggel rajzolja meg a ba-

latoni mocsárvilág lidércfényeit, a töröktől rettegő, rossz víztől pusztuló zsellérek sorsát, majd a táj és a népélet lassú átalakulásának buktatóit, szépségeit.

„A déli part" rangos mű a Balatonról szóló könyvek sorában. Főérdeme, hogy a mai élet és történelmi realitás pozíciójából vizsgálja a tájegység sorsát. Szeretettel ír a régmúlt idők, mocsaras, bő halas világáról, de nem kelt az olvasóban hamis illúziókat, és nem fullad aránytalanságokat keltő romantizálásokba. Főleg az első magyar szálláshelyek kialakulásától napjainkig kapunk áttekintést a tájról, népéletről, gazdaságról, történelemről. Az író folyamatában vizsgálja az átalakuló életet és az átalakuló tájat is. Tolla nyomán szinte szemünk láttára válik a titokzatos láp, a fonyódi, vörsi halászok, pákászok paradicsoma szolíd fürdőhellyé, praktikus emberpihentető üzemmé és üzletté. Tüskés tanulmánya elnéző, baráti szavakkal figyelmezteti az embert: Nézz körül! Ahová érkeztél, az nemcsak nyaralóhely, nemcsak pihenést, fényt, vizet, női szépséget villogtató, kínálgató fürdőhely, hanem a hazád is. Ide is hazaérkeztél, éppen úgy, ahogy az alföldi rónákra, a Viharsarokba, vagy a Hajdúságba hazaérkezel. Siófokon hajóhadat tartott a török, elfoglalta földvárainkat, a nép a mocsárba húzódott. Itt falu állt hajdan, amott egy templom, őrtorony, pince. Amikor a déli parton Földvár és Siófok úri fürdővé lépett elő, a távolabb eső falvak, Balatonbozsok, Balatonkiliti, Balatonmagyaród tovább álmodták sokszáz esztendős parasztálmukat. Túl a vasúton, országúton ma is ott fehérlenek ezek a falvak a mezők között, onnan érkezik reggelente a zöldpaprika, paradicsom, gyümölcs, tej, szinte minden, amit az asztalunkon látunk. Tüskés Tibor tanulmánya érzékenyen reagál a fürdőélet minden szépségére, kellemetességére, de soha nem hagyja elfelejtenünk, hogy a vidék, melyben járunk, heverünk, nemcsak a nyaralás kulisszája, nemcsak hétvégi táj, hanem reális, állandó emberi élet színtere is.

A tanulmánykötetet forgatva felfedezőkké válunk, hiszen a szerző figyelme a part földrajzi határainak rögzítése, az előítéletek ismertetése és cáfolata mellett sok mindenre kiterjed. Hírt kapunk emberekről és szerszámokról, népszokásokról és a pásztorkodó falvak művészetéről, veszedelmekről, növényekről, lápi farkasokról és halakról. Megismerkedünk a népmozgalom összehasonlító adataival, és a történelmi sorsfordulók élet alakító hatásával. Írók, művészek vízpartra kanyarodó útjáról hallunk. Praktikus tanácsokat kapunk a műemlékek, múzeumok és szabadtéri látnivalók felfedezéséhez. Mindezt jól szerkesztve, világos és szép stílusban tárja elénk az író.

A Somogyi Almanach kiadásában közreadott tanulmánykötetnek külön érdekessége az utolsó fejezet, melyben Tüskés Tibor saját magáról és szülőföldjéről, a szántódi rév és őrház környékéről vall. Olvasás közben gyakran érzi az ember, hogy az író nem „kívülről" beszél a mocsárvilágról, a déli part hajdani földvárairól, mai arcáról, embereiről. Ott érezzük az írót is a tájban, szélben, s szubjektív rokonszenvei az olvasóra is átragadnak. „A déli part"-ot olvasva, gyakran elmerengünk ezen, azon. A fenyvesek... Igaza lehet Tüskésnek. Bizony a magot a Bakony erdeiből hordhatta át a makacs északi szél... És bizony igaza lehet Tüskésnek, a déli part addig tart, ameddig a régi halászó szerszámokat megőrizték az emberek... – Merengéseink, visszalapozásaink mind-mind a tanulmánykötet értékeit bizonyítják. A sok merengés után jóleső érzés volt a tamariszkusz fáról és a macskafejű kőről, és a jégre merészkedő lakodalmas menetekről is olvasni... Így a szántódi vallomással kiegészülő kötet teljesebbé válik, zártabbá. Az utolsó fejezet valójában csak érzelmi lelepleződés, a kötődések bevallása, de éppen erre vártunk fejezetről-fejezetre. Így jobban megértjük saját nosztalgiánkat is, a Nagyberek emlékét, az övcsatornán túl színesedő különös világ döbbenetét. Hiába tesszük le „A déli part"-ot, a fácánok kiáltását, a mocsarasban tenyésző füzesek szélnyögéseit még sokáig halljuk. A szép kiállítású könyvecske az asztalunkon marad, nyitható közelségben. Belelapozunk, újra olvassuk majd, és magunkkal visszük tavasszal, ha vonatra szállunk. Az északi part szerelmeseinek is kedve támad nagyobb kirándulásokra Fonyód és Vörs táján. Jó lenne bekopogni a házakba, szétnézni a padlásokon. Bizonyára előkerülne még jó néhány bödönhajó, szigony és más halászszerszám... S ha mindebből semmi sem valósul meg, akkor megmarad az olvasás szép élménye. Az északi part hegyoldalaiban üldögélve jó tudni, hogy a jelentelennek látszó déli homokpadok mögött varázslatos élet színesedik, lélegzik.

BERTHA BULCSU

Bajomi Lázár Endre:

FŐ A BIZALOM

Neves kultúrtörténészünk, Ráth-Végh István, műveinek – melyek az emberi hiszékenység, butaság több évszázados történetét dolgozzák fel és gúnyolják ki – közönségsikere is jelzi azt az igényt, hogy a jelenkor embere okulni (és nem utolsó sorban szórakozni) kíván őseinek hibáján. Bár a hiszékenységet kihasználó szélhámosságnak, az „átejtésnek" egyetemessége az utóbbi időben egyre nyilvánvalóbbá lesz, Bajomi Lázár Endre könyve meggyőz bennünket arról, hogy a francia történelem ismeretének szinte elengedhetetlen kelléke a szélhámosságok áttekintése. A kötet a francia történelem legutóbbi évszázadának – a II. Császárságtól napjainkig – kiemelkedő csalásait, botrányait dolgozza fel úgy, hogy nem mulaszt el kitérni az „átejtések" politikai, társadalmi, irodalmi stb. hátterére. S ezzel folytatja Szerb Antalnak a „történelmi esszé, az igaz történet" által megkezdett műfaját. (Ismeretes, hogy Szerb Antal nagysikerű könyvet írt a XVIII. század egyik legnagyobb botrányáról, a híres Nyaklánc-perről *A királyné nyaklánca* címmel.)

A nagy munkával összeállított kötet célját a szerző – nagyon szerényen – az olvasó szórakoztatásában, illetve halvány reménnyel abban látja, hogy az olvasók netalán tanulnak is az „átverésekből", hiszen a szélhámossághoz mindenképpen szükség van egy alanyra is, aki „bedől a mesének". A szélhámosnak általában csalhatatlan szimata van, hogy kivel lehet valamit kezdeni, nem tisztelve sem a közéleti rangot, sem a tudományos fokozatot. A kívülálló számára nagyon is furcsának tűnhet, hogy a szigorú tényekre épülő matematika professzora is áldozatul eshet a csalásnak. Ez történt a II. Császárság neves akadémikusának esetében is, akivel szemben a szélhámosnak nem is volt nehéz dolga, mert „Chasles tanár úr – jellemzi Bajomi Lázár Endre –, mint a szigorú axiómákra épülő mértan tudósa és a pontos törvényekkel operáló mechanika tanára, ritka kritikai szellemről tett tanúságot. Az alacsony termetű, ártatlan tekintetű tudós azonban minden más területen olyan gyermekdednek bizonyult, hogy hozzá képest egy babonás falusi javasasszony valósággal Kant Immánuelnek képzelhette magát..." Ezekután még a legmerészebb csaló sem gondolhatta, hogy a természettudomány újabb eredményeivel „átejtheti" a neves professzort, de annál inkább a „régiségekkel". S valóban, Chasles tanár úr hajlandó volt 500 (!) aranyfrankot fizetni egy Pascal–Newton-levélért – 1654-ből –, pedig – s ezt illett volna tudnia – a két tudós soha nem váltott levelet. (Nem is beszélve arról, hogy a jelzett időben Newton még csak 11 éves volt!) Az ebből származó parlamenti, akadémiai, bírósági botrányokat dolgozza fel a kötet első kis írása, melynek a hangneme is – mint a fent idézett példa is bizonyítja – alkalmazkodik az „átveréshez".

Azt még többé-kevésbé elfogadhatjuk, hogy a múlttal szemben elfogult matematika professzorral szemben boldogult a szélhámos, de az már nehezebben érthető, hogy a Louvre igazgatója és több neves régész professzor sem tudta eldönteni, hogy a talán soha nem létezett Szaitafernész szittya király koronája valódi, avagy hamisítvány. A szerző által jól időzített csattanóban derül csak ki, hogy az arany koronát épp az egyik régész professzor könyvének felhasználásával készítették el! Bajomi Lázár Endre munkájának alaposságát dicséri, hogy az aranykorona-eset kapcsán (és más botrányok esetében is) utal bizonyos magyar vonatkozásokra. Ugyanis a III. Köztársaság néhány nagyobb szélhámosságáról a Budapesti Hírlap párizsi tudósítója is beszámolt, és ha az időpontokat (pl. 1904. nov. 26., 1904. ápr. 28.) figyelembe vesszük, akkor minden valószínűség szerint igaza van Bajomi Lázár Endrének, hogy a tudósításokat Ady írta. (Köztudott, hogy Ady első párizsi útjának dátumai ezek.)

A magyar irodalmi vonatkozások persze csak néhány sorban szerepelhetnek a kötetben, de annál nagyobb lehetősége nyílott a szerzőnek a francia irodalmi-művészeti élet néhány nagyobb „átejtésének" bemutatására. Az író szinte portrét rajzol a nálunk kevésbé ismert Boris Vianról, aki egy álamerikai regény írásával jut el a világhírnévhez (címe: Köpök a sírotokra!). Kitér Roland Dorgelésnek, aki ma a Goncourt Akadémia elnöke, fiatalkori csínytevéseire. Ezek közül talán a legérdekesebb a szamár által festett kép esete. (Egy szamár farkára kötött ecsettel mázoltatták össze a vásznat, amely manapság ötmillió frankért cserélt gazdát.)

Az előzőekben Szerb Antal „történelmi esszéjének" továbbvivőjeként jellemeztük Bajomi Lázár Endre könyvét, s hogy valóban

az, annak bizonyítására már eddig is idéztünk példákat. Ezeket most bővíthetjük azzal, hogy a szerző nem elégszik meg a botrányok, a szélhámosságok leírásával, hanem a jelenségek mögött lévő mélyebb okokat is igyekszik feltárni. Többek között magyarázatot ad arra, hogy milyen okok miatt nyílott lehetőség a III. Köztársaság nagy pénzügyi „átejtéseire". A könyv írója röviden utal a francia tőkés rendszer 1870 utáni ugrásszerű fejlődésére, a nagy befektetések korszakára, amikor mindenki – még a kisemberek is – valami jövedelmező üzletbe kívánta fektetni pénzét. Ilyennek tűnt többek között a Panama-csatorna építésének terve, melyhez nagyon sokan adták megtakarított pénzüket (vonzotta a pénzt a Szuezi-csatorna jónevű építője is, aki az új társaságnak is elnöke lett). Ez a vállalkozás ugyan csatornát nem épített, de azt elérte, hogy egy földrajzi tulajdonnévből (Panama) egy bizonyos fajta tevékenységet jelölő szó lett.

A történelmi pillanat előnyeinek kihasználása viszont néha nagyon nagy politikai súlyra tett szert. A könyv írója többször utal arra, hogy egy-egy nagyobb szélhámosság kormányválságot idézett elő a III. Köztársaságban, annál is inkább, mert a jobboldali ellenzék általában majdnem minden esetben igyekezett „meglovagolni" a botrányokat.

Összegezve: Bajomi Lázár Endre könyve jól egyesíti magában a szórakoztatás és ismeretterjesztés egyáltalán nem lebecsülendő erényeit, szellemesen, könnyed stílusban szól valóban nem generális, de nem is haszontalan tárgyáról, árnyaltabbá teszi ismereteinket a francia történelem, irodalom- és művészettörténet legutóbbi évszázadáról.

(Minerva)

LACZKÓ ANDRÁS

Kolta János:

BARANYA MEGYE ÉS PÉCS VÁROS NÉPESEDÉSE

A Városi Tanács VB Művelődésügyi Osztálya hasznos szolgálatot tett, amikor ezt a könyvet megjelentette. A megye és a város múltja iránt érdeklődő olvasó viszonylag rövid és tömör áttekintést kap nemcsak a népesség fejlődéséről, mint a szerző a címben ígéri, hanem a gazdasági és az ezt követő társadalmi fejlődésről is. Kap ezen kívül irodalmi jegyzéket, amelynek felhasználásával bővítheti szűkebb pátriájára vonatkozó ismereteit. A tartalom és a feldolgozás módszerei azonban még többet mondanak a szakemberek számára. Ugyanis a regionális tervezés és a területi igazgatás feladatkörén belül a legfontosabb elemet a népesség képezi, mert azt kell ellátni különböző fogyasztási javakkal, lakással, szociális és kulturális létesítményekkel stb. Más oldalról pedig a népesség száma és összetétele képezi a munkaerőszükséglet kielégítésének alapját. A népesség száma és változása, területi elhelyezkedése, foglalkozás vagy iskolai végzettség szerinti megoszlása, szaporodása, házasodása és válása stb. stb., mind olyan tényezők, amelyeket a tervezésnél figyelembe kell venni, függetlenül attól, hogy ezeket a jelenségeket megtartani vagy megváltoztatni akarjuk.

A szerző ebben a monográfiájában – hat szakaszra bontva – végigkíséri a népesség és a társadalmi-gazdasági tényezők fejlődését a török uralom megszűntétől napjainkig, kutatva a két jelenség-csoport között állandóan meglévő kapcsolatot és kölcsönhatást. Bár az első fejezet a megye XVIII. és XIX. századi népességével és társadalmi-gazdasági körülményeivel foglalkozik, a népesség 1696. évi számára vonatkozó adatot is közöl. E szerint Baranya megyének abban az időszakban 18 000 lakosa lehetett (vitatkoznak azon, hogy megbízható-e ez az adat). A gyors és nagymértékű fejlődésre jellemző, hogy száz évvel később (1792-ben) már 137 870-en éltek megyénk területén és újabb száz év alatt (1869-re) ez a szám is megduplázódott (294 168). Mi tette lehetővé e nagyarányú fejlődést és ez összhangban van-e az egész ország területén végbement változásokkal? Ez a tárgya az első résznek .

A második fejezet bemutatja, hogy a kapitalizmus kialakulása és kezdeti fejlődése milyen társadalmi és gazdasági folyamatokat indított meg és azok a megye népességére és népesedésére milyen hatást gyakoroltak. A jobbágyság felszabadításának a népesedésre káros hatásai legelőször és a legnagyobb mértékben Baranya megyében érződtek és itt nem is ellensúlyozta az a kedvező hatás, ami az iparosodás első időszakában (a gyermekmunka elterjedése következtében) létrejött. Országosan ez az időszak a természetes szaporodás növekedését hozta, megyénkben pedig csökkenését. Figyelembe véve azt is, hogy a megye községeiből elvándorlás volt, a lakosság számszerű

növekedése egyre kisebb mértékű lett. Ez kihatott pl. a mezőgazdaságra, ahol a földterület művelési ágak szerinti megoszlása fokozatosan a külterjesebb kultúrák felé tolódott el.

Bár években nem olyan hosszú, de társadalmi- és gazdasági változások tekintetében gazdag időszakot ismertet a harmadik fejezet, amely a századfordulótól a felszabadulásig eltelt, népesedési szempontból is érdekes korszak. Ebben az időszakban a népesség számára közvetlenül is ható, legfontosabb társadalmi-gazdasági változások közül csak a következőket említjük meg: a kivándorlás engedélyezése, az első világháború és következményei, a „földreform", a gazdasági válság, a területi változások és a második világháború. A könyvnek módszertanilag legkidolgozottabb részét ez a fejezet tartalmazza. A faluról való elvándorlás módszertanilag legkidolgozottabb részét ez a fejezet tartalmazza. A faluról való elvándorlás a két világháború közötti időszakban is demográfiai probléma volt megyénkben. A szerző keresi a falusi elvándorlásra ható tényezőket és a számbajöhető okokat számszerűen is bemutatja. Megállapításait sokoldalú elemzései, a történeti szempont következetes érvényesítése és a felsorolt adatok teszik meggyőzővé.

A tanulmány külön fejezete foglalkozik az 1945. évi földreformmal és népesedésra gyakorolt hatásával. Olvasása közben érezni lehet, hogy a szerzőnek saját emlékei elevenednek meg, amikor erről a történelemformáló folyamatról ír. Ez az időszak a megye életében a végrehajtott telepítések miatt is igen jelentős volt. Amíg az előző fejezetekben inkább csak járási részletezésű adatokat kapunk, addig itt községig részletezve ismerteti a telepítésre vonatkozó fontos tényeket. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a földreform és a telepítés a népességszámra csak átmeneti hatást gyakorolt, amit az iparosodás, majd a mezőgazdaság szocialista átszervezése erősebben és tartósabban korrigált.

Az V. fejezet az 1949. és 1960. között eltelt évek eseményeivel foglalkozik, tehát azokkal, amelyeknek nemcsak ismerői, hanem részesei is vagyunk. Azok a társadalmi és gazdasági jelenségek, amelyek a felszabadulás után lejátszódtak, megváltoztatták a baranyai falvak természetes népmozgalmát is, úgy, hogy már népszaporulatot is produkáltak, időnként az országos átlagnál is többet. Kiemelkedő helyet kap ebben a fejezetben Komló, amely megyénk legdinamikusabban fejlődő városa volt ebben az időszakban. Mivel a szerzőnek megfelelő statisztikai adatok álltak rendelkezésére, a népesség foglalkozási átrétegeződését pontosan nyomon kísérheti és bemutathatja.

Nagyon érdekesek azok az utolsó fejezetben tárgyalt részek, amelyek napjaink népmozgalmi adatait ismertetik és értékelik. Ezekben az években Baranya megye természetes népszaporodása nemcsak elérte, hanem meg is haladta már az országost.

A könyv utolsó fejezete Pécs népességfejlődését ismerteti 1720-tól 1966-ig. Az ismertetésből kitűnik, hogy a város fejlődése az egész időszak alatt aránylag egyenletesen történt. Bár Magyarországon kb. 1900-ig elsősorban a mezőgazdasági városok fejlődtek, Pécs népessége abban az időszakban is növekedett, mégpedig a többi városét általában meghaladó mértékben. A város fejlődését szinte történetének egész időszaka alatt elsősorban a Mecsek energiakészlete biztosította. Kezdetben fát adott a fémolvasztáshoz, később vizet (Tettye) a kézműiparosoknak, majd szenet a kapitalizmus kialakulásához és most uránt az atomkorszak kifejlődéséhez. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a város fejlődését sohasem (most sem) természetes szaporulata biztosította, hanem mindig a bevándorlás. A lakosságnak a fele sem volt helybeli születésű már 100 évvel ezelőtt sem, most pedig csak kb. egyharmada az. Így érthető a szerző nagy érdeklődése a bevándorlók korábbi lakhelye után. Ennek az egyenletes és gyorsütemű fejlődésnek (amelynek népesedési és gazdasági szempontból fontosabb stádiumait megismerhetjük) eredményeként Pécs 100 év alatt vidéki kisvárosból a Dunántúl legfontosabb nagyvárosa, ipari centruma lett. Ez alatt az időszak alatt a lakosságnak nemcsak a száma, hanem foglalkozás, kor, iskolázottság stb. szerinti összetétele is lényegesen megváltozott.

Kolta János monográfiája lehetővé teszi, hogy megismerjük azt az összefüggést és kölcsönhatást, amit a népesség, valamint a gazdasági jelenségek és természeti adottságok között feltételezünk egy földrajzilag kisebb területen. Nemcsak a megye és Pécs fejlődését kíséri figyelemmel, hanem mindig összehasonlítja azt az egész országban végbement változásokkal, hogy így rámutathasson az átlagostól eltérő, helyi sajátosságokra.

Ezt a munkát is, éppen úgy, mint a szerző többi ilyen tárgyú írását áthatja a megye és a város szeretete. Ennek az értékes monográfiának a kiadásával gazdagabb lett a Baranya megyével és Pécs várossal foglalkozó irodalom.

HOÓZ ISTVÁN

Megjelent

VÁLOGATOTT DOKUMENTUMOK A BARANYAI—PÉCSI MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ

I.

1869—1918

A Pécsi Janus Pannonius Múzeum kiadásában megjelent *Válogatott Dokumentumok I. kötete* 1869–1918-ig kíséri a pécsi és baranyai munkásmozgalom történetét. *„A kötetben közre adott dokumentumok bizonyítják, hogy a maga sajátos vonásaival megyénk munkásmozgalma, közel száz esztendeje elszakíthatatlan része volt a magyarországi munkásmozgalomnak, annak fejlődésével, küzdelmeivel mindvégig lépést tartott. Egyes megnyilvánulásaik, akcióik, mindenek előtt a pécsi, és a Pécs környéki bányászok forradalmi küzdelmei, az országos mozgalom elismerését, megbecsülését vívták ki maguknak"* – írja az előszóban *Rapai Gyula*, az MSZMP Baranya megyei Bizottságának első titkára. A kötetet *dr. Babics András* és *dr. Szita László*, a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének munkatársai szerkesztették, a dokumentumokat tizenkét helyi kutató gyűjtötte.

TV-szemle

MOCORGÓ

A leghálásabb „elbeszélő" forma az életregény, de egyben nagy veszélyeket is rejt magában az alkotó számára. Az események, a színes részletek, a kiugró életmozzanatok szinte zuhatagszerűen kábítják el az írót – ha filmről beszélünk, akkor a rendezőt is – és ebből a nagy zuhatagból a legjellemzőbb vonalat, a legdrámaibb – szűkszavúságukkal is szinte mindent elmondó – részleteket biztonsággal kiválasztani: ez ennek a formának (ha szabad így nevezni) az alapkérdése.

A különös és szánalmas életutat bejáró fiatalember, Mocorgó sorsa ezidáig már több műfajban is sikerrel bemutatkozott. A novella, a forgatókönyv, a színpadi megoldás után most a filmszalagon játszódott le Mocorgó tragikusan rövid, s végül is jobb sorsra érdemes élete. Mocorgó nem hőse korunknak. Legalábbis nem szívesen vett hőse, nem szívesen beszélünk róla. Érzéseinek, főként pedig a rögeszméjének a súlya alatt imbolygó ember. A rögeszme: egy zsibárus sátor a tangón. Ez a sátorrögeszme egyszerre megtelik nosztalgiával. Egyszerre szánalmas, és egyszerre kicsapódása annak, amit saját egzisztenciának, nem épp szakszerűen: kiskapitalizmusnak nevezünk. Egyszerre sötét, koszos verem, a múlt dohos hagyatéka, és egyszerre menedék, ahol Mocorgó rátalálni vél az álmaira.

Milyen ember Mocorg? Gyáva hát, valójában? A hősköltemények szerint gyáva. A nagy pillanatokat nem képes átélni, s bár bizonyára sóvárog e nagy emberi pillanatok után, nem képes vállalni sem. Az életben gyakori jellemábra ez. Az ilyen életsorsok alakulása különösen sokszor – így vagy úgy – sokszor a véletleneken múlik. Ha az a szélvihar nem jön közbe?... Még valamit, ami nem lényegtelen. Tulajdonképpen nem volt szerencsés ember Mocorgó. Egész élete folyamán csak kis, jelentéktelen szerencsék érték, amelyek csak arra jók, hogy hamis reményeket ébresszenek az emberben. Az igazi szerencse elhagyta a döntő pillanatban. A döntő pillanatokban. Csak a rögeszméje volt az, amely a halála pillanatáig hű maradt hozzá.

Egy jó és céltudatos rendezés (Szőnyi G. Sándor) segített a film eszközeivel kibontani Mocorgó történetét, s Mocorgó sajátságos, nem kevésbé bonyolult alakját. Olyan rendezés, amely nem „erőszakoskodott" az eredeti művel, hagyta élni a saját keretei között. Természetes sodrásában hagyta a történetet. Szőnyi G. Sándor kevés külső hatáskeltéssel dolgozott (talán a hosszadalmas és a melodrámák hangulatát idéző kísérőzene volt az egyetlen) – a felvillanó képek már-már csak az eseményekre szorítkozó tempóját egy helyen – az 1944-es időszak ábrázolásánál – lassítja szándékosan, amikor Mocorgó az életének legdöntőbb mozzanatait éli át, amikor teljes önmagát kell megmutatnia. Ezek a mozzanatok a későbbiekben is determinálják a cselekményeit, önmagáról kialakított véleményét. Hosszan és nagy dicsérettel lehetne beszélni Mocorgó társalakjairól, a lírai szépséggel megírt Juditról, a valójában veszedelmes Schreierről, a különc Iricről, Mocorgó apjának alakjáról, Klein bácsiról, Brillantin úrról, és a rövid felbukkanásában is „telitalálat" őszeresről.

THIERY ÁRPÁD

Folyóirat-szemle

DARVAS JÓZSEFTŐL A HIPPIKIG

Megváltozott külsővel, ofszet rotációs nyomással, új betűtípussal jelent meg az Új Írás januári száma. Korábban sem titkoltuk rokonszenvünket a folyóirat kísérletező kedve iránt, most is úgy érezzük, az Új Írás törekszik a legmerészebben és legmeggyőzőbben, külső megjelenésében is vonzóbb, élénkebb, változatosabb számokat nyújtani az olvasónak. A néhány évvel ezelőtti újítás – különösen a betűtípus megválasztása – nem aratott osztatlan sikert. A korábban inkább csak címbetűként használt *elegant groteszk*et sokan értelmetlenül modernkedőnek, s nehezen olvashatónak tartották. Most megnyugodhatnak az elégedetlenkedők: a folyóirat visszatért a hagyományosabb, de finom rajzú, jól olvasható *tótfalusi antikvá*hoz. Valóban tetszetősebb, „irodalomhoz illőbb", kiegyensúlyozottabb lett ezáltal a folyóirat, kevesebb az öncélúságra csábító tördelési szélsőségesség, jól kihasználja azonban az új nyomdai eljárás nyújtotta lehetőségeket, a változatos rajzú és elhelyezésű címekkel, léniákkal, kizárásokkal. Szöveg és képiség összhangja helyenként vitatható, a szám egésze azonban kétségtelenül ízléses és tetszetős.

Nem csupán külső megjelenésében nyújt azonban újat a januári szám. Tartalmában is változatosabb, oldottabb anyagot kínál. Az ofszet rotációs külső kétségtelenül kedvez a publicisztikusabb jellegű szerkesztésnek, s az Új Írás utóbbi számaiból ez a tartalmi szándék is kirajzolódik. A januári számból *Darvas József*nek nemrég Miskolcon bemutatott s máris vitát kavart A térképen nem található című riportdrámáját, *Lukács György* Ady jelentősége és hatása c. írását és a folyóiratnak a hippikkel foglalkozó Mérleg-rovatát emelnénk ki. Figyelmet érdemel *Juhász Ferenc* új költeménye, a Hitek halottja: Hübele Balázs, *Örkény István* újabb egyperces novellái és *Fülöp János:* Az üstökös című írása. A képzőművészeti cikket, *Szabó György* írását a Pop Artról halványabbnak érezzük, erről a témáról korábban már maga az Új Írás is részletesebb és alaposabb képet nyújtott.

SZ. E.

JELENKOR-MATINÉT rendez február 23-án a Hazafias Népfront Budapest I. kerületi Bizottsága. *Pomogáts Béla* mond bevezetőt, majd *Bánffy György, Jancsó Adrienne* és *Móni Ottó* színművész a folyóirat több munkatársának műveit mutatja be. A folyóirat képviseletében *Arató Károly, Bertha Bulcsu, Galambosi László, Pál József* és *Takáts Gyula* vesz részt a matinén, s olvassa fel új műveit. A matiné után az írók egy XXII. kerületi iskola irodalmi szakkörét látogatják meg.

*

BERTHA BULCSU nyerte el A csütörtökre virradó hajnal című elbeszélésével a Központi Sajtószolgálat Szerkesztősége által meghirdetett tárca- és novellapályázat első díját. A második díjat Dávid József és Jávor Ottó, a harmadikat pedig Csontos Gábor, Kamondy László és Szakonyi Károly novellájának ítélték.

*

A ŽIVOT A JELENKORNÁL címen cikk jelent meg a szarajevói folyóirat 1968. november–decemberi számában a költő-szerkesztő *Duško Trifunović* tollából. Az írás – szerzőjének múlt évi pécsi látogatása alapján – ismerteti a Dunántúl és Pécs kulturális, irodalmi életét, bemutatja a Jelenkort, főbb munkatársait és szerkesztőit.

*

CSUKA ZOLTÁNnak ítélte a Jugoszláv Pen Club szerb központjának zsűrije a szerb irodalmi művek legjobb fordításáért járó 3000 dináros díjat. A kitüntetés – a hazai József Attila-díj után – a költő négy évtizedes fordítói munkásságának méltó elismerése.

A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE Dél-Dunántúli Szervezete januárban tartotta meg tisztújító közgyűlését. Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye, valamint Pécs város újonnan megválasztott tisztségviselői és a szervezet szövetségi tagjai a Dél-Dunántúli Szervezet titkárának *Martyn Ferenc* festőművészt választották, a Területi Bizottság összekötőjeként *Soltra Elemért* delegálták. A Baranya megyei szervezet élére *Réttalvi Sándor* szobrász került, a szervezet pécsi tikárának *Bizse János* festőművészt választották.

PÉCSETT, a Tudomány és Technika Háza nagytermében rendezték meg Sándor Zsuzsa fotóművész mintegy kétszáz képből álló kiállítását. A kiállítás áttekintést adott művészi felfogásáról és munkásságáról, mely a magyar realista fotóművészet hagyományait folytatva a szocialista társadalom értékeinek tükrözésére törekszik.

A KIMSZ megalakulásának 50. évfordulója alkalmából a KISZ Baranya megyei Bizottsága irodalmi és képzőművészeti pályázatot hirdetett. Az irodalmi pályázaton az első díjat *Békés Sándor:* Végtelen utazás című kisregényével nyerte. A képzőművészeti pályázat első díját nem adták ki, a második díjat *Kaufman Gyula:* Ságvári, 1944. július 27. című grafikája kapta.

FEBRUÁR 16-ÁN rendezik meg Mohácson a Baranyai Vasárnapok 1969. évi első rendezvényét, a busójárást, melyre tízezer vendéget várnak. A KISZ védnökséget vállalt a hires farsangi ünnepség megrendezése felett, úttörők, KISZ-fiatalok nagy számban öltik majd magukra a hagyományos álarcokat, kifordított subákat. Sor kerül a Kolo tér közepén felállított színpadon a törökveréshez kapcsolódó busó-népmonda megjelentetésére is.

MÁRCIUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG JUBILEUMÁRA

Bertha Bulcsu, Békés Sándor és Sobor Antal novellája
Csorba Győző, Pákolitz István, Pál József, Ténagy Sándor versei
Czine Mihály: A háború és a forradalmak irodalma
Dévényi Iván: Körner Éva Derkovits-könyvéről
Gál István: Emlékezés Buday Dezsőre
Major Máté tanulmánya
Nagy L. Sándor: Moszkvai levél
Szabó Júlia: A Bauhaus grafikái a pécsi múzeumban
Tanácsköztársasági irodalmi és képzőművészeti pályaművek

A „MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA“

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5. SZ.

február havi könyvajánlata

	Front, harcvonal nélkül (szovjet kémtörténetek a második világháborúból)
Suetonius:	Cézárok élete
Xenophon:	Anabaszisz
Chichester:	A magányos víz, meg az ég (Világjárók).
Udvary–Vincze:	Az ismeretlen szomszéd (Világjárók).
Oravecz Paula:	Villanó fények (csal. regényének III. része)
Gál György Sándor:	Liszt Ferenc életének regénye
Szabó Magda:	Zeusz küszöbén (Görögországi útirajz)
Bibó Lajos:	Subások

*

LÁTOGASSA

AZ ART

KINO

MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

●

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TANÁCS-
KÖZTÁRSASÁG
JUBILEUMÁRA

BARTA LAJOS:
A FELEJTHETETLEN
MAGYAR 19

BERTHA BULCSU:
ÁT A STYX FOLYÓN

BÉKÉS SÁNDOR,
SOBOR ANTAL
ELBESZÉLÉSE

CZINE MIHÁLY:
FORRADALOM
ÉS IRODALOM

CSORBA GYŐZŐ,
PÁL JÓZSEF,
TÉNAGY SÁNDOR
VERSEI

GÁL ISTVÁN:
BUDAY DEZSŐ

MAJOR MÁTÉ
EMLÉKEZÉSE

PÁKOLITZ ISTVÁN:
CSERTETŐ

TUSKÉS TIBOR:
KÖNYVRŐL-KÖNYVRE

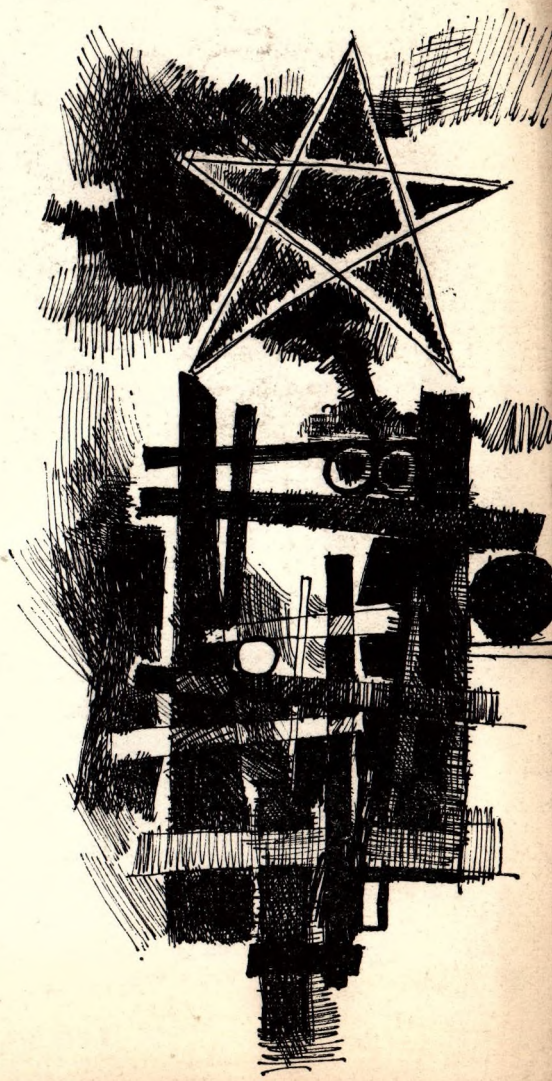

3

8,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI

BARTA LAJOS
BERTHA BULCSU
BÉKÉS SÁNDOR
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
DÉVÉNYI IVÁN
GÁL ISTVÁN
KÁVÁSSY SÁNDOR
KOPASZ GÁBOR
MAJOR MÁTÉ
MITZKI ERVIN
NAGY L. SÁNDOR
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
SOBOR ANTAL
SZABÓ JÚLIA
TÉNAGY SÁNDOR
TUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

BIZSE JÁNOS
BREUER MARCELL
DERKOVITS GYULA
JÓZSA SÁNDOR
KOLBE MIHÁLY
ZS. KOVÁCS DIÁNA
MOLNÁR FARKAS
SOLTRA ELEMÉR
TILLES BÉLA
TIMÁR ISTVÁN
ZÁGON RUDOLF

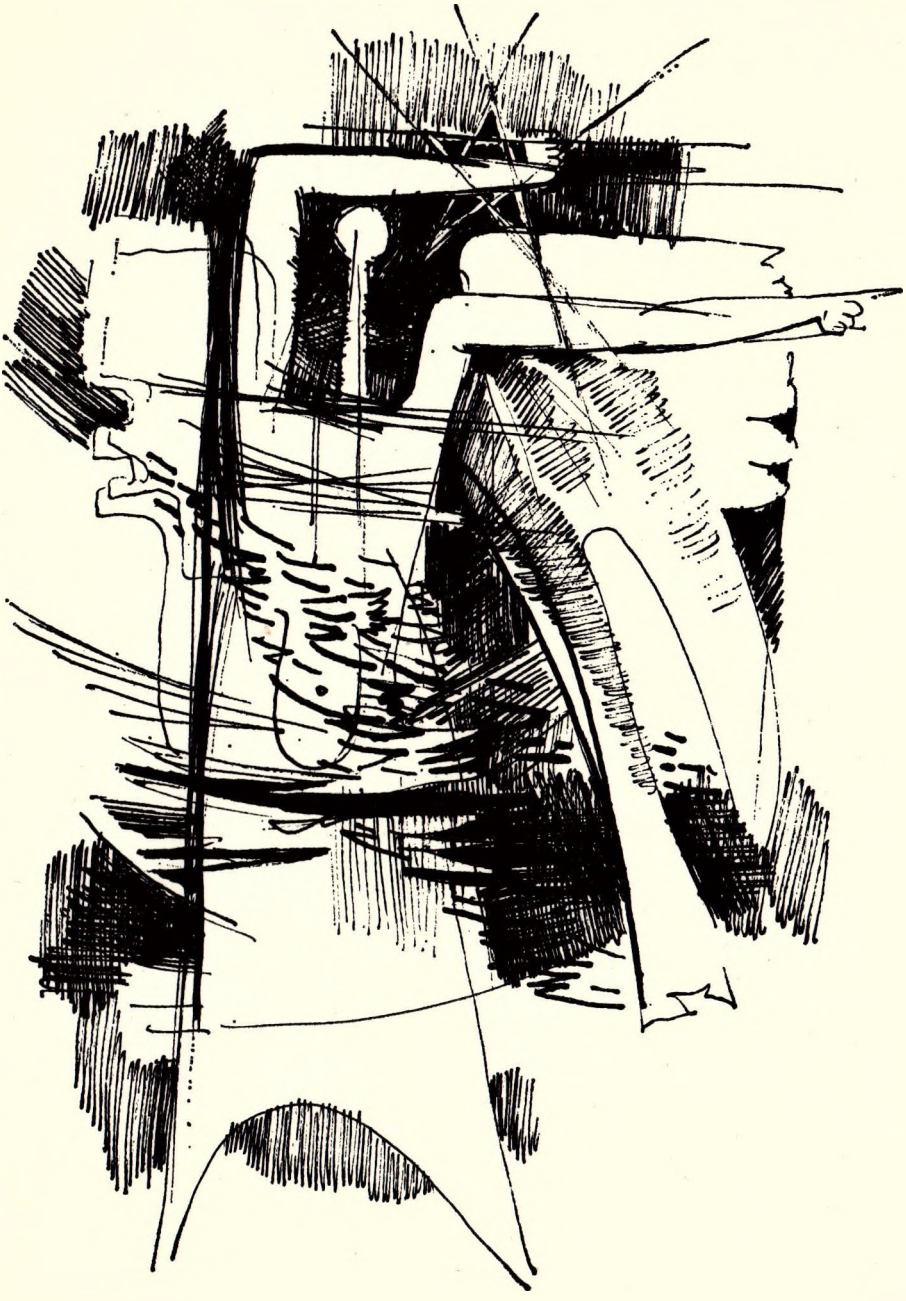

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM 1969. MÁRCIUS

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG JUBILEUMÁRA

CZINE MIHÁLY: Forradalom és irodalom – – – – – – 195
PÁL JÓZSEF: Fegyverbe! (vers) – – – – – – – – – 203
BÉKÉS SÁNDOR: Egy reggel, februárban (elbeszélés) – – – 208
SOBOR ANTAL: Ángyás István triptichonja (elbeszélés) – – – 216
BERTHA BULCSU: Át a Styx folyón (kisregény, I. rész) – – – 224
TÉNAGY SÁNDOR versei: Sóhajom, vérem, Minden e földön, Szavak – – – – – – – – – – – – – – – 257
MAJOR MÁTÉ: Szocialistává formálódásom emlékeiből – – – 259
GÁL ISTVÁN: Buday Dezső – – – – – – – – – – 265
BARTA LAJOS: A felejthetetlen magyar 19 – – – – – – 270
KÁVÁSSY SÁNDOR: A publicista Latinca – – – – – – 277
PÁKOLITZ ISTVÁN: Csertető (elbeszélő költemény, részlet) – – 280
NAGY L. SÁNDOR: Színház, forradalom, évfordulók – – – 284
SZABÓ JÚLIA: A Bauhaus grafikái Pécsett – – – – – – 291
DÉVÉNYI IVÁN: Új Derkovits-monográfia – – – – – – 297
CSORBA GYŐZŐ versei: Télvég, Meg kell érkeznie, Kékellő egekbe, Mórát olvasva – – – – – – – – – – – 302
TÜSKÉS TIBOR: Könyvről – könyvre *(Németh László: Kiadatlan tanulmányok; Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt)* – – 305
KOPASZ GÁBOR: Válogatott munkásmozgalmi dokumentumok – 309
MITZKI ERVIN: Könyvek az 50. évfordulóra – – – – – 312

A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 316

KÉPEK

TIMÁR ISTVÁN rajzai – – – – – – – – – 223, 269, 276
MOLNÁR FARKAS: Fiú légi játékszerrel – – – – – – 292
„Út"-plakátterv – – – – – – – – 296
BREUER MARCELL: Gitáros – – – – – – – – – 293
Pieta – – – – – – – – – – 294
DERKOVITS GYULA rajza – – – – – – – – – – 301

MŰMELLÉKLETEN

A pécsi jubileumi pályázat anyagából

JÓZSA JÁNOS: 1919.
ZÁGON GYULA: Dr. Doktor Sándor
KOLBE MIHÁLY: Béke
ZS. KOVÁCS DIÁNA: Szabad Május 1.
BIZSE JÁNOS: Díszmükovácsok
TILLES BÉLA: 1919.

A borítón SOLTRA ELEMÉR rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-374 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

CZINE MIHÁLY

FORRADALOM ÉS IRODALOM

„Hozsánna néked, új isten, hozsánna!" –

A szelíd Tóth Árpád köszöntötte így az új harcokat hozó vörös istent. Ilyen reménykedő várakozással fogadta minden érdemes író a Tanácsköztársaságot, s már korábban, a polgári forradalmat is. 1918, és méginkább 1919 olyan fordulatot hozott az írói pályákon, amilyet csak a legnagyobb történeti korfordulók hozhatnak. Még feudális nosztalgiájú, révedező, misztikumra hajló polgárokat és kabaréírókat is a szocializmushoz vont, némelyeket csak átmenetileg, de többeket véglegesen.

Az irodalomtörténet sokáig nem tudta a hirtelen átváltozásokat magyarázni; lélektani rejtélyt emlegetett. A „rejtély" feloldásához azonban a korabeli valóság kulcsot ad: a századeleje magyarsága forradalomban élt, a változtatás hitével. A nagy változást a forradalmak hozták – nálunk is, mint más népek irodalmában, az Októberi forradalom eszméinek és győzelmének volt elhatároló jelentősége – de a Forradalmak elé a radikális politikai és művészi mozgalmak már a század elejétől kezdve harangoztak. „Mi megmunkáltuk, hajh, jól a lelket. / Rabságok, sebek, búk és keservek / Izzadtságos, rossz magyar földjét, / S ha most támadunk, le nem vernek." – írta Ady már 1912-ben, a véres csütörtök idején. S azt is ő írta, évekkel korábban, az irodalmi háborgás és szocializmus kapcsán, hogy: „az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom valószínű előfutára: Magyarország megkésett, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának... ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sose lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten se tudná, mikor szabadít fel bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni... Ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak."

A magyarság felerősödő forradalmi, szociális tájékozódását – már félévszázada vitathatatlan igazság – mindenekelőtt Adyt táplálta. A forradalmas világszemléletnek Ady volt a megfogalmazója. A 20. század, a forradalmi, a szociális látás vele kezdődik a magyar irodalomban. Ady már akkor a szabadságot zengte, mikor a szívek „még gyáván, a korbács előtt meghunyászkodva gubbasztottak." Ady ismerte fel: a magyarság a betelő sors 24. órájában él. A korabeli félfeudális ország egy nagy ugar; itt robbantani kell, hogy a robbanás helyén nőjön még valami. El kell takarítani a feudális romokat, különben a magyarság kihull az idő rostáján. Addig negyvennyolc és hatvanhét ellentétében gondolkodtak. Ady felismerte: a sírva-vigadó negyvennyolcassággal és a mameluk hatvanhetességgel egyszerre szembe kell fordulni, a szociális elégedetlenség talajáról; a magyarság kuruc lobogójára fel kell írni a szociális felszabadulás igéit. Ezért ölelkeztette költészetében a magyar márciusokat és a vörös májusokat.

De nemcsak a maga népére gondolt. A magyar jakobinus „elnyomottak és összetörtek", a „magyarok és nem magyarok" egyforma keservét énekelte, „magyar, oláh és szláv bánat" egygyökerűségét, a Kárpát-medence népeinek közös gondját. Kora minden magyarjánál tisztábban látott. A kortársi, radikális, függetlenségi és szocialista politikusok és tudósok helyes részelképzeléseit egységes, nagy koncepcióba fogta és felismeréseit egy nagy költészettel hitelesítette. Ezért hathatott mindenkire serkentőleg, s foghatott egybe egy százszínű sereget, függetlenségieket, radikálisokat, szocialistákat, akiket semmiféle politikai program egybe nem foghatott volna. Amit a tegnaphoz húzók vádként kiáltottak rá, abban van a felmérhetetlen jelentősége:

a szabadság, a forradalmas nyugtalanság és a szociális látás magvait szórta a lelkekbe. A forradalmak aratása 1918-ban és 1919-ben ezért is lehetett olyan gazdag.

A nagy magvető Ady volt, de Ignotus a Nyugat minden alkotója nevében joggal írhatta: a Nyugat kezdettől a polgári forradalom felé törte az utat. A századeleji polgári irodalom még enyhén dekadens voltában is forradalmasító hatású lehetett. „Nézze, itt ez a vers – mondja Kaffka Margit egyik regényében egy fiatal tanár – ez semmi úgy-e, ki gondol itt komoly ügyre? . . . És egyszer tíz év múlva, tán ezek a megdolgozott lelkek termőföldje lesznek a politikai vagy társadalmi forradalmaknak." Annak bizonyultak jórészben; ezért támadta az új lírát a reakció, mint nemzetietlent, erkölcstelent. A Nyugat ellenében ezért indították a Magyar Figyelőt. Ezért szólt bele még Tisza István is a líra kérdéseibe: a „lelki anarchia kócos takarójának" mondta Ady költészetét.

A forradalmasan szép megújulásba a világháború szólt bele. A kor, amelyben a modern magyar művészet megteremtéséért a java alkotók harcba indultak, a „fekélyes" béke kora volt. A puskák már csőre voltak töltve; Ferenc Ferdinánd meggyilkolása csak ürügyet adott a ravasz meghúzására. Az irodalom mindenütt nehéz próba elé került. A háborús nacionalista hangulatnak átmenetileg az írástudók legjobbjai közül is többen foglyai lettek, még Anatole France, Thomas Mann, Verhaeren és Reymont is írt a háború elején – „gyors feledést kívánó" lapokat.

A magyar irodalom is hasonló utat járt, mint más népek irodalma: eleinte többen helyeslően vették tudomásul az elkerülhetetlennek hazudott háborút, majd az első véres ütközetek után, 1915 derekától egyre határozottabban fordultak szembe a háborúval. Hiába kereste a hatalom a Türteusokat, hiába támadta újra meg újra a háborúellenes irodalmat; a háborúnak nem volt többé helyeslője tehetséges írók között. Még Gyóni Géza is, aki első időben harcra lelkesítő lírával próbálkozott, rádöbbent a przemysli pokol ágyútüzénél a háború embertelenségére; 1917 tavaszán már versben köszöntötte az orosz forradalmat, a háborúért felelős úriosztályokkal való forradalmi leszámolás gondolatait pendítve.

A háborúval való szembefordulás más-más céllal és gondolati eredménnyel történt. Az erősebb társadalmi érdeklődésűek az osztályharc felismeréséig jutnak, de még a leginkább széplelkekben is megerősödik az emberi közösségért való felelősség. Szinte minden író mélyebbre kezd nézni, nagyobb összefüggéseket keresve, és egyszerűbben, közvetlenebbül szólni. Háborúellenes művészetükkel egy új világra készítik elő a talajt; a polgári forradalomig valamennyien elérkeznek. Többen közülük megérnek a szocializmus vállalására is.

A legszebb példává Ady magasodott: kezdettől tiltakozott az imperialista háború ellen, a polgári demokratikus forradalmat féltve, az egész emberiség nevében. Gorkij és Romain Rolland példája mellé kívánkozik az övé. Már évekkel előbb figyelmeztetett: a reakció a forradalmak ellenében akarja kirobbantani a háborút, s nem szűnt meg hirdetni a forradalmat a magyar Pokol, a magyar félfeudalizmus ellen. Alig két héttel a háború kitörése előtt írja a magyar múlt mindig letiport forradalmait panaszolva:

Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szivünkért,
Mi kínunkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit döngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk,
Ez vesztünk vagy győzelmünk: sorsunk.

Ezzel a felismeréssel és elszántsággal szinte egyedül maradt Magyarországon. Európában is csak az orosz bolsevisták járták ezt az utat, az imperialista háború polgárháborúvá változtatásával. Ady látta kezdettől: a háború az emberiségnek pusztulást hoz. Egy percig sem vállalt vele közösséget, az Életből „kikényszerültek", a „halottak élére" állott. Nem tévesztette meg sem a hősiesség kultusza, sem a győzelmes csaták, semmi, ami a háborúnak romantikát kölcsönözhetett. „Ember az embertelenségben" *– ez volt, ez maradt; így énekelte kezdettől mindvégig „kosarazott szájjal, lefojtott tüdővel" népe tragédiáját, s hirdette az Élet jussát, az Ember – a nagybetűs Ember – „szépbeszőtt" hitét.*

Hozzá zárkóznak fel a kortárs polgárírók. Kaffka Margit már 1914-ben megírja a Záporos, folytonos levelet, *háborúellenes versét, Babits 1915-ben a* Húsvét előttben *kiáltja kiszakadó torokkal a békét; hiába indít az ügyészség eljárást ellene. A háborúellenes frontba szinte minden polgári író felzárkózik.*

A prózában Móricz Zsigmond írásai jelzik legteljesebben az írók háborúellenes magatartását. Az első háborús riportok után a humánum vallomásait írja, még fronttörténeteiben is. Katonái, amennyire lehet, a fronton is az otthoni életet élik, sturmolnak, masíroznak, patrujba járnak, ha az a parancs, de csakis békebeli nótát dalolnak, s megsimogatják a fedezékbe került macskát is. Katonáinak belső meggyőződése: a háború felett végül is győz a béke erkölcse. A magyar katona csergős szekeret fabrikál a tűz szüneteiben, az orosz ringó bölcsőt farag. Emberek, testvérek ők; érettek a nagy szívek vágyta boldog világra. A tűznek nem szabad kialudni *(1916) – írta egyik háború idején megjelent novellás kötete fölé; a régi, még a gyufa feltalálása előtti falu törvényére utalva: a tüzet mindig táplálni kell. Az a gondolat fogalmazódott novelláiban, ami Ady verseiben: „Az Élet él és élni akar." S innen már csak egy lépés, hogy megfogalmazza a magyar, sőt a világirodalom egyik legnagyobb háborúellenes elbeszélését, a* Szegényembereket. *(1916) A múltat és jelent, valóságot és víziót, háborús és békebeli ént egybejátszató elbeszélés nagy felismerést hirdet: a frontok nem az országhatárok között húzódnak, hanem az országhatáron belül, a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak között.*

A polgári irodalom háborúellenes frontjának a kialakulásával egyidejűleg a marxista Szabó Ervin vezetésével háborúellenes, antimilitarista mozgalom indult. Az idekapcsolódó fiatal írókat a háború elleni tiltakozás elviszi a proletariátus forradalmi osztályharcának nemcsak az elismeréséig, de a prófétikus hirdetéséig. A háború alatt lesz szembetűnő a munkásság irodalmi szerepének a megnövekedése is. Kassák Lajos, a vasmunkásból lett író, 1915-ben indítja az avantgard törekvésekkel szoros kapcsolatban álló folyóiratát, (A Tett, *később:* Ma) *s hozzákapcsolja az érlelődő forradalom osztályharcaihoz a művészetet. Új, szociális irodalmat hirdetett, új humanizmust és új erkölcsiséget körvonalazott, a polgári társadalommal ellentétes, teljességre törekvő életfelfogás jegyében. Folyóiratában szinte minden probléma felvetődött, ami majd a két háború között – sőt máig – a szocializmus és irodalom, az avantgard és politika kapcsolatában sarkalatos kérdésnek bizonyult.*

A gyülekező fiatalok csak rövid ideig tudtak egységben menetelni, Kassák a társadalmi forradalomtól egyre inkább elválasztotta a művészi forradalmat, Komját Aladár, György Mátyás, Révai József és Lengyel József pedig az októberi forradalom hatására tudatosan a politikai cselekvés porondjára léptek; a Ma*-ból kilépve létrehozták a forradalmi szocialista írók első úttörő csoportját. A proletárforradalom tudatos előkészítését vállalták. Folyóiratot akartak indítani* Kilencszáztizenhét *címmel.* „1917. *Ez a szám: az orosz forradalom történelmi dátuma, az emberiség legnagyobb gondolata. Ebből a gondolatból sarjad és ebbe a gondolatba olvad bele lapunk programja. Ezért a 'gondolatért' – ez a mi egész programunk" – írták. A cenzúra már induláskor betiltotta lapjukat; de ez a program lesz jó esztendő múltán az első magyar kommunista folyóirat, az* Internacionálé *programja is. A reformizmus és internacionalizmus szétválasztását, amely a nemzetközi munkásmozgalomban Október után napirendre került, Magyarországon ez a program végezte el. Ennek a programnak a jegyében indult a forradalmi szocialista irodalom. S rokon szándékok munkáltak az Oroszországban meginduló forradalmi magyar lapokban is. A moszkvai* Szociális

forradalom, *az omszki* Forradalom, *a taskenti* Világszabadság, *a szamarai* Ébredés *a hadifoglyok százezreiben ültették el a béke és szocializmus eszméit. A Vörös Hadseregben a fehérek és intervenciósok ellen százezernél több magyar harcolt. Köztük az író Zalka Máté, aki majd Lukács tábornok néven lesz legendássá a spanyol polgárháború idején.*

A Nagy Októberi Forradalom eszméi – béke és szocializmus – a polgári irodalomra is elhatározón hatottak: még következetesebb háborúellenességet sugalltak és erősebb szociális szemléletet. József Farkas könyvében lépésről lépésre földerítette a háborúellenes irodalom mozgását és az írók radikalizálódását. A polgári írók most kezdtek a szocializmus eszméivel publicisztikájukban is foglalkozni. Úgy tetszett, hogy a polgári irodalom egésze is kilábol a dekadenciából és a valóság megszólaltatójává válik. Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kaffka Margit, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső teoretikusan is beszélnek az irodalom megújulásának szükségességéről. Móricz és Juhász Gyula egy néphez szóló, népről beszélő, a nép küzdelmeivel összenőtt irodalmat sürget.

1918 elején egy új lap is indul, az Esztendő. *Szerkesztését a legjobb írók is vállalták: Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes. A polgári forradalom előkészitésén tudatosan munkálkodtak. A lap, az orosz proletárforradalom eredményeinek az ismertetésén túl, közreadta az új orosz alkotmány szövegét is.*

A megújulás jelei a művekben talán még inkább nyilvánvalóak. Egyre többen és határozottabban adnak hangot a békét és szociális megújulást áhitozók érzéseinek; új hősök jelennek meg az irodalomban és közvetlenebbé válik a hang. A prózában a frontbarátkozás, a katonaruhába öltöztetett orosz és magyar paraszt sorsközösségét megszólaltató elbeszélések (Móricz: Kis Samu Jóska, *Szabó Dezső:* A fül) *s a háborús öldöklést megtagadó írások szaporodnak el. (Kaffka Margit:* Bölcs Fekete Péter, *Karinthy Frigyes:* Az ellenség, *Kosztolányi Dezső:* Vidéki éj, *Gábor Andor:* Meghalni jobb, *Illés Béla:* Doktor Utrius Pál honvédbaka hátrahagyott irásai.) *„Meghalok, de nem ölök" – vallja a csatába kényszerült magyar katona Gellért Oszkár* Csatadalá*-ban. Ez a gondolat a korabeli líra egyik alapérzését jelzi. A testvériséget és a békét ünnepli Juhász Gyula is, a béke reményét hozza a balalajkás dal a forradalmi Oroszország felől. Más verseiben már a pattanásig feszült nyugtalanságról tudósít: „Mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma / És föllángol a táj, e néma, lomha?"*

Legteljesebben ebben az időben is Ady fogalmazta a népe érzületét. A magyar társadalom megújulását sürgető költő a világforradalom óhajtozójává válik. Kétségbeesetten és meggyötörten sürgeti a forradalmat, az Elégedetlen ifjú panaszá*ban.*

Már jöjj, Ököl:
Boruljon föl e nem jó Élet
. . . .
Óh, forradalmak, miért késtek?

1918 júniusából való ez a vers. Barátja és eszmetársa is rokonérzésekkel birkózva irta már a Fáklyát *(1917), a félfeudális társadalommal leszámoló regényt. Matolcsy, a regény tragikus hőse a tüzet imádkozza a gennyes földre: „Gyúljon ki a mindenség s égjen és vesszen és tűnjön el az ember."*

A sors börtönét tehetetlenül is égő szivvel rázó ember hangja ez. Az elveszettség és az élniakarás kettős érzéséből táplálkozik. Már négy esztendeje folyik a vér, a forradalom erőit szétszórták, szinte minden családból hiányzik valaki. Kétség, megrendültség, s a múlt olyan megvetése volt a szivükben, amely bármi áron vállal egy másféle jövőt. Ez a kétség és megrendültség lesz sokaknál a forradalmi hit ágya. A megélt kor sötétsége is hozzájárult, hogy oly ragyogónak lássák és tessék majd a forradalmi jövőt. Úgy vélték, hogy az elviselhetetlenből csak a forradalom vezethet emberi tájakra. Lelkük megérett a forradalomra.

*

Az utolsó háborús esztendők tragikussá színeződő érzései mögött nemcsak a vérontás továbbhúzódásától való irtózat munkált. A humánus értékek pusztulása mellett a nemzeti jövő félelme is. A monarchia bukása már nyilvánvaló, félő, hogy maga alá temeti a magyarságot is. S nemcsak a demokratikus átalakulás nehezül meg, hanem a puszta nemzeti lét is bizonytalanná válik. Kétségbeesésükben többen a demokratikus erők gyarapodását, a sztrájkokat, tüntetéseket és katonai lázadásokat sem érzékelték eléggé. Még 1918 őszén sem volt mindenki előtt világos, mi történik. A katonák csapatosan özönlöttek haza, a monarchia szétesett, egyik napról a másikra új országok alakultak, a történelmi Magyarország jelentős részeire is igényt tartva. Összeomlás és forradalom jegyei kavarogtak. Többen bizonytalankodtak: haldoklót kell virrasztani, vagy az induló új életet köszönteni.

De csak pillanatokig. A sodrás iránya világos lett, a nép nagy tömegei a „szabadulás és boldog béke reményével" álltak a forradalmi menetbe, hogy dűlőre vigyék mindazt a jót és szépet, amiben csak hittek. Hogy maradhattak volna távol a háborús, emberi szenvedéstől meggyötört írók? A félfeudális múlt megvetése, az emberség, a demokratizmus, a nemzeti függetlenség vágya, a jövő iránt felébredt bizalom a forradalom mellé állította őket. Ha más nem, az a meggondolás, hogy gyötrelmesebb már úgysem lehet az élet, mint amilyen volt. A tegnapot nem sajnálta senki. Még a monarchia összeomlásában is lehetőséget láttak: vége a 400 éves gyarmati, félgyarmati függésnek. Elfogadták a forradalmat, a köztársaságot, az emberi jólét, a szellemi haladás, az igazságra való törekvés és a nemzeti szabadság alfájának. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni a kor íróinak köztársaság köszöntő írásait. És mesének is szép reményeit. A forradalom visszaadta hitüket az emberben, az életben; a magyarság és az emberiség jövőjében és a művészetekében is. Hitték, hogy elérkeznek az ígéret földjére. Lehet élni és érdemes élni; ez a hit a legnagyobb ajándéka a 18-as forradalomnak, amit magyar íróknak adott. Nagyobbat aligha adhatott volna. Ezért álltak szinte valamennyien vezérül és önkéntes közemberül a forradalom szolgálatába. Többen napi politikai munkát is vállaltak, államtitkárságot, sajtófőnökséget, pártelnökséget. Még a konzervatív irodalmi társaságokat is megérintették a forradalmi szelek: a Nyugat íróival hajlamosak lettek felfrissíteni soraikat. A forradalmat vállaló írók új egyesülete, a Vörösmarty Akadémia, a „haza és emberiség" jegyében kezdte el munkáját.

Mindez nem azt jelenti, hogy az írók között egység lett volna a polgári forradalom minden kérdését illetően, akár a legelején is. Babits kételyei másokat is foglalkoztattak. „Micsoda forradalom ez? – kérdezte. – Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadság forradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom? Vörös forradalom? Szocialista? Társadalmi? Magyar, vagy emberi? Vagy éppen a bolseviki anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály. Igazán mintegy varázstünemény; mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciákat! . . . Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csírái rejlenek".

Talán ezért is tudott a magyar október ideiglenesen annyi elgondolású embert egyesíteni. Olyanokat, akik már az első lépések után megállni óhajtottak, mérsékelni a forradalmat, s azokat, akik ösztönösen vagy tudatosan a polgári forradalom továbbfejlesztésére törekedtek, vagy legalábbis vállalták az előrelépést, olyan forradalom irányába, amely a kérdések teljesebb megoldásával biztatott. Néhányan már 1918-ban tudták: teljesebb megoldást csakis a proletárforradalom adhat.

A forradalom nem jelentette, nem is jelenthette egyszerre minden kétség eloszlását és az álmodott jövő azonnali megvalósulását. De ezzel számot vetettek az írók is. A kezdet nehézségein nem kedvetlenedtek el, mert opálos színekben látták a holnapot. Móra Ferenc emberi hitvallását talán valahány, a szocializmustól el nem zárkozó polgári író hiteként idézhetjük: „Én tudom azt, hogy itt még lesznek földrengések s lávaömlések és hogy sok minden, ami szívünknek kedves, elpusztulhat még, és a saját életünk is füstté válhat a nagy tűzveszélyben, amelynek csóvavetői voltunk – és én mégis hivő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyászon, szenvedésen túl

látom az ígéret földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék él, a miéknél emberibb életet. Hiszek abban az állandó szociális erőben, amely az emberiség történelmének a zűrzavarában állandóan azon dolgozott, hogy a céltalanságból rendet, a zavarból szépséget, a kegyetlenségből emberséget, – az erőszakból szeretet hozzon ki. Hiszek abban a cselekvő emberi jóakaratban, amely a fejlődésnek csak olyan hajtóereje, mint a szerelem, vagy az éhség, s amely, ha néha elbújt is, ha néha megbénultnak látszott is, mégis csak évszázadról évszázadra javított az életen s ha sántikálva, ha visszacsúszva is, mégis csak előbbre vitte az emberiséget.''

A forradalomban a népek testvériségének és az ember felszabadulásának a lehetőségét látták. S az ember testvériségében, a testvéri szóban találkozó különböző anyanyelvű szegénységben a jövendőt. Az együttélő népek testvériségét vallották, Ady szellemében. Nem hittek a leomlott babiloni toronyról szóló példázatban. ,,A torony áll – vallotta sokak nevében Móra Ferenc –, a torony épül, évezredek óta minden nemzedék továbbrakja egy emelettel az emberiség házát, amely egyszer talán hídul fog szolgálni a kihűlő földről a testvéri csillagzatokra.''

A forradalom a személyes sorsokat is megváltoztatta. Juhász Gyula most talál igazán magára, magányából kilépve a forradalom énekese lesz. Krúdyt is fölemelik a forradalmas napok a reménytelenségből: Magyarország új történelmének a megírását tervezi. Móricz Zsigmond a vidéket járja, ott van az első földosztásnál, Kerepesen, ahol magyar és szlovák parasztoknak oszt földet először a demokrácia. Ő írja a forradalom legszebb hadijelentéseit. ,,Új világot teremtsünk'' – írja egyik cikke fölé február végén. ,,Ennek az új világnak olyannak kell lenni, hogy minden embernek jusson annyi föld, amennyi juthat. Mindenkinek jusson annyi étel, amennyi a test védésére szükséges, annyi önérzet, amennyi a lelke egészségére elengedhetetlen. Új világ legyen. Ebben az új világban nem szabad alázatos, nyomorult, úrtisztelő szolgalelkeknek ácsorogni az útfélen s nem szabad sörtedíszes, puskás, kamásnis, hetyke, parasztlenéző uraknak kocsizni az út közepén... Emelje föl mindenki a fejét ebben az országban, nézzen föl az égre, szívja tele a tüdejét jó levegővel, s vegye tudomásul, hogyha megnyílik a tavasz, azzal megnyílik egy új világ. Testvérek vagyunk, most lettünk igazán testvérek. Emberek vagyunk, s csak most lettünk először emberek.''

Több ez a polgári demokrata hitvallásánál. Amit Móricz a demokratizmustól vár – elegendő kenyér, teljes emberi felszabadulás, teljes demokrácia – olyan ősálmai az emberiség különbjeinek, melyek csak a szocializmusban valósulnak meg.

Ezt az igazságot 1918 végén is sokan tudták már. Egyre több írás jelezte a polgári forradalommal szembeni elégedetlenséget. (Móricz, Juhász Gyula, Nagy Lajos.) Többen (Kassák Lajos, Komját Aladár, Barta Sándor és mások) a proletárforradalmat siettetik. 1919 januárjában megindul az Internacionále *c. folyóirat is, a* Kilencszáztizenhét *szellemében. Íróik mindenben vállalják a kommunista párt eszmeiségét, művészetüket a proletárforradalom szolgálatába állítják. A pártos irodalom eszméjét fogalmazták és tudatosították, lerakva a forradalmi szocialista irodalom alapjait.*

*

1919 februárjában már sokak előtt világos volt, hogy a polgári forradalom nem váltja be a hozzáfűződő reményeket. A nép forradalmi volt, de a vezetés félt vele forradalmat csinálni. A második magyar polgári forradalomnak nem volt Kossuthja és meghalt a Petőfije. Nem volt, aki az egész nemzet számára egybefogta volna a haza és emberiség eszményeit és megvalósításukra minden erőt harcba indított volna. A társadalmi átalakulást a kormány fékezni igyekezett, a határok védelmére mit sem tett, külpolitikai koncepciója elhibázott volt. Sztrájkok, tüntetések, birtokfoglalások jelezték a nép véleményét a működéséről, s ezt az elégedetlenséget tükrözte az irodalom is. A tömegek érezték, a gondolkodók kiolvasták világosan az eseményekből, hogy a polgárság már nem lehet vezetője a forradalomnak, csak elsikkasztója.

A polgári kormány belső s főként külpolitikájának csődjét maga Károlyi Mihály állapította meg, közvetlenül a Wyx-jegyzék vétele után. Ez a jegyzék a román-magyar demarkációs vonal további nyugatra tolását, és egy, a semleges csapatok által megszállandó semleges övezet felállítását követelte. A semleges övezet nyugati határa Debrecentől, Dévaványától, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedtől nyugatra húzódott volna. Az antant Szovjet-Oroszország elleni intervenciós terveit akarta ezzel előmozditani – újabb területekkel jutalmazni a szovjet ellen harcoló román burzsoáziát és egy semleges terület beiktatásával biztositani a hátukat. Március 20-án kapta a magyar kormány ezt a jegyzéket, ultimátum jelleggel. Másnap 6 óráig kellett volna rá a választ megadni. A polgári kormány – tehetetlenségét beismerve – lemondott.

Ebben a nehéz pillanatban a forradalmas magyar nép elveszettnek látszó ügyét a kommunisták vállalták. Nem törődtek bele a gyalázatba, nem fogadták el az önkényesen diktált határokat. Habozás nélkül vállalták a történelem parancsát: a magyarság és emberiség ügyének az összekapcsolását; az ország védelmét és a tőke megtörését. Erre mozgósitották a szociális hitet és a nemzeti kétségbeesést. A hangulat egyszerre megváltozott. Feloldódtak a tragikus érzések. Hitték: új március köszönt a magyarra. A szocializmussal ugyan kevesen voltak teljesen tisztában, szűzféleképpen értelmezték – földet ad, az egyéniség kivirágzását hozza, a „nőkérdést" megoldja –, de az alapvető dolgot nagyon sokan érezték: ebben a forradalomban a szegénység és haza találkozott. Most látszott meg, mire képes a magyar nép, ha igénye a politikai vezetés szándékával találkozik. A polgári kormány nem tudott még a belső rend védelmére sem kellő karhatalmat teremteni; a forradalmi Vörös Hadsereg napok alatt születik. Salgótarjánban nemsokára ellentámadásba lendülnek a felvidéki bányászok és a viharsarki szegényparasztok és a megvert ellenség üldözése közben a Kárpátok gerincéig jutnak előre. Harcukat a nemzetközi vörös ezredekben román, cseh, szlovák, német, orosz, olasz, francia, ukrán, albán munkások és szegényparasztok segítik. Az egész haladó világ rokonszenvez küzdelmükkel, Lenin és Gorkij üdvözli a magyar proletariátust.

A Tanácsköztársaság bázisa nemcsak a munkásság és a szegényparasztság volt, legalábbis eleinte. Könnyű volt a számvetés, az antanttól nem volt mit várni – annak elképzeléseit a háború alatti ígérete és szovjetellenessége határozta meg –, a forradalmi Oroszország viszont minden nép szabadságáért küzdött és Nyugat-Európában is forradalom ígérkezett. Így csakis a proletárdiktatúrától és a szovjettel való szövetségtől várhatták a szociális, sőt demokratikus követeléseik valóraváltását, az ország érdekeinek antant-imperialistáktól való megvédését. Ezért fogadta el még az értelmiség és a burzsoázia liberális része is az új hatalmat. Mindenki megérthette: a proletárdiktatúra védelméért vívott harc egyben a nemzeti lét vagy nemlét kérdése is.

Ezek a tények magyarázzák a Tanácsköztársaság vér nélküli, virágos győzelmét. Olyan országban, ahol az antidemokratikus történeti fejlődés következtében még a kispolgári demokrácia sem tudott táborrá erősödni, s amelynek értelmiségi, kispolgári rétegei a századforduló előtt szinte semmi fogékonyságot nem mutattak a szociális kérdések iránt. Igaz, a háborús szenvedések fogékonyabbá tették a lelkeket a szocializmusra – az első világháború alatt lett Marx a legnagyobb példányszámban olvasott auktor – s már korábban a naturalista írókon, a Népszaván, a Huszadik századon, a Galilei körön, s főként Ady költészetén keresztül megindult a szociális eszmék beszivárgása a magyar társadalomba –, de a súlyos történelmi helyzet nélkül mindez együtt sem vezetett volna a Tanácsköztársaság nagyobb ellenkezés nélküli elfogadásához. A történeti kényszerűség azonban egycsapásra felismertette a helyes utat: a nemzeti érdekek és szocializmus egybeesését.

Szinte minden értelmes embernél elég volt ez a proletárdiktatúra elfogadásához. Annál inkább, mert a szocializmusról ködös fogalmuk volt a kor nem szocialistáinak; vélték, hogy belefér, akár a pápaság is. S a Tanácsköztársaság első időben csupa olyan intézkedést tett, amelyeket a jószándékú polgárok is csak helyeselhettek. Rendet teremtett – a polgárok nyugodtan alhattak –, szociális intézkedéseket hozott;

nagyvonalú nemzeti, társadalmi és kulturális programot adott; mellőzött tudósokat katedrára ültetett (Babits Mihályt, Benedek Marcellt, Király Györgyöt nevezték ki többek között egyetemi tanárrá); művészeknek, íróknak a nyugodt munka lehetőségét biztosította. Egyszóval: rácáfolt a vörös terrorról fantáziált rémképekre. Móra írta az első hét után: „Talán soha sem volt a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalanul kemény és mégis ilyen istenien emberséges lett volna." Egy időre olyanok is komolyan hitték Lassalle szavát – hogy a proletariatus az a szikla, amelyen a jövő temploma felépül –, akik korábban tagadták. Érdemes a Tanácsköztársaság első napjaiból való nyilatkozatokat lapozni: a polgári forradalomtól hiába várt reményeik valóraváltását is a proletárdiktatúrától várták az írók és a művészek. A Mammon rabságából való szabadulást, a kultúra demokratizálódását, a drámának való időt, az új zenét és még annyi mást. A köszöntők, reménykedők között ott volt Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Bíró Lajos, Móra Ferenc, Krúdy Gyula, Bródy Sándor, Szabó Dezső, Kosztolányi és Babits Mihály; még Márai Sándor és Zilahy Lajos is. A magyarság és az emberiség jövőjében való hit, ha rövid időre is, sokukban zavartalanná válik. Móricz Zsigmond, aki korábban szinte Ady módján vívódott a szétszóródás víziójával, rettegve, hogy a magyarság kihull az idő rostáján, most ujjongva fogalmazza reményét: „Magyarország Európa áldott virágoskertje lesz."

Művészi lehetőségek dolgában a magyar irodalom most látszott közelérkezni az igéret földjéhez. A félszázados késést már behozta, már megvolt a modern magyar vers és novella, megszületett az új regény s elérkezett a drámának való idő – épp azon a ponton volt, hogy a formalizmusból teljesen kivetkőzve, átnőjön egy nagy realizmusba, és szocialista eszmeiséggel telitődve a művészi fejlődés élvonalába kerüljön. A személyi lehetőségek megvoltak, – ritkán számlált irodalom annyi tehetséget –, a szándék sem hiányzott: megírni az új Magyarország és az új ember születését. Arcukat pirosította a tudat, hogy az „idők postásai" lehetnek, s a nagyvilág számára is fogalmazhatják újra a haza és emberség eszméjét. A rekedt hangok, az elbukó hősök után most születhettek volna meg a magasra ívelő dallamok és győzelmes életek. Most következhetett volna a magyar nyár kidalolása.

A remények azonban csak töredékesen valósulhattak meg; a Tanácsköztársaság négy és fél hónapja harcban telt el; harcban a külső és belső ellenséggel. Tévedések, félreértések is történtek. De a forradalmak hatását az irodalomra nem lehet csak tennállásuk irodalmi termésével mérni. Hogy mennyi mindent átformálók voltak, a következő évtizedek irodalma is igazolja. A magyarság és a szocializmus első nagy találkozása megtörtént, s nincs alkotó, akit érintetlenül hagyott volna. A Nyugat nemzedék nagy íróinak – pedig már a forradalom kitörésekor kialakult egyéniségek voltak – megerősítette a társadalomkritikáját és humanizmusukat mélyebbé tette; azokat pedig, akik a forradalom idején, a „világkezdeti ragyogásban" kapták világnézetalakító élményeiket, a szocializmus felé ösztönözte. Az 1919. után jelentkező írók jobbjai már tudták, hogy a liberalizmus és a polgári demokratizmus kora lejárt, és a jövő útját – a számtalan gátló, zavaró és eltérítő tényező ellenére, hive-hitetlenkedve – szinte valamennyien a szocializmus irányába keresték.

PÁL JÓZSEF

Fegyverbe!

a gróti szérűn
sírnak senkiért
a gróti szérűn
megégettetett
a gróti szérűn
öngyilkolás
a gróti szérűn
sírnak senkiért
a gróti szérűn
megégettetett
a gróti szérűn
öngyilkolás

a gróti szérűn
öngyilkolás

hé nagyurak

a gróti szérűn
felcsap a láng

s a kasza egyenes

hé nagyurak
hé nagyurak

ha jön a nép
ha jön a nép
a kasza egyenes

csörömpöléssel
lecsukjuk a kaput

lecsukjuk a kaput

Éj-sivatag-föld
a Duna mellett
ajtókat csapdos a szél
Krisztus úr püspöklilában
ékköves süveggel fején
a Duna mellett
csupa rozsdanyikorgás
pattogó zaj-zománc nyöszörgés
csend-sóhaj nyomán
Krisztus úr püspöklilában
lábán csattos ékköves topán
nincs hal s kenyér szaporítás
s nem hangzik el hegyibeszéd
Krisztus úr püspöklilában
nyújtja csókra ékköves kezét

éj-sivatag-föld
a Duna mellett
ajtókat csapdos a szél
az ajtók mögött semmi sincs
üres nyikorgást kerget a szél
szorongást halált szorongást
halált szorongást halált
az ajtók mögött semmi sincs

csak a nyomor

s a nyomor földomlásai

az ajtók mögött semmi sincs
s a semmiben is élni kell
ha már a föld-szülte élet
anyára női ölre lelt
elapadt mellért tátogat
a száj és jajong jajong

elapadt mellért tátogó szájak
a nyomor kráterei

hé nagyurak
hé nagyurak

nyomor kráterei
a Duna mellett
lúgköves városok
ragyás külnegyedek
telpuffadt zsigerein a szél
a nyikorgást kergeti meg
kitépett rozsdanyikorgást
a zárak nyelve ont

elapadt mellért tátogat
a száj és jajong jajong

hé nagyurak
hé nagyurak

a lövészárkok mélyén
félelem elhagyatottság
embertől fél az ember
az élet hátrahőköl
mert iszonytatón szortyog a vér
s az összeterelt hullák közt
repedt acélsisak
s éj-sivatag-föld

hé nagyurak
hé nagyurak
elapadt mellért tátogat
a száj és jajong jajong

ajtókat csapdos a szél
asszony-sóhajt imát

elapadt mellért tátogó szájak
a nyomor kráterei
s az elapadt mellek
barlangmélyein
dadogó szó
hamu szó
dadogó ima
Szűzanya
Mária
Mária
s nyomor kráterei
a Duna mellett
lúgköves városok
és hamu szó
hamu szó

a kasza egyenes
a kasza egyenes

s ez a kéz pattintotta
az első obszidiánt
csiholt tüzet
és most lecsukja a kaput

hé nagyurak
hé nagyurak

jön a nép
jön a nép
a kasza egyenes

csörömpöléssel
lecsukjuk a kaput

lecsukjuk a kaput

fel vörösök proletárok
csillagosok katonák
nagy munka vár ma reátok
állnak még a paloták
fel vörösök proletárok
csillagosok katonák
nagy munka vár ma reátok
állnak még a paloták

fel vörösök proletárok
csillagosok katonák
nagy munka vár ma reátok
állnak még a paloták

és megnyílnak
a nyomor kráterei
a nyomor kráterei
a nyomor kráterei

nem lesz a tőke úr mirajtunk
elvész aki a múltnak él
a szabadság honába tartunk
az igazság nékünk a cél
az igazság nékünk a cél

a szabadság
a szabadság

A SZABADSÁG
A SZABADSÁG
A SZABADSÁG
A SZABADSÁG *honába tartunk*

AZ IGAZSÁG
AZ IGAZSÁG
AZ IGAZSÁG
AZ IGAZSÁG *nekünk a cél*

Diktatúra acél-nap-virradat
szeplőtelen városfallal körülvett
otthon-ország milliók fészke

Diktatúra nyomorgók otthon-országa
nyomorgók ágya nyomorgók ruhája
megművelt valóság legeslegelső

acél-nap-virradat Diktatúra
állati lét sírásója

acél-nap-virradat Diktatúra
nyomorgó életek orvoslója

acél-nap-virradat Diktatúra
vörös rongyból vörös lobogó

acél-nap-virradat Diktatúra
földönfutóknak kiosztott földek
szorongásból kitört gyárak
acél-nap-virradat Diktatúra

„Itt Lenin. Őszinte üdvözletem a Magyar Tanácsköztársaság proletár kormányának és főleg Kun Béla elvtársnak. Üzenetüket éppen most közöltem Oroszország kommunista (bolsevik) pártkongresszusával. Mérhetetlen a lelkesedés. A III., Kommunista Internacionálé moszkvai kongresszusának határozatait, amilyen gyorsan csak lehetséges, közölni fogjuk, úgyszintén a katonai helyzetről szóló jelentéseket. Okvetlenül szükséges az állandó drótnélküli távíróösszeköttetés Budapest és Moszkva között, Kommunista üdvözlettel és kézszorítással.

Lenin."

KOMMUNISTA ÜDVÖZLETTEL
LENIN

KOMMUNISTA ÜDVÖZLETTEL
LENIN

sündisznóbőrű Diktatúra
terrorfiúk szuronya
terrorfiúk puskacsöve
otthon-ország milliók fészke

felismertek-e emberek
a tiétek vagyok
a tiétek lett az otthon-ország
meggyalázottak és megalázottak
építsetek fel hazának
építsetek fel hazának

ahogy felépiti mindig az ember
házát a tűzvész után
ha megperzselten is
tajtékosan követ hord gerendát
és rakja a falat tetőt tűzhelyet
építsetek fel hazának
építsetek fel hazának
ahogy felépiti mindig az ember
házát az árvíz után
ha iszapban matat is
tajtékosan követ hord gerendát
és rakja a falat tetőt tűzhelyet
meggyalázottak és megalázottak
a tiétek lett az otthon-ország
a tiétek vagyok
felismertek-e emberek

kimondjuk
a bankok a bányák a nagyüzemek
építsetek fel hazának *nagybirtokok szocializálását!*
ahogy felépiti mindig az ember *földreformot!*
házát a tűzvész után *szocialista termelőszövetkezetekkel!*
csak a kis és törpebirtokok!
szuronyt az ellenforradalmárok hasába!
golyót a fosztogatóknak!
golyót az üzérkedőknek!
építsetek fel hazának *rangod van ne legyen rangod!*
ahogy felépiti mindig az ember *címed van ne legyen címed!*
házát az árvíz után *az egyház nem az állam!*
politikai biztosokat a frontokra!
megyei direktóriumokat!
megyei direktóriumokat és rendet
rendet szocialista rendet
mert a haza szétrongyolódik
szétrongyolódik a Szabadság
szétrongyolódik az Igazság
szétrongyolódik az emberségünk
tévelyeghetünk
kintól szégyentől megalázottan
üvölthetünk
kintól szégyentől megalázottan
akiket mindig szétvertek
akiket mindig megvertek
akiket mindig lefegyvereztek
akiket mindig legyilkoltak
akiket mindig agyonlőttek
akiket mindig bebörtönöztek
akik elvesztettek mindent
minden lázadást
minden felkelést
a Duna mellett

fel vörösök proletárok
fel vörösök proletárok

rendet rendet szocialista rendet
mert a haza szétrongyolódik
szétrongyolódik az emberségünk
s csak üvölthetünk

fel vörösök proletárok
fel vörösök proletárok

ismeritek a gyötrődés szomjúságát
szomjúság gyötrődését

csak újra üvölthetünk
csak újra üvölthetünk
a Duna mellett

ismeritek a háborút
ismeritek az orosz mezők havát
s lúgköves városok *ismeritek a szerb hegyek tölgyeit*
ragyás külnegyedek *ismeritek a Piave hullám-sodrását*
felpuffadt zsigerein a szél *ismeritek a bajonettek iszamos villanását*
a szorongást kergeti meg *ismeritek a manlicherek dörrenését*
szorongást halált szorongást *ismeritek a géppuskák kattogását*
halált szorongást halált
s a nyomort
s a nyomor krátereit *FEGYVERBE FEGYVERBE*

mert
csak újra üvölthetünk
csak újra üvölthetünk
a Duna mellett

FEGY-VER-BE

ismeritek a nyomor krátereit

FEGY-VER-BE

akiket mindig szétvertek
akiket mindig megvertek
akiket mindig lefegyvereztek
akiket mindig legyilkoltak
akiket mindig agyonlőttek

ismeritek a nyomor krátereit

akiket mindig megöltek
akiket mindig bebörtönöztek
akik elvesztettek mindent
minden lázadást
minden felkelést

FEGY-VER-BE

ismeritek a nyomor krátereit

FEGY-VER-BE

mert a haza szétrongyolódik
szétrongyolódik a Szabadság
szétrongyolódik az Igazság

FEGY-VER-BE

FEGY-VER-BE

BÉKÉS SÁNDOR

Egy reggel, februárban

A főhadnagy szótlanul ült kopott íróasztala mögött. Arcán nem tükröződött harag, Kollár azonban tudta: ettől a pillanattól minden másképp lesz, mint eddig volt. Félelmet nem érzett, inkább türelmetlen volt. Szerette volna, ha azonnal elkezdődik; az a legrosszabb, ha az ember nem tudja, mi vár rá. Az elmúlt napok kínzásainak emléke még elevenen élt az izmaiban – elég volt kissé elengednie magát, s a meggyötört sejtek és idegek újra vergődni kezdtek véresre zúzott testében. Felemelte a fejét, s megpróbálta kiolvasni a tiszt szeméből, mit tervez. A főhadnagy néhány másodpercig farkasszemet nézett vele, aztán újra felvette a körömreszelőt, s szelíden elmosolyodott.

Tíz vagy tizenöt percig bíbelődött a körmeivel. Mikor végzett, hátradőlt a széken – külön reccsent mind a négy székláb –, s ekkor Kollár hirtelen arra gondolt: mindig egy kényelmes hintaszéket szeretett volna, melybe kedve szerint elbóbiskolhat az ember. Elszomorodott, s kissé el is gyengült.

– Kaphatnék egy pohár vizet...?

A tiszt lágyan hintáztatta magát a fájdalmasan nyikorgó karosszékkel.

– Megszomjazott, Kollár?

– Igenis – mondta.

– De az előbb nem fogadta el...

Kollár mereven állt, karjait az előírásoknak megfelelően a nadrág varrásához szorította.

– Hogy van ez a dolog, Kollár? Ha kínálom, nem kell, ha nem kínálom, engedély nélkül megszólal...

Halk, majdhogynem meleg volt a hangja. Vonásai elernyedtek, ajka fáradtan lebiggyedt.

– Na, szólaljon már meg! – mondta. – Tudni szeretném, mi késztette arra, hogy elfogadja tőlem a vizet.

– Szomjas vagyok, főhadnagy úr.

– Akkor hát lépjen közelebb és töltsön.

Kollár két lépésnyire megközelítette az asztalt, karja azonban nem mozdult.

– Töltsön nyugodtan – mondta a főhadnagy.

– Igenis.

Újabb féllépést tett előre, jobb kezével megfogta a kancsó fülét, ballal pedig a pohár után nyúlt. A friss vízzel telt korsó hűvössége végighullámzott az ereiben.

– Bátran – mondta a főhadnagy.

Tele töltötte a poharat, helyére tette a korsót. A főhadnagyra nézett, a tiszt azonban megint csak mosolygott.

– Igyon.

Ajkához emelte a poharat. Arcizmai ösztönös mosolyra rándultak. Érdekes, eddig még sohasem éreztem, milyen kellemes illata van a víznek, gondolta, miközben nyelve ernyedten hátrább húzódott, hogy helyet adjon a hűsítő cseppeknek. Remegő ujjai már emelték is a pohár alját, amikor hatalmas erejű robbanást érzett bal halántéka mögött.

Mikor magához tért, a főhadnagy már az asztal mögött ült, s a körmeit nézegette. Arca kifejezéstelen volt.

– Álljon fel – mondta –, s törölje meg az arcát.

Kollár bólintott, s bal karjával végigtörölte homlokát. A fekete, csomókba rándult vér hidegen csillogott a zubbony ujján.

– Még mindig szomjas? – kérdezte a főhadnagy.

– Már nem – mondta Kollár.

– Mert van még víz.

Hosszú idő óta most néztek először egymás szemébe.

– Meddig akarja ezt csinálni, Kollár? – kérdezte a tiszt.

– Mit, főhadnagy úr?

– Megmondtam magának: én kibírom . . .

Kollár arca kissé megrándult; a homlokán támadt sebből még mindig csordogált a vér.

– Mondjon valamit, jóember.

– Mit mondjak, főhadnagy úr?

– Például azt, kivel tartotta a kapcsolatot?

– Nem tudom, milyen kapcsolatot emleget a főhadnagy úr.

– De ha ehhez nincs kedve, nekem az is elég, ha ezen a térképen rámutat arra a helyre, ahol a fegyvereket rejtegetik.

– A magamfajta ember nem ért a térképhez, főhadnagy úr . . .

– Na, persze, erről mindig megfeledkezem. Egyébként, gondolom, ezt maga is őszintén sajnálja, Kollár . . .

– Igenis.

– Akkor majd tartok néhány különórát.

– Igenis . . .

– . . . főhadnagy úr.

– Igenis, főhadnagy úr.

– Mára egyébként befejeztük.

Csengetett, belépett a fogolykísérő.

– Hát akkor, a mielőbbi viszontlátásra, Kollár.

Az altiszt az ajtóban állt, Kollár pontosan a szoba közepén. Ajkát beharapta, keze ökölbe szorult.

– Nem tud köszönni?

– De igen.

– Halljuk.

– Viszontlátásra . . .

– . . . főhadnagy úr.

– Viszontlátásra, főhadnagy úr.

– Egyébként mire használja a szabadidejét, Kollár?

– Üldögélek, főhadnagy úr.

– És gondolkodik?

– Nemigen.

– Látja, ezt rosszul teszi, Kollár. Talán helyesebb lett volna egyes cellába tennünk, ott legalább nem zavarná senki . . .

– Nem zavar engem a fiú . . .

Elmosolyodott, arcán ellágyultak a ráncok. A fogolykísérő a karja után nyúlt, a főhadnagy azonban egy hirtelen mozdulattal visszaparancsolta.

– Tehát jól megvannak?

– Nagyon is főhadnagy úr . . .

– Ütötték?

– Nem, ma nem.

– De hisz vérzik . . .

– Hagyd csak, semmiség.

Végigdőlt a priccsen, s nézte a fiút. Az még mindig a cella közepén állt. Arca

vad volt, vékony, ideges ujjai mintha egy éppen összeroskadni készülő testbe kapaszkodtak volna. Kollár tudta: a bosszúra gondol.

– Nem tudnál te a légynek se ártani – mondta egészen nekividámodva.

– Meg tudnám ölni! – mondta a fiú vadul.

Kollár nevetett, már tápászkodott, hogy hátbaüsse, de ekkor megzörrent a cellaajtó kémlelőnyílásának fedőlemeze. Mindketten érezték: egy óriási szem mered rájuk. Visszazuhant az ágyra, s mint aki attól fél, hogy az őr fürkésző tekintetének a koponyacsont sem állhatja útját, a mennyezetre kapta a tekintetét. „Négyzet. Négyszög, melynek minden oldala egyenlő . . ."

Elsötétült a kémlelőnyílás.

A fiú társa mellé ült, a félbeszakadt beszélgetés játékos hangulata azonban már utolérhetetlen messzeségben volt tőlük.

– Most találja ki, mire gondolok – mondta.

– Mire gondolhatnál . . .?

Felült, átfogta a fiú vállát. Mintha elpattant volna benne valami, meleg szomorúság áradt szét a karjaiban.

– Nem kéne lefeküdnünk?

– Még ne. Nem szeretek aludni.

– Pedig jó.

– Az éjjel is óránként felriadtam. Hajnalban azt álmodtam: izzó puskavesszővel vernek . . .

– A rugósbotot jobban kedvelik.

– Én meg azt kiabáltam: hagyják abba, mindent elmondok . . .!

– És?

– Mindig csak olyasmit kérdeztek, amiről semmit se tudtam mondani . . .

Kollár karja lecsúszott a fiú válláról. Nem néztek egymásra, most olyanok voltak, mint két idegen.

– Szerinted én miért vagyok itt? – kérdezte Kollár egy idő után.

– A vonatrobbantás miatt. Vagy nem . . .?

– De – mondta Kollár, s hanyatt dőlt az ágyon. – Aludjunk.

– Még nem vagyok álmos . . .

– Akkor is menj.

A fiú átment saját priccséhez, de nem feküdt le. Ült, mozdulatlanul. Nem értette, hogy mi történt, csak annyit tudott, hogy egyedül maradt. Eszébe jutott: álmában is ez volt a legrettenetesebb – nem volt kire gondolnia. Mint őrizetbevétele óta annyiszor, most is azt érezte: sokkal könnyebb lenne mindez, ha oka lenne, értelme. Egy köteg véletlenül talált, s könnyelműen zsebre dugott röpcédula kevés ahhoz, hogy a szenvedésekkel az erő is növekedjék az emberben.

Már közel lehetett az éjfél, amikor Kollár felriadt. Nem fordult meg, de valahogy megérezte: a fiú még mindig nem alszik. Néhány másodpercig gondolkodnia kellett, hogy eszébe jussanak az előzmények.

– Feküdj le – mondta csendesen –, szükségünk lesz az erőre.

A fiú nem szólt, s nem is mozdult.

– Hallod?

– Hallom.

– Hát akkor?

– Nincs kedvem.

– Hát mihez lenne?

– Például beszélgetni.

– Velem?

– Valaki olyannal, aki bízik bennem.

Kollár felül a priccsen, hátát a falnak vetette. Megpróbálta kibontani a fiú arcát a sötétből.

– Zoliról már meséltem?

– Az ki volt?

– Vegyésztechnikus. A robbanóanyagok specialistája...
– És mi lett vele?
– Azt hiszem, ő még odakint van...
Meleg, puha csend ölelte körül őket. A fiú a folyosóról beszűrődő fények játékát figyelte.
– A serényi robbantásnál is ott volt? – kérdezte.
– Hát persze.
– És nem félt?
– Nem – mondta Kollár, s elmosolyodott. Olyan volt ez a pillanat, mintha lágyan emelkedni kezdett volna velük egy láthatatlan léghajó. Kollár érezte, hogy lábujjai felől lassan agya felé kúszik az álom; lehunyta a szemét, a fiú arca azonban szemhéjain is átvilágított.
– Hány éves vagy? – kérdezte.
– Tizennyolc leszek.
– Többnek hittelek.
– Miért, Zoli hány éves volt...?
– Hát, sokkal több ő se lehetett...

Még a reggelivel sem végeztek, amikor megjelent a fogolykísérő. Szélesre tárta az ajtót, de nem lépett be.
– Ma korán ébredt a főhadnagy úr – mondta Kollár, s letette a csajkát. Felállt, a tizedes azonban visszaintette:
– Nem maga.
– Hát ki? – kérdezte Kollár meglepetten.
– A fiú – mondta a tizedes.
– Mit akar a gyerekkel a főhadnagy úr? Eddig nem ő foglalkozott vele...
– Most ő foglalkozik, – mondta a fogolykísérő, s intett, hogy mehetnek.
Végigmentek a déli épületszárny függőfolyosóján, aztán az elhanyagolt csigalépcső következett. Pontosan olyan, amilyennek gondoltam, mosolygott magában a fiú. A lépcsőfokokat is megszámolta. Száztizenkettő. Őrült, hogy stimmel – társa is ennyit mondott. Mikor a főhadnagy szobája elé értek, a tizedes megérintette a vállát:
– Megállj.
Megigazította derékszíja alatt a zubbony ráncait, néhány centiméterrel előrébb húzta a súlyos pisztolytáskát.
– Csak akkor lépsz be, ha szólok – mondta.
A fiú mosolygott, tudta, a főhadnagy úgysem engedi végigmondani a jelentkezés hivatalos szövegét.
– A gyereket, Haller – hallotta bentről.
Belépett, s mint amikor hirtelen felkapcsolja az ember egy régen látott, de jólismert szobában a villanyt, elégedetten állapította meg: minden a helyén van. Kollár elbeszéléseiből a szoba legjelentéktelenebb részleteit is ismerte. A főhadnagy sem volt idegen számára; sokszor hallotta félálomban a hangját.
– Gyere közelebb.
Két rövid lépés választotta el az íróasztaltól.
– Remélem, tudod, miért vagy itt.
– Nem – mondta a fiú.
– Világos – mondta a tiszt. – Honnan is tudnád?
Felállt, megkerülte az asztalt. A fiú kissé csalódottan nézte: erőteljesebbnek, magasabbnak vélte.
– És a röpcédulák? – kérdezte, miközben kongó léptekkel mögé került.
– Azokat találtam – mondta a fiú.
– A vonatban?
– Igen.

– És aztán?
– A táskámba tettem.
– Hogy elolvasd . . .
– Igen.
– De erre már nem került sor?
– Nem. Amikor leszálltam, már tartott a razzia . . .
– Peches ember.

– Igen – mondta a fiú, s elmosolyodott. Elégedett volt magával. A tiszt még mindig a háta mögött állt, ezért elhatározta, hogy kissé oldalra fordítja a fejét.

A rettenetes erejű pofon balról érte. Megtántorodott, s fejjel nekivágódott a sarokban álló homokos ládának, mely fölött – ezt már a belépés pillanatában felfedezte –, ez a nevetséges szöveg ékeskedett: ITT TÖLCS ÉS ÜRICCS!

Mikor magához tért, a főhadnagy éppen reggelizett. Egy valószínűtlenül díszes ezüst kés volt a kezében – a fiú grófi ebédlőasztalokra képzelt ilyent –, s szalonnát evett sózott hagymával.

– Nos – kérdezte –, kipihented magad?

A fiú nem válaszolt. Az jutott eszébe: most egy hatalmas ugrással földre ránthatná, s ha elég ügyes lenne, néhány másodperc alatt meg is fojthatná. A zaj nem tűnne fel az őröknek, hisz hozzászokhattak az élettelenül földre zuhanó testek semmi máshoz sem hasonlító puffanásához. Elmosolyodott, mert ezzel párhuzamosan az is átsuhant rajt: tulajdonképpen nem is haragszik a tisztre. Kisgyerek korában egyszer rettenetes hófúvásban kellett iskolába mennie, élet-halál harc volt minden lépés, s akkor feszítette mellét hasonló érzés: jól van, csak csináld, ez a dolgod, de meglásd, kettőnk közül én birom tovább . . .

Felállt, pontosan arra a helyre, ahonnan az ütés ledöntötte. A legnehezebb percen túl volt, most már legalább nem gyötörték a kétségek: tudta, nem kell félnie önmagától.

A főhadnagy befejezte az evést, majd gondosan eltüntette az asztallapról a morzsákat.

– Hány éves vagy? – kérdezte az utolsó falattal birkózva.
– Tizennyolc.
– Apád?
– A fronton.
– Akarsz még valamit mondani?
– Semmit.

A főhadnagy eltette a kést, bólintott.

– Akkor most Adler őrmesterrel beszélgetsz kicsit.

Felállt, gondosan fejére illesztette csákóját, s távozott. Néhány másodperc múlva megjelent egy alacsony, rosszfogú őrmester. Leült a főhadnagy székére s rágyújtott.

– Mit követtél el? – kérdezte.
– Semmit.
– Ahhoz képest elég fiatal vagy – mondta. Fintorgott, aztán hirtelen elhatározással felállt.
– Hát akkor kezdjük.

A fiú elé lépett s minden előzmény nélkül ököllel az arcába sújtott. Az megtántorodott, de még a második ütés is elérte, mielőtt összeesett. Az őrmester ekkor többször gyomron rúgta, majd megragadta a mellén a ruhát és a homokos ládának lökte. A fiú felnyitotta a szemét. Édesnek érezte a vért.

– Állj fel – mondta az őrmester.

Csak a fejével intett: nem tudok.

– Akkor segítek.

Lehajolt, marokra fogta gallérját. A fiú törzse függőleges helyzetbe került, lábai lassan alácsúsztak.

– Így – mondta az őrmester elégedetten. – És most nézz oda! – Az íróasztal mögötti falra mutatott, melyen a térkép függött.

A fiú engedelmeskedett, de ehhez meg kellett kissé emelnie a fejét. Ebben a pillanatban az őrmester újra ütött.

A fehér fal apró darabokra fröccsent.

Az őrmester visszaült az asztal mögé, újabb cigarettára gyújtott. Később kinyitotta az ablakot – nyugtalanította a hirtelentámadt némaság. Mikor végre mozgolódni kezdett a fiú, bekiáltotta a tizedest.

– Mára elég volt.

– Reggel? – kérdezte a tizedes.

– Mint ma.

– Tehát hétkor.

– Pontosan.

Viszonylag jól aludt, az ébredés mégis rettenetes volt: közvetlenül felriadása előtt azt álmodta, hogy Kollár rábízta minden titkát. Felült, s ekkor meglátta, hogy társa őt figyeli.

– Mit bámul? – kérdezte.

– Szépen kicsináltak – mondta Kollár, s mellé ült.

– Ki – mondta a fiú.

A világító udvarra néző ablak már szürkült.

– Azért szeretném látni, hogy ébredne a főhadnagy úr összetört pofával – mondta Kollár.

A fiú arca felragyogott.

– Szerintem nyüszítene, mint a herélt kutya . . .

Olyan jóízűen nevettek, hogy a szomszéd cellából rájuk zörögtek.

Jókedvük elpattant.

A folyosón léptek közeledtek.

– Jönnek? – kérdezte a fiú.

– A 107-ből visznek valakit . . .

Szorosan egymás mellett ülve várták, hogy rájuk kerüljön a sor. Amikor végre szélesre tárult az ajtó, Kollár gépiesen felugrott, a tizedes azonban rámordult:

– Maga még dögölhet!

Függőfolyosó a déli szárnyon, csigalépcső, ruhaigazítás az ajtó előtt. Mintha újra vetítenének egy jól ismert filmet. A főhadnagy félbeszakítja a jelentést, a fogoly belép, minden olyan, mint volt, gondolja, s rögtön utána azt kérdezi magától: vajon mit jelenthetnek a térképre rajzolt kusza jelek?

A hang távoli, s egyáltalán nem félelmetes.

– Akarsz valamit mondani?

– Nem, semmit.

– Lépj közelebb.

Két rövid lépés, áporodott hagymaszag.

– Mi a véleményed Adlerről?

– Adler . . .?

(Volt az osztályban egy srác, de annak Ádler volt a neve. Az utolsó padban ült, szívbajos volt, s mindenki szerette. Egy nyalókáért akármikor epilepsziás rohamot kapott . . .)

– Az őrmester egyébként elégedett veled. Azt mondta, tisztelettudó fiatalembernek ismert meg. Kedvét leli benned. Figyelsz . . .?

(Öreg szék lehet, mind a négy lába külön nyikkan. A padló is rossz.)

– Kérdeztelek . . .!

(A bilincset elfelejtették levenni. Legalább jobbról ütne, mert így egészen biztos, hogy beszakítja fejemet a homokos láda . . .)

A főhadnagy az asztal mögött ült, az őrmester a falnak támaszkodva várt. A moccanásra mindketten felé fordították a fejüket.

– Állj fel – mondta a főhadnagy.

A fiú szó nélkül engedelmeskedett; amilyen hirtelen jött az ájulás, olyan átmenetnélküli volt erejének és egyensúlyérzetének visszatérése is. Felállt, de a vért nem törölte le az arcáról. Az őrmester karja megrándult, a tiszt azonban leintette:

– Mára elég lesz.

Szélesre tárta az ajtót, kiáltott a tizedesnek.

Csigalépcső, függőfolyosó, matatás a kulcscsomóval.

Kollár a cella közepén állt, mintha egész idő alatt mozdulatlanul várta volna.

– Mi volt? – kérdezte, mikor végre újra ketten maradtak.

– A szokásos.

– A főhadnagy?

– Azt hiszem, bár később már az őrmester is ott volt.

Fájdalmat nem érzett, egyszerűen fáradt volt. Kollár az ágyhoz kísérte, s aztán visszaállt az ajtó elé. A fiú lehunyt szemmel feküdt. Üresnek érezte magát, mintha még az emlékei is elhagyták volna. Később, amikor kissé már megpihent, meglepetten látta: Kollár még mindig az ajtó előtt áll és vár.

– Nem jöttek? – kérdezte halkan.

– Nem – mondta Kollár –, nem tudom, mit akarnak velem . . .

Éjfél lehetett, legfeljebb hajnali egy óra. Átmenet nélkül ébredt, mintha valaki a fülébe kiáltott volna. Felült, fejét a nedves téglafalnak támasztotta, s újra végig gondolta, mindazt, ami az ébredés pillanatában átsuhant rajta.

A gyereket miatta verik.

Elárulta magát.

Nemcsak a mondatokra, de a szavak ízére is emlékezett.

„. . . mire használja a szabadidejét, Kollár?

– Üldögélek, főhadnagy úr.

– És gondolkodik?

– Nemigen.

– Talán helyesebb lett volna egyes cellába tennünk . . .

– Nem zavar engem a fiú, dehogy is zavar . . .

– Tehát jól megvannak?

– Nagyon is . . .”

Most már minden egyszerű volt, áttekinthető. Oldalra nézett: társa mozdulatlanul aludt. Fel akart kelni, valami furcsa szédület azonban visszarántotta. Halántéka dobolt, karjaiban megfeszültek az erek. Le kellett hunynia a szemét.

Később, röviddel azután, hogy a régi őrség elvonult, s felállt az új, elhatározta, hogy felkel, bármi áron. A bakancsot is felhúzta, mint aki útra készül. Néhányszor elment az ajtóig, de aztán hirtelen visszaült: a fiú megmozdult, s nyögve a fal felé fordult. Most őt nézte. Molyrágta pokrócok között fehér márványarc. Óvatosan, sípoló tüdejét is visszafogta, leste: él-e? Él. A cella hirtelen megfehéredett, aztán zöldre váltottak a falak. Odakint mintha meleg eső esett volna: elandalodott.

Egy félóra telhetett el.

– Ébredj fel – mondta halkan –, beszélnünk kell . . .

– Ne! – mondta a fiú, s összerándult. – Én semmiről se tehetek . . .

A simogató kéz elernyedt.

Megint a főhadnagy, gondolta Kollár, s megpróbálta elűzni magából a tiszt szelíden mosolygó képét. Az ajtóhoz ugrott, öklével verni kezdte.

– Vallomást akarok tenni! Őrség! Vallomást teszek . . .!

Barna szédület, ispilángot táncoló falak. Mintha két énje lenne, akik állandóan figyelik, kergetik egymást. Jól van, csak verd; hallgass, te őrült, másokat is bajba keversz . . .

Válla megrándult, tüdeje – mint a meglőtt madarak szárnya –, levegő után

kapott. Érezte: a rosszullét magával ragadja; legyöngült teste semmit sem tud tenni az ájulás ellen.

Sárga, kék, szürke, fehér. Körök, ívek. Halk pattanások a dobhártya mögött. Egy hajtincs, villanó fogak. Nagy barna szem, meleg kéz a homlokon.

– Jól van?

– Most már igen.

– Láza van . . .

– Elmúlik . . .

– El.

A folyosón léptek közeledtek.

– Az őr?

– Már elment – mondta a fiú. – A kanyarnál lehet . . .

– Reggel én megyek a főhadnagyhoz . . .

– Jó.

– Ő volt az erősebb. Megmondom neki . . .

Lehunyta a szemét. Öreg ember volt, aki még nem is élt.

– Magát holnap kiengedik – mondta a fiú, s a hangja megcsuklott.

– Innen?

– A főhadnagy azt mondta, megvan a tettes . . .

– A tettes? – kérdezte Kollár –. Hogy lehetne meg a tettes . . .?

– Ő legalábbis azt hiszi.

– Értem.

– Maga pedig hallgat.

– Hallgatok.

– Bármi történik is.

– Bármi . . .

Megvárta, míg az őr éppen az ő cellájuk elé ér, s akkor halkan azt mondta: Azonnal vezessen a főhadnagyhoz. Vallani akarok.

– Most? – kérdezte az őr.

– Most. Vezessen, parancs van rá . . .

Hátat fordított az őrnek, fejét a kémlelőnyílásnak támasztotta. Beharapott szájjal figyelte, hogy távolodnak a bizonytalan léptek. Később, mikor már a főhadnagy előtt állt, megint eszébe jutott az őr meglepett tétovasága, s elmosolyodott. Úgy érezte magát, mint sráckorában, amikor hajnalonként, tanítás előtt, megfürdött a fénnyel letakart folyóban.

A tiszt kigombolt zubbonyban ült, s merően nézte.

– Nos?

– A Göring utcai gyújtogató mennyit kaphat . . ?

A főhadnagy szeme összerándult.

– És a serényi robbantó . . ?

Reccsent a szék. A főhadnagy felugrott, s átnyúlt az asztal felett. A varrások mentén pattogni kezdett a naftalin szagú rabruha.

– Te voltál?!

– De a röpcédulákat nem én csináltam.

– Azokat úgy találtad . . ?

– Igen.

– A vonaton?

– Nem szoktam hazudni.

A tiszt elengedte a marokra fogott zubbonyt.

– Jól van – mondta, – elhiszem . . .

A csend, mint egy nagy, színes luftballon betöltötte a szobát. Percekig nézték egymást. Később a főhadnagy lassú mozdulattal hátra tolta székét, s miközben megkerülte az asztalt, kinézett az ablakon.

Reggel volt, február. A kémények füstje felhővé dagadt, s elszakította a földtől a város fölé nyúló tornyokat.

SOBOR ANTAL

Ángyás István triptichonja

1.

A délelőtti határ mozdulatlan. A forró levegő megállt, madár se röppen, levél se rezdül. Fülledt csönd.

Keményen áll talpán a búza. Hatalmas táblája rézszínű fényben hevül; a vége megbillen, a domb gerincén fölnyúlik a türkiz égre. Az árokparton hosszú sávban lángol a pipacs.

Az akácligetben aratók tanyáznak. A hosszú törzsű fák alatt az árnyékban ülnek. Reggel óta ülnek a férfiak és az asszonyok. A férfiak levették a kalapjukat, maguk mellé tették a földre. Gondterheltek, homlokuk sápadt a földszínű arcuk fölött. Néha mozdulnak, gyorsan futó hangyákat söpörnek le a térdükről. Az asszonyok megoldották a fejkendőjüket, ölbeejtett kezekkel ülnek. Egyszer-egyszer emelik a fejüket, az utat kémlelik, vagy a férfiak arcát fürkészik. De a férfiak hallgatnak. Reggel óta nem beszélnek, csak várakoznak.

A csoport közepén szoptató fiatalasszony. A fának dőlve ül a földön, a réklije kigombolva, kékeres, sovány mellét parányit megemelinti a gyereknek.

Ángyás István nézi az asszonyt. Amikor az visszanéz rá, elkapja róla a tekintetét. Föláll, kiköpi szájából a száraz fűszálat. Többen fölemelik a fejüket, nézik a fiatal férfit.

Ángyás István odalép a kaszás fához. A kinyúló száraz ágon sorakoznak a kaszák. Ángyás István sorra nézi valamennyit, aztán leveszi az egyiket. Fogja, nézi, emelgeti, végül a nyelére állítja. Végighúzza a kezét a kasza pengéjén, a szeme sarkából a többieket nézi. Így áll egy ideig, majd visszateszi a kaszát az ágra. A kasza megpendül, ahogy hozzáütődik a másikhoz.

Ángyás István új fűszálat tép, a fogai közé harapja, és föllép az akácos mögötti partra. Hosszan nézi az utat, az elszürkült kalapot a szemére húzza. Az utat nézi, a messzeséget, ahol a földút kikanyarodik a falu felől.

– Jönnek – mondja.

Az aratók megmozdulnak. A szoptató asszony visszabillenti a mellét, a többiek megkötik a fejkendőket, a férfiak fölteszik a kalapot. Mindnyájan fölállnak.

– János – szól az egyik asszony sírósan.

– Mit akarsz?

– János . . . ne ám . . .

A megszólított férfi legyint, föllép ő is a partra Ángyás István mellé.

A messszeségben mozgás támad, por száll föl az úton. A falu felől száll a por, hosszú csíkban nyúlik el a határban. Közeledik.

– A hintó.

– Az. A hintó.

Valamennyien állnak már, és nézik a hintót. A laposon eltűnik, mintha a föld nyelte volna el, de aztán fölbukkan a kukoricás szélében. Csillognak a lovak, kapkodják a lábukat, verik a port. A hintó gyorsan közeledik.

– Nem az intéző.

– Nem hát.

– Hát akkor kicsoda?

– Az uraság.

Hallani a szerszámcsörgést, a kerekek kelepelését. A kocsis visszafogja a lovakat, az utolsó métereket már lépésben teszik meg.

A búzatábla és az akácos között a dűlőúton megáll a hintó.

Az aratók megmozdulnak, lépnek egyet, összébb szorul a csoport.

– Aggyonisten! – mondja az uraság.

Farral lép le a hintóról. Kifakult vászonruhát visel, sárga félcipője csaknem belefolyik a por, ahogy az útra lép.

Nézik az uraságot. A két fekete kanca kapkodja a lábát, nagyokat vágnak, a paták tompán csattannak a porban. Légyraj lepi őket, remeg a bőrük, zizeg a farkuk, ahogy csapkodnak.

Az uraság odaáll az aratók elé az út közepére, a kerékvágások közti gyöpre. Farzsebéből bőrtárcát vesz elő, hosszan nyomkodja a hüvelyes cigarettát. Rágyújt, szív néhányat, forgatja a cigarettát, nézi a parazsát. Nem néz az aratókra akkor sem, amikor beszél.

– Na, emberek, hát nem aratnak?

– Nem – mondja Ángyás István.

– Magát hogy hívják?

– Ángyás Istvánnak.

Az uraság megint szívja a cigarettát.

– Szóval, nem aratnak. Akkor jó.

Az uraság egy ideig vár, aztán hirtelen mozdulattal nagy ívben dobja el a cigarettát, bele a búzába.

Odalép a hintóhoz, a hátsó ülés alól bádogkannát emel ki, lecsavarja a fejét, a tábla széléhez megy vele. A kannát rálöttyinti a búzára. Erős petróleumszag csap föl. Az uraság öntözi, fröcsköli a petróleumot szanaszét a búzában. Aztán az üres kannát földobja a hintóra. Az edény nagyot csörömpöl, a lovak megriadnak, fölkapják a fejüket.

– Hőő... – kiált a kocsis, és a kezébe kapja a gyeplőt.

Az uraság visszamegy a búzához, gyufát vesz elő, fölgyújtja a sarkában a táblát. Alig látható láng csap föl, föllobban a tábla eleje. Nagy darabon ég a búza.

Az aratók nézik. Mozdulatlanok, merevek. Hol az uraságot, hol az égő búzát nézik.

Ángyás István kilép a dermedt sorból.

– A betyár istenit az anyjának! Hát mit néznek maguk?

Átugrik az úton, beleveti magát a búzába. Csapkodja a karjával, rúgja a lábával az égő búzát. Rátérdel, a kalapjával is csapkodja, aztán ráveti magát, ráfekszik, hengergőzik benne.

Többen is mozdulnak. Kabátért, tarisznyáért, villáért, vizeskannáért ugranak. Beleszaladnak a búzába, amely már nagy darabon ég, sistereg.

A lovak újra fölkapják a fejüket, az egyik nyerít. A hőség nagy hullámban csapott ki a búzából, perzseli a lovakat. A kocsis küszködik a gyeplővel, amíg az uraság fölül a hintóra.

– Gyerünk innen!

A toporzékoló lovak nagyot rántanak a hintón, vad vágtában menekülnek. Izzó por csap föl a nyomukban a dűlőúton.

Az aratók gázolják, tapossák, ütik-verik a búzát. Ki mivel éri, azzal üti. Oltják, de nem győzik. Az asszonyok is mind benne vannak, fejkendővel, köténnyel csapkodják, fojtják a lángokat. A hajuk kibomlik, azt is óvják, mentik. A férfiak rávetik magukat, testükkel nyomják a tüzet. Hemperegnek, forgolódnak, karok, lábak kalimpálnak a lángokban. Tépik, szaggatják a búzát, hogy útját állják a pusztulásnak. Köhögnek, nyögnek a füstben.

Ingekbe, szoknyákba, nadrágokba, hajba és kalapokba is belekap a láng, egymást is ütik, csapkodják. Véres, sebes kezekkel egymást is oltják.

A riadt mezőn lihegve, fújtatva gyürkőznek az égő gabonával; vad lármájuk fölveri a határt, jajveszékelnek, sírnak, imádkoznak és káromkodnak...

2.

Nem tudom, meddig leszünk még együtt, fiúk, de ne vegyétek rossz néven, ha néha félre megyek. Én Szolnok óta véreset köpök. Azóta köhögök veszettül, s ha rámjön, hát félre megyek. Vizet is mindig magam iszom, ügyelek, hogy legyen mindig elegendő vizem. Ne vegyétek zokon, de én kulacsot senkinek sem adok, de mástól sem kérek. A közös poharazást is elkerülöm. Megérthetitek, hogy ezt az én állapotom követeli így. A régi alakulataimban a bajtársak ezt már tudták, hozzá is szoktak. Azért mondom el nektek is, hogy ne értsetek félre. Nem tudom, meddig leszünk még így együtt, alighanem nehéz napok elé nézünk, de tudjátok meg ti is a bajomat, nem akarom én azt takargatni, mert annál rosszabb nincsen, mint amikor a nyomorúságot kell egymás előtt rejtegetni. Aztán sokat mosok; ha van egy szabad kis félórám, mindjárt nekiállok mosni. Nálam nagyon fogy a zsebkendő, ötöt-hatot is tartok magamnál egyszerre. Zárt helyen, laktanyában vagy vagónban nem köpködhet az ember. Jobban is szeretek én olyan szolgálatot, ami kint van a szabadban, vagy a lovak körül az istállóban. Én már az elején mindjárt a lovakhoz kerültem, tüzérlovakhoz. Jó is lett volna velük maradni végig, dehát a sors másként hozta.

Most itt dekkolunk harmadik napja a vasúti töltés oldalában, ez rendben is van, csak ez a nagy csöndesség ne lenne. Várjuk ebben az augusztusi nagy hőségben azt a szerelvényt, ami majd elvisz valahova bennünket. Ez a lovasfutár reggel nem tetszett nekem. Habosra veri azt a lovat, el sem jön idáig, messziről kiabálja ide, hogy a legközelebbi szerelvény lelassít, kapaszkodjunk föl rá, aztán nyomban rántja is a lovat, fordul vissza a városnak.

Na, egyétek ezt a barackot! Az előbb, hogy fönt jártam a vasúti őrháznál, egy menyecske nyomta a kezembe ezt a kosár barackot. Én már ettem belőle odafönt a kútnál. Jó barack, finom, édes leve van. Tiszta is, az asszonyka nyakon öntötte egy vödör vízzel. Mifelénk az aprószemű rózsabarack terem; ilyen húsosat, nagyszeműt én még nem is ettem. Na, egyetek!

Szóval, én mindjárt a lovakhoz kerültem, tüzéralakulathoz. Március végén jelentkeztem önként a városban. Az iskolaudvaron volt a sorozás, két sorozótiszt meg egy civil ült az íróasztalnál. Jól van, fiam, mondta a civil; hát ezeket az égési sebeket hol szerezted az arcodra meg a kezedre? Az aratósztrájkban, mondom neki. Aratósztrájkban? – kérdezi. Ott hát, ne legyen Ángyás István a nevem, ha nem ott szereztem. Furcsa egy aratósztrájk volt az, mivelhogy az uraság meggyújtotta a búzát. Bevettek engem ottan, mindjárt be is öltöztem; jobbára vasutas gyerekek közé kerültem, de a kéthetes kiképzés után áttettek a lovakhoz. Hamarosan jött aztán a bevagonírozás. Hajnalban a reggelit még ott ettük meg az állomáson, a vacsorát már Szolnokon osztották a románok meg a fehérek. Olyan tűzbe kerültünk, hogy azt se tudtuk, merre kapkodjuk a fejünket. Forró vacsora volt, elhihetitek. Hát engem ott aztán mellbevágtak csunyán. A jobb vállam alá kaptam a golyót, megsértette a tüdőt. A kötözőhelyen elláttak hirtelen, aztán vittek hátra. Nem hallottam én aztán puskalövést sokáig, mert annak az egynek a golyója ott Szolnoknál nagyon megült bennem. Na, testvér, mondta az orvostiszt az ambulancián, te most egy ideig elhordod ezt az átkozott golyót. Megoperálnálak én téged, ha lenne rá idő. De megjött a kiürítési parancs.

Hát bennem is maradt. Kezeltek engem szépen, nem mondom. Begyógyult a sebem hamarosan, mindenki azt mondta rá, az orvosok is, a kis nővérkék is: jaj, de szép! Szép hát, mondom, szép ez; csak az ólom ne lenne benne, akkor még szebb lenne. Mikor aztán újra talpon voltam, azt mondta nekem egy másik orvostiszt: Nézze, Ángyás elvtárs, most nagyon szorosan vagyunk. Ez a golyó nem sürget annyira bennünket, hogy ilyen keserves helyzetben operáljuk magát. Komoly, nagy műtét kell ehhez. Elhordja maga ezt egy ideig, vészesnek nem vészes a dolog, majd kérünk magának könnyű beosztást, valahol hátul. Aztán ha végeztünk, egy kicsit lábhoz tehetjük a fegyvert, a proletárállam bármelyik kórházában fölnyitják a sebét. De jobban szeretném, mondta, ha majd énhozzám jönne vele. Szép nyugodtan vala-

melyik pompás sebészeten kipiszkálom én magából azt a golyót, ne féljen. Haza is viheti, megmutathatja majd az unokájának: nézd, gyerkőc, ezt az emléket őrzöm én tizenkilencből, Szolnok alatt kaptam. Vállalja? – kérdezte. Vállalom, mondtam neki. Fölírta a nevét, a csapatkórház számát, de még a budai lakáscímét is. Ma is itt őrzöm a címét a zsebemben. Ha lábhoz tesszük egy kicsit a fegyvert, mindjárt fölkeresem, hadd piszkálja ki belőlem a szolnoki emléket.

Fájni nem fáj ez nekem; olykor, nem mondom, húzódik, nyilallik egyet-egyet. Úgy látszik, fészkelődik, keresi a jobb fekvést, az istenit az anyjának.

Hát így maradt bennem a szolnoki golyó; mármost igen megszoktuk egymást, elmaradhatatlan társak lettünk, jóban, rosszban. Majd egyszer talán tényleg odateszem magam elé az asztalra: na, koma, akarsz-e még velem maradni, kérdezem tőle, s ha ő még mindig ragaszkodik hozzám, nem bánom, beleteszem egy helyes kis flaskába, megőrzöm az almáriumon, hadd lássa meg az unokám. Talán a gyerkőc se dobja ki, elmondja: ezt a golyót a proletárállamra lőtték, de öregapám vállában megakadt.

Kaptam én aztán csakugyan dokumentot, fölmentettek a frontszolgálat alól, Pestre kerültem helyőrségi szolgálatra. Voltam én ott több helyen, hídőrségen, telefonközpontban, utóbb a Forradalmi Kormányzótanácson kapuőrségben szolgáltam. Ismertek engem mindenütt, szerettek is. Egyszer Landler Jenő megy ki a kapun, megáll előttem, azt kérdi tőlem: Na, hogy viselkedik a vállában a golyója, Ángyán elvtárs? Gondolhatjátok, leesett az én állam ottan. Hát ezt meg honnan tudja Landler Jenő, hogy nekem golyó van a vállamban? A tisztek meg a civil elvtársak ravaszkásan nevettek körülöttünk. Na, mondom, tudom én már, honnan fúj a szél. Köszönöm, csak megvan, mondom Landler Jenőnek. Én vagyok munícióval a legjobban ellátva az egész vöröshadseregben. Na, miért? – kérdezi mosolyogva. Mert nekem egy golyóval mindig több van, mint másnak. Nagyot nevettek erre mindnyájan. Még akkor is nevettek, amikor odakint beültek az autómobilokba.

Hívatnak engem mindjárt másnap a komisszár szobájába. Lejelentkezem annak rendje és módja szerint, s a komisszár átnyújt nekem két cédulát: Landler Jenő elvtárs küldi nekem ma estére ezt a két színházjegyet, a parancsnok meg holnap reggelig eltávozást engedélyez hozzá. Na, mondom, rendben van, köszönöm is szépen, el is megyek, mivel én még színházban sose voltam. Csak hát minek nekem kettő? Azért hogy szerezzen hozzá valakit, mondja a komisszár, és kacsint egyet hozzá.

Így fordultam én meg a színházban is; persze a másik jegyhez fehérnépet nem tudtam fölhajtani olyan gyorsan, odaadtam hát egy inasgyereknek, akit ismertem, az utcában hordta a dögnehéz ládát, vízvezetékszerelő volt a fiú. Kettesben néztük meg akkor a színházat.

A színház után éjszaka már riadóra értem be a körletembe. Önként jelentkeztem az északi frontra. Tüzéralakulathoz, lovakhoz kértem magam megint. Indultunk is másnap hajnalban, meg se álltunk Miskolcig. Tudtam én, hogy Landler Jenő itt a parancsnok, de már többé nem találkoztam vele. Pedig nagyon szerettem volna megköszönni neki a színházjegyeket. Később hallottam meg, hogy Landler Jenő azt is meghagyta akkor, vitessenek engem hamarosan kórházba és operáljanak meg. De én ezt már nem vártam meg: ott voltam Ipolyságon, Léván, Érsekújváron, majd a kassai csatában. Arra is hullott ám az istenáldása, de úgy látszik, engem már kerültek a golyók. Hogy ez az egy úgy belémfészkelt, elijesztette a többit. Na, mondom, pajtás, te megéred a pénzedet! Maradj csak velem, ijeszd el körülöttem a komáidat, szolgáld meg a helyedet. Én is megszolgálom majd neked, ha kipiszkáltatlak. Olyan sorod lesz az almáriumon, amilyen még bennem se volt!

Kassán tanyáztunk egy ideig, mentünk volna föl éppen Eperjesnek, Bártfának, de csak jött a kiürítés; vagonba szálltunk, vissza egyenesen Pestre. Máma is azt mondom, fiúk, ha onnan akkor ki nem jövünk, minket ki nem ver még Klémanszó sem, az antant-istenit az édesanyjának! Dehát kijöttünk, mert ki kellett jönni. Most meg itt ülünk a töltés aljában, és ma sem tudok mást mondani, mint hogy itt ülünk, mert itt kell ülnünk.

Mikor Kassáról jöttünk vissza, végig énekeltünk a nyitott szerelvényen. Hej, de szépen fújtuk egész úton! Ma is a fülemben van egy dal, hiszen ti is ismerhetitek:

Fakó lovam, a Murza,
Lajta vizét meguszta;
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja . . .

3.

A négyzet alakú majorudvar közepén állt a kopott, barna íróasztal. Egyenruhás írnok ült előtte, vértelen, fonnyadt arcú, koravén diák; két könyökét az íróasztalra támasztotta, buzgón írta, amit az asztal mellett álló tiszt diktált neki. Az asztal körül még három tiszt és két civil állt. A civilek hajnalban érkeztek, ők rendelték el a gyors kihallgatást. A tisztek intettek, neveket kiabáltak, motoztak. A kihallgatást egy fiatal százados vezette.

A szemközti istállóból és a major végében álló csűrből elővezették a foglyokat, és a nagy eperfák alatt sorakoztatták föl őket vonalban.

– Jobbra át! – vezényelt egy főhadnagy.

Egyenként léptek az asztal elé, ahogy a nevüket kiáltották. Jól lehetett minden szót hallani a magas épületekkel körülzárt udvarban.

Ángyás István sorra nézte az arcokat, hallgatta a neveket, de ismerős egy sem akadt. A magtár falánál álló négy ember arcát nem láthatta, a nevüket sem kiáltották. Ezeket külön kezelték, hajnal óta álltak szorosan szemben a fallal; a két civil hallgatta ki őket. Ángyás István a csűrből látta, hogyan vezették elő, hogyan állították falhoz őket a hajnali szürkületben.

– Bodorkás Mihály! – kiáltott most a főhadnagy. – Szedje a lábát! Mozgás, mozgás!

A szólított az íróasztal elé állt.

– Hogyan került a vöröshadseregbe?

– Vittek. Engemet vittek. Be kellett vonulnom.

Az egyik civil legyintett. A tiszt diktált valamit halkan az írnoknak.

– Tovább!

– Nem hallotta? Tovább! Álljon vissza a helyére!

– Józsa Ferenc! Mozgás!

– Maga miért van itt?

– Vöröskatona voltam.

– Hogyan került a vörösökhöz?

– A behívó rendeletre vonultam be. Azt mondták, aki nem vonul be, az katonaszökevény.

– Maga kommunista? – kérdezte a civil.

– Nem.

– Tovább!

– Beke Péter! Lépjen ide!

– Miért van itt?

– Én is behívóparancsra mentem. Józsa Ferenccel együtt.

A civilek türelmetlenül intettek.

– Tovább!

– Gazdag János!

– Maga vöröskatona?

– Nem, én tévedésből kerültem ide.

– Nem is volt katona?

– Az olasz fronton voltam. Az élelmezésnél. A zubbonyom miatt vagyok itt.

– Mi az, hogy a zubbonya miatt?

– Hazavittem, megtalálták nálam.

– Rakjon ki ide mindent a zsebeiből! – mondta a civil.

A fogoly zsebkendőt, fésűt tett az asztalra.

– Megmotozni!

Két tiszt megmotozta, de nem találtak nála semmit. A civil elébe lépett, közelről nézett az arcába.

– Fogja a holmiját, és menjen a helyére!

– Tovább!

– Rudmiczai János!

Egymás után szólította a főhadnagy az embereket. A százados kérdezett, aztán mindegyiknél rövid szöveget diktált. Az egyik civil, a mozgékonyabb, néha beleszólt, hosszan vizsgálta az arcokat. Látni lehetett, hogy ezek keresnek valakit.

Ángyás István egyik lábáról a másikra állt. Fáradt volt, a csoport egész éjszaka állt a csűrben. Nem tudta, valójában kik a fogolytársai, beszélni nem volt szabad a csűrben sem. Ha beszélt valaki, az őrök azonnal fölállították a csoportot; az éjszakát is beszélgetés miatt töltötték állva. Ki tudja, hogyan lettek vöröskatonák, voltak-e a fronton vagy sem. Azt vallják, vitték őket, parancsra vonultak be. Ángyás István egyikről-másikról tudta, például erről a Rudmiczairól meg a zubbonyos Gazdag Jánosról, hogy csúnyán megverték őket.

A katonák és a civilek sürgették, siettették a kihallgatást.

– Ángyás István! Mozogjon, nem sétatér ez itt!

– Maga uradalmi cseléd?

– Az vagyok.

– Miért van itt?

– Vöröskatona voltam.

– Hogyan került a vörösökhöz?

– Önként vonultam be.

A tisztek, a civilek fölkapták a fejüket, az írnok kezében megállt a toll.

– Maga önkéntes volt? – kérdezte az egyik civil, és elébe lépett.

– Igen.

– Vegyen ki mindent a zsebéből, rakja ide az asztalra!

Ángyás István néhány zsebkendőt, egy nagyobb papírszeletet, két cédulát tett az asztalra.

– Megmotozni! – mondta a százados.

Ángyás Istvánt is ketten motozták, de nem találtak nála semmit.

– Ki ez az orvos, akinek a címe áll itt a papíron?

– Katonaorvos.

– Kommunista?

– Nem tudom.

– Hát akkor honnan ismeri?

– Kezelt engemet.

– A fronton?

– A fronton.

– Kitüntetése volt?

Ángyás István szó nélkül kigombolta a zubbonyát, félrehúzta, hogy látható legyen a sebe a jobb válla alatt.

A civil újra elébe lépett. Közelről nézte a sebet.

– Rossz helyre kapta maga ezt a kitüntetést. Nem?

Ángyás István nem szólt, továbbra is a sebet mutatta.

– Mondom, rossz helyre kaptad te ezt! Bal oldalra jár az ilyesmi és valamivel lejjebb! – mondta a civil, és ellépett Ángyás István elől.

– Gombolkozzon be! – mondta a főhadnagy.

– Maga odaáll a magtár falához! Szorosan elébe, és hátul összekulcsolja a kezét. Nem áll túl közel a másikhoz. Három méterre tőle. Értem? Három méterre. Semmi csevegés, mert abból baj lesz.

– Várjon csak! – szólt újra a civil. – Miféle jegyek ezek?

– Színházjegyek.
– Azt látom. Mit keresett a színházban?
– Megnéztem az előadást.
– A páholyból, mi?
– Nem. A zsöllye bal tizenhetedik sorából. Rajta van a jegyen.
– Ne magyarázz itt nekem! Ki volt a másik?
– Egy inas.
– Miféle inas?
– Vízvezetékszerelő inas.

A civil türelmetlen mozdulatot tett. Odaállt megint Ángyás István elé, közelről nézte az arcát.

– Hogy te milyen jól válaszolsz mindenre! Na, állj csak oda a fal mellé!

Ángyás István a fal mellé lépett. Megállt három méterre a szélső embertől, a szeme sarkából, ránézett. Ő is visszanézett. Nem ismerték egymást.

A kihallgatás tovább folyt, neveket kiabáltak, sürgető, noszogató parancsokat osztogattak. A kihallgatottak továbbra is mind azt vallották, hogy vitték őket. Valamennyien visszaálltak a helyükre az eperfák alá.

Amikor végeztek, a főhadnagy a sor elé állt.

– Fölolvasom a határozatot. A fent említett napon előállított nevezetteket a bépé kilencvennyolcadik paragrafusának alkalmazásával a bépédété száznegyvenhatodik paragrafusa második pontja értelmében szabadlábra helyezem. Indoklás: a szabadlábra helyezés elrendelendő volt, mert az illetők ellen sem szóbeli, sem írásbeli feljelentés itt nem fekszik el, s bűncselekmények elkövetésével nem gyanúsíthatók. Ezen határozat érdekeltek előtt kihirdettetett.

A tiszt most névsort olvasott föl, majd emelt hangon kiáltotta: menjenek innen a fenébe! A csűrben rendet kell teremteni, és északi irányban sürgősen el kell hagyni a majort. Csoportban nem maradhatnak, vonatra nem szállhatnak, mindenki a legrövidebb úton hazatér, és dologra jelentkezik a munkahelyén.

Az emberek elvonultak, gyorsan elhalt a futó lábak zaja.

A tisztek és civilek álltak egy ideig az asztal körül, beszélgettek, cigarettáztak, időnként hangosan nevettek. Ángyás István a szeme sarkából látta, hogy a százados diktál valamit az írnoknak, közben ide-idenéz rájuk.

– Decsi őrmester! – kiáltotta a százados, amikor végzett a diktálással.
– Parancs!

Az istállóból futólépésben jött a nagydarab őrmester.

– Azonnal indulás Siófokra! – mondta a százados, és állával az öt fogoly felé mutatott.
– Parancsára, százados úr!

Alig fordult meg az őrmester, harsány vigyázz-vezényszó hangzott el. Az országút felől hat tisztből álló lovascsoport vágtatott be a majorba. A prüszkölő, poros lovak megálltak középütt.

– Alezredes úrnak alázatosan jelentem, Suri Géza százados, a kerületi katonai parancsnokság vizsgáló csoportjának parancsnoka jelentkezem. A rendőrkapitányság két tisztjével együtt vizsgálatot folytattam fogoly egyének ügyében, az imént végeztem és intézkedtem.
– Bravó! – mondta lóhátról az alezredes, és lehúzta a bőrkesztyűjét.

Az alezredes fehér tollas csákót viselt, sötét, csaknem fekete arca volt, tömött, erős bajusszal.

– Kik ezek a jómadarak ott a falnál?
– Alázatosan jelentem, vörösök. Gyanús elemek, akiknek ügyében további vizsgálat folyamatba tétele . . .
– Jegyzőkönyvet, édes fiam, a jegyzőkönyvet olvasd föl nekem most mindjárt!

Ángyás István és négy társa feszülten figyelte a jegyzőkönyvet, amelyet a százados kemény, pattogós hangon olvasott föl.

– A főkapitányság jelentése értelmében az itteni katonai hatóság által a szó-

ban forgó egyének katonai fedezet alatt Siófokra lesznek kísérve, s ott a térparancsnokság fogdájában átadva. A jelentésben jelzett és terheltektől elkobzott holmik csatolva lettek. Ertl Miklós tanító levéltárcája két magánlevéllel, Zsemberi Lajos földművelő pénztárcája tizenhat korona papírpénzzel, Kalász Jenő tisztviselő szemüvege, levéltárcája három családi fényképpel, Hudecz Kálmán gépészkovács munkakönyve és zsebórája, Ángyás István uradalmi cseléd címjegyzéke egy kommunista orvosról, két színházjegy, öt zsebkendő . . .

– Köszönöm, elég. Haladéktalanul induljanak meg Siófokra, nehogy útközben rájuk esteledjen – mondta az alezredes.

– Parancsára, alezredes úr! Decsi őrmester! Indulás!

– Parancs!

Az őrmester vezényelt a foglyoknak, vezette őket az istálló felé.

Ángyás István elmenőben az alezredest nézte, aki hatalmas fekete kancán ült; levette a csákóját, izzadt homlokát törölgette.

– Mondd csak, édes fiam, hol lehet itt lefürödni? – kérdezte a századostól.

– Alázatosan jelentem, már intézkedtem. Engedelmével bejelentettem alezredes urat a nagyméltóságú uraságnál, mivel tudomásom volt érkezéséről. Viola kisasszony üzent, hogy méltóságos édesapja és ő a legnagyobb megtiszteltetésnek veszi alezredes úr látogatását, rendelkezésére állnak, máris várják a kastélyban.

– Bravó, édes fiam!

Ángyás István lépkedett négy társa mögött; önkéntelenül lépést váltott, igazodott az előtte járóhoz. Odabent az istállóban az őrmester embereivel fölkészült az útra, a katonák magukhoz vették kenyérzsákban az élelmet. Fölszereltek, zörögtek a kulacsokkal, ellenőrizték a puskák závárzatát, egy hátizsákból bilincseket csörgettek elő.

A rozoga teherautó kifordult velük az országútra, és az útmenti fák rőtvörös lombja alatt megindult Siófok felé . . .

TIMÁR ISTVÁN rajza

BERTHA BULCSU

Át a Styx folyón

1.

A bedőlt oldalú tanya felett halászsas keringett. A vörösezred katonái a bokrok alatt hevertek és figyelték a sast. A sas mindent látott a magasból. A Dongér menti mocsarak átjáróit, a Pusztaszerre, Sövényházára vezető földutakat, a holtágak vizét, a Tiszát, a füzesekben mozgó felderítőket, s a folyó túlpartján a román sereg védővonalát is. A sas nem csapott le a Tiszára, csak keringett a seregek fölött és várakozott.

A tanya udvarán Elek főhadnagy egysége pihent. A puskák gúlába rakva álltak az árnyékos fal mentén, a katonák a gyepen hevertek, vagy a géppuskásoknak segítettek tölteményt hevederezni. Elek főhadnagy zubbony nélkül, fekete dresszben üldögélt a beszakadt tetejű tornác alatt, és egy régi kalendáriumot lapozgatott. A feljegyzések rovatát hónapról-hónapra gondosan teleírta a hajdani tanyásgazda. Elek az áprilisi bejegyzéseket olvasgatta: „7-én 1 tyújtojás. 12-én 2 kácsa tojás, 1 tyúktojás. 20-án 3 tyúktojás. 28-án 2 kácsa, 1 tyúktojás . . .” Alatta: „Balogéknál 112 dkg gyapjú, 62 dkg a kabát. Bodóéknál 275 dkg gyapjú.” Júliusnál számadásokra bukkant: „Kilencvenhárom szorozva tizennyolccal.” A gazda aláhúzta a kilencvenhármat és először nyolccal szorozta meg, majd alája írta a kilencvenhármat és összeadta. Nyolcszázharminchét jött ki a gazdának. Elek elővett egy tintaceruzát és utánaszámolt. A helyes eredmény ezerhatszázhetvennégy volt. Elek csóválta a fejét. A gazda bizony becsapódott a tej árával, mivel a kilencvenhármat rossz oszlopban adta a többihez.

– Mit csinál, főhadnagy elvtárs?

Elek felpillantott. Fóti Jenő, az egység politikai biztosa állt mellette.

– Mondja, Fóti, ismeri a magyar nép reguláit júliusra?

– Micsodáit?

– Reguláit, júliusra . . . Na figyeljen: „Mária Magdolna napján, ha tiszta, jó; ha esős, ártalmas . . . Szent Jakab napja éjszaka, ha tiszta, jó, bőség lészen a kertekben, ha esős, változást szenved dió és mogyoró. A hangyák és güzük, ha nagy halmot hordanak, hideg esztendőt várj.”

– Mikor van ez a Szent Jakab napja?

– Július huszonötödikén . . .

– Addigra már túl leszünk az egészen, főhadnagy elvtárs . . .

– Mindenesetre túl a Tiszán – mondta Elek és a kalendárium felett a fiatal biztosra meredt. Fóti arca megvonaglott. Szája szétnyílt, mintha mondani akarna valamit, majd némán összezárult. Komoly, merev arccal állt a főhadnagy előtt és hallgatott. Fóti mindössze tizenkilenc-húsz éves lehetett, de harmincháromnak igyekezett látszani, mivel Kun Béla is harminchárom volt. Rövid, laposra fésült hajat viselt, mint Kun Béla, s a cigarettát is úgy tartotta, mint a híres népbiztos.

– Látja, én már negyven vagyok – mondta Elek szarkasztikus, finom mosoly kíséretében.

– Mire gondol, főhadnagy elvtárs? Nem egészen értem – szólalt meg Fóti és a főhadnagy arcába bámult. Elek szája körül mosoly tétovázott. Szögletes, finom vonású arcán megremegtek a ráncok, szarkalábak, és árkokká mélyültek. Arcának több pontján az erek is kidagadtak, orrán, homlokán megemelve a bőrt, mint a kibuggyanni készülő láva. Túlerőltetés, szenvedés nyomait őrizte az arc. A visszér vastagságú erek a homlok íves megnövekedésénél a vörhenyes haj alá is behúzódtak.

Az arc egyszerre látszott szenvedőnek és mosolyra hajlónak. Elek fegyelmezte izmait, ereit, így aztán a beszélgetések során mindig megőrizte talányos, mosolyba hajló arckifejezését. Inkább bizakodónak látszott, mint szenvedőnek.

– Nem baj. Én sem értem – mondta és az udvarra pillantott. A félig zöld, villám sújtotta nyárfák alatt különös menet közeledett. A katonák felugráltak az árnyékból és megigazították a szerelékűket. A menet élén Elek főhadnagy ordonánca, Kajsza őrvezető lépkedett. Mögötte magas, bajszos, lovaglónadrágot és rövid porköpenyt viselő alak közeledett. A menetet két katona zárta be. Szuronyos puskájukat a porköpenyes hátában tartották. Kajsza nehézkesen vigyázzba merevedett a tornác előtt. Vállán puska és madzagra fűzött vadkacsák lógtak. Jobb markában revolvert szorongatott.

– Főhadnagy elvtárs, jelentem, ezt az illetőt az ingoványosból húztuk ki a Dongéron túl. Pusztaszer felől közelgett és a tábort figyelte. A revolvert a zsebében találtuk.

Elek a kékes-ibolyás fényű kacsafejekre nézett. Azon tűnődött, hogy az ordonánc vajon hány patront pocsékolt el a kacsákra? Némán számolta a madzagra fűzött szárnyasokat és mindegyikhez hozzáadott három patront. Kajsza széles arcán zavart aggodalom tétovázott.

– Odaátról jöttek, a tarlókról . . . Ki kőne üket hallgatni . . . Némelyik tán még magát Mardarescut is látta – szólalt meg.

„Legalább harminc töltény. Ha rosszabbul célzott, negyven . . ." – tűnődött hallgatagon a főhadnagy és a fémes szárnytükröket bámulta, melyek a vadságot hirdették, az ingoványok, füzesek néma hatalmát.

– Tőkés récék, főhadnagy elvtárs . . . Nagyon jó a húsuk . . . Gondoltam, befőtök a kemencébe . . . Megsütjük valamennyit . . . Beirdalnám üket szalonnával, fokhagymával . . . – szólalt meg újra az ordonánc.

Elek magára húzta a zubbonyát és a porköpenyes alakhoz fordult:

– Maga!?

A porköpenyes mosolyogva előre lépett:

– Wodl Ferenc . . . Szervusz kérlek . . . Te vagy a rangidős tiszt? . . . Ezek a gyerekek elvették a revolveremet. Légy szíves, intézkedj . . .

– Ez itt hadműveleti terület.

– Nézd kérlek, én revolver nélkül még soha életemben nem léptem ki az ajtón. Ha fürdőre megyek, akkor is magammal viszek egy-két revolvert. Revolver nélkül az úri ember csak félig úr . . . Bármi adódhat . . . Például egy szerelmi ügy, és nem tudja magát főbelőni az ember . . . – mondta a porköpenyes mosolyogva.

– Remélem, nem akarta magát a pusztaszeri ingoványosban fejbelőni . . . ?

– Kérlek . . . Jó kedélyed van . . . Látogatóba indultam . . . Én is főhadnagy vagyok eredetileg, de ezek a mai idők . . . Azt hiszem, találkoztunk már, hacsak . . .

– Tartalékos vagyok – mondta Elek szürkén, fagyosan.

– Úgy . . . – vonta fel a szemöldökét a porköpenyes, és rosszallóan körülnézett.

Kajsza ledobta a vadkacsákat a tornácra, aztán kitárta a konyha ajtaját. A katonák bekísérték a porköpenyest, majd hátraarcot csináltak és elvonultak. Elek leült a kemencepadkára, Fóti és a porköpenyes állva maradtak, mivel a konyhában nem volt bútorzat.

– Halljuk! – mondta Elek.

– Magázódunk tehát . . . Tiszt tiszttel beszél, nem?

– Tiszt fogollyal. Mit keresett a Dongér mentén? Vadászott? Gyalogosan indult látogatóba? Kémkedett? Kinek? Mit akart megtudni? – kérdezte Elek és mosolygott.

A porköpenyes alak Fótira pillantott, aztán újra a főhadnagyra:

– Küldje ki ezt a verebet. Négyszemközt akarok önnel beszélni. Nagyon fontos!

– Nem küldhetem. A „veréb" politikai biztos . . .

– Azokat már Böhm Vili elintézte. Mit keres ez itt . . . ?

– Böhm tévedésből nehezítette meg a politikai biztosok helyzetét. Utasításait már visszavonták.

– A veréb előtt nem beszélhetek. Vitessen a vezérkari főnökhöz!

– Nem áll módomban... – mondta mosolyogva a főhadnagy, és érdeklődve vizsgálgatta porköpenyes vendége csontos, sápadt arcát, bajszos, hetyke vonalú száját, parancsoláshoz, és mások engedelmességéhez szokott szemét.

– Hivatalos! Követelem! Ki itt a vezérkari főnök?!

– No... No... Én vallatom magát, vagy maga engem?

– Vitessen Béldy Alajoshoz!

– Jó, hogy nem Kun Béla elé akar kerülni... Lenne itt rend, ha a nádasból kiráncigált kémekkel mindig a vezérkar tárgyalna, esetleg maguk a népbiztosok...

A porköpenyes ingerülten Fóti Jenőre pillantott. Fóti az ajtó előtt állt és az ablaktáblákon át az udvart figyelte.

– Gömbös Gyula... Ez a név, mond magának valamit? – kérdezte a porköpenyes.

– Semmit.

– Nemzeti hadsereg... Szolnok–Cegléd–Kúnszentmiklós... Ez sem? Tiszt beszél tiszthez!

– Neve?!

– Gondolkodjon... Gömbös...

– Lakhelye?!

– Ha magának nincs hatásköre, vezettessen a rangidős tiszthez. Követelem...

Elek Fótira pillantott. A politikai biztos felrántotta az ajtót és kiordított a napfényes udvarra:

– Őrség!

Fegyveres katonák rontottak a szobába, és vigyázzba álltak a főhadnagy előtt.

– Motozzák meg ezt az urat... De most alaposan – mondta Elek és mosolyogva nézte a porköpenyes arcát.

A katonák lerángatták a fogolyról a köpenyt, zakót, s minden zsebet, bélést és varratot átvizsgáltak. Két darab kézzel írott azonos szövegű levélmásolat, egy újabb pisztoly, húsz darab töltény, zsebkés, körömreszelő, pénz és egy tiszti igazolvány került elő. A katonák a főhadnagy lába elé halmozták a tárgyakat. Fóti érdeklődve mustrálgatta a konyha döngölt agyagföldjén összegyűlt kincseket. Elek lehajolt és belenézett az igazolványba:

– Neve tehát valóban Wodl Ferenc – mondta, aztán a levélmásolatokat böngészte. Csóválta a fejét, majd ismét megszólalt:

– Hogyan értik ezt, hogy az... „ekként megtisztított hadsereg ne támadjon"?

– Úgy, hogy ne támadjon... Csatlakozzon Szegedhez, és majd a további parancsok szerint kell intézkedni – mondta a fogoly.

Elek arcáról eltűnt a vibráló, tűnődő mosoly. Meghökkent:

– Mi az, hogy ne támadjon?! A hazát meg kell védeni... Nem...?

– Az Antant, kérem, mindent garantál... A béketárgyalások elé tartozik a végső rendezés...

– A végső rendezés? Milyen béketárgyalásokról beszél ön?

– Azt hiszem, elég világosan beszélek... Igazságos, annexió nélküli békéről...

– Honnan veszi maga ezeket?

– Wilson garanciák...

– Azt már ismerjük... A Diaz tábornokkal aláírt békét az Antant nem tekintette általános érvényűnek. A szerbek tovább nyomultak előre. Belgrádban aztán Franchet d'Esperay tábornok új feltételeket diktált. A Beszterce, Marosvásárhely, Baja, Pécs vonaltól északra kellett visszavonnunk a csapatainkat.

– Azok Károlyi csapatai voltak...

– Magyar csapatok... Linder azonban hiába írta alá a belgrádi békét, a román és a cseh hadsereg tovább nyomult előre, mintha mi sem történt volna. Aztán jött a Vix jegyzék... Maguk pedig azt javasolják, hogy ne támadjunk? Nem értem... Én azt hittem, a hazát meg kell védelmeznünk. De önök másként gondolkodnak. Kit képviselnek tulajdonképpen?

– A nemzetet.

– Úgy látszik, akkor két nemzet él ebben a hazában, mert én is a nemzetet képviselem.

– Vannak nemzetalkotó rétegek, és van a tömeg!

– Megnehezíti a helyzetemet, Wodl. Mi az ördögöt csináljak magával?

– Végeztesse ki! – mondta a politikai biztos, és meglobogtatta az egyik levélmásolatot.

– Túlzás lenne, Fóti . . .

– Ez egy fehér tiszt. Ki kell végezni!

– Elég fiatal még . . . És a nemzet része, ereje, ha ezt még nem is érzi. Mindenki átnevelhető . . . Nagy a zűrzavar a fejében, de ez érthető . . . Egyelőre csukjuk a magtárba . . . Katonák! Kísérjék ezt az urat a magtárba. Kettős őrizetet neki! – mondta Elek és tűnődve a lába előtt heverő kacatokra meredt.

Az őrség elvezette a porköpenyes tisztet. Elek lehajolt és felemelte a revolvert.

– Jól felszerelte magát a fiú – mondta.

– Lövesse agyon, főhadnagy elvtárs! Nincs osztálybéke!

Elek Fótira nézett. Bólogatott.

– Igaz . . . Osztálybéke nincs . . . De én még a gondolatától is viszolygom annak, hogy egy másik magyar embert kivégeztessek. Ez olyan lenne, mint a testvérgyilkosság . . . Van itt baj elég, és kevés az erő, az értelem. Ha egymást gyilkoljuk, aligha marad kiút . . . Nem álljuk meg a helyünket a népek okos, erős gyülekezetében . . .

– Proletárdiktatúra van, főhadnagy elvtárs! Demokrácia a munkásoknak, parasztoknak, minden jóindulatú embernek, de elnyomás az árulók, kémek, fehérek számára! Legyünk következetesek! – mondta Fóti és dühös, energikus léptekkel járkált a nyitva hagyott ajtó és a kemence között.

Elek ledobta a revolvert a földre. Megcsörrentek a pénzek, s a fehér tiszt fémtárgyai.

– Mindezt én is tudom, kedves Fóti . . . Papíron mindez nagyon logikus, de humanitás is van a világon . . . Értelem, tűnődés, intő és óvó verssorok . . . Mi az, hogy fehér tiszt? Két szó. Politikai magatartást jelez, talán osztályhelyzetet, de ez már nem biztos . . . Erre a bajuszos kujonra nem ez a legjellemzőbb . . . Bizonyára szereti a kacsasültet, a vörösbort, az asszonyokat. Talán aludni is szeret. Ember elsősorban. Elrontott európai ember. Az, hogy fehér tiszt lett, merő véletlen . . . Senki sem születik fehér tisztnek. A körülmények, a környezet . . . És ugye magyar . . . Talán ember elsősorban, azután magyar, és csak harmadsorban tiszt és negyedsorban fehér tiszt . . . Hová jutna a világ, ha mindenkit, akinek más a véleménye egyes politikai kérdésekben, mind kivégeznénk?

– Főhadnagy elvtárs! Két baj van. Egyik az, hogy a munkások is szeretik a kacsasültet, de az uralkodó osztály a munkások ezen emberi vonását mindig figyelmen kívül hagyta. A másik pedig az, hogy ennek a fehér tisztnek nem egyes politikai kérdésekben, hanem az alapkérdésben különbözik a véleménye a mienktől. Pontosan abban különbözik, hogy kinek a kezében összpontosuljon a hatalom, kinek a kezében legyenek a termelőeszközök, kit tekinthetünk nemzetalkotó elemnek.

– Úgy gondolja, hogy az osztályöntudat erősebb az emberekben, mint a nemzeti együvé tartozás érzése?

– Valamikor, főhadnagy elvtárs, lehetséges, hogy fordítva volt. De ma a proletár elsősorban proletár, a kapitalista elsősorban kapitalista, és csak másod- vagy harmadsorban francia, magyar vagy angol. Az uralkodó rétegek éppen annyira nemzetköziek, mint a proletariátus . . . A pénz hatalma nemzetközi és a proletariátus nyomora is nemzetközi . . .

– Nálunk még aligha beszélhetünk kapitalizmusról . . .

– Kizsákmányolókról viszont reggeltől estélig . . .

– Igen, így van . . . De azért folyton úgy érzem, mintha két magyar jobban összetarthatna, mint két külön nemzetiségi proletár . . . Nézze meg ezek a magyar katonák milyen hősiesen küzdenek . . .

– Pont olyan hősiesen, mint a nemzetközi brigád . . .

– Igaz, látja. Azok is nagyon hősiesen küzdenek az oldalunkon... Én valójában a közös vonást keresem, azt az erőt, ami összetarthat egy embercsoportot. Úgy gondolom, elsősorban ilyen az anyanyelv, és ilyen az ország, amiben élünk... Ha így nézzük, akkor egyszerű. Népünk, országunk javára kell cselekednünk, dolgoznunk, összefognunk. Az egész ország, az egész nép felemelkedése és fejlődése a cél. Ebben mindenkinek részt kellene venni. Azoknak is, akik gazdagok voltak, és azoknak is, akik szegények. Károlyi Mihály nagy példa! Sokan követhetik... Ezért sajnálom az embertársaimat kivégeztetni... Segíthetnének az országnak... Nyelveket tudnak... Külföldi egyetemeket végeztek... Némelyik két diplomát is szerzett... Nagyon kellene nekünk ez a tudás... És a vezetési, szervezési tapasztalatok...

– Mint vezetők, megbuktak.

– Összességében mint politikusok, katonák és gazdasági szakemberek is megbuktak. Az elmaradottságunk évszázados. De vannak köztük éleseszű, okos emberek. Ezeket kellene kiemelni, felhasználni. Minél értelmesebb, nagyobb tudású valaki, annál inkább képes a szűk egyéni érdekeit az országos érdeknek alárendelni. Ezért bízom én az értelemben...

– Nincs egyetemes tudás, főhadnagy elvtárs! Ma a világon az egész tudomány az uralkodó osztályt szolgálja.

– El kell érni, hogy az uralkodó osztály pedig a népet szolgálja. Vezető legyen, ne uralkodó!

– Lenin elvtárs megmondta, hogy nincs osztályalku.

– Igaza lehet Leninnek. Nem alkura gondolok. Csak arra, hogy ne veszítsük el használható embereinket pusztán azért, mert másik osztályból származnak. Szükség lehet rájuk. Beszéljünk velük. Vitatkozzunk... Szelíden vegyük át a termelőeszközöket, és gazdálkodjunk okosabban, mint a régi birtokosok és gyárosok... Normális légkörben, a haladás láttán mindenki a jó ügy oldalára állna...

– Ez idealizmus. Az uralkodó osztály a saját jószántából soha, senkinek nem hajlandó átadni a termelőeszközöket, vagy azok ellenőrzését.

– Széchenyi István 1825-ben a magyar Akadémia felállítására egy évi jövedelmét ajánlotta fel. Példáját mások is követték... Nagyszerű könyveket írt, tanácsokat adott az egész nemzetnek. Hidat, kikötőket építtetett, hajókat indított. Szerződést akart kötni a jobbágyokkal. Nemzeti egységfrontot igyekezett összehozni a haladás érdekében...

– De Széchenyi sem osztotta fel a földjeit a jobbágyok között...

– Mit írt a Stádiumban?

– Nem tudom.

– Törvény előtti egyenlőséget követelt minden magyarnak. A jobbágyot örökváltság útján fel akarta szabadítani és földhöz juttatni. A robot és a kilenced eltörlését követelte. Tagosítást. Ha ez akkor megvalósul, erős nemzet lakna a Kárpát-medencében.

– De nem valósult meg, mivel Széchenyi osztályának nem átlagképviselője volt, hanem felvilágosultabb tagja, tehát elfajzott. Az egész uralkodóosztály őrültnek tartotta.

– Fele... Azok, akik osztályalapon szemlélték a világot.... Akik hittek az egész nemzet felemelésének ügyében, tisztelték.

– Tisztelgettek... De nem sokat tettek... A forradalom cselekvés... Ez a cselekvés hiányzott itt mindig... Beszélni sokat beszéltek a haladásról a magyar urak, de a tetteket elhalasztották. Most aztán a nép maga cselekszik... Végeztesse ki azt a fehéret... – mondta Fóti és megállt Elek főhadnagy előtt.

Árnyék jelent meg az ajtóban. Kajsza tolongott befelé. Nagy öl rőzsét dobott a kemence elé, aztán a bakancsával odább kotorta Wodl földön heverő pénzét, töltényeit, vacakjait.

– Begyújtok akkor, főhadnagy elvtárs... – mondta és várta, hogy Elek felálljon, vagy legalább elhúzódjon a kemenceajtó közeléből.

– Mi az, hogy akkor? – bámult rá a főhadnagy.

– Hát a kacsák, főhadnagy elvtárs. Már megpucótam mind, és egy tepsit is kerítettem... Tepsit, szalonnát, bort...

– Bort?

– Benyargaltam Csanytelekre... Gondoltam, eszünk még egy jót, mielőtt...

– Mielőtt...?

– Már a faluban is beszélik, főhadnagy elvtárs. Még a kocsmáros is tudja, hogy támadunk... Azt beszélik, fehér tisztek jártak ott az éjjel és kikérdezték a parasztokat.

– Mit kérdeztek?

– Az ezredek számát, a parancsnokok nevét. Zavarosan beszélnek. Be vannak szarva. Tőlünk is félnek, a fehérektől is, a románoktól is. Nem csodálom... Jó nagy a kavarodás...

– Hová lettek azok a fehérek?

– Hajnalban lóraszálltak és a félegyházi út felé tartottak a mezőkön át... Azt mondják, négyen voltak... A kocsmáros hármat mondott, a parasztok négyet... Húzódjon már odább, főhadnagy elvtárs, nem tudok begyújtani – mondta az ordonánc és a zubbonyába törölte izzadt arcát.

Elek felállt és Fótira bámult:

– Érti maga ezt?

– Nem. De sejtem.

– Hogyan jöttek át a fehérek a vörös őrökön? Képtelenség. Kitalálták a parasztok.

– Volt, akit pofonvágtak – mondta Kajsza, s közben a kemence szájába gyömködte a rőzsét és meggyújtotta. A száraz gallyak pattogva, recsegve lángrakaptak.

– Árulás – méltatlankodott Fóti.

– Rémeket lát. Ki árul minket, kinek és miért? Itt állnak a románok a Tisza túlpartján... A régi tisztikarnak nem a Tanácsköztársaság és a feudális restauráció között kell választani, hanem az ország megtartásáról vagy elvesztéséről dönteni. Ha nem állítjuk meg a románokat, két hét múlva bevonulnak Budapestre. Akkor aztán imádkozhatunk a legközelebbi békekonferencián... Olyant még nem látott a világ... Első mégis az ország... Ha az ország elveszik, mihez kezdenek a grófok?

– Az imperialista intervenció a munkások és parasztok ellen hömpölyög előre... Ezek a román bakák nem tudják mit cselekszenek...

– Attól tartok, hogy azért sejtik...

– Gondolja?

– Minden jel arra mutat... Nem kellenek ide áruló tisztek... Maguktól is szépen csatázgatnak a románok... Az árulás rémkép... – mondta Elek és a kemence előtt ide-oda lépdelt, gondterhelten. Fóti Jenő lehajolt és felemelte a konyha földjéről az egyik levélmásolatot. Hangosan beleolvasott:

– „Egy... A vörös elemek a hadseregből távolíttassanak el... Kettő... Az ekként megtisztított hadsereg ne támadjon... Részletes terv: Politikai biztosok és megbízhatatlan parancsnokok letartóztatása. Horthy parancsnoksága alatt álló nemzeti hadsereghez való csatlakozás kikiáltása... Felvonulás Szolnok–Cegléd–Kúnszentmiklós vonalakon Budapestre... A kiskúnfélegyházi kerület vörös érzelmű zászlóaljának lefegyverzése..." Mit gondol, főhadnagy elvtárs, kinek szól ez a levél?

– Nem tudnám megmondani...

– Ez már másolat... Azt hiszem, elég sok ilyen másolat bejutott a Vörös Hadseregbe... A tisztek aztán egyénileg döntenek...

– Parancsnokság is van...

– Szerintem a vezérkari ezredesnek írtak először...

– Elképzelhetetlen.

– Miért lenne elképzelhetetlen? Julier Ferenc már régen unja ezt az egészet. Nagy pechünk, hogy nem váltották le.

– Képzett stratégák nélkül nem lehet háborúzni...

– Az árulás világos. Az ön helyében nem tétováznék. Először kivégeztetném azt a fehér tisztet. Aztán pedig a hadosztály minden parancsát felülbírálnám. Másként katonáinkkal együtt belehalunk ebbe...

– Nem ilyen sötét a helyzet... Az tény, hogy kísérletek történtek a parancsnoki kar fellazítására... De ez csak kísérlet... Gömbös álma... Álmodni lehet... Az álom a kutyának sem árt... A tippjei egyébként keresztülvihetetlenek... Kivéve persze azt az esetet, ha felülről lefelé hajtják végre. Előfordulhat, de ez nagyon nagy szégyen lenne. Történelmi szégyen. Feljegyeznék a neveket, tanítanák később az iskolákban, hogy ki volt az a tiszt, aki nem szállt hadba az ellenség ellen, ki árulta el a saját katonáit.

– Azt hiszi, érdekli ezeket?

– Biztosan.

– Dehogy érdekli. Majd meghamisítják a történelmet. Mibe kerül a történelemhamisítás? Ezer korona, kettőezer, tízezer? Akadnak vállalkozók... El kell égetni az okiratokat, a levéltári anyagot, és kész...

– Túlzottan gyanakvó maga, Fóti. A tippjei pedig borzalmasak. Mindenesetre kihallgatom Wodl főhadnagyot, aztán majd meglátjuk. Ha okosan beszélek vele, talán elszólja magát... Wodl vallomásából következtethetünk az árulás mértékére, vagy sikertelenségére... Egyelőre semmit sem tudunk – mondta Elek főhadnagy és türelmetlenül a kemence előtt gugorcoló ordonáncra pillantott. Kajsza karvastagságú durungokkal etette már a kemencét.

– Kajsza, hozzon be valamit. Mire üljek? Fölgyújtotta a karosszékemet. Szóljon az őrségnek is. Kéretem azt a letartóztatott urat!

– Hallgassa ki, aztán ketty... Az ellenforradalmároknak nem lehet megkegyelmezni. Vagy diktatúra van, vagy Máriaünnep? Nincs igazam?

– De igaza van. Ha bűnösnek találom, agyonlövetem – mondta Elek főhadnagy, aztán az ajtóhoz lépett és Kajszától átvett egy üres lőszeresládát. A fal mellé tette és ráült. A politikai biztos fölemelte Wodl revolverét és zsebretette.

– Nincs ennek jó helye itt, igaz?

– Nincs. Lélektani okokból hagytam a földön a kacatjait... De a revolver tényleg jobb, ha a maga zsebében van.

Wodl idegesen lépett a konyhába. Szótlanul megállt az ajtó és az ablak között. A katonák meglóditották, mire aztán betántorodott a sarokba. Elek főhadnagy intett az őröknek:

– Az ajtó elé!

Wodl az ablakot méregette. Az udvart már nem érte napfény. A vöröslő sugárkévék átcsúsztak a tető felett, s csak a palánkon túl álló nyárfatörzseket világították meg. Kajsza újabb öl fával tolongott befelé. Valamennyien rámeredtek. Az ordonánc nem törődött sem a tisztekkel, sem a fogollyal. Térdre ereszkedett a kemence előtt, és egy hosszú karóval rendezgette a parazsat.

Wodl felkiáltott:

– Meg akarnak félemlíteni?! – rémülten bámult az ordonáncra. Kajsza izzadtan térdelt a kemence előtt. A parazsak heve, fénye vörösre festette a fejét.

Elek főhadnagy arcán megvonaglottak a ráncok. Kis, tűnékeny mosoly jelent meg szája szögletében, és Wodlhoz fordult:

– Dehogy... Nem emlékszik a kacsákra?... Hiszen együtt érkeztek... Ott lógtak az ordonánc vállán a zsinórra fűzve... Most megsütjük a kacsákat és megesszük. Közeleg az este... Bort is iszunk a sültkacsákra... Mondja csak őrvezető, mennyi bort szereztek?

Kajsza felugrott és görnyedten vigyázzba állt:

– Főhadnagy elvtárs jelentem, hat litert. Vörös...

– Stílszerű... Vörös Hadseregnek vörös bor, igaz Wodl...?

Az ordonánc visszagörnyedt, és tovább etette a kemencét kerítésmaradványokkal, karókkal, száraz jegenyecsonkokkal. Wodl idegesen méregette Elek főhadnagy arcát. Nem igazodott el a vörös tiszten.

– Igen. Stílszerű... – nyögte maga elé.

– Én is úgy gondolom... Persze magának is adunk belőle.
– A vörös borból?
– A sültkacsából és a vörös borból is... Csak az a kérdés, hogy a fehér tiszteknek hogyan esik a vörös bor?
– Nem tudom, mit kell válaszolnom...
– Inna velünk?
– Kérem, ha megkínálnak... Tisztek társaságában...
– Magyarok társaságában?
– Kérem... A jelen helyzetben...
– Ez derék dolog.
– A revolveremet ellopta valaki – szólalt meg újra Wodl és a kemence elé mutatott.
– Nem lesz rá szüksége – vetette közbe Fóti.
– Lecsuknak?
Fóti csóválta a fejét:
– Félek, hogy rosszabb... A töredelmes vallomás természetesen javíthat a helyzetén.
– Kérdezzen, kérem... – mondta Wodl rémülten.
– Majd a főhadnagy elvtárs kérdez... Verebek nem kérdeznek. A verebeket Böhm Vili már elintézte.
– Nem akartam megsérteni, uram. A verébnek politikai értelmet szántam. Kérdezzen akkor ön... – fordult Wodl Elek főhadnagyhoz.
– A levél eredetijét hová küldték?
– Bécsbe.
– Mi az ördögnek? A Habsburgokat már befejeztük, nem...?
– Bécsbe küldtük. De azt hiszem, nem a Habsburgok részére... Nem avattak be. A másolatokat személyesen hoztuk el a tiszteknek. Nem kell ezt félreérteni. Gesztus inkább a részünkről. Nekünk is van egy koncepciónk, és önöknek is...
– Az önök koncepciója szerint nem kell megvédeni az országot, igaz?
– Nem kellene huszadikán támadni.
– Ön szerint, tehát nem a szegedi tisztek, hanem a saját véleménye alapján, ez tisztességes dolog lenne?
– Az a kérdés, honnan nézzük? A tanácskormány, vagy a nemzet oldaláról.
– Magyarországról nézve... Megáll a nagy magyar Alföld közepén és körültekint... Tehát onnan nézve, mint magyar állampolgár, milyennek találná a Gömbösféle tippeket?
– Nem érteném... Az egyszerű állampolgár pozíciójából a történelmi jelentőségű intézkedéseket nem lehet megérteni.
– Tippeket...
– Igen, a történelmi jelentőségű tippeket...
Fóti átsétált a konyhán, és odavetett egy mondatot Elek főhadnagynak:
– Mit akarunk megtudni?!
– Sok mindent... Ez valójában nem is kihallgatás... Beszélgetés... Csak nagy a tétje – mondta Elek főhadnagy.
Wodl összerezzent:
– Az életem?
Fóti legyintett és kiment a konyhából. Elek főhadnagy ekkor elővette a pipáját, lassan megtömte és rágyújtott. Kurtaszárú, födeles pipája volt, mint a mozdonyvezetőknek. Kifújt néhány bodor füstöt, aztán Wodlra mosolygott.
– Az ország a tét...
– Nem vagyunk ennyire fontos emberek...
– Az ország a tét... Ne gondoljunk most a saját életünkre. Bekövetkeznek a nagy történelmi sorsfordulók, s akkor mindenkinek dönteni kell. Ezeknek a döntéseknek, és következményeinek a sorozata a történelem... Ne gondoljunk most az életünkre... Én sem a saját életemért aggódom... Hanem az egészért. Amikor 1914-ben Ferencz József az asztalra borult és kijelentette, hogy mindent megfontolt

és meggondolt, megbuktatta a Monarchiát... Ez természetesen az első pillanatokban még nem látszott... A háború végére azonban széthullott az Osztrák Magyar Monarchia... Több évszázados kínlódás után, végre megszabadultunk a Habsburg háztól... Az okosabb népek azonnal felismerték a történelmi realitásokat és cselekedtek... Mi pedig fejvesztve egymásnak estünk... Pillanatokon belül elvesztettük az egyensúlyunkat... Az uralkodó réteg megijedt a néptől... Megijedt, hogy a nép is szabad lesz. Ezen az áron a mi uraink nem óhajtották az ország függetlenségét... Mindig ez történt... Minden mozgalom, minden háború végén... Az urak megijedtek a néptől... Olyan félelmetes a nép?!

– A nép balga... Tömegeiben nem képes nemzetté válni...

– Ön szerint kik alkotják akkor a nemzetet?

– A birtokos nemesség, a bérlők, nemzeti politikusok, katonatisztek, jegyzők, intézők, orvosok, tanárok, ügyvédek, írók, és a vagyonos polgárok...

– A munkások és a parasztok?

– A paraszt hülye, csak a verésből ért... Sunyi, hazug... A munkás pedig hazátlan... A munkásnak mindegy, hol lakik, ki az istene, csak enni kapjon... A munkás áruló...

– Maga nem ismeri a népet...

– A nép tudatlan... Mit kellene rajta ismerni?

– Téved, a nép elmaradott, de hatalmas... Áhítozik a szépre, igazságra, emberi életre... Jogot akar nyerni... Ezer éve jogot akar nyerni... Csak azt akarja, hogy embernek tekintsék...

– Önnek mi volt az apja? Ha nem sértem meg...

– Öntőmester...

– Így már értem.

– És az öné?

– Mi urak voltunk.

– Urak? Biztos ebben...?

– Az ilyenben az ember elég biztos lehet...

– Dehogy lehet... Miből éltek?

– Földből...

– Birtok, bérlet...?

– Mindkettő.

– Miért kellett akkor önnek tiszti pályára lépni?!

– Ez nem tartozik az ön hatóságaira.

– Dehogynem. Ma minden ide tartozik... Maguk elszegényedtek... Talán száz hold földjük maradt, az is tele jelzáloggal... Béreltek talán, de a papa, vagy valaki elszínésznőzte. Vagy egyszerűen nem tudtak gazdálkodni. Nem értettek a földhöz, s az fogyott, fogyott, mígnem ön a Vörös Hadsereg fogságába került. Maga nem úr. Maga egy szegény ördög.

– Ezt kikérem magamnak... Én a Tandori Wodl család sarja vagyok... A mi tisztességünk...

– Hagyja csak, az önök tisztessége nem ér egy árva koronát, ha lejár a váltó...

– Milyen váltó?

– A váltó. Van váltója, nem? Mindenkinek van váltója...

– Kisebb összegek...

– Bizony Wodl úr... Maga szegényebb, mint az én ordonáncom, de még tart az előneve, s valami kis nimbusz a régi birtok hőskorából... Ön a valódi urakhoz dörgölőzik, és közösséget vállal osztályérdekeikkel, hogy megsegítsék, dugjanak valamicskét. Mondja, mennyit adhatnak? Annyit nem... Annyit bizony, ami csodákat művelhetne, semmiesetre sem. És ha igen, ez még mindig csak egy ember a családból. Mondja, a testvérénje férjhez ment?

– Beszerezte az irataimat?... Mondhatom, alapos szervezettel dolgoznak...

– Férjhez ment?

– Nem.

– Miért nem?
– Apáca akart lenni.
– Miért nem lett apáca?
– Mit tudom én. Az egy külön ember . . .
– Téved . . . Külön ember egy jogállamban, de nem Magyarországon . . . Ha itt bemegy valahová, és azt mondja Wodl, az nem mond semmit. A Wodl csak akkor ér valamit, ha hozzáteszi, hogy főhadnagy, vagy eléje a Tandorit, vagy utal a rokonság birtokaira, vagy hajdani birtokaira. Esetleg a szomszéd birtokosra . . . Franciaországban elég, ha annyit mond, hogy Wodl . . . Ha eléje tesz valamit, vagy mögéje, csak ront a helyzetén . . . Tudja, miről beszélek?
– Agitál . . . Nem úgy beszél, mint tiszt a tiszttel . . .
– Mint ember az emberrel . . . Két ember a demokráciáról.
– Frázisok . . .
– Ne ámítsa magát, Wodl . . . Ezek szomorú tények . . . Nem éhezik a demokráciára? Maga sem volt itt szabad . . . Szabadabb ugyan, mint egy munkás, de nagy hátrányban maradt az igazi urakkal szemben . . . A Tanácsmagyarország megcsillantotta a reményt, de maguk máris szervezkednek . . . Nem akar emelt fővel járni?
– Nézze főhadnagy úr, döntse el, mit akar velem! Unom . . . Piszok zsidó agitáció az egész! Undorodom maguktól! – mondta Wodl és a földre köpött.
Az ordonánc felugrott a kemence mellől:
– Pofonvágjam?! Főhadnagy elvtárs?!
– Törődjön a kacsáival.
– Értettem . . . De ha majd köll, pofonvágom – mondta Kajsza, aztán kiment a tornácra.
– Wodl, ön már rég nem tartozik azokhoz, akikhez szeretne . . . Ez a baja. Ezért dühös a népre, ezért zsidózik . . . Az igazi úr azonban soha nem szidja a büdös parasztot, és nem zsidózik a söröző̈ben, bár ismeri mindkettőnek a hibáit. Ön persze ezt sem tudja, hiszen azokban a körökben, ahol forgolódott, igazi urakkal nem találkozott.
– Mit úriemberezik maga?! Beállt ezek közé, így hát ne úriemberezzen. Mit jelenthet ez magánál?
– Kultúrszintet, viselkedést, méltóságot . . .
– Méltóságról maguk jobb, ha nem beszélnek . . .
– A munkásnak bizony nem maradt méltósága, pedig méltóság kell az embernek . . . Jog, igazság, munka, tudás . . . A munkás nem alkalmazhatta itt a tudását, mert belerúgtak . . . Így aztán elvadult, komorrá vált az arca . . . A tanítványaim alig köszönnek, ha kikerülnek a kezem alól . . . De nem tehetnek róla . . . Ilyenné tette őket a társadalom . . .
– Maga tanár?
– Civilben.
– Gondolhattam volna . . .
– Réges-régen fel kellett volna zárkóznunk Európához. De nem lehet. Nincs okos parasztunk, mert nem műveljük, nincs tudós munkásunk, mert korlátozzuk. Nincsenek technikusaink, közgazdászaink, menedzsereink. Nálunk a parasztot, munkást, iparost, kereskedőt nem tekintették teljes értékű embernek.
– Mert nem az . . .
– Itt az alkalom. Amit elmulasztottunk 1514-ben, 1848-ban, helyre lehetne hozni 1919-ben. Dózsa György megsütése után Mohács következett és a török, a 48-ban elmulasztott földosztás után Világos és a Habsburg önkényuralom. A magyar vezető réteg ismét megijedt a néptől? Ha így van, drága lesz ez az országnak.
– Maguk eladták az országot a Szovjetnek . . .
– A Tanácsköztársaság óriási történelmi alkalom . . . Lehetne itt most demokrácia, szabadság, fejlődés, iparosodás, minden . . . Lenin nem gyarmatokat gyűjt . . . Lenin tanácsokat ad . . . Azt mondja, boldoguljatok . . . Szálljátok meg az egyetemeket . . . Okosan kormányozzátok az országot . . . Mindenki dolgozzon tehetsége szerint, és mindenki részesüljön a közös javakból igényei szerint . . . Akiben van erő

és tehetség, az tiszteli Lenint... Aki ért valamihez, nem fél a tanácsrendszertől... Azok félnek, akik cím és örökölt javak után élnek...

– Magától én nem félek tanár úr... Attól a stricitől viszont...

– Nem is kell. Nem ez a cél... Mi a cél? Népünk, országunk javára cselekedni. Fogjon össze a nemzet. A katona, a paraszt, a munkás, a tudós, és az egész nemzet javára tevékenykedjen, alkosson valami szépet, csodásat... Aki tanult ember, megérti ezt... Meg kell érteni. Ha a népet Magyarországon továbbra is kirekesztik a tanulásból, választójogból, hatalomból, anyagi jólétből, itt állunk majd Európa közepén iparosok, tudósok, technikusok, közgazdászok, statisztikusok, művészek nélkül... Összetákolt manufakturális üzemeinkkel, rosszul vezetett gazdaságainkkal, nyifáncás kereskedelmünkkel békében is vereséget szenvedünk. Nincsenek útjaink, az egész magyar vidék nélkülözi a villamosenergiát. Külföldi bankok széfjében hever a magyar pénz, ahelyett, hogy beruházások útján munkát, fellendülést teremtene a hazában... Évszázadokon át alig építettünk... Ma is, alig van szép és korszerű épületünk... Vidéken pedig semmi... Talán néhány kastély, néhány középület... A többi messze a kor szintje alatt... Most, hogy megszabadultunk a Habsburgoktól, vagy megragadjuk a nagykorúság lehetőségét, vagy alámerülünk...

– Szép kis nagykorúság... A népbiztosok felforgatták az országot... Jobb érzésű ember nem állt össze velük...

– Valóban... Bevezették a betegbiztosítást, szabályozták a munkaidőt, jogot adtak, lakást, üdülni vitték a gyerekeket. Állami tulajdonba vették a nagybirtokokat. Felemelték a munkások órabérét...

– Maga mindig a munkásokkal jön...

– A Képzőművészeti Főiskolára kinevezték Ferenczy Bénit, Csók Istvánt, Vedres Márkot tanárnak, a Tudományegyetem bölcsészkarára Babits Mihályt professzornak...

– Ki az a Babits?

– Nagyon sajnálnám, Wodl, ha agyon kellene magát lövetnem... – mondta Elek főhadnagy, aztán felállt és meggyújtotta kialudt pipáját. Hátat fordított Wodlnak, a kemencét nézte, a padkát, Kajsza óriási tepsijét, bicskáját, égett végű piszkafáit, melyekkel a kemence parazsát igazgatta. – „Mit csináljak ezzel a fogollyal? – tűnődött. – Bűnös ember... Lázító, dezertálásra biztató iratokat hozott a táborba. Gömbös parancsait, a MOVE szelét, szellemét. Igaz, hogy nem érti az egészet... Szegény Wodl hülye... Az elszegényedett hülye dzsentrik tömegéből egy... Kis peches ördög... Hetyke, mivel nem ismeri a szavak és a cselekedetek valódi értékét... Csak közbevágja a sokszor hallott szólamokat, de nem is tudja, mit jelentenek... Kis buta tisztecske... Nem vesztene túl sokat az ország, ha... Bár ezek a buta tisztecskék, ha hisznek valamiben, és kapnak egy osztagot, erősekké válnak... Használhatók a harcban... Nem érzelegnek, csak parancsolnak és törtetnek előre... Örülnek, hogy nem kell gondolkodni... Éppen ezért veszélyesek is. Nagyon veszélyesek lehetnek, ha nem ott alkalmazzák őket, ahol ilyen kis buta tisztecskékre van szükség... Ez a kaszinói öntudat, ez nem ismer határokat... Jóvátételre éhezik... De nem ott vesz elégtételt, ahonnan az ütéseket kapta, hanem alul, mindig csak alul... A pincéren, hordáron, szobalányon, az uzsorás zsidón, vagy a krájzleros Mózsin... Hadban, gyakorlótéren a bakán. A parasztot megvicceli, kúszatja, fekteti, a munkást kikötteti, bezáratja... Ezek a tisztecskék már sehová sem tartoznak. Nem urak, és nem munkájuk után élő pórok, vagy munkások. Nincs, ami visszatartsa ezeket. A birtokosban, ha rossz vérű kulák, akkor is több emberség akad. Emlékszik talán régi gürcöléseire, de ezek a tisztek mire emlékeznek...? Az ital és a kártya kilúgozta a maradékot... Csak egy név maradt, egyenruha, és a kifizetetlen számlák, váltók... Tandori Wodl... Mit akar ez?... Mihez lenne ennek kedve?... Mit kérne a királytól, ha adakozó kedvében találná?... Valami irreálisat, nyilván... Mit csináljak ezzel a Wodl Ferenccel...? Kivégeztessem? Megtartsam jó emberemnek? Jó tiszt is válhatna belőle... Jó katona az ilyen, ha csak harcolni kell... De jaj a civileknek, ha bekövetkezik a béke... Bűnös... Az is tény viszont, hogy demoralizáló irataival útközben fogták el... A szándék világos, de a tett még nem követ-

kezett be... Az ilyen felületes fráterek útközben könnyen meggondolják magukat... Átállnak... Vagy beveszik magukat egy szépasszonyhoz... Berúgnak, elvesztik a parancsot, levelet... Soha nem érkeznek meg a rendeltetési helyükre... A parancs végrehajtása helyett adósságot gyűjtenek a falvakban, újabb váltókat írnak alá... Cigányoznak, menyecskéznek... Könnyen lehet, hogy ez a Wodl ott az ingoványosban éppen az estét várta... Észrevette, hogy a vörös hadak komolyan veszik a haza védelmét... Épp az alkonyt várta, amikor a madarászó ordonánc nyakonragadta... Így aztán a pusztamérgesi menyecske ágya helyett a mi fogságunkba esett... Most dühöng, de nem érti világosan a helyzetét... Buta tisztecske ez... Érdekes, hogy ezeknek én nem értek a nyelvén... Fóti csak rápillant, és máris reszket... Oda az egész kaszinói becsület... Alázatos, engedelmes kisfiúvá vedlik... Az én rangomat nem respektálja. Felesel, szemtelenkedik... Megszokta a civil életben, hogy a tanárokat nem kell tisztelni... A tiszti kaszinókban ezek pontosan értesültek róla, hogy a tanár nem számít embernek... A tanár olyasmi, mint a szabómester, aki befoltozza a tiszt urak gatyáját, és soha nem meri kérni a bérét... Engedelmes, félénk pedagógusokat szültek a magyar falvak... A külvárosok is... Kis javak, kis igazságok, kis jólét... Kis semmi emberek voltunk mi is, s ha a csatát elveszítjük, porszem emberekké válunk... Vagy ki tudja... Ha én igazi kommunista lennék, kivégeztetném ezt a fehér tisztet... Lenin fiú... De én nem vagyok Lenin fiú... Én szeretem Lenint, hiszen szelleme, igazsága óriási, de humanista vagyok... A nép javát akarom, de undorodom a vértől... Nem tudok ölni... Magyarokat ölni bűn. Gyilkosság. A fegyveres harc más... Ott az ellenség is küzd, mindenkinek vannak esélyei. De a fogoly kiszolgáltatott... A fogoly csak szavakkal védekezhet a golyók ellen. A hazug szavak megkönnyíthetik a helyzetét. Nem, magyarokat nem tudok megöletni... Nem gyilkolni kell itt, hanem építeni... Erőszak nélkül mindez nem megy. Bizonyos erőszak azért kell... Börtön... Figyelmeztetés, meggyőzés... Akit megölünk, azzal nem tudjuk elhitetni az igazunkat... Minden gyilkosság vereség... A halottak mindig az ellenfél tanúi... Ha megöletném ezt a Wodl Ferencet. beismerném, hogy kifogytam az érvekből... Holott nem fogytam ki... Érveim vannak, de ennek a Wodlnak a vevőkészüléke primitív... Szegény Wodl hülye... Előregyártott figura... Egy szétzüllött réteg nyers terméke... Kész tartásból, mondatokból, ruházatból, bajuszból összeállítva... Elfelejtettek lelket önteni beléje, és saját vezérlő művet... Nincs belseje... Mit csináljak vele?... Lecsukassam...? Nem tarthatom örökké a magtárban... Elengedni sem lehet... Ha van még Budapesten börtön... Igen, oda kellene küldetnem. De ha Wodl miatt nélkülöznöm kell két jó katonát, Gömbös előnyre tesz szert általa... Gömbös Gyula valójában elérte célját... Megzavarta a támadás előtti napjainkat... A fehér tisztekkel vesződünk és nem a románokkal... De mit akar ez a Gömbös? Hatalmat?... Hatalmat... De addig? Hogyan képzeli? A románok elfoglalják az országot... Mi marad itt Gömbösnek?... Fóti nem tűnődne ennyit. Kitanulta a forradalmat, tudja, hogy mikor mit kell tenni... A nagy céloknak alárendel mindent... Nem érzékenyedik el néhány emberélet miatt... Munkás és parasztmilliókban gondolkodik... Tömegekről beszél, én pedig egyénekről... A nyomorúságos munkás sorsok láttán esetenként elkeseredek... A munkást féltem, a szomszédomat, apám műhelytársait és nem csak úgy nagy általánosságban a munkásságot... Ha azt mondják munkásság, arcokat látok, arcokat, kezeket, asszonyokat mögöttük, és a sápadt, korán szerető lányokat. Az olcsó testeket és sorsokat... Számomra minden ember egy világ, s a világok önműködő rendjét hajlamos lennék tiszteletben tartani, ha lehetne. Nem lehet... Mit csináljak ezzel a Wodl főhadnaggyal? Rohadt állat... Ide jön nekem és fölforgatja a délutánomat..." – Megfordult és a porköpenyes alakra meredt.

– Sorolja fel, kik jártak az éjszaka Csanyteleken!?

Wodl Ferenc meghökkent. Az ablakra bámult, majd Elek főhadnagyra.

– Ezt is tudja?

– Kik jártak ott, a neveket kérem!

– A neveket nem tudom. Négyen mentek...

– Összeköttetésben állt velük?

– Csak a parancsnokságon át... Tudtam, hogy jönnek föl tisztek...
– Hová mentek még?
– Csongrádra...
– Nem féltek, hogy akasztás lesz a vége?
– Most, a szezon végén...?
– Szezon?... A támadás időpontját honnan tudják?
– A vezérkartól. Mindent tudunk. A Tanácsköztársaság megbukott...
– Ez Gömbös álma...
– Kérem... Ahogy önnek tetszik, tanár úr...
– A románok mennyit tudnak?
– Nem tudom... A franciák többet, mint mi... Ha azok tudják, a románok is megkaphatták tőlük...
– Maguktól?
– Közvetlenül nem. Velünk nem állnak összeköttetésben. Látja, pontosan válaszolok... Legyen esze, ne csináljon most már rossz vicceket...
– Nincs kedve meghalni?
– Méltánytalanság lenne... Pont én...?
– Ez elég logikus... Viszont volt olyan marha, hogy idejött... Horthy Szegeden maradt inkább... Vagy nem?
– De igen... Horthyék mind ott maradtak... Érthető...
Elek főhadnagy az ajtóhoz lépett és kiordított az alkonyi udvarra:
– Őrség!
Wodl megremegett, előbbre lépett, majd vissza, egészen a sarokba. Berohantak a katonák. Elek a fogolyra mutatott:
– Vigyék vissza a magtárba. Továbbra is kettős őrizet!
A katonák közrefogták a porköpenyes alakot és kivezették a földes parasztkonyhából. Elek főhadnagy kitisztogatta a pipáját, aztán zsebre tette. A kemencére pillantott, majd a földre, ahol Wodl pénze és apró tárgyai hevertek.
A tornácon Kajsza közelgett. Újságpapírba tekerve hozta a kacsákat. Lerakódott a kemencepadkára, aztán a zsebéből fél üveg vörös bort, szalonnát, fokhagymát és néhány csomó lándzsás, fénylő levelű növényt szedegetett elő.
– Látom, elment végre a köpenyes úr. – mondta és letérdelt a padka elé.
– El – mondta Elek, és nézte, mit művel az ordonánc.
Szalonna került elő az újságpapírból. Kajsza bedörzsölte vele a tepsit, aztán a kopasztott kacsákat is munkába vette. Bevagdosta a bőrüket, a hasítékokba szalonna és fokhagyma darabkákat dugdosott. Amikor ezzel végzett, a belsejüket a fényes, hosszú levelű növénnyel dörgölte, s néhány levelecskét be is tűzött a bordák közé.
– Milyen növény ez, Kajsza? – kérdezte Elek főhadnagy.
– Tárkányüröm... Nem ismeri, főhadnagy elvtárs?
– Még nem láttam ilyent.
– Enélkül pedig nem igazi a vadkacsasült – mondta Kajsza, és borsot hintett a felékesített kacsák bőrére.
– Jól kitanulta maga a szakácsmesterséget... Tán csak nem szakács civilben?
– Szakács?... Nem én, főhadnagy elvtárs... De az ilyen egyszerűbb ételeket az ember gyereke el tudja asszony nélkül is készíteni... A vadkacsát különösen... Mifelénk a nép java meg tudja sütni...
– Hova valósi maga, Kajsza?
– Sukoró...
– A Velencei tó mellett?
– Ott bizony... Mi kacsát megettünk, el sem tudná gondolni... Halat, csíkot, kacsát, libát... Jól éltünk a vadászok nyomán... Hajnalonta vagy alkonyattal ott csattogtattak minden vonuláskor. Összeszedték, ami a nyílt víztükörre potyogott, de ami a nádba, azt hagyták... Amint elvonultak, mi már csobogtunk is befelé a nádi ösvényeken... Jó kis laposfenekű csónakjaink voltak, mindenhová becsúsztak... Én abból a vadlibából, amit a vadászok nyomán összeszedtem, jócskán bevittem a fehérvári piacokra is... Aztán tudja, ha nem volt vadászat, hát... Kölcsönvettem az

ipam puskáját... Jó kis fűrészelt csövű jószág volt, csak szerte hordott... A csöve miatt... Dugtuk ugye... Minél kisebb, annál jobb...

– Jól éltek az urak után...

– Jól... Nem mondom... Hús nálunk mindig akadt... Ha az embernek gusztusa támadt valamire, megszerezte... Ott volt a sok vad, hát prédáltuk... A vadőrök is onnan prédáltak... Tudták az uraságok, de hát nem szóltak... Nagy úr kicsire nem néz... Az olyan vasárnapi uraságokat pedig kimarták onnan a nagyobb urak... A mi területünkön lakott a vad, az igazság értelmében jussunk volt hozzá... Halra, vadkacsára, szalonkára...

– Jól megvolt maga az urakkal, nem is értem, minek harcol...? – mondta Elek, és odább rúgta Wodl fémtárgyait.

– Megvoltam... Megvolt ott velük mindenki... De ugye az is más, meg az is más, ha az ember jogot kaphat... Saját jogon más lenne az élet... Urak után is lehet élni, már ahogy mondtam, az igazi urak után... De más az, ha magam lövök magamnak... Íze is más... Amit a fűrészelt csövűvel lüttem, az mindig jobban ízlett, mint amit fölszedtem az urak után... Ilyen az ember természetje – mondta Kajsza, aztán kinyitotta a kemence ajtaját és nagy turkálásba kezdett. Szétkotorta a parazsat, aztán óvatosan belökte a tepsit...

Elek a borra mutatott:

Ez?

– A kacsáké... Ezzel öntözzük... A vörös bor elveszi a vad ízt, és jól megpirítja a bőrét. Máskülönben az a legjobb... Az átsült bőre... A fácánnak is a bőrét szeretem legjobban...

– Fácánt is szokott prédálni Sukoró körül...?

– Ha gusztusom támadt rá, vagy megbetegedett a feleségem... A betegnek nagyon jó a fácánsült... Az orvos is mondta egyszer a papnak...

– Az is szerette a fácánhúst?

– Szerette... Annak is mi prédáltunk, vagy az urak... Hol tőlünk kapott valamit, hol az uraktól... A pappal mi jól kigyüttünk ott...

Az ajtó sötét szögletében felbukkant a politikai biztos:

– Főhadnagy elvtárs, hozzák a lőszert!...

Elek összerezzent, majd felélénkült:

– Na látja, van isten...

– Itt jönnek már a tanya közelében, három kocsi...

– Erről a patronról én már lemondtam... De ha itt van, az más... Egész más eséllyel kezdünk... Egészen más eséllyel... – mondta és sietve kilépett a tornácra, majd a tornácról az udvarra... Fóti követte... Végigsiettek a katonák között, ki a tanyaudvarból, majd a fűlepte földúton át a szekerek elé... Kontúrjaik már látszottak az alkonyatban.

– Nem olyan sok ez a töltény – mondta Fóti, és lihegve nyargalt a főhadnagy mellett.

– Tudom, árulás... Szabotázs... Gazemberség... De mégis három kocsi töltény! Barátom...

A kísérők jelentettek, aztán együtt vonultak be a tanyaépületek védelmébe. Elek azonnal parancsot adott a lőszeres ládák lerakására. A katonák vacsoráért sorakoztak, néhány őrmester szalonna után érdeklődött. A kocsik csak lőszert hoztak. Elek István felnyittatott minden ládát, és megvizsgálta a töltényeket. Nem vallotta be, de maga sem bízott a hadsereg rendjében. Szabotázstól félt. Aggodalma nem volt egészen felesleges. A ládák közül kettőben gyakorló töltények voltak. Meghökkent, majd nagyon megnyugodott. Megveregette Fóti vállát:

– Látja, megfogadtam az ön tanácsát... Minden felülről érkező parancsot, kocsit, embert és ládát megvizsgálok... De nagyon szerencsés emberek vagyunk. Csak két láda konfettit kaptunk. Nyilván véletlenül. Előfordul az ilyesmi. Nagy a zűrzavar...

– Nagy... A többit bizonyára a támadó oszlop éle kapta... Azoknak is kell

majd a papírtöltény... És amilyen romlatlanok az emberek, meg sem vizsgálják a ládák tartalmát... Majd csak ott, a vonalban... És lőn sok halott...

– Ne károgjon már, jöjjön, nézzük meg az embereket... – mondta Elek főhadnagy, és az apró tábortüzek felé irányozta a lépteit. A katonák a falak védelmében apró tüzeket raktak... Legtöbben megették már a híg, kincstári bablevest, s a saját konyhájukon eszegettek tovább. Halat sütöttek, kacsát, vagy más vadhúst. Az örök, felderítők bizony a közeli Dongér és a tó vizében megmerítettek néhány fűzkosarat. Kacsák is hurokra kerültek, s az is előfordult, hogy a figyelmeztető, vagy jelző lövés éppen a tőkés récék szárnyát szegte.

Jóétvágyat, emberek! Megérkezett a töltény, amire vártunk! Sokat javult a helyzet... Bizakodjanak! – mondta Elek főhadnagy itt is, ott is, aztán mindig továbblépdelt tűzrakástól tűzrakásig. A füst nyersen, szürkésfehéren tekergett a nyárfák között a magasba. A szúnyogok megkeveredtek, s nótázó csapataik felhőzve csapongtak a fényben, majd tébolyultan tűzbe hullottak.

– Úgy látom, jó a katonák hangulata – mondta Elek, miközben a tornácon át a konyha felé tartottak.

– Voltam a faluban...

– Ott?

– Rosszabb a hangulat... Mindenki tudja, hogy ott jártak a fehér tisztek, és a hajuk szála sem görbült... – monta Fóti.

– Epizód... Minden háború tele van ilyen epizódokkal.

A vadkacsasült illata már betöltötte a konyhát. Elek beleszimatolt a levegőbe, aztán Fótihoz fordult:

– Na, ehhez mit szól?

– Mennyei illatok... – monta Fóti, és a tárkányüröm maradék bokrocskáira mutatott. – Füvekkel süti, Kajsza?

– Füvekkel, Fóti elvtárs... Így köll sütni... Igyanak egy ibrik bort, ott a korsó a sarokban... Bor köll eléje...

Az ablak közelében a nyirkos, agyagos földön cserépkorsó állt. A korsó nyakában két kulacstető lógott madzagra hurkolva. Elek lehajolt, leakasztotta a kulacstetőket. Egyiket Fóti kezébe nyomta, másikat megtartotta, aztán bort töltött edényeikbe.

– A holnaputáni hajnalra! – mondta Elek főhadnagy, és lehajtotta a két-három decinyi vörös bort.

Fóti is ivott. Ízlelgette, csettintett a nyelvével:

– A bor is jó, Kajsza – mondta.

– Meghiszem azt... Én szereztem... – mondta, aztán kinyitotta a kemence ajtaját, és belesett a résen.

– Ehetjük – jelentette.

Ismét előkerültek az égett végű, félig-meddig már elszenesedett piszkafák, s a vöröslő bádogtepsi kicsúszott a padkára. Kajsza kenyeret szelt, aztán ki-ki elővette a bicskáját.

– Hová ülünk? – kérdezte Fóti.

Elek kilépett a tornácra. Csakhamar egy avétt kosárral és molyette szalmazsomborral tért vissza. Megfordította a zsombort, és ráült. Fóti az üres lőszeresládát, Kajsza a kosár derekát választotta. A kacsák hátába egy-egy faragott nyársat szúrtak, és fokozatosan körül metélték. Mindenki metszett a húsból, és eszegette a kenyere felett.

– Milyen? – kérdezte az ordonánc.

– Kitűnő... Maga nagyon ért a pecsenyesütéshez – mondta Elek főhadnagy, aztán mindhárman ittak.

Kajsza kezében megállt néha széles bicskája, és morgolódott:

– Köllött volna ebbe még tárkány... Nincs jól eltalálva...

Elek és a politikai biztos megnyugtatták, hogy jó tárkányos, borsos a kacsasült. Az ordonánc éppen erre várt.

– Alighanem maguknak van igaza, főhadnagy elvtárs... Pont eltaláltam... Betűztem néhány levelet a bordák közé... Ha csak bedörzsölöm, őrzi a mocsárízt... Éppen eltaláltam... Az ipam kacsáit azért nem szerettem, mert nem egyezett a gusztusunk... Az kevesebb tárkánylevelet rakott beléjük, mert a vadízt szerette. Azt szokta mondani, hogy azért vadkacsa... Ha szelíd kacsa lenne, mit érne az egész...

– Nagyon jó ez a kacsa – bizonygatták a tisztek.

Fele sem fogyott el a sült kacsáknak, s már túlették magukat. Ittak, és nézték a szép pirosló bőröket... A bicskákat kézben tartották, de már nem ettek.

– Ez a legjobb... Ezek a ropogósra sült részek – bökölődött Kajsza, s még neki-nekirugaszkodott.

Elek a hűvösebb fal mellé vitte a zsombort, és pipázáshoz készülődött. Megtömte kurtaszárú födelespipáját, rágyújtott, aztán falnak vetette a hátát.

– Ezt meg eltesszük reggelre... Kell majd az erő – mondta Kajsza.

Elek főhadnagy kivette a szájából a pipát.

– Elfelejtettük a foglyot... Kajsza, vigyen neki egy darab húst, és bort is.

– Kár beléje, főhadnagy elvtárs... Minek gyütt hegyibénk...

– Most már itt van... Vigyen neki valamit.

Kajsza lemetszett egy darab húst az egyik kacsából és kenyérre tette. Bort is töltött az egyik kulacsfedélbe, aztán elindult a magtár felé.

Elek főhadnagy pöfékelt, Fóti Jenő Kun Bélásan tartotta a cigarettáját, és merengett. Kintről behallatszott a kavargó szúnyograjok nótázása. Néhány pillanat múlva visszaérkezett az ordonánc. A kacsasültet és a bort még mindig a kezében tartotta. Megállt a kemence előtt, és vigyázzba merevedett:

– Főhadnagy elvtárs, jelentem, nem tudtam a foglyot megetetni, mert elvitték.

Elek marokra fogta a pipáját, és felállt:

– Mit csináltak?!

– Jelentem, elvitték...

Fóti is felugrott. Sápadtan az ajtóhoz lépett, majd vissza. Elek hangja rekedt ingerültségbe váltott:

– Kicsoda, hová, miért? Beszéljen!

– Nem tudom... Ott állnak még az őrök, de a fogoly már nincs bent a magtárban.

Fóti kiordított az udvarra:

– Őrparancsnok, hozzám!

Az őrmester izzadtan, lihegve érkezett. Futás közben törölgette a száját. Vigyázzba állt és jelentkezett.

– Hol a fogoly? – kérdezte Elek főhadnagy.

– Főhadnagy elvtárs jelentem, a foglyot elkísérték a hadosztályhoz.

– Ki adott erre parancsot?! Az úristenit maguknak!

– Főhadnagy elvtárs jelentem, itt volt egy százados és egy főhadnagy, hat katonával. Írásos parancsot hoztak a vezérkari főnök aláírásával. Be akartam szólni a főhadnagy elvtárséknak, de az a százados leintett. Azt mondta, ne zavarjam a főhadnagy elvtársék vacsoráját, a dolgot már mebeszélték...

– Velünk senki sem beszélt... Hová vitték a foglyot?

– Azt mondták, kihallgatásra viszik... Lovakkal voltak.

– Lovakkal?

– Jelentem, lovakkal... Be akartam azért szólni, de gondoltam, hadd egyenek nyugodtan, mivel reggel óta nem ettek...

– Súlyos hibát követett el, őrmester...

– Írásos parancsot hoztak... A fogoly neve is bent volt.. Valami Wodel, vagy mi...

– Érthetetlen – mondta Elek főhadnagy.

– Érthető – lépett előre Fóti.

– Őrmester, szóljon a híradósoknak... Azonnal hívják a hadosztályt, és... Vagy ne szóljon, inkább írok... – mondta Elek főhadnagy, és az ablakpárkányon

papírra vetett néhány sort. Amikor végzett, összehajtotta, és a noteszlapok közül egy borítékot is előhalászott.

– Na, itt van – mondta, amikor végzett. – Magyarázatot kérek a hadosztálytól... Ezt a feljegyzést azonnal vigye egy gyors futár a parancsnokságra... Lóra szálljon!

Az őrmester hátraarcot csinált és kiment. Kajsza beleharapott a húsba, amit még mindig a tenyerében tartott.

– Mondtam, hogy kár abba a fogolyba – morgolódott rágcsálva, és a borból is kortyolgatott.

– Ön szerint tehát az árulás még mindig rémkép? – kérdezte Fóti.

– Gyanúját elfogadom, Fóti... Árnyak mozognak körülöttünk, és valami valahol készül. Őrizzük meg a nyugalmunkat...

– Én nyugodt vagyok, főhadnagy elvtárs... Nyugodt, mint a halál... Valamennyien megnyugszunk néhány nap múlva...

– Túloz.

– Ki kellett volna végeztetni azt a tisztet.

– Nem kenyerem. Katona vagyok, de nem hóhér... Az ilyen ügyek a rendfenntartó alakulatokra tartoznának... A harc az más... És ki gondolna ilyen abszurdumokra. A tisztek foglyokat lopkodnak a szomszédos egységektől... Képtelenség... – mondta Elek és megcsóválta a fejét.

Ne sértődjön meg, főhadnagy elvtárs, ha mondok valamit... – szólalt meg Fóti.

– Nyugodtan. Nem szoktam megsértődni.

– Ön a béke embere... Főnyeremény lenne a háború után. Amikor építeni kell, szervezni... Megmagyarázni ügyünk lényegét... De itt... Itt nagyon légies jelenség... Vezérkarnál is jobb lenne önnek, mint itt a csapatnál. A csapattisztek vagy nyersek, vagy kicsúszik a kezükből a vezetés...

Elek István ironikusan elmosolyodott.

– Kedves Fóti... Úgy gondolja, hogy én túlzottan szelíd ember vagyok a vérhez...?

– Igen... Ön értelmiségi...

– Móra Ferenc is értelmiségi... Galamblelkű értelmiségi...

– Értékes ember, de...

Elek főhadnagy még mindig mosolygott. Belekotort a zubbonya zsebébe, és kihúzott egy összehajtogatott újságoldalt. Lassan megkeményedett az arca.

– Az értelmiségi aztán, ha úgy fordul... Ha már látható a test...

– Milyen test?

– A fedetlen test... Április elsején, amikor a franciák megszállták Szegedet, a galamblelkű Móra Ferenc a következőket írta a Szegedi Naplóba: „A diadalmas proletariátus nemcsak fenyeget, hanem ígér is: irgalmatlan halált annak, aki moccanni mer az új világrend ellen, emberi megélhetést mindenkinek, aki beéri azzal, amit a maga becsületes munkájával kereshet a más verejtékezése nélkül. A proletariátus nem vérre szomjas, hanem boldogságra, s abból mindenkinek juttat annyit, amennyi megilleti. Kinek lehet ez ellen szava ebben a nagy munkásvárosban, amelyet akik naggyá és erőssé tettek, azok leginkább kizsákmányoltak voltak, öntudatos fizikai és öntudatlan szellemi proletárok? Nem lehetnek sokan, akiknek van mit siratni: akiknek van okuk veszett fogcsikorgatással felhorkanni az új rend ellen, amely elszedi tőlük a prédát, titkos konventikulumokon alattomos tört köszörülni a diktatúrára, amely azon rettenetes sorsra fogja őket kényszeríteni, hogy ők is érjék be annyival, amennyi embertársaiknak jut..."

Elek főhadnagy felpillantott, aztán összehajtogatta a Szegedi Napló megkopott oldalát. A földes parasztkonyhában csend volt. Fóti és az ordonánc Elek István barázdált, sokat szenvedett arcára néztek.

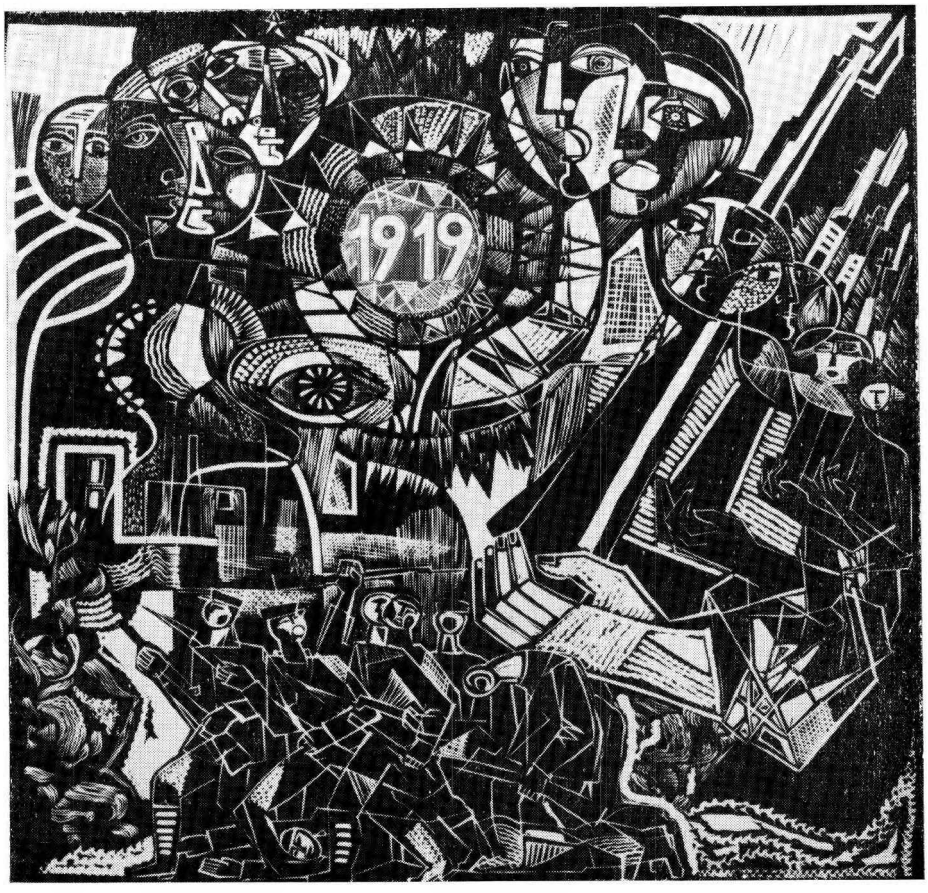

JÓZSA JÁNOS: 1919.

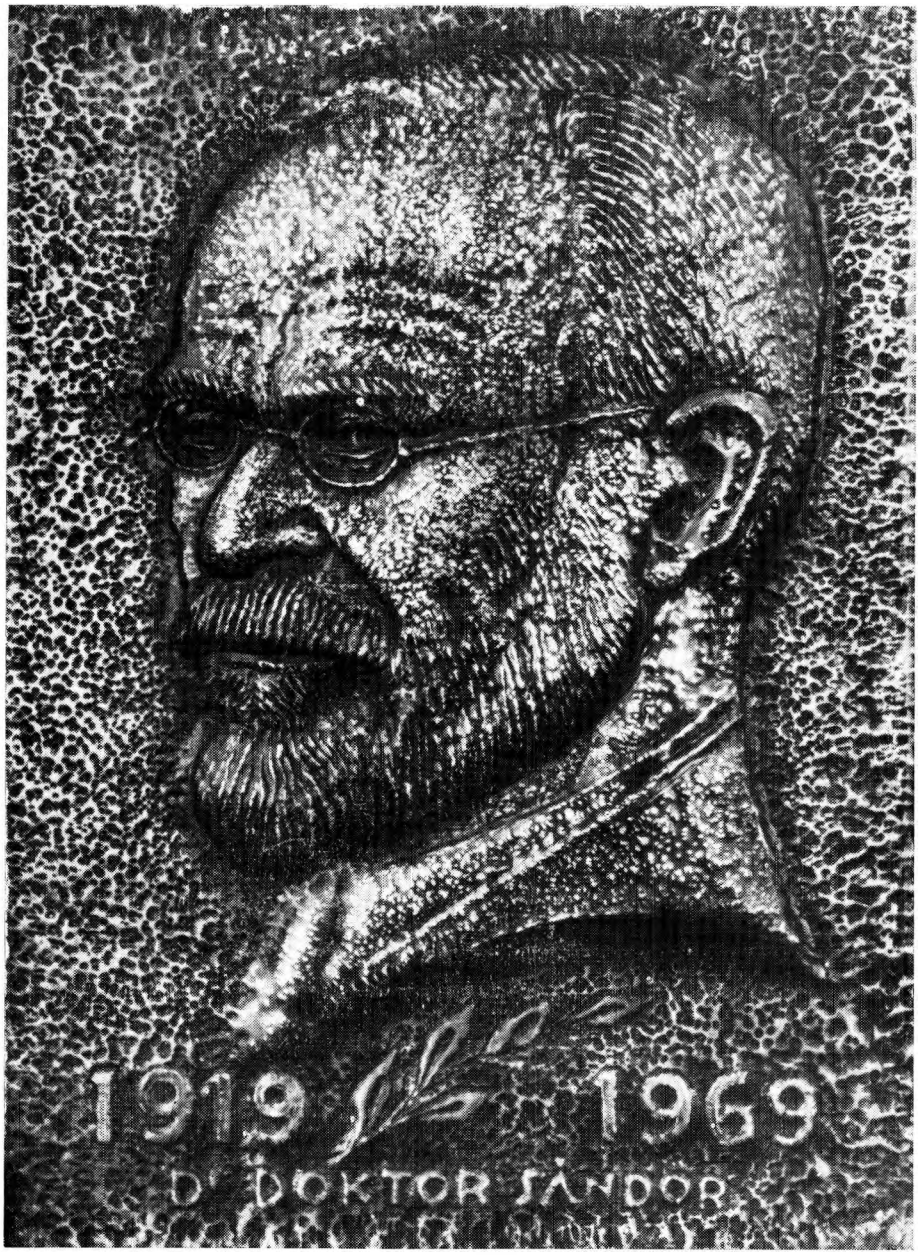

ZÁGON GYULA: Dr. Doktor Sándor

2.

Vízcseppek hullottak az arcára. Felriadt. Sötétség vette körül. A fűzfaerdő mélyéről nehéz sóhajok szálltak az ég felé. A bokrok alján száz és száz katona hevert szerteszét. Feszült, nehéz álmuktól halkan nyögtek, mint a fulladók... A tölténytáskák a hasakra szorultak, szíjak mélyedtek karokba, tenyerekbe... A füzes együtt sóhajtozott az alvó sereggel... A pára kicsapódott a levelekre, és alápergett. Arcokra, fegyverekre, bokrokra hullott. A harmatcseppeket a homok beitta, a rohadó avar illattá vegyítve újra párálta.

Elek István kinyújtotta a kezét és körültapogatott a sötétben... Fűcsomók között siklott a tenyere, apró bokrocskákat, majd homokot, és a köpenyét érintette. A köpenyén feküdt, egy magas oldalú ladik takarásában. A ladik orral a Tisza felé állt, menetkészen. A Tisza mindössze öt-hat méterre folydogált sötéten, némán. Elek főhadnagy érezte a folyó üde illatát, s ha szellő támadt, a távoli kanyarokban rohanó halak és rákok szagát is. Nyitott szemmel meredt a fűzfák sötétjébe és gondolkodott: – „Hány óra lehet?... Éjfél elmúlt... Harmat hullik a fákról... Közeleg a hajnal. Talán fél óra még, és a Tisza mentén végig megszólalnak az ágyúk... A Vörös Hadsereg előbújik a füzesekből és támadásba lendül. A katonák alszanak. Csupa lihegő test, csupa élet minden... Hány ember éri meg a delet?... Néhány óra múlva lehet, hogy végleg elalszunk... Százan és százan. Ezren... Meghalunk egy eszméért, országért... Elkerülhetetlen... Bár Szegeden másként gondolkodnak a halálról. Gömbös fölöslegesnek tartja a véráldozatot... Ezrek és ezrek akadnak majd, akik félreértésről beszélnek... Eszme és haza helyett félreértést mondanak... Ha elveszítjük a csatát, a történelem sem tekint hősöknek minket. Félreértés volt... Kis leánykák felelnek majd a halálunkról, s ajkukról csupa behelyettesített hamis szó hangzik el... Meghaltak egy téveszméért... Bizony a jövőért jobb lenne élni. Az élők hatalmasak. A hatalmas, kegyetlen élvemaradottak döntenek... Félreértés?... A Tisza másik partján román ezredek alszanak... Testek, melyeket román anyák szültek, és román nyelvre tanítottak... Máskor parasztok, iparosok, proletárok. Most katonák. Nekik is meg kell halni egy másik hazáért, vagy ha vesztenek, egy másik „félreértésért". A haza furcsa jószág... Hányszor és hányszor kell meghalni érte?... Ezért a földdarabért sok millió magyar áldozta már az életét... Mind félreértés lett volna?... A helyzet mindig ugyanez volt. Felbukkantak a tatárok és meg kellett védeni a hazát. Úgy, ahogy... Ha a katona a csata előtt ismerné a végeredményt, megborzadna, hogy milyen felesleges a halála... De a csata előtt az emberek tíz méterre sem látnak előre... Aztán a német vasasok... De sok csata, de sok csata... A törökök... A törökök hadak felkerekedtek a messzeségben és végigrabolták, gyilkolták a Kárpát medencét... Hogyan döntenek erről?... Üldögélnek a térkép előtt a pasák, bégek és megkívánják a távoli ország kincseit, asszonyait, pénzecskéjét... ? Otthagyják a szépséges Márvány tengert, otthagyják asszonyaikat és porfelhők között menetelnek heteken, hónapokon át, hogy meghaljanak Európában, vagy néhány aranygyűrűvel, vagy újabb asszonnyal dicsőségesen hazavonuljanak... Az ember érthetetlen... Minden bibliai kép hamis... Ragadozók vére szorult belénk... Az ember bizony az ember farkasa... Valamikor mi ostoroztuk, raboltuk Európa civilizáltabb népeit... A Rajnáig dúltuk Németországot, Velence ellen vonultunk... Csatát nyertünk a friauli herceggel szemben... A kalandozó magyaroktól nem voltak biztonságban még a frankok sem... Asszonyok elragadása, templomok, paloták prédálása évtizedeken át... Papokat etetgető népünk mily könnyen kiirtotta hajdan a kolostorok lakóit?... A török aztán visszafizetett a bajorok, frankok és a velencei hercegek helyett... Akkor már úgy mondták, hogy a hazát meg kell védeni... Nem sikerült... Pedig védegettük a hazát... Zrínyi Miklós életét áldozta az ügyért, aztán az ügy elbukott. És hány vitéz?... Hány jobbágy...? Hány puskamíves, öntőmester?... Elesett Buda, elestek sorra a várak... Felesleges lett volna a véráldozat, a sok halál, a sok árva?... A török rabszíjra fűzte a magyarokat, leánykákat gyalázott országon át, marhát, kincset, terményt elhurcolt... Mit ért a sok halál?... Sokszor meg kell halni a hazáért... A földért, mely mostoha hozzánk, nem tart el, nem óv,

nem altat... A haza fikció... Értelmileg. Értelmileg képtelenség... De az értelem mindig vereséget szenved az érzelemmel szemben. Én is szeretem a hazámat, és az ordonáncom is, és a politikai biztos is... Valamennyien meghalunk érte, ha kell... Pedig csak sanyarúságot adott e haza, megalázást, keserűséget... Talán utódaink, vagy azoknak utódai internacionális világban élnek. Nyelvek lesznek, szokások, de határok nem... Így háború sem lesz... Mindenki arra utazik, amerre akar, és ott telepszik le, ahol éppen a kedve tartja... Talán kialakul a világnyelv, melyre minden embert megtanitanak... Világnyelv, világpénz, közös árutermelés és forgalmazás... Minden nép müveli azért nyelvét, művészetét, megőrzi szokásait... Álom, tanár úr... Zavaros álom... A kapitalizmus másfajta nemzetköziséget erőltet, és a kapitalizmus nagyon erősnek látszik. Sok szolgája van, sok szegény szolgája... Ezek is mind a folyó másik partján... Idesereglettek meghalni... Győzünk, vagy győznek, de sok-sok román hal meg itt, egy ismeretlen, megfoghatatlan célért... Feleségük, kecskéjük, porontyaik fent a hegyek között szomjaznak... Kalibájukon átjár a szél... Százszázalékos proletárok, de pontosan olyan öntudatlanok, mint a kecskéjük... Ide jönnek meghalni egy rögeszméért, francia képzelgések és valami bizonytalan nemzetközi marakodás miatt, melyből nekik, akár nyernek, akár vesztenek, egyetlen tányér sült hús sem jut... Ha vadorzók lesznek fent a hegyeik között... Vagy a mi hegyeink között, akkor igen... Ha uraik nyomán felszedik az elhullott vadat, vagy fűrészelt csövű puskáikkal éjszakánként lesben állnak. Tavaszra szarvas, télre medvetalp. Borókapálinka, kukoricalepény... Könyv?... Utazás?... Nyugodt öröm?... Ünnepek?... Ezt nem nyerhetik el. Ha Vyx alezredes, vagy Mardarescu tábornok parancsára hasoncsúszva körbekússzák a Földet, a kenyerük akkor is kukorciakenyér marad... Ha birtokba vennék saját erdeiket, s a nép okos gyülekezetében döntenének jó irányokban, boldogok lehetnének... Minden hiába... Itt is, ott is hever a sok test, a sok kar, kéz, gyomor, ágyék... Egymásnak esik a sok hús, és marcangolja ki-ki a felebarátját. Román proletár a magyar proletárt... Nincstelen a nincstelent... Jogra éhező a jogot éppen csak elnyertet... Bajonettek, puskák, mozsarak döntenek a szegénységről... Gömbös majd azt mondja, hogy tévedésből haltunk meg... Hadtörténészek csoportjai helyeselnek neki... Kitüntetéseket tűznek a zsebek fölé... Pedig olyan egyszerű az egész... Ha jött a német, hadba szálltunk, mivel meg kellett védeni a hazát. Ha jött a tatár, a török, újra csak hadba szálltunk, mivel meg kellett védenünk a hazát... Úgy kellett tennünk, mintha meg akarnánk védeni... Így illett... És most? Most Gömbös szerint vajon miért nem kell megvédeni a hazát?... A Tisza túlpartján táboroznak a románok, délen szerbek, fent északon csehek... Gömbös szerint most miért nem kell megvédeni a hazát?... Ha a béketárgyalás megkezdődik, lészen sírás és fogak csikorgatása... Vagy megvédjük a hazát... Szegény Ferencz Jóska, így eltolni a kalapács nyelét... Hol a Monarchia...? A Monarchia már történelem... És két év múlva mi is történelem leszünk, akár megvédjük a hazát, akár nem... Nehezen pirkad... Csak a harmatcseppek hullanak, átnedvesítve ruhánkat, bőrünket... Hogyan szuszog a sok test? Proletárok, parasztok, boldogtalan tisztek, lelkes legénykék, akik politikusokat helyettesítenek... Sok kemény arc, sok régi éhség, sok remény... Meg kellene nyernünk a csatát... Aki győz, megszépül... Igaza van a győzteseknek... Győzzünk hát... Győzhetnénk, ha óvatosan nyomulnánk előre, ha több lenne a lőszerünk, jobbak a fegyvereink... Ha szervezett lenne a hadseregünk... Ha nem lennének köztünk árulók... Így is győzhetünk... A világháború zűrzavarát még senki sem heverte ki... Az ellenfelek is szervezetlenek... Harcolni kell most. Kíméletlenül harcolni, és mint a sakkozók, megragadni minden alkalmat, értékesíteni minden helyzetet... Kíméletlenül harcolni! Okosan és kíméletlenül..." –

A Tisza felől halk, elmosódó csobbanás hallatszott. Talán egy vízbe nőtt ágon, bokron vagy homokpadon csobbant a hullám... Elek István belefülelt az éjszakába. Csend volt. – „Unatkoznak az őrök, és vízbe dobtak egy kavicsot" – gondolta. Mégis nyugtalanság kerítette hatalmába. Lassan hasra fordult és a Tisza irányába figyelt. A Tisza felett is sötét volt, de nem olyan mélysötét, mint a füzesben. Nézte a homályban sejlő vizet, és öt-tíz perc múlva halvány derengést vélt felfedezni. – „A hajnal

közeleg . . . Az is lehet, hogy világosabb az éjszaka, mint itt az erdő mélyén látszik" – vélekedett némán, és a folyót figyelte.

Újra hallatszott egy lágy távoli csobbanás. Kimeresztette a szemét, és sikerült megkülönböztetnie a vizet és partot. A víz derengőbb foltnak érződött, mint a part. Éberen, moccanatlanul figyelt. Elzsibbadt a karja, majd a lábaszára is. Óvatos, nesztelen mozdulatokkal kényelmesebb fekvésbe helyezkedett. – „A folyó azért folyó, hogy csobogjon" – nyugtatta magát. – „Folyik, mozog . . . A mélyebb részeken örvények keletkeznek, hát megcsobban a víz, istenem . . . Mi kell ahhoz, hogy a Tisza megcsobbanjon? . . . Felugrik egy hal. Felrebben valahol egy szárcsa . . . Kis szél is borzolhatja . . . A mezők felett meglódul és borzongatja a folyó tükrét . . ." – Nyugalma nem tért vissza. Hiába gyártott elméleteket, gyanú fészkelt a szívébe. Mereven, konok elszántsággal figyelte a folyót. Úgy vélte, megpillantott egy árnyat. Mintha felbukkant volna valami a mélyből. Egy fej, mellkas, vagy talán kar . . . Rönk . . . Uszadékfa . . . Figyelt. Napok óta áradt a folyó, de lassan, szinte észrevétlenül . . . A lassú áradás ritkán ragad magával rönköket, gallyakat.

A partközelben ismét megcsobbant a víz. Nem is csobbant, inkább csurgott. Az úszóbajnokok karjáról csorog így vissza a víz, amikor kiemelkednek a medencéből. Elek főhadnagy ezekben a pillanatokban már nem kételkedett. Biztosan tudta, hogy a Tisza túlpartjáról átúszott valaki a sötétség leple alatt, és készül valamire. Figyel, vagy akcióba kezd, de hogy nemcsak fürdőzik, az biztos.

Megkeményedett az arca. Feszült, elszánt nyugtalansággal meredt a derengő folyó fölé. Csakhamar újabb csobbanás hallatszott, de távolról, szinte a túloldali füzesek széléről. A csobbanás ismét származhatott széltől, halaktól, s magától a nyugtalan álmú folyótól is. Elek Istvánnal játszadozott a káprázat. Hallucinációk, libbenő árnyak kísértették . . . – „Riasztanom kellene az őrséget" – gondolta. – „A románok képesek átúszni a folyón és támadást indítani az alvó tábor ellen . . . Várni kell még . . . A tábort nem tudják megrohanni . . . Nincs ezeknek annyi jól úszó emberük . . . Legfeljebb egy osztag kelhet át. Az kivédhető . . . Riasztani semmiképpen sem lehet . . . Hajnalban támadnunk kell. Mindent összekevernék a riadóval. A románok tüzet nyitanának, és elrontanám a hatodik, hetedik hadosztály szolnoki akcióját is . . . Várni mindig érdemes. Várok még . . . Mit akarhatnak a románok? . . . Talán öt perc, vagy fél óra és lelepleződnek . . . Elég, ha nyitva tartom a szememet és minden kiderül . . . Az is lehet, hogy az őrség is észrevette már a mozgolódást . . ."

Szellő libbent, és újabb csobbanás hallatszott. Neszek férkőztek a magyar parthoz. Elek István csakhamar azt is észrevette, hogy a csobbanások a partnak ugyanazon pontjához közelednek, mint korábban. Szeme egyre inkább megszokta a derengő homályt. A víz tükrét és a partot elválasztó vonalat már tisztán látta. Figyelt . . .

A szemközti homokpadon megjelent egy árny. Surrant a homok . . . Néhány pillanat múlva mindent elnyelt a puha nedves homály. – „Képzelődhetek is" – figyelmeztette magát újra Elek főhadnagy, és igyekezett józanul, higgadtan szemlélni az eseményeket. Lehunyta a szemét, pihentette. Amikor újra a folyóra meredt, szeme gyorsan megszokta a homályt. Ekkor már pontosan érzékelte, hogy a partra vezető homokpadon sötétebb tónusú árnyékok lapulnak, mint másutt . . . Nézte az árnyakat . . . Úgy vélte, két árnyat lát, közel egymáshoz . . . Az árnyak nem mozdultak. Az árnyak a magyar partot figyelték, a füzest, a sötétbe vesző ladik- és bokorfoltokat. Az árnyak nagyon fegyelmezettek voltak . . . Közelgett a hajnal, de az árnyak még mindig vártak. Elek főhadnagyba hirtelen beledobbant egy határozott érzés: – „Román felderítők fekszenek előttem . . . Öt-hat méter választ el tőlük . . . Nem akárkik... Képzett, gyakorlott felderítők . . . Hidegvérű hősei a háborúknak . . . Valószínűleg tisztek . . . Nincs Európának az a közlegénye, amelyik ilyen hosszú ideig képes mozdulatlanul feküdni. Vizesen, dermedten, kimerülten . . . A baka körülnéz, aztán nekivág a célnak. Ezek nem . . . Várnak és várnak . . . Minden árnyat, fát és bokrot kikémlelnek előbb . . . Biztosra mennek . . . Jók az idegeik. Van erejük kivárni a megfelelő helyzetet. Bizonyára az én árnyam, vagy a ladikom árnya is gyanús nekik. Ők néznek engem, én őket. Civilben talán mérnökök, vagy sportolók . . . Nem. Kizárt dolog. Ezek ténylegesek. Katonatisztek. Jól képzett, gyakorlott szakemberei a felde-

rítésnek . . . Íme, ilyen a modern háború. A kaszabolás már semmi. Itt dől el sok csata. A felderítésen és a katonai elhárításon. Ezek a fehér tiszteken át beépítettek hozzánk hadseregnyi kémerőt, de még mindig kevésnek tartják . . . Átúszik két tiszt a támadás előtti éjszakán és akcióra készül? . . . Mit akarnak? . . . Elég lenne moccannom egyet, és máris visszacsúsznának a Tiszába. Vagy belémlőnének. Moccanni most nem lehet. Várni kell. Fegyelmezetten várnom kell nekem is, mintha elvégeztem volna a román felderítők iskoláját . . . Kedves Lenin úr, én csak egy szegény tanár vagyok . . . A kopott zsebkendőimmel, álmaimmal . . . Igen, az apám öntőmester volt, míg meg nem halt . . . A szomszédok is mind. Munkások . . . Tudom, a tanárságom, az én tanárságom kis semmiség . . . Sem az urak, sem a munkások nem tartanak úrnak. Tudósnak sem . . . Csak egy szegény ördög vagyok nekik . . . Erőtlen ördög, mivel könyvekkel bajmolódok. A cselekvők különböznek tőlem . . . Tudom, Fóti úr . . . A proletár cselekvőktől éppen úgy különbözöm, mint az úri cselekvőktől . . . De ezt a csatát, higgyék el kérem, szeretném megnyerni! . . . Egy csatát, egyszer egy durva, öldöklő csatát . . . Papíron mindent . . . Elméletben, ceruzával, vonalzóval, számokkal . . . Ezek a román tisztek fegyelmezettek . . . Jó katonák . . . Ha most azonnal visszacsúsznak a Tiszába, akkor is hősök . . . Különlegesen képzett, bátor emberek . . . Mit akarnak ezek a felderítők? . . . Itt minden sötét, csak árnyak, és még mélyebb árnyak mindenütt . . ."

A homokpadon az egyik árny megmozdult. Felült. Vagy talán feltérdelt. Elek Istvánnak nagyokat dobbant a szíve, aztán megnyugodott. Hirtelen nagy nyugalom szállta meg izmait, csontjait, szemét. Figyelt. A román tisztek is figyeltek. Egyik még mindig hasalt a homokpadon a másik térdenállva várakozott. Várták, hogy feltűnik-e valakinek a mozgásuk? Dolgozhatnak tovább, vagy . . . Percek múltak el, mire az árnyak ismét megéledtek. Elek főhadnagy csodálta a kiképzésüket. Mozdulatról-mozdulatra, szinte milliméterenként építették fel saját álló árnyukat. Fokozatosan, percenként lépve egyet-egyet, eltávolodtak egymástól. Valami könnyű tárgyat szorongattak, ami elválasztotta és összekötötte őket. Elek István először rúdnak vélte, majd vászoncsónaknak, később hálónak . . . Kifeszítették, és előbbre lépegettek a parton. Zajtalanul moccantak, haladtak a közelgő hajnalban . . . Elek főhadnagy csakhamar megbizonyosodott az igazságról. Meregette szemét, és úgy érezte, pontosan lát. A felderítő tisztek három-négy méteres halászhálót vittek feszesre húzva. Szabad kezükben kés meredezett. – „Hálót akarnak borítani az őrökre, vagy valaki másra . . . Elrabolnak valakit, aki a támadás előtt még hasznos vallomást tehet parancsnokságukon . . . Ha az emberre rádobnak egy ilyen hálót, mozdulni sem tud . . . Legfeljebb kiáltani egy rövidet, amíg el nem szorítják a torkát . . . Az őrök lennének az első áldozatok . . . A Csongrád felé eső őrt közelítik . . . Honnan tudják ezek, hol állnak a magyar őrök . . .? Úgy látszik, már az este itt feküdtek a Tiszában a felderítőik . . . De erre most nincs idő . . . Katona vagyok . . . Parancsnok . . . Könnyen lehet, hogy éppen az én bőrömre pályáznak. Ha áruló van köztünk, akár azt is tudhatják, ki merre fekszik a füzesben . . . Távolodnak . . . Cselekednem kell, mivel katona vagyok . . . Az őr talán alszik . . ." –

Óvatosan előhúzta a bajonettjét és nesztelenül felállt. Előremozdult, majd megállt, ahogy a román felderítőktől látta. Állt néhány pillanatig, aztán kilépdelt a folyóparti fövenyre. A homok elnyelte a csizma ütődéseit. Előregörnyedt és figyelt. A román felderítők is álltak éppen. Hozzájuk igazította lépteit. Amikor azok elindultak ő is elindult, csak szaporábban lépdelt, mivel be kellett hozni a hátrányát. A felderítő tisztek ezekben a percekben már a célra összpontosítottak. Körülnézegettek rutinszerűen, de főleg a menetre és a célra figyeltek.

Elek főhadnagy zajtalanul osont a hálót cipelő árnyak után. Nagyon vigyázott, hogy az árnyakkal egyszerre lépjen, s ne okozzon ritmustalan, külön hangzó surranásokat. Amikor a háló végét szorongató tisztet megközelítette, szorosabbra markolta a bajonettjét. Hirtelen melléje lépett és szíven szúrta. Erősen szúrt. Bal kézzel azonnal megragadta a hálót, és lépdelt tovább, mintha már réges-régen begyakorolt mozdulatokat végezne. A leomló test azonban megzökkent a térdén, így az elöl haladó tiszt hátranézett. Kérdezett valamit. Elek főhadnagy egyetlen szót sem értett

románul. Bajonettet szorongató kezét a szája elé kapta, és csendesítőleg előre pisszegett. A tiszt megnyugodott. Álltak egy-két pillanatig, aztán tovább lépdeltek. Elek főhadnagy vitte a hálót a román tiszttel a magyar őr felé. Léptek, lépdeltek. Elek látta, hogy a román tiszt nagy kést szorongat. Megálltak . . . Mindketten körülnéztek . . . Árnyak, emberek sehol sem mozdultak. Így hát folytatták útjukat. Elek főhadnagy vigyázott, hogy mozdulatai olyan összhangban maradjanak a román tiszt mozdulataival, mintha heteken át gyakorolták volna. A mutatvány sikeresnek látszott. Elek főhadnagy háta mégis borzongott. – „Ha ez a román tudná . . . Ha ez a tiszt tudná, kivel viszi a hálót? . . . És menetelünk . . . Isten nézi, és hallgat. Ha ennek a románnak lenne intuíciója, most hirtelen jobbra ugrana, és a folyóba vetné magát . . . Cselekednem kell . . ." – gondolta Elek főhadnagy, aztán hirtelen elengedte a hálót, és átlépett rajta, hogy a román tisztnek ne a késes, hanem a hálós oldalára kerüljön. A román hátrakapta a fejét. Elek melléje ugrott és keresztül szúrta. Érezte, hogy a kése roszog a bordák között. A tiszt felordított. Elek tudta, hogy elhibázta a szúrást. A román leroskadt, de élt és vergődött. Elek főhadnagy megdöbbent: – „A másikat is elhibázhattam volna . . . Akkor már nem élnék . . . De azt szíven találtam . . . Gyakorolni kellene az ilyent . . . Így istenkísértés . . ."

A füzesből előrontottak az őrök. Halk kiáltás szállt a Tisza felé:

– Állj!

Elek főhadnagy megtörölte a homlokát, és suttogva a füzes felé szólt:

– Ne ordíts, te marha . . . Elek főhadnagy vagyok!

Túl a Tiszán, Mindszent alatt eldördült egy lövés. A partmenti füzesekből madarak rebbentek fel. Vak vergődésük, kiáltásuk messze hangzott. Az őrök tétován imbolyogtak a homályban. Závárzatok csattantak. Árnyak szakadtak ki az erdőből, és a vízhez közeledtek. Kajsza, Fóti és egy őrmester jelentkezett Elek főhadnagynál. Az őrök is előremerészkedtek. Elek István visszaküldte a strázsákat a helyükre, majd az őrmesterhez fordult:

– Vegye maga mellé a legügyesebb embereit, és vezessen egy járőrt a part mentén . . . Tapogassanak meg minden árnyat . . . A víz szélén menjenek . . . Nagyon óvatosan . . . Ha románokra bukkannak, ne tüzeljenek . . . Fogják el, vagy öljék meg őket . . . De némán! . . . Értette?

– Jelentem, értettem . . .

Az őrmester hátraarcot csinált és eltűnt az erdőben. Fóti és Kajsza a homokos partsávot vizsgálgatták. A román felderítőtiszt vérét már beitta a föveny. Nem hörgött, nem mozdult. Az éjszaka enyhült. Derengőbbé vált az ég, s a víz ólomszürkén tükrözött.

– Mi történt? – kérdezte Fóti.

– Átúsztak a román felderítők . . . – mondta Elek István.

Kajsza és Fóti a hálót tapogatták.

– Mi a fene ez?

– Háló, nem . . . ?

– Az . . . Háló . . . Mit akartak ezek?

– Foglyot ejteni . . . Ha rádobnak valakire egy ilyen hálót, az moccanni sem tud.

– Ki kellene hallgatni ezt a románt – mondta Fóti.

– Már nem él.

– Biztos ebben?

– Egészen biztos. Románul úgysem tudunk.

– Még szerencse, hogy egyedül jött ez a kém . . . Az ilyen kísértet árnyaktól könnyen megijed az őrség.

– Szerencse. A másik tizenöt méterrel odább fekszik. Bizonyos Elek István nevű főhadnagy szuronya azt már ott kilyukasztotta.

Fóti, Elek főhadnagyra bámult, aztán némán merengett a halott felderítők mellett. Kajsza visszahúzódott az erdőbe. A szürkület már a fák felett motozott. Elek István lehasalt a fövenyre, s a Tisza vízében megmosta az arcát. Felüdült, megszabadult nyomasztó kábultságától. Húsz perc múlva riadóztatták a vörös ezredeket. A

katonák álmosan tántorogtak a fák között. A hadtáposok élelmet és rumot osztottak. A füzesben megcsördültek a csajkák, karabinerek, csónakláncok.

Elek főhadnagy ladikja mellett állt, és a Tiszát kémlelte. Kajsza rumot öntögetett a kulacsfedelekbe. Elek István kortyolt a rumadagjából, aztán újra csak a Tiszát nézte. A folyó álmos egykedvűséggel áramlott az ólomszín párafelhők alatt. A part kontúrjai, s túl az erdők foltjai is jól látszottak már, de az épületeket, magányos fákat nem lehetett még a többitől megkülönböztetni. A Tisza felett tőkés récék húztak. – „Öreg folyó... Ha sejtenéd, mire virradsz?" – tűnődött és bólogatva állt ladikja mellett. – „Ha sejtenéd, mi kezdődik itt...? Hány halál indul most pusztító útjára?... Testek és vasak ütköznek össze... Víz és vér keveredik hamarosan... Román vér, magyar vér, lovak vére... Megrémülnek majd öbleidben a halak... Tudós pontyok és kecsegék fejvesztve menekülnek... Békák borzadnak majd a felpuffadt tetemektől... Varjak érkeznek az ártéri erdőkből és más ragadozók... Kikezdik a hősök tetemét... A hősök dicsőségre vágynak, de csőröket kapnak... Csőrök érkeznek délről, északról, nyugatról... Csőrök vájnak a testbe... Megemésztenek bennünket és elpottyantanak valamelyik kies öbölben, vagy bűzös alvófa alatt. Így egyesül a hős az ős humusszal... Mindig így volt... Török tatár halál, a csőröknek mindegy... Talán nem is sejtik, hogy eszmét zabálnak, az eszme testi valóságát... Öreg Tisza, mit tartogatsz nekem?... Jó halált?... Életet?... No, igen... Életet. A harc szépnek ígérkezik... Szép csatánk lesz, szép kis tiszai csatánk... Ringass folyó... Élve, vagy halva, csak ringass... Emelj a messzeségekbe, jövőbe, Napba..."

A katonák tüzelő állást foglaltak az erdő takarásában. Fent, Szolnok táján felmorajlott a Vörös Hadsereg tüzérsége. Böfögtek, morajlottak az ütegek végestelen végig. Száz üteg ontotta a tüzet a Tiszántúlra, s a mozsarak, tábori tarackok vaskos lövedékei alatt nyögtek a füzesek, ingoványok, nádasok. Fák törtek derékba, házak omlottak össze... Elek főhadnagy egysége is tüzet nyitott. Ugattak a tarackok, kelepeltek a géppuskák... A második hadosztály ütegei mind tüzet nyitottak, s Mindszent és Szegvár táján végigvereték a román állásokat.

Elek István a ladikja mellett feküdt és nézte a folyót. Feje felett ellenséges gépfegyvergolyók törtek az ágakat. Levelek, gallyak zuhogtak a bokrok közé. A vadrécék magasra csaptak a víz felett, és a hajnal párafelhői között menekültek. De számukra sem adatott igazi menekülés a július huszadikára virradó hajnalon, hiszen Tokajtól Mindszentig dörögtek a fegyverek. A Tisza mentén hetekre végetért a csalóka nyári béke.

A folyó sodrában öt perces tűz után jelent meg az első halott. Félig alámerülve sodródott délre, s a hajnali szürkeségben azt sem lehetett megállapítani, hogy melyik sereghez tartozik. Vitte a Tisza, forgatta, alámerítette.

A Vörös Hadsereg tüzérei ezen az első hajnalon még nem kímélték a lőszert. Törették a magyar tarackok a román vonalat, szaggatták, tépték. Mindszentnél kihagyogatott már az ellenséges tüzérség, de Szentes táján, még vésztjóslóan dörögtek az ütegeik. Egészen kivilágosodott már, amikor Elek főhadnagy egységétől balra vízrebocsátkozott az első átkelő bárka. Orrában géppuska kelepelt, mélyén katonák lapultak. Megcélozták a túlsó partot, és Mártély felett igyekeztek partot érni. A folyó sodrában jártak már, amikor Mindszent magasságában újra megszólalt a román tüzérség. Harmadik lövésre telibe találták a motoros bárkát. Emberek, fegyverek szanaszét zuhantak, s a folyó sodra forgatta a bárka roncsait. A román géppuskák felkorbácsolták a vizet. Kis tölcsérek támadtak mindenütt, s a golyók surrogva, sziszegve táncoltak a habokon. Elek főhadnagy hosszasan távcsövezte a túlpartot, aztán amikor a román üteget meglelte, célparanccsal küldte ordonáncát a jobbra beásott tarackjához. A száz milliméteresek brummogva szálltak a Tisza fölött. Lekaszáltak egy fiatal nyárfást, körültapogatták, majd kilőtték a román üteget. Csattanó detonáció jelezte a találatot. Az üteg árnyékában kelepelő géppuskák is elnémultak.

A balszárnyon újabb ladikok és motoros bárkák bocsátkoztak vízre, majd a jobbszárnyon is. A ladikok manőverezve, tüzelve közelítgették a túlpartot.

Fent Szolnok táján is hevesen állt a harc. Morajlott a levegő a Tisza felett. Való-

jában a hatodik és hetedik hadosztály volt az alsó tiszai támadás éle. A főcsapás jobbszárnyán helyezkedett el a második hadosztály, és ezen belül Elek főhadnagy egysége is. A támadó él balszárnya elég fedetlennek látszott. Elméletileg találkozhatott a nemzetközi dandárral, vagy támogatást kaphatott az ötödik hadosztálytól, de mindez már a támadás pillanataiban is illuzórikusnak látszott. Elek főhadnagy nem ismerte ilyen részletességig a hadműveleti terveket, de azt tudta, hogy hadosztálya és egysége, a támadó él jobbszárnyán helyezkedik el, veszélyes közelségben a francia demarkációs vonalhoz.

Elkeseredett harc indult a hídfőért. A felborult bárkák legénysége igyekezett partra úszni, de a román tüzérség többségüket meggyilkolta a vízben.

A párafelhők közül előtünedezett a napfény és konturosra világította a terepet. A lőporfüst a Tiszára nehezedett, így továbbra is fátyolszerű közegen át lehetett csak az ellenséget közelítgetni.

A part homoksávján tizenöt-húsz méternyire egymástól, vérbefagyva hevertek a román felderítő tisztek. Úszónadrágos tetemük nem illett a háborús képbe. A széles pengéjű fénytelen kések, és a háló antik gladiátorjátékok hangulatát idézték.

Múltak az órák. A hírvivők parancsokat továbbítottak a parancsnokságok és a csapattisztek között, munkában voltak a híradósok is. Elek így pontosan értesült róla, hogy a támadó él harcai jól állnak. Különösen a hetedik hadosztály egységei jutottak tűzfölényhez, és az ellenséget sikerült visszaszorítaniok a közvetlen partról.

A második hadosztály tüzereje is réseket tört a román védővonalon. Mindszentnél néha már öt-hat percre elnémultak a fegyverek, s csak akkor csattogtak újra, ha ladik imbolygott a folyó hátán. A ladikok egyre sűrűbben bocsátkoztak vízre. Egyszerre próbálkoztak a vonalszakasz különböző pontjain. Így aztán Mindszentnél sikerült néhány motoros gályának partra csúszni. A géppuskák a ladik orrából tüzeltek tovább, félig a vízben, félig a szárazon. Amikor az első motorosgályák partot értek, a magasabb parancsnak megfelelően Elek főhadnagy is maga köré gyűjtötte szűkebb törzsét, és egységével megkezdte az átkelést. A megtépázott füzes mélyéről előrecsúsztak a ladikok, motoros gályák és a vízre ereszkedtek. A katonák beugráltak a géppuskák mellé. Elek főhadnagy ladiktól ladikig szaladt és mindenütt parancsokat, tanácsokat osztogatott. Végül saját ladikjába ugrott, s az evezők megmerültek a Tisza bemocskolódott vizében.

– Csak célra lőjj! Vigyázz a saját gályáinkra. Vagy felettük lőjj el, vagy messze jobbra. Nem esni pánikba, bármi történik is. Ha partot értünk, azonnal elhagyjuk a ladikot. A románok ladikra lőnek. Más fedezéket kell keresnünk! – mondta Elek főhadnagy legénységének. Két ember a géppuska mellett hevert, négyen eveztek, egy katona kormányzott. Kajsza és Fóti puskát szorongattak és a túlpartot figyelték. Egy őrmester kézigránátokat készített maga elé, és türelmetlenül várakozott. Elek István vezényelte az evezősöket és a kormányost. Parancsai szünet nélkül zuhogtak:

– Jobbra, tarts, erősen jobbra, most hirtelen balra!... Úgy... Tovább, tovább... Tüzeljenek! Nem látják a jobbra húzódó gyalogságot?... Az összedűlt házikó mellett...

Megszólalt a parancsnoki ladik géppuskája. A túlparton jól látszottak az elzuhanó katonák... Gazdátlan géppuskák meredeztek a parton. A házak közül még javában tüzeltek a románok. Az egyik evezős a melléhez kapott, és a ladik aljára zuhant. Az őrmester igyekezett bekötözni, de a katona erősen vérzett. Jajveszékelve fetrengett a töltényes ládákon. Vére mindent vörösre festett. Kajsza a helyére ült és tovább evezett a többiekkel. Fóti szaladó katonákra tüzelt.

Többször Délnek fordultak, majd meredeken a part felé ismét. Az örvénylés egyik lassításnál elkapta a ladikot és háromszor körbeforgatta. Mindszent utolsó házainál értek partot. Amennyire lehetett a fövenyre rángatták a ladikot. Sietve kiemeltek belőle néhány láda lőszert, és a fegyvereket. Hosszú gledicsia sövény mentén foglaltak tüzelőállást... A románokat meglepte az erőszakos partraszállás, és eszeveszetten lövöldöztek. Elek főhadnagy egysége is tüzet nyitott... A sövény mentén lassan nyomultak előre. Az őrmester a kézigránátokkal dolgozott.

– Célra tüzeljenek! Géppuskásokra inkább, mint menekülőkre. Tisztekre inkább, mint közlegényekre. Ki kell lőni a géppuskákat és a parancsnokokat – mondta Elek főhadnagy az embereinek.

A sövényhez lapulva a román ütegek oldalába nyomultak. Öldöklő harc kezdődött a hídfő végleges birtoklásáért. Sokan elestek vagy megsebesültek. A hídfő fokozatosan megszilárdult, s a motoros gályák a tarackokat is átszállították. A tarackok segítségével kiszorították a románokat Mindszentről.

Elek főhadnagy egysége Mindszent északi oldalán, kazlakkal teli szérűskertben ütött tábort. A katonák kimerülten hevertek a fák alatt, és a lehullott árpakörtét rágcsálták. Elek István a pajta falánál üldögélt egy tábori széken, és a térképet tanulmányozta. A kimerültségtől résnyire szűkült a szeme, ráncaiban por és füst feketedett. A csapatok között ordonáncok hordták-vitték a híreket, parancsokat. A szalmakazlak között Fóti bukkant elő. Elek főhadnagy felpillantott:

– Nos? – kérdezte.

– Sikerült...

– Mindenütt?

– Azt még a híradós tisztek sem tudják... De a szolnoki egységeknek minden sikerült. A hetedik és a hatodik hadosztály egységei már a kora délelőtti órákban átkeltek a balpartra. A támadó él két ezrede elérte a Tiszaszajol–Beszélőhalom vonalat... Éppen most kelnek át az ötödik hadosztály egységei is, és a szandai szőlők felé tartanak... – mondta Fóti Jenő.

– Nem lehet azt mondani, hogy ez a térkép valami túlzottan részletes – méltatlankodott Elek István.

Fóti megfordult, s néhány perc múlva egy századossal tért vissza. A százados lekezelt Elek Istvánnal, aztán mindhárman a térkép fölé hajoltak. A százados vékony piros ceruzával sorra berajzolta az ezredek helyzetét, és a tanyák, falvak, halmok nevét is melléjük írta.

– Én Eperjesi vagyok eredetileg... Errefelé gyerekeskedtem... Ismerek itt minden eret, ingoványt, kunhalmot – mondta a százados és nevetve legyintett.

– Ezek szerint folytatjuk az előrenyomulást? – kérdezte a főhadnagy.

– Ez a parancs. Szegvár, Szentes a közvetlen cél... A távolabbi Kondoros, Békéscsaba... Kimerültek az embereid?

– Teljesen.

– Tartunk egy órás pihenőt, aztán kimozdulunk... Szerintem elég, ha reggelre odaérünk Szegvárra...

– Nem tudom, mi az elég, de mozdulni sem bírnak a katonáim. Éhesek, szomjasak velem együtt.

– Nincs már rumotok?

– Egyetlen korty sincs. Se rum, se hús, se kenyér...

– Na majd eljön velem az ordonáncod, és küldök neked rumot. Ha adsz néhány embert, kenyeret és szalonnát is tudunk átadni... Neked egyébként külön rumadag járna, és valamilyen nagykereszt...

– Mi a fenéért?

– Ne szerénykedj, bajtárs... Amikor a politikai biztosod elmesélte, hogyan bántál el egymagad a román hírszerző tisztekkel, még a hátam is borsózott...

– Ez még az éjszaka történt. Azóta sok halál esett. Köztünk is, köztük is... Az a rum, azt hiszem, éppen jókor érkezik... – mondta Elek főhadnagy és huncutul, görcsös fáradtsággal a századosra hunyorított. A százados tisztelgett. Elek felállt és ő is tisztelgett. Fóti, Kajsza és négy körtéző katona elvonult a századossal.

Elek a pajtán át bement a gazda udvarára, és a gémeskútnál megmerítette a vödröt. A vályú felett locsolkodott, áztatta magát, aztán lassan visszaindult. A házból kibukkant a gazda. Elekre kiáltott:

– Tiszt úr!

Elek István megállt, rábámult. – „Kulák ez" – gondolta – „Az ilyen még a vizet is sajnálja... A bakák pedig lezabálják a körtéit..."

– Tiszt úr... Térjen be hozzánk, és egyék velünk! – invitálta a gazda.

Elek főhadnagy a tornához lépdelt és a gazdára nézett. Borostás, kerek arca volt, olyan módosabb paraszt fajta.

– Köszönöm – mondta –, de a bakáim már úgyis megették a körtéit...

– Hadd egyék, fene a gyomrukba... Mink mindig a fán hagyjuk, csak lerohad... Volt idő, amikor az apám kipárálta, de én nem vesződök vele. Amúgyis bort iszok inkább...

Elek követte a gazdát. Megálltak a konyhában. Az asztalt már megterítették. A tűzhelyen paprikáscsirke illatozott.

– Tudja, miféle hadak vagyunk? – kérdezte Elek István.

– Tudom hát... Nem vagyok hülye... Maguk vörös hadak. Vörös, nem vörös, magyarok. Én így ítélem meg. Maguknak inkább van itt keresni valója, mint a románnak... A vörös is magyar... Én ugyan nem szívlelem az ilyesmit, mert a Kun Béla a fődre pályázik, de most háborúskodnak...

– Hány hold földje van?

– Tizennégy, és egy hold belsőség...

– Nem sok...

– Akinek semmije sincs, se esze, se földje, se ipara, az még a hatot is sokallja... Aki nagyságos úr, vagy birtokos, az nem is tekint engem embernek... Honnan nézzük, az itt a kérdés... Föntről nézve büdös paraszt vagyok, alulról nézve zsíros paraszt. Hát van mit ennünk, hála isten... A munkánk után élünk, de nem rosszul... A háborút most ne számítsuk... A háború más... Tessék, üljön közénk... – mondta a paraszt és kijjebb húzott egy szögletes támlájú széket.

– Köszönöm a kedvességét, bátyó, de nem lesz ez így jó... A katonáim kint éheznek, én meg itt lakomázom magukkal... Aztán tudja, egy-két óra múlva megyünk tovább a román után. Idő sincs erre most... Bár meg kell mondanom, szívesen elbeszélgetnék magával... Okos fejű ember maga...

– Okos...? Meghiszem azt... Nem azért vagyok, ahogy vagyok... Ész kő a fődhöz, sok ész... Ha nem eszik velünk, nem eszik... Nem erőszak. Maguk másfajták, mint a régi tisztek... Adok egy lábassal. Ha nem sértem meg... Vigye ki, és osztozzon, akivel akar... És adok egy kenyeret... Tudja mit? Kettőt adok és egy első sunkát... Egyen az embereivel... – mondta a paraszt és intett sovány asszonyának, hogy pakolja össze az ételt.

Elek István nézte az asszonyt. Az asszony rossz néven vette a férje adakozó kedvét... Kelletlenül pakolódott. A gazda közbelépett. Maga nyalábolt föl két kenyeret a kamrából és a sonkát.

– Segítek vinni – mondta Elek Istvánnak, aztán nekivágtak a hosszú udvarnak. Amikor eltávolodtak a tornáctól, halkan folytatta a paraszt a beszélgetést:

– Irigyli a feleségem... Inkább elemésztené magát egy kanál vízben, mintsem falásnyi kenyeret adjon valakinek... Nekem meg tudja vidámabb természetem van... Ha fölbosszant, eliszom a megtakarított pénzét, és fizetek a kocsmában fűnek-fának... A paprikáscsirkére sem akart ráállni... Nagyon irigy. Megenné ez még a saját piszkát is... Attól ilyen sovány. Csodálja aztán, ha az ember természetje eltéved néha más menyecskék irányába... De nem is ez a baj... Tyúkeszű... Azt hiszi, hogy a vagyont éppen úgy köll megtartani, amint az ember megszerezte... Mondom neki, vágd le a tikokat, mert jobb, ha mi adunk, mint ha elveszik... Hát nincs igazam?... Egy ilyen had éhes, ugye... Mennek az ellenségre, halnak, sebesülnek... Voltam katona, tudom hogyan van ez... Amíg a gazda ad, addig annyit adhat, amennyit akar... De ha elveszik a javakat, akkor a gazda már semmit sem szólhat... Nincs igazam...?

– De igaza van, gazduram...

– Én vagyok a családban az ész... Ennek a családja csak a szerzéshez ért, a megtartáshoz tikok... Nézze, vágtunk két disznót... Még mindig volt három sunka... Két hátsó, és ez az első... Na most, két hátsó sunka nekünk bőségesen elég... Van ugye aprójószág, galamb, nem halunk étlen... De az Etel irigyli maguktól ezt a sunkát... Ha maga nem ilyen lenne, mint amilyen, hát beküldhetne öt katonát és kioszthatná minden kenyerünket, sunkánkat a bakáknak. Nem is szól-

hatnánk... Kiverték innen a románt... A haza az első, és csak azután gyün a sunka... Nincs igazam?

– De igaza van – mondta Elek.

Megérkeztek a szérűskertbe. Elek István nagy nyaláb szalmát dobott a fal tövébe, és rápakolódtak. A katonák érdeklődve pillantgattak a tisztjük felé. A gazda rájukvigyorgott, és megemelte a kalapját.

– Bort? – fordult aztán Elek Istvánhoz.

– Jó lenne... A vagyon megtartását nemcsak tikhússal szolgálja a jó gazda, hanem borral is. Mi kell a katonáknak?

– Fölajánlok a seregnek ötven liter bort. Hadd dühöngjön a feleségem!... De lenne egy kikötésem...

– Nosza...

– Én is magukkal ihatok...

– Ihat bátyó kedvére, de nem lesz ám itt nagy dínomdánom. Mindegyik katona kap belőle egy kulacstetővel, még jó, ha futja...

– Nekem meg magának tiszt úr, két kulcstetővel. Adjon embereket, kigurítunk egy hordócskát...

Elek főhadnagy intett a katonáinak. Négyen is ugrottak és követték a gazdát. A szomszéd egységtől közben visszaérkezett Fóti is. Szalonnát, kenyeret és egyetlen kulacs rumot hoztak. Elek István lehajtott néhány korty szeszt a torkán, aztán elkiáltotta magát:

– Katonák, ki szereti a paprikáscsirkét?!

A szérűskert távoli végében röhögtek az emberek, de a pajta körül heverészők azonnal felugráltak. Felemelték a fődőt és hitetlenkedve nézték a paprikás zsírban úszkáló tyúkcombokat, melleket, lábakat...

– És a főhadnagy elvtárs...? – kérdezték.

– Ha szeretik a paprikáscsirkét, fogják meg és vigyék.

A katonák nem kérették magukat. A lábas körül csakhamar öten is feküdtek, bicskákkal, kenyérszeletekkel, vágták, tunkolták,ették. Előkerült a hadtápos őrmester is az embereivel, és megkezdődött a kenyér, szalonna és a sonka osztás. Kajsza sonkát vételezett a tiszteknek. Mindhárman a pajta tövébe húzódtak és sietve eszegettek. A katonák mindenütt ettek már, vagy éppen sorban álltak az őrmester előtt. A gazda hordója is begurult a kertbe. Csapra ütötték. A gazda aratókorsót és cserépbögréket rakott a földre. Megtöltött négy bögrét, aztán a sajátját megemelte:

– A vitéz urak egészségére! – mondta.

Ittak a gazdával, aztán eszegettek tovább. A szérűskerten túl elböffentette magát egy tábori tarack. A gazda összerezzent.

– Barátságtalan neszek... Hajják maguk?!

– A mi kutyánk – mondta Kajsza.

– Eszünk bátyó, aztán megyünk a román után – bólogatott Elek István.

A tüzérek sűrűn csattogtattak Szegvár és Derekegyház irányába, de a sereg nehezen szánta rá magát a harcra. Evés után elaludtak a katonák, s csak az őrök füleltek a Tisza és Orosháza felé... Néhány egység elindult, és a határban éjszakázott a tüzérekkel. Elek István éjfél tájban riadóztatta katonáit. Felszedelőzködtek, s a szérűskert kazlai között menetelve, észrevétlenül beleolvadtak a mezőbe... Hangtalanul vonultak a tarlókon, répaföldeken. Néha összerezzentek az őrök, vagy a felijedő géppuskák hangjára. Hajnalban már Szegvár alatt álltak, s más csapatokkal együtt folytatták a harcot. A második hadosztály lendülete ezen a napon még tartott. Elfoglalták Szegvárt, majd heves csatározások után Szentest is... Elek főhadnagy egysége a Kórógy patakig üldözte a román utóvédeket, aztán egy avétt külsejű csárda mellett megállapodott.

Elek István őröket állított, keleten, északon, délen, aztán a kocsma ivószobájában kiterítette a térképet.

– Szentestől tíz, Eperjestől húsz kilométerre lehetünk – mondta Fótinak.

– Veszélyesen elszakadtunk a hadosztálytól... – csóválta a fejét a politikai biztos.

– Kicsit előre futottunk... Ha úgy adódik, vissza is futhatunk majd... Jó ez a vonal... Holnapra utolér bennünket az egész hadosztály.

Elek főhadnagy őröket ültetett a nyárfák tetejére, egyik géppuskását pedig a padlásra telepítette. A katonák a vékonyka patak vizében tisztálkodtak, és kezdték élvezni a hadjáratot. A románok elszakadtak a magyar előőrstől, és belevesztek a síkság porába, ködébe. A románok eltűnésének Elek István eleinte örült, mivel az éjszakát nem kívánta hadakozással tölteni, de később, amikor a felderítők mind azt jelentették, hogy leszakadtak róluk a román utóvédek, elgondolkodott.

– Meglátja, készül itt valami – fordult a politikai biztoshoz. Ezek vagy ránk csapnak az éjszaka, vagy visszavonulnak és átcsoportosítják a hadrendjüket. Ha így van, ez rossz jel...

– Jó is lehet.

– Ha átcsoportosítják a hadakat, mindig bevetik a friss, jólfelszerelt tartalékot... Jön a román tartalék...

– Ha van nekik...

– Van, Fóti. Van ezeknek mindenük. Komolyan veszik a háborút. Láthatta. Az istennek sem akartak kimozdulni a Tisza vonalából. Ha ennyit áldoztak Mindszentnél, áldoznak holnap többet is. Ha holnap még nem, akkor holnapután...

– Én ehhez nem értek...

– Azt hiszem, hátraküldök egy futárt Szentesre. Jobb, ha jelentjük: Készül valami...

– Nem tudjuk bizonyítani... Kiröhögnek bennünket a ténylegesek...

– Csakhogy én nem így jelentem, hanem katonai nyelven. Olyan nyelven, amit értenek. „Leszakadt rólunk a román utóvéd... Tartani lehet az átcsoportosítástól, vagy a tartalékok bevetésétől..."

– Jól hangzik. Gondolja, hogy megértik?

– Világos. Azért katonák. Ennünk kellene most már, hol ez a Kajsza...?

Elek István és Fóti a térkép fölé görnyedt. Fóti Törökszentmiklóstól keletre leszúrta a ceruzáját:

– Eddig nyomultak előre a hatodik és hetedik hadosztály egységei... A nemzetközi dandár is átjutott...

– Tiszaeszlárnál a harmadik hadtestet már erősen támadja a román. Kemény ellenlökések. Így volt a jelentésben... Holnapra talán már az egész vonalon megindul a román henger. Fáradtak a katonáink, és kevés a lőszer... Holnap újra parancsot adok, hogy csak célra lőjenek – mondta Elek István és fáradtan a kocsma asztalára görnyedt.

Elek István hiába küldött futárt a hadosztályhoz. Huszonkettedikén tovább gyülekeztek a lemaradozott csapatok Szentesen, de eszük ágában sem volt kimozdulni onnan. Délelőtt kilenc óra tájban jelentette egy híradós hadnagy, hogy tudomásuk szerint Mezőtúr és Hódmezővásárhely irányából tekintélyes román csapatok közelednek. Fél órával később már négy fiatal katona állt az ivóban Elek főhadnagy előtt:

– Lóra szállnak... Lenyargalnak Székkutasig. Otthagyják a lovakat, és gyalog közelítenek Hódmezővásárhely felé. Nagyon óvatosan... Állandóan fedezzék magukat... A feladat egyszerű... Megállapítják, hogy a román hadak milyen irányba mozognak, és milyen a tempójuk... Esetleg kikérdezhetik a parasztokat... Értik a feladatot?

– Értjük főhadnagy elvtárs... És, ha a románok lőnek?

– Úgy mozogjanak a mezőn, hogy ne ütközzenek román járőrbe. Ha lehet, ne lövöldözzenek. Ha elkerülhetetlen, néhány emberrel, hasonló létszámú járőrrel felvehetik a harcot. Ötig visszavárom magukat... – mondta Elek István, aztán kilépett a csárda elé, és nézte hogyan szállnak nyeregbe felderítői, hogyan tűnnek el a mezők között.

Türelmetlenül várta a híreket... Fótit beküldte Szentesre, egy másik járőrt pedig Eperjes irányába szalajtott. A mezők némák maradtak. Eperjesről délre visszaérkezett a járőr, de semmit sem tudtak jelenteni. Fóti késett, a Székkutasi legényeket pedig elnyelte a föld. Nem érkeztek vissza sem ötre, sem hatra, sem hétre. A fő-

hadnagy rosszat sejtett... A csárda előtt állt egész délután és a délkeleti horizontot kémlelte. Hiába. Nyolcra befutott Fóti és lemondóan legyintett:

– Összevissza beszélnek a hadosztálynál...

– Mi az, hogy összevissza?

– Jó hírek: A hetedik hadosztály Puszta-Nagy-Pó körzetében jár már. A hatodik hadosztály Fegyvernek vasútállomásnál halad, a hetedik lovasezred Kenderesig nyomult előre. A nyolcvanadik nemzetközi dandárnak is sikerült megvetni a lábát a keleti parton, de nagyok a veszteségeik... Gyanús hírek érkeznek onnan... Szabotálják az utánpótlásukat... Rosszabb hírek: Makacsul tartják magukat a hódmezővásárhelyi és mezőtúri román közeledésről a mendemondák. Ugyanakkor az éloszlopokat utasították, hogy fokozottabb tempóban nyomuljanak előre. Mit gondol, főhadnagy elvtárs, mekkora lehet most a mi balszárnyunk és a támadó él jobbszárnya között a rés?

– Nagy... Hatvan kilométer, de ötven biztosan... Semmit sem tehetünk egymásért...

– A városban azt suttogják, hogy ebből baj lesz...

– Akkor miért hajszolják amazokat előre?

– Mert nem azok suttognak erről, akik a parancsokat adják...

– Úgy gondolja, hogy mégis...? Árulás lenne?... Hihetetlen. Olyan szépen törtünk előre... Párhuzamosan létesült a sok hídfő... A hadjárat legnehezebb részén már túl vagyunk... Erőszakosan átkeltünk a Tiszán...

– Az árulás a fejünk felett lebeg.

– Ezek megint olyan Fóti féle jóslatok. Károgás.

– Károgás? Várjuk meg a reggelt...

– Várjuk, mintha ez olyan egyszerű lenne... Nincs értelmezhető parancsom. Magamra hagytak... Kiküldtem fél tízkor Székkutas felé egy felderítő rajt, most fél kilenc, és még nem tértek vissza.

– Akkor azok már nem élnek.

– Félek, hogy igaza van...

– Küldjön ki újabb járőrt.

– Sajnálom a katonáim életét... Olyan ez, mintha halálba küldeném őket...

– Olyan.

– A hírekre szükségünk van... Tudnunk kell, hol mi közeledik, ha közeledik – mondta a főhadnagy, aztán felállt és kiszólt az ajtón Kajszának. Kajsza vigyázzba állt a söntés előtt.

– Jelentem...

– Ne jelentsen, hanem kerítse elő az őrparancsnokot.

Öt perc múlva az őrparancsnok állt a söntés előtt. Elek főhadnagy szomorúan, halkan beszélt:

– A négy tagú felderítő rajunk nem tért vissza. Valószínűleg már nem élnek. Ezek után találunk négy önként jelentkezőt ugyanerre a feladatra?

Fél óra múlva négy lovasfelderítő tűnt el a Tiszántúli estében. A lovak dobaja néhány pillanatig még hallatszott, aztán csend lett. Nehéz, vészterhes éjszaka ereszkedett a földekre, házakra, vizekre.

Hajnalban három sáros, földarcú katona állt a kórógyi csárda ivójában. Vigyázzba merevedtek. Elek főhadnagy arcát nézték, a rangidős rekedten megszólalt:

– Főhadnagy elvtárs jelentem, a felderítő raj végrehajtotta a parancsot. A románok Orosháza felől két oszlopban nyomulnak előre. Szegvár irányába négy zászlóalj és négy üteg vonul, Mártély felé egy gyalogzászlóalj, egy lovasszázad és tüzérség...

– Köszönöm... Négyen indultak, nem? – kérdezte Elek főhadnagy és végighordozta pillantását az arcokon.

– Jelentem négyen. Amikor a román járőrrel érintkezésbe kerültünk, Bikács József honvéd elesett.

– Pihenj... Bikács...? Hány éves volt?

– Jelentem, húsz – mondta a járőr sáros, borostás arcú parancsnoka.

Kajsza kibontakozott a söntés mögül. Nyöszörögtek bakancsa alatt a megkorhadt padlódeszkák. Kulacsot tett az asztalra.

– Rum. Igyatok – mondta.

A katonák kézről-kézre adták a kulacsot. Nyögve, megcsukló kortyokban ittak.

– Az első járőrünk, úgy látszik, soha nem tér vissza – mondta Elek főhadnagy és kérdően a katonákra nézett.

– Soha – mondta a járőr parancsnok. – Ott lógtak mind a négyen a nagymágocsi elágazásban a nyárfákon.

Keserves napra virradtak. Tíz órára megérkezett a hír Mártélyról. Elfoglalták a románok. Néhány óra múlva Szegvár és Mindszent is hasonló sorsra jutott. Dörögtek a román ágyúk az Alföldön, s a hadosztályparancsnokság hallgatott. Elkésett visszavonulási parancsokat küldözgettek, holott a támadó román erővel eredményesen fel lehetett volna venni a harcot.

A románok Szentest lőtték, amikor Elek István egysége is parancsot kapott a rugalmas visszavonulásra. A hadosztály fejvesztve menekült Szentesről, így Elek főhadnagy Szentes északi oldalán vonult a Tisza felé. Július huszonharmadikán este már Mindszent Szegvár és Szentes is a román csapatok kezére került. A Tisza keleti partján két-három gyalogezred hiányos egységei maradtak csupán, hogy biztosíthassák az utolsó hídfő védelmét. Közéjük tartozott Elek István alakulata is.

Elek főhadnagy Szentestől északra a Kurca patak mentén ásta meg hevenyészett védővonalát. Futóárkokban aludtak, őrködtek, vártak. A lőszert felhalmozták a géppuskák mellett, a katonák több napi adagot kaptak töltényből, kenyérből, szalonnából.

Július huszonnegyedikén délelőtt parancs érkezett a második hadosztályhoz, hogy keleti irányba törjenek előre. Cél Kondoros-Békéscsaba. A parancsot ismertették a hídfő védelmére visszamaradt ezredekkel is, de Béldy Alajos a hadosztály vezérkari főnöke egyébként a füle hegyét sem billegette. A Tisza nyugati partjára visszavonult ezredek nem mozdultak. Elek István a Kurca patak kanyarulatában hasalt. A sulyom, kányafű és a borzas füzike virágait bámulta. Fóti óvatosan kicsúszott az árokból és melléje kúszott.

– Lát valamit, főhadnagy elvtárs?

– Persze... Ott az a fényes levelű, víz színén úszó növény sulyom... Amott az a sárgavirágú tündérfátyol... Ez a bokros magas növésű pedig borzas füzike. Szép piros virága van, amint ön is látja... De errefelé a fehér virágú sulyomnak nagyobb becsülete van... Megterem ez minden pocsolyában, a Tisza morotváiban... Négyszögű termését megfőzik, aztán kihámozzák a magokat és megeszik. Evett már főtt sulyom magot?

– Nem.

– Gesztenye íze van... Ha egyszer fogságba esik, vagy bujdosásra adja a fejét, ne felejtse el, hogy ehető... A kígyófű is ehető, kenyérrel, vagy anélkül. Az erdei sorhagyma azonban a legjobb... Olyan levele van, mint a gyöngyvirágnak... A levelét esszük... Ecettel leöntve csemege...

– Honnan tudja ezeket?

– Gyerekkoromból... Néha az apámnak nem volt munkája. A budai hegyeket jártuk és a Rákos környéki lapályosokat... Mi füvet megettünk, édes jó istenem...

– Következne a legelés?

– Ön beszélt idáig árulásról...

– Az árulás most már tény... Mit csinálhatnak Béldyék a nyugati parton?... Érthetetlen.

– Ezeket a román erőket meg lehetne verni.

– Most már lehetetlen. A visszavonulás teljesen demoralizálta a katonákat... Száz és száz halál árán átkeltünk, hídfőket hoztunk létre, aztán feladjuk az egészet fél nap alatt... Ezt nem bírja ki a magyar baka.

– Igaza van a bakának. Lelkemben én is baka vagyok már... – mondta Elek főhadnagy.

– Ránk itt még komoly harcok várnak. És másutt is.

– Legszívesebben felállnék és sétálnék egyet a mezőn...

– Agyonlőnék.

– Sétálva halnék meg. Közel egy patakhoz, közel a Tiszához, közel az üvöltéshez... Mondja, nem kellene üvöltenünk? Üvöltsünk, Fóti! – mondta a főhadnagy, aztán a fűbe hajtotta az arcát és elhallgatott.

Július huszonötödikén párafelhők inogtak a mező felett. Sejtelmes fények libbentek, tompítva az őrök szemét, s ijesztve mind a hadakat. A románok a kora reggeli órákban támadásba lendültek. Rövid tüzérségi előkészítés után rohamra indultak csapataik. Elek István egysége, valamint a harmincadik és tizenötödik ezred alakulatai erős tüzérségi és gyalogsági tűzzel fogadták a rohamot. Elek főhadnagy görnyedten mászkált, csúszkált a futóárokban:

– Célra lőjj! Célra lőjj! – csattantak mindenütt a parancsai. Megállt egy-egy géppuskás mellett és harc közben vezényelt:

– Kivárni...! Drága fiam... Nem a cukorrépa az ellenségünk... Úgy, kivárni... Amikor felugrik a román osztag, akkor egy rövid sorozatot... Olyan legyen, mint a suhintás. Ostorcsapás a földek között... Arra ügyeljenek, hogy egy bizonyos ponton túl, soha ne tudjanak jönni... Odáig engedni... Halálösvényeket jelölni a fegyverekkel... Ha tovább lép, megy a szapora halál...

A katonák némán engedelmeskedtek. Sokszor percekre lebuktak az árokba, mivel az ellenséges tűz a fedezék peremét söpörte.

A tábori tarackok és géppuskák megtörték a román rohamot. A Vörös Hadsereg alakulatai lélegzetvételnyi szünethez jutottak. A katonák ettek pár falatot, leöblítették poros, szikkadt torkukat, igazítottak fegyvereiken, töltényeket hevedereztek a géppuskákhoz, s máris kezdődött minden elölről. A románok újabb tartalékokat vetettek be a déli órákban, és veszedelmesen megközelítették a Kurca patak vonalát. A túlerő ránehezedett az utolsó szentesi hídfőre, és az összeroppanás elkerülhetetlennek látszott. A katonák dühödten küzdöttek mégis. Az elesettek helyét újak foglalták el, a tarackoknak, géppuskáknak utolsó pillanatig akadt legénysége.

Délután kettőkor a román rohamosztagok kézigránátdobásnyi távolságra megközelítették a patakot. A harc elkeseredetté vált. Elek főhadnagy, Fóti és Kajsza is tüzelőállásban feküdtek már, és lőttek, lőttek szünet nélkül. A kézigránátok víztölcséreket téptek fel a Kurca medréből és végiglocsolták a magyar harcosokat. A robbanások, detonációk ezekben a percekben már egymásba olvadtak. A borzas füzike piros virágait lekaszálták a géppuskák, az eltévedt gránátok békákat, halakat öltek meg emberek helyett.

Három óra tájban Elek főhadnagy egységében elesett a géppuskás. A fegyver percekre elnémult, mivel nem akadt szakértő kezelője. Elek István saját maga görnyedt a géppuska mögé. Bal oldalán Fóti Jenő, a jobbon Kajsza harcolt. Elek befűzött egy újabb heveder töltényt és kivárt. Csak akkor tüzelt, ha csoportos cél került eléje. Így azonban az ügyesebb kúszók, a széleken veszedelmesen megközelítették a magyar állásokat. Elek főhadnagy Kajszát és Fótit oktatta:

– A kúszókat nyírják ki... Azokat, akik oldalaznak... Én a sűrűjét lövöm... Az istenfáját maguknak! Megint gránát. Ne engedjék őket gránátot dobni. Amelyik megemeli magát, lőjék!... Ne hagyjanak időt nekik, mert ittveszünk...

Az árkon is végigordított jobbra-balra:

– Célozzanak emberek! Célra lőjenek!

A katonák fegyelmezetten harcoltak. Az egységre jól hatott, hogy maga a parancsnok kezeli az egyik géppuskát. Kis önbizalmat nyertek, reményt. A románokat azonban már nem tudták visszavetni. Veszedelmesen fogyott a lőszer, s a teljes csőd réme már ott feketedett valahol az ég alatt.

– Van még remény, főhadnagy elvtárs? – kérdezte Fóti Jenő. Elek István kilőtt egy sorozatot, aztán krákogva idézett a magyar nép reguláiból:

– A hangyák és güzük, ha nagy halmot hordanak, hideg esztendőt várj . . .
– Mi van ma? – kérdezte Fóti.
– Szent Jakab napja – mondta a főhadnagy, és tovább tüzelt.

A délutáni órákban a szolnoki oszlopok helyzete is romlott. A hatodik hadosztály balszárnya ellen Fegyvernek irányából több manőverező román hadosztály is támadást intézett. Az ellenséges túlerő nyomása alatt a hadosztály visszavonult. Az ötödik hadosztályt anélkül, hogy az ellenséggel jelentősebb harci érintkezésbe került volna, Julier Ferenc visszavonta. A harmadik hadtest ellen ezen a napon a románok nem indítottak támadást. Julier mégis utasította a parancsnokokat, hogy a Tisza nyugati partjára vonuljanak vissza. Julier ezek után július huszonötödikén délután memorandumot nyújtott be Landler Jenő hadseregfőparancsnoknak, melyben felmentését kérte. Elek főhadnagy s a munkás tüzérek minderről nem tudtak a Kurca patak kanyarulatában. Harcoltak a román túlerővel egy eszméért, reményért, melyet a hatalmasabbak már óvatosan eladogattak. Tüzeltek a bedőlt oldalú futóárkokból, s a halál ott repdesett a fejük körül . . . Bizonyosnak látszott a sötét vég . . . A golyó, az elvérzés . . . A katonák többsége már nem hitt ekkor a győzelemben . . . De harcolt, mert nem volt más választása. Nem lehetett felállni és legyinteni. Nem lehetett tovább sétálni . . . A Kurca patak kanyarulatában csak kitartani vagy meghalni lehetett. A román gyalogság újabb és újabb hulláma zúdult a magyar védővonalra. A románok is megdühödtek már, és merészen, kegyetlenül harcoltak. A magyar katona az életét védte, és valami halvány reménységet . . . Nem gondolt senki az otthonra, a dunántúli mezőkre, házacskákra . . . De ösztönösen harcoltak a lehetőségért. Harcoltak, hogy még egy alkalmat kapjanak az élettől, amikor okosabban intézhetik sorsukat . . . Sokan megdühödten és gyűlölettel küzdöttek az ellenséges túlerővel szemben . . . A dühödtek közé tartozott Fóti is. Veszettül lövöldözött. Gyorsan célra kapta a fegyverét, és már repült is a sivító halál. De mindhiába. A románok túlereje ott tornyosult állásaik előtt. A nehezebb lövegek szinte betemették a patak medrét, sártengerré változtatták a magyar árokrendszert, és a füves lapályosokat.

Délután négy óra tájban Kajsza elordította magát:

– Főhadnagy elvtárs! Odanézzen! Menekülnek a harmincasok!

– Tüzeljen, Kajsza, ne bámészkodjon!

– Főhadnagy elvtárs . . . A harmincasok! A harmincasok elhagyták állásaikat!

Elek István kilőtte a sorozatot, berántott egy új hevedert, aztán jobbra pillantott. Megrázta a fejét. Azt hitte, rosszul lát. A harmincasok fejvesztve menekültek a Tisza felé. A Kucori csárda környékén már románok lövöldöztek a magyar állásokból. A harmincasok magukkal rántották a tizenötödik gyalogezred alakulatait is. Az egész front megingott.

– Mi a parancs?! Mi a parancs?! – ordítottak kétségbeesetten a katonák Elek Istvánra, mivel a román osztagok már oldalról lőtték a sáncaikat.

– Rugalmas visszavonulás a berekfák vonaláig. Géppuskákat, töltényeket viszszük! – kiáltotta, aztán kilőtt egy sorozatot, majd a mezőre ugráló katonák közé ordított:

– Lépcsőkben! Fedezzék egymást: Őrmesterek!

Emberei kelletlenül engedelmeskedtek. Az egyik géppuska visszahúzódott a futóárok másik partjára, és tűzfüggönnyel fedezte a többi géppuska, és a katonák menekülését. Elek főhadnagy a barázdák között új tüzelőállást foglalt. Tüzet nyitott és védte a Tisza felé vonszolódó osztagok hátát. Tíz-tizenöt perc múlva átvette a szerepét a másik géppuska, és ismét hátrább tudott vonulni. A katonák közül sokan elestek a mezőn. Testüket csak a barázdák s a ritkás bokrok fedezték.

Öt óra tájban elérték a berekfák ligetes vonalát. Kitört a pánik . . . A katonák a Tiszának mentek, s nem bocsátkoztak újabb harcba. A motoros gályák és ladikok eszeveszetten cikáztak a két part között. Vitték a katonákat, fegyvereket, vitték a maradék löszert. A front szemmel láthatóan összeomlott. A románok követték a visszavonuló magyar ezredeket, és tűz alatt tartották az egész partvonalat.

Elek főhadnagy tüzelőállást foglalt a berekfák alatt, és néhány katonájával ismét felvette a harcot az előre törő román egységekkel. Erőfeszítése átmenetileg megtörte a román előrenyomulást, de húsz perc múlva ismét fel kellett adni állását, mert a szárnyakon mögéje kerültek az ellenséges katonák. Az összeomlás pillanataiban is kitartott mellette húsz-harminc katona, köztük két őrmester, néhány csepeli vasas, Kajsza és Fóti Jenő. Amikor a berekfák vonala tarthatatlanná vált, egészen a Tisza partjára vonultak vissza. Utolsó géppuskafészküket az árvízvédelmi töltés mögött, egy nagyobb fűzbokor takarásában alakították ki. Körülöttük, mögöttük menekültek a magyar utóvédek. Elek István a Tiszára pillantott, aztán Fótihoz fordult:

– Nézze, a folyóba vesznek... Segítsen nekik! Ne lövöldözzön most már... Szervezze inkább a visszavonulást!

Fóti lement a ladikokhoz. Kiáltása időnként áthatolt a fegyverek zaján. Kajsza Elek főhadnagy mellett maradt. A magányos románokra vadászott, akik oldalazva közeledtek a géppuskafészekhez, és gránáttal akarták elnémítani a magyar utóvédet. Elek István karja, arca együtt rázkódott a géppuskával. Homloka, sok mély ránca feketedett a lőporfüsttől. A verejték feloldotta a kormot, s vékony patakokban a zubbonya alá hordta. Szemét marta a sós, koszos izzadtság. Hunyorgott, és lőtt, lőtt, elszántan.

Alkony közeledtével a hídfő utolsó méterei is tarthatatlanná váltak. A főhadnagy ordonáncához fordult:

– Kajsza! Csússzon le a Tiszára és fogjon egy ladikot. Fedezze magát a nádkarély mellett, amíg megérkezem.

– Igenis főhadnagy elvtárs. De nagyon tessék sietni!

– Sietek Kajsza... Hasoncsúszva menjen... Meg ne haljon nekem! Most már életben kellene maradni...

Kajsza hátracsúszott, mint egy rák, s a puskájával közben oda-oda pörkölt a merészebb rohamozóknak. Elek István egyedül maradt a géppuska mögött. Kilőtt egy-egy rövid sorozatot, és a szünetekben hátranézett. Kajszát figyelte. A románok nekibátorodtak. A főhadnagy sietve kilőtte a hevedert, aztán újat fűzött be. A románok megtorpantak néhány percre. A Tiszától húsz-harminc méterre már nem volt kedvük kockáztatni...

Az ordonánc elérte a folyót, de nem talált csónakot. Rémülten hadonászott a parton. Elek István intett neki és várt... Múlott az idő. Tíz perc múlva az ellenséges rohamosztag leadott néhány sorozatot. Elek főhadnagy mozdulatlanul hasalt átforrósodott fegyvere mögött. A tüzet nem viszonozta. A bokrok közül kilépett öt-hat katona. Álltak és vártak. A főhadnagy hátrapillantott. Az ordonánc éppen a part felé csáklyázott egy sodródó ladikot... A románok közelebb léptek, nekibátorodtak... A bizonytalanság percei elmúltak. Nehéz volt menekülni. – „Mit csináljak?" – tűnődött Elek – „Ugorjak fel?... Lekaszálnak..."

A rohamosztag előregörnyedve közeledett a folyóhoz. Gyorsan fogyott a távolság. Húsz méter, tizennyolc... Amikor tizenöt méterre az orra előtt sűrűsödtek a román vadászzászlóalj katonái, tüzet nyitott. Vadul tüzelt, s a szárnyakon közeledőket is lekaszálta. Igyekezett olyan látszatot kelteni, mintha a tűzszünet tervszerű taktikai lépés lett volna. A román támadás megingott, de a széleken százan és százan közeledtek kúszva. Sietve kilőtte a hevedert, aztán az oldalára fordult, és legurult a folyóhoz. Beugrott a ladikba, ellökte. Kajsza evezett.

– A part takarásában maradjunk, ha lehet – suttogta ordonáncának.

Kajsza némán, rémülten forgatta az evezőt.

Az elhagyott géppuskafészekben gránát robbant. Néhány pillanat múlva elárasztották a partot az ellenséges rohamosztag katonái. Golyók süvöltöttek feléjük.

– Hasaljunk a ladikba – recsegett Elek István hangja.

Kajsza nem válaszolt. Értelmetlenül rámeredt, aztán belefordult a Tiszába. A főhadnagy is megtántorodott. Erős ütést érzett a vállán. Elsötétült előtte a világ. A fenékdeszkára zuhant. A Tisza forgatta, táncoltatta a ladikot.

KOLBE MIHÁLY: Béke

ZS. KOVÁCS DIÁNA: Szabad Május 1.

TÉNAGY SÁNDOR

Sóhajom, vérem

Keserves pirosom, dal, ha kibuksz a számon,
fogak marásától sebes, lehelletemtől parazsas,
testemből kihasított, ropogó izmu kisded,
mosolygó apagyilkos, magaddal hetykén nem törődő,
szerelmes lányok felhő-húsát fogdosó,
táncos vőfély tündérek lakodalmán,
élelmet, bort asztalra rakó, hizzon a lélek,
boldogtalan vitéz, menyasszonyt először táncoltató,
ágybontó szobalány, örömtől szomorodó,
magadra hetykén fütyülő, mégis diadalt ülő,
köznapi göncben is mutatós legényke,
szorgos kisinas, gépek utcáiban reménnyel randevuzó,
a munka csillagos kisüléseit, a szándék röppályáit figyelő,
koromtól, füsttől maszatos, elektron-szemü ördög,
három müszakos álmodozó, témek virágait hittel csokorba fonó,
kisfröccsre, mókára hivó, erőből jószivvel kölcsönt is adó,
tizóraidat megfelező, dal, emberben embert kereső,
ünnepi ruhában is csóró, hatalmas csak a lelked,
ha bántanak bottal, mosollyal mindent visszafizetsz,
csak rokonaid, szeretteid éljenek, el ne fogyjanak,
öregapád, a csillagszámoló nyugdíjas paraszt,
öreganyád, a fejed bubját simogató, mindene te vagy,
testvéreid, sógoraid, a vaslovat nyergelő huszárok,
csak kibird, csak meg ne ráncosodj,
csontodba ne vágjon reuma, tüdődre ne üljön üszök,
csak mozogj fáradatlan, lélegezz kis szélvészeket,
erősödj, súlyosodj, próbáld magad,
időd: a történelem, belőle ki sose futhatsz,
égő vaskoronás, ropogó forradalmas, sunyi maghasadásos,
hazád: az ember, nélküle semmire juthatsz,
retteg, dadog, fizet, vakaródzik s önmagát újraszüli,
dal, szemérmes kismagyar, földet, köveket simogató,
anyaföld melegétől lobogó, testét testeddel takaró,
barázdát frissen bevető, pipacsot, bogáncsot válogató,
kedvesed a jövő, este majd véle ágyba fekszel
s még szebben kipirulsz, keserves pirosom, sóhajom, vérem.

Minden e földön

1

Már minden, minden e földön
egy kéz érintésétől lesz otthonos,
egy tekintet simogatásától,
egy test megadó leborulásától.

Már minden, minden e földön
egy gondolattól lesz bizonyítható,
egy szótól,
ami ezután születik.

Már minden, minden e földön
önmaga emlékét jelenti csak,
elképzelt jövőjét,
elsiratott multját.

2

Mindent, mindent e földön
újra kell teremtenünk
agyunk, ágyékunk, szívünk
megtakarított energiáival.

Mindent, mindent e földön
újra kell énekelnünk
a kő, a vas, az elemek hangján,
a megmaradt ember hangján.

Mindent, mindent e földön
bele kell gyúrnunk kenyerünkbe,
húsunkba, idegeinkbe, fogunk anyagába,
hogy ránk hasonlítson újra.

Szavak

Majd úgy mondom: hazám –
világ végén tenyérnyi parasztszoba

Majd úgy mondom: szerelem –
az idő szemetjével betakart várrom

Majd úgy mondom: élet –
madárnyomoktól pöttyös templomablak

Majd úgy mondom: halál –
friss havon az idő távolodó léptei

MAJOR MÁTÉ

SZOCIALISTÁVÁ FORMÁLÓDÁSOM EMLÉKEIBŐL

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. fordulóján mire emlékezhet az, aki akkor éppen csak tizennégy esztendős volt, és távol az események színhelyétől, idegen hatalom által megszállott tájon, szülővárosában, Baján élt? Nyilván csak olyan kisebb tényekre, melyekre *valóban* emlékezhetik, méginkább olyanokra, melyek e történelmi események nyomán, így vagy úgy, előbb vagy utóbb behatoltak életébe, eszmélkedésre késztették és fokról-fokra szocialistává nevelték.

Nagyon-katolikus, köztisztviselő családból származom; (Apám „osztálybíró" volt; ezért minősítettek hosszú ideig „osztályidegen"-nek) olyanból, melynek politikai szűklátókörűsége, opportunizmusa, kultúraigénytelensége, lényege szerint kispolgári magatartása megbízható „támasza és talpköve" volt társadalmának. Osztály- – pontosabban réteg- – helyzetem tehát tudatom alakulását szűkre foghatta és merevre szikkaszthatta volna, minden szabadabb változás-fejlődés „veszedelmét" kizárva. Hogy mégis, nemcsak tágítanom, hanem lerombolnom is sikerült gondolkodásom korlátait, végső fokon az első világháború végén kirobbanó forradalmi eseményeknek, közelebbről következményeinek köszönhetem.

*

A polgári forradalom idején 1918 októberében (ismétlem éppen csak múltam tizennégy éves) az izgalmas események hullámverései elérték a távolibb vidéket is, engem is magukkal sodortak. Ezt a „sodrás"-t természetesen nem szabad a metafora teljes képi gazdagságában felfogni. De az a kicsi is, amivel kimozdított már-már „örökre" meghatározott állapotomból, viszonylagosan óriási volt számomra: a *más*nak, az *új*nak vonzáskörébe lökött, melyben – hinni szeretném – öregkoromra is megmaradok.

Az első „lökés"-t talán az az októberi reggel adta, amelyen arra ébredtünk, hogy városom alvégének népe (s nyilván a felvégé is, de mi az előbbinek közelében laktunk) az éjszaka feltörte és kirámolta a belváros üzleteit. Egyetlen képre emlékszem: néhány gyerek ment az utcán, egyikük egy játékbabát cipelt karjában. Úgy tűnik, hogy ez a kép sejtette meg velem először a társadalmi igazságtalanság való voltát, s valamiféle homályos elégtételérzést ébresztett bennem. (Bár az is lehet, hogy ez csak utólagos beleképzelés).

November 16-án a köztársaság kikiáltásának napján – vagy időközelében – „ódá"-t írtam, melyet – már ötödikes gimnazista, azaz „felsős" lévén – titkosan (jeligével) az önképzőkörbe is benyújtottam. A verselményt a bírálók éppen csak elfogadták, de ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy én követtem el. A kézirat sajnos elveszett, így az „ódá"-nak csak egyetlen – „emelkedett" – sorára emlékszem: *„a nemzeti és a vörös zászlók mért lobognak békén egymás mellett?"*, és emlékszem e szokatlan zászlódíszbe öltözött, inspiráló városképre is. Az ilyenféle szónoki kérdésre azt hiszem versben sem kellett feltétlenül választ adni, de ma is világos előttem, hogy mi ösztönzött feltevésére. Részben az, hogy a „nemzeti"-nek és a „nemzetközi"-nek képzetei bennem addig, nyilván, antagonisztikusan szembenálltak egymással, s részben, hogy eme „kibékíthetetlen ellentét"-nek, a kétféle zászló együtt kitűzésével, egycsapásra megszüntetése spontán örömmel töltött el.

Ugyanezen a novemberi napon Baját megszállták a szerb csapatok, de a város köz- és magánélete egyideig még nagyjából érintetlen maradt. Így a magyar polgári forradalom hatása is érvényesült egy darabig. Ennek következtében megalakult szülővárosomban, többek közt, az *Ifjúsági Tanács* is, melyben a város fiatalságának „forradalmi elemei" egyesültek. A ciszterci főgimnázium igazgatója, *dr. Kürthy Menyhért*, akkor még megengedte, hogy az iskola két legfelső osztályának növendékei is résztvegyenek a mozgalomban. Én, és egy szerb osztálytársam, *Kovacsevity Boriszláv* azonban, annak ellenére, hogy csak ötödikesek voltunk – nem emlékszem, hogy milyen úton-módon, kétségtelenül illegálisan – tagjai lettünk a Tanácsnak. Hallatlanul imponáltunk magunknak, hogy a „nagy"-ok közt bejárhattunk a Városháza egy keskeny földszinti szobájába, a Tanács „hivatal"-ába, ahol valódi mozgalmi emberekkel, szociáldemokratákkal (!) találkozhattunk; sőt az inspekciósok részére kiutalt napi száz cigarettából is részesedhettünk, de ezenfelül, azt hiszem, semmit sem csináltunk. Azaz egy „tett"-emre emlékszem: gyönyörűen kicirkalmazott plakátot rajzoltam a Tanács által rendezett egyik politikai gyűlés propagálására. (Egy-két hónappal később – a jó hosszú s remek szénszünet múltával – igazgatónk magához rendelte az Ifjúsági Tanács gimnazista tagjait. Mielőtt azonban szép szónoklatban megtiltotta volna nekik a további részvételt, minket kettőnket, mint akiknek engedélyt sem adott erre, kidobott a szobájából).

A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása november 24-én, majd négy hónapra rá, a Tanácsköztársaság kikiáltása csak érdekes, izgalmas hír volt számomra. (Az én generációm tizennégy-tizenöt éves korában, azt hiszem, jóval értelenebb és informálatlanabb volt a megfelelő mai korosztálynál. A történelmi események súlyát valójában még nem éreztük, s velük egyidejűleg egészen gyermeteg játékokkal kompenzáltuk elfojtottságainkat). Olykor még egy-egy kukoricapapírra nyomott *Vörös Újság*-példány is kezembe került, de inkább a különösség iránti kíváncsisággal olvastam bele, mint politikai érdeklődéssel. Annál inkább kezdtek érdekelni engem – és osztálytársaimat – az események, amikor 1919 júniusában megindult a Vörös Hadsereg északi hadjárata és egymásután foglalta el a nemrég elszakított városokat. Azon a napon, melyen Kassára vonult be, az első óra történelem volt, s mi, az egész osztály, egy-egy piros gombocskavirággal a gomblyukunkban, „tüntettünk" a győzelmes Vörös Hadsereg mellett. Történelem tanárunk *dr. Bándy Boldizsár*, amint belépett az osztályba rögtön „szétverte" a tüntetést, és a virágok, szó nélkül, a zsebekbe süllyesztettek a többi kacat közé. Nem emlékszem, hogy Bándy tanár úr adott-e valami magyarázatot felháborodásának okát illetően, mi kétségtelenül zavarban voltunk, nem tudván felmérni a *különbséget*, ami mindenképpen létezett, a Felvidék „vörös" és „nemzeti" (amilyen a későbbi volt) „visszafoglalás"-a között.

Általában még nehezen tudtuk (tudtam) a különbségeket felfedezni az ilyen, egyformáknak látszó dolgokban. Ugyane hónap (június) végén ugyanis, – amikor az ellenforradalmi puccskísérletekben résztvett dunai monitorok átverekedték magukat a tanácshatalmat még védeni tudó forradalmi erőkön, s hajóikat a szerb megszállók kezébe adva, néhány halottukat Baján temették el, – őszintén meghatva néztem a bajtársaik koporsóját végig a városon vállukon vivő magyar „tengerész"-ek menetét, melyet kétoldalt fegyveres szerb katonák kísértek. S meghatottságom még csak fokozódott, amikor mint a gimnázium egyik orgonistája, a temetőben, a Rókus-kápolna kissé asztmás hangszerén én kísérhettem muzsikával a gyászszertartást.

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919 augusztusában a bajai Sugovica-strand meleg homokjában heverve, életemben először hallottam az *Internacionalét*. *Lovas Laci*, a gimnázium alsó négy osztályában társam és barátom, aki katonaiskolából jött haza vakációra, énekelte el nekem, persze halkan, s míg a „tilalmas" szöveg kissé megborzongatott, a dallam szépsége megmaradt fülemben. (Ezt a szépséget bennem később a dallamhoz és szöveghez együtt fűződő asszociációk és emlékek sora tette teljessé.)

Ezután következett be átfejlődésem első zökkenője. Az 1919–20-as tanévben, hatodikos koromban, a kisgyerekségemben belémoltott vallásosság mégegyszer kiújult. Új hitoktatót kapunk *dr. Szabó Tihamér* tanár úr személyében, aki, a ciszterciátáknál akkor egyébként már ritka, szerzetesi gesztusai – puritánsága, aszketizmusa, pietizmusa – révén szinte a „szentség" szuggesztivitásával hatott, és én – hozzászegődtem. Persze jelentős szerepe volt ebben a szellemi atmoszféra teljes visszájára fordulásának, a „keresztény nemzeti gondolat" becsempészésének a még fejletlen tudatokba, amilyen az enyém is volt. Mindenesetre én lettem, hatodikos létemre, a gimnázium Mária-Kongregációjának ifjúsági elnöke és a „Mária-fiúk" összejövetelein én recitáltam elő a ritmikusan tagolt imákat. Szerencsére hamarosan rájöttem, hogy egy nagyon együgyű ember és nagyon együgyű ideológia hatása alá kerültem, s ez a felismerés átsegített ezen az első – vallási – zökkenőn.

Hamarosan bekövetkezett azonban a második is, bár ez sem tartott sokáig. A vallásosság krízise után, akkor már mégiscsak gyarapodó felismeréseim és tájékozottságom nyomán, nálam jóval műveltebb osztálytársam és barátom, *Rajk Pista* (évtizedek óta reklám-filmet csinál Párizsban) közvetítésével, hetedikesként, a nyolcadikosok egy kis társaságába keveredtem. Ez a társaság szocialistának vallotta magát, és a jórészt szabadban, elhagyott helyeken tartott találkozók alkalmával, – előttem csaknem ismeretlen és érthetetlen nyelven – különös dolgokról vitatkozott. Ezek a viták vonzottak és taszítottak is egyben. Hízelgett, hogy fültanújuk lehettem, bár hallgatásra ítélve, de sehogy sem tudtam átlépni a küszöböt, melyen át teljesen a vitatkozók közé keveredtem volna. Hogy milyen szocialisták voltak, csak sejtéseim maradtak. Szociáldemokraták semmiesetre sem. Legtöbbször *Kassák*ról és a *Macsoport*-ról beszéltek és úgy emlékszem, hogy a bécsi emigrációval is valamiféle kapcsolatban voltak. Aztán jött a „felszabadulás" a szerb megszállás alól. S én – ott állva a tömegben a Városháza előtt, és megbűvölve a látványtól, melyet a szerb zászló le-, és a magyar újrafelvonása nyújtott, és együtt énekelve a Himnuszt a többiekkel, meghatva és felindulva – rádöbbentem, hogy nem és nem vagyok *ezek* közé való. S a rádöbbenés első tettreváltásában levelet írtam tegnapi társaságomnak, melyben kifejtettem, hogy én is szocialista vagyok ugyan, de *nemzeti szocialista.* Akkor, 1920 augusztusában, Magyarországon alighanem én voltam az első, aki ezt a politikai disztinkciót – formájában és „tartalmá"-ban – „felfedez"-te, de prioritásom nem bizonyítható (bár levelemnek, papírjaim között, valahol meg kell lennie).

E zökkenőt még csak elmélyítette, hogy néhány hét múlva, amikor *Horthy Miklós* „kormányzóurunk", megtekintette a visszakapott várost, én voltam, aki a bajai ifjúság nevében üdvözöltem – zsakettben és darutollas diáksapkában, ami igen impozáns látvány lehetett (talán még megvan valahol az a néma híradó-filmrészlet, mely e látványt megörökítette). Szerencsére ezekután is hamarosan felismertem, hogy neveltségem és tájékozatlanságom áldozata lettem, és a felismerés – pontosabban csaknem két esztendei felismerési folyamat – végül is átsegített ezen a második – nacionalista – zökkenőn.

Egyetemre 1922 őszén jöttem a „bűnös" fővárosba, s az az atmoszféra, ami fogadott, mondhatni véglegesen megszabadított mindenféle vallási és nacionalista zökkenőtől. A légkör ugyanis teljesen penetrálva volt a „keresztény" és a „nemzeti" jelszavakkal folytatott egyáltalán nem keresztényi és nemzeti üzelmek kipárolgásával, a még alig „konszolidált" fehérterror, és az egyértelmű reakció „gyakorlatá"-nak „ideológiá"-jával. Ez az „ideológia" önmagát leplezte le a még kissé mindig múltjához is kötött, s a még mindig nem eléggé tájékozott fiatalember gondolataiban, aki voltam. Az egyetemen még mindig grasszáló bajtársi egyesületek, a még mindig előforduló zsidóverések szinte provokálták bennem azt a már érő gesztust, hogy barátaimat zsidó (vagy zsidó származású) kollégáim közül válasszam, s hogy az általános ideológiai ráhatást szolgáló, elsősorban napisajtóból az ellenzéki lapokat olvassam. Barátaim megválasztása jól sikerült, hatásuk rám, és kölcsönhatásunk egymásra, elősegítette politikai és kulturális fejlődésemet. Az olvasott napilapoknak ugyanez volt szerepük átnevelésemben, egymásutánjuk pedig világosan jelzi fejlő-

désem irányát. Előbb a *Világot*, a radikális és szabadkőműves polgárság lapját olvastam, majd ennek utódát a *Magyar Hírlap*-ot, egyetemi éveim utolsó szakaszában pedig elérkeztem a *Népszavához*. Ez utóbbinak olvasása közben átformálódásom már annyira meggyorsult, hogy egyik barátommal és kollegámmal, *Ney Józsival* (most párizsi építész, már negyedik évtizede) elhatároztuk a továbblépést, azt, hogy diplománk közeli megszerzése után belépünk a Vági-Pártba. Erre csak azért nem került sor, mert mire 1927-ben „okleveles építész"-ek lettünk, Vágit letartóztatták, és pártját feloszlatták.

Ezután kb. négy esztendős – alighanem természetes – intermezzó következett, látszólagos pauza fejlődésemben. Friss építészként „kiléptem az életbe", s ez, akkor, nem volt könnyű dolog. Első, viszonylag már jólfizetett (mint „jólfizetett" volt első), állásomhoz, 1928-ban, (protekcióval) jutottam, s ekkor kezdtem szakmámmal közelebbről ismerkedni. Gyorsan meg is nősültem, s hamarosan gyerek is került a házhoz. Magánéletemben már szinte a mindennel-megelégedettség érzése környékezett, amikoris, 1930 karácsonya előtt, egycsapásra munkanélkülivé lettem. Az ezután, családi és baráti kapcsolatok révén kapott gyér alkalmi munkák mellett maradt hát elég időm arra, hogy tovább törődjek a világ dolgával.

Ezidőben szerzett új ismeretségeim közül *Vilt Tiborral*, a szobrásszal kerültem hamarosan közelibb-szorosabb barátságba. (Vele 1929-ben, a Tamás-Galériában rendezett kiállításán ismerkedtem meg). Ez a barátság kölcsönösen szította bennünk az elégedetlenséget gazdasági, társadalmi, kultúrabeli körülményeink ellen, s naprólnapra folytatott vitáink edzették bennünk az aktív ellenállás szándékát – a tettekig. Hamarosan alkalom is adódott, hogy tegyünk valamit.

A következő télen, ha jól emlékszem 1931 legelején, Vilt elvitt a Népszínház utca és a Körút sarkán volt Szimplon-kávéházba, valamiféle összejövetelre, melyet egy *Frankfurter Rezső* nevű fiatalember (akkor magántisztviselő) hívott össze (még nem tudtuk: az illegális KMP megbízásából), hogy művészcsoport megalakulását kezdeményezze. Jelenvoltak: *Szabó Ferenc*, a zeneszerző és még egy zenész, akinek nevére nem emlékszem, *Goldmann György* és még egy szobrász, *Goldmann János*, *Karvaly Imre Leó*, (egyetemi barátom, de őt is Vilt hozta ide, többé azonban nem jött közénk) építészek, *Fenyő A. Endre* festő, talán még egy-ketten, és persze Vilt meg én. Jórészt csupa számomra „új" ember. Ezen az összejövetelen elhatároztuk, hogy megalakítjuk a művészcsoportot, és önképző-, gyakorló-, alkotó-, propagandamunkájának otthonául valahol helyiséget keresünk. Az első helyiségszerző kísérleteink nem sikerültek. Amint valahol lehetőség kínálkozott honfoglalásra, mielőtt megtettük volna, a rendőrség „érdeklődött" a dolog iránt, s a bérbeadó-jelölt ijedten visszalépett az „üzlet"-től. Ezután valamiféle művészeti szövetkezet létrehozásával szerettünk volna legális formát találni tervezett működésünkhöz. Be is adtuk eziránti kérelmünket a cégbírósághoz – az okmányt Vilt és én írtuk alá (lehet, hogy még valaki) –, de a bíróság, formai okokra hivatkozva, elutasította a kérelmet, illetőleg további okmányok benyújtását írta elő. Mivel ez utóbbit teljesíteni már nem tudtuk, a szövetkezet-ötletet is fel kellett adnunk. Időközben a nem-képzőművészek kiváltak közülünk. Talán ez tette lehetővé, hogy – ha jól emlékszem 1932-ben – előbb egy, aztán két egymás melletti műtermet béreljünk a Vasvári Pál utcában (azt hiszem, Vilt nevén). Eddigre létszámban már meg is szaporodtunk: ide járt *Bán Béla*, *Dési Huber István*, *Sugár Andor*, akik akkor már részesei az illegális pártmunkának. *Fekete Béla*, *Mészáros László*, *Szendy-Steiff Antal*, aztán *Szőllősi Endre* és *Molnár László* (Vilt szobrásztanítványai) és természetesen Fenyő, a két Goldmann, Vilt meg én. Az a körülbelül másfél esztendő, amit a Vasvári Pál utcai műteremben töltöttünk, nem csak mindnyájunk szakmai, hanem többségünk ideológiai fejlődésének tanulóideje is volt, a szocialistává-válás iskolája. Itt hallgattuk s vitatkoztuk végig az első szemináriumot, melyet *Vértes György* tartott, hogy aztán *dr. Madzsar Józsefnél*, a nagyszerű marxista tudósnál és embernél folytassuk magasabb szinten. Ezek a szemináriumi esték már nem a műteremben, hanem részben Madzsar lakásán (a mai Belgrád rakparton), részben Vilt és Hincz Gyula közös műtermében (Budán, a Budai

László utcában) tették izgalmasan érdekessé szellemi életünket. (Ezeken a szeanszokon a Vasvári utcán kívüli művészek is résztvettek, így Hincz mellett *Gadányi Jenő, Kassovitz Félix, Kandó Gyula* is). Ezek a Madzsar-szemináriumok formálták ki bennem *a marxista szemináriumot* képzetét, egyetlen egy azóta hallgatott szeminárium sem tudta ezt megközelíteni sem érdekességben, sem izgalomban, sem emberformáló hatásban.

Ez az előkészület megérlelte a helyzetet, hogy a balra tolódó, a szocializmushoz vonzódó művészfiatalság összefogására és mozgósítására most már tényleg létrehozzuk a legális szervezeti formát. Ezért, nyilván az illegális párt utasítására, mely utasítás akkor talán még többünk számára elkonspiráltan, *egyikünk* kezdeményezéseként jelentkezett: beléptünk a Szociáldemokrata Pártba. Mivel a két Goldmann és Fenyő, lakóhelye szerint, az Ipoly utcai (ma XIII. kerület) pártszervezethez tartozott, valamilyen suskussal Mészáros és én is ebben a szervezetben lettünk párttagok 1933 őszén. (Kommunista párttagságom is ettől az időponttól számít). Rövid idő múlva, 1933 végén felkerestük a Szociáldemokrata Párt vezetőségét a Conti utcában, aholis *Büchler József*, az akkori főtitkár, némi habozás után elfogadta javaslatunkat, s ezzel megalakult a *Szocialista Képzőművészek Csoportja.* De, hogy a habozás mögött némi gyanakvás lapult, talán az is jelzi, hogy a párt székházában a tanácstermet jelölték ki a csoport szombatesti összejöveteleinek céljára, ahol állandóan szem előtt lehettünk. A csoport első titkára én lettem, és 1937 őszéig láttam el ezt a feladatot, amikoris építésvezetői megbízásom egy esztendeig a vidékhez kötött. (1936 óta ismét tartósnak igérkező állásom volt ugyanis az Országos Társadalombiztosító Intézet Műszaki Osztályán, melyet szociáldemokrata protekcióval kaptam).

Egyidejűleg megalakult a csoport illegális sejtje is, mely a két Goldmannból, Fenyőből, Sugárból, belőlem és az illegális párthoz, illetőleg a szakszervezeti ellenzékhez kötő két „kapcsolat"-ból, Bán Bélából és Vértes Györgyből állott. Nem sokkal később *Háy Károly* és *Fekete Béla* is tagja lett a sejtnek (Háy az alakuláskor még börtönben volt). Ez a sejt irányított engem, mint titkárt, és szabta meg a csoport munkáját (e munkáról természetesen külön emlékezést kellene írnom). Felejthetetlen pár esztendő volt ez, szocialistává formálódásom döntő időszaka. Akkor gyűjtöttem azt az erőt, mely mai meggyőződésem szilárd támasza, s mely elviselhetővé és leküzdhetővé tesz számomra minden ellentmondást.

A sejt tagjainak egyébként nemcsak a csoportban végzendő munka volt pártmunkája. Egyenként is bevontak mindnyájunkat valamiféle mozgalmi tevékenységbe. Ezek részben legális fedésben, részben konspiráltan folytak. Egymás konspirációs munkájáról persze nem tudhattunk.

Már 1934-ben utasítást kaptunk, hogy mindenki lépjen át a lakóhelye szerint illetékes kerületi szociáldemokrata pártszervezetbe. Így én a XI. kerületihez kerültem (a Fehérvári út egyik bérházának alagsorába) Fekete Bélával együtt, de helyben is találtunk mindjárt elvbarátokat, akikkel hamarosan megértettük egymást. Kezdetben az volt a feladatom, hogy jelentéseket adjak a szervezetben folyó munkáról, hangulatról. A jelentéseket apró cédulákra, nyomtatott betűkkel írtam, és illegális nevemmel –: *Árkos* – szignáltam. Ezeket Vértes juttatta megfelelő helyre. De itteni munkánk, alig egy év alatt, odáig fejlődött, hogy amikor a kerületi vezetőség újraválasztására került sor, én lettem a pártszervezet elnöke, Fekete Béla a titkára, s egy kivételével csupa kommunista (vagy majdnem kommunista) a tagja. (Ez az egy is kedves öreg barátunk *Domokos Rókus*, egy viharsarokból elszármazott kubikos, akkor még aktív sírásó a Farkasréten, aki valami utópista szocializmus mesevilágát dajkálta magában). Ezidőben feleségem volt a kerületi szocdem nőbizottság vezetője, s a többi bizottság ügyeit is a mi embereink irányították. 1937-ben ebből a munkából is kikapcsolódtam egy időre, de a szervezet élete még egy darabig az általunk lerakott vágányokon haladt (persze erről is lehetne még egy és mást elmesélni).

Konspirációs feladataim közül két fontosabbról emlékezem itt meg. Az egyik körzeti sajtóelosztói funkció volt. Akkor a Bakator utcában, Budán laktam. Itt jelent

meg időközönként (első alkalommal megfelelő jelszó-igazolással) egy kopaszranyírt, zömök fiatalember, aki gondosan letakart babakocsit tolt. Lakásom bejáratához érve felhajtotta a csipkés takarót, s alóla gyors mozdulattal több kötet illegális sajtótermeket emelt ki – a *Kommunistá*-t és a többit (bennük a csoport tagjainak metszeteivel) –, amit én, hasonló gyorsasággal, eltűntettem. Tőlem került tovább ez az anyag, kisebb adagokban, a körzetbe, egy-két „újságkihordó" segítségével. Babakocsitoló elvtársunk, akinek illegális nevére nem emlékszem, azt hiszem jelenleg még mindig stockholmi expozitúránk kereskedelmi tanácsosa, *Fehér László*nak hívják.

A másik, emlékezetes, konspirációs munkára is 1934-ben kaptam megbízást. Tavasszal, egy kései délutánon, illegális találkozóra kellett mennem, a Vámház körút közelébe, a Só utcába (Izgalmamban azonban a Sóház utcában sétáltam fel s alá, természetesen hiába. Másnap ugyanebben az időben, a valódi Só utcában aztán sikerült a „biztosító" találkozó). Sovány, nyúlánk fiatalemberrel cseréltem jelszót, aki, miután kissé megfeddett előző napi ügyetlenségemért, *Kalapos* néven mutatkozott be. Aztán röviden elmondta miről van szó. Néhány nap múlva pedig megjelent lakásomon (a Bakator utcában), egy megrakott kézitáskával és félrevonult dolgozni. Az ilyen látogatásokat a hét bizonyos napján – vagy napjain – megismételte, s közben összebarátkozott családommal is. Kommunista embersége – egyszerűsége, közvetlensége – az „igazi elvtárs" modelljévé nőtt – később – emlékezetünkben. Kalapos elvtárs a párt illegális lapját, a Kommunistát szerkesztette lakásomon. Egyszer váratlanul elmaradt, csak napokkal később tudtam meg, hogy lebukott. Huszonegy esztendő múlt el, míg újból találkoztam vele, Prágában. Ő volt ott a Magyar Népköztársaság nagykövete. (Egy évre rá pedig külügyminiszterünk lett). Csak akkor tudtam meg tőle, hogy annakidején lakásomtól mintegy kétszáz méterre tartóztatták le, s ha a hekusok még egy kis türelemmel követik, én is lebuktam volna. Az egykori Kalapos elvtársat *Horváth Imré*nek hívták.

Amikor vidéki küldetésemről visszaérkeztem, a csoport már nem működött, amikor pedig újjáalakult, egy darabig nem csatlakoztam hozzá. Ezidőben nem a Conti utcában gyűlt össze, hanem különböző szakszervezeti helyiségekben. Goldmann Gyuszi többször is kapacitált (Jancsi már korábban lebukott, de ügyének tárgyalása elől külföldre szökött, s ma is Izraelben él), hogy jöjjek ismét közéjük (Gyuszi akkor már jelentős funkciót töltött be az illegális pártban). Amikor azonban újból beléptem a csoportba és résztvettem egyik összejövetelükön, már nem volt idő az aktív bekapcsolódásra. A következő megbeszélés előtt értesítettek, ne jöjjek, mert a csoport vezetői lebuktak.

Ami még várt rám a felszabadulásig – a második világháború, a nyílt fasizmus minden szörnyűsége, csoport- és kerületbeli barátaim börtönbe, munkaszolgálatra, harctérre hurcolása, nagyobb részük pusztulása, és saját életem gondjai: családom, barátaim életének mentése, hadifogságom stb. stb. – már szocialistává formálódásom beteljesedésének szilárd bázisán ért. Azon a bázison, melynek első – bármily kicsi – követ végső fokon az ötven év előtti nagy történeti események, köztük a Tanácsköztársaság kikiáltása, rakták le bennem, és az illegális párt épített egésszé csaknem két évtized átnevelő munkájával.

GÁL ISTVÁN

BUDAY DEZSŐ

BABITS NAGYBÁTYJA

A Nyugat 1925. évfolyama I. kötetének 326–343. oldalán egy „Jókai lelke" c. terjedelmes tanulmány jelent meg. Ehhez a címoldalon *Babits Mihály* a következő jegyzetet fűzte: „E tanulmány szerzője unokabátyám, dr. Buday Dezső egyetemi magántanár, kecskeméti jogakadémiai tanár (ki 1919-ben tragikus halált halt), jogakadémiai művei mellett a szépirodalommal is foglalkozott. Sokan lesznek még, akik emlékeznek Hungaricus néven kiadott regényére (A Szenvedő Ember) s a Nyugatban megjelent nagy költeményére (Orgonaszó). Jókai-cikkét a forradalom alatt juttatta a Nyugat szerkesztőségéhez, s abban az időben technikai és egyéb okok gátolták kiadását. Kegyeletes kötelességet vélünk teljesíteni, mikor a Jókai-jubileum alkalmával közzétesszük."

A „kegyeletes kötelességet teljesítő" Babits zárójelbe tett megjegyzése: „1919-ben tragikus halált halt" a modern magyar tudományosság egyik legnagyobb ígéretének erőszakos halálára, kegyetlen kivégzésére tett célzást. A Magyar Életrajzi Lexikon adatai szerint (I. k. 274. o.) „a fehér terroristák az orgoványi erdőben kegyetlenül meggyilkolták". Ugyanez a forrás a „munkásmozgalom mártírja"-ként mutatja be. Babits Buday Dezsőnek szentelt pár sora és cikkének közlése eddigi tudomásunk szerint az egyetlen nyílt színvallás és megemlékezés a nagy jogfilozófusról, szociológusról és pacifistáról 1919 és 1962 között.

ÉLETRAJZI ADATAI

Buday Dezső 1879. május 28-án született Pécsett értelmiségi családból. Három testvére szintén a magyar tudománytörténet büszkesége. Kálmán (1863–1937) patológus, egyetemi tanár, a tuberkulózis kórbonctanának tekintélye, Béla (1866–1944) út- és hídépítési szakember, műegyetemi professzor, László (1873–1925) statisztikus, műegyetemi tanár, a Magyar Statisztikai Társaság első elnöke. Dezső középiskoláit Pécsett végezte, az egyetem jogi fakultását Budapesten és Kolozsvárott. 1901-ben a pécsi városi ügyészség gyakornoka, majd Baranya vármegye árvaszéki jegyzője és később tb. árvaszéki ülnöke. 1906-ban, 27 éves korában, a kolozsvári egyetem magántanára jogfilozófiából. 1911-ben Budapesten járásbírósági jegyző, 1912-ben a kecskeméti jogakadémia helyettes, 1913-ban rendes tanára. 1919 márciusában a háromtagú kecskeméti direktórium tagja, májusban Budapesten a közoktatásügyi népbiztosság előadója. 1919 nyárvégi és őszi hónapjaiban budapesti klinikákon tartózkodik, ezeket azonban rendőri zaklatásra el kell hagynia, s miután hazatér Kecskemétre, bebörtönzik és 1919. november 20-án fogolytársaival tárgyalás és ítélet nélkül az orgoványi erdőbe hurcolják és kivégzik.

Hatalmas arányú tudományos munkásságot fejt ki. Bár szűkebb kutatási területe a jogfilozófia és az elméleti szociológia, a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság munkájába korán bekapcsolódva, részletesen, behatóan foglalkozik az egykével, a népélelmezéssel, a népruházkodással, a házasság és családjog kérdéseivel, sőt a magyar birtokkategóriákkal is; de van tanulmánya a nyelvfilozófiáról és a zenéről, sőt van egy regénye és vannak versei is.

A BARANYAI EGYKE ELSŐ KUTATÓJA

Buday Dezső 1904-ben Olasz-, 1907–1908-ban Német-, Franciaországban, Ausztriában és Svájcban járt. Külföldi társadalomtudományi vizsgálódásai és pécs-baranyai állásai a baranyai egyke első kutatójává avatják. Szülőföldjének, Baranyának nagy rajongója, de épp ezért félti jövőjét annyira: „Baranya egyike ma az ország leggazdagabb vármegyéinek. Földjének szerencsés fekvése folytán természeti kincsekben csak úgy gazdag, mint jó termőföldekben. A déli része sík, mint az Alföld, de éghajlata az Alföldénél sokkal kedvezőbb . . . Hegyei szénbányákban gazdagok . . . A Mecsek alján és szélesen elnyúló hátán jó legelőjű dombvidék sorozza állattenyésztés dolgában a Dunántúl harmadik vármegyéjévé . . . Nagy ipari feltételei sem hiányoznak . . . Pécsnek egypár ipartelepe maga legnagyobb az országban a saját nemében . . . *A gazdasági tényezők egyensúlya dolgában egész kis Franciaország . . .* És a népszaporodás dolgában mégis a legeslegutolsó." Már 1909-ben tanulmányt közöl a Huszadik Században az egykéről és ugyanakkor könyvet hirdet Az egyke Baranya megyében címmel. Fülep Lajos, Kodolányi János, Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre korai előfutáraként a fiatal Buday Dezső a baranyai és különösen az ormánsági egyke nemzeti veszedelmének fontosságát elsőnek hirdeti meg. A kérdést fölkészültségének megfelelően komplex-módszerrel tárgyalja; a gazdasági, társadalmi, civilizatorikus és művelődési motívumok egybelátásával klasszikus megfogalmazását adja a dunántúli magyarság második világháború előtti sorstragédiájának: „Nem véletlen, hogy Baranyában terjedt el legelőbb az egyke. Nem véletlen, hogy a magyar járásokban, amelyek síkon feküsznek s rossz legelőik, vízhiányuk miatt nem üzhetnek igazi állattenyésztést és a szemtermelésre vannak utalva. Nem véletlen, hogy a vasút mellett seholsem egykések a falvak. Nem véletlen, hogy először az erősebb igényű, nagyobb műveltségű reformátusok között terjedt el s azután kezdte ki a katolikus vallású falvakat." Az egyke okainak keresésekor a nagybirtok-rendszer mindent elnyomorító korlátait látja a legjelentősebb eredőnek: „Egyfelől áll a dunántúli népességnek az országban legmagasabb műveltségéhez mért jobb standard of life felé való vágyakozása, másfelől ott van az áru- és termésértékesítés nyomorúsága, a még mindig kezdetleges közlekedés, a hegyi vidékek miatt kevés vasút és a latifundiumok, meg az óriási holtkézi birtoknak tilalomfája. Bár a korlátolt forgalmú birtokoknak 32%-a esik erdőre, mégis az egész szántóföldnek egyötöde van lekötve. 18 ezer hold közalapítványi, 24 ezer hold püspöki, 26 ezer hold káptalani, 150 ezer hold családi hitbizomány, több mint százezer hold közbirtokossági földterület fekszi meg Baranyának a szívét: az országos átlagnak több, mint négyszerese! Íme: az egykének legmélyebb gazdasági gyökere!"

A NEMZETKÖZI BÉKEHARCOS

Ugyanabban az évben fordul érdeklődése a világbéke felé, amikor Babitsé. 1910-ben részt vesz a brüsszeli kongresszuson, 1916-ban a Nyugat közli Babits Fortisszimójára emlékeztető hatalmas versét, az Orgonaszó-t, ugyanebben az évben jelenik meg A Szenvedő Ember c. utópisztikus regénye és 1917-ben, ma még felderítetlen összeköttetések révén, ott van a berni nemzetközi békekongresszuson, ahol az Organisation Centrale Pour Une Paix Durable tagjaként a nemzetközi béketanács tagjává választják. Pacifista regénye 1948-at vizionálja előre. Alapgondolata a modern technika hatalmas fejlődése révén az emberiség egységesítése; tér és idő legyőzésével a globális együttélés megvalósulása; India és Kína hatalmas előretörése. („Európa jövője Oroszország kezében van" – írta már 1910-ben.)

Szívvel-lélekkel Babits mellé áll, amikor a háború alatt pacifista írásaiért üldözésben részesül. Ekkor írta neki az Orsz. Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában őrzött alábbi levelét, amely nemcsak bensőséges, rokoni-baráti viszonyukra nyújt betekintést, de a családjukban hagyományos 49-es gondolat bennük való megtestesülés tudatát is tükrözi:

„Kecskemét, 1916. február 26.

Kedves Misi, mikor azt a tréfás gratulációt írtam, nem gondoltam »jóleső megemlékezésre«, mert akkor komolyabban írtam volna. És hozzád méltóbban.

Soraid vétele után máig tétováztam. Engedd meg, hogy most tegyem jóvá hibámat és most igazán komoly szavakban fejezzem ki együttérzésemet veled és a meghurcolt igazsággal. Úgy is, mint élemedettebb nagybácsid, aki kicsiben (de magamra nézve jelentősen) magam is megjártam azokat a lépcsőket, ahol a „haza" ellen vétőket viszik a kálváriára.

Szegény hazánk, mi lenne belőled, ha mind ilyen sűrű Kelemen-vérű fiaid volnának?

Én is megint elkövettem valamit. Már prés alatt van a gyümölcs és húsvétra talán már ihatom is a keserű levét. De muszáj volt megírni.

Nagy örömet okoznál, ha egy kávéházi félórát (esetleg többet) szánnál nekem, ha Pesten leszek III. 3. 4. 5 és 6 napjain. Pesti címem IV. Szép u 5. III. 2. – az idővel Te rendelkezz. De csak úgy, ha nem esik terhedre.

Így esetleg a viszontlátásig ölel igaz szeretettel:

Dezső."

Pesti találkozásukkor adja át Babitsnak nagy versét, az orgona hangszerére és hangjaira alkalmazott béke-szimfóniáját:

Odakint úgyis a gránátok aratják társaitokat
és a szegény lapulókat az elülsők vére permetezi,
csonka karok hullanak a füstölgő égből átok gyanánt.
Csak robbantsátok, zúgjátok, tizenhatlábas ércsípok
az esztelen kárhozat erőlködéseit,
zörögjétek zűrzavaros csörrenéssel a rémületet,
hogy lássa az arcatúrta sárban a temetetlen vázat,
kinek csontjaiból majd cukrot csináltat az üzlet.
Énekeld a csata hősi jajszavát
és a fogvacogást a gránáttölcsérben.
Oboák, kürtök, szóljatok. Te is, harminckétlábas,
föld alól jövő ágyúhangja a megvénhedt orgonának.
te nagy Cé, gyászmiséket kezdő,
feketére festett halálkuvikolás,
gyászold a sok párjavesztett páriát.
Most ez az élet hangja . . .

. . . piszkos, kavargó, fekete Bé-mollban hadd krákogjon
az elernyedt emberszó, a döglődő gyöngeség.
Ez való mostan hozzánk. Így sírunk föl Hozzád,
hogy értsd meg: kiveszett a szó, a muzsika,
rekedt káromkodássá törpült a feléd lendített
szegény, szárnyaszegett imádság.
Mert háború van.

Oh, ha egyszer . . .
Ha egyszer még zenghetném diadalmas zokogással
szív, béke, megértés, szeretet, áldás, boldogság,
minden hangot fölhabzsoló férfihimnuszodat! . . .
hogy minden kiáltásod egyszerre szóljon
és a nagy szót váró lelked beteljék az igével,
hogy szívjon be zörgő tüdőd harmincszor annyit,
hogy kiáltsanak a csendes hangok is: a vox humána
s a vox angelica együtt, oxigéntől részegülten,
az étheri harmónia ordítsa a jobb világot, . . .

és a kromatikus skála millió hangszíne
egymást túlkiabálva zengje a béke himnuszát, – ...
hogy ennyi hangot el nem bíró melled megteszüljön
és kileheld lelked levegőjét a nagy Igére, – ...
és szakadjon meg szívem a világbéke himnuszára!

Ez a pár kiragadott sor fogalmat adhat a 144 soros vers monumentális felépítéséről, szerves metafora-rendszeréről és erőteljes stílusáról. Babits zihálló hangú béke-verseire, Juhász Ferenc hosszúsoros szózuhatagaira emlékeztet.

JÓKAIRÓL – EGY JÓKAI-HŐS

Ahogy kiterjedt és sokágú tudományos munkásságából ez az egy ismert költeménye és Schöpflin és Komját Aladár által dicsért regénye is egyedülálló, úgy nem tudunk eddig más irodalmi tanulmányáról, mint a Babits által közölt Nyugat-beli Jókai-esszéjéről. Ez a tanulmány azonban az anyagismeretnek olyan tájékozottságát, a pszichoanalitikai és az esztétikai elemzés egyesítésének olyan ügyességét árulja el, hogy föl kell tételezni más írói-irodalmi munkák meglétét is. A Buday Dezsőt bemutató eddigi tanulmányok (Orosz Lászlóé: *Aranyhomok*, Antológia, Kecskemét 1962. 12–15. és Joós Ferencé: *Tiszatáj* 1968. X. 934–937.) tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányait állították össze, de más folyóiratokban és a napi sajtóban megjelent cikkeit nem. Babits a harmincas években mint addig a legjobb magyar Jókai-tanulmányt ajánlotta figyelmembe. Ez a 17 sűrű apróbetűs Nyugat-oldalra terjedő Jókai-tanulmány a szociál-idealista Buday Dezső önvallomása is. Jókait „a világ egyik legnagyobb írójá"-nak nevezi, „gazdagabb lélek csak Shakespeare írásaiban tükröződik vissza", – írja. „Könnyű volt Newton-nak hét színére bontani a szivárványt, de nehéz a dolga annak, aki a Jókai lelkének ezer színét akarja a tudatalattiságból a napvilágra hozni." A Jókai által teremtett emberi társadalomban otthonosan mozogva bámulatos könnyű kézzel szedi szálára a különböző figurákat, jellemeket és lelkialkatokat. Jókai természetét és jellemét magát különböző típusainak csoportjaihoz való viszonyítással állapítja meg. Buday Dezső, akit ha a magyar szellemi élet „vidéki polihisztor" személyiségei között kellene elhelyeznem, *Brassai Sámuel, Karácsony Sándor* és *Fábry Zoltán* közé tájolnám be, Jókai hősei közül Adorján Manasszét, Berend Ivánt és Tatrangi Dávidot sorolja a háromféle aktív ember és igazi hős általa annyira kedvelt csoportjába. Meg is mondja, miért: „Az alkotásuk sikerül és virágzó nagy várost, boldog gyarmatot alapítanak. Az emberiséget is boldoggá teszik. Az államuk egész kis utópia-állam, ahol a regényírónak derűs és mosolygó lelke kiéli magát a munka, rend, tisztaság, szépenöltöző és sokszor szülő nők, iskolázott gyermekek, nagyszerű intézmények szociális paradicsomában." Marxista-leninista ideológusokra tartozik majd, hogy Buday Dezső nagy társadalomelméletét, az 1917-ben megjelent A Társadalmi Ideál c. művét elemezzék. Ő végül is A jövő század regényét tartja a legjelentősebb Jókai-regénynek: „Jókai a szociális álmodozó, a maga nagyszerű emberszerető szívével kigondolt egy külön szocializmust, az arisztokrata-szocializmust. Adorján Manasszé Torockója, Berend Iván Bondavára és Tatrangi Dávid Otthon állama ilyen szociális telepek, ahol mindenkinek jó módja van, mindenki boldog, de mindenki dolgozik ... Bentham híres elvétől, a mentől több ember mentül nagyobb boldogságától örökké terhes volt Jókainak filantróp lelke ... Örökké szép marad Jókai pacifista programjában A jövő század regényé-nek második kötete, amelyet érdemes volna a világ összes nyelveire lefordítani és nem mint utópisztikus regényt, hanem mint pacifista emlékiratot kiadni. A nemzetközi munka és a nemzetközi segítség, a nemzetközi érintkezés új formái valósággal egy mai időbe is beillő modern pacifista programnak ... Az írók, ha a jövőbe akarnak látni és a jövő nagyszerűségeket akarják lefesteni, rendesen vérszegények és fantáziájukkal nem tudják utólérni a jövőt. Jókai talán az egyetlen utópista, akinek mérhetetlen fantáziája megközelítette a jövő szárnycsapásait."

Az utópista-idealista álmodozó 1919-ben, amikor álmait valóságra kell váltani, így összegezi nézeteit: „Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg egyik ember száraz kenyeret vacsoráz, a másik meg három tál ételt. Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg az egyik ember ötszobás fényes lakásban lakik, perzsaszőnyegen jár, a más meg kuckójában rohad a nedves pincelakásban. És nem lesz addig nyugalom, ameddig az egyik embernek rongyok vannak a testén, a másiknak meg selyemből van a ruhája."

A Babits-hagyatékban húgának, Babits Angyalkának pár kétségbeesett sora sürgeti befolyásosnak vélt bátyját, hogy tudja meg, mi történt Buday Dezsővel 1919 telén:

„Szekszárd, 1919. dec. 28.

Kedves Misi! Buday Klárikától kaptunk levelet (Partos Adus hozta Pécsről). Ebben kétségbeesve kér, hogy tudakozódjunk mindenütt Dezső sorsa iránt, mert ők a legrosszabbat hallották, t. i. hogy a kecskeméti tömeggyilkosságnak ő is áldozata lett. Tőlünk kérdi, hogy igaz-e ez, mert ők Pécsett még pesti lapokat sem olvashatnak s a pestiekkel sem levelezhetnek. Tehát, ha lehet, tudakozódj Dezsőről. Csókol, Angyal."

A felelősséget vállaló szellemi ember egyik legtragikusabb esete az övé az ellenforradalom első szakaszában. Ha külföldre menekült volna a kommün bukása után, olyan fényes jövő várt volna rá, mint Babits többi barátjára, Dienes Pálra, Mannheim Károlyra, Szilasi Vilmosra. Az 1918–19-es tisztségvállalásai és nyilatkozatai miatt üldözésnek kitett Babits mögött ott áll Buday Dezső árnya is.

Kecskemét városa mellszobrot emelt Buday Dezsőnek. Pécs és Baranya, amelynek büszke és hű fia volt, talán azzal áldozhatna emlékének, ha szétszórt írásaiból egy kötetre való válogatást adna a magyar olvasók kezébe. Kimagasló műveiből való fenti idézetei bizonyítják, hogy Buday Dezső rászolgált erre.

TIMÁR ISTVÁN rajza

BARTA LAJOS

A FELEJTHETETLEN MAGYAR 19

A Jelenkor nemrégiben emlékezett meg a kiváló szocialista író, Barta Lajos születésének 90. évfordulójáról. Műveinek hozzáférhető kiadása, életművének monográfikus feldolgozása még az irodalomtörténet előtt álló feladatok közé tartozik. Az 1964 őszén elhunyt író szinte utolsó óráiig dolgozott kéziratos művein, melyek közül itt csupán egyikre utalunk: Írók és irodalom a Tanácsköztársaság alatt. Irodalmi hagyatékának sajtó alá rendezése közben a kéziratból számos elkészült fejezetet találtunk, a mű egésze, sajnos, befejezetlen maradt. A magyar kommün emlékének felidézésére, jelentőségének méltatására gyakorta visszatért. (S. F.)

Meg akarom eleveníteni az elmerült magyar 19-et. Emberek sokaságát, történések sokaságát akarom fölidézni. Embereket, akik maguk is eseményt jelentenek, embereket, akik majd együtt teszik a 19 tömegjelenségeit. Erőket akarok megjeleníteni, pozitív erőket, ha némely negatívumot is. Meg akarom mutatni, hogyan nőtt ki a magyar *ember-talaj*-ból a vörös Magyarország . . . Korszakot, a maga eleven erejével együtt akarok a ma emberei elé és az eljövendő nemzedékek elé idézni. Műfajilag valószínűleg sokféleségről lesz szó, mert a megtalált anyag fogja diktálni a formát. Lényeges az lesz, hogy az író meg tudja találni az anyag parancsát és alkalmazni a parancs szerinti formát. Sokféle invencióra, az intuíció nagyon változatos, sokszerű munkájára lesz majd szükség. Ez biztosítja viszont a műnek, mint nagy kristálynak a sokféle ragyogását. Bizonyítani fog a mű valamely nagy általánosságot; ez a nemzet – miután megszabadult a maga deformáló uraitól – nagyszerűen tudja korszerűvé formálni önmagát.

A MAGYAR KOMMÜN

A magyar kommün sokoldalúan szervezett és harciasan működő államhatalom volt, mely a proletár és paraszt Vörös Hadseregben fegyveres erővel is rendelkezett. Ez a tervszerű működés két fővonalon haladt: a régi tőkés-burzsoá társadalom lerombolása, más irányban a szocialista társadalom fölépítése. Az előbbit bizonyos irgalmatlansággal, az utóbbit nemes tűzzel, komoly elszántsággal végezte. Nem volt és nem lehetett ez valamely sima kormányzás, hiszen a múltat lerombolni annyi volt, mint emberekbe ütközni, akikben nemcsak mint passzív, de mint cselekvő ellenállás is élt még régi osztályerejük konok beidegzettsége, hiszen a kommün olyan hatalmakat tett semmivé, mint a bank, a világi és egyházi nagybirtok. Az új társadalmat, az új embervilágot építő munkát természetesen zavarta a régi magyar világ jelenléte, mely történelem-filozófiailag önmagát sokszorosan túlélt, haldokló valaminek számított, de melynek még jelenlevő emberi energiáit lépten-nyomon vissza kellett szorítani. Ez régi intézmények megszüntetését, átszervezését, régi emberek visszaszorításának állandó munkáját jelentette. Ezt a visszaszorítást állandóan kísérte a tudat, hogy ezek az emberek, ezek az idegzetek nem adják meg egyszerűen magukat, de ellenállásra és támadásra is szervezkednek és ezzel a szervezkedéssel kinyúlnak azokhoz a győztes hatalmakhoz, melyek fegyverek és hadseregek gyűrűjével zárják körül hazánkat. Sokoldalú mechanizmussá épül ki ez az ellenállás az országon belül és az országon kívül is. Szüntelenül jelen volt a fenyegető pillanat, ami-

kor a külső katonai és a belső ellenforradalmi mechanizmus megmozdítja a határainkra tűzött fegyverek erejét.

A szocializmus építésének cselekvő munkájához tartozott tehát a katonai műveletekre való készülődés is. Állandó, magasfeszültségű veszélyek közt kellett az alkotó munkát végezni, mely rendeletek, parancsok állandó kidolgozását, azok gyakorlati valósággá teremtését jelentette, amellett, hogy állandóan a legnagyobb gondot kellett fordítani a közgondolkodás irányítására. A kommün egyik nagy tüneménye az volt, hogy intézményekké, működő mechanizmusokká tudta valósítani a maga rendeleteit, parancsait. A vonatok közlekedtek, Budapestet bezúgták a villamosjáratok. Működtek a kórházak, az iskolák, a bíróságok, a színházak, az emberek gondozását végző intézmények. Fokozatos továbbfejlődésben élt, működött már a szocialista magyar társadalom. A társadalom-igazgatás a kellő pillanatban a szükséges szabadító fegyveres akcióra is el tudta szánni magát. Pedig mindössze talán 3–4 milliót tett ki a lekisebbített haza lakossága és ebből egy millió embert maga Budapest. Már régebben is azt lehetett és kellett mondani: Budapest az ország szíve. Ez most sokszorosan volt igaz! A létért küzdő ősembernek is megvolt a mindenáron létezni akarás hősisége. Ez a hősiség szállt most a technikai civilizáció magas fokán Budapest lakosságába. Mély ösztönösséggel vállalta, viselte, cselekedte azt a csodálatos magatartást, hogy ijesztő gondban ugyan számolt az üres éléskamrákkal, a fenyegető éhínséggel és pillanatra sem hagyta abba az építő munkát. És építő munkának számított nemcsak a gazdasági, politikai, katonai szervezés, de építő erőt jelentett már maga a tiszta és meg nem rendíthető szocialista hitesség is.

Ez a szocialista hitesség a legnagyszerűbb emberi és emberiségi tünemények közül való volt. Hiszen a tegnap még taposott, rugdosott, karddal, szuronnyal, golyóval iskolázott proletár ma teljes emberséggel tudott hinni önmagában és a szocialista közjövőben. Annak az ősi pillanatnak az ezer évek után történt visszaröppenése volt ez az öntudatiság, amikor a kezdeti ember észrevette önmagáról, hogy minden más állatot túlhaladón tud gondolkodni.

És mikor történt ez? Egy rendkívül magas fokú gépi civilizáció, egy már szertelennek látszó technicizmus, túlfinomult intellektualizmus tetőpontján történt ez, amikor mindezt az emberiségi kifejlődést esztelenséggé tudta süllyeszteni a társadalmakat kormányzó tőke. Ez az esztelenség milliók kölcsönös egymást gyilkolásában leplezte le önmagát. Hiába álltak hát leszűkített hazánk határain a tőkéshatalmak győztes csoportjainak szuronyai, ágyúi, tankjai, a szocializmust teremtő magyar nép tudott nem törődni velük. A maga alkotó forradalmának csúcsairól nézte az egész világot. Átfogó, tudományos szemléletei alapján bejelentette már Lenin, hogy megindult a tőke világhatalmának lassú, biztos, de időben még körül nem határolható meghalása. Ez a meghalás ott függött a hazánkat körülzáró szuronyok hegyén is, de a magyar dolgozóknak nem is kellett ilyen filozófiai felszerelés ahhoz, hogy érezzék a tőkével szemben a maguk hatalmi tudatát! Hiszen vezénylők és vezénylettek napról napra jobban és jobban tudták kiépíteni a szocialista hazát. Fényképezni is lehetett ezt a magyar tudatot: ott ragyogott, ott ujjongott a felejthetetlen 19, az első szabad május fölvonulóinak, Budapest körútait, tereit bezúgó tömegek arcában, szemében, mozdulataiban.

VÖRÖS ÚJSÁG

1918. december 7.

Új napilap keletkezett. Az 1867 óta feudo-kapitalista formában élő Magyarországon máskor is születtek már napilapok, de soha még ilyen! Üzleti érdekeltségek, pártérdekeltségek többször is indítottak új napi sajtót, de soha még ilyent! Eszmeszolgálatos napilapunk lett a század elején: a proletármozgalom lapja, a *Népszava*, de *nem végcélért*, nem a tőkehatalom megdöntéséért, csak a vele való kiegyezésért. 1910-ben is indult eszmeszolgálatos magyar napilap: a *Világ*. Mi volt

a gondolati tartalma? Az 1848-ban meg nem valósult *földforradalom*, 1910-ben korszerűvé lett formájáért, a magyar parasztság teljes felszabadításáért. Az újság irányzatán túl feküdt a *proletár mozgalom* filozófiája és praktikuma. Mind a két, *félmegoldások*-ra célzó napilapból természetszerűen hiányzott, ami bőven meg volt az új napilapban: az elemiség. Hiszen nem megalkuvásért, nem valamely kiegyezésért, de egészen új végcélra tört: a *világszocializmus* harci realizálására.

1918. december 6-a volt, az Andrássy 47. számú palota I. emeletén működött a Világ szerkesztősége. Dolgoztunk a szerkesztőségben és nem izgalom nélkül beszéltünk arról, hogy másnap új napilap indul messze túlmenően a *Világ* és a *Népszava* politikumán. Voltunk ott néhányan, abból a szellemi nemzedékből való írók, újságírók, akik egyetértettünk a lap céljával: a már 1848-ban önmagát rég túlélt magyar nagybirtok mérhetetlen és éppen olyan lelketlen osztályhatalmával szemben indított forradalommal. Ugyanakkor azonban nem kötöttük magunkat csak ehhez az eszmei határhoz. És voltak ilyenek sokan nemcsak Budapesten, de az egész országban is! Történelmi vízióink az Ady által olyan forrón szólított *Vörös Nap* szimbolizmusának bizonytalan véghatárain is túljártunk. De adva volt már a nevezetes dátum: 1918. november 24-e és tudva tudtuk, hogy adva van már az új nagy valóság, a *Magyar Kommunista Párt*. Ebből az adottságból született a másik nevezetes dátum: december 7-e és megjelenik a Vörös Újság, a Párt és a merőben új politika napilapja.

Rendkívüli napok! Rendkívüli történés! De nem élt-e az ország már évek óta a rendkívüliségek gomolyagjában? Nem a kapitalizmus megdöntésére, csak a félforradalomra, a nagybirtok megdöntésére készültünk, amikor Oroszországban már egy éve lángolt *Lenin*, az osztályok nélküli társadalomért indult, az emberiséget a tömeggyilkolás vérkáoszából kivezető szocialista világforradalma. Egy-két évtizede rothadó korszak világháborús vereségbe torkollt nemzeti katasztrófának mélységeiben vergődtünk. Már 1918 novemberében a csak egy hónappal azelőtt indult polgári forradalom néhány hete után nyilvánvalóvá lett, hogy Habsburg detronizációját végrehajtani tudja majd az a forradalom, de azontúl a tehetetlenségbe fog elmerülni. Nem kellett lángész annak az érzékeléséhez, hogy a *gondolatilag kötött* kormányzatnak minden cselekedete hamarosan nem lesz más, mint egy a tények tartalma által hatástalanná iktatott automatizmus hiábavaló működése.

Időközben azonban *gigantizmus* játszódott le a vereséges magyar világ káoszában! Megvalósult *Marx* jövendölése: „Eljön az idő, amikor az Eszme találkozik a Tömeggel és történelmi erő lesz belőle!" És megtörtént: az Eszme már találkozott a magyar proletárok tömegével és a polgári parlamenti kormányzat elhalásának tüneményei közben történelmi erő lett belőle. Ez az erő nyert politikai formát a Magyar Kommunista Pártban!

December 6-a! Dolgoztunk a Világ szerkesztőségében azzal a nagy várakozással, hogy másnap reggel már ott lesz a *Vörös Újság*, hogy Párt és újság az elbukott tegnapi történelemből új magyar történelmet csináljon. Nem lehetett kétséges, milyen történelmet. És milliók éltek ezen a december 6-án ugyanebben a várakozásban. „Tehát holnap reggel!" váltunk el egymástól az esti munka elvégezte után hazamenet a *Világ* szerkesztőségéből.

És másnap reggel ott volt Budapest utcáin a szocialista vörös világforradalom napilapja, a *Vörös Újság*, vezércikkének címe:

Osztályharcot!

„A kapitalizmus megérett a bukásra, megérett nemcsak erkölcsileg, de gazdaságilag is: Az imperializmus éppen azt jelenti, hogy a kapitalizmus a termelés menetét gazdasági eszközökkel már nem képes fenntartani, hanem éles osztályharcot kell felidéznie, hogy azt kapitalisztikus alapon tovább folytathassa... Az egyetlen kiút a szocializmus! A szocializmus, mely nemcsak a termelés anarchiáját szüntetné meg, de azt a lelki anarchiát is, melybe a kapitalizmus az emberiséget süllyesztette... Elérkezett tehát az ideje a szocializmus megvalósításának és a proletariátus érzi az erőt és az akaratot is magában, ezért a megvalósításért sikraszállani.

A proletariátus ezt a harcot nemzetközileg és egységesen akarja megvívni és kell, hogy így vívja meg! Mert amint a kapitalista imperializmus túlnőtte a nemzeti kereteket és világháborúvá fejlődött, úgy a proletár osztályharc is ezzel karöltve elérkezett arra a pontra, melyet Marx a Kommunista Kiáltvány-ban a proletár osztályharc végső szakaszaként jelölt meg . . .

De ki vezesse a proletariátust ebben a harcban? A régi szociáldemokrata pártok szerte a világon a burzsoázia társaivá szegődtek, annak rabló hadjáratában. . .

A magyar munkás, aki ma a Népszavát olvassa, azt hiheti, hogy polgári lapot tart a kezében . . . A munkás, aki csak a Népszavát olvassa, nem is sejti, hogy itt a döntő óra, melyben rettentő vajúdások közt születik az új világ. A szocializmus világa, az ő világa. Ezért állunk mi kommunisták a magyar munkásság élén, hogy őt a szükségszerűen elkövetkező, sőt itt is levő új proletárforradalomra előkészítsük . . . Ezt a célunkat minden poklokon keresztül is követjük mindaddig, míg a proletárforradalom nem győzött. Éljen az új, a harmadik, a forradalomra szervezkedő igazi internacionálé."

A vezércikk az új napilap, a *Vörös Újság* első száma első oldalának négy hasábjából hármat foglal el, a negyedik hasábon új címmel új cikk kezdődik: „Miért vagyunk kommunisták?" Kell-e a programot illetően még többet mondani? De egy lényeges körülményt ki kell fejteni!

Amíg *Lenin* forradalma nem jött, csak egyének, fajok, népek, nemzetek, társadalmak léteztek, de nem volt emberiség! Lenin az osztályok nélküli társadalomért elindított szocialista világforradalma a fajtákon és osztályokon túli emberiség létrejöttét is magában hordozta. A *Vörös Újság* első számában meghirdetett tennivaló ennek az *Emberiségnek* a keletkeztetését magától értetődően céljaiban hordozta. Harcos napilapok jó vagy rossz célért az egyes nemzetek, társadalmak létmechanikájából szoktak a fölszínre törni. *A Vörös Újság* nemcsak az új magyar létezés, de a szocialista világforradalom már adott, a keletkezni indított már előrevetített létmechanikájából teremtődött elő. És ez jól volt így. Igazolása nemcsak 1956 ellenforradalmának barbár tébolyában, de az emberiségnek több mint felét magában foglaló szocialista világszövetségben is adva van.

Beszélgetések Kun Bélával

Amióta Kun Béla politikai beszédei könyvformában is megjelentek, igazi méretességében bontakozik ki államférfiúi koncepciója. Az egyéni iskolára vall a beszédekben megnyilatkozó nagy stílus és egyszerűség. Nem egy visszaemlékezés jelent már meg arról, hogy a Tanácsköztársaság sok és nagy gondja között hogyan ért rá az irodalommal is foglalkozni.

Számos beszélgetésem volt Kun Bélával, majdnem mind az Otthon Írók és Hírlapírók Körében folyt le. Olyan is, melyben az irodalmi téma átment a nagy színháztémába. Csúcspont volt ezek között a Tanácsköztársaság fölmerült lét vagy nem-lét problémája. Az Eszterházy utcában állt az Otthon palotája. Az esti órákban zsúfoltak voltak ott a helyiségek és mindennapos volt a nagy írók, szerkesztők, publicisták jelenléte. A nagy nevek ellenére elsődlegesen nem szellemi, de kártya ihletése föl 19-ig a szobáknak és termeknek. Volt egy szoba, a nagystílű, mert nagy tételű kalábert játszották benne. Mintha dr. Marton a színpadi művek nagystílű ügynöke és Beöthy László színigazgató, a kártya-szenvedély mámorosa kibérelték volna ezt a szobát az ökölvívós kártyajátékra. Mindenki más eltörpült mellettük. Volt egy másik helyiség, tetőpontját járta benne a nyereség–veszteség szédülete. Valamely tragikus káprázat ringott a szoba légkörében, melegágya: a kisfizetések és a nagy kockázatok. Az Otthonnak ez volt a Montecarlója.

A hosszú és széles nagyteremben az alacsony, kerek zöld asztalok mellett a hétköznapiság örömei csapkodták kártyalapjaikkal az asztalt. Itt, a két sorban garasokra váltva magát, játszottak a kis örömök. Szőnyegezett széles sétáló hely kínálta

magát a két asztalsor között. Itt szoktam Kun Bélával találkozni, beszélgetni, mert a Tanácsköztársaság idejére az Otthon is arcot, értelmet cserélt, a hazárdéria egycsapásra kisöprődött belőle, pénzre kártyázni nem lehetett többé benne. Feketekávézók üldögéltek az asztalok mellett, sokan közülük unatkoztak, sokan közülük most találták meg az Otthon-Körben az Otthont. Vagy egy hónappal március 21-ike után tanácskormányi rendelet beszüntette a polgári sajtót. És Kun Béla úgy jött az Otthonba, mint aki a szellemi restauráltság palotájába jön. A nagyterem üres sétányán szokott kis ideig nyilvánvaló közvetlenséggel járni: hátha kér vagy kérdez tőle valaki valamit. Aki akkor a *Világ* napilap helyébe indított *Fáklya* napilap felelős szerkesztője voltam, a délutáni szerkesztési órák után föl-fölmentem az Otthonba. Ha történetesen Kun Béla is följött, egyenesen egymásnak siettünk, mert a Tanácsköztársaság nagy politikusa sohasem ült le a nagyteremben. Arról szoktunk ilyenkor beszélni: mi lesz a *Fáklya* másnapi számában, ki írja a vezércikket, miről szól, ki tárgyalja aznap a világpolitikai történéseket, csak referátumok vagy kritikai, megbeszélő cikkek is vannak-e az irodalmi rovatban. Nagyon helyeselte a *Fáklya* magatartását a színházi műsorpolitika tekintetében, mert nem tartott föltétlenül játszandónak minden külföldi polgári nagy nevet. Mindig nagyon kellemesen folytak le ezek a találkozások és beszélgetések.

Egy napon azzal hívott föl Osvát Ernő, a Nyugat szerekesztője, hogy Kun Béla kéret: mint az Írók Szakszervezete titkára legyek ott a másnap délután 5 órakor Heltai Jenő lakásán tartandó írói megbeszélésen. Az Oktogonon átvágva, csak odasurrant mellém és megállt Krúdy Gyula hagyományos gumikerekes egyfogatúja: mintha hajón utaztatott Szinbádja helyett, ő mint szerző evvel az egyfogatúval járta volna Budapest óceánját. Leszól a maga hajójáról:

– Te is oda?

– Oda!

– Akkor gyere, szállj be!

Csak néhányan: Krúdy, Heltai, Kóbor Tamás, Osvát Ernő, jómagam és Kun Béla voltunk a szobában. Öten az ovális asztal mellett ültünk, Krúdy egy bordóbársony fotelbe süllyedt, mintha az is egy Szinbád hajó lett volna. Merengőségéből mégis kihajnalodott a kíváncsiság: „Miért hívtak ide?"

Érdekesen bontakozott ki a titok: miért kérette Kun Béla beszélgetésre éppen ezeket az embereket. Egyenesen, nem büntetőn, de hajlékonyan szólt Kóbor Tamáshoz:

– Megkérdezem Kóbor Tamást, a népszerű írót, miért nem akar kicsit vörösbe fordulni?

Kóbor Tamás a nagypolgárság egyik konzervatív, bár progresszív napilapjának, *Az Újság*-nak volt népszerű megbeszélő cikkírója, az asszonyok különösen szerették. Látszott, hogy Kóbor sem tudta, miért hívták meg és most a sok mindenről, sok mindent tudó, korszerűnek tartott tíz- és tízezrek által szívesen olvasott okos emberből valósággal kibuggyant az őszinteség:

– Megvallom, sokat gondolkodom a szocializmuson, de sehogysem tudom megérteni!

Valósággal ijesztő lett a csend, Kóbor zavarban volt, de Kun Béla már átívelte a zavart, Heltaihoz fordult:

– Heltai elvtárs, sajnálom, hogy nem látom a nevét valamely színlapon.

Heltai is őszinte volt, de ez így hangzott:

– Nehéz a témaválasztás.

– Miért volna nehéz?

– A szocializmus elviség, hátha vétek ellene? Hiszen tegnap, tegnapelőtt forradalmiak, de mégis polgárok voltunk.

– Csak annyit mondhatok: Merjen!

Mire Heltai:

– Van például egy témám, szatirikus vígjáték!

Heltai akkor nagy vonalakban fölvázolta a témát.

– Nyugodtan megírhatja!

– Hozzáfogok.

Krúdy csak ült a maga mese-foteljében, pedig már nem is illett oda. Március óta kezdett kilépni a régi önmagából. Mintha ledobta volna magáról a meseköntöst és az orosz tematika felé nyitotta volna ki önmagát. Nemcsak a tegnap, de az adott vörös forradalom irányában is. Minden meglepetést is túlhaladott azonban az a kápráztatós ökölcsapás, mellyel szétzúzta a magyar feudalizmus még mindig uralkodó hazug bálványtemplomát. Nem vett föl utána valamely hősi pózt, az egyszerű mesemondó maradt.

Kun Béla most feléje fordult, a vonzásra Krúdy is feléje fordult arccal, nagy volt a várakozás:

– Csak azt akarom mondani, nagyon tetszik nekem is, benn a Pártban is, amit Krúdy elvtárs csinál.

Krúdy, mint a jó széltől megmozdított fa, meghajtotta fejét:

– Köszönöm!

– Arra kérjük, csinálja csak továbbra is.

Krúdy nem szólt semmit, csak kissé meghajolt, kétfelé tárta két kezét, mint aki némán beszél és azt mondja: „Tenni fogom, boldogan!"

Szünet állt be, Kun Béla úgy mozdult, mint aki nagyra készül. Felém fordul:

– Barta elvtársnak valami nagyot fogok mondani.

– Kérem!

– Nem mondom, hogy színházi műsorpolitikánk rossz, sok benne a szép és jó, de a kevés rossz sokkal több jót csap agyon. Például: miért engedte meg Balázs Béla, a színházi prózai ügyosztály művelt vezetője, hogy a Nemzeti Színházban bemutassák Pogány József elvtársunk *Napóleon* drámáját. A dráma rossz, csak arra jó, hogy Pogány a maga Napóleon-öntudatát, azt is lehet mondani mániáját végigjátszhassa a színpadon. Hiába dicséri Lengyel Menyhért, a jó barát, a *Nyugat*-ban, gyarló, a műsorcélzatot fricskázó mű marad. Vagy egy másik példa: Mikes Lajos szépen csinálja a Marx Összes Művei kiadási tervezetét, de ez nem ok arra, hogy műsorpolitikánkat és önmagát blamálja. Tíz éven át feküdt egy gyarló színműve a fiókban, Balázs Béla megengedte, hogy színre hozzák. Egy harmadik példa: a Vígszínház bemutatja Barta Lajos új, forradalmi tömegdrámáját, *A sötét ház*-at. Egyfelvonásos dráma, mi kerül utána a műsort betölteni a színpadra? Csokonai nagyon kedves, nagyon mulatságos komédiája: *Az özvegy Karnyóné*. Miért kell a Tanácsköztársaságban a hallgatók fejében komédiával verni agyon a forradalmat.

Mindenkit meglepett, nemcsak a megfigyelés, de a benne uralkodó szempont is. A gondolatmenet folytatása ez volt: – Megkérem Barta elvtársat, vegye át a színházügyek országos központi vezetését, beleszámítva Budapestet is.

Nagyon meglepődtem, rögtönzés volt a válaszom:

– Olyan sok mindenfélét csinálok máris, attól tartok, hogy nem fogom bírni.

– Bírni fogja! Vegye maga mellé Osvát és Heltai elvtársakat, csinálja velük hármasban, amit csinálni valónak lát.

– Ehhez hivatalnokok is kellenek! Már maga a helyzetfölvétel roppant munka lesz.

– Megkapja a kellő számú hivatalnokot.

Csengetés az előszobában, Heltai kimegy, bejön, vállán fegyverrel egy vörös katona, mondja:

– Bocsánat, Kun elvtárs, lenn a kocsi, el tetszik késni a nagygyűlés megnyitásától.

Csak vagy két hét múltán találkoztam megint Kun elvtárssal az Otthon nagytermének sétálóján. Egymás felé siettünk, kézszorítás, Kun elvtárs:

– Hogy áll a színházügy?

– Gyengén.

– No, és miért?

– Heltaival jól megyünk előre, mert mind a ketten színpadgyakorlati, színházgyakorlati emberek vagyunk, de Osvát, mint kritikus, külső ember, ezért sok az ütközés, majdnem cívódás.

– Csak csinálják tovább, ahogyan csinálni tudják!

– Megnyugtat a türelme.

Kun elvtárs egy pillanatig áll, hallgat, aztán, mint aki belül nagyot mozdul, kabátja jobb zsebébe nyúl, kivesz egy összehajtott papírlapot:

– Olvassa el! Még csak két-három ember látta.

Belenézek, meglepődöm, a Clemanceau-távirat szövege volt. Kiugrik belőlem a szó:

– Nohát!

– El tudja hinni, amit ígér?

– Egy szavát sem!

– Én sem! És mégis így kell majd tennem, mintha elhinném.

Történelmi és tragikus volt a pillanat! Amit Kun elvtárs mondott, így kellett magyaráznom: A Clemanceau-táviratnak eleget tenni annyit jelent, hogy a belső ellenforradalom által aláaknázott, felbomlásba indított Tanácshatalom hamarosan összeomlani. Legelsőnek a Vöröshadsereg széthullásában fog ez megmutatkozni. Kun elvtárs magára veszi a felelősséget az összeomlásért, semhogy a Vöröshadseregben adott proletár történelmi erő, mint majd egyszer felújítható nagy hagyomány a jövő számára elvesszen.

(Közli: STENCZER FERENC)

TIMÁR ISTVÁN rajza

KÁVÁSSY SÁNDOR

A PUBLICISTA LATINCA

A magyar munkásmozgalom más kiemelkedő személyiségeihez hasonlóan Latinca Sándor is széleskörű tevékenységgel írta be nevét történelmünkbe, és sok egyéb mellett tollal is szolgálta az eszmét. Ha hihetünk Kubinyi Ferenc könyvének, már diákkorában is szívesen forgatta a tollat, s bírálta a fennálló rendet. Később, a fővárosba kerülve, egy ideig kifejezetten hírlapírással kereste kenyerét. 1911-ben a Kisiparosok Lapjának szerkesztője, majd a Sebők Gyula-féle sajtóiroda parlamenti tudósítója. Bár igen hamar, már 1912-ben felhagy a hivatásos újságírással, „hírlapírás-szerelmével" ezután sem szakít, és haláláig ír, dolgozik, jelentet meg cikkeket.

Írásainak, cikkeinek feltárása, publikálása eleddig még adóssága a történetkutatásnak, s amit ismerünk, az csupán a „Háború az uszító sajtó ellen" c. röpirata, a „Nem kell hadsereg!" címen tervezett röpiratának kézirata, valamint az a tíz cikk, amit a 19-es somogyi sajtó tartott fenn, vagyis munkásságának csak egyik része, amelyről még azt sem tudjuk pontosan, hogy a nagyobbik, vagy a kisebbik fele-e? Mégis, érdemes velük közelebbről is megismerkednünk, minthogy tevékenységének egy külön síkját világítják meg, amellett a legbeszédesebb forrásokat lelhetjük fel bennük, ha szellemi portréjának megrajzolására törekszünk.

A „Háború az uszító sajtó ellen"-t az előszó tanúsága szerint 1917-ben írta, azonban – minthogy Vázsonyi igazságügyminiszter valószínűleg még kézirat formában elkoboztatta – 1918-ban jelent meg, és mint arra egy hírből következtethetünk, tulajdonképpen csak 1919 elején került a nyilvánosság elé.

A munka alapgondolata, melyre több alkalommal és nyomatékkal tér vissza, hogy a világháború kirobbantásáért elsősorban a kapitalista és nacionalista sajtó felelős. „Nem Princip gyilkos golyója – írja –, hanem a sajtóparaziták hóhérmunkája eredményezte ezt a borzalmas világháborút, hogy a kizsákmányoló kapitalizmus érdekeinek hullahegyeken keresztül is érvényt szerezzenek". A tétel alátámasztására sorra veszi és kimutatja a korabeli vezető sajtóorganumok tőkés kapcsolatait, és rámutat háborús felelősségükre. A munka zárórészében megjelöli a „szennyes ár", az uszító sajtó elleni harc feladatait, melyeket a következőképp foglalhatunk össze: 1. „a politikai jogokért való harcot ki kell egészíteni a kapitalista sajtó elleni küzdelemmel", 2. ki kell „irtani azokat az újságokat, amelyek még mindig a nemzetek közötti gyűlölködést hirdetik", 3. le kell leplezni a kapitalista sajtó világcsalását, 4. „meg kell valósítani az általános választójogot, . . . mert csak a népparlament lehet a becstelen és embertelen eszméket hirdető sajtónak cenzora", 5. fejleszteni és terjeszteni kell „a szocialista sajtót, hogy megerősödve kíméletlen háborút indíthassanak az imperialista, kapitalista sajtó ellen".

Külön figyelmet érdemlő része a munkának az az érvsor, amit azok ellen a „politikai szélhámosok és hisztérikus újságírók" ellen vonultat fel, akik a háború kitörésekor „diadalmámorral" „a nemzetköziség csődjét, a szociáldemokrácia vereségét" hirdették. Védelmébe véve az Internacionálét rámutat, hogy már a háború előtt is „meghatározott álláspont"-ja volt a háborúkról, és azt a háború sem változtatta meg. Egyben kifejezést ad annak a reményének, hogy a jövőben az Internacionalé nemcsak békében, de háborúban is harci fegyvere lesz a munkásságnak. „Meglátjuk – írja –, hogy az Internacionalé olyan szervezetté alakul ki, mely nemcsak a világbéke megteremtésén fáradozik, de képes lesz teljes erejét összpontosítani arra az esetre, ha valamely állam háborús bonyodalmakat akarna előidézni, vagy háború esetén az egész proletárságot csatasorba állítani a háborúval szemben; olyan szervezetté formálódik, mely nemcsak elvben, de gyakorlatban képes . . . a világbékét állandósítani".

A munkásságról szólva hangsúlyozza, hogy azt a háború sem tette nacionalistává, hanem még szenvedélyesebb összefogásra és szolidaritásra ösztönözte. „Meglátjuk – jelenti ki –, mihelyt a háborús kapitalista jog érvényét veszti, fölemeli fejét a nacionalistának hitt nemzetközi proletariátus, és nem az ellenséges állam proletárjai, hanem a hazafiság leple alatt a legbecstelenebb eszközökkel dolgozó kapitalizmus ellen indítanak kíméletlen harcot."

Mérlegre téve a röpirat egészét, azt állapíthatjuk meg, hogy gondolati anyagát tekintve nagyjában – egészében a szociáldemokrácia szemhatárán mozog, egy ponton azonban – mint arra korábban Mészáros Károly is rámutatott – mégis túlmutat azon. Éspedig annak felismerésében, hogy a nacionalista hullám csak ideig-óráig bódíthatja el a munkásságot, és a kijózanodást a saját uralkodó osztály ellen kirobbanó, minden korábbinál élesebb osztályharc fogja követni. Ebben, a röpirat megírásának időpontjában, csak Lenin és a forradalmi baloldal bízott.

A „Nem kell hadsereg!", melynek kéziratát a Párttörténeti Intézet Archivuma őrzi, 1918 végén keletkezett, a kéziraton 1918. december 2-i dátum olvasható. Alapgondolata a szerző következő két megállapításában summázódik: A „demokráciának, a népuralomnak nincsen szüksége hadseregre". „Hogy új világot teremtsünk az emberiség számára, el kell törölni a mai militarizmust . . ., és meg kell valósítani a munkások fegyveres szervezetét."

A továbbiakban a kéziratnak két vonatkozása érdemel figyelmet. Az egyik a világháborút követő forradalmak jellegének meghatározása. Világosan felismeri, hogy a forradalom „nem polgári forradalom többé, hanem a katonazubbonyba beöltöztetett nép földrengésszerű megnyilatkozása". A katonaságnak a forradalomban betöltött szerepéből azonban arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a forradalom elsősorban antimilitarista forradalom, s ha ez elvégezte dolgát, csak azután következik a munkásforradalom. „A világháborút követő forradalom – írja – elsősorban antimilitarista forradalom volt, s aki ezt a nagy forradalmi átalakulást nem akarja észrevenni, vagy másnak látja, az nem ismeri ennek a nagy társadalmi átalakulásnak, forradalomnak törvényeit, mely szerint a polgári forradalmat nem a munkásforradalom, hanem a katonai forradalom követi, hogy a militarizmus megszűnése után a munkásforradalom annál könnyebben szervezhesse meg jogos hatalmát". Nyilvánvaló, hogy itt a dolgok jelenségi oldalának egyoldalú megragadásából származó tévedésről van szó. Mégis pozitívuma értékelésének, hogy abban, ha nem is kristálytisztán, megfogalmazást nyer a permanens forradalom gondolata is.

A másik figyelemre méltó mozzanat az 1918–19-ben oly élesen felvetődő nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó megállapítása. Ha „Magyarország komolyan veszi az elszakadni készülő nemzetiségek törekvéseit – mondja –, nem kellene egyebet tenni, mint feláldozni a nagybirtokot ‚a föld legyen azé, aki megműveli', s így a nemzetiségi mozgalom nagybirtokos vezetői kezéből kiesne a vezetői szerep, az a román paraszt, vagy szerb paraszt pedig, aki 20–30 hold föld ura lesz, nem fog soha kikívánkozni egy olyan hazába, ahol legfeljebb a nyomorúság vár reá". Ez a felfogása más vonatkozásban is érdekes, ti. annak a kérdésnek a megvizsgálásában, hogy mi is volt tulajdonképpen agrárprogramja. Ha a nemzetiségi kérdés megoldására a földosztást ajánlotta, könnyen juthatnak arra a következtetésre, hogy a parasztkérdésben is ezt a megoldást vélte a járható útnak. Kutatásaim során számos adatot találtam, amely ezt látszik alátámasztani. A kérdést azonban egyelőre – minthogy tüzetesebb vizsgálatot igényel – hagyjuk nyitva.

Somogyban kelt írásainak nagyobb része működésének első, vagyis 1919. január elejétől-közepétől 1919. március 10-ig terjedő szakaszából való, amikor mint a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetségének somogy-tolnai kerületi titkára működött. Ezek sorában első helyen a parasztság kérdéseivel foglalkozó írásairól kell szólnunk. Sokat idézett, és méltán híressé vált „Nyílt level"-éről, melyben felelősségtől áthatott hangon hívta fel a földművelésügyi miniszter figyelmét a somogyi földesurak aknamunkájára, e helyen nem kell szót ejtenünk, ellenben érdemes ráirányítani a figyelmet másik két, szinte teljesen ismeretlen paraszti tárgyú cikkére. Az egyik,

az „Üzenet a földesuraknak!", a „tüzes trónon elégetett Dózsa" emlékét idézve mutat rá, hogy a „forradalom lehúzta az ezerholdasok lábáról azt a csizmát, mellyel évszázadokon keresztül" a földműves szegénységen és a latifundiumok kizsákmányolt cselédnépén tapostak, és „a föld dolgozó munkásnépe" kiemelkedik „állatias életéből", és jogot formál hozzá, hogy munkája gyümölcsét maga is élvezhesse. A másik, a „Deresre húzzuk a derestörvényt", a hírhedt deres- és rabszolgatörvény felfüggesztését, illetőleg a mezőgazdasági munkások és munkásadók viszonyának szabályozására készülő új törvényt üdvözli.

További írásai tulajdonképpen a szocialista eszme apró ellenségei (a várdai bíró, a nagyszakácsi plébános) ellen írott fölényes, gúnyos „fricskák", amelyek inkább humorára nyújtanak jellemző adalékot.

A Tanácsköztársaság idején megjelent cikkei közül a „Piros pünkösd napján" c. írását kell kiemelnünk, amely nemcsak ihletettségével tűnik ki írásai sorából, hanem az a tény is nevezetessé teszi, hogy 1919. június 8-án, vagyis épp azon a napon látott napvilágot, amelyen mint kormányzótanácsi biztos hivatalba lépett. Maga a cikk hitvallás a dolgozók állama és társadalma mellett, egyben szemle azok felett a nagy alkotások felett is, amit a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt alkotott. Hangulatának felidézésére érdemes itt néhány sorát megszólaltatnunk:

„Piros pünkösd napján kérdezem tőletek: van-e egyetlen köztetek, aki ne érezné, hogy soha még ilyen idő nem járt a világon? Van-e, aki nem látná, hogy egynéhány hete rést ütöttünk a sötétség fellegvárán, és robot-igában fogant kincseket, a tudományt, a művészetet teli kézzel szórjuk széjjel a mesterséges tudatlanságban tartott proletártömegek közé? Van-e, aki ne látná, hogy a proletárdiktatúra a gyárat, a bányát, a bankot kivette a vagyonos herék kezéből és a dolgozók szervezett társadalmának juttatta? . . . Van-e egyetlen földmíves szegény, aki ne érezné, hogy az ezerholdasok összerabolt földjeit a dolgozók érdekében az összességnek tulajdonává tettük? Proletártestvérek! Piros pünkösd napján nézzetek bele az égő világba, ahol bilincsek repednek széjjel és börtönajtók nyílnak meg. Nézzétek azt az óriási kezet, mely kinyílik az égő földgömbből s új világot akar építeni. Proletárok! Piros pünkösd napján érezzétek át és tudjátok meg, hogy a boldogságotokért, egy szebb világért: a kommunizmusért, a proletárhatalomért és mindazért, amit a hatalom segítségével föl akarunk építeni, harcolni, áldozni, szenvedni kell."

Elvi szempontból – végül – a „Rendelet" c. írására érdemes ráirányítanunk a figyelmet, amelyben a proletárdiktatúra céljának meghatározását adja: „Mi, szocialisták a proletárdiktatúrával ki akarjuk irtani az osztályharcot, és meg akarjuk szüntetni az ember és ember közti különbséget. Mi azt akarjuk, hogy a nagy vagyon ne a dolgozó emberek kizsákmányolása legyen, hanem az emberiség összességét szolgálja." Ezek a sorok már az érett, a tisztánlátó forradalmárt állítják elénk.

Összerakva a fenti elemeket, azt állapíthatjuk meg, hogy a publicista Latinca gondolatai a szocializmus jegyében állnak; álláspontját kezdetben a szociáldemokrácia elvei határozzák meg, a kommün alatt azonban eljut a Tanácsköztársaság eszméivel való teljes azonosulásig. Szellemi portréjának főbb vonásai az antimilitarizmus, a nagybirtokellenesség és a humanitás. Kisebb írásai formai tekintetben hagynak maguk után kívánnivalót, de vannak lírai ihletettségű írásai is. Nagyobb írásaiban, főleg két röpiratában, a töprengő elme, a gondolkodó fő nyilatkozik meg. Munkássága általunk ismert részét, mint biztató kezdetet értékelhetjük, amelynek – sajnos – nem lett folytatása.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Csertető

(Részlet)

Pilléz a hó, kristályos-könnyü szárnyon
libegő lepke a csilló pihe;
az erdő csöndje tiszta, nyugodt álom,
füttyös-zajos madár se vérzi be;
nyugalmas szépség, szépség tág nyugalma,
fehér varázsod szívet nyugtató;
a békességes boldogság zenéje,
angyalszárnyak pihéje, tiszta hó.

Pilléz a hó, a dermedt gallyat-ágat
bevattázza, az útra hermelin-
palást terül; halk-megbánó alázat
mereng az erdő nyári vétkein;
minden fehér és tiszta, mintha szutykos
nem is lehetne többé a világ . . .
A szegényembert bölcsességre intik
a szépség-szőtte szűz-komédiák:

csak ablak mögül szép a téli tájkép,
és akkor is csak jó ebéd után;
az éhesnek a szépség nem ajándék,
élvezhetetlen cifraság csupán;
kit földre húz a gond nyomasztó súlya,
a hideg lakás, éhező gyerek,
az bámulhat az angyalszárny-pehelyre,
csak ellenségnek érzi a telet;

s az ellenség nem irgalmaz, dörömböl
vadul a repedt ajtón, ablakon,
és a szegényt kirázza az örömböl
koplaló esten, korgó hajnalon;
kilopja zsírját, bakancsát lerágja,
csontjáig szúrja a szúró szelet;
s ki elérte a tüdőbajos-rangot:
van, amit örökölhet a gyerek!

Nem szép a tél, s a nyár se szépül annak,
ki napról-napra tengődik csupán,
ki sejti már a gyökerét a bajnak
s el-eltünődik a műszak után;
míg lába alatt jajt ropog az ösvény,
gyalog siet az aknából haza;
a négy-öt kilóméter, téli sportnak,
meg is teszi . . . De lesz-e vacsora?

Szilas József siet az erdőszélen
hazafelé; már látszik is a ház,
s a biztató jel, pipázik a kémény:
„ha minden jól megy, úrként vacsorálsz".
Sodor, rágyújt, a slukkot jól leszívja,
a kémény felé fújja, így köszön,
s meglódul, mintha aranyat-ezüstöt
jelentene a krajcáros öröm.

Tekintete, a szúró-messzenéző,
megenyhül most, dühe is elcsitul;
előbb még súlyos szíve fütyörésző
kedvet virágzik; ránca kisimul;
szemöldöke bozontos ívein
megülnek lágyan az apró pihék;
könnyült szívétől könnyebb lesz a lába,
találgatja a vacsora ízét.

Ahogy az első házat is eléri,
elpárolog szívéből a meleg;
harminchatéves homlokába régi
barázda mélyit még mélyebb jelet;
egy aktatáskás férfi jön az úton,
ugyan, mi szél hozhatta ezt ide?
a szemében elborul a szivárvány:
az irnok úr jön, Bordás Imrike!

– Jószerencsét, – lendül az aktatáska,
Bordás úr mást is mondott volna még,
de Szilas tovább lépett, és magába
fojtotta dühödt szitkát:
– Rohadék,
engem akarsz a lábamról levenni,
te Csóka-pincsi!?
A férfi megállt
és hümmentett:
– Na várj csak, majd az Eszter
okosabb lesz! Neked nagy a pofád!

Nagy a pofád, de nincs már mit zabálnod:
a vörös eszme hízlal, és a gög;
csak áltasd magad, hogy nyugodt az álmod,
míg bőg az asszony, meg a kis kölyök;
csak tömd a gyomrod cikornyás beszéddel,
a mézes blöffel, mit Peyer szaval:
„szabad munkás jövő"! A Terüljasztal
szép menyországáról gügyög a dal!

Hűs puskacsőként érzi oldalában
az aktatáskás metsző jégszemét:
ilyen szempár a Csóka-pártban hány van,
hogy sakkba tartsa, akármerre lép?
itt koslat mind, a csöpp utcákat rójja
szaglászva, hogy mi fő, és fő-e még
a fazékban; s mint friss havat a varju,
bekrikszkrakszolja gyűrött füzetét!

A titkár úr bizonnyal cédulát vitt
megint valami rongynak, meglehet;
a jobboldali szervezet akárkit
besuszterol a bányába! Ezek
lehetnek már kétszázan is, és persze,
a kinti sztrájkból soha nem lesz semmi,
mert a fejünkre nőnek, ha így hagyjuk...
S a mieinkkel mire tudunk menni!?

Eszter az egész lábast odatette
az asztalra. Szilas szótlan evett,
fölnézett olykor, egyszer a gyerekre
tekintett:
– Megint tentás a kezed –
biggyesztett, és az asszonyához fordult:
– Ti ettetek már?
– Hogyne – mondta Eszter –
de majd kinézték szájából az ételt.
– Az istenit! Megmondtam már ezerszer,

ne hagyjatok minden húst énnekem!
Hiába beszélsz, látom rajtatok,
hogy lefeküsztök megint éhesen!
Hát énmiattam ne koplaljatok!
– Neked jobban kell, hogy a munkát bírjad,
mert... mi lesz, hogyha...
– Hogyha?
– Megbetegszel,
vagy mit tudom...
– Miért? Úgy nézek én ki!? –
És rágyújtott.
– Ne félts te engem, Eszter!

– De féltelek! Már Borbála-nap óta
érzek valamit... sokat vagytok együtt.
Miket duruzsol füledbe a Bózsa?
Csinálják maguk, ha van hozzá merszük!
Ne tarts velük. Gondolj a kisgyerekre,
ha énrám már...
– Na ne bőgj itt nekem,
ki vele, ájn-cváj: itt mászkált a Bordás?
Ha elkapom, derekát leverem!

– Nagyon kérlek, ne csinálj cirkuszt, Józsi,
az egész dolog nem is éri meg . . .
– S te most beszélsz csak?!
– Már akartam szólni,
de gondoltam, dühös leszel. Minek . . .
– És mit akart? Tán udvarolni jött,
vagy mi az isten!?
– Hát . . . szíveskedett,
az igaz . . . meg hogy tudna valahol
egy kis hitelt, zsírt is többek között . . .

– Többek között . . . csak úgy mellékesen,
mit kért a zsírért? Azt hiszed talán,
hogy szívességből koslat itt? Nekem
elég ebből! S ha dürögni kíván,
keressen mást; de az én feleségem
nem lesz kurvája, a szentségit néki!
– Ne légy mindjárt a plafonon!
– Hát persze,
hadd ringyózzák a Szilas feleségit!

– Hozzám se nyúlt . . .
– Még éppen az hiányzik!
– Csak azt szeretné, hogy . . . Ne tarts velük,
mert nem jó vége lesz!
– Mert aki lázít,
kirúgják, mi? Ha volna istenük,
a DÉGÉTÉ megadná, amit kérünk!
Éhbérért csupán én legyek bolond?!
– Mi lesz velünk, ha elbocsát a bánya?
Mellény nélkül mit ér a pitykegomb?

*

Az ólomszürke felhők délre szállnak,
komor-sötéten csüng a téli ég;
a hópehely a szénfekete sárban:
akár a hiábavaló beszéd;
hiába hull a hó, be nem takarja
a tengerré nőtt piszkot és sarat;
hiába minden szó, ha benn a szívben
csupán felvérző tövise marad.

Amíg az aknán leszállásra várnak,
sűrű pihékben hull a pille-hó;
mondatlanul mondják a néma szájak:
– Megdögleni, talán az volna jó!
Gyomrunk korog, míg mások húst zabálnak,
és gúzsba kötnek, mint legyet a pók!
Hát meddig tűrjük, miért nem csinálunk,
mint harmincnégyben, egy ribilliót?!

NAGY L. SÁNDOR

SZÍNHÁZ, FORRADALOM, ÉVFORDULÓK

(Moszkvai levél)

A MOSZKVAI MŰVÉSZ SZÍNHÁZ JUBILEUMA

Hetven éves Moszkva egykori legfiatalosabb és legforradalmibb színháza. Az évforduló kapcsán, az ünnepi előadások és megemlékezések mellett értékes könyvek jelentek meg a Művész Színházról, s a viták is újra fellángoltak. Az évforduló, a könyvek és a viták különös figyelmet érdemelnek, mert nem csupán egyetlen színház, nem is csak a szovjet színjátszás ügyéről van szó: a problémák és a tanulságok a korszerű szocialista színház általános kérdéseit érintik.

Különböző indítékokból és különböző célokkal, sokat beszélnek újabban itt is és szerte a világon a Művész Színház elöregedéséről, sőt szenilitásáról. S mivel ez a színház közvetlen művészeti jelentőségén túl mindig társadalmi-politikai fórum is volt, a különböző vélemények most sem csupán esztétikai értékítéletekben csapnak össze. A Művész Színház körüli suttogások politikai (legalábbis kultúrpolitikai) és ideológiai színezetűek is, így méltán váltják ki a legkülönbözőbb társadalmi rétegek érdeklődését, sőt aktív részvételét a hivatalos és nemhivatalos eszmecserékben. Miről is folyik a vita tulajdonképpen?

Nyilvánvaló, hogy a Művész Színház, amely együtt indult valamikor Antoine párizsi, Gordon Craig londoni „szabad színházával", s megelőzte valamivel a mi Thália-társaságunkat, valóban túlélte a századforduló művészeti áramlatait és így a saját avantgarde-ját is. Mindehhez nem fér kétség. De akik most számonkérik a színházon fiatalságának hímporát, voltaképpen mégsem Sztanyiszlavszkij első, jórészt műkedvelőkből toborzott társulatának előadásait sírják vissza. Ezekről szívesebben olvasnak a színháztörténetben. A Művész Színház fénykora a mai törzsközönség (legalábbis az idősebb generáció) tudatában nem a kezdés hősies és bátor érveivel, hanem a harmincas évek nagy előadásaival, a rendszerét már kiérlelt Sztanyiszlavszkij, a zseniális színházvezetővé csiszolódott Nyemirovics-Dancsenko felejthetetlen rendezéseivel, Csehov, Gorkij, Turgenyev, Gogol, Dosztojevszkij, Tolsztoj klasszikus repertoárjával és a szovjet dráma első nagy nemzedékének – Trenyovnak, Visnyevszkijnek, Bulgakovnak, Vszevolod-Ivanovnak, Leonovnak és Kornyejcsuknak a darabjaival kötődik egybe. A kérdés tehát az, hogy mennyiben maradt hű a Művész Színház az első éveiben meghirdetett társadalmi-művészeti elvekhez, s a háború előtti évekre kicsiszolódott művészeti gyakorlatához?

Az elvek s a gyakorlat is a „Sztanyiszlavszkij-rendszer" gyűjtőnéven ismertek. Mi most a helyzet a „Sztanyiszlavszkij-rendszerrel"?

Sztanyiszlavszkij művét nálunk és a Szovjetunióban is sokáig a kötelező udvariaskodások és fogadkozások vastag fala vette körül. Olyan sokáig, hogy a végén magunk is elhittük, hogy színházaink kivétel nélkül valóban a „rendszer" szerint dolgoznak. Elhittük, hogy mintegy magunktól haladunk előre a Sztanyiszlavszkij-kijelölte úton, mivel – az egyszeregy szabályai szerint is – ez az egyetlen helyes és lehetséges út. Aztán kiderült, hogy mindez nem olyan egyszerű. Hogy a Sztanyiszlavszkij hagyomány és a modern színház viszonya soha nem volt és nem is lehet valamiféle kényelmes idill, hogy ez a viszony bonyolult ellentmondásokból áll és éppen ezekből az ellentmondásokból fejlődik, épít tovább. Mindezt a gyakorlatban már régen láttuk, de nem beszéltünk róla, vagy nem jól beszéltünk róla. S ez tovább rontotta a helyzetet:

a Sztanyiszlavszkij-rendszer beható elméleti tanulmányozása és továbbfejlesztése hosszú időn át pangott. A Sztanyiszlavszkijról és a Művész Színházról megjelent összefoglaló jellegű munkák tizenöt-húszévesek, s magukon viselik azon idők kulturálismővészeti közgondolkodásának egyoldalúságait. Sajnos a legutóbbi években megjelent szovjet munkák nagy része sem ment attól a konzerváló szemlélettől, amely elszakítva a hagyományt a mai színház alkotó gyakorlatától, végül is szemléltető anyaggá és kötelező olvasmánnyá egyszerűsíti azt.

Még bonyolultabb a Sztanyiszlavszkij-tanítványok kérdése. Hosszú ideig úgy tartottuk, hogy az ő tevékenységük a nagy művész munkásságának egyetlen méltó folytatása. Az utóbbi években azonban egyre nehezebb helyzetbe kerülnek azok a színházak, amelyeket Sztanyiszlavszij közvetlen tanítványai irányítottak. A szabad útkeresés és kísérletezés előtt megnyíló új lehetőségek, az egymás után kibontakozó új alkotó egyéniségek olyan irányzatokat hoztak felszínre és vittek sikerre a szovjet színházakban is, amelyeket korábban mereven ellentéteseknek, sőt ellenségeseknek tartottak a Művész Színház gyakorlatával szemben. Ez az utóbbi pedig – mivel monapólium védte – végül is kívülrekedt a színházi élet egészséges áramán. Egyre inkább bebizonyosodni látszik Sztanyiszlavszkij utolsó közvetlen nagy tanítványának, a nemrég meghalt A. D. Popovnak egyik híres kijelentése: „Az én tanítványom nem az, aki nálam tanult, hanem aki nekigyürkőzik és harcol!". Sajnos azonban, nem minden Sztanyiszlavszkij-tanítvány dolgozik ilyen felfogásban a „rendszer" gyakorlati továbbfejlesztéséért.

Milyen szerepet játszik ebben a munkában maga a Művész Színház? Hogy a Sztanyiszlavszkij-hagyaték nem muzeális érték csupán, azt elsősorban ennek a színháznak kell bizonyítania, amely a nagy művész legközvetlenebb örökösének tartva magát, mindmáig egyedül viseli függönyén a felröppenő sirály büszke emblémáját. A hetvenedik évfordulóról a színház éppen a *Sirály* felújításával emlékezett meg. Tekintsük most mi is olyan értékű művészi hitvallásnak ezt a Sirályt, mint amilyen bemutatójakor volt, s szenteljünk néhány mondatot az előadásnak.

„Amikor felgördül a függöny és ezek a hatalmas tehetségek, a szent művészetnek ezek a papjai mesterséges világításnál egy szobában, amelyiknek hiányzik egyik fala, elkezdik nekünk bemutatni, hogyan esznek, isznak, szeretnek, járnak-kelnek és hordják zsakettjüket az emberek, amikor a lapos képekből és sekélyes mondatokból igyekeznek kihorgászni a morált, a csöpp kis, kényelmes, fülbemászó, házi használatra való morált, amikor ezer változatban mindig elém tálalják egy és ugyanazt, ... akkor én szaladok és szaladok, ahogy Maupassant elszaladt az Eiffel toronytól, mert úgy érezte, hogy szétnyomja az agyát szörnyű ordenáréságával" (Háy Gyula fordítása). A fiatal drámaíró *Treplev* mondja el a darabban ezeket régi színháznak címzett eretnek szavakat, amelynek megújítására a Művész Színház Csehovval szövetkezett. Hogyan hangzanak fel ezek a szavak a mai Művész Színházban? Mint mond el az előadás a színház mai céljairól és elveiről?

Azonnal meg lehet állapítani, hogy ma Treplev még a fiatal és rendkívül vonzó tehetségű Sztrizsenov alakításában sem központi figurája az előadásnak. Nem volt az persze a bemutatón sem. Csehov számára fontosabb volt az új művész-típus, a színháznak pedig a felröppenő sirály szimbóluma. Mégis, kár Treplevért . . . Akár Csehov nyomain haladva, akár nem, az utóbbi évtizedek európai színháza valami többet keresett és talált ebben a figurában, mint a valóság előtt egy kisfiús öngyilkossággal kapituláló műkedvelő zsenit. Elég, ha csak a Debreceni Csokonai Színház három év előtti Sirály előadására, vagy A. Efrosz híres moszkvai rendezésére utalunk. *Livanov*, a Művész Színház előadásának mai rendezője azonban hangsúlyozottan csak ennyit keres és mutat fel Treplev alakjából. Úgy látszik, a mai Művész Színház számára Csehov és a sok szempontból önéletrajzi jellegű Trigorin fontosabb, mint Treplev lázas forradalma, sőt még a műkedvelő vidéki úrilány, Nyina szárnycsattogtatásainál is fontosabb.

Mert a mai előadás Nyinája is jelentősen különbözik a bemutatóétól. A mostani előadás nyilvánvalóan a teljesjogú állampolgárrá és felelős művésszé érett színésznőt akarja bemutatni, – a mai szovjet Sirályt. A szerepnek ez az értelmezése azonban az

egykori hófehér sirályból valami furcsa szürke madarat formál, amely lényege szerint inkább Trigorinnal és Arkagyinával, mint Nyinával és Treplevvel rokon. A Nyinát alakító *Korkosko* utolsó nagy monológjában szándékosan is hangsúlyozza ezt a metamorfózist, különös értelmet adva ennek az (egyébként Csehovnál nem egészen így szereplő) mondatnak: „Én nem sirály, én színésznő vagyok!"

Az előadás valóban nagyértékű hitvallás az életformává és mesterséggé érett művész- hivatás mellett. De ehhez meg kellett egy kicsit nyirbálnia a csehovi sirály szárnyait. Mert ennek a mondanivalónak igazi hordozói itt nem a Sirály, hanem Trigorin és Arkagyina. Trigorin – *Gubanov* nagyszerű alakításában – az eddigi gyakorlattól eltérően nem gyengejellemű és cinikus rutiner, hanem átírt éjszakáktól fejfájós, gondolkodó művész, akinek az egzaltált ifjonc Treplev valóban nem lehet vetélytársa sem a szerelemben, sem a művészetben. Akinek a romantikus Nyina már csak azért sem lehet méltó szerelmese, mert a művész társadalmi elkötelezettségéről szóló nagymonológokon kívül egyébre nem tudja ösztönözni.

Ennek a Trigorinnak *Arkagyina (Sztyepanova* alakításában) a méltó párja, – a bizony már régen színésznővé érett Sirály. Harmadik felvonásbeli nagy páros jelenetük (Trigorin vallomása arról, hogy Nyinát szereti, majd Arkagyina megjátszott hisztériás rohama utáni rezignált visszahódolása) most két megértő barát és igazi kolléga meghitt kettősévé válik, melynek során fény derül a szerelem és más nyárspolgári hívságok haszontalanságára, amennyiben ezek a mesterség zavartalan gyakorlását veszélyeztetnék.

Hagyjuk azonban a részleteket. Talán az eddigiek is érzékeltetni tudják a Művész Színház mai Sirályának röppályáját. Érett, felelős, és a mesterség minden csínjátbínját kiválóan ismerő sirály ez. Nem lehetünk azonban meggyőződve afelől, hogy – mondják, érett hölgyekkel ez gyakorta megesik, – néha-néha csendesen nem sírja-e vissza naiv, és hamvas ifjúságának ártalmatlan kalandjait.

MIRŐL VALLANAK A SZEMTANÚK?

A színház saját kiadványai mellett két színvonalas mű is jelent meg az évfordulóra: *Szimeon Drejden* Lenin és a Művész Színház viszonyának szentelt tudományos igényű munkája – „A nézőtéren – Vlagyimir Iljics", valamint az Állami Színházművészeti Főiskola tanszékvezető tanárának, Sztanyiszlavszkij egykori tanítványának, *Marija Knebel*nek visszaemlékezését tartalmazó vaskos könyv: „Az egész élet". A két eltérő műfajú és célkitűzésű mű szerencsésen egészítve ki egymást, érdekesen vall a Művész Színház közéleti és művészi pályafutásáról.

Sz. Drejden könyvének legértékesebb fejezetei a századforduló orosz társadalmi és kulturális életét vetítik elénk, amelyben a Művész Színház a demokratikus érzelmű értelmiség szócsövének szerepét játszotta. Ebben a szerepében hívta fel magára *Lenin* figyelmét, és lett a bolsevikok talán akaratlan szövetségese is.

„. . . Milyen az új Csehov-darab, a Három nővér? Láttátok-e és milyennek tartjátok? Olvastam az újságkritikákat . . ." – írja Lenin 1901. február 7-én kelt levelében Oroszországban maradt hozzátartozóinak. Mint későbbi írásaiból kiderül, figyelmét a bemutatót körülvevő feszült politikai atmoszféra hívta fel magára. Az „újságkritikák", amelyeket olvasott, az egyik legreakciósabb burzsoá lapból, a „Moszkvai tudósítások"-ból valók, s egyforma dühhel ítélik el a mű szerzőjét, a színházat és a közönséget. A szerkesztőség ellenérzéseit legvilágosabban a „közönségről" című glossza írója foglalja össze, aki a bemutató ünnepi hangulatú nézői között a darab „jogokról ábrándozó" értelmiségi hőseinek prototípusait fedezi fel, s a „harmadik rend" ironikusan gondolt gyűjtőnév alá utalva együtt ítéli el őket amaz népháborítókkal.

Ez a talán véletlenül tollhegyre kerülő „harmadik rend" címke volt az, amely Lenint írásra serkentette. – „Számunkra, szociáldemokraták számára a „harmadik rend" ellen indított hadjáratnak ez a példája hasznos lecke kell hogy legyen. Az általunk vezetett munkásmozgalom erejébe vetett új hitet kell belőle merítenünk, látva, hogy az élenjáró forradalmi osztály mozgalma miként terjed át más társadalmi osztályokra és rétegekre, hogy az már nemcsak az egyetemi diákság forradalmi szellemének eddig nem tapasztalt fellendüléséhez vezetett, hanem a falu ébredéséhez és olyan társadalmi csoportok hitének és harckészségének megerősödéséhez is, amelyek (mint csoportok) mindeddig tartózkodók voltak . . ." – írja hamarosan Lenin az Új élet című emigráns bolsevik lapban.

Igen, a Művész Színház ezekben az években nemcsak a művészeti, hanem a társadalmi haladásnak is aktív harcosa volt, s az esztétikai célkitűzések hasonlósága mellett elsősorban ez alapozta meg szövetségét Csehovval és Gorkijjal.

Sz. Drejden erről nem ír, de meg kell jegyeznünk, hogy ez a szövetség persze sohasem volt olyan harmonikus és idillikus, mint ahogyan azt néha elképzeljük. Nemcsak szerző és színház jól ismert és örök konfliktusai miatt, hanem azért is, mert a színház, mint korhoz, közönséghez, ennek hangulataihoz és ízléséhez jobban kötött művészeti (sőt, a Művész Színház, mint részvénytársasági vállalkozás esetében, gazdasági-) közeg, gyakorlati meggondolások fékeitől visszatartva nem mindig tudja követni az író társadalomkritikai elképzeléseit sem. Magyarán szólva – a Művész Színház adott közönségének, a „harmadik rend" demokratikus, de még nem forradalmi érzelmű képviselőinek hangulatát és ízlését követve gyakran – és 1905 körül bizony egyre gyakrabban – igyekezett visszatartani irodalmi szövetségeseit a burzsoá-liberális, kispolgári és honorácior rétegnek és hangulatainak bírálatától. Többek között ez az oka például Csehov egyre fokozódó elégedetlenségének utolsó darabjainak színrevitelével kapcsolatban, s annak is, hogy 1904 végén a színház, mint „értelmiségellenes rágalmat" adta vissza Gorkijnak a „Nyaralók" című darabot, s hogy az író egy szenvedélyes hangú levelében felhívja a művésztársadalmat a forradalom előestéjén Maeterlincket játszó Művész Színház helyett egy új, forradalmi színház létrehozására.

Kanyarodjunk azonban vissza a századforduló éveihez. Mert az elmondottak azért mitsem változtatnak azon a tényen, hogy a Művész Színház ezekben az években, – Gorkij szavaival élve – „legjobb éveiben", a demokratikus társadalmi hullám megrázó erejű kifejezője volt. A fiatal *Leonyid Andrejev*, akkor még a moszkvai Kurrier című lap James Lynch álnév alatt írogató tudósítója, így fogalmazta ezt meg a Lenin levelével egyidőben írott cikkében: „. . . Furcsa érzés olyan időkben élni, amikor az új eszmék és tettekre serkentő társadalmi erők képviselője egy szerény kis színház! Tisztán művészeti-, sőt szűken színházi jellegű kérdések mögül szinte váratlanul komoly társadalmi problémák rejtélyes ábrázatai bújnak elő . . . A Művész Színház szimbólum lett . . . Zászló, eszme, az a rejtélyes valami, aminek *nem a nevében, hanem a védjegye alatt* harcolnak az emberek legszentebb érdekeikért."

Ismét elrugaszkodva egy kissé Sz. Drejden könyvétől fel szeretnénk azonban hívni a figyelmet arra is, hogy a maiaknál semmivel sem kevésbé szenvedélyes, sőt elvakult hívei mellett már akkor is voltak ennek a színháznak józan bírálói a bolsevikok körében is. A fiatal *Lunacsarszkij* például, aki egyébként nagyra értékelte a Művész Színházat, a Három Nővér bemutatója után egy tárgyilagos hangú cikkben fejtette ki ellenvetéseit a Csehov-hősök forradalmi jelentősége körüli illúziókra vonatkozóan. Persze még népbiztos korában is emlékezett aztán arra a felháborodott hangú levélre, amelyet válaszul az egyik lelkes gimnazistától kapott, s amelyet a Művész Színház fennállásának tizenharmadik évfordulóján elmondott beszédében így idéz vissza: „Nem, Anatolij Vasziljevics, ez a darab tanít és harcba hív. Amikor hazafelé tartottam a színházból, az öklömet összeszorítottam a fájdalomtól, és a sötétben feltűnt előttem az a szörny, amelyre ha az élet árán is, megsemmisítő csapást kell mérni."

Lunacsarszkij az ötvenhét év előtti ünnepségen azzal fejezte be szavait, hogy reméli – ez a volt gimnazista most a párt soraiban küzd az embertelenség szörnye ellen. Játsszunk el egy kicsit ezzel a gondolattal. Vajon hogy alakultak ennek a kommunistává érett egykori gimnazistának a további színházi élményei?

A forradalom szele egyidőre nyilván elszakította őt a kedves színházától. A színház sem talált azonnal magára. Elült azonban a forgószél, ismét megnyíltak a nagy színházak is. Az Orosz Köztársaság Meyerhold vezette 1. sz. színházában barátunk álmélkodva nézhette végig *Majakovszkij* Buffo-misztériumát. És mit láthatott a Művész Színházban? – Újra csak Ivanovot, a Ványa bácsit, a Három nővért.

Nagy elfoglaltságára és betegségére hivatkozva Sztanyiszlavszkij egy-egy udvarias levél kíséretében mindig visszaküldte a Majakovszkij-darabok bemutatóira szóló meghívókat. Pedig ha elmegy a Buffo-misztériumra, a pökhendi Prológusban hozzá és a Művész Színházhoz címzett figyelmeztetést is meghallja:

„Betérsz és látod –
gubbasztanak a díványon
a Mása nénik
és Ványa bácsik."

(Saját szabad fordítás, N. L. S.)

Vszevolod-Ivanov Páncélvonatáig és Bulgakov Turbinék napjáig valóban alig játszott mást a színház, mint klasszikusokat, állandó céltáblájává válva így a különböző baloskodó művészeti csoportoknak és csaknem az egész sajtónak. Sz. Drejden könyvének nagy érdeme, hogy egy detektívnek is dicséretére váló nyomozómunka eredményeképpen kideritette: Lenin nézője, sőt híve volt ezekben az években is a Művész Színháznak.

1919. március 10-én „Dramatizált gyászbeszédek" címmel az egyik központi lapban éleshangú cikk jelent meg a Ványa bácsi felújítása ellen. A lap felszólította a Művész Színházat, hogy ha százszor is Csehov színházának nevezi magát, hagyja most már egyideig békében az „unalmas, gyászhangulatot árasztó" Csehovot. Lenin Krupszkajával együtt még aznap este megnézte az előadást és az egyik szünetben az őt véletlenül felismerő színész félénk kérdésére, hogy nem unatkozik-e, csillogó szemmel válaszolta: „Ugyan már, hogy lenne ez unalmas? Nagyszerű író, nagyszerű szöveg, nagyszerű színészek!"

Kacsalov visszaemlékezéseiben olvasunk a vitáról, amely Lenin és Gorkij között zajlott le egy irodalmi est szünetében. Az új színházi közönség igényeiről beszélgetve Gorkij azt fejtegette, hogy ennek a közönségnek elsősorban hősiességre és romantikára van szüksége. Lenin azonban meggyőzően ismételgette: „Nem, szükség van a lírára, szükség van Csehovra, szükség van a mindennapi életigazságokra is!".

A Művész Színház fennállásának harmincéves évfordulóján Lunacsarszkij könnyes szemmel idézte fel az ünnepi társulati ülésnek Lenin szavait, melyekkel a színház akadémiai színházzá való nyilvánítását engedélyezte. „Hogy is lehetne másképpen? Ha van színház, amelyet nekünk a múltból mindenáron meg kell mentenünk és őriznünk, – az, természetesen, a Művész Színház".

Lenin és Lunacsarszkij megmentették tehát a Művész Színházat a múltból, – hogy őrizze híven mindazt, ami a múltból érték a mának. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ez önmagában sem kevés. Hogy alakult mégis a „ráadás"? Mit láthatott a Művész Színházban Lunacsarszkij egykori gimnazistája az utolsó negyven évben? – A Sztanyiszlavszkij-rendszer végleges kialakulását és általános gyakorlattá válását, majd megmerevedését, a kissé megkésett, de annál megbízhatóbb színvonalú polgárháborús és hazafias repertoárt, majd a háború utáni görcsös és eredménytelen törekvéseket egy korszerűbb műsor és stílus megragadására. Hogy mennyire elégedett

mindezzel, azt most ne kérdezzük. Az évek múlása önmagában is zsörtölődővé teszi az embert. És Sz. Drejden könyve itt egyébként is végetér.

*Marija Knebel*nek, a Művész Színház egykori tagjának érdekes visszaemlékezései azonban mégis továbbkísérnek bennünket az úton. Knebel Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko tanítványa volt, de végigjárta a különböző stúdiókban azok többi tanítványának iskoláját is. Dolgozott Mihail Csehovval, Meyerholddal, Tarhanovval, Popovval, Hmelovval, majd maga is főrendező lett, a gyakorlatban követve így végig a „rendszer" gazdagodását, erkölcsi alapot teremtve kijelentéséhez: „Sztanyiszlavszkijt a színház soha nem kerülheti meg. Ő valahol mindig előttünk jár, olyan tájakon, ahová még hosszú, nehéz út vezet.".

Knebel meleg szavakat szentel könyvében Nyemirovics-Dancsenkónak is, akinek szerepét a Művész Színház, sőt az egész szovjet színház történetében mi néha érdemtelenül csökkentjük. A kellő információ hiánya mellett ez talán azzal is magyarázható, hogy Nyemirovics-Dancsenko legfőbb emberi és művészi jellemvonása a szerénység volt. Ez a Sztanyiszlavszkijnál semmivel sem kisebb művészegyéniség mint rendező teljesen fel tudott oldódni a műben és annak színészi megvalósításában. Tőle származik az a két mondás, melyeket nyugodtan tarthatunk a Sztanyiszlavszkij halála utáni Művész Színház alapelveinek is: 1. A Művész Színház a szerző színháza (szemben Meverholddal, aki a rendező-, és Vahtangovval, aki a színész színházának nevezte műhelvét); 2. „A rendező meghal a színészben" (persze alkotó módon „hal meg", úgy, ahogyan ezt legnagyobb rendezéseiben Nyemirovics-Dancsenko tette).

M. Knebel az elmúlt ötven év szovjet színházi életének színes és érdekes kaleidoszkópját tárja elénk, a leghitelesebb módszerrel, – egy gazdag alkotó egyéniség szubiektív élményeinek formájában. Könyvének legérdekesebb fejezete talán mégis legközelebbi mesteréről, a nemrég Hollywoodban elhunyt *Mihail Csehov*ról (a nagy író unokaöccséről írott esszé, amely a színháztörténetben először vázolja fel ennek az eredeti és zseniális színésznek a méltó portréját. Mint egyre inkább bebizonyosodik, a színész művészetét a hang- és filmszalag sem tudja átmenteni az idők múlásán. Ezért nem lehet eléggé megbecsülni az olyan megjelenítő erejű írásokat, mint például Knebel könyvének M. Csehov Hlesztakov-alakításáról szóló lapjai, melyek nemcsak egy fogékony művészlélek, hanem az eltelt idő rezonanciáival együtt tudják visszaadni a nagy színész művészetét.

EGY ELFELEDETT JUBILÁNS

Az elmondottak kapcsán még egy név kívánkozik beszámolónk végére. Egy szerény, nálunk szinte teljesen ismeretlen, de a halhatatlanságra talán semmivel sem érdemtelenebb név, – *Marija Fjodorovna Andrejevá*é, a Művész Színház egykori ünnepelt színésznőjéé, Lenin harcostársáé, a szovjet kultúrpolitika egyik felelős vezetőjéé, Gorkoj barátjáé és élettársáé. Valószínűleg ez az utóbbi momentum az oka, hogy Andrejeva nevét egészen a legutóbbi időkig bizonyos zavart hallgatás vette körül. Gorkij ugyanis élete végéig törvényes házasságban élt gyermekei anyjával, s bár ez őt nem akadályozta meg abban, hogy hosszú éveken át igazi baráti alapokon nyugvó élettársi viszonyt folytasson az elragadó színésznőből lett kivételesen finom intellektusú kultúrpolitikus asszonnyal, az irodalomtörténészeket ez a tény mindig zavarba hozta. Olyannyira, hogy Andrejevának Gorkijról írott nagyon érdekes, dokumentumértékű visszaemlékezéseit mind a mai napig nem adták még ki. Most azonban, hogy Gorkij születésének századik évfordulója alkalmából ez a két név szinte véletlenül egymás mellett került reflektorfénybe, talán mi is áldozhatunk néhány sort kapcsolatuk szép emlékének.

M. F. Andrejeva művészetpártoló gazdag pétervári értelmiségi család gyermeke. Apja szalonjának hírességeinél azonban már konzervatorista korában jobban érdekelték a Péterváron szerveződő első marxista körök. Megismerkedik Leninnel és a párt vezetőségének más tagjaival, s megtartja ezeket a kapcsolatokat akkor is, amikor mint kivételes szépségű és finom kultúrájú fiatal színésznő 1898-ban a Művész Színház megbecsült tagja lesz. A színházban senki nem tud illegális tevékenységéről, s csak akkor kezdenek valamit sejteni, amikor az ünnepelt színésznő bejelenti kiválását a társulatból, mert a párt utasítására egyéb megbízatásai miatt búcsút kell mondania a színpadnak. Ez az elkényeztetett, törékeny fiatal színésznő egyetlen zokszó nélkül vállalja az áldozatot, mint ahogy később is mindig megrendítő fegyelmezettséggel rendeli alá egyéni érvényesülését, sőt alkotói terveit is a pártmunka adott feladatainak.

Andrejeva a már nős Gorkijjal még a Művész Színházban ismerkedett meg, az Éjjeli menedékhely próbáin. Mikor kiderült, hogy ez az ismeretség mindkettejük számára többet jelent az ünnepelt író és az elragadó színésznő megszokott flörtjénél, Andrejeva Leninhez szalad Genovába tanácsért: van-e joguk a színházi magazinok pletykahírei közé keverni kettőjük nevét? S akkor kapja Lenintől azt a tanácsot, amely egész életre szóló pártmegbízatásává és tulajdonképpen élete főművévé is válik: nem törődve a burzsoá lapok pletykarovataival, őrizze meg Gorkij barátságát, sőt – ha ez közös szándékuk – váljon élettársává, segítsen a pártnak kiemelni Gorkijt a „mezítlábasok" lumpen-romantikus világából, s az új proletárirodalom nagy alakjává csiszolni.

Andrejeva szívesen vállalja ezt a feladatot, sok szeretettel, türelemmel és lemondással lát hozzá Gorkij életének rendezéséhez. Ezenközben nemcsak a szüntelen vendégeskedésről és poharazgatásról szoktatja le rendszeres napi (és nappali-) munkára kapatva, hanem szellemi társa is tud lenni, teljes értékű partner a Lenin–Andrejeva–Gorkij trióban.

Az 1905-ös forradalom első híreire Andrejeva viszi fel Pétervárra Gorkijt, a készülő proletárfelkelés központjába, ahová hamarosan Lenin is megérkezik. A hármasban átvitázott éjszakák kérdései indítják például Lenint a „Pártszervezet és pártirodalom" című híres cikkének megírására.

Andrejeva később mint az Új élet című emigráns bolsevik lap munkatársa is sokat tett Gorkij bevonásáért a párt irodalmi- és propaganda tevékenységébe, mintegy a közvetítő szerepét vállalva Lenin és a forradalom bukása után átmenetileg kiábrándult író kapcsolatainak újrafelvételében. Elkíséri Gorkijt amerikai útjára is, ahol a felolvasó körút bevételeiből nem részesült mensevikek ádáz rágalomhadjáratot indítanak ellenük a sajtóban. Együtt vesznek részt a párt 1907-es londoni kongresszusán, majd Capriba költöznek, ahol a száműzetés nehéz évei alatt Andrejeva mindvégig hűséges társa Gorkijnak, s a szerény háztartás leleményes vezetése mellett a személyi titkár teendőit is lelkiismeretesen ellátja.

Az 1917-es forradalom győzelme után Andrejeva a művelődési népbiztosságon a színházak komisszárja (Lenin utasítására ő tiltja le Majakovszkij Buffo-misztériumának előadásait), és sokat tesz kedvencének, a Művész Színháznak új életre keltéséért. Később felelős külkereskedelmi beosztásokban dolgozik. A húszas években a szovjet filmgyártás berlini képviseletének vezetőjeként ő ismerteti meg Európát Pudovkinnal és Eizensteinnel.

S bár személyes kapcsolatuk Lenin halála után lassan elhalványult, Andrejeva élete végéig Gorkijjal együtt fáradozik a különböző értelmiségi rétegek megnyeréséért. Mint a Tudósok Házának lelkes szervezője és első igazgatója is maradandóan beírja nevét a szovjet tudomány és kultúra történetébe.

A Lenfilm Stúdió nemrég szép emlékfilmet készített a két művész barátságáról. A rendkívül tanulságos, lírai film remélhetőleg hamarosan eljut majd Magyarországra.

SZABÓ JÚLIA

A BAUHAUS GRAFIKÁI PÉCSETT

Pécs gyorsan gyarapodó múzeumi gyűjteményeinek sorában a grafikai anyag nem a legnagyobb, s ha képgyűjtemény gazdagságával nem is vetekedhet, a néhányszáz grafikai lap között több jelentős mű van, s néhány olyan ritkaság, amelyhez hasonló országos gyűjteményünkben sem található. Ilyen ritkaság az a néhány rajz és sokszorosított grafika, amelyek a húszas évek egyik legjelentősebb művészeti mozgalmát, a Bauhaust reprezentálják.

A pécsi származású Breuer Marcell és Molnár Farkas az 1919-ben alakuló weimari Bauhaus első növendékei közé tartoznak, Breuer később Dessauban a Bauhaus tanára, mindketten a Bauhaus művészetének kiemelkedő képviselői. Tőlük őriz néhány grafikát a pécsi múzeum, amelyek méltatásra, elemzésre érdemesek.

A vizuális művészetek törvényeinek kutatására alakult főiskola egyszerre volt laboratórium és tanműhely, olyan demokratikus rendszerrel, ahol a tanulók spontán megfigyeléseit éppolyan komolyan elemezték, mint a tanárok filozófiai elméleti koncepcióját. A Bauhaus sajátos kultúrát teremtett, amely egzaktságában, egységességében az őskori edény- és szerszámkultúrákhoz hasonlítható, ugyanakkor intellektuális rendszerezésében szabadon és tudatosan felhasználta a huszadik századi ipari és technikai fejlődés egész felhalmozott tudásanyagát. Az anyagok természetes tulajdonságait éppúgy tiszteletben tartották, mint a különböző vizuális művészeti műfajok határait. A Bauhaus művészei tisztelték és ismerték a kő, a fa, a fém, az anyag, az üveg és a különböző textilanyagok sajátos szerkezetét, belső tulajdonságait, keresték a szín, a forma, az egyensúly törvényeit, kezük munkáját éppoly fontosnak érezték a kivitelezésben, mint értelmükét a tervezésben. Az általuk készített tárgyakban az anyag funkciója és formája szerint új egységgé szervezve, emberi, társadalmi minőséggé válik.

A Bauhaus előzményei szervezetileg a preraffaelita, majd szecessziós műhelyek voltak, de sajátos formavilágúk elképzelhetetlen a tizes években lezajlott képzőművészeti forradalom nélkül. A minden művészeti ágat egyesítő, az összművészetek rendjére törekvő főiskola, a tizes években végigvitt képzőművészeti analízis nélkül nem tudta volna alapelveit olyan radikális tisztasággal meghatározni, mint tette. Nem véletlen, hogy tanárai között több kiemelkedő festő volt.

A rajz, mint vonalas vázlat és mint színtanulmány (főleg akvarell-technikával) a Bauhaus minden művészeti ágánál igen fontos szerepet töltött be. A természet utáni rajzolás éppúgy a fő tantárgyak közé tartozott, mint az önálló színekből és geometriai, vagy amorf formákból készült kompozíció.. A Bauhaus vezető egyéniségei közül az előbbire Klee, az utóbbira Kandinsky művészete nyújtott példát. Elméletük szerint az elvont formák közvetlenül, a természeti formák közvetett formában fejezhetik ki a törvényeket. A Bauhaus tanítási rendszerében igen erősen hangsúlyozták a rajz megismerő, a látott dolgokhoz közelebb segítő funkcióját, s csak az alapos és mély megismerés után válhatott a rajz az új épület, vagy tárgy tervezésének első állomásává. A Bauhaus rajzművészetének egy része az iparművészeti alkotásokkal is összevethető, másik része természeti vagy színtanulmány, de mindkét részben még a legfiatalabb tanítványok rajzai is önmagukban megálló műalkotások. Nemcsak az lehet számunkra érdekes, hogyan jelennek meg Klee finom színárnyalatokból összetevődő négyzetrácsos akvarelljei hatalmas faliszőnyegekké transzponálva; a tanítványok szín- és formaélményeit, megvalósult és meg nem valósult ötleteit is érdemes a rajzokban tanulmányozni. A Bauhaus rajzművészete a csoport összes felhasznált és fel nem használt lehetőségének a tárháza. A rajzolás szabadsága e rend-

kívül szigorúan szervezett tanintézmény fejlődésének biztosítéka volt, s az indulás idején igen sok impulzust adott.

A sokszorosított grafikai technikák pedig, amelyeket a Bauhaus művészei szintén kivétel nélkül művelnek, szinte átmenetet jelentenek a rajz és az anyagformáló iparművészeti alkotás között. A rézkarcok a vonal tisztaságát őrzik, s mint örökérvényű tollrajzok, fokozottan ügyelnek a fegyelmezett elrendezésre.

A fametszet nagy forradalmát, amelyet 1905-ben a Brücke grafikusai robbantottak ki, a szintézist kereső Bauhaus is akceptálja, mivel a faanyag textúrája legjobb kifejezőjének tartja. Más művészeti ágakban a Bauhaus művészei nyíltan fellépnek az expresszionizmus anarchizmusa ellen egy hűvösebb, átgondoltabb formaelv jegyében; a fametszetben megőrzik – az expresszionizmus darabos formanyelvét.

A litográfia, mivel a színezés és felületmegmunkálás leggazdagabb variálását teszi lehetővé, szintén fontos műfaj a Bauhausban, a bizonytalan kontúrú színfoltok, a szemcsés, bársonyos felületek az éppen a pszichikai hatásokra tudatosan törekvő művészek számára fontos kifejező eszközzé válnak.

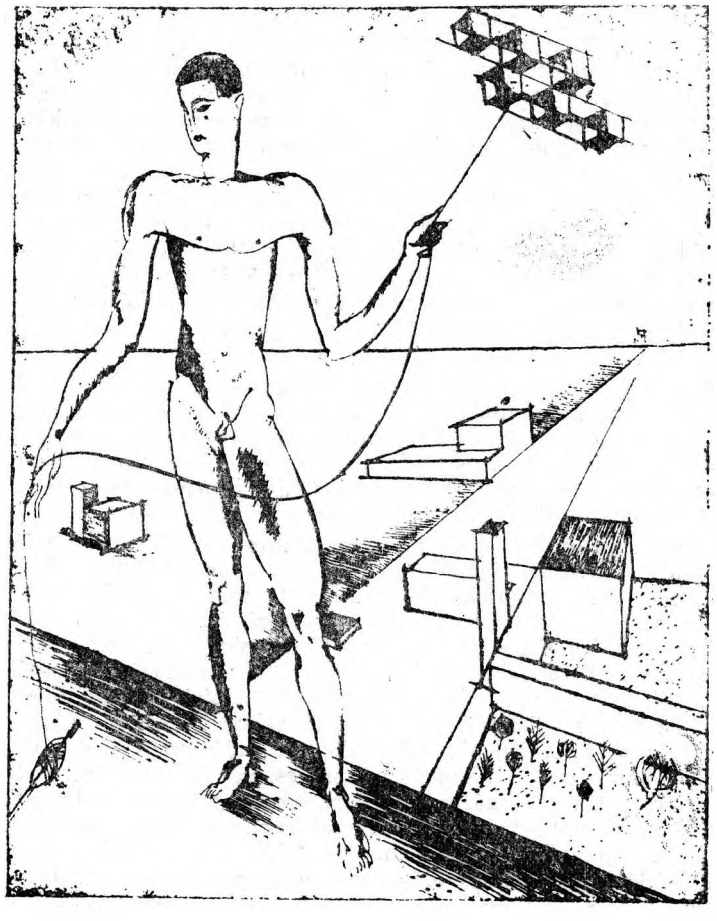

MOLNÁR FARKAS: Fiú légi játékszerrel

A Bauhaus grafikájának általános jellemző vonásai fedezhetők fel Molnár Farkas és Breuer Marcell Pécsett őrzött grafikáin is. Breuer Marcell két 1920-as linóleummetszete a Pieta és a Gitáros az expresszionista grafika fametszetben kialakult és linóleummetszésben is kultivált formanyelvét őrzi. Az érzelmi fűtöttség, a drámai felfogás a felületek kíméletlenül szabdalt, szaggatott, dinamikus tagolásában nyilvánul meg.

A Pieta, a halottsiratás a tízes, húszas évek grafikájának egyik legnagyobb témája. A háború, majd az azt követő felgyorsult ritmusú, sok áldozatot kívánó társadalmi fejlődés: a forradalom és a haladást gátló erők összecsapásai személyesen átélt aktualitássá teszik a témát. Az expresszionizmus nagy művészeti folyóirataiban, többször egész külön szám gyűjti össze a Passió, a Nagypéntek szimbolikus megjelenítését, grafikában, versben, novellában. A művész szubjektuma teljesen azonosul az ábrázolással, önmagában újjáteremti és átéli a szenvedéstörténetet.

Breuer Marcell linóleummetszetén Jézus keresztről lezuhanó holttestét a térdelő Mária karjai közé esik, aki megfeszülő karokkal próbálja tartani, s közben világba kiáltja fájdalmát. Nem szelíd, szenvedő polgárasszony, mint korábbi korok Pieta ábrázolásain, hanem szenvedélyesen kesereg, mint a primitív népek sirató asszonyai.

BREUER MARCELL: Gitáros

A Gitáros témája nem ilyen világos. A kompozíció két részre oszlik: az alsó részen földön ülő férfi gitározik, felül egy katona (?) lehajtott fejű, meggörnyedő alakot kísér. A tartalmilag nehezen megfejthető kompozíció bonyolult ellentétekből épülő érzelem- és formavilágot sejtet.

Molnár Farkastól egy Itáliában készült szép tusrajzot, az Itália c. 12 lapos litografált albumot, Gropius emléktervét és néhány szép rézkarcot őriz a pécsi múzeum.

A húszas évek eleji itáliai tanulmányúton készült tusrajz a Cézanne-i természetfelfogásból kiinduló, korai kubizmus szemléletével mutat rokonságot, a magyarországi rajzanyagban formakezelése expresszív dinamikája Uitz Béla 1917–18-as tusrajzaival hozható kapcsolatba. A litográfiák kompozíciója szigorúbb, térszerkezetük erővonalai hangsúlyozottabbak. Az egymáshoz tapadó házak kubisztikus formái, a hegyre vezető út éles kanyarodói lehetőséget nyújtanak a geometrikus tagolásra, a sajátos fény és árnyék hatások, a fekete-fehér puha átmenetei oldottabb festői felfogásra. A közvetlen természeti élmény intenzitása új energiákkal tölti fel az elvont abszolút jel és formarendszerek megteremtésén munkálkodó művészt. Az itáliai kiránduláson

BREUER MARCELL: Pieta

szerzett élményanyag összefoglaló, absztrahált sűrítése a litográfia sorozat címlapja. A zöldes-sárgás-vöröses színárnyalatokból pártázatos bástyatoronyra emlékeztető téglányalakú idom magasodik, jobbra félkörives, keskeny templomablak, kétoldalt szélesívű loggiára emlékeztető világos nyílások, s az egész képfelületen, házakra, háztetőkre emlékeztető elnyúlt, vagy szélesebb négyszögek. A rálátásos kompozíciók sokféle irányba vezető diagonálisai a függőleges és vízszintes, minden konstruktivista által kultikusan tisztelt főirányaiba rendeződnek, s a mélységet, a változó sűrűséget és a fényviszonyokat csak a színfoltok világosodó-sötétedő játéka jelzi. A művészi feldolgozás különböző formái, fokozatai híven követik a tanult alapelveket, s a természetben, vagy régi korok építészetében létrejött együttesek tanulmányozása, elemzése új variációkhoz, új formai kapcsolatokhoz segítik hozzá a művészeket.

Molnár Farkas egyik legizgalmasabb litográfiája a pécsi múzeumban a Grópius emlékműterv. Nem tudjuk pontosan a cím eredetét, valószínűleg olyasféle tiszteletadás volt e tervezet a Bauhaus vezető építőmesterének, mint az „hommage"-festmények a franciáknál. A Grópius emlékmű egy dinamikus építészeti emlékműépület-formával fejezi ki a tanítvány érzelmeit és summázza a mester jelentőségét.

A háromszög alapon ellenkező irányú gúlában csúcsosodó építmény rendkívüli térfeszültséget, bonyolult mozgalmasságot érzékeltet. Vízszintes tagolása, kétszer megtörő magasbavezető diagonális iránya szinte romantikus hevülettel érzékelteti az új térkapcsolatok, új dimenziók építészetének lehetőségeit. Az építmény csúcsa élesen a levegőbe fúródik, teste mint megfeszített íj végtelen energiákat sejtet. A színezés a földet súlyos és nehéz feketeséggel, a végtelenséget éles fehér sávval jelzi, az építmény súlyosságát és magasbaszökését egyaránt érzékelteti. E részleteiben talán soha meg nem tervezett fantázia-építmény a grafika világában lett véglegessé, befejezetté. A litográfia a Bauhaus fiatalos lendületű első korszakáról vall, amikor mesterek és tanítványok, teoretikusok és kézművesek egyaránt valami csodálatos szintézissel akarták meglepni a világot. A későbbiekben Németország társadalmi és politikai élete nem nyújtott elég lehetőséget mozgalmuk kiterjesztéséhez. A weimari köztársaság ellentmondásokkal teli légkörében soha nem válhatott hivatalosan támogatott főiránnyá a művészeti konstruktivizmus, a „művészetpártolók" gyakran másféle reprezentációt követeltek, s gyanakodtak a Bauhaus művészeire. A harmincas években pedig, a fasizmus évei alatt államilag veszélyesnek és károsnak minősítették a Bauhaus működését, elüldözték a színes szőnyegeket szövő textilművészeket, a tiszta éles formákat tervező építészeket, az elvont természeti törvényeket kereső képzőművészeket. Az utolsó korszakban, a húszas évek végén, harmincas évek elején a Bauhaus belső élete is vitákkal telítődött. A világ megváltoztatása az építészet és az iparművészet új korhoz illő formáival – illúziónak tűnt egy idő múlva számukra is. Terveztek néhány kiemelkedő jelentőségű építészeti együttest, néhány szép házat, de úgy tűnt, hogy ez csak kevés embert, néhány családot érint. Bizonyos lírai rezignáció, csendesebb, visszafojtottabb hang már a húszas évek közepétől megfigyelhető a Bauhaus alkotásaiban, elsősorban a grafikában. A szubjektív érzelmi változásokat a grafika képes a legkönnyebben rögzíteni. Molnár Farkas három 1923–24-ben keletkezett rézkarca is ezt a folyamatot jelzi. A Férfi és Nő a szecesszió érzéki, kissé morbid grafikájára emlékeztet, s Klimt, Egon Schiele és a fiatal Kokoschka grafikájának finom vonalasságát, érzelmességét idézi, kicsit mesterkéltebb, formalisztikusabb felfogásban. A két egymáshoz tartozó ember különös kicsavart, szinte növényi indákká alakult végtagokkal, szomorú magárahagyatottságban lebeg a semmiben, mögöttük kis játékszer a ház, a finom arányú, gondosan megtervezett, minden részletében racionálisan tiszta lakóépület, ahová szinte be sem vihetik homályos, bizonytalan indulataikat.

Hasonlóan a tárgyak, épületek felé emelkedett, játszó és mégsem feloldódott embert mutat be Molnár Farkas Fiú légijátékszerrel című rézkarca. A légi játékszer könnyű, egyszerű kis konstrukció, amelyet egy zsinór köt össze a fiúval, aki könnyed s mégis komoly mozdulatokkal játszik, s arcán, kézmozdulatában alig észrevehető fáradtság, szomorúság fedezhető fel. A fiú testfelépítése szintén a vízszintes és függőleges irányt hangsúlyozza széles vállával és megnyúlt törzsével, karjának megtört vonala egyszerre „rímel" az épületek egymáshoz illesztett éleivel és a zsinór ernyedt

hullámvonalával. A kompozíció egyetlen véletlen elemet, felesleges, témához nem tartozó részletet nem tartalmaz, minden rész gondosan mérlegelt, csak legfontosabb jegyeivel megformált „jelzés", szűkszavú, hűvös és kiszámított egyensúlyi viszonyok kifejeződése. A fáradtság és szomorúság a művész tervei között nyilván nem szerepelt, mégis megérezhető a rajzon, mintegy bizonyítva, hogy a legtudatosabb alkotásba is belekerülnek szubjektív, önkénytelen mozzanatok.

Lényegében ezt a témát variálja Molnár Farkas 1924-es Aktos kompozícióján, ahol azonban a kiszámított hűvös kompozíció még koncentráltabb formában jelentkezik, s a tervezői program még az érzelmi kifejezésre is kiterjed. Az álló férfi magabiztos tartása, nyugodt mosolya ugyanazt a szilárdságot, szuverén biztonságot igyekszik éreztetni, mint a kép többi világosan tagolt szerkezetű „értelmes tárgya". A távolságok és kiterjedések, az összefüggések és arányok pontosan meghatározott rendje ezen a rézkarcon már doktrinér módon érvényesül, s szinte kiváltja a nézőből a kötetlenebb, kúszább, rendezetlenebb, bizonytalanabb kompozíció iránti igényt.

Ez a hűvös fegyelem, ez a klasszikus tisztaság a húszas években sem válhatott egyetlen és uralkodó stílussá, szükségszerű volt a szürrealizmus jelentkezése a képzőművészetben, romantikusabb, expresszívebb formaképzés az építészetben. A Bauhaus munkája mégsem vált, s a későbbiekben sem vált volna feleslegessé, mivel munkássága összefogta és összefoglalta az egész 20. századi vizuális kultúrát, felkutatta legáltalánosabb összefüggéseit, kiterjesztette formavilágát minden emberi alkotásra, s megteremthette volna a 20. század stílusát, ha a haladást gátló és minden értéket megsemmisítő társadalmi erők – a fasizmus erői – nem üldözik el szülőföldjéről. Hatása így is óriási az európai és Európán kívüli építészetre és iparművészetre egyaránt, s mint kiváló magyar képviselőinek, művészeinek nálunk őrzött grafikái bizonyítják, a rajz és grafika történetében is van sajátos jelentősége.

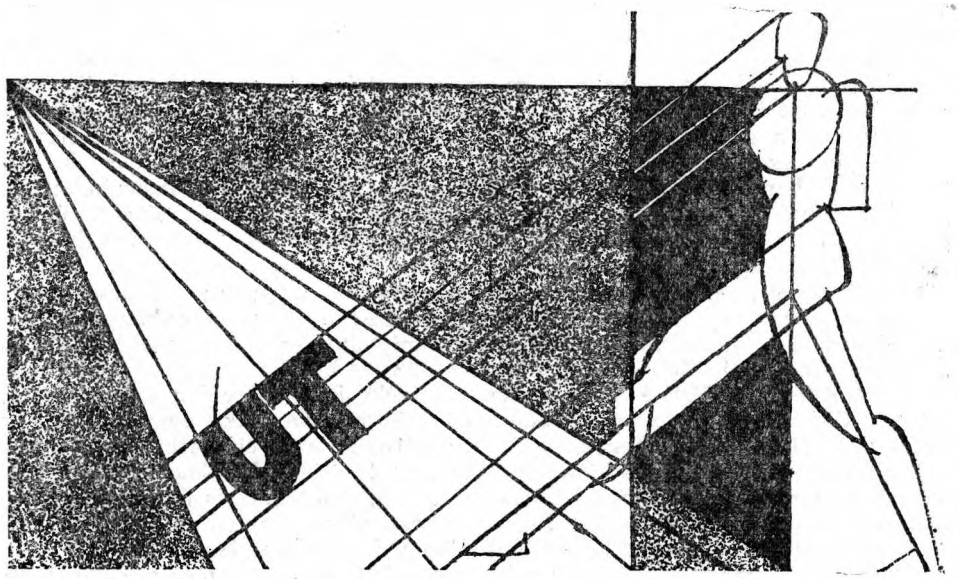

Molnár Farkas, Breuer Marcell és Weininger Andor, – a Bauhaus pécsi származású tagjai – szoros kapcsolatban álltak az Újvidéken megjelenő ÚT című aktivista folyóirattal, melyet a szintén Pécsről odakerült Csuka Zoltán szerkesztett. Molnár Farkas a húszas évek elején plakátot is tervezett az Útnak, és ez a plakát a Bauhaus 1925. évi weimari kiállításán is szerepelt. Az eredeti rajzot Molnár Farkas az Út szerkesztőségének is megküldte, s ezt bocsátotta most közlésre Csuka Zoltán a Jelenkornak.

DÉVÉNYI IVÁN

ÚJ DERKOVITS-MONOGRÁFIA

(Körner Éva: Derkovits Gyula)

> Tegnap a Tamás galériában voltam a Derkovits grafikai kiállításon; nagyon szépek a dolgok. Most láttam csak meg, hogy mennyivel nagyobb és több volt ő, mint polgári művész-kortársai . . .
> *(Vajda Lajos egy 1936 januárjában kelt leveléből)*

> Derkovits Gyula ama ritka festők közé tartozik, akik semmiféle megalkuvást nem viseltek el, – sem művészi stílusban, sem világszemléletben.
> *(Hamvas Béla és Kemény Katalin: Forradalom a művészetben, 1947)*

Picassóról írott mini-monográfiája (első kiadása: 1959), „Magyar művészet a két világháború között" című kitűnő könyvecskéje (1963), Vajda Lajosról szóló emlékezetes írása („Valóság", 1964. évi 9. szám), „Kassák Lajos a magyar és a nemzetközi művészetben" című tanulmánya (amely a Magvető kiadó „Kassák irodalma és festészete" című kötetében jelent meg 1967-ben) és több, a szentendrei művészettel foglalkozó cikke után most egy nagyszabású művészettörténeti munkát bocsájtott közre Körner Éva; egy 350 oldalas, bőkezűen illusztrált kötetet, amely Derkovits Gyula életének és művészetének gondos kutatásokon nyugvó, elmélyült feldolgozása. Az új Derkovits-monográfia – amely az 1894-ben született művész 75-ik születésnapjának és a Tanácsköztársaság fél évszázados jubileumának előestéjén jelent meg – méltó a kiemelkedő jelentőségű mesterhez; aligha túlzunk, ha e könyvet – tartalmasság, igényesség tekintetében – a modern magyar festőkről írott legjobb monográfiák (Kállai Ernő: Mednyánszky, Tolnay Károly: Ferenczy Noémi, Genthon István: Ferenczy Károly, Németh Lajos: Nagy Balogh János, Németh: Csontváry) mellé állítjuk. „Istenem, milyen sok szem nézi az irodalmat, és milyen kevés közülük, amely látja is . . .", – jegyezte meg két évtizeddel ezelőtt – Schöpflin munkásságát méltatva – Laczkó Géza. E kissé fanyar szavak művészeti íróink és képzőművészeti kritikusaink jórészére is érvényesek. Körner Éva azonban a kivételek közé tartozik, – azok közé, akik nemcsak *nézik* a festményt, a szobrot, de képesek azt *látni* is . . .

A könyv első részében Derkovits ifjúkorát rajzolja meg a szerző. Bemutatja azt a környezetet, amelyben e „mindig zárkózott, nehezen barátkozó, konok, törhetetlen és befolyásolhatatlan egyéniség" kiformálódott. Az apa szombathelyi asztalosműhelye, a sokgyermekes kisiparos családnak a mindennapi megélhetésért folytatott küzdelmei, a lengyel harctér (ahonnan bénult balkarral és tuberkulotikus fertőzéssel tér haza a leendő festő), majd a kezdeti budapesti művészeti tanulmányok (Podolini-Volkmann Artúr és mások magániskoláiban): ezek a derkovitsi pálya első stációi. Legkorábbi munkáiban („Várakozó parasztok", „Zsákhordás", „Aszfaltozók", „Cölöpverő", „Strandolók" stb.) természetesen még sok a gyámoltalanság, a rajzi ügyetlenség, de máris szembetűnő a bennük megnyilatkozó éles megfigyelő készség. A fiatal, induló festőt mindenekfelett „a körülötte zajló élet vonzza", érdeklődése „ösztönösen realista", első lépései máris jelzik „a piacok, a rakpartok, a külvárosi grundok majdani festőjét."

1917-ben Derkovits megismerkedik a baloldali szociáldemokrata Bokányi Dezsővel (aki nemsokára a magyar kommün népbiztosa lesz), Bölöni Györggyel és Vedres Márk szobrásszal; felkeresi Kassákot is a „Ma" szerkesztőségében. A magyar avantgarde mozgalmak vezéralakja megnézi Derkovits rajzait, azokban tehetséget fedez fel, s további művészeti képzés céljából abba a belvárosi – Haris-közi – szabadiskolába irányítja a fiatalembert, ahol Kernstok és Rippl-Rónai korrigáltak.

Körner Éva részletesen szól könyvében Kernstok és Derkovits kapcsolatáról. Mint – „Művészetről, művészekről" című könyvében (1939) – Gerő Ödön, a pécsi születésű, nagyérdemű művészeti író tömören megfogalmazta: „Kernstok mellett lett a nagytehetségű dilettánsból geniális művész." Úgy tűnik, Körner is osztja e véleményt. Kernstok egyrészt mint nagyműveltségű, széles látókörű, kora modern szellemi áramlataira szeizmográfként rezonáló *ember*, másodjára mint a provinciális és avitt esztétikai normákon fölényesen felülemelkedő, Cézanne és a „Fauve"-ok művészetét becsülő és megértő *festő*, harmadrészt mint vérbeli *pedagógus* gyakorolt Derkovitsra döntő hatást. Ő tanította meg a fiatal asztalossegédet „a képépítés alapjaira", – ő „oltotta bele tanítványába az akadémizmus és a naturalizmus ellen-elméletét, amely szerint a természetet nem *lefesteni* kell, hanem vele egyenértékűt, öntörvényű kompozíciót kell *alkotni*."

A Tanácsköztársaság idején Derkovits Kernstok nyergesújfalusi művésztelepének volt a tagja. A Kernstok irányítása alatti rajzolás és festés, az egészséges nyergesi életmód (a gyakori fürdés, pihenés, kerti munka a növendékek napirendjének fontos része volt), az itt kötött barátságok (Novotny Emil Róberttel, Sziedvers Emmával, Goszthonyi Máriával), a későbbi feleségével: Dombai Viktóriával együtt töltött idő mély nyomokat hagytak Derkovitsban. E nyugodt, harmonikus hetek a művész hányatott életének boldog, derült korszakát alkották.

Könyve további fejezeteiben Körner Derkovits művészi kibontakozását, alkotói érlelődését, festői fejlődésének útirányát vizsgálja. Az 1920 és 1923 közötti Derkovits-képeket („Pásztorfiú", „Prédikáció", „Koncert", „Két anya". „Nagy fa alatt") egyrészt egy anakronisztikusan idilli szemlélet, a századvégi ún. Árkádia-festészethez (Hans von Marées, Puvis de Chavannes, Maurice Denis) való kapcsolódás, egy paradicsomi, aranykori, archaikus létforma utáni nosztalgia, másrészt a művészi hivatástudat romantikus, prófétai, messianisztikus értelmezése jellemzi. Derkovits messianizmusának néhány önarckép és az „Utolsó vacsora" a bizonyságai; ez utóbbi képen ő áll a középpontban, a négy mellékalak az ő szavait lesi rajongó átszellemültséggel. E szokatlan, az ikonográfiai kánonoktól oly elütő Krisztus-kompozíciót tekinthetjük Derkovits első alkotói korszaka zárókövének. A szociális, filozófiai és esztétikai kérdésekről sokat meditáló fiatal festő – közeledve életének harmincadik esztendejéhez – felismerte, hogy eszméi utopisztikusak, az általa konstruált világ és a fojtogató társadalmi valóság között áthidalhatatlan szakadék tátong, édene mesterkélt, a művész szerepéről vallott felfogása misztikus és naiv. Értéke azonban e korszaknak jó pár festmény és rajz (így elsősorban az említettek), amelyeknek hangulata poétikus, szuggesztív, s fontos eredménye ezeknek az esztendőknek a mesterségbeli ismeretek meghódítása terén való további lényeges előrehaladás.

A művész munkásságának következő periódusa 1923-tól 1927-ig tart. Ezeket az éveket jórészt Bécsben tölti Derkovits; itt bensőséges kapcsolatba kerül Schöntag Alfréd mérnökkel, a bécsi magyar kommunisták illegális szervezetének vezetőjével. (A pártnak azonban nem lesz tagja, bár magát kommunistának vallotta.) E szakasz főművei az „Élet és halál" (a kép két modellje Derkovits nagybeteg bátyja és annak felesége), a „Halottsiratás", a „Siratóasszonyok", a „Menekülés", a „Tűzvész" és néhány újabb önarckép. Halál, üldözöttség, sorscsapások, természeti és társadalmi kataklizmák, meggyötört emberek vad, páni rémületet tükröző arcvonásai jelennek meg e képeken, amelyek „a háború és az ellenforradalom élményéből és emlékéből táplálkoznak" és „az emberi kiszolgáltatottság és félelemérzet vetületei." Az idill tovatűnt, a „Halottsiratás" a Dunába ölt baloldali újságírók: Somogyi Béla és Bacsó Béla mártíriumára utal, az önarcképekről is egy „kétségbeesett, kifosztott, kereső tekintetű ember" tekint reánk, – egy ember, aki megtapasztalta az Inferno bugyrainak minden iszonyát. Derkovitsnak a húszas évek derekán Bécsben, majd Újpesten született munkáiban már „forró életigazság" (Rabinovszky Máriusz) parázslik.

Derkovits harmadik, utolsóelőtti, Körner Éva által találóan „szigorú"-nak nevezett korszaka (1927–1930) chef-d'oeuvre-jei az „Én és a feleségem", a „Kintorná-

sok", a „Szőlőevők", a „Mi ketten", a halas csendéletek (három változatban), a „Hajnal" című (sajnos, egyelőre rejtőző) aktos kompozíció. Barna, vörös, sárga színek, merész, drámai hatású kivágások, a kubizmus, a konstruktivizmus és az expresszionizmus tanulságainak értékesítése, sőt a Schwitters-féle anyagmontázsok lehetőségei iránti érdeklődés jellemzi e három-négy év termését. A festmények, rajzok modelljei leggyakrabban „Viki", a feleség és maga a festő (az ő kettejük alakja látható a tűzevő vándorartistákat ábrázoló „Kintornások" című képen is), a festményeken megörökített környezet Derkovits szegényes otthona. (Fruchter Lajos műgyűjtő, Derkovits Gyula mecénása emlékirataiban ezt olvassuk: „A nedves, egészségtelen lakásban – melyhez fárasztó lépcső vezetett – a szükség nyomai feltűnően mutatkoztak.")

Nyílt forradalmi riadó nincsen e művekben (szenvedélyes hangot egyedül a „Kilakoltatási végzés" űt meg, a gyanútlan kismadár felé sunyin közelítő macska vésztjósló jelképével), de ha a műalkotást nem csupán témája alapján, hanem a mű egészéből sugárzó emberi magatartás alapján ítéljük meg, akkor félreérthetetlen, hogy egy – a polgári világrenddel intranzigensen szembenálló – szocialista festő proletár etikáját fejezik ki e művek, amelyek „szigorúak" mind szerkezetük feszességét, mind a korral, a fennálló társadalmi-politikai rendszerrel szembeni oppozíciójukat tekintve.

A festmények *áttételes* társadalmi mondanivalójával szemben viszont a grafikákban *közvetlen* politikai állásfoglalás fogalmazódik meg: 1928-ban készíti el Derkovits a Dózsa-fametszeteket, majd 1930-ban a hasonló tárgyú rézkarcsorozatot. A Dózsa-ciklus darabjait – amelyeket Kassák Derkovits „legszebb munkái" közé sorol (Kassák Lajos: „Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig") – a bécsi magyar kommunista szekció ösztönzésére készítette a művész; szomorú azonban, hogy a párt „nem használta ki a Dózsa-sorozat nagyságát és erejét. Néhány példányt átvettek ugyan belőle, de – ami Derkovitsot igen bántotta – nem terjesztették." Körner Éva úgy értékeli Derkovitsnak az 1514-es parasztfelkelést a XX. századi Werbőczik és Szapolyai Jánosok uralma idején felidéző xilográfiáit, mint a történelmi témának a modern magyar művészetben való legnagyszerűbb újjáéledését, s mint olyan műveket, amelyek lerakták az új magyar fametsző-művészet alapjait.

Derkovits utolsó korszakának (1930–1934) képeiről („Halárús", „Vasút mentén", „Kivégzés", „Artisták". „Hídépítők", „Nemzedékek", „Dunai homokszállítók", „Híd télen", „Anya gyermekével") szólva Körner meggyőzően állapítja meg, hogy e művek a kor proletariátusa és az egész szenvedő magyar nép sorsának nagy művészi hitelességű, maradandó érvényű szimbólumai. E festmények ugyan nem nagyméretűek (a „Kivégzés" például mindössze 47x62 cm nagyságú), mégis monumentális hatásúak, „hatalmas indulati potenciával, robbanó feszültséggel telítettek." A művész – a fémszínek (arany, ezüst) mellett – rózsaszínt és más lágy színeket (halványszürke, drapp) gyakran alkalmaz kései munkáin. Nyilván a kolorit alapján sorolták egyes kritikusok, művészeti írók (pl. Pataky Dénes „A magyar rajzművészet" című könyvében) a posztnagybányai irányzathoz Derkovits 1930 utáni képeit. A posztnagybányai stílushoz azonban Derkovitsnak alig-alig van köze: a Gresham-asztaltársaság polgári humanista művészei a *látvány* káprázatának, a pillanatnyi *hangulatok*nak, egy passzív, kontemplatív szépségkultusznak megbűvöltjei voltak, ellentétben Derkovitscsal, akinek emberi-művészi szemléletében a *gondolaté*, a *logikáé*, a társadalmi érdekeltségű eszmeiségé a primátus.

Derkovits utolsó négy esztendejének műveivel kapcsolatban Körner Éva idézi *Siegfried Giedion*-nak (1888–1968), a közelmúltban elhunyt svájci építészeti teoretikusnak sorait: „A monumentalitás az emberek örök igényéből fakad, hogy *szimbólumokat* formázzanak tetteiknek és sorsuknak, vallási és szociális meggyőződésüknek. Minden időszaknak megvan az igénye, hogy monumentumokat alkosson, amelyek a szó latin értelmének megfelelően valamire »emlékeztetnek«: olyan valamire, amit a következő generációhoz közvetíteni kell. A monumentalitás utáni vágyat huzamosan nem lehet elnyomni: minden körülmények között kiutat fog találni." Giedion szavai-

hoz Körner azt fűzi hozzá, hogy a 30-as évek Magyarországán *egyedül* Derkovits tett eleget az e definícióban foglalt követelményeknek, – létrehozva a magyar munkásosztály emlékművét.

Körner Éva – Derkovits munkáinak („Szőlőevők", Dózsa-metszetek, halas kompozíciók, „Artisták" stb.) mintaszerű elemzése során – kimutatja, hogy a mester nem annyira a francia festészettel („École de Paris") és a holland, valamint orosz geometrikus konstruktivistákkal (Mondrian, Malevics), mint inkább a német expresszszionizmussal (Erich Heckel, Kirchner, Georg Grosz) rokon. De hatott Derkovitsra a századforduló és a századelő néhány skandináv és németalföldi művésze (Munch, Ensor, Masereel), a magyar „Nyolcak" (Kernstok, Pór) és az „aktivisták" (Uitz, Kmetty) munkássága, valamint az 1930 körül – elsősorban Kassák „Munka"-körében – kibontakozó *szociofotó* is (Basch Tibor, Bruck László, Frühof Sándor, Haár Ferenc, Lengyel Lajos). Élete utolsó hét esztendejében (1927–1934) azonban a művész már mint szuverén, markáns arculatú alkotó áll előttünk, – 1927 utáni munkáival helyet – számottevő helyet – biztosítva magának mind a magyar, mind az egyetemes művészettörténetben. (Derkovits művészi rangját a külföld is kezdi lassan tudomásul venni: a *L'Arte Moderna* című szép kiállítású olasz kiadványsorozatnak [Fratelli Fabbri Editori, Milano] – amely sok színes reprodukciót tartalmazó füzetekben mutatja be századunk piktúráját és szobrászatát – 70-ik száma például három Derkovits-festményről közöl jólsikerült nyomatot.)

Körner Éva nem hallgat könyve hősének némely korlátairól sem. Derkovits „szatírájának nyila nem mindig talál célba", ugyanis a művész gyűlöli, de igen kevéssé ismeri a polgárságot. A mester – akinek kapcsolatai minimálisak voltak a nagy- és középpolgársággal – burzsoá figuráit csupán hájas, undorító, jóllakott, önző hímekként vagy nőstényekként ábrázolta, – így azután szatirikus munkáinak egy része egysíkú, szkematikus. Derkovitstól a „szép" egyes kategóriái is idegenek: világának bizonyos beszűkülését jelenti, hogy szinte sosem ragadja őt meg „az ifjúság, a báj, a természet alkotta harmónia". De amit a szemlélő nélkülöz Derkovits oeuvre-jében, az eltörpül amellett a sokféle érték, változatosság és gazdagság mellett, amelyet művészete nyújt.

Körner Derkovits-könyvének mindössze néhány apró részlete vált ki ellentmondást, illetve hiányérzetet a recenzensből. A 12. oldalon azt olvassuk, hogy Kassák „*nem fedezte fel* Derkovitsot", de rajzait „jóknak tartotta és vett néhányat belőlük". Ha egy szerkesztő a nála jelentkező fiatal művész bemutatott munkáiról elismerő véleményt nyilvánít, s azokból vásárol is, – mi más ez, ha nem felfedezés? – A 20. oldalon azt találjuk, hogy „az Amicus kiadó 1921-ben megbízta Derkovitsot Füst Milán *Advent*jének illusztrálásával." E megállapítás igaz, de talán nem ártott volna megjegyezni, hogy a kiváló író és költő *kérésére* fordult az Amicus vezetője Derkovitshoz. (L.: Füst M.: Kisregények, I. kötet, Bp. 1958., 7. old.) – Aba Novák Vilmos munkásságát Derkovitséval szembeállítva azt írja Körner a 223. oldalon, hogy „Aba Novák festészete maga az el-nem-kötelezettség, az anti-eszmeiség." Nem hinnénk, hogy ez így lenne. Aba Novák nagyonis el volt kötelezve – a retrográd politikai erőknek, áramlatoknak, nagyonis volt eszmeiség a munkáiban – antihumanista eszmeiség.

Nem lett volna érdektelen, ha Körner Éva Derkovits temetéséről is beszámol. A „Reggeli Újság" című liberális lap 1934. június 25-i számának cikke szerint sem az állam, sem a KÚT (a Képzőművészek Új Társasága), sem más intézmény nem gondoskodott a művész eltemettetéséről. Minden gond az özvegyre hárult, aki a főváros közjótékonysági (!) ügyosztályától száz pengőt kapott, „temetési gyorssegély" címén. Derkovits koporsóját a rákoskeresztúri temető *legtávolabbi* sarkában földelték el (ott voltak ugyanis a legolcsóbbak a sírhelyek). A halottasházban a római katolikus lelkész beszentelte a holttestet, de a pap – akinek nyilván sejtelme sem volt arról, hogy ki az elhunyt – a sírhoz már nem ment ki. Ott egy temetői altiszt (!) mondotta el a Miatyánkot, miközben „a sírt körülvevő festők és szobrászok könnyes szemmel búcsúztatták a magyar piktúra hősi halottját." A temetésen két beszéd hang-

zott el: Márffy Ödön festőművészé, a KÚT elnökéé és a Szociáldemokrata Párt részéről Kéthly Annáé.

Körner Éva Derkovits-monográfiájának bírálható pontjai azonban elenyészőek. A könyv végül is nagyszerűen teljesíti vállalt feladatát: hű és árnyalt képet ad arról a kivételes tehetségű festőről, aki – bár mostoha körülmények között élte le rövid életét – a magyar festészet és grafika klasszikusává nőtt, s akinek ars poeticája a ma művészeinek is helyes és követendő utat mutat: „Össze kell kötni a képzőművészetet a mondanivalóval, mert az embernek biztosan van közölnivalója. Mint festőnek és mai embernek, érzem, kötelességem az életünk és társadalmunk jelenségeit maradék nélkül kifejezni".

DERKOVITS GYULA rajza

CSORBA GYÖZŐ

Télvég

Suhognak a születendők
a küszöbön besuhogni
ha a kapuk kitárulnak
suhognak a könnyű-lengék
a merészek a tülekvők
besuhogni benn maradni

Aztán sors lesz valahányból

Kizuhannak kicsapódnak
előbb-utóbb kiszakadnak
ajjal-bajjal sírva-ríva
két nemlét közül a rosszba
a rosszabba kizuhannak

Pedig másképp is lehetne:
gyérebb bölcső kevesebb sír.

Meg kell érkeznie

Föltámadunk megyek súgom a kertnek
Engem az ész s a naptár megneveltek
Föltámadunk a csappanó erő
csak birja ki míg zúzos az idő

Meghallanak? A tű télnyúzta sárga
csontként zörög a körte bütykös ága
A rügybogok ők még talán –
Akárhogyan de nem togom be szám

Majd nyáron is mondom a kajsziťának
rejts el midőn e padra hull a táradt
hol tény meg árny toltoz tele
a békesség különleges jele

Hogy kívül is a kakofon zsivajban
még észlelik a csöndet állni rajtam
és észlelik hogy a hajam
növényillattal rakva van

E nyáron is mondom a verebeknek
zajongjatok és a szegélyköveknek
e nyáron is hallgassatok
páros példát mutassatok

Makacs gyomok veletek hadakozni
alvó lárvák kelletek sokasodni
s aminek itt az élethez köze
nagy útjáról meg kell érkeznie

Föltámadunk járok búgom s igérem
hivő gazda a februári télben
mikorra már mindennél nehezebb
elhitetni a bizó híreket.

Kékellő egekbe

Megnyúltak igaz a napok
s megkurtultak az éjszakák
de történt ennél sokkal fontosabb:
mostanában minden az életért van

S nem a magért
nem a gyökérért
nem a törzsért
nem is az ágért
az alig-életért

hanem a tékozlóért gazdagért:
a levélért a virágért gyümölcsért

Nyugodtak álmaim
s ha izgatottak
mint karácsony előtt a gyermekéi
valami széphez visznek közelebb

Lassan két lábon járó őszből
elinalnak belőlem
a tüzek az erők a zamatok
s a tavasz nő legfőbb csodámmá
mert nem velem zöng
nem előttem fölöttem
egyre inkább szétválik szövegünk
és dallamunk
mert ellenem zöng ámde úgy hogy
tüzem erőim zamatom
egybegyűjti
s holott magának mégis visszaadja:

átigazítja utam végét
lejtő helyett dombra járat
szurdok helyett
kékellő egekbe juttat.

Mórát olvasva

Urak állata szinre ember
állatnál sújtottabb mivel
tudja magáról sorsa rángó
keserű tenger keserű
ürmöt nyalint számról a nyelvem
s fulladok nincs visszafelé
nincs mód üvöltenem holott
nem volt elég kellettem volna
én is kellettem volna lám
én megmaradtam s hány öcsém
húgom alig-csont szeme sár
sár a szeme amire nézett
miért nem mihelyt szólni birtam
miért nem kezdtem zúgni értük
sírni értük lázadni értük
ne annyi csont-öcsém ne annyi
csont-húgom annyi sárszemű
öcsém húgom
maradjon – –

BIZSE JÁNOS: Díszműkovácsok

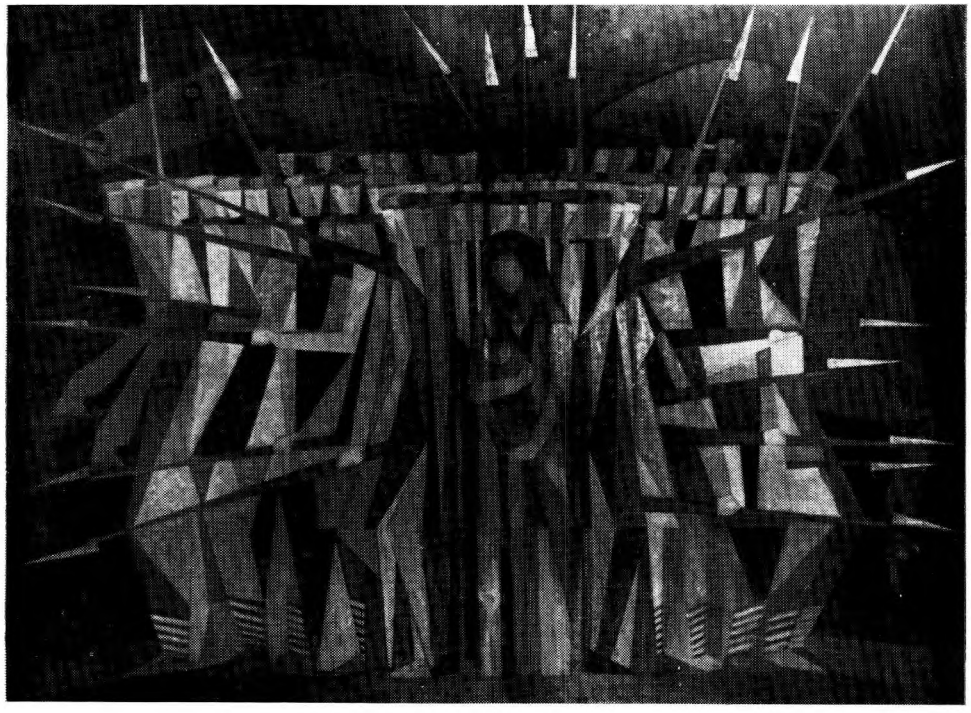

TILLES BÉLA: 1919.

TÜSKÉS TIBOR

KÖNYVRŐL — KÖNYVRE

Nehéz elkerülni, hogy ne a közhely leírásával kezdjük: másfélezer oldal – ez Németh László eddig könyvalakban még napvilágot nem látott tanulmányainak terjedelme. A negyvenéves írói pálya ívét fogja át a két testes kötet. Az első írás keletkezési éve 1925, az utolsó alatt ez a dátum áll: 1966. A fiatalembernek, aki ma annyi idős, mint a *Tanú*t szerkesztő Németh László, csak az első kötet egy része a történelmi múlt emléke, melyet az irodalomtörténész szemével forgat; a vásárhelyi évek óta született tanulmányoknak, az utolsó huszonöt év esszéinek már kortársi olvasója lehettem. A két kötet, ismétlem, könyvalakban eddig még meg nem jelent tanulmányok gyűjteménye. Ám ha azt a képet, amit a kiadatlan tanulmányok formálnak meg az olvasóban, fölébe helyezzük annak a másiknak, amit a teljes és nyomtatásban már megjelent életmű (tehát a regények, drámák és tanulmányok együttese) alakított ki, azt találjuk, hogy a két kép szinte teljesen födi egymást. A kiadatlan tanulmányok jelentősége tehát nemcsak abban van, hogy hozzáférhetővé tesz eddig a folyóiratok tömegsírjában kallódó írásokat; az időrendben sorakozó tanulmányok és a fejezetek elé írt friss kommentárok Németh László írói korszakait is tükrözik, a fejlődés útját, a kibontakozás állomásait is feltárják, tehát a *teljes* írói pálya megrajzolását is lehetővé teszik. Mind ez ideig ugyanis sem Németh László asztalán nem született olyan munka, amit írói pályaképnek nevezhetnénk, de más sem vállalkozott efféle mű elkészítésére. (Ez utóbbival kapcsolatos hiányt aligha menti, hogy Illyésről, Kassákról, Kodolányiról, Tersánszkyról sem olvashatunk hasonlót.)

Ez a másfélezer oldal persze csak része Németh László tanulmányainak, s még kisebb töredéke a teljes életműnek. De igen fontos – ha nem a legfontosabb – töredéke. Az életmű kövei közé kevert kötőanyag. Az a vakolat, amelynek sziklakemény rácsozata akkor is megáll, ha kihúzzuk belőle a téglákat. Maga az író is munkássága legfontosabb részének tanulmányírói tevékenységét tekinti. „... én szinte pályám első órájától elsősorban tanulmányírónak tekintettem magam s annak tekintem ma is" – írja a *Kiadatlan tanulmányok* előszavában. S ha jól meggondoljuk, Németh László regényei, s még inkább drámái sem mások, mint tanulmányok, stúdiumok, a szónak legősibb és legteljesebb értelmében: szenvedély fűtötte vállalkozások. Drámái: eszméket képviselő hősök összecsapása. Regényei: a megfigyelés és gondolkodás, erkölcs és ítélet tüzében izzított élet-tömbök. Még legszemélytelenebbnek látszó könyvei is: vallomások, kísérletek, érdeklődés és vonzalom legnemesebb játékai.

Azok a számlált sorok, amelyekben jobbára csak hírt adhatunk a *Kiadatlan tanulmányok* megjelenéséről, nem elegendők arra, hogy akár az életpálya körvonalait, akár Németh Lászlónak a tanulmányokból ránktekintő arcát megrajzoljuk. Elégedjünk meg a *gondolkodó* Németh László néhány vonásának fölvillantásával.

Szinte megbénítja az olvasót a tárgy sokfélesége és az a szellemi tágasság, amibe a verstantól a műfordításig, az angol történelemtől a vallásos nevelésig, a maga drámáinak kommentálásától a termelőszövetkezeti mozgalom jövőjéig annyi minden belefér. Érdeklődésének nemcsak lombját terjeszti messzire, de gyökerét is mélyre ereszti. Amit mond, arra mindig oda kell figyelni. Egy önképzőköri jubileum, egy iskolaavatás, egy fülszöveg is olyan rést nyit, amelyen át az olvasó a gondolkodó egész világával és az „üggyel" teremthet kapcsolatot. Valakitől azt hallottam egyszer: Németh László véleménye akkor is „érdekesebb" lenne, ha a vasúti menetrendkönyvről vagy a pesti telefonkönyvről szólna, mint azoké, akik életük legszínesebb, legizgalmasabb epizódját elevenítik föl. (Hogy a vasúti menetrendnek is lehet köze Németh László műveihez, *Az Utazás* óta tudom. Küngös... itt játszódik Karádi József tanár úr története. A menetrend lapjait forgatva leltem meg ezt a furcsa nevű

helységet Lepsény és Veszprém között. Azon a tájon, amelyen Németh László Sajkódra szokott utazni . . .)

Egy negyvenéves írói pályán, egy másfélezer oldalas könyvben nem nehéz találni két olyan, egymástól időben távoleső mondatot, amely perlekedik egymással. Szűklátókörűség volna ezen fönnakadni. Éppen ezek a látszólagos következetlenségek, ellentmondások bizonyítják ennek a gondolkodási rendszernek a folyamatosságát, belső fejlődését, ízlésének, nézeteinek változását, történelem- és társadalomszemléletének módosulását. Mint ahogy a helyenkénti átfedések, ismétlések is – a közlési viszonyok változásán kívül – a gondolkodás következetességét, a keresés-kutatás hőfokát, a kísérletező ember szenvedélyét mutatják. Németh László már egészen fiatalon leírta: az írás – vállalkozás. Ugyanezt fogalmazza újra, amikor azt mondja: az írói alkotószoba – műhely. Szemére vethetjük-e a tudósnak, aki kilencvenkilenc kísérletet elhibázott, és csak a századiknál találta meg a gyógyító szérumot, hogy miért nem mindjárt ezzel kezdte a laboratóriumi munkát? Az eszmék kutatójára is csak akkor neheztelhetünk, ha a kilencvenkilencedik kísérlet után abbahagyja a munkát.

Németh László gondolatai a leggyakrabban a nép és a nemzet, a magyarság és az irodalom, még pontosabban: az irodalomban megnyilatkozó magyar szellem jövője fölött köröznek. Mi a magyar irodalom európai hivatása? Mit válaszol a magyar történelem Herder keserű jóslatára? Tanulmányainak ezek a visszatérő kérdései, s ha ezekről szól, szenvedélyének lángját egy fokkal mindig följebb csavarja. Ezen töpreng akkor is, ha vásárhelyi diákjait tanítja, ez foglalkoztatja, ha Bartókról ír tanulmányt, erre keresi a választ, ha magas nemzetközi kitüntetést vesz át. Németh László válaszaiban kétség és remény, hit és gond osztozik; persze nem azonos időben és nem egyforma mértékben. De hogy a remény, az életösztön parancsa mellett mindig ott van a másik lehetőség, a népeket rostáló Idő komor képe is, ki vethetné az író szemére? Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady nagy „vagy-vagy"-jai, a nemzet gyengéit ostorozó hevülete nem mindig a magyarság féltéséből fakadt? A régiben maradás lehetőségével nem a „lesz új értelme a magyar igéknek" akarását nyomatékosították?

A tanulmányírás Németh László számára a tanulás lehetősége, a gondolkodás iskolája. Nem tanítani akar, nem a szellem javait visszakérőző tanítványokat akar toborozni. „Nem akarok tanítani. Az esszét a nyilvános tanulás műfajának tekintem" – írta már a fiatal Németh László. Más kérdés, hogy ezek a tanulmányok ugyanakkor az olvasó számára is megnyitják a gondolkodás kapuit, töprengésre, igényességre csábítanak, megmutatják azt a folyamatot, amelyen a tényektől az elvont fogalomig, a jelenségtől a magyarázatig, a valóságtól a törvényig eljuthat az ember. Németh nem tudós, nem felfedező, nem „mester". Az a gondolkodó, aki elsősorban tájékoztat; de ez a tájékoztatás olyan, hogy egyúttal gondolkodtat is. Németh Lászlónak nem jutott katedra, de voltak – s vannak – szavára figyelő emberek, új olvasó nemzedékek, főként értelmiségiek, s egyre növekvő számban a java-fiatalok.

Németh vállalja a vitát is, azt a vitát, amely nem fütyköst forgat, amely nem szavakkal öl. A vita nem arra való, hogy a másik fél gondolatait semlegesítse; legfőbb haszna, hogy a magunk álláspontját tisztázzuk, saját gondolataink építményét tartósabbá tegyük. A tanulmány, a vita: a gondolkodás gyakorlása, a gondolkodás iskolája. Németh László hatása ebben az értelemben igazán értékes: nem ítéletei elfogadására ösztönöz, hanem segít önállóan gondolkodni.

Ismerős annak a kutatónak az alakja, aki először önmagán próbálja ki az orvosság hatását, amit a betegség gyógyítására megtalált. Karinthy Frigyes remek novellában rajzolta meg annak az orvosnak a figuráját, aki önmagán végezteti el a műtétet hitetlenkedő asszisztensei szemeláttára és okulására. Jézus arra kényszerítette Tamást, hogy kezét a sebre tegye, amit oldalán a dárda ütött . . . A parabolák egyszerre nagyon ősi és mai tanulságot hordoznak: a magunkon végzett kísérletnél nincs hitelesebb és hatásosabb.

Németh Lászlót alkat és sors, egyéni választás és a körülmények arra szorították, hogy tanulmányainak, megfigyeléseinek, kísérleteinek ne csak eredményeit rögzítse, hanem az író ezeknek a stúdiumoknak a „tárgya" is legyen. Hogy a kísérletet önmagán végezze; hogy a gondolkodás eredményeit önmagán kipróbálja . . . A kísérletező szerep, a magány, amit vállalt és amibe kényszerült, rendkívül személyessé teszi írásait. Akiket ez az alapállás és a lírai hang irritál, már jelezték ellenvetéseiket. Kevesebb szó esett a „szerep", a felnagyított én-tudat és a stílus kapcsolatáról, a magányba szorult ember gondolkodása és a nyelv összefüggéseiről. Arról, hogy a rendkívül kép-gazdag és szemléletes nyelv mögött valójában ugyanaz a szenvedély munkál, amely gondolkodásának eredetiségét, hajlékonyságát fűti.

E tanulmányok arra a szoborra emlékeztetnek, melynek színe és anyaga ugyanaz. Lehet ezen megütközni? Ellenkezőleg. Egy okkal több, hogy a műre, melynek *Kiadatlan tanulmányok* a neve, tisztelettel nézzünk.

*

Azokról, akik tegnap még bolondériának tartották Kassák Lajos rajzait és inkább dugsegély kiutalását tanácsolták, semmint e művek közlését, ma pedig fehér ingben, sötét zakóban mondják el ünnepi köszöntőjüket e képek előtt, nem érdemes szólni. De még azokban is, akik elismerték és elismerik Kassák művészetének korszakos hatását, feltámad néha a gyanú, hogy elég jelentős volt-e Kassák – költőnek? A köztudatba is lassan átkerül, hogy Kassák egy sor európai művészeti irányt honosított meg nálunk, hogy egymaga valamely intézmény aktivitásával és eredményességével igyekezett behozni azt a hátrányt, amit művészetünk rendületlenül őrzött még századunkban is Európa mögött. A közvetítő, a folyamatot elindító szerepét általában ismerjük és elismerjük: átültette és a honi talajban meggyökereztette az avantgarde-törekvéseket. De vajon egyéni alkotóművésznek is elég jelentős volt-e? Katalizátorként segítette új elemek kiválását; de rámutathatunk-e arra a néhány regényre, elbeszélésre és versre, ami teremtő művészetének kezenyomát őrzi?

A tűnődésre utolsó verseinek posztumusz kiadása, az *Üljük körül az asztalt* késztet. A kötet 1964 és 1967 között írt másfélszáz versét zárja a könyvfedél közé. A gyűjteményt, a versek sorrendjét még a költő alakította ki, de megjelenését könyvtestben már nem érte meg.

Kassák letisztulásának, „klasszicizálódásának" nyomait már évek óta megfigyelhettük írásaiban. Nem az antik kultúra stíluseszményeihez történő visszakanyarodásról van szó, nem is valami vélt vagy valóságos tökéletesség, formai teljesség elérésére gondolunk. Egyszerűen: a maga művészetének törvényein belül eljutott a költő odáig, ahol a kifejezésben az egyszerűség lesz a vezérszólam, amikor művészetének meghatározó elve „a kevés gyakran több a soknál", amikor az esetlegest fölváltja a lényeges. „Mivel költő vagyok / olyan egyértelműen szeretnék / beszélni szavakkal / ahogyan a matematikusok / beszélnek számokkal" – írja *Bevezető sorok egy könyvhöz* című versében.

Akikben még erősen él a fiatal, a formai különlegességekkel meghökkentő Kassák képe, most bizonyára ugyanakkora csodálkozással nézik ezeket a puritán, tiszta fényű, egyszerű verseket, mint a költő hajdani írásait. Hol vannak a régi, látványos bukfencek, az izmokat próbáló mutatványok? Hová repült a „nikkel szamovár"? Egyszerű fogalmak, szóismétlések kopognak a sorokban. A nyelv éppúgy odasimul a gondolathoz, mint munkáskézhez a felmarkolt szerszám. A cicomát, a díszt nem ismeri: jóformán egyetlen jelzőt sem ír le. A „te" – szinte elmosódó, bizonytalan személlyé oldódik. Ismétlések, ellentétek, felsorolás, gondolatritmus – ezek a leggyakoribb kifejezőeszközei. Gondolatait ritkán bízza költői képekre, látomásokra; tömör, kijelentő mondatokkal, fogalmi meghatározásokkal, múlt idejű igékkel, csattanós verslezárásokkal, biblikus parabolákkal és példázatokkal fejezi ki mondandóját. A versek arra kényszerítik az olvasót, hogy fennhangon vagy magában mormolja őket. Hallani – és nem látni – akarja a sorokat.

Kassák nem készült erre az egyszerűsödésre, erre a „klasszicizálódásra". Ugyanakkor ez a mostani hang sem volna érthető az előzmények, az ifjúság kísérletei nélkül. Az első, ami feltűnik az olvasónak, a hang frissesége, üdesége. Tudja, hogy a költő utolsó verseit tartja a kezében, de sehol a búcsúzás őszi illata, az elerőtlenedés, a biológiai és szellemi ernyedés. Ez a költő nemcsak testében élhetett volna még tovább, hanem költészete is nőhetett, gyarapodhatott volna. Összegezés ez a költészet, de nem búcsúzás. Őrségen áll ez a költő most is; a halál nem szükségszerű befejezése, lezárása volt ennek a pályának, hanem kegyetlen és torz fintor.

A kötet szinte egyvégtében lehet olvasni, mint egy lírai naplót. A versek apró följegyzések mai, köznapi dolgokról és hajdani emlékekről. Már címei erre figyelmeztetnek: *Egy agronómus naplójából; Április 5 óra* stb. Kemény tollal készült grafikákra emlékeztetnek e versek; a leegyszerűsített formákat, a laza vonalhálózatot a képzelet egészíti ki.

Mi az, ami a próza fölé, ami költészetté emeli őket?

Nem a jelenség maga, hanem a beállítás, a „szög". A játékosság és az érzékenység. A költő egy kenyéren él emlékeivel, és távolodva az időben, egyre közelebb kerül a gyermekkor, a múlt képeihez. Egy eltemetett, érzékeny kisfiú, „egy rejtőzködő én" támad föl benne, az szólongatja, hívja a felnőtt költőt. „Ne szánd magad kisfiú / fegyvered és páncélod vagyok / s ha meghalok / tovább élsz költészetemben" – írja a már idézett *Bevezető sorok*-ban. A kettős fénytörés, a gyermekkori emlék és az idős ember tapasztalata, mély és igaz önismerete valami különös, varázslatos bájt kölcsönöz ezeknek a verseknek. Az idő megváltoztatja a távolságot, más dimenzióba emeli a dolgokat. Még a puszta leltár, az íróasztal fiókjában talált tárgyak felsorolása is költészetté lesz ezáltal: „Redves puhafába ágyazott ceruza / félbehasadt dióhéj bagolyköröm / elgombásodott szivar tollkés szójabab / fogpiszkáló amit valaha tusba mártottam / számtalan elnyűtt papírcafat / megvakult hideg és meleg színekben / és ez és az és amaz / s talán nem is maguktól csődültek / össze halommá." Halk sóhajok hullanak ki a költőből. A legtöbbször leírt szava: „emlékszem". S a többi szó is, amit a meditáció ajkára lök, biblikus zengésű: szépség, békesség . . . Szinte profán zsoltárok e versek. Megmunkálatlan darabos kövek. Tiszta, kemény tömbök. A természet egy-egy darabjai.

Az idő futásának érzékelése, a múlt és jelen szembesítése szükségképp a versekbe szövi az elmúlás bánatát. Nem lázadozik a költő, de a fatális beletörődés sem vigasz a számára. Nem érez nosztalgiát; a múlt nem könnyes sajnálkozással fölidézett emlékek sora. Általában kerül minden „bölcs" választ. Kassáknak ezekben a verseiben is kérdései és kétségei vannak. Az elmúlást tényként veszi tudomásul, de olyan tényként, aminél erősebb az élet. A tiszta és hasznos emberség, a természetes és szép élet, a megőrzött méltóság – ezek azok az értékek, amelyek ha nem is könnyűvé, de elfogadhatóvá teszik a véget.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a kötet nem minden darabja azonos hőfokon izzított vers. De a könyv nagyobb hányada része lehet annak a szigorú és Kassák teljes költői munkásságából készülő válogatásnak, amely a pálya alakulását és változásait tükrözné. Ebből az elképzelt válogatásból az is kitetszene, hogy Kassák tévedései, elfogultságai, előítéletei is gyakran erényt szültek. Erényt a magyar irodalom javára, mivel Kassák a modern magyar líra egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – kezdeményezőjévé és formabontójává (inkább: formateremtőjévé és megújítójává) vált. Verselésünket kiszabadította a rím és a jambus kelepcéjéből, példát adott a hagyományos formák tágítására, a kísérletezésre és kutatásra, s ami talán még fontosabb: a tartalom megújítására. S erényt kovácsolt a maga javára is: mivel költészete izgatószerből gyógyszerré vált, az izmusok labirintusából a harmónia, a törvény, a tiszta beszéd, a szép szó magasságába emelkedett.

Mekkora fájdalom, hogy épp akkor szakadt meg szava, amikor ezt a hangot oly telten és tisztán ismerte már?

Elkezdhetném a dalt
amivel egy életen át kísérleteztem.
Talán már elég érett vagyok ahhoz
hogy takargatás nélkül megmutassam magam
a világ előtt.

Hogy megjelenjek az Úr ragyogó trónjánál
és szerethessem azt akit megkívánok.

Leolvadt rólam az álarc és a vágyaim határtalanok.

És mindenemet csokorba kötöttem hogy átadjam
neked születésed szép napján.
És elkezdem a dalt
amivel egy életen át kísérleteztem.

(Jóreménnyel)

KOPASZ GÁBOR

VÁLOGATOTT MUNKÁSMOZGALMI DOKUMENTUMOK

Válogatott dokumentumok a baranyai–pécsi munkásmozgalom történetéhez
I. 1869–1918

Az ízléses kivitelű, csaknem 500 oldalra terjedő munkásmozgalmi dokumentumkötet 1968. november 24-ére, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50 éves jubileumára jelent meg. A Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának megbízásából adta ki a pécsi Janus Pannonius Múzeum.

A könyv előszavát Rapai Gyula, az MSZMP Baranya megyei Bizottsága első titkára írta. A dokumentumok gyűjtését 12 tagú munkaközösség végezte, név szerint: dr. Babics András, Baranya Margit, Borsy Károly, Fancsovits György, Fáncsy József, dr. Farkas Márton, dr. Gungl Ferenc, dr. Kopasz Gábor, dr. Molnár István, dr. Szita László, T. dr. Mérey Klára, dr. Tóth József. Intézeteiknek csaknem kivétel nélkül tudományos munkatársai.

A kötetet szerkesztették dr. Babics András és dr. Szita László, lektorálta S. Vincze Edit, műszaki szerkesztését pedig Mitzki Ervin végezte.

Már a kötet címe is arra hívja fel a figyelmet, hogy akik a munkásmozgalom történetével foglalkoznak, feldolgozó munkájukhoz bizton használhatják az itt közölt dokumentumokat. Mivel azonban itt válogatott dokumentumokról van szó, a címben arra is történik célzás, hogy a kötetben közölt forrásokon kívül a levéltárak még több baranyai-pécsi munkásmozgalom-történeti iratot is tartalmaznak mindegyik időszakra vonatkozóan. Ugyanígy tartalmaz még forrásanyagot a helyi és országos egykorú sajtó is. Viszont a dokumentumok válogatottsága azt is garantálja, hogy a leglényegesebb helyi munkásmozgalom-történeti iratokat 1869-től 1918 utolsó hónapjaiig a kötet mind felöleli.

A cím utal továbbá arra is, hogy ez a könyv csak első kötete a baranyai–pécsi munkásmozgalom dokumentumainak, s a közeljövőben követi majd ezt a II. kötet is.

A szerkesztők a maguk tájékoztatójában elmondják, hogy nem mindenben követték a munkásmozgalom történetének országosan szokásos periodizációját. A kötet sajátos beosztását az tette szükségessé, hogy Baranya megye négyötöd része és Pécs város 1918. november 14-től 1921. augusztus 20-ig szerb megszállás alatt volt. Ennek következtében a megszállt részeken mások voltak a politikai viszonyok és más volt a mozgalmi élet, mint az ország belsejében. Sőt a megszállt részek történetéből ki is esett 1919. augusztus elejétől 1921. augusztus 22-ig a magyarországi ellenforradalom időszaka.

A kötet által felölelt korszak a következő periódusokra van felosztva:

I. A szocialista munkásmozgalom kialakulása és fejlődése, 1867–1890.

II. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása, első kongresszusa és tevékenységének első időszaka, 1890–1904.

III. A munkásmozgalom az 1905–1906. évi politikai válság időszakában.

IV. A munkásmozgalom az első világháború előtti években, 1907–1914.

V. A munkásmozgalom az első világháború alatt, 1914–1918.

A kötet 265 dokumentumot közöl, amelyek az egyes periódusok között különböző arányban oszlanak meg. Az egyes periódusokon belül a kötet szerkesztőit a dokumentumanyag összeválogatásánál a fontossági mérce vezette, amelyet befolyásolt a dokumentumok mennyisége, a mozgalom intenzitása a kérdéses időszakban, az időszak tartama és nem utolsó sorban a kötet megszabott terjedelme. Az így megszabott lehetőségeken belül a szerkesztők nagy gonddal és judiciummal végezték a kiválogatás munkáját.

Itt most nincs arra hely és lehetőség, hogy kitérjünk a dokumentumok gazdag tartalmának részletes ismertetésére, vagy a 265 dokumentumból akárcsak többnek is az idézésére. Hasznosságukat majd tapasztalhatják azok, akik mint forrást használják egy-egy munkásmozgalmi témakör feldolgozásához, főiskolai vagy egyetemi szakdolgozat megírásához, vagy pedig mint a mozgalom története iránt érdeklődő olvasók forgatják a kötetet.

A kiadvány válogatott dokumentumgyűjteménye a Pécsi Nyomdászegylet megalakulására vonatkozó adatokkal kezdődik, amelyről a pestbudai nyomdászok lapjának, a Typographianak 1869. május 20. száma értesít bennünket, és a pécsi Nemzeti Tanácsnak a szerb megszállásról szóló bejelentésével végződik, amelyet 1918. november 14-én közölt a Pécsi Napló. E két dokumentum között még más 263 dokumentum beszél a baranyai–pécsi munkásmozgalom életéről, tevékenységéről, munkás-, segély- és szakegyletek, munkáskörök alakításáról, pártalakításokról, sztrájkokról, munkásellenes rendőrakciókról, munkásgyűlésekről, munkásvezérekről, pártépítő munkáról, agrárproletár mozgalmakról, május 1-i megmozdulásokról, a városi, járási és megyei hatóságok munkásellenes intézkedéseiről, munkások és katonák háborúellenességéről, polgári demokratikus forradalmi szervek megalakulásáról stb. Sok dokumentumot találunk a pécsi és pécsvidéki bányászok mozgalmairól.

A gazdag, sokrétű dokumentumanyag a gyűjtőmunkát végző 12 tagú munkaközösség odaadó szorgalmát is mutatja. Megemlítjük, hogy ennek a munkacsoportnak a 11 pécsi mellett 1 budapesti tagja is volt, dr. Farkas Márton, aki a bécsi Kriegsarchivban gyűjtött értékes, eddig ismeretlen dokumentumokat a pécsi 6-os katonafelkelésről, amelyek kiegészítik a pécsiek gyűjtését.

Az öt periódusba sorolt dokumentumcsoportok élén közölt rövid – három, három és fél oldalra terjedő – bevezető munkásmozgalom-történeti tanulmányok dr. Tóth József munkái. Jó eligazítást nyújtanak a kutatóknak és az olvasóknak az egyes időszakok mozgalmaiban és a közölt dokumentumoknak a történeti folyamatban való elhelyezésében. A tanulmányok röviden adják nemcsak a helyi, hanem az országos, sőt a nemzetközi munkásmozgalom történeti vonatkozásait. A helyi munkásmozgalom

értékelésénél utalnak arra, hogy mikor és mely esetekben volt a pécsi–baranyai mozgalmaknak, szervező munkának kisugárzó hatása az országos munkásmozgalomra.

A kötetben a dokumentumok közlési formája, módja a szokásos. Szakszerűség szempontjából kifogástalan.

Az egyes dokumentumok időrendben követik egymást és sorszámmal vannak ellátva. A sorszám után következik az iratok dátuma, címszövege (regesztája), szószerinti szövege, záradéka, aláírása, az irat jellege, levéltári jelzete és az irat tartalmával, egyéb vonatkozásaival kapcsolatos megjegyzések.

A dokumentumok után közölt megjegyzések azért rendkívül értékesek, mert eligazítanak a dokumentumok forrásértékében, magyarázatot nyújtanak értelmezésükhöz, feltárják a dokumentumhoz kapcsolódó eseményeket, történéseket, körülményeket. Mintegy kiegészítik, bővítik az egyes dokumentumok tartalmát. Hivatkozás történik sokszor a dokumentumokhoz kapcsolódó más iratokra, esetleg olyanokra is, amelyek hely hiánya miatt nem kerülhettek itt most publikálásra.

Sok szerkesztői munkát igényelt a dokumentumoknak ilyen mintaszerű közlésre való előkészítése. Egy-két esetben fordul csak elő, hogy az irat jellege és levéltári jelzete nincs összhangban egymással (mint pl. a 150. és 154. számú dokumentumnál).

A dokumentumok részletes mutatója újra felsorolja a dokumentumok dátumát, rövid tárgy szerinti címét és számát ugyancsak időrendben, de most már évenként is csoportosítva ezeket az egyes periódusokon belül, ami igen megkönnyíti a kötetben az egyes dokumentumok iránti keresést. Mintegy rövidített, összefoglaló csoportosítását adja a közölt forrásanyagnak. Igen áttekinthetővé teszi az egész anyagot, de az is rögtön szembetűnik, milyen évekből nincs dokumentum, mert ezekből az évekből nem maradt írott forrásanyag, vagy pedig nem történt jelentősebb mozgalmi esemény.

Főként a mozgalom kezdeti időszakában találunk olyan éveket, amelyekből nem maradt ránk a baranyai–pécsi munkásmozgalomból írásos forrás. Ezek az évek: 1867, 1868, 1871, 1872, 1876, 1878, 1884, 1885 és 1888. A szerkesztők tájékoztatója is utal arra, hogy az 1869 előtti időről még eddig nem sikerült találni írásos dokumentumot a pécsi-baranyai munkásmozgalomra.

A kötethez megfelelő szemléltető mellékletekről is gondoskodtak a könyv szerkesztői. Harminckét darabból álló képanyag jól illusztrálja a dokumentumok tartalmát, adatait, a mozgalom hőseit és szereplőit.

A betűsoros névmutató azonkívül, hogy segíti a nevek szerinti kutatást, néhány adattal tájékoztat a mozgalom szereplőinek életéről, tevékenységéről. Az itt közölt több-kevesebb biográfiai adat is nagyon hasznos és figyelemre méltó. Majdnem minden személyről megtudunk legalább annyit, hogy mi volt, vagy mi a foglalkozása, de sokszor részletesebb adatokat is, rendszerint a mozgalomban betöltött szerepük fontosságától függően.

Sok időt és munkát igényelne a mozgalom szereplői részletes adatainak az összegyűjtése és feldolgozása. Ez nem is tartozik már szorosan a dokumentumkiadványhoz. De ha közlünk korlátozottan is ilyen vonatkozásokat, akkor a leglényegesebb és már feltárt biográfiai adatok idekívánkoznak. Általában ezeket meg is találja a nevek után az olvasó. Talán csak Hajdu Gyulánál érzünk némi hiányt, amiért elmaradt olyan lényeges és ismert adatnak a megemlítése, hogy a Magyar Tanácsköztársaság alatt a szabad Baranya megyének kormányzótanácsi biztosa volt.

A kötet – tudományos értéke mellett – méltó tiszteletadás az 50 éves jubileumát ünneplő párt iránt. Hasznos segítség a mozgalom- és párttörténeti tanulmányokhoz, s a baranyai–pécsi helytörténeti ismeretek bővítéséhez. A kutatók és olvasók várják a folytatást, a következő kötet megjelentetését.

KÖNYVEK AZ 50. ÉVFORDULÓRA

A *Kossuth Könyvkiadó* gondozásában, pártunk megalapításának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója tiszteletére jelentős és érdekes könyvek kerültek az olvasók kezébe.

Remete László: Rengj csak, föld! című kötetében az 1914–1919 közötti évek politikai helyzetét, forradalmi mozgalmait, a KMP születését, a Tanácsköztársaság kikiáltásának előzményeit állítja elénk. Ennek érdekében egyaránt alkalmaz tudományos-népszerűsítő, történettudományos, irodalmi módszereket, bőségesen tár fel szépirodalmi dokumentumokat, korabeli politikai szövegeket, sajtószemelvényeket, és mindezeket művészi, vagy politikai rajzokkal, karikatúrákkal egészíti ki. Az igen érdekesen megírt összekötő szöveg, a színvonalas kommentárok a gazdag és sokoldalú anyagot szerves egységbe fogják. Az 1914–1919-es évek irodalmát elevenítik fel a kötetben Karinthy, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, Móra Ferenc, Juhász Gyula, Várnai Zseni és Reményik Sándor prózái, versei. A politikai állásfoglalások megértését segítik a Pogány József, Varga Jenő, Buchinger Manó, Garami Ernő, Kunfi Zsigmond írásaiból és beszédeiből közölt részletek, de néhány esemény kapcsán még olyan politikusoktól is olvashatunk, mint József főherceg, vagy Windischgrätz herceg. Részletesen foglalkozik a kötet a KMP megalapításának, a Vörös Újság megjelenésének történelmi jelentőségével, harcával a szocialista forradalom győzelméért. Az irodalmi szemelvények, a politikai dokumentumok, a képzőművészeti illusztrációk egyaránt jól érzékeltetik a kor forradalmi atmoszféráját s meggyőzően bizonyítják, hogy politikusok, írók, költők, grafikusok, egyszerű emberek, kétkezi dolgozók, haladó értelmiségiek egyaránt vettek részt a Magyar Tanácsköztársaság megszületését előkészítő viharos politikai mozgalmakban.

Két könyv is vállalkozik arra, hogy a kommunista párt félévszázados útjáról, küzdelmeiről adjon áttekintést, értékelést.

A Párttörténeti Intézet kiadványaként jelent meg a *Legyőzhetetlen erő* című tanulmánykötet, mely a magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 évével foglalkozik. A kötet *Gábor Sándorné, Borsányi György, Pintér István, Szabó Éva, Rákosi Sándor, Szenes Iván* és *Lajtai Vera* tanulmányait tartalmazza. Jelentős részükben újonnan feltárt forrásanyagokat használnak a szerzők, többségükben egyéni állásfoglalásaikat, értékeléseiket is tükrözik írásaik. Ilymódon kapunk képet a párt megalakulásáról, az egye-

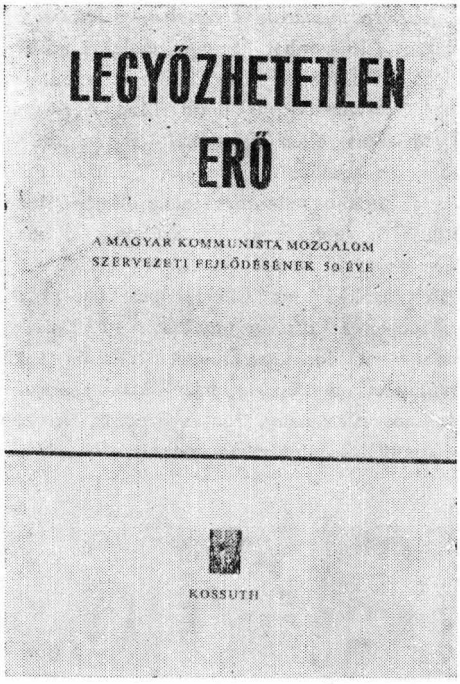

sült munkáspárt Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről, az illegális kommunista szervezkedésről az ellenforradalom időszakában, a párt küzdelmeiről a második világháború idején, majd az 1945 utáni időszakról, amikor pártunk legális tömegpárt lett, harcolt a proletárdiktatúráért, a szocializmus alapjainak lerakásáért. A befejező két tanulmány az MSZMP létrejöttének körülményeivel és napjaink pártépítési problémáival foglalkozik. A kötet felkelti a párton kívüliek érdeklődését is a kommunista mozgalom szervezeti fejlődése, belső kérdései iránt, s értékes segítséget ad mindazoknak, akik tanulmányozzák pártunk történetét, elősegíti annak megértését, hogyan függ össze a párt szervező munkája a politikai tevékenységgel, hogyan hasznosítja minden időszakban pártunk a harc korábbi szakaszaiban szerzett tapasztalatait.

A hazánk történelmét megújító párt ötvenéves útjának legjellemzőbb eseményeit és állomásait örökíti meg fényképek és dokumentumok segítségével az *„Ötvenéves a párt"* című képes album. Az album szerkesztői, *Csatári Dániel* és *Esti Béla* nem tekintik feladatuknak, hogy teljes, minden részletre kiterjedő párttörténeti áttekintést adjanak. A félévszázados múltat három ciklusban rendezték el, a fényképeket és dokumentumokat színes, érdekes összekötő szöveg kapcsolja egymáshoz. Az album képei bemutatják a párt egyes harcosait és azokat a csoportokat, tömegeket, akik a párt jelszavai alatt küzdöttek, tüntettek. A szerkesztőket dícséri, hogy nem csak az elvtársak, barátok képeit közlik, hanem azokét is, akik a történelem valamelyik szakaszában eltávolodtak a párttól, tévedtek, vagy hibáztak. Az album jól biztosítja a fiatalabbaknak az ismerkedés, az idősebbeknek pedig a visszaemlékezés lehetőségét.

Két könyv állít emléket azoknak a harcosoknak, akik a munkásosztály ügyéért, a szocialista forradalomért, a proletár nemzetköziség eszméjének szolgálatában áldozták életüket.

Józsa Antal és *Millei György: A rendíthetetlen százezer* című könyve azokról a volt magyar hadifoglyokról, internacionalistákról szól, akik 1917 és 1922 között a legkülönbözőbb frontokon, a fiatal Vörös Hadseregben, vagy egyéb fegyveres alakulatokban segítették Szovjet-Oroszország élet-halál küzdelmét a külső támadók, a belső ellenforradalmárok ellen, és akiknek számát százezerre teszik. Levelek, újsághírek, cikkek, riportok, könyvek, beszédek és visszaemlékezések idézik hőstetteiket, elévülhetetlen érdemeiket, melyekkel örökre beírták nevüket a szovjet nép, a proletárnemzetköziség történetébe. A magyar internacionalistákat, amikor az első szocialista állam védelmében fegyvert fogtak, az vezérelte, hogy egyszer fegyvereiket majd saját népük elnyomói ellen fordíthatják, megszüntethetik hazánkban is a kizsákmányolást, kioszthatják a nincstelen parasztoknak a földet. „Számunkra nem az a kérdés, hogy otthon, vagy itt fogunk-e fegyvert a szabadságért, a proletariátus győzelméért. Előbb itt, hogy azután otthon is végezzünk a kizsákmányolókkal" – olvashatjuk az egyik közölt dokumentumban.

A *Forradalmárok, katonák* – életrajzgyűjtemény. Huszonhat ember emlékét örökíti meg. A szocialista forradalom harcosai voltak Oroszországban, majd Magyarországon, a fasizmus ellen küzdöttek Európa különböző országaiban és idehaza, életüket áldozták az 1956-os ellenforradalom idején. Hősök voltak ők, noha nem erre születtek, a körülmények, s a vállalt eszmék és cselekedetek tették azokká őket. Példaképek ők, akiktől különösen az ifjúság tanulhat helytállást, humanizmust, igazságszeretetet, ellenség iránti gyűlöletet, a nép, a haza igazi szeretetét. Hasznos olvasmány, fontos kiegészítője lehet e könyv iskolai történelemoktatásunknak is.

Végezetül egy kellemes meglepetés: *Ék Sándor* önéletrajzi írása, a *Mába érő tegnapok.* Felidézi benne gyermekkorát, bekapcsolódását az ifjúmunkásmozgalomba, amikor örökre eljegyezte magát a szocializmus eszméjével, a párttal. A Tanácsköztársaság viharos napjait, az emigráció követi, ekkor bontakozik ki igazán tehetsége, mely később nemzetkö-

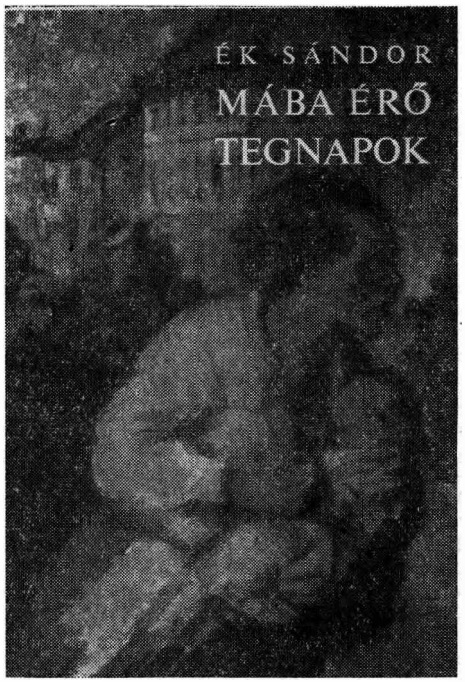

zileg is elismert képzőművésszé teszi. Miközben könyvéből megismerkedhetünk életútjával, művészi hitvallásával, egyben lehetőséget ad arra is, hogy az olvasók bepillantsanak az elmúlt félévszázad művészeti problémáiba. Felvonulnak emellett nemzetközileg is ismert forradalmárok, politikusok, írók és művészek, mindazok, akik szereplői voltak gazdag életútjának. A könyvet derű és humor színezi, az eszme és a művészet szeretete, optimizmus hatja át.

Nehéz feladat rövid áttekintést adni az évfordulók tiszteletére megjelent könyvekről, és nem is nyílt lehetőség valamennyiről írni. A kiemelt könyvek alapján is feltétlen elismeréssel szólhatunk a *Kossuth Könyvkiadó* tevékenységéről, átgondolt, tematikus kiadói politikájáról, mellyel eredményesen járult hozzá, hogy évfordulóinkról méltóan emlékezzünk meg.

MITZKI ERVIN

ÁPRILISI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Bajomi Lázár Endre: A nevek (esszé)
Bertha Bulcsu: Át a Styx folyón (kisregény, II. rész)
Bodri Ferenc: Képzőművészeti krónika
Czine Mihály: Az avantgard és Kassák Lajos (tanulmány)
Dersi Tamás: Krúdy a színpadon (jegyzet)
Hallama Erzsébet, Kende Sándor és Pál Rita elbeszélése
Kolozsvári Grandpierre Emil: A kétnemű társadalom (esszé)
Loránd Imre: Passuth László (jegyzet)

Megkérdeztük...

Először a szokványos kérdést tettük fel Arató Károlynak: Min dolgozik most?

– Harmadik kötetemet állítom össze; május–június körül szeretném befejezni. Bevallom, elég lassan haladok: minduntalan kihagyom azokat a verseket, amelyeket bizonyos idő elteltével gyengébbeknek érzek. Feszesebben szeretném megszerkeszteni ezt a kötetet, mint az eddigieket. Az első olyan volt, mint amikor valaki örül, hogy a zongorán pötyögtet; a másodikban már kottából is sikerült játszanom, s most talán sikerül saját kompozícióval is fellépnem.

Mi a véleménye a fiatalok publikációs lehetőségeiről?

– Érzésem szerint a kiadók vállalkozóbb kedvűek, mint a folyóiratok. A folyóiratok mintha „belterjesekké" váltak volna, túlságosan lekötik magukat egy szerzőgárdánál, s nem hajlandók másokat felengedni a színpadra, kivéve ha csak „beugrásról" van szó.

TV-szemle

BORS

Mozgalmas percek után ért véget a Magyar Televízió ötrészes kalandfilm-sorozata, mintha az előző részek helyenkénti lendületszegénységét is be akarta volna pótolni. Bors Máté befejezte pályafutását, de a néző nyilván azzal a gondolattal vált el tőle, hogy – bár a Vincze Jóska által kiállított „ideológiai bizonyítvány" szerint minden a helyes medenbe jutott – Bors Mátét a jövőben is érik meglepetések, és ő is okoz majd néhány meglepetést a környezetének. Azt hiszem, ez a legjobb „végbizonyítvány", amit egy kalandfilm a közönségtől kaphat.

A Bors egy ideig csaknem teljesen elhanyagolt – pedig valójában hősies, és önmaga eseményeiben is hálás időszakból meritette témáját. A huszadik század Európájának talán legdöntőbb időszaka volt, amikor Bors Máté a filmben színre lép. Tegyük hozzá azonnal, hogy adósságaink is vannak e kor irodalmi-művészi ábrázolásában, amelyet nyilván nem pótolhat a jubileumi megemlékezések hulláma. Roppant gazdag és összetett az az időszak, századunk egész atmoszféráját jellemzi az a lendület, amelynek a magyar hadifoglyok, munkások, parasztok, forradalmi értelmiségiek is tevékeny részesei voltak. Ott kint is, és később idehaza is.

A Bors érinti ugyan ezt a történelmi atmoszférát, érinti az események tendenciáját is, mégsem beszélhetünk a film történelmi jellegéről, és nem beszélhetünk elmélyültebb művészi törekvésekről sem. Történelmi szempontból nem csupán tarthatatlanok bizonyos részek – ez önmagában még nem is jelentene különösebb problémát, ha művészi megközelítésről volna szó –, de sokkal inkább zavar, hogy a Tanácsköztársaság politikai lényege, ezt a lényeget ábrázoló alakjainak szerepe csaknem epizódikussá halványul. Tehát nem történelmi hűségű film, mégha idézi is a történelmi események hangulatát.

Valójában egy lendületes kalandsorozat, amely történelmi oldalról igyekezett valami alapfokú rajzolatot adni arról, hogy milyen levegőjük is volt azoknak a hónapoknak, amikor a magyar hadifoglyok ezrei tértek haza sok viszontagság után, s kapcsolódtak be az itthoni forradalmi eseményekbe. A másik oldalról pedig gondolati feladványok nélkül igyekezett szórakozást nyújtani a nézőnek, aki nyilván nem is azzal törődött elsősorban, hogy mit lát a képen, hanem mi fog a következő kockán bekövetkezni. Tehát nem várhattuk el a drámai igényű, belső logikával rendelkező építkezést. Itt az idő által diktált lendület nem adott lehetőséget. Ha ilyen igénnyel közeledünk, a drámai építmény azonnal recsegni-ropogni kezd, a színfalak leomlanak, és árulkodva kilátszik a zsinegrendszer, amellyel az alkotók dolgoztak. Itt jegyezzük meg, hogy az sem használt a sorozatnak, hogy minden részt más-más rendezett.

Lendületes kalandok sorozata volt, amelyben a néző nem firtatta a logikai baklövések okát, elfogadta Bors Máté (legalábbis kalandjaiban) „miles gloriosus" jellegét. Ezzel, azt hiszem, a mű és a közönsége közti számla ki van egyenlítve. Az viszont hiba volna, ha a televízió ezt a sorozatot a maga részéről a történelmi időszak egyetlen irodalmi reprezentációjaként ítélné meg.

THIERY ÁRPÁD

Folyóirat-szemle

AZ IRODALOM ÉS A TÁRSMŰVÉSZETEK

Méltatlanul elhanyagolt területre, az *összehasonlító művészettudomány* problémáira irányítja a figyelmet a *Helikon* 1968. 3–4. száma. Ez a tudomány, amely „az egyes művészeteknek egymáshoz való viszonyával, egymáshoz való viszonyukban megmutatkozó sajátos vonásaival és különbségeivel, azonosságaival és párhuzamaival foglalkozik, van is, meg nincs is" – írja Miklós Pál *Az összehasonlító művészettudomány nehézségei és lehetőségei* című bevezető tanulmányában. A tanulmány három témakör bemutatására vállalkozik. Először tudománytörténeti áttekintést nyújt, melyben felvázolja a művészetek felosztására és rendszerezésére tett eddigi kísérleteket, majd a mai rendszerezések, illetve leíró összefoglalások problematikáját világítja meg *Thomas Munro:* The Arts and Interrelations (A művészetek és kölcsönhatásaik) című könyvének ismertetésével, végül pedig egy új szintézis lehetőségeit vizsgálja meg a kommunikáció-elmélet tanulságai alapján.

A tanulmány szerint az összehasonlító művészettudomány igazi feladatát, a művészetek szintetikus történetét a teljesség igényével lehetetlen megalkotni. A hatalmas anyag ennek gátat szab. A korábbi, zárt filozófiai rendszerek keretében megalkotott esztétikák is – utoljára Hegelé – a teljességet eleve elutasítva, csupán tipológiai csoportok alkalmazásával, a fő tendenciák felvázolására törekedve foglalták szemléleti egységbe a művelődéstörténet, a folklór és a művészettörténetek által felhalmozott anyagot. A művészet és a kultúra mai demokratizálódási folyamata azonban kényszerítő erővel veti fel újra az eligazítás, az áttekintés igényét. A szocialista irodalom és művészettudomány érdeklődési köréből eddig lényegében kimaradtak ezek a problémakörök. Csak a legutóbbi időkben jelent meg néhány mű – nálunk Gyertyán Ervin: A múzsák testvérisége c. népszerűsítő jellegű könyve – összehasonlító esztétikai igénnyel. Egyetlen műve van a marxista esztétikának, amely – „bár csak a legáltalánosabb szinten, a filozófiai megközelítés elvont szférájában kifejtett és ezért nem közvetlenül hasznosítható – értékes tanulságokat tartalmaz... ez pedig Lukács György esztétikája."

Miklós Pál a közlésmódok történetéből kiindulva három nagy korszakot különböztet meg: az *egységes* közlésmód, a *differenciált* közlésmód és a *szintetikus* közlésmódok korszakát, s ezek kidolgozását, részletezését tekinti az összehasonlító művészettudomány bonyolult összefüggéseinek rendezésére szolgáló egyik lehetőségnek.

A Helikon-szám a továbbiakban dokumentumokat és részlettanulmányokat közöl az általános kérdések mellett az irodalom, a színház, a képzőművészet, a film és a zene kapcsolatairól.

SZ. E.

Megjelent...

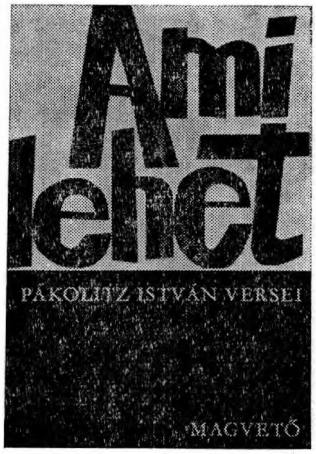

Ami lehet címen megjelent a Pécsett élő József Attila-díjas költő új verseskötete. A szerény cím mögött a mindennapok apró-cseprő gondjaira, az egyén személyes problémáira, örömére, bánatára s a közösség, a társadalom tágabb érvényű sorskérdéseire egyaránt érzékeny művész lírai vallomásai sorakoznak.

Többnyire halk, hangnemében is visszafogott, de ha kell szenvedélyes, határozott és szókimondó Pákolitz István költészete. Vonzódik a tömör, szentencia-szerű megfogalmazásokhoz, de nem idegen tőle a nagyobb lélegzetű, zsoltáros hang sem. Képanyagát a dunántúli táj, külföldi utazásainak impressziói s a biblia, a mitológia képelemei egyaránt színezik.

A kötet öt ciklusa, a *Könny*, az *Őszi metszet*, az *Ami lehet*, a *Szomszédoló* és a *Nyugtalan* jól érzékelteti e költészet témaköreit, érzés-tartalmát, s a kötet megszerkesztésének alapját, tudatos gondolati ívelését. *Nyugtalan bölcsesség – bölcs nyugtalanság* – talán ezeknek a fogalmaknak a játékával lehet tömören érzékeltetni az *Ami lehet* lényegét.

Megjelent...

László Lajos: A busók földjén című könyve. A szerző, aki a Pécsi Rádió riportere, jól ismeri a Mohács-sziget lakosainak életét, küzdelmét az új életért, a művelődését, a múlt hagyományainak visszahúzó ereje ellen. Mohács-szigeti riportjaiból, szociográfiai írásaiból folyóiratunk már korábban is közölt részleteket. Most könyvében teljesebb áttekintést kapunk élményeiről, tapasztalatairól, véleményéről. A könyv stílusában olvasmányos, szórakoztató, elvezeti az olvasót a néphagyományok eredetéhez is. A busójárás mögött azonban mindenekelőtt a mohácsi sziget dolgos embereit mutatja be, akik az ár, a természeti csapások ellen küzdve virágzóvá, gazdaggá tették ezt a földdarabot.

NYOLC irodalmi, tizenhat képzőművészeti alkotás és hat kórusmű érkezett a Baranya megye és Pécs város Tanácsa és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa által a magyar munkásmozgalom hármas évfordulója tiszteletére közösen meghirdetett országos irodalmi, képzőművészeti és zenei pályázatra. Folyóiratunk ünnepi számában a pályaművek közül *Bertha Bulcsu, Pál József, Pákolitz István* írásait, *Soltra Elemér* és *Tímár István* rajzait és a műmellékleten közölt alkotásokat mutatjuk be. A képzőművészeti alkotásokat márciusban Pécsett állítják ki, a zenei művek bemutatására egy későbbi időpontban kerül sor. Ünnepélyes eredményhirdetést a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulóján rendeznek.

*

A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE Gyermek- és Ifjúsági Irodalmi Szakosztálya február 12-én vitaestet rendezett az ifjúsági irodalom korszerűségének problémáiról. Hárs László vitaindítója a Jelenkorban a múlt év nyarán indított cikksorozathoz kapcsolódott; kiegészítette, helyenként új megvilágításba helyezte Lengyel Balázs, Koczogh Ákos és Kolta Ferenc lapunkban kifejtett véleményét. A vita ismertetésére visszatérünk.

*

A BARANYAI VASÁRNAPOK idei sorozata február 16-án kezdődött a hagyományos mohácsi busójárással. Június 8-án Siklóson várfesztiválra, augusztus 20-án az Orfű–Abaligeten tóünnepre, szeptember 7-én pedig Zrínyi-emlékünnepre készülnek, és a sorozat október 19-én zárul, a pécsváradi leányvásárral.

MÁJUS ELSEJÉN nyílik meg a Magyar Nemzeti Galériában a pécsi és baranyai képzőművészek közös bemutatkozó tárlata. A kiállítást a fontosabb vidéki művészeti központok képviselőit bemutató sorozatban rendezi *Solymár István*, a Galéria főigazgatóhelyettese.

*

DERCSÉNYI BALÁZS új könyvét jelentette meg a Corvina Könyvkiadó, melyben a pécsi székesegyház románkori építészeti és szobrászati emlékeit, a múlt századból maradó freskókat mutatja be, 31 szövegközti illusztrációval.

*

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából irodalmi estet rendez márciusban a Fiatal Írók Pécsi Csoportja. A Pécsi Nemzeti Színház Művészei a fiatal költők, elbeszélők új műveit mutatják be.

ALFREDO ALONSO, neves kubai koreográfus vezetésével megkezdte Vazguez Millares: Képek Rómeó és Júliához című új bemutatójának előkészületeit a Pécsi Balett.

*

MEGNYÍLT a Bányász Képzőművészeti Körök III. Országos Kiállítása a Pécs-szabolcsi Puskin Művelődési Házban. A február 20-án tartott megnyitón Vigh Árpád, a Bányaipari Dolgozók Szakszervezetének titkára mondott beszédet.

*

ÁPRILISBAN rendezi meg a pécsi Janus Pannonius Múzeum Vásárhelyi Győző (Victor Vasarely) műveinek kiállítását. A művésznek az a 42 grafikai alkotása kerül bemutatásra, melyet nemrég adományozott szülővárosa múzeumának.

A „MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA“

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5

március havi könyvajánlata

Hankiss:	A népdaltól az abszurd drámáig.
Földes Anna:	Húsz év, húsz regény.
	A líra ma.
Siegel:	A modern építészet szerkezeti formái.
Read:	A modern festészet
Dallos:	A nap szerelmese.
Moldova:	Malom a pokolban.
	Hősök voltak. (Ifjúsági)
Larbaud:	Boldog szerelmesek.
	Front harcvonal nélkül.

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen 160,– Ft FELETTI VÁSÁRLÁSNÁL 4 HAVI RÉSZLETFIZETÉSI KEDVEZMÉNYT BIZTOSÍTUNK!

– – – – – – – – Itt tessék levágni! – – – – – – – –

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA
Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvéttel, postai szállításra
4 havi részletre az aláhúzott kiadványokat:

. . . . pld. Hankiss: A népdaltól az abszurd drámáig.
. . . . pld. Földes Anna: Húsz év, húsz regény.
. . . . pld. A líra ma.
. . . . pld. Siegel: A modern építészet szerkezeti formái.
. . . . pld. Read: A modern festészet.
. . . . pld. Dallos: A nap szerelmese.
. . . . pld. Moldova: Malom a pokolban.
. . . . pld. Hősök voltak. (Ifjúsági)
. . . . pld. Larbaud: Boldog szerelmesek.
. . . . pld. Front harcvonal nélkül.

NÉV: . . . . . .

PONTOS LAKCÍM: . . . . . .

SZEMÉLYI IG. SZÁM: (részletrendelés esetén) . . . . . .

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni.
Magánszemélyeknek 100,– Ft felett a szállítás költségmentes.

NYISSON FOLYÓSZÁMLÁT KÖNYVESBOLTUNKBAN!

LÁTOGASSA

AZ ART

KINO

MŰSORAIT

MINDEN

HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb alkotásai

●

BARANYA MEGYEI MOZIÜZEMI VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
ÁT A STYX FOLYÓN

BERTÓK LÁSZLÓ,
GALAMBOSI LÁSZLÓ
MAKAY IDA,
SIMONYI IMRE,
SIMOR ANDRÁS VERSEI

CZINE MIHÁLY:
AZ AVANTGARD
KASSÁK LAJOS

HALLAMA ERZSÉBET
ELBESZÉLÉSE

POMOGÁTS BÉLA:
JELENKOR ÉS HAGYOMÁNY

VÁRKONYI NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

KÉPZŐMŰVÉSZETI
KRÓNIKA

4

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BERTHA BÚLCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉNYI LÁSZLÓ
BODRI FERENC
CZINE MIHÁLY
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÖRÖMBEI ANDRÁS
HALLAMA ERZSÉBET
HÉRA ZOLTÁN
ISTÓK KÁLMÁN
LÁSZLÓ GYULA
MAJOROS JÓZSEF
MAKAY IDA
PÁLYI ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
SIMONYI IMRE
SIMOR ANDRÁS
SZIRMAY ENDRE
VASVÁRI ISTVÁN
VÁRKONYI NÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

RUDNAY GYULA
SCHÉNER MIHÁLY
TIHANYI LAJOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM 1969. ÁPRILIS

TARTALOM

CZINE MIHÁLY: A magyar avantgard. Kassák Lajos (tanulmány) – 323
SIMONYI IMRE: Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol (vers) – – – – – – – – – – – – – – – 332
BERTHA BULCSU: Át a Styx folyón (kisregény, II. rész) – – – 334
SZIRMAY ENDRE: Arány és mérték (vers) – – – – – – 358
SIMOR ANDRÁS: Partizánerdő (vers) – – – – – – – 358
HALLAMA ERZSÉBET: Egy parti sakk (elbeszélés) – – – – 360
VASVÁRI ISTVÁN: Mi engem is befogad (vers) – – – – – 365
HÉRA ZOLTÁN versei: Dob és dallam, Jajongók – – – – – 365
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika – – – – – – 367
BÉNYI LÁSZLÓ: Rudnay-kiállítás Kaposvárott – – – – – 375
LÁSZLÓ GYULA: Schéner Mihály kaposvári kiállítása – – – 377
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Valami, Aranykor – – – – – – 380
MAKAY IDA versei: Portré, Szakad a szó, Öregtemető, július – – 381
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Hétköznapok (vers) – – – – – – 382
POMOGÁTS BÉLA: Jelenkor és hagyomány – – – – – – 384
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Miről beszélnek a nevek? – – – – 387
VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp – – – – – – – 397
ZENTAI MÁRIA: Bodosi György: Kő, kerék, víz – – – – – 403
PÁLYI ANDRÁS: Mezei András: Május örökké – – – – – 404
ARATÓ KÁROLY: Gutai Magda: Zászló a hóban – – – – – 405

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Galgóczi Erzsébet: Fiú a kastélyban – – 406
ISTÓK KÁLMÁN: Rákosy Gergely: Elmarasztalva: Brigitte Bardot 408
MAJOROS JÓZSEF: Jókai Anna: 4447 – – – – – – – – 410

A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 412

KÉPEK

TIHANYI LAJOS rajzai – – – – – – – 331, 374, 386, 396
SCHÉNER MIHÁLY rajzai – – – – – – – – – 379, 411

Műmellékleten

TIHANYI LAJOS: Cigányasszony gyermekkel
Csendélet
RUDNAY GYULA: Női arckép
Faluvége

A borítón *TIHANYI LAJOS* rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-951 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

CZINE MIHÁLY

A MAGYAR AVANTGARD

A két világháború közötti idő az avantgard előretörésének, sőt uralkodásának a kora volt; több nyugat-, és közép-keleteurópai nép művészetében szinte kizárólagosan jelentette *a* modernet. Az európai avantgard-áramlatokkal párhuzamosan indultak a magyar irodalomban is avantgard törekvések – az első avantgard folyóirat, *A Tett*, 1915-ben –, de általánosabb irányzattá csak alig egy évtizedre váltak. Akkor sem olyan meghatározóvá, mint a francia vagy akár a cseh, vagy szerb irodalomban. A kor majd minden induló művészét megérintették az izmusok, de az avantgard útján induló legjelesebb tehetségek, eltérően több európai kortársuktól, megálltak félúton, sőt visszakanyarodtak a klasszicizmus irányába. Az igazi tehetségek közül egyedül az indító Kassák Lajos maradt hű mindvégig az avantgardhoz.

A vita máig tart az avantgard körül, sőt éppen mostanában kezdődött a legheveseb perújítás. Korábban az izmusokat sokáig egy szűkös realista esztétika jegyében ítélték el, mint a burzsoá művészet hanyatló korszakának a termékét – a nagyrealizmus szempontjából a naturalizmus, a formalizmus, az expresszionizmus, a szimultanizmus, a montázstechnika, mind az antirealizmus fogalmába tartoztak, vagy ahhoz közel estek –, a szocialista művészek, Aragon, Éluard és József Attila avantgard korszakát pedig ifjúkori ballépésnek, vagy legfeljebb kitérőnek vélték, amelynek *ellenére* teremtették meg igazi értékeiket. Ma már oldódott a megítélés merevsége. Az izmusokat többnyire olyan indulásnak tekintik, amelyből a korszerű realizmushoz és a dekadenciába is vezethettek utak.

A magyar avantgard megítélésénél persze ma is éles eltérések vannak. Vannak, akik a magyar irodalom tragédiáját látják az avantgard útjáról való letérésben; az apai örökségről, sőt az ígéret földjéről való lemondást egy tál lencséért – az izmusok legértőbb kutatója, Bori Imre képviseli ezt a nézetet a legkövetkezetesebben –, mások az avantgard kísérletek éveit művészi szempontból elpazarolt időnek vélik, olyanféle hiába való kísérletnek, mintha valaki a pacsirtából és a bivalyból akarna új teremtményt párosítani. Az avantgard értelmét másban látják: a meghódítható új életérzések területére való behatolásban, s a róluk szóló híradásban. Ezt az elgondolást a mai magyar líra egyik legnagyobbja, az avantgard útján indult Illyés Gyula fogalmazza.

Annyi bizonyos: a magyar avantgard különös képződmény és az útja több vonatkozásban „rendhagyó". Mikor jelentkezik, az országban a feudalizmus és polgárság küzdelme folyik, a polgári átalakulás van napirenden, de már a proletariátus is színre lép – a forradalmi demokrata Ady maga is a proletariátus vezetésével véli kivívhatónak a polgári forradalom győzelmét. A polgári forradalmat pár hónap múlva a proletárforradalom követi, a Tanácsköztársaságot meg ugyancsak pár hónapnyi élet után egy félfeudális restauráció, amely a szocialista forradalmi törekvésekkel összenőtt avantgard képviselőit végleg, vagy legalábbis évekre emigrációba kényszeríti. A magyar avantgard jellegét ez a történelmi mozgás erősen meghatározza. Az avantgard tünetei Nyugaton – a „beszédvers", a szabad gondolattársítás, a szimultaneitás, sőt a dada értelemellenessége is – már a háború előtt, 1910 körül jelentkeztek, méghozzá a polgári világérzésbe beillesztve; a magyar irodalomban a modernista művészeti törekvések az első világháború éveiben a polgári világérzékeléssel szembefordulva, a proletariátus osztályharcához hozzákapcsolva tűnnek fel – mintegy igazolva azt a nézetet, mely szerint az avantgardista mozgalmakkal kezdődő modern művészet lényegében a proletariátus forradalmi előretörésével van kapcsolatban. Az avantgard jegyében indulók egy része (Komjáti Aladár, Lengyel József) már 1917-ben a politikai cselekvés porondjára lép, mások, elsősorban az avantgard mozgalmát a pro-

letár harcosság talajáról indító Kassák, a harcosságtól a művészet és politika szétválasztása felé haladnak.

A háború után még inkább kitetszik az eltérés a nyugati és a közép-európai, főként a magyar avantgard között. Nyugat-Európában a dadaisták például jól fűtött kávéházakban eszelték ki a polgárság pukkasztására szánt – de a polgárság elitjét inkább szórakoztató – tréfáikat, – a magyar dadaisták úgy forogtak a maguk területén – Illyés Gyula megírta –, mint Arany János parasztja a jégverte szőlőben, aki keserűségében maga is fejszével verte a megmaradt tőkéket: Lássuk uramisten, mire megyünk ketten. Az avantgard magyar képviselői csendesebbek voltak, mint nyugati, vagy akár orosz társaik; nem festettek Mona Lisának bajuszt és sárgarépát sem dugtak a gomblyukukba. Arcukon, ha kihívó fintor volt is, szívüket a fájdalom ette. Avantgard kortársaik előtt még ott lehetett a szocializmus közeli reménye is; mögöttük már egy levert szocialista forradalom volt. Már elveszítettek egy reménységet. Elvesztettek egy hazát.

Talán ez is magyarázza a magyar avantgard komorabb tónusát. Az avantgard majd minden jelentkezésében, főként az indulásnál, volt valami komolytalanság, valami bukfencező és botrányos ötlet – ami persze a lenézett polgári ízlésnek szólt –, a magyar avantgard, ahogy a magyar költészet egésze is, nemigen ismeri a tréfát és a játékot. Illyés Gyula és József Attila inkább csak kivétel. *A magyarban a realitásérzék és a társadalmi felelősség ellensúlyozza, sőt mérsékeli az avantgardizmus szélsőségeit.* A keserű, súlyos mondanivaló azokat a műveket is földközelben tartja, amelyek az avantgard formaeszközeivel leginkább élnek. Még Kassák versei is gyakran reálisnak hatnak, akárcsak a magyar kubista festők művei, vagy Bartók zenéje.

A magyar avantgardnak az is meghatározó vonása, hogy egyetlen izmus zászlójára esküdött föl. A mozgalom magát aktivistának mondta – folyóiratainak a címében *(A Tett, Ma)* is a cselekvő művészet igényét hangsúlyozta, de *mindenből merített, amit a kor modernnek tudott.* Első időben, 1919 előtt, a futurizmusból és expresszionizmusból, s fölszívta Whitman és Verhaeren életimádatát, a francia unanimisták egyetemesség sóvárgását, Apollinaire fájdalommal átszőtt szimultaneizmusát, s ösztönzést vett Ady szemléletéből s a fiatal Szabó Dezső stílusából is. 1919 után az emigrációban a dadaizmus, konstruktivizmus és a szürrealizmus termékenyített. A versekben expresszionista és futurista elemek keveredtek, a prózai művekben szimbolista, naturalista és expresszionista motívumok.

Az emigrációban szerkesztett avantgard folyóiratban szükségképpen szenvedélyek s ellentétek kerültek egymás mellé. A *Ma* egyszerre volt kubista, dadaista, antifuturista és aktivista s mintegy összefogásul szimultaneista; vagyis magában foglalt minden újat. Évi tartalomjegyzékében, mint Illyés Gyula megfigyelte, békésen összefért Reverdy és Majakovszkij, Cocteau és Guillermo de Torre, „ami eszmeileg nem kisebb távolság, mint a Kreml és a Vatikán, s egy csipkeverő műhely s egy titkos bombalaboratórium." (Illyés) Ezért is vált ki a *Má*-ból az emigrációban, mint már korábban otthon is, szinte félévente egy-egy lázadó csoport, s indított új folyóiratot. 1919 előtt vált ki a Má-ból a *Kilencszáztizenhét* (1917), az *Internacionálé* (1919), s már az emigrációban az *Akasztott ember* (1922) – Barta Sándor lapja –, az *Egység* (1922), s az *Ék* (1924) Komját Aladár szerkesztésében, kommunista programmal.

A magyar avantgard is új stílust teremtett a színes látványban és egyéni szomorúságban elmerülő polgári esztéticizmussal szemben, megérteni azonban mégsem a formanyelv felől lehet igazán. Magatartásban és írói hitvallásban jelentett elsősorban forradalmasítóan újat; világnézetben és művészetpolitikai felfogásban. Az élet és művészet közötti hasadás megszüntetésének az igényével lépett fel. A művészettől, szemlélődés helyett, a társadalmi erők harcában való részvételt kívánt. „Az új irodalomnak – írta Kassák – mint szükségszerű társadalmi jelenségnek állandóan kontaktust kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal . . . Az új irodalom nem esküdhet fel egyetlen izmus zászlója alá sem. Az új irodalom barátja a szabad erők mérkőzésének: a reformációnak, a revolúciónak –, de ellensége minden háborúnak, mert (szemben a futuristák állításával is) minden háború az erők legaljasabb igába törője. Az új irodalom nem lehet faji, vagy nemzeti öncél! Az új

irodalom témája a kozmosz teljessége. Az új irodalom glorifikált ideálja a végtelenbe derülő Ember". Ebben a programban van valami többlet is a német expresszionizmushoz képest: a nyílt szocialista kiállás, s az Élet emberének – s nem pusztán a szenvedő embernek – a dicsérete.

Az avantgard irányzatok közül Magyarországon először a futurizmusra figyeltek föl. A futuristák párizsi kiállításáról (1911) Balázs Béla számolt be a Nyugatban, s Szabó Dezső több futurista költőt ismertetett.

A nemzetközi érvényűvé törekvő futurizmus első kiállítása 1913-ban volt Budapesten. Az induló Komját Aladárra gyakorolta a legnagyobb hatást. Komját kezdettől fogva érdeklődéssel kísérte a mozgalmat, olaszul jól tudott – egy időben Fiumében élt –, néhány futurista verset is lefordított és Marinettitől egy futurista prózát. A *Tett*, az avantgard első magyar lapja közölte ezt is, akárcsak a futurista Carlo Carra egyik képét. *(Egy anarchista temetése.)* A futurizmus csak Kassák néhány novelláján s Komját versein hagyott nyomot, született egy futurista ízű regény is, Hungaricus – Buday Dezső szabad asszociációs műve *(Szenvedő ember)* –, de jelentős futurista hatásról beszélni sem igen lehet. A magyar avantgardisták a futurizmusból csak néhány formai újítást használtak fel, a futurizmus nacionalista ideológiáját és háborús hangorkánját, mint következetes antimilitaristák, elutasították.

Erősebb volt a kapcsolata a magyar avantgardnak a német expresszionizmus baloldali szárnyával; a háború végén az „aktivista írócsoport" elnevezést vették fel. A *Der Sturm* és *Die Aktion* volt erős hatással a magyar avantgardra. A *Ma*, a magyar avantgardizmus lapja kapcsolatot is tartott eme német avantgard fórumokkal, egymás munkatársait kölcsönösen közölték. Már a világháború és forradalmak idején indultak kísérletek a *Ma* körében az expresszionista líra meghonosítására. Polgári művészeknél is mutattak jelek az expresszionizmus felé, így Füst Milánnál, sőt a képzőművészetekben is. *Uitz Béla* „szenvedélyesen nyugtalan" plakátjai; *Pór Bertalan* expresszív naturalizmusa, *Tihanyi Lajos* Kokoschkára emlékeztető, karakterisztikus elemeket kereső és hangsúlyozó foltszerű groteszksége az expresszionizmus körébe tartozott, s az expresszív festészet előzményeként fogható fel *Csontváry* némely művének riadt drámaisága is *(A panasztal bejáratánál, Jeruzsálemben)*.

Az expresszionista tendenciák a 20-as években, a forradalmi idők utórezgéseként egy időre tovább erősödnek, szocialista és polgári szemléletű íróknál egyaránt. A forradalmi szocialista íróknál, a 20-as évek elején *(Lengyel József, Komját Aladár, Illés Béla, Barta Sándor, Lékai János, Mácza János, Illyés Gyula)*, az indulattal telített expresszionizmus talán a legszembetűnőbb: a nagybetűs Ember, a Jóság, a Testvériség kultusza. Ez az expresszionizmus a társadalom mozgásának a feltárására kevésbé volt alkalmas, elsősorban a háborút és forradalmat átélt ember új társadalmi és erkölcsi rendet óhajtó, megrendült lelkiállapotát fejezte ki.

A polgári művészeknél is sok tekintetben művészi érzületet: Móricznál a sors börtönét égő szívvel rázó ember lelkületét, *Tamási Áron*nál a sírból való fölkiabálást, *Kosztolányi*nál a szegények és szenvedők, a pincérlányok, gépírónők, lapkihordók és özvegyek iránti részvét öltözik expresszív hangba. *(Meztelenül,* 1928.)

A képzőművészetben, a 20-as években, ugyancsak a forradalmi idők utórezgéseként, egyideig még egy monumentális ihletettségű, drámai expresszív irány él, elsősorban a fiatal *Szőnyi István* és *Aba Novák Vilmos* vásznain. Expresszív vonások színezik *Nagy István, Tornyai János (Vihar előtt, Bús magyar sors, Gémeskút)* és *Holló László (Lázadók)* művészetét is. A belső tusakodás is az expresszionizmushoz közel álló formanyelvben jelentkezett *Egry József*nél és *Derkovits Gyula*nál. Derkovits Dózsa-sorozatában, a parasztforradalmár Dózsát megidéző sorozat lényeget, erőt, dinamizmust, cselekvést, kontrasztot hangsúlyozó, fekete-fehérre építő technikája és kiáltó tartalma talán legbeszédesebben bizonyítja: a magyarországi expresszionizmusban a félfeudalizmusban megrekedt társadalom sorsát érzik és kiáltják el a művészek. A nyugati expresszionizmusban a magát társadalmon kívül érző, a társadalom kivetettjeivel rokonságot érző művész tiltakozott a polgári társadalom ellen, a magyar expresszionizmusban a polgári és szocialista fejlődéssel találkozott művész kiáltott

a még nem polgárosult, a szocializmushoz még el nem ért, elmaradott és elnyomott társadalmi rétegekért. (Koczogh Ákos)

Expresszionista hangja, „jajkiáltása" majd minden művésznek van a 20-as évekbeli Magyarországon – *Móricz, Nagy Lajos, Szabó Dezső,* a fiatal *Déry* és *Tamási* prózája, *Füst Milán, Szabó Lőrinc, József Attila* és *Illyés Gyula* lírája a bizonyíték –, de ezekből a hangokból nem született egységes kórus. Egységesebben és erőteljesebben az expresszionizmus az emigráció íróinál és a csehszlovákiai magyar lírában *(Forbáth Imre, Földes Sándor, Győry Dezső)* nyilatkozott meg. A magyarázat elég kézenfekvő. A csehszlovákiai magyar irodalom részben polgárosultabb viszonyok között fejlődhetett, az avantgard törekvések jegyében alakuló csehszlovák irodalmi környezetben, Kassán, a *Kassai Munkás* című fórum körül, már 1919-től kezd alakulni egy expresszív előjelű proletár irodalom. *Mácza János, Gyetvai János,* mint a baloldali expresszionizmus képviselői elősegítik a magyar szocialista irodalom formai fejlődését, s Komját Aladárral, Lengyel Józseffel és Barta Sándorral együtt a kommunista avantgard élharcosai lesznek.

Az expresszionizmus a magyar irodalomban is a nagyváros problémáit és a szubjektív szenvedély hangját hozta többek között. A nyelv modernebb, hajlékonyabb kezelését, szimbólumok és asszociációk gazdagabb alkalmazását tette lehetővé.

A magyar avantgard lezárul a 20-as évek végén.

Bármilyen különös is, a történelem nem az avantgardnak biztosított folyamatos életet, hanem a Nyugat polgári irodalmának. Sok ok közrejátszott az avantgard sorsának ilyen alakulásához.

Mikor az avantgard törekvések feltűntek a magyar irodalomban, a modern polgári irodalom még friss győzelmeit ünnepelte. A szimbolizmus és naturalizmus akkor győzedelmeskedett, az európai fejlődéshez képest néhány évtizednyit késve. Gyorsan, egy lendületben ért a csúcsra, a Baudelaire, Swinburne jelezte költészet csúcsaira, de a további költői kísérletek már nem nagyon érdekelték, talán az egyetlen Kosztolányit kivéve, aki versantológiájában már a futurizmusra is figyel, s Kassák mozgalmát életképesnek tartotta, érezve, hogy itt valami új készül, túl minden színpompán és muzsikán. A közönség még kevésbé tudott az avantgard törekvésekre rezonálni, a hagyományokhoz erősen kötődő természeténél fogva csak azt tudta elfogadni nagyobb ellenállás nélkül, ami a régi logikus folytatásának tetszett. A hagyományokat pedig a magyar avantgard a nyugati avantgardoknál is erősebben elutasította, s mindjárt a kezdet kezdetén olyan nyelvből próbálta kifejleszteni a maga nyelvét: a *Szabó Dezső* nyelvéből, amely keleti posztszimbolista, sőt romantikus eredetű volt; Szabó Dezső a maga mondatalkotásait Victor Hugónak – akinek még Chateaubriand volt a példaképe –, a nyelvéből fejlesztette ki. A „hadba gyűlt magyar avantgard első nekiiramodásakor nagy kürtjei teljes megzengetésével – mint Illyés Gyula írja – voltaképpen egy ósdi nyelvkátyúba rohant bele, egy idegen eredetű mondatújítási zsákutcába . . ." A futurizmus nyelvi ösztönzései is ezt a hangosságot, zagyvaságot erősítették, s ebből kilábolni majd csak évek múlva, az emigrációban sikerült. A kilábolást az is nehezítette, hogy a magyar avantgard se nyelvében, se rejtett zenéjében, sem észjárásában nem kapcsolódott a magyar költészet folyamatosságához. A francia avantgard minden múlttagadó manifesztuma ellenére kötődött a saját nemzeti hagyományaihoz, ez is magyarázza, hogy például Éluard versei magyar fordításban is franciák maradnak, a magyar avantgard versei francia fordításban azonban többnyire francia verseknek tűnnének. A magyar avantgard eme arcáról Vas István írt már régen.

De a nyelvi zsákutcánál még erősebben akadályozta a magyar avantgard kibontakozását a nem művészi ok: a levert forradalom. Az avantgard a munkásmozgalomhoz kapcsolódva indult Magyarországon, képviselői az 1919-es proletárforradalom letörésével szinte valamennyien külföldre kényszerültek, emigrációba. Kibontakozásuk külföldön, anyanyelvüket illetően akusztikátlan környezetben történt. Ez szenvedtette leginkább őket. Ahogy akusztika nélkül énekes, hangvisszaverő közönség nélkül lírikus sem énekelhet folyamatosan; idegen nyelvű környezetben könnyen szájpadláshoz tapadhat a nyelv. Műveik Magyarországra még írásban sem nagyon juthattak el. A magyar avantgard egyik legkiválóbb költőjének, Barta Sándornak a versét, a *Primitiv*

*Szentháromság*ot például Jules Romains felolvasásában hallhatták először Magyarországon, Illyés Gyula francia fordításában. A Pen egyik világkongresszusát tartották ugyanis akkor Pesten (1932), s azt nyitotta meg Jules Romains. Egy francia nyelvű antológiában – a Gara László által kiadottban – akadt a magyar költő eme versére, s citálta, mint „jellegzetesen új lelkületű s kifejezésű nagy költeményt". „Dadaista" mozzanata ez a magyar irodalom történetének; s ilyen több is van a két világháború közötti időben.

Az ellenforradalmi légkör az avantgard tendenciák kibomlását Magyarországon a képzőművészetben is megnehezítette. Az 1919 előtti évtizedben a nagybányai iskola naturalizmusa, impreszionizmusa mellett már egyre inkább az avantgard jellegű irányok szabták meg a fejlődés ütemét. *Csontváry, Nemes Lampérth* és *Uitz Béla* művészete magas szinten és sokatigérően indította és teremtette meg a modern magyar festészetet. A konstruktivitás és monumentalitás, az expresszivitás és drámai realizmus, a modern térszerkezeti problémák boncolgatása, a tradícióvállalás és a bátor úttörés, a kor leglényegesebb esztétikai kérdései vetődtek fel és kaptak megoldást a legjobb művekben. (Németh Lajos) Ezt a pompás indulást, akárcsak az irodalomban, derékba törte a forradalmak bukása. Többen ki is szakadtak a magyar kultúra vérkeringéséből, *Moholy Nagy László*, a tételes konstruktivizmus világhírű képviselője csakúgy, mint *Csáky József* és *Beöthy István*, a két jeles avantgard szobrész. A több országban szétszóródott magyar avantgardnak tartósan központi fórumot se sikerült teremteni. Kassák lapja, a *Ma* volt a leghosszabb életű (1915–1925) – teljes tíz esztendőn keresztül jelent meg, öt esztendőn keresztül Bécsben – kapcsolatot tartva a különféle avantgard folyóiratokkal, így a jugoszláviai Zenittel is, – következő folyóiratai a *Dokumentum*, a *Munka* (1928) már rövidebb életűek, illetve kevésbé jelentősek voltak. Jugoszláviában a Csuka Zoltán szerkesztésében megjelenő *Út* (1922–24) volt avantgardista jellegű. Az avantgard kísérletek összefogására Romániában a *Periszkóp* vállalkozott (1925). Rövid életű volt; néhány szám után megszűnt.

KASSÁK LAJOS

A modernségnek a magyar irodalomban Kassák Lajos az apostola. Hatvan kötetnyi életműve a modern izmusok legteljesebb példatára és megvalósulása. Külső megjelenésében mintha maga is egy kubista rajz lett volna: arca szigorú volt, hidegen szabályos mértani vonalakkal, sima, hátrafésült haja alatt magasan dudorodott a homloka. Fekete orosz ingben járt és csúcsos kalapban. 1915-től a húszas évek végéig ő volt a nemzetközi stíluskísérletek legérzékenyebb földrengésjelzője, olykor elindítója, folyóiratai (A Tett, Ma, Dokumentum, Munka; Alkotás, Kortárs) jelentették a magyar avantgard legfőbb műhelyeit. Nevét már régen beírta az irodalomtörténetbe: folyóirataiban már az első világháború idején, a polgári irodalom fénykorában helyet készített a korszerűen új irodalmi irányoknak, a világháború után induló nemzedékek – legalább három nemzedék – legjobbjai pedig szinte valamennyien jártak hosszabb-rövidebb ideig az iskolájába. A legnagyobbak is, Illyés és József Attila is. A kovász szerepét töltötte be. Hatása, ösztönzése alig mérhető fel pontosan. Amit csinált, szétáradt a magyar lírában, benne él az új versmondatban, a szerkesztésben és a képalkotásban. Viták kísérték végig az életét: különcnek, az avantgard jelszavait komolyan vevő balsikerű szektás papjának, új korszakot teremtő művésznek egyaránt tudták; megítélésében politikai szempontok is gyakran érvényesültek. Életművének teljes felmérésére most történnek az első kísérletek, Béládi Miklós, s a jugoszláviai Bori Imre tanulmányaiban.

Kassák Lajos munkássága során minden jelentős irányzattal, izmussal érintkezésbe került, a futurizmussal, expresszionizmussal, dadaizmussal, konstruktivizmussal, szürrealizmussal, az izmusok leáldozása után mintha a freudi és prousti áramok is megtermékenyítették volna. Iskolás értelemben azonban egyetlen irányzathoz sem csatlakozott soha. Az új költőiség után nyomozva úgy tartott komoly kapcsolatot a

külföld művészeti irányzataival, hogy egyiknek sem állt iskolai növendékei közé. Nem „adalék" volt az ő mozgalmaikhoz, hanem maga is valaki, aki megértette a modern idők követeléseit és hangot akart adni olyan motívumoknak, amelyek korábban még nem kerültek feltárásra. Végigment az izmusok fejlődésén, de az egyes irányzatok határvonalain átlépve, költészetében az iskolák céljait eszközzé és módszerekké alakította át, egy magasrendű egyetemes művészi kifejezés érdekében. Mindig volt ereje, hogy hátat fordítson a sablonoknak, a bevált fogásoknak és kezdje elölről az egészet, minél jobban megközelítve célját, a tökéletest. Az volt a törekvése, hogy a vére iramát, szavai hangsúlyát egybekapcsolja a modern emberi élet forró, lüktető ritmusával.

Kassák Lajos a szegénységből indult. Anyja mosónő volt, apja laboráns, tizenkét esztendős korában maga is lakatosinasnak szegődött, s győri s pesti gyárakban dolgozott, szervezett munkásként. Szervezett sztrájkot és tüntetéseket is. A lázadó nyugtalanságú vasmunkás legény 1909-ben európai körútra indul; természetesen gyalog. Jó ösztöne viszi Párizsba, a Dôme kávéházba,ahol a kor neves avantgard művészeit pillanthatta meg. Brüsszelbe is a legjobb időben érkezik: Meunier és Rodin kiállításait láthatja. Haza azzal a gondolattal tér: valamit csinálni kell.

Első verse 1910-ben jelenik meg, 23 éves korában. Ettől kezdve járta következetesen a maga művészi útját, szinte egyetlen lázrohamban élve, minden irányban szabadon tájékozódva. A visszatekintő nem is nagyon érti, hogy győzte vállalt feladatait. Fiatalon, szegényen, szinte a semmiből hívja életre, a polgári irodalom fénykorában a magyar avantgard első folyóiratát *(A Tett 1915)*. Betiltják? Más néven újra indítja *(Ma, 1915–1925)*. Egyetlen nyelvet sem ismer anyanyelvén kívül, de arra vállalkozik, hogy a nagyvilág avantgard izgalmait átvezesse a magyar irodalomba. Meg akarja teremteni a magyar és külföldi művészetek együtt-lélegző kapcsolatát, kortársként résztvenni az időszerű szellemi küzdelmekben s nem nemzedékekkel elmaradva. S ezért közli már az első folyóirat-számokban Apollinaire, René Arcos, Jules Romains, Duhamel, Walt Withman, Marinetti verseit, fog össze a német expresszionista mozgalom fórumaival s tart kapcsolatot, cserepéldányokon keresztül az orosz és japán avantgard folyóiratokkal. S mivel a művészetek testvériségét vallja, maga is rajzol és fest, népszerűsíti a külföldi és magyar képzőművészet legfrissebb alkotásait: Picassót, Klee-t, Braque-t, Chagallt, Kandinskyt és Uitz Bélát, Nemes Lampérth-ot, meg Kernstok Károlyt és Tihanyi Lajost; s szentel különszámot a muzsikus Bartók Bélának.

Hihetetlen akarattal dolgozik, akárcsak osztálya, a munkásság, amelynek küldötteként az irodalomba lépett. 1919 őszén a fehérterror Kassákot is börtönbe zárja. A börtönből szabadulva Bécsbe menekül, egyetlen fillér, egyetlen idegen nyelv tudása nélkül, – s folyóiratát, a *Mát*, 1920 elején már újra megjelenteti Bécsben. Mintanyomással, jó papíron. S folyóiratát fenntartja bécsi emigrációja idején, végig, 1925-ig. „Teljes vitorlabontással" hajókázott az izmusok vizein, az autodidakták bizalmával és biztonságával, ahogy Illyés Gyula írja, „fölötte gyermekkorának angyalai és bajuszos hajókovácsai, ő maga – mint proletár is – Mária kötényében." Egész életét, mind a nyolcvan esztendejét ezzel a bizalommal és bátorsággal élte. Haláláig a maga útját járta.

Az induló Kassákban osztálya mind erősebben megnyilatkozó ereje kapott versbeli megfogalmazást. A polgári költészet isten, halál, bor, nő, betegség témái nem érdekelték. Az „anyag gyermeke" volt, az anyaggal való bensőségesebb viszonya még nem hullott ki a tudatából. „Úgy érzem a szavakat – vallotta egyszer – mintha téglák, kockára vágott kövek lennének, egymás mellé és egymás fölé rakom őket, mintha házat építenék." Szociálisabb irodalmat akart, új humanizmust és új erkölcsiséget körvonalazott. Új, erőt sugárzó, az élet minden dolgát érzékeltetni tudó stílus teremtését vallotta szükségesnek. Arra törekedett, hogy az anyagszerűen súlyos, tömör képet, a tárgyiasan térszerű megfogalmazást egyesítse a „bizarr" villanásokkal és a súlytalanul fölszálló stílussal.

A megfelelő formát a szabadversben találta meg. Vagyis: igazában Kassák nem formabontónak indult, hanem tehetsége, költői élménye a szabadversben találta meg

egyetlen lehetséges formáját. Költészete – Bori Imre szavával – a „formában-születés" példája. Az ő „formája": a kötetlenség, a nyíltság; a világkép szabadságának az illúziójából gomolygott elő. Nyíltnak minősített világképe „a hagyománytalan" érkező autodidakta munkásé. Egyik önjellemzésében írja: „A polgári művész, mintegy homlokán a halál előjelével kezdi meg pályafutását, tárgytalan félelmek, megoldhatatlannak tűnő ellentmondások élnek benne, az ő egyénisége kibontakozása a családi tűz elhamvadását és a végzet beköszöntét jelenti – az autodidakta első művészi megnyilatkozása hajnalhasadás a sötétségben, kapunyitás a tévelygők előtt, a család, sőt az egész osztály egy fokkal való felemelkedését jelenti, s mindenekfölött jelenti a nyers, magába nyomorított egyéniség előretörését, a végtelen meghódítására irányított akarat megszületését, egyszóval az én eszmélését a káoszban. Nem befejezése valaminek ez a pillanat, hanem kezdete valami soha be nem fejeződő folyamatnak, azonosulás a dolgokkal és mégis fölibe kerülés azoknak a szellem szárnyain. Az ő művészi fellépésük nem pont egy diadalmas mondat végén, hanem felkiáltójel egy új, még ismeretlen mondat elején, úgy, ahogy ezt az írásjelet a spanyolok használják."

Ez az érzület magyarázza a korai Kassák-versek biztonságtudatát, elégedettség érzését és ódaszerű emelkedettségét *(Mesteremberek)*; ezért lehetett egy *új vitalizmus* eszményének a szószólója. Érezte, hogy nagy történelmi változás elé harangoz. Ódai ritmusát a világtestvériség érzése diktálta.

A szabadversben talált megfelelő teret nyílt világképe költői kifejezésére, leltározó, „láttató" módszerének, tanító szenvedélyének és racionalizmusának az érvényesítésére. A „hamisítatlan" észlelést vallotta ő is, mint az avantgard általában, de nála ez nem jelentette a logika mellőzését. A költői témát nem szünteti meg, a vers nála nem testetlen. Szimultanista látásra törekszik, a versszerkezetet szabadon alakítja, a távolságot megnöveli a kép és a jelentés között, s újjáértelmezi a költői képet, azáltal, hogy a megszokott hasonlat, metafóra helyett mindeddig össze nem tartozó dolgokat kapcsol egymás mellé, s az egyidejűleg érzékeltetett dolgok, érzelmi állapotok, érzéstöredékek együtteséből sző egybe váratlan hatású, összenőtt, füzérszerű képeket.

A forradalmak bukása utáni időben módosul a költészete, nyíltsága szűkebb körökbe kényszerül. Politikai-költői elképzelése már korábban módosulni kezdett.

Kassáknál a politikumhoz való kapcsolódás, ami a legtöbb avantgardnál a vég volt, a kezdetet jelentette. A szürrealisták és expresszionisták egy része a tisztán művészi forradalomtól indult s a harmincas években csatlakoznak a politikai mozgalmakhoz, s a politikával szorosabb kapcsolatba lépve – talán az egy Brecht kivételével, aki makacsul ragaszkodott az expresszionizmushoz – lemondtak művészi forrongásaikról. Kassák útja más irányú. Indulásakor lép be a szociáldemokrata pártba, az első világháború idején háborúellenes tiltakozása elviszi a proletariátus forradalmi osztályharcának a prófétikus hirdetéséig, folyóiratát hozzákapcsolja az érlelődő forradalom osztályharcaihoz; de elvei szembe is fordítják a pártvezetéssel. 1919-ben már éles vitája van a vezető kommunista politikusokkal, s már a pártok és osztályok fölé emelkedő autonóm művészet alapelveit fogalmazza. Szerinte a pártok, a kommunista párt is, csak részleges politikai, gazdasági célokért küzdenek. Más feladatuk nem is lehet. Az aktivista művészet viszont a teljes ember szabad önkifejezése, s ezáltal a „világnélküli", vagyis az igazi forradalom megszólaltatója. Ebben az elképzelésben a párt és irodalom együttműködése elvileg megvalósíthatatlan, másrészt az író életformáló hatása határtalan. Az új írótípus az új társadalom szellemi, magatartásbeli és erkölcsi előhírnöke; az aktivista író az igazi forradalmat végrehajtó, „kollektív individuum". Kassák ezzel a gondolatsorral egy szocialista színezetű messianisztikus utópiáig jutott. A forradalmak bukása után ezt az elképzelést a csalódottság hangulatában színezi majd tovább.

A két világháború közötti időben nyomatékosan hangsúlyozza különállását, a művészi és politikai harc antagonizmusát. A politikai mozgalom – szerinte – másodrendű, vagy káros a művészi munka szempontjából. A szociáldemokratákat megalkuvásaik miatt bírálja, a kommunistákat forradalmi kérlelhetetlenségük miatt. *(Nap-*

jaink átértékelése, 1934.) A forradalom bukásából a munkásmozgalom vereségét olvasta ki, a fasizmus németországi uralomrajutásából arra következtetett fájdalmasan, hogy a „reakciós hullám tovább vonul és elborítja Európa testét". Az osztályharc helyett ebben az időben már többre becsüli az önnevelést, a proletkult irányzatosságánál a politikától magát mentesíteni tudó irodalmat. Proletárművészet helyett egyetemes emberi irodalmat követel, és az osztályok fölé emelkedő „szociális" ember ideálját keresi.

Ez a gondolatsor bizony Kassák forradalom előtti harcos elveinek a feladását is jelenti; a munkásmozgalommal való szembekerülést jelentős kérdésekben. A gyengeségből azonban művészi vonatkozásban több ponton előny lesz: a politikum és esztétika szféráinak elkülönítését, az egyetemesség új igényét hozza eredményként.

Az új és a régibb korszak mezsgyéjén a *Máglyák énekelnek* (1920) című kötet áll. A vesztett forradalmi csatából menekülő költő visszapillantása ez a mű: lírai-gondolati felmérése a forradalom jellegének, a bukás okainak s a forradalmi tett problémájának, az „epikai szemlélet" nevében. Csalódottságában úgy véli, hogy a hatalom elnyerése mellett az emberek megjavítása, a testvéri érzés felébresztése éppoly életkérdés a forradalom számára, mint a fegyverekkel bánnitudás. A bukás eltemette benne a világ gyors megváltozásában bízó hitet, úgy vélte, hogy újabb forradalomra nincs remény. A „reménytelenség bazalt oszlopait" látta mindenütt virágozni. 0x0 = 0 – vélte. Dadaista kísérleteinek és képverseinek ez a csalódottság és reménytelenség a táplálója.

„Én Kassák Lajos vagyok,
s fejünk felett elröpül a nikkel szamovár" –

írta 1924-ben a híres sorokat. A maga életébe kapaszkodó individualizmusát előtérbe helyező mozdulat itt a jellemző: az őrült, logikátlan világ közepén áll a költő. A nagy világomlás, a nagy csalódottság után csak a dadaista lázadás kínálta magát; úgy vélte, az értelmetlen világból csak az illogikus képek tudnak megidézni valamit. A dadaista fintorok a vereséget, a képtelenül lehetetlent idézték. A dadaizmus után a képvers, a szürrealizmus és a konstruktivizmus útjain próbálkozik.

A húszas évek izmus-tobzódásában egy új Kassák készülődött, akit elsősorban az „ember világhelyzete" érdekelt. (Bori Imre) A 20-as évek derekán már a költői én betölti költészetében az egész teret, a süket térben az elveszettség érzésével küszködő magányos ember. Elhullott napjaival számol s felelni próbál azokra a kérdésekre, amelyek az „emlékezés üvegházában" virrasztanak. A politikai mozgalmakból kiszakadt, magányossá vált ember emlékezése érzelmesebb, szürrealisztikusabb tónusokkal futtatta be a verseket. Az önmagára figyelő ember érzelmessége meglágyítja a különben kemény dallamokat, a láztól a vers az emlékezéshez hajlik; a látó költő a „merengő" költői szituáció felé; több verse „daloló képpé" válik. A Kassák-vers a konstruktivizmusban elvére lelve most kristályosodik véglegesre, másfél évtizednyi forrongás után. A szürrealizmus kötetlen ömlését a konstruktivizmus „architektúrája" egyensúlyozza és mérsékeli, a kép architektúra viszont a szürrealizmussal melegebb árnyalatokat kapott, szerkesztettségének és logikus voltának elvesztése nélkül. Bori Imre találó fogalmazása szerint: Kassák költészetében „a szürrealizmus illogikus természete adott találkát a konstruktivizmus teremtő és vállaló tiszta logikával s statikával, – mindezek emberi-költői vonatkozásaként pedig a rend és logika bűvölete szól a költő ajkán az összekuszáltságban veszett világban. Egyensúly eszmény ez, amely itt költői célja felé tör... A költészet síkján létrejövő harmónia ígérte magát Kassák ekkori törekvésében, amelyben a konstruktivizmus rendező elve, geometriája jelentette a szilárdságot, az összetartó erőt, azt az illúziót táplálta, hogy legalább a költői világot rendezni lehet..."

A konstruktivizmusban Kassák az izmusok eredőjét látta. Nemcsak festőként, íróként is becsülte ezt az irányzatot, mert a világ dolgainak racionális elrendezésére nyújtott példát s tárgyszerűségre nevelte a szemléletet. S mert a tiszta elvonatkoztatás szabályossága, összhangot teremtő lezártsága a megnyugtató rend benyomását

kelthette, a mértani formák az őselemek egyszerűségével és megfellebbezhetetlenségével látszottak szembeszegülni a világ zűrzavarával.

A Kassák-vers ezzel az 1920-as évek végén nyugvóponthoz ért, s ha szabad Kassákkal kapcsolatosan a szót leírni: klasszicizálódott. Persze, Kassák később sem mondott le a csöndesebb kísérletezésről. Hetedik és nyolcadik évtizedében járva kísérletezte ki a reflexiómentes, rövid lélegzetű tárgyias versek újszerű hangnemét *(Tölgyfa levelei,* 1964.), amelyben lírai magyarázat nélkül villant össze személyeset és nem személyeset, emberit és természetit, megfoghatót és megfoghatatlant, a jelen érzékelhető valóságát és a csak versben kimondhatót. (Béládi Miklós) De ez már nem alapvető változás, inkább csak megerősíti a Kassák-versről kialakított képet, s Kassák költői önjellemzését: Minden költeménye külön, önmagában lezárt világ, egy orchester százhangú zengéséhez hasonló. Mintha az olvasó egy kert közepébe lépne be, egyszerre tapossa a földet, látja a magas egeket, vibrálnak előtte a virágok színei, érzi a fanyar és édes illatokat. Mint mikor a zárt szobákból a szabad természetbe kerül az ember: szinte együtt lélegzik a széllel, fénnyel, elemekkel; szabadon és tettrekészen él a végtelen Universumban.

Kassák, a költő, a művészetek testvériségét vallotta. Maga is rajzolt, festett s novellák és regények sorát alkotta. Konstruktivista képeivel kapcsolatosan Jean Cassou a gáncstalanság és kristálytisztaság képzeteire hivatkozott. A prózaíró Kassák más úton járt művészileg, mint a lírikus. Epikájában a külváros világát rajzolta leginkább, kisiklott, megrekedt, társadalmon kívülre került sorsokat vonultatott fel, gyakran naturalisztikus színezésben, és váltakozó művészi szinten. *(Angyalföld,* 1929, *Munkanélküliek,* 1932.) Önéletrajza azonban, az *Egy ember élete* (1928–1939), egyedülálló mű a magyar prózában. Gorkij életregényére emlékeztető őszinteséggel és tisztasággal ír gyermekkoráról és vasmunkás éveiről, európai csavargásairól, irodalmi próbálkozásairól és a forradalmakról. Egy „megérett élet" krónikája ez; a frissen újjáteremtett múlt a nagyregények hangulatát és gazdagságát adja.

Részletek egy szerb–horvát nyelven megjelenő magyar irodalomtörténetből.

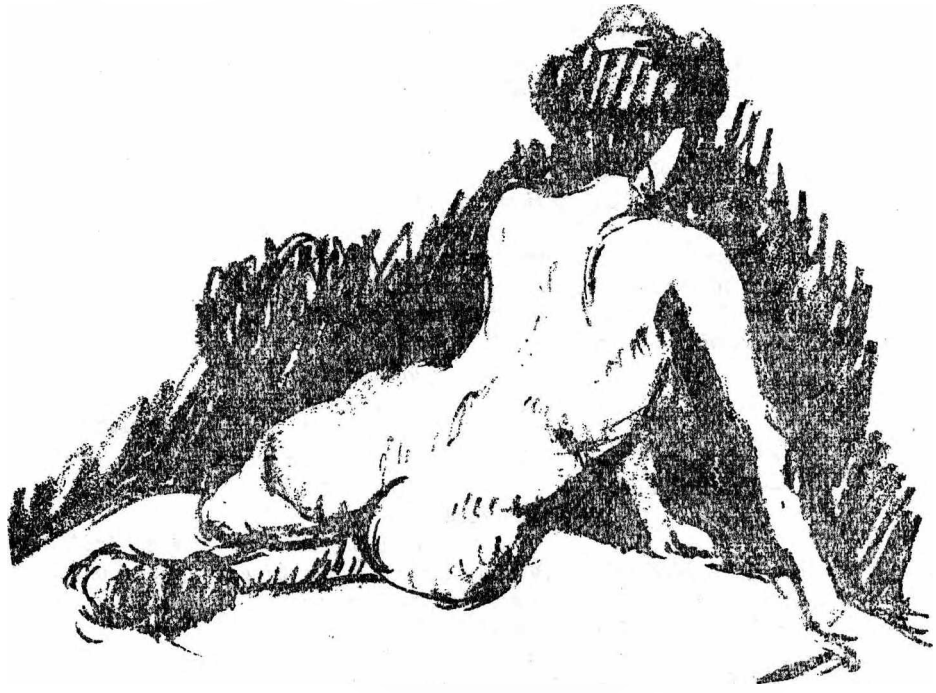

TIHANYI LAJOS rajza

SIMONYI IMRE

Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol

Mondd, elkezdnéd újra, elölről, ha lehetne?
– Nem!
– Hallod! – elölről! – ha lehetne!
– Nem!
– Hát nem érted? – a mai eszeddel!
– Ma sincs több eszem.
– De nem a fejeddel
rohanván a falnak, mint régen!
– Akkor az volt az egyetlen esélyem.
– De ma! ma már az a tengernyi tapasztalat!
– Még arra se elég, hogy fejjel nekirohanván
áttörjem azt a falat.
– Hát még mindig, még most is ez a rögeszme?
Nincs más mód?
– Nincs!
– Hát nem volt elég még?
– Elég volt.
De más mód akkor sincsen.
– Hát nem érted!? – ha az egészet kezdhetnéd elölről
és mindent másként; sokkalta okosabban!
– Nem okosodtam.
– Talán mégis: a saját károdon!
– Legfeljebb károsodtam.
– És mégis, ha egy tisztességes ajánlat . . .
mintegy pótvizsgára . . . egy alku . . . valami . . .
– Tisztességes még soha nem volt ajánlat,
sem alku. S a pótvizsga lehetetlen,
mivel a vizsgáztató bizottság megbukott.
– A bizottság megbukott?
– Megbukott.
– Hogyan?
– Megbuktattam.
Amikor nem tudott felelni – abban a pillanatban.
– Felelni? mire?
– A kérdésre!
A kérdésre? S mi volt a kérdés?
– A kérdés? Hát hogy hány kiskurva tesz ki egy nagykurvát
hány kishazugság tesz ki egy nagyhazugságot
s hogy hány áruló szükségeltetik ahhoz
hogy a telitettség törvénye szerint
a földkerekség minősüljön árulónak!?

– *Megőrültél!?*
– *Meg.*
– *És tréfálsz?*
– *És tréfálok.*
– *Még itt és most is van kedved?*
– *Nincs kedvem.*
– *Ezek szerint, ha újra kezdhetnéd, elölről,*
megint csak . . .?
– *Mondtam már.*
– *Hát újra csak a falat látnád, amelynek*
fejjel kell rohannod?
– *Azt. A falat.*
– *De a mai eszeddel*
legalább feljebb kezdenéd egy emelettel?
– *Nem. Ugyanazon a szinten.*
– *De hisz akkor . . . Boldog Isten!*
Úgy, hogy a szeretőd megint idegen ágyban?!
– *Úgy.*
– *S szertefutván; volt hogy nem akadt*
egyetlen hely számodra e házában.
– *Úgy.*
– *Hogy meghúzd magad – emlékezz! – hogy jó szó*
s hogy egyetlen ölelés se védett!
– *Hát nem védett.*
– *De hát az a hiányzó ölelés volt a fal.*
Azon törted össze magad. Nem érted?!
– *A saját falam volt, s a saját csontom.*
– *Értsd már meg, nem fújhatod a régi nótát:*
nem vagy már fiatal.
– *Jól tudom. Mit magyarázod. Egy hulla sohasem fiatal.*
Előbb a fogam hullt ki, aztán a hajam,
aztán az ábrándok, s legvégül minden. De ne feledd,
hogy a maradék – érted! – a maradék, az is én vagyok.
– *Ez azt jelenti . . .?*
– *Ez azt jelenti*
hogy hagyj aludni, mert fáradt vagyok és únlak.
– *De az Istened! ne komédiázz! arra felelj*
ha mégis, még egyszer, mindent, elölről!
Új törvényt . . . elégtételt ha kapnál . . .
szabad elvonulást legalább . . .
– *Minek fejében?*
– *A nyugalmad fejében,*
az életed fejében, a tisztes halálod fejében!
– *Úgy érted, hogy egy ajánlat . . . egy alku . . .*
a bizottság . . .?
– *Úgy értem, hogy kapu ha tárulna visszafelé*
s bejárni mindent még egyszer elölről, ha nyílna út!
Mit tennél?
– *Hogy mit tennék? Ugyanazt. És ugyanúgy.*

BERTHA BULCSU

Át a Styx folyón

3.

Nyirkos érintésekre eszmélt. Füstszagú nehéz párák ereszkedtek az arcára. Fulladozott. Tátott szájjal szívta a levegőt... Hiába nyitotta ki a szemét, összetört, fáradt teste tovább szunnyadozott.

A párafelhők között magányos pontokként ragyogtak a csillagok. Vízcsobogást hallott. – „Talán egy patak... Hol vagyok?" – Hiába erőlködött. Gondolatai elúsztak, belemosódtak a párafelhőkbe. Teste borzadva moccant. A fájdalom hirtelen megbénította. A derengő, fehérlő éjszakába bámult. Vizionált. Nehéz szárnyú halálmadarak eveztek felette. Nedves tollak súrolták a homlokát. Később fák árnyait, ágakat vélt tovatűnni... Az éj egébe merültek mind. Lassan körbefordultak és belevesztek a fehérlő, kéklő semmibe.

Óvatosan mozdított a jobb karján, majd a balon. A bal vállába késeles fájdalom feszült. Úgy érezte, felszakad a teste, robbanva kettéválik... Kívánta a szakadást, hogy enyhüljön fájdalma... Lábát is mozdította. Csak a válla fájt, de az szertesugározta bénító kínjait egész testébe. Lihegve hevert és várta az enyhet, ájulást, a befejeződést. Bizonyos idő elteltével újra megmozdult. Kinyújtotta a jobb kezét, és óvatosan megtapogatta fekhelyét. Nyirkos, csuszamlós deszkának ütközött a keze.

– A ladik... – suttogta, aztán tovább motozott a deszkákon. Dermedt fémcsöveken, bőrökön akadtak el az ujjai. Valami megkoccant. Körültapogatta, felemelte. Kulacs volt. Az ordonánc kulacsa. Két ujjal kiügyeskedte belőle a dugót, aztán a szájához emelte. A folyadék az arcára ömlött, s néhány korty a torkába. Rum volt a kulacsban. A kilöttyent szesz frissítette a bőrét. Jobban lett. Csakhamar a gyomrában érezte már az égető folyadék szétáramlását. Agya is erőre kapott. Tűnődött: – „Megsebesültem... A csata elveszett... Most ért véget a harc... A román őrök a parton állnak és figyelik sodródó ladikomat... Ha felülök, újra belém lőnek... A Tisza a románoké... Kajsza... Hol van az ordonánc? Hol vannak a többiek? Mindenki elesett? Kié a Tisza?... Az egész Tisza a románoké?... Mindszent, Szegvár, Szentes elesett. Éjszaka van. A Tisza messzire sodort. Itt már nincsenek románok. Ha vannak is, más románok ezek. Jó románok. Nem lövöldöznek. Ezek errefelé nem lövöldöznek. Hová visz a Tisza? Bele a Dunába, aztán Orsova, Cernavoda... No, no... Elvesztettük a csatát... Minden elveszett?... A csatával minden... Meddig futhat a magyar sereg? Pestig, aztán tovább Dunántúlra... Velük kellene futnom, tiszt vagyok. A királyok is külön futnak és a sereg is külön. Jól meg lehet lódulni... Negyedik Béla... No, hová is futott negyedik Béla?... A tatárok pedig mentek utána. Átkeltek a Dunán, Dráván. Megostromolták Klissát, vagy Klussát? Végig Bosznián, Raguza mellett át az albánokhoz... Negyedik Béla visszajött és építtetett harminc várat. Tátika, Szigliget, Csáktornya, és... Csakhogy én nem vagyok negyedik Béla, első Elek vagyok. Vörös tiszt... Lendva, Kőszeg, Hollókő, Losonc... Mit építtetett még?... És minek?... Nem tudjuk megvédeni a hazát. Se várakkal, se várak nélkül. Engem felakasztanak... Csesznek, Ugod, Ecseg... Volt itt vár... Mind meghalunk. Jön Gömbös, Horthy, és kiirtják a proletárokat. Akit kiirtanak, az nem tud visszajönni, mint negyedik Béla. Így aztán mindenkit kiirtanak. Első Elek, első Kajsza, első Fóti, kötél... Gömbös hogyan akarja innen kikönyörögni a románokat? És a szerbeket?... A cseheket?... Nem mennek ki. Majd bolondok. Harcoltak, elestek sokan. Kéremszépen, mondja Gömbös... Mi is meghaltunk persze. Csakhogy visszavonultunk... A visszavonulás ha-

lál. Két halál, három halál... Országos halál... Minden elveszett vajon? Szegény Móricz Zsigmond, kigyelmed most megkapja a magáét... Egy csata még semmi... De, ha ez volt a döntő csata?! Nem, ez nem a döntő csata volt. Ez az utolsó csata. Vége a proletárállamnak... Hiába lelkesedtünk, haltunk érte... Hiába sebesültünk... A testünk maradt csak, ismét a testünk. Sok sebbel, jelekkel bőrön és bőr alatt. Jelekkel a szívben, erekben... A test és sebei. Jog nélkül... Hej Dózsa György, hej Cserni Jován... Fekete emberek messzi századokban... Ismét elbukott egy országnyi jobbágy. Mi ez... Neszek? Merre visz a csónak? Nyomomban vannak a hadak? Jönnek a román rohamcsapatok? Meddig még? Hol van már Szentes? Örök kiáltanak? Szárcsák? Az erdőben ijedeznek a madarak... Hova visz ez a csónak?... Nem maradhatok örökké a csónakban. Tisza, Duna, Izmail. Bele a Fekete tengerbe. Fekete embereket a fekete tengerbe... Fogságba ejtenek... Partra kellene szállnom... Nincs erőm... Talán, ha felülnék... Volt itt egy evező... Csupa vér minden... Legjobb lenne elaludni. És vigyen a Tisza, ahová akar... Akasszanak meg ágak, farönkök, homokpadok... Örvények... Ringass folyó, ha már erőnk nem maradt..." –

Lehunyta szemét. Jótékony álomra várt. Feloldódásra. Elvegyülésre. Az altató enyheség késett.

Nehéz füstszagot érzett. Öntőcsarnokok bűzét ködbe oldva. Kokillák maró leheletét, melyet az apja harminc éven át hazahordott. Bőrében, arcában. Csupa anyag volt, formálódó vastestek apja. Az évtizednyi messzeségekből érkező füst az arcába mart. Nem hagyta megnyugodni, szenderítő álmokat várni. Tépte a rideg huzat, mely beáramlott az ósdi csarnokba, s a nyögések. Az öreg öntőmester nyögései. – „Fel kell ülnöm" – gondolta. – „Fel kell ülnöm, és körültekinteni... Az is lehet, hogy motorosgályák követnek és fegyverek meredtek a hátamba... Fel kell ülnöm és tenni valamit... Nem adom meg magamat. Itt ez a puska, talán töltény is van. Ha kell, lövök rájuk. Nem adom meg magamat. Újra kezdek mindent. Újra kezdem az életet... Felépülök, szembe szállok. Tanítok, vagy harcolok. Nem adom meg magamat, sem a testemet, sem a lelkemet. Vannak még lelkeim?... Fáj az állat... Az állati testem, hogy fáj. Vért veszítettem... Sok vért... Vagy csak fáradt vagyok a harctól, éhségtől? Orvost kell kerítenem. A sebem így elüszkösödik... Talán a golyó is bent van... Fel kell ülnöm..." –

Jobb kézzel körültapogatta sebesült vállát. A zubbonyát átitatta a megalvadt vér.

– Megszikkadt már – nyögte maga elé.

Óvatosan a jobb oldalára fordult. A fájdalom megbénította. Összeszorította a fogát. Várt egy keveset, aztán újra mozdult. Könyékre támaszkodott, pihent, lihegett. Amint enyhült a fájdalma, ismét megfeszítette ép karját és felült.

– Úgy hát Elek Géza... Ül a fiad – mondta.

Körülpillantott. A ladik a folyó közepén sodródott az áramlással. Éjszaka volt, de elég világos, derengő éjszaka. Az éjszakai párák néhol beburkolták a partokat, füzeseket, de azért ki lehetett venni a nagyobb omlások, erdők és öblök kontúrjait. A csónak mögött nem mutatkoztak ellenséges árnyak. Gallyat, uszadékfát sodort az áradó Tisza, de a román motorosgályáknak nyoma sem volt.

– „Partra kell szállnom" – mondta magában némán. – „A Tisza kivisz a világból. Orvost kell keresnem, aztán áthúzódni Dunántúlra, vagy fel Pestre. Talán még nem veszett el minden. De ha elveszett, akkor is jobb lesz Pesten... Ez a tiszai rész most a legrosszabb. Itt sem menekülni, sem erőt gyűjteni nem lehet. Románok, fehérek, franciák... Partra szállok... De hol? Nem vághatok neki a mezőnek... Jön egy járőr és kész... Partra kell szállni. Keresek valahol egy öreg orvost, bábát vagy borbélyt és beköttetem a sebemet." –

Evezők után tapogatott a ladikban. Az evezők azonban már mind a Tiszába vesztek fél nappal, vagy éjszakával korábban. Óvatos, lassú araszolgatással a ladik végébe húzódott, aztán kiemelte a szélső fenékdeszkát. Megtámasztotta a ladik tükrén és a vízbe lógatta. Az erőtlen kormányosnak késlekedve engedelmeskedett a ne-

héz ladik, de azért fokozatosan a part felé igazodott. Elek István ettől kezdve mereven figyelte a nyugati partot. – „Ha fényt látok, vagy házat, kikötök... Körüljárom. Ha ígéretes, bekopogok... Csak aztán ne kerüljek a fehérek kezére... Éjszaka van... A fehérek alszanak... Óvatosan közeledek... Ha gyanús embert látok, megyek tovább... Éjszaka megyek, nappal rejtőzöm..." – így tűnődött Elek István, s a figyelme gyakran meglazult. Sebesült válla kínozta. Szédült, ereje ismét fogyott.

Szálerdők maradoztak el közben, omladékos, kérészes partok. Percekbe telt, míg újra erőre kapott, és megfeszíthette alkalmi kormánylapátját. Ájulások, és újuló remény között hajózott órákon át. Az ártéri erdők jól takarták a házakat, a pára elnyelte a lámpák fényét. Erejéből már nem futotta sokra, amikor felsejlett előtte az öböl. Házat nem látott a parton, de a bemélyedés természetes kikötőhelynek látszott. Közelebb hajózott, s csakhamar fatörzsek és ágak szövevényébe ütközött. Átvergődött a vízbe zuhant berekfák között, és partra csúsztatta ladikjának az orrát. Felállt, tántorogva átlépdelt a puskák, szíjak és töltényes ládák között. Előre görnyedt, és kimászott a fövenyre. A ladik azonnal elszabadult, s mire felállt, megfordult, a Tisza már elragadta.

– Így hát bevégeztetett... – mondta halkan, sóhajtva és nézte az ónfényű áradó Tiszát.

Megfordult, fellépdelt a magasodó parton. A fűzfák és rekettyések között a mező felé indult. Nyolcvan, száz lépés után a fák között megpillantott egy házikót. Fehérre meszelt, nádfedeles építmény volt, de magasabb, mint a parasztházak. Tűzfalán keskeny padlásablakok nyíltak a Tisza felé.

Óvatosan közeledett a házhoz. Megállt a fűzfák takarásában, és sokáig figyelte a környéket, az ajtót és az ablakot. Néhány gyümölcsfa állt az ablak közelében. Az ajtó mellett nyírfaseprű hevert. Elek főhadnagy úgy vélekedett, hogy a házikóban laknak, s minden bizonnyal szegény emberek. Se kerítés, se kutya... Hacsak... A kutya bizony még előkerülhetett... Közelebb lépdelt, megállt az ajtó előtt. Hallgatózott. Bent horkolt egy férfi. Rekedten, akadozva birkózott a levegővel. – „Fiatal, vagy öreg?... Magyar, vagy szerb tán?... Hol járok én?" – aggodalmaskodott a főhadnagy.

Felemelte az öklét, és zörögni készült. Tétovázott.

– Vlagyimir Iljics, fohászkodjunk – mondta halkan, aztán öklével megdöngette az ajtót.

A horkolás abbamaradt. Csend ült a házra. Elek István hiába várakozott... – „Félnek" – gondolta – „Tőlem, vagy mástól. Az éjszakai vendégek iránt megfogyatkozott a bizalmuk... Igazuk van... Vajon én ajtót nyitnék...?" –

Újra kopogott az ajtón, és halk rekedt hangon megszólalt:

– Emberek... Nyissanak ajtót, ha tehetik...

A házban mocorgás támadt. Gyertyát gyújtottak, csikordult a retesz. Szakállas öregember állt az ajtó nyílásában. Kezében tartotta a gyertyát és Elek Istvánra meredt. Nézte, nézte, aztán lassan visszahúzódott. Fehér vászoninget, és csizmára bugyogyanó gatyát viselt. Elek tanácstalanul állt a nyitva hagyott ajtó előtt. Nem tudta, mit tegyen... Belépjen, vagy várjon még kint?

– Miért döngette az ajtót? – hallatszott az öregember nikotinmarta, nyers hangja. Elek István megnyugodott. Magyar földön állt, egy magyarul beszélő öregember ajtaja előtt.

– Be akartam menni – mondta.

– Akkor gyüjjön be.

Elek belépett a szobába. Földes padlójú nyirkos helyiség volt. Konyha, szoba, előszoba, minden egyben. Az ágy feje mögött nyílt még valahová egy légypiszkos, barnára sötétedett ajtó. A földes szobában az ágyon kívül csak egy kemence volt, asztal, néhány szék, pad, vizesvödrök, három-négy horgászbot, merítő és más halászszerszám. A fagerendákról néhány tábla szalonna lógott alá.

– Elek István vagyok. Katona. Fogytán volt már az erőm – mondta és várakozva állt az asztal előtt.

Az öregember meghordozta előtte a gyertyát, aztán a földre pillantott. Elek követte a pillantását. Néhány csepp vér színesedett a sötétlő földön.

– Megsebesült?

– A vállamba lőttek...

– Tegnap?

– Igen...

– Idehallatszott.

– Szentesnél omlott össze a front...

– Micsoda maga, tiszt?

– Főhadnagy.

– Veres?

– Igen. Veres tiszt.

– Én vagyok itt a gátőr. Üljön le.

Elek István leült az asztal mellé, s a fejét fáradtan lehajtotta. A gátőr az asztalra állította a gyertyát, s közben morgolódott:

– Huszadikán dél tájban ért ide az első halott... Mindjárt el is akadt nekem a bedőlt rönkökbe... Bedőlt két éve itt az egész erdősor. A Tisza aláette a partot. Megtaszítottam csáklyával, elvitte a folyó... De aztán csak egyre gyüttek a hullák, román, magyar vegyest... Mást sem teszek huszadika óta, mint pucókodok itt...

– Sokan elestek...

– Aztán hogyan végezték...? A csata merre dült?

– Elveszett... Ez itt Szentesnél teljesen elveszett.

– Olyan erős volt a román?

– A román is erős volt... De úgy látszott, árulók férkőztek közénk...

– Gyün vissza a régi világ...?

– Nem tudom.

– Gondoltam én, hogy nem hagyják annyiban... Nem szokták az urak annyiban hagyni... Rosszul van?

– Rosszul. Nem segítene kimosni a sebemet?

A gátőr felemelte a gyertyát és Elek István válla fölé tartotta. Megszemlélte a véres zubbonyujjat, aztán krákogott egyet.

– Nincsenek a nyomában magának?

– Nincsenek... Úgy gondolom, hogy nincsenek... A vízen senki sem követett. De ha bekötné a sebet, és adna egy falás ételt, tovább mennék virradat előtt. Nem akarom bajba keverni.

– A Tiszán gyütt?

– A Tiszán.

– Egyedül?

– Egyedül... Az ordonáncommal ugrottunk ladikba. Utoljára hagytuk el a keleti partot. Az ordonáncomat mindjárt agyonlőtték. Engem is találat ért. Elájultam. Most eszméltem fel, talán két órája. Hozott a víz... Már azt hittem, Szerbiában vagyok...

– A ladik hová lett?

– Elvitte a Tisza.

– Nekiereszteite?

– Elsodorta a víz, amikor kimásztam a fövenyre. Nagyon kimerültem addigra...

– Ha eldugta volna, mondja meg inkább... A ladikot el köll ereszteni... Ide csalja üket...

– Elvitte a Tisza.

– Ha elvitte, akkor jó... Szeged torkában vagyunk... Azok ott nem kukoricáznak... Érti?!

– Értem...

A gátőr megfordult és a légypiszkos, avétt ajtóhoz lépett. Megzörgette, aztán bekiáltott:

– Miléna!

Kinyílt az ajtó. Fiatal lány lépett a földes konyhába. Hosszú fekete haja volt, kreolos bőre, szép, de erőteljes arcvonásai. Soványnak hatott, s az átlagosnál valamivel alacsonyabbnak.

– Jóestét – mondta és félénken körülnézett. A gátőr Elek Istvánra mutatott:

– Ez egy veres tiszt. Megsebesült. Mosd ki a sebét, és kötözd be.

Elek István felállt és bemutatkozott. A lány kezet nyújtott neki:

– Zselic Miléna – mondta, aztán a véres zubbonyra meredt. Csóválta a fejét.

Elek leült az asztal mellé. A lány tépést csinált, vizet készített a mosdótálba, majd megszólalt:

– A golyó bent maradt?

– Nem tudom.

– Az ilyen seb elüszkösödhet... A golyót ki kell venni – mondta a lány, aztán néhány pillanatra eltűnt a kamrájában. Horgoló és kötőtűkkel tért vissza.

– Most levetjük a kabátot – mondta, és nyomban munkához látott. Kibújtatta a főhadnagy jobb karját, aztán a balról igyekezett lehúzni a zubbonyt. Elek István felszisszent, és elájult. Mire magához tért, a lány már kimosta a sebet, s éppen a horgoló tűt tüzesítette a gyertya felett.

– Kiszedem a golyót... Szorítsa össze a fogát, mert újra elájul. Ne mozogjon...

– Igen – mondta Elek István, de a hangjában nem lehetett sok meggyőződés. A lány intett a gátőrnek:

– Apóka, fogja le nekem a katonát.

A gátőr csuklóban megragadta a kezét. Elek István érezte a szorítását, majd az acéltű útját a húsban. Többet aztán nem. Ismét elájult. Fél óra múltán bekötözve tért magához az asztal mellett. Frissen mosott, avétt gyolcsing feszült a testén. Az asztalon égett a gyertya, a gyertya mellett átlátszó fehér üveg, és egy tányér sült hal állt. Zselic Miléna az asztal túloldalán ült és a tiszt arcát nézte. Zselic apó a kemencepadkán kuporgott és pipázott. Meggyfaszárú, madzagos cseréppipája volt.

– Én is pipálok – mondta Elek István, és halványan elmosolyodott.

– Jobban van? – kérdezte Zselic Miléna.

– Jobban... Köszönöm kislány...

– Megijesztett bennünket... Nem akart felébredni...

– Nehezen halok meg – mondta Elek főhadnagy, s ráncai finoman elrendeződtek.

– Meggyógyul most már... Kivettem a golyót. Útifű friss levelével betakartam a sebet... Egyen... Kecsege... Fél kézzel is szedegetheti, ebben nincsen szálka – mondta a lány, de nem mosolygott. Komoly maradt, zárkózott.

A gátőr felállt, és megtöltött egy poharat az üvegből:

– Pálinka... Igyon... Ettül erőre kap... Igyon, aztán egyen. Szívesen adjuk. Láthatja, mifélék vagyunk...

– Köszönöm – bólintott Elek István, aztán megivott néhány korty pálinkát, és evéshez látott.

Az ősz, szögletes szakállú öregember és a lány komolyan, szótlanul üldögéltek. Nézték, hogyan eszik. Számontartották minden mozdulatát, rezdülését.

– Jó ez a hal – mondta Elek és a lányra pillantott. Fekete haját pontosan középen választotta szét. Szabadon a vállára omlott. Se csat, se szalag nem korlátozta. Fehér blúzt viselt, és sárga szoknyát. Aprócska, duzzadó mellei átvilágítottak a blúzán. Szája vastagabb volt, mint a magyar nők szája, s arcvonásaiban is volt bizonyos dalmát jellegzetesség.

– Sok itt a kérészes part... Kecsegét minden nap foghatunk – mondta a lány.

Elek István a tányérba pillantott, és megkezdett egy újabb halat. Bekapott néhány falatot, aztán az öreghez fordult:

– Nem ettem tegnap reggel óta... A Kurca patak kanyarulatában voltak az állásaink... Mindjárt reggel támadott a román... Délután négyig kitartottunk. Akkor aztán kivetettek bennünket az árkainkból. Sokan meghaltak ott. Utóvédnek maradtam harminc katonával... Enni nem lehetett. Ételünk sem volt már...

– Harc közben nem lehet enni – bólintott Zselic apó és a pipája mellől a földre köpött.

– Nem... Harc közben csak harcolni lehet. Különben fűbe harap az ember – mondta Elek István és újabb falásnyi halhúst lökött a szájába.

Mindent megevett, aztán az üvegpohárból kiitta a maradék pálinkát.

– Igyon még – szólalt meg a lány.

– Köszönöm. Jobb, ha nem iszom többet.

– Enyhíti a fájdalmat.

– Köszönöm... El kell indulnom – mondta Elek István és felállt.

A gátőr is felállt. Nadrágja mellé lógatta a pipáját és megcsóválta a fejét. Hosszú szakálla az inget kotorta a mellén, mint egy ciroksöprű.

– Hová menne ilyenkor?

– Átmennék Dunántúlra, vagy föl, Budapestre..

– Jobb, ha marad. Megalhatik a héban.

Elek István a lányra pillantott, aztán az öregemberre:

– Nem szeretném bajba keverni magukat.

A gátőr összevonta a szemöldökét. Gyanakvóra váltott az arca.

– Követték magát? – kérdezte.

– Nem követtek. A Tiszán jöttem. Csónakot, gályát nem láttam...

– Azt a ladikot biztos, hogy nekieresztette?

– Eleresztettem... Vitte az ár...

– Itten az erdőomlás alatt limányos ám a víz. Visszafelé áramlik...

– Jobb, ha elmegyek...

A lány is felállt.

– Véres a zubbonya. Így nem lehet vándorolni. Reggel kimosnám, megszáradna hamar... Addigra a fájdalma is csillapulna – mondta.

Elek főhadnagy a földön heverő zubbonyra pillantott. Nézte a vérfoltokat, a szakadást.

– Aludjon a héban... Annak a ladiknak hajnalban én majd utána nézek. Gyűjjön velem – mondta Zselic apó, és a kemencére tette a pipáját.

Kint a körtefa alatt hosszú létra állt. Zselic apó a padlás fekete szájához támasztotta, és halkan odaszólt vendégének:

– Fent jobbra térjen. A Tiszára nyíló ablakok alatt száraz sarjú van... A kecskének tettem el télire... Azon megalhat...

Elek István felmászott a padlásra. A száraz sarjú rugalmasan besüppedt alatta. Hanyatt dőlt, és igyekezett a jobb vállára nehezedni. Sebe lázasan lüktetett. A széna fűszeres illata bágyasztóan körüllengte. Álmában a Tiszán menekült. A megáradt folyó dühödten ragadta magával ladikját, s hiába feszegette a kormánylapátot a habok között, a part elérhetetlen maradt. Házak, erdők maradoztak el jobbról-balról, majd az ismerős omladékos öböl, Szeged, a határ, szerb, majd román falvak, úszó kikötők, nyárfasorok... Evezőjét már rég elvesztette, s a ladik oldalában fogózva kuporgott. Körülötte rönkök és tuskók úsztak, az örvénylő részeken döngve a ladikot verték. Rémülten nézte a szakadt testű, nyársvégű rönköket, s érezte, összeroppantják. Felmorzsolják a ladikját, és saját magát is. A partok már szürkén elmerültek a messzeségben, mindenütt víz vette körül, s az úszó rönkök. Később ladikjára szállt egy fregattmadár. Ekkor rádöbbent, hogy rég mögötte maradtak a folyók. A nagy szürke víztömeg már a tenger. A messzeségbe vesző partok csak alacsonyan úszó felhők voltak. Víz mindenütt, s néhány bánatos, messzire vetődött madár. Szorongva bámulta a víztömeget és a Napot kereste. Ónszínű fény derengett a tenger alól. Várta a napkeltét, de mindhiába.

Hajnalban felriadt. A Tiszára néző szellőző nyíláson át nyirkos levegő gomolygott be a padlásra. Felült, körülnézett. A padlás másik sarkában apró állatkák mocorogtak. Rágtak valamit, majd a körmük csattogott a gerendákon. Felállt és a keskeny ablaknyíláson át a Tisza felé kémlelt. Derékba tört fákat látott a víz szélében. Fehérre csupaszult ágbogát sok óriásnak. Az öbölben egy tömzsi, lassú mozgású

árny hajlongott. A gátőr kutatott a ladik után. Minden bokor alá benézett, minden csonk mögé. Csáklyával mozdított az úszó fatörzseken.

Elek István visszaereszkedett a sarjúra. Sebe tompán, egyforma erővel fájt. Lehunyta szemét, de hosszú ideig kerülte az álom. Gondolatai sietve elősorjáztak, kínozták, biztatták, táplálták kétségeit. – „A gátőr gyanakszik... Fél, hogy nyakára hozom a fehéreket. Vagy mástól fél? Ki ez a gátőr? Azt mondta, igyak csak. Igyak és maradjak... Nem, ez képtelenség. Jót akartak. A kis fekete lány jót akart... Félnek... Jobb, ha itt hagyom őket... Miféle név ez? Miléna? Ilyen nevet még nem is hallottam. Ezek szlávok talán, vagy más határmenti népség... Jó emberek. Igénytelen szegény emberek... Félnek... Az is lehetséges, hogy Szolnoknál, s arra feljebb jóra fordult a Vörös Hadsereg dolga... S ha ott is elbukott, az még nem jelent semmit. Most jöhetne a teljes nemzeti összefogás. Ha mindenki összefogna, munkások, parasztok, földesurak, tisztek, bérlők és tanárok, akkor segíthetnénk az országon. Most, hogy összeomlott a Monarchia, okosan kellene gondolkodnunk... Ezekben az években történelem készül. Ahogy most kialakul az országok határvidéke, úgy is marad. Talán mindörökre. Ahol többségében románok laknak, becsülettel oda kell adni a románnak. A szlovák és a szerb is kapja meg, ami illeti, de ne a mi rovásunkra. Okos rendezés kellene most. Ahol többségében magyar lakik, azt se csalogassa Vyx alezredes, se északra, se délre... A Monarchia összeomlása négy-öt nép sorsfordulója. Most kellenének az okos, nyugodt tettek. Tanult úr és lelkes munkás összefogása mindent megmenthetne még. De az urak félnek a néptől. Talán beszélni kellene a fehér tisztekkel. Megmagyarázni nekik a történelmi pillanat jelentőségét... Nem értik... Csak kapkodnak. Pánikba estek. Mint Wodl... A gyárakért, földekért az urak kaphatnának valamilyen örökváltságot... Részletekben... Majd a rendezés után... Amelyiknek szakértelme is van, a birtok élén maradhatna... De itt senki nem beszél senkivel, itt mindenki más érdekeket hajtogat. A Monarchia összeomlása után kivirulhatna az ország. Okos proletárok, parasztok ülnének iskolapadokba. Sok új erő, tehetségek a mélyből... A közös jó, a demokratikus rend érdekében... Zselic apó ladik után csáklyázik, mivel közel van Szeged... Zselic apó tudja, mit csinál... Lehet itt még tárgyalni, megbeszélni?... Vagy már csak ölni lehet és meghalni?... Vagy bújni? Padlásokon és vermekben, nádasok mélyén... A testet védjük... A test védelme is elkövetkezett... De ki ellen?... Azok ott nem magyarok?... Nem tekintjük egymást hazánkfiának? Zselic apó a testre gondol... A testünk puszta védelme van már csak hátra?..." – Tűnődött, bámulta a nádfedél homályba vesző gerendáit, aztán legyőzte a láz, a test savas kimerültsége. Elszenderült.

Délelőtt tíz óra tájban ébredt fel újra. A szellőzőkön besütött a Nap, és szögletes fénypászmák estek a száraz sarjúágyra. Zselic Miléna a kötőgerendán ült és az arcát figyelte.

– Jóreggelt, jobban van? – kérdezte, amikor Elek István kinyitotta a szemét.

– Nem tudom... Maga itt ül?

– Itt...

– Zselic apó?

– Lent jár a Tiszán.

– Idegenek... Nem mutatkoztak a környéken?

– Senkit sem láttunk... Fáj a válla?

– Fáj.

– Na üljön fel. Átkötözöm – mondta a lány. Lehajolt. Apró kosárkát vett magához.

Elek főhadnagy felült, a lány melléje térdelt. Most is sárga szoknyát és fehér blúzt viselt. Blúzán átvilágított a Nap. Haja fénylőn, selymes feketén omlott a vállára.

Zselic Miléna lehúzta a tisztről az inget, majd óvatosan a kötést is megbontotta a seben. Percekig nézte, aztán fényezett agyagcsuprot vett elő a kosarából. Teát loccsantott a tépésre és mosogatta a sebet.

– Mi ez, tea? – kérdezte Elek és összeszorította a fogát.

– Farkasalmát forráztam... Tisztítja a sebet. Vigyáznunk kell, hogy szelíd maradjon... Ha gonoszra fordul, megöli a karját...

Elek István sziszegve tűrte a seb ecsetelését, átkötését, aztán a sarjúágy szélére húzódott és ülve maradt.

– Miléna, maga igazi füvész... Meggyógyított engem...

– Édesanyámtól tanultam – mondta a lány és kosárkájával visszahúzódott a gerendára.

– Édesanyja...?

– Meghalt... Régen meghalt. Akkor én még csak nyolc éves voltam... Ott a sírja a parton. Nem látta?

– Sötét volt.

– Régen meghalt.

– Miléna... Miléna... Szép nevet kapott...

– Édesanyám adta... Sok szép nevet tudott... A Dinári hegyekből jött apó után.

Elek István csodálkozva meredt a lányra:

– A Dinári Alpokból?

– Nem tudom... Csak mondta, hogy a Dinári hegyekből jött... Énekeket is tudott... Mind ismerte a füveket, mártásokat. Fekete haja volt, mint nekem. Aztán meghalt. Apó eltemette. Énekeltünk.

– Hány éves maga, Miléna?

– Tizen... Tizenhat lehetek...

– Apó nagyon félti?

– Nem félt.

– Nehezen nyitott ajtót az éjjel.

– Nem szeret felkelni az ágyból... És...

– Háború van.

– Apó a háborúval nem törődik. Úgy gondolkodik, hogy minden hiába, mert a dolgok aztán maradnak a régiben.

– Tapasztalt ember az apó.

– Hajós volt, aztán béres. Most őr. A Tiszát vigyázza.

– Zselic apó nem szereti az idegeneket...

– Apó jó ember... De nem szeret ajtót nyitani éjjel... Egyszer a Tiszán átjött egy ember. Azt mondta, elvisz engem, mert az övé vagyok. De Zselic apó nem adott. Hazugnak nevezte az embert. Akkor meg azt mondta az a túlról jött, hogy álljanak össze dereglyésnek, és éljenek együtt. De apó nem akart... Azt mondta, hogy jól megvagyunk mi itt, és sehová sem megyünk.

– Mit szólt ehhez a tiszántúli ember?

– Semmit sem szólt. Csak ült az asztalnál estélig. Evett velünk, aztán elment. Előtte évben halt meg az édesanyám.

– Szomorú itt az élet...

– Nem szomorú... Apó járja a partot, figyeli a töltéseket és a vesszőfonatot. Látta milyen?... Mint a kosár... Rőzséből fonják és alámerítik... Ez aztán megvédi a partot... Ahol nem kötik meg, ott alámossa az erdőt és beomlik... Jó itt... Apó sok halat fog, télire megfüstöljük... A Tisza is jó... Idáig nemigen ér el... Tavasszal szőke, ősszel barna... A zöldár kifut a földekre, aztán visszahúzódik... Én is tudok halat fogni... Kertem is van itt, feljebb... Eszünk jókat, az apó a túlparti gazdákkal bort cserél... Halért mindig adnak...

– Még nem láttam magát mosolyogni...

– Mi az a mosolygás? Erőlködés, nem? Meg kell feszíteni az arcot...

– Nem így értettem...

– Éhes?

– Éhes vagyok és szomorú. El kell mennem.

– Kimostam a zubbonyát. Kint szárad az ágakon. Zubbony nélkül nem mehet.

– Nem szeretnék bajt hozni magukra...

– Hová igyekszik ennyire?... Haza...?

– Senkim sincs... Csak egy bátyám... Kazánkovács. Látott már tüzes vasat?

– Láttam. A mi piszkavasunk is áttüzesedik...

– Zselic apó nyugtalan miattam. Zselic apó ismeri az életet.

– Mindig nyugtalan. Maga attól csak maradjon. Megszárad majd a zubbonya... Na, itt van ni a pipája és a borotvája is. Kiszedtem a zsebjéből. A dohánya elázott. Kiterítettem a napra. Szárad.

Elek István feltápászkodott, s a lány nyomában leereszkedett a fák alá. Kis szél lengedezett, hajlongtak a vékonyabb ágak.

– Üljön le – mondta a lány a konyhában, aztán szalonnát, zöldpaprikát és bort tett az asztalra.

– Maga reggelizett már, Miléna?

– Igen, még reggel...

Elek főhadnagy evett. A lány az asztal másik oldalára telepedett és nézte betegét.

– Hajnalban motoszkált valami a padláson... – mondta Elek és a lányra pillantott.

– Aha... A menyétek...

– Menyétek? – Elek abbahagyta az evést.

– Fél tőlük?

– Nem... De azért hálótársnak szokatlan egy kicsit.

– Irtják az egereket... Télen szép fehérek... Én szeretem a menyéteket... Titokzatosak... – mondta Miléna és az asztalra könyökölt, fejét tenyerébe támasztotta.

A nyitott konyhaajtón belépett a gátőr.

– Jó napot – mondta.

– Jó napot, Zselic apó... Minden rendben? – kérdezte Elek István.

– Olyanforma... – mondta, aztán a lányhoz fordult. – Miléna... Annak a zubbonynak rossz helye van a bokron. Lobogtatja a szél, messzire látszik... Terítsd inkább ide, az ajtó elé...

A lány szótlanul felállt, és kiment. A zubbony néhány perc múlva már az ajtó előtt száradt, az alacsonyabb ágakon.

Elek megborotválkozott, sétált a fák alatt, majd a pelyvásra száradt dohányból megtömte a pipáját.

A fekete hajú lány minden reggel ott üldögélt a padláson. Amikor Elek István kinyitotta a szemét, megszólalt:

– Jobban van...?

Elek rámosolygott. A lány soha nem mosolygott. Nézte a sebesült katonát, és várta, hogy az felüljön. A seb engedelmesen gyógyult. A füvek megszüntették a gyulladást, vérzést. Lassan hegedt.

Harmadnap reggel Zselic Miléna ott felejtette a kezét Elek István vállán, nyakán. Megsimogatta.

– Szívlelem magát – mondta.

– Én is magát, kedves Miléna – mosolygott Elek és lassan magához húzta a lányt. Megcsókolta, végigsimított szép karján, kemény mellecskéin. A lány megremegett, de nem pirult el, nem húzódott a férfitől messzebbre. Csak térdelt mellette és nézte annak arcát.

– Szívleljük egymást.

– Kár, hogy el kell mennem – mondta Elek István.

– Nem kell – rázta a fejét Miléna és a sarkára ült.

– Bajt hoznék magukra itt... Könnyen lehet, hogy a Tanácsköztársaság már elbukott. Akkor aztán jönnek a régi urak és számonkérnek engem...

– Mit csinált?

– Harcoltam...

– Ki ellen?

– A román ellen. Bejöttek a földünkre. Itt álltak a Tisza másik partján... Talán már át is keltek...

– Át... Apó hallotta...
– Járt itt valaki? – kérdezte Elek megkövülten és felült.
– Nem... Itt senki sem járt... Lent hallotta a Tiszán... Bárkások mondták... Föntről jöttek, szállítottak valamit Szegedébe.
– Vége hát...?
– Nem tudom... Apónak azt mondták a bárkások, hogy a veresek ügye elveszett... Maga ugye veres?
– Bizony kislányom, veres... Egy öreg veres. Negyven vagyok. Megcsókollak és elmegyek.
– Nem – mondta a lány.
– Apó is örülne már, ha túl lennék a Dunán...
– Nem, apó nem örülne.
– Nehéz helyzetbe hozol, kislány...
– Megmondtam apónak.
– Mit mondtál meg?
– Megmondtam, hogy szívlelem magát, és nem akarom, hogy elmenjen... Apó jó ember.
– Szívesen itt maradnék... De egy napon megjelenhetnek a katonák. Megkötöznek és a Tiszába dobnak.
– Átúszik majd túlra... És visszajön, ha elmentek. Kitűzök majd egy kendőt, az mutatja.
– Követ kötnek a nyakamba.
– A víz alatt kirántja a kését és elmetéli a köteleket.
– Nem ilyen egyszerű ez, Miléna... Élni is kell valamiből... Dolgozni a magunk és népünk javára...
– Dolgozik majd. Elrejtőzik most, aztán majd dolgozik... Van itt munka. Halászhat... Tud halászni...?
– Nem tudok.
– Megtanítom... Dereglyésnek is elmehetne... Van itt három olyan falu, ahol nincs dereglyés. Dereglyés lesz a népünk javára...
– Népünk javára?... – Elek István megcsóválta a fejét és nevetett.
– Azt mondta, hogy a népünk javára.
– Igen. Ezt mondtam, aranyos Miléna – mondta Elek és megölelte a lányt.
– Marad?
– Maradnék... De mennék is...
– Hová?
– Budapestre.
– Mi van ott?
– Házak, sok ember, barátok. Menedék...
– Ház itt is van... Ha véget ér a harc, barátkozhat is... Majd barátkozik a révészekkel, vagy az apóval... Menedéknek meg itt a padlás. Nagyon szívlelem magát – mondta és kicsordultak a könnyei. Elek István arcához hajolt és összemaszatolta.

Másnap reggel, amikor felébredt, újra csak ott ült a lány a szelemen gerenda alatt. Kérdéssel kezdte a napot:
– Marad?
– Nagyon szeretnék itt maradni, Miléna.
– Akkor maradjon – mondta a lány és melléje térdelt. Türelmesen lehámozta a férfiről az inget, megoldotta a seb kötéseit. Elek halkan beszélt:

– A Tiszán már átkeltek a románok. Mennek Pest felé. Szegeden különítményes tisztek gyülekeznek... A földet visszaveszik az urak, a munkást megnyomorítják a gyárosok... Nyugtalan vagyok... Mi lesz a hazámmal? Mintha mennem kellene... Hívnának messzi városok... A föld... Valamit talán még lehetne cselekedni... A hazáért mindent meg kell tenni...

– Meglátszik, hogy maga tiszt... Szegény embernek ott van a hazája, ahol éppen van... Ez nem jó haza magának?... Itt a Tisza... Nekem a Tisza a hazám,

vagy egy másik folyó. Nem tudnék a városban lakni. Itt szabadon élünk. Én is, apó is, és maga is, katona. Mit akarna kapni? Kiáruljuk majd halból . . .

– Nem lehet azt kiárulni, Miléna . . .

– Födre vágyik?

– Nem, földre én nem vágyom. Jogra, szabadságra, egyenlőségre . . . Jogot nem adnak halért . . .

– Ladikot akarna?

– Mondom, jogot . . . Messzeséget, a folyókat . . .

– Azt nem lehet megkapni. De nem is kell. Ha van ladikja, járhat rajta . . . Ha velünk marad, halászhatja is a folyót . . . Apónak haljoga van . . . Ha ladikkal megy Szegedébe, messzeséget is láthat. Ez itt máskülönben mind messzeség, amit lát. Olyant akarjon, amit megkaphat. Apó engem mindig erre tanított.

– Ezért akarsz most engem megkapni. Örökbe . . .

– Sok dereglyés örült volna errefelé, ha a Zselic Miléna szólítja . . . De apó mondta, hogy olyan vagyok, mint édesanyám. Édesanyám is a messziről jött, fáradt embereket szívlelte. Azért jött szegény ennyit apó után.

– Míg aztán meghalt . . . Nem félsz?

– Mitől kellene itt félni? Maga nem szívlel engem?

– Meggyógyítottál. Szép vagy. Komoly, okos leány . . . Fiatal. Olyan fiatal, hogy én már öreg vagyok hozzád . . .

– Nem szívlel.

– Szeretlek Miléna, de a kishúgom is lehetnél . . .

– Azt nem . . .

– Most elmennék, aztán ha elmúlik a veszély, visszajönnék. Egy éjszaka dörömbölnék az ajtón. Ősz lenne. A földeken már pörgére száradtak volna a kukoricások, s a folyón vermelő gardák úsznának délnek, északnak. Dörömbölnék, apó ajtót nyitana. Megcsókolnálak. Nagy tüzet raknánk a kemencében, halat sütnénk. Innánk valamit. Bort, vagy pálinkát. Apó pipálna, mi ülnénk a padkán, és hallgatnánk a szél zúgását. A messzeségben farkasok tutulnának. Szürke nádi farkasok. Jó nagy szelek lehetnek erre . . . Honnan fúj a főszél?

– A főszél északról . . . Kicsinyt északról, kicsinyt nyugatról.

– Északnyugatról.

– Úgy . . . Beugrik a kürtőbe.

– Na látod . . . Akkor döngetném meg az ajtót. Adnál a katonádnak sült halat?

– Adnék . . . Sütnék kecsegét . . .

– Sült halat ennénk, innánk rá jó pálinkát. Az ajándékokat kiraknám az ágyra. Apónak hoznék kucsmát, új csizmát, neked kendőt, ruhát, pizsomát . . .

– Mi az a pizsoma?

– A városi kisasszonyok abban alszanak.

– Honnan tudja?

– Ezt mindenki tudja a városban. Így szokás . . .

– Nem kell pizsoma. Csak aludjanak bent amazok.

– Új szoknyát hoznék . . . Kis csizmát neked is . . . És függőt . . .

– Maga nem is veres.

– Nem? Mindszentnél harcoltam. Főhadnagy vagyok . . .

– A veresek szegények. Azoknak nem telik ennyi mindenre.

– Összegyűjteném a pénzt, aztán megvenném. Jó lesz így, Miléna?

– Nem lesz jó. Ha maga elmegy, soha többet nem jön vissza – mondta a lány, aztán kosárkájába rakta a maradék tépést, a füveket, és odább tolta.

– Visszajönnék, szeretlek . . . Szép vagy, jót tettél velem. Ápolsz, gondozol . . .

– Vakon vetette ide a sors . . . Másodszor nem teszi meg . . . Én meg, mint a kóró, elszáradnék . . .

– Talán azért nem . . .

– A sors nem ismétlődik. Egy sors van.

– Én lennék a sorsod?

– Igen . . . Maradjon most már, ha ide vetődött.

Elek István nézte a lány fekete szemét, üde bőrét, haját, ruháját, melyet nap mint nap viselt. Egyszerű volt, és mégis érthetetlen, megfoghatatlan... Kinyújtotta a kezét és magához húzta.

– Marad? – kérdezte a lány.

– Igen... Veled maradok... Jobb lenne, ha elmennék, de most már veled maradok.

Miléna hozzá simult. Orrcimpái finoman mozogtak. Olyan volt, mint egy kedves, fiatal állat. Elek megsimogatta az arcát, karját, mellét, aztán a derekához nyúlt és kioldotta a sárga szoknya kötőjét.

Dél elmúlt, s még mindig a száraz, illatos sarjún feküdtek. Elek István a lány finom tapintású bőrét simogatta. Lent a házban Zselic apó matatott. Egyszer a fák alá is kiállt és kiáltott egyet:

– Miléna!

Miléna moccanatlanul feküdt Elek mellett. Hozzásimult, és barázdált, tűnődő arcát nézte.

– Szólított az apó – mondta Elek.

– Nem baj.

– Nem jön fel a padlásra?

– Eeee... Semmi dolga itt.

Elek szorosabban ölelte a lányt, és megcsókolta. Zselic Miléna boldog volt. Simogatta emberét. Szorította a karját, csókolgatta.

– Leánykánk születik majd – mondta.

– Leánykánk.

– Sok leánykánk, és sok fiúnk, mert mindig együtt hálunk... A lányoknak fekete haja lesz, mint nekem, a fiúknak meg erős izmai, mint az én emberemnek. Gályások lesznek. Motort veszünk a gályákra és eljárunk sóért.

– Eljárunk...

– Halakat fogunk...

– Halakat.

– Kecsegét, márnát... A gályákkal behordjuk Szegedébe és eladjuk. Maga majd kiszámolja, melyikért mennyi jár, és engem is megtanít mérlegelni.

– És a leánykákat.

– A kertet már holnap megnagyobbítom... Ások hozzá... Vetek őszi borsót, céklát, karalábét, fekete retket, krumplicskát... A többihez már késő az idő... Fogunk küszt és gardát... Lerakjuk ecetes hagymával... Füstölhetünk is... Ha kell, nagy halakat fogunk a jég alatt. Apó tudja a helyeket.

– Nem halunk étlen.

– Nem... Itt nem lehet étlen halni...

– Miléna?

– Tessék...

– Szeretlek... Kis átkozott füvész! Nem szégyelled magadat? Szinte gyerek vagy még... Korai neked a szerelem...

– Elment volna – mondta a lány és sírva fakadt.

– Most?

– Marad... Megkötöttem... Megbabonáztam...

– Megbabonáztál... A szépségeddel, fiatalságoddal...

– Bánja...?

– Nem... Boldog vagyok.

– Én is boldog vagyok. Mindig erre vártam. Lejártam a Tiszára és álmodoztam. A hajósok integettek, de mind szutykosak voltak, mint az apó... Maga szakállas volt, és pont olyan szutykos, mint azok... Mégis másféle. Olyan vörhenyes, gyönyörű... Halk és erős... Mosolygós és kegyetlen... Ilyen embert akartam magamnak...

– Én nem vagyok kegyetlen. Szelíd vagyok.

– Dehogy. Maga kegyetlen.

– Nem.

– Kegyetlen. Megtört engem. Ezért még jobban szívlelem. Eleresztettem volna, ha csak kínoz. Az olyan semmilyen emberek mire valók . . . ?

– Eleresztettél volna?

– El . . . A gyöngék úgyis elvesznek . . . Akár állat, akár ember. De maga kegyetlen. Megragadja, amit akar. Megszerzi, és tartja.

– Félreismersz, Miléna . . . Szelíd vagyok, jót akarok az embereknek. Neked is, apónak is . . .

– Nem igaz. Megragadott. Látta, milyen fiatal vagyok, mégis megtört.

– Te is akartad . . .

– Mit számít az az életben? . . . Ha nem tör meg, engedem menni . . . De megtört . . . Most még jobban szívlelem. Sírok még, de örülök is.

– Nem látszik rajtad.

– Belül örülök . . . Belül nevetek, és kívül sírok . . . Majd kiismerjük egymást. Sokat hálunk együtt, eszünk, halászunk . . . Fekszünk a parton . . . Télen madarat hurkolunk, és gyalogában megyünk a Tisza hátán.

– Az . . . Gyalogában . . .

– Szívlel még?

– Mondtam, hogy szívlellek. A városban úgy mondják, hogy szeretlek . . . Így szebb is, nem?

– Nem. Parázna beszéd. Amazok beszélnek így. Amazok, akik nem tudnak sem várni, sem választani . . .

– Mások a szokások falun és városon . . .

– A ruhák is mások. Az asszonyok is. Éreztem én, ha elmegy, örökre elhágy. Meg akartam tartani. Ilyen egy vörhenyes embere nem lesz másnak a Tiszán.

– Szeretlek Miléna, mondj, amit akarsz . . .

– Megkötöttem . . .

– Meg.

– Nem kívánkozik a messzeségbe?

– Te vagy nekem a messzeség . . Neked pedig én vagyok . . .

– Dolgozunk egymásért . . .

– Dolgozunk . . . Tudod Miléna, eredetileg én tanár vagyok. Latin, történelem szakos tanár . . . Tudós, városi férfiú . . .

– Ne hazudjon.

– Igazat mondok. Latin, történelem szakos tanár . . . De csak eredetileg . . . Az újabbkori történelem közbeszólt.

– Maga feleltette a gyerekeket?

– Feleltettem . . .

– Katedrán ült?

– Katedrán.

– Az áldóját magának! Mifélék voltak ezek a veresek? Apó azt mondta, szegény népség, szegényebbek, mint mink vagyunk. Maga meg tanár volt?

– Mondom . . . Tanár . . .

– Mit akartak akkor ezek a veresek?

– Nem sokat . . . Azt akarták, hogy a nép közösen birtokolja a földeket, gyárakat, iskolákat . . . Mindenki dolgozzon képességei szerint, és a megtermelt javakból részesüljön igényei szerint.

– Ilyen nincs.

– Na látod. Ezt akarták a veresek.

– A románok meg nem akarták . . .

– A románok nem tudják még, mit akarnak.

– Akkor minek gyüttek ide?

– Mert az urak felbiztatták őket . . .

– A vereseket nem lehet megérteni . . . Mi jó van abban, ha mindent szétosztanak?

– Az igazság bent a jó . . . Munkánk után mindig több járt volna, mint amennyit kaptunk. Az urak visszatartották, és felélték . . .

– A tanárok részét is?

– Azt is. Az én édesapám öntőmester volt. Visszatartották a részét. Én tanár lettem. A rám eső részt is visszatartották. Mi tanítottuk a sok kis buksi fejű gyerkőcöt írásra, olvasásra, történelemre... Arra, hogy melyik királyunk milyen volt?... Ki országolt emberül, ki kutyául... A csatákra, amit az őseink megnyertek, vagy elvesztettek. Mi tanítottuk meg a gyerekeket számolni... Kiszorozni, mennyi jár a halért, hullott almáért, napszámért... Mi tanítottuk meg a gyerekeket a növények, halak, állatok nevére...

– Imádkozni is?

– Arra a tisztelendő urak... Milyen vallású vagy?

– Nem vagyok bejegyezve...

– Apó?

– Apó már olyan öreg...

– Öreg... öreg... De valamilyen vallása azért lehetett...

– Lehetett neki... Matróz is volt, meg béres...

– Nem imádkozik?

– De imádkozik.

– Melyik istenhez?

– Nem tudom... Apó istene jóságos. Fohászkodik hozzá egy keveset, az isten pedig megsegíti. Apó aztán csak pipál...

– Jól igazodott az apó, amikor a nagy elrendeződésre sor került. Külön istent kapott, külön papokat, külön Tiszát...

– Apó már csak ilyen...

– Mondom... Mindenre mi tanítottuk a gyerekeket, így a nemzetet is, mégis visszatartották a részünket.

– Mi az a latin?

– Nyelv... Holt nyelv. A nép, mely beszélte, már kipusztult, beolvadt más népekbe.

– Mondjon valamit latinul.

– Homo non sibi solus natus est, sed patriae, sed suis.

– Ez mit jelent?

– Az ember nemcsak a maga, hanem a hazája és az övéi számára születik.

– Szép mondás. Ilyeneket tanított?

– Ilyeneket.

– Igaza van. Disznóság, hogy nem adták ki a részit. Ezért mondja az apó, hogy a hal a legjobb. A márnát mindig el lehet cserélni borra, cipőre, lisztre. Pénzt is adnak érte. Ha aztán nem adnak, megfüstöljük és kész.

– Igaza van apónak. Egyetértek...

– Megijesztett maga...

– Bocsáss meg.

– Ki gondolná, hogy egy ilyen derék, vörhenyes ember tanár. Veres is, tanár is? Szívlel azért?

– Szeretlek Miléna... Nyugodt lehetsz...

– Velem marad?

– Igen, maradok... Már a leánykák és a fiúk végett is, akik majd fekete hajúak lesznek, erősek, és sót szállítanak bárkával...

– Ha nem tudná azt a latin mondást, megesküdnék, hogy soha nem volt tanár... Észrevettem aztán... Maga szépen kegyetlen... Ez a legrosszabb. Nem lehet védekezni. Ha nem lenne veres, úrnak nézném most már. De úrnak azért ugye nem úr?

– Nem. Úr nem vagyok.

– Katona inkább.

– Az. A Vörös Hadsereg tisztje.

– Szép arca van...

– Nem tehetek róla.

– Szép és durva. Nagyon szívlelem magát...

– Megint sírsz. Ne sírj most már . . .

– Az örömtől sírok . . . Úgy megtört, olyan kegyetlenül . . .

Késő délután Elek főhadnagy átlépdelt a kötőgerendákon és kinézett a mezőre nyíló szellőző ablakon. Az volt az érzése, hogy az akácfa bokrok mögött emberek állnak. Lovakat is sejtett a szántásokon túl, de aztán belátta, hogy képzelődik.

Zselic apó bort és pálinkát rakott az asztalra a vacsorához. Sült halat ettek, vízben főtt zöld babbal. Hárman megettek tizenhét halat. A zöldbab is elfogyott. Pálinkával kezdték, aztán evés közben áttértek a borra. Miléna is ivott. Zselic apó arca, mozgása megváltozott. Minden rándulása elárulta, hogy a sebesült katonát a történtek után családtagnak tekinti. Viselkedése nemcsak Elek Istvánnal, de Milénával szemben is megváltozott. Óvatosan szólította, eléje igazította a tálakat . . . Kegyetlen szertartásnak mutatkozott az egész. Zselic apó kimondatlanul is alázatot fogadott Milénának, a nagy erős Milénának, aki házhoz kötötte a kemény, okos férfit.

Vacsora után pipákra gyújtottak. Zselic apó odakínálta saját dohányát a főhadnagynak. Közös zacskóból osztoztak a dohányon, aztán a füstjük is keveredett. Már jól elpipáltak egy tömést, amikor Zselic apó megszólalt. Olyan volt, mint egy király, aki átadja birodalmát.

– A ház, a haljog és a pénz a szolgálatért jár . . . Lent van hat varsám . . . Helye válogatja . . . Egyikbe ponty akad inkább, másikba márna . . . Olyan is van, ami dévéren kívül más halat nem látott . . . Van egy ladikom. Fótos . . . Szegedébe azért behordjuk vele a halat . . . Van kint hatvan hurkom. Ez tilos . . . A vadőrök fölszedegetik, de jut is, marad is . . . Télre halat füstölünk, kácsákat fogunk. Régóta szeretnék disznót vágni, mint a parasztok, de nem sikerült. A fődeket itt az ártéren használhatom . . . Nincs kimondva, hogy mennyit . . . Mit használtunk mi idáig? . . . Ezek a fődek itt az ártéren nekünk teremnének . . . A házban két szoba van . . . Ez, meg Miléna kamrája . . . Amabban nincs kémény, így aztán telente inkább csak ide húzódunk . . . Van ezen túl a só . . . Bárkások hozzák Romániából. Hol ezért, hol azért cseréljük . . . A parasztok veszik a sót . . . Miléna kislány korában megfigyelte már a kereskedelmet . . . Három-négy éve hallom tőle, hogy vegyünk bárkát, és menjünk föl az ásványért a forrásig. Azt reméli, hogy a só megvált minket . . . Én voltam már tengerész, béres, idegen országokat jártam . . . Nincs megváltás . . . De azért úgy gondolom, próbálkozni köll . . . Aki nem mozdít . . . Nem állít új ladikot a régi helyett, kódis utódokat nemz . . .

Másnap reggel Elek István fogta a halászszerszámokat és elindult a Tiszára. Sütött a nap, kellemes nyári verőfényben magasodtak a fák. Túljutott a csenevész gyümölcsösön. Akác és fűzbokrokat kerülgetett. Közel a parthoz berekfák, kanadai nyárfák vaskos csapataira bukkant. Éppen csak rájuk pillantott, és folytatta útját a Tiszára, mivel halakra fenekedett, ehető prédára.

Az öböl, melyben néhány nappal korábban partot ért, roncsolt faóriásoktól fehérlett. A sekély vizekből égre meredtek a csontszerű törzsek. Megállt a víznél és belenézett. Örvénylett a Tisza.

Tovább ment. Bevette magát a parti füzesbe, aztán északabbra ismét kiváltott a folyóhoz. Itt is szakadékos volt a part, de csak kisebb fák és bokrok dőltek a vízbe. Letelepedett. Hálóit alábocsátotta. Pipára gyújtott. A gátőr dohányából bodor füstöket eregetett a fűzfák közé . . . Bámulta a vizet. A Tisza örvénylett, ágakat sodort . . . A túlpart magasságában sirályok csapongtak. Feleveztek a kéklő magasba, aztán lebegve úsztak a folyó felett . . . Ha megpillantottak egy-egy boldogtalan küszt, vagy más apróbb halat, lecsaptak. Szárnyukat behúzták, s mint valami lövedék vagy bomba zuhantak a mélybe. Szépek voltak és kegyetlenek . . . Figyelte a sirályokat, aztán azon kezdett tűnődni, hogy a vízi madaraknak hány ellensége van? . . . A sirályok elég szerencsésnek látszottak . . . A halak közül némelyek szerencsésnek, mások teljesen szerencsétlennek. Amikor arra gondolt, hogy a keszegeket irtják a süllők, őnök, csukák, sügérek, sirályok, vízi pockok, vidrák, emberek, rókák és angolnák, elszomorodott. A csukának, süllőnek alig volt ellensége. A legnagyobb persze csukának is, süllőnek is a saját fajtája, mivel a ragadozóknál a kannibalizmus kellemes családi szokás.

Amikor pipája kialudt, nekifeszült a rúdnak és kiemelte a hálóját. Két ponty és néhány közepes keszeg táncolt bent. A halakat megmarkolta a kopoltyújuknál és a szákba eregette. Amikor végzett, ismét a mélybe nyomta a hálót és várakozott. Látta, hogy a fák, nádasok oda sem hederítenek az emberek háborújára. Gyökeret eresztenek, és erőszakosan törnek a fény felé. Nődögélnek, de megférnek egymással. Ahol silányabb a talaj, satnyábbak a fák, de ugyanannyian állnak egymás mellett, mint a gazdagabb televényeken. A nyár még sokat ígért a fáknak, s túl a kukoricát érlelő mezőknek is.

4.

Fekete trikója átizzadt a hóna alatt és a hátán. Lassú, ráérős léptekkel közeledett a házhoz. Szerszámait s a szákot a jobb vállán vitte. A halak vergődtek a nedves hálóban. A tiszai szél álmosan lengedezett, elült, majd a füzeseket borzolva tovább motozott a tájon. Vadméhek dongtak mindenütt, súlyuk alatt meginogtak a selyemmályva sárga virágai. A ház fehér tűzfala elő-elővillant a fák közül. Harminc-negyven méterről már az ablakot s az ajtónyílást is látta. A zöldre mázolt ajtó tárva volt. A szákra pillantott, melyben első zsákmányát vitte asszonyának. Mosolygott. Megcsóválta a fejét, aztán a dús aljnövényzetet bámulta, mely elborította a fák környezetét. Valahonnan, három falunyi messzeségből harangszót hozott a szél. A kondulások fáradtan érkeztek és elhaltak a puha, zöld füzesekben.

A ház előtt megtorpant. Homlokát elborította a verejték. Azt hitte, meghülyült. Döbbenten, értetlenül bámult maga elé.

Zselic Miléna és az apó a körtefa vastag ágán lógtak. Felakasztották őket. Már nem éltek. Bizonytalanul lengtek a szélben... Miléna elcsuklott fejéről hosszan oldalra lógott fekete haja. A szellő borzolta, fésülte.

– Uram Jézus... – nyögte maga elé Elek István, és kicsordultak a könnyei. Ekkor katonák rontottak elő a bokrok közül. Szürkészöld zsávolyt viseltek, és tollas bocskai sapkát. Rangjelzésük nem volt. Vezetőjük lovaglókorbáccsal vágott Elek arcába. Elek István leejtette a szákot és szerszámait. A különítmény parancsnoka tovább ütötte. Arcát, nyakát elborította a vér.

– Gyerünk, disznó! – ordította.

Elek István nem mozdult. Milénára pillantott, majd a különítményre. Rekedt, kemény hangon szólalt meg:

– Kicsodák maguk?!

A különítmény parancsnoka újra az arcába vágott.

– Értem – mondta Elek István. – Parancsuk van?! Mutassák fel a parancsukat, mert pórul járhatnak.

Odaugrott egy másik zsávolyruhás és belerúgott.

– Félreértés is lehet... Azt sem tudják, ki vagyok... És ezek a szegények mit vétettek?!

– Nincs félreértés! Mindenki megkapja, amit érdemel! Gyerünk – mondta a különítmény vezetője és arcul ütötte.

Szuronyos puskákat nyomtak az oldalába, és előre lökték.

– Mit komédiáznak?!... Lőjjenek agyon engem is. Akasszanak fel...

– Szeretnél túlesni rajta, ugye disznó...? Nálunk drága a halál... Mit tudnál megajánlani a gyors halálért? – kérdezte a parancsnok és legényeire hunyorított. A zsávolyruhások tovább lökdösték a bokrok között.

Fél órás gyaloglás után szérűskertek alá érkeztek. Balra a szilvafákon öt-hat akasztott ember lógott. Parasztok, köztük egy reverendás pap. A fákon már hamvaskék volt a szilva... A kert alját elöntötte a talajvíz, vagy a tiszai árhullám... Az utolsó fák már vízben álltak. Könnyű szél fodrozta a pocsolyákat...

A katonák megálltak. Elek István a fákra akasztott embereket nézte. Biztosra vette, hogy néhány perc múlva már közöttük lengeti a szél. Nem félt a haláltól. Dühöt érzett a szívében és keserűséget.

Kocsit hajtottak melléje. Megkötözték kezét, lábát, aztán feldobták a deszkákra. Érezte, hogy felszakadt a vállsebe, s a vér a hóna alá szivárog. A katonák szalmát hintettek a testére, aztán megcsapkodták a lovakat. Mellette meneteltek, beszélgettek. Nem értette, mit mondanak egymásnak, de állandóan hallotta dödögésüket. A fogat ismeretlen cél felé vitte. Hosszú ideig lágy mezőket sejtett a kerekek alatt, majd kövezett, gödrös bekötőutat. A fogat megállt valahol. A déli napfény áttüzesítette a szalmát. Izzadt, szenvedett. Fájt a válla, arca, zsibbadtra kötözött karjai. Talán fél óráig hagyták a kocsin heverni... Ez idő alatt senki sem mutatkozott a közelében. Már-már abban reménykedett, hogy megfeledkeztek róla... Valaki aztán elordította magát:

– Hol az a disznó?!

Leszedték róla a szalmát, majd a lábánál és a karjánál megragadták. Arccal a föld felé lógatva becipelték az épületbe. Eleknek úgy tűnt, hogy a szekér körül épületek magasodnak. Nagyobb, cementes helyiségbe vitték és ledobták. Arcát összeverte a földön. Kötelékeit feloldották és otthagyták. Hallotta az ajtó és a zár csukódását. Hosszú percekig feküdt mozdulatlanul. Végtagjait megbénította a zsibbadtság. A kötelek elszorították a vérkeringését, lába, karja hullafoltosra kékült. Öt-hat perc múlva az oldalára fordult és felült.

A helyiség raktárnak látszott. Keskeny, vasrácsos ablakon kapta a fényt, közvetlenül a tető alól. Az ajtó barna volt, a fal és a mennyezet fehér. A hosszabbik falon az istrángok, gyeplők tartókampóin emberek lógtak. Öt ember lógott a fehérre meszelt fal előtt. Öt férfi. Az akasztottak alatt a cementen véres, mozdulatlan tetem feküdt. A jelek szerint agyonverték.

Elek István az ablak alá húzódott és falnak vetette a hátát. Nézte a halottakat. Az akasztottak közül kettő parasztnak látszott, egy tisztviselőnek, kettő zsidónak. Parasztok, tisztviselők, kereskedők... Az agyonvert férfi már semminek sem látszott. Ruhája cafatokban lógott rajta, s a kínzás a testét is felszaggatta.

– „Megtöretett a teste, és kiontatott a vére" – Elek István némán idézte az Írás szavait. Tűnődött: – „Úgy halunk meg, mint Krisztus... Mártírhalál jut mindnyájunknak... Eszméért halunk... Ki kereszten, ki börtön padlóján. Halálragyötörnek minden prófétát, jóst, prédikátort... Ilyen a föld... Erre születik az ember... Testet kapunk, hogy legyen mit meggyötörni... Ha csak szellemünk lenne, mit kezdene a sok hóhér?... A test a végzetünk. A testet táplálnunk kell, pihentetnünk, óvnunk. Ha jogról beszélünk, fele részben mindig a test jogára gondolunk. A fűtött szobák jogára, ételekre, szerelemre, pihenésre, a test gyógyulására... Szabadságot is kérünk, követelünk... Gyülekezési szabadságot... A tereken többnyire a testek gyülekeznek, s nem a sok kiművelt szellem... Szólásszabadságot... A szó fele részben a testért beszél, fele részben a szellemért... A test a végzetünk... Árulónk... A test szükségletei, fájdalmai kiszolgáltatnak bennünket... Megtöretünk most mindannyian... Jobb állatnak lenni... Az állat nem vérengző... Annyit öl, vagy alig többet, mint amennyit megeszik... Mi a háborúkban okos műszerekkel halomra öljük egymást, s hulláinkon a hollók osztoznak... Csak az ember öl raffináltan, hosszan, kéjesen... Tudományosan... Sok módszeres halál jár a nyomunkban... Azt mondjuk, igazság kell a népnek, és megöljük egymást igazságkereső buzgalmunkban... Nem értem nememet, fajtámat... Nem is kell... Öt perc múlva már közöttük lógok én is... Behoznak majd egy új rabot, leejtik a kőre. Amikor magához tér, az is megszámolja a kampókon lógó magyarokat... Hat... Mondja majd... Egyiküket katonának látszik... Ennyi az egész... Miért is élnék tovább? Szegény Milénát elveszejtettem... Rájuk hoztam a halált... Szegény kis Zselic Milénát megölték általam... Meggyógyított, etetett, szeretett... Nekem adta a lelkét, testét... Már messze jár... Nem lesznek fekete hajú leánykáink, akik szép neveket tudnak, és ismerik a gyógyító növényeket... Erős fiaink sem lesznek, akik motoros bárkával járhattak volna só után... Épp csak megfogant Miléna álma, s máris végeztek vele a hóhérok... Megölték szép szerelmemet, és engem is megölnek most... Zselic apó... Zselic apó... Kár volt elhúzni azt a reteszt!... Horkolt volna kend tovább a szutykos takarója alatt. Beengedett, s azzal az egyetlen

rövid mozdulattal magára szabadította a halált... Akkor már nyomomba szegődött a fekete úr... Elragadta ordonáncomat, s dühös fogát a vállamba véste... De emberére akadt... Nem adtam meg magamat... A fekete úr pedig utánam osont, mint a hiéna... Prédára várt a fák tetején... Elragadta a szerelmesemet, jótevő barátomat... Most rám csattog ismét... Egyszerűbb lett volna mindjárt Mindszentnél meghalni, mint az evezősöm. Vagy a Kurca patak árkaiban... S ha ott sem, akkor a Tiszán. Gyenge a fekete úr. Nőket ragad el körülöttem és öregembereket... Szegény Milénám merre járhat?... Fent kocog talán már a Dinári hegyekben... Az anyját keresi, a szép fekete hajú asszonyt, aki otthagyta bosnyák rokonait és Zselic apó nyomába szegődött... Hol járhat a titokzatos asszony?... De messze vannak azok a Dinári hegyek... De messze jársz már, szegény Milénám... Nyugodj meg, utánad megyek... A fekete úr most bezáratott a kutyáival... Rámesnek, szétmarcangolnak. A test próbája következik. A test utolsó próbája... Szenvedünk még egyet, aztán meghalunk... Ha elbukott a tanácsrendszer, nem sok értelme maradt az életünknek... Új szép kezdetekért érdemes élni. Új szabad országért, mely nem függ sem Habsburgtól, sem tatártól, sem romántól. Meddig voltunk mi függetlenek? Összeomlott a Monarchia, s utána még két percig talán. Nem értünk ehhez a műfajhoz... A függetlenséghez tehetség kell... Tehetség kell a szabad hazához, és emberség. Nem egymásra acsarkodó magyarok csordái... Nem a magát maró magyar kell ahhoz... Nagyság és tehetség... Történelmi ismeretek. Tudós férfiak kinevelése, akik kellő pillanatban megmondják, mit ajánlatos tenni... És fegyelmezett nemzet, mely szakaszokban, kapkodás nélkül hajtja végre a tetteket... Egyik sincs nálunk... Álmatag parasztjaink vannak, dühös munkásaink, harácsoló uraink és buta tisztecskéink... Ölni azonban tudnak, meg kell hagyni... A csatákat persze elvesztik... De a védtelen legyilkolásában mesterek... Ezek itt a fehérre meszelt fal előtt mind magyarok, és azok is magyarok voltak, akik felaggatták őket. Én is magyar vagyok és a korbácsoló tiszt is... Mit csináljak?... Szökjek meg? Nem lehet. És minek szöknék? Meg kell halnom. Ha élve maradnék, tovább kuncsorogna mögöttem a halál. Elragadná barátaimat, ismerőseimet. Miléna fent vár valahol a Dinári hegyekben, és holtan is fekete hajú leánykákról álmodik, és erős fiakról... Még egy óra és én is átkelek a Styx folyón... Miléna a közelben vár és együtt megyünk a túlvilág füzeseiben valahová, valahová... Gályát építünk, s mi is lelkeket hordunk innen oda... Sok aranypénzünk lesz... Csörgetjük és szomorkodunk... Fiak és fekete hajú leánykák nélkül mit ér a sok arany, amit a halottak nyelvéről összeszedegetünk?... A test utolsó mutatványa közeledik... Iszonyú lesz... Ezek a barom különítményesek azt hiszik, megijedek a halottaiktól... A halottak már senkit sem bántanak... Az élőktől retteg a testem, nem a halottaktól... Igaz, kínjuk még az arcukon ül... Végső torzulás itt minden tetem... De ez nem riaszt... Katona vagyok... Meg lehet szokni a halottakat... A halottak nekem már barátaim, előttem járók... A halál elkerülhetetlen... Mindenképpen meg kell halnunk. Mindannyiunknak... Csak idő kérdése... Időben adódnak eltérések... Azért a pár évért, évtizedért nem érdemes túl nagy hűhót csapni... A történelem végtelenjében úgy eltörpülnek az évek, évtizedek... Kit érdekel ma már, hogy Dózsa György korábban halt meg a szokásosnál... Nem azért vicsorgatunk érte... A tüzes trón ellen hadakozunk... És minden hiába... Dózsa jobbágyai ma ugyanazért halnak... Még mindig a jogot áhítja a nép... Négyszáz év kevésnek bizonyult kivívására... Meghalni könnyű... Szórakozás... A japánok könnyen halnak. Nem becsülik a testüket. A törökök sem becsülték... Volt hozzá megfelelő ideológiájuk... És nekem... Nekem mi marad?... Mit tudok magamnak mondani?... Jobbágy ősöket idézhetek, vagy fák, virágok nevét... Zselic Miléna... Zselic Miléna... Miért késlekednek?... Mire várnak még kínzóim... Sietnem kellene... Miléna vár..." –

Megnyílt a raktár ajtaja. Belépett két zsávolyruhás. Megnézték Elek Istvánt. Egymás között váltottak néhány szót:

– Ez az...?

– Másformának képzeltem...

A magasabbik ráförmedt Elekre:

– Állj fel!

Felállt.

A magas intett a fejével:

– Na gyerünk a laboratóriumba.

Átkísérték a folyosón, aztán belökték egy terem nagyságú szobába. A szoba közepén asztal állt, az asztal két oldalán székek. A mennyezetről villanyégők és légyfogók csüngtek alá. A legyek mindegyiken haldokoltak már. Panaszos dünnyögésük, sírásuk betöltötte a szobát. Az asztalon is legyek mászkáltak. Elek István néhány percre ismét egyedül maradt. Állt a teremben, és szemügyre vette a falat, az elsötétített vasrácsos ablakot, az asztalt, majd a székeket is. Véresek voltak.

Középtermetű kövérkés fiatalember lépett a terembe. Szemüveget viselt, mosolygott.

– Bocsánat – mondta –, elkéstem . . . ?

Elek István rábámult. Nem szólt semmit.

– Üljön le – mondta a kövérkés fiatalember.

Elek István leült az asztal mellé. A másik oldalon a kövérkés katona foglalt helyet.

– Hogy érzi magát nálunk . . . ?

– Rosszul – mondta Elek. – Térjen a tárgyra.

– Tárgy, határozó, jelző . . . – mondta a kövérkés katona és hangosan, gurgulázva nevetett, mint egy cukrászkisasszony. Elek István némán nézte.

– Na, kezdjük akkor . . . – legyintett a fiatalember. – Ott maga mellett mi volt a neve a politikai biztosnak?

Elek hallgatott.

– Nem emlékszik . . . ? Az a kedves, bohó fiú ott, akit soha nem lehetett kiküldeni a konyhából . . . Szép laposra fésült frizurája volt, és forradalmi gondolatai . . . ? Na, segítsen már, mi is volt a neve? Nem jut most hirtelenjében az eszembe.

– Nekem sem.

– Magának sem . . . No ezen éppen segíthetnénk . . . De nekem francia nevelőnőm volt. Nem bírom az atrocitásokat. Különösen, ha művelt férfiak között kerül sor az ilyesmire . . . Itt néhány ellenforradalmi tiszt azzal a gondolattal kacérkodik, hogy magát is felakasztják, mint azokat ott bent. Mondtam nekik, hogy őrültség lenne . . . Maga igazi katona. Jól harcolt az ellenséggel . . . Miegymás . . . Második hadosztály, ugye . . . ?

– Igen.

– Ki is volt ott a vezérkari főnök?

– Nem emlékszem.

A kövér fiatalember felugrott és egy bikacsökkel arcul vágta Elek Istvánt. Ordított:

– Marha! Piszkos kommunista állat! A Béldy miatt vereti magát! Vele már az ütközet előtt összeköttetésben álltunk! Beszéljen!

Elek István nem törölte le a vért az arcáról. Csak ült és nézte a kövérkés fiatalembert.

– Mondja be gyorsan a politikai biztos nevét, és máris mehet . . . Úriember vagyok . . . Garantálom a szabadságát . . . Természetesen, mint tartalékost, lefokozzuk . . . Talán rendőri felügyelet alá is helyezzük . . . De ez bagatell . . . Igaz?

– Igaz . . .

– Na, mi volt a neve annak a verébnek ott?

– Verébnek? . . . Wodl itt van önök között?

– Wodl Ferenc? . . . Ki is az . . . ?

– Mindketten tudjuk.

– Az ám, pajtikám . . . Tudósok vagyunk mi ketten . . . Szegény Wodl . . . Hogy nem lehet itt! Bizonyára örülne a viszontlátásnak.

– Szóljon neki.

– Ne zavarjuk . . . Ki tudja, merre jár . . . Azt a fiút ott minek is hívták? . . .

Már a nyelvemen volt a neve . . . ? Ó a mindenségét . . . Segítsen már Elek, magának jó a memóriája . . . ?

– Nem emlékszem a nevére . . . A politikai biztosokat állandóan váltogatták . . . A hadműveletekbe egyébként sem szólhattak bele. Amikor megérkeztek, bemutatkoztak futólag valahol, udvaron, mezőn . . . Ki emlékszik ilyen nevekre . . . ?

– Akit vernek . . .

– Meg akar félelmlíteni? Ne fáradjon . . .

– Azt hiszem, felakasztatom magát.

– Jó . . . Kezdhetjük . . .

– Legyen esze . . . Mondja már be annak a taknyos stricinek a nevét, és élve maradhat . . . Az élet megér egy nevet.

– Nem akarok élve maradni . . .

– Óóó . . . Ez kínos . . . Pedig itt többen is számítottak magára . . . Úgy tudták, hogy értelmes ember, aki a hazájáért áldozatokra is képes. Van itt néhány tiszt, aki szerette volna megbeszélni önnel a jövő terveit . . . Önnek van ehhez érzéke . . . Rendet kellene csinálnunk egyszer . . . Nagy nemzeti összefogás, vagy hasonló . . . Utóvégre magyarok vagyunk, nem . . .?

– Ha komolyan beszélne, azt hiszem, kísérletet tennék a helyzet megvilágítására . . . Bár a történtek után, azt hiszem, ez lehetetlen . . .

– Az . . . Én is disznó dolognak tartom, hogy néhány apróbb félreértés adódik, és máris felakasztják az ember szeretőjét . . . De erről majd később . . . Azt a nevet legyen szíves közölni . . . Egy név, és kezet fogunk . . .

– Mondtam már. Nem emlékszem a politikai biztos nevére.

– Biztos ebben?

– Igen.

– Álmában sem jutna eszébe?

– Ha egyszer nem jegyeztem meg a nevét, minden hiába . . . A háború éppen elég gondot jelentett nekem . . . Meg kellett védeni a hazát az intervenciós hadaktól . . . Jobb lett volna, ha önök is ott segédkeznek, testvérgyilkosságok helyett . . . Ott kiélhették volna hősi természetüket . . . A haza most önök miatt veszik el. Vége lesz a szabadságnak, rendnek . . . Minden véget ér . . .

– A haza . . . A rend . . . ? És mi . . . Igaz, igaz . . . Szégyen. Mi annak a fiúnak a neve? – kérdezte a kövérkés katona, és felállt. Elsétált Elek István háta mögé.

– Nem tudom a nevét.

A kövérkés katona hátulról pofonvágta Eleket. Elek felugrott, és jobb kézzel lendületből visszaadta a pofont. A kövérkés fiatalember megbotlott és elvágódott a padlón. Berontottak az őrök. Nekiestek Eleknek és agyba-főbe verték.

– Elég . . . Elég, hagyják beszélni a kolléga urat – kiáltotta a kövérkés fiatalember és mosolyogva Elekhez fordult:

– Pardon . . . Az embereim hívatlanul jöttek, láthatta. Sajnálom, ami történt . . . Mondja csak azt a nevet?

– Ha agyonütnek sem tudok olyan nevet elővarázsolni, amit soha életemben nem ismertem – válaszolta Elek István.

– Sajnálom . . . Ön olyan szimpatikus nekem . . . Az ilyen délceg katonák hatnak rám . . . Se háj, se puhaság, mint ugye nálam . . . De sebaj . . . Megkérném egy apróságra . . .

Elek gyűlölködve nézte a kövérkés fiatalembert.

– Lenne szíves felülni az asztalra . . . Most kipreparáljuk magát . . . Muszáj . . . A parancsnokom kényes a munkánkra . . .

Elek nem mozdult. Az őrök megragadták és feltették az asztalra. Erőszakkal összehajtották. Térdét az álláig feszítették. Lábát bokában, kezét csuklóban összekötötték. Amikor ezzel elkészültek, a térd- és könyökhajlásán átdugtak egy söprűnyelet. A söprű feje oldalt díszelgett, mint egy ocsmány jelvény.

– Így... Kitűnő... Szinte szobor... Na fiúk, most elmehetnek... Én a főhadnagy úrral magántársalgást folytatok... Hallottam, hogy a főhadnagy úr olyan meggyőzően beszél, mint egy prédikátor... Nem nélkülözhetem a szellemét... És a „haza" sem nélkülözheti... A pardon... Fiúk még egy percre... Az ajtót hagyják nyitva azért... Hadd hallja az őrnagy úr, hogy dolgozunk... Mindig azt mondja, hogy nem megy itt rendesen a munka. Most már elegem van a dorgálásokból... Úgy... Köszönöm... – mondta a kövérkés katona, és fehér zsebkendőjével törölgette az ókuláréját.

Elek István összeszorított fogakkal nyögött az asztal tetején. Vállsebe egészen felszakadt, s vére a mellén végigcsorogva a nadrágjába szivárgott. A fájdalom kábulttá tette, félig állattá. A kövérkés fiatalember előtte billegett:

– Csúnya főhadnagy... Még a szemüvegemet is leverte, a nagy hazaszeretetében... De nem haragszom. Első a haza... – mondta, aztán feltette a szemüveget, az asztal lábáról pedig leakasztott egy korbácsot. Fonott, kemény kötésű szíjkorbács volt. Megsuhogtatta, aztán Elek arcába vágott.

– Kérném szépen a politikai biztos nevét közölni... Nevét, lakhelyét...

– Értetlen marha... Mondtam, hogy nem tudom – nyögte Elek István.

A kövérkés katona mosolygott:

– Eszünkbe jut majd... Megizzadunk egy kicsit és eszünkbe jut.

A korbács suhogott, csattogott. Elek arcát elöntötte a vér. Kinyújtotta a nyelvét és lenyalta. A kövér észrevette, és a nyelvére célzott. Csak a száját találta el.

– Pardon – mondta. – Nyögje már ki annak a politikai biztosnak a nevét... Tudja mit? Mondjon el mindent. Amit csak tud. Az összes politikai biztosok nevét a hadosztálytól, és még neveket... Volt ott vörös elég...

Elek látta, hogy a kövér fiatalember a nyelvére pályázik... Lesben áll, ütésre készen.

– Már semmire sem emlékszem – mondta és hirtelen körülnyalta a száját. A korbács lesújtott. A nyelvét is érte. Sebzetten csúszott vissza a szájába. Megdagadt.

– Milyen íze van? Szereti?... Igaz... A maga vére. Azt csinál vele, amit akar. Megihatja az egészet. Nincs igazam? Maguk szabadságról álmodtak úgyis. Szabad... Ha akarja megissza, ha akarja töltetünk belőle préshurkát. De egészen megfelejtkeztünk valamiről: Hogyan is hívták azt a lelkes kisfiút az ön egységénél?

– Nem tudom.

– Kár – mondta a kövérkés fiatalember mosolyogva, és a zsebébe nyúlt. Cukortartót vett elő. Megigazította a szóróját, aztán Elekhez lépett és behintette az arcát.

– Így... Így... Olyan vagyok magához, mint egy jó anya... Hol kaptak maguknál a foglyok cukrot? Na mondja!

Elek István arcát néhány perc múlva ellepték a legyek. Marták a sebeit, orrán, szemén, száján mászkáltak. Iszonyúan szenvedett. A fájdalom csak a testét gyötörte, de a legyek az idegeit őrölték. A gúzs szorítását sem bírta már. Úgy érezte, megőrül.

– Rossz? – kérdezte a kövérkés fiatalember.

– Cseréljünk helyet! Majd megtudja... – hörögte Elek István, s közben a fejét kapkodta a legyek elől. Fújt, mocorgott, de a legyek csak pillanatokra reppentek fel. Kínja nem enyhült.

– Restellem – mondta a kövérkés fiatalember. – Két ilyen kiváló úr kellemesebb körülmények között is társaloghatna. Könnyen előfordulhat, hogy a maga tanácsait mi jól hasznosíthatnánk... Utóvégre magyar ember maga... Jó nevű tanár... Többet lát a magyar történelemből, mint mi, ténylegesek... Nincs igazam...?

Elek István a legyekkel küzdött.

– Most, hogy a Monarchia összeomlott, nekünk nem egymást kellene marnunk, igaz?

– Nem! – ordította Elek.

– Bajban van az ország... Én személy szerint aggódom... Mit lehet itt még tenni...? Mert azért abban biztos vagyok, hogy a nemzeti összefogás segítene... Vagy nem?

– Az még igen. De ezek a rémtettek olyan aljasak, hogy önökkel nem lehet tárgyalni.

– Fejtse ki... Úgy érzem, mégiscsak tárgyalnunk kellene. Fene egye meg azt a taknyos politikai biztost. Ha nem emlékszik a nevére, nem emlékszik... Ha létrejönne valamilyen összefogás, többpárt rendszer, úgyis ott ülnek majd a kommunista képviselők is a parlamentben, hát nem igaz? – kérdezte a kövér fiatalember és sétálgatni kezdett a teremben.

– A kommunisták jót akarnak az országnak...

– Tényleg, úgy beszél mint egy prédikátor,.. Mint egy vörös prédikátor... Újabbkori reformáció, igaz?... Csodálom a lelkierejét...

– A kommunisták jogot akartak a népnek... A nép egyenlő, arányos részesülését a hatalomból, a termelő eszközök birtoklásából, a javakból...

– Ez egészen tisztességesnek látszik...

– Az alapelv klasszikus: Mindenkinek dolgozni kell... Mindenki képességei szerint dolgozna, és igényei szerint részesülne a megtermelt javakból...

– És a gyakorlatban?... Most...? Holnap...? – kérdezte a fiatalember és Elek István háta mögött lépdelt jobbra-balra, közel az ajtóhoz.

– A termelőeszközök népi tulajdonba vétele elkerülhetetlen... Ezt mindenkinek be kellene látni... És minél iskolázottabb valaki, annál könnyebben megérthetné ezt...

– Ezzel egyetértek – mondta a kövérkés fiatalember, aztán cigarettára gyújtott és lábujjhegyen kiment a teremből. Elek István nem vette észre. Kis szünetet tartott, és megrázta a fejét, hogy elűzze a legyeket. Szája széléről lenyalta a vért és a cukrot. A padlóra köpött, aztán megszólalt:

– Nem szabad félni a néptől... A nép jóságos és megértő... Okos tárgyalásokkal rendezni lehetne mindazt, ami a birtokos osztálynak fáj. A közös tulajdonba vett földekért a népi állam térítést fizetne esetleg... Természetesen részletekben... Majd, a háború után... Mindenki munkába állna... A gazdag osztály nem zárulna ki a hatalomból, csak arányosan osztozna az egész néppel. A munkásokkal, parasztokkal, szegény pedagógusokkal... Tárgyalni kell, nem embereket gyilkolni... Igazat ad?

Kérdésére nem kapott választ. Szája széléről lenyalta a cukorral keveredett vért, és újra a padlóra köpte. Nyögött. Sóhajtva szólalt meg újra:

– Látom, erre már nem helyesel... De ne felejtse el, hogy a nép kizárása a jogból, javakból, tanulásból, közéletből, nemzeti öngyilkosság... A környező európai országokban már mind kialakult valamilyen fokú demokrácia. Csak nálunk nem... Itt állunk majd a felkészült, harcra kész népek között kultúra, ipar és fejlett mezőgazdaság nélkül. Az ipar fejlődése a tehetséges munkások, parasztok taníttatása nélkül lehetetlen. Egyre bonyolultabbak lesznek a gépek, a termelési folyamatok... Ezer és ezer szakmunkás kell... Jó iparosok... Technikusok... Tudósok... És a kereskedelembe is új erők kellenek... Be kell kapcsolódnunk végre Európa vérkeringésébe. Kapjon a munkás jogot, lehetőséget, teret az élethez... A néptől nem szabad megijedni... A történelem int minket... Dózsa példája... A sok elbukott népmozgalom... A szabadságharc... Ahányszor lefegyvereztük a népet, mindig török, vagy német dúlás következett... Itt a nagykorúság történelmi lehetősége... És ezt egy magyar tanár megkínozva, gúzsba kötve kénytelen elmondani, egy másik magyarnak...

Elhallgatott. Szája széléről lenyalta az összegyűlt vért. A teremben csend volt. Léptek nem hangzottak. Várakozott néhány pillanatig, aztán megszólalt:

– A néptől ne féljenek . . .

Szavaira most sem érkezett válasz. Várakozott egy darabig, aztán az asztal lapján megfeszítette a sarkát, és lassan araszolgatva megfordult. Rajta kívül senki sem volt a teremben. A kövérkés fiatalember eltűnt. Döbbenten látta, hogy a falaknak beszélt. A szégyen és düh újabb vért hajtott az arcába. A legyek lepték, kinozták – „Igaza volt Fóti Jenőnek" – gondolta – „Osztálybéke nem létezik . . . Tárgyalások sem léteznek . . . Az uralkodó osztály saját jószántából soha nem adja át a termelőeszközöket . . . Az uralkodóosztály csak a fegyverek nyelvén ért . . . A proletárdiktatúra nyelvén . . . Mást nem ismernek . . . Tanáron, tudóson röhögnek . . . Későn értettem meg az életet . . . Magyarnak lenni semmi . . . A szónak bizonyos felsőbb körökben nincs jelentése . . . Ez a szó legfeljebb arra alkalmas, hogy szegény tanárokat megtévesszen . . . Csak erre . . . Szegény tanárok hitegetik csak magukat ilyen téveszmékkel . . . Nemzeti együvé tartozás, közös föld, haza, nyelv . . . A gazdagok, ha tehetik németül beszélnek, vagy franciául . . . Nem köti a gazdag embert a nyelv . . . A föld sem köti . . . Mi köti . . .? Csak az osztálya köti . . . Ott kezdődik a világ, az ember . . . Aki nem úr itt, azt nem is tekintik magyarnak . . . Miért akarok én így minden áron magyarnak látszani . . .? Szegény vagyok . . . Szegény tanár . . . Igaza volt Milénának . . . Szegény embernek ott a hazája, ahol éppen lakik . . . És Zselic apónak is igaza volt: A háborúk után minden marad a régiben . . . Mocskok! Mit tettem én? Védelmeztem nekik a hazát. A földet, mely engem nem tudott tisztességesen eltartani. Most meggyötörnek. Egy katonát, egy hazafit. A mocskok! Forradalom kell ide, de nem ilyen szelíd . . . Gyilkos nagy forradalom kell ide! . . . Irgalmatlan forradalom! . . . Kegyetlen nép kell ide, mely számon kér! . . . Nem lesz többet irgalom . . . Csak innen tudnék megszabadulni! . . . Nem halni kell itt, hanem feltámadni! Átalakulni és egy éjszaka legyilkolni mind az urakat. Haljanak az urak! . . . Milénám! Várj még a Styx folyónál. Ne keseredj el, ha késve érkezem . . . Nem kések sokat, csak elküldök magam előtt néhány embert, hogy szolgáljanak minket a túlvilágon . . . Két évtizedet talán . . . Mi az az örökkévalósághoz képest . . . Ülj le a Styx folyó partjára, és gondolj fekete hajú leánykáinkra . . . Értük maradok, ha lehet . . . A bosszú tart itt, semmi más . . . Osztályom bosszúja . . ." –

A folyosón léptek surrantak. Visszaérkezett a terembe a kövérkés fiatalember. Rágcsált valamit. Mosolyogva Elek Istvánra nézett és megszólalt:

– Rétes . . . Szereti?

Elek István hallgatott.

– Én szeretem a rétest . . . Mindig küldetek magamnak hazulról – mondta a katona és lenyelte a szájában lévő falatokat. Amikor végzett, előhúzta újra a korbácsot, és arcul vágta Eleket.

– Pardon! – mondta. – Megszaladt a kezem . . . Mi is a neve annak a rohadt csibésznek? Még mindig nem jutott eszébe?

Elek hallgatott. Közömbös arcot igyekezett vágni, amennyire ez egy tönkrevert arc esetében még lehetséges volt.

– Emberelje meg magát . . . Még az őrnagy úr is kérdez valamit, aztán kész . . . De előbb kérem ezt a nevet!

Elek István hallgatott. A kövérkés fiatalember megsuhogtatta a korbácsot, majd lesújtott vele.

– Nem fáj? No, mi a neve annak a stricinek?

– Nem tudom – nyögte Elek.

– Nézze . . . Nekem jelentenem kell egy nevet . . . Több esze is lehetne . . . Név nélkül nem kísértethetem át az őrnagy úr elé . . . Akkor azt kérdi, hogy mit csináltunk itt? Nem mondhatom meg neki az igazat . . . Ha megtudja, hogy csak beszélgettünk, megőrül.

– Nem tudom annak a fiúnak a nevét.

– Nem is érdekel az már. Mondjon egy másik nevet, amit én beadhatok... Regatta ünnepség lesz ma, nem érek rá magával vesződni... Bármilyen név jó... Nem érti...? Kovács, Horváth, Kajsza...? Csak egy név kell, amit papírra vethetek. Mire annak utána járnak, maga már árkon-bokron túl lesz. Adunk magának hamis igazolványt, mehet ahová akar.

A kövérkés fiatalember cigarettára gyújtott, szipákolt, majd szórakozottan végigvágott Elek arcán a korbáccsal.

Elek hallgatott.

– Fiúk... – kiáltott a fiatalember az ajtó felé. Berohantak az őrök.

– Öntsétek le.

Az egyik zsávolyruhás kiment a folyosóra és beemelt egy vödör vizet. Nyakonöntötte Eleket. A kövérkés fiatalember mosolyogva állt az asztal előtt.

– Frissít ugye...? Hiába, nyár van... – mondta, majd az őrökhöz fordult: – Oldozzátok fel. Motozás.

A katonák talpra állították Elek Istvánt, de Elek összeesett. A kötelek és a söprűnyél kikészítették a lábát.

– Vizet még... Úgy látszik szeret úszni – vezényelt a fiatalember.

Újra leborították.

Elek lassan éledezett. Lábában megindult a vérkeringés, izmaiban oldódott a görcs. Az őrök felállították. Megfogózott az asztal szélében. A katonák megmotozták. Néhány elázott igazolványt találtak nála mindössze. A kövérkés fiatalember belelapozott a könyvecskékbe, aztán összetépte mind, és a vödörbe dobta.

– Na, akkor mehetünk... Ne raboljuk az őrnagy úr drága idejét...

Kivezették az udvarra. Sötét volt.

– Menni tud? – kérdezte az egyik katona.

– Tudok...

– Ne strapálja magát – mondta a kövérkés fiatalember. – Üljön fel nyugodtan a kocsira... A többiek is kocsin utaznak.

Elek Istvánt megragadták az őrök, és az oldalakon át a kocsira taszították.

– Húzódjon a szalmába – biztatták.

Lehúzódott. Érezte, hogy a szalma alatt testek fekszenek.

A kocsi elindult vele. A fogat mellett és mögött katonák lépdeltek. Lehettek vagy hatan...

Elek István szétkotorta a szalmát, és kitapintotta az alatta fekvő testeket... Halottak voltak mind... Bűzlött a testük... Az akasztottak nyakán a kötelet is rajt hagyták... Megborzongott... Hirtelen megértette, hogy miféle őrnagy elé viszik... Felkeveredett a gyomra, remegett. Életösztöne feltámadt. Nem akart meghalni... Lázasan gondolkodott, és egy kétségbeesett tervet színezgetett magában.

A kocsi döcögve haladt. A messzeségből kerti ünnepély zaját hozta a szél... Valahol cigányzene szólt, nők nevetgéltek.

Óvatosan megemelte a fejét és körülkémlelt. Már a helységen túl, a mezők között vonultak. Eszébe jutott a regatta ünnepség, amit a kövérkés tiszt emlegetett. Úgy látszott, hogy a csónakházak táján már megkezdődött a mulatság.

Később a lovak felhorkantak. Elek István remegve megemelte a fejét és kilesett a szalmából. Füzesek között döcögtek, majd derékszögben a Tisza partjára kanyarodtak. – „Most!" – gondolta.

Hirtelen átvetette magát a kocsi oldalán és futásnak eredt. Hármat-négyet lépett, aztán ugrott, hogy minél előbb a folyóba merüljön. Mögötte dörögtek az őrök puskái. Ütést érzett a hátán. Csobbant a víz. Elmerült. Tempózott a víz alatt. – „Nem adom meg magamat... Átúszom a túloldalra... Egy lövés nekem semmi... Ezt a golyót még elviszem..." – Makacsul biztatta magát, és erőltette a testét... A golyó azonban a tüdejét érte. Ereje elhagyta, arca az iszapba nyomódott. Agyában felizzott az utolsó gondolat: – „Ez már nem a Tisza, hanem a Styx..."

SZIRMAY ENDRE

Arány és mérték

Az elmúlást halállal mérni
szokásból sem lehet,
nem az süket, aki nem hallott
még soha éneket;
nem azért dől össze a torony,
mert rokkant a lába,
csak az retteg, aki tudja már,
hogy minden hiába.

Kürtökkel terelni a csöndet
játékból sem lehet,
attól senki sem halhatatlan,
hogy mást eltemet;
örvényben is némán vívódnak
a tátogó halak,
naponta szétszórlak a fényben,
hogy megtarthassalak.

Az életet idővel mérni
szépítgető remény,
nem az a nincstelen, akire
azt mondjuk, hogy szegény;
akinek bő patak a könnye,
elmossa a bánat,
soha nem kell félned az úton,
ha jönnek utánad.

Arányt, mértéket csak az ismer,
aki nem vak, gyáva,
csak a szabadság szülte műnek
győz az igazsága;
a megtaposottak szerelme
is dalol a porban,
s az értelem tűzbontó vágya
zeng, zeng egyre jobban.

SIMOR ANDRÁS

Partizánerdő

I.

Azt az erdőt, a kiirthatatlant, naponta újraülteti az idő a harag völgyeiben,
bombákkal töldjét hiába vetik be, hitetlenség vegyszereit tái közé hiába permetezik,
látni csapásait, hol elleneikre csapást csapásra mértek nemrég az elesettek,
látni kegyetlen útvesztőit, kiégett tábortüzeit,
hol újra lobban a láng, s partizánok cigarettája újra parázslik,
vállukon ócska karabély a fegyver, s szivükben-agyukban új győzelem a térkép,
pihenésük tábortűzénél hiába lepik meg őket, fáradhatatlan lábuk útját hiába
[árulják el,
újra jönnek, – s puskájuk újra villan, szavuk újra parázslik
gyulékony csöndben a harag új tüzei mellett,
partizánerdő, nyilak, bambuszkarók, karabélyok erdeje – erdőm!,

járható út a kor dzsungelében, puskagolyók útja – utam!,
napról napra látva lássam elárult völgyeidet halottjaiddal – halottjaimmal!,
lekszenek földeden, földedben – az a föld a szabadság földje – földem!,
negyvennyolc, tizenkilenc elárult erdeje, – nem szelíd rét, nem nyugodt ösvény
békességet bólogató gyönyörű fákkal, –
Szamuely erdeje, riadó szél rianása a fák közt, törhetetlenek erdeje, – jönnek
a holtak, az élők-
gircses-görcsös fák roppant éneke – zendülő ének! – énekem dallamát zúgd!,
növekedj bennem, partizánerdő, – erdőm!

II.

Unokáink unokái megkeresik azt az országhatárt egyszer,
hol hajdan
lesbe álltak, összeesküdtek, híveket toboroztak ükapáik
népbiztost ölni a néptelen úton,
azt a helyet, hol a földre zuhant, megjelölik majd,
s végig az utat, ahol vére csurgott,
föllelik és megjelölik majd,
hogy attól a naptól kezdve
feledni többé ne lehessen,
miképp röppent ki golyó a puskacsőből, rágalom a szájból,
golyó, rágalom ellene,
golyó, rágalom minden jövendő társa ellen,
unokáink unokái újra élik akkor azt a percet,
mikor ő,
mikor ők
eszméletlenül hevertek valahol, valami senki-földjén,
unokáink unokái nem feledik majd,
hogy hajdan
puskacsőből kiröppenő golyó röptével egyidőben
röppent ki a szó a hamisak szájából,
hirdetvén,
úgyis hiábavaló elesni azon a helyen,
heverni halálig azon a senki-földjén,
unokáink unokái föllelik és megjelölik majd
azt az országhatárt, azt a völgyet,
hogy attól a naptól kezdve
feledni többé ne lehessen,
miért zuhantak ők a földre, honnan és kik lőttek rájuk,
unokáink unokái
föllelik azt a helyet,
kőtáblával megjelölik majd!

HALLAMA ERZSÉBET

Egy parti sakk

Sülő oldalas illata szüremkedett be az ajtórésen, a függöny csipkéi bolondos árnyékcirádákat hintettek az öreg kredenc fényes oldalára. Bertalan jóleső nyögéssel terpeszkedett el a süppeteg vén fotelban és az apját nézte. Az öreg fontoskodva serénykedett a kávéfőzővel, Bertalan hátulról látta barázdált, napszítta tarkóját, a lenőtt ősz tincsekkel. Érdekes, az öreg fent egészen kopasz, de a fülétől lefelé szép dús a fehér haja. Istenem, gondolta Bertalan, megint öregedett majd egy évet. Mennyi is? Hatvannégy . . . szent isten, hatvanöt!

Nyikorgott az ajtó (papa sose keni meg, nevetett magában Bertalan cinkosan) és anyja dugta be a fejét. Az ajtórésen belendült a zsírban sistergő oldalas agresszív jószaga.

– Bercikém – mondta az anyja gyanakodva az ajtónyílásból –, szereted még a borsófőzeléket?

– Borsófőzelék! – rikkantott Bertalan, felugrott és szelesen átkarolta az anyját. – Mi az, hogy szeretem! Nahát, mama, micsoda rettenetes kérdéseid vannak!

– Na csak kérdeztem – motyogta az anyja, s kicsit nedves szemmel pislogott a fiára.

– Anyád azt gondolja – magyarázta papa, és megfordult, kezében a kávéfőző zsinórjával –, hogy rászoktál a rákokra meg a zabkására.

– Nem is esznek Kanadában annyi rákot.

– Ne vitatkozz – intette le az apja. – Nekem mondod, mit esznek Kanadában?

– Na de papa, az isten áldjon meg, ki volt kint?

– Már kezdik! – kiáltott az anyja és megpöndöritette maga előtt Bertalant. – Légy szíves, hagyd abba, apád, ha lehet, még kibírhatatlanabb, mióta nyugdíjas . . . Légy te az okosabb, fiacskám!

Bertalan fura érzésekkel bámulta őket: az anyját, kis kövér termetét a barnapöttyös kötényben, pisze, gyerekes arcát, amint szigorúan és fölgerjedésre máris kész ábrázattal mered az urára, meg az apját, ahogy ott áll harcrakészen a konnektor előtt, kezében a villanydrót, mint lövésre kész fegyver.

– Ejnye, gyerekek – mondta Bertalan, s szívét elöntötte az otthonosság áradó gyönyörűsége –, csak nem veszekedtek?

Az öreg megfordult, bedugta végre a kávéfőző zsinórját, aztán odacsoszogott hozzájuk.

– Anyád örökké morog – ezt még hozzátette, hogy ő zárja le az ügyet. – Nem kell komolyan venni. Na fiú, kérsz egy kis házipálinkát?

– Kisüstid van? – csettegett Bertalan boldogan.

– Képzeld – folytatta még az anyja is, de békülékenyebben –, minden reggel benyakal egy kupicával. Hallottál ilyet? „A hosszú élet titka, ti ehhez nem értetek." Ismered a szövegeit.

– Isteniek vagytok így együtt – szaladt ki Bertalan száján. De mindjárt hozzátette: – Papa, neked egy kicsit lejjebb csúszott a hajad, mama, neked meg nőtt a pocakod. Ennyi az egész.

Az öreg önkéntelenül végigsimított kopasz fejebúbján, a mama azonban siránkozni kezdett.

– Gondolod, Bercikém, hogy megint híztam? Istenkém, hiszen úgyis olyan kövér vagyok . . .

– Jól áll, mama – mondta Bertalan szeretettel.

– Fogyókúrázik, képzeld el – kuncogott az öreg és gonoszul kacsintott a fiára. – Reggelire semmi. Ebédre egy alma. Vacsorára . . . na mit gondolsz, mit eszik vacsorára?

– Két tányér gulyás, tíz gombóc – ordította Bertalan féktelenül, és megropogtatta anyja vaskos derekát. – Sejtettem! Csak ránéz az ember . . .

Mindhárman nevettek, a mama olyan őszintén göcögött sajátmagán, mintha egy idegenről lenne szó. Papa, mint rendesen, csak hangtalanul kuncogott, felsőajkán friss foghíj látszott.

– Na, megyek főzni, piszok alakok vagytok – mondta a mama és kivonult.

Papa előszedte a kupicákat, kis hatszögletű likőröspoharak voltak, rózsaszínű és lila. Bertalan elvette a lilát. Papa csillogó szemmel leste a hatást. Bertalan köhögni kezdett a pálinkától, szeme könnybelábadt.

– A szentségit! – suttogta.

– A Szálecki Fricivel főztük – mondta diadalmasan az öreg. – Hullott szilvából. Tudod, Száleckinek van egy kis kertje, ott is lakik. Dió is lesz ősszel.

– Ezt nevezem – motyogta Bertalan, amúgy becsületből. Torkát éktelenül kaparta a szilvapárlat.

– Nesze, töltök még – fölényeskedett az öreg. – Ilyet aztán nem ittál Kanadában, mi?

– Hát nem.

– Amíg anyád összedobja azt a kis ebédet, játszhatnánk egy partit. Rendben? – Papa izgatottan várt, Bertalan kényszeredetten bólintott. Pedig őszintén szólva nem volt nagy kedve hozzá, rég is sakkozott.

Tulajdonképpen szívesen beszélgetett volna az öregekkel. Olyasmiről, amit, tudta, boldogan hallgatnának. Az ő sikereiről. A külföldi kiadásról. A terveiről. Sokmindent megírt persze levélben és lám, nem is kérdik. Ettől kicsit elszontyolodott.

Papa kirakta a sakkfigurákat, még mindig a régi, töredezett viaszkosvászon tábláját használta. Kiterítette a kisasztalra, lerakták mama csipketerítőjét, a nagy üveg hamutartót, a vizespoharat, csak a lila meg a rózsaszín kupica maradt, a maróillatú kisüstivel. Papa villámgyorsan felállította a figurákat, maga elé a világost, s máris lépett. Bertalan gépiesen játszott, de hamar észbekapott: az öreg máris lesöpörte egyik futóját, és csöndben kuncogott.

– Rég nem játszottam – mentegetőzött Bertalan és igyekezett koncentrálni.

Papa teljesen belejött a játékba, dünnyögött, dörzsölgette borostás állát, rágyújtott, szórakozottan zongorázott széles ujjaival az asztal sarkán, szemét le nem vette a sakktábláról. Közben kipöfögött a kávé. Papa nem mozdult, mintha nem hallotta volna.

– Nem kell kihúzni?

– Micsodát? – nézett fel az öreg. Pillátlan kék szemében mély megdöbbenés látszott, hogy felriasztották.

– A kávé – intett Bertalan a kredenc felé.

– Ja úgy!

Az öreg feltápászkodott, egy darabig a kávéval matatott, ez mindig az ő reszortja volt. Nem is engedett mást hozzányúlni. Bertalan közben kigondolt egy jó lépést, mikor az öreg elétette a párolgó csészét, lépett.

– Na nézd csak – dünnyögött az apja és összeráncolta a homlokát. Mély ráncai, amelyek különben valahogy indokolatlanul szabdalták fel markáns, vörösesbarna arcát, most értelmet és magyarázatot nyertek. Bertalan felnézett rá, és meglepődött: papának ez lehetett a leggyakoribb arca, ez a gondterhelt, összeráncolt, feszült arc, alig érzékelhető kétségbeeséssel és összeszorított fogakkal. Papának rosszak a fogai, talán mindig összezárta a fogsorát, alvás közben is. Ez erősen igénybeveszi a fogakat, gondolta Bertalan, miközben az apját nézte, bár kevesen tudják.

Az öreg ráncai felszabadultak a feszültség alól, a vízkék szemek ravaszul ráhunyorogtak: papa lépett. Bertalan megpróbált gondolkodni, minek lépett papa a lóval éppen oda, de nem tudott rájönni. Gépiesen megfogott egy figurát és odébb tolta,

agyában lassan lebegve leereszkedett egy fátyol, nem tudott gondolkodni. Edit járt az eszében meg a két gyerek. Edit fáradt, elgyötört arca, ahogy a nyakába ugrott és nyomban sírvafakadt. Edit nem volt sírós azelőtt.

– Végre itthon vagyok, te meg sírsz?

– Ne törődj vele, Bertikém, ne törődj vele! Én istenbizony . . .

– Na de az istenért, mi történt?

– Semmi, semmi, nehogy azt hidd . . .

– Edit, te . . . talán mialatt . . .

– Gyanúsítasz?

– Dehogy gyanúsítlak. Ne érts félre. Csak ez az idő, meg ez a . . . úgy értem, nagyon hiányoztál, és azt hittem, neked is . . .

– Megírtam ezerszer. Tudom, hogy menned kellett, hogy ha most nem mégy, talán tíz évig se . . . csakhát . . .

– Mondjad, szívem.

– Berti, fél éve nem voltam sehol! Próbáld elképzelni, bementem dolgozni és hazajöttem, hazahoztam a gyerekeket és mostam és meséltem nekik és ültem és este lett. Száznyolcvanöt napig . . .

– Rosszabbul játszol, mint a Szálecki Frici – mondta az öreg, szeme csillogott a közelgő győzelemtől meg a pálinkától. – Pedig ő nem tudós, csak egy bolond vén trotli.

– Úhüm.

– Tudod, Bertikém, az, hogy úgy kell csinálni, mintha bírná az ember . . . A kék kosztümömet magam alakítottam át kötényruhának meg Kisbercinek egy nadrágot . . .

– Most majd másképpen lesz, szívecském.

– Persze, másképpen. Megírtad a kocsit, de . . . nézz körül, ebben a lakásban az isten pénze is kevés lenne . . .

– Ne lógasd az orrod, fiú! Ez még nem vesztett parti – az öreg barátságosan vállonscsapta – igyál egy kis szíverősítőt és szedd össze magad!

– Kösz, papa.

– Ne sírj, Edit, ne sírj.

– Nem sírok . . . a Berzánné, tudod, aki mindig olyan csinos és egyáltalán . . . tudod, azt mondják benn a lányok, hogy a Berzánné kiröhögött bennünket, mit erőlködnek, azt mondta.

– Jó, ha akarod, kitekerem a Berzánné nyakát.

– Ne hülyéskedj, Bertikém, azt mondja a Berzánné, mit erőlködnek ezek, vasmunkás volt az apja és megjátssza a . . . nem is tudom, mit játszol meg, dehát nem akarom, hogy te . . .

– Ugyan, Edit, ne légy nevetséges. A Berzánné meg a többi egyszerűen le van . . .

– És azt mondogatták, hogy az ilyenek szoktak általában kint maradni . . .

– Könyörgök, térj észhez.

– Hogy csak azért futtatnak . . .

– Editkém, ebben a pillanatban összeveszek veled!

– Énnekem meg csak folyton az járt a fejemben, hogy én vagyok az oka . . . miért nem egy másmilyen nőt vettél el, egy olyat, tudod, aki . . . nekik is . . . Semmim sincs, még szüleim se, csak teher vagyok a nyakadon . . .

– Mattot adok, hé! – mondta az öreg szelíd hangon. – Kész vagy.

Bámulta a sakktáblát, tényleg kész volt. A nyugdíjas vasmunkás bemattolta a doktor urat.

– Klassz voltál, papa – vigyorgott Bertalan és megmarkolta a lila likőröspoharat. – Erre inni kell.

– Gyorsan ment – ingatta a fejét az öreg. – Még egy partit?

– Elgémberedtem – tért ki Bertalan.

Papa beleszopogatott a kupicájába, láthatóan belenyugodott, hogy nincs több sakk.

– Gondoltam rád pár hete, öregem – dőlt hátra a régi fotelban, amelynek karfáján friss, világosabb huzat feszült. – Találkoztam egy régi ismerőssel, együtt jártunk annak idején az internátusban. Vén pasas lett belőle, hallod! Egy vöröses kis srác volt, nem is tudom a nevét. Ő mondta, hogy a Gonda Hugó is Kanadában él. Nagykereskedő lett belőle.

Bertalan bambán nézte az apját: ki az a Gonda Hugó? S mi van abban, ha nagykereskedő lett belőle? Mi van abban, hogy Kanadában él? És egyáltalán? Papa a régi meséivel mindig így mellbevágja az embert, mond valamit, aztán néz diadalmasan, az embernek meg fogalma sincs, min kell csodálkozni.

Ki az a Gonda Hugó?

– Haverom volt. – Papa rágyújtott és látszott, hogy mesélni fog, nincs menekvés. – Mi ketten voltunk a legcsóróbb gyerekek, én az ingyenes helyemmel, meg a Gonda Hugó a tizenegy testvérével. Az apja szatócs volt egy kis székely faluban . . .

– Ezt nem vártam tőled, igazán! Fél év után hazajössz és első dolgod, hogy elrohanj hazulról. Ittál?

– Én se vártam tőled . . . Ezt a fogadtatást, nem.

– Fütyülsz rám, jól van. De a gyerekek! Nem akartak lefeküdni, bőgtek, téged vártak . . .

– Most pedig felülök az éjféli vonatra és hazamegyek.

– Berti!

Papa vízkék szeme melegszürkén csillogott, Bertalan orra előtt csattant diadalmas ökle:

– Na aztán árultunk mi promenclit, törökmézet, irkát, robbanópatront, de még takarót is. A török cukorkaárustól megvettünk egy doboz piros málnacukrot, hat krajcárért, tíz volt a dobozban, darabját egy krajcárért adtuk tovább. Na, számold ki! Béreltünk a portástól két külön szekrényt, csináltunk rá lakatot, ott tartottuk a szajrét . . .

– És Gonda Hugó valóban kereskedő lett!

Papa nem hagyta magát zavartatni.

– A város szélén megállt egy csapat katona. Gonda Hugó aszongya nekem: indíts, pajtás, vegyél az öreg Csalavérnél hat vekni kenyeret. Tudod, mindig a Gonda Hugó volt a főnök, ő dirigált nekem, idősebb is volt. Kivittük a kenyereket a katonákhoz, Gonda Hugó egy hátizsákot megtömött szalonnával, kolbásszal, sajttal, amit hirtelenében össze tudott szedni. A katonák mindjárt körülvettek minket: mennyiért adjátok? Gonda Hugó aszongya: nem pénzért adjuk, tudod, akkor már bajok voltak a koronával, két kenyér egy takaró. Na gondoltam, rögtön kirúgnak bennünket ezért a szemtelenségért. De nem. Tanakodni kezdtek, aztán azt mondták: háromért kaptok egy takarót. Mindjárt elkelt a hat kenyér, a szalonna, a kolbász, minden. Még kétszer fordultunk: nem szaporítom a szót, tíz pokróc jött össze, négy pár jó katonai bakancs. Príma üzletet csináltunk. Csakhogy az utolsó fordulóban a Gonda Hugó meglát ott egy lovat, randa egy gebe volt, sovány, tiszta seb, a csontja kilátszott, százával legeltek rajta a legyek. Azt mondja a Gonda Hugó: mennyiért adnák ezt a lovat? Röhögnek a katonák: vigyétek, ha kell! A Gonda Hugó persze tovább erősködik: ha kapunk a lóhoz passzust is, hozunk pálinkát. Sustorognak a katonák, végül aztán jön az egyik: jól van, azt mondja, de kuss! Rohantunk Csalavérhez a pálinkáért. Bizony, kiforgattuk az egész perselyt a végére . . . Itt a passzus is, mondták, de tűnjünk el gyorsan. Vonszoltuk azt a pocsék állatot, bekönyörögtük egyik osztálytársunk apjához az istállóba, fuvaros volt az öreg. Majdnem kidobott. Rühes a ló,

aszongya. Képzelheted, miket mondtam Gonda Hugónak! Egy rühes lóért odaadni annyi pénzt és mi a rossebet kezdünk vele?

Bertalan feszülten nézte az apját.

– Hány éves voltál, papa?

– Én vagy kilenc . . . talán tíz. Hát szóval két jó pokrócért aztán ottmaradhatott a ló, amíg Gonda Hugó elintézte, hogy egy falujabeli hazavezette a lovat az apjának. Ha hiszed, ha nem, az öreg Gonda évekig használta a lovat. Kétkerekű kordét szerzett hozzá . . .

– Aztán?

– Aztán? Semmi . . . Mondom, most hallottam csak, hogy a Gonda Hugó később kiment Amerikába és letelepedett Kanadában. Nagykereskedő. Állítólag nagyon gazdag. Várj csak, hol lakik, na.

– Torontóban? Ottawa? Montreal?

– Nem, nem. Valami németes nevű város . . .

– Winnipeg?

– Az, az! Ott lakik, igen.

– Nem is németes név.

– Ne vitatkozz, fiam, ha mondom, hogy . . .

Sűrű ebédillat lódult a szobába – mama állt az ajtónyílásban és szigorúan bámulta őket.

– Sakkoztok?

– Már nem – nevette el magát Bertalan. – Papa mesélt.

– Ajaj, papa mesélt! – mama égnek emelte a szemét. – És miről, ha szabad kérdeznem?

– A Gonda Hugóról.

– Á . . . Aki kiment Amerikába és nagykereskedő lett. Tudok róla. Apád szerint miattam nem lett ő is nagykereskedő Amerikában.

– Ne mondd! – nézte őket Bertalan.

Papa dacosan ült a helyén, ráncai feltűnővé váltak, kék szeme gyerekmódra duzzogó volt.

– Bizony, miattam – mondta mama, és közben fürgén szedte le az ebédlőasztalról a kacatokat. – Én nem engedtem, tudod. Igaz, nem emlékszem, hogy egyszer is elém állt volna: kedves Irma, tudod mit, én itthagyom a gyárat és elmegyek Kanadába nagykereskedőnek. Dehát ha papa mondja . . .

Papa hallgatott.

– Azám, Kanada – folytatta mama és felterítette a hófehér damasztabroszt. – Megérte neked ez a Kanada?

– Hoztam egy kocsit – mondta Bertalan szűk torokkal. – Ez az egész.

– Azt tudom – bólintott mama. – Az jó. Jöhettek a gyerekekkel is, amikor csak eszetekbe jut. Így úgyis csak félévenként látom őket. Edit?

Bertalan összerezzent. Mama abbahagyta a csörömpölést és ránézett a fiára.

– Szerencséd, hogy Edit olyan, amilyen – mondta figyelmeztetően. – Rendes asszony, jó lány.

– Igen, mama – mondta Bertalan, mint kisgyerek korában.

– Arra gondoltam, Bercikém – folytatta mama fesztelenül, és fölemelt egy rozsdamentes villát, akár egy figyelmeztető zászlót – ha már kiörültétek magatokat, lemennék hozzátok egy-két hétre. Rámférne egy kis háztartási munka. Vigyáznék a kölyökre esténként. El is utazhatnátok valamelyik fürdőhelyre. Itt a nyár a nyakunkon. A gyerekek augusztusban idejönnének . . .

– Mama! – kiáltott Bertalan.

– Igen, most, hogy papa végleg nyugdíjba vonult, legfőbb ideje, hogy megszabaduljon tőlem kis időre. Sose volt nyugta tőlem, tudod! Szegény Frici barátja várja egy parti sakkra, ő meg: „nem mehetek, az asszony már megint kitalált valamit", ismered a szövegeit. Holott most még délelőtt is alszik, miközben én . . .

– Na tessék! – mondta diadalmasan az öreg és a mamára mutatott – döntsd el magad, ki lehet-e bírni anyáddal!

VASVÁRI ISTVÁN

Mi engem is befogad

(Fodor Józsefnek)

Valami sürget, hogy siessek:
szél, mely átzúgott éveimen,
hű fák, tüzes őszre kigyúltak . . .
s bárhogy táj, búcsúznunk is kell már
barátom . . . Nem láttam Ilondát,
csak a Déli Kárpátok kőbe-
gyökeredzett tenyőit. Nem láttam
azt a kaput, ahonnét valaha
kiléptél, de ismerem hegyi-
patakok újra- s újra suhogó
lélegzését, az ifjúkor pázsitjain
végigfutó árnyékait a reggeleknek;
a juhsajt ízét s a vad-körte-fanyar-
porban a lapu, a csollán s a bürök
illatának tisztaságát. Ismerem
kézszorításodat elvillanó férfikor
óta, ritmusod légző erdőit,
mellyel tanítottál vén-időmig,
hogy gyűrje a cselt a cselekvés.
Ó, barátom, a porladásban
is izzani fog a hang, az egyetlen
méltó, cselekvő: Ilonda, Erdély,
mely engem is befogad, ad egy
parányi asztalt, fekhelyet, ablakot,
csendet, a csillagzó, párázó minden
széles és meleg világát.

HÉRA ZOLTÁN

Dob és dallam

valaki dobol odaát az ágya peremén
ébred emitt az édes dallam
valaki dobol odaát egy dobozon dobol
dörzsöli szemét az édes dallam
valaki dobol az asztal lapján
kikél az ágyból és táncraperdül a dallam

valaki dobol egy ajtón
kibújik az édes ingből a dallam
valaki dobol odaát a dobogón dobol
telnyújtja kezét ágaskodik a dallam
valaki most dobol odaát igazán
tíz karja van s mind a tíz dobol
telveti fejét s dobbant az édes dallam
valaki most dobol igazán húsz karja van
s mind a húsz dobol
teszíti édes testét és nyomja a mélybe
a sötét hangot a dallam
valaki most dobol igazán száz karja van
s mind a száz dobol
a földön a dobogón s a falon is dobol
saroktól sarokig szökken s odatáncol
a falhoz a dallam
valaki most dobol igazán rést üt a falon
forog és forr a dallam
valaki átlép a résen mögötte szólnak a dobok
megáll és lobbantja szemét a dallam
reccsenés ropogás
a dobok elhallgatnak
kiáltás sikoly
fekszik a földön az édes dallam.

Jajongók

Megmozgattátok magatokban a serény sejteket,
a bakugrókat és a gőllövőket,
s – halihó – küldtétek vadra tüzes vadászcsapatjukat.
Mozogtak, éltek e sejtek,
elteltek vérrel, megduzzadtak,
s hevertek vigan a győzelem ágyán.
Került munka a többinek is.
Loptak gyümölcsöt a rablószokású sejtek,
álltak lesben a gyanúkedvelők,
és vallattak is, ha mást nem, szeretőt, feleséget –
s hevertek vigan a győzelem ágyán.
Hittétek, rendben van minden,
s most itt álltok mégis, lesújtott Saulok mind,
hallgatjátok a siratóéneket belül.
Ó, mit tettetek velünk, énekesekkel – sírják
az Orfeusz-hevű sejtek,
ó, mit velünk, táncosokkal – sírják a még hevesebbek.
Ó, mit velünk, kik a hősök szavával szerettünk volna szólni!
És hiába csaptok közéjük.
Ó, fogtok-e aludni még,
vigan, a győzelem ágyán?

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

DÉVÉNYI IVÁN KÖNYVE TIHANYI LAJOSRÓL

Robert Desnos: „Van benne valami az ősi hegyek keménységéből."
Bálint György: „Nem éppen kimerítő jellemzés, de fontos, hogy elhangzott."

Képzeletünkben valami furcsán megnyúlt és a valóságosnál jóval hosszabbnak látszó idő választ el a századelőn kibontakozott magyar festészettől, pedighát az akkor tört úton jár mai piktúránk nem egy alakja, és az akkori festő-forradalmárok közül még többen élnek is. Hogy csak a Nyolcak eleven tagjai sorából említsünk kettőt: Czóbel Béla és Orbán Dezső ma is alkotó művész, de Uitz, Bernáth és Kmetty is a kortársak között. Ennek a csalóka érzésnek nyilván objektív okai vannak: a két háború, az 1918/19-es forradalmak, majd az ezt követő nagy menekülés („mint oldott kéve"?): sokakról még írni sem lehetett a két háború közötti Magyarországon. Nem holtak vagy eltávozottak voltak, inkább nemlétezők.

Így Tihanyi is, aki ugyancsak Párizst választotta a szertefoszló remények véresen őszi hónapjaiban: maga is útnak indult a társak és barátok, egy vélt szabadság után. A Város befogadta: a régiek mellé új barátokat szerzett, maga is jellegzetes alakjává vált a ma már „történelmi hangzású" utcáknak és kávéházaknak, névtelen hónaposszobáknak. Ha igyekeznénk, akkor nemcsak a Károlyi Mihály el-elcsukló hangját hallgató pár magyar emlékeit gyűjthetnénk össze a festő temetéséről, de fellelhetnénk életének egykori szállásadónőit és szobaasszonyait, egykori pincéreit is talán, akik még emlékeznének „Monsieur Tiháni"-ra, a süketnéma magyar piktorra a híres törzsvendégek között. A festő furcsán görbült és lobogó alakja néha meg-megijesztette (meg is nevettette tán?) a lankásan emelkedő párizsi utcák kiáltozó kölykeit.

A hazai emlékek már jócskán ötven évesek róla, és ezért is hatottak annyira újnak Dévényi Iván könyvében a párizsi esztendők képei: még reprodukcióban is alig ismertünk belőlük. Már a borító sem a szokott Tihanyit idézi, hanem szinte egy másik festőt, akivé a Cigányasszony gyermekével vagy a Táncoló aktok, több remek íróportré alkotójá vált, másodszori párizsi diákéveiben. 35 esztendős volt akkor, és az ezután következő majd húsz évnek alig félmondatot szentel a Művészeti Lexikon. Dévényi könyvének leginkább érdeme az, hogy a teljes Tihanyiról igyekszik képet (és képeket) adni a sorozat szűkreszabott lapszám-börtönében: a kortársak és barátok leveleiben nagyon megrostált híradásoknak mozaikjaiból állítva össze, hogy mi van a Lexikon félmondata mögött. Robert Desnos 1936-os párizsi könyve, Dévényi bevezetője és méginkább mindkét kötet képanyaga sejteti: bizonyosan több, mint amennyit eddig tudni lehet. A ma is élő párizsi barátoknak, Brassainak és Jacques de la Fregonnière-nek (ők a Tihanyi-képek hű őrzői is egyben) vagy az itthon élőknek bizonyára lenne még több mondanivalója is.

A húszas évek párizsjáró magyarjainak legtöbbje felkereste a festőt, aki a számára kedvesebbek arcát (Bölöni, Illyés vagy Tzara, Goll stb.) tusrajzain és litográfiákon őrizte meg, folytatva az itthon már megkezdett remek sorozatot (Fülep Lajos, Kassák, Tersánszky, Ady, Babits, Kosztolányi, Révész Béla, Pátzay, Szamuely stb.). De nemcsak sajátos alakja és kényszerű festőútja, nemcsak „történelmi arcképcsarnoka" őrzi Tihanyi nevét, hanem egy nagyszerű egész életmű, melynek fes-

tője „az élen tudta magát, Picassoval, Kokoschkával egy sorban" (Berény Róbert), és ehhez nem is kellett túlságosan nagyravágyónak lennie. Tessék: nézzék meg a képeket, szorozzák meg a Tihanyit sújtó „természeti és történelmi" körülményekkel: lehettek a művészetnél kisszerűbb, fájdalmasabb és törékenyebb problémái is.

Dévényi Iván könyve az első komolyabb szó, ami Tihanyiról itthon elhangzott. És természetes, hogy „a kutatás jelenlegi állását tükrözi". Nagyobb lapszámon bizonyosan több szó eshetett volna Tihanyi művészetének stiláris vonatkozásairól, egy-egy képének értékeiről, szélesebb kutatási lehetőségekkel az életmű eddig ismeretlen területeiről. A kis könyvben erősen le kellett szűkíteni a monografikus igényeket.

Párizsi képanyagának előbukkanása kapcsán (a képek között még itthon festettek is) a festőről több híradást olvashattunk nemrégiben a hazai sajtóban. Művét a moszkvai Új Hang is méltatta halálakor, Kemény Alfréd írásában, közölve a mester egy önarckép-rajzát. (1938. 8. sz.)

Örömmel olvasnánk Tihanyi művészetéről és életéről egy tágabb lehetőségekkel bíró albumot, és végre a hazait megelőző párizsi tárlat hírét – tudomásunk szerint ez a képek hazakerülésének egyetlen feltétele – és várjuk az itthoni falakra a nagyszerű és teljes emlékkiállítást.

Horthyék kiátkoztatták a Magyar Képzőművészek Egyesületéből („Kizárták a kommunista képzőművészeket" – 1920). A kizárás okának éppen 50. évfordulóját ünnepeljük.

A festő rehabilitációja lassan negyedszázada időszerű.

A FOTÓMŰVÉSZET CÍMŰ FOLYÓIRATRÓL

Az elmúlt évben megjelent számaival tizedik évfolyamát töltötte az 1958-ban indult FOTÓMŰVÉSZET, bár a negyedik szám csak elkésve kerülhetett az olvasó elé. A folyóirat első nyolc évében eléggé korlátozott tipográfiai lehetőségek között teljesítette hivatását; a FÉNYKÉPMŰVÉSZETI TÁJÉKOZTATÓ szövegrésze csak rotaprint-eljárással, képoldalai viszont már akkor is mélynyomású ívekkel jelentkeztek.

A fotóművészet igen fiatal és nagyra hivatott művészeti ág, ugyancsak modern és újszerű tipográfiával jelentkezett folyóiratának két utóbbi évfolyama is. A borító képe évenként változott: 1966-ban Gyarmathy Tihamér szép fotója, az elmúlt esztendő négy borítóján Domonkos Endre szinte már a nonfiguráció határvonalán járó tárgyképe szerepelt. Kíváncsian várjuk az idei változatot. A nyomdai lapkiképzés elsősorban a levegős, tiszta és arányos szerkezetekre törekszik: kövérbetűs kiemelések, felnagyított fejezetcímek, vastag címszöveg és záróléces aláhúzások váltakoznak, megnyerő és korszerű külsőt adva a tartalmában is érdekes szövegnek. Mintha csak Kassák Tisztaság Könyvének lapjai elevenednének fel, a mester gondolatai és elvei érvényesülnének Kathy Imre tördelésében és tipográfiai terveiben. Annak a Bauhaustól, Moholy-Nagytól és Liszickijtől indult alapelvnek, hogy a sok fekete felülettel szedett szöveg nem tűri a zsúfoltságot és változatos arányokban megkívánja a laptükör világító fehérségét – leginkább ez a folyóirat felelhet meg mai és hazai társai közül. Nincsenek összezsúfolt, túl sötét és ezáltal komor, nehezen olvasható szedéstükrei, mint több divatosnak tűnő, valójában olykor eléggé szecessziós társának.

A fényképezés technikája mindenki által elsajátítható, az így szerezhető emlékképek gyártása és gyűjtése ma már sokak által művelt és kedvelt szórakozás. Ahogy a leírt szó őrzi az illó gondolatot, úgy őrzi – a folyóiratból tudjuk – a több mint egy millió hazai amatőrgép sok-sok felvétele a tovalépő napok emlékeit, egy-egy kedves arc vagy pillanat, megcsodált táj rajzát az érzékeny papírra merevedve, segítségére ismét a szónak, a gondolatnak, a véges emlékezetnek. Kár lenne a sokműfajú riportkép társadalmi szerepéről itt beszélni, köztudott dolgokat ismételnénk.

A fényképezés technikája mindenki által elsajátítható – állítottuk előbb –, de nem így a fényképezés művészete, amely ugyanannyi tehetséget és szaktudást, ráter-

TIHANYI LAJOS: Cigányasszony gyermekkel

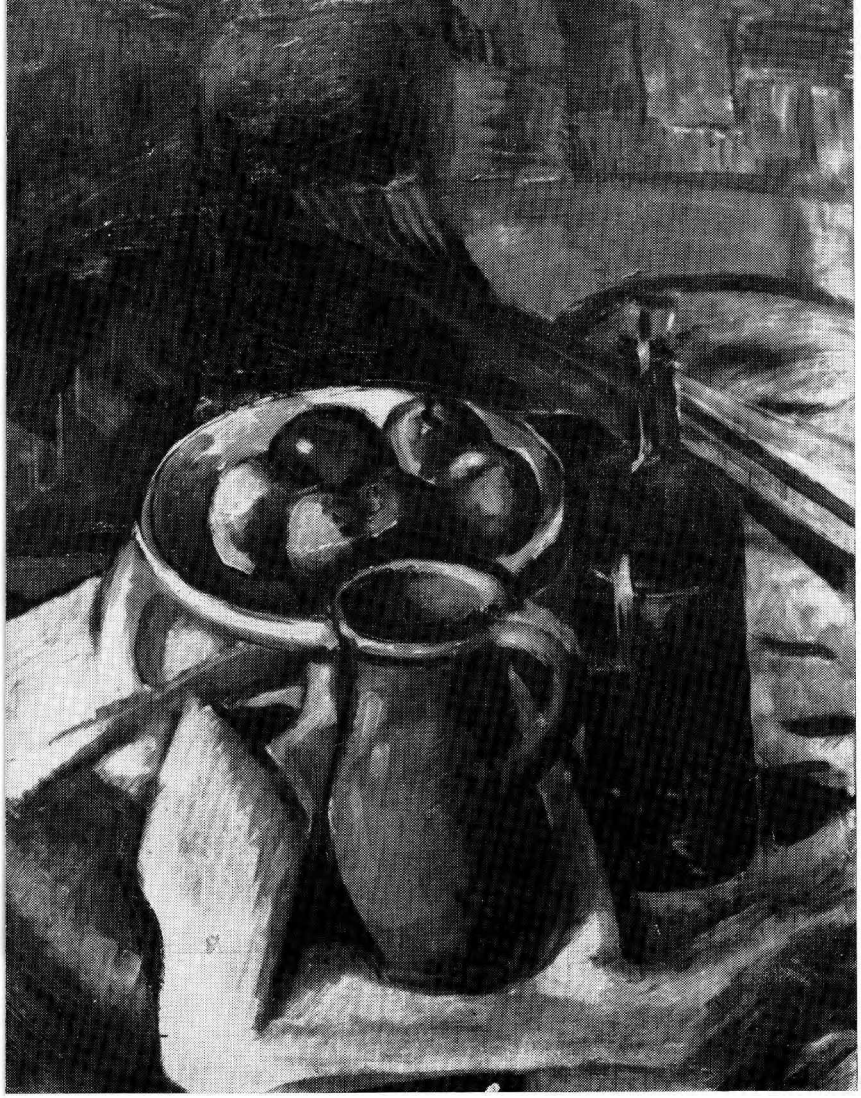

TIHANYI LAJOS: Csendélet

RUDNAY GYULA: Női arckép

RUDNAY GYULA: Faluvége

mettséget és ihletettséget követel, mint a vele közeli rokonságban lévő festészeti és grafikai művészetek. Igaz: nagy segítségére van a fotóművésznek a mindegyre újabb lehetőségeket feltáró technika (pl. színesképek, stb.), de a gépi szerkezetek, a kémiai eljárások irányításában és alakításában, a létrejött kép megkomponálásában a vezető szerep mégiscsak a művészi tudaté, az újat mindig szolgálatába állító alkotó és alakító emberé. A tárgyi és természeti valóság képét már a művész kompozíciós igénye és szociális mondandója, alakító kedve varázsolja a fényérzékeny papírra közlésvágyának kielégítésére, gondolatgazdag élményt sűrítve a sokszor egyszerű és köznapi látványba. Sok szép kiállításon és reprodukciókban győződhettünk már meg: a művészet javára dőlt el a régi vita: képi gondolatközlés, hírközlés, technika-e a fotózás, vagy pedig egyenértékű és önálló társa a festészetnek és a grafikai művészeteknek. Hosszú név- és képsor lehetne bizonyítéka az egyenrangúságnak.

A mai technikai apparátusok és alkalmazási lehetőségeik ismeretében azt is állíthatjuk, hogy legalább annyi kémiai és fizikai, ipari technológiai, gépi módszer alkalmazására nyílik lehetőség más képzőművészetekben is – sokan élnek is ezekkel –, mint a fotoművészetben.

A fényképezés pedig bőségesen adja vissza a leíró művészetektől egykori kialakulásához és sajátos formanyelvéhez nyújtott kölcsönöket: sok új lehetőséget és stílusvariációt tárt fel már korábban is a festészet számára. Gondoljunk csak a fotózástól megihletett optikai felfedezések hatására Seurat és társainak „posztimpresszionista, divizionista, pointillista" stílusváltozásaiban, vagy a mozgófilm hatására a dadaisták és szürrealisták által kedvelt expresszív képmontázsokban (Vajda), akár a legutóbbi esztendők „op-art" és „pop-art" alakulataira – mind a fényképezéstől nyerték (vele az optikától) alakulásuk és fejlődésük első jellegzetes és jelentős intuícióit. Ma már fénykép és festett kép együttese is megfér és szinte kiegészíti egymást sokszor azonos felületen, egyazon keretben is (kollázsok, montázsok stb.)

Egy-egy kiemelkedő „fényíró mester" életműve már korábban is hírt adott a szakma művészi lehetőségeiről (elsősorban a portréban vagy az aktképben: gondoljunk Székely Aladár, Erdélyi Mór, Pécsi József, Rónai Dénes, Angelo és mások munkásságára), de a fotózás esemény- és élményrögzítésből önálló művészetté talán az első háborút követő esztendőkben válik. Nem kis mértékben a dada és a konstruktivisták, majd a minden művészetet rendszerező és szintetizáló Bauhaus (Man Ray, Moholy-Nagy, Heartfield stb.), vagy az orosz szocialista szellemű művészet egykori konstruktivista mestereinek (Liszickij, Tatlin és mások) működése révén.

A magyar fényképművészet kialakításában pedig jelentős szerep jut Kassák esztétikai és alkotói működésének, publikációinak, folyóiratainak, közölt és képzett képeinek vagy montázsainak, ugyanígy a húszas években újrainduló kommunista munkásmozgalom folyóiratainak (100%, Gondolat), kulturális szervezeteinek és művészeti hatásának, amely ezen az ágon a munkásfotó, majd a „szociofotó" műfajában csúcsosodott ki. Kassák neve – tragikus aktualitása okán is – talán a legtöbbször előforduló a folyóirat elmúlt évfolyamának lapjain.

A hazai fényképezésben sajátos szerepet tölt be az előbb említett műfaj: a falukutatással, a munkásosztály irodalmi felfedezésével párhuzamosan jelentkező riport- és zsánerkép, vagy ahogy kialakulása történetének szakmai frazeológiája, az egykor (1932) betiltott és nemrég (1966) megismételt szolnoki kiállítás katalóguscíme is megőrizte: a szociofotó. A később könyvalakban (A mi életünkből – 1932) is kiadott felvételek előtt, vagy a szolnoki katalógus előszavában is, utóbb a FOTOMŰVÉSZET elmúlt évfolyamában olvashattunk (képeken dokumentálva láthattunk is) a magyar szocialista fotózás történetéről, legális, majd betiltott egyesületeiről, jelentős háború- és nyomorellenes kiállításairól. Ugyanígy a progresszív és szocialista fotósok (Lengyel Lajos, Escher Károly, Tabák Lajos, Haár Ferenc, Kálmán Kata, Langer Klára és mások) harcos művészetéről is az 1919–1944 közötti évek Magyarországán.

A fotózásnak napjainkban világszerte gazdag és remek kiállítású folyóiratai vannak, kettő minálunk is. A FOTO havonta megjelenő számai inkább közismereti, középfokú jellegűek (15. évfolyama az idei). Szép képek közlése és elemzése, fotós élet-

művek rövid bemutatása, kiállítások értékelése és dokumentációja mellett tanácsadással, a fényképezésnek inkább a technikai részével foglalkozik.

A FOTOMŰVÉSZET már felsőbbfokú, tudományosabb, az előzőnél mintegy elmélyültebb: elsősorban esztétikai, művészetpszichológiai és művészetszociológiai tanulmányokat közöl lapjain, az érdemes életműveket szélesebb apparátussal és tágabb lehetőségek között dokumentálja és elemzi. Aktuális és messzetekintő kiállítások szöveges-képes bírálatai, elvi jellegű írások, vitacikkek, pályázati hirdetések és értékelések találhatók a folyóiratban, fotóművész-csoportok (Studio Nadar, Műhely 67) bemutatása, művészi állásfoglalásaik ismertetése és elemzése. A rovatcímek tájékoztatnak: Esztétika, Fotoszociológia, Közös dolgaink, Műhely, Fototörténet, Kerekasztal, Kritika, Jegyzet, Pályázat, Kitekintés stb. Az elmúlt évfolyamban szép tanulmányt kapott, gazdag publikációt Kassák Lajos, Pécsi József, Lucien Clergue, Fritz Kühn és Bálint Endre művészete.

Szívesen olvasnánk még több – sok képpel dokumentált – tanulmányt a képzőművészetek és a fényképezés kölcsönhatásairól és határairól, ugyanígy a hazai fotózás történetéből vagy világhírű fotósok (köztük magyarok is: Kertész, Lucien Hervé, Moholy-Nagy, Brassai, Capa stb.) életművéről. Nehéz kivárni a Fotoművészeti Kiskönyvtár lassan szivárgó köteteit, melyek közül eddig csak kettő jelent meg (Foto Escher – 1966; Foto Vadas – 1967).

A folyóiratban egy szélesen értelmezett szakmaiság érvényesül: a „fotonyelvészettől" (Ferenczy Géza tanulmánya a „foto" szó és származékainak, magyar változatainak használatáról és helyesírásáról) a már említett témák melett a montázstechnika szerepén, esztétikáján és művelőinek bemutatásán keresztül (az évfolyamban Kassák és Bálint Endre), történeti és időszerű témákon át az építészet és a fotózás kapcsolatáig (az épületfotózásról, a fotófalkép esztétikai szerepéről pl. – kár, hogy ez utóbbi téma elemzése és képanyaga Liszickij hatalmas kiállítási tablói nélkül), és egészen a költészetig terjed. Kassák Vattay Elemér róla készült remek portréfotójának ihletésében született szép versét olvashatjuk (Egy fényképem alá), vagy Paul Éluard Emlékezetes test című ciklusának egy darabját (Mert kell) – Lucien Clergue a versek mámorában készített csodálatos alkotói előtt, Somlyó György ihletett esszéjével (Habzó világ) és fordításában. Remek képekben a művészi alkotómunka mélységeit kutató beszámolót találunk Jancsó Miklós filmjének forgatásáról (Csillagosok, katonák). Ugyanígy a fényképészet társadalmi rendeltetéséről, szociológiai és szocialista feladatairól szóló tanulmányokat is, olykor szinte kiáltványokat (Szilágyi Gábor, Nemes Károly, Féjja Sándor, Gábor Imréné, Ibos Iván és mások írásait).

Hevesi Iván vagy az esztéta-Kassák úttörő eszméit ma már egy egész nemzedék vállalja, az általuk kezdett utat műveli: a tanulmányírók sorában (az érdem a két szerkesztőé: Ibos Iváné és Rozgonyi Iváné) egy új esztéta generáció mutatkozik és nevelődik itt. Elsősorban tán a fiatal Féjja Sándorra és más bölcsészhallgatókra gondolunk. Ugyanakkor helyet kapnak a lapban a magyar művészettörténeti és művészetelméleti irodalom ismert mestereinek írásai is: Genthon István, Pogány Frigyes, Nagy Elemér, Dercsényi Dezső, Haulisch Lenke, Végvári Lajos, Koczogh Ákos, Perneczky Géza stb. cikkei, tanulmányai.

Külön kellene szólnunk a közölt fotókról, melyek a tanulmányokat követik (vagy itt a szöveg az illusztráció?), vagy pályázatokra érkeztek. Nívódíjat nyert sorozatokról, de ezek elemzése – avatottabb tollakból – éppen a folyóiratban olvasható. Mégis kiemelnénk a szocialista fotózás, másutt a MA történetéből közölt darabokat (Bass Tibor, Rédner Miklós, Sugár Kata, Langer Klára, Rév Miklós, Révai Dezső, Ladányi Lajos – ill. George Grosz, Moholy-Nagy, Seidner Zoltán, Lucien Hervé képeit), a sorozatok közül Kresz Albert libáit, Inkey Tibor halottsiratását, Bálint Endre montázsait, a Studio Nadar vagy a Műhely 67 felvételeit. Vattay Elemér remek jellemportréját Kassákról, a Fritz Kühn munkásságát elemző tanulmány (Haulisch Lenke írása) fotóanyagát, az utolsó szám nívódíjas sorozatait (Korniss Péter: Széki emlék – Kovács Sándor: Szénégetők a Bakonyban – Laczy Zoltán: Dávid Kata elemez – Schwanner Endre: Mensáros). Végezetül egy-két számunkra különösen kedves képzőművész ragyogó portréját említjük: Egry József (Pécsi József fotója), Ferenczy Béni, Borsos

Miklós, Bálint Endre (Féner Tamás felvételei), Hincz Gyula (Csák Miklós jellemképe).

A folyóirat kritikai hangja példamutatóan éles és kendőzetlen, mégis olykor egy-két konvencionálisabb mű a reprodukciókon, a viták néha túlságosan személyes vagy eredetieskedő mondatai ellen lennének kifogásaink.

A FOTOMŰVÉSZET – úgy tűnik – evvel az évfolyammal megtalálta a közönségét. Míg a korábbi évek számai kaphatók még a szerkesztőségben, addig az 1967-esek már beszerezhetetlenek. Bizonyítva, hogy ez a mindenki által kedvelt – és többnyire művelt is! – művészeti ág nemcsak egy önálló lexikont, szép sorjában megjelenő technikai szakkönyveket bír el, de már két folyóiratot is. És mindkettőt a már említett korszerű szellemi, magasfokú művészi és tipográfiai színvonalon. Bárha így állnánk egyéb kiadványokkal és más folyóiratokkal is!

KRÚDY ILLUSZTRÁTORAI A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN

Krúdy Gyulát a művére hangoltan olvasni páratlan gyönyörűség – róla írni nagyszerű és lelkesítő öröm. Lebegő történetei és mondatfolyondárjai bizsergető szövevényében mintha valamiféle testetlen anyag mélyére hatolnánk vagy elérhetetlennek véltet közelítenénk: szinte a felfedező vagy a kutató ritkán jelentkező nagy pillanatainak boldog mámorát hozza egy-egy megfejtett képlet (ha van nála ilyen), egy-egy tisztábban látott életszakasz (ha ez egyáltalán lehetséges). Akár csak egy megvilágosodó mondat, felcsillanó jelző, egy furcsa helyen felszikrázó szokatlan kötőszó vagy szokott névelő. Írásainak és életeinek, történeteinek és mondatainak, megfoghatatlan hangulatainak magnetikus ereje van, tündéri töltéssel terhes pólusai: vonz és megköt óhatatlanul.

Krúdy „vonzásai és választásai" különösen a vele egyívású művészekre hatnak, az író nemcsak „az írók írója", de a rezonens festőké és szobrászoké is. Légies „beszélyeinek" illusztrátorként a szolgálatába szegődni korántsem jelent afféle „kenyérszerző munkát" két kiállítás között, inkább nagyszerű művészi lehetőségeket, remek párviadalt hoz írott és rajzolt mű között, mely a legjobb esetben is csak döntetlenül végződhet. Felérni Krúdyhoz, képzőművész módján és eszközeivel közelíteni meg hangulatait, mindig ösztönző lehetőség A vörös postakocsi megjelenése óta, és az író manapság még szilárdabb és szuverén helyet vívott ki irodalmunkban, mint bármikor. Műveinek sorozatával immáron közönségsikert is.

Őt illusztrálni azt is jelenti, hogy feltétlenül a hangulataiba ágyat vetett művésznek kell lennie a mellészegődőnek, aligha az özönlő könyvtermés „muszáj-Herkuleseinek", kötelező napi feladatokat végző képírómestereknek. De ilyen alig is ért Krúdy művéhez, Mühlbeck Károly egysíkú színtelensége csak az egykori gyermekkönyveit érintette, a rajzoló egyeduralkodó lévén a Singer és Wolfnernél vagy éppen a Lampel és Wodainernél, mely kiadók kettőzött nevei máris nosztalgikus gyermekemlékeket ébresztgetnek az idősebb nemzedékben. Így mentik a keményebb szótól a középszerű rajzolómestert is.

Mindezek és a következők elmondására a címben jelzett kiállítás adott lehetőséget, a Petőfi Irodalmi Múzeumban Borsos Miklós remek illusztrációi után a Krúdynak rajzoló magyar művészek szép sorozatait mutatták be Vayerné Zibolen Ágnes gondos összegyűjtésében. Ha valóban sorozat kezdete a két kiállítás, akkor örömmel üdvözölhetjük a nagyszerű kezdeményt.

Az első illusztrált Krúdy-könyvtől (1899: Ifjúság, Basch Árpád rajzai), az átmeneti Mühlbeck-egyeduralom után (1900–1910 között) festőink és rajzolóművészeink legjava szegődött Major Henrikkel, Pólya Tiborral az élen az író könyveinek szolgálatába. Még egyéssel is versengve, nemcsak Krúdy szellemével. Major olykor már egy-egy hasonlatot és jelzőt is ábrázolva talál utat a sajátos próza lényegéhez. Krúdy a békéscsabai Tevan-kiadó jóvoltából szellemének méltó partnert kapott a Tanácsköztársaság után Párizsba telepedett mesterben, akinek életműve nemcsak a Nyugat-nemzedékről készített karikatúrái és remek Karinthy-illusztrációi

miatt is több figyelmet érdemelne, de éppen a Krúdy-rajzok okán is (Pest 1915-ben; Aranykéz-utcai szép napok; Őszi utazások a vörös postakocsin stb.). Hasonló remek sorozatot készített Krúdyhoz Pólya Tibor (Napraforgó – 1918), Kürthy György (Szindbád ifjúsága és szomorúsága – 1917), Szántó Lajos (Bukfenc – 1918), Zádor István (N. N. – 1922) és más rajzolók, más kiadóknál.

A húszas években – nem kis mértékben politikai okokból is – a Krúdy-életmű eléggé háttérbe szorult, és illusztrációk nélkül vagy a korszellem lapos középszínvonalán álló sablondíszítésekkel és szalonköntösben jelent meg, eléggé középszerű, olykor már-már primitív rajzokkal (Szada István stb.).

Az író halálától a negyvenes évek elején való feltámadásig nemcsak a rajzok hiányoznak, de szinte az írott mű is elfelejtődik. A lassú és nehéz újjászületésben az első méltó rajzokkal megjelent Krúdy-kötet az 1946-os Őszi versenyek volt, a gyomai Kner Nyomda és a Válasz folyóirat összefogásából: Szabó Vladimir remek rajzaival. Ezek a rajzok és a mester később készült nagyszerű rézkarca – az óbudai Nepomuki Szent János előtt elvonuló korhely társasággal – szép sort nyitott ismét az illusztrált Krúdy-hangulatokban és mindmáig az egyik legkitűnőbb ráérzés az író sajátos miliőjére. Kár, hogy – tudomásunk és emlékezetünk szerint – a festő más Krúdy-mű illusztrálására azóta nem vállalkozott.

Szabó Vladimir remekbesikerült kis kötetét 1948-ban a Janovits István által díszített A magyar jakobinusok követte és ugyanebben az évben az éppen etájt New Yorkban meghalt Major Henrik fametszeteivel az Aranykézutcai szép napok, Győry Miklós illusztrációival A vörös postakocsi. Szántó Piroska is ekkor kezdi hangulatos Krúdy-sorozatát az Asszonyságok díjával (1949), majd ő is az Aranykézutcai szép napokkal (1958), A magyar jakobinusok és az Ál-Petőfi közös kötetével (1962), A podolini kísértettel (előbb csak Olcsó Könyvtári címlapon, 1964-ben már a teljes kötettel), az 1966-os remek Álmoskönyvvel és legutóbb ismét az Asszonyságok díjával jelentkezett. Bízunk is abban, hogy nem utoljára a művészetének lírai hangulataihoz oly közelálló Krúdy-könyvekben.

Hincz Gyula (Valakit elvisz az ördög – 1956) és Ferenczy Béni mellett (A Kékszalag hőse – 1956, 1963; Hét Bagoly – Boldogult úrfikoromban – 1954, 1963; A vörös postakocsi és az Őszi utazások a vörös postakocsin – 1956, 1963) éppen Szántó Piroska érzi át a Krúdy-életmű lebegő hangulatainak gazdagságát a leginkább, nemcsak a szokványos alak- és környezetrajzokkal, hanem összetett stílusában és monotípiáin szinte az író „szintetikus miliőit" újjáteremtve. Csernus Tibor, Kass János és Kondor Lajos egyéni művei díszítik a Krúdy-sorozat újabb köteteit, de fájlaljuk, hogy a sorozat kétharmadában Csillag Vera szép kötéstervén és burkolóin kívül (a Komédia c. kötet borítóján Würtz Ádám rajza) belső rajzok nincsenek. Remek művészi lehetőségeket hagyunk evvel kiaknázatlanul, bár a rajznélküli kötetek némelyikén is gondosan feltüntetik a képszerkesztő nevét és közreműködését.

A nevesebb és emlékezetes Krúdy-rajzosok közül számon kell tartanunk Papp Oszkár nevét és kis könyvecskéjét (Asszony a nagybőgőben – Vidám Könyvtár 1955), még meg nem jelent sorát a Pesti Nőrablóhoz és a Szindbádhoz, ugyanígy Pásztor Gábor műveit az Ady Endre éjszakáihoz (1968, nem jelentek meg), Csohány Kálmán Magyar hasak című sorozatát. Különösen Papp Oszkár Major Henrikre emlékeztető rajzai állnak közel Krúdyhoz és a recenzens szívéhez a kiállításon.

Sajnáljuk, hogy Telcs Ede naturális Krúdy-szobrán kívül az írót ábrázoló más művek hiányoztak a termekből. Elsősorban talán a kedves karikatúrák szép sora (Major Henrik, Vértes Marcell, Szigethy István, Gedő Lipót, Szini Gyula egy-egy rajza jut az eszünkbe), vagy Szabó Iván hangulatos domborműve.

1919-ben az Asszonyságok díja – az egykori hírek szerint – egyetlen bibliofil példányban jelent meg, Hornyánszky Miklós és Szada István 7–7 rézmetszetével. Az egyetlen levonás után állítólag összetörték a lemezeket, sosemlátott kuriózumot teremtve evvel. Ha nem is hasonló módon, de a legremekebb Krúdy-illusztrációk sorát közreadó album szép ajándék lenne a krúdysták egyre bővülő táborának, javaslatunkat szeretettel és reménykedve ajánljuk könyvkiadóink szíves figyelmébe.

És ebbe bizonyosan fér még egy-egy rajz vagy metszet Falus Elek, Geiger Richard, Conrad Gyula, Gara Arnold, Kónya Sándor, Végh Gusztáv és mások címlapjaiból, belső illusztrációiból, Pfannl Egon ódon városképeiből is.

És remek színes reprodukcióban a címlapon helyet kapna Bálint Endre nosztalgikus képe is, az író szellemét hiven idéző hangulatával („Rezeda Kázmérhoz" – Krúdy Gyula emléke, 1965.").

NÉHÁNY MONDAT OSCAR KOKOSCHKÁRÓL

Az ez év tavaszán a 83. életévét betöltött mesterről, akinek minden antihumanizmus ellen lángoló lírai és szubjektív forradalma végigvonul az egész életén, utóbb két érdekes album jutott a kezünkbe.

Herbert Read írja Kokoscháról, hogy a mester az első világháború után teljes magányba kíván vonulni, és ezért modellnek egy életnagyságú rongybábut készíttet magának. A bábút készítő nőnek ezeket mondja: „Mivel élő ember társaságát el nem viselem, az egyedüllét pedig gyakran kétségbeesésbe kerget, ismételten kérem, fordítsa minden képzelőtehetségét, minden fogékonyságát kísérteties társamra, akit nekem készít. Leheljen bele annyi életet, hogy egyetlen porcikája se maradjon, amely érzést ne sugározna, amelyhez fel nem használta volna a holt anyag legyőzésére szolgáló legrafináltabb eszközöket. Így talán a természetnek a női testbe táplált gyöngéd és bensőséges ajándékát a kétségbeesés pillanataiban emlékezetembe idézi némely szimbolikus hieroglifa vagy jel, mellyel ön titokban felruházta ezt a rongyköteget." A bizonyára meglepett hölgy e szép mondatok ellenére is csak holt bábut tudott készíteni, de Kokoschka ecsetje mégis eleven figurát teremt a „modellből": a „Kékruhás nő" vásznán, 1919-ben.

A festőnek – az előbb idézett mondatai is bizonyítékaink lehetnek erre, de lírai költeményei, drámái és esszéi jogán mindenképpen helyet kellett volna kapnia a 20. századi külföldi írókat bemutató új magyar lexikonban – nyugtalan életmódja és a még nyugtalanabb Európa okán sokat kellett vándorolnia: Bécs, Berlin, Drezda után négy évet tölt szüleinek egykori lakhelyén: Prágában, 1934 augusztusától 1938 októberéig.

Nemrégiben a csehszlovák „Artia" művészeti kiadó jelentetett meg szép albumot Kokoschka prágai fogantatású képeiből. A könyvben 17 nagyszerű városkép található a festő sajátosan expresszív modorában, a kiemelkedő szépségű lapokon jórészt a Károly-híd, a Hradzsin és az „aranyváros" más jellegzetes és veretes részletei. Jan Tomeš a prágai évek mellett a mester egész életművét értékelő magvas bevezetését szívesen olvasnánk magyarul is, eléggé szegények vagyunk Kokoschka-irodalomban.

A másik könyv egy londoni kiadású Kokoschka-album (2. kiad. Phaidon Press, 1966.), amely a festő életművének egészét hivatott reprezentálni, Ludwig Goldscheider tollából és képválogatásában, „a művész közreműködésével készült". Az ismert művek remek reprodukciói között különösen két portré ragadta meg a figyelmünket. Az egyik a híres magyar képgyűjtőről, Nemes Marcellről készült, a másik Ivan Majszkijról, a Szovjetunió egykori londoni nagykövetéről, akinek emlékezései éppen napjainkban láthatók könyvesboltjainkban, nem kis érdeklődést keltve.

A kötetben Kokoschka közreműködése főleg a képek keletkezéséről és az ábrázoltakról adott magyarázatokból áll. Nemes Marcell arcképéhez (a gyűjtő 1918-tól 1930-ban bekövetkezett haláláig élt Münchenben) a következő pár mondatot fűzi: „Neves magyar gyűjtő volt, aki Münchenben élt. Több El Greco képe volt és ő maga is restaurálta azokat. 1910 óta ismertem, a képet 1929-ben festettem." A szép kép – rajta Nemes korpulens félalakja – ma a linzi Neue Galerie tulajdona. A felületén szerpentinszerűen kígyózó színcsíkok sejtelmesen expresszív hatást keltenek. Kár, hogy az említett hosszú ismeretség nem eredményezett képvásárlást Nemes itthoni tartózkodása idején.

Kokoschkának egyetlen méltó műve van hazánkban, az 1964-ben vásárolt (1911-ben festett) Veronika kendője a Szépművészeti Múzeumban (egy Sturm-plakát tervezete mellett). Mi nem büszkélkedhetünk annyi remek képével, mint a prágaiak, és ezért is öröm a Nemesről legalább reprodukcióban megismert portré.

Majszkijról festett képét maga a művész írja le (a kép a londoni Tate Gallery tulajdonában van, Kokoschka éppen Prágából költözött Londonba a németek elől, 1938-ban): „Az orosz követ volt abban az időben. A The Times-ot olvasta, miközben festettem őt. Mint az emberi éberség megtestesítőjét, Lenint festettem a háttérbe, aki éppen a glóbuszra mutat, melyen az orosz birodalmat lehet látni. De senki nem figyelt fel erre."

Azt hisszük, hogy az arcképek eléggé ismeretlenek a hazai nagyközönség előtt. Az elsőben a mester magyar vonatkozása, másrészt figyelme a rokonszenves Majszkij által képviselt Szovjetunió, Lenin iránt. És ez a figyelem egyben várakozás is: a második világháború küszöbén.

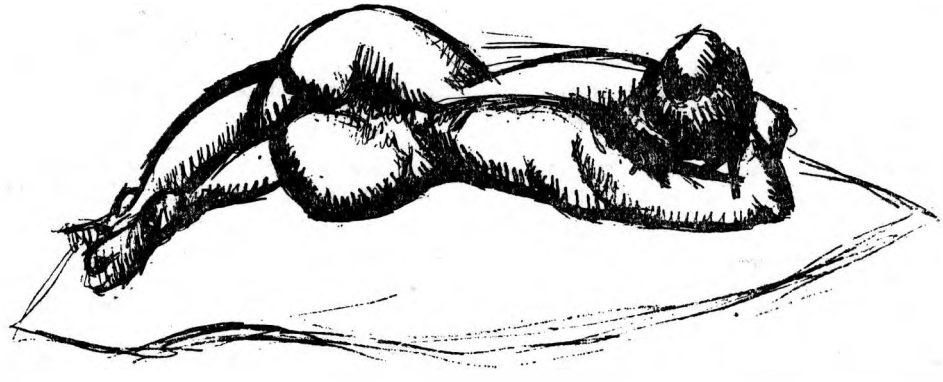

TIHANYI LAJOS rajza

BÉNYI LÁSZLÓ

RUDNAY-KIÁLLÍTÁS KAPOSVÁROTT

A kaposvári Rippl Rónai Múzeum Rudnay-kiállítása többszörösen ünnepi esemény. A múzeumi hónap megnyitásakor olyan nagy magyar mester alkotásai kerülnek a tárlatlátogató közönség elé, akinek életműve szoros szálakkal kapcsolódik Somogy megye képzőművészeti krónikájához.

Rudnay Gyula életműve kiemelkedő helyet foglal el a huszadik századi magyar és egyetemes művészetben. Munkássága Kazinczyék nyelvújításához hasonlítható: népünk és tájunk kifejezésére új magyar festői nyelvet keresett és alakított ki művészetében. Új magyar festészeti szókincset hozott felszínre a hazai festészet és népi kultúra hagyományaiból – a klasszikus festészet értékigényével.

Ezen egyéni, érzelemmel fűtött, képzeletdús festészetnek gyökerei a művész élményteli gyermekkoráig nyúlnak vissza. A mester maga így emlékezik a felvidéki falvakban eltöltött éveire: „Itt ismertem meg, itt szerettem meg mélységesen a természetet telével, nyarával, őszével, tavaszával, madárdalával. Ember, állat, szokások, beszédek, babonák, balladák nagy hatása gondolatvilágom kialakulásánál itt kezdődik. Mi még jártunk a fonóházakhoz félelmetes meséket hallgatni, vagy víg históriákat . . . aszalt vadszilva és som mellett apró kis petróleumlámpák homályos világításánál. Itt ismertem meg a kondás, a juhász, a csordás külön-külön típusait, vándorszínészeket, koldusokat, éneklő nyomorultakat."

A gyermekkori élmények továbbélésének olyan erejéről tanúskodnak e vallomások, belső világának olyan telítettségéről, ami döntően meghatározta képei alaphangját és vissza-visszatért elementáris erejével, hogy megszínezze, átfűtse művészetét. Az egykor nádasokban zilált hajjal, kipirult orcával – magában – szavaló kisfiú, aki sírva vigadó magyarok pohárköszöntőit nézte felvidéki estéken, az a gyermek támadt fel Rudnay festészetében. Élményeinek igazságából, visszaemlékezésének fűtött pátoszából, múltbatekintésének regényességéből nőtt ki az a költői festészet, amelynek áradó kedély- és színvilága egyedülálló képirásunk történetében.

Somogy megyébe érett művészként került. Bábony volt a hely, amelyik megragadta egyszerű falusi házsorával, gyümölcsöseivel, a környék lankás, békés tájával, sejtelmes erdőszéleivel. Megragadta és magához láncolta a hátralevő fél emberöltőre.

„Keresd a művészt hazájában
Titkát leld fel
A környező tájban" –

mondotta Goethe.

A Bábony környéki „Paradicsom"-i kirándulások emlékeként születtek azok a festmények, amelyek láttán szinte Petőfi lírájának gyengéd hangját halljuk. A dédszülők korának biedermeieres derűjébe foglalt kosztümös jeleneteken a kirándulók ruháinak élénk foltjai – citromsárgák, galambszürkék, harsánykékek – vidáman csendülnek a derűs zöld tájban.

Tájképein az áttetsző légben végtelen távlatok nyílnak. Üde, hamvas színekkel foltokban összegezi erdők, dombok s rétek nagy formáit. A formák és színek tiszta harmóniájával csengenek egybe a puha, molyhos ecsetkezeléssel festett képeken. Egyik neves olasz kritikusa, Alessandro di Stefani mondotta Rudnay tájképeiről, hogy ezeket „valósággal átlelkesíti az a szinte áhítatos szeretet, amellyel hazája iránt viseltetik." Gyakran festi a vihartól fenyegetett, felhőt tornyosító természetet, máskor az igénytelen témákat dédelgeti: az árva kútágast, magányos galambdúcot, roskadozó fészert, elhagyott pázsitot, poros útkereszteződést látja meg és színeivel életet ád nekik.

„A földet érzem, mely viharban ázott,
Az eget érzem, mely bizton hajol ránk" –

írja Juhász Gyula Rudnayról szóló versében.

A fehéren világító bábonyi templom előtt olykor megjeleníti képzeletének kedvelt álomalakjait, a száguldó betyárokat. Jellegzetes vissza-visszatérő motívumai ezek csakúgy, mint az ódon pincék előtt, kifeszített kárpitok alatt iddogáló magyarok, a csárdást táncolók kavargó csoportjai, a vágtató lovasok: múltba tűnt világ, melyet Rudnay élővé varázsolt.

„Rudnay művészete – Lyka Károlyt idézve – mint egész szellemi alkata, tiszta líra, amelynek egyetlen célja érzelmi életének vágyait, örömeit, bánatát színek és formák segítségével kifejezni."

A mester a szívére mutatott, ha művészete felől faggatták. „Én, ha festek – mondotta – magamba nézek befelé és festek, mert belső parancsra teszem. Kezemet vezeti egy láthatatlan kéz, de szentségtelen vakmerőségnek tartanám, ha merő játékosságból olyan vonalakat és színeket is raknék fel a vásznamra, amelyek ingerkednek a tetszetősségükkel, de nem tartoznak a lényeg kifejezéséhez. A művészet a legfőbb tisztaság és voltaképpen az alkotás csak árnyalatilag különbözik a felszentelt papok hivatásától, az igehirdetéstől."

*

A Rippl Rónai Múzeumban most bemutatott Rudnay kiállításon hatvanegy mű szerepel: túlnyomórészt a *Rudnay család tulajdonában lévő festmény* a Magyar Nemzeti Galéria és a kaposvári múzeum grafikai anyagával kiegészítve. A sokszor tenyérnyi nagyságú virtuóz grafikák a művi szépségükön túl jó támpontokat adnak a Rudnay művészetével behatóbban ismerkedni vágyó tárlatlátogatónak. A kiállított anyag legkorábbi – 1908–1910 táján készült – képei: „Lovas" (Tornyainak dedikálva), „Tájkép lovasszekérrel" és a „Csárdás" című. Ekkoriban a fiatal művész háta megett vannak már a müncheni, római és a párizsi tanulóévek: hazatérve a nép életének szüntelen tanulmányozása foglalkoztatja és vezeti első eredményeihez." Ekkor vált világossá előttem, – írja – hogy a természet leghűségesebb lemásolása, mégha a legszebb eredményt adja is, nem elég kifejezési eszköz számomra. Nem elszakadni a természettől, de a valószerűséget megtartva át kell alakítanom, hogy a kép az én érzésvilágomnak, ízlésemnek megfeleljen."

A „Menekülők" című színes krétarajz és a „Kozák-fej" című művek a kiállítás anyagában Rudnay következő művészi állomására utalnak, amelyet az első világháború vihara hozott számára. Losonci katonáskodása alatt szemtől-szembe találta magát a háború áldozataival. A megrázkódtatott emberiség jajdulása belőle is – mint Mednyánszkyból és Vaszaryból – drámai hangvételű alkotásokat váltott ki. Felindult igazmondással festi meg számos változatban a szeme előtt lezajló tragikus eseményt, a galíciai menekültek vonulását.

A kiállítás egyik legjelentékenyebb műve a „Kánai mennyegző" első ízben szerepel a magyar közönség előtt. Az olasz kritikusok szerint a nagyigényű festményen Tintoretto hangvétele dereng át anélkül, hogy ez az átcsillámlás csökkentené Rudnay piktúrája egyéni varázsát. A kép Mária megérkezésének pillanatát ábrázolja. A művészt – mint maga elmondotta – a mű sok festői lehetősége, csoportok és mozdulatok elhelyezésének ritmusa, s főképpen a festmény kompozíciója érdekelte. Az ünneplők asztala felett ívelő híd helyére eredetileg dombot szánt, azonban így a kép központja túlságosan beleolvadt volna a sötét háttérbe. A „Kánai mennyegző" színvilága megmutatja Rudnay kolorizmusának gazdagságát: sötét színei áttüzesednek, fehérjei, kékjei opálos fénnyel sugároznak.

A tárlat másik kiemelkedő jelentőségű festménye „Csokonai diákjai körében" című nagyméretű kép kevésbé ismert változata. Rudnay áttüzesedett szenvedélyes előadásmóddal, felfokozott színekkel életteljesen örökítette meg Csokonai alakját, amint az a múzsával találkozik a debreceni Nagyerdőben, lelkes ifjaktól körülvéve.

A Rudnay gazdag életművét méltóan reprezentáló családi gyűjteményt igen jelentőssé teszik azok az arcképek, amelyeket a mester feleségéről, gyermekeiről, végül nem utolsó sorban önmagáról készített. E kiválóan jellegzetes festményeket a mívesség klasszikus értelemben vett tudása jellemzi; a festői előadásmód, a stílus, az artisztikum legfelsőbb törvényeinek, ismérveinek tisztelete. Az eddig kevéssé ismert „Kékruhás leány" és a „Himző nő" méltán sorolható érzékeny, mesteri megfestésben Rudnay Gyula feleségéről festett egyik legszebb magyar arckép: a „Csipkekendős nő" mellé. E lélekkel teljes alkotások közvetlenek, életszerűek, a hozzá legközelébb állókat szerető művész bensőséges ünnepi vallomásai. Önarcképei plasztikus megmintázásukkal, szélesen felrakott színekkel, a merészen rájuk vetített fényekkel és árnyékokkal árulják el alkotójuk nagyszerű emberi és művészi értékeit.

Időskori önarcképéről a reá annyira jellegzetes szálegyenes tartással, meleg emberséggel, bölcsességgel tekint ránk a mester – mint akkor ott – az utolsó találkozások egyikén – Bábonyban. Az egyszerű, régi, kertes ház, amelyben napjait töltötte, egyéniségéhez, művészi ízléséhez hangolódott. A kis faveranda mennyezetére angolvörös színű alapon keleties, mesehangulatú ibisz madaras képet festett. A szívéhez nőtt családi arcképek legtöbbje: „Feleségem", „Jani öcsém", „Bizsikénk", puritán lakásának falait díszítette. Hatalmas tölgyfaágya felett kis keretben borostyánlevél függött: kedvenc poétájának, Csokonainak sírjáról.

Künn a kertben mély medrű patak. Felette a „sóhajok hídja" ívelt a gyümölcsösbe, Rudnay utolsó képeinek témájához. Innen, – a szeszélyes vonalú palánk mögül – nem szűnő érdeklődéssel nézte azt a bábonyi házsort, amelynek borongása és harsány napban való fürdése a nagyon ismert szomszéd életeként elevenedett meg képein. Ennek a környezetnek apró változásait, ízeit kóstolgatta élete alkonyáig kimeríthetetlen bensőséggel, a magyar falú iránti szeretetének őszinteségével. Képei híressé tették a kis somogyi falut, s halhatatlanná alkotójukat.

A népről a népnek akart festeni a művészet tiszta nyelvén. Ez művészetének hatóereje: ez az érzelemmel fűtött tudatosság teszi életművét szuggesztívvé, igazzá, erőteljessé: hagyománnyá.

LÁSZLÓ GYULA

SCHÉNER MIHÁLY KAPOSVÁRI KIÁLLÍTÁSA

Ezt a megnyitást nem barátságból vállaltam, hanem azért, mert a képek nagy hatással vannak reám, s voltaképpen ennek a hatásnak okát keresem, hogy aztán megoszthassam Önökkel.

Látunk itt természetelvű képeket és látunk elvont, nem a megszokott világunkat ábrázoló képeket. Egy ember festette őket. Mi ez? Hát nem úgy van, hogy az ember vagy ez – természetelvű festő, vagy amaz – absztrakt festő, de a kettő kizárná egymást? Egy ember nem beszélhet kétféleképpen! Ez igaz, de beszélhet kétféléről, s akkor nyilván beszéde is más tartalmú lesz.

Igaz, a festők többsége vagy egyik vagy másik nyelven beszél, dehát például az irodalomban nem találkozunk-e napról napra kitűnő költők prózájával, vagy nehézveretű regényírók verseivel? Miért nem csodálkozunk ezen? Mert megszoktuk! Miért csodálkozunk azon, ha egy festő is két – vagy több – területét választja a kifejezés-

nek? Nyilván azért van ez, mert többirányú élményeit más és más megfelelő formában tudja kifejezni. Azt hiszem, nem tévedek, amikor így látom Schéner Mihály kettősségét.

Erről gondolkodván, korunk két nagy fizikusa jutott eszembe: Werner Heisenberg és Niels Bohr. Anélkül hogy teljes mélységükben megérteném világképüket, úgy érzem, hogy e világkép természetének egy-egy vonása éppen ebbe a gondolatkörbe tartozik.

Heisenberg fiatalemberként fedezte fel azt a törvényt, hogy az atomok két tulajdonságát (pl. sebesség és tömeg), egyszerre leírni, megállapítani nem lehet, ha egyiket figyelem, a másik elsikkad, s fordítva (bizonytalansági reláció). Bohr is ilyenféleképpen gondolkodik, amikor úgy véli, hogy figyelmünk, kísérleteink a bonyolult valóságnak csak egy-egy oldalát tudják felfedezni, ezért tapasztalataink egymást kiegészítik, egymás mellé kell rendezni őket, ötvözni kell őket, hogy valamiképpen közelebb férkőzhessünk a valósághoz.

Mi köze mindennek a művészethez, s éppenséggel a modern művészethez? Mondják – s érzésünk szerint helyesen –, hogy a tudománnyal szemben a művész mindig az egészet akarja. Nos itt van az ok, amiért az előbb két nagy fizikusunkat idéztem. Azt gondolom ugyanis, hogy egy-egy kor stílusában felnőtt ember a teljességnek mindig csak arra az oldalára figyel, amely abban a korban formát öltött, tehát nem a közvetlen, hanem megformált valóságra figyel, nem a teljességre, hanem annak csak egyik oldalára. Voltaképpen ez az elfogultság adja az egyes korok eszmei és művészeti stílusát és szenvedélyét. Ilyenkor tehát a valóságnak egyik nézete válik uralkodóvá, álcázza magát az egésszé. A stílus változása pedig éppen abban van, hogy az így elnyomott tulajdonságok egyike-másika tör most egyeduralomra megint csak azzal az igénnyel, hogy őt tekintsék egésznek, s az eddigi hallgasson el. Ezért olyan nagy az ellentét az új és a régi, az avult és „modern" – mindenkori modern! – között, hiszen az új a régi megsemmisítése árán kerülhet csupán felszínre.

Az új és régi közötti ellentétek pattanásig feszülnek a kor határain. Emlékszem Moholy Nagy Lászlónak egyik előadására (az Ernst Múzeumban), amikor Picassót hitehagyottnak nevezte, mert természetelvű képeket is festett. S ha már a múlt idézgetésébe kezdtem, hadd mondjam el – sajnos, nem tudom, kitől való – azt a megjegyzést, amivel a múlt században (vagy a XX.-ban) egy franciához fordul valaki, s megkérdi tőle: Önöknél még mindig az a modern, ami divatos?

Nos a fentiek után, mi a két kor határán élők mindjárt másként értékeljük azt a tényt, hogy Schéner Mihály éppen úgy fest természetelvű képeket, mint elvontakat. A múlt felé is néz, hiszen annak neveltje és sajnálná eldobni szépségeit, a jövő felé is tekint, hiszen abba nő bele és keresi benne otthonát! Érzik ennek nagyszerűségét és őszinteségét? Nem tagadja sem múltját sem jövőjét, mert magában hordozza. Vajon lehet-e ma ember, aki csak múltjának él? Vajon lehet-e ma emberi, aki csak a jövőjének él? Megvan bennünk mindkettő s legyünk nemes humanisták azzal, hogy meg is becsüljük mindkettőt, ne hallgassunk azokra, akik kígyót békát kiáltanak a múltra, ne hallgassunk azokra, akik gyalázzák jövőnket. Avagy véletlen-e, hogy korunk művészetének szinte már jelképpé vált élő klasszikusa, Pablo Picasso is mindkét világban otthon érzi magát és mindkét világ értékeit, szépségeit egyaránt megformálja. Az egyik vagy másik mellett való döntés, mindenképpen szegényedést jelentene, s ki az a dőre, aki akarattal megfosztja magát az élet teljesebb igazától. Mi átmeneti kor emberei vagyunk, s ekként abban a szerencsében van részünk, hogy két szólamban halljuk a valóság muzsikáját.

Nem lehet feladatom, hogy Schéner Mihály piktúrájának értékeit néhány mondattal közelítsem, s ezért inkább a korok mezsgyéjén álló mimagunk művészi jelképének tekintettem ez alkalommal őt. Mégsem zárkózhatom el annak a valaminek említésétől, ami benne talán a legszebb és ami korunk nagy magyar muzsikusaival rokonítja őt. Schéner jól érzi, hogy a művészember több mint önmaga. „Nem én kiáltok, a föld dübörög" – ébred magára József Attila. Igen az éppen élőkben – tehát most éppen bennünk – messziről jövő hatalmas erők munkálkodnak s ezek rajtunk keresztül

áramlanak a jövő nemzedékei felé. Valami olyan formát kellene megtalálnunk a mi mondókánknak, hogy a jövő nemzedékei is értsék, a kortársak pedig érezzék, hogy a zűrzavar helyett rend és harmónia van bennünk. Igen ám, de ezt a formát egy ember nem tudja megtalálni, ehhez nemzedékek, embermilliók kellenek, hogy a forma tiszta és mindannyiunké legyen. Amiképpen nagy muzsikusaink a népdal tisztaságában találták meg, a modern ember vágyainak harmóniáját, akként keresi Schéner Mihály a maga – elvontnak tűnő látomásaiban – a felületek rendjét a népművészetünk formáiban. Talán első pillanatban nem tudják, miért, csak érzik Önök, hogy Schénernek még elvont képei sem idegenek, sőt otthonos vonzásúak. Nos ennek egyik oka, hogy képeiben jelen van magyar népünk szíve-dobbanása.

Olyan festőt ismerhetnek ma meg, aki a múlt s jövendő határán él – mint mindannyian – s nem mindennapi képességgel keresi a humánum kifejezését a hétköznapok látványaiban, vagy a lélek látomásaiban.

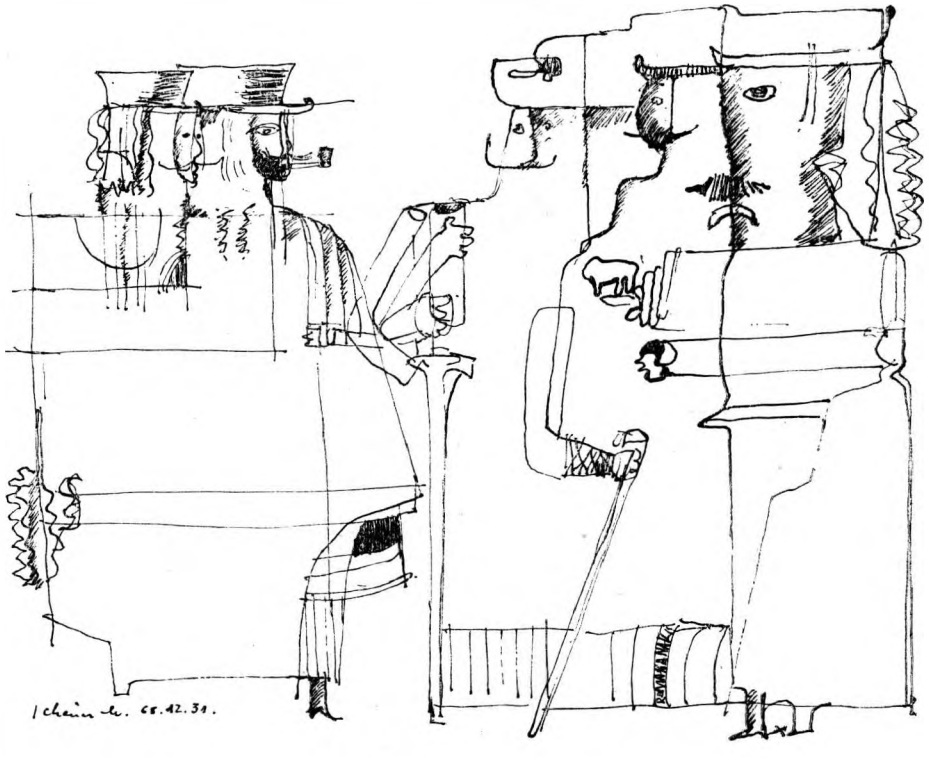

SCHÉNER MIHÁLY rajza

BERTÓK LÁSZLÓ

Valami

Valami csendben
valami meglazul,
egy tétova csavar,
egy görnyedő ereszték,
egy könnyelmű csomó.
A tárgyakat ne téltsd!
A gép még működik,
a ház szolgál tovább,
megfeszül a kötél.
Bent sokkal nehezebb!
Az a legnehezebb,
az út a megállásig,
összedőlésig, szakadásig.
Ép ésszel végigélni,
míg az anyag átrendeződik.

Aranykor

A félelmet, anyám, felejtsük el,
előbb-utóbb bekövetkezik
minden, amire emlékezünk.

Almaízzel a szánkban, naponta
kiűzetünk a Paradicsomból.
Menetrend nélkül, vízum nélkül.

És az első vadalmafánál
agyonverjük a gyengébbeket
a rend, a jövő érdekében.

Ma már nem kővel, áttételesen.
Ha holnap ránk kerül a sor,
fölérhet egy népünnepéllyel.

Eljöhetne az Aranykor, igen!
Az emlékek és néhány szobor
válaszolnak a kérdezőnek.

Eljöhetne az Aranykor, ha már
bennünk felépült és sugárzik,
mint Borsos páros lófej-szobra.

Eljöhetne az Aranykor, igen!
Emlék nem csalhat ekkorát!
Mert emlékezni, azt tudunk.

MAKAY IDA

Portré

Rózsák, búgás a szűzleánynak,
külföld és csekk a feleségnek,
kottázható rutinlihegés
az éppen soros kis kalandnak.
Öttől-hétig hűség a Pártnak.
Emléknek, lomnak egy szál gyufa.
És massziv, biztos önimádat.

Szakad a szó

Nem jöttél el feloldozásnak
Meg nem itattál irgalommal
Csak szembenézel mindig-némán
Csak kényszeritesz egyre jobban
kiméletlen, hogy visszanézzek
arcodba: el nem múló évszak!
Fénykévédben áll minden vétkem.
Sötét van. Az itélet ég csak.
Szakad a szó. Elhal az ének
utolsó napja érkezett
a megmérettetésnek.

Öregtemető, július

Itt hát a mindig-várt megálló
S megérkezettek, örök megkövültek.
Nincs tolongás, könyörgés, szitok
Sértetlen csönd, megtörhetetlen ünnep.

Kidöntött fejfák, törött kövek
És már nevek sem a beomlott
gödrök fölött. Jeltelen rendben
fekszenek mind a győztes csontok.

Megtisztult gyász, könnytelen, szótlan.
A törvény ragyog: felel a nyárnak.
A fényes csöndre verset irnak
villogó és múló lepkeszárnyak.

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Hétköznapok

Dicsőség a te mosolyodnak,
a te munkádnak, apám.
Őrzött virágaid pirosak még.
Találkozom veled
a sziromtapintás, a gyökéröntözés,
a lombégetés gondosságában.
Nyúlfület látok
kesztyűbe bújtatott ujjad helyett,
fordított kalapod csónakján
madarak közelítenek felém,
függő sétabotodat megtalálom
a hold sugarában.
Hallom szorgosságod, fejszéd csatáját.
Nyüszítenek a bütyökszarvú tuskók,
kettéhasított fejjel omlanak
a pókhálókötényekkel teleaggatott árnyékba.
Csörömpölnek a korpával,
kukoricával pöttyözött vödrök.
Malacok csülkén, tejszagú bozontján
csillagot játszik a savó,
hóvirággá habzik a nyál.
Kezeden köszörüli nyelvét
a vályútól elforduló röfögő,
serceg rózsaszín szőrmellénye,
orrára lila karikát rajzol a hajnal.
Gondolatban már galambtollárbocú
papírhajót hajtogatsz unokádnak,
nem törődsz vele, hogy mar a dér,
hogy homlokodra, arcodra lép a hideg.
Fülkagylódban gyönggyé
dermed az ónoseső;
a fekete tyúkok, ezüst galambok,
a piros hócsizmás kacsák,
vendég verebek
falják az árpát,
a vízzel dagasztott darát.

Tiéd a pirkadat, a kakaskukorékolás, apám.
Ágyad reggelre kihül,
kölyökcicánk cirmos nyugalom
párnád hűvösén.
Ha érzem a halál közelét,
rámhagyott szerszámaid közt matatok,
borsnál kisebb fejű kottáid,
szalagok kötésében virrasztó
füzeteid fölé hajlok.
Te láttad a háborút nyergében cipelő
huszonnégyfejű csődört,
a koponyát ujján pörgető bosszút,
a vonagló városokkal
mellét döngető pusztítót.
Föld alá bújtál, tanítványaiddal
rettegve szívtad
a pállott burgonyavermek,
a répát rothasztó pincék bűzét.
Láttad bukdácsolni
a repülőre festett keresztet.
Az imbolygó sztálingyertyát is láttad:
kivilágította a mezőt,
fényében verejtékezve dőltek
egymáshoz a kalászok.
Az erdő éjszaka is elárulta,
golyó elé tartotta madarait.
Elhallgattak a rigók,
csőrüket csorbára égette az izzó lé,
a Messerschmidtekből,
Ratákból permetezett méreg.
Féltél,
félelmedet ne őrizze a fiam,
nehéz volt
a szomorúság tégelyét összetörni.
Csak az állatetető hajnalokra,
a tanítást indító csengetésre,
az ünnepnek épített szószékre,
bölcsőringatásra,
a szerelem olajfái közt
tett sétákra,
a nyugalom hatalmára akarok
emlékezni, apám.

POMOGÁTS BÉLA

JELENKOR ÉS HAGYOMÁNY

A múlt része a jelennek, – szokták mondani. És különösen a kultúrában, amely csak részben teremtés, részben azonban emlékezet. Művelődésünkben ott élnek a tegnapok, sőt a régebbi múlt; s ahány szelete van a kultúrának, annyi rétege van a hagyománynak. Az emberiség egyetemes kultúrája, az európai civilizáció, a magyar művelődés és a szülőföld öröksége – mindezek egy-egy réteget jelentenek. S bár ezeket a rétegeket képzeletünk egyfajta piramisban helyezi el, egyik sem teszi fölöslegessé a másikat. Mindannyian őrizzük az emberiség közös örökségét. Az információk gyorsuló áramlása révén ez a közös örökség mind kiterjedtebb, mind gazdagabb. A világirodalom fogalma kitágult, de azt is mondhatnánk, hogy a világkultúra belső távolságai összezsugorodtak. Korunk olvasójának távoli nemzetek íróira is figyelnie kell, japán, brazil, afrikai nevekkel kell ismerkednie.

Ám a távolság hívásának idején sem vesztették el vonzásukat az örökség közeli és otthonos részletei. A Mahábhárata nem pótolhatja számunkra a magyar népballadát, a japán vers nem helyettesítheti Berzsenyit. Angkor, a kambodzsai templomváros fényképen is lenyűgöző, a chartres-i katedrális azonban emberségünk és kultúránk legmélyebb rétegeit mozgatja meg. S ugyanígy a jáki templom, a zsámbéki romok, a pécsi Széchenyi-tér, egy Berzsenyi vers vagy Egry József vásznai.

Vagyis a közeli hagyomány még mindig időszerű. S ezzel máris olyan kérdéshez érkeztünk, amely már gyakran hívta vitára az irodalmi közvéleményt; s amelylyel bizonyára az itt megjelenő vagy írásaikkal üzenő költőknek, elbeszélőknek is meg kellett küzdeni. A dunántúli hagyományra gondolunk. Sok vád érte ezt a hagyományt. Vádolták naiv bukolikával, merev konzervativizmussal, számító megalkuvással. Tanúnak Kisfaludy Sándort állították és Deák Ferencet, Pázmány Pétert, sőt az Esterházyakat. S más tanú – Zrínyi Miklós, Vörösmarty, Vajda János – vallomását nem fogadták el. A dunántúli örökség azonban büszkén utasítja el ezeket a vádakat. Igaz, volt itt bukolikus idill; de többnyire inkább munka és küzdelem, akár az ország keleti felén. Volt konzervativizmus is; mégis több érték-őrzés és vállalkozás. És volt kompromisszum; Rákóczi kurucai és Kossuth honvédei azonban ugyanúgy küzdöttek Szentgotthárdnál vagy Ozorán, mint az Alföld vagy Erdély vidékein: Történelmünk erényei és mulasztásai meglehetős egyenletességgel oszlanak meg az ország területén. A dunántúli örökségnek mégis megvan a maga természete.

Közhelyeket kell mondanom. Dunántúl, Pannónia római provincia volt, a Duna jelentette a birodalom limesét. Városait a rómaiak kezdték építeni, Európa művelődésének korszakos vállalkozásai itt lépték át a magyar határt. Az Alföldet sivataggá pusztította a török, Erdélyt gyakran magába zárta a külső ellenség vagy a belső viszály. A Dunántúl viszont mindvégig közvetlen érintkezésben maradt az európai civilizáció korszakaival és eredményeivel. A kultúra tehát itt hagyományosabb, az európai örökség itt az élet szervezett rendjéhez, az emberi személyiséghez tartozik. S ez nem csupán műveltebb szántóföldeket, barokk présházakat és könyvtárakat jelent, hanem életrendet is, a gondolkodás rendezettségét, az emberi boldogság megszervezésének racionalizmusát.

A másik közhely a tájra vonatkozik. Babits Itáliához hasonlította a Dunántúlt, „e gömbölyű, szelíd, színjátszó kék vidéket", az olasz ég azúr ragyogását Pannónia felett találta meg. S van-e olaszosabb városunk Pécsnél? A Mecsek lankájáról mediterrán város ereszkedik alá: ősi bazilikája Itáliában is épülhetett volna, dzsámija valahol a Balkán hegyei között. Az idegen, aki tekintetét a nyári Széchenyi-tér arany és kék színeiben fürdeti, délen érzi magát. „Magyar Dubrovnik" – mondta róla

Elhangzott folyóiratunk Budapest I. kerületében rendezett matinéján, február 23-án.

Németh László. Pannóniában a rendet és a harmóniát sugallják a szelídebb évszakok, a mediterrán lejtők, a Balaton dús színei, a dombok klasszikus geometriája. A táj szerepét mégsem szabad túlbecsülni. A Dunántúl ellen vádaskodók is gyakran érveltek azzal, hogy a pannón természet idillre hív, idillbe zár. Holott e táj legnagyobb fiai, sohasem pusztán a földrajzi formákban, és a dunántúli paletta színeiben gyönyörködtek. Berzsenyi filozófiává emelte a természet sugallatait; a lankákat, a ligeteket nézte, de az ember sorsára, a létezés titkaira gondolt. Vörösmarty meg történelmünk drámáit élte át a pannon vidék szelíd látványai között. A táj, lehet, impresszionizmusra nevelt – és a földnek melyik harmóniát és szépséget sugárzó vidéke nem teszi ezt? – ám a költők, sőt a festők, egy Egry, egy Rippl-Rónai, a küzdő embert keresték a tájban. Az emberi sorson, az ember történelmi és bölcseleti esélyein gondolkoztak.

Úgy tetszik, éppen ez: a *filozófiai hajlam* és e hajlam *józan racionalizmusa* jelenti az egyik dunántúli hagyományt. A tájrajz festőisége, az életérzés harmóniája pusztán körülmény, okozat vagy még inkább: metafora. Egy művelődési és emberi értékeket tisztelő, boldogságot kereső, racionális életfilozófia öltözete. Ebben a bölcseletben találkoznak a Dunántúl költői: Janus Pannonius, Berzsenyi, Vörösmarty, Vajda, Babits, Illyés, Weöres Sándor, vagy akár Fodor András és Kalász Márton. S azok, akik ma sem szakadtak el a szülőföld öleléséből: Takáts Gyula, Csorba Győző, Bárdosi Németh János, Pákolitz István, Pál József, vagy akár a legfiatalabbak: Galambosi László és Arató Károly. S hogy nemcsak poétatulajdonság ez a racionális bölcselet, azt azok az elbeszélők tanúsítják, akik a realista módszerben és az intellektuális mondanivalóban keresik a műhely lehetőségeit. Mint a dunántúli hagyományokat folytató Bertha Bulcsu is.

A dunántúli író filozófiája racionális tehát, de nem abban az értelemben, hogy az ésszel fel nem foghatótól igyekszik magát távol tartani. Gondoljunk Berzsenyire, aki a világ legnagyobb titkait: a létezést és az elmúlást faggatta. Vagy Vörösmartyra, a kései Babitsra, a mai Illyésre, Weöres Sándorra, a szintén dunántúli születésű Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra. Valamennyien a költészetnek azt az ősi küldetését töltik be, amely a fogalmi gondolkodás kereteibe már nem férő valóság vallatását bízza a versre. Azokat a titkokat, emberi létezésünknek azokat a végső kérdéseit, melyekhez a tudomány ma még nem, csupán a költészet férkőzhetik. „Kimondani, kimondani – / Ismerni kell a rejtőzőket / A ködded együtt eltűnnek a rémek" – hangzik Csorba Győző ars poeticája. E költészettan szerint a vers hivatása az, hogy az értelem világos rendjébe vonja az ismeretlent, s rendet teremtsen a zűrzavarban. Ez a felfogás egyszerre szenvedélyes és racionalista, egyszerre kérdező és választ adó. Általa lesz a költészet az ember önismeretének, helyzetérzékelésének egyik legfőbb eszköze. Általa lesz a költészet célja – idézzük Eluard-t – „a gyakorlati igazság".

Hagyományokról szóltunk, a Dunántúl irodalmának egyik legszebb örökségével vetettünk számot: a racionalista egyszersmind merész filozófiával. Ez az örökség nem múzeumba való. Ha jelenkorról és hagyományról a két fogalom dialektikájában beszélhetünk, a gondolkodásnak ezt a korszerű örökségét említjük meg az első helyen. A jelen irodalma ugyanis egyre inkább gondolkodó, töprengő, kérdező irodalom. A valóság felületénél időző puszta ábrázolás a múlté: a vers vagy a novella a felszín alá szeretne hatolni, a szerkezet érdekli, a jelenségek okait kutatja. S a gondolat élénkebb mozgásának idején a dunántúli író bátran mutathatja fel racionalista hagyományait, bátran élesztgetheti az örökségbe kapott filozófiai érdeklődést. Az irodalom és a filozófia különös szövetségre lépett korunkban. A modern kor legjelentősebb írói – Proust, Thomas Mann, Gorkij, Franz Kafka vagy James Joyce – valamennyien bölcselettel építkeztek. Idézzük fel akár a Doktor Faustust, akár az Ulyssest, akár a Klim Szamgint. S a filozófusok? Sartre, Camus, Bachelard s még annyian filozófiai műveikben is a jelen legjobb szépirodalmát kínálják nekünk. A filozófiai gondolkodás tehát manapság az irodalom ügye is. S e gondolkodás hagyománya megbecsülést és folytatást érdemel.

A pécsi *Jelenkor*, a dunántúli írók folyóirata, midőn nevet választott, a kor nagy feladatainak gondozásában és elvégzésében látta meg kívánatos hivatását. Éppen ezért bátran vállalhatta a racionalista gondolkodás dunántúli hagyományait. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezek a hagyományok immár több mint egy évtizede élnek a *Jelenkor* lapjain. Józanság, mértéktartás, európai orientáció, gondolkodó igény, az irodalmi élet pluralizmusának méltányos szolgálata: talán ezek lehetnének a folyóiratnak az örökséget is érintő eszményei. Nem üres, nem hiábavaló eszmények ezek, követésük a vállalt hivatás betöltését segíti elő. Bennük találkozik a jelenkor és a hagyomány, a korszerűség és az örökség, az újítás és a megőrzés elve. És ezeknek az elveknek a magasabb szintézise nélkül nem lehet termékeny kultúrát teremteni.

TIHANYI LAJOS rajza

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

MIRŐL BESZÉLNEK A NEVEK?

„A te neved kiöntött drága kenet"
(Énekek éneke)

Nemrég a Patyolatba vittem valamit. Amikor a kisasszony szertartásosan megkérdezte: „Milyen névre", s megmondtam, visszakérdezte:

– Majomi?

Helyesbítettem. A hátam mögött megszólalt egy jótétlélek:

– Nem szégyen a név kérem . . . én ismertem egy tanárt, akit Halál Lászlónak hívtak. Tessék elképzelni, mit műveltek vele a diákok!

Képzelem!

Annál is inkább, mert roppant túltengő a névfantáziám. Bár felettébb racionális elmét vallhatok magamnak, a névvarázs úgy működik nálam, mint a primitív törzseknél. Nem tudtam és nem tudok belenyugodni, hogy a név nem jelent semmit. Állandóan a névtani szótárakat búvom. Mások horgásznak vagy ultiznak, én onomasztikázom. Nem hiszem el Zolnai Bélának, a kitűnő *Nyelv és hangulat* szerzőjének, hogy „A névnek legtöbbször nincs jelentése . . .". Illetve ez csak így, jelen időben igaz, mert igenis minden személy- és helységnévnek *volt* jelentése, csak az idők folyamán elhalványult. Inkább Martinkó Andrással értek egyet, aki a *Pais-emlékkönyv*ben meggyőzően fejtette ki, hogy „a tulajdonnév is *szó*, éspedig azért, mert a szójel feltételeinek megfelel. A köznévi szójeltől nem struktúrájában, hanem a struktúra elemeinek egymáshoz való eltérő viszonyában, szerepében különbözik." S abban is igaza van: „Minden jellel közlünk, kifejezünk valamit. Nincs öncélú, üres jel, puszta forma . . . minden ellenkező és igen elterjedt felfogás ellenére *a tulajdonnévnek is van jelentése.*"

Persze, az előbbi Zolnai-idézetet kissé meghamisítottam, mert valójában így folytatódik: „. . . és mégis fűződik hozzá valami érzelmi elem . . . Bedeutungesgefühl.". S ezzel a hangulattal van sok baja rengeteg embernek, hiszen kilencven százalékban a nevezett nem maga választja meg a nevét (hacsak nem író vagy művész), hanem olyankor kapja, amikor még nem kapálódzhat az ellen, hogy Arisztidnek vagy Rozáliának keresztelik. Egy rosszul megválasztott előnév életreszóló tragédiát idézhet elő, már az óvodában vagy az iskolában kisebbségi érzést fejlesztheti ki hordozójában, aki szülei jóvoltából ártatlanul közgúny tárgyává válik. Arról nem is beszélve, hogy némely könnyelmű szülő a múló politikai helyzethez, a történelem roppant szeszélyes forgandóságához köti gyermeke sorsát. 1793-ban hány párizsi szülő keresztelte át fiát a kompromittált Louis névről a „vonalas" Brutusra, Marat-ra, vagy lányát La Montagne-ra. Azok a szülők is elég romantikusak voltak, akik még előzőleg, a rousseau-i természetimádatnak áldozva, *Szamár*nak vagy *Sárgadinnyé*-nek keresztelték jobb sorsa érdemes csemetéjüket. 1938-ban, a gyászos emlékű és csak átmeneti megkönnyebbülést nyújtó müncheni egyezmény idején, sok francia adta fiának a Daladier keresztnevet. Nemsokára e szerencsétlen Daladier-k közül nem egy árván maradt, mert könnyelmű édesapja elesett abban a háborúban, amelyet a miniszterelnök elkerülhetőnek vélt a hitleristák előtt történő behódolással . . . De hát a magunk háza táján is találunk néhány Mátyást, akit nem Hunyadi János második fiáról neveztek el. Mennyivel okosabbak voltak a rómaiak, akik egyszerűen csak megszámozták gyermekeiket (akár az amerikaiak az *avenue*-ket!). Paul Morand meséli, hogy ismert egy kameruni négert, aki – amikor még hazája germán gyarmat volt – egy német tiszt csicskásaként felvette a Ludendorff nevet, s Ludendorff-Mamadounak hívatta magát, de persze 1918-ban már nem viselhette a német generális nevét.

Nosza, opportunista módon, felvette a Foch nevet, s attól kezdve Foch-Mamadounak hívták . . . Hiszen egy név oly semmiség:

What's is a name? That which we call a rose
By any other name would smell as sweet

mint Shakespeare mondotta, halhatatlanul.

I. A SZEMÉLYNEVEK

„Az Irmák budai télszagú neve, az Arankák strucctollas, legyezős lengése, a Máriák égfelé fordított szemefehére, a Katinkák affektálása, Juditok bibliai, színészkedő szenvedélye, Sárák anyáskodó, de erőszakos csókja, a Margitok apácásan kopogó cipősarka a hátunk mögött . . ."
(Krúdy)

Ez a „semmiség" valaha szinte minden volt, mert a kezdetleges népeknél a névvarázs folytán a név óriási szerepet játszott. A primitív észjárás szerint a jel és jelölt összeolvadt. Egyes „vad" törzseknél a név „államtitok" volt. A világon semmiért el nem árulták volna, mert úgy vélték, aki a nevüket tudja, őket magukat is bűbájos hatalmukban tartja. Ellenségeik nevét leírták és elégették, s ezzel azt hitték, őket magukat is megsemmisítették. A zsidók nem merték kimondani Jehova nevét, hanem csak *Sém*-nak *(név)* hívták. Ezért fordultak távoli őseink az ún. óvónevekhez, amelyekkel meg akarták téveszteni a gonosz szellemeket. Nálunk például a XII. és XIII. századból ilyen rontásűző nevek maradtak fenn: *Nemvagy, Nemvaló, Nemél.* A legrégibb, biblikus nevek is sok babonás és misztikus elemet hordoznak: a civilizált világban az egyik legelterjedtebb, nálunk is az egyik leggyakoribb előnév a János. De hány János tudja, hogy neve héberül azt jelenti: „Isten engedi" (a *J* mássalhangzó, ebben is, és sok más névben, mint például Jakab, Jonatán, a Jehova szó első szótagjára utal.)

Igen, így van: a legtöbb ember nem tudja, mit jelent a neve. Már csak azért sem, mert általában azt hiszi, nem jelent semmit. Az onomasztika ugyanis ifjú tudomány. A személynevekkel foglalkozó ága (anthroponymia) csak a XIX. század második felében indult el útján hazánkban, amikor Kriza gyűjteni kezdte a népi vezeték- és keresztneveket; ám maga a tudományos feldolgozás csak Melich, Gombocz és Pais munkásságával kezdődött, s mint Bárczi *A magyar szókincs eredete* című kiváló munkájában (1958) leszögezte, még mindig kezdeti stádiumban van.

A franciák körülbelül velünk egyszerre kezdték az anyaggyűjtést, de ma már jóval előbbre tartanak. Náluk még 1880-ban megjelent az első *Névszótár*, amelyet – kellő érdeklődés híján – a szerző (Lorédan Larchey) kénytelen volt a saját költségén kiadni. Nálunk még közköltségen sem jelent meg eleddig tulajdonnév-magyarázó szótár. A legújabb francia anthroponymiai munka, a Dauzat-é, 30 000 vezeték-, vagy keresztnév magyarázatát nyújtja, illetve – mivel még sok név eredete tisztázatlan – említ különféle feltevéseket. A franciák mintegy százezerre becsülik a vezetéknevek számát, de valószínűleg sokkal több van. A leggyakoribbak topográfiai eredetűek, s az emberek, illetve a családi házak földrajzi helyzetére utalnak, például a legelterjedtebb, a *Dupont*, amely magyarul: Hidas, Hidy lehetne. De a legtöbb vezetéknév jelentése rég feledésbe ment, s ma már nem igen akad gaulleista, aki tudná, hogy Charles de Gaulle – Faly Károly, vagy François Mitterand =Gabonamérő Ferenc. Sőt még az írók sem nagyon tudják, hogy például Sartre annyi, mint „szabó", mert a latin *sartor*-ból származik. Akár csak nálunk, a franciáknál is sűrű a foglalkozás-név a XIII. század óta, vagyis azóta, amióta Európában

elterjedtek a vezetéknevek. Van azonban valami, aminek tudtommal nálunk nincs megfelelője. Míg mindkét országban sok a Varga, Tímár, Kádár, Szabó stb., addig a franciáknál sok vezetéknév emlékeztet a hűbéri társadalom sok tucat adófajtájára, például Elzászban a *Zoller* név.

Az anthroponymia egyik legfestőibb területe a gúnynevekből származó családneveké. Nálunk már a X. században felbukkant egy *Nagyevő*, vagy a XIII. században egy *Faluvéne* meg egy *Szennyes*. A franciáknál az egyik legtragikusabb ragadványnév az illető családi drámájára utalt: rengeteg embert hívtak Cornunek (ma is van egy marxista filozófus), Trochunek (ez a szarvasagancsra céloz), sőt triviálisan egyszerűen csak Cocunek, ami a legnagyobb sértés ebben a vonatkozásban. Ezek az Agancsházyak persze bírósági úton megváltoztatták a családnevüket. Az is érdekes, hogy a franciáknál sok kántorcsalád kapott efféle neveket: Agnus, Clamamus (ismertem egy kommunista szenátort, aki ilyen szépen zengő egyházi nevet viselt), Dominé, Dorémus. Sőt még az is megtörtént, hogy valaki a konyhalatinból vett gúnyos Coquibus nevet viselte, amely nem más, mint a *Coq* („Kakas") és a latin *bus* rag összetétele. Az egyik nagy párizsi varietétulajdonost Bruno Coqatrixnek hívják. Neve, a kései latin *coqatrix*, először krokodilust, aztán mesebeli sárkányt, később bizonyos körmenetekben hordott sárkányfigurát, majd végül a figurát hordó személyt jelölte. A francia családnevek jelentős részénél rögtön meg lehet állapítani, hogy viselőjük körülbelül hová való. Azt még a névtudományban teljesen járatlanok is tudják, hogy minden *ac*-kal végződő név (pl. Mauriac) délfrancia eredetű, s a helységnévképző latin *acum* ragra utal: a *cognac* nevű ital Cognacban készül, amely falu neve a XI. században még Comniaco, a X.-ben pedig Conniaco volt. Egész sereg névnek van déli és északi változata: „Erdei" északon: *Dubois*, délen *Dubosc*; „Mezei" *Dupré*, illetve *Duprat*; „Farkas" *Louvet*, illetve *Loubet*; „Király" *Roy*, illetve *Rey* és így tovább.

A névadásban mindig jelentős szerepet játszott a divat, vagy ha akarom, a sznobizmus, ami mögött mindig fontos társadalomlélektani áramlatok rejtőznek. A főbb divatok: nacionalizmus és idegenmajmolás. Mindkét irányzat jelen volt szinte minden korban. Amikor a vezetéknév-rendszer meghonosodott Európában, a hűbériség még nem ismerte a nacionalizmust, a nemzetek még nem alakultak ki, s egész Európa főnemessége egy nagy kozmopolita család volt. Ekkor például a sznobizmus a francia lovagregények hősei körül kristályosodott ki, de egyéb francia nevek is divatba jöttek nálunk: például Galterus a Galtier, illetve Gautier-ból (bár ez etimológiailag nem igazi francia, hiszen a Gaud gyökér a germán *Wald*=erdőre utal). Az idegenmajmolás, előkelősködés következtében terjedt el nálunk az Arthur, Ervin, Oszwald, Fanny (kivált az angol regények nyomán), vagy francia hatásra a Marianne, melynek kialakult egy magyarított változata: Marian. Állandó a körforgás az élet és az irodalom közt: az írók általában az életből veszik a neveket (bár sokszor ki is találnak), de az olvasók is sokszor fordulnak az irodalmi hősökhöz. Dumas regényei nyomán a franciák egyre-másra adták gyermekeiknek *A három testőr* neveit (Aramis, Artagnan, stb). Hogy a régi magyar nevek hódító útra indultak a XIX. század elején, azt a romantikus költőknek köszönhetjük, akik feltámasztották a régi krónikák neveit, illetve sok ál-ősmagyar nevet fabrikáltak. Már Dugonics elterjesztette az Etelka meg a Jolánka nevet; Kisfaludy Károly agyalta ki a Tihamért, Katona tette divatossá a Melindát, Jósika az Olivért, Arany a Piroskát. Még szerencse, hogy nem terjedt el Dugonics Rimája (öreg dajka az *Etelká*-ban). Azt hiszem ma már csak komikus a hajdan fellengzősen csengő Vörösmarty-hősök sorozata: Edömér, Hábor, Bodor, Vihadar, Dalamér, sőt Ipar! (A Dalma azonban még éldegél: most is van egy ilyen keresztnevű színésznőnk.) Egyébként Vörösmartynál a Tanár is megtalálható, de nem beszélő név, s nem professzort jelent, hanem egy remete viseli, s Csatár sem labdarúgó (ez aligha lett volna lehetséges még akkor!), hanem az 1836-os *Orlay* egyik hőse.

A névadás tehát rendkívül bonyolult jelenség, s tág teret nyithatna a kibernetikus elemzésnek. Az, hogy valaki milyen nevet visel, a mai civilizált társadalomban kettős jelenség: a vezetéknév kötött, örökölt (persze ezen is lehet magyarosítás-

sal, vagy álnévvel változtatni); az előnév szabad, de csak a család szempontjából, mert az egyén ezt is készen kapja. Az a tény viszont, hogy általában nincs vele megelégedve, oda vezet, hogy kialakul a sok ragadványnév, becenév, s az egyén addig módosítja a nem tetsző nevet, amíg megnyeri tetszését: Erzsébetből Böske lesz, sőt olyan távoli alakok, amelyekben az eredeti formából már csak egy mássalhangzó maradt meg: Zsóka. Az olyan országokban, ahol a keresztnévadás teljesen szabad, mint az Egyesült Államokban, rengetegen viselnek keresztnévként nagy történelmi neveket: Franklin Delano Roosewelt. Elvben ma már a név nem óv, mint a primitív népek hitvilágában, hanem csak jelöl. Ennek ellenére a névhangulat varázsa ma is eleven. A nevek tájékoztatnak (sokszor persze tévesen) az egyén nemzeti hovatartozóságáról, osztályáról, foglalkozásáról, koráról, stb. Egy Árpád előnevet viselő emberről rögtön majdnem bizonyosan tudjuk, hogy magyar; s akit Babának becéznek, az is valószínűleg fiatal. Ez mind a névhangulat tartozéka. Természetes azonban, hogy ez esetben a jelölő-jelölt viszony felettébb alanyi. A névesztétika éppen olyan imponderábilis, mint általában minden jelenség, amelyben az érzelmi hatások a döntőek. Ezekben nagy szerepet játszanak a képzettársítások, amelyek viszont bizonyos emlékekhez, illetve eseményekhez fűződnek. Innen származik, hogy ugyanaz a név néha teljesen ellenkező hangulatot vált ki. Az Ilona, melyről oly szép verset költött Kosztolányi, például az ún. szép nevek hírében áll. Aki azonban ifjúkorában hőn szeretett egy Ilonát, aki aztán rútul felszarvazta, nem valószínű, hogy szereti e nevet. „Roppant sok függ a szép, jóhangzású névtől – írta Vajda János. – Ha Bonaparte Napóleonnak például *Poschpischil* a családi neve, azt hiszem, hogy soha sem vitte volna föllebb az őrmesterségnél . . ." Ez persze túlzás, hiszen nem egy diktátort ismerünk, aki nem az igazi nevén lett félelmetes parancsúr. Az álnevek felvételét nem mindig a rejtőzködés indokolja, hanem a névesztétika. Petőfi tudta, mit csinál, amikor levetette a Petrovics nevet, s bizonyára Jean Schlumberger is olvasottabb író lenne, ha utánozta volna Jules Romains-t, aki eldobta a komikus Farigoule nevet. A hosszú név sem jó „befektetés": Carcopino Carcóra rövidítette a nevét, Trojanovics Troyat-ra (egyúttal franciásítva). Hogy mennyire szubjektív a névasszociáció, arra az egyik beszédes példa Szép Ernő megkülönböztetése a szőke és barna nevekről (Mária, Margit – barna; Éva, Lili – szőke). Vagy itt van az Alphonse esete. Ifj. Dumas ezt a nevet adta egy kitartott férfinak, az 1873-as *Monsieur Alphonse* című darabjában, s egy 1885-ös feljegyzésében meg is indokolta, hogy miért tulajdonított e keresztnévnek (amely egyébként köznévvé avanzsált, mert hosszú ideig a selyemfiúkat így hívták; másik köznévvé vált strici-név a Jules, de ennek eredetét nem tudom) ilyen „erkölcsi lefokozottságot". Ezzel szemben általában az Alfonz előkelő név, hiszen például a spanyol királyok egész sora viselte!

A névhangulat kialakításában szerepet játszik a nevek hangzása, puszta hangalakja. Általában a mély magánhangzók komolyságot vagy erőt sugallnak, míg a magas hangok vidámságot. Ezekben az elképzelésekben persze rengeteg a beleérzés, belemagyarázás, egyszóval a szubjektív tényező. A nevek iránti fogékonyság egyébként bizonyos szempontból műveltségi *test*, illetve a lelki gazdagságra utal. Sokan nem törődnek a nevükkel és általában a nevekkel. Vannak viszont – kivált a költők közt, – akik már-már olyan túlzott jelentőséget tulajdonítanak nekik, mint a babonás primitívek. Boileau-nak nagyon tetszettek a görög nevek (a francia klasszikusok – Corneille, Racine, Molière – szinte kizárólag görög neveket használtak). Hugo nagy fontosságot tulajdonított a nevek hangulatának, zeneiségének (Jean Valjean!). Balzac e téren is az élet bőségét kereste, s a párizsi cégtáblák neveit jegyezte fel. Flaubert szerint: „egy név rendkívül fontos a regényben, valósággal főbenjáró dolog". Daudet is egészen oda volt, mikor a Barbarin nevet meg kellett változtatnia, mert Tarasconban valóban élt egy ilyen nevű família. De nem is ment messzire: csak két betűt változtatott: Tartarin. Nálunk Jókai nagy művészi érzékkel eszelte ki a neveket, és sokat tett például a Zoltán keresztnév elterjedéséért. Kosztolányi meg Krúdy valósággal mániákus névmagyarázó volt. Kosztolányi is úgy járt, mint Flaubert és Daudet: írás közben kiderült egyik szereplőjéről, hogy élő ember nevét viseli. Megpróbálta megváltoztatni, de nem ment: „megbénult a tollam". Aztán „csel-

hez folyamodtam, újra visszaállítottam . . . az eredeti nevet s akkor úgy ment minden, mint a karikacsapás". Krúdy már az álneveivel is bűvészmutatványt végzett: Fráter Július, Török Gedeon, Rezeda Marcell, Szigeti Remete, Kuruc Levente, stb. Alighanem ő volt modern irodalmunk legnagyobb névromantikusa. Nevei általában „beszélnek": Rumfy bohém hírlapíró, Morgovay szerkesztő, Ábrándi vándorszínész. Rezeda Kázmér odáig vitte a névmágiát, hogy az ásványvizek közül csak a nőneműekkel keverte itókáját: Margit és Ilona (Mohai Ágnest nem ismerte?). Krúdy figurái rendkívül sokat beszélnek és álmodoznak a maguk és mások neveiről, szimbolikus neveket adnak az állatoknak, sőt még a tárgyaknak is, ami már szinte névfetisizmus.

II. HELYNEVEK

A helynevek eredetileg épp úgy köznevek voltak, mint a személynevek. S a toponímia éppen olyan új tudomány, mint az antroponímia. Igaz, hogy nálunk már Anonymus elkezdte a helynevek származását kutatni, de a valóban tudományos kutatás csak a XIX. században kezdődött, s különösen Kniezsa vált ki benne.

A helynevek és személynevek összefüggenek: a földrajzi nevek sokszor a tulajdonosra utalnak (pl. a Szoboszló nevű település neve egy szláv személynévre utal); viszont egyes személynevek, mint láttuk, a családi ház helyére céloznak (Dupont). Érdekes, s a továbbiakban fontos lesz, hogy egyes helynevek tükör-kifejezések, azaz minden nép másképp hívja, de azonos szemlélet alapján. Tehát Almás szlovákul Jablonov, németül Apfelsdorf, latinul Pomaretam, franciául Pommeraie. Valamennyi földrajzi név közül a legtartósabbak, a legrégibbek a vizekre, folyókra vonatkozók. A Maros nevét már Hérodotosz említi. A továbbiak szempontjából érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy van egy ösztönös magyarító irányzat. Ki hinné például, hogy egy olyan „tősgyökeres" név, mint Borberek a német Burgberg (Várhegy) elmagyarosodott alakja? A helységnevek általában kimértek, pontosak, csak a tényekre, a helyrajzi valóságra utalnak. Itt a fantázia, a szubjektum általában nem játszik olyan szerepet, mint a személynevek esetében. A kereszténység itt is nagy szerepet játszott, s a XII. és XIII. században nálunk is meghonosodott az a nyugati, főleg franciás szokás, hogy a falvakat a templomuk védőszentjéről nevezték el: Szentkirály, Szentmiklós. A francia helységnévtárakban messzemenően uralkodik azoknak a helységeknek a jegyzéke, melyek a *Saint,* illetve a *Sainte* szóval kezdődnek, s nem kis közigazgatási gondot okoz például, hogy Saint-Martin nevű község minden francia megyében van, mert a savariai eredetű tours-i püspök volt Gallia hittérítője. Van azért sok fantázia a helynevekben is, s itt is megnyilvánul a népi humor, sőt akasztófahumor: Sóhaj, Dühöngő, Angyalföldi, Kutyakaparó, Ebédleső, Átokháza, Csikágó, Tripolisz, Szibéria, Bosznia (e négy utóbbi természetesen nem a távoli városokra és országokra utal, hanem budapesti negyedekre, illetve egyes falvaktól távoleső, nehezen megközelíthető helyekre). A XV. századból még egy nyomdafestéket is alig tűrő helynév is reánk maradt: Anyadwaloga.

Éppen azért, mert a földrajzi nevek kevésbé szubjektívek, a reájuk rakódó hangulati elemek, az általuk kiváltott képzettársítások sem olyan változatosak és csapongóak. A költők azonban sokszor erre is fogékonynak mutatkoznak. Chateaubriand például egyik útleírásában említette, hogy milyen szép nevük van az Athén körüli hegyeknek. Proust előszeretettel elemezte a városnevek hangulatát. „Proust csodálatos képzeletjátéka pompás színekkel, valósággal érzékelhető tartalommal tölti meg ezeket a hangsorokat: a hallási érzeteket látási benyomásokká varázsolja"*. *Az eltűnt idő nyomában* II. része *(Bimbózó lányok árnyékában)* egyik fejezete a *Tájnevek* címet viseli. Hosszan beszél például Balbecről (fiktív név!), erről a normandiai fürdővároskáról, amely javarészt Cobourg-ra emlékeztet, ahol France is sokszor nyaralt. A Balbechez vezető vasút mentén fekvő városok nevét

* Kovalovszky: Az irodalmi névadás, 1934.

szomorúnak találja, „mintha homokból, sóból s nagyon is szellős és üres térből lettek volna formálva, s amelyek felett a *ville* végzet úgy szállongott, mint – *szállás Árokszálláson . . .*"**

III. BESZÉLŐ NEVEK

Ha azt állítjuk, hogy minden név köznév, egyúttal azt is leszögezzük, hogy minden név úgynevezett beszélő név, vagyis van valamilyen jelentése. Mégis, beszélő névnek csupán azokat nevezzük, amelyek – legyen szó személyről, vagy helyről – az író szándékosan úgy alkot, hogy „mondjon valamit". Persze, minden irodalmi név többé-kevésbé tudatos, szándékos választás eredménye, tehát – ha határozott, értelmi jelentése nincs is mindig – hangulata majdnem mindig van, azaz nem közömbös, hogy valakit hogy hívnak, legyen szó vezetéknévről, vagy előnévről. Kosztolányi szerint „az író számára döntőek a nevek is. Ezek együtt jelennek meg alakjaikkal. Ha van nevük, akkor már élnek is." Persze, a dolog nem ilyen egyszerű, mert lehet egy hősnek beszélő, sőt ordító neve, de ha az íróban nincs meg a legfőbb alkotói erény, azaz nem tud eleven figurákat teremteni, azért a hőse még nem él igazán.

Szomory is roppant nagy jelentőséget tulajdonított a neveknek. Egy darabjáról nyilatkozta *(Magdus)*: „Nem is tudnám másképp írni, ha már az első perctől nem nevezném néven a figurámat." Kovalovszky nagyon szellemesen mondja az irodalmi névről: „Az alak létezésének ez az első jele, mint az újszülöttnél a sírás." Még egyazon néven belül is több hangulati réteg van, s ezekkel az írók tudatosan gazdálkodhatnak. Melich például úgy vélte (s igaza is volt), hogy „lehetetlen például, hogy egy paraszt embert *Andor*-nak vagy *Endré*-nek hívjanak." Nem véletlen, hogy Molnár Ferenc a három változat közül (András, Andor, Endre) az *Andor*-t adta regénye címéül, s hogy Herczeg Ferenc is játszott a név két változatával *(Andor és András:* az első fővárosi zsidófiú, a második vidéki kisnemes).

A beszélő nevek tulajdonképpen azt mondják, amit általában minden név, vagyis valamilyen jellemzőt akarnak jelölni az illető személyről vagy helyről. Ez a jelentés lehet elsősorban értelmi jellegű, de néha csak érzelmi-hangulati. A beszélő nevek nagyon széles skálán mozognak: vannak, amelyek csak suttognak, vagyis szinte csak gyenge érzelmi hanghatással operálnak, mások már kiabálnak, s harsányan, szinte ordítva hívják fel a figyelmet az illető alak vagy hely kipécézett tulajdonságára (ez a harsányság elsősorban a komikus vagy szatirikus művek jellegzetessége).

Nálunk az irodalmi névadás a szerzetesi iskoladrámákkal kezdődött, s mivel elsősorban vígjátékokról volt szó, legtöbbször mulatságos beszélő nevek szerepeltek. Az első ilyenek Pállya István piarista tanár iskoladrámáiban bukkannak fel. Már a darabok címe is beszélő nevekből áll: *Ravaszy és Szerencsés* (1767), *Pazarlay és Szükmarkossy* (1768). Pazarlay cimborái ilyen neveket viselnek: Kártyásy, Koczkásy, Pinczefy, Itasy, Éhesy. Az első színpadot látott magyar világi színmű, melynek szerzője Simai Kristóf volt, szintén beszélő címet visel: *Igazházi* (1790). Csokonai remek névadó volt! Tempefői is beszélő név, bár ma már elhomályosult, hogy a költő mit akart mondani vele (Tempe a múzsák völgye volt az Olümposz alatt). De azt ma is érezzük, hogy mit jelent Irományi titkár, Koppóházi, Serteperti vendégeskedő gavallérok neve. Csokonai mestere volt a pusztán hanghatásokra épülő névadásnak is: Tipptopp és Lipitylotty, a két szeleburdi *(Karnyóné)*. Gvadányi is kimeríthetetlen képzeletű névadó volt, s egyik neve még ma is él: Rontó Pál. Kisfaludy Károly százával alkotta a beszélő neveket, főleg vígjátékai számára: Hősváry, a kapitány *(Kérők)*, báró Szélházy, a kozmopolita mágnás, Perföldy, a prókátor. Kisfaludy Sándor sem maradt el fivérétől: Hamary, Alkonyi *(Elmés özvegy)*. A romantikusokról már szóltam, de megemlítem még, hogy a dús fantáziájú Vörösmarty a hangulatfestő neveket is ügyesen választotta meg, például a *Csongor és*

** Gyergyai Albert ford.

Tündé-ben, ahol az ördögfiak neve már hangalakilag is riasztó: Kurrah, Berreh. De alkalomadtán a realista írók is használnak beszélő neveket, például Eötvös *A falu jegyzőjé*-ben Nyúzónak nevezi a kegyetlen szolgabírót. Sőt, még az értekezések sem mentesek beszélő nevektől: Széchenyi a *Világ*-ban Gyors Pálnak nevezi haladó alakját, s szembeállítja vele a konzervatív Lassu Pétert. A legbőségesebben azonban Gaal József ontotta a beszélő neveket. A *Peleskei nótárius* szerzője roppant felkapott bestseller író volt a múlt század derekán. Ő alkotta ezeket a hangosan beszélő neveket: Borzályvári Béla, Tolrági Jónás (jegyző). Ő még ún. kontraszt neveket is használt, vagyis olyanokat, amelyek éppen az ellenkezőjét jelentik: egy tanítót például Butaházinak hív. Egy táblabíró neve: Korbács Samu.

Arany János (akinek a nevéről mellesleg Kosztolányi egyik legfiraibb és legönkényesebb vallomását írta: „Önkénytelenül is szerelmes lesz belé az ember, csak azért, mert olyan amilyen – írta a *Toldi* költőjének a nevéről. – Puha, olvatag és mégse szétfolyó, megejtő, igéző és mégis valóságos . . . Torkotokból nem hördül kehes, rút zörej . . . égi dallam . . . a vezetéknév jambusa bizakodva tör fölfelé, de a keresztnév már fáradt és csüggedt", s így tovább – szinte egészen a deliriumig!) nem volna az a nyelvteremtő lángész, ha nem aknázta volna ki a beszélő nevekben rejlő lehetőségeket. Ha kellett, a régi krónikákból vett át történeti neveket, mindig nagy filológiai gonddal (de nem tévedhetetlenül: Bencéről azt hitte, hogy a Benedek régi változata holott a Vincéé), de vannak saját leleményei is, mint Zángó, Kanyaró. Főleg komikus elbeszélő költeményeiben éli ki névteremtő tehetségét: Hábor, Hamarfy, Rohanász, Parázsi, akik a haladás szellemét képviselik az *Elveszett Alkotmány*-ban, vagy a maradiak: Rák Bende, Tagady, Maradossy, Nemadózy. Van, amikor csak hangulati értéket ad a névnek, kivált balladáiban: Bárczi Benő, Kund Abigél.

A gúnynevek beszélnek a legélesebben, legékesebben és . . . legmulatságosabban. S nemcsak a vígjátékokban, szatirikus regényekben, humoreszkekben, hanem az élclapokban. Ágai Adolf bizonyult a múlt század legleleményesebb komikus névadójának: ő találta ki a máig is élő, de már csak inkább éldegélő Mihaszna Andrást (rendőr), Sanyaró Vendelt, a zengzetes Lengenádfalvay Kotlik Zirzabellá-t (ez egy vénlány), Bukovay Absentiust, az egyetemkerülő véndiákot, Vizmándi Kalemburszky Vicibáldot, a tréfamestert (nevében benne van a szójáték francia neve: *calembour*), s a legéletképesebbet: Mokány Berci. Humoristáink ma is bőven élnek a beszélő nevek adta lehetőséggel (Kropacsek, Gugyerák és Tsai). Az egyik legleleményesebb Szilágyi György, aki az idegen neveket variálja játékosan: Iszike Magaszaki (japán), Ky Loga Klottingem (holland).

IV. ONOMASZTIKA ÉS MŰFORDÍTÁS

A Népszabadság 1968. jan. 21-i számában egyik legjelesebb élő írónk és műfordítónk nagyon szellemes és roppant epés jegyzetet írt *Az ellopott hegy* címmel. Kikelt a „kényszerítő divat" ellen, amely mindent magyarít, „törve-zúzva, kíméletlenül". A glosszára az adott alkalmat, hogy az Európa könyvkiadónál egy Maupassant-regény, amely korábban változatlanul a francia címet viselte *(Mont Oriol)*, most *Oriol hegy* címmel jelent meg. Az Élet és Irodalom következő számában E. Fehér Pál hozzászólt, nagyjából egyetértve Illés Endrével, de helyesen megjegyezve, hogy „A kérdés tehát az, hogy a magyarítás, mint a fordítás egyik szükségszerű eszköze, hol használható fel ésszerűen és művészileg indokolhatóan. Ez a kérdés egyre gazdagodó és példás eredményekkel büszkélkedő műfordítás-irodalmunk egyik alapproblémája."

Valóban az! Oly égető probléma, hogy tudok egy esetet, amidőn két ellentétes vélemény (magyarítani – nem magyarítani) egy Zola-regényben előforduló beszélő nevek miatt oly hevesen csapott össze, hogy a lektor és a műfordító közt becsületsértési perre került sor . . .

Másrészt a probléma valóban elhanyagolt, mert például Szabó Ede *A műfordítás* című kitűnő és eleddig a kérdést magyarul a legteljesebben és legigényesebben feldolgozó esszéje meg sem említi a beszélő nevek kérdését, holott két hasonlóan nehéz kérdésre (archaizálás és tájnyelv) kitér.

Márpedig a problémát csak körültekintő vizsgálat tisztázhatja, nem pedig boszszús jegyzetek, amelyek kiragadott példákkal viszik vakvágányra a kérdést.

Ha ugyanis tény, márpedig – mint láttuk cáfolhatatlan tudományos tény – hogy minden névnek van jelentéstartalma, vagy legalábbis valamilyen jellegzetes hangulata, nem az-e a feladata a teljességre törekvő fordítónak, hogy éreztesse ezt? Könnyű úgy visszaverni a „magyarítók" érveit, ha kirívó példákat hozunk fel, mint például, hogy milyen szörnyűség lenne a bevett Mont Blanc helyett Fehér hegyet használni. De ez csak *egy* eset! Vajon ez így van-e általában? Hogy mennyire nem, elég akármilyen földrajzkönyvet kinyitni: láthatjuk, hogy igenis a helynevek elsöprő többségét lefordítjuk, legyen szó hegyekről, mint a Mont Blanc esetében (pl. Jura-hegység), tengerekről (Fekete-tenger, Csendes-óceán), egyéb elnevezésekről (Aquitaniai medence). E. Fehér szerint helytelen lenne, ha Nyevszkij proszpekt helyett Néva sugárutat írnánk. De vajon a Vörös tér elnevezést miért nem tartja helytelennek és miért nem javasolja, hogy *Krasznaja Plosagy*-ot használjunk? Vagy itt van a régi orosz főváros esete: a magyar nyelvhasználatban teljesen meggyökerezett a Szent Pétervár, illetve később a Pétervár. Ezeket miért kellene feladnunk? Különben minden magyar, aki szereti anyanyelvét, és nagyra becsüli gazdagságát, csak örvendhet annak, hogy egy sereg városnévre van magyar megfelelő. (A vitát mellesleg megnyugtatóan eldöntötte az Akadémia 1916. június 13-i összes ülése.) Azt senki sem akarja ma már, hogy Sándor István vakmerő, s ma már nevetséges, mesterséges magyarításait követve Drezda helyett *Darázsd*-ot, Stockholm helyett *Istókhalmá*-t, Alexandria helyett *Sándorváros*-t használjunk. De vannak olyan idegen városok, amelyeknek nem mesterségesen és egyéni önkény folytán, hanem természetesen és kollektíve alakult ki szép magyar neve: Bécs, Boroszló, Lipcse; illetve az eredetit a magyar nyelv a maga hangrendjéhez alakította. Elég borzasztó, hogy színművészeink rendületlenül *fran*-oznak, holott a francia pénzegység századok óta frank magyarul, már csak az hiányzik, hogy Párizs helyett Pári-t mondjanak! Hagyjuk meg a MÁV-nak a Wien, Leipzig, Paris változatokat. Miért ne lenne a magyarnak annyi nyelvi joga, mint az orosznak, franciának, olasznak, csehnek? Ha az orosz *Jelizejszkije Poljá*-t mond Champs Élysées, vagy *Marszovo Polje*-t Champ de Mars, illetve *Korolevszkij Dvorec*-et Palais Royal helyett, mi miért ne mondhatnók, hogy Marsmező? Vagy a francia! Tudjuk, hogy a franciák minden antik, olasz, spanyol nevet – legyen szó személyről vagy helyről – franciásítanak, esetleg francia tükörkifejezéssel élnek. Tehát Eschyle-t írnak Aiszkhülosz, Tacite-ot Tacitus, Michel-Ange-t Michelangelo, Don Quichotte-ot Don Quijote helyett. Vagy, ami a tükörkifejezéseket illeti: a római *Santa Maria Maggiore*-t például *Sainte Marie Majeure*-nek írják és mondják, de ezt teszik minden olaszországi templommal, s általában minden helynévvel.

Tehát ismétlem, nem értem, miért éppen nekünk, magyaroknak kellene a sznobizmushoz vagy, ha tetszik, kozmopolitizmushoz ragaszkodnunk. Arról nem is beszélve, hogy akármit írnak le a sznobok, azt nem tudják elérni, hogy az átlagmagyar idegenesen ejtse az idegen hangokat, illetve szavakat. A pestiek jelentős része bizony Balzac utcát mond és nem Bálzák-ot! Egy közbeeső réteg pedig Balzak-ot, azaz félig magyarul, félig franciául. A legfurcsább az említett jegyzetben az, hogy „új hullám"-ról beszél. A történelmi tény éppen ennek az ellenkezője! Hajdan mindent lefordítottak és megmagyarosítottak! Éppenséggel az idegenmajmolás az „új hullám"! „Régebben a vezetékneveket is lefordították – írja Kálmán Béla *A nevek világá*-ban: – Jean Calvin – Kálvin János." Ugyancsak Kálmán említi Weiss Mihály brassói bírót, aki a magyar oklevelekben a Fehér Mihály nevet használta. „A magyaros névhasználat mellett az érvek tömegét lehetne felsorakoztatni. Ellene jóval kevesebbet. A ‚wienezést' mégsem sikerült kiküszöbölni, sőt pár év óta erősen teret hódít" (Fábián Pál, 1956). Valaha Voltért írtak Voltaire helyett, s még a szá-

zadfordulón megjelent Pallas lexikonban is minden illusztris idegen keresztneve magyarul szerepel: nem Louis-Adolphe Thiers, hanem Thiers Lajos Adolf francia államférfi. Az idegen nevek meghagyását csak a XX. században kezdték, főleg a Nyugat befolyása nyomán, de Ady még a század elején is ifj. Dumas Sándor-t írt, s nem Alexandre Dumas fils-t. Különösen az ifjúságot nem akarták kínozni a kimondhatatlan idegen nevekkel, ezért honosodott meg nálunk Verne Gyula és May Károly, s hiába használja a könyvkiadás évtizedek óta a Jules-t, ma is minden gyerek Verne Gyulát mond, ami, azt hiszem, még mindig jobb, mintha Julest mondana, mert valljuk meg, hány magyar gyerek tudja, hogy zsül-nek kell ejteni?

A toponimiával kapcsolatos másik kérdés a topográfiai kifejezések fordítása. Sokan kifogásolják, hogy a *rue*-t vagy a *street*-et lefordítjuk, de nem bánják, ha az *ulicá*-t vagy a *callé*-t lefordítjuk? Tán azért, mert franciául és angolul mindenki tud, míg oroszul és spanyolul csak kevesen? Ez az érv nem helytálló. Az igazság az, hogy a *rue* vagy a *street* éppen olyan főnév, mint a *pain* vagy a *spinach.*

Ami a személyneveket illeti, a beszélő neveket már az iskoladrámákban is lefordították. Vajon rosszul tette-e Pállya István, hogy Ravaszynak nevezte a főszereplőt? Vagy Simai, hogy Igazházinak keresztelte el az övét? A műfordítás egyik legfontosabb alapkövetelménye, hogy mindent, amit lehet, mentsünk át az eredeti szövegből. Vajon jobb lett volna, ha Mészöly Dezső meghagyja a Dull nevet Shakespeare *Felsült szerelmesek* című vígjátékában Gügye helyett? Vagy Jékely Zoltán jobban teszi, ha Sly-t használ a *Makrancos hölgy*-ben Huncfut helyett? Szerintem helyesen tették, hogy – Arany példáját követve, ki a *Szentivánéji álom*-ban például Ösztövért használ és nem Starveling-et – magyarosították a beszélő neveket. Ugyanígy járt el Illyés Molière és Racine komédiáinak fordításánál: neki köszönhető a Zabszár (Brindavoine), Keszeg (La Merluche), Kolikaczius (Diafoirus), Szippants (Fleurant), Tüske (L'Épine), Lükeházy (Sotenville) nevek. S mit érne Benedek Marcell Rabelais átültetése, ha nem költötte volna át a beszélő neveket, hiszen a vérbő nyelvi humorú nagy francia mester egyes fejezetekben (pl. IV. könyv, XL. fej.) tucatszámra önti az ilyen neveket: Piszokfi, Palacsintácskai, Keményspéki, Tökösi, Mustárosi, Hidegángolnai, stb., stb.?

Egyesek ellenvetése szerint e nevekkel az a baj, hogy magyarosak. Márpedig egy francia hogy viselhet magyar nevet? Ha ez az érv következetes lenne, azt is kifogásolhatná, hogy egy regényben egy francia azt mondja, hogy „Jónapot", nem pedig azt, hogy *Bonjour*, vagyis az egész fordítás létjogosultságát tagadná. A művészethez azonban mindig hozzátartozik a fikció és konvenció, s ha ezt egyszer elfogadtuk, nem ütközhetünk meg a magyaros neveken. Persze, mint a műfordításban minden, ez is tapintat és árnyalat dolga. Ha a név egyszerre érthető magyarul, de hanganyagában van valami, ami emlékeztet az illető idegen névre, még jobb a megoldás. Ezért remekelt Honti Rezső, mikor Szaltikov-Scsedrin *Egy város történeté*-t átültetve ilyen személyneveket talált ki: Torzonborzszkij, Tyukovszkij, Bibircsov, Zsiványov, Ragyásov, Pocakov, Zordon-Morcov. Bizonyára többet mond a magyar olvasónak a telitalálatos Zsebre-Dugovics, mint az eredeti Berehvat-Zalihvatszkij. Lányi Sarolta is ezt az utat választotta, mikor Majakovszkij *Gőztürdő*-jének beszélő neveit oroszos hangalakú, de magyarul is érthető formában ültette át (Diadalszkij, Optimisztyenko, Csudakov, stb.) Devecseriné Guthi Erzsébet is talán helyesebben járt volna el a *Holt lelkek* fordításakor, ha nem Szuszoginak meg Horkolódinak fordítja Gogol figuráit, hanem inkább Szuszogovnak és Horkolódszkijnak.

Ugyanez vonatkozik természetesen a magyar írók beszélő neveire is. Amikor 1961-ben megjelent Párizsban a *Nouvelles hongroises* című antológia, Lukácsy Sándor a Nagyvilágban beszámolt róla és megemlítette, hogy Krúdy *A hírlapíró és a halál* című elbeszélében a franciában is megmaradt a Széplaki Titusz beszélő név, s hogy nem is lehet lefordítani. Miért ne lehetne? Például a Gaétan de Beaulieu ugyanolyan jellemző hangulatú, de persze franciás. Itt az a tény bonyolítja a problémát, hogy ha a fordító a Honti–Lányi-féle vegyes megoldást választaná, akkor abba az akadályba ütköznék, hogy hiába látja el magyaros végződéssel a franciául beszélő nevet, a francia olvasónak sejtelme sincs a magyar nyelv fonetikájáról. Per-

sze, a műfordítás művészet, s ezért a megoldási lehetőségek szinte végtelenek. El lehet képzelni olyat is, hogy a fordító meghagyja a magyar beszélő nevet s megjegyzi, hogy ez körülbelül olyan, mintha franciául ez és ez lenne a neve. Egy bizonyos: nagyon sokat veszít Heltai *Jaguár*-jából az, aki nem érzi, mit mond Csontos Szigfrid, az „ünnepelt drámaíró", vagy gróf Myndenissa Zdenkó „nyugalmazott huszárfőhadnagy" neve. S ugyanez állítható Molnár Ferenc *Az aruviumi erdő titka* című kisregényéről, ahol Tisztességes Lajos a főhős és amelyben szerepel egy Agyafurtovics is. Vagy Szép Ernő *Lila ákác*-a esetében, amelyben így beszélnek a nevek: Csacsinszky Pali, Majmóczy fiatalúr.

Akár helynevekről, akár személynevekről van tehát szó: ne fojtsuk beléjük a szót, hagyjuk a neveket beszélni. Szerintem mindenképpen Arany járt el helyesen, amikor Tom o Shanter-ből Kóbor Tamást csinált – amivel, mellesleg, lehetővé tette egy Kóbor Adolf nevű fiatalembernek, hogy felvegye a Kóbor Tamás álnevet, s „az aszfalt és szivarfüst költője" (Kosztolányi) legyen belőle . . .

TIHANYI LAJOS rajza

VÁRKONYI NÁNDOR

KALEIDOSZKÓP

„A VÉRT MEGSZERZÉSE"

Az Iliász és az Odüsszeia elődei

A két homéroszi epopeia a görögök hősmonda-szükségletét egyszersmindenkorra kielégítette, s ez szinte természetes, mert két klasszikus tökélyű és minden törzsi partikularizmuson túl, népi-nemzeti öntudatot teremtő remekműbe öntve kapták meg történelmük döntő eseménysorát, amit a többi nép idomtalan, laza verses krónikákba foglalva tudott csak megörökíteni. Mellőzve az ún. Homéroszi kérdést, – hogy vajon Homérosz valóban élt-e, s az *Odüsszeia* későbbi keletű-e az *Iliász*nál, – maradjunk ama félre nem ismerhető tény mellett, hogy mindkét eposz egyazon tudatos költői lángelme *egyéniségének* bélyegét viseli magán, akiben a görög szellem sajátos adománya, a klasszikus formaérzék készen, az érettség felsőfokán jelentkezik: ily művek nem születhetnek „a nép ajkán", spontán fejlődés eredményeképp. Ez magyarázza, hogy amit az *Iliász* és az *Odüsszeia* az eredeti hősmonda-költészetből nem olvasztott magába, eltűnt.

Ennélfogva igen fontos az időzítés kérdése. A trójai háború ie. 1280–1260 közt zajlott le; alkalmat az adott rá, hogy Sulmán-asarédu (Szalmanasszar) asszír király hadat indított a hettita uralkodó, III. Mursilis és trójai, phrüg és lükiai segédcsapatai ellen, leverte őket, s megsemmisítette Hatti katonai erejét. Ezt használta fel az akháj koalíció Mükénai királya, Agamemnón vezetésével Trója elfoglalására, ami által kezükbe került a Fekete-tengerhez vezető szorosok kulcsa és az ázsiai karavánutak végállomása. Homérosz a IX. és VIII. század fordulója körül élt, a tudományos közmegegyezés ekkorra teszi a két eposz keletkezését, megalkotásukat tehát négyszáz évi készülődés előzte meg. E négy század alatt felgyűlt monda-halmazból szűrte le és formálta remekbe a maga anyagát Homérosz, eltűnésre ítélve ezáltal minden egyebet. Így tudja a classica philologia és általában az ókortudomány.

Mármost Jacques Pirenne, a kiváló belga történettudós, az ókori műveltségekről írt könyvének egy lábjegyzetében azt a meglepő, sőt izgalmas fölfedezést közli, hogy a Homéroszi eposzokon kívül más, történetileg egykorú, azaz a XIV–XIII. századból származó forrásanyag is található az akháj történelem rekonstruálásához (a két eposz ugyanis az akháj életet híven, „a részletek végtelen gazdagságával" ábrázolja, s így elsőrendű forrásul szolgál):

> Egy másik elemmel, – írja Pirenne – amelyet még sohasem vettek számba, szolgálnak azok a lovagregények *(A vért regéje, Pedibaszt regéje, Ámon trónjának regéje, A trón megszerzésének regéje,* közölve G. Maspero: *Népi regék* c. könyvében), amiket Egyiptomban írtak a líbiai és akháj betörők letelepítése után a Deltában III. Ramszesz alatt. Ezekben a lovagregényekben szembeszökően nincs semmi egyiptomi. Viszont rendkívül közel állnak az *Iliászhoz*. Az ütközetek leírása, a szidalmak, amiket a harcosok egymásra zúdítanak, a fegyverek leírása (melyek akháj és nem egyiptomi fegyverek), a személyek jelleme [. . . .] az akháj környezet kellős közepébe helyeznek minket. E regék és az *Iliász* szoros rokonságát csak az a tény magyarázhatja meg, hogy a III. Ramszesz alatt Egyiptomba telepített akhájok kivándorlásuk előtt ismerték ugyanazokat az epopeiákat, amelyek visszhangját megtaláljuk az *Iliászban*. Ezekben olyan anyag van, amit nem tanulmányoztak eddig, s amely szememben a legnagyobb fontossággal bír. *(Civilisations antiques,* 2. éd., 1957., 256. l.)

Az első kérdés, amit ez a meghökkentő tudósítás fölvet: hogyan kerülnek az akhájok a Deltába III. Ramósze (Ramszesz) idejében, azaz ie. 1198–1167 között? A felelet az Ókor egy nagyarányú, de viszonylag kevéssé ismert népmozgalmához vezet el: az ún. „tengeri népek" hadjárataihoz az egyiptomi (és a hettita) birodalom ellen. Ám ezek a háborúk korántsem csak III. Ramósze idejében zajlottak le, hanem jó századdal előbb kezdődtek, s legfőbb inspirátorai az akhájok voltak. A tengeri népek (a fáraók feliratain „hau nebu") szövetségében először I. Széti uralmának (1318–1298) utolsó éveiben támadtak Egyiptomra; másodszor Mutavallis hettita király seregéhez csatlakozva, 1296-ban, a szíriai Qades mellett ütköztek meg II. Ramószéval; ezután Merneptah uralkodásának hetedik évében, 1227-ben törtek a Deltába, végül a dórok nyomása elől menekülve, hatalmas liga élén kísérelték meg Egyiptom elfoglalását 1190-ben, III. Ramósze alatt. A qadesi csata kivételével mindannyiszor vereséget szenvedtek, s a fáraók a hadifoglyokat részint testőrségükbe sorozták, részint letelepítették, az önként jelentkező zsoldosokkal és bevándorlókkal együtt. Így kerültek az akhájok és a többi görög törzsek: iónok, aiólok, danaok, dardánok a Nílus Deltájába, s énekelték hazulról hozott vagy újabban költött hősmondáikat. Minthogy beolvadtak, énekeik egyiptomi nyelven kerültek feljegyzésre.*

Gaston Maspero könyvének pontos címe: „Népi elbeszélések a régi Egyiptomból" *(Contes populaires de l'Égypte ancienne)*; először 1882-ben jelent meg, magam 1905. évi, harmadik, megváltoztatott tartalmú kiadását tudtam csak megszerezni; Pirenne minden jel szerint *nem* ezt használta, s az elbeszélések címeit emlékezetből vagy hiányos jegyzetek alapján, tévesen idézte. Alig néhányat tudtam azonosítani, kívülük találtam még egy-két, hellyel-közzel görögforma históriát, de mind között a legjobb, szegről-végre *Iliász*-szabású *A vért megszerzése* című. Ennek rövid tartalmát adom tehát, hiszen e valóban „nagyfontosságú forrásanyag" feldolgozása hivatott ókortudósokra és orientalistákra vár.

A rege csakugyan az Iliászból jól ismert akháj feudális környezetben játszódik: Egyiptomon Petubasztisz király uralkodik, helyzete hasonlít Agamemnónéhoz a többi király fölött: primus inter pares, avval a különbséggel, hogy békében is tartja a rangját, hatalma azonban vajmi kevés a fáraókéhoz viszonyítva. Birodalmában pártviszály dúl: az egyik párt feje Kamenofisz, a másiké Ierarhereru, kit Pakruru támogat; mind hercegek, azaz görög értelemben királyok, mert mind ők, mind párthíveik Egyiptom egy-egy részének urai. Ierarhereru egy csodás, talizmánszerű vértnek van birtokában (v. ö. Szarpedón vértjével), de hirtelen meghal, s az emiatt támadt zűrzavarban Kamenofisz elorozza a kincset. Pimui, Ierarhereru fia és utóda, utána megy, s hatalmas szónoklatban visszakövetelni, ám dacos elutasításban részesül, mire erőszakkal fenyegetőzik. Felüti fejét a háború réme, herceg herceggel, törzs törzzsel, kerület kerülettel áll szemben. Petubasztisz király ijedten közvetít, de nem hallgatnak rá, mígnem Pakruru a segítségére siet. Sikerül rábírniuk a hősöket, hogy véres tömegharc helyett lovagmódra, szabályok szerint vívott párviadalokban verekedjenek meg egymással (v. ö. Alexandrosz és Menelaosz, Hektór és Aiász, Akhilleusz és Hektór), azonban a legyőzött ellenfelet nem szabad megölni. Gyűlnek a hadak, gyalog és hajókon („hajókatalógus"), melyek oldalára függesztik pajzsaikat (mint a görög és viking hadigályákon); számba veszik erejüket (seregszemle), s felöltik fegyvereiket, melyek azonosak a görög hoplitákéval: dárda, kard, nyíl, sisak, pajzs, mell- és lábvért. (Az egyiptomi fegyverek azidőben: lándzsa, bárd, tőr, parittya, nyíl és pajzs voltak.) Ám készülődés közben a harcosok kedélye felhevül, jó görög módra sértegetik, szidalmazzák,

* Amint látjuk, ezek a háborúk mozgásba hozták a Mediterráneum úgyszólván egész etnikumát. A tengeri népek igen érdekes listáját Merneptah karnaki, III. Ramósze Medinet-habui feliratai, az amarnai levéltár ékiratos (babiloni nyelvű) szövegei és egyéb források nyomán az itt következő csoportokba foglalhatjuk: NYUGATIAK: *etruszk:* egyipt.: tursa, turusa, teres; babiloni: turusa; görög: thürszenosz, türrénosz; latin: Tuscus, Etruscus. – *Szíciliai:* egyipt.: sekeles, sakalusa, sakarusa; görög: szikelosz; latin: Siculus. – *Szárd:* egyipt.: sardana, sardiu, serdanu; bab.: se-ir-da-ni; görög: szordonesz; latin: Sardus. – *Ligur:* görög: ligüosz, ligüsztinosz; latin: Ligurus. – *Líbiai:* egyipt.: libu, lebu, rebu; görög: libü; latin: Libuus, Liburnus. – KELETIEK: *Föníciai:* egyipt.: fenkhu; görög: phoinix; latin: Phoenices. – *Lükiai:* egyipt.: lukki, leka; görög: lükiosz. – *Filiszteus* (krétai): egyipt..: perszet, perszta, peleszta, pelaszati, puluszatu, pursáta; héber: pelistim, peleset; asszír: pilistu. – ÉSZAKIAK: *Akháj:* egyipt.: akajusa, akavasa, akainsa; bab.: ahhijavas; hettita: ahhijava. – *Iónok:* egyipt.: javanu; héber ján; perzsa: jauna. – *Aiól:* egyipt.: aiavalas. – *Danaoi:* egyipt.: daanu; bab.: da-nu-na. – *Dardán:* egyipt.: dardanu.

gúnyolják, fenyegetik ellenfeleiket, isteneikhez fohászkodnak, végül nem bírván indulatukkal, egymásra rontanak. Petubasztisz és Pakruru minden erejüket megfeszítve igyekeznek rendet teremteni, de hiába. Kitör a harc, a hadak „bömbölnek, bikák gyanánt", az öldöklés a reggel negyedik órájától az este kilencedik órájáig tart. Pimui és Kamenofisz hosszú szócsata után összecsapnak, s viaskodnak estig, hasonlóképp testvérbarátaik, Petekhonszu és Anonkhoru (v. ö. Akhilleusz és Patroklosz). A küzdelem végül is Pimui javára dől el, s a király intő szónoklatára Kamenofisz kiszolgáltatja a csodás, sok vészt okozó vértet.

Mindez tömérdek bonyodalom, terjengősen előadott epizódok és szóáradatok közepette zajlik le, s mindent összevéve, csakugyan „közel vagyunk az *Iliász*hoz", mint Pirenne mondja. De persze, a görög epika díszei és értékei hiányzanak az egyiptomi prózából. Az eredeti egyiptomi elbeszélések egészen más irodalmi vegetáció termékei: tele vannak varázslatokkal, átváltozásokkal, jó és gonosz szellemekkel, s leginkább az Ezeregyéjszaka meséihez állanak közel.

„HOMÉROSZ LEÁNYA"

Robert Graves e regényében Nauszikaát teszi meg az *Odüsszeia* szerzőjévé, vagyis az eposzban szereplő hercegkisasszonyt, a phaiákok királyának, Alkinooszának leányát. Az ötlet nem tőle származik, maga tájékoztat erről a görög mithoszokról írt enciklopédiájában:

> Apollodorosz említi, hogy „egyesek az *Odüsszeiát* egy Szicília körüli utazás leírásának tekintették". Samuel Butler független úton ugyanerre a nézetre jutott, és Nauszikaában a szerzőnő önarcképét látta: egy fiatal és tehetséges szicíliai nemes nőét Erüx vidékéről. *Az Odüsszeia szerzőnője* c. könyvében utal az udvarházi életnek a műben feltűnő bensőséges ismeretére, vele szemben a pásztori gazdálkodás és a tengerjárás hézagos tudományára, s hangsúlyozza „a női érdeklődés túlsúlyát". Rámutat, hogy csak egy nő kérdezhette ki [az Alvilágban] a híres nőket a híres férfiak előtt, és a phaiákoktól búcsúzó beszédben csak nő mondhatta, hogy „reméli, továbbra is asszonyaik és gyermekeik örömére fognak élni", semmint a másik [hősies, férfias] módon; vagy [csak nő] kopogtathatta meg Helenével a Falovat, s bosszanthatta a bent levő férfiakat. – Nehéz nem egyetérteni Butler-vel. Az *Odüsszeia* könnyed, humoros, naiv, élénk hangja szinte bizonyosan nőé, – írja Graves, ám a továbbiakban eltér Butler felfogásától. – Nauszikaá azonban összevegyített és szülőföldjére, Szicíliára lokalizált két különböző legendát, amelyek egyikét sem ő eszelte ki: Odüsszeusz félig történeti hazatérését Trójából és egy másik hős allegorikus kalandjait, – nevezzük ezt Ulyssesnek – aki Odüsszeusz nagyatyjához, Szisziphoszhoz hasonlóan nem akart meghalni, midőn uralmának ideje lejárt. Az Odüsszeusz-legenda tartalmazza Iszmarosz kirablását; a vihart, mely messze délnyugatra sodorja; a hazatérést Szicília és Itália mentén; a hajótörést Drepane (Korfu) mellett; és talán bosszúállást a kérőkön. Az összes vagy majdnem összes többi esemény az Ulysses-történethez tartozik. A Lótoszevők földje, a Küklopszok barlangja, Települosz kikötője, Aiaia, Perszephoné ligete, a szirének földje, Ogügié, Szkülla és Kharübdisz, a tengermély, még a Phorkisz-öböl is – mind különböző metaforái a halálnak, melytől megmenekült [....] Az Odüsszeia – noha eposznak álcázott, – az első görög regény, s ennélfogva ahol a mithoszokat érinti, teljességgel felelőtlen. Kompozíciójának lehetséges körülményeit egy másik, *Homérosz leánya* c. regényben igyekeztem kifejteni. *(The Greek Myths,* vol. I–II., 2. ed., 1957, II. 365 és 376 l.) – A regény 1955-ben, az enciklopédiával egyidőben jelent meg, magyar fordítása most.

Mit gondoljunk minderről? Butler könyvét jó néhány esztendeje olvastam, avval az érzéssel, hogyha egy angol úriember felcsap literary gentlemannek, és az *Odüsszeia* titkos szerzőjének fölfedezésével szórakozik, az szép dolog, de semmi következménnyel vagy kötelezettséggel nem jár az olvasóra nézve. Hogy Odüsszeusz sorsának fordulóit túlnyomórészt nők mozgatják (Pénelopé, Kirke, Kalüpszó, szirének, Szkülla, Kharübdisz, Nauszikaá), és istennő, Pallasz Athéné pártfogolja, régóta sokan észrevették, s tudtommal csupán az utóbbi évtizedekben is több (angol, lengyel, magyar) író dolgozta fel belletrisztikusan. Graves azonban súlyosabb eset;

nemcsak hatalmas történeti erudícióval rendelkező író, hanem az ókortudomány, az oreintalisztika és hebrológia tetemes része is a kisujjában van, azonkívül élesszemű és éleselméjű kutató, az antik források sorai közt, sőt mögöttük egyaránt könnyen olvas, és nem sejtett eredményeket tár fel. A *Homérosz leánya* regény ugyan, s így elvileg szabadon alakíthatja meséjét, ám egyúttal elméletét is igazolni kívánja benne, és minthogy emezt a reánk maradt hagyományokra alapítja, épen kell megőriznie őket, s nem keveredhetik ellentmondásba sem velük, sem a történeti adatokkal.

Nehéz egyetérteni Gravesszel, számos ok és érv szól ellene, de itt, hely híján, csak a legszembeszökőbbekre utalhatok. Először is baj van az időzítés körül, a *Greek Myths*ben írja: „Az *Iliász* egyes részei az ie. X. századból származnak; tárgyanyaga [vagyis a trójai háború] három századdal régibb." (II. 311. l.) Eszerint az *Iliász* végleges alakját a következő, IX. században nyerte el, s a trójai háború a XIII-ban zajlott le. A regényben viszont azt mondja Nauszikaá, hogy Homérosz kétszáz évvel őelőtte élt, a trójai háború pedig négyszáz esztendeje ért véget. Ez a számítás ellentétben van az előbbivel és a tudomány megállapításaival: Homérosz életidejét a trójai háború után kétszáz évre, a XI. századba teszi (a IX–VIII. helyett), Nauszikaáét ismét kétszáz évvel későbbre, a IX. századba. Az *Iliász* (vagyis Homérosz) két időzítése közt kétszáz év az eltérés, s a hibát Graves szántszándékkal követi el a regényben, mert ha ragaszkodnék a *Greek Myths*ben végzett számításaihoz és a történetileg megállapított időpontokhoz, az *Odüsszeiát* (vagyis Nauszikaát) a VII. századba kellene tennie. Ez pedig már kronologizált korszak, Nauszikaá, mint az *Odüsszeia* szerzője, Hésziodosz, Arkhilokhosz, Szimonidész kortársa lenne, s csupán egy nemzedékkel előzné meg Szapphót és Alkaioszt. Evvel a regény alapvető konstrukciója megdől.

Az elmélet második sarkalatos hibája, buktatója belső természetű: vajon elképzelhető-e, hogy akármely görög költő, akár a IX. században is, *magát* tegye meg egy négyszáz évvel előbb lejátszódó eposz egyik főszereplőjévé? Harmadszor: elképzelhető-e, hogy ezt a több mint 12 000 sorból álló, klasszikus eposzt a szerző a kétszáz évvel előtte élt Homérosznak tulajdonítsa, az ő remekeként terjessze el, s a kortársak ezt a szemük láttára, fülük hallatára elkövetett misztifikációt elfogadják, s a művet nyomban és kétely nélkül nemzeti hőskölteményükké avatják? Negyedszer: a regényben leírt események nagyrésze a IX. században nem történhetett volna meg, mert a trójai háború az ázsiai (trósz-phrüg-lükiai) matriarkális rend erőszakos cseréjét az akháj patriarkális renddel már a XIII. században végrehajtotta, s az átváltás négyszáz évvel utóbb a görög világban végképp lezárult, azaz a *Homérosz leányá*ban hemzsegő matriarkális mozzanatok megannyi anakronizmust jelentenek.

Ellenben ide kapcsolódik Graves egy éleselméjű és nagyfontosságú fölfedezése: a mondaanyagnak az a kettőssége, amit Odüsszeusz és Ulysses (a regényben Aithón) köré csoportosít, valóban fennáll. A Odüsszeuszhoz fűzött eseménysor egyszerűen az ún. „hazatérések" (nosztoi) mondaköréhez tartozik; minden hős hazatérését megénekelték, de az Odüsszeuszról szóló vált a reprezentatív hőskölteménnyé, éspedig nemcsak azért, mert „leleményes" csele a falóval végét vetette az ostromnak, hanem főként, mert Homérosz komponálta meg ugyanavval a klasszikus művészi érzékkel, mint az *Iliászt*, beleszőve az eseménysor másik ágát, melyet Graves Ulysses, illetve Aithón nevéhez csatol (a névnek itt jelentősége nincs). S meg kell vallanom: ez az anyag nekem kezdettől fogva azt a meggyőződést sugallta, hogy az *Odüsszeia* ennyiben *régibb* keletű az *Iliász*nál. E nézet bizonyításához nem volt meg a kellő felkészültségem, most azonban Graves fölfedezésével s az idevágó kutatások újabb eredményeivel támaszthatom alá. Ez az anyag ugyanis majdnem teljes egészében prehellén és extrahellén eredetű, a Mediterráneum matriarkális rendben élt „pelaszg" népei és a krétaiak, phoinikok, trószok, phrügök, libuk, szikánuszok, sekelesek, sardanák stb. hozománya és beszivárgása a görög regevilágba. Ez magyarázza „a női érdeklődés" („female interest") túlsúlyát az *Odüsszeiá*ban, nem az önmagát cáfoló Nauszikaá-hipotézis. Homérosz zsenialitása abban áll, hogy az Odüsszeusz-ciklussal megadta neki a patriarkális előjelet, s ilymódon megmentette ezt az ősi, páratlan értékű mesekincset.

Görög rege meséli: régi időben a hullámok egy halott fejét sodorták partra Leszbosz szigetén; hárfán úszott, haja rácsavarodott az aranyhúrokra, szeme csukva volt, de a halott száj énekelt, oly csodás szépségű hangon, aminőt nem hallott senki sem. A fej Orpheuszé volt, a thrákiai menádok tépték darabokra testét, mert őrjöngő orgiájukat megzavarta az isteni dalnok énekének földöntúli harmóniája. A leszbosziak tisztelettel eltemették, de fülükben tovább zengett az „aranyhangú" ének az élet szépségének fájdalmáról és a szerelem keserű édességéről. Így lett Leszbosz a szerelem és a dal szigete, mert lakóit Orpheusz megtanította a szerelem költészetére. De ezer esztendőbe telt, míg olyan énekes született Leszboszon, aki a bűvös aranyhangot eredeti szépségében tudta megszólaltatni: nő volt, neve Szapphó.

A görögök mindig első és legnagyobb lírikus költőjükként dicsőítették. (Homérosz hősköltő volt.) Kortársa, a bölcs Szolón, nyolcvanéves korában, virággal koszorúzott ifjak közt, bor mellett üldögélve, újszerű „szárnyas ritmusú" éneket hall, mely épp akkor jött divatba. Az aggastyán megreszket a gyönyörtől, s kéri az ifjút, hogy őt, a sír szélén állót tanítsa meg a dalra, mert annak hangjával a fülében szeretne meghalni. A második nagy görög költő, Pindarosz, utánozza, átveszi tőle az „aranykedvet", az ihletet, amely a szó nemesércét egyszerre értelemmé és zenévé tudja formálni, és egy epigrammáját szóról-szóra elorozza. Szophoklész, Euripidész és a görög tragédia tőle kölcsönzi az ún. mixolídiai hanglejtést, mint különlegesen érzékletest és izgatót. Platón nála találja meg Erósznak vagyis a szerelemnek legjobb jelzőjét: „keseredés", s ez a szó azóta bejárta a világirodalmat. „Erósz, tagjaink elgyöngítője, a keseredés kín, a szörnyeteg, e dühös vad, ki ellen senki védekezni nem tud, énnálam védtelenebb zsákmányt sohasem üldözött," – írja, illetve énekeli Szapphó magáról, mert Erósz úgy feldúlja érzékeit, „mint a vihar, mely a hegységben a tölgyre zúdul". Az ő verseivel tanítja Diotima a platóni szümposzionon Szókratészt a szerelem misztériumaira. Platón szerelem-filozófiája tőle kapja hangszínét: „Mindenki hírnév híján és árnyékban marad, akit az isten [Erósz] nem érintett." Szókratész „Szapphót, a Szépet" elsőnek nevezi azok közül, akik szívét úgy megtelitették, mint az ital az edényt, és Erószt dicsőítő beszédre lelkesítették. Adóniszt, az ifjú tavaszistent siratók énekek az ő himnuszait mintázták századokon át; ódáinak stílusát a drámaírók közül Euripidész, a szónokok közül Iszokratész utánozta. Verseinek visszhangja meg-megcsendül Theokritosz, Catullus, Vergilius, Horatius költészetében. Platón „csodálatosnak" nevezi, Lukianosz szerint „a leszbosziak elbűvölő dicsősége". S még a modern angol lírikusok közt is egész iskolája támad: Burns, Byron, Tennyson, Keats, Morris, Swinburne. Swinburne megvallja, hogy „teljesen elmerült Szapphóban": „Az egész görög hagyománnyal együtt azt tartom – írja –, hogy Szapphó minden vitán és összehasonlításon felül a legnagyobb költő, ki valaha élt. Aiszkhülosz volt a legnagyobb költő és próféta egyszerre, Shakespeare a legnagyobb drámaíró a költők között, de Szapphó egyszerűen nem egyéb, nem több és nem kevesebb, mint egyáltalán a legnagyobb költő az összes között." Évezredek lírájára hatott, őrá azonban senki.

És jöttek a tudósok, irodalmárok, esztéták, bölcselők, grammatikusok, kommentátorok és könyvek garmadáját írták róla már az Ókorban. Plutarkhosz beszéli, hogy egy akkori „pszichoanalitikus" orvos betegeit Szapphó Erósz-szimptómái szerint vizsgálta. A római időkben műveit kilenc kötetbe gyűjtötték össze, két luxuskiadása jelent meg, azonkívül nagyszámú vers róla és hozzá. Az egyik így hangzik: „Puhák Szapphónak csókjai, puhák karjának ölelései, minden lágy őrajta, de lelke hajlíthatatlan, mint a gyémánt. Mert szerelme ajkánál véget ér. A többit megőrzi érintetlenül. Ki tudja elviselni ezt? De aki elviselni tudja, Tantalosz szomját is kibírja."

De mint minden igazi nagyságnak, neki is megvolt az ellenzéke. Az attikai komédia-írók, akik előtt soha semmi se volt szent, az ő gyengéd alakját is gyűlölettel, gúnnyal, rágalmakkal halmozták el, rajta köszörülték szellemességüket, és nem volt olyan szerelmi eltévelyedés, amit rá ne fogtak volna. Innen származik a legenda, hogy

a „leszboszi" szerelmet élte és dicsőítette, s leány-háremet gyűjtött maga köré; más gúnyolódók szerint bolondja volt a férfiaknak. A valóság bizonyára az, hogy fölötte állt kora és környezete törvényeinek és konvencióinak, melyek a görög nőket igen alárendelt helyzetben tartották. Szapphó felszabadította magát, mint igazi lírikus, feloldódott az érzelmekben, és gáttalanul átengedte magát nekik. Lánytársait is gyengéden szerette, rajongott szépségükért, mint minden szépért, átérezte szenvedélyeiket, és boldog nászdalokat írt helyettük, amikor férjhez mentek. Ám maga szintén a szerelem keserű-édes rabságában sínylődött: „Úgy érzem, isteni erő lakik a férfiúban, aki veled szemben ül, és közeledben hallgatja édes hangod, kedves nevetésed . . . Nyelvem megbénul, finom tűz fut át tagjaimon, szemem kialudt, füleim zúgnak. És ömlik rólam a verejték, és remegés fogja el testemet, halványabb vagyok a hervadt fűnél, és kevés hija, hogy meghalok, Agallisz. De el kell viselnem mindent . . ."

Persze hogy köréje gyűltek a lányok, vezérük volt, szívügyeik titkára, tanácsadójuk minden női ügyben, a szerelemtől a szépségápolásig, és diktálta a divatot. Noha a korszerű szőke, magas, karcsú szépségtípussal ellentétben maga barna és kicsike volt, annál finomabb az ízlése: „A finomat szeretem mindenben, és Erósz megajándékozott a Nap fényével és pompájával." Gyűlölte a dísztelent, a „koszorútlant", követelte a választékosságot, a bájt, csak szép dolgokat, nemes anyagokat tűrt maga körül, – arany és elefántcsont illatszer-tégelyeket és „királyi keneteket", Lüdiából hozatott vásznakat, Föníciából bíborkendőket, újszabású öltönyöket alkotott, hajszőkítő szereket készített növényi hamuból.

Még halála is divatot teremtett, sőt éppen halála állítólagos hírével. Nem igaz ugyanis a hagyomány, hogy szerelmi bánatában tengerbe vetette magát Leukadia sziklájáról, de ennek a híre terjedt el. És amikor elterjedt, divatossá lett a nők között, hogy Leukadia sziklájáról leugorva keressenek gyógyulást a boldogtalan szerelemből. A szikla idegenforgalmi tényezővé vált Leszbosz szigetén, és fellendült az öngyilkosmentő ipar: a jelöltek derekára mentőövet kötöttek, karjaikra szárnyakat, hogy csökkentsék a zuhanás erejét, lent pedig csónakraj várta a halálra szánt hölgyeket, továbbá némi hírnév és valószínűleg új udvarló. Újságírók nem, mert még nem voltak feltalálva.

Ez a nagy dolgok szokott fonákja, de még ez is mutatja, hogy valóban nagyszabású egyéniség volt. A „tizedik Múzsa", ahogyan elnevezték, ie. 628–568 közt élt, kereken 2500 évvel ezelőtt: ez a legrégibb irodalomtörténeti centenárium, sőt millénium; patrícius családból származott, 24 éves korában száműzték, vagy önként menekült Szicíliába politikai zavarok miatt, de hat év múltán hazatért, s életét Leszboszon élte le. A többit tudjuk, s abból, amit tudunk, megértjük, hogy oly nagy hírt-nevet szerzett, és döntő hatást tett az irodalomra. Kevésbé érthető, hogy hatása ma is eleven, mert mindössze két – azaz két – verse maradt fenn egészben, azonkívül 191 kisebb-nagyobb töredék. És még ezek is aiól tájnyelven íródtak, úgy hogy megértésük külön tanulmányt kíván. A szakértők azt mondják, bájuk utol nem érhető, valójában lefordíthatatlanok; sajátos ihlet, az „aranykedv" lüktet bennük, mely tartalmat és ritmust bonthatatlan ötvözetbe olvaszt. Talán Willamowitz-Moellendorff, a classica philologia „aggmestere" jellemezte a legtalálóbban és legtömörebben: „Minden verse közvetlen ihletből fakad, minden verse szerelmes levél, és minden levél forró lélegzetű, eleven lény . . . Hogy minden oly egyszerű, oly áttetsző, oly mesterkéletlen és mégis oly szép, ez az ő lényének grációja, ez a csodálatos, a szapphói."

Bodosi Györgyi:

KŐ, KERÉK, VÍZ

Kő – a létezés évszázadainak néma tanúja, maga az anyag, a súly, a tehetetlenség; kerék – Apollinaire szürrealizmusnak nevezte, a gondolat hozta létre, hogy segítségével leigázza a teret, a távolságot; víz – a legendás őselemek egyike, maga a folytonos mozgás, az idő. Ezeket a fogalmakat idézi fel Bodosi György második kötetének a címe. Sokatigérő szavak, a nagyon egyszerű dolgok titokzatosságára figyelmeztetnek.

A költő egy dunántúli falu, Pécsely orvosa. Orvos volt kezdetben Németh László is, „orvos akartam lenni, hogy író lehessek", vallotta Illés Endre. Kutató szenvedély, tárgyilagosság, pontos meghatározások, a szigorú analízis rokon vonásai idézik fel az orvostudománytól messze szakadt kollégák művészetét Bodosi György verseit olvasva.

Bodosi, aki mindennapi munkájában a halállal győzködik, költőként a létezés csodáit figyeli. Mikroszkóp alá teriti a világot, legapróbb mozzanataiból rakja össze az élet képét. „A dolgok legigazibb összetartozását, összes vonatkozásait, beleértve saját tudatunkhoz való kapcsolatait alig ismerjük. Érdemes kísérletezni, új és új nézőpontot keresni, olykor a tárgyhűségtől való eltérést is megpróbálni" – így határozza meg célját maga a költő.

Ars poetikájának megfelelően a kötet súlyát azok a versek adják, melyekben leltározza a világot. *(Az a tollát hullató, Az idősebb testvér magyarázata, Kigondolt dolgaink, Sip nem szól feleslegesen, Nincs nevük a köveknek* stb.). Megidézi a dolgokat, felsorolások jellemzők szerkesztésmódjára, a nominális stílus. Leírások, de semmitől sem állnak távolabb, mint az impresszionizmus csillogó, színekben vibráló képeitől. Csak jeleket ír le, néven nevezi a dolgokat, a leírás a kifejezés eszköze. Nem a látvány, a felület, hanem a lényegkereső logika irányítja tollát. Jelzői lényegretörők, dialektikusak, egyéni ízzel telítik sorait. A változás, az idő sűrűsödik bennük.

„az a katona
az a vak ló
az a vályúbafagyott víz
az a két összeakaszkodott bogár"

– – –

„ez az elveszett világ"

(Az a tollát hullató)

Tépelődő szomorúság teszi helyenként elégikussá hangját, de az öröm sem hiányzik belőle. A felfedezők öröme ez, először látott tartományról ad hírt, a középkori szentképfestők csodálkozó áhítata hatja át felsorolásait:

„napkorong
fényes kő
izzó kerék
szárnyas idő
remény keltő
madár idő

(Madár idő)

Az életet ünnepli, gondjai komorságán is átsugárzik az emberbe vetett hit. A világ számára egyértelmű, hangja sohasem ironikus, valami gyerekesen kedves és őszinte humor jellemzi: „Tehenek legelésznek. / Egy ember és egy kutya vigyáz reájuk. / Nem fogják megenni a tavaszköszöntő virágokat" *(Tisztán a hegyek)*. Ebből a derűből ragyogtat glóriát az édesanyja alakja köré is: „Szopós malacok, kiscsibék, / hajszálai közt tréfás pihék / ugráltak boldogan" *(Ól melegét . . .)*. Ember, állat ősi örömétől mámorosodik meg a tavaszt köszöntve friss, játékos mondókával *(Tavaszmutató)*.

Új nézőpontot a közelből való megfigyelés nyújt számára. Bodosi a dolgok mozaikköveiből mindig az egészet építi fel. Elkapja a jelenségeket – „a szalagját igazító lány / kapkodó mozdulatai / és az üveg mögött álló fiú / csodálkozó szeme" –, hogy az összefüggések rendszerébe építve a teljességgé tágítsa *(Mint zene futamai)*. Az emberiség, a társadalom kérdései nem napi politikai aktualitások vetületében merülnek fel Bodosi György költészetében. Egyetemes kapcsolatok, a lét törvényei kényszerítik, hogy az élet, a béke, az ember jövője miatt szót emeljen *(Vízkérő, Anyák, Miért élünk?)*.

Költészete időben és térben kötött. Napjaink gondjai transzformálódtak a versek időtlenebb szférájába, a Dunántúl dombjai, nádasai hullámzanak sorai mögött, a csillagokig nyúlnak fái, szimbólumokká válnak madarai. Ez a táj számára „az otthon, a haza, az élet", ezt keresi idegenben járva is, a rokon vonásokat örökíti meg. *(Madonna Emíliana, Idegen földön)*. Otthon van a természetben, de ezek a képek a XX. századi természet képei, átlényegített, gondolattá kristályosított világ. Legjobb verseiben a hétköznapi valóságból szinte észrevétlenül emelkedik fel az elvonatkoztatás ál-

tal, varázsos lesz, lebegő. A két pólus, az elvont és a konkrét távolsága feszültséggel telíti a verset. Konstruktív építkezésmódja Guillevic, Jean Follain szemléletével rokon. A magyar lírából talán Kassák példája segítette Bodosit ehhez a szigorú tisztasághoz.

ZENTAI MÁRIA

Mezei András:

MÁJUS ÖRÖKKÉ

Amikor 1958-ban megjelent a *Tűztánc* antológia, az akkor induló Mezei András közel sem tűnt nagy ígéretnek, s még első önálló kötete, a *Torlódó idő* is jószerivel csak elmarasztaló kritikában részesült. Azóta három újabb verseskötettel és egy kisregénnyel jelentkezett, s megállapíthatjuk, hogy valóban költővé érett. Úgy tűnik, mindenekelőtt az a nemes értelemben vett kiszolgáltatottság érlelte költővé, amely emberi alapállásából következik, az érzékeny humanitás s a belülről gyötrő társadalmi felelősségérzés könyörtelen vállalásából. Ez természetesen nem jelenti, hogy a *Május örökké* „hibátlan" kötet, vagyis hogy a gyűjtemény valamennyi darabja már egyenlően magasszintű művészi alkotás. Épp ellenkezőleg, a kötet művészi megformálás tekintetében ugyancsak kiegyensúlyozatlan, a fegyelmezetlenül őszinte versek erőtlensége nemegyszer szigorúan szerkesztett, keményen összefogott művek gondolati tömörségével váltakozik. A kötet egészét tekintve mégis nem csupán arról van szó, amit Garai Gábor írt a *Mulandóság sebei* kapcsán: hogy Mezei András nemcsak költői módra, de költőként tud írni, hanem arról is, hogy Mezei költői arcéle egyre határozottabb kontúrokat kap, egyre letisztultabban rajzolódik ki előttünk.

Voltaképp tehát mi az, ami hiányérzetet hagy új kötetének olvasójában? Mit értek azon, amikor *a fegyelmezetlenül őszinte versek erőtlenségéről* beszélek? Itt van például az *Amit nem adhatsz* első négy sora:

> Amit nem adhatsz,
> ne vedd el.
> Magad a napot
> ne takard el.

Az első mondatnak az ismert közmondást idéző puritanitása költői ellenpólusként absztrakciót követelne, de a második kép áttetsző egyszerűsége erőtlenné teszi a versszakot. A versszak mindkét fele megállhatna önmagában, ha a költő tisztábban látná lehetőségeit. Ha szigorúbb lenne a szavakkal szemben. Azt hiszem, nem én vagyok az első, aki leírja ezt Mezei lírájával kapcsolatban: nem őszinteség kérdése ez! Épp fordítva. Ha a költő gyengekezű a szavakkal, őszintesége veszít hiteléből. A vers közéleti mondanivalója igaz, rokonszenvet, együttérzést ébresztő gondolat. A megformálás erőtlensége teszi kérdésessé:

> Hárítsd el rólunk
> glóriádat,
> a hideg űrben
> heverünk.

Egy pillanatra úgy tűnik, a szatirikus hang válik a versben uralkodóvá, de komorságával visszafelesel erre a Pilinszkyt idéző, sötét hangulatú „hideg űrben heverünk"; ettől a szatíra nem lesz több, mint groteszk árny a vers felett. Ezt már az utolsó versszak sem billentheti helyre:

> Hisz mindenkinek
> jutna hely,
> hisz dőzsölhetne
> szájunk, szemünk.

Annál kevésbé, mert az utolsó két sor szokatlan szókapcsolata mellett a költő továbbra is megmarad a publicisztikai nyelvhasználatnál. Erről van szó: ha mindez publicisztika lenne, azt mondhatnánk rá, hogy „költői ihletésű", igaz gondolatiságú írás. Művészi alkotásnak azonban kevés.

De szükségtelen is ezt magyaráznom. Ha végiglapozzuk Mezei András eddigi köteteit, költői fejlődése legjellemzőbb összetevőjének épp a tömörségre való törekvés tűnik. Nem véletlen, hogy a kötetben szép számmal található négysorosok a kötet átlagánál jelentősen erősebb színvonalat képviselnek. Érdemes a *Jelek* című idéznünk:

> Reggel üres a sivatag,
> csak a homokba vájva
> nyüzsög keresztül-kasul
> a hüllők absztrakt orgiája.

Az *Amit nem adhatsz* ellenpéldájaként végigelemezhetnénk ezt a verset, hogy erősíti a költő sorról sorra a képsort, ami – vagyis a képi megfogalmazás – természetesen elválaszthatatlan a gondolatiság mind egységesebb dia-

lektikájától. *A Jelek* épp e kettős tartalmi-formai tömörség jó példája: filozofikus értékű mondanivalóját voltaképp egyetlen képbe sűríti a költő. Kezdve onnan, hogy az üres sivatag az egyiptomi kultúrával való asszociációja folytán az ősi kultúrákra is utal, egész az üres homokban nyüzsgő hüllő-nyomokig az „absztrakt orgia" után, mely épp azért absztrakt, mert már csak a nyomokat látjuk, azaz – az éjjeli orgia letűntével – a nyomokból jelek lettek. Reggelre absztrakcióvá tisztult az éj története, ezáltal leírt múlttá, „írott történelemmé" lett az éjszaka.

Persze ez nem a vers „megfejtése" vagy „magyarázata", minthogy ilyesmi nem is létezik, a modern líra esetében pedig különösen nem, csak töredék abból, azokból az érzésekből és gondolatokból, melyek bennem mint olvasóban ébredtek. Azt, amit ez a négy sor magában foglal, aligha bonthatnám fel; s ez az *elemezhetetlenség* jelzi legjobban Mezei András lírájának művészi erejét.

S ha most a példaként kiragadott egyes költemények helyett mintegy jelképesen az egész kötetet a kezünkbe vesszük, mindenekelőtt arra kell felelnünk, hogy mi az, amit a *Május örökké* alapján Mezei András *költői világának* nevezhetünk? Előző köteteivel kapcsolatban nemegyszer szemére vetették kritikusai, hogy az örömre nincs is szava, csak a hideg haragra, az indulatra. *A Gordiuszi* című négysoros erre válaszol: „Szomorú dalosnak / szomorú a hangja / ki vidámat akar / a derűst hallgassa". Mégis objektívebb, hitelesebb hangon szól a költő, nyilván nem azért, mert feladatul tűzte maga elé a nagyobbfokú tárgyilagosságot, hanem költészetének művészi erejével, gondolati dialektikájának kibontakozásával a szó eredeti értelmében *realistább*, fokozottabb mértékben valósághű lett, mind inkább a maga összetettségében tükrözve a komplex realitást. S ez közel sincs ellentétben, sőt szoros egységben áll a lírájában most is ott feszülő indulat és makacs hit erejével, aminek sajátos jelleget kölcsönöznek szatirikus versei. Míg az elsőként elemzett esetben érzésem szerint a szatirikus szín megbontja a vers egységét, kitűnőnek érzem az *Új kor* vagy az *Infarktus* következetesen végigvitt, gondolati fogantatású szatirikus hangvételét.

Nemrég megjelent önéletrajzi motívumokból épült kisregénye is tanúsítja, honnan indult Mezei András. Valóban iszonyú külső és belső közegellenállással kellett megküzdenie, míg tolla alatt megszületett az otthontalanság remény-verse, a *Bartók*, míg megfogalmazta a „minden magány hazug" sablonszerűsége helyett a magány tragikumát a *Közöttük*-ben. S bár ma is hordozza traumáját (olyan trauma ez, melytől talán sosem szabadulhat meg az ember), képzelgéseivel futva képzelgései elől *(Trauma)*, tudja azt is, hogy a „korszakos ködben" az „egyetlen bizonyosságba" kell kapaszkodnia, másképpen szólva: csak az tud szállni, aki képes megkapaszkodni akkor is, mikor „nem látja, amit láthat" *(Pilóta)*. Innen születhet csak meg a „május örökké" lehetetlennel birkózó programja: az örök hevület, az olthatatlan lobogás hitvallása.

(Magvető, 1968.)

PÁLYI ANDRÁS

Gutai Magda:

ZÁSZLÓ A HÓBAN

Néhány év leforgása után Raffai Sarolta mellett egy másik költőnő, Gutai Magda figyelmet érdemlő jelentkezésének lehettünk tanúi. Első kötete, a Zászló a hóban, amely a Magvető Új Termés-sorozatában jelent meg néhány héttel ezelőtt (s újra bizonyítva e sorozat fontosságát az új tehetségek felfedezését és útrabocsátását illetően), ígéretes könyv, érdeklődést kiváltó teljesítmény. Egyenletes színvonal, kezdő költőnél meghökkentően igényes színvonal jellemzi ezt a könyvet, a versek elolvasása után az olvasó újra vágyat érez a kötet ismételt olvasásához, színeinek, ha szabad ezt mondanom: ízeinek élvezéséhez. Gutai Magdának egyéni hangja, karaktere van és ez a kezdő lépések megtételénél talán a legfontosabb. Emlékezetesek metaforái, képei – találomra csak néhányat:

> A város pásztor-tornyain
> galambok árvult fészke.
> Te tereld riadt gondjaim
> nyáját nyugodt vidékre!

Aztán egy másikat, mert jellemzőnek érzem és elárul valamit a műhelytitkokból és a szemléletmódból, pontosabban: a világhoz

közelítés módjából, a megjelenítés sajátosságából:

> Mi addig élünk, míg az ünnepek
> kigyujtanak: hajnali láz a fákat.
> Méhek szárnyán átlobbant erezet:
> belülről fényesednek föl a tárgyak.

Ez a belülről megvilágosodás, fölfényesedés biztosítja az állandó varázslatot, verseiben a megejtő, lebilincselő líraiságot. Maga vallja „Amikor még színről színre" láttam a világot, arcuk és történetük volt a tárgyaknak, s ez egyben az én arcom és történetem is volt. A fákat, köveket, csillagokat halmoztam el kérdéseimmel, és egészen természetesnek tartottam, hogy válaszolnak. „Mint egy eszményi tolmács, aki a finomabb igéket is érzi és érti, fordítja le bonyolult beszédüket – de ez a „közvetítő szerep" azt a veszélyt is jelenti, hogy hűvössé és mozdulatlanná válhat. Mintha az írásokon kívül maradna, mintha már-már személytelenül szólalna meg. Nem hiba ez, csak a költő érdekében szólva, a későbbiekben veszélyes. Az indulatok visszafogottan, megszűrten jelentkeznek – szenvedéseit, megpróbáltatásait önmagától kissé hátra lépve regisztrálja. Ezért a kötet verseinek túlnyomó része leíró jellegű, elégikus hangulatú, többnyire csak a „summát", rezdülések, megsejtések összegét tartalmazza – viszont nagyon szépen, telitalálatokkal. Ahol az élmény melege, a téma ereje áttöri a megszokott, többnyire keresztrímes, félrímes strófaképleteket, a költő hangja átforrósodik, egyszeriben drámaibbak lesznek a versek, egy az egyhez kirajzolódik a szerző „födetlen arca", az eddig megszokott megoldásokat, kötéseket izgalmasabbak váltják fel: súlya lesz a soroknak. A költőnő – írjuk a javára! – nem akar új égtájakat felfedezni; amiről legőszintébben vall: az anyaság, szerelem, a gyógyítás és gyógyulás.

Ha Gutai Magda, aki írásainak első gyűjteményével örvendeztette meg olvasóit, értékeit továbbra is megőrizve nemcsak a „szóra bíró képesség", hanem az „azonosulás" attitüdjéből írja következő s – kívánom! – elkövetkező köteteit; ha nemcsak a látványokkal kacérkodó világ, hanem a világ szólal meg általa: teljesebb költészetet ígérhet. Kísérjük további pályáját figyelemmel! Megérdemli: tehetsége rá a biztosíték.

ARATÓ KÁROLY

Galgóczi Erzsébet:

FIÚ A KASTÉLYBAN

Az írónő hatodik könyve öt hosszabb elbeszélést és az *Öt lépcső felfele* kötetből már ismert *Aknamező* TV-játék-változatát tartalmazza. Bevallott szándéka, hogy tágítsa saját horizontját, új területeket hódítson meg művészete számára.

Félúton című regénye, eddigi elbeszélései és riportjai jobbára egy szűknek mondott falusi világból merítik anyagukat. A falu változásait közelítik meg különböző nézőpontokból, de mindig lenyűgöző valóságismerettel, irigylésre méltó biztonsággal. Érthető hát, ha a továbblépést, a mélyebb és szélesebb ölelést a régi biztos alapon állva kísérli meg a szerző, ha az új területeken is felbukkannak a régi alakok, s az új mondanivaló zálogai lesznek.

„Tele van ez a mi nemzedékünk gyógyíthatatlan sebbel" – állapítja meg a bajok forrását Komoródi Miklós főügyész a kötet legjobb és legjellemzőbb elbeszélésében. Ma már élhetnénk emberi módon, szépen, de nem tudunk a sebek miatt. Ez a mostani elbeszélések egyik legsúlyosabb tanulsága. A kötet három darabja foglalkozik más-más oldalról ezzel a problémával *(A főügyész felesége, Aknamező, Idegen a faluban).*

Galgóczi az emberi sorsokat mindig a társadalmi és történelmi változásokkal való összefüggésükben ragadja meg. Azt kutatja, milyen hatással vannak az utóbbi két évtized történelmi eseményei és változásai az emberi lélekre. Hogyan és mire determinálja a sors az embert? Hogyan reagálnak a különböző egyéniségek és lelkialkatok a kapott sebekre? Gyógyítani próbálják, vagy minduntalan feltépik azokat? Mire használják a világ változásait, hogyan próbálnak eligazodni az új helyzetekben? Galgóczi Erzsébet az orvoshoz hasonlóan mindig a betegséggel, a bajokkal foglalkozik, ezért komor és bánatos műveinek tónusa. A reménytelen helyzetek közepette valamiképp mindig felvillan a kivezető út fénye, amely azonban a realitás törvényeinek engedelmeskedve csak annyi vigasszal szolgálhat, hogy bár pusztul az egy, az egész halad. *Csak,* mert Galgóczi elbeszéléseiben mindig az egyre, a pusztulóra vagy reménytelenül küzdőre figyelünk, az ő sorsa játszódik szemünk előtt. A szomorú sorsokat az írónő mindig teljességükben mu-

tatja be, kutatja a történések mélyebb indítékait is. Kérdéseket vet fel, kérdésekre ad választ.

Miért oly féktelen vágyaiban és szerelmében a főügyész felesége? – „Egyetlen területe maradt az életnek, Miklós, ahol az történt, amit én akartam: a szerelem... Nekem is szükségem volt kárpótlásra..." Íme Luca gyógyíthatatlan sebe. Kitagadta az élet a természetes arányokból, így a sors által eltorzított lélek természetes követelményeként ott akar kárpótlást szerezni, ahol – az élet bármily piciny területén – ő is lehetőségek birtokosa. Hasonló a helyzet Imre esetében, de az ő alakja azt is bizonyítja, hogy Galgóczi nagyobb biztonsággal mozog parasztfigurái körében, mondanivalóját az ő sorsuk súlyosabb érvekkel motiválja. Imre soha nem jutott volna ítélőszék elé, ha a sors oly kegyetlenül arcul nem veri. Akit azonban annyi sérelem ért, egyszer mindenért meg akart fizetni: „Kicsempésztem harminchat diplomást az én elsikkasztott diplomámért"... stb. Amikor már lehetne, sem tud emberi módon élni, mert a normalizálódott helyzetben is csak régi sérelmeire figyel: „Sokkal mélyebbek a sebek, semhogy egy-két flastromtól begyógyuljanak." Amikor sikerül meghódítania a főügyész feleségét, érthető módon az az érzése, hogy most jól kárpótolta magát. (Az viszont motiválatlan, hogy Miklósnak miért ugyanez az érzése mindannyiszor. Neki miért kárpótlás Luca teste?)

A tragédia az, hogy ezek a szerencsétlen emberek a „kárpótlásukkal" bűnössé, szennyessé válnak. A főügyész (a férj és barát) inkább öngyilkos lesz, mintsem Luca és Imre módjára, a velük való kapcsolat miatt bemocskoltan éljen, mert „élni csak tisztán szabad... csak tisztán." A sérelmek így szülnek újabb gyógyíthatatlan sebeket. A kárpótlást más szférában keresik, nem azt akarják pótolni, amit a sors megtagadott tőlük, hanem „ki akarnak tolni a sorssal", s közben önmagukat sebzik halálra, és azokat pusztítják el, akiket szeretnek.

Az *Idegen a faluban* Vangyiá-ján éppen azt a bűnhődést láthatjuk, melyet Imre hiányolt. Ő túlságosan serény tanácselnök volt a beszolgáltatások és kilakoltatások idején. A bűnöket bűnhődés, leszámolás követte, a tanácselnök ismét vagongyári munkás lett. Keserves megalázkodása sem hoz eredményt, az alkohol sem segít. A történelem változása nehéz helyre állított egy embert, akit aztán el is söpört, mert nem az emberi normákat, hanem a paragrafusokat követte. Elkeseredésében felgyújtja a téesz irodáját. A seb fekélyé nőtt, elpusztította az embert.

Íme a tovább-sebzés néhány változata. Mindegyik kilátástalan sötétségbe vezet, mert ezeknek az embereknek nincs erejük ahhoz, hogy eligazodjanak, hogy megújítsák önmagukat a változó világban. Miért? Mert gyöngék, mert kisszerűek? Vagy mert tényleg gyógyíthatatlan sebeket hordanak? Vannak egyáltalán gyógyíthatatlan sebek? Ez lelkialkat kérdése is. Mindenesetre velük szemben a másik oldalon olyan embereket látunk, akik képesek voltak magukat megtisztítani ugyanilyen mély sebektől. Máté Sándort igazságtalanul internálták, jobb kezét bénára verték, életelve mégis az építés, a tökéletesítés, nem pedig a rombolás. Törökné falujának lakói is felismerik, hogy mit kell tenniük, minek van értelme és jövője. Az elbukottak sorsa azért oly megindító, mert önvesztő sérüléseiket szándékaik ellenére kapták a történelem nehéz fordulóiban.

A Budapest egymillió kilométer egészen riportszerű írás: Szalóki, a semmihez nem értő nőfaló számtalanszor lebukik, de mindig megtalálja a módját annak, hogy ismét a kezébe vegye egy falu, vagy legalább egy téesz vezetését. S ami a legszomorúbb, mindezt az újságíró is csak kollégájának meri elmesélni, sohasem jutott eszébe, hogy megírja. „Pedig ez az életforma előbb eltűnne, ha ő is venné magának a bátorságot, és harcolna ellene."

A kötet címadó elbeszélésében és *A nagymamá*-ban van egy közös vonás: Galgóczi régi problémája, a társtalanok, magányosok és megvetettek küzdelme az életért, az élettársért.

Tárnok Zoltánt a szerelem-tudat emeli züllött huligánból emberré oly visszavonhatatlanul, hogy keserű csalódása után is képes lesz megőrizni a „tartozni valakihez" érzése által felépített új, morális értékrendjét. *A nagymama* hivalkodóan különös történetét is az a szép gondolat lelkesíti át, hogy a sorsverte emberek egymásra találásában új életerő sejlik föl: ők, akik ártatlanul annyit bűnhődtek, szerelmükkel megszabadíthatják egymást vélt bűneiktől. Otthonra találhatnak végre a világban.

Az elbeszélések mindegyike drámaian feszített, Galgóczi láthatóan vonzódik a különös esetekhez, sorsokhoz. Alakjai azonban – talán fejtegetésünkből is kiderült – nem romantikus érdekesség-kultusz szüleményei, hanem mindig eleven problémák lírai és

mélyreható boncolásának elemei. Kisiklatott életben kiáltanak tisztaságért. Az írónőnek nemcsak új területek birtokbavétele sikerült, hanem új mélységek, új poklok megjárása is, melyekből azzal az üzenettel tért vissza, hogy a sebeket gyógyítani kell, mert csak tisztán szabad, csak tisztán érdemes élni.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Rákosy Gergely:

ELMARASZTALVA: BRIGITTE BARDOT

Első novellásköteté után csak Garai Gábor ismerte fel határozottan az írói tehetség két legfőbb erényét: a szűkszavú drámai szerkesztést és a gyötrelmes érzékenységet. Enyhítő körülmény, hogy a kritikusoknak nem volt könnyű dolga. Szokatlan volt a novellák szűkre méretezett világa, a didaktikus írások egysíkúsága az 50-es évek sematizmusát idézte. A vegyes visszhang azonban feltámasztott egy ósdi, gyilkos irodalmi legendát is: „megkésett, öregedő, egykönyves" írót szentelt fel. Ez már gyanús volt.

Első kötete óta sok novellát publikált, de személye körül az elhallgatások és félremagyarázások nem szűntek meg. Erről tanúskodik Végh Antal, aki az Új Írás 1967. 8. számában a Gombó kinn van című novelláját elemezve, megkérdezi: „Az író személye lenne a hallgatás oka?... Valaki azt mondta, azért „kellett" elhallgatni, mert egy ponton félreérthető a mű". A novella az új kötetben is megjelent, ideje hát, hogy az alaptalan gyanakvás és félreolvasás helyébe a tárgyilagos értékelést helyezzük.

Az új kötettel elsősorban az író-elődök és az írói egyéniség problémáit tisztázhatjuk. Garai Nagy Lajosban és Gelléri Andor Endrében keresi az ősöket. Ezzel el is határolja a napjainkig élő és ható mikszáthi és móriczi ábrázolástól. A második kötet csak a hagyományos ábrázolásmódtól való elkülönítést igazolja. Az író-elődök eszmei rokonság-köre örvendetesen bővült. Az *Ami táj* szürrealista látomása Kafka szorongásait idézi, *Az élet nem játék* finoman munkált lélektani remekelése Kosztolányi szépmívességét és humanizmusát folytatja. *A riport* szatírája Tolnai Lajos és Szabó Dezső indulatos fegyelmezetlenségeit, *Az állatok és emberek* Csokonai felvilágosult, tanító szenvedélyű energiáit villantják fel. E sokszínűség az irodalmi folyamatosság bizonyítéka csak. Az egyediség és önállóság értékeit novella alakjaiban, írói világképében és szerkesztési módszereiben találjuk meg.

Alakjaiban a háború, forradalmak, személyi kultusz történelmi reflexei munkálkodnak. Ez teszi őket sokszínűvé és bonyolultá. A gyors, történelmi folyamat sodrásában a vallató keménység bátorságának következményeit: a félelmet és aggodalmat is megosztja velünk az író. Ebben a törekvésben körvonalazódik a modern homo moralis írói magatartás, mely az átmenetiség zűrzavarában is igényli a rendteremtés bátorságát önmagától és az olvasótól.

Írói világképe is ehhez az igényéhez alkalmazkodik. A hagyományok nélküli, új életkörülmények közé került emberi sorsok érdeklik elsősorban. Novella szereplői nem hősök, csak alakok. Gyakran nevük sincs, arcuk is nagyon ritkán. A sokszínű létből csak egy pillanatra kerülnek felszínre és többnyire megsemmisítik önmagukat. Ösztön lények. Halvány, bizonytalan múltjuk és robbanó jelenük van, jövőjükkel nem mernek szembenézni. A pillanatnyi léten túl nincs világnézetük sem. A *Gombó kinn van* és *Az élet nem játék* fiú szereplői kivételével nem vagyunk tovább kíváncsiak a sorsukra, mert felnőtt alakjainak nincs energia tartaléka. Egy láthatatlan fonálon kapaszkodnak felfelé, de már az első lépések elárulják a bizonytalanságot. Ahogy emelkednek, egyre ellenszenvesebbek lesznek.

Tipikusak-e ezek az alakok? Sajnos, igen. *Az élet nem játék* férfi szereplője pl. valamilyen hivatalnok. Lelkiismeretes, kötelességtudó ember. Még a fiával is foglalkozik. Hogy szörnyeteg, az csak fokozatosan derül ki. Egyetlen halvány, emberi ízű gesztusa, hogy a fia fejét egyszer megsimogatja. Különben: kihallgat, megbeszél, megmagyaráz, kinyilatkoztat. A Hivatal automatikus reflexeivel szívja el a levegőt fia harmonikus, önkifejező cselekvései elől. Formalizmusa, közhelyei mögül végül kibukkan a lealacsonyító irígység: „Én a te korodban nem is gondolhattam rá. Hogy nekem gőzgépem lett volna!... Negyed kommencióban kenyeret kerestem. Megjöttek izzadtan a lovak, s mire szárazra csutakoltam őket, rólam folyt a víz." A *Kikapcsolódás* hivatalnoka a Tra-

bantjának egyik alkatrésze. Ezen kívül csak egy erőforrást ismer: a Hatalmat. Ezt még a házmesterben is tiszteli, ezen túl azonban semmilyen kapcsolatban sincs a külső világgal.

És ezek a furcsa, torz alakok nem szatíra hősök! Cselekedeteik ésszerűek, valószínűtlen kalandjaik nincsenek. Szürke, átlagos emberek. Ilyenek lennénk? – döbbenünk meg olvasás közben. Ilyenek lehettek! – aggodalmaskodik az író. Ezért írja a kritika korábbi és jogos figyelmeztetése ellenére is a didaktikus szándékú írásokat.

Rákosy Gergely írói világa kitágult: a dunántúli polgár-parasztot, a kisvárosi életet, a nagyvárosi embert jól ismeri. Az ipari munka és munkás is jóismerőse, a címadó novella erre a bizonyíték. E sokfajta emberhez lenne szava, és a mondanivaló jellegétől függően nem mindig bízik az intellektuális kifejezés lehetőségeiben. Egyes írásában a mondanivaló egyetemessége ezért töri át a műfaji ábrázolás határait. A közvetlen agitációs szándék kevésbé sikeres kísérleteit is érdemes figyelmesen megvizsgálni, mert itt érzékelhetjük legszembetűnőbben az írói szándék tisztességét. A hibák vezetnek nyomra.

Feltámadt a mandarini életforma! – döbben meg az író a *Szívzörejek* Klárájának és Bonifácának vergődésén. Gyilkos erejű szatíra születhetne a felismerésből, hiszen belülről ismeri az életüket. De megértené-e mindenki? A nagyközönség, mely olyan irigy kíváncsisággal szemléli őket, mint hajdan a kastélyok életét! Ilyen aggodalmak sarkallják az írót az ellentett kép megszerkesztésére. Ezzel feldarabolja a kitűnően induló szatírát, elnyújtja a cselekményt, bűvész mutatványra kényszerül a mezőn, idillé varázsolva a paraszti munkát. Az eredeti kép elbágyad az operációtól: a két hosszútávú unatkozó elpusztíthatatlanul tűri egymást tovább.

Valamivel sikerültebb a *Variációk egy témára* című írása, bár itt is túllépi a novella keret-lehetőségeit. Egy kocsmai mulatásba is belesűríthetné a mondanivalóját, hiszen szereplői személyes ismerősei: somogyi polgárparasztok. Ő azonban analizálva akarja bizonyítani, hogy a faluról városba került alakok boldogtalanok és talajtalanok. Ezért utaztatja szereplőit végig a városon, a kocsmai képek részletező naturalizmusa is lélektani háttér, de a sok finom részlet széthull a felaprózással, és megfosztja az olvasót a tragédia-folyamat intenzív átélésétől. A nemes törekvésből csak az utolsó emberi megnyilvánulások ábrázolása maradandó értékű: a két jóbarát nem megy be részegen a munkásszállóba. Az író szubjektív indulata *A riport*-ban elsorvasztja szegény Setéth Lenkét, a társadalom nyakába varrt, kallódó energiája éppen áttételeivel és következményeivel lenne kitűnő anyag az átfogó társadalmi szatirához. A felismerés eredetisége torzóvá lesz az írói indulat hevében. Amikor az erkölcsi szorongás az érzelmi folyamatok szabad kifejlődését nem akadályozzák, maradandó értékű alkotással jutalmaz. Ilyen telitalálat a *Tisztázás*. Az új nyárspolgáriság elembertelenítő forrásait a mai magyar irodalomban ilyen egyetemes érvénnyel alig fogalmazták meg. Tehát nem a didaktikus szándékban, hanem az epikai távlatok belső arányaiban van a hiba.

A kötet nagy novellái (Az élet nem játék, Elmarasztalva: Brigitte Bardot, Kakaskaland, Gombó kinn van, Talizmán) a kiforrott, ereje teljében lévő írót mutatják. A belső monológ és párbeszéd arányos váltása, egy új, eddig csak a Jancsó filmjeiből ismert műfaji módszerrel bővült: a széthúzott konfliktussal. A novella irodalomban ez a szerkesztésmód a téma fajsúly-lehetősége volt és a terjedelemtől, tehetségtől korlátozottan, ösztönösen érvényesült. Rákosy tudatosan alkalmazza. Szörnyű, szorongató feszültségeket teremt, az átmeneti enyhülések csak újabb összeütközéseket készítenek elő. Nem a novellákban robban a konfliktus, hanem az olvasóban! Legképletesebb bizonyítéka e modern szerkesztésnek *Az élet nem játék*. Laci, a kisfiú főhős, mozdulatlanul hallgatja apja kinyilatkoztatásait a dolgozó szobában, és a konyhából behallatszik a kedves gőzgép robbanás előtti „gyenge zümmögéssé szűrt, távoli sziszegése". De a formális, összkomfortos, embertelen életforma csak az olvasóban robban fel. Kovács Ferencné, betanított gépmunkás franciául motyogja: „la vie", mert soha nem merte, és nem is ismerte magyarul az igazi jelentéstartalmát. Jobbágyi alázatú szülői álma és áldozata még a lánya közönyét sem oldja fel.

E novellák mindegyike mögött az ösztönlét távlattalansága és levegőtlensége feszül. Azt siratja az író, hogy életünk szerény lehetőségeit gyávaságból, önzésből, megalkuvásból, kényelemszeretetből, butaságból önmagunk rontjuk le, mert mindig a könnyebb

megoldást keressük. Írásaival egy okosabb, emberibb életforma igényét kívánja feltámasztani. Felnőttként beszél velünk. Megosztja aggodalmait, hogy egészséges társadalmi energiákat váltson ki.

ISTÓK KÁLMÁN

Jókai Anna:

4447

Jókai Anna első regényének négy számjegyből álló furcsa címe egy helyrajzi számot jelöl; ám igazi jelentése a gyűlölet és a szenvedés, amely úgy tenyészik e szürke helyrajzi szám jelölte területen, mint egy gyógyíthatatlan betegség láthatatlan kórokozói.

A gyűlöletről szól ez a regény és az emberekről, akik megrontva megrontják vele a világot maguk körül.

Ritka pillanat, hogy egy írói bemutatkozás a szenvedély bátorságának ilyen nyílt vállalásával ajándékozzon meg. S még ritkább talán, hogy az írói szenvedély a művészi eszközök ilyen kiforrott skáláján adjon hangot. Jókai Anna ismeri a témáját – szociológiai tényszerűséggel, de meg az átérző, a szenvedéseiben már megtisztult ember kérlelhetetlenségével is. Innen a bátorsága, amellyel ezeknek a félvilági embereknek jellemük, egyéniségük legriasztóbb vonásait is életközelbe hozza; nem drámai nagyjelenetekben, hanem a hétköznapok villanásnyi, a rothadás levegőjét szüntelenül árasztó epizódjaiban. Már-már ismerős címkék után nyúlnánk: naturalizmus, mélylélektan, ösztönpszichológia – de valójában egyikről sincs szó. Mert az ábrázolás lemeztelenített életközelsége nemcsak az írói szenvedélytől forrósodik, de ott munkál benne az emberi méltóság útjait kereső ember komoly figyelmeztetése, segítőszándéka is.

A regény a helyszín aprólékos rajzával indul – mintha a színpadi díszletezőnek szólna az utasítás. A szín: a Tömlő utca 36. számú földszintes háza. „Az ostrom óta kilóg a szürke tégla a vakolat mögül. Udvarán töredezett macskakövek. A repedésekben leülepedett mosogatólé. Középen kicsi kert: néhány igénytelen begónia, egy rózsatő és a bejárat két oldalán poros estikék". S aztán a bérház lakói: az emberi tisztaság legelemibb alapszabályai iránt is durván közönyös Nusi néni; alkoholba fúlt gyámoltalan férje; szerencsétlen házasságba menekült lánya; a jövőjével tanácstalan, kallódó fia; Jenci, a szolgálatkész őrült, aki a kínaiak kezét látja a „dolgokban" és alkalomadtán Nusi szexuális nyomorát „árnyalja"... A „megalázottak és megszomorítottak" galériája ez, mintha csakugyan Dosztojevszkij képzelete szülte volna őket. Azzal a döntő különbséggel persze, hogy szenvedésük nem passzív szenvedés; az aktív, cselekvő gyűlölet lázával próbálják enyhíteni súlyát. Nusi az anyját okolja, mert hozzákényszerítette egy részeges, durva fráterhez; Eszter Nusit vádolja, mert éheztette, nem törődött vele, és így tovább... Ennek a szűk, zárt világnak a fojtott levegőjét éppen ez az önmagát kéjesen kiélő vád táplálja; ezekben az emberekben fel sem merül az önmagukra figyelés kényszere, hiányzik belőlük a sorsváltás, a szakítás lendülete. A két „idegen", aki gyanútlanul betéved ebbe a világba, végül messze kényszerül menekülni: Iván a Villa Azzurában, Kati egy eldugott tanya csendjében próbálja kiheverni a gyűlölet sokk-ját.

A regény cselekménye a párhuzamos sorsok, ha úgy tetszik, kettősök pszichológiailag gondosan megmunkált bemutatásán keresztül lüktet. A legriasztóbb kettős kétségkívül Nusi és Szapper úr kettőse, illetve – a csendes őrült Jencivel – hármasa. Tőlük az írónő is megvon minden részvétet: a világról, az egészséges emberi kapcsolatokról tudomást sem vevő alakjuk végérvényesen és riasztó módon az enyészeté, a múlté. Józsi és Manci kapcsolata már árnyaltabb, emberibb: a szerző finoman motiválja cselekedeteiket, amelyekkel egymásnak törik az utat – hogy vád és gyűlölet nélkül lássák be útjaik kettéválásának törvényszerű, természetes voltát. Jani és Eszter a két testvér, a magatartásformát illetően különböző pontokról indulnak: Eszter önmaga ámításával próbál menekülni egy új kapcsolatba, Jani egyfajta öntörvényű szabadság kiélésében látja a kivezető utat. A regény végén mégis Eszternek sikerül előbb az őszinte leszámolás: ő ugyanis a teljes – mégha szerencsétlen – sorsával vállalta önmagát és így megtisztulása, lehiggadása is hiteles lesz; Jani ugyanakkor elidegeníti magát a saját sorsától, a kívülálló okoskodó pózát veszi fel, s emiatt nem tudja megérteni nővére

elhatározását sem: Eszter lemond festőművészi ambícióiról és rajztanár lesz egy vidéki kisvárosban. Kettőjük beszélgetése a lerombolásra ítélt ház üres udvarán talán a regény legszebb része, végső leszámolásnak is beillik, s egy pszichikailag bravúrosan komponált közvetett nosztalgia is vegyül belé – a tiszta és szép gyermekkor felé, ami lehetett volna és ami mégsem volt sohasem, de amit még így is vállalni kell: az önismeret kényszerének parancsa ez. Mert innen vezet az út egy emberhez méltóbb, igazabb jövő felé.

Az írónő tehetségét jól bizonyítja, hogy finoman kikerüli a témában rejlő, egyfajta szenvelgő naturalizmus felé csábító megoldásokat. A leíró, a cselekvés dinamizmusát közvetlenül kifejező próza eszközeit használja; s a morális mondanivaló művészi egységének keretein belül mintázza a sötét tónusú alapszínből az egyéni sorsok egymást színező kontúrjait. Dialógusai emberi-pszichikai szituációt fejeznek ki – tömören, hitelesen. S hadd említsük még egyszer a szenvedély bátorságát, elhivatott művészi tartalmát. Mert akárhogy is, de ezt a könyvet kötelességünk komolyan venni. Szenvedélye éppen a morális közöny ellen lázít – komoly művészi hitelességgel bizonyítja be, hogy ezek az emberek itt élnek közöttünk, hogy ez az omladozó, 4447-es helyrajzi számú ház igenis létezik – az új lakótelepek, az új élet építésének árnyékában. Lerombolásuk, segítésük az újjáépítésben: közös gond és feladat...

S talán e bátor, kérlelhetetlen hang miatt tekinthetünk leginkább bizakodó várakozással Jókai Anna további művei elé.

(Magvető 1968)

MAJOROS JÓZSEF

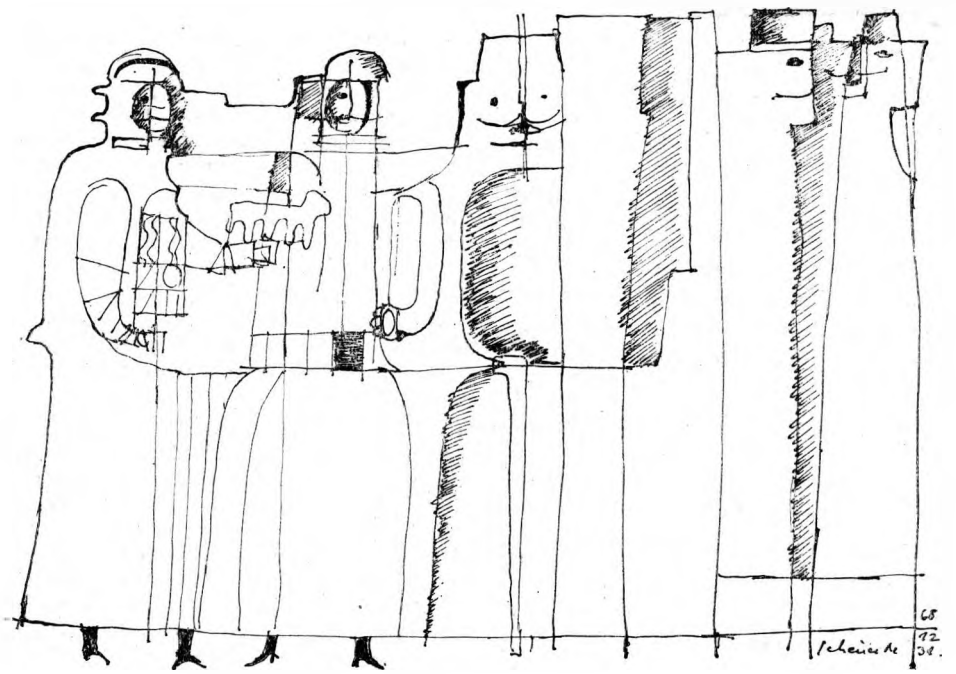

SCHÉNER MIHÁLY rajza

Megjelent...

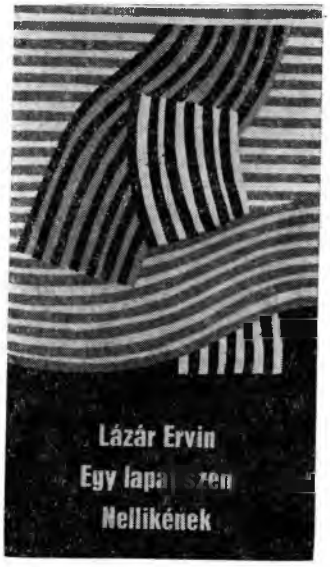

A Szépirodalmi Könyvkiadó jelentette meg Lázár Ervin második novelláskötetét *Egy lapát szén Nellikének* címmel. A kötetben több olyan novellát találunk, melyeket elsőként folyóiratunk közölt, hiszen Lázár Ervint régi kapcsolat fűzi a Jelenkorhoz. Új kötetéről a szerző a következőket írja:

„A könyv nagyrészt a szerelemről szól. Arról, hogy mennyi fallal áll szemközt az ember, s hogy a szerelem észokokkal mennyire nem meghatározható. Eltéphetetlen szálak kapcsolnak a gyermekkorhoz is, innen erednek gyermekekről szóló írásaim. S nyilván ezzel magyarázható, hogy nagyon szívesen írok mesét, néhány ezekből is bekerült a könyvbe."

TV-szemle

A TV GALÉRIÁJA

Hogy a vizuális nevelés terén a televíziónak milyen hatalmas lehetőségei vannak, szinte bizonygatni sem kell. Lehetőségeiből – a vizuális élmény felidézésének megközelítése a képernyőre varázsolt műalkotásokkal – egyenesen fakadnak feladatai is. Semmiféle tömegkommunikációs eszköz nem alkalmas erre a szerepre, még a színes képeslapok sem, terjedelmi és nyomdatechnikai okokból egyaránt, s mindenekelőtt azért nem, mert a papírra merevült képeket, szöveget könnyebb „kikerülni", mint az otthonok csendjében megszólaló, a nézőt aktivizáló, a mozgással operáló tévét.

Ez a „kikerülési" hajlam fontos kérdés. Népművelői, ismeretterjesztői önáltatás lenne azt gondolni, hogy a tömegekben él a vágy a képzőművészet teljesebb megértésére, a vizuális élmény bensőségesebb megragadására. Sokkal közelebb áll az igazsághoz az a tapasztalati tény, hogy az emberek nagyrésze inkább eleve elutasítóan közeledik a modern képzőművészetekhez, vagy legalábbis fenntartásokkal – a naturális piktúrán s a fotoművészeten nevelkedett hagyománytisztelet fenntartásaival. Ezer és ezer példa igazolja ezt.

A tévé már régóta próbálkozik képzőművészeti műsorokkal. Volt ezek között számos kulturált, olykor színes és izgalmas tudósítás a művészeti élet egy-egy érdekes eseményéről, kísérlet a művészek egyéniségének és egész tevékenységének megragadására, elemzés régi és mai műalkotásokról, precíz riport a műhelytitkok, az alkotási folyamat egy s más kérdéséről. Még az is előadódott, hogy vitás problémákról, azaz port kavart művekről folyt a beszélgetés a nézők előtt. A Képről-képre adásai például többnyire rendkívül érdekesek – a beavatottak és „szimpatizálók" számára. Ezeket az adásokat azonban – ez is tapasztalati tény, nincsenek róla statisztikáim – a nézők többsége lekapcsolja vagy végigalussza. Miért? Bizonyára azért, mert a műsorforma eleve olyan alaphangot üt meg, amely feltételezi az egyenrangú, a tájékozott, az érdeklődő másik felet.

A TV galériája – úgy tűnik az eddigi két adásból – más utat választott. A millió nézőre számít. Mind az egy- vagy kétmillióra. Az ötlet kétségkívül nagyszerű: hagyjuk szóhoz jutni a nézőket is, vegyenek részt ők is a játékban, vitatkozzanak, érveljenek, kötözködjenek is, ha úgy tetszik, vagy vonják meg gúnyosan a szájukat. Lehet, hogy egyik-másik néző eleinte azért nézi végig az adást, hogy azt élvezze, hogyan dadognak a kamera előtt topogó vállalkozó szellemű többi nézők, vagy esetleg azért, hogy azt lesse: na, lássuk, hogy vágja ki magát ebből a keresztkérdésből a kínpadra vonszolt művész. De ez nem baj. Mindegy, miért nézik meg az emberek a műsort, ha a cél világos. Ha megnézik, máris van esélye a célnak.

H. E.

Folyóirat-szemle

KÖSZÖNTJÜK AZ ÚJ „IRODALOMTÖRTÉNET"-ET

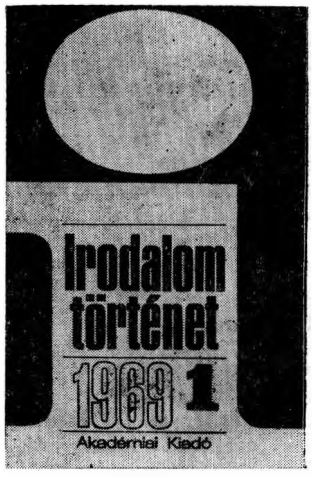

Hét évi szünet után újraindult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nagymúltú folyóirata, az Irodalomtörténet. Az új folyam – az első számban megjelent szerkesztőbizottsági bevezető szerint – az 1912-ben indult és ötven esztendeig élő elődjének munkáját kívánja folytatni. „Az *Irodalomtörténet*-nek megindulása óta hagyománya, hogy a magyar irodalom múltjának minden korszakára kiterjeszti figyelmét, de érdeklődése és szenvedélye zömét a közvetlen közelmúlt: a tizenkilencedik s főként a huszadik század magyar irodalmának problémái keltik fel... elsősorban az irodalomoktatásban dolgozók – egyetemi és középiskolai oktatók – elvi és gyakorlati munkáját szeretnők tömöríteni e lapban" – olvashatjuk a bevezetőben.

A folyóirat kitűnően sikerült első számában a vezető írások közül kiemelkedik Király István: Ady Endre útja a munkásosztályhoz és Keresztury Dezső: A hatvan éves Nyugat című tanulmánya. A *Vallomás* rovatban Képes Géza írását olvashatjuk a műfordítás problémáiról, a *Fórum* Nemes Nagy Ágnes, Komlós Aladár és Miklós Pál egy-egy versértelmezését tartalmazza. Örvendetes, hogy a jelek szerint állandó fórumot kap a jövőben az irodalomelméletnek ez a méltatlanul elhanyagolt, de az utóbbi időkben új erőre kapó ága!

A *Dokumentum* rovat Babits, Móricz, Szabó Lőrinc és József Attila-adalékokat mutat be, a *Szemle* pedig többek között Németh László, Illyés Gyula, Weöres Sándor és Benjámin László új műveiről közöl elemző kritikát.

A számot az Irodalomtörténeti Társaság hírei zárják, ezúttal hasznos tájékoztatást nyújtva az utóbbi hat esztendő munkájáról.

A felsorolással a folyóiratnak a jövőben bizonyára rendszeressé váló belső struktúrájára is felhívjuk a figyelmet.

Köszöntjük a réginél kisebb formátumú, de ízléses külsejű, megújult Irodalomtörténet-et, s érdeklődéssel várjuk következő számait.

Sz. E.

Megkérdeztük...

Hallama Erzsébet elbeszéléseit, irodalmi riportjait, művészportréit évek óta olvashatjuk fővárosi és vidéki folyóiratokban. Polgári foglalkozása: újságíró; a Dunántúli Napló kulturális rovatának vezetője. – Munkájáról és írói terveiről érdeklődünk:

– Elsősorban újságírónak érzem magam. Ez a választott foglalkozásom, tanult mesterségem, kenyérkereső munkám. Ezt nemcsak azért tartom fontosnak, mert gondjaim is ebből adódnak, hanem azért is, mert csínyján kell bánni az író megjelöléssel – látom, mennyien nevezik magukat annak elegendő fedezet nélkül. Egyébként természetesen író akarok lenni, s tudom, hogy az író egy jó könyvnél kezdődik – de mivel annak a könyvnek elég jónak kell lennie, nem sürgetem túlságosan. Ha írok, egy dolog érdekel, Hemingway-től kölcsönzött kifejezéssel: „mi az, amiről tudom az igazat, és amit igazán a szívemen viselek".

A legtöbb gondom az időhiány, dehát, gondolom, sokan így vannak ezzel. Semmiképpen nem akarom abbahagyni az újságírást, mert ebben otthon érzem magam és az emberek érdekelnek. Kritikát írni nem szeretek, de kell. Van még egy és más, amit kevésbé szeretek írni, de megcsinálom, mert ha az ember a munkája mesterség-voltára koncentrál, talán kevesebb veszély fenyegeti.

ŐSZI SZIVÁRVÁNY

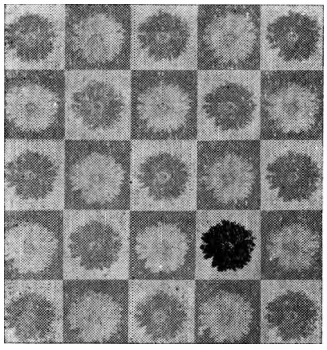

Fiatalok toporognak az előszobákban, hónuk alatt kéziratokkal, festményekkel, alkotásaikkal – hányszor olvashattuk az utóbbi időben ezt a lapok, folyóiratok hasábjain. Volt, aki nem titkolta ellenszenvét, hogy milyen sokan vannak, más jogosnak tartotta a jelentkezésüket, hiszen az utánpótlásról van szó. Pedig mindkét felfogás a kényelmesek véleménye, hiszen mennyivel könnyebb szurkolni a tribünről, mint szélesre tárni a stadion kapuit. Azért érdemel kétszeresen is figyelmet az a reprezentatív kiállítású könyv, amely nemrég hagyta el a nyomdát. Címe: *Őszi szivárvány*. Pécsi festők, szobrászok, építészek, írók, költők alkotói összefogásának eredménye a kötet, amely a kommunista ifjúsági mozgalom születésének 50. évfordulójára készült. Forradalmi évforduló alkalmából mi másról lehetne vallani, mint egy fiatal nemzedék mai forradalmiságáról. „Mindent el akarunk mondani" – vallja a bevezető, s mondja ki-ki a maga nyelvén, versben, szoborban, riportban, s az építész a tér újszerű kiképzésével. Őszinteség, gyanús harsányság és felelőtlenség nélküli őszinteség sugárzik az évkönyvből. Konstruktív célokért indulatos, hamis pátosz ellen felszólaló szenvedély munkál a különféle művészeti ágak képviselőiben. Munkatársai között találjuk a siklósi Symposion fiatal képzőművészeit (Bérczes Gábor, Bocz Gyula, Erdős János, Rétfalvi Sándor), a fiatal pécsi építészeket (Bachman Zoltán, Csaba Gyula, Fortvingler László, Jankovics Tibor, Kistelegdi István), és a nemrég körré szerveződő fiatal írókat, költőket – többségükben a Jelenkor munkatársait – (Arató Károly, Bebesi Károly, Bertók László, Békés Sándor, Galambosi László, Makay Ida, Lombosi Jenő). A kötet Havas Gábor személyében új költőt avat; Bükkösdi László koreográfiával szerepel.

Bár az utóbbi években néhány, fiatal költőket és írókat bemutató antológia napvilágot látott, ilyen, a különféle művészeket összefogó és ennyire egységes évkönyv még nem jelent meg. Elismerésre méltó a KISZ Baranya megyei és a Mecseki Szénbányák Bizottságának kezdeményezése és anyagi-erkölcsi támogatása.

M. L.

Vikár Béla születésének 110. évfordulója tiszteletére a Magyar Néprajzi Társaság, az MTA Népzenei és Néprajzi Kutatócsoportja, a Magyar Írók Szövetsége és a Néprajzi Múzeum közreműködésével emlékünnepséget rendez április 19–20-án Somogy megye, a kaposvári járás és Kaposvár város Tanácsa. Az emlékünnepség programjában kétnapos tudományos tanácskozás, emlékműsor, népzene és népdalest, továbbá Vikár Béla hetesi emléktáblájának megkoszorúzása szerepel.

*

Sárkányölő Sebestyén címen új kötetet jelentetett meg a Móra Kiadó *Berze Nagy János* magyar népmesegyűjtéséből. A meséket ifj. Berze Nagy János, Pákolitz István és Szöllősy Kálmán dolgozta át az ifjúság számára.

*

A Baranya megyei Tanács kiadta Pákolitz István Busó farsang c. verses művét, amely a népmondák hagyományai alapján dolgozza fel a Mohács környéki népszokást.

*

Május végén rendezik meg *Martyn Ferenc* illusztrációinak és írói portréinak kiállítását a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Tizenhárom somogyi képzőművész címen ízléses kiállítású műhelyantológiát adott ki a Somogy megyei Tanács. A könyvecskéhez *Takács Gyula* költő írt előszót, ezt követi a 13 művész – Bagó Bertalan, Bors István, Csiszár Elek, Gerő Kázmér, Honty Márta, Ruisz György, Szabados János, Szekeres Emil, Szikra János, Ungvári Károly, Weeber Klára, Völgyi Dezső és Zágon Bertalan – fotó-portréja és néhány művének reprodukciója, majd a művészekről és alkotásaikról szóló lexikális összeállítás.

A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA AJÁNLJA:

SÁRKÁNYÖLŐ SEBESTYÉN
Berze Nagy János népmesegyűjteménye 25,– Ft

Déry Tibor: *A KÉTHANGÚ KIÁLTÁS*
Négy ifjúkori regény 34,– Ft

A VATIKÁNI MAGYAR KÖVET JELENTI
Dokumentumok a Vatikán és a fasiszta államok kapcsolatáról 30,– Ft

Molnár Gál P.: *OLVASÓPRÓBA*
Színészportrék 21,– Ft

Őze Katalin: *CSODÁLATOS ETIÓPIA*
Színes útirajz 33,– Ft

A XX. sz. KÜLFÖLDI ÍRÓI 93,– Ft

T. Mann: JÓZSEF ÉS TESTVÉREI
Bibliai tárgyú regény. I–II. kötet vászon 110,– Ft
bőr 160,– Ft

J. Offray de la Mettrie: *FILOZÓFIAI MŰVEK*
Összegyűjtött munkák 71,– Ft

József Farkas: *ROHANUNK A FORRADALOMBA*
A magyar irodalom eszmélése 1914–1919. 27,50 Ft

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen 160,– Ft FELETTI VÁSÁRLÁSNÁL 4 HAVI RÉSZLETFIZETÉSI KEDVEZMÉNYT BIZTOSÍTUNK!

– – – – – – – – Itt tessék levágni! – – – – – – – –

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA
Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvéttel, postai szállításra
4 havi részletre az aláhúzott kiadványokat:

.... pld. B. Nagy: Sárkányölő Sebestyén 25,– Ft

.... pld. Déry T.: Kéthangú kiáltás 35,– Ft

.... pld. A vatikáni magyar követ jelenti 30,– Ft

.... pld. Molnár Gál P.: Olvasópróba 21,– Ft

.... pld. Őze Katalin: Csodálatos Etiópia 33,– Ft

.... pld. A XX. sz. külföldi írói 93,– Ft

.... pld. T. Mann: József és testvérei I–II. v. 110,– Ft
b. 160,– Ft

.... pld. La Mettrie: Filozófiai művek 71,– Ft

.... pld. József Farkas: Rohanunk a forradalomba 27,50 Ft

NÉV: . . . . . .

PONTOS LAKCÍM: . . . . . .

SZEMÉLYI IG. SZÁM: (részletrendelés esetén) . . . . . .

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni.
Magánszemélyeknek 100,– Ft felett a szállítás költségmentes.

NYISSON FOLYÓSZÁMLÁT KÖNYVESBOLTUNKBAN!

LÁTOGASSA

AZ ART
KINO
MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

●

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

DÉRY TIBOR:
LEVÉL A JELENKORHOZ

POMOGÁTS BÉLA:
DÉRY ANTIMEMOÁRJAI

BERTHA BULCSU: INTERJÚ
KÁLÁSZ MÁRTONNAL

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
A KÉTNEMŰ TÁRSADALOM,
VAGY A NŐ HELYZETE
KORUNKBAN

CZINE MIHÁLY:
IRODALMUNK
A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

HALLAMA ERZSÉBET:
SIMON BÉLA

PÁL RITA ELBESZÉLÉSE

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

BUDAPESTI ÉS KAPOSVÁRI
SZÍNHÁZI LEVÉL

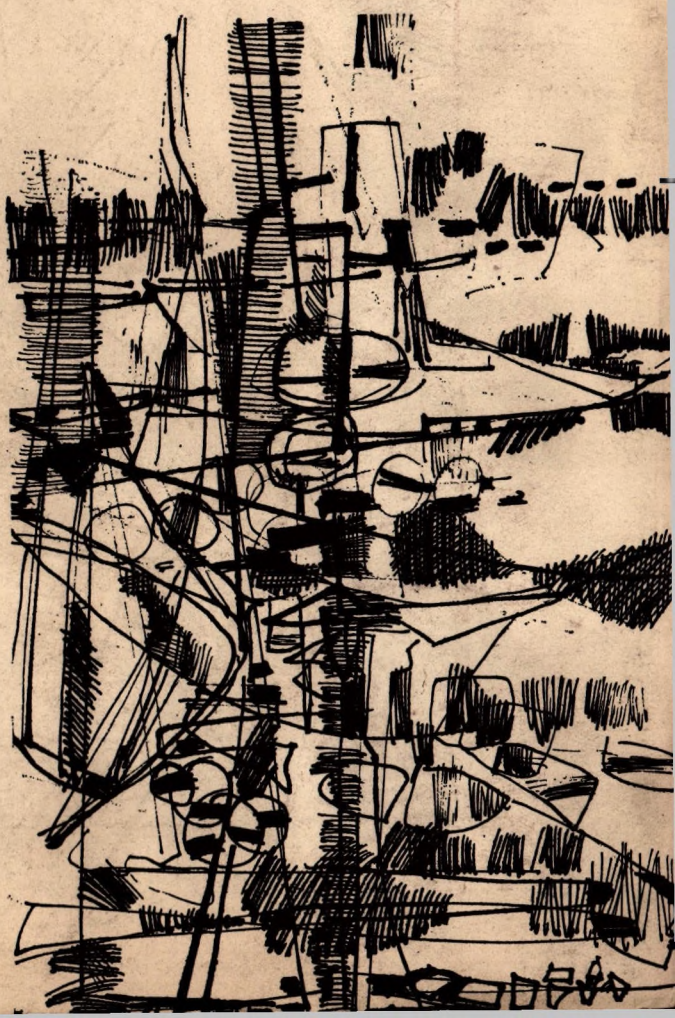

5

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BEBESI KÁROLY
BERTHA BULCSU
CZINE MIHÁLY
DEMÉNY OTTÓ
DERSI TAMÁS
DÉRY TIBOR
HALLAMA ERZSÉBET
KALÁSZ MÁRTON
KAPUSI IMRE
KÁLDI JÁNOS
KERESZTES ÁGNES
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LOVÁSZ PÁL
PÁL RITA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SZÁVAI JÁNOS
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÓTH ISTVÁN
VÁRÓCZI ZSUZSA
WALLINGER ENDRE

KÉPEK:

BIZSE JÁNOS
SIMON BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 5. SZÁM 1969. MÁJUS

TARTALOM

DÉRY TIBOR: Levél a Jelenkorhoz – – – – – – – – – 419
POMOGÁTS BÉLA: Déry antimemoárjai *(Jegyzetek az „Ítélet nincs" margójára)* – – – – – – – – – – – – 423
BERTHA BULCSU: Interjú Kalász Mártonnal – – – – – 431
KALÁSZ MÁRTON: Viola d'amour (vers) – – – – – – – 437
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A kétnemű társadalom, vagy a nő helyzete korunkban – – – – – – – – 440
LOVÁSZ PÁL versei: Évfordulón, Pécsi pillanat, Örökség – – 448
DEMÉNY OTTÓ versei: Idő, Oroszlán – – – – – – – 449
PÁL RITA: Rezervátum (elbeszélés) – – – – – – – – 450
RÓZSA ENDRE: Jugoszláv katonák sírjánál (vers) – – – – 462
PÉCSI GABRIELLA: Tűzveszélyes! (vers) – – – – – – 463
HALLAMA ERZSÉBET: Simon Béla – – – – – – – – 464
DERSI TAMÁS: Krúdy a színpadon – – – – – – – – 468
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – – – 474
WALLINGER ENDRE: Kaposvári színházi esték – – – – – 480
KERESZTES ÁGNES versei: Néked igazság adatik, Italbolt – – 484
BEBESI KÁROLY: Elégia (vers) – – – – – – – – – 485
CZINE MIHÁLY: Irodalmunk a két háború között – – – – 486
KAPUSI IMRE: Utam kimérte (vers) – – – – – – – 491
KÁLDI JÁNOS versei: Tavaszelői monológ, Wismar – – – – 492
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika *(Regényirók vallomásai, Mit fordítanak a franciák?, Mit olvasnak a franciák?, Olvasónapló)* – – – – – – – – – – – – – – 493
SZÁVAI JÁNOS: Jacques Borel: Rajongás – – – – – – 500

THIERY ÁRPÁD: Pákolitz István: Ami lehet – – – – – – 501
KISS DÉNES: Ágh István: Rézerdő – – – – – – – – – 503
VÁRÓCZI ZSUZSA: Szántó Tibor: Élet, halál, cigaretta – – – 504
TÓTH ISTVÁN: László Lajos: A busók földjén – – – – – 506

A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 508

KÉPEK

BIZSE JÁNOS rajzai – – – – – – – – – 422, 430, 461
SIMON BÉLA rajzai – – – – – – – – – – 499, 506

Műmellékleten

SIMON BÉLA: Megindultak
Új istálló Alsószentmártonban
Vászonterítő asszonyok
Iskolaudvar

A borítón *BIZSE JÁNOS* rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 125. Telefon: 13 05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-1604 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Levél a Jelenkorhoz

Kedves Jelenkor

azzal tisztelt meg, hogy kérdések formájában szellemi hogylétem felől érdeklődött. Elnézését kérem, ha határozott kérdéseire csak bizonytalan válaszokat fogok adni. A kor megtanított arra, hogy csak bandzsítva lehet a világot úgyahogy megismerni, s hogy nincs nyaktörőbb mutatvány annál, amikor az író valamilyen nézetet vall, s tetejében még ragaszkodik is hozzá. Legtermékenyebb pillanataim azok, amikor önmagammal sem értek egyet. Persze, még ma is megesik, hogy erélyesen állítok vagy tagadok valamit – inkább tagadok – de mindig abban a lappangó reményben, hogy ezeket az ifjúkoromra emlékeztető botlásokat az olvasó elnéző mosollyal a helyükre teszi. A magam csillapítására pedig beérem azzal a csöndes feltevéssel, hogy folyamatos tévedéseim, összegezve, végül mégiscsak valamilyen tisztességes – nem szégyellni való – ábrát fognak eredményezni. Bízom abban, hogy útjelző tábláim, amelyeket már a bölcsőbe magammal hoztam, s amelyekre menetközben találtam, nem okvetlenül a pokolba irányítanak.

De, hogy el ne bízzam magam, ma már lehetőleg kitérek az egyenes válaszadás elől. De nem is kívánom az olvasónak megkönnyíteni, hogy rajtakapjon: merüljön el velem együtt bizonytalanságaimban, hátha attól leszünk mindketten okosabbak. Tehát, még egyszer elnézést!

A mai magyar irodalom lehetőségeiről azért nincs véleményem, mert nem ismerem. Helyesbítek, rosszul ismerem. Olvasói kíváncsiságom apadván – sajnos, teszem hozzá – már csak azoknál az íróknál állapodik meg, akikben régtől fogva bizalmam van, vagy akik személyes barátságukkal megvesztegetik ma már könnyen megtéveszthető ízlésemet. Ez már csak ingoványon érzi jól magát, lidércfények között, amikor a rossz talajviszonyokra hivatkozva azzal mentegetheti magát, hogy nincs hol megvesse a lábát. Lehet, hogy ez kórtünet, de lehet, hogy a koré, melynek gyarlóságait az író, ha nem vállalja is, de előbb-utóbb kiütköznek a jellemén és a kézirásán.

Elismerem, nagyfokú tiszteletlenség, hogy nem olvasom, vagy csak ritkán, élő hazai, de külföldi írótársaimat sem, ezért is elnézést. Amit ilyképp az irodalomról, illetve ennek lehetőségeiről – megvalósítható lehetőségeiről – mondhatok, az tehát nem annyira a tapasztalati valóság továbbfejlesztése, mint elvont elmetorna: kellő szkepszissel fogadtassék. Megvallom, engem ma már személy szerint jobbadán csak a művészetek magasra nőtt alakjai ér-

* Déry Tiborhoz – interjú céljából – négy kérdést intéztünk. Az író válasza magába olvasztotta kérdéseinket, újakkal egészítette ki, továbbgondolta őket. Eredeti kérdéseink így – e rendhagyó interjúban – feleslegesekké váltak. (Szerk.)

dekelnek (s hálás vagyok a sorsnak, hogy író-deák koromban a Nyugat nagy nemzedékén edzhettem ízlésemet), de az irodalmat nem ezek, a nagy forradalmárok s a nagy pásztorok teszik, hanem az arany középszer, amely amazoknál közérthetőbben s főképp szolidabban fejezi ki egy nép lelkiállapotát és lelki szükségleteit. Ha tehát eltekintek azoktól a jelentős, idős kortársaimtól, akik már letették súlyos garasaikat és csak saját korlátaikon belül növekedhetnek tovább, akkor a fent említett arany középszert kellene megvizsgálnom, mit tud kimondani abból, amivel amazok adósok maradtak. E vizsgálatra érdeklődés híján alkalmatlan vagyok. De jogot érzek arra, hogy a kritikát erre a feladatára figyelmeztessem: az irodalomból visszakövetkeztetve fedje fel s fogalmazza meg világosan – már amennyire erre lehetőség van – erényeinket, hibáinkat s főképp s elsősorban elhallgatott álmainkat. Még a rossz művek is tanulságosabbak, s ennélfogva társadalmilag hasznosabbak lehetnek egy zseni rémlátomásainál. Az idegorvos is az elme hiányaiból következtet vissza az agy egészséges működésére.

Hogy a huszadik század irodalma mennyire tudja átfogni a kor problémáit? Merész kérdés. Hisz még nem ismerjük pontosan magukat a problémákat, a naponta szaporodókat sem, csak a szomszédságukban kereskedünk. Nem tudom például, hogy az osztályellentétek s az osztályharc, melyre szüntelen figyeltetnek, valóban vízválasztó problémája-e mai történelmünknek? Nem inkább a földrészek egyre élesedő harca-e az, a két nagy tömb, a fehér és a színes fajok szembefordulása, az úgynevezett kulturált s az úgynevezett fejlődésben visszamaradt országok ki nem békíthető ellentéte? Vajon nem a nacionalizmus lemetszhetetlen, újranövő hidrafejei marják-e az emberben a legveszélyesebb sebeket, még ma is, annyi bölcsesség működtetése s annyi füstbe ment remény után? Talán a népesség robbanásszerű szaporodása jelenti a még ezeknél is nagyobb veszélyt, vagy a víz és a levegő elszennyeződése, amely az atomrobbantásnál is biztosabb, lassú kihalásra ítélheti fajtánkat? Vagy a technika elmebajos önállósulása, az ember alkatrésszé minősítése egy gépi universumban? Van, merre kapkodnunk a fejünket, még ha voltaire-i bölcsességgel csak a saját kis kertünket ápoljuk is, tudatunkban az eltemetett kérdésekkel.

Provinciálisnak azt az irodalmat nevezném, mely a fenti, s a hozzájuk csatlakozó számtalan kérdés nem-ismeretében vagy figymálásával munkálkodik helyi feladatain. Bármily pontosan végzi is el, amit maga elé tűzött, ha nem nyitja ki műhelye ablakait az egyre táguló látóhatárra – akár borúsnak, akár napfényesnek neveztetik is ez – nem elegendő fényben, nem a háromméretű térben dolgozik, hanem egy lelapított dimenzióban. Hiányozni fognak munkájából azok az eleven kérdőjelek, amelyek az emberiség jövője, tehát jelene fölött is függnek. Ennek híján alakjaiban – mintáiban – csak a tüneteket látja majd meg s jegyzi föl, de az anamnézis felderítetlen marad. Nem a téma teszi a provincializmust: az író nyugodt lelkiismerettel foglal-

kozhatik akár egész életén át egy dorozsmai tanyaház élettanával, ha tudatában van azoknak a kérdéseknek, melyek a tanyát közelről s távolról körülveszik. Válaszról nem neki kell gondoskodnia. Nem is tudhat – ne becsüljük túl magunkat! – de alakjainak megbízásából az a megtisztelő feladat hárul rá, hogy nevükben segítségért folyamodhatik a társadalomhoz, rajta keresztül a természethez.

Provinciális-e a magyar irodalom? Az, s okkal, mert az ország is az. Ebből a mélabúból száraz lábbal s könnytelen szemmel kilépni csak olyan kötelessége volna az írónak, gondolom, mint a mezőgazdászé, hogy önmagát művelve, nagyobb hozamra serkentse földjeit is. Persze, azzal a gyanúperrel élek, hogy alapjában véve a nagy nyugati nemzetek is provinciálisak, ha alulról, táptalajukról nézzük őket, s a francia vidék például csak annyiban különbözik a magyartól, hogy az Balzacot, ez Jókait olvas. A magvasabb különbség följebb mutatkozik, abban a majdnem önellátó vékony rétegben, mellyel a nagy tömeg önmaga fölé igyekszik nőni: s itt semmilyen hamis hazafiság ne áltasson bennünket azzal, hogy egy szinten állnánk a határainkon túl munkálkodó értelemmel. Nem az irodalmi, művészeti eredményeit nézem (nouveau roman, pop-art stb.) melyek talán csak tiszavirágok, hanem a leleményüket, nem a tudásukat, hanem a kíváncsiságukat, nemcsak a találataikat, hanem az ezeket rögtön ellenőrző merész józanságukat. Hogy tehetségesebb-e a francia, angol, német stb. a magyarnál, vagy csak a történelem rosszindulata, Muhi, Mohács, és Bécs akasztotta-e meg növekedésünket? ... nem tudom. Az valószínűnek látszik, hogy közelmúltunkat a ránk kényszerített beltenyészet sorvasztotta, s bár ezt az örömtelen korszakunkat nagyjából lezártnak tekinthetjük, vagy remélhetjük, de sebhelyeit máig viseljük: a korszerű műveltség hiányát. A gondolatok fesztelen keringését még ma is megmegakasztja a félelem kitörölhetetlen emléke, az érthető s menthető óvatoskodás, a még érvényes tabuk. A fiatalság gyanakodva néz apáira: – tanulj tinó! ... minek? ... hogy ökör legyen belőlem? Külföldi divatok majmolását pedig ne hányjuk annak a közösségnek a szemére, amely idehaza annyi keserves emléket gyűjtött be emlékezetébe. Még nem tudhatja, még nem tanulhatta meg, hogy túl az óperencián sem pusztultak még ki a vasorrú bábák.

Törlendőnek vélem továbbá, önmagunkban is, azt a nevetséges igényünket, hogy a magyarság hüvelykmatyi létére (tízmilliónyian vagyunk) versenyre keljen ötven-, százmilliós népekkel – ez is provincializmus. Rosszfajta álhazafiságra nevel. Ne akarjunk minden áron világhírnévre szert tenni, irodalomban sem. Az arányérzék helyes működtetésére a nemzeteknek épp annyira szükségük van, mint az egyéneknek, persze a nagy népeknek még a kicsinyeknél is fokozottabban, el ne kapassák magukat. Az irodalmat pedig nem félteném az úgynevezett versenyszellem hanyatlásától. A jó író, művész – ha tiszteli mesterségét – tulajdonképp csak önmagával versenyez: tud-e a legutolsó legjobb könyvénél jobbat írni? Nem a külföldi kiadók határozzák

meg rangját, legföljebb kelendőségét. Sok könyvem jelent meg külföldön: nem mondom, hiúságomnak jól esett, s itthoni keresetemet is kellemesen megtoldotta, de íróasztalomnál ülve elsősorban a magyarul olvasót ültetem magam elé, annak írok, elképzelt eszményi alakjának, tehát végső soron önmagamnak. Nyilván ebből következik, hogy minden könyvem fordítása, még a legjobban sikerült is, hamisítványnak tetszik, s hogy prózámat éppoly lefordíthatatlannak érzem, mint – bocsánat! – egy jó verset.

Végezetül még egyszer visszatérnék a kimeríthetetlen kérdésre: a mai irodalom, a magyar s a külföldi, milyen hiven rajzolja meg korát, az egyén médiumán át a mai ember önarcképét, folyvást változó helyzetét és többékevésbé halhatatlan vágyait. Mint egy összetört tükör cserepei. Magunk törtük össze. A cserepek részleteinket sugározzák vissza, a bütyöktől a homlokig, s így van ez rendjén, hisz magunk is szétszaladtunk legkegyetlenebb szélsőségeink felé. Az ember jó- vagy rosszhiszeműen elfogult saját korával szemben, de annyit a metisztofeleszi tárgyilagosság is elismerhet, hogy ritka hányatott korban élünk. Hogy mikorra várható az összefoglalása a valóságban és az irodalomban?

DÉRY TIBOR

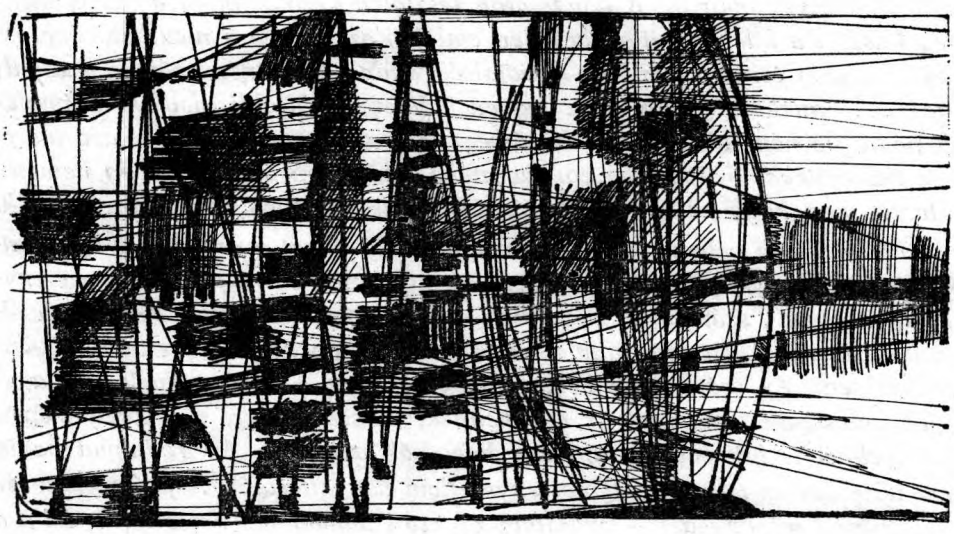

BIZSE JÁNOS rajza

DÉRY ANTIMEMOÁRJAI

Jegyzetek az ÍTÉLET NINCS margójára

SZÁMVETÉS ÖTVEN ÉVVEL

Az *Ítélet nincs* az életet összegező, a múlttal számot vető, az eszmék és remények felett szemlét tartó írások rendjébe tartozik. A tamáshegyi kert lakója – szemben a hatalmas víztükörrel, az éjszaka csillagaival, az eltűnt idővel – végigtekint életén és korán, felidézi halottait, megfogalmazza szellemi végrendeletét. Búcsúzik talán, hiszen az élet teljességét mérlegre vető memoár a búcsúzás ünnepi műfaja. Igaz, ez a búcsú és számvetés – az író vallomása szerint – hosszabb ideje folyamatos: „amióta az eszemet tudom – olvassuk a memoár egyik helyén –, mind az életben, mind a művészetben egy motívum foglalkoztatta behatóan eszméletemet, idegeimet, indulataimat: a búcsú mozdulata, azaz készülődés a halálra". E mozdulat most valóban a búcsúhoz hasonlít: végleges és elégikus. Reméljük és hisszük, hogy Dérynek nem utolsó könyve ez: a számvetés igénye és a búcsú gesztusa mégis az utolsó könyveké. Déry mintegy egész sorsát össze akarta foglalni az *Ítélet nincs* lapjain; úgy jelenik meg, mint aki ennek a könyvnek az őszinteségébe és igazságaiba öltözve készül a jövő elé. Vagyis memoárja-önéletírása mindenképpen műveinek betetőzése, eszméletének végső tükre, világának summázata. Ez adja az *Ítélet nincs* rangját: a memoárírás idején, az egymásra tornyozódó önéletrajzok között nincs még egy, amely ennél több joggal hívná ki az olvasó megbecsülését, rokonszenvét.

A Tamáshegy remetéje 1967 augusztusától az év őszéig írta e memoárt. Az első emlék, amelynél részletesebben elidőzött, az írói bemutatkozás, az 1917-es *Lia* című kisregény megjelenésének körülményei. Az emlékirat ötven évet tekint át tehát: az alkotó munka évtizedeit. Ennek az ötven esztendőnek az anyaga igen sokrétű s rendkívül összetett. Az első réteget az élet eseményei adják: az első művek, a bemutatkozás, a munkásmozgalommal kialakult kapcsolatok, szerelmek, emigrációk. Mint mindenkinek a sorsában, Déryében is van néhány kulminációs pont, néhány kulcsjelentőségű esztendő. Ilyen *1919, 1934, 1938, 1944, 1949, 1952* és *1956;* sorra a Tanácsköztársaság, a bécsi munkásfelkelés, az első bebörtönöztetés, az ellenállás, a Rajk-per, a Felelet-vita és a második fogsághoz vezető politikai mozgalmak évei. Déry róluk beszél talán a legrészletesebben. Még ma is – amikor pedig kiábrándultságát hangoztatja – azokat az időket idézi fel a legtöbb belső izgalommal, amikor személyes sorsa és a történelem egy-egy drámai pillanatban találkozott.

Ezek az évszámok is jelzik, hogy az emlékanyag második rétege a kor nagy mozgalmaival foglalkozik: a 19-es kommün harcaival, az antifasiszta küzdelmekkel, a sztálinizmus periódusának történelmi mozgásaival, – vagyis a forradalom helyzetével és belső konfliktusaival. Déry rokonszenves módon távol tartja magát a korunkban elburjánzó memoároknak attól a gyakori gesztusától, amely felnagyítja a személyes múlt mozgalmi vagy forradalmi emlékeit. 1919-cel foglalkozva például nem kerít a feje köré veterán-glóriát. „A kommün napi munkájában – írja vonzó tárgyilagossággal – tehát nem vettem részt, bár azoktól a rossz novelláktól, melyeket akkoriban írtam, nyugodtan megtehettem volna, talán az is lett volna a szerényebb, tisztességesebb választás. De nem akartam más szerepet vállalni – későbbi életem során is csak ritkán, talán kétszer vagy háromszor –, mint amilyet írói mesterségemmel összefüggésben ennek gyakorlása vagy védelme engedélyezett." S amilyen tárgyias őszinteséggel számol be 1919-es helyzetéről és magatartásáról, olyan részletező objektivitással beszél a Tanácsköztársaság bukása után kialakult útvesztőkről is: az Otthonkör veszedelmes kártyacsatáiról. S később a történelem más pillanatairól: a bécsi munkásfelkelésről, a nyilas-uralom végnapjairól vagy a Felelet-vita korának súlyos atmoszférájáról.

Az Ítélet nincs önéletrajz és korrajz, de ennél sokkal több is; – a műfaj hagyományai szerint – gazdag galériát ábrázol: a kor szereplőiről, személyes barátairól. Ez az arcképcsarnok a berlini magyar emigráns Lorsy Ernő portréjával kezdődik, és az író anyjának arcmásával zárul. S a két kép között micsoda gazdagság: Tóth Árpád, Füst Milán, Kassák Lajos, József Attila, Gábor Andor, Révai József, Gáspár Endre, – az utolsó ötven esztendő irodalmának néhány címszereplője, Déry halottai. Ezek az arcképek az emlékiratnak talán – esztétikailag – legértékesebb vívmányai. Az emlékező nemcsak eleven, testi és lelki valóságukban megjelenő figurákat ábrázol, hanem figyelemreméltó kritikai és irodalomtörténeti észrevételeket is tesz. Tóth Árpád légies-aszkéta alakját vagy Füst Milán prófétai márványarcát sikerült emberközelbe hoznia, élettel átitatnia. S minden sorsnak és személyiségnek az általánosabb, filozófiai szintű tanulságát is fel tudta deríteni. Tóth Árpádról szólván például az ellentétesnek tetsző reális élet és költészet lényegi egységéről beszél. „Tóth Árpád puszta életének – írja – öntudatlan köznapi példaadásával oly általánosan érvényes oktatásban részesített, amilyet mástól mint költőtől nem fogadtam volna el. Ellentéteivel oktatott: a líra s a valóság összecsapásának fényénél figyelhettem meg a kettő között a határt s az összefüggést. Érthettem meg, hogy gyarlóságaink konok szemétjéből égetjük ki érzéseinket..." S Füst Milán pátoszában, gyakori színjátékaiban is így fedezi fel a szerepjátszás és a személyiség összefonódását, a maszk és az arc különös egységét. „Modorosság, mondtam – beszél a mesterségesen gerjesztett indulatokról –. De milyen költői erővel álcázta játékát! S mögötte, fedezetként, nagy költeményei". És József Attila? Vajon ki látott Dérynél jobban a mítoszok és a kórlélektani leírások hol fellengző, hol egzakt rétegei mögé, az alkotói s emberi lélekig? „Azt gondolom – olvassuk –, ez volt életének s művészetének képlete: az értelem szüntelen alkuja meg nem alkuvó kegyetlen ösztöneivel. Amelyeket a szerencsés természetű ember lebír, a művész szublimál. Értelme – kiváló üzemvezető – világnézetté szervezte át ösztöneit: így talált helyet és szerepet kegyetlensége számára is." De folytathatnánk a lényegre tapintó megfogalmazások sorát azokkal az elemzésekkel, miket Kassák, Gáspár Endre vagy Révai József személyiségéről adott.

A memoár következő rétegét a jelen kisvilágának, a füredi ház bukolikus remeteségének rajza alkotja. A tamáshegyi kert a bölcs öregség kerete és otthona. Amikor Déry a házról vagy a kertről, a kert virágairól, a szomszédság hézköznapjairól beszél, a múlt viszontagságainak jelenlegi békés és boldog ellenpólusát rajzolja meg. De az egyszerű füredi emberek sorsának és arcának felvillantása még egy értelmet hordoz. Különösen abban a fejezetben érezzük ezt, amely az írónak és egyik szomszédjának beszélgetését rögzíti. Déry a múltat idézgeti: a ház múltját és saját eltűnt éveit. A felszabadulás utáni újrakezdés lendületéről, a Rajk-per sokkjáról, a Felelet-vita ijesztő eseményeiről, 1953–54-es országjáró útjairól és 1957-es bebörtönöztetéséről beszél. Társa, az egyszerű parasztember is feleleveníti a maga „Odysseiáját": a munkás és próbás éveket, azt az időt, midőn 1950-ben Tító „kémjeként" többszázad magával a hortobágyi árkustanyai internálótáborba hurcolták. S azt az időt, amikor az ő számára is elérkezett a szabadság és a felemelkedés pillanata. Az író elbeszéléséből a fokozódó kételkedés bontakozik ki, a parasztéból a fokozódó bizalom. Mintha Déry azt akarná sejtetni, hogy a hitek és remények válságának idején az egyszerű és természetes életrend jobban őrizheti épségét, sikeresebben lábolhat ki a történelem buktatóiból.

S végül: az önéletrajznak mintegy utolsó rétege az eszmélkedés. Az epikus vagy portré-festő részletek alighanem csak arra valók, hogy a memoárok írója belőlük indítsa a filozófiát, a gondolatokat. Az *Ítélet nincs* a mai Déry teljes eszmei panorámáját magában foglalja: az élet és a halál, a szabadság és a hatalom, az alkotás és az elkötelezettség legfontosabb kérdéseire tekint ki. Vannak közöttük olyan gondolatok, amikkel az író már ötven esztendeje küzd. Az írói szabadság és felelősség, általában az erkölcs és a hatalom gyakran egymással konfliktusba kerülő fogalmaira gondolunk. Ezek a fogalmak Déry első írásai óta a műhely és az élet centrumában foglalnak helyet, időről időre választásra és döntésre hívják ki az eszméletet. Volt idő, midőn

Déry egyértelműen az anarchikus szabadságra, az alkotás öncélú létére szavazott: a proletárdiktatúra bukása után, az emigráció filozófiai kalandjaiban. Máskor – a német fasizmus uralomra jutása után és a bécsi munkásfelkelés idején – ellenkezőleg az autonómiáról is lemondani kész csatlakozást és elkötelezettséget választotta. Gondoljunk arra a közéleti etikára, amit a *Szemtől szembe* lapjain fogalmazott meg. S a történelem hullámzása azóta is gyakran sodorta az egyik fogalomtól a másikig. A memoár életösszefoglaló jellege abban is megmutatkozik, hogy Déry ma már nem választani, hanem egyesíteni akar. Illetve félrelöki a korábbi konfliktusokat és ellenpólusokat, s az *erkölcs* kategóriájában egyesíti a szabadság és a felelősség, a szuverenitás és az elkötelezettség fogalmait. Moralista lett tehát. Önszemlélete is a moralistát állítja elénk. „Mint említettem – írja – hetvenhárom éves vagyok. Amennyi szégyellni valót az emberi fajta ez idő alatt összehordott, azzal ki lehetne emelni sarkaiból a földet, ha ugyan e golyó fogékony volna erkölcsi és észbeli ellenvetésekre. A magam egyéni életében, aránylagosan, nem maradtam el sem tempóban, sem mennyiségi, sem minőségi szolgáltatásokban fajtám ebbeli buzgólkodása mögött. De minthogy erkölcsi mértékkel igyekszem a magam értékrendjét meghatározni . . . , tehát röviden, egyszóval, mivel moralista vagyok magán- és közéletemben, sokszorosan vétkesebbnek érzem magam kortársaim, sőt személyes ismerőseim többségénél . . ."

ŐSZINTESÉG ÉS VITÁK

A moralista attitűdje őszinteséget követel. Az önéletrajzi műfaj természetszerű közege ugyancsak az őszinteség. Déry azonban nagyon jól tudja, hogy minden őszinteség mennyire relatív, s a múltat, a tényeket mennyire meg szokták hamisítani a romló emlékezet, a szégyenkezés, az önszemlélet, az érdek vagy egyszerűen a fogalmazás utólagos beavatkozásai. „Tudván, hogy önvizsgálatom eredményét közölni fogom – mondja –, elmém valamennyi képessége máris felkészül arra, hogy megvesztegessen, mindegyik a maga autonóm célja érdekében. Nem vagyok hiú, de a dicsekvés vagy a megalázkodás lehetősége azzá tesz. Szemérmes vagyok, a rám váró feladat azonban szemérmetlenségre kíván támaszkodni, szerénységemet pedig minduntalan meg fogja kísérteni a vallomás kényszere. Az önmagammal folytatott párbeszéd jóformán még meg sem kezdődött, írói önkényem máris alakítani igyekszik, a szép arányok s a kellő összkép kedvéért a nyersanyagból itt lefarag, amott hozzátesz, egész volumenében művé igyekszik csiszolni, ami jog szerint majd csak később, a vallomás után kívánna művé lenni. Előzetes cenzúrát is gyakorol nyilván, emlékezetem mozsarából nem engedi felszínre, amit nem odavalónak ítél." Ezek a szavak az alkotás és a vallomás természetszerű diszparitását fejezik ki. Egy másik alkalommal pedig az őszinteség és a nyilvánosság diszparitásáról olvasunk: „Végeredményben minden önelemzés egy sakkjátszmához hasonlít, amelyet önmagammal játszanék. Még megbízhatatlanabbnak tetszik a vizsgálat, mikor eleve tudom, hogy eredményeit a nyilvánosság elé fogom bocsátani; ha megvesztegethetetlennek látszom is, a társadalom várható helyeslése vagy rosszallása – ember vagyok – már a nyomozást is befolyásolja. Dac vagy alkalmazkodás veszélye fenyeget, mert sajnos, a nyilvánosság elé érve valamennyi mozdulatunk gesztussá válik."

Az őszinte fogalmazás tehát mindenképpen – külső és belső akadályokba ütközik. Déry, aki az *Ítélet nincs*ben gyakran az önirónia nyelvén beszél, többször is figyelmezteti olvasóját, hogy a memoár adatainak vagy elemzéseinek elfogadása bizonyos óvatosságot kíván. Ennek ellenére a lehetőség szerint teljes őszinteségre, az igazság szépítés nélkül való megfogalmazására törekedik. Tudatában van annak, hogy a közönség orientálását és informálását végző apparátus – a „mass-media" – valamiről propagandisztikus érdek szolgálatában gyakran hagyja figyelmen kívül az igazság és

valóság kritériumát. S azt is tudja, hogy a memoárirodalom kevés kivétellel korunkban a „mass-media" eszköze. Éppen ezért, nyílt polémiában a modern információs apparátus természetével, a kendőzetlen igazság elmondására vállalkozik; még akkor is, ha saját botlásairól, hibáiról (pl. kártyaszenvedélyéről, zűrzavaros üzleteiről, gyávaságairól) kell is beszámolnia. „Igen – vallja –, tudom, az élet fürgébb az igazmondásnál s termékenyebb az erkölcsnél, mégis úgy látom, kételyeink tömkelegéből egyre határozottabban bontakozik ki öregkorom egyetlen hittétele: ha egy valamenynyire is egészséges társadalmat akarnánk létrehozni, mondjunk le a hazugságról." Ez a vallomás nem először hangzik el: publicisztikájának válogatását összeállító, *Útkaparó* című könyvének 1956 júliusban keltezett előszavában ugyanezt a tételt olvassuk, még a fogalmazás is hasonlatos. „Ellentéteimből – hangzik Déry nyilatkozata –, melyeknek fojtása néha fájdalmasabb egy gyilkosságnál, egyre világosabban oldódik ki egy nagy tanulság: az író mindenkinél jobban kötve van az igazsághoz. Mintsem, hogy vétsen ellene, némuljon el."

Az őszinteség körülményeire, természetére és belső kényszerére vonatkozó eme nyilatkozatok s az önéletírás valóban imponáló igazságkeresése ellenére a viták nem maradhattak el. Méghozzá két irányú vád is érte Déry emlékiratait: részben az őszinteség indiszkrécióvá túlzása, részben egy súlyos kihagyása tekintetében. Az első váddal szemben könnyen védekezhetünk. Többen – nyilvánosan vagy magántársaságban – azzal vádolták az *Ítélet nincs* íróját, hogy kegyeletsértő módon, indiszkrét formában tárta fel néhány irodalomtörténeti személyiség – Füst Milán vagy K. Bőhm Aranka – magánéletét. Ennek a vádnak nem sok értelme van. Bázisa az a polgári etikett, amely áthangszerelt módon napjainkban is tovább él, esetleg éppen a szocialista közvélemény hangadó fórumain. Az írói élet vagy az az emberi sors, amely valamiképpen az irodalmi-művészeti világ közegébe került, – nevezzük ezt balsorsnak vagy szerencsének – mindenképpen közügy. S egy önéletírásnak éppen a kor, és a „mass-media" valóságot átszínező-átszerkesztő tendenciáival vitába szálló őszinteségét nem lehet arra kötelezni, hogy megtorpanjon valamely életsors diszkrét tényei előtt; ha azoknak elbeszélése nem öncélú, hanem az író mondanivalóját szolgálja. Különben is: a memoárirodalom klasszikusai és modernjei – Saint-Simon hercegtől Simone de Beauvoirig – vagy a régi magyar emlékírók – Bethlen Miklóstól Hermányi Dienes Józsefig – nem ismerik a vallomásnak azt az óvatos szemérmességét, amit a mai olvasóközönség bizonyos rétegei kértek számon Déry memoárjaitól.

Sokkal súlyosabb az a kínos szenzációt keltő vád és kiigazítás, amely Déry őszinteségének érvényességét érintette. A Rajk-perrel kapcsolatos kijelentésekről és emlékezésekről van szó. A kiigazítás ebben az esetben feltétlenül jogosult, hiszen az írónak ellenőriznie – vagy ellenőriztetnie – kellett volna nyilatkozatait. S minthogy ezt nem tette, pillanatnyi amnéziája olyan kínos helyzetet eredményezett, amelyben jóformán kérdésessé vált az emlékirat emberi hitele. Más kérdés az, hogy a helyreigazító megrovás elég különös forrásból érkezett, s egy olyan egykori szerkesztő szállt perbe Rajk László becsületének védelmében, aki folyóiratában az inkriminált Déry-kéziratot lendületben és szónokiságban messze felülmúló gyalázkodást közölt. (A Fórumban megjelent dolgozat szerzője ugyanis a „patkányirtás" motívumának variációit játszotta el.) A Magyar Nemzet 1968. október 27-i számában megjelent helyreigazító cikk tanúsága szerint Déry egykori írása ugyanis lélektani problémák felett töprengett, s ezt a töprengést bizonyára lagymatagnak találta a szerkesztői várakozás. A cikk így az úgynevezett „Augias istállójába" került, egy olyan ládikába, amely bizonyára rejt még néhány meglepetést.

A helyreigazítás tehát jogos – annak ellenére, hogy különös módon történt –; a helyreigazítás ténye azonban nem érintheti Déry emlékiratainak hitelét. Annál kevésbé, mert a Rajk-perről, a per atmoszférájáról és történeti jelentőségéről – tudtommal – az *Ítélet nincs* adta eddig irodalmunkban a leginkább hiteles és lényeglátó ábrázolást. A per, s ami körülötte az ország közvéleményének manipulációs megdolgozásában történt, ugyanis parabolisztikus és drámai erejű képletbe sűrítette össze a sztálinista-rákosista struktúra valamennyi visszás elemét. Sinkó Ervin elemzi részle-

tesen moszkvai naplójában azt a folyamatot, melynek során a harmincas évek konstruált pereiben az állambiztonság és a propagandaapparátus szervezetei megdolgozták a kiszemelt vádlottakat, illetve a közvéleményt. Sinkó nem vádaskodik, hanem a kialakult struktúra természetét próbálja felderíteni. Azt a folyamatot kutatja, hogy „mint hatalmasodik el mindenkin mindinkább, mint valami tartós gigantikus hideglelés a fenyegetettségnek egyre szorongatóbb sejtelme vagy tudata." S a manipulált közvéleményhez számítja saját személyét is. „Volt-e nekem a legkisebb okom is – teszi fel a kérdést –, hogy az én magatartásomat a Radek-Pjatakov per idején mindenki másénál lényegesen jobbnak tartsam? Van-e erkölcsi szempontból a legkisebb okom is önelégültségre, tekinthetem-e magamat kivételnek, nem hatalmasodott-e el rajtam is az az általános, emberhez méltatlan demoralizáltság, amely így vagy úgy, de mindenkin úrrá lett? . . ." Sinkó arra az összefüggésre hívja fel a figyelmet, amely egyébként Déry memoárjából is kiderül. A konstruált perek, jelen esetben a Rajk László ellen vezetett eljárás megítélésénél ugyanis nem az a fontos, hogy Déry milyen cikket írt vagy Vértes György milyen cikket követelt, hanem az a manipulációs szerkezet, amely hatása alá tudta vonni a tömegeket, akár jószándékú és forradalmi gondolkodású embereket is. Annak ellenére, hogy a mai olvasó minduntalan szembetalálkozik a per forgatókönyvének durva és primitív dramaturgiai-lélektani botlásaival. Déry is erre a jelenségre figyel; azt vizsgálja, hogy a közvélemény milyen tényezők következtében, milyen manipulációk hatására hitte el akár a hihetetlent. „Az országban – írja elemzésének mintegy foglalataként – nyilván százezernyien voltak, akik nemcsak önzésüket, de bizalmukat s reményeiket is oltalmazni igyekeztek. Mások, akiket elkápráztatott a hazugság szemükre irányított laser-sugara." Vagyis a per szociológiai és szociálpszichológiai körülményeit vonja vizsgálatának körébe. A történelem egy abszurd drámáját gondolja át, s ez a vállalkozása – hosszú távra – sokkal fontosabb, mint az a hibája, amit az amnéziás rövidzárlat egy pillanata okozott. A hiba ugyanis kiigazítható, az elemzés szociológiai és lélektani igazságkeresése azonban megmarad.

MEMOÁR ÉS MODERN IRODALOM

Említettük, hogy Déry igen sokrétű anyagot – életrajzot, korrajzot, portrévázlatokat, elmélkedéseket – gyűjtött össze az *Ítélet nincs* lapjain. Sőt ennél talán még változatosabb az emlékirat matériája: két alkalommal ugyanis egykori írásait használja fel dokumentum gyanánt. A 21. fejezetben az 1938-as börtöntapasztalatokat akkori feljegyzéseinek közlésével beszéli el; a 26. fejezetben pedig néhány stiláris változtatással újra megjelenteti *Egy vers keletkezése* című, a Nyugat 1928-as évfolyamában napvilágot látott tanulmányát, mintegy dokumentálva akkori költői lelkiállapotát és műhelyét. Ez a változatos anyag mégsem esik mozaikokra, noha Déry művének szervezettségét nem a memoárokban szokásos időrend teremti meg. Az *Ítélet nincs* írója elveti az időrendben szerkesztő módszert, minthogy a szó eredeti értelmében nem önéletrajzot vagy memoárt ír. Nem a múlt menetét akarja felkutatni, nem az események, élmények és felismerések egymásból kinövő szerves folyamatának rekonstrukciójára törekszik. Nem azt az oksági rendet szeretné megrajzolni, amely őt íróvá, gondolkodóvá, forradalmárrá – vagy egyszerűen Déry Tiborrá tette az évek, évtizedek során. Vagyis nem annak az „éducation sentimentale"-nak az ábrázolására törekszik, amely egyébként az európai memoárirodalom legfőbb művészi törekvése és hagyománya volt Rousseau vallomásaitól Simone de Beauvoir emlékirataiig. Déryt – azt mondhatnánk – nem a múlt érdekli, hanem a jelen. Mai lelkiállapotát, világképét, a jövő számára hagyományozandó örökségét akarja összefoglalni; s a múltnak csak annyiban van szerepe munkájában, amennyiben minden lelkiállapot vagy világkép történeti képződmény, a történésben érvényesülő fogalom. A könyv

műfaji megjelölésénél ezért talán helyesebb, ha a „memoár" helyett André Malraux szavát: az *„antimemoár"*-t használjuk. Ez a megjelölés részben az időrend elvetésének gyakorlatára, részben a jelen – és a jövő – felé forduló érdeklődésre utal.

Déry tehát elutasítja az önéletrajzok szokásos időrendi mechanizmusát s olyan struktúrát keres, vagyis inkább teremt, amely a jelenidejűség elvét, a világkép és közérzet aktuális összefoglalásának feladatát szolgálja. Ez a struktúra természetesen bonyolultabb, mint a hagyományos időrend, rendező elve nem a múló élet vagy a történelem, hanem valami más: talán a lélek rejtettebb övezeteinek szerkezete. Ez a szerkezet az asszociatív technika alkalmazásához vezet. Az egyes fejezetek, az egyes epizódok – miként a modern regény látszólag kaotikus, valójában nagyon is kiszámított konstrukciójában – a gondolatok vagy érzelmek egymást előhívó rendjében következnek. Ez a sorrend általában a kontrasztra épül, műfajilag és érzelmileg egyaránt. Vagyis az epikus anyagot (a portrét, a történetet) az elmélkedés; a remény és a vállalkozás harmonikus dallamát a kiábrándulás és a kétely szólama követi. A Déry által rajzolt portrésorozat pedig, mint azt Fehér Ferenc a minap találóan megállapította (Kortárs 1969. 3. szám) a „haláltánc" modern változata. Ez a „haláltánc" ugyancsak a jelenidejűséget hivatott érzékeltetni: az író aktuális közérzetéhez ugyanis szervesen hozzátartozik a halál közelségének a tudata. A memoár első fejezetében maga Déry is ezt a tudatot szólaltatja meg, méghozzá a haláltáncok groteszk stílusában: „elnézem a föld népét, amint óvatosan tapogatózó ujjakkal ki-ki helyükre nyomkodja kifordult gerinccsigolyáit, s hasüregén hátranyúlva nyálával visszaragasztani igyekszik az elmozdult porckorongokat. A csontvelő, sajna, már rég kifolyt. A tüdő is elfogyott, s belőle az édes, illatos, virágporos levegő. Csöndben tesznek-vesznek ott lent, a fedélzeten, egymást figyelve üres szemgödreikkel, melyeken átsüt a hold. A hajó halad, halad. Ó jaj, meg kell halni, meg kell halni!"

A jelenidejűség – s mindaz, ami ennek a fogalomnak értelmet ad: az önábrázolás, a közérzet-analízis, az eszmélet-tükröztetés – nemcsak azt jelenti, hogy Déry könyve a memoár-műfaj egy különös változata („antimemoár"!), hanem azt is, hogy a modern magyar próza egyik különleges vállalkozása. Mostanában többször hangzott el olyan kritikai vélemény, amely prózairodalmunk megtorpanásáról tett megjegyzéseket. Déry műve semmi esetre sem a megtorpanás dokumentuma: sőt a modern magyar irodalom egyfajta korszerű irányzatának izmosodását jelzi. Azt a műfajt dokumentálja, mely a fikció fogalmát elutasítva a valóságból és a gondolkodásból építkezik. Miként az esszéregény, ez a műforma is azért hozza szintézisbe az elbeszélést és az intellektuális anyagot, hogy megszüntesse az események epikumának alkalmi, anekdotikus jellegét. Az esszéisztikus fejezetek vagy kommentárok ugyanis az előadott valóság értelmezésére valók. Arra, hogy ne pusztán emlékekkel találkozzék az olvasó, hanem az emberi sors általánosított jelenségeivel, vagyis e jelenségek modelljeivel. Így válnak Déry emlékei is modellekké: a huszadik század baloldali értelmiségének általánosított tapasztalataivá. Az irodalmi élet, az emigráció, a mozgalom, a „szocializmus kalandja" (ahogy Sartre mondta emlékezetes prágai beszédében), a bebörtönöztetés modelljei fogalmazódnak meg Déry emlékirataiban.

Korszerű ez a műfaj, ugyanakkor illeszkedik irodalmunk hagyományaihoz. A magyar próza, mint ez köztudott, nem teremtett olyan iskolát, mint a francia, az angol vagy az orosz regény. Nekünk is van azonban egy prózai hagyományunk, amely talán a szokásosnál több figyelmet érdemel: az emlékirat. Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Kemény János, Hermányi Dienes József, Bölöni Farkas Sándor és mások műveire gondolunk. Ezek az írások ugyanúgy egyesítik a történetet és a kommentárt, az elbeszélést és a gondolkodást, mint a modern esszéisztikus emlékiratok. Mint Déry memoárjai. Az *Ítélet nincs* – miközben modern prózánk egy korszerű irányzatát követi, sőt új megoldásokat hódít, új utakra terel – ehhez a hagyományhoz is igazodik, ezt az örökséget folytatja tovább.

Déry önéletírása abban is eltér a műfaj hazai átlagától, hogy nem az utólagos megelégedés és a jövőbe sugárzó bizalom gesztusaival zárja a számvetést és a vallomást. Az *Ítélet nincs* szerzője, áttekintvén életét és korát, úgy látja, hogy a történelem nem igazolta ifjúságának konok reményeit. S főként nem igazolta azt a hitet, amely a történelem ésszerűségére számított: a rációt megcsúfolták a háborúk, a fasiszta hatalomátvételek, a konstruált perek. A hatalomvágy, a halálfélelem, az erőszak és a szorongás, úgy tetszik, legyőzte a józan észt. Déry éppen ezért – bár világéletében az értelem pártján állott – számításba veszi az irracionalizmus abszurd mutatványait. „Sajnos attól tartok – írja –, semmilyen jövőbeni tudásunk, Földtől a Hold túlsó feléig terjedő, a molekuláris genetikától az idegsejtek működéséig, nem fog megóvni az ismeretlentől való félelem, végső soron a halálfélelemtől. Védekezésünk talán civilizáltabb képet kap, elhárító mozdulataira ritkábban lesz szükség – bár ez is kétséges, lásd Auschwitz, Vietnam, atombomba stb. –, de végképp az irráció nem tessékelhető ki az egyén, sem a társadalom életéből." Ez a felismerés nemcsak gondokkal tölti el, hanem alázatosságra is tanítja. „Gyönge vagyok – vallja – s ezért alázatos is tudok lenni, négyszemközt a mindenséggel. Nem hiszem, hogy az ember a teremtés koronája. Nem hiszem, hogy tudata valaha is befogja az élet eredetét és célját, ha ugyan van célja. Leleményes műszerezéssel egyre több részletet derítünk fel égen és földön, az anyagban s a folyamatokban, s bár mélységesen tisztelem tudományos kíváncsiságunkat s a nyomába lépő teremtő kedvet, kétlem, hogy bármikor is eljutnánk a végső kérdésig, amelyre ha nincs válasz, a felderítő út, minden ígérete ellenére, minden öröme ellenére is a puszta semmibe futtat."

Az alázat egyszersmind kételyt is jelent Dérynél. A kételkedő elme pedig nem szívesen mutatja fel életét-sorsát példa gyanánt; nem azért gondolkodik, mintha bárkinek is útbaigazítást akarna nyújtani. Déry több alkalommal is hangoztatja azt, hogy emlékezéseit vagy gondolatait nem szabad életigazságoknak elfogadni. Minthogy nemigen veszi észre, hogy az emberiség megszívlelte volna kanyargós útjának, kudarcainak, történelmének tanulságait, ő is óvakodik a tanácsadástól. „De hogy tanácsokat merészeljek adni a rózsaszín malomkő-asztal mellől jelenünk, jövőnk megváltoztatására – mondja –, arra már nem vállalkozom. Nem is volna foganatja. Elmondom önmagamat, sunyin, félőszintén s minden szavamba egy zaklatott, szemérmetlen kérdőjelet zárva; ez a legtöbb, amit a magam s tisztelt olvasóim érdekében tehetek." Úgy gondolja, az önfeltárás, a krónika és a gondolkodás igazsága önmagában is elég. Ez a megfékezett ambíció egy másik vonatkozásban ugyanakkor az őszinteség becsvágyával egészül ki. Az „elmondás"-nak ugyanis csak akkor van értelme, ha a kendőzetlen valóságot tárja az olvasók elé. Másrészt – minthogy a „tanácsadásról" eleve lemondott, nem válaszolnia kell, hanem kérdeznie. Déry is idézi Lukács György egy mondását, amelynek értelmében az ember „válaszoló lény". Az *Ítélet nincs*ben testet öltő emberi-írói magatartás azonban a legélesebben ellentmond ennek a programnak. Déry nem válaszolni akar, inkább kérdezni, ezt viszont minél pontosabban és minél részletesebben. E kérdező igénye a modern irodalom törekvéseiben osztozik.

A kételkedés és reményvesztés vallomásaiból mégis kiemelkedik néhány életfilozófiai igazságnak szánt felismerés: a helytállás, a munka és a harmónia eszményei. Déry sohasem futamodott meg sorsa vagy feladatai elől. Nem lehet meglepő tehát, hogy életének morális összegezése során elsőként a helytállás erkölcsére hivatkozik. Arra a feladatvállalásra és konokságra, amely nem a sikertől, hanem önmagától kapja igazolását. A kultúrát magát is ilyen vállalkozásnak tekinti. „Minek írsz? – teszi fel önmagának a kérdést – Ha tudnám! Nyilván, hogy kérdéseket tegyek fel, amelyekre nincs válasz. A küzdelem az elérhetetlen válaszért: talán ez a kultúra." A kultúra, az írás azonban nemcsak kötelesség, hanem a boldogság, az önbecsülés forrása is. Déry így beszél a mindennapi munka egészséget és derűt szerző gyakorlatairól: „ma már munka nélkül nem tudok meglenni. Igaz, hogy sohasem, mert ha nem dolgoztam –

pénzkereset után jártam, vagy kártyáztam, vagy szerelmi indulataimmal küszködtem, vagy nagyritkán részt vettem a politikai gyakorlatban, vagy hosszabb-rövidebb utazásokkal fedeztem nirvánás, önromboló szükségleteimet –, alapjában véve mindig boldogtalan voltam. Csak az írás elégít ki, s néha rövid időre egy nekem való szép táj ajándékai, de azok is csak mint munkára ihletők; coitus interruptus, ha örömömet nem tudom füzetembe átlényegíteni." A helytállás lélektani imperatívusza és a munka öröme építi meg a harmóniát. Déry valamikor romantikus módon élte át sorsát, életének kontrasztjait: akár a teljes szabadságot, akár a teljes elkötelezettséget választotta. Ma az arányosságra szavaz, a kiegyenlítést, a harmóniát képviseli; „életünkben is legyünk arányosak" – mondja.

Talán a harmóniának ez a vágya, az arányosság elvének ez az átélése okozza, hogy bár az *Ítélet nincs* írója reménytelenül vagy legalábbis kételkedve tekint az ember és a történelem esélyeire, személyes sorsában mégsem boldogtalan. Memoárjában az élet és az eszmélet viszontagságait, megcsalatásait ábrázolja, mégsem érzi kifosztottnak vagy eltiportnak önmagát. Önéletírásának atmoszférája nem tragikus, inkább elégikus. Elégikus, minthogy a tapasztalatok, a csalódások, a megszerzett tudás magasáról tekinthet vissza a pálya emelkedőire és buktatóira, saját reményeire és kudarcaira. Az elégikus életérzés azonban – hetven éven felül – a boldogság egy formája lehet. Déry mérlegre helyezte életét, mai önmagát, s megtisztította lelkiismeretét. „Boldoggá – mondja – csak az a feloldozás tehet, amelyet végső soron önmagamtól kapok." E feloldozást megszerezvén elégikusan bár, mégis derűvel nézhet vissza ifjúságára, férfikorára, sőt a halálfélelem szorongatásait is sikerül csillapítania. Ahogy ő mondja: „Ifjúságom elmúltát nem sajnálom . . . Nem ismerem, vagy csak kevéssé a mélabút sem, amely a legtöbb embert elfogja hátratekintve, legalábbis nem riszálom magam benne. A haláltól nem félek, pontosabban könnyelmű s felületes lévén, nem foglalkozom vele, talán nem is hiszek benne, hiába legyintenek arcul, sorozatban, kortársaim partecédulái." Aki így beszél, az még nem a csöndre készül, az még a búcsú mozdulatát is a készülődés és vállalkozás gesztusává tudja alakítani.

POMOGÁTS BÉLA

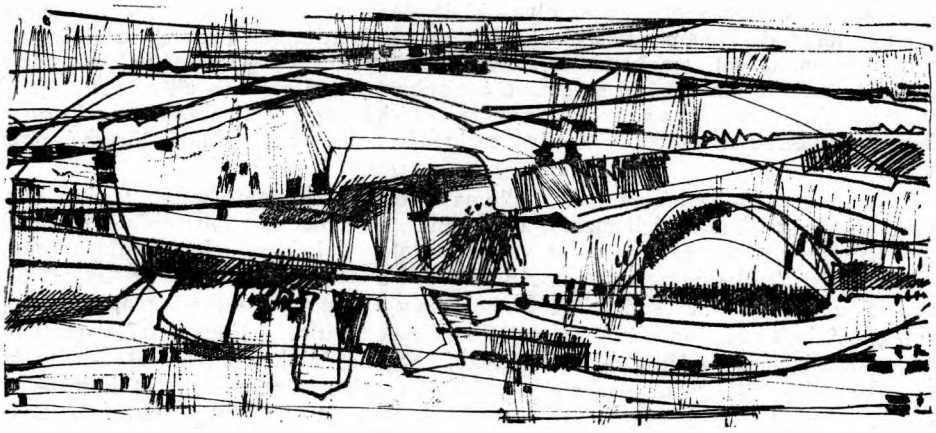

BIZSE JÁNOS rajza

BERTHA BULCSU

INTERJÚ KALÁSZ MÁRTONNAL

Vasárnap van, esik az eső. Néhány perc még, s velem együtt megérkeznek Kalász Márton otthonába. Interjút készítünk. Egy hónap múlva aztán Arató Károllyal, majd Lázár Ervinnel, később... Azokkal a fiatalabb korosztályhoz tartozó írókkal, akik a jelenkor szellemi vonzáskörében élnek, éltek, dolgoztak... Azokkal, akik 1957 táján indultak, vagy írói jelenlétük a konszolidáció időszakában vált nyilvánvalóvá. Hányan vannak...? Nem is tudom. Nyolcan, tizenketten... Megszólaltatásuk úgy érzem kézenfekvő. A jelenkor gesztusa nem takar semmi egyéb megkülönböztető szándékot és nem jelenti valamiféle csoportérzés demonstrálását. A Sorsunk és a Dunántúl írói gárdájáról sok szó esett már, többségük azóta más alkotóműhelyek tevékeny tagjává vált. Az 1956-os történelmi sorsforduló után indult alkotókról a nagyközönség elég keveset tud. – Sorozatunkkal egyébként senkit sem akarunk beskatulyázni, osztályozni... Célunk inkább csak annyi, hogy a művek absztrakciója nélkül, közvetlenül továbbítsuk íróink gondolatait, szavait. Néhány jellegzetes vonást, gyűrődést és sebhelyet szeretnénk megmutatni az arcokon.

Szóval esik az eső, vasárnap van és rosszul érzem magam. Rosszul, mert vállalkoztam a sorozat megírására. Sorra be kell hatolnom az ajtókon, köztiszteletben álló alkotók életébe, s amit látok, s amit mondanak, világgá kürtölnöm. Nevetséges helyzet... Ha a szomszédból átjön egy ember és megkérdi, miért nem hordok nyakkendőtűt, és mi a véleményem az állatok szépségéről, a betolakodót kirúgom. Ha a Rádió teszi ugyanezt, hebegve vallok titkos gondolataimról az egész ország nyilvánossága előtt. Mivel a Rádió betolakodását az „interjú" fedőszóval jelölt konvenció természetessé, mi több kívánatossá teszi. Pedig az interjú nem más, mint intézményesített indiszkréció... Természetéből eredően tehát kegyetlen, kellemetlen műfaj. Ha elég kíméletlenül feltárja a tényeket, utólag mindig megenyhülünk, mivel az igazság szépsége új minősítést ad az egésznek. Az igazi interjú reális, tárgyilagos, kérdésekre és feleletekre korlátozódik, szinte egzakt. Azok az interjúk, melyeknek elkészítésére készülök, műfajilag aligha lesznek ilyen tiszták, mivel nemcsak azt jegyzem fel, amit hallok, hanem azt is, amit látok. Így az egész vállalkozás eltolódik

a szubjektív riport felé, hiszen az olvasó csak az én szememen, tudatomon, kérdéseimen és jelzőimen át férkőzhet bemutatni kívánt íróinkhoz.

Interjú alanyaink mentségére még néhány mondat: Véleményeink többnyire nem megfogalmazottan, csomagolva, szállításra készen sorakoznak agyunk raktárában. Valamennyien bizonyos vezérelvek értelmében cselekszünk, élünk, de zavarba jövünk, ha vezérelvünket meg kell fogalmaznunk. Az is előfordul, hogy zavarunkban rosszul, félreérthetően fogalmazzuk meg nézeteinket, engedve egy-egy hajlékony, szépen hangzó jelzőnek, s veszni hagyjuk a tényszerűséget és az igazságot... Így bocsássák meg, ha munkatársaink egyes állításaikat később más formákban ismételnék meg, vagy néhány év múlva mai véleményüknek teljesen az ellenkezőjét állítják. Az ember változik, épül, a válaszok csak az adott pillanatra érvényesek. Ha nem így lenne, nem beszélhetnénk emberi fejlődésről.

•

Találkozásunk öröm és szorongás. A praktikusnak látszó székesfehérvári állomás zugaiból utasok ömlenek elő, mindenkit elsodornak.

– Valamikor itt királyokat koronáztak – intek a belváros felé. Kalász Márton követi a mozdulatomat, de a szavakat hagyja semmibe hullani. Sápadt, szőke, kerekarcú. Arcvonásaiban régi kínok emléke kísért. Gyermekember korában betegségek gyötörték, később átmeneti létbizonytalanság, majd az otthon hiánya. Mostanában költözött Székesfehérvárra. A város vezetői előzékenyen, szeretettel fogadták. Az épület, melyben lakást kapott, egészen új. A bútorok is újak... A falakon modern kompozíciók, vázlatok. Szobákon kelünk át. Egyikben a kisfia fekszik influenzásan. Töprengő, érzékeny legényke. Menetünk élén ekkor már az ötéves Orsolya halad, s nevetgélve mutatja a dolgozó szobához vezető utat. Orsolya ezer kérdése körülöttünk száll, sok szava, kacagása tavaszi madársereg. A költő felesége feketekávét hoz.

Kalász a heverőn üldögél. Mögötte szőttes feszül a falra, világítóan szép sváb és szláv színekkel. A szőttes felett könyvespolc, s odább is, szinte mindenütt könyvek és a kéziratpapír elhasznált halmai. Úgy tűnik, a papírlapok mindkét oldalára írnak ebben a házban, vagy talán Orsolya rajzol rájuk később. A könyvek tekintélyes része német nyelvű. Az íróasztal felett kinagyított, keretbe foglalt fényképek függnek. Kalász Márton szülei. Sötét tónusú fotók. Falusi emberek, parasztok... A költő édesanyja mögött víz hullámzik. Mintha tenger lenne a háttérben, vagy díszlet. Mindez teljesen bizonytalan. A két fénykép Federico Garcia Lorca hőseit idézi, Granada fényét, a délspanyol drámák titkos szövevényét, megoldhatatlanságát. Granada és a tenger, fény és messzeség, hazajárás régi tájakra. Keresés, mindhiába... Így érzem a képek láttán, s mellettük, kicsit jobbra és magasabban egy színes reprodukció: James Ensor „A maszkok és a halál" című kompozíciója. Az északi expresszionisták misztikus, kísérteties világa, világlátása süt a szobára a színekből, maszkokból. A képek alatt az asztalon egy terrakottaszín pilács és egy mozaikpadló darabkája a római birodalom emlékét őrzi, idézi. A pillantás átsiklik az apró használati tárgyakon és visszatér Ensorhoz.

– Ostendében élt, teljesen magányosan... Nagyon szeretem. A képeit is, de különösen a feljegyzéseit, melyeket Ostendében készített... Én is így éltem Dunaújvárosban – mondja Kalász és előregörnyed a heverőn. A fal, melyet a színes szőttes borít, messze esik a hátától. Támasz nélkül inog előre, hátra.

– Ott tört ránk a lakásberendezési őrület... Ismerős tünet, nem?... Amikor az ember teljes önvédelembe szorul... Ki sem akar menni a lakásból, de be sem akar engedni senkit. Hetek múltak el, és soha nem csöngetett senki. Álltam az ablaknál, és néztem a vidéki autóbuszjáratok indulását. Dulakodtak lent. Egyszer, ahogy az autóbusz elment, ott maradt a helyén egy mozdulatlan ember. A hátán feküdt, halottnak látszott. Lerohantam, és mások is. Csak részeg volt, alig lehetett a járdára vonszolni. Ensort megszerettem. A lakásban éltünk, csak a lakásban. Igazság szerint természetellenes volt az egész. Ami emberi volt, az is természetellenes. Mint a lidércnyomás...

– *Hat évig éltél Dunaújvárosban?*

– Lényegében . . . Egy évig közben Berlinben voltam. Mint műfordítót küldtek ki a kulturális csereegyezmény keretében . . . Akkor jöttem rá, mennyire élvezem, ha egyedül vagyok. Szeretek külföldön élni, persze csak legálisan . . .

– *Somberek . . .?*

– Igen, a szülőfalum . . . Szerbek, rácok, svábok, bukovinai székelyek, magyarok. Kitelepítés. Gyűlölködés, vasárnapi verekedések . . . Apám jól beszélt magyarul, mégis egyik legnagyobb élményem máig is, hogy megtanultam magyarul. Anyanyelvem német. Tízéves elmúltam már, amikor a szomszédunkba bukovinai székelyek költöztek. Csodálatos volt, a nyelv megnyílt, elragadott. Verseket kezdtem írni magyar nyelven . . . Németül, korábban soha . . . Különös évek voltak azok . . . Aztán tizenhárom éves koromban, 1948 tavaszán elmentem Mohács-szigetre szolgálni. Sárháton beálltam egy gazdához. Sváb falukban ez szokás volt. A fiatal legénykék beálltak szolgálni a nagy gazdákhoz. Anyám elkísért, délután érkeztünk Sárhátra. A gazda azonnal kihajtott a mezőre, anyámat pedig befogták ólakat pucolni. Estig dolgoztatták. Ötven forintot kaptam egy hónapra. A szénapadláson aludtam. A gazda hajnali háromkor-négykor keltett. Keserves életem volt náluk. Negyvenkilencben aztán gimnáziumba kerültem Pécsre. Szegények voltunk, s én nagyon kopott. Ekkor már nem is hittem, hogy tanulhatok, valójában már rég beletörődtem a sorsomba.

– *A gimnázium után?*

– Egy állami gazdaság, betegség, megjelentek az első verseim. A Dunántúl szerkesztői, Szántó Tibor, Csorba Győző, Galsai Pongrác szeretettel fogadtak. Művészeti előadóként dolgoztam Siklóson, Villányban, Szigetváron . . .

– *Ekkor jelent meg első versesköteted is . . .*

– 1955-ben . . . A „Hajnali szekerek". A Dunántúl aztán megszűnt, 1957-ben már Budapesten dolgoztam, mint a Falurádió riportere, később az Európa Könyvkiadó lektora lettem.

– *Albérlet?*

– Albérlet és nősülés, így kerültünk aztán Szabolcs megyébe, Ramocsaházára. Feleségem tanított, én fordítottam és dolgoztam az Európa Könyvkiadónak. A vadonatúj pedagóguslakásnak mi voltunk az első lakói. Szép nagy ablakai voltak, fákat láttam az ablakból, az emberek szerettek bennünket.

– *Aztán Budapest, Dunaújváros, Székesfehérvár . . .?*

– Így . . . Ilyen formán . . . Itt nagyon kellemes az élet. Lehet dolgozni, lakunk, Budapest egy órányira . . .

– *Van olyan szó, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Bizonyos szavak mindig visszatérnek. A jelzők különösen. Teljesen áttételes értelmű szavakban is, az a vidék, ahol születtem, Somberek . . . Som . . . berek . . . Bár most már ott se som, se berek. De a táj mégis olyan, mintha lenne. Dombok bokrokkal. Se túl lágy, se túl kemény. Az egész vidék bennem van. A versnek konkrét színei vannak. Egy alkalmas szótól nem lesz az értelme tisztább, de más világítást kap az egész strófa. Somberek . . . Így van. Hogy valami szürke legyen a versben, ahhoz nem kell a szürke jelzőt használnom. Egyébként szeretek fegyelmezett színeket használni . . . A szökött ló elégiájában hosszú ideig pontosan követhetjük a ló útját. Somberek és Görcsöny között kecskerágó bokrok vannak . . . Az ilyen élesen megmarad. A leggondolatibb verseim is visszajárnak, egyensúlyt ad a táj. Hogyan is mondjam? Amikor a berlini repülőtéren várakoztam, szóba elegyedtem egy arab diplomatával. Sütött a nap. Érdekes volt. Valótlanság lenne, ha leírnám, mert nem az a tipikus állapotom, hogy a repülőtéren diplomatákkal beszélgetek. Ez a valós állandóság itt van Somberek körül. Konkrét színek, emberek, szavak nincsenek, de az egész íze megköt, meghatároz. A nyelv iránt nagy az ámulatom. A táj színei hogyan válhatnak nyelvvé? Valóságosan használni a színeket, ahogyan Berzsenyi, Csokonai . . . Ez az íróember nosztalgiája . . .

– *Berlinben, vagy másutt éreztél honvágyat?*

– Igen. Elsősorban a családom iránt. Magyarország iránt is. Ha az ember ki-

kerül innen, mintha a szemét kicserélték volna. Érzi, hogy kint él a nagyvilág sodrásában. Az ember a zsebébe nyúl, és nem talál magyar pénzt benne... Később rajtakapja magát azon is, hogy más nyelvi formákban gondolkodik...

– *Mi hát a szülőföld? Nyelv? Fák? Folyó? Illat?*

– Egyre inkább emberek. Sokáig a tájra, estékre, a domb felett kerekedő holdra gondoltam, mely akkora volt, hogy benne álltak a fák... Egyre inkább vágyódom oda, arra a földre. Érzem az értékét. Görcsönydoboka, Palotabozsok, Bár, a Duna és a sziget, az a világ. Tíz éve még csak játszottam azt, hogy hazavágyódom. De most fedezem fel az embereket. Nemcsak a rokonaimat... Azelőtt illendőségből látogattam az ismerősöket, most kezdek odafigyelni az arcokra. Félek, hogy elvesztem őket... Nem azért faggatom őket, hogy megtudjak tőlük valamit, hanem azért, hogy ők beszélhessenek. Érzem az ott élő emberek értékét. Okosak. Már rég megbékéltek egymással... Szülőföldről beszélünk, de az is elképzelhető, hogy így vezetődik le az ember közösség iránti vágya. Ez az emberkeresés valójában túlterjed a szülőföldön. Szülőföld...? Ha egyszer kikerültél, visszailleszkedni már lehetetlen.

– *A szorongást, mint aktív érzést ismered?*

– Igen, de nemcsak azt. Az élet megoldatlansága nagyon rossz... Az élet stabil rendje van körülöttem. Ha sokat dolgozom, este mégis úgy érzem, hogy nem dolgozom eleget, a lényeget elmulasztottam...

– *Álmodni szoktál?*

– Igen... Kevés álmomra emlékszem. Vannak intenzív álmaim, egész kulturált álmaim is szoktak lenni. Kész történetek. Máskor képzőművészeti álmok kísértenek. Herbert Read-ről álmodtam, könyvéről, és a képekről. Szétesö motívumok forogtak előttem. Gyermekkoromban is intenzív álmodó voltam. Nyilván, akiknek érzékenyebbek az idegei, azok végigálmodják a történeteket. Ágyam mellett ablak sötétlett, be akart nyúlni valaki az üvegen át. Felébredtem, de aztán újra kezdődött az egész elölről. Néha szép színes álmaim is vannak. Egyszer színes falról álmodtam, keleti pompa, meseház szinte, a falon egy vers. Ébren igyekeztem rá visszaemlékezni, de hiába. Munkámról soha nem álmodok. Olvasmányaimmal sem szoktam álmodni, kivétel Read... Mostanában a rokonaimmal álmodok. Egyik unokanővérem reménytelen ügyével viaskodom.

– *Vannak visszatérő álmaid?*

– Erre nem tudnék válaszolni... Megmondom őszintén, nem tulajdonítok nagyobb jelentőséget az álmoknak. Többnyire elfelejtem reggelre, hogy mit álmodtam.

– *Mit vennél most, ha nyernél százezer, vagy egymillió forintot?*

– Nehezeket kérdezel... Ez már készületlenül ért... Nyilván vennék valami kis telket valahol, de nem feltétlenül a Balaton mellett. Hogy odamennék-e valaha is, az már nem biztos. Amit itthon nem tudok megírni a gyermekeim lármája mellett, az... (legyint). Autót nem hiszem, hogy vennék... Utaznék talán... Az utazást tartom a világon a legnagyobb dolognak, ennél szebbet nem tudok mondani.

– *Mi a véleményed a világpolgárról?*

– A komplett világpolgár kellemetlen jelenség. De van bennem rá hajlam... Így háttérbe szorulva vállalom. Nem leszek egészen világfi... Móricz Zsigmondnak igaza van, a magyar írónak ismerni kell még a vályogtégla készítési módját is, árát is... De az a véleményem, hogy ami az országunkon túl van, azt is kellene ismernünk. Külföldre jutni azonban csak alkalomszerűen lehet, sok gondot okoznak a valutáris ügyek... Van az emberben azonban egy pozitív életforma keresés. Létforma keresés, mely megfelel 1969-nek. Nem pózokban, hanem valóságosan. Áttekintést kell szerezni a világról.

– *Mennyit jelent számodra az élmény? Sokat? Keveset? Akad olyan, ami kísért, esetleg meghatároz?*

– Közvetlenül nem szoktam reagálni semmire sem. Azelőtt is ritkán... A dolgok később nehezebbek lettek... Persze ez módszer kérdése is. Ami közvetlenül érint, abból ma már nem egy sorra, hanem csak egy jelzőre futja. A „gyalogút" nem ér meg egy verset. Egyébként ez a mi költészetünk egyik problémája, maga az, hogy erről még beszélnünk kell. Idősebb embereknél még érthető, hogy a gyalogút téma,

de az már kétségbeejtő, hogy ezt a látásmódot fiatalok is átveszik... Vannak persze élményeim. A tél például nagyon erős élményem. De rájön az ember, hogy táj, figura, évszak és minden élmény költői eszközzé válik. Ingerel a télben valami. Fogékony vagyok a színeire. A tél színeit szeretem versben látni. Ezért szeretem a kései József Attila színeit: „Az éles, tiszta szürkület való nekem" – vallotta. Most, hogy írom ezeket a nyolcsorosokat, újra figyelem, ahogy egy szó megbillenti az egész strófát... Egyszer mentem egy kisvárosi utcán. Esett az eső, nyitva volt valahol egy ablak. Az eső élesíti a szagot. Levendulát raktak a molyok ellen a szekrénybe. Ahogy ott lépkedtem, az illat mögött felderengett egy egész életforma. Így ezt nem írtam meg. Mindebből előkéklik majd két év múlva egy jelző. Az ott, akkor talán már nem is lesz levendula illatú, de nyomában rátalálok a jó, pontos szóra.

– *Véleményed szerint mi a költő és a költészet szerepe a mai társadalom keretei között? Egyáltalán kell még a világnak vers? Vagy csak megtűrik...?*

– Legkevésbé szoktam ezen gondolkodni... Olvas az ember, néz egy mondatot valahol, és elégedett, ha jó szakmailag. Picasso-t idézném: A festészet ma már nem mesterség, hanem alkotássá vált és ezáltal mindörökre elvesztette kényelmességét. – Igaza van Picasso-nak, de gondoljunk a költészetre. A költészet kényelmessége mindig abban állt, hogy soha nem volt mesterség. Egy mesterséget tudni kell. Ha suszter vagy, és csámpás cipőt csinálsz, kirúgnak. Meggyőződésem, hogy a költészet a legkevésbé tudja elfogadtatni magát, ha a linkség felé hajlik... Ebben a korban, ahol minden annyira precíz, a bohém, link versfaragó anakronizmus... Ma aki ad magára egy keveset, igyekszik fizikát, matematikát tudni. Az az emberfajta, akire a költészet számíthatott, ma eltolódik az érzelmességtől az értelem felé. A költészetet csak az mentheti meg, ha szakmailag pontos, ha koncentrikus. Mondani kell valamit. Nincs mese, olyan dolgokat kell mondani, amiknek utána lehet nézni... Persze költői értelemben. Újságban, lexikonban, szótárban, de képletesen. A költő ma már nem járkálhat itt, mint egy kidobott artista. Dolgozni kell. Nem tudom az embereket úgy elképzelni, hogy a művészet ne érdekelné őket... A költészet persze nem attól lesz korszerű, hogy minden új műszót belecsempészünk a strófákba, hanem attól, hogy felismeri a mostani világ lényegét. A világot, a látszatokat nem elég átteni versbe. Hanem ami mögötte van, az emberi magatartások mögött. Megkeresni a lényeget. A mai világ egyik legnagyobb vívmánya a pontosság, anélkül nem lehet gépet beállítani, és használni. Ezek a dolgok átvitt értelemben is hatnak. Az ember ma pontossági rendszerben éli le az életét, így a művészetben sem fogadja el az esetlegességet.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme...?*

– Értelmet az ad, ha csinál az ember valamit. Az a furcsa, hogy a munka elsőrendűvé válik. Függetlenül az ember elhivatottságától. A munka mindent levezet. Nincs más fogózó. Választhat az ember a munka és a kétségbeesés között. Ezek túl nagy szavak. Kategorikusan nem is igazak, hiszen az ember nincs mindig kétségbeesve.

– *A szépség jelentéséről is kellene még valamit mondanunk. Elképzelhető, hogy a szépség hordozója a nő? Vagy talán az emberi nem a női szépségre a legfogékonyabb?*

– Hogyne... De nemcsak... Bár elképzelhető. De nemcsak, mint látvány. A szépség is olyan, hogy nem állítható talapzatra.

– *Új könyved, azt hiszem, szerelmes versek gyűjteménye...*

– Igen... Évődő, kötődő, önironizáló játék. Az bent a furcsa, hogy lényegében egy ötlet szülöttje az egész.

– *Elég valóságosnak érzem a nyolcsorosokat... Talán?*

– Akinek nincs köze az emberekhez, abban nincs derű. Ha van, az akkor nem emberi derű...

Csend támad köztünk. A falról ránkmered Ensor és a szülők képmása. Mintha, valamilyen titkot igyekezne hangsúlyozni sok tárgy. Bizonyos zártságot. Talán csak a rend egyik sajátságos formáját. Pillantásom a polcokon motoz, Kalász Márton verseskötetei keresem. Nincsenek ünnepélyesen elősorakoztatva. Négy szép verseskötet-

tel ajándékozta meg barátait és olvasóit, ahány cím, annyi korszak. A címek is beszélnek az életéről: Hajnali szekerek, Ünnep előtt, Rapszódiáink évada, Változatok a reményre. Kalász, mint műfordító is híres, közismert. Kínai, lengyel, orosz, spanyol, török és német költők verseit fordította magyarra. Figyelme és figyelmünk most nyolcsorosokból álló új kötete felé fordul. Még kéziratos formában hever az asztal sarkán. Címe: Viola d'amour. Kifejező cím, öröm hallani. A viola d'amour tulajdonképpen hegedű. Népszerű hangszer volt a XVII. században. Nagyságra akkora, mint a mai mélyhegedű. Fogólapján hat-hét bélhúr feszült, a fogólap alatt pedig hét-tizennégy egész, vagy félhangra beállított rezonátorhúr. Ezek együtt hangzottak a játszóhúrokkal. A viola d'amour hangolása nem volt szigorú szabályokhoz kötve. Ilyenszerű Kalász új verseskötete is. A „Szerelmi hegedű" hamarosan nyomdába kerül, s karácsonykor már olvashatjuk. Mit mondjak még? Semmit. Köszönjünk el.

(Fotók: Gelencsér Ferenc)

KALÁSZ MÁRTON

Viola d'amour

MIRE KÖLTÖTTEM harmincöt
évemet –
tízet rád; s ma úgy tűnik, testedre
jutott legkevesebb.
Fekszem; te arc vagy, csak ajtórésen
visszaosonó lehelet.
Csupasz tagjaid súlyát már nem érzem –
formaként tapogatom a meleget.

*

TÖRTET, mint zene a délidei
épületek falaiban
sok érzés. Őrjítő harsányan, epésen,
fonák-összhangzatosan.
Fülel-e sóváran rád, az igazira
parányi emberke (ha van)
bennem. A dallamra, melynek képe te vagy –
fülel-e, mint itt magam?

*

KIEJTENI ma még más
női nevet? –
A strófában sejtelmessé zilált
rózsacsokor már nem lehet.
Néhány fölényes hangsúly a beszédben.
Megváltottad hát értelmedet –
kedves tányéroddal billen a mérleg.
Már elmenni volna nehezebb.

*

SÉTA, VELETEK! Közben agyvelőm
szinte forr.
Még benne a napi munka; s a rejtező
tört dallam: Valamikor.
A hóhullás utcalámpák körében
nyüzsgő jázminbokor.
Valamikor majd többé nem kísérnek –
arcocskák: két kis füles csupor.

*

A VILÁGBAN az is szerethető,
hogy süt a nap –
az is, hogy kényes szeretőkre süt.
A szegény válogat.
Ha költő, tintorog, s nem szeretőkkel,
szeretteivel marad.
Nem a Nő nyeste meg Sámson-haját.
Nincs már, ki ily erőt rajtakap.

*

MACSKÁINK, amelyektől
végül is félnénk, még nincsenek.
Benépesítik-e aggkori
éjszakáink a zöld szemek?
Görgetik-e gömbjükben a titokzatos
tengert a tej felett?
Azt: bár a tű nő, bár nap süt bele –
jelzi, valami fenyeget.

*

FÚJNÁD CSONTKOLIBRIJÉT az időnek,
ül a hajamon.
Élettani végzések ellen
nem lehetsz oltalom.
Mégse vagy csak a felejtésre
hangszer; mégse csak szánalom.
Társ vagy, benned a kíméletet
az átsegítéshez megbújtatom.

*

KI HISZ MAJD nekem, gondot
kinek okoz,
hogy elmém helyén fekete lepke
szárnya motoz?
Ki nógat: Eszmélkedj! – ha nem te,
mai akaratos?
Ki bántalmaz; gyógyszereimhez
pohár vizet ki hoz?

*

VESZTETT ERŐMET visszaváltani
jön a kép –
az arc. S a test, amely e keskeny ablak
világába belép.
A test, melyet (úgy tűnik) sose láttam,
csak álmomban súgtam: de szép!
S amely erőmet visszaváltani
a végső-perc mézelt maszkjára lép.

*

DYLAN THOMAS halálán Stravinsky
zokogott.
Nincs kedvem kutatni, még kién ki.
Kis magyar költő vagyok! –
Nekem csak te maradsz. Nagy könnyeid,
s emlékező, szép mosolyod.
S ténylő udvarán arcaim nyüzsgő öve.
Amíg élsz, megmaradok.

*

ELFÁRADT, elnyűtt elmém
visz majd a sír felé –
óvatosan, mintha csak aludnál.
S szil alá készítené
nyugalmas, szellős fekhelyedet.
Kié lesz ott e test, kié? . . .
A reggeli fényé, a madaraké –
kicsit a fűé. A föld sárgás savaié.

*

ABLAK A VÉNSÉG? Mosolyogva
függök a peremen.
Csipkedi kezem a halál, míg egy nap
szépen elengedem.
Csikorgó csontváz hajol ki utánam –
mi bomlik lent az üde gyepen?
Egy bokor rózsa, egy bokor . . . Nincs tovább?!
Helyezkedik már gyökerem.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

A KÉTNEMŰ TÁRSADALOM, VAGY A NŐ HELYZETE KORUNKBAN

Nők, nők, nők, mindenhol nők. Mindenhol ott vannak, mindenhol szerepet játszanak. A társadalom arculata külsőleg is megváltozott: – azelőtt jellegében hímnemű volt, most kétnemű. Eredményeinkben a nők munkája, kudarcainkban a nők mulasztása is benne van.

Új problémák, újszerű konfliktusok egész serege jelzi, hogy a nő helyzete sok tekintetben más manapság, mint régebben volt. Napjaink társadalmának – éppen mivel kétnemű – egyik sajátossága, hogy az anyaság kivételével a legtöbb probléma s a legtöbb konfliktus nem speciálisan női, hanem közös. A beszámolóban megszólaltatott, vagy példaként szereplő nők túlnyomórészt értelmiségiek, a rájuk vonatkozó megállapítások azonban változatlanul érvényesek a munkásnőkre és a falusi dolgozó nőkre, különbségek legfeljebb az árnyalatokban vannak. Ha a mi rendszerünkben élő nők számos problémája, konfliktusa: hivatás, anyaság stb., azonos is a nyugat-európai polgári társadalom nőinek problémáival és konfliktusaival, ezen a ponton gyökeres különbség mutatkozik. Nálunk nagyjából minden nőnek azonos nehézségekkel kell megküzdenie, akár munkás, akár paraszt, akár értelmiségi, akár városi, akár falusi. Kivételek vannak, de ezeknek a száma statisztikailag elhanyagolható.

Az adatokat a beszámolóba hivatalos forrásokból vettem, kivéve az ismerkedési lehetőségekkel kapcsolatos megállapításokat. Ezek saját statisztikai gyűjtésemből származnak.

Talán legcélszerűbb a felületi, a vizuális tünetekkel kezdeni. Azelőtt nyilvános helyeken – színház, koncertterem, mozi – a közönség többségét a harminc év körüli nők tették ki. Ma a női közönség főleg fiatal lányokból és idősebb hölgyekből áll.

Megkérdeztem egy harmincas mérnöknőt, mi a véleménye a kérdésről:

– Azt ne higgye véletlenül, hogy mi kevésbé érdeklődünk zene, színház, irodalom iránt, mint az idősebb korosztályok vagy azok a telivér fiatal lányok, akiket egyik írónk „demokratikus párducoknak" nevezett, mivel izmosak, rugalmasak, veszedelmesek s a demokrácia nevelte őket. Ne áltassa magát se ilyen, se amolyan illúziókkal. A dolog nyitja az, hogy a mai nő életének döntő periódusa az a tizegynehány év, ami azzal a nappal kezdődött, amikor állásba ment, s azzal a nappal végződik, amikor elérte a célját.

– Milyen célra gondol? – vetettem közbe.

– Ne bonyolítsuk a kérdést a célok felsorolásával. Hadd beszéljek a magamfajta nőkről, azokról, akik valamilyen hivatást választottak: – mérnökök, jogászok, közgazdászok, meteorológusok, orvosok stb. Mi ez alatt a tíz egynéhány év alatt alapozzuk meg a pályánkat. Kivételek természetesen vannak, nagyjából azonban ennyi idő alatt eldől, hogy ki halad tovább, ki reked meg. Mikor a helyzetünk jó vagy rossz értelemben tisztázódott, már több idő jut szórakozásra, művelődésre, hobbyra.

Így nyilatkozott egy hivatásának élő nő, de ugyanez volt az értelme annak a másik nő nyilatkozatának, aki az anyaságot választotta hivatásául, noha ő is kereső nő. Ha majd a gyerekei nagyjából felnőnek s a nagyobbak vigyáznak a kisebbekre, reméli, neki is több szabad ideje lesz, hogy eljárjon hazulról.

Van egy harmadik cél is, mely a helyzetet tovább bonyolítja. Kivéve az igen csekély számú szerencséseket, a fiatal nők sorsában a saját lakásért vívott harc épp a legszebb éveket emészti fel. A lakás nemcsak a családi életnek, hanem olykor a

továbbtanulásnak, a hivatásnak is feltétele. Kivéve a szerencsésebbeket, akik valamilyen helyzeti előnnyel indulnak, a mi fiataljaink ugyanazt a drámát játsszák, mint a világ fiataljai jóformán mindenütt, a dráma címe ez lehetne: – „Az ügynök lakása."

– Mert a XX. században – fakadt ki szenvedélyesen egy fiatalasszony – nem a pénz a társadalom mozgató ereje, mint Balzac állította a maga koráról, hanem a lakás. Akinek lakása van, mindene van, egyszerre szép és kívánatos lesz. Ha egy nőnek lakása van, naponta megkérik a kezét, ha meg férfi a lakástulajdonos, akkor éber legyen, mint a nyúl, mert elég egyetlen pillanatnyi figyelmetlenség és máris beköltözik hozzá valami elszánt nőszemély. A lakás a legfőbb szexepil, szeretet és gyűlölet forrása, sőt a szenvedélyé is: „Ó, te háromszoba hallos! Te!"

Másik szembeszökő tünet: – a magyar nők lázadnak a divat ellen. Ezt a lázadást csak az tudja kellő módon értékelni, aki még emlékszik, hogy a két világháború között a magyar nők divat-fegyelme semmivel sem volt lazább, mint a porosz katonai drill: – amerre a szemlélődő nézett, mindenütt ugyanaz a kalap, ugyanaz a szabásminta, ugyanazok a színek.

Ma egy-egy happening alkalmával tíz-tizenöt év divatantológiája vonul fel. Mert a mai magyar nők nagy része fütyül a divatra és a saját ízlése szerint öltözködik. Ma nem a nő van a divatért, hanem a divat a nőért. Régen a pesti nő rabszolgája volt a divatnak, ma a királynője.

Külföldi barátaim figyelmeztettek a divat elleni lázadás egyik formájára. Nyugaton a nők borotválják a hónaljukat, csípőszorító és melltartó nélkül nem mennek ki az utcára, mert az „ízléstelen". Nálunk elenyésző kisebbség hódol ennek a nyugati szokásnak, a többség nem törődik vele. Ez a lázadás állítólag jelentős idegenforgalmi vonzerőt képvisel. A napokban a budapesti orvosi egyetem előtt vitt el az útam, épp kitódult a kapun egy sereg fiatal lány, fele pulóverben, fele ingblúzban, vidáman jöttek, s minden mozdulatuk tanúskodott róla, hogy se csípőszorítót, se melltartót nem viselnek. Egy ilyen látvány kedvéért szívesen átrepülném az óceánt, mint ahogy vannak, akik meg is teszik.

A felszabadulás szexuális téren is érezteti hatását. Némelyek szerint felszabadulás tulajdonképpen csak a nemi életben történt. „Női dömping" van, mint ahogy egy fiatalasszony kifejezte magát, ma ugyanis sokkal többen vesznek részt a nemi életben, mint a régebbi korokban, amikor a szabad szerelem művelői bizonyos monopolhelyzetet élveztek. A dömping következtében a párválasztási harc kiélesedett. Több a nő mint a férfi, a nőnek harcolnia kell, hogy partnert szerezzen, tovább harcolnia, hogy a partnert megtartsa. Ha a partnernek lakása van, a harcban gyakran a dzsungel törvényei érvényesülnek.

Vannak, akik örömüket lelik a szexuális élet szinte korlátlan szabadságában – ami ma már nem megy újdonságszámba. Mások magatartása felemás, azé a huszonnyolc éves lányé például, aki állásfoglalását a következőképpen fogalmazta meg:

– „Én sikeresen egyesítem magamban a mai nők férfias nemi erkölcsét a régimódi nők túlzott nőiességével. Velem senki nem tud mihez kezdeni és én sem tudok mihez kezdeni sajátmagammal."

Reakcióképpen a túlzott szabadosságra, sokan a teljes önmegtartóztatásba menekülnek. A magyar puritánizmusnak legalább oly mély gyökerei vannak, mint az angolnak s ezek a gyökerek is Kálvinhoz nyúlnak vissza. A tisztaságukhoz ragaszkodó lányok többnyire hasonló ízlésű fiatalembert választanak férjül. A két tapasztalatlan frigye aztán az irodalomból úntig ismert szabványos drámákat idézi elő. Van azonban a szabványtól eltérő dráma is, maga a történet hősnője mesélte el nekem:

– Undorított a húsvásár, a kapcsolatok gátlástalan kötése, oldása, undorított a promiszkuitás. Tetszettem a férfiaknak, de valami bántó körülmény mindig visszatartott, vagy a személy, aki közeledett, vagy a mód, ahogy tette. Közben múlott az idő s én a pályámon országos hírre tettem szert, közéleti személyiség lett belőlem. Eddigi gátlásaim újabb gátlással tetéződtek. Ha véletlenül olyan férfira esik a választásom, aki indiszkrét – s nálunk ennek igen nagy a valószínűsége – köznevet-

ség tárgya leszek. Képzelje el, egy csinos nőről kiderül, hogy harmincegynehány éves korában vesztette el a lányságát, az egész ország csámcsogna a csemegén.

Néhány külföldi utazás megoldotta a problémát.

Szóhasználati elemek is tanúskodnak a szexuális felszabadulásról. Fiatal lány mondta X-ről, a népszerű színészről:

– Többször megkaphattam volna, de nem kell.

A magyar nyelv törvényei szerint – melyekben a régi erkölcsi normák uralkodnak – a férfi kapja meg a nőt. A fiatal nők egy másik, radikálisabb igét is gyakran használnak aktív értelemben, ahogy ezideig csak a férfiak használták:

– Ha nekem kell egy férfi, megb . . .

Könnyebbé vált a kapcsolatok oldása-kötése, akár legális, akár – régi kifejezéssel élve – illegális kapcsolatról van szó. A jelenség számos okra vezethető vissza, mindenekelőtt talán arra, hogy Magyarországon az abortusz-bizottságok rendkívül liberálisak. Nyilván e magatartás következménye, hogy a népszaporulat nálunk a legalacsonyabb az egész világon. Az utóbbi években – hála a gyermekvédelmi intézkedéseknek – valamelyest emelkedett a születések száma.

Minthogy – az egyéb védekezési módok mellett – az abortusz-bizottságra mindig számítani lehet, a nemi életet befolyásoló gátlások egy igen tetemes hányada megszűnt. Ezzel függ össze – felteszem – az is, hogy nagyon sok és egyre több a fiatalok közötti házasság, sokan főiskolai éveik alatt már házasságban élnek, s ami ezzel összefügg, igen sok a válás, minthogy a hatóságok a házasságok bontásának útjába sem gördítenek akadályokat. Házasságok, válás, abortusz – ezekbe az életfontosságú elhatározásokba a szülőknek gyakorlatilag nincsen beleszólásuk. Szülői tekintély a régi értelemben nemigen van, a fiatalok többnyire kész tények elé állítják apjukat, anyjukat, nem mintha nem szeretnék, nem tisztelnék őket, hanem elsősorban, mert mások a mértékeik. Ilyenformán a várható következmények közül a fiatal lányoknak csak a betegségektől kell tartaniok, kevésbé, mint régen s a magánytól, éppúgy mint régen. Sok a fiatalon elvált asszony, nem ritka az olyan sem, aki harmincon alul kétszer-háromszor elvált már. E tekintetben közeledünk az Egyesült Államokhoz.

Fékező és egyben durvító hatása van a szexuális élet alakulására a szűkös ismerkedési lehetőségeknek. A személyi kultusz idején megszűntek a bálok, az ötórai teák, sőt a társasági élet is megszűnt, ebben a korszakban minden emberi csoportosulást úgy tekintettek, mint valamely állam ellenes összeesküvés virtuális gócát. A társasági élet régi formái helyébe az üzemen belüli rendezvények léptek, amelyekbe az üzem dolgozói csak a hozzátartozóikat vihették el. Ennek következtében a törvényes és törvénytelen kapcsolatokban bizonyos beltenyészet alakult ki. Habár a kormányzat a hatvanas évektől kezdve igen sokat tett a helyzet normalizálása érdekében, fordulat e tekintetben még nem következett be. Ahhoz rövid volt az idő. Az ismerkedések köre igen szűk: – munkahely, iskola, sport s természetesen az utca, mely nem felel meg mindenkinek. Az üzemi üdültetés nagyon keveset tágít a munkahelyen belüli ismerkedési lehetőségeken, a fiatalok között divatos házibulikon pedig az iskolai ismeretségek találkoznak.

Természetesen mindkét nembeliek megsínylik a korlátolt ismerkedési lehetőségek kedvezőtlen következményeit, a férfiak – márcsak biológiai okokból is – kevésbé, az elsőrendű áldozatok a nők, azok közül is az igényesebbek, akiknek nem mindegy, hogy kihez mennek férjhez, kinek szülnek gyereket, ki a partnerük.

Az alábbi hirdetést egy ismerősöm tette közzé:

„Ötven éves, szórakozni nem vágyó mérnök, házasság céljából műszaki érdeklődésű nő ismeretségét keresi, aki munkájában segítséget nyújtana."

Sok jóval ez a hirdetés igazán nem kecsegtet, mégis több mint kétszáz válasz érkezett a hirdetőhöz. A jelentkezők közül a legfiatalabb tizenhét, a legidősebb hatvan éves volt. Tanúság a nők magányossága és elégedetlensége mellett.

A hivatalon belüli ismerkedés hozta létre társadalmunk egyik parazitáját, azt a jóformán semmit sem dolgozó, semmihez sem értő, továbbfejlődni nem akaró csinos nőt, akit valamelyik főnöke prémiumokkal rekompenzál hivatali beosztásához távol-

ról sem tartozó szolgálataiért. Ismertem egy ilyen lányt – igen csinosat – aki munkaidő kellős közepén, mellét-fenekét rezegtetve járkált munkába merült társai között s egy epés megjegyzésre, hogy miért lopja a napot, önérzetesen megjegyezte:

– Ebben a vállalatban én mindent megengedhetek magamnak.

Már mint a főnök jóvoltából. Ámde a főnököt egyik napról a másikra vidékre helyezték.

Törvény szerint a mi társadalmunkban a nő egyenrangú a férfival, 1948 óta. De elég egy uszodába elmenni, máris megbizonyosodhatunk afelől, hogy az egyenlőség dolgában nincs minden rendben. Annak ellenére ugyanis, hogy manapság igen sok fiatalember vállig érő hajat visel s igen sok lány félkopaszra nyíratja a fejét, az uszodában továbbra is *csak* a nők részére kötelező a gumisapka vagy a kendő viselése.

Nincs ez másként az élet más területein sem. Például, ami a nők keresetét illeti. Ezúttal a „Statisztikai Szemlé"-ből vett idézettel (1967. május, Diploma és Kereset, dr. Lengyel László és Olajos Árpád tanulmánya) világítjuk meg a helyzetet: – „A férfi és nődolgozók között a nyers átlagok alapján nyert különbségek csökkennek, ha a nemenkénti eltérő összetételből, a szakmánként és munkaerőnként eltérő létszámstruktúrából adódó különbségeket standardizálás útján kiküszöböljük. Azonos korú, azonos szakmai képzettségű és azonos tevékenységi körbe tartozó nők is azonban felsőfokú végzettség esetén átlagosan mintegy 20, a középfokú végzettség esetén pedig 26 százalékkal keresnek kevesebbet a férfiaknál. Ezek az eltérések természetesen nem jelentik azt, hogy a nők azonos munkáért kevesebb bért kapnak mint a férfiak."

Ha a megállapítás nem is káprázatot el világosságával, tudományosságához viszont nem férhet kétség.

Csakúgy, mint minden más európai országban, a nők Magyarországon is egyre tömegesebben mennek kereső pályára. Minél magasabb az iskolai végzettségük, annál többen. A szociológusok szerint a nők munkavállalása társadalmi szükséglet, a férfi munkaerő-tartalék ugyanis kimerülőben van. A budapesti nőknek mintegy negyven százaléka önálló kereső, vidéken is nagyjából ez az arány. Abszolút számban több mint kétmillió keres.

Abból a helyzetből, hogy a nőknek csaknem a fele önálló kereső, a konfliktusoknak egész serege következik, régiek-újak vegyesen, valamennyit elsorolni nincsen mód, néhányról azonban nem hallgathatunk. Minthogy az állásvállaláshoz többnyire képzettség szükséges, melyet ilyen vagy amolyan iskola, tanfolyam elvégzése révén szerezhet meg a jövendő állásvállaló, a konfliktusok egy része már a tanulással elkezdődik. Egyik gyakori konfliktus: – gyerek vagy iskola; a másik: különmunka – mert az ifjú pár lakásra gyűjt – vagy iskola; gyakran: házibéke vagy iskola stb.

Különbséget kell tennünk egyébként a magukat tovább képzők között. Némelyek azért tanulnak, mert hivatásuknak éreznek valamely foglalkozást. Igen ám, de a tanulási lehetőség és a hivatástudat nem mindig találkozik, ami újabb konfliktushoz vezet. Hadd idézzek ennek a nem kizárólag női problémának illusztrálására egy ellesett párbeszédet. A színhely egy uszoda zuhanyozója, két kislány beszélget:

– Te hova adtad be a felvételi kérelmedet?

– Az agrártudományira.

– Hogy lehet valaki olyan hülye, hogy az agrártudományira akarjon menni?

– Te vagy hülye. Hát nem mindegy, hogy honnan utasítanak vissza?

A párbeszéd kitűnően érzékelteti a hangulatát annak a problémának, amely az ipari forradalom következtében világszerte megmutatkozik. A foglalkozások átrétegeződnek, egyikben több, a másikban kevesebb munkaerőre van szükség. Az Egyesült Államokban már nemcsak az automatizálás, hanem a kibernetizálás is egyre nagyobb tömegeket szorít ki a hivatásukból s kényszerít kedvezőbb esetben a szakmán belüli átképzésre, kevésbé kedvező esetben a harmadik szektorba, a legrosszabb esetben a munkanélküliségre. Mi ennek a folyamatnak még az elején tartunk, az ipari forradalom azonban már a pályaválasztáskor érezteti hatását.

Mindezekből az is kiviláglik, hogy a jelentkezőket egyik-másik pályáról nem

azért utasítják vissza, mivel nők, hanem mert a némely pályán amúgyis meglévő túlzsúfoltságot nem akarják fokozni. Régebben a kereső nők Magyarországon elsősorban pedagógiai pályákra mentek, kis számban orvosnak, művésznek. A nők többsége a házasságon belül keresett elhelyezkedést. Azoknak, akik sem egyik, sem másik úton nem boldogultak, maradt a prostitúció, az elvetélt női egzisztenciák korlátlan felvevő képességű területe. Mint főfoglalkozás, a prostitúció megszűnt, helyébe a félprostitúció meg a szexuális téren végzett önkéntes társadalmi munka lépett.

Ma valamennyi pálya nyitva áll a nők előtt, beleértve a műszaki és mezőgazdasági pályákat, a tudományos kutatást, a politikát, az államigazgatást. A régi Magyarországon ezeken a nő legfeljebb vendégszereplő lehetett. S a munkamegosztás férfiak és nők között, amennyire a statisztikák mutatják, egészséges, nem úgy, mint a személyi kultusz idején, amikor a nemek közötti egyenlőség mámorában olyan munkákra is toboroztak nőket, amelyek végzésére a nő biológiai alkatánál fogva alkalmatlan: – traktorvezető, vájár, stb. Manapság a nők felerészt kisajátították a könnyűipart, a közlekedést, a kereskedelmet, a pedagógusi pályákat, a gyógyszerészetet, jelenleg a jogi pályák felé tart a hullám, az államigazgatásban az állások 34%-át nők töltik be. Néhány szám: – 1960-ban a gyógyszerészek, művészek, pedagógusok fele nő; az orvosok és közgazdászok 20%-a, de számos nő működik a mezőgazdaság területén is. Itt különösen nehéz a helyzetük, a hagyományos falusi intelligencia helyébe lépő új intelligencia ugyanis a férfi agronómusokat sem fogadja be körébe, még kevésbé a nőket.

Vannak tehát szerencsések, akik azt tanulhatják, amit hivatásuknak éreznek. A kevésbé szerencsések egy része, akiket kulturális vagy civilizációs igényeik főiskolai végzettség megszerzésére ösztönöznek, kénytelenek a körülményekkel megalkudni és más pályát választani, nem azt, amelyre hivatástudatuk késztette volna őket. Ez a megalkuvás kétszeresen nyomasztó lesz, ha a pályatévesztett nő a párválasztásban az ismerkedési lehetőségek korlátolt volta következtében újabb megalkuvásokra kényszerül.

– Élje bele magát a helyzetembe – mondta egy ilyen kétszeres megalkuvó – én gyereket szeretnék, hogy ha már nem szerelemből mentem férjhez és nem szerelemből dolgozom, legalább az anyaság örömében megtalálhassam az életem tartalmát. De nem, a férjem előbb kocsit akar. Mondja, hogy lehet ezt kibírni?

Legnépesebb kategória azoké a nőké, akik gazdasági okokból tanulnak tovább és különösebb becsvágy nem fűti őket. Céljuk az, hogy a fizetésükkel kiegészítsék a férjük fizetését, mert gyereket akarnak, vagy kocsit, vagy mind a kettőt egyszerre. Másokat a büszkeség és az önállóság vágya késztet tanulásra: – meg akarnak állni a saját lábukon s aszerint választanak pályát, hogy ebből a szempontból melyik látszik legalkalmasabbnak céljuk elérésére. Hősök is akadnak köztük:

– Nem volt könnyű beleszokni a munkába, negyven éves koromig úgy éltem, mint egy királynő, aztán egyik napról a másikra meghalt a férjem s nekem kellett gondoskodnom tehetetlen öreg szüleimről. Egy fizetésből hárman! Tudja, mit jelent az! Micsoda pénzügyi zseni kell hozzá – és mennyi különmunka.

A nők iskolázottsága az utóbbi két évtizedben ugrásszerűen emelkedett. A jelenség nem egyértelműen hasznos, sem a nők, sem a társadalom szempontjából, mert hogy csak egyetlen érvre hivatkozzam, társadalmilag az a műveltség értékes, amely nem marad meg magántulajdonnak, hanem valamilyen – ha még oly bonyolult formában is – közösségi értékké alakul át.

Társadalmunk freskóján jellegzetes színfolt a l'art pour l'art tanulók mennyiségileg nem lebecsülendő tömege. Némelyeket az érettségi mitosza késztet tanulásra. Régóta tudjuk, hogy az érettségi mai formájában nem sokat ér, mert nem ad semmilyen képzettséget, nem készít fel a további tanulmányok közül egyikre sem, s az is nagyon kétséges, hogy az érettségizett hivatkozhat-e arra, hogy megszerezte az úgynevezett általános műveltséget. Ennek ellenére tömegesen készülnek esti gimnáziumon érettségire olyanok – fodrászok, pincérek, cukrászok stb. – akiknek megvan a szakmájuk s az érettségi érdemén semmilyen előmenetelre vagy előnyre nem számíthatnak.

– Miért nem nyelvet tanul? – kérdeztem egy fodrásznőtől. – Ugyanennyi energiával két nyelvet is megtanulhatna.

– Csakugyan? – kérdezte. – Nem gondoltam rá, mert akivel csak beszélek, mind vagy érettségizett vagy érettségizni készül. Ha már belekezdtem, nem hagyom abba . . . Pedig . . .

Elgondolkozott s aztán elbeszélte, hogy a múlt évben Bécsbe utazott, minden szép volt, jó volt, de örömét megkeseritette, hogy mukkanni sem tud németül.

Ebbe a kategóriába tartoznak azok a nők is, akik életcél, program híján tanulnak, a tanulásba menekülnek, hogy tartalommal töltsék meg az életüket. Az elégedetlen nagymamák éjjel-nappal takarítanak, elégedetlen unokáik tanulnak. A l'art pour l'art tanulók között egyaránt akad hajadon és férjezett, ehhez az állapothoz mérten változnak a tanulás miatti családon belüli konfliktusok.

Nyilvánvaló a férj dühe, ha hazajövet a lakásban nem házastársat talál, hanem egy diákot, aki szurkol, mert érettségi vagy szigorlat előtt áll s nem használható semmire. Dühe annál jogosabb, minél céltalanabb és kilátástalanabb az asszony tanulása.

– A szentségit, hát ezért vettelek feleségül!

Periférikus konfliktus, nem kétséges. Az anyaság és hivatás konfliktusa viszont már a társadalmi lét elevenébe vág, mert akár egyik, akár másik megoldás mellett dönt a nő, a társadalmat mindkét esetben veszteség éri. Vagy egy kitűnő tudóst veszít el, vagy egy, esetleg több – valószínűleg kitűnő gyereket. Hiszen a tapasztalat azt mutatja, hogy vannak tudós-dinasztiák. Tehát kontraszelekció vagy egyik, vagy másik területen.

Maga a konfliktus szükségszerű és elkerülhetetlen velejárója a tudományok gyors fejlődésének. Franciaországban nemrég ankétot tartottak a kérdésről s abban állapodtak meg, hogy a konfliktus a második gyereknél kezdődik. Valószínű, hogy pillanatnyilag ez a megállapítás egyezik a valósággal. De hogy nem sokáig, az bizonyos. A harmadik szektorban dolgozók, továbbá a tanitónők, gépírónők, fodrászok stb. több gyermeket is szülhetnek. Orvosi vagy mérnöki pályán sem érzi meg a szülési szabadságok okozta kiesést az az orvos vagy mérnök, aki rutinmunkát végez. Kétségtelen viszont, hogy vannak pályák, amelyek egész embert követelnek, mert aki elmarad a fejlődéstől, a késedelmet behozni többé nem tudja. Illusztrációképpen hadd hivatkozzam arra a tudósra, aki kiszámította, hogy a penicillinnel foglalkozó irodalom elolvasásához hat esztendő szükséges. Igaz, a példa olyan, mint a hajdani kalapüzletek elé cégérül kirakott óriási kalap, normális emberre nem illik, legfeljebb egy Gargantua vághatná a fejébe. De az sem könnyű dolog, ha valaki képes számon tartani, mely szerzőktől érdemes egyáltalán olvasni a penicillinről, mint ahogy ahhoz is idő kell, hogy amit kiválogatott az irodalomból, elolvassa és kijegyzetelje. És a penicillin csak egy téma a sok közül. Évenként – ha nem csalódom – háromezer új gyógyszer jelenik meg a piacon.

Meginterjúvoltam a kérdésben egy kivételes tehetségnek tartott vegyésznőt, aki dezertált a pályáról s nemrég szülte második gyerekét. Harmadikat is akar s a lépést nem bánta meg.

– Nézze, a specializálódás olyan tempóban halad, hogy aki szereti a hivatását és nem akar elmaradni, annak rengeteg áldozatot kell hoznia. Nekünk, nőknek egygyel többet, mint a férfiaknak: – a gyereket. Bizonyos szakmákban azért nem szabad elmaradni, mert a következmények iszonyú arányúak lehetnek. Gondoljon arra az ötezer fókagyerekre, kinek se keze, se lába – a Contergán áldozataira! Vagy-vagy.

– Ha ez így megy tovább – folytatta, – az emberiség a távol jövőben óhatatlanul áttér a termesz-társadalom munkamegosztására: – a szaporítás külön szakma lesz.

Nem hallgathatunk egy ősrégi, de manapság különösen kiélesedett konfliktusról, mely nőt és férfit szembe állít egymással. A férfiak a hagyományra hivatkoznak, a nők a megváltozott körülményekre. A konfliktus egyik megjelenési formája családon belüli, a másik szakmán belüli.

Annak ellenére, hogy az állam mind propagandával, mind pedig e célra szer-

vezett intézményekkel, – óvodák, csecsemőotthonok, napközi otthonok, üzemi étkeztetés – támogatja a nők munkavállalását, a férfiak egy része függetlenül képességeiktől, tudásuktól, rátermettségüktől, eredményeiktől – nem veszi komolyan nőkollegáit, egyedül azért, mert nők. Gyakori jelenség ez a mezőgazdaságban, egy női agronómusnak, vagy pláne állatorvosnak kétszeresen kell dolgoznia, hogy elismertesse magát.

A napokban a bíróságon jártam, egy peres ügyet meghallgatni. Feltűnően csinos nő volt a tanácselnök. A szünetben megkérdeztem a tárgyaláson résztvevő idősebb ügyvédet, mit szól, hogy vezette a tárgyalást a bírónő.

– A cukorbaba? Majd megettem, ahogy a paragrafusokkal dobálódzott s közben izgett-mozgott a drága kis fenekén.

– Nem nőnek való foglalkozás – legyintett később.

Tapintatból nem kérdeztem meg tőle, hogy az ügyvédi foglalkozás vajon való-e olyan embernek, aki a tárgyaláson fél füllel fülel az elhangzottakra, de ortopéd szemekkel tapogatja a tárgyalást vezető jogásztársát.

Egyik figyelemre méltó következménye a nők tömeges munkavállalásának a hagyományos nyugati család-formán belüli változatok kialakulása. Az eszményi változat az olyan család, amelyben a házasfelek egyenlősége nem marad meg elméleti síkon, tetszetős jogi formulának, hanem gyakorlatilag is megvalósul, a terhek egyenlő megosztásában. A feleség főz, de a férj mosogat, a feleség takarít, de a férj trógerolja fel a pincéből a szenet, már ahol még nincs távfűtés stb. A jövő ezé a formáé s ez a forma terjed is, bár korántsem olyan mértékben, mint kellene. Erre utal az az apróhirdetés is, melyet kiszúrtam az egyik napilapból:

„Ilyen és ilyen korú, állású, jövedelmű, helyzetű, *kitűnően főző* férfi zenekedvelő hölgy ismeretségét keresi, stb." Olaszországban főző tanfolyamokat rendeznek férfiak részére, nyilván, hogy házasulási esélyeiket növeljék. Erre előbb-utóbb nálunk is szükség lesz.

Sokkal gyakoribbak az eszményi változatnál az eszményinek legfeljebb a férfiak szempontjából minősíthető formák. A hagyomány, hogy a nőnek kötelessége férjét kiszolgálni, a megváltozott életkörülmények ellenére makacsul tovább él. A férfi nemcsak azt várja el a feleségétől, hogy ellássa a háztartási munkát, gondoskodjék a gyerekekről, hanem azt is, hogy őt személy szerint kiszolgálja: – leül a terített asztal mellé s újságot olvasva várja, hogy felesége behozza a magafőzte vacsorát, annyiszor ugráljon föl az asztal mellől s szaladgáljon ki a konyhába vagy a kamrába, ahányszor a férjnek eszébe jut valami – bors, paprika, savanyú – vagy „ehhez jó volna egy kis mustár."

– Hogyhogy nincs mustár?! – csattan föl a férj. – Micsoda háztartás az, ahol még mustár sincs. Talán mustárt is én vegyek?

A szemrehányást olyan asszony kapja, aki gazdaságilag a maga lábán áll, éppúgy nyolc órát dolgozik mint a férje, néha ugyanannyit keres, esetleg többet, a férj mégis megköveteli, hogy az asszony főzzön, tálaljon, reggelre készítse ki neki a tiszta inget, a zoknit stb.

Dráma, mely olykor Strindberg vagy Albee-féle végeérhetetlen marakodásban őrli fel mindkét felet, máskor csak az asszonyt, aki gyönge ahhoz, hogy tartósan ellenálljon, megtörik s viseli a terhet, amíg bírja. A két véglet között természetesen számos átmeneti alakzat helyezkedik el.

A kereső nők, durván véve, két nagy csoportra oszlanak: – képzettekre és háztartásbeliekre. Ugyancsak nagyjából számítva, ez a két csoport egyfelől a fiatalokból, másfelől az idősebb korosztályokból áll. Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy az utóbbi években a tizennégy és tizennyolc év közötti nők foglalkoztatottsága csökkenő tendenciát mutat, a folyamatnak egész sereg előnye van, mind a közösség, mind az egyén szempontjából.

A fent jelzett körülmények alakították ki a manapság rendkívül elterjedt nagyanya-alapú családformát. Akár dolgozik a nagyanya, akár nyugdíjas, mivel nincsen szakképzettsége, a jövedelme csekély, a család tehát jobban jár, ha a fiatalasszony helyett, aki állást vállal, a háztartási és gyermeknevelési teendőket a nagyanya végzi.

Történelmi szükségszerűség, nyilván. Ennek a rétegnek a konfliktusai nem oly változatosak és színesek mint a fiatalabbaké, a nagyanyák koruk és kiszolgáltatottságuk következtében nem sok lehetőség között választhatnak, a legáltalánosabb és leggyakoribb konfliktus ez: – vagy a család vagy a magány.

– Öt gyereket és nyolc unokát neveltem föl – mondta egy rózsás arcú nénike, – a háztartást most is én vezetem, én vagyok a pénzügyminiszter a családban. Nem panaszkodhatom, a gyerekeim jók hozzám, sokat segítenek, néha színházba is elvisznek. Az unokák sem rosszak. Csakhát, tetszik tudni, a nevelés nehéz dolog. Régebben a nagyszülők összetartottak az unokákkal, ma ez már nincs így, más a kapocs unokák és nagyszülők között, mint régebben volt.

Magam is megerősíthetem, hajdan a nagyszülők gyakran az unokák mellé állottak, az összefogás természetesen nem a szülők ellen irányult, hanem a nagyszülők engedményeket tettek az unokáknak, hogy ragaszkodásukat biztosítsák. Hány meg hány gyerekcsínyben vett részt a nagyanyánk, anélkül, hogy beárult volna bennünket a szüleinknél. Ma csakugyan bajos volna eféle szolgálatot várni a nagyszülőktől. Ma a nemzedéki ellentét mélyebb, szülő-gyerek viszonylatban ugyanúgy két társadalom áll egymással szemben, mint unoka-nagyanya viszonylatban. A nevelés ugyanis azzal, hogy központja most már nem a család, hanem a közösség – gyökeresen megváltozott. Apa-anya körülbelül tíz órát tölt távol az otthontól, mire hazajön fáradt s különben is, mit számít az az egy-két óra, amit a gyerekkel foglalkozik, a napközi otthon, az iskola befolyásával szemben? A nagyanyák érzelmi és gyakran anyagi kiszolgáltatottsága természetesen visszaélésekre ad alkalmat. Egy még csinos, negyven év körüli, háromgyerekes asszony beleszeretett egy kétes erkölcsi érzékű, gyerektelen ornitológusba, aki eleinte fűt-fát ígért, hogy az asszony váljon el a férjétől, többek között azt, hogy a gyerekeket magához fogadja és eltartja. A gyerekek azonban az apjukkal akartak maradni, mire az asszony kiröppent a családi fészekből és a három gyereket meg az elvált férjet hetvenéves anyja gondjaira hagyta. A nagyanya szerette az unokákat, vejével is jó viszonyban volt, rábeszélés nélkül is helyt-állt, de kevés híján belerokkant az erőihez képest aránytalan teher viselésébe. Az asszonyt megkérdezték, hogy miért nem könnyít az anyja helyzetén, miért nem gondoskodik például a gyerekek kosztoltatásáról.

– Eddig én tartottam el az anyámat – válaszolta önérzetesen, – most gondoskodjék róla a többi gyereke.

– Hogy ő tartotta el az anyját? – csóválta fejét az ismerős, akit meginterjúvoltam az ügyben. – A szülésen és persze az előkészítő műveleteken kívül mindent az anyjával végeztetett. Gondolja csak el, hogyan mehetett volna állásba, ha otthon az anyja nem gondoskodik a három gyerekről?

Az eset nem mindennapi, az érvelés annál inkább az. Igen sok lány „tartja el" ilyenformán az anyját. Néha úgy, hogy az eltartott belepusztul az eltartásba. Csakugyan eltartja, csupán azt hagyja számításon kívül, hogy ezen a réven megtakarítja a bejárónő bérét: – az anya keres havi kétezret, a bejárónő havi ezerkétszázat kap, a nyereség nyolcszáz forint. Ha a nagymama végzi a bejárónő munkáját: a nyereség már kétezer, plusz az erkölcsi haszon: – én tartom el az anyámat. Ez a fajta parazitizmus, sajnos nem ritka jelenség manapság. Nem valamennyi nagyanya angyal, talán fölösleges hangsúlyozni. Ismerek egy fiatal párt, a partit a két nagyanya hozta össze, egyik is, másik is lakást ígért. Először a fiú anyjánál laktak, de anyós és meny nem fért össze, mire áthurcolkodtak a lány anyjához, itt azon fordult meg a békesség, hogy az anyós naphosszat azt fújta a fiúnak: „A te anyád ezt ígérte, azt ígérte, aztán adni csak én adok." Ma a fiatal pár bútorozott szobában lakik, összkeresetük egyötödéért, s az anyósok ürügyén egymást marják.

Íme néhány példa, mely megvilágítja a nő helyzetét társadalmunkban. A végkövetkeztetés? – Tény, hogy a mi társadalmi rendünk felszabadította a nőket. De tény az is, hogy a nők nem mindig tudnak mit kezdeni a szabadságukkal, sőt a társadalom sem mindig tudja, hogy mit kezdjen a felszabadított nőkkel. De ez csak átmeneti állapot, ami azt jelenti, hogy sok tekintetben állandó. Mert ahogy a francia mondás tartja, „il n'y a rien qui dure que le provisoire."

LOVÁSZ PÁL

Évfordulón

Add a kezed
kezembe kulcsolom

Május font eggyé színes ég alatt
nyár hője lobbant ránk morgott az ősz
és szétkuszálta máris
arcunk a hervadás

Tél van most már semmi más
száguld a pillanat
erő sodor kitárul a kapu

Intő kezed
kezembe kulcsolom

Pécsi pillanat

Négyszögből domborul a kupola,
félhold, kereszt megkékült ténybe karcol,
hegyoldal lenget terdült hátteret,
motor, gyerekszáj dzsessz-zsivajt kavar,
harang kondul,
eget hasít riadt galambcsapat:
fejét fölkapja Hunyadi lova

Örökség

Falun élt az apám,
a nagyapám, a dédapám,
szerették a lovat, a napfényt, a tiszta szót;
emlékük is alig pislog már,
nevük csontjukkal szertehullt.

S lám én
ünnepnapon tüzes lovukra szállok,
rajtam öröklött ténypalástom,
s kiejtek egy-egy visszazengő
tiszta szót

DEMÉNY OTTÓ

Idő

Nem bízok semmit az időre
se nem ront
se nem rendez
kóc-szalma-hamu-poridó
bebugyolál vagy eltemet
szikkadt pogácsa-perc kopog
a patak óra
tó az év
s két türelmetlen szerető
sóhaja örökkévalóság

adja időm hogy elfeledjem
futását
öle melegét
hogy rongybabájával a gyermek
nálam boldogabban ne játsszon
s ha föltigyelnék az időre
már késve legyen
óra perc
mert jól beosztva erejét
kezem mindent elrendezett

Oroszlán

Napégette szikla baljós homok
a hátad a szőröd a bundád
napestig lustán heverészel
a sivatagi sárga napsütésben

nem ingerel a könnyű zsákmány
tanusíthatja Dániel
s bár meglepő – családias vagy –
kölykeid a fejedre másznak

másrészt jól festesz kék cimereken
vagy bronzba vésve városkapukon
és a mesékben te vagy a király
hol is becsapnak egerek nyulak

és buja vagy mert forró húst eszel
azon nyersen ahogyan megszerezted
s játékos mint az igazán erősek
a sok dühödt kis mitugrász között

PÁL RITA

Rezervátum

Milyen a táj . . . emlékszem is, nem is, tudom milyen, de már nem látom, évek óta nem látom. A csúcsra meredek út vezet, árvalányhaj, citromvirág, a rózsák, a mészégetők gömbjei, izzó kemencék, a kémény, sötétzöld fenyőligetek, sziklák, a kastély, folyosók, aprócska szobák, és kint fű, térdigérő . . .

A vonatot rosszul fűtik, visszabújok a télikabátba, gallérjába süppedek. Délben már ott leszek, ott leszek . . . egy hónap alatt biztosan esni fog a hó is, talán már most, a hegyekben minden más . . . citromvirág, fű, árvalányhaj helyett a hó, imádom a havat, évek óta nem is láttam, csak a levegőben, ahogy tisztán és tétován libbent a föld felé, később fekete pocsolyákat, sárgásbarna, alaktalan, bemocskolt foltokat.

Senkire se gondolok nagyon, senki se hiányzik nagyon, elbúcsúztam, mindenki szeretete utánam jön, akit én is szeretek, velem van, de alig gondolok rá, csak magamra gondolok, a hegyekre, utakra, könyvekre, egy hónapot lopok magamnak, ragyogó hónapot és meggyógyulok, biztosan meggyógyulok. Szabad vagyok, szabad, boldog, boldog . . .

Teljesen üres a fülke, olvasok, fázom, holnap megérkezem, pár óra múlva megérkezem.

A hajnal jeges, sötét, korán ért be a vonat, ücsörgök a váróteremben, hová is indulnék már, itt legalább meleg van, a lángos tegnapi, hideg, a kávé gyenge, egy óra múlva még mindig a sötétség, a villamos, fénylő kirakatok, néptelen vasárnapi utcák, téli utcák, hat óra elmúlt, éppen hogy dereng, halvány kontúrok, a neonok még égnek, a kórház előtt is, a portás kedvetlen, igen, itt, de csak kilenckor, hol van az még?

Fehér padok, tisztaság, fehér falak, meleg, nyolc után szállingóznak a többiek, az orvos is jön a két ápolónővel, nevek, egyeztetés, nézegetjük egymást, alig vagyunk néhányan nők, többnyire férfiak, középkorúak, egypár fiatal.

A busz még a szervizben van, különben se férnénk el mindannyian, a személykocsi máris indul, kik voltak itt legkorábban, rendben, jöjjenek.

Bámulok, süt a nap, bámulok, boldog vagyok, egy óra múlva meglátom a kacsalábon forgó várat, hinni se mertem, mégis sikerült, rámcsörgött a telefon: „megvan a beutaló".

Biztosan meggyógyulok, sokat gyógyulok majd, tulajdonképpen az egész olyan, mint egy üdülő, egyetlen orvos, két nővér, gyógyszerek, visszük a papírunkat, ki mit szedett eddig, kész diagnózissal megyünk, súlyos betegek nincsenek, délutánonként kell feküdni két órát, megesszük az ebédet, a mindig finom ebédet, pihenés, erre vágytam, ebéd után alvás, olvasás, rengeteget olvasok majd.

A hegyek, máris itt vannak, gyönyörűek még így is, csupaszon, feketén, itt-ott hócsíkok, szikrázik, vakít a fehér.

Az orvos előttem ül, megismer, hát igen, régen voltam, hat éve, akkor rendbejöttem, évekig semmi, most az ősszel kapott el a szívem, mindig azt hittem, tökéletes motor, a rohamok váltakozó erősségűek, néha hetekig elmaradnak, közben kutyabajom, én is remélem, hogy nem komoly, fiatal vagyok még, örülök, hogy eljöhettem, és persze nem gondolok a szívemre, csak arra, hogy . . .

. . . kanyarok, rövid egyenesek, kapaszkodunk a szerpentinen, a fenyők sötét szigetei, nyírfák, a rózsalugas, sziklakert, a kastély, valami bolond grófot emlegetnek, még Mária Terézia idejében, mindegy, hát nem mindegy?

A hallban süppedő fotelok, leülök, várok, felmehet a szobájába, a kulcs az ajtó melletti szögön, huszonötös, nevetek, jó szám, szép, kerek szám.

Hatalmas ablakokon árad be a külvilág, habzsolom egyhónapos boldogságom négyzetméterei, északról a csúcs, elmosódott szikláival, keleten a fenyves, eziklakert, s itt bent a négy ágy, szőnyegek, képek, színek, formák, sokkal szebb mint hat éve, a régi is szép volt, de most, mint egy luxusszálló, fáradt vagyok, az elmúlt éjszakától, izgatott, boldog, kiválasztom az ágyamat, négy hétig kedvemre alhatok, fekve is látom a fákat, és ömlik, ömlik a fény.

A szerpentin egyre közelebb hozza a busz mormolását, azám, három nőt kapok, három kedves és rendes nőt, a hallba megyek, nézem, ahogy jönnek befelé, bőröndök, kucsmák, eltűnnek a lépcsőn, mindannyian eltűnnek, nem indulok azonnal utánuk, magamnak se árulom el a szorongást, most már ott vannak, ledobják a kabátot, csomagolnak, biztosan jól megleszünk, miért ne?

Feltűnik már, ahogy itt ücsörgök egyedül, butaság, kopogok az ajtónkon, s ahogy benyitok, már nem emlékszem a bizonytalanságra, félelemre, mind a hárman rámnevetnek, pár évvel lehetnek idősebbek, harminc körüliek, a feketehajú mosolya csapódik át először hanggá, szervusz, Böbe vagyok, én meg Ella, Gizi, jaj de jó, hogy te vagy a negyedik, a buszban csak néztük azt a sok vén nyanyát . . .

Felszabadultan nevetünk, délben óvatosan szemrevételezem a társaságot, tényleg, a többi nő öregecske, savanyú, isteni szerencse a huszonötös szoba.

A délutáni nagy alvásból persze a huszonötösben se lesz semmi. Legalábbis ma nem. Ismerkedünk. Barátkozunk. Örülünk. Nana! Irtó rendes, szimpatikus nők vagyunk. A legfiatalabbak. Csinosak. Jópofák. Ha akarjuk, az egész férfitábor körülöttünk lebzsel. De mi persze nem akarjuk. Nem azért jöttünk. Hanem gyógyulni. Pihenni. Mert nagyon betegek vagyunk.

„Gyerekek, ha szegény Csupim tudná, milyen prímán érzem magam, nem hinne a szemének. Mit? Ki a Csupi? Jaj, hát elfelejtettétek? Csupi Andrásné. Mondtam az elején. A férjemet Csupinak hívom. Mindig. Na, szóval, ha most látna . . . Van fogalmatok, milyen beteg voltam? Úristen! Majdnem öngyilkos lettem. Az a kedves doktornő meg egyre mondogatta, nyugodjak meg és ne gondoljak butaságokra. Ja, hogy mi bajom? Hát az idegeim. De úgy elkapott, hogy szédelegtem az utcán, s az a hülye főorvos, akihez felülvizsgálatra küldtek, táppénzre se vett, azt mondta, minden második ember szédül, és hetvenkilós nők ne legyenek idegesek, inkább az életkörülményeimen változtassak . . . Ilyen őrültséget! A Csupim egy angyal. Szegényke, hogy vigasztalt, utóbb már főzni se volt kedvem, semmit se csináltam, s egyre nyugtatott, pihenj szívem, kíméld magad. Ilyen a férjem. Ezen változtassak? Na és a munkahelyem . . . el se tudjátok képzelni, milyen a munkahelyem. Sokat mondok, ha napi két órát dolgozunk. Ezen változtassak? Na, végül se a főorvosnak lett igaza. Tudjátok . . . a férjem Iksz mellett dolgozik. Közvetlenül. „Csupi elvtárs, bízza rám ezt az ügyet" – mondta az uramnak. Egy hét múlva megvolt a beutaló. A főorvos csak nézett. És a legérdekesebb, hogy már két hete elmúlt a szédülésem, gondolhatjátok, Csupinak se mondtam meg. Hogyne! Sajnáljon csak. Hogy én menynyit szenvedek. Gyerekek, legjobb, ha fütyülünk itt az egész világra . . .

– Te családtag vagy? csodálkozom Böbére.

– Miért, te a cégnél melózol?

– Aha – mondom – ennél a marhajó cégnél. Talán az országban nincs még egy ilyen hely. Úgy bánnak majd velünk, mint a hímestojással. Csak hát nem egyformán könnyű bejutni. Én például hetekig talpaltam utána.

– Neked sincs semmi bajod?

– Két hónap alatt hatszor vittek el a mentők órákig tartó, százhatvanas-százkilencvenas pulzussal. Néha kicsit elájultam. A rohamok után egy-egy napot feküdtem, tovább melóztam, nem akartam otthon maradni. Ide szívesen jöttem. Bizonytalan az ékágém, azt mondják, egy alapos, nyugodt pihenőkúra talán változtat a szitun. Ha nem . . .

– Nekem is a szívem hülyésködik, gyerökök – mondja lustán, vontatottan a kecskeméti Gizi. Hanyatt fekszik a feketemintás heverőn, barna bociszemét időnként

behunyja-kinyitja. – Borzasztó ez, mindenkinek a szíve, néha úgy ver, mint a bolondóra és az idegjeim, meg a szédölgés. Nincsen kedvem semmihez az égvilágon. Ide se volt, a főnökjeim küldtek, azt mondták, olyan vagyok, mint egy búbánatos marha.

Véglegesen behunyja a szemét. „Már kilenc éve vagyok a fiammal egyedül. Az uram belebolondult egy nőbe, aztán faképnél hagyott. Nagyon szép embör volt, gyerökök, én olyan szép embört még nem is láttam. Azóta elhízott, mint a disznó, jobb is, hogy elváltunk, úgyse tetszött volna már néköm olyan kövéren."

Ella is siet bemutatkozni, csöppnyi, falat nő, csinos a feneke és a lába, a mellét felpolcolja, arca szeplős, viszonylag értelmes, csúnyácska, fanyar.

– Á, jobb erről nem beszélni. Úgy jöttem el, mint egy idióta. Három hétig voltam Hibernál-kúrán, éjjel nappal aludtam. Az utcán tántorogtam, mint a részeg. Van két srácom. A lányom gimnazista. Elsős. Ja, a férjem? Elváltunk. Hat éve. Később elgázolta a vonat. Mindenképpen özvegy lennék. Na! Mondom, nem érdemes beszélni róla. Igazad van Böbe, fütyülni kell a világra. Legalább a pofánk kisimul a négy hét alatt. Dögre alusszuk magunkat.

– Persze, ne is beszéljünk betegségről, családról – bólint Böbe. Rózsaszín nylonköpenybe burkolja hetvenkilós testét, mielőtt begombolkozna, elégedetten végignéz magán, hegyes melltartóján, a csipkekötésű nylonbugyin, rágyújt, hanyattfekszik.

– Na, megvolt az ismerkedés.

Mindenki elmondta a magáét.

Most majd jönnek a csendes napok, kúrálgatom azt a dög szívemet. Holnap bevetem magam a vadonba, ma még csak a kastélyban járkálok, nézegetem a zeg-zugokat, erre-arra ráismerek, még mindig a szerencsémet latolgatom, nem akárki kerülhet ide, exponált helyen dolgozom, a betegek is többnyire nagymenők, kilencven százaléka ideges – Dilivár, Dilivár, Dilivári Aladár – persze néhány csöndes kuli is akad, mint Ella és Gizi, meg én, de Böbétől sem irigylem Dilivárt, Böbe magas, fekete, a hangja fuvola, a mosolya méz, izeg-mozog, hajladozik, biztosan makkegészséges, egyikünknek se jut majd eszébe, hogy hézag van, hézag van, valahol hézag van . . .

Nagyorrú, síbakancsos fiútól kérdezem meg, hány kilométer a falu. Melyik falu?

Választhatok. H-ra éppen csak le kell gurulni a száraz fűvel borított lejtőn, tíz perc múlva ott lehetek a szélső háznál, persze a postáig még jócskán lehet gurulni, a falu egyetlen, ménkű hosszú utcából áll.

G-be, az északi faluba is gurulni lehet, csakhogy erdőn keresztül, azt még ki kell tapasztalni, ráér, mindent újra megtalálok, felismerek, ma jó lesz H. is, viszem a levelem, viszem a levelem, már tegnap este lekörmöltem, ujjongtam, rajongtam, kicsike kárörömmel rajongtam el a boldogságomat az otthoniaknak, hiányzom nekik, most jönnek majd rá, mennyire.

Visszafelé elbámészkodok a mészégetőknél, négy befalazott kemence működik, az egyiken éppen bontják a lapátnyi nyílást, mázsaszám szórják az izzó barlangba a fekete, sisteregve jajongó szénzuhatagot.

Az ám, a bánya, a lávaként sikló kövek, tábla jelzi a tilost, meg fogom találni a bányát is, a keskeny kapaszkodót, egyetlen nap múlt még el, csak egyetlen nap.

A szobánk.

Tagadhatatlanul rendetlen. Kicsit koszos is. A takarítónőnknek múlt héten volt ábéja. Kíméli magát. Érthető. Az ábé is érthető. A férje iszik, mint a gödény. Ez természetes. Itt mindenki iszik. H-n is, G-n is. Novát vedelnek, állandóan novát vedelnek. A kocsmában savanyú, istentelen vinkót árulnak, én is rászánom magam egy decire délelőttönként, ha lent járok. Fel kellene dobni valamivel az étvágyamat, nehéz belenyugodni, hogy ott van előttem a terülj-asztalka, csudafinom dolgokkal és csak gyötröm magam az evéssel és hiába gyötröm.

És itt van előttem a pehelypaplanos ágyacska, mellette a szőnyegen a magammal cipelt könyvek érintetlen halmaza, alig-alig lapozgattam bennük, kedvetlenül heverem végig a délutáni szieszt át, álmatlanul forgolódok esténként, az ablak keretében sötétben hajonganak a fák, a csövekben surrogva cirkál a melegvíz.

Kezdek kiborulni. Az otthoni tömény rendből, másodpercekre beosztott napokból belecsobbantam ebbe a tömény masszámba, ahol szétfolyik minden. Szétfolyik mindenki. Vagy másnak nem is kell? Így szokták meg?

Nyakig merülnek a közös masszánkban és csudajól érzik magukat, egyre jobban, betelhetetlenül habzsolják megnevezhetetlen, polipszerű szirupját.

A polip – lágy, ringató csápok hullámzó üteme – engem is elkapott. A könyveimre nézek, csodálkozom, hogy nem kívánom a betűt.

Majd holnap. Holnap biztosan!

Jönnek a nagy, tízórás alvások, s legalább annyit tanulok, mint otthon, munka mellett esténként, amikor már elcsitult a lakás.

Csakhogy itt sohase csitul el semmi és sohase csitul el senki.

Böbe hajlong, a hangja fuvola, a hangja méz, savanyúan, fanyalogva kuporgok az ágyam sarkán, vagy tízen verik a blattot a kisasztalnál, székekre, ágyakra telepedve, ulti, kanaszta, viccek.

Oltári rendetlenség és oltári siker. Az ám. Mi lettünk a központ. Alig pár nap alatt. A Vidám Hölgyek. Böbe boldog, a többiek is, azért vagyunk itt, hogy boldogok legyünk és kikapcsolódjunk, naná, mi másért?

Karcsi az izmait mutogatja: „Ezt nézzék meg lányok, bizony akit a Karcsika elkapott 195 . . .-ben, azt nehezen ismerte már fel az a jó édesanyja. Mert hiába mondanak most már ezt meg azt Z. elvtársra, jó ember volt az. Négy évig fuvaroztam. Nem ment másként. Ökröllel hölgyeim, csak ökröllel . . ."

Nehéz befogni a számat, egészen más a véleményem Z. elvtársról, bár kétségtelen, Karcsika volt a sofőrje, nem én. Biztosan jobban ismerte. Persze, lehet, hogy Karcsikánál is jobban ismerték mások, Z.-re már senki sem emlékszik, talán mégis nekik volt igazuk, s ez a kis izomkolosszus pocak is jobban tenné, ha befogná a pofáját. Ócska a dumája, unom.

Bár most éppen békésen foglalatoskodik, pamutot gombolyít Böbével.

Gizi szokás szerint hanyatt vágta magát a heverőn, falókék fürdőköpenybe burkolózva, csukott szemmel fekszik, fáradtság, baromi kimerültség az arcán.

De már benne se reménykedek.

Először csak nézegetett tehénszemével, lomhán, lustán mozdította meg nagydarab, fehér testét, hallgatta a zsivajt, ritkán szólt, ritkán nevetett.

A fáradtság ugyan még naponta letaglózza, de ha szólnak hozzá, önfeledten pattan, ő is veri a blattot, időnként felsóhajt: „Gyerökök, hogy itt milyen jól elmulat az ember. Nem hittem volna, hogy ilyen társaság létözik."

Ella is, a csöpp fenekével, belesimul ebbe a jó meleg, barátságos közegbe, csudajól érzik magukat mindannyian, csudajól.

Jancsin én is vihogok, vihog, aki csak ránéz, okos kis bohóc, a nőim imádják.

Este fekszünk az ágyunkban. Elmúlt éjfél. Böbe még buzgón olvas. Mindig éjfél után jön rá a nagy olvashatnék. Napközben soha. Pont éjfélkor.

Nem alszunk, de már csak Böbe lámpája ég. Aztán ő is elsötétít.

Felzúg egy lökhajtásos.

Az ablak hatalmas négyszögében piros, csillagszerű suhanás, légihidat emlegetnek, állandóan mély, földfeletti mormolással-búgással jönnek és mennek a gépek.

Szeretem őket. Nappal, ha tiszta az ég, galambárnyuk feltűnik-eltűnik, göndören borzongva csúsznak odébb a felhők.

A csend is odébb csúszik most, percekig lapultam, rettegve, pattanó idegekkel lapultam a csendben, tudtam, megszakad, percekig tart, aztán széttörik, belémhasítanak a cserepek.

A Laci, a szép Laci, olyan, mint egy isten, a fekete haja, s ahogy néz a kék szemével, és milyen fiatal, higgyétek el gyerekek, ha valaki számításba jöhetne nálam,

csak ő, egyedül ő, ha szól az emberhez, a hangja, már az boldogság, és milyen szép, milyen szép, mit gondoltok, jó lehet egy idegennel? Csupival beszéltünk már róla, azt mondja, ő se csalt meg soha, én se tudnám, a Laci . . .

. . . Jaj Istenem, már a sötétség is elmúlt, félhomályra váltott a szobánk, ha legalább töksötét lenne, s hihetném, álom ez, belecsípek a karomba, felébredek. De nincs sötétség és álom sincs, három feketemintás heverő az északi falnál, én itt kuporgok a sarkomban, legmesszebb a többiektől, térben is a legmesszebb, árnyak, kontúrok, hangok, Jancsik, Lacik, Feri, a nyámnyila Feri, aki Gizi körül őgyeleg és Gizi csak néz és hülyén vigyorog, egyetlenegyszer beszélt meg valamit egy nős emberrel még otthon, és képzeljétek, pont akkor találkozott az utcán a feleségével, hiába vártam éjfélig, a fiamat elküldtem aznap éjjelre, azóta sincs folytatás, most meg ez a nyámnyila Feri, ha legalább a Jancsi . . .

. . . nekem is a Jancsi tetszik a legjobban, irtó jópofa, ha úgy adódna, vele talán még én is, pedig a barátom aztán igazán nem érdemelné meg, négy éve jár hozzám – a felesége szívbeteg, sejtelme sincs a dologról –, imádom a barátomat, megőrülnék, ha elhagyna, jó hozzám, tőle kaptam az ezüstszürke kosztümöt, hetente csak egyszer jöhet, talán butaság, ha itt is rá gondolok, a gyerekeim ismerik, nagyok már, értelmesek, megbeszéltem velük, olyankor moziba mennek, sétálnak, de most a Jancsi . . . csak olyan kis széltoló, mit gondoltok?

. . . mit gondoltok, mit gondoltok, mit gondoltok . . .

Dobálom magam az ágyon, izzó nőstények süstörögnek, kíváncsi, tohonya, egymást heccelő nőstények, szó se róla, sohse voltam angyal, szenteoske, de lehetetlen, hogy csak így . . . hogy itt vagyok, itt, mikor pedig ma . . .

. . . ma reggel az első hó, az ösvényeken senkivel se találkoztam, bokáig süppedtem, néhol térdig, őzek, nyulak, apró, karmos kis madárléptek, vadcsapások, senki, sehol senki, belehemperegtem a hóba, hanyatt feküdtem, szürke ég, hűs pelyhek, elolvadnak a számon, a fák közé szán csúszik, ostor pattan, a lovak megállnak, nem akar felülni, fáért megyek, meleg pára, barnán csillanó szőr, hasábfák, visszafelé repülünk, a faluig repülünk az erdőn keresztül, a kocsmánál megkérdi az öreg, egy málnát? nevetek, inkább pálinkát, jó csípőset, de hadd legyek most én a gazda, iszunk, kiballagunk az útra, a szán eltűnik, délre visszamászok a kastélyhoz, fehér, habkönnyű, szárnyas csillagok . . .

. . . reggel . . . jaj, a reggel, bömböl a hangszórós rádió, egy kis zene, mai műsoraink, felhívjuk hallgatóink figyelmét, a ma estig várható időjárás, táskarádió, jazz, egyáltalán aludtam én az éjjel? Elaludtam? Mikor? Fejemre húzom az eperszínű brokátpaplant, szemem szorosra zárom, eltűnök, összegömbölyödök, a hangok orvul támadnak, pedig hét óra sincs még, mi az istennek felkelni már, ha legalább velem is gondolnának, beteg vagyok, fáradt vagyok, beteg vagyok, fáradt vagyok, értsétek meg, nem dilis, csönd legyen, mit vágjak hozzátok, a cipőmet, a kislámpát, a faliszőnyeget, mi lenne ha álmotokban megfojtanálak benneteket, így megy ez már második hete, alulra tedd Gizus a vöröset, a tetejére a gyöngyházat, ügyetlen a szemöldököd, várj, még ezt a pár szálat kitépem, nyugodtan tegyél a szádra, nem baj, ha leeszed, nálam mindig van rúzs, kiigazíthatod, várj, még a hajad, ide oldalt ezt a tincset, látod, egész más vagy így, irtó jó az alakod Gizus, és a melled . . . jaj, gyerökök, hagyjátok, csak ne lennék olyan szőrös, nézzétek a combomat, akár egy majom, a mellem is, tényleg nem vettétek észre? Hiába tépködöm, a bimbó körül . . .

. . . istenem kegyelmezz, Gizus és a mellek, a nagy, kétkilós csöcsei, úristen, a nőim, és Böbe, ahogy mozgatja a seggét, meghízott a drága, Ella meg csak hasra, napról-napra dagad a hasa, a csinos kis feneke eltűnt, csak a hasa pöffeszkedik a selyembugyijában, meztelenül mászkálnak a szobában, reggel hattól nyolcig anyaszült meztelenül, mászkálnak, tanakodnak, öltözködnek, én meg mint egy süket és döglött sün, lapulok a vackomban, hangot se adok, Ella még a legrendesebb, mielőtt elvonulnak rámszól: „Katiii" Jaj – mondom, mintha most ébrednék és hozzáteszem: kösz, Ella, de csak akkor bújok ki, ha becsapódott mögöttük az ajtó, a zuhany langyosan pereg rám, arcomra hullnak a homályos gömböcskék, pillanatok

alatt felöltözöm, pulcsi, a zöldkockás szoknya, az ebédlőben rámosolygok nőimre, visszamosolyognak, köszöngetünk, egy szóval se bántjuk egymást. Egy szóval se.

Ténfergek, szombat délután, napok óta izgat-nyugtalanít a felfedezésem.

A kisszoba.

A nyugati kisszoba.

Az ábés takarítónő mutatta meg, ez általában üres, mondta, ha vendég jön, olyankor használják, többnyire kiadják, ha a beteg kéri. Különben olyan, mint a többi. Csak egyágyas. Picike. Édes.

Napok óta biztat az ábés nő.

De csak ténfergek.

Végre rászánom magam.

Kopogok a kisöregnél.

Mosolyog rám a hetvenötéves doki, jövőre megy nyugdíjba.

Aztán csak néz a savókék, szúrós kis szemével. Közben egyre mosolyog. Egyéb se telik már tőle. Állandóan reszketek, hogy elkap egy szívroham, s mi lesz a szokásos vénás injekcióval, amit úgy kell beadni, hogy közben lehetőleg ne kollabáljak? Állandóan reszketek, mert az öreg már csak mosolyogni tud, de most örülök ennek, éppen erre van szükségem, egy kis jóindulatra, segítsen, de arca megmeredvedik, a szeme még savósabb, szűkebb lesz, ingatja a fejét, emlegeti a vendéget, aki bármikor jöhet, könyörgök, csak addig legalább, egyszer aludjam ki magam, szeretnék bezárkózni egy egész napra, aludni, olvasni, a fenyőket nézni, szaporán, tiltakozva pislog, nem, nem, higgyem el, magamnak ártanék, mit gondolnának rólam, elvből sohasem ad fiatal nőnek különszobát, ja, R-néra gondolok, igaz, fiatal, csakugyan, viszont olyan súlyos depresszióval jött, nem lehetett kockáztatni, hogy bárkivel összerakják, ó te szemét, de kis koszos, vén szemét – s jövök ki hang nélkül – te kis mocsok, R-né, mióta itt van, egy percig sincs egyedül, az erdőben is kilométerekre hallani a vihogását, R-né és a depresszió, R-né és a magány, persze, tudom, mi a dörgés, naná, R-né simán dílis, különben pukkadozik az egészségtől, üdülni jött, jó az összeköttetése, nagy górétól hozta a javaslatot külön szobára, ezt is megtudtam . . .

. . . te kis szemét, kis kosz, hat évvel ezelőtt még frissebb voltál, egyszer táncos délutánt is rendeztél, hangszórós fülkéből kezelted a lemezjátszót, lehetett kérni ezt-azt, én operát szerettem volna, vagy Wagnert, persze csak a végén, mikor már kitáncolták magukat a betegek, felcsillant ráncos csecsemőképed, maga szereti a komoly zenét? beszélgettünk, megfogtad a kezem, én álltam, te meg ültél, megfogtad a kezem, felemelted, s a fejedre raktad a tenyerem, a fejedre, a koponyádra, rózsaszín, fényes koponyádra, oldalt néhány őszes szőrpamacs, megborzongtam, ujjaim mereven, mozdulatlanul dermedtek a csillanó bőrön, hallgattam, s hívtál, hogy majd este, ha elcsendesedett a ház, szívesen látsz a szobádban, muzsikát hallgatunk, komoly zenét, micsoda ritkaság, hogy ilyen is akad a társaságban, aki éppen Wagnert szereti.

Akkor kerültelek, s most felismertél, már az autóban rámismertél, lehet, hogy minderre nem is emlékszel, még jobban megvénültél, közeledsz a nyolcvanhoz, de azért múlt héten, amikor félmeztelenül kvarcoltunk, bejöttél és a nagyseggű, nagymellű nőim között pont mellettem kötöttél ki, átöleltél, karomba mélyült a kezed, – na hízunk, hízunk kislányom – végigcsúszott a derekamon, a combomon, mindannyian nevettek, én is, mi a csudát tehettem volna, emlegetnek azóta is, ha valami óhajuk van, Kati szólj a vén szatyornak, téged bír, beszéld rá, nem mentem hozzád, csak most, először, és hát ha esetleg azzal kezdem, emlékszel-e Wagnerre, meg a komoly zene, muzsika és a tengeri herkentyű és ha leülök és ha . . .

. . . na mindegy, pillanatnyilag beérem a lépcsőházzal, fényes, zöld műanyagpadló, a falon kerámia, örülök ennek is, nehezen tudom elképzelni, hogy valaha ennyire kedves legyen számomra egy gyógyhely, még így is, még így is.

A második emeleti fordulóban összebukkanunk Jutkával, rémült a kis ápolónő, futkos, keresgél, hol van, hol lehet, nem láttam a Nusikát?

Nusika, Nusika... ja, a dáma, kábé ötvenéves, ragyogóan öltözködik, ragyogóan konzervált és mindig friss a sminkje. A férje vénember, de Fiattal hozta, családtag a dáma is, roppant előkelő, senkivel se vált szót, jaj, uramisten, hol lehet a dáma?

Mondom, láttam néhányszor az erdőben sétálni, azzal az őszes pacákkal, aki különasztalnál eszik és külön szobában lakik.

Jutka azonnal rámszáll, jaj, Katikám édes, kopogjon be Füredi elvtárshoz s nézze meg, nincs-e nála a Nusika? Miért ilyen fontos, kérdezem, s ijedten magyarázza, eltűnt a hölgy, ebédelni se jött, uzsonnázni se, Katika, ugye megteszi, bekopog Füredihez?

Miért nem ő megy, kérdezem és elpirul, „kellemetlen lenne, tudja, kellemetlen, legalább jöjjön velem." Kezdem érteni, Jutka csinos, bögyös kis nő, lehet, hogy nem ok nélkül vonakodik, bár ettől az akciótól magam is vonakodom, s egy kicsit reménykedem, amikor elvállalom, talán éppen Jutka beszélhetné rá a zenebarátot a kisszobára... rendben van, csak mutassa az ajtót.

Rákopogok Füredire, a tessékre benyitunk – én elöl – Nusika itt sincs, s Jutka rögtön, mint a füst, eltűnik a hátam mögött.

Én meg állok a nagy semmiben.

Nem ártott volna valami ócska szöveget előre kiagyalni.

Így spontánul már sehogy sem sikerül.

Szédelgek.

Istentelen pálinkabűz.

Na – gondolom – nem is kell itt túlokosnak lenni.

Számon se kérik tőlem.

Mégis motyogok annyit, hogy véletlenül, elnézést, ajtót tévesztettem...

A tévedésemnek örül Füredi, vigyorog, és vigyorog Pityuka is a másik fotelben.

Pityuka! Na, ez külön szám.

Egyik nap a könyvtárban tanultam. Pityuka, a gesztenyebarna Pityuka is ott görnyedezett, harmadikos gimnazista, levelezős. Éppen a nyelvtannal bajmolódott, örömmel ajánlkoztam, nyáron államvizsgázom, gondoltam, nekem se árt, ha meggyőzöm magam, máris képes vagyok okítani.

Teljes kudarc.

Kétségbeejtő kudarc.

Négy délelőttön át hiába magyaráztam, mi a különbség az egyszerű és összetett mondat között. Pityuka szelíden mosolygott a gesztenyebarna fürtjei mögött.

Több nem tellett tőle.

Sajnos, tőlem se.

S most vigyorog Pityuka és Füredi is, dús, ősz fürtök keretezik a vigyorgását.

Koraősz fürtök.

Mert nem lehet több negyvennél.

– Ah! – nyájaskodik – maga foglalkozik a fiammal? S rögtön bemutatkozik, ki ő, nem kisebb személyiség, mint az Országos... Pityuka meg a sofőrje, érettségizni akar, igazán hálás, a gyerek nevében is.

Nézem Füredit.

Hihetetlenül báva a pofája.

Persze, beszívott a fickó, itt már a levegőtől be lehet szívni.

De Füredinek már két hete báva a pofája. Mióta itt van.

Pityuka most is szelíd és viszonylag józan.

Füredi elvtárs rémkedves.

Megkérdezi, mit parancsolok?

A kisasztalon pálinka.

Vermut.

Konyak.

Valami zöldes.

Valami piros, meg sárga, meg . . .

Bor is.

Semmit se parancsolok.

Pedig nem vagyok antialkoholista.

Hátrálok, óvatosan beirányítom az ajtót.

Csakhogy rémkedves fickó ám ez a Füredi. S néz, mint egy kandúrmacskával elegyedett Hannibál.

Pityuka szelíden esedezik.

Fene a képetekbe.

Nem ijedek be.

Rendben!

Italt választok.

Az orrom remek.

Egy borospalacknál kötök ki.

Isteni!

Állítólag a büfében vették.

Aztán bevallják, import, különlegesség, pénzért ilyenhez nem lehet jutni. Nekik van belőle. Természetesen.

Remélik, jól érzem magam velük.

Megiszom a boromat. Újra töltenének. Marasztalnak.

Füredi csillog.

Rémelegáns cuccban sétálgat a hegyekben.

A szobája is rémelegáns.

És olyan aranyos, ahogy a sofőrjével iszogat.

Néhány üveg már kiürült.

A falbaépített, nyitott szekrény viszont kecsegtető.

Sorjáznak a bontatlan palackok.

Nem sok, talán másfél tucat.

Kezdem érteni az összefüggést.

Néhányszor láttam felosonni a konyhalányt megrakott tálcával, valami betegről gagyogott, aki gyengélkedik, nem tud lejönni . . .

Olyankor Füredi nem jelent meg a különasztalnál.

Egyébként fekélyes. Gyomorfekély.

A poharakkal zsúfolt asztalon ezüstszínű pirulák.

Időnként bekap egyet-egyet, kortyint rá, gyomrához szorítja kezét, felnyög, de rögtön kisimul a torz fintor, titokzatos mosollyal magyarázza, hogy ő pontosan addig van itt, amíg meg nem únja és akkor jön, amikor kedve támad.

Bólintok.

Ez igen!

Megkér, nézzek ki az ablakán . . .

Kinézek.

Látom a fákat, a mészégető árnyék-gömbjeit, a világító havat, a falu egybemosódó fényét, alkonyodik, a fenyves, a sziklakert, szerpentin, fák . . .

Visszalépek.

Felhívja a figyelmemet, hogy mindezt együttesen csak tőle látni. Az ő szobájából. Mert ez a legszebb szoba.

Szeretném megrugdosni.

Tudom, pocsék a természetem.

S Füredi elvtárs közvetlensége egyre meghatóbb. Ajánlja, hogy Pityukával felhívatja U-t.

Ez is reprezentatív beteg. Ketten vannak ilyenek.

Különasztal, legszebb szoba . . .

Szombat este.

Különleges pia.

Különleges urak.

Illene már elgyengülni.

Ami a bort illeti, szívesen kóstolgatnám.

De velük?

Reménykedve tartóztatnak. Csak nem hagyom itt őket? Ráérek, nem? Biztosítanak, hogy U is itt lesz rögtön, Pityuka pattan érte.

U tetszik nekem. Jó fej. Beszélgettünk néhányszor. Egymás szájából kapkodtuk a szavakat. Jó volt vele beszélgetni. Nem Füredi-fajta.

De csak-csak hozzájuk tartozik.

Simán eltűnök.

Megnyugtató most az erdő.

A sötétség.

A hideg.

Ropog a hó.

Egy őz kísérget a sűrűben.

Megállok . . .

. . . megáll.

Továbbmegyek . . .

. . . jön velem.

A lépteim a hóban . . .

. . . a léptei a hóban.

Kiérek a szerpentinre, fényes az út, nappal teherautók szállítják a követ, a sofőrök bólintanak, néha nevetnek, visszaintek . . .

. . . a mészégetőben a kövek rózsaszín, kemény húsa fehérbe omlik, a hó is fehér, fehér marad sokáig . . .

Megint az őz.

Mióta már.

Talán nem is őz.

Ne féli . . . ne félj! Csak embertől kell félned.

Az emberek importborral nyeldesik az ezüstszínű tablettákat és bizonygatják, hogy ők az istenkék . . .

. . . aki pedig kirándulással tölti a hétvégét, reméljük nem csalódik, hegyeink nagy részét hó borítja, a hó magassága . . . a hó sportolásra alkalmas, derült, napos idő várhat.

Hajrá, kiránduljunk hát a hegyekbe, főleg ha olyan jó meleg szoba várja az embert, mint a huszonötös, édes Aranka néni, hát eljött, jaj, de kedves, Csupikám, angyalom, köszönöm, már egy kicsit jobban, híztam is, lányok, a férjem, a nagynénim, a férjem szülei, Terus néni, a gyerekeim, de igazán, üljetek már le, nagyon jó itt . . .

. . . nagyon jó itt, nagyon jó itt, sáros csizmák, hólé, kabátok még a csilláron is, délben tányérhalmaz, ételmaradék, csámcsogás, nyeldeklés, van, aki hazament hétvégére, Böbe összeszedte a kajájukat, felcipelte, eteti a családját, meg a Terus nénit, és ugye nem haragudtok lányok, a kis családom . . .

Ezek a szép, békés vasárnapok!

Bár érdekes, máshoz is jönnek látogatók, elüldögélnek a társalgóban, a preszszó-részben.

Pattanó, feszült már Böbével a hangulatom.

Mi lenne, ha ma délután a kötelező szieszta idején – amikor a kis család ugyancsak szieszt ázik, üldögél, locsog a szobánkban – egyszerűen nekiállnék vetkőzni? Szó nélkül, csendben, nyugodtan és biztosan dobálnám le magamról a ruhát. Egyiket a másik után. S anyaszült meztelenül, kényelmesen felhúznám a hálóingemet, ágybabújnék. Mintha csak egyedül lennék. Vagy legalábbis azokkal, akikkel kötelező hatállyal összezártak. Mi lenne? Szégyenkeznék? Nem. Biztosan nem. Na? Megtegyem? A hűséges Csupika legalább látna egy idegen nőt. Ruha nélkül. És Böbe talán megszökne, hazamenne a Csupijával. Bizonyisten, megtenném, ha előre ki lehetne számítani az eredményt. Valami jó eredményt.

Mindenesetre az is jó eredmény, hogy tényleg derült, napos az idő.

Máris felejtek minden tervet. Minden tervet ebben a házban. Mert a kinti világ még mindig csodálatos.

Percek alatt elérem a táblát, ami áldott nyugalmam, pihenésem színhelyét őrzi a betolakodóktól, „... gyógyhely területe, idegeneknek szigorúan tilos" satöbbi. Szögesdrót nincs, a völgyben G. hófödte háztetői, manóházacskák, balra a csúcs, meredek, széles lénia s egy kanyargó sétány, oda vezet mindkettő, választhatok, természetesen a lénia mellett döntök, egyértelmű, rövidebb, egyenes.

Kétszáz méter után már a szívem is egyértelműen jelez, próbáltam kikapcsolni, lassan kapaszkodtam, pihentem, ácsorogtam, hiába.

Tanácstalanul nézegetem a kiinduló pontot, oda is lehetetlenség visszajutni, még csúszva is képtelenség, se fönt, se lent, ha most éppen collabálnék, ha ... nem, nem, azért se csúszok vissza, mióta halasztgatom már ezt az utat, két hete, harmadik vasárnapomat élem itt, talán az első jó vasárnapomat.

Észreveszem a turistajelzést, enyhén lejtős szerpentin ágazik a léniából, megmenekültem, a sétány keskeny, ennél már csak a vadcsapások keskenyebbek, szanaszét ágaznak, szabálytalanul pontosan, felrikolt egy madár, árnyéka, patája tűnik az őznek, a nap szikrázik, a sugárzásnak ellentáll a hó, nem lágyul, csak jajong, ahogy rálépek. A csipkebokron a piros gyümölcs mellett itt-ott halványzöld, egészen puha, magzatszerű levélkék.

Nem gondolok már rosszullétre, a szívem nyugszik, kavargó hózivatarba érek, nincs tovább, fennsík, homály, a felhők a számig érnek, csizmámban langyos-hűvös hólé, fagycsillagok, zuzmaraállatok, a kilátó, síkos, jeges falétra, fehér port, éles port kavar arcomba, nyakamba a szél, de nem fázom, a nap másodpercekig vakít, eltűnik, felhők, eltűnő, feltűnő fények ...

Este kitör a dili.

Nem tudom, ki kezdte, melyikre jött rá előbb.

Kerültem, alig láttam napközben a nőimet.

S ahogy vacsora után benyitok, fecsegés, vihogás helyett hüppögés, könny-folyók, duzzadt arcok, meg is hatódnék, ha most tévedtem volna ide először. Csakhát ... csakhát pontosan így volt ez múlt vasárnap is, igaz, akkor szólóban, Böbe produkálta magát, most is megkönnyezi Csupit és a két gyereket, nem tudjátok, milyen szerencsétlen vagyok ilyenkor, arra gondolok, én itt betegen, ők meg otthon, szegénykéim, a férjem se tud mindennap időben hazamenni, ha nem gyógyulok meg, már arra is gondoltam, rákom van, lehet a ráktól szédülni?

Böbe tirádái egyre képtelenebbek, mindenre kiterjednek, milyen edényben keveri ki a túrósgombócot, a gömbmintás pulóverkötés, és hogy a férjével hányszor, hogyan, de nem mindig jó, legtöbbször nem jó, de most azért már nagyon jó lenle ...

A folyosón már várja a pasas, a legújabb és legfiatalabb, egész nap a szőke, babaarcú feleségével üldögélt, mióta lekísérte a buszhoz és visszajött, itt sündörög az ajtónk előtt, be is kopog, Böbe fölélénkül, egy kis rúzs, púder, tupír, narancssárga pulóver a méregzöld lastexhez, mennek tévét nézni, vagy szédülni, mit gondoltok, lehet a ráktól szédülni? Csuda rafinált ez a kastélyocska, a társalgó mint egy süllyesztett színpad, erkélye van, barnára pácolt falépcsőn lehet felmászni, az erkély töksötét, a fény zavarná a műsort, székek sincsenek, de neki lehet támaszkodni a falnak, sarkokba kuporodva a farács ágbogain valamicske látszik a képernyőből is, eredetileg persze más az erkély célja, erre vannak a fürdőszobák, de ilyenkor úgy se fürdik senki, egyszer majdnem keresztül estem rajtuk, előrenyújtott lábbal lapultak a falhoz, ültek, a hangjáról ismertem fel Böbét, de nem biztos, hogy ez a kis nyálas volt a másik, Böbe imádja a társaságot, a barátai viszont gyorsan lekopnak, ilyenkor kénytelen újat keresni, talál is mindig, most ez az édes kis Tibi, de ne gondoljátok lányok, hogy ... majdnem tíz évvel fiatalabb, és különben is ...

Emma elveszetten kuporog a sarkában, élénksárga faliszőnyeg, fekete haj, szeplős, elrajzolt, csúnya arc, vele talán jó lett volna kettesben egy szoba, eleinte nor-

málisnak látszott, a tömeghisztéria ráragadt, kibogozhatatlan összevisszaságban keverednek a könnyei és a könnyek okai, a kislányom tegnap küldött harminc forintot, ráírta hátul a csekkre, anyu a heti kosztpénzből spóroltom el, de hogyan, mondjátok meg, hogyan, épp annyit hagytam, amennyi elég nekik, inkább költötték volna buszra, vártam őket, gondoltam meglepnek, de még egy tisztességes levelet se írtak, pedig nagy gyerekek, a lányom már a cipőmet hordja . . . a barátomtól úgy váltunk el, ha tud, meglátogat, talán ír is, de nem, ő se . . . a Jancsi meg . . . de megbántam!!! Emlékeztek, első héten hülyeségből mondtuk, hogy a Jancsi . . . Először örültem neki, a barátomhoz legyek hű? . . . és mint az állat, éppen úgy . . . azóta felém se néz, nem akartam én tőle semmit, mégis . . .

Ella legalább őszinte, minden szeplője világító, kétségbeesett kérdőjel.

Gizus meg . . . Gizus a teremtés csodája, csak néztem, amikor először megszólalt, hogy egyáltalán tud beszélni, most meg: „Te csak ne szomorkodj, szödd röndbe magad, oszt gyere utánunk . . .” és hozzá a szeme, állandó sunyi, sárgás fényben ég, Böbénél is mohóbb, félholt, hullamerev kidőlései korszakát elhagyta, holdbéli távolságban, viszont megtanult szemöldököt festeni, szemhéjat árnyékolni és a rúzs nem fontos, hogy mindig a száj formáját kövesse, jó tupírral még ebből a pár szál hajból is lehet fészket kazalozni, gyere csak utánunk, elfelejtöd a búbánatodat, illat, púderfelhő, a nagy semmi, semmi se marad utána, Ella tehetetlen gomolyag, nem tudok, nem akarok neki segíteni, fulladok.

Az utolsó hét és az utolsó napok . . .

Mindenki megbolondult.

Akit eddig észre se lehetett venni, neve se volt, csak elmosódó alakja, figyelő szembogarak gyűrűzik körül, az első emelet tizenhétben az a három öreglány, a kutya se tudta megkülönböztetni őket, s az egyik felbukfencezett reggel a lépcsőn, azt hittük a pia – állítólag csöndben és folyton iszogattak a szobájukban – de a lélegzete tiszta, akkor bukik fel, amikor mellé érek, elsőnek hajolok hozzá, kábán, zavarosan motyog, feltámogatom a szobájába, futkosás, orvos, semmi különös, hány Tardylt vett be? Egy nap alatt kiheveri, Jutka, figyelmeztessen rendelésnél, a tizenhetesnek nem adunk ki több altatót.

Ez is kicsi, csúnya nő, segítek ágybadugni, rózsaszín franciapizsama a paplana alatt, formátlan, fehér csontbaba, öt szót se váltottam vele eddig, megnyugtató hangok, szavak a számon, megkönnyebbülök magam is, a csontbaba elalszik és este épp a tévét nézem, megint futkosás, Imre is megbolondult, rosszul van az Imre . . . őt ismerem, százkilencven centi és ötvennégy kiló, a harmadik műtét után akkora maradt a gyomra, mint egy zöld-dió, Imre igazán beteg, átlátszóan lebeg köztünk, félóránként eszik, arca helyén csontok, bemélyült szemgödör, második hónapja van itt, úgy mondják, lassan, kortyolva megivott fél liter bort, kihányta, bedobott egy pár Tardylt, hörög, eszméletlen, ki érti, ki tudja, senki nem tud semmit, a kártyapartik tovább vadulnak, a tévé tovább csordogál, Imrén csak az alvás segít, van még három napunk, mindenki rendbejöhet, az idegesek, hisztérikák, szívbetegek, és gyomrosok, három estén át meg lehet még bújni az erkélyen, a sarkokban, zugokban, a padlásfeljárót is egyenletesen fűti a radiátor.

Tegnap jött az utolsó levelem.

Nincs tovább.

A tegnapi volt az utolsó: „. . . nem írok hát többet, várlak.”

Várok.

Ki kell bírni az ideiglenesség és hiábavalóság kusza Bábelét.

A borogatások langyos rongydarabjait éjszakánként a mellkasomon.

Az álmatlanság süket végtelenjét.

És az őrjöngő, napok óta tartó tamm-tammot.

Azám. Ez is van.

Karcsika szobájában búcsúzik a törzsgárda, üres süteményes és befőttes tálak üvegjén-porcelánján csörren az ütemesen csapkodó villa, kanál, pálinkát is kerítettek a muzsikához, H-n isteni cseresznyéje van a kocsmárosnak.

Imre már magához tért, a csontbaba is.

Reggelre a hó . . . a legfrissebb és legsűrűbb. Bemocskolhatatlan.

„Készüljenek fel, lehet, hogy már délután indulunk, ha így folytatódik, holnap talán már csak helikopterrel . . .”

Szóval indulunk.

Délután indulunk.

Nincs készülni valóm.

A ruhámat percek alatt összeszedem, a könyveim szinte érintetlenül a bőröndben.

De ez a fél nap még az enyém.

Csizmám meleg, kérgesre száradt.

A bejárati asztalkán egyetlen levél.

A borítékon gépírással a nevem.

Belül három szó.

Régen örültem így.

Helyhatározó, időhatározó és egy bizonytalan, alanyt helyettesítő . . .

Régen örültem így.

G. felé szinte áthatolhatatlan az erdő. A száraz leveleken surrog a hó. Néhol bokáig, másutt térdig ér. Próbálgatom a lépéseket, ráérek, enyém a délelőtt.

A postán a távirat.

Levélpapírt is kérek, borítékot. Megcímezem, express, ajánlott, egy szóval üzenek, igével, de nem azzal, hogy szeretlek.

A nő átveszi, nézi, a cím azonos a táviratéval, megkérdezi, nem tévedtem-e, mondom nem, rábólint, így talán biztosabb.

Összemosolygunk, igen, így talán biztosabb.

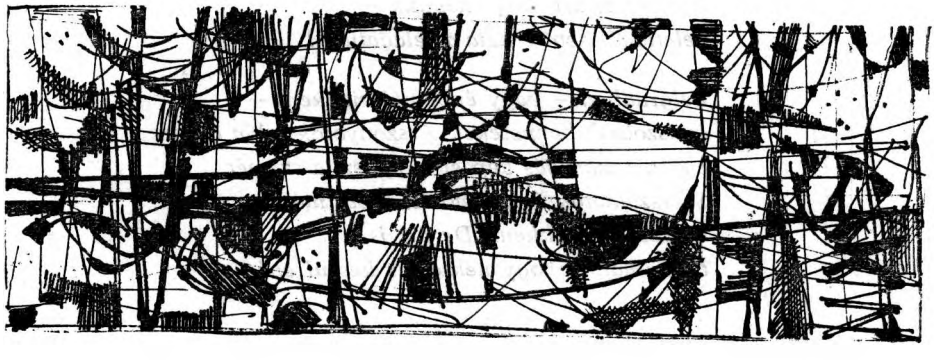

BIZSE JÁNOS rajza

RÓZSA ENDRE

Jugoszláv katonák sírjánál

Itt maradtok örökre. Csontjaitok mellé ázott
névvel, mellkasba visszacsukló énekkel, beleтúlva
a csillagokba, megdicsőülve a sártól.
Szerencse, hogy a kezek melege mindig fontosabb
volt számotokra, mint az az arclenyomat,
mely visszamarad a halálból,

itt maradtok, fiúk. Hiába is mondanátok,
hogy mit nektek ez az idegen mező vagy város,
hogy mit nektek a kovácsjánosok sorsa.
Sírotokon ki-be jár a lélegzet, nem is
titkolhatnátok a rokonságot velünk:
véretek felszökken a pipacsokba,

tíz ujjatok fiatal kőrisfa gyökereibe
kapaszkodik, fűvet eresztő éveink
lassan benövik sebeitek forradását,
gerincetek boldogan nyújtózik az acéldaruban,
mely hazát, égboltot emel fölébünk;
s mi tudjuk, honnan vesszük ragyogását

ablakjainknak: a ti megtört szemetek árán! És
azt is tudjuk, mibe került nektek az a
kenyér, melybe most mi harapunk –
csak értsétek meg, fiúk, hálánk
igazságát: azt, hogy nekünk
véletlenül sem e hála a feladatunk!

Belgrádban – vagy éppen Újvidéken –
gyászolnak benneteket. Asszonyotok talán örökre
egy katonaruhás kép előtt apasztja szemét.
Szerszámotok és örömötök azóta mások
tenyerébe szökkent. De azt is
tudhatnátok, hogy nektek is készül ebéd

minden délben. És nemcsak otthon: nálunk
vagy szomszédéknál épp olyan jószívvel
várnak benneteket –
csakhát gyűlik a mi gondunk is: honnan
tudtátok volna, mennyi! Ideje
lesz hát lassan útra kelnetek!

Itt maradtok, fiúk. Elevenen ama cirkalmas
kövek alatt is, amelyek olyan mellékesek immár,
mint a halál a ti tartalmaitokban vagy fölöttetek.
Hálánkkal nem mennétek sokra: nem is kértek
belőle! Mi az értelmes munka zajával
szólunk hozzátok: anyanyelvetek!

PÉCSI GABRIELLA

Tűzveszélyes!

Sistergő április.
Naponta kétszer döbbenet. (Bombáztak-behatoltak
x halott-elfogták-provokáció-jegyzékváltás satöbbi.)
Erősödő szívdobogásra
– ó, te gyúlékony április –,
föloldozó esőd szakadjon!
Szép lobogónk feleseljen a széllel,
tócsákról fény repüljön csattogó ablakokra!
Erősítsd meg a mi szíveinket,
apadjon az égretörő vér szökőkútja!
Vigyázat! Tűzveszélyes nedv rohangál
az ártatlan fák ütőereiben is!
Hát tartsuk rajta kezünket
a Föld nyílt sebein, amíg a
szakszerű segítség megjön,
hogy aztán Nyár is lehessen végre.

HALLAMA ERZSÉBET

SIMON BÉLA

Természetesen lelkesített a gondolat, hogy Simon Béláról írhatok. Jól ismerem őt, gondoltam, rengetegszer találkoztunk, írtam is róla jópárszor. Jártam a műtermében, nézegettük együtt a kiállítások képeit, ült már velem szemben iskolapad tetején, beszélgettünk meghitt klubhelyiségekben, sőt, otthonos vendégként üldögélt már a szerkesztőségi fotelban is, mialatt Moszkvában és Leningrádban készült vázlatait nézegettük. Hallottam róla jóízű történeteket, tudom, hogy saját vörösborát szereti legjobban, ugyanúgy, mint képeinek jellegzetes vöröseit, amelyeket gyakorta megcsodál, nyílt büszkeséggel, az álszent szerénykedés árnyéka nélkül. Tudom, hogy fele életével Göntérhez kötődik, a parányi présházhoz és a szőlőhöz. Amikor azon az iskolapadon ült velem szemben, ő volt a képzőművészek területi szervezetének titkára, és azért kerestem fel, hogy a tervezett kiállításokról beszámolót készítsek. Letelepedett a padra és „rögtön, egy pillanat!" felkiáltással kutatni kezdett a zsebeiben. Az első próbálkozás után elsötétült az arca: ejnye, hiszen felkészültem, ideraktam valahová azokat a terveket, mondta, és tovább kutatott. A zsebekből meggyűrt jegyzetlapok, igazolványok, fényképfelvételek, számlák, nyugták, emlékeztető cetlik, sebtiben feldobott vázlatok, blokkok és isten tudja mik kerültek elő, a zsebek tartalma elborította az iskolapadot, ő pedig egyre kisebbre hunyorodó szemmel mormogott és méltatlankodott: az ördög vigye el, pedig istenbizony zsebretettem. A keresett papír nem volt nála.

Akinek szíve s füle van az efféle dolgokhoz, mind szereti Simon Bélát, s ha mosolyognak is apró szórakozottságain, úgy könyvelik el azokat, mint a művész más dimenziójú életének szinte természetes velejáróját, de ugyanakkor, mint éppen csak őrá, kizárólag őrá jellemző emberi vonást is, valamit, ami felejthetetlenné és szeretetreméltóvá képes tenni egy embert.

Simon Bélára a ravaszdi humorral átszőtt gyermeki őszinteség annyira jellemző, mint az égboltra a kékség. Ebből kellett kiindulnom. Mármost róla annyi tanulmány és cikk és riport és kritika jelent meg szerte az országban, hogy kissé elment a kedvem a többé-kevésbé mások által is ismert dolgok ismétléseitől. Felhívtam telefonon és megkértem, gondolkodjék a gyermekkorán. Legnagyobb megelégedésemre azt válaszolta: Nahát, ezt még nem kérte tőlem senki!

Másnap csaknem egyórás késéssel állítottam be a kávéházba. Lemondóan néztem körül, de a terem végében megpillantottam ferdemetszésű, székely arcát, a lehajló bajuszt, a körülpókhálózott apró szemeket. Egy kis asztalnál ült, félméteres újsághalommal körülbástyázva, egy kupica Mecsekit iszogatott és szívta megszokott Mátráit. A cigaretta ködfüggönye mögött mintha szemrehányóan csillogtak volna ezek a kiderithetetlen színű, hunyorgó góbé-szemek. Lihegve leroskadtam és nyomban mentegetőzni kezdtem.

– Nem tesz semmit – mondta gálánsan, de határozottan úgy éreztem, neheztel. – Szívesen vártam.

Rendbetette az újságokat, majd odébbtolta a paksamétát, kávét rendelt, cigarettával kínált, aztán, mikor kifogytam már a bocsánatkérésből, rekedtes hangján, amiben mindig érződik valami városi embernél ismeretlen tempósság, bejelentette:

– Legalább volt még félórám, hogy gondolkodjam.

Fél óra? Már nyitottam a számat, hogy helyreigazítsam: egy egész óra volt az bizony, amikor megláttam a szemét. S felismertem a szemrehányásnak vélt, ravasz, csúfondáros csillogást:

SIMON BÉLA: Megindultak

SIMON BÉLA: Új istálló Alsószentmártonban

SIMON BÉLA: Vászonteritő asszonyok

SIMON BÉLA: Iskolaudvar

– Ugyanis én is késtem felet. Csak azért leültem, hogy hátha . . .

S szemében egy csínytevő gyermek kaján gyönyörűsége ragyogott.

Aztán munkához láttunk. Előkotort egy számokkal, karikákkal, nyilakkal és beszúrásokkal olvashatatlanná tett papírlapot, és azt mondta:

– Talán úgy lehetne kezdeni, hogy a Képtárban állunk Simon Béla Szőlőhegy című képe előtt . . .

– De hiszen itt vagyunk a kávéházban!

– Na persze – bólintott –, de úgy értem, a riportban.

– Nem jó – mondtam –, nem vagyunk a Képtárban.

– De lehetnénk – vitatkozott –, és jobb is lenne, ha ott lennénk. Festő a kávéházban? A festő fessen. Azt kell megírni róla, mit fest, nem azt, hogy kávéházban üldögél.

– Szó sincs róla – mondtam. – Ez egy őszinte írás lesz és remélem, igaz. Semmi szempont és kitalálás. Nem találunk ki benne semmit.

– Jó – egyezett bele és összehajtotta a papírlapot. – Akkor elmondom a gyerekkoromat.

*

– A gyerekkorom mindössze tizenkét éves koromig tartott – mondja Simon Béla, ötvennyolc éves festőművész, szorongó fájdalommal és forró nosztalgiával megtelt hangon. És kicsit csodálkozva ezen a rövid gyerekkoron, *még mindig* csodálkozva. – Valóban gondolkodtam a gyerekkoromon. Rég gondoltam rá. Keveset kérdik tőlem a gyerekkoromat, ami tizenkét éves koromig tartott és nagyon fontos volt. Rájöttem, hogy bizonyos értelemben a gyerekkorom volt a legfontosabb korszaka az életemnek. Akkor dőlt el minden. Lehet, hogy mindenkinél így van ez, nem tudom.

A régi fénykép már kisárgult, kizsugorodott a keretéből. A háttérben, ahol nagy kert húzódik, öreg fakerítés. A kerítés előtt ül az apa és az anya, gyermekeik körében. Az apa keménygallérban, oldalt választott hajjal, apró, figyelő szemmel, Simon-bajusszal, egyenes derékkal ül egy széken, egyik keze a térdén, másik egy kisfiú vállán. Ez a kisfiú Jenő. Az anya szelídarcú asszony, az apa és ő közötte áll Jóska, az anya jobboldalán a két legkisebbik. A fehér matrózruhás kisfiú, akinek anyja a kezét fogja, az Béla. A pöttyös-fodros lányruhába öltöztetett csöppség, akit Béla vállán átölel, Gyuszi, vagyis a negyedik Simon-fiú, akit végképp lánynak vártak.

– Ez a családom – mondja Simon Béla és hosszan, tűnődve, hitetlenkedve, büszkén és szomorúan nézi a képet.

A gyerekkori ház még a paraszt-nagyapa háza volt. Nem az erdélyi városka központjában állt, hanem a városszélen, mondhatni, a falu és a város határán. Fogaras századeleji keresztmetszetét is adja a szomszédok puszta listája: három földműves, két kereskedő, két kádármester, egy tanár és egy alispán. Az Apaffy Mihály erdélyi fejedelemről elnevezett utca románok, zsidók, szászok, székelyek és magyarok utcája volt. A kert alatt a Vasút utca futott, a túlsó sarkon az alispán kastélya, a kastélykerten túl patak, ahová fürödni lehetett járni. A kis Simon Béla hatéves korában beszélt németül és románul is. Játszópajtásai a környező házak lakóinak gyerekeiből tevődtek ki, beleértve Benedek Sárit, az alispán lányát és a parasztgyerekeket is, a gyermekkor ösztönös, abszolút és problémamentes demokratizmusa jegyében.

– Hadd soroljam fel a pajtásaim nevét, mindre emlékszem. (Pedig mennyi mindent elfelejtek!) Olyanok ezek a nevek, mint valami régi, titokzatos, őserejű zene. Ott volt a Szabó Árpi és a Rákosi Zoli, akit Cincinek hívtunk. Benedek Sári, Dalea Margit, Májer Koszti és Májer Réli, Reorián Gyica, Gütlinger Hédi, Molnos Jenő, Duska Emil, Balkacsán Viorika, Weisz Fülöp és Rózsi. Óvoda nem volt akkoriban, a játszótér – az udvarok.

A gyerekkori háznak szépen faragott oszlopos tornáca volt. Nagy udvar, szérűskert, gyümölcsös és veteményes vette körül. Ha indult a szekér, a gyerekek felka-

paszkodtak rá és a szénásszekér puha, magas ágyán tértek haza, részegen az illatos levegőtől. Vadnyulakra vadásztak és lerohantak a kastélykerten át a patakra. Májer Koszti és Réli apja kádár volt, a műhelyben még baltát is lehetett kézbevenni, faragtak, sárkányt építettek nádból és papírból. Micsoda honfoglalás, karikával, labdával berohanni a gyümölcsösbe! Sátort építeni kukoricaszárból a kert két sarkában, akár két ellenséges tábor, és rohamokat indítani az ellenség kukoricaerődje ellen. S beülni a kukoricaszárerődbe, ha csepereg az eső, és a földből kihúzgált karalábét, sárgarépát rágcsálva gyermek-álmokat szövögetni. Almával megtömni az ingeket és a csűrben kétfelől felmászni a szénatartóra. Fenn a magasban almaháborút játszani! (Mégha az egyik szénatartó vaskampója életreszóló hegeket hagy is az ember hátán). És a novemberi undok esős napokat a szénapajta illatos homályában tölteni, ábrándok, játékok, meghitt beszélgetések közepette.

A szünidőben meg Udvarhely. A másik nagyapa az udvarhelyi csizmadiacéh elnöke volt. Hegyi emberek hegyi háza: hátul földszintes, de elöl magasított, lenn a műhely, a lépcső tetején a magas tornác s a lakás. A Simon-fiúk reggel megtöltik a hátizsákot és irány a Csicser, Budvár, Hargita, Büdösgödör . . .

– Jenő bátyám (az a kis kopasz, jobboldalt a képen) nagy mesélő volt. Órákat töltöttünk mesélésekkel. Abba az udvarba csupa ilyen gyerek járt.

Hegyek, erdők, szérűskertek, szénásszekerek, patakok, almaháborúk, Hargita – szabadság.

– Alighogy nagyapám meghalt, apám eladta a földet és átépítette a házat. Szebb lett a ház: a lebontott csűr, istálló és szénapajta helyére három új szoba került, a szérűskertet feltöltötték kaviccsal, kerthelyiséget építettek, három villanyoszlop is állt ott, az udvaron kuglipálya. Vendéglőt nyitott apánk, a földek árából és bankadósságból, attól kezdve merő hajsza volt az életünk. Fizetni kellett a kamatokat is. Apám hajcsár lett, önmaga hajcsára és a miénk. Tizenkét éves voltam akkor. Végetért a gyerekkorom. Végetért a szabadságom. Éjfélig kuglibábukat állítottam, és mikor ráadásul az apám elvette tőlem a pár koronát, amit összeszedtem, amit kerestem, összeomlott bennem minden.

*

– Apám mindenképpen kereskedőt akart belőlem nevelni. Kemény ember volt, egy-két pofon is elcsattant. Mikor leérettségiztem, kijelentette, hogy egy vasat se ad, ha valóban festőnek megyek. Kolozsvárra készültem a főiskolára. Igenám, de Jenő bátyám már végzett addigra, a kereskedelmi akadémiát végezte el, jó fizetése, jó állása volt, az iparkamaránál volt jogász, Bukarestben élt, hívott magához. Közben pedig néhány barátom, Duska Emil, Válendorfeán Laci, Májer Koszti és Réli meg Szabó Árpi Kolozsvárra kerültek, így aztán a bátyám is beleegyezett, hogy küld havonta 1500 lejt. Kolozsvárott Válendorfeán Lacival béreltünk közösen egy szobát. Jártam a főiskolára, itt kerültem barátságba Szervátius Jenővel és Gy. Szabó Bélával. Aztán fölkerültem Pestre, a főiskolára.

Tudjuk, pályázatot hirdettek, s a fiatal Simon Béla életerős, diadalmas, forradalmi energiát és ősi nyugalmat árasztó Magvetője meghozta számára a jogot, hogy a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanuljon tovább. Meg Szőnyi István pártfogását, elismerését, több évre szóló tanári segítségét. Simon Béla már főiskolás korában szerepelt kiállításokon, nyert díjakat – aztán végigjárta Európát, katona volt, résztvett a felszabadulás után megélénkülő, lendületes művészeti életben. Végül lejött Alsószentmártonba, részben családi okok miatt, részben valami titkolt vonzalom bűvöletében. Festészete tulajdonképpen itt nyerte el valódi értelmét, karakterét, itt találta meg témáit és színeit. Sokac asszonyok, cigánylányok tarka szoknyája libbent a fák között, cigányok barna arca és parasztok nehéz léptei töltötték meg a teret körülötte; mezők, kertek, hegyek, fűvek. virágok, szőlőkarók, szalmatetők, kerítéseken száradó kancsók, szőttesszoknyák, maszatos rajkók, déli harangszó, az árokparton sárga kislibák, oroszlánszáj és margaréta . . . A halk, visszafogott, finom színek

helyébe belépett a lángoló vörös és a százárnyalatú sárga, a vizek, illatos virágok és falusi alkonyatok meleg kékje. A mesterek emléke elhalványodott és kibontakozhatott Simon Béla őszinte, a látvány gyönyörében születő festészete.

Aztán – kilenc esztendeje – beköltözött Pécsre, tanít a művészeti gimnáziumban, sétákat tesz a régi kis utcákban és az épülő lakótelepeken, fest és rajzol az emeleti műteremben, ahonnan változatos háztetőkre és falombokra nyílik kilátás – és amikor csak teheti, felül a vonatra és kipöfög Siklós szőlői közé, ahol a szél szabadon száguld a hegyes karók, gyümölcsfák, madárijesztők, régi présházak, permetes tőkék között.

*

– Sokat gondolkodtam már ezen: én végeredményben nem haragszom az apámra, sőt, megértem őt. Még tisztelem is. Modern ember volt, korszerűen gondolkodott. Vállalt és próbálkozott. Volt benne energia és talán még igaza is volt. Csak hát... a szépség, a természet, a szabadság iránti, immár félévszázados szomjúságomnak mégis ő az oka. Amikor csak tehettem, átmentem a harmadik szomszédba, azoknak a pajtásaimnak az apja még gazdálkodott, megvolt ott minden: a puha fű, a gyümölcsös, a szérűskert, a szénapajta... Az ember elmenekült az otthonából. A jó puhafüves kert helyén cementlap, kavics, a kertben szabályos virágágyások. Mindig vigyázni kellett a virágokra. És azokon a régi faragott oszlopokon milyen jól fel lehetett mászni! Mi a csudát kezdtem volna a sima, unalmas, új cementoszlopokkal? Mindig ezen rágódom, de mit csináljak? Az ember hontalan lett a saját otthonában és sajnálta a gyerekkorát, ami csak tizenkét éves koráig tartott.

Koponyaszárítók, rajtuk az edények – leskicceli a gyűrött papírlapra. Oda, a nagyapa udvarhelyi házát, az alispánék parkját, a patakot, az utcák elrendezését ábrázoló vázlatok mellé. A régi környezet, az egyszerű emberek, a falu, a tárgyak megelevenednek körülöttünk, és Simon Béla a faragott járomfát, a súlykolót és a többi, régi-régi, elveszett emléket siratja. Sorolja őket, aztán megdöbbenve rámnéz.

– Nem saroglya, nem... mi is az, a szekér oldalán? Úristen, ezt is elfelejtettem, a fene egye meg. Ilyet elfelejteni... Elő kéne venni egy népművészeti könyvet... Állandó a hiányérzetem, ez ellen történik minden. A présházamban jól érzem magam, azok a formák, tárgyak vesznek körül, amikben az esztétikum és a praktikum azon a régi módon testesül meg. Kézzel faragott, egyszerű pad, lapátok, gereblyék, sziták, hordók, kisebb hordó, nagyobb hordó... Azt hiszem, a képeim is... Talán ezért festek.

Mondanám, hogy szerintem talán másért is. Mert pontosan tudja, milyen a tavasz és a nyár, hogyan születik újjá és érik meg a természet. Néha az az érzésem, hogy a képein mindig nyár van, vagy azt érezzük, jön a nyár: mindjárt kivöröslenek a mezőn a pipacsok, bíborba fordul az ég, lebben a szoknya, sárgán ízzik az érett búza... Mert tudja, milyen ősi és megbonthatatlan közösség van a természet és az ember között. Mert mindkettőt olyan mélyről fakadóan és régóta szereti.

De nem szólok semmit, mert folytatja.

– Parasztok közt ma is jól érzem magam. Sokszor úgy érzem, akkor voltam legboldogabb, mikor Alsószentmártonban kényszerültem élni és dolgozni. Egy csöpp iskola igazgatója voltam, és, ahogy számolom, vagy hatszáz embert tanítottam meg írni és olvasni. Talán egy kicsit a szépet látni is. Lehet, hogy ez a legnagyobb eredménye az életemnek. A festészetem... az olyasvalami, mint egy fűszál egy óriási kaszálón.

Olyasmit mormol még, hogy a gyerekkori életöröm és szabadság döntő az ember életében. Közben a levegőbe bámulva, szórakozottan, kissé bánatosan valamit rajzolgat a gyűrött, elhasznált papírlap egyik fehéren maradt csücskébe. Pajzsalakú kis tér, telistele apró pontokkal.

Mi lehet az, nem kérdezem. Talán egy kaszáló. Teli selymes, nedvektől feszülő, harsogózöld fűszálakkal.

DERSI TAMÁS

KRÚDY A SZÍNPADON

Ha megrajzolja majd valaki Krúdy életművének helyrajzát, nem hagyhatja ki a színházakat. Szindbád és Nagybotos széptevései, pillangós örömök vitték őt a holdfényű deszkák közelébe. Sok elbeszélésén kívül két regényének főszereplője színésznő. 1926-ban, a Színházi Életben jelent meg folytatásos élterajza Pálmay Ilkáról. Ezt a Primadonna című művet csak 1958-ban adták ki könyvalakban. Annál ismertebb volt és maradt A vörös postakocsi, amelynek Mona Vannája – Horváth Klára – naivák és szubrettek könnyeiért fizet a szívrabló Rezedának. Krúdy a színház krónikáját is beleszövi a Pattantyús utcai kisasszonyok történetébe. Nem hiányoztak ismeretei. Az érettségi bankettről – a megbízást adó szerkesztőség beiktatásával – a debreceni színház előadásaira sietett. Eljegyzés volt ez, majd hosszú mátkaság következett, amely a tízes években írt darabokkal és kritikákkal zárult. Folytatása nincs; ennyi a tanúság arról, hogy az álmok írója kudarcok közepette, reménytelen szerelmesként is állhatatos. Megkerülhetetlen a kérdés: miért kellett csalódnia? A lejegyzett nyilatkozatok ellentmondásosak: „Zoltánka – közli egy alkalommal – nem is színdarab. Soha nem óhajtottam e drága, gyönyörű műfaj koszorújában levélke lenni." Szomorú cáfolat bujkál viszont a Bálint Lajosnak mondott szavakban: „Bevallok neked valamit. Amióta az írótollat a kezembe vettem, mindig sóvár vágyakozás élt bennem a színpad után. Mindig arra gondoltam, hogy milyen gyönyörű lehet, ha ebben a színes világban szólalnak meg az író érzései, indulatai és szavai. De hiába próbálkoztam és fogok kísérletezni vele. A színpad eseményeket, összeütközéseket, harcokat kíván. Nem meditációt, lírát, szavak színes szépségét..." Krúdy pontosan tudta, mit vár a korabeli színház. Ismerte, és gyenge pillanataiban el is fogadta a szabványdramaturgia érveit. De mikor legjobb darabját az Országos Színművészeti Tanács visszautasította, hinni akart A vörös postakocsi színpadi változatának életképességében. Az utókor tehát nemcsak értékel; az író belső perében, aggodalmainak és önigazolásának dilemmájában is szavát hallatja. Mérlegeli: jutott-e Krúdy színházihletéből drámai értékek táplálására is, vagy pedig csak a prózairónak sikerült Thália kegyeibe férkőzni?

Az első nekirugaszkodás valóban bátortalan. Jellegzetes Szindbád-történet párbeszédbe tördelése. Hat szereplője elfogódott vendég a kortina mögött. A fogadós lánya nem követi lovagját a havas éjszakába. Sóhaj helyett sikoly a válasza. Atyja felriad, rablót kiált. Puska dörren, de nincs visszhang. A Kárpáti kalandra senki nem figyelt, a Zoltánkát viszont bemutatták. Premierje előtt Csortos Gyula hívta meg színpadi szerzőnek Krúdyt: „Csak mint színész kívánom és trémázom érte, hogy ő, aki eljött a mi világunkba is, elhozott egy pár szép hangulatot hozzánk is – köztünk folytassa azt a sikert, amit olyan régen vártunk..." A Magyar Színház meg is tett mindent a sikerért. Petőfi kamaszfiát Törzs Jenő játszotta, Szendrey Júliát: Aczél Ilona. A bemutatót taps és ünneplés köszöntötte, ám a közönségsiker elmaradt. Pedig a szomorújátéknak nevezett egyfelvonásos modoros romantikává stilizálta a költő haldokló fiának történetét. Biedermeier volt ez, de nem a Hatvany Lajos felfogása szerint, aki biedermeierbe göngyölt bombáknak nevezte Krúdy írásait. A Zoltánka bizony még gránátnak is gyengécske. Mintha nem is ugyanabban az esztendőben született volna, mint Az arany meg az asszony, amelynek már írójához méltó zamata, varázsa van. S ami meglepetés: gyakorlott színpadi szerzőt sejtet. Konfliktusa, szerkezete, atmoszférája, figyelemreméltó dramaturgiai teljesítmény. Máskülönben nem is akadt volna meg rajta a librettót válogató Kenessey Jenő. Zenéhez keresett tartóvázat, a szituáció és a karakterek érzelmi teherbírását vizsgáztatta. Alig volt szüksége a miniatűr dráma nyelvezetére, figyelmen kívül hagyta –

műfaji zárójelbe helyezte – Krúdy szövegét, ami Az arany meg az asszonyban is szokatlan lehetett a direktori fülek számára. A vörös postakocsi pedig már egyszerre csalogatja elő rejtekhelyükről a nyelv zenéjét és a lélek titkait. Annyira újfélét próbál, hogy nem csodálhatjuk a racionalista Ambrus Zoltán döntését. Az elutasításban, tudjuk, nem kis szerepet játszott Krúdy politikai ellenfeleinek rosszindulata. Az Országos Színművészeti Tanács konzervatív tagjai a forradalmak krónikásának és lelkes riporterének küldték vissza a darabot. Ambrust más – csak ízlésbeli, művészi – meggondolás vezette. Idegen volt számára az értelemnél mélyebbre törekvő írói módszer, a dráma hagyományos műfaji kereteit lazító szerkezet, a lírát és az epikát színpadi szerephez juttató szabálytalanság. Mindaz, amiért a mai néző kíváncsi érdeklődéssel várta A vörös postakocsi színpadi felfedezését.

STILIZÁLÓ DRÁMATÍPUS

Krúdy színpadi nyelve a századelő magyar drámájának valamennyi irányzatától idegen. Életkép- és anekdota dramatizálók, történelmi tablót gyártó jambuspoéták, szürkét szürkére hordó naturalista leleplezők egy ütemre tiltakoznak. Védik a színpad félreismert érdekeit. Tévedésük súlyát tetézi, hogy a színházművészet újításairól ekkor már magyar nyelven is olvashattak. A Nyugat könyvkiadója jelentette meg 1911-ben Bárdos Artur tanulmányát. Az új színpad fiatal rendezője a stilizálás jogát védelmezi, a látvány és a hangzás költőiségére építő dráma lehetőségeit elemzi. Kifejti, hogy az értelem mellett a szív és a fantázia is élményt vár, szemünk és hallásunk is kielégülést keres a színházban. A reinhardti példát idézve próbálja kísérletezésre bátorítani kollégáit. Könyvének a színházi műhelyekben alig volt visszhangja, annál inkább figyeltek érveire a költők. Színpad nélküli írók találkozása volt ez a színpad nélküli rendezővel, az irodalmi forradalomhoz méltó szcenika és dramaturgia elméleti szakemberével. A korabeli színház visszautasította, a legjobb irodalom művekkel igazolta a rutin elleni lázadást. Krúdy színművei nincsenek egyedül. Babits Mihály A második ének címen ad szépséges mesedrámát, Balázs Béla megírja A kékszakálló herceg várát, de álom és valóság egymásbaszűrésének kísérletei erős ellenállásba ütköznek. Így volt ez más országokban is, mert az európai kultúra a XVIII. századtól prózai drámát, a XIX-től pedig – ahogy Walter Kerr szellemesen megfogalmazta – tudományosan pedánsat örökölt. A drámaírás szakított a költészettel; a világ, amelyet ábrázolni kívánt, maga is köznapi volt, józanságával büszkélkedett. Nagyon jellemző, hogy az angol irodalom első prózában születő tragédiájának, George Lillo Londoni kereskedőjének hőse: megbízhatatlan könyvelő.

Az akasztófára juttatott pénzügyi szakembert hasonló színpadi hősök hosszú sora követi. A színpad költészetét hovatovább már csak a jól-rosszul játszott klaszszikusok őrzik. Ha pedig új irányzatként lép fel a valóság és a nyelv szürkeségével szembeforduló dráma, hamis történetiség, cukros neoromantika lesz belőle.

Ezzel a típussal szemben elismerhetjük a gyorsan változó napi élethez hasonuló színműirodalom és színjátszás jogosultságát, Rákosi Jenővel szemben Molnár Ferenc fölényét. Csakhogy az irodalmi forradalom Molnárt is meghaladta. Napirendre tűzte a dráma korhoz igazodó költészetének kivívását, olyan művek alkotását, amelyek a századelő legfontosabb kérdéseit fogalmazzák át. A valóság felszíne mögé hatoló, stilizáló drámatípus egyik darabja A vörös postakocsi. A tekintélytisztelet kritikátlan túlzásaitól idegenkedő óvatosság természetesen nem éri be puszta minősítéssel. Nagyon is érthető, hogy bizonyítékot követel. Sokat adhat ehhez Krúdy színpadi eszközeinek – a szokatlanság és a szépség észlelésén túllépő – elemzése. Mit tud az író a világról, lélek és társadalom konfliktusairól, az emberi természet és a történelem csapdáiról, a vágyak és a szorongások gyökérzetéről – arról a valóságról, amelyet szóra bír. Vajon Krúdy stílusa ösztönös remeklés csupán, természeti vegetációhoz hasonlítható áradása a metaforáknak és a jelzőknek? Vagy pedig a látomá-

sok szavaiban – elszakíthatatlanul az alkotói folyamat sejtelmességétől, a tudatos szándékoknál mélyebb többértelműségétől – szüntelenül munkál a századforduló válságait élő Magyarország élményvilága, tapasztalati anyaga. A vörös postakocsi titkaihoz ez a feltevés visz közelebb. Ez teheti érthetővé a színmű párbeszédeinek – és alakjainak – kettősségét: rokon- és ellenszenv párviadalát.

AZ ÖNJELLEMZÉS TALÁLATAI

Alvinczi Eduárd mondatait a gőg és a gyöngédség ellentéte formálja. Rég elhagyott szeretőjének bókol: „Kedvesek voltak a *futórózsák* és a *futó percek.*" Kétértelmű mondat. Bóknak is felfogható, de ha érzékenyebb a hallásunk, meghalljuk rejtett igazságát. A természeti szépség és a kellemes kaland könnyű mulandóságát kapcsolja össze az ismétlődő jelzős szerkezet. Krúdy szívesen beszéltet, de nem fölöslegesen. Dialógusainak költőisége nem szépelgés. Egyéniségeket öltöztet szavakba, stilizált színpadi világ akusztikai törvényeihez igazodva. Alvinczi első mondata hibátlanul üti le a színmű alaphangját: „Vajon lehullottak már a kertben a rózsafám levelei? Nyár közepén vagyunk és már *pókfonál* úszik. Itt az ősz . . ." Egyetlen szó – a pókfonál – teszi a beköszöntőt lebegővé, az elmúlás hangulatát árasztóvá. Eduárd fél az öregségtől, de szorongásait nem értjük, ha csak a biológiai kopás panaszaira figyelünk. Élete mérlegét vonja meg a búcsúzó nagyúr, és érzi, hogy számadása nem éppen kedvező. Alvinczi *szieszt*ázó *párduc*, erős is, gyenge is, mikor mihez van kedve. Férfias és álmatag, tettvágyó és lusta, emésztő ellentétek megtestesülése. Színpadra fáradtan lép, szeme már csak az *elszálló füstre* nyílik. Pedig tudta valamikor, hogyan kell világfordító eszmékkel barátkozni. Ennek nyoma az elegáns angol házikabát, amely a szárnya alatti csizmával barátkozik. A tervek befulladtak, a tétlenség kudarca csinálhat filozófiát. Ilyeneket: *„Nem ér az élet semmit lombos jegenyefák nélkül"*. Vagy: *„A kalendárium is csal, mint az emberek"*. Eduárd aforizmái az önjellemzés találatai, emellett távlatuk, iróniájuk van. Nem karikíroznak, de kifejezik a viszony kettősségét, amely Krúdyt hőséhez – és modelljéhez, Szemere Miklóshoz – köthette.

Szereti Alvinczit, ám vonzalmába csípkelődés vegyül. Mi egyebet takarna a megjegyzés, hogy politizálni csak háza népe közt, *családi körben* szeret. Az első felvonás pohárköszöntőjén ne mosolyognánk? *Pecsenyénél* iszik a hazára, amikor pedig a magyar nő hivatásáról kíván szólni, előbb *lesöpri szakállát*. Itt már nemcsak a szöveg, hanem a helyzet is ironikus. A háziak és a vendégek elragadtatása, Bágyiné meghatottsága a semmitmondás frázisait ünnepli. S mivel a tósztot is, a tapsot is nagyon komolyan veszik, az író akaratából tragikus árnyék borul a díszes asztal fölé. Alvinczi életformája, kedvteléseinek eleganciája mégis vonzza Krúdyt. Az ebéd bonyolítása: laikus szertartás. Kedves az inynek, a szemnek, de még a fülnek is. Hiszen a *kakaslevest* kínáló Udvarmester elmondja, hogy a felszolgált szárnyas a Vénusz bolygóinak kukorékolt először, a jégbehűtött zöld dinnye pedig Kőrösi Csoma Sándor turkesztáni csemegéje volt. Étel, ital mellett a ház körüli tárgyak is helyet kapnak a tunyaság költészetében, a kellemessé varázsolt üresség mitológiájában. *„A szélkatona nem unatkozik a tetőn"* – mondja szeles időben Alvinczi. *Pisztolylövést* a szobában, *gyertyalángra* gyakorol, betegségében pedig csikóval kívánna álmodni – *titokban tartott csikóval. Buddha* előtt imádkozik, zsebében *Viktória-aranyat* csörget, *sportday-nek* nevezi a testgyakorlást, mégis jellegzetesen és mindenestől magyar nemes, akinek törökösen maga alá vont lábszáraival a maradiság üzen. Az embereket származásukkal méri, a polgárokat megveti, a népet ostorozza és – szereti. Sejti tehetségét, egyszerre üdvözli és rettegi *„a nemzet elszegényedett rokonainak"* majdani emelkedését. Kétarcú ember, aki hullásában is tud hódítani, tiszteletet ébreszteni. Ezért hallgatjuk szívesen bókjait, szomorú számvetését, hangfogós búcsúját: „Az élet eliramodik asszonyom. Ezen az őszön ismét eszembe jut minden, amit szerettem, s amiben csalódtam, az élet . . ."

Alvinczi hasonmása Sylvester. Ő is segít megteremteni a kastély légkörét. Urát *kézcsókkal köszönti*, az időt *napórán* és *svájci kronométeren* méri. Szívesen emlékezik ifjúságára, amikor szeretőinek *patyolatingéből* szabott magának kapcát. Medici Katalin fullasztó *boszorkánycsókjáról* regél, és azt is elárulja, hogy a nászéjszakán, a szekrény tetejéről lehulló *birsalmák* számolják, hány gyermeke lesz az új párnak. Rezeda úr csalódott, elvágyódik, de nem tudja – hová. Érzi csak a sorsát, anélkül, hogy végig is gondolná. Ez a magatartás – méginkább Rezeda Kázmér panaszmuzsikája – nem idegen Krúdytól: „Eszembe jutottak az őszi napok . . . Eszembe jutott, hogy milyen rajongó voltam ifjúkoromban, mint valami muszka regényhős..." Vagy: „Az én kalandjaimat csak elsiratni lehetne a Duna közepén egy szentendrei hullának, akivel együtt folytatom az utamat Mohács felé! . . ." S hogy udvarol?: „Én vagyok a titokzatos utazó, aki éjszakánként elmegy az ablak alatt, s az alvók nyugtalanul felriadnak csendes álmukból. Én vagyok a szerelem . . ." A szöveg itt csakugyan az azonosulásé. Rezedának a harmadik felvonásban, Steinnéval és Esztellával mondatja el Krúdy a válaszát: a világ lármás, fecsegő nyüzsgését megvető árnyalak bírálatát. Csak Esztellát vállalja fenntartások nélkül. A Tatjána-lelkű lány parasztgyerekeket tanít, a népben – mintha Móricz Zsigmondra hallgatna – a jövendő aranybányáját tiszteli, és viharra vár. Változásra, amelyből boldogság, tisztaság születik. Esztella az önfeláldozó szerelem angyala, aki Rezeda árulása után magányába zárkózik. Elmondhatja a vörös kocsi fáradt utasának: „Ott akarok ezentúl élni, ahol te. Örülni az esti harangszónak, télire rendbehozni a kamrát, s vigyázni akarok az álmodra . . . Tudtam, hogy eljössz és megmentesz."

A mellékszereplők szókarakterének példái mutatják, hogy Krúdy a színpadi nyelv legnehezebb próbáját is kiállta. Úgy tudott sehol meg nem bomló, egységes hangulatot teremteni, hogy közben minden alakját megkülönböztető sajátosságokkal ruházta fel. Csak rá jellemző érzés- és gondolatvilág szókincsével, fogalmi jeleivel kelti életre az Udvarmestert, Unghonberkyt, Bágyinét, Steinnét, Montmorencyt. A kiöregedett metresz utolsó szavai: „Istenem, meguntam már, hogy minden szeretőmért agyonlőjem magam." Montmorency éveket töltött Alvinczi Eduárd mellett, s az az idő szóhasználatába kövesült: „Én már búcsúzom öntől, magányos életem fénylő csillaga. A gyorsparaszt amúgyis türelmetlenkedik." Az Udvarmester kívánsága: „Úgy csömör, mint hideglelés elkerülje a ház tisztelt lakóit és vendégeit." Például Unghonberky urat, aki parlagi mása a világfi házigazdának. Ő is álmodik, de nem fényesszőrű csikóval, hanem félkövér főtt marhahúsokkal és ecetestormával. Legfőbb gondja, hogy a felszolgált salátát a szabályok szerint kétszer forrázták-e. Unghonberky talán csak a csodát tiszteli: „Azért élünk, hogy legyen mit kérdezni a kártyavetőnőtől, a titokzatos holnaptól . . ." Steinné a nyilvánosház filozófusa: „Nincs gyémánt, mindenki üveg." Kellemes társalgó, bölcs asszony, de a lányokat az intézmény stílusában inti: „Kuss, vendégek jönnek . . ." Bágyiné Alvinczi kastélyának háziasszonya, a nagyúr fájdalmasan szép haszontalanságának visszhangja: „A fellegek mind elszökdösnek. Korán lesz ősz. Aztán a hosszú tél. Mély sötétségek. Néma havak. Gond, csend, rokkapergés . . . Vajon miért is élünk? . . ." Ez a szómágia, a jelentésén túli zenei hatásokat elérő hangzuhatag meg tud részegíteni. Krúdy darabjában – Verlaine versének Tóth Árpádtól kapott fordítását idézve – „ősz húrja zsong, jajong, busong a tájon." A párbeszédek és monológok szövegének értéke nem mérhető pusztán jelentésükkel. Van valami nehezen megnevezhető többlet, amiről talán azt mondhatnánk, hogy a színmű szereplőinek fogalmi szintig el sem jutó, ösztöneikben bújkáló világfájdalmát fejezi ki, a néző-hallgató tudatát is megkerülve, inkább idegeire, hangulatára célozva. Múltba szökő fájdalom muzsikál Alvinczi Eduárd és Rezeda Kázmér szövegében, ehhez igazodik szókincsük legsajátosabb rétege, Krúdy szintakszisának egyéni logikája, hosszú, de hajlékony, gyors tagolású mondatainak építkezése. A vörös postakocsi nyelvi anyagának nemcsak hangzása,

de színértéke is van. Darvas Iván a pasztellzöldre és a halványsárgára asszociál. Lehetne talán más színeket, vagy árnyalatokat említeni, az viszont kétségtelen, hogy Krúdynál a szó képpé olvad, színes képpé, amely a látvány és a hangulat finomságait egyesíti. A nézőt erről a színpadról olyan hatások érik, amelyek alig-alig kötődnek színházhoz. A szokatlan élmény a közönségtől, a rendezőtől és a színészektől egyaránt erőfeszítést kíván. A vörös postakocsi Krúdyhoz méltó színpadra költése valóságos kötéltánc, amely egyetlen rossz mozdulatért zuhanással büntet. Minden gesztus és hangsúly, kellék és jelmez, sőt, minden egyes díszletelem is felelős a sikerért. Azért, hogy az irónia el ne sikkadjon, és közben egy elsüllyedt világ vonzerejéről is hírt adjon az előadás.

A SZÁZADFORDULÓ TEMPÓJA

Alvinczi pohárköszöntőjével szó és szituáció ellentétét próbáltam érzékeltetni. A további példák arra figyelmeztetnek, hogy Krúdy színpadán egyes cselekményfordulatok logikája is cáfolja a szavak hangulatát. Ebből fakad a mű feszültsége, a játék ritmusa. A vörös postakocsi színrevitelében ez talán a legnehezebb. Hiszen a regényírót érő vádak jórésze is elbeszélő modorának tempóját kifogásolja. A színpad pedig jóval érzékenyebb a tempóproblémákra, a tekergős bőbeszédűségre. Lassú-e hát a színmű, unalmasak-e Krúdy Gyula hőseinek ábrándos párbeszédei? Erre a kérdésre csak egy másik kérdés felelhet: mivel mérjük a tempót, mi dönti el, hogy a finomlejtésű dialógusok fárasztóak, vagy izgalmasak? Azt hiszem, hogy csak a kompozíciós szándékot befolyásoló életanyag ismeretében kereshetjük a választ. Minden drámaíró tempóját meghatározza az ábrázolt korszak, és a kormetszet történelmi ritmusa. A reneszansz mozgó világának színpadi klasszikusa a költészetet is száguldó iramába fogja. Nem tétovázhat, nem is részletezhet. Annyi mindent kell mutatnia és mondania, hogy vágtában érheti csak utól hőseit. Az ellenpélda a magyar századforduló; Krúdy korában nincs mire alapozni a gyors és szüntelen változás lóugrásos dramaturgiáját. Semmi nem történik, legalábbis úgy látszik, mintha mozdíthatatlan biztonságban élne az ország. A mélyben feszülő roppant erők sejtése azonban sötét hátteret állít a megelégedettségnek, a hagyományőrző kényelem játékainak. Ezt érzi Krúdy is, ezért nem tud azonosulni Alvinczivel, Rezedával és társaikkal. Szívének felét náluk hagyja, de másik felét visszaveszi. Művészként pedig arra kényszerül, hogy felemás életérzésének megfelelő eszközöket találjon. Ilyen eszköz A vörös postakocsi kontrasztechnikája, szöveg és cselekmény ütköztetése. Ehhez persze időre van szüksége. Hagynia kell hőseit, akik azért szeretnek annyira beszélni, hogy a világ zúgása ne juthasson el fülükig, értelmükig. Alvinczi Eduárd alakján nem kevesebb az anakronisztikus vonás, mint a Beszterce ostroma Pongrácz Istvánján. Csakhogy a derbyk és kártyacsaták lovagja nem a várát, hanem a tudatát védi. Falak helyett illúziók sáncait építi, úgy él – és úgy is beszél – mintha az idősebb Kisfaludy évtizedeinek kortársa lenne. A szigetelés nem lehet tökéletes, a századforduló névjegy és engedély nélkül is betör a kastélyba. Egyik megnyilvánulási formája a bizalmatlanság. A kifejezetten színszerű hatásokban nem bővelkedő darab egyik legmulatságosabb jelenete mutatja: a nagyúr illúzióvilága roskatag, vagy legalábbis repedezett. Nem bízik szerelmében, sem rokonában, sem házanépében. Egymással figyelteti őket, s nagyon elégedett ravaszságával, ami féltékeny vígjátékfigurához, nem pedig Alvinczi szertartásos gőgjéhez illő. Az ellentét annál inkább kiütközik, minél hatásosabb életmódjának és érzésvilágának időszerűtlensége. Krúdy ennek kifejezését is a nyelvre bízza. Fölösleges elhallgatni, hogy módszere eltér a dráma közismert igényeitől. Krúdy alakjai alig ütköznek, a jelenetek nem adják össze egymás feszültségét. Nincsenek a színpadon kérdőjelek, tehát a megfejtések is elmaradnak.

A vörös postakocsi hatásmechanizmusának megvilágítására szolgálhat Kázmér alakja. Rezeda újságíró, a város neveltje és szerelmese, aki nemcsak ifjúsága, hanem

talán nagyobb igazsága jogán is igényt tarthatna Esztellára. Krúdy az egyetlen drámaíró, aki ezt a konfliktust nem használja ki. Ahelyett, hogy a középpontba állítaná és súlyokkal terhelné, körülszövi célzásokkal, párhuzamokkal, sejtelmekkel. Finom hangulatok és ijesztő durvaságok között jár a szavak vetélője, hogy megszője Alvinczi ellenfelének arcát. Ezt a portrét sem cselekmény világítja meg. A szöveg rejtett fényeit kell bekapcsolni, hogy értsük Krúdy alakját és szándékait. Azt például, hogy a nyilvánosház kavargásában otthonos, szerelmét áruba bocsátó ifjú rideg parancsszava, ábrándok és vallomások szomorúságával együtt jár fel emlékeztünkbe. Szó és tett szembesítésében a cselekvés aránytalanul vékonyszálú. Ha valami történhetne – agyonbeszélik. Innen a kifogás, amelyet a bemutató után sűrűn hallani fogunk: Krúdy a színpadon is epikus. A vörös postakocsi eseményszegény, sokbeszédű drámaisága, ha nagyon távolról is, emlékeztet Csehov technikájára. Ám Csehov a színház költészetének mestere volt, amit Krúdyról, azt hiszem, senki sem kíván bizonyítani. Lehet, hogy kedvező körülmények között ő is kiforrottabb művekkel érezteti színpadi stílusának erejét, de erre nem volt módja. Feltevések helyett be kell érnünk – és érdemes beérnünk – félévszázada kallódó darabjával, amelynek ősbemutatója nem kegyeleti aktus, hanem a magyar dráma skálájának gazdagítása. Például a szöveg költőiségének érvényesítésében. Korunk színháza a változatok keresésében odáig ment, hogy megalkotta az antidráma elméletét és gyakorlatát. Kiiktatta az értelmet, új rendet szabott az időnek és térnek. Újításait sokan megváltásként üdvözlik, teljesítményeit ünneplik. A kísérlet jogosultságát és bizonyos részeredményeit azok sem vitatják, akik az egészet elutasítják. Miért kellene ugyanakkor eleve megkérdőjelezni egy olyan írót és darabját, aki a szavak hatására építve küldi színpadra hőseit? Ennek lehetőségét a Krúdy-szöveg rendkívüli kvalitásai adják. Nemcsak szépségéről, hangzásának simogató lágyságáról van szó, hanem arról a fonetikai és stilisztikai elemzéssel csak érinthető tulajdonságáról, hogy a tudat mögöttes tartalmait hozza elénk. Különbenis vitatható az álláspont, amely egy nagyon hosszú színháztörténeti periódus hatására tagadja a szöveg rendkívüli szerepét a drámai kifejezésben. Kétségtelen, hogy ez a funkció önmagában hatástalan. Lehetnek azonban esetek – és a Krúdyé ilyen – amikor a színpad öntörvényűségének tisztelettel adózva s némiképp ennek is megfelelve, az író főleg a dikcióval tudja meghódítani közönségét. Anélkül, hogy lemondana a szerkesztésről, a sűrítésről, képes arra, hogy percekre, vagy még tovább, mondataival uralja a helyzetet. Elfeledtesse a hallgatóval, hogy a színészek hangszálaiban életre kelő szöveg tudatosan alakított építmény részeként kapja teljesebb értékét, vagyis hogy célja nem önmagában van. Az ilyen nyelvi eszközöket mozgósító dráma egyéni és utánozhatatlan. Határeset, amelyre talán ráillik a paradox mondás: nem igazi dráma, de jó színház.

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

A *III. Richárd*ról szóló kritikák többnyire akkor szokták elmondani, hogy a fiatal Shakespeare még nem egészen kiforrott műve, amikor az előadással valami baj van. Tehát: Shakespeare ifjúkori – kissé még kusza, de már zseniális – drámáját láthatjuk a Madách Színházban, Gábor Miklóssal a címszerepben, Tolnay Klári, Psota Irén és „sokan mások" közreműködésével, Jánosa Lajos rendkívül ötletes színpadán, Köpeczi Bócz István szép jelmezeiben. (Vas István remek fordításában!) Az „ifjúkori" jelzőre ezúttal azért van szükség, mert a rendező, Vámos László nemhogy eltüntette volna, de szinte aláhúzta a darab gyengéjét: a lélektani és morális mondanivaló bizonyos mértékű szétválását. Az irodalomkritikusok, akik – ellentétben a színészekkel, – nem sorolják Shakespeare legjobb darabjai közé a III. Richárdot, ezt azzal szokták indokolni, hogy az a folyamat, amelyben a világ drámai jelenetek sorában lemeztelenedik előttünk, s amelyben az író rádöbbent bennünket az erkölcsi és történelmi tanulságra, nincsen tökéletes összhangban a jellemek mélyére rejtett emberi mondanivalóval. A Madách Színházban fölváltva látunk egy harsány melodrámát, amelyben a polgárháború árulásokkal és gyilkosságokkal sűrűn átszőtt „rossz" világa elbukik, a púpos, sánta Richárdot legyőzi a daliás, fiatal Richmond, a béke megteremtője; – valamint egy finoman árnyalt lélektani drámát, amelyben egy fölényes intelligenciájú, magányos nyomorék tudatosan vállalja a bűnt a hatalom megszerzéséért, s aztán a siker csúcsán, saját hibájából mindent, még az életét is elveszti.

Általános vélemény szerint Shakespeare Richárd jellemének megalkotásakor sir Thomas More, azaz Morus Tamás történelmi tanulmányából indult ki. Morus így jellemzi Richárdot: „Szelleme sohasem nyugszik meg, sohasem tudja magát biztonságban; ha valahová megy, szemei állandó nyugtalansággal pásztáznak körbe-körbe, teste védekezésre rendezkedik be, keze a kardján, arckifejezése és viselkedése azéhoz hasonlít, aki mindig készen áll a visszaütésre; betegen tér éji nyugovóra, sokáig fekszik ébren, bajain, gondjain, fájdalmain aggodalmasan tűnődve; alvás helyett csak szunnyad, rémálmok gyötrik, néha hirtelen fölriad, kiugrik az ágyból és körülrohan hálókamrájában; nyugtalan szíve folyamatosan hajszolja föl-fölidézett förtelmes tetteinek fárasztó élményeivel és viharos emlékeivel." Gábor Miklós azonban merészen eltér a fentiekre alapozott hagyományos fölfogástól, és teljesen más irányból közelíti meg III. Richárd jellemét.

Gábor Miklós III. Richárdját nem a tűrhetetlen belső feszültség kényszeríti bűnök elkövetésére és ezen keresztül a hatalom megszerzésére, hanem éles esze, a világ, az emberek, a lehetőségek kitűnő ismerete. Így mérlegel: ha nem változtatok az események menetén, a béke korszaka következik, egy olyan világ, amelynek élén asszonyok, a királynő és más hölgyek (köztük a sokat emlegetett Shore-né) állnak, amelyet finom modorú udvaroncok irányítanak elszánt katonák helyett, amelyben tehát nem a jól elhelyezett kardcsapás, hanem a kitűnő megjelenés a döntő. Ebben az esetben őt előnytelen külseje, nyomorék teste ismét, mint eddig is, arra kényszerítené, hogy eszéhez, tehetségéhez méltatlan szerepekkel elégedjék meg. Eszét a helyzetek nagyszerű fölismerése, egyéniségének óriási tartalékait páratlan színjátszó képessége bizonyítja. És Gábor Miklós el is hiteti velünk, hogy Richárd úgy játszik az emberekkel és helyzetekkel, ahogy akar. Elhiteti velünk, hogy a gyerek hercegek őszintén szeretik, és elhiteti Lady Anna képtelen megkérésének történetét is. Nem gonoszságból határozza el, hogy gazember lesz, hanem a lehetőségek tudatos mérlegelése alapján jut arra a következtetésre, hogy csak a világhoz való tökéletes alkalmazkodással, sőt az erkölcstelen kor gátlástalanságának túllicitálásával tud kiemelkedni sorsának

és magányának szorosra zárt köréből. Gábor Miklóst a dráma – amúgyis jobban kidolgozott része – a hatalom megragadásának folyamata izgatta, erre építette szerepét. Itt azonban egy újabb fölismerésig jutott el. Richárd bukásának tragédiáját nem abban látja, hogy képtelen uralkodni belső indulatain, s végül idegrendszere fölmondja a szolgálatot. Gábor Miklós értelmezésében Richárdot a hatalom megszerzésének pillanatában – életében először – elönti az önmegelégedettség érzése. Úgy véli, célhoz ért, nincs többé szüksége összes erőinek szüntelen megfeszítésére, állandó szerepjátszásra. „Akinek isten hivatalt adott, észt is ad hozzá" – gondolhatná talán az újdonsült király, de még ennyi fáradságot sem vesz magának. Nem akarja már *értelmezni* a világot, úgy véli, a *hatalom* ezt is fölöslegessé teszi. Nem nagy és jó király, hanem egyszerűen király akart lenni, és nincs tovább. Kényelmesen végigdől a karosszékében, s ahelyett, hogy a csúcsra érve újabb csúcsok elérését – a hatalom gyakorlásának új „csúcsteljesítményét" – tűzné ki maga elé, csak a rutinjából akar élni. Nem ismeri föl, hogy a hatalmat csak új módszerekkel lehet megtartani. Gyilkolással jutott hatalomra, így is akar uralkodni. Útjában vannak a gyerek-hercegek? A Clarence hercegnél jól bevált módszert alkalmazza. Buckingham nem teljesíti habozás nélkül akaratát, – talán mert ő fölismerte az új szükségességét? A többi engedetlen főnemes sorsára jut. Politikai helyzetének megerősítésére egy új házasságra van szüksége? Megismétli Lady Anna megkérésének jelenetét. A helyzet, a módszer azonos, csak egy parányi változás van, az önhitté vált Richárd azonban ezzel nem törődik. Nem ismeri föl a különbséget (amit nekünk Tolnay Klári nagyszerű játéka segít megérteni), hogy itt nem a megkísértett hiú nővel, hanem egy aggódó anyával áll szemben. Az elvakult rutin juttatja végül is Bosworth mezejére, ahol már egy lóért odaadná még a megszerzett, hőn áhított hatalmat is, ha puszta életét megmenthetné.

Egy angol kritikus sátáni komédiának nevezi Gloster herceg trónrajutásának és bukásának a történetét. Gábor Miklós szerepértelmezésének kristálytiszta gondolatmenete kitűnő alkalmat kínál a dráma pokoli iróniájának kibontásához. Gondoljuk csak el, a „gazemberségét" nyíltan hirdető Richárd egész környezetében, az átkozódó Margit királynőtől (akinek a nagyszerű Psota Irén ad különös súlyt) jobbra és balra csupa gyilkos, áruló, szószegő áll! Megrendítő a férjét és fiát gyászoló Margit mély fájdalma, – ha elfeledkezünk róla, hogy ő meg a kis Rutlandot küldte a másvilágra. Richárd tudatos erkölcstelensége nem az erény és tisztaság megtestesítőjével került szembe, hanem egy megvadult asszonnyal, akinek erkölcsi szemléletét kirobbanó fölháborodása érzékelteti: „Hogy Henrik és édes Edward halála, / Elveszett trónjuk, bús száműzetésem – / Mind a nyafogó kölyök ára volna?" – kérdi dühösen. „Nyafogó kölyök", – ennyi egy élet értéke annak, aki Richárd környezetében a legnagyobb szenvedéllyel átkozza a bűnt. S micsoda irónia van abban is, hogy Margit, a „prófétanő" éppen azt a Buckinghamet szeretné erkölcsi tisztaságának kiemelésével maga mellé állítani – az egymással marakodó ellenségeinek és hajdani híveinek ellene egységbe forrt táborával szemben –, aki majd a gátlástalan Richárd leghívebb szövetségese lesz! A szereplők együttes viselkedése, és a kisemberek szavai mondják el nekünk Shakespeare véleményét a drámában fölidézett világról. Az írnok rövid jelenetében föllebben a fátyol a törvényes bűnözés mechanizmusáról, a véres tetteken szemet hunyó börtönőr pedig keserűen vallja: „Nem gondolkozom . . . mivel ártatlan akarok maradni." Sajnos, a Madách Színházban a gyenge mellékszereplők, a rossz és fegyelmezetlen statiszták, a jelenetek kidolgozatlansága miatt elsikkad az a tükör, amelyben Gábor Miklós Richárdjának arányai teljes mértékben kibontakozhatnának.

Talán a legjellemzőbb erre az előadásra az I. felvonás 3. jelenete. A darab szerint az egész udvar részt vesz Margit „heccelésében", s a hangulatnak, amit valamennyiük viselkedése, állásfoglalása teremt meg (sajnos csak elvben) a színpadon, fontos szerepet szánt az író. A Madách Színházban ez a jelenet Psota Irén nagy magánszáma, amit a színpadon ácsorgó színészek olyasféle passzivitással néznek végig, mint a nézőtéri közönség. Psota nagyszerű. Hatalmasra növeli Margit királynő alakját, félelmetes erővel kelti életre a történet babonás-misztikus hátterét. Enélkül bizony nem érthetnénk meg a lázálmoktól gyötört Richárd véres pusztulásának belső

okait, a kísértet-jelenet jelentőségét. A baj csak az, hogy Gábor Miklós racionális okfejtése egészen más vágányon halad. Óriási fölfogásbeli eltérés van tehát a két kitűnő színész alakításában, amiért természetesen egyikük sem marasztalható el, sőt önmagában mindkettőről el kell ismerni: nagy színészi teljesítmény.

Az évad másik nagy Shakespeare bemutatója, a Nemzeti Színházban látható *Tévedések vígjátéka* is azt a tanulságot sugallja, hogy egy gondolatgazdag, élő Shakespeare-irodalom sok segítséget adhatna színházainknak. (Talán a Színházművészeti Szövetség új folyóirata, a Színház vállalkozhatna is klasszikus színműveket elemző tanulmányok közlésére!) A Nemzeti Színház jó hangulatú előadásán úgy tűnt, mintha a rendező, Egri István csak azt akarta volna bizonyítani, hogy a Royal Shakespeare Company nagyszerű társulata sem merítette ki az ötletek tárházát. Rendezésének fő fűszere sok jó és eredeti nevettető ötlete. Néha azonban túlerőlteti az ötletességet, s ilyenkor a kissé öncélú komédiázás fárasztóvá válik. Bosszankodhatik a néző egy főiskolás színész gyatra szövegmondásán (Benkő Péter), de a sikert végül is biztosítja Sztankay István, Szersén Gyula, Pathó István vérbő komédiázása, Gelley Kornél és Csernus Mariann finoman ironikus alakítása; a szellemes díszlet (Bakó József), az egyszerre modern és fantáziabeli ruhák (Shäffer Judit), no meg a mozgás, a játék gondos kidolgozottsága, a pantomim kiváló alkalmazása.

„Nem a bőrmellények és miniszoknyák teszik modernné egy színjáték előadását, hanem a drámának, mint zárt egésznek a jelenbe való transzponálása, a jelen távlataiba való beillesztése." Nem egy marxista esztéta, hanem a polgári liberális Süddeutsche Zeitung kritikusa írta le a fenti megállapítást Schiller A haramiák című drámájának müncheni bemutatójáról szólva. A Thália Színház Euripidész bemutatója, a *Bakkhánsnők* is azért különleges jelentőségű eseménye a mostani színházi évadnak, mert az ógörög tragédiában korunk égető gondjait tudta megszólaltatni. Lázadó fiatalokról, a megszokott és az ismeretlen új összeütközéséről, a szinte áttekinthetetlenül bonyolult élet égető ellentmondásairól szól a Thália Színház előadása a művészet nyelvén. Végre igazi színházat látunk, melyben a dráma erőltetett külsődleges eszközök helyett a maga őserejével hat! A színjátszó művészet a görög istentiszteletet varázsolja elénk, de a szöveg mélyére rejtett gondolatok meglepő modernsége mellett időnként azon is megdöbbenünk, hogy a körtánc egy-egy „figurája", a zene néhány üteme ismerős – mondjuk – a shake-ből. Az elképesztően nehéz női főszerepre a rendező, Kazimir Károly a nagyszerű Kohut Magdát hívta meg vendégszereplőnek, és mellette Kozák András, Somogyvári Rudolf vagy Harsányi Gábor alakítása is csak elismerést érdemel. Az előadás feszes légkörét, a hangulat szélsőséges hullámzását azonban nem ők varázsolják a színpadra, hanem a fiatal színésznőkből álló kar. Nem mindegyikük beszél egyforma szépen, nem mindegyikük mozog egyforma jól, mégis az ő kollektív játékuk bontja ki ennek a nem könnyen érthető drámának a hozzánk szóló mondanivalóját.

Devecseri Gábor, a *Bakkhánsnők* fordítója, és a bemutatóval egyidőben megjelent szöveghez mellékelt kísérőtanulmány szerzője a következő gondolatokkal próbál kulcsot adni Euripidész utolsó, legtöbb vitára, félreértésre okot szolgáltató drámájához: „... Egy bizonyos kettősséget kell szem előtt tartanunk – írja Dodds (oxfordi tudós, – TE) –, ha valóban meg akarjuk érteni a darabot. Dionüszosznak ellenállni annyi, mint elnyomni mindazt, ami a magunk természetében elemi; a büntetés hirtelen és teljes összeomlás: az elemi áttör, erővel, a belső gátakon, s a civilizáció eltűnik." Ezt ábrázolja és képviseli a *Bakkhánsnők*. Valójában azonban ez a tartalom feszíti az összes görög tragédiákat. Euripidész ebben, az egész működését összefoglaló drámacsoporthoz tartozó művében voltaképpen a teljes korábbi tragédia-irodalmat is összefoglalja. Nemcsak arra kell vigyáznunk tehát, hogy a különböző ... szereplőket ne tekintsük egyenkint a költő kizárólagos szócsövének, hanem arra is, hogy tudomásul vegyük: *összefoglalással* állunk szemben, amely a tragédia okát és célját, eredetét és végső értelmét köti össze. Dionüszosz az őrület adója és a tőle megszabadító. A megszállottságnak ő ad medret. Ez a meder maga a tragédia. Medre Euripi-

dész kavargó, egymással ellentétes érzéseinek, belső vitáinak, szereplői mindegyikével való azonosulásának."

Egyszerű erkölcsi képletekhez, a jó és rossz szembeállításához szokott képzeletünkkel persze nem könnyű megérteni, hogy itt a dráma maga az ellentétekre feszített élet. A külső és belső, az egyén és közösség, az ismert világossága és az ismeretlen bizonytalansága, a belső szükségből öntudatosan elfogadott és a külső kényszerből vállalt, az ésszel belátható és az ösztönöktől serkentett együtt létező ellentéte. Az előadás mondanivalója nem is vezethető le egy-egy szerep értelmezéséből, csak az együttes játék fejezheti ki. A Thália Színházban Pentheusz józan aggodalmait a kar igazolni látszik azzal, hogy az egyik jelenetben tánca erotikát sejtet, megidézi a mámor, a féktelenség hangulatát. Pentheusz azért aggódik, mert városában fölfordult a rend. Egy idegen hívására az asszonyok és lányok elhagyták házaikat, kivonultak a „hegytetőre", ahol „csurigtelt borvegyítők" körül „szent tombolásban" körtáncot járnak. Ki ne adna igazat a királynak, amikor arra gondol, hogy közben bokrok alatt szerteszét „a férfivágyat szolgálják lombfekhelyen"? Pentheusz jóhiszeműen vonja le a látszatból azt a következtetést, hogy erőszakkal rendet kell teremtenie. Vannak azonban erők, amelyekkel szemben a fegyveres erőszak tehetetlen. És a kar megmutatja nekünk azt is, amit a király nem vesz észre, nem tud megérteni; a lényeget, hogy a kirobbanó életenergiák – néha pusztító – örvényében valami új születik. Egy újonnan támadt belső igény, szükséglet, fölismerés sodorja magával szemünk láttára a megszokott, régi rendet. Utolsónak maradt védelmezője pedig először éppen *józanságát* veszti el, majd a „hegytetőn tomboló" asszonyok vezére, tulajdon édesanyja szaggatja darabokra; – anya és fiú közös tragédiájának betetőzéseként.

E megrázó tragédia példamutató szellemű előadása után újabb meglepetéssel szolgált a Thália Színház: egy XVIII. századi iskoladráma ellenállhatatlanul mulatságos előadásával. Bár már Csokonai Vitéz Mihály is kedvelte, mégsincs komolyabb irodalmi értéke Szatmári Paksi Sámuel pálos szerzetes *Bachus* című komédiájának. A modern színpadra alkalmazás kényes munkáját elvégző Kazimir Károly azonban nemcsak a port fújta le egy porosodó kézirat lapjairól, de merészen szabadjára engedte a vaskos, kamaszos vidámságot. Színészei nagy kedvvel és rengeteg ötlettel használják ki a remek lehetőséget, a közönség pedig belefeledkezik a fölszabadító nevetésbe. A siker magja ismét az együttes összehangolt játéka. Nemcsak arra kell tehát fölfigyelnünk, hogy emlékekben nem túlságosan gazdag színműirodalmunknak egy ismeretlen darabja közönség elé került, hanem a jó előadásra is.

Bessenyei Ferenc nagyszerű teljesítménye teszi sokáig emlékezetessé Németh László *Széchenyi* című drámájának mostani fölújítását a Katona József Színházban. Azok a felhangok, amelyek 1957-ben lázba hozták a közönséget, most szinte észrevétlenül elsikkadnak, a színpad mégis föltöltődik feszültséggel. S ez elsősorban Bessenyei érdeme, akiről sokáig azt hittük, hogy nem tudja fölülmúlni hajdani nagyszerű Othello alakítását. Széchenyi szerepében azonban színészi pályája újabb csúcsára jutott föl. Közben persze sokat gazdagodott művészi eszköztára. Régebben a nyers erő áradása, az érzelmek túlcsordulása, a szenvedélyek kifejezésének elemi ereje ragadta magával a közönséget, most viszont kifinomodott eszközeivel a szellem legkisebb rezdüléseit is ki tudja fejezni. Játéka elmélyültebbé és meggondolkoztatóbbá vált. Nagyszerű testi adottságaira, gyönyörű hangjára alig van szüksége. Úgy tetszik, nagy hasznára volt a Madách Színházban eltöltött időszak, ahol a más rendezői elképzelésekhez igazodó együttesben nyilván sok finom színészi fogásra talált rá.

Hasonlóan Németh László legtöbb drámájához, a Széchenyi sikere is a főszereplőn múlik. Az író sajátos dramaturgiájának megfelelően a dráma itt sem a színpadon, szemünk láttára alakul ki; a jeleneteket nem *megteremtik*, csak *megmutatják* azokat a tényezőket, amelyek a hőst végzetes elhatározásokra kényszerítik. E hősnek a színpadon nincs egyenrangú ellenfele, de komoly tábora sincs. A Széchenyi körül színre lépő figurák csak egy-egy emberi magatartás-típust képviselnek vagy bizonyos gondolatokat szólaltatnak meg. Jellegzetes példa erre az a jelenet, amely-

ben a provokátor meggondolatlan kijelentésekre szeretné ragadtatni Széchenyit. Távozása után a főhős semmi kétséget nem hagy azirán̈t, hogy Babarczy alezredes jellemével és szándékaival eleve tisztában volt. A jelenetből csak Széchenyi fia, s talán néhány mellékszereplő, nomeg mi, a közönség merítünk lényeges, új információkat. Csak Széchenyi gyötrődését látjuk, azokat a pillanatokat nem, amikor új kétségek és remények támadnak lelkében. A cselekmény menete, fordulatai csak utólag világosodnak meg előttünk, a dráma egy-egy jelenete mindig már beállott állapotok elemzése. Kétszeresen nehéz dolga van tehát Bessenyeinek, hiszen Széchenyi folyton mélyülő lelki válságának különböző fokozatait a fenti állókép-dramaturgia segítségével kell érzékeltetnie.

Biztosra vehetjük, hogy mindez az író lírai alkatából fakadó következmény. Személyes ügyről van tehát szó Széchenyi drámájában is. A nem-filológus néző előtt azonban ezt a személyességet tökéletesen elfedi a történelmi probléma. A dráma gyengéje, hogy ezen belül Széchenyi politikai helyzetének összetevői nincsenek olyan arányokban érzékeltetve, mint a főhősre gyakorolt hatásuk. Egyrészt a közönség jórésze nincs is tisztában olyan alapproblémákkal sem, mint a Blick jelentősége; másrészt a külső erőket, a politikai helyzetet tekintve nincs logikailag szorosra zárva Széchenyi zsákutcája. Széchenyi öngyilkosságát – Németh László színpadán – végső soron nem érveinek gondolatrendszere, hanem pszichológiai állapota, a sokágú felelősségtudat nyomasztó terhe és az üldözöttség-érzés elviselhetetlen idegfeszültsége indokolja. Ezt azonban olyan hőfokon és olyan művészi erővel fejezi ki az író, ami a drámát messze az átlag fölé emeli. A főhős egyéniségének rendkívüli arányai, a probléma mélysége, s a párbeszédek nyelvi ereje mind a drámaíró Németh László kiemelkedő jelentőségét bizonyítja. A színpadra lépő szereplőkről – beleértve a díszlet- illetve jelmeztervező Varga Mátyást és Vágó Nellit – elismerőleg meg kell állapítani, hogy a rendező, Bodnár Sándor irányításával sikeresen bontják ki a dráma értékeit.

Huszonnyolc éve írta Illés Endre *Történtek* című vígjátékát, de – sajnos – ma is időszerű. 1941 óta nagyot változott a világ, de az író olyan jellemeket választott ki (és formált találóra) az akkori társadalomból, akik ma is hasonló módon viselkednek. Egyik oldalon a befutottak állnak, akik már megelégedtek az elért eredményükkel. Ezt ugyan görcsösen védelmezik azzal, hogy alázatosan viselkednek fölötteseikkel szemben, de emellett jóakaratúak, szeretik a munkájukat, „becsületesek". Hiába játssza Ajtay Andor mesteri módon rokonszenvesre Sulyok vezérigazgató figuráját, hiába kelt sajnálatot Ujlaky László Schwetz főkönyvelő emberi elesettsége iránt, – mindketten a fenti kategóriába tartoznak. Konformizmusuk teszi kétessé azokat a becsületnormákat, amelyekre a történő fiatalok elítélésénél hivatkoznak. A történő fiatalok egyszerűen azt nem ismerik el, hogy a „fent" ülők tehetségesebbek náluk, jobban megérdemlik a magasabb beosztást. Mivel pedig maguk az idősebbek bizonyítják be, hogy az előrelépésnek csak becstelen lehetőségei vannak, hogy csak a protekció emelheti ki a fiatalokat jelentéktelen állásukból, ehhez alkalmazkodnak, s gátlástalanul történetnek még följebb. E két szemlélet összeütközéséből Illés Endre mulatságos, jó darabot írt. (Kár, hogy a második rész gyengébb az elsőnél.) Sajnos a rendező, Lengyel György kissé túlságosan történő-ellenesre állította be az előadást, s így a jellem komédia egyensúlya erősen megbillent. Ennek egyik oka az, hogy a fiatal színészek játéka messze elmarad Ajtay és Ujlaky színvonala mögött.

A közelmúltban bemutatott négy illetve öt új magyar dráma közül egyik sem igazán jelentős mű. Száraz György *A vezérkari főnök* című dokumentumjátéka témájában, gondolati anyagában méltó a Tanácsköztársaság évfordulójával kapcsolatos ünnepségekhez. Tehetséges szerző műve, de a Nemzeti Színház színes előadásában is (rendező: Major Tamás) inkább csak szándékát dicsérhetjük.

A Thália Színház Stúdiójában a kitűnő színészek (Keres Emil, Szabó Gyula, Harsányi Gábor és Petényi Ilona), valamint a rendező, Léner Péter egyáltalában nem jelentéktelen segítségével Görgey Gábor ismét bebizonyíthatta színműíró tehetségét.

Egy műsorban játszott két egyfelvonásosa tanúsítja, hogy elegáns szerkesztő készségben, ötletességben és főleg nyelvi erőben kevesen mérkőzhetnek vele a fiatalabb szerzők közül. A két rövidke darabja közül a *Néptürdő* című a kiforrottabb, de az alapötlet teherbírása itt is mérsékelt.

Vészi Endre *Üvegcsapda* című groteszk színművében merész ötletek váltakoznak csendes unalommal. A mindennapi életből nagyonis ismert csapdát, amibe a színmű sikeres írója szép elegánsan besétál, a szokatlan körülmények csak rövid időre teszik izgalmassá. Az alapképlet gyorsan megvilágosodik előttünk, s hiába várunk valami meglepő fordulatra. A sikerről kiderül, hogy álsiker; tulajdonosáról, az íróról, hogy távolról sem grál-lovag; az apjával szembeforduló fiúról, hogy szembefordult az apjával; a fiatal második feleségről, hogy nem is ragaszkodik olyan nagyon – a jóléthez. Kitűnő írói lelemény viszont a groteszk hangváltások beleszövése ebbe a szokványos történetbe. A bohóc-jelenetek szellemessége mellett időnkint a lapos párbeszédeket fölváltó költői hang is sokat emel a mű színvonalán. Emlékezetessé a Katona József Színház előadását Varga Mátyás ízléses, modern, üvegházi mesevilágot idéző, de a mesében mindjárt fintorokat is fölvillantó színpadképe, nomeg a fiatal Iglódi István példamutató rendezése teszi. Óramű pontossággal mozog mindenki a színpadon, s a jól vezetett színészek, különösen Kállai Ferenc, a lehetetlent is megkísérti, hogy drámai légkört teremtsen.

Igaza volt annak, aki Sükösd Mihály *Kívülálló* című regényében észrevette a nagy lélektani drámát. A regény azonban epikus eszközökkel bontja ki az árulás belső folyamatát és külső körülményeit. Sükösd az áruló Vancsura gyermekkorában kezdi a szál felgöngyölítését, s bonyolult szövevényű kis jeleneteken keresztül halad a végkifejlet felé. Vancsura Mihály árulásának okait egyszerre indokolja kispolgári környezete, a proletárdiktatúra győzelmébe vetett hitének korai szétfoszlása, érvényesülési vágya s az adott történelmi körülmények. Nem egyszerűen gyávasága sugallja azt a gondolatot, hogy a Vörös Hadseregbeli szerepéért fizetnie kell, s előnyösebb, ha ezt önként vállalja, mert így biztosíthatja a hatalom jóindulatát. Összetett okok késztetik rá, hogy fölajánlkozzék a Tanácsköztársaság bukása után Prónay különítményeseinek. Úgy véli, merész lépésével elhatárolja magát volt társaitól, de nem kell csatlakoznia a „másik oldalhoz" sem; legföljebb az „igazság" kiderítésénél segédkezik majd. Kívülálló szeretne lenni, de erre nincs lehetőség. A primitív Prónay rögtön fölköttetné, mert úgy gondolkodik, hogy aki az egyik oldalt elárulta, elárulja a másikat is. Az intelligensebb Szitányi százados azonban tudja, hogy egy jól *kezelt* áruló nagyon hasznos lehet. Ravasz módszerességgel mélypontig alázzák Vancsura emberi öntudatát s ezen keresztül a legaljasabb árulásra is ráveszik. Vancsura érzi a fizikai és lelki kényszert, de nem veszi észre, hogy „kívülállása" végzetes kiszolgáltatottság. Utolsó percig reménykedik, hogy szolgálataiért cserébe visszakapja cselekvési szabadságát, de mihelyt nincs rá többé szükség, habozás nélkül elteszik az útból, Prónay lelövi, mint egy fölöslegessé vált háziállatot. A színpadon azonban nagyon nehézkes a cselekmény kibontakozása, amit sem a kínzások megjelenítése, sem a puffogtatás nem tesz jóvá. Sükösdnek és a színház dramaturgiájának nem sikerült a lassan bonyolódó történetet gyors ritmusú, drámai feszültségű és egymással szerves összefüggésben lévő jelenetsorba sűríteni. A múlt fölidézésére, az epikus szálak összefűzésére talán egy narrátor alkalmazása is szerencsésebb lett volna a sok erőszakolt hangvételű kis jelenetnél. A második rész, az árulósors színpadra állítása már lényegesen jobban sikerült. A darab fogyatékosságai persze nem mentik a Vígszínház együttesét, amely meg sem tudja közelíteni a könnyű fajsúlyú darabokban megszokott kitűnő teljesítményét. A darab fogyatékosságai kétségtelenül nehézzé teszik a szerepeket, de nem indokolják a legtöbb szereplő játékának kezdetleges színvonalát. A bizonyíték erre Básti Lajos értékes teljesítménye Prónay szerepében. (Legföljebb az zavaró, hogy Básti ugyanúgy nyújtogatja fájós lábát, mint Gábor Miklós III. Richárdja!) A Kívülálló gyengén sikerült színházi előadása is azt igazolja, hogy legtöbbször sem az író, sem a mű, sem a színház érdekeit nem szolgálja sikeres regények kissé túlságosan divatba jött dramatizálása.

WALLINGER ENDRE

KAPOSVÁRI SZÍNHÁZI ESTÉK

Ebben a városban született meg és indult hagyományőrző útjára éppen két éve a mai magyar dráma fejlődését és jelenét ápoló kezdeményezés, a négy dunántúli színház találkozója. Nos, ez a – hangzatos szóval – színházi „fesztivál", évente egy alkalommal, önmagában még nem minden. A Csiky Gergely Színház idei műsorterve is viszont azt példázza, hogy a jelenkori hazai drámairodalomra nemcsak a találkozó miatt és nemcsak egy évben egyszer – így „húsvét táján" – gondolnak. Dicséretes törekvés már hosszabb ideje az, hogy minden évadban két-három új magyar darab eredeti bemutatójának színpadot ad, lehetőséget teremt a színház művészeti irányítása. Ennek igazolására szólnék először az idei évad kimagasló, országos visszhangú sikeréről.

A napi sajtó részletesen beszámolt Görgey Gábor *Handabasa, avagy A fátyol titkai* című darabjának keletkezéséről s ebben a Vörösmarty reminiszcenciák szerepéről. A bemutatás után éles vitákra számíthattunk. A kritika azonban örömmel és egyértelmű elismeréssel fogadta Görgey darabját. Úgy gondolom, ennek az okait is érdemes megvizsgálnunk a produkció elemzése közben.

A mű címe, témája, keletkezése ismert. Lényege: „Vörösmarty Mihály az 1830-as években epigramma-ciklust írt, melynek mottója egy Ponori-Thewrewk idézet: „Kinek nyavalyás a hasa, Annak jó az handabasa." Vörösmarty a dühösen gúnyolódó epigrammákban a „handabasa" fej és gyomor tisztító hatását dicséri. „A fej-, gyomor-, jellem- és kedély-purgálás vidám csodaszerét választottam tehát, hogy címadója legyen annak a komédiának, amelyet Vörösmarty vígjátékának anyagából írtam meg" – nyilatkozta több helyütt is a szerző. Ehhez annyit még, hogy az új darab, a komédia-írás lehetőségének a fölfedezője, a darab-ötletadó és ihlető mentora *Sándor János*, az előadás rendezője és dramaturgja volt. S hadd említsek itt egy aligha ismert körülményt is. Magam is csak utóbb figyeltem arra, amit egyszer beszélgetés közben mellékesen említett a rendező: Kárpáti Aurél ismert posztumusz kötetében, a *Főpróba után*-ban olvashatni A fátyol titkai című Vörösmarty-vígjáték 1927-es Kamara Színházbeli reprízéről. Ebben – okkal – jó alaposan elparentálva a költő óriás egyetlen vígjátékának fogyatékosságait, megemlíti egyebek közt: „Amíg néztem, egyre az járt az eszemben: milyen pompás, hatásos, biedermeier operett-libretto kerekedhetett volna belőle, ha kicsit több muzsikával díszítik. Gut, Koczor, Rigó: a legremekebb magyar operettfigurák s a csalafinta „úrnő és komorna" fátyol- és levélintrikái is egészen elfogadhatóak lennének ebben a könnyebb műfajban. Hát még a darab egyetlen igazán élő alakja, a mesterien jellemzett, pletykás, önhitt és kegyetlenül felsülő vénkisasszony. Örök típus ez, hálás és elpusztíthatatlan, akár a felszarvazott férj. (Talán, mert mindkettőjük komikuma alján tragikus sors lappang."

A kaposvári főpróba után értettem meg, hogy ez lehetett az a bizonyos szikra. Vagyis az alapötlet „éceszgéber"-e voltaképpen Kárpáti Aurél. Hasznos javaslatára fölfigyelt és tanácsát 1968-ban megfogadta két fiatal szerző és egy dramaturg-rendező. Ilyen úton-módon lett Vörösmarty félresikerült vígjátékából – szerencsére nem operett, hanem művészi rangú és színvonalasan szórakoztató – beatzenés komédia. Ebben a nívós, élvezetes szórakoztatásban látom a Handabasa kivételes sikerének egyik fő okát. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy a művészi és a jó közönségsiker szerencsés találkozása volt ez az ősbemutató.

A darab írója – mellesleg – már-már háziszerzőnek számít a Csiky Gergely Színházban. Három egész estés műve közül ugyanis kettőt Kaposváron állítottak színpadra. Ezúttal – a két év előtti *Rokokó háború* kiemelkedő szakmai-erkölcsi sikere mellé – a közönség szívét is meghódította Görgey.

Nívós, irodalmi rangú biedermeier komédia, cinkos ránkhunyorítással: játsszunk és nevessünk végre egy jóízűt mi –, színház és közönség –, együtt. Egylélegzetre így sommázható az, amit a premieren egy igazán kellemes színházi est élményével érezhettünk. Az írói szándék szerint a fej-, gyomor-, jellem- és kedélypurgálás vidám csodaszere „az handabasa". Ezzel kívánnak ránk hatni. Nem direkt módon, ám annál több derűvel, kacagtatással. Ez a bemutató arról is meggyőzött, hogy nem egy elfelejtett Vörösmarty-mű leporolása vagy átdolgozása vezette az alkotókat. (Ezt különben a szerző az új címmel is jelzi). Görgey kitűnő szemmel észreveszi, kiemeli és felhasználja az eredeti Vörösmarty-mű értékes vígjátéki magját és mindazt, ami szándékaival, céljával egyezik. Mindazt, ami már Vörösmartynál is a „fátyol titkait" jelenti; ami Vörösmartynál sem új, sőt, ismerős irodalmi utánérzésekből fakad. Az előbb idézett korabeli kritika szerint Vörösmarty vígjátéka A fátyol titkai „Shakespeare habkönnyű farsangi tréfáinak kisöccse". Úgy tűnik, a szerzők és a rendező ismerték és – nagyon értékesnek tartom –: vállalták, figyelembe vették ennek a negyvenéves recenziónak egy másik passzusát is az új darab, a Handabasa színpadra állításában. Eszerint: „A fátyol titkai abszolút játék, amely alá a játékosságot hangsúlyozó, minden realitástól elvonatkoztatott színpad illenék. Viszont ilyen színpadon elveszne a couleur locale, a pesti miliő varázsa. Márpedig a darabnak éppen ez a helyi színezés ad különösebb irodalmi-kulturális jelentőséget."

Görgey sikeresen szintézisbe hozza ezt a két fontos dramaturgiai tényezőt. Olymódon, hogy a mai ízlésnek is megfelelő eredeti rekvizítumok segítségével (pl. Pestbudai látkép a kortinán; biedermeier szoba) szerencsésen ötvözi a helyi színeket, a „pesti miliő varázsát" – és az abszurd motivációkat; a szerző egyéni stílusára is annyira jellemző kedves-bohókás groteszk elemeket. Például a gunyoros hangulatú szerelmi idillek, a park-jelenetek „horgolt zöldövezetben" játszódnak. Vagyis a fák koronái giccses „szett-horgolások"; korhű miliőben mai tánczenét énekel a három korabeli beatnik; s Vilmácska, a hősnő is hasonlóképpen, miközben egy szolíd vetkőző-szám keretében megszabadul korhű ruhái egy részétől. Elmarad viszont az eredeti darabból minden, ami abban elviselhetetlenül terjengős, bőbeszédű, szétfolyó; s igen figyelemreméltóak az új helyzetek és új motívumok (pl. a nyelvújító veteránok üde színfoltja). Ezeken túl az író át- meg átszövi a darabot saját szövegű és korabeli virágénekekkel, eredeti Vörösmarty-versekkel (szép és hatásos beatzenei feldolgozásban!) s a költőre utaló egyéb reminiszcenciákkal. (A három ifjú pernahajder marakodása a három ördögfiókáéra, az eredeti humorú szobalány figurája Ilmára emlékeztet például). Mindezt egységes-arányos szerkezettel építi fel egésszé. Vagyis szuverén alkotást, új magyar zenés darabot hoz létre, amelyben – csakúgy, mint az eredeti Vörösmarty-vígjátékban – a játékosság dominál. Szövege konkrétan a cselekmény idejére, 1830-ra, tehát az eredeti mű helyzeteire utal. *Akkor* játszódik. Gondolatiságában és finoman archaizáló nyelvében viszont ez a szöveg élvezetesen szól a jelenhez, nekünk. Ezt tükrözi a cselekmény fő vonala is: Három unatkozó fiatal fogadásból nősülni készül. Vilma kisasszony és talpraesett szobalánya, Lidi azonban alaposan megleckézteti őket. Közben módját ejtik, hogy a zsabós-kacifántos öltözetű ifjoncok divatmajmolásán is jól, alaposan elverjék a port.

Mindez elbűvölő, franciásan könnyed humorral átszőve pereg előttünk, mialatt kinek-kinek molieri vagy shakespeare-i hangulat-emlékei is támadhatnak. Számos jel és jelzés – a díszletek, a kosztümök; a korhű miliőbe belógatott mikrofonok; a felcsendülő songok, a beatzene – megannyi kedves kikacsintás a darabból a nézőtérre. Játsszunk együtt és kacagjunk – olykor magunkon is . . .

Az előadás játékossága, az elmélyült színészvezetés a rendező, Sándor János tehetségét dicséri. Tempója lendületes, a mozgáskompozíció szellemes, dinamikus. Értékei között a szerepértelmezések színei, árnyalatai, s ezek összhangja külön is figyelmet érdemelnek. Nagyszerű elgondolás a mikrofonok alkalmazása. Kár, hogy technikai okokból a zene gyakran összemosódott és az igazsághoz tartozik az is, hogy – egy kivételével – prózai színészek énekeltek. (Jobbára nem kifogástalanul). *Stark Tibor* zenéje értékes jó beatmuzsika, sok lírai elemmel, friss, pergő ritmussal. Érzel-

gősség nélküli invenció és a stílus szokványain való túltekintés jellemzi. Ha szabad így fogalmazni: jövőbe – talán egy sajátos zenés színpadi stílus jövőjébe – tekintés. *Langmás András* hangulatos díszletei igen fontos funkciót teljesítettek. A már említett „horgolt zöldövezete", az egész stilizált környezet enyhe iróniája; s ahogyan például a két lány szereplő gondol egyet és „magára csukja" a biedermeier szoba falait, mire előtűnik az utcakép, méltán eredményezett – Kaposváron oly ritkán hallható – nyíltszíni tapsot.

A szereplőkről ezúttal szinte csak jót mondhatunk. Közülük kiemelném *Demeter Hedvig* nevét, aki „veterán nyelvújítóként" Katica igen hálás feladatát oldotta meg felszabadultan komédiázó kedvvel és finom árnyalással érzékeltetve a komikus figura, a hiszékeny vénlány emberi elesettségét is. *Telessy Györgyi* üde és eredeti humorral teremtette meg a temperamentumos ravasz komorna alakját. Mellettük *Timár Éva* (Vilma) elegánciát, szépséget sugárzó alakítása és a többi szereplő életteli produkciója keltette életre teljességében ezt a jóízű beatzenés komédiát.

A darab és a produkció megérdemelten kapta meg a Művelődésügyi Minisztérium 20 000 forintos nívódíját.

Egy évvel ezelőtt a kecskeméti színház budapesti vendégjátéka alkalmából a Jelenkor már foglalkozott az *Egyszál magam* című dráma elemzésével. Így kaposvári előadásával kapcsolatban csupán néhány reflexióra szorítkozom. Különös tekintettel arra, amiben ez a bemutató eltért a kecskemétiekétől.

Mindenekelőtt: őszinte szép alkotásnak tartom az Egyszál magam című drámát. Bátor, és lelkiismeret-ébresztő, felkavaró és nyugtalanító vizsgálódás ez társadalmunk „mélytengeri áramlataiban". Cselekménye egyetlen napon, nyolc-tíz ember között egy tantestületnyi közösségben játszódik. Mégis úgy tűnik, a dráma társadalmi tablót fest. Mögötte érezni, mert mögötte láttat az író sok olyan jelenséget és összefüggést, amelyről szó sem esik. Általános emberi kapcsolatok röntgenképe ez a darab, ha a felszínen tényleg nem látható, valóságos jelenségekkel szembenézünk. És ha a „miért nem az eredményekről írnak?" ismert oppozíciót mellőzzük? Nos, Raffai Sarolta darabjában valóban nem a szocializmus építésének nagy fegyvertényeiről van szó. Ellenkezőleg. Olyan aljas emberi tulajdonságok áradatát önti elénk; az emberi együttélés, a szocialista etika alapvető normáinak olyanféle megsértését helyezi műve középpontjába, melynek a gyökerei még az ötvenes évek elején kapaszkodtak meg társadalmi tudatunk – miért tagadjuk? – erre oly kedvező talajában. Azóta sok minden történt ebben az országban. A kivagyiságában becstelen és közösségellenes vezetői típus; a kiszolgáltatottak megfélemlítése és a talpnyaló törpék karrierizmusa; a prostitúció és a kis maszek-szocializmusok építgetése – össznépi javakból! – viszont még nem annyira a múlté, mint amennyire kellene, hogy legyen. S kiskirályok is akadnak még. De *nem mindegy*, meddig. *Nem lehet mindegy:* meddig, hány ember életét, hitét, idegeit morzsolják szét hatalmukkal visszaélve.

Ez alapgondolata a drámának s ennek a drámai megjelenítésére vállalkozott *Laczkó Mihály* rendező Kaposváron. Lehetséges, hogy más föltételek mellett koncepciója, törekvései sikerülhettek volna. Ezúttal azonban a produkció fiaskót szenvedett, aminek a fő okát abban látom, hogy éppen a kulcsszerepeket – egy kivételével – a figurától távoli alkatú színészekre osztották. S ez a produkció lényegét illetően mindent meghatároz. Még oly nagyszerű darab is, mint az Egyszál magam, csak a színpadon, csak a színművészi és a rendezői újrateremtés többletével válhat teljessé, művészi élménnyé. Ellenkező esetben a megcsalatkozás lehangoló érzésével távozunk, mint a kaposvári bemutató után is. Ebben az előadásban éppen a mű drámaisága, az írói koncepció lényege futott zátonyra. Vagyis az a törekvése az írónak, hogy Anna, *az igazgatóféleség tanítónő sorsában* ábrázoljon káros, életeszményeinktől idegen jelenségeket; hogy Anna figurájával a *középpontban* keressen választ erkölcsi és politikai kérdésekre.

Laczkó Mihály rendezése visszafogott, egységes stílusra törekszik. Értéke az is, hogy Molnár Gábor, ez a pitiáner tanügyi despota, a maga erőteljes ravaszságával és gátlástalan gonoszságával kellő hangsúlyt kapott. *(Kovács János*, a Szegedi Nem-

zeti Színház művésze – vendégként – ebben a szerepében nagyszerű hús-vér karakterfigurát teremt.) Ehhez a megjelenítéshez kellene kifejező erőben felnőnie és innen kellene elbukásában is fejjel kimagasodnia Anna alakjának. Ebben a koncepcióban azonban a mű középponti hőse háttérbe szorul. Anna kettőssége, bonyolultsága, egész ellentmondásos valója itt *(Szlonka Márta* alakításában) egy tönkretett, idegroncs asszony bágyadt-szkeptikus kísérlete, hogy kiutat találjon. Emiatt az iskolaigazgató alakja is túlhangsúlyozottnak tűnik.

A kaposvári Egyszál magam előadása helyenként megközelítette, teljességében azonban megvalósítani nem volt képes Raffai Sarolta művét. A drámában izzó szenvedélyek és hiteles indulatok jelentős részével is adósunk maradt. Mint említettem, elsősorban szereposztásbeli okok miatt. S ebben különbözött alapvetően az ősbemutatóra vállalkozó kecskemétiek előadásától.

Végül hadd említsek egy másik meglepetést is, a kellemesebbjéből. Részben a rendezésnek, részben a sikeres szereposztásnak köszönhető, hogy Victor Hugo *Hernani*jának bemutatásával pontosan az ellenkező eredményre jutottak, mint az Egyszál magamnál.

Végigolvasva csüggeteg hangulatot áraszt Hugo Hernanija. Fárasztó olvasmány. Művészi értékei szinte belefulladnak a túlhangsúlyozott romantikus elemek szövevényeibe. Ármány, erőszak, vérbosszú és finomkodó spanyol udvari pompa. A trónon Don Carlos, a király, aki később belátja, hogy a császárkodáshoz már nem méltó a kakaskodás. „Megjavul" . . . Kripta, összeesküvés. Jön a császár: puccs-fuccs . . . Amnesztia. Egy másik cselekményszálon a „noblesse oblige" modorossága meríti ki az embert. Nemessége nagylelkűségre, kudarcra beteges gonoszságra készteti az agg nagybácsit. Ő nem javul meg. S a szenvedélyek és indulatok viharaiban meghal az egyetlen szép emberi érzés, a szerelem.

Illúziófosztó jelzők és képek tolakodnak elő az emberben, némi kétkedéssel: ez volna a francia romanticizmus forradalmi „csatáját" kirobbantó színpadi mű? Hiába, ízlések és korok . . . Az viszont, hogy ez a darab ma már inkább csak drámatörténeti kuriózum; hogy Victor Hugo nevét más művei tették halhatatlanná, aligha véletlen. Jellemző a mű magyarországi sorsa is. 1841-es hazai ősbemutatója után csak egyszer, 1936-ban tűzte műsorára a Nemzeti Színház. Néhány éve pedig – oda kívánkozott – előadták a gyulai Várszínházban is.

Ezért figyelemreméltó a kaposvári Csiky Gergely Színház vállalkozása. *Sík Ferenc,* – a vendégrendező –, a Pécsi Nemzeti Színház művésze jó érzékkel megszabadította a darabot minden felesleges, a lényeglátást akadályozó szövegrésztől. Rendezésének nagy erénye, hogy a fő téma, a szerelmi dráma irányában – és ellene – ható erők lélektani okaira vonzza figyelmünket. Visszafogja a mű patetikus túlhangsúlyozott szólamvezetését, így a harsogó, hősi dikciók és a drámai fordulatok naivitása, olykor képtelensége helyett valósabb szituációk és lelkiállapottal megindokolt események uralják a cselekményt. Ez a hangvétel hitelesebb, emberibb. Jóllehet a romantikus atmoszféra lényegét, a kor hangulatát, erkölcsi világát; a jellemek sajátos ellentétrendszerét ebben a produkcióban is sikerült megőrizni, megteremteni. Igaz, nem a dübörgő szenvedélyek tónusával, hanem egy őszintébb, lírai hanggal. Különösen a két fiatal szerelmes dialógusaiban éreztük ezt. Itt a kor etikai felfogását tükröző álszemérmes tartózkodást közvetlenség, a természetes emóciók üde frissesége helyettesíti. Külsőségekben a spanyol udvari etikett jellegzetes szokásvilágát pedig nem a szertartásosság, hanem csupán jelzések, utalások villantják fel.

A négy főszereplő egészében kiegyenlített játékkal, stílusegységre való törekvéssel érvényesítette a rendező elgondolását. De Lara szerepében mindenekelőtt *Solti Bertalan* vendégjátékát emelem ki. Tökéletes jellemkompozíciót épített fel és valósított meg következetesen, művészi igénnyel. Egy öregember ön- és másokat pusztító szenvedélyének hiteles lélekelemzése volt ez az alakítás. Méltó partnerei voltak a címszereplő *Csíkos Gábor,* továbbá *Tímár Éva* (Donna Sol) és *Simon György* (Don Carlos.)

KERESZTES ÁGNES

Néked igazság adatik

Néked igazság adatik
tényesség tündérkorona
márvány szikrázó erei
tavasszal a feltámadás
barázdák termő sorai

Varjú vagyok vetéseden
feltámadásod engem öl
rámhullnak a márványlapok
fejemen szalmakoszorú
sötét igazság az enyém

Néked igazság adatik
sötét igazság az enyém
tényesség tündérkorona
fejemen szalmakoszorú
márvány szikrázó erei
rámhullnak a márványlapok
tavasszal a feltámadás
feltámadásod engem öl
barázdák termő sorai
varjú vagyok vetéseden

Italbolt

Üveg és tüll alatt
szaláminyelvét kiölti a zsemle,
hült lángosok lapos képére ül
az olajos mosoly,
és zárkózott májkonzervek tünődnek,
melyekhez itt nincsen konzervnyitó.

Pléhhamutartóóra
méri az időt cigarettacsikkel,
s a blokkok papírlepkegyűjteménye
egy ácsszegen.

BEBESI KÁROLY

Elégia

Szélesre tárt karjaink közt
átkelhetsz balga világ –
közelebb vagyunk hozzád,
mint önmagunkhoz –
ami elválaszt tőled,
azt már ne kívánd!

Átkelhetsz rajtunk:
keskeny hegyszorosokon,
véresre horzsolhatsz bennünket,
takéreg-mintává vénítheted arcunk,
és belevésheted
késpengeként sziszegő neved:
huszadik század –
de ne kívánd,
hogy mindezt
mi tegyük veled!

Életünk: megszakítatlan utazás.
Félig elsötétített fülkékben
lopva pillantunk olykor a tájra –
táj a szemnek, fülnek,
táj már az agynak
a mindennapok monoton ritmikája.

Bizonytalan vonatok
kanyarognak velünk.
Mint tolvajok,
rejtenivaló zsákmányukkal –
bújkálunk egymás elől –

s mintha mégis mindegyikönk
egy-egy sötét detektív volna;
míg bottal ütjük a bűnös nyomát,
a bűn az ártatlant tovább zsarolja.

CZINE MIHÁLY

IRODALMUNK A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

Az első világháború és a világháborút követő békekötések véglegesen lezártak egy történelmi korszakot. A 19. század szép illúziói a békés fejlődésről megsemmisültek az első világháború ágyútüzében. A népek testvéri egyesülésének reménye is egy időre; a háborút lezáró békeszerződések győztes és legyőzött nemzetek kategóriájába törték az emberiséget. A Marx-elképzelte út a szocializmus fejlődéséről megdőlt: a proletárforradalom nem a fejlett nyugati államok egyikében győzött, hanem az elmaradott cári birodalomban. Nem is terjedt tovább; a nyugati proletárforradalmak rendre elbuktak; s többhelyt reakciós diktatúrák keletkeztek. A nemzetköziség szép álmát megcsúfolták a feltámadó nacionalista áramlatok. Úgy látszott, hogy a negyvennyolcas polgári forradalmak után megmerevedett polgár-uralmak helyét nem egy új, szocialista humanizmus foglalja el, hanem az új barbárság, a fasizmus. A századforduló forradalmi szelleme, átmenetileg, szinte mindenütt kétségbeesésbe hullt; válság-filozófiákba, messianisztikus elméletekbe és utópisztikus ábrándokba. A biztató jelek, az új enciklopédizmus, a gyarmati népek felerősödő mozgalma, a természettudományok gyors fejlődése, amelyek a század új humanizmusának kialakulását ígérték, a szellem emberének egyelőre csak halvány reménységet adhattak.

Magyarországon különösen. A csalódottság itt a lehető legvégletesebb volt. A háború előtti másfél évtized a magyar művelődéstörténet egyik legszebb ideje volt; úgy látszott, az évszázados késést behozva, egy nagy demokratikus átalakulás sodrában a történelmi fejlődés élvonalába kerülhet a magyarság; művészei egy kicsit a jövő embereinek hihették magukat, akik a nagyvilág számára is fogalmazhatnak igéket – s ezek a szép hitek és lehetőségek a forradalmak bukásával semmivé váltak. A hit, amely a jövőt a saját erejéből kikövezhetőnek vélte, elveszett; a Tündérkert álma reménytelen messzeségbe szakadt. Amiben az Ady nemzedék hitt: abból semmi sem valósult meg. Sőt: visszájára fordult. Nem győzött a forradalom, nem változott a magyar-román és szláv bánat közös örömmé, a Duna-táj továbbra is szégyenkaloda maradt. Magyarországon pedig egyenesen az ellenforradalom rendezkedett be. A „királynélküli királyság" konzerválta a feudális maradványokat, s föld alá szorította a szocialista mozgalmat, külpolitikájában, a 30-as évek elejétől kezdve, a fasiszta Németországhoz és Olaszországhoz igazodott. A nép demokratikus erői ismételten megpróbáltak szembefordulni ezzel az országvesztő politikával; nagyobb eredmény nélkül. Magyarország Hitler szövetségében lépett be a második világháborúba. A demokratikus átalakulásnak majd csak 1945-ben, a szovjet fegyverek győzelme nyomán nyílt meg a lehetősége.

Olyan nagyfokú szellemi és földrajzi széttagozódás következett a bukott forradalmak és a békeszerződések nyomán, hogy Ady fájdalmas víziója a szétszóródásról már-már bekövetkezni látszott: a forradalmak és a békeszerződések következtében a magyarság harmada kívül marad az új országhatáron. A „30 millió magyar" vágyképében neveltek, a Monarchia széthullása után egy hét és félmilliós kis országban találták magukat. Minden harmadik magyar kívül került az ország határán.

S belül a hatalomra jutott ellenforradalom szinte minden fejet lekaszált, aki a tegnapi forradalmas hitet fogalmazta; a forradalomban tevékenyen részt vettek kénytelenek voltak emigrációba menekülni: a magyar forradalmi írók szétszóródtak az öt világrészen, Moszkvától New Yorkig és Ausztráliáig, (Lukács György, Balázs Béla, Hidas Antal, Gábor Andor, Barta Sándor, Bölöni György, egy időre Illyés Gyula, Kassák Lajos és mások.) S ez csak kezdete volt a magyar szellemi erők szétszóró-

dásának; a fasizmus megerősödése idején is többen mentek önkéntes száműzetésbe (Hevesi András, Gereblyés László és mások).

S nemcsak írók. A húszas évektől kezdve szinte állandósult a magyar szellemi erők szétszóródása; a fojtó légkör és a szűkös hazai lehetőségek következtében festők, tudósok, muzsikusok is nagy számmal hagyták el az országot. Emigrációba vezetett a festő Moholy Nagy László és Uitz Béla, a szobrász Csáky József és Mészáros László útja, csakúgy, mint a filmrendező Korda Sándoré, Gertler Endre hegedűművészé és élete végén a Bartók Béláé is. A filozófus Lukács György, a közgazdász Varga Jenő, a matematikus Neumann János, az atomtudós Szilárd Leó is külföldre ment. Külföldön keresett teret a szociológus Mannheim Károly és a művészettörténész Hauser Arnold. Volt idő, mikor a vezető amerikai atomkutatók közül az angol után talán a magyart beszélték legtöbben anyanyelvként.

A földrajzi, fizikai széttagozódásnál, a szellemi erők csapolásánál is súlyosabb volt a forradalmak bukása utáni zűrzavar. Ady, a századelő nagy költői megfogalmazója már nem élt: a Nyugat-mozgalom viszonylagos egysége megbomlott, a tegnapi utak járhatatlanoknak tetszettek. A forradalom a társadalom alapvető nagy kérdéseit, a nemzeti függetlenség, a társadalmi demokratizmus, a parasztság problémáit felvetette, de véglegesen megoldani nem tudta; ezek a kérdések az ellenforradalmi légkörben a trianoni békeszerződés hozta új kérdésekkel bonyolódnak; a társadalmi kérdések a felbolygatott nacionalizmussal. Miért bukott el a forradalom, mi vezetett a széteséshez, hogyan lehet, milyen erők összefűzésével a mélységből feltápászkodni – ezek voltak a gondolkodókat leginkább mozgató kérdések; a választ azonban a korábban rokon-gondolkozásúak is sokszor más-más irányban keresték. Sokáig se művészi, se világnézeti kategóriák nem alakulnak ki; igazi vízválasztót alig-alig talál a kor kutatója. Van költő például, aki egyszerre ír fajvédő lapba s verset *A Munkásotthon homlokára.* A valódi és hamis eszmei-politikai dilemmák különféle ideológiákban fogalmazódnak; a legjobb szándékú útkeresések is hamis vágányra futnak olykor. Haladó és regresszív szándék burkolódik a „magyarság" köpenyébe; az ellenforradalmi rend elleni tiltakozás, a németellenesség, sőt olykor a haladás nemzetközi erőihez való hűség is a „virtuális Magyarország", a „magyar lényeg", a „magyar eidos" jegyében indul, mint a konzervatív múltbafordulás. Szerencsére az íróknak még a téves elgondolásait is többnyire jó irányúan korrigálták a művek. Mikor Babits például a forradalmi haladástól a liberális eszmevilághoz akart programszerűen visszatérni – megírta a liberális Magyarország legnagyobb leleplezését, a *Halálfiait* (1926).

A frontokat a lehetetlen helyzet annyira összekuszálta, az ellenforradalmi nyomás olyan nagy volt, hogy sokszor az összetartozók is szembekerültek. A progresszió két egymással szemben álló táborra hasad: urbánusok és népiesek táborára. Olykor szembekerültek a testvérként indulók is; széthasad a szocialista írók mozgalma is. A legjelentősebb szocialista költőt, József Attilát egy időben saját táborán belül is szociálfasisztának nyilvánítják; s József Attila, a kor legnagyobb költője, egy időben „lemóriczkázza" a kor legnagyobb prózaíróját, Móricz Zsigmondot; – s Móricz, aki a legkisebb tehetséget is a legnagyobb szeretettel ölelte magához, József Attilában csak későn ismerte fel a rokont, akivel egy erdőben járt... Ilyen végzetes tévedések és felismerések több helyt szegélyezik a két világháború közötti magyar irodalom útját.

Ez is oka, hogy bár minden forrt a magyar irodalomban, ami a nagyvilágot izgatta, mégis jelentős pontokon eltért a magyar irodalom s általában a magyar művészet az európai fejlődés általános irányától.

Az eltérés nem erény feltétlenül – kényszer szülte, a roppant nyomás miatt történt –, de az eltérő jelleg is lehet művészileg érték. A két világháború közötti idő a magyar történelem egyik legszomorúbb negyedszázada, politikai tragédiákhoz vezetett; művészete azonban időtálló. „A súly alatt" csakugyan nőtt a pálma. Nagy alkotókat tarthatunk számon, akik győztek a koron; s átvágva magukat a lehúzó ingoványon, európai színvonalon alkottak. Akkor teljesedett ki Bartók és Kodály zenéje, Dohnányi, Weiner és Veress Sándor muzsikája is; a képzőművészetben Der-

kovits, Egry, Nagy István, Bernáth Aurél, Aba-Novák Vilmos, Berény Róbert, Vajda Lajos s Barcsay Jenő alkotott a kor színvonalán, még egy film is született, az *Emberek a havason* (1942) Szőts István rendezésében, amelyet a neorealista filmek elődjeként tart számon a filmvilág. Az irodalomban különösen gazdag volt a termés: a század elején indult polgári művészek a két világháború között alkották, ha még éltek, legjelentősebb műveiket; akkor születtek Krúdy „dércsípte" remekei és Móricz, Tersánszky, Nagy Lajos nagy írásai, Babits és Kosztolányi modern lírája is. Akkor indult és alkotta nagy műveinek jó részét Illyés, Déry, Németh László és Radnóti; s maga József Attila is, kivételesen még elé is vágva az európai lírának.

Rendszerezni ennek az időnek az irodalmát véglegesebb igénnyel még aligha lehet. Az európai irodalmak huszadik századi rendszerezési kísérletei, a marxista és polgári jellegűek egyaránt, a kor bonyolultságát hangsúlyozzák; s többnyire egyetértenek abban, hogy egyetlen stílusirányzathoz nem lehet a kor irodalmát kötni. A naturalizmus és a szimbolizmus után nincs többé egyöntetű stílus. Különböző eredetű és jellegű stíluselemek ágazódnak egymásba, az azonos világnézetű írók olykor eltérő stílusban alkotnak; s az azonos stílus-egységet követők világképe olykor nagyon is különböző.

Az általános európai fejlődés a magyar irodalomban erős helyi módosulással érvényesül. Az 1919 utáni esztendőkben, a forradalmi hullám éveiben például több európai irodalmat az avantgarde látszik meghatározni, a magyar irodalomban az avantgarde törekvéseket elsősorban az emigráció képviseli; itthon a konzervatív irodalom feltámadási kísérletei, s a Nyugat modern polgári irodalmának a védekező humánum-őrzése a szembetűnőbb. A húszas évek derekán az emigráció egy része hazatér (Kassák, Illyés); az avantgarde törekvések azonban csak 1930-ig erősek. Az avantgarde legkövetkezetesebb képviselője a művészeti forradalom irányába – az európai avantgarde politikummal telítődő útjával ellenkező irányban halad; a líra az avantgarde-tól visszakanyarodva vívja meg a konzervatív látszatú megújulását, részint a népiesség jegyében. 1929-től párhuzamosan a kapitalizmus stabilizációjával lehiggadás következik; egyfelől a formajátékok, az önmagábafordulás korszaka, az új megoldások lassú kikovácsolásának ideje; a baloldali irodalomban meg a témakeresés, az erőgyűjtés és kérdéstisztázás ideje. S majd a 30-as évek derekán, a világirodalom újrealista áramlataival (Hemingway, olasz neorealizmus) egy időben, illetve azokat követően, a népfrontgondolattal kapcsolatosan, alakul ki az avantgarde vívmányaival meggazdagodott, lehiggadt ábrázolásmód, amely a hagyományokat modern értelmezésben folytatja, a politikumot plakátíz, a gondolatot elvontság nélkül közvetíti; az a „baloldali klasszicizmusnak" nevezett irány, amelyet lírában Aragon, Nezval és prózában Solohov, Heinrich Mann, Leonhard Frank látszott képviselni. A magyar irodalomban ennek az újfajta klasszicizmusnak a József Attila-i líra a legszebb megvalósulása.

A Nyugat nagy stílusbeli és formai vívmányaitól alig 15 esztendő alatt egy újrealizmusig jutott az irodalom. Közbül persze többfajta törekvés érvényesül: az avantgarde az európai korszellemmel párhuzamosan és rokonmód igyekezett a nyelv lehetőségeit tágítani, s új területeket bevonni az irodalom ábrázoló körébe; kiemelni, illetve beolvasztani a költő lényét a kollektívumba. Egy másik törekvés az egyszerűbbet, a népit, a gyökerest és közvetlent akarta magasra emelni (Móricz, részint József Attila, Illyés, Kodály); a modernnel, az európaival szintézisbe hozni. Az európai mintákhoz talán az analizáló-intellektuális törekvések álltak legközelebb. Ez a törekvés lírában a filozófiai hajlamot, a költői én aprólékos boncolgatását, az érzelmi és gondolatrezdülések kifejezését kedvelte; a prózában az analízist, a mélylélektani boncolást hozta. Legnagyobb eredményként Szabó Lőrinc líráját.

Az európai fejlődés itthoni módosulása a tematikában, az ars poetikában és az egyes műfajokban is szembetűnő. Szabályos fejlődésű polgári irodalmakban a két világháború közötti időre már elkülönültek az irodalom és politika feladatai; az író, ha kedve tartotta, csak író lehetett. De Magyarországon tovább kellett folytatni a közösségért felelősséget érző költőnek a harcot a Láthatatlan sárkánnyal. Elefántcsonttoronyba még csak művész hajlamú író sem húzódhatott tartósan, a körülmé-

nyek kényszere folytán a költőknek az elefántcsonttorony és a lármafa között kellett csapkodnia. Másutt, szerencsés történelmű népeknél, a politikát az író a politikusra hagyhatta; Magyarországon az irodalomnak még mindig politikai szerepet is kellett vállalnia. Elég egy pillantást vetni a két világháború közötti tematikára, hogy milyen kérdésekre keresett választ a kor írója. A magyar társadalom, a gazdasági szerkezet átalakításáért, a polgári forradalom továbbviteléért tartották szükségesnek a küzdelmet; ez magyarázza a politikai és leíró líra továbbélését; sőt újjászületését. Ez indokolja a riport, a szociográfia, a publicisztika nagy súlyát is. Az izmusok útján elindult a magyar irodalom, de a társadalmi kényszer visszafordította a közvetlen beszédhez. Ébreszteni kellett, „zörgetni alvó népek ablakán". Akik az avantgarde, a költői mívesség útján indultak többször úgy érezték: az idegenben csillogónak tetsző kincsek a hazai homokon elveszítették ragyogásukat; a közvetlen valóság itt más feladatokat diktál. Ez magyarázza, hogy a párizsi szürrealisták között felnőtt költő (Illyés Gyula) a népi mozgalom egyik indítója lesz; a két világháború közti évtizedek ama legjelentősebb szellemi mozgalmának a legjelentősebb költője, amely Magyarország demokratikus átalakítását, a parasztság földhöz juttatását vallja legnagyobb feladatának; s amely mozgalomban az irodalom politikába, a politika irodalomba csap át.

De bármennyire kuszáltak is a két háború közti magyar irodalom erővonalai, a korszak irodalmában és irodalmi életében, mint Bóka László fejtegette egyetemi előadásaiban, számos közös jegy is szembetűnő.

A hivatalos-konzervatív, a polgári, a népi és a szocialista irodalom egyként a polgári műveltség válságát érezte. A konzervatív irodalom ebből a válságból egy vallásos-feudális hagyományokat is beépítő kulturális szemlélet felé hátrált; a polgári műveltséget az emberi kultúra csúcspontjának látók megpróbálták a válságba jutott polgári műveltség pusztulását feltartóztatni, javainak újbóli felmutatásával. A szocialisták vagy elvetették sommásan a polgári műveltséget, vagy megkísérelték annak java értékét az alakuló szocialista kultúrába építeni. A polgári műveltség válságtudata minden alkotóban élt; a konzervatív Vargha Gyulában csakúgy, mint a polgári szemléletű Babits Mihályban, vagy a szocialista József Attilában; a különbségek a válság értelmezésében és a válságból való kijutás elképzelésében mutatkoztak meg.

Közös vonása lett ennek az irodalomnak, legalábbis a korszak utolsó éveiben, a hivatalossággal való szembefordulás. Még azok is, akik a korszak kezdetén az ellenforradalmi rezsim támogatására vállalkoztak, később, legalább a passzív együtt-nemműködésig jutottak. A nyílt fasizálódás még a korábbi hivatalos irodalmat is ellenzéki pozícióba kényszerítette. A német-csatlós hatalomnak már Szekfű Gyula is gyanús lett, aki az ellenforradalom történész-ideológusaként indult, s Bethlen István is rendőri megfigyelés alá került, akinek nevéhez az ellenforradalom stabilizációja fűződött. A német megszállás (1944) és Szálasi nyilas uralma idején az egész magyar irodalom elnémult; a kormányzatnak sem ígérete, se fegyvere nem bírta szóra az alkotókat. A polgári műveltség válságának közös tudata és a nyílttá lett német- és fasiszta veszedelem még a különben egymással szemben álló írói törekvések között is teremtett valamiféle közösséget.

A közös válságtudat, a fasizmus teremtette közös veszély közös tendenciákat még az írói alkotómunkában is létrehozott. A válságból és veszélyből utat kereső életösztön a jelen helyzet felmérését, a bajok okainak a feltárását elkerülhetetlen feladatnak tartotta. Ezért születnek a korszak elején, a 20-as években a múltat és félmúltat felidéző művek, történeti regények Móricz, Krúdy, Kosztolányi, Babits, Móra, Kodolányi, tehát a legeltérőbb alkatú és korú írók tollán; keresik a pontokat, ahol eltorzult a történeti fejlődés. A korszak második felében, a 30-as években, az életregények és szociográfiák szaporodnak el, amelyek olykor szinte a szociológus és a folklorista szakszerűségével térképezik a jelent. Életrajzát írja Móricz Zsigmond *(Életem regénye,* 1938), Veres Péter *(Számadás,* 1937), Sinka István *(Fekete bojtár,* 1942–44), és Márai Sándor *(Egy polgár vallomásai,* 1934), ezekben az években fejezi be Kassák Lajos is nyolc kötetes életrajzát *(Egy ember élete,* 1927–35). Szo-

ciográfiai művekkel jelentkezik Nagy Lajos, Féja Géza, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre, Szabó Zoltán és mások, szocialista, polgári és népi írók egy időben. A világnézet, a választott műfajok sokfélék – a tudományos igényű írói szociográfiától a tárgyszerű és bonyolult önéletrajzon keresztül az írói vallomásig –; a különböző műfajokban azonban közös jegyek is vannak; felbontották a regény epikus folyamatosságát; s részben a lírai vallomás, részben a tudományos ábrázolás felé tágították a regény tárgykörét és műfaji kereteit.

Közös jelleget ad a korszak irodalmának, különösen a 30-as évektől, a realizmus új igénye. Nemcsak az epikában; a lírában is. A líra szakít a szimbolikus kifejezési eszközökkel; s egy idő után elfordul az avantgarde törekvésektől is. Az avantgarde-tól elforduló kísérletek, legalábbis részben a felerősödő realizmus-igényben lelik magyarázatukat. A 20-as évek legkülönb fiataljai szinte valamennyien az izmusok vonzásában indulnak (Illyés, József Attila, Déry); de a 30-as évek elejétől kezdve szürrealista korszakuk eredményeit is realista igénnyel építik művészetükbe. Avantgarde tájékozódásuk szinte csak epizódnak tetszik, kitérőnek, amely elősegítette, hogy a naturalizmustól oly nehezen elkülönülő realizmusnak modern mestereivé válhassanak.

A korszak irodalma – ez is közös jegy – túljutott a formai kísérletek korszakán. Most ért be igazán a Nyugat vetése. A Nyugat-kor irodalma még sok tekintetben a 20–30 évvel korábbi szimbolistákra tekintett, Baudelaire-re és Rimbaudra Apollinaire korában; a két világháború közötti magyar irodalom a kortársi világirodalomhoz közelebb lép, a kortársi áramlatokhoz jobban kapcsolódik. A kísérleti jellegből is jobban kinő. Az ősi modernizálása, az idegen megmagyarosítása, a népi magyar magas művészetbe emelése, a magyar és a modern összhangba fogása már a Nyugat mozgalomban megtörtént, de a műveken olykor még látszott a kísérleti szándék nyoma. A két világháború közötti legnagyobbak műveiből eltűnt ilyen értelemben a kísérleti íz. József Attila egyszerre ír expresszionista, szürrealista, antik klasszicista és népdalszerű verseket. Illyés tizenkettőseiben egyszerre él a magyar tizenkettős és a francia szabadvers; Móra egyszerre tanítványa a paraszti epikának és Anatole France-nak. A korszak nagy írói természetesen európaik és provincializmus nélküli magyarok.

S közülük legtöbben az alsóbb társadalmi osztályokból indultak. A reformkorban, az 1848-as forradalom idején a jobbágyfelszabadítás apostolai jórészt a nemesség fiai voltak; még a 20. század eleji forradalmi demokratikus törekvések legnagyobb hatású kifejezője is a kisnemesi eredetű Ady volt, – a nagy nemzedékben Móricz az egyetlen paraszti ivadék –, a két világháború között már minden társadalmi osztálynak van saját fiaiból kifejezője. S a legtehetségesebbek szinte rendre az alsóbb társadalmi osztályból érkeznek; jelezve, hogy a nép, bár politikai forradalmát elfojtották, megérett a jövőre, végleges politikai és gazdasági felszabadulása sem késhet már sokáig. A két világháború között a proletáriátus adja a legnagyobb nemzeti költőt, József Attilát. Szabó Lőrinc mozdonyvezető fia, a paraszti szegénység Illyés Gyulát, Tamási Áront, Darvas Józsefet, Veres Pétert, Szabó Pált és Sinka Istvánt küldi többek között az irodalomba.

Ebben a korban kezd olvasóvá lenni nagyobb mértékben az ipari munkásság és a parasztság is; verbuválódni kezd az olvasótábor, amely az irodalomtól az élet alakításában való részvételt is várja.

További közös jegyeket és rokon tendenciákat is mutat még a kor irodalma, de a közös jegyek együttesen nem teszik lehetővé a kor magyar irodalmának az egyetlen folyamatban való megnyugtató tárgyalását. A szellemi széttagozódást, a vízválasztók bizonytalanságát, amelyről fentebb szóltunk, a földrajzi széttagozódás is bonyolítja: az első világháború után Bécsben, Párizsban, Berlinben, Londonban, Amerikában, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban is alakultak magyar irodalmi gócok, amelyeknek a hazai magyar irodalommal való kapcsolatuk olykor szinte teljesen megszakadt, egymással is alig tudtak kapcsolatot tartani. S ezt a széttagozódást a felszabadulás csak részben szüntethette meg. A forradalmi emigráció hazatért, irodalma az itthoni magyar irodalom haladó áramával

közös mederbe torkollt, a szocialista átalakulást nem vállaló polgári írók egy része azonban emigrált (Zilahy Lajos, Márai Sándor és Cs. Szabó László), s az 1956-os események során ismét többen hagyták el az országot (Aczél Tamás, Méray Tibor, Gömöri György és mások). Így Nyugaton újra többrétegű magyar irodalom született. A szomszédos országok magyar irodalma pedig a jugoszláviai, a csehszlovákiai, a romániai és a kárpátukrajnai valóság által meghatározott utakon jár; a kisebbségi magyar irodalmak arcát a sokban különböző feladatok és lehetőségek más-más módon alakítják.

A magyarországi magyar és a külföldi magyar irodalmak egységes tárgyalása már csak azért sem lehetséges. A hazai magyar irodalom vázlatos ismertetésénél nem a stílusrokonság, hanem a *szemléleti* összetartozás látszik jobb rendező elvnek; a kor sokrétűségéből és ellentmondásosságából – mai ismereteink alapján – talán így többet sikerül érzékeltetni.

KAPUSI IMRE

Utam kimérte

Életem delén
egy görögfejü asszony
jött elém.
Karja
járomba ölelte fejem;
velem
keresztet cipeltetett.
Ellenvetni
asszony szépsége
nem engedett.
Utam kimérte: a hegyre,
a hegyre hol hizott mesterek
már kirakták fekete kendőre
a vasszegeket.

Részlet egy szerb–horvát nyelven megjelenő magyar irodalomtörténetből.

KÁLDI JÁNOS

Tavaszelői monológ

Mire tanítasz, korai évszak?
A gyorsan feledésre?
Arra, hogy nem szabad sokat sírni a fájdalmak miatt?
Arra, hogy minden omladékot minél előbb el kell takarni?
Nem szabad bánkódni a szörnyűségek múltán?
Temessük el a halottakat,
s közönybe burkolózva fusson tovább az életünk?

Ha ez a tanításod, akkor elvetem,
nem kell nekem.
Ember vagyok:
mindazt, ami történt s történik,
halálomig hordozom:
a borzalmak olthatatlan képeit,
a tömegsír felé vonulók ködbe-holdba-folyt menetét;
a halottak szeme
bennem nem csukódott le még,
s a belső égtájakon
szerteszét:
kerék-
nyomban
és a rothadó kóróhalmok fölött
a vér és a hólé
még együtt gőzölög.

Mementóként viharzik bennem minden elmúlt és mai pusztulás,
kötelességem a gyász;
s csak addig emelhetem föl a fejem,
amíg hűségesen őrzöm-viszem
elmúlhatatlan,
le nem lohadó, vad
haragomat.

Wismar

Tanakodtunk, nézegelődtünk a holdsütötte „Weltspiegel" előtt.
A középkor szinte egészen ittmaradt.
Kiabáltak ránk
a gótikus csúcsívek, falak,
a vaskosaras ablakok, a csipkés ereszű tetők,
– mindenütt csak boltok, boltok és kereskedők –
aztán láttuk,
– azt is a holdfényben –
állni az időt!

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

REGÉNYÍRÓK VALLOMÁSAI

Furcsa folyóirat az 1923-ban indult párizsi *Europe*. A háború előtt még „rendes" *revue* volt Jean-Richard Bloch szerkesztésében. A háború óta, mióta az idős, de még mindig fürge Pierre Abraham (J. R.,-Bloch öccse) szerkeszti, különös lap lett: alig van elvétve egy-egy „rendes" száma, mert majdnem minden száma különszám. Ez viszont majdnem mindig esemény, mert ezeket a folyóirat általában vagy egy nagy írónak (Rabelais, Hugo, Zola, Balzac, Apollinaire és „sokan mások"), vagy egy nemzet irodalmának szenteli (1963-ban megjelent egy magyar szám is!).

Az 1968 októberi szám viszonylag kivételes: nem egy íróról, vagy valamely nemzet irodalmáról, hanem egy sajátos problémáról szól. Roger Bordier fiatal író ötlete nyomán a szerkesztőség kérdőívet dolgozott ki és megküldte százötven regényírónak. Aránylag sokan, pontosan ötvenen válaszoltak a feltett kérdésekre, melyek a regényírás egyéni és társadalmi oldalaira vonatkoznak, s többek közt arra is: hogyan „viszonyul" a szerző a szereplőihez, mi a véleménye a cselekmény szükségességéről, az írói stílusról, illetve a nyelvről, és végül a realizmusról.

Egyes szerzők megelégedtek azzal, hogy – akár egy útlevélkérés esetében – szűkszavúan kitöltötték a kérdőlapot. Sokan azonban részletesen vallottak, és egész kis esszét kerekítettek a kérdések köré. Azért mondom, hogy „köré", mert volt, aki elég hosszan válaszolt, de azért egyetlen kérdésre sem felelt pontosan... (Hiába, ezek az írók!)

A válaszolók javarészt a régivágású szerzőkhöz tartoznak. Vagyis a hagyományos, többé-kevésbé realista iskolát képviselik, ami – ismerve az *Europe* folyóirat eszmeiségét – természetes is. Az „új regény" irányzat hívei közül csupán hárman válaszoltak. Ennek ellenére, megállapítható, hogy a *nouveau roman* mindenki gondolkodásában nagy szerepet játszik, s amolyan vízválasztó lett: a hagyományos iskola hívei is az „új regény" törekvéseihez igazodva igyekeznek elhelyezkedni a hatalmas regénybirodalomban. Voltak, akik hevesen elítélték a *nouveau roman* irányzatát: mások némi gúnnyal írtak megfeneklett kísérleteiről, s voltak, akik rokonszenves tartózkodásról tettek tanúságot.

Egyesek főleg azt mondták el, hogyan lettek íróvá. Így tett például egy munkásíró: a nálunk is megjelent Roger Chateauneu (a Magvető adta ki két regényét). A magyar származású Christine Arnothy is elbeszélte, hogyan élte át Budapesten az ostromot, hogyan cselédkedett Párizsban, mígnem „befutott" regényírónő lett belőle.

Az egyik legszokványosabb kérdés ilyenkor az, hogy miért ír az író. Erre majdnem mindenki azt felelte, amit Georges-Emmanuel Clancier író és költő (nálunk a *Keserű kenyér* című regénye jelent meg), hogy ti. az író az időt, illetve a halált kívánja legyőzni. Étiemble, a sokoldalú író, a Sorbonne tudós professzora, aki egyszerre szakértő a rimbaldizmusban (vagyis a Rimbaud-kutatásban) meg a kínai nyelvben és irodalomban, és aki több erotikus regényt is írt, azt felelte, hogy azért kezdett írni fiatalkorában, nehogy... öngyilkos legyen.

Ami az „elkötelezettség" divatos kérdését illeti, sokan kifogásolták, hogy míg a háború után majdnem minden szerző „angazsálta magát", ma az ellenkező végletet az uralkodó, s (különösen a fiatalok) csak a nyelvi, formai kérdésekkel törődnek, csak a „struktúra" meg a „szemantika" érdekli őket.

Az író és a társadalom kapcsolatait illetően André Wurmser rámutatott, hogy az irodalmat a politikától elválasztani Vigny-féle utópia. Bernard Clavel, aki a különszám

megjelenése után nemsokára megkapta a Goncourt-díjat, azt felelte, hogy mindig a saját életéből, következésképp a társadalom életéből merítette mondanivalóját.

Az író és a fiktív szereplők viszonyát illetően Jacques Borel, a *Rajongás* Goncourt-díjas szerzője, az önéletrajzi elemek jelentőségét hangoztatva „hazabeszélt", míg Vercors azt mondta, hogy maga sem tudja: ura-e a saját képzelete szülte személyeknek vagy sem.

Ami az „új regény" körül dúló harcot, illetve a formai kérdéseket illeti, az idős Alexandre Arnoux szerint a *nouveau roman* híveinek „nagytakarítása", melynek során „kirámolták" az irodalomból a cselekményt, a hőst, sőt a témát is – szükséges volt, bár végül is nem lett belőle más, mint egy *échec glorieux* („dicsőséges kudarc"). François-Régis Bastide, Fémina-díjas író megállapította, hogy az „új regény" körül vívott harc már meg is szűnt, harcosok híján . . . Raymond Jean, akinek nemrég jelent meg nálunk *Trópusi zápor* című vietnami tárgyú műve, visszautasította az elit- és tömegregények alternatíváját, s a forma- és a tartalom egysége mellett tört lándzsát.

De a legvitathatóbb kérdés, amint várható is volt, a realizmus lett! Vercors megvallja, nem tudja, mit jelent. Claude Simon, az „új regény" irányzat egyik kiemelkedő művelője hevesen elveti, azzal az indokkal, hogy „az írás természeténél fogva képtelen újrateremteni a valót, tehát minden realista törekvés csak csalás". Az említett Raymond Jean viszont „új realizmust" hirdet. Alain Bosquet, költő, regényíró és kritikus szerint „a realizmus ma már csak riport". Clancier a „lírai realizmus" hívének vallja magát.

Az *Europe* érdekes ankétje mégsem hozott semmi újat. Jól illusztrálja viszont azt a „teremtő zűrzavart", amelyben a mai francia írók leledznek.

MIT FORDÍTANAK A FRANCIÁK?

Sokan a franciákat irodalmi sovinizmussal vádolják: a francia művészet olyan nagy és oly sok minden van benne, hogy nem szorul importra, tehát nincs is érdeklődés a külföldi irodalom iránt. Ez a feltételezés mindig téves volt, mind a szerzőket, mind a közönséget illetően. A Renaissance óta a francia fordításirodalom óriási, s az elmúlt fél évszázad alatt is egyre nőtt. Persze, akárcsak mindenütt, s így nálunk is, sok esetben előfordult és előfordul, hogy egyes írók hazájukban felkapottak, de a franciáknál nem tudnak áttörni, vagy viszont: hazájukban nem próféták, de Párizsban istenítik őket.

A *Quinzaine littéraire* című irodalomkritikai folyóirat, amelyet Nadeau és a magyar származású Erval szerkeszt, s amely a maga nemében a legjobb, egyik nemrégi számában feltérképezte ezt a fordításirodalmat. Ez az érdeklődés persze csak az „öt nagyra": az olasz, spanyol, német, angol és amerikai irodalomra terjedt ki. Míg valaha, a kezdet kezdetén, az antik irodalom vezetett, majd az olasz és a spanyol uralkodott, a 19. század óta leginkább az angolszászokat fordítják. Ezen belül, a 20. században, az amerikaiak vezetnek, mégpedig olyannyira, hogy az egész fordításirodalom 30%-a esik az amerikai szerzőkre – igaz, hogy ezen belül a detektívregényírók vannak többségben.

Míg a 19. század végén az orosz regény volt divatban, a 20. század derekán felvirradt az amerikai korszak. Feltűnő azonban, hogy az amerikai írók az írókra nagyobb befolyással bírnak, mint a közönségre. Faulknert hazájában még csak „tájírónak" tartották, amikor Sartre már a háború előtt felfigyelt rá és tanulmányt írt róla, de igazi nagy közönségsikere sohasem lett. Hemingway buzgó látogatója volt a montparnasse-i *Coupole* kávéháznak, hosszú éveket töltött Párizsban, mint laptudósító, de mint regényírót nem is ismerték. A *Búcsú a fegyverektől*-t még 1932-ben lefordították, de húsz év alatt csak 25 000 példányban fogyott el! Dos Passos *Nagyváros*-át még 1928-ban, azaz három évvel a megjelenése után, lefordították (akárcsak magyarra!), de egy ugyancsak 1952-es statisztikai kimutatás szerint, csak 12 000 példányban fogyott el két évtized alatt. Fitzgeraldot csak a hatvanas évek elején kapták fel. Viszont egy olyan kitűnő szerzőnek, mint Cummings, aki pedig Párizsban tanult festeni

(mert piktoroskodott is!), franciaországi tábor-élményeiről szóló nagy művét *(The Enormous Room)* 1922 óta sem fordították le. Nem lett sikeres szerző Franciaországban Upton Sinclair és Frank Norris sem. Másokat olyan korán fordítottak le, hogy a közönség még nem volt érett befogadásukra. Ez történt Salingerrel: a *„Zabhegyező"*-t rövid idővel az eredeti megjelenése után kiadták Párizsban, de a szerző csak tíz év múlva, mikor novellaskötete is megjelent, ért el nagy sikert Franciaországban. Az is figyelemreméltó, hogy a *beat generation* szerzői, noha a sajtó nagy hírverést csapott körülöttük – nem hódították meg a franciákat. Kerouacnak csak egy regényét, az 1957-ben írt *Úton*-t fogadta be a nagyközönség. Az utóbbi tizenöt esztendő egyik legnagyobb amerikai sikerét, Metalious *Peyton Place* című művét ugyan lefordították, de senkinek sem kell. A legújabbak közül a hazájában egy sereg díjjal jutalmazott Malamud se nagyon kapós Párizsban. Viszont akárcsak nálunk – ott is nagy sikere van Capote-nak és Mailernek. Updike, a *Nyúlcipő* meg *A kentaur* szerzője, egyelőre szintén inkább csak a bennfentesek kedvence. Ami végül Bellow-t illeti, csak most, a *Herzog* megjelenésével, vált népszerűvé.

Az angolok közül már az első háború után közkedvelt lett az egyébként haláláig Franciaországban tartózkodó Katherine Mansfield, valamint Aldous Huxley, akiknek minden művét lefordították. De két olyan kitűnő szerzőt, mint D. H. Lawrence vagy Virginia Woolf, még mindig nem ismerhet meg teljesen a francia közönség. A nagy sikerű szerzők közt szerepel Evelyn Waugh, de főleg Graham Greene, s Malcolm Lovry meg George Orwell is áttört egy-egy művel. Viszont Christopher Isherwood, Ivy Compton-Burnett és Henry Green csak nehezen tud sikert elérni. A legújabbak közül népszerű Hughes, Cary, Sansom, Wilson, Golding és különösen Durrel. Persze nem vetekedhetnek a nagy angol bestseller szerzőkkel: Cronin, Morgan, du Maurier, Lehmann. A francia színpadokat az utóbbi évtizedben jócskán elöntötte az angol hullám. Ez a könyvkiadásban is meglátszik: megjelentek O'Casey, Behan, Fry és Pinter darabjai. A mostoha gyerek azonban itt is a líra. Igaz, hogy Eliotnak majdnem minden művét lefordították, de Yeatst alig ismerik.

A német-osztrák irodalommal a franciák sokáig hadilábon álltak, ami érthető, ha a három háborúra gondolunk. (1870 előtt persze más volt a helyzet: Hugo, Nerval és a romantikusok általában rajongtak a németekért – viszont az is igaz, hogy a közönségre nem nagyon hatottak). A századvégi német naturalizmus elkésett: akkor jutott el Párizsba, mikor a közönség már megelégelte a honi naturalizmust. Így aztán Hauptmann a Szajna partján szinte teljesen ismeretlen. A tízes évek expresszionizmusa sem tudott soha sikert elérni Franciaországban, ahol még a szakértők is alig foglalkoztak vele. Az érdeklődés csak most kezd jelentkezni: egy kiadó nemrég jelentette meg Benn önéletrajzát, egy másik pedig esszéit. Georg Kaiser azonban, akit pedig Brecht után a legeredetibb német drámairónak tartanak a mai Németországban, Párizsban épp oly ismeretlen, mint Budapesten. Trakl nevét csak most kezdi megismerni – hála a Seghersnél megjelent válogatásnak – az elit közönség. A legnagyobb sikert Mann és Kafka érte el. Szinte összes műveiket lefordították. Most folyik Rilke összes műveinek a kiadása is. Már megjelent a Brecht-összes is. Az ötvenes évek végén nagy sikert aratott Robert Musil, s újabban Hermann Broch, akinek *Vergilius halála* című, világszerte nagyrabecsült műve, megnyerte a francia olvasók tetszését is. Több-kevesebb sikert ért el Hermann Hesse, Heinrich Mann és Arnold Zweig. 1960 óta nagy számban fordítják a német új hullám szerzőit. A legismertebbek Grass, Johnson, Augustin, Kluge, de játsszák és kiadják Hochhuth, Weiss és Walser darabjait is.

Ami az olaszokat illeti, Franciaországban is bestseller-szerző Guareschi és Coccioli. De az egyik legtöbbször feltűnő név a színlapokon és a könyvkiadók katalógusaiban a Pirandellóé, bár összes novelláinak kiadása most abbamaradt. Teljes egészében lefordították Vittorini műveit, ugyanez vonatkozik Pratolinira és Silonéra. Minden Moravia-regény megjelent franciául, de novellái nem. Buzzati és Pavese még a nagy példányszámú zsebkönyv-sorozatban is megjelent. Folyamatosan fordítják Cassola és Calvino műveit, de Passolininak csak a prózáját ismerheti meg a francia közönség, verseit és esszéit nem fordították le. A befutott szerzők közt szerepel Piovene,

Morante és Ginzburg. Viszont a nem realista írók közül a legjobbakat még nem fordítják (Landolfi, Delfini, Savinio), pedig sok fiatal olasz kísérletező művei jelentek már meg (Volpini, Malerba, Sanguinetti, Berto, Tadini). Roppant sikere volt Lampedusának a *Párduc*-cal, amely divatba hozta Szicíliát. Ennek köszönhető, hogy lefordították Sciascia három regényét is. Sikere volt a délolasz Brancatinak, a *Don Juan Szicíliában* című, még 1942-ben írt szatírájával. Meglepő azonban, hogy De Roberto remekét, a nálunk 1965-ben megjelent *Alkirályok*-at a franciák nem fordították le. Elhanyagolják Carlo Levit is, kivéve az *Ahol a madár se jár* című világsikerű művét. Egyáltalán nem vettek tudomást Domenico Reáról, a háború utáni Nápoly kiváló krónikásáról. A líra területén az olaszok valamivel jobban állnak, mint mások: Montale összes versei megjelentek a Gallimard-nál. Ugyanez a helyzet Ungarettivel is, akinek most az esszéit is kiadták. Seghersnél különben megjelent egy kétnyelvű olasz költői antológia is.

A spanyolból fordított művekkel kapcsolatban a folyóirat nem közöl tárgyilagos elemzést, hanem az emigrációban élő Juan Goytisol (magyarul is megjelent *Hordalék* című regénye) kesergéseit közli, aki főleg azért panaszkodik, mert a franciák csak a realista műveket veszik észre, s a *Don Quijote* „csak egy fecske, mely nem csinál tavaszt" . . .

MIT OLVASNAK A FRANCIÁK?

Érdekes statisztikát közölnek a könyvészeti szaklapok az utóbbi tíz esztendő legkelendőbb könyveiről. Az 1 millión felüli kategóriában elsősorban a gyerekeknek szóló képeskönyveket, ezek közt is az utóbbi évek legnagyobb sikerét, Goszinny és Uderzo gall-krónikáit találjuk, amelyeknek hőse egy Astérix nevű színes figura. Valamennyi album példányszáma meghaladja a milliót, de van, amelyik eléri a másfél milliót is.

600 000 és 1 millió közt találjuk a Bibliát (780 000), aztán Jean Lartéguy kalandos katona-regényeit az ejtőernyősökről, a zsoldosokról. Jean-Jacques Servan-Schreiber *Az amerikai kihívás* című közgazdasági könyve is túlhaladta a 600 ezret.

A 300 000-től 600 000-ig terjedő csoportban szerepelnek Ian Fleming hírhedt James Bond-kémregényei, de a Kis Képes Larousse is versenyre kel velük, mert elérte a fél milliós példányszámot! A legnagyobb külföldi siker Paszternak *Zsivago doktor*-a volt. Előkelő helyet foglal el a magyarul is megjelent Goncourt-díjas Schwarz-Bart-regény *(Igazak ivadéka)*, 414 000 példánnyal, de ehhez jön most a zsebkönyv-kiadás is. A múlt háború még mindig érdekli a nagyközönséget: Rémy ezredes, a gaulle-ista ellenállás egyik ismert alakja, fordulatos kalandregényekben dolgozta fel az Ellenállás történetét: *A demarkációs vonal* című 400 000 példányban jelent meg.

200 és 300 ezer közt helyezkednek el az orosz származású Troyat regényciklusának kötetei. Utána Sagan *Szereti Brahmsot?* című regénye következik (283 000), ezt követi Anne Philipe visszaemlékezése férjére, Gérard Philipe-re (255 000). Hervé Bazin, aki az előbbi évtizedben a legsikeresebb regényíró volt, legújabb könyvével *(A matrimónium)* elérte a 270 000-et. Roger Peyrefitte, akinek magyarul csak a *Szent Péter kulcsai* című műve jelent meg eddig, egyik legutóbbi dokumentum-regényével *(A zsidók)* elérte a 245 000-et. Nagysikerű szerző Joseph Kessel is: a magyarul is megjelent *Az oroszlán* című regénye egyedül a zsebkönyv-sorozatban is elérte a 390 000-et. Paszternak után a legnagyobb külföldi siker a komoly regények közt (mert az első helyen Ian Fleming áll!) Morris West *Az Ördög ügyvédje* című műve. Rögtön utána jön az *Exodus*, amelyben L. Uris Izrael állam születését beszéli el. Lampedusa *Párduc*-a rendes kiadásban 212 000 példányban jelent meg, zsebkiadásban pedig 70 000 ben. Ebben a kategóriában szerepelnek még Beauvoir emlékiratai, Sartre *A szavak* című műve és Malraux *Ellenemlékiratai*, továbbá de Gaulle memoárjának a harmadik kötete.

100 000 és 200 000 közt találjuk Clavel tavalyi Goncourt-díjas regényét *(A tél*

gyümölcsei); Peyrefitte egyik újabb művét, amelyet a szabadkőműveseknek szentelt; Sagan legújabb regényét; Cécile Aubry *Sébastien az emberek közt* című, a Magyarországon is bemutatott TV-filmből írt regényét; Claire Etcherelli, a munkásnőből lett író 1967-es Fémina-díjas regényét, amely nemsokára magyarul is megjelenik. Százezren felül jelent meg Christiane Rochefort magyarra nemrég lefordított *Házasság párizsi módra* című szatírája. Érdekes, hogy egy olyan elit-mű, mint a magyarul is publikált *A dolgok*, a fiatal Georges Pérec munkája, szintén elérte a 100 000-et (nyilván mert elnyerte a Renaudot-díjat). Ebbe a kategóriába tartozik a magyarra is lefordított *Homokpoggyász*, a nemrég fiatalon elhunyt lengyel származású Anna Langfus Goncourt-díjas regénye. Az ifjú titán Le Clézio is feltornászta magát ebbe a csoportba, még első, *A jegyzőkönyv* című regényével. Meghaladja a 150 000-et Gorkij *Az anya* című regénye is. Mao kis piros könyve 195 000 példányban jelent meg.

OLVASÓNAPLÓ

Rengeteg franciából fordított, illetve francia vonatkozású mű jelent meg az elmúlt félév alatt. Csak néhányhoz tudok egy-két megjegyzést fűzni.

A Szépirodalmi Könyvkiadó, Erki Edit gondos szerkesztésében, újabb Bölöni-kötettel gazdagította ezt a sorozatot. Nagy érdeklődéssel lapozgattam a *Friss szemmel*-t, hiszen Bölöni cikkeit csak 1934 után kezdtem megismerni, miután Párizsba kerültem és olvashattam az emigrációs sajtót (egy-két Bölöni-cikket magam adtam nyomdába és tördeltem a párizsi Szabad Szó szerkesztőjeként). A régiek közt egy kis remeket találtam, amelyet bátran lehetne oktató céllal ismertetni a mai újságírógyakornokoknak. 1906-ban írta *Az utolsó omnibusz* címmel. Olyan, mint egy korabeli Ady-cikk: varázsos hangulatú, lenyűgöző ritmusú, eredeti és olyan eleven, hogy szinte hallja az olvasó az utolsó omnibusz csikorgását, amint felkaptat a Montmartre-ra. Csupa szín és szag, tarka kavargás, epés gúny és nyájas derű ez a kis remek tárca, mely az akkori Magyarország című lapban jelent meg. Ugyanebben az évben interjúvolta meg Bölöni Musset volt házvezetőnőjét, a kilencven éves Adèle Colint: egészen beleborzongtam, hogy én három évtizeden át ismertem egy magyar írót, aki ismert valakit, aki még ismerte az 1857-ben elhunyt francia költőt! A kötetet kiegészítő emlékirat sajnos, csak töredék, de így is jelentős gyarapodása a szegényes honi memoárirodalmunknak. (Megint fel kell rónom, mint a sorozat egy korábbi kötete kapcsán tettem, hogy ebben a szépen gondozott, általában sajtóhibamentes műben sincs névmutató.)

Némi viszolygással vettem kézbe Julia Hartwig *Apollinaire*-ét, amelyet a Gondolat adott ki. Miért kell nekünk – ha már nem francia kutató Apollinaire-művét fordítjuk – egy ilyen könyvet importálnunk, hiszen nálunk is él egy-néhány kitűnő Apollinaire-ismerő, például Rónay György vagy Vas István, de említhetném Réz Pál vagy Rába György nevét is. A lengyel költő azonban már az első lapokon olyan érzékletes emberközelbe hozza a kort és hősét, hogy azonnal visszavontam magamban minden fenntartásomat. Remek kis arcképeket rajzol Apollinaire-en kívül Jarryról, Moréasról és a századeleji Párizs megannyi bohém figurájáról. (Tetszett Fejér Irén ízes fordítása is. A kiadó azonban hibát követett el, hogy csak egy lengyel szakértővel – Elbert Jánossal – ellenőriztette a szöveget. Ha francia specialista nézte volna át, akkor nem maradt volna benne néhány baklövés: Apollinaire nem a háború *után* nyerte el a francia állampolgárságot, hiszen két nappal a fegyverszünet előtt halt meg. A költő fiatalkori darabjának címe: *A la cloche de bois* sem *Faharang*-ot jelent, mint – gondolom – a lengyel szerző tévedése nyomán a fordító hiszi, mert ez egy gallicizmus-töredék, s annyi mint „olajra lépni". De talán az a legkirívóbb, hogy a szerző a szürrealimust és a futurizmust egy korba helyezi (179. o.), holott a két kiáltvány megjelenése közt 15 év telt el! Az is furcsa, hogy egy folyóirat árát a szerző szerint tizenöt *sou*-ról hatvan *centime*-ra emelték, ha tudjuk, hogy tizenöt *sou* = hetvenöt *centime.)*

Szintén a Gondolatnál jelent meg Maurois egyik legjelentősebb életrajzi regénye: *Prometheusz vagy Balzac élete.* Monumentális alkotás – méltó roppant arányú hőséhez! Azt viszont nem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem, amit már egy korábbi Krónikámban a *Consuelo*-val kapcsolatban említettem: George Sand nevét csak Hunniában ejtik *Szan*-nak. A franciáknak *Szand*nak mondják, hiszen arról a Jules Sandeau-ról választotta az írónő ezt az álnevet – akinek a neve helyesen szerepel a 274. lapon, ahol viszont ő – mint egyebütt, itt és az előbb említett Bölöni-könyvben, meg minden nálunk megjelent műben – úgy van írva, mintha *Szan*-nak ejtenék (George Sand-nal, George Sanddal helyett). Pedig az Eckhardt-szótár elején is fel van tüntetve a helyes kiejtés, de – úgy látszik – a „szanozást" éppen úgy nem lehet kiirtani, mint sznob színészeink „franozását" . . .

A Gondolat ajándékozott meg bennünket Jean Renoir remek *Apám, Renoir* című ízes visszaemlékezésével. Jean Renoir nemcsak filmrendezőnek kiváló, hanem írónak is. Aki nem hiszi, olvassa el a 15/16 oldalon található remek leírását arról, hogy milyen volt a világ arculata 1845-ben. G. Beke Margit fordítása általában nagyon szép és színvonalas, de neki tudnia kellene, meg a szerkesztőnek is, hogy a francia *message* szó nem csak „üzenetet" jelent, hanem „eszmei mondanivalót" is. A 119. oldalon az olvasható, hogy „szerencse, hogy megjelent a limonádé, és a múltnak ezt a kedves emlékét megmentette a teljes pusztulástól (a vén Montmartre halmairól van szó)". Nem tudom, mit gondol a magyar olvasó erről a Limonádé nevű nemtőről, vagy jó tündérről, aki megmenti a Moulin de la Galette-et, de a szöveg így minden bizonnyal nevetséges. Ugyanis a francia *limonade* képletesen „vendéglátó ipart" is jelent . . . De, mondom, a könyv így is nagy nyereség, bár a képmellékletek technikai színvonalát sem lehet kielégítőnek mondanunk.

Ugyancsak a Gondolatnál jelent meg Szentkuthy Miklós *Maupassant egy mai író szemével,* ami engem kissé François Reichenbach *Amerika egy francia szemével* című remek dokumentumfilmjére emlékeztet. Tudom: ez az összehasonlítás meglepő, de Szentkuthy még sokkal meglepőbb, bár – megvallom – általában – találó képzettársítások seregével operál eredeti egyéniségéhez méltó, grand-guignolszerű monográfiájában, amelyből többé-kevésbé az derül ki, hogy Maupassant a legmodernebb, legzaklatottabb, legdúltabb, leglegebb író, kihez képest Beckették meg az egész *nouveau roman* „tizedszer melegített, főzelékszagú zagyvaság" (ezt is a szerzőtől kölcsönöztem – igaz, ő ezt az eredeti megállapítást nem irodalmi vonatkozásban használja, hanem . . . a III. Köztársaság kormányaira). Szentkuthy könyvéből rengeteget megtudunk Maupassant-ról, főszereplője azonban mégis maga a „magyar Joyce", akinek káprázatos stílustivornyái miatt („most aztán álszent Tartuffe-ök: kuss!") még azt is megbocsátjuk, hogy tán kissé túl sokszor használja a kulák szót, no meg azt is, hogy azt állítja: Maupassant korában a feudál-kapitalizmus uralkodott Frankhonban (azt azonban már kevésbé, hogy Orléans helyett mindenütt Orleáns-t ír).

A Corvinánál jelent meg, Illyés Gyula ízes-színes előszavával, Réz Ádám példás fordításában Brassai *Beszélgetések Picassóval* című kitűnő könyve, mely már-már a Napóleon-irodalommal vetekedő Picasso-irodalom egyik gyöngyszeme. Brassai, a világ egyik legjobb fényképésze, ezzel a munkájával azt is bebizonyítja, hogy nagyszerű író. Legfőbb írói erénye a közvetlenség, amely gondolatgazdagsággal és tömörséggel párosul. Eléggé hozzászoktunk már, hogy az ilyen írások: pletykafüzérek, anekdotagirlandok. Ez nem az! Itt is találunk sok apróságot Éluard-ról, Prévert-ről, Michaux-ról, Matisse-ról, Sartre-ról, Camus-ről – Picassóról nem is beszélve –, de itt még a mókás átejtések történetei is komoly esztétikai kérdésekhez fűződnek. Brassai írói erénye olykor egészen magasba lendül. Egyhelyt egy meglepő Goethe–Picasso párhuzam olvasható, amelyre nem tudok más jelzőt találni, mint hogy zseniális. Az ötvenhárom fotó pedig fényes bizonyítéka, hogy Picasso „házi fényképésze" milyen mestere a fotóművészetnek.

Végül: két Európa-kiadványról szólnék egy pár szót. Az egyik Yves Gandon *Jacquette a vészben* című történelmi regénye, mely a XIV. században játszódik. Tulajdonképpen egy tizenkét kötetes nagy regényciklus egyik darabja, de önállóan is

érthető. Gandon különféle nőalakok köré kerekítve krónikáját, megírta a „francia érzékenység" regényes históriáját. Ezúttal a híres *jacquerie*-k, vagyis parasztlázadások korát idézi, egy egyszerű zsellér deák fia szájába adva a szót, aki nagyon ízesen és stílusosan archaizálva (ezt Dániel Anna fordításáról is elmondhatom) beszéli el a kalandos történetet. Gandon ugyan nem éri el Dumas mozgalmasságát, nem fest olyan regényes történelmi tablókat, mint Hugo, de azért jó és hasznos olvasmányt nyújt. Tudtommal Mérimée óta senki sem írt a francia parasztlázadásokról, Gandon most ezt a jó *lecture* színvonalán teszi meg, egyáltalán nem titkolva, hogy mindvégig a parasztok pártján áll. (Kíváncsi volnék: mi Veres Péter véleménye erről a történelmi parasztregényről?)

Roger Blondel *Az ökör* című regénye Sinkovits László eredeti védőborítójával jelent meg (különösen a hátsó oldal figyelemreméltó, melyen a főhős monológjának merész mondatai olvashatók: „átmegyek a vastag falakon" – „látom az angol királynőt, amint pipil" . . .). Egy tehetetlen, lomha, ügyefogyott, félszeg tanárról szól, akit diákjai nem tisztelnek, hanem csak gúnyolnak. A regény szinte elejétől-végig az öregedő vidéki professzor belső monológja. Remek a vidéki város gimnáziumának hangulata, a szerző jó atmoszférát teremt, plasztikusan ábrázolja a többi szereplőt is, meg az egész vidéki posványt. Elsősorban mégis a mulya és mafla prof képtelen képzelgései, hóbortos álmai, meghökkentő ötletei mulattatnak. Denizot tanár úr figurája kissé Duhamel Salavinjére, ifjúságunk feledhetetlen hősére emlékeztet, erre a másik bogaras, csetlő-botló kisemberre. (Farkas Márta fordítása leleményesen pergő.)

SIMON BÉLA rajza

NAGY REGÉNY, VAGY „ÚJ REGÉNY"

Jacques Borel: Rajongás

Jacques Borel nagy író és a Rajongás nagy regény. Nem minden habozás nélkül írom le ezt a mondatot, hiszen egy három év előtt még szinte ismeretlen (noha már negyven felé járó) író első könyvéről van szó. Mégis: a Rajongás olvasása közben lehetetlen nem éreznünk azt a fajta bő áradást, magával ragadó sodrást, azt a bűvöletes gazdagságot, amelyet csak a nagy művek olvasásakor tapasztalunk; lehetetlen nem éreznünk a vágyat, hogy vissza-visszalapozva újból és újból elolvassunk egy-egy fejezetet vagy csak részletet, mely a későbbi fejezetek megvilágításában mindannyiszor új és gazdagabb fényben ragyog.

(Hogy a magyar kiadást olvasva is ezt érezzük, az Jékely Zoltán nagyszerű fordításának köszönhető. Jékely munkája mintaszerű: kifogyhatatlan leleménnyel adja vissza Borel bonyolult mondatait, s ami a legfőbb: olymódon, hogy egy pillanatra sem ötlik fel bennünk, nem eredeti művet olvasunk.)

Borelt, talán hosszan hullámzó, bonyolult és kiegyensúlyozott mondatai miatt, Proust-hoz szokták hasonlítani, ám a kettejük között valóban létező hasonlatosság másban van: miként Marcel Proust, Borel is hosszú éveken át hiába kereste – nem a mondanivalójához legjobban illő formát hanem – magát a mondanivalót; ő is, akárcsak Proust, aránylag későn ébredt rá, hogy az oly sokáig reménytelenül keresett téma nem más, mint *saját múltja*, s ilymódon a Rajongás befejező része összecseng a prousti Megtalált Idő nagy felismerésével: „és megértettem, hogy az irodalmi mű nyersanyaga nem más, mint eddigi életem . . ."

A Rajongás tehát önéletrajz, s ez a megállapítás máris egy újabb párhuzam felvázolására kényszerít: a francia irodalomban Borel könyvének nagy rokona csakis az önéletrajzok legnagyobbika lehet, vagyis Rousseau Vallomásai. Rousseau-t idézi elsősorban a teljes őszinteség igénye, az, hogy mint Rousseau, Jacques Borel sem félt mindent feltárni és elmondani, még azt is – még ha csak apróság is –, ami terhelő a számára, ami szégyenletes. (Egyetlen engedményt tett csak: megváltoztatta a neveket.)

„Apámat nem ismertem. Négyhónapos voltam, amikor meghalt" – ezzel kezdődik a Rajongás, s addig követi hőse, a jövendő író életét, míg az rájön, hogy nem verseket, hanem prózát kell írnia, s e szavakkal kezd önéletrajzi könyvébe. S mi történik hősünkkel életének e két döntő eseménye között? Pár évig egy déli kisvárosban, Mazerme-ben él anyjával és apai nagyanyjával. Egy ideig nagyanyja neveli, majd a kisfiú Párizsba kerül, ahol anyja félig cselédként, félig családtagként szolgál egyik nagybátyja családjánál. A fiú befelé élő, magányos; előbb kollégiumi bennlakó, aztán a híres IV. Henrik líceum diákja. Egy ideig ébredő szexualitása irányítja, tizenhat éves, mikor szeretője lesz a nála jó tizenöt évvel idősebb orvosnőnek, Geneviènek. Viszonyuk négy évig tart, a fiú még házasságra is gondol, mert a szép Anne iránt fellobbanó első igazi nagy szerelme a kezdeti boldogság után csalódással végződik. Verseket ír, egy elvetélt költő, Horace lesz atyai barátja, s szinte bálványa. Majd szakít az orvosnővel, s nemsokára megnősül; úgy érzi, Madeleine-nel való házassága a testi-lelki harmónia mintája. De a nyugalom most sem tartós: az anya és a feleség képtelen megférni egymással, viszonyuk elmérgesedik, s némi vívódás után a fiú úgy érzi, anyjához köti erősebb érzelem. Az anyán idegbetegség tör ki, nemsokára zárt intézetbe kell szállítani. Hősünk szakít Horace-szal, anyja már csak élő halott; ezzel lezárult életének első szakasza, s elkezdheti írni élettörténetét.

Ennyit tudunk meg tehát egy ember életéről. De a jó műveket talán éppen az különbözteti meg a közepesektől s a rosszaktól, hogy *egy* ember sorsán keresztül magáról *az* emberről tudnak újat mondani. A Rajongás is ezt bizonyítja, méghozzá olymódon, hogy az író figyelmét főképp az emberi kapcsolatokra irányítja. Hősünknek a nagyanyjával, anyjával, Geneviève-vel, Anne-nal, Horace-szal, Madeleine-nel való kapcsolata egy-egy csomópont a regényben, e csomópontok pedig, mint megannyi mágnes, erőterükbe gyűjtik a témához tapadó emlékeket, érzéseket, benyomásokat, előzményeket meg következményeket. Ebből már a regény egész szerkezetét is láthatjuk: a cselekmény, noha nagyjából időrendben, de mégsem lineárisan halad előre, minduntalan előre- vagy visszapillantások színezik. A Rajongás, bár

önéletrajz, mégis művészi szabályossággal, szinte egy zenemű módjára megszerkesztett regény, melyben minden pillanatnak megvan a maga fontossága: a mű elején szinte mellékesen fel-felhangzó motívumok később megerősödve, kiteljesedve s már ismerősként csendülnek fel újra. És már a regény végefelé járunk, amikor végre felismerjük, hogy e sokféle emberi kapcsolatnak a bemutatása csak ellenpontként szolgált a legfontosabbhoz, az alapvetőhöz: anya és fiú viszonyához. Igaz, ez a motívum is végig jelen van a műben, hol halkabban, hol kissé erősebben, majd ismét elcsendesedve halljuk; de igazi szépségében, igazi gazdagságában csupán akkor szólal meg, amikor, már a zárt intézet kertjében, a fiú kimondja: „végeredményben életem nagy szerelme te vagy" s az anya hasonlóképp válaszol: „nekem is, végeredményben, életem nagy szerelme, te vagy." Íme a nagy művek varázslata: az egész élettörténet egyszerre új értelmet nyer, nemcsak a hős, hanem az olvasó szemében is; s az anya eddig kissé nevetséges, kissé szánalmas alakja hirtelen megnő, megszépül, és ámulva vesszük észre, hogy mindaz, amit eddig olvastunk, tulajdonképpen az anya története.

Az önéletrajzi – vagy általánosabban: az emberéletet ábrázoló – művek vonzerejét főképpen az olvasó felemás helyzete alkotja, az olvasóé, aki folyton átéli, de ugyanakkor kívülről is szemléli a hős tetteit; azonosul vele s megítéli, vagyis cselekedeteit, érzéseit, tapasztalatait mindenkor összevetheti saját cselekedeteivel, érzéseivel, tapasztalataival. Nemigen jelent meg mostanában olyan könyv, mely alkalmasabb lehet erre, mint a Rajongás.

De a regény jelentőségét nemcsak ez adja. Egy elméleti cikkében, amely nemrég jelent meg, Jacques Borel az irodalom „dehumanizálásának" szándékát veti az új regény művelőinek és híveinek a szemére, vagyis azt, hogy minden áron való eredetieskedésük közben, szem elől tévesztik azt az igazságot, hogy „az irodalom forrása az ember szenvedélyes érdeklődése az ember iránt", és hogy feladata – épp ezért – nem az embernek sémákra leszűkített ábrázolása, hanem épp ellenkezőleg; az ember végtelen változatosságának" megjelenítése. Borel tehát látszólag ár ellenében halad, de az eredmények eddig őt igazolják: az utóbbi évek legsikeresebb alkotásai nem az „új regények", hanem azok a művek, amelyek – mint a Rajongás mellett Michel Leiris, Sartre vagy Beauvoir önéletrajzi ihletésű könyvei – az embert, a társadalomban élő embert próbálják teljes gazdagságában bemutatni.

(Magvető, 1968)

SZÁVAI JÁNOS

Pákolitz István:

AMI LEHET

A költő dolga, hogy érezzen, és ez nem kevés, hiszen, ha van műfaj, amely érzékeny az ember belső, legrejtettebb reagálásaira, az embernek az emberhez, a világ dolgaihoz fűződő bonyolult viszonyára – mindenek előtt a költészet az. A költő az, aki a tisztázott érzéseket felfogja csodálatos szűrőjén, és ezeket a gondolat, a költészet szintjére emeli. Pákolitz István költészete – új kötete is – ezen a „hagyományos" úton várja a megközelítést.

Olvasom az egyik recenzióban, hogy az ő pályáját „nem a nagy meglepetések, hanem az egyenletes megbízhatóság jellemzi. Új kötetében sem hozott látványos megújulást, izgalmas fordulatot. Világszemlélete, látásmódja, alaphangulata alig módosult . . ." Ez nagyjából igaz. De, csak nagyjából. Pákolitz költészete látszólag „nyugodt", eseménytelen költészet, a megnyugvások, a rezzenéstelen belső világ költészete. Valójában azonban állandó, bonyolult belső töprengés, amelyre talán most figyelmeztet először igazán, új kötetében. Verseiben, a kötet alapját képező verseiben a fölfedezések izgalmát azonnal a csöndes tűnődések váltják fel, de ez már a fölfedezések második hulláma: nem a megnyugvó, hanem a gondolkodó, a mértékek szintjét feltáró ember bölcsessége. Azonnal elválik itt egymástól a hiábavaló és az örök, a harsányan hivalkodó és a bölcsen szomorú. A világ örök, de az ember csak parányi, időben meghatározott része ennek a természeti örökkévalóságnak, s a költő minél távolabb jut a fölfedezésekben, annál inkább kísérti a saját hiábavalósága, amely voltaképp nem más, mint az alkotó ember örökös és fájdalmas belső konfliktusa.

Azt hiszem, Pákolitz István új kötetének kulcsa ebben a bonyolult, már-már kibékít-

hetetlen viszonyban keresendő. Az *Ami lehetben* meglepően sok az öregség éveit idézgető vers.

„Túl sok ismerősöm van a temetőben.
Egyre gyakrabban nézek nyitott sírokba,
hogy ne feledjem, ami írva van felőlem.
Nem rettegek már. Jöhet az óra.
Mitől féljen, ki tenni még tehetne,
de nincsen vesztenivalója?"
(Sírbanéző)

„Azt hiszem, túl vagyok a nehezén:
Már az is szép, ami nem az enyém;
S mert vigasztalanul ragyog reám,
Laetificat iuventutem meam."
(Bölcs)

„Immár a nyárból is kiverten
lakozom egekben-vizekben;
ami van, azt mindig keveslem,
akár a szándékot szívemben."
(Tékozló)

Valójában itt kell beszélni a kötet alaphangulatát – sőt: költői lendületét és erejét elsősorban – biztosító két hosszabb versről, a *Régi album félálomban* és a *Nokturno* tulajdonképpeni szerepéről is. Mindkettő súlyosan megbolygató vallomás a költőről, az emberekről, a világról. A gondolatok körén időnként áttűnő biblikus emlékek hangulataiban e vallomások valóságos és igaz fényt kapnak, és e vallomásoktól maguk a régi emlékek is átváltoznak, a sajátságos költői munkahelyben Jézus már nem Isten Fia, hanem maga az Ember, és az átélt élet emlékei elvesztik csábító nosztalgiájukat. Zárt érzelmi és gondolatsor ez, amelynek láncolatában a kötet oly szépen igaz – s fájdalmasan emberi – fényei villannak fel, mint az *Úrvacsora* és a *Berda-búcsúztató*.

A képlet csak látszólagosan az idők múlásán tűnődő költő alakja. Az idő múlása, az emberek változása, az emlékek fénykopása csupán élményvilág a költő számára, a dolgok lényege felé haladtában, ahol egyszerre tárul fel a dolgok, a tettek hiábavalósága és csodálatos volta. Az élet valóságos képlete ez. Az élet bonyolultabb oldalainak felismeréséről van itt szó. Egy új – szerintem – Pákolitz költészetében eddig inkább csak jelzett, de nem kijelölt útvonalról, amely – erre utal az *Ami lehet* több verse – messze befelé vezet a lényeghez. Gondolom, itt Ariadné megragadott fonaláról beszélhetünk, amelyet nem ragadhatott meg a költő előbb, s a mozzanat nem késhetett sokáig. A kötetben minden más hang – és hangulat – csak kiegészítése ennek a felismerésnek, vagy idegen ettől.

Érdemes ezt jobban hangsúlyozni, mert a látszat könnyen elsodorhatja az olvasót.

Előre bocsájtom, hogy véleményem szerint ügyefogyott, vagy épp felületes kritikus az, aki még csak rá is pillant a fülszövegre. Véletlenül se szoktam megtenni. Most, a kötet kétszeri gondos elolvasása után mégis rákényszerített a kíváncsiság: vajon hogyan „hirdeti" Pákolitz István új könyvét a könyvterjesztés? Biztos vagyok benne, hogy rosszul. Nem arról beszél, ami benne van. Nem vitatom el Pákolitz István költészetének közéleti vonásait. Sőt: közéleti jellegét sem. Kevesen tudnak annyi szent gyűlölettel és zord haraggal szólni az ügyeskedésről, a henyeségről, a dilettantizmusról, a társadalmi tétovaságról, mint ő. A dolgainkról szóló versek méltó részt követelnek a kötet értékelésében. De, nem hiszem, hogy e kötetben az útiversekre, vagy a társadalmi visszásságokkal foglalkozó versekre kell az olvasónak felfigyelnie.

Úgy tűnik: a kötet szerkesztése nem a legjobban sikerült. Nem tagozódott, hanem kevert, a különböző ciklusok ugyan a talpukra állíthatók így is, de valójában a versek nem érzik jól magukat ebben a ciklus-rendszerben. Azonos hangulatok bukkannak fel a különböző ciklusokban, hol halványabb erővel, hol szinte lenyűgözve, de ezeket a hangulatokat időről-időre, szisztematikusan megbontják a ciklusszempontok, mint: közéletiség, szomszédság, utazás, szatíra, reménykedés, stb.

A reményről még feltétlenül mondani kell valamit. Meglehet, hogy az elmondottakból az tűnik ki, hogy Pákolitz az élettapasztalatai és költői érzékenysége révén az emberi reménytelenség útjára tévedt, a megmásíthatatlan véghez vezető útra, amely hosszabb, rövidebb távolságra van tőlünk, de örökös és mindenkire nézve „kötelező". De hát, nem erről van szó. Reményteljes költészet az övé, de nem a puszta reményért, hanem az elkövetkező költői tettekért. Bölcsebb ez az új út, ahová az ariadnéi fonal vezethet. A költő pedig tapasztaltabb, mint volt, de nem megviseltebb. Fájdalmasabb, de nem reménytelen. S hogy ez valóban így igaz, szolgáljon bizonyságul itt befejezésül a költő maga.

„A szürke lucsokban evezve,
tudom, hogy a tavasz még messze,
s ha lassan is, de jön:
ami lehet, csak az vigasztal,
és betölt csordultig malaszttal
e sóhajnyi öröm."

(Ami lehet)

THIERY ÁRPÁD

Ágh István:

RÉZERDŐ

A férfi énekei ezek a versek. A „fölriasztott reggelek sokasodnak" körülötte és „lassan lélekké" vékonyodik. Dúdolásaiba már a visszahozhatatlanság fanyar ízei vegyülnek. Megérinti hullámokban az érettség keserves tudomásulvétele, az ifjúság magára eszmélésének, józanodásának szomorkás nosztalgiája. Mégsem szomorúak új könyvének versei, nem az elkeseredettség vallomásai, inkább az élet teljességének elkerülhetetlen és felmért vállalásait jelzik. Kisajog belőlük, mélyíti hangjait az elveszített ifjúság utáni vágyakozás. Ugyanakkor maga a költő is tudja, hogy a tükörből éppenúgy, mint a tárgyakról, a világból, egyre inkább végleges emberi arca néz vissza. Tudja sorsok, utak és mesék végét:

majd eljön minden pontosan, mint ez az év,
ahogy a férfiak homlokához fölértem,
ahogy a nőkre megértem,
végül is lesz látható belőlem,
akit a kínok vágtak, összegyűrtek,
a lombhullató fákat örökzöldre bűvölő
ének mögött a veszendő ember arca.

(Új év)

Ezen az életponton a költészet már nemcsak az ifjúság boldog adománya, hanem meghatározó, szigorú életforma. Ágh István, második könyve közvetítése szerint, olyan fordulóponthoz érkezett, mint talán felszenteléskor a pap. Innét kezdve már csak egy úton járhat, cselekedetei is egyértelműbbek. Az a korszak ez, amikor az ember megérzi, felfedezi és tudatosan viselni kezdi saját méltóságát. Nem azért, mert gőgös, hanem mert sejtelmeiben, eszméléseiben megfényesedik az emberi élet, az alkotás értéke, mindazokkal az előzményekkel, gyönyörű kínokkal, amelyek világra segítették. És nincs is más kiút, nem is keres, mert: „Lejöttünk a zöld hegységből, / boldog állatocskák," és mert immár véglegesen „lejöttünk a magasból," „alá, alá a betegágyhoz, / a szülőhalálhoz, / jöttünk világtalant vezetni / át a napos szobán". Nemcsak az emberi lélek, hanem a felnőtt állampolgár honfoglalása is ez a korszak s az eszmélet táguló bokrosodásáé. Egyszerre jobban fontossá válik, ami a tankönyvekben iskolai feladat, s ezen a magaslaton már látszik a kézmozdulatban, meg-megindulásokban és megtorpanásokban:

„idegenek kenyerét eszem, idegenek italát
[iszom,
hiányzol ellenfelem, hazám,"

(Hazám)

A felnőttség külső és belső tájékozódásai kifordítják sarkából a gyermeki világot, „itt egyedül vagy mint a vad", olyan egyedül, mint trónján a megkoronázott királyfi. De törvényszerűen következik el ez az állapot, hiszen csakis a kiszolgáltatottság érzésének a következménye az elszántság, a lélek belső erejének számbavétele, a messzibe nyúló út figyelése összeszűkült szemekkel. Az ember is végleg elhagyott távolságok vándormadara lesz és felírja félelmeit „a madarak szárnyaira." Összeszorított szájjal veszi tudomásul, hogy talán ez a legtöbb, legbölcsebb, amit cselekedhet, hiszen már visszavonhatatlanul „ismeretlen csillagok alatt, / ismeretlen halak fölött hajózik". Megváltozik a tárgyak egymáshoz való viszonya, az életét is, „mintha elölről" kezdené, önmaga dicsfényében állva, s a hang is megállapodik, újfajta magabiztosság lopakodik dolgai köré.

mégis megyek, bár nem tudom
minek keresem ami nincsen,
nem mehetek vissza soha,
ahonnan el kellett mennem,

(Rézerdő)

De a nehezebb próbatételek emberségben és költészetben ezután várnak a költőre, akit elfogadott a felnőttség, magánál tart a költészet, egyszerre kell visszajárnia a megtett utak forrásaihoz és előre lépnie sötétbe vagy vakító fényességbe, amit vet rá az idegen város égbe meredő tűzfalai mellett a

nap. Már nem lesz vége sose tengerész életének:

mögötte kendőlobogás,
előtte föld, víz, szél szabadsága,
s valahol egy másablakú ház,
máspuhaságú ágy, másízű kenyér.

(Harangszó a tengerészért)

A látóhatár alá süllyednek kedveseink, hajónkról nézve „gyűrűzik, villog, bukdos ez a világ," de az elhivatottság hajósai tudják, hiába hagyják el a gyerekkor tájékait, hiába jön róluk ritka híradás öreg szülőknek, az otthoni megrokkant házba, ezektől a pillanatoktól kezdve már örökkön szól a harang a tengerészekért.

(Magvető)

KISS DÉNES

Szántó Tibor:

I ET, HALÁL, CIGARETTA

Szántó Tibor hősei átlagemberek: az egyik gyógyíthatatlan lelki sérülést szerzett a háborúban, a másiknak a felszabadulás adta vissza az életet; szerepelnek elhagyott gyerekek és kiszolgáltatott öregek, egyetemisták és tanyai parasztok, munkások és „jobb napokat látott" értelmiségiek. Az újságokban tucatszám olvashatunk unatkozó gyerekekről, féktelenül tomboló fiatalokról, a felnőttek önzéséről, a faji megkülönböztetés nálunk meglévő formáiról, vagy éppen ellenkezőleg olyan esetekről, amelyek egy új, emberségesebb szemlélet, magatartás lassú térhódítását bizonyítják. Miért hatnak ránk mégis szokatlan erővel ezek a cseppet sem új szituációk? Mitől kapnak ezek a látszatra egyszerűen a valóságot reprodukáló történetek önmaguknál lényegesebb, átfogóbb jelentést?

Szántó Tibor legjobb novelláinak hatása a hiányok felől közeledve érthető meg. A cselekmény érdekességével, szokatlanságával nem sokat törődik. Legtöbbször készen kapott történeteket használ fel, a névadással néha még hangsúlyozza is „valódiságukat" (pl. N. Gábor, D. Gizella stb.). Mivel a szituáció mindenki által ismert, sok vonatkozásban hagyatkozhat az olvasó tapasztalataira: elhagyja az előzményeket, nem bíbelődik a motiválással, a környezetet éppen csak felvázolja stb. A kiválasztott helyzetek annyira magától értetődőek, hogy szinte feleslegesnek érezzük, ha mégis külön indokolja alakjai magatartását (pl. az *Olajmezőben sörösüveg* Kolompárja azért ragaszkodik annyira a sörhöz, mert a bögölycsípéstől belázasodott).

Még különleges, irreális történeteiben sem nehéz a hétköznapi helyzetet felismerni. A *Titoktartás* hőse pl. mindent megkap, amire vágyik, csak hallgatnia kell. Amikor a kapcsolatteremtés vágya megszegeti vele a parancsot, kicsöppen a paradicsomból. A *Vulkán Vendéglőkben* is a hallgatás és a képmutatás a jólét ára. A hősnek az üzlet érdekében el kell hitetnie az emberekkel, hogy állandó veszélyben élnek. Végül már maga is hinni kezd valamelyest a mesében. Amikor akarata ellenére kifecsegi az igazságot, megrémül, de nem történik semmi, mert az embereknek nem az igazság a fontos, hanem az illúzió és az üzlet.

A cselekmény szándékolt érdektelenségével az író az olvasó figyelmét a novella mélyebb rétegeire, az események során kibomló emberi viszonyokra, magatartásokra irányítja. Többnyire a valóság eseményeit dolgozza fel, de ha az ábrázolt viszonyok bonyolultabbak, tiszta formában az életben nem fordulnak elő, vagy bemutatásukra túl nagy apparátus, statisztéria szükséges, fiktív esemény kapcsán jeleníti meg őket.

Az elbeszélt események – kevés kivételtől eltekintve – nem kötődnek egy meghatározott társadalmi rendszerhez. A helyre, időre utaló mozzanatok is inkább a szereplők helyzetének, mintsem a történés helyének és idejének megjelölésére szolgálnak (pl. abban a házban, ahol N. Gábor lakik, olyan keskeny a körfolyosó, hogy ketten nem férnek el rajta egymás mellett, az apjának viszont hivalkodó, mustársárga Wartburgja van). Jelzésszerű díszletek ezek, amelyek megmozgatják az olvasó fantáziáját, lehetővé teszik, hogy ki-ki saját egyéni tapasztalatai alapján pótolja a hiányzó részeket.

A drámával való rokonságot egyébként a dialógusok központi szerepe is jelzi. Szántó Tibor a minimumra korlátozza hősei közvetlen jellemzését, többnyire megjeleníti, cselekedteti és beszélteti őket. A párbeszédek színpadszerűek, nem annyira egy meghatározott alakra, mint inkább a helyzetből

fakadó magatartásra jellemzők. A szereplőt az olvasónak kell a hallottakhoz odaképzelnie, s ezzel mintegy maga is belekapcsolódik az alkotás folyamatába. A történetek tehát látszólagos konkrétságuk ellenére elég általánosak ahhoz, hogy az egyedi eset mögött általánosabb összefüggéseket sejtessenek meg velünk. Az író legjobb novelláiban úgy teremti meg a maga sajátos világát, hogy redukálja a valóságot. A részletekből csupán azokat tartja meg, amelyek nélkül a kép elveszítené érzékletességét, s ezáltal az ábrázolni kívánt magatartásforma legfontosabb összetevőire irányítja a figyelmet.

A novellák megszerkesztésében a film hatása érződik. Szántó Tibor megtartja ugyan a hagyományos időrendet, de ritkán építi elbeszéléseit az események szigorú ok-okozati összefüggésére. *(A megismerkedés, Titoktartás, Vulkán Vendéglők* stb.). Gyakran – bár látszólag szoros időrend érvényesül – elvont logikai (tézis–antitézis–szintézis, ellentét) vagy tematikai kapcsolat alapján „vágja össze" a jeleneteket. *Az el nem illanó gáz* című elbeszélés három képből épül fel. Az első és az utolsó csaknem azonos: a két asszony némán készíti a vacsorát a társbérlet közös konyhájában. E némaság ellentéteként a második jelenetben a házaspár dialógusából bomlik ki a szituáció: kétség és remény között ingadozva figyelik, elpusztul-e a másik család. A véletlen teremtette helyzet alkalmat ad az írónak, hogy belső ábrázolás vagy analízis nélkül, pusztán a szavaik és gesztusaik alapján bemutassa ennek a két embernek a jellemét, állandósult lelkiállapotát. Szántó Tibort azonban nem az egyén patológiás elváltozásai érdeklik. Egy felvillantott kép segítségével egyszerre érzékelteti a házaspár magatartásának visszataszító groteszkségét és egyben tipikus voltát: a házmester érkezésekor kiderül, hogy a társbérlők ugyanúgy gondolkodnak, mint ők maguk. Ellentétre épül az *Olajmezőben sörösüveg* című elbeszélés is. Ennek az ellentétnek a révén lesz több a történet, mint csupán adalék a cigánykérdéshez: szinte már vulgarizálásnak tűnő egyszerűséggel, de rendkívül hatásosan példázza lét és tudat összefüggésének törvényét.

A *Napolttevékenység*ben a nyugalom–diszharmónia–harmónia egysége bizakodást sugall: a szereplő fiatalok a céltalan ténfergés, és az anarchikus lázongás után eljutnak egy értelmes életforma szükségességének felismeréséhez. Az *Amikor hiba van – és amikor nincs* című novella unatkozó és unalmukban a filmek mintájára gaztetteket kiagyaló gyerekekről szól, de a kép megszerkesztésével az író a civilizációt rosszul felhasználó emberiség kórképévé növeszti a szituációt. Ebben az elbeszélésben minden felfokozottan valóságos, a környezet, az alakok, a párbeszédek hitelesek, ugyanakkor mindennek szimbolikus jelentése is van. Az ábrázolt világ középpontja a televízió, ezt figyelik az üres szobában a feléje fordított székek, fotelok; szülők és gyerekek kapcsolata a tévére vonatkozó információkban merül ki; ez áll a gyerekek gondolatainak középpontjában. A naponként megismétlődő jelenet a modern emberiség groteszk víziójává tágul. A tárgyilagos hangon is átüt az író aggodalma az emberért, aki felelőtlenül aláveti magát a kívülről áramló információknak, és ezzel végső soron tulajdon létét veszélyezteti.

Az író véleménye, állásfoglalása mindig csak közvetetten érvényesül a novellákban. Ő maga teljesen eltűnik az ábrázolt valóság mögött, első személyű narráció esetén sem azonosul a beszélővel. Ez az elbeszélőforma bonyolult alakok, magatartás-változások bemutatását teszi lehetővé, mert a hős egyénisége egyrészt emberi kapcsolataiban, másrészt az ezekhez való szubjektív viszonyában tárul fel. A narrátor sajátos, pontosan meghatározott helyzete világosan elkülöníti a hőst az írótól.

Szántó Tibor novelláinak hatása többnyire nem a gondolati tartalom újszerűségéből fakad, hanem az elbeszélés nézőpontjának megválasztásából. A sikerült elbeszélések olyan szemszögből közelítik meg az egyébként mindennapi helyzeteket, ahonnan a korábban rejtve maradt összefüggések is láthatóvá válnak.

Az író többnyire a mondanivaló szempontjából legfontosabb szereplő mellé szegődik, megfigyeli cselekvés közben, regisztrálja megnyilvánulásait. A belső történésből csak annyit közöl, amennyi a hős cselekedeteiben, szavaiban, gesztusaiban tükröződik. Ez a megközelítési mód a viszonylag egyszerű lelkialkatú hősök bemutatására alkalmas, mivel személyiségjegyeik pusztán a környezetükhöz való viszonyukban is megragadhatók *(A megismerkedés, Olajmezőben sörösüveg, Akad mindenféle ember* stb.). Máskor a megfigyelő a tér egy meghatározott pontján helyezkedik el. Ezzel az eljá-

rással az előbbihez képest mélyebbre tud hatolni: rejtett kamerájával a szereplők életének olyan rétegeit tárja fel, amelyek a külső szemlélő előtt általában rejtve maradnak, mert csak a legintimebb helyzetben kerülnek felszínre. *(Napfolttevékenység, Hadd beszéljen, hadd mondja, Az el nem illanó gáz, Amikor hiba van – és amikor nincs* stb). Van végül olyan eset is, amikor az ember nem veti le az álarcot, csak ha már magára zárta az ajtót, s egyedül maradt a négy fallal. A világhoz való viszonya rendszerint korrekt, természetes emberi gyöngéin kívül semmit nem lehet a szemére vetni. Ennek a látszólag fedhetetlen magatartásnak az igazi tartalmát az író úgy mutatja meg, hogy megfigyelési pontját egyenesen az alak tudatába helyezi. *(A felmondás ideje).*

Szántó Tibort elsősorban az emberi magatartás-formák társadalmi és erkölcsi értéke izgatja. Új, ismeretlen területek feltárására nem vállalkozik, de azzal, hogy megnevezi, rendszerbe foglalja a tényeket, segít végleg birtokba venni a már ismertet. S bár maga nem mond ítéletet, legjobb művei belső rendjével súlyos kérdésekre irányítja a figyelmet.

VÁRÓCZI ZSUZSA

László Lajos:

A BUSÓK FÖLDJÉN

Évszázadokkal ezelőtt a Mohácsi-sziget lakói rönkcsónakokon busóálarcban keltek át a Dunán, hogy kiűzzék a törököt Mohácsról. Az itt lakók azóta is minden évben felveszik a faálarcot a busóünnepségekre. László Lajos most megjelent szociografikus munkájában megpróbál a busóálarc mögé nézni, az ártéri emberek mindennapi életének rejtett valóságába hatolni. A könyv szerzője éveken át látogatta a Mohácsi-szigeten a víz ölelésébe zárt települések népét, részt vett egyszerű munkáikban, örömeikben, bánataikban. Talán ezért oldódtak fel előtte a tanyavilág sokszor még mindig primitív, a „nadrágos" embertől félő lakói a maguk szűkkörű problémáikkal, ezért tárulhattak eléje az emberi szenvedélyek, belső küzdelmek.

Alig több, mint hatezer ember – hatvanezer holdon. Köröttük a Duna, „mely múlt, jelen s jövendő." A szerző is rendezni akarja végre a szigetlakók jelenének közös dolgait. Ezért veszi sorra a város árnyékában kialakult, alig tízéves falunak, *Újmohácsnak*, a puszta vonzásában élő legkisebb és legfiatalabb összefüggő településnek, *Sárhátnak*, a fakadó vizek ölén fejlődő, halszagú *Homorúdnak*, a magas löszfaltól évezredek óta óvott *Dunafalvának* és a sziget peremén virágzó Kis-Hollandiának, *Dávodnak* közelmúltját és jelenét.

László Lajos könyvének sikerét szociográfiai jellegű problémafelvetéseinek időszerűsége és őszintesége biztosítja. Az igazmondás szenvedélyességével atmoszférát tud teremteni a köznapi élet egyhangúságában is. Világosan látja, s kendőzetlenül, gyakran a maga naturális valóságában tárja fel a tanyavilág társadalmi, gazdaságpolitikai és kulturális kérdéseit. Behatol a vályogtanyák világába, de ugyanakkor felfigyel az újmohácsi 180 új épületre, a homorúdi 12 új villára. Nem elégszik meg a tények egyszerű közlésével, felkutatja az események, történések logikai eredőit, s néha fanyar iróniával, néha részvéttel szól a fényretörés helyett még ma is sötétben vesztegető akaratokról.

A riporter éles szemével válogatja ki a települések embertípusait, típuscsoportjait. Szinte látjuk a Jehova tanúi szekta tagjait, akik, mint a középkori flagellánsok, magukat és egymást is korbácsolják – anno 1968, és ugyanakkor nyomorban tengődnek ma is. Benyúl a magánélet rejtett titkaiba, a szerelmi csalódások okaiba, a férjüket féltő homorúdi menyecskék támadásainak indítékaiba. Ugyanakkor bemutatja a volt tehenész fiút, aki most vett családja részére négyezer forintos szőnyeget; a traktorost, akinek nemrég épült föl négyszobás modern háza. A sort folytathatnánk... Az élet összetettségében megnyilvánuló cselekvéseknek szinte minden rozsdafoltját és szivárványszínét elénk szórja a szerző, de sohasem öncélúan, még csak nem is a romantikus érdekességhajhászás kedvéért. Írói szándékát, célkitűzését a műve közepén közölt pár sorban nyomatékosítja talán a legtalálóbban: „A harc az emberért, az emberrel, a természet erőivel még nem fejeződött be. Ellentétes erők összecsapásától telitett itt a verőfényes nyár, a csikorgó tél, a rügyező tavasz és a gazdag gyümölcsöt kínáló ősz. De a harc középpontjában mindig az ember áll."

Bizonyos, hogy a tehetetlenség és az életigenlő erők összecsapásában a közösségi összefogás, a munka együttes szeretete fog dia-

dalmaskodni. A könyv soraiból kicsendül: nehéz ugyan kilépni a paraszti lomhaságból, a szellemi sötétből, de lehet. Sokszor vigasztalannak tűnnék a mai élet képe, ha a megújulás nem nyitogatná a maga kapuit.

László Lajos művének hatását nagy mértékben fokozza bátor formai kísérlete. A táj sikeresen rajzolt plasztikus képével harmonikusan ötvöződik a múlt és a jelen életének történelme; az ár ellen folytatott hősi küzdelemmel a sziget szociografikus rajza. Mindez könnyed, olvasmányos, gyakran költői stílusban.

A szerkesztési elvként alkalmazott stílusmontázs eleven hatással töri át a szigettörténeti és szociográfiai adathalmazt. A gyakori váltással filmszerűbbé, feszültebbé válnak ugyan a jellemek és az életsorsok ellentétei, de néha, mintha keresni kellene egy-egy reflektorfénybe került figura eseményfonalát. Keresgetnünk kell a keresztnevek között is, vajon azonosak-e a váltakozó helyzetekben jelentkező hősök, vagy sem. Mindez azonban csekélység. László Lajos műve megújuló szociográfiai irodalmunkban rangos helyet foglal el, mert az eddig alig ismert szigetlakók népének mai életéről készített szigorúan reális számvetést – modern módszerekkel.

(Mezőgazdasági)

TÓTH ISTVÁN

SIMON BÉLA rajza

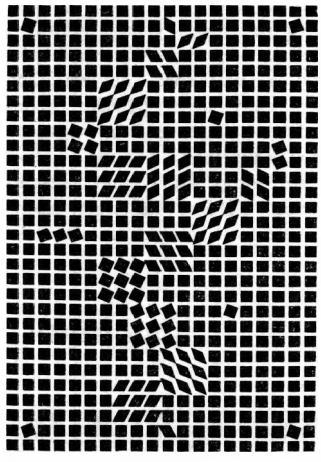

Nagy érdeklődést keltett *Victor Vaserely* pécsi kiállítása. A március 30-i megnyitó óta több ezren tekintették meg a városnak adományozott grafikai gyűjteményt. A kiállítás katalógusában maga a művész köszönti szülővárosát, látogatóit, s vázolja művészi elképzeléseit. *„Pécs, Káptalan utca 3. Egy öreg udvarház, távolabb egy négytornyú nagy épület, még messzebb egy domb, talán hegy? A Tetytyi... Ez az összes emléke egy hároméves kisfiúnak szülővárosáról. Újabban hírek, újságcikkek, könyvek tudomásomra hozták, hogy Pécs város fejlődött, terjeszkedett, épült-szépült és belépett a modern korba... Kiállításom az első tavaszi fecske óhazámban, csaknem negyven évi távollét után. Szimbóluma is a bensőséges kultúrkapcsolatok megteremtésének Nyugat- és Közép-Európa között"* – írja Vasarely.

TV-szemle

ÜNNEPI ESTÉK

A kézből vacsorázó, papucsos család, aki leragad a képernyő előtt és a pontos idő megjelenéséig megbűvölten fürdik a szoba villódzó kékes fényében – olyan közhely, amit már nem illene említeni, ha történetesen nem most zajlott volna le ez a páratlan, négynapos ünnep, melyen családok tízezrei töltötték így estéiket.

Talán az ünnepi műsorokat nem is illik bírálni. Hiszen ha belegondolunk, pokoli feladvány lehet ez a tévé szerkesztőinek: négy napon át estéről estére úgy kell gondolkodniuk, hogy „minden igényt kielégítsenek". Ez pedig, nagyon jól tudjuk, lehetetlenség. Molnár Ferenc *Testőre* még ilyesféle műsor volt, s legfeljebb azok moroghattak ellene, akik mostanában látták a vígszínházi előadást. Néhány más, a főműsor mellé sorakozó adás is ilyesformán „minden igényt kielégítőnek" bizonyult. A *Liszkay Judit-show* – amelynek címe, valljuk meg, kissé csikorog – jól pergő, bár kissé unalmas ének-tánc egyveleg volt. Kitűnő volt viszont a *Párizs dalban* című, hírességekkel vonzóvá tett, s mindenekelőtt Juliette Greco-ra épített zenés műsor. Szép gesztus volt a tévétől az is, hogy ezekben az ünnepnapokban kezdett el két, a hagyományoknak megfelelő sorozatot. Szombaton este új vidám vendégünk lesz ezután *Turpi úrfi*, a New York-i huligán-macska, akinek szüleit Foxi Maxi és a felejthetetlen Flintstone-ok révén már volt szerencsénk megismerni. Vasárnap esténként pedig ezentúl nem egy versenyistálló-tulajdonos megkerült kisfiának végeláthatatlan „kalandait" kísérhetjük figyelemmel, hanem *Vidocq*-nak, a jóképű fegyencnek háromszáz évvel ezelőtti viszontagságait. Ez is végeláthatatlannak ígérkezik, de ellene szólni nem lehet: a közönségnek kell a romantika.

Hogy végül a lényegre térjünk: a három többi főműsor elég gyenge együttest alkotott. Az *Írta, aki mondja* című összeállítás alapötlete – hogy a színész ezúttal saját szövegét mondja el, az író szövegét viszont kénytelen előadni maga a szerző – talán nem rossz ötlet, de a megvalósítás egészen lapos volt. S talán Szendrő József-en és Várhelyi Endrén kívül senki se csinálta azt, amit Rátonyi Róbert pedig olyannyira beígért a bevezetőben. Az embernek határozottan az a benyomása támadt, hogy úgy látszik, még-iscsak jobb, ha az írók írnak és a színészek – nem írnak. S aztán láthattunk még Húsvét vasárnapján egy álcázott krimit, jobb sorsra érdemes színészek közreműködésével, majd Húsvét hétfőjén egy egészen közönséges, egyszerű olasz filmet, amit akár egy hétköznap is bemutathattak volna. S csoda-e, ha ezekután az első hétköznapot így üdvözli az egyszerű polgár: végre! vége annak a sok sonkaevésnek és annak a sok ünnepi tévéműsornak.

(h.)

Folyóirat-szemle

A *Kiskunság* című antológia utódaként márciustól *Forrás* címen kéthavonként megjelenő folyóirat indult Kecskeméten. A város vezetői gondosan megalapozták az új folyóirat létrehozását: a korábban ott élők mellett fiatal művészeknek nyújtottak otthont és munkát, az elmúlt évben végigjárták a más vidékeken már működő folyóiratok szerkesztőségeit és tapasztalatokat gyűjtöttek.

A folyóirat megtartotta a *Kiskunság* idején kialakított irodalmi, művészeti és tudományos jellegét, a szépirodalmi és művészeti írások mellett szociológiai, közgazdasági és helytörténeti cikkeket is megjelentet.

Első száma főként a hagyományápolás és a bázisteremtés szándékát mutatja. *Ötven éve történt* rovatában gazdag helytörténeti és dokumentum-anyagot közöl a Tanácsköztársaság időszakáról: többek között kecskeméti művelődéspolitikájáról és az Intéző Bizottság munkájáról. Az *Élő múlt* rovatban tanulmányt olvashatunk Tornyai Jánosról, dokumentumokat Petőfi István és Móricz Zsigmond kiadatlan levelezéséből s külön összeállítást a januári Ady évforduló kecskeméti ünnepségének anyagából.

Értékesnek, változatosnak igérkezik a folyóirat *Hazai tükör* rovata. Az első számban *Zám Tibor* riportja, *Kristó Nagy István* művészeti írása és *Szekér Endré*nek Arcképvázlat Buda Ferencről c. tanulmánya emelkedik ki, s figyelemre méltó *Moldován Domonkos* és *Ortutay Gyula* javaslata egy Kecskeméten alapítandó Magyar Parasztfestők Múzeuma ügyében.

A folyóirat szépirodalmi anyaga halványabb. A költői bázis látszik erősebbnek: a versek sorában többek között *Gál Farkas, Hatvani Dániel, Pócsik Dezső, Raffai Sarolta* és *Simonyi Imre* műveit olvashatjuk.

„Nagy nevek" hajszolása helyett *jó ügyek* szolgálatára indul a *Forrás*. Az első szám tartalma még jelentős megújulást nem mutat a korábbi antológia-formához képest, a fokozatos átmenet feltételei azonban biztosítottnak látszanak. Külső megjelenése, változatos tipográfiája, kitűnő – talán kissé fényűző – papír-minősége szintén hozzájárulhat további fejlődéséhez, gazdagodásához.

Örömmel köszöntjük új folyóirat-társunkat és sikert kívánunk munkájához.

Sz. E.

Megkérdeztük...

Kende Sándor Pécsett élő prózaírónak nyolc kötete jelent meg. Az első 1943-ban, a legutóbbi, a „Felmentő ítélet" pedig az elmúlt évben. Most új műveiről és későbbi terveiről érdeklődünk.

– Szerelmetes barátaim című regényem a Szépirodalminál fog megjelenni, nemrég fejeztük be a kiadónál a kötet szerkesztését. Ismerve azonban a nyomdai átfutási időt, 1970-re várom, hogy napvilágot lásson. Hogy miről szól? Olyan tehetséges emberekről, akik közül az egyik az embertelenségig hajszolja magát a tehetsége követelte sikerért, a másik pedig ennek az embertelenségnek a kiszolgálásával – illetve azzal a szélmalomharccal, hogy az embertelent lázadásra bírja a hajsza ellen, az elaludt vágyak újraélesztésére – töladja egyéniségét: harapófogóba kerül, mert akár szolgál, akár lázít, így is, úgy is csak függvény. Modern tragédia? Aki elveszti egyéniségét, a szabadságát veszti el – az életét is. – Tragédia ma? A szériatermelés világában az egyéniséget siratni?... Azt hiszem, a tragédia-termés nem mennyiségi kérdés; ha gépszalagon születik is: egyenként, mindenkinek a magáé igenis az.

– Ez év elején új regénybe kezdtem. Címe még nincs. Napjaink kétféle fiatalember típusáról szól majd: a műszaki és a humán érdeklődésű értelmiségiek konfliktusairól – melyiküké a jövő? Különbözőek-e egymástól annyira, hogy végül is egyiküknek okvetlenül el kell idegenednie ettől a világtól?... A választ még nem tudom, majd csak a regény befejezése után.

A Rippl-Rónai Múzeum képtárában április 4-én megnyílt a *II. Kaposvári Tavaszi Tárlat.* Harminchárom, többségében somogyi és dél-dunántúli, vagy pedig e tájon tanult, vagy róla elszármazott festő és szobrász, keramikus állított ki kilencvenöt alkotást. *„Amiről eddig is egyre több szó esett a képzőművészek körében, most arról – a II. Kaposvári Tavaszi Tárlat anyagát áttekintve – még inkább meggyőződhetünk, hogy a Dunántúlon egy sajátos szemléletű és formavilágú* képplátás *van kialakulóban. Amíg irodalmunkban ez a szellem már létező stílus, addig képzőművészetünkben lassan, de készülődik. Készül – ez a dunántúli, ha nem is iskola, de stílus. Máris számolni kell vele éppúgy, mint ahogyan művészettörténetünk számol az alföldi iskolával, vagy a hozzánk sokkal közelebb álló szentendreivel . . .”* – írja a kiállításról *Takáts Gyula* költő.

Képünk: *Diskay Lenke:* Kakas és tyúk.

✦

Az újvidéki Forum Könyvkiadónál megjelent *Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története* c. műve. A könyv 1918-tól, keletkezésétől 1945-ig kíséri nyomon a jugoszláviai magyar irodalom fejlődését, s elsőízben nyújt róla átfogó képet. *„Nyilvánvaló, hogy a szerző a jugoszláviai magyar irodalom teljes és tüzetes történetének megírására nem vállalkozhatott, de abban a hitben dolgozott, hogy műve előmunkálata lehet egy nagyobb arányú, kutatócsoportot foglalkoztató összefoglalásnak. Kritériumai s a válogatás szempontjai . . . kötöttek voltak, s egy fokkal esendőbbek talán, hiszen nem az ítéleteket, a kikristályosodott, megállapodott véleményeket foglalhatta össze, hanem szüntelenül ítéletmondásra kényszerült, nemegyszer a ‚helyi', a ‚vajdasági' és az egyetemesebb magyar irodalmi vagy esztétikai érték ellentmondásainak szorításában . . .”* – írja könyvéről *Bori Imre.*

JÚNIUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Bertha Bulcsu: Interjú Arató Károllyal
Czine Mihály: A forradalmi szocialista irodalom
Fábián Zoltán, Kende Sándor és *Timár György* elbeszélése
Hárs László és *Petrolay Margit* az ifjúsági irodalomról
Martyn Ferenc köszöntése
Pomogáts Béla: Ottlik Géza művészete
Tüskés Tibor új sorozata: A pécsi irodalom kistükre I.

Nagysikerű előadói esten szerepelt Pécsett április 2-án *Banner Zoltán,* kolozsvári előadóművész. A romániai magyar költészetet bemutató műsorán többek között Bartalis János, Horváth Imre, Dsida Jenő, Kányádi Sándor és Páskándi Géza művei hangzottak el.

Az előadóművész, aki egyben a kolozsvári Utunk c. kulturális hetilap művészeti szerkesztője, a Jelenkorhoz is ellátogatott s találkozott a szerkesztőség tagjaival és a folyóirat munkatársaival.

✦

Csorba Győző költő a Magyar Írók Szövetsége megbízásából április első felében tíznapos nemzetközi költői találkozón vett részt a jugoszláviai Szarajevóban.

✦

Zrínyi Miklós, a törökök réme címen megjelent a Szigetvári Várbarát Kör új kiadványa. A kötet *Leonhard Frizon,* jezsuita szerzetes XIV. Lajos megbízásából Zrínyi Miklós halálára készített 1665-ös latin nyelvű emlékbeszédének és panegyricusának eredeti és magyar szövegét tartalmazza. Az eredeti 1696-ban jelent meg először Augsburgban a „Selectae orationes panegyricae” c. gyűjtemény második kötetében. A beszédet *Molnár Imre,* a Várbaráti Kör elnöke, a panegyricust pedig *dr. Écsy Ö. István* ny. gimnáziumi tanár fordította.

✦

A Baranya Megyei Könyvtár munkatársai — Csorba Győző irányításával — elkészítették a Jelenkor 10 évfolyamának repertóriumát. A mintegy húsz íves anyag végre kiadóra is talált: a Népművelési Propaganda Iroda vállalta a repertórium megjelentetését.

Újra megjelent az

ÚJ MAGYAR LEXIKON

sorozat I. kötete

Ára kötetenként 150,— Ft

Kapható utánvét mellett, valamint négy hónapi részletfizetésre is. A sorozat további öt kötetét előjegyzéssel biztosítjuk vásárlóink számára. Rendelésével keresse fel a

Magyar Írók Könyvesboltját

Pécs, Kossuth Lajos utca 5.
(Pannónia Szálló épülete)

– – – – – – – Itt tessék levágni! – – – – – – –

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA
Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Önök által meghirdetett Új Magyar Lexikon sorozat . . . . . kötetét

utánvéttel.
részletre.

Név .....

Lakcíme .....

Szem. ig. száma .....

Munkahelye .....

LÁTOGASSA

AZ ART

KINO

MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

●

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

MARTYN FERENC KÖSZÖNTÉSE

CSORBA GYŐZŐ VERSE

VÁRKONYI NÁNDOR: A MUNKATÁRS

TAKÁTS GYULA: EGY KERTRE EMLÉKEZVE...

TUSKÉS TIBOR: MARTYN BERZSENYI-SOROZATÁRÓL

HÁRS ÉVA: MARTYN CSENDÉLETEI

*

BERTHA BULCSU: INTERJÚ ARATÓ KÁROLLYAL

CZINE MIHÁLY: A FORRADALMI SZOCIALISTA IRODALOM

HÁRS LÁSZLÓ ÉS PETROLAY MARGIT AZ IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL

KENDE SÁNDOR, TIMÁR GYÖRGY ELBESZÉLÉSE

POMOGÁTS BÉLA: OTTLIK GÉZÁRÓL

*

MARTYN FERENC BERZSENYI-SOROZATÁBÓL

6

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BENKŐ ATTILA
BERTHA BULCSU
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
DÉVÉNYI IVÁN
GÁL ISTVÁN
HÁRS ÉVA
HÁRS LÁSZLÓ
KEMSEI ISTVÁN
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KOCZOGH ÁKOS
KŐVÁGÓ SAROLTA
KULCSÁR JÁNOS
LACZKÓ ANDRÁS
W. PETROLAY MARGIT
PÉCZELY LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
SOLYMOS IDA
SZAPUDI ANDRÁS
SZEPESI ATTILA
TAKÁTS GYULA
TIMÁR GYÖRGY
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 6. SZÁM 1969. JÚNIUS

TARTALOM

MARTYN FERENC KÖSZÖNTÉSE

CSORBA GYŐZŐ: Martyn Ferencnek (vers) – – – – – – 515
VÁRKONYI NÁNDOR: A munkatárs – – – – – – – 517
TAKÁTS GYULA: Egy kertre emlékezve – – – – – – – 519
TÜSKÉS TIBOR: Rajzos meditáció Berzsenyi fölött – – – – 523
HÁRS ÉVA: Csendélet ábrázolás és folklór Martyn Ferenc festészetében – – – – – – – – – – – – – 527

*

BERTHA BULCSU: Interjú Arató Károllyal – – – – – – 531
ARATÓ KÁROLY versei: Szilveszteni miniatűrök, Helyzetjelentés, Ha valaki most helyedben . . ., Utószó – – – – – – 537
KENDE SÁNDOR: Kései találkozás (elbeszélés) – – – – – 541
BENKŐ ATTILA: Narcissus (vers) – – – – – – – – 546
TIMÁR GYÖRGY: Szíj (elbeszélés) – – – – – – – – 547
KEMSEI ISTVÁN: Mozaik a szerelemről (vers) – – – – – 551
SZEPESI ATTILA versei: A bálvány, Szegénylegények, Mondogató 552
POMOGÁTS BÉLA: Ottlik Géza (tanulmány) – – – – – 554
SZÁPUDI ANDRÁS versei: Abdai sorok, Vietnam – – – – 566
KISS DÉNES versei: Nevedet kimondja, Születtem sírtam, Arcok – 567
HÁRS LÁSZLÓ: Lehetőség, létjogosultság, szükségesség *(Vita az ifjúsági irodalom korszerűségéről)* – – – – – – – 568
W. PETROLAY MARGIT: Régi műfaj – új olvasók *(A mese korszerűségéről)* – – – – – – – – – – – – 575

KULCSÁR JÁNOS: Litánia (vers) – – – – – – – – – 580
SOLYMOS IDA versei: Gótika, Arc nélkül, Hűség – – – – 581
CZINE MIHÁLY: A forradalmi szocialista irodalom. József Attila (tanulmány) – – – – – – – – – – – – – 582
KOCZOGH ÁKOS: Két könyvről és szerzőjükről – – – – – 591
LACZKÓ ANDRÁS: A szürrealizmus – – – – – – – 593
DÉVÉNYI IVÁN: Gyergyai Albert: A Nyugat árnyékában – – 595
GÁL ISTVÁN: Fábry Zoltán: Stószi délelőttök – – – – – 597
PÉCZELY LÁSZLÓ: Zrínyi Miklós, a törökök réme *(Franciaországi emlékbeszéd 1665-ből latinul és magyarul)* – – – – – 598
KŐVÁGÓ SAROLTA: Universitás '68 – – – – – – – 599

*

TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre I. – – – – – 601
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 605

KÉPEK

MARTYN FERENC Berzsenyi-sorozatából – – – 522, 526, 590

Műmellékleten

MARTYN FERENC: Csendélet gyümölcskosárral
Madaras csendélet
Kádárszerszámok
Dudás csendélet

A borítón *MARTYN FERENC* Berzsenyi-sorozatából

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-2364 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

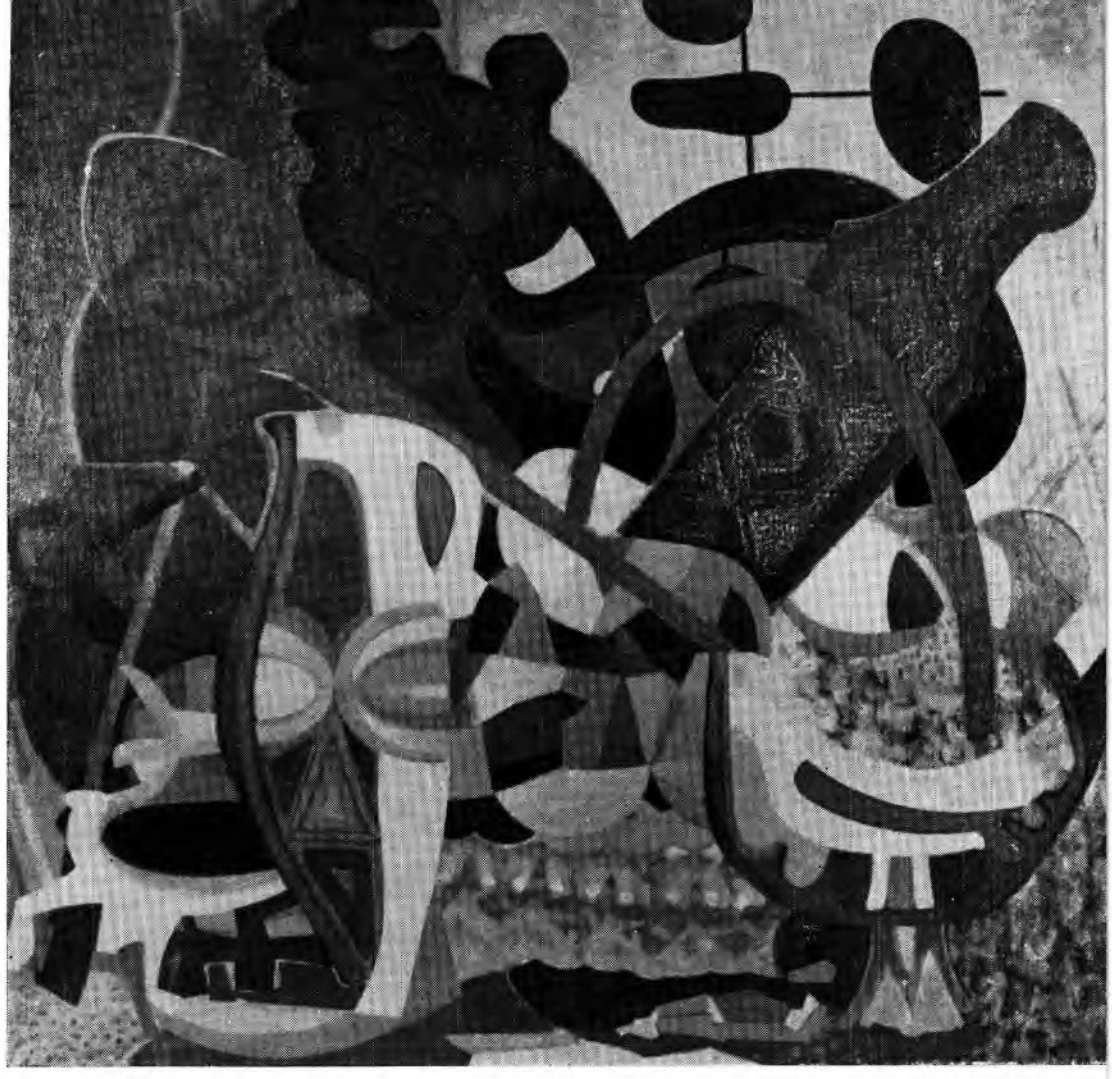

Csendélet gyümölcskosárral

MARTYN FERENC KÖSZÖNTÉSE

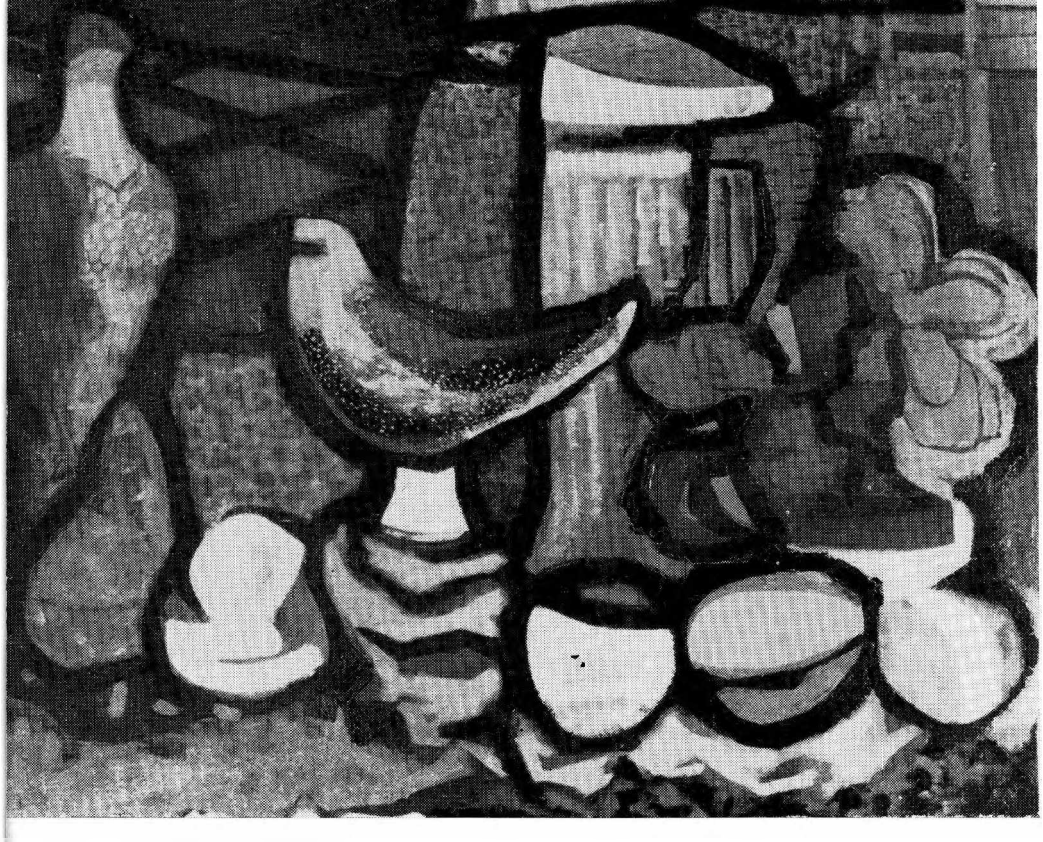

Madaras csendélet

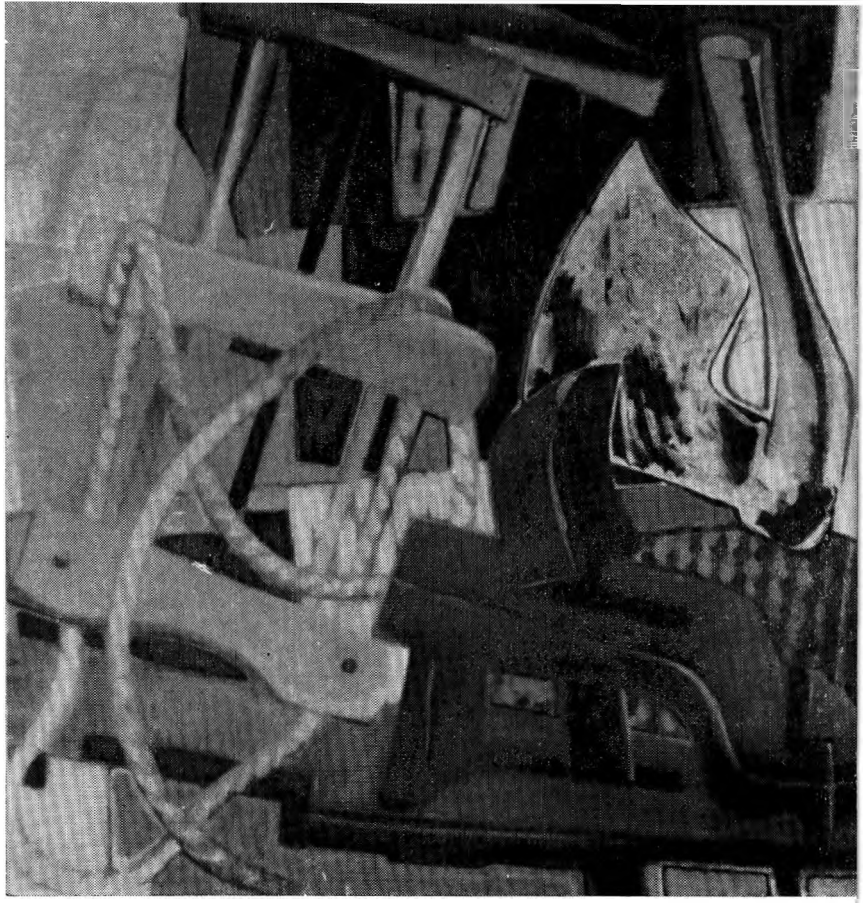

Kádárszerszámok

Dudás csendélet

CSORBA GYŐZŐ

Martyn Ferencnek

A Szem, a Szem . . .

Vétkei és erényei, bánatai és örömei, országa és eszközei, bonckés-dühe és képessége, társító dühe és képessége.

A gazdag-szemű gazdag-életű.

Iramló pillanat, namar lépés, apró elfordulás: ömlik a csoda, zúdul, dől belé. A legnagyobb csoda, a köznapi, amit csak kevesedmagával észlel.

A gazdag-szemű tud, s hírül adja. Jókedvvel, fogyhatatlanul, a szikkadt-meder-lelkű irigyek, kancsal gyanakvók, apasztó tolvajbandák ellenére.

Lám, a szobor, a kép, a rajz! A hiradás, mely ugyanakkor teremtés. Műterempadlón, állványon, falon, könyvben, alapzaton, akárhol. Körülötte bámészkodók, meghatottak, undor, közöny, ünnepélyesség, parki fák, szemét, kutya-hagyaték, áhítat vagy szentségtörés.

Körülötte. Ő viszont azok körül. Mint egyenrangúak, mint joggal egy listára írhatók: fal, szék, szobor, papírkosár, kép, ablak, ésatöbbi. Nagy tisztesség, ha a jegyzékre nem anyaga nevén kerül: kő, márvány, tus, vászon, – hanem így: rajz, kép, szobor.

*

A gazdag-szemű a Törvény embere. Több ennél: Törvény maga is. Róla a Törvény megismerhető, lenézhető. A Törvény DNS-e egyben: eloszlik, hogy a Törvényt szétvigye, s fölépüljön újra meg újra.

Legkisebb nyoma is tiszteletreméltó. Nem utaló és emlékeztető, hanem teljesjogú nagykövet, ahol csak megjelenik.

*

Ha csodapásztor csodafurulyája egybegyűjthetné mind a műved: Univerzum támadna Éggel, Földdel, Naprendszerrel, Dallal, Asszonnyal, Férfival, Termelőkkel és Védelmezőkkel.

A győzelem sok-sok jele ragyogna rajta: sokszor győztél az Iszonyún.

Elősompolygott szőrösen, karmosan, dög-potával.

Megmutattad, leleplezted; tudtuk, ki ő, ki ellen kell a harc.

Elősompolygott szögesdrótosan, ujjai tűz-ágyúcsövek, szemgödre aknavető-fészek, és csupa vér és csupa vér.

Megmutattad, leleplezted; tudtuk, ki ő, ki ellen kell a harc.

De megmutattad a Harmóniát is, a Nagyszerűt, a Csillagot.

Jött a boldog Tenger, a kék, a villámló hószín vitorlák.

Jöttek a sistergő szívű Hősök, akik oly büszkén, oly dali tékozlással adták másokért életük.

És jött a Szivárvány Lovag, a rettenthetetlen, akinek álmait a makulátlan nemesség álmának kábítószere szülte szűnhetetlenül.

Jöttek az ember szikár társai: a Munkaeszközök, erejükkel, ügyességükkel s mindenek fölött hűségükkel. Azzal a hűséggel, mely magát elrontja, hogy újakat teremtsen. A Munkaeszközök, a testet öltött Célszerűség e népes családja, mely azonban szép is akar maradni, nem úgy mint például a vaksi, rezge lábú termelő kisüzemek: a kitenyésztett tojótyúkok.

Jöttek, jöttek. És jöttek még sokan és sokfélék. Te megláttad, megismerted és megmutattad, tehát létre hoztad őket Univerzumod számára vagyis mindenki számára, mindannyiunk számára.

Hogy gazdagságoddal gazdagabb legyünk, lépésünk biztosabb legyen, hiszen Univerzumod a tiszta vonalak világa, s megtanít jól az emberi közlekedés szabályaira.

•

Ó, a vonal, a szín, a forma! A Szem világegyeteme s a Szem anyagraktára. Ahol készen is meglel mindent, s ahol hozzávalót is bőven talál élni kívánó vízióihoz.

Boldogan remegnek a dolgok, mint asszonyok, kik várják az ölelést, vagy túl rajta, visszaidézik.

Boldogan remegnek a dolgok: közöttük jár a Létrehívó, a Szem gazdaga, a gazdag-életű.

VÁRKONYI NÁNDOR

A MUNKATÁRS

Martyn Ferenc azok közé a ritka teremtő egyéniségek közé tartozik, akiknek élete is műalkotás. E mű alapvonásait a jellem szabja meg, s Hárs Éva kitűnő (francia nyelvű) tanulmányában egyszerű, mellőzhetetlenül találó szavakkal utal rájuk: „Ferencz Martyn est un puritain et un pur. Élete és pályája mentes minden véletlentől, minden elkanyarodástól és minden megalkuvástól. Sem az anyagi érdek, sem a siker keresése nem térítették le útjáról soha." Ezt művészeknél úgy szokás mondani, hogy becsületesek, s ha a becsületességben lehetnek fokozatok vagy változatok, akkor Martyn példa nélküli mértékben és magában álló módon az. Nem túlzás, mindjárt megmagyarázom. Minden művész korában él, mely atmoszféraként veszi körül, s ha másképp nem, tudatalatti hatások hajszálcsövein szívódik művébe. Martyn azonban csak magatartásban korának gyermeke, azaz a független, szabad mozgásban, míg pályatársai túlnyomórészt áramlatokhoz, iskolákhoz csatlakoztak, a számtalan izmus valamelyikéhez. A szürrealista és absztrakt jelzők jellemzőek lehetnek tanuló éveinek gyakorlatára, útkeresésére, de művészetére csupán annyiban illeszthetők, mint bármely nonfiguratívra. S ő korántsem *csak* nonfiguratív, a naturális ábrázolás ábécéjétől kezdve, a kifejezés teljes eszköztára rendelkezésére áll, s állandóan él is vele. Hárs Éva kereken kimondja: „Mindig chevalier seul [magánlovas] volt nemzedékének művészei közt, s mindmáig elszigetelt maradt." Ez a példa nélküli mozzanat művészetében, s elvezet másik jellemvonásához. Minden művész ösztönösen keresi a rokonlelkeket, a hasonló törekvésűeket, s hevesen hadakozik a többi ellen. Ha Martyn nem érzi ennek szükségét, annyit jelent, hogy autarkiával megáldott szerencsefi, s az utolsó morzsáig mindent magából merít. S ez a minden sokra megy, mert gyakran váltogatja kifejező eszközeit, stílusát, modorát, szélesíti tárgykörét, s a festés és a rajz mellett a plasztikában és kerámiában is jeleskedik. A változatosság talán Picassóra emlékeztethet, de tudjuk, hogy a spanyol mester százával készített vázlatokat, míg Martyn soha egyet sem, csak „jegyzeteket" firkant tenyérnyi noteszlapokra emlékeztetőül. Ez igen nagy különbség, s az alkotás alapvetően más lélektani diszpozíciójára vall: arra mutat, hogy műve nem előkészületek, próbák során át, munka közben nyeri el végső alakját, hanem bensőleg formálódik véglegessé, éspedig művészetére jellemző módon, *minden esetben* tökéletesen kiegyensúlyozott kompozícióvá. Ez az unikum, a magában álló tünet, amire fentebb céloztam. S azért magyarázkodtam hosszasan, mert mind a függetlenség, mind a benső, introspektív képalkotás jellemében, természetes alkatában gyökerezik.

Természetére leginkább talán a latin *serenitas* kifejezés illik, ami magyarra csak körülírással fordítható: derűs nyugalom, egyensúlyozottság, fejlett harmónia-érzék. Martyn nem ágál, nem lelkendezik, nem harcol és nem prófétál, hanem tud. Helyesebben, *mert* tud, s amit tud, biztosan tudja. Ezért nincs szüksége a siker külső jeleire, nincs szüksége rá, hogy leterítse, aki másképp művészkedik, mint ő, s védelmezze a maga igazát a másokéval szemben. Sőt a biztonság, igazának tudata, a bölcs harmónia egyenesen megértővé teszi minden becsületes törekvés iránt.

A *serenitas,* szerves összetevőivel együtt, végigvonul művészetének változatos gazdagságán, s kiütközik minden megnyilatkozásából, egész „életviteléből", mert lényének, emberi-művészi alkatának alapvonása. A művészet, a jellem és a viselkedés ily hiánytalan összefonódása avatja az életet műalkotássá, amire világméretű példa Goethe. Csakhogy ő a lángelme „jogos önzésével" minden életet felszívott, elsorvasztott maga körül, azaz ennyiben függött is környezetétől. Martyn életéből az effajta másodlagos függés is hiányzik, idegen hatásokat sem hasonít át, s így életműve a Goethe-típustól eltérő, sajátos komplexitásba szövődik. Csak pozitív elemei vannak,

megpróbálom ezekre bontani. A harmónia-érzék gyümölcse a póztalanság, a biztonságérzeté a nyugalom, derű, önzetlenség, megértés, az igazság-tudaté az önérzet és a bátorság, a becsületességé a felháborodás, becstelenség, méltatlanság, gaztett stb. tapasztalása nyomán. Barátai és hívei tudják, életének mely mozzanataira gondolok. „A fasizmus szörnyei" c. közismert sorozatát a felháborodás inspirálta. Kevésbé ismeretes, hogyha őt magát érte méltatlan elbánás, önérzetesen utasította vissza, elemi érdekeinek kárára is; például ilyen okból rendelte le műveinek előkészített gyűjteményes kiállítását, holott a reprezentatív bemutató, tudjuk, a művész munkásságának megkoronázása, s letiltásához, tekintettel az intéző körökre, nem csekély erkölcsi bátorság kellett. Még kevésbé ismeretes, hogy a háború alatt megszökött a katonáskodás elől, amiért golyó járt. Mi több, egy neki kedves személyt élete többszörös kockáztatásával kimentett a haláltáborból, s az sem rettentette vissza, hogy midőn egyszer elkapták, a kivégző osztag megfélemlítésül fal elé állította, s csak a vezényszó elhangzása előtt vették le szeméről a kendőt. Mindezt és hasonló tetteit póz nélkül, tétovátlan magától értetődéssel vitte végbe, szót sem pazarolva rájuk utólag. – A kör itt bezárul; ezek a kvalitások teszik életét műalkotássá, s tették őt eszményi munkatárssá.

1926-ban költözött Párizsba, s az lett főhadiszállása másfél évtizedre. Hol járt, mit művelt, elmondják mások; haza csak nyaranta jött látogatóba, mígnem 1940-ben végleg visszatért, és Pécsett telepedett le. Természetesen ismertük őt, tudtuk, kicsoda, számon tartottuk munkásságát. Így aztán, midőn a Janus Pannonius Társaság megindította folyóiratát, magától értetődően ő lett művészeti szerkesztője. Működésének nyitányául megfestette néhányunk képét olajban. Megtisztelt avval, hogy velem kezdte a sort; addig még nem láttam festeni, s megvallom, álmélkodva, majd egyre mélyülő tisztelettel szemléltem tevékenységét. Először is, hogy úgy mondjam, állást foglalt, jobb lábafejét, cipője orrát nekitámasztotta az állvány rúdjának, bal lábát hátratette, keresve és megtalálva pontos helyét, s mikor biztos lett benne, hogy testi egyensúlyát nem fenyegeti veszély, átváltozott szemmé és kézzé. Ábrázatomra szögezte tekintetét, ahogy még soha senki, szinte láttam, hogyan rögződik recehártyájára a kép, és alakul véglegessé; akkor magasra emelte az ecsetet, lassan lefelé bocsájtva ráillesztette a vászon kimért pontjára, és megejtette az első ecsetvonást. Csak így, minden előkészítés, vázlat, komponálás nélkül. A vonás ült, és a többi szintén; a vásznat nem láthattam, de az volt az érzésem, hogy egyet sem kellett törölnie, helyesbítenie vagy ismételnie.

Magától értetődött az is, hogy megkértem, írjon a lap számára – nem éppen programcikket, hanem – valami megnyilatkozást, tájékoztató állásfoglalást, amelyből kitessék, hogy lépést kívánunk tartani a korral. Kissé szorongva kértem, mert tudott, hogy a művészek nem szeretnek írni, de a póztalanság embere szó nélkül vállalta, s csakhamar egy remekbe szabott eszmefuttatással örvendeztetett meg. Tíz nyomtatott oldalra terjedt (*Sorsunk*, 1941, I. évf., 4. sz.), s oly tömör, gondolatsűrű, hogy sem kivonatolni, sem idézetekre szaggatni nem lehet. Kár pedig, mert vallomásszerű, átmelegült hangja ezúttal a szó erejével revelálta a művészt, s lényeges megállapításai ma is helytállók, megszívlelendők.

Martyn, mint már mondtam, eszményi munkatársnak bizonyult, s azért igyekeztem emberi-művészi egyéniségének vonásait ez írás elején, bevezetésként megragadni, nehogy ehelyütt kelljen hozzáfognom. A legfőbb szerkesztői érénnyel tündökölt, az elfogulatlansággal, biztos ítélete eleve kizárta a balfogást, bölcs nyugalma a haszontalan vitát. Alapelve volt: „A művészetben nem lehet hazudni. Ami a megfogalmazásban hamis, bármiféle köntöst viseljen, annak hat." (Idézet cikkéből.) A művészi igazságot zsenge csírájában is felismerte, s ha becsületes kifejezésére, „megfogalmazására" lelt, fenntartás nélkül honorálta. A hetényi kis parasztlány rajzának vagy a görcsönyi orvos festményének éppoly elfogulatlan természetességgel adott helyet, mint – mondjuk – Egry József vagy Gadányi Jenő képeinek.

Mindennek több, mint húsz esztendeje már. Martyn Ferenc azóta sokkalta szélesebb területen gyümölcsöztetheti irányító, nevelő képességeit, de bizonyára szívesen emlékezik egykori munkatársaira, akiknek nevében hadd köszöntsem változatlan tisztelettel, szeretettel, barátsággal.

TAKÁTS GYULA

Egy kertre emlékezve...

Magyarázzam-e azúrszínű, szinte fémes ragyogású kompozícióit, melyek az ég és a tenger végtelenjébe épülnek? Képeit, rajzait, melyek formáikkal és vonalaikkal egyszerre idézik a természetet és a róla, – tehát a valóságból –, és belőle, – tehát a művészből – kiszakadt, képre röppent meditációkat? A belső töprengés és gyakorlat annyi és oly sokrétű, sokszor játékos realitásait? ... Ezt a realitást kell elsőnek mondanom és nem az „absztrakciót". Mert ami kész, az él; ami él, az munkál és hat, tehát valóság, lett légyen az egy kép vagy életmű.

Martyn Ferenc pedig sok-sok képet és rajtuk és rajtunk, szemlélőin át sok hajnalt és alkonyatot, tavaszt és telet sugárzó életművet teremtett. Ezekkel a fogalmakkal is csak azt akarom érzékeltetni, hogy festői világát az idővel is társítom. Mert úgy hiszem, a mindennapok ecsetre álló eszméin és a mindennapi képletes kenyerünkön és az egymást váltó évszakokon és éveken túl, amin dolgozott, azt terünk és reményeink egy negyedik dimenziójának is szerkesztette.

De azt, hogy én ezeket képeibe magyarázzam, vagy rajzain, illusztrációin, szobrain és kerámiáin külön-külön bizonygassam, felesleges és önhittség is lenne. Csak magamról beszélhetek és arról szólok, amit belőlem váltottak ki Martyn Ferenc alkotásai. Vagy arról, amit magáról a művészről tudok, alig egy-két év híján immár 50 év ismeretség-barátság után. Arról, amit a személyiség, a művészi magatartás jelent és az sem utolsó, az a légkör, ami ismeretségünk és együttléteink köré kerekedett. Így lehet csak hiteles és csak így adhatok valamit róla, akiről röviden azt mondják, hogy a hazai „absztrakt" művészet képviselője. Engem ez a summázás zavar. Személyében is, és ráadásul még művészettörténeti meghatározásként is. Mert az „absztrakt" azaz az elvonttal szemben önműködően csattan, mint ellentét, a sokszor leírt „ábrázoló" művészeti meghatározás. – Hogyan? – Az absztrakt, tehát nem ábrázol? Ad abszurdum vive, végső fokon is csak ábrázoló művészet lehet! Aztán a másik formát, „a természet elvű" és az „absztrakt" szembe állítását is csak úgy tudom értelmezni, ahogyan a földön és a világegyetemben élő, a természetből és a valóságból fizikailag táplálkozó és tudatával építkező testi-szellemi lény elképzelheti. Röviden, ahogy Martyn Ferenc válaszolt erre Rabinovszky Máriusznak 1948-ban, épp a Jelenkor elődje, a pécsi Sorsunk közlése szerint: „Csak az tud absztrakt művészetet alkotni, aki behatóan tanulmányozta a természetet." ...

Szóval, kiléphetünk egy másik csillagra is, de akkor is, ott és a földön is csak kétlábon állhatunk. Innen és ilyen értelemben absztrahálhatunk. És vajon, akkor az ilyen alkotás tudatunkból vagy tudatalattinkból és földi vagy egyetemes világunkból kilóghat-e? Nem hiszem. Úgy gyökerezik abban, ahogy Martyn művészete említett szavait gyermekrajzaival is bizonyítva tapad a Róma-hegyi világba ...

Ott ismertem meg 1922–23-ban. Nyáron. Cséplés idején a tizenkétéves gyerek a pontosan mégegyszer annyi éves ifjút Rippl-Rónai környezetében. Gyakran vettem észre, hogy az emlékek sokszor világítanak. Ez a néhány találkozás is hangulatával, környezetével, a zöld jegenyék, pirostörzsű, cincéres fenyők, fehérderekú nyírfák és a sárgán égő virágok és a még terpentines képek olaj-mozaikjától és a rikácsoló pávák zománcától fényes. Meg attól, hogy tenyérnyi képeimet keretezésre ajánlotta Rónai. És attól is, hogy a csépléstől döngicsélő csendben Martyn hogyan hallgatott, miként figyelt a Mester minden szavára. Olyan volt, olyan fegyelmezett, szolgálatkész és kicsit fennkölten ünnepélyes, mintha Rónai sugárkörében neki kellene egy valami kasztszerű, nemes eszményiséget képviselni. Már ekkor, a kaposi városháza egyik éppen üres földszinti szobájában, amolyan szabad rajziskolája volt. – Kivel?

– Talán csak Ő tudná megmondani. És túl volt az első kaposvári kiállításán is. Ott az Anna-iskolában, a Fő és Anna utca sarkán, abban az épületben, ahol magam is az elemit végeztem. Ahol annakidején Rónai is kiállított, ha meg akarta mutatni a kaposiaknak, hogy mi készült a Rómahegyen. A régi házukkal, a mai emléktáblával szemben áll ez az iskola. Csak át kellett sétálni az utca egyik sorából a másikra.

Az itt kiállított Martyn képek közül például a vörös-tarka tehenesre most is jól emlékszem. Pontos, biztos rajz. A Rónai-féle szalmapapíron, a Mester istállójának állatai... Itt van a kezemben most is, mert Ödön bácsi jelképes „egy koronáért", akárcsak Bernáthét, megvásárolta akkor a 14–16 éves Martyn műveit is. A leltárkönyvünk szerint 23 pasztell és olaj. Ezeket nézegetem most és idézem környezetét, a „természetet". És megállapítom, hogy nem a művészettörténetnek bizonyságul szánt igazolás volt az 1948-as nyilatkozat, de Martyn valóban behatóan tanulmányozta a valóságot. Alig elhihető aprólékossággal, olyan megmosolyogtató pedantériával, – ne haragudjon meg érte, de olyan szívbeli örömmel állapítottuk meg ezt vele együtt a minap –, hogy még a könnye is kicsordult... Igen, az 1915-ben olajjal festett „Rómahegyi kápolna" oltára előtt ott áll még a kis rézcsengő is, az apró boros és vizeskancsók, letakarva, a szőnyegen a minták, és az egész képen a nemesen fénylő rózsaszín, sárga és kék színek. Mint egy érett Martyn kompozíció színvilága, amilyennek idézésével kezdtem ezeket a sorokat. A boltívek hajlásai, vonalai, mintha a magasba feszítenék e somogyi Francis Jammes-i naiv témát. Olyan festői líra már ez a kép, amelyre nem csodálom, ha azt mondta: „ma is vállalom." Aztán a „Szentpáli faluvég", a rómahegyi hibiszkusz bokor, Rónai stílusú megoldással és a feszes gonddal készült befőttes üvegek, hideg és groteszk csendélete. Aztán itt vannak a gyermeket magába ölelő „kastély"-villa olaj és kréta variációi, Rónaival, a szakácsnéval, a színes öltözetű első világháború előtti gondtalan „tislizőkkel" a fák alatt, a gyerekekkel és Heppi kutyával, a fogattal. Némelyike olyannyira Rónai, hogy alá is írhatta volna...

De már különös figyelmet érdemel a pécsi vonatkozású „Városi mutatványosok" és az 1916 körüli Winkler-féle híres, télen-nyáron működő „Sátormozit" ábrázoló olajképei. Mindegyik képen a szerkezet és a szerkesztés uralkodik. A vasoszlopok, a lámpák biztos és aprólékos ábrázolásán túl a körhinta, mozi és a sátrak építésében és képbe szerkesztésében érvényesülő rend, amely már azt bizonyítja, hogy csak egy sarkantyú nyomás és az előtérbe lovagló kék-piros huszárral együtt átvágtat e látvány abba a valóságba, amely Martyn művészetére ma olyannyira jellemző.

Ilyen és ez volt nekem a gyermekkor és neki a gyermeki emlékeken túl az ifjúság. Ebbe érkezett újra vissza Bécsből, 1918-ban, a Monarchia összeomlásának végóráiban egy menekülteket szállító vonattal. Bécsből vissza a Rómahegyre, ahol sokszor egyedül élt, mert Rónaiék Pesten voltak. Idejött később Róbert is, Ferenc öccse, akivel ketten már a második világháború és Lazarine halála után Ferenc serkentésére ismét a régivé, Rónai világává varázsolták a kertet, a villát és a műtermet. Ezt a „mintát" hagyta el annakidején, 1925 őszén. Eltűnt a szemünk elől. Eltűnt a Rónai és az ifjúság kertjéből és tizenöt évi távollét alatt Párizsból talán csak négyszer jött vissza, nyaranta rövid időre Kaposvárra, vagy Pécsre látogatva.

1939 telén már nem vissza, de hazajött. Ott lakott Pécsen, aszkéta egyszerűségben a pálosok temploma mellett Deutsch Zsigmondék villájában. A család őrült, hogy valaki lakja. Martyn pedig berendezkedett a rá oly jellemző aprólékos körültekintéssel a tempós munkára. A legnagyobb csendben, – hiszen megrendelésekkel sohase zaklatták nagyon –, művészi lelkiismeretének parancsára, a saját feladatait rendszerezte. A mindennapok penzumait írta elő, hogy szellemét gyakorolja, mesterségbeli tudását fejlessze és képzelőerejét tágítsa.

Weöres Sándorral itt látogattuk meg. Annyi év után újra itthon és egyszerre annyit idézve föl, újra csak feledhetetlennek mondhatom ezt a koratavaszi délelőttöt. Ismét egy villa kertje, és virágzó fák, a háború ideg- és szoromborzoló szeleiben. Újra egy kert, csak nem a régi, gazdag asztal... Egy tányér, egy citrom, egy letört ág pohárban és az a tiszta egyszerűség, amely ruházkodásában és táplálkozására is

olyannyira jellemző... De annál szenvedélyesebb érdeklődés. Egymásután szedte elő képeit, rajzait. Egyszerre tette és mondta és élette velünk Párizst, a frisset, és újat, melyet a tenyegető történelmi környezetben csak jobban óhajtottunk. És menynyi történetet tudott akkor és azóta is. Mint egy mesemondó. Mert Martyn derűs adomázó és szívszorítóan komoly is. Máig is sajnálom, és nem mulasztom el most sem, hogy ne kérjem, írja le ezeket a történeteket, helyzeteket, mint Rónai is tette franciaországi élményeiről. Hiszen ilyetén írása természetes folytatása lenne az 1912-ben megjelent Rónai „Emlékezéseim"-nek... Higgye el, nincs nála jobb „íródeák". Bebizonyította ezt nem egy előadásában, előszavában és dolgozatában. Ha nincs, mint Picassónak, legyen sajátmagának Brassaija. Csak így marad meg az, amit olyan következetesen mondott. Az ő sajátos, befejezetlen történetei így kerekülnének ki. Mosolygó hallgatással sejtetett szavai, vagy – „majd erről is mondok később valamit" – szólásai, melyeket az élet és a gondolatok fordulatai és a társalgás sodrása legtöbbször elmos előlünk, így a követelődző papíron végső megfogalmazást nyernének.

Ha valaki, úgy Ő előttem nem azt képviseli, – amiről maga nagyon szerényen azt szokta mondani és ujjai között mintha egy kis ecsettel színt keverne, mutatja is, hogy milyen kicsinyke a magyar művészet palettáján ez a jobb híján pontatlan meghatározású –, a vulgárisan nagyon is elvontnak értelmezett művészetet, hanem előttem elsősorban a művészi magatartást képviseli... Az életstílust... Az attitűd-öt, amelynek magyarázatánál az idegen szavak kéziszótára segít ki, amikor azt mondja: 1. viselkedés, modor, 2. elméleti álláspont, szellemi beállítottság... De milyennek mondjam, például az elsőre, a viselkedésre? Azt hiszem, amilyennek első találkozásunkról írtam. Csak most már keményebb élt vesznek föl a jelzők: a halkan szerény, a szerzetesi, az öntudatos iparos és kimérten diplomatikus, a szívós, következetes és az ügyesen udvarias, a tartózkodóan barátságos, a körültekintően munkálkodó jelzők sorra, egymásután élesednek ki... És mindezzel nevelt is? Hisz kétségtelen a művészetnek és a stílusnak mondhatnám diplomatája volt. Még akkor is, ha csak a Duna, Dráva szögében járt mappájával a kis városokban. De jól tudjuk, gyakori pesti útjain is ez vezényelte, – a stílus –, Pécstől és Kaposvártól és Balatongyörköktől Párizsig és Írországig... – Nevelt-e? – Nehéz rá a válasz és bizonytalan. Egy biztos, önmagát igen és művészetét és művét a szemünk előtt nevelte föl. És példát adott a munkára. A példa pedig akkor is áll, ha nem követik, vagy nehéz követni.

Rippl-Rónai, ha jól emlékszem, valamikor azt mondta, hogy naponta száz képet is fest. Tudniillik minden látványból, ahová csak nézett, képet vágott ki. Martyn, volt idő amikor feladatul minden napra egy kész rajzot írt elő magának. Elém is tette a háromszázhatvanöt rajzot mappába kötve. És szava mindig biztatás, próbára felhívás volt. Minden műterembe és minden ismeretlenhez ellátogatott, ahová csak hívták. Mondjam-e, hogy hűtlennek tartott, renegátnak, hogy elhagytam a festészetet, a rómahegyi színes és munkás kertet. Érdekes, hogy Rónai hajdani indításán és Egry Józsefen kívül soha egyetlen festő barátom se ösztökélt, ingerelt, pedig sok kiállítást rendeztem és szerveztem a Rippl-Rónai Múzeumban. Tehát volt alkalom beszélgetni a képről és a festésről. Egyedül Martyn volt az, rajtuk kívül, aki soha el nem mulasztotta a fölszólítást, hogy kezdjek neki a réginek. Addig-addig, míg színes rajzaimból össze nem gyűlt egy kiállításra való. Akkor pedig előszót írt katalógusomhoz és meg is rendezte első kiállításomat 1963-ban a Janus Pannonius Múzeumban. 1965-ben volt egy közös kiállításunk is Kaposváron. Azt hiszem, kötelességem volt ezt is megemlítenem! Sokak nevében így és ezzel mondok köszönetet neki. Azóta is a lelkiismeret, – bár munkám és hivatásom a legszigorúbb beosztás mellett is szabad időt alig enged –, a lelkiismeret és a vágy mindig fölébred bennem valahányszor mappáját leteszi a múzeum asztalára, vagy az utóbbi esztendőkben a Györök melletti Becén, ahol távoli-közeli szomszédok vagyunk. A véletlen is úgy hozta, hogy azóta is nyaranta többször találkozunk. És zsebéből mindig előveszi vázlatfüzetét, hogy megmutassa, ahogy nevezi, napi „jegyzeteit" a Garga völgyről, a becei mandulafákról, a zúzalékbányáról és embereiről, a horgászokról, a Szépkilátó tenyőiről, mert 70 évesen is újra és egyre csak vele és velük ismerkedik: a valóság-

gal... Mert a természetet nem lehet soha eléggé megismerni.... Mert a szerkesztéshez semmi annyi példát nem adhat, mint e megszerkesztett világ. Ebben élünk és csak innen lehet elvonni mindent. És akkor, ha jól ismerjük, csak igaz lehet a művészi ábra s még akkor is az, ha szokatlan is a mának és a pillanatnak. Minden, így a művész fizikai léte is a földhöz, naphoz és a világegyetem viszonylataihoz kötött. És minél igazabb a művész, annál inkább mai viszonylataihoz, amelyikből világos, hogy a jövő stílusa lesz. Ilyen művészet képviselőjének tartom, amely úgy halad előre, – nézzük csak meg képeinek és témáinak ellentétes variációit –, mint ahogyan a kézzelfogható valóságból természetes váltással egyszerre lép a képzelet világába az egészséges és fiatal lélek. Ahogy a földön jár, ahogy egyik lábáról a másikra lépve halad az ember...

TÜSKÉS TIBOR

RAJZOS MEDITÁCIÓ BERZSENYI FÖLÖTT

(Berzsenyi Budán) Berzsenyi egy sikertelen kísérlet után (amikor az öreglaki hídnál fölborult alatta a batár) 1810 márciusában újból hintóba ül, és Budára utazik. A jövendő fővárosban élő és irodalmi szekértáborba tömörülő fiatal írók, akik lassan kiröpülnek már Kazinczy oltalmazó szárnya alól, de ízlésben és érvényesülésben még hozzá alkalmazkodnak, szemmelláthatő kíváncsisággal és érdeklődéssel fogadják a „somogyi Diogenest". A XVIII. század végén, a XIX. század elején talán nem él még egy író, aki annyit foglalkoztatta kortársai képzeletét, mint Berzsenyi. Egyéniségének látszólagos ellentmondásossága, a versek nemes pátosza, robusztus ereje és a költő szófukarsága, a „kövér magyar" érzékenysége feloldhatatlan titok maradt számukra.

Az 1810-es pesti látogatás történetéről Szemere Pál Kazinczyt terjedelmes és titkári buzgalommal, a címzett szájíze szerint komponált levélben tudósítja. A városias ízlésű, „fentebb stílt" követő, finomkodó Szemere kívülről – s talán kicsit felülről – látja a „falunlakó" költőt. Berzsenyi somogyi pereccel és szalámival kínálja szállásán vendégeit; Bihari muzsikája után érdeklődik; s amikor Vitkovics a tisztelettől meghatottan baráti csókkal akar búcsúzni tőle, Berzsenyi így szól: „Megengedjen az úr, pipa van a számban, nem csókolhatom meg!" Virág Benedekhez erővel sem tudják elcsábítani; kerüli, amin a fiatal pesti írók szorgoskodnak s amit azóta „irodalmi élet"-nek szoktak nevezni; s amikor Szemere véleményét kéri egyik verséről, csak ennyit mond: „Igen cifra." A bort és a Duna melléki szavakat ízlelgetik; verseken vitatkoznak; Berzsenyivel elmondatják A melancholia című versét, s ezen Kölcsey – kiben a gonoszkodó kritikus már ott motoszkálhatott – „nevetett orra alatt".

(A költő arcképe) Szemere levelének van egy részlete, melynél ezúttal érdemes egy pillanatra megállni. „Délután a portrait-mahlerhez vezettük Pesten. Megalkudott: – vagy inkább egyszerre megígérte azt, amit ez kért. S leüle neki. A festőnek értésére adtam, hogy a Múzsák és Gráciák kedveltje az, akit másol. A festő munkájához fogott, s másfél óra alatt elkészítette az első rajzot. Berzsenyi magyar mentében van festve. Csak a legfelső gomb van begombolva; lógganak a többiek. Berzsenyinek csak az nem tetszett, hogy felemelt fővel van rajzolva. – Ez – úgymond – kommendánsnak való, nem egy rekrutaírónak, mint én vagyok."

A költő, aki elsősorban verseiben él, s akiről azt gyanítjuk, hogy nem sokat törődik, milyen kép kerül könyvébe – meglep igényességével. Berzsenyi elégedetlen a festménnyel. Másnap újból fölkeresi a portrait-mahlert, „két óráig üle nékie, s a fő szerencsésen eltaláltatott" – írja Szemere.

Berzsenyinek a pesti látogatás után néhány nappal kelt, Kazinczyhoz címzett levelében is szóbakerül verseinek kiadása, a könyv kiállítása és az arckép elkészítésének az ügye: „Verseimet oly betűkkel és oly papíroson adják ki, mint Himfy szerelmei vagynak és a vignettet a legjobb rézmetszővel vágassa ki."

A pesti festő munkája azonban nem elégítette ki Berzsenyit. Két évvel később, 1812-ben újból festőhöz készül. Ezúttal Bécsbe utazik, „hová – úgymond – csupán azért mentem, hogy képemet metszessem". Két mesternél is megfordul, hogy a két festmény közül a jobbat választhassa.

Berzsenyi szokatlanul nagy jelentőséget tulajdonít az arcképnek. A küldött és a kapott kép számára a barátság pecsétje, szimbóluma. Az említett, Kazinczynak írt levélből értesülünk, hogy arcképét már korábban eljuttatta Széphalomra. „Mellképemet vissza ne küldd – írja –, mert az nékem azon kívül is vagyon: hanem ha már

szívességed határt nem ismer, és semmiben adósom lenni nem akarsz, tehát küldd meg nékem Grófnéd képét, hogy azt a Tied mellé függeszthessem, és mély tisztelettel megcsókolhassam."

A könyve kiadásával kapcsolatos levelek szinte mindegyikében szóbahozza arcképét, a festő vagy a rézmetsző munkáját. Dohog, elégedetlenkedik, a barátok véleményét tudakolja.

Kritikusan nézi a saját és mások arcképét. Amikor 1813 tavaszán újból megfordul Pesten, meglátogatja Vitkovics Mihályt, aki így referál a találkozásról Kazinczynak: „Donát festette képem tűnvén szemébe, rám ösmert és sajnálkozva vallotta ki, hogy ő ily szerencsésen eltalálva nincsen. Ezután képem mellett függő képedre tekintett azzal a kéréssel: – Ez nem Kazinczy? – Az. Jól vagyon-e eltalálva? – Jól, csak a tekintetből az eredeti tűz ne maradt volna ki. – Még egyszer megnézte a képet és mondá: – Sokat szenvedett ő!"

Aligha véletlen, miért volt Berzsenyi ennyire kényes a róla vagy másokról készült arcképekre. A „képíró", a festő, a rézmetsző semmivel sem lehet kevésbé pontos, amikor ecsetet vagy hidegtűt tart a kezében, mint a költő, aki szavakkal készít képeket és a nyelv eszközével fest. Berzsenyi vonzódott a képekhez: az önarcképhez, a másokról rajzolt portréhoz, a tájképhez. Nagy élménye lehetett az emberi tekintet és a táj arca. Egyik legkedvesebb szava volt a „lefestem", „festegetem". Megörökíti a kék Balaton, a közelítő tél, a messze sötétlő Kemenesalja képét; dicséri a táncok jellemző erejét, mellyel „festik játszi ecsettel a népek lelkét s nemzetek ízleteit"; önarcképet ad magáról: „lefestem szüretem estvéli óráit . . ."; portrét készít barátairól, férfiakról és nőkről, akiket szeret és tisztel.

Ahogy Berzsenyi nem a külső hasonlóságot kereste a festményben (emlékezzünk, miért nem tetszett neki a felemelt fős kép? – „ez kommendánsnak való, nem egy rekrutairónak, mint én vagyok"; gondoljunk rá, mit kifogásolt Kazinczy portréján? – „a tekintetből az eredeti tűz ne maradt volna ki . . ."), költőként sem arra törekedett, hogy tárgyát fényképszerű hűséggel ragadja meg, azaz „lerajzolja". Berzsenyi képei igazi költői képek: látomások, „képzelődések", belső képek, az indulat lávaszerű, expresszív kitörései. Legalább annyira a képzelet, mint a valóság szülöttei; legalább annyira rejtett jelképek, sejtelmes utalások, mint világosan fölismerhető tárgyak, személyek.

Berzsenyi ismerte a „festés", a szavakkal és a színekkel történő megörökítés határait, ismerte az arcképfestő vállalkozásának lehetetlenségét. Olthatatlan igény munkált benne, hogy a jelenség mögött a lényeget, az arc mögött a lelket megtalálja; de azt is tudta, hogy ennek megragadása szinte megoldhatatlan feladat. „Barátom! – írja Kis Jánoshoz szóló ódájában – érzed-é? Képed festegetem, – De el nem érheti eléggé ecsetem – Az eredeti szépet . . ."

(A festő és tárgya) Berzsenyi, a „falunlakó", „kövér magyar" nemcsak a kortársak (Szemere, Vitkovics, Döbrentey, Kis, Kölcsey, Kazinczy) számára maradt megoldhatatlan rejtély, de az utódokat is sokat foglalkoztatta talányos egyénisége. Tóth Árpád Berzsenyi modorában írt verssel hódol emlékének; Németh László nagyszerű tanulmányban feszegeti lelkének és költészetének titkait; Móricz könyvet készült róla írni. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy eddigelé valaki is megkísérelte volna, hogy nem a szó, hanem a vonal, nem a leírás, hanem a kép eszközével férjen közel a költő egyéniségéhez. Nem véletlenül beszéltünk fentebb oly hosszan Berzsenyi és a kép kapcsolatáról. Aki Berzsenyi illusztrálására vállalkozik, nem rajzolhatja le egyszerűen a verseket; ha nem szavakban, hanem szellemben akar hű lenni a költőhöz, „berzsenyis" képeket, egyenrangú látomásokat kell teremtenie.

Martyn Ferenc töretlen utat választott, amikor a magyar és a világirodalom néhány klasszikusának végigrajzolása után érdeklődése Berzsenyi felé fordult. Az olvasmányai és irodalmi emlékei mellé kísérőrajzokat készítő Martyn sosem a hagyományos értelemben vett illusztrátora a témának. A Berzsenyi-rajzok is önálló lapok, meditációs értékűek, nem pedig szavakkal körülírható témák megörökítése, „lerajzolása". Korábbi illusztrációitól, a Cervantes-, Mallarmé- és Joyce-kísérőrajzoktól talán

csak abban térnek el e rajzok, hogy nem annyira a költeményekhez, inkább a költőhöz, nem annyira a műhöz, inkább az alkotó egyéniségéhez tapadnak. Martyn Berzsenyi költészetéhez a költő lelkén és sorsán keresztül közeledik. E lapok a szemlélőt előbb a költő ismeretéhez vezetik el, s a néző ezen keresztül kerül Berzsenyi lírájának a közelébe.

Ahogy a költő alkímiájában a táj színei és formái szavakká, nyelvi anyaggá alakultak, úgy változtak a szavak és a költő életének mozzanatai sebezhetetlen vonallá és képpé a festő tolla alatt. A képi transzfigurációnak, átalakulásnak ez a folyamata semmivel sem kisebb „csoda", mint az a másik: az íróé. Martyn sikerének titkát az azonosulás képességén, a nagyfokú grafikai tudáson túl az alkat és szemlélet rokonságában sejthetjük. Van valami lelki kapcsolat, azonosság a festő és tárgya között. Berzsenyi ízlése tükröződik a rajzokban, s ezért válhatnak hű Martyn-rajzokká a lapok.

Milyennek látja a festő Berzsenyit? Milyen kép bontakozik ki a sűrű tollvonások és lavírozott foltok nyomán a szemlélőben a költőről?

Amikor a pesti látogatás alkalmával a költő barátai a találkozás örömére verseket olvasnak föl egymásnak, Berzsenyi az érzést, a „szív magas repületét", a poétai tüzet és a poétai vért kéri számon a hallott költeményeken. Martyn sem tudja hideg szemmel nézni alakját. Finoman archaizáló rajzokat, érzelmekben gazdag lapokat készít, anélkül hogy romantikusak, túlfűtöttek lennének. A biedermeier emlékkönyvek meghitt rajzaira emlékeztető megoldástól sem riad vissza. A papíron körben virágkoszorú fut, belül a költő vagy a festő kezevonásával írt vers van elhelyezve, máskor a szirmok női arcot fognak körül. Megkap az ötlet bájos kedvessége, az érzelemgazdag előadás, ugyanakkor érezzük, hogy a grafikai megoldás összetéveszthetetlenül mai, csak korszerű vonalvezetéssel építkező művész munkája lehet.

A lapokról ránk tekintő költőn nem csillog az érzelem cukorpora; belső indulat, érzékenység feszíti. Érzékeny, érző ember, de a cifraság, a cicoma, a túldíszítettség nem kenyere. Martyn Ferenc Berzsenyije szemérmes, tartózkodó, szófukar ember. Illik rá Vitkovics jellemzése: „külső viselete hideg". Önérzetes; szívesebben társalog a magához hasonlóval, mint büszke grófokkal. „Kevély nem vagyok ugyan – mondja magáról –, de a szemtelenségtől superstitiose irtózom." A festő látása pontos megfelelője a költő egyéniségének: a csaknem harminc lap mindegyikén a grafikai megoldás rendkívül koncentrált, lényegre szorítkozó. Martyn nagy, beszédes, fehér foltokat hagy kidolgozatlanul a papíron, s csak a fontosnak tartott motívumokat hangsúlyozza.

Azt az embert látjuk a rajzokon, akit a környezete sem ért meg mindig, akinek következetlenségét könnyen csökönyösségnek ítélik; aki szabadkozik a társaságban, nem szereti az esztétizálást, a nyüzsgést; védtelen az irodalmi élet belháborúival szemben; beszélgetéskor „mindenre csak fejét billentette". Mindez nem félszegség nála; nagyonis tudatában van értékeinek; inkább önvédelemből teszi. Másban is az „originális karakter" tetszik neki, önmagában is ezt az értéket félti.

A költő életének főként niklai éveit sejtjük megelevenedni a rajzokon. A fájós lábú költő, a „borzas bajszú magyar" néha hintóba ül, Keszthelyre látogat, vagy őt keresik meg a barátok, Döbrentey, Wesselényi, Pataky. A találkozás örömére szelídgesztenyét ültetnek a niklai ház kertjében, bort kortyolnak a gombai szőlőhegyen . . . Berzsenyi köpenyébe burkolózik, kiáll a vízpartra, körülötte fölkomorlanak a balatoni hegyek, a Badacsony koporsója, a Szentmihály-domb kúpja . . . Vagy kimegy a présházba, csapra üti a hordót, bort csordít a pohárba, s a metszett üveget a fény felé emeli . . .

Martyn Berzsenyi-rajzain csaknem mindig két alak jelenik meg, mindig valakinek a társaságában ábrázolja a költőt. Ez a kompozíciós megoldás azonban mintha csak még jobban hangsúlyozná Berzsenyi magánosságát, különállását, sorsának páratlanságát. Ez az ember barátok között is egyedül van, a „szent Egyedülvalóság" veszi körül, a bús melankólia borong az arcán. A költőt nem a társadalomból való kivonulás, hanem zsenialitása tette magánossá: többet tudott, messzebb látott, mint környezete.

Martyn Berzsenyije a természetes életet kedveli, a természetben érzi jól magát, a költőt magyar és népi élet veszi körül. A festő szívesen állítja hősét a „mezei szorgalom", a balatoni táj keretébe, szívesen rajzol a képre lovat, nyájat, pásztort. Máskor a ruházattal, a környezet·tárgyaival, egy prés, egy hordó, egy sajtár, egy hébér részletével jelzi a dunántúli élet színeit. Döbrentey beszámolójából tudjuk, mekkora szeretettel fogadta a költő látogatóit niklai házában. Kimentek a szérűbe, megmutatta nekik csikait a ménesből, s túlcsorduló szeretetében lépesmézzel kínálta vendégeit.

Berzsenyi fölött korán „béborult az élet vidám álorcája". Ez a sokat tapasztalt férfi néz ránk Martyn rajzairól. Az a költő, aki megérte verseinek megjelenését, valami keveset kapott az elismerésből, de hangja tulajdonképpen visszhangtalan maradt, félreértették, s a „kamutiszemű" Kölcsey recenziója végleg kiütötte kezéből a tollat. Martyn az öreg, fáradt Berzsenyit rajzolta meg a legnagyobb szeretettel, aki megéri még a reformkori „pályazajt", de akinek „a villitánc int már".

Az egyik lapon a kiterített, halotti gyászba öltöztetett költőt látjuk. Ráboruló nőalak siratja. Feje fölött gyertya világol.

Martyn Ferenc rajzsorozata is ilyen emlékező és hódoló tiszteletadás a költő műve előtt. Jó ez a szólongatás, kellett ez az emlékeztetés. Berzsenyit egyre kevesebbet idézzük. Előbb klasszikus ódaköltővé merevítette az ünneplés, majd tankölẗővé tette az iskola. Ma már a tankönyvekben is jóformán alig esik róla szó, az iskolából is kikopott. Éppen ideje volt, hogy ismét figyelmeztessen valaki szavára. A költő élete és műve fölött meditáló festő, Martyn Ferenc tolla „fölfedezte", „lefordította" és visszaadta számunkra Berzsenyit. Rajzai a költő igazabb ismeretével és értékének tudatával ajándékoznak meg bennünket.

HÁRS ÉVA

CSENDÉLET ÁBRÁZOLÁS ÉS FOLKLÓR MARTYN FERENC FESTÉSZETÉBEN

1954–1960 között Martyn Ferenc hét – többé-kevésbé összefüggő sorozatnak tekinthető – csendéletet festett. Ezek a festmények a műfaj újfajta felfogását jelzik, a korábbi szemléletnél gazdagabb, szélesebb horizontú kitekintést igényelnek. Ha összehasonlítanók Martyn Ferenc e képeit a múlt századvégi naturalista virág- és gyümölcs-csendéletekkel, aligha tudnánk a műfaj azonosságát bizonyítani. De nem is kell ilyen messze visszanyúlnunk, hisz a nagy elhatároló lépést, a hagyományos csendélet festés szemléletétől való eltávolodást korszakot jelző műveivel már a század elején megtette Cézanne, s a csendélet nagy fejezete nála, vele kezdődött. A portréval, figurával szemben ezután a csendélet festés vette át a vezetőszerepet. A szépen elrendezett gyümölcstálak, bőségkosarak látványos rendje megbomlott. A cézanne-i kubizmus a tárgyakat szögletes testekké redukálta, így a határoló síkok élesen elkülönültek egymástól. Az ún. „plasztikus kubizmus" a tárgyak térben való elrendeződését hangsúlyozta, így jutott el az erős felülnézet alkalmazásához. A következő fejlődési szakaszban a laza matéria, pl. a virág, lomb elmaradt. A korszak festői a sík-ábrázolásra törekedtek, s műveiken a mélység, a távlat alig érvényesült. A cézanne-i szemlélet letisztult, két dimenzióssá lett. A csendélet új elemekkel gazdagodott: tárgyául elfogadta a terpentint, játékkártyát, pipát, dohánypaklit. Legnagyobb mestere: Braque, intim szobabelsőbe helyezte tárgyait s a témát tovább szélesítette: festőállvány, kép, biliárd került kompozícióira. Az egyes formákat pedig geometrikus síkokká foglalta össze.

A kubizmus szerkesztési módja és a csendéletfestés újfajta szemlélete természetesen hazai képzőművészetünkben sem maradt hatástalan. Párizsban járt művészeink kivétel nélkül mind megkísérelték átvenni és folytatni a nagy elődök példáját. Már a „Nyolcak" körében találkozunk a kubista csendéletfelfogásra utaló törekvésekkel. Később Derkovits Gyula, Dési Huber István, Perlrott Csaba Vilmos, Diener Dénes Rudolf, Schubert Ernő, Bernáth Aurél művein követhetjük végig a cézanne-i konstruktivizmus egyszerűsítő hatását. Műveiken azonban többnyire nem vitték következetesen végig a francia iskola szigorú szerkesztési elveit – hazai sajátosság a színek és formák dúsabb, szertelenebb áramlása, kompozíciós és színkezelési szabályok kevésbé következetes betartása. Talán egyedül Kmetty János művészete őrzi mindmáig híven a kubista csendélet-festés eredeti céljait. Csodálatra méltó következetességgel egész életművét arra szentelte, hogy e szemléletmód érvényesülését a legegyszerűbb eszközökkel biztosítsa. – Asztal – szék – festőállvány, egy kendő, néhány szem gyümölcs állandó modelljei, s elegendő volt számára ahhoz, hogy módszerének igazát számos variációban, kitűnő művek sorozatán bizonyítsa. E kubista–konstruktivista törekvésekkel párhuzamosan hazai képzőművészetünkben ugyanakkor a csendéletfestésnek egy másik felfogása is érvényesült. Márffy Ödön, Gráber Margit, Mattyasovszky Zsolnay László művein Manet oldott festőiségű, lírai hangú hagyományának ápolását látjuk. Ezek a művészek megmaradtak a természeti kép látványának rögzítésénél. Nem a belső erők szerkezeti rendje, hanem a külső, esztétikai megjelenítés festői értékei és annak művészi kifejezhetősége érdekelte őket.

E kétféle áramlatban a csendéletfestés mindkét lényeges elemét megtaláljuk: vagy természeti tárgyhoz (virág, gyümölcs), vagy az ember készítette eszközökhöz,

használati tárgyhoz (edény, hangszer) kapcsolódnak. E motívumok a képen társadalmi funkcióikat többnyire nem tagadják meg, mégha közvetlen környezetükből kiragadva is ábrázolják azokat, eredendő értelmük, tárgyi mivoltuk nem változik. Mi újat jelenthet ezekhez viszonyítva mégis Martyn Ferenc csendélet-sorozata? E művek konstruktív, szerkesztő munkásságának szerves tartozékai. Ami más, hasonlóan konstruktív csendéletekből és saját oeuvre-jének egyéb alkotásaitól mégis e műveket megkülönbözteti, az a *folklorisztikus* vonatkozásuk. Martyn ezeknél a kompozícióknál a legegyszerűbb, legkevésbé mutatós, vagy dekoratív népi szerszámokhoz, eszközökhöz nyúlt. Járom, vonószék, spanyolozott sótartó, merítőkorsó volt a modell – olyan eszközök, amelyek korábban festői szempontból számításba sem jöhettek. Martynt e tárgyak funkcionális forma-fogalmazása, építési rendje érdekelte, a használati szerep és a formai gazdagság, vagy éppen a végsőkig leegyszerűsített, szükségszerű formaszegénység összefüggései, a kolorit sajátos rendje.

Festményein ezeket a tárgyakat eredeti szerepükben alkalmazta, mégis a képen teljesen önálló funkciót nyertek. Ez az önálló szerep elsősorban abban jut kifejezésre, hogy Martyn a tárgyakat megszemélyesíti. A holt tárgyakat olyképpen alakítja, hogy azok emberi tulajdonságokra, mozdulatokra, tevékenységre utalnak. Vegyük példaként a legkorábbi ilyen csendéleteit. A „Két korsó" című 1954-ben készült, s talán valamennyi közül a legegyszerűbb vonalvezetéssel. A zöld és barnás rajzból kibontakozó népi korsók két egymással szemben ülő emberi alakra emlékeztetnek. E kompozíciót fejlesztette tovább a művész a „Korsós csendélet szőlővel, madarakkal" című festményén, amely az előzőhöz képest motívumokban gazdagodott, de annak alapvető formációit és emberi utalásait megtartotta. A két korsó itt közelebb került egymáshoz s elébük – a levegőben lebegve, de a korsó-alakok szerkezeti építettségét jelző vonalritmussal szoros összefüggésben – két madarat helyezett a művész. A korsók talpánál lévő szőlőfürtök és levelek a képfelület síkján elrendezett kompozícióhoz alkalmazkodnak, noha a gyümölcsök plaszticitása enyhén jelölve van.

Picasso és Braque kubista csendéletfelfogása itt sajátos magyar népi elemekkel gazdagodva él tovább. Színeiben (sárga, zöld, égetett sziéna) még a francia előképek hatását hordja, de a korsó, madár, szőlő-motívum a hazai folklórból merít s a két korsó emberré alakulása jellegzetesen martyni látásból fakad. Még erőteljesebb a népi utalás – s talán leginkább a színekben érvényesül – a „Madaras csendélet" című festményen. Itt az emberre történő hivatkozás a kompozíció egészében rejlik. A csendélet egy falusi udvar jellemzőinek síkban összefogott, különös együttese. Az előtérben sorban kirakott gyümölcsöket láthatunk, amelyek felett két madár ül. Közülük az egyik inkább cserépkorsóra, fütyülős, mázas edényre emlékeztet. A kép jobb oldalán házfalat, oszlop-részletet, virágszirmokat látunk, balra – mintegy a háttérben – füves mezőre, művelt föld-táblákra utaló, szerkesztett tájrészletet.

Ez a csendélet-felfogás már semmiféle előképpel nem hozható összefüggésbe. Martyn a kompozíció elemeit olyannyira saját funkcióikban hagyta, hogy azok teljes táji, környezeti valóját foglalta a csendélet egységébe. Miért vált mégis a kép csendéletté s miért nem a táj, a paraszti udvar ábrázolása az elsődleges, a jellemzőbb? A kérdésre feleletet kapunk, ha a kompozíció tárgyainak, a kép építő-elemeinek összefüggéseire, valóságos arányaiktól elvonatkoztatott, szándékosan megváltoztatott méreteire figyelünk. Itt és ezáltal kapnak a szerkesztett kép összetevői – eredeti funkcióik megtartása mellett is – önálló, a kompozíció képi egységében szerepet játszó új feladatokat.

1956-ban – talán régi emlékeket idézve, talán a csendélet ábrázolás újabb útjait keresve – elkészült a „Szerszámok gyalupadon" című festmény. Pontozott felületi kezelését tekintve egy korai, s ma a Magyar Nemzeti Galériában őrzött kompozícióval mutat rokonságot. A csendéletek között csupán azért szükséges megemlítenünk, mert mint motívum, arra a törekvésre utal, amellyel Martyn Ferenc a kézművesek eszközeit s a mindennapi élet egyszerű használati tárgyait a festői látás és ábrázolás körébe vonta. Ez a gondolat voltaképpen három nagyméretű csendélet-kompozíción valósult meg: a „Dudás csendélet" és a „Csendélet gyümölcskosárral" 1956-ban készült, majd folytatásukként a „Kádárszerszámok" 1960-ban.

A „Dudás csendélet" szereplői: kecskeduda, járom, korsó, merítőpohár. Mindehhez három szín járul: vörös, sárgásszürke, sárga – végtelenül finom, halk együttese. A tárgyak itt is megszemélyesülnek: a duda a kép előterében mint élő figura áll. Hosszú csőre mögül a korsó – egyetlen nagy szemével – kíváncsian tekint rá. A járom a háttéren óriási, denevérfülű szerkezetté nőtt, a félkörívben hajló talaj- és tetővonalat mintegy kitámasztva, összekötve. Miként a színek, a szerkezet elemei is végtelenül finomak, hajlékonyan ívelnek át egymásba, érzékeny ritmikájukkal ügyelve a negatív formák szépségére. Ha e kép szerkezeti és hangulati elemeinek jobb megértését zenei aláfestéssel segíthetnénk, feltétlenül lágyan hullámzó, szomorú ritmusú népdalt játszanánk hozzá.

Martyn célja azonban az esztétikai megjelenítésen túl elsősorban a tárgyak, a használatból egyre inkább kiszoruló népi eszközök objektív megfigyelése és leírása volt, e népi elemek élesztő, erjesztő erejének feltárása, önnön, belső szükségszerűségből fakadó szépségének megfogalmazása. Nyilvánvaló, ez a szépség egészen másfajta, mint a korábbi korszakok csendélet-festészetének szépség-ideálja. Hogyan, s miért lehet szép a járom és a duda? Ezt kereste Martyn Ferenc ezeken a tárgyakon s következtetésében addig jutott, amennyit a festményen kifejezett: felfedte mindazokat a formai és tartalmi elemeket, amelyek az ember és munkaeszköze összefüggéseire, a munka belső tartalmára utalnak. Tárgyait nem rendezte, inkább a kép síkjára építette, egymással élő, szoros kapcsolatban. Szépségüket éppen egyszerűségükben, formai rendjükben vélte felfedezni s csendéletkompozícióján ennek mind teljesebb visszaadására törekedett.

A „Csendélet gyümölcskosárral" voltaképpen a népi eszközök bőségkosara. A már ismert fütyülős cserépmadár mellett díszesen mintázott mángorlót, emberarcú lopót, korsókat látunk a fonott kosárban, míg a háttérre a falusi cégéreket, szélkakasokat idéző ábra rajzolódik. A kép kompozíciós rendjében átlós irányú feszítőerő uralkodik, ám ha a szélső pontokat összekötjük, a tárgyak bonyolult együttesét kerek határvonalba zárhatjuk. A testek tömegét, háromdimenziós téri kiterjedését csupán a színek érték-különbségei jelzik. A skála itt gazdagabb, mint a „Dudás csendélet"-nél. Sárga, vörös, bíbor, zöld, kék, sötét umbra – egyhelyütt erőteljes, élénk, másutt visszafojtott, halk akkordjai biztosítják a gazdag kolorit egyensúlyát és a formák plasztikus rendjét. Vajon hol, mikor rögződhetett ily pontosan a népi eszközök sokszínű világa Martyn emlékezetében? Talán a gyermekkor pusztákat bejáró hosszú sétái, vagy a somogyi kúriák gazdaságaiban látott eszközök teremtettek életre megmaradó kapcsolatot vele, vagy csupán a múzeumok összegyűjtött kincsei ébresztették fel érdeklődését az elpusztuló, kihaló emlékek iránt?

Nehéz lenne a festmények indítékát felfedni, hisz Martyn Ferenc mindig, mindenre odafigyel. Amikor koratavasszal a keleti Mecsekben vad peoniáért jár, észreveszi a házak udvarán száradó korsókat, a mohácsi szigeten meglátja a halászemberek szerszámait. Tudja, hogy ma már ezekből egyre kevesebb kerül kézbe – az új technika padlásra kergeti a parasztember régi használati tárgyait. Ma már az etnográfusok sem jegyzetelnek: magnetofon szalagra rögzítik az öregek meséit, dalait. – Martyn színes csendéleteket festett falusi emlékeinek gazdag gyűjtéséből.

A „Kádárszerszámok"-kal Balatongyörökön találkozott. Festményére három tárgy került: a szekerce, a vonószék és a zug. A kép színvilága csaknem monokrom: szürke, halványvörös, sárga akkordok váltakoznak. A kompozíció szigorú, számított rendet követ. A szerszámok a festői koncepciónak engedelmeskednek: a szekerce méreteiben óriásira nő, a zug kötele lágyan hajló ívekkel öleli körül a faragott fakonstrukciót. Mindezek ellenére a kádármester hétköznapi eszközeit látjuk, azok pontosan megfigyelt, hű mását. A „leltár" felmérése azonban esztétikai igénnyel, művészi alakító, rendező készséggel találkozott, s e találkozásból a csedélet új, sajátos műfaja született.

Martyn népi érdeklődése, a folklór festői értékeinek kutatása nem korlátozódott csupán a csendélet-sorozatra. Egyéb, jobbára figurális ábrázolásaiban is a fent ismertetett festményekhez hasonló, népi motívumokat találunk. Így a „Juhász, kutyák, vihar" című kompozíció mind festői felfogásában, mind tartalmában szorosan kapcso-

lódik a csendéletekhez. Bár az alakok testét szétszabdalt síkokból építette fel a művész, azok mégis, jól láthatóan, plasztikus tömegükben jelennek meg. A juhász jobbkezével botjára támaszkodik, maga előtt tartva ívelt, hosszú kürtjét. A kutyák közül az egyik felfelé szimatol, talán a vihart kémleli, amelynek fodrozódó, sötét felhőire a háttér utal. A figurák a képfelület teljes magasságát betöltik – tájat nem látunk. A jelenetet mégis a dunántúli dombok bokros ligeteinek, erdőkkel szegélyezett rétjeinek valamelyikén képzeljük el. A festmény színvilága, az alakokat építő formák ívelt, nyugtalan ritmusa ide kötődik.

Nem úgy a „Puszta télen" című kép végtelen nyugalmat árasztó atmoszférája. Itt minden a széles horizontú Alföld messzetekintő távlatára, mélyen hallgató csendjére emlékeztet. A rövidülő perspektívában, háttal álló szomorú ló önmagában is az Alföld tanyavilágának magányosságát szimbolizálja. Ez a jelkép mégis a kompozíció közepén magasodó gémeskútban összpontosul, amelynek karján felnagyított méretű pásztortarisznya függ. A téli táj megkapó hangulatát ezüstös szürkék, lilába hajló kékek színezik, a gémeskút umbra-íve e halk tónusok fölé emelkedik.

Martynnak ez a festménye a lehető legteljesebb egységbe fogja össze a konstruktív szerkesztés és a leíró tájábrázolás tanulságait. Ez a kép egyszerre naturalista és elvont. Mégis – sem az egyik, sem a másik. Nagyszerű szintézise mindannak, ami természetmegfigyelő tájképeinek is, elvont kompozícióinak is legfőbb értéke: egyfelől az ábrázolt táj teljes valójának átélése, mély, alapos ismerete, másfelől a konstruktív szerkesztés, a képi egyensúly biztonságának, a faktúra mesteri kezelésének gyakorlata. A síkábrázolás módszerével, a képépítés rendjével a festményen mély távlatokat teremtett, ugyanakkor a vízszintesek és függőlegesek párhuzamosaival végtelen nyugalmat áraszt. A motívumok, a színek félreérthetetlenül a hazai tájra, annak népi világára utalnak, s mindez nagyon egyszerűen, puritán szűkszavúsággal, csakis a lényegről szólva tárul elénk a képről.

A „Puszta télen" nonfiguratív testvére a „Kék láp", vagy „Emlék" címet viselő festmény. (Kiállítva a pécsi Modern Magyar Képtárban.) Jóllehet a rokonság sokak számára nem szembetűnő, mégis – a két festmény élményanyaga valahol a magányos, pusztai tájban közös lehetett. Itt is messzenyúló, végtelen távlatú táj elé helyezte Martyn a kompozíciót, amely lehet madárra, elsuhanó őzre, lehulló, libbenve szálló platánlevélre, vagy a láp virágára, a „lidérc"-re emlékeztető forma. Plasztikus motiválását egymás elé épített, hármas tagolása jelenti, amelyeken belül a színek is, formák is különböznek. A nézőhöz legközelebb lévő, felső felület vékony vonallal alakított rajz. E formáció nagyméretű, a kép síkját csaknem teljesen betöltő testet jelöl, amely végtelen könnyedén, a talaj felett lebeg. A háttér távoli síkját vízszintes és hálószerűen ívelő vékony vonalak fedik – mintha a lebegő test útjának záróhatárát jelölnék. Mi az, ami ebben a festményben népi vonatkozású? – Hisz semmi konkrét, tárgyi utalása nincs s a táji háttér önmagában még nem folklór. – Mégis, a közvetlen hivatkozás jelei nélkül azt kell mondanunk, hogy csupán a formák és színek együttese ezen a képen olyan atmoszférát teremt, amely a népi világ egyszerű, tiszta motívumait idézi fel bennünk.

1955–57 között Martyn oeuvre-jében még több festményen végigkövethetjük a népviselet, az ősi, népi foglalkozások felé forduló érdeklődését. A „Két alak, népviseletben" „Halászok a mohácsi szigeten", „Pirossapkás pásztor", vagy a „Barna pásztor" című festményei más-más festői módszerrel kutatnak ugyanegy cél érdekében: utolsó mentőként, a népi eszközök, a színes, kézzel készített viselet, az ősi szokások felszívódása, eltűnése előtt összegyűjteni s festői örökségként mindezt megőrizni az elkövetkező korok számára. Martyn alkotó munkásságából jelentős időt szentelt e témának. Érdeklődését kutatásnak tekintette, vizsgálódása a legapróbb részletekre is kiterjedt. E tárgyban elkészült alkotásai a hagyományok ápolásának, értékeink feltárásának példái, melyekkel Martyn kortársainak is utat mutatott s melyek mégis mindmáig magányosan s követők nélkül maradtak hazai festészetünkben.

BERTHA BULCSU

INTERJÚ ARATÓ KÁROLLYAL

Másik városban élünk most már. Mindegyikünket másfajta arcok, testek, gonoszságok és szépségek környékeznek. Tudom jól, hogy Pécs számomra már a múlt, délsziget, igazolhatatlan ragyogás. Ha belekezdek egy-egy régi történetbe, látom az arcokon a kételyt. Nem hiszik el, amit mondok. Pedig oly valódi minden, és igaz . . . Így aztán emberekbe, nevekbe kapaszkodom. X is ott volt és Y is . . . A várost fele részben már a nevek jelentik. Arcok, árnyak, gesztusok, s mögöttük a déli verőfényben lángoló város. Türkiz enyhülések, rézoxid kupolák, csempék és mindenütt a csillapítható szomjúság kellemetessége. Arató Károly ott lépked a téren, elegánsan, nylon ingesen, jólvasaltan, James Bond esernyővel a karján, mert oldalt, talán Mohács felett két zsebkendőnyi felhő fehérlik. – Arató Károly átmegy a téren. Teljesen mindegy, hogy hová megy. Megy, lépdel . . . Mögötte a rézoxid kupolák, sok kis remény. Szemek kísérik. Sokan megnyugszanak. Nézik hogyan megy, milyen szép a ruhája, arca. – „Rend van a világban" – gondolják az emberek. Talán azt is tudják, hogy költő, de azt, hogy gimnáziumi tanár, minden bizonnyal. Pécs a gimnáziumait mindig szerette, az érettségik tavaszi izgalmát, és a jólvasalt tanár urakat, akik valamiféle garanciát, hitelt osztottak puszta megjelenésükkel. – Arató Károly átmegy a téren . . . Nézik az emberek. Nekem arról is illene hírt adnom, hogy hová szokott ilyenkor megérkezni . . . És itt van a nagy kérdőjel. Költő barátomat én még csak út közben láttam. Beült ugyan a kávéházba, és leadott valamelyik fiatal orvos barátjának egy német órát, „haveri" alapon, sör mellett, halkan tagolva a göcsörtös szavakat, de hogy kellő súlyosságával jelen lett volna a kávéházban, ezt már nem merném állítani. Pillantása, képzelete kireppent az üvegablakon át, és menetelt tovább a test nélkül. Pedig kívánta a megérkezést . . . Vágyakozott a szép megérkezésre . . . Igyekezett polgári, biztonságos otthont kiépíteni maga köré, a valódiság sok jelképével. Ismert és köztiszteletben álló családba nősült. Lakás, kert, bent stílbútor. Jól berendezkedett a dombos utcácskában, de vajon megérkezett-e? A szép bőr, a jólvasalt ruha alatt

poklok mérkőznek egymással. Ezért költő! – Megérkezés? Ugyan kérem . . . Egyáltalán meg lehet érkezni? Meg. Az a csőd. Amikor az embernek már nem marad ereje cselekedni, amikor belátja, hogy a szint, amit elért szellemével, munkájával: Végleges. Annyi amennyi. Arató viszont így ír:

„El kell hagynom egyszer magamat,
hátatfordítani annak, akit
eddig nevemen neveztek
s nekiindulni bátran
a karjaimat tördelő szeleknek."

Hát ez az . . . Mindig ezt éreztem, ha együtt ültünk kertben, kocsmában, vendéglátó díványokon. Ültünk, üldögéltünk, és készülődtünk valami többre, nagyobbra, emberibbre. Arató Károly számomra utazó, messzeségbe vándorló ember. Olyan egyéniség, akivel váratlanul, távoli helyeken is összeakadhatunk. Így él képzeletemben. – Ablakon koccanó kavicsok, versfenyegetések, kerti üldögélések, és szertelen hallgatások bajnokaként. Igen . . . Egyszer éjszaka kavicsok koppantak az ablakomon, talán kettő óra lehetett. Borzongva hajoltam ki a francia erkélyen. Lent Arató állt James Bond esernyővel, kifogástalan öltözékben, és suttogott:

– Mit csináltál?

– Aludtam . . .

– Most? – csodálkozott, majd az időközben felébresztett lakók feje felett közölte, hogy a harmadik házban nagy társaság gyűlt össze és öt üveg konyak. Mire aztán átvergődtünk orvos barátjához, a társaság és a konyak is megfogyatkozott már. – Korábban is kopogott, igaz akkor még a Kassa utcában laktam, egy földszintes családi házban, vendégként. Akkor talán féltizenkettő lehetett.

– Te – mondta –, inni kellene a Pákolitz Pisti József Attila díjára.

– És a Pista?

– Ott áll – mondta és a túloldalon sötétlő kerítésre mutatott. Sietve felöltöztem. Éppen bezártak a vendéglők, így aztán redőnyön át vásároltunk néhány üveg bort és a Zsolnay szobor talapzatán üldögélve hajnalig iszogattunk. Pécs közvéleményt formáló polgárai szerencsére éjszaka alszanak. Akadtak persze komikusabb kalandjaink is . . . 1964 táján átmenetileg éppen kezdtem jólszituált körülmények közé kerülni. Új lakásom volt, s lent állt a ház előtt a részletre vásárolt új kocsim. Egyik reggel döbbenten láttam, hogy a rádió antennájára valaki bütyköt kötött, a motorház tetején szénrajzok díszelegnek, az ablaktörlő alatt pedig szénnel teleírt és telerajzolt plakát hirdeti hitványságomat. A plakáton szóbakerültek holmi sörügyek, s mivel a megelőző napokban a sörhiány körüli bonyodalmakról felháborodott cikket írtam a Dunántúli Naplóba, úgy véltem, elért a pincérek bosszúja. De aztán a plakát többszöri áttanulmányozása után észrevettem, hogy az egyik balatoni novellámból is idéznek szavakat. A szövegben a „hinarak" kifejezés is szerepelt. Ekkor eszembe jutott a „tanár úr", és nyelvészeti vitánk. A Balaton nyíltvízi növénytársulásainak a zömét adó szilvafa levelű hinár (Potamogeton perfoliatus) tömegének jelölésére én a „hinarak" többesszámot használtam. Arató szerint a helyes nyelvi forma a „hinárok" lett volna. Ráismertem. Felhívtam, és elmeséltem neki, hogy vandál huligánok megtámadták a kocsimat, tetemes kárt okozva a karosszériában és a finomabb berendezésekben. A rendőrség már nyomoz X őrnagy vezetésével, és úgy látszik máris nyomon vannak, délig előkerül a tettes.

– Honnan tudod, hogy mi voltunk? – kérdezte a költő.

Aztán a kutya. Vasárnap lehetett, éppen ebédhez készülődtünk. Csengettek, Arató. Szép, nemes vonású kutyát vezetett pórázon. A kutya állítólag az utcán szegődött hozzá . . . Pontosabban egy angol turista kocsijából ugrott ki, mivel ellenállhatatlan vágyat érzett a magyar kutyaság iránt. Szép kutya volt, skót terrier. A kenyeret

nem fogadta el, a rántottcsirkét viszont igen. Így éhesen maradtunk. Nem tudom, mi lett ezzel a kutyával, de annyi bizonyos, hogy további kutyaárnyakat vetett előre.

Ennyi furcsa együttlét után nehéz kérdezni. A kérdések és a válaszok csak szavak, szavak... Engem leginkább a költő izgat Aratóban. Talán érthető, ha a nyugtalanságait, kereséseit igyekszem nyomonkövetni, feltárni. Arató gyanakodva fogadja a kérdéseimet.

– *Utóbbi verseskötetednek a címe „Madarak az esőben". Van ebben valami szimbolikus?*

– Te is tudod, hogy pontos címet találni milyen nehéz. Amikor második kötetem befejeztem, sokat töprengtem: milyen címet adjak neki? Végül egyik versem címe mellett döntöttem. Hogy szimbolikus? Persze! Minden vers végül is egy behelyettesítéssel megoldható egyenlet. Ez is! Helyettesítsd be az időben bőrig ázott szerelmeket, kamaszéveket, fogcsikorgatást, férfikort: Megoldottad az egyenletet! Az írás alapötletét, vagy ha így tetszik: indítékát, az őszi, nehéz esőkben féllábon ácsorgó, fázó madarak látványa adta. Szánnivaló, nyomorult madarak!

– *„A fájdalom körülszagol és belémharap" – írod. „Veszélyek" című költeményedben pedig: „Kudarcokban főttünk keményre"... Bizonyára vannak sérüléseid... A sebhelyek elkísérik az embert, befolyásolják későbbi tetteit. Érdekes lenne elmondanunk, hogy mennyit értek a kudarcaid? Mi lendített rajtad többet, mi adott új, nagyobb erőt, a siker, vagy a kudarc? És általában vajon az ember, sikerei vagy kudarcai által emelkedik?*

– Sérülései mindenkinek vannak. Kisebbek, nagyobbak, láthatóak, láthatatlanok. Ki így rejti, ki úgy. Én sem kötöm senkinek az orrára, és nem is dicsekszem velük. Nekem is vannak, természetesen. És a kudarcok sokat érnek, feltéve, ha megfelelő arányban vannak a sikerekkel, a kicsikkel és a nagyokkal. Egyszer egy tanárom, megtudva, hogy verseket írok, tréfásan a következőket mondta: „Sok sikert kívánok, fiam, és a kellő időben egy pofont!" Nemcsak a siker, hanem a kudarc is, jókor adagolva, hajtóerő lehet.

– *Verseidből úgy érzem, sokat jelent számodra a magyar falu és sokat a haza?*

– Falusi származék vagyok, annak minden előnyével és hátrányával. Részletezésre most nincs idő, és ez a beszélgetés sem alkalmas rá. Másfél évtized után a városban a falu lassan már csak szivárgó emlék, falvédős romantika. Megmaradt az emlékek száraz héja, üres csigaház élő szervezet nélkül. Egyelőre csak a jövő a falué. A kérdés másik felére válaszolva: Ez az ország a hazám. Feleletül, azt hiszem, ennyi elég.

– *Miért írsz verseket? Miért és hogyan lesz ma az emberből költő? Belső kényszer, vagy társadalmi szükségszerűség?*

– Jól időzítetted kíváncsiságodat. A napokban olvastam Gregory Corso egy versét. Hizlalja szellemi renyheségemet, de hamarjában nem tudnék illőbb választ adni, mint amit ő leírt: a költészet „érezteti velem, hogy a lelkemnek árnyéka van". Én azzal is megtoldanám, hogy a világnak és az életnek is... Hogyan lesz valaki költő? Ha rám gondolsz, megtisztelsz a címmel, de erre nem tudok receptet mondani. Világhírű jobbszélső akartam lenni, és a futballpálya helyett az írógépnél kötöttem ki: fricskát kaptak a tervezések.

– *A költő vajon befolyásolhatja a világ eseményeit, vagy csak a női szívekre ható dalnok?... Mit gondolsz Jevtusenko, vagy Enzensberger hatása érezhető saját hazájában...?*

– Fontosat kimondó költők hatása sem mérhető azonnal semmiféle műszerrel, de a maga módján később kimutatható, vagy legalábbis érezhető a köztudatban. Ennyiben formálják a világot. De a történelemnek vannak bizonyítékai, amikor közvetlenül is hathat. Úgy hiszem, a ráció és az intellektus korában az ilyen költőtípusnak már kevés esélye van – és a költőnek már nem feladata, sem kötelessége közvetlenül a világot formálni. A politika a politikusoké, az irodalom az íróké. A női

szíveket illetően pedig három eszköz látszik célravezetőnek: A rámenősség, a pénztárca, esetleg az emlékkönyv.

– *Beszélhetünk írók és írástudók felelősségéről?*

– Az előbbiekből következik . . .

– *Szerinted ki az az élő költő, akinek a hatása világszerte egyetemes?*

– Aki az imént említett feltételeknek megfelel és szuverén horizontot teremtett. Akit a nevek érdekelnek . . . Nos hát, néhányat már az iskolában is tanítanak . . .

– *A magyar nyelv nemcsak nemzeti létet jelent, hanem minden szépsége mellett földrajzi és nyelvi korlátokat is. Kitörhet e korlátokból ma egy magyar költő és a hatása egyetemessé válhat . . .?*

– Hiszek benne. Mind több jel árulkodik erről.

– *Az ihlet ismerősöd? És a múzsa és társai? Hogyan dolgozol? Naponta, vagy alkalomszerűen? Ha leülsz írni már tudod, hogy mit akarsz, vagy tollal a kézben várakozol . . .?*

– Nem szeretem az ihlet szót. De ha már mondtad, elfogadom. Tisztelem az ihletet, mi több, előre köszönök neki, ha nagynéha, ritkán találkozunk. Bár többnyire csalódtam benne. Inkább magam mellé csalogatom: A rendszeres munka mindig lázba hozza és pártomra áll. De ezzel a rendszerességgel csak vágyaimról beszélek egyelőre. Ha hullámhegyen vagyok, huzamosabb ideig is tudok dolgozni, ha hullámvölgyben, épkézláb mondatot sem tudok leírni. Arról, hogy hogyan váltják egymást, kérlek, inkább hallgassunk!

– *Verseid hangszerelése, zengése sokszor határozott zenei rokonságra utal. Van valamilyen kapcsolatod a zenei világgal; Hangversenyre jársz, vagy talán magad játszol valamelyik hangszeren?*

– Gyermekkoromban volt egy harmónium a tanteremben, ahol a hazaözönlő gyerekek után virtuóz futamokkal ingereltem a fákon ülő verebeket: hallgatóságomat. Azonnal elrepültek. Hát így játszom hangszeren. De félre a tréfát, nagyon szeretek zenét hallgatni. Feleségemmel sokszor azt játsszuk, hogy ki mit lát egy-egy mű hallgatása közben? A zene építkezése, szerkezete, felépítése számomra igen izgalmas és tanulságos.

– *Írásra a reggeleket, vagy az estéket tartod alkalmasabbnak? És egyáltalán hol írsz? Bárhol, vagy csak egy meghatározott asztal mellett, bizonyos környezetben?*

– Általában reggel, mikor még szűz a fejem, és mindig otthon, elvonulva, bezárkózva a megszokott környezetbe. Ne legyen tanúja a lelki sztriptíznek! Tilt a szemérem . . .

– *A közhiedelem szerint a költő a szerelem hivatott szakembere is . . . Sokat tud az emberről, nőkről, érzésekről. Így van ez?*

– Attól függ, hogy mit értünk a „szerelem hivatott szakembere" fogalma alatt? Mert ez meghökkentő és hízelgő rang. (Zárójelben megjegyezve szorongok, nehogy összetévesszem a hivatásost a hivatottal.). Ha valaki írásművészek felismeréseit a szerelem árnyalatairól (mert ezek az egyszeri felismerések egyúttal általánosítások is, hiszen emberről szólnak és emberre vonatkoznak!) a gyakorlatban akarja alkalmazni, menthetetlenül beveri a fejét. Úgy kell neki!

– *Szerinted hogyan kell szeretni? Azt hiszem, mást hirdetnek a negyven évesek, mást az asszonnyal élő harmincasok, mást a falkában kóborló hippik, teenagerek, s a levonuló beat nemzedék kikiáltói; Mi a szerepe az érzésnek, szellemnek, és mi a szerepe a testnek?*

– Hm . . . Egyszerű. Kolumbus tojása. Csak az a baj, hogy a tojás sem a hegyesebb végén, sem a másikon nem áll meg. No, de különben is, hálószobában a riporter felesleges.

– *Tanárköltőnek lenni soha nem tartozott a legkellemesebb dolgok közé... De te egy leánygimnáziumban tanítasz. Jelent ez valami többletet, a szépség közelségét? A kérdés bizonyára naiv...*

– Dehogy! Telitalálat. Az ember munkájánál fogva mindig az ifjúság, a tüntető szépség közelében él, de ez olyan, mint a habostorta, amelyre ünnepeken vágyik az ember, és gondolatára is összefut szájában a nyál. De ha mindig csak habostortát adnak ebédre, megfordul a helyzet: Többször kívánjuk a rántottlevest és ritkábban a habostortát.

– *Pécsen élsz... Mit jelent az embernek egy ilyen város? Milyen előnyöket és hátrányokat. Hemingway azt fejtegeti egyik hősének az „Afrikai vadásznapló"-ban, hogy a New York-i írók: „Megannyi giliszta egy üvegben, s az üvegből és az egymással való érintkezésből igyekszenek táplálékot és tudást kivonni. Az üveget néha művészetnek hívják, néha gazdaságtannak, néha gazdaság-vallástannak. De ha egyszer benn vannak az üvegben, ott is maradnak." De Budapest nem New York. Legfeljebb egy kávéház erejéig...*

– Budapest nem New York, Magyarország nem Európa, Pécs nem Budapest. Ezeket a fokozatokat mindenki ismeri nálunk. A Hemingway idézet már csak azért is tetszik nekem – engedtessék meg ennyi elfogultság! –, mert egyik kedvenc íróm és nemcsak az életvitele miatt. De a hasonlatát egy az egyhez nem lehet lefordítani a mi viszonyainkra. Hogy nevén nevezzük a gyereket: Budapest kontra vidék, vidék kontra Budapest, afféle komámasszony hol az olló játék, amelyben az olló mindig átcsúszik a másik kézbe, mielőtt valaki megtalálná. Dolgozni kell!

– *Beszéljünk a képzelet határairól is. Ülsz a kertben, s a gondolataid esténként sokszor messze járnak... Merre vajon...?*

– A képzelet határai az elért teljesítménytől függően növekednek. De a különböző látomásokat, megsejtéseket, vagy összefüggésekre ráébredéseket megtartom magamnak. Fecsegnék csak, és olyanná válnék, mint az öregasszonyok.

– *Hová szeretnél elutazni? Úgy tudom, nyaranta nagy utakat jársz be itthon és külföldön.*

– Meleg vizek mellé szeretnék menni. Igen. Sok helyen jártam az elmúlt években. Versaillestől majdnem az Északi Sarkig. Repülőn, motoron, vonaton. Egyik, norvég élményeket jelző versem utolsó szakaszában delfinekről is tettem említést. A megjelenés után sokáig szorongtam, de a szorongást felváltotta a mosoly. Senki nem vette észre: Északon nincsenek is delfinek...

– *Mi a kedvenc passziód?*

– Ha ráérek, a motorommal kalandozom, vagy sétálok a kutyámmal.

– *Beszéljünk talán a kutya őtelségéről...*

– „Köszönöm kérdését, igazán figyelmes!..." – mondja máris, de te nem érted a beszédét! Majd tolmácsolok: „Ír szetter vagyok, vörösesbarna, mahagóniszínű szőrrel. Az 1967-es veszprémi kutyakiállításon vett meg a gazdám, 1000, azaz egyezer! forintért, amely összeg nincs arányban kitűnő tulajdonságaimmal és intelligenciámmal. Amit az is bizonyít, hogy tavaly a Hungaria Prima Junior címet nyertem el. Különben gazdám nemcsak főnököm és csontszerzőm, hanem barátom, jó haverom a csellengéseimben is." Mit akarsz még tudni?

– *Hát ez kitűnő volt. Mondd, ismered a magányt?*

– Még a leheletét is...

– *Hogyan védekezel a magány ellen?*

– Lehetőleg munkával! A többi túlzottan személyes...

– *A tervek árulóink... Beszélj a terveidről. Mit akarsz a világban, mint költő és ember?*

– Utálom a hangzatos fogadkozásokat! Elsősorban mint ember készülődöm a jövőre, a többit majd meglátjuk...

Komoly, protokolláris hangú interjúnk kapcsán szívesen elmondanék egy történetet. Azt hiszem, el is mondom. Legyen ez az epilógus. – Tavasz volt, május. Biztatóan kék ég feszült a város fölé, s mi Thiery Árpáddal menekültünk a szerkesztőségből. Eredetileg, azt hiszem, a Mecsekre indultunk, de végül Arató Karcsi kertjében kötöttünk ki. Szépen zöldelltek már a fák, bokrok, a fal mentén a fű is kisarjadt. Színes kerti bútorok között üldögéltünk, elmélkedtünk. Vörösbort ittunk. Az első üveg kiürülése után valakinek az a zseniális ötlete támadt, hogy zsebkéssel dobáljunk célba. Fehér ingben, megoldott nyakkendőkkel, bizonyos szerkesztőségi és tanári munkákat másnapra halasztva, késeinket a pince ajtajába állogattuk. Aztán, ahogy újabb üvegek is kiürültek, már csak vitatkoztunk. A helyi gondok után egykettőre rátértünk a haza ügyeire, majd az egész emberiség létét, útját boncolgattuk. Éppen az „emberség lényegénél" tartottunk, amikor a kertben, vagy a szomszédos kertben elszabadult egy kutya. Nem pedigrés Ír szetter, mert ilyen előkelő kutyáknak akkor még nyoma sem volt a költő házatáján, hanem egy közönséges házőrző kutya. Vicsorogva, ugatva ránktört. Mi Thieryvel megfelejtkeztünk az „emberség lényegéről", és hirtelen felálltunk a székekre, majd az asztal tetejére, hogy a kutya ne érhesse el a lábunkat. Szép szoborcsoport lehettünk. Aratónak aztán sikerült a kutya személyazonosságát meghatározni, és jobb belátásra bírni az írói fuszeklikat illetően. De közben percek teltek el, és én még ma is látom magunkat, ahogy a térdig érő veszélyek városnyi végtelenjében örökké a földet nézzük. Aratóban azt hiszem, akkor már nagy kutyaszeretet élt, de valami igazi, különleges kutyát képzelt a kertbe. Szerencsére. Az Ír szetter nem kapkod a vendégek bokája után, valódi társasági lény. Olyan, mint az emberek, csak kevesebbet beszél, és mértékletesebb.

(Fotók: Szokolay István)

ARATÓ KÁROLY

Szilveszteri miniatűrök

1.

Mi készülődik megint odakint?
Könyöklőm most az asztal.
Fürkészve, hosszan nézzük egymást
a csokornyakkendős palackkal.

2.

Nem látnak: szivárgok az ajtórésen!
Kivül tésztává gyúrt fehérség.
Kinek köszönjem? Megadatott végképp
a hó laza formáit élnem.

3.

Leskelődöm: az özvegy a szemközti házban
ma éjjel is titkos ösvényeire tér-e?
Körülhorgolja magányát – gyászruhásan
oson a múltba: önmaga belsejébe.

4.

Ábránd: sötét hajó! – kalózkodik, cikáz
eszmény és valóság közt, oda-vissza.
Duzzadnak tőlünk vitorlái, megdagadnak.
Viharainkban reng, felszínünket hasítja.

5.

Mit tagadjam? Ifjúságomon, mint zsírkarikák,
aranylón kalandjaim úsznak.
Ütésektől dudoros fejjel tanulom
anyanyelvét az idősebb fiúknak.

6.

A tél vitrinjeiből a nyár kanárihangú
szerelmei ki nem repülnek:
ágcsonkot fognak rendületlen –
Kitömve, beporozva leltárba kerültek.

7.

Helyettük vállamon sas és bagoly ül –
társaságnak e két madár elég!
Hátam mögött az Isten lefejezve áll:
tenyerén tartja a fejét.

8.

Dércsípte sikság az idő.
Buckáin, barázdáin át
szökdécsel, magvakat keres –
mókásan billeg a világ.

9.

A történelem birodalmakat megöröl –
számot kell adnunk: nincs kegyelem!
Kezdhetjük minden nap elölről,
fölkeléskor: én veletek és ti velem.

10.

Hallgatják szívét, mérik vérnyomását –
professzorok állnak tanácstalan.
„Holott nincs is akkora baj: csupán
a századnak néha székszorulása van!"

11.

Dehát igaz-e így?! „Hiszen maga megélte!
Elnézést! – vigaszától fázom!"
Dohog, jár-kel a lámpafényben
köpcösen, cvikkerével jó történelem-tanárom.

12.

Fülembe harsognak a papírtrombiták
egy kicsit rekedten, egy kissé részegen.
Elhallgatom s csendesen dudorászva,
mint a búgócsigát, pörgetem életem.

13.

Bor, muzsikaszó, vigalom! S egyre nagyobb!
Konfetti, puszipajtás, üdvözlőlapok –
De villan a kés, sikít a kismalac:
újra öléssel kezdték az első napot!

14.

„Kis hazám! Buék! Fiad szerencsét kíván –
Mennyboltja vagy, háza fölött tető!...”
Eddig jutott és töpreng folytatásán
körmét rágva a szerelmes levelező.

15.

Eddig jutottam. Majd holnap tovább!
Vattaként fülembe tömöm az éjszakát.
Mint égő karikán szelidített vadak,
mámortól csikosan lendülnek rajtam át.

16.

Reggel van. Tiszta a fejem. Én most virgonckodom!
Forognak fölöttem, akár a korongon.
Fölnézek rájuk – hirtelen megértem: néha
kuncogva is lehet kontúrjainkhoz komolyodnom.

Helyzetjelentés

Sugárköteg söpri tisztára arcukat.
A bácsikák, a nénikék
hátat fordítanak a halálnak
és kérges, reszkető kezükkel
körültapogatják a májust.
Tejszínhabbal fröcskölte be a fákat.

Ákom-bákom kamaszlány fehér fal előtt –
félszegen sugárzó kehely,
melyben vágyak, titkok pezsegnek
s a gyerekkor megalvad, mint a tej.
Nőnemű már, büszkélkedik:
sebzett fiú-csapat körötte szárnyal! –
Boldog, kinek zugaiban
a port letörli
és berendezi mosolyával!

Mit mondjak még?
Ki öt, hat napon át
kötelessége lépcsőit járta,
mint ejtőernyős, magasából
ereszkedik semmittevésbe,
süpped vendéglők zsivajába.

Mi mást mondhatnék még?
Kevés a pad és sok a kő.
A házereszeken
lepényként lóg a szátmálló idő.

Pedig dél van. Tizenkettőre járhat.
Nemsokára meghúzzák a harangot
s mint mindig, ideszállnak
a toronyról versemből enni
a büszke, szép felfújt bögyü galambok.

Ha valaki most helyedben...

Mások ágyúból lövik magukat látványosan,
vagy hosszan nevedet kiáltják,
mielőtt a trambulinról eldobbantanak.

Én nem vagyok ilyen! Halkan, suttogva beszélek
hozzád, hogy csak te értsd meg szavamat,
ha néha kettesben vagyok veled
s négyszemközt elmesélem:
mi történt huszonnégy óra alatt?
Vörös borral, pogácsával kínállak,
míg arcod asztali lámpám fényébe függ
s látom forradásait, pörsenéseit –
hullámvonallal rajzolja körül a század
hátad mögött derengő épitményeid.
Mint két barát, régi bizalmas
gondolataink füstjében könyöklünk szótlanul
akkora csendben, hogy meghallhatom
a fejedben álmokba ütköző jövőt:
formát keresve hogy is alakul?
Oly szorosan ülsz mellettem, Magyarország,
hogy lélekzésed ritmusát átveszi tüdőm
s szívem verőereid lassú lüktetését –

Ha valaki más lenne most helyedben,
ugyanígy: borospohárral köszönteném,
de legbelül fogvacogva félnék.

Utószó

Fűszerezzük, besózzuk,
ropogósra sütjük magunkat –
Az lesz egyszer az igazi,
ha egymásnak nyersen is izleni fogunk!

KENDE SÁNDOR

Kései találkozás

Korán délelőtt jött. Egyetlen hosszút csöngetett most is, épp úgy, ahogyan a férjem szokta.

Regina, bosszantóan szolgálattudó jobbkezem már sietett is:

– Signora! Az úr jött meg! – jelentette szertartásosan, majd ijedten a szájához kapta kezét, mint aki rosszat sejt, hiszen „az úr" ilyenkor soha nem jön haza. Gyorsan igazgatni kezdte a szoknyáját, a széles övet egy lyukkal szorosabbra húzta.

Méliusz István volt!

Érthetetlen: mihelyt megláttam, már egyáltalában nem csodálkoztam. Akár a világ legtermészetesebb dolga történt volna:

– Hol voltál? . . .

Ha a fiam csavarogna el egy fél órára, tőle kérdezném ennyire súlytalanul, indulat nélkül:

– Hol voltál? . . .

– Délen . . .

Ő se ingerült, azt láttam.

– – – – –

– – – – –

. . . Megint a kisasztalnál ülünk tehát, s Regina feketét készít. Némák vagyunk és semmi kedvünk a kávéhoz. Félszemmel méregetjük egymást, szinte titkon, mint az idegenek.

Minden odaát történik, a másik szobában: kiszűrődik a gyereklárma, Diana vezényszavai, játékok és székek puffogása, trombitaszó, nevetés, és rendreutasító szavak megint. Regina néha benéz hozzánk, nincs-e szükségünk valamire, csoszog, riszál, bámészkodik, leszedi az asztalt, elviszi a feketés csészéket, vizes poharakat készít elénk, hamutálat hoz.

István nem dohányzik.

Ülünk.

Nem jó itt.

– Menjünk valahová.

– Nagyszerű! – lelkesedik s már föl is áll. – De hová?

– Mindegy, nem?

– Persze.

S a lépcsőházban még nem, csak odalent az utcán folytatjuk:

– De te vezetsz? – néz az arcomba.

– Ha rám bízod magad.

– Ez a legtermészetesebb dolog a világon. Hiszen te jobban ismered a várost.

Nem szabad haragudnom a célzásért, csupán megjegyzem és mosolygok is közben:

– Úgy értetted, nemde, hogy: én vagyok itthon?

– Nagyszerű!

– Másodszor mondod ugyanazt.

– Bocsánat.

Megyünk tehát. Az autós őrületben, a délelőtti nyüzsgésben, gyalog. Nem sétálunk; – egyenletes ütemben, megállás nélkül megyünk. Sem kirakat, sem torlódás, sem váratlan szó nem állít meg. Ha kereszteződésnél tilos jelzéshez érünk: oldalt térünk a mellékutcába.

Nem tudom, hány óra lehet, s azt sem, hogy mikor álltunk itt meg mégis? Mióta topogunk egy helyben, és miért? Autóbusz megálló. Távolsági járatok részére. Biztos, hogy nem ezért álltunk meg. Nézem a tábla föliratát, nem érdekel. István arca is kemény és merev, mint a tábla. Engem figyel.

– Mit csinálsz otthon? – kérdezem, végre sikerült elkezdenem. – Mit építesz? Gabi felhőkarcolókat épít.

Ráncokba törik a homloka. Hátradől a megállót jelző oszlopnak:

– Csak felhőkarcolókat?

– Olyasmiket. Lakónegyedeket, ha szaknyelven kell mondanom. Teniszpályával, autóparkkal, étkezdékkel, színházakkal és fürdőkkel. És még sokminden hozzávalóval, hiszen tudod. Nem mutatta az újságjait? Pontosan, sorban megvan a fényképe mindnek, ahogyan a folyóiratok közölték... És te? A szótárakon kívül?

– Hm.

– Te, igen. Nem mondhatod meg?

– Miért nem?

– Titok?

– Titok??? Ne viccelj!

– Nem viccelek. Igazán nem tudom, mi titok és mi nem.

– *Nálunk*, ugye?...

– Most meg te csúfolsz. Hát jó, mondjuk így: nálatok. Tehát? Mi vagy: gyárépítő?

Újra az árkok a homlokán:

– Fogadni mertem volna, másnak képzelni se tudsz! Köszönöm, de nem vagyok az. Szép lenne... Házat akartam építeni mindig, nem palotákat, egyszerűen csak házat. Emlékszel: régen, a Duna-part lépcsőin szellőzködve, mennyit vitatkoztam Gabival? A férjed biztosan emlékszik.

(Mit emlegeti folyton Gabit?! Hát én nem vagyok itt?!...

No szép. Miféle féltékenység derül ki ebből: a férjemre leszek végül féltékeny?!...)

Folytatja:

– Nem palotát, de azért nagy teraszokkal. Nem felhőkarcolókat, de azért emeleteset. Olyant, aminek a földszintjén nincsen semmi: nagy tér, fonott bútorok, bemerészkedő pázsittal, csöndes napfénnyel, permetező kúttal, párával, odalopott külvilággal. Barna, pácolt falépcsők az emeletre, s ha föntről néz ki az ember: zöldet lásson ott is, a fürdőszoba ablakába beintegessen a platánfa ága, tavasszal szemtelenül frissen, ősszel fáradtan, rozsdásan, figyelmeztetőn... És egyetlen ilyent se építettem, hanem szürke skatulyákat, szűk, közös folyosókkal, ahonnan egymás konyhájába bámészkodnak az asszonyok s a szemérmesebb agglegények nyáron se szellőztetnek. Helyette pepecselő tervek lakásleválasztásra, társbérletre, veszekedésre, rabitzfal, kétfelőli bejárat a fürdőszobába és vastag ceruzával a folyosóra rajzolt kamra... Tervezés? Hivatali munka heti negyvennégy órában! Rendben van. Semmi baj. Csak éppen, hogy nem ennyit akartam!... Mást? Többet!... Nem, felhőkarcolót sohasem akartam. Nem. Az kegyetlen dolog. A férjed káromkodott, amikor ezt mondtam neki. Kegyetlen dolog. Merénylet. A kisgyerekek még a lépcsőkorláton se csúszkálhatnak, hanem beszorulnak csibészkedni a liftbe, aztán fehér arcú, nedves szemű felnőttek lesznek, és nem tudják megkülönböztetni az akácfát a jegenyétől s a csillagok még a lexikonokból sem érdeklik őket!... Hát így, drágám. Ez lettem, ez vagyok. Mi a véleményed rólam? Kielégítő a bemutatkozás?... Akkor még ennyit: tanítást azért vállalok, néha szükség is van rám, iskolai kisegítés és más ilyesmi. Tanítani, oktatni is jó azt, amit megvalósítani nem sikerült...

Az utcán könnyebb elmondani mindent. Pedig néz, csak engem néz közben, s a járókelőket én se veszem észre. Öt ember, tíz ember vagy tízmillió – teljesen mindegy; – egyedül vagyunk, szólnom kell:

– Tehát most haragszol?...

Ez furcsán sikerült! – Harag . . . Kire? – Rám is, rájuk is, mindenkire. Szentimentális, asszonyi szívekre számító ponyvatörténetek ringatják így magukat: – „kiábrándult az egész világból! . . .”

Ha tudna, mosolyogna ő is.

– Ördögöt! – mondja. – Nem haragszom én senkire. Dehogy. Volt azonban, amikor úgy éreztem, annyira se haragszom, hogy tőlem ugyan ott fordulhat föl mindenki, ahol akar!

– Ez nem igaz!

– Nem hát. Csakhogy nem erről van szó. Nem arról, hogy igaz-e vagy sem. Hanem, hogy: így nem megy. Így se megy, ez se megy. Az a bizonyos nyugtalanság, tudod. A türelmetlenségem, igen. Fejjel a falnak, vagy . . . Vagy: gyorsvonattal ide. És: személlyel le, délre . . . Kinevetsz?

– Tehát ittmaradsz?!

– Honnan veszed?! Egyetlen szóval se mondtam!

Az az ijesztő, hogy nem háborodik fel. Nem kiált rám. Mosolyog . . . – Soha még nem mosolygott! Én nem láttam mosolyogni még diákkorában sem, *otthon* sem. Most se a szája mozdul; – a mosoly csupán a szemében bújkál. Nem látszik, senki se venné észre ezt a mosolyt; – én tisztán látom, hogy mosolyog . . .

Ijesztő. Az az ijesztő, hogy talán nem is most mosolyog először – én azonban nem fedeztem föl eddig, egyetlen mosolyát se vettem észre, egyszer se nyugtáztam, egyszer se bólintottam rá, én se, senki, még én se . . .

Mosolyog:

– Ki mondta neked, hogy nem megyek haza? . . .

– Senki . . . Valóban senki . . .

Mosolyog:

– Heine, mielőtt a megváltozhatatlanba belenyugodott és végképp befeküdt a „mátrác-sírba”: elment még egyszer, utoljára, a Louvre-ba, igen. Én pedig? . . . hm, vágyak netovábbja! . . . én végigsétálok majd a Mester utcában. Vagy ha gyengébb leszek, hát rövidebbet választok: talán az Akácfa utcát. Vagy kiülök tíz percre a Klauzál térre, szembe a vásárcsarnokkal . . . De ez még messze van: erre akarsz figyelmeztetni?

Mosolyog. Pedig ezt most már egészen másképp mondja, a hangszíne is megváltozik:

– Azt kell tisztázni, mindenkinek önmagával kell tisztáznia, hogy: akar-e dolgozni vagy nem? Próbáld a szót másképp érteni, mint ahogyan a szótár értelmezi. Szóval, hogy: akar-e? És főleg, hogy: miért? . . . Ha igen, és megvan a miért is: akkor már csak *otthon* lehet. Minden egyéb: mellébeszélés.

Nem kérdezem tovább. Ezt nem lehet folytatni.

Tudtam, hogy egyszer elér eddig a pontig: Megtörtént. Jó. De most elég. – *Otthon* . . . – Nem válaszolok. Azt hiszem, nem is azt akarja, hogy válaszoljak.

Nincs csönd; – az utcán vagyunk. – Egyszerre lettek ennyien?! Régóta gyülekeznek? – Mindjárt elsodornak!

Elénk gördül egy busz. Persze: végállomás! – ott van a tábla, István feje fölött.

Merre menjünk hát? . . . – mindegy. Természetesen, hiszen rám bízta magát. – Nagyszerű! – ő mondta így.

Én ülök az ablaknál. Mellőlem néz ki az utcára.

Mihelyt azonban indulunk, már csak azt figyeli, ami idebent történik. Minden mozdulatot: – a kalauzt az ajtóban, s az utasok szokását, ahogyan a gyerekeket az ölükbe állítják; egy idős urat, aki a kalapját a kezében tartja; a vezetőt, aki minden rendőrnek kiint; lesi, hogyan indulnak a társalgások idegenek között, s talán azt is megszámolta már, hányan olvasnak újságot és ki-ki meddig tartja arca előtt ugyanazt az oldalt.

Jegyváltáskor tudom meg, milyen kocsira szálltunk. – Tivoli.

Továbbra se szól. Szemléli szakadatlanul, ami körülötte történik. Szinte bénán, hogy egyetlen mozdulattal se befolyásolja az embereket. Nem tudja, hogy ezek itt

ugyan nem sokat törődnek azzal, hányan figyelik őket! Igazán nem kellene ennyire pedánsan ügyelnie arra, hogy természetes indulatait véletlenül se feszélyezze!

Ingerel, hogy nem is érdekli, merre megyünk? – Tivoli. – Mióta elindultunk, egyszer se nézett ki az ablakon!

– Nem érzed ezt a furcsa szagot? – érintem meg a karját.

Keze továbbra is a térdén. Fintorog. Felhúzott szemöldökkel néz a magasba.

– Mi ez?

Nevetnem kell:

– Ne ijedj meg. Meleg forrás. Fürdő. Kénhidrogénes. Szolgálattudó idegenvezetőd vagyok, tehát végigmondom, jó? Elhiszed, hogy már az ókorban használták? Nézz ki, milyen tejeskék a vize! Látod az úszó szigeteket? Tudod, mik azok? Bogarak! Millió megmeszesedett bogár; nézz ki!

Legközelebb aztán már csak akkor néz ki újra, mikor fölbukkannak a vulkánvörös sziklák, Tivoli előőrsei.

– Elhinnéd, hogy öregebb város, mint Róma?

Kint állunk már a busz előtt; – csomagot nem hoztunk, nem kell foglalatoskodnunk semmivel: egyéb dolgunk sincs, csak ámulni.

Hátrakulcsolja a karját, kövülten áll, csak a szeme jár.

Áhá! – gondolom, – épületek, itt is az épületek! A megmaradt középkor! Az ódon háztömeg! – De már szégyellhetem is magam: az Aniene fölött állunk, a százméteres vízesés magasában – a félévezredes óriási ciprusokon feledkezett a tekintete!... Aztán az olajfákat veszi sorra: – külön tanulmány valamennyi, igen, a festők számára: kuszált, mindenféle nyirbálástól ment lombjaik és a merészen szétbomló, görcsbogas, ábrándos ágak és a korhadt, repedezett, mély odvakkal tátongó törzsek!...

Nem szólítom. Nem beszélünk. Színesedik az arca, mint akit váratlan indulat kap torkon.

Itt, alattunk, tudom, a zuhatag mögött, sziklába vájt galéria; – az idegenvezető arra vitte az utasokat, már kijutottak a barlangból, már mi is indulhatnánk... – ha jönne, ha végigmennénk a grottákban, a régi mederben, a vad mohában, a sziklák között...

Miről magyarázzak neki? Érdekli? Vagy rámszólna? Kíváncsi-e Hadrianusra, a romantikus hajlamú fogadott császárfira, aki mindent föl akart ide építeni, amit világjárásából úti-emlékül gyűjtött?... Vagy ne törődjek semmivel, hagyjam békén a történelemmel, hallgassak, hallgassunk, nézzünk együtt a magasba, a ciprusokra, vagy a mélybe, amerre a tájtékos víz békíthetetlenül támadja a csillogómosolygó sziklákat; – nézzek, nézzek én is olyan rendületlen konoksággal, bele a párás mindenbe, hátha kipirul az én arcom is?! – Vagy nézzem őt? – melyikük a nagyobb csoda?!...

Magamtól féljek a legjobban: – ijesztő, milyen rózsaszín cukorhegyeket építek még mindig, mint egy ténfergő kamasz!...

– Gyere...

Jön.

– Ott ebédelünk, jó? – mutatom a szakadék túloldalán a szibilla-templomot; körülötte a teraszon terített asztalok csalogatnak.

– Nem... – inti. – Most ne...

Inkább itt, a sziklák, a vizek, az összevissza-rend világában... Most se beszél, mégis más, egészen más, mint amikor elindultunk. Nem ugrál, nem lelkendezik, nem csapja égnek a karját – mégis mint egy gyerek. Mint amikor gyerek volt. Akkor is némán örült...

Akkor inkább arra! Arra le, legalább a szökőkutakat hadd mutassam meg!... – nem mondom, semmit se mondok, csak hívom. És jön.

A Villa d'Este, ez az, tudod? Itt vagyunk. Gyere... – ha szólnék, csúfolhatna megint, hogy egészen jó idegenvezetőt talált.

Kőpárkány, sasos és liliomos obeliszk, és millió sugárban a víz, a víz mindenhonnan, a víz minden karnyújtásnyira! Az árkádok alól, a pavilonok falaiból, a vi-

rágágyak lépcsős kőszegélyeiből a milliárd szökőkút! S a moha és a mindent befutó örökzöld, a burjánzás, a föld-szag, a víz-szag, a levegő-szag, repkény, folyondár, vizet csorgató kövek, zuhogás, lövellő víz a szfinxek emlőiből, Artemisz tucatnyi melléből, virágkelyhekből, sasok csőréből és óriások szájából, víz, habzó víz, víz, víz . . .

– Te! Az Orgona!

Rám néz. Nem érti.

– Az! – mutatom. – Jössz? Nézd! . . .

A legdúsabb szökőkút: fönt, kékes magasban szétbomlik, kitárulkozik, aztán fürtökben, fonott rojtokban körbe-körbe zuhog vissza a földre, mint egy fölfordított, óriási függönybojt.

Ő veszi észre az utat: – egy mohos kőpárkányon botladozik, csúszkál, átjut egy rejtett sziklanyíláson, bújkál, újra megjelenik, alig látszik: ott áll az Orgona alatt, a vízfüggöny mögött, a habos, csillogó rojtok közepében! . . .

A zuhogás lármájában nem hallom a hangját, nem is látok mást, csak egy sötétebb foltot . . . – de, mégis látom: most nem mozdulatlan a víz mögött, nem, széles hajlongásnak tűnik a tarka párában . . . – Nekem szól ez a mozgás? . . . – elnagyoltak az arányok, mint amikor víz alá néz az ember . . . mint valami kétségbeesett kapkodás . . . – integet? . . . – Hív? . . .

Hív a vízesés alá? . . .

Mennyivel ügyetlenebb vagyok! Milyen gyáva! – Csuromvíz a harisnyám, mire átjutok a kőpárkányon, kapkodok magam előtt, a vízrojtokba kapaszkodom, és a karomról, a nyakamról is folyik már a ruhám alá . . . – A zajban, a zuhogásban még mindig hallom a hangját . . . – hát igazán engem hív? . . .

Végre! – milyen messzire egymástól? . . . – eléri a karomat, szorít, szorítom a kezét . . . kézzel már elért, én is elértem az ő kezét . . . Félünk; tudjuk, hogy félünk . . .

És tudjuk, hogy nem kell félnünk . . .

Miért olyan jó ez? . . .

– – – – –

– – – – –

. . . Kint ülünk megint az autóbusz megálló előtt egy alacsony kőpadkán. Gyorsan szárad a ruhánk. Nem kérek tükröt; – pedig, istenem, hogy nézhetek ki!

Cukrot, narancsot, mézes süteményt kínál egy gyerek a megállónál a várakozók között. – Egyszerre vesszük észre, mennyire megéheztünk! Hány óra? – Ránézek, és hirtelen nevetnem kell; azt hiszem, oktalanul nevetek, épp megkordult a gyomrom, hangosan, de – talán mégse hallotta meg. Ő ugyanebben a pillanatban a nadrágszíjához kap és szorosabbra húzza; – de nem kérünk a cukros-gyerektől mégse semmit. Bután éhesek vagyunk – örülünk azonban neki nagyon. Hunyorgunk egymásra, mint az igazi cinkosok . . .

Beáll a busz, tolakodnak a kirándulók.

Mindenki fölfért. A kalauz a lépcsőn áll, déliesen szélesre tárja a karját: – jövünk-e hát? – aztán sapkája sildjéhez emeli ujjait, hangosan nevet, kedélyesen rázkódik hasán a szolgálati táska:

– Másfél óra múlva a következő! – kiáltja.

Integetünk neki. Két suhanc szemtelenül mutogat valamit. Süt a nap is.

Csönd ül a térre újra. Egészen mély csönd. Sehol másutt ennyi öregember. Mihelyt a kirándulók eltűnnek, ellepik a padokat, a nénikék pedig az ablakban sütkéreznek, mint a szobrok.

. . . Mióta, úristen, reggel óta? . . . Reggel óta az első szava hozzám:

– Tudod egyáltalán, hogy miért szereted Gabit? . . .

Mintha torkon fogott volna.

Egy percig gyűlöltem ezért a kérdésért.

(Két szótlan, szakállas ember telepedett közben mellénk. Egyikük égre emeli az arcát, sütkérezik. A másik botjára dől ültében is.)

Fölállok. De ő visszavon. Nem kerülök szorosabban mellé.

– És te?... – nézem olyan hosszan, amíg csak bírom. – Te tudod, hogy miért?... Senki se szereti, nem is szerette más, csak mi ketten... Nem, én nem tudom, hogy: miért?

– Nem is akarod tudni... – mondja és lehunyja szemét, ujjai hegyével sokáig dörzsöli.

– Nem akarom, igazad van.

– Az akarástól meg lehet tébolyodni, az akarástól meg lehet roppanni, bele lehet szakadni... De a nem akarás mégis rosszabb. Az már akkor is halál, amikor még lélegzünk ugyan, amikor fájni, emlékezni, pusztulni még tudunk: csupa negatívum... Száraz, döcögő filozófia ez, ugye. De kegyetlenül igaz. Utálj érte.

Nem akarom fölfogni. Hol is hagytuk abba?

– És te?... Te engem?... – kísérletezem, talán meghallja.

Már nyitva a szeme megint. Nem enged el. Folytatnom kell:

– ...te engem?... Te engem miért szeretsz?...

– Hiszen ezt se akarod tudni; mégis kérdezed?...

Az öregek fölállnak mellőlünk, tenyerükkel csapdossák kabátjukról a port – aztán elsétálnak.

Egyedül maradunk, egyedül az óriási téren, egyedül az egész világon. Most azonban nem nyúl felém, én se mozdulok feléje. Csönd van. Csöndesek vagyunk.

BENKŐ ATTILA

Narcissus

télen fagy-szúrós akácosban
nyáron mintha csak fenyvesekben
soha virágos társaságban
ösvénynél soha szélesebben

mindig magányos gyászmenetben
soha szerelmes zajongásban
csoda-e hát ha megszerettem
akit a forrás mélyén láttam

mindig csak visszhangos hegyekre
hágtam lányokra sose lelve
csoda-e hát hogyha legelső
tündérem hullámzó-gyűrűző

tükörkép volt akit ügyetlen
karomba zárva összetörtem

TIMÁR GYÖRGY

Szíj

A történet Emil bácsival kezdődik, családunk barátjával, nyugalmazott vasúti tanácsossal, aki két-három hónaponkint látogatott el hozzánk egy-egy délutánra.

Emil bácsi tanított meg sakkozni. Ezek a sakkpartik még nagyapámat is odavonzották néha, pedig ő szemlátomást nem lelkesedett a magas, kopasz, stuccoltbajszú és mindig halk, szinte lábujjhegyen beszélő öregúrért, ha az megjött, máris átengedte a terepet nagyanyámnak meg nekem, de a sakkpartik érdekelték, odaállt a hátam mögé és megpróbált segíteni, *rosírozzál,* mondta, de én nem szerettem a tanácsadást, megvolt a magam elképzelése, legföljebb kikapok, nem szégyen Emil bácsitól kikapni.

Nyaranta egy alkalommal az Angol Parkba is elvitt Emil bácsi, ilyenkor nagymama is velünk volt, egészen úgy festhettünk, mintha ők ketten lennének a nagyszüleim, csak éppen többet beszélgettek egymással, mintha csakugyan férj és feleség lettek volna.

Emil bácsiról még én is tudtam, hogy szegény, nagyon szép volt hát tőle, hogy egy vadidegen gyerekbe ennyi pénzt beleöl, mert én persze az Angol Parkba belépve tüstént megfeledkeztem Emil bácsi szegénységéről, ha nincs rá pénz, minek jöttünk ki, ha meg itt vagyunk, akkor bizonyára azért, hogy belecsúszhassak csónakon a vízbe, tizenegyest rúgjak és célbalőjek, nem hagyva ki természetesen az obligát ringlispilt és Elvarázsolt Kastélyt sem. Ma már látni vélem, amint nagymama a városligeti kirándulás előtt odacsúsztatja Emil bácsinak a tíz pengőt, és szégyellem magam önfeledt önzésemért, hiába tudom, hogy nem én voltam az önző és könyörtelen, a jómód volt az, megszoktatta velem, hogy a dolgok vannak, hogy *nekem* vannak, hogy elérhetők, mindaddig, amíg – alkalmasint a zsidótörvény következtében – a család anyagi helyzete meg nem rendült. Akkor aztán egy napon eltűnt a spórkasszából az egész gyerekkoromban lelkesen összegyűjtögetett száztizenöt pengőm és átalakult télikabáttá, amin hihetetlenül megdöbbentem: nekem a ruházkodás olyan volt, hogy természetesnek vettem minden új cipőt, nadrágot, ez hozzátartozott az élethez, valahogy járt nekem, mint az iskolaszerek, vagy az ebéd meg a vacsora, s undorral közeledtem a karácsonyfa alá rakott ingekhez-zoknikhoz is, amelyeknek, úgy éreztem, közönséges hétköznapon kellett volna megérkezniök, nem pedig más ajándékok, könyvek és játékok helyettesítéseképp. Mondom, az én pénzemből, az én ég tudja hány évig összekuporgatott pénzemből vásároltak nekem nagyszüleim télikabátot, s itt kezdődött el belső átalakulásom, amelynek eredményeképpen többet kezdtem el gondolkodni az emberekről, és többé soha, még véletlenül sem tettem félre egy krajcárt sem.

Az aranjuezi szép napok vége egyébként nagyapámra legalább akkora hatással volt, mint rám. Idegesebb lett, kötekedőbb, *gondjaim vannak,* mondta ebédnél-vacsoránál, de azért sokat ettünk, ő pedig még a legnagyobb gondok idején is megitta minden főétkezéshez a maga félliter domoszlói hárslevelűjét, a hat szoba továbbra is tele volt perzsákkal, nippekkel, drága Chippendale bútorokkal, a hosszúnapi böjt után, éppúgy, mint azelőtt, előkerültek az aranyperemű kristálypoharak is, a *gondjaim vannak*-ot legföljebb Seligstein úr mondhatta volna el, sovány, kopott, kiálló ádámcsutkájú, elálló fülű, templomszolga-külsejű férfi, aki havonta tette tiszteletét nagyapámnál némi készpénzért, a tőzsdei hosszokról-beszekről hozva cserébe bizalmas híreket. Egy alkalommal, amikor nagyapám kikísérte, Seligstein úr sírt, *nekem családom van,* mondta, *hogy tudjunk ebből kijönni,* de nagyapámnak nem volt erős oldala az érzelgősség, *ki mondta magának, Seligstein úr, hogy kijöjjön belőle,* aztán

Seligstein úr elment, megterítettek ebédhez, előkerült a hárslevelű, s nagyapám egyre csak a tányérjára nézve, szótlanul rágta a libahúst.

Fiatal korában nagyapám marhakupec volt Muraszombaton, s nem lehetett minden üzleti érzék híján, mert mire én megszülettem, a torinói Fiat autógyár vezérigazgatója volt, rabiátus ember; a budai villában, amelynek egyik szárnyát laktuk, még három tízszobás appartement-ja volt, az egyikben a francia katonai attasé lakott, a másikban a Hitelbank igazgatója, a harmadikban Serényi-Brenner pénzügyminiszter, aki kormányzói fogadások alkalmával díszmagyart öltött és azon kacagányosan vonult ki kocsijához a kerten át, ahol nagyapám órákat töltött a kerítés folyondárjának idomításával. Óriási látvány volt a teljesen hülye sváb bankember ebben az ősmagyar ruhaimitációban, én mindig betegre röhögtem magam rajta, nagyapám azonban ájult tisztelettel vette le kalapját a Nagy Lakó előtt, aki még Romanellinél, a Magyar–Olasz Bank fejénél is súlyosabb potentát volt, olyan ember, aki, mint remélte, alkalmilag még a segítségére lehet.

Az emberekkel, feltéve, hogy nem voltak potentátok, nagyapám türelmetlenebbül bánt, mint a folyondárral. Az esküvője utáni első otthoni ebéd alkalmával *ez tegnapi* felkiáltással kivágta a kétkilós kenyeret a nyitott ablakon. Nagyanyám, aki éppen elvégezte a bécsi Konzervatóriumot, sírva hagyta el az ebédlőt. Ettől kezdve a marhakupeci fortéllyal spékelt brutalitás irányította a család életét, s a finom, halk menüettekbe menekülő tiltakozás csupán kerülőutakon bírt előszivárogni, főként négy éves korom után, amikor szüleim válása folytán nagyszüleimhez kerültem, s nagymama vette kezébe nevelésemet. Persze zongorázni kellett tanulnom, részint, hogy nagymama kiéletlen zenei álmai bennem végre valóra válhassanak (egyedüli tanítványa voltam, ám sajnos a célra tökéletesen alkalmatlan), részint pedig, hogy nagyobb lelki kifinomultsághoz jutván, semmiképpen se nagyapám életútját kövessem.

Nincs rá adatom, csak utólagos érzés és hideg felnőtt-logika mondatja velem, hogy Emil bácsinak furcsa, fájó szerep juthatott nagymama életében. Emil bácsi disztingvált modora, halk beszéde és főleg Országház kávéházi menükre szorított agglegény-mivolta arra enged utólag következtetnem, hogy több évtizedes kölcsönös és reménytelen lelki sóvárgás élhetett bennük. Emil bácsi, legalábbis látszólag, sokkal inkább illett volna nagymamához, mint nagyapám, s talán ez a körülmény okozta nagyapám nehezen leplezett ingerültségét, valahányszor az öregúr megjelent nálunk, s beült nagymamával az úriszobába „traccsolni" a Feszty-féle Golgota alatt. Akármilyen nagytermészetű ember volt is nagyapám, ezen a ponton tehetetlen volt, neki, aki egy legyintéssel intézett el költészetet, zenét, irodalmat, nem lehetett bejárása nagymama titkos és gyöngéden érzékeny lelki szentélyébe.

Emil bácsinak mégis alul kellett maradnia, s nemcsak azért, mert a vagyon nagyapám oldalán állt, hiába olyan kézenfekvő ez a magyarázat. Azt hiszem, a legfontosabb ok, amiért nagymama nem a botrányt, illetve az új életet választotta, hanem a hosszú vértanúságot, abban rejlik, hogy Emil bácsi nem volt erős egyéniség. Persze ez is összefügg Emil bácsi vagyoni helyzetével: kisfizetésű vasúti hivatalnokként megszokhatta, hogy illemtudóan intézze a szót, korrektül ellássa a munkáját, és megtartsa a véleményét. S mert egzisztenciája oly vékonyka volt, nem mondhatta nagymamának, hogy váljon el és menjen hozzá feleségül, hiszen annak nagyapám mellett, a lelkieken kívül, mindene megvolt, ő pedig csak a kuporgatás, a fűtetlen lakás, meg a fényesre koptatott ruhák világát nyújthatta cserébe. Nagymama bizonyára a családra hivatkozott, az asszonyi kötelességekre, rám, de azért bizonyára érezte, hogy mindez csak gyönyörű humbug, mit is kezdhetne két ilyen ügyetlen, alázatos álmodozó a tisztes szegénységben; nagyapám parancsoló, gründoló-nemzedéki életereje meg már minden gyötrelem ellenére is annyira fölszívódott benne, hogy enélkül az erélyes és könyörtelen üzleti organizátor nélkül már rosszul érezte volna magát, s évtizedek óta fölhalmozódott, elfojtott ingerültségét nyilván Emil bácsin töltötte volna ki a szegénységben és unalomban; mert távolról még csak megmaradhatott a két koros ember közt ez a különös trubadur-nosztalgia, de közelről, a piszkos alsóneműk közt, amikor már semmi értelme sem lett volna Emil bácsi résztvevő bólogatásainak, a finom lelki harmóniából unalom és végül önvád kerekült

volna, a nők pontosan tudják ezt, végiggondolás és pszichológiai ismeretek nélkül is.

Emil bácsi akkor is meglátogatott minket, amikor a család szénája rosszul kezdett állni. Túl tisztességes és túl öreg is volt már ahhoz, hogy ettől az anyagi folyamattól a maga számára bármit is remélt volna; elvégezte magában ő is ezt a dolgot, már talán nem is bánta az idültté vált csöndes sajgást a lélek mélyén.

Nekem aznap osztálymeccsem volt, az ások ellen játszottunk, s hogy ne rongyoljam el a jó cipőmet, előző délután kimentünk a Telekire, valami olcsó, szétrugdosni való csukát venni.

Erre a vásárlásra holtom napjáig emlékezni fogok.

Abban az időben egy Grosz Juli nevű, ruszin földről származó cselédlány szolgált a háznál, tűzrőlpattant, pirospozsgás, huszonhat körüli elvált asszony, akit időnkint egy ötven körüli állítólagos unokabátyja látogatott meg, és különösen szomorú híreket hozhatott minden alkalommal, mert amikor egy-két órás elzárkózás után ismét előbukkantak, Julinak rendszerint mély karikák kéklettek a szeme alatt. Nem is csoda hát, ha érdeklődése inkább felém fordult, aki harsogóan jókedvű és korán nagyra nőtt kamasz voltam, s akit lelkesen oktatgatott, sajna, nagymamám ébersége folyóan többnyire csupán teoretikus alapon. A teóriánál alig jutottunk tovább, ez az alig is a cipővásár előtti estére esett, nagyapám pedig, mit sem sejtve a dolgok állásáról, azt a zseniális marhakupeci tervet eszelte ki, hogy a Telekire Juli jön velem, mintha ő volna az édesanyám, ő pedig, nagyapám, majd arra sétál, mint érdeklődő idegen, aki beleszól az alkuba. Ilymódon, gondolta, hogy nem egy jól öltözött úr, hanem egy kis cseléd a vevő, olcsóbb lesz a cipő két-három pengővel, s e tervezett megtakarításért nem sajnálta a ráadás nyolcvan fillér autóbuszköltséget sem.

Amikor Juli előadta a fekete képű, borostás árusnak, hogy a fiának kéne a holmi, az ipse végigmért kettőnket, és azt mondta:

– Hát hány éves korában dobták be magának a tantuszt?

Én fülig vörösödtem, nagyapám már ott sündörgött a hátunk mögött; s valamiféle megmagyarázhatatlan bűntudat-érzés is elfogott, mert persze rögtön az előző esti konyhai jelenet jutott az eszembe, a csintalankodás a „mamával", közben Juli nevetve hazudta, hogy én tizenkét éves vagyok, ő harminc, korán ment férjhez, aztán az árus rögtön meg akart beszélni vele valami randit, de Juli kitűnően játszotta a szerepét, elütötte a dolgot, *legalább ne a tulajdon fiam előtt*, mondta, erre az árus végleg beugrott, odaadta a cipőt egészen nevetséges áron, de nagyapám nem akarta, hogy hiábavaló legyen az útja, beleszólt, *nem szégyelli magát, ezért a vacakért ennyit elkérni egy szegény asszonytól*, persze az árus dühös lett, ráordított, hogy *ha olyan jó az úr, vegye meg maga a cipőt, különben valódi bőr ez, mit szidja, ha egyszer nem ért hozzá*, aztán Juli fizetett és elmentünk, de nekem még akkor is égett az arcom, a színjáték különben is szégyenlős idegességgel töltött el, nagyapám azonban elégedetten fütyülte foga közt örökös operett-dalocskáját a szép tavaszról.

Másnap a cipő meccs közben feltörte a lábam, de nem törődtem vele, négy gólt rúgtam az ások kapujába és megnyertük a nagy derbit, madarat lehetett volna velem fogatni. Mire hazaértem, Emil bácsi már ott volt. Amikor nagy dérrel-durral bevonultam az úriszobába, nagymama meg ő hirtelen elhallgattak, aztán Emil bácsi elmosolyodott, megcsókolt és előhúzott a zsebéből egy Jani csokoládét. Nekem természetesen le kellett ülnöm a zongorához, hogy eljátsszam a legfrissebben tanult Chopint, ekkor már kicsit lelohadt a jókedvem, persze kétszer melléütöttem, ki is kaptam annak rendje és módja szerint, engem pedig kifejezhetetlen idegenség-érzet fogott el, mit keresek én itt, kint a pályán vagy a Majorban lennék igazán otthon, focizni a Fügével, a Horigával, nem ez a pálmaházi hülyeség, ez az illedelmes klimpírozás, a produkáltatás, hagyjanak békében, megyek a gombjaimhoz, elég volt.

Ekkor jött haza nagyapám a Regent kávéházból, rossz hírek keringtek, az angolok még mindig nem szállnak partra, itt benn szorul a kapca, a tőzsdén is egyre pocsékabbul mennek a dolgok, tönkre fogunk menni, már az arcán látszott a *gondjaim vannak*, de azért hozta az elmaradhatatlan zacskót, hol ezzel, hol azzal lepte

meg magát, *hoztam magamnak egy kis cukrot,* mondta mindig, tüstént belépéskor, *hoztam magamnak egy kis tűgét,* azzal eltűnt a szobájában.

Ezúttal nem szólt semmit, nem mondta, mit hoz magának, valamit morgott Emil bácsi felé, kész, eltűnt, nagymama sokatmondóan nézett Emil bácsira, Emil bácsi résztvevő szomorúsággal bólogatott, ahogy szokta, mindnyájan sejtettük, hogy este veszekedés lesz, orditozás, *kijön a Wachtel-vér,* üvölti majd nagyapám, tudva, hogy nagymama azt birja a legkevésbé, ha a családját szidják, *fúria, fúria, hallgass,* és fújtat majd, hogy mindenki lássa-hallja, mennyire föl van izgatva, szegény, s Noloviczky úr, a házmester majd odaveszi magát a nyitott ablak alá Ignácz úrral, a miniszter sofőrjével, hogy összeröhögjenek az ingyen-cirkuszon.

Ezen az estén nagyapám szokatlanul ingerült volt, nem ismert sem istent, sem embert, *unom azt az álszent, alamuszi pofáját,* bömbölte, *nem akarom többé itt látni a házamban,* nagymama szégyenlősen védekezett, hogy az egy rendes ember, attól legalább nem lehet hangos szót hallani, aztán még magasabbra csaptak a szenvedélyek, el kell-e adni a Napóleon-aranyakat, vagy inkább ellenkezőleg, mobil értékeket kell-e gyűjteni, eladva a képeket, szőnyegeket, a családi smukkot. *Nem azért koplaltam évekig, hogy most mindent visszaadjak,* kiabált nagyapám, *ne is folytasd azzal a hülye eszeddel, nem birlak hallgatni,* erre már nagymama is fölcsattant, *hogy lehet egy ember ilyen önfejű, hát nem látod, mi készül?* De nagyapám, aki különben jól látta, mi készül, nem akart látni semmit, *jogállamban élünk,* ordította, nagymama pedig különös önsanyargató gyönyörrel mondott ellent neki, nem is annyira azért, hogy az igazságot, ha száz veszéllyel dacolva is, de kimondja, inkább mert ez volt az egyetlen fegyvere bosszút állni, kihozni sodrából a zsarnokot, vérig piszkálni, idegesiteni, igen, ezt a kéjes önmagából-kivetkőzést vesztette volna el Emil bácsi oldalán, s a borzongó tudatot, hogy nagyapám megveri, méghozzá a bottal.

Nagyapám ugyanis sánta volt, s ez csak fokozta tirannus-voltát, kétszer tört el ugyanaz a lába, s észrevehetően megrövidült, bottal kellett járnia. Olyankor, amikor a veszekedés őrjöngéssé fajult, a bot egészségügyi eszközből harci szerszámmá változott, számitott is olyankor nagymama súlyos aorta-tágulása, amikor meg nagymama tüntetőleg elájult, jött a hirtelen rémület, jaj, csak baja ne essék, s nem is a felelősség miatt, hanem mert nagyapámnak éppúgy szüksége volt a zsarnokoskodásra, mint nagymamának arra, hogy elnyomott, hiába lázadó rabszolga legyen, egymásra voltak ők utalva mindhalálig, s ez volt az, amit minden panaszkodása ellenére nagymama pontosan tudott, s amit Emil bácsi soha meg sem érezhetett. Jött hát nagyapám megbánása, meg az otkolonos üveg, föllocsolni nagymamát, s a vita ezzel lezárult, sohasem érvekkel, mindig a romboló szenvedély extázisa és a döbbent magábaszállás útján.

Ám ezen az estén nagyapám a szokottnál erősebben mérhette föl magában a sorsot, amely lassan, de könyörtelenül el fogja emészteni, vagy talán Chavranek tanár mondhatott neki valami kellemetlent (csontszú volt a kezében, és naponta ötvenkét méhhel szúratta meg magát, Chavranek gyógymódja szerint), tény, hogy a vita forrpontján nem a bot, hanem a kutyaszij került a nagyapám kezébe, *hisztérika, hisztérika,* üvöltötte hisztérikusan, *dögölj meg,* és suhogott-csattogott a szij, *gyilkos, segitség,* sikoltott nagymama, én berohantam és odavetettem magam a szij elé, iszonyatos, emberölő dühvel ordítva nagyapámra, akinek csapásait most én fogtam föl, mig nagymama rémülten rángatott hátulról, *ne üsd a gyereket!*

Aztán nagyapám leeresztette a szíjat, de rámripakodott, *ki innen,* kissé azért enyhébb hangon, én pedig megéreztem a zsarnok pillanatnyi megingását, s ettől a másodperctől én voltam a nép, a felkelt Róma, amint – végre, végre! – föllázad a gyűlölt hatalom ellen, fegyvertelenül, puszta kézzel álltam ott, érezve, hogy most tehetetlenül is cselekednem kell, s magam sem tudom, hogyan és miért, azt mondtam, *tyu, tyu,* jobbkezem mutatóujjával hegyezve a balt, aztán ismét *tyu, tyu,* hosszan elnyújtva, meg a gúnyos ujjhegyezés, közben persze arrébb táncoltam, nagyapám új dühre gerjedve utánam a szíjjal, át a másik, a harmadik szobába, *tyu, tyu* és ez volt a diadal, a tökéletes győzelem, haha, mert bennem nem volt semmi önsa-

nyargató kéj, én nem tűrtem el, hogy uralkodjanak rajtam, én nem vártam meg egyhelyben, mint a birka, hogy véresre verjenek, én eltáncoltam az ütések elől, át a gyerekszobán, a szalonon, az Emil bácsi kihűlt szivarhamujától büdös úriszobán, körben az ebédlőasztal körül, *tyu, tyu,* és nagyapám, szegény, sántított utánam a szíjjal, míg el nem bőgte magát végül, mint marha a vágóhídon, s le nem roskadt az egyik karosszékbe.

De bennem akkor fájdalom parázslott a mámoros diadal alatt, s miközben ördögien kacagtam, sírni szerettem volna, aztán amikor nagymama megpofozott, furcsamód nem úgy éreztem, hogy hálátlanul elárult engem.

Most sem tudom, négyünk közül ki volt a legbűnösebb.

KEMSEI ISTVÁN

Mozaik a szerelemről

Felröppen az úttest
furcsa madarai vannak

ráfeszül hegyre mezőre néha hallani

szél alatt tipegő kihalt utakon
égbenyúlnak a magány oszlopai
surrogó fekete jegenyéim

napok arcunkkal élnek
felemésztik az estét
egy reggel hamuból ébredsz
egy parázstól sírvafakadsz

csak szánk összeforrt tengelye
csak ez a vértelen kapocs
üregében a megszorult levegő

akkora homloka van a szerelemnek
hogy odaheverhet a bánat

magasától meghökken a szépség
sarkából a lélek kifordul

mikor az egyik magára marad
fekete oszlopokban
visszavonulnak a nyár katonái

halottak ülnek a kertek alatt
ringó zabszakállt növesztenek . . .

SZEPESI ATTILA

A bálvány

Sodomát ként zivatart hozz ránk
a töltésen tüstmarta pipacsok
karambol-idő hóvihar-ország
bólogatok csak bólogatok

és példabeszédet az elaluvónak
köpje szemembe dühét ki vagyok
húsvétra? halottra? harangoznak
bólogatok csak bólogatok

eladom ifjúságom az emlék
szememből törten szerteragyog
anyám nevét kölyökkorom tegyelmét
bólogatok csak bólogatok

ma lapulok hittel dübörgök holnap
vagy másnapos-ütötten hallgatok
Néró leszek Kolombusz Dózsa
bólogatok csak bólogatok

míg világom bezárul s mennyezetnyi
térben gyomrom-vesém rabja vagyok
– – – – – – – – – –
létem nem csak tüntöm fogjátok észrevenni
ti ügyeletes új bólogatók

Szegénylegények

bukdosva árnyék-horda közt tépett tüvön olvasni tegnapunkat
viselősen a szótól vadvizen át hol lidércfény a holnap
mámorosan szalma kegyelmén a lélek vélt-igazától
tél ha riad volt-éneket hangolni rőzselángon

megtelni volt-öleléssel volt-hittel vigadozással
elűzni vadlúd-röptü éjt semmire-várakozással
zászló rongy-melegétől zuhanni eszelős múltba
míg tönn csillag-záporral fénylik a hadak útja

isten tekints ránk jusson jövő ne csak ellen szöges ostor
Werbőczi-tél hegyomlás-évek belső-Bakony Rodostó
őrület éje láztól ledőlt test keselyük látomása
lélek bennszorult szavaktól pusztuló Sodomája

legyen a tavasz teremtő álom záduló eleven emlék
kerüljön virág a test kibuggyanó piros virága mellé
ne bukdossunk lápon-mocsáron a cinkos káin-bélyegével
s szülessen meg a bennünk-bomló holnap-szerelmü ének

Mondogató

szerelem zizegj szalmaágyon
folyamok mélyén van a kulcs

lopództam szarvasok csapáján
szavad felé kezed felé

meztelen türódtél dalomban
kávé kenyér karéj öröm

csukott szerelem hol a kulcs
fölépítettem Déva-váram

szállj el hétpöttyös katica
élt egy kölyök növekedett

széllel-fütyült tavaszt-igézett
őrizd tányéros napraforgó

fák cinkosa vizek vagánya
élt egy kölyök komolyodott

liget padján csehók homályán
tűzfalak tűzöld árnyain

hajad vihar izzik a hátad
Mária-Magdolna ne aludj

maradj legalább reggelig
hol volt hol nem volt egy kölyök

POMOGÁTS BÉLA

OTTLIK GÉZA

1.

Ottlik Géza *kérdező író.* Az embernek a létezés rendjében elfoglalt helyzete foglalkoztatja, az „emberi jelenség" természetét és lehetőségeit kutatja. Lehetőleg minél mélyebbre akar hatolni, nem éri be azzal, hogy az emberi élet esetlegességeit vagy külső övezeteit ábrázolja, el kíván jutni a viselkedés és a közérzet végső értelméhez. Nem a történet érdekli ezért, hanem az a mélyebb, szinte már a filozófia körébe vágó jelentés, amelyet a történet hordoz, s amelynek a történet valójában csak jelképrendszere. Vagyis epikus szerkezetei és életre keltett hősei nem önmagukért valók, nem pusztán önmagukat képviselik, hanem egy általánosabb jelentés modelljei. Nem egy adott társadalom helyzetét vizsgálja tehát, hanem elsősorban a közösségi struktúrák belső természetét, az emberi személyiség és a társadalom viszonyát. Nem *x* és y sorsát, morális konfliktusát akarja ábrázolni, hanem egyfajta emberi lehetőséget, sorstípust, etikai változatot. Mindez bizonyos mértékig átalakítja az írói mesterséget és hivatást. Ottlik írásai nem a klasszikus regényíró teremtő szenvedélyének lázában vagy ábrázoló terveinek műhelyében formálódnak, hanem az emberi magatartás modelljeivel kísérletező gondolkodó laboratóriumában. Talán ezért olvashatunk tőle olyan keveset. Egy régebbi tanulmányában, O'Neill drámájáról, az *Amerikai Elektrá*ról szólván, a klasszikus és a modern regényíró információs munkájának alapvető különbségeiről beszél. „Amit a cselekmény el tud mondani – írja –, utazásokat, gyilkosságokat, szenvedélyeket, kalandokat, azt már egyszer elmondta az első »Elektra« írója és költőtársai. A mi századunk nagy írói úgy találták, hogy fölösleges az effélét újra megírni, és Proust, Gide vagy Thomas Mann abban érezték hivatásuk létjogosultságát, hogy új tartalmakat próbáljanak önteni a műfajokba. Huxley, Joyce vagy Virginia Woolf is bizonyára fölöslegesnek, szórakoztató iparnak tartott volna minden olyan regényírást, amely megelégszik kalandos események puszta elbeszélésével."

Maga Ottlik is így vélekedett. Pusztán azért, hogy elbeszéljen, még nem vetett papírra egy történetet. Minden írásának különös feladatot szánt: valamely emberi közérzet, élethelyzet vagy viselkedésforma mélyebb értelmét kereste bennük. Novellái és regényei ezért *paraboláik,* vagyis a példázat fokán foglalják össze a modern ember (vagy általában az „emberi jelenség") filozófiai és szociális, etikai és kulturális természetéről kialakított gondolatait. Ez a parabola természetesen egészen más, mint a műfaj korábbi, tanító célzattal készült változatai. Ottlik nem tanítani akar, hanem okulni; s műveinek szerkezeti idoma is más, mint a példázatos csattanó érdekében lekerekített történeteké. Ellenkezőleg, epikus írásainak rendkívül intenzív és szuggesztív valóságtartalma van. Novellái és regényei mintegy két információs rétegre bonthatók: az első réteg a közvetlen valóságot ábrázolja, úgy ahogyan azt a lelkiismeretes, a részletek hitelességének stendhali poétikáját követő írók tették. Ez a réteg a valóság realisztikus ábrázolását nyújtja. Az írásmű igazi jelentését azonban nem ez a szféra hordozza, hanem a második: a filozófiai, antropológiai, etikai általánosítások információs rétege. E második szféra az első mögött helyezkedik el. Egy régebbi cikkében Ottlik is a prózai alkotás kettős rétegződéséről beszél. Az elbeszélő, mint kifejti, két vonallal rajzolja meg történetét: az első anyagszerű ábrázolást ad, a második, ellenkezőleg, elvont ábrává alakítja az anyagszerű vonalakat. „Az író – mondja – visszatér és keresztülrajzol régi vonalán egy még könyörtelenebbet. De ha az első vonalhoz hozzáéreztük az anyagszerűséget, a színt, hőt, kiterjedést, most a második lehántja róla, a kép anyagtalanná válik, homályos lesz, lebegő . . ."

A két vonal – Ottlik értelmezése szerint – együtt adja az írói művet. A valóság ugyanis, mint ezt több helyen is kifejti, önmagában kusza és zavaros, különböző tények kaotikus halmazából áll; éppen ezért értelmezésre szorul. Az értelem önmagában pedig éppoly formátlan és tehetetlen, mint az anyag. A két elv tehát egymást egészíti ki, a szintézist keresi. „A valóságban – vallja Ottlik – nincsenek vonalak, semmi sem lineáris, egydimenziós. Az értelem csak a kizárólagos, terméketlen igazságokat ismeri." Valóságot és értelmet tehát egyesíteni kell, s éppen ez az egyesítés a művészet feladata. Vagyis a művész, az író intellektuálisan értelmezett valóságot, rendezett és jelentéssé szervezett tényeket állít az olvasó elé. „Én azt tartom – halljuk a *Hajnali háztetők* rezonőrjének, a szerző önszemléletét és önismeretét kifejező festőnek szavait –, hogy a valóság se nem szép, se nem csúf, se nem rossz, se nem jó, sőt értelme sincs semmi, amíg mi művészek értelmet nem adunk neki s ihlettel, látomással, lelkünk teremtő erejével szépséget, igazságot és jóságot nem lehelünk belé." Ezt az értelmező, rendező funkciót végzi el az írói mű második információs rétege.

Az író rendet teremt, értelmező munkát végez tehát. Ezek a feladatok szerzik meg önbecsülését, önérzetét. A közösség ugyanis elvárja, hogy valaki – a művész – feltárja a valóságban tapasztalt jelenségek és folyamatok mélyebb jelentését. Vagyis szüksége van az író munkájára, amely így saját belső lényege: az értelmezés és a társadalom részéről megnyilvánuló „elvárások" következtében a cselekvés rangjára emelkedik. „Egyáltalában nem látom – érvel maga Ottlik is egy helyen –, hol van elfalazva az író a cselekvés világától. Az alkotás cselekedet. A regény tett. Ezt egyben az írás mértékének is tartom. Szakadatlan éberség, állandó szenvedélyes jelenlét: itt kezdődik az alkotás rangja . . . A szépirodalom nem álmodozás, kézimunka, cigánymesterség, még kevésbé sérültek, nyomorékok, maflák menedéke." Ezek az érvek arra vallanak, hogy Ottlik lényegében elutasítja a magyar irodalomban szokásos író-fogalmakat. Nem vállalja a „vátesz", a „próféta" szerepét, de elveti a „homo estheticus" magatartását is. Egyedül talán a „homo moralis" hivatásával azonosul. Gondolkodást kíván és fegyelmet, leküzdi az elbeszélés mámorát, megveti az anekdotázás, a mesélés kényelmét. Érdekes az a fejtegetés, amelynek során mintegy megjelöli mestereit, megrajzolja a modern író egyféle, követni kívánt típusát. *Eposz vagy kalandregény* című, 1946-ban írott tanulmányában két írótípust vázol fel. „Az egyik szubjektív – írja –, a másik objektív. Az egyik elemző, önkifejező, a másik alkotó, teremtő. Az ellentét-párok közt – intellektuális-materiális, személyes-személytelen, spirituális-reális, szervetlen-szerves, tudatos-ösztönös, közvetett-közvetlen – felállíthatunk egy olyasfélét is, hogy: dilettáns-művészi. Irodalmunkban a haladást, az újat, az eddig-nemlétezettet a Proust-féle írók jelentik, tehát az elemző, önkifejező, intellektuális, tudatos s tegyük hozzá, dilettáns fajtájúak. Dilettánst mondok, mert művükben bőven van kísérleti jelleg, s bőven van a tiszta művészi szándéktól idegen szándék; a hivatásos művész mindenekelőtt szép verseket vagy jó regényt akar írni, s csupán technikai gondjai közé tartozik, hogy megfelelő tartalmat találjon hozzájuk, s ámbár őt is nevezhetném dilettánsnak, minthogy azonban a forma embere, én fordítva, a másikat fogom ezúttal dilettánsnak bélyegezni, azt akinek – hogy úgy mondjam – valami van a begyében, s ehhez keres kifejezési formát." Ez a fejtegetés azt is elárulja, hogy Ottlik a tartalmas, önkifejező írótípust vallja ideáljának, azt amelyet a modern irodalomban Proust, Joyce vagy Kafka képvisel. Azaz ő maga is az eszmélkedő-gondolkodó, a világ és az ember felderítetlen titkainak fürkészésére vállalkozó prózairói magatartást vállalja a sajátja gyanánt. Ez a magatartástípus fejezi ki leginkább írói szándékait. Tudniillik azt, hogy nem ábrázolásra vagy elbeszélésre törekszik, nem teremteni vagy „tükrözni" akar, hanem epikus modellekbe kívánja szervezni a modern ember helyzetét érintő antropológiai és morális felismeréseket. Eközben azonban – s ez feltétlenül előnyére válik – birtokában van az imént megvizsgált másik írói típus, vagyis a szerkesztő-ábrázoló tudatos művész fegyverzetének is. Azt a víziót, amelyet a „condition

humaine" értelméről, az ember etikai lehetőségeiről, egyén és társadalom viszonyáról alakított ki, a valóságábrázoló epikus eszközeivel tudja olvasói elé állítani. Ezért lehetnek igazi mesterei és társai azok az írók, akik a filozófiai mondanivalót és a hiteles valóságrajzot tudták összhangba hozni: a kései Hemingway, Evelyn Waugh, Golding, – vagy a hazaiak közül Kosztolányi, Mészöly Miklós és Kolozsvári Grandpierre Emil.

2.

Ottlik nem véletlenül választotta példaképeknek és mestereknek a modern irodalom önkifejező, formát teremtő „dilettánsait." Ő maga is távol maradt az irodalmi mesterség hajszáitól, nem csatlakozott a hivatásosak céhéhez, valamiképpen egész írói pályája során „kívülálló" maradt. Irodalommal foglalkozott, s ezért nem maradt ideje az irodalmi élet számára. Érthető gyanakvással figyelte azokat, akik a kávéházi asztaltársaságok vagy a szerkesztőségek „nyüzsgésében" találták meg műfajukat, és az irodalom hivatalos fórumain tanúsított hangoskodással igyekeztek pótolni – vagy kiegészíteni – a műveket. Írói életrajza is a kívülállóé: a katonaiskola elvégzése után, levetve az uniformist, az egyetemen matematikát és fizikát tanult. Minden folyóirat szívesen látta munkatársai között, ő mégis néhány novellával, tanulmánnyal és könyvbírálattal váltotta ki magát a szervezett irodalmi munka kényszere alól. Írásait azonban a legjobb folyóiratok – a Nyugat, a Magyar Csillag, az Ezüstkor, a Válasz és a Magyarok – közölték. Írói pályájának első huszonöt éve alatt mindössze egy vékony elbeszéléskötetet jelentetett meg, az 1941-es *Hamisjátékosok*at. S azóta? 1946-ban *Rakparton* című novellájával – Déry Tibor, Sőtér István és Mándy Iván társaságában – első díjat nyert a közoktatásügyi minisztérium elbeszélés-pályázatán. 1957-ben adta ki *Hajnali háztetők* című, egy kisregényt, tizenhat elbeszélést és két mesét felölelő kötetét. 1959-ben pedig *Iskola a határon* című, második kiadásban is megjelent, idegen nyelvekre is lefordított regényét. Azóta pedig csak egyetlen novellát olvashattunk tőle, a múlt évben megjelent *Minden megvan* című elbeszélést. Valóban nem hasonlít azokhoz, akik mámoros és erőszakos grafomániával helyezik el évente (netán félévente) a könyvespolcon az újabb kötetet. Csak akkor fog tollat a kezébe, ha súlyos mondanivalója van, ha a valóság képe és az értelmezés rendező ábrája egymásra talált.

Ezt a rendező ábrát általában egy-egy nagyfokú lélektani érzékenységgel bemutatott figura rajzolja fel. Szebek Miklós, Both Benedek vagy Medve Gábor a valóság zavaros jelenségeinek értelmezői, ábráinak megfejtői, ember és világ homályos konfliktusainak „rezonőrjei". Általuk, személyiségük rendkívül gazdag és bensőséges ábrázolásán keresztül kívánja Ottlik a megismerés körébe vonni s egyben modellekbe szervezni ezeket a konfliktusokat, általában az emberi személyiség és a valóság viszonyát. Hősei éppen ezért *közérzet-típusokat* keltenek életre. A közérzet fogalmát úgy értelmezve, hogy ez a kategória mindazt felöleli, ami a személyiség létezés-élményének körébe vág. Ottlik jellemző közérzet-típusai, azok amelyeket az írói egyéniség önkifejezésének érezhetünk, egy meghatározott vonalú fejlődés ívén helyezkednek el. Ezt az ívet úgy kell elképzelnünk, hogy a szkeptikus iróniától halad a sztoicizmus felé. Vagyis az ismeretelméleti nyugtalanság világából jut el az etikai biztonság állapotához.

Ottlik a húszas években eszmélkedett, felismerései és élményei nem engedték, hogy egy rendezett, törvényeinek engedelmeskedő világ képzetét alakítsa ki. Válságok partján kellett élnie: mögötte egy vesztett háború, előtte egy még borzalmasabb világégés kísértete, körülötte sorra a semmibe hulltak a régi értékek, régi hitek. Zűrzavar, esetlegesség, megbomlott emberi rend: ezeket kellett tapasztalnia. A világot, a valóságot káprázatnak, véletlenek szeszélyes halmazának kellett látnia; egy élményszerű agnoszticizmus kételkedésével és hitetlenségével hajolt a jelenségek fölé. Első írásai egyikében így tépelődik az a fiatalember, akinek reménytelen töp-

rengéseiben saját közérzetét sikerült tárgyiasítania: „Nincs érzékszervünk a jelen számára? – tette fel a kérdést – mi itt az igazság? »Élek« – gondolta aztán egyszerűen. És a jegyzőkönyvébe azt írta be: ... a dolgoknak nincs lényegük, csak formájuk – valamilyen természetük van, sajátosságuk, s csak ez a milyenségük biztosítja az ontológiai szerepüket, csak ez abszolút, a jelző, nem a főnév ... de egyúttal: semmi sem öltheti fel ezt a létező jelzőt, csak valami módon felidézheti a valóságban ... semmi sem lehet ilyen vagy olyan ... – Aztán kitépte a lapot, látván, hogy jámbor vakmerőségében az elmondhatatlant éppen a legreménytelenebb módon akarja elmondani, és a következő oldalra csak ennyit írt fiatalságának e jellegzetes gondjairól, fékezett, erős indulattal: »Semmi sincs sehogyan«" *(A hegy lelke)*. Kell-e ennél szkeptikusabb vallomás?

A valóság képe tehát zavaros, kiismerhetetlen. De minthogy Ottlik az „elmondhatatlant" nem éppen a „legreménytelenebb módon" akarja elmondani, emberi közegben; az emberi személyiség tükrében vizsgálja meg a világ eredendő káoszát. Korai novellái a másik ember megismerésének reménytelen voltát vagy éppen az egyéniség elvesztését mutatják be. *A Drugeth-legenda* arról beszél, hogy az emberi lény csupa titok, mindenkiben valaki *más* lakozik, s a valóságos én csupán a személyiség kataklizmáinak idején mutatja meg önmagát. A személyiség – Ottlik novelláinak sugallata szerint – különben is esendő és bizonytalan valami. Az ember magányos és véglegesen saját sorsának foglya. Legfeljebb úgy szabadulhat meg ettől a fogságtól, ha valami ügyes trükkel sikerül megjátszania egy szerepet. Mint ***A drótszemüveg*** című elbeszélés hősének, Feszt Ernőnek, aki egy közönséges drótkeretes okuláré segítségével próbálja elérni, hogy az emberek másnak lássák, érdeklődőnek higgyék, és megajándékozzák bizalmukkal. Vagy a véletlen, esetleg a szerencsétlenség ragadhat ki az önmagába zárt ember helyzetéből. Mint a *Pangásos papilla* hősét, Kovács Gyula banktisztviselőt, aki felesége betegségének hírére sikkasztóvá válik, és új életet akar kezdeni. Ezek a novellák a kései Kosztolányit idézik, még reménytelenségükben is. Feszt Ernőn ugyanis mit sem segít a drótszemüveg, s Kovács Gyula is pusztán tévedés áldozata, akinek még arra is van módja, hogy titokban visszszalopja az elsikkasztott bankjegyeket. Az emberi magány tehát végleges és befejezett.

Ennek a magánynak az ábráját rajzolja fel *A hegy lelke* című elbeszélés. A novella hőse a modern irodalomban gyakori elidegenedett emberi lények rokona: magányos és idegen, aki egy ismeretlen országban kóborol, ám valójában alig észlel valamit, hiszen csak önmagába tekint. „Mindeddig a tértől és időtől függetlenül élt – olvassuk –. Minthogy mindkettő folytonos, változást nem észlelt, és csak egy harmadik dimenzióban, saját kozmoszának, önnön izzó tömegének gravitációjában élt tudatosan. Nem hihette, hogy bármelyik percében is más legyen, mint előbb, tegnap, tegnapelőtt vagy tíz éve volt. Ugyanaz a velő, vér, s ami változott, az csak forma, felület – az irhája, hétesztendős vedlés. S a táj lehet-e más, mint egyszerűen odébbi, ismert tájelemek más permutációja? Tartalmazhat-e az idő és a tér számára egyebet, mint amit ismer?" Kilépve a konkrét térből és időből, egy belső és állandóbb valóság dimenziójában élve, Ottlik hőse súlytalannak és formátlannak tudja magát. A külvilág iránt csak közönyt érez és undort, „közérzete" sokban hasonlít Camus híres regényhősének, Meursault-nak lelkiállapotára. Miként az egzisztencialista irodalomnak ezt a tipikus figuráját, Ottlik fiatalemberét is a semmi veszi körül. „Vákum volt ez – tudósít helyzetéről –, vákumba zuhant. Nem tudta érzékelni a házakat, utcákat, napszakot. Az a város, amelyet ő kergetett, most a végtelenbe iramodott tőle, a valóságos meg, amely már idestova huszonnégy órája kellette magát neki, olyan közel volt, hogy nem vehette észre. Most a légüres térben lökdöste a lábát, és rángatta a gallérját."

Vajon Ottlik az egzisztencialista irodalom igézetében alkotott? Aligha, hiszen *A hegy lelke* éppen egyidős Sartre első regényével, az *Undor*ral, és négy évvel előzte meg Camus első könyvét, a *Közöny*t. Ottlikot mégsem az évszámok választják el az egzisztencializmustól, hanem filozófiája és élményei. *A hegy lelke* ugyan beletartoz-

hat abba a széleskörű epikus irodalomba, amely lényegében az egzisztencializmussal azonos élményvilágot és közérzetet szólaltatta meg (s talán lesz is filológus, aki majd egyszer felkutatja ennek a nemzetközi irodalmi jelenségnek a hazai változatait), Ottlik mégsem tartozik e bölcselet tanítványai közé. Személyes létezésének azokra a tapasztalataira, amelyeket a magányosság eme novellisztikus ábrázolásában tárt fel, nem Heidegger filozófiájában kereste a válaszokat. Nem az egzisztencialisták problematikája – a szabadság és a választás –, hanem egy gyakorlati etika felé haladt ugyanis. Ismeretelméleti kételyei szkeptikussá tették, szkepszisét viszont iróniával próbálta humanizálni, emberi keretek között tartani. Az irónia Ottlik esetében bizonyára önvédelem: túlságosan is belátta és átélte a világ és az ember esetlegességét, megmagyarázhatatlanságát; s hogy ne kelljen a nihilbe zuhannia, az iróniába kapaszkodott. Korának „konstruktív" világnézetei, a „középosztály" körében tapasztalt hazugságok elriasztották, nem akart beállni a törtetők és az ostobák közé. *Vegyészek* című novellájában egy vérbeli szatirikus tollával rajzolja meg a koncért tülekvő „konstruktív" percemberkék hadát. „A középszerűség – mondja –, hidd meg, okvetlenül rokonságban van az őrülettel." Ezt a novellát 1942-ben vetette papírra, megállapításának akkori – és általános – igazságtartalma nyilvánvaló. Ottlik irtózott a középszerűek ügyeskedéseitől, izzadtságszagú tetteitől és bamba hitétől. Ezért is az iróniát kellett választania.

E szkeptikus-ironikus magatartás ölt testet egyik visszatérő figurájának: Szebek Miklósnak, az írónak alakjában. A *Hamisjátékosok*nak vagy a *Hűség*nek ez a hőse elegáns távolságból szemléli az életet, rezonőri értelmességgel fogalmazza meg tapasztalatainak jelentését, és iróniával oltalmazza érzékenységét, valódi egyéniségét. Az ő magatartásának legfőbb tulajdonságait: az elegáns szkepszist, a távolságtartást, a szemlélődést és az iróniát örökli azután Ottlik első regényének, a *Hajnali háztetők*nek önarcképszerűen formált festő-hőse: Both Benedek.

3.

A *Hajnali háztetők* húsz év munkájának gyümölcse: a történet a harmincas évek végén, a keret 1956-ban keletkezett. Mint minden valóban jelentős mű, ez is többszólamú, több jelentést hordoz. A középső fejezetekből kikerekedő regény olvasható akár társadalomkritikai ábrázolás gyanánt: a harmincas évek úri világa, ennek a világnak a sivársága és erkölcsi bomlása jelenik meg Ottlik ábrázolása nyomán. Írója elegáns távolságtartással jeleníti meg ezt a szociális környezetet: a nagypolgári szalont, a társasági összejöveteleket, a belvárosi szórakozóhelyeket, a prostituáltak és a disztingvált úrileányok között ingajáratban közlekedő aranyifjak életét. Elegáns közömbösséggel nyilatkozik tehát, de nem hagy kétséget elítélő véleménye és undora felől. Ez tehát a regény társadalomábrázolást és kritikát nyújtó információs rétege. A második rétegben a művész helyzetének és problémáinak vizsgálatával találkozunk. A *Hajnali háztetők* hőseinek egy része – Halász Péter és Both Benedek – festő, egyszersmind az alkotó tehetség két ellentétes irányú típusa. Péter ösztönös művész, aki nem tartja fontosnak, hogy töprengjen a művészet kérdésein, még azt sem, hogy egyáltalán foglalkoztassa tehetségét. Nincs meg benne a kifejezés belső igénye: egy alkalommal, barátjának hatodik emeleti lakásából megejti őt a hajnali háztetők szeszélyes geometriája, mégsem festi le. Csak később, kikopva a könnyű élet egyéb lehetőségeiből, válik sikeres, a hivatal és a közönség ízlését kiszolgáló ügyes mesteremberré. Both Benedek ezzel szemben az a töprengő, önmagával és a mesterséggel viaskodó művész, aki talán kevésbé szerzi meg az elismerést, a hivatalos fórumok kegyét, de annál eredményesebben küzd meg az alkotás próbáival. Benedek eszmélkedéseiben olvassuk Ottlik gondolatait a művészet feladatairól és lehetőségeiről.

A *Hajnali háztetők* mégsem művészregény. Ottlik művének ugyanis van egy harmadik szférája is. Az író néhány alapvető emberi magatartást, közérzetet állít egymás mellé, illetve ütköztet össze egymással. Az egyik típust Halász Péter képviseli, akiben

Ottlik a már korábban is ellenszenvvel ábrázolt középszerű gyakorlatiasságot mutatja be. A másik változatot Adriani Alisz szerencsétlen figurája kelti életre, akiben a jóakaratú, de naiv módon, önismeret és kritikai érzék nélküli életvitelt ítéli el. Mint B. Nagy László írja e regényről az irodalomtörténeti kézikönyv hatodik kötetében: Halász Péter és Alisz alakpárja „a »gyakorlati« és »költői« embertípus ellentétét sugallja, ami a modern amerikai irodalom egyik központi problémájának és bölcseleti agnoszticizmusának beszüremlésére vall". E kettőst egészíti ki Lili, a belvárosi prostituált, aki egyféle vegetatív bölcsességgel éli az életét; igaz, ő sem tudja kivonni magát Péter szélhámos varázsa alól. Ezek a típusok akár egy antropológiai tipológia modelljei is lehetnének. Ottlik azonban a legkevésbé sem absztrahálja őket, nem mossa el határozott társadalmi karakterüket. Péter, Alisz és Lili – e különös „háromszög" tagjai – ugyanis nemcsak antropológiai lehetőségek, hanem konkrét szociológiai jelentések hordozói is. Egyszeriségükben, különösségükben reprezentálják a két háború közötti magyar társadalom egynémely típusát. E típusok olyan rendben helyezkednek el, amelynek mozgása a nagypolgári szalonok zárt szalonvilágából a polgári társadalom legalján vagy peremén elhelyezkedő „lokálfigurák" régiójába vezet.

Bébé, vagyis az írót megszemélyesítő Both Benedek, alakjáról nem beszéltünk eddig. Ő ugyanis nem Halász Péter ellenjátékosa, mint Alisz vagy Lili, hanem a Péter körül kialakult antropológiai és szociográfiai típusok egész rendszerének ellenpólusa. Noha jelen van a polgári világ életében, nem osztozik erkölcseiben vagy gondolataiban. Szerepe az idegené, – mint ahogy Szebek Miklósnak is ez a szerep jutott. Az eseményeknek nem részese, hanem szemlélő kritikusa, rezonőrje mintegy. Szkepszissel és iróniával figyeli Péter szélhámos trükkjeit, Alisz rezervált tapasztalatlanságát és Lili biológiai életerejét. A történet vége felé a következő beszélgetés hangzik el Bébé és Péter között: „– Hát Péter – sóhajtottam. – Valamit csak kell csinálni az embernek az életben. – Miért? – kérdezte tágra meredt szemmel. – Miért kellene? – Erre nem tudtam válaszolni. Néztünk egymásra. Kezet ráztunk, mert a Kecskeméti utca sarkára értünk, és elvált az útunk. Elnevettem magam." Vagyis egyáltalában nincs köze hozzájuk, Péter úri szélhámosságához a legkevésbé. E Bébére jellemző szkeptikus irónia közegében alakul ki a *Hajnali háztetők* végső jelentése, immár negyedik információs rétege. Az adott világgal való konfrontáció – Bébé, azaz Ottlik vélekedése szerint – csak a szkeptikus irónia közegében lehetséges, a világ rendjével nem szabad azonosulnia, de küzdeni is felesleges ellene. Az egyetlen méltó és lehetséges magatartás a szemlélődő, agnosztikus irónia. Ezt a mondanivalót fogja azután Ottlik következő műve, az *Iskola a határon* továbbfejleszteni a sztoikus magatartásforma felé.

Egyelőre azonban még mindig az első regénynél vagyunk. Mint mondottuk. Ottlik csak a regény középső fejezeteivel készült el a felszabadulás előtt, a kerettörténet megírása jó tíz évvel későbbre maradt. S addig újra felívelt novellairó művészete. A háború és a felszabadulást követő nagy tisztázások őt is a közélethez, a nemzeti történelem erkölcsi próbáinak vizsgálatához vonzották. A *Hajnali háztetők* kritikai társadalomképe a negyvenes évek végének novelláiban határozottabb alakot öltött. A *Kegyelem* a polgári osztály háborús demoralizáltságát ábrázolja, az író minden illúzió nélkül tör pálcát az elbeszélés kétszínű, prostituálódó nőalakja felett. Undorodik a polgárság züllöttségétől, kicsinyes árulásaitól. *Virrasztók* című novellájában pedig szinte annak az önvizsgáló-önbíráló szemléletnek a közelébe jut el, amelyet a magyarság háborús magatartásának mulasztásaival és bűneivel számot vető újabb irodalom hozott. A felszabadulás élménye aztán őt is bizakodóvá teszi, őneki is át kell élnie az újrakezdés élményeit. Az 1946-ban írt *Szerelem* az élet újjászerveződését, az elhurcoltak hazatérésének felszabadító mámorát beszéli el. A *Rakparton* pedig az egyik legjobb novellisztikus ábrázolása az ostrom forgatagából és infernójából szabaduló, új életre vállalkozó emberi léleknek.

Ezután azonban a személyi önkény és a dogmatikus irodalompolitika évei következtek, s Ottlik a kulturális élet peremvidékére került. Őt is a fordítás „gálya-

padjához" láncolták az áttételes fogalmazás számára kedvezőtlen idők. Igaz, ő sem érezte valóságos gályapadnak azt, hogy Dickenst, Shaw-t, Kellert vagy Hemingwayt kellett tolmácsolnia. Korábbi meggyőződésében – tudniillik abban, hogy a külvilággal való konfliktusokban csak a szkepszis és az irónia lehet a menedék – azonban megerősítették tapasztalatai. A kritikai állásfoglalásról ekkor sem mondott le: a *Hajnali háztetők* 1956 nyarán írott kerettörténete heves, már-már szatírába játszó iróniával leplezte le a Halász Péter által képviselt típus szélhámosságát, morális hitványságát. Ekkor határozta meg ugyanis a figura végleges súlyát, elbeszélve Péter legvaskosabb szélhámosságának történetét (amikor ugyanis kiderül, hogy egész festői életműve csak azt a célt szolgálta, hogy vásznain, a festékréteg alatt nyugatra csempésszen néhány értékes képet, s újra élelmes trükkökkel szerezze meg a kényelmet). A kritikai állásfoglalás társaságában mégis iróniával és szkepszissel találkozunk. Az az ironikus közérzet, amely Both Benedek ábrázolásában már korábban jelentkezett, itt, a kerettörténetben nyeri el teljes és végleges alakját. A festő idegenül szemléli Halász Péter cinikus manipulációit, valóságos köze azonban csak saját munkájához és életrendjéhez van. A külvilág tágasabb köreit elzárja előle a szkepszis és az irónia.

4.

A *Hajnali háztetők*ben és a körülötte sorakozó novellákban egy írói közérzet jelentkezett: rezonőri magatartás, amelynek legfőbb tartalma az irónia. Ottlik azonban nem érte be ezzel. Talán érezte, hogy az ironikus szkepszis nemcsak védelmet ad, hanem el is szigetel, magányra ítél, s ezzel elsorvasztja a személyiség gazdagodásának lehetőségeit. Ezért vállalkozott arra, hogy nem sokkal első regényének végleges formába öntése után új könyvet tegyen az olvasó elé. S ebben a könyvben új közérzetet, új életfilozófiát írjon körül. Ez a törekvés hozta létre az utóbbi évtized magyar irodalmának egyik jelentős alkotását: az *Iskola a határon* című regényt.

Ottliknak ez az írása, csakúgy mint a korábbiak, közérzetelemzés, életfilozófiát kifejtő vallomás. Azt akarta megfejteni és ábrázolni benne, hogy miért és miképpen vált ő és néhány társa egyféle sztoikus magatartás és életbölcselet képviselőjévé. Hogy a tapasztalatok és a felismerések, az élet és a gondolkodás leszűrődő élményei miként alakultak világképpé, miként formálták ki közérzetét. Ez az igény természetszerűleg vezetett a múlt felderítéséhez, vallatásához. Az írónak az idő rétegeiben kellett nyomoznia, „vissza kellett keresnie" egykori élményeit, újra kellett élnie egykori önmagát. Lehetőleg addig kellett visszanyúlnia, amikor minden későbbi fejlődés elindult, amikor a személyiség természete kialakult: vagyis a gyermekkorig. „Akivel ezt meg akarnám értetni, annak végig kellene élnie velünk együtt tízéves korunktól fogva az egész katonaiskolai életünket" – mondja maga Ottlik a közérzet-analízis nehézségeiről. De minthogy vállalnia kell ezt az elemzést, nem is tehet mást: felidézi a gyermekkor világát és közegét. A téma maga a modern európai irodalomnak egy egész iskolájához igazodik. Proust, Alain-Fournier, Martin du Gard, Cocteau, Valéry Larbaud, Richard Hughes, Pap Károly vagy Szerb Antal is a gyermeki világba ásott, a gyermeki lelket fedezte fel. E tematikus rokonság azonban csak felületi. A felsorolt írók a gyermekkor pszichológiája és szociológiája iránt érdeklődtek, mint Szerb Antal mondta, a gyermeki világ mítoszát kutatták. Ottliknak nem cél a gyermekkor, csak eszköz: hogy általa értse és értesse meg mai önmagát, mai közérzetét. Az emberi életet ő is két szakaszra osztja: gyermekségre és férfikorra; az első szakasz azonban az ő számára már akkor végetért, amikor 1923-ban átlépte a kőszegi katonai alreáliskola kapuját. „Soha függetlenebb, magányosabb, méltóságosabb, egyszóval férfiasabb életet nem éltem, mint tízéves koromig" – hangzik az író vallomása. S utána? Következnek a férfikori tapasztalatok, a megaláztatások, a belenyugvás és az ellenállás vad harcai, az ember „hiábavaló viszontagságai". Ezeknek a „hiábavaló viszontagságoknak" története a regény.

Minden, ami fontos, ami tartós, akkor történt, tizenegy-tizennégy éves korban, az iskolában. Az első nap után minden újra kezdődött, minden átalakult. „Ezzel kez-

dődött életünk igazi zűrzavara – olvassuk –. Ha eddig nem értettem egyetmást, hát most aztán olyan sűrű köd szállt le . . ., hogy ettől fogva minden összezavarodott; s napokba, hetekbe telt, amíg annyira tájékozódni tudtam, hogy megtaláljam a saját orromat. De az már nem az én orrom volt. Én sem voltam már önmagam. Nem álltam egyébből, mint szakadatlan szűkölésből és görcsös figyelemből, hogy megértsem, mivé kell válnom, mit kívánnak tőlem." Minden apróságnak személyiség-formáló hatása van. A „szekrényrend" mérnöki pontossággal elkészített ábrája például igazán nem tartozik az élet nagy – felemelő vagy lesújtó – élményei közé, mégis alakítja a jellemet. „Az összehajtogatott ingeket, zubbonyokat, nadrágokat – írja erről Ottlik – vonalzóval élesen meghúzott keskeny téglalapok jelképezték. Talán könnyebb lett volna az egész életem, ha nem használ vonalzót; talán bátrabb, jobb, különb ember vált volna belőlem." A katonaiskolában szerzett tapasztalatok, felismerések átalakították az embert, megszabták sorsát, lerakódtak benne „miként az erős, tengerre épült hajók tőkesúlyában" az ólom. És bár a tapasztalat, a megszerzett tudás keserű, mégis biztonságot kínál: „a világnak ez a keserű ismerete, ha le is lassítja nagyon a vitorlánkat, de szilárdságot ad." Így válik ez a tapasztalat a személyiség egyik legfőbb tartalmává, mintegy a lélek és a jellem szerkezetévé. „Csak azt tudom – olvassuk –, hogy van egy nagyon mély lerakódás a létezésünk alján, a második vagy legfeljebb harmadik réteg lehet alulról számítva, ami már végleges és változhatatlan, ahol már nem mozdul az életünk. Erős és szilárd tartalom ez az emberben és nem valamilyen szomorú vagy halott dolog, sőt bizonyos tekintetben éppen ez él igazán, ez az amit létezésünk folyamán létrehozunk, amit életre hívunk életünk anyagából." Ez az a fogalom, ez az az emberi tartalom, amit „közérzetnek" neveztünk eddig, s amit Ottlik a katonaiskolában töltött évektől kapott.

A regény szerkezete, felépítése e közérzet analízisének szolgálatában áll. Ottlik a modern irodalom – Proust és Joyce – mintájára kezeli az időt, elveti az egyenes vonalú cselekményvezetés módszerét, ő is Bergson gondolatait kamatoztatja. De nem utánzásból vagy divatból kavarja fel az időrendet, használja fel a szubjektív idő kategóriáját. A közérzetelemzés feladata kívánja meg, hogy ne az idő folyamatában, hanem a személyiség belső struktúrájának rendjében szervezze meg művének egyes részleteit. A kőszegi iskolában szerzett tapasztalatok és felismerések utólag egymás mellé rendeződnek, nem az idő, hanem valami mélyebb összefüggés teremt közöttük kapcsolatot. „A három év például – írja – egyáltalán nem telt el, hanem van; minden pillanata áll egyhelyben, kivetítve a mindenség ernyőjére, szélesen, mint egy divergens sugárnyaláb." De maga a három éves időtartam sem folyamat, inkább állapot, mint ahogy a gyermekkor maga is általában idő nélküli kategória. „Vakon tántorogtunk a halmazállapotát-vesztett időben – emlékezik az író arról az élményről, amit az idő-dimenzió szubjektív hiánya okozott – s hol úgy éreztük, hogy egyhelyben állunk, hol pedig mérhetetlen messzeségben láttuk magunk mögött a nemrég múlt eseményeket. Az időközök megnyúltak, vagy semmivé zsugorodtak, vagy akár visszájukra fordultak olykor, felborítva az időrendet is."

S ha az ábrázolt életszakaszok belső természete ennyire megköveteli azt, hogy az író szakítson a hagyományos idő-fogalommal, mennyivel inkább megköveteli az ábrázolás célja: a közérzet-elemzés. A személyiség természete, az ember „metafizikai" tudata nem fejezhető ki egyenesvonalú időbeli folyamatok érzékeltetésével. Csakis az összefüggések, a vonatkozások, a kapcsolatok közegében végzett kutatás vezethet eredményre. Ottlik is ezt teszi: összefüggéseket, analógiákat keres, egymáshoz méri a jelenségeket. Ő maga így fejti ki módszerének lényegét: „Nem tudom kifogástalan időrendbe szedni az eseményeket. Pedig szeretném. Igaz ugyan, hogy mindez s még sok más is, amit majd el kell mondanom, egyszerre volt érvényes, egyidőben. Medve fekete zubbonya akasztott meg az elbeszélésben. Ehhez is, mint a hálóterem egész képéhez, minden kis mozzanathoz és minden részlethez, előzmények hosszú sora fűződött, sőt folyományok, következmények, később történt dolgok tartoztak hozzá, melyek visszamenőleg, visszahatólag egészítették ki a jelentését, tették teljessé az értelmét; s kölcsönös vonatkozások és kapcsolatok indáztak keresztül-kasul mindent. Mégis, ha nem az időrend egymásutánjában mondom el a történteket, az elbeszélés

menete, amely amúgy is hajlamos önkényes értelmezések felé terelődni, kikerülhetetlenül hamis hangsúlyok, egyoldalú szempontok, esetleges, torz, részleges nézőszögek belekeverésével rendezi el az anyagot; mert valamilyen – bármilyen, megszokott és ismert – rend mindig ráerőszakolja magát a rendezetlen dolgokra; s talán éppen a lényeget sikkasztja el: a rendezetlen dolgok még ismeretlen, valódibb rendjét." E valódibb rendet keresve idézi fel a dolgok és események lényegi összefüggésének egymásutánjában a katonaiskolai éveket, az iskola befejezése után rendezett dunai kirándulást, a második világháborút és a regény írásának idejét.

Az időbeli folyamatok más összefüggésekkel való helyettesítése azt a célt szolgálja tehát, hogy az író pontosabban ábrázolhassa azt a közérzetet, emberi helyzetet, amelynek elemzését meg kívánta valósítani. Vállalkozását azonban még így is nehéz végrehajtani. Az *Iskola a határon* olvasója többször találkozik a szerző belső bizonytalanságának megvallásával. Azzal, hogy Ottlik a lényeges mondanivalók kifejezésének nehézségeiről, sőt kilátástalanságáról beszél. „Nehéz ezt megmagyarázni idegennek – olvassuk –. A dolgok fontosságát s egyben a fontosság lényegtelenségét. Sok mindent, amit megtanultunk valaha együtt. A világ hülye valószínűtlenségét." „Jóformán minden szavam hamis és pontatlan lesz, alig hogy kimondom" – hangzik más helyen. Többször is kérdőjeleket rak az elbeszélt esemény után: „Nem így telt el ez a három nap – mondja például egyszer –. Nem ilyen gyorsan; nem ilyen összefüggően; s egyáltalán nem ez történt." S különben is váltig hangoztatja a megtörtént dolgok lényegi felderítésének esetlegességét, bizonytalanságát. Ezeknek a kijelentéseknek azonban nyilván nem az a céljuk, hogy a műhely gondjairól panaszkodjanak. Ottlik kérdőjeleinek és fenntartásainak alighanem az a funkciója, hogy mintegy elidegenítsenek az eseményektől, a „regényes" elemektől, s a lényeges mondanivalókra irányítsák figyelmünket. Vagyis a struktúra filozófiai jelentésére figyelmeztessenek. E bölcseleti mondanivaló szolgálatában áll Ottlik pontos és elegáns stílusa is. A fogalmazásnak, a műhelynek különös szerepe van akkor, ha az író nem érzékletes életdarabokat akar bemutatni, hanem gondolkodni, kérdezni kíván. Az *Iskola a határon* szerzője éppen ezért különös gonddal bánik a kifejezéssel s ennek eszközeivel.

De nemcsak a stílussal, hanem az epikus anyaggal, a történetekkel és a figurákkal is. Nagy regényét – azt lehetne mondani – évtizedek munkájával készítette elő. Az 1948-as *Apagyi* című novella éppúgy a katonaiskola köré fűződő élmények és mondanivalók megfogalmazásának előkészülete, mint azok a vissza-visszatérő figurák – Szebek Miklós, Halász Péter stb. –, akik már messziről előlegezik a későbbi regényben felvonuló emberi galériát. Ottliknak valóban „főműve" ez a regény, köréje épült egész írói műhelye. Nyilván azért, mert ebben a könyvben tudta elmondani életének legfőbb igazságait, mindazt, ami megtörtént vele; s mindazt, ami e történések nyomán felismerésekké, életfilozófiává alakult. S ebben a könyvben tudott leszámolni a múlt gyötrelmes emlékeivel. A fogalmazás ugyanis Ottlik számára elsősorban a lelki egészség megszerzésének vagy megóvásának eszköze. „Valaha – írja visszaemlékezve az iskolában töltött időszakra –, amikor valami baj, rosszízű kitolás, megaláztatás ért bennünket, éppen Szeredy találta ki a megoldást rá: elmesélte. Délután a tanteremben, ha tíz percre kiment a felügyelő altiszt, vagy este az árnyékszéken, ahol mindig összegyűltünk, Dani elmondta újra, eljátszotta egy kicsit, hogy hogyan is volt a dolog. S mint egy keleti sámán, afrikai varázsló, ezzel a ráolvasással, vajákolással, egyszerű elmeséléssel elvarázsolta, ártalmatlanná tette, átformálta az egész rosszat, s szinte a szemünk láttára semmisült meg a mérge, szinte érzékelhetően szakadt le lelkünkről gonosz nyomása. Pedig Szeredy sosem humorizált, sosem parodizált, sőt, a lehető legszabatosabban, a valósághoz teljesen hűen foglalta szavakba a történteket. Talán éppen az volt a titka, hogy a teljes és hű valóságot mondta el." A teljes és a hű valóságot mondja el regényében ő is, noha a teljesség és hűség modernebb fokán. Az eredmény azonban ugyanaz: a mű visszahat alkotójára, rendet tesz az emlékek zűrzavarában, a személyiség épségét és egészségét mozdítja elő.

5.

Többször említettük, hogy az *Iskola a határon* közérzetelemző regény. Hogy egy történelmileg kialakult emberi magatartás természetét és lehetőségeit vizsgálja, egyféle viselkedésmodellt ír körül. De mi az a közérzet, amelyet Ottlik ábrázolni és vizsgálni akar? S milyen körülmények hozták létre a regényben bemutatott viselkedésmodellt?

E kérdések a mű jelentését, értelmezését érintik. Rájuk válaszolva tudjuk csak megfejteni a regény üzenetét. Volt már szó arról, hogy az író a kőszegi katonai alreáliskolában összegyűlt tizenegy-tizennégy éves fiúk történetét beszéli el. Egy csoport gyerek kerül a katonai nevelőintézet könyörtelen fogaskerekei közé, s négy év múlva más emberként hagyja el az intézetet. A kemény fegyelmet, az értelmetlen katonai drillt a szabálytalan visszaélések egész sorozata fokozza ép lélekkel alig elviselhető gyötrelemmé. A „nevelő" őrmesterek primitív szadizmusa éppúgy a szerepbe való beilleszkedést, azaz a személyiség elsorvasztását és az egészséges lázadó ösztönök megfékezését szolgálja, mint az a zsarnokság, melyet a növendékek egy csoportja gyakorol a többiek felett. A regény jelentésének első, noha felszíni rétege a horthysta hadsereg katonaiskolájának képét tárja elénk tehát. Azokat a módszereket és azt a szervezetet leplezi le, amelyet ez a hadsereg a Monarchiától örökölt, s amelyet már a húszas években is egy új háborúra való készülődés jegyében alkalmazott.

A könyv megjelenése idején heves vita folyt arról, hogy Ottliknak vajon volt-e joga ezt az intézményt „belülről", mintegy a megértő figyelem igényével ábrázolni. A kritikusok egyik csoportja szerint ugyanis az író tragédiát látott ott, ahol valójában csak a szatíra volt jogosult. Mások ellenkezőleg amellett érveltek, hogy Ottlik regénye a horthysta hadsereg nagyhatású leleplezését valósítja meg. Igaza azonban egy harmadik véleménynek lett: amely a jelentés első rétege mögött megkereste a másodikat, a fontosabbikat. Ottlik ars poeticája, műhelyének törvényei valószínűtlenné teszik, hogy mondanivalóját a bölcseleti általánosságon kívül, pusztán valamilyen konkrét társadalmi jelenség vagy visszásság kritikai ábrázolásában találja meg. Az *Iskola a határon* jelentésének első, társadalomkritikai rétege mögött is ott a valóságosabb értelem: az önmagára hagyott ember és a modern társadalomban kialakult zsarnokságok konfliktusának vizsgálata. Sőt az általánosság még nagyobb fokán: az ember és a társadalom, az ember és a hatalom konfliktusának rajza. A katonai nevelőintézet valójában a társadalom hatalmi apparátusának *metaforája*; az értelmetlen fegyelem és a szabálytalan zsarnokságok pedig az intézményesített és intézményeken kívüli, spontán embertelenségek jelképei. Ottlik gazdag tapasztalatok és bőséges ismeretek birtokában ábrázolja a katonaiskola életét. Elmélkedő megjegyzései, a történetből való „kibeszélései" azonban nem hagynak kétséget afelől, hogy a történet mögötti tartományban a huszadik századi társadalom elfajult struktúráiról, sőt általában az emberi társadalmakról beszél. Humanizmus és társadalmi szervezet, igazság és hatalom az ő számára antinómiák. Főhőse, Medve Gábor, az író véleményét fejezi ki: „az igazság nehézágyúit sem lehet bevonszolni olyan törékeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak."

Vagyis az *Iskola a határon* azok közé a regények közé tartozik, amelyek egy szűkebb körű szociológiai struktúra – egy nevelőintézet – közegében kívánják vizsgálni a nagyobb kiterjedésű szervezet – az emberi társadalom – természetét. Ottlik kapott néhány olyan kritikát, amely megrótta őt az emberi társadalom iránt megnyilvánuló szkepsziséért. Holott a regényben kifejezésre jutó eszmék nem az emberi együttélés képtelenségét sugallják, s maga az író korántsem szkeptikusan közeledik a közösség esélyeihez. Ottlik pusztán a deformált társadalmi mechanizmusokat ítéli el, s inkább annak vizsgálatára törekszik, hogy az egyes ember miként őrizheti meg önmagát, hogy az ép személyiségek közössége miként hathat gyógyító erőként a társadalom szélesebb körű szervezeteire. Igen tanulságos, ha összevetjük Ottlik koncepcióját azzal a gondolatrendszerrel, amely Musil *Törless iskolaévei* című klasszikus regényéből tárul elénk. A két regényt ugyanis gyakran együtt em-

legetik: nemcsak témájuk, hanem a társadalom szervezetéről megrajzolt „látomásuk" és világképük következtében is. Musil könyve azt a döbbenetet fejezi ki, amely a huszadik század elején fogta el a művelt és gondolkodó európai polgárt, midőn az egyre több szörnyűséget ígérő kapitalista rendszerben tájékozódni akart. Midőn a béke és a konszolidált polgári rend felszíne mögött észrevette az irracionális erők szövevényét, az ugrásra kész barbárság fenyegetéseit. „Az is lehetséges – írja Musil –, hogy az eddig egyetlennek tudott fényes, nappali világból egyszer csak átlép az ember egy másik, egy fülledt és tomboló és szenvedélyes és mezítelen és megsemmisítő világba. S hogy nemcsak átléphető a küszöb, amely elválasztja azoknak a világát, akik az életben, mint valami üvegből és vasból való átlátszó épületben járják szabályos útjukat család és hivatal között, azokétól, akik letaszítva, véresen, kicsapongásaiktól mocskosan tévelyegnek üvöltésektől visszhangzó zegzugos folyosókon, hanem oly végtelen közel is van egymáshoz ez a két világ, hogy láthatatlanul érintkező határukat bármely pillanatban átléphetjük . . ." Musil egyszerre volt egy zavartalannak tetsző világ belső káoszának felderítője és a közeli jövő – a háborúk és vérengzések – látnoka. „Minden megtörténhet: ez van a titok mélyén" – írta lakonikus tömörséggel, leszámolva korának ábrándjaival.

Az *Iskola a határon* írója ugyanezt elmondhatná: „Minden megtörténhet . . ." Csakhogy az ő esetében ez már kevés lenne; hiszen amit Musil előre látott, azt Ottlik már tapasztalta. A Musil által felrajzolt rémes jövő már mögötte van. Ottlik kortársként élte át a két világháborút, a fasizmust, Auschwitzot és Hiroshimát, a sztálini korszakot, a koncepciós pereket. Neki már nem a megdöbbenés a feladata, hanem a vizsgálat, s főként az, hogy a szörnyűségekkel szemben védelmet kínáló emberi magatartást keressen, hogy hatékonyabb életfilozófiát, biztonságosabb közérzetet segítsen kialakítani. Ennek a magatartásnak két főbb típusát Medve Gábor és Bébé alakjában rajzolja meg.

Medve Gábor alakjának élő modellje volt: Örley István, a tehetséges író és kritikus, akinek életműve és egyénisége csak most kezd kibontakozni előttünk az idő és a feledés rétegei alól. Az irodalmi életben, főként a Magyar Csillag egykori munkatársai között ma is legendája van. Emberi erényeivel – őszinteségével, tiszta jellemével – talán elevenebb hatást is tett, mint műveivel. Illyés Gyula legutóbb így emlékezett meg róla: „Az a jellemalkat volt, aki eszményeihez öntudatlanul hű, akiből tehát a próbák alatt a hűség természetesen, zavartalanul – megnyugtatóan árad. Bátor is ilyen öntudatlanul: megnyugtatóan volt." Ottlik pedig – az *Iskola a határon*-ban – őszinteségének tiszteletet parancsoló erejéről beszél: „Az írásait . . . , különösen korábbi elbeszéléseit, olyan felfokozott, szinte embertelen, már-már megengedhetetlennek tűnő szörnyeteg őszinteség jellemzi, hogy némelyik kritikusa modorosságnak bélyegezte, jóllehet igazságtalanul." Egy ilyen karakter válasza a külvilág kihívásaira – már gyermekkorában is, vagy akkor még inkább – a lázadás. Medve Gábor is lázad az iskola rendje ellen. Nem tudja elfogadni ésszerűtlen szabályait, nem képes alávetni magát a zsarnokságnak, a személyiségre nehezedő terrornak: „bátran ellenállt és dacosan magára maradt." A lázadás azonban csak a kivételes lelkek képessége lehet s eleve bukásra ítélt. Ottlik nem reménykedik a lázadó tettekben, szkepszissel és borúlátón tekint az ellenállás esélyeire: „itt nem volt összeesküvés – írja egy helyen –. De ha lett volna, akkor sem volt ki ellen, mi ellen. Legfeljebb a világ belső szerkezete és emberi mivoltunk végső természete ellen. Mintha a halak így szólnának a tenger mélyén: Ne hagyjuk ezt, hogy a világ cseppfolyós, és hogy mi halak vagyunk benne, hanem fogjunk össze és legyünk emlős állatok, szilárd talajon. Ismét lehetséges, hogy valahol, talán a csillagokba írva, fennáll ilyen kötés; elképzelhető ilyen átfogó törekvés: a kivitelezése azonban hosszabb időt vesz igénybe, semhogy a mi létünk méreteinek nagyságrendjében át tudnánk tekinteni s egyáltalán, tudomásunk lehetne róla." Az önvédelem egy reálisabb változatát ezért egy másik típus képviseli: Bébé és Szeredy típusa.

Ennek a típusnak is az a célja, hogy őrizze önmagát, védje integritását. A szembeszállást, a cselekvő lázadást azonban elkerüli: tűr és alkalmazkodik. Kitér az össze-

csapás elől, s elhallgatja a sérelmeket. „Engem is megvertek, Szeredyt is, mindenkit – olvassuk –. Egytől-egyig valamennyien beletörtünk az engedelmességbe. De se Medvével, se Szeredyvel, se Gereben Énokkal, se a többiekkel soha erről nem beszéltünk később. Nem azért, mert szégyelltük magunkat, vagy szégyelltük a világ szerkezetét, hanem azért, mert már nem volt érdekes és nem tartottuk fontosnak. Mindez végül is semmivé vált, és éppen azért vált semmivé, hogy ne kelljen soha többé beszélni se róla." Ez a típus a szemlélődő magatartást képviseli: nem lázad, inkább mindent megfigyel, alkalmazkodva őrzi önmagát. S éppen ezért megfontoltan és higgadtan tud viselkedni a világ katasztrófáinak idején. „Ezt én is megtanultam azon az őszön – vall Bébé (vagyis az író maga) –; s azóta soha nem érzek pánikot sűrű ködökben, általános zűrzavarban, világfelfordulások idején, bombázott sötét városokban és vesztett háborúkban, hanem csak zsebrevágom a kezem és nyugodtan ácsorgok egyhelyben, az egekből alábocsátott ólomfüggönyök alatt."

E két magatartás kerül azután egyfajta szintézisbe a történet során. Medve lázadása kiegészül a józanság s a készenlét elemeivel; Bébé és Szeredy alkalmazkodó passzivitása ellenállóbbá válik. S úgy hiszem, ebben a magatartásmodellben – vagy ha tetszik: életfilozófiában és közérzetben – kap megfogalmazást az *Iskola a határon* végső üzenete. E magatartás, szemben a korábbi művekben kifejezésre jutó ironikus szkepszissel, *sztoikus* jellegű. A sztoikus filozófia a nagy történelmi válságok, a megoldhatatlannak tetsző drámák életbölcselete. Klasszikusai – Zenon, Chrysippos, Epiktetos, Seneca és Marcus Aurelius – szerint az ember legfőbb kötelessége, hogy megismerje a világ törvényeit s engedelmeskedjék nekik. „Csak egy nagyság van – hirdette Marcus Aurelius, a filozófus-császár –: mindent ész szerint cselekedni, s akkor minden sorscsapást el tudunk viselni." Ottlik hősei ebben az értelemben sztoikusok. Megismerik a törvényeket – a világ és a társadalom szerkezetét –, s ahelyett, hogy semmibe vennék őket, vagy lázadnának ellenük, az alkalmazkodás taktikájában keresik a vállalkozás lehetőségeit. Nem mondjuk, hogy ez az egyetlen út, a modern ember ismer más lehetőséget is: a tudatos lázadást, a forradalom lehetőségét. Ám a sztoikus életfilozófia hívei sem zárkóznak el a világ átalakításának feladatai elől. Ottlik hősei sem mondanak le a cselekvésről, de ezt a csendes és szívós munkában, az önismeretben és a személyes példaadásban keresik. Medve Gábor így fejti ki a regény végén ennek a magatartásnak az erkölcstanát: „a világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni, nem újrarendezgetni azt, ami már megvan benne, hanem hozzáadni mindig". A sztoikus életfilozófia mindig morális célzatú, az *Iskola a határon*-ban meghirdetett életelvek is az ember erkölcsi tennivalóit írják le, egy etikus beállítottságú magatartást javallanak. És bár ez a sztoikus-moralista életfilozófia lényegében tragikus életérzést, csalódottságot és méltósággal palástolt fájdalmat jelent, mégis benne látja Ottlik a modern kor emberének lehetőségeit.

Az embernek fájdalmasan bár, de tudomásul kell vennie, hogy ez a világ nem „minden világok legjobbika". Átélve a „hiábavaló viszontagságokat" ezért elégikus életérzésekkel gondolhat önmagára, múltjára, emberi kapcsolataira. A sztoicizmusnak, úgy tetszik, örök kísérője az elégia. Ez az elégikus önszemlélet és világlátás kap megfogalmazást Ottlik utolsó megjelent írásában, az 1968-as *Minden megvan* című elbeszélésében. E novella hazalátogató, s múltját, gyermekkorát felkutató hegedűművésze ugyanúgy az emberi bölcsesség és az elégikus nosztalgia szimbóluma, mint azok a fiúk, azok a volt alreáliskolai növendékek, akik az *Iskola a határon* utolsó jelenetében tekintettek vissza gyermekkorukra a Mohács felé úszó dunai hajón. Úgy látszik, Ottlik ebben az életérzésben találta meg békéjét. Vagy talán egyszer mindez újabb nyugtalanságok forrása lesz?

SZAPUDI ANDRÁS

Abdai sorok

Ég-szúró kedve tőben eltörött
a halál hajfonata vonta
a csönd férges zugába, és örök
nevét az ördög kidobolta

érette bölcs rabbi nem vijjogott
zsoltárt Ábrahám istenének
és bánat-marcangolta rokonok
ruháikat nem szaggatták meg

de, mint pokolra küldött katonák
sóhajtottak, s szigorú rendben
utána haltak a jegenyefák
s a föld megrázkódott ijedten

s hol pogány dalt forralt a sárga nap
s homok száguldott szélütötten
egy táltos-madár szíve megszakadt
s az ősz befedte levelekkel.

Vietnam

Amikor a sakálok sompolyognak,
mint mesebeli óriás, égig ér az éj
a hőség oszló dögteteme alatt,
mint téregtenyészet, zsizseregve zsong
a történelem, a félelem szüköl;
a folyó színén, mint tölfordult halak
libegve elúsznak a csillagok,
s ördögi szarvat növeszt a hold;

amikor a sakálok sompolyognak,
a keresztforma árnyak összeesnek,
mint csontos könyökök, dorong-karok,
egymást törik a fák, míg menekülnek,
s húsos felhő alatt kucorog az ember:
rettentőt markol, gyökeres reményt szorít.

És a sakálok a hőség dögteteme fölött
hirét költik a békességnek
– üvöltve – irgalmatlanul.

KISS DÉNES

Nevedet kimondja

Ne fogózz ne fogózz
gyökérbe faágba
te bohóc te bohóc
se múltba se mába

Ne fogózz vagyonba
jövőbe sikerbe
indul majd otromba
idő hogy kikezdje

Kapaszkodj dalodba
röpítsen galoppja
Nevedet kimondja
ég színe fa lombja

Születtem sírtam

Mélyül szívemben alkonyat
minden hajnalom belehull
A napok vad váltott lovak
robognak irgalmatlanul

Nincsen módomban leszállni
ló nyereg kantár nem ereszt
Születtem sírtam és máris
rádobtak s ugrott a deres

Arcok

Szerelmeink arca
az időből előjön
Mosolyok gurulnak
előttünk a földön

Elkopik elhullik
az ember ruhája
Tágul fényesedik
régi délibábja

Szerelmeink futnak
neki a hegyeknek
A nagy égi útnak
kék kövén lebegnek

HÁRS LÁSZLÓ

LEHETŐSÉG, LÉTJOGOSULTSÁG, SZÜKSÉGESSÉG

Vita az ifjúsági irodalom korszerűségéről

Vitát sohasem árt az elején kezdeni. Azon, hogy mi az, ami vitatandó, vagy esetleg vitatható. Ez az a kályha, amelytől indulva el lehet kezdeni a táncot, a lépésvétés veszélye nélkül. A vita azonban, amit Lengyel Balázs kitűnően tájékozott cikke indított el, nem az elején kezdődött. Mégpedig azért nem, mert Lengyel Balázs a maga részéről teljesen tisztázottnak tekintette az alapkérdést, holott egyáltalában nem az. Ő azt vette számba, milyen korszerű tendenciák és jelenségek érhetők tetten a mai magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban, s nem vesztegetett szót arra, ami elsősorban *vitatandó* (s egyesek szerint bizonyára *vitatható* is), hogy van-e egyáltalában létjogosultsága, lehetősége, szükségessége a modernségnek az irodalom e válfajában, vagy ha úgy tetszik, sajátos területén?

Ezt a kérdést nem lehet azzal az általánosító formulával elintézni, hogy „nincs külön gyermek- és ifjúsági irodalom", tehát ez a sajátos terület is „az új és a régi harcában" fejlődik. Nem pedig azért, mert ezt a bizonyos egységet nem lehet mechanikusan értelmezni s az irodalom általános mozgás- és fejlődéstörvényeit sem lehet mechanikusan alkalmazni erre a sajátos területre. Igaz ugyan, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom is az új és a régi harcában fejlődik, ahogy azt Lengyel Balázs megállapította, de útja, ha párhuzamos is az irodalom egészével, fejlődésének üteme semmiesetre sem azonos vele, és nem is kell azonosnak lennie. Mert a gyermek- és ifjúsági irodalom fejlődését nem csupán a társadalom általános mozgástörvényei, valamint az irodalom fejlődésének belső törvényei befolyásolják és határozzák meg, hanem egyebek is.

Ezek az egyebek: a didaktika és pedagógia, amely két tündér ott állt annakidején az újszülött bölcsője mellett. A mindössze körülbelül százötven éve született gyermek- és ifjúsági szépirodalom előzményei ugyanis nem a népmesék és a népi mondókák, mint hinni lehetne. hanem a tankönyvek, káték, hármas kis tükrök, Orbis pictusok, tehát a didaktikus, a pedagogizáló munkák. S a két tündérhez újabban még egy harmadik is csatlakozott: a gyermeklélektan. Hármuk befolyása, közreműködése, sőt, néha diktatorikus törekvése az, ami – az irodalom általános fejlődéstörvényei mellett – módosítóan hat a gyermek- és ifjúsági szépirodalomra.

A pedagógia, a didaktika és a pszichológia fegyvertársként lép fel, de valójában arra törekednek, hogy átvegyék a parancsnokságot a gyermek- és ifjúsági irodalomban. Az igazi gyermek- és ifjúsági írók pedig ki és fel akarnak szabadulni befolyásuk alól, ezért állandó emancipációs küzdelmet vívnak velük, miközben az egyik fél sikerrel alkalmazza és hasznosítja a másik fél eredményeit s a másik az egyikét. Ez a küzdelem – amely sohasem dől el véglegesen, mert az irodalom is, a három tündér is állandóan fejlődik, tökéletesíti módszereit és eszközeit – ez a küzdelem nagymértékben befolyásolja a gyermek- és ifjúsági irodalom haladásának irányát és ütemét. S a gyermek- és ifjúsági irodalom története azt bizonyítja, hogy mindig akkor éri el legkorszerűbb eredményeit, akkor aratja legszebb művészi győzelmeit és akkor alkotja nemcsak irodalmi, hanem pedagógiai és pszichológiai szempontból is legértékesebb műveit, amikor diadalra viszi ezt az emancipációs harcot. Természetesen nem úgy, hogy elveti, vagy egyszerűen semmibe veszi a három tudományág eredményeit, hanem úgy, hogy azokat felhasználva, elébük vág s nem tanulja, hanem tanítja őket. Művekkel.

Hogy ne ifjúsági irodalmi példán bizonyítsam ennek igazságát, hadd hivatkoz-

zam Dosztojevszkijre. A Bűn és bűnhődés egyebek között azért szuverén remekmű, mert zseniális írója, Freud, Adler és Jung előtt volt lélekelemző, mélypszichológus és minden egyéb. Míg például egyes huszadik századi s kitűnő tehetségű szerzők számtalan lélektani prózája megfakult, mert csupán a bécsi doktor kutatásai nyomán hatoltak be a tudatalattiba s munkáik már eredetileg is inkább voltak divatosak, mint korszerűek. Az igazán korszerű irodalom ugyanis nem éri be azzal, hogy azt formulázza meg, ami a kor tudományos kutatásai révén már publikussá vált, hanem felfedezésekre vállalkozik, új jelenségeket tud és mer feltárni. Úgy vélem, ez a felfedező bátorság nem csak elképzelhető, hanem egyenesen elengedhetetlen az irodalom rangjára igényt tartó gyermek- és ifjúsági munkákban is. S úgy vélem, hogy a didaktika, a pedagógia és a pszichológia is az ilyen jellegű munkákból profitálhat a legtöbbet. Innen nézve tehát máris igennel válaszolhatunk arra az alapkérdésre, hogy van-e létjogosultsága a korszerűségnek a gyermek- és ifjúsági irodalomban?

De ezzel még nem válaszoltunk arra a kérdésre, hogy van-e rá lehetőség is? És hogy szükséges-e?

Vitacikkében Kolta Ferenc oly habozás, sőt, feltétel nélkül száll síkra a modernség szükségessége mellett, hogy még el is marasztalja az ifjúsági irodalmat a maradiság bűnében, mondván, hogy „az új művek nem kis része olyan, mintha évtizedekkel előbb írták volna őket". Igaz, erre Lengyel Balázs már eleve megfelelt, amikor kimondta: „Nincs tehát abszolút szabály, hogy csak egyféleképpen, korunkban csak ízlést rombolva és teremtve lehet maradandó, formáló erejű művet létrehozni". De nem felelhette már eleve azt – mivel nem sejthette meg előre a vádat – hogy felnőtt irodalmunkban sincs hiány az évtizedekkel ezelőtti módszerekben. Egyébként, mint kiderül, Kolta Ferenc elsősorban azért sürgeti az ifjúsági irodalom modernizálódását, hogy az valamiféle átmenetet teremtsen a felnőtt-regényhez. Ez az óhaj pedig nem irodalmi, hanem didaktikai természetű. S éppen mert didaktikai, vagyis irodalmon kívüli, teljesítése aligha eredményezhetné az ifjúsági irodalom oly kívánatos korszerűsödését. Sokkal inkább eredményezhetné, a cikkíró szándékai ellenére, a modernkedést, a korszerű trükkök, fogások ügyeskedő átvételét, mert az effajta technikát elsajátítani, felszínesen alkalmazni csak ügyesség dolga. S ezek a művek esetleg úgy festhetnének, mintha nem tegnap, hanem holnap írták volna őket, miközben nem tennének egyebet, mint szaporítanák azoknak a könyveknek a számát, amelyekről Koczogh Ákos találóan írta, hogy „többé kevésbé a mi felnőtt irodalmunk tökéletlen másai".

Holott az igazi ifjúsági munkák, az értékesek és maradandók, nem „átmenetet" képeznek és nem is „tökéletlen másolatok", hanem szuverén, öntörvényű remekek. Nem a felnőtt irodalomból alászállott Robinsonra és társaira gondolok, mert nem lehet egy kalap alá venni az ifjúsági olvasmányt az ifjúsági irodalommal. Én Tom Sawyerre gondolok, meg Micimackóra, A kis hercegre, A Pál utcai fiúkra, A távolban egy fehér vitorlára és számos társukra. Ezekkel semmire se mennénk, ha tartós létüket holmi átmeneti jelleggel vagy többé-kevésbé sikerült másolattal akarnánk magyarázni. Az jellemző rájuk, hogy keletkezésük korában valamilyen módon nagyon is modernek voltak, azok maradtak napjainkig és azok maradnak napjaink után is. Hosszú életűek e földön, mert tisztelték apjukat a valóságot és anyjukat a művészetet s puszta létükkel hirdetik, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom igazi irodalom s legjobb alkotásai szuverén remekművek.

Ennyivel be is érhetnénk, ha nem arra keresnénk feleletet, hogy lehetséges-e és szükséges-e a korszerűség az irodalom sajátos területén? Hogy válaszolni tudjunk, ahhoz ismételten szemügyre kell vennünk ezeket a remekműveket. S úgy találjuk, hogy minimum két oldaluk van. Egyik oldalukkal a gyermekolvasók felé fordulnak s elragadják őket bájukkal, igazságukkal, szépségükkel. Minek következtében a gyermekolvasó úgy mozog, úgy él e munkákban, mint természetes közegében s úgy tekint velekorú hőseire, mint pajtásaira. Másik oldalukkal a felnőttek felé fordulnak. Azok felé, akik megjelenésük idején voltak felnőttek és azok felé, akik gyermekolvasóikból váltak azzá. Nekik azt az oldalt mutatják, amelyen a gyermeklélekben, a gyermekjellemben, a gyermekéletben tett felfedezéseik láthatók-olvashatók. Ezek az

újdonság erejével hatottak keletkezésük idején s mit sem veszítettek igazságukból a múló időben. Ilyen felfedezésekre mindig csak az a korszerű ifjúsági író képes, aki a Kolta Ferenc által joggal idézőjelbe tett „hasznosság" és az általam idézőjelbe tett „szolgálat" helyett a maga útját járja.

Úgy hiszem, senki előtt, legkevésbé pedig a pedagógus és a pszichológus előtt nem kétséges, hogy az emberi vagy a gyermeki lelket nem elég egyszer felfedezni, mivel az változik a változó idővel. S ennek a változásnak egészét vagy egy részét a korban megragadni és a kor színvonalán kifejezni – ez maga a modernség. Ez az elengedhetetlen, a gyermek- és ifjúsági irodalom terén is nélkülözhetetlen modernség. Amire tehát nem csupán lehetőség, hanem szükség is van, ha azt akarjuk, hogy korunk gyermek- és ifjúsági irodalma korunk gyermekét és fiatalját fejezze ki és fedezze fel. Ennél kevesebbel pedig igényes gyermek- és ifjúsági író, úgy hiszem, nem érheti be.

Nyitva marad a harmadik kérdés: *lehetséges-e* modern gyermek- és ifjúsági irodalom? A kérdés nem pusztán szónoki, annak ellenére, hogy magam is tettem egy-két szerény kísérletet e téren. Mélyebb és alaposabb elemzést kíván, magamnak is szükségem van rá, hogy megtudjam, jogosultak, vagy önkényesek voltak-e próbálkozásaim, e próbálkozások sorában. S ez számomra annál fontosabb, mivel mindazt, amit itt írok, a magam szemléletének és munkamódszerének gyakorlati és elméleti tapasztalatai alapján írom, abban a tudatban, hogy esetleg csak egy része lesz általánosítható.

Határozott meggyőződésem, hogy az újítás, a korszerűsödés igénye úgyszólván sohasem az olvasó, hanem az alkotó részéről jelentkezik. Ez fokozottan így van a gyermek- és ifjúsági irodalomban. Marxot variálva, a művészeti-irodalmi forradalom, vagy szerényebben, újítás, akkor válik elkerülhetetlenné, amikor az alkotók úgy érzik, hogy nem lehet többé a régi módon alkotni. Miért? mert új tartalmaknak kell formát adni, új látomásokat kell objektiválni – mondhatnánk. Csakhogy az az igazság, hogy a korszerűséghez a gyermek- és ifjúsági irodalomban is két irányból lehet elindulni. Az egyik a tartalom. A másik a forma, amikor az alkotó a szuggesztivitás érdekében törekszik a forma megreformálására. A végeredmény rendszerint az, hogy az új tartalom új formát küzd ki és az új forma új tartalmat fogad be. Minden alkotó az egyéniségének, temperamentumának, meggyőződésének legjobban megfelelő irányból indul el.

Magam annakidején a népmese elleni lázadással kezdtem. Talán felesleges is felidézni azt az időt, amikor szinte kötelező volt a népmesekultusz, kötelező volt a népmese formájának, hangjának, egész világának átvétele, másolása, variálása. Mégis megemlítem, mert műhelytapasztalataimról írok s ezen a ponton éreztem először a gyermek- és ifjúsági irodalom terén sokszor és nem ritkán erőszakosan megnyilvánuló konzervativizmust tűrhetetlennek. S lázongásom idején tizegynéhány évvel ezelőtt szenvedélyes és elfogult vitát folytattam egy kitűnő gyermekirodalmi szakértővel arról, hogy van-e oroszlán a közértben? Erre egy kisfiú szolgáltatott alkalmat, aki elmondta nekem, milyen veszedelmes kalandokon esett át, amikor a mamájával a közértbe ment, mert az üzlet közepén egy vad oroszlán ült.

Teljes mértékben igazat adtam a kisfiúnak az oroszlán jelenlétét illetően s azt állítottam, hogy minden igazi közértben van oroszlán, esetleg krokodilus vagy más fenevad. Vitapartnerem a szaktudomány és a kultúrpolitika akkori normáit képviselve tagadta ezt, a realitás és az irrealitás szétválasztásának jegyében. Azóta, úgy tudom, ő is azt vallja, hogy nem is közért az, ahol nincs oroszlán s ma már talán nem is vagyok neki elég modern. De meggyőződésem, hogy amikor a fenti álláspontot képviseltem, modern meseíró voltam, s ma is annak tartom azt, akinek meséiben ott lobog a közértben lapuló oroszlán sivatagszín sörénye, vagyis a köznapok dolgainak kellős közepén feltáruló csoda és varázslat.

Ezzel a közértbeli oroszlánnal két legyet ütöttem egy csapásra. Az első a népmese-módszer volt, amely meséit, csodáit és varázslatait a bizonytalan múltba, a holnemvoltba helyezi vissza és ott is választóvonalat húz a való- és a mesevilág közé. A második a naturalista, úgy is mondhatnám, a földhözragadt szemlélet volt, amely a

jelenben nem tűri a csodát. Világossá vált előttem, hogy a mai meseköltőnek félre kell tolnia a népmeseséмákat, ha mai meselátomásait akarja formába önteni. Minden egyes meséjében újra *meg* és újra *fel* kell találnia azt az autentikus mesevilágot, amely egyszerre reális és varázslatos, korszerű és látomásos, mai és csodálatos. Amelyben a közért kellős közepén ott az oroszlán, vagy amelyben a játszótéri hinta nem áll meg a felső holtponton, hanem tovább lendül a csoda magasságaiba. Úgy, hogy a költői látomás egyúttal megfeleljen a jelenkorban benne élő gyermek képzeletvilágának és logikájának. S ezt az autentikus, korszerű mesevilágot fellelni nem csak szükséges, hanem lehetséges is.

Az elbeszélő irodalom következő – a mesére következő műfaja: az ifjúsági történelmi regény. A meseolvasó korból kinövő gyermek nem válik egy csapásra ifjúvá és regényolvasóvá. A prepubertásig s gyakran még azután is, változatlanul vonzódik a rendkívülihez, a csodálatoshoz, az emberfelettihez. Ugyanakkor hatalmasan megnövekszik valóságigénye is. Előbbit nem elégíti ki a realisztikus ifjúsági regény, a – Földes Péter definíciójával – ifjúsági társadalmi regény. Utóbbinak pedig ellene mond a mese csodavilága. A kettős követelménynek csupán egyetlen műfaj képes eleget tenni: az ifjúsági történelmi regény, amely a rendkívüli és a köznapi, a reális és az irreális ötvözete.

Már e műfajjal kapcsolatban szólni kellene az abszolutizált korosztályi sajátosságokról „és a fetisizált kalandosságról", mint amelyek – merev alkalmazásuk esetén – „megmerevítik a műfajt s elmeszesítik az ereket". Lengyel Balázs is, Kolta Ferenc is megemlékezik mindkettőről, magam sem szándékozom megkerülni őket, de itt mégsem szólhatok róluk, mert az ifjúsági történelmi regénynek csak olvasója vagyok, nem írója s ez az írás – ismétlem – műhelytapasztalataim általánosításának kísérlete. E téren pedig nincsenek műhelytapasztalataim.

Úgy *vélem*, hogy az ifjúsági történelmi regény olvasóit részben vagy egészben kielégítheti a hagyományos, romantikus, azaz ugyanolyan érzelmes, mint fordulatos, ugyanolyan elképesztően kalandos, mint adataiban hiteles történelmi regény. A hagyományos öntőformákat időtlen időkig használni lehetne – az olvasóktól. S mégis újítások tanúi lehetünk.

Lengyel Balázs a maga alkotói gyakorlatából hoz erre példát. Elmondja, mint volt kénytelen, úgyszólván akarata ellenére, nagyobb szerephez juttatni a hős tudatát s mindazt, ami a tudatában lejátszódik. Közlése arról tudósít, hogy a korszerű ifjúsági történelmi regényben az egész hősábrázolás megváltozik. Mert a nagyobb szerephez juttatott tudat – akarva-akaratlan – rákényszeríti az írót a jellemábrázolás megváltoztatására is, (a jellemzés közvetlenből közvetetté, s lényegesen árnyaltabbá válik), csakhogy a megváltozottan ábrázolt hős elkerülhetetlenül másféle hős is. Helyesebben: ugyanolyan mértékig, de nem ugyanolyan módon hős. A középponti hős ábrázolásának változása végső fokon kikényszeríti az egész történelmi-regény szemlélet és építkezés megváltozását. A pepecselő tájfestés, a túlrészletezett s romantikus környezetrajz helyét lényegretörőbb ábrázolási mód foglalja el; talaját veszti a túlhajtott archaizálás, mert a hős tudatát nem lehet s nem is szabad archaizálni; a szerkezet szikárabbá, az előadásmód kihagyásosabbá válik, és így tovább. S mindennek végeredményben egy másfajta, korszerűbb történelemszemlélethez kell elvezetnie, noha csupán a hősábrázolás módosulásával kezdődött.

A kérdés az, hogy *lehetséges-e* végrehajtani ezeket a változtatásokat, amelyek – hadd emlékeztessek rá – nem az olvasó, hanem az alkotó korszerű türelmetlenségéből fakadnak? Vagyis, hogy elbírja-e őket az ifjúsági történelmi regény, anélkül, hogy megszűnne az lenni, ami? A tapasztalat és az elmélet egyaránt igent mond reá. Feltéve, hogy az alkotó nem hagyja figyelmen kívül a tényleges – és nem az abszolutizált – korosztályi sajátosságokat és a valóságos – nem pedig a fetisizált – kalandosságot. Azaz meg kell őriznie, minden ellenkező véleménnyel szemben, a fordulatos cselekményt és óvakodnia kell a modern történelmi regények kedvelt fogásától, a deheroizálástól. A fiatal olvasónak olyan cselekményre van szüksége, amelyben benne élhet és olyan hősre, akivel azonosulhat. S ez az identifikáció az ifjúsági regény hatásának, sőt, ráhatásának egyik legelévülhetetlenebb eszköze. De a deheroizálás

elidegenítő hatással van, eltorlaszolja az identifikálódás útját, minek következtében a tíz év körüli olvasó rendkívüli utáni vágyódása kielégítetlenül marad.

Ezzel elérkeztünk a gyermek- és ifjúsági elbeszélő műfajok harmadikához, az ifjúsági társadalmi regényhez, amelyet a magam részéről a legfontosabbnak tartok, mivel a kisgyermekek meseigényét *végeredményben* ki lehet elégíteni a magyar és a nemzetközi népmesekincs tapintatosan átsimított darabjaival, valamint a klasszikus műmesékkel, a rendkívülien reális és reálisan rendkívüli iránti igényét pedig az átdolgozásokkal, a felnőtt irodalomból alászállott s a korábban írt ifjúsági történelmi regényekkel is – ha esetleg úgy adódna, hogy magukban az alkotókban nem munkálkodna az újra való törekvés. De az ifjúsági társadalmi regényt az adott – 10–14 éves – korban nem pótolhatja semmi egyéb, sem klasszikus ifjúsági, sem a felnőtt irodalomból alászállott munka, ezen a területen a kortársalkotóknak és a kortársműveknek kell helytállniuk. A maga világában és korában, a felnőtt és a gyermek viszonyában, a gyermek és gyermek kapcsolatában, csak az ifjúsági társadalmi regényből tájékozódhat és saját egyéniségének felismeréséhez és kialakításához is elsősorban tőle várhat segítséget a 10–14 éves gyermek.

A fiatal olvasó természetesen nincs tudatában az ifjúsági társadalmi regény szerepének és jelentőségének, hivatásának és feladatának, de mi igen, annak ellenére, hogy Kolta Ferenc mindenestül a szórakoztató irodalom kalapja alá vette. Tagadhatatlanul szórakoztatónak kell lennie, máskülönben unt és ellenszenves kötelező olvasmánnyá válik. Csakhogy más a *szórakoztató* irodalom és a szórakoztató *irodalom*. Ez nem játék a hangsúlyokkal, hanem alapvető minőségi különbség. Az egyik szórakoztatás irodalmi formában, a másik irodalom szórakoztató formában. Hiba lenne az előbbi létjogosultságát tagadni, akár felnőtt, akár ifjúsági vonatkozásban, de még nagyobb hiba lenne az ifjúsági regényeket megfosztani szórakoztató jellegüktől, azért a fikcióért, hogy akkor irodalmibbak lesznek. Csak unalmasabbak, tehát olvashatatlanabbak lesznek. A legkülönb ifjúsági regények azonban nem ismerték és ezentúl sem ismerhetik a „szórakoztató" és az „irodalmi" tudathasadást. Ellenkezőleg, a kettő egységét ismerik csak s még egy harmadik tényezővel egységben: a korszerűséggel. Mert az igazi ifjúsági társadalmi regény – ezt egyértelműen ki kell mondanom – csakis egyféle lehet: modern. Hiszen a jelenkorban játszódik s a jelenkorban kíván hatni a jelenkorban élő olvasóra.

Csakhogy talán éppen ennél az ifjúsági műfajnál abszolutizálják a korosztályi sajátosságokat és fetisizálják a kalandosságot, ezért az ifjúsági társadalmi regénynél hangzik el a legnyomatékosabban a kérdés, hogy lehetséges-e ebbe a kettős „gúzsba kötve táncolni", azaz korszerűnek lenni? Nincs-e más megoldás, mint elvetni a korosztályi sajátosságokat és a kalandosságot, vagy ellenkezőleg: lemondani a korszerűségről? Lengyel Balázs és Kolta Ferenc mintha az előbbire hajlana.

Az életkori sajátosságok tekintetében valóban jelentős változások, eltolódások következtek be az utóbbi húsz évben. A tömegkommunikációs eszközök, elsősorban a televízió elterjedése, az audio-vizuális információk tömegessé válása a befogadó képesség korhatárait módosította, előbbre hozta. A gyermeki fejlődés üteme egyébként is együtt gyorsult a társadalom életének gyorsulásával, a nevelés korszerűsödésével, s aki e jelenségeket egybeveti az irodalmi termeléssel, arra a meglepő eredményre jut, hogy a valóban modern törekvésű, magukat joggal korszerű, kísérletező gyermek- és ifjúsági alkotóknak tekintő írók munkái ezeket a változásokat előbb lereagálták, mint a különböző teszt-vizsgálatok és hatás-vizsgálatok. De ezek a vizsgálódások – közöttük például a nagyon alapos, nagyon körültekintő Martin Keilhackeré (München) – nem csupán az életkori sajátosságokban beállott korhatár-módosulásokat állapították meg, hanem a kaland, a fordulatos cselekmény változatlan jelentőségét is. Ő – és még sok más pszichológus – leszögezi, hogy a gyermekek és fiatalok a postpubertásig bezárólag *minden egyebet* a fordulatos cselekmény közvetítésével vesznek tudomásul: a műalkotásban rejlő esztétikumot, a jellemábrázolást, a társadalomrajzot, a stílusfordulatokat stb; ez természetesen nem vonatkozik a zenére és a térbeli művészetekre. Ezek a megállapítások tehát, miközben nem fetisizálják a kalandosságot, csak *hangsúlyoz-*

zák nélkülözhetetlenségét, nem igazolják – ahogy sohasem igazolhatták – azokat, akik szerint az ifjúsági művek esztétikai értéke mellékes.

Ezek szerint a fordulatos cselekményt, magyarán a kalandot, a korosztályi sajátosságokban beállott változások, eltolódások sem fosztották meg trónjától. S nincs okuk a trónfosztásra a modern törekvéseknek sem. De arra igenis jó okuk van, hogy megvizsgálják a kaland milyenségét és felkutassák gyökereit.

Koczogh Ákos, igen tartalmas hozzászólásában kiegészíti Lengyel Balázs megállapításait azzal, hogy a kaland: a képzeletben átélt cselekvés, a képzeletbe transzponált tett, tettpótló képzelet. Én hadd egészítsem ki a kiegészítőt azzal, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom legigazibb kalandjai azok, amelyek objektiválhatók, azaz: eljátszhatók, utánozhatók. S talán éppen eljátszhatóságukban, utánozhatóságukban rejlik legfőbb vonzerejük, amint ezt vagy tizenöt éve kifejtettem az ifjúsági regényhősről szóló írásomban. A televízió legsikeresebb sorozatai, utánzásra csábító kalandos filmjei azóta további igazolásul szolgáltak.

Ugyanezt a gondolatot – a kaland eljátszhatóságát – Koczogh Ákos is pedzi, megállapítva, hogy a kaland „a valóságos világból való kivonulás a játék valóságába . . . igény az érvényesülésre . . . az egyéniség kiteljesedésére . . . menekülés a valóság szűk világából a *magunk teremtette világba* . . . ahol minden van, ami a valóságban nehezen elérhető." Majdnem hiánytalan definíció és elemzés. Tulajdonképpen csak egyetlen lépés hiányzik. Hadd tegyem meg ezt 1954-ben írt – s magánhasználatra készült – feljegyzéseim segítségével, melyek a magam írói munkáját próbálták akkor tisztázni.

Az utóbbi években – jegyeztem fel – gyakran érte az a vád az ifjúsági írókat, hogy gyermekhőseikkel felnőtt okosságot és tapasztalatot megkívánó tetteket hajtatnak végre. Igen ám, de a gyerekek, egy bizonyos koron túl éppenséggel abban lelik örömüket, hogy felnőttes dolgokat hajtsanak végre, akár képzeletükben, akár játékukban. A maguk világában élnek, de a felnőttek világa vonzza őket, s ennek eredménye a felnőtt-tetteket nem felnőtt módra, hanem felnőttesen végrehajtó gyermek, az ifjúsági regény igazi hőse, például a rabszolgaszöktető Huckleberry Finn. Úgy gondolom, az ifjúsági irodalom és a korosztály tökéletes félreértése, ha a gyereket ki akarjuk rekeszteni a felnőtt világból, s nem engedélyezzük neki a felnőttes cselekedeteket. Ezzel a gyermeket az irodalomban is bezárjuk a maga szűk gyermekvilágába, amelyből szüntelenül elvágyódik.

Figyelemre méltó, hogy a felnőttes cselekedetek a leggyakrabban éppen a felnőtt világ ellen irányulnak, vagy az egész fennálló világrend, vagy annak egy része ellen. S ugyanakkor, amikor társadalomellenesek, egyúttal társadalomalkotók is, mert megteremtik a gyermekek külön közösségét. Az okok meglehetősen világosak. A gyermek elnyomottnak érzi magát, mert gyerek egy olyan világban, amelyet mindenestül a felnőttekre szabtak. S legyen bár az a világ feudális, kapitalista vagy akár szocialista, ott minden nagy, minden pénzbe kerül, mindenki mindent tud és mindenki erős. Ő meg kicsi, pénztelen, tudatlan, gyenge, ezért engedelmeskednie kell. Elnyomottságából csak úgy szabadulhat ki, ha egyenértékűvé válik. Ezt persze évei gyarapodásával, felnőtt korában elérheti, de ő nem várhat oly sokáig. Tehát szembefordul a társadalommal a maga módján s mellékutakon próbálja kivívni egyenjogúságát. Két ilyen mellékút van. Az egyik: azok a bizonyos felnőttes cselekedetek, melyeknek végrehajtása során még fölébe is kerekedhet a felnőtt-társadalomnak, lásd Tom Sawyerék. A másik: a felnőttek világából való kivonulás, olyan saját társadalom megalakítása, amelyben bármi lehet; hős, tábornok, felfedező. Lásd: Pál utcai fiúk. Lényegében mindkettőben a társadalomellenesség és a társadalomba való beilleszkedés tézise és antitézise nyilvánul meg.

A szintézis semmiesetre sem az a konformista irodalom, amely a beilleszkedést prédikálja. Hanem az olyan irodalom, amelynek kalandjai során a regényhősök is, olvasóik is kifejthetik önmagukat, kifejleszthetik egyéniségüket, kiélhetik vágyaikat s ösztönös, gyermeki társadalomellenességük, magasabb szinten társadalmilag értékessé válhat (rabszolgaszöktetés, az ogyesszai forradalmárok támogatása, a grundnyi haza védelme).

A régi jegyzeteket félretéve azzal folytathatom, hogy a fent említett alapvető kettősség idézőjel nélküli örök gyermeki tulajdonság. Megnyilvánulhat már egészen kicsiny korban s erőteljesen kibontakozhat a prepubertásban. Felső korhatára erőteljesen kitolódott, miközben az egyéb sajátosságok korhatára alábbszállt. Talán nem tévedek, ha megkockáztatom, hogy az erősen kitolódott postpubertáskor társadalomellenességének és társadalomalkotásának tézise és antitézise hozta részben létre korunk ifjúsági falkáit, a galerikat, a hipster és a hippi közösségeket is. De ennek alaposabb elemzése már túlvezetne határainkon, mivel témánk: a gyermek- és ifjúsági irodalom, annak illetékessége pedig – szerintem – a tizennegyedik életévig terjed.

De még ez a korhatárunkon túl fekvő jelenség is arra figyelmeztet, hogy az ifjúsági társadalmi regény írójának nem abszolutizálnia kell a korosztályi sajátosságokat és fetisizálni a kalandot, hanem állandóan és szüntelenül újra fel kell fedeznie az életkori sajátosságok változásait, aktuális megnyilvánulásait és meglelnie a valóságban a kaland korszerű formáit. Tudomásul véve azt, ami alapvető és változatlan s kutatnia azt, ami járulékos és változó.

Ha ez igaz, márpedig igaz, akkor az se lehet vitás, hogy az ifjúsági társadalmi regény írója nem láthat, következésképpen nem is láttathat hagyományos, pláne maradi módon. Hiszen munkájában hitelesen kell tükröződnie a kornak, amely ihlette s a korosztálynak, amelyről és amelyhez szól. Az pedig, természetesen, ízig-vérig mai, korszerű korosztály, amely a mai világban, mai életformák között él, mai tapasztalatokkal, mai képzetekkel egy modern világ kellős közepén. S ennek a világnak legfőbb jellemzői egyfelől a gyökeresen megváltozott társadalmi és emberi viszonylatok, másfelől a technika és a tömegkommunikációs eszközök forradalmi előretörése.

E gyökeres és forradalmi fejlődés első következménye a kalandosság értelmének és jellegének jól megfigyelhető változása, korszerűsödése. A modern városi, vagy városiasodó életben magának a kalandnak a lehetőségei is alaposan megváltoztak. Azt mondhatnám: a kaland mozaikszerűbb lett, szaggatottabb és nyugtalanabb, talán nyugtalanítóbb is. Miközben az ember lehetőségei egyre tágulnak, a kaland lehetőségei egyre szűkülnek s ezek között a szűkülő lehetőségek között mind nagyobb szerephez jut a gyermek életében a kalandvágy kiélésének közvetett formája: a képzelt világ kalandja, vagy esetleg fordítva, a való világba képzelt kaland. Az olyan kaland, amely csak egyrészt zajlik a valóságban, másrészt azonban a képzeletben, a fiatal hős képzeletében. S hol a képzelet játszik bele a valóságba, hol a valóság a képzeletbe. A kaland ezzel nemcsak nyugtalanabbá és nyugtalanítóbbá, hanem lebegőbbé is válik, mind a valóságban, mind a korszerű ifjúsági társadalmi regényekben.

Ezt a kalandot nemcsak szükséges, hanem lehetséges is nyomon követni és ábrázolni. Mégpedig korszerűen ábrázolni. Elsősorban a hős tudatának ábrázolásával. Így a korszerű ifjúsági társadalmi regény, miközben megőrzi fordulatosságát, a maga sajátos módján többet tár fel a gyermekhősök belső életéből, mint elődei s mélyebben ábrázolja őket. Ábrázolásmódjának korszerűségét a fiatal olvasók élete, fejlettségi foka, nagy audio-vizuális kultúrája teszi lehetővé. Az erőteljes dialogizálás, a párbeszédeknek a mai fiatalok beszédstílusára hitelesen utaló nyelve már eleve olyan alaphangot üt meg, amely jelentős mértékben különbözik a hagyományos ifjúsági elbeszélő hangtól. A modern film és televízió vágás- és montázstechnikája, a logikus gondolkodást fejlesztő kihagyásos módszer, az erőteljes képszerűség mind hozzátartozik a mai tíz-tizennégy évesek élményvilágához s alkalmazásuk lehetővé teszi a korszerű szerkesztést, a modernebb, lüktetőbb ritmust. Érdemes megemlíteni a groteszk és szatirikus hangvételt, amely eleve nem idegen ettől a korosztálytól, s amely iránt érzéke tovább finomult, élesedett. Az eszközök leltára korántsem teljes, de ennyi is elég annak leszögezéséhez, hogy a mai ifjúsági társadalmi regényben a korszerűség nemcsak létjogosultsággal bír s a korszerűségre való törekvés nemcsak szükséges, hanem *lehetséges* is.

Úgy vélem, hogy a kor kérdéseire korszerű feleletet kereső modern ifjúsági irodalom – amely nem holmi átmenet, arany vagy mézeskalácshíd a felnőttirodalomhoz – éppen akkor és azokban a műveiben és műveivel válik elidegeníthetetlen részévé az egységes irodalomnak, amelyekben a segédtudományokhoz való konformista alkal-

mazkodás és a felnőtt irodalom különböző áramlataihoz való opportunista idomulás helyett bátran vállalja önmagát, lényegét s a maga társadalmi, emberi, művészi funkcióját és mondanivalóját.

S hogy mindebből, ami *létjogosult, szükséges és lehetséges*, mennyit valósít meg a kortársi irodalom? Ez ügyben kis híján egyet lehetne érteni Kolta Ferenccel, aki szerint: „az ifjúsági regényirodalom . . . megrekedt a külső események szinte kizárólagos ábrázolásánál, az egyoldalúan epikus jellegénél, az események váratlan fordulatai által elérhető izgalomkeltésnél, a sablonos, klisészerű érzelmi és jellemábrázolási megoldásoknál, az emberfeletti, nem fejlődő hősök szerepeltetésénél . . . vagyis a kalandregény ősi tartalmi és formai elemeinél. Ez természetesen nem vonatkozik minden alkotásra . . ." Egyet lehetne érteni, ha úgy mondaná, hogy bár az ifjúsági irodalmi termelés zöme ilyen és ilyen, *(elvégre az irodalmi zöm minden korban és minden korosztályban általában ilyen)*, de az ifjúsági irodalom minden műfajában megjelentek már azok a fecskék – példatárukat lásd Lengyel Balázsnál –, amelyek előbb-utóbb nyarat csinálnak, mert létükkel bizonyítják a szükséges és lehetséges korszerűség létjogosultságát az egységes irodalom e sajátos területén is.

W. PETROLAY MARGIT

RÉGI MŰFAJ — ÚJ OLVASÓK

A mese korszerűségéről

Sok szó esik mostanában arról, hogy a mai gyerek más, mint a régi gyerekek, s az ifjúsági irodalom szeretné levonni ebből a maga konzekvenciáit elméletben és gyakorlatban is.

Mielőtt eljutnánk a magunk következtetéseihez, szükségesnek érezzük közelebbről szemügyre venni azokat a vonásokat, melyek nagyobb eltérést mutatnak – mondjuk – a második világháború előtti és utáni gyermekek fejlődésében.

A tudományos vizsgálatok kimutattak bizonyos biológiai változásokat a gyermekek fejlődésében, ám nehéz a jelenségeket olyan megfigyelésekkel magyarázni, melyek még maguk is magyarázatra szorulnak. Az akceleráció törvényszerűségére jelen pillanatban még csak megfigyelések állnak rendelkezésünkre, nem pedig magyarázatok. Jelenlétét viszont lépten-nyomon tapasztalhatjuk abban a feszültségben, melyet biológiai szempontból a gyermekkor megrövidülése, társadalmi szempontból pedig a gyermekkor meghosszabbodásának ellentétes mozgása idéz elő.

Pszichológusok, pedagógusok és mindazok, akik gyermekek nevelésével foglalkoznak, – köztük az ifjúsági írók is – nagy jelentőséget tulajdonítanak az utolsó évtizedek technikai felfedezéseinek, melyek a gyermekek tudatába is behatoltak, és ott jelentős változásokat idéztek elő. Gyakran halljuk emlegetni ezek között a legújabbkori „csodák" között a repülőgépeket, rakétákat, mesterséges égitesteket, szakemberek és laikusok újból meg újból követelik az ifjúsági irodalomtól – beleértve már az óvodás gyerekek számára készített képeskönyveket is –, hogy válasszák témául a Gépet, mely döntő befolyással van a XX. század emberének életére.

Szerény véleményünk szerint azonban az interkontinentális rakétáknál és a távoli bolygókra küldött űrhajóknál is jelentősebb változást idézett elő gyermekeink életében és tudatában az autóbusz és a villanyvilágítás.

Az alapvető változás nem az űrrakéták felröpítésével következett be, hanem az-

zal, hogy az eldugott, istenhátamegetti falvak, tanyák gyermekei – kiknek nagyszülei úgy élték végig életüket, hogy el sem hagyták falujuk határát és várost sohasem láttak –, menetrend szerint közlekedő autóbuszon rendszeresen bejárnak a körzeti, városi iskolába, s alig akad ma már 14–15 éves gyerek az országban, aki a MÁVAUT-tól bérelt autóbuszon iskolai, vagy úttörőkirándulás keretében el ne jutott volna legalább a fővárosba és a Balatonra. A községekbe bevezetett villanyáram pedig lehetővé teszi számára, hogy az iskolai feladatokat ugyanúgy elvégezhesse, mint városban lakó társai, szabad idejében pedig irodalmi és ismeretterjesztő olvasmányain keresztül érzékelhesse a táguló világot, rádión és televízión hallhassa, láthassa mindazt, ami a világban történik, ami az ő sorsát pozitív vagy negatív irányban befolyásolhatja.

Ezeket az élettani és társadalmi változásokat semmiképpen nem hagyhatja figyelmen kívül az ifjúsági könyvkiadás terveinek megszerkesztésénél, sem pedig a kritikus vagy esztétikus az ifjúsági könyvtermés értékelésénél. És az író?

A következőkben az ő feladatával kívánunk foglalkozni.

*

Lengyel Balázs a Jelenkor 1968. évf. 7–8. számában megjelent cikkében állást foglal az újszülött csecsemőkre hivatkozókkal szemben (akiknek minden vicc új) az ifjúsági irodalom korszerűségének, egyben színvonalának védelmében.

A csecsemőkre való hivatkozás valóban nem nyújthat menedékjogot elavult szemléletű, ósdi, elhasznált eszközökkel dolgozó, friss költői ihlet helyett mesterségi rutinból táplálkozó műveknek még a legkisebb gyermekek esetében sem. Ha a kisgyermek testi gondozásában, higiénéjében kötelezőnek tartjuk a korszerű tudomány eredményeinek alkalmazását, ugyanúgy tartsuk magunkat a lélektan, a pedagógia, a korszerű esztétika által megszabott törvényekhez a gyermek irodalmi nevelésében is.

Más és más feladat hárul ezen a téren szülőkre, nevelőkre, kik a rendelkezésükre álló anyagból választják ki a műveket, a könyvkiadásra, kritikára, melynek kettős feladata az olvasó ízlésének és az író figyelmének irányítása, más az írókra, akik gyermekek számára írnak verset, mesét, elbeszélést, regényt, színdarabot, bábjátékot, filmet vagy egyéb irodalmi jellegű művet.

Mi legyen tehát az író magatartása a modernség sokat hangoztatott követelményével szemben?

Mielőtt belemennénk a kérdés elemzésébe, engedtessék meg, hogy a homályos tartalmú és kissé triviális „modernség" helyett az egzaktabb és tartalmasabb „korszerűség"-kifejezést használjam a továbbiakban. Ebből kiindulva pontosabban, körvonalazottabban jelenik meg előttünk a kérdés, melyre feleletet szeretnénk kapni – legalább is a magunk szorosabb munkaterületén, a *gyermekirodalomban.*

A korszerűség igénye tartalomra és formára egyaránt vonatkozik, aminthogy a kettő egyébként is elválaszthatatlan egymástól. Megnyilatkozik a mű tárgyában, szemléletében, kompozíciójában és nyelvében.

Lengyel Balázzsal ellentétben, aki a *modern*nel a *hagyományos*t állítja szembe idézett írásában, és azt kívánja, hogy a közmondásbeli csecsemőnek a régi viccet „másképpen" kell elmondani, – mi a *korszerű*vel az *elavult*at állítjuk szembe, és ebből mindjárt világossá lesz, mit követel a mai élet az irodalmi alkotástól.

Korszerű és *hagyományos* nem egymással szembeállítható követelmények: hagyományos tárgyról is lehet korszerű művet írni, tanúsítják ezt a lírai költészet „örök" témái; hagyományos kompozícióval lehet korszerű kérdéseket feszegető drámát színpadra vinni. A nyelvi kifejezés konzervativizmusa megbontja a költői alkotás egyensúlyát, bármily modern a tárgya és kompozíciója: avitt, unalmas, a mai olvasó számára érdektelen, élvezhetetlen lesz a mű. Ámde sem a tárgyválasztás, sem a szerkesztés újszerűsége, sem pedig a nyelvi modernség nem képes korszerűvé tenni az irodalmi alkotást, ha annak *szemlélete* elavult, túlhaladott. Ez a megállapítás felnőtt irodalomra és gyermekirodalomra egyaránt érvényes.

*

Minden alkotóművész, így az író is, munkájának értelmét és örömét abban keresi, hogy olyan dolgokat vegyen észre és vétessen észre a világból, amelyekre mások még nem figyeltek fel, új igazságokat, törvényszerűségeket tárjon fel, s mindezt olyan eszközökkel, melyek adekvát módon fejezik ki mondanivalóját.

A műélvező, így az olvasó is, ugyancsak az újat, a meglepetést keresi a műben. Ez jelenti számára is az örömet, melyet a műalkotástól vár. A kisgyermekkel némileg más a helyzet. Élete első négy-öt esztendejében a gyermeket éppen az elégíti ki és az szerez örömet néki, ha a műben (kép, zene, vers, elbeszélés) a már régebben megismertet újból felismerheti. Ezért ismételteti el magának annyiszor az ismert verseket, meséket, ezért nézi végig naponta kedves képeskönyveit.

Az irodalmi mű tárgya a kisgyermek számára többnyire hagyományos elemekből adódik: ház, kert, óvoda, család, pajtások, háziállatok. Később ez a világ az ugyancsak többnyire hagyományos mese-elemekkel gazdagodik. Ez a törvényszerűség érvényes napjaink gyermekköltészetére, beleértve Weöres Sándor és más „modern" költők verseit is. Mi az, ami mégis megkülönbözteti ezt a korszerű, haladó gyermekköltészetet a felszabadulásunkat megelőző korszak gyermekverseitől? A *szemlélet,* melyet tükröznek, s a *nyelvi kifejezés* újszerűsége.

A másik sajátosan gyermekirodalmi műfaj, a mese, már nehezebb és bonyolultabb kérdéseket tesz fel írónak és esztétikusnak egyaránt.

A mese az osztálytársadalomban vált irodalmi műfajjá, s mint népmese, ennek a társadalomnak tükröződése. A szocialista társadalomban nevelkedő gyermekek számára olyan világot ábrázol, melyben nemcsak a tündérek és sárkányok tartoznak a különleges mese-szférába, hanem a szegény halászok, favágók, a hercegek és királyok is. A nép ajkáról gyűjtött s lehetőleg *hiteles feldolgozásban* közölt népmese azonban így sem szorul ki a gyermek olvasmányai közül, morális és esztétikai vonásai továbbra is alkalmassá teszik arra, hogy – bár megváltozott funkcióval – a gyermek prózai olvasmányainak élén járjon. Ám ha mai író egyszerűen „feldolgozza" ezeket a meséket, vagy a népmese-elemeket új csoportosításban, új mese gyanánt akarja a gyermek olvasóra tukmálni, teljesen korszerűtlen alkotást hoz létre. Műve funkció nélkül, realitás nélkül unalmas stílus-utánzat lesz csupán.

Meseíróink egy része elkerülni akarván ezt a zsákutcát, új utakat keresgél: ki témában, ki pedig a feldolgozás formájában. A „mai" meséből apránként kiszorulnak a sárkányok, királyok: helyüket többnyire az állatok foglalják el, de nem a népmesék furfangos, osztályharcos állatai, hanem lusta medvebocsok, kényes kiscicák, szófogadatlan malacok és huligánkodó nyúlfiak. Mondanivalójuk a gyermekek valóságos vagy vélt hibáinak kipellengérezésére irányul, s nemegyszer a Kis-Katekizmus morálját hirdeti. Ezeknek az épületes és tanulságos történetkéknek hősei általában a legmodernebb gyermekdivat szerint öltözködnek, moziba járnak, tévét néznek, olykor rakétán utaznak, a hagyományos meseforma helyett a „modernebb" meseregény keretei között hajtják végre csintalanságaikat, – és mégis korszerűtlenek, mert egy elmúlt korszak vallás-erkölcsi alapjáról prédikálják az ártatlan kisdedeknek, hogy milyenek *ne legyenek.*

Vannak meseírók, akik a szürrealizmus eszközeivel kísérleteznek, a reális és irreális elemek szeszélyes keverésével próbálják helyettesíteni a *mesét,* mások hangulati hatásokkal, impresszionista képekkel akarják pótolni a *cselekményt,* és a stílus költőiségével a szilárd *szerkezetet,* kielégítetlenül hagyva a gyermek cselekményéhségét. A mese édes kalácsára áhítozó gyerekkel ambróziát szagoltatnak. Ezeket a törekvéseket csupán érdekes kísérletként, műhelygyakorlatként értékelhetjük.

Több sikert jósolhatunk azoknak a meséknek, melyek napjaink realitását szövik át a mese szivárványszíneivel, pesti bérházak lakóit változtatják mesehősökké, mindennapi életünk apró eseményeit emelik át a mese szférájába. Én magam a mese világából kiindulva, a mese törvényszerűségeihez alkalmazkodva igyekszem a mai realitás felé irányítani ifjú olvasóim figyelmét, abban a meggyőződésben, hogy eljárásom szintén egyike a járható utaknak.

Évtizedek óta fel-felbukkannak gyermekirodalmunkban a „technikai" mesék, ugyancsak a modernség jelszavával. Ez a műfaj idáig – tudomásunk szerint – egyet-

len elfogadható darabot nem hozott létre, holott a meseirodalomban egyik-másik elődje szép karriert futott be, mint például az *Ezeregy éjszaka*-beli ébenfa paripa, mely a belsejében elhelyezett szerkezet segítségével levegőbe tudott emelkedni és hosszú utakat tett meg gazdájával. Ám alapvető különbség az ébenfa paripa és a mai gyermekeknek szánt pajkos kisautók és hasonlók között, hogy az előbbi a mese világában szálldosott, abban a világban, melyben a mesemondó a maga nemzedékének vágyait és álmait vetítette ki, míg az utóbbiak megvalósult állapotukban már a köznapi valóság szférájába tartoznak, nem a képzelet, hanem az ipar termékei, valóságuk kézzelfogható, tapintható, a képzeletnek csekély és szegényes táplálékot tudnak nyújtani.

*

A Jelenkor hasábjain hónapok óta vitatkoznak az írók, irodalmárok a modernség kérdéséről. A vitacikkek közül azok közelítik meg leginkább a helyes megoldást, amelyek a mai gyermekirodalom konkrétan megjelölt alkotásain mutatják be, mi korszerű, mi elavult, mit helyeselnek, mit tartanak elvetni valónak. Úgy gondolom, nehéz előbbre jutni a korszerű mese kérdésében is, míg konkrét mű elemzésével meg nem világítjuk mondanivalónkat.

Kiválóan alkalmasnak látszik erre a célra *Hárs Lászlónak Az égből pottyant nagyapa* c. mesekönyve, melyet a kiadó éppen a szóban forgó korosztálynak, az öt éven felüli gyerekeknek ajánl.

Hárs László meséinek foglalatát Kázmér nagyapa története képezi, kit Döci, a kis óvodás egy keménykalapból, egy ócska esernyőből, vágyakozásból és képzeletből teremtett magának, s aki éjszakánként elkalauzolja a kis unokát a mesék világába, – mindaddig, amíg meg nem jelenik az igazi nagyapa, aki Dócit kézenfogja és beíratja az iskolába.

A keretmesét reális és irreális elemekből szőtte össze az író, olymódon, hogy az egész történetet egy magasabb realitás kifejezésére tette alkalmassá. Ezáltal a mese kettős arculatot nyert: a kisgyereknek a valóság és képzelet játékának tarka kaleidoszkópját mutatja, a felnőtt olvasónak mindezen túl egy finom lélektani igazságra mutat rá a költészet eszközeivel.

Az égből pottyant nagyapa tizenkét fejezetbe csoportosítja Kázmér nagyapa és Döci kalandjait, azaz a meséket, melyek részben összefüggenek egymással, részben teljesen önállóan foglalnak helyet a terjedelmes mesekönyvben. A tizenkét prózai fejezetet egy-egy „elővers" vezeti be s végül az egész művet egy „utóvers" zárja le. A versek mintegy eszmei foglalatát képezik a meséknek. A bonyolultan kacskaringózó, többszólamú elbeszélés gerincét az egymást váltó évszakok képezik, ezekre épül a mű szerkezete. A tizenkét fejezeten belül még kisebb egységekre tagolódik a mű. Ezeket a nagyjából homogén anyagú kisebb egységeket egy-egy álombeli kirándulás tölti ki, melynek meseanyagát a gyermek képzelődése, naiv nagyotmondása, vágyálmai, ábrándozásai szolgáltatják.

Ha a *forma*, adott esetben a *műfaj*, oldaláról vesszük szemügyre Hárs László mesekönyvét, azonnal feltűnik, mennyire változatos, milyen sokrétű, valóságos enciklopédiája a gyermekirodalmi műfajoknak. Szerepelnek anyagában a *mesének* különféle változatai: tündérmese, állatmese, anderseni-típusú mese, mitológiai mese, az Ezeregy éjszaka motívumaival játszó kis novella, szürrealista mese, kalandos utazások, sport-történet, utópista utazás a jövőbe (filozófiai tartalommal), és – mindezeknek a típusoknak változatai.

Az *elemek*, melyekből felépíti a mesék cselekményét – a felsorolt műfaji repertóriumból adódóan – hagyományos mese-elemek (tündér, sárkány, királykisasszony, óriás, varázsló stb.), mitológiai lények (Gomoly tábornok, Nap, Fagy, Télapó), állatok (fecske, medvebocsok), beszélő tárgyak, a gyermeki élet reális alakjai (Anyaci, Bojtár bácsi a házmester, az óvodai pajtások), szimbolikus-allegorikus figurák (Árnyék, Tintaország lakói, Felséges Ország polgárai, Légország köd-emberei).

A mesék színhelye: Tündérország, képzeletbeli országok, a nagyváros, a lakótelep, a gyerekszoba, játszótér, erdő-mező, a viharos égbolt, Nap és Hold, gyártelep és sportstadion.

Láthatjuk mindezekből, hogy sem a műfaj, sem a tematika nem segít hozzá, hogy megállapítsuk Hárs László mesekönyvéről: vajon korszerű-e. És nem is kaphatunk kielégítő feleletet a kérdésre, csak akkor, ha a gyermekirodalom jellegét meghatározó hármas aspektusból kiindulva vizsgáljuk meg a mesekönyvet:

1. mondanivalója és eszközei megfelelnek-e a gyermeklélektan tudományos módszerekkel megállapított törvényszerűségeinek?
2. pedagógiai céljai megfelelnek-e korunk és szocializmust építő társadalmunk pedagógiai követelményeinek?
3. művészi megoldásában megfelel-e annak a normának, melyet napjaink kritikája s a művelt olvasói közvélemény általában irodalmi színvonalnak ismer el?

Előrebocsátva, hogy hozzászólásunkban nem értékelni, hanem elemezni óhajtjuk csupán Hárs László mesekönyvét, megkíséreljük szemügyre venni, milyen mértékben felel meg *Az égből pottyant nagyapa* e három követelménynek.

Életkori sajátosságok

Az 5–7 éves gyermek az irodalmi olvasmánytól érdekes cselekményt vár, akár a mesék irreális, akár a való élet reális világában játszódik. Szereti a képzeletét erősen foglalkoztató mesés elemeket, s az érzelmi életére erősen ható érdekes, izgalmas, szomorú vagy vidám mozzanatokat, a humort és játékosságot és mindenekfelett az optimista megoldást.

Pedagógiai cél

A személyiség pozitív vonásainak erősítése, a képzelet fejlesztése, az érzelmi élet elmélyítése és differenciálása, a tudat gazdagítása, a művészi kifejezés iránti igényesség kifejlesztése, a közösségi ember vonásainak meghatározása, a szépben való gyönyörködés örömével a humánum iránti fogékonyság megalapozása.

Esztétikai követelmények

Nagyjából azonosak azokkal, melyeket a „felnőtt" irodalomtól várunk, azzal a megkötéssel, hogy a gyermekirodalom nem lehet színhelye irodalmi műhelygyakorlatoknak, bizonytalan kimenetelű kísérletezéseknek; viszont fokozott követelményeket támaszt a szerkezet tisztasága, az ábrázolás plaszticitása, a nyelv képszerűsége, kifejező ereje, jó hangzása tekintetében.

*

Hárs László mesekönyve nagyjában és egészében megfelel ezeknek a követelményeknek, bár meg kell említenünk – a mesék nagyobb részben inkább iskolásgyerekek érdeklődésének, szellemi fejlettségének felelnek meg, semmint a kiadó által megjelölt korosztálynak, a tágabban is értelmezhető, de mégis inkább óvodásokra, mint iskolásokra utaló: öt éven felülieknek.

Az égből pottyant nagyapa meséit és elbeszéléseit egyaránt az érdekes meseszövés jellemzi, mind részleteiben, mind pedig egészében erőteljesen aktivizálja a gyermek képzeletét, akár hagyományos műfajban dolgozik, hagyományos elemekkel *(Tündérországi rendcsinálás)*, akár a mai élet elemeiből építi fel világát, különleges, újszerű eszközökkel, amint ezt a keret-mese is tanúsítja.

Ha a meséket az elbeszélés egészéből kiemelve, mint önálló egységeket vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy ezeknek korszerűsége egyáltalán nem függ a mesék tárgyától, színhelyétől, hősétől, sem szerkezetétől és stílusától. Döci kirándulása a *jövő*-ben a spirál-házak és a levegőben közlekedő emberek között semmivel sem korszerűbb, mint csodálatos szép éjszakai kalandja a tündérszárnyakon lebegő kis óvodás „igazi Sándorok" között. A sport-stadionban lejátszódó mérkőzéseknél sokkal inkább hat újszerűnek a kellemes meglepetéseket halmozó *Az kell, ami nincs* c. hagyományos elemekből felépített mese. Az álombeli TV képernyőjére vetített Télapómese a modern külsőségek ellenére sem hat újnak, és nem is emelkedik *Az egészen szabálytalan hétfejű sárkány* mulatságos meséjének színvonalára.

Mindezekből még az is kitűnik, hogy a mesék esztétikai rangsorát sem a kidolgozásban megfigyelhető, divatos elemekből táplálkozó, olykor külsődleges „modernség" határozza meg, hanem legfőképpen az író humánus szemlélete, gazdag képzelete, művészi egyéniségének érdekessége, eszközeinek eredetisége. És ezek a vonások elsősorban a nagyon egyszerű és nagyon emberi keret-elbeszélésben tűnnek ki, igazolva azt, hogy igazán korszerűt akkor alkot az író – a meseíró is –, ha nem a piac kereslet–kínálati viszonyaiból meríti ihletét, hanem a valóságból, s módszereit nem az éppen uralkodó irodalmi divatokhoz alkalmazza, hanem saját mondanivalójához. A kimondásra váró gondolat szükségképpen megteremti a kifejezés eszközeit: a korszerű gondolat – korszerű eszközöket.

KULCSÁR JÁNOS

Litánia

Tudom: tenyeredben fut össze
sok-sok párhuzamos vonalból,
s tészket ott rak – a végtelenség.

Tudom: vadon nőtt életembe
te oltasz értelmet naponként,
nem a kiszámolós szerencsék.

Tudom: te titokban sem osztod
egy sorba önző megszokások
szerzett jogát a szerelemmel.

Tudom: melletted érdemes csak
többre vágyni, szívszakadásig,

– ha ki nem dől közben az ember.

SOLYMOS IDA

Gótika

Szavaid keskeny folyama!
rajt föl és alá csónakázom.
Nem gondolok reád soha:
te lettél a foglalkozásom.

Arc nélkül

Kik által teremtem magam?
Felejtem is, mint annyian.
Egymás fölé rakott szavak –
sorsom gúlája ez marad.
Barátom nincs, apám sem ismer.
Arc nélkül élek, mint az Isten.

Hűség

Mi nem megyünk már sehova.
Élünk mégis hozamra várva.
Betör az arcok mosolya,
a férfi-arcok ragyogása.

Mi csak naphosszat fáradunk.
Alábuknánk az éjszakába.
Fényesség, egy földrésznyi mult,
fekszik törzsünk mellé az ágyba.

Mi kertet műveltünk s a lét
megállt itt néhány pillanatra,
míg őriztük a szenvedélyt,
nem tárolván tőkét kamatra.

Mi orra estünk, majd fölállva
szétnéztünk, merre lenne út;
és itt maradtunk, mint az árva,
ki nem hagyhat házat, falut.

CZINE MIHÁLY

A FORRADALMI SZOCIALISTA IRODALOM

A magyar irodalom megújulása a század elején, Ady és Móricz művészetében, a szociális látás jegyében kezdődött; Ady és Móricz újszerűségének egyik legmeghatározóbb vonása a szociális elégedetlenség volt. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején úgy látszott, hogy a szociális látás általánossá lesz, sőt szocialistává erősödik. Kialakult egy szocialista írói tábor. A marxizmussal való találkozás művészileg is termékenynek ígérkezett: a monumentális, az expresszív, modern irányba való haladással biztatott. Tervek születtek új hősökről, termelőszövetkezeti regényről; újra akarták írni az egész történelmet. A nagy tervek realizálásához azonban nem volt elég a 133 nap, a Tanácsköztársaság bukása a magyar irodalom gyors szocialista fejlődéséről való álmot szétfoszlatta. A munkásmozgalmat föld alá szorították, a szocialista írók emigrálni kényszerültek a négy égtáj irányába; Bécsbe, Berlinbe, Párizsba, Moszkvába, még Amerikába is sodródtak forradalmi írók. Magyarországon a nyomás olyan nagy volt, hogy csak esztendők múlva tudott újra kialakulni egy szocialista írócsoport. Nyugodtan sohasem dolgozhattak: a hatalom minden lépésüket gyanúval figyelte.

A forradalmi szocialista irodalom itthon is, az emigrációban is különös életformába kényszerült. Szabályos folyóiratok és könyvkiadók nem mindig álltak rendelkezésre, a versek olykor csak röplapokon jelentek meg és szóban terjedtek; volt mű, amelyet csak születése után esztendőkkel, emlékezetből jegyeztek le. Más művek először német vagy orosz fordításban láttak napvilágot, s mikor a felszabadulás után mód nyílt a magyar kiadásra, a regényt németből, vagy oroszból kellett visszafordítani, mert időközben az eredeti kézirat elveszett. Az írók, különösen az emigrációban élők, elsősorban pártmunkások voltak; szükség szerint igazgattak gyárat (Karikás Frigyes) vállaltak politikai munkát (Lékai János, Illés Béla, Hidas Antal), vettek részt ellenforradalmi puccsok leverésében, Németországban (Karikás Frigyes, Kun Béla), vagy vezényeltek fegyveres erőket a Spanyol Köztársaságért folyó harcokban (Zalka Máté). Írásra csak a pártmunka szüneteiben maradt idő.

Az életkörülmények is túlságosan nehezek voltak: a polgári országokból egymás után utasították ki az emigráns írókat; börtönbüntetések és üldöztetések szakítják meg munkájukat. A Szovjetunió szeretettel fogadta be őket, de az anyagi lehetőségek itt is szűkösek voltak. Volt idő, amikor Barta Sándor, a jeles költő – aki egy angol nyelvű lapot szerkesztett Moszkvában – szoba-konyhás faházban lakott, s felesége rongyba kötött kenyérhéjjal cumiztatta a gyerekét. Szocialista folyóiratot létrehozni, s különösen hosszabb ideig fenntartani, – szinte mesébe illő vállalkozás volt. A magyar szocialista irodalom leghosszabb életű folyóiratáról (Korunk, 1926–1940) is regényes fejezetet lehetne írni. A tőkés-bojár Romániában hívta életre a Magyar Tanácsköztársaság egyik-másik volt népbiztosa (Dienes László), majd a Tanácsköztársaság egy másik volt harcosa szerkesztette és tartotta fenn tíz esztendőn keresztül (Gaál Gábor).

Innen nézve a szocialista irodalmat, inkább az a feltűnő, hogy mennyire gyorsan reagált a magyar és nemzetközi élet nyugtalanító kérdéseire és tartott lépést a szocialista irodalom nemzetközi mozgásával. Az emigrációs és a hazai szárny is, nagyobb fáziskülönbség nélkül. A magyar szocialista irodalom, párhuzamosan a német és szovjet fejlődéssel, átfutotta a szocialista irodalom valamennyi fázisát, a korai avantgardetól (expresszionizmus, konstruktivizmus, futurizmus stb.) a szocialista realizmusig. S több szállal fűződött a francia, román és csehszlovák irodalomhoz is. A

szocialista irodalom őrizte legkövetkezetesebben 1919 folytonosságát. Az emigráció írói távlatosabban, szabadon foglalkozhattak a forradalmak és az ellenforradalom kiváltotta társadalmi és emberi problémákkal, bekapcsolva a magyar irodalmat a nemzetköziség áramába.

A magyar irodalom reprezentánsává mégsem nőhetett az emigrációs irodalom. Az alkotást nehezítő fizikai körülményeken túl, az emigráció művészetének a kiteljesedését megnehezítette a hazai földtől való távolság. Van példa arra is, az 1933 utáni német művészetben, hogy az emigráns irodalom lesz egy nemzeti irodalom reprezentánsa; a hazai földtől való tartós távolságot azonban művészi romlás nélkül csak a legnagyobbak tudják elviselni. A távolság a valóságos társadalmi és emberi problémáktól való elszakadáshoz vezethet, tételességhez és romantikához; az idegen nyelvi közegben a stílus is könnyen megmerevedhet, sőt romolhat. A magyar emigráció írói sem mindig tudták elkerülni eme veszedelmeket.

A forradalmi irodalomnak Bécs volt az első tűzhelye. A bukott forradalomból menekülő írók itt próbáltak először megállapodni, hogy a környező országokban élő magyarsággal kapcsolatban maradhassanak. Az 1920-as évek első felében mintegy 40 magyar nyelvű lap és folyóirat indult Bécsben, a polgári és szocialista emigráció fórumaiként. Az irodalomban, a közeli friss csalódást és az útkeresést tükrözve, még különféle tendenciák kavarognak, anarchikus, elkeseredett, sőt krisztiánus hangok is – Sinkó Ervin *Testvér* címmel indított folyóiratot 1924-ben, Kierkegardot és Franz Kafkát faggatta *vigaszért* – csak lassan történik a differenciálódás. A Mában, Kassák lapjában, a forradalmi hullám múltával felerősödik az „egyetemes emberihez" való vonzódás, az osztályharc kemény törvényeitől egyre inkább elszakadva; ezért is válnak ki belőle az osztályharc talaján maradók s a párt irányítását vállalók, s indítanak új folyóiratokat (Ék, Akasztott ember, Egység).

A kiválók, a harcos proletár irodalom elvét vallók is az izmusok jegyében kísérleteznek, elsősorban az expresszionizmus, majd a dadaizmus, konstruktivizmus és szürrealizmus vonzásában, az induló Becher, Weiner, Ivan Goll, Block, és a fiatal Majakovszkij műveire tekintve (Lengyel József, Lékai János, Komjáth Aladár, Barta Sándor, Illyés Gyula). Elvileg a proletkulthoz kapcsolódnak. A magyar proletkult elveit Komjáth Aladár fogalmazza legelőször az Egység című lapban (1922–1924), de a proletkult jegyében szerkesztették a kor valamennyi kommunista igényű folyóiratát, így Csehszlovákiában a Kassai Munkást, Amerikában az Új Előre-t és – az akkor jugoszláv megszállás alatt levő Baranyában – a Munkást. A kulturális hagyományt elutasító, a pártosságot szektásan értelmező proletkultos szemlélet érvényesült a magyar proletkultban is; úgy hitték, a régi világ bukásával az ideológiai felépítménynek is gyökeresen meg kell változnia, mivel a tőkés körülmények között létrejött művészi produktumok szükségképpen át vannak hatva polgári szellemmel. Volt szándék arra is, hogy a forradalmárok művészi vonatkozásban is megszüntessék a magántulajdont: ha a villamos, a kifli és a cipő alatt nincs a szerző neve, akkor a költő se riszáltassa „az úgynevezett egyéniségét" – ne írja alá a műveit. S a honoráriumot is közvetlenül a munkásoktól vegye át. A gyárkapuk alatt plakát nagyságban függjenek a versek, alatta legyen persely, s a verset átolvasó jövedelme arányában ejtsen pénzdarabot a perselybe. A regények is ott legyenek egy polcon; onnan vihesse a munkás haza.

Nagy szándék feszült a ma már mosolyogtató, akkor nem egyszer károsan egyszerűsítő proletkultos elvekben – ezért kezdeményezhette annak idején (1920) Lunacsarszkij is –; a proletariátus kultúrájának a megteremtése. A proletariátusban levő művészi erőt akarták gyorsan kibontakoztatni, s beleállítani a művészetet az elnyomott osztályok felszabadításáért folyó harcba. A Kassai Munkás körül kialakult proletkult rendezvényeit, a népünnepélyeket, a tömegjátékokat és a szavalókórusokat is ez a hit hívta életre.

Az avantgarde és a proletkult szakasza a magyar irodalomban 1925 körül zárul. A háborút követő forradalmi krízis elmúlt; ellobogtak az expresszionizmus lázai is. A szovjet hatalom a polgárháborúkból kikerülve megerősödött, és viszonylag stabilizálódott a kapitalizmus is. A tényekkel az irodalomnak is szembe kellett nézni. Az

expresszív lázakat a fanyar szembenézés követi, a Neue Sachlichkeit, az új tárgyilagosság. A polgári irodalomban a csalódás, a kiábrándulás, s olykor a cinikus beletörődés stílusformája volt az új tárgyilagosság; a szocialista szemléletűek kezén azonban a valóság megragadásához segítő módszerré lett.

A proletkult szektásságát elítélő 1925-ös szovjet párthatározat arra ösztökéli az írókat, hogy a „munkás és paraszt hatalom konkrét világa felé" fordítsák a figyelmüket, s küzdjenek a minden forradalmi mozgalomhoz szükségszerűen odacsapódó formaforradalmárok ellen. A megalakuló RAPP (Proletárírók Oroszországi Szövetsége) kongresszusain a szovjetország építésének megörökítését tűzi célként s a proletárforradalomra törekvő munkásosztály életének ábrázolását a burzsoá országokban, valamint az imperializmus és háború elleni küzdelmet. A RAPP-nak magyar szekciója is alakult. A magyar emigráns írók ebben az időben már fontos funkciókat töltenek be a nemzetközi proletár irodalomban: a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének élére Illés Béla kerül, a több nyelven kiadott Nemzetközi Irodalom című folyóirat egyik szerkesztője Hidas Antal lesz. Megindul Moszkvában a Sarló és Kalapács (1929–1937) című folyóirat, s a magyar írók művei az Idegennyelvű Munkások Kiadóvállalatánál rendre megjelennek, magyarul, sőt orosz, német és más nyelvű kiadásokban is. (Az *Ég a Tisza* [1929] például – Illés Béla regénye – 28 nyelven jelent meg.) A visszhang sem hiányzott: Illés Bélát Romain Rolland és Gorkij is úgy emlegette, mint Barbusse és Upton Sinclair mellett a húszas évek leghatásosabb regényíróját.

Az emigrációs tűzhely a húszas évek közepétől kezdve különben már nem Bécs, hanem Moszkva és Berlin. A bécsi emigránsok legnagyobb része Bécsből Berlinbe települ át az évtized derekán (Komját Aladár, Balázs Béla, Gábor Andor, Lengyel József, Háy Gyula, Lukács György). Természetes volt az áttelepülés, az osztrák belpolitika jobbra tolódott, viszont a weimari Németországban erős volt a munkásmozgalom, a Magyar Tanácsköztársaság bukása után sok magyar munkás talált itt menedéket. Az emigráns írók a Komintern határozatának értelmében a befogadó ország pártjában és irodalmi szervezeteiben dolgoztak. Így a berlini magyar emigránsok valamennyien tagjai lettek a Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller-nek, előadói a Marxistische Arbeiterschule-nak, tevékeny szerepük volt a német proletárirodalom szervezeti megerősítésében, sőt a Linkskurvenek (1929–1933), a német proletár írók lapjának a szerkesztésében is. Irodalmi, tudományos és publicisztikai munkásságuk kifejtésére bő teret kaptak; volt folyóirat, a hallei Das Wort, amely három esztendő alatt mintegy száz novellát, verset és cikket közölt a magyar emigráns íróktól.

A fasizmus németországi győzelme után a berlini emigráció is Moszkvába települt át. A Szovjetunió kezdettől fontos menedéke volt a magyar kommunista irodalomnak. Itt élt a húszas évektől kezdve Zalka Máté, Madarász Emil, Karikás Frigyes, Kiss Lajos, majd Mácza János, Lányi Sarolta, Illés Béla és Hidas Antal is, a lehetséges mértékben kapcsolatot tartva azokkal a magyarokkal, akik a polgárháború után – mintegy százezer magyar harcolt a Vörös Hadseregben – Oroszországban telepedtek meg.

A számban és tehetségekben megerősödött emigráns írócsoport a harmincas években írja legértékesebb műveit. Nem olyan rózsás most sem az emigráció helyzete, a törvénysértések, a személyi kultusz következtében hosszabb-rövidebb időre többen kiestek az irodalmi életből (Illés Béla, Hidas Antal, Lengyel József, Czóbel Ernő), többen életüket is vesztették (Kun Béla, Barta Sándor, Karikás Frigyes, Mathejka János); az érvényesülő zsdánovi esztétika, a szűkösen értelmezett szocialista realizmus is korlátozóan hatott az alkotókra – de mégis csak ebben az időben, a Népfront gondolat jegyében tud olyan műveket felmutatni az emigráns magyar forradalmi szocialista irodalom, amelyek valóban időtállónak bizonyultak. A moszkvai Új Hangban (1938–1941) jelentek meg Lukács György és Révai József új perspektívákat nyitó tanulmányai. Új, helyes megvilágításba került a szocialista irodalomnak a hagyományhoz, a kulturális örökséghez és a korabeli polgári irodalomhoz való viszonya, s a tisztultabb szocialista szemlélet művekben nyert kellő igazolást.

(Zalka Máté: *Doberdo*, 1932–36, Barta Sándor: *Aranyásó*, 1935, megjelent 1957, Gergely Sándor: *Vitézek és hősök*, 1937, *Dózsa trilógia*, 1936–1945, Illés Béla: *Kárpáti rapszódia*, 1939, Háy Gyula: *Tiszazug*, 1936.) Az irodalom megszabadult a szektás tematikai és formai megkötöttségektől, magábaépítette a klasszikus irodalom több hagyományát.

A hazai – a magyarországi – forradalmi szocialista irodalom útja párhuzamos volt sok vonatkozásban az emigráció irodalmi útjával; jórészt ugyanazokkal a kérdésekkel, lényegében azonos művészi elgondolások alapján birkózott. A húszas évekbeli, baloldali, radikális csoportosulások elsősorban az avantgarde eszközeivel fejezték ki magukat, leginkább a német expresszionizmus hatása alatt, a húszas évek másik felében a RAPP elveinek megfelelően, a tényleíró, lázító riport került előtérbe, s a tárgyszerű fogalmazásra törekvő agitatív vers. A 100% (1927–1929) a húszas évek végének szocialista igényű folyóirata egyszerre volt politikai, irodalmi, mozgalmi és kulturális folyóirat. Ebben az időben bontakozott Magyarországon a munkáskörök, szavalókórusok és művészeti egyesülések hálózata, amely hordozója – s a szándék szerint – teremtője lett volna a forradalmi irodalomnak és kultúrának. A harmincas évek elején egy ideig még a RAPP, sőt a proletkult elvei érvényesülnek a szocialista irodalom felfogásában, (a kulturális örökség elhanyagolása, a műgond mellőzése, a realizmus azonosítása dialektikus materializmus módszerével stb.) – majd csak a Népfront idején, a Gondolat (1935–1938) folyóirat és a rokon szellemű, Népfront jegyében induló fórumok körül: Tovább, Magyar Nap (Csehszlovákia), Szabad Szó (Párizs), Üzenet (Párizs) alakul ki a helyes művészetfelfogás, amely a leglényegesebb pontjaiban máig helytállónak bizonyult. A szocialista irodalom hulláma ebben az időben emelkedik a legmagasabbra; József Attila költészetében az össznemzeti irodalom vezető erejévé.

JÓZSEF ATTILA

A két világháború közötti kor legjobb törekvései József Attila lírájában teljesedtek ki. Lépést tartott a világlíra fejlődésével; egy-egy ponton még előbbre is lépett. A magyar irodalomtörténetben Petőfi és Ady mellett emlegetik, mint a forradalmi líra óriását; az olasz, francia írásokban egyre többször idézik keresztnevén, mint az iszonyatból villoni, Rimbaud-i erővel tündérmuzsikát teremtő költőt. Összefoglaló volt és utatnyitó. Polgári és szocialista művészi törekvések eredményeit fogta harmóniába; megélte a kor nagyszerűségét és rettenetét; tudatos osztályharcos volt, s az ösztönök freudi világának felszínre hozója. A társadalmi élet kérdéseire adott válaszai a történelmi materializmus jegyében születtek; a személyes sorsával kapcsolatos lírája, létfilozófiája az egzisztencialista filozófia egyes tételeire is emlékeztetnek.

Alkata is arra predesztinálta, hogy ellentétesnek tűnő érzések és hangulatok kifejezője legyen. Egyszerre volt – egyik verséből való a jellemzés – „kemény lélek" és „lágy képzelet"; szívében elidőzött a „tigris és a szelíd őz". A „kemény lélek", az öntudatból fegyvert kovácsoló harcos – derűs, tűnődő lélek is; „virágos rétjén szántogat" „egy jobb szikű világnak" – dúdolva bölcsőket farag. Ennek megfelelően ölelkezik költészetében egy keményebb, harcosabb lírai vonulat egy intimebb, szubjektívebb poézissal. Ami a kor szocialista költészetében gyakran ketté válik, aragoni, majakovszkiji harcos énekekre, s éluard-i szelíd dallamokra, József Attilánál egyszerre, együtt szólal meg. A „förgeteg, fekete vad ezűstjét" szító költő versében csillagos esték csöndje muzsikál, „párolgó tanyák" vacsorafüstje száll. Az üllő csengését, a sarlók villanását meghitt, játékos dallamok hitelesítik; a Döntsd a tőkét, ne siránkozz költője írta az egyik legszebb „gyermekverset". (Altató.) S a „vas és vér" korszakában neki volt – a férfiként nyomorult sorsú költőnek – a legszebb szerelmi lírája. Az „otthontalan, csupa csősz világban" az ő lantján születtek a legigazabb dalok, telítve „kékellő derűvel", édes szerelemmel.

Természettudományos és filozófiai alapozottságú lírát teremtett; a tudomány és költészet az ő lírájában újra találkozott. A költő – vallotta – „az adott világ varázsainak mérnöke"; s ez a kiindulás a század több nagy költőjétől megkülönböztette. A líra, mint Gyertyán Ervin írja, egy évszázados, különben csodálatos kitérő után, József Attilával tartalmilag is visszakanyarodott az ősforráshoz: „az érző és eszmélkedő, az örvendező és szenvedő, a teljes és konkrét ember teljes és konkrét érzésvilágához, ami éppen konkrétságával lesz általános érvényű. Neki sikerült azt is a maga valóságában, a maga reális természetességében kifejeznie, racionálisan formába öntenie, ami nagy elődeit a kifejezés irracionális szférái felé hajszolta, amit ők csak a hangulat, a jelkép, a vízió révületével tudtak elmondani."

Mindössze 32 évet élt. Az „utca és e föld" fia volt; egy szappanfőző munkás és egy parasztságból kiszakadó mosónő házasságából született, Budapesten (1905).

Apa nélkül nőtt fel – apja otthagyta feleségét s három gyermekét – édesanyját is elveszítette 14 éves korában. A nyomorúságot és a szeretet hiányát így korán és fokozottan tapasztalta; a nevelőbe kiadott félárva, lelencgyermek sorsát is megízlelte. Nagy nehézségek között középiskolai, sőt egyetemi tanulmányokat is folytatott, Szegeden, Bécsben, és Párizsban – de polgári rendezettségű körülmények közé mégsem került. Volt hajóinas, könyvügynök, alkalmi munkás, a moziban vízárus; utolsó éveiben (1936–37) az egyik szépirodalmi folyóirat (Szép Szó) segédszerkesztője. Személyes élete sikertelenségek és csalódások sorozata. Proletárként a kommunista pártban bízott; a pártból egyidő után a freudizmussal való kapcsolatára, skizofréniájára való tekintettel, kihagyták vagy kizárták; szerelmét is többnyire hiába ajánlotta. Költészetét is csak kevesen méltányolták; legnagyobb kötetéből, a *Nagyon fáj*ból (1936) alig néhány példányt dedikálhatott a könyvnapon; hiába állt ott egész nap kihúzott töltőtollal. A proletárélet elidegenültségét a szeretet sziszüphoszaként élte át. Személyes sorsa alakulásából levonta a következtetést: mindennel leszámolva – öngyilkosságot követett el. Egy tehervonat kerekei alá vetette magát.

Az induló József Attila a Nyugat, a népköltészet és az izmusok, elsősorban az expresszionizmus és a szürrealizmus iskolájában tanult. A polgári, a népi, s az avantgarde örökséget hamarosan beolvasztotta a maga egyéni hozományába. Szegényember verseiben, Bartók, Kodály muzsikájától is ösztönözve, a folklórból kialakított a népi élet mágikusságát is érzékeltető hangot szociális tartalommal töltötte (Betlehem, Betlehemi királyok, Szegényember szeretője); expresszionista verseiben a kollektív érzületnek adott hangot. A tündéri lebegés és józan játékosság, az ironikus, groteszk és önmagát gúnyoló fintor, a rejtett feszültség, és a kipattanni kész harag a *Nincsen apám, sem anyám* (1929) kötetben már az iskolákból kinőtt költőről beszél (Szabolcsi Miklós). Az emberben és a világban való feloldódás áhítozása, s az élet parányi rezdülései iránti érzékenység; a panteisztikus szemlélet és a minden élő iránti gyöngédség már korai költészetében szembetűnő. S az is, hogy az éles körvonalú látvány és a logikus, tiszta gondolatiság egyszerre vonzza.

Tájai még békések, búzaföldekkel, fellegekkel; de máris olyan kristályosan áttetszők, mint későbbi hűvös levegőjű vagy fagytól dermedt tájai; a japán festők különlegesen finom ecsettel kirajzolt képeire emlékeztetnek. A természetnek különös szerepe van lírájában: ifjúkori hite, hogy a természet otthonává teheti a számára idegennek érzett világot, később elveszett; felismerte, hogy az ember és a külvilág viszonyában a természetnél meghatározóbb a dolgok, a tárgyak világa – de az ellentétekben gondolkodó és éneklő költőnek később is mértéke a természet: abban szemléli a „megszerkesztett rend" világát, a létezés nagy törvényeinek a maradéktalan érvényesülését. Ha hasonlítani akar: a természethez fordul; a makro- és a mikrokozmosz világának képei jelennek meg verseiben, rendet és törvényt érzékeltetőn, szembe a társadalom és az emberi élet kuszált látványával. Nem objektív tájleírásokat ad; minden táj és minden tárgy, amit leír: szimbólum, mély lírai hangulatoknak, merész kép- és fogalomtársításoknak a jelképe, megelevenítése. Képeinek az anyaga egyszerre tárgyi és fogalmi; konkrét és elvont. Verseinek dinamikát adnak ezek a kettősségek: nyugalmi állapot helyett folyamatokat éreztetnek. „A nyugalom, a remegés egymást öleli, s kél a habban kecsesen okos csevegés" – énekelte Ars poetiká-

jában. Az érett József Attila tér- és időszemlélete is hasonló vonásokat mutat. A modern költészet tér- és időérzését – mint Bori Imre megfigyelte – nála az objektív, a csillagászati értelemben vett Idő és Tér váltja föl, sőt a kettőt ugyanegy módon fejezi ki: a „világ ág-boga" teret szemléltet, de az időnek is korallszigetje. Nem egyszer a végtelenbe tágulnak ezek az elemek nála, s ilyenkor születnek meg a képmakrokozmoszok. A végtelen teret és időt azonban összekapcsolja a pillanatnyisággal is; így versei egyszerre tükrözik az állandóságot és a változást; a jelent és a mindig jelenvaló múltat.

De ez már inkább az érett József Attila költészetére jellemző; akinek a sivárság volt a sűrűn visszatérő érzése, s aki békés mezők és folyók helyett egyre inkább az elhagyott külvárosi telkek világából talált lélekállapotok festéséhez alkalmas motívumokat. A panteisztikus természetélmény és a világot melegíteni akaró jóság után a külváros költői felfedezése a következő állomás.

Mások is, másutt is énekeltek a külvárosról és a proletariátusról. De többnyire kívülről, a proletáréletnek csak a felszínét látva. József Attila belülről látta és láttatta, mutatta meg ezt a világot; „verődve földön és égbolton, mikro- és makrokozmoszként; totalképekként és mikroszkópikus szeleteiben."

A munkásság, amelyről ő énekel: „új nép, másfajta raj", az anyag gyermeke. Történelmi múltja nincs, de történelmi feladat vár rá: a „titok megfejtése", hogy a setét gyárakra tűzze az Ember csillagát. Ha csak erről szólna az ének: még akár felismerhetetlenül belevegyülhetne a kor átlagos-szocialista költészetébe. De József Attila a proletársorsot teljességében látta és énekelte: a munkások egyfelől a jövő jegyesei, az emberi világ letéteményesei; másfelől azonban az emberség minden vonása „eltorzultan" van meg bennük; a kor, amelyben élniök adatott, el is torzította őket. Fogvatart mindenkit az elnyomó társadalmi rendszer; a magántulajdonra épült világ; „az erkölcsi rend sánta palánkja". Ezt tudva, s láttatva énekelte a munkásban a másfajta rajt, a munkában az anyag szépségét, a proletársorsban a megváltó értelmet. S adott, Halász Gábor szavaival – „metafizikát a programnak, tündéri lebegést a tannak, költészetet a retorikának." Ködből, füstből, hidegből, harcból, eszméletből épített szintetikus költeményekben, kommunista világnézettel vetett számot a világgal *(Külvárosi éj, Téli éjszaka, Elégia, Óda, A város peremén)*. A kommunista költő tudatos számvetései ezek az adott világgal, múlttal, jelennel, jövővel, apró mozzanatokkal és nagy összefüggésekkel; a munkások, parasztok életével, a külvárosi és falusi tájjal, magával a történelemmel, és benne az osztály hivatásával.

József Attila költészetének – többen megírták már – „más a látása, formája, súlya, mint minden más megelőző költészeté." A nyers valóságból fakasztott lírájában eggyé olvad szépség, világnézet, szociális igazság: az értő elme és az értő szív dala. Költőivé tud emelni minden tárgyat és minden jelenséget, a nyújtózkodó hajnali erdők és a Marosra, a folyóra kiülő csillagok után a külváros sivár tájékát is: a jajgató ládák lécét, a fémkeblű dinamókat és a sivalkodó transzformátorokat. Neki maradéktalanul sikerült, mit még Ady is csak részben tudott elérni: összhangba fogta a gyár és a mezők dalát. Néki sikerült, amire vállalkozott: megoldani a világ dolgainak és jelenségeinek nyelvét a huszadik századi ember számára. Szembenézett az ember számára idegenné lett világgal, szembe a társadalommal, természettel és rejtelmekkel, a mikro- és makrokozmosszal. A huszadik század sok más művésze is próbált szembenézni a valósággal, többnyire keserves tanulságokra és érzésekre jutva. Ez az életérzés az volt, – hogy a lét „abszurd", ha meg kell halni, akkor voltaképpen élni sem érdemes. Főképp bizonytalanul nem; egy valójában anarchikus, fejetetején járó társadalomban nem. Freudnál, Franz Kafkánál, Dürrenmattnál, Ionescónál és másoknál ez az életérzés fogalmazódik. József Attila ezen a pesszimizmuson társadalmi vonatkozásban lép túl, a valóság teljes ismeretében „küzdve"; tragikusan, de eredménnyel, a szocialista vértezetében. (Illyés)

A kozmoszban – mondja József Attila – az ember parányi rész, de felismeri a helyét a végtelenben. Számbaveszi magányát – s nem retten meg; üldögél, mint hajléktalan a híd alatt. Nyugalommal, szemlélődve. S elsőnek látja meg tisztán érthető, s mégis varázsos szépségében a föléje hajló végtelent. József Attila világképé-

nek központja az ember, akiben a végtelen anyag öntudatra ébred. Aki még lehet, hogy csak a híd alatt őgyelgő, de már úgy méri a téli éjszakát, mint birtokát a tulajdonosa. Virrasztó, kötelességtudó, a világot emberivé formáló. József Attila kozmosza titokzatos és mégis reális, megfoghatatlan és mégis tisztán mérhető, emberidegen és mégis az ember birtokát jelentő. (Tamás Attila)

A mindenséggel mérd magad – énekelte. Úgy mérte az embert is, az ázalagoktól a csillagokig, mindent számbavéve. Mindennel szembenézve jutott el a hitig, a felismeréshez: lehetséges szép emberi jövő. Pokoljáró volt, vallotta kedves dala igazát: „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni". Megjárta a poklot, s úrrá lett a zűrzavaron.

Legalábbis társadalmi vonatkozásban. A világ rendezhetőségének tudatát sohasem veszítette el. Mikor Hitler uralomrajutása után sokan hitetvesztve, a proletárszocializmus bukásáról beszélnek, József Attila a kishitűekkel vitázva írja meg szép vallomását:

Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok
a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog
és mindig újra nyitják
a bányászok az aknát
amíg szívük dobog.

S ez a hit nem veszett ki költészetéből sohasem; a fasizmus ellen írt tiltakozó verseiből a kétségbeejtő, sötét képek után mindig a szabad jövő bizonyossága csendül:

– és ha csak pislog már a Nap
sarjaink bízóan csacsogva
jó gépen továbbszállanak
a művelhető csillagokba –

A szép emberségben, a „megszerkesztett, szép szilárd jövőben" való hite magyarázza, legalábbis egy kicsit, költészete csodálatos ívelését. A harmincas évek nem kedveztek a lírának: nagyszerűnek induló hangok fakultak meg, írók hallgattak el, vagy cseréltek húrokat; József Attila költészete buktatókon keresztül egyre magasabbra ívelt.

De a korabeli versekben volt egy másik gondolatsora is. Osztálya jövőjében, a szép törvényben, a szabadság szülte rendben változatlanul hitt – de személyes életében egyre inkább a „semmi ágán" találta magát.

A maga sorsát illetően úgy vélte: saját egyéni élete megváltoztathatatlan; be van zárva a Héttoronyba, s már sohase menekülhet. A társadalmi jövővel kapcsolatos optimizmusa, s a személyes életből kinövő pesszimista gondolatsor egymást támogatva bontakozott ki, s szerveződött egységes érzelmi és gondolati rendszerré, kései lírájában.

Életrajzi okai bőven voltak a reménytelenség-érzéseknek. A gyermek- és ifjúkori hányattatás, az életkörülmények mindvégigtartó rendezetlensége, az örökös szeretet-hiány érzése, szerelmének a gyakori el-nem-fogadása csakúgy táplálhatta ezt az érzést, mint skizofréniája és a pártból való kirekesztése. Hogy ő, aki a „munkások dalát" akarta énekelni, végül „monologizálni" kényszerült – annak a visszhangtalanság is oka volt. Átélte fokozottan a proletárélet elidegenültségét, a proletársors emberi következményeit; s annak gondolati, költői vonatkozásait vállalta és kifejezte. S mivel az iszonyat borzalmasabb, a magányosság fojtóbb, a tehetetlenség érzése leverőbb a szegények világában – a reménytelenséget a maga különös érzékenységén keresztül megrendítően érzékelte.

Győzni vágyó szívével a semmi ágán találta magát, egy kozmikus hidegségű űrben; egyedül a csillagokkal és magányosságával. Holtponton állt az élete s a vi-

lághoz való viszonya. S ezt a helyzetet, ezt az emberi szituációt is kiénekelte. Költészete kifejezőjévé vált azoknak a felismeréseknek, amelyek létfilozófiáját képezik. Így lesz költészete részben az abszurdum költészete, így lépi át, mint Bori megfigyelte, a negatív világ határát, amelyről Camus beszél a Sziszüphosz mítoszában. Bori figyelte meg, mennyi rokon vonás van József Attila szemlélete és a háborús, valamint a háború utáni egzisztencialista filozófiai áramlatok között; elsősorban életérzésben, az egyénnek a világhoz való viszonyában. Mikor a maga léte foglalkoztatja, Kafka és Camus szellemi rokonának tetszik. Így kerül, bár a kortárs egzisztencialista filozófiát nem ismerte tételesen, némely kérdésfelvetésével az egzisztencializmus közelébe; s érint olyan tematikát, az elidegenülés problémáját, mely kora proletárköltészete előtt tabu volt. Ő vállalja a proletárélet elidegenülését, a proletársors emberi következményeit, s annak gondolati és költői vonatkozásait.

József Attila reménytelenségnek nevezte a benne keletkező s növő érzés- és hangulatvilágot. Ahogy a *Reménytelenül*-ben s az *Eszmélet* c. versében látja a maga életét, az kihangzásaiban Camus abszurdum-elméletére emlékeztet.

Az meglett ember, akinek
szivében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja,
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor – ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek –

– írta egyik versében.

A meglett ember: aki semmit sem remél. Innen, a személyes élet reménytelenségéből méri fel az életét s alkotja meg költészetében az abszurdumra jellemző helyzetek rendszerét, motívum hálóját. Az elidegenedés élménye mind gyakrabban jelentkezik verseiben. Életének jelképe a faágak rácsa közé zárt hallgatag madár; (A fán a levelek). A bűn és bűnhődés, a bűn és bűnösség, a bűn nélküli bűnösség, s az önmegváltás problémája foglalkoztatja; az egyedüllét, a magány; „a kétmilliárd egymáshoz kötözött magány" élménye, a Héttoronyba záratás, a kikerülhetetlen csalódás és soha nem-menekülhetés érzése szólal meg költészetében. S ezekhez kapcsolódik az anyaversek szeretet motívuma; s a Flóra-versek szerelem motívuma: a szeretet és társravágyás rejtelmes szépségű énekei. Lelki és stiláris érzékenysége talán itt a legszembetűnőbb: anyát több gyöngédséggel, kedvest fájdalmasabb sóvárgással senki sem idézett az újabb magyar lírában; a látomásos, áttetszően tündéri dallamokban, babusgató játékossággal és meggyötörten átkozódón.

S a reménytelen József Attila, a Héttorony már szabadulást sem váró foglya költőileg újabb költői csodákat villantott; most talán a legnagyobbakat. Emberivé szelídítette e fájdalmakat. Panasz helyett a leszámolás bátorságával nézett szembe az űrrel; s vacogva is meglátta a csillagok szépségét. Kétségbeesés és derűs megnyugvás, a tűnődés és az őrület, tudományos pontosságú önelemzések és ősi varázsénekek átkait felújító kiáltások váltják egymást; a tudattalan mélységekből felszakadó kínok végül is „értelmes emberi" fájdalommá tisztulnak.

Mert a rendező akarat még akkor sem pártolt el a költőtől, mikor a világ szerkezete már összezavarodott az ember előtt. Lázálmairól légies dallamokkal vallott. „Ez a hang ejtette meg – mint Cs. Szabó László találóan írja – a franciákat, hiszen náluk is mindössze két költő, Villon és Rimbaud verseiben szép az iszonyat. Költészete átvilágít a dolgokon, de közben feloldozza a fülnek a tiszta röntgen képet: átváltozik tündérmuzsikává. Meghatározás is, bűvölés is a költészete; vízió, melynek éppen pontossága lenyűgöző, árnyalás, amely a lényegbe hatol. Fojtott pátoszát, sűrített képeit csak az ő harmonizáló érzéke tudta súlytalan népdalnak ható versekbe foglalni. Ami játéknak tűnik, valójában angyali okosság, ami lebbenő sóhajnak tetszik, a létet siratja el . . ."

Kora proletárköltészetétől ezek a vonások különböztetik meg József Attila líráját; s egyben magyarázzák egykori magáramaradását és mai fölfedezését. Míg élt, hazájában is csak kevesen fogták fel költői jelentőségét; 1956 óta egyre több nyelvre fordítják sikerrel; franciára is olyan művészek, mint Jean Rousselot, Guillevic és Tzara.

József Attila költészete térben és időben egyaránt a végtelent fogja át. A jelenségek mögött a törvényt kutatja; a kozmoszt érzékelteti; de kirajzolja az élet parányi, „éppen most" lejátszódó mozgását is, a hullani készülő faldarab, a szélfútta papírdarabka moccanásait. Egyszerre érzékelteti az adott világ varázsainak sokféle szépségeit, s az emberre leselkedő veszedelmeit; s azt is, hogy az ember az adott világ varázsainak „mérnökévé", – törvényeinek felismerőjévé és felhasználójává is lehet. „A mindenséggel mérd magad" – hirdette; s a mindenség, a tartalmi gazdagság kifejezésére sokféle forma állt rendelkezésére. Írt klasszikus mértékben és a szabadvers hangján; írt népdalszerűen könnyeden és szabályos szonettciklusokat; volt egyszerre kegyetlen és gyöngéd, naivul egyszerű és elmélyülten filozofikus, robbanó dinamikájú és gyermekien ellágyuló, spontánul dalszerű és konok tudatossággal fegyelmezett. De mindig, minden formában intellektuális koncepcióba fogta a valóság darabjait; s a lelki élet mélyéről felhozott döbbenetes látomásait is modern ismereteken iskolázott értelemmel emelte lírájába. A pontosságra és a tisztaságra esküdött. Olyan szigorral fogalmazott, Illés Endre szavával, mintha a szabadesés törvényét ő szorítaná először képletbe. Legszárnyalóbb pillanatait is a kifejezés öntudatos, kemény abroncsaiba szorította. Minden verse a realitás és gondolatiság, apró tények és átfogó koncepciók, éles körvonalú látvány és tiszta gondolatiság egysége; s minden versében van valami éterien tündéri, lebegő és bájos mozzanat. A tudomány és a költészet az ő lírájában ismét találkozott. Költészetében több új lírai törekvés is ősét tisztelheti.

Részletek egy szerb–horvát nyelven megjelenő magyar irodalomtörténetből

KOCZOGH ÁKOS

KÉT KÖNYVRŐL ÉS SZERZŐJÜKRŐL

Bałogh László: József Attila (Gondolat, 1969.), Asztalos István (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Két könyv bírálatának vágok most elébe. Egyik József Attiláról való, másik Asztalos Istvánról. Balogh László könyveiről van szó, aki május 24-én múlt ötven éves és most jelenik meg első két munkája nevét viselőn, ha disszertációját, magyar irodalmi tankönyvét, verselemzéseit elfelejtettük volna. Ez a puszta tény, hogy két fontos munka az ötvenedik évfordulót jelezze, már elég a „meszesgödör" példázatához, arra a nemzedékre, melyet a háború csakúgy emésztett, mint a teljes lélekkel végzett „népművelés", s jó, ha az ötvenedik évre megtestesülhettek fiatalkori álmaik.

A hír nem vette Balogh Lászlót szárnyra, szerencse nem kísérte, hivatala tisztes volt. Debreceni születésű, s első kritikája a debreceni Juhász Gézáról Pécsett jelenik meg a Sorsunk-ban. Lehet ez jelképes is, ha verseit, tanulmányait, rádiójátékait, s immár irodalomtörténeti monográfiáit figyelve-hallva a provinciából kinövő, messzebb néző embert tekintjük. Az „Alföld" költőinek antológiáját, 1967-ben, az ő verse vezeti be, Marcus Aureliusról. Önvallomás? Természetesen: „A Fórumra sosem törekedtem s messze vetett el a sors ama enyhe vidékről erre a partra, (oly mindegy, hogy az actor mely díszletben játssza a scénát) s körben mozogjanak ostoba jegyzők, kémek és katonák bár: ám ha zászlós sátrad függönye újra lehull temögötted, nem győztes császár leszel ott bent: ember csak, ki talán bölcs, mert jól tudja mit ér ki-ki. Annyit, amennyit az ér, ami szívét, értelmét rabul ejti." Itt hát a kulcs.

Kik ejtették rabul Balogh Lászlót? Balassi magánya, Csokonai vágyódása az „emberiség kertjébe", kisebb világunkból a nagyobba, a Szász Károlyok és Gulyás Pálok mérhetetlen szomja a kultúrára s mindég visszatérően azok, akik, ha szerényen és névtelenül is mindennapjaikban, de eszmélő öntudattal néztek szét a világban, otthont keresőn. Ha verseinek ritmusára figyelünk, ezt érezzük, primitív tagoló ritmus és klasszikus kötött ritmusok ötvöződésében, ha témáira gondolunk, legyen az Gulyás Pál vagy Szemlér Ferenc, József Attila vagy Oláh Gábor, akkor is a tiszta forrás utáni szomjúság jellemzi elsősorban. Ahogy József Attila könyve utolsó szavaiban írja: „Mint Bartók muzsikája: az ő költészete is népi-nemzeti és egyetemes emberi."

Szükség volt erre a József Attila könyvre (Gondolat Kiadó, 1969). Szerencsésen átláboltunk az olvashatatlan mammut-monográfiák hozzánk elég későn érkezett, s a német pozitivizmustól átöröklött divatján, s végre már sorozatokban jelenhetnek meg olyan író-portrék, melyek a mai olvasó idejéhez méretezettek, frappánsak, a lényeg összefogására nevelők s hagynak kiegészíteni valót is, gondolkodásra serkentőn. Ez a portré vagy legyen szellemes írás (Thomas Mann Cervantesére, Emil Ludvig Goethéjére, Zweig Erasmusára, Illyés Petőfijére, Németh Berzsenyijére gondolok), vagy vigyen oly közel az alkotó életéhez, mint Ferenczi Zoltán Petőfihez, Gyulai Vörösmartyhoz. Ma ezt az utat kellene követni, újra, a biográfiák útját, mert a mai olvasó, éppen az elidegenedés kísértésében, a hajszában, emberközelségbe szeretne kerülni alkotóinkkal, s míg ideje sincs, hogy saját életét megformálja, legalább másokéban ismerhesse föl önnön szándékait, vágyait, beteljesedéseit. Nem véletlen a regényes életrajzok sokszor megkérdőjelezhető sikere –, mert nincs mindétiglen elemzésekre szükség, szép versekére sem. Életek kellenek, példák, hogy magunk is be tudjunk rendezkedni a sajátunkéba. Az elemzésekből egyetlen példa is elég lehet, hogy bevilágítson az alkotó műhelyébe. Régi egyetemeink régi hallgatói, magunkat is közéjük

számítva, még kiváló professzorok óráira is ritkán néztek be, de azon az egyetlen órán ellesték módszerét, megjegyezték: hogyan kell közeledni az életműhöz s a többit már elvégezték maguk. Vagy pedig megmaradtak szajkózó filozoptereknek, Faust famulusának, a vaskalapos Wagnernek, ki „a sekélyben mindig benn ragad, Ás kincs után, hogy majdnem megszakad S örvend egy-egy földigilisztát lelve."

Az effajta kis monográfiáknak, mint a Balogh Lászlóéi, az a korszerű értéke, – ha valóban megvan –, hogy nem akarnak okosabb lenni a bemutatottnál, s nem hivolkodnak azzal, ha egy félmondatnyival többet látnak meg a világból, mint elődeik. Balogh József Attila írásában is szinte észrevétlenül megbújnak az olyan sorok, mint amiket a kevésbé ismert Medáliák-ról ír, s szinte mesteri elemzéssel a Külvárosi éj-ről. De azt is észre kell vennünk, ahogy – s először a József Attila irodalomban – eloszlatja a költő halála körül teremtett mitoszokat, ahogy Adyhoz viszonyítja, igen, becsülnünk kell igazságot kereső szándékát, azt, hogy együtt akar szárnyalni eszményével, hogy mindent megmozgat élményeiben, tapasztalataiban, érzéseiben, amivel közelebb kerülhet hozzá, igazat adhat neki.

Ha van alaphangja ennek a két kötetnek, az Asztalos Istvánról írottnak is tehát, akkor ez: az igazságtevés. Közérthetően, hogy ne a szakemberek zugáruja maradjon, szenvedélyes szeretettel, hogy a névtelen olvasót is magával ragadja. Az Asztalos Istvánról írt portréja (Irodalomtörténeti Füzetek, 1969), lehetne polémia Izsák József könyvével (megjelent 1967-ben, Bukarestben), anélkül hogy ennek a vitatkozásnak, helyesbítéseknek a jegyzetekben jelzett részleteken kívül nyoma lenne. S kell is, hogy polémikus írás legyen, hiszen a hang, amit Izsák megütött, Móricz Zsigmond és Asztalos István rovására, Nagy István javára, az kissé emlékeztet arra az időre, amikor még bizonyítani kellett, hogy Móriczot legalább a „kritikai realisták" között kell megtűrni, de Tamási még mindig nem kaphat helyet (1954-ben is csak úgy, hogy „simogatásnak" mondatott szerény elismerése), s hogy kapott volna Asztalos István! Nehezen értethettük meg, hogy nem Petőfi *vagy* Arany, hanem Petőfi *és* Arany, nem Ady *vagy* Babits, hanem Ady *és* Babits, de *sohasem* a Hazafi Verai Jánosok, Szabolcskák, Somogyváriak. Nem az a lényeges, hogy Móricz „kívülről" látta-e a népet, vagy „belülről", – de együtt járt vele, eggyé lett vele, mint ahogy egy volt Asztalos és Tamási. Szabó Pált és Veres Pétert fölibük helyezzük-e csupán azért, mert „belülről" láttak, lentről láttak? Azt is hibának jegyezték be mások, hogy Szabó Pál Biharugra felől nézi a világot az Isten Malmaiban, s a parasztság felől Dózsa forradalmát, a Nagy Temetőben. Aki nincs velem, ellenem van – nem egyszerűbb az ősi igazságtétel? József Attilát Adyval méri Balogh László, Asztalos Istvánt is Móricz Zsigmond, Tamási, Nagy István partnereként. Ez a szemlélet helyes, ez közelítheti meg a valóságot leginkább.

Ahogy Balogh László írja: „Asztalos István személyes élményei, egyéni sorsának keserű tapasztalatai egybeestek a dolgozó osztályok és rétegek általános panaszaival és sérelmeivel. Ez tette lehetővé, hogy szubjektív indulatú elkeseredése a kor atmoszférájában egyetemesebb érvénnyel telítődjék." Vegyük észre, hogy az életre nem érvényes az a katonatréfa, amikor a menetelve éneklő bakákra rámordul az őrmester, hogy „akkor mindenki terceljen" –, mert neki történetesen az egyetlen tercelő baka brummogása tetszik. Balogh könyve rokonszenves, mert nem a tercelőre figyel, hanem az együtt menetelőkre, akik között a román szociológus Gusti professzort éppúgy meglátja (kár, hogy nem említi az egyetlen kollektív és radikális magyar szociográfiai kísérletet, az „Elsüllyedt falu a Dunántúl" címűt, Kemse község szociográfiáját, melyet Gusti professzor módszerének tanulmányozása előzött meg!), mint a Márciusi Front, Vásárhelyi Találkozó, Kuncz Aladár és Gaál Gábor, vagy Balogh Edgár szerepét.

Ne lenne fogyatékossága ennek a két könyvnek? Van. Nem értem például, hogy az életrajzi elemeket miért kell mindkettőben s váratlanul a fiatalkori kísérletek után elhagyni, s legfeljebb a halálukkal megtoldani? Ennek következménye, hogy – külö-

nösen az Asztalos-kötetben – az első fejezetek igen érdekes társadalmi-irodalmi panorámája után az elemzések túlburjánoznak. Aztán: túlságosan gyakran találkozunk azzal, hogy ki s kire milyen mértékben „hatott". „Hatás" nincsen, ilyen értelemben. De van: a találkozások felszabadító ereje, a ráismeréseké, az önmagunkra ismerésé. A hatás értelme a szervilis másolás, a találkozásoké önnön egyéniségünk kibontása. Jó azonban, hogy Balogh László a hatás nomenklatúrájával mégis a felszabadulást fogalmazta meg: József Attila és Asztalos István szuverén alkotói egyéniségében. S tette ezt megértő szeretettel, feloldódással, a teljes igazságot kereső szándékkal.

A SZÜRREALIZMUS

A Gondolat Kiadó sikeres sorozatának újabb kötete előtt ismét az a feladat állott, hogy figyelembe véve az olvasóközönség szélesebb körének igényeit, összefoglaló képet adjon századunk egyik ellentmondásokban bővelkedő művészeti irányzatáról. A feladat súlya elsősorban a bevezető tanulmányra nehezedett, hiszen az szolgál az olvasók számára vezérfonalul a dokumentumok, majd az irodalmi szemelvények értő tanulmányozásához. A bevezetőben Bajomi Lázár Endre a szürrealizmus *történetét* rajzolja meg, s e történeti részt kiegészíti Szávai János esszéje az irányzat esztétikájáról.

A Bajomi Lázár Endre tollából származó, a szürrealizmus történetét feldolgozó részben olvashatunk az irányzat őseiről, elődeiről, a mozgalom históriájának főbb állomásairól. Az előzmények vázolása természetszerűleg a szürrealista kiáltványokban, dokumentumokban található hivatkozások felhasználásával történt. Érthetően elsősorban az irodalmi vonatkozásokra figyelt a szerző, bár tudja, hogy a mozgalom megindulásának legalább olyan előfeltétele volt a tudományok rohamos fejlődése, mint az irodalomban a *tények* megírásának egyoldalú követelménnyé merevedése.

A szürrealizmus és a lélektan (pszichoanalízis), a fizika (relativitáselmélet) kapcsolatának vizsgálata, valamint a szürrealista dokumentumok elemzése alapján Bajomi Lázár Endrének megnyugtató feleletet kellett volna adni arra a mindenképpen felmerülő kérdésre (a szerző megelégedett André Breton meghatározásával): *Mi a szürrealizmus?* Művészeti irányzat, mely elméleti önigazolásához kölcsönvette a tudományok – a lélektan, a fizika – eredményeit? Vagy egyszerűen csak újabb módszer, eszköz, állapot – amint Breton mondja – irodalmi művek alkotásához? Esetleg filozófiai irányzat, mely fő vadászterületét a *tagadásban* látja? Igazat adjunk Sartre-nak, aki e szellemi mozgalmat *eszköznek* tekinti politikai pártok, csoportosulások kezében? Garaudy-nak lenne mégis inkább igaza, hogy az irányzaton belül szembeállítja a miszticizmust és a materializmust? Úgy véljük e néhány kérdésből is világossá vált, hogy nem könnyű eligazodni a szürrealizmus szövevényében, s nagy – még a szokásosnál is nagyobb – óvatossággal mondhat csak az irodalomtörténész egy-egy ítélő szót. Ennek ellenére, ebből a szempontból hiányosnak érezzük a bevezető tanulmányt.

A jelzett óvatosság persze magyarázható. Mert például, amennyiben csak a *tagadást* tartanánk az irányzat fő jellemzőjének, úgy érthetetlen lenne, hogy miért élt olyan hosszú ideig a szürrealizmus, s milyen fenntartó erő hatásának következtében nem süllyedt el az irodalmi élet mélységeiben, mint a dadaizmus. A *Dada* követői is tagadták a polgári világot és az azt szentesítő rendszert, de e tagadással legfeljebb csak ideigóráig tartó feltűnést, botrányt tudtak kelteni, hosszútávon eredményt nem érhettek el. A környezet, a lét tagadása nem változtatja meg a világot, a polgári életforma legfőbb tagadójának – a munkásosztálynak, mely a mozgalom számára tömegeket is adhat –, pedig éppen ez a feladata. Jean-Paul Sartre írja – a kötetben is idézett – a francia irodalomról szóló munkájában, hogy nem lehet felcserélni – még az irodalomban sem (Breton pedig azt teszi) – Marx: „Megváltoztatni a világot", és Rimbaud: „Megváltoztatni az életet" jelszavait. „Mert a kérdés éppen az – idézhetjük Sartre szavait –, hogy melyik változás előzi meg a másikat. A marxista aktivista számára nem lehet kétséges, hogy csak a társadalmi átalakulás vezethet az érzés és a gondolat gyökeres módosulásához. Ha Breton azt hiszi, hogy a forradalmi cselekvés mezsgyéjén, illetve vele párhuzamosan folytathatja lelki kísérleteit, eleve el van ítélve; ez ugyanis egyértelmű

lenne azzal, hogy – legalábbis egyes emberek esetében – a szellem felszabadítása a rabláncok között is elképzelhető, következésképpen a forradalom nem is olyan sürgős".

Az ellentmondásokat maguk a szürrealista művészek is érezték. Az FKP felé irányuló felemás közeledési kísérleteiknek ebben keresendő az indoka. Másfelől Bajomi Lázár Endre utal arra a túlzottan baloldali, szektás vezetésre az FKP-n belül, mely bizalmatlanul fogadta a polgári értelmiség közeledését. A szürrealista mozgalom számára a csatlakozás, avagy a különállás, tulajdonképpen létkérdés volt, amennyiben a párt politikai irányvonalához való igazodással túljutnak a *tagadás* (Sartre szerint a *lehetetlenség)* állapotán, s az eddigi „rombolás" helyén valami építő programot adhatnak. Jóllehet ez elméleti alapállásuk mindenképpeni megváltoztatásához vezetett azoknál, akik csatlakoztak, de – mint például Aragon esetében – irodalmi, művészeti vonatkozásban a szürrealizmus eredményei tovább élhettek.

A költészet, s még néhány rokonművészet megújításáért folytatott harc mérlege pozitív, ha tekintetbe vesszük, hogy a szürrealizmussal indult útjára jó néhány maradandó értékű életmű alkotója. Csak a rangosabbakat említve: Louis Aragon, Paul Eluard, André Breton, Salvador Dali, Giorgio di Chirico, Vitezslav Nezval, Jacques Prévert, s néhány magyar: Illyés Gyula, Kassák Lajos, Barta Sándor, Németh Andor, Déry Tibor. E nagyon rövid névsor már azt is példázta: a szürrealizmus – annak ellenére, hogy francia földön születik és terebélyesedik ki – tért hódít a világnak számos pontján. Bajomi Lázár Endre tanulmányában – az adott lehetőségek között – végigkíséri a szürrealizmus útját Franciaországon kívül is, azzal a jogos fenntartással, hogy a világ más pontjain csak ideig-óráig tudott gyökeret ereszteni és növekedni a mozgalom. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy a háború és az azt követő évek ellentmondásai – társadalmi, gazdasági, tudományos területeken egyaránt – Franciaországban rendkívül élesen kerültek felszínre.

E történelmi és társadalmi körülmények mellett, de ezektől determinálva – amint ezt a bevezető is megállapítja – az irodalmi, művészeti mozgalmat Párizshoz kötötte az is, hogy a dadaizmus „anarchikus lázadásának" irányítói áttették székhelyüket a francia fővárosba, ahol a fent jelzett okok hatásának eredményeként példának okáért Tristan Tzarát – Bajomi Lázár Endre szavaival élve – „valóságos Messiásként, vagy inkább Mefisztóként várták". A Dada és a szürrealizmus közössége, ahogy ez az utóbbi történetéből megvilágítódik, nem tartott sokáig. S hogy miért, azt leginkább Garaudy megokolásából érthetjük meg. Az *Aragon útja* c. magyarul is megjelent könyvében azt mondja erről (idézi ezt a bevezető is): „A Dada anarchikus lázadását valami másnak kellett felváltania. S azok, akik sohasem voltak hajlandók elfogadni a dzsungel törvényét, s a költészetben egy valódibb valóságot kerestek, most nekiláttak, hogy módszeresen felkutassák az éppen csak megpillantott ígéret földjét: a líraiság, a lélek szürreális világát".

A szellem abszolút szabadságát hirdető irányzatnak szükségképpen el kellett vetni a korábbi, a tényeket leíró és a tényekből a racionális logika segítségével általánosító, irodalmi módszereket. A szürrealisták a ráció, a logika elvetésével az ún. „önműködő írást" kívánták megvalósítani. Ennek lényegét André Breton abban látja, hogy a „legtétlenebb és a legfelvevőképesebb állapotban" kell írni oly gyorsan, hogy a tudat ne tudja kontrollálni az írást. Ez pedig – mondja a bevezető is – az irodalmi nyelv hagyományainak megkérdőjelezését jelenti, hiszen a szürrealisták az emberi lélek rezdüléseit, valamiféle „valóságfeletti" igazságot – az eddig szokatlan lírai kérdéseket – kívánták emberi nyelven kifejezni. Következésképpen a nyelv, de még inkább a szó, középponti problémája lett a szürrealista irodalomnak, mert különleges, a valóság és a fantasztikum keverékéből álló képeikhez sajátos módon kellett kapcsolni a szavakat. Aminthogy a szürrealista festészet és filmművészet – a bevezető ezekre a területekre is kitér – egyedi képeihez is sajátos művészeti technikát alkalmaznak.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy Bajomi Lázár Endre (s esszéjével Szávai János) alapos munkát végzett. A széleskörű tájékozottsággal megírt bevezetőt szervesen egészítik ki az irányzat dokumentumai, amelyek összeállításánál a szerző a szürrealizmus nyilatkozatain, programján túl az arról elhangzott értékelésekre is tekintettel volt. A bevezető és a kötet erényei mellett az *adathalmozó* (az olvasók szélesebb tábora számára semmit, vagy nagyon keveset mondó nevek és adatok sokaságát említi a szer-

ző) módszer túlhajlásait kifogásoljuk. Ez azonban nem von le a kötet használhatóságának értékéből.

(Gondolat, 1968.)

LACZKÓ ANDRÁS

Gyergyai Albert

A NYUGAT ÁRNYÉKÁBAN

A „Jelenkor" 1966. évi 4. számában megjelent, Gyergyai Albert „Kortársak" című kötetét ismertető recenzió e szavakkal fejeződött be: „A *Klasszikusok* és a *Kortársak* után várjuk a következő Gyergyai-kötet mielőbbi megjelenését, – azét az újabb esszé- és cikkgyűjteményét, amely Gyergyai Albertnek Ambrusról, Füst Milánról, Babitsról, Móricz *Rokonok*-járól, Kassák Lajosról, Kosztolányiról, Török Sophieról, Gellért Oszkárról, Kozma Lajosról s más magyar írókról és művészekről szóló írásait öleli majd fel."

Az idézett sorokban megfogalmazott kívánság nemrégiben teljesült: napvilágot látott Gyergyai professzor új könyve, amely túlnyomórészt XX. századi magyar írókkal (Babits, Kassák, Heltai Jenő, Illés Endre stb.), közelmúltbeli irodalomtörténészekkel, kritikusokkal (Schöpflin, Király György, Horváth János, Bóka, Kürti Pál) és a modern magyar irodalom kiváló szerkesztőivel, szervezőivel, propagátoraival (Osvát Ernő, Gara László) foglalkozó tanulmányokat és cikkeket tartalmaz. Az írások egy kisebb hányada nagy színésznőknek (Jászai Mari, Varsányi Irén), zeneszerzőknek és képzőművészeknek (Bartók, Kozma Lajos építész) állít emléket, – a kötet utolsó részében néhány könyvkritika található.

A tárgyalt írók, költők és esztétikusok zöme a *Nyugat* gárdájához tartozott, maga a szerző is a *Nyugat*ban kezdte el – még a húszas évek legelején – irodalomtörténészi-kritikusi tevékenységét, így teljesen indokolt a könyv címének megválasztása és Beck Ö. Fülöp Mikes Kelement ábrázoló, közismert *Nyugat*-emblémájának a borítólapra való helyezése.

Gyergyai írásainak sorát három – tartalmas és árnyalatos, szeretettel és elmélyültséggel megírt – Ambrus Zoltán-esszé nyitja meg; ezek finom elemzéssel vezetnek be bennünket Ambrus világába. A Solus eris első részének, a Giroffé és Giroflának, a Bob, az oroszlán-nak és más Ambrus-műveknek helyét Gyergyai a századforduló magyar prózairodalma legkülönb alkotásai között látja, s még ezeknél is többre tartja a Midas király-t, amely „a magyar lélektani regény egyik legszebb példája", olyan mű, amely „a nagy angol, orosz s főképp francia regényremeklések mindenképpen egyenrangú... magyar társa." E regény – Gyergyai véleménye szerint – „eléggé nem értékelhető állomás és emlékmű a magyar regény történetében." Ez a felfogás gyökeresen különbözik Lukács Györgynek nemrégiben elhangzott, Ambrust lekicsinylő véleményétől.

Gyergyai tiszteli és becsüli Ambrust, de nem tartozik az író kritikátlan hódolói közé; nem huny szemet afelett, hogy Ambrus egyes művei „a lendület megtörését" árulják el, s hogy előadása olykor „kissé didaktikussá válik." E művészi szeplők ellenére azonban a Midas király szerzője olyan alkotó volt, aki „hű tudott maradni önmagához, s egy szétbomló világban helyt tudott állni eszményeiért."

Egyik Ambrus-esszéjében Gyergyai ihletett mondatokat szentel íróink, művészeink – Justh Zsigmond, Szomory, Ady, Kernstok, Bölöni, Czóbel, Márai, Hevesi András és mások – Párizs iránti vonzalmának; soraiban minden bizonnyal önvallomás is rejlik: „Hogy mit kerestek a magyarok Párizsban és a franciáknál? Valószínűleg szépséget, tudást, horizontot, nagyobb műveltséget, szabadságot és emberséget... Mindazt, aminek otthon híjával voltak..."

A három Ambrus-írás után a *Nyugat* első nemzedéke alkotóit bemutató tanulmányok és cikkek következnek. Gellért Oszkár költői jelentőségét mintha valamelyest eltúlozná Gyergyai (Gellért egy-egy képe „életünk egész flóráját és faunáját elővarázsolja" stb.), a Babits-, Schöpflin- és Kosztolányi-jellemzések viszont bőséges kárpótlással szolgálnak Gellért túlbecsüléséért. Babits kivételes művészi-emberi lénye különösen nagy erővel ragadta meg Gyergyait, akinek öt írása idézi fel „kora talán legműveltebb magyarjának" alakját, azét a Babitsét, aki – azonkívül, hogy „a Kölcseyk, a Vörösmartyk, az Arany Jánosok csillagsorába" tartozó költő volt – példát mutatott kortársai számára „a művészi és emberi lealacsonyodás" buktatóinak kikerülésére.

Figyelemreméltó, amit Gyergyai Babits for-

radalmi verseiről mond. Ezek „bármily szépek, mégsem tartoznak legjobb alkotásai közé", hiszen Babits „valójában nem volt forradalmi költő". Gyergyai – e megjegyzéseiből is kiviláglik – nem híve a könnyű és olcsó irodalomtörténeti aktualizálásoknak, nem kenyere az a manipuláció, amely a múlt nagy alkotóegyéniségeit a mai esztétikai eszményekhez vagy követelményekhez kívánja „igazítani". Babits költészetének fő vonása „nem a néppel, a jövővel, a szabadsággal való azonosulás", – ő (alkatánál fogva) „nem kifelé", hanem „befelé tágult". Gyergyai a Jónás könyvét is a megszokottól eltérő módon értelmezi; a műben nem a főhős „kénytelen megszólalását tartja lényegesnek, hanem a muszáj-próféta tökéletes felsülését".

A Babits-írásoknál azért tartottuk érdemesnek hosszabban időzni, mert kitűnik ezekből a szerzőnek az egysíkú, szkematikus irodalmi-esztétikai tételekkel szembeni ellenszenve, az egyoldalú, szimplifikáló interpretálási tendenciáktól való elzárkózása. A „Kosztolányi költészete" című vitairatnak (1955) is az volt a célja, hogy – egy akkori retusáló válogatás hiányosságaira rámutatva – elősegítse az autentikus Kosztolányi-képnek az új olvasóközönség körében való kialakulását, Kosztolányi teljes életművének a nyilvánosság elé kerülését.

A kötet – rövidebb írásokat, pillanatfelvételeket tartalmazó – „Arcképek és emlékezések" című részéből hadd emeljük ki a Riedl Frigyesről szóló cikket. A pesti egyetem egykori irodalomtörténész-professzora Gyergyai szerint „filológusba ojtott lírikus" volt, az akadémizmus és meddő pedantéria ballasztjaitól megszabaduló modern irodalomszemlélet úttörője, akinek egyetemi előadásai „laikus istentiszteletek" voltak. A Horváth Jánosról szóló visszaemlékezést sem szívesen hagynánk említetlen; ez – azonkívül, hogy „Horváth úr"-nak, az Eötvös Kollégium (majd később a budapesti egyetem) tudós tanárának gyengéd vonásokkal megrajzolt portréját nyújtja – megfesti azt a miliőt is, amely az első világháború előtti évek tehetséges, szellemre szomjas, az „új idők új dalaira" élénken rezonáló fiatal entellektüeljeit körülvette. Ezek az ifjú filozopterek „Adyval keltek, Nietzschével feküdtek, Ibsennel takaróztak", – jegyzi meg Gyergyai iróniával vegyes meghatottsággal.

A könyv anyagát hét könyvkritika zárja le. Ezek közül az „Álmokháza" című Heltai-regényről írott méltatás mintha némileg magasabbra helyezné ezt a művet annál a helynél, amely – véleményünk szerint – megilleti. Az „Álmokháza" stílusa „lírai, telített, borongó, indulatos, szinte drámai", – írja Gyergyai. E jelzők mintha túl bőkezűen lennének mérve, dehát abban Gyergyainak teljesen igaza van, hogy „stílusról vitatkozni nehéz, mert hisz nincsenek normáink, s nem egyformák a stíluseszményeink . . ."

Fel szeretnénk még a figyelmet hívni arra az 1954-ből való kiadós terjedelmű recenzióra, amely Király István Mikszáth-monográfiájáról íródott. Gyergyai e könyvet értékes tudományos munkának, az új magyar irodalomtörténetírás számottevő nyereségének tekinti, azonban bíráló észrevételeket is tesz; nem ért egyet avval, hogy Király – Mikszáth életrajzát és munkáit ismertetve – itt-ott „afféle hagiográfiába" siklik át. Gyergyainak – az egész könyvön végigvonuló – szemléletére igen jellemző a Mikszáth-monográfia utolsó fejezetéhez fűzött megjegyzése: „Király a *Nyugat* nagyjai közt is azt látja főképp, ami elválasztotta őket; e sorok írója inkább azt, ami összekötötte erőfeszítéseiket . . ."

Gyergyai Albert kötete – mint a szerző korábbi könyvei is – „egy lélek történetéről ad számot", messziről elkerülve a „méricskélő ítélkezést" és az esztétikai intoleranciát. „Egy figyelmes kortársnak egykori vagy jelenkori írókkal való párbeszédeiből" áll e könyv, amelynek darabjai minden bizonnyal sok tanulságot fognak nyújtani irodalomtörténészeinknek és kritikusainknak.
(Szépirodalmi Könyvkiadó)

DÉVÉNYI IVÁN

Fábry Zoltán:

STÓSZI DÉLELŐTTÖK

A cím Németh László Sajkódi esték és Illés Endre Gellérthegyi éjszakák című könyvére utal párhuzamként. A felvidéki fenyőerdős hegyek karéjában élő falut idéző napkezdet, a reggel józan világossága azonban más módszert ígér a tanulmány műfajában. A reggeli napfény józansága, határozottsága, optimizmusa különbözik az esték rémeitől és az éjszakák árnyaitól. Engem Fábry munkamódszere inkább Thomas Mannéra emlékeztet. Hatvany Lajosnál lehettem egyszer együtt

vele és nejével. Katia Mann magyarázta el férje beidegzett alkotásmódját; minden reggel két órát dolgozik magába merülve és ebből jön létre a Thomas Mann-i életmű. A reggeli magány a meditáció, az olvasás, az emlékezés, a párhuzamosítás, a fölidézés, a jegyzetelés időszaka. Fábry stílusa mindig is a régi humanistákéra emlékeztetett. Nem szégyell idézni és ebben a könyvében az idézet jogát remekül megvédi: „Szeretek idézni, de ez, itt és most egy pro domo írásban valahogy idegen testként, szinte kirívóan hat. Pedig nem az, mert ha valaki vagy valami a lényeget jobban találja el, mint jómagam, akkor alkalmazása megbocsátható, sőt köszönettel kell fogadni a külső segítséget. Az idézet fontos kellék mindenképpen. Karinthyt egyszer megkérdezték, mit csinál Füst Milán. „Egy hosszabb idézeten dolgozik". Fején találta a szöget: az idézeten tényleg dolgozni kell. El kell találni ízét, értelmét, alkalmazása, beszúrása helyét és idejét. Frappáns idézetnél a kommentár elhalványul, de az úgy egésze nyer vele: egy fontos koronatanú eldöntheti a per menetét. A citátum nem pótszer, és nem könnyítés. A hivatásos borkóstoló is több fajtát ízlel: kié legyen a díj, az igazság. Kóstolgatni kell az idézetet is: elvetni, kiköpni, vagy lenyelni, bekebelezni, hogy vérré váljék a vérben, test legyen a testben: törvényes adaptáció, pozitív módon egybehangolt mondanivaló. Az idézet az író magányában maga a nélkülözhetetlenség. Itt az idézet keresett, áhított, megbecsült társ és felmérhetetlen segítség: eligazító útjelző. Az idézet a magányban a világ jelenléte: igazoló, hitelesítő."

A modern magyar irodalomban senki sem idéz annyit mint Fábry. Miért? Fábry sincs egyedül, nem remete, nem magányos dúvad, ahogy Erasmus Bázelben, Voltaire Ferneyben, Kazinczy Széphalmon, Babits Esztergom-Előhegyen sem volt egyedül, – együtt mindenkivel, a múltból. De nemcsak módszere humanista, nézőpontja is az: a dolgok, a tettek és az emberek morális, erkölcsi megítélése.

Ennek ellenére Fábry nem az elvont elvek vak és kérhetetlen harcosa: bármilyen határozott és pontos is világnézete, ha az a valósággal és igazsággal ütközik, nem habozik az emberség és emberiség oldalára állni. 1937 és 1945 ilyen próbáratevő korfordulók voltak számára: az igazság és a valóság bajnoka lett, sőt a cseh és szlovák írókhoz és államférfiakhoz intézett beadványával, ha vannak is benne lokálpatrióta túlzások, a humánum és a nemzetközi jog akkori legnagyobb magyar dokumentumát alkotta meg. (A vádlott megszólal, 371–433. l.) Nem bírja elviselni a frázis trónra ültetését, a közhely uralmát és unalmát: „A dogmatizmus: parancsuralom, és ezen belül a sematizmus: szolga-kényelem." Ady, igen: Ady kedvelte volna Fábryt. Nem véletlen, hogy Fábry annyira ismeri, és élő íróink közül leggyakrabban idézi meg Adyt; itt is kilenc tanulmány foglalkozik vele (55–107. l.). Hasonló példaképei: Bartók (107–112. l.), és József Attila (113–116. l.). Érdekes eddig nem ismert vonzódása Tömörkényhez (50–55. l.).

Nincs Fábrynak még egy könyve, amely ennyi önéletrajzi vázlatot, lírai visszaemlékezést tartalmazna (7–33., 127–142., 143–147., 148–151., és 285–317.). Nemzedékéből ő az egyetlen író, aki fiatalkori szélsőséges nézeteit nagy lelkiismeretfurdalással vallja be és a humánum álláspontjáról fejti ki mai és igazságos véleményeit. Egyik ilyen megrendítő írása Masaryk történeti helyének kijelölése (261–264. l.). Ezekből az önéletrajzi fejezetekből egy új Fábry bontakozik ki: a kitűnő elbeszélő. Ideje is most már, hogy megírja a maga „Pályám emlékezetét", akár ezeknek a részleteknek bedolgozásával vagy kibővítésével.

Fábry Zoltán sok üldöztetése és betegeskedése ellenére is, állandóan győzte a munkát, négy és fél évtizedes szakadatlan tevékenysége életművét mint összefüggő naplót állítja elénk. A magyar irodalom sokféle színeváltozását nemcsak mint szemlélő nézte végig, hanem a láthatár tisztulásához és a jellemek megszilárdulásához tetemesen hozzájárult mindig súlyos szavával.

GÁL ISTVÁN

ZRÍNYI MIKLÓS, A TÖRÖKÖK RÉME

Franciaországi emlékbeszéd 1665-ből latinul és magyarul

Mindig örülünk, ha művelődésünk egy-egy területének istápolására – bármilyen szerény keretek között is – kis centrumok, tűzhelyek létesülnek, még akkor is, ha ezek kisugárzó hatása alig lép túl egy-egy vidéki város vagy megye határán. Hát még ha a kapcsolatok távoli országokig, sok ezer kilométerre fekvő

városokig hálóznak, mint a Szigetvári Várbarátok Körének kapcsolatai. Érdemes a Kör munkájának néhány sort áldozni.

Célja a Szigetvárhoz kapcsolódó történelmi hagyományok, elsősorban a szigetvári hős és a dédunoka, a nagy költő emlékének ápolása, történelmi szerepének ismertetése. Ugyanakkor szorgalmas adatgyűjtő, karbantartó és állagmegóvó tevékenységével a tudományos kutatómunkát és a műemlékvédelmet is hathatósan támogatja. A történelmi, elsősorban a Zrínyi-hagyomány istápolásának jelei és eszközei: az évenként megtartott évfordulói megemlékezések, műemléki vagy műemlék jellegű, történelmi mozzanatokat idéző házak megjelölése, szimpozionok, hangversenyek rendezése. Ezt a célt szolgálják a nagyobb évfordulós ünnepségek is, így a felejthetetlen 1966-os, melyen az ország minden részéről odasereglő tízezrek áldoztak a 400-as évforduló alkalmával a szigeti hős és társai emlékének. Szigetvár azok közé a vidéki városok közé tartozik, ahol lehetetlen szinte minden lépésnél nem gondolni a történelmi múltra: ennek a levegőjét idézi fel minden utca, egy sor ház, immár jó néhány szobor, a nagy szakértelemmel feltárt és megóvott várrom, a várbástyák, közöttük a török dzsámi, a gazdag, a vérzivataros korról és ragyogó hőseiről regélő múzeum, sőt még a látogatók bejegyzéseit őrző emlékkönyv is, köztük Kodály Zoltánnak a Török Áfium első szavait és a hozzá írt zene ütemeit idéző bejegyzése. Említésre méltóak azok a külföldi kapcsolatok is (Istambultól New Yorkig terjed a hálózat!), melyek hírünk-nevünk megismerésének hathatós szolgálói. Végezetül megemlítjük a Várbarátok Körének jelentős történelmi dokumentumanyagot és tanulmányokat tartalmazó kiadványait.

Ezek sorát gyarapítja egy nemrég előkerült, Franciaországban latin nyelven Zrínyi a költő halála alkalmából elmondott emlékbeszéd és hozzá csatlakozó, a beszéd szerzőjétől származó és ugyanabban a kiadványban megjelent panégürisz (dicsőítő ének). Az előbbi (magyar fordításban) „A híres hősnek, Zrínyi Miklós grófnak, a dunántúli hadak fővezérének, a törökök rémének szentelt dicsőítő beszéd", az utóbbi „A vadkan által megölt Zrínyi Miklósról szóló költemény" címmel szerepelt egy 1696-ban Augsburgban „Selectae orationes panegyricae" c., nevezetes egykorú személyeket magasztaló beszédeket tartalmazó könyvben. Ahogy a beszédet magyarra fordító, a kiadványt gondozó, s a nevezetes dokumentumokat felfedező Molnár Imre előszavából megtudjuk, a beszédet nem sokkal Zrínyi, a költő halála után írta, majd elmondta XIV. Lajos megbízásából egy kortárs jezsuita szerzetes, Leonhardus Frizon.

A több mint egy órás beszéd és dicsőítő vers abba a sorozatba tartozik, amely versben és prózában magasztalja életében és gyászolja halála alkalmából a nagy költőt, hadvezért és államférfit – mindmegannyi bizonyságául (később olyannyira megromlott) hírünknek-nevünknek a nagyvilágban.

A beszéd a példakép szigetvári hős jellemzésével és az 1566. évi várostromnak jól értesültségre valló leírásával kezdődik. Majd lényegét a hadvezér-költőnek a barokk athleta Christi alakját kibontakoztató jellemzése, legfontosabb haditetteinek, Zerinvár felépítésének (majd szomorú pusztulásának), Kanizsa ostromának, az eszéki híd bravúros felégetésének és végül a ragyogó téli hadjáratnak a leírása alkotja. Közben hangot kap a szerző törökgyűlölete, de nem kíméli a Magyarországot feláldozó, titokban a törökkel paktáló német udvart és haditanácsot sem. Különösen szép lendületet vesz a tragikus halál említését követő, a hőst siratót és magasztaló befejező részben. Molnár Imre szerint az 1566-os eseményekről Istvánffy Miklós latin nyelvű munkájából, Zrínyi életéről és haláláról pedig fia, Zrínyi Ádám tájékoztatásából szerezhetett Frizon atya tájékozódást. S értesülései – néhány esetet leszámítva – pontosak, hitelesek.

Problémák mindazonáltal merülnek fel. Ilyen mindjárt a kiadvány időpontjának kérdése. Az 5. lapon ugyanis azt olvassuk, hogy a beszéd is, a panégürisz is az említett 1696-os augsburgi kiadványban jelent meg (ennek révén jutott hozzájuk a Szigetvári Várbaráti Kör is), a 7. lapon viszont ez áll: „Az első kiadású beszédgyűjteménye (Frizon atyáról van szó!) 1674-ben Párizsban jelent meg. A Zrínyiről szóló panegyricus ebben az összeállításban 1663-as évjelzéssel található. Ez nyilvánvaló elírás, hiszen Zrínyi 1664. november 18-án halt meg." A tisztázásra váró kérdés ez: két beszédgyűjteménnyel állunk-e szemben, vagy ugyanannak a gyűjteménynek két kiadásával? Ugyanígy tisztázásra vár: hogyan szerezhetett a szerző franciaországi utazása alkalmával Zrínyi Ádámtól értesülést, ha a beszéd Zrínyi halála után pár hónappal keletkezett, hiszen Zrínyi Ádám ekkor még csak pár éves volt?!

Bár ezek a részletkérdések sem lényegtelenek, mégis lényegesebb maga a beszéd, keletkezésének körülménye és a panégürisz: egyrészt mint a XIV. Lajos és Zrínyi közt levő

kapcsolat, diplomáciai viszony dokumentuma, másrészt amiatt a jóleső tudat miatt, hogy bár Magyarország akkor már mintegy másfél évszázad óta és hosszú időkre szólóan a „történelem mostohája" volt, mégis, a híradástechnika lassúsága és kezdetlegessége ellenére is, ismerték, számon tartották – és ha tettekben kevésbé is – lélekben megértéssel és együttérzéssel kísérték azt a harcot, amelyet mármár a reménytelenség tudatával vívott két ellenség ellen. Ezért nemcsak a szakemberek, hanem a nagyközönség, elsősorban a szűkebb pátria számára is jelentős és kedves ez a két megnyilatkozás, mely Molnár Imre és Écsy Ö. István fordításában vált hozzáférhetővé.

Befejezésül erről, a fordításról is néhány szót! Az eredeti szöveg körmondatai, retorikai formulái, szónoki fogásai nemcsak a klaszszikus retorikák által iskolázott, gyakorlott szónokra vallanak, hanem a monumentalitásra és pátoszra törekvő barokk korstílusra is jellemzőek. S e pátosz és expresszivitás sem hat üres retorikus kongásnak, hanem a témának, a heroikus alaknak formai megfelelője. Molnár Imre jó stílusérzékkel törekszik e barokk stílusvonások érvényre juttatására. Fordítása – különösen a beszéd befejező részében – magával ragadó pátosszal tükrözi az eredeti stílus lendületét. Másutt viszont az az érzésünk, hogy a szöveghűséghez és az eredeti központozáshoz való ragaszkodásnak némileg áldozatul esik a fordítás lendületessége, nemegyszer magyarossága.

A panégürisz leírja a halálesetet, elsiratja és a műfajnak megfelelően isteníti Zrínyit. Hibátlan, lendületes hexameterei, numerózus stílusa költői rutinnal, helyenként magával ragadó erővel jelenítik meg az eseményt; a költő szép lírai pátosszal sirat és dicsőít. Écsy Ö. István kitűnő fordítása jól tükrözi az eredeti erényeit.

(Kiadta a Szigetvári Várbaráti Kör, 1969)

PÉCZELY LÁSZLÓ

UNIVERSITAS '68

1967 márciusában a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Magyar Írók Szövetsége Budapesten megrendezte az egyetemeken és főiskolákon működő irodalmi alkotókörök tagjainak országos találkozóját. Ezt követően látott napvilágot az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat gondozásában az *Universitas '67*, az egyetemi és főiskolai hallgatók irodalmi antológiája Simon István előszavával, Borbély Sándor szerkesztésében. Harminckét fiatal mutatkozott be lapjain 66 alkotással, 12 egyetem és főiskola hallgatója. Versben és prózában vallottak önmagukról, céljaikról, a környező világról. Budapesti, szegedi, pécsi, debreceni vagy soproni diákok, tanárjelöltek, mérnök- vagy orvostanhallgatók, akik egyéb tanulmányaik mellett a költői mesterséggel is ismerkednek. Különböző egyéniségek, tehetség dolgában sem egy szinten állók, összeköti őket fiatalságuk és fiatalos törekvéseik. – A figyelem, az őszinteség, a meg nem alkuvás vallása – mégha kissé romantikus színezettel is – ez a jellemző ennek az első kötetnek szerzőire.

Az *Universitas '67*-et nemrégiben követte az *Universitas '68*, ugyancsak az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat kiadásában. A szerkesztő bizottság (Fülöp László, Szabó B. István, Tasnádi Attila, felelős szerkesztő Borbély Sándor) az antológia előszavában jelzi, hogy immár nemcsak alkalmanként megjelenő kötetekben kívánják bemutatni az egyetemek és főiskolák „tollforgató fiataljait" a szélesebb olvasóközönségnek, hanem sorozat elindítását tervezik. Az elmúlt évi kötettől különbözőn „egy-egy alkotói arcélt szeretnének felvillantani". Hét egyetem és főiskola 21 hallgatójának 92 alkotásával ismerkedhetünk meg. Többségükkel már találkoztunk a tavalyi könyvben, néhányan már eljutottak országos irodalmi fórumokig, van, aki most lép először nyilvánosság elé. Kiforratlan és erős tehetségek állnak egymás mellett; néhol még érződik az elődök és példaképek hangja, de keresik önálló kifejezési eszközeiket, stílusukat, és szavukra érdemes odafigyelni.

A kötet egyik legtehetségesebb költője Gulyás Imre (a Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatója), tavaly még nem szerepelt az Universitas '67-ben, most négy versét olvashatjuk. A népköltészet ihletését érezzük kicsengeni lírájából; bensőséges, őszinte poézist. Ősi virágénekek szavát véljük hallani *Mária-ének, Tiszavirág vagyok* című verséből, a népmesék képei jelennek meg a *Szénaesőben* című költeményében.

Rokontémák ragadják meg Petri Ferencet (Szegedi Tanárképző Főiskola). Amíg Gulyásra a lágyabb, dalszerűbb kifejezésmód jellemző, Petri súlyosabb, balladásabb formában beszél *(A bárány nevére, Karácsony, Judit zsoltára)*. Intellektuális, gondolkodó, tépelődő ember lép

elénk Szentmihályi Szabó Péter (ELTE) verseiben *(Utolsó kívánság, Definíciós vers, Lecke a következő évmilliónak az 1960-as évekből).*

Szepesi Attila lobogó, izgalmas, szenvedélyes verseire már az előző kötetben felfigyeltünk, az *Ifjúságom, Márciusi szél, Széllel zúduló* című versekből egy egész korosztály tenniakarása szól hozzánk. Válaszkeresés napjaink társadalmi problémáira, a közösség gondjainak vállalása jellemzi Haraszti Miklós költeményeit (ELTE); Abai Ilona (Pécsi Tanárképző Főiskola) lírájában a szubjektum felé forduló lélek nyilatkozik meg impresszionisztikus, finom tónusú alkotásokon keresztül. Érdekes egyéniség Kovács István (ELTE), erőteljes, expresszív hatású képei mögött egy útkereső, vívódó, néha kétségbeesett ember portréját sejtjük, aki *Szent János katedrális, 1944* című verse mottóját: Elégsz, és nem tudod, hogy szabad leszel-e (C. K. Norwid) – talán egész költészete mottójául választotta.

Mindössze két prózaíróval találkozunk, Kurucz Gyula (KLTE) és Mózsi Ferenc (ELTE) elbeszéléseivel. Kurucz novellája – Hófehér történet – a második világháborúhoz nyúlik vissza, de sokkal többet kíván elmondani egy háborús epizódnál. A táj békéje és az emberek közötti harc ellentétében háború és béke örök, keserű ellentéte jelenik meg. Rendkívül csiszolt, szép stílus, nyelv jellemző előadásmódjára. Mózsi Ferenc írásainak hősei mai fiatalemberek mindennapi környezetben, érdekes, karakteres figurák. A házépítés című novellát érezzük sikerültebbnek, kerekebb egésznek.

A kötetből megismert fiatalok jövőjéről kár lenne jóslatokat mondani. Bizonyára lesznek, akik tovább érlelve tehetségüket, irodalmi életünk részeseivé válnak, és lesznek, akik érdekes kísérletnek tekintve jelen alkotótevékenységüket, megmaradnak irodalomszerető-, értő olvasónak. De most még mindnyájan szólni, kiáltani akarnak, mert küldetést éreznek magukban, mondanivalójuk van az emberek számára.

KŐVÁGÓ SAROLTA

JÚLIUS-AUGUSZTUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Bertók László, Galambosi László, Gyurkovics Tibor, Orbán Ottó, Pál József, Takács Imre, Takáts Gyula, Vihar Béla versei

Ajtony Árpád, Bertha Bulcsu, Fábián Zoltán, Lázár Ervin novellái

Bertha Bulcsu: Interjú Lázár Ervinnel
Czine Mihály: A népi irodalom. Illyés Gyula és Németh László
Kiss Ferenc: Kosztolányi: Édes Anna
Bárdosi Németh János: Móricz Zsigmond útja
Pomogáts Béla: Juhász Ferencről
Tüskés Tibor: A jövő városa

Balatoni riportok, tudósítások, dokumentumok

Kiállítási napló, színházi levél

Borsos Miklós rajzai

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

1

Dombormű a pécsi kőtárból

Amikor [András] halálát érezte, a jelenlevőknek meghagyta, hogy addig egyetlen ruhadarabját se vonják le róla, míg Fülöp apát, akiért már elküldött, meg nem érkezik. Amint az apát odajött, és az elhunyt testét levetkőztette, hogy megmossa, rézláncot talált rajta, mely már a belső részekig hatolt. Csodálatos és hallatlan dolog! A lánc a húst belül megevesítvén, kívül bőrrel vonódott be. Az önkínzásnak [martirium] ezt a nemét sohasem lehetett volna megtudni, ha a küldöknél megkötött lánc csomója ki nem látszott volna. Mikor pedig a láncot a testből kihúzták, tisztán hallható volt, ahogy az érc a bordákat súrolta . . . Ennek a láncnak felét elkértem az apáttól, és mindeddig megőriztem, azonban az igen keresztény Géza herceg kérésére, minden vágyódásával nékem érte esedezvén, tőle megtagadni nem tudtam.

Mór: Vitae Sanctorum . . .

Várkonyi Nándor fordítása

A Mecsek déli lankái már korán lakóhelyet kínáltak az embernek. A hegy lábánál utak találkoztak, az utak találkozásánál település született. A rómaiak korában Sopianae néven fontos, megerősített hely. A IX. században Quinqueecclesiae-nek (öt templomú városnak) nevezik az okmányok. A honfoglaló magyarok – ha romjaiban is – a városi élet nyomait találták meg. I. István a tíz püspökség közül az egyiket Pécsett alapította (1009). Ez jóidőre megszabta a város szellemi életének arculatát. Művelt, írás-értő egyházi emberek jöttek a városba. Iskola nyílt Pécsett. Szent Péterről elnevezett templomát királyi egyháznak (basilica regia) nevezi a Képes Krónika. Írásos források szerint falai közé temették Péter királyt (1046); itt koronázták meg másodszor Salamont (1064).

Pécs első püspöke a francia származású Bonipertus. Vendégül látja a Velencéből Magyarországra érkező Gellértet, és megnyeri, hogy maradjon hazánkban (1015). A Pécsett vendégeskedő Gellért a legenda szerint „beszédet mondott a néphez emez igéről: Ezek az irgalmasságnak fiai."

1036-ban István király Mórt tette meg pécsi püspökké. Benne tisztelheti irodalmunk az első magyar származású írót. 1000 körül született, valószínű a Dunántúl. A mártonhegyi (pannonhalmi) bencés kolostorban tanult, a szerzetesi ruha felöltése után kapta a Maurus nevet. A legenda szerint a Szent Márton hegyére látogató István király próbára teszi alázatosságát, Imre herceg pedig hét csókkal tünteti ki. Előbb mártonhegyi apát, majd pécsi püspök. Korának nagytekintélyű embere. Ott van a három püspök között, aki a Vata-lázadás után András herceg fejére teszi a koronát Fehérvárott. Neve szerepel a tihanyi apátság alapító levelét megerősítő személyek között: Signum Mauri episcopi.

Pécsett írta, valószínű 1064 után, latin nyelvű munkáját: Vitae Sanctorum Zoerardi seu Andreae et Benedicti eremitarum (Szent Zoerard, másképp András és szent Benedek remeték élete). Két, Lengyelországból jött s a Nyitra melletti Zoborhegyen remetéskedő, szentéletű férfi életét, valamint a haláluk után történt csodákat mondja el. A középkori legendairodalomba illik a mű, Mór azonban a műfaj hagyományait számos figyelemreméltó és új vonással gazdagította. A latin nyelven is átüt a két férfi mártíromságának megrendítő leírása, a szenvedés és önkínzás realista rajza. Mór első forrásból, szemtanúktól szerezte ismereteit, továbbá saját emlékeiből és élményeiből merít. Művét önéletrajzi elemekkel szövi át. A vele kapcsolatos ismereteink leghitelesebb forrása ma is – műve. A két remete életrajza az első magyar földön keletkezett és fennmaradt mű, melyet magyar ember írt.

Pécs az Árpád-korban az egyik legmagasabb kultúrájú magyar város. A sorozatos tűzvészben és a tatárjárás harcaiban elpusztult házakat fölépítik, új templomokat és palotákat emelnek. A várost kőfal veszi körül. A székesegyház szomszédságában számos hazai és külföldi mestert foglalkoztató kőfaragó műhely működik. Hatása – sőt stílusa – távolabbi vidékre, például Somogyvárra is eljutott. A székesegyház legutóbbi átépítésekor (1882–1891) számos XII. századi építészeti és szobrászati emlék került elő. Ezeket ma a kőtár őrzi.

Nagy Lajos király, kinek utasítására kezdi el Kálti Márk a Képes Krónika írását, 1367-ben megalapítja Pécsett az első magyar egyetemet. A kezdeményezés, majd az egyetem működése a mecénás hajlandóságú pécsi püspökök nevéhez (Vilmos; Alsáni Bálint) fűződik. Működéséről nagyon kevés adat maradt fenn; az eredeti okiratok nagy része a török alatt elpusztult. A pápai megerősítő oklevél szövege alig tér el a korban szokásos formulától; bár aligha lehet kétséges, hogy valóságos művelődési és gazdasági alapja is megvolt már ekkor a hízelgő jellemzésnek: „Pécs város az ország többi városa között a tudomány magvainak szaporítására és üdvös sarjainak növelésére különösen alkalmasnak és megfelelőnek ígérkezik." A megmaradt gyér forrás alapján körvonalaiban rekonstruálható az egyetem élete, működése, szellemi kisugárzása. Ismerjük néhány, az egyetemen tanító tudós tanár – például a Bolognából származó Galvano Bethini – nevét. Tudjuk, hogy a pécsi egyetem kapcsolatban állt a korabeli külföldi egyetemekkel, például a prágaival. Valószínűnek látszik, hogy több fakultás (talán az or-

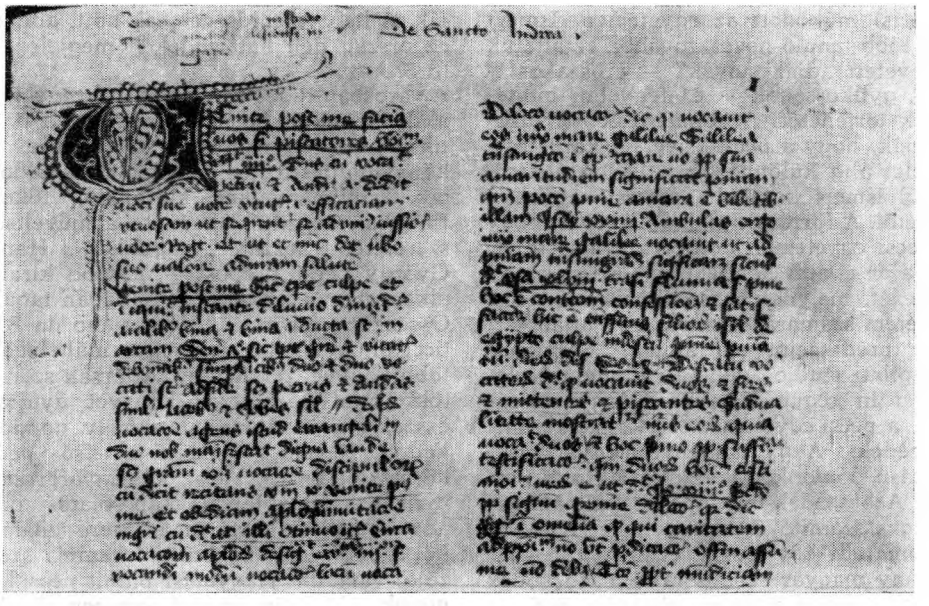

A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény

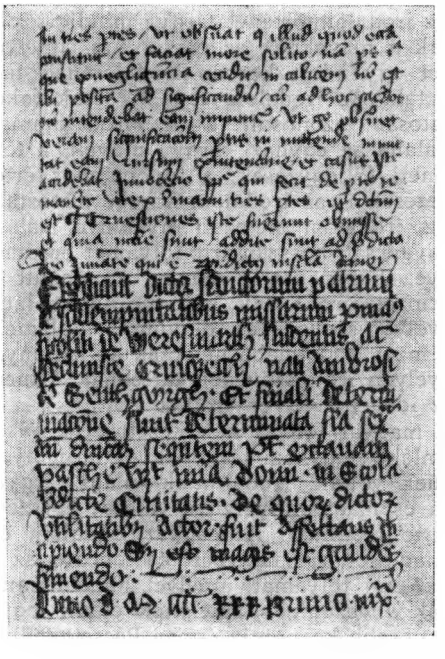

Vörösmarthy Ipoly pécsi kódexének egyik kolofonja

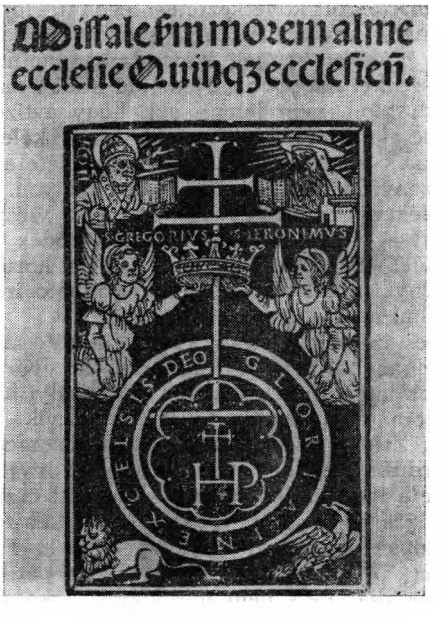

A Pécsi Missale címoldala

vosi is) működött az egyetemen. Ismerjük több tanuló nevét, továbbá az általuk elkövetett „diákcsínyek" – erőszakosságok, gyilkosságok – és fegyelmi büntetések történetét. Az okmányok azt bizonyítják, hogy a pécsi egyetem körül zajló élet alig különbözött a Villon életrajzából ismert korabeli párizsi egyetem életétől. A források szólnak arról is, hogy a pécsi egyetemen doktorrá avatás folyt. A bajor állami könyvtárban őriznek egy kódexet, melynek második része a pécsi egyetem számára készített, egy híján kétszáz prédikációt tartalmaz: Sermones compilati studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie (Magyarországon, a pécsi egyetemen szerkesztett szentbeszédek). A gyűjteményt magyar származású domonkos szerzetes állította össze. A beszédek művelt és tanult hallgatóságra számító értekezések. – Továbbá fennmaradt egy másik, egyházi tárgyú s néhány magyar szót is tartalmazó kódex – ma a bécsi nemzeti könyvtár őrzi –, melyet a kézirat záradéka szerint Veresmarthy Ipoly nevű tanuló másolt le 1431-ben és 1432-ben a pécsi iskolában.

Régi irodalmunk tanulmányozásakor az adatok gyér számából nem szabad elhamarkodott következtetést levonni. Hogy a pécsi egyetemen folyó szellemi-irodalmi tevékenységgel kapcsolatban mindössze két nagyobb terjedelmű kódex maradt fenn, nem jelenti azt, hogy évtizedek alatt csak ezek a könyvek is keletkeztek volna. Ellenkezőleg. Ezek léte azt bizonyítja, hogy annak idején nagyon is tevékeny és magas szellemi élet virágzott a városban, több hasonló kódex is születhetett; történelmünk ismert körülményei miatt azonban kézzelfogható irodalmi adat alig maradt ránk.

Pécs szellemi élete a XIV. és a XV. században valóságos virágkorát élte. Királyok látogatnak a városba, s a királyi hatalom ellen lázadó főurat végeznek ki itt. Zsigmond és Mátyás többször megfordul a városban. Országgyűlésre hívják ide a főurakat. Zivataros időben itt őrzik a királyi koronát. Királyi követeket fogadnak és fegyverszünetet kötnek Pécsett. A városban kórház és két patika működik. Pécs nem mezőváros; lakosságát főleg iparosok és kereskedők alkották. A hely jelentősége csak nőtt, amikor az ország déli határvidékén megjelent a török.

A városban tudós és gazdag papok élnek, akik idejükből és javadalmaikból a politikára, a tudományok művelésére, a könyvgyűjtésre, az irodalomra is áldoztak. Tanulmányaikat külföldön, főként Itáliában végzik, ahonnét a műveltség szeretetét hozzák magukkal. Hantó György pécsi prépost – később királyi alkancellár – ugyancsak Itáliában tanult. Összeköttetésben állt Vespasiano da Bisticcivel, kinek híres firenzei műhelyéből több könyvet rendelt. A kortársak szerint több mint háromszáz könyvet gyűjtött össze, őrzéséről külön személy gondoskodott. Nevéhez fűződik az első pécsi könyvkölcsönzés, azaz a magyarországi nyilvános könyvtárral kapcsolatos első adat. – Pécsi kortársa Szemere Balázs költő, több latin nyelvű epigramma szerzője; valamint Hagymási Bálint pécsi kanonok, aki latin nyelvű versben dicséri a város szépségét. 1499-ből származik a Magyarországon található egyik legérdekesebb ősnyomtatvány, a pécsi megrendelésre készült és Velencében nyomott Pécsi Missale.

Az irodalomtörténet tárgya mindig azoknak a műveknek az összessége, amelyeket egy adott korban irodalomnak tartottak. Az irodalom fogalma csak fokozatosan azonosult a szépirodalommal. Valaha az egyházi tárgyú művek, a történeti följegyzések, a tudományos értekezések is az irodalom körébe tartoztak. Az irodalom nemzeti nyelvűvé válása ugyancsak hosszantartó folyamat eredménye. Európában csaknem mindenütt a nemzeti irodalmak bölcsője fölött latin nyelvű szövegeket dúdoltak. Valamely nemzet irodalmába nemcsak az író anyanyelvén írott szövegek tartoznak, hanem az idegen nyelven írottak is.

A magyar földön keletkezett első írásos emlékek egyházi tárgyúak és latin nyelvűek voltak. Irodalmunk világi tárgyúvá és magyar nyelvűvé válása: hosszantartó folyamat. A magyar irodalom elvilágiasodását nagyban ösztönözte az a szellemi folyamat, amelyet humanizmusnak nevezünk, s amelynek egyik legjelentősebb központja éppen Pécsett működött.

PÉCSI ÉS BARANYAI KÉPZŐMŰVÉSZEK KIÁLLÍTÁSA BUDAPESTEN

Május 3-án megnyílt a Magyar Nemzeti Galériában Pécs és Baranya képzőművészeinek kiállítása. A megnyitón *Palkó Sándor*, a Baranya megyei Tanács VB-elnöke mondott beszédet. Ebben Pécs és Baranya gazdag képzőművészeti életének és a Tanács művészetpolitikai koncepciójának vázolása után így jellemezte a kiállítás anyagát:

„Pécs és Baranya képzőművészei fontos feladatuknak érzik – ez munkáikból első látásra kitűnik – a mai ember környezetének formálását, gazdagítását.

A hagyományos értelemben vett képzőművészet és iparművészet nem válik el nálunk élesen, még egy-egy alkotó tevékenységében sem. Legtöbbjük pedagógiai munkát is végez, s így állandóan serkenti őket a korszerű környezet harmóniájának megteremtésében vállalt szerep, s e tekintetben sokféle anyagot, eszközt, módszert használnak. A természet szépségeinek kifejezésén kívül erőteljesen foglalkoztatja művészeinket a ma keletkező új szépségek, ritmusok megszólaltatásának vágya. Nem idegenkednek attól, hogy a munka és a munka által teremtett hatások kifejezői legyenek.

Bizonyára oka van annak, hogy például a művészi színvonal tekintetében kiemelkedő Martyn Ferenc, aki a fasizmus dühöngése idején olyan leleplező erejű műveket alkotott, – amelyekből néhány e kiállításon is látható – ma inkább a tiszta harmónia megkomponálásában keres alkotói kielégülést. Martyn Ferenc irodalmi remekművek párhuzamos tolmácsolásával ugyanakkor vállalkozik a közönség és a művészet közötti hídverésre is. Ez a készség, ez a vágy szinte általánosnak mondható képzőművészeink körében. Hisszük, hogy nem a puszta önkiélés, hanem a közösségi közlés a jellemző alkotásaikra, s nem az, amit esetleg a korszerűség szándéka ellenére legfeljebb divatosnak mondhatunk.

Pécsel és Baranyával kapcsolatban nem ok nélkül emlegetik elég régóta a mediterrán jellegű természeti és hangulati vonásokat. Úgy véljük azonban, hogy ez a vállalkozó kedvben, színvilágban is megnyilvánuló optimizmus ma elsősorban reményteljes, dinamikus társadalmi létünk, életérzésünk kifejezése. Azt kívánjuk, hogy művészeink többször és magas hőfokon szóljanak hozzánk az emberiség sorskérdéseiről, fejlődő szocialista életünkről. Ilyen irányú kezdeményezéseiket nagy örömmel köszöntjük és erőnkhöz mérten támogatjuk. De nem tudjuk hibaként felróni azt sem, ha a maguk közvetlen élményvilágát és a korunkban oly időszerű harmónia-vágyat szólaltatják meg hitelesen, őszintén és egyre magasabb művészi színvonalon."

Megjelent...

Tüskés Tibor új könyve, az *Irodalmi nevelés a tanórán kívül* a gyakorló pedagógusok munkáját hivatott megkönnyíteni. Mégis a tanári segédkönyvek műfajában sajátos, szokatlan vállalkozás: nem a módszertani irodalom megszokott, száraz stílusában és szellemében fogant, hanem szépirodalmi igénnyel megírt izgalmas könyvecske. A részleteiben már különböző szakfolyóiratokban publikált fejezetekben a szerző arról közöl hasznos, ötletes módszereket, hogy az órán kívül milyen formában lehet foglalkozni az irodalommal úgy, hogy az irodalom ne szakadjon el természetes társától, az élettől, s hogy a diákok illedelmes befogadókból aktív és önálló munkára képes olvasókká és irodalmárokká váljanak.

A könyv „életszagát" az biztosítja, hogy a szerző gyakorló pedagógusként már kipróbálta mindazokat a módszereket, amelyeket ajánl. Az élvezetes és szellemes stílus, a csevegő forma minden bizonnyal nemcsak a szakemberek, hanem az irodalomértők és kedvelők széles táborában is kedvező visszhangra talál.

FELSZABADULÁSI MŰVÉSZETI PÁLYÁZAT

A Baranya megyei Tanács végrehajtó bizottsága, a Pécs mj. városi Tanács végrehajtó bizottsága és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa Elnöksége hazánk felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából pályázat útján megbízásokat ad irodalmi, képzőművészeti és zenei pályaművek készítésére.

A pályázat kiírásának célja, hogy felszabadulásunkat, eredményeinket, a szocialista országépítést kifejező irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotások létrejöttét elősegítse.

Pályázni lehet vers, elbeszélő költemény, novella, egyfelvonásos dráma, kisregény, ill. rajz, akvarell, olaj, kisplasztika, valamint kórusmű, szóló, kamarazenei és zenekari mű témájának, tématervének, vagy vázlatának beküldésével.

A megbízásokról és a pályadíjak odaítéléséről – a művészeti szövetség javaslata alapján – a pályázatot hirdető szervek képviselőiből alakult bizottság dönt. A megbízásokra és pályadíjakra a pályázathirdető szervek 120 000 Ft-ot biztosítanak.

A megbízás alapján készült minden mű pályázati részvételi díjban részesül. A legjobb alkotások külön pályadíjat is kapnak. Ezek nagyságát – a műfajtól és az elkészült alkotás művészi színvonalától függően – állapítja meg a bizottság. A zenei művek díja magában foglalja a szövegíró díját is.

Pályázni csak eredeti, új alkotásokkal lehet. A megbízási és pályadíjak nem érintik a művek tulajdonjogát és a szerzői jogdíjat.

A tématerveket, vázlatokat *1969. június 15-ig* lehet beküldeni Pécs mj. város Tanácsa vb. művelődésügyi osztályának (Pécs, Széchenyi tér 1.)

A megbízásokról a bizottság 1969. július 15-ig dönt.

A kész zenei műveket *1969. december 31-ig,* az irodalmi és képzőművészeti alkotásokat *1970. március 1-ig* kell beküldeni; az irodalmi műveket a Pécs mj. város Tanácsa vb. művelődésügyi osztályának (Pécs, Széchenyi tér 1. sz.), a képzőművészeti alkotásokat a Modern Magyar Képtárnak (Pécs, Szabadság u. 2. sz.), a zenei műveket pedig a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa kulturális bizottságának (Pécs, Színház tér 1. sz.)

A díjak odaítéléséről a pályázathirdető szervek 1970. április 4-ig döntenek.

BARANYA MEGYE TANÁCSA VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA
SZAKSZERVEZETEK BARANYA MEGYEI TANÁCSA ELNÖKSÉGE
PÉCS MJ. VÁROS TANÁCSA VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA

SZÍNES filmet készít Baranyáról *Csőke József* filmrendező. A film operatőre *Filina József.* A különleges technikával készülő filmet a tervek szerint az őszi filmszemle keretében mutatják be.

*

A PÉCSI Mecsek Táncegyüttes képviseli Magyarországot a júniusban Finnországban megrendezésre kerülő Joenssu-i nemzetközi folklór fesztiválon.

*

A PÉCSI Nyomdász Egylet megalapításának 100. évfordulója tiszteletére reprezentatív kivitelű, miniatűr méretű könyvet készítettek a Pécsi Szikra Nyomdában. A minikönyv *Borsy Károlynak,* a pécsi nyomdászat története kutatójának jubileumi megemlékezését tartalmazza.

*

A PÉCS városi Irodalmi Színpad ősszel Wroclawban mutatja be műsorát a hagyományos Nemzetközi Diákszínpad Fesztiválon.

*

A MAGYAR Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja és a Jelenkor Szerkesztőbizottsága felkérésére *Ács Margit* és *Domokos Mátyás* tájékoztatták az érdeklődőket a fiatal költők és a Szépirodalmi Kiadó kapcsolatairól.

*

„TISZTA szívvel" címmel irodalmi est keretében mutatkoztak be Pécsett a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem alkotócsoportjának tagjai, viszonozva a fiatal pécsi írók és költők fővárosi szereplését.

A „Magyar Írók Könyvesboltja”

Pécs, Kossuth Lajos utca 5.

június havi könyvajánlata

Bertha Bulcsu:	A bajnok élete (regény)	11,–
Berkesi András:	Küszöbök (regény)	34,–
Csák Gyula:	Ember a kövön (regény)	17,50
	Fejes Endre színművei	20,–
Gárdonyi Géza:	Szüleim gyémántja (önéletrajzi írások)	28,–
Illés Endre:	Szigorlat (elbeszélések)	30,–
Illyés Gyula:	Kháron ladikján	17,–
Láng György:	Primavera (Botticelli életregénye)	38,–
Mándy Iván:	Egyenérintő (vál. novellák)	39,–
Moldova György:	Az elbocsátott légió (regény)	14,50
	Rivalda (Nyolc magyar színmű)	35,–
Szabó Magda:	Katalin utca (regény)	22,–
Szeberényi Lehel:	Tibike Tartaroszban (elbeszélések)	22,50
Vas István:	Megközelítések (tanulmányok)	25,–

– – – – – – – Itt tessék levágni! – – – – – – – –

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA

Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvéttel, postai szállításra
4 havi részletfizetésre az aláhúzott kiadványokat

. . . . pld. Bertha: A bajnok élete
. . . . pld. Berkesi: Küszöbök
. . . . pld. Csák Gyula: Ember a kövön
. . . . pld. Fejes Endre színművei
. . . . pld. Gárdonyi: Szüleim gyémántja
. . . . pld. Illés Endre: Szigorlat
. . . . pld. Illyés Gyula: Kháron ladikján
. . . . pld. Láng György: Primavera
. . . . pld. Mándy Iván: Egyenérintő
. . . . pld. Moldova: Az elbocsátott légió
. . . . pld. Rivalda (Nyolc magyar színmű)
. . . . pld. Szabó Magda: Katalin utca
. . . . pld. Szeberényi Lehel: Tibike Tartaroszban
. . . . pld. Vas István: Megközelítések

Név .....

Lakcíme .....

Szem. ig. száma .....

Munkahelye .....

LÁTOGASSA

AZ ART

KINO

MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

●

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYŐZŐ,
PÁL JÓZSEF,
TAKÁCS IMRE,
TAKÁTS GYULA VERSEI

*

AJTONY ÁRPÁD,
BERTHA BULCSU,
FABIÁN ZOLTÁN,
LÁZÁR ERVIN
ELBESZÉLÉSE

*

BESZÉLGETÉS
NÉMETH LÁSZLÓVAL
CZINE MIHÁLY:
NÉPI IRODALOM

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ LÁZÁR ERVINNEL
POMOGÁTS BÉLA:
JUHÁSZ FERENCRŐL
TUSKÉS TIBOR:
A JÖVŐ VÁROSA
WEORES SÁNDOR:
A FIATAL
PÉCSI KÖLTŐKNEK

*

BALATONI JEGYZETEK
BORSOS MIKLÓS,
MARTYN FERENC RAJZAI

7-8

10,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

AJTONY ÁRPÁD
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BORSOS MARGIT
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
DOMOKOS MÁTYÁS
FÁBIÁN ZOLTÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁL ISTVÁN
GYURKOVICS TIBOR
HEITLER LÁSZLÓ
KISS FERENC
KOCZOGH ÁKOS
LÁZÁR ERVIN
LIPTÁK GÁBOR
MENDÖL ZSUZSANNA
NÉMETH LÁSZLÓ
ORBÁN OTTÓ
ORSOVAI EMIL
PÁL JÓZSEF
POMOGÁTS BÉLA
SZIGETI JENŐ
SZIJ REZSŐ
TAKÁCS IMRE
TAKÁCS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
VIHAR BÉLA
WEÖRES SÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

BOCZ GYULA
BORSOS MIKLÓS
HONTY MÁRTA
LANTOS FERENC
MARTYN FERENC
MIKUS GYULA
SOLTRA ELEMÉR
SZEKERES EMIL

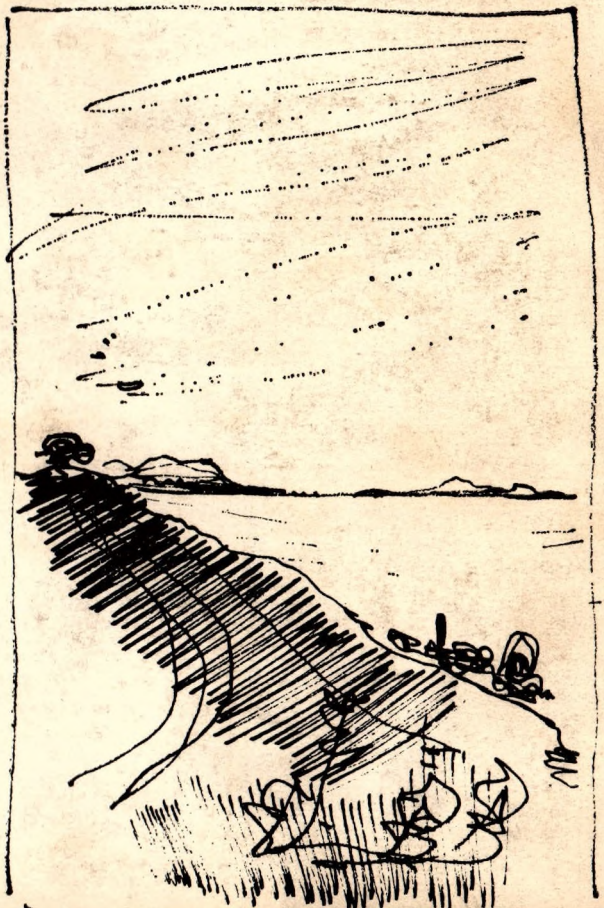

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM, 7–8. SZÁM 1969. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei: – – – – – – – – – – – 611
BERTHA BULCSU: A lelenc és a tűzgömbök (elbeszélés) – – 615
TAKÁTS GYULA: Boszporusz és Gibraltár között (vers) – – 621

*

„AZ ÍRÓ – VÁLLALKOZÁS" *(Németh Lászlóval beszélget Domokos Mátyás)* – – – – – – – – – – – – – 623
CZINE MIHÁLY: Népi irodalom. Illyés Gyula. Németh László – 628
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Móricz Zsigmond útja – – – – 644
TAKÁCS IMRE: Himnusz a cigány Máriához (vers) – – – 653
ZENTAI MÁRIA: Takács Imre – – – – – – – – – 656
VIHAR BÉLA versei: Szózat ellenfelemhez, Kötábla – – – – 662
ORSOVAI EMIL: Hamlet (vers) – – – – – – – – – 663
FÁBIÁN ZOLTÁN: A cikk (elbeszélés) – – – – – – – 664
AJTONY ÁRPÁD: Kétszáz forint (elbeszélés) – – – – – 674
ORBÁN OTTÓ: Óda a válságos reményhez (vers) – – – – 680
BERTHA BULCSU: Interjú Lázár Ervinnel – – – – – – 682
LÁZÁR ERVIN: Részegek (elbeszélés) – – – – – – – 689

*

BORSOS MARGIT versei: Álom, Metamorfózis – – – – – 692
THIERY ÁRPÁD: Az ember és a táj *(Zákonyi Ferenc és a Balaton)* 693
LIPTÁK GÁBOR: John Paget Balatonfüreden – – – – – 698
GÁL ISTVÁN: A Balaton angol jövendőmondója – – – – – 704
SZIGETI JENŐ: Egy „Balaton-úszó" 1787-ből – – – – – 707
HEITLER LÁSZLÓ: Két balatoni festő – – – – – – – 710

WEÖRES SÁNDOR: A pécsi fiatal költőknek – – – – – 713
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Savászana, A szó, Miközben – – – 714
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Pengék közt, Korona – – – – 716
TÜSKÉS TIBOR: A jövő városa – a város jövője – – – – 718
KOCZOGH ÁKOS: Pécs és Baranya művészei a Nemzeti Galériában – – – – – – – – – – – – – – – – 723
MENDÖL ZSUZSANNA: A II. Kaposvári Tavaszi Tárlat – – 727
GYURKOVICS TIBOR: Zamárdi (vers) – – – – – – – 730
POMOGÁTS BÉLA: Ének a pusztulás ellen *(Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi)* – – – – – – – – – – – – – 733
KISS FERENC: Az Édes Anna – – – – – – – – – 745
PÁL JÓZSEF versei: Sóhajok tapogatódznak, Kaszárnyák – – – 753
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – – – 755
SZIJ REZSŐ: Könyvművészeti jegyzetek – – – – – – – 760
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre II. – – – – – 763

KÉPEK

BORSOS MIKLÓS rajzai – – 614, 622, 679, 681, 693, 712, 732
MARTYN FERENC rajzai – – – – – – – – – 744, 754

Műmellékleten

MIKUS GYULA: Meghalt egy halász
Téli Balaton
BOCZ GYULA: Tünde
LANTOS FERENC: Jelek
SOLTRA ELEMÉR: Faragó bak
HONTY MÁRTA: Küzdelem
SZEKERES EMIL: Tárgyak idézése

A borítón *MARTYN FERENC* rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-2933 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

CSORBA GYŐZŐ

Ronsard utolsó otthonában

Csönd, béke... De nem úgy mint ő akarta:
örökzöld lomb-árnyék helyett porát
négyszögletes, beírt márvány takarja,
és nyomja szívét, nyomja homlokát.

A megviselt talépcső, a szuráguta roppant asztal s körben erre, arra
gazdátlan tárgyai, a tág szobát
bezúgó árvaság torkom kaparja.

Kasszandra, Mária, Heléna és ki
vagy kik még! Nem volt nála hűbb lovag:
a név másult, a lángolás maradt!

A tő-tő hűség – bölcsen tudta – élni
s a tő-tő hűtlenség az lesz, ha már
a halál dől rá, e sötét Loire.

Tours, 1968.

Biberach szemével

Nősző dühében ez már talra mászna:
vérgőzös bak, se lát, se hall.
Herceg? – Heréjét szolgáló pojáca!
Vinnyog, zihál, fújtat, kapar.

Amaz meg lábareszkető, riadt
kis nöstény: óvná lelkesen magát,
maradna tiszta, de húsába kap,
s már botladóvá perzseli a láng.

És a királyné és a jó urak
a morgolódók s mind a csürhe egyben:
zajgó ripacs-had cifra színpadon.

Komédia! Mű-vágy-kedv-bú-harag!
Erény? Illem? Játszom, míg tartja kedvem,
aztán odább lézengek s folytatom.

Az öreg Milton

Ó látomásom! A bukás után,
akkor se hittem volna, álmaimban
se hittem volna ezt a gyatrulást.

Nem arról van szó hogy a nagyszerű
Sátánt reméltem megtalálni a
siralmas bűnösök bandáiban,
s hogy a naplelkű angyalt, Rafaelt
kerestem a vallásos egyletekben
vagy a papok között, s még azt se vártam,
hogy Ádám-rangú lényeket lelek
a szürke nyüzsgésben.
De ennyi korcsot,
ilyen szutykos-kicsiny kókler-hadat,
mely a hatalom morzsalékain
cívódva a hatalmasok mosoly-
ringy-rongyait vadássza, hogy belőlük
zsandár-öltönyt varrasson, és amely
nem kétszínű, de hetvenhét színű,
s mellet-döngetve váltogat hitet;
s ilyen türelmes birkákat, akik
nemcsak megnyírni engedik maguk,
hanem a nekik lökött keserű
füvet is lelkes hálával zabálják –
haj, ennyi korcsot!

Túl az Édenen
összébb ment a világ, kiűzetés
lett az én sorsom is. Menny és Pokol
térségein ki biztosan mozogtam,
s Turkesztántól Rómáig Mexikóig:
ma ágy és asztal közt is csak botorgok.

Vak vagyok: túlontul sok volt a fény.
De jobb így, új mocskot nem láthatok,
és ami bennem van, talán kimossa
a belső tűndöklés, hogy csak nevessem
a teremtés e gyönyörű hibáit,
lányaim, kik naponta meggyaláznak,
nevessem, hogy fázós ebként kucorgok,
s a szomszéd fűszeres lett kényuram.

Mégis könnyebb

Rajongások fölborzolódó
idegek eltökélt kigázolás
a kuszaságból a nagy cél felé
Régi régi szerelmeim

Másképp lett: másképp csinálom ma már
Nem látják az asszonyszemek
nem hallják az asszonyfülek
nem gondolják az asszonyok

Bennem izzanak lobogóra
találkozások bennem
bágyadnak el és hunynak el
az én örömeim javára
az én növekvő bánatomra

Fanyar bölcsesség? Úgy bizony
s nem is könnyű a csatatér-sors
De ha a vereség belül ver
mégis könnyebb kibírni

S harcolni kell nemcsak szokásból
a szív halálig didereg
halálig keres fészket takarót
s folyton gyávábban folyton hevesebben.

Hogy példa is lehessünk

Ha már egyszer kiváltál milliárdok
félelmes nyüzsgéséből ha kemény
léptekkel utamba kerültél
ha már egyszer én is oly biztosan
vártalak mint ki régtől tudja jöttöd
ha már a rendhez tartozik találkozásunk
(és mennyi sok minden történt ezért:
fűszál csillag hold nap békék hadak
lettek mozogtak dúltak s múltak el):
legyünk hívők szilárdak, béketűrők
hogy példa is lehessünk másokért.

A csönd

Nő a zaj – A kifele néző
szem lassan semmit se lát
vagy fölszínt kérget pedig mennyivel
több a világ!

Szemet a csönd nyitogat
fület a csönd nyitogat
szájat a csönd nyitogat
úgy hogy megérje

A szikla zúgva omlik a virágra
hangtalan a virág növése.

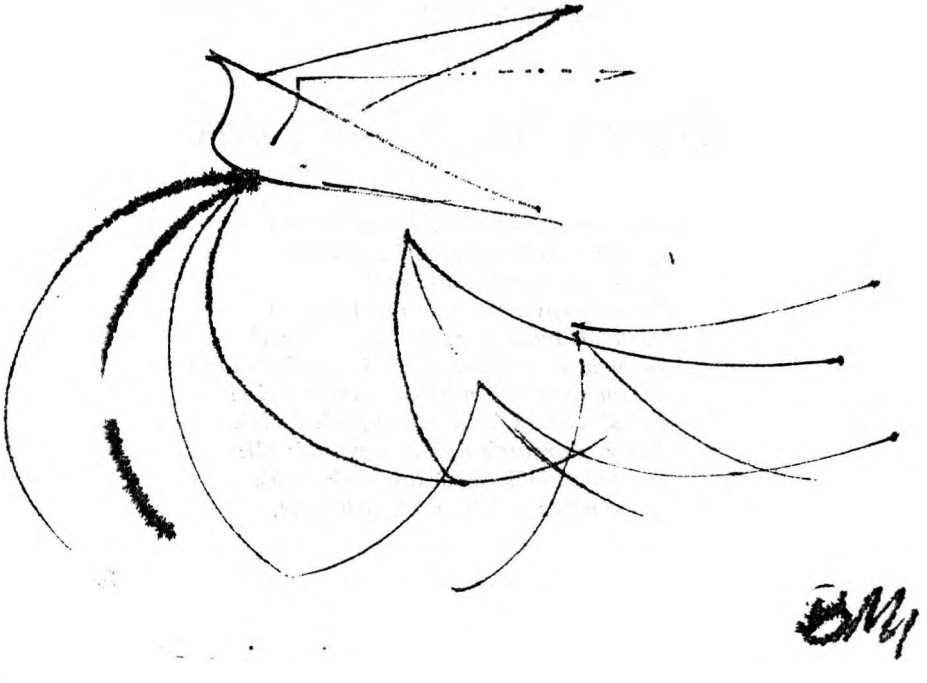

BERTHA BULCSU

A lelenc és a tűzgömbök

Gergely felriadt álmából. A szobában valaki zokogott. Az elsötétített ablaktáblák résein szürkeség szivárgott a szobába. Az éjszaka éppen hamuszín hajnalba váltott. Gergely moccanatlanul feküdt a beszakadt rugózatú díványon és figyelt. A zokogás a nagyanyjától eredt. Hangja megcsuklott majd kisimult és sóhajokkal vegyülve szállt a fekete mennyezetre. A falak is nyögtek... A padló ropogott. Kocsmaszag terjengett. Áporodott sör és kiömlött fröccsök illata, mintha a szobában nemrég még italokat mértek volna. Petróleum, doh és ázott patkányszőr illat párállott elő a falból, padlóból... Savanyú hányások messzi illata... A rosszullétek szaga... Titok ásított mindenből. Gergely reggelente mindig érezte ezt az illatot, csak nem tudta miféle illat? Az izzadtságtól van, úgy gondolta... De a hajnali szürkeségben tisztán megérezte a kiömlött fröccsök szagát, a bolhaölő gázolaj bűzét, mely a vánkosfákba is beleivódott mindörökre. A szobát délelőttönként sokáig szellőztették. A falak festése alól nedves foltok tünedeztek elő, penészes körvonalakkal, vakolatot mállasztva, levegőt bűzösítve. A falat bíborszín virágminták borították... Néhány zöld levél, és csokornyi bíborhere. Ahová nem került a bíborvirágokból, mindenütt látszott a nedvesség. És a kampók. Nagy vaskampók ágaskodtak elő a falból. Gergelynek viszonygott a háta a kampóktól... Félt az akasztástól...

Nagyanyja zokogott, jajongott. Timót Ágoston is felébredt. Nehézkesen forgott az ágyon, zizegve lapult a szalmazsákja.

– Ne nyivákolj már annyit Anna! Felébreszted azt a gyereket... – mondta és jobb fekvést keresve recsegtette az ágyát.

– Szegény árva... Szegény árva... Mi lesz vele?... Uram Jézus, hát elfeded szemeidet?!

– Nem segíthetsz ezen... Csak felvered.

– Mi lesz a sorsa? Mi lesz a sorsa? Uram Jézus...

– Ne bőgj... Ügyelj az életére... Mizse Jánost is lelőtték... Akit elérnek odakint, lelövik... Ha így nekieregeted a folyónak, egy napon majd nem tér viszsza... Kiterítik, mint Mizse Jánost...

Gergely hangtalanul szívta-fújta a levegőt. Háta dermedten feszült a rugók közé. Néha már nem bánta volna, ha Timót Ágoston tényleg a nagyapja. Keserűen rendezgette gondolatait. – „Árva vagyok... Timót József nem apám, anyám nem anyám, és Márta nem testvérem... Ha Márta testvérem lenne, nem lennék árva... Gondolhattam volna, hogy árva vagyok, hiszen ide sem jöttek velem... Máshová mentek, biztos, jó helyekre... Engem meg kiadtak ide... A lelencből váltottak ki... Befogadtak...

Gergelyt a képzelődés, a monoton sírás csaknem álomba ringatta. Timót Ágoston tatáros krákogása aztán újra megriasztotta. Mintha kéményből érkeznének a szavak, olyan volt. Kormosan puhák, mégis rekedtesek, reszelősek is. A kormosan puha szavak belehullottak a félhomályba:

– Anna... Anna...

– Szóltál?

– Szóltam... El kéne ásni a zsírt.

– Elásni?

– El, hogy legyen mit ennünk jövő ilyenkor is... Véget ér a háború, és éhezés lesz... Nagy éhezés...

– Uram Jézus... Uram Jézus... – hallatszottak Timót Ágostonné szipogó sóhajai.

– Szántáskor elássuk, aztán rávetek . . . Az őszi vetés majd eltakarja a megbolygatott földet . . . Ami a föld felett marad, annak vége . . . Az utolsó hónapokban mindent letarolnak . . . Amit meghagy az egyik, viszi a másik . . .

Ruhák libegésére ébredt. A nyitott ablakon át napfény zúdult a szobába. Az állott kocsmagőzöknek nyoma sem maradt. A huzat fehér lepedőt lobogtatott az előszoba ajtaján. Túl a keskeny belépőn hosszú, kövezett tornác húzódott. Gergely kiugrott az ágyból, és lerántotta magáról az avétt férfiinget. Felhúzta a klott gatyáját és a keskeny előszobán át kiballagott a nyári konyhába.

Leült az asztal mellé, és a kenyerét lassan tördelte. Nagyon szégyellte, hogy lelenc létére akkora darab kenyeret aprít a tejeslábosba. Szégyellte, de azért csak aprította, szomorú megadással, füle tövéig elpirulva. Nagyanyja a kemence előtt állt és nézte. Gergely zavartan felpillantott, és mentegetőzve megszólalt:

– Majd hozok halat, jó?

– Öregapád nem szereti, ha a folyóra mész . . . Hegyibéd kerülhetnek a repülők, aztán véged . . . Azok nem nézik, hogy gyerek, vagy felnőtt. Csak lőnek . . . Szegény Mizse János sem gondolta volna . . . Aztán ott halt meg a földjén . . . Parasztnak való halál . . . De te már városi gyerek vagy. Sok küzdésbe telik ám, míg valaki városi iskolába kerül . . . Ha lehet, maradj életben . . .

– Vigyázok én magamra. És halat is hoznék . . . Vacsorára . . . Kisebb lenne a gond . . . Jó nagy halakat hoznék . . . – bizonykodott Gergely, s közben szürcsölte a tejet.

– Nem bánom fiam, ha erre van kedved . . . Csak nagyon vigyázz . . . És ha mégis rádtámadnának a gépek, csak ennyit mondj: Édes Jézus, oltalmazz! Meglásd, segít rajtad az Isten . . .

Így aztán Gergely a délelőtti ragyogásban a folyó felé poroszkált. Horgászbotját a vállán egyensúlyozta, jobb karját lóbálta, mint a katonák. Szokása szerint halkan motyogott: „Hétalvó, nyolcalvó, kilencalvó, tízalvó, tizenegyalvó . . .” A huszonháromalvó és a huszonnégyalvó között arra lett figyelmes, hogy valahonnan rápisszegtek. Felpillantott, és döbbenten látta, hogy Pott Vilma háza előtt áll. Az ablakok csukott táblái ragyogtak, a mozdulatlan függönyök beszívták a fényt. Gergely senkit sem látott. – „Huszonötalvó” – mondta és tovább lépett. Ekkor azonban résnyire nyílt a kapu, s a mohos deszkák közül ismét rápisszegett valaki. Gergely megfordult. A deszkák és mohos dorongok között a menekült lány arca derengett.

– Akarsz ómát? – kérdezte az arcocska vastagra fogott falusi hangon.

– Mit?

– Nem akarsz bőrómát?

– Hógyisne, hogy Pott Vilma óbégasson – mondta Gergely, és félig-meddig elfordult a lánytól, mint akinek nagyon sietős a dolga. Valójában nem sietett. Zavartan várta, hogy a lány szóljon még, nevessen, és azt a furcsa nevetős, sírós grimaszát megvillogtassa.

– Nincsenek itthon. Bent vannak Jánosházán.

– Bent?

– Bent. Jó kis bőrómái vannak a nagyapámnak . . .

– Neked nincs is nagyapád.

– Van bizony. A Pott nagypapa. Vilma néni testvére. És nagymamám is van, csak mind bementek Jánosházára . . . Ha akarsz, most bejöhetsz . . .

Gergely elpirult. Érezte, hogy nagy hiba lenne bemenni. Gyorsan határozott: „Akárhogyan csalogat, nem megyek be”.

– Biztos, hogy nincsenek itthon? – kérdezte.

– Nincsenek – mondta a menekült lány, és az arcán ugrált a nevetés. Az arca megint olyan volt, mint valami bűnös titok, amit szoknya alá szoktak rejteni. Gergely emlékezett a lány vinnyogására, és, forróság öntötte el a szívét. – „Nem megyek be . . . Nem megyek be . . .” – ismételgette némán. A lány közben becsukta mögötte az ajtót és kézenfogva vezette a tornác vége felé.

– Pott nagyapa a kamrában tartja az ómáit. Ettél már bőrómát? – csivitelt a menekült lány.

– Még nem – mondta Gergely hangja. Az udvar közepén ponyvára terített hüvelyes bab száradt. Odapillantott, de alig látott belőle valamit, mivel a menekült lány kék szoknyája mellette libegett.

– Gergely a neved?

– Timót Gergely most . . .

– Nekem Amál . . . De jobb, ha csak Aminak hívsz. Ami . . . Érted? Csak Ami, Ami, Ami . . .

A kamra, ahová benyitottak, valójában magtár volt. Nagy hombárokban állt a gabona. Egyik ládában rozs volt, másikban búza, harmadikban árpa. A menekült lány könyékig a rozsba mélyesztette a karját, s addig kotorászott bent, míg a kezébe nem akadt egy bőralma.

– Ezt nézd meg! – mondta diadalmasan Amál. – Csodálatos, mi? Meghiszem azt . . . Rücskös a bőre . . . Pott nagypapa a vetőmagba dugja az ómáit, mert azt gondolja, itt nem találjuk meg . . .

Gergely meglepetten nézelődött. A lány hirtelen a láda fölé hajolt, és az almát visszadugta a rozsba.

– Na, most keresgélj te is egy kicsit. Én addig kimegyek napozni. Orvosi előírásra állandóan napoznom kell . . . De ha nincs elég időm, akkor tíz percenként . . . Ha akarsz, te is napozhatsz. Keresd meg azt a bőrómát, amit visszadugtam . . . Micsoda ómák ezek . . .

A menekült lány megsimogatta Gergely arcát, aztán kék szoknyácskájával kilibbent az ajtón, mint egy pille. Gergely lángvörösen állt a gabonás ládák előtt. A lány izzadt testszaga elvegyült a korpa és a vetőmag illatával. Képzeletében ismét lecsúszott nadrággal látta a lányt, fent a homokbányában, és odalépett hozzá ő is, mint az alvégi gyerekek és . . . Megrázkódott. – „Miket gondolok, én istenem . . . A bűn, a bűn . . . Kiprédikálnak, lemosnak, füstölnek . . . Nem szabad ilyeneket gondolnom . . . A menekült lány most kedves, almát ad nekem . . . Megeszem az almát és kész . . . Megyek a folyóra . . . Halakat fogok és kész . . . Ha már ilyen kedves volt, hogy felajánlotta a bőrómát, akkor el kellett fogadnom . . . Jóvá akarja tenni a múltkori nevetgélését. Igen, amikor odalökött Pott Vilmának . . . Most már Amál is megbánta . . . Ami . . . Almát ad és kész . . . Illedelmesen kell viselkednem . . . Nem szabad arra gondolnom, hogy már a lecsúszott bugyiját is láttam . . . Neki is kellemetlen lehet. Azért adja most az almát, hogy felejtsem el azt az egészet a bányában . . . Ha tudná, hogy lelencből vettek ki, még almát sem adna . . . Illedelmesen megeszem az almát és meghajtom magamat" – gondolta. Meghajolt, majd zavartan a ládába bámult. A rozsnak volt egy kevés egérillata. Az egérillat visszaidézte a lány testszagát. Zavartan belenyúlt a rozsba. Könyékig belemélyesztette a karját, de az almát nem találta. Odább próbálkozott, aztán ismét odább . . . Egyre zavartabban vájkált a rozsban, s félelme is visszatért. – „Lehet, hogy csapdát rejtettek a rozsba, vagy kést, ami nyissz, levágja a kezemet . . . Nem, ilyen gonoszság hihetetlen . . . Csak hol vannak ezek a rohadt bőrómák? . . ." – Amikor az egyik alma pikkelyes bőrén megakadt a keze, felsóhajtott. A rozs mélyéről előráncigálta az almát, aztán kilépett vele a fényre. Az udvaron elejtette a horgászbotját. Lába a tornác döngölt földjébe gyökerezett, szeme becsukódott. Aztán mégiscsak kinyílt. Résnyire, oldalazva, félve. Odanézett. Nézett, és érezte, hogy a bűn miként emészti el a maradék jóságot is a szívében. Azt is érezte, amikor az ördög a húsából átvándorolt a természetébe, hogy még kifüstölni se lehessen. Mégis odanézett.

A menekült lány a csörgősre száradt babhüvelyek tetején feküdt meztelen. Hanyatt feküdt. Nem volt rajt semmi, se ing, se bugyi, se kabát. Anyaszült meztelenen feküdt a száradó babok tetején. Karját a feje alá hajtotta, így még a hónalja is feltárult a legbűnösebb kínálkozással.

Gergely várta, hogy megnyílik alatta a föld, de nem nyílt meg. Az ég kék volt, szép nyári kék . . . Az udvar a nap aranytüzében égett. – „Valami végzetes félreértés történhetett" – gondolta Gergely. – „A menekült lány véletlenségből a szoknyáját is levetette, és megfelejtkezett róla . . ." – Bámulta a lány meztelenségét, és

csodálkozott saját büntetlenségén. Furcsállotta a helyzetet. Úgy látszott, mintha a bűn és a bűnhődés nem járna együtt.

A menekült lány csukott szemmel feküdt a száradó babon. Élvezte a fényt, a cirógató mennyei forróságot. A nyári hónapokban lebarnult, csak az ágyéka és a melle maradt tejfehér. Ambrus a tejfehér szigetekre meredt és várta, hogy megvakul. De a látása inkább élesedett. Szemügyre vette a leányka combját, hasát, mellét, csupaszságát, térdét, majd újra a hasát, s a hasa alatt a pelyhes dombot. Bámulta a titkot, melyet oly gondosan rejtettek a ruhák és a színes nadrágocskák, a titkot, melyről suttogva beszéltek az emberek... Gergelyt szomorú csalódottság kínozta. Hitetlenkedve bámult a dombocskán húzódó vágásra, s a dombocskára, mely a nap tűzétől rózsaszínűre pirult. – „Ennyi lenne az egész?... Ez a titok... A darabka nyers hús... A vak hús... Nincs sem szeme, sem orra, csak hús... Vak hús..." – tűnődött szomorkodva Gergely. A látvány mégis zavarba hozta. Elfordult, mintha a horgával matatna, majd lopva odapillantott, és most már mindig a piruló, pelyhes dombocskára... Izgatottan kapkodta a levegőt, és nem értette magát... Mitől ilyen izgatott, ha egyszer az a valami az arcra sem hasonlít, nem sír és nem nevet, csak van, mint a falevelek, vagy a kövek. Nem értette a világot.

A menekült lány türelmetlenül moccant egyet. s a csörgére száradt babszemek szerte ugráltak. Nyújtózott, majd ásítva felkönyökölt:

– Ó... Elaludtam...

Gergely féloldalt a döngölt földpadlóra bámult, és a bőralmát szorongatta.

A menekült lány visszadőlt csörge babágyára, és az égre bámult.

– Láttad...? – kérdezte aztán.

– Mit?

– Eztet e – mondta és mutató ujjával az ágyéka felé bökött.

– Nem – hazudta Gergely és lángvörösre gyúlt az arca. Nem tudta, mit kell mondani, mit kell tenni? Szeretett volna odaszaladni a lányhoz, de izmai nem engedelmeskedtek. Pott nagypapa titkos bőrómáját forgatta izzadt markában, és valami csodára várt. De a földön nincsenek csodák. A menekült lány feltápászkodott és szép lassan magára öltötte kék szoknyácskáját. Gergely megkönnyebbült és elszomorodott.

– Most aztán, ha akarok, tíz percig nem is kell napoznom – mondta Amál, és szemtelenül a fiúra nézett.

– Itt az alma – mondta Gergely.

– Megesszük... Add csak ide... – Amál beleharapott az almába, aztán Gergelynek nyújtotta, és újra megszólalt:

– Szép volt?

– Mi?

– Hát az.

– Szép, csak olyan, mint a kő – mondta Gergely és lehajtotta a fejét.

– Mint a kő? – a menekült lánynak kerekre nyílt a szeme, aztán megragadta Gergely kezét, és az égkék szoknya alatt elindította.

Gergely lihegve nyargalt az országúton. Nyomában por felhőzött, az eperfák elaléltak. A napfény merőlegesen zuhogott a mezőre. Aranyló tűzgömbök támadtak mindenütt, s amerre gurultak, sárgára perzselődött a határ. Gergely átugrálta a tűzgömböket és makacsul nyargalt tovább. A folyó partján balra kanyarodott, s a letarolt sarjúföldek szélén folytatta útját. Az öblösödésnél ledobta horgászbotját a fűzbokor alá, aztán szökdécselt tovább, egészen a homokdombokig. A falusi fürdőnél körültekintett, aztán térdre esett, és jobb kezét könyékig a vízbe dugta. Az áramlás tárt ujjai között meggyorsult, és hűs hívogatásokat küldözgetett a kéz gazdájának. Gergely a partra hasalt, majd reményvesztetten belehömbölödött a folyóba. Alámerült, bukdácsolt, aztán kutyaúszással átevickélt a túlsó partra. Nem mászott ki a vízből. A szélében feküdt, teste és karja a vízben ázott, csak a feje pihent a homokon. Jobb kezét megdörgölte, áztatta, aztán újra megdörzsölte. Fél óra múltán a tisztaság és becsületesség visszanyert érzése finoman megérintette. A tisztaság szitakötő képében szállt a hajára, és percekig billegett nedves hajtövein. Gergely szívébe visz-

szatért a remény. Érezte, hogy a folyó lemosta róla a bűnt és messzire sodorta. Összemosta más emberi és állati bűnökkel, aztán eltemette. A bűnök a medernek verődve köszörülődnek száz és száz kilométereken át, és elkopnak. Moszattá válnak, örvénnyé, sóhajjá, halak gyomrába kerülnek, pézsmák foga alá és reccs. Nem marad bűn... Mire a folyó kétszáz kilométert megtesz, elkopnak a bűnök. A folyó hatalmas, mindent megold. Bele kell hengeredni és a folyó lemossa a bűnöket. Gergely óvatosan kiemelte a vízből a jobb kezét és megszagolta. Képzeletébe lassan beúszott egy parasztudvar. Az udvaron ponyvára terített bab száradt. A csörgére száradt termény felszínén barna test feküdt, tejszín dombokkal és tejszín völgyekkel. A test szép volt, erényes, tiszta. Gergely képzeletben kinyújtotta a kezét és megérintette a tejfehér halmokat. Az érintéstől azonnal megszépült, bűnei megbocsáttattak. A messzeségből leányhang érkezett, csupa finom magánhangzókból összerakva, mégis érthetően: „Fogd meg a halmokat, és megbocsáttatnak bűneid... Érintsd meg a bolyhos titkot és minden jóra fordul..." – A magánhangzók finom rendben szállongtak Gergely körül. Kezének szép leányillata volt.

Élvezte tisztaságát, saját megszépülését. Büszkeség töltötte el és öröm. Megsimogatta a folyót és hálásan belegurult. Visszaúszott a saját partjára, s közben érezte, hogy a víz miként sodorja le a testéről a maradék bűnöket is. Bűntelenül, a szépségek testvéreként mászott partra. A Marcal pedig sebesen sodorta a bűnöket a lapályosok felé. A bűnök a homokmederhez verődtek és erősen koptak. Csakhamar azt sem lehetett tudni, hogy a bűnöket ki követte el, és azt sem, hogy a bűnök a test, vagy a szellem bűnei voltak. Gergely a leányfinom magánhangzók reptétől kísérve visszalépdelt az öblösödéshez. Hirtelen eszébe jutott, hogy ő valójában csak egy lelenc, és reggel túlzottan nagy szelet kenyeret szelt a tejeslábosába.

Gondterhelten bontogatta szét horgászfelszerelését és pillantása halak után kutatott. Keszegeket látott, és két aprócska naphalat a lótuszlevelek között. Elégedetlen volt a látvánnyal. Tudta, hogy egy lelenc nem mehet haza ilyen aprócska halakkal. Ha ilyen sovány halakat tesz az asztalra, könnyen előfordulhat, hogy még a háború végéig sem tartják. Kevés az étel, a kenyerekbe egyre több krumplit és kukoricát kevernek. Timót Ágoston azt mondta, hogy decemberben már a korpára is sor kerül. A korpát pedig aligha etetik fel szívesen egy lelenccel, amikor a korpa a disznóknak kell.

Sietve elkapott egy szöcskét és a horoggal felnyársalta. Készségét a folyó közepére lódította és izgatottan várakozott. – „Ha a korpára is sor kerül, mi marad a disznóknak?... Ha a korpa elfogy... Ha a korpa majd... És akkor már halakat sem lehet fogni, mivel tél lesz. A folyó befagy. A jég alatt talán a halak is megfagynak, és akkor tavasszal sem kerül az asztalra csuka, de még jász sem... Se korpa, se csuka..." – tűnődött Gergely és izgatottan bámulta a lótuszvirágok közé sodródott pótáját. A póta megrezdült, majd lassan, szinte észrevétlenül alámerült. – „Na!" – mondta Gergely, de hiába várt, a póta végleg elmerült, s a zsinór is lassan utánahúzódott. Remegő kézzel megrántotta a botot. Vad ugrás volt a válasz. A csobbanás jelezte, hogy nagy hal nyelte el a horgát. Meghúzta a zsineget, de az nem engedett. A hal bevette magát a hinarasba a túlsó part mentén. Gergely újra és újra meghúzta a zsinórt, de mindhiába. – „Most mi lesz?" – tanácstalankodott. – „Rángassam még? Vagy menjek utána? És, ha ott örvény van?... Vagy pézsmák járata a víz alatt, és leharapják a lábamat?... Éppen ez hiányzana... Most, amikor megtisztultam... Mekkora hal ez..." – A fűzbokor ágbogai közé akasztotta a botját, aztán a zsinór mentén kapaszkodva, a folyóba ereszkedett. Térdig süllyedt, aztán derékig, mellig. A sodorvonalban állva elbizonytalanodott, s már-már visszafordult. De aztán eszébe jutott a korpa, amit decembertől Timót Ágoston a kenyérbe akar keverni, és a disznók melyeket a kisbíró tavasz óta négyszer is felírt, és két alkalommal katonai bizottság tekintett meg. Gergely érezte, hogy az összehasonlítás képtelenség. Ha megkérdeznék Timót Ágostont biztosan nem ellenkezne. Kitennék az országútra és mehetne, amerre lát...

A folyó közepéről óvatosan tovább mozdult, és azon tűnődött, hogy Timót Ágostonnak mennyi korpája lehet?... Úgy érezte, ha Timót Ágostonnak lenne valahol

dugott korpája, akkor őt azért nem tennék ki . . . Tovább lépdelt és örömmel tapasztalta, hogy a folyó a túlsó part közelében egyre sekélyebb lesz. Öröme nem tartott sokáig, mert lábszárai egyre inkább belegabalyodtak a hínárkötelekbe, és a tavirózsa ezerágú bokraiba, virágaiba, leveleibe. Bal kezét a zsinóron húzta, jobbal leráncigálta a zsinór felett tanyázó növényeket. A hal mélyen a növények alatt úszott, így a zsinórt bevonszolta a hinaras közepére. Ahogy közelebb jutott a halhoz, az egyre nagyobbakat rántott a zsinóron, és Gergely attól tartott, hogy az utolsó pillanatban még elszabadul . . . Gyorsította a mozgását, és bal kézzel erősen szorította a zsinórt. Talán méternyire lehetett a haltól, amikor távoli fémes búgást hallott. A zümmögő fémes zaj éppen csak megérintette a fülét, aztán csend lett. Zavart, álmodozó pillantással az égre nézett, de semmit sem látott. Rutinos égre meredése üres mozdulat volt csupán, hiszen nem látott semmit, és nem is törekedett arra, hogy lásson. Képzeletét a disznók korpája és a hal foglalkoztatta. Ahogy közelebb jutott a halhoz, egyre inkább úgy érezte, hogy a nagy hallal sokat javíthatna a helyzetén. Könnyen előfordulhatna, hogy Timót Ágoston a háború végéig a házában tartaná. A lelencbe megírná, hogy „az eseményekre való tekintettel még tartjuk". Vagy még azt is hozzáírná, hogy: „Az itt tartott személy jó magaviseletű . . ."

Arca csaknem a vizet érte. Leheletétől megremegtek a hínár és a lótusz virágai. Keze izgatottan előrenyomult. Ujjait megérintette a nagy hal uszonya, és a zsinór ismét megfeszült. A hal bemenekült az árvízkosár alá. Gergely zavartan állt a talány előtt. Mit tegyen? Alulról közeledjen a halhoz, vagy felülről? Bontsa meg a kosár közepét és ott próbálkozzon? A nagy hal eközben fáradtan szundikált a part és a partvédő vesszőfonat között.

Gergely az árvízkosár alatt közeledett zsákmányához. Karját óvatosan csúsztatta a nagy hal búvóhelyéhez, de nem érte el. Hogy közelebb kerüljön hozzá, fél arcát vízbe nyomta, de a karja még így is rövidnek bizonyult. Várt, töprengett, majd gyors elhatározással teleszívta a tüdejét és alámerült. A zsinór mentén követte a halat. Keze körüljárta, majd óvatosan megragadta a kopoltyújánál. A hal védekezett, erőteljes csapásaival végigdörzsölte Gergely karját. Nehéz, fullasztó pillanatokba telt, míg kiszabadította magát az árvízkosár alól. Felállt és a partot védő fonatnak támaszkodott. Köhögve kapkodott a levegő után . . . A halat két kézzel a melléhez szorította. A hal nehéz volt, vad és erős . . . Füléből, szeméből kirázta a vizet és zsákmányára pillantott . . . Tőponty volt . . . Az aranyló pikkelyekről ijedten tekintett az égre . . . Örvénylett a levegő . . . Gépek ezüst teste villódzott a magasban, a mezőség felett üvöltöttek a szakadásig feszített motorok. Emelkedtek és süllyedtek a nagy fémtestek . . . Egymást kerülgették, majd egymás testének rontottak . . . Kelepeltek a géppuskák, dohogtak a nehézfegyverek . . . A bombázók hirtelen zuhanórepülésbe lendültek, majd túl a karakai erdőn ismét felhúztak a magasba. A vadászok még mindig a folyó felett keringtek és lőtték egymást . . .

Gergely dermedten bámulta a légiharcot . . . Jól látta, amikor a német vadászgépek elsuhantak az ellenséges repülők hasa alatt. A lövedékek vad zuhogását is hallani vélte. Az ezüstfényű amerikai vadászgép farkából fekete füst gomolygott elő, majd hirtelen lángbaborult. A lángtengerből kivált egy kis szürke golyó és zuhant a föld felé. A szürke golyó pillanatokig zuhant, majd öt-hatszáz méterre a földtől hirtelen ejtőernyővé változott. Hatalmasat lobbant a hófehér selyemernyő, s a fénylő szálakon egy ember lógott. Lengett, himbálózott, a folyó felé sodorta a szél. Az égő repülőgép megbillent, majd pörögve zuhanni kezdett. Az erdő közelében vágódott a földbe. Nagyot robbant, és mélysárga fénnyel égett, fényesebben és aranylóbban mint a nyár tűzgömbjei.

Gergely mellén vergődött a tőponty. Bognártüskéit gonoszul meregette, és apró sebeket karcolt a bőrébe. A pilóta közeledett a folyóhoz. Felette kitisztult az égbolt. A bombázórajok és a német vadászok egymást emésztve keletre szálltak. A pilóta felett békés, mélykék ég színesedett. Az erdő alatt már kialudtak a ronccsá lőtt repülőgép lángjai, csak a nyár tüzei égtek, gyümölcsöt érlelő gazdagon.

TAKÁTS GYULA

Boszporusz és Gibraltár között

Keresztúry Dezsőnek

Egysíkú, rácsos feketére
csikorogta rá a kréta éle!...
A kréta fehér volt: dermesztő tiszta.
Padomon kék volt a tinta
és előttem, mintha fekete tóba
hattyú tolla járna,
vakítón fénylett a mester írása!
Latin betűkkel fénylett,
de ő és Lázár is hová lett?...
– S miért, hogy ez jut eszembe,
kikötve legszebb szigetedre? –
Kikötve, de most se a partra!
Mindig a szörny szarva előtt állva,
bezárva itt is a szigeti-várba...
Acél-keresztek, szablya-holdak éle
csattog felém és lobog ezer vitorla,
mintha cápák torka volna...
Sátrak, tevék körös-körbe
s Afrika előtt szívembe marva
ropog a bástyán Velence karma...
– Sós, oroszlánsörényű gályák,
hát ti védtétek Zrínyi várát? –

Akár Miklós toronyárok köre
haljok én a tenger küszöbére
s míg romok közt a rózsák
mondák szarvát koszorúzzák,
ujjammal, mint tollal,
hogy kiserked vére,
húzom betűm Kréta szigetére.

Vésem, hal-testére írva,
Szulejmán-látta föld fia,
– aki jött –, írom, hogy vigyed
Boszporusz és Gibraltár között
testedre tetovált jeleimet.
– Egy kör! . . . Két csont! . . . Keresztbe vágva:
mint sziklán régi nép rovása
Zrínyi feje, Balassi lába,
de átlátszik-e innen Európába? – . . .

Mert volt, kinek voltál delfinek fogatja.
Tengered, mintha Szahara volna.
Knosszosz és az idő trónja így dőlve,
só a vérrel még csak jobban éget,
mintha vízből csapna lángra:
szigetestől zárva kettős Szigetvárba!

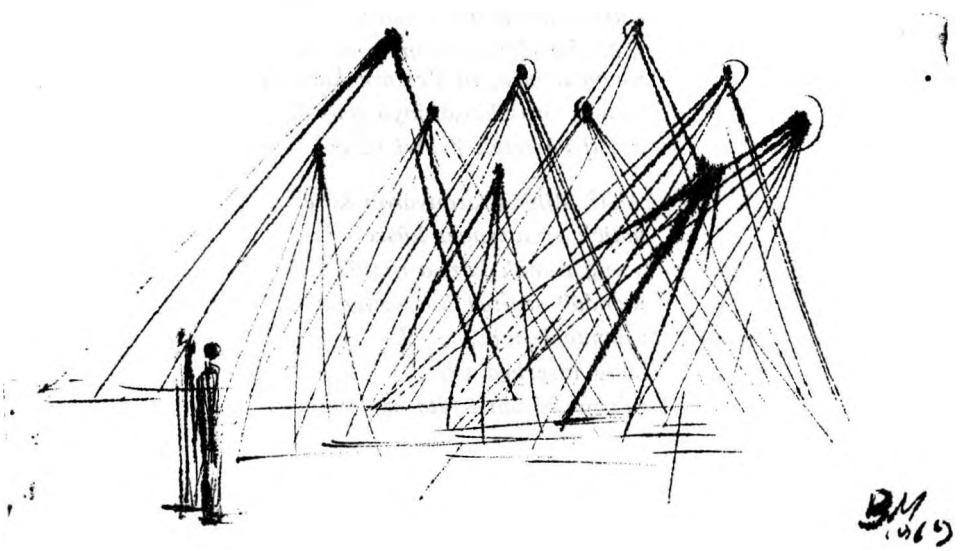

„Az író — vállalkozás"

*Németh Lászlóval beszélget Domokos Mátyás**

Könyvkiadásunk mai gyakorlatában eléggé szokatlan, de a magyar kultúra igazi értékei iránt aggodalmas felelősséget érző emberek számára mindenképpen örvendetes tény szolgáltat ürügyet erre a beszélgetésre. Két kiadónk, a Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó ugyanis összefogott, hogy (előreláthatólag tizennyolc kötetben) közösen jelentesse meg Németh László teljes életművét. Ez az összefogás, s itt csakugyan helyén való a kifejezés, irodalomtörténeti jelentőségű, hiszen a sokszázezres példányszámban közkézen forgó Németh László-művek – regények, drámák, tanulmányok – végleges formába öntött, újra-kiadása mellett, a némethlászlói életmű eddig homályban rekedt részének, összmunkássága közel felének a „kiszabadítását" is jelenti, ma már szinte hozzáférhetetlen könyvek, régi, kallódó folyóiratok lapjairól, vagy éppenséggel az asztalfiókból.

A jövő, a mi utókorunk felől szemlélve ezt az összefogást, úgy is fogalmazhatnék, hogy a 20. századi magyar irodalom egyik alapvető jelentőségű életművének a megmentéséről is szó van e közös kiadói vállalkozás során. Életműve külső sorsának a vizsgálója ugyanis joggal eltűnődhet majd az emberi szituáció és a szellemi-társadalmi hatás különös ellentmondásán. Mert azt láthatja, hogy Németh László a saját kora organizáló központjain, folyóiratain, irányzatain és csoportos törekvésein – indulásától mind a mai napig – fájdalmasan és gőgösen kívülrekedve, a magányban valósította meg boldog termékenységű szellemi vállalkozását. Ahogyan ő maga mondta egyszer: „nekem a homály az elemem, legnagyobb lépéseimet, mint író, az ismeretlenségben tettem."

De ugyanakkor azt is tapasztalhatja az életmű tanulmányozója, hogy Németh László a magányból, a homályból, több mint négy évtizeden át, makacs következetességgel a magyar szellemi és társadalmi élet alapkérdéseihez nyúlt hozzá, s válaszai körül nemzedékek szellemi arculatát meghatározó, hatalmas társadalmi visszhang gyűrűzött.

A sorssá lett ellentmondás megfejtését egy parabola kínálja számomra. A mai fizika világképét értelmezve, Heisenberg egy helyütt arról ír, hogy az európai kultúra kezdeténél ott áll az elvi kérdésfeltevés és a gyakorlati cselekvés közti szoros összefüggés, amit a görögök indítottak el. S ennek a kapcsolatnak a hitén nyugszik ma is kultúránk egész ereje, Európa küldetése. Amikor pl. Kolumbusz első útjára indult nyugat felé, hitt abban, hogy a föld gömbölyű és elég kicsiny ahhoz, hogy megkerülje. Ezt nemcsak elméletileg vallotta, hanem egész egzisztenciáját erre a hitre alapította. S most meg kell vallanom, hogy az én nemzedékem jórésze is Németh László útjában ugyanennek a kolumbuszi hitnek a megvalósulását látta a szellemi cselekvés síkján. Éreztük és tapasztaltuk, hogy emberi és írói sorsát egzisztenciálisan is a maga írói vállalkozásának a hitére alapozta. Talán ebből a – divatos szóval – egzisztenciális elkötelezettségből eredt emberi magánya is, de a vállalkozás igényének, módszerének, szemhatárának, intellektuális ihletének letagadhatatlanul európai minősége bizonyosan.

Mindennek a kifejtése és értelmezése, persze, megérne legalább egy monográfiát. De úgy gondolom, hogy most, az alkalom ürügyén ennek a vállalkozásnak a tartalmáról kellene beszélnünk, amit az életmű kifejez. Mert:

* Elhangzott 1969. május 26-án a Szépirodalmi Könyvkiadó előadói estjén.

– Az író – Németh László szép meghatározása szerint –, elsősorban vállalkozás. Így hát első kérdésem is, természetesen erre vonatkoznék: hogyan bontakozott ki, és mire irányult annakidején ez a vállalkozás?

– Első kritikai írásomban, a Móriczról szólóban, valóban ott van már a mondat: az író vállalkozás. Vállalkozáson azonban én valami organikusan növőt értettem; nem egy célt, s a hozzászerkesztett üzemet, ahogy az iparban szokás. Hajlam, képesség, lehetőség hajlékony szövődését (még a beleszervített véletleneket is), de úgy, hogy az egészben mégis csak érvényesül valamiféle növésterv, törekvés, ami vállalkozássá teszi.

– Tudnád-e a Te indulásod példáján érzékeltetni ennek az organikus növéstervnek a kicsírázását?

– Azt hiszem, igen. Engem az irodalomba egy pályadíjnyertes novella emelt be. Ez azonban nem tett novellistává; novella nem is volt több az iszákomban. Húszéves korom körül én verseket, verses drámákat írtam; felfedezőmnek, Osvát Ernőnek is elsősorban verseket, próbáltam vinni, nem is dicsérettelen. Joggal várhattam hát, hogy mint szépíró foglalom el helyem az írókörben, amely felé kora fiatalságomtól sóvárgó tisztelettel néztem. S mindebből semmi sem lett. Akik a fényre emeltek, magam sem tudom, pontosan mért, visszadobtak. De élt Pesten egy múzeumi tisztviselő, turkológus, aki ott gyerekeskedett Szilason, a nagyapám fundusából kihasított telken, novellám alakjait is ismerte, s ő, minthogy mellesleg szerkesztő is volt, azt gondolta, tán tudnék a Móricz Zsigmond huszonötéves írói jubileumára valami megemlékezésfélét írni. Én kritikát odáig nem írtam, tanulmányt is csak egy verstanit. S mi történt? A Móricz-esszé után elhalmoztak megbízással, úgyhogy amikor egy-két év múlva Kazinczyról, a *Tekintélyes ifjú* címmel írtam, sokan úgy hitték, magamra gondolok. Hogy milyen érzésekkel fogadtam ezt a lehetőséget, megmutatja egy akkor írt versem két strófája: „Talpalatnyi hely, de mégis csak sarok, Hol hátamat megfeszítve, Értetek víhatok, Magyar ének lencsés Ézsaui. Van már egy szív s egy szablya is akad, Mely nem maga útját irtja, De nektek tör szabad S szent utat szívekbe, csillagokba." Azaz áldozatként fogtam fel a kritikusságot, hogy a felmerülő tehetségeket, ha egyszer bemutattuk őket, ne lehessen, mint engem, a sötétbe visszadobni. Mellőzött, kevésbé ismert írókról kezdtem cikksorozatot, aztán a mi, akkoriban feltűnő nemzedédünk íróiról; a használható örökség számbavételére az előző nemzedék, a Nyugat nagyjairól, s hogy az irodalomtörténet folyamába állíthassam őket, akkor írtam azoknak a tanulmányoknak a zömét, amelyek *Az én katedrám* címmel karácsonyra fognak megjelenni; hogy pedig a világtól se szakadjunk el, mint „európai utas", a nyugati irodalom körképét rajzoltam föl.

– Ez úgy fest, mintha a vállalkozást a véletlen, s a mögötte megnyílt lehetőség hozta volna létre?

– De nem így volt! Abban a levélben, melyet a pályázatnyerés után Osvát Ernőhöz intéztem, ott volt a sokat idézett, fiatalosan nagyot mondó kijelentés: „Mi akarok lenni? Tán a magyar szellemi erők organizátora". Olyasmi tehát, ami ha kicsinyben is, mint kritikus, mégis csak lettem. S e mögött a mondat mögött már akkor is ott lappangott a Harmadik Magyarország eszméje, hogy nekünk íróknak, nem az ellenforradalmi, s nem az ellenzékbe szorult, liberális Magyarország szekerébe kell befogatnunk magunkat, hanem a nép tömegeiből, legjobb hagyományaink szellemében, egy új, harmadik Magyarországot előhívni. Mondjam-e, hogy mint kritikus, olyan írónemzedéket próbáltam fényre bábáskodni, amely ennek a harmadik Magyarországnak lett volna lovagrendje, úgyhogy az utat, melyet a véletlen nyitott, mégiscsak a kamaszkoromig visszanyúló eszme használta ki, aminthogy alkalmasint az használta volna ki szépírói pályámat is.

– Ez a kamaszkorig visszanyúló eszme, gondolom, a „minőség forradalma". S a „minőség forradalmának" a bejelentésével a kritikai igény – a 30-as években – tanulmányírói igény-bejelentéssé szélesedett. De a minőség forradalma, mint igény, mint gondolat és „életrecept", a vízjele a némethlászlói életmű minden egyes oldalának, melyet a világ oly szívósan és oly leleményesen tudott félreérteni, hogy nem

érzem haszontalannak, ha megkérdezem: mit jelentett tulajdonképpen ez a gondolat, s mit jelenthet – akár ma is?

– 1931-re vállalkozásom első, kritikai szakasza elakadt – túl nagy erőket hívott ki maga ellen –, s amikor a következő évben Gulyás Pál tanulmányának a szólítására mégis csak folytattam, azt csak egy magam írta folyóiratban, a *Tanú*ban tehettem. Ebben lettem kritikusból tanulmányíróvá, ebben hirdettem meg a minőség forradalmát. Hogy mit értettem én *minőségen*, az utóbbi időben többször is meg kellett határoznom, a legutóbb egy erdélyi íróhoz intézett levélben. Ebből idézek néhány csomópont-mondatot. A kritikák, íróképek fölött ottmaradt, mint egy belőlük felszállt párakör: a Kívánatos. A *Tanú*, mikor tanulmányíróvá tett, ezt a Kívánatost szabadította rá az irodalom után az életre is, szellemire és valóságosra, ugyanazzal az elemzőkedvvel készítve tényfelvételeit, s őrizve jegyzőkönyvei fölött a Kívánatos csábítását. Azt hiszem, ez a tények ismeretéből feltörő, az életet átfogó, s a jobb fele módosító törekvés az, amit eszmének szokás nevezni; amennyiben pedig az elérendő állapot képe túlságosan eluralkodik rajta: utópiának. Ezt a szót gyakran fordítják ellenem, s én vállalom is. Utópia és eszme elválaszthatatlanok, a szocializmus például sosem lehet olyan „tudományos", hogy arról az akaratmozgósító erőről, amely a kialakítandó képében, a Kívánatos vonzásában rejlik, lemondhasson. Eszme és utópia azonban túlságosan észfogalmak. A minőség, ahogy én értettem, nemcsak az értelemben, az egész biológikumban akart visszhangot kiváltani. Ha gondolkozol, milyen az az ember, akit a *Tanú* átjárt, átnevelt, előtted sem bizonyos gondolatrendszerek vallója jelenik meg, hanem egy magatartás, életvitel, emberi atmoszféra. A *minőség* nemcsak eszme, utópia: anthropologikum. Ezt persze nem úgy értem, hogy egy alkati, vagy éppen faji típust emel ideállá. Apolló vagy Artemisz kultuszában is részt vehettek a legkülönfélébb származású, fizikumú emberek, akik az istentől vagy istennőtől megszállottan, életüket apollói vagy artemiszi irányban próbálták áthangolni.

– *Apolló és Artemisz neve csak példa, hasonlat, vagy a minőség-gondolat kiformálódásában a görögséggel való szellemi találkozásodnak is része volt?*

– Nagy része volt. Az iménti meghatározás már majdnem kibökette, mi is hát az a *minőség?* Egy absztrakt nevű, görög istenféle, amelynek a fényét, könnyed merészségét, a dilettáns, s egyben zseniális biztonságot, amellyel az elemektől a dolgok csúcsáig hágott, én a görög kultúrában ismertem meg; az ő éterláng szerű lobogását kerestem, követtem a nyugati civilizáció ormain, a kortárs irodalomban s a *Tanú* éveiben vele próbáltam akkori szocializmusunkat is ruganyosabbá, minőség-szocializmussá tenni. Később, a történeti vihar alatt, amikor – ha valamit –, ezt a Minőséget óvni, takarni kellett, csillogó színe helyett inkább a mélybe vezető gyökerei fejlődtek tovább; a megkapaszkodás kényszerétől hajtva, mint népzenénk kutatói, történelemben, irodalomban egy mélyebb magyarság fele ágaztattam; ez nyílt egy-egy alakjával, Adyban például, az Európa alatti világba, s vezetett Kelet-Európa alaposabb megértésén át a világcivilizációban összesodrott népek lelke felé. Ha a *Tanú* olvasóinak azt, hogy mi a „Minőség forradalma", Keats *Hyperion*ján át magyaráztam meg, amely a jupiteri, apollói istennemzedék győzelmét mondta el a régibb, szaturnuszi istenek felett, a *minőség* most a szaturnuszinál is régibb istenekig követte s itta magába a maga genezisét, előtörténetét. Korunk nagy ténye, értettem meg, már az új idők kezdetén, a nyugati civilizáció világcivilizációvá tágulása, s a szellem feladata: ebből a heterogén eredetű embertömegből közös, jobb lelkük előhívni. Ez a lélek azonban még mindig a teljesebbé vált Minőség volt. Az *Égető Eszter*ben ezt próbáltam egy női alakba szintetizálni, az új, szocialista iskoláért folyó kísérletekben az új ember nevelésére befogni, s újabb felszólalásaimban mint életreceptet felmutatni. A Minőség-gondolat így valóban vízjele lehet, ahogy mondod, életművem minden egyes oldalának.

– *A vallásos nevelésről című tanulmányodban – melyet nemcsak én, de meggyőződésem, hogy az idő is korunk filozófiai és erkölcsi gondolkodásának legjelentősebb eredményei közé sorol majd –, arról írsz, hogy „az ember maga is egy „Lehet", s mint „feladat" kerül bele a világba. E szerint minden írói vállalkozásnak,*

s így a Tiédnek is, a választ kipréselő történelmi-társadalmi körülményeken túl, megvan a maga erkölcsi-emberi vonatkozása is. Milyen válaszokat kínál erkölcsi értelemben életműved az „emberi üdvösségharc" drámájához?

– Az ember már biológiai természeténél fogva is mint feladat nyomul be a világba, a szüleiben összedobott géneket, tulajdonságokat kell egy harmónikus egyéniségben fölmutatnia. A társadalmi szerep kiküzdése, betöltése során a feladat kibővül. Erkölcsnek én azt a serkentő, szabályozó, vészjelző berendezést nevezem, amely e bonyolult feladat megoldásában irányít bennünket. Az erkölcs célja: az életgyőzelem, ami persze nem sikert jelent, sokszor épp az ellenkezőjét, azt, amit vallásos korok üdvösségnek neveztek. Az üdvösségharc ott folyik ma is mindünkben: életünknek ez a központi ügye. Az irodalomnak is ez lehetne a legnagyobb témája. Tolsztoj *Anna Kareninája*, amelyen oroszul tanultam, s később magyarba ültettem, azért lett már kora ifjúságomnak is irányszabó műve, mert az üdvösségharcról szól, annak a két útját, az életgyőzelemhez vivőt s a kudarcba fúlót mutatja meg. Az én szépirodalmi munkáimat is az üdvösségharc ábrázolása fűzi egybe. Első igazi regényem, az *Emberi Színjáték*, a bennem megnyílt két útról szól, s bár a társadalomból való kivonulás árán, életgyőzelemhez vezet; az életgyőzelem, a földi üdvözülés regénye az *Égető Eszter*, az *Irgalom* is; sőt, ha jól megnézzük, egy szörnyű pokoljárás árán az *Iszony* is. Drámairóvá is az üdvösségharc tett, annak az elakadása, kudarca. Ha az életgyőzelem története a legenda, az üdvösségharc elakadásának, s az ebből eredő vívódásnak a dráma lett műfaja. *Dráma és legenda* című írásom, melyet még 41-ben egy tervbe vett drámakötet elé szántam bevezetésül, épp olyan kulcsa szépírói munkásságomnak, mint a *Minőség forradalma* a tanulmányíróinak.

– *Az emberi üdvösségharc, mint a Németh László-drámák idea-embereit, mindnyájunkat állandó erkölcsi választás elé állít, mert – mint Te is írod –, „nem a túlvilágon, hanem itt a földi életünkben kárhozunk el". S éppen ez az, ami a cselekvő ember erkölcsi felelősségét a 20. században szinte hatványra emeli, mert ma már nem reménykedhetünk a kegyelem ajándékában. Ezért vetődik fel, egyre szorongatóbban a kérdés, amit drámáid nyelvén így fogalmazhatnék meg: kinek a példáját kell választanunk „az igazság szeretetében"; Husz példáját-e, vagy Galileiét? A máglyát, vagy életet továbbmentő, okos megegyezést?*

– A földi elkárhozásból én akkor kaptam ízelítőt, amikor a Minőség-elvnek s a magam életének az összekapcsolása egy Példa-életben erkölcsi unszolássá vált, amelynek nem felelhettem meg. Hogy ez milyen fájdalom volt, akkori drámáim, a *Villámfénynél* hangja, torokszorulása tán érezteti. Az, hogy életem később is inkább a dráma mint a legenda termőtalaja maradt, íróilag termékeny lehetett: én egy igazi életgyőzelem-jelentésért az egészet odaadtam volna. Hogy Husz-e vagy Galilei? Az üdvösségharcnak nincs szabályzata. Minden válságunknak megvan benne a súlya és a helye, s csak a szokráteszi Hang súgja meg, mit kell, mit kellene tennünk. Husz esete egyszerű volt: az igazság kezét kellett volna elengednie, s erre nem volt képes. De Galilei sem érezte magát a visszavonás után elkárhozottnak, legföljebb megszégyenítettnek. Egy természeti tényt letagadtatni: ostobaság. De le nem tagadni s megégettetni magát, az ő esetében hőstettnek kétesértékű lett volna. Az ő aggkori hőstette az volt, hogy főművét – még ezután – megírta, s az inkvizíció felügyelete alól Hollandiába kicsempészte.

– *Azt mondtad, hogy az ember* – feladat, *s hogy ez a feladat nem más, mint a harmonikus erkölcsi személyiség kiküzdése. Azé a személyiségé, amelyet korunk nagy ténye, a technikai világcivilizáció mintha elnyeléssel fenyegetne. Mi lehet a személyiség életjogát védelmező ember dolga ebben a kétségkívül valódi konfliktusban?*

– Kétféle válasz képzelhető el. Az egyik szerint az üdvösségharcnak megvan a helye és értelme a gépkerékké lett emberben is; a hivőnek ezt kell vallania. A másik, amit a nyugati ifjúság egy része érez, hogy az ember erkölcsi kifejlődése lehetetlenné vált, s kivonulással vagy a civilizáció felrobbantásával kell helyet teremteni neki. Én műveimben azzal, hogy hőseimre egyre több kölöncöt, kórt, betegséget, pokoli viszonyokat akasztottam, a *mai* üdvösségharc nehézségét próbáltam érez-

tetni; makacs vívódásukkal, hogy az erkölcsi harcnak ezek közt a feltételek közt is megvan az értelme, méltósága. Az, hogy munkáim időszerűek vagy időszerűtlenek-e, nem is azon fordul meg, hogy van-e bennük narrátor s a végükön kezdődnek-e, hanem hogy vannak-e emberek, akik ahhoz várnak bátorítást, amit ők éreztetnek.

– *Szellemi vállalkozásod lényeges jellemvonása, hogy íróként is orvosa próbáltál lenni egy kis nép sorsának, hogy elvégezd ezt a számvetést, a magyarság sorskérdéseivel kapcsolatban. Mik voltak ezek a sorskérdések a két háború közt? És miben látod ma a magyarság sorskérdéseit?*

– Az egyik nagy sorskérdés, amely irodalmunknak a reformáció óta ihletője: a mi fiatalságunkban is a veszély, a nemzethalál gondolata lett. A szociográfus irodalom ezt a veszélytudatot frissítette fel s fogalmazta újjá. A másik: olyan élet- és társadalom-modellt állítani a magyarság elé, amelyben újjászülethet, erejét kifejtheti, s amelyhez ellenséges időkben is ragaszkodhat. Én inkább ebben a munkában vállaltam részt. Hogy ma mi a veszély neve? Én azt mondanám: kohézióbomlás, a népet összetartó kötőanyag lazulása. Ennek egyik szomorú tünete a közösségi magyar irodalom háttérbe nyomása, szorulása. Pedig erre várna a szocializmus adottságainak és lehetőségeinek s a szívekbe és művekbe írt magyar modellnek az összhangba hozása.

– *Manapság divat a magyar irodalmat mindenestül a provincializmus gettójába utasítani. A magyar irodalom, úgy mondják, provinciális, mert az ország is az, s mert a magyar irodalomban jelentkező nemzeti gond nem, vagy csak ritkán esik egybe az emberiség fejlődésének döntő társadalmi problémáival. Valóban provincializmus-e a nemzeti gond jelentkezése az irodalomban?*

– Attól függ, hogy szólal meg, s milyen választ adunk reá. Az ószövetségi irodalomra senki sem mondhatja, hogy provinciális, pedig egy kis nép sorsával foglalkozott. Én úgy hiszem, a magyar irodalomban is megvan, a legnagyobbakban legalább, az az egyetemes érvény, amely a helyi, népi számvetést az algebra rangjára emeli. Ezt persze könnyebb és sokak számára célszerűbb tagadni, mint bizonyítani.

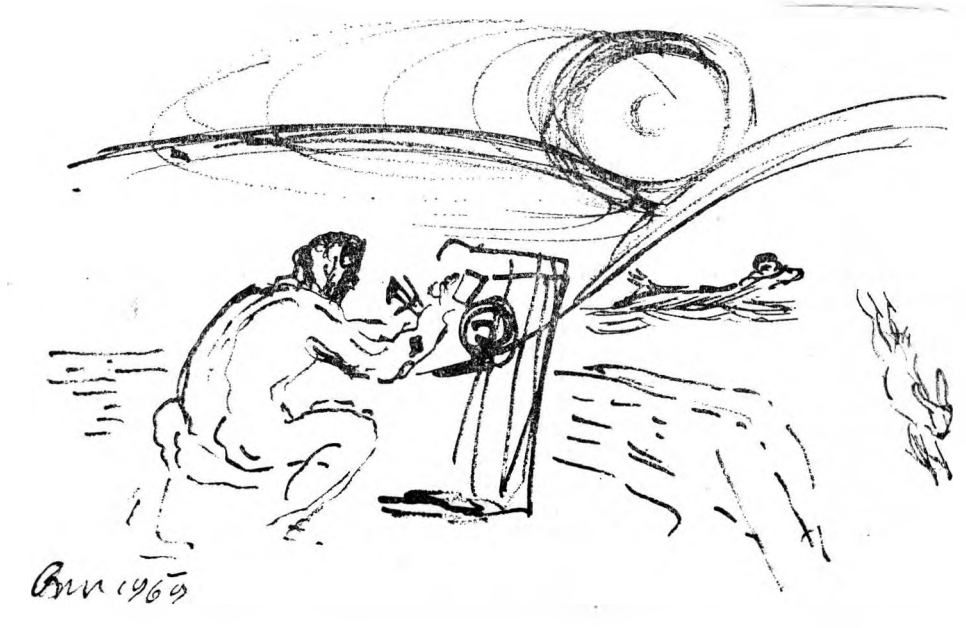

CZINE MIHÁLY

NÉPI IRODALOM

A nyugat-európai irodalmakban már a 19. század második felében perifériára szorult a paraszti téma; a századfordulón többen úgy vélték, hogy a 20. század végezni fog a paraszti életformával is. A húszas években azonban, a végleges kapucsukás előtt még egyszer megszólal Európa-szerte a parasztság, legalábbis dalban, hattyúdalban. Az orosz Jeszenyin csaknem akkor engedi ki a vért „modern népdaltermő szívéből", mikor a spanyol Garcia Lorca az andalúziai cigánydalokra kezd figyelni, s a szürrealizmus párizsi iskolájából megtérő magyar Illyés Gyula a „nehéz föld" énekeit kezdi mondani. Az énekesek eleinte nem is tudtak egymásról; rokonságuk foka máig földerítetlen. S valószínű, hogy a legaprólékosabb kutatás sem tud majd véletlen és részleges analógiáknál szorosabb rokonságra rámutatni.

Legalábbis a magyar parasztságot megszólaltató irodalom, amelynek Illyés a legnagyobb lírikusa, egészen sajátos képződménynek tetszik. Lorca és Jeszenyin törekvése a művészeten belül marad, áramlattá a lírán belül se nagyon vált, a magyar irodalomban azonban a parasztság, a nép kérdéseivel a különféle művészetek legkitűnőbb alkotói foglalkoztak a két világháború között. Az egyesek tájékozódásából falukutató mozgalom lett, az irodalom átcsapott a politika mezejére is – a Nemzeti Parasztpárt, az 1945 utáni esztendők egyik politikai pártja a falukutató mozgalomból, a népi irodalomból nőtt ki –, s a művészetekben túl új szempontokat vitt az irodalomtörténetbe, a kritikába, a társadalomtudományba és a néprajzba. A népi irodalom a korabeli magyar társadalom valamennyi problémájának a megoldására programot akart adni.

A népi irodalom világnézete, elképzelése társadalomról, történelemről és irodalomról, mindmáig heves vitákra adott módot. Rokonították a múlt századi orosz narodnyikok mozgalmával és a kispolgári szocialista irányokkal, mondták a két világháború közti idő legjelentősebb szellemi mozgalmának, s kispolgári, harmadikutas, nacionalista áramlatnak is. Megnyugtató értékelése máig sincs a mozgalomnak.

A népi irodalom születését a korabeli magyar helyzet érteti meg, az elbukott forradalom utáni idő. A népi mozgalomban, a falukutató irodalomban egy irodalmi és egy politikai vonal találkozott.

Mint minden megkésett történelmi fejlődésű nép irodalmában, a magyarban is különös helye volt a paraszti problematikának. A nyugati népeknél, ahol a polgári fejlődés következtében a parasztság száma és társadalmi súlya gyorsan fogyott, a rousseau-i parasztkép – a Természet romlatlan, egyszerű életet élő gyermekéről – gyorsan fakult. A parasztot egyre inkább naturalisztikus nyerseséggel ábrázolták, aki van, aki kenyeret ad, s a művészetek számára érdekességet, de nem a nemzet géniusza, inkább csak elmaradott osztálya. A túlnyomórészt paraszti lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű népeknél más irányban alakult a parasztszemlélet. Nagyobb volt a parasztság társadalmi súlya: belőle lehetett és kellett a nemzetet csinálni. Gyarmati és félgyarmati sorsban a parasztság volt a nemzeti hagyományok őrzője, a megtartó erő és a jövendő reménysége: a minden szépre hivatott, nemes, nagy és szent nép; róla mintázták a nemzeti karaktert, s a haladó irodalomban és politikában áhítattal ejtették a nevét. A magyarban éppúgy áhítattal, ahogy az oroszban, a lengyelben vagy a délszlávban. Petőfi és Arany a 19. század derekán azért is akarták a népköltészetet uralkodóvá tenni, hogy a nép a politikában is uralkodó lehessen, a 20. század elején Ady és Móricz, Bartók és Kodály – az irodalom és a zene legnagyobbjai – álma a parasztságból újjászületett demokratikus Magyarország volt, s művészetükbe beépítették, más-más mértékben a folklór kincseit is.

S mikor a forradalmak elbuknak, még erősebb lesz, s általánosabb a paraszti erő felé való tájékozódás. A helyzet majdnem reménytelen volt az 1920-as évekbeli Magyarországon. Ellenforradalom tobzódott. Magyarországon volt a legnagyobb a csecsemőhalandóság, s az öngyilkosok száma. Úgy tetszett, hogy a proletariátus a 19-es forradalmi bukást nem tudja kiheverni, forradalomra nincs kilátás; a polgárság erőtlen és gerinctelen. Nagyon sokan úgy vélték, építeni elsősorban a parasztságra lehet.

Szabó Dezső (1879–1945) útja is ezt a tájékozódást – és tévedést – jelzi. A polgári radikalizmus benne vált át legszembetűnőbben a paraszti demokratizmusra, s keveredik, szomorú módon, faji gondolatokkal. Szabó Dezső a Nyugat-ban és a polgári radikális Húszadik Században indult; irodalmi kultúráját az olasz, spanyol, s főként a francia műveltséggel kapcsolta össze. A korszerű esztétikákon túl az elsők között hatott rá a marxizmus elmélete is, az elsők között figyelt fel a futurizmus, az expresszionizmus és aktivizmus friss hullámaira. A forradalmat kezdetben örömmel üdvözli, de 1919-ben már megjelenteti regényét, az *Elsodort falut*, amelyben a kor antikapitalista bírálatán túl, a romlásból, az elsodortságból való kivezető útként a parasztsághoz, mint „őserő"-höz való visszafordulást hirdeti; romantikus-expresszionista kavargásban. Regényhőse, a mithologikusan felnövelt, falujából előbb kinőni akaró Böjthe János, visszatér a faluba, a „parasztba" akarja beépíteni magát, mint „bevehetetlen" várba. Parasztlányt vesz feleségül, s életét a parasztság megmentésének szenteli.

Szabó Dezső regényének, bár a társadalmi problematikát faji síkra tolta – a kisemmizett magyarok és az idegenek, zsidók, svábok ellentétében gondolkodott – rendkívüli hatása volt. Két irányban is: a hősi és tragikus végzettudatból eredő fajkultusza a nacionalizmust erősítette, paraszti demokratizmusa a szociális szemlélet kialakulását segítette. A húszas évek elégedetlen, újat kereső ifjúsága Ady, Móricz, Bartók és Kodály neve mellé őt írja a zászlajára. A csehszlovákiai Sarló, a romániai Erdélyi Fiatalok húszévesei csakúgy, mint a magyarországi Bartha Miklós Társaság tagjai. (Köztük volt egy időben a fiatal József Attila is.) Ideológiájukban demokratizmus és nacionalizmus keveredik eleinte. Többfelé nyílnak innen utak, jobbra és balra is, a kommunista mozgalomba.

A polarizálódást az 1929–33-as gazdasági válság gyorsítja meg. A helyzet most lett igazán kétségbeejtő; a tőke és nagybirtok szövetségének népellenessége most mutatkozott meg teljes meztelenségében. A válság terheit áthárították a dolgozókra. Százezrek kényszerültek inségkonyhára, munkások százezrei váltak munkanélkülivé és a parasztok udvarán sorra perdült meg a dob. Az értelmiségiek is nagy számmal kényszerültek hólapátolásra, országos hírű művészek nem tudták házbérüket sem kifizetni. A publicisztika is a három millió koldus országaként emlegette az akkor nyolcmilliónyi lakosságú Magyarországot. Ezek a tények riasztották az életösztönt, és sürgették az új eszmék keresését. Új eszméket voltaképpen a demokratikus politikai pártoknak kellett volna fogalmazniuk. Ilyenek azonban nem voltak. Következetesen demokratikus politikai mozgalom hiányában, mint a magyar történelemben többször is, az irodalom vállalkozott a gondolati-ideológiai megfogalmazásra. A veszélyt az írók érzékelték legélesebben. Úgy érezték, Ady víziója a szétszóródásról hamarosan bekövetkezik, a magyarság: hulló nép. „Az önkéntes és kénytelen disszimilálódás, a történelmi kudarcsorozat, népbetegségek és gyarmati munkaviszonyok által létében fenyegetett magyarságot" úgy érezték, csak egy mélyreható társadalmi átalakulás erősítheti nemzetté. (Illyés Gyula.) A feladatot a nép gyors nemzetté erősítésében látták. Olyan nemzet élt elképzeléseikben, amelyben a végzett munka az osztozódási alap, s amely a munkás-paraszt és értelmiség hármas egységére épül.

Ez a felismerés – és elképzelés fogta egységbe az addig más-más után járó írókat, s teremtett folyóiratot is a mozgalommá szerveződő szándékoknak. (Válasz, 1934–1938; Kelet Népe, 1935–1942). A folyóiratokat is a rendkívüli akarat hívta életre. A Kelet Népét például egy juhászbojtár, egy kőműveskedő paraszt és egy tanyai tanító alapította, a Körös partján, fél liter édes pálinka mellett. Szerkesztették Biharugrán, egy néhányszáz lelkes faluban, nyomtatták Berettyóújfaluban, egy or-

országszéli mezővároskában, ahogy lehetett... Ezt a folyóiratot vette majd át Móricz Zsigmond, 1939-ben. A hazateremtés felismert kötelessége hívta a mozgalomba Illyést a Nyugat befogadott írói közül, Tamásit a székely meséből, Németh Lászlót az esztétikából, Sárközit az újkatolicizmusból, Kodolányit a munkásmozgalomból. Jöttek írók a paraszti szegénységből is, iskolák nélkül. Kőműveskedő parasztember (Szabó Pál) jelentkezett regénnyel, harminckilenc éves korában, juhászbojtár (Sinka István) és kubikus (Nagy Imre) verssel, napszámos ember (Veres Péter) szociográfiával és novellával. Még a szomszédos országok magyar szegénységéből is asztaloslegény, (Nagy István) szövőgyári munkás, (Asztalos István) szolgalegény (Horváth István) és törpebirtokos (Sellyei József) emelkedett az irodalomba.

A szegénységből, autodidaktaként, máskor is, máshol is nőttek a művészetbe – Nexő, Gorkij a nagy példák – de időben és térben távol egymástól. A magyar irodalomban az együttes jelentkezés nagy számát a történelmi helyzet is magyarázza. A szegénység, amelynek forradalmát 1919-ben letörték, az irodalomban emelhette fel először újra a fejét. Az 1919-ben elbukott társadalmi forradalom kereste itt a lehetőséget és a formát, hogy felszínre törjön.

A szegénység fia volt a mozgalomban Illyés, Tamási, Darvas és Erdei Ferenc is, de ők már iskolákon keresztül érkeztek, s a paraszt nagyszülei falujából hozta gyermekemlékei jórészét Németh László is, a népi irodalom ideológusa, a kor legműveltebb esszéistája és kritikusa. A népi irodalom eszméi persze nemcsak a paraszti származásúakat vonzották, a dzsentri és polgári értelmiségből indulókat is. (Féja, Kodolányi, Sárközi, Pap Károly.) S nem is csak írókat. Más művészetben és tudományban is szerzett a népi mozgalom barátokat. A harmincas években többek között Mikus Sándor, Mészáros László, Borsos Miklós, Kerényi Jenő, Szabó Iván, Andrássy Kurta János és Szervátius Jenő plasztikája, és Barcsay Jenő, Bencze László, Gy. Szabó Béla, Benedek Jenő, Czene Béla, Duray Tibor, Kurucz D. István, Redő Ferenc és Szabados Jenő festészete mutat rokonságot a népi irodalom szociográfikus realizmusával. Tudós barátokat is szereztek. Többek között a néprajzos Győrffy István, a régész László Gyula, a történész Szabó István volt a mozgalom barátja és a zeneszerző Kodály Zoltán. Szorosan a mozgalomhoz tartozott a közgazdász Erdei Ferenc és Jócsik Lajos.

Ennyi sokfelől sereglő ember csak szabadcsapat módján tarthatott együtt: olyan mozgalomban, amely az alapvető célban egyetért, de a megközelítésnek egyéni útjait is elfogadja. A nagy cél: a nép teljes felszabadítása útján demokratikus nemzetet teremteni. A valóság felmutatásával, a feltétlen igazmondással történelmi realitásra és nemzeti felelősségre ébreszteni. Ebben tökéletes volt az egység, s abban is, hogy valamennyien a parasztságot tartották a magyarság legtöbbre hivatott rétegének. Valahányan antikapitalisták voltak, és senki sem volt közöttük antiszocialista. Ezen a tág egységen belül voltak a lényeges különbségek; a cél megközelítését illetően szocialista, paraszti demokratikus és harmadikutas elképzelések. A nagy cél megközelítésében más-más feladatot vállaltak. Voltak, akik csak a valóság felmérését, mások a valóság megváltoztatásáért való közvetlen harcot is; egyesek a szociográfiában mutatták fel a nyers tényeket, mások a nép érzületét fogták lírába és epikába (Szabó Pál, Sinka István) vagy tudományos, közgazdasági érvekkel vettek részt a küzdelemben (Erdei Ferenc, Jócsik Lajos). Egészen különálló harcosok is voltak, akik a mozgalomtól függetlenül képviselték műveik egy részében a mozgalom szellemiségét. (Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond.)

Még a mozgalom legjelentősebb művészeinek és gondolkodóinak a programadása is különböző a közös cél elérésére: Németh László, legalábbis az első időben, a minőség forradalmát, a minőség szocializmusát hirdette, politikai tartalma szerint egy „középső" utat a kapitalizmus és szocializmus között. Harmadikutas elgondolásával a mozgalom belül a munkásmozgalomban nevelkedett Veres Péter, Darvas József és Erdei Ferenc is polemizált, az emelkedés első lépését a társadalmi változásban tudták. Illyés Gyula is hadat üzent minden romantikának, a nemzeti hagyományok demokratikus értelmezését, s a történelem reális lehetőségeivel való számvetést tartotta induláskor alapvető feladatnak.

Legszebb magaslatra 1937-ben, a Márciusi Frontban ért a mozgalom. A Márciusi Front antifasiszta népfront-jellegű volt; a népi írók hozták létre. A politikai cselekvés igényével hirdette meg 12 pontban Magyarország demokratikus átalakításának s az antifasiszta ellenállásnak a programját. Többek között az agrárforradalomhoz közel álló földreformot – földosztást – hirdetett és demokráciát sürgetett. A munkásság és parasztság közös érdekeit vallotta, s a német terjeszkedéssel szemben a dunai népek szövetségének a gondolatát állította. Visszhangja volt még a szomszédos államokban is.

Eszméit, túl a programon, művek sugározták. A harmincas évek egész sor kitűnő műve született a mozgalom sodrában: Illyés lírája, Tamási novellisztikája, Németh László tanulmányai és regényei, számos szociográfia; a népi irodalom lírai, epikai és drámai művei a magyar irodalom új fejezetét nyitották meg.

Szavukra már az ország java értelmisége kezdett figyelni, fiatal tanárok, papok, diákok; jobb iskolákban az érettségizők diákok már tételként húzták ki a műveiket. A parasztság is mozdult: sorra alakultak az országban, népfőiskolák néven, a dániai rokon kezdeményezésekre is figyelve, a paraszti fiatalság önképzőkörei; a valóságot felmutató szociográfiai műveket már a béreslegények közül is olvasták az istálló priccsein. A művek s az olvasók gyarapodása együtt jelezte: nemcsak irodalmi és szellemi mozgalomról van szó, hanem politikai indulatról is. *Az 1919-ben elbukott társadalmi forradalom kereste itt a lehetőséget és a formát, hogy felszínre törjön. A mozgalom egyszerre jelezte a nemzet betegségét, s a gyógyuláshoz elégséges erők gyülekezését.*

Sajnos a Márciusi Front magasán a mozgalom nem tudott sokáig megmaradni. A fasizálódás évei jöttek a politikában, a hatalom cenzúrával, pörökkel, – lapbetiltásokkal (a mozgalom legjelentősebb folyóiratát, a Választ is betiltották) – és csendőrpofonokkal – Veres Péternek is volt benne része – törekedett a mozgalom szétzilálására. A nehéz helyzetben a mozgalom tisztázatlan ideológiai kérdései is züllesztően hatottak. Többen a demokratikus átalakulás programjától a „magyar jelleg" őrzésére tették át a hangsúlyt, néhányan maguk is a faji ideológiába hullottak.

Az ellenforradalmi légkör, az előretörő fasizmus, a demokratikus erők bénasága, a munkásmozgalom föld alá szorítottsága mind-mind nehezítette munkájukat. A magyar történelem gyengeségéért is adózniuk kellett; jószándékaik is sokszor eltorzultak. A megvalósulás gyakran más lett, mint a szándék, s el-eltolódtak a hangsúlyok is. A demokratikus és nemzeti célok tisztaságáért küzdöttek, de olyikuk művén foltot ejtett a nacionalizmus, történelmi realitásra neveltek, s olykor maguk is illúziókat szőttek a társadalom lelki megújulásáról, s a „harmadik út" lehetőségéről. De mégiscsak korukhoz hangolva értelmezték az írástudók szerepét, a náluk nyert új értelmet az elkötelezettség. A társadalmi és nemzeti felelősség új tudatát szólaltatták meg, egy új nép- és nemzetfelfogás alapjait ők kezdték lerakni.

*

A népi mozgalom sodrában gazdag és sokszínű líra született. A nemzet és a nép sorsával kapcsolatos érzések és gondolatok olyan költőket is a mozgalomhoz vontak, akiknek a műveltsége és formavilága jellegzetesen polgári volt, (Szabó Lőrinc, Sárközi György) a népi mozgalom költészete így szélesebb körű, mint maga a népi líra. Szorosabban népi lírának azt tekinti az irodalomtörténet, amely a két világháború közötti időben szembetűnően a nemzeti hagyományokat és a folklórt továbbfejlesztve fejezi ki a költőt és a kort, tárgyiasan vagy mithologikusan, konzervatív formában vagy szürrealisztikus képekben, elsősorban a paraszti gyermekkorból hozott emlékek alapján. A magyar művészetben a folklórral való kapcsolat különben a modern polgári, sőt avantgarde törekvésekben is jelen volt. Balázs Béla a balladák ősi színeivel törekedett a modern érzések festésére, Kodály és Bartók a zene korszerű megújítását a népi melodika és a magas zene, a népiség és modernség szintézisében keresték, s éppen a harmincas években jutottak a világsikerig, igazolva, hogy a népzene a magyar műzene megújulásának csakugyan a legfontosabb bázisa. Még a szo-

cialista ihletésű avantgarde képviselői közül is többen közeljutottak a hagyományos versformák szabadverssé bontása során a népköltészethez (Komjáth Aladár, György Mátyás, Lengyel József). A forradalmak bukása után, a polgári költészet megrekedése idején Babits is úgy vélte, hogy a „formauntság" ködén, s az izmusok útvesztőin túl a magyar és népi formák feltámasztása és korszerűsítése ígéri a líra felfrissülését. „A nép versével – vélte – a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb tisztaság, a százados szegény szelídség szelleme."

Babits ilyen elképzelését a felfrissülésről a magyar líra 1920–25 körüli állapota magyarázza. A Nyugat polgári lírája a háború utáni helyzetben szélsőségesen szubjektívvé vált, az egyéniség mindenek fölött kifejezésének igénye már-már lélektani dokumentummá fokozta le. Egyelőre az izmusok is inkább csak az egyénieskedések zűrzavarát látszottak hozni, olyan kétségbeejtő hangoskodással, hogy Babits már a magyar líra halálától félt.

Ebből a válságból látszott kivezető utat nyitni az új népiesség, Erdélyi József lírája. A népi-nemzeti formákhoz és hagyományokhoz való visszatéréssel, s főként tárgyiasságával.

Mert a jelentősége inkább a tárgyiasságban volt, abban, hogy a túlságos szubjektivitást tárgyszerűséggel, az ezoterikus szépségkultuszt realizmussal, az izmusok forma-rombolását zárt formákkal váltotta fel. A költészet zűrzavarában az egyszerűségben rejlett az ereje. Visszanyúlt emlékeihez, világos képeket rajzolt, hasonlatait nem az elvont, hanem a megfigyelt természeti világból véve. A szimbolizmus „mindent legyűrő, beolvasztó imperializmusa" után takarékosan bánt érzelmeivel és eszközeivel. Nem tárt fel minden versében egy-egy új világot, amit a nagy költészettől várni szoktak, de amit feltárt és megmívelt – azt a korabeli magyar valóság földje volt, amiben megkapaszkodhatott. S azon céltudatosan dolgozott, Illyés szavával – „nem kísérletezett lótusszal ott, ahol gyönyörű napraforgó terem." Az objektivitást, a tárgyszerűséget modernné tette.

A népi lírának ezzel nyitott utat.

A kritika az ő első kísérleteit még vegyes érzülettel fogadta, sokan a népdalok „könnyű zöngicsélését", vagy éppen klapanciákat éreztek ki verseiből. De a költészet szent csarnokába vezető ajtót, amit kinyitott, nem lehetett már mögötte bezárni. Annál inkább nem, mert a következő pillanatban Illyés Gyula már sarkig kitárta, s a hitetlenek előtt is igazolta a tárgyiasban és a népiben lévő modern lehetőségeket. Erdélyi még ösztönösen kezdte el irányát, a népdalok és népballadák formáját véve példaképül, Illyés már nagyobbra törekszik, tudatosan megpróbálja a polgári költészet minden hagyományát, s az európai líra új irányát, a szürrealizmust, a magyar népi költészettel szintézisbe hozni.

Fényes sikerrel és hitelesen; hisz ő egyenesen az avantgarde párisi iskolájából, Eluard, Aragon és Breton szürrealista társaságából érkezett, új lírai korszakot ígérő versekkel. A *Nehéz földnek* (1928), amely a szürrealista költészetből a népi költészetbe való átmenetet tükrözi, óriási hatása volt. Megírja Vas István: még a nagypolgári szalonokban nevelkedettek is elismerő irigységgel néztek a latinos lélegzetvételű, teljes hosszában a földön fekvő versekre; a versek lírai hősére, a parasztfiúra, akit görnyedt szolgák tanítottak járni, aki a megsütött paraszt forradalmár, Dózsa György sercegő bőrére emlékezett. Kötetében egyszer sem írta le a „magyar" szót, mégis az volt minden verse, a hazai földhöz kötött, képeiben, ritmusában, lélegzetében, népi és modern egyszerre, messze kanyarodva Kassák, s általában az izmusok modernsége elé – s egyben sikereivel megpecsételve a magyar lírának az avantgarde útjáról való letérését. A „lovakat megfordító" nagy rohamozásnak, a líra konzervatív látszatú megújulásának ő lett a vezére.

Erdélyi és Illyés költészete a népi lírán belül két fő tendenciát hívott életre. Erdélyi nyomán főként a szegénységből iskolák nélkül érkező költők jártak, a népköltészet meglévő állagát felmutatva (Sértő Kálmán), vagy azt modern irányba továbbfolytatva (Sinka István, Nagy Imre); Illyés példáján, a népiség-modernség tudatos ötvözését, s a líra gondolattal telítését főképp a polgári költészetből érkezők igyekeztek hasznosítani (Sárközi György, Gulyás Pál). Az eredmény mindkét ágon fele-

más volt. Az új irányon hamarosan kiütköztek az elfajulás jelei is. A költők rendre felfedezték kedves családjukat, s a nagyapák, a bütykös ujjú parasztok, a szakállas zsidók – mint Németh László már 1932-ben megfigyelte – soha nem látott karavánban özönlöttek az irodalom felé, s a vándorösztönök a költőkön is annyira elhatalmasodtak, hogy már csak a dombok élén tudtak szállni, mégha gyári tisztviselőségre kárhoztatta is őket a sors. Az „elvont jelek lázálmai" után a „révült locsogás" fenyegetett, a 19. századi lírai kellékek újraéledése. Az igazi tehetségek persze kikerülték a buktatókat. A népi líra életképesnek bizonyult, a mai magyar költészet legjobb fiataljainak is tudott még ösztönzéseket adni. (Juhász Ferenc, Nagy László, Csanádi Imre, Simon István, Váci Mihály.)

*

A népi lírában a folklór kincsesbányájának az irodalomba szabadítása, s a nemzeti hagyományok erősebb jelenléte fontos kritérium, a népi irodalom prózájában azonban a folklór, Tamási Áron epikáját kivéve, legfeljebb csak színezőként van jelen. Csak Tamási teremtett a folklórból magának hangot, Németh László intellektuális íróként indult, Proust és Tolsztoj vonzásában, Kodolányi a naturalizmus felől érkezett, Szabó Pál prózája a realizmus csillagzata alatt bontakozott. A próza népiségének a kritériuma tartalmi jellegű volt: az igazmondás, egy új, korszerű népi és nemzeti tudat megteremtésének igénye. Ezen belül különösen fontosnak tartották a jelen, a népi és nemzeti élet kérdéseivel való foglalkozást, s a parasztság belülről való ábrázolását. A nagyjából rokon célt ki-ki az alkatának s művészi elképzelésének megfelelő formában szolgálta: a népi mozgalom sodrában realista és szürrealista novellák, parasztkrónikák, életírások, hagyományosan elbeszélő és intellektuális fogantatású tudatregények születtek egymás szomszédságában. Legjellemzőbb műfajként pedig irodalmi szociográfiák.

A szociográfiák voltak a falukutató irodalom harckezdő művei. Nem sajátosan magyar műfaj és nemcsak a harmincas évek műfaja az irodalmi szociográfia. Más népek irodalmában is ismerős. Őseit, többek között, a múltszázadi falusi életről szóló híradásokban tisztelheti, s a tudományos igényű szociográfiákban. A harmincas években azért lett központi szerepe a magyar irodalomban, mert ez a forma adott leginkább lehetőséget a felismert szociális igazságok hirdetésére, s az objektív tudományos leírást és a szubjektív írói alakítást, ill. hangot egyszerre engedte érvényesülni. Volt polgári szociológia is, amelyben a polgárság írói az európai kultúra és társadalom válságjeleit rögzítették, szocialista jellegű törekvések is voltak a proletariátus életéről szóló szociográfiák megteremtésére, a súlyosabb azonban az a szociográfia lett, amely a számvetés kényszeréből s az idő sürgetéséből született a népi írók tollán. Szándékuk a nép, az ország helyzetének a tudatosítása volt; a szociográfiai tényeket szépírói eszközökkel közvetítették. Az adatokat, a statisztikát lírai hevülettel.

Átmeneti műfaj volt; az objektív leírás és az írói ihletettség elegyítéséből született, minden szociográfiai műben más-más volt a társadalomrajz és a szuverén szépírói alakítás aránya. Volt, aki börtönben, emlékeit idézve fogalmazta szociológiai jellegű művét. – Veres Péter így írta *Az Alföld parasztságát* –, mások szigorú levéltári kutatások alapján, a történelmi materializmus elveit is érvényesítve formálták anyagukat (Darvas József), vagy szigorúan megmaradtak a tudományos leírásnál (Erdei Ferenc). A szociográfiák legtöbbje dokumentum-értékű maradt; az epika szintjére igazán csak Illyés Gyula tudta emelni a *Puszták népé*ben (1936), s Móricz Zsigmond az *Életem regényé*ben (1938). Illyés a tudományt és a lírát, Móricz a statisztikát, családtörténetet és vallomást forrasztotta egységes, nagylélegzetű epikai stílusba. De ezeknek a szociográfiáknak mégis rendkívüli volt a jelentőségük: egy alvó népet ébresztettek. A magyar nép, a parasztság és a népi-nemzeti szellem és gondolkodás ébredezésének a dokumentumai voltak. Az addig tagadott valóság – a nyomorúság, a szektába menekülés, az egyke, az embertelenség – tudatosítása maga is forradalmi jelentőségű volt, s társadalmi tudatra felszabadítón hatott. Az intellektuális ifjúság-

nak a tárgyi megismerésen keresztül a végső konzekvenciák levonását, a társadalom átalakításának szükségességét sugallta, s a romantikus parasztszemléletet reálissá váltotta. A szociográfiák olyan roppant élményanyagot tártak fel, amely kényszerítő fordulatot adhatott volna az egész irodalomnak.

A hatalom ezért csapott le azonnal és ismételten. A *Puszták népének* megjelenését sajtótámadás kísérte, Kovács Imrét, a *Néma forradalom* huszonnégy éves szerzőjét bíróság elé állították, s Féja Géza ellen hétszer emeltek közvádat „nemzetgyalázásért".

A tervek egyrésze, ilyen körülmények között, nem valósulhatott meg, a *Magyarország felfedezése* címmel indított szociográfiai sorozat is elakadt. A szociográfikus szemlélet azonban más irodalmi formákba öltözve tovább élt, a szociográfikus novellákban, a krónikában és a regényekben is.

A szociográfikus irodalomnál művészileg maradandóbb sok vonatkozásban a népi próza másik ága, amely a valóság ismeretében ugyan, de nem a valóság dokumentumaihoz tapadva, nem a szociográfikus krónikában és családtörténetekben beszélt, hanem a képzeletnek szabad teret engedve mesékben, vagy mítoszt teremtve, a szépségen keresztül ábrázolta a szegénység világát. Szabó Pál reális alapon, mesés hangulattal építkezik, csillogó szálakkal átszőve a szürke életanyagot, az anyagi nehézségek helyett inkább a parasztság érzelmi világát és belső kultúráját ábrázolja, impresszionisztikusan; Tamási a folklórból egy népi szürrealisztikus jellegű epikát teremtett. Emberei szabadon közlekednek az ég és föld között, átváltoznak, ha kedvük tartja és madárként repülnek ki az ablakon.

S ami Szabó Pál és Tamási prózájából hiányzik: a modern lélektani látás és elemző módszer, az megvan Németh László és Illyés prózájában. A társadalmi realitás és költőiség náluk összhangba kerül, s a regény nagy mértékben intellektualizálódik. Németh László a tudatregénynek lesz Európában is elismert művelője, s a magyar esszéregény megteremtője. Illyés a magyar próza nyelvét teremti újjá. Kodolányi kísérletei, a naturalizmustól a mítosz feltámasztásáig, szintén jelentős fejezete a népi irodalomnak.

ILLYÉS GYULA

A kritikák a legtalányosabb költők között emlegették. Látták mosolygó forradalmárnak és polgárnak, konzervatívnak és az avantgarde iskolájában nőtt modernnek, vélték parasztnak és világfinak. Otthonát hol Párizsban, a világvárosban, hol Ozorán, a dunántúli pusztán keresték. Különös, sokszínű költészete adott erre némi alapot: lázas ökölrázás és megbékélt legyintés vegyült, váltakozott benne.

A „száz arc" mögött persze, egyetlen költői személyiség van. Egész pályáján forradalmár volt és európai magyar. Forradalmár, aki a múlt minden kötelező örökségét megőrizte, európai magyar, aki megtalálta a nemzeti és általános európai összhangját. Szülőföldjét Ozorát, a pannóniai falut egybeépítette Párizzsal.

Nevének külföldön is jó csengése van. Alain Bosquet, a neves francia költő és kritikus ama 3–4 élő költő közé sorolja, „aki a szó legteljesebb értelmében a század lelkét magáévá tudta tenni." Jean Rousselot a szíve-szerinti költőt méltatja benne, aki „nem bonyolódik elméletekbe, hogy megértse a világot, hogy ünnepelje, az okát kérdezze: nyersen áll hozzá, szemtől-szembe, Withmanhoz méltó lírai mennydörgéssel, Jeszenyinhez vagy Lorcához méltó paraszti keresetlenséggel, Lautreamonthoz méltó nyelvi találékonysággal, de néha olyan kifinomult keserű-édes gyengédséggel, amelyet egy Villon és Corbière sem tagadhatna meg."

Pusztai cselédházban született; ősei uradalmi juhászok és mesteremberek, bognárok, gépészek voltak. A szülőföld, s a családi környezet egész munkásságában ala-

kító erővel van jelen: gyermekkori emlékei még öregkori költészetében is visszavisszatérnek. Küldetéstudata is idegyökerezik: osztályának akart előreküldött követe lenni. Tizenhatévesen, 1919-ben önként jelentkezett a magyar Vöröshadseregbe. A forradalom leverése után emigrálni kényszerült. Párizsban a szocialista emigráció politikai és irodalmi szervezeteiben dolgozik, s a Sorbonne hallgatója. S míg a bölcsész a Sorbonne-on a legrégibb francia irodalmat tanulmányozza, az induló költő a legmodernebb művészeket fordítja, eljár a dadaisták, szürrealisták kávéházaiba, többek között, Aragon, Tzara, Eluard és Breton társaságában. Aktivista korszaka után Tzara és Cocteau dadaista darabjait fordítja, majd maga is kísérletezik szürrealista versek írásával. Francia nyelven is. S mikor már a világhír lehetőségére is gondolhatna, Párizsból, a világvárosból hazajön egy magyarországi pusztára, Ozorára, hogy „néma tájról" írjon „eleven szívekbe".

A fordulat nemcsak földrajzilag éles. Az élet más vonatkozásaiban is. A munkásmozgalmi múlt, a sokféle tapasztalás, a nagy műveltség és az aktivista-dadaista-szürrealista iskolázottság módot adhatott volna itthon is az avantgardista folytatásra, vagy akár egy geothei jellegű lírára. Illyés mást vállalt: a nemzeti költő szerepét, s egy hagyományokra épülő tárgyias, realista jellegű költészet megteremtését.

Első kötete, a *Nehéz föld* (1928) tartalmában is, formájában is átmenetet jelent a szürrealizmusból a népi, realista költészetbe. Cselédek, zsellérek nevében szól, elkötelezetten, versei tele vannak a szülőföld valóságos képeivel és a táj színeivel. Népfogalma a szocializmus eszmekörével rokon, az avantgarde világnézeti tudatosságát és költői lebegését is őrzi, de meghatározó erejét a friss élmény adja. (Béládi Miklós). Egyszerre vaskosan reális, életszerűen igaz és idillien könnyű, groteszk elemeket hordozó és ódai ihletettségű, a népdalok bukolikáját és a szürrealizmus édes mámorát idéző. A verselés is újszerű: a szabadvers új változata; szabadon olvaszt egybe időmértéket és ütemes verselést.

Már ez a kötet elszakadást jelentett a modernség avantgardista, kassáki értelmezésétől. A következők még inkább. A második kötet *(Sarjúrendek,* 1930) epikus színezetű, tárgyias leírást és lírai személyességet egybehangoló modern életképei már rímes és rímtelen alexandrinokban, rímtelen jambusokban beszélnek, *(Elégia, A ház végén ülők)* s e modern életképek után feltámasztja s korszerűsíti a XIX. század Petőfi és Arany által művelt műfaját, a költői epikát. Modern eposzokat teremt *(Három öreg,* 1931, *Ifjúság,* 1932, *Hősökről beszélek,* 1933) a gyermekkori emlékekből, egybeolvaszt forradalmi mondanivalót és idillt – az *Ifjúság* idillje például csendőrszuronyok árnyékában lebeg –, elbeszélést és személyes lírai vallomást.

Az epikus elemekkel átszőtt lírai költemény és költői epika a világban való otthonosság egyik kifejezője volt, az idillek szerzőjük derűs alkatáról és élet iránti bizalmáról beszéltek. Az ifjúság fogyásával azonban az idill is eltűnőben: felerősödik költészetében a tűnődés és a vívódás. A *Nehéz föld* verseinek laza gomolygását, édes szavú bukolikáját fölváltja a kesernyés és érdes hang, megjelenik lírájában a töprengő, érvelő, vitázó, gondolati tartalmakat hordozó verstípus. *(Szálló egek alatt,* 1935, *Rend a romokban,* 1937.) Az ifjúság múlásánál jobban magyarázza az új verstípust a történelmi helyzet súlyosodása: úgy érezte, a magyarságot halálos veszedelmek fenyegetik. Azok a versei lettek legemlékezetesebbé, amelyek a nép és nemzet százados megpróbáltatásaiból merítették ihletüket.

Olyan poeta doctus arca bontakozott ki lírájában, akinek művein Catullus, Horatius, a régi és modern franciák nyoma csak úgy felismerhető, mint a nemzeti hagyományból Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi s a kortársak közül Babits, Füst Milán, Erdélyi, Kassák és József Attila hatása, s a népköltészet tanulmányozása. De a sokféle kulturális örökséget teljesen magáévá élte, s művészetének ösztönös, nyers erő, indulat és morális szenvedély a forrása. Ez az indulat és szenvedély adja lírájának a belső feszültséget. Innen, hogy politikai lírája olykor érzelmileg gazdagabb, mint szerelmi költészete, gondolati, morális kérdéseket felvető verseiben olykor nagyobb hőfokú a szenvedély, mint elsődleges lírai vallomásaiban. *(Nem feledhetem én, Nem menekülhetsz,* 1934; *Ozorai példa* 1936; *Kacsalábon forgó vár,* 1937).

Költészetének ilyen irányú alakulása jelezte, hogy az avantgarde útjáról letérve a nemzeti költő feladatának betöltésére törekszik, a nemzeti és szociális kérdések költői megfogalmazására, hogy a két óriási elől, Ady és József Attila után a megőrzés, az összefoglalás, a beteljesítés, a nemzeti klasszikus feladatát vállalja.

A kortársak egy része értetlenül nézte Illyés lírai átváltását, „a zászló elhagyását", s többen úgy vélik ma is, hogy az avantgarde útjáról való letérése téves útra vezette a magyar lírát. A változásra magyarázatul több okot is említhetünk. Vonzalma kezdettől erős volt a leíró-tárgyias megjelenítés iránt, képzeletét – megírja regényes életrajzában – még a szürrealista versek írásakor is fogva tartotta a valóság; visszatartotta a vers szabad szárnyalását. A szakítás fő oka azonban más volt. Magyarország más helyen feküdt, mint Párizs, más volt benne a költő lehetősége és feladata is. Illyés pontosan különböztetett szükség és divat között. Úgy érezte, Magyarországon nem sétálhat a szabad képzettársítások négy fala között. Párizsban iskolázva rádöbben a hazai elmaradottságra. Olyasmit érzett, mintha távollétében Magyarország visszalökődött volna néhány délkörrel a barbárság irányába. Hazugságnak érezte volna minden szavát, ha nem arról beszél, ami előtte van. Így fedezte fel szülőföldjét, s a magyarság dermesztő helyzetét. S lett nemzetfölötti elvekkel és avantgardizmusban csiszolt író eszközökkel a magyar szegénység harcosa.

Az irodalom modernizálásának a szándékát nem adta fel, de voltaképp az egész magyar társadalmat akarta megújítani. Nemzedékéből talán ő fogta legérzékenyebb idegzettel a magyarság romlásának a jeleit. Úgy vélte, hogy a történelem a lenni vagy nem lenni kérdését állította népe elé. A bukott forradalmak után új forradalomban nemigen tudott reménykedni, úgy vélte, az óvatos és körültekintő munka ideje jött el, a magyarságot a jövő számára megtartani csakis demokratizálással, a nép nemzetté emelésével lehet. Az írónak is ezt a célt kell mindenekelőtt szolgálni. Harcosan, elfogadva az Igazság, a Kultúra és Humanitás kínálta kardot. Azt is felismerte, hogy amíg az emberiség nemzetekben és nyelvekben él, nincs teljes emberiségi költészet nemzeti közösség nélkül. „Ami a húros zeneeszközöknek a hangláda, az a lírikus által pengetett hangok alatt a népe" – írja egyhelyt. E közösség nélkül a költő lényét kifejező hang nem elevenedik meg, nem kap hordozó közeget, vagy csak szélfúvásnyit kap; költőnek, akinek nincs népe, nincs jövője. Vállalni kell a nagyobb közösség gondját, aggodalmát, útkeresését és ritka örömét; s az egyetemes kultúra, a legmodernebb törekvések ismeretében közérthetően kell szólni. Összehangolni Európa és a magyarság egy irányú, de más-más ütemű haladását.

Ezek az elgondolások vitték Illyés Gyulát a nemzeti tartalmú forradalmi demokratizmus és az új realizmus útjára. A munkásmozgalmi múltú és avantgardista iskolázottságú költőt a népi mozgalomba.

Felfedező kedvét a népi mozgalomban is megőrizte. Forradalmi élményei és marxista műveltsége megóvták a paraszti elzárkózástól, s változatlanul a szocializmust érezte a kor egyik legidőszerűbb kérdésének. Költői tájékozódása is sokirányú maradt. Az urbánus és népi líra fölé emelkedett. Szintézis-teremtés volt a célja; az elődök közül a harcos Adyt csakúgy vallotta, mint a formaművész Babitsot. Költészetére a legmélyebb hatást nem is a népi hangú elődök és kortársak tették, hanem a klasszikusok (Berzsenyi) s a modern urbánusok (Füst Milán, Szabó Lőrinc). Népivé nem a tájnyelvű és folklorisztikus jegyek teszik, hanem a néphez tartozás öntudata, a népéért égő politikai indulat. Nem reprodukálja a nép stílusát és gondolkodásmódját; úgy ír, mintha népe alkotna, ha vele együtt ismerhette volna meg az emberi kultúra egész gazdagságát.

Verseit tudatosan építette az egész magyar hagyományra, s megfontoltan vette át a régi magyar költészetből mindazt, amit föl tudott használni. A líra és a személyiség, a líra és a gondolat eggyéforrt nála, a tárgyiasság, a romantikátlanság diadalmasan érvényesült. Példája a kortársak jórészét meggyőzte, hogy nem kell mindent előlről kezdeni, nem kell feltétlenül tabula rasat csinálni; nyelvi örökség is van, történelem is van, s minden előzmény ismerete és gyümölcsöztetése kívánatos. Illyés útjában a példát látták: miként lehet kijutni az avantgarde öbléből a nagy köl-

tészet tengerére. S a tanulságot: nincs értelme a külföldi másolásának; magyar költő modern csak magyarul lehet.

Illyés két világháború közti művei a kulturális forradalom előőrsei voltak. Forradalmi hangjának olykori elhalkulását, tragikus hangjait a reménytelenség magyarázza: forradalmat várt, s olykor úgy érezte, csak némán élő nép él körüle. Vívódó, hőseási hangjait ez magyarázza. Ezért vonul a második világháború éveiben külön világba, „őrizni kincses temetőket", szállást csinálni a békének – „ha még jőni fog".

A felszabadulás kiemelte ebből a reménytelenségből, a „külön világból". Igent mondott a régen várt társadalmi változásra. Úgy érezte, hogy a bukások, csatavesztések, árulások, vesztett forradalmak után az idő lehetőséget adott a magyar történelem századok óta lefelé menő irányának a megfordítására. De csak néhány évig. Az 50-es évek elejétől kezdve versei, drámái és nyilatkozatai különállást és fenntartásokat is kifejeztek. Úgy érezte, különösen a személyi kultusz éveiben, hogy a kezdeti lendület megtört, a nagy lehetőségek kezdenek elsikkadni.

Az őszéhez érkezett Illyés – a felszabadulás után – szinte istenként alkot verset mindenből: a történelem nagy kérdéseiből, s a köznapok legkisebb apróságából. Énekelhet bármiről, emlékekről, szitáló hóról, kőasztalkáról, régen szétszakadt kapcáról, minden költészetté nemesedik tollán. Mindenből, amit elé hoz a világ, kifejti a lét szépségeit. *(Kéztogások,* 1956.) *A Nehéz föld* (1928), *s a Rend a romokban* (1936) nagy versei után a *Kéztogások*ban (1956) emelkedik újabb magasságokba. Az ősz fog itt kezet a tavasszal, az öregség kapujában álló költő az ifjúsággal. A saját ifjúságával. A rezignált őszi hangulaton átsugárzik a belső izzás, „az érett hév", Ez magyarázza, túl az ötvenen, a nagy költői megújulást, az elmúlással vívott győzelmes csatákat.

Legnagyobb versei *(Bartók, A reformáció genfi emlékműve előtt, Doleo, ergo sum, Árpád, Óceánok, Menedék, Levél a vízgyűjtőről és a tenyőről)* változatlanul a nép és nemzet sorsának az átéléséből, a jelen s a jövő alakításának igényéből születtek. Lázból, izgalomból, a legmélyebb, a leggyötrőbb hazafiságból: innen a minden külső burkot leolvasztó hőfok. Hirdetni is egyet hirdetnek: nép nélkül nincs hazafiság, nincs forradalom, nincs nemzeti történelem; a forradalom és a nép iránti hűség nem járhat külön utakon. Ezek a gondolatok legújabb köteteiben is *(Új versek,* 1961, *Dőlt vitorla,* 1964) munkálnak, ezért is vélte az irodalomkritika olykor elszakadni a mától. Pedig Illyés nagyon is új kifejezni valókkal birkózik őszikéiben: az elmúlással, az öregedés, a jó halál üdvével, a munka értelmével, a vigaszával, a közösségi lelkület tüneteivel s a népbe tartozás valóságával.

Illyés változatlanul a valóságot érzi az ember édenének és gyehennájának. De ebben a valóságban, értelmezése szerint, benne van a belső és külső végtelen is. A „földtávú lét" minden körét meg akarja szólaltatni. Még a halált is szemközt fogadó, mindennel leszámolt ember könyörtelenségével, aki már mindent kiderített, aki számára már nincsen se győzelem, se kegyelem. Az ifjúság már csak messziről ráz főt, hófüggönyön át, a szívet magány és hideg szoritja. A fiatal Illyésnél a lélek megrázkódtatásait a kelleténél olykor erősebben fegyelmezték és mérsékelték az értelmi belátások – költészetének olykor ez volt a határa – az öregedő Illyés kínok árán is megéli az ellentéteket, lírája ezért is lett élesebb, gondolatibb, keményebb fogalmazású s forróbb. De fanyar derűjét megőrizte; az életet elviselhetőnek tartja; verseiben is, miként tanulmányaiban vitát folytat az egzisztencializmus pesszimista világértelmezésével. Tudja, hogy nincs a „mennyből mentőöv", se „kötélhágcsó a hajnalcsillagról", de humanista racionalizmusával vallja, hogy igenis, van reményteljes emberi összetartozás. S azt szolgálni: életcél.

Illyés a lírát tartja legigazibb műfajának, prózát – mondja – csak szükségből ír. A társadalmi tennivaló, a tájékozódás kényszere, a megoldást sürgető feladatok hívták életre tollán a hagyományos regénytől és elbeszéléstől eltérő műfajokat, a szociográfiát, az útirajzot, a naplójegyzeteket, az esszébe hajló, a tudományos publicisztika területére is átlépő szépprózát. Persze, nemcsak a szükség; tehetsége is sok tekintetben epikai. Epikába hajló művei szabadították fel lírizmusát is *(Három öreg,*

Ifjúság, Hősökről beszélek) s életrajzi elemekre épített regényei *(Koratavasz,* 1941, *Hunok Párizsban,* 1946) belső fejlődéséről némely vonatkozásban lírájánál is többet mondanak.

A lírikusok prózája többnyire versben fogant, Illyés prózája autonom, szinte függetlennek tetszik verseitől. Sőt, miként Halász Gábor megfigyelte, olykor a prózaíró „kölcsönözte" a jótékony fölényt a költőnek is, hogy élményei fölé kerekedhessen, s a prózaírótól vannak a „markáns, összefoglaló" mondatok is, néha valóságos kis definíciók, élesen formulázott, logikus vélemények, alig-alig feloldva a vers lazább, sejtelmesebb anyagában."

A mai magyar prózának a legnagyobb stílusművésze. Jules Renard volt a nagy példája a külföldiek közül: az arány, a világosság, az értelem francia mestere; a magyarok közül az elbeszélő nyelvet többszólamúvá hangoló Kosztolányi és Babits, vagyis az európai és magyar próza legjobb hagyományaira épített. Stilisztikája páratlanul gazdag. Úgy alkalmazza a magyar nyelv minden szabályát, és él minden szabadságával, mint Arany János óta talán senki. Mondataiban izommozgás van, mint a beszélő ember arcán, a mondatok alól kivillan alkotójuknak homlokráncolása és lépésrakása is. Folytonos töprengés és ironizálás között formázza gondolatait; a formát szabja a mondandóhoz. Stílusa egyszerre gondolati, raffináltan modern és élőbeszéd természetességű. A különös ízt még fokozza, hogy a raffinált stílus gyakran gyermekkora világát, juhászok, pusztai cselédek arcát idézi.

Legmegrendítőbb prózai írása a *Puszták népe* (1936). Gide afrikai útinaplója sem fedezhetett fel megrendítőbb tényeket a művelt franciák számára, mint a *Puszták népe* a kortárs magyar olvasóknak. Ebből eszméltek rá, hogy a korabeli magyarság egyharmada szolga; urainak kiszolgáltatott. A lovak pontosan megkapják a szükséges kalóriát, a cselédek jól csak kommencióosztáskor lakhatnak, a beteg ökröt állatorvos gyógyítja, a béres fiát a javasasszony. Szociográfiaként jelölték a könyv műfaját, de a megjelölés nem pontos. Több a szociográfiánál. Összeforr benne önéletrajz, gyermekkori emlék, családtörténet és társadalomtudomány, líra és statisztika. A tudományos fejtegetések között homéroszi figurák sétálnak. A szerkezet tudós igényű, de ezen belül az objektív leírás észrevétlen vált szubjektív emlékezésbe, a szenvtelen tényközlés indulatba.

Az *Ebéd a kastélyban* (1962) a *Puszták népe* folytatásaként is felfogható. A puszták volt urait ábrázolja bennük, már a történelmi per lezajlása, a földosztás után. A világjárt és pusztafi beszél itt az egykori gróffal, félelmes logikával és nyílhegyeket rejtő iróniával. A magyar arisztokráciának ez a kisregény az egyik legjobb ábrázolása.

A *Puszták népét* Illyés lelkiismeretébresztés és gondolattisztázás szándékával írta. Szellemi, erkölcsi, világnézeti kérdéseket tisztázó naplójegyzeteit *(Magyarok,* 1938), irodalmi tanulmányait *(Ingyen lakoma,* 1964) s Petőfi könyvét is. *(Petőfi,* 1936) Petőfi könyve életrajzi esszé költő-eszményéről; a könyvtárnyi Petőfi-irodalom legszebb darabja.

A líra és epika mellett a drámatörténetbe is beírta Illyés a nevét. Drámaíróvá a felszabadulás után lett, részben a személyi kultusszal való szembefordulása tette azzá. A líra mellett a történelmi dráma volt a legalkamasabb műfaj a közösségi, nemzeti tudat ébrentartására és formálására; a pozitív történelmi téma alkalmat adott az átalakulás torzulásainak a bírálatára is. Az 1848-as szabadságharchoz kapcsolódó drámái arról beszélnek, hogy a nemzeti ügyet csak a néppel lehet megnyerni *(Ozorai példa,* 1952), a vesztett csata nem feltétlenül vesztett ügy, van alkotó halál is *(Fáklyaláng,* 1953); a parasztforradalmat megidéző drámájában *(Dózsa,* 1956) a forradalmiság és hazafiság egységét hirdeti. A *Kegyenc*ben (1962) a személyi kultusz emberi személyiséget csonkító és elpusztító önkényességével számol le. Szót emel a forradalom tisztaságáért, s figyelmeztet a történelemmel: a nép és elidegenedett hatalom tartósan nem számíthat egymásra. Drámai nagy jeleneteiben moralitás és politika csap össze, a történelmi összecsapások alatt pedig a politikai mozgásban lévő tömegek ábrázolásának Puskin, Büchner és Hauptmann óta egyik legérdekesebb kísérletét adja.

NÉMETH LÁSZLÓ

Idegen nyelvekre fordított regényei alapján a 20. század későn felfedezett klaszszikusai között emlegetik. Drámái és esszéi a külföldi közönségnek további kellemes meglepetéssel szolgálhatnának. A század magyar irodalmának egyik legnagyobb hatású alkotója, jelentősége túlnőtt kezdettől az irodalom határain. A szépíró Németh László a gondolkodó eszméit írja tovább, s a gondolkodó olyan célokat keresett, amelyek a személyes életnek értelmet, a nemzeti közösségnek méltóságot adhatnak. A „hogyan kell hát élni" – tolsztoji kérdésére a maga életének és művészetének a példájával felel. A szívben őrzött Éden életbeli másának a megtervezésére fordította szellemi energiáinak nagy részét; az életet kísérletnek tekintette, hogy az ideálból valóság legyen. Ebből a nagy kísérletből született a mintegy száz kötetnyi életmű, tanulmányok, regények és drámák. Olvasói akárhányszor e nagy kísérlet drámai részvevőinek érezhetik magukat.

Németh László 1901-ben született. Édesapja történelem tanár volt, akinek a haza földje, s az azt benövő történelmi emlékezet volt az igazi területe. Az ő példájára tekintve indult a kisdiák, az apa paraszti rokonsága adta – huszonnégyen voltak unokatestvérek – a majdani írónak a házi antropológiát. Környezetet, színtereket is műveihez; olykor még filozofáló hőseit is megszekerezteti gyermekkori faluja utcáin. Szellemi nyugtalansága már a diákot különböző mezőkre vitte, a bölcsészetről az orvoskarra. Volt esztendő, mikor hat új nyelvbe hatolt be.

Az irodalomban a Nyugat egyik novellapályázatának győzteseként tűnt fel, 24 éves korában. 272 pályázó közül lett az első, írását „életteljesség, igazság s a megírás művészete" emelte az összes pályaművek fölé. A szerkesztők elcsodálkoztak, mikor a pályadíj átvételére egy gyermekarcú fiatalember jelent meg. Azt hitték, hogy a szerző bizonyára – talán betegsége miatt – fiát küldte el. Még nagyobb volt a csodálkozásuk, mikor a fiatalember – egyébként kezdő fogorvos – közölte, hogy nem novellista akar lenni, hanem a „szellem organizátora". Hivatásának a magyar szellemi élet „átszabását" vélte.

Jó közérzetű, arányosan fejlett irodalmakban érthetetlen lett volna ez az elgondolás. Ott az író beáll egy kultúrvidék parcellájára, amelyik természetéhez legközelebb esik, s ülteti és gondozza a maga növényeit. Németh Lászlót azonban a saját szépírói terveinél erősebben nyugtalanította a magyar irodalom állapota: az egész tájat akarta rendezni, pótolni a társadalmi s történelmi erőket. A magyar irodalom világirodalomba való belépését akarta segíteni. Azt hitte ugyanis, hogy az egyes tehetségek – Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi – nagyok, de az irodalom egésze mégsem nagy, a nagy mű kellékei rendezetlenül szétdobálva vannak, s a tehetségek véka alatt. Szerette volna látni, hogy a magyar irodalom is belép a világirodalom kúszó tűzárjába. Első tanulmányainak ez az álom az egyik indítéka. Brandes példájára tekintve – aki Tolsztojt, Dosztojevszkijt méltatva a skandinávokat, Ibsent és Jacobsent is bemutatta a világnak – írt tanulmányokat Pirandellóról, Gideről, Freudról, hogy velük együtt Adyt, Móriczot és Babitsot is hősei közé emelje. Tanulmányaival nemzedékké akarta szervezni a jelentkező egyeseket, s a hazai mozdulatokra világirodalmi szintet kényszeríteni.

Ezért indított, fogorvosi jövedelmére támaszkodva a 30 éves ifjú ember folyóiratot. Egy keleti Peguy szívósságával, és sokoldalúságával dolgozott. Folyóiratát egyedül írta, szerkesztette és adta ki négy esztendőn keresztül. *(Tanú,* 1932–1936)

Folyóiratának a „szorongó tájékozatlanság" volt az ihletője. Olvasóit együttgondolkodásra hívta; egy tanácskozásra, melyet önmagával folytatott. Az esszét is úgy tekintette, mint a nyilvános tanulás és égtájkeresés műfaját. Esszéiben az európai történelemről, az újabb filozófiákról, a filozófiai világkép változásáról, antik és modern irodalomról, az emberi tudás minden területéről szólt; megkísérelte antropologizálni az emberi tudás anyagát, emberi érdekűvé avatni a szaktudományt. Az ismeret, a tudás értelme, vallotta, az erkölcs. Az a tudás igazolódik, amely módsze-

révé és tartalmává válik az egyéni életnek. A tudomány és művészet összefogásával, az „egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet nagy egységét" szerette volna megteremteni. Ebben az időben már a népi írók mozgalmának a részese. A népi irodalomban a nemzeti hagyományok és a kor társadalmi igényeinek az összefonódását látta.

Elgondolásai túlnőttek az irodalmon: esszéiben egy általánosabb ideológiai program is kialakult. Az eltömegesedés problémájával küzdve azt kereste, hogy miképpen lehet kihozni az emberből a legjobb lehetőségeit. A 20. századi társadalmat egészében torz képződménynek látta, amely megöli az egyéni változatot, s lehetetlenné teszi, hogy az ember szabadon éljen képességeivel. Elgondolása szerint a szellemi és a gazdasági élet a 19. századtól kezdve eltömegesedett, a kapitalizmus és a szociolizmus ellenkező előjellel ugyan, de egyformán tömegtermelést és tömegtársadalmat eredményezett. Pedig az „élet mély baját" nem lehet az „elosztás forradalmával" meggyógyítani; az igazi forradalomnak az egyénben kell végbemenni. A kornak az a feladata, hogy az embert megalázó mamut társadalomból visszataláljon az egyénekre szabott világhoz. Meg kell találni az egyéniségre méretezett társadalmi formát, amelyben az ember belső szabadságérzete törvényei szerint élhet. Elgondolása szerint a minőség-szocializmus biztosítaná az ember ilyen értelmű kibontakozását, a kisárutermelésre épülő, az ember és a munka egészséges kapcsolatát helyreállító új humanizmus. A tömegtermelés, a munkamegosztás robotjából magát kiszabadító és kiteljesítő egyéniség visszahódítja magának a hagyományt, a hazait és az európait is.

A minőség-szocializmus Németh László fogalmazásában, mint Béládi Miklós fejtegeti, nem is annyira társadalmi, inkább szellemi erő; az elit értelmiség nemzeti hagyományokból és európai műveltségből összeötvöződött esztétikus és nevelő igényű erkölcse. Ki is mondja: az embernek először erkölcsi értelemben kell újjászületnie. A társadalom átalakítását is az egyesek, a „lappangó jobbak" felől indulva gondolta el. A jobbak kivonulnak az adott rendből, az ellenséges társadalom tengerében megalkotják az egyéniség szabad virágzását biztosító szigetköztársaságokat. Vezetőnek az értelmiséget vélte, ez a réteg formálná a maga képére az egész társadalmat. Az új értelmiség és az érintetlen népi erő egymásra találásából megszületne az új társadalom. Az „értelmiségi társadalom"-ban, amelyben minden foglalkozás értelmiségi szintre jutna, megszűnne az osztályok különbsége, s megvalósulna az osztály nélküli új rend. A magyarság hivatásának látta, hogy Kelet-Európa kis népeivel egységben, a minőség-szocializmus példáját mutassa fel a világnak.

A „szocializmus marxizmus nélkül" egyik változata ez; a „középső út" illúziója a kapitalizmus és a marxi szocializmus között. Ferdinánd Fried, Henrik de Man, Dilthey, Spengler és Ortage gondolatai is nyomot hagytak Németh László elgondolásán; tévedései már annyira nyilvánvalóak, hogy bírálatuk mellőzhető. A tervek (telep, kert-Magyarország, új nemesség) igazságainál és tévedéseinél fontosabb a mögöttük feszülő igény: az osztály nélküli társadalom utáni vágy, az ember és munkája közti szakadék megszüntetésére irányuló szándék. A törekvés, amely a nagy világban a kis nép helyét és méltóságát keresi, s nem az egyformaságban, hanem a változatok összhangjában keresi a jövő útját. S a tájékozódás új iránya, mely a magyarság helyét a kelet-európai népek szövetségében látja.

Németh László tájékozódása szélesebb volt, mint a kortárs polgári esszéistáké; nemcsak a Nyugatot, hanem a Keletet is bejárta. Kelet-európaisága nem elszakadás volt a nyugattól, éppen fordítva: a nyugati műveltség keleti felfrissítése. Vallotta, amit már Ady felismert: a magyarság kelet-európai nép; bajai nagyjából azonosak a többi kelet-európai népével. „Itt élünk egy sorsközösségben – írja egyik Tanúbeli cikkében –, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük ‚tejtestvéreinket', akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk". A Dunatájt a jövő nagy retortájának szerette volna látni, amelyben a szívének kedves két törekvés lép kapcsolatba: a minőség lázongása a színtelen civilizáció ellen, s az igazság lázadása a kapitalista gazság ellen.

S a munkából részt vállalva, mintegy példamutatón, a klasszikus és nyugati nyel-

vek ismeretében a szomszédok nyelvét tanulja. Egyszerre hármat: a szerb-horvát, a cseh és a román nyelvet. Ez még 1932-ben volt. A következő esztendőkben, a németek Kelet-Európa felé irányuló nyomásának erősödése idején még határozottabban hangsúlyozza a magyarság kelet-európai kapcsolatok szükségességét. 1939-ből való a *Most, punte, silta* c. tanulmánya, amely már címével – egy szláv, egy latin, egy finnugor nyelven ismétli a híd szót – érezteti, hogy „a kapcsolatok, a hidak, melyek a kelet-európai népet összekötik, nemcsak a szem előtt lévő kis ellentéteknél erősebbek, de a nyelvi különbségeknél is." A rokon gondolkodás nyelvi nyomaira, történelmi párhuzamokra figyelmeztet, egy történész Muszorgszkijt sürgetve. Az ősi kapcsolatok idézésétől írói felismeréseket vár, s testmeleget a nemzetnek. „A művész – írta – a magáéként markolhat a másik kelet-európai nép kincseiben". „A magyarság pedig nem testvértelen ága nemének: a Kelet népei közül való", „legszorosabb sorsrokonai élnek mellette – s melegíthetik." A délszláv, a cseh, a román népek foglalkoztatják leginkább. A német agresszióval szemben tiltakozásul a vállalt haza – Kelet-Európa – nyelveit tanulja, a „tejtestvérek" irodalmáról sorra írja tanulmányait. Így a délszláv irodalmakból többek között Ivo Andrics és Krlezsa műveit olvassa, s a Zrínyi elől Gundulics Oszmán-ját. Krlezsa Ady-tanulmányáról Móricz Zsigmond folyóiratába ír tanulmányt. A két nép viszonyáról Ivo Andrics regénycímére emlékezve: Most na Dravu. – Híd a Dráván.

A felszabadulás után a tanulmányíró hosszú időre perifériára szorult, majd csak az 50-es évek derekán szólalhatott meg újra. A történelmi tapasztalatok eredményeként régebbi elképzelését több pontban korrigálta. Már tudja, hogy az élet egyedül erkölcsi példával, morális öntisztulással nem szépíthető meg, a szívben hordott jó ügyhöz a társadalom együttműködése is kell. Nagy céljait, s kelet-európai gondolatát azonban nem adta fel, csak felismerései alapján újrafogalmazta. Új világcivilizáció képe derengett fel előtte az elmaradt és gyarmati népek felszabadulása, s világcivilizációba való helyfoglalása láttán. Úgy véli, ez a felszabadulási folyamat szerencsés esetekben a nemzet lelkének megfelelő szocialista rendszerekben, szerencsétlen esetekben a lelket elfojtó államuniformisban történhet. Azon dől el az emberiség sorsa hosszú időre, hogy a nyugati vívmányok milyen viszonyba kerülnek a népek lelkével, amelyeket egybefogtak. A kor nagy feladata, szerinte, a nyugati módszer bírálata, kitágítása és ráhangolása a nem nyugati népek életére; az a probléma, amellyel már Gandhi birkózott. A magyar irodalom feladatát és lehetőségeit is ilyen vonatkozásban látja: a magyar lélek nyugati módszerekkel való ábrázolásában. Ahogy Bartók tette a zenében: a nyugati fejlődés ismeretében és módszereivel népe keleti artézi mélységeit is megnyitotta. Saját regényei közül ezt a modellt az *Égető Eszter*ben vélte leginkább megközelíteni.

A szépíró Németh László regényeiben és drámáiban, egyik felfogás szerint, az esszéíró világképe felett tart ítéletet. A terveit csakugyan szembesíti szépirodalmi alkotásaiban a valósággal, de az alapeszme szépirodalmi műveiben is az, ami tanulmányaiban; regényeiben és drámáiban az esszéíró világképét viszi tovább. Azzal a különbséggel, hogy tanulmányait többnyire elvei győzelmében bizakodva írta, drámái és regényei pedig a csalódottság hangulatában fogantak. A drámákat a tehetetlenség, a kelepcébe-kerültség érzése szülte, a regényeket a személyes élet sebeinek az enyhítési-mosogatási szándéka. Tanulmányaiban bármiről szólnak, – Proustról vagy a hipertóniáról, – pedagógusi hév lüktet, s a világ megváltható ságának a hite; drámái majd mindig azt példázzák, hogyan akarja megfojtani a méltatlan környezet a nagy álmokat realizálni akaró hőst. Regényei hőseiben is nagy eszmék élnek, azok viszik őket valami „modern keresztfára". Regényei sokszor burkolt tragédiák: a hős élete zsákutcába fut, társadalmon kívüli magányba, vagy teljes különcségbe torzul. A sikeres életről alig néhány műve beszél.

Németh László sokszor olyan regényforma megteremtésére törekedett, amelyben teljes társadalmi körképet adhat, a hősének teljes szellemi – érzelmi és társadalmi világképét megjelenítheti. Eposz-regényei, családregényei ebből a szándékból nőttek (*Emberi színjáték*, 1928, *Utolsó kísérlet*, 1937–1941, *Irgalom*, 1965).

A század magyar fejlődéstörténetét, az élet intellektuális vetületeit ábrázolják ezek a regények; az esszé, a tanulmány olykor rá is nő az ábrázolásra. Az egy-egy kérdésre, egy-egy lélekre irányuló regényei arányosabbak. Szociológusnak is akkor a legjobb, mikor szinte „belebódul" egy lélek, egy sors követésébe. Művészi kvalitásai tudatregényeiben mutatkoznak meg legteljesebben. *(Gyász,* 1930, *Iszony,* 1947, *Égető Eszter,* 1956). Ezeknek a regényeknek központjában egy emberi tudat és érzelemvilág részletesen elemző leírása áll, körülötte fokozatosan bomlik ki a világ képe. A világról mindent a főhős tudatán keresztül közöl, a környezet, a társadalom, a mellékszereplők mind a főhős szemléletében jelennek meg. A tudatból kinéző tekintet nemcsak a közvetlen környezetet, hanem a távlati dolgokat is átfogja. Az élményrétegek egybeszövődnek, az élet különböző, társadalmi, lélektani és biológiai síkjai egybejátszódnak. Németh László az alakok biológiája és szociológiája felől indul, mint Tolsztoj, de a prousti művészet, s a modern lélektan ismeretében az irreális vonzásokra is erősen ügyel. Társadalmi elemzései tudományosan objektívek, lélekrajza olykor már orvosi, pszichológiai pontosságú. Rengeteg részlettel dolgozik, szinte „önti" az adalékokat. A tárgyias részleteken, az enciklopédikus szándékon azonban átdereng mindig a drámai válságokban élő ember szubjektivitása. A hatalmas tárgyi anyagot olykor mintha csak azért mozgatná, hogy a maga dolgaihoz megszerezze a valósághitelt. Regény és dráma alakjaiba a saját személyiségének egy-egy részét is belevetítette, annyit, amennyit a regényhős elbír, s amiből a regény feszítettebb lehet.

Nő alakjainak még mitológiai sugárzásuk is van, szinte arkhetípusok; bennük az ősi „emberi lényeg", az emberiség ősképe is megmutatkozik, az epika nyelvén. Alakjai, magyar, sőt paraszti magyar mivoltukban is tágabb emberi sors hordozói. A *Gyász* özvegységbe dermedt parasztasszonya mintha Elektrának volna a távoli rokona, az *Iszony*ban a Diana mítoszt ágyazta be a paraszti élet valóságába. *Égető Eszter* alakjában meg a Demeter eszmény huszadik századi változatát is megrajzolja. Valóság és mítosz, lélekrajz és társadalomábrázolás, belső és külső világ, ábrázoló jelenet és gondolati anyag úgy szövődik egybe regényeiben, – egyik modellje is észrevette –, mint nyári napon a föld és a délibáb: a figyelő nem tudja, hol végződik a föld és hol kezdődik a délibáb. Kemény, hibátlan szerkezetbe öntött regényeinek a nyelve metszően pontos, intellektuális. Tömör mondatainak, villanó hasonlatainak akár költeményben is helyük lehetne.

Emlékezetünkben, nagy regényeiből többnyire egy szobor merül fel. Mintha a *Gyász* s az *Égető Eszter* írása közben Olympia istenszobraival versenyzett volna. A *Gyász*-ból a Büszkeség, az *Iszony*-ból a Szüzesség szobra mered föl. A tudatábrázolás eszközeivel érte el azt az illúziót. Első oldaltól az utolsóig az emberi tudatot ábrázolja, a regény minden részlete e tudat „csúcsállapota" fölé tör, nyúl fel a mítoszba, lehagyva, reliefszerűen eltörpülve, az embereket s eseményeket, amelyek közül felemelkedett.

Tolsztojból, az újkor legnagyobb epikusából drámairót az a drámai kelepce formált, amelybe sorsa ejtette, s az a vívódás, amellyel a szabadulás útját kereste. Németh Lászlót a tehetetlenség érzése vitte legtöbbször a drámához, drámáit személyes vívódása táplálta. Drámáiban a maga lelkének tusakodó elemei is testbe öltöznek, ő viaskodik az ember tökéletességéért, az „anyag" megnemesítéséért. Szenved, birkózik, s állja meg mindig a maga kemény emberi próbáit. Mindbe belevérzik a maga és az egész magyar társadalom élete.

Drámái főhősei azt az ügyet képviselik, amit az író sajátjának tart. Társadalmi drámáinak hősei szembekerülnek környezetükkel, társadalmi, erkölcsi felelősségtudatuk megütközik a polgári környezettel, saját családjukkal. Kivonulnak a társadalomból a maguk tervezte szigetre, hogy ingyen kórházat létesítsenek *(Villámfénynél,* 1937), farmot *(Cseresnyés,* 1939), panziót *(Mathiász-panzió,* 1940) szervezzenek, hogy a köréjük gyülekezőkkel a társadalmi megújulás sejtjévé válhassanak – de az eszmékbe fogamzott tervek megvalósítása rendre akadályba ütközik. A hősök re-

ménytelenül magányossá válnak, a középosztálytól elszakadnak, de a néppel nem tudnak összeforrni; maguk különcökké válnak.

Az igazságot kereső nagy egyéniségnek és a kornak, a környezetnek az összecsapása történelmi drámáiban országos, sőt egyetemes méretűvé válik. (*Széchenyi*, 1946; *Eklézsia megkövetés*, 1946; *Petőfi Mezőberényben*, 1954; *II. József*, 1954; *Az áruló*, 1954; *Apáczai*, 1955; *Két Bólyai*, 1961; *VII. Gergely*, 1937; *Husz János*, 1948; *Galilei*, 1953; *Gandhi halála*, 1963.) A tét nagyobb, így bukásuk is hatalmasabb. De a képlet nem változott: ezekben is a nagy és erős jellemek hívják ki eszméik megszállottságában a világot. Világtörténeti drámái ennek az embertípusnak és drámai helyzetnek a mitikus jellegét is megmutatják. A társadalmi és történeti dráma hősei között van egy jelentős különbség: a társadalmi drámák szenvedő, vergődő embereinek történelmi elégtételük nincs, csak erkölcsi elégtételük: a külső és belső édenteremtés poklán átvergődve „kiérnek" az életből, hatalmuk lesz az életen – a történelmi drámák hőseit bukásukban a történelem igazolja: olyan ügyért vesztek el, amelyet későbbi korok számontartanak.

Drámáiban a legtöbbször feldolgozott téma: az igazságszeretet által felidézett tragikum. Németh László az ember leghatalmasabb, legmélyebben gyökerező közösségi ösztönének az igazságszeretetet érzi. Drámahőseit mindig az igazságszeretet hajtja bajba. Nem a sokak által vallott „katolikus" igazságé, hanem azé, ami az ő makacs fejükben kialakult, s amelytől – ha érzik is az igazságkeresés egyéni útjának a veszélyét – nehezebb megválni, mint az életüktől. Husz János is, Galilei is ilyen igazságkereső. Minden drámahőse a kígyóval körülfont Laokoonok gyötrődő fajtájából való. Megbéklyózott emberek, de még haldoklásukban, egészen reménytelen körülmények között sem adják fel a szívükben megfogant ügyet. Kudarcukban sem mondanak le rögeszmeszerű terveikről.

A Németh László-dráma, a kortársi nyugati drámához képest konzervatívnak hathat. Hősei más jellegűek, a teljesség meghódítására törnek, a környezet nem asszimilálja őket magához – formája hagyományosabb, a sophoklészi, arisztophanészi sűrítéssel dolgozik. Úgy hathat a mai formai kísérletek mellett, mintha valaki a romantika sokszínpadú szerkezeti tobzódásában a hármas egységet betartó klasszikus darabot írt volna. Hangjából hiányzik az irónia, amely a nyugati írónak még a tragikus darabjaiban is szinte kötelezően jelen van. Drámáit inkább Ibsen prófétikus hevével rokon szenvedély fűti. Pedig ő is a színpad megújítására törekedett. Indulása idején olyan színpadot képzelt el, amely a valót délibábként lebegteti, s amivel a magyar irodalomban Tamási próbálkozott, s amit Európa másik sarkában Lorca valósított meg. A formával való kísérletezést azonban benne is, mint nemzedéke legtöbbjében, a mondanivaló szenvedélye váltotta fel. S a mondanivaló a hagyományoshoz közelebb eső formát alakított ki. A színpad megszokott kereteit nem töri szét Németh László, a valóság jelképévé lett polgári ebédlőt és parasztszobát megtartja, de a cselekmény-drámával szembefordul. Minden cselekvést mellőz, a színházat a vívódás helyévé avatja. Az események a színfalon kívül történnek, a hősök csak akkor lépnek a színpadra, mint a görög tragédiákban, amikor már „kihívták" maguk ellen a világot, s lejátszódtak a kihívásból következő események is. A néző a párbeszédekből vesz arról tudomást, hogy a lejátszódott események mit váltottak ki a szereplők tudatában és érzéseiben. A drámát nem a cselekmény gyorsítja, hanem a vívódás drámai hevületét tükröző nyelv: minden szóhoz gondolat tapad. S mivel a hősök már drámájuk utolsó felvonásához érkeztek, a színpadon mintegy önboncolást végeznek: a dráma igazi színtere a lélek lesz.

Németh László regényeiből, mondtuk, egy-egy szobor merül föl az olvasó emlékezetében. Gyakran drámáiból is; noha a cselekmény, a dráma fejlődése más ütemet diktál, mint a szoboremelés statikája. A vívódás azonban összeegyeztethető mégis a laokooni statikával, s így a drámáinak is van egy csúcspontja, amelyben az alak, a kígyó szorítása, s a maga vergődése ellenére végleges alakot nyer, mintegy kinőve azok közül, akikkel esetleg még egy felvonáson át beszél.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

MÓRICZ ZSIGMOND ÚTJA

Czine Mihály Móricz Zsigmond-könyvének margójára

A mű és alkotó, alkotás és esztétikai értékmérés komplex bemutatása a célja a Gondolat Kiadó „Nagy magyar írók" sorozatának. A magyar irodalom tizenkét legnagyobb alakjáról ígér bemutatást. Közhely volna ennek hasznosságát bizonygatni. Szabó Lőrinc is bevallja a Tücsökzenében, hogy a nagy Beöthyből előbb ismerte az egyes írókat, mint írásaikat.

A sorozat szerencsés és aktuális indítás Móricz Zsigmonddal. Az idén Péter-Pálkor van kilencven éve, hogy Móricz Zsigmond, a XX. századi magyar próza legnagyobb alakja, a Szatmár megyei Tiszacsécsén megszületett. S most van ugyancsak hatvan éve, hogy a kisújszállási érettségi után következő tízéves „lélekvergődés" küzdelmein keresztül, 1909-ben (harmincéves korában) megjelent a felszabadító mű: a Hét krajcár, mellyel megszületett a várt próza is: Ady Endre újító, lázadó és lázító lírájának ikercsillaga.

Móricz Zsigmond ezzel nemcsak a saját útját, a Nyugat és később az olvasóközönség széles táborát találta meg, hanem – ahogy egykor Arany Petőfit – Móricz Adyt kapta örök barátnak: a „közös mártír-hősök" vállalójának és hordozójának. Ilyen vonatkozásban (bár évek késésével) a Hét krajcár olyan kiindulópont a Nyugat irodalmi korszakában, mint az Új versek. Móricz lett Ady „nagy csatározásainak" igazolója s a magyar Ugar elleni küzdelemben a prózai meghatározó.

Czine Mihálynak a mű mögött az embert (sokféle „pólusaival"), a „regényes" életírás mellett az egyes művek esztétikai méltatását kellett egyesíteni. Czine nemcsak alapos ismerője Móricz Zsigmondnak, de szereti is Móricz művészetét és érzékletes, szines lírai stílusával valóban „kedvet ébresztő" könyvet adott nemcsak az irodalomkedvelők, hanem az irodalomismerők kezébe is.

Czine öt fejezetben tárgyalja Móricz életét és művészetét. Ebből egy fejezetben – írói alkatának megfelelően – az életrajzi részt, a továbbiakban a Hét krajcártól a Rózsa Sándorig nyújt részletező, sok újat mondó és összegező értékelést. De ezek a fejezetek is – a műveken keresztül – folytatják az életút és a művek megszületésének körülményeit. Ez a szerkesztési mód Czine finom művészi érzékét igazolja, mert ezzel megkerüli a sablonos „regényesítést".

*

Móricz Zsigmondot ismertem: írói pályájának egyharmadán „rokoni" kapcsolatba kerültem vele. (Rokonok c. könyvét így dedikálta.) Czine Mihály könyvét azért is olvastam igaz örömmel, mert Móricz egyéniségét, életútját, műveinek korszerű értékelését vetítette vissza írásában.

Móricz Zsigmond lírikus alkat: ezért könnyebb megrajzolni emberi és írói portréját. Regényeiben – prózai hősein keresztül – gyakran magáról vall. Czine ezeket s a vallomásos írásokat, (tanulmányait, leveleit) a kortársi, az újabb Móricz-irodalom, a Móricz írói dinasztia (Móricz Virág, Móricz Miklós, Móricz Lili) újszerű, gazdag dokumentum-anyagát használta fel (saját kutatásai mellett) monográfiája megírásában.

Hogy közelebb kerüljünk Móricz Zsigmondhoz, idézzük vallomását: „Életem mindvégig úgy van összerakva, hogy a legnagyobb ellentétek nyíladoznak, bomladoznak, kavarognak bennem." Így érthetők az ellentétes „pólusok" is, melyekkel Czine Mihály is hosszan foglalkozik.

Az egyik ilyen „pólus" a származás kérdése. Az író apja, Móricz Bálint: a szegénység mélységéből jött, de hamar megszegte a „falutörvényt". Nem maradt paraszt, hanem feleségül vette Pallagi Erzsébetet, a híres Nyilas pap unokáját. De Pallagi Erzsébet maga is pap-leány volt. Az ősök között bárókat is emlegetett a családi hagyomány. Még Móricz Zsigmond is beszél erről az Életem regényében. („Bilkei kulcsok") Móricz Miklós (az író öccse) levéltári kutatások alapján megállapítja, hogy a „két pólus" eléggé regényes. A Pallagiak 15 hold földje Móricz Bálint 5 holdjával (s az élelmes apa munkájával) olyan „tündérvilágot" teremtett Csécsén a családnak, hogy még a Pallagi-árvákat is taníttathatta. (Köztük Pallagi Gyula kisújszállási gimnáziumi igazgatót, aki később nevelte és életútra indította a fiatal Móricz Zsigmondot.) Miért kellett Móricz Zsigmondnak, a kor legperlőbb írójának ez az elmélet? Szimbólumnak – mondja Móricz. „A két pólus elmélettel – fűzi hozzá Czine Mihály – a maga írói útját, egyéniségét, szemléletét akarta megérteni, hogyan lett a parasztság szószólója mégis a paraszti életkörön túltekintő."

A gyermek Móricz Zsigmondot hosszú ideig édesanyjának parókiai emlékei lelkesítették. Anyjuk művelt asszony volt, gyermekeinek Petőfi, Kisfaludy verseket olvasott, maga pedig filozófiát, Aristoteles Politikáját olvasta. Csak később fedezte fel Móricz: apja paraszti, vállalkozó kedvű, kemény és mégis derűs egyéniségét, aki „ropogva, magát emésztve" dolgozott.

Móricz Zsigmond predestinációs ember. Ha a csécsei „tündérvilág" idejében össze nem omlik, (apja malmát elvitte az árvíz, cséplőgépe felrobbant) s a családi földrengés után a kis Móricz Zsigmond Istvándiban nem ismeri meg a szívszorító árvaságot, a „kasztok küszöbét" és Prügyön „a felejthetetlen szenvedések" világában a gorkiji nyomort és éhséget: Móricz Zsigmond nem lett volna a magyar valóság igazmondó írója s Ady Endre forradalmi harcos társa. Itt már két főhős van Móricz Zsigmond életében: az Ábeles, hetyke, mindig talpraeső apa és a dolgos, hét gyermeket gondozó, varrással is segítő anya: a Hét krajcár hőse.

Másik ilyen „pólus" Móricz életében: a „gyötrelmes szerelem", amely regényeinek, novelláinak is örökké izgalmas, drámai témája maradt. A sárospataki teológuskodás, a budapesti jogászkodás és bölcsészkedés kísérletei után, mint az Az Újság névtelen gyerekrovat vezetője, 1905-ben feleségül vette Holics Jankát. „A feleség remek társnak bizonyult – írja Czine Mihály – a csekély száz koronából megteremtette a lehetőséget, hogy a férj gondolatainak élhessen . . . A Móricz-művekben az anya, a feleség, a mártír-asszonyok modellje, legalább ötven Móricz könyvbe van belevetítve". Jankában Móricz Zsigmond, mint a Turi Daniban Takács Erzsi, Bethlen Gábor Károlyi Zsuzsannában a hétköznapi életre jó társat kapott, de a szerelemben „ellenségek" lettek. Janka nehezen viselte asszonyiságát, de nem csak magát védte, hanem férje egyénisége feladását is követelte . . . S ez az ellentétes véralkat és szemlélet nőtt tragédiává. Móricz Virág szerint is „egyre inkább azonosította magát mindennel, ami ellen az ura harcolt".

Így teremtett mitológiát magának a két asszony típusról: a Szépasszonyról és a Boldogasszonyról. S ezért akarta látni egy testben a Termő és Élvező nőt: „az egyetlen szerelem s a testet öltött eszmény: az Égi madár és a Pillangó után halálig olthatatlan vágyat érzett". S az „égi madarat" sohasem találta meg. Ez második házasságában, Simonyi Máriával sem sikerült, s a debreceni asszony (Magos Olga), akihez regényrevaló levelet írt (a legbensőbb, leglíraibb Móricz-vallomások levelei!) szintén álom maradt.

A magyarság sorskérdései mellett ezért olyan fontos nála a férfi és a nő örök harca, a szexuális kérdés, a házasság „lélektől lélekig" való fejlődése. S ebben a szegény Both Fábjántól Fóth Marcsáig, a fejedelmi Bethlen Gábortól Károlyi Zsuzsannáig egyforma szenvedéllyel kereste a férfi és nő üdvösségét, vagy kárhozatát.

Még egy személyes emléket idézek emberi és írói ellentétéről. Az Ököritó-i riport, a Szegényemberek, a Barbárok, az Árvácska írója joggal mondhatta magáról: „én nem védő, hanem támadó vagyok!" S ez a keménykezű író szinte szelíd, lágy ember volt a valóságban. (Pedig testi habitusára illett az illyési Bulyba Tárász-kép).

1933 tavaszán (a Nyugattól való megválása után) meghívtam őt és feleségét, Simonyi Máriát Szombathelyre, hogy a Faludi Ferenc irodalmi társaságban szerepeljenek. (Ezeket az emlékeket a Jelenkor 1958-as évfolyamában megírtam.) Most csak azt a pillanatot idézem föl, ahogy láttam. Ötvennégy éves volt akkor, robusztusvállú, művészmegjelenésű. Az az erő, amelyért Ady az első írásában köszöntötte, jelen volt nála, érezte benne az ember a romolhatatlan ősemberséget. S amikor megszólalt: vékony, ezüstös hang szakadt ki a nagy bajusz alól. De a modora, tartózkodása is ilyen ellentétes volt megjelenésével és írásaival. Feleségétől engedélyt kért a sörivásra. Simonyi Mária – mi okból? – nem engedte. Engem a Móricz-írások kemény valósága után meglepett ez a kettősség. (Ezt erősíti meg Móricz derűs megjegyzése is, hogy a kertészének sem merte megmondani kifogásait.)

*

Nehéz küzdelmet vívott Móricz Zsigmond írói kibontakozásáért. Élte a kis tisztviselők életét. Messze kerülte azt a századeleji forrongó világot, ahol az új magyar irodalom és művészet mustja forrt. Bartók, Kodály, Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső, Lukács György, Horváth János és mások induló kora ez. Móricz a „legrosszabbnak tűnő utakon" jár, hogy végül is „tisztább magaslatra" érhessen.

Vargha Gyula költő, a Kisfaludy Társaság ötven koronájával népgyűjtési útra küldi szülőföldjére: Szatmárba. Soha még „szemérmes írói segély" gazdagabban nem kamatozott. „Az a négy esztendő (1903–1906) míg e vidéken jártam, az lett az én életiskolám, írói propedeutikai tanfolyamom." Még 1933-ban is azt írja erről a döntő fordulatról: „25–30 év alatt sem fogyott ki a tarisznya, amit ott és akkor töltöttem meg, mohó kapzsisággal, a nép életének mindenféle anyagával." (De „szophoklészi szenvedélye" így vitte Szatmár után a kunsági, felvidéki kisvárosokba, a dzsentrik világába, a háborús frontok vonalaiba, a forradalmi nép közé, Bethlen Gábor történelmi útján Erdélybe, s a városi proletár élet tájait [Csibeírások, Árvácska] olyan izgalommal kutatta, mint kezdő éveiben a szatmári szülőföldet.)

Szatmárnak ez a tája Petőfi Tiszájának a vidéke: „szűz föld". Szabó Pál még 1954-ben is a „megrekedt időt" látta benne: berkes, vadmosás védte ezt a tájat. A Turi Danikat, Kömives Erzsiket, Joó Györgyöket itt ismerte meg Móricz, s írásainak ezek voltak ihletői. Mert nemcsak a „mesék aranybirodalmát" látta meg gyűjtőútján, hanem azt a megdöbbentő jelenetet is, amikor a fiatal, felbújtott férj ordítva betör a fosztók közé: „Megöllek vén dög, nem vagy az anyám, megtagadlak kutya!" A napsütés helyett a balladák világát látta: nyersen, véresen, ahogy az élet löktedobta ki magából. „Szegénység, éhség, nélkülözés, mint valami természetes elem, vette körül ezeket az életeket, s a lelki erőket szakadatlanul vad ellentétbe csapta" – írja a dalok, köszöntők, találós mesék füzetébe.

Jókai „béklyóit" tíz évig cipelte, minden írása „fals, hamis" volt. Ahogy pár évvel később Bartók és Kodály a népzenei gyűjtések útján a néphez érkezett: Móricz is így talált rá a saját élete talajára és nyomorúságára. „Második kisfiam koporsója mellett írtam, amely meghozta az első tiszta hangot: a Hét krajcár volt ez. Ujjongó boldog érzés vett erőt rajtam s még nem tudtam, hogy hol van hát a csoda: az édesapám fejtette meg . . . Mikor elolvasta, jelen voltam, félredobta a füzetet s azt mondta: – Miért nem lökted oda azt a hét krajcárt annak a koldusnak. Mintha kinyilatkoztatás történt volna: megértettem: ez az, éppen ez az, amit hoztam."

Az elbeszélést a Nyugat első évfolyamában közölte Osvát. A következő évben: 1909-ben könyvalakban is megjelent a *Hét krajcár*. A tizenegy elbeszélésben egészen más paraszt-ábrázolást kapunk, mint a kor legjobbjainál: Gárdonyinál, Tömörkénynél. Az előbbinél emberi volt a paraszt, de a lírai hang és szemlélet idillivé tette. Tömörkény István lencséjében „élesre köszörülve" állt, de csak a szűkkörű szegedi parasztot ábrázolta. Móricznál a paraszt húsból-vérből van: se nem jó, se nem rossz: kegyetlen és kapzsi, lázadó és elesett, amivé az élet tette. A nagy fundus-ban pedig perrendszerűen megállapítja: a szegényen maga a szegénység segítsen.

A Hét krajcár nagy siker volt: Schöpflin Aladár, Lukács György, Kosztolányi és mások után az igazi nagy szót Ady mondta ki: „Móricz Zsigmond a legeseményesebb életű, legtöbbet szenvedett, legmagyarabb magyarság szívbéli látójáról, aki olyan izgalmat kelt s olyan végtelenséget tárít föl akaratlan vagy nagyon akart szimbólumaival, mint senki eddig . . . Móricz Zsigmond „egyedül felér egy forradalmi szabadcsapattal".

Móricz Zsigmond is tudta-látta, hogy „egy erdőben" jár Adyval: a demokrácia tág, szabad útját keresték a kor ezer sorompója közt. A szerep közös volt, csak a temperamentum hőfoka különböző. Ady: Ki Látott engem? c. kötetéről írta Móricz: Ady Endre „a kardos magyarok közül való". Móricz ellenpárja: „a kapás magyar"... „Hitet teszek rá, hogy a kardos és kapás magyar jövője: a munkás magyar". Adyról kötetrevaló tanulmányt, cikket írt. A gyászbeszédet is ő mondta a temetésén: „emeljétek föl az ő igéit és hajtsátok végre az ő életének törvényeit".

A Hét krajcár novelláiban Czine a „drámai újságot" emeli ki. Ez a drámaiság nem stílus és szerkesztés: „a gondolkodásban rejlik, amely döntő kérdésekben nem ismer alkut: kérlelhetetlen vagy-vagyokban lát és láttat".

*

Czine Mihály sorra veszi a termékeny évek termését és fordulóit. A kortársi véleményeket sok esetben nem respektálja: a mai irodalomtörténeti álláspontot rögzíti. (A fáklya, A boldog ember, Rózsa Sándor.)

A *Sárarany*ban „a lázadó, hőkölő falut, a forradalomra érő és elvetélő erőket" szólaltatja meg Móricz. Mi a sorsa a „sárbakerült aranynak?" Az igazi mag – Czine szerint – közép-európai probléma, a társadalmi elmaradás: a „kasztokba merevedés". Veres Péter is úgy látja: „A Turi Daniban az élni akaró paraszti magyarság üt az úri Magyarország asztalára." Czine Mihály ma már joggal bírálja a regény naturalista színeit és túlzásait.

Az Isten háta mögött a „magyar Bovaryné" regénye. Veres tanító úr feleségének – írja Móricz – „tágas testi érzései" voltak. A kritikai megítélésben – szerintem – nem csupán a magyar–francia lemaradás konzekvenciája téves – bár a változás a földrajzi távolságnál is több –: Flaubert Bovarynéja valóban „egyetlen". Veres tanító úr felesége pedig csak egy a bővérű asszonyok közül, akiket Móricz – a maga lázára, lázadására gondolva – alkotott.

Móricz Zsigmond ezzel a kötetével a csúcsra érkezett: prózája nagy, vitathatatlan. (Krúdy a líra „égi muzsikájával" közel állt Adyhoz.) Ady verset ír hozzá, Babits a Gólyakalifát neki ajánlja. Bartóknak ez a legkedvesebb könyve. Az Érdekes Újság Dekameronjában (1911) derűs, lírai vallomást tesz már Leányfalu-i tuszkulánumából. Ez az egyetlen ilyen elégedett hang Móricznál. Alig másfél évtized múlva (Janka tragédiája előtt) már így vall: „az életemről szóljak? Hajóztam, holmikat hordtam, kincseket garmadáztam. S magamnak elfeledtem egy percet is félretenni."

A 14-es világháború mindent megrontott és felforgatott Móricz életében is. Czine tárgyilagos a fordulat megítélésében. Az első „véres" háborús riportok után Móricz a humánum vallomásait írta, ahogy Ady. Még fronttörténeteiben is az emberek otthoni, békés világának folytatását ábrázolta. Az 1917-ben megjelent *Szegényemberek* a magyar irodalom legnagyobb háborúellenes írása. A szegény ember eljut az osztályharc felismeréséig: „nem a muszka van a másik parton . . . hanem a másik parton vannak a gazdagok . . . Mink vagyunk ezen az oldalon a szegény emberek." A Hét krajcár néhány elbeszélése, a Tragédia, a Barbárok, az Árvácska mellett ez Móricz legmegrázóbb alkotása.

A fáklya (a Szegényemberekkel együtt) Móricz első alkotó korszakának záródarabja. Ifjúságunk idején lázban olvastuk: Matolcsy Miklósban az új magyar igék hősét láttuk. Az Ökörítő-i tűzvész lángjai itt is felcsapnak, de már egy kegyetlen pusztuló világ ítéletének szimbólumaként. A tűzhalált szenvedők közt botladozó csontos paraszt kiáltása: „Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy?" – úgy hat, mint egy balladából felzokogó sírás.

Czine már látja Matolcsyban a „passzív és bizonytalan emberek tragikumát. Átfogó koreszme hijján nem lehet Messiás." Matolcsy vívódó hős, ilyen az Úri muri Szakmáry Zoltánja, a Rokonok Kopjáss Istvánja is.

*

A háborús összeomlás után láz és reménykedés ülte meg a szíveket. A Habsburg-impérium porba hullt: független, demokratikus, szabad országot, valódi változást várt a „fölkelt nép". S az írók, művészek ehhez a történelmi változáshoz adták hitüket és munkájukat. Ezért állt Móricz Zsigmond is Károlyi Mihály mellé és a kápolnai földosztásban a társadalmi átalakulás alapját látta. Megírta: *A földtörvény kis kátéját*. Reálisan látta a szövetkezeti gazdálkodás jövőjét. A somogyi példa azt mutatta neki: az Eszterházy-uradalom negyvenezer hold földje a hatezer munkásnak átlag 6–7 hold földet juttathatna s ezen gazdasági eszközök nélkül nyomor és tengődés lenne az életük. Míg a nagyszerű berendezés megtartásával (csak a mezei vasút 134 kilométer) kivirágoztathatná a jövőt, mert a „képzett, beállított, kötelességét ismerő dolgozó-birtokos osztály" az eddiginél is nagyobb erővel dolgozna.

A forradalom – a márciusi fordulat is – idő és külső nyomás miatt – nem tudta ezt a döntő kérdést megoldani. Az antant által ránkzúdított szomszédok fegyvert fogtak a Tanácsköztársaság ellen. Hősi tette a Vörös Hadseregnek, hogy fegyverrel válaszolt Ady álma: „a magyar–oláh–szláv bánat"-nak megcsúfolásáért. A „halottak élén" járó Adyra, Móriczra (de a népi, forradalmi álmok minden álmodójára) tragikusan hatott ez a fordulat. A „kidalolatlan nyarak" vágyát érte végzetes, korai dér.

A *Légy jó mindhalálig*, a *Tündérkert* a fáradt, kiábrándult író áttételes vallomása. Ezért csodálkozik Móricz Zsigmond, hogy az 1920-ban megjelent Nyilas Misi tragédiájában a debreceni kollégium vádját látják. Holott Móricz ezekben az időkben elszenvedett dolgairól beszél. S erről vallja: „minden írás líra: a szenvedő szív gyötrelme idegen alak burkába egyéniesítve". Kár, hogy ezt a remeket szinte gyermekregénnyé degradáljuk. A pécsi Nemzeti Színház idei felújítóján erről panaszkodott az igazgatót játszó színész: „mindennap eléget kicsit, mert a kicsik – én azt érzem – nem értik, tán nem is érthetik. De azt tudom, hogy nem rossz talajba ültetjük a fát. A faültetés a döntő!" Meghatott ez a vallomás, mert irodalomesztétikánk is ludas ebben. Czine Mihályt nem érheti vád. Nyilas Misiről írja: a gyermeki sors „könnyes szőttesében" mindig hármas képet látunk; a kisfiú Móricz Zsigmondét, a negyvenéves megtört emberét és az elkövetkező esztendők szenvedésre rendeltetett és prófétaságot vállaló művészetét... Stílusa megolvadt a nagy szenvedésekben, a hangja egyenletesebb, teltebb zengésű."

A *Tündérkert* a bukott forradalom útkeresése. Az összeomlott hazában az ellenforradalom tobzódik. A Tündérkert (és a másfél évtized múlva kiteljesedett *Erdély)* két ellentétes hőse: Báthory Gábor és Bethlen Gábor Móricz akkori hangulatát tükrözi vissza. A nagy fejedelemnek – mondja Bethlen Gábor Báthorynak „nem lehet olyan álmot álmodni, amilyet akar, csak amit lehet... Kicsi ország – Bethlen szerint – a világmegváltás helyett csak belső dolgaival törődjék. Üljön veszteg „gyarapodjék a polgári mesterséggel, miben lehet".

Többen Móricz két fejedelmi hősében: „a forradalom és a reformutat állították szembe". (Ezt a kérdést komplikálta az is, hogy Báthory és Bethlen alakjában Ady és Móricz ábrázolását vélték felismerni.) Czine ezt a személyes beállítást és főleg a történelmi alapkoncepció tévedéseit pontosan kiigazítja.

Az *Erdély* a Móricz-művek közt: a magasság! „Atmoszféra-teremtés – írja Czine – és hatalmas nyelv viszi a regényt sodrásában." Laczkó Géza szerint is a Tündérkert Arany János Buda halálának nyelve.

A *Pillangó* Móricz legkedvesebb könyve. Debrecenben írta: a Janka tragédia előestéjén. Móricz „idillnek" nevezi írását. Az első harminc-negyven oldal: Hitves Zsuzsika és Darabos Jóska nyári pillangózása valóban a legtündéribb írások közé tartozik. Pedig nem idill: a szerelem és szegénység eposza. Nincstelen ágrólszakadt emberek fészekrakása, a móriczi elérhetetlen vággyal: „a haláltól sem félő szerelem-

mel". Ez a könyv sohasem fakul meg: a kor mögött mindig örök marad az ember. Nyelve tiszta líra, s alig van Móricz-írás „amely ilyen egységes, kerek koncepciójú lenne". Czine jól látja: A boldog emberig nem változik már Móricz parasztábrázolása.

A dzsentri regényekről annyit: kezdetben Móricz is hitt a dzsentriből kiemelhető erőben. Az *Úri muri* még Szakmáry Zoltán „reformgazdálkodásával" kezdődik s a vége haláltánc, ahogy Ady is látta:

„Most már orgia és eszeveszett
Haláltánc már a nemes urak tánca."

Itt is – mint A fáklyában – tűz emészti el az úri-muri sírvavigadó világát. (Ez a tűz még az Árvácskában is föllobban, hogy a „jövendő fehérei" előtt új élet nyíljék.) A *Rokonok*ban már látja Móricz: a dzsentri élete nem stabilizálható. Kopjáss István a „rendszer" számára sem kell. A Rokonok (egyébként tökéletes kompozíciójú, nagy írás): Móricz írói pályájának második zárószakasza.

*

A Rokonok 1932-ben, a „nagy csőd" idején jelent meg. Bethlen István hirtelen bukott ember lett. Gömbös Gyula jött a nagy „reformok" igéretével. Az írók egy része is hitte, hogy a világkrízis nyomán a változások végső szakaszához érkezett a magyar politika. Móricz Zsigmond szintén egyengette cikkeivel az „új szellemi front" útját. De a Bajcsy-Zsilinszky Endrétől lopott és elsikkasztott „reform-politika" hamar lelepleződött. (A következő választáson már Bajcsy-Zsilinszkyt is kiütötte Gömbös a parlamentből.) 1933-ban a könyvhéten a diktátor-imitátor Móricz szemébe vágta: „nem úgy írod le a magyar népet, amilyen." „Hát majd igyekszem megismerni a népet" – dünnyögte Móricz farkasmosollyal. A reformok ügye – a földreform is – végleg megbukott!

A magyar írók haladó tábora: ne beszéljünk szektákról, mert „népi" és „urbánus" (ezek különben is csak rontó tényezők voltak) a korhadt rendszer összes bázisait támadták. A Válasz, a Szép Szó s a Kelet Népe köré csoportosult írók összefogást sürgettek a belső rendszer és a külső veszély, a németség terjeszkedésével szemben. Művekben realizálódott az idők szava: a „lelkiismereti szorongás". A századforduló óta nem volt együtt annyi tehetséges, tiszta szándékú író. Mellőzzük a neveket, csak az „országos pusztulás" első áldozatát: József Attilát említsük.

A 30-as évek közepén így indult („fiatal, éneklő fiával") Móricz Zsigmond is új útra: alkotó tevékenysége utolsó fordulójára. Prózájának klasszikus kerete meglazult: „a valóság regényesítés nélküli megmutatása: A boldog ember." De előbb még egy remeket adott a világirodalomnak: a *Barbárok*-at. Primitív, kegyetlen pusztai pásztor-dráma. Bálint György azt írta róla, ha Magyarország elpusztulna, a Marslakó is megismerné belőle a „magyar lényeget: testileg érzékelné, fájna neki". Kosztolányi a nyelv csodáját érezte az alig harminc oldalas novellában. Czine megállapítja: „Hasonló hangot nem ismerünk a világirodalom számon tartott nagy novelláiban, Sadoveanu román író kisregénye A balta inkább meséjében rokon, mint megoldásában." Az ember állati voltát: a „fent és lent" kozmikus távolságát érezzük a Barbárokban.

A boldog ember már „kötetlen beszédű" Móricz-írás: új fordulat művészetében. A Horthy-korszak embertelen világának rajza. Pedig Joó György (az író rokona, akinek életét „igaz valóságként" megírta) szelíd, békés ember. Ady erről a fajtáról írta:

„S ha néhányan nem kiáltoznánk
Azt se tudná, hogy őt pofozzák."

Joó György típus: a jobbágyalázatú paraszt. A mi dunántúli (nyugat-vidéki) parasztunk ilyen fajta. Ismerem alázatát, szenvedését, de belső izzását is. Ezért kerültem egyik „parasztregényemmel" közös rostára A boldog emberrel: Veres Péter kritikájában. (Szocializmus, 1935.) Magamról ne beszéljünk, de Móricz szándékát és A boldog ember értékét helytelenül ítélte meg. „Vajon igaz-e – kérdi Veres Péter – ez a történet Joó Györggyel? Az aranyjánosi megállapítást „költő, hazudj, csak rajt ne fogjanak": művészi hatásában is hamisnak érezte. Veres Péter radikalizmusa számon kérte Móricztól: „Az írói őszinteségben tovább kell menni, mint eddig. Nekünk már nem elég az őszinteség illúziója, a valószínű, az elhihető erő." (Veres Péter később kiigazította „merészségét" s Móricz Zsigmond is változatlanul – főleg a Kelet Népe korszakában – őt tartotta „legéberebb" társának.)

Czine ma már a „nagy tettet" látja benne, hogy „az előtte jóformán regényre méltatlannak tartott anyagból" remeket alkotott és a „primitív epika első személyes hősi énekét" hallatta a szegénység pusztulásában.

Móricz érezte, hogy ilyen korban (Joó György nyolc holdján – a hat pengős búzaár mellett – alkalmi munkából élt): hős-e Joó György? A modell nem cáfol, tényeket közöl: „Ha én nem lettem volna ilyen ember, amilyen voltam, azóta meghaltam vóna az árokparton . . . Öt gyermeket felneveltem" – segítőjével: Kömives Erzsivel. S a harmincas évek nyomorában – melyet József Attila „ingerült idő"-nek nevezett – ez hősiesség volt: megtartani és folytatni az életet.

A „népi írók" ösztönzését követte ebben a regényben Móricz: Illyés Gyula, Tamási Áron, Szabó Pál lírai ábrázolásával.

Az *Életem regénye:* a legfontosabb Móricz-monográfia. Származása, szülőföldje, szenvedésekkel teli gyermekkora, a szülők, rokonság, házassága, nép, táj, amely életének meghatározója: együtt van ebben a hatalmas regényben. Tízéves koráig beszéli el „naptári időrendben" az életét. S maga mondja: eddig több történt vele, mint azóta ötven év alatt. Rilke szerint az élet nem más, mint „a gyermekkor vadona". A csécsei boldog sziget után – ebből a vallomásból érezzük – az istvándi, a prügyi szenvedések alakitották életét, jellemét olyanná, aki csak Móricz Zsigmond lehetett.

A regény hatalmas korrajz: a csécsei szegényes szülőháztól az írás befejezéséig: 1938-ig. Az „idő múlásában" nem Proust módszerét követi, (jól látja Czine) „eredményesen és egyszerűen" az emlékezés friss áradásával. Itt minden mese, figura, flóra és fauna: a Móricz-mű eredetét mutatja. Engem a regény újraolvasásakor a politikai látás ösztönös mélysége fogott meg. Az első nyilatkozata: Abcug Tisza! S aztán a vádak: nincs kapcsolat politika és mélység között. Átvizsgálta a Pesti Napló 1885–86-os évfolyamait: a magyar mélységről egy betű sincs benne. Ez a Tiszák országa: a rendszer egy félszázaddal meghosszabbította magát. Ferencz József kormányozott: a „kormány – a mindenkori kormány – csak intését lesi az „egyik legnagyobb Habsburgnak". Az egész kort felboncolja, s néhol már Ady publicisztikájának „rémlátásait" szuggerálja. Ez a kor csak azt tudta: vannak urak és szolgák.

S a zárókép: apját egy ostoba paraszt Prügyön megtréfálta azzal, hogy nyúl helyett macskát etetett meg Móricz munkásaival. S apjára ragasztották a gúnynevet: Cic Móric! „S el kellett bujdosni a faluból, hogy ne halljuk többet a kórust: Cic Móric" S mikor ezeket a sorokat írom, a magyar főrendiház együtt ül és a zsidótörvény utolsó döntését hozza: 1939. április 18."

Műfajilag a szociográfia (ez a „falukutatók" kora) és a regény keveréke a könyv, de mégis több: igazi epika, olyan, mint Illyés Gyula: Puszták népe című, abban a korban született remeke.

Az *Árvácska* új Móricz művészetében: a proletár-sors bemutatása. Úgy írta, hogy „fogfájásként hasson". Zsoltároskönyvnek szánta (zsoltárokban is írta): „irtóztató könyvnek." Csöre, a kis árva, akinek a lelencsorban a neve is hamis, már gyermekfejjel tudja: „hogyha az ember idegenek közé kerül: az a halál". Az „ítélet és felháborodás" hangja ez Czine szerint. Az Árvácska Móricz legemberibb, legmodernebb írása, kicsit a „Nagyon fáj" költőjének sorsát is példázva. A kor elutasította, mert saját bűneit, mulasztásait látta benne. *A tecskék tészket raknak* hasonló írás. Jól ál-

lapítja meg Féja: ítéletet mond a falu írója a falusi életforma felett: „az igény és haladás" felé.

A betyár-regények: a *Betyár* és a *Rózsa Sándor*-könyvek utolsó nagy vállalkozása Móricznak. A Betyár-ban – minden romantikus túlzás ellenére – a nép áll urai elé: „azé a föld, aki megműveli". A mese csak ürügy: Árva Jani virtusában a lázadó, bosszúálló nép lép színre. Színpadi változatban is megírta Móricz, de „agitációs beszédnél erősebb lázítása miatt" sehol sem engedték bemutatni. Móricz keserűen írta: „Erre fiókba tettem, s várom, hogy a társadalom átalakuljon."

A *Rózsa Sándor*-regényekben „a regényírásnak megint egy új fajtáját fedezte fel: mindent elmondani a korról, ahogy az élet kavarog és szétveti a formákat". A betyár sokféle vonatkozásban él és hat: rém és felszabadító. (A kelet-európai feudalizmus terméke a betyár: a bolgár, szerb, szlovák, ukrán népeknek is megvan a maguk Rózsa Sándora.)

Móricz Rózsa Sándora betyárként is a szegények pártfogója. A háborúban leinti a fosztogatókat, kenyeret ad egy öreg szerb asszonynak, nem lövet a szerb közkatonákra. A „mélység szolidaritásának jelképe" – írja Czine Mihály. Móricz nem betyár-romantikát: a lázadó szegénységet akarta nagy remeklésben megmutatni. Az első kötet (Rózsa Sándor a lovát ugratja) valóban az: a jobbágysors mélységének feltárásával. A második rész: a 48-as jobbágyfelszabadítás, nem sikerült. A halál árnyékában (1942) Móricz az első kötet bravúrját időben, értékben nem tudta megismételni. A trilógia harmadik (megíratlan részét) talán Jancsó Miklós: Szegénylegények c. filmjének látomásai vetítik elénk. Nagy dologra vállalkozott Móricz: „alulról nézni, a történelem viharaiból felkavart, de abban alig részes kisember szemével". Czinét „eredményeiben Hamsum, Reymont, Steinbeck nagy parasztregényeire és a Háború és béke körképére" emlékezteti Rózsa Sándor, de „megnövelt alakját" helyére teszi. (A forradalmat – Kossuthtal szemben is csak Petőfi képviselhette makacsul: a segesvári sírig.) De a „riasztólövés" sikerült: a sajtó egy része dühöngött Rózsa Sándor „népi ideállá" nagyítása ellen.

Móricz csüggedten tette le a tollat: *Naplót* írt (kár, hogy nem került napvilágra) és a debreceni asszonynak írt levelekben mondta el panaszait. De mégis tovább küzdött: 1940 őszén átvette Szabó Páltól a *Kelet Népét* és újra izgatott, szervezett, mentette a nép sorsát. A lap élén ez állt: „Hagyd a politikát, építkezz!" S a folyóiratban Darvas, Erdei, Mód Aladár, Asztalos írták a „robbantó" írásokat. Itt kerültem vele újra kapcsolatba: verseket, cikkeket írtam a Kelet Népébe.

A magyarok őstörténetéről, Debrecenről, Dózsáról tervezett regényt írni. Kiegészítem itt Czine Mihály adatait: Berzsenyi is izgalmas témája volt. Mikor Szombathelyen járva a megyeház előtt megpillantotta Berzsenyi szobrát, ránk szólt: fiúk, tisztelegjünk a magyar Horatius előtt. S mélyen, alázatosan leemelte a kalapját. Aztán nagy szeretettel beszélt róla, hogy regényt tervez Berzsenyiről és szeretné bejárni életútját: az egyházashetyei szülőházat, (a 30-as években riportot írtam róla, béresszálló volt a barokkos díszítésű szoba: ma múzeum) Sömjént, (innen küldte már érett remekeit – köztük a Magyarokhoz c. ódát – Kazinczyhoz) s aztán a kemenesaljai „kékellő halmok" után: Niklát.

Szívesen ajánlkoztam útitársnak: Berzsenyi nemcsak földim, legkedvesebb költőm, de abban az időben cikkeket, tanulmányokat írtam róla: a robotos évek akadályoztak meg, hogy kötetté nem érett a dolog. Németh László Berzsenyi könyvéről (1938) írt kritikájából tudjuk, milyen lett volna a Móricz-regény. Elsősorban az ember izgatta: „meghalok a vágytól, hogy magával Berzsenyivel találkozhassam, hogy a gátlásos gazdák mintaképének mérges viszonyát béresével és botosispánjával meglophassam, hogy a kis feleség nagy idegenségét felérezzem." S a mélybe ásva: látta volna a teljes Berzsenyit, a Széchenyi reformjaitól felégő embert, aki béreseinek családibért (családi pótlékot) adott, s a „bazalthegy ember" érzékenységét Kölcsey kritikájával.

„A szent poezis néma hattyu
S hallgat örökre hideg vizekben."

(De a „néma években" is látta volna kemény csatáit Kazinczy esztétikájával: a „dunai nyelv" védelméért!). Móricz is dicséri Németh László elítélő Kölcsey-kritikáját s kicsit magára is vonatkoztatta az ismeretlen kritikus „csípéseivel". „Az ember kétségbeesik, ha azt hallja, hogy Móricz Zsigmond már megint színdarabot ír." S ha nem is került Berzsenyi sorsára, – bevallja – évekig nem mert színdarabot írni.

Kár, hogy a megszabott kiadói keret – és talán szándék – nem adott módot Czine Mihálynak erről a kedvelt műfajról külön is írni, – harminc színdarabot írt – és Móricz Virág könyvéből (Móricz szerkesztő úr) ismerjük, milyen izgalmat jelentett számára: a színpadról is világgá kiáltani emberi és szociális igazságait. (Bár a Sári bíróról és az elnémított Betyárról szól Czine könyve is.) Ugyanúgy hiányosnak érezzük riportjainak és tanulmányainak külön műfaji tárgyalását. Az Ököritó-i tűz szimbólum, hogy Móricz csak szomorú látnivalókat mutatott meg riportjaiban. Tanulmányai szintén kitörölhetetlen részei Móricz műveinek. Adyról – mástól nem hallható – vallomást tett, Babitsról, József Attiláról is. Az érdekes Shakespeare-tanulmány mellett a nagy termés állandó hajszájában és izgalmában a szívéhez közelálló fiatalok: Tersánszky, Kodolányi, Szabó Lőrinc, Pap Károly, Szabó Pál stb. biztatást kaptak kritikáiban. De Czine könyvében az életút, az írói fejlődés folyamatában sokat felhasznál ezekből a nélkülözhetetlen forrásokból.

*

Czine Mihály magasrangú művészettel, a művekben is láttató, oldott líraisággal és gazdag anyagismerettel írta meg Móricz-könyvét. Nagy érdeme, hogy a majdnem három évtizede lezárt életműről, a teljes Móricz-irodalom ismeretében (Nyugat nemzedék, Féja, Kodolányi, Németh László, a Móricz-család pótolhatatlan emlékezései, a marxista-esztétika: Révai József, Nagy Péter, Vargha Kálmán) után is tud újat mondani és sok kortársi ítélkezést helyreigazítani.

Czine Mihály összegezése kicsit az Ady-jubileumán felmerült: „Ifjú szívekben élek"-probléma: vita és válasz is. „A ma már-már szoborrá merevített Móricz Zsigmonddal szemben ellenérzés mocorog. Vannak, akik korszerűtlennek érzik: naturalistának, sőt egysíkúnak... Igaz, az a világ, amelyet ábrázolt, elmúlt: a szociális tragédiák helyét másfajta kérdések foglalták el s a prózának voltak s vannak más útjai is. De Móricz Zsigmond igazságai igazságok maradnak: ma is igaz, hogy fantáziánál gazdagabb az élet... Ma is érvényes, hogy a klasszikus formák újra fogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők: az új hagyományokba ágyazva a legéletképesebbek."

Fogalmazása Illyés Gyula: Ady hatása című cikkével azonos. „Abban a századok távolából előkanyargó folyóban, ami a magyar költészet, Ady fényei már Vörösmarty, Csokonai, Balassi fényeitől alig megkülönböztethetően csillognak. A jövendő útja ennek a folyamatnak."

Czine Mihály is ennek a történelmi folyamatnak törvényei szerint adja meg a választ: „Realista volt, költői látomásokkal. Mint a nagy realisták, az életnek nemcsak a fonákját, a színét is ábrázolta. A kevesek közül volt – Thomas Mann utalt erre –, aki a húszadik században is megőrizte a poézist."

Az első budapesti bombatámadás éjszakai fényénél: 1942. szeptember 4-én halt meg. Csak Ady elvesztése okozott olyan mély gyászt, lelki krízist, mint Móricz Zsigmond halála. Úgy éreztük: árvák maradtunk. Ekkor tudtuk meg, hogy „millió gyökerű" volt az élete: összefogta és tartotta az egész magyarságot. Elővettem a könyveit, írásait s a Nyugat huszonötéves jubileumán mondott szavaira bukkantam: „Milyen boldog élet az, amit az író él, a költő, aki emancipálni tudja magát a természet vastörvényei alól: életében halhatatlanná lesz és a halálban élő marad."

Egy ország, több: népek és korszakok szólnak Móricz Zsigmond igazságáról.

TAKÁCS IMRE

Himnusz a cigány Máriához

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
megaszalt cseresznye-szem erjedtsége
éltető gyümölcspálinka illat-magva
kármin-fekete-piros csörgőalma

Csípőd rugalmas melled alabástrom
simulása ringása barna bársony
üdvözülése barna mély búzatöld
és erdős nyiladéka a sebzett völgy

Mutasd a messzi napnak lánytestedet
gyönyörű hullámzásod örvendeztet
gyújtja a levegőt a két naspolya
enyhületet igér a sötét moha

Fekete rigó az ágon a fenyőfán
fütyül a bíró fia mondja hétszám
fütyül a bíró fia most az fütyül
rigó a másik ágra ne települj

Ne fedjenek előlem zöld levelek
fénytestű angyala gyötrött életemnek
te mindent vállaló vad hangja szelíd
kiűzöd a szívből a sors bűneit

És föl a nyárba rúgod kalodámat
a nyári tűzbe szórod rossz gúnyámat
és füst és pernye nélkül ég el a múlt
a szemed arra nyisd ki magunk vagyunk

És úgy is összeforrva ég a földdel
mikor a villám csap le nyárközépen
föld forró leheletét menny hűvösét
a fény- és záporesők egybe fűzték

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
a köves szakadékra büszke cserje
búvóhely kisgyereknek a nyári dél
jégkorszak-emlékező szikla-ölén

És búvóhely nekem a tűz a tűz
csinálok érted újra vargabetűt
úttalan útról térek úttalanba
veszem a tested ingét föl magamra

És ember akaratát a halálban
hogy fekete ruháját ne kívánjam
papnak a virág-beton temetőben
vigyék a gyászlobogót vissza tőlem

Mert várom ősz hajamat feketüljön
kívánom szemem alá párna gyűljön
kívánom izmaimat csontjaimra
fogaimat kívánom újra vissza

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
pokolban paradicsom istenemre
cigány cigány cigány vagy igazi vagy
a kezed gyönyörűséget igazítgat

És táplálsz aranyos mézzel és kökénnyel
harminc gyereket hozol kék kötényben
purdékat maszatosan sülve szinte
hozod a bocsánatot vétkeinkre

Hogy ne legyen mégegyszer Budán kutyavásár
ne legyek dermedtségben újra ártány
ne menjek érted gyalog a hináron
aranyló körte magva itt csírázol

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
mondod a szörnyetegnek tente-tente
elaltatsz kedves álom lugasában
arcomról sugarakat nyitsz a száddal

És minden visszafordul a zöldbe majd
mert egyszer csókoltalak egyszer elhagysz
megtaláltalak és elveszítlek
de halálig dicsérem érted istent

Őt aki lovat patkol vályogot vet
aki üllőn fölizzó vasat penget
fekete szeget a Krisztus asztalára
hogy rakja levelekre irományra

Aki teknőt váj talán kis melencét
vagy aki épít boltos tűz-kemencét
tyúkot lop harangszóval a csalitban
vagy aki szekerén ül mint kalitban

Aki urakat ugrat vásárokon
aki sötét viharban kint bujdokol
aki a tetvet bolhát füst-szagával
űzi a rosszat messze önmagával

Aki muzsikál talán míg a jó nép
kiizzadja magából mind a lőrét
hogy füstös hegedűvel csillagra száll
a lelkét elveszejtő gyilkos betyár

De akit löknek mégis elrohadni
fekete szalmára lökik vissza halni
akinek lenyúzott arca visszanéz rám
ahogy a pokolba indul le a létrán

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
lefegyverzett vitézek édenkertje
te röpíts a magányból oltalommal
te tölts meg irgalommal irgalommal

Szenvedésem naponta kéri oldozását
tükrében indulatom várja mását
és kettős szerelem-tánc egy kavicson
kibírja dőljön össze villám-akol

Hogy csöndöt ne kívánjak idő előtt
az élet-zabolához te adj erőt
a békét ne keressem túl magamon
csontjaimhoz is néma fűvön havon

Ne legyek elevenen már kivégzett
égnek a vörös kék sárga fehér fények
és egymásba fűződik minden sugár
szavaddal a világra kinyitottál

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
a mérnöki jövendő anya-keble
feszüljön karcsú derekad ékessége
tüzeljen erdőcskéd tüzes csitkenyéje

És szünjön a tavaszi mocsár a tavaszi
növényi hulla-korhadás illatai
és innen indulok el tőled megyek
ha hívnak hajnal-arcú rengetegek

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
kószáló öreg szamár életkedve
egyszer uzsorás fagyöngy rabló-hala
idegen testekbe faló tápláléka

Kíméletlenül eszel fölmagozlak
de sose a halálos hídra hozlak
az idő humuszában ültetlek el
hogy aki rongál téged szégyenkezzen

Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
rettentő kopár hegyek nyári szedre
nem leszek érted égett láncos ördög
ifjúságod után én nem üvöltök

Én mindig emlékezem és síromra
kénsárga magokat köp ki a vajda
ostornyelet faragva rajta átmegy
és újra kivirágzik a cigánymeggy

ZENTAI MÁRIA

TAKÁCS IMRE

Takács Imre húsz évvel ezelőtt jelentkezett az irodalmi életben először, most megjelent válogatott verseinek kötetéből markáns költői egyéniség rajzolódik ki.

Az 50-es évek végén Prometheusz-lány balladája címmel írt verset Szécsi Margithoz. Nemcsak azért érdekes ez a vers, mert Szécsi Margit költészetét remekül jellemzi – „tüzi tündér", „hőség-fagyosság" szárnyal táncoló szavaiban, gőzoszlop feltöréseként változik –, jellemzi saját költészetét is, hiszen talán Szécsi Margit lírája a legellentétesebb vele. Ezért hozzá könyörög: „űzd el / ármányaimat tűzzel; / megfulladok a füstben, / Margit!" A lobogás, ragyogás helyett lefojtott izzás jellemzi Takács Imrét, a hirtelen biztonság helyett útkeresések, sok bizonytalanság, önmarcangolás húzódik meg súlyos szavú versei mögött. Igazságkeresését művészetének közösségi jellege határozza meg. Ma tanár, könyvtárban dolgozik, de számára ez csak álarc: „Szép büdös szobákban, / cifra dobozokban / a régi parasztfi / él savanyodottan" (Ítélet). Elsüllyedt föld – szimbolikus válogatott kötetének címadása is. Zsellérek unokájaként jelentkezett első könyvével (1955), és ebben a problémakörben gyűrűzik egész munkássága. A parasztság, a falu életének alakulása, belső harcai, kétarcúsága a költő életében úgy jelentkezett, hogy milliók baját tudta saját sorsában visszatükröztetni. Célját így határozza meg:

„a tündér dallamokat, a kedves szívhangokat
próbálom kihallani a tördelt kövek
fekete réseiből, a megzavart múlt
újjászülető, de üres térségéből"

(A sors lüktetése)

A múlt lírájának egyik alapvető fogalma. „Időm kezdetekor előre figyeltem csak, most pedig, mint Janusz, két arccal nézek ki magamból. Meg akartam hódítani a jövendőt, de hátba támadott, félig meghódított engem a múlt" – vallja. Lázad a múlt ellen, de vérében-csontjában, gondolatvilágában továbbviszi maga is morzsáit. Apja alakja szimbóluma ennek a kapcsolatnak, azért idézi olyan gyakran.

„Vonítasz hang nélkül is, ha senkid se lesz, akire úgy nézz,
mint most apádra.
Én apámat sajnálni tudtam csak, szeretni csak,
azért maradt hiányos a lelkem, mint csorba szobor"

(Egy sihederhez)

Lázad a tegnap ellen, amit munkában megtört, megfáradt apja jelképez, „vágyával hűtlen" gyermeke, de nem tagadja meg, keresi szépségeit, hogy megőrizze a változó időben, forduló történelemben. Örökös, meg-megújuló harcot jelent ez. A falu képe ezért sajátos metamorfózison megy át lírájában. Ahogy az évek múlnak, összeolvad fiatalságával; az a nosztalgia, amivel visszanéz rá újabb verseiben, talán a „fényes szellők" idejének harmonikus világképét is siratja, a már elérhetetlen gyermeki egyértelműséget.

A paraszti sorból való kiemelkedés nem ment zökkenőmentesen Takács Imre egyéni életében sem, hogyne lenne sok megtántorodás osztálya sorsát követő költészetében! Folytonos visszatekintés, visszakapcsolódás jellemzi, emésztő töprengés, folytonos számvetések.

A Takács-család szülőfaluja, Rábasömjén, legszegényebbjei közé tartozott. A felszabaduláskor kapnak négy hold földet, a költő maga is gazdálkodik. Első kitörési kísérlete kudarcba fullad, 1949-ben édesapja halála visszahívja az eke mellé. 1952-ben utazik csak végérvényesen a fővárosba, hogy beiratkozzon az egyetemre hosszú belső harc eredményeként.

Költészete a népi írók széles útján indult el, együtt a fiatal Juhász Ferenccel, Simon Istvánnal. Azt a versformát, képanyagot használja Takács Imre is, amit a sematizmus Szabolcskái koptattak, de ő nemcsak ír a parasztság sorsáról, éli is azt. Őszintesége a kor hiteles dokumentációjává teszi ezeket a szárnypróbálgatásokat. A falusi élet hamar szűkké válik számára: „Látom az élet szerelmét, / de engem bezár egy börtön" (A magam börtönében). Már nemcsak az idilli képeket látja meg: „Szalmánk a fagytól zuzmarás, / csuklómon fázik a marás, / melyet dorong / ütött rajt, és szalma is / fázhat„ mert nyikkan és vonít, / amint vonom" (Etetés közben). Apja alakja köré kristályosulva jönnek elő gyermekkori emlékei, tárgyilagos és pontos zsánerképek az idő elsüllyedt rétegeiből (Rajz, 1938-ból, Egy régi újév).

Az a költői hitvallás, amit ekkor fogalmazott meg, elkíséri további pályafutását is.

„Ezek szavak,
de valóság tükörszilánkja mindenik;
rakom hát őket egymásra,
síremléket állítok annak a korszaknak is,
hogy a világ is lássa:
nemcsak szeretteinket temetjük el"

(Síremlék)

Költői fejlődése folytonos átalakulás. Az első hangváltás kora az 50-es évek eleje. Megváltozik körülötte a világ, a táj otthonos keretei helyett csupa idegenség számára a pesti utca (Újra az ősz, Gellérthegyi filozófia). Néphez való hűsége, felelősségtudata elkülöníti a könnyen daloló kórustól. Baudelaire albatroszának mélabúja fanyar önirónával párosul, ahogy a röpülni nem tudó ludat – önmagát – megjeleníti: „szárnyával is csak lépne, / mert az a porba ér le. / Többi az égbe vagdal, / előrenyújtott nyakkal, / „dalolva" is az édes, / megtalált röpüléshez" (Fehér ludak röpülnek).

Dac és prózaiság veti papírra benne a Hajdúsági naturalizmus – 1954 keserű sorait, a lehúzó por ellen, a levetkőzhetetlen, lapuló múlt ellen lázad. Lázad kérdések sorával, önmagát is elégedetlenül vizsgáztatva: „Az embernek pedig / mégse kerekedik / új sors a táblák között?" (Májusi látogatás) – „Lesz-e haszna az elkésett tanulásnak? / Visznek-e fényt oda, hol még fényre várnak?" (Aktatáskával, Pesten).

Egyéni sorsa eddig összefonódott a parasztságával. Most is értük, a közösségért vágyik nagyálmú tettekre, de már kiszakadva közülük él. Mint Illyés Gyula versé-

ben a kaptárból kivett egy szem méh, „harmadnapra elpusztul magától, / azt mondja a méhész, hogy magányt hal..." –, Takács Imre is fázik kívül a meleg karámon. Ez a borzongás döbbenti rá a világ eddiginél bonyolultabb viszonyaira. Most kezdődik az a folyamat, melyben a természet, ami eddig magától értetődő józansággal állt körülötte, jelképekké absztrahálódik. A többértelmű világ az eddigi eszközökkel már nem fogható meg.

„Ijesztő magányosság csapdája ez!
Sejlik a nagyobb világ – a gondolat.
Mint a védő anyaság, hozza velem
Kendőjét az alacsony égboltozat"

(Búcsú a szülőföldtől)

Második kötete, a Kőangyal (1959), a leíró nyugalom széthullását, a szenvedélyek lüktetését, az önemésztő belső harc olyan fokát hozza, hogy az már nyilvánosság elé tör. Az egésznek látszó világon először csak repedések tűntek fel, tétova bizonytalansággal vette észre, most már szétrobban minden. Csupa szorongás, zaklatottság lelkiállapota, tehetetlen kétségbeesés nyűgözi le, űrt érez maga körül tátongani, az úttévesztés szégyene gyötri. Szétfoszlottak a könnyű megváltás ábrándjai: „Elvásott / lábam alatt a tejút, / az álmok útja" (Senki vizének partjain). A szenvedély megbénítja, kőangyallá merevedik. Közösségéből kiszakadva küzd a magányossággal, összetorlódik a múlt, a jelen megoldatlansága hozzácsapódik. A groteszk megjelenése jelzi, már nemcsak a tegnap ellensége, harcol az ellentmondásos jelennel is. „Pofonütötték a Holdat, / döglenek a férgek holnap, / fogyta lesz holnap a szeleknek, / rossz lidércnek, szellemeknek" (Holdtölte után). A leírás helyett a kifejezés nyomul előtérbe, ritkulnak a zsánerképek, a táj szürrealisztikus motívumok hordozója lesz. Köd borítja kék egét, „fölpuffadt vénasszony". „Ő lesz ezután kertünk, mezőnk? / szomszédunk, utcánk, városunk? / Vattafelhős, pacsirtás égről / nem álmodunk?" (Változatok a ködre). Nagy László korabeli verseiben a köd ugyanilyen tartalom jelképe: „Köd-konda támadt / rétemre, / virágaimat / megette" (Ködkonda támadt).

Hidegség, idegenség hordozóivá válnak képei: „A Napot becsomagolták" (Józan utcai rajz), „Csak a Hold süt, csak a Hold süt, csak a Hold / hideg fényével" (Tavaszt idéző éjszaka). A késői, keserűszavú József Attila hatása világít át sorain. A József Attila-igényű rendet teremtő öntudat kiált benne, mikor segítség után nyúl a felásatlan kerthez, kapkod a kalapács, satupad, a munka után, kapkod társak után, űzi a „Honvágy egy megteremtett, / magam-alkotta rendhez", mikor sorsa a jogok határán kívülre kényszerítette, Buddha-bálvánnyá fagyasztotta (Szonáta).

Mogorva-érdes versek, nem játszik a szavakkal, nem ismeri a feloldódást magán-örömökben sem. Ha feleségéről, fiáról ír, akkor is gyűrött paraszt-arcok sorakoznak mögéjük (A tavasz ígéretei), ezek a barázdás arcok mosódnak át a Ság menti tájba, hogy segítségért hozzájuk fohászkodjon:

„És ha engemet csúfolva, megalázva
együgyűvé gyógyít a szótalanság:
fogyhatatlan erőddel, szépségeddel
szólj, te vidék, szólj!"

(Táj, magammal)

Nem táplálkozik költészete a népdalok jelképekbe kristályosult világából, éneklő dallamából. A népballada sötétsége, a halottsiratók ősi fájdalma rokonabb vele. Halottsiratók című nagy verse a proletárfestő Derkovits Gyula témáját paraszti sors-

ba írja át. A siratóének fel-felcsapó jajgatását Derkovits kubizmuson iskolázott, több síkot egybevillantó szerkezetébe sűríti az idő rétegeit egymás mellé téve.

„Sírnak a kis öregasszonyok, hallgatagon,
mint az alvó madarak, összebújnak.
Lábuk alatt megdermedt kátyú a föld,
a púpos ég fölöttük festék-kazal.
Csillagok nem látszanak messze, messze,
csak a hideg halott, a megkötözött."

A logikus kompozíció, hosszú vagy rövid sorokból felépülő egységek ritmikus váltakozása, a monumentalitás, többsíkúság idézi fel a Halottsiratók párját, az Éjféli misét. Az egyik a sötét fájdalmat, a másik a reményt szólaltatja meg, számbavéve a szűkmarkú jelen adományait, „adventi köd, sötétség után / reménység az eljövő nyárra" – visszhangozza a záróversszak. Gáldi László hívja fel a figyelmet Takács Imre rímeinek arra a sajátosságára, hogy néha „archaikusnál archaikusabb összecsengéssel is beéri", mely csupán a sorvégi mássalhangzók azonosságát kívánja meg:

„Ragyognak az újdonsült villanykörték,
a lesüppedt házakba oly nem illők,
de ma olyan karácsonyias fehérséggel,
hogy a görbe öregasszony is hozzászokik".

Ez a tompaság, rekedtség Takács Imre kifejezőeszközei közé tartozik.

A senki földjéről szabadulni próbál, kivezető utat a prózaírásban keres. 1960-ban jelenik meg regénye, A csillagok árulása. Egy kudarcba fulladt szerelem története. Talán Takács, aki versben oly ritkán, burkoltan szól szerelemről, Öblös Sándor álarca mögött nyilatkozik meg. Nem önéletrajzi regény, de nagyon sok önéletrajzi elemet hordoz. Biztonságért, egyensúlyért gyermekkora világába menekül a költő, annyi lírával, gyengédséggel fordul a falu szegényei felé, mint ahogy Veres Péter írta krónikáit a gyepsoriakról. A havas tetejű Alpok felől fúj a regényben is a szél, mint verseiben, feltűnik a Rába, a kövecsgödör, a zsibák, előlovagol gyermekkori emlékeiből a bajor hercegi család, egykori földesuruk, ír a vizeskulló-ról, amiben ő is hordta a vizet az aratók után, a Simon-Judási vásárt emlegetik, ahonnan ő várja felnőttkorában is a vásárfiát, aranyfillérként gurul a nap, mint olyan sok versében, és nyílik itt is a lósóska, bürök, pünkösdi rózsa, dália, mályva. Kosárkötés közben írta első verseit Takács, ez a mestersége Öblös Sanyinak is. „Boldog, akihez a világ igazodik, boldogtalan, akinek mindig alkalmazkodni kell a mások iramához, erejéhez, bátorságához, s én ilyen vagyok" – jellemzi magát a „gyámoltalan" Sanyi, aki a gaz helyébe mindenhová virágot szeretne ültetni. Ezekben a vonásaiban is a rejtőzködő költőre ismerünk. A fekete hajú Ágnes iránt fellobogó szerelme nem teljesülhetett be, csak ábrándjai közt kergeti el a gazdag legényt, és a herceg képében mesehősként igazságot oszt.

A regényért József Attila-díjjal tüntették ki. Egyensúlyt teremt itt, biztos szerkezetté, finom lélekábrázolássá bűvöli töprengéseit, magakeresését, de kételyeit végleg legyőzni nem tudja.

Az 1964-ben megjelent, A férfi tánca című kötete a válság elmélyüléséről tanúskodik: „Zene szól: játszi kürtök, / huncut dob, szép hegedűk . . . / Utcára roskadt hulla, / ne könnyezz, táncolj velünk!" (Születésnapi ének). Világlátása nem változott, szubjektumának lencséjébe próbálja sűríteni a világot. Az emlékezés, visszatekintés motívuma tovább kíséri, számot vet útjával, ábrándos parasztgyerek volt, aki most már ismeri a félelmet, menekülni a becsületbe búvik. Elmúlt a naiv hitek kora: „Eszméim önmagukat / felnőtten megkacagják". Két ellentétes érzés uralkodik ezeknek az éveknek a verseiben, a szenvedést, csalódottságot fogalmazza meg újra és újra, másrészt a „reménység szélfúvásában" él. Hangjának drámaiságát ez az ellentét adja. Azok a versei hatnak döbbenetes erővel, ahol nem a dolgok elmon-

dása, hanem kifejezése dominál, ahol az érzések hozzájuk méltó képanyagban ömölnek elénk. Mintha valami szemérmesség időnként visszafogná indulatai lávaömlését. A férfi tánca című verse ezt a robbanni készülést, és mégis lehanyatló fáradtságot fejezi ki. Miért kezd táncba? „Kitiprom a bántást magamból. / S mint a barom: / dühömet a zene jármában kiizzadom". – A magányt készül mozgásba ölni, a hiábavalóság érzését: „az ember mindinkább maga marad / ebben a közös világban". Az fogja vissza, hogy felismeri az azonosságot saját tánca, szabadulási kísérlete, és az apja meg a többi szegényparaszt sárban, porban topogó mulatozása közt. Amit az induló költő legyőzöttként ábrázolt, „bebújt velünk a múlt az új világba".

„Az elmúló és érkező világ miért nem tudott mibennünk egymásba ölelkezni" – veti fel örökké kínzó problémáját egy apjához írt emlékezésében. „Hogy ‚gyönyörűbb szenvedéseimtől' szabaduljak, sokszor bőgve sírodra vetném egész életemet, de mikor erős vagyok, amikor a világot fenyegető veszedelmekkel van bátorságom szembeszállni, akkor kedvem van élni is helyetted" (Szegényes Katalin-virág).

Ez a felelősségtudat nem engedi pesszimizmusba süllyedni. „Gaz nyár van" (Születésnapi ének), „a félelem kidagad a világból" – „Nem ölel most magához sem magány, sem közösség" (Lézengés hóesésben), „Szánakozás az éjszaka, / a megérlelt csalódás nyitott gödre" –, „ez csak az ősz, / és a lélek lefosztottsága:" (Napló), de mégsem csügged: „én a való alázatos dicséretére / készülődöm" – írja (Itt álok fegyvertelen). Humanizmusa ad erőt: „az emberből fakadó fényt dicsérem" (Advent), ezért mondhatja: „Szerelemként hordom magamban a holnapot" (Piros padon). Így áll elénk a költő:

„Seb lett az egyik kezem,
virág a másik kezem;
indulatom csodálatos tereket épít
a tavasznak"

(Itt állok fegyvertelen)

Ars poetikáiban szigorúan mérlegre teszi lehetőségeit, önként beszűkíti világát, lemond a „minden" megénekléséről. De a maga elé szabott utat nem tartja be, szűkösségét érzi maga is, ki akar törni a maga köré varázsolt körből: „Váratlan formákat alkot a tétova vágy, / hogy ne győzd a gondolat ágát kézbe szedni" (Vibrálás). Intellektuális igénye kötetről kötetre növekszik. A Zsellérek unokája költője csak körülnézett és felfedezte a világot, a Kőangyalban a kutató szem a lélek belső tájaira fordult, A férfi tánca című kötet az egyetemesség felé forduló vágyáról is tanúskodik. De a gondolati talaj még nem biztonságos számára, Juhász Ferenc hatása érződik ezeken a kísérleteken. Takács Imre az érzelmek költője elsősorban.

Az Elsüllyedt föld utolsó harmada új verseit tartalmazza. Mit vártak kritikusai a költőtől? – Saját költői világának megteremtését, az önéletrajziság levetkőzését, azt, hogy kerüljön ki a hatások vonzerejéből, teremtsen filozófiai közhelyek nélküli gondolati költészetet. Sikerült-e ez az új versekben?

Ellentétes hangulatok közt hánykolódik a költő, váltogatják egymást a kétségbeesést (Hangpróbák, A tüske hegyén, Költő a háborúban, A madár balladája stb.) és a megtalált harmóniát kifejező versek (Köszöntő, Elégia – 1965, Hármasoltár stb.). „Csak megyek a menésért, / próbálgatom a halált. / Kint és bent rendetlenség, / fáradtság, tétovaság" – írja (Esőben). Felel rá az Agárdi változatok impresszionista képei végén a bizakodó hang: „kibékülök múltammal, jelenemmel, / az élet időtartamát újra érzem".

A verscímek is mutatják (Tükre a csillagoknak, A sors lüktetése), hogy kitágult körülötte a világ, az emberiség, a kozmosz lett számára a mérce. „Két tenyered – egyik a falra tapint, másik / a lehetetlenbe, / a jövő kozmoszába" (Hármasoltár). Ez részben gazdagodást jelent, részben általánosabbá vált költészete, tömörségéből, egyéni erejéből vesztett. Régebbi verseit tájszavak ízesítették, most hirtelen ilyen

kifejezések kerültek szókincsébe: ősnemzés, elektromosság, az űr szirénjei, kocsonyáscdik az új csira-agy, radar-borona, a tudat műholdjai, fénykvantumok stb. Kozmikus erejűvé ezek nem teszik látomásait, ahhoz már túl általánosak. Nem úgy hatnak, mint az irodalomba frissen bekerült szavak, új információk, túl gyorsan elcsépelte őket valami pillanatnyi aktualitásokba kapaszkodó álmodernség.

Képalkotásának gazdagodásáról hitelesen adnak számot azok a versei, ahol az elvont és konkrét képek eddig nem próbált merészségű vágásokkal kerülnek egymás mellé, szintezésük új feszültségeket ad költészetének (Villanások, Kútásás, A lassú idő).

A kötet utolsó két ciklusában a feloldódás, a biztonság érzése az erőteljesebb. Újra gyermekkorához fordul, a látásmód különbözősége, a megformálás érettsége választja el őket a téma eddigi variánsaitól. A kötetcím, a cikluscím ismétlődése felfokozott várakozást kelt Elsüllyedt föld című művéhez érve. Nagyívű összefoglalás, az életrajz benne történelemmé szélesedik. „Nem fűződtek föl gyöngynek a világ hálóira" – írja a parasztokról ilyen nagy összefüggések vonalrendszerében kapcsolva az útjukat –, mindenütt gyávák, vesztesek, de a győzelem, a szabadság reményét mégis mindig megőrizték, megőrizték szerelmükkel, szaporaságukkal, szólásukkal, művészetükkel.

„A temető beroskad csontod fölött, épül a beton-világ,
én tudom, lakni lehet, és nem illik bele a viasz-virág,
de buzog, forr kilencszáz fokon a szilikát –
a kitárult időben merítőháló leszek hozzád"

Kristályos tisztaság, gazdag egyszerűség, himnikus emelkedettség, az őszinte érzelem megindultsága jellemzi anyja emlékére írt művét:

„Két hete – alkonyodott már – jöttem haza
a magam bozótja közé, a magam életébe,
a magam kelepcéjébe, a magam lehetetlenségei közé,
a magam motorja-vesztett
ararát-hegyi bárkájába –
és arra gondoltam: lemegy a Nap
a kódisirtási sovány akácokhoz,
a Napot nem látjuk együtt többé soha".

(A lenyugvó Nap)

„Ösztöneim azt súgják: akkor is a jövőnek tettem szolgálatot, amikor a múlttal viaskodtam, hiszen a növekedéshez a mélységben kell megfogódznunk, az előbbrejutáshoz mindenből tanulnunk kell" – mondja Takács Imre.

A harc még folyik, költészetében és a valóságban is. A művészet ereje segít, Mészáros László, Henry Moore segíti Takács Imrét. Ő a szavak szobrásza, nehéz tömbökből épített verseivel konokul kényszeríti helytállásra magát és a világot minden veszéllyel szemben:

„S ha megüt a fejetlen bika véres nyaka,
tudsz-e még sikoltani?
Magadat megtartani!
Az időt megtartani!"

VIHAR BÉLA

Szózat ellenfelemhez

Talán önképem tükrében piperézve
a gőg lombos fája alatt heverészem,
ha sujtó ököllel nem osonsz mögém,
ki adtad a fájdalom nehéz vasát a szívnek,
a gúny és rágalom hurokkoszorúját
homlokom s nyakam körül,
szemeimnek a könny ezüst prizmáját,
mi sugarával galambként áthasítja
a lélek éjszakáit.

Mélységbe löktél?
Tüskés botod
azok seregébe terelt,
akik egymás kezét fogják
példaképül a századokban,
s nevük lámpásával
hazavezető útjainkat keressük.

Egykor gyűlöltelek is.
Mellem falára lánggyújtó indulat feszült.
De, lásd, már nem haragszom reád,
s ha olykor megvetnélek is,
tudom, általad lettem gazdagabb.
Így nézem elsuhanó árnyékod alakzatváltozásait,
és kérlek, bocsásd meg, hogy vétkeztél ellenem,
s bocsásd meg, hogy nem haltam bele.

Kőtábla

Regebeli erdő mélyén titokzatos jelekkel telerótt ősi kőtáblát vetett fel a föld. Szövegének titkát mind a mai napig nem sikerült végérvényesen megfejteni. A szakértők egyik tábora szerint az ezerráncú kőtömb egy elsüllyedt nép krónikairójának üzenetét tartalmazza a következőképpen:

Ha a világon, bárki,
megkérdezésed nélkül, ámbár nevedben,
dönthet sorsod felől, jóllehet nem vagy felelős
a történtekért,
mégis neked kell felelned érte.
Vigyázz!
Légy gyáva! De okosan!

Az értelmezők másik csoportja egy hajdanvolt királynak tulajdonítja e kőtáblát, amelyet megriadt utódai elrejtettek alattvalóik elől. A kutatók közössége szenvedélyes meggyőződéssel vallja, hogy a felirat ekként hangzik:

Amíg a világon
akár csak két ember is
szabadon vitatkozhat egymással,
addig nincs veszve a remény,
hogy a dolgok jóra fordulhatnak.
Vigyázz!
Őrizd meg tisztaságodat!

ORSOVAI EMIL

Hamlet

Tenni vagy sem? Néha csak idő létezik
és tér: az anyag önkifejező mozgásai.
A látványt látom csak, nem azt ami.
S magát a dörgést, azt se hallani.

Tenni vagy sem? E ráncok öklömön
nem a kétkezi munka barázdás bélyege,
nincs alkotás. Ha jól meggondolom,
az eddig megtett út csak füst és semmi nyom.

Erény és bűn? Ha egyetlen hibára is
kimondhatnám: esett, és emberi –,
de nem! Pedig be szívesen kimondanám.
Csak látomásom van, kétség s Ofélián.

Függöny mögött lapul Polóniusz és
jó egészségemre iszik a gyilkos is.
Tenni vagy sem? S nincs már kérdeni
tovább, mint pillanatok ezerévei.

FÁBIÁN ZOLTÁN

A cikk

A FÉRJ

Az adóhivatal olyan volt, mint a többi adóhivatal szerte az országban, a kisebb-nagyobb városok városházáin: poros és unalmas. Alacsony, könyöklős léckorlát választotta ketté a hodály-nagy szobát; egyik felében voltak az íróasztalok, az irattartó pultok és szekrények, a másikban pedig néhány barnára mázolt lóca állt a várakozóknak. A korlát előtt végig gödrösre kikopott a sötét, olajozott padló, itt-ott sárgállott csak ki belőle egy-egy görcs legömbölyödött csonkja.

Hol a padlót, hol a könyöklőt nézte, a fényesre fogdosott, tintapacás deszkalapot, mögötte az íróasztalon a régimódi, tölcséres szájú tintatartót és a különböző, kopott tollszárakat; közben riadtan, értetlenül ismételgette, hogy nem érti, igazán nem érti. Az öreg adótiszt mindannyiszor, türelmesen, de mind nyomatékosabban azt felelte, hogy rendelet jött rá, szigorú rendelet, aztán csoszogó léptekkel hátrament a két ablak között álló, magas, ferde asztallapú pulthoz, s az egyik adókönyvet kezdte lapozni.

Hatalmas főkönyv volt, akkora, mint egy középkori, vasveretű deszkalapok közé kötött missale, amit két ministráns gyerek bír csak átvinni az oltár egyik végéről a másikra. A vastag, egymásra csattanó lapok derengő fényt vertek fel az öreg hivatalnok májbajos-sárga,ráncos arcába. A pult fölött a falon Rákosi Mátyás arcképe függött, keskeny, barna keretben; köré vörös, kartonpapír betűkből jelmondatot gombostűztek fel, amelyet azonban nemigen lehetett elolvasni, mert árnyékban volt a két ablak között, s a szembefény vakította a korlát mögött ácsorgó ügyfeleket.

•

Ezerkilencszáznegyvenkilenc nyaráig nem volt nekem semmi bajom. Fontos személyiség voltam a városban: én képviseltem a kommunista pártot, majd az egyesülés után az MDP-t a koalíciós újságnál. Cikkeztem, beszédeket tartottam, csináltam mindent, amit kellett. Nevem volt, na; féltek tőlem az emberek. A megyénél már arról kezdtek beszélgetni – ahogy az ilyenkor lenni szokott –, hogy év végén, a második államosításkor kapok egy takaros kis vállalatot: kineveznek valahová igazgatónak.

A baj ősszel kezdődött. A feleségemnek kuláklistára került az apja. Érthetetlen volt, de így történt.

– Culáp lett az öreg Bojti, culáp – mondta a képembe a vén adótiszt. Így mondta, elöl „c"-vel, a végén „p"-vel, kedélyeskedve és maliciózusan, mintha szégyenlené a dolgot, s enyhíteni akarná.

– De miért, elvtárs? Miért? – kérdeztem hol halkan, hol hangosan.

– Rendelet jött rá, szigorú rendelet.

– Nem értem, igazán nem értem.

– Szigorú rendelet.

– Sohasem volt kizsákmányoló, soha világ-életében.

– Azt én nagyon jól tudom, kedves szerkesztő elvtárs; régebb óta ismerem Bojti Mihályt, mint ön. Húsz éve vetem ki az adóját. Éppen a nyáron volt húsz esztendeje, hogy a városhoz kerültem. Nagy idő, kérem!

– Akkor miért csinálja most ezt vele? – támadtam rá hirtelen.

– Nem én csinálom, hanem a rendelet; a felsőbb utasítás: az felsőbb utasítás. Ezt ön éppen olyan jól tudja, kedves szerkesztő elvtárs, mint én. Még jobban is. – Oldalvást hátrafordulva rámpillantott: – Nem igaz, kérem?

– Téves az utasítás.

– Ezt ne nekem tessék mondani; tessék mondani azoknak, akik megszövegezték a rendeletet, s leküldték ide, hogy én végrehajtsam. – Becsukta a főkönyvet, aztán visszajött az íróasztalához. Orrahegyére húzott, drótkeretű szemüvege fölött szánakozva nézett. – Értse meg, kedves szerkesztő elvtárs, én csak egy parányi csavar vagyok a nagy gépezetben, nem tehetek mást, mint teljesítem a kötelességemet. Ezért kapom a fizetést.

– Én, én ebbe nem nyugszom bele.

– Senki sem örülne, ha az apósa kuláklistára kerülne. Én sem. Bár igaz, engem már nem fenyeget ilyen veszély: temetősövényen belül nem ér a törvény. Önnek nehezebb, önnek a legkeservesebb. – Papos mozdulattal széttárta, majd maga elé ejtette a kezét: – Megértem, kedves szerkesztő elvtárs. Megértem.

Kezdtem összeszedni magamat; megéreztem, hogy a vén adótiszt nem ellenségem, az apósomat meg egyenesen becsüli. Próbáltam a magam oldalára állítani.

– Nem akarok én semmiféle törvénytelenséget – mondtam neki. – Azt meg igazán nem akarom, hogy az elvtársat, apósom egyik jó emberét bajba keverjem. De azt nem nézhetem szótlanul, hogy apósomat, aki derék, világ-életében demokratikus érzelmű ember volt –

– Úgy-úgy, ahogy mondja.

– – jogtalanság érje.

– Arról szó sincs, kérem! – emelte fel mind a két kezét, mintha revolvert fogtam volna rá. – Jogtalanságról nincs szó, minden a rendelet utasításai szerint történik.

– Tudom, tudom. Távol áll tőlem, hogy kételkedjem az elvtárs szavában, hivatali kötelességtudásában. Nem jövök ide, ha nem vagyok meggyőződve az elvtárs lelkiismeretességéről. Igen. De az imént mondta ön is, hogy apósom sohasem volt kizsákmányoló.

– Mondom most is. Akár a bíróság előtt is mondanám, eskü alatt.

– Tehát egyvéleményen vagyunk. Most már csak az a kérdés: mit tegyünk?

– Mármint önök?

– Úgy értem: együtt.

– Én semmit sem tudok tenni – vágta rá rögtön, s matatni kezdett a papírjai között.

– Tanácsot csak tud adni?

Na, akkor elgondolkozott, látta, hogy nem kívánok tőle semmiféle szabálytalanságot; végül azt mondta:

– Menjen be, kérem, a megyéhez, s beszéljen velük. Önt biztosan fogadják és meghallgatják. Vagy tudja mit, kedves szerkesztő elvtárs? – Levette drótkeretű szemüvegét, s elégedetten bólogatott: – Aha-aha, ezt kell csinálni, ez lesz a legjobb.

– Mondja hát, elvtárs, mondja! Mindent megteszek az öregért. Mindent. Igazán derék ember, megérdemli.

– Úgy igaz, a legpontosabb adófizető a városban.

– Nemcsak azért mondom, mert az apósom.

Rövidlátón hunyorgott, s úgy tűnt, mintha cinkosan pislogna rám.

– Ön szerkesztő, nemde? – kérdezte.

– Az vagyok, tudja jól. Éppen ezért olyan kellemetlen nekem ez a história.

– Nos, kérem, erről van szó. Itt senki más nem segíthet, csak ön.

– Én?!

– Igenis, ön.

– Na, de –

– Egyszerű a dolog: írjon egy cikket!

– Cikket?!

– Azt, kérem. Írja meg, kedves szerkesztő elvtárs, hogy baj van e körül a rendelet körül, hogy sok igazságtalanság történik; írja meg, hogy rossz vért szül így ez a rendelet, módosítani kell, másképp nem vezet semmi jóra. Mert ne gondolja ám, hogy Bojti bácsi az egyetlen panaszos.

Első hallásra meglepett az ötlet, alig akartam hinni a fülemnek, sohasem gondoltam volna, hogy ennek a vén hivatalnoknak ilyesmi is megfordulhat a fejében. Aztán félni kezdtem. Valahonnan a gyomrom mögül, a gerincemből indult ki a félelem, s hidegen kúszott fel az agyamra, húzódott le a lábamba. Nem mertem az öregre nézni, ismét magam előtt a tintafoltos, kifényesedett könyöklődeszkát bámultam.

– Képtelenség – mormogtam inkább csak magamnak; észre se vettem, hogy hangosan beszélek.

– Megadom az adatokat, ne féljen. Minden adatot megadok. – Bizalmasan és bizakodva közelebb hajolt: – Lehet, odafent nem is tudják, mit csinálnak itt a megyénél. Nem igaz, kérem? Volt már ilyen a történelem folyamán.

– Nem, ez képtelenség, nem tehetem.

– Miért ne tehetné?! Szerkesztő, nemde?

– Az vagyok. Éppen ezért nem.

– Senkinek sincs több lehetősége, mint önnek. Ha jól meggondoljuk, talán az egyetlen ember az egész városban, kedves szerkesztő elvtárs, aki valamit tehet. Mert vegyük csak: ki vagyok, mi vagyok én? Egy közönséges kishivatalnok, fizetett alkalmazott, akit, ha elvégzem a munkámat, helyén hagynak, ha nem, akkor meg elbocsájtanak. De ön szerkesztő! Önnek szava van! Mit ér az én szavam?! Semmit. Hiába állok oda tiltakozni, meg sem hallgatnak.

A vén adótiszt annyira belelovalta magát a beszédbe, annyira rabja lett saját ötletének, hogy eleinte nem vette észre az én feszengésemet és tiltakozásomat. Majd csak amikor már kifulladt, akkor kapott észbe. Gépies mozdulattal fülére akasztotta rugósszárú szemüvegét:

– Nem, azt mondja? – vonta meg a vállát. – Kérem, ön tudja, ön a szerkesztő.

Szerettem volna neki megmagyarázni a helyzetet, de egyszerűen nem voltak szavaim, nem született egyetlen ép gondolatom sem; görcsös tehetetlenül álltam ott előtte.

– Mindenesetre menjen be, kérem, a megyére – zárta le a beszélgetést az öreg. – Én jót akartam, elhiheti.

– Igen, felmegyek.

– De minél előbb tessék, mert amíg helyesbítést nem kapok, az új rendelet szerint hajtjuk be az adót.

– Beszélek az elvtársakkal.

– Kivételezésnek helye nincs. Amíg intézkedés nem történik – felemelte a kezét, s mutatta: nem tehet semmit.

•

Akkoriban még nem ivott, kocsmába csak akkor lépett be, ha a barátok, munkatársak nagy unszolással és kíméletlen hecceléssel rávették. Nem kívánta az italt; érzékeny gyomrú ember volt, akinek a kevés is hamar megártott. Tanácstalanul ődöngött a városban, húzta az időt, hogy minél később kerüljön haza. Hol az egyik végen, hol a másikon ért ki a város szélére, s nyílt ki előtte a széles, őszi határ.

Kopárak voltak a búzaföldek, a tors között nőtt tarlóvirág is szirmát hullatta már, s barnává aszalódott a nyárvégi hőségben. Itt-ott szántottak, lovas ekével. Messzi, könnyű zajok úszkáltak a táj fölött, és sűrű, sötét pászmákban hintázott, ereszkedett a földre a „jász eső", a dűlőutakról fölvert, finom, fekete por.

A szélmalom előtt, a szelesi végen elidőzött; az jutott eszébe: olyan jó lenne édesmálét enni. Szélcsendes idő volt, s a vitorlakerék négy, tépett, bordás lapátja mozdulatlanul és kajszán meredezett a malom hegyes tetősisakja fölött. Nyárfák so-

rakoztak kétfelől a tömzsi, kerek épület mellett, öreg, lompos nyárfák; árnyékuk homályba borította a gyepes, libapiszkos árokpartot, s hosszan, zegzugosan keresztül nyúlt a kerékvágásoktól agyonszabdalt földúton.

Egyre az édesmálé járt az eszében, az igazi édesmálé. Nem az a melaszos, amilyentől a front után szaglottak a sarki bódék meg a cukrászdák, hanem amilyet gyerekkorában evett utóljára, amilyet a nagyanyja sütött, amikor kedveskedni akart az unokáinak. Szép sárga, cukros volt a teteje, az alja meg halovány piros, és jóízűen ropogott a fogai között.

•

Sajnálni kezdtem magamat. Szorongató volt arra gondolnom, hogy bizony már nem vagyok gyerek, nem bújhatok el a fenyegető tenyér elől a nagyanyám szoknyája mögé. Régóta kinőttem a szülői házból, évek óta önálló férfi voltam már akkor, de sohasem éreztem még annyira, hogy valóban felnőtt lettem, visszavonhatatlanul; sosem éreztem magamat védtelenebbnek, csecsemő-csupaszabbnak. Legszívesebben sírva fakadtam volna.

– Estére szelet várok – mondta a molnár a malomajtóból; félig úgy, mintha hozzám szólna, félig meg, mintha a háta mögé, a sötét malomba beszélne valakihez. – Úgy ígérkezett reggel, hogy szél lesz.

Félvállal az ajtófélfának támaszkodott, s bádog dóznijából cigarettát sodort. Hüvelykujjával feljebb pöccintette a homlokából csirizkérges, ellenzős sapkáját, s rágyújtott.

– Arról – mutatott el, amikor kifújta az első füstöt –, Ecsezúg felől jön meg ilyenkor a szél. Esőt nem hoz, de eltart sokszor két-három napig is. Most meg késik. Holnap reggelre biztosan itt lesz, de lehet, hogy már az éjszaka megjön.

Nem szóltam rá semmit; elnéztem, amerre mutatott, s úgy maradtam mozdulatlanul. Nem is jutott eszembe, hogy végre illenék már valamit mondanom. Néztem a vörösen lobogó égalját meg a hideg bíborfénnyel világító felhőket, s magamban arra gondoltam: mi lesz majd otthon, mit szól majd a feleségem az apja dolgához?!

– Lebontják? – kérdezte a molnár hosszú hallgatás után.

– Mit? – kérdeztem vissza. Nem értettem, miről beszél.

A molnár zavartan nevetgélni kezdett, lisztporos bajusza alól előtünedeztek sárga fogai:

– Semmi-semmi, szerkesztő elvtárs, csak úgy kérdem. Az ember kíváncsi, ugye, ilyennek születtünk. Merthogy egy kis darálnivaló mindig összejön azért. Kiváltképp így ősszel.

– De mit, bátyám? Mit bontanak le? És kik?

– Mondom, szerkesztő elvtárs, csak úgy kérdem. Meg ne háborítsam már a szavammal. Maga, ugyi na, szerkesztő: itt is hall valamit, ott is, többet tud, mint a magamfajta ember. – Mohón szívta tövig égett cigarettáját, belehorpadt az arca. – Meg aztán úgy van az, hogy mindenki élni akar. Higgye meg, szerkesztő elvtárs, sokat tapasztalt ember vagyok, volt jó sorom, volt rossz, s megtanultam: az a legfontosabb, hogy az emberiség élni tudjon. Ez a legelőrébb való.

– Az nem fontos, hogy miképpen él?

– Én azt nem mondom. Nem is mondanék ilyet soha, még részeg fővel sem.

– Akkor miért fél?

A molnár ismét nevetgélni kezdett; néma szájjal, csak vékony, száraz ajka mozgott meg a bajusza. Eltaposta a cigarettacsutkát, nem válaszolt.

– Miért fél attól – támadtam most már rá –, hogy lebontják a feje felől ezt a rozzant, kiöregedett szélmalmot?

– Nem is azért mondom én, szerkesztő elvtárs, csak a kíváncsiság, ugyi na, az vitt rá. Összegyűlt egy kis darálnivaló: friss búzaalj, idei árpa, ez az, ami ilyenkor már minden háznál kerül. Két-három napig biztosan eltartana, éjjel-nappal dolgozhatnék, ha megjönne a szél. Aztán meg hozza a nép a többit, amikor látják, hogy forog a vitorla.

Elfogott a magyarázó szenvedély; jólesett mást kiokosítanom, amikor magam voltam bajban:

– Itt akar dolgozni élete végéig, ezek között a dohos falak között? Lesni akarja napról napra a szelek járását, amíg csak ki nem viszik a temetőbe? – Átugrottam az útszéli árkon; tenyeremet végighúztam a reves téglafalon, s odamutattam neki: – Nézze meg! Saját szemével láthatja: csupa salétrom. Maholnap magára dől az egész istenverte, ócska instrumentum.

– Na-na, szerkesztő elvtárs! Nem azért mondom, hogy megháborítsam a szavammal, de el ne szaladjon már! Elhiheti, ha mondom: kiszolgál ez éngem tisztességgel, de kiszolgálja még az unokámat is. Ha hagyják!

– Az unokáját?! Ne haragudjék, bátyám, de ha nem tisztelném a kort, most kinevetném. Tudja mit csinál majd az unokája? Messziről elkerüli ennek a malomnak még a táját is, esze ágában sem lesz, hogy itt dolgozzék.

Beszéltem, magyaráztam, szónokoltam, mint egy népgyűlésen, de egyre inkább éreztem: hiába van igazam, nincs hitele a szavamnak a molnár előtt. Akármilyen hangosan is mondtam, amit mondtam, valami hiányzott belőle.

A FELESÉG

Semmitől sem félt, csak a háborútól, a háború emlékétől. Az egeret, a varangyosbékát megfogta csupasz kézzel, de ha a háborúra gondolt, rögtön elfogta a didergés, vacogni kezdett, s anélkül, hogy akarta volna: nagy-nagy sarat látott, sűrű, őszi esőt, és látta maga előtt a szügyig csatakos, kozák lovasokat, meg a kertük alatt a dágványon lomhán átdübörgő Té-harmincnégyeseket, s hallotta a latyakban lépkedő lópaták és bakancsok, csizmák cuppogását.

Kislány korában is látott már halottat, nem is egyet, de azok más halottak voltak, békésen feküdtek a koporsóban és a gyász ünnepélyessége vette körül őket. Nem félt tőlük. A háború halottai tanították meg félni; azóta nem mer éjszaka keresztülmenni a temetőn, pedig addig még találkára is járt a temetőkertbe, Bónus tanító úr sírja mögé, ahol kis lóca állt két szomorúfűz között.

A háború halottai csupaszok voltak, védtelenek. A szelesi végen, a szélmalom előtt egyszer két akasztott embert látott; nem bitófán, a malomudvar végében, az egyik nyárfán lógtak. Napfelkelte volt, hűvös hajnali idő, és a szél felborzolta drótmerev hajukat. Máig sem tudja, kik lehettek, s ki akasztotta fel őket, de nem tud nem rájuk gondolni.

Azokat a hullákat sem tudja elfelejteni, akiket a tankok tapostak a sárba és az út kövére az utcájukban. Mostanában is megesik vele, hogy – ha megy az utcán, s néz maga elé a járdára – felrémlik előtte egy-egy nyitott száj, egy-egy szétnyomorított kéz.

•

Hittem neki, az volt az én nagy bajom. Mindig elhittem minden szavát. Meg sem fordult a fejemben soha, hogy esetleg félrevezet, vagy becsap. Miért is gondoltam volna róla ilyet?! Szerettem. Nagyon szerettem.

Szörnyű!

Akkor, amikor apát kuláklistára tették, csak belé kapaszkodhattam. Ki másba kapaszkodhattam volna?! Nem volt nekem rajta kívül senkim, még barátnőm se nagyon. Úgy van az, hogy amikor egy lány férjhez megy, a régi, leánykori társak lassan elkopnak mellőle, asszonyok között meg lassan, sokára alakul ki igazi barátság.

Egyedül voltam nagy bajomban, neki kellett panaszkodnom:

– Ez igazságtalanság – mondtam aznap este már nem is tudom hányadszor.

– Az. Boldog vagy, hogy ismételgeted?

– Nem hagyhatod!

– Mit tehetek én a rendeletek ellen?! Szürke senki, kis nyomorult, vidéki újságíró vagyok; a felsőbb utasítás pedig: felsőbb utasítás.

– Menj be a megyebizottságra, s mondd meg: igazságtalanság, ami történik, nem csinálhatják ezt apával.

– Azért menjek fel, hogy kidobjanak?!

– Nem dobhatnak ki. Kötelesek meghallgatni, emberi kötelességük.

– És mi van akkor, ha nem dobnak ki, hanem meghallgatnak? Semmi sincs.

– Tesznek róla, hogy levegyék apát a listáról.

Az uram először gúnyosan felnevetett, majd rögtön el is lágyult:

– Drága, édes, naiv gyerek vagy – mondta.

Addig is sokszor mondta ezt már nekem, s mindig olyan kedvesen tudta mondani, olyan simogatón, hogy kis híján mindig könny szökött a szemembe. Akkor is így jártam; néztem magam elé a szőnyegre, hogy észre ne vegye: mindjárt sírok.

Fel-alá járkált a szobában, az előszobaajtó meg az ablak között. A nagy ebédlőszőnyegre hosszú, csíkos szőnyegvédőt vettem, s azon.

– Nem veszik le – szólalt meg ismét nagy sokára. Olyan kegyetlen volt a hangja, hogy valósággal megütött vele.

– Honnan tudod? Beszéltél velük?

– Nem veszik le.

– Le kell vegyék. Hadirokkant.

– Az most nem használ semmit. Inkább árt.

– Ott maradt a fél lába a Doberdón.

– Nem a Doberdón, hanem a Monte Grappánál. Elégszer hallottad, illene tudnod.

– Mindegy az! De nincs lába, hadirokkant.

– A föld miatt került a listára, nem a lába miatt. Össze-vissza beszélsz mindenféle hülyeséget.

– Ez nem hülyeség, ez az igazság; azért kapott földet, a lába miatt, meg a gáz miatt, amit a németek az olaszokra bocsájtottak, de apáékra fújta a szél, s majdnem mindnyájan ott vesztek.

Durván, gorombán rámkiáltott:

– Kitől kapta a földet, azt mondd meg?

Megijedtem tőle, mert ilyennek még sohasem láttam. Valami olyasmit feleltem, hogy nem tudom, mert akkor én még nem is éltem.

– Horthyéktól kapta – kiabált tovább. – Tőlük kapta.

– Arról ő nem tehet. Neki kellett a föld, mert féllábbal, félig kiégett tüdővel senkinek sem kellett. Elment volna már kondásnak is, tudom, mama sokszor mesélte, de annak sem fogadták fel.

– Mit tudnak erről a megyénél?!

– Mondd meg nekik, hogy tudják.

– Törődnek is vele.

– Törődjenek! Azért vannak.

Fiatal voltam akkor még és szép, s tudtam is, hogy az vagyok. Azt nem mondhatta rám senki, hogy hiú lettem volna, vagy valami, de ha kellett, tudtam bánni a szépségemmel. Most is ezt tettem. Felálltam a divány sarkáról, odaálltam az uram elé, s a szeme közé néztem. De úgy ránéztem, hogy belesápadt, s reszketni kezdett az alsó ajka.

– Tisztességet akarok és becsületet! – kiáltottam az arcába. – Semmi mást, csak ezt: tisztességet és becsületet.

Nem tudott rögtön szólni. Nézett rám azzal a nagy, barna szemével, nézett, aztán lassan felemelte a kezét, hogy megfogja a karomat. Hátrébb léptem, mert tudtam, ha rámteszi azt a meleg, sima tenyerét, akkor végem van, levesz a lábamról.

Magyarázkodni próbált:

– Neked tökéletesen igazad van. Persze, hogy igazad. Ez természetes. – Hosszú szünetekkel, kínlódva kereste a szavakat. – Alapvető, jogos emberi igény, amit megfogalmazol. Így van. Igazad van: eszmeileg. De –

– Nem érdekel semmiféle „de".

– –– De hogyan is van ez a hétköznapi életben? Igen, a gyakorlatban.

– Nem érdekel. Megmondtam.

– Nagyon jól tudod, tapasztalhattad már néhányszor, hogy hiába igaz valami eszmeileg, ha a körülmények, ha az élet könyörtelen, konok logikája – –

Hirtelen közelebb léptem hozzá, egészen közel, hogy érezze: ott vagyok, kinyúlhat értem, megölelhet, csak előbb válaszoljon.

– Azt mondd meg végre: mit akarsz tenni?

Megzavarodott:

– Csak nem? – nézett rám riadtan. – Csak nem tételezel fel rólam valami hülyeséget?

– Nem hagyom apát. Érted? Nem hagyom.

– Ki akarja, hogy hagyd?! Én?! – Reszkető tenyere közé szorította a halántékát: – Borzasztó lenne, ha valami őrültséget gondolnál rólam. Nem bízol bennem? Már nem?

Ekkor én zavarodtam meg, egyik pillanatról a másikra összekuszálódott bennem minden. Nem tudtam rögtön felelni. Elhúzódtam mellőle, dib-dáboltam a szobában, nyitogattam-csukogattam az ebédlőkredenc ajtajait, mint aki egy kicsit meghabarodott. Nem tudom, mennyi idő telhetett el így, csak azt tudom, hogy az uram közben állandóan engem nézett, akár az imádkozók a Szűz Máriát.

Leültem a divány sarkára; ültem ott, ültem, aztán ennyit mondtam neki:

– Dehogynem.

Az uram persze rögtön megérezte, hogy most már javára dől el a vita. Magyarázni kezdett, de olyan hévvel, mintha maga-magát is meg akarná győzni az igazról.

– Édesapádat, tudod jól, derék, tisztességes embernek tartom. Vagy olyan senkifiának gondolsz, aki már elfelejtettem, hogy ő volt az az ember, aki befogadott a házába, amikor annak idején megszöktem a katonaságtól? Nyugodj meg, nem felejtettem el. Tisztában vagyok vele: ha akkor ő nincs, akkor ma már én sem vagyok, valamelyik útszéli akácfán lógtam volna, biztosan, nyakamban a táblával: „Hazaáruló!"

Ez az emlék mindig felkavart. Eszembe jutott róla az egész háború, a sok halott, minden, s azt nem szerettem. Valósággal rosszul tudtam lenni, elfogott a hányás, ha sokat emlegették előttem a háborút. Könyörögve néztem fel az uramra, hogy hagyja, erről ne beszéljen. De ő mondani akarta tovább. Akkor kinyújtottam a két karomat, úgy hívtam magam mellé, a díványra.

Odajött, mellém ült, átölelt. Szorosan hozzábújtam, s hagytam, hogy az arcomat, a nyakamat csókolgassa. Jól esett a csend, a hirtelenjött, pár percnyi békesség.

– Olyan jó, hogy vagy – súgtam neki. – Olyan jó bízni benned.

Igen, hiszékeny voltam és ostoba. Bár – ki tudja –, lehet, hogy akkor még valóban jót akart, és őszintén mondta azt, amit mondott.

– Itt most az értelmetlen kirohanás – fejtegette, s olyan meggyőzőek voltak a szavai –, a ki-vagyok, mi-vagyok hepciáskodás nem segít. Inkább árt. Vagy azt akarod, hogy egy-két hét múlva kirepítsenek az állásomból?!

Megijedtem:

– Nem, nem. Ezt nem tehetik veled.

– Miért ne tehetnék?! Ne légy gyerek! Úgy csinálsz, mintha még nem hallottad volna, mit jelent az, amikor valakire rámondják: fontosabb neki az osztályellenség rokonság, mint a párt érdeke; vagy azt: gyáva megalkuvó lett, a reakció uszályába került. Ezt akarod?

– Istenem, hogy is kérdezhetsz ilyet!

– Na, látod! – Felállt mellőlem, s megint járkálni kezdett. – Okosaknak kell lennünk, megfontoltaknak. Nincs értelme, hogy kihívjuk magunk ellen a sorsot. Ezzel édesapádékon sem könnyítünk semmit, inkább ártunk nekik.

Akkor már nem sokra futotta az erőmből. Sötét masszává csomósodott bennem minden, ami egy negyed órával előbb még, az indulat fényénél világosnak, egyértelműnek látszott. Jól esett rábíznom magamat az uramra, jól esett hinnem neki.

– Én ezt nem tudom, nem is értem – nyöszörögtem valami ilyesmit. – Én csak azt tudom, hogy becsületet akarok és tisztességet, semmi mást.

– Drága vagy és aranyos.

Leguggolt elém, térdemre fektette az állát, s úgy nézett fel rám azzal a nagy, barna, hűséges kutyaszemével. Két tenyerét kétfelől a szoknyám alá csúsztatta, s a combomat simogatta. Egészen elzsongított, de amikor feljebb akart nyúlni, azt nem engedtem. A gyomrom még mindig görcsben volt, így nem lett volna az igazi.

Akkor kihúzta a kezét a szoknyám alól, s megfogta a két könyökömet. Régi, kedves játék volt ez közöttünk. Ujjbegyével kitapogatta a bőr alatt, a forgócsontok között azt az érzékeny helyet, ahonnan megvillanyozódik az ember karja. Először éppen csak hozzáért, majd hirtelen megnyomta, s olyan zsiborgás futott végig rajtam, hogy elkacagtam magamat:

– Te, te – mondtam neki, s beletúrtam hosszú, sima, fekete hajába. – Már arra gondoltam, hogy nem szeretsz.

– Én: téged?

– Azon kezdtem gondolkozni, hogy ha neked annyira kellemetlen az apa dolga, bemegyek én a megyére. Egy asszonynak mégiscsak – Úgy megszorította a karomat, azt a helyet, hogy sikítanom kellett: – Jaa-aj, fáááj!

– Megtiltom!

– Jaj, nagyon fáj. Eressz el!

De ő csak szorította a karomat, szorította.

DOKUMENTUM

„... Ismertük nagy tanítónk, Sztálin elvtárs tanítását arról, hogy az osztályharc a proletárdiktatúra viszonyai között még elkeseredettebbé válik, mint előtte volt. Olvastuk példaképünk, a nagy Bolsevik Párt 1936–38-as tapasztalatait és mégsem gondoltunk arra, hogy ez nálunk is megismétlődhet. Általánosságban beszéltünk az éberségről, de ugyanakkor magabiztosak voltunk, megnyugtattak bennünket politikai és gazdasági sikereink.

Emellett nem egyszer elnézőek voltunk Rajk és társai „pártszerűtlenségeivel" és „hibáival" szemben. Ezekben nem az ellenség kezét gyanítottuk, hanem az illetők tapasztalatlanságát, járatlanságát, műveletlenségét. Túlságosan türelmesek voltunk velük szemben, mert nem gyanítva, hogy árulókkal van dolgunk, meg akartuk nevelni őket, módot akartunk nekik adni arra, hogy hibáikat kijavítsák.

Amellett a Rajk-ügy leleplezéséig ilyen esetünk nem volt és elképzelhetik az elvtársak, hogy magunk is meg voltunk döbbenve az aljasság és az árulás e feneketlen mértékétől. Nem volt gyakorlatunk az ilyen ügyek felgöngyölítésében és tudtuk, hogy nem lehet könnyelműen hozzáfogni. Nem is volt könnyű a felgöngyölítés kidolgozása és megvallom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött. (Taps.)

De amint felismertük Rajkék bandájának árulását, az ügy körvonalait, jelentőségét, nemzetközi összefüggését, akkor megszűnt a türelmesség, a tépelődés, akkor azzal a gyorsasággal, kemény kézzel és vas következetességgel nyúltunk hozzá, amely Pártunk döntő akcióit jellemzi és amit joggal tanult meg félni az utolsó öt esztendő folyamán az ellenség . . .

Egyszóval, ha kezdetben nem is voltunk elég éberek, azután igyekeztünk alapos munkát végezni. A választások május 15-én voltak, az összeesküvők letartóztatása május 16-án kezdődött. A munka, amit ezzel kapcsolatban Államvédelmi Hatóságunk Péter Gábor elvtárssal az élen végzett, nem volt rossz. Sikerült felderítenünk az ellenség szervezetének jelentékeny részét, sikerült rávilágítani aljas, magyar és nemzetközi terveikre . . ."

Napokig töprengtem, viaskodtam, végül megírtam egy cikket – kulákok ellen. „Nincs jó kulák", ez volt a címe. Megírtam benne, hogy nem szabad magunkat hagynunk megtéveszteni a „jó kulák" hangulattól; tekintet nélkül arra, hogy jó ember, vagy rossz ember az egyes kulák, megfelelően küzdeni kell ellene. Megírtam keményen, vastagon; nem riadtam vissza ilyen mondatoktól sem: „A kulákok terjesztik a nyugtalanító álhíreket, ők ássák alá a termelőcsoportokat, és – amint azt számos példa bizonyítja – nyílt gyilkosságokra is vetemednek." Akkoriban ez kellett, ilyen hang.

Sajnáltam az apósomat, de az volt a meggyőződésem: nem tehetek mást. Ma már másképpen csinálnám, okosabban. Persze, könnyű mai ésszel tegnap okosnak lenni. Kerültem az öreggel a találkozást, még a feleségemtől sem érdeklődtem felőle. Biztos voltam benne, megérti a helyzetemet, rendes ember, akinek fontosabb a lánya sorsa, mint a sajátmagáé.

A cikknek nagy sikere volt, hónapokig éltek belőle a népnevelők; még a megyebizottságon is lépten-nyomon idézgettek belőle. Dicsértek, veregették a vállamat, de én a helyemet csak nem találtam; – újra és újra eszembe jutott: mi mindent hordott nekem össze az a vén adótiszt, mire is biztatott! Eleinte szégyenkeztem az emlékezéstől, később féltem és rettegés járt vele. Nyugtalanok voltak a nappalaim, még nyugtalanabbak az éjszakáim; hajnalról hajnalra fulladozva, csapzottan riadtam fel szorongásos álmaimból, s órákig nem tudtam visszaaludni.

Kezdett rögeszmémmé válni, hogy tőrbecsalt a vén disznó, megszédített a reakciós dumájával, s feljelentett a rendőrségre; mert hiszen olyan beszédet nekem még meghallgatnom sem lett volna szabad. Mind az járt a fejemben, hogy provokátor, s a rendőrség most már csak az alkalmas pillanatra vár, és – lecsap rám. Tébolyító volt.

Egyik éjszaka kapuzörgés vert fel bennünket, valaki ütögette, csattogtatta az utcaajtó kilincsét. Nemrég aludhattam el, rettenve ébredtem. Torkomban lüktetett a szívem, s nem mertem sem megmoccanni, sem megszólalni. Észrevettem, hogy a feleségem is fent van, de úgy csináltam, mintha én nem hallanék semmit, s még mindig aludnék.

Az apósomék házában laktunk – ők kihurcolkodtak a tanyájukra –; módos, rangos paraszthház volt, véggel állt az utcának. Hálószobánk az udvarra nézett, ablakai a téglalábas, betonozott tornácra nyíltak, a gangra. Ennek a végében volt az utcaajtó. Persze, zengett, visszhangzott a hosszú folyosó a dörömbléstől.

– Vajon ki az? – szólalt meg nagy sokára a feleségem.

– Biztosan valami részeg.

– Menj már ki, nézd meg.

– Megy a fene, majd elunja. – Át akartam fordulni a jobb oldalamra, de annyira remegett kezem-lábam, hogy képtelen voltam rá.

Aztán már kiabáltak is odakint, néha egészen vékony hangon, s nem tudtam megítélni: vajon nő van-e az utcaajtónk előtt, vagy férfi? Kis idő múlva a kerítésdeszkát is rugdosni kezdték.

– Mondom, hogy részeg.

– Én megnézem – kelt fel a feleségem, s pongyolát kapott magára.

– Ne menj sehová!

– Csak az ebédlőbe megyek, kilesek a spaléta mögül.

– Sehová! – De már kiabáltam.

Nem hallgatott rám; kiment az előszobába, onnan óvatosan benyitott az utcai szobába. Állt ott valameddig, úgy látszik bátorítgatta magát a küszöbön, aztán bement. Hallottam amikor megreccsent alatta a padló. Nem tudom, meddig érhetett, de egyszerre csak megverték az utcai hármasablakot is. A feleségem – persze – szaladt rögtön vissza a hálószobába, s végig nyitva maradtak utána az ajtók.

– Csukd be az ajtót!

– Nem merem.

– Csukd be!

Annyira félt, hogy hangosan összekocogtak a fogai, s pongyolástól kuporodott fel az ágyba. A paplant is a fejére húzta. A dörömbölés hol az utcaajtó felől, hol az előszobán át robbant a szobába. Mezítelennek éreztem magamat, védtelennek; – meg mertem volna rá esküdni, hogy a rendőrség jött értem. Padlásra szorult menekült voltam, aki alól az árvíz elmossa, szétveri a házat.

Így aludtunk el. Nem vettem észre – utólag sem emlékszem rá –, mikor szűnt meg a zörgetés; csak akkor figyeltem fel a süket csendre, amikor reggel kábultan, báván felébredtem. Szép szeptemberi reggel volt. Odatűzött a nap, s bevilágított a hálószoba ablakán.

Nem szeretem, amikor haraggal kezdődik a nap, duzzogással; – átnyúltam a feleségemhez a szomszéd ágyba. Nem húzódott el. Akkor már tudtam: nem lesz semmi hiba. Nyakára tettem a tenyeremet, a forrón, puhán lüktető nyakára. Beszélni nem beszéltünk, csak feküdtünk így valameddig. Aztán megmozdult a feleségem, átbújt hozzám, az én paplanom alá.

– Úgy féltem – suttogta, mintha még akkor is félt volna, s az állam alá fészkelte a fejét, de olyan szorosan, hogy szinte fájt.

Hangosan nevettem:

– Ne félj, amíg engem látsz.

– Olyan jó veled, te olyan bátor vagy.

– Látod, mondtam én, hogy valami kelekótya részeg; nem hitted.

– Féltem.

– Mitől?

– Nem is tudom, csak úgy.

– Drága, nagy csacsi vagy!

De akkor már a jobb karommal a derekát hajlítgattam, törtem magam felé; a bal kezemmel a mellét simogattam, a szép kerek hasát, meg az ölét. Úgy tüzelt a bőre, mint a lázas betegeké, valósággal sütött, csak a melle két, rügyező dombja volt hűvös és a csípője. Szép asszony volt az én feleségem, gyönyörű. Olyan tömör volt annak a teste, két gömbölyű vállától le a lábikrájáig mindenütt, akár a szobroké. Ölelni is tudott, ölelkőzni; de akkor reggel meg egyenesen úgy bánt velem, ahogy addig még soha. Akkor ismertem meg igazán.

*

Aznap reggel nem ment be a szerkesztőségbe. Megkérte a feleségét, telefonáljon át, s mondja meg a titkárnőnek: ma ne zavarják, mert fontos cikken dolgozik. Azon nyomban, ahogy az ágyból kikelt, pizsamában és mosdatlanul, nekiült. Egész nap írt. Az udvarra is csak akkor tette ki a lábát, amikor az árnyékszékre kellett mennie.

Délutánra készen volt az új cikk. Ezt a címet adta neki: „Az ellenség keze". Az állami hivatalokba befurakodott ellenséges ügynököket leplezte le benne, a kémeket és diverzánsokat, akik megtévesztik, törbecsalják az egyszerű dolgozókat, hogy kicsavarják kezükből a hatalmat.

Este már nyomdában volt az írás, és az újság másnap reggeli számában, a harmadik oldalon – belső vezércikként! – meg is jelent. Három hasáb szélességben az egész oldalt elfoglalta, csak jobbra lent, a sarokban fért még el egy rövid, vastag betűvel szedett hirdető rigmus, amely a vasgyűjtésről és a békéről szólt.

Rá három napra, 1949. szeptember 30-án mondotta el beszédét „A Rajk-bandáról" Rákosi Mátyás az MDP nagybudapesti aktíva ülésén.

AJTONY ÁRPÁD

Kétszáz forint

Romhányi tanár úr az ablak mellett állt. Jobb karjával a kilincsre támaszkodott, bal kezét pedig csípőjére tette. Vékony, éneklő hangon beszélt, de Ferenc mégsem tudott figyelni. Ő Iszer Tamást hallgatta. Mélyen Halmos háta mögé bújt, arcát a hűvös padhoz szorította.

Tamás Yesudianról mesélt.

– Apám jól ismerte. Húsz éves korában olyan volt, mint egy vézna tüdőbeteg – suttogta. – Aztán elkezdte a jógit, s ötven éves korára is ragyogó izmai maradtak.

Ferenc elfordította a fejét. Cipője bokáig sáros volt, reggel esett az eső, s ő a legnagyobb pocsolyákon gázolt keresztül. Anya biztosan dühös lesz. Benyúlt a táskájába, kitépett a történelem-füzetéből egy lapot. Összegyűrte, s gondosan dörzsölni kezdte a megszáradt sarat. Annyira elmerült, hogy szinte észre sem vette, amikor Romhányi rászólt Halmosra.

– Mit csevegsz te folyton?!

Ferenc összerezzent, felemelkedett és körülnézett. Látta, hogy Iszer Tamás kiáll a padból.

– Tanár úr, kérem – szólt határozottan –, a Halmos nem beszélt.

Romhányi szemeiből tehetetlenül hunyt ki a fény.

– Iszer – hullámzott a hangja –, mi van veled?

Tamás megmakacsolta magát.

– Valóban nem beszélt – ismételte konokul.

– Ülj le – intett Romhányi.

Iszer Tamás arcáról nem tűnt el az elszántság, gyenge fintort vágott, de azért leült.

Az osztályra csend telepedett. Ferenc gépiesen megigazította a táskáját, Reinitz az utolsó padban egy hatalmasat ásított, Vukár pedig szájába vette a ceruzáját. Mindez azonban csak egy villanásnyi ideig tartott. Romhányi köhintett, majd újból az ablakkilincsre támaszkodott és folytatta az órát.

A szünetben Ferenc elhatározta, hogy megkeresi Nagy Évát. A lányok folyosójára persze nem volt könnyű bejutni. Móricz állandóan ott ólálkodott a közelben, ha valakit rajtakapott, azt rögtön leküldte cigarettáért.

Az üvegajtó előtt Kopácsy Mari és Ló Zsuzsa állt.

– Éva? – kérdezte ridegen Ferenc.

Kopácsy úgy tett, mintha nem tudná, kiről van szó.

– Milyen Éva?

Homlokán pattanások feszültek, Ferenc szívesen belérúgott volna. Nézte, aztán megfogta a vállát és félretolta. A folyosón tompa zsibongás vette körül, majdnem megbotlott egy almacsutkában. Évát a falnak támaszkodva, a vécé mellett találta.

– Jó a lemezjátszód? – kérdezte.

– Nem – rázta meg Éva a fejét.

– Mi a baja?

A lány lehunyta félszemét, száját összeszorította.

– Már elkopott a tű – felelte kis idő múlva.

– A mikró?

– A mikró.

Ferenc bólintott és zsebredugta kezeit.

– Majd megcsinálom – mondta.

– Kösz – felelte Éva –, de nem ma.

– Mondtam én, hogy ma?! – csattant fel Ferenc. Villogtak a szemei. – Ma már különben sem érek rá – tette hozzá valamivel csendesebben.

Kinézett az ablakon, az udvar halk fényben fürdött. A távolugró medence szélén nagy kupac törmelék éktelenkedett.

– Még beszélünk róla – szólt Évának búcsúzóul és otthagyta.

Éppen csöngettek, amikor az osztályuk elé ért. Mindenki egyszerre akart bemenni, Reinitzék lökdösődtek. Korpás kiabált és Halmost ráncigálta. Hátulról valaki Ferencbe karolt.

– Gyere – mondta Iszer Tamás.

A hetes rendesen szellőztetett, de Korpásnak ez nem volt elég. Egyfolytában ordított, fölment a katedrára és kijelentette, hogy ott van a legnagyobb bűz. Ez valóban igaz volt, mert kedden lefestették az asztal oldallapját és még nem száradt meg. Reinitzék röhögtek.

– Ötkor gyere – mondta Tamás Ferencnek.

Ferenc elővette a tolltartóját – barna, megviselt bőrtok –, s rajzolni kezdett a padra. Először egy hosszú vonalat húzott, amelyet a végén meghajlított. A vonal közepébe két kört illesztett, majd ezeket is összekötötte, végül az egészet egy háromszögbe zárta. Úgy találta, alkotása pompásan sikerült. Még nem értette pontosan, hogy mi a jelentése, de tudta: nincs messze az idő, amikoris minden titok megoldódik.

Szótlanul kanalazta a levest, csak egy-egy koccanás szakította meg a csendet. Hirtelen felnézett, s látta, hogy egyedül van. Balsejtelmek szállták meg. Bement a szobába, az asztalon nyitva feküdt a táskája, anya a szétszórt füzetek között kotorászott.

– Mit keresel? – kérdezte Ferenc.

Anya nem jött zavarba.

– Semmit – felelte.

Ferenc lelkesedés nélkül nézte. Egy kockás füzet alól kikandikált az ellenőrzője.

– Ha valami van, akkor én magamtól is szólok – mondta és sarkonfordult.

A konyhában már kihűlt a leves. Gondolkozott, hogy felmelegítse-e, de aztán hagyta. Közben anya is visszajött, levette a kislángról a húst és a krumplit. Ferenc a konyhaszekrényhez lépett, hogy kenyeret vágjon. A család leghosszabb kését vette elő, amely úgy nézett ki, mint egy kard.

– Hidasné mondta, hogy találkozott veled – szólt anya.

Ferenc az asztalhoz ült és befalt egy krumplit.

– Ki az? – kérdezte teli szájjal.

– Itt szemből, az a barnaruhás nő – válaszolta anya.

Ferenc elzárkózott.

– Semmiféle barnaruhásat nem ismerek.

Pedig ismerte. A nő, amikor csak találkozott vele, hosszú beszélgetéseket kezdeményezett. Ferenc igyekezett mindig elkerülni, de múltkor véletlenül beleütközött.

– Alig ismert meg – folytatta anya mosolyogva. – Azt mondta, hogy már kész fiatalember lettél.

Ferenc nem válaszolt. Csak a tányért látta maga előtt, az asztal egy szegletjét, a homályos poharat meg a kenyérmorzsákat. Az egyik nagyobb morzsadarab pár centit odébbgurult. Meglepődött, nem csinált semmit, az asztalt sem érte lökés. Aztán legyintett, s kiköpte a csontot, amely egy húsdarabbal véletlenül a szájába került.

Ferenc sokáig várt a megállóban. Az úttesten egy összegyűrt újságpapírt sodort a szél, kezében Burton *India titkai* című könyvét szorongatta, s közben Iszer apjára gondolt. Hetekkel ezelőtt látta őt először. A cukrászda körül bámészkodtak, amikor Tamás hirtelen megfogta a karját és közölte vele, hogy a túlsó oldalon megy az apja. „Most bemutatlak" – mondta, de figyelmeztette Ferencet, nehogy „jónapottal" köszönjön. Rövid tanakodás után a „csókolomban" állapodtak meg.

Megérkezett a villamos. Ferenc a hátsó lépcsőn szállt fel, s közvetlenül az ajtó mellé ült. Vele szemközt egy idősebb férfi helyezkedett el, bőröndöt tartott az ölében. A bőröndön címkék: Genf, Stockholm, Milánó. Ferencet egy ideig lekötötték a feliratok, de aztán gondolatai visszatértek Iszerékhez.

Iszer apja kívülről nem látszott különleges embernek. Termetre alacsony volt. Szűkszavúnak mutatkozott, „szervusz, fiam", „hogy vagy, fiam". Bár már jócskán elmúlhatott ötven éves, hajában alig lehetett ősz szálakat találni.

A piacnál egy darázs repült be a kocsiba. Hosszan keringett a bőröndös ember körül, majd Ferenc nadrágjára szállt. Ferenc megpróbálta az *India titkai*val leütni, de ez nem sikerült.

Iszerék szürke házban laktak. A kertben hatalmas, barna kutya ugrált, csóválta ugyan a farkát, de Ferencnek nem volt bizodalma. Inkább kiabált.

– Iszeeer . . . !

Senki sem válaszolt, csupán a kutya vakkangatott. Nagysokára a fenti ajtóban megjelent Tamás. Integetett, és lejött a kapuhoz.

– Szerencséd, hogy nem jöttél be – mutatott a kutyára. – Ez egy vadállat. Múltkor is belekapott a bátyám lábába.

Ferenc tudta, hogy Tamás utálja a bátyját.

– És mi lett vele? – érdeklődött.

– Semmi – felelte Tamás –, csak kiszakadt a nadrágja. – Az előszobában csöndet intett. – Pszt – mondta –, apám lefeküdt.

A szobájába vezette Ferencet. Nem volt nagy szoba, csupán egy ágy, egy asztal és két szék fért el benne. Az ablak a kertre nézett, előtte sárga függöny lógott. A falakon végig könyvespolcok húzódtak. Ferenc visszaadta az *India titkait*.

– Kösz – bólintott Tamás, s becsúsztatta a helyére. – Most átmegyünk Flóráékhoz – mondta aztán.

Flóráék bozótos kertjét magas kerítés választotta el Iszeréktől, de volt egy titkos átjáró is. Egy dúsabb bokorcsoport mögött Tamás és bátyja évekkel ezelőtt átvágták a drótokat.

– Bújj át – intett Tamás Ferencnek, s egy vasdarab segítségével tágított a lyukon.

Ferenc lehajolt, négykézláb mászott a sáros fűcsomók között. Már csaknem átért, amikor megcsúszott. Feltápászkodott, bosszúsan csapta össze tenyerét. Tamás a fejét csóválta, majd gyorsan követte.

– Olyan nehéz a kapuig lesétálni?! – hallatszott hátuk mögül egy éles hang.

Megfordultak, Flóra anyja állt a lépcsőn. Nagydarab középkorú asszony, széttaposott férficipőt viselt, kezeit a kötényébe süllyesztette.

– Majd szólok apátoknak – tette hozzá nyugtalanul és bement.

– Nem kell törődni vele – legyintett Tamás.

A hosszú, keskeny házat végig döngölt agyag vette körül, az elhanyagolt lugasban két simára koptatott kőoszlop feküdt, akár árnyas parkban a padok. Leültek és szótlanul várakoztak. Más családok is laktak itt, három vagy négy család, mind egyszobás lakásokban.

Tamás leszakított egy levelet, s forgatni kezdte. Kicifrázta a széleit, Ferenc mereven nézte, a levél leginkább egy titkos társaság emblémájához hasonlított.

– Flórára vártok? – kérdezte a hátuk mögött újra Flóra anyja.

– Nem – felelte Tamás.

– Akkor mit ültök itt? Flóra most uzsonnázik, és utána sem ér rá.

Nem válaszoltak. Később hallották, amint az asszony elcsoszog.

Ferenc felnézett a hegyre. Még sohasem látta innen, nem is tudta megállapítani, hogy hol van az út, amely a tetőre vezet. A kiálló sziklacsoport nagyon fehérnek tetszett, szinte világított.

Flóra váratlanul lépett hozzájuk.

– Már kész vagyok – szólt.

Ő is kövér volt, bár nem annyira, mint az anyja. Orra alatt egy kicsiny anyajegy barnállott. Kezében kenyérhéjat szorongatott, lassan nyelte le az utolsó falatokat.

– Menjünk fel a padlásotokra – mondta Tamás.

Flóra tétovázott. Kék köpenye alól kivillant méregzöld pulóvere. Közelebb hajolt.

– Jó, de akkor siessünk – s a konyha felé mutatott.

Megkerülték a házat és felmásztak a létrán. Ferenc ment leghátul, végig lábujjhegyen járt. A padláson rengeteg holmit találtak. Középen pántos ládák álltak egymás hegyén-hátán, vaspántosak, Ferenc megkongatta az egyiket, de üres volt. A sarokban vékony farúd támaszkodott, pont ráesett egy fénycsík.

– Ez mi? – kérdezte Tamás.

– Seprűnyél – felelte Flóra.

Kinéztek a szellőzőnyíláson. A hűvös levegő megcsapta arcukat, a bokrok és fák között még tisztán látták az úttestet. Feketén csillogott, mintha esett volna az eső.

– Jönnek – szólt halkan Tamás.

– Kik? – riadt meg Flóra.

Füleltek, de nem hallottak semmit. Tamás fintorogni kezdett.

– Jön az ellenség! – kiáltotta sziszegve. – Hasaljatok le!

A földön száraz szalma hevert, egyszerre vetették magukat rá. Ferenc és Flóra közel került egymáshoz. A lány visszafojtotta lélegzetét, majd pihegni kezdett. Ferencben csak ekkor tudatosult, hogy valójában milyen arányosan telt. Keze véletlenül az arcához ért, a lány ajkai nedvesen csillogtak.

Tamás felugrott. Felkapta a sarokból a seprűnyelet, úgy tartotta, mint egy gépfegyvert.

– Tratratra . . . – suttogta.

Mindenkit lelőtt. Szeme szikrákat szórt, felszaladt a ládákra, onnan is megeresztett egy sort. A legfelső láda egy pillanatra megingott, kénytelen volt a mennyezet gerendájába kapaszkodni. Amikor lejött, körülnézett, mint egy igazi győztes. Újból hóna alá kapta a farudat.

– Tratratra – kiáltotta most már hangosan.

Flóra feltápászkodott a szalmáról.

– Ne üvölts – porolta le a ruháját.

Ferenc is felállt. Még járkáltak egy ideig, de minden poros volt, a rohangálástól a levegőben is por keringett. Tamás az órájára nézett, már fél hat fele járt. Szólt Ferencnek, hogy induljanak, az apja ilyenkor ébred.

Flóra mászott le utolsónak a létrán.

Iszer apjának házipulóvere kopott volt és barna. Kockás ingét végig begombolta, gallérja kissé felhajlott. Egyik kezét zsebredugta.

– Elolvasta? – kérdezte a fiától.

– Igen – felelte Tamás.

– És tetszett? – fordult Ferenchez.

Ferenc a karosszék mélyén ült.

– Nagyon – mondta, s közben érezte, hogy zsibbad a háta.

Az apa bólintott. Haja fényesen csillogott, lehetséges, hogy bekente olajjal, s alvás után hálóval kötötte le. Fel s alá járkált, gondolkodott. Ferenc nem érezte kellemetlennek a hallgatását sem.

– Remélem, nem zavarodsz meg attól, fiam, amit most mondok – állt meg Ferenc előtt. – Én közvetlenül a háború kitörésekor találkoztam utoljára Yesudiánnal.

Furcsán hangsúlyozta a szavakat. A végüket elharapta, mintha rögtön megbánná, amit kimondott. Ferenc szinte maga előtt látta, ahogy a yogi egy terem közepén ül, körülötte pedig csillagalakzatban feküsznek a tanítványok. A yogi többször megismétel egy jelszót.

– Azóta is ezt használom – folytatta Iszer apja. – Lefekszem ide a szőnyeg sarkába. – Odament és megmutatta; a szőnyeg széle valóban kopottabb volt. Kiegyenesedett, majd újra Ferenchez fordult. – Várok egy ideig, előfordult már, hogy félórát is vártam. Aztán érzem, hogy megrándul az egyik lábam. Majd a másik. És egy idő után Yesudian ott ül velem szemközt. Múlt kedden nagyon érdekeseket mondott.

– Miket? – kérdezte Ferenc.

Iszer apja összeráncolta a homlokát.

– Még nem időszerűek ezek a dolgok – szólt halkan.

Ferenc körülnézett a szobában. A falakon halványkék festék csillogott, két kép lógott oldalt. Legszívesebben vallatóra fogta volna Iszer apját. Határozott kérdésekre határozott feleleteket várt. Az öreg azonban már mással volt elfoglalva; a fiókos szekrény tetején egy ezüsttálca állt, észrevett rajta egy homályos foltot, azt kezdte el törölgetni. Ferenc Tamásra nézett, tekintetük találkozott.

– Burton később Egyiptomba ment – mondta váratlanul Tamás. – Ott megismerkedett egy öreg férfivel . . .

Ferenc csendesen várt. Tamás egy gyufás-skatulyát tartott a kezében, játszadozott. Kivett belőle egy szálat és lassan rágcsálta.

– Ez a férfi nyolcszáz éves volt – folytatta.

Apja közbeszólt:

– Ahogy Tamás mondja: nyolcszáz éves – s nyomatékosan Ferencre nézett.

Tamás szájában már több darabban volt a gyufaszál.

– Az öreg rögtön a nevén szólította, pedig még sohasem látták egymást. Elmondta, hogy neki *hivatása* van, azért maradt ilyen sokáig életben, s majd Burton is meg fogja tudni, hogy mi az ő hivatása.

Tulajdonképpen Ferenc is erre várt; hogy Iszer apja közölje vele, mit kell csinálni. Mert Tamás már bizonyára tudja, azért olyan nyugodt. De ahogy végignézett rajtuk, úgy látta, nem szabad elárulnia türelmetlenségét.

Az apa már befejezte a folt törölgetését, az ablakhoz ment és hosszasan nézett ki a kertbe. Ferenc sokért nem adta volna, ha most belelát a fejébe. Az öreg hirtelen elélépett.

– Elég erős az idegzeted, fiam? – kérdezte.

– Igen – válaszolta gyorsan Ferenc.

Az öreg nézte egy ideig, majd csendesen folytatta.

– Nézd, fiam, én bízom benned. – Beharapta a szája szélét, mint aki még valami fontosat akar közölni. – Megkapod az *Egyiptom titkait* is – tette aztán hozzá. Megfordult, a szoba közepén megállt egy pillanatra, majd kisietett.

Ferenc kérdőn nézett Tamásra. Tamás egykedvűen köpködte a gyufaszál maradványait a hamutartóba.

– Mindjárt jövök – szólalt meg hirtelen ő is, s kiment a másik ajtón.

Ferenc egyedül maradt. Nyugtalanság töltötte el, hallgatódzott. Teljes csönd. Felállt, a szekrényhez lépett, s találomra kihúzta a középső fiókot. Lepedők voltak benne, ágyneműk, a szélén egy sor keményre vasalt hálóing és pizsama. Ösztönszerűen a lepedőkhöz nyúlt, becsúsztatta ujjait, kutatott. A második sor alján megta-

lálta a borítékot. Kirántotta, pénz volt benne. Sietve kivett két darab százast, a hátsó zsebébe süllyesztette, a borítékot meg vissza a helyére.

Iszer apja üres kézzel lépett be az ajtón, mögötte jött Tamás.

– Ne haragudj, fiam – mondta –, de meggondoltam a dolgot.

Ferenc igyekezett csalódott arcot vágni. Iszer apján semmiféle zavar nem tükröződött, de mozdulatai valahogy nehézkesebbek voltak.

– Ez a könyv még túl korai neked – szólt újra.

Cipőfűzője kioldódott. Ferenc észrevette, belülről elmosolyodott, de nem szólt neki. Az öreg az ablak előtt megbotlott, karjával előrekapott, hogy megtartsa egyensúlyát.

Hallgattak. Kint már sötétedett. Iszer apja elhúzta a függönyt, de nem jött be több világosság. Ferenc úgy érezte, hogy körülötte minden sima, simogató a levegő, a tárgyak és bútorok körvonalai elvesznek a homályban. Aztán már csak arra gondolt, hogy idejében kell felállnia és elbúcsúznia.

Könnyű volt a szíve, a villamoson a vezető háta mögé állt. A sínek összefolytak a távolban, fekete kövek imbolyogtak a lámpák fényében, mintha ők is élnének.

A kanyarban kihajolt, még utoljára szemügyre vette a hegyet. Nagy sötét tömb, fölötte sárgán fénylett a hold, de a sziklák már nem látszottak.

Szeretett volna helyet cserélni a vezetővel. Ha ő tologathatná a kart, valószínűleg gyorsabban mennének, még az is elképzelhető, hogy a villamos felemelkedne, s úszna a levegőben. Hirtelen azonban újabb kanyar következett. A vezető fékezett, s Ferenc megkapaszkodott, mert nem akart elesni.

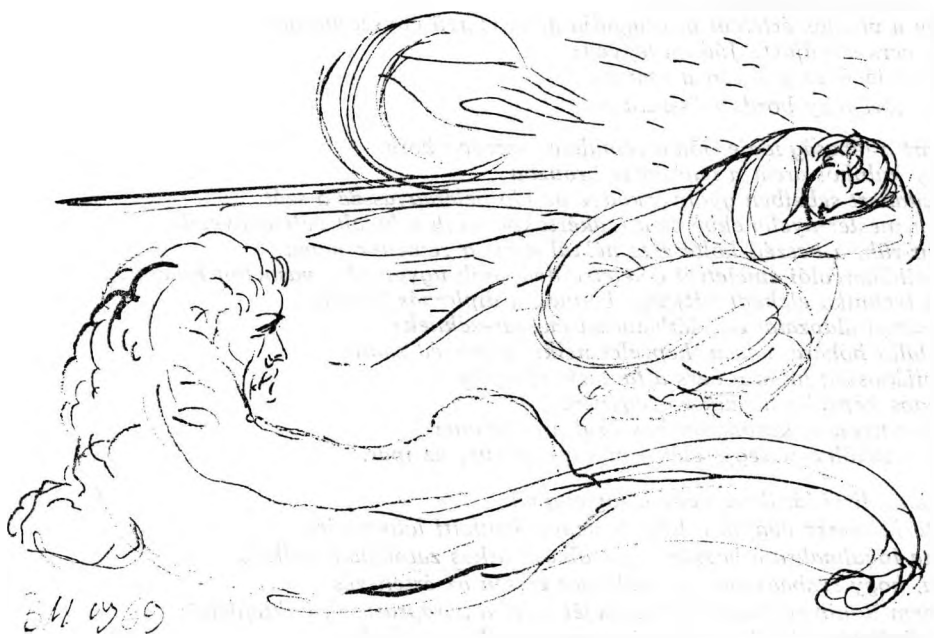

ORBÁN OTTÓ

Óda a válságos reményhez

Hiába minden, költözik a keringő,
a sár kosarában a kották teje;
hiába a klasszikus szépség bejegyzett tulajdonjoga,
lobog az idő kezében a kilakoltatási végzés,
hiába a megrendülés meg a diplomáciai jegyzékek,
kiragasztja plakátjait a statisztika és jönnek a szállítómunkások,
hogy fölpakolva a tükröket meg a csillárokat
letörjék az egyéniség kismutatóját a költészet számlapjáról;
az a vers, amelyik nem vonja kétségbe magát,
kétségbe vonja a költészetet;
az a költészet, amelyik nem teszi fölöslegessé a szellemidézést,
egy csődbement mítosz fölösleges szellemeként tántorog
a világosságra szomjas földön.

Vége a költői beszédnek, hölgyeim és uraim,
járvány pusztít a filológia akváriumában és döglenek az aranyhalak,
vége a halálos csingilinginek és a lendületes elérzékenyülésnek,
mert az angyalok nyelve kisebesedik a tényektől
és a zenés burkolat beszakad a fogalmak súlya alatt:
ébresztő és takarodó között a besorozott föld
dühödt prózától visszhangzik
és a beszéd költészetére vár,
hogy a világos értelem megtagadja az együgyű egyszerűséget
és a vers a májusfa Júdása legyen:
hajó a jövő és a harag a csavar,
mely törékeny bordáit összetartja.

Lejárt a léhaság ideje, jön a rémületes szépség kora,
hogy kubikos-arcát a nap öntse bronzba
és kitakart sebeiben gyönyörködve az idő beléfagyassza a szót
a táncmester-nyelvűekbe és a szakértőkbe, akik a halált véleményezik;
papír-rüh, a beszéd költészete nélkül a világ reménye néma
és felhőkarcolói emeletről emeletre dadogják ugyanazt a vasbeton fohászt,
és a technika elakadt liftjében bőgnek a diplomás birkák,
eszményi áldozatai egy láthatatlan mészárszéknek;
koplalás hóhéra, bőség, képzelet nélkül a beszéd sántít
és világosság híján a vers a fantázia ringyója:
világos képzelet a szükség fegyvere,
amit a nyomor korongján köszörül a lelkiismeret,
hogy szűkölve rettegje élét a piperés szörny, az ipar.

Hiába a lírai lázálom, vége a farsangnak,
ehető kenyérre vágyik a föld és nem a konfetti látomására,
tiszta fogalmakra a hozzájuk csatolható titkos záradékok nélkül,
arra, hogy szabadságon szabadságot értsen az értekezés
és nem Robinzon hajótörött meséjét vagy a paragrafusok önkivületét;
bíró kell ide, aki elismeri az igazság veszélyes örökségét
és visszahelyezi jogaiba a szókimondást,

mert a kétségbeesés az elektromosság árnyéka,
mely a Nap rúdjához láncolja az embert,
hogy párban az üresség sugaras öszvérével
a fizika közönyös malmát hajtsa.

Ó válságos remény, szegénység vérengző borja,
foggal és körömmel küzdesz és potádon az éhség térképével
csöppet sem hasonlítasz a rólad készült testményekre;
a türelem angyala vagy és nyomorúságos keresztrejtvényt fejtve
homlokodon több a ránc a dicsfénynél;
érv és cáfolat ugyanabban a vitában,
teher és váll gyötrelmes szerelme,
szándék és alkalom párbaja, tisztás az idő Afrika-mappáján,
hol az emberiség-Stanley megáll és kitörülve szeméből az izzadtságot
látja rongyaiban pompázni a jövőt, a megkerült doktort,
és kinyögi az ugyebárt meg az önt, egy nevetséges világ nevetséges szavait,
mert a veszélyes helyzetek múzsája köznapi,
verse a tett és rime: hogy ott van a helyszínen.

Vége a romantika tündéri üzletének, bezárt a látomás-tőzsde,
fedezet nélküli csekket hiába tölt ki a képzelet,
megtagadja a remény a hitelt a költészettől,
ha festett hasonlatai csak díszletül szolgálnak egy ötletes színielőadáshoz,
hol a tömeg a statiszta és az érdek a főrendező.
Világosságod köszörüld, vers, halhatatlan kardod:
az ember egyedüli reménye önmaga.
Biztos esélytelenként ő kártyázik a sírral,
de halálig ő nyer, aki dalra pazarolva a levegőt
halálig dünnyögi hurokkal a nyakán:
fenheti fogát a földre a hó,
téltől zsarol a szerencse tavaszt.

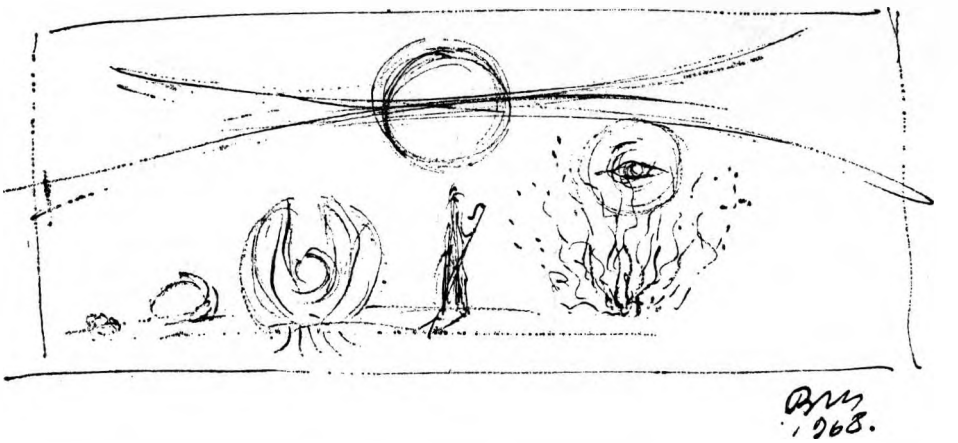

BERTHA BULCSU

Interjú Lázár Ervinnel

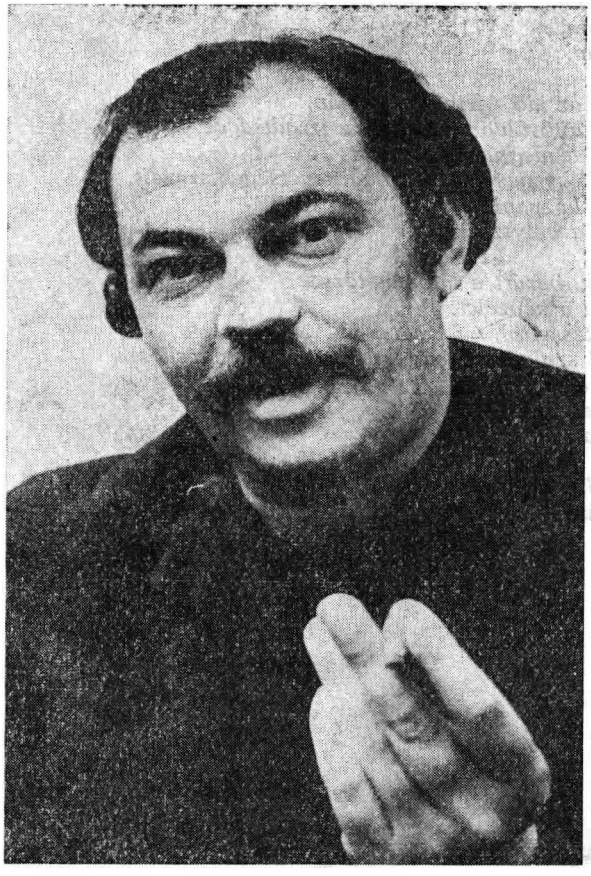

Önök bizonyára ismerik a külvárosi fűszerüzletek egyik jellegzetes feliratát: „Ital csak utcán át fogyasztható". Ez jut eszembe most, hogy egyik barátomról valami tisztességeset kellene írnom. Ez az „utcán át" jelzés motoz bennem, mintha jelentősége lenne. – Valóban, aki Lázár Ervint csak felületesen ismeri, azt gondolhatná, hogy sehol sem lakik, „utcán át" él, furcsa, meghatározhatatlan helyzetben. Annyi biztos, hogy az ember legtöbbször szerkesztőségekben, fogadásokon, kávéházak és klubok füstfelhői között találkozik vele, na és persze az utcán. Ahogy visszagondolok az elmúlt esztendőkre, ennek ellenére mindig lakott valahol. Lakása, ilyen, vagy olyan, mindig volt, de otthona csak egyszer, a szülői házban. Ezt a nagy otthontalanságot hordja izzadt homlokán, csapzott bajsza hegyén, széttaposott cipői ernyedt szomorúságában. Így aztán arra gondoltam, hogy ezt az interjút legjobb, ha a lakásán készítjük el. „Jó" – mondta, és randevút adott az egyik eszpresszóban, ahol egy rokonszenves etyeki lány küszködött a kávéfőzőgép sok-sok csápjával. Amikor megérkeztem, asztalánál már ültek néhányan, írók, költők, civilek, majd csakhamar újabb írók költők és nők érkeztek, így aztán csak jó két óra múlva sikerült a zátonyról leszakadnunk. Autóbuszra, trolira szálltunk, majd hosszasan ácsorogtunk a 95-ös autóbusz állomásánál, Lázár Ervin ugyanis Kőbányán lakik, annak is a legszélén egy gyöpös töltés szomszédságában. Az autóbusz nekirugaszkodott velünk a reménytelen útnak, mi állva izzadtunk a többi ember között. A motor többször leállt, majd fele úton végleg bedöglött. A sofőr kiszállt és bámészkodott. Öt-hat perc múlva mi is kiszálltunk és igyekeztünk taxit fogni. Nem sikerült, így megvártuk a következő járatot. Este hatra megérkeztünk.

OTP társasház, az egyik emeleti lakásnak Lázár Zsuzsa és férje, Szabó Frigyes a boldog tulajdonosa. Lázár egy különbejáratú szobát élvez a házban, és húga gond-

viselését. Tyúklevest kaptunk és babfőzeléket, aztán sört. Végül egy üveg jégbehűtött vodkával bevonultunk az író szobájába. Tanácstalanul bámultuk egymást, majd a falakat. Kérdeznem kellett volna azonnal, ahogy az egy szakmabelihez illik, de én hallgattam, mint a csuka. Mi a fenét kérdezzen az ember egy barátjától, akiről elég sokat tud, akivel évekig közös irodában izzadt, és közös kocsmákban ivott és együtt dolgozott egy irodalmi folyóirat szerkesztőségében? Vodkát ittunk s közben felfedeztem a falon két festményt. Csakhamar kiderült, hogy az egyiket Keserű Ilona, a másikat Péterfy Ágnes festette. Ezt elég jellemzőnek találtam, de a nézeteimet nem sikerült kifejtenem, mert a fotel, amiben ültem megroggyant. Körülbelül öt centivel közelebb kerültem a parketthoz. Ekkor vettem észre, hogy Lázár valamelyik ruháját gyűröm a hátam mögött.

– Maradj csak, nem érdekes – mondta Lázár.

Maradtam. Ahogy körülpillantottam, láttam, hogy az asztal és az ágy közelében cipők hevernek, úgy három-négy pár, s a szék amelyiken íróasztala előtt üldögél, ugyancsak ruhásszekrényül szolgál. A legjobb ruháján üldögélt egész este, kényelmesen, mint egy keleti uralkodó. Erről valahogyan eszembe jutott, hogy Pécsen, amikor első házasságomból kikoptam, Lázár Ervintől örököltem egy albérletet. Valamelyik szent nevű macskaköves utcában volt, közel egy gyárhoz. Az utca középre lejtett, s mint a patak, szennyvíz csordogált a házak között. Az albérlet egy benyílóból és szobából állt. A zsalu télen-nyáron, éjjel nappal le volt engedve, így csak a legfontosabb berendezési tárgyakra emlékszem. Tehát az ágyra, és az ómáriumra. A lakrészhez nem tartozott kémény, így fűteni sem lehetett. A lavórban reggelre két centi vastagon befagyott a víz. Ököllel szoktam hajnalonkint betörni.

– Hogyan bírtad ki itt a teleket? – érdeklődtem akkoriban Lázártól.

– Lefekvés előtt mindig lehajtottam egy kis pálinkát... Az ómáriumon szoktam tartani – mondta. Így aztán az ómárium tetejét én is benépesítettem üvegekkel. Talán nem kellene most elmondanom, de ha már az emlékeknél tartunk, a történethez bizonyos lelki vonatkozások is tartoznak. A kéménytelen ház ablakán az első hetekben bekopogtak néhányan. Halkan, finoman, aztán szomorú kocogással beleveszték a szent nevű utca sötétjébe. Hát ezért nem tudok most szabályos interjút készíteni vele. Részint az ómárium, részint a kémény nélküli ház miatt.

Közömbösen bámuljuk egymást a külvárosi lakásban. Aztán mozdulok és a mögöttem lévő falon felfedezek egy Réber László rajzot. Zsírkrétának látszik, szép színes, középütt egy zöld madár. Lázár Ervinnek idáig három önálló kötete jelent meg: „A kisfiú meg az oroszlánok" című meséskönyve, valamint a „Csonkacsütörtök" és az „Egy lapát szén Nellikének" című novelláskötetek. Az „Oroszlánokat" Réber László illusztrálta nagyon színvonalasan.

– Ez egy nagyravágyó madár. Átmázolja magát zöldre. A címe is ez „A nagyravágyó feketerigó". Meséskönyv, hamarosan megjelenik. Réber illusztrálta – szólal meg végre Lázár, s a csend varázslata szertefoszlik.

– *Igen, a mesékről kellene beszélnünk... Miért írsz meséket? Hogyan jut el az ember a mesékig...?* – szólalok meg én is.

– A játékhoz való vonzódás... Azt hiszik az emberek, hogy mesét írni könnyű. Ezért jónéhányan, ha valami miatt kizuhannak az irodalomból, elkezdenek mesét írni... Pedig hát ez az egyik legnehezebb műfaj, mert... Miért is? – Na igen... Azt hiszik, gyerekeknek írom. A kiadónál is megkérdezték, hogy hány éveseknek? Mit jelezzenek a borítón? Én nem hány éveseknek írom a meséket. Abból fogalmazok meg valamit, ami megmarad az emberben a gyerekségből... Számonkérték a mese tanulságát is néhány helyen. Semmi – mondja az ember. Tanmeséket írni, nekem nem fekszik. Régen sem szerettem a tanmeséket. Leginkább a vershez áll közel a mese, ha jó. Minden szónak megvan a jelentése. A hangulati tartalma nagyon fontos... És hát játszik az ember. – Minden más prózát tud az ember úgy írni, hogy leül, kettőspont, dolgozom. Kinlódik, de írja. Ha én mesét írok, úgy érzem, hogy soha többet nem tudok még egyet írni. Rám jön, mint a... Egy ültő helyemben. Nem hiszek az ihletben, de egy bizonyos lelki állapot kell hozzá, amit viszont nem tudok, hogy honnan van.

Lázár íróasztala közvetlenül az ablak előtt áll. A redőny félig leeresztve, kint kertek, fák, a szomszédokban disznóólak. Az asztalon poros írógép, talán néhány könyv, kéziratpapír, bizonytalan rendben. Lázár közvetlenül az asztal mellett ül, és váltogatja a kényelmes pózokat.

– *Milyen fák vannak az ablakod előtt a kertben? De most ne nézz oda...*

– Nem tudom. Ugyanis nem szoktam kinézni az ablakon.

– *Úgy tűnik, elég sok fa van itt a közeli kertekben.*

A redőny résein át a kertre pillant:

– Egy gesztenyefa és egy akác... – mondja, majd egy távoli jegenyefa csúcsára mutat, amely néhány pirostetejű házon túl magasodik az ég felé.

– Az a jegenye az egyetlen fa itt, amelyikkel szorosabb kapcsolatom alakult ki, mert látom az ágyból. A jegenye és a repülőgépek. Itt már alacsonyan szállnak, zölddel és pirossal villogtatnak. Közel van a Ferihegyi repülőtér.

A mögöttem húzódó fal távoli mezejében lószerszám függ egy szegen. Fekete, töredezett anyagú kantár. Mégis, mintha ferkóolaj- és csípős lószag támadna egy pillanatra. Hallucináció, ez világos.

– *Személyes ismerősöd volt a ló, vagy ez a kantár csak jelkép ott, nagy általánosságban?*

– Apám a háború után fuvaros lett. Egy öreg és vak lóval dolgozott. Meg is írtam ezt a lovat a Dűlőutak című novellámban. Erdőben mentünk apámmal, már sötét volt. A vak ló egyszercsak megállt, visszahőkölt. Hiába nógattuk. Apám leszállt, gyufát gyújtott. Az utat lövészárok szelte keresztbe...

– *Ez itt most melyik ló kantárja, a vaké?*

– Én a Deres nevű ló kantárjának hiszem. Ez volt a család vagyona. Amikor megdöglött, apám nem engedte megnyúzni... Eltemettük a pusztán, és akácfa oszlopot állítottunk a sírjára...

A fotel újra reccsen és ismét közelebb kerülök a földhöz. Kiderül, hogy közvetlenül mögöttem egy üvegajtó nyílik az erkélyre. Az ajtó és a modern komód között régi katonaláda áll. A láda zöldje már megkopott, a tetején újsághalmok, ruhák, zoknik. A ládán név: „Mányoki Sándor Pálfa".

– A nagybátyám katonaládája. Meghalt az első világháborúban. Huszonkét éves volt.

– *Mi van a ládában?*

– Füzetek, amikből tanult, mert híradós volt. Nézd meg különben...

Az újságok és a ruhák ledőlnek a földre. A ládából előkerül egy óhangú számvetési példatár, és egy apró veres födelű könyvecske. A címe valahogyan így hangzik: „Mit írjak levelezőlapra, emlékkönyvbe?" Előkerül néhány füzet, térképvázlatokkal, hadijelekkel... Kísérteties az egész.

– *Hol születtél?* – fordulok Lázárhoz.

– Budapesten. Ez sok félreértésre ad alkalmat. A szüleim akkor is Dőrypatlan-pusztán laktak, Zomba mellett. Anyám éppen csak szülni jött Pestre.

– *Szűkebb hazád tehát a puszta?*

– A dunántúli puszta. A táj és a környezet meghatározza az embert, ez evidens... Tolna megyében nevelkedtem. Apám pálfai. Kettő és tizenöt éves korom között Alsórácegrespusztán laktam, majd hosszú ideig Tüskéspusztán, a Sárvíz és a Sió között.

– *Ezekről a pusztákról kellene még valamit kérdeznem, de mit...?*

Kint hirtelen elszürkültek a kertek. Isszuk a vodkát, jó hideg. Lázár felgyújtja a villanyt. Monologizál szinte:

– Ha látom ezeket a pusztákat, meghatódom. Elég megpillantanom a vonatablakból a sárgára meszelt uradalmi magtárakat, istállókat és otthon vagyok. Nekem ez volt a világ. Erős nyomokat hagyott bennem. Apám gazdatiszt volt, most főagronómus a szülőfalujában. Ezek a pusztai emlékek nálam olyan mélyek, hogy már visszahúzó erőnek érzem jelenlétüket. Nemcsak azért, mert teljesen kikerültem abból a környezetből... De azért is, mert menekülési lehetőségnek érzem, ami a legnagyobb hülyeség, mert nem lehet menekülni. Erről szó sincs.

– *Nosztalgia inkább, nem?*

– Amit bennem felébreszt a puszta, az jellegzetesen dunántúli életélmény. Az Alföldön ilyen nincs. Ennek a világnak a fő fészke Fejér, Tolna, Baranya volt. Sokszor úgy érzem, nyugodtan leszállhatnék a vonatról és azonnal közéjük tartoznék. De nem így van. Ez a novella most, amit szeretnék megírni a Jelenkornak, éppen erről szólna. Ha az egyetemen eluntam az előadásokat, önkénytelenül a puszta alaprajzát kezdtem felvázolni. Kilenc épület, lakások, fák . . . Igen . . . Négy lakás, egy magtár és négy istálló. – Idegesített már, hogy meghatározója érzelmi életemnek . . . Gondoltam elmegyek oda, és megráz majd ha mást találok, mint ami emlékeimben élt. Nem találtam ott, csak két embert a régiekből. Az ismerős fákat kivágták, a petróleumlámpák meséket idéző illata eltűnt. Új kút, villany, új emberek . . . Azt gondoltam, hogy ez a megváltozott kép a régit összezavarja, és megszabadulok tőle. Visszajöttem ide, és érdekes módon nem emlékszem már, hogy most milyen a puszta, csak a régire. Valószínű, hogy olyan, amilyennek én gondolom, nem is volt soha.

– *Miért akarsz megszabadulni a puszta képétől?*

– Ezek a sosemvolt puszták belső világomban, hangulatilag már elérték virágkorukat. Arra törekszik az ember, hogy az ilyen állapotból fusson. Ne hátra tekintsen, hanem előre. Van egy ilyen sztereotip kijelentés, hogy ha az ember ír róla, „kiírja". Ez nem így van. Ha leír valamit, többszörösen, különböző dimenziókból át kell gondolnia. A homályos pontok tisztázódnak. Azt szoktam mondani, hogy „megyek haza". Ez idő alatt laktunk négy helyen. Egy falun belül is több házban. A táj persze ugyanaz volt, mindig a Sárvíz környéke. De mégis, nekem az az otthon, ahol az anyám lakik. Azok a bútorok, melyek a házában vannak . . . Ha Stockholmban bebútorozna egy lakást, azt hiszem, akkor is azt mondanám hogy haza megyek. Nagyon sokszor voltunk rossz helyzetben. Időnként olyan szegények voltunk, mint a templom egere. De ha összejött a család, nevettünk, és anyám volt ennek az elindítója.

Legyek köröznek felettünk. Lázár ráz magán egyet.

– A jó kőbányaiak tyúkot, disznót tartanak itt, örökké jönnek a legyek. Nem lehet nyitva hagyni az ablakot. De nem olyan legyek jönnek be, mint Rácegrespusztán. Azok zümmögve szálltak, és csíptek. Ezek itt, mint a szellemek, zümmögés nélkül lebegnek felettem. Nem is csípnek csak rámszállnak és mászkálnak rajtam.

A legyek röptét figyelve újabb részletek tárulnak fel a szobából. A rekamié közelében fekete vaskályha, mögötte vizes, leomlott fal. A rekamié folytatásaként egy kötélre fűzött könyvespolc tölti be a teret egészen az ablakig. Könyvek elég gyéren mutatkoznak rajt. Az alsó polcon üres üvegek. A polc szélén kecskekolompok lógnak szíjra fűzve. Lázár megbillenti a kolompsort, s ha az ember behunyja a szemét, füves, meredek dombok között érzi magát, s hallja, ahogy közeledik a nyáj.

– A Király Ernő hozta Görögországból – mondja magyarázólag.

A kolompok kizökkentenek az interjúból. Leteszem a noteszt, tollat. Műsoron kívül megszólalok:

– *Mit kell csinálni az életben?*

Lázár nem szabadul az interjútól.

– Én nem tudok mást csinálni már, mint írni. Itt állok egy magyartanári diplomával, de ha egy iskolába kerülnék, már nem tudnám megszokni. Jó lenne érteni a villanyszereléshez, vagy a gépek kezeléséhez. Időnként elfog a félsz . . . Napjainkban a dokumentum-irodalom óriási testté vált. Az emberek arra kíváncsiak, ami tényleg megtörtént. Mint csinált Hitler a bunkerben, hogyan lőtték le Lincoln Ábrahámot, két rokonszenves külsejű gyilkos hogyan mészárolt le egy farmercsaládot. Megtörtént ez meg ez . . . Mindenki ilyen szöveget vár. Az irodalom ilyen viszonylatokban erőtlennek látszik. Azt hiszem, ez nem igaz. Az irodalom szinte anyagi erő, ha jót ír az ember. – Ehhez kapcsolódik az is, hogy a bátyám állatorvos, apám pedig növénytermesztéssel foglalkozik. Ülünk otthon az asztal mellett, apám eskűszik a Bánkúti és a Fertődi búzára, és kézzelfogható eredményeket ér el. Kiderül, hogy a bátyám intézkedik, s a járásban, ahol dolgozik, elmúlik a járvány. A Fertődit ellenezték, aztán huszonnégy mázsát termett holdanként. Az embert ezekkel silánnyá zsugorítják. Mert ugye megír az ember egy novellát, hogy vannak a világban ba-

jok. Vagy szeret valakit, elmegy hozzá, de nem tudja a szeretetét kimutatni. Az ilyen novellák eredménye nem mérhető le. Elolvassák ezren... Mit jelent nekik? – A rosseb tudja. Baromi szomorú, hogy az ember irodalmi tevékenysége nem mérhető. De azt hiszem, ha valamit jól megcsinál az ember, és elolvassa valaki, olyan, mintha éhes lenne, és enne. Szükség van rá, mert... Nem tudom lehet-e valaki annyira egyedül, bármilyen szakmában, mint amikor az ember ír? Ülsz a fehér papírral szemben és próbálkozol... Nekem az a véleményem, ha egy jó írás leköt valakit Bátaszék és Szekszárd között a vonaton, akkor az már rendben van. De ezen kívül biztos vagyok benne, hogy tényleg erővé válik az emberben, mert kell, hogy a jó írás használjon. – Nekem a szememre hányták, hogy akikről írtam, mind jó emberek...

Kitölti az utolsó pohár vodkát, lehajtja. Fejem felett bámulja az üvegajtó mögött derengő sötét erkélyt.

– Tudom, hogy vannak rosszak is... Illetve fene tudja... Idegenkedek attól, mint minden...

Félbehagyja, majd int:

– A Tüskés Tibort írd bele, légy szíves. Írt rólam egy kritikát, hogy a szeretetet akarom piedesztálra emelni. Én ezt soha nem fogalmaztam meg magamban, de ez a megoldás. Nem a dobd vissza kenyérrel, és mindenkit szeretni kell, de a szeretet piszok fontos... Ha valakiben egy írás csak annyit ébreszt fel, hogy nem haragszik, ha a villamoson a lábára lépnek, akkor jó.

– *Pécs mit jelentett neked, mint induló írónak?*

– Nekem az első igazán jó tanácsokat a Pálinkás Gyuri adta. Első novelláimat a Gyuri olvasta el. A másik, akit piszokul szeretek, az a Csorba Győző. Mindig azt hittem róla, hogy nem kedvel túlzottan, de segítőkészen és tárgyilagosan elemezte minden munkámat. Végül orákulummá vált. Aki Pécsen írni kezd, nem kerülheti el Csorba Győzőt. Hiába jelenik meg az ember nagy lapokban, ha összetalálkozik Győzővel, kis szorongással áll előtte újra... És a Tüskés Tibor, akivel együtt dolgoztam, ami nem ment simán, mert a modora is olyan volt, mint a neve, de értékítéleteiben nem volt elfogult, csak néhány emberrel szemben... Az az időszak, amit Tüskéssel együtt dolgoztunk, jó volt, tanult az ember. Nagyon szeretem, nagyon rendes pali. Ezt majd te megfogalmazod... Ezt a szöveget a Szederkényi rosszul veszi, nem?

– *Nem, mondd csak...*

– A szerkesztőségben a Tüskéstől alakult ki az a bizonyos alkotó légkör... Én nagyon szerettem Pécsen élni. Budapesten ma sem találom úgy a helyemet. A Nádor kávéház... Hát ilyen itt nincs. Az ember oda hazajárt. Budapesten van ezer újságíró, aki szem előtt van, de csak a produkcióval törődnek. Hogy kicsoda és mit csinál, nem ügy. Pécsett azzal voltak főnökök, hogy lesték, beérek-e nyolcra? Amikor először behívott az egyik itteni főnököm, és azt mondta, hogy a cikkemről akar beszélni, vörösre gyúlt az arcom. Kiderült, hogy igaza van. Lehetett hallgatni rá. A lényeges dolgokba szólnak bele. Abba, amihez értenek. Ezért érezheti magát kis istennek az ember vidéken, mert ha ott beleszólnak valamibe, biztos, hogy nem a lényegbe. Vidéken nem elég nagyvonalúak a főnökök. Muszáj Pestre jönni. Tudom, hogy kár, de nem lehet ott maradni. Pécs rohadt jó hely, de ha az ember felhúzott egy fekete inget, azonnal megjegyzést tett rá valamelyik főnök. Egy ilyen megjegyzés elég volt ahhoz, hogy a kollégák kimarják az embert, mint a beteg disznót a csordából. A fekete inget két hónap múlva aztán az a bizonyos vezető vette fel, mert Pesten is divatba jött. Soha nem a lényeges dolgokkal foglalkoztak... Idefigyelj aptya, a Tüskésről írj jókat. Jó volt az a Jelenkor... Bár, ha meggondolom engem rúgtak ki onnan először...

– *Min dolgozol most?*

– Én már nagyon régóta nem dolgozom, de van egy regény, amit öt éve írok, és ezt be akarom fejezni ebben az évben. Ha elkészül, beleillik „A kőfalon túl" című novellám hangulatába... És írok egy meseregényt. Majd meglátjuk, mi lesz belőle. Többet kellene dolgozni.

– *Az Élet és Irodalomnál most mit csinálsz?*

– Tördelőszerkesztő voltam évekig. Ezt tudod. Aztán kint voltam Lengyelország-

ban. Az összes madár nevét megtanultam lengyelül. Most, hogy hazakerültem, a novella rovat szerkesztésével bíztak meg. Nehéz ügy... Az év ötvenkét hetéből minden hétre kellene egy jó novellát szerezni, de ez nem megy...

– *Jól beszélsz lengyelül. Miért éppen ezt a nyelvet tanultad meg?*

– Alsópéren dolgoztam valamikor cséplőgép mellett...

– *Gépellenőr voltál...?*

– Dehogy... Hol mint zsákos, hol mint szalmahordó, vagy adogató dolgoztam. Váltottuk egymást. Megtaláltam az állami gazdaság könyvtárát, egy beszögelt szekrényben. Felfeszítettük. Úgy adódott, hogy én Reymont „Parasztok" című regényét loptam el. Akkor elhatároztam, hogy eredetiben, lengyelül is elolvasom. Az egyetemen aztán fel kellett venni egy pótnyelvet. A lengyelt választottam.

– *Mondhatnál néhány írót, akiket rokonszenvesnek találsz.*

– A franciákat ellenszenvesnek érzem... Főleg az amerikai és az orosz irodalomban vannak egészséges kezdeményezések. Hogy miért, nem tudom... Úgy érzem, hogy a realitás a kulcs. Nagyon szeretem Faulkner, Nathaniel West, Bernard Malamud és Salinger írásait. És van egy könyv, ami piszokul tetszik nekem: Bohumil Hrabal: „Táncórák idősebbeknek és haladóknak".

Szabó Frigyes néhány üveg jégbe hűtött sörrel jelent meg a szobában. Alighogy megittunk egy üveggel, megérkezett az etyeki lány, aki délután a kávéfőzőgép mögött szenvedett. Elegáns volt, bűbájos. Kiderült, hogy korábban eldugott a szobában egy üveg szilvapálinkát. Így aztán pálinkát és sört ittunk a továbbiakban, s úgy tűnik, egyre többen lettünk. Felálltam és igyekeztem megragadni valami jellemzőt író barátom szobájában. Amit most felsorolok még, lehet, hogy nem jellemző rá. Az íróasztala mellett, jobbra fent a falon Hemingway kép. Ernest úr félmeztelenül áll egy boxringben és diadalmasan várja, hogy az összes fényképészek elkattintsák masinájukat. Mellette egy távirat a következő szöveggel: „Tévedtem, öt szótag (hivatalosak) és Katmandu Nepale. Coll sürgős... Szöveg mint ment".

Lázár mellém áll és valamilyen régi fogadásról beszél, amiben a „Sokan vannak a hivatalosak és kevesen a választottak" mondat egyik szava, és Nepál fővárosa volt a tét.

Hemingway és a két távirat mellett egy éhező indiai kisfiú képmása, felettük nagy papírmező, a papíron gyermekes betűkkel másolt idézet az Újszövetségből: „Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból..."

– János Jelenések könyve, harmadik bekezdés, tizenötödik rész – szólal meg mögöttem Lázár, majd belekezd egy történetbe, egy plébánosról és Károlyi Gáspárról.

A könyvespolcról találomra leemelek egy vaskos, vászonkötésű könyvet. Kinyitom, legnagyobb megdöbbenésemre teljesen üres. Pontosabban a legelső oldalán Lázár gyermekes betűivel a következő sorocska áll: „Döm, döm, dödöm." Alatta zárójelben: Ottlik.

Lázár világa tele van jelképekkel, félmondatokkal, lehetőségekkel. Gyermeteg szeretetvágy, és gorombaság, és virágok, és madarak együtt... Az üres könyv, melybe egyetlen sort sem nyomtattak, bennem valahogyan a korlátlan lehetőségek illúzióját kelti. Írói, emberi lehetőségek nagy fehér mezejét. Sokat ér egy ilyen illúzió, s könnyen lehet, hogy az ember alaposan nekilódul. Pécsi újságírókoromban két-három nyáron Lázár Ervin is elkísért egy-egy vitorlástúrára. Egyik alkalommal éjszaka futottunk be a tihanyi kikötőbe. Reggel arra ébredtünk, hogy filmeznek a parton. Sietve megreggeliztünk és felszedtük a horgonyt. Amint azonban megfeszültek a vitorláink, megjelent a mólón egy ordító segédasszisztens. Üzleti ajánlattal lepett meg bennünket. Úgy emlékszem, ötszáz forintot ígért bizonyos manőverekért. Mi lettünk volna a háttér valamihez. Ahogy körülpillantottunk, láttuk, hogy a színészek éppen kezdik kiheverni az esti söröket, pálinkákat, s a szél alig borzolja a platánok tetejét. Délután kettőre kellett Füredre érkeznünk, hogy orvos barátunkat, dr. Dvorszky Kornélt is a hajóra vegyük. Pénzünk már eléggé fogytán volt, s a szél alig lengedezett. „Lebegünk nekik ötszázért" – döntöttem. Lebegtünk. Az asszisztens állandóan ordított, hogy hol menjünk bele a képbe és hasonlók. Lázár eközben a fenékdeszkák alatt talált egy

originál üveg whiskyt, amiről már napokkal korábban megfelejtkeztünk, vagy azt hittük, hogy elfogyott. Ivogattunk és hajóztunk. A whisky lassan megnövelte az öntudatunkat, s párhuzamosan monologizáltunk, hogy két ilyen „kiváló magyar írónak" mint mi vagyunk, szabad-e ötszázért statisztálni? Közben aztán megjött a déli szél. – „Eső lesz" mondtam Lázárnak, mivel a szél az óramutató járásával ellentétes irányban fordult el, s az a Balatonon általában meghozza a rossz időt. Jól kifutottunk jobbcsapáson, aztán messze a mólón túl ráfordultunk a füredi partok kontúrjára. A segédasszisztens ordítása csak addig hallatszott, amíg jobbcsapáson haladtunk: „Vitorlás azonnal jöjjön vissza!" Ittunk az egészségére és élveztük a déli szél langyos berekillatát. Olyan volt ez a délelőtt, mint a szabadság fogható megvalósulása. Nagy üres könyv volt az élet, fénnyel, kéklő lehetőségekkel. Aztán befutottunk Füredre. Orvos barátunk késett, az ég elborult, megeredt az eső. A kajütben dideregve, pontosan emlékeztem a történtekre. Nem határoztam el, hogy otthagyjuk a filmet... Csak jó volt a szél és négy-ötszáz méterrel túlfutottunk a kritikus ponton. S ott már hívott bennünket a messzeség, nem volt erőnk visszafordulni. Nem is beszéltünk róla, csak később a kajütben dideregve. – „Most persze jó lenne az az ötszáz" – mondtam. – „Így azért mégiscsak jobb volt" – mondta Lázár. Persze hogy jobb. Hajózni kell, egyre messzebbre.

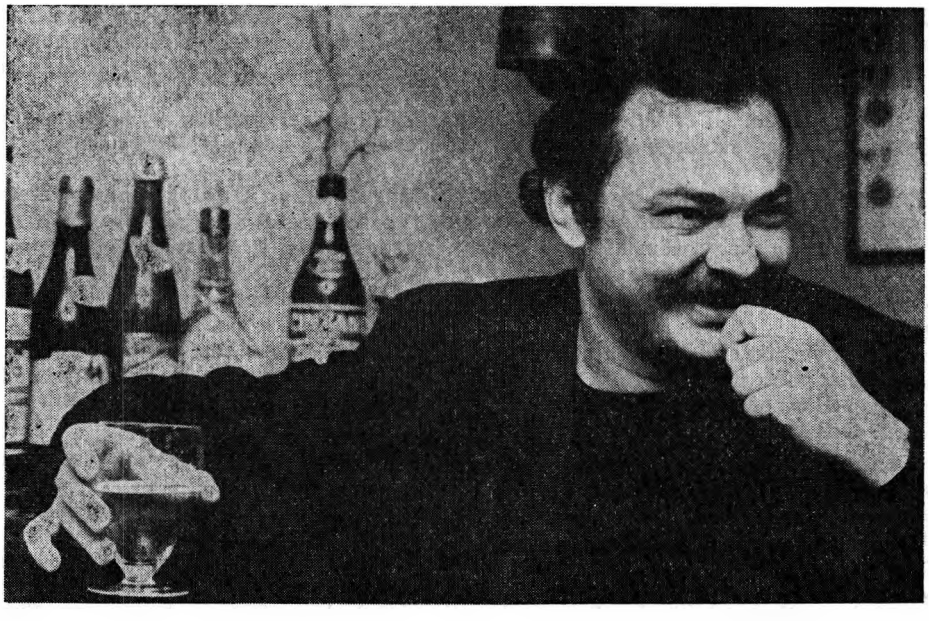

(Fotók: Erb János)

LÁZÁR ERVIN

Részegek

A fickó egy szögletes orrú lánnyal ült. Részegnek tűnt. Bár meglehet, hogy én voltam részeg. Esetleg a szögletes orrú lány is velem volt. Nem tudom. Mindenesetre együtt ültünk ezzel a fickóval.

Szeretném elmondani az arcát. Persze... az ő arcát vagy az enyémet? Szóval azét, aki a szögletes orrú lánnyal ült. De a szögletes orrú lánnyal ülő férfi arca nem elmondható. Arc. Ennyit mondhatok róla.

– Van egy kitűnő barátom – szólt az Arc –, bizonyos Sándor. Ő már megmondta.

– Milyen Sándor? – kérdezte a másik.

– Petőfi. Petőfi Sándor. Ő már megmondta. A harc hiábavaló, de harcolni kell. Csak a harc, amely úgyis hiábavaló, az az egyetlen, ami nem hiábavaló.

– Na jó – mondta a másik –, valamelyikünk részeg.

– A szögletes orrú lány mellől mondta, vagy vele szemben? Nem tudom.

Na igen, Petőfi Sándor! Van egy ilyen fiú, akit agyonszúrtak. Lándzsával, dárdával, pikával, vagy ilyesfélével.

– Ez persze nem fontos.

– Micsoda?

– Semmi – ordított.

Csak tudnám, hogy ő volt a szögletes orrú lánnyal vagy én. Mert ez az ordítás más így és más úgy. S különben is: melyikünk ordított?

– Évekig laktam ott – mondta.

Tudtam, hogy ez már más ügy, egy nagy ugrás a barátjától (Petőfi Sándor vagy kicsoda) – szóval évekig lakott valahol. Úgy mondta, ahogy az albérletben lakók szokták mondani. Ennek, hogy „laktam", nem volt sok hitele.

Pedig hát ott laktam. Albérletben. Ezt igazolhatja könnyedén a szögletesorrú lány.

– És én soha – folytatta és mondott még egy kacskaringós hosszú mondatot, de nem figyeltem oda. Csak annyit jegyeztem meg: „És én soha."

Figyelmesen nézett rám.

– És te soha – mondtam az odafigyelők egyetértő ábrázatával. De ez hazugság volt. Az odafigyelés is meg az egyetértés is. Ebben persze nem vagyok biztos. Attól függ, melyikük ült a szögletes orrú lánnyal.

– Te állat! – mondta –, de nagy állat vagy!

Meg kellett volna sértődni, de kinek van ereje megsértődni, amikor olyan igaz. Nagyon is igaz. Meg részeg is az ember. S ráadásul nem sértődős részeg.

– Minden albérletben képek lógtak.

Lógnak, általában lógnak. A képekre ez a legjellemzőbb – gondoltam akkor –, hogy lógnak.

– Két évig laktam a Ferdeszájú Márikánál.

Jó név, nagyon jó név. Ferdeszájú Márika! Biztos nem is így hívták. Ahhoz túlságosan jó név.

– Kovács Ilona volt hivatalosan, igaz?

Elhúzta a száját.

– Nem Kovács, Kis. Mit is mondtam?

– Hogy két évig laktál nála.

– Igen, és a képek!

– Képek lógtak a falon.

A szögletes orrú lány felállt. Valahova el kellett mennie. De látszott rajta, hogy visszajön. Mert nem volt teljes az öröm, attól, hogy felállt. Aki véglegesen el akar menni, az nem így áll fel.

– Azt kérdezte tőlem: Ön, ugye, albérlő? Mondom: igen. Fehér köpenyt viselt. Vagy kéket. Milyen ágya van? – kérdezte erre. Röhögni való. Arra gondoltam, olyan ágyam van, amelyikben mindig nyirkosak a lányok. Bár ez képtelenség. Valamennyi lány nem lehet nyirkos.

A másik arra gondolt, hogy érdekes, ez a szögletes orrú is mindig nyirkos.

Hogy ki gondolt erre, ő vagy én? A fene tudja, melyik volt a szögletesorrúval.

– Nyirkosak! – kiáltottam.

– Igen, de neki nem ezt mondtam. Azt mondtam neki: Barna ágyam van. „Biztos benne?", kérdezte ő. Nem, mondtam erre, nem vagyok biztos, lehet, hogy fekete.

– Fölöslegesen röhögött – mondtam kisegítőleg.

– Nem fölöslegesen, fölényesen – emelte fel az ujját a másik –, nagyon fölényesen. És azt kérdezte: „vannak képek a szobában?" Vannak, mondtam. „Milyenek?", kérdezte ő. És gondolkoztam és gondolkoztam.

– Nem jutott eszedbe.

– Nem.

– Két éve laktál ott.

– Igen, két éve.

– Jó, nem emlékeztél, hát nem emlékeztél!

A szögletes orrú visszajött, odaült amellé, akivel volt.

– A skót viszki itt harminchárom forint – mondta egyikünk. Valószínű az, amelyik nem a szögletes orrú lánnyal ült.

– És mit gondolsz, mit csináltam? – kérdezte, rá se bagózva a skót viszkire, az, amelyik albérletben lakott.

– Fogalmam sincs – mondta a másik.

– Hazamentem és megnéztem a képeket.

Egy rózsaszín ruhás pincérlány skót viszkit hozott. Nagyon szép, látszólag szánalomraméltó lány volt. De egyikük sem merte megszólítani, hátha a hangjából kiderül, hogy nem is szánalomra méltó.

– Szóval megnézted.

– Igen. Két évig nem vettem észre. De akkor megnéztem. Egy macska ült a képen. Kicsit bandzsa macska. Nagyon fehér. És jobb felől mellette egy gyümölcsöskosár. Almákkal, körtékkel. Minden almán jól látszott a fény.

– És a körtéken?

– A körtéken? – kérdezte elgondolkozva. – Miféle körtéken?

– A macska mellett.

– Ehe – mondta, s ez lényeges volt, olyan hangsúllyal mondta, hogy nem tévedhettem, lényeges volt ez az ehe.

– Még kérjél skót viszkit – mondta a szögletes orrú lány.

Az, amelyikünkkel volt, intett a rózsaszínruhásnak és azt mondta:

– Még skót viszkit! – aztán ránézett a másikra és megkérdezte: – Van pénzed?

Nevetséges. Egy fél deci skót viszki csak harminchárom forint. Kibírják. Kibírjuk. Kibírom. Egy napi keresetemből majdnem három skót viszkire telik. Ámbátor a Makk Bikában hétért kapsz egy fél konyakot. De oda a szögletes orrú nem jön be. Az ám, melyikünkkel is volt?

– És?

– Mit és?

– A képek.

– Ja. Attól kezdve megjegyeztem ezt a képet. A barátom, Mihály . . .

– Csokonai Vitéz – vetette közbe.

– Elmerengve rámnézett.

– Kicsoda?
– Csokonai Vitéz Mihály.
– Nem. Egy másik, Borbás Mihály.
– Tudhattam volna – mondta a másik.
– Nem tudhattad volna!
– Na jó, nem tudhattam volna.
– De igenis tudhattad volna, mert te vagy az a Borbás Mihály!
Ordított.
– Vagy te – mondtam én békítőleg.
– Lehet, persze, lehet, hogy én.
– Mit mondott Borbás Mihály?
– Hogy felejtsem el. Hogy ne gondoljak arra a képre, ott az albérletben.
– Igaza van – mondta a másikunk –, Borbás Mihály, akár te vagy, akár én, egy észkoncentrátum.
– Persze, hogy igaza van, de hogy felejtsem el?
– Két évig észre sem vetted!
– Itt van – ütögette a tarkóját –, milyen agy ez, hogy kitörölhetetlenül őrzi a gyümölcstálas macskát!
– Még skót viszkit – mondta a szögletes orrú.
A pincérlány rózsaszínűen odalebegett. Még szánalmasabb volt, mint valaha.
– Magával szeretnék élni – mondta neki valamelyikünk.
Elképzeltem, ahogy este fáradtan hazajön a pincérlány és ölébe hajtom a fejem.
A pincérlány nem értette. Látott már máskor is részegeket.
– A macskának durung lába van és jól láthatók rajta a karmok.
– Nincsen macska tövis nélkül. Felejtsd el! A méregzöld billiárdasztalra emlékezz s a vörös falakra.
– Azzal a képpel sohasem éltem együtt.
– De akkor is rá emlékezz.
Fölugrott, körülrohanta az asztalt.
Egy hosszú úr jött oda, a nadrágján fekete csík. Ahogy a tábornokoknak vörös, neki fekete. Valamit mondott. Talán azt, hogy nem kocsma ez. De látta, hogy skót viszkit iszunk.
– Hát miféle agyam van nekem – mondta emez már az asztalnál ülve –, hát miféle agysejtek vannak ebben a rohadt koponyában! Megőrzik ezt a gyümölcsöstálat meg azt a szörnyű macskát. Hát miért ítéltettem erre!?
– Még skót viszkit – mondta a szögletesorrú.
A pincérlány már tűnőfélben lebegett körülöttünk a rózsaszín ruhában.
– Magának van otthon képe? – kérdezte tőle.
– Milyen képem? – csodálkozott a pincérlány.
– A falon, a falon lóg kép?
Megrántotta a vállát.
– Hát nem tudok ettől megszabadulni! Miféle istenverés ez? El akarom felejteni!
– Sohasem felejted el – mondta kárörvendve a szögletes orrú lány –, sohasem!
Pedig biztos oda sem figyelt. Csak látta: valaki üvöltve kesereg, mert nem tud valamit elfelejteni. S erre kárörvendően azt mondta neki: Sohasem felejted el!
S igaza van! Oda se figyel és igaza van!
A macska a gyümölcsöstállal. A művész szemből ábrázolta, mert oldalról nem tudott macskát festeni.
– Szereted ezt a pincérlányt?
– Szeretem. Nagyon szeretem.
– Ömellette el tudnád felejteni albérleted festményeit?
Nem tudtam (vagy nem tudott) válaszolni, mert a szögletes orrú lány élesen felkacagott, s az amelyikünk vele volt, ettől elszégyellte magát.

BORSOS MARGIT

Álom

merülő kő
az álom vizében
már nem tudom
hogy voltam éltem
csak süllyedek
a szürkeségben
nincs fent és lent
csak vízfalak
és a szavak
mint a halak
kiúsznak agyam
hálójából

(Borsos Miklós „Álom" szobrához)

Metamorfózis

1

a hétfő
kaviccsá változtat
s a kedd kezébe dob
emberré csak vasárnap
válhatok

2

tává változtam és állok az úton
hogy ember voltam még látszik
alakomon
de
sötétlő körömet már nem szaladom
a távoli ég nem dobol ablakomon
mert
tává változtam és hallgatom
hogyan csurog az eső alakomon

(Henry Moore „Álló alak" szobrához)

THIERY ÁRPÁD

Az ember és a táj

Zákonyi Ferenc és a Balaton

Arról a legnehezebb írni, akit jól ismer az ember. A hagyományos módszerek érthetetlenül cserbenhagynak, az emlékek furcsa rövidzárlatokat okoznak. Nem elég az anyagot formális rendszerbe foglalni, mert új és új kétségek törnek elő az anyag hézagai közül, és a legjobb emlékek is már-már elbizonytalanodnak. Az építkezés szabálya: kiválasztani egy jó indító történetet vagy szituációt, és annak felszálló ágába kapaszkodva már semmiség az egész, gyakorlat, rutin dolga csupán. De, melyik legyen az a történet? Melyik legyen az a mozzanat?

Az arc? Erős, markáns, víz- és széledzett arc, úgy tűnik, vereséget nem ismerő. Van benne valami kérlelhetetlenség. Átható, gyors tekintet. Legfeljebb a hang lágyul el időnként, vagy inkább csak elmélyül, s a szem húzódik össze. Nevet? Erős fogai vidáman előre ugranak. Az arc azonban nem változik.

Az emlék? Hosszú évekkel ezelőtt találkoztam vele először, még veszprémi újságíróskodásom első napjaiban, Balatonfüreden bolyongva, és egy balatoni hetilapról álmodozva, melynek munkatársaként jól eldolgozhatnék, és még csak el sem kellene hagynom az itteni vizet, a hegyet és a fákat. Idegenforgalmi szempontból lendületes időszak volt. A világturizmus kezdett példátlan méreteket ölteni. Olaszország egyetlen év alatt huszonkét millió külföldi turistát fogadott, Bulgária a tengerparton megkezdte a kilométer hosszúságú szállodasorok építését, Jugoszlávia is fölfedezte, hogy az Adria a nemzetgazdaság szempontjából óriási lehetőségeket rejteget... A Balaton abban az évben kapta az első, komolyabb fejlesztésre szánt összeget, ha jól emlékszem, negyven milliót. Betévedtem dr. Zákonyi Ferenc irodájába, hátha megtudok tőle valami érdekes dolgot. Órák múlva a fejlesztés „haditerveitől", a megoldásra váró

gondok zuhatagától valósággal elkábulva, kezdtem gyanítani, hogy ritka, már-már érthetetlen embernek és tájnak ez a szerelmes eggyé forrása, és ez az érzés egyszer sem csökkent bennem, akárhányszor rontottam is be hozzá előre jelezve, vagy váratlanul, de mindig tervekkel, információk tömegével távozva. Ritkán fordul elő, hogy táj, ember és munka így összetartozzék. Az ember a táj része, a tájat az ember lassú szívóssággal megváltoztatja. A munka közöttük nem formális kötelék.

Egy friss élmény? Hat óra múlt. Két férfi érkezik dr. Zákonyi Ferenc lakására, ismerősen bevonulnak a szobába. Az egyik a balatonfüredi tanács titkára, a másik a községi művelődési otthon igazgatója. Tanácsért jöttek. Egy hónap múlva a füredi „pantheonban" leleplezik Hviezdoslav negyvenötezer koronás bronz emléktábláját – a nagy szlovák költőt, aki magyar iskolákba járt, és első verseit magyar nyelven írta: fontos irodalmi szálak fűzik a Balatonhoz. Az emléktábla leleplezése nagy esemény lesz, miniszteri fokozatú diplomaták jelezték jövetelüket, de ennél is fontosabb, hogy a magyar és a szlovák nép barátságának jellegzetes mozzanata. A két vendég figyelemmel hallgatja az információkat, időnként följegyeznek valamit a papírra, többnyire csak a címeket, hová kell még elmenni, kiket kell fölkérni és meghívni az ünnepségre.

– Tehát, a zenekar lehetőleg Dvorzsákot játsszon. Ők ajánlanak majd egy szép darabot... – tűnődik el a hangja egy-két pillanatra, jelezve a hátteret, ahol a gondolat ellenőrzi a szavakat: nem felejtett-e ki valamit?

A hangulat? Sokat használt dossziét húz elő a hatalmas könyvszekrényből. A mozdulat olyan, mint egy határozott tollvonás a fehér márványpapíron. A szekrény roskadozik. Ezer kötet a Balatonról. Tizennyolc éves kora óta gyűjti. Amit százötven év óta leírtak a Balatonról, az mind megtalálható itt a vitrinben. Csodálkozni sincs időm.

– Ezt nézd meg! – biztat fellapozva a dossziét. – Magyar írók eredeti kézírásai, följegyzései a Balatonról... Itt van például Móricz Zsigmond néhány sora, amit Kenesén írt 1940 júliusában: „Ekkora tenger... Micsoda szemkápráztatás! De, mi megelégszünk azzal, hogy szép a Balaton..."

Eötvös, Jókai, Krúdy... Írók, művészek, tudósok... Tiszteletreméltóan vastag papírcsomag.

Az ismertető jelek? Valósággal varázslója ennek a tájnak. Az utóbbi 17–18 év alatt nem épült itt turistaház, emlékszoba, nem állítottak helyre műemléket, nem nyitottak meg szezont, nem jelent meg turistajelzés, amihez ne volna személyes alkotó köze... Írók, művészek, diplomaták, közéleti férfiak barátja... A víz barátja, melynek két partpontján – Siófokon és Balatonfüreden – töltötte életének nagy részét... Barátja a magyar történelemnek. Barátja? Sokkal több annál. A nagyvázsonyi lovasjátékok gondolata, megrendezése az ő nevéhez fűződik. Az első lovasjátékok után még nehezen ült el a lelkesedéstől és gyanakvástól vegyes hangulat, de a következő évben már tízezrek utaztak a látványos eseményre, köztük több ezer külföldi vendég, és két éve már nyugodt lelkiismerettel írhattam le e folyóirat hasábjain: „Keresve sem lehetett volna az országban alkalmasabb várat találni egy idegenforgalmi jellegű hadijátékhoz, melyet ugyanakkor józan s erős szálak fűznek a nép történelmének néhány legendás mozzanatához. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a játékok programja megfelel-e annak a történelem-felfogásnak, mely a nemzet múltját a helyére teszi, illetve a helyén tartja, másrészt a történelmiességen átemelkedve képes-e idegenforgalmilag, kultúrpolitikailag valami másra, korszerűre, nemzetközire?..." Nem gongondoltam – s tudhattam-e? – hogy két év múlva azt kell leírnom: 1967 augusztusában rendezték meg utoljára a nagyvázsonyi lovasjátékokat. Miért? Sokan kérdezik ezt mostanában. A válasz körülbelül így hangzik: nincs pénz... Dr. Zákonyi azt mondja elszomorodva, s amit mond, elfogadom:

– A lovasjátékok megszűntek, ez nem tölt el örömmel. Azonban mégiscsak az a lényeg itt, hogy ebből a kis elzárt faluból idegenforgalmi nevezetesség lett. Miután a várat helyreállítottuk, az első évben ezer turista fordult meg Nagyvázsonyban. Tavaly hetvenezer. A Zichy-kastély helyreállítása két és fél millióba került, a közelében kialakított néprajzi múzeum, a rézkovács és takács műhely komoly kultúrlátványos-

ság. És azt is a lényeghez sorolom, hogy a faluból az elvándorlás néhány év óta megszűnt. Van miért ottmaradni. A faluban kiépítették a vízvezetékhálózatot, rendbehozták a belső utakat, a közvilágítás szinte városias . . .

Valahol azt olvastam Zákonyiról, hogy tettrekész ember. Azt hiszem, ez egészen találó. Televízióban, rádióban nyilatkozik, emléktáblát leplez le, útikalauzt ír, boszszankodik a bürokratikus megoldások miatt, vagy hálatelt szívvel rázza a delegátusok kezét – mindig ez a tettrekészség feszül a hangjában, a mozdulataiban. Megfejthetetlen energiatartaléka van, amely a legnehezebb nap, a legfájóbb kudarc után is estétől reggelig képes megújulni.

A levél?

„Ne vedd rossz néven, hogy ilyen sokáig nem válaszoltam, de leveled éppen aznap érkezett, amikor engem a BEA repülőgépe már London felé röpített, hogy újabb emléktáblát leplezzek le. Bizonyosan olvastad a magyar sajtóban a Paget-emléktábla leleplezésének ügyét. Nagyon szép volt. Itthon azt mondták, húsz ember se lesz ott. Hazulról megszerveztük a füredi Rallye-n résztvett angolokat, és háromszázan voltak. Amikor odaérkeztem a kimondhatatlan nevű Thorpe-Satchville községbe, ahol Paget született, és megláttam a fehérsisakos közlekedési rendőröket, tudtam, hogy megnyertük a csatát. Amikor pedig a megye Lord majorja a királynő képviseletében feltűnt pálcás, koronás kísérőivel, igen boldog voltam. Ez volt az Angol–Magyar Baráti Társaság legnagyobb rendezvénye a húsz év alatt, mondta a főtitkár. Nagykövetségünktől is igen szép elismerést kaptunk . . . Azután jött Párizs, ahol végre sikerült megtalálni Batsányi János házát, és végre befejezhetem a megkezdett munkát . . ."

A balatonfüredi emléktábla-cserék története tíz évre nyúlik vissza. Francia turistacsoport járta a Balaton északi tájait, és egy nap Sümegre vitte őket az autóbusz. A múzeum folyosóján volt egy térkép, amely feltüntette Kisfaludy Sándor kalandos életútjának állomásait, köztük a nem kis jelentőségű draguignan-i hadifogságot is. A francia csoport egyik hölgytagja csodálkozva fölkiáltott: Hisz én ott tanítottam! . . . A tanárnő és nem utolsó sorban a Francia Kommunista Párt touloni szervezete révén megalakult a draguignan-i Kisfaludy Emlékbizottság, majd 1960. szeptember kilencedikén a párizsi magyar nagykövet jelenlétében, több ezer érdeklődő előtt leleplezték a Kisfaludy-emléktáblát. A krónikához tartozik, hogy a magyar és a francia himnuszt a Touloni Tengerészeti Akadémia ötventagú zenekara játszotta. 1963-ban Kassán Batsányi János emléktábláját avatták fel annak a háznak a falán, ahol a forradalmi lelkületű költő „A franciaországi változásokra" című halhatatlan költeményét írta. Az Osztrák Kommunista Párt tiroli bizottsága segített, hogy nem sokkal később a kufsteini vár tizenhármas számú cellájában – ahol Batsányi raboskodott – leleplezzék az emléktábláját. Viszonzásként Batsányi feleségének, Baumberg Gabriellának, a neves osztrák költőnőnek Tapolcán megcsinálták a mellszobrát, a Malom-tó partján felállították, a turistaszálló pedig a Gabriella nevet kapta. Újabb viszonzásul tavaly júliusban megnyílt Kufsteinban a magyar irodalmi múzeum. Emléktábla Linzben a Landstrasse 28. számú ház falán, ahol Batsányi a feleségével lakott, most pedig a Szajna-part egyik kerületében kutatják a fennmaradt három rakparti ház címét, amelyek egyikében Batsányi élt, Napóleon évjáradékát élvezve . . . Krakkó főterén, egy hatszáz éves ház falán rövidesen állni fog Balassi Bálint emléktáblája. Már folynak az előkészületek, hogy Londonban elhelyezik Richard Bright angol orvos emléktábláját, akinek már van táblája Keszthelyen, a Guy-kórház falán. R. Bright elsőként írt korában angolul Keszthelyről és környékéről, és hírt adott a feudális viszonyok közt nyomorgó nép életéről. Rimaszombaton visszaállították Blaha Lujza szobrát, amely éveken át a múzeum alagsorában hevert; Balatonfüreden pedig Hašek emléktábláját leplezték le, aki többek közt Balatoni történetek címen ismert könyvet írt a magyar tengerről. Podolinban készül a Krúdy-emléktábla, s mire e sorok megjelennek, Balatonfüreden már ünnepi külsőségek között leleplezték Hviezdoslav tábláját. A kassaiak nemrégen üzentek Balatonfüredre: Találtunk Iglón egy Tompa-emléktáblát. Visszatesszük, és ti kinek fogtok cserébe emléktáblát állítani? . . .

A balatonfüredi SZOT-üdülő nyitott folyosóján kialakult emléktábla-pantheon

a mintegy húsz márványemlékkel nemcsak kultúrtörténeti nevezetesség. Több annál. Minden tábla egy-egy kis követe a népek kultúrbarátságának.

Az élete? A Baranya megyei Romonyán született, az apja kántortanító volt. A családi szálak máig is Baranyához fűzik. Egyéves korában Siófokra került, de középiskoláit Pécsett végezte, és a két doktorátust is a pécsi egyetemen szerezte meg. Minden évben legalább egyszer ellátogat Baranyába. Tavaly a negyvenéves érettségi találkozón volt Pécsett.

1945-ben, az északi parton még jóformán dörögtek a háború ágyúi, amikor a siófokiak megválasztották főjegyzőnek. Nehéz „örökséget" vett át. A híd felrobbantva, a víztorony megrongálva, a házak cserép nélkül áztak az esőben. Még abban az évben százötven volt penziót, nagyobb villát átadtak munkásüdülőnek. Egy évvel később, a következő nyáron már különvonatokat vártak, nemcsak belföldről, de Csehszlovákiából – sőt egyik vasárnap háromszáz angol érkezett Siófokra, különvonattal Londonból. 1946. július huszonkettedikén, egyetlen vasárnap húsz különvonat érkezett a siófoki állomásra, ők meg csak álltak a peronon, és boldogan hallgatták a hangszórót, ahogy sorban, egymásután üdvözölte a vendégeket.

A felszabadulás után, 1946-ban dr. Zákonyi Ferenc adta ki a Balatonról az első idegenforgalmi prospektust – cseh, német, lengyel és magyar nyelven – Siófoki Füzetek cím alatt megindította a község történetére, fejlődésére vonatkozó tanulmányok kiadását, és egyidejűleg felhívást bocsájtott ki.

„Siófok lakosai, Siófok barátai!

A községi irodalmi és művészeti bizottság nevében örömmel adom e füzetet mindazok kezébe, akik szeretik a Balatont, 900 éves községünket, és szívükön viselik annak fejlődését. Régi hiányt pótolunk a Siófoki Füzetek kibocsájtásával. Amíg községünk fürdőügyi, gazdasági, kereskedelmi stb. téren igen szépen fejlődött, művészeti és irodalmi téren jóformán semmit sem alkotott. Kisebb fürdőhelyek is előttünk járnak, megelőznek e téren bennünket. A nagyobb fürdőhelyek hatalmas irodalmi anyaggal dicsekedhetnek, múltjuk, fejlődésük minden szakasza már ismert. Siófoknak, amely a jövőben is az elsővonalbeli fürdők között akar szerepelni, ezen hiányt sürgősen pótolnia kell. Lakóhelyünket, környékünket, múltunkat, elődeink életét mielőbb fel kell tárni, ismertté kell tenni, hogy ezáltal községismeretünk, helyszeretetünk növekedhessen. Az első szám megjelenése alkalmával köszönetet mondok az üdülőhelyi bizottságnak, amely megértéssel tette magáévá elgondolásunkat, és ezen szám megjelenését adományával elősegítette. Siófok lakosait és barátait pedig arra kérem, segítsenek nekünk e füzetek megvásárlásával, tegyék lehetővé azok megjelenését, és ezáltal Siófok kultúrájának elősegítését . . ."

1951-ben leváltották a főjegyzői beosztásából. Az előzmény csaknem szokványos. Felmérő jellegű bizottság érkezett hozzá, és megkérdezték: mennyi lesz a termés? Azt mondta: Körülbelül nyolc mázsa holdanként. A bizottság kiment a határba, és megállapította, hogy holdanként tizenkét mázsa lesz. A főjegyzőt leváltották, indoklásul felhozva, hogy „nem ismeri a faluját, ha ekkorát tévedett a becslésben". Hetek múlva a cséplés után kiderült, hogy a termésátlag nyolc egész egytized mázsa volt holdanként, de akkor ő már a balatonfüredi idegenforgalmi hivatalnál volt, és első ténykedéseként elküldte a körlevelet: mérjék föl a Balaton északi partján, hol vannak műemlékek, nevezetes romok, épületek, öreg fák . . .

– Mostanában sokszor végiggondolom – mondja –, hogy húsz év alatt mennyi ember vett részt ebben a nagy munkában! Nyugdíjasok, öregasszonyok, papok, és mennyien még mások, akik vállalták egy-egy rom, vagy régi fa, vagy öreg épület gondozását, sokszor csak filléres ellenszolgáltatásért, vagy még annyiért sem. Csak én magyaráztam, lelkesítettem őket. Annakidején a legfontosabb a közhangulat kialakítása volt, hogy a műemlék az műemlék. A romos épületeket mégcsak rendbe hoztuk, de azokat fenn is kellett tartani . . . Aztán elkezdtük az útikalauzokat! Több mint harmincat írtunk az itteni várakról és műemlékekről. Akkor minden még kezdeményezés volt, most már általános. Mondhatom, érdekes munka ez. Egy ponton túl már nem egyszerűen hivatali munka.

– Mi volt a számodra a legemlékezetesebb itt a Balaton mellett az utóbbi húszhuszonöt év alatt?

– Az első három év. Az átalakulás ideje. Én nagyon jól tudom, hogy mi volt itt negyvenöt előtt. A Balaton tizenhárom ezer magánpenziójával szemben a munkásoknak az egész Balaton-parton három üdülőházuk volt, kétszázhetven ággyal. Most hatszáz munkásüdülő van a Balatonon, ez mindennél többet mond. Az első három év alatt, ahogy Bebrits Lajos mondta egyszer: a Balaton a magyar nemzet nagy nemzeti játéktere lett.

– Véleményed szerint mi a leglényegesebb a Balaton történetének utolsó negyedszázadában?

– Az a leglényegesebb, hogy a Balaton európai lett. A szállodák, az éttermek, az idegenforgalmi szolgáltatás általában eléri az európai színvonalat. De nagyon sok munka vár még itt, amire csak azt sóhajtjuk reménykedve: ez még a jövő feladata . . .

De milyen is ez az európaiság – amely a történelmi múltra épül –, mennyiben európai idegenforgalmi szempontból, és mennyiben áhított csupán ez a színvonal?

A múlt tele van történelmi emlékekkel, elég csak – tiszteletlenül – belepillantani Keresztury Dezső: Balaton című könyvébe: „A honfoglaló magyarság nem becsülte különösképpen az északon hegyes, délen mocsaras partú nagy vizet. Nem volt kimagasló jelentősége, de mindjárt kezdetben feltűnt a nemzeti történelemben. Első krónikásunk Anonymus írja: Szalók apja, Ösbő, meg Örkény apja, Öse, miután Vasvárt bevették, tovább lovagolva a Balaton vize mentén, elérkeztek Tihanyhoz, majd miután a népeket ott meghódították, tizenegyed napra bejutottak Veszprém várába . . . A XVIII. század második felében az ország állapotát felmérő hivatalnokok járnak a Balaton mellett is. 1766-ban elkészül a vidék első mérnökileg pontos térképe, és a XIX. század fordulóján számbaveszik természeti kincseit . . . Festetich 1817-ben megrendezi az első helikoni ünnepeket Keszthelyen . . . A huszas évektől Balatonfüreden találkoznak az ellenzék vezető emberei, 1831-ben áll a színház; Wesselényi, Kossuth, Deák járnak erre ismételten. 1837. augusztus 19-én Széchenyi rendez összejövetelt az üvegházban . . . Csak természetes, hogy a haladás jelképe a tavon ismét a hajó, de most már nem vitorlás bárka, hanem gőzhajó. A Kisfaludy 1846-ban indul próbaútjára . . . Századunk első felének a balatoni tájakon is legfőbb jellemzője a technikai civilizáció előretörése. Parcelláztak, közműveket építettek, partot töltöttek fel a kikötők kiemelt homokjával . . .”

A felszabadulás után a Balaton történetében két alapvetően nevezetes mozzanat történt. Az egyik a magánüdülők szocializálása, a másik pedig 1959-ben, amikor a Balaton partján megjelentek a „brüsszeli” motelek. Ettől számíthatjuk az európai igényeket hangoztató idegenforgalom kezdetét.

Balatonfüreden ma egy négyszögöl közművesített telek ára ezer forint. Ez a mi viszonyaink között komoly árszínvonal. Mondhatnám: osztályon felüli. S miután Balatonfüred az északi part szíve, és az egész Balaton kiemelkedő hírnevű és forgalmú üdülőhelye, jogos a kérdés, hogy mi ennek a magas telekárnak az „ellenszolgáltatása”? Füred történelmi patinájú hely. Csodálatos, nem utánozható hangulata van. A szállodái végre fölépülnek. A kisebb-nagyobb szolgáltatási bosszúságok ellenére népszerű hely, a színvonal is nagyjából – de csak nagyjából! – kielégít.

Mindez azonban egy évben csak három hónapig.

Minden évben három hónapig. A május végi idény-nyitásig az egész Balaton jóformán kihalt, legfeljebb az északi országok turistáinak hangja veri föl a fák csöndjét, és szeptemberben már csak Füred barátai, jó ismerősei tartózkodnak itt. Mi az oka? Kénytelen vagyok idézni: „Aki csak úgy kisiet a vízpartra, ledobja ruháját, s a vízbe veti magát, aki csak fürdik, kirándul, vagy a lampionos esti vendéglőkben táncol, persze hogy úgy érzi és tudja: a Balatonon csak a nyár érdekes. Akik ismerik a vidéket, mosolyognak ezen. Tudják, hogy a Balaton azoknak mutatja meg magát teljes gazdagságában, akik minden évszakban fölkeresik . . .” Ez mind igaz, azonban a Balatont csak az keresheti fel minden évszakban, aki egyetlen napra utazik le, vagy jó barátja él ott, akinél kedvére megszállhat. Mert például a Balaton legtöbb szállodája innen és túl – beleértve a siófokiakat, a füredi Annabellát, és a most készülő

Marina Szállót is – nem fűthető. De az egész tó partján, innen és túl – hiányoznak azok a létesítmények, vendéglátóipari és kulturális létesítmények, amelyek nélkül csak nyáron és fürdésre használható a Balaton.

Európai színvonalról beszélünk, de ez csak a három nyári hónapra érvényes. Legjobb, ha beismerjük, hogy amíg a Balatonnak egy évben csak három hónapig van számottevő idegenforgalma, legfeljebb nemzetközi víkendtelep lehet, nemzetközi nyári fürdő, de nem valóságos európai fürdőhely.

A téliesítés a Balaton legsürgősebb megoldásra váró problémája, s akkor a vendéglátóipar nem közöl majd olyan meghökkentő adatot, hogy például csak tavaly, csak a füredi Annabellában kétmillió forint volt a ráfizetés. A téliesítéssel együtt, egyidejűleg megoldásra vár a Balaton létkérdése: a víz. A Balaton vize természeti és mechanikai okok következtében egyre fogy, más oldalról pedig feltöltődik. „A Zalafolyó hordalékának a keszthelyi öböl ellen intézett támadására például már a húszas években felhívta a figyelmet Cholnoky professzor, jeles földrajztudósunk . . ." – olvasom egyik napilapunkban. Örvendetes, hogy az idén májusban már nyílt, őszinte szaktanácskozáson tárgyaltak a Balaton súlyos vízproblémájáról, és biztosnak látszik, hogy a negyedik ötéves tervben meg is kezdik a Dráva–Balaton-csatorna építését, amely majd optimálisan stabilizálja a tó vízmagasságát.

Vannak lelkesítő mozzanatok a Balaton partján. Az ember egy-egy pillanatra valósággal elámul, föllelkesül a Balatonfüred–Nagyvázsony között közlekedő négylovas postakocsi láttán, amelyet eredeti angol modell után készítettek, és jólesik látni, amikor a holland lovasok Nagyvázsonyból felkaptatva a sümegi várba megpillantják a nemzeti zászlójukat, és percekig lelkesülten szorongatják a gondnok kezét . . . Vannak ilyen szép pillanatok, vannak kellemes meglepetések, amelyek valóban elhitetik az emberrel az európai színvonalat. Ezek azonban csak részletek. A vendéglátás pillanatai. Ha elfogadjuk az ezerforintos telek-négyszögöleket – márpedig ez tény – akkor a Balatonnak nem csupán, talán nem is elsősorban vendéglátóipari problémái vannak, – ez nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen problémák, sajnos sokkal több a kelleténél – de a lényegi gond a Balaton alapvető fejlesztése. Mindenekelőtt a téliesítés, a víz, és majd ezeket követően jelentkezik a többi gond, ahogy ez egy európai színvonalú fürdőhelyen természetes.

Úgy tűnik: az embertől kissé elkanyarodtam a tájhoz, de ennek alighanem maga az ember örül a legjobban, aki az életét tette föl a Balatonra, annak idegenforgalmára. Egy kiegészítéssel azonban még tartozom: dr. Zákonyi Ferenc, a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője az év végén nyugdíjba megy. Mit lehet ilyenkor még mondani azonkívül, amit eddig leírtam? Mit, ami elismer és egy kicsit megvigasztaló? Talán így: sok ilyen emberre van szüksége még a Balatonnak. Bizonyos, hogy vannak is, lesznek is.

LIPTÁK GÁBOR

John Paget Balatonfüreden

A múlt század harmincas éveiben kibontakozó reformkor a régóta érlelődő társadalmi, politikai és kulturális változások nagy mozdulása az akkori Magyarországon. Széchenyi gazdasági és politikai reformprogramja összefogja az újat akaró erőket. A magyar közélet megélénkül s az addig partikuláris vidékiességbe szorult kezdeményezések nagy lendülettel fejlődő fővárosunkban megtalálják országos fórumukat. Az irodalmi, gazdasági és politikai reform igénye az egész országot megmozgatja, s a Balaton mellett is egy országosan készülő termékeny viharnak szelei járnak. A Balaton-vidék gazdasági, politikai és társadalmi súlypontja ekkor helyeződik át Keszthelyről Balatonfüredre.

A harmincas évektől kezdve a nemesi reformpárt embereinek hivatalos találkozóhelye lett ez a kiépülő fürdőtelep. Tüntetés az is a bécsi udvar ellen, ha a nemesség végre osztrák fürdők helyett Magyarhonban tölti a nyarat. A magyar irodalmi élet, a költészet legjobbjai keresik fel Füredet. A harmincas években szinte előkészítő országgyűlések folynak a fürdőhelyen, s hogy mennyire fontos az, ami itt történik, eléggé bizonyítja a jelenlévő személyek politikai jelentősége. A reformkor vezető alakjai találkoznak itt a legjobb költőkkel s a füredi események visszhangja az egykori sajtótudósításokban – amelyek közül olyanok emelkednek ki, mint Kossuth fürdőlevelei, – mutatják mindezt ugyanúgy, ahogy a Füreden történtekről bőségesen beszámoló rendőri jelentések.

Érthető tehát, hogy John Paget, ez a kiváló és haladó gondolkodású angol utazó, aki mintegy huszonöt esztendővel később járt Füreden, mint Richard Bright, magyarországi útjai során ismételten ellátogatott a fürdőhelyre s dunántúli beszámolóinak legjelentősebb jegyzeteit is erről írta.

John Pagetnek egyébként lényegesen kiterjedtebb és mélyebb kapcsolatai voltak a magyar társadalommal, mint Richard Bright-nek. Az egyik múlt század végén megjelent magyar lexikon „angol eredetű s magyar hazafivá lett jeles gazdának és író"-nak nevezte, s nem ok nélkül. Paget 1808-ban Thorpe-Satschvilleben született, a York Collegeben tanult s az edinburghi egyetemen nyert orvosi oklevelet. Európai utazásain Olaszországban ismerkedett meg Wesselényi Polixéniával, egy rendkívüli műveltségű magyar asszonnyal, akit később feleségül vett. Beutazta Magyarországot, Erdélyt s végül is Erdélyben, Gyéresen telepedett le. Már harmincnyolc esztendős korában az 1846–47-i erdélyi országgyűlésen magyar honosságot kért. Az erdélyi közélet minden jelentősebb, kultúrát előmozdító erőfeszítésében találkozunk e korban Paget nevével. A Magyarországon letelepedett angol tudós, mint gazda is kiváló hírnévre tett szert.

Paget 1839-ben írta meg könyvét „Hungary and Transsylvania" címmel. A munka, amelyet a Magyarországról szóló akkori legjobb útleírások között tart számon azóta is az irodalom, ugyanebben az évben jelent meg. Nemcsak tárgyilagossága teszi a művet ma is vonzóvá, hanem mély rokonszenve a magyar függetlenség, főképpen a reformjaiban megújuló és az emberi haladás nagy céljait követelő nép iránt. A harmincas-negyvenes években, a könyv megírása idején, a reformkor még forrongó, kialakuló, vajúdó világot jelentett Magyarországon. Növekedésében és kialakulásában azonban Paget már személyesen is részt vett, egészen a végső, személyes helytállásig.

A negyvennyolcas forradalomban a magyarság oldalán állt és vállalta az ezzel járó kockázatot is. A magyar szabadságharc legendás tábornokának, a lengyel születésű Bemnek lett szárnysegéde, akinek másik szárnysegéde Petőfi volt. Mindvégig Paget tájékoztatta az eseményekről a forradalom és a szabadságharc ügyével rokonszenvező nyugati közvéleményt. És amikor a bukott szabadságharc után az abszolutizmus bosszúja elől Angliába kellett menekülnie, töretlen erővel folytatta agitációját a magyar ügy érdekében. 1855-ben tért vissza Erdélybe s 1892-ben ott is halt meg gyéresi kastélyában. Élete nyolcvannégy esztendejének több mint felét Magyarországon töltötte.

Természetesen, amikor könyvét írja, még idegenként járja az országot. Abban az időben a magyar reformmozgalmak még csak az éles megfigyelő számára mutatják a későbbi forradalom jeleit. Paget, ha látja is ezeket a jeleket – bizonyára óvatosságból, éppen a magyar nép iránt érzett mély rokonszenve miatt, – akkor még kerüli politikai megfigyeléseinek és az általános helyzetnek leírását.

Inkább a vidékről, a társadalmi és gazdasági helyzetről s a társasági formákról és szokásokról ír. Rendkívül pontos és tárgyilagos ebben is, beszámolója érdekesebbnél érdekesebb részletek és megfigyelések gyűjteménye. Füredről írott sorai, éppen a fürdőhely reformkori szerepének ismeretében nyernek fokozott jelentőséget.

Mindjárt „Füred and the Balaton" című fejezetének első részében így írja le a fürdőhelyet:

„Külföldinek érdemes ellátogatni a Budapesttől délre mintegy nyolcvan mérföld-

re fekvő elragadó kis balatonparti fürdőhelyre: Füredre, nemcsak a táj szépsége, hanem az ott rendszerint összesereglő kellemes társaság kedvéért is."

Később a Balatonról ír angol tárgyilagossággal:

„Már esteledett, amikor megpillantottuk a Balatont. Ha nem is monumentális a látvány, de a partokat elegendő hegy és erdő övezi ahhoz, hogy innen nézve megtaláljuk a kedves tavi táj minden jellegzetességét. Füred csak az utóbbi években lett divatos fürdőhely: és eltekintve a hatalmas Horváth-háztól s egy-két kevésbé jelentős épülettől, még közel áll az ősi természethez és így romantikus lelkek kedvére való. A Horváth-ház nagy szálloda, vagy inkább bérház, amelyet a tulajdonos, Horváth úr építtetett. A családnak fenntartott helyiségeken kívül, a szobákat igen mérsékelt áron adják ki a vendégeknek."

Mikor Füredre megérkezik, egyetlen üres szobát sem talál az egész fürdőhelyen, később azonban mégis szállást kap a híres Horváth-házban:

„Egyenesen ehhez a szállodához hajtattunk és megkérdeztük, nem kaphatunk-e szobát. A portás azonban határozott „nem"-mel válaszolt, hozzáfűzve, nem hiszi, hogy egyetlen szabad szobát találunk az egész fürdőhelyen. S mialatt Füred féltucat házában szállás után érdeklődtünk, a fürdőhely semmittevői körülállták a kocsit s megbámulták az angol vendégeket, akikről szolgánk nem mulasztotta el közölni, hogy hajléktalanul maradt külföldiek. A szálloda zsaluinak résein ragyogó, fürkésző szemek csábítottak maradásra, mialatt minden egyes visszautasítás növelte félelmünket, hogy vissza kell fordulnunk. Körülöttünk nőttön-nőtt a tömeg, s minthogy nem szeretem, ha bámulnak, az udvariatlannak vélt kíváncsiskodást a tőlem telhető legbarátságtalanabb pillantásokkal viszonoztam. De csakhamar rájöttem tévedésemre, mert kiderült, hogy a körülállók egyszerűen zavarban voltak, nem tudván, milyen nyelven szólítsanak meg. Egyikük hozzám lépett, s nagyon udvariasan franciául ajánlotta fel szolgálatait.

A jég megtört, s hála a magyar nyíltszívűségnek egyszeriben otthonosan éreztük magunkat a kis csoportban. Hamarosan kerítettek szobákat, amelyek lakóit kedvünkért átköltözésre bírták. Az a gyanúm, hogy a legjobb szószólónk végül is egy kis női kíváncsiság lehetett. Mint később megtudtam, B. grófnő kijelentette, hogy kár lenne ily könnyen elszalasztani három angolt, akik elsőként jöttek erre a vidéki fürdőhelyre: s ragaszkodott hozzá, hogy szobákat keressenek számunkra. Valóban kaptunk is szállást."

Az állandó füredi színház, melyet a nemzeti felbuzdulás teremtett meg Kisfaludy Sándor kezdeményezésére, a reformkor egyik országos hírű vívmánya. A magyar nyelvű színjátszás ismét egy lépés az osztrák elnyomás alól való szabadulás nehéz útján. Paget ír a füredi színházról is, bár a szép magyar hölgyekről nagyobb lelkesedéssel szól, mint az előadott darabról:

„Pihenésünk azonban nem tartott soká, mert arra is alig maradt időnk, hogy a színházi előadás előtt porlepte ruháinktól megszabaduljunk. Azt reméltük, az előadáson mód lesz közelebbről betekinteni az érkezésünkkor a zsaluk mögül csillogó szemekbe. Nem is csalódtunk, a kis színházat a szemek csillagkoszorúja ragyogta be és bőségesen kárpótolt az operának nevezett borzalomért. Magyar történelmi tárgyú, magyar nyelvű darabot adtak, egy elég gyenge német operának a zenéjével. Az egész darabot még rosszabbá tette búskomor hangulata."

Később a tóról, a tihanyi félszigetről ír, majd pontos és szigorú szavakban számol be a magyar hajózás szomorú állapotáról:

„Reggel, ahogy körülnéztünk, közvetlenül a nádszegélyezte tó partján találtuk magunkat, ahonnan a túlparton csak alacsony dombokat láttunk, de fát vagy sziklát egyet sem, még kevésbé füves partot, amelyen a tó megközelíthető lenne. De kissé távolabb, déli irányban a tihanyi félsziget, s a hegy csúcsán a templom és a kolostor, elragadóan szép látvány.

Egy angol számára nehezen elképzelhető ilyen, a kereskedelem s a szórakozás szempontjából teljesen kihasználatlan tó. Azt hiszem egyetlen kereskedő bárka sincs rajta, de bizonyos, hogy egyetlen vitorláshajó sem található az egész tavon. Nem volt még nép, amelynek kevesebb veleszületett hajlama lett volna a hajózáshoz mint

a magyarnak. Befagyott folyóikat s tavaikat úgy látszik sokkal inkább kihasználják, mint nyáron. Amikor egyik környékbeli úrnak említettem, milyen furcsa, hogy a tavat nem használják közlekedésre, így kiáltott fel: „Óh dehogy nem! Télen egyik végétől a másikig úgy hajtatunk rajta, mintha országút lenne!"

Horváth, a házigazda ebédjének leírása, a rokoni csókok ceremóniája is helyet kap Paget írásaiban. A későbbi összejövetelen, amelyen Füred előkelőségei találkoztak Horváthék szalonjában, ismét a magyar nők szépsége ragadja el az angol utast:

„Az ebédet házigazdánk jól ismert vendégszeretete és humora kellemessé és vidámmá tette. Ahogy Magyarországon szokás, az ebéd kettőkor kezdődött és ugyancsak a szokásoknak megfelelően bőséges és kitűnő volt. Mikor a szalónba visszavonultunk, újdonságként hatott, s nem is értettük meg kellőképpen, a meghajlások és rokoni csókok ceremóniáját. Úgy képzelem mindez abból a török szólásból származik: „Váljék az étel egészségére!" Azt hiszem Németországban ez sokhelyütt szokásos, mert emlékezem, hogy Berlinben nem csekély megdöbbenésemre az étkezés után egy úri társaság összecsókolózott. Ennek ellenére a csók férfiak között Magyarországon majdnem annyira ritka, mint nálunk.

Korán távoztunk, megkértek azonban arra, hogy térjünk vissza öt órára, arra az összejövetelre, amelyen Füred előkelőségei Horváth úr szalónjában találkoznak. Nem sokkal a kitűzött idő után hatvan-hetven főből álló társaságot találtunk, közöttük annyi szép hölgyet, amennyivel még soha nem találkoztam ekkora összejövetelen. Az kétségtelen, hogy a magyar hölgyek csinosak, itt azonban annyi szép hölgy vonult fel, hogy az még Magyarországon is ritkaság. Nem lenne értelme nevüket felsorolni az olvasónak: egy hölgy szépségét pedig leírni szinte lehetetlen; így hát azt hiszem, ezt a legjobb festőre: saját képzeletükre kell bíznom. Mégis azt mondanám: a magyar nők szépsége nagy, kerek szemüknek, igen sötét hajuknak és szép arcbőrüknek köszönhető. Vonásaik is finomak, jóllehet kissé szabálytalanok, különösen álluk és ajkuk szépen metszett, s csak ritkán olyan keményvonalú, mint az angolszászoké."

Teázás, kártyázás, kávézás és kevés diskurzus közben telt a soirée kilenc óráig, amikor kihirdették, hogy átmennek a nyilvános termekbe: a bálra. És most következik annak a mulatságnak rendkívül érdekes leírása, amelyet a későbbiek során többször a híres füredi Anna bálok egyik ősének tekintettek:

„Azokban a termekben voltunk, amelyeket rendszerint a helyi vendéglősnek adtak ki s ez a bál is az ő hasznát szolgálta. A társaság is vegyesebb volt, s messze elmaradt Horváth úr szalonjának eleganciája mögött. A társaság két-három klikkre oszlott, s mi szerencsésen a legjobbikba kerültünk. Megérkezésünkkor a forró júliusi este ellenére is javában járták a keringőt és a galoppot. Soha nem láttam még ennyire élvezni a táncot. A hölgyeknek nem kell bemutatkozni, táncba indulnak az első jelentkezővel. Kétszer-háromszor körbe keringenek a teremben, s aztán az urak helyükre kísérik a hölgyeket, és máris mással folytatják a táncot. Szó alig esik közben, a tánc a lényeg, ezt nem tévesztik szem elől.

A táncolók kivételével az urak középen álldogálnak, a hölgyek pedig körben, egymás mellett ülnek. A tánctól eltekintve nők és férfiak oly szigorúan elkülönülnek, akár az itteni protestáns templomokban: mi több, hagyják, hogy a hölgyek maguk sétálgassanak a termekben. Azt hiszem, szörnyű eretnekeknek tekintettek bennünket, amikor beszélgetés közben felajánlottuk karunkat, hogy kísérgessük a hölgyeket. Néhány férfi nemcsak öltözködésével, de magatartásával is közönséges benyomást keltett."

Egyik helyen a puritán angol utazó enyhén megbotránkozik a Strauss keringőre táncoló hölgyek viselkedésén:

„Szokatlan volt az a mód, ahogy egyes hölgyek a valcert járták. Strauss valcerei a táncba, annak eredeti jellegével ellentétben annyi gyorsaságot vittek bele, hogy az nemcsak eleganciáját, hanem gyakran illendőségét is elvesztette: ugyanis két személynek oly gátlás nélküli összesimulását követeli meg, amelyet, – legalábbis látszólag – nem igen lehet tartózkodónak tekinteni. És mi több, egyik-másik hölgy, miközben átengedte magát a tánc szédült igézetének, oly önfeledten hajtotta fejét gavallérjának

vállára, s olyan odaadással omlott táncosa karjába, hogy az – be kell vallanom – eléggé sértette szeméremérzetemet."

Rendkívül érdekes leírásban számol be Paget egy ismerősének tihanyi látogatásáról:

„Mire hazatértünk a bálból, H. még nem tért vissza Tihanyból. Ebből arra következtettünk, hogy igénybevette a kolostor vendéglátását. Másnap reggel azonban ő ébresztett, s éhes tekintete és az a mód, ahogy reggelit kért, világosan elárulta: nem ízlelte meg a kolostor konyhájának ételeit. A szent atyákat bizonyára annyit gyötörték a Füredről érkező kíváncsi látogatók, hogy az utolsó években minden érkező előtt bezárják kapuikat. Szerencsére egy szegény ács szíve megesett H. szomorú helyzetén s megosztotta vele sovány vacsoráját. Estefelé H. talált néhány festenivaló érdekes parasztot, s rávette őket, hogy modellt üljenek neki. Gyönyörűségében tökéletesen megfeledkezve arról, hogy a nap leszáll, s beesteledik, fedél nélkül találta magát a sötét éjszakában Füredtől néhány mérföldnyire, anélkül, hogy sejtelme lett volna, hová hajtsa le a fejét. A barátságos ács azonban másodszor is segítségére jött s felajánlotta a szállást, amelyet házában nyújthatott. Nagyon szegényes volt ez, de H. nem válogathatott, s boldogan elfogadta az ajánlatot. Mikor beléptek, az ács felesége és gyermekei már aludtak. Mégis hamarosan akadt egy ágy, amelyhez H. kitapogatta az utat, mert ezek az emberek olyan szegények voltak, hogy egy gyertya fényűzését sem engedhették meg maguknak. Hamarosan rájött, hogy nincs egyedül. Egész éjszaka hol köhécselés hallatszott egyik oldalról, hol sírás a másik oldalról, felülről kotkodácsolás és tollsuhogás, lentről pedig szarvdörzsölés. Mindez elég okot adott a gondolkozásra: vajon kik lehetnek hálótársai? De csak hajnalhasadáskor tudta meg, hogy két asszony, féltucat gyermek, egy tyúk, csirkék és egy hatalmas bakkecske közvetlen szomszédságában aludt. Valójában az történt, hogy az irgalmas szamaritánus elhagyta saját szobáját, s ezzel feleségét, leányát s a helyiség minden lakóját kénye-kedvére bízta annak az idegennek, akit hajlékába befogadott. Egy darabka fekete kenyér s egy kevéske kecsketej volt minden, amit ez a szegény ember felajánlhatott neki reggelire s mégis – határozottan, bár tisztelettel – minden ellenértéket visszautasított."

Megtudjuk Pagettől azt is, milyenek voltak a füredi nyári időtöltések:

„A szeszélyes divathóbort a tíz és tizenegy óra közötti időt szabta ki arra, hogy az ember testgyakorlásként járjon egyet a sétányon. Aztán úszni szokás a tóban, s ezzel eltelik a délelőtt. A víz felől nyitott fürdőház a tóba nyúló fabódékból áll. Tilos volt azonban a korláton átmásznunk, mert így beláthattunk volna a többi bódéba is, és a bárónő még mindig ott tartózkodott az egyikben. Mi azonban elhatároztuk, hogy úszunk egyet s így nyugodtan várakoztunk míg e hölgy – egy savanyúképű özvegy – eltávozott. Akkor átmásztunk a korláton s élveztük az úszást a nyílt vízben. Azt mondják: a tó vize sós, s a tengerrel együtt árad és apad: de sem egyiket, sem másikat nem tapasztaltuk.

Látogatások, kószálás a kellemes erdőben, színház és a vendéglőben közös vacsora fejezte be az estét. A vacsoráról azonban szólni kell egy-két szót. A vendéglő támogatása érdekében elhatározták, hogy a hölgyek hetenkint legalább egyszer, ahelyett, hogy saját szállásaikon vacsoráznának, itt gyűlnek össze: s ez történetesen éppen ilyen este volt. Már sokan megérkeztek, de nagy meglepetésünkre két különálló csoportra oszlottak – a hölgyek a terem egyik végében, az urak a másikban. Mivel feltételeztük, hogy ez valamely nemzeti szokás, azt hiszem a sértéstől való félelem, minden hajlamunk ellenére, száműzött volna bennünket: ha Madam – – – intése fel nem szabadít minket, elárulva, hogy az urak csak azért verődnek egy csoportba, mert a maguk társaságát kellemesebbnek találják, mint a hölgyekét."

A társasélet leírásánál már felvillan az időszerű kérdések némelyike is. Nehéz megmagyarázni, hogy a magyar hölgyek egy része miért lakik Bécsben, amikor Ausztriát tulajdonképpen lenézik. Ezt csak félig-meddig teszi érthetővé, hogy a finnyás dámák kerülni igyekeznek a fiatal pesti férfiak szertelenségeit. Ennek a részletnek néhány mondata, már a reformkori élet bonyolultabb összefüggéseire mutat:

„. . . azok, akik e megjegyzéseket tették, idegenben élő emberek, egyáltalán nem

ismerik Pestet s azon fáradoznak, hogy mentséget találjanak annak semmibevételére, amit itt most kezdenek kötelességnek tartani: abban az országban élni, ahonnan mérhetetlen jövedelmeiket húzzák."

Hosszan ír Paget a füredi zenei életről is. Előbb az érzelmes tóparti szerenádok, majd a füredi zenekarok s maga a cigányzene kelti fel érdeklődését:

„Ezekről beszélgettünk, s épp utoljára töltöttük meg tajtékpipáinkat, – meg kell jegyeznem, legkevésbé sem ellenzem a pipázást a maga helyén, -- amikor a Balatonparton hirtelen muzsikaszó hangzott fel, harmonikusan összeolvadva a tó éjféli hangjaival. A vacsorázó terem egynémely hőse adott szerenádot, – reméljük töredelmesen, – a megbántott szépnemnek. Mi sem lehet finomabb és megnyugtatóbb, mint e lágy akkordok, melyek a szelek szárnyán hol felerősödnek, hol elhalnak a tó hullámain, s reméljük, hogy a vétkesek számára megszerezték a bűnbocsánatot . . .

Hálátlanság lenne a zenét dicsérve elfeledkezni a muzsikusokról . . . Külön figyelmet érdemelt a banda feje, aki nem egészen tizennégy esztendős kora ellenére kész hegedűművész volt. Pár hónapig Straussnál tanult Bécsben és meleg ajánlásokat hozott mesterétől. Strauss azonban feltehetően nem akarta megtanítani azokra a különös rángatódzásokra, amelyek a nagy valcerjátékos testét előadás közben meg-megrázták, s nem kis szerepet játszottak tanítványa sikerében. A cigánygyerek oly ügyes utánzó volt, hogy a hallgatóság gurult a nevetéstől."

A továbbiakban szóbakerül még egy füredi hajtóverseny a négyesfogatok és szerszámok s a kocsisok öltözetének részletes leírásával. Aztán így folytatja:

„Ettől a kocsiversenytől eltekintve, nem emlékszem, hogy a füredi urak bármiben is szórakozást találtak volna, hacsak abban nem, hogy csoportokba verődve, ácsorogtak, tajtékpipájukat szívogatva. A pipa ritkán hiányzik szájukból s látszólag pótolja azokat a testgyakorlatokat, amelyekben mi annyi örömöt lelünk."

Tihanyról írt soraiban nemcsak a kolostor, a templom, hanem a falusi házak, a „kecskekörmök" és a „vulkánok" ismertetésére is kitér:

„A késő délutáni órákra tihanyi kirándulást terveztünk. Két-három mérföldnyi tóparti kocsikázás után áthajtattunk egy kis folyón, amely Tihanyt a szárazföldtől elválasztja és valóban szigetté teszi. A kolostor felé vezető hegyi úton régi erődítmények romjai mellett haladtunk el. Ezt a kolostort, amely a legkorábbi keresztény műemlékek egyike Magyarországon, I. Endre alapította 1057-ben, a németeken egy-két évvel előbb a közelben aratott győzelme emlékére. Az épületnek csak igen kis része származik a múlt század előtti időkből: és most ezt is annyira elfedi a meszelés, hogy régészeti szempontból aligha érdekes.

Noha mogorván és bizalmatlanul, de végigvezettek a kolostoron; azonban a hosszú hideg folyosókon és az egyszerű templomban nem akadt semmi, ami akár némi figyelmet is megérdemelt volna. Az ablakokból szép kilátás nyílik a tóra: a konyha nagy és szemmelláthatólag jól felszerelt: s a szakácsnők között az egész környék legcsinosabb parasztlányait láthattuk.

A falusi házakból gyerekek sereglettek elő s marékszámra kínáltak nekünk valamiféle kövületet. Ez bőven található annak a mészkősziklának tövében, amelyen a kolostor áll. Beudant azt állítja: ezek a Jura mészköveiben gyakran fellelhető törött osztrigakagylók, s bár nem mernék a dologban felelősséggel állást foglalni, de ebben kételkedem.*

A Tihany nagy részét szegélyező mészkő a tóba nyúló sziklafalat alkot, a sziget belső felülete azonban vulkánikus kráterhez hasonló, melynek közepén tó van. Sőt, egyik-másik sziklán vulkánikus működés nyomait véltem felfedezni s nagyon szerettem volna további kutatásokat végezni; a hölgyek azonban már vártak ránk s ha a geológia és a galantéria között kell választanom, a döntés természetesen nem lehet kétséges."

Mielőtt Paget elhagyja Füredet, két úr még egy bált rendez, bizonyára az angol utazó tiszteletére. Itt talál alkalmat Paget a magyar nemzeti tánc leírására:

* „Mr. Soverby, akinek megmutattam egyet, azt mondja, már amennyire egy ilyen töredék alapján megítélhető, hogy szerinte a mytilus egy része, melynek egyik édesvízi fajához valóban nagyon hasonlít."

„Ezen az estén megláthattuk a magyar nemzeti táncot, melyet igen szépen járnak. Egy úr és egy hölgy egymással szembefordulva táncol. A férfi illegetni kezdi magát, s lassú mozgását egészen a vadságig fokozza, a legváltozatosabb módon ugrál és számtalan lépést tesz. Ezalatt a hölgy finom mozdulatokkal kísérni látszik táncosa ritmusát, de visszahúzódik, valahányszor partnere feléje közeledik. A tánc mind hevesebb és hevesebb, míg végül a férfi karjába ragadja táncosnőjét, s körbe-körbe forgatja, elengedi, újra magához ragadja, majd ismét körbepörgetve helyére vezeti a halálrafáradt hölgyet. Számomra ez a legkifejezőbb tánc, amelyet valaha láttam. Félreismerhetetlen a tánc változatos mozdulataiban a szerelmes széptevése, a leány szemérmes visszahúzódása, a tartózkodás fokozatos feloldódása, a szerelem végső diadala s a kitörő vad öröm. Nem mondhatnám, hogy előkelő tánc, de rendkívül kifejező és a jó táncostól nem csekély fürgeséget kíván.

Hajnalig maradtunk a bálban, amíg a zsalukon be nem kukucskált a napvilág: akkor jelentették, hogy a kocsi előállt. Aztán elbúcsúztunk kedves és vendégszerető barátainktól s a felköszöntőkhöz, amelyekhez néhány lelkesebb vendég ragaszkodott, pezsgőt ittunk egészségükre. S végül a távozásunk tiszteletére kivezényelt zenekar játéka közben útnak indultunk. Visszafelé Pestig semmi figyelemreméltó nem történt."

•

Mikor Paget könyvét befejezte, talán még nem sejtette, hogy az ország, amelynek egyik szép vidékéről ilyen pontos útirajzot ír, később otthona lesz.

Könyve, Richard Bright útleírása mellett, ma is megbecsült forrása nemcsak a korabéli tudományos kutatásnak, de irodalmi értékű kiváló munka, szép bizonyítéka a XIX. századi angol utazók széleskörű érdeklődésének, tárgyi pontosságának és rokonszenves emberi magatartásának.

John Paget emlékét népünk ma is tisztelettel és szeretettel őrzi. Néhány esztendeje a balatonfüredi SZOT Szanatórium folyosóján helyezték el emléktábláját. Sidén, február 28-án a Veszprém Megyei Tanács a távoli Angliában, Paget szülővárosában, Thorpe Satschvilleben is emléktáblát leplezett le.

Az évről évre új színekkel gazdagodó Füreden, ahol az öreg Horváth-ház környékén most már valóban „hatalmas" szállodák emelkednek s villák, társasházak sokasága épül, mindig időszerű Paget útirajzának felidézése. Emlékeztet rá, honnan indultunk és segít megbecsülni jelenünket.

GÁL ISTVÁN

A Balaton angol jövendőmondója

A Balaton angol rajongói közül a magyar irodalom csak két nevet emleget: Richard Bright és John Paget nevét, és az ő leírásaikat idézi. Pedig vannak a Balatonnak más, újabb angol rajongói is. Ezek egyike *Hessel Tiltman*, a világhírű újságíró, a modern angol publicisztika egyik nagy neve, akinek könyvei a szociológia és a történetírás megbecsült forrásai. Tiltman 1897-ben született, a második világháború vége óta Japánban él. 1934-től 1951-ig a Manchester Guardian európai, amerikai és távol-keleti tudósítója, 1937–38-ban a kínai–japán háború haditudósítója, 1945–63-ig az amerikai haderőhöz van beosztva Japánban, 1948–63-ig a Washington Post tudósítója; az Encyclopaedia Britannica japán és távol-keleti szerkesztője.

Paraszteurópa c. könyvét nem kisebb magyar szociológus, mint *Erdei* Ferenc idézte Parasztok c. műve egyik fontos forrásaként. Tiltman ebben a könyvében Francis *Delaisi* Két Európa c. könyvének ellenképét vázolja fel. Delaisi kissé merev fogalmazással két részre választja Európát, egy ipari nyugatira és egy agrár keletire. Tiltman ezzel szemben a parasztságot minden egyes európai országban tovább élő társadalmi rétegként vizsgálja. Európai kalandozásainak útinaplószerű megörökítése *European excursions* (Európai kirándulások) c. műve (London, 1937.) Ebben kitűnő fejezetet találunk a Balatonról. (194–199. l.) Tiltman természetesen a harmincas évek második felének balatoni életét örökíti meg, de leírásaiban sok az érvényes látomás a természeti szépségekről, összehasonlításaiban a világjárt ember nagyra értékelő párhuzamai, javaslataiban pedig a jószándékú látogató nem egy ma is hasznavehető jótanácsa. Az alábbiakban Hessel Tiltman jelentős balatoni víziójának javát csoportosítom címszavak szerint, elhagyva az akkori körülmények ma már jelentéktelen részleteit.

A BALATON GYÖNYÖREI, NYÁRI ÉS TÉLI SZÓRAKOZÁSOK

„A Balaton Közép-Európa legnagyobb tava, 600 km^2-nyi kiterjedéssel és 77 km hosszúságban. Északi partján bazalthegyek védik, déli partján bársonypuha és meleg homokos partszegély vonul végig.

Az utazó a legváltozatosabb utakon érheti el a tavat, két vonat-vonallal Budapestről 3 óra alatt; országúton Siófok és Balatonfüred felé. Akik az országúton teszik meg az utat, és a tavat akár hajnalban, akár alkonyattal érik el, gazdag jutalomban részesülnek: *Európa egyik leggyönyörűbb látványában.* Szín és tájkép orgiája fogadja a délről, Keszthelyről jövő utast is, mielőtt odaér Tihany széles félszigetéhez.

Nagyon ajánlhatom a séta- és motor-kirándulásokat, például egy óra sétát Balatonfüredről Tihanyra a teraszokkal szegélyezett út mentén vagy a sétákat a Badacsony környékén és azokon a hegyeken, ahol a Balatonról nevezett borok teremnek.

Egy vitorlás bérletének költsége a helyi légáramlatokat ismerő vitorlásmesterrel egészen mérsékelt és néhány shilling árán lassan vagy rohanvást utazhatsz a hullámok fölött a félelem minden érzete nélkül, hiszen a Balatoni Yacht Club divatos és biztos hajóin utazol.

A mólóról gőzhajók indulnak útjukra a tavon föl-le. Svájc utáni változatosságként melegen ajánlom azokat a balatoni vitorlásokat, amelyek kényelmesen úsznak a mozdulatlan kék vizeken. A Balaton levegőjén töltött nap után visszakerülsz fehérre meszelt villák csoportja és a diófák sugárútjai közé a magyar konyhaművészet fokozottabb megbecsülésének érzésével.

Angol utazók közös tévedése és ebben különböznek az amerikaiaktól, hogy az elszállásolás nem számít, mindaddig, amíg süt a nap és van mit harapni. Lehet, hogy ez így van, de az a tapasztalatom, hogy azok, akik Kelet-Európában ide-oda utazgatnak, ezt az álláspontjukat föl fogják adni, különösen ha megkóstolták a vidékies Jugoszlávia vagy Románia mérsékelt kényelmét. Magyarországon a látogató a jó étel és a jó bor hazájában van és ha elég okos, nemcsak élvezni fogja a magyar ételt, de azt is elismeri, hogy úti kalandjának fénypontjai közé tartozik a tökéletes magyar koszt.

Siófok kikötőjéből minden éjjel egy gőzös visz ki a Balaton sötét vizeire kétórás körútra és ezalatt egy zenekar magyar melódiákat játszik. A cigányzene holdfénynél a Balatonon gyönyörű.

A télen Budapestre látogató utazók ne feledkezzenek meg arról, hogy a Balatonnak két szezonja van. Nyáron a gőzhajók járnak föl-le vizein. Télen parasztszekereket hajtanak befagyott felületén és a jégvitorlázás, a jéghockey és a korcsolyázás helyettesíti a fürdőzést, mint fő szenzáció. A jégvitorlázás a világon az egyik leglelkesítőbb szórakozás: a befagyott vizek fölött óránként 40 mérföldes sebesség-

gel rohanni a legkönnyebb közlekedési eszközzel, míg a szél gyorsabban és egyre gyorsabban hajtja az embert. A közönséges vitorlázást meglepetéseiben fölülmúlja a nagyobb sebességgel. És sehol másutt nem lehet ezt a sportot jobban élvezni, mint a magyar tengeren, ahol valóságos művészetté fejlesztették.

VILÁGFÜRDŐI PÁRHUZAMOK

A Balaton alapjában véve barátságos víz. Itt nem Svájc hegyek koszorúzta vízét találjuk, amely a tájképnek sötét titokzatosságot kölcsönöz, sem nem az olasz tavak sokféle színét. A Balaton meleg (nagyon is meleg nyáron), biztonságos és nyájas. Azonkívül még egészséges is.

Huszonöt város és falu nyújt az utazónak olyan meglepetéseket, amelyeknek Európában is alig találjuk párját. Balatonszabadi, Siófok, Balatonaliga, Balatonvilágos, Zamárdi, Balatonföldvár, Balatonalmádi és még számos Balatonnal kezdődő vendéglátóhely megérdemli a felfedezést, ha ráérünk. De ha a *jövő Lucernjei*t kell kiválasztanom, Balatonfüredre, Balatonszabadira és Siófokra esik választásom.

Balatonfürednek szénsavas gyógyforrása van, amit már a rómaiak is ismertek és ezért a helyi lakosság a szívbetegek Mekkájának nevezi. Ez téves impressziót kelthet. Egy nap Magyarország meg fogja tanulni, hogy a szanatóriumok nyomasztóan hatnak az egészséges emberre és *Balatonfüredet el fogják keresztelni az egészségesek Mekkájának.* Füred egyik jelentős attrakciója kivételesen enyhe klímája, 68 Fahrenheit nyári átlag hőmérséklettel. Partjain modern strand is található és van egy öreg fürdője a 18. századból. Vannak ott teniszpályák és ott a két Yacht Club főhadiszállása. Ennél is fontosabb, hogy ott található Európa ama részének két legjobb szállodája, a Grand Hotel és az Eszterházy.

Balatonfüred legnagyobb attrakciója a fürdési és vitorlázási lehetőség. Elég csak meleg vizében elfeküdni és hagyni, hogy a nap fejtse ki gyógyító tevékenységét. A víz itt talán nem olyan átlátszó mint a Földközi tengeren, de éppen olyan meleg és akár egy órát is lehet benne tölteni kellemetlen érzés nélkül.

Balatonfüreden a fürdés majdnem olyan kiváló, mint Andalúziában – véleményem szerint ennél nagyobb dicséretet nem lehet rá mondani. *Balatonfüred, a legnagyobb város a tó partján, a jövő Brightonja.*

A BALATON A REPÜLÉS KORÁBAN

Magyarországon több gyógyfürdőhely van mint bármely európai országban. Vadászat, halászat, hegyek és téli sportok, – *Magyarország, akárcsak Svájc,* valamennyit nyújtani tudja. De ellentétben a svájciakkal, a magyaroknak ezek nem beszédtémák.

Magyarországon fenyvesek tövében a Balaton vize mossa lábadat, – kellemes érzés a fürdőzőnek. Ehetsz fogast, egy halfajtát, amelyet szerintem túlmagasra taksálnak, de műélvezők szerint *a languszt riválisa, amit Malagában vagy Almeirában esznek.* Fölfedezheti az utas a cigánymuzsika bűverejét a népdal hazájában. Ha elég okos vagy kalandvágyó a turista, hogy Budapest kifinomult varázsától megszabaduljon, a *Hegyalján, Európa leghíresebb szőlőiben* Tokaj borát kóstolhatja végig. Legjobb mindezt a nyár derekán végigcsinálni, ahogy én is tettem, amikor is egy szál idegennel sem találkoztam; a magyarok oly gondosan rejtegetik kincseiket. Lehet, hogy igazságtalan vagyok a magyarokhoz, hogy sohasem tudták legyőzni elragadtatásukat, milyen gyönyörű a pesti Duna-part egyetlen mérföldje, és azért azt képzelik, a külföldi utazó nem is akar mást látni, kivéve talán még a pécsi székesegyházat vagy a Duna mentén Esztergomban a prímás palotáját. Ha az utazónak van érzéke új élményekhez, elmegy a magyar tengerpartra vagy a hegyekbe, azaz a Balatonhoz vagy a Mátrába. A nagyvilág előtt mindegyik ismeretlen. Mindkettő világhíres hétvégi kirándulóhely lesz, ha ránktör a repülőgép korszaka. Nem vitás, hogy akkor a rangelsők között fogják becsülni és számontartani őket."

SZIGETI JENŐ

Egy „Balaton-úszó" 1787-ből

Évente *Wesselényi* Miklós emlékére rendezik meg Füred és Tihany között a Balaton-átúszóversenyt. A sporttörténeti kutatás régen tudja már, hogy bár Wesselényi örömmel úszkált a Balaton hűs hullámai között, mégsem ő volt az első Balaton-úszó és nem is úszta át a Balatont.

Tudjuk azt, hogy 1835. augusztus 14–15-én Wesselényi Füreden járt és sokat úszott. Naplójában ezt jegyezte fel: „Három órát úsztam délelőtt s délután viszont egy órát". Egy év múlva, 1836 júliusának végén ismét Füreden járt és naplója szerint „egy pár igen kellemes napot tölték, mellyek – mondhatom – jórészét úszva s feredve töltöttem". Wesselényinek ezt a Balaton-úszását kapta szárnyra a legendát teremtő hír. A következő évben erről beszámolt az Athenaeum című folyóirat, mely szerint „csaknem egy mérföldes utazást tőn nagyszámú népség bámulatára". Erre a nevezetes úszásra emlékezik vissza *Újfalvy* Sándor is, aki a Természetbarátok és Turisták 1867-es évkönyvében leírja a történteket. „Egy nap a füredi társaság meglepődve tapasztalta, hogy a koránkelő Wesselényi hiányzik. A Balaton partján sétálgatva egy homályos pontot láttak a vizen, mit előbb csónaknak néztek. Amint a pont közelebb ért, kiderült: nem csónak, hanem az úszó Wesselényi, akit mikor partra ért, óriási üdvrivalgással fogadtak társai."

De nem legendákat akarok oszlatni. Wesselényi érdemeit sem vitatjuk el. Újfalvy visszaemlékezésének egy mondata késztetett arra, hogy ezt a régi sporthistóriát visszaidézem. A történet elmondása után így ír Újfalvy: „És itt szabadjon visszaemlékeztetnünk, hogy lord Byron néhány évvel ezelőtt a Boszporusz átúszásával mily bámulatra ragadta Európát, jóllehet itt a távolság jóval nagyobb, mint a Boszporuszon, s azután a Balaton éppen hullámozott a Wesselényi úszása alatt, a habok magasan egybecsapkodtak feje felett, mi a küzdelmet annyira megnehezítette".

Az újabbkori sport szülőanyja a XVIII–XIX. század fordulójának romantikus életlátása. A kultúrhistóriai kuriózumon túl ez teszi számunkra érdekessé a témát. Új emberideál honosodik meg Európában: a sorssal és az elemekkel dacoló hős. Kivirágzik a regény műfaja, de nemcsak az írók fantáziájában születnek ilyen hősök, hanem a kor a valóságban is megteremti a maga romantikus hőseit. Ilyen volt Wesselényi is, de nemcsak ő. Több legendás figurát teremtett ez a kor. Individualizmus, hősi bátorság, a kockázatok keresése jellemzi ezeket a hősöket. A romantika az uralomra kerülő polgárság első stíluskorszaka. A polgár létének a kereskedelem az alapja, ennek módja a szabadverseny volt abban az időben. A szabadverseny „hőse" egyedül áll mindenkivel, ha tetszik az egész világgal szemben. Az új hős magányos ember, aki olykor az egész világ ellen harcol. Magyarországon nem volt számottevő polgárság. Ezért módosult a helyzet. Megjelenik ugyan a polgári életeszmény, de hordozója nem a polgárság, hanem a nemesség egy része. Szellemesen írja erről *Hegedüs* Géza: „A magyar polgárságot a nemesség képzelte el és ez az elképzelés mindvégig jelentékenyen befolyásolta polgárságunkat. Természetes tehát, hogy a magyar romantikában nem a nemessel szembeforduló polgár, hanem a polgárrá válni akaró, haladó szellemű nemesség mondanivalói visszhangoznak". Ennek a viharokkal és veszélyekkel megküzdeni kész, kalandos virtusokban megélt szabadsággal büszkélkedő életeszmének hősei voltak az első Balaton-úszók, mert mint ahogyan már említettük, nem Wesselényi volt az első és nem is ő az egyetlen.

*

Mária Terézia és II. József idejében elítélendő dolog volt az úszás. A tilalom visszavezethető a XVI. századig. Valentin Friedland von *Trotzendorf* (1490–1556), a görlitzi „iskolakirály" kárhoztatta először. Mária Terézia iskolatörvénye a Ratio Educationis (1777) a diákok számára tilalmasnak mondotta az úszást. A felvilágosult eszmék képviselői szembeszálltak a tilalommal. *Székely* Ádám 1769-ben lefordította *Locke:* A gyermekek neveléséről című könyvét, melyben a neves angol filozófus is azt tanácsolta, hogy a szülők tanítsák úszni gyermekeiket.

1786-ban a Balatonfüredre kirendelt rendőrbiztosnak szigorú parancs hagyta meg, hogy ne engedje az embereket a tóban fürdeni, mert abból gyakran származik baleset. A csendbiztos nem lehetett valami kemény ember, hiszen a következő évben az illetékesek megint azon tanakodtak, hogy mit lehetne csinálni a szabadban fürdőzőkkel. Az új tanácskozásra az adott okot, hogy volt Füreden *Szily* János királyi tanácsosnak, Pest vármegye alispánjának egy csinos deszka úszó fürdője. Ebben a zárt fürdőházikóban egy vízbe nyúló „ketrec"-ben lehetett élvezni a Balatonban való lubickolás örömeit. Szily nem sokat törődött a fürdőházikóval, így történhetett, hogy 1787 tavaszán elragadta a vihar és összetörve Tihanyba sodorta, ahol az apát úr összegyűjtette a nemes sportlétesítmény darabjait.A házikó feltehetően J. *Ferro* 1781-ben épült bécsi úszóiskolájának mintájára készült 2–3 évvel később. Pusztulása nagy port vert fel Füreden. *Pálóczy Horváth* Ádám csipkelődő gúnyversben énekelte meg, melynek címe: „Balatoni hideg fürdő, melyet Vitze Ispány Szili Úr tsináltatott és egy ifjú Úr Ákhilles Kápolnájának nevezett, itt pedig ezen Ferdőnek szerentsétlenségét írja le a Poeta". Az ifjú úr, aki Achilles templomaként üdvözölte a házikót, biztos sokszor megmártózott a Balaton hűs hullámaiban.

De ennek az évnek mégsem ez volt a legnevezetesebb füredi eseménye. Ebben az évben úszott a Balatonban *Hompesch* Károly, akinek hősi tettét két költőnk is megénekelte: *Barcsay* Ábrahám és *Pálóczy Horváth* Ádám.

Pálóczy Horváth riportszerű verséből (Báró Hompesch Isten jó-nap) így tudjuk rekonstruálni az esetet. Hompesch egyedül a tó közepére „bement egy szegény csónakkal s egy hitván evezővel". Itt kiugrott a csónakból, hogy a túlsó partra ússzon. A vers megszemélyesíti a hőstett egyetlen szemtanúját: a csónakot, „aki" arról panaszkodik, hogy gazdátlanná lett és az ellenszél a somogyi part felé hajtja. A csónak így mondja el Hompesch úszását: „Nézd, mint úszik, s hányképpen, hol hanyatt, hol meg hason, néha két kezét s két lábát felemelve magason." A vers végén tréfás fordulattal a hős helyett megígéri, „ha megnő a bajúsza (ti. angolosan öltözködve Hompesch nem hordott bajuszt), minden bizonnyal „az egész Balatont általússza".

Barcsay verséből azt tudjuk meg, hogy „több vizet is megúszott" Magyarországon, közöttük a Dunát is. Ő úgy értesült róla, hogy Hompesch átúszta a Balatont. Ezért a vers címe: „Midőn B. H. a Dunát és Balatont általúszta volna".

Ki volt ez a neves úszó? Kérdezzük meg Pálóczy Horváth Ádám versének első két sorával: „Báró Hompes! ugyan valld meg: hol és kitől születtél. Anglus voltál-é vagy olasz, még Magyarrá nem lettél?"

Teljes neve magyaros formában: Hompesch-Bollheim Nándor, Lajos, József, Antal. Előkelő pfalzi családból származott, 1740 körül született és az osztrák hadseregben szolgált. Hadi érdemeiért II. Józseftől magyar állampolgárságot kapott. Feljegyzések szerint szülei akarata ellenére telepedett le hazánkban. 1787-ben megvált a hadseregtől, egyes feltételezések szerint azért, mert magyar érzelmei miatt nem várhatott rá nagyobb karrier. *Siklóssy* szerint a hadseregtől való szabadulás örömére rendezett magyarországi körutazásának egyik eseménye volt ez a nevezetes úszás. Hompesch rendkívül művelt, sok nyelvet beszélő ember volt. A katonáskodás után Angliába utazott: célja az volt, hogy kapitalista vállalkozásai révén merész üzletkötésekkel fellendítse a magyar kereskedelmet. Tipikus romantikus cselekedet volt ez is! Útban Anglia felé a Rajnát is átúszta. Londonban telepedett meg. 1788-ban, amikor kitört a török háború, felajánlotta II. Józsefnek segítségét, de a király gyanakodott rá, vetélytársat, ellenfelet látott benne – de talán ezen a ponton életrajzíróit ihlette meg a romantikus túlzás ördöge – és szolgálatát elutasította. Állítólag ez a megalázó vissza-

utasítás tette lázadóvá. Felveszi Pest-Budán a kapcsolatokat régi kedves barátaival, *Fekete* Jánossal és *Orczy* Lőrinccel. A II. József ellen irányuló összeesküvésben az lett volna a feladata, hogy az uralkodót megölje. Más feltételezések szerint az összeesküvők azért akarták Londonba küldeni, hogy Magyarország trónját felajánlja egy angol hercegnek. Az összeesküvés lelepleződött és 1789. január 4-én Bécsben Hompescht elfogták. Három hónapi fogság után március 4-én azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy az országot elhagyja. Ebből az időből való személyleírás szerint „alacson, zömök termetű férfiú volt, kinek egyéniségén leginkább a szürke, éles, sőt szúró tekintetű szemek" tűnnek föl. Ekkor már magyarosan öltözködött, sőt bajuszt is viselt.

Hompesch ezután II. Frigyes porosz király hadseregébe lépett, hadsegédje lesz és szorgalmasan tevékenykedik a magyar felkelés előkészítésén. II. Lipót királlyá koronázása meghiúsítja a nemesi összeesküvés terveit. Megjavult az osztrák–porosz viszony, sőt az egyre kellemetlenebbé váló Hompescht Hertzenberg miniszter a reichenbergi konferencián késznek mutatkozott kiadni az osztrákoknak. Ezt nem várta meg hősünk. Angliába menekült és újra kezdi karrierjét, mint katona, a yorki herceg oldalán. Közben kapitalista vállalkozásaival nagy vagyont gyűjt. 1800-ban, mint angol tábornok látogat el Bécsbe. De itt nem feledkeztek meg róla: letartóztatták és kiutasították az országból. Ezután már nem sokat tudunk róla. 1812-ben Windsorban fejezi be regényesen kalandos életét.

Ennyi a rövid életrajz, mely magában is egy tipikusan romantikus életutat tár elénk. De térjünk vissza a nemes tettet, a Balaton-úszást megörökítő versekhez. Mindkét vers többet látott a bátor cselekedetben, mint kuriózumot. Hazafias, példamutató cselekedetként dicsőíti mind a kettő. Pálóczy Horváth így ír róla:

„Bujj el óh szeme-hunyt Magyar! mert bizony szégyen neked,
Hogy elfajult édes Fiad s másunnan jő gyermeked.
Jó van biz' ez Édes Báróm! találok én Te benned
Ollyant, amiért méltó vólt neked Magyarrá lenned,
Mivel a magyar bátorság, s az Ánglus vakmerőség
Te benned öszve-keverve lett oly bátor szivűség,
Hogy Hazám Magyarságodat éppen nem szégyenlheti,
Kivált most, mikor Nevünknek úgy sincs igen keleti."

A felvilágosult, a kapitalizmus visszásságait irodalmunkban először feltáró Barcsay Ábrahám versét teljes egészében érdemes ide idéznünk:

„Egy árva hazának kedves jövevénye,
Szabad s azért boldog nemzet szüleménye,
Több vizét megúsztad mostani hazádnak,
Jeles példát adtál polgártársaidnak.
Abban, hogy a szabad, erős s nemes elme
Nehéz dolgokon kap s jóban nincs félelme
S nem lehet elötte lehetetlen dolog
S csak a mehet nagyra, ki veszélyben forog.
Vajha ezen példa a magyart intené,
Elhült vérét (. . .) s békét serkentené;
Hogy úszna hazája veszélyen keresztül,
Ne nézné romlását s kész bilincsét restül".

Mindkét vers az aktuális híren túl II. József ellen 1786-tól kibontakozódó nemesi ellenállás mellett kelt hangulatot és éppen ezért érdekes kortörténeti dokumentum. Benne nyomon kísérhetjük az új, romantikus ember ideájának kialakulása mellett az ellenzéki nemes típusát, ki a régi virtust óhajtja felújítani, az „elhűlt vért", az „éji homályban" késő „régi dicsőséget".

Hogy a korabeli emberek ennek a tettnek mennyire értették az igazi jelentését, arra érdekes példa az az epizód, amit *Kazinczy* Ferenc jegyzett fel. Fogságából hazatérőben francia fogolytársa arra kérte: Borstendorf nevű parancsnokuktól kérjen engedélyt, hogy a Margit-szigetnél a Dunában megfürödjön. Csak úgy engedi meg a parancsnok a szokatlan fürdőzést, ha Kazinczy is vele fürdik. Az indok ez: „Az a bohó ember keresztül ússza a Dunát úgymond, csak azért is, hogy Pestnek, Budának alkalmat adjon arról beszélni". Csak a fentiek ismeretében értjük a furcsa indokot. A tett túlnőtt önmagán, jelképpé lett. Egy új eszme, az individuális, szabad kockázatokat vállaló hősi életeszme példája lett. Ezért illik rá emlékeznünk.

HEITLER LÁSZLÓ

Két balatoni festő

A múlt század közepe óta egyre szaporodik a Balatont ábrázoló festők száma. A naturalizmus és az impresszionizmus hazai uralkodása idején különösen kedvelt modellje volt a Balaton a tájfestészet kiválóságainak, nagyobb és kisebb mestereinek.

Az újabb évtizedek művészeti irányzatai elfordultak a naturalista tájleírástól, az impresszionista atmoszférafestéstől, a balatoni témák is vesztettek vonzóerejükből.

A kegyvesztettség azonban csak látszólagos. Valójában nem csökkent a Balaton hódolóinak tábora annak ellenére sem, hogy a balatoni táj pózoktól mentes ábrázolására nem valami kedvező idők járnak. A tárlatainkon szereplő „balatoni" témájú képek többségének megszületéséhez csak ürügy a tó, keveset adnak vissza a „magyar tenger" jellegzetes világából. (Ennek ellenére jó képek lehetnek.)

Az okokat keresve úgy találjuk, hogy a sok alkalmi festővendég is hozzájárult a balatoni témák devalválódásához. Művészek tömege lepi el a tópartot nyaranként, állványaikon szaporán keletkeznek a képek. A baj többnyire az, hogy a felszínnél megállnak, a táj valódi arca, igazi értéke rejtve marad a szapora munkájú lelkesülők szeme elől. A megismeréshez, a megismerések festői átértékeléséhez kevés néhány nap, vagy pár hét. Lehetnek kivételek, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a java tehetségek közül is csak azok tudtak igazán értékes balatoni témájú műveket alkotni, akik hosszú ideig kitartóan kutatták a táj életét, elmélyülten foglalkoztak az egymásra zsúfolódó élmények festői megjelenítésével.

Ma kevés művész él állandóan a Balaton mellett. Közülük mutatunk be kettőt.

MIKUS GYULA

Keszthelyen él. Nem fiatal ember, 1905-ben született. Pályája elején főként figurális képeket festett. Úgy harminc év óta viszont a Balaton az elsőszámú modellje. Voltak évek, mikor csak a tavat festette.

„Nehéz volt a figurális, rajzos témáktól elszakadnom és csupán színekkel kifejezni azt az élményt, amit a Balaton nyújt" – mondja a kezdetről Mikus Gyula. „Az örök változás, ami a szemem előtt játszódik le, bármelyik időszakban nézem a balatoni tájat, először megrettentett. Nem változhatok együtt, nem módosíthatom a képet állandóan! Összefogásra kellett törekednem ... Volt rá példa, hogy a jégen

tehetetlenségemben leültem a kazettámra és majdnem sírtam... Az évek múlásával együtt lassan kezdett megvilágosodni előttem a Balaton igazi arca."

Régebbi munkáiban több a leíró elem. Igyekezett megragadni a hegyek formáját, a fák, szőlőhegyi présházak, a vízen imbolygó, vagy stéghez kikötött vitorlások, csónakok karakterét. A tárgyiasabb formálás szerényebb, visszafogott színekkel párosult munkáin.

Később, különösen az utóbbi évtizedben készült képein a táj látványa átírtabban, összefogottabban jelenik meg. Színei kivilágosodtak, tűzzel teltek meg, ragyogásuk a balatoni napfény ragyogását idézi.

Témái nem nagyon változtak az évek során: víz, tópart, szőlőhegy, vitorlások, fürdőzők, szőlőmunkások, halászok, néha csendéletek. Különösen kedveli a festő azt a valóban lenyűgöző panorámát, ami a balatongyöröki és a becsei szőlőhegyről nézvést tárul elénk. A szigligeti öböl vize mögött felsorakozó hegyek – a Szentgyörgy, Csobánc, Gulács, Badacsony, a Várhegy, Rókarántó, Királyné szoknyája, a fonyódi kettős kúp – ritmusos hullámzása, a nagy ég és víz sok képének főszereplője. A képek értékét az adja, hogy Mikus a látványos témát igényes, festői megjelenítésben adja elő. Úgy igyekszik megragadni a táj karakterét, hogy a képre való transzponálás során sem gazdag koloritot kedvelő, lendületes ecsetjárású festői metódusán, sem az ábrázolt táj formáján és jellemző színén csorba ne essék.

Az év minden időszakában festi a Balatont, gyakran az utolsó ecsetvonásig kinn készülnek képei. A befagyott víz és az olvadó jég feltorlódott halmai ugyanúgy témái közé tartoznak, mint a virágzó mandulafák menyasszonyi pompája, a nyár fényözöne és az őszi szőlők sárga-barna aranylása.

Külön figyelmet érdemelnek halászokat ábrázoló képei. Az ősi foglalkozást némileg modernizáltan is ősi rítus szerint űző emberek életének együttérző ismerője Mikus Gyula. Szemléletes bizonyíték erre *Meghalt egy halász* című képe – sok más, halászokat ábrázoló műve közül.

Tájtanulmányai között elvontba hajló vagy teljesen elvontnak ható festmények is találhatók. A Balatont ismerő szem azonban hamar észreveszi bennük a táj karakteres jegyeit; elsősorban a színvilágban fedezhető fel a látvány inspirációja. Artisztikumuk ellenére ezek a munkák kevesebbet adnak a látványt egyértelműen idéző képeknél, lévén azok megfestése is friss, gazdag koloritú.

Mikus Gyula festményei a Balaton vizének és környékének szépségét ragadják meg. Az egyre több ember által kedvelt táj látnivalói közül választ ki és emel művészi szintre motívumokat. A barátságért, a kitartó figyelemért a pannon táj e legszebb darabja a festői témákat olyan gazdagon tárja Mikus elé, hogy megörökítésükhöz több emberélet is kevés lenne. Mikus Gyula hittel és festői alázattal igyekszik megfelelni a feladatnak.

VÁGFALVI OTTÓ

A Balaton északnyugati csücskénél, Fűzfőn él, éppen ellenkező végén a tónak, mint Mikus Gyula. Húsz évvel fiatalabb kollégájánál, 1925-ben született. 1949 óta él Fűzfőn.

A balatoni tájnak ez a darabja eltér a tóvidék többi részétől. Gyárak kéménye, gőze, füstje, salakot szállító csillék drótkötélpályája, üzemek zegzugos vezetéke, építmények vastraverze bontja meg a természeti táj idillikusabb képét. Vágfalvi gyakran festi az ipari üzemek festői megjelenésű részleteit és a bennük dolgozó embereket. A gyári munka és a munkahely vonzása azonban nem feledteti vele a szomszédos tó szépségét.

Fűzfő táján a Balaton szerényebb látványt nyújt a nézőnek, mint Badacsony, Szigliget vagy Györök környékén. Az öböl fénylő vize, a lágy hajlású dombok, a szőlők között fehérlő présházak, ritkábban-sűrűbben ágaskodó gyümölcsfák a táj látnivalói, – hátterükben az ipari üzemekkel.

Vágfalvi nem keresi a nagy panorámákat, az érdekes, turistákat vonzó látképeket, bár erre is lenne alkalma bőven. Képeinek előterében többnyire a part egy darabja – szőlők, fák, házak, dombok – jelenik meg sötétebb foltban, középtérben a Balaton víztükre fénylik, míg a távolban a túlsó part vonala tűnik fel. Számos képén szerepel ugyanaz a motívum, de az eltérő témájúakban is több a rokonvonás az eltérésnél. Kitartóan tanulmányozza a balatoni tájnak azt a darabját, ami két évtizede otthona is. A sok hasonló tematikájú kép a festő egy-egy új nekigyürkőzését mutatja, hogy megragadja a változó táj állandó, jellemző vonásait, színeit. Az évek során szerzett tapasztalatait újabb és újabb festői megfogalmazásban igyekszik megjeleníteni.

Vágfalvi Ottó a szokványos balatoni témák helyett a vidék rejtettebb szépségeit részesíti előnyben festői munkája során. A szőlős dombvidék hangsúlyos foltjai között kisebb területen, de élénk színekkel jelenik meg képein a víz, olyanformán, mintha valaki csak félve merne rápillantgatni a fénylő, csillogó ékkőre.

A tó fölé gyakran festi a felkelő nap sárga ragyogású korongját. Fénye körkörös ívekben járja át a levegőt és a vizet, megbontva a dombokat mélyről izzó vörösekké, barnákká változtatva a földet, a fák lombját.

Vágfalvi kezejárása, festékfelrakása dinamikusabb egyéniségre vall, mint amit témái sejtetnek. A hevesen húzott ívek, erőteljes kontúrok expresszivitást adnak az egyszerű motívumokból álló tájnak. Kifejező erejüket a tüzessé erősített színek fokozzák.

A teret határozottan érezteti. Kerüli a mindent összemosó párát, inkább keményen rajzol szélesen szántó ecsetével. Képeinek konstruktivitása azonban csak addig megy, míg az összefoglalás, a motívumnak a kép dimenzióihoz való idomítása nem változtatja meg a táj eredeti karakterét.

Anyaga többnyire az olaj, de dolgozik akvarellel és gvassal is. Színgazdag festményei a Balatonnak és környékének alapos ismeretét, átélt festői megjelenítését mutatják, több vidéki és budapesti kiállításon szereztek már elismerést alkotójuknak.

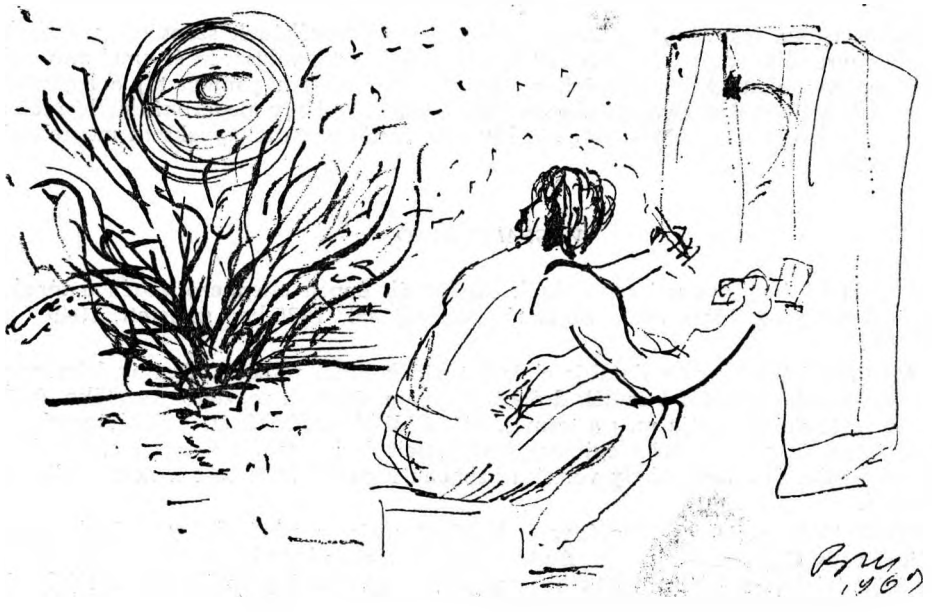

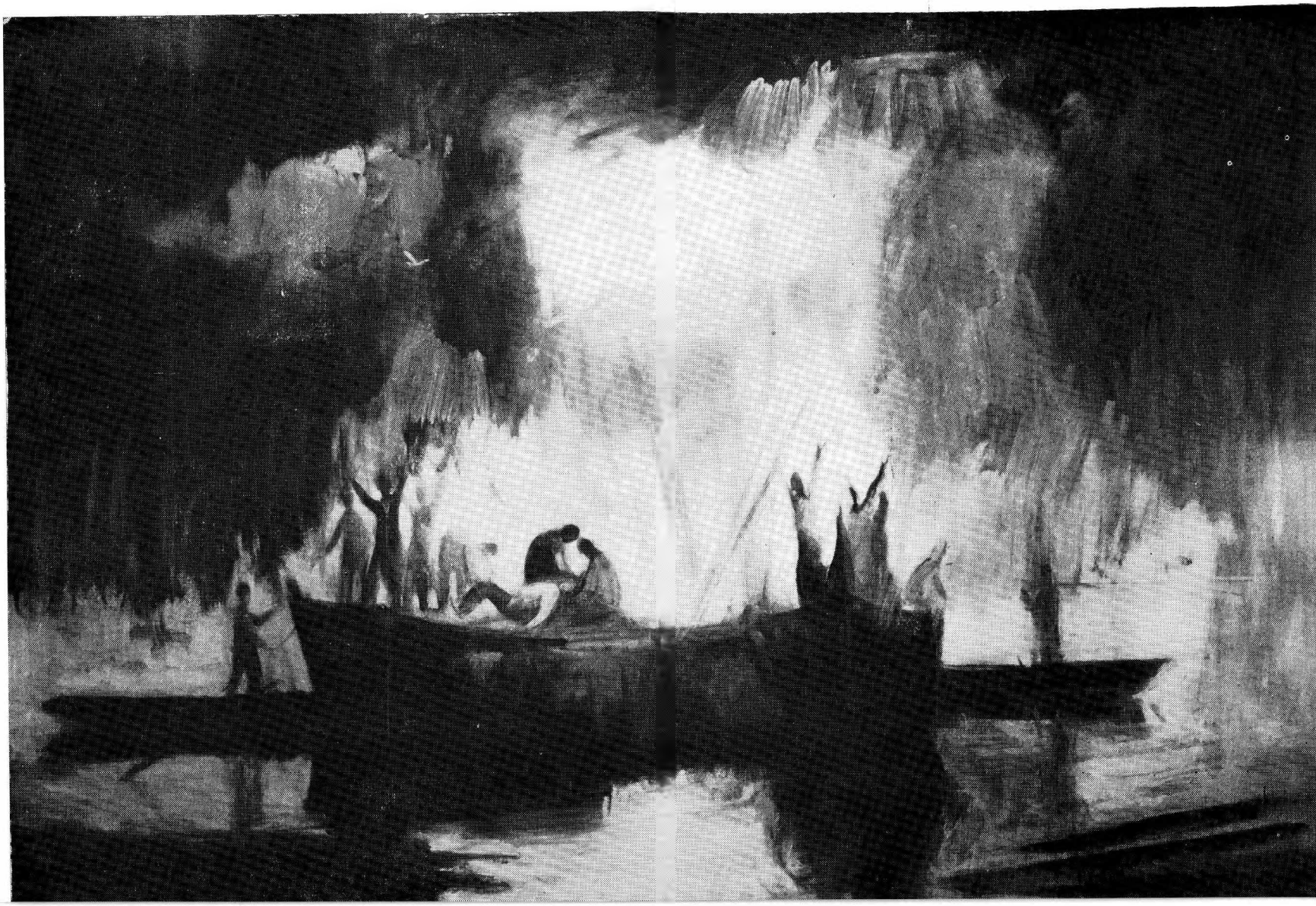

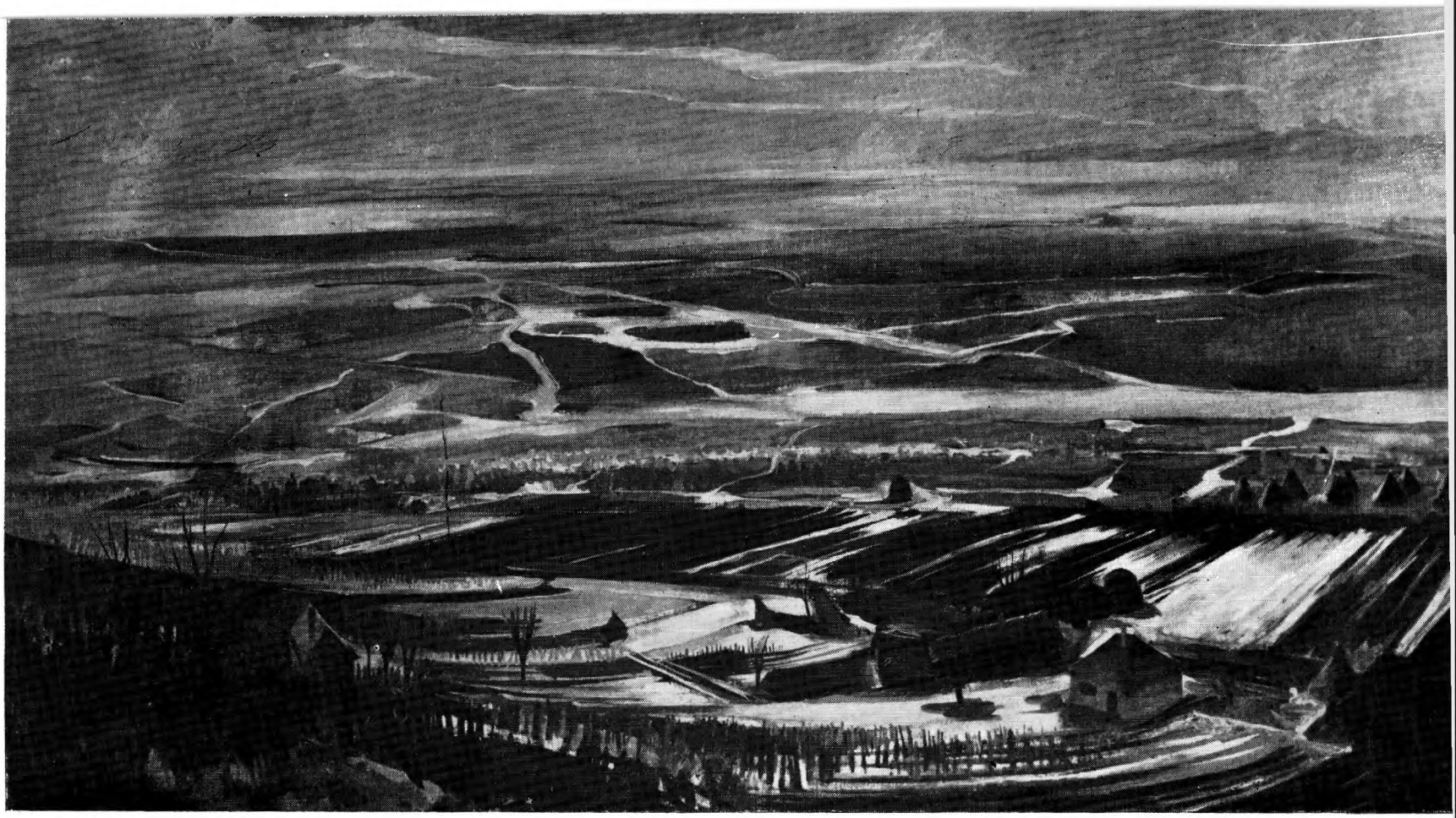

← *MIKUS GYULA: Meghalt egy halász*

Téli Balaton

WEÖRES SÁNDOR

A pécsi fiatal költőknek

Előszó az „ÚTKÖZBEN" című antológiához

Olvasom verseitek, prózáitok, pécsi fiatalok. Voltam én is pécsi fiatal költő; hálásan gondolok Várkonyi Nándorra, Lovász Pálra, Kocsis Lászlóra, Fülep Lajosra, Martyn Ferencre és annyi másra – annyi másra, milyen véghetetlenül sorolhatnám! –, akik értéssel és szeretettel munkálkodtak a látókörünk bővülésén, a tehetségünk csiszolódásán. Kik is voltunk akkori pécsi fiatalok? Tatay Sándor, Csorba Győző, Barátos Endre, Takáts Gyula, Harczos Ottó, Kopányi György ... Ez a névsor is meddig volna folytatható?

Lassan és nehezen bontakoztak ki lehetőségeink. Más-e a maiak helyzete? Érdeklődésük, képességük más irányú-e? Mi aligha tudtuk – de valahogy az ösztöneinkben mégis éreztük –, hogy elsősorban nem a külső lehetőségek, az érvényesülés bővülése fontos, hanem önmagunkban, belül kell kialakulni olyas-valaminek, ami az olvasók, a társadalom számára érdekes, izgalmas, értékes. Csak ha ez már megvan, akkor érdemes megjelenésre, sikerre törekednünk; sőt akkor a külső lehetőség, ha nem is félútig, de legalább negyedútig, várakozón eléje-lépdel mindannak, amit neki adni tudunk. Ezt a mai fiatalok bizonnyal jobban ismerik, mint amennyire mi ismertük: Bebesi Károly, Bertók László, Galambosi László, Makay Ida és mind a többinek írásai tanúsítják, hogy éretten, tudatosan, művészi készséggel lépnek a közönség elé.

De egyelőre mégsincs náluk semmi végleges kialakultság; s az ő életkorukban jobb is ez a nyitottság, mint a lezárt érettség; én még most is, ötvenhat éves koromban, arra törekszem, hogy lehetőleg mindig más és más tárnát nyissak, ahol eleinte tájékozatlanul bolyongok, és mire eligazodom benne, otthagyom és megint mást, ismeretlent keresek, igyekszem újra meg újra éretlen kezdővé változni. Meddig sikerül nekem a folyton másba kezdés, nem tudom – most már az ifjakra vár ez a feladat, hogy ha valamire bukkantak, ne aknázzák ki életfogytiglan, hanem folyton másba, még újabba fogjanak. És lehetőleg mindegyik másként; ne legyenek közös jellegűek.

És még valami. A nehézkedési erő, a lustaság mindnyájunkat kényelmes horizontalizmusra késztet. Beletörődni a már meglevő látóhatárunkba, és víz- vagy talajszintesen feldolgozni mindennapi élményeinket. Az igazi művészet: új meg új erőfeszítés, nem az élmények síkján, hanem a szellem terében építkezés, vertikalizmus; függőleges, vagy spirális mozgás. Dante, vagy William Blake úgy látta, hogy a művészetnek, az eszmének nem egy, hanem négy régiója van, s a közvetlenül-tapasztalati ebből csak egy, a legalsó. Építsük meg élményeinkből a többi három régiót is; a szenvedélyesen démonit, a feldolgozóan gondolatit, a csaknem megfoghatatlanul repülő szellemi-intuitívet. De úgy érzem, a pécsi fiatalok erről is tudnak legalább annyit, mint én. Ezért tanácsadás helyett csak annyi a feladatom, hogy mindnyájuknak szép benső fejlődést és aztán – de csak aztán – külső sikert kívánjak.

BERTÓK LÁSZLÓ

Savászana

Most eleresztem magamat.
Ernyedj el kéz! Ernyedj el test!
Ernyedj el gondolat!

Úgy! Belül csend van és sötét.
Mozdulatlan tarkóm alatt
eszmélni kezd egy régi rét.

Lejjebb, a lábaim körül
öreg parasztok szántanak.
Nagyon messze, nesztelenül.

Felül, felettem kék az ég.
Nem látom, de átengedi
a Mindenség lélegzetét.

Valahol ménes vágtat át,
zene szól alig hallhatón.
És összeérnek fenn a fák.

A szó

Harag fűrészfoga,
csörgősipka zaja,
kiskutya-vakkanás,
levegő mozgatás,
az is lehet a szó,
csontot daraboló,
bolondosan igaz,
meg-meghúzott ravasz,
s csupán a fizika
példája is lehet.
Ha szolgál egy ügyet,
nem az ábrázata,
nem kinom érdekel,
de ki róhatja fel,
ha mögötte a láb
támasztó talaját,
földjét, a talpalatnyit,
a banánhéjt, a semmit
meglátva megnevezem,
vállalom, kinevetem.

Miközben

A Piactér betonján
egy felfordított almásláda
és egy széttaposott sárgarépa
között állva
1969
március negyedikén este hatkor
meg kellene írnom a kettes számú
pontos verset az alkonyatról
miközben tél és nyár között
nappal és éjszaka között
munkahely és otthon között
miközben Ég és Föld között
a Földhöz egyre közelebb
én a Nagy Szendvics közepe
elképzelem újra a Várost
a Hegy és Nap fiát
választottamat
négyévi házasság után
túl az álmokon
a szerelem csecsebecséin
túl a csaláson csalatáson
egyedül újra annyira
hogy holtomig együtt maradhatunk
miközben egy az egyhez
elképzelem újra a Várost
fején a százkilencven méteres
szilveszteri csákót
arcán a szürke körszakállt
mellén a kivilágított rendjeleket
tíz kilométeres karjait
a körbejárható szívet
a lüktető artériákkal
bennük sodródó magamat
százötvenezer sors között
annyira védtelenül
hogy elpusztíthatnám magam
1969
március negyedikén este hatkor
miközben
meg kellene írnom a kettes számú
vontos verset az alkonyatról.

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Pengék közt

Ha fölmetszik torkukat az ég halai,
teljenek tetőtlen dézsák, kövér kádak,
száradó hordók. Csorgassanak habsapkás
edények, tehéntőgy-kerek korsók, vizet
dajkáló medencék: mert sírjukba omlanak
harmaton tengődő lombok, vénülő szirmok.
Gyökeret ölő aszály sárga köntösén
sugarat vesztve himbálóznak
kalászkitüntetések, pipacs-címerek,
keresztbe fektetett növénykardok.
Vigyázz esőért kiáltó virágaidra anyám.
Kisbabaszájú tulipánjaid,
fejkötőpuha rózsáid nem pusztulhatnak el.

*

Cinkelábnál sóványabb lila
ereszkedik a mécsből,
hattyút itató poharadra ül.
Bóbiskolsz anyám. Szépen hegedül
a messziről jövő kis nyugalom.
Ó öregség! Hány rétű oltalom
lehetsz? A félelem feltörve rég.
Meddig ég
a hit kupolája fölött
az örök
békére biztató békesség?
Anyám. Templomok asszonya: Mária,
mögötted áll.
Véres a hattyút itató pohár,
el ne aludj egészen.
Gyíkzöld fejecskéjét ingatja a bimbó.
Érik a körte. Párosodik a ringló.
El ne aludj egészen.
Nyelvére gallyat kíván a parázs.
Sokasodik a méh. Izzad a darázs.
El ne aludj egészen.
Templomok asszonya: Mária,
anyámat ne hívjad,
aranyháza nem akarok lenni a kínnak.
Vigyázz esőért kiáltó virágaidra anyám,
Kisbabaszájú tulipánjaid,
fejkötőpuha rózsáid nem száradhatnak el:
fiad a halál ellen, pengék közt énekel.

Korona

Évának

Állok a várakozás nyirkos
udvarában. Közelít a bárány. Érzem
jácinttal hintett gyapjának illatát.
Hallom a húsvéti csengőt, a locsoló
vödrök kotyogását. Látom a magasba
emelt barkát, a kacsasárga bolyhot.
Nyithassam gallérom fehérét,
szabadíthassam a csillagokat. Sok volt
a húsemésztő, bort forraló, kalácsot
tépkedő éjszaka. Szerszámok vetélkednek
a munka küszöbén. Jutnának előbbre:
földforgatásra, magtakarásra. Élesedik
a kapa. Új fogat szorít gereblyébe
a gazda. A villa friss szénára gondol,
hasadó ágra a szekerce, tölgy törzsére
a rozsdát fészerben felejtő fűrész.
Erősödjetek, világosodjatok
vaskesztyűt játszó pontyot, harcsát udvarló
vizek. Sokasodjatok szellők, szivárványkakasok.
Költsetek aranykarikaszemű tyúkok.
Tüzesedjetek tojások: fészkeken, bögy alatt
reménykedők. Pattanjon a héj. Pirinyó függönyét
nyissa ketté a hártya. Hegyesedjen, bökjön
a csőr: a kására éhes, a tátogva szomjas.
Szárnyak fésüljétek a fényt.
Totyogjatok pirostalpú lábak,
kopogjatok, kapaszkodjatok körmök,
kövéredjetek dörmögő malacok,
szikrázzatok fejszénél élesebb paták.
Bújócskázó csikók, kancát leső mének,
ültessétek hátatokra a tavaszt.
Sörényetekbe süllyesszenek borostyánt,
tüzet tékozló drágakövet. Homlokotokon
sárkánybőrből szíjazott fejék, szügyeteken
vihart átmetsző penge sugarazzon.
Rögök bölcsőjéből induló parányok,
fészkekre, jászlakra hajló hatalmasok:
mulassatok. Énekeljetek bogárhangon,
törpe hegedűk kíséretével. Madárcsivogással,
szárnyakra feszített húrok lüktetésére.
Csikónyerítéssel, mêntombolással bendőnagy
dobok dübörgésére. Énekel az ember is.
Szájára kürtöt, szaxofont, álla alá hegedűt
szorít. Homlokán megnő a kitliholdat utánzó ér:
árad, a szerelem virágait vendégeli a vér.

TÜSKÉS TIBOR

A JÖVŐ VÁROSA — A VÁROS JÖVŐJE

Világjelenség a városiasodás. Lapozzuk fel az elmúlt száz év történetét, rajzoljuk egy grafikonra a városi népesség arányának változását, egy vonallal kössük össze a mennyiséget jelölő pontokat, s nem nehéz leolvasni az ábráról, hogy ez a vonal milyen irányba mutat. Az eljövendő esztendőkben a városban lakók száma tovább növekszik. 1860 körül még csak három olyan város volt a világon, amelynek lakossága meghaladta az egymilliót. Jelenleg a Föld lakóinak több mint egyharmada városokban él. E városok közül több mint hetven a milliós lélekszám fölött van, nem egy pedig elérte a tízmilliót.

Az emberiség jövőjét is betáplálták már az elektronikus számítógépekbe, s különféle prognózisok születtek. Egyes becslések szerint harminc év múlva, az ezredfordulón már három-négy milliárd ember tömörül a városokba, s alig telik el újabb ötven év, a XXI. század derekán – milyen megindító leírni ezt a számot! – a föld lakosságának már háromnegyede fog városban élni.

Ez nemcsak a népszaporulat rohamos növekedésével függ össze, a városiasodás azokat a tájakat, országokat is eléri – mint például hazánkat –, ahol a lélekszám valószínű csak keveset változik az elkövetkező száz esztendőben. A túlnépesedés, a helyhiány, a szabad föld elfogyása sem fenyeget egyelőre, legalábbis bolygónk nagy részén még elég sok a kiaknázatlan, művelésre nem fogott, tartalék terület. Az ipari-technikai civilizáció fejlődésének szükségszerű velejárója a városiasodás felgyorsulása; főként a gépesítés, az automatizálás, a „komfort"-igények emelkedése hat tömörítő erővel a lakosságra.

Milyenek lesznek a jövő városai? Milyen épületekben él, dolgozik és intézi ügyeit a holnap embere? Milyen elképzelések foglalkoztatják a tervezőket, az építészeket, a városrendezőket?

Az építészet sosem nélkülözhette az előre-gondolkozást. Egy közönséges családi ház átlagos életkora is nyolcvan-száz esztendő. Egy középület legalább kétszáz évre készül. Az utak, a közlekedés hálózata évszázadokra befolyásolja a jövőt. Az építészetben, a várostervezésben legalább kétszáz évet előre kell látni. Amikor a Nemzeti Múzeum épülete elkészült, egy Duna parti kisváros (még nem a főváros!) szélén, a vásártér és a legelő szomszédságában állt. 1848 márciusában még mögötte tartották a József napi vásárt. A Nemzeti Múzeum ma Budapest egyik legimpozánsabb épülete, méreteivel, arányaival harmonikusan illeszkedik környezetébe, a kiskörút ívébe, palotasorába, a később kialakult városképbe.

Az urbanisztika napjainkban jelentkező, új emberi tudomány. Különféle rész eredményekre, segédtudományokra támaszkodik. Ismeri az építészet történetét és a várható technikai fejlődést, felhasználja a szociológia, a statisztika, a demográfia kínálta adatokat, nem nélkülözheti a gazdasági-műszaki tudományok eredményeit. A jövő építészete, a holnap városa nem álmokból, utópiákból, a képzelet fantasztikus játékából születik, ez a jövő a logarlécben, az anyag szerkezetében, a statisztikai könyvek számoszlopaiban szunnyad. A jövő tudományos „bemérése", az egzakt eredményekre való törekvés persze nem akadályozza meg, hogy a tervezők különféle, egymásnak is ellentmondó elképzeléseket vessenek papírra.

Milyen lesz a jövő városa? Van, akit a meglevő nagyvárosok fejlődése, rekonstrukciója izgat. Egy japán építész-csoport Tokió átalakítására dolgozott ki tervet. Az egyetlen magra, városközpontra épülő város a sugaras úthálózat helyett hosszan elnyúló, tengelyszerű szerkezetet kapna. Amerikai építészeket hasonló terv foglalkoztat: az Atlanti-óceán partvidékét egyetlen óriásvárossá kell fejleszteni, s ebben egye-

dül New York lakossága több mint harmincmillió lesz. Francia építészek a jövő Párizst rajzolják meg a tervezőasztalon: a jelenlegi elővárosok megszüntetésével új nagyváros születik a főváros szomszédságában, majd a közlekedés hajszálereivel ezt az új várost a közben felújított régi városközponthoz kötik . . .

Van, aki a „teremtésben", a teljesen új településformák megvalósításában látja a jövőt. A régi városok elavultak, sorsukra kell hagyni őket, s a szűzterületeken kell fölépíteni az új településeket. Az építész azt várja, hogy így szóljanak hozzá: Itt van egy darab szabad földterület, tervezd meg és építsd föl rajta a holnap városát. S megépül majd a minden részletében előre megtervezett, modellen kidolgozott város. Ha kell, üvegbura alatt, légkondicionáló berendezéssel, ha kell, a tengeren, a parttól harminc kilométerre, vasbeton lábakon.

Egyesek a felhőkarcolók, a toronyházak építésére esküsznek, a város csak fölfelé növekedhet, erre van terület, ez csökkenti a távolságokat, a közművesítés költségeit (Párizsban egy telek ára drágább, mint a rá építendő ház kivitelezési költsége); mások a horizontális tágulást, a családi házat, a kertes villát, az egyéni építészeti stílust látják kívánatosnak. Azon is lehet töprengeni, hogy hol van a város lakosságának optimális határa: nagyvárosokat kell-e építeni, vagy több apró, „szakosított" kisvárost hozzanak-e létre?

Szinte a fantasztikus regény és az utópia határát súrolja néhány elképzelés. Hallunk előregyártott lakáselemekből, játékkockaként összerakható és variálható házakról, forgó tornyokról, kristálypalotákról, repülő városokról. Hívei vannak a földalatti, a vízalatti, sőt a földfeletti, függesztett építkezésnek. Szaklapokban olvashatunk ötszáz emeletes lakóházakról, csőházakról, piramisházakról, hídházakról. A tegnap még valószerűtlennek látszó elképzelések közül azonban nem egy megvalósul: szalagházak, elforduló tetőterasszal toronyszállók készülnek, s az előregyártott – ha nem is lakásokból, de – házfalakból, panelekből történő építkezés (ilyen is van: házgyár!) szinte általánosabb, mint a tégla és a habarcs használata.

A sokféle és szerteágazó elképzelésekből a modern építészet és várostervezés néhány alapelve ma már elég biztonsággal kiszűrhető. Ha nem is olyan nagy gond, mint korábban hitték, az újabb építkezésekhez szükséges földterület előteremtése, az kétségtelen, hogy bolygónk jövője a terület tudományos kihasználását növekvő mértékben teszi szükségessé. Az építkezéssel elvett földet valahol vissza kell kapni! A modern építészet a humánum értékeinek minél teljesebb megvalósítására törekszik, a holnap városában a technika és a természet egyensúlyát kell biztosítani. A jövő nagyarányú építkezése nem magános megrendelők ízlésétől és alkalmi mecénások jóindulatától függ: építészet és politika, a tervezők tudása, invenciója és az állam igénye a korábbinál sokkal szorosabb kapcsolatba kerül egymással. Ugyanakkor megnő a lakosság véleményének a súlya, az épületet használók már a tervek készülése idején hallatni kívánják szavukat, s a városlakók közösségét később is be kell vonni a város részletalakításába. Az építészet mindig kapcsolatban volt a kor ipari-technikai fejlettségével; a modern építőművészet és a modern ipar sem nélkülözheti ezt a kölcsönhatást; az építészeti „szép" nem lehet független az anyagi hasznosságtól. Egyfelől a tervek kivitelezését a technika állása szabja meg, másfelől a művészi elképzelések ösztönzően hatnak a technika fejlődésére. Az új építészet komplex képzőművészeti gondolkodást kíván: a festészet és a szobrászat nem járulékos, kiegészítő elemei az építészetnek, hanem egyetlen zenekar azonos értékű szólamai. A közlekedés meglevő településeket köt össze, ugyanakkor magának is település-fejlesztő hatása van. A modern várostervezésnek – a forgalom növekedése miatt – minden korábbinál hangsúlyosabban figyelembe kell vennie a már meglevő és a jövőben népszerűvé váló közlekedési eszközöket. (Vasút, autó, földalatti, helikopter – melyiké a jövő?)

A modern építészeti gondolkodás már századunk elején eredményekre mutathatott. Legnagyobb hatású képviselője – alkotó és elméleti szakember egyszemélyben –, Le Corbusier öt alapelvben foglalta össze a modern épülettel kapcsolatos elgondolásait. A régi építészet földhöz tapadt, az új a talaj fölé emelkedik. A régi épület drága és fölösleges tetőszerkezetet emelt maga fölé, az új a tetőt is kihasználja, az alappal elvett területet akarja itt visszanyerni. A régi épület szerkezetét a tömör főfalak és a

közfalak párhuzamos rendszere szabta meg, az új épület alaprajzát a helyiségek funkcionális elrendezése adja. A régi épület kívül-belül kevés és egyenetlen megvilágítást kapott, az új épület a fény felé fordul, s a legfontosabb építőanyaga – a tégla helyett – az üveg és a vasbeton. A régi épületnek egyetlen nézete volt, a homlokzati, mely az utca felé fordult, az új épület a téralkotás számtalan lehetőségét tartalmazza. Egyébként Le Corbusier építette az első „nagyházakat", a különféle „időmegtakarító" szolgáltatást magukba foglaló lakóépület-komplexusokat, s vallotta a lakótelepülés és a munkahely lehetőség szerinti elválasztásának gondolatát.

A modern építészeti közgondolkodás csak megkésve és kerülővel jutott el hozzánk, gyakran a szükséges korrekció, a közben összegyűlt tapasztalatok fölhasználása nélkül. Ami megvalósult belőle, leginkább a lakótelepeken és néhány nagyváros arcán látszik.

A modern város hármas funkciót tölt be: a lakás, a termelés (munkahely) és az adminisztráció (kereskedelem, kultúra, szórakozás stb.) ellátására kell benne épületeket emelni. Ezek optimális aránya, kívánt egyensúlya, egymáshoz való egészséges viszonya ma építész és várostervező legfőbb gondja.

*

– Ismerjük az elképzeléseket a jövő városáról. De milyen lesz e város jövője? Vajon fedi-e egymást az a két kép, ami a holnap városáról él bennünk és amivé Pécs lesz?

A Pécsi Tervező Vállalat egyik apró, földszinti szobájában beszélgetünk. Az ablakon a ferenciek templomának barokk tornya néz be. Annyi időnk van, amennyi alatt a nagymutató egyszer körbejárja a számlapot. A szoba falán épületfotók, rajzvázlatok. A főmérnök térképet terít az asztalra és egy könyvet tesz elém.

– A kérdésre itt a válasz – mondja. A térkép a mai város térképe, a könyv Pécs általános rendezési terve. – De hol is kezdjük? – A főmérnök ujjaival végigpörgeti a könyv lapjait, és egy helyen megáll. – Az újkori városiasodás az ipari forradalommal indult el, epicentruma Angliában volt. Ez a rajz megmutatja, hogy amint haladunk Londontól keletre, a városiasodás és kísérőjelenségei megkésett hullámokban terjednek és jutnak el hozzánk. A városiasodás legfontosabb kísérőjelensége a mezőgazdasággal foglalkozó népesség számának fogyása. A magyarországi adatokat száz évre visszamenőleg próbáltuk földeríteni. A várható jövőből ugyancsak száz évet terveztünk meg.

– És Pécs jövője? – próbálom a választ az alapkérdéshez közelíteni.

– Két elmélet forog közszájon a város jövőjéről. Az egyik szerint Pécs máris túlnőtte magát, mammutváros, túlságosan elterpeszkedett, sok a bevándorolt idegen, a falusiak menjenek haza, és járjanak otthon rokolyában. A másik elmélet szerint Pécset háromszázezer lakosú nagyvárossá kell fejleszteni, az ekkora lélekszámú város a jövő nagyvárosának típusa, itt már egy hangversenytermet is érdemes építeni, s ezt a méretet minél előbb el kell érni . . .

– Ön melyikhez húz?

– Tulajdonképp egyikhez sem. Tervdokumentációink visszamenőleg is, előre is körülbelül száz évre szólnak. Mi csak azt mondjuk, hogy 2050-re Pécs mintegy 270 000 lakosú város lesz.

– Milyen alapon született ez a prognózis?

– A várostervezés: tudományosan megalapozott, racionális számításokon nyugvó, kollektív munka. Adatainkat a Statisztikai Hivatal, az UNESCO kiadványaiból merítettük, magam is kutattam angliai könyvtárakban, majd a terveket különféle megyei és városi intézmények vizsgálataival egyeztettük. Közgazdaságtan, szociológia, statisztika nélkül nem lehet ma már egyetlen vonalat húzni egy tervrajzon. A társadalmi, gazdasági, földrajzi tényezőket egyaránt ismerni kell a jövőhöz.

– Ez a térkép például mit ábrázol?

– Pécs vonzási körzetét, a bevándorolt és az ingázó munkások korábbi állandó lakóhelyét. A vonalak, láthatja, Nagykanizsáig terjednek, és a Balaton déli partján törnek meg. Pécs jövőjét tehát Dél-Dunántúl összefüggésében kell vizsgálni. A közigazgatási egységeken, a megyehatárokon túl kell néznünk. De ez a rajz azt is elárul

ja, hogy nemcsak Pécs jövőjére kell gondolnunk, a Pécs körüli városgyűrű, Szigetvár, Dombóvár, Szekszárd, Mohács, Siklós, tehát a középvárosok fejlesztése is indokolt.

– A 270 000 lakos maximális szám?

– Mint mondtam, olyan tervet készítettünk, amely nem ismer felső határt, nem köti meg a város szükség szerinti fejlődését. Ennek megfelelően a városszerkezetnek is nyitottnak kell lennie, minden övezetét tovább lehet majd fejleszteni. Pécs akár 600 000 lakosú várossá növelhető, anélkül hogy a város történeti jellegét föláldoznánk.

– A város keleti és nyugati széle nem került már így is túl messze egymástól?

– Ezt sokan mondják. De a táj földrajzi adottsága, az a teknő, amelybe a város települt, ezt a hosszanti elrendezést, a forgalom kelet–nyugati irányát kínálja. Én ezt makaróni-szerkezetnek nevezem. Ugyanis a fő közlekedési utak úgy futnak a város testében, mint a makarónis dobozban a tésztacsövek. Ez a szerkezet alkalmazkodik a város hagyományos szerkezetéhez, ugyanakkor megőrzi Pécs sajátos városképét a jövőben is.

– Hol helyezkedik majd el a 270 000 lakosú Pécs?

– A mai népesség megkétszereződésére számítunk, de ez nem jelenti a terület megkétszereződését is. Szentlőrincet és Pécsváradot nem kell a városhoz csatolni. Száz év alatt csak mintegy 20%-kal nő a város területe.

– Hogyan sikerül a régi területen az új várost elhelyezni?

– Nehezebb és drágább egy régi várost átmenteni, mint egy újat fölépíteni. Nehezebb, de ez a szerves fejlődés útja. Egyetlen megoldás a szanálás.

– Úgy tudom, ehhez valamilyen kulcsszámot használnak.

– A rendelkezések szerint a szanálási arány nem haladhatja meg Pécsett a 15%-ot. Tehát minden 15 lebontott lakás helyett 100 új lakást kell építeni.

– Akkor olcsóbb a ritkábban lakott városrészt szanálni?

– Igen. Jelenleg a Szigeti városrészben folyik ilyen munka. A rekonstrukció egészen a Kórház térig terjed.

– Nem vezet ez más városrészek elöregedéséhez, slumosodásához? A Szigeti út mellett negyvenéves házakat bontanak le, viszont a Budai városrészben a nyolcvan-száz esztendős házak is állni fognak még egy ideig, mert ez a városrész sűrűbben lakott, itt több új lakást kellene a régi házak helyett biztosítani.

– A Budai városrész fölszámolására bizony kell még néhány évet várni. Emiatt érnek is majd bírálatok bennünket . . .

– Sokan az új városközponttól féltik Pécs arcának megváltozását.

– Fölösleges az aggodalom. A hagyományos szerkezetű városokban nem kell mesterségesen új centrumot keresni. Pécsett sem lesz új városközpont, nem akarjuk a belvárost vitrinbe zárni és üveg alatt mutogatni. Nem hal meg itt az élet a jövőben sem. Nem csinálunk új városközpontot, csak a régit dél felé kinyitjuk, kibővítjük. A posta és a vasútállomás közt elhelyezendő új intézmények a régi központhoz kapcsolódnak szervesen.

– Hol lesznek nagyobb építkezések a következő évtizedekben?

– Három alközpontot tervezünk, változatos, különböző beépítési módokkal. Az egyik a mostani I. kerületben lenne, egy ipari karakterű vidéken. A másik a jelenlegi központ, a Széchenyi tér kitágításával születne meg, afféle city jelleggel. A harmadik kimenne a szőlőkbe, s a nagy területi igényű, kertes épületek, egyetemek, klinikák együttese alkotná. Természetesen közben tovább folytatódik a régi város rekonstrukciója. Önálló nagyobb városrészt, a kertváros fölé tervezünk.

– Az ipari építkezés milyen helyet kap a tervben?

– Az ipari területek nem kezelhetők mostohán, s ugyanúgy meg kell őket tervezni, mint a lakóterületeket. Elvetettük azt a gondolatot, hogy elkülönítsük a lakónegyedeket az ipartelepektől. A jövőben egyre közelebb kívánjuk hozni egymáshoz ezeket a különböző rendeltetésű, de összetartozó területeket. A „szendvics-elv" alkalmazását tartjuk célszerűnek, amikor váltakozva települ munkahely és lakóhely. Persze ennek előfeltétele az ipari üzemek „megszelídítése". Ám ez csak a technikai fejlettség kérdése, a zaj- és porvédelem megszervezése.

– Ebben, közvetve, a közelmúltban épült lakótelepek kritikája is benne van . . .

– A hazai lakótelepi építkezés a fejlődés egy adott szakaszának, a hagyományos lakónegyed és a valóságos modern város közötti átmenetnek tekinthető. Ma már látjuk azt a hatást, amit a lakótelep a város-struktúrára, az egész város társadalmi szerkezetére gyakorol, s okos tanulmányok vizsgálják annak az életformának a sajátosságait is, amit a lakótelep a beköltöző családok életvitelében kialakít. Ha a munkahely az értelmes emberi cselekvés színhelye, akkor a lakás sem lehet pusztán villanyszámla-kifizető, lakbértörlesztő hely. Házak kellenek, ahol laknak az emberek és nem igazgatják őket. Lakások kellenek, ahol a családok közösséggé szerveződnek. Városok kellenek, amelyek a társadalom különféle életmegnyilvánulásait és igényeit differenciáltan ki tudják elégíteni.

– Egyszer arra gondoltam, milyen remek kisfilmet lehetne készíteni arról, hogy „mi van az erkélyen?" Nem kellene mást csinálni, mint a kamerát végigsétáltatni egy újpécsi hétemeletes lakóház franciaerkélyei előtt.

– Ez megmutatná azt is, ami hiányzik ezekből a lakásokból, ami a tervezés számlájára írható, s azt is, hogy nem elég beköltözni az új lakásba, meg kell tanulni lakni is.

– Alighanem két másik veszélye is van a lakótelepi építkezésnek. Az egyik a mennyiségi szemlélet korlátlan uralma: Íme, ennyi meg ennyi lakást építettünk egy év alatt. A másik a makett-asztalon való tervezés.

– A mennyiségi igényeket okosan egyeztetni kell az esztétikai követelményekkel – mondja a főmérnök. – A puszta felülnézetben történő tervezés pedig kimondottan ártalmas. Ami a makettasztalon, gyufás-skatulyára kicsinyítve pompás látvány, megvalósulva, a falak tövéből, a járókelő számára elviselhetetlen lehet.

– Érvényesül-e az új tervek megvalósulása előtt valamiféle társadalmi ellenőrzés?

– Pécs általános rendezési tervét, amely a jövő század közepéig megszabja a városépítés irányát, a közelmúltban mutattuk be a nyilvánosság előtt. Négy napig folyt a vita fölötte.

– Ha a várostervezőnek, mint a mesehősnek három megvalósítható kívánsága lenne a XXI. századi Pécs számára, mit szeretne leginkább? Sok pénzt? Időálló anyagokat? Füstszűrőt a hőerőmű kéményeire? Házakat helikopter-állomásokkal? Működő liftet? Folyóvizet a városnak? Új hangversenytermet vagy új színházat? Minden lakóháznak száz négyszögöl virágos kertet?

– A Duna vize már a csapból folyik . . . A mai hőerőműnek addigra már nyoma se lesz . . . Egyetlen dolog kellene. Korszerű építészeti közgondolkodás. Ma még egy közepes esztrádműsor a tévében nagyobb figyelmet kap, mint egy újonnan elkészült városrész. Pedig amit mi építészek, tervezők csinálunk, drága mulatság. A rossz festményt át lehet mázolni, a vászon elbír még egy réteget. A festék sem drága. A rossz költőket, néha a jókat is, hamar elfelejtik. Nálunk minden vonás, egyetlen házfal legalább száz évre szól. És az építészeti formát, mint a ruhát, hordanunk kell. Nézze, hogy elrontották a Mecsek oldalát! Kitűnő a hely természeti adottsága. A házak beépülhettek a szőlők, a gyümölcsfák közé . . . Az egyik barátom ott lakik. Megkérdeztem: „Ki tudsz te menni fürdőnadrágban a ház köré?" „Hogy gondolod, én városban élek . . ." – válaszolta. Hát ezért nem volt érdemes ezeket a papagálykalitkákat megcsinálni . . . Az építészet a legtársadalmibb művészet: tudatformáló erő, ugyanakkor maga is függ az adott kor társadalmi berendezkedésétől. Fejlett építészeti közgondolkodás nélkül nincs igazi, jelentős, maradandó építészet.

Az ablakon át látom, hogy a toronyórán a nagymutató újból a tizenketteshez ér. Amikor elköszönök, a mérnök is feláll.

– Elkísérem.

De előbb cipőt vált. A gumisarut lerúgja a lábáról és utcai cipőt húz. Fanyar mosollyal mentegetőzik:

– Legalább addig pihenjen az ember lába, amíg a szobában ül. Betonjárda, bokasüllyedés, ez is urbanizációs jelenség . . .

KOCZOGH ÁKOS

PÉCS ÉS BARANYA MŰVÉSZEI A NEMZETI GALÉRIÁBAN

Pécsi és baranyai művészek valóban *vannak*, ha ez a személyi igazolvány adatain túl sajátos vonásokat is jelent. Alföldiek is *vannak*, esetleg anélkül, hogy megsejtenék az Alföld végtelenjét, a földnek vízzel ölelkező szépségét, szikesek és dűlőutak árva gazdagságát. Miskolciak is *vannak*, és horgászni járnak hegyi patakokhoz, hogy a várost és kéményeit ne lássák, és szolnokiak is *vannak*, hátat fordítva a tiszai tájnak, az álmos víznek és mindennek, amit pontosan ez a táj kínál egyesegyedül. Mégis: semmi mást, semmi elütőt ne mondana Pécs és Baranya annak, aki minden előítélet és előzetes útmutató nélkül találkozik művészeivel? Úgy közelítsük meg ezt a kiállítást, mintha soha nem hallottunk volna a római kori Magyarországról, Pannóniáról, az európai tájékozottsággal versenyző Vitéz Jánosról és Janus Pannoniusról, mediterrán éghajlatról és kultúráról, s még arról sem, hogy Zala is más, és Somogy is más, mint Baranya? Ne tudjunk földjéről, múltjáról, csak a történelmi jelenlétet kérjük számon?

És ne tudjon ez a csodálkozó szemű arról a küzdelemről, ami ezt a kiállítást megelőzte. Ne tudja, hogy nehéz léptű és ősz hajú teremőrök elrejtették a vendégkönyvet, ha „felelőtlen huligánok" készülő beírásaira gyanakodtak, ne tudjon arról, hogy maguk a kiállítók utolsó percig nem hittek sikerében, ne tudja azt, hogy a megnyitó bizony bizonygatta: igazolni fogja az idő, s ne tudjon a megnyitás hívott és hívatlan tömegéről, ne tudjon arról, hogy Martynról már évekkel ezelőtt írott könyv kéziratban fekszik lelkes és óvatos lektori véleményekkel kísérve, ne tudja, hogy „absztrakt festő nem szeretheti a népet", mert hiszen ezzel a bűvigével is denunciálni lehetett ezt a fasizmus ellen hazát és népet vállaló művészt, aki most a Munka Érdemrend arany fokozatának lett birtokosa, s még azt se tudja, hogy írók, tudósok, szerkesztők, hivatalbéliek eddig is, és az értetlenség ellenére merték vállalni értük a felelősséget, ne tudja, hogy Martyn ma már kandidátusi téma, Bizse, Lantos, és Kolbe, Haraszti, Török, Nádor Judit a szocialista társadalom beruházási munkáiban osztozik, Gazder szökőkútja Pécs város dísze, hogy ezek a művészek főiskolákon és művészképzőkön tanítanak, díjak részesei, nemzetközi kiállítások résztvevői, ösztöndíjasok, kiszakíthatatlanok tehát ebből a társadalomból és vele élnek, benne gyökereznek, igen, a tájban és népében, s ahogy múltjában, úgy jelenében. És mégha művészetük nonfiguratív is, akkor se vonjuk kétségbe, hogy itt vannak otthon, a mi világunkban. Itt és most. Ha nem így lenne, nem vállalnának tisztségeket és elrejtőznének, és ez a társadalom megértően, kíváncsian fordul a művészet felé, ha pillanatnyilag nem is tudja mindig lefordítani beidegzett irodalmi nyelvére festett és rajzolt képek nyelvét, még kevésbé a tárgyakét.

Ipari tervezők és munkások, építészek és tanárok ők, amellett, hogy alkotó művészek, tevékeny résztvevői, formálói kultúránknak. Ki vonná kétségbe igazukat, ki gyanakodnék kettős életre, mely torkával egyszerre lehel forrót és hideget? Szónoki kérdés, de csak azt akarja jelezni, hogy: higgyünk alkotóinknak. Ne misztifikáljuk őket, nem sámánok ők, nem is lobogó hajú, társadalmi különcök, nem titkok őrzői, nem védencek. De ahogy vannak matematikusok és vannak rugós mérlegek, engedjük meg, hogy a színekben, formákban, vonalakban, térben látó művész is kifejezhesse mondanivalóját a világról, hol a matematikus látásával, hol olyan megfoghatóan, mint a rugós mérleg mutatja a súlyt, lényegében az is elvontan. De egyről ne feledkezzünk meg közben. A szocializmusnak arról az alapigazságáról, hogy kinekkinek képességei szerint, és kit-kit a maga helyére. De a maga helyén teljes megbe-

csüléssel, ami nem minőségi, nem hierarchikus osztályozást jelent, hanem más-más feladatot.

Ez a kiállítás egy nyelven szólt – pedig egyénenként mennyire más érzéssel, telítettséggel, hagyománnyal. *Solymár István,* a rendezője éppen ezt érezte meg alkotóiban, amit fentebb mondtunk, s ezért találta meg a jó egyensúlyt, a folyamatosságot, mértéket. Senkit nem emelt ki, és senkit nem szorított sarokba. Simon Béla a mérleg egyik kosarában, Lantos Ferenc a másikban, a teremsort véve alapul mostan. A mérleg mutatója: Martyn Ferenc, a kiállító termek derekán. Nagyon kell ismerni a pécsiek világát, hogy ezt a rendező megkockáztassa. Eddig ugyanis úgy volt, hogy elöl állt Martyn és utána „követői". Ez ellen a szemlélet ellen ő tiltakozna először. Martyn, aki minden őszinte, tiszta és kvalitásos kísérletet tisztelt és támogatott, akitől mi sem áll távolabb, mint mondjuk, Simon Béla vörösben, kékben tartott expresszivitása, de akitől mégis a legtöbb jó szó kísérte Simon Bélát. Mert merte magát adni.

Tudta a rendező, hogy mit jelent a „Blickfang". Színekben a vörös, témákban a kertek és presszók, ritmusban a nyugtalanság, szerkesztésben a kontrapunkció, amivel Bachtól Bartókig, Boschtól Van Goghig élt, aki a hagyományos harmóniában az ellentétek feszültségére helyezte a hangsúlyt. És merni vörösben, kékben kimondani a zöldet, sárgát, ahogy már a fauves-ok is próbálták. De ezt és így, ahogy *Simon Béla* teszi, más nem csinálta. Kései ős lenne, álmatag követő, provinciális szánalom? Nem. Saját, igaz, egyéni hangja ez. Ha vulgárisak lennénk, szőlejének vörös borára, vagy a Balatonfelvidék vörös földjére hivatkozhatnánk. Semmi közük egymáshoz. Rendkívüli érzelmi tartalmú ember ő, aki az egész világot, utcákat, cigányokat, templomot, fákat a legintenzívebb színében lát, a vörösben, s mindent kékesen kontrasztosan körülhatárolva, és mégis egybefolyva, kaotikusan, az olyan „minden mindegy" jogán, de vonzódva és ragaszkodva a világhoz, személytelenül is az egyént keresve, felszínben is a mélyet, jelenségben is a lényeget.

Ellentétes előjelű művész *Bizse János.* Ő nem mondja ki érzéseit olyan közvetlenül. A fegyelem és kimértség, a geometrikus pontosság hálóját tartja maga elé. Felbontja a teret apró és keményen hegyes szögű síkokra, s ezekbe ágyazza sokszor öngyötrő paranccsal a forró színeket. Nem véletlen, hogy „Táncszvit"-je szól legelébb nézőihez, ez a sárgákban tartott dallamos kép, vonalritmusában telve örömmel, színeiben tartózkodón visszafogottan. Kaosz és rend – mondhatnánk az „Üzem" geometrikus kékjein, vörösein átsütő világra, de legkönnyebben mégis a „Szeptember" fordítható le az irodalom nyelvére: színeinek, formavilágának nagy ellentéteivel, a vonalak lefelé hullásával, a csupa változással, a megkezdett formák másba fordulásával, melyekben még ott érzik a nyár kékje, de befutja az ősz barnája is. S az „Úti élmény", a száguldásnak, a forró emlékeknek és hidegen fehér pillanatoknak ez a nagyszerű megfogalmazása, a nyugtalanságból kivillanó nyugalomé, – életünk nem szűnő rohanásában is az állandóság figyelmeztető jeleivel, színekben, formákban.

Bizse önálló képi szemléletet teremtett s ha *Bizsémé, Zs. Kovács Diána* ezt akarja áttenni gobelinbe, faliszőnyegeibe, kevésbé sikerül, mint amikor a maga nyelvén, anyagában gondolkodik, felfejlesztve népi technikai hagyományainkat. Az ismeretlen néző természetesen ismét csak nem tudja, hogy a Dél-Dunántúliak Szervezetének milyen szárnyat adott Kovács Diána, hogy ez a kiállítás sem áll így egybe, ha ő nem küzd érte hosszú éveken át. Az ismeretlen néző annyit fog megjegyezni, hogy a művesség, népi hagyomány, mai ízlés, a részleteket kerülő s nagyobb színsíkokat összefogó látás, a színkultúra mennyi újságot, meglepetést, klasszikusan kiegyensúlyozott szépet tartogat számunkra. Több szőnyegét átvehetné a textilipar is sokszorosításra, anélkül, hogy a kézi szövés sajátosságain (Csillagképek, Fekete-fehér, Este, Baranya, Babás) erőszakot kellene tenni. *R. Fürtös Ilona* faliszőnyegei, fali képei még a kísérletek idejét jelzik, az ujjgyakorlatokét. „Körök feketében és fehérben", s „Halas gobelin"-je kiválnak, kétségtelenül, de nem könnyű felismerni a többiek mögött alkotójuk egyéniségét (erre Kovács Diánának is erősen kell még törekednie), tudva ugyan, hogy a festett, batikolt textiljei óta mily nagy lépést tett e bonyolultabb, több gondot igénylő műfajig és technikáig. Sok jel mutat arra, hogy a festői hatásokat el-

kerülve megtalálta a jó utat a gyapjú igényelte feladatokig. A népművészethez alig van köze, de tőle nem ezt várjuk. A kísérleteiben is biztatót, ígéretest köszöntjük benne. Felaprózott, kis vállalkozások helyett nagyobb, egységesebb megoldásokhoz kell fognia, s tisztáznia saját szemléletét.

Ennek a kiállításnak egyik figyelemre méltó jelensége, hogy eltünteti a határokat képzőművészet és iparművészet között. Bizse, Lantos képei, Fürtös kerámiái, Zs. Kovács Diána, Lantos, Fürtös Ilona textiljei között csak a funkcionális különbséget érzékeljük, átmenet nélkül. Ez pedig napjaink egyik fontos feladata éppen: megmutatni, hogy a határokat nem anyagban, nem szemléletben, nem a látványozás vagy elvonás fokában kell megmutatni, hanem a funkciók különbözőségében. Ha nem így lenne, nem férnének meg *Nádor Judit* harmonikusan felépített, világos, tiszta konstrukciójú, *Fürtös György* festőien, *Pattantyús József* játékosan eleven, sok humorral telített, *Gazder Antal* archaizáló egyszerűségű kerámiái képek, szobrok, rajzok, textilek között. De megférnek és otthon vannak. És most másik megfigyelésünkről: ez így és együtt, a Földközi-tengeri klíma, a lankák, a római kultúra, török hódoltság, a szorgos nép s ki tudná felsorolni, hogy mi és mennyi más együtthatója, jelene, valósága, – igazodásra szólít fel, kötelez, sarkal, biztat, kényszerít, kit hogyan. Simon Béla sem itt született, Cseh László sem, Zs. Kovács Diána is Gyöngyösről származott el, Soltra is Jákóból jött, Platthy Ungvárról, Rétfalvi Aknaszlatináról, Kós Lajos Budapestről. Újabb figyelmeztető: nem azzal igazolják ők igazukat, hogy honnan jönnek, hanem, hogy merre mennek.

Könnyű *Bocz Gyulának*, – aki még negyven éves sincs s munkapad mellett, szabadon választva (mily hamis itt ez az únos-untiglan emlegetett „autodidakta" jelző, mintha a felmutatott eredményt az döntené el, ki milyen diplomát őriz a fiókjában) döntött kifejezésformája mellett, melyről, ha mégoly rokon is Arpéval, vagy Borsoséval, vagy Mooreval s Hepworthe-szel – az övé, őszintén is hatásosan. A „Tünde" realitás és álomszerűségének kölcsönös szépségét mégse fogalmazta meg más, és az „Ölelkezők", „Virág", „Tánc", „Síremlék" is minden bizonnyal éveink javából valók. De tegyük őket Nádor Judit kerámiái mellé, Martyn képeihez, – taszítanák egymást? Most *Rétfalvi Sándor* fából faragott szobrai állnak mellettük. Bocz a kövek, kavicsok, természeti formák világában érzi meg a humánum egyetemes jelképeit, Rétfalvi kifaragja a fejet, kezet, lábat, – de taszítják vajon egymást? Nem. És miért nem? Mert a természetből és emberből indulnak ki s megállnak az előtt a sorompó előtt, amikor az ember osztályok foglya lett, s a természetet tudatában maga alá rendelte, alacsonyabbrendűnek ítélve, de másolását annál többre. Nem mennek „vissza a természethez", mert lehetetlen, de vállalják vele azt az állapotot, amit még az emberi önzés, előítélet, előjog, elfogultság nem rontott meg, vállalják az anyag törvényeit, ember és természet egyetemesebb igazát. Nem véletlen, hogy a múlt évben elhunyt *Gábor Jenő* legjobb kompozíciójával is találkozunk, a „Zenélő társaság"-gal. Fák és emberek, lant és föld ritmusa egybe folyik ezen a képen, mint ahogy elmosódik házak, kertek határa *Kolbe Mihály* képein (mily tisztes szándékkal követi napjaink szemléletét ez az idősebb generációhoz tartozó mohácsi festő!), s ott érezzük az átmenetet az ember és természet között *Bérces Gábornál, D. Szabó Margitnál, Kós Lajosnál, Horváth Olivérnél, Platthy Györgynél, Timár Istvánnál* nemkülönben. Átmenet? Rosszul fogalmaztunk, ha *Horváth Olivér* „Régi-új", vagy „Pincesor" című képeire gondolunk. Arról van szó, hogy ezek a festők otthon akarnak lenni a világban, s ezt a nagyonis emberi igényt mondják el „Pincesorok"-ban, „Szőlődombok"-ban, „Hegygerincekben", vagy akár „Pécs" köveinek a Mecsek zöldjébe olvadó látványoztatásával. A természet felé forduló ember is jellemzi ezt a kiállítást.

A hatvanon túli *Zágon Gyula* mintha gyökerekből, indákból fonta volna „Jobbágy"-át, *Timár István* is a természetre nyitja festői képzelete ablakát, s *Haraszti Pált* is áthatja a természet derűje. Most mégis *Soltra Elemérre* gondolunk, akiben valóban érezzük Martyn és a párizsi iskolák felszabadító hatását, ismerve az utolsó tíz évben tett lépéseit. Nehéz volna megmondani, hogy végleg magára talált-e? Képeinek szürkés, zöldes, feketés – eléggé komor – színvilága fehér kontrasztokban, a szinte drasztikusan nagy lendületű s nagy íveket befogó sínek, a belőlük fel-fel-

törő apróbb s játékosabb motivációk kétségtelenül őt mondják számunkra, s hasonló őszinteséggel a természet szövevényeit, ereit, hálóit, lebegő és szilárd testeit képi nyelvre átfogalmazott igen kultúrált s rokonszenves rajzai is. Soltrának sokféle megnyilatkozásával találkoztunk már. És Picassónak? Hát olyan egyértelmű, egyetlen keretbe fogható az ember? És a kereső ember talán nem ember? És a sokarcú ember nem volna ember?

Fel kell figyelnünk mellette *Kelle Sándorra*, aki a posztimpresszionizmusból jutott el ehhez a mostani korszakához, melyben már a konstruktív fogalmazás az erősebb, megőrizve nép és táj s benne saját színvilágát (mondjuk nagyképűen: kolorizmusát?). „Mindenki szent, ki életet nyer" – vallhatjuk Adyval, s így és ezért is sokszoros megértéssel, beleérzéssel kell kísérnünk azokat, akik valóban igyekeznek megtalálni önmagukat, korunkban, ebben a keresztutas korban. Felírjuk-e újból Kelle, Kolbe, Soltra nevét? Nehezebb utat jártak be, mint, mondjuk a fiatalabb *Erdős János*, aki az építészet fegyelméből kitörve kísérli meg mindennapi racionális munkája érzelmi aláfestését, persze nem kevésbé becsülhető eredménnyel, melyhez immár kiállított képeinek többségét megemlíthetjük (Ikon, Vár I, II, Királyasszony, Ipari táj, Linómetszet – de minek is kellenek ezek a lehetetlenül semmit mondó képaláírások?). Arra kellene ügyelnie, hogy el ne vesszen a puszta dekorativitásban, ami egyébként kiállító társait is fenyegeti. Az ábrázoló, látványozó, leíró, magyarázó festészet megelégedhet a tükrözött kép tartalmi visszaadásával, ez a szemlélet viszont, Erdősé és Lantosé elsősorban, Martyn után, fokozott elmélyülést, a humánum olyan jelképes sűrítését kívánja, ami nem enged mellébeszélést, fecsegést, felszínességet, rutinos formai bravúrokat. A nonfiguratív művészetet hamarabb rajta lehet kapni a hamisságon, mint az ábrázolót. Az osztásnál és összeadásnál is hamarabb kiderül, hogy tévedtünk, mint az almáról, hogy férges.

Lantos Ferenc az összeadásnak ezt az ellenőrizhető képi formáját vállalta s ezért vitathatatlan „zománcfal"-ának egyetlen és végső megfogalmazása (mikor fogjuk végre murális „beruházási" munkáinkban is felhasználni?!), a „Találkozás" kékbe, feketébe, szürkébe, fehérbe transzponált igazsága, amikor is különböző színértékek más-más síkját érinteti össze úgy, hogy geometrikus elemekbe oltva is érezhessük a találkozások pillanatnyi tartalmában a maradandót, vagy mondjuk így: a találkozás emberi tartalmának képi formában másként ki sem fejezhető rövidségét, a közeledésben és elmúlásban is a végtelenséget. Dehát azért festő Lantos, hogy mindezt a maga nyelvén jobban mondja el, mert a tömörítés az erénye („Ritmusok", „Áramlás"), s az oldás a veszedelme.

Martyn Ferencet ma már a legnagyobb természetességgel nevezik a dunántúliak mesterének, s a rokon látásmódot könnyen könyvelik el hatásnak, esetleg utánzásnak is. Pedig nincs másról szó, mint az egyéni szemlélet felszabadításáról, melyet Martyn valóban rendkívüli megértéssel, türelemmel s céltudatosan végzett. Nem a maga képére és hasonlatosságára akarta átformálni barátait és tanítványait, hanem önnön egyéniségüket szabadította fel, a történelmi jelenlétet kívánta tőlük. Nem azért terelte el őket a posztimpresszionizmus és szürrealizmus felől (mi sem áll tőle távolabb, mint a Max Ernstek dekoratív semmitmondása!), mert művészi megoldásaiktól idegenkedett, hanem a ma életében kívánt aktív részvételt. Ezért is lehetetlen kikerülni róla szólván a humánumot és etikus magatartást.

Ahogy egyéniségében is találkoznak a végletek, úgy járja be művészetével – legyen az piktúra, grafika, kerámia, vasművesség – a földrajzi, és emberi világtájak érzelmi mélységeit és gondolati magaslatait. Egyben állandó: a konstruktív tudatosságban. Művészi kifejezni valóját mindig a szerkezetük felől közelíti meg. De a szerkezet nem holt absztrakció nála, nem fejti le róla érzelmi tartalmát, nem elégszik meg geometrikus következtetésekkel, hanem érzelmileg tölti meg a végső formákat is. Ha geometrikus formákra egyszerűsít, akkor bővérű színekkel egyensúlyozza a formai aszkézist (Kakas), ha pedig színekben szerényebb, feloldott formák érzelmi lobogásával, játékos változataival, vagy keserű indulattal pótolja, amit színekben vesztett (A háború szörnyetege Collioure felett). Nem lehet annyira elvont, hogy valamilyen konkrét élményre ne figyelmeztessen, s nem tud olyan konkrét len-

ni; hogy a részletek labirintusában ne emlékeztessen a szerkezet lényegének egyszerűségére (grafikái). Gyűlöli az erőszakot és megejtő a gyengédsége. Fegyelmezetten védekezik az érzelmesség ellen és kitartó a bátorságban. Nincsenek vakmerő vállalkozásai, minden képe egyéni útjának egy-egy új állomása. A gondolat és mívesség szigorúságát az önző és szubjektív Én elé helyezi, nincsenek elfogult ömlengései. Művészete igen széles ívű. Nem ismer egyetlen üdvözítő művészi magatartást, csak az egyetlen valóságot többfelől megközelítő vállalkozás tisztességét. Minden képe kitárulkozás a világ, az élet szépségeire, vagy figyelmeztető borzalmaira.

Nem könnyen megközelíthető, de ha kezünkben van művészetének a kulcsa, páratlanul gazdag világ tárul elénk. Egyik képének az „Emlék" nevet adta. Mint izzó szál süt át rajta egy gázló madár végsőkig kifinomított formája. Ezt az élesen megrajzolt formát körül öleli egy sötét tömb lágyan, dallamosan s ezt a pólyát megint sötétebb ágyazza a térbe, ad neki több dimenziót, mélységet, távlatot. Mögötte végtelenbe táruló kékség, lent mint a repülő kifutó pályán egymást keresztező síkok vágnak át, a madarat körül vevő harmónia ellensúlyozására, keményen és diszharmonikusan. Felül a lazurosan meleg kék síkja, lent fehérrel világosított okkerek hűvöse. Csupa ellentét, csupa véglet, s mégis valami megfoghatatlan nyugalom, melegség, biztonság hatja át, a mozgás és megállapodás, a meleg és hideg ellentétei, s ellentéte a mélységnek és magasságnak, közelnek, távolnak, nyílt és zárt formáknak. És mindez egyetlen, életet sejtető forma köré boltozva. Síkok, színek, formák pontosan állnak helyükön, biztos építéssel. Ebben a képében minden benne van: szerkesztő festői attitüdje, nyugalma, biztonsága, érzelmi forrósága, gondolati tisztasága, egyensúlyt kereső s világokat befogó szemhatára. Hivalkodás nélkül, szerényen, míves gonddal megteremtve. Példának is követhetőn.

MENDŐL ZSUZSANNA

A II. KAPOSVÁRI TAVASZI TÁRLAT

Az első, 1967-es tárlat megrendezését az az igény hívta életre, hogy a Somogyban megtelepedett, illetve innen származó művészek munkásságát szűkebb hazájuk nyomon követhesse, kutatva egyúttal a művészek és környezetük között kialakult viszonyok képpé alakulását, esetleges közös szemlélet és formálásmód létrejöttét, ami nem szükségképp iskolaszerű szervezeti keretek között alakulhat csak ki. A Dél-Dunántúli Területi Kiállítások mellett a két évenként ismétlődő kaposvári tárlat – éppen periódikus jellege miatt – újabb bizonyítási lehetőséget jelent e tájon élő művészeknek.

A Tavaszi Tárlatnak épp azt a célkitűzését üdvözöltük első alkalommal örömmel, hogy egy helyi megmozdulásnál szélesebb körűnek ígérkezett: a megyéből elszármazott mesterek műveivel szinte országos jellegűvé bővülhetett, egyúttal sokszínűbbé válhatott, amiből a Somogyban letelepedett alkotók esetleges kialakuló közös sajátságainak szembetűnését, elkülönülését vártuk. Már az első alkalommal sem sikerült ennek a rendezési szempontnak a tökéletes megvalósítása. Most mintha változott volna kissé az eredeti rendezési szándék: az idei kiállítás inkább a somogyi és Dél-Dunántúlon élő művészeket igyekezett összefogni. Hiányoltuk Reich Károly, Szász Endre grafikáit, Szikra János képeit. Németh József távolmaradása indokoltabb, hiszen a hosszabb ideje Hódmezővásárhelyen élő művész a vásárhelyi iskola törekvéseinek reprezentánsa. E távolmaradásokkal végeredményben határozottabb karakterű lett az együttes, egységesebbé vált az a csoport, amely e változatos tájat – a szelíden

hullámzó Zselicet, s a Balaton környékét – vallja hazájának; vállalkozott az itt élő emberek élményvilágának formába öntésére, magáénak vallva a terület társadalmi fejlődéstől, történelmi múlttól meghatározott hagyományait.

A képi harmónia, a mesterségbeli színvonal vizsgálatán túl, számunkra fontos, hogy vannak-e olyan inspiratív erők, amelyeknek megléte nemcsak egyes művészeknél mutathatók ki. Mikor valamiféle közös vonást, szemléletmódot, valósághoz való viszonyt keresünk e festőknél, amely majd a kifejezésmód bizonyos rokonságát, vagyis stílust eredményez, – nem a Lyka Károlyi értelemben vett lokális piktúrát kérjük számon, amely a „karakteres tájon és karakteres emberen átszűrt művészetet" tartotta jó festészetnek. Ha az előbbi értelemben korai is még stílusról beszélni e kiállítás kapcsán, mégis kitapinthatók azok a szálak, amelyek sajátossá, egyedivé teszik, s a Dunántúlra jellemző közös látásmódra, szemléletalakulásra utalnak, illetve ennek kialakításán fáradoznak.

Mai festészetünk sokarcúságának tükre kissé ez a tárlat is. A természeti és a gondolati indíttatású művek a festői megjelenítés különféle útjaihoz kapcsolódnak. A festmények túlnyomó többségén a természeti élmény uralkodik. Találunk példát a közvetlen természetszemléletre és annak egy formailag elvontabbnak tűnő, valójában a mikrokozmoszra koncentrált megoldására, a szürrealisztikus indíttatású ábrázolásra (annak beteges és visszataszító vonásai, feszültsége nélkül, egyfajta ösvegetáció bizarrságában – Ungváry Károly), a monumentalitásigényre, dekoratív törekvések és a népi formakincs ihletésének, örökségének találkozására. A líraiság, derű, harmónia, amelyet „pannon" sajátságként emlegetnek, itt csak részben van jelen, s Bagó, Szabados, Csiszár, Szekeres, Lóránt képein inkább a komor, s a tragédiákra, komoly problémákra érzékeny hang uralkodik.

A közvetlen tájélmény és szemléletmód, a természethez, a valósághoz való elsődlegesen emocionális viszony, a látványszépségeken elcsodálkozó líraiság jellemző a II. világháború után induló generáció képeire, akik a posztnagybányai hagyomány folytatói (Ruisz György mély emberségű, hangulatos Vincellérje,; Gerő Kázmér Kapospart; Völgyi Dezső: Két ház).

Szabadabb képalakítást, a látvány szuverén átformálását látjuk Lóránt János tájképein. A színeknek és formáknak fényben oldódása, az ember és táj kapcsolata, költőisége Egry örökség, de művészi redukciója, dinamikája, a képkivágás eredetisége egyénivé teszik hangját. Érzékeny színvilágú, szerkezetesebb képen kísérel meg arról az emberről is szólni, akinek világában egyre nagyobb szerepet játszik a gép.

A természetélmény az ihletője Bizse János felbontott formavilágú, erőteljesen színes kompozíciójának, amely – ha különböző formai megközelítéssel is, – de hangsúlyozott dekorativitásában Soltra Elemér Kő és víz című képével rokon. Az utóbbi a festő egyik kedvelt témájának újabb variációja.

Szekeres Emil drámaian feszült, dinamikus absztrakt csendéletei, szimultán komponálásmódja az izmusok tanulságainak hasznosítását mutatják. Formanyelve mégis egyéni. Az emlékezet és képzelet idézi így képein a tárgyakat, s teremt új viszonylatokat: a szürkék, feketék, barnák nem minden dekorativitás nélküli rendjét. Képei a képzeletet mélyebb és nagyobb távlatok áthidalására késztetik, s fokozott szellemi összpontosítást igényelnek. A fiatal Szabados János festményein a formák leegyszerűsítésével, beforgatásával, kiterítésével elért dekorativitást komor, olykor disszonáns színei fogják vissza, képei egyéni jelkép vagy mítoszteremtő kísérlet tanúi. Kiforrottabbnak tűnik Csiszár Elek, aki az ipari környezet atmoszféráját változatos felületszépségekkel, jó szerkezeti érzékkel idézi fel. Fiatalosan színgazdag Leitner Sándor Műteremben című kompozíciója. Ábrázolásmódjában nem egységes, s a gazdag részletszépségek nem kárpótolnak az útkeresés darabosságáért. Racionalitásában, egyszerű szerkezetességében, elvontságában a kiállítás egyik szélső pontja Erdős János Komplexusok című képe.

Martyn Ferenc műve egy kissé emblémája is a kaposvári tárlatnak. Nemcsak indulása alapján fonódott össze neve a város művészeti életével, hanem Rippl-Rónaival való kapcsolatai következtében egyúttal Kaposvár festészeti hagyományaira való

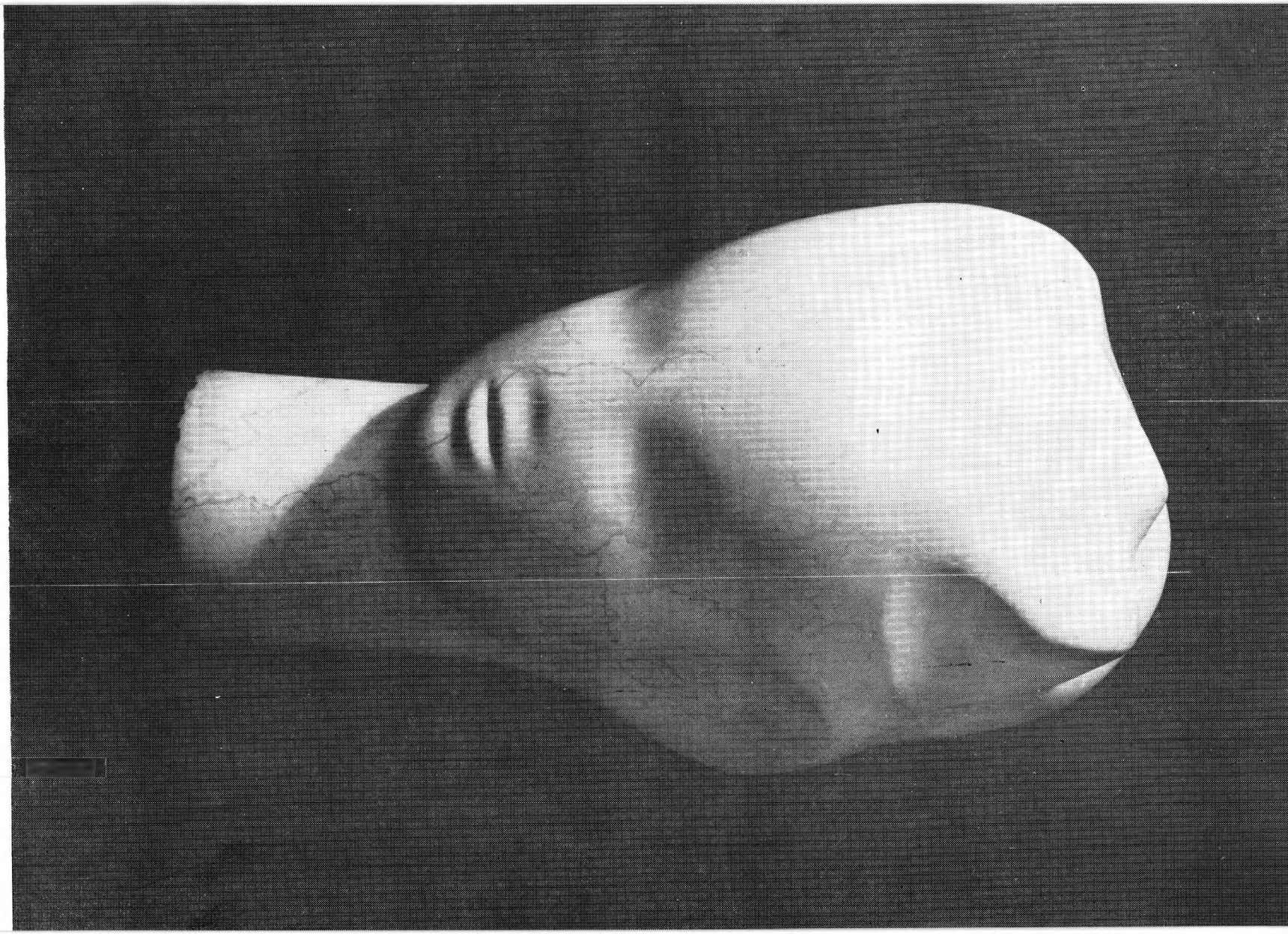

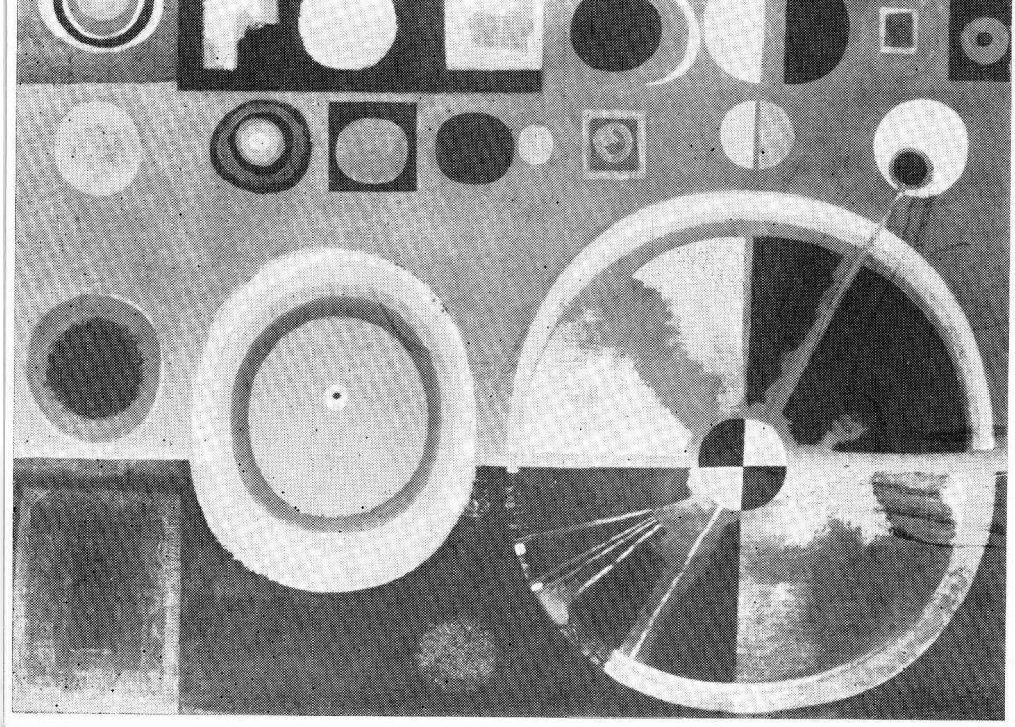

LANTOS FERENC: Jelek

← *BOCZ GYULA: Tünde*

SOLTRA ELEMÉR: Faragó bak

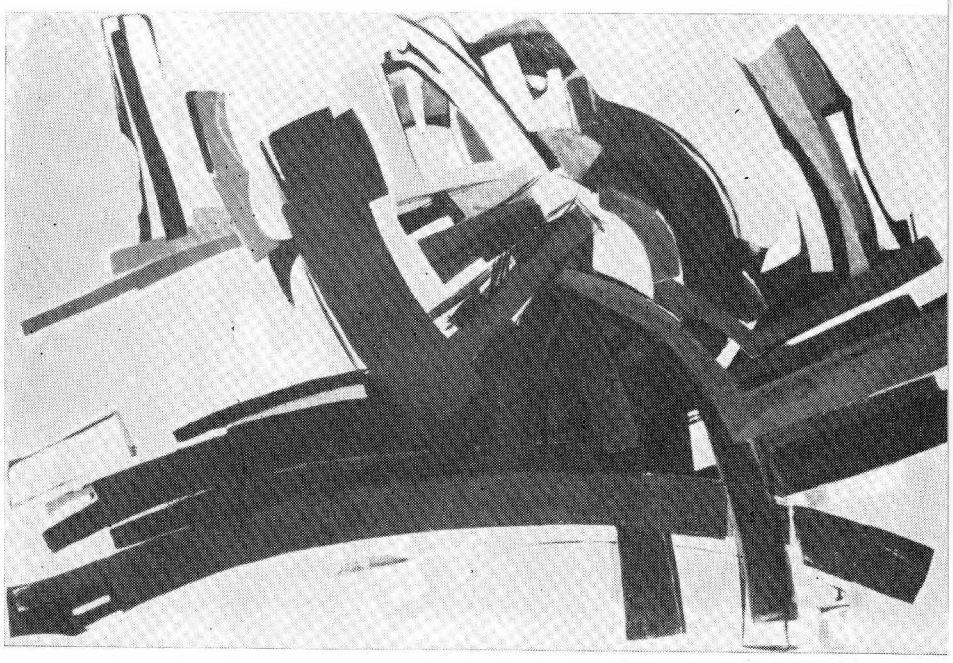

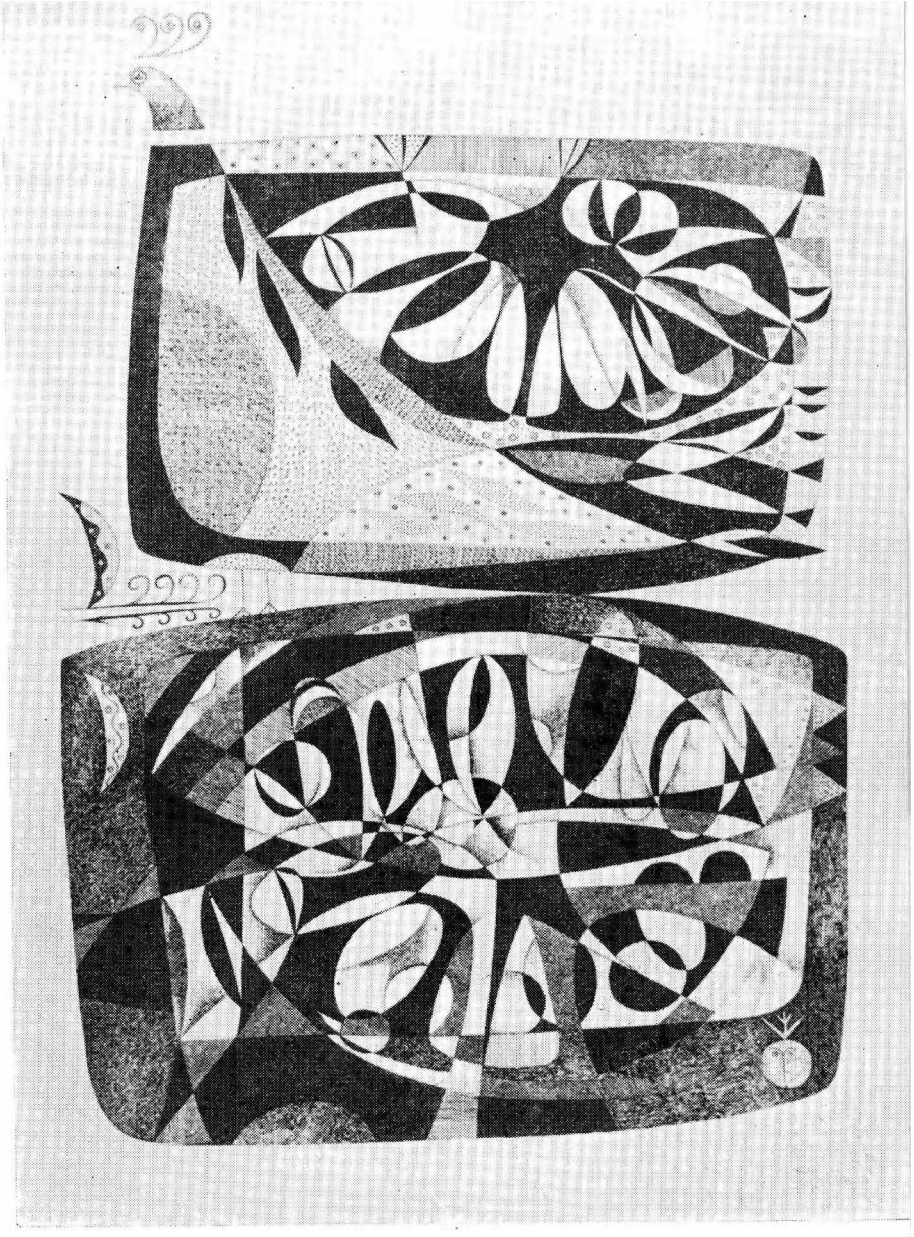

HONTY MÁRTA: Küzdelem

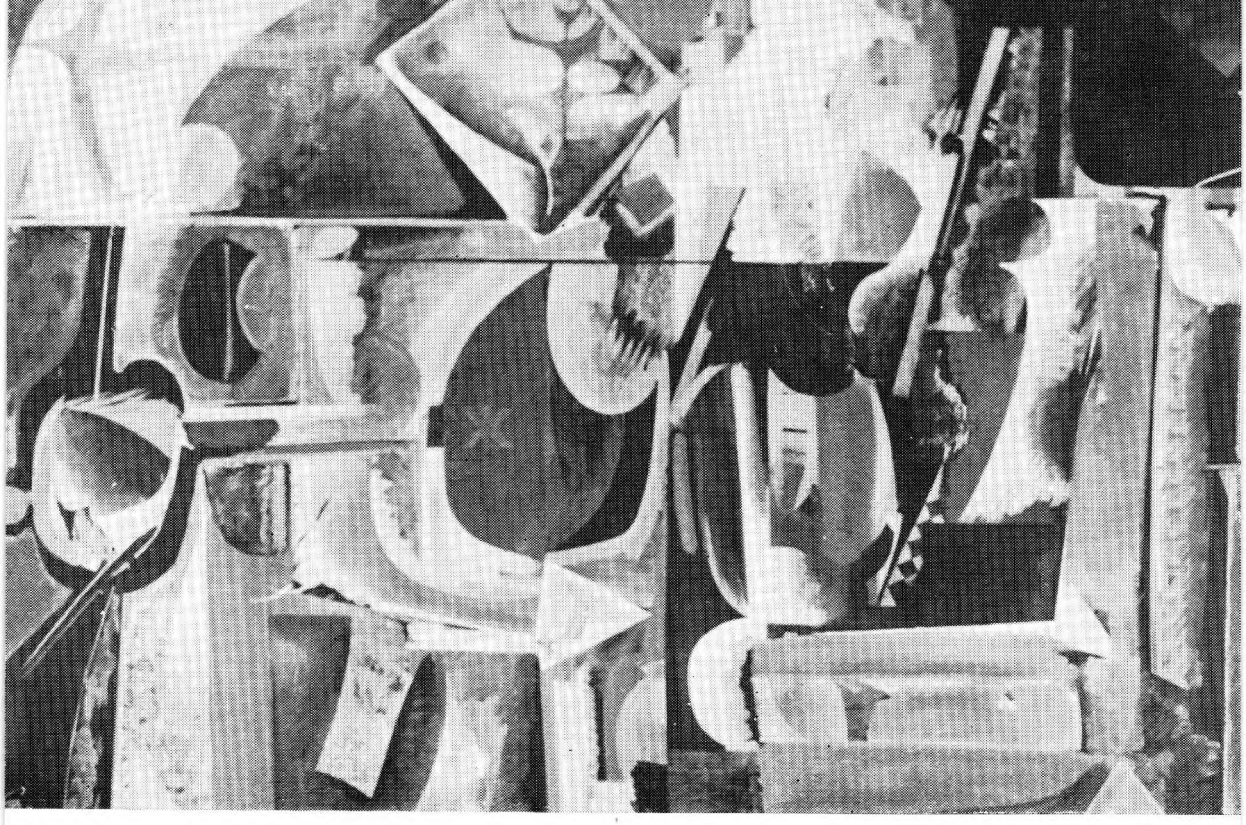

SZEKERES EMIL: Tárgyak idézése

emlékezés is az ő szereplése. A hetvenéves mester művészi életútja, etikai példája jelentős ösztönző ereje volt és lehet a fiatal művészgenerációnak.

Martyn *Ceres*-én szólal meg legtisztábban a „Pannon" derű, költőiség, a latin kultúra hagyománya. Ez azonban nem csupán a mitológiai témában rejlik, annak minden formai, klasszikus külső ismertetőjegyéről lemond. A gomolygó, napfénnyel átitatott tavaszi kékségből előlépő nőalak szétszórja a homályt, a havasbarna föld fellazul, életre kel áttetsző alakja mögött. Grácia és földből teremtettség, realitás, és költőiség, s hangulati tartalom egysége, mély emberség és humánum megszólaltatója.

Az olajképek között Honty Márta gobelintervei idegenül, szervetlenül hatnak. A tervezett anyagban, megszőtt állapotban szerettük volna látni elképzeléseit. Maguk a tervek sokat ígérnek. Derűs színvilág és ornamentika tanúsítja, hogy alkotójuknak a népművészet hagyományai a vérébe ivódtak, megőrizték vázlatai a népművészeti alkotások üde báját, frisseségét, őszinteségét, ugyanakkor eredetien sajátos is nyelve: tudatos rendező és komponálókészség fegyelme szab határt a mesélőkedvnek, temperamentumnak. (Ünnep, Népdal, Küzdelem). Szimbolikájával s formai megoldásával a népi ihletés szerepével ide kapcsolódik Fürtös György kerámiaképe, a Virradat, a Felszállott a páva című kompozíciójának rokon darabja. A stilizálás foka, a nézetek együvékomponálása az anyag törvényszerűségeinek, lehetőségeinek tisztelete és ökonómikus felhasználása bizonyítja alkotója tehetségét.

A művészet mindig haszonnal merített a népművészet forrásából, s ha az indíték koronként más is volt, mindig adott új ösztönzést. Korunkban a tudatos odafordulás formanyelvteremtő igényű, egyúttal a tudatos hagyományhoz kötődés szándékát mutatja. Grafikánk mai jó nívója egyrészt ebből a találkozásból jött létre. Diskay Lenke, Szabados János s bizonyos mértékig Varga Hajdu István grafikai lapjai e törekvések megszólaltatói. Az azonos motívum ismétlődéséből adódó dekorativitás, eleven valóságszemlélet és megfigyelőerő, ötletesség a népművészet átélését tanúsítja. Főként a kifejező vonalra építik mondanivalójukat. Erényük, hogy a népművészet nyelvén tudnak komponálni, nem a felületi szépségek átvételével, hanem elsődlegesen az alaptörvények megkeresésével, alkalmazásával.

Egységesebbnek, elegánsabbnak tűnt a festészeti anyagnál a szépen válogatott grafika. Sokoldalú információ, elmélyültebb ábrázolás, őszintébb megfogalmazás jellemezte a változatos anyagot. Az érmek, plakettek, kisebb szobrok kellemesen tagolták a bemutatott képanyagot, de sem szemléletmódban, sem megoldásban nem hoztak újat. E műfaj jó átlagát képviselték.

Kecskeméti Sándor színes terrakotta Muzsikusát a pogány életöröm megszólaltatásával, Bors István fából és vasból szerkesztett térformáit groteszkségével, totemisztikus vadságukkal, nyerseségükkel – mint ellenpontot – Pannónia múltjára utalásnak, vagy légkörével érintkezőnek éreztük. (Figura I. és II. germán vagy a barbár karakter jelképe lehetne). Kár, hogy Bors István művei vagy a faanyag minősége, vagy mesterségbeli hiba következtében már repedeznek. Mindenesetre e konstrukciók bátor kísérletezőnek mutatják; a művész vállalja az új formanyelv és plasztikai közlésmódok keresésének minden kockázatát.

A sokszor felületen mozgó útkeresés ellenére a bemutató, valamint a tárlat megnyitóján kiosztott Rippl-Rónai-díj és Vaszary János-díj – amivel ez évben a tehetséges Szekeres Emilt illetve Szabados Jánost jutalmazták – arról győz meg, hogy e táj, amely nemcsak e két díj emlékével őrzött nagy festőt dajkálta, ma is élményt és ihlető erőt adó földje egy újabb festő- szobrász-nemzedéknek. A díjak kiosztása, a különböző vállalatok, intézmények vásárlásai lehetővé teszik, hogy a „Múzsák" továbbra is otthonosan érezzék magukat Somogyban.

GYURKOVICS TIBOR

Zamárdi

Az álom széttörik a párnán,
a párna széttörik a fejen,
a fény széttörik a sötétben.
Csak a rághatatlan étel, a másik marcangos teste,
a tyúkól, a világítótest, a víz.
Nem nyílnak ki az ajtók, hogy emberek jöjjenek elő belőlük,
a zsalu-reteszek mögül néznek.
Őszutó.
Alig laknak itt.
Elhúzódnak az ablakból és konzervet esznek.
Azt mondják – Van még valaki a telepen. –
Egymásra néz a két öreg, mintha ellenségek lennének,
aztán békésen kimegy a kamrába az asszony,
ahol a földön áll a bödön.
– Nem jöhet be – jegyzi meg a férfi.
De fölkel és kinéz a zsalu között, felém.
Mert én vagyok az.

Valakit eszem én is.
Egy asszony húsát, csontját.
Valakin köszörülöm a fogam,
rágom a homlokát.
Valakit eszem én is,
egy emberlényt, egy ruhát,
rágom, szétszaggatom, betépem –
ők konzervet esznek odaát.

Már csak mi vagyunk a telepen.
Elmúlt a nyár, összeszedték a strandszékeket.
Nem ismerjük egymást, csak a motozásukat hallom,
ők meg a sikoltozást.
Fölkel az öregember, egy régi
újságot vesz elő,
nem olvas, forgatja, kitárja.
– Ki lehet ez a nő? –
Az asszony nem felel, ül csak,
pihen, gondolkodik.
Megeszik este a sajtot.
Én is eszem valakit.

Lepihennek a nagy külön ágyban,
eltűnnek a dunyha alatt,
nem alszanak este, csak ébren
figyelik a falakat.
Nem mozdul a férfi, hogy fáradt
feleségét ne költse fel.
Nekem is táplálkozni
kell valamivel.

És reggel újra elölről.
Kimegy a kertbe, a nagy
fák alatt még a vödörben
virágok nyílanak.
Nem látok senkit a kertben,
olyan magas a fal,
csak csoszogásából hallom,
hogy nem fiatal.
Az asszony két tojást üt,
hallom a reccsenést,
nekem is kell valaki,
egy nőarc, nőcseléd,
megenni estére a combját,
reggel még szép kezeit.
Hallom, ahogy a szomszédban
egymást felöltöztetik.
Nehezen húzza a vödröt
az egyik öreg,
zajt hall, megáll, felőlem,
– valaki átjöhet –
szól be, megakasztja a vödröt,
bemegy, az asszonyra néz,
az asztalra, melyik tört össze,
a tojás, vagy a kéz?

Düh, irgalom, este.
Hull a nap.
Látni, ahogy beleütődnek
az ég szélébe a madarak.
Állnak a fák, a csatorna
a szélben megremeg,
nem is tudjuk, árnyak
vagyunk, vagy emberek?
Megint csak az este, mi juthat
eleségnek nekem?
Látom a két öregembert
azonos fekhelyen,
nem alszanak, egyik se mozdul,
kezük dunyháikon,
fölkelek, átmegyek értük,
egyiküket áthivom,
legyen valaki még itt,

lássák, hogy kit ölök itt,
kit eszem, kit szaggatok csak
a végletekig?
Lássák az arcát, hogy nincs itt,
hiába sikoltozik,
hiába szép, szeret, alszik –
lássák a darabjait.

Barlangban élünk, vagy sírban.
Szárnyalnak a madarak.
Aztán leülnek a fákon,
vagy a fák alatt.
– Nincs semmi baj – mondja halkan
végül az egyik öreg.
– Be van zárva az ajtó.
Be se jöhet.

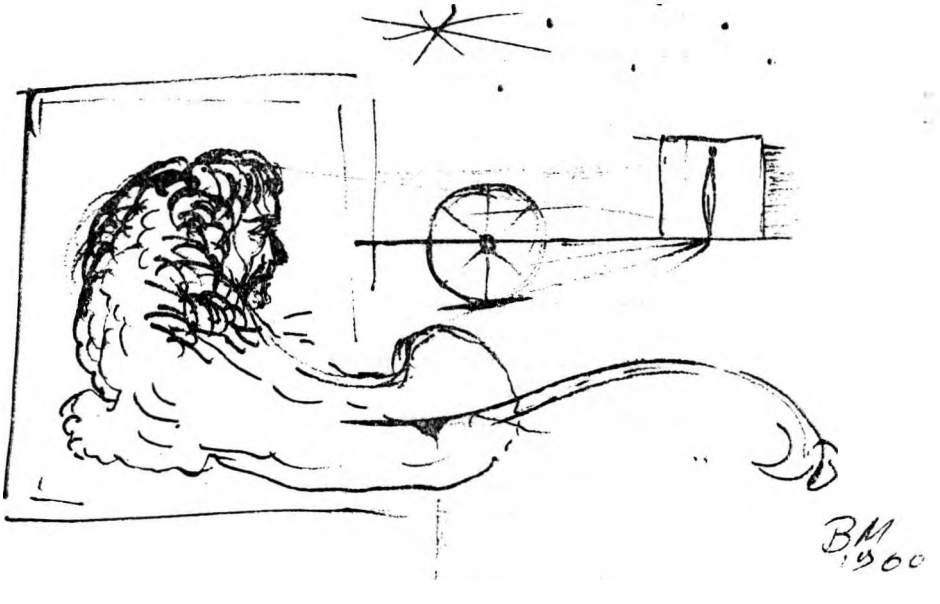

POMOGÁTS BÉLA

ÉNEK A PUSZTULÁS ELLEN

Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi

A KÖLTŐ KÉRDEZ

Rakéták néznek az égre, startra készen, hogy terhüket: a tíz vagy húsz megatonna halált bármikor elvigyék a messzi városok fölé. Radarernyők küldik és várják az elektromos jeleket, mesterséges agyak keresik a célpontokat. Egy hidrogénbombát szállító rakétával Földünk bármelyik milliós városa elpusztítható. A földalatti titkos silókban vagy az óceánok mélyén vándorló atomtengeralattjárók kilövőcsöveiben annyi pusztító energia gyűlt össze, hogy minden emberre a halál többszöröse jut. A világ fegyverkezik. Groteszk, de annál céltudatosabb versengés szaporítja a robbanófejeket és a kilövő bázisokat. Valaki kiszámította, hogy az emberiség eddigi története során tizenhatezer fegyverkezési verseny követte egymást, s ezeknek mindössze egyetlen százaléka ért véget békés megegyezéssel. Mi lesz, ha a világ sorsa most is a statisztikai átlag, a 99%-os esély szerint alakul? Korunk embere rettegve gondol arra a pillanatra, midőn a tűz elönti az eget, midőn a rádióaktív hamu leperzseli a Földről az életet. Versek és regények születnek a képzeletben elgondolt és rettegett tűzözönről; filmek viszik a néző elé a robbanás iszonyú gombafelhőjét; szorongó festők vásznain jelennek meg a pusztulás utáni világ szürrealista csonthalmai. A bomba léte – korunk eredendő bűne – megvallottan vagy titkosan mindenkit arra kényszerít, hogy szembenézzen sorsának, az egész emberiség sorsának tragikus lehetőségeivel. Hogy elgondolja a pusztulást és felkutassa a menekülés esélyeit. Hogy a maga módján, a maga eszközeivel tiltakozzék az emberiség legyilkolásának kísértő réme ellen. Hogy tiltakozzék és megküzdjön vele.

A magyar irodalom is vállalja ezt a küldetést. Elsőnek éppen Juhász Ferenc, aki már egy évtizede birkózik az atomhalál kísérteteivel-látomásaival; aki már 1962-ben közreadta első atomháborús számvetést író költeményét, halál-üző oratóriumát: *Az éjszaka képei*t. Az emberiséget szorongató gond azután másokat is megvallatott. Illyés Gyula *Az éden elvesztésé*ben, Déry Tibor a *Szembenézni* merész és keserű vallomásában, Nagy László az *Ég és föld*ben felelt arra a kérdésre, amit az atombomba ad naponta – egyszer vésztjósló suttogással, máskor fenyegető fortisszimóban – korunk embereinek. Juhász Ferenc kezdte a sort, s most ő is folytatja: azokkal az atomhalál és a megmaradás témájára hangszerelt töprengésekkel, vívódásokkal, látomásokkal, eposzokkal és mítoszokkal, amelyeket *A Szent Tűzözön regéi* című verseskönyvében tett az olvasó elé.

Juhász – csakúgy mint korunk embere általában – szorongással tekint azokra a borzalmakra, amelyeket egy atompusztulás esetén ígér a tudomány s rajzol fel a képzelet. A radioaktív halál penészgombáit látja szorongó vízióiban: „sűrű penészgomba-fátyol zuhog, fehér halál-erjedés ömlik / az üveg-merengésű növény akaratra, az arany-vicsorgású temetőkre, gyertyaláng- / fogsorú sírokra, halottak húsával és szőrével erjedő, halottakat-ébresztő / szívemre. Egyetlen temető lesz a Föld?" – olvassuk *A gyötrelem óráiban*. Az emberiség, a kultúra, az egész Föld pusztulásának látomása gyötri: „a világ-veszteségről szólok én. A teljes / létpusztulásról. A Földgolyó-halálról. A soha-többé-nincs-virágzás- / Lehetőségéről! Fölrajzoltam én üszkös és kormos és parázs-sistergő szavaimmal, / véres vérző hajakkal és még-lüktető velővel, bőrhártyás embercsontszilánkokkal / és szőrökkel teleragadt szavaimmal a Jövő Rémület-térképét a Jelenre" – mondja *A költészet és a jövő* összefoglaló-visszatekintő hitvallásában. Az emberi civilizáció lerombolásának látványa jelenik

meg rémlátó szeme előtt. Úgy tekint a Földre, mint teremtményei, *A Szent Tűzözön regéjének* menekülő űrhajósai, akik a

... buborékosan vonagló Földgolyó fölött, az olvadt
kőhólyagok és láng-csipketákat pötögő kristályolvadék-
buborékok, pocsékká olvadt kövek, kőhabként-szétfolyt
városok, óriás gőzpátrányokat fújó, kő-kása-rotyogással
erjedő és kő-láng-sziszegéssel beszélő kőbirodalmak fölött,
tűzben-elrágódott népek, a tűz nehéz rojt-lobogásába
fölitatott nemzetek, a tűz boldogtalan tajték-torlaszaiban
elolvadt Emberiség büdös füst-gomolygása és nehéz
pára-gombái fölött

száguldanak, űzetnek a semmibe.

S ő is azt a kérdést kérdezi, amit *Az éjszaka képei*nek kórusa: „mi maradt a pusztulás után? / Az Atom, a Hidrogén, a Neutron után?" A válasz lesújtó, borzongató és félelmetes, habár nem nélkülözi a tudományosság hitelét. A természettudomány ugyanis éppolyan kiégett sivatagnak vagy fellázadt vegetációnak látja a földi létezést az atompusztulás után, mint Juhász Ferenc lázas képzelete. A természet elemeire bomlik s új, sohasem volt alakzatokba, egy „szörnyeteg-lét" formáiba szervesül:

Csupa torz, eddig-nem-volt, skizofrén, túldagadt, hebegő, brekegő,
vinnyogó és daltalan növényi és állat-csoda a lét, borzalom-tenyészet,
növény-dodekalónia, állat-szürrealizmus, rovar-egzisztencializmus, madár-
atonalitás. Dühödt, kusza, boldogtalan növény és állat-sivatag a Földgolyó,
s a föld vizei. Egyszárnyú madarak, kétlábú lovak, nyolc-fejű szarvas-
csillagok, csupa-láb békák, nagybundás teve-koponyájú pókok, nyikorgó bogár-
óriások, tüdős-virágok, pislogató tuskó-lények, kiáltozó növény-gubancok,
templom-oszlop-nagy kalászok és törpe-elefántok, összenőtt-medvék és
többszörös-iker-keselyűk, ismeretlen csúszkáló gyémánt-hengerek, légbe-
virágzó kesztyű-állatok, aranyírásos koporsórovarok, nagy szivárvány-szárnyú
halak, kéklombú korcs-erdők, bemohosodott-szemű légy-gyík-lények

– öntik el a Földet. Az ember által létrehozott technika pedig önállósodik és őrjöngeni indul; irányítás nélkül szürrealista, katatón táncba kezd:

... fotocella-rendszerű páncélajtók nyílnak ki, s csukódnak be üres
pince-termekben, monumentális elektronikus agyak számolnak hisztérikusan,
zagyván, nem tudják abbahagyni az életet, elektronikus fordítógépek
fordítanak, összevissza keverve szavakat, nyelveket: egy laboratóriumban üveg-
ember dereng lila-rózsaszín fényben, mint világító üveg-rózsa, belső
szervei, idegpályái toszforeszkálnak, érrendszere, agya villódzik piros-kék-
sárga-zöld hálózatával, olyan, mint egy óriás-áttetsző szunyoglárva; egy
sugárzó alagút-szoba közepén merev fém-öltönyű gépember mondja el tízszer,
százszor, ezerszer, milliószor hanglemez-szövegét ...

Az éjszakai képei s utána *A Szent Tűzözön regéi*, a *Gyermekdalok* víziós világa egyszerre mutatja fel – szinte a tudományos előrelátás hiteles alakzataiban – a legrosszabbat, ami bekövetkezhet, és tárja fel a költő szorongásait, gyötrődő képzeletének műhelyét.

Juhász az emberiség létét fenyegető veszedelem ábráit rajzolja a horizontra, az ember nélküli Föld látványát, midőn „az emberiség-nélküli csönd virágzik", midőn „Kőszivacsgömb lesz a Földgolyó" *(A gyötrelem órái)*. S minthogy idáig – a kiüresedett Föld látomásáig – jutott, tragikus kérdőjelet kell írnia az emberi létezés

fogalma után: „Miért vajúdta ki a lét az embert évmilliárdok / gáz, tűz, kőzet, növény és állat-vegetációjából? Mit akart eszményeivel? / A tisztasággal, jósággal és szabadsággal? Eszményeivel, amelyek *többek,* / mint az élet, mert ezek az érdemes és értelmes élet feltételei."

Ezekre – *Az éjszaka képei*ben megfogalmazott – kérdésekre próbál választ találni Juhász Ferenc költészete már jó ideje. S e kérdéseket és válaszokat fogalmazza meg újólagosan és egyre teljesebben az utolsó verseskönyv eposzaiban.

VÁLLALKOZÁS ÉS TERVEZÉS

Ezek az eposzok hosszabb idő – évek, több mint egy évtized – gondolkodását, felismeréseit, érzelmi viharait és munkáját összegzik. Voltaképpen ez magyarázza azt a különösnek tetsző adatot, hogy *Az éjszaka képei* kivételével a könyv anyagának legnagyobb része – majdnem négyszáz nyomtatott oldal verses szöveg – az elmúlt két esztendőben született. Juhász Ferenc ugyanis azok közé az alkotók közé tartozik, akik mintegy előre megtervezik pályájukat, s akiknek egy-egy művében valamely időszak teljes költői – tematikus és formai – hozadéka kap foglalatot. Egyik nyilatkozatában arról beszél, hogy a költőnek rendszeres munkával kell dolgoznia a versein: „a költő – mondja – gyűjtögető is, részlet-faragó, erecske megfigyelő, s minden anyagot, lírait és emlékezetit, történelmit és természetit, lét-fejlődéstörténetit, föld-fejlődéstörténetit, mindenség-fejlődéstörténetit fölhalmozva esetleg évekkel előre elhelyezi egy mű, vagy a művek adott helyén. S ez érvényes a művek egymásutánjára is." A magyar líra hagyományos költőfogalmát tehát egy modernebb kategóriával cseréli fel: az ihletettséget kiegészíti a tervezgetés, az anyaggyűjtés és a komponálás feladataival. Vagyis a „poeta doctus" magatartásával és hivatásával. Vátesz helyett látomásainak mérnöke kíván lenni: olyan mester, aki a műhelymunka és a látomás kölcsönösségét, egymásra ható, egymást mozgósító dialektikáját hirdeti. Az ihlet fogalma ezért a műhely fogalmával azonosul. „A megtervezett költészet – vallja Juhász – olyan *állandó ihletettség,* amikor a világegyetem állandóan jelen van nyüzsgő létezőivel és elképzeltjeivel, gomolyogva és lobogva, s egy-egy részlet a kristályrend alkalmazkodási és szerkezeti törvényei szerint keresi helyét, megfelelési-helyét a lét-fán, valahogy úgy, ahogy a fejlődéstörténeti ábrázolásokon a létezés törzsfáján tűnődik egy-egy létező."

AZ ÉJSZAKA KÉPEI

Az első atom-szorongásos költeményt: *Az éjszaka képeit* is ilyen tervezgetés és fölhalmozódás előzete meg. „Tudatosság és ösztönösség, vágyakozás és elhatározás, pontos megtervezettség és különös indulati töltés bonyolult szövetségének egy pillanatában *kezdődik* egy vers, vagy *a vers. Az éjszaka képei*-t is egy ilyen pillanatban kezdtem írni, hosszú töprengés, tervezés és talán esztendőkig tartó belső-erjedés után" – olvassuk Juhász *Halál a halandókért* című írásában. Ez a vers, vagyis inkább drámai oratórium fogalmazta meg elsőnek szorongásait, kínzó látomásait és a feloldás ígéretét, a küldetés heroizmusát.

Az éjszaka képei a szorongás és a remény drámájának ad alakot. Maga a költő is erről a drámáról beszél: „Meg kell vallanom – olvassuk előbb idézett írásában –, hogy az atomfegyver léte folytonos aggódással és folyamatos szorongással tölt el, mert féltem emberfajtámat és féltem a hitemben mindig zöld idő-levelekkel lombozó jövendő emberéleteket is, de e virágzó szorongásom mellett ott virágzik pompázatosan és el nem hervaszthatóan az a reményem és meggyőződésem is, hogy a jelenkor és a holnap bölcsebb embereiben lesz annyi erő és életszeretet, hogy megakadályozzon egy, most csak a tudományban és látomásban elképzelt pusztulást. Az emberiség öngyilkosságát, bolygónk halálát. Ennek a kettős érzésnek viaskodásából születtek meg *Az éjszaka képei.*"

A költemény struktúráját tehát a szorongás és remény viaskodása határozza meg. A versnek – maga Juhász beszél erről – két övezete van. A külső gyűrű a költő „éjszakai merengése a Lehetségesről, s hajnali válasza, pozitív válasza az Elkövetkezhető ellen." Vagyis ez az övezet mutatja be a vers alkotójának belső drámáját, mai lelkiállapotát, s foglalja keretbe a dráma mozgatóját, a feszültség energia-telepét: a látomás-sorozatot. A külső gyűrű önmagában is ellentétes gondolati-érzelmi töltést hordozó elemekből épül fel. A bevezető a szorongó, látomásokkal viaskodó költő és a békés álomra készülő világ antinóm együttesét mutatja. A Költő közérzetét szavakba öntő férfikar a virrasztásról és a gondról énekel, a gyermekkar altatót suttog. Az Asszony az otthonos és szerelmes kisvilág igéivel próbálja békés álomba szenderíteni vergődő társát: „Ne töprengd át a tajték-éveket! / Hagy a tűnődést. Kezdd az éneket. / Pillámon csillagpor, ajkamon virágpor, / kis sörényem alatt nyögdel a madártoll. / Megbújnék oldaladnál, / ha szerelmes hajamba szuszognál, / aludj!" A Költőnek azonban nem adatott meg a pihentető álom kegyelme; látomásaival viaskodik:

Képeket látok az éjszakában!
Képeket látok az éjszakában, mint az ördög kezében a kártyalapokat,
Képeket látok az éjszakában, mint a holtak csontból-rügyező fogsorát ,
képeket látok az éjszakában, mint vízből felbukó állatok szemeit,
képeket látok az éjszakában, mint az ítélet vásznait forogni!
Képeket látok az éjszakában: egy kéz az ég hártyáit lapozza!

Ezek a látomások alkotják a költemény második, belső övezetét. „A vers belső gyűrűje – mondja Juhász Ferenc – az Elképzelt-lehetséges utáni állapot leírása." Ez a leírás – a látomás-sorozat – drámai ívbe szerveződik: a klasszikus dramaturgia szerint a víziók drámai feszültsége egyre fokozódó tempóban ér el a tragikus katharzisig. A feszültség emelkedő íve kezdetben a Kórus ismétlődő kérdéséből („Mit látsz, te bolond?") és a Költő válaszaiból („Képeket látok az éjszakában" – „Féltelek Emberiség" – „meghalt az Emberiség") olvasható ki. Ezt követően a Költő és a Beszélő dialógusából bontakozik ki ez a folyamat: a Beszélő általában kérdéseket tesz fel, a Költő pedig beszámol az „éjszaka képeiről", illetve értelmezi ezeket a képeket. Dialógusuk az atomháború utáni Föld látványát festi elénk: a sivatagos pusztulásnak és a fellázadt vegetációnak azt a vízióját, amiről már szóltunk az előbb. A dráma kulminációs pontja az a jelenet, midőn az idegen csillagról való értelmes lények megérkeznek az elpusztult Földre, hogy űrhajójukon magukkal vigyék, egy távoli naprendszerbe mentsék a megmaradottakat. Az űrhajón azonban két embernek nem jut hely: „Két embernek / itt kell maradnia, *ezen* a Földön, mert két emberrel kevesebbet bír el a / boldogság-korong, az új-anyaméh." „És akkor a költő megfogja asszonya kezét, és kiáll a vérző agyag-csoportból." A Költő marad, hogy tovább éljen a dal, hogy újra benépesüljön a Föld, megszülessen az emberiség.

Mi itt maradunk, érted, elfoszlott Emberiség.
Mi itt maradunk, kiállunk e vérző agyagcsoportból.
Megőrizzük a lét gyönyörű üzenetét.
Szemünk fölszáll a rothadásból, a rádióaktív porból.

– hangzik a vállalkozás himnusza. S a vállalkozás pillanata egyszersmind a katharzis pillanata. A tragikus feloldódás ugyanis erkölcsi nyereséggel jár. Juhász Ferenc itt fogalmazza meg azt a – mindenképpen őreá jellemző – etikát, amely a feltétlen helytállást, a legnagyobb kísértések között is megőrzött hitet, a lehetetlennel is dacoló reményt teszi morális alapelvekké. Akkor is, ha magányosan, egyedül maradva kell küzdenie. Ennek az etikának a szimbóluma a pusztulás után újrakezdésre vállalkozó Költő. S hogy ez a szimbólum-keresés mennyire folyamatos, azt az 1959-es *Petőfi szigora* című tanulmány tanúsítja, amely először dolgozta ki a Juhász által vallott etikának eme aforisztikusan tömör s romantikusan nagyszabású szimbólumát.

„S ha jönne valami világpusztulás, a gőgös embertelenek öngyilkosságba-hajszoló rettenete, vagy a kozmoszból hömpölygő katasztrófa bolygónkra és csak egy ember maradna a romok között kisarjadó vegetációban: az ő hitével kezdhetne új életre" – írja etikájának egyik eszményképéről: Petőfiről.

A megtalált tragikus katharzis vezet vissza azután a látomások világából, az „éjszaka képei" közül ismét a vers külső övezetébe. Vége az éjszakának, hajnalodik, s a nappali világosság életre kelti a reményt. „Én hiszek tebenned Emberiség. / Nem győznek le képzelt halottaim" – ezzel a vallomással zárul a költemény. S ahogy Juhász – már idézett nyilatkozatában – mondja versének hőséről: „még mindig és rendületlenül bízik abban, hogy az emberi értelem és tisztesség nagyobb erő, mint a fölhalmozott bombák, mint az egymásra-torlódott rettegés, bizalmatlanság és butaság önrobbanása; tehát az emberiség életképessége, akarata és tisztessége nem engedi kirobbanni az atomháborút."

Juhász költeményének drámai struktúrája nemcsak a művészi terv formába öntésének sajátos módja, hanem a mondanivaló kifejezésének eszköze is. Vagyis nem pusztán technikai eljárás, hanem információs hírértéket is hordoz. *Az éjszaka képei* bizonyos vonatkozásban Vörösmarty *Előszó* című versére épül: mottónak az *Előszó* két sorát használja („Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég. / Zöld ág virított a föld ormain."), s ugyanezeket a sorokat szólaltatja meg később – nyílt idézetként – a teljes kórus. Látomásaiban pedig éppenséggel ennek a klasszikus versnek modern szellemi parafrázisa. Vörösmarty romantikus vízióját a modern természettudomány sugalmazta látomásokkal viszi tovább, illetve váltja fel. Az *Előszó* azonban mélységesen kiábrándult, pesszimista költemény, a pusztulás keserű-elégikus képével zárja le zaklatott látomásait: „Majd eljön a hajfodrász, a tavasz, / S az agg föld tán vendéghajat veszen, / Virágok bársonyába öltözik. / Üvegszemén a fagy fölengedend, / s illattal elkendőzött arcain / Jókedvet és ifjúságot hazud: / Kérdjétek akkor azt a vén kacért, / Hová tevé boldogtalan fiait?" Juhász koncepciója – mint láttuk – ezen a ponton tér el Vörösmartyétól: a pesszimista befejezés helyett helytállásra mozgósító, bizakodó gesztussal zárja le a költeményt. Optimizmusát azonban nemcsak deklarációkban kívánja kinyilvánítani, hanem – szándékosan vagy szándéktalanul – a vers kompozíciójával is. Optimizmusának forrása és záloga ugyanis a küzdelem, a vállalkozás, a cselekvésre irányuló etika. Nos, *Az éjszaka képei*nek drámai szerkezete éppen a küzdelem imperativuszáról tud és akar vallani. Juhász versének ellentétekből építkező drámai dinamizmusa a műalkotás kompozíciójának információs szintjén beszél a vállalkozás és a küzdés eszményeiről.

Ahogy a költemény „epikus" látomás-anyaga párhuzamba állítható Vörösmarty *Előszó*jának víziójával, drámai kompozíciója is összemérhető az antik görög dráma szerkezetével. Parafrazálja és átértelmezi ezt a szerkezetet. Maga Juhász is arról beszél, hogy költeményét az ősi görög kórusok mintájára alkotta meg: „*Az éjszaka képei*-t voltaképpen egy elképzelt zenei formára írtam. Olyan zenei formára, amely eredetét az ősi görög kórusokban veszi, s amely versformát (vagy mondanivalóformát) kétezer év óta használ az európai költészet, tapasztalásom szerint mindig legfontosabb mondanivalói számára, és mindig olyankor, amikor tömeges hatást akar elérni a költő, amikor nemcsak a magányos merengés ábráit akarja megtölteni a szavaiból életre-kelő látomással, de a várakozó emberekben szeretne egy-idejű robbanást okozni. A vers szereplőinek egymásra-épülő, egymást-nem-nélkülözhető mondataiban *minden* hallgatónak, vagy olvasónak *részt kell vennie.* Ha az én versem talán nem is, de ez a versforma lehetőséget ad arra, hogy magára ismerjen benne minden ember." Ez a vallomás arról árulkodik, hogy Juhász tudatában van a drámai-dinamikus forma mozgósító erejének, „agitatív" lehetőségeinek. Eredetileg „pusztán leíró, lényegében epikus" változatot tervezett, ezt hangszerelte azután a görög drámák dinamikus szerkezetére, az egymásnak felelgető kórusok és antikórusok formájára. Természetesen oly módon, hogy egyúttal megőrizhesse a víziók láttató, képzeletet megmozgató epikus anyagát. A költemény így modern oratóriummá alakult. Juhász az antik drámát vette mintának, ez ugyanis – keletkezéséből és szakrális

jellegéből következőleg – a cselekvésre, vállalkozásra és helytállásra mozgósító szándék érvényesülésének tökéletes eszköze volt. Nem kétséges, hogy a kompozíció átalakítását az antik drámától tanult közéleti igény, vagyis a költemény evokatív erejének megnövelése, etikai hatáskörzetének kitágítása tette szükségessé.

Juhász művészi eljárásának: a Vörösmarty-látomás és az antik drámai szerkezet parafrázisának azután van még egy további közlendője. *Az éjszaka képei*nek drámája egy rettegve elképzelt jövő színpadán játszódik; a magyar és európai hagyomány idézése, parafrázisa viszont a múlttal fűzi össze a költeményt. A múltnak, a történeti folytonosságnak azokkal a kitüntetett erőfeszítéseivel, amelyek az emberiség vagy a nemzet létét fenyegető kataklizmák közelében szálltak szembe a pusztulás árnyaival, keresték a megmaradás esélyeit. Ilyen erőfeszítések adtak magukról hírt a görög tragikusok műveiben vagy a kései Vörösmarty költészetében. Juhász az emberiség – vagy a magyarság – pusztulásának és létezésének „határhelyzeteihez", illetve az őket kifejező művészethez horgonyozta oratóriumát. S ebben az eljárásában talán annak a reménye is szerepet kapott, hogy az emberiség, miként gyötrelmes történelme során eddig annyiszor, most is meg fog küzdeni létezésének nagy próbáival és kihívásaival.

A SZENT TŰZÖZÖN REGÉI

Az éjszaka képei: egy látomás és egy gondolat *első* érvényes megfogalmazása. Juhász nem érte be az első változattal, felismerte ugyanis azt, hogy a témában sokkal több filozófiai és költői lehetőség rejlik; s ezeknek a lehetőségeknek a kiaknázása további alakzatokat követel. Az emberi történelem egy kritikus pillanatában, átélve a végső pusztulás lehetőségét, ugyanis fel lehet mérni az emberi létezés – a „condition humaine" – teljes körletét, ember és természet kölcsönösségének titkait, az ember által megismert világmindenséget. Az atomhalál vízióinak szorongatásában el kell mondania mindazt, amit az emberről tud és közölni akar. Különös „fordított" homéroszi pillanat ez. A görög eposzköltő egy kultúra kezdetén, az európai civilizáció születésének verőfényes napjaiban gyűjtötte össze érvényes költői alakzatba a körülötte élő világ valamennyi számontartott elemét. Juhásznak ellenkezőleg: egy kultúra mindennél nagyobb és végzetesebb válságának idején kell summáznia azt a világot, amit birtokába vett. Ez az összefoglalás jelenti költészetének legnagyobb – csak világirodalmi mértékkel mérhető – vállalkozását. S ennek az összefoglalásnak az igénye serkenti új és új feladatokra, az utóbbi évek eposzaira. Ezek az eposzok egymásra, illetőleg *Az éjszaka képei*re épülnek, mégis különböznek egymástól, nem teszik feleslegessé az előző alakzatot. Eltérő koncepció, eltérő szemlélet, sőt eltérő poétikai modell jut érvényre bennük.

Az éjszaka képei után *A gyötrelem órái* című költemény (1967) és az amerikai Gregory Corso *Bombá*jának átköltése (1967), majd két esszévers *(A kiválásról és a feladatról,* 1967; *A költészet és a jövő,* (1967) következett. Az új összefoglaló alakzat pedig *A Szent Tűzözön regéi* című, 1968-as dátumot viselő nagy mítoszban került elénk.

Ez a hatalmas világvége-költemény egy osztják-vogul mítoszra épül, amely szerint Tórem isten, a világ ura, megelégelvén Xul-atér, az ősgonosz bűneit, szent tűzözönnel mossa le a Földet, az ördög birodalmát. A tűzözön büntetés tehát, az ördögnek engedelmeskedő emberiségen telik be iszonyú végzete:

Mert eljöve hát a Próba és az Óra!
Mert így akarta a Tűz Kigondolója!
Mert az ember bűnének nincs más föloldója!
Mert a Habzás és a Mámor nem gondolt a Létet-tűzzel-elmosóra!
Mert a Halál tüzet szült, és a Tűz a halált nemzette újra!

A mítosz ebben a költeményben szervesen egybefonódik a „világvégéről" kialakult tudományos (illetve tudományos-fantasztikus) elképzelésekkel, vagyis az atompusztulás képének és következményeinek ijesztően pontos leírásával. „Előbb / egy tűzcsík, / arany-döfés, rózsakristály-szúrás", „aztán itt, ott, amott és mindenütt megnyíltak az ég kloakái" – festi elénk a tűzözönnek azt a látomását, amely egyaránt megfelel a felidézett mítosz és a természettudomány elgondolásainak. Mitikus és természettudományos látomások egymásba-játszásából, egymást szervesen kiegészítő kölcsönösségéből jön létre a vers páratlanul szuggesztív költői struktúrája.

A természettudománynak – a biológiának, a csillagászatnak, az őslénytannak, sőt a futurológiának – kitüntetett szerep jutott Juhász Ferenc költői műhelyében. *A költő hétköznapjai* című vallomásában beszél arról, hogy gyermekkora óta milyen érdeklődéssel fordul a természet tényeihez és a tudomány megállapításaihoz, rendszereihez. Ugyanitt szól a tudomány költői kiaknázásának lehetőségeiről és határairól. „Hallatlanul izgat – mondja –: hogyan lehet a természeti vagy tudományos tényeket a versben fölhasználni? Ezek a tények lehetnek egészen maiak, mint például egy imádkozó sáska rücskös, pórusos zöld kőpáncél-teste . . ., de lehetnek tegnapiak, mint a halálbüntetések évezredes története . . ., lehetnek kutatottak, mint a betegségek története . . . De lehetnek évmilliárdosak is, mint az őssárkányok csontjai . . ." Vagyis a tudomány teljes anyagkészlete felhasználható. A felhasználást azonban átdolgozásnak, vagyis a tudományos tények költői átértelmezésének és asszimilációjának kell megelőznie. Juhász szerint a költészetnek saját hivatása van, ezért nem vállalhatja magára a tudomány feladatait, pusztán segítséget: anyagot és ihletet kaphat a tudománytól. *Természet és költészet* című tanulmányában írja: „az én költészetemben nem a természettudomány, nem is a természettudományos világkép jelentkezik, hanem *maga a természet*, a jobban értett és bátrabban-megismert, amelyet a természettudományos gondolkodás és a természettudósok is segítettek pontosabban látni." Somlyó György Juhász új verseiről beszélvén helyesen különbözteti meg őket a természetismeret klasszikus költői feldolgozásaitól, például Lucretius *De rerum natura*-jától. „Míg azoknál – írja – a választott verses forma mintegy csak eszköze volt a tudományos világkép didaktikus kifejtésének, itt fordítva: a tudományos ismeret-anyag lesz a költői világkép művészi kifejezésének eszköze" (Élet és Irodalom 1969. 17. szám).

Juhász tehát nem a természettudomány anyagát verseli meg, hanem magáról a természetről írja eposzait. Persze olyan természetről, amelynek szemlélésében és megismerésében segítségére volt a természettudomány. A *természet* az a közös alap, amelyen a természettudomány és a mítosz találkozik és építkezik, lévén mindkettő a természeten uralkodni vágyó ember vállalkozása, tevékenysége és eszköze. A mítosz természetmagyarázó szerepére már Marx figyelmeztetett: „A mitológia – írja *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című munkájában – a képzeletben és a képzelet által győzi le, tartja uralma alatt és alakítja a természeti erőket: eltűnik tehát a természeti erők feletti valóságos uralom idején". E megállapítás második része, úgy tetszik, manapság különösen elgondolkoztató. Az ember ugyanis, miközben lassan uralmat szerez a természet erői felett, létrehoz egy úgynevezett „második természetet": a modern technikai civilizációt, amely azután őt magát hajtja hatalma alá. Vagy legalábbis korlátozza szabad akaratát s fenyegeti humanisztikus értékeit. Ilyen korlátozó tényező az atombomba is, amely tanulságosan világít rá arra, hogy a „második természet" nemcsak az ember szolgája, hanem kísértője és ellensége is lehet. Juhász is erről beszél *A költészet hatalma és reménye* szavaival: „Nem a történelem, de az ember által megteremtett *második természet* . . . falhatja föl, emésztheti föl az emberiséget, átadva csecsemő-életű bolygónkat az *első természetnek* . . ." Ezért nyilvánítja ki – Dürrenmatthoz vagy Déry Tiborhoz hasonlóan – kételyét a technikai civilizáció és a különben csodált tudományos forradalom iránt. „A technikát – olvassuk a *Természet és költészet*ben – nálam jobban talán még a fizikusok sem szeretik, de félek, hogy ezt az okos technikát nem jóra, de az elképzelhető legroszszabbra használhatják föl azok, akik birtokolják."

A természet – a „második természet" – feletti valóságos uralom tehát egyelőre inkább reménység, mint valóság; csakúgy mint Marx idején. Ilyen körülmények között érthető, hogy a költészet ismét mítoszokkal próbálja megközelíteni a természetet, sőt az ember alkotta modern gépi civilizációt; ha más értelemben használja is a mítoszt, mint az antikvitás. Voltaképpen a tudományos fantasztikum – a „science-fiction" műfaj anyaga – is a mítosz szerepét tölti be: modell értékű alakzatokba foglalja a világról – a kozmoszról vagy a technikai civilizáció lehetőségeiről – alkotott elképzeléseket. Juhász tehát, amikor *A Szent Tűzözön regéi*ben a természettudományos-futurológikus szorongás látomásait összeforrasztja az ősi osztják-vogul mítosszal, lényegében két hasonló funkciót betöltő struktúrát – egy archaikusat és egy modernet – egyesít közös kompozícióba. A kétféle struktúrát azonban nem montázsszerűen használja – legalábbis az eposz első felében – hanem szerves egységbe foglalja, egyetlen hatalmas látomásba szervezi. Ezek a látomások egyszerre parafrazálják az archaikus és a modern természettudományos mítoszt. Kitetszik ez például azokból a hatalmas rendszertani katalógusokból, amelyek a tűzözön elől menekülő s a lángban elpusztuló állatseregek módszeres felsorakoztatásában (enumerációjában) egyszerre érzékeltetik a tudományos számbavétel teljességét és az ősi mitológia megnevező erejét. S kitetszik általában az eposz hatalmas szerkezetéből, amely tudományos, egyszersmint mitológikus részletességgel festi le az atomtűzben elvesző élővilág gazdagságát, a létezés számtalan változatát.

Van azonban egy pontja az eposznak, ahol az archaikus mítosz és a természettudományos vízió egysége megbomlik. A világpusztulás után kialakuló létezésre gondolunk. A mítosz némi bizalommal ítéli meg ezt a helyzetet: a mitológiában testet öltő transzcendens hit mindig bizakodó, a pusztulást általában a megváltás és az újjászületés követi. Juhász Tórem istene is a megenyhülés biztató ígéretével szemléli a tűzözönt és a tűz hullámain hánytorgó „hétrétű nyárfa-tutajt", az újjászülető élet emberi menedékét. „Mosolygott, / mert tudta azt is Tórem, / hogy az Ember, aki megmarad majd . . . ha újra földet ér . . . hozzá fölkiált majd, / kér halat, madarat, állatot, rovart, növényt, virágot . . ." S a mindenség ura meg fogja hallgatni a bűnbánatot tartó, megtisztult és pusztulással vezeklő emberiség kérését: „ő majd meg is adja, / a Lángtalan Szent Tüzet meg is kapja!" Ez a mitológikus ígéret és feloldás azonban egyúttal le is fegyverzi az embert. Az olyan ember ugyanis, aki vétkezik és ennek ellenére irgalmat talál, végül átháríthatja sorsának felelősségét a transzcendenciában létező hatalomra. Vagyis a bűn elkövetése után még mindig van egy esélye: a kegyelem. Talán ezért kellett a természettudományos „mítoszt" végül leválasztani az archaikus mitológiáról. A költemény utolsó fejezete ugyanis mesteri szemléletváltással az osztják-vogul hitrege reménykedését a természettudományos vízió komor képeire váltja fel. A „hétrétű nyárfa-tutaj" voltaképpen űrhajó, amelyen az utolsó emberek köröznek a lángoló Föld felett, s menekülnek a semmibe. Itt már nincsen szó irgalomról és felodásról, csak konok kétségbeesésről, mardosó lelkifurdalásról. A maradék emberiség vádolja önmagát, miután elpusztította otthonát és világát, a földi természetet. S minthogy tudja, hogy a bűneire nem fog adni senki sem bocsánatot, kiüresedett lélekkel, szétporlott reménnyel tekint le a magasból a pusztulásra:

Itt ülünk szótlanul, titoktalanul, bámulva egymást
könnytelen szemekkel, bámulva egymást kiszáradt szemekkel,
az óriás fém-rovar hasában, e forró tiszta Fém-Siralomház
titkos csöndjébe temetve, bűneink fölött és büntetésünk
fölött árván és könnytelenül lebegve, itt ülünk,
átoktalan elátkozottak, és szólni se tudunk már,
nincs szavunk, nincs imánk, nincs mámorunk, hitünk,
tajtékos, hörgő, fuldokló jajgatásra sincs hitünk már,
tajtékos, hörgő, fuldokló sirató-énekekre sincs hitünk már.

Ez a befejező változat jóval komorabb persze, mint az archaikus mítoszé: a bűn és a büntetés, a cselekvés és a következmény végleges. Végleges, mint a kárhozat. De talán mozgósítóbb és elgondolkoztatóbb: Juhász siratóéneke és búcsúja, amellyel meggyászolja az emberiség otthonát és búcsút vesz a menekülő űrhajó semmibe futó kárhozottaitól, nem oldja fel az olvasó feszültségeit. Ellenkezőleg, hasznos feszültségeket teremt, arra biztat, hogy mindenki személyesen vállaljon felelősséget a világért, az emberiség sorsáért, s – amennyire teheti – akadályozza meg a pusztulást.

A GYERMEKDALOK

Juhász három költeményéből – *Az éjszakai képeire*, *A Szent Tűzözön regéire* és a *Gyermekdalok*ra gondolok – „triptichont" lehetne alakítani. Egyik oldalon *Az éjszaka képei:* látomások, Vörösmarty-idézés, az antik tragédiák küzdelemre mozgosító kompozíciója. A másik oldalon: *A Szent Tűzözön regéi:* újra víziók, az archaikus és a természettudományos mítosz. Mindkét oldalon megjelenik tehát a világpusztulással fenyegető atomkataklizma, a költő személyes drámája, mégpedig a kultúrának valamilyen – Juhász költői világában kitüntetett – rétegét használva fel kifejező eszközül, struktúra-építő elv gyanánt. Jellegzetesek ezek a kulturális rétegek; egyrészről a magyar-finn-ugor hagyomány: a magyar romantika és az archaikus ugor mitológia; másrészről az egyetemes kulturális örökség: az antikvitás és a modern természettudományos-futurológikus mítosz. Külön tanulmányt igényelne ezeknek a rétegeknek a Juhász-féle költői univerzumban betöltött szerepe. A két oldalsó „kép" között feltétlenül a *Gyermekdalok*at illeti meg a „triptichon" központi helye. Ebben a hatalmas eposzban gyűlik össze ugyanis Juhász univerzumának valamennyi jellegzetes eleme, benne egyesül a mitológia és a tudomány, benne magasodik fel csodálatos színekkel a Juhász-féle „szárnyasoltár" különös szentjének alakja, s benne ölt formát a költő leghatalmasabb személyes mítosza.

A *Gyermekdalok* „ősképe" az a kérdés-sorozat, amely *Az éjszaka képei*nek látomásai között nyert megfogalmazást: „Maradt-e ember az űr halál-szigetén? Maradt-e ember e földi másvilágon, / aki elviseli az egyik halál után a *másik* életet, e szörny-győzelmet, e téboly- / időt, az ember-utáni létet. És e szörnyeteg-lét különös, eddig-nem- / hallott hangjait? Maradt-e ember, akinek szíve verni mer tovább is?" Ez a maradék ember a *Gyermekdalok* hőse, Juhász mitológiájának furcsa szentje, a „triptichonból" elénk magasodó szörny-alak. Különös teremtmény, mintha Vörösmarty „sárkányfog-veteménye" kelt volna életre benne. Derékig ember, deréktól sárkány, a radioaktív sugárzásban megőrült gének monstruma: sohasem volt és „mégegyszer meg sem teremthető". De idézzük inkább Juhászt: „Kettős-végzetű, ez az Egymásból-hús-és-kőkiágazás, ez az Ember-sárkánygyík-összefonottság, ez a Kétirányú-dupla-akarat"; „piros-bozontos ember-fejű Sírkő" – s még folytathatnánk a leírás egymásból burjánzó képeit, metafora-szövevényeit. E különös szörny az állati létezés szintjén él: „csak evett, ürített, vizelt, defekált, böfögött, vartyogott, aludt, / ásított, magában anyagot cserélt, használta az anyagot, s az anyag használta / őt, aki nem ismerte a Halált, a Múltat, a Mámort, a Jövőt, a / Bűnt, a Szerelmet, csak a zölden-derengő Páfrányerdő-Jelent". „Nem ismerte a mosolyt, az örömöt mégkevésbé a gúnyt, röhejt, bánatot, szitkot, átkot"; s főként: „semmit sem tudott. Nem tudta önmagát, s a létet". Vagyis alig nevezhető embernek, hiszen éppen azt nélkülözi, ami az emberi egzisztencia legfontosabb kritériuma: az éntudatot, az öntudatot. S mégis felfakadnak benne gyengén és atavisztikusan az emberi érzelmek forrásai: „nem tudta bár, már fájt / neki a sorsa: nemzettetése, születése, buta múlttalansága, / szánalmas emléktelensége". A neutronsugárzásban megfürdött Föld őrült vegetációjában, egy szürrealisztikus genetika iszonyú alakzatai között mégis ő az ember egyetlen – habár talán jogtalan – örököse. Ő a teljes emberiség: „Ő volt a Múlt és a Kétszer-Múlt Mulandóság árva vak Jövője. / Ő volt a Szerelem. Ő volt a halál. Ő volt a véges Árvaság . . . Ő / volt a Megválthatatlan Megváltó. Ő volt a Megváltott / Megválthatatlanság". Ő volt „a maradék árva Emberiség", s „nem volt körötte Emberiség, hiszen csak ő vala az Emberiség".

Ennek a mitologikus szörnyetegnek a pusztulásáról szól az eposz. Az ember-sárkány előjön, előmászik a felburjánzó moha-tenyészet és a múló idő rétegei mögül, mert meghallotta a Tiszta Dalt: egy csokor magyar gyermekdalt, amely valahol a vegetáció közepén egy épen maradt gramafon tölcséréből hangzik felé. „Egész összenőtt kő-hús lénye / megremegett vágyakozásában vala. S lassan totyogva elindult / óriás kőlibaláb-léptekkel ment a dal felé. A tiszta, tiszta dal / felé. Elindult végzetéből végzetébe". Ormótlanságában és ügyetlenségében azonban eltapossa a dal forrását, s lassanként ő is elpusztul, a föléje növő buja vegetáció koporsójába kerül. Egy szörny léte omlik a semmibe, mégis az emberiség pusztul el, immár végérvényesen, megmásíthatatlanul:

. . . Született, élt, meghalt, gyorsabban
mint a harmat, gyorsabban, mint a pára, nem tudjuk ki
küldte, nem tudjuk ki szülte, nem tudjuk miért élt, nem tudjuk
mit akart, itt zabált, itt vartyogott, itt jajgatott, itt vándorolt,
halála ősoka talán a Reménytelenség, talán a Kétségbeesés volt!

Mit akar ennek a különös lénynek a sorsa mondani; mit akar ez a hatalmas terjedelmű, epikus szerkezetében mégis áttekinthető mítosz jelenteni? A *Gyermekdalok* mitológiája alighanem komplex értelmű, sőt olvasója akár maga is saját tetszése szerint értelmezheti. Az embersárkány alakjában testet öltő és a gyermekdalokban kifejezésre jutó létezés két világ éles kontrasztját mutatja meg. Méghozzá olyan módon, hogy a későbbi és bonyolultabb létrend nosztalgikus sóvárgással fordul az egyszerűbbhez és korábbihoz. Ennek a két létezési rendnek a fogalmába azután különböző jelentéseket helyettesíthetünk. Gondolhatunk az atompusztulás következtében átszerveződött földi élővilág és a korábbi természet kontrasztjára. Az atomháború irracionális botrányának és a józan emberi életrendnek a szembesítésére. A kozmosz hatalmas kísérleti laboratóriumában kialakult létezés-változatoknak összemérésére azzal a földi élettel, amely az emberi sors kerete és tartalma, emberségünk környezete és feltétele. Arra a nosztalgiára, amit a modern ember és a modern költészet érez a búcsúzó természet, a gépi civilizáció szörnyeinek gyomrában lassan felemésztődő szép és arányos táj iránt. Vagy gondolhatunk – ahogy Somlyó György teszi már idézett tanulmányában – arra a sóvárgásra, amit a tiszta dal: „a közvetlen emberi hang, a gyerekdalok ősi és elveszett dallama" iránt érez a modern költészet.

Említettük már, hogy a *Gyermekdalok* komplex módon egyesíti Juhász Ferenc költői univerzumának elemeit. Vagyis mindazt magába gyűjti, amit ez a világ a tudománytól és a mitológiától kapott, s amit a költő maga megteremtett. Ez a teljesség az embersárkány halálos vándorlásának epikus mozgása szerint rendeződik a költői anyag és kifejezés különböző rétegeibe. Az anyagi rétegződés első szintje a tudomány költői felhasználása. Ez egyszersmind a valóság szintje is. *A költő hétköznapjai* című írásában Juhász eligazító módon beszél arról, hogy a tudományok komplex teljességét tanulmányozta és használta fel. „A költészet ma is az igazság, vagy egy emberi igazság lehető legpontosabb megfogalmazása. A pontosság a legfontosabb. A maga korában minden igazi költő ezt tette. De a világról való tudásunk többletének jelentkeznie kell a ma költészetében. Ezt a tudás-többletet próbálom felhasználni én a verseimben. Kölyökkorom óta izgatnak, lázban tartanak a természet dolgai és tényei: az egykoriak és a maiak, a természet mai létformái, alapformái, szerkezetei és mámorító létezői, és a már csak az emberiség emlékezetében: a mítoszokban és mesékben, vagy a tudományos szakkönyvekben élők . . . Mindent megkeres izgatott kutató-képzeletem. Mert mindez a valóság része, és engem mindig a valóság tartott igézetében". Valóban, a *Gyermekdalok*ban felsorakozik és összegződik mindaz – a biológiából, az orvostudományból, az őslénytanból, a csillagászatból vagy a történelemtudományból merített – ismeret, amit Juhász évtizedes érdeklődéssel, tanulással és olvasással gyűjtött műhelyébe.

Mint láttuk, már *A Szent Tűzözön régéi*ben is felhasználta ezt az ismeretanyagot. A *Gyermekdalok*ban azonban sokkal teljesebben és részletesebben halmozta fel

a tudományos – főként biológiai, genetikai és biofizikai – ismereteket. Teljesebben és a költőiségnek, az esztétikai minőségnek talán még magasabb fokán. Az előző eposzban ugyanis a természeti anyag – a hatalmas rendszertani katalógusok – elsősorban a költészet „megnevező" funkcióját teljesítve kaptak művészi átértelmezést. Most viszont valóságos költői látomásokká, személyes jellegű víziókká válnak azok a komplex leírások, amelyeket Juhász egy-egy biológiai-biofizikai jelenségről ad: az ember-sárkány mozgásáról (pl. az eposz elején, midőn a szörny hátratekint), testének felépítéséről, illetve a párzásról, a megtermékenyülésről, a születésről és a halálról. Vagy akár a hangoknak, szagoknak és látványoknak arról a tengeréről; a mozgásnak, párzásnak és létezésnek arról a burjánzó bőségéről, amely a szörnyet körülveszi. Ezek a látomások, költői erejű átképzések szokatlan evokatív erővel jelenítik meg a természet dolgait, a biológiai folyamatokat. Csak egyetlen példát idézünk, a csontok himnuszát:

... ki tudja titkodat elmondani, ha vagy is mindenféle anyag keveréke,
te Szent Szilárdság, Csontsejtek Összessége, te kemény Őshab, aki
magadba zártad a foszforsavas mész, a szénsavas mész, a foszforsavas magnézium, a kalciumfluorid, a kalciumchlorid, a
nyomelemek megkötő Angyalait...
... Osteoblastok, irányító gerendák, csontlécek, csontszivacsok,
csatornácskák, elemi velőüregek, lemezrendszerek és mindenféle buborékok,
habok, kötegek, nyulványok, likacsok, gerendák, pántok, küllők, pillérek,
titkos és rejtelmes megvalósulások szent, szent, szent Anyaga,
te a Haláltól-alig-megrágható, te az Időtől-alig-összetörhető,
te értelmünk és érdemünk szilárd fehér virága, te magányunk
föloldhatatlan szerkezete.

A következő anyagi réteg az a természettudományos vízió, amely az atompusztulás után kialakult földi világ képét rajzolja a szorongó elmék elé. A fellázadt vegetáció, az örjöngő genetika, a „növény-dodekafónia, állat-szürrealizmus, rovar-egzisztencializmus, madár-atonalitás" képeit. Vagyis azt az ijesztő világot, amelyet már *Az éjszaka képeiből* és *A Szent Tűzözön regéiből* – Juhász atomszorongásos „szárnyasoltárának" oldaltábláiról – ismerünk. A *Gyermekdalok*ban azonban ez a vízió is teljesebben, a tudományos kidolgozás és a művészi láttatás magasabb fokán, kerül elénk. Egy új Földet látunk, amely ijesztő növényeivel és szörnyeteg állataival semmiben sem hasonlít a miénkre, az emberiség megszokott otthonára.

Megint új rétegbe szerveződnek az örökölt mitológiák elemei. Juhász nemcsak a tudományos ismeretek, hanem az archaikus és vallási mítoszok, mesék és hagyományok panorámáját is felrajzolja az eposz soraiban. Finn-ugor, indiai, ószövetségi, keresztény mítoszok elemeiből építkezik. Salamon király története éppúgy parafrázisainak anyagává válik, mint János jelenései. Az örökségbe kapott mitológiát a legtöbbször átalakítja, gyakran pedig a saját teremtményeivel egészíti ki. Az eredeti mítosz lesz így az eposz anyagi rétegződésének negyedik eleme. Az ember-sárkány főhősön kívül Juhász egész mitologikus teremtéssel, egy személyes Olimposszal népesíti be azt a szférát, amely a pusztulás után kialakuló földi létezés egyfajta szürreális vagy metafizikus dimenziójában található. Ezek a mítoszi lények – a Rovarkirály, a Halál-Emberalakok, a világnagy Ördögkirály, a Négy Jelenések, a Hártya-angyal és a többiek – úgy aránylanak a klasszikus mítoszok teremtményeihez, mint a neutronsugárzásban örjöngő gének „állat-szürrealizmusa" valóságunk élőlényeihez. Mintha az Olimposz és a Menny is a radioaktív felhők romboló-teremtő sugárzásába került volna, s a hagyományos istenek, hősök és szörnyetegek helyett egy fellázadt túlvilági genetika kísérletezne új szörnyeivel. Érdemes lenne például megvizsgálni azt, hogy Juhász „világnagy Ördögkirálya" – amely voltaképpen Dante Sátánjának átértelmezése és parafrázisa – hogyan bővítette ki s alakította át a legfőbb Rossz mítoszát az atomkor szorongásaival és látomásaival.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy mindezt az anyagot még kiegészítik azok a személyes reflexiók, amelyek a költő emlékeit és érzéseit szövik a természettudományos, a szorongásos-fantasztikus és a mitológikus anyag tömbjei közé. Ilyenek például a gyermekkori környezetnek, például az egykori tópart buja vegetációjának felidézése, vagy az apa alakjának és halálának – Juhász egyik karakterisztikus érzés alakító témájának – emlékképei.

Az anyag és az információ rétegződését kísérik a kifejezés és a stílus rétegei. A *Gyermekdalok* ebben a tekintetben is összefoglalás. A vallomás, a leírás, a himnusz, a sirató, a litánia, a gyermekdal stílusrétegei egyesülnek és váltakoznak szövegében. Megtalálható a montázs – a gramafonon felhangzó magyar gyermekdalokban – és a parafrázis – a Mária-litániában – módszere. Hatalmas himnuszok – pl. a Föld vagy az Élet himnusza – épülnek a természettudományos vagy mitologikus anyagok köré. Ezeket a változó anyagokat és hangnemeket az ember-sárkány végső útjának, nosztalgikus vándorlásának epikus menete tartja össze, ez a „történet" fordítja tovább az eposzt egy-egy újabb anyagi tömb vagy hangnem felé. Az egész költeményt pedig az „utolsó ember" óriási ívben kibontakozó siratója zárja le, amely a középkori és népi halottsiratók hangját egyesíti a *Gyermekdalok* látomásos szemléletével.

Gyermekdalok az anyag és a hangnem teljességre törekvő változataiban – miként arra Juhász maga is figyelmeztet a Magyar Ifjúság című lapnak adott nyilatkozatában (1969. 23. szám) – a katedrálisok – Chartres, Reims, Köln – építkezését követi. Tehát egyszerre hoz létre felívelő szerkezetet és a gótikus kőfaragás művészetével kezelt felületeket. Az eposz történeti mozgása nyomán megvalósuló kompozíciót és hatalmas anyagbőséggel megalkotott részlet-elemeket. A tudomány és a mitosz oszlopfőit, pillérkötegeit, ablakrózsáit, vízköpőit és csillagboltozatait. S miként a katedrálisnál, Juhász eposzában is egy gondolat, egy eszme szolgálatában áll a kompozíció és a részlet: az emberiség fennmaradása, a humánum és a kultúra megőrzése mellett kíván mozgósítani. Ez a gondolat ölt alakot az eposz szerkezeti arányaiban és természetleírásaiban, látomásaiban, himnuszaiban, siratóiban.

(Befejező része a következő számunkban)

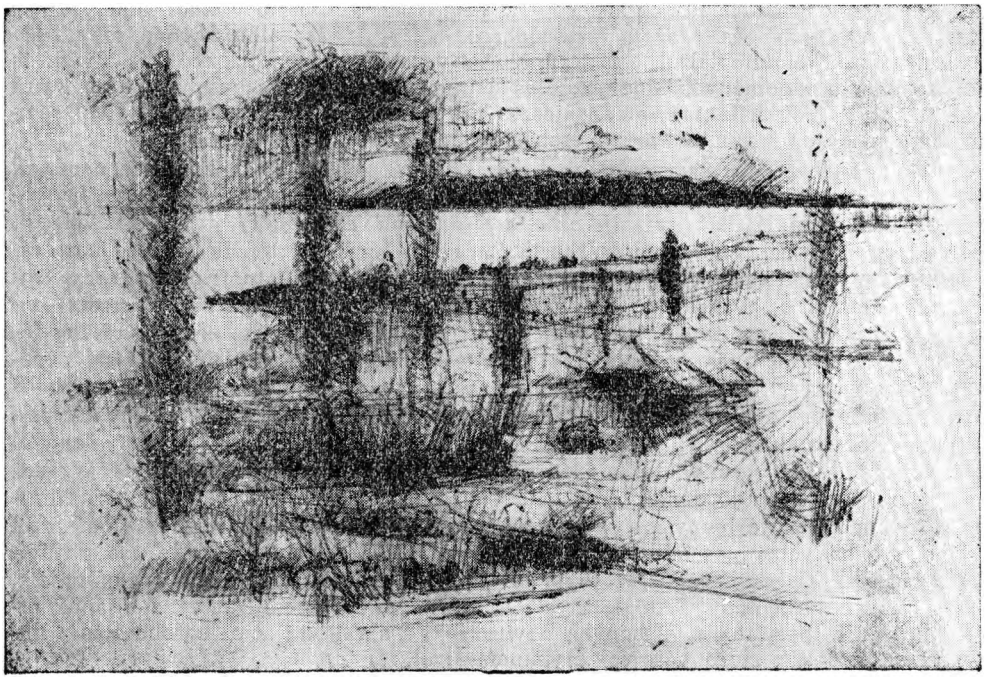

KISS FERENC

AZ ÉDES ANNA

Regényei közül legjobban a *Pacsirtát* szerette Kosztolányi, de a legmélyebb és legszélesebb körben érvényesülő hatást az *Édes Annával* érte el. „Az ellenforradalom legsivárabb éveiben, az egykor progresszív polgári irodalom fagyos csöndjében egyszerre csak elhangzik az iszonyú feljajdulás, vádlóan nyers férfihangon: a nagy regény." Így érintette Bálint Györgyöt, a szocialista kritikust. (Bálint György: *A toronyőr visszapillant.* Bp. 1961. II. 295.) De az ókonzervatív érzékenységében megbántott Szász Károly is kénytelen leírni – ha megszorításokkal is –, hogy „ennél különbet ebben a nemben alig termelt irodalmunk." *(Édes Anna.* It. 1927. jan.–márc.) A Pandora radikalizmusra hajló fiataljai közül a kérdésben igencsak illetékes Kodolányi ír róla nagy elismeréssel. *(Édes Anna.* Pandora 1927. febr. 25.) Hatására jellemző, hogy még a legsértettebb, az emigrációban őrlődő pályatársakban is oldani tudja a már-már idült haragot: „Nem tudom – írja Reinitz Béla Hatvanynak – olvastad-e Kosztolányi Dezső *Édes Anna* regényét? Olvasd el. Én megbocsátottam neki minden gazságát ezért a műért." *(Levelek Hatvany Lajoshoz.* Bp. 1968. 404.) Kosztolányi, aki olyan érzékenyen figyelte művei fogadtatását, hatását, jól tudta, hogy az *Édes Anna,* pályájának talán legizgalmasabb hadmozdulata.

A REGÉNY CSÍRÁJA ÉS FORRÁSAI

Készülő műveiről – hacsak figyelmességből is – eddig is beszámolt szüleinek, de 1926 nyarán és őszén feltűnően sűrűn emlegeti a Nyugatban júl. 1-től folytatásokban megjelenő új regényét, s a munkát, amit csiszolgatása jelent. „Alig várom, hogy személyesen nyújthassam át neked" – írja apjának 1926. szept. 8-án. (Kiadatlan levél.) Gellért Oszkár pedig így emlékszik az alkalomra, amikor művét Kosztolányi a Nyugat szerkesztői előtt felolvasta: reggeltől estig olvasta, „harsányan s elfúlva, olykor-olykor a zokogással küzdve. Ilyenkor kifutott a szobából, s mi szótlanul és meghatottan vártuk, míg lecsillapodva visszatér." (Gellért Oszkár. *Egy író élete.* Bp. 1962. II. 32.)

A regény csírájául szolgáló ötlet Kosztolányinétól ered. Benne támadt az ábránd – a férje sűrű kívánságait leső készenlét közepette –

„a tökéletesen engedelmes, mindig szolgálatkész leányról, egyúttal azonban – írja – próbáltam beleélni magamat a lány helyzetébe és egyszerre hirtelenül felvillant bennem az a gondolat, hogy ilyen leányt nem mernék a házamban tartani, mert aki ennyire öntudatlan, az éppen öntudatlanságában, valami rémült cselekedetre képes." „Te – folytatja Kosztolányiné – egy novellatéma jutott az eszembe – szóltam. – Egy tökéletes cselédlány, aki végül is meggyilkolja a gazdáit. – Nagyszerű – mondta rá Dide, azon nyomban. – Nagyszerű novellatéma. Mindjárt fel is jegyzem. – ..." „Másnap aztán mindjárt hozzá is fogott a novella megírásához s a novella nőttön-nőtt és valami nagyszerű lett belőle. (. . .) minden nap jobban ámultam, hogy mi lett az én szegényes elképzelésemből." (Im. 273–74.)

A szimpla s kissé bizarr ötlet gyors regénybeszökkenése valóban csodaszerű, de már Kosztolányiné is jelezte, hogy a rejtély átvilágítható. „Én félve, bizonytalanul pendítettem meg az ötletet s magam is elcsodálkoztam, milyen elragadtatással fogadta. *Nyilván szunnyadó hangok pendültek meg benne."* (Uo.) Hangok, életének szinte minden tájáról. Szabadkán és Budapesten, szüleinél, barátainál és saját otthonában életének szoros és állandó részese volt a cseléd. Lelkiismeretét, mely ember és ember

kapcsolatának megítélésében sohse keresett kibúvót, az úr-cseléd viszony kezdettől nyugtalaníthatta. A szegényeket, akikkel magát mindig szolidárisnak vallotta, az ő világképében valójában sohasem a viszonylag szabad dolgozók, nem az osztálytudatos munkások vagy a saját közegükben küszködő szegényparasztok képviselték, hanem a szűkös sorban élő, nélkülöző úri szegények és az urakat kiszolgáló szegények: a szemetes, a vicéné, a pincér, a dajka, akiket közelről ismert, akikhez személyes kapcsolat fűzte. Az irántuk érzett régi-keletű részvét a forradalmak alatt testvéri azonosulássá erősödött. Igaz, hogy akkori, kifejlett alakjában is magán viselte a lehajló szánalom jeleit, de nem volt híjával a szövetkezés készségének sem. Őszinte öröm töltötte el a sivár nyomorúság megszűnésének jelei láttán, s boldog izgalommal tudta figyelni a kultúrával, a játékkal való első találkozások alkalmait. Mikor ezt a folyamatot az ellenforradalom megszakította, azt a szándékot taposta el, amelyik a forradalmakban részes értelmiség legjobbjait a legerősebben vonzotta és kötelezte. Kosztolányi közszereplésének is ez a szolidaritás volt a leghitelesebb erkölcsi fedezete. A szegények iránti felelősségét sem politikai, sem esztétikai meggondolásokból sohasem is hagyta elvitatni. Íratlan becsületkódexében ezt a törvényt az elsők között tartotta számon. Mikor az Ady-affér során ezt az érdemét is kétségbevonják, így fakad ki: „Higyje el nekem Révész Béla, aki a *Népszavá*ban, a munkások lapjában egy nagyon sunyi mondatban azzal fenyegetőzik, hogy a politikával is előhozakodhatik, (. . .) hogy mindig, mindenkoron volt annyi közöm a szegényhez, a szenvedőhöz, az elnyomotthoz, mint bármely pártpolitikai tagnak, és meg is tettem értük a kötelességemet, mint ember, amikor hozzám fordultak, és mint író, amikor írtam. Minden írásom, minden észrevételem nekik szól." *(Írók, festők, tudósok.* II. 388.)

Az Új Nemzedéknél vállalt munka, a szegények érdekeit mellőző nemzeti összefogások, s Kosztolányi részessége ezekben, a nemzetből kitaszított egykori fegyvertársakat joggal ingerelték sommás ítéletre. Így válhatott kétségessé Kosztolányinak nemcsak a forradalomhoz való hűsége, de az is, amire olyan sokat adott, a szegények iránti hűsége is. Ezt az ítéletet azonban nem fogadta el érvényesnek. Más gyengeségeire talált elméleti igazolást, ezen a ponton szívósabban védte jobb lehetőségeit, s készült az egyszer már birtokolt erkölcsi-szellemi pozíció visszahódítására. Kényszerítették erre a húszas évek egyre kórosabbá súlyosbodó bajai is. Az utódállamokból Magyarországra özönlő menekültek, az állástalan hivatalnokok nélkülözését közelről láthatta, s látta az alsóbb néposztályok nyomorának fokozódását is. A *Meztelenül* több nevezetes versét, a *Szegények, Özvegy a villamosban, Gépirókisasszony,* a *Kalauz* című költeményeket már ennek a mind nyugtalanítóbb felelősségnek és aggodalomnak az ihlete hívta életre. Állandósuló figyelemre, a téma szerves képződésére vall az is, hogy az újságíró is lépten-nyomon a szegénység lehangoló jeleibe és képviselőibe ütközik. *Öreg nénike és a macska, A gazdag ember, A kalauz sírt* c. cikkei az *Ember és világ* c. gyűjteményben; *Síró nő a körúton, A legnyomorultabb* a *Felebarátaim*ban távolabbról ugyan, de már az *Édes Anna* felé mutatnak. Az *Együtt, mindig együtt* s a *Boris könyve* (Mindkettő megjelent az *Ember és világ*ban is. 83, 115.) pedig már olyan közelről, hogy az előző némely részlete: a sváb cselédlányok otthonos kollektivitásának az Anna magányát hangsúlyozó képei, az *Édes Anná*ban is helyet kaptak. (A X. fejezetben.) A *Boris könyvé*ben rögzített hivatalbeli tortúra mozzanatai pedig Anna és Vizyné első „hivatalos" találkozásának ábrázolásánál (VI. fejezet.) illeszkednek a regénybe. Ilyenformán a Boris könyve azonos is lehet azzal a cselédkönyvvel, amelyről az író azt írja, hogy „Édes Anna cselédkönyvét íróasztalom fiókjában őrzöm." *(Ábécé.* 54.) Nincs ellentétben ezzel az a másik nyilatkozat, amely szerint

„Talán egy falusi cselédlány lehetett mintája, akit évekkel ezelőtt egy nyári délelőtt lestem meg az utcán, valami budai ház kapujában, amint fehér fogával beleharapott egy zöld almába. Akkor önkéntelenül eltűnődtem, milyen lehet ennek az élete és sorsa. Ez az almába harapó lány gyakran kísértett. Valószínűleg ez a kristályosodási pont. Köréje rakódhattak le később a jegecek." *(Ábécé.* 125.) „Az arcát az első pillanattól fogva határozottan láttam. Szöghajú volt, kékesszürke szemű."

– olvasható Anna modelljéről ugyanitt. S Kosztolányinétól azt is tudjuk, hogy az eredeti, az ötlet érdeke szerint való modell mellett írás közben inkább „Bözsi, a régi dajka szép kék szeme, karcsú alakja, balatoni bája" lebegett az író szeme előtt. (Im. 274.) Nyilván ugyanaz a dajka, akiről a *Meztelenül* egyik legszebb verse, az *Édes Annánál* másfél évvel korábbi *Régi dajkánk egyetlen öröme* c. költemény szól.

Mindezekből azt lehet tanulságul levonnunk, hogy az *Édes Anna*, mint minden nagy mű, rég készülő, több forrásból, több indítékból kinövő alkotás.

Pedig a modellek ösztönzése, a versekben és cikkekben felötlő szegénység-probléma, s az ennek láttán támadt lelkiismeretfurdalás és ennek személyesebb érdeke: a hűség ügyében kezdendő perújítás csak egyik rétege a regényt teremtő alapeszmének. Ha csak ez izgatta volna Kosztolányit, megírhatta volna a nyomorirodalom egy új darabját, – az *Édes Annát* azonban többrétű szándék élteti.

Azt már Kosztolányiné is jelezte, hogy Édes Anna történetében a cselédi sors átérzéséből eredő inspirációkon túl a költő függőség-iszonyának és a gépiességtől való irtózásának szorosan személyes, de az osztályellentétek körén túlmutató ingerei is szerephez juthattak. (Im. 274.) Jelzését a meggyőződés erejével gondolja tovább Bóka László, amikor Anna cselédi tökéletességét – mely mennél mintaszerűbb, annál lealázóbb –, az értelmes emberi alkotás megcsúfolásának példájaként interpretálja. Amikor megállapítja, hogy a „tökéletes cselédlány"-ról szőtt ábrándra

„ugyanaz a Kosztolányi reagált, aki minden szokványos, közhelyszerű kategorizálás ellen fellázadt, aki az angyalarcú kisgyerekeket akkor örökítette meg, amikor egy varangyos békát megölnek. (. . .) aki elborzadt a »buta modern technikă«-tól (. . .) aki egy bejelentőlap kitöltése során átéli azt, hogy az elbürokratizált világban csak egy statisztikai adat az ember («Nem az enyém már a kezem, a lábam és a fejem, az is csak egy adat»), aki az esti üres villamosban leülő kalauzra rábámul: »olyan, mint egy ember, mint egy utas«."

Tovább mélyítve és tágítva e gondolatsort Bóka a kiadói önkény, a terjedelem és a határidő kalodáinak kényszerű tiszteletéből eredő indulatokban is a cselédi sors iránti fogékonyság forrásaira vél ismerni. Rámutat továbbá arra is, hogy az „irodalmi író" régikeletű kategóriája elleni tüntetés szándéka s a Pardon óta tartó elszigeteltség áttörésének vágya is szervesen társulhatott az *Édes Annát* életrehívó indítékokhoz. (*Előszó* az *Édes Anna* 1963-as kiadásához.) A „tökéletes cselédlány" története ily módon a költői pálya legégetőbb kérdéseivel került termékeny kapcsolatba. Az úr-szolga viszonyból eredő konfliktus szervesen illeszkedhetett tehát egy tágabb érvényű, egyetemes érdekű lázadás drámájába. A legkonzekvensebb lázadás drámájába, mert a foglalkozás és az emberség ellentéte sehol sem kiáltóbb, mint a minta-cseléd esetében, akinek tökéletessége, e tökéletesség minden eleme, csak embersége feladása, megnyomorítása árán valósulhat meg. Pacsirta szülei még saját gyermekükért áldozták fel magukat, Édes Anna kálváriája teljesen értelmetlen, így válhat egyetemes érvényű jelképévé a termő élet megcsúfolásának. Így volt ez a korábbi regényekben is: a szűkebb kör, a családi ügy a *Pacsirtá*ban és az *Aranysárkány*ban is társadalmivá szélesedett s általános érvényűvé mélyült. Az egyetemes jelentés lehetősége az alapmotívumok új és új megvilágítására, nagyvonalú kibontakoztatására ösztönzött, de a legmerészebb általánosítás során is eleven maradhatott a személyes érdek, az indítóélmény izgalma. Röviden szólva: a szűkebb és a tágabb, az egyszeri és az általános jelentés egymást építő, gazdagító kapcsolata kölcsönös lehetett.

A LELEPLEZŐ SZÁNDÉK TÉNYEI

Így *volna* ez az *Édes Annában* is, ahol az úr-cseléd viszony szűkebb konfliktusa mélyülhet egyetemes érvényűvé anélkül, hogy az ellentét szociális és politikai jegyei elhalványulnának. Ezekre a jegyekre kezdettől érzékenyen figyeltek a regény fogékonyabb kritikusai. Édes Anna sorsában az elnyomott parasztok és munkások millióinak helyzetére vélt ismerni Kodolányi, s tanulmányának az a legerősebb hangsúllyal

rögzített gondolata, hogy „Kosztolányi Dezső regénye szociális alkotás" (Im.). Nem kétséges, hogy Bálint György tiszteletét is ez váltotta ki elsősorban, s az sem, hogy a felszabadulás után elsősorban ezért, szociális jelentése okán lett népszerűvé. Azért, mert Édes Anna tragikumát Anna urainak bűneként, egy történelmi-társadalmi per vonatkozásrendszerében ábrázolja. Mert az *Édes Anna* leleplező mű.

Jellegének eme jegyeit legtüzetesebben Bóka László elemezte. A politikai semlegesség látszatai mögül Bóka a határozott állásfoglalás és az egyértelmű leleplezés művészi rendszerét nagyította ki. S önkényesség nélkül tehette ezt, hiszen Anna urai, Vizyék valóban annak az emberfajtának a képviselői, amelyiket Kosztolányi a legkevesebbre becsült, s amelyiket előbb a *Páva*, a *Ciril* c. novelláiban, később a *Képviselő* c. rajzában s legkíméletlenebbül a *Három szatírában* állított és állít pellengérre. Vizy Kornél elsősorban ezekkel a figurákkal tart rokonságot, de feltűnő, hogy társadalmi meghatározottsága sokkal markánsabb és konkrétabb. Ő is közéleti kitűnőség, de a *foglalkozás* másutt általános, politikai szempontból semleges jegyei nála mélyebben és élesebben tüntetik ki az osztály-jelleget. A Kommün bukását jelentő politikai fordulat számukra a megváltás kezdete, létérdekük az ellenforradalom, nemcsak haszonélvezői, de exponensei is a kurzusnak. Számlájuknak külön terhe, szerepüknek külön foltja, hogy felszabadulásuk a kíméletlen vonásokkal jellemzett román megszállással veszi kezdetét. S hogy Édes Anna passiójának kezdete és Vizyék „felszabadulásá"-nak kezdete egybeesik, ennek politikai jelentősége valóban állásfoglalás-értékű.

Még nagyobb súllyal eshet latba ebből a szempontból az ábrázolás természetében rejlő minősítés. A telhetetlen szenvedély, mely az objektivitás mezében szedi ízekre Vizyéket. A parazitaságot, a korrektség álcájával fedezett karrierizmust Vizyről szólva; a tekintetnélküliség betegséggel határos szélsőségeit Vizyné alakjában; Jancsikában a linkség s az éretlenség alanyába oltott nérói vonásokat; s a barátság és ismeretség láncszemein idefűződő figurák révén az ellenforradalmi rend egész hitványságát: a gőzös bosszú, a sunyítás, a stréberség, s a joviális elterpeszkedés folyamatát, s ebben az ablaktalan közegben Édes Anna irdatlan árvaságát. Fokozza a leleplezés erejét, hogy az előttünk lezajló drámában a vétkesek teljesen gyanútlanok. Amit tesznek, s ahogy gondolkoznak, számukra egészen természetes: az adott rend s a maguk törvényeivel egybehangzó, mindennapi gyakorlat. Vizyné csak a szokványos kérdéseket és intelmeket sorolja, mikor Annát felfogadja: „Van szeretője?"; „Be ne poloskázza a lakásomat. A feje tiszta?" – s eszébe se jut, hogy minden szava egy-egy arculcsapás. S Kosztolányi se jelzi külön hangsúllyal, hogy az volna. Inkább belehelyezkedik Vizyék észjárásába. Látszólag már-már azonosul velük. Valójában, azért ilyen megértő, hogy belülről, a csontig hatoló részletességgel fejthesse fel érzéseik és gondolkodásuk egész szövevényét. Mint rovart a mikroszkóp alatt, úgy figyel, intim közelségből, a velükérző érdeklődés álarcában leplezve le e zárt világ képtelenségét. Megsemmisítőbb és fellebbezhetetlenebb így, mintha vádolva elemezne.

S mindezek ellenére a konfliktus szociális és ideológiai töltése és az általánosabb emberi sérelem egymásbaforrása korántsem olyan egyértelmű itt, mint az előbbiek alapján hinni lehetne. A zavart az okozza, hogy Édes Anna, a szelíd és a végletekig béketűrő mintacseléd egyszer, váratlanul megöli gazdáit. Nem haragból, nem is eltervelten, épp csak zaklatott állapotban. Előtte eszik, – „egy rántottcsirke combját meg sok-sok süteményt" – utána pedig lefekszik, elalszik, s később a bíróság előtt se tud számot adni tettének okairól.

NÉZETELTÉRÉSEK AZ ÉRTELMEZÉS KÖRÜL

Az *Édes Anna* értelmezésének és értékelésének máig ez a megoldás a kritikus mozzanata. A megoldás kihegyezettsége, a váratlanság látszatainak túlhangsúlyozása. Hogy a gyilkosságra késztető indulatok ennyire rejtve halmozódnak fel. „Ez az összeszegeződés bizonyára elképzelhető" – írja Németh László.

„De szabad volt-e ennyire sötétben hagyni azt a lelki réteget, amelyben a regény voltaképp történik, elhallgatni az összeadást s egyszerre az összeggel robbanni ki. A lány lelkének csak a baromi, sima homlokzatát mutatja s csak egy pillanatra merül fel a homlokzat mögül a gyilkossá vált tudattalan. Így talán frappánsabb, élesebb, de ha a bántódások visszhangját kissé mélyebb rétegig követi, megsejteti a summákat, amelyeket a tudattalan összead, a meglepetés nem olyan kínos, majdnem elfogadhatatlan." (Im. 319.)

Más-más konzekvenciákhoz jutva, más-más érvekkel, de lényegében ugyanezt kifogásolja Dóczy Jenő és Karinthy Frigyes is. (*Édes Anna.* Napkelet. 1927. Febr.; *Az 50 éves költő.* Nyugat. 1935. I. 271.) Napjainkban s a marxizmus jegyében Heller Ágnes fogalmazza újjá e régi hiányérzést, amikor megállapítja, hogy Anna belső életének elhanyagolása, a bosszú művészi indoklásától fosztja meg a regényt, s így gyilkossága a maga véletlenségében „egy action gratuite benyomását kelti." (Im. 67.) – Mindezzel szemben Bálint György az Anna tettét övező rejtélyről így nyilatkozik:

„Senki sem érti a borzalmas fordulatot, és az író egy szóval sem magyarázza. De az olvasó mégis megérti, kénytelen megérteni. Minden, ami a könyvben történik: az egész nyomott csend, az egész gépies álharmónia, ami a regényen végigvonul, csak ezt a szimbolikus bűntényt magyarázza, csak ennek az előzménye. Nem olvastam még ennél szűkszavúbb magyar regényt, ennél több balladai kihagyással – és sohasem olvastam még ennél természetesebbet, érthetőbbet." (Im. 295.)

AZ EGYIK PÓLUS: ANNA ALAKJÁNAK MAGYARÁZATA

S valóban, az események békés felszíne mögött kezdettől sejthető valami végletes, valami szörnyű fordulat lehetősége. Az olvasó kezdettől érzi Anna helyzetének birhatatlanságát, s hogy Anna is érzi, ennek jelzésére Kosztolányi igen nagy gondot fordít. S ez azért lehetett nehéz feladat, mert a lázadás nyílt és rejtett formáitól következetesen vissza akarja tartani hősét, de meg kell óvnia az ügyefogyottak tompaságától is. A bántalmak mértékét csak ép érzékenység foghatja fel. Anna alakja fényesen betölti e nehéz funkciót. Mindenekelőtt azáltal, hogy az elárvult szegények közül való. Mostohája miatt kellett falujából eljönnie, s ez azt jelenti, hogy a cseléd-kedésen kívül sehol sincs számára hely. Ficsorék, akikhez rokonság fűzné, csak eszköznek tekintik saját bőrük kímélésében. A szegények rokonsága, melyet Kosztolányi általában „kedélytelennek" és sivárnak képzelt, itt az irgalmatlan önzés láncaival zárja el Anna elől a szabadulás útjait. (Novellák. 792.) Anna szelíd türelme láttán a figyelmes olvasó folyton arra gyanakszik, hogy az animális szótlanság mögött sorsa egész reménytelenségét érzi Édes Anna. Akár Novák Antal, aki már a regényben megélt szégyenei előtt is valami nehéz és szomorú tudás birtokosának látszik.

S ezt a sejtetést, azt, hogy itt egy ép lelkű és eleven szellemű embert törnek kerékbe, Kosztolányi a teremtő találékonyság új és új mozzanataival tudja elmélyíteni. Az érzékenység legnyilvánvalóbb reakciói általában ösztöni szinten játszódnak. Anna iszonyodik a szobákat betöltő kámforszagtól. Az első éjszaka nyomasztó csendjében rászakadó árvaság közepette „azt hitte, a konyha megfordult és mindjárt valami szakadékba zuhan." S mikor megtudja, hogy gazdáját Kornélnak hívják, egyszerre megérzi, hogy „ezen a helyen nem bírja ki tovább". – A tiltakozásnak ezek a mozzanatai kapják a regényben a legélesebb világítást, s mögöttük elszigeteltnek és meglepetésnek számít pl. az a jelenet, amikor Anna elutasítja a piskótát, amivel asszonya őt a vendégek előtt megkínálja. Ez az elutasítás, bár ennek értelméhez is kever egy árnyalatnyi bizonytalanságot Kosztolányi, legélesebben jelzi a szellemi tiltakozást. S valójában csak az úri vendégek ütődnek meg rajta, az olvasó számára természetes, mert az Anna köré vont aura eleve tartalmasabb volt, mint az animális engedelmesség rajza kívánta volna. Mikor Vizyné arról faggatja Annát, hogy van-e szeretője, s inti, hogy be ne poloskázza a lakást, a kiszolgáltatott néma kis cseléd homlokán

már ez az aura gyúl ki egy pillanatra: „Nem pirult el, de szép domború homlokát egyszerre elfutotta valami rózsaszín köd." Ismeretes, hogy Kosztolányi képzeletében maga a név is, Édes Anna, a szépség, a jóság, a kellem érzéseivel forrt össze. „Én az Anna nevet régóta szerettem. Mindig a mannát hozta eszembe, azonkívül egy kacér és nagyon nőies föltételes módot is. A vezetéknév, amely ösztönösen társult melléje, nem egyéb, mint e hódolatom kifejezése. A kettő együtt – vezeték és keresztnév – a maga lágy zeneiségében egy másik, ősi és végzetes szókapcsolatot idézett föl bennem: az édesanyát." *(Ábécé* 125.) Anna ábrázolásában ez a fényt és édességet elegyítő teremtő szándék csak a „mintacseléd" vonásokat hangsúlyozó jellemzés részeként juthat szóhoz. Megható ártatlansága az esti ima naiv őszinteségében, életrevaló kedvessége az előző hely gyermekeihez való ragaszkodásban, asszonyi szépsége urainak szemüvegén át; tüneményes ügyessége a baromi szorgalom társtulajdonságaként, finom csöndessége a néma béketűréssel szinte összemosódva. S erre az összemosódásra külön is ügyel az író. A rutinos cselédeknél is találékonyabb, „avatottabb" Annát, a cselédfenomént, – hogy animális volta feltűnjön – Vizyéknél ismerteti meg az új hely félelmetes rekvizítumaival, a villannyal, a telefonnal. S érzéseinek öntudatlanságát így hangsúlyozza: „Mit is beszélhetett volna nekik? (A többi cselédnek. K. F.) Hiszen magának sem tudott számot adni, hogy mitől irtózott itt mindennap jobban és jobban." Így, az öntudatlanságnak többször az együgyűséggel határos látszatai mögül villan fel egy-egy pillanatra az az emberi érzékenység, amely lénye egészében kezdettől s állandóan jelenvalónak tetszik. Ily módon az alak végéig megmaradhat a maga rejtelmes zártságában s végig éreztetheti, hogy animális némasága mögött valami különös szuverénitás rejlik. Az örökös rabok meg nem osztható, ki nem beszélhető szomorúsága. Története végén, mikor megbilincselik ezért véli ismerősnek a bilincset. „Már nem is csodálkozott rajta. Közönyösen szemlélte, s úgy állt ott, mint aki már régtől fogva viseli, és már régtől fogva megszokta." Ha a cselédek közt nem tud feloldódni, ha a mozit nem tudja követni, a mélyebb okot nem annyira a szellem, inkább a sors természetében gyanítja az olvasó. Pontosabban: ebben is, abban is.

S így játszódik le, ilyen többrétű jelentés-intenciókkal a legbrutálisabb stáció, a szerelem is. A megejtett cseléd és a gonosz úrfi agyonírt esetét Kosztolányi épp azért tudja megkapó újszerűséggel és hitelességgel ábrázolni, mert ezekben a részletekben is az eredeti elgondolás ujjmutatását követi. Anna előbb elutasítja Jancsi úrfit, aztán átadja magát az ismeretlen szenvedélynek. Miért? Nem a csábító ravaszság okán, s nem is a félelem miatt, hiszen Jancsi úrfi inkább mulatságos, mint félelmetes. Erkölcsi természetű alkura, számvetésre mód sincs. Jancsi úrfi megjelenése meglepi a kis cselédet, amennyire fél, annyira ámul is a helyzet furcsaságán. Később még évődni és gúnyolódni is merhet. S ebben a látszatra veszélytelen, majdnem játékos szituációban még a szánalom is megkísérti Annát, hogy aztán a vér logikája vegye át a kifejlés irányítását. Nehéz volna megmondani, hogy ebben a fordulatban az okok közül – a helyzet, a balgaság, a gyermeteg kíváncsiság, a jóhiszeműség, az ösztönök természetes ráutaltsága – melyik játszott nagyobb szerepet. De épp e szétválaszthatalanság folytán: a kiszolgáltatottság és önkéntesség, a cseléd-alázat és asszonyi engedékenység, balgaság és gyermeki naivság együttes jelenléte révén válhatott ez az esemény elhatározóvá. Az úr-cseléd viszony ezzel egy, a természetével össze nem békíthető emberi érzésnek is börtönévé lett. Anna lelkének animális felszínén olyan rés támadt, amelyen át már el nem viselhető bántalmak érik az emberinél teherbíróbbnak látszó érzékenységet. Hogy éppen szerelmének meggyalázása bontja fel egyensúlyát, ennek értelme az alak rejtelmessége, tágabb értelemben: a mű politikumának természete szempontjából kivételes jelentőségű. A szerelem nem osztály-érzület, s Annában át is töri az osztály-tartózkodás rétegét. Végül komolyan veszi Jancsi úrfit, várja, mikor elmarad, – „Minden éjszaka várta. És nappal is folyton várta", – s a gyilkosságra indító sértéseket is egy ebből az érzésből fejlő mozzanat összegzi: „Egyszere, mikor a fürdőszobába értek, az úrfi magához szorította a párját, belecsókolt a nyakába. A szép doktorné fölkacagott búgva. – Anna, aki az előszobában ácsorgott a tűzhely lángjától piros füllel, meghallotta ezt. Odatekintett.

Vissza akart futni, de nekiment a falnak. A lámpák valami kancsal fénnyel fellobogtak." – Ez a kancsal fény már a lélekben készülődő robbanás felé utal, annak közelségét jelzi. S hogy a sok-sok bántást épp ez a mozzanat foglalja össze Annában, s nem sokkal utána mégis Vizyéket öli meg, ezzel a konfliktus sémaszerű rendje bonyolultabbá válik, ok és okozat között áttételek kezdődnek, de a konfliktus tartalma sajátosabbá mélyül és föl is gazdagul. És túl ezen, mikor az osztály-düh egy személyes érzés síkjára kerül s ez a személyes érzés, a szerelem döntő szerephez jut, a mintacseléd eddig rejtve működő emberi méltóságtudatának épsége válik nyilvánvalóvá. Az, hogy partnernek hitte magát a szerelemben, s nem egy úri kedvtelés eszközének. A testi meggyötörtetés iszonyata, ami a Jancsi úrfi által diktált magzatelhajtással járt, csak előzménye volt ennek a végső fázisnak, melyben Anna emberi meggyalázásának egész testi-lelki kálváriája kifejeződik.

A REGÉNY JELENTÉSÉNEK LÉNYEGE

Persze, hogy Anna partnernek hihette magát – akár egy pillanatra is, – hátmég huzamosan! – azt megint lehetne az együgyűséggel határos naivságból eredeztetni. Egy tapasztalt cseléd tudná a törvényeket, nem volnának illúziói, s ha megejtené az úrfi, nem pusztulna bele. Annát a gyilkosságba hajszolja ez a különben szokványos komiszság. S épp itt fogható fel valódi jelentése szerint magatudatlan naivságnak esztétikai értelme. Egy külön-világ érzékenysége és igazságérzete rejlik mögötte. Egy külön világé, mely épp a maga végletes idegensége és zártsága révén teszi hihetővé a képtelen türelmet és a méltóság-tudat épségét egyazon lélekben. Anna nem érti, nem is kutatja a struktúrát, amelynek része. Viseli. Példátlan szívóssággal, tehetséggel és következetességgel. Nemcsak faluja, nemcsak régi gazdái, a házasság és a cselédek felé zárul el előtte a menekülés útja, de még a tűnődés és a sorsán való gondolkodás, vagy az érzelmesség kínálta feloldódás lehetőségeit se próbálja ki. S mindez az állati türelem folytán történhet így, s valójában azért, hogy története az úr-cseléd viszony képtelenségét konzekvens alakban s osztatlan teljességben példázhassa. Heller Ágnes jó szemmel vette észre, hogy feleselés, lopás, hazudozás, a cselédi sors ismerős „biztonsági szelepei" csak árthattak volna az alak hitelének (Im. 66.) Emberi kapcsolatot létesíthettek volna, mikor Kosztolányit ennek képtelensége indította írásra. Rész-okokra szabdalta volna azt, amit gyökerében akart megragadni. A cseléd-kérdésnél tehát nagyobb tét forog itt kockán.

Nemrég, vagyis a forradalmak idején még szinte minden épeszű ember egyetértett abban, hogy az úr-szolga viszony eltörlése meg nem másítható parancsa történelemnek és emberségnek. 1919 januárjában a tőkés restauráció hírére a Déli Hírlap szinte értetlenül kérdezte még: „Megőrültek ezek?" *(Mindenki újakra készül...* II. 327.) S mikor az ellenforradalmi rezsim dühödt, gőgös és ostoba gátlástalansággal túltette magát e felismerésen, nem egy párt, nem egy osztály igazságait, hanem a nemzet s az emberség elemi érdekeit készült eltaposni. A közélet arénáiban foltot kapott szociológiai, politikai argumentumok helyett elsősorban ezért kellett az írónak valami mélyebbről fakadó, elementáris érveléshez folyamodnia. Édes Anna példájához. A kiszolgáltatott kis cseléd kínjai egy egész korszak gyötrelmeitől súlyosak tehát. Ugyanaz a brutalitás ez, amely hullahegyeket emel Nero, a véres költő körül, épp csak konszolidáltabb, de elterpeszkedő, véglegesnek látszó hatalma folytán kétségbeejtőbb is.

Az ellene irányuló tiltakozás természete is ilyen: konzekvensen kíméletlen és kétségbeesett. Édes Anna védtelensége ezért olyan iszonyú. A szörnyűségek, amiket el kell viselnie ezért mérhetetlenek, s elsősorban ezért olyan különös maga a gyilkosság is. Ha céltudatosan, vagy kirobbanó dühből törne gazdáira, tettének érvénye óhatatlanul leszűkülne, egyetlen konkrét okra mutatna, egyetlen névvel nevezné a sokrétű és meg nem nevezhető szenvedést. Devalválná az egyetemes és személyes érvényt hordozó kisebb bántások jelentőségét. Azt például, hogy Anna vágyik régi gazdáihoz, a gyerekek után, akik között maga is gyerekként játszhatott. Jelentősé-

gét veszthetné a bezárt, homályos, kámforszagú szobák elleni ösztönös irtózás, s a mozdulat, mellyel a gyilkosság után az ablakokat kinyitja. „Kinyitotta az Attila utcára néző összes ablakokat, hogy ne legyen olyan egyedül. Már énekeltek a rigók, füttyel köszöntötték ezt a gyönyörű nyári reggelt." Pedig ezekben a részletekben Kosztolányi „üdvösség-ügyei": a játék, a világosság, a testvériség utáni szomjúság s az értelmes munka, a szabad alkotás fenyegetett igénye hangolódik Anna ösztöneire.

Nyilvánvaló tehát, hogy Jancsi úrfi vagy Vizyék halála nem orvosolhatja a bántásokat, a sorsot, melyet Édes Annának viselnie kell. Nem oldhatja fel, ami az adott társadalomban feloldhatatlan. A gyilkosság ezért történik látszólag oktalanul, de éppen váratlan szörnyűségével figyelmeztetve a védtelenek ellen elkövetett bűnök arányaira. Arra, hogy bűn az, ami természetes életvitelnek látszik, hogy bírhatatlan az, amit látszólag egykedvűen viselnek a megalázottak. Ezért megy végbe önkéntelen robbanásként a gyilkosság, a természeti jelenségek, a gyermek és az ősember logikája szerint, a lélek elemi szintjén. Innen az írott jogon és erkölcsön, de összhangban az ember természetes igazságérzetével. Amikor tehát az ábrázolás valamelyest elfedi az események osztálytudatos célirányosságát, a konfliktusban rejlő abszurditás lényegét fedi fel.

Ezért, hogy noha külsőre egy freudi képlet mechanizmusa szerint megy végbe a felhalmozódás és robbanás folyamata, a titok lényege kezdettől nyilvánvaló. S Anna sem azért hallgat róla, mintha szégyellni való sebnek érezné azt ami bántja, hanem azért, mert nem is tudhatja megnevezni, hiszen az osztálysors és egyéni-sors egész szövevényét kellene kibeszélnie. Hallgatása nem csak az együgyűség, s nem is csupán az önfegyelem műve, nem a freudi „elfojtás" leple, hanem a tehetetlenség tudatából eredő szomorú belenyugvás formája is. Az ő titka a freudizmus által kianalizált pathologikus traumákhoz képest annyira nyilvánvaló és olyan irgalmatlanul köznapi annyira nem félelmetes, annyira nem ördögi, és nem állati, hogy pl. Dóczy Jenő, aki freudista kísérleti regényként értelmezi az *Édes Annát*, a „pszichológiai motivációt" annyira hiányosnak érzi, hogy a „kísérlet"-et egyértelműen csődnek kénytelen minősíteni. („Íme tehát a kísérleti regény ezúttal is, mint már annyiszor csődöt mondott. De sohasem mondott nagyobb csődöt, mint most." *Édes Anna.* Napkelet. 1927. febr.) Az Édes Anna ál-freudizmusára jellemző, hogy Anna tettében, a gyilkosság okainak irdatlanságában a freudizmus intenciói szerint keresni a kulcsot, titkát titokként kezelni, először a perét tárgyaló bíróság elnökének jut eszébe:

„Az elnök sejtette, hogy itt lehet valami, egy titok, melyet közülük senki sem tud, talán maga a vádlott sem. De tovább haladt. Tudta, hogy egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével, melyet az igazságszolgáltatás nem fejthet föl."

Hozzátehetjük: sem az állami igazságszolgáltatás sem a pszichoanalízis, csak az írói igazságszolgáltatás, mert az a teljes életre és az egész emberre figyel, s a titkot csak az általa teremtett világ belső vonatkozásaiban, a regény figuráinak viszonylataiban hagyja meg titoknak, rejtett traumának, a bántásokat, de az olvasó számára, aki az egész szövevényt látja, nem marad kétséges, hogy mi miért történik. A tudattalan cselekmény-színtérre avatása, az „elfojtás", az abnormis kitörés, – és minden freudi jellegzetesség voltaképpen eszköz itt egy konzekvens írói magyarázat szolgálatában, s maga az elfojtás-kitörés tana, tehát a freudizmus lényege, *analógia*, mely mintát kínált a reménytelen helyzetekben lehetséges lázadás természetének ábrázolásához.

(Befejező része a következő számban)

PÁL JÓZSEF

Sóhajok tapogatódznak

Az utcákon macskásan lopakodik az este
És kigyúlnak a kis világító bogarak
Puhán mormol az ég nem locsog
A telhők közt öregesen csoszog
Megszűrt a zaj

Sóhajok tapogatódznak mint a vakok
De a sötét oly erőszakos és konok
Leplével mindent betakar

Aludni készülnek a házak
Csendjük tiszta esti alázat

Nem is alázat esti idill

Vagy csak látszólag az
Mert nemrég jött meg a férfi
Ruhájából bagószag árad
Fülében gépzümmögés
És kocsmazaj vatta-balzsama
Asszonyát talán épp most kérdi
És vacsora és éjszaka és éjszaka
Testük megszokásból küzd csak
Egymásért-egymásellen
Álmuk is széttört egükre talál

Aztán pirkad

S a Nap a Nap
Felvillan házuk ablakán

Kaszárnyák

fegyverolaj-szagát
kellene elviselnem fegyelmezetten

A melled oltárcsengős kenyerét
kívánja éhesen a szám

Iszonyat repedt űr zuhanó robaj
s ti patrontáskák rózsafüzérét pergetők

Titkaidat kitakarom és meztelenséged
otthonos ívében piheg a galamb

Az ordítás rozsdás szögesdrótjától
bevérzett számat letörölhetem

Te adod a csont-fehér puha gyolcsot
puha gyolcs a szó ölelés után

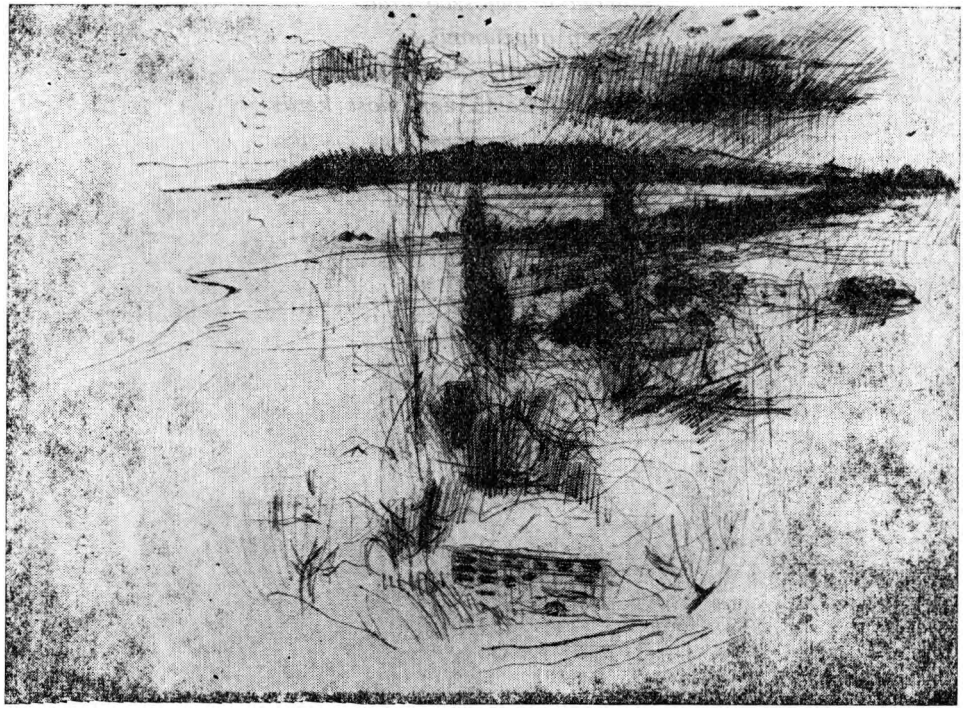

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Az évad utolsó figyelmet érdemlő új magyar drámáját a Pesti Színházban mutatta be a Vígszínház társulata. Szabó György Szekrénybe zárt szerelem című groteszk színjátéka jó előadásban került a közönség elé, és egy vonatkozásban mindenképpen messze az átlag fölé emelkedett: erős intellektuális ingereket váltott ki, izgalmi állapotba hozta szellemünket. A sok unalmas előadás után ezt akkor is komoly eredményként kell üdvözölni, ha maga a darab se nem hibátlan, se nem vitathatatlan alkotás.

Még mielőtt fölmegy a függöny, szemet szúr a nyers, gyalulatlan lécekkel befedett súgólyuk. Aztán a kezdés után percekig senki nem mozdul a színpadon, hogy az elénk táruló kép szuggesztív hatása elől egyetlen mozdulat vagy szó se vonja el a figyelmünket. Lakner László szürke színpadán élesen kiemelt fekete kontúrok hangsúlyozzák a tárgyak tárgyiasságát. Meredek lépcsők figyelmeztetnek, hogy a cselekmény valahol a mélyben; egy pincében és – képletesen – a társadalom mélyrétegeiben játszódik. A durva anyagok, az előtérben álló primitív mechanikus szerkezet, és az óvóhely ajtókra emlékeztető, a fölhalmozott javakat őrző páncélszekrény uralkodik azon a két elesett emberpéldányon, akik torz testtartásukkal, mozgásukkal, groteszk beszélgetésükkel tökéletesen beleillenek a színpad embertelenül rideg, nyomasztó légkörébe.

Apcika és Vilmoska önálló akarat és gondolat nélküli tagjai a betegágyát soha el nem hagyó, titokzatos, láthatatlan, közvetlen környezetével csengő hívásra érintkező „mam" (mama) szellemi irányítása alatt élő családnak. Életük kizárólagos tartalma a megfeszített munka. Lemondanak minden örömről, szórakozásról, kényelemről, a lehető legkezdetlegesebb körülmények között élnek és dolgoznak, hogy a javak minél nagyobb tömegét halmozhassák föl. Testileg, lelkileg belerokkannak az irtózatos erőfeszítésbe, a drága közszükségleti cikkek pedig fölhasználatlanul szaporodnak a páncélszekrényükben. Apcika lánya, – Vilmoska húga – azonban föllázad e kicsinyítő képzős nevekkel szimbolizált, hamis és kétségbeejtően leszűkített életforma ellen. Egy kis sétára, néhány csokor virágra, szerelemre és ezen keresztül új életre vágyik. Első két udvarlóját azonban a család elteszi láb alól, nehogy megzavarják a rendet. Ám a harmadik okosabb, erősebb, nem engedi magát legyőzni, sőt fölülkerekedik; kemény, határozott egyéniségével uralma alá kényszeríti a családot, és – miután megegyezett „mammal", – nagy változásokat vezet be. De csak a gépezetet akarja modernizálni, és használni kívánja a megszerzett javakat, az életforma lényegét: az önzést, a befelé fordulást ő is átveszi. Az idegent, aki gyanútlanul behatol ebbe a világba és egy másik, lágyabb, emberibb alternatívát kínál, – ő is ugyanoda zárja, ahová tolakodó, de győzelemre képtelen gyenge elődei kerültek: a légmentesen csukódó páncélszekrénybe.

Szabó György szellemes szatírája egy nagy változás elszalasztott lehetőségét példázza. Senkit ne tévesszen meg a hang könnyedsége, a szikrázó párbeszédek intellektuális humorával kirobbantott nevetés hullámok feszültség oldó hatása vagy – más oldalról – a látszólagos happy ending. A finom irónia és harsogó gúny görbetükrében könyörtelen ítéletet kapunk egy gyűlöletes, ostoba, nevetséges és veszélyes életfilozófiáról. Az író azok fölött a gyűjtögető életmódot folytató polgártársaink fölött ítélkezik, akik a társadalmi változás lehetőségeit kizárólag saját céljaik érdekében szeretnék fölhasználni; akik semmi mással nem törődnek, csak azzal, hogy a javak minél nagyobb tömegét birtokolhassák. Rokonszenve ezzel szemben a veszélyes és teljes életé, azé a világé, ahol – szélsőséges esetekben – „eszmékért" halnak meg az emberek, ahol közös célokért áldozatokat is kell hozni, küzdeni is kell.

Szemben áll tehát színpadi hőseivel, akik éppen ez elől szeretnének a bezárkózott életforma kényelmes nyugalmába menekülni. Az író állásfoglalásának világosságát és erejét azonban némileg csökkenti, hogy parabola-ötletének életnedvéből a második részre már nem jutott elég. A magas színvonalon kezdődő darab nem tudja a meghökkentést tovább fokozni, s így a befejező rész nem lesz elég frappáns. Egy-egy öncélú ötlet, „gegg" pedig elragadja az írót, s ebből alakul ki a dráma vitatható gondolatokat sugalló második erőtere. „Mam" titkos lehallgató készülékei például elvonják a figyelmet a szatirikusan bemutatott gondolkodásmódról, életformáról, és a kisszerű családi szervezetben egy kicsinyes, de annál könyörtelenebb, társadalmi mechanizmus vagy államrend torzképét sejtetik.

Marton László helyesen értelmezte a darabot, de a megírás hibáit nem tudta eltüntetni. Eltalálta viszont a groteszk hangnak megfelelő stílust. Kitűnő a kezdőkép, jó az előadás ritmusa, de a színészi játék összehangoltsága már nem kifogástalan. Páger Antal érzékeltetni tudja, hogy a belső tartás nélküli, hajszolt, remegő Apcika tökéletesen kilúgozott áldozata életformájának; egyszerre nevetséges és szánalmas; túlbuzgósága azonban, – ahogy az utasításokat végrehajtja – lehetetlenné teszi, hogy megsajnáljuk. Szívesen megsajnálnánk Halász Judit vonzó Herminájáť is, aki lázadásra ösztönző vágyak és nehezen elszakítható megkötöttségek között vergődik. Sajnálatunkat itt a lány korlátoltsága, befolyásolhatósága és könnyen meggyőzhetősége keresztezi. Hasonlóan jó alakítás Bárdi Györgyé is, aki visszafogott, halk szövegmondásával, kényelmes mozgásával érzékelteti a család veszélyes világába érkező csábító erőtartalékait. Fölényes biztonsággal intézi el Vilmoska támadási kísérleteit, majd – miután kijött „mamtól" – szabadjára engedi erejét és erőszakosságát. Azon, hogy szerepének sarkpontja nincs megírva, hogy nem tudjuk meg miért okoz csalódást szerelmesének, milyen érvek alapján fogadja el „mam" családi életfilozófiáját, – mindezen természetesen Bárdi György sem tud segíteni. Vilmoska szerepében Tordy Géza újabb bizonyítékát adja, hogy azok közé a ritka fiatal színészek közé tartozik, akik tudatosan fejlesztik művészi eszközeiket. Ha nem zavarna, hogy egy-egy mozdulata, hanglejtése túlságosan emlékeztet Darvas Iványára, alakítását még magasabbra értékelhetnénk. Remekül érzékelteti a fiú másoktól irányított, ostoba, torz, puha egyéniségének mélyén ugrásra készen lapuló ravasz kegyetlenséget; a gyöngeség és erőszakosság oly gyakran párosuló kettősségét.

•

A végefelé közelgő színházi évad aligha tartogat már valami különleges meglepetést. Talán nem lesz korai, ha már most leírom: ez az évad bizony nem nagyon hozott kellemes meglepetéseket. Persze volt nagy közönségsiker, voltak jó előadások, egy-egy jelentős színészi teljesítménynek is tapsolhattunk. Sőt a magam részéről a budapesti színházak javára írnám – önmagában – azt is, hogy végre vállalni mertek igazi, nyílt, eltussolhatatlan bukásokat. A JELENKOR színházi krónikája idén nem törekedett arra, hogy teljes képet adjon a főváros színházi életéről, inkább bizonyos problémák köré igyekezett csoportosítani beszámolóját. Ezért nem esett szó a vitatható Krúdy-bemutatóról, ezért maradt ki Dobozy Imre érdekes művének (Eljött a tavasz) részletes elemzése, vagy például Törőcsik Mari színészi teljesítményének méltatása a Varsói melódia című színjátékban. De mindazt, amiről eddigi beszámolóimban nem esett szó, és azt, amivel a Jelenkor is foglalkozott – a mérleg serpenyőjébe helyezve nem lehetünk túlságosan megelégedve az évaddal.

Sokan szervezési okokkal magyarázzák egyes színházaink megtorpanását vagy visszaesését. Bizonyára vannak ilyen problémák is. Nem hiszem azonban, hogy valamelyik színház két rendezőjének eltérő fölfogása elfogadhatóan magyarázná a gyenge vagy középszerű előadások sorozatát. Nem hiszem, hogy a Madách Színházban azért nem láttunk idén egyetlen igazán jó előadást sem, mert Ádám Ottó és Vámos László elképzelései nem párhuzamosak, hanem különböző irányúak. Annál kevésbé hiszem, mert az egységesnek tűnő Vígszínház sem nyújtotta azt a teljesítményt, melyet művészeinek közismert tehetsége alapján joggal elvárhatnánk;

viszont a Nemzeti Színház tartani tudott egy átlagosan jó színvonalat, noha itt Major Tamás mellett nemcsak a más művészi elvek megvalósítására törekvő Marton Endre dolgozik (aki ebben az idényben amerikai tanulmányúton volt), de rendezői feladatot kapott – többek között – a más-más stílus-eszményekhez igazodó Babarczy László és Iglói István is. (Arról már nem is beszélve, hogy a Madách Színházban sem csak az említett két rendezővel kell számolni, hiszen Pártos Géza vagy az elmúlt években tehetségét jelentős eredményekkel bizonyító Lengyel György és Kerényi Imre is önálló utakon járó művész.)

Sokkal inkább lényegbevágó probléma a műsorok összeállítása. Egy Romániában élő ismerősöm néhány éve még túlságosan komornak tartotta a budapesti színházak műsorát. Az elmúlt két-három évben azonban nagyot változott a helyzet. Ebből a változásból annyi helyeselhető, hogy sokkal több vígjáték kerül színre, mint korábban. A baj csak az, hogy igényes vígjátékok mellett kissé túlságosan sok kizárólag szórakoztató darabot játszanak színházaink. S ami még nagyobb hiba: ezeket a „kassza-darabokat" sokkal nagyobb gonddal és lelkesedéssel mutatják be, mint a műsorterv „kiegyensúlyozottabbá" tételére beiktatott klasszikusokat. Amikor pár évvel ezelőtt a nézők számának csökkenése figyelmeztette a színházak vezetőit, hogy válság fenyeget, akkor örvendetes kísérletek kezdődtek abban a vonatkozásban, hogy a színház művészi sajátosságainak vonzerejével csábítsa vissza közönségét. Újabban azonban egyre jobban előtérbe tolakszik az az elképzelés, hogy közönségsikere csak a parádés, látványos, könnyű fajsúlyú daraboknak lehet. A kezdeményező ebben a vonatkozásban a Vígszínház volt, néhány színművészetileg mesterien kiállított vígjátékkal. Aztán a Madách Színházban jelentkeztek hasonló törekvések; a József Attila Színház pedig – amelynek különben a külvárosi közönség ízlésének nevelése lenne a vállalt missziója! – teljesen behódolt a könnyű sikerek keresésének, – azzal a nem egészen jelentéktelen különbséggel, hogy az általuk bemutatott szórakoztató darabok színművészeti kiállítása sem éppen kifogástalan. (Legújabb bemutatójuk egy ósdi francia vígjáték, amit nem túlságosan szellemes bemondásokkal, most készült szirupos tánczenével és néhány divatos slágerrel véltek fölfrissíteni.) E szemlélet védelmében legföljebb azt lehetne fölhozni, hogy a klasszikusok hevenyészett előadásának nincs nagy közönségsikere. Cáfolni olyan bemutatókkal lehetne, amelyek a régi mesterek ismerős műveiből izgalmas, hozzánk szóló, új, eddig észre nem vett gondolatokat, összefüggéseket tudnak kibontani. Más kérdés, hogy az ilyen klaszikus-bemutató ritka, mint a fehér holló.

Aki viszont azt állítja, hogy nagyon kevés jó darab születik itthon és külföldön egyaránt, annak föltétlenül igazat kell adni. Kicsi a választék. Nyilván ezért jöttek újabban ismét annyira divatba az átdolgozások. A regények színpadra alkalmazásának azonban van egy leküzdhetetlennek tűnő akadálya: az átdolgozónak választania kell, vagy megőrzi a regény nagy jeleneteit és elsikkasztja a finom részletekben rejlő lényeget, vagy – és ez a lehetőség tulajdonképpen csak elvi jellegű – lemond a formai hűségről, jóformán semmit sem őriz meg az eredeti szövegből, hanem teljesen újjáírja a témát. A probléma, hogy ehhez nemcsak kitűnő ízlésre, rátermettségre van szükség, hanem jelentős drámaíró tehetségre is.

Kicsi a választék. Hogy mennyire kicsi, azt a nálunk alaposan túlbecsült Arthur Miller példája is igazolja. A Vígszínházban látható új darabját (Alku) kevésbé híres szerző esetében egyszerűen unalmasnak nevezném. Az író egy időnkint érdekessé váló családi veszekedést mutat be, hogy bizonyítsa, egy elembertelenedett társadalomban a siker nem boldogít, a sikertelen testvér áldozata pedig hiábavaló, mert az anyagi javak szerzésére fölépített rendben a legszorosabban összetartozó családtagok is becsapják egymást, önző módon kihasználják a fiúi vagy testvéri szeretetet is. Mivel Miller ismerős elemekből (magyarán: közhelyekből) építi föl a történetet és a figurák belső világát, a szerkezet eredetisége ellenére sem tudja hősei sorsát igazán fontossá tenni. Nincs lényeges új mondanivalója sem az emberek viselkedéséről, sem lelki reakcióikról, sem gondolkodásmódjukról, sem pedig a világról. Így aztán hiábavaló Tomanek Nándor kitűnő alakítása, nem tudjuk fölfedezni a sejtetett mélységeket; hiábavaló Básti Lajos parádés teljesítménye a rendkívüli életvággyal átitatott

vénöreg zsidó becsüs szerepében, a színpadi cselekményt magánügynek érezzük. Nem a Vígszínház együttesének hibája, hogy ez a darab nem indít meg bennünk sem mélyebb érzelmi, sem gondolati folyamatokat. Mindezt azonban nemcsak azért érdemes elmondani, hogy bizonyítsuk, milyen nehéz a külföldi dráma-termésből is válogatni. Fontosabb tanulság, hogy még a gyakorlott színházi szerzőnek, jó tollú írónak is *témára* van szüksége ahhoz, hogy a közönséget magával tudja ragadni. Az egyéni vagy közösségi élet mélyebb rétegeiből fakadó, általános érvényű mondanivalót nem pótolja sem a mesterségbeli tudás, sem a lírai hév, sem – amint ezzel egyes hazai szerzők próbálkoznak újabban, – valamiféle elméleti tétel.

A műsor-gond másik oldala a mai magyar dráma. Itt semmi estre sem arról van szó, mint a külföldi színművek esetében, hogy színházaink a lehetőségekhez képest sem a legjobban válogatnak. Minden színpadra került új magyar drámának voltak hasznos tanulságai. A kritikának természetesen nem szabad elkendőzni a negatív tanulságokat, a bukásokat, de helytelen az is, ha el akarják riasztani színházainkat a kockázattal járó bemutatóktól. Figyelnünk kell viszont arra, hogy a sokat emlegetett színházi műhelyek és az írók kapcsolata ma sem a legeszményibb. Régebben az írók sokat panaszkodtak, hogy a színházak dramaturgjai túlzottan és – véleményük szerint – rossz irányba befolyásolják őket. Ahol ez így volt (vagy van), azt természetesen nem lehet helyeselni; a jó irányba befolyásoló segítséget viszont az évad jónéhány magyar drámájánál hiányolnom kell. Gondolok itt elsősorban Sükösd Mihálynak a Jelenkor májusi számában részletesen elemzett drámájára. De érdemes a színházak felelősségét fölvetni Szabó György (Szekrénybe zárt szerelem) és Szakonyi Károly (Ördöghegy) esetében is. Mindkét író közös hibája, hogy darabjaik derékban megtörnek, a cselekmény menete kisiklik eredeti irányából, s a fejlemények a könnyebb ellenállás közegében haladnak. Szabó is és Szakonyi is mintha megijedtek volna saját merészségüktől, egy ponton megálltak és a feszültség fokozása helyett a föloldásra, „megmagyarázásra" tettek – különösen Szabó György esetében – sikertelen kísérletet. Vajon e két tehetséges szerző, akik fontos és jelentős témákkal jelentkeztek, megkapták-e a maximális segítséget? Avagy éppen a dramaturgok vették rá őket a szükségtelen művészi engedményekre?)

A műsorgondok mellett – véleményem szerint – a színházak művészi fegyelmének hiánya magyarázza az évad szürkeségét. Kívülről nem lehet pontosan megállapítani, hogy miért látunk tömegesen olyan előadásokat, ahol néhány kiugró színészi teljesítmény mellett a jelenetek többsége művészileg kidolgozatlan. Talán a rendezők nem gondolják át elég alaposan és részletesen elképzeléseiket; de az is lehet, hogy a színpadra lépő szereplők többsége nem tudja azokat megvalósítani. Számos példával bizonyíthatnám az egységes rendezői koncepciók hiányát, és még inkább azt, hogy nagyon gyakran látunk esetleges módon megoldott rutinmunkákat. Ezt azonban nem érdemes részletesen taglalni, mert az esetek többségében nem tehetség és tudás hiányáról, hanem egyszerűen restségről van szó, ami pedig csak *jelenségként* érdekes.

Fontosabb gond a vészes színész-hiány. Nemrég azt olvastam egy tanulmányban, hogy a mi közönségünk nem rendezők munkájára és együttesek teljesítményére kíváncsi, hanem csak nagy színészi produkciókra. Egy pillanatig sem vonom kétségbe a nagy nevek vonzó erejét, s még kevésbé a nagy teljesítményekét. Ám ebből a szemléletből fakad, hogy XY fiatal színésznő, aki már 317 film főszerepét játszotta, naponta szerepel a tv-ben és a rádióban, rendszeresen kap színházi főszerepeket, noha szinte mindig kudarcot vall. Ugyancsak ebből a szemléletből fakad, hogy a legnagyobbak mögött alig néhány fiatal színésztől láthatunk gondosan kimunkált alakításokat. Szürke, jelentéktelen színészek, fegyelmezetlen, rossz statiszták népesítik be színpadjainkat, s leplezetlen közönyösségükkel, kényelmességükkel levezetik a nagy alakítások feszültségének jó részét is. Lehet, hogy mindennek anyagi okai vannak csupán; lehet, hogy a színész utánpótlás képzése nem megfelelő. Sok minden lehetséges, de a jelenlegi helyzet megváltoztatása nélkül aligha reménykedhetünk abban, hogy hamarosan kialakulnak a budapesti színházak jól összehangolt együttesei, amelyeken belül minden szerepet ki lehet osztani megalkuvás nélkül.

Nem nehéz – akár sikeres – előadásokkal bizonyítani, hogy a színészkérdés milyen komoly gond. A Katona József Színház bemutatta Calderon Huncut kísértet című ma is mulattató komédiáját. A szellemes és szép szöveg (Berczeli A. Károly fordítása), az ötletes helyzetek, a remek szerepek egy féktelenül vérbő vígjáték lehetőségét kínálják. E lehetőségeket azonban mindössze egyetlen színész, Sztankay István tudja teljes mértékben kihasználni. Ő mindig tud valami *különöset* csinálni, ami kiélezi a helyzet komikumát, kirobbantja a nézőtéri nevetést. Mellette csak Moór Mariann és Sinkó László próbál határozott karaktert formálni szerepéből. Moór azonban mintha nem merné szabadjára engedni komédiázó tehetségét, Sinkó pedig mindig bajban van, ha verses szöveget kell mondania. A többi szereplők sem kifejezetten rosszak, de egyetlen eredeti színnel sem tudják gazdagabbá tenni szerepüket. Itt azonban a szóbanforgó színészek fiatalsága még mentség lehet bizonyos mértékig. Tersánszky Józsi Jenő komédiájában azonban neves és tényleg kitűnő színészek sem tudják teljes egészében megvalósítani a rendező elképzeléseit. A kegyelmes asszony portréja című remek vígjáték bemutatására évtizedekig kellett várni, s mire a Nemzeti Színház társulata végre vállalkozott rá, a darab társadalmi szatírája lényegében időszerűtlenné vált. A vendégrendező, Babarczy László ezen a szerepek és helyzetek karakírozásával akart (és jórészt tudott) segíteni. Szándékát azonban ismét csak két színész, elsősorban Kálmán György és Törőcsik Mari tudta teljesen megvalósítani. A többiek nem egészen vetették alá magukat a rendezés szellemének, részben saját *régi* elképzeléseik alapján formálták meg szerepeiket. Így aztán kissé felemás előadást láthattunk. A rendező határozott és merész elképzelései az erősen stilizált, karikatúrakomédia létrehozására gyakran hagyományos vígjátéki stílusba csaptak át.

Az a jelenség, hogy egyre nő a távolság az élvonal néhány kitűnősége és a szürke derékhad, meg a gyenge utóvéd között, több okra vezethető vissza. Bűnös benne a kritika is, amely általában többet ír a feladatát középszerűen megoldó főszereplőről, mint valamelyik egészen kiváló mellékszereplőről, amely többnyire nem meri megsérteni sem idősebb, sem fiatalabb színészeinket azzal, hogy figyelmezteti őket: megrekedtek egy szinten, eszközeik elavultak, mozgásuk kezdetleges, beszédkultúrájuk rossz. És ha ezt valaki mégis megteszi, mindig akadnak, akik a megbíráltat védelmükbe veszik, és elhitetik vele, hogy a kritikusból csak a rosszindulat beszélt. Sok színész és színésznő elkényelmesedésének, modorosságának ez is egyik oka.

Enyhén szólva középszerű idény végéhez közeledünk. Itt-ott jelei vannak, hogy néhány színház a szó igazi értelmében vett együttes kialakítására törekszik; – hogy milyen eredménnyel, azt majd a jövő mutatja meg. A következő évi műsortervek tartogatnak néhány ígéretet, amelyből izgalmas előadás születhet. Az ismert darabok közül azonban föltűnően sok a középszerű, szórakoztató műfajú. Örvendetes, hogy Shakespeare-bemutatóra majd minden budapesti színház készül. A nagy kérdés csak az, hogy ezek a darabok miért kerültek a műsorba? Azért, hogy a műsortervet egy-egy klasszikus darab tegye „kiegyensúlyozottá", vagy azért, mert a bemutatóra készülő rendezőnek valami mondanivalója van éppen a szóbanforgó darabbal. Azt hiszem, a még ismeretlen magyar drámák bemutatója mellett jórészt ezen múlik, hogy jobban sikerül-e a következő évad.

SZÍJ REZSŐ

KÖNYVMŰVÉSZETI JEGYZETEK

Egyetlen olyan orgánumunk sincs, amely legalább időnként helyt adna könyvesztétikai jellegű írásnak, holott könyvről, a könyv esztétikai követelményeiről lévén szó, az ember azt hinné, ez valóban profilja minden lapnak, minden folyóiratnak.

Valamikor ez a fajta profilszemlélet ismeretlen volt a sajtóban. Elburjánzását ma sem lehet megmagyarázni a szakosodásra való hivatkozással. Meg volt a maguk jellegzetes profilja a régi magyar sajtóorgánumoknak is, mégis azt látjuk, hogy olyan lapok, folyóiratok, mint a *Nyugat*, a *Magyar Iparművészet*, az *Ars Una*, a régi *Magyar Grafika*, a *Könyvtári Szemle*, a *Bibliofil Szemle*, a *Literatúra*, a *Magyar Út*, a *Magyar Élet*, a *Debreceni Szemle*, az *Írott Kő* stb., stb. a könyvről szóló esztétikai kritikát vagy egyszerű ismertetést nem érezték maguktól idegennek. Külön füzetet tölt meg csak azoknak a *Nyugat* cikkeknek a száma, amik könyvesztétikai, tehát nyomdai, műszaki és művészeti szempontból tettek mérlegre könyveket, sokszor ugyanazon számon belül több cikkben is. Olyan közismert írók tollából, mint Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc, Tersánszky J. Jenő, Szini Gyula, Elek Artúr, Hevesy Iván, Joó Tibor, Farkas Zoltán, vagy szakemberektől, mint Jaschik Álmos, Kner Imre, Végh Gyula, Naményi Ernő stb., stb. Minderre nem mondta Ignotus, de a többi szerkesztő sem, hogy ez „nem a mi profilunk". Ezzel szemben az utóbbi két évtizedben éppen a nagyobb nyilvánosságnak szóló lapjaink és folyóirataink zárkóznak el következetesen a könyvesztétikai ismertetések elől, mintha csöndes összeesküvés szövődött volna avégből, hogy az olvasó valamiképpen meg ne tudja: mitől *szép* vagy éppen *művészi* a könyv. A félkezünkön megszámolhatjuk, hány olyan előadás hangzott el a nagyközönség előtt, amely annak szemét ráirányította egy-egy sikerült kiadvány könyvesztétikai értékeire, vagy egy nem sikerült könyv fogyatékosságaira, korántsem bántóan, hanem egyszerűen a képzőművészeti nevelésnek megfelelő fölvilágosító jelleggel? Pedig még csak az sem igaz, hogy erre nincsen igény, bár ha így volna, ez esetben annál inkább szükségesek a megfelelő publikációk. De kézzelfogható példákon tudom bizonyítani, milyen hálás a közönség, az író, a kiadó, a műszaki szerkesztő, a könyvet tervező grafikus, a nyomdász, ha elismerést kap olyan helyről, ahol az szubjektív érdektől mentesen, tehát hitelesen hangzik. S ez a rideg, elutasító magatartás virulhat akkor, amikor Lipcsébe küldünk fiatalokat nem kis költséggel, (s nem is hiába), hogy könyvművészetet tanuljanak, amikor az Iparművészeti Főiskolán külön tanszéket állítunk fel avégből, hogy a könyvművészet nélkülözhetetlen elemeit elsajátíttassuk, amikor kiadók, grafikusok, nyomdák, sokmindent megtesznek a színvonal emeléséért. Ugyan miért, ha közben milliókat fölemésztő és az olvasó emberek millióit érintő munkájukról a nyilvánosság előtt nem eshet szó. Holott a könyvművészet iránti érdeklődés bármilyen fölületes még a könyvbarátok között is, azért mégiscsak növekszik, amiben a kiadók jó műszaki kezdeményezései nem utolsó szerepet játszanak. Övék az érdem, hogy a közönség ízlése – lassan bár – de mégiscsak finomodik, igényesedik s ez igazolásul szolgál a kitűnő könyvtervező gárdának arra, hogy nem hiábavaló a művészi igények fokozására és kielégítésére irányuló fáradalmuk. Ennek egyik bizonyítéka

GINK KÁROLY–KERESZTURY DEZSŐ: EURÓPAI PILLANATOK

című könyve. Évtizedeken keresztül nem rendelkezett a magyar művészi könyvkiadás olyan *papírfajtával*, amely a modern fotókönyv céljaira megfelelt volna. A közönség már megszokta, hogy a művészeti kiadványok fehér műnyomó papiroson jelennek meg, holott a róla visszaverődő fény vakítja a szemet, olvasás közben fárasztja az

agyat. Az elmúlt évtizedekben a fotókönyveket is úgy készítették, hogy a képeket kliséről nyomták a rendszerint krétafehér műnyomó papírra, hogy hasonlítson a fotókópia fényes fölületére. Ez részben sokba került, részben pedig esztétikai szempontból nem is bizonyult a legmegnyugtatóbbnak. Mindinkább kezdett tehát előtérbe lepni az ofszet eljárás, a műnyomó papíros helyett pedig a bársonyos fölületű ofszet papír, amit azonban importból kellett beszerezni. A Kossuth Nyomda és a Papíripari Vállalat kezdeményezésére a Fűzfői Papírgyárban pár éve megkezdték ennek a kissé mattfényű, fölületileg kezelt papírfajtának az előállítását, oly eredménnyel, hogy 1968-ban néhány könyv már ezzel az újszerű eljárással s itthon gyártott új papírfajtán jelent meg. Köztük a *Gink* Károly és *Keresztúry* Dezső *Európai pillanatok* című képeskönyve is. Ennél álljunk meg egy pillanatra, a könyvesztétika követelményeit kérve rajta számon.

A könyv, amelyet a *Magvető* adott ki és a *Kossuth Nyomda* készített, Gink Károly fotóit négy részbe csoportosította: *Utak* (a világ különböző tájairól), *Kövek, fák, vizek,* ugyancsak a világ különböző országaiból, *Művek, alkotások,* a kultúrák összetartozásának jelképei, végül az *Emberek* tema köré. A kötet elé *Keresztúry* Dezső írt világosan fogalmazott tanulmányt, amelyben méltó módon értékelte a *„fényképíró"* művészetet, kimutatva e technika művészi lehetőségeit, s ezzel a régies kifejezéssel hangsúlyozva, hogy a fotóművész több a fényképésznél, és a fényképíró is több a köznapi értelemben vett fotóművésznél.

Mintegy 160 kép került a kötetben egymással szembe, mert néhány fejezetet nyitó képtől eltekintve a többiek úgy következnek sorban, hogy vagy összetartozásukkal, vagy ellentétükkel kiegészítik egymást. E szempont kielégítése többnyire sikerrel járt. Így került egymás mellé az Akropolisz és a Kreml egy-egy részlete, hogy érzékeltesse „két kultúra reprezentatív alkotásának idők és terek fölötti találkozását a tartalmas szépség világában." – Vagy egy másik példa: „a szentendrei kémény képe azért társul egy töredezett görög oszloppal, hogy tömör, zárt testek térhatásának erejét érzékeltesse". Tehát a párosítás mindig hangsúlyoz valami tartalmi összefüggést, túl egy-egy kép egyedi jelentésén.

A bevezető után a képek közti Keresztúry-versek kellemesen nyújtják a pihenés alkalmait azoknak, akik a képek nézésében eltáradtak, főleg amiatt, hogy a címekért a kötet végén álló mutatóhoz kell lapozniuk. Pedig, ahogy a rövidsoros verseket elbírják a képek mellett üresen maradt sávok, a képaláírásokat is megtűrték volna. Esztétikai szempontból mégsem hiba ez a kis kényelmetlenség, s talán meg is éri, mert kárpótol a képek zavartalan művészi összehatása. – Mondhatná erre valaki: de hiszen versek is szerepelnek néhol egész- és féloldalon is. – Csakhogy ez megint más, mert e szövegek a képek mondanivalóját bontják ki és szövik tovább.

A fejezeteket egymástól egészoldalas fekete lapok választják el, amelyből a fejezetcímek fehérrel emelkednek ki. Néhol a vers sorai is így szaporáznak a fekete színű oldalon, aminek ellensúlyát a szomszéd oldalra is átfutó kép alatti fekete sáv adja meg. (L. 46–57, vagy a 102–103. oldalpárt). Másutt megfordítva: baloldalon a kép alatt fehér mezőben fekete, a szembenlévő oldalon fönt fekete sávban fehér verssorok úsznak. (L. 66–67.) Nemcsak a tiszta fekete oldalak pihentetnek, hanem a változatosság kedvéért beiktatott tiszta fehér oldalak is. (130. l.)

A bevezető szöveg elrendezése mintaszerű, a négyzetes oldalon arányos tükröt kapunk, pedig ez nem könnyű feladat. – A címlap megtervezése minden könyvnél a legkritikusabb pont s rengeteg múlik a címsorok rövid vagy hosszú voltán. Az *Európai pillanatok* címlapjának az alsó sorában éppen hosszúsága miatt, optikai csalódást érzünk, mintha a sor vége, az évszám fölcsúszna, pedig a valóságban erről szó sincs. Ha a tervező a kiadó neve után a Budapest szót kihagyja, elkerülhette volna ezt az optikai csalódást.

A kötés világosszínű nyersvászon, rajta egy papírra nyomott fotó. Az egyetlen pont, amiben a könyv tervezőjével nem lehet egyetérteni. A könyv ugyanis az ofszet eljárással készült könyvek egyik remeke s annál érthetetlenebb, miért nem lehetett a kötést is ezzel az eljárással díszíteni, amire néhány sikerült példa már akad könyvkiadásunkban. Ez a megoldás az eklektika korára emlékeztető stílustörés, csak

nem annak jeléül, hogy az eklektika veszélye napjaink tipográfiai tervezésében erősen kísért? (Különféle betűtípusok, anyagok, eljárások keverése stb. L. Körner Éva: Derkovits című könyvét). A burkoló megoldását kissé konvencionálisnak érezzük, de nem annyira, hogy a könyv esztétikai értékei fölötti örömünket zavarná. Ha a bibliofilek könyvművészethez értő rétege szabad fórummal rendelkezne véleménye nyilvánítására, az év egyik legszebb könyve címével alighanem ezt a könyvet tüntetné ki.

A másik könyv, amiről meg kell emlékeznünk:

LÁSZLÓ GYULA: AZ ŐSEMBER MŰVÉSZETE

Akármilyen alapossággal vizsgálja is az ember László Gyula könyvét, elejétől végéig, aztán visszafelé, oldalanként, oldalpáronként szöveg és képelrendezés, a színes műnyomatok és egyszínű képek és rajzok váltakozása, a nyomás egyenletessége, a sorregiszter betartása, a címlap, kötés, burkoló megtervezése és összhangja szempontjából, kritikus legyen a talpán, ha hibát talál benne. A *Corvina* Kiadónak és a Kossuth Nyomdának ebben a munkájában valóban könyvművészettel találkozunk. Bizonyára részes ebben a szerkesztő Kabay Éva, a műszaki szerkesztő: Horváth Frigyesné, azután L. Vidra Mária, aki a szövegközti rajzokat a szövegre és egyéb képekre tekintettel, azokkal összhangban rajzolta meg, továbbá a kötést és a védőlapot tervező Pécsi Gábor is, tehát az egész „kollektiva", amely valóban a harmónia jegyében produkált egy hibátlanul megtervezett és kivitelezett könyvet. Már ahogy a kötéstáblák belső oldalát és az előzéklapokat kihasználják a lelőhelyek fölsorolására és térképszerű bemutatására, az maga a tipográfiai ízlés iskolája. A kétszínyomású címlap s a rajtalévő erőteljes folthatást keltő fekete rajz pontosan ellensúlyozza a szembenlévő narancsszínnel borított oldalt. A címlap utáni lapon fölüti fejét az eklektika, a betűvegyítés, de nem annyira, hogy bosszantó lenne: a címlap és a tartalom, valamint a fejezetcímek modern, kövér groteszkje következetesen vonul végig a könyvön s ez a következetesség teszi elfogadhatóvá a típusoknak ezt a szerény méretű keverését, ami – ismétlem – nem szolgál javára a könyv tipográfiai megoldásának, de azért nem is bántó. Olyan határeset, amely még „elmegy", de nem hisszük azt, hogy ha az alapszöveg típusának kövérét használták volna föl, az unalmasságot okozott volna. Ma a tipográfia változatosságra törekszik, de ebben a könyvben annyi erre irányuló sikerült megoldással találkozunk: szövegközti színes műnyomatok, szövegközti egészoldalas és margón elhelyezett váltakozó színű rajzok, a könyv végén egyszínű műmellékletek, továbbá a tiszta szöveges oldalak és a rajzokkal megtört oldalpárok oly izgalmassá teszik a könyvet, hogy az eklektikának még az árnyékát is száműzhette volna a műszaki tervező. De ismétlem, jóízlésre vallott a mértéktartás, amivel fölismerte, hol a határ s azt nem lépte túl. Így állt elő egy tudományos szempontból hézagpótló, kitűnően megírt s a nagyközönségnek is kezébe adható, valóban művészien megformált és kivitelezett könyv, amely kiállításával, műszaki korrektségével „fejjel" magasodik a többi képzőművészeti szép könyv fölé.

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

2

Írószoba. XV. századi fametszet

Száz húron zengett versed friss varázsa,
Az embernek az emberről daloltál,
Ki harcban, kinban újra megszületve
A bölcs tudás szent mécsesét kigyújtja,
S bogozza már a titkok titkait;
Nyügét lerázva tölkel majd a porbul,
Az égbe fúrja büszke homlokát;
Ki gőgös Fortunának szép kegyét
Nem kéri többé, de kikényszeríti,
S álszent szemekkel többé nem pirul;
Kit nem vakhit, de értelem igazgat,
Ki – végül is – emberré istenül!

Pákolitz István: Janus Pannonius (részlet)

Az európai humanizmus egyik legjelentősebb alakja, Janus Pannonius a XV. század második felében Pécs püspöke volt. 1434. augusztus 29-én született a Duna és a Dráva összefolyása táján, az országnak azon a részén, „merre a Dráva – Átszeli lágyan a zsíros szántóföldeket, és már – Árját s régi nevét a Dunába veszíteni készül" – amint egyik versében írja. Nevét korábban Csezmicei Jánosnak mondták, újabb kutatások azt valószínűsítik, hogy a Duna–Dráva torkolata közelében fekvő, azóta már eltűnt Kesince nevű helységben született.

Életének eseményeit főként verseiből ismerjük. Elmondja, hogy nehezen, tíz hónapra született. Apját hétéves korában elveszítette; anyja, Vitéz János nővére, Borbála gyapjú szövéséből kereste meg a tanittatásához szükséges pénzt. A tehetséges gyermeket nagybátyja, Vitéz János, aki a királyi kancelláriában teljesített szolgálatot, Itáliába küldi. Előbb a ferrarai, majd a páduai egyetemen tanul, tizenegy évig. Fölveszi a Janus Pannonius nevet. A humanista műveltség minden területével megismerkedik, tanul filozófiát, retorikát, poétikát, matematikát, görög és latin nyelvet. Gondolkodásban a kor legmagasabb szellemi színvonalára emelkedik. Valóságos csodagyereknek számít. Ferrarában a híres Veronese Guarino iskolájában tanul, Páduában barátságot köt Galeotto Marzioval, ugyanitt kapcsolatba kerül a neves olasz festővel, Mantegnával. Nevét versei Itália-szerte ismertté teszik. 1458-ban doktori vizsgát tesz, Rómába és Firenzébe utazik, majd hazatér Magyarországra. Vitéz János, aki ekkor már nagyváradi püpsök, magához veszi udvarába. Janus belekóstol a politikába. A közszereplés ebben az időben gyakran járt együtt különféle egyházi tisztségek viselésével és javadalmak élvezésével, és fordítva: az ország politikai életének irányítói, a királyi udvar legbefolyásosabb emberei főként tanult és gazdag egyháziak voltak. Janus már itáliai tanuló éveiben elnyeri a váradi őrkanonokságot, majd Vitéz János mellett a királyi személynöki tisztséget.

1459-ben kapja meg kinevezését a pécsi püspökségre. Janus főpapi székbe került, életének nagy részét azonban nem az egyházkormányzás, hanem a politika és a költészet tölti ki. Közügyekben forog, gyakran jár Budára, a királyi udvarba. A királyi kancellária – ma úgy mondanók: külügyminisztérium – egyik legfontosabb embere. Követekkel tárgyal, a király nevében leveleket fogalmaz, fontos politikai iratokat – ma úgy mondanók: államközi jegyzékeket – szövegez. Költői tehetségét gyakran köznapi feladatoknak rendeli alá, illetve költészetté emeli a napi politikát. Az udvarban szorgoskodik, kezét a politikai élet ütőerén tartja, tudomása van az európai politika minden jelentősebb diplomáciai eseményéről. Egy alkalommal (1465-ben) a II. Pál pápához induló magyar követség vezetője. Ekkor csábítja hazánkba Galeottót, aki Mátyás könyvtárának, a Corvinának első könyvtárosa lesz, és ekkor hozza magával a pozsonyi egyetem fölállításáról szóló meghatalmazást. Gyengetüdejű, beteges ember, mégis többször hadbaszáll. Elkíséri Mátyást a csehországi hadjáratra, s ott találjuk a boszniai hadjárat katonái között.

A téli és a tavaszi hónapokat szívesen tölti az itáliai tájra emlékeztető Mecsek tövében. Római útjáról gazdag könyvzsákmánnyal tér vissza, – a kortárs szerint – „megvásárolt Rómában minden könyvet, amihez csak hozzájuthatott, görögöket is, latinokat is, mindenféle tudományból". Csillagvizsgálót akar Pécsett létesíteni, s ehhez Gazulótól, a híres raguzai csillagásztól kér eszközöket. Özvegy, idős édesanyját magához veszi pécsi házába. Okkal helyteleníti Mátyás nyugat felé kacsintó külpolitikáját, s egy Vitéz János szőtte összeesküvésbe keveredik. Itáliába akar menekülni, de a Zágráb melletti Medvevárban 1472. március 27-én meghal. Mindössze harmincnyolc évet élt. Bonfini szerint holttestét titokban Pécsre hozták, ahol egy ideig szurokládában rejtegették. Később a megengesztelődött Mátyás illő szertartást rendelt, s gondoskodott műveinek összegyűjtéséről és kiadásáról. A király Váradi Péter kalocsai érseket utasította, hogy Janus Pannonius epigrammáit gyűjtse össze. Valószínű Mátyás ekkor tette rá a kezét Janus Pannonius értékes magánkönyvtárára, és olvasztotta be an-

Reneszánsz dombormű a Pécsi Kőtárból

Janus Pannonius művei baseli kiadásának címlapja (1518)

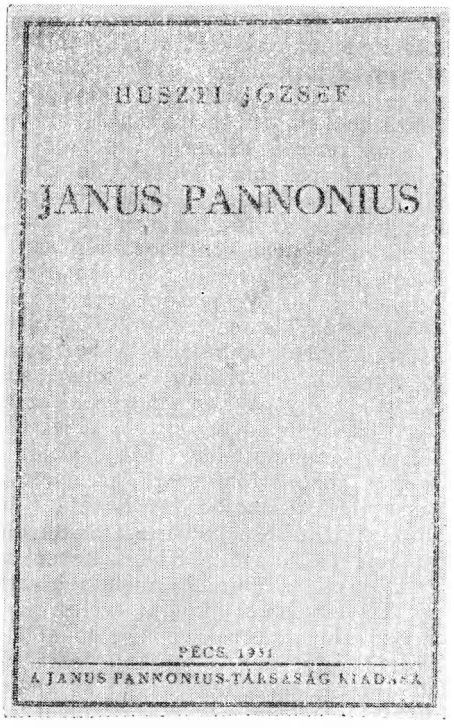

A legalaposabb Janus-monográfia címlapja

nak anyagát a Corvinába. Sírhelye – anyjáéval együtt – máig ismeretlen. Feltételezések szerint az Aranyos kápolnában állt. Az újabb ásatásoktól talán remélni lehet, hogy a sír, melyet ma még föld rejt, egyszer megvallja titkát. Hiteles és a költővel egykorú arckép, melyről teljes joggal állíthatnánk, hogy Janust ábrázolja, nem maradt fenn. A különféle irodalomtörténeti könyvekben reprodukált képek vagy későbbi keletűek vagy kétes hitelűek. Legtöbb valószínűséggel feltételezhető képmása Mantegna: Szent Kristóf mártíriuma című freskóján látható Páduában: a festmény egyik mellékalakjának arcában gyanítják a fiatal Janus vonásait.

Janus Pannonius már életében Európaszerte ismert költő volt. Kortársai nagy elismeréssel szóltak róla. Ferrarai tanárának fia, Battista Guarino versben ünnepli. Első életrajzát Vespasiano da Bisticci, a neves könyvművész írta meg. Bonfini a Mátyás korabeli humanizmus legjelentősebb alakjaként méltatja.

Verseit a kor divatja szerint latin nyelven írta, de Janust költővé a magyar föld és a magyar élet, a magyar táj és a magyar történelem érlelte. Itáliai versei – csípős epigrammák, hízelgő dicsőítő énekek, okoskodó tanköltemények – nagy verbális készségről, pompás verselni tudásról tanúskodnak, de alig lépik túl a kor átlagos költői színvonalát. Sok bennük az iskolás elem, a feladatszerűség, a példaképekhez való ragaszkodás, a konvencionális mitológiai elem. Amikor Janus Magyarországra érkezik, bekapcsolódik a magyar politikai életbe, Pécsre költözik, költészete látszólag megfogyatkozik, legalábbis számban megcsappan, ugyanakkor megtelik személyes mondanivalóval, egyéni érzéssel és kiérlelt gondolatokkal. Még akkor is, amikor a honi föld sivársága miatt panaszkodik, őszintébb a hangja, mint amikor cifra sorokban magasztalta olasz tanárait és jótevőit. Költészetében magasra csap az öntudat: méltán hivatkozik műveltségére. Hangja széles skálán mozog: hol csúfolódva tréfál, hol gúnyosan csíp, hol felsőfokon lelkesedik, hol reményvesztetten szakad ki ajkán a panasz. Irodalmunkban korábban nem vallott költő magáról ekkora őszinteséggel legszemélyesebb dolgairól. Központi helyet kap verseiben az emberi tudás, az ész ünneplése, a szülő iránti bensőséges szeretet, a békevágy, a természetszeretet, a betegség és a testi szenvedés kiváltotta panasz.

Janus Pannonius költészetének egyik ihlető forrása az az élményanyag, amivel megszakításokkal tarkított pécsi tartózkodása ajándékozta meg. Korán sírbahanyatló életének jelképét látta meg a Mecsek oldalán kivirágzó mandulafában, melynek „csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd". Anyját, ki a költő pécsi udvarában halt meg, gyönyörű elégiában siratja el. A vers valóságos önéletrajz: a gyász szomorúságába beleszövi életének eseményeit. Majd amikor a költő a maga halálát érzi közeledni, versben végrendelkezik. A végső óhajában megrajzolt kép leginkább arra a tájra emlékeztet, ami Janust Pécsett vette körül. „Ó, kéklő égbolt, ó, dombok s zöldfűvű rétek! – Ó, kristálypatakok s zöldbe borult ligetek! – Együtt távozom innen az édes napsugarakkal – S mit hagyok emlékül? Jaj, csak a puszta nevem! . . . – Drága barátaim, ott ássátok nékem a sírt, hol – Harmatgyöngyöktől csillog a zöld s buja fű, – Dúslombú erdők s a kies rónák közepette, – Hol nimfák járják ünnepi táncaikat, – Ott, hol a lágy szellőfuvalom csupa balzsamos illat – És a dalosmadarak bús dala zeng epedőn. – S hogy ne boruljon mély feledés rám néma siromban, – Azt akarom, hogy e vers álljon a sírkövemen: – Itt nyugszik Janus, kivel ősi Dunánkhoz először – Jöttek a szent Helikon zöldkoszorús szűzei. – Ezt a dicsőséget, ó hagyd meg a holtnak, Irigység; – Rosszakarat, kíméld hült porait legalább." (Kálnoky László fordítása.)

Versei a XVI. század óta számos latin nyelvű kiadásban jelentek meg. Magyarra sokan fordították, – többek között Áprily Lajos, Berczeli A. Károly, Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor –, egy-egy versét többen is. A délszláv irodalom Jan Cezmicky néven nemzeti költőként tiszteli. Műveinek teljes magyar nyelvű kiadása – annak ellenére, hogy szerb-horvát nyelven a teljes Janus olvasható – még hiányzik.

A Magyar Írók Könyvesboltja

(Pécs, Kossuth Lajos utca 5.)

július havi könyvajánlata

Szabó Lőrinc:	Összegyűjtött versek I–II.	62,– Ft
Fenyő István:	Haza és tudomány (A hazai reformkori liberalizmus történetéhez)	28,– Ft
Karsai Elek:	Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek	50,– Ft
B. Brecht:	Színházi tanulmányok	37,– Ft
	Az észt irodalom kistükre	26,– Ft
Szabó Pál:	Talpalatnyi föld. Regény.	34,– Ft
Gozsdu Elek:	Köd. Regény és elbeszélések	40,– Ft
Tóth Béla:	Mi, janicsárok. Regény.	25,– Ft
Lipták Gábor:	Vallomások a Balatonról	19,50 Ft
Szuhay-Havas Ervin:	Amerika hőskora	37,– Ft

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen

160,– Ft feletti vásárlásnál 4 havi részletfizetési kedvezményt biztosítunk

– – – – – – – – Itt tessék levágni! – – – – – – – –

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA

Pécs (Kossuth Lajos u. 5.)

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvéttel, négy havi részletre, postai szállításra az aláhúzott kiadványokat:

. . . . pld.	Szabó Lőrinc: Összegyűjtött versek I–II	62,– Ft
. . . . pld.	Fenyő István: Haza és tudomány	28,– Ft
. . . . pld.	Karsai: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek	50,– Ft
. . . . pld.	B. Brecht: Színházi tanulmányok	37,– Ft
. . . . pld.	Az észt irodalom kistükre	26,– Ft
. . . . pld.	Szabó Pál: Talpalatnyi föld	34,– Ft
. . . . pld.	Gozsdu Elek: Köd	40,– Ft
. . . . pld.	Tóth B.: Mi janicsárok	25,– Ft
. . . . pld.	Lipták Gábor: Vallomások a Balatonról	19,50 Ft
. . . . pld.	Szuhay-Havas Ervin: Amerika hőskora	37,– Ft

Név: .....

Pontos lakcím: .....

Szem. ig. szám .....

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni. Magánszemélyeknek 100,– Ft felett a szállítás költségmentes

NYISSON FOLYÓSZÁMLÁT KÖNYVESBOLTUNKBAN!

LÁTOGASSA

AZ ART
KINO
MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

●

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

●

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

PÁKOLITZ ISTVÁN VERSEI

HALLAMA ERZSEBET: BESZÉLGETÉS PÁKOLITZ ISTVÁNNAL

CSÁNYI LÁSZLÓ: LÍRA ÉS FELELŐSSÉG

*

DEREGÁN GÁBOR, DÉKÁNY KÁLMÁN, PESTI JÁNOS ELBESZÉLÉSEI

GYERGYAI ALBERT: JEAN GIRAUDOUX

HEITLER LÁSZLÓ: BALATONI TÁRLATOK

KISS FERENC: KOSZTOLÁNYI ÉDES ANNÁJA

POMOGÁTS BÉLA JUHÁSZ FERENCRŐL

9

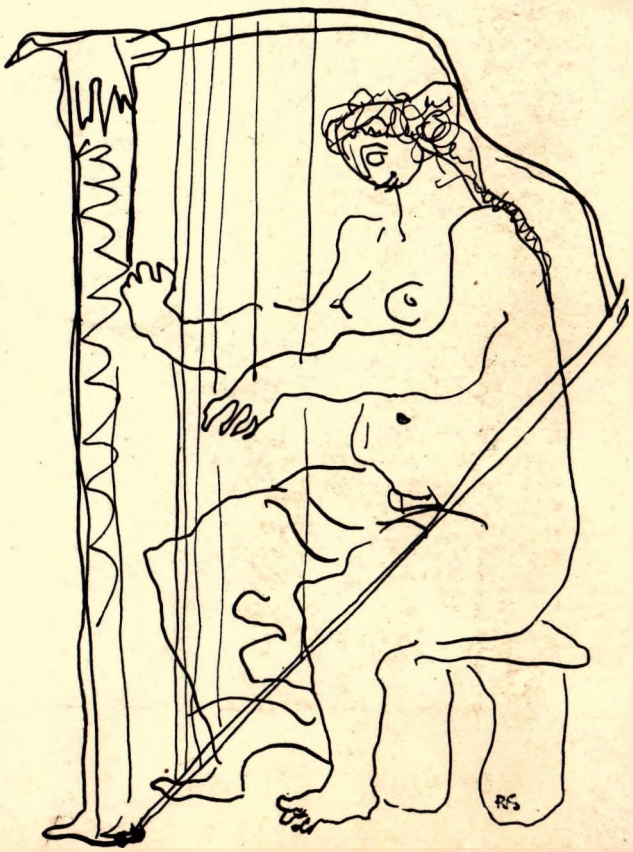

6—, Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BIHARI SÁNDOR
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYŐZŐ
CSUKA ZOLTÁN
DEREGÁN GÁBOR
DÉKÁNY KÁLMÁN
GYERGYAI ALBERT
HALLAMA ERZSÉBET
HEITLER LÁSZLÓ
JOBBÁGY KÁROLY
KERÉK IMRE
KISS FERENC
KOCZOGH ÁKOS
KOVÁCS SÁNDOR
MAJOROS JÓZSEF
MAKAY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
PÁKOLITZ ISTVÁN
PESTI JÁNOS
POMOGÁTS BÉLA
SZEGHALMI ELEMÉR
THIERY ÁRPÁD
TOLDALAGI PÁL
TÓTH BÁLINT
TUSKÉS TIBOR
VÁRÓCZI ZSUZSA

KÉPEK:

MARTYN FERENC
RÉTFALVI SÁNDOR
TOT, AMERIGO

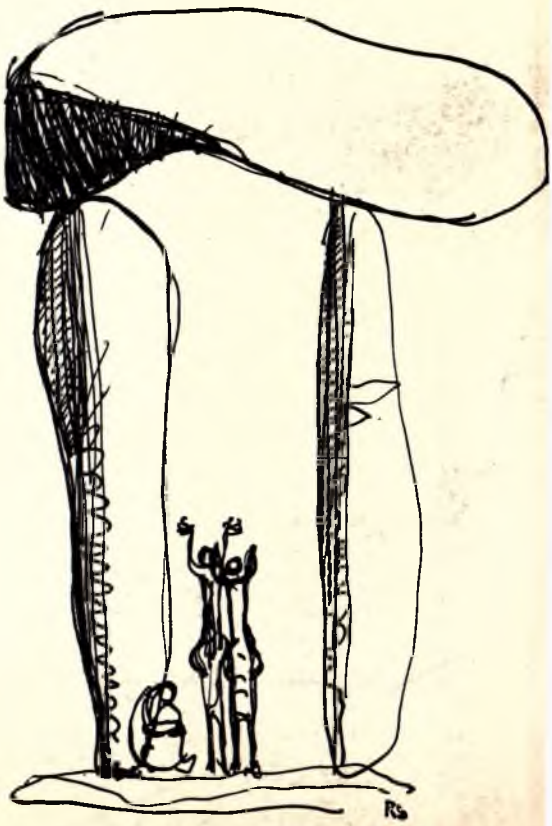

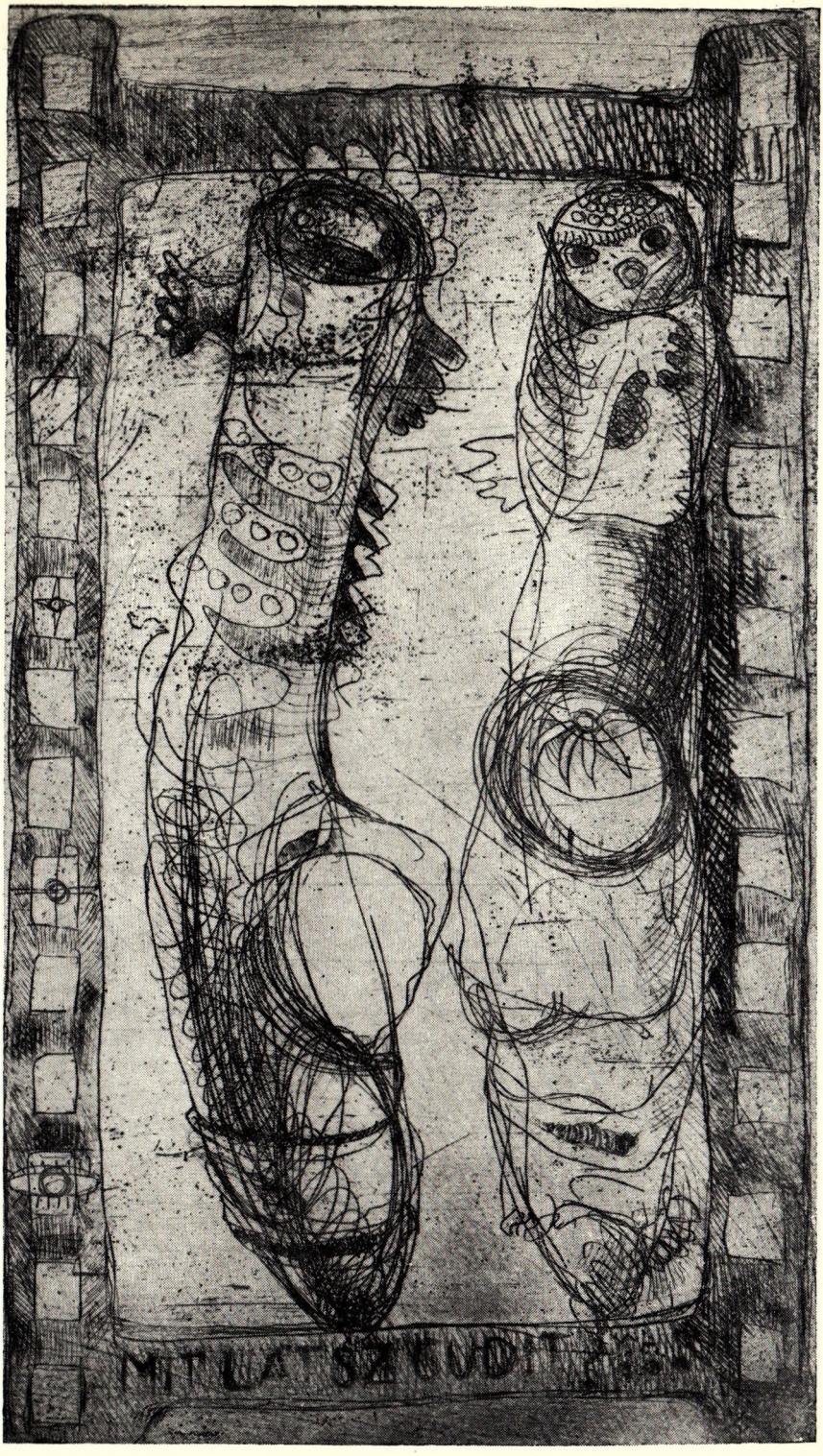

RJ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 9. SZÁM 1969. SZEPTEMBER

TARTALOM

Pákolitz István 50 éves

MARTYN FERENC: Pákolitz István (ceruzarajz) – – műmellékleten
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Ha mondod még, Krétarajz anyámról, Ilyen jó, A próféta meg a dinnye, Ikrek – – – – – – 771
HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Pákolitz Istvánnal – – – 777
CSÁNYI LÁSZLÓ: Líra és felelősség – – – – – – – – – 782

*

JOBBÁGY KÁROLY versei: Anno 1969, Győzelem – – – – 789
DÉKÁNY KÁLMÁN: Az álmos lány (elbeszélés) – – – – – 791
DEREGÁN GÁBOR: Ne bántsátok Júdást! (elbeszélés) – – – 794
BIHARI SÁNDOR versei: Vizsgálat, Az ő keze – – – – – 797
PESTI JÁNOS: Lázadás (elbeszélés) – – – – – – – – 799
TÓTH BÁLINT versei: Akár a gyors puskalövés, Ha nem rettensz 805
HEITLER LÁSZLÓ: Balatoni tárlatok – 1969. – – – – – 806
MAKAY IDA versei: Pusztaság, Kit megjelölt, Körülvettek – – 810
GYERGYAI ALBERT: Jean Giraudoux – – – – – – – – 811
TOLDALAGI PÁL versei: Zord valóság, Üresség – – – – – 817
POMOGÁTS BÉLA: Ének a pusztulás ellen *(Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi, II. rész)* – – – – – – – – – – – 818
KISS FERENC: Az Édes Anna *(II. rész)* – – – – – – – 825
KERÉK IMRE versei: Virágok nyílnak, Februári metszet – – – 836
KOCZOGH ÁKOS: Felnőttek és gyermekek – – – – – – 837

SZEGHALMI ELEMÉR: Kolozsvári Grandpierre Emil: Utazás a valóság körül – – – – – – – – – – – – – – 843
CSORBA GYŐZŐ: Rába György: A szép hűtlenek – – – – 845
VÁRÓCZI ZSUZSA: Lázár Ervin: Egy lapát szén Nellikének – – 847
KOVÁCS SÁNDOR: Nyerges András: Jó vér – – – – – – 848
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Moldova György: Malom a pokolban – – 850
MAJOROS JÓZSEF: Benedek István: Csineva – – – – – 852
THIERY ÁRPÁD: Lipták Gábor: Sárkányfészek – – – – – 853
CSUKA ZOLTÁN: Udvary Gyöngyvér–Vincze Lajos: Az ismeretlen szomszéd – – – – – – – – – – – – – – 855
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre III. – – – – – 857
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – – 861

KÉPEK

RÉTFALVI SÁNDOR rajzai – – – – – 788, 790, 809, 816, 842

Műmellékleten

AMERIGO TOT: Kavicsasszony, 1946
Hommage à Karinthy – Olivecrona, 1969

A borítón RÉTFALVI SÁNDOR rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Körületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-4332 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

MARTYN FERENC: Pákolitz István

PÁKOLITZ ISTVÁN

Ha mondod még

A szél
a víz
a rózsaág
öröktől mondja önmagát
törvény szerint
de legbelül
– és épp ezért – kötetlenül
s mivel önmaga a világ
mondja a világ igazát
ismétlése is mindig új
mert öntörvényéből tanul
nem is tanul
hisz tudja jól
ha zizzen
csobban
rád hajol
nem zavarhatja póz
vagy más
idétlen vak hivalkodás
és bölcs nyilatkozat helyett
dolgát teszi
mást nem tehet

A szél
a víz
a rózsaág
így mondja hűen önmagát

Ha mondod még
ha mondanád
így mondhatod magad tovább

Krétarajz anyámról

A Tejút szélén alkonytájba
szikrázó csillagport ver a lába

Mezétláb jön-jön – ahogy szokta –
szaporán lépve sűrű csillagporba

Mezétláb jön-jön – hány tizezredszer –
karján cókmókkal megtömött cekker

Fején a kosár c s a p a t i g rakva
darázscsipkedte sárgabarackkal

Az ájulásig tikkadt melegben
még fejkendője szárnya se rebben

A kapu előtt – szál klottgatyában –
csak az a dolgom hogy megvárjam

Csak az a dolgom ne sírjak mégse
ha nem ér haza besötétedésre

A Tejút szélén alkonytájba
szikrázó csillagport ver a lába

Mezétláb jön-jön – ahogy szokta –
szaporán lépve sűrű csillagporba

Szaporán lépked nem ér haza mégse
se lámpagyújtásra se éjfélre

Csak az a dolgom éjféltájba
félálomban is hiába várjam

Küszöbön fekve ér a hajnal
madárlátta kenyér a fejem alja

Ilyen jó

Úrvezető létemre sem törmedtem rá
a szabálytalanul kóválygó gyalogosra

Gorombáskodás helyett
elnézést kértem a kiszolgálótól
hogy lábamat be mertem tenni a boltba

Kényelmesebb lett volna a mellébeszélés
de mégis csak kinyögtem:
a művészetek gyakorlása nem állampolgári kötelesség

Magánszorgalomból elmosogattam
és megütközés nélkül vettem tudomásul
hogy kimaradtam a hírrovatból

Nem hibáztatom a leányzót
kizárólag magamat vádolom
az elszalajtott és vissza sosem térő
bűnre vezető alkalomért

Ha odébb csavarom a rádiógombot
lehet hogy a nyersfordításon túl
egyéb aggályom is lett volna

Még csak meg sem fordult a fejemben:
HOGYAZISTENROGYASZTANÁÖSSZEAVILÁGOT
ha már nem tudott különbet eszkábálni

Nem tehetek róla
ilyen jó voltam egész nap

Bizony mondom ha nagyon akarnám
elégedett is lehetnék magammal

Igaz hogy a világ megváltása
– legalább is így tételesen –
nem tért már bele mai programomba

De hát holnap is lesz nap

A próféta meg a dinnye

Az Elkós városbeli Náhum
– foglalkozására nézve varga –
világéletében rühellte a munkát,
naphosszat csak a köldökét vakarta.

Vénségére ment el az esze:
babérra, dicsőségre vágyott;
(s csirizzel ragasztgatni nem lehet
a veszni induló világot.)

Föl is tette magában Náhum,
hogy végleg otthagyja a céget,
és prófétaként szórja átkait,
mivelhogy elkurvultak a népek.

(Így se lehet meggazdagodni,
mindazonáltal majd belebékül:
lám, ott a példa, a cethalas Jónás,
szépen megélt az is, dolog nélkül.)

Még a s á b e s z beállta előtt
dülőre vitte a dolgot:
földhöz csapta a rehült lábbelit,
vagyishát fölmondott.

Példálóztak a céhbeliek:
inkább a kaptafánál maradna;
de Náhum erre csúnyát mutatott
s már inalt is lélekszakadva.

Heteken át szorgosan készült
az Elkós-beli fesztiválra:
iszonyatos átkokat magolt
hol suttogva, hol kiabálva.

Csóválta fejét a szomszéd:
ez bizony nem vezethet jóra;
s Náhum kecskéjét Húsvét előtt
el is vitték a fogdmegek adóba.

Nem bánta a kecskéjét Náhum,
s ha már felkötötte a kolompot,
jósolgatta a világ végét,
ahogy szokták a bölcsek és bolondok.

Ami virágot a birkák meg a kecskék
meghagytak vala a Kármel hegyén,
reszkető kézzel leszedegette
a megkergült agglegény.

A kútra igyekvő leányok
vihogtak is eleget rajta;
csintalan nászra csalogatták
s persze a cafkábbja is becsapta.

Az Agykoponyához címzett kocsmában
minden éjszaka elázott;
bolondos átkait téldecikkel fizették
a ringyók, betörők, latrok és vagányok.

Lőrinc-napkor nagyon berúgott,
s mikor földre húzta az álma,
nagy görögdinnyét gyömöszöltek
próféta-gatyájába.

Hajnalban, ahogy megébredt,
szaladt volna a bokorba,
de visszahúzta a dinnye,
bár nagyon sürgős volt a dolga – –

Bárgyún röhögcsél azóta is
a legendában örökre élve:
óriás görögdinnye a világ,
s rajt a sárga folt Náhum véleménye.

Ikrek

Nagy Ikreink Egyike mindig korán pusztul.
Másikának futja a tisztes öregségre is.
Sors és törvény a korai pusztulás,
sors és törvény ágyban párnák közt meghalni.

A Szabadszállásról kiakolbólított
cingár Apostol szívét
átdöfték a kukoricásban.
A fújó paripák nem a Világszabadság
kivívott diadalára száguldottak.

A fehérhaju Nótárius úr
a szigeti tölgyek alatt
ellene mondott az ördögnek:
ne éljen Eduárd!
Szivárványragyogásu kapcsoskönyvében
földerengett a valóság égi mása.

Tragédia a korai halál,
ha befejezett a Mű?
Tragédia az élő halhatatlanság,
ha befejeződik a Mű?

Dózsa György unokája
Vörös Szekéren vágtatott a halottak élén
– ember az embertelenségben –
A ködevőknek, habzószájúaknak
mért is lett volna
egyszerre jó magyar és nemzetközi?

A Fáklya kialudt:
minden elvégeztetett,
de semmi sem tisztáztatott.
A bujdosó Betyár összevonta szemöldökét:
minden változik,
csak a szegénység örökkévaló.

Az Ittmaradót mindig nyomasztja az Eltávozott.
Időlegesen elválasztja őket a halál,
de egyek az örökkévalóságban.

Magyar napszámosok, proletárok,
román, szláv pásztorok után
kibujdosott Amerikába a Fábólfaragott Királyfi.
Muzsikája mennydörgő barbár vihar,
tébolyult sikoly, torokszorító fájdalom,
sebekből a vér buggyanása.

Az egetrázó Psalmus szikár Mestere
pávát röptetett a Vármegyeházra
s nemcsak lódító hetvenkedőt
idézett a Háry-ban.
Varázspálcája intésére
országnyi kórus énekel.

A vérszerinti ikrek is elütnek egymástól.
A lélekszerintiek célközelítő útja
mért ne lenne különböző?
Különbözőségükkel válnak testvéreggyé.

A terencvárosi Mosónő pokoljáró Fia
megtanulta, hogyan kell a dudát fújni;
csak annyi ereje maradt,
hogy a sinek közé dőljön.
De mégegy élete van:
nem középiskolás-fokon tanítja népét.

A rácegresi gémeskút
és az Eiffel-torony közt lengő trapézon
juhászbölcsességű biztonsággal
leng a Pusztai;
egyetlen szemhunyorításába fogja
Ázsiát–Európát.

A halhatatlannak se könnyü elviselni
a halhatatlanságot;
mennyivel nehezebb az élőnek!

Mert amióta testté lőn az ige
és miköztünk lakozik,
föl-fölhorkannak
az értő egyetnemértők;
pusmognak
az értetlen mindigmindenbenegyetértők:
tapogatóznak a bűbájosok;
a tamások agnoszkálnak;
a hümmögetők belegabalyodnak a körmondatba.

Termő Anyánk, Magyarország,
ha kincseid felől kérdeznek,
mutass büszkén Ikerfiaidra!

HALLAMA ERZSÉBET

Beszélgetés Pákolitz Istvánnal

Az öreg lépcsőház homályában mintha a cethal gyomrában haladnék egyre beljebb – azazhogy egyre feljebb, a Jelenkor vénségében is otthonos szerkesztőségi szobája felé. Ady is azt mondta, gondolom közben magamban, hogy az ember „Északfok, titok, idegenség" – én meg itt egyenesen egy költő titkaiba igyekszem most beférkőzni, hát nem reménytelen vállalkozás ez? Pákolitz István József Attila-díjas költő egyszer-másszor elmondta vagy megírta már a lényeget, amit róla mint emberről tudni kell, a többire meg ott vannak a versek... Az irodalomtörténet az más, ott kell az ilyesmi, hogy „a vidéki harangozó hetedik gyermeke vallásos nevelésben részesült, első irodalmi élményeit egy kisváros papi gimnáziumában szerezte..." és így tovább. De az emeleten Pákolitz Pista vár, akit a fél város Pistaként köszönt, akinek alacsony, lassú mozgású termetét és azt a ráncolt-homlokú, aggodalmas beszédmodorát mindenki épp oly jól ismeri...

A cethal-homály mélyén villanykörték pislákolnak, belökök egy ajtót, aztán mégegyet, az ajtó belenyikorog a csöndbe. Pákolitz István a szoba közepén ácsorog, némaságban és ernyedt fényekben, akár egy elveszett, a világegyetemben lebegő apró árny. Lehet, hogy fél perce, de lehet, hogy fél órája álldogál már itt egyhelyben; összeráncolt homloka most az ajtó felé fordul, arcán ocsúdó öntudat és valami megbántott, sőt, szenvedő vonás. Köszönése, mint a jeges zuhany. Aztán a fotelra mutat az a másik lénye, ami elválaszthatatlanul benne él: a civil ember, aki mindig is adott a formákra, s aki mindig megadta az embereknek az udvariasság nem túl gyakori ajándékát. Az asztal, akár a vendéget váró háznál, barátságosan terített, tálcán két köpcös pohárka, a cigarettacsomagok nyitott szája a vendég felé fordítva.

Megdörzsöli a homlokát, talán hogy kidörzsölje belőle az iménti fájdalmas felhorkanást, aztán cigarettára gyújt – s erről eszembe jut, ahogyan néhány évvel ezelőtt a pipa kékebben szálló füstjében üldögélt s azt mondta: egyedül voltam, mint Robinzon a szigeten, s abban az egyedüllétben volt valami mélységesen reménytelen... Erről a régi interjúról pedig eszembe jut, mennyi minden történt azóta, és mennyi minden történt egyáltalán a költő életében ez alatt a kerek fél évszázad alatt, olyasmi, amiről a költő nem beszél, ami mégis fontos része az életének, amiről beszélni tehát a krónikás dolga...

Bagoly huhog a toronyban
valahol gyerekkoromban
dunyhám húzom a fejemre
csillagos eget szívemre

„Nem mindegy, hogy mit dugdosnak a hetedhét ország ellen induló legkisebb fiú tarisznyájába – a pogácsán kívül. Én pedig nem is a harmadik voltam, hanem a hetedik, akinek még a pogácsából is csak szűkösen futotta, értem ezen azt az élményanyagot, amit mindenki magával hoz a gyerekkor völgyéből. A felnőtt, különösen ha költő, lélekben egy kicsit gyerek marad mindigre."

Pákolitz István maga írta ezt le régebben, s higgyük el neki, hogy így volt. A pogácsa azonban nem volt azért annyira szűkös.

A hét gyerek apja kőműves volt, majd megrokkantan harangozó lett Pakson. Ott élt a család a templom tőszomszédságában, sőt, szinte nap mint nap a templomban. Az anya csak a nevét tudta leírni, s csak imakönyvet olvasott. Az apa egyízben könyvet látott a fiainál, s mikor belelapozott, azt mondta: úgy látom, ez *valami regény.*

Máig cseng a költő fülében apja hangja, amiben lenézés volt és elutasítás, a regény olyanféle luxusnak számított előtte, amit szegény ember nem engedhet meg magának.

Ha valakinek templomszolga az apja, az legalábbis két dolgot jelent. Az egyik a templom természetes vagy nyomasztó, de mindenképpen leigázó közelsége, a másik a szegénység.

– A tisztes szegénység fogalomkörében nőttem fel. Hogy ennek pejoratív jelentése is lehet, azt akkor nem is sejtettem. A szegénység nálam semmiféle táptalajt nem jelentett. Voltak nálunk szegényebbek is, s mielőttünk az úri világba való felkapaszkodás lehetősége lebegett, mint a legnagyobb és legtöbb, amit ember elérhet. A hét gyerek közül ketten hajósok lettek, egy postai alkalmazott, egy kereskedő, egy asztalos. Ketten kezdtünk tanulni, azzal, hogy pap lesz belőlünk. Valahogy úgy volt ez, hogy egyszer ceremónia közben anyánk elsírta magát: légy pap, fiam, ez olyan szép... Egyikünk se lett pap, de ez már későbbi dolog. Lényeg az, hogy az én világképem körülbelül olyan volt: a világ egy nagy gömbölyű dinnye, aminek a kisebbik felén helyezkednek el a gazdagok, s a gazdagoknak segíteniük kell a szegényeket. Ahogy a jó Tompa Mihály mondta: Isten a szegények részét a gazdagoknál tette le. –

A templom közelsége még tekintélyt is adott a többi gyerek előtt. Ötéves korától harangozhatott, aztán a viharűző harangozás meg egyenesen az ő dolga lett. A templomszolgának úgynevezett lélekbúza is járt a viharűzésért, portánként fél zsák, minden őszön. A kisfiú sokszor a Dunapartról rohant fel a felhők közeledtén, hogy idejében szóljon a harang – micsoda komoly feladat ez egy gyereknek!

– Gondolom, irigyeltek is a többiek. Egyszer azt mondta az egyik: azt hiszed, tietek a templom? Kitüntetés volt, ha valakit engedtem harangozni. Ha valakit fölrántott a kötél, jól kiröhögtük... Aki odavizelt a templom mellé, azt meg is büntettem. Aztán sokat ministráltam. Volt a faluban egy bolond lány, a Kuka Annus. Gyakran meditáltam azon, vajon fölsegítem-e szegénynek a lelkét a mennybe... Ma is emlékszem a régi litániákra: fenn kavargott a füst Szent Lukács szobra körül, s volt egy postás, a Prutscher József, az úgy tudta a kántor után mondani az Ámen, csak úgy zengett a templom. De féltem is, különösen este, amikor zártuk a templomajtókat. Apám egyszer rálépett Kuka Annusra a sötétben, süketnéma volt szegény, most is beleborzongok abba a rémes nyüszítésbe. Egyszer meg fennmaradt a kóruson a Borsi Imréék Hikku nevű kutyája... először nem tudtuk, honnan jön az a szörnyű hang... Féltem egyedül a templomban, a zörejekre ma is nagyon érzékeny vagyok. –

A paksi harangozó-gyerek aztán Kalocsára került bögrés diáknak. A bögre akkor már nem volt divat, de maga a szokás igen: a szegény diák minden nap más családnál kapott ebédet. Evett ő a gimnáziumi évek alatt kanonoknál, csendőralezredesnél, parasztasszonynál, földbirtokosnál, malomtulajdonosnál, plakátragasztónál... Apjának az eklézsián 65 pengő volt a fizetése – ebben a toronyóra kezelése is benne volt – a konviktusban meg 80 pengő az ellátás. Maradt a bögrés diákság.

– Ez nekem akkor nagyon kellemes életmódnak tűnt. Be voltak osztva a napjaim, igaz, a péntek gyakran kimaradt, úgy, hogy a koplalást is korán megtanultam. Hogy ez a koldulás egy fajtája, az nem zavart. Valaki egyszer meg akarta magyarázni nekem, miért segít rajtam, s magamban azt gondoltam: bolond ez, hiszen én is tudom, miért. Ez a gazdagok kötelessége. Csak amikor eltévesztettem a napot, és szerdán mentem a csütörtöki helyre, a cselédlány meg vihogott rajtam, akkor szégyelltem magam. No meg voltak kínos pillanatok, a kórházi főorvoséknál például, ahol hadilábon állván a késsel-villával, egyszer a nagy vagdosásban épp a főorvos orrára pöcköltem a húst. Vagy a zsidó földbirtokosnál, ahol gyerytafény mellett, nagy ceremóniákkal ettek – ott aztán bevezettem, hogy később érkezem, s elteszik nekem a sült libát... –

A bögrés diák egyenrangúnak érezte magát a többi gimnazistával, pedig zömmel úrifiúk jártak a jezsuitákhoz.

– Volt egy hórihorgas csillagász tanárunk, egyszer harmadikban fölvihogtam az óráján és nagyon dühös lett. Azt mondta: tudod, fiam, mi az, ha valaki paraszt? De kihevertem könnyen a sértést, mert mondhatott, amit akart, mégis én voltam tornaórán az előtornász. Gróf Gyurkovics Egont is fenéken billentettem, mert idétlen volt a futballhoz... –

Tékozló vagyok és nyugtalan: ím e sok
Citra virág. S hol a mag?

Jó tornász, jó futballjátékos, jó szavaló, még jó tanuló is – a kalocsai gimnáziumban is megszerezte magának azt a tekintélyt, amit otthon a templom árnyékában megszokott. Ehhez járult még, hogy nagyobb diák korában megjelentek első versei a Kalocsai Néplapban. Minden úgy indult tehát, hogy köztiszteletben álló, problémátlan „tanult ember" lesz a paksi harangozó fiából.

– De az ötödikből pótvizsgával csúsztam át a hatodikba. Matematikából gyenge voltam, csak a szamarak hídja, a Pythagoras-tétel mentett meg. De közben erőt vett rajtam a kamaszkori letargia is, szinte beteges kétkedés gyötört: elhatároztam, hogy nem leszek pap. A későbbi életemben is jellemző skrupulózusságom akkoriban kezdődött. Otthon belenyugodtak· ha már nem leszek pap, tanító leszek, és átmentem az érseki tanítóképzőbe. Elölről kellett kezdenem, tehát négy évvel idősebb voltam az osztálytársaimnál. –

Kalocsa városában évekig ő volt az ünnepi szónok. Március 15-én a városi ünnepségen lelkesedéstől átfűtött hangon mondta el a tanári segédlettel megírt beszédet: nem lesz többé 1918... Egyszer ugyan beírta a beszédbe a szépen csengő jelszót: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség –, de a tanár azt javasolta, hagyják ezt ki... Már 11 éves korában írt a Regnum című diáklapba – az Árpád Nyomdában nyomták, a „valódi" újságokkal együtt – aztán színdarabot is gyártott: maga is játszott benne valami zsibárust, akinek funkciója már az emlékezés homályába veszett... A tanítóképzőben ő volt az önképzőkör elnöke, ő adta át a zászlót a következő évfolyam elnökjelöltjének, annak a fiúnak, aki Somogyi Tóth Sándor író lett később...

Még odahaza Pakson ragasztotta a nemzetiszínű kortesplakátokat, de amikor azt hallotta, hogy XY a „rongyosok képviselője", az viszolygással töltötte el. Apjától megkérdezte, kire szavaz, ő azt felelte: ahol többen lesznek. Nagydiák korában sem tudott sokkal többet a politikáról.

Az irodalombeli tájékozottságában is volt bőven lemaradás. Már az indulás is csak a véletlenen múlt: asztaloslegény bátyja egyszer hazalátogatott, s magával hozta Tyúkos Lőrinc nevű barátját, aki ottfelejtett egy könyvet. A könyv Petőfi Sándor összes költeményeit tartalmazta. Iluskát megsiratta, a Talpra magyar megdobogtatta a szívét, de Józsi bátyjától azt hallotta, hogy a Fa leszek című vers egyik sora – „hogy egyesüljünk, én elkárhozom" – egyházi átok alatt van, s aki csak gondol erre a versszorra, az a pokolra jut... Később, amikor a gimnáziumban megismerte Ady nevét, akkor meg a Rendben van, Úristen című vers kavarta fel: így is lehet szólni az istenhez? Megint néhány év múlva József Attilában érezte meg a nagy költőt, de taszították az olyasféle kifejezések a versekben, mint burzsoá meg proletár...

Ő maga így foglalja össze ifjúkora mérlegét:

– Volt már egy zsáknyi versem, csak éppen azt nem tudtam, mi a költészet, a művészet lényege. A verset inkább csak játéknak tartottam: ösztönösen csináltam, amit csináltam. Később, Babits Jónás könyvéből döbbentem rá, hogy nem lehet Tarsisba futni Ninive helyett, hogy „atyjafiáért számot ad a testvér", s legfőképpen: „mert vétkesek közt cinkos, aki néma".

Köd borul hamuszín vizekre

A fiatal tanító Maglódon az iskolaablakból a mészárszékre lát, ahol Petrovics István forgatta száz éve a bárdot, az a Petrovics István, aki nőül vette az evangélikus pap kis cselédjét, Hrúz Máriát... A fiatal tanító be-bejár Pestre, bekopogtat egy-egy szerkesztőségbe, versekkel a hóna alatt, vagy beül a színházba, és könnyesre neveti magát a Latabáron, aki két lábbal bújt a parasztgatya szárába... A fiatal tanító gondolatai korai s véglegesnek bizonyult szerelmén, a szülőfaluból ismert kislányon, a későbbi zárdistán járnak, aki ekkor már Madocsán óvónő – s a fiatal tanító, ha csak teheti, lehajózik hozzá a Dunán.

Közben egyre eszeveszettebbül tombol a háború.

– Akkor jött életem legsötétebb korszaka, a bajai folyamőr laktanyában. Egyszer kiosztották a puskákat, hogy ellenállunk a németeknek. Aztán visszajött a tiszt, sírt, és bedobáltuk a puskákat egy szobába. Ady kuruc verseit mondogattuk magunknak.

Aztán felhajóztak az aknásított Dunán, a fiatal tanító kiszállt Madocsán, hogy meglátogassa az óvónőt, aki akkor már a felesége volt. Aztán visszament a hajóra. Nemcsak félt, irtózott is attól, hogy katonaszökevény legyen... Linzig hajóztak.

– Aztán a hídról leköpött a hajóra egy amerikai katona, átadtuk a fegyvereket. Orgonáltam egyet a jezsuitáknak, mert Virginia szivarért menesztett a kapitány. Összeakadtam egy siklósi fiúval, aki pálinkáért lovat, kocsit cserélt. Azzal haza jöttünk.

1944-ben megszületett az első gyermekük. S a költő az összekuszált, rombadőlt országban, a fellángoló harcok, küzdelmek kellős közepén, egy alakuló rend viharos hajnalán – tanító lett Cseresznyéspusztán.

Cseresznyéspuszta 21 kilométerre volt Madocsától, az Ürgemezőn át vezetett az út, az ócska kerékpár gumiját gazzal tömték ki. A tanítót a parasztok tartották el, babban, krumpliban kapta a fizetését.

Bent mélyült a csönd

– Filozófiában, politikában teljesen járatlan voltam, akkor kezdtem volna ismerkedni a világnak ezzel a részével. De... akkor telepítették ki a dunakömlődi svábokat. Aztán a Rajk-per. S ebben az időben történt az az eset is, amit nem tudok kitörölni az emlékezetemből. Madocsa felé tartottam a biciklin, útközben fekete „nadár"-t szedtem a kacsáknak. Két lovas jött szembe, egy civil és egy egyenruhás, egyikük kezében rózsacsokor, s erősen imbolyogtak a nyeregben. Az egyenruhásban felismertem a madocsai rendőrt, de engem amúgyis arra tanítottak, hogy köszönni illik. Elkarikáztam hát köztük, illőn köszönve. Tíz lépésnyire jutottam, mikor visszaszólt a civil: hova-hova kiskomám? Fejembe szállt a vér. Mindig a fejembe száll az ilyesmitől. „Kiskomája az öregapja!" Megállítottak, nekem a revolvert, igazoltatás, így nyilas, úgy nyilas... A ló farkához akartak kötni, de csak megpofoztak. A végén nevettek is: nem haragszol? A civil a kitelepítési kormánybiztos volt. Panaszlevelet írtam, de egyetlen sor választ nem kaptam rá. Fél év múlva lebukott az az ember, egyéni túlkapások miatt. De én egyetlen sort se kaptam. Azt gondoltam magamban: hát így bánnak egy tanítóval? És hat évig nem csináltam semmit... Sokat meditáltam azóta: hogy szélesíthettem egy ilyen ügyet egy alakuló rend általános hibájává... de hát így történt...

Újabb hat esztendő veszteség.

A Robinson-életben az jelentett változatosságot, hogy Pákolitz István beiratkozott a pécsi főiskolára. Éjjel, három gyerek mellett készült a vizsgáira. Akkor már Pakson, szülőfaluja államosított iskolájában tanított.

Tanítósága legnagyobb eredményének tartja, hogy a sokgyerekes Lednecki-famíliából egy tanárt tudott nevelni.

Vivace
A volt-kocsma beázott plafonja
belereszket
s valószínűtlen kupolává tágítja
a győzelmes kezdet

– Lengyel Balázst Szegeden a továbbképzőn ismertem meg, előadott nekünk. Ahogy az ilyenkor lenni szokott, a hallgató szerényen a zsebébe nyúl, mert éppen van nála néhány vers... 1950-től jelentek meg újra verseim, előbb a Tiszatájban, majd a Dunántúlban is. Különösen, mikor már Pécsre jártam be a főiskolára. 1954-ben jelent meg a hármas kötet, s 1955. május 20-án kerültem Pécsre. Művészeti előadónak a megyei tanácsra.

Az új munka egyik részét a hivatásos művészetekkel való hivatali teendők, másik részét a műkedvelő mozgalom szervezése, segítése jelentette.

– Eleinte a hivatásos művészekkel való bíbelődés okozott sok problémát, volt ebben persze valami a faluról városba került ember kisebbségi érzéséből is. Meg aztán se a kultúrpolitikához, se a gyakorlati teendőkhöz nem sokat értettem. Dehát e téren többnyire amúgy is adva voltak a feladatok. Több fantáziát és örömet találtam az öntevékeny mozgalomban. Korán megéreztem, hogy lassúbb folyamatról van itt szó, mint amilyet mi szerettünk volna, vagy képzeltünk. Helyére tettem én az operettet, de nem tudtam – ma se tudok – egyetérteni az olyan módszerekkel, hogy egyszerűen levétetjük a műsorról, és azt hisszük, ezzel megoldottuk a problémát. Voltak nagyszerű élményeim is, a kezdetleges magyarszéki hangversenyt meg is írtam Nyitány című versemben. Később az irodalmi színpadok jelentettek komolyabb munkát s érdekességet, természetesen főképp a verskultúra terjesztése, fejlődése, alakulása érdekelt. Több műsor szerkesztésében vettem részt, mindig ügyelve az esztétikai nevelésre. Úgy érzem, kora ifjúságomtól „népművelő" voltam, abban az értelemben, hogy hittem: vannak dolgok, amik „erővé válnak" a tömegekben.

Közben már 1959-től a Jelenkor szerkesztőbizottsági tagja, majd 1967-től –, amikor megvált a népművelői munkától – szerkesztője.

Nem azért maradok itthon
mert máshová nem mehetnék
Senki se csinálná meg helyettem
a leckét

Hogyan, mitől, miért lesz végül költő a költő? Különösképp, ha nem kap kívülről impulzusokat?

– Ha azt kérdi, kényszer-e az írás, azt mondhatom, hogy igen. Amikor évekig teljes magányban éltem, sokat gondoltam arra, hogy azt mondják: a tehetség nem vész el... Mégis éreztem, hogy sorvadás fenyeget. Sehol sem voltak még hajszálerek sem, amelyek az irodalmi élethez kötöttek volna, senki se biztatott – mégis írtam. Ilyen értelemben valóban kényszer az írás. De talán már eleve kényszerként jelentkezik, csak ezt nem mindig, vagy nem mindjárt lehet észrevenni... A bátyám nyomdokaiban kezdtem én először afféle kis rigmusokat gyártani. Játék volt, mégis nagyfontosságúvá avatta valami rejtélyes erő. A bátyám temetésén azért nem sírtam, mert eszembe jutott egy régi versike, amit még gyerekkorunkban tőle hallottam: „Trombitált az arkangyal, végsőt rúgott Pap Antal, befödték a sírhanttal"... Aztán a régi vallási énekek, amiken felnőttem... Magam sem tudom, talán valami mágikus erőt éreztem mindig a versben. S mivel játékból írogattunk, hát megtanultam észrevétlenül, mint ahogy megtanul harangozni, akinek harangozó az apja.

Mire elismert költő lett, túl volt a harmincon. Ez valószínűleg fokozottabb érzékenységgel jár...

– Rajtam maradt, mint szamáron a fül, hogy panaszkodom. Pedig nem mondom, és sose mondtam, hogy a körülményeim miatt lettem olyan költő, amilyen vagyok... Lehet aztán, hogy tényleg érzékenyebb vagyok, mint mások. Ha például értetlennek, lekezelőnek, felületesnek érzem a kritikát, valósággal válságba kerülök, bár talán nem jobban, mint minden író... Tény, hogy engem nem „fedeztek fel", én nem úgy kerültem az irodalomba, mint „tehetséges fiatal költő", hanem egyszercsak ott voltam, elfogadtak. Ez is biztosan hátrány. –

És az, hogy „vidéki költő"?

– Ezt inkább hagyjuk... ettől a falnak megyek. Irtózom az ilyen epithetonoktól, s ha leírják vagy mondják: vidéki költő, akkor nekem már végem van. Olyan degradálás van emögött, hogy sokszor úgy érzem, egyesek legszívesebben valami körzetesítést hajtanának végre az irodalomban is, akár az oktatásügyben... Ne is beszéljünk a témáról, egyszerűen unom az egészet.

A hátrányoknál maradva: érezte-e annak koloncait, hogy viszonylag későn ismerkedett meg a társadalmi-politikai kérdésekkel, tehát későn vállalhatta meggyőződéssel azt a feladatot, ami napjainkban feltétlenül a költők előtt áll?

– A kérdés meglehetősen bonyolult. Meg kell mondanom, hogy moralista vagyok, mindig is az voltam, s korán rájöttem, hogy kell valami, amire az ember felteheti az életét. Babits sokat segített nekem abban, hogy felismerjem a költői feladatvállalás elkerülhetetlenségét. Másfelől viszont, s ezt elmondtam már máskor is, senki sem lett még kommunista az anyja méhében, s az én nemzedékem meg különösen nagy vargabetűvel közelítgeti a célt. Hitvallásomat végül is nagyon egyszerűen megfogalmazhatom: mindig az igazat írni. Én tudom magamról, hogy nem intellektuális, hanem érzelmi alapállású vagyok, nem tehetek tehát egyebet, mint hogy amit látok, hallok, tapasztalok, amit fontosnak érzek a világban, ami hatással van rám, azt igyekszem a lehető legigazabbul versbe foglalni.

Sokat ír vagy keveset?

– Keveset. Csak azt írom meg, ami megérik bennem, ami feltétlenül kikívánkozik. Mást megírni – nincs értelme.

Verseiben minduntalan visszatérnek a bibliai képek, történetek, utalások. Mi a célja ezekkel?

– Ez az a kérdés, amitől kissé zavarba jövök, mert ezt a kritika is mindig kikerüli... Azt hiszem, részint nagyon tetszik nekem az archaikus jelleg, jól érzem magam benne. Másrészt a Biblia volt első nagy irodalmi élményem, fejemben van jóformán minden sora, akkoriban igen nagy hatást tett rám, s kíváncsi vagyok, mit tudok morálisan átmenteni belőle a jelenbe. Kisebb ügyekben nem jár-e úgy minden ember, mint Pilátus, mossa a kezét, nem tud dönteni? A „pilátusság", mondhatnám, olyan fogalom, aminek máig érvényes vonatkozásai vannak. Vagy például Palmarum című versemben is olyasvalamit próbáltam kibontani a régi történetből, amit ma is tapasztalok; ahogy a nők akkor is szimatolták a prófétát: fura, örök jelenség. Ahol van egy alanyi költő, ott rögtön feltűnik egy ilyen szimatos nő is, akár egy dongó... És egyáltalán: ahogy a polgári „elit-népség" lesi a függöny mögül a prófétát, aki körül ott rajzik az utca nyugtalanító népe...

Verseiben az öröm mindig csendes és bánattal árnyékolt, a tragikum mindig mély...

– Egész életemet végigkíséri a tragikum élménye. A mulasztás tragikumából tanultam meg „magánúton" az írástudó felelősségét is. Tanulságom is tragikus, de egyáltalán nem pesszimista: mivel az ember születik és meghal, s egyik felől sem kérdezik meg, az ember dolga az, hogy hazugságok, öncsalás nélkül, becsületesen, hasznos emberi tevékenységben élje le rövid életét...

Ami lehet csak az vigasztal
*és betölt csordultig malasszta*l
e sóhajnyi öröm

CSÁNYI LÁSZLÓ

LÍRA ÉS FELELŐSSÉG

Pákolitz István költészete

Amikor Pákolitz István 1954-ben először jelentkezett verseivel, viszonylag kevés figyelmet keltett. Igaz, hogy a Három költő című gyűjtemény nem is volt alkalmas erre: három ellentétes alkatú, különböző képességű költőt erőszakolt egyetlen vékony kötetbe a kiadói szeszély, s így a válogatásban is a jámbor középszer elvének kellett érvényesülnie. „Nemcsak a papiros minősége rossz" – mondta később Pákolitz, persze az egyértelmű elutasítás méltánytalan, induló költőknél egyébként is a lehetőségre figyelünk föl, a sorok közt bujkáló ígéretre. Pákolitz is érezhette ezt: Két sor között, – írta ciklusa fölé, s a szerény cím egyszerre jelent óvatos elhárítást és szerzői utasítást. Harmincegy vers, 608 verssor – ennyi volt a két sor közé foglalt első jelentkezés, s különösebb formai változatosságról sem beszélhetünk: néhány szonett, megízlelt hexameterek, a versek legtöbbje pedig 7-6-7-6 szótagszámú strófából áll, s nemegyszer mintha a címadó vers gyerekkori emléke csendülne ki belőlük: „Akkor már tudtam néhány Pósa-verset, / vonzott a vers."

PAKSI HARANGOK

Pákolitz Pakson született, s nemcsak gyerekkora kapcsolja ide, hanem férfiévei egy része is. A táj szelíd, a latin Pannonia határa ez, a Duna tükrében enyhe dombok árnyéka úszik. A lankákon bort termelnek, nem a vulkanikus hegyek tüzes borát, csak olyant, mint maga a táj, szelíd örömökre hívót. Egy pontosan fogalmazott kép idézi a vidéket évek múltán is:

Aranysugárban csillámló napok,
vízszagú szél, fehérizzású fény!
szikrázó-tiszta ingek, lepedők
és csobbanó halak a víz színén!

(Évgyűrűk)

A tájba – Pákolitz egyik legmélyebb élménye – harangszó vegyül, s a harangozó-apa, akinek „varázsfonala a harangkötél", egyszerre valóság és jelkép, a harangszó pedig megszámlálhatatlan dallamot tud:

Bár egykótára szólt a nagyharang,
más színű-árnyú volt mindig a hang;
ujjongva zengett-zúgott fönt s alant
nagyszombat este, friss allelujára,
tompán jajongott, hogyha temetés volt,
s merengve hullott hangja a Dunába;
a vad „fölhők elejbe" gátnak állva
– így követelték Pakson a hivek –
a jeges felhőt riogva cibálta
a villámcsóvás nyári éjszakában.

(Évgyűrűk)

„Mit ér az, ami nem terem?" – kérdezi a Gyümölcsoltó-ban, amit a Mágiában így fogalmaz meg: „erő, valóság lesz a szó hatalma!" – Vigyétek hát a szép szót diadalra! De az élesen, félreérthetetlenül megfogalmazott költői program mögött mindig a Dunamenti táj színei villannak föl, pontosabban, a paksi táj, mely az örök harangszóban ringatózik. Ez a díszlet alig változik, s ha Európa távolabbi tájain szólal meg, csak az otthoni emlék kap új zománcot, mint A rostocki lány balladájában is, mert a honi táj szuggesztív emléke mindent arra kényszerít, hogy hozzá hasonuljon:

Birskörte, töppedt szőlő keveréke
ez a gyerekkori illat: időt, teret
szűkít-tágít, míg a szürkés kékbe
rejtett dombsor lekerekített
hullámvonala kezd kibomlani
s kikönyököl a lassudó kanyarba
egy-egy kíváncsi domb. Mintha tolnai
tájon lebegnék.

(Ismerős)

Egy húron játszik a világ? Tulajdonképpen igen, s Pákolitz egyébként sem expanzív természet, a gyerekkori élmény messze kíséri, a férfikor erdősűrűjéig elhallik a paksi harangok szava, s emléke néha váratlanul csendül fel, egy hasonlatban, méltóságos latin idézetben, fölvillanó képben. Ez teszi hangját meghitté, otthoniassá, mert bárhol van, örökké a családi körben érzi magát. De más titka is van. Mert folyton újabb mélyrétegeket hódít meg: ahogy az évek múlnak, egyre aggasztóbban merül fel az elmúlás lehetősége, s egyre mélyebbre kell ásnia, hogy meglelje és megtartsa titkát.

AZ ELMÚLÁS LEHETŐSÉGE

Az elmúlás lehetősége a költők próbája, s itt voltaképp ahhoz sincs jogunk, hogy a kitapintható valóság adatait kérjük számon. Petőfi lobogó fekete üstökével a boldog fiatalság megtestesítője, amikor leírja a végzetes szavakat: „de íme, sötét hajam őszbe vegyül már..." Jól tudjuk, nem vegyült őszbe a haja, de az előre vetített lehetőség, bár – sajnos – soha nem következett be, a valóságot revelálja. A fiatal Pákolitz, miközben azt írja, „azt az áldott pillanatot szeretem, ha veled vagyok", egy voltaképp jelentéktelen impresszionista képbe csempészi be a gondolatot, ami, mint bujkáló folyó, folyton fel-feltűnik lírája mappáján:

Most már tudod: a völgybe visz az út...
Versből fonok rád őszi koszorút.

(Október)

A látszólag sorkitöltő, henye szavak is funkciót kapnak e fiatalkori versben is: a „most" és „már", azzal, hogy a sor elejére került, nyomatékot kapott, jóllehet a magyarázatot hiába keressük a korai versekben, erre csak később kapunk feleletet. Az 1955-ből keltezett Solitudo új gondolattal variálja a témát, de a válasz most is késik: „A hiányodhoz szoktatom magam," – s a szonettzáró kérdőjel tulajdonképpen a szorongás jelképe, csak a rettegés csendül ki a fegyelmezett sorokból, s a hatást épp az növeli, hogy a szonett zárt formájában hangzik fel az örök emberi, és éppen ezért mindig időszerű kérdés:

Mi lesz, ha majd a Nagy Kapun kilépsz,
s remény se biztat már, hogy visszatérsz?

(Solitudo)

Ugyanez a gondolat játékos-groteszken újra felmerül 1965-ös kötetében, a Messzenézőben, ahol a köznapi és jelentéktelen kép (vacsoráravalóért szaladtál át a boltba) váratlanul tragikusba fordul, a harmadfeles jambusok a harmadik strófa első két sorában előre idézik a végső bánatot:

ha nem leszel már, nem lesz
ki magányom föloldja, –

hogy a következő két sor látszólag játékos fordulata teljessé tegye a megidézett tragédiát:

szívemet áltatom majd:
„csak átszaladt a boltba."

(Csak)

A kérdés, amit a fiatal költő feltett magának, állandóan ott kísért a sorok között, s az a szonettciklus is, amely az 1962-es Fény és árnyék kötetbe Hűség gyűjtőcímen került be, s egyes versei 1950–1960 között keletkeztek, tulajdonképpen ugyanezt a témát variálja, míg végül az Önző című vers két utolsó sora végre kimondja a megfellebbezhetetlent:

mert nem lesz mód, hogy nélküled kibírjam,
és meg akarlak előzni a sírban.

(Önző)

Nem Pákolitz az egyetlen, aki vissza-visszatér erre a témára; a fiatal Szabó Lőrinc, aki a Semmiért egészen kegyetlenségébe foglalta férfi-önzését, a halál árnyékában megenyhül, s szinte fájdalmasan vallja: „önzésem szeret", – hogy a Huszonhatodik év embert őrlő fájdalmában feltámassza az önkínzó-örömteli emléket. Az egybevetés nemcsak két különböző emberi-költői magatartást tükröz, hanem azt is bizonyítja, hogy a tragikus kérdés Petrarca óta mindig időszerű és vallomásra kényszerítő. De míg Szabó Lőrinc költészete megmarad az emberközpontú tragikumnál („üres a vég, s mind hiú a gyász: Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás"), Pákolitznál a jövőért érzett felelősségben oldódik föl. Persze, ez a legkényesebb út, mert mintha már Arany kimerítette volna szókincsét: „Nem hal meg az, aki milliókra költi Dús élte kincsét" – amit aztán az ötvenes évek lélektelen sémává koptattak. A könnyebb ellenállás vonzásából a fiatal Pákolitz sem tud mindig kitérni, arra is van példa, hogy pátosza túl hangos (Jövel tavasz, reményünk harsonása), de szerencsére ezek a ritkábbak. Mert az elmúlás lehetősége felett, mint a csillag, él az időtlen és emberi hit:

Mi benned jó, nem veszhet semmi el,
ne mindenestül menj, ha menni kell:
a szívbe írd az időtlen jegyet,
hirdetve tiszta emberségedet!

(Kavics)

Az élet szeretetétől átszőtt lírája ezen a ponton válik közéletivé, nem harsányan, legtöbbször szemérmesen kitérve a nagy szavak csábításából, hirdetve a nemesítő, szép igazságot:

Nem veszhet el a veszni induló világ,
mindig van Messzenéző, aki messzire lát.

(Messzenéző)

Az induló Pákolitz még túlzottan hagyománytisztelő: sorai szabályosak, a sorvégek elegánsan rímelnek. Néha nagyon is elegánsan: legtöbb verse rímre épülő dalvers, legfeljebb a szótagszámot nyújtja meg, de a 11–10 szótagszámon, vagy az alexandrinon túl alig merészkedik, s egy óvatos hexameter már távoli kirándulást jelent. Mégis, ezek a korai versek magukban rejtik későbbi formaművészetét, s bár a fiatal költő egyelőre szívesebben járja a biztosabb utat, már itt is teljes fegyverzetben jelenik meg. Ha néha át is vesz valamit a korábbi gyakorlatból (nála is felbukkan Kosztolányi leleménye: égbolt – kék volt – kék folt), rímei legtöbbször egyéniek, s tudatosan törekszik a tiszta hangzásra.

Igaz, hogy az ötvenes évek gyakorlata szinte megkövetelte a rímet, mert egy szerencsétlen félreértés a szabadversben polgári különcséget, álforradalmiságot gyanított, ha ugyan nem anarchiát, a Két sor között-ben Pákolitz mégis inkább azt bizonyítja, hogy a jó költő elválaszthatatlan sajátja a biztos formakezelés. Az ilyen rímlelemények, mint két heti por – szirmaiból, ég alatt – kék árnyalat, sápadni kezd – a dús gerezd, már a későbbi bravúrmegoldásokat sejtetik, a Hűség ciklusát, a De profundis szonett-füzért vagy a Melinda nevére írt csupa-rím-zene költeményt.

A zenének egyébként is nagy szerepe van költészetében: az öregharang Esz-dúrban kondul, Gabriella neve g-moll akkord, van, amikor a hasonlat idéz zenét: a fütty kékbe mártott friss zene, a napraforgó cintányérja cseng, a harangszó lilászöld füstszalag, az ibolyák lila andantéra mosolyognak, máskor a harangszó pántlikája libeg a völgy felett, a csend pedig okkersárga. Maga vallja: ki csak harangszót örököltem, – s ez a zene csendül vissza minden sorából.

De a kérdés rögtön fölmerül: nem elkésett jelenség-e ez az elsősorban zenei hatásokra törekvő költészet? A kérdést csak alátámasztja, hogy maga Pákolitz is az utóbbi években mintha igyekeznék szabadulni a kimunkált formától, egyre jobban hajlik a kötetlen megoldások felé, sőt nemegyszer szinte már a próza határát súrolja, mint az ilyen sorokban is:

> A külügyminiszteréknek is szólok
> legyen már végre foganatja
> az egyszerű emberek akaratának
>
> *(Békét!)*

Mégis: a szabadvers egy másfajta kötöttséget jelent számára: nem a forma nyűgébe kényszeríti a verset, hanem a vershez idomítja az oldott-kötött formát, hogy így érje el a zenei hatást. Példaként a Libera című vers néhány sorát idézem, melyet a katolikus rituálé szavaival indít s ezt a szavalókórusra emlékeztető hullámzást variálja. A latin idézetben (libera nos, domine, de morte aeterna) a dactilusok uralkodnak, s adják meg a sor zenéjét. A következő sor első fele („ne mások fényesítsék") szabályos jambus, amit a folytatás másfajta zenével told meg: „helyettünk a / holnapot", – hogy a következő sor elnyújtott prózáját („s a szalmaszálat keresztbe nem rakó langyos kényelem") újabb jambikus sor sodorja vissza a zenébe („bivalymarasztaló posványa"), amit új zenei elem bővít dobpergésszerű ritmusával: „ne növelje / jóra való / restségünket."

A példát folytathatnánk, de ez is bizonyítja, hogy milyen pontosan időzített zenei hatásokat rejt magában a vers, s a költői dikció hogyan kényszeríti a formát, néha félsoronként is, a legjobb megoldásra. Ezt a verset nem lehetne a szonett igájába kényszeríteni, a rím is fölös sallang lenne rajta, csak így, váltott ütemével valósítja meg az olvasóban a költői szándékot, hogy végül szívünkben visszhangozzék a Rituale Romanum könyörgése: libera nos.

De ez már egy másik kérdést is felvet: hogyan fonódik egybe Pákolitz költészetében hagyomány és jelen, hogy végül napjaink gondjaira feleljen.

Néha úgy érzem: vacogva áll az Isten jobbján, az idő vádlottjaként. De ez nem a középkori misztikusok istenfélelme, nem is a neokatolicizmus aggodalma vagy egyezkedése a XX. század gondjaival, s még Ady prédikátori retorikáját sem lehet vele rokonítani: istenfélelem helyett az élet szeretete, mely a múló időben a szépség oltalmára bízza magát, mert jól tudja, hogy az „igaz is igazabb lesz, ha szépen mondod".

„Most kellene élnem s a gyilkosok ölni akarnak" – kiáltja. A sárga fal kétségbeesése, s a galambraj röppenése is azt juttatja eszébe, hogy „bombázó raj is lehetne éppen", s ebben a látszólag szelíd és békés, de a lélek mélyén apokaliptikus pillanatban

A galambszárny-mozdulat is arra
jó csupán, hogy lelkem fölkavarja

s minden ami másképp is lehetne
iszonyatot vetit a szemembe.

(Nyugtalan)

Persze nem az aggodalom új Pákolitz költészetében, hisz hasonlóval sűrűn találkozunk a kortársi lírában, hanem a hang, amellyel válaszol a kor aggodalmára. Legutóbbi verseskönyve, a sok szempontból összefoglaló jelentőségű s eddigi eredményeit sűrítő kötet, az Ami lehet egész tisztaságában mutatja hangvételének újszerűségét, sőt megújuló-megújító jelentőségét. A gyerekkor istenélménye fölött a víta brevis tragikuma lebeg, melynek szüksége van a keresztény rituálé szókincsére, parabolóira is, de az istenfélelem jelképei emberi jelentést kapnak, néha könnyedén és játékosan, mint az Úrvacsorában, máskor az azonos rímek zsolozsmázó monotóniájában fogva (Páska), majd a felidézett gyerekvers sorai kapnak immár kozmikus jelentőséget a kötet egyik legmegrendítőbb versében (Nokturno). Néha régi népénekek ritmusát halljuk:

Szent Ferenc konzultációja
szünet nélkül tart hajnal óta
A pintyek tenyerére szállnak
de a verebek odébbállnak

(Régi album félálomban)

A Vesztes Józsue bibliai története egy „macskanadrágos lány" köré fonódik, hogy csodává változtassa a természetest: „És nem állt meg a Nap." Másutt egy latin mise-idézet olvad a magyar versbe, az ifjúság emlékét idézve: Laetificat iuventutem meam, majd a prózai sorok válnak litániás népi képletté (Mégse), de mind fölött a vállalt felelősségtudat szavai:

Senki se csinálná meg helyettem
a leckét.

(Szigorlat)

Mi az a lecke, amit Pákolitz magára rótt? Már a Két sor között felbukkan meghatározó élménye, de a későbbi valóban nagy versek pontosan mutatják az összefoglaló szándékot, mely nemcsak elmond, hanem figyelmeztet is, épp saját felelősségvállalásával. Goethe írja valahol, hogy bosszantja, ami csupán tanítani akar, anélkül, hogy tettre ösztönözne. Pákolitz költészete felelősségtudatával válik serkentővé: em-

berségre tanító, tehát cselekvésre ösztönző költészet az övé, s egyre gazdagodó lírája nemcsak eddig megtett útját mutatja, hanem azt is, hogyan vált a homo humanus hitvallásán túl a szó legtisztább értelmében közéletivé, tehát korszerűvé. A Pilátus monológja a kézmosás előtt a nem-cselekvés végzetét mutatja fel: „Az én igazságom a kényelem; Zavartalan, langy-békességem óvom, A rangom, nőmet s gyermekem jövőjét!" A De profundis szonettfüzére a kiszolgáltatottság pokolra vettetettsége, amelyre A sárga fal sorai felelnek:

ha már örökké élni sehogysem lehet
tisztes halál kell vérmocskos háboru helyett,

amit végül az új kötet címadó verse old fel, bár tudja, hogy „a minden is kevés":

ami lehet csak az vigasztal,
és betölt csordultig malaszttal
e sóhajnyi öröm.

(Ami lehet)

Beletörődés? Inkább az emberszabású öröm szava ez, melyben ott él a tett után sóvárgó remény:

Isten, Sors, szivem-eszem,
add meg a végső
kegyelmet: igazoljam magam,
amig nem késő!

SISIPHUS

Kevés költőnk van, akinek oly egyenes volt az útja, mint Pákolitz Istváné: a Két sor között versei biztosan vezetnek a legújabb kötet, az Ami lehet összefoglaló költészetéig. Szerencsésen kikerülte a kortársi líra félreértéseit és csapdáit, s ahogy ma visszatekintünk művészetére, nyugodtan leírhatjuk, nincs egy sora sem, amiért szégyenkeznie kellene. Ami a Két sor között verseiben még csak virtuális, ám nagyon is valóságos lehetőség volt, lépésről lépésre valósult meg és teljesedett ki, azzal a tudatos feladatvállalással, amit a barackfa példáz egyik versében: „Azt tetted, amit tenni kellett."

„Az a legszebb, ami lehetetlen" – írja másutt, de költészete mégis és mindig az emberre szabott valóság határain belül marad, s a vágy és szándék, ami az „eleve halálra ítéltet" élteti, sisiphusi kétségbeesésében is a mindig újrakezdés örömével vigasztalódik:

Minden tökéletlen emberi szerzet
s minden istenek szándéka ellenére
akarod csucsra görgetni a sziklát

És mindig ujra kezded

(Sisiphus)

De ez nem Camus Sisiphusa, nem az egzisztencializmus abszurd hőse, aki – Camus szavával – „az égbolt nélküli térrel és a tartam nélküli idővel a hosszú erőfeszítés végén eljut a célhoz"; Pákolitz emberhez mért lírája fölött az égbolt kéklik s az idő is az emberéletre szabott, melynek kimértsége egyszerre jelenti tragikumát és költészetét. Sisiphus példája mögött is ott érezzük a célt, mert a mindig újrakezdés

nem a tragikumot sugallja, hanem a hitet, „minden tökéletlen emberi szerzet s minden istenek szándéka ellenére" is. Nyugtalan és vívódó korunkban a legtöbbre vállalkozott, amikor a hit és értelem szövetségében vall jelenről és jövőről, egy gazdag kultúra örököseként és továbbadójaként. Ezért olvaszt lírájába mindent, bibliai emléket, katolikus liturgiát, népi örökséget, s mindezzel együtt a modern líra útkeresésének felhasználható eredményét is, hogy az egységbe fogott szellemi örökség egy meghittebb és emberibb jövőt építsen. Öröm és mulandóság, az egyszeri lét tragikuma és a munka múlhatatlan öröme építi költészetét, melyben hit és értelem egyszerre feleli szorongó kérdésünkre, hogy Sisiphus örök újrakezdése sem lehet hiábavaló, mert minden, ami emberhez mért és emberhez méltó, a maradandóság vigaszát hordja magában. „Az elérhetetlen-Szép" közelsége is vigasz, mert az is „emberibbé formálja az embert", s a feladat már gyakorlati és mindenkire érvényes:

Semmi magyarázat:
itt az ideje,
el kell ültetni a fákat.

(Itt az ideje)

Erre tanít Pákolitz István költészete. Voltaképp a legegyszerűbb. De a legtöbb is, hisz jól tudjuk, hogy veszendő életünkben „marad a mű: a tett."

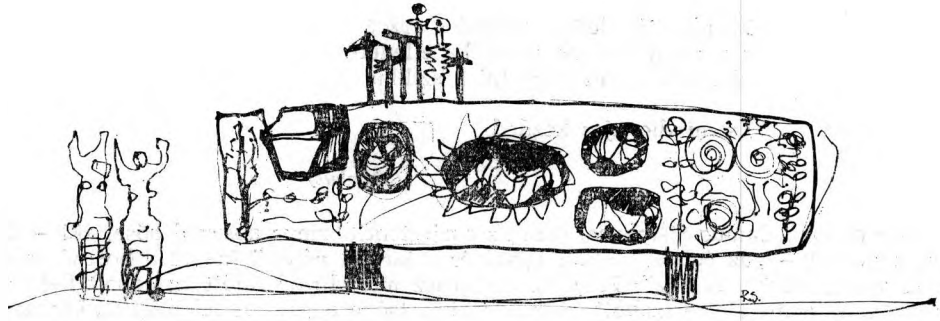

JOBBÁGY KÁROLY

Anno 1969

Igen!
Én e huszadik század
sebzett-idegű, csak altatókkal alvó,
terjeszkedő rák indáitól átszőtt-
gyomrú, -tüdejű gyermeke vagyok.

Csodáim és botladozó tudásom,
amelyekkel átlátom ezek titkát,
s már nem is ámulok,
kétszáz éve istenné tettek volna,
rettegett volna nevemtől a föld.

De ma már csak annyi van,
hogy fuldoklom a benzingőzben,
kevés a csönd, kevés a jó ivóvíz,
s irtóztató félelmek szorongatnak.

Már nem békés öregséget remélek,
csupán a békés h o l n a p o t szeretném,
csak „ez a hét" teljen el lövés nélkül,
csak „ez a hónap, év" bántatlanul.

Félve nyitom ki az újságot naponta,
nem hull-e ki a zizegő lapokból
csörömpölve a fenyegetés kése
útnak induló két lábam elé.

Ott tartok már, hogy egy cseppet se félnék
a regényekben írt hajótöréstől,
mely ismeretlen kis szigetre dob ki,
segítség nélkül és magányosan.

Elképzelem; a szelíd csörgőkígyók
amig lábamnál tovasiklanának,
álmos jaguár dörgölődzne hozzám
s fognám egy tigris selymes üstökét;

nem messzire krokodilus napozna,
a habokból vig cápák intenének,
mig aludnék nyugodtan, biztonságban
termeszhangyák közt, mint egy kisgyerek.

Győzelem

Aki meghalt, már nem fél semmitől.
Nézzétek ezt a nemzedéket,
összeomlott reményeivel, álmaival,
ideáljai hulláin taposva,
keresgélve elvesztett éveit;
hiába mondott szavait szégyenli,
s megutálta lobogó ifjúságát.

Mit lehetne még mivelünk csinálni?
Mit lehetne még mitőlünk elvenni?

Tőlünk már csak félni lehet,
mert
irtózatosan megraboltan
nézünk szét
e lét
kincsein,
s kiválasztjuk magunknak mindazt
– érzelmek nélkül és hideg tekintettel –
ami még
a mesék
sugarán át
egy pillanatra
felvillantja
a gyermekkor elképzelt
boldogságát.

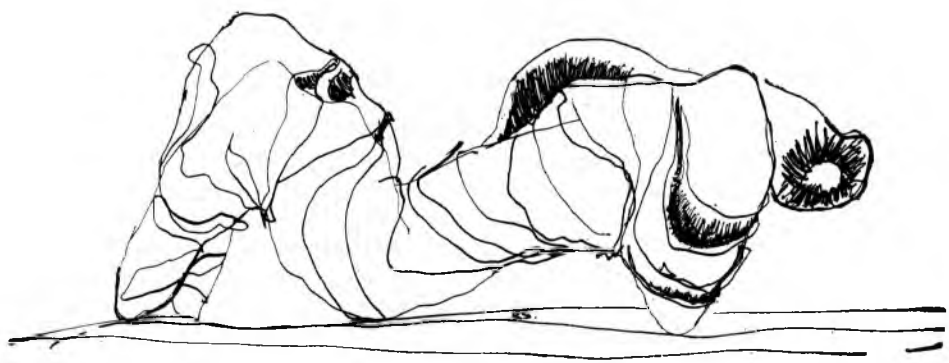

DÉKÁNY KÁLMÁN

Az álmos lány

Hátával a fali állványnak dőlve, nyitott szemmel szunyókál. Lát és hall: ez kétségbeejtő. A jövés-menés, meg a zsongás. Csikorog az agyveleje. Szúrósan zsibbad, mintha üvegpor szóródna bele. Üvegporral beszórt képek, hangok. Karcolják, felhorzsolják a szemét, a dobhártyáját.

Alakok lépnek a pulthoz, beszélnek hozzá, ő meg kiszolgál, megírja a számlát, viszi a holmit a csomagolóba a számlamásolattal. A mozgás barázdákat váj az üvegporba, csillogó álomgömbök gurulnak a vájatokban. Jajongó árny lebben a távolban. Látómezeje elsötétül, csak a jajongás neonvillámai lobbannak időnként.

Körmök piros páncélja villan, gombóccá gyűrt harisnyanadrág repül a mellének.

– Vigye innen ezt a vacakot.

– Értse meg, asszonyom, ha egyszer nincs sűrűbb szövésű.

– Nekem akarja bemesélni? A finom dolgokat maguk eldugdossák a pult alá.

– Nincs, ha egyszer kifogyott.

A melle táján sajgás keletkezik, és már nem biztos benne, hogy a pehelykönnyű harisnyanadrágtól, amit odadobtak. A lökés súlya hagy ilyen nyomot.

– Mit szomorkodik, baba? – Egy hosszú, csontos kéz nyúl át a pult fölött a csuklója felé. – Én majd megvigasztalom. Rendben? Én a vigasztalásra születtem, majd meglátja. Ágy kell magának, látom én azt. Egy príma kis ágy.

A kéz foltja foszladozik, húsában megújul a szűkölő sóvárgás, a bőr alatt, a rostok szálai között szivárogva terjed szét az álmosság. Égeti, akár a savmarás. Csak időnkint hűti a kint a bódulat egy-egy irgalmas fuvallata, amelyből mindig felriad és ez olyan, mintha belül hasadozna.

– Most van időm, baba. Megvárom a bejáratnál. De lépjen olajra, ha lehet. Bulizza ki.

Egy szoba ereszkedik a szeme elé, lefüggönyözött ablakokkal. Belül sötétség s ujjongva fedezi fel, hogy rajta kívül senki sem lakik benne, se haldokló, se férfi. Villanykapcsoló sincs. Teljes háborítatlanság, akár egy doboz belsejében. Nekilát, hogy lefejtse magáról a ruhát, de a mennyezet egyszerre sípolva recsegni kezd a feje felett, aztán emberi hangon megszólal:

– Szolgálati közlemény. Bakos Ilona a tizennyolcas pulttól, azonnal jöjjön a telefonhoz az irodába! Azonnal jöjjön!

Tolongó sokadalom sodrában tör magának utat, vállak és könyökök ütközői között botorkálva ér be az irodába. A főnök utasítást ad, hogy az elhagyott pult mögé repülő fregolit küldjenek.

A hang kiabál a fülében: – Sürgősen jöjjön, csináljon vele valamit. Szünet nélkül vonít, veszékel itt nekünk. Vékonyak a falak. Ebbe bele lehet őrülni.

– Injekció kell neki – motyogja a főnöki köpeny felé fordulva. – Injekció. Orvos kell neki.

– Sejtettem – szól a köpenyből a hang. – Ne késlekedjen hát.

Keringő suhogás. Körülfonja a csend s meleg áramok emelgetik.

– Na, menjen már – nógatja a türelmetlen hang. – Siessen.

Alighogy elindul, a kéz vezeti, a kézzel együtt lép ki az utcára, mintha közben el sem eresztette volna. A szemében tompa, opálos derengés.

– Hogy buliztad ki, baba? Mit mondtál a főnökségnek?

– A nyanya, haldoklik a nyanya.

– Kolosszális hanta! A szimatom nem csalt. Ne félj, jól fogod érezni magad.

A kégli klassz. Akarsz talán társaságot is? Csak úgy, miheztartás végett kérdem. Némelyik lánynak az a hobbija.

Az öregúr – zörren a feje. Mindenben megértő. Nála lehetne aludni.

– Öreg palid van, igaz?

– Elutazott – feleli minden csodálkozás nélkül. Nem tudja már szétválasztani a kimondott szavakat a gondolatoktól. – A legrosszabbkor utazott el.

– Az a legokosabb, baba. Az öreg pali. Kevéssel beérik.

– Csuda rendes. Most kedvemre kialhatnám magam.

– Te kis kótyag! Talán aludni akarsz?

A lány bólogat, a haja előrebukik, belecsüng az arcába.

– Jó vicceid vannak!

Színes sugárövezetbe jutnak, lilára fakítja a kirakat előtt elhaladókat. Kísértetalakok.

– Mindenkinek van egy álma . . . – Dúdolva bilincseli magához a ragadozó kéz a lány csuklóját. – Feltesszük ezt a dalt. Ezzel kezdjük a műsort, bemelegítőnek.

A lány egyre rángatja a kezét, amely az idegen bilincs foglya. Szabadulni, szabadulni – kopácsol fejében a riadalom, felszakítja agyáról a ködöt. Pillanatokra kilát belőle és tisztába jön a dolgokkal. Nincs mit remélni ettől az ismeretségtől, egy cérnaszálnyi reményt sem fűzhet hozzá, hogy megszabadítja kínlódásától. Hadarva rimánkodik neki, engedje már vissza, mert csak kiszökött, s ha észreveszik, kirepítik az állásából.

– Engem nem lehet átrázni, hallod-e. Begerjesztesz, aztán meg el akarod húzni a csíkot. Hát minek képzeled te az embert?

Egy földalatti W. C. zöld korlátja mellett a lány hirtelen így szól:

– Engedj le, könyörgök, nagyon kell.

A gyanakvó tekintet fölméri a terepet, aztán kajánul beleegyezik. Hiszen csak ott jöhet fel, ahol lemegy. A női oldalon.

– Oké – mondja. – Megvárlak ennél a korlátnál. El nem mozdulok innen, amíg fel nem jössz.

A lány odalent az anyókának könyörög, azt is elmondja, hogy haldoklóhoz siet, aki megosztotta vele a szobáját, magához vette, amikor feljött vidékről szerencsét próbálni, és most injekciót kell vinni neki. Az anyókat a fejét csóválja, aztán átmegy a férfi szektorba intézkedni s amikor már üres a helyiség, a lányt is átvezeti.

Elnyeli az utca forgataga. Arcok, nevek kavarognak a fejében, de azonnyomban elenyésznek, annyira kába a feje, minden kiszóródik belőle. Bemegy egy presszóba kávét inni, hátha az rendbehozza a fejét. A retikül alján gyűrött cédula akad a kezeügyébe, rajta telefonszám s mellette annyi áll: a tanár. Lassan dereng az emlékezete. Szép estét töltöttek együtt, sok érdekes dolgot hordott össze neki a tanár. Jó fej és széles rekamié van a szobában, dupla fekhellyel. Az odavezető út azonban sehogy se jut az eszébe, az út valahogy elveszett, így hát a telefonon keresztül meg is mondja neki. Ezzel alaposan elképesztette a férfit.

– Na jó, hát akkor lemegyek érted a bisztróba.

Ott bent csillogó duruzsolás, színes burkolat, mosott tisztaság. Az üvegfal behozza az utcát a járókelőkkel. Szinte meg lehet őket fogni. De gyorsan elillan ez a gondolat is. Bóbiskolva csuklik le a feje.

– Régóta vársz? – Égő cigaretta parazsa tűz a szemébe, bántón perzseli a tekintetét. – Nem tudtam pontosan jönni, dolgozatokat javítok. Én a tevékenység híve vagyok. Persze, ti, mai fiatalok . . .

A vastag férfiszájból ömlik a szó, korhol, magyaráz. Nem érti, miért kerít ekkora feneket egy kis késésnek.

– A szabad időt értékesen is fel lehet használni. Az önképzés, a művelődés korunk követelménye.

A lány meg úgy érzi, felfúvódik a feje, a nyakához kötve leng. Zsongó luftballon. Meg kellene kérdezni. Mit is? – Meresztgeti a szemét, hogy le ne csukódjon. Ködfátylas, imbolygó presszó-táj.

– Figyelsz? Érted, amit mondok?

– Figyelek, persze, hogy figyellek – hadarja. – Sokmindent felszedek tőled. Én ilyenkor tanulok.

– Okosan teszed. – A férfiarc akár egy nyirkos, meredek part az imbolygó tájban. – Minden fiatal lánynak így kellene megválogatnia a barátját. Ilyen hozzáállással. Mi ragadhat rád egy huligánról?

A lány feje megcsúszik, gyorsan azt mondja:

– Haldoklik. Nem hagy aludni. Folyton haldoklik, de az injekciótól újra feltámad.

– Kicsoda?

– A nyanya, akinél lakom.

– Miért nem viszed kórházba? Otthon, a lakásban haldokolni, nem egészséges.

– Én akartam, de fél, hogy a kórházban meghal. Nekem meg munkába kell járnom. Elalszom a pultnál. A főnök folyton szid.

– Látod! Mit mondtam a múltkor is? Képezd magad, ne fecséreld el az értékes szabad időt. Vezető lehetsz, üzletvezető. Külön irodában.

– Irodában sem szabad aludni.

– Nem az alvás miatt.

– De nekem az kell.

– Akkor hát költözz el.

– Fizeted?

– Micsodát?

– Egy rendes albérlet négyszáz forint. A keresetem harmada. A nyanyánál ingyen van.

– Na, persze. Ti, pisisek mindenhez ingyen szeretnétek hozzájutni. Inkább eladjátok magatokat öreg pasasoknak.

Híg iszap hömpölyög a lány fejében, elönti az üregeket és a csatornákat. Azt várja, a fülén meg az orrlyukain folyik ki az álmosság.

– Neked nem adtam el magam.

– Én nem vagyok öreg.

Kiélt pasas – gondolja a lány. A bikinitől zsongott be. Addig folyton csak szövegelt, de a bikinitől tátva maradt a szája.

– Ötödik – zümmögő énekhangon szól. – Ez már az ötödik éjszaka egy jajgató hullával. Tudod mi az? A villanyt nem engedi leoltani. Folyton ég. Fél, a sötéttől is fél.

– Egyszer majd csak befejezi – dünnyögi türelmetlenül a férfi. – Most mindenesetre menjünk.

A keskeny szobában széles, barna rekamié. Jól vésődött az emlékezetébe: betölti, szinte egyedül uralja az összképet. Megvetve, lefekvéshez előkészítve, akár egy megterített asztal az étkezés örömeihez. Itt a perc, amelyben testi lényünk minden élvezete sűrítve felkínálkozik. Felcsigázott, mohó lendülettel veti le felső ruháját s elmerül a takaró puha melegében.

– Ez nem konfekciós holmi – suttog a férfi a melltartó síkos anyagát tapogatva. – Már a múltkor feltűnt. Konfekcióban nincs bikini fehérnemű. Te maszek varrónővel dolgoztatsz.

– Oltsd el a villanyt – mondja neki nyüszögve. – Égeti a szemem.

A fény kilobban. Süllyedő űr. A hátán, a kapcsok körül kaparászó ujjak.

– Igazam van? Rendelésre dolgoztatsz.

Puha, fekete gömbök gördülnek a süllyedő űrből, mind felé gördül, elborítják a testét. Az egyik hirtelen szétpukkan, s rúgva rándul a lába.

– Mondd, ugye örülsz, hogy velem vagy?

A gömbök felszállnak a mennyezetre, ő meg emelkedik, leng, lebeg illatos párák áramlatain. Szívében hálaérzések sarjadnak s készül, hogy elénekelje őket, amikor egy tátogó,ráncos száj hajol fölébe. Hasogat a jajgatása: „Itt vagy, kislányom? Jön az orvos?"

Szemébe vág a fény, a vállánál fogva rázza a kéz:

– Kelj fel, én így nem tudok aludni.

– Hagyjál – nyöszörgi. – Engedd meg. Meghálálom neked. Legközelebb.

A hang hajthatatlan.

– Nem hiszem, hogy erre sor kerülne. Na, öltözz. A taxi mindjárt itt lesz.

Lépcsők. A bokája bicsaklik, szúr. Ellepi a hideg veríték.

Berregő fénycsápok a kapu előtt. Integető kéz.

– Halló, bébi! Magáért jöttem, ha nem tévedek.

Gyűlöletes, prédára leső kéz. Tovább megy, az autó a járdaszegély mentén gurulva követi.

– Mi van magával, bébi? Elszórakozhatnánk így kettecskén. Hosszú még az éjszaka.

A lány megbillen az emelt cipősarkon. Inog. Üregeket váj benne a gyengeség. Önsúlya alatt roskadozik.

– Mit adja itt a bankot? – csapkod a hang a motorzúgásból. – Magának az már nem oszt, nem szoroz.

Pállott, savanyú szag tolul az orrába, a bomló test gőze. A jajgatás, akár a póráz: „Jön az orvos? Jön már? Sürgesd, kislányom. Siess."

– Nem! – feszíti meg maradék erejét a lány, – Többé nem kapod meg. Hulla vagy te, már csak hulla.

Bokrok horzsolják a lábát, ruháját. Belepi a fűszagú csend. Egy pad csúszik elé s magához húzza. Végigdől a deszkán s álomba hull.

DEREGÁN GÁBOR

Ne bántsátok Júdást!

Mint egyedüli gyereket, anyám nagyon féltett, míg tehette. Egyszer, régen bementünk a csíksomlyói templomba.

– Hagyd a fejeden a sapkát – mondta anyám –, nehogy megfázz!

Akkor még kicsi voltam.

Nemsokára egy öreg koldus jött oda hozzánk és szólt a sapka miatt.

Nem vártuk meg a mise kezdetét. Én voltam anyámnak az: Isten.

Utcagyerek. Ezt mondta rólam a vén finánc, a szomszéd ház gazdája. Átkozta rossz-sorsát, minket meg gyűlölt, mert a kapuja előtt volt a starthelyünk. Ezért betapasztottuk sárral a kulcslyukát. Akkor mondta nekem, hogy utcagyerek, pedig én nem is tapasztottam, én csak izgultam előre, juj! hogy fog majd dühöngeni az öreg!

Itt is – összecsaptam a leckém s fogtam a karikám s a hajtót, mentem az utcára. A ház körül kicsi a kert, az is tele szőlőtőkével. De ha nagy lenne, kopár, én akkor is kimentem volna.

Ott aztán a hajtó tenyerébe illesztettem a karikám és elindultam!

Szerettem ezt a homokos utcát, a karikám keskeny, párhuzamos csíkot hagyott maga után. Amott, a betonúton nagy volt a forgalom, itt úgyszólván semmi. Szerdánként a szemetesautó kanyarodott be, megbámultam az oldalán csüngő poros, jókedvű embereket, kedden és pénteken a szódás jött.

– Huuuuu!... szóóódáááttt!...

Eső után különösen jó volt itt karikázni. A zápor tompaszürkére döngölte a homokot, úgy éreztem, kemény gumiúton futok.

Biztos voltam abban, hogy ha a karikámmal megjelenek az utcán, itt is kerülnek majd barátok.

Valóságos mestere voltam a karikázásnak. Olyanokat tudtam azzal a kemény drót-hajtóval s azzal a küllő és gumi nélküli biciklikerékkel, amit senki más! Ha akartam, helyből indultam s pillanatok alatt elértem a legnagyobb sebességet. Tudtam egészen kicsi köröket rajzolni a földre s megálltam – egyik pillanatról a másikra. Ezt így hiába is mondom, ezt látni kellett volna, aprót, alig észrevehetőt fordítottam a hajtó fején, úgy csináltam. Ott, ahol laktunk, ott hosszú, keskeny deszkapallón is könnyedén végigkarikáztam, ezt egyedül én tudtam, senki más. Ezért még Krujcsik is irigyelt.

Az sem volt könnyű, hogy lépésben hajtottam. Talán ez volt a legnehezebb. Állandóan figyelnem kellett, nehogy megugorjon a karika, és aztán arra, hogy meg ne álljon, el ne dőljön.

Az eszemben még az járt, hogy az itteni gyerekek a házakból figyelnek és biztos voltam abban, hogy majd kijönnek és itt is lesznek barátaim.

De két hét után is egyedül karikáztam. Szomorú, rosszkedvű voltam.

Naponta többször is bemutattam minden tudományom, teljesen kiizzadtam, annyira vigyáztam, hogy minden sikerüljön. Itt még újat is kitaláltam, azt, hogy mintha kihúzott spárga mentén mennék, nyílegyenes vonalat húzzak a homokba. Amikor ez sikerült, különösen sajnáltam, hogy nem látja senki. Jó lenne, ha most itt lakna valahol a közelben Krujcsik, mit szólna hozzá!

A karikám nyílegyenes vonalat vágott a homokba, de nem jöttek még erre sem barátok. Buzogányt sem láttam, pedig ő itt lakik valahol. Vele egy osztályba jártam, alig beszélgetett velem, mintha ezt az utcát mondta volna, hogy itt lakik.

Egyszer a verandás házból kijött egy varkocsos, szeplős kis ronda lány, és azt mondta, hogy ne verjem le a karikámmal a kerítésük oldalát.

– Még a kerítésetek közelében sem jártam! – kiáltottam oda neki.

– Akkor is! – mondta.

Legyintettem és továbbkarikáztam. Kis hülye, gondoltam, lányokkal különben sem játszom. Rövid ideig a kapuban állt és nézte, hogy mit csinálok. Elrontottam, a nyílegyenes vonalra hurkot tekertem. Dühös voltam rá.

A következő héten már elment a szemetesautó, amikor összetalálkoztam a gyerekekkel. Már három napja nem esett az eső, könnyű-homok volt az út. Öten voltak, s mert a vonalat figyeltem, a Szélesvállú térdének hajtottam a karikát.

– Állat! – szisszent fel és belerúgott a karikámba. Engem ellökött.

Megijedtem. Nem is attól, hogy ellökött, hanem... mert, hogy ilyen váratlanul elémkerültek. Felálltam, levertem a nadrágomról a homokot. Akkor láttam, hogy öten vannak. Elállták az utamat.

Ott volt Buzogány is, hátul. A földre nézett.

A karikámat kerestem.

– Hagyd!

Az árok szélén hevert, száraz, kemény kórókra dőlt, ferdén.

– Jó helyen van ott!

Szorosan körülfogtak.

– Szevasz, Buzogány – mondtam neki, most közel állt hozzám. Morgott valamit, a hátam mögé nézett.

– Kezdhetjük, Szélesvállú?

Szélesvállú intett a szemével.

– Mit akartok!?

– Nyugalom, mester. – Szélesvállúnak már nem remegett a hangja, mint mikor a térdének ütődött a karikám, inkább, mintha gúnyolódott volna.

Kicsi a háta mögül előhúzta a kezét. Egy döglött varjút szorongatott, a lábánál fogva. Az orrom alá dugta, megszédültem.

– Pardon – mondta Szélesvállú és mélyen meghajolt előttem. Jó fejjel magasabb volt mindegyiknél, nálam is, barna anyajegy csúfította el a homlokát.

– Már elnézést.

Vigyorogtak. Lestem, merre tudnék elszaladni, de a testemhez értek, olyan szorosan fogtak.

– Mit akartok tőlem!

Felröhögtek. Aztán Szélesvállú megint intett a szemével.

– Mi ez? – kérdezte Kicsi és feljebb emelte a varjút.

Szélesvállúra néztem, megmozdult homlokán az anyajegy.

– Varjú!

Hümmögtek. Szélesvállú csendet intett, aztán felém fordult:

– Mester, nem találta el.

Nem értettem. Azt sem értettem, hogy mit akarnak tőlem. Megvernek...

– Mester – magyarázta nagyon lassan Szélesvállú –, ha szabadna segítenem, ez a dög egy: egér!

Megkönnyebbültem. Hát szóval ezért vigyorognak, tréfálnak velem. Én is felnevettem.

– Pszt – tette Szélesvállú szájára az ujját.

Hátulról meglökték a térdemet, megroggyantam.

Szélesvállú Buzogány felé fordult:

– Nos, Buzogány, mi ez!

– Egér, Szélesvállú!

– Mi ez, Kicsi!

– Egér, Szélesvállú!

– Félkarú!

– Egér!

– Egér! – mondta Söröshordó.

Szélesvállú a szemembe nézett, szomorúan sóhajtott:

– Bizony, bizony, mester, ez egér.

– De, idefigyelj! – kezdtem és a vállához értem. – Hát az egérnek négy lába van és szőre. Ezt meg, no, nézzétek meg... – A többieknek mondtam, de elfordították a fejüket.

– Nos? – várta kíváncsian a folytatást Szélesvállú.

– Ennek meg fényes a tolla...

– Nem!

Megtántorodtam. Oldalról ütés érte az arcomat.

– Ezek a kölykök folyton verekszenek – mondta egy férfi a járdán és továbbment.

Megint megütöttek.

– Egér ez te, Karikás. – Buzogány rámnézett, most először.

– Egér. – Csendesen mondtam.

Szélesvállú bólintott. Lassan megfordultak, Kicsi a lábamhoz dobta az állatot. Elindultak. Félkarú fütyült. Megvolt mindkét karja.

Én a karikámhoz mentem, felelemtem. A hajtót nem láttam sehol. Krujcsik jutott eszembe, s aztán a hosszú hetek, itt, a homokos utcán, a karikázások, ahogy egyedül voltam, meg a varkocsos lány.

Távolodtak. Nevettek és fütyültek. A házra néztem, ahol laktunk, a szürke ablakszemekre, aztán utánuk mentem. A karikám a vállamon volt, utolértem őket. Észrevettek, fütyültek, nem szóltak hozzám. Egyszerre léptek, igazítottam én is a lépéseimen.

– Te ne gyere velünk – súgta Buzogány.

– De!

Szélesvállú később gondolt valamit, megállt, megálltak.

– Idesüss, Karikás – mondta –, nem bánom, jöhetsz velünk, beveszünk magunk közé. De törd össze a karikád!

Nagy követ vett fel és a kezembe nyomta.

És én akkor összetörtem a karikám.

BIHARI SÁNDOR

Vizsgálat

1

Fordulok – legalább azt hiszem,
még mindig szívvel a veszélynek.
Istenem. A hajdani legények
mosolyognak. Azt is már nehezen.

2

Elszállt a pirulás a szélben.
Ezerszer összetett mondatok
önbizalma üresen kavarog
köröttem. Most nincs kinek beszélnem.

3

Karom próbálja visszhangzani,
amit az agyam még kigondol
az egymást eltaposó napokból.
Derengnek kezem kiáltásai.

4

Árván kedvemre játszhatom, mert
még veszélyem is veszélytelen.
Gyufaszálból hobby az életem,
rajta gyufacimke-lobogó leng.

5

Barátilag azt mondta: balek
vagy – aki sohsem lesz barátom.
Üzletemet már meg nem csinálom,
hogy utáljanak vagy szeressenek.

6

Magamra végül én haragszom –
bűn lesz bennem a mocsoktalan
lézengés a kor piacaiban,
a szorongás télálma a placcon.

7

Ha megmenthet, csak ez a harag.
Hozzácsap arccal a veszélyhez.
Bőröm mögött a világ felvérez
majd elkerülhetetlen szavakat.

Az ő keze

Beszélek neki s mintha a tizenkilencedik
századot hallgatná – az ifjúságomat,
a hatalmat mondom el:
zöld szabadságát a kecskelegeltetésnek,
lélegző kulisszáival az éjszakai erdőt,
a lebbencslevest, amelyen el lehet élni
széltújta himnuszokért.

Végiggondolom az egészet és elfáradok
a gondolattól, bele is szomorodom,
komolyságán látom az
arcomat, ahogy átsimul kemény derűbe,
karok, lábak, mellek és a fej tündéri aránya
s éppoly arányos hite figyel. – Odahajtom
s felemelem a fejem.

Szégyenkezhetnék, de nem szégyenkezik a jövő
idő, akivé leszek vele, kinevez
keze a homlokomon,
gondommal nevez a szája, a mai napba
megszületik a fiú, aki, ha emlékszik, arra
csak, mi lesz: aki, ha kérdésként jött világra,
állja a feleletet.

Nem a merev dacért meg a hitért, mely keserű –
mint anyám utolsó pohara, úgy borul
a világ szüntelenül,
bennem és kívül – s hogy szívemben is verekszem,
s a hűség reflexe megtanulja a közelítő
zuhanást megfogni, azért van, mert a halálon
áttetszik az ő keze.

PESTI JÁNOS

Lázadás

A vízhordta, keskeny köz végetér a főútvonalnál. Az öreg megtorpan, kettőt köhécsel, csak úgy, megszokásból, és elnéz arra, amerre a vasútállomást sejti. Jobbról vonat robog – fene nem ette meg, mintha az országúton jönne! –, aztán látja, ott húzódik a sínpár a beton mellett. Ablaksor villog, tarka utasok folynak össze a szemében, hosszan hallgat a dübörgés után. A vágány biztos elvezetne – gondolja –, és átballag az úttesten. Körülötte járművek, vontató pufog az emelkedőn, széles kocsik előzik egymást. A Balaton merre is? – forgolódik. A fia, Józsi magyarázta többször, de ezzel a buta fejével rögtön elfelejti. Mindegy, el nem tévedhet, a vonat biztos jel, egy-egy hosszú fütty messzebbről is eljut a füléhez.

Mikor kijött az utcára, nem tudta még, hogy el fog indulni. Hogy megpróbálja azért is, odatalálna-e az állomásra. Tavaly, már az ideköltözése napján azt kérdezte az új szomszédtól:

– Aztán a vasút, az merre van?!

Magyarázta a szomszéd, ő bólogatott.

Bántotta, hogy nem ért semmit a szavából, pedig hányszor volt már a városban, csakhogy mindig Józsi vezette. Ő másfelé lakik, családostól, az anyósánál. Inkább oda költöztek volna ők is, Józsi beszélte le. „Ott nincs kert, papa, egész nap mit csinálna; itt akár malacokat is tarthat".

Hát malacok nincsenek, de még malac sem.

Az a pár nyúl, amit hazulról hoztak, nyolc-tíz tyúk, és felnőtt a fészekaljnyi csirke, már többet tojnak, mint a vén tyúkok. Esznek sokat, a hozott szem régen elfogyott, méregdrága volt a kukorica a piacon. És meg se mérték, csak a gazda rávágta: ez ötven kiló, az meg hatvan. Mit tehetett, szükség volt rá, még jó, hogy nem kellett érte messzire menni. Az asszonnyal cipelte be, majd leszakadt a veséjük. Hanem hogy zöldféléhez olyan nehezen jut, nem hitte volna soha. Azelőtt fogta a kaszát, lement a kanális-partra, volt elég, csak győzte volna vágni. A nyulak még válogattak is, a vénebb fű mind alájuk került. Bezzeg megennék most talán még a csalánt is.

Ott a rét, a szövetkezeté.

Fene sem tudta, hogy így gazdálkodnak a városban is.

Igaz, Józsi említette egyszer, hogy tavaly ez a téesz termelte holdanként a legtöbb búzát. Az a kis fű – a nyüvek egyék meg –, amit a fák alatt összesarlóz időnként, nem ássa alá az elsőségüket.

Csakhogy jött egyszer valami csősz.

Mondta, figyeli régen, hogy róka jár a kertjük alján. És fenyegette, följelenti, ha még egyszer tetten éri. „Öreg korát nézem, különben máris bekísérném!" – hangzott ridegen. Három napig nem volt kinn a házból, aztán éjjel kelt föl, akkor sarlóz máig is. A nyulaknak enni kell, a kákicsfélét a tyúkok is szétcsipkedik, de fél mindig, hogy újra csúffá teszik. Látja, itt a töltés mellett is zöldül valami, kár, hogy a szütyőt nem hozta magával, de hát maga sem tudta, mire vetemedik. Az ajtóban mégis érezhetett valamit, mert visszaszólt a feleségének:

– Lehet, hogy megiszom valahol egy pohár sört, meg nézelődöm egy kicsit.

Az asszony nem szeret egyedül, mégsem ellenkezett.

Mióta ideköltöztek, azon emésztődik, őmiatta történt minden. De hát akkor úgy találták, nincs más megoldás, egyik kórházból a másikba kellett menni. Józsi mondta, költözzenek ide. Azóta náthás sem volt az asszony, hízott is valamennyit, csak az ő szemrehányásai miatt emésztődik. Hogy máig otthon lehetnének, jobb volna nekik is

– öreg fákat kár átültetni –, nem beszélve, Józsinak mekkora gondot szakajtottak a nyakába. Harmadnaponként kiugrálni ide, a város szélére, hallgatni az új és visszatérő panaszokat, valamit mozdít is néha – egyúttal megborotválja őt –, csoda-e, hogy ingerült volt délelőtt. „Magamnak sem kívánnék nyugodtabb öregséget". „Mindenük megvan, akár a kisujjukat se mozdítsák".

Türelmetlenség érződött Józsi hangjából, merően nézett rájuk, mint aki választ vár, – ők hallgattak. Jó-jó, nem halnak éhen, de hogy mindenük megvolna . . . ! – áll meg az öreg, és maga elé néz. Lassan egy éve lesz, hogy itt laknak, s még nem volt olyan éjszaka, hogy ne az elhagyott otthonról álmodott volna. Mindig, újra, sokszor ugyanazt, mint 14-ben, mikor a fronton volt. De ezek az álmok fárasztóbbak, nehezebbek, izzadt kimerülten ijed föl, mindig viaskodik valakivel, de a nevét elfelejti.

Most hány óra lehet, el sem tudja képzelni.

Legény korában volt egy zsebórája, nem jár évtizedek óta, de megvan ma is. Régebben gondolt rá, hogy meg kellene csináltatni, elmarad mindig. A határban nem hiányzott, a kastély üvegcserepére tizenegykor szokott rásütni a nap, arról tudták, nemsokára ehetnek. Otthon, a lakásban egy öreg falióra ketyegett, vagy harminc éve még ütött is, aztán csak kerrentett, ha a mutatója körülfordult egyszer. Hogy sajnálta, amiért Józsi nem engedte elhozni. „Csak nem akar csúfoskodni vele ott, a városon? Engem szólnának meg!" Otthagyták hát, az új gazda kidobta a gödörbe aznap. Mert hogy különb játéka van a gyerekeinek is. Igaz, Józsi rögtön vett egy vekkert, csakhogy ő ezekkel a mafla ujjaival nem fért hozzá a csavarójához. Később a csörgő felhúzóját eltávolították, azóta boldogul vele, ha el nem felejti. Néha áll napokig, a felesége hozzá nem nyúlna, attól fél, kiesik a kezéből. De minek is az az óra, akkor főz, ha kedve tartja. Illetve, ha úgy érzi, muszáj már. Mert inkább elvolna száraz kenyéren, csak a sparheltbe ne kellene tüzet raknia. Rossz a kémény – vagy a nyavalya tudja, mért nincs huzatja –, így a tűzrakást már az első héten ő örökölte. Józsi vett szenet is, ott van mind a kamra sarkában. Mondják, a szénnel spórolhatnák a fát, de ők úgy szokták kiszedni a sparheltből, ahogy belerakták. Nézte a szomszéd is, csak hümmögött. Azt megígérte, hogy a szenet átveszi, ha nekik nem kell. Ott egye a fene, többjük is elveszett, csak nem fogadnak el érte pénzt?! Fő, hogy a zsákokban hozott kukoricacsuta ne fogyjon le mostanában a padlásról.

Melegszik a levegő, az öreg fáradtan ásít.

Hanem az állomás messze lehet még nagyon.

Ördög vigye, inkább megy a főút mellett, itt, a sínek közelében még meg találják büntetni. A magafajtának esze sincs rá, mi mindenért szed pénzt az állam. Fizettek, jó, százalékot a házvétel után, de arra még Józsi sem gondolt, hogy azért is járt volna illeték, mert az otthoni vevőjük kétszerre adta nekik a vételárat. Józsi nagyon mérges volt, fellebbezést írt, visszadobták. Nem hagyta annyiban, a megyei tanácshoz folyamodott. A büntetést leengedték ötven forintra, hanem a százalékot követelték ők is. Mondta Józsinak, fizessék be, a törvénnyel nem érdemes vitába szállni, de hiába, tisztára megbolondult, új papírt fogalmazott, okmánybélyeg is kellett rá, elküldte a bíróságra. Beleírta azt is, hogy neki 260 forint a havi öregségi járuléka, és igazoltatta a nyugdíjintézettel, hogy az anyja meg negyvenet kap, házastársi segély címén. Könyörgött neki, inkább fizessenek, csak őneki ne kelljen elmennie a bíróságra, de Józsi hajthatatlan maradt. Még szerencse, hogy a végén elég volt egy meghatalmazás, amivel Józsi képviselte, – újabb húsz forintos bélyeggel. Hanem a pert nem nyerte meg a gyerek, azóta egyre a bírót szidja. És amennyi esze van, most a megyei bírósághoz fordul, mintha ott nem ugyanúgy az állam emberei ülnének. Józsi a járásnál még méltatlankodott is, hogy neki ne jogot, hanem igazságot szolgáltassanak, mire – a menye súgta meg – a tanácsvezető figyelmeztetésben részesítette. Izgága volt Józsi mindig, azért nem fért otthon sem a bőrébe, de majd egyszer megüti a bokáját. Hiába van olyan sok iskolája, nem tanulta meg, hogy az ilyen népnek mindig hallgass volt a neve.

Haragudna nagyon, ha sejtené, mit vett ő most ebbe a vén fejébe.

Nem vallotta meg a feleségének sem.

A télben egypárszor célzott rá, hogy szívesen körülnézne a falujában, Józsi min-

dig leintette. „Maradjon a fenekén, dolgozott eleget, ott a rádió, hallgassák. Különben sem régen hoztuk meg a krumplit, beszélgethetett akkor eleget a szomszédokkal".

Ami igaz, igaz, ott volt három napig, de Józsi úgy vitte le autóval, meg érte is ment. Mit tudott ő aközben csinálni, mikor az eső is majd' mindig esett, és a napok is rövidek voltak, sötétedett, ahogy az ebédtől felálltak. Jó, hogy arra a kis kertre nem akadt vevő, legalább maradt ürügy az utazásra. Józsi szerint ők eszik a legdrágább krumplit az országban, mert – bár nem fizetnek érte – közel száz kilométert kell utazni odáig. Kiadta ugyan felesben a szomszédnak, csakhogy a rakást is, a kapálást is végezhette egyedül, mert a szomszédnak éppen sok volt a dolga. S persze, őrá maradt a szedés is, a szomszéd éppen csak a felezésre dugta oda a képét.

A mehetnék most jött rá újra, ahogy a komájától egy ákom-bákom levelet kapott. A tél óta fekszik – tudatta –, a lába van oda, a nátha is elkapta a tavasz elején, a háztáji vacakokat meg vetni kellene. Nem kérte a koma, de érzi ő, hogy számítana rá, csak hogy' induljon el, ha az állomásig egyedül még nem tette meg az utat. Igaz, volna busz, de nagyon messze áll meg, az idejét sem ismeri, és fizetni is kellene. Egyszer felszállt rá a nagyobbik unokájával, megkerülték a piacteret, restellte nagyon, hogy a perselybe az istennek sem tudta beledugni a viteldíjat. Inkább gyalog megy, még Tolnába is lemenne, ha nem félne, hogy Józsi összeszidja. Szerencsés esetben az egy-két napos kirándulást észre sem veszi. Most megtudakolja, mikor megy a vonat, mennyit kell fizetni, és aznap, mikor Józsi elmegy tőlük, fogja a tarisznyáját. Mert hogy azt a bőröndöt, amit Józsi az őszön a szekrényük tetejére tett, ő nem veszi a kezébe, az biztos. Már a falu végén megkiabálnák az emberek: „Kocsis bácsi, uraskodik!?" Hiába, na, őbelőle városi ember már nem lesz. Köténnyt is azért hord, Józsi hiába szekálja. „Legalább akkor tenné le, ha hozzánk jön!" Beszélhet, lépni sem tudna anélkül. Megszokta. Annyi mindenre jó az. Pedig egyszer, odahaza, a tisztelendőné asszony is megszólta érte, hiába köszönt kezitcsókolomot neki. Először és utoljára életében. Mondta gépiesen a tanító meg a jegyző után, mikor a presbiterekkel beültek a pap lakásába. Amihez az emberben nincs érzék, kár erőltetni.

Magának megvallja, hogy ebben az új házban unatkozik rettenetesen.

A nyár még csak elment, de milyen hosszú a tél... !

Józsi olajkályhát állított a szobájukba, mert azt mondta, rendes kályhában, szénnel nem tudnának begyújtani. Ott a tükrös kászlin a papír, rajta, melyik csavart melyik után kell elfordítani. Egyszer megjárta, nem gyulladt el az olaj, csaknem az összes átfolyt a tartályból. A szomszéd merte ki, egy pohárral ráborult a szőnyegre is. Petróleumozták, annál rondább lett. A szagát érezte még a felesége is.

Másképp megvoltak, ültek napszámra az ablak mögött.

Hazafelé igyekvőket láttak, mindig ugyanaz a kép. A szomszédasszony szidta az unokáját, a gyerek egy darabig visszabeszélt, a második pofon után törött el a szája. Szemben, a nagylány óránként járt vízért, bátyja a hóesésben is a motorját berregtette, a kamaszok hógolyóval dobálták egymást.

Ha sötétedett, rászólt az asszonyra:

– Bezártad?

– Be.

– A konyhát is?

– A konyhát is.

Ült tovább a kispárnán, hidegnek találta a széket. Azelőtt eszébe sem jutott ilyesmi. Dolgoznia kellett, ott volt a szőlő, a kert, a kis háztáji gyümölcsös, alig várta vacsora után, hogy ágyba dőlhessen, álmodni sem szokott soha. Na jó, egyszer-egyszer átmentek a szomszédba – vagy őhozzájuk nézett be valaki –, könyvet, újságot vett a kezébe, az öregasszony fölkapcsolta a rádiót, de hát mindez mellékesen történt akkor, itt meg ez a mellékes jelenti az életüket. Egy ideje ő rázza ki a szőnyegeket is, söpri az ágyalját, feltörli a konyhakövet, ő, a hajdan húszholdas gazda! Az egy bolt még, ahova a felesége jár.

– Kenyeret hoztál?

– Hoztam.
– Szódavíz van?
– Van.
Hétről hétre, hónapról hónapra ugyanez... !
Még szerencse, hogy a szomszédok jó népek, ezért-azért átfutnak néha. Tepsi, fazék kell nekik, máskor zsírt vesznek és tojást. Józsi mondta, hogy a boltban drágábban kapnák, de mért fillérezzenek velük, így legalább nincs gond a szaladgálásra. Nekik alig kell valami, az asszony folyton tejet iszik, a pénzük majd' mind megmarad. Nyugtalan volt először, a nyugdíjintézet nem semmizi-e ki őket, mivel ideköltöztek. Józsi kinevette – a címváltozást megírta Pestre –, azóta is jön a postás minden huszonharmadikán. Jobb lett volna hát, ha az illetéket kifizetik, mért kell a bíróságon csúfoskodni.
Amúgy a ház megfelelne, van hozzá minden.
Szoba, konyha, spájz, kamra, még pince is – a kertben kis szőlő –, csak minden nagyon kicsi. Persze, elég nekik – a feleségének az volt az első szava, hogy ebben fognak megdögleni –, mindegy, az öregeknek ez a sorsuk. Az apja ennyi idős korában már nem élt. Rózsét aprított a favágítón, egyszercsak elvágódott, pedig fiatal korában sem erőltette meg magát. A kártya, az ital, meg a kugli volt az istene, és a cigányasszonyokat szorongatta, ha engedték. Legtöbbre a kártyát becsülte. Napszámra verték az ultit az olvasókörben. Irtózott a nehéz munkától – megkereste a kibúvókat –, de a ház körül elvégzett mindent.
Az az élet, ami őrá szakadt, de tetszene neki!
A folyosót befuttatná vadszőlővel, s pár év alatt a legszebb körtét termelné a környéken. Most egyetlen kisfa árválkodik a szőlő szélén, első terméséből visz a komájának is. Azt tartják, minél többen esznek belőle, később annál többet terem. Szemezne rózsákat is, fúrna, faragna, ezermestere volt a zár- és lakatkészítésnek. Bezzeg ő a kaszát is mással kalapáltatta meg. Szeme elromlott a háborúban, a keze nehéz, s érzéke sem volt soha a finomabb munkához. Megtörténik ma is az új háznál, hogy egyik-másik zárat nem tudja kinyitni. Józsi mérges volt, mikor a pince lakatját baltával verte le. Kiderült, a padlás kulcsát akarta belekényszeríteni. Hát így van, csak beismerni nehéz. Az asszonyon jól látja, mennyire megöregedett, legjobban az emlékezete veszett el. Pokoli, mikor percenként kérdezi ugyanazt. Józsi mondja, ő sem különb, de az nem lehet igaz. Neki van gondja a pár kis állatra, a konyhában összerakodik az asszony után, ő bontja, veti az ágyakat, melegít vizet a mosogatáshoz – hetenként egyszer lábat is mosnak –, nem való a felesége semmire. De csak látná be legalább! Hanem erről szó sincs. Állandóan körülötte lábatlankodik, azt akarja csinálni, amit ő már megcsinált. Pedig legszívesebben a főzőkanalat is átvenné tőle, hanem azzal már elkésett. De a konyhakert kiégett volna, ha idejében el nem kezdi az öntözést. Egy ölnyi az egész, aznap ásta föl, mikor tavaly ideköltöztek. Mi mindent palántált bele az asszony! Háromféle paprika, néhány tő paradicsom, káposzta, retek – ingyen adta a szomszéd –, még karaláb is, pedig azt nem szeretik. A nyulak ették meg, és elcsipkedték a levelét a tyúkok. Megvolt a nyári szórakozás, locsolgatott reggel, este.
Gyorsít a léptein, ha lehetne, semmivé zsugorodna, hogy a levegőnek se ártson. Az úttesten nem szűnik a forgalom, gépkocsidudálás, fékek csikorgása úszik a levegőben, fröcsög a frissen locsolt víz, egy motoros majdhogy keresztbe nem áll. Most már közelebb esnek a házak, megkérdezi az első szembejövőt, jófelé tart-e.
– Az állomásra, bácsika?! Itt menjen a kerékpárút mellett, odatalál.
Megköszöni, baktat tovább.
Néhol félre kell állnia, egyre többen járkálnak, középkorú férfi szalad előtte. Sistergés, dohogás – ez már az állomás lesz –, nagy, kormos mozdonyt lát, ahogy kilép a saroknál. Mennyi ember! A paksi vásáron sem szoktak többen lenni – csodálkozik. Rohanás, nyüzsgés, igen, ott a bejárat.

Leülne egy kicsit, nincsen pad sehol.

Két-három helyen újságot árulnak, a jegypénztárnál hosszú sor, a hangszóró érthetetlenül kiabál. Gyerekek lángost esznek, fagylaltot nyalnak, egy korsó sört meginna ő is.

– Atyámfia – áll egy féllábú, egyenruhás, karszalagos férfi elé –, egy ital sört mérnek itt valahol?

Az egyenruhás rápislant az elnyűtt, borostás arcra, megbámulja a kötényt is, aztán mordul valamit. Illedelmesen megköszöni, és odább ődöng. Nagy tábla előtt állomásneveket olvasnak az emberek – nézi ő is, de a betűket nem látja –, egy szűk ajtón, mások után, találomra befordul. Ez lesz az! – köhint elégedetten, kötényével elcsípi az orrát, szájában összefut a nyál, és odaáll a sor végére.

– Egy korsó sört, kartárs – botlik a nyelve a hivatalosnak tartott szóra, valahogy olyanformán, ahogy kezétcsókolomot köszönt egyszer a tisztelendőné aszszonynak – és mutatja a bugyellárisát.

– A pénztárhoz, papa! – int a csapos, és a következő blokkjáért nyúl. Sorbaáll megint, de csak üveggel adnak, mire rákerül a sor. Jóval drágább, kettőt kér mégis, hadd lássák, hogy komoly vendég. Na, a könyöklőnél van hely, szemben az ablakkal, a vonatokat tűrhetően látja. Bezzeg, ha 14-ben ilyenekkel mentek volna a frontra... ! A Balaton-partján vitték őket, meg-megcsillant a víz, éjszaka volt. Később, 18-ban, mikor átkerültek az olaszokhoz, még fügét is evett, tulajdon kezével szedte le a fáról. Most is mozdulnak az ujjai, valahányszor az unokáinak mesél róla.

Egymás mellé állítja az üvegeket, konok, hallgatag nézéssel néz, aztán a jobb kéz felőlit kiissza egyhajtókára. Nem valami hideg! – törli a száját, kókadt karimájú kalapja árnyékot vet a szemére. Hány éve is, hogy legutóbb sört ivott... ?! A pálfai búcsún voltak, ebédre a sógorasszony halat sütött, nagyon csúszott utána a sör. Otthon gyerekkora óta minden nap bort ivott, úgy van az ember, az esik jobban neki, amihez ritkábban jut. Amúgy jó sör ez – nyúl a másik üvegért –, a torka sem kap tőle hurutot. Felét meghagyja, fölemeli többször, elfogy a maradék is.

Hozok még! – élénkül –, csak a pénztárnál aggódik kissé. Na, kifutotta – nézi az aprópénzt –, az új üvegekkel visszamegy a könyöklőhöz. Hej, azért amit katonakorában ivott, jobb ízű volt sokkal! Szerbiából jött haza, első szabadságra. A vasderes kancákat meg sem ismerte, úgy lesoványodtak az apja kezén. Hogy szidta az öreg – „döglöttél volna meg a fronton!" – amiért nem volt hajlandó felülni utánuk a kocsira. Otthon volt a komája is, elmentek a nagykocsmába. Az a sör valami fölséges volt. De az asszony elrontotta az egészet, mert érte ment estefelé. Éppen indult volna, a csákóját kereste, s ahogy a feleségét észrevette, megmakacsolta magát. Reggelig mulatott a komájával, aztán egyenesen kiment a határba. Szép idő volt, a rozs már kötözködésig ért, belefeküdt, aludt egyet. Nem is tudja, hogyan engesztelte ki a feleségét.

Korog a gyomra, kicsit szédül, ma még nem evett semmit.

Napok óta ez az út járt az eszében, az este kis híján elszólta magát az asszony előtt. Bolondos jószág, vén korára hibbant meg. Nincs nyugta tőle éjszaka sem. Félbódultan leszáll az ágyról, nekimegy mindennek, és ott horkol tovább, ahol elesik. Csak legalább ne horkolna annyira! Józsi még gyerek volt, már nem bírta ki velük egy szobában. A doktor úr. Állatorvosnak tanult. Az első gyerekük milyen más volt! A torokgyík vitte el, alig múlt hatéves. Mindig az istálló körül sündörgött. Villa, seprű, gereblye, – húzta maga után a konyhába is. Neki biztos nem a város lett volna a vágya, ha felnőhet... Egyszer megverte, mert a kisborjút kiszalajtotta az utcára. Utána jött az a betegség. Nincs nyugta máig, hogy talán az a verés is siettette a halálát. Józsinak ezért nézett el mindent, most itt van. A menyét is csak az iskola érdekli. Beiratkozott a levelezőkhöz, ha a kislány nagyobb lesz, be is fejezi. Józsinak meg újra másik egyetemen jár az esze. „Otthon mi lehettem volna?" – vágta hányszor a fejükhöz. Tehetett, amit akart, nem akadályozta, ha ellenezte is. Most ez a fizetség. Mintha ők tehetnének róla, hogy minden a téeszbe került. Nemcsak nekik. A többiekből mégis hány otthon maradt.

Vesztek volna ők is a régi házban.

De úgy meggabalyodtak a múlt tavaszon.

Ha egyszer még vissza lehetne csinálni . . . !

Reménytelen.

Vannak az ember életében ilyen, soha jóvá nem tehető dolgok.

Nyúl a sörért.

Langyosabb, mint volt.

Az illemhely merre lehet?!

Könnyebb volna egy vonaton elintézni – pislog kifelé, és újra fölveszi az üveget.

Iszik, Józsi jár az eszében.

Mért ellenzi, hogy ő akkor utazzék el, mikor kedve tartja?! Neki ők mikor szóltak bele a dolgába? Pedig . . . akkor most mindnyájan otthon lehetnének . . . !

Otthon.

Szőlő, nagy kert, a kanális-parton zöldell a fű. Ha meghalna az asszony – az isten bocsássa meg –, nincs az a hatalom, ami őt itt tartaná.

Ketten mégsem mehetnek el.

A felesége már nem keresi meg a kenyerét. Hiszen ha a menyének más természete volna, elviselhetné maga mellett az anyósát.

Mindig civakodtak.

Ezen, azon.

Ő ihatja meg a levét.

Arra nincs törvény, hogy a gyerekek a szüleiket . . . kötelesek . . .

Törvény, kötelesség.

Az is sok, ami van.

Érzés, tisztesség kellene.

Hanem a vonat . . . Az indulását ne felejtse megkérdezni.

Újra iszik, kiürülnek az üvegek.

Nyomja valami a halántékát, a pálfai búcsún érzett ilyesmit.

Vonatok mennek, vonatok jönnek, lám, öt-hat is.

Ejnye – húzza lejjebb a kalapját –, alighanem Józsival is ilyen helyről indult tavaly.

Ásítás kerülgeti, és nagyon köllene a vécé. Csupa nőt lát, restelli őket megkérdezni. Kimegyek a vonathoz – toporog –, nem látja senki, ha a fülkét magamra csukom.

Az aluljárón botorkál le, mert zárva a peron. Jobbra, balra tekintget, üres az egész szerelvény. Nehézkesen fölkapaszkodik a legközelebbi kocsira. Szerencséje van, rátalál a fülkére. Hogy az ajtaja nyitva maradt, akkor veszi észre, mikor már elvégezte a dolgát. Nem siet, ügyetlenül helyére illeszti a reteszt, leül a deszkára. Meleg van, rászakad az ásítás, jó lenne aludni egy kicsit . . . ! Szempillája nehezül, feje a mellére csuklik, és már horkol is.

Az álom szárnyán hazarepül a falujába.

Rakott szekerek zörögnek az úton, a kanász disznókat hajt, nagyokat durrant az ostorával. Malacok sivalkodnak, bozontos puli ugat, ráugrik egy süldőre. Zaj, kiabálás, éppen, mikor a komáját meglátja. Kiált neki, hadonászik, keze nekiütődik valaminek.

De mitől ez a hirtelen rázódás?! – nyitja ki hunyorogva a szemét, és csodálkozva körülnéz. A csuklója véres, kötényéhez törli. Balról, a keskeny ablaknyílás mögött mintha egyre gyorsulna a szomszéd sínpár, a kormos vasúti kerítés, csaknem összeérnek az oszlopok. Feje bódult, nem érti, mi történt, álom és valóság kusza szálait bogozgatná, csalódás ül az arcán.

Ha legalább még a komájával beszélhetett volna . . . !

TÓTH BÁLINT

Akár a gyors puskalövés

Akár a gyors puskalövés, akár a hirtelen halál,
oly váratlanul, oly vadul ért engem az a nyár.
Sűrű csomós fémháló, mit a birkózóra vetnek,
úgy hullt rám az a nyár, s a nyárban, hogy szeretlek.
S úgy bújtál hozzám, oly szelíd, oly bizalmas odaadással,
lásd, mennyire lehetsz enyém, s hogy mennyire enyém vagy, lássam.
S hogy magaménak tudjalak, s te is magad enyémnek érezd,
tánc közben szinte észrevétlen megszoritotta térdem térded,
s nyíló-csukódó combjaid közt, mint szerelmes hullámverésben,
úgy szálltam, hulltam, hogy ma is a csontjaimban érzem.
Aztán a hajnal! kék galambraj tornyok párkányára röppent föl, –
szitakötők a szökőkútnál! – ittam medres szép tenyeredből.
A sarkon hirtelen kinyílott s felragyogott az üres utca,
akár a végeláthatatlan hajnalok arany alagútja.
Mi úgy indultunk rajta el: e nyárnak nem lesz soha vége, –
s akkor ráléptél hirtelen egy perdülő platánlevélre:
esett, sírtál s én tehetetlen álltam a karodat szoritva,
mert tudtam, az a régi reggel, a régi nyár nem térhet vissza.
Sötét utcák, sötétlő kertek, tele váddal, viaskodással,
s mennyi dac, mennyi keserűség abban a végső elválásban!
Én tudtam nem lehetsz már boldog, te hittél még s harcoltál érte,
s a régi reggel elmerült kegyetlen napok gyötrelmébe.
Hány évem múlt már nélküled? Nélküled s mindig rádgondolva,
hogy lassan azt érzem derűsen, mintha a lelked nálam volna.
Nálam is van jobbik felе s megőrzöm, ha kell veled szemben,
őrzöm valami gyönyörűszép, nem evilági szerelemben.
És mert a világot veled és oly sokszor csak benned láttam,
most, mikor elveszítelek, mindenütt ott vagy a világban.

Ha nem rettensz

Mert engem szeretsz, úgy szeressél,
éhezem, – húsoddal etessél,
szomjazom, – bontsd ki síkos melled,
magány űz hozzád, éhség kerget.

Ínyem csordítja két szép holdas
csípőd, követlek, mint az ordas,
várok, szívednek szegezett kés,
még egy lépés, és nincs menekvés.

Ha nem rettensz, húsodon, véren
táplálni édes teljességem,
újjászülethetsz s újjászülhetsz,
– vagy menekülj, míg menekülhetsz!

HEITLER LÁSZLÓ

BALATONI TÁRLATOK — 1969.

A balatoni képzőművészeti kiállítások közül évek óta kiemelkedik a tihanyi: Borsos Miklós, Egry József, Bene Géza, Rippl-Rónai József műveinek bemutatása esemény volt, úttörő vállalkozás. Egy-egy nyáron át tömegek látogatták mindegyiket, a szakma a modern magyar művészet egyik szószékének tartja a múzeummá előlépett öreg kolostort.

Az idén az úttörő szerepről lemondott a múzeum, egy nagy sikerű budapesti kiállítást ismételt meg. Szintén pesti bemutató ismétlése volt a keszthelyi tárlat: Kokas Ignác képeit a kora tavasszal mutatta be a Műcsarnok.

Visszalépés az idei program? Vagy a két „utánjátszás" is ér annyit, mint két eredeti bemutató? Talán felesleges is ezt bogozni, hiszen rangos képzőművészeti események színhelye volt a Balaton északi partja az elmúlt nyáron is.

AMERIGO TOT TIHANYBAN

rendezett kiállítása is igazolta, hogy ma már próféta a hazájában. Az a gyanúm, hogy a zajos ünneplés csak részben szól a műveknek és alkotójuknak: egyúttal magunkat is ünnepeljük, hogy sikerült „felfedeznünk" idegenben naggyá nőtt hazánkfiát. Tóth Imre prófétasága nem hazai keletű, nemzetközi sikerének hullámai csaptak át határainkon.

A legnagyobb méretű két szobor – Őfelsége a kilowatt, és A föld füle – Tihanyban a múzeum előtti téren fogadta a látogatókat, tucatnyi másik pedig a füves-fás zárt kolostorudvaron. Ezzel a rendezői leleménnyel É. Takács Margit olyan előnyt adott a műveknek, amivel a Műcsarnok termei nem versenyezhettek. Az 54 plasztikát és 57 grafikát bemutató tárlat Amerigo Tot szinte teljes életművéről áttekintést adott.

A művész 1909. szeptember 27-én született Fehérvárcsurgón. Tanulmányait a budapesti Iparművészeti Főiskolán kezdte, majd 1930-ban Dessauba ment, ahol a Bauhaus két nagytekintélyű mesterétől, Moholy-Nagy Lászlótól és Paul Klee-től tanult. (Tíz kiállított kompozíciója ebből az időből elsősorban Klee hatását árulja el.) Még ugyanebben az évben pár hónapot Párizsban töltött Maillol tanítványaként. Európai útjának következő állomása Drezda volt, ahol az Otto Dix által vezetett baloldali művészcsoporthoz csatlakozott. 1933-ban, a fasizmus hatalomrajutásakor őt is internálták. Szökése után Olaszországba gyalogolt – azóta második hazája Itália. Művei tanúsága szerint első nagy élménye Itáliában a korareneszánsz szobrászata volt. A tárlaton bemutatott munkái közül a Judit, Salome, Táncoló bacchánsnők I–II – mind 1938-ból – témában is és a megformálás módjában is a művészetnek ezt a feltörő korszakát idézi. Kifejezésteljes portréi: Celestine (1939), Dr. Lénárd (1940), Donatella (1940) – biztos mintázókészségről, átélt lélekábrázolásról vallanak. A természeti formák harmonikus előadásának korszaka A szép Partenopea (1940) című, párnákon fekvő női aktot ábrázoló művel zárult, és egy sokkal vaskosabb, tömörebb, szenvedélyesebb szoborfogalmazásba csapott át a negyvenes évek során.

Amikor Olaszország a németek oldalán belépett a háborúba, Tóth Imre az ellenállókhoz csatlakozott, és partizánként harcolt. A világfelfordulás megváltoztatta formarendszerét is, 1945 után keletkezett művei erősen eltérnek a reneszánsz szellemet idézőktől. A változásról ezt mondja a művész egy interjúban (Nők Lapja 1969. június 7.) „Dessauba a modern művészet vonzott, Olaszországban megigéztek a klaszszikusok. Amikor hittem a klasszikus formában, hittem az élő múltban, az idillben, a harmóniában. De éppen a háború után, Auschwitz és Buchenwald után azt éreztem,

hogy széttörtek a formák. Az átélt trauma a művész számára nem csak külső behatás, hanem egész valóját megváltoztató, pszichológiai sokk is. A homo sapiens sem függetlenítheti magát sem a természettől, sem a világtól. Amikor a háború földrengése maga alá temette a múltat, a tegnapok idilljét, azt éreztem, hogy újra kell teremteni a világot. Akkor találtam rá újra a természeti formákra, akkor születtek a natúrától elforduló és mégis természeti képződményből származó, zárt egységbe torlódó »Kavicsasszonyok«. Az embert is másként láttam – azután. Talán nem olyan szépnek és nem is olyan nagynak: félelmetesnek és megfélemlítettnek."

Kavicsasszony I–IV, és Holdkóros I–II című, földön ülő nőalakjainak zárt tömbjét alig-alig bontják meg a testrészek kövéren dudorodó-hurkázó formái. A vaskos idomok, a pózok és az arcok, az egész figura kifejezése a primitív faragások áhítatából is őriz valamit. A sorozat legerőteljesebb darabja, a súlyos formákat harmóniába rendező Ülő nő (1946) a hazai termésből Goldman György nagyerejű szobraival tart rokonságot. A velük egyidőben keletkezett Városi látogatás (1945) és Falusi üdvözlégy (1946), továbbá a Pletyka (1946) és a Veszekedés (1946) újra a reneszánsz szellemét ébresztette, de a korábbiakénál teltebb plasztikával. Az ugyanakkor keletkezett portrék – Professor Birnbaum, Külföldi tudósító, Nyugalmazott birkózó – az ember esendőségéről, korlátoltságáról és szánalmasságáról vallanak – a szoborkarikatúra határát érintve.

Az ötvenes évekből való néhány kiállított szobor – Az alma mítosza, Európa elrablása I–II, Hommage à la Venus de Willendorf – az elvont formanyelvre való áttérést mutatja Amerigo Tot művészetében.

A bemutatott nagyméretű fényképek Tot épületplasztikai munkáiról tudósítottak. Első igazán nagyszabású munkája, a Termini pályaudvar (Róma) homlokzati fríze a geometrikus absztrakció kifejező eszközeivel készült. Más dekoratív szobrászi megbízásai is az elvont alakzatok alkalmazását követelték meg, ami körplasztikáira is hatott. A szerves idomok helyébe új formarendszert épített ki a művész, aminek uralkodó eleme a korong, a hasáb és a szögletesített – mélyülő és magasodó – spirálforma.

Az absztrakt művek egyike, a Komarov emlékére című, a féltengelyek és korongok közti résből előnyúló kézzel olyasmit jelenít meg plasztikai eszközökkel, ami a hagyományos szobrászattól távoli, korunknak viszont jellemző valósága: a kozmoszba hatoló ember küzdelmét ismert és ismeretlen erőkkel. Az elvont formarendszer alkalmazásának egyik telitalálata a Hommage à Karinthy – Olivecrona (1969) című szobor. A kettébontott tojásra emlékeztető idom külseje sima, fényesre csiszolt, a feltáruló belső viszont az agytekervényekre utal mértaniasított pozitív-negatív mintázatával. A Geometrikus gordiuszi csomó című szobrán is ezt a dinamikus hatású formát alkalmazta a művész.

Reliefjei jellegzetes módon mélyülnek, ugyanakkor alakjaik erőteljesen domborodnak. A kétirányú felületbontás feszültsége teszi vonzóvá és hatásossá őket.

1969-ben keletkezett művei egy kivétellel nonfiguratívok. A kivétel a Csurgói madonna, melyet szülőfalujának szánva készített a szobrász – 30 év előtti „realista" modorában.

A kiállított grafikák között egy sorozat Aretino-illusztráció erőteljes figuráival a szerelmet, a Kivégzett partizánok, a Drótsövényember, a Harc címűek pedig a háborút idézik. Más lapjai tanulmányok szobraihoz, domborműveihez.

A mértani és szerves formákkal való kifejezés mesterének mutatták Amerigo Totot hazai kiállításain látható művei, példát szolgáltatva a figurális és nem-figurális kategóriák merev szétválasztásának tarthatatlan gyakorlata ellen.

A tihanyi kiállítást É. Takács Margit rendezte elmélyült munkával. A minden kiállított plasztika reprodukcióját tartalmazó reprezentatív katalógust Katona László tervezte.

CSEBI POGÁNY ISTVÁN FÜREDEN

az Annabella szálló csupaüveg óriási előcsarnokában állította ki képeit. A nagy számú akvarell és gouache legtöbbje balatoni témát dolgoz fel: vitorlások, hajók, halászok, halak, víz, nádas, vízpart, fürdőzők, szivárvány, – mások virágot, aktot, ezzel-azzal foglalatoskodó embert ábrázolnak. Méretben is nagy a változatosság a tenyérnyitól az olajfestménynek is terjedelmes méretűig.

Csebi Pogány kiállításán egy jó felkészültségű festőnek a Balatonhoz való vonzódását láthattuk. Képein a szép táj, az üdülőélet sok kedves mozzanata, az emberek életének kedélyes, hangulatos része tűnik elénk. „Működése Füredhez kapcsolódik – írja a festőről Pogány Ö. Gábor –, emlékanyaga a tó felett, körül jelentkező tüneményekből, zajló életből, a magyar nyárból halmozódott fel. Bár a víztükör csillogása, a nap sugárzása, a nádasok zizegése, a szőlősorok végtelenje vizionárius káprázatként vibrál az ő képein is, oeuvre-je nem rokonítható Egry József hagyatékával. Vékony ecsettel rajzolt vonalai, karcsú foltjai grafikusabb összképet eredményeznek, érzékibb krónikává sorakoznak."

Csebi Pogány képeinek erőssége a gazdag színhasználat. Szép megoldásokat találunk azokon, melyeken kissé visszafogottan, megszűrten váltotta át színre a látvány ragyogását. Akvarelljei között vannak puhán, rétegesen felrakottak, de találhatók friss, „egyérintős" festésmódúak is. Technikai fölénye tudatában hajlik a hatásos, behízelgő modorú megjelenítésre.

A kiállítás az élet derűjét igyekezett dokumentálni képekkel. Nézői főképpen az Annabella szálló vendégei voltak, akiknek a nyaralását még kellemesebbé tette a festményekkel díszített környezet. A hatásról már a megnyitón mutatkozó komoly vásárlási érdeklődés is tanúskodott.

KOKAS IGNÁC KESZTHELYEN

mutatta be budapesti kiállításának egy részét. 1968-ban a Velencei Biennálén szerepelt önálló anyaggal a művész, aki két Munkácsy- és számos más díj tulajdonosa. 1926-ban született, tehát viszonylag fiatalon jutott a legsikeresebb magyar festők sorába. A Balatoni Múzeumban egyértelműen figuratív és már-már nonfiguratív művek voltak Kokas tárlatán.

A falu világa ma is sok festőt vonz. Kokas Ignác is hosszú ideje meríti témáit – gyerekkori és mai – falusi élményeiből. Az emberek életével való közösségvállalás, az érzelmi azonosulás és az objektív megfigyelő, a tapasztalatokat mérlegelő filozófus tárgyilagossága ötvöződik képeiben, – kissé fanyar festői modorban megjelenítve. Az idillikus faluképek ugyanúgy csak részigazságok, mint a mindent tragikusnak, halódó öregek sírnivalóan szomorú gyülekezetének láttatók. Kokas mindkét buktatót elkerüli. Este a falun (1964), Téli udvar (1965), Enyészet (1965), Elmúlás (1966), Néma ház (1967) és más képeken a világ egy kis szelete látható, tárgyak, állatok, emberek – szándékoltan bizonytalan hatású együttesben: a falu (egyben egy idejétmúlt életforma) elégikus idézése. Ezt a sajátosan megjelenített világot nagyobb körre vetítette ki a festő újabb képein. Elhagyom a falum (1968) című nagyméretű festményén két részre osztottan jeleníti meg feszültségekkel teli élményeit. A kisebb felületen a falu sejlik fel mai, fölbolydult valójában, a nagyobb rész nonfiguratív felülete dinamikájával éreztet valamit a zárt közösségen kívüli világ zaklatottságából.

A látvány csak jelzésekben tükröződik Kokas újabb festményein. Nagy erők járják át jókora méretű képeit. Festői eszközeivel képes feszültséget teremteni rajtuk, amivel az élet feszültségeit, küzdelmeit idézi (Küzdelem, Colombre I–II.)

Az elvonatkoztatás a látszólag nem-elvont képeken a legteljesebb, ezek az újmitikus témájúak. A sor az Orfeusszal kezdődött, és A nap fiai, Napbélyegzett, Sine solitudine címűek követték. Hozzájuk tartozik a Tékozló fiú, a bibliai téma felélesztése, – a tárlat egyik legjobbja.

AMERIGO TOT: Kavicsasszony, 1946

AMERIGO TOT: Hommage à Karinthy – Olivecrona, 1969

Kokas képei izgalmasak a langyos kiállítások anyagához hasonlítva, „nem érdektelen piktúra" amit művel. A bennük formát kapó életérzés, az élet fogalmakkal nehezen megfogható részének festői megragadása, vagy legalábbis a megragadás szándéka vonzóvá teszi a világ komolyabb oldalára figyelő és figyelmeztető festő munkáját. „A néző számára kétségkívül nem könnyű feladat birtokba venni ezt az összetett s bonyolult festői nyelvezetet – írja a kiállítás katalógusában Csorba Géza. – De akit nem untat általánosságban az emberi lét, de ennél sokkal közelebbről is, korunk egynémely sarkalatos kérdésének művészi értelmezése, amely szép, mert küzdelem eredménye, az megtalálhatja számítását ennek a még koránt sem befejezett, de máris gazdag gyűjteménynek a körében."

Pusztaság

Minden hegy mögött pusztaság.
Csak napról napra, egyre-másra.
Sose lesz vége. Mind fölött
közönyöd győztes ragyogása.

Nem sebezhet már tüske sem.
Már nincs közelben ág, s az ég se.
Ez a végleges idegenség,
a minden dolgok messzesége.

Itt már nem is gyűlölhet senki.
Csak én maradtam. Senki más.
Minden bűnöm gyógyíthatatlan.
Se ítélet, se oldozás.

Kit megjelölt

Kit megjelölt a fájdalom,
hiába zárkózik szobákba.
Hiába fut az útra ki.
Szint vallhat. Csalhat. Mindhiába.

Kinek mellén a jel kigyúl,
vermek alján is megtalálja.
Kegyelmet föld, ég nem terem,
csak csontja pőre villogása.

Körülvettek

Itt vagyok – láss meg – kényre-kedvre
nem véd közöny, se színlelés.
Remegek, állok. Célpont lettem,
akár cirkuszban. Láng s a kés
körülvettek már. Nem maradt más
csak félelem. Csak fájdalom.
Most meg ne rezzenj. Most igaz légy
ezen az utolsó napon,
olvasd le hát: mit mond a mérleg.
Elfeketült a föld, a menny.
Szívembe rezegj, győztes villám.
Hamuvá égjek. Úgy legyen.

GYERGYAI ALBERT

JEAN GIRAUDOUX

(1882–1944)*

Maholnap negyven-ötven éve hozzánk is eljutott Jean Giraudoux nevének és népszerűségének a visszhangja, bár talán lassabban és nehezebben, mint a megújult francia regényirodalom vele egykorú nagyjaié, holott Párizsban azonnal, legelső könyvei alapján, egysorban emlegették Mauriac-kal, Arland-nal, Montherlant-nal, Cocteau-val, s még Proust is kedvtelve elemezte a fiatal Giraudoux friss képeit és merész képzettársításait. Míg a párizsi „jótársaság" éveken, évtizedeken át bálványozta, főképp mint legjobb tulajdonságainak képviselőjét és kifejezőjét, műveltségéért (hisz végigjárta a tanárképző École Normale-t és a diplomataképző Politikai Főiskolát), világismeretéért, az akkor még otthonülő francia írókhoz képest (mint nevelő és diplomata sokáig tartózkodhatott a németek, az angolok s a dél- és észak-amerikaiak között) sportérzékéért, jókedvéért, személyes varázsáért éppúgy, mint prózája, mesélővénája, iróniája bonyolultságáért – Párizson kívül s nálunk is csak vonakodva fogadták ezt a máshol mindenütt túlzottnak érzett kedveltségét. Giraudoux ugyanis kezdettől fogva korának, kora társadalmának, pontosabban kora egy bizonyos társaságának az írója volt, s egy kis rosszindulattal s esetleg némi pártossággal oly közepes elődökkel lehetne párhuzamba vonni, mint Octave Feuillet, aki III. Napóleon úrinépét szórakoztatta, vagy mint Paul Bourget, aki meg a III. Köztársaság nagypolgárságát –, ha Giraudoux nem lenne mindkettőjüknél szárnyalóbb, korlátai közt is szabadabb s önmagával szemben is elfogulatlanabb. Szerencsés természete révén s talán mert, adott körülmények között, a „jótársaság" is fejlődhet, annak a kétes helyzetnek, hogy csak egy bizonyos körhöz szólt, nem annyira a hátrányait, mint inkább az előnyeit érezte és éreztette. Így például tudta, hogy kik olvassák, kik szeretik, kik hajlandók vele járni – s mivel a „jó társaság", egy bizonyos értelemben, nemcsupán s nem is elsősorban a gazdagokat, a kiváltságosokat, a főképp külsőségeikben finnyáskodókat jelenti a franciáknál, hanem a lelkileg finnyásakat, a szellemileg tájékozottakat, a maguk szűkebb életén vagy mesterségén felülemelkedetteket, a művelt vidéki tanárt, az elszigetelt könyvkedvelőt, a nyílt ész és a biztos ízlés játékaira hajlamos jogászt, orvost vagy mérnököt éppúgy, mint egy művészt, egy nagykövetet, egy eleven érzékű tudóst vagy egy gondolkozó szépasszonyt – Giraudoux egykettőre megbízható híveket, biztos olvasótábort teremtett és tudott maga körül. Egy ily író s egy bizonytalan közönségű alkotó közt majdnem annyi a különbség, mint egy dédelgetett gyermek s egy világgá taszított lelenc között; igaz, a sors tréfáinál fogva, a lelenc géniusza is kitörhet, s a család kedvence is meginoghat – de Giraudoux esetében, a szülőhelytől az iskolán, a külföldi utakon s a diplomácián át az irodalomig, ez a dédelgetettség, ez az érzelmi biztonság nemcsak védelmül, hanem biztatásul, ösztönzésül is szolgált egy ritka írói pálya zökkenőtlen befutásához. Így, hogy mindjárt egy példát is mondjunk, Giraudoux legtöbb regényében, amelyek egyébként elragadó és tudatos monotonsággal mindig ugyanazt a témát, a szeretet százféle változatát ismétlik, a szerelmet és a barátságot, a szenvedélyt és a gyöngédséget, a hódítást vagy az önfeláldozást – a „hős" majdnem mindenütt (mint ebben a regényben Jacques) egy mindenképp rokonszenves és méltán rokonszenves fiatalember, aki testi, szellemi, érzelmi s erkölcsi harmóniájával szinte mindenkit meghódít, – aki tudja, hogy szeretik, sőt ezt meg is kívánja s mintegy természetesnek tartja, s aki e ráirányuló szeretetnek a melegét a maga szeretetreméltósága fényében sugározza széjjel, vonzalom, hála, ragaszkodás vagy pajtási kötekedés formájában, a megértés, az együttérzés ellenállha-

* *Utószó Jean Giraudoux-nak az Európa kiadásában megjelenő regényéhez.*

tatlan mosolyával s ugyanakkor némileg zavarban és bocsánatkérőn, hogy egyszerre annyi igényt s illúziót kénytelen kielégíteni. Egy ilyen hős megjelenítése minden más írónál feszélyezné, sőt gúnyra ingerelné az olvasót, míg Giraudoux, bár még azt a kockázatot is vállalja, hogy, mint ebben a regényben is, bátran első személyben beszélteti hasonmását, s hetykén önmagával azonosítja, csak elvétve kelti bennünk az öntetszelgés, a narcisszizmus veszedelmes képzetét. Ugyancsak ebből a tudatból, ebből a szeretettségből fakad (egy természetes adomány tudatos erősítéseként) Giraudoux sajátos derűje, kétarcú optimizmusa. Ő maga mondja valahol, hogy már az iskolában is habozott a sztoikusok és az epikureisták tanai között, s valóban míg egyfelől majdnem minden könyvében az emberi boldogságról van szó, másfelől ez a boldogság, mint a mi regényünkben Malénáé, majdnem mindig veszélyben van, hol a külső körülmények, hol az emberi természet belső törvényei miatt, s éppen ezért sose válhat gondtalan pásztorjátékká. Az ő fiataljaiban, a nőkben méginkább, mint a férfiakban, éppen kiválasztottságuk, kivételességük révén, van valami felelősség, már-már bűntudat az emberekkel, a nem-boldogok, a nem-védettek roppant többségével szemben, ez pedig az ő múlékony biztonságukra is árnyat vet. „Az Éden forráskutatója vagyok", mondja magáról Giraudoux, ahonnan viszont az emberi végzet őt magát is bármikor kiűzheti. A boldogság nála nem ősi idill, hanem a civilizáció terméke, amelynek törékeny csodáját és veszendő szépségét ezer gonddal és tapintattal, több csellel, mint erővel, több értelmes gyengédséggel, mint szenvedéllyel kell megóvni, – s egy ily témakörre is csak egy szeretett író vállalkozhat. Mindkét példa, a hősnek és a mesemagnak a megválasztása, Giraudoux és közönsége spontán összejátszását mutatja: az író éppúgy inspirálja olvasói érzékenységét, mint ahogy az olvasók inspirálják az íróét, ami nem kölcsönös függés, nem az olvasó megbabonázása, nem is az író kiszolgáltatottsága, hanem önkéntes, természetes, mintegy testvéri szimbiózis.

Giraudoux másik vonása, káprázatos párizsiassága, ugyancsak ennek az összjátéknak, az író és közönsége kölcsönös szeretetének egy újabb arca. Párizs apoteózisa az irodalomban majdnem oly régi, mint maga Párizs, mint maga a francia irodalom. Csakhogy míg Giraudoux elődei, ugyanúgy mint kortársai, a tényleges, a valóságos, a kézzelfogható Párizst festik, Párizs népét, történelmét, munkáit és örömeit, hétköznapjait és ünnepeit, Giraudoux azt szereti, azt keresi Párizsban, ami a legmúlékonyabb, a legmegfoghatatlanabb benne, az évszakokat, az estéket, a tűnékeny arcokat, egyes utcák, terek vagy városrészek légkörét és hangulatát, a változó divatokat művészetben, eszmékben, boltokban, ruházatban, illatszerekben, oly játékos és ugyanakkor oly lexikoni pontossággal, mintha egy történeti regény vagy dráma külső kellékeit rögzítgetné. Talán, mivel vidékiből alakult át párizsivá, és így duplán párizsi, a kívülről vagy messziről jöttek túlzóbb, mert sóvárabb érzékenységével, nem annyira belülről való bírálója Párizsnak, mint inkább fölényes hódítója vagy udvarló szerelmese. Úgy érzi Párizst, mint az emberi civilizáció legmagasabb, legbonyolultabb, legméltóbb és legmúlóbb alkotását, amelynek, mint egykor Montaigne, még a „kinövéseit" is dédelgeti, s a pillanatnyilag legkedveltebb éttermeknek, márkáknak, bároknak vagy divatszalonoknak látszólag s mintegy mulatságból legalább annyi fontosságot tulajdonít, mint egy-egy sokat vitatott regénynek, irányzatnak vagy elméletnek, mert hisz magát a változást szeretné egy percre megrögzíteni, magát az egyre tűnő Időt szeretné megállítani. Semmi se jellemzőbb e tekintetben, mint egyes hol felkapott, hol elejtett jelenségeknek, egy italnak, egy ruharemeklőnek, egy jelzőnek, egy kirándulóhelynek minden újabb kiadásban való újravizsgálása és átírása, s egy-egy utolsó, Giraudoux életében utolsó szöveg csak azért „örökíthette" meg Prunier vagy Chanel vagy Bugatti pillanatnyi hírét, mivel az író, mulandóbb lévén ezeknél az időt és ízlést rögzítő részleteknél, nem tudott velük lépést tartani, s bizonyos tekintetben a mulandó így győzte le a maradandót, kivéve a szellemibb hóbortok és epidémiák esetében, amelyek lassabban múlnak el, s elmélet, eszme, magatartás címén jobban belevésődnek az egyéni és társadalmi emlékezetbe. A párizsiak s mindazok (legalább annyian, vagy még többen), akik próbálnak annak látszani, hogyne fogadták volna

az ily írót azonnal a szívükbe, hisz eleven, csípős és víg krónikásukat láthatták benne, aki nem papol, nem érzeleg, nem súlyzózik mázsás módszerekkel, hanem mint jólnevelt, tapintatos, szabad és egyenrangú társuk enyelegni, feleselni, ingerkedni is mer olvasóival, akik tudják, kivel van dolguk, nem homályos szerkesztőségek vagy kávéházak robotosával, sem be nem vallható mániák beteg vagy fellengős rabjával, hanem dupladiplomás, rangos és előkelő diplomatával, aki – meglepő ellentétben a romantikus alkotótípussal – épkézláb, sőt jóképű, sőt jómodorú társaslény, akivel személyesen is találkozhatnak sőt beszélgethetnek, luxusvonaton, teniszpályán, miniszternék, bankárnék és hercegnők szalonjában, s ilymódon személyes varázsa éppúgy növelte írói hírét, mint ahogy regényei, majd színművei még vonzóbbá tehették magában is oly vonzó egyéniségét.

Az írói hírnév, legalábbis az író földi életében, annyi, nemcsak irodalmi tényezőből tevődik össze, hogy már-már igazat kell adnunk Jules Renard kegyetlen megfigyelésének, amely szerint egy kortárs tehetségét csak halála után tudjuk igazában értékelni. Már most, minden korbeli és ízlésbeli változástól függetlenül, maga Giraudoux, megfordítva, halálával csak árthatott életbeli népszerűségének – amiből viszont a félreismert s az utókorra apelláló naiv vagy büszke romantikus a sors késő igazságtevését olvashatja ki önvigaszul, holott nemcsak Giraudoux-nál, hanem a legtöbb nagy írónál inkább valami természetes napfogyatkozásról lehet csak szó, minthogyha az olvasó, rövidebb-hosszabb idő után, szabadulni szeretne egy varázslattól...

Mindegy, Párizson kívül Giraudoux végletes párizsiassága inkább csak zavarta az olvasókat, s ezen nem mindig segíthetett regényeinek és novelláinak tartalmi, légköri, stílusbeli derűje és szeretetreméltósága, s az író minden vagy majdnem minden sorából kiáradó kedvessége. Nagyjából s nyersen azt mondhatnánk, hogy Giraudoux egy nagy francia áramlatnak, sőt szemléletnek, a „kényeskedés", a „finomkodás" a „préciosité" hagyományának a folytatója, egy Molière-től kicsúfolt, de – Molière ellenére – Marivaux-ban és Musset-ben újratámadó hagyományé, amely az irodalmon túl a zenére, a festészetre, a nyelvre, a modorra, a mindennapi életformára és gondolkodásmódra is átterjedt, s akár szeretjük, akár nem, egyik jellemző vonása a francia életnek. A naturalizmus, az amerikanizmus, a szekszualizmus és annyi más izmus illúziótlan, nyersen egyszerűsítő s szinte indulatosan lemeztelenítő világában, amely, igaz, elsősorban lázadás és tiltakozás az előző kor képmutatásai, gátlásai és tilalmai ellen, de amely, nemes hevében, nem egyszer az álarccal együtt magát az arcbőrt is letépi – Giraudoux képei, árnyalatai, műveinek hangneme, egész írói megjelenése már-már, akár a régiek muzsikája, afféle divertimentónak tetszhetnének, ha nem volnánk képesek kellő fényben s kellő távolságból nézni s időtálló értékeit közvetlenül élvezni és értékelni. Egyelőre még nem tudjuk, hisz csak huszonöt éve halt meg, „nagy író" volt-e Giraudoux, méltó-e Proust vagy Martin Du Gard vagy csak Gide és Valéry társaságához, mint ahogy már tudjuk, hogy Marivaux Voltaire-nek, vagy Nerval Victor Hugónak ha nem is éppen egyenrangú, de ma is eleven kortársa, – viszont érdemes megvizsgálni, maradt-e és mi maradt meg a mai olvasó számára az ő egykor teljes és kétségbevonhatatlan varázsából, s mily élvezetet nyújthat annak, aki Sartre vagy Freud tanain s Kafka vagy Hemingway prózáján nevelődött. Mindez talán egyik legszebb, utolsóelőtti regényének példáján is lemérhető.

Mikor a *Harc az Angyallal* ezelőtt több mint harminc éve magyarul is megjelent, Giraudoux-t már inkább mint drámaírót emlegették, s a húszas évek végétől egészen a háborúig, a *Siegfried*től az *Elektrán* s az *Amphitryon*on át a *Sellő*ig és az *Intermezzo*ig, az ő darabjai jelentették Louis Jouvet és a színházi évad legmagasabb teljesítményeit. Nálunk a harmincas évek végén került csak sor Giraudoux bemutatására, s kiadó és fordító jóideig ingadozott, melyik regényét ajánlja a magyar olvasók figyelmébe: a *Suzanne et le Pacifique*-ot, az író első nagy regénysikerét, egy fiatal lány hajótörését s robinzoni életét egy csendes-óceáni szigeten? Vagy a *Bellát*, ezt a Romeo és Julia-szerű történetet, két ellenséges nagypolgári család gyermekeinek szerelmét, amely egyben kulcsregény is, az egykor oly hatalmas Berthelot- és Poincaré-dinasztia

versengése az uralomért? Végül is az olvasó, a magyar olvasó szempontjából a *Harc az Angyallal* lett a győztes, mivel mintegy egyesíteni látszott Giraudoux legjobb, legvonzóbb, legeredetibb tulajdonságait s kiküszöbölni, vagy legalábbis nagymértékben fegyelmezni az író nálunk kevésbé élvezhető s kevésbé értékelhető vonásait, a szeszélyes meseszövést, a szavak, képek, tirádák s rögtönzések mindent elárasztó zuhatagát, az állandó mitológiai, történelmi, földrajzi és irodalmi célzásokat, amelyek folyondár módjára szövik át a történést, valamint azt a minden más íróénál tudatosabb ragaszkodást a francia nyelv, a francia ízlés, a francia civilizáció mind felszíni, mind pedig alapvető jellegéhez. Mindez, ami a francia, még tájékozatlanabb olvasót is annyira elbűvölte Giraudoux-nál (ha másért nem, hát azért, hogy ilymódon ő is bejuthasson a bennfentesek, a beavatottak fölényesen zárt körébe, vagyis hogy ne maradjon ki a játékból – mint ahogy nálunk egyidőben, ha hihetünk Kosztolányinak, az Ady-rajongás volt a belépőjegy a magasabb műveltség s a haladóbb ízlés hajlékába) – a magyar olvasót, még a sznobot is, inkább meghökkenthette, mint gyönyörködtethette, főképp ha már a kezdeti nehézségek is elkedvetlenítették. Amellett ne feledjük el, hogy még a leggondosabb, legsikerültebb fordítás is csak fényképe s legjobb esetben hű másolata az eredetinek, s hogy Giraudoux varázslata nagyrészt nyelvi varázslat, amelyet a fordítás csak részben képes átmenteni. Szerencsére ez a műve Giraudoux legérettebb korából való, amikor, valószínűleg a színpadi követelmények pontosabb ismerete révén, a regényben is, mint egy józan kertész, mindjobban alkalmazkodott egy bizonyos ritkításhoz, bizonyos rendhez a bőségben, az utak, a távlatok és a pihenők kedvéért, anélkül, hogy kárt tenne fái és virágai szépségében – másrészt a regény szövete, tónusa, mondanivalója itt olyan erős, hogy mint egy kert illata, amelyben sokáig tartózkodtunk, a fordítás réseiben és közeiben is megmarad. A *Harc az Angyallal* e tekintetben Giraudoux talán legkerekebb, „legregényesebb" regénye: sehol másutt nem találunk nála ilyen egységet és folytonosságot, ilyen lebegő egyensúlyt az egész és a részletek között, ilyen tiszta világosságot a jelképek erdejében, ennyi logikát a játékosságban, ennyi gyengédséget az iróniában. Maga a cím első pillanatra a bibliai Jákóbra emlékeztetne, aki, mint Delacroix nagy freskóján, egész éjjel birkózik az angyallal, hogy áldását kicsikarja, – azonban ha végiggondoljuk Maléna szerelmi történetét, inkább Pascal sommás ítélete ébredezik emlékezetünkben, amely szerint az angyali lét vágya könnyen az állati létbe billentheti a vigyázatlant, s tudjuk, Maléna addig-addig szárnyalna mind magasabbra a szerelemben, míg végül is visszahull a földi szerelem korlátoltabb, de könnyebben elérhető valóságába. Vagyis itt is, mint mindenütt Giraudoux regényeiben és színműveiben, a szerelem és a boldogság újabb kanyargóiról, újabb kilátóiról olvashatunk, ezúttal egy dél-amerikai, szép, fiatal, naiv és gazdag asszony s egy ugyancsak fiatal francia diplomata viszonya kapcsán: ahogy a racine-i tragédiák szereplői mind királyok, királynék és rangos udvari népek, Giraudoux alakjai is majdnem mindig fiatalok, jómodorúak, épek és szépek, hogy így annál szabadabban s elszántabban vethessék maguk egyetlen, kizárólagos és szakadatlan kalandjukba, a szerelem és a boldogság szívós meghódításába, abba, amit Giraudoux távoli rokona, Stendhal „boldogságvadászat"-nak nevez. Maléna úgy érzi, nem méltó az ő tökéletes Jacques-jához, nem méltó ahhoz a boldogsághoz, amelyet Jacques révén élvezhetne, s ezért hol a szegények és a betegek istápolásával próbál önléte fölé emelkedni, hol Jacques-ot tenné próbára különböző barátnőivel, hogy ezzel a lemondás fennkölt erényét gyakorolhassa, s ezen a szinten már-már a hűtlenségbe sodorná mindkettőjüket, hogy aztán az örvény szélén s a végletek csillapultával beérje, ha beéri, kezdeti viszonyuk jóízével. Giraudoux nem volna Giraudoux, ha ezt a szeretetreméltón gúnyos és kétkedőn erkölcsi mesét nem foglalná nem is egy, hanem legalább három keretbe – olyan hármas keretbe, amely, a baudelaire-i recept szerint, csak növeli a festmény szépségét. Az első maga a szerkesztésmód, amely első pillanatra tiszta rögtönzésnek tetszik, bár folytonos kitérőivel, tekervényeivel, arcképeivel, tréfás felsorolásaival, egyszóval szinte epikai bőségével sose rejti el egészen ennek a szerkesztésmódnak zenei és logikai egységét: a téma mindig újrahangzik, egyre tágul és gazdagodik, hogy azután legvégül eredeti forrásához térjen vissza. A másik keret: Párizs, a nagyvilág, a „kivá-

lasztottak" életszférája, a vacsorák, a fogadások, az ékszerboltok, a lóversenyek, mindaz, amit Maléna, önkínzásból? öncsalásból? oly szívesen cserélne fel a szegények, a szenvedők, az egyszerű emberek világával – dehát ha még ezek is, mint Amparo, Maléna elragadó dajkája, vagy sofőrje, vagy kéregetői, szintén csak parazitái, alsóbbrendű parazitái ugyanannak a gazdagságnak, s ha már egyszer mindnyájukba, urakba és kiszolgálókba, beleivódott ez a légkör, egy bizonyos felsőbbség, egy bizonyos biztonság, egy bizonyos túlteltség s egy bizonyos önteltség légköre? A harmadik „keret", Brossard külügyminiszternek, Jacques szeretett főnökének végső tevékenysége és agóniája, egyfelől tágas egységbe foglalja a másik kettőt, másfelől tartalmat, távlatot, mintegy mélyebb zengzetet ad mind a szerelmi történetnek, mind a párizsi sürgés-forgásnak, amellett hitelesíti a légkört, a harmincas évek kezdetének aránylag önzőn nyugalmas nagyvilági légkörét. Brossard-hoz az író valószínűleg Aristide Briand-t választotta mintaképnek, ezt a maga korában joggal népszerű államférfit, akit békepolitikája és a németekkel való locarnói szerződése miatt mind Genfben, mind Párizsban a béke lelkes és sikeres apostolaként ünnepeltek, s aki éppoly híres volt zengő és bársonyos hangja miatt, mint gazdag és változatos szerelmi élete okából. A regény nem egy szép fordulata Brossard e végső periódusához, emberi, nagyon is emberi gyengeségeihez fűződik, s az utolsóban, Jacques-kal s az odahívott Malénával valóságos zenei. schuberti trióvá emelkedik, mint ahogy az egész regény egy-egy kiemelkedőbb jelenete – Amparo vígoperája a csalók és kéregetők kórusával, vagy a lóversenyi kvintett a tábornokokkal, Malénával, barátnőjével és a jóistennel, már-már a zene világába emeli a történést.

Mindezek után próbáljuk mégegyszer felvetni a kérdést, érdemes-e, szabad-e egy korában olyan kedvelt, de már negyedszázada halott íróval s az író egy több mint harmincéves regényével jelentkezni a mai magyar olvasó előtt? Az első érv inkább csak műveltségi és adatbeli: kár volna, ha egy ily életmű kiesne az olvasó világirodalmi ismeretköréből, mert hisz a maga idejében komoly helyzete, külön hangja, jellege s jelentékeny hatása is volt, főképp mint egy nagy hagyomány folytatójának és átadójának, akinek mondatszövése vagy beszédhangja nem egy mai regény- vagy drámaírónál is újraéled... Még frissebb vonzóerőt jelent Giraudoux regényvilágának korhűsége vagy korhozkötöttsége, ugyanaz, amit a kritika művészete legkétesebb, legkevésbé időtálló tulajdonságának tekintett, holott ha ma olvassuk, éppoly örömöt találunk társasági jeleneteiben és leírásaiban, mint félmúlt idők képeinek, bútorainak, csecsebecséinek bensőséges, törékeny és hervatag kedvességében. Ami viszont műveinek „költészetét" illeti, ha szabad ezzel a félig-meddig gyanússá vált fogalommal élnünk, Giraudoux ma is mintául szolgálhat a valóságnak játékká és illúzióvá való átformálásához, ahhoz a „transsubstantiatióhoz", a shakespeare-i földtől az égig, égtől a földig való röpködéshez, amely nélkül a regény legfeljebb a fényképpel vagy a dokumentummal versenyezhetne. Giraudoux-nak száz írói, nyelvi és poétikai eszköze van, hogy a legföldhözragadtabb, legsivárabb, legközhelyesebb alakot, helyzetet, epizódot, arcképet vagy párbeszédet hol azonnal, hol fokról-fokra abba a régióba emelje, ahol a legprózaibb, a legegyszerűbb dolgok is – még a bürokrácia, még a politikai szócsaták is – jelentőssé, sokértelművé, jelképessé lendülnek, hogy így ringassák az olvasót a szépség zenei hullámain abba a sajátos állapotba, amely alapjában nem más, mint valami „végletes panteizmus", mint „a teremtés irányában tanúsított udvariasság". Giraudoux ezzel tulajdonképp a finomkodást, a preciozitást határozza meg a maga módján, mert hisz ez az ő sokat támadott s néha valóban végletes írói magatartása a pallérozott társaslény magasabbrendű védekezése a nyerseség, a durvaság s egy kissé a mindennapi élet ezer apró bántalma ellen. Épp mivel a mai életstílus oly messze van a Giraudoux-étól, épp mivel ma is sokan tartják, legalább első pillanatra, körmönfontnak, hajszálhasogatónak, nagyon is érzékenynek és „irodalmasnak", igen könnyen megtörténhet, hogy a mai túlzások és végletességek orvosságaképpen egyszer, talán nem is oly sokára, talán épp e regény révén, a mai olvasó is kedvet kap rá, hogy olvassa, s ha ismeri, újraolvassa Giraudoux-t, s kihámozza belőle, ami legszebb, legmaradandóbb, leghathatósabb erénye. Ez a ma oly ritka erény nem a szellem, nem a jókedv, nem a képek és fordulatok majdnem mindig találó s

kifogyhatatlan játékossága, hanem a dolgokkal, a jelenségekkel, az élőkkel való gyengédség, az érzelmi jólneveltség, a szív civilizációja, amely, valljuk be, hanyatlóban van, de előbb-utóbb újravirágzik, amikor majd megúnjuk a laposságot, a szemérmetlenséget, a faragatlanságot és a pőreséget, s mint nyáron egy korty tiszta forrásvízre, úgy vágyódunk a tapintatra, a fegyelemre, a választékosságra. Lassankint újra felfedezzük az igazi nemességet, amely nemcsak a válogatott étkezésben és ruházkodásban, nemcsak a külső megjelenésben, nemcsak a pusztán felszíni finomkodásban mutatkozhat, hanem talán elsősorban abban a hatodik érzékben, amelyet a jó példák, a jó könyvek, a jó környezet fejleszthetnek bennünk legbiztosabban, ha legalább csírájában megvan a kellő érzékenységünk a nagy élmények s az apró árnyalatok közvetlen felfogásához. A mulatságos Giraudoux így válik komoly nevelővé, nem hiába ismeri oly jól nemcsak Marivaux és Musset érzelmi s lélektani tündérkertjét, hanem a francia moralisták szinte véghetetlen sorát, akik hosszú századok óta tanítják népüket emberségre – s a *Harc az Angyallal*, ezen a szinten s a regényíró eszközeivel, éppoly hathatósan érvel a népi és tudós bölcsesség, a spontánság és a jólneveltség mély és derűs egysége mellett, mint a vígan kétkedő Montaigne, mint a csípősen gúnyos Voltaire, vagy mint az utazva, csevegve s mesélve elemző Stendhal legragyogóbb lapjai. Az olvasó, miközben Giraudoux útját követi, úgy érzi, mintha egy mesebeli elvarázsolt kastélyba jutna, amelynek körvonalai, kincsei és titkai csak lépésről-lépésre világosodnak meg előtte, amikor aztán hirtelen ő maga is megvilágosodik, mintha ő is résztvenne az író felsőbbséges játékaiban, s egy-két órára maga is ugyanabba a gyengéd tündérvilágba tartozna, mint az író és alakjai – mivel a legjobb Giraudoux, ha nem is mindig, de legtöbbször nemcsak elbűvölni tudja, hanem meg is okosítja, meg is finomítja olvasóját...

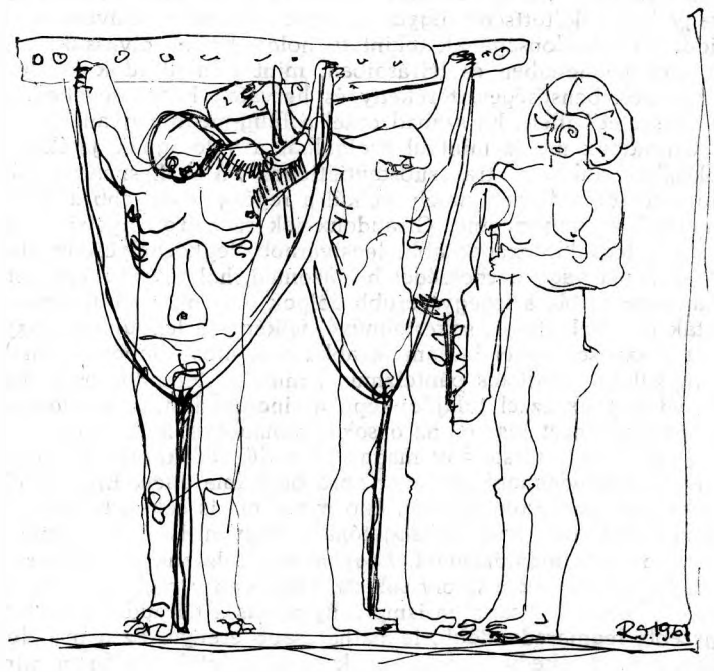

TOLDALAGI PÁL

Zord valóság

Megriadtam s kétségbeestem,
a világ megvolt s mégis megszünt.
Kutatni kezdtem elveszetten,
hogy mért hagyott el, hiszen ettünk

s beszélgettünk elözö este
a boldogok szeretetével,
mert boldog az, ki felfedezte,
hogy van az ágy és van az étel,

de ezen túl van az a másik
ember, aki számára szükség,
szereti látni, hogyha ásit,
s úgy véli, hogy az szebb és büszkébb
a többieknél, ezért édes
a kezét fogni, nézni hosszan,
odahajolni a szívéhez
s elábrándozni. Álmodoztam

én is, de ma kétségbeestem,
letaszitott a zord valóság
a mélységekbe, s elveszetten
éreztem, hogy számomra rózsák

nincsenek többé, nincs varázslat,
paradicsomi eltökéltség,
hogy sziklárol sziklára hágjak
s magamban hordozzam a békét.

Üresség

Belölem visszahúzódott a tenger.
Minek örülnék? Ásitok.
Nézegetem hunyorgó szemmel
a símára nyírt pázsitot,

a palántákat dugdosó lány
maszatos, pucér combjait.
Arany kézelő gombom, órám
úntat. Élet-e ez? Alig.

Inkább lennék fa, mely tavasszal
kizöldül, majd gyümölcsöt ad,
vagy lennék az étkező asztal,
hordozva jó falatokat,

lennék az ágy, amelyben alszik
a fáradt ember, inkább lennék
mezítelen tetőtől talpig
s a dzsungelben vadászni mennék.

POMOGÁTS BÉLA

ÉNEK A PUSZTULÁS ELLEN

Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi (II.)

KÜZDELEM AZ ÉLETÉRT

Juhász Ferenc a pusztulás látomásaival viaskodik, de minden esetben az *élet* mellett tesz hitet: *Az éjszaka képei*nek feloldást kereső katharzisában, *A Szent Tűzözön regéi*nek fájdalmas elégiájában és a *Gyermekdalok* tragikus mítoszaiban egyaránt. Bármilyen különösnek tetszik talán, a halál és a felzaklatott biológiai létezés látomásainak énekese egyúttal az életöröm és az emberi boldogság, sőt a kozmoszt átlengő „mindenség szerelmének" hírnöke. „Ó, amíg élek, zengjen énekemben: / szabadság, munka, öröm, szerelem" – hangzik fel egyik korai versében, az *Áll még a házban* az a fogadalom, amelyhez valójában a halál-víziók és a pusztulás-eposzok ellenére is mindvégig hű maradt. Költészettana, amelyet a *Tékozló ország* verseiben fogalmazott meg, az értelem és a hit eszményeit – Juhász eszmei szótárában talán az emberi létezés legjelentősebb fogalmait – szegzi szembe a természettel és a történelemmel.

Az értelem! Mert azt akarjuk, hogy ne vak ösztönök uralják szivünket,
ne az anyag ős-törvénye, láza, ős-büne, vérengzése és bujasága,
ne a mindenség szállni-vágyó virágpora, az ágyék paráznasága,
az egymást faló, s egymásban-boldog érzékiség igázzon le minket.

Ne a buja kristályok násza, csillagok tapadása, sejtelmek rettenete,
a sejtek kocsonya-láza, a világűr mibennünk, babonák varázsa,
ne a táltosok hazudozása, idegzetünk fény-érzékeny máza,
de a rendezésben rejlő értelem legyen az ember végső igézete!

Az ember legyen urrá a mindenség magányán: ez a sorsa!
S az ember magányát oldja fel a mindenség hite.

S ugyanilyen élet-himnuszok, közvetlen vagy közvetett reménység-vallomások hangzanak fel az új könyv verseiben. Ma már különösnek tetszik, hogy *Az éjszaka képei*t megjelenésének idején pesszimizmussal vádolta meg a kritika, s hogy a költő magyarázatra kényszerült. Magyarázatát azonban érdemes idézni ma is. Juhász szavai szépen és igazul világítják meg a költemény reménykedő, a léthez ragaszkodó indulatát. „*Az éjszaka képei*ben – írja *Természet és költészet* című esszéjében – nincs pesszimizmus. *Az éjszaka képei* a konok világ-szorongásnak, a lét-szeretetnek, a világegyetem-aggodalomnak mámoros kimondása". S ez a gondolat illik *A Szent Tűzözön regéi*re vagy a *Gyermekdalok*ra is. Juhász felidézi ugyan az emberiség pusztulásának rémképeit, de sohasem egyezik ki velük, sohasem fogadja el őket; mindig a siratás és a tiltakozás hangfekvésében közli látomásait. És ahogyan a létezésről beszél, az mindenképpen az emberi világ szépsége és fenntarthatósága mellett mozgósítja a szíveket. A létezésről – a kozmikus, a biológiai és az emberi létről – írott himnuszok az élet védelmének imperatívuszát sugallják. Ezért hiheti ő is, hogy rémképeit sohasem fogja megismételni a valóság, hogy az emberiség elkerüli a legfőbb rosszat, hogy világunk és kultúránk minden fenyegetés ellenére fennmarad. „Nemcsak agyam – írja már többször idézett *Halál a halandókért* című vallomásában –, de minden idegszálam és sejtem vallomása, hogy az emberiség békében fog élni még hosszú évezredekig . . ."

Az emberiség pusztulásának fenyegető problémáját a költői és etikai helytállás szférájában, s az emberi szívek mozgósításának feladatában – legalábbis a személyes magatartásra vonatkozó érvénnyel – megoldotta tehát, illetve előre lépett a megoldás felé. (Hiszen az egyes ember ezt sohasem oldhatja meg.) A személyes halál kihívása – az a kérdés, amelyre valamiképpen minden művésznek, sőt minden gondolkodó embernek meg kell felelnie – azonban továbbra is adott. Ezt a kihívást Juhász két módon próbálja leküzdeni: a gondolkodás – egy racionalista életfilozófia – és a költészet – egy szakrális cselekvés – révén. A gondolkodás arra kényszeríti, hogy a halál tényét az élet kiegészítőjének tekintse, amely éppúgy beleilleszkedik a létezés hatalmas rendjébe, mint a születés vagy az életadás. Sőt arra a gondolatra is eljut, amire az egzisztencializmus etikai gondolkodása már logikusan eljutott (pl. Sartre filozófiájában vagy Simone de Beauvoir bölcseleti regényében: a *Tous les Hommes sont mortels*-ben); tudniillik annak felismerésére, hogy az ember számára az etikai értékek kialakításának s egyáltalán a cselekvésnek a lehetőségét az élet végessége adja. Vagyis a halálnak alapvető szerepe van az erkölcsi értékek hierarchiájának kialakításában. *A költészet hatalma és reménye* című esszévers ezt így fogalmazza meg: „a folyamatos haláltudat nem a rossz, de éppen a jó cselekvés biztosítéka." *A Gyermekdalok* pedig ekként ad alakot Juhász felismerésének: „halál nélkül nincs bizonyosság, halál nélkül / nincs lehetetlenség, halál nélkül irgalom hiába, halál nélkül / a Mindenség gyáva . . ."

A személyes halál másik „ellenszere" pedig a költészet: a Tiszta Dal. Juhász világában a költészet komplex értelmet nyer, egy szakrális-orfikus szertartás és önmegváltás eszköze lesz. A költészet Juhász számára is – mint annyi modern költőnél – többek között metafizikai aktivitás, s mint ilyen, küzdelem a pusztulás, a semmi ellen. „A költő az életért beszél, a szép reményért s a mégszebb-lehetetlenért – mondja *A költészet hatalma és reménye* soraiban. – Beszél a Pusztulás ellen, a sivatagbánat ellen. A halál ellen a szép halálért." A két áramkör, amely a halál ellen termeli az élet energiáját – a filozófikus és a szakrális-orfikus – az imént idézett gondolatban zárul: Juhász számára a költészet, vagyis a küzdelem és a cselekvés, a méltó élet feltétele. Általa lesz az emberi sors értelmes küldetés és az elkerülhetetlen vég – ha már a küldetés betöltetett – emberhez illő szép halál.

AZ EMBER A KOZMOSZ FELŐL

*A Szent Tűzözön regéi*nek kötetébe gyűjtött eposzok eligazítanak Juhász Ferenc filozófiája, belső drámái és megoldási kísérletei felől; de nemcsak ilyen – a költői ideológiát érintő – tanulságuk van, hanem rávilágítanak költőjük poétikájának és műhelyének – gyakran vitatott – természetére is. Vitathatatlan, hogy Juhász költészete külön világ, s ennek a világnak immár kialakult a sajátos geográfiája, életrendje, szervezete; kialakultak a törvényei. Juhász maga is azt vallja, hogy a szuverén művésznek önálló világot kell teremtenie. *A költő hétköznapjai*ban írja: „minden költőnek meg kell teremtenie a maga új világképét, világegyetemét: embereivel, őseivel, állataival, fáival, virágaival, madaraival, ősállataival, ősnövényeivel, múltjával, csillagaival és erkölcsével." Ez a „világegyetem" Juhász költészetének esetében valóban *a világegyetem.*

Minden bizonnyal ő az első magyar költő, aki tudatos és módszeres munkával haladta meg a geocentrikus szemléletet. A modern tudomány a kozmoszba helyezte át az emberi gondolkodás és fogalomalkotás terepét, a költészet azonban még mindig a Földön időz. Nem is lehet ez másként, hiszen a tudomány tárgya a világ, a művészeté az ember; a tudomány még az embert is a létezők rendjében vizsgálja, a költészet még a világot is az ember érzékein és fogalmain szűri át. A tudomány személytelen, a költészet személyes. Ennek ellenére a költészet is megközelítheti bizonyos mértékig a tudomány ontologikus és kozmikus látásmódját. Anélkül természetesen, hogy feladná saját természetét. Juhász éppen ezzel a megközelítéssel kísérletezik. Olyan módon, hogy részben kitágítja a művészet humanisztikus természetét, részben pedig határozottabb karaktert ad neki. Az embert a kozmosz intelligens lé-

nyei között helyezi el, mint egy lehetséges, de nem szükségszerű megvalósulását az anyag legfejlettebb-legbonyolultabb formájának. Vagyis nem az ember felől, hanem a kozmosz felől tekinti át a humánum és a művészet fogalmait. „A költő – írja *A költészet hatalma és reménye*ben – a mindenségből nézze önmagát és a Földet, mert a mindenség nem önmagát látja benne, de meglehet, önmagát keresi az ember költészetében." A költészet tehát üzenet is, amellyel az ember felmutatja magát a kozmosz előtt, s tanúságot ad sorsáról a kozmosz értelmes lényeinek. Mindez a költészet fogalmának és funkciójának tágasabb értelmezéséhez vezet.

Juhász többször is figyelmeztet arra, hogy le kell mondanunk „Föld-központú büszkeségünkről, világ-centrikus gőgünkről", hogy az ember csak esetleges létező, egyik – bizonyára nem is legtökéletesebb – alakja az intelligenciává finomodott életnek. De minthogy intelligens lények lettünk, vállalnunk kell önmagunkat, s egy újfajta „emberi méltóság" kialakítására kell törekednünk. A „méltóság" ugyanis nem velünk született, hanem ki kell küzdenünk, meg kell teremtenünk. Már *A virágok hatalmá*ban jelen volt ez a gondolat:

Csak azt tudom, hogy ember vagyok, hináros ösztönök
forró ős-mocsarából kikelt, halandó és örök,
emberré-érdemesült sejt, lángban megtisztult tudat . . .

Ennek az „emberi méltóságnak" a műhelye és tartalma a költészet, a művészet lehet. S ez a lehetőség ad a humánum és a művészet fogalmainak karakterisztikusabb értelmet, a költészetnek humanisztikus feladatot. Az ember elveszíti korábbi gőgjét és biztonságát, de talán többet nyer helyette: kiküzdött méltóságot és hivatást. Juhász Ferenc így foglalja össze ezt a problémát *Válaszok a költészetről* című nyilatkozatában: „mivel az embert nem látom a világegyetem, a létezés centrumának, csak egyik lehetségesnek és megvalósultnak . . . követnem kellett azt a felismerést, hogy a világ valóságos arányainak megfelelően költészetemben is jelét adjam ezeknek az arányoknak. De mivel ember vagyok, azt a hatalmas agyvelővel és agykoponyával beburkolt agyú lényt, amely képes a fölismerésre, rendezésre és az önpusztításra, amely legszebb példányaiban képes határai megismerésére, az önismeretre és a szeretet gyakorlására . . . legtöbbre mégis az embert becsülöm. Érte aggódom és érte élek. Legelső föladatát: a felelősségtudatot fölismertem és vállalom."

A nyilatkozatnak ezek a szavai ars poeticát fogalmaznak szinte. Valóban Juhász költészetének, e költészet természetének két legfontosabb tulajdonságára világítanak rá: arra, hogy e líra magába akarja olvasztani a világ valamennyi felismerhető összefüggését, modellje kíván lenni a létezésnek és arra, hogy minden gondolatában és indulatában, sejtelmében és vállalkozásában az ember mellett kötelezi el magát. Juhász költészete a kozmosz felé terjed, de az ember a fókusza.

LÁTOMÁS ÉS VALÓSÁG

Közismert, hogy Juhász Ferenc költészetének egyik legfontosabb sajátossága és problémája a költői képalkotás. Dúsak ezek a képek, bonyolultak, burjánzók, eredetiek. Már maguk a fogalmak, a szavak – Juhász híres kötőjeles összetételei – is ilyenek. Ezek a gyakran négy-öt elemű összetételek egyszerre meghatározások és jelképek. Bonyhai Gábor *A Szarvas-ének szerkezetelemei* című tanulmányában (Kritika 1968. 1. szám) érdekesen elemzi ezeknek az összetételeknek a természetét. Véleménye szerint ezek a szóösszevonások az ősi finnugor fogalomalkotás közvetett parafrázisai. „Az ősnyelv – fejti ki – a világ komplex jelenségeit nem analizálta, mint a mai nyelv, a dolgokat egységben fogta fel. Ez a szemlélet csak az ember és a dolgok közvetlen, gyakorlati viszonya következtében alakulhatott ki . . ." Valóban, Juhász költészetének egyik sajátossága a költő és a dolgok természetes, közvetlen viszonya. Ez a viszony a költészet egy ősi – és ugyanakkor modern – funkcióját érvényesíti: a megnevezést. Juhász, miként minden nagy költő, új és saját rendszerben

helyezi el a világ dolgait, jelenségeit: szóösszevonásaival őket jelöli meg, új viszonyt építve ki a valóság és a nyelv között.

Ennek az új viszonynak és a költészet megnevező feladatának hatására jönnek létre Juhász komplex képei. Összetettek ezek a képek: elsősorban nem is abban az értelemben, hogy a szóösszevonások, a metaforák és a hasonlatok bonyolult szervezeteiből jön létre a költői kép; hanem úgy, hogy a legváltozatosabb vizuális hatásokat építik egyetlen – akár rövidebb – alakzatba is. *A gyötrelem órái* például így érzékelteti az elnéptelenedett, az emberi élettől megfosztott Föld látomását: a földgolyó „az Emberiség levágott feje, a hús-dália-nyakcsonkjából vérszoknyát kiökrendő". Hány szemléleti váltás, távoli elemeket szerves rendbe szervező mozdulat, hány képsík-váltakozás sűrűsödik össze ebben a rövidebb alakzatban! A terjedelmesebb képstruktúrák voltaképpen több ilyen komplex kép szintétikus elrendezése révén keletkeznek. Csak egyetlen példát lássunk, a *Gyermekdalok* első sorait:

A pátrány-erdő zöld kristály-tollai, a szőrös zöld-tollu kristály-gerendák,
a kristály-szőrű ágak, erek, erecskék, üveg-izom recék, az óriás
növényi éjjeli halálfejes-lepke-csápok, az iszonyu szőr-legyezők,
rezgő zöld szőrcsipke-tollak, növénylepkefej tollbóbita-óriások
zizegő, rezgő, üvegszőrös sürüsége, a kristálykő-szemü moha-lepkék,
a zöld bunda-koponyáju csönd növénycsipke-tollu csótárai rezegtek.

E képalkotás egyik tulajdonsága tehát a komplexitás, a második a látomásos technika. Juhász képei – a nagyobb vizionárius alakzat részeként – maguk is látomások: természettudományos-biológiai vagy mitológikus víziók. Ez a technika szerfelett hasonlít a szürrealista festészet álom-montázsaira. Juhász költészetét különben is erős festői hatások érték, részben a klasszikusok – Hieronymus Bosch, Brueghel, Altdorfer, Grünewald – művészetéből, részben pedig a modernektől – például Salvador Dalitól. Tehát általában azoktól a festőktől, akikre a szürrealizmus hivatkozni szokott vagy maguktól a szürrealistáktól. A *Gyermekdalok* atompusztulás utáni genetikai és biológiai borzalmainak képe például jól emlékeztet Bosch híres festményének: a *Gyönyörök kert*jének bizarr alakzataira. *A Szent Tűzözön regéi*nek egyik komplex képében pedig Dali *Lángoló zsiráfok* című munkájának költői parafrázisára ismerhetünk: „levegőben a zsiráf, uszott a zsiráf lángoló pettyekkel, tüzes viráguszással, / lángoló szőrrel, lángoló moha-kancsó orrlikakkal, / és nyakából és szügyéből a barna fiókok füstölve kiponyogtak, / s izzott a fiók-helyek sötétje . . ." Ugyancsak ennek a látomás-technikának egy másik jellegzetes változata az a metaforikus alakzat, amely valamely konkrét képből és valamely elvont fogalomból alkotja meg a rendkívül evokatív erejű víziót. Például *Az éjszaka képei*nek azokra a szóösszevonásaira gondolunk, amelyek a pusztulás utáni lét borzalmát sűrítették néhány fogalom értékű szimbólumba: „növény-dodekafónia, állat-szürrealizmus, rovar-egzisztencializmus, madár-atonalitás". Hasonló funkciót töltenek be *A Szent Tűzözön regéi*nek menekülés látomásai: „Szálltak, / mint egyetlen éposz-sikoly, / mint a levegő lángoló Bibliája, / égő Ujszövetségek, égő Őszövetségek". Ez a néhány igen komplex metafora a menekülés és a pusztulás hatalmas méreteit van hivatva érzékeltetni.

A látomásos képalkotás és a komplex metaforákban alakot öltő szabad asszociációs technika gyakran vetette fel azt a megállapítást, hogy Juhász Ferenc költészete szürrealista jellegű. Bori Imre úttörő tanulmánya (amely a *Két költő* című kötetben került az olvasó elé) azonban meggyőző érveléssel mutatta ki, hogy nem szürrealizmusról van szó Juhásznál, inkább arról, hogy ez a líra „aktívvá tette a tudományos névadás szürrealista vonásait . . . továbbélezve asszociációiban a tudományos meghatározásból eredő lehetőségeket". Vagyis legfeljebb azoknak a forrásoknak a felhasználásáról beszélhetünk, amelyeket a szürrealista irányzat nyitott meg a modern költészet előtt. *Az éjszaka képei*ről beszélvén Juhász maga is kijelenti: „A versemnek nincs köze az izmusokhoz. Az atomháború utáni állapotot megfogalmazó létben nyelvileg is megkíséreltem az Elképzelhető-lehetségest kifejezni." A szürrealistának te-

kintett technika tehát ebben a vonatkozásban realisztikus. De más vonatkozásokban sem nélkülözi a valóság elemeit vagy kapcsolatait: az anyag és a létezés végtelen mennyiségű információját és összefüggéseinek bonyolult hálózatát akarja nyelvi közegben újjáteremteni Juhász költészete. Ezt a nyelvi fegyverzetet természetesen rengeteg megfigyelés és tanulás alakította ki. Ő maga is beszél erről *A legyőzött csillagszőrű bárány* címet viselő vallomásában. Valóság és stílus eme kölcsönössége valóságos nyelvi forradalmat idézett elő. Juhász költői stílusa nemcsak vívmány, hanem a magyar nyelv gazdagításának kísérleti műhelye is. De erről talán idézzük őt magát: „Most kezd nyelvünk élni csak igazában – olvassuk a *Válaszok a költészetről* soraiban –! S nekünk, magyar költőknek kötelességünk ezt a virágzást segíteni: minden lehetséges mutációt létrehozni, keresztezni és szaporítani, új szó-létezőket kitenyészteni, akár szó-kentaurokat, hattyulovakat, rákliliomokat, rózsa-csődöröket... új-szavakkal-terhes kozmosz-csikóhalakat nemzeni, kihordani, szülni."

A DÚSÍTÁS ALAKZATAI

A másik stílusirányzat, amellyel Juhász költészetét – a szürrealizmus mellett – meg szokás határozni, a barokk. Verseinek zsúfoltsága, feldúsított stílusalakzatai, hatalmasan burjánzó grammatikai formái miatt használják kritikusai ezt a kategóriát. Ez a zsúfolt, halmozó és sűrű világ valóban különös karaktert ad eposzainak. Ennek a karakternek azonban költői funkciója, sőt információs szerepe van. Juhász a létezés komplex halmazainak és szerkezeteinek költői ujjáteremtésére utal: „verseim – mondja – nem zsúfoltabbak, mint az élet és nem is rejtelmesebbek, mint egy pillanatuk." Egy más helyen pedig így beszél: „A létezés mérhetetlen sokaságban és változatosságban egymásra-halmozza a dolgokat: a költői-halmozás a létezés gyönyörűsége. Nem a lét utánzása, de azonos-rangú lét teremtése." Ez a módszer tehát összefügg Juhásznak azzal a poétikai elvével, amely a valóság és a költészet kölcsönösségét és alapvető különbözőségét, a tükrözés és a teremtés szintézisét hirdeti.

A halmozás technikájáról tanulságos megjegyzések olvashatók abban az esszé-költeményben, amellyel Juhász az amerikai beatnik-költő: Gregory Corso atomháborús versének átköltését vezeti be. „Gregory Corso BOMBÁJA – írja – csontváza az enyémnek. Egy mámor vázlata. / A fájdalom fossziliája." Vagyis csontváznak, vázlatnak tekinti az eredeti verset, amelyre a szavakból és képekből kell testet, húst, idegeket raknia. Valóban ezt teszi: Corso versének sorszámát nem változtatja meg, a versben alakot öltő érzést és gondolatot is érintetlenül hagyja, mégis új vers jön létre az eredetiből. Ez a dúsítás a parafrázis módszerének egy újfajta értelmezésével és használatával azonos. E fogalmat – a parafrázisét – már eddig is többször használtuk fel Juhász költeményeinek elemzése során. (Magának a fogalomnak Juhásznál érvényesülő értelmét Bonyhai Gábor már idézett tanulmánya dolgozta ki.) A parafrazálás művelete azt jelenti, hogy a költő egy már készen levő kifejezést bizonyos szempontok alapján átfogalmaz, feldúsít, vagy erősebb szavakkal helyettesít. A műveletnek ezt az értelmét azonban – hogy Juhász költészetére alkalmazható legyen – ki kell egészítenünk, ki kell tágítanunk. Juhász parafrázisai ugyanis nemcsak kész kifejezéseket dúsítanak (mint a Corso-vers esetében), hanem tudományos megállapításokat, mítoszokat, költői szerkezeteket, stílusalakzatokat is, tekintet nélkül arra, hogy ezek a struktúrák „kész" anyagot, költői örökséget jelentenek (ilyenek például az archaikus finn-ugor mítoszok, a népköltészeti alakzatok) vagy a költő saját teremtményei.

A parafrázis halmozó módszere változatos és jellemző technikai eljárásokban jelentkezik. Hadd soroljunk fel néhány példát a sok közül.

I. A „kész" anyag parafrazálásának technikai eljárásai:

1. A kifejezés parafrázisa. Vagyis az az eljárás, amely az irodalomtörténeti örökségben készen talált költői képet dúsítja fel. Szép példája ennek a *Gyermekdalok*nak az a részlete, amely Homerosz híres metaforáját: a „rózsaujju Hajnal" szerkezetét bővíti ki: „mire eljöve vala ujra a Hajnal, a Rózsa-isten, a Rózsaláng- / istencsődör s rózsa-lépteivel a Földet bejárta, s rózsa-szemével a Földet / vigyázza,

és rózsa ujjaival a zöld kristály-kalászokat kiegyenesíti, virágok / kék szirom-erét lágyan megnyomkodja, a levelek pórus-szőrkutjait megigazitja . . ." Nagyszerűen jellemzi ez a parafrázis Juhász dúsító módszerét és látomásos költői technikáját.

2. Nagyobb struktúrák, de még nem teljes műalkotások parafrázisa. Ilyen a *Gyermekdalok*ban olvasható Mária-litánia, amely az egyházi szöveg bizonyos részleteit gazdagítja új változatokkal. Ugyanezt a formát képviseli *Az éjszaka képei*nek – már elemzett – Vörösmarty-parafrázisa.

3. Teljes műalkotások parafrázisa. Ennek példája a Gregory Corso szövegének feldúsításából keletkezett *Bomba* című költemény.

4. Szélesebb körű – több változatban ismert vagy egymással kapcsolatban levő kompozíciókat felölelő – irodalmi, illetve népköltészeti struktúrák parafrázisai. Ilyenek a mítosz-parafrázisok, pl. *A Szent Tűzözön regéi*nek az ugor tűzözön-mitológiára épülő epikus parafrázisa. Ugyanezt a formát képviselik azok a látomások, amelyek a tudományos-fantasztikus szorongás-víziókra építenek személyes változatokat.

5. Bizonyos tematikus kompozíciók irodalomtörténetileg kitüntetett alakzatainak parafrázisai. *A Gyermekdalok* középkori hangnemet idéző hatalmas halottsiratójára vagy Mária-siralom parafrázisára gondolunk.

6. Műfaji elemek parafrázisa. Elsősorban az eposz műfajának bizonyos állandó elemeit parafrazálja Juhász költészete. Már Somlyó György utalt arra, hogy költeményeinek hatalmas természettudományi katalógusai az enumeráció eposzi funkcióját töltik be: „csak felvonuló seregek és fegyverek helyett a természet seregleteinek és az élőlények fegyverzetének tombolóan biológikus felsorolásával, amely egy-egy téma különálló himnuszává formálódik a szöveg látszólag megszakítás nélküli, csüggesztő tagolatlanságában; s csak: a naiv költészeteknek a maguk anyagával azonos régebbi szövegeket aggálytalanul használó módja helyett, éppen a saját szövegével legellentétesebb szövegek éles bevágásával." Ugyanilyen – műfaji elemet feldúsító – szerepet töltenek be *Az éjszaka képei*nek a görög tragédia kórustechnikájára épülő megoldásai.

7. Műfaj-parafrázisok. Olykor egész műfajok – a sirató, a ráolvasás, a litánia, az oratórium és az eposz – nyernek bővítő és átfogalmazó parafrázisokat.

II. Az önálló költői stíluselemek parafrazálásának technikai eljárásai:

1. Felsorolások és katalógusok. A teljességet érzékeltetik s a költészet „megnevező" funkcióját juttatják érvényre. Ilyenek *A Szent Tűzözön regéi*ben alkalmazott hatalmas – szintaktikailag egységes – rendszertani halmazatok. A felsorolásokat gyakran az alliteráció akusztikai vonzása is egymáshoz köti: „Jaj / hogy futottak / . . . a tapirok, tigrislovak, tevék." Máskor pedig lexikai formák hozzák létre a szorosabb affinitást: „És égtek a szájcimpák, orrcimpák, fülcimpák . . ." Végül pedig szemantikai erők is megteremthetik a felsorolásban alakot öltő szorosabb kapcsolatot: „És égtek a szügyek, hátak, hasak, tomporok, nyakak."

2. Komplex felsorolások. Ezekben nem a puszta fogalmak, hanem a hasonló funkcióban levő képalakzatok rendeződnek katalógusokba. *A Gyermekdalok* embersárkányának vagy természeti jelenségeinek (élőlényeinek, vegetációjának, hang- és szag-orgiáinak) leírására gondolunk.

3. Hierarchikus felsorolások. Ezek kapnak szerepet *A Szent Tűzözön regéi*nek a biológiai rendszertant tükröző katalógusaiban. A költemény először a törzset vagy a nemet állítja elénk: „Mit vétettek a boldog madarak, . . . a nehéz vadak, . . . mit vétettek a hüllők, a kétéltüek, a rákok, skorpiók, csigák." Ezt követően pedig részletesen sorolja fel az egyes fajokat, sőt alfajokat.

4. Fokozások. A felsorolásban a fokozatosság elve érvényesül. *A Szent Tűzözön regéi*ben ilyen fokozás fejezi ki a menekülés és a pusztulás iszonyatát: „egymásra-áradva és egymásba-fulladva, / egymásra-taposva és egymásba-ragadva, / egymásba-dagadva és egymásba-gomolyodva, / egymásra-égve és egymásba-belesülve."

5. A konkrét felsorolások absztrakt összegzése. Ez az összegzés fokozást és lezárást jelent. Ilyen például *A Szent Tűzözön regéi*nek az a költői alakzata, amely a nagy menekülés konkrét katalógusait elvont összegzéssel zárja le: „Mert a Tüz alatt

most a Lét szaladt! / Mert a Tüz szent Lángcsipke-szoknyája alatt / most a tegnapgyönyörü Világ rohant."

Mindezek a technikai és stiláris eljárások a vers feldúsítását szolgálják, a teljesség művészi újrateremtésének szándékát valósítják meg. Vagyis Juhász egyik karakterisztikus vállalkozásának eszközei.

SZINTÉZIS ÉS EPOSZ

Juhász Ferenc költői univerzuma, amelynek néhány tulajdonságát az imént szerettük volna megvilágítani, annyira különleges és személyes, hogy valójában a magyar lírának egy új típusát képviseli. Nem illeszkedik költészetünk hagyományos fejlődési alakzatai közé, noha természetesen nem függetleníthető a folytonosságtól, a hagyományban testet öltő alakzatoktól. A magyar vers, miként általában az európai, a kifejezni kívánt anyag (érzés vagy gondolat) legfontosabb elemeit választja ki, s ezeket valamilyen verslogikai szabály szerint struktúrába szervezi. Ez a vers tehát *analitikus:* a költő válogat és komponál. Juhász „hosszú versei" ezzel szemben *szintetikusak:* költőjük a teljesség valamennyi – vagy megközelítőleg valamennyi – elemét sorakoztatja fel, s ezeknek nevet ad. Két különböző lírai típusról van tehát szó. A szintétikus alakzat általában a keleti költészetben – az ind eposzban, az Ószövetségben, a finn-ugor és szamojéd mítoszokban, a Kalevalában, a türk és kazah hősi énekekben – otthonos. Ismeretesek Juhász költészetének és a finn-ugor archaikus örökségnek kapcsolatai; a *Szarvas-ének*et elemezve Bori Imre és Bonyhai Gábor egyformán rámutat ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára és termékenységére. A szintétikus modellnek azonban nemcsak az ősi keleti örökségben lehetnek forrásai, hanem a modern költészetben is. Juhász maga arról beszél, hogy a költészet hivatása az összefoglalás: „Igen, jó lenne – olvassuk *Válaszok a költészetről* című nyilatkozatában – (és kellene) hatalmas összefoglalását adni versben minden tudásnak és létezésnek, hiszen a lírai összefoglalás semmiképpen sem azonos a természettudományival, vagy filozófiaival. A líra: összefoglalás." Az az enciklopédikus lírai igény szólal meg itt, amely a modern európai költészetből már ismerős. Ezra Pound *Canto*-i, Eliot nagy verskompozíciói vagy az amerikai beatnik-költők, pl. Ginsberg (az *Üvöltés* hatalmasan feldúsított mellérendeléseire gondolunk) és Corso művei igazolják ezt az igényt. Juhász ugyanezt a vállalkozást folytatja a maga módján: személyes univerzumának komplex és szintétikus összefoglalásában. S ezzel egyszersmind azt a – leghangsúlyosabb formában Németh Lászlónál megfogalmazott – várakozást is betölti, amely költészetünket „bartóki szintézisre", vagyis az archaikus és a modern elemek, hangnemek, technikák és poétikák egyesítésére kívánta mozgósítani.

Juhász a *lírai eposz* műfaji alakzatában valósítja meg a szintétikus poétikát. Az eposz az antikvitásban, de a barokkban vagy a romantikában is, a világmagyarázat vagy a nemzeti történelem-magyarázat eszköze. Tehát mindenképpen a totális összefoglalás, a szintézis műfaja. Ezek az eposzok – Homerosztól Tassóig és Zrínyitől Vörösmartyig – azonban epikusak, történetiek. Juhász eposzai viszont líraiak: a lírai világ totalitását fejezik ki. Mint legutóbbi nyilatkozatában (Esti Hírlap 1969. március 4.) olvassuk: „Az eposz műfajmegjelölés nálam nem értelmezhető a régi módon. Az én eposzaim, ha hordoznak is anyagukban némi *cselekményszerűséget,* ha rendelkeznek is a *történés* elemi vonásaival, *mégis lírai versek, személyes vallomások, eredendő himnuszok és siratók.*" Az eposz lírai átalakításával Juhász voltaképpen egy hosszú fejlődési folyamatot tetőzött be. Arra a – mű és olvasó kapcsolatának közegében végbemenő – műfaji átalakulásra gondolunk, amelynek során az utóbbi évszázad alatt megváltozott az eposz információs töltése, evokatív hatása s ennek megfelelően egész természete. A klasszikus eposz ugyanis epikus információt vagy látomást adott. A *Zalán futását* úgy olvasta a reformkori magyar, mint a honfoglalás történetét vagy legalábbis az „ősi dicsőség" költői vízióját. Vörösmarty eposza ma már epikus mű gyanánt valóban élvezhetetlen vagy érdektelen alkotás. Egészen más azonban a helyzet, ha nem epikus dimenzióban, hanem líraiban köze-

ledünk hozzá: megnyílnak előttünk a hatalmas költemény szépségei. A nagy eposzok – főként a romantika egyébként is áradó személyességgel átszőtt alkotásai – lassanként átértelmeződtek az idők során. Shelley, Keats, Blake, Vörösmarty eposzai – függetlenül az alkotó szándéktól – lírai költeményekké váltak. Juhász pedig már tudatosan használja fel ennek a műfaji átalakulásnak lehetőségeit.

Totális lírai univerzumot alkot tehát eposzaiban. Már említést tettünk arról, hogy a *Gyermekdalok*ban, vagyis az eposzi műfajnak és a szintétikus poétikának legkarakterisztikusabban megformált alakzatában a katedrálisok architektonikus és szobrászati struktúráját követte, egyszerre épített szerkezetet és mintázott részleteket. Mondottuk azt is, hogy e két elem – a szerkezet és a részlet – a legszorosabban összefügg, mint építészet és zsobrászat Chartres, Reims és Köln templom-óriásaiban. A kettő egymás nélkül el sem képzelhető: a rózsaablaknak vagy a vízköpőnek a szerkezet ad funkciót; a szerkezetnek viszont a részlet ad életet. Ez a kölcsönösség érvényesül Juhász „hosszú verseiben" is: az eposzi kompozíció és a szintétikus poétika szervesen összefügg, egymástól el sem választható. A kettő együtt teremti meg a Juhász-vers érvényes, szuverén alakzatát.

KISS FERENC

AZ ÉDES ANNA

(II.)

A MÁSIK PÓLUS TANULSÁGA

A konfliktus másik pólusán, Anna gazdáinak rajzában még érdekesebben, még tanulságosabban jut érvényhez az imént megnevezett művészi szándék. Ahhoz, hogy az Anna sorsában formát öltő elementáris tiltakozás kirobbanhasson, különös urakra, a zsarnokság sajátos formájára volt szükség. Kosztolányi egyébként se hitte, hogy az osztály-helyzet elhatározó lehet egy ember jellemére nézve. Anna gyötrelmeit sem eredezteti tehát egyértelműen és csupán urai osztályindulatából. Vizy Kornél méltóságos úr például csak ímmel-ámmal osztozik felesége cseléd-gondjaiban. Nem is osztozhat benne, mert az már nem is cselédgond, hanem komplexum, mánia. Szenvedély, mely a betegség és a szerelem jegyeit egyesíti. Gyökerei mélyen személyesek, mondhatnók: privát jellegűek. Egyetlen gyermeke volt, az meghalt, ura csalja, egyensúlyát rég kikezdte a hisztéria. Gyermekének fakuló emléke és az okkultista szeanszok kietlenségei közepette a kóros aktivitás egyetlen tárgya, oka és partnere: a cseléd. Egy üres élet narkotikuma. „Életük nagy, soha nem szűnő gondja". Forradalmak buknak, ország omlik, őt csak ez érdekli. Férje is „döbbenten" nézi, s a cselédközvetítő iroda vezetője is betegként kezeli. Vizy épp az államtitkárhoz készül vacsorára, mikor felesége beavatja a maga cseléd-mizériájába. Az ilyen helyzetekben óhatatlanul komikussá hígul ez a mánia. Ilyen irányba stilizálnak azok a mozzanatok is, amelyekben a harcászat, a küzdelem és a szerelem szótárból vett szavakkal, kifejezésekkel érzékelteti Kosztolányi a mánia hőfokát, a tét nagyságát. Mikor Anna elődjét, a „lajhár, és szemtelen és közönyös és erkölcstelen és közönyös, főképp közönyös" – Vizyné szavai ezek – Katicát elküldi, a létbizonytalanság kozmikus riadalmával tör rá a cseléd-hiány: „A kocka el volt vetve. Úgy érezte, hogy az űr veszi körül." Ficsort, a házmestert, akit a Kommün alatt okozott bosszúságokért legszívesebben felakasztatna, abban a reményben, hogy segít a cselédszerzés műve-

letében, karonfogva vezeti lakásába. A Ficsor elbeszéléséből kirajzolódó Anna „aranykeze" látomásszerűen jelenik meg képzeletében. Érkezését nem bírja kivárni. Elmegy, odalopódzik a ház elé, ahol Anna szolgál, s mohón lesi, majd jöttét, mint a messiását, várja. Az érkezés híre az egész házban elterjed, a fogadásra úgy készül Vizyné, mint egy jelenésre. S mikor Anna végre megérkezik, a méltóságos asszony majdnem elszédül az izgalomtól. Úgy éli át a találkozást, mint egy életbetöltő, furcsa, döbbenetes és boldogító eseményt. Nem tud betelni a látvánnyal, nem tudja befejezni rögzítésének különös mámorát. „Egész lényében pedig – Annát látja így Vizyné – volt valami, amit nem tudott kifejezni, valami, ami vonzotta ami egy kicsit vissza is rettentette, de rendkívül érdekelte."

– „Letette a lorgonját – És amikor már nem is vizsgálta, csak hatni engedte magára amit tapasztalt, egyszerre érezte, hogy ez az, akit évekig keresett mindhiába. Belső sugallatot hallott, mint élete döntő fordulataikor, azt a gyámolító, biztató hangot, mely annyiszor szólamlott meg benne, valami parancsfélét, hogy ne sokat okoskodjék, hanem fogadja föl, tartsa meg s vágy fogta el, hogy azonnal itt marassza, hogy birtokolja, és karját máris kinyújtotta feléje, mintha meg akarná ragadni, hogy többé sohase engedje el."

Kíméletlensége ezeken a pontokon nevetségességgé, már-már szánalmassággá enyhül. A jellemzés eme mozzanataiban már a játékos kajánság is szóhoz jut. Valami élveteg izgalom, mely nem indulatból, hanem a furcsa jelenség tulajdonságainak mesteri kifuttatásából, kibontakoztatásából ered. A színesség, az érdekesség iránti fogékonyság, a játékmester teremtő-kedve itt is meglelte tehát a maga alkalmát. Író, akit írás közben egyetlen szenvedély tölt el, sohase volna képes erre a játékos kegyetlenségre. Mert a rajz, azért így is irgalmatlan. Anna kálváriájának mégiscsak Vizyné, mégiscsak ez a mánia az elsőrendű intézője. Ez a szerelmetes Vizyné alázza meg Annát, már a belépésekor, amikor egy lókupec szakértelmével vizsgálja az árunak tekintett lány vonásait. Amikor elnézi, hogy a lelkét kidolgozza értük, amikor örömmel nyugtázza az iszonyú igénytelenséget, amikor oktalanul bünteti, s főleg mikor zsarnoki erővel tartja vissza Annát a menekülés lehetőségeitől.

S az egészben az a legérdekesebb, hogy Vizyné kegyetlensége, akár Anna iszonyata nem célirányos. Nem is lehet az, hiszen Annát főnyereménynek tudja, személye ellen nincs semmi kifogása. Mégis megalázza a halálig. Kegyetlensége forrásainak egyike, a messzebbről eredő: a beidegzett szokás, a cselédtartók normáinak tudatos és önkéntelen érvényesítése. A cselédet gyanúval, szigorral, a cselédet cselédként kell kezelni. Érthető, ha az amúgyis félbolond, a cseléd-gyötrés módozataiban kifogyhatatlan Vizyné túlteljesíti az osztály átlag-normáit. Közben azonban eszébe se jut, hogy vét valamely törvény ellen. Tettei és az ösztönös osztályerkölcs teljes összhangban vannak, s így a bennük nyilvánvaló embertelenség önkéntelenül is egy nálánál nagyobb maffia, ismétcsak az úr-cseléd viszony fejleményének tetszik. Ahogy cselédeit számba veszi, emléküket felidézi, az utálat és düh közönséges szavaiban évszázadok szokásjoga kísért.

A heveny töltést azonban a *mániá*tól kapja a düh is, az utálat is és a ragaszkodás is. Az úr-cseléd viszony szokványos ellentéteit ez a mánia látja el rendkívüli hajtóerővel. Ahogy Annát a baromi türelem, Vizynét a megszállottság képesíti olyan kegyetlenségekre, amelyek a legkeserűbb népi író képzeletét is felülmúlják, mégis meggyőzőek. Hogy az úr-cseléd viszony mennyire szoros és kiélezett formája urak és szegények ellentétének, arra már Bálint György is rámutatott:

„A cseléd bent él a családban, és mégis kívüle él, részt vesz életében, és mégis ki van rekesztve: a cselédszoba a lakás gyarmata, a cseléd a lakás bennszülöttje. Nincs elég távol a család életétől, de nem is lehet hozzá közel! A belső szobákban, az „európai negyedben" csak akkor jelenhet meg, ha különböző szolgálatokat kell végeznie, de az ő szobája a cselédszoba, mindig nyitva áll parancsolói előtt. A legsilányabbul fizetett üzemi munkás is hazamehet este, és magánéletet élhet – a cselédnek nincs otthona, nincs magánügye, nincs magánélete." (Im. 294.)

Igen, ez volna az úr-cseléd viszony törvénye, alap-képlete, de Édes Anna a kiszolgáltatottságát sajátos tényezők is fokozzák. Egy normális úriasszony figyelmének csak töredéke irányul a cselédre. (A szabadulás dolgában ezért lehet a rab mindig okosabb, mint a vármegye.) Vizyné azonban egész lelkével ösztöneivel és idegeivel is Annára figyel. Ezért képes olyan félelmetes hézagtalansággal bekeríteni. Szívósabban rossz, mint bárki, mert megszállottan „pedagógiai" célzattal, eltervelten óvja a bekerített zsákmányt. Örömét, vonzódását elleplezi, részben mert így kívánja az ős-etikett –, de főleg hogy el ne kényeztesse Annát. Belefojtja a munkába, s bünteti, hogy el ne romoljon. Kipróbálja, hogy lop-é, tehát megalázza, mert nem tudja elhinni, hogy annyira tökéletes. Féltékenységből tiltja el a többi cselédtől, a házasság lehetősége pedig teljesen megbolondítja.

S ezzel elérkeztünk e mánia esztétikai hozadékának másik csoportjához, az ábrázolás egyik legizgalmasabb sajátságához. Az *Édes Anna*, más érdemei mellett, elsősorban azért emelkedik ki az úr-cseléd viszonyt leleplező korábbi és későbbi művek közül, azért elevenebb, mélyebb, nemesebb Bródy Sándor *Dadá*-jánál, gazdagabb Nagy Lajos (Novellák. I. 180. II. 325) vagy Veres Péter rokon-jellegű novelláinál, mert motivációja többágú, emberlátása színesebb, találékonyabb; cselekményvezetése dinamikusabb, érdekesebb. Legjobban éppen Vizyné jellemzésénél figyelhetők meg ezek az adottságok. Vizynét a mánia állandó izgalomban tartja, s ez az ajzottság és koncentráltság a regényt is folyton új impulzusokhoz, meglepő fordulatokhoz juttatja. Anna már a megjelenés előtt betölti a teret, akár a *Holt lelkek* Csicsikovja, akit előbb a mende-monda avat legendássá. A jön-nemjön? – talánya egy detektív-regény izgalmát kelti fel, s ez a feszültség a továbbiak során mindig új tápot kap, s lüktető nyugtalansággal látja el az akciót. Vizyné lelkiélete végig e színjáték előterében zajlik. Zajlik a szó szoros értelmében: várakozás, öröm, az öröm elleplezésének megfontolt gesztusai; az állandó vizsla-figyelem, a cselek és színlelések kalandos mozzanatai mind-mind a mánia jóvoltából bontakozhatnak ki. Egyszer például meglesi Annát alvás közben. Parasztok figyelik így az újonnan vett becses állatot, kémlelik rejtett tulajdonságait. Vizyné kísérteties jelenésében is van valami állatnéző szándék és kíváncsiság. Jellemző őrá és a viszonyra is, de ezenkívül a rémregények izgalmát is fellobbantja egy pillanatra. Anélkül, hogy a kegyetlen jelentés értelméről egy percre is elvonná a figyelmet. Így juttatja új izgalomhoz, új lendülethez a cselekményt Bátory úr, a kérő feltűnése is. A veszélytől, amit Vizynére jelent, egyszerre új hőfokra izzik a konfliktus, Vizyné minden zsarnoki készsége felkorbácsolódik. Újra jön a színlelés, kétségbeesés: olyan küzdelem Annáért, ahogy csak kiérdemesült nő küzdhet utolsó szeretőjéért.

Jancsi úrfi alakjában ugyanilyen többrétűség, szerepében ugyanilyen funkciógazdagság tanúi lehetünk. Akár Vizyné, ő is magátólértetődő nyíltsággal, ezért kínos gyanútlansággal játssza el a cseléd-kezelés ráosztott szerepét: az úri hím szerepét. Méghozzá abban a változatban, amely a Neróban zsúfolva prezentált dekadenciát is magába tudja foglalni, s fontos esztétikai funkcióhoz tudja juttatni. Meglepőnek tűnhet, de tény, hogy Jancsi úrfi Nerón át egyeneságú leszármazottja Dorian Grey-nek és Esseintes hercegnek. Már külseje is a „Rossz baba . . ." és Poppea szeszélyes szabálytalanságát idézi, épp csak hitványabb, nem a démon, hanem a bűnöző felé mutató változatot. (Legközelebbi előképe Kosztolányinál a *Tömeg* c. versben bukkan fel: „Úrifiú sétál, előkelően, leverve cigarettája hamvát, / nyírt körme ragyog, sápadtgonosz arca / görbén mosolyog a titkán, melyet senki se tud még, de pár nap múltán egy képeslapban látjuk tán, számmal / a nyakában, / mint többszörös rablógyilkost, vagy mint enyheszívű sikkasztót.") Élveteg szépítkezése, piperkőcsége azonban még ennyi eltérést sem mutat, perverzió dolgában pedig épp oly találékony, mint elődei, ami már csak azért is jeles teljesítmény – írói teljesítmény –, mert merőben más terepen és más szereposztásban kell kibontakoznia. Jancsi úrfi egyik ősi ábrándja pl. hogy a Kornél bácsi mozgó füleit „két ujja közé csippentse, fölemelje és húzza mindaddig, míg le nem szakad, s Kornél bácsi föl nem ordít." Fel van szerelve azokkal a riogató, cirkuszi insztrumentumokkal, – csodakanállal, mely a levesben elolvad, cigarettával, mely robban, pisztollyal, amely nyávog stb. – amelyekkel

mint Nero a maga brutális hecceivel, vagy Esti a maga szelídebb játékaival –, elképesztheti a jámbor halandókat. A *Tréfa* diákjainak anarchikus nyugtalansága él benne, de az ő aktivitása nem iránytalan, ő már „kiforrt". Ha nem is császári arányokban, de a Vizy-lakás kereteiben épp úgy élvezi a korlátlanság mámorát, mint Nero a maga keretei közt: „valami mámor bujtogatta, valami ifjú, vandál ösztön, hogy rugdalózzék, hogy fölfeszítse a zárakat, hogy mindent kinyisson, mindent besározzon, elrontson, szétrepesszen és összetörjön." A romlottság, a förtelem épp oly erővel vonzza, mint Oscar Wilde, Huysmans vagy A. Gide hírhedt alakjait a lebújok rondasága. Annában, a cselédben ez a szomjúság vél megelégülést találni, hiszen az öröklött és beidegzett úri tudás szerint a cseléd csak koszos és ronda lehet. Így, e tudás jegyében képzeleg róla: „A cselédet ilyesmivel szokás fogni. Hopp Sári sarokra . . . Ráugrani, fölemelni a szoknyáját. Mi történhetik? Legföllebb a kezemre üt. Nagy eset. Egyébként se szűz. Elekes mondja. De azért jó kis ringyó lehet. Édes kis szotyka. Afféle paraszt-szajha."

Ebből a képzelgésből természetes könnyedséggel bomlik ki Jancsi úrfi tehetségének új árnyalataként a dekadencia szublimáltabb kedvtelése: a trágár szavak élvezete, „melyeknek édessége úgy karcolta a torkát, mintha köcsögből mézet nyalna. Köhögött tőle." S mindez csak az Annáról való képzelgés, tehát a külön-színjátékká kerekedő megejtés expozíciójában. Maga a kifejlet, mint egy prizma, árnyalatokra bontva vetíti elénk a Jancsi-úrfiba oltott romlás új és új vonásait. A rondának tudott cselédi ágyban a „tilalmas forróság" „véres és undok" csodájának alantas örömét éli át. Végigpróbálja az olcsó győzelem hím-manővereit: a hazudozás, a kérlelés, a hízelgés, az erőszak, a dicsekvés és önszánatás fogásait. A célnál pedig torkig tölti el a beteljesült bűn perverz boldogsága: „Förtelmes volt és gyönyörű" – Ezután még a birtoklás és az élmény utóéletének jeleneteit is eljátssza, hogy természete a kapcsolat minden szintjén és fázisában kimutassa önnön lényegét. Jönnek a rafinált élvezet képsorai: a szeretkezés eltervelt furcsa helyzetei, a felbontott, lelassított, élesen kivilágított részletek, s a külön-gyönyör, mely ezek mohó szemléléséből ered. Aztán a szennyesnek tudott kéz csókdosása, vakmerő és részeg kortyok a tegezés „dura"-üvegéből; (dura = népies neve a denaturált szesznek) kikívánkozás a nyilvánosság elé, hogy közönsége is legyen ennek a sohasem-volt szenzációnak; – majd újra a tilalmas, nemi kaland szürcsölve ízlelt italai. S mindebben a betelni nem tudás, a betöltetlenség ziháló mohósága.

A figurának ezt a képletét – noha minden ízében igazolható – joggal találhatja egyoldalúnak az olvasó, mert válogatás műve: a romlottság egybeillő jegyeinek kiemelése révén lett összeróva. Azért így, hogy a teljes képlethez mérten majd kitessék az alak megalkotásában érvényesülő író szándék. A távolság, ahová Nerótól s a *Tömeg* c. vers úri bűnözőjétől Jancsi úrfit Kosztolányi viszi. Hiszen Jancsi úrfi igazán lehetne rutinos nő-hódító, jártasabb a cseléd-szerelem dolgaiban. Lehetne egészségesebb és becsületesebb is, és lehetne hitványabb. S ami a legfontosabb: hitványsága lehetne idültebb, hiszen a regény szerint is züllésre rendeltetett. Néhány hónappal későbbi megjelenésekor már ilyennek is festi őt az író: romlott világcsavargónak.

Ám az Anna sorsában betöltött szerepe idején még egészen esetlen, majdhogynem zsenge legény. Csélcsap és bolondos, Vizyék sem veszik egészen komolyan, hiszen Vizynét rég elhangzott családi hahotákra, a költő által is oly sokra becsült családi mitológiára emlékezteti.

A romlottság lehetőségei az ismeretlenség varázserejével vonzzák. Anna megejtése, ami az imént kiemelt mozzanatok szerint a meggyalázással volna egyenlő, a regény teljes szövevényében az első kaland kamasz-izgalmaival elegyül. A kaland bizonytalansága, az újszerűség szenzációja, a járatlanság, az ügyetlenség, a szorongás itt is óhatatlanul a játék színeit keveri az imént kiemelt dekadens vonásokhoz. A ferde hajlamok kipróbálása a felfedezés jegyében zajlik. A transzponáló készség, mely Nero ábrázolásában is olyan fesztelen biztonsággal tudta a személyes élményt a legszemélyesebb tudást a kívánt szerephez stilizálni, itt is remekel. Jancsi úrfi egész

szellemével, idegrendszerével a vállalkozásra koncentrál. Nemcsak csinálja a kalandot, de át is csap felette a helyzet és az események izgalma. (Ebben Noszty Ferire emlékeztet). Fölénye félszeg dadogásra vált, eklépzelése csúfos ügyetlenségbe fúl. Képzeleg, taktikázik, nekilendül, meghátrál. A birtokolás mámorában pedig néha úgy elmerül, mint ha igazi szerelem részegítené. A szem, az emberi látás metafizikáját (Amit egyébként Goethétől kölcsönöz. *Lángelmék.* 214.) itt, e szeretkezés rajzában veti papírra Kosztolányi, s itt adományozza Jancsi úrfi képzeletének az Anna névhez fűződő érzéseit: „Halkan ismételgette a nevét, a legszebb női nevet, melyben az örök ígéret van, kacér föltételes módban. El tudott lenni mellette órákig, anélkül, hogy mást beszélt volna. Mielőtt megcsókolta, alázatosan megkérdezte, hogy szabad-e."

Ez a líraiság valamint az éretlenséggel járó csúfos, sőt bohókás színezet azonban mindig a hitvány alapanyaggal összeszőve ölt alakot. A beleérzésnek már a *Nero*-ban megfigyelt készsége a valószerűség életszerű jegyeivel hitelesíti a romlottságot, emberivé avatja, de egy percre sem oldja el a hitványság pórázáról. Ha igen, csak annyira, hogy emberi gesztusaiban, gyermeteg izgalmaiban annál önkéntelenebbül fejeződhessen ki a gyalázat sorsszerűsége. Éretlenségének voltaképpen ez a legfőbb értelme: szárnyakat ad a gátlástalanságnak. A komoly felnőttek aggályai nélkül, tettei emberi következményeinek sejtelme nélkül követheti el a legaljasabb vétségeket Anna ellen. Mint Vizynét a mánia, Jancsi úrfit a súlytalanság, az éretlenség teszi képessé arra, amit művel. Anna emberi lényéhez igazában egyikőjüknek nincs köze, s a bennük ordító éhes állatot mégis vele etetik meg. Másképpen szólva: csak így, ilyen patologikus – infantilis szenvedélyek révén hozhatják össze a robbanás abnormis állapotát. A történetet, melyben a normális emberi érzékenység az úr-szolga viszony képtelenségét és fel nem mérhető gyalázatát minősítheti.

A REGÉNY TELJES JELENTÉSÉNEK ÚJ ÖSSZETEVŐI

S itt lehet a regény megítélése körül támadt nézeteltérésekre visszatérnünk. Az elemzés során Kodolányi, Bálint György és Bóka László nyomán, Kosztolányi megoldásának igazolására törekedtünk. Ennek során az is kitetszett, hogy a kiélezett megoldás, a robbanáshoz vezető indulatok rejtett felhalmozódása, a közeledés jeleinek balladás sejtése milyen szervesen következik az alakok természetéből. Továbbá az is, hogy a regényesség, a drámaiság szempontjából Anna lényének animális vonásai, Vizyné mániája s Jancsi úrfi infantilizmusa mennyire termékenynek bizonyult. Az is feltűnt azonban, hogy ezeket a természetes, a mű alapjaiból eredő megoldásokat a hatás-keltés alkalmi eszközeivel is fokozni, élezni igyekszik Kosztolányi. Azon van, hogy a közelgő szörnyűség minél sejtelmesebben adjon hírt magáról, hogy a felszín minél nyugodtabb, hogy végül a megdöbbenés minél nagyobb legyen. Ezért festi Annát együgyűbbnek, mint ügyessége és finomsága alapján hinni lehetne, némábbnak és türelmesebbnek, mint amilyen embersége alapján lehetne. A piskótát elutasító gesztusa pl. önérzetet sejtetett, de a Jancsi úrfi hitvány ajándékát azért ismét együgyű megnyugvással fogadja. S végül még a gyilkosságot jó késve követő tárgyalás rajzában is új mozzanatokkal – méghozzá a koronatanú, Noviszter dr. szavaival – igyekszik igazolni Anna tettének magatudatlan rejtelmességét. („Egy ilyen öntudatlan, szerencsétlen teremtés" – mondja róla Noviszter.)

Mindez aligha teheti kétségessé, hogy a váratlan és nem célirányos gyilkosságban a körülhatárolható, konkrét okoknál nagyobb gyalázat, átfogóbb érvényű embertelenség minősítése fejeződik ki. Felkelti azonban azt a gyanút is, hogy ennek a megoldásnak nem az elementáris tiltakozás az egyetlen célja.

A KONTAKTUSHIÁNY ÉS A SZKEPSZIS SZEREPE

Arról volt már szó, hogy a levegőtől és a fénytől irtózó Vizyné megszállottságában, Jancsi úrfi gátlástalanságának rajzában, módosult alakban bár, de ugyanaz a személyiség védi érdekeit, aki Nerót és az *Aranysárkány* banditáit életrehívta. Arra azonban itt kell rámutatnunk, hogy az *Aranysárkány*ban olyan fontossá váló kontaktushiány is épp olyan elhatározó tényező itt, mint a húszas évek derekán termett művekben általában. Az osztályidegenség formáiban, de ez a főoka Anna tragikumának is. S a szemlélet folytonosságára vall, hogy a kontaktushiány s a költő szomorú hitetlensége itt is összefüggő, egymást motiváló és magyarázó erőként működnek. Abban a monomániás vakságban, amellyel Vizyék Annát kezelik, abban, ahogy Anna végül magára marad, ugyanannak a magánynak az iszonyata szólal meg, amely Novák Antal tragikumában is vétkes. Az emberi kapcsolatok végső minősítése szempontjából oly igen fontos tárgyaláson, Anna ügyének tárgyalásán, mindenki, még saját apja is ellene vall, mert mindenkinek fontosabb a maga érdeke, mint Anna élete. Az ügyvédnek a védőbeszéd sikere, a bíráknak az ügyrend, a rokonoknak a bűnrészesség gyanújától való sunyi és ostoba félelem, az uraknak a még ostobább osztály-elfogultság. Hiúság, félelem, zavar, szereplési viszketegség stb. mind-mind képtelenül bagatell érdekek Anna bajához képest, s együtt a teljes emberi közönyt jelképezik. Ugyanazt az öntudatlanul embertelen érdektelenséget, amely Novák temetéséről jövet ifjú Ebeczkyt eminens voltának demonstrálására készteti. A vádban, amelyet ez a regény képvisel, mint a Teljes világkép eleme, jelen van tehát az előző regények reménytelensége is: a gyötrelmek mérhetetlenségének állítása mellett, pontosabban azok összetevőjeként a lélektől lélekig terjedő térség irdatlanságának tudata, s az emiatt való „jaj" keserűsége is. A bírósági tárgyalást ábrázoló fejezet monoton részletességének is ez a legfőbb értelme: Anna és környezetének iszonyú távolsága fejeződik ki benne.

AZ EL NEM KÖTELEZETT HUMÁNUM DEMONSTRÁLÁSA

S ha e felismerés felől újra átgondoljuk azt, amit a bántások rejtett felhalmozódásáról tudunk, akkor Édes Anna együgyűségében, Vizyné monomániájában, Jancsi úrfi infantilizmusában s a regény egész alkatában az elementáris tiltakozás érdeke mellett más szándék működését is fel kell ismernünk. Azt a meggyőződést, melyet az Ady vita jegyzeteiben egyenesen e regényre vonatkoztatva majd így rögzít Kosztolányi:

„Hiszen ennek minden sora éppen azt hangoztatja, hogy nincsen szociális következtetés, csak emberség van, csak jóság van, *csak egyéni szeretet* van, és a gyilkosságnál is nagyobb bűn, ha valaki embertelen, ha valaki durva, ha valaki fennhéjázó, amiért egy kés sem elég megtorlás, és a legnagyobb erény a lényegbehatoló, figyelmes tisztaszívűség (?), *mert többet, gyökeresebbet* (?) *úgy se tehetünk ezen a földön.*" (*Írók, festők, tudósok.* II. 319.)

A kiemelt részletekre azért kellett felhívnunk a figyelmet, mert az *Édes Anná*ban formát öltő írói bizonyság-tétel eddig elhanyagolt sajátságát nevezik meg: az apolitikusság szándékát. Pontosabban szólva, ama szándékot, hogy a regény politikuma ne kötődjék se konkrét politikai elvekhez, se intézményekhez. Atekintetben, hogy Vizyék vétke úri bűn, kétséget így sem hagy Kosztolányi, s abban sem, hogy Anna tettében mérhetetlen bántalmak s egy rendszer képtelensége fejeződik ki, de ugyanakkor azoktól is elhatárolja magát, akik az intézményes megoldás elvének vállalását követelik tőle. A kommunistáktól is tehát, s elsősorban azért tőlük, mert az árulás vádját vele szemben ők képviselték a legszigorúbban. Mikor üldöztetésükről ír, velük is szolidárisnak látszik, s a Vizyék düheiben felötlő rossz emlékek önkéntelenül is a Kommün mellett tanúskodnak. Önkéntelenül, mert ugyanilyen önkéntelenséggel, a semlegesek szavaival nevezi ő is „terroristák"-nak a letartóztatottakat,

s a Kun Béla elrepülését felidéző fejezet (az I. fejezet), a rabolt ékszerek pletykájával együtt, miközben a Krisztina-beli polgárok észjárásának alacsonyságát gúnyolja, (Illyés Gyula szóbeli közléséből tudom, hogy Kun Béla maga is ezt a gúnyt érezte az írói szándékra jellemzőnek) az antibolsevik kajánságot sem hagyja egészen szomjan. Van ilyen éle annak is, hogy a Vizy-ház erőterében Ficsor, a stréber házmester az, aki a kommunistaság látszatába keveredik, s van él az ilyen részletekben is: „Ez a ház itt, a Mozdony utca tőszomszédságában különben is szemet szúrt a Lenin-fiúknak. Druma Szilárdot túsznak vitték, s két hónapot ült a gyűjtőfogházban, az öreg Moviszternek, a klerikális orvosnak folyton kellemetlenkedtek . . ." S ezt már nem a Krisztinabeliek emlékezete rögzíti így, hanem az íróé, ami azért is fontos, mert Moviszter a regény legemberibb, az íróhoz legközelebb álló figurája. Seneca és Novák Antal utóda s a *Számadás* szonettjeiből ránknéző szenvedő s a szenvedőkkel szolidáris költő rokona, sőt képviselője. Az egyetlen ember, aki a tárgyaláson kimondja az igazat. Azt, hogy Annával „Nem úgy bántak (. . .) mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle – és itt kitört, majdnem kiabált. – Embertelenül bántak vele. Cudarul bántak vele."

Ennél a vallomásnál – mint Bóka László megfigyelte – (Im. 37.) az író ki is lép a hol irónikus, hol szarkasztikus, hol megrendült személytelenségből, s úgy bátorítja tanúskodásra hősét, mintha saját becsülete volna a téten.

„Hát hol vagy öreg doktor (. . .) ha még élsz, ha csak egy szikrányi lélek lobog benned, akkor tenedek most itt a helyed (. . .) Mit késlekedsz? Teljesítsd kötelességed." S mikor az elnök arra kéri Moviszter doktort, hogy kissé hangosabban beszéljen a hang megint közbeszól: „Mit kissé hangosabban? Nem kissé hangosabban, hanem nagyon hangosan. Kiálts-dobogott benne a lélek – kiálts úgy, mint a te igazi rokonaid, az őskeresztények hősi papjai, akik föllázadtak a pogányság ellen és a temetőkben, a koporsók mellől kiáltottak az égbe, pörölve a legnagyobb Úrral is, az igazságos, de nagyon szigorú Istennel, irgalmat követelve a gyarló embereknek . . ." –

Vallomás-értékű tehát Moviszter tanúskodása, de nemcsak az Annával való együttérzés dolgában, hanem Kosztolányi szemléletét illetően is. S hogy e tekintetben semmi kétség ne maradhasson, mielőtt végleg útjára engedné emberét az író, pontosabban is kijelöli a helyét:

„Visszavánszorgott a tanúk székeihez. Ezek különösen tekintettek rá, s mikor helyet foglalt közöttük, elhúzódtak tőle. Moviszter ezt nem bánta. Ő voltaképpen nem is tartozott hozzájuk, se másokhoz, mert nem volt se burzsoá, se kommunista, egy párt tagja sem, de tagja annak az emberi közösségnek, mely magában foglalja az egész világot, minden lelket, aki él és élt valaha, eleveneket és holtakat."

Hogy a forradalmárokhoz és az elnyomottakhoz a humánumnak ez az el nem kötelezett változata is közelebb áll, mint a Vizyéket dédelgető világhoz, újabb bizonyításra ezúttal sem szorul, de ha Moviszter Kosztolányit is képviseli, akkor ez a szemlélet és a regény elemzett sajátságai valamiként össze kell hogy függjenek. Fokozódik a kérdés hordereje, ha tudjuk, hogy Moviszter sem hisz a bajok intézményes megoldásának lehetőségében. A társaságban ugyan – tréfásan – öreg bolseviknek titulálják, de ő vallja, hogy Krisztus országát nem is kell megvalósítani, hogy „A kommunistáknak is az volt a hibájuk, hogy egy ideált meg akartak valósítani. Egyetlen ideált sem szabad megvalósítani. Akkor vége. Csak maradjon fönn a felhők között. Úgy hat és úgy él." – S mikor a Vizy-ház vendégei az emberiséget említik előtte, ingerülten tiltakozik a szélhámosok ellen, akik absztrakciók istenítésével leplezik el, hogy valóságos kapcsolataikban önzők és alattomosak.

„Embereket akasztanak és gyilkolnak, de szeretik az emberiséget. Bepiszkolják családi szentélyeiket, kirúgják feleségeiket, nem törődnek apjukkal, anyjukkal, gyermeikkel, de szeretik az emberiséget. Nincs is ennél kényelmesebb valami. Végre semmire sem kötelez .Soha

senki se jön elém, aki úgy mutatkozik be, hogy én az emberiség vagyok. Az emberiség nem kér enni, ruhát se kér, hanem tisztes távolban marad, a háttérben, dicsfénnyel fennkölt homlokán. Csak Péter és Pál van. Emberek vannak. Nincs emberiség."

Nem mellőzhető tény, hogy ez a kifakadás egy felszarvazott, halálosan beteg, megkeseredett ember szájából hangzik el, de így is az író meggyőződésének lehet tekintenünk, mert később, a *homo aesteticus* és a *homo moralis* ellentétéről írott vallomásokban a maga nevében is megismétli Kosztolányi ugyanezeket az érveket. S a politikáról itt, az *Édes Annában* is azt írja, hogy

„mindenkor csak az éhes emberek tülekedése, mely szükségszerűen magán viseli az élet gyarlóságait, s minden rendszer csak azért tör hatalomra, hogy párthíveit állásokba ültesse, ellenségeit gyöngítse és eltiporja."

E gondolatok felől, a regény e fontos sajátságai felől nézve Anna rejtélyes tettének magyarázata s a figurák animális, monomániás és infantilis jellegének értelmezése most már teljes határozottsággal egészíthető ki. Azzal, hogy e vonásokban az úr-cseléd viszonyt kifejező állapot abnormitása a távlat nélküli humánum érdekei, az el nem kötelezettség intenciói szerint képződhet meg. Azzal, hogy az indulatok osztály-jellege a különösség kiélezett s olykor eluralkodó jegyeivel elkeverve jut kifejezésre, eredetiség és gazdaság dolgában nagyot nyer a regény és ez a záloga a történetben kifejeződő abszurditás hitelének is, – *de ez teszi lehetővé azt is, hogy az úr-cseléd viszony képtelenségét ne kelljen a kor eszmei-politikai szintjén végigbetűzni. A moviszteri humánum – mely a Kosztolányiéval azonos – így, keresztényi mivoltában sűrűsödhetett protestálóvá anélkül, hogy céltudatossá kellett volna élesednie. Így lehettek Vizyék kegyetlenek Annához politikai indulat híján is, s hogy Anna iszonyodása tőlük a tudattalanban halmozódik gyilkos indulattá, ezen az apolitikusság legalább annyit nyer, mint a rejtelmesség.* Kosztolányi nagyon jól tudhatta, hogy a cseléd úr-gyűlölete sohasem volt olyan szégyelnivaló lelki seb, amilyeneket az idegbetegségek mögött a freudisták kielemezgettek, de sajátos szándékának épp a freudi esetek mechanizmusa felelt meg, s a nem egészen normális figurák, akiknek tetteiben szét nem fejthetően elegyül osztályerkölcs és extrémitás. Végzetesebben haladnak így a szerepük szerinti cél felé, de felelősségük is kisebb, bűnük súlya is könnyebb így, mintha értenék és tudnák is, mi az, amit elkövetnek. A lázadás elemibb erejű így, de az osztály és a rendszer embertelenségéről, a szociális igazságról kissé a rejtélyre s a különösség egyéni jegyeire terelődhet a figyelem. Mintha így akarná az író bizonyítani, hogy „nincs szociális megoldás", mintha így akarna kifogni azokon, akik határozott színvallást, egyértelmű politikai elkötelezettséget követelnek tőle.

A regény zárófejezete külön is felfedi ezt a szándékot. Druma, az ellenforradalmi rezsim buzgó ügyvédje és kortesei töprengenek itt az íróról. Arról, hogy mi is hát igazában:

„Druma ezt mondta: – Nagy kommunista volt. – Ez? – csodálkozott az első kortes. – Hiszen most nagy keresztény. – Igen – tóditotta meg a másik kortes. – Egy bécsi lapban azt olvastam, hogy fehér terrorista." – Nagy vörös volt – ismételte Druma. – Pogány népbiztossal dolgozott. Le is fotografálták egymást együtt a Vérmezőn. – És mit csinált ott vele? – tudakolta az első kortes. – Nézte – felelte Druma, titokzatosan. – Nem értem – csóválta fejét az első kortes. – Hát akkor tulajdonképpen mit akar? Kikkel tart ez? – Egyszerű, döntötte el a vitát Druma. Mindenkivel és senkivel. Ahogy a szél fúj. Azelőtt a zsidók fizettek meg, s az ő pártjukon volt, most meg a keresztények fizetik. Okos ember ez – kacsintott. Tudja, hogy mit csinál. – A három barát megegyezett ebben. Ismét megálltak a kerítés végén. Látszott azonban, hogy még most sem értik egészen. Az arcukon pedig az látszott, hogy nekik valóban mindig csak egy gondolatuk volt, de az is látszott, hogy kettőt már nem tudnak gondolni."

E jelenet spontán könnyedsége a fricskák fölényével hat, de Kosztolányi eddigi pályájának ismerői tudják, hogy véresen komoly vádakat akar lezárni ezzel a könnyedséggel, s hogy a „kettőt" gondolás jogát – már a *Nerón*ban is – nagyon is komolyan vette. Tartotta ehhez magát a leglehetetlenebb helyzetben, az *Édes Anná*ban is, amikor dermesztő tiltakozását jórészt a szociológiai és politikai szférán aluli és azon kívüli szinteken tárgyiasította: amikor humanizmusát ilyen kereszténnyivé stilizálta. Tiltakozása értelme így sem szenvedett törést, de komolyságának és evidenciájának valóban ártott, hogy a rejtelmességet – a játékos hatáskeltés vonzásának s a különbözés ingerének is engedve – szándékoltan túlfeszítette, túlhangsúlyozta.

AZ ÉRTELMEZÉS KÖRÜLI ZAVAR TANULSÁGAI

A jelentés evidenciája körüli zavart igen tanulságosan szemlélteti az, hogy a korrajzból, melyben Kodolányi, Reinitz, Elek Artúr, Bálint György és mások (Elek Artúr: *Édes Anna.* Nyugat. 1927. jan. 16.) az ellenforradalmi rendszerre ismertek, ebből a kórképből akadt, aki a Kommün leleplezését olvashatta ki.

Kodolányi: A Kommün utáni időszak „ferde és izgalmas eseményei vibrálják körül" Édes Anna történetét, „dermesztően árasztva azt a feszültséget, amelyben annyi rémség történhetett. Ponyvafeszültség ez: a vörösek, zöldek, kékek és sárgák közötti ordító és nyugtalanító feszültség. De a kor, melyben esztendők óta élünk, a legvadabb ponyvaregényeket is megszégyeníti közönségesség, aljasság, szadista tombolás és kéjelgés dolgában." – A Széphalom H. R. R. szignóval jelölt kritikusa viszont így látja: „Életre kelti a közelmúltat, mint egy rossz álmot – de annak a kellemes tudatában, hogy ez ma már valóban csak elmúlt álom – újra végigéljük a napokat, mikor a házbizalmi elvtárs rettegett hatalmasság volt, mikor az otthonunkból a bizonytalanság rideg fedelet formált (...) mikor nem volt kenyér, nem volt szén, nem volt semmi, főleg nem volt emberi méltóság s katasztrófaszámba ment (...) egy züllött cseléd távozása is, midőn a hierarchia eresztékei mindenütt megropogtak s fölkerült, ami alul volt és örökre elsüllyedtnek látszott mindaz, ami az élet értékét adja. – Kosztolányi harmonikus, delelő művészete ma már azon a magaslaton áll, amit nemes értelemben vett akadémizmusnak nevezhetünk." (Széphalom. 1927. 194.)

Ami pedig a játékos hatáskeltés szerepét, értékét illeti, arról még a játék iránt érzéketlennek éppen nem mondható Karinthy is úgy vélekedett, hogy árt a dráma hitelének, a gyilkosság raszkolnyikovi katarzisát ássa alá. S erre a ledérségre ezúttal is az anyag iránti szerelem csábítja Kosztolányit:

„Tökéletes drámaiság a mesében, mesterien adagolt lélektani aláfestés, s e mintaszerű eseményeken túl, ami a legfontosabb, valami ingerlő, szinte illatos frisseség a környezetrajzban, emberábrázolásban, amire hirtelenjében nem is tudnék példát." – „És mégis (...) miért nem jelentkezik a szorongató, mélységes, lesújtó és fogvatartó utóíz, ami a nagy gyilkossági regények, Raszkolnyikov, vagy akár az Amerikai Tragédia elolvasása után olyan élménynél élményszerűbb szorongással és bűnbánattal töltik el az olvasót, mintha maga követte volna el a gyilkosságot?" – A hiba nyitját keresve azt a mozzanatot véli árulónak Karinthy, amikor Anna közvetlenül a gyilkosság előtt, kibotorkál a sötét konyhába s jóllakik: eszik „egy csirkecombot és sok-sok süteményt." „A lelki kép, – fejtegeti Karinthy – a maga shakespeare-i zűrzavarában (...) ijesztően életszerű és igaz (...) lenne ha... ha Anna sültet és mondjuk egy vagy két süteményt enne..." De Kosztolányit elragadja az anyag, elcsábítja az alliteráló inger, s így már egyet se lehet neki elhinni. – „És visszamenőleg már sejteni kezdem, hogy *ezúttal* végig az egész regényen, a művész legfőbb erénye áll útjában a végső és legfelső hatásnak: a téma fellázad az előadásmód művészi tökélye ellen, dadogást, látható és érezhető erőlködést és izzadást követel, különben nem hajlandó teljes meztelenségében megmutatkozni. Anyagszerelme megtréfálta a költőt, kiütközik a műből, előtérbe lép: a gyilkosságot ábrázoló pompás szoborműről azt a képzetet kelti, mintha keményre fagyasztott tejszínhabból faragták volna. Vagy sok-sok süteményből." *(Az 50 éves Kosztolányi.* Ny. 1935. I. 271.)

TÖRVÉNYSZERŰSÉG A HIBÁKBAN ÉS AZ ERÉNYEKBEN

Hogy a korrajz értelmezésében nem a Széphalom kritikusának, hanem Kodolányinak volt igaza, ma már nem vita tárgya, de hogy a konzervatív oldal is vállalhatónak érezhette ezt a regényt – igaz, hogy pl. Szász Károly csak erős fenntartásokkal –, s hogy a szocialista szemlélet számára sem volt mindig és mindenben meggyőző, azért elsősorban az el nem kötelezettséget kitüntető koncepció a felelős. Olyan „vétség" ez, melyről rosszallás nélkül lehet szólnunk, mert ugyanarról a tőről fakad, mint a tiltakozás elementáris jellegét kitüntető alak-formálás és az izgalmas cselekmény-vezetés. Ugyanarról, ahonnan a mű drámaisága, a motiváció gazdagsága és eredetisége. Drámaisága kétségkívül szellemibb, politikailag tartalmasabb lehetne, ha az alakok mélyebben értenék és tudatosabban őrölnék egymást, de nem lehetne ennyire végzetes az egymás iránti idegenség.

A leleplező-regény, a cselédtörténetek hagyományos szociológiai motivációját így tudhatta azoknál eredetibb és egyetemesebb jelentésű motívumokkal egybeszőni. A modern költő emberről való tudásának egész tartalmát mozgósította, a maga legszemélyesebb ügyeit a jóság, a szabadság s a játék jegyében való munka érdekeit is ráhangolta az adott szerepekre, hogy az igénytelen kis cselédlány és félbolond megnyomorítóinak története vallomás értékű és objektív hitelű modern regénnyé, az ártatlanság és a teremtő élet megcsúfolásának példázatává teljesedhessen. Ily módon az *Édes Anna* a gyengeségek erényre váltásának is kivételes példája.

Áll ez a Karinthy által felrótt hibákra is, sőt azokra még inkább. Mindenekelőtt azért, mert Kosztolányi nem is akart katartikus hatású, bűnbánatra indító gyilkosságot ábrázolni. Ennek a gyilkosságnak éppen az az értelme, hogy az Anna sorsáért a kés sem elég megtorlás, mert itt a vétség orvosolhatatlan. S hogy ide menjenek ki az események, láttuk, ahhoz ilyen extrém alakok kellettek. A Karinthy által kifogásolt játékos túlzások, ha az öncélú hatáskeltés benyomását keltik is, valójában a koncepció lényege által dirigált szertelenebb mozdulatok művei, szeszélyesebb túlfutások egy jóiramú lengés ritmusában: a mánia, az infantilizmus és az öntudatlanság rikítóbb árnyalatai. A szemlélet fejleményei tehát s nem az anyag sugallta őket.

AZ ANYAG MINT ÉRTÉKES NEHEZÉK A FILOZÓFIÁVAL SZEMBEN

Az anyag – az élmény nyers valóságát értvén ezalatt – inkább nehezék itt, értékes nehezék, mint ledérségre csábító vonzás. Abból a sok benyomásból, tapasztalatból, tudásból, amelyet az újságíró – Kosztolányi kifogyhatatlan bőséggel rögzít és kommentál a húszas évek során, legtöbbet ez a regény érlel magában. A román megszállás, a terror, a gazdasági kifosztottság s a szellemi bénaság állapotának tényeit itt sem engedi Kosztolányi önálló korrajzzá terebélyesedni, itt is mindig az elgondolásnak alárendelve, a konfliktus motívumaiba szőve jut szóhoz minden elem, de éppen így nyílik ki bennük az emberi érdekű funkció. Az ellenforradalom vezetőértelmiségének meddősége és silánysága az Anna sorsát eldöntő tényezőkkel összeforrtan rajzolódik ki. Az ország hullája felett kiviruló új szórakoztató-ipart; a bárok, a „jazz-band", az új táncok hülyítő divatját; az anglománia link és felületes allűrjeit pl. Jancsi úrfi jellemzésében, az ő tetteinek, kedvteléseinek szintereként jeleníti meg. S ezzel nemcsak a figurák nyernek, de maga a háttér is markánsabb jelentéshez jut. Az egyes elemek jelentésgazdagító kölcsönössége, ha lehet, itt még nagyobb mérvű és szorosabb, mint a korábbi regényekben. A korrajz valószerűsége és hitelessége is elsősorban e kölcsösségnek, a részletek funkció-gazdagságának köszönhető. A történet külső kerete önmagában eléggé vázlatos lenne, de az anyag belülről is dolgozik, az alapélmény minden vonatkozásban érdekeire lel: bent és kint, a lelkekben és a kapcsolatokban ugyanazon törvények működnek. A cselédekről rajzolt képek uraikról is tudósítanak. Méghozzá az áttétel érdekesen ferde fénytörésében. Az urakhoz dörgölődő cseléd kudarcában pl. a rendi gőg merevsége is kifejeződik, de a felsülés kínos-humoros esete maga is példázat-értékű. Az „ellenforradal-

már" cseléd paradoxona maga is kór-tünet, s ebben a mivoltában kor-tünet, s egyben a kurzus-huszárok torzképe is, és a tárgyalás is felér egy többdimenziós színpaddal: érdekes figurák seregszemléje, pontos tükre a kor politikai viszonyainak, s Anna környezetének végső jellempróbája is egyben. S az ilyen mozzanatok egyúttal árnyalatokra bontva színezik életszerűbbé a konfliktus pólusai között áramló világot. Ahogy a társadalmi helyzetből eredő tetteket mindig sajátos indítékok mozgatják, ugyanilyen külcsönösség, egymást erősítő, jelentés-gazdagító kapcsolat van a mellékfigurák és főszereplők, a háttér és az előtér, a külső keret és a dráma lényege között.

Az *Édes Anna* utolsó befejezett regénye Kosztolányinak, s hogy vitatható megoldásai ellenére is ilyen tömörré és szervessé sikeredett, annak elsőrendű oka épp az úr-cseléd viszony átélésének ereje és mélysége. E gyötrelmes élmény komolysága és határozottsága – ez a vállra vett kivételes nehezék – óvta meg az *Édes Annát* attól, hogy tragikumát a világról való tudás szétbontsa. A veszély itt is kísértett. Annak, hogy Moviszter Vizyéknél is szalonképes lehet, ára van: a kiábrándultsága. Ahogy ez a sztoikus humanista a politika, mindenféle politika hitványságáról elmélkedik, – ahogy elnémul, amikor az úri világ egyik képviselője azzal érvel, hogy a hatalomba, jómódba futott szegény irgalmatlanabb a cselédjeivel, mint a született úr, a bölcsessége, mely a magánjellegű irgalomban jelöli meg a bajok orvoslásának egyetlen lehetőségét, – mindez arra vall, hogy a filozófia felől az urak felelősségét és Anna igazságát a szétoldás nagyobb veszélyei is fenyegették. De az úr-cseléd viszony pőre valósága, a kor, mely ennek szentesítésére törekedett, s az indulat, mely ennek átéléséből támadt, még a szkepszist és a kapitulációra kárhoztató sztcicizmust is robbanó energiával látja el. Az írói szemlélet ismert tartalmait legjobb lehetőségeihez juttatja. S ugyanigy az ismert epikusi hajlamokat is, amikor a részletekbe hatoló szenvedélyt, a környezetrajz „ingerlő, szinte illatos" frisseségét s a rejtelmességet a cseléd-sors döbbenetének komor jelentőségével tölti fel.

A REGÉNY KIVÉTELES JELLEGE ÉS HELYE

Meglepetésben itt sincs hiány. Itt is minden fejezet külön kis drámaként lendíti tovább az eseményeket. Anna híre; Anna alakja előbb Vizyné képzeletében; aztán megjelenése; aztán tehetségének kibontakozása; aztán a házasság esélye; aztán Jancsi úrfi és a szerelem eseményei; majd a gyilkosság; a környezet reagálása erre, s végül a tárgyalás. Minden fázis meglepetés, lélegzetállító izgalom a szereplők számára. S rendkívüli élmény az olvasó számára, aki az efféle konfliktusokat ábrázoló művek egyértelmű és egyszempontú polaritásához, szociografikus szikárságához, célirányos vonalához képest az *Édes Annát* szinte *szemérmetlenül regényes*nek találhatja. A komor alapanyag s a bravúros alakitásmód egysége olyan ingerlően érdekes itt, mint egy nagy fesztávolságot átfogó kép merészsége. Csoda az Édes Anna. Csoda feketében. Bravúros mű, de nem külsőségeiben, hanem a lényegében az: úgy fejezi ki a kor legnagyobb, legégetőbb társadalmi gyötrelmét, méghozzá konzekvensen, hogy közben hű marad egy apolitikus ars poetica törvényeihez is. E különös tulajdonsága helyét is meghatározza. Emberképe talán a *Szegény emberek*, a *Barbárok* s az *Árvácska* figuráival rokon, kíméltlensége Nagy Lajos szemléletével, s a húszas években ébredező szociális érzékenység első nagyerejű megnyilatkozásaként is felfoghatjuk. Lényegében azonban elszigetelt jelenség. Eredményeit a harmincas évek népfelfedező irányzatai sem hasznosíthatták, de értékét ez nem kisebbíti. Irodalmunk originális, máig kiaknázatlan példához jutott általa, s Kosztolányi pedig személyiségének egyensúlyát, írói és emberi hitelét nyerte vissza vele. Azt az alapot, melyen költészete legtermékenyebb ihletei: az igazi csoda felé lendítő szárnyas és fényes ihletek megfoganhatnak.

KERÉK IMRE

Virágok nyílnak

virágok nyílnak csukódnak
a fogyó holddal fogynak
a kelő Nappal kelnek
déllel kiteljesednek

virágok nyílnak csukódnak
tündöklenek lobognak
réteken töltés mentén
fiatal lányok mellén

virágok nyílnak csukódnak
csillagot harmatoznak
szépítik csinosítják
halott katonák sírját

virágok nyílnak csukódnak
nyüzsögnek sokasodnak
s hajnal az éji álmot
elnyelik a világot

Februári metszet

Gyűrűjét szűkíti a fagy
zsugorodik a tér
Csillagokat robbant a kín
fa nyög madár alél

A nyár kihült bazalthegy
emléke füstölög
Vadkan csörtet ölmagasan
holt virágok fölött

Bolygók tűzudvara lehervad
A hegy sírkő-fehér
Volt szerelemre hull a hó
homlokomig felér

Kiáltanék A száj
befagyott csoda-kürt
Csak leheletem égő csipkebokra
melegíti az űrt

KOCZOGH ÁKOS

FELNŐTTEK ÉS GYERMEKEK

*Gondolatok egy ankéthoz**

A *Magyar Írók Szövetsége* ankétot rendez Pécsett: *„Felnőttábrázolás ifjúsági irodalmunkban"* címmel. A téma, így önmagában, nem ad elég okot ahhoz, hogy vitatkozzunk róla, kritikai vagy irodalomtörténeti rangsorolásra pedig aligha van szükség. Célunk nem az, hogy az irodalomról beszéljünk, hanem életünkről, s ha a felnőttábrázolás ezek szerint problematikus lett, nyilván arra vagyunk kíváncsiak: eligazít-e az ifjúsági irodalom mai vagy éppen holnapi felnőttek birodalmában? Sőt, fogalmazzunk még nyíltabban: szeretnénk tudni, hogy íróink érzékenyebb tükrében olyannak látszik-e társadalmunk, melyben apákat és fiakat nem társadalmi és osztályellentétek választanak el immár, s nem világnézetiek, és nem generációs válságokkal kell szembenézniök? De, ha nem, akkor mégis mi a különbség „apák és fiak" között? Esetleg drasztikusabban: azt szeretnénk tudni: hogyan terelhetnénk be ifjúságunkat „eszmei aklunkba", hogy elhiggyék, értük van, ami van, érdemes vállalni apáikat s minden ellenkezés csak a saját kárukat növeli, hiszen nem a felnőttek aratják le gyümölcsét annak, amit elvetettek? Mostani bevezetőnkkel nem felelni akarunk kérdéseinkre, a felvetődhetőkre, hanem inkább vitára serkenteni.

Ifjúsági irodalmunk jobbjai hol egy-egy mondatban megvillantva, hol szélesebben kiteregetve felvetik azokat a kérdéseket, melyekhez most mottóul idézzük őket, megjegyezvén már elöljáróban azt, hogy egyetlen regényünk sincs, mely a *ma felnőttjét és a ma gyermekét* a lehető teljesség igényével láttatni tudná-akarná, legalábbis úgy, mint *Turgenyev* vagy *Dickens* (Apák és fiúk, Twist Olivér), de még annyira sem, mint *Gárdonyi* az Egri Csillagok-ban. Lehetséges azért, mert oly bonyolult és áttekinthetetlen ez a kérdés, s mert korunknak nincs tipikus felnőttje és tipikus gyermeke (nehogy azt higgyük, hogy a huligánok vagy a hippik a tipikusak, – ők csak a kirívóak, mint ahogy reformkort sem az útonállók és betyárok jellemezték), s még irodalmunk sem tud áttekinteni korunk felett (figyeljük meg, regényeink mennyire részletkérdéseket érintenek!), ami viszont minden ok és okozati, epikus ábrázolás elemi követelménye. (Nem véletlen, hogy a tárgykultúra virágzását éljük, nem az irodalomét, s hogy a sejtető líra is elevenebb mozgású, mint a látványozó epika.) Szeretnénk meggondolkoztató kérdéseket felvetni, s bár ne írók belügye maradjon ez a pécsi ankét, hanem erősítse felnőtteinket abban, hogy *megbecsült szálláscsinálói* lehessenek az ifjúságnak.

> „Ide hallgass, kislányom. A felnőttség nem függ életkortól, próbáld meg már elhinni végre."
> „Aki kunyerál, aki hálátlan, akivel nem lehet értelmesen beszélni, az nem felnőtt – mondta apa. Aki folytonosan csak önmagára gondol, az sem az."
>
> *Szabó Magda: Születésnap.*

> „Apád ezt nem bírja elviselni. Hogy nem neki van igaza."
>
> *Gergely Márta: Többsincs osztály.*

* Koczogh Ákos cikkét vitaindítónak szánjuk, s éppen mert néhány kérdésben (esetleg csak megfogalmazásban) más véleményen vagyunk, vitatkozni kívánunk vele. *(A szerk.)*

Itt kezdődik. Felnőttnek lenni nem csupán biológiai állapot, nem évek kérdése, hanem „bio-pszichikai" magatartás. A koravén gyermek is pathologikus jelenség, az infantilis felnőtt is az. A lélektan úgy tanítja, hogy a gyermek extravertált, a felnőtt introvertált: a gyermek kinyílik a világra, befogad, gyűjt, a felnőtt viszont befelé fordul, gondolkodik, következtet, viszonyít.

„Addig örülj, míg gyerek vagy, míg gondolkodnak helyetted."

Szabó Magda: Születésnap.

„Az a baj, hogy ha az ember vezér, akkor gondolkodnia kell. Megesik, hogy az embernek azonnal határoznia kell. Határoznia és gondolkodnia . . ."

Golding: A legyek ura.

Elég lenne ez *gyermek és felnőtt* fogalmi megfejtésére? Ha így lenne, ha *csak így* lenne, minden idők gyermeke simán és örömmel vállalná a felnőttek világát, könnyen átlépne serdülése biológiai és pszichikai nehézségein, nem lenne „apák és fiúk" között ellentét, hiszen míg a felnőtt „gondolkodik" s berendezi a gyermek életét, addig a gyermek „éli" a maga spontán ösztönéletét, a pillanatnyi s rajta kívül álló helyzetnek megfelelően. „Tartalmat adni örökre a percnek" – ha ezt a goethei fogalmazást a felnőtt ember imperativusának fogadjuk el (ahogy valójában az is!), akkor kétségtelenül úgy látszhat, hogy a gyermek ösztönösen, öntudatlanul él az időben, a percben, míg a felnőtt tudatosan tartalmat is ad a percnek. A gyermek (primitív népek, fejlődésük elején álló néprétegek) időtlen időben élnek, a fejlődés fejlettebb foka viszont kifejleszti az egyénben és emberiségben is az időérzetet. (Az időben gondolkodó történettudomány a fejlődés későbbi állomásán jelenik meg, mint a füvekkel gyógyító sámán.) Hogy állunk ezzel a kérdéssel ma, meggyorsult tempójú életünkben? A sokasodás mellett egyik legizgalmasabb problémánk. Ki felelt rá ifjúsági íróink közül? Ki felelt arra, hogy kilépve a spontán ösztönéletből, milyen tartalmat tudunk adni a percnek? Mert nem az a felnőtt, aki be tudja kapcsolni (s joga is van hozzá) a televíziót, autót vezethet, mert betöltötte a szükséges életkorát. De ki a „ma felnőttje"? Aki hivatalban tölti napi nyolc óráját, aki el tudja a bölcsődéig cipelni a gyermekét? Aki előző nap bebiflázza a leckét, hogy másnap elmondhassa „tanítványainak"? Tessék kiegészíteni a kérdéseket, melyeket a technikai civilizáció vet fel, nap mint nap, mindnyájunknak.

Ki vállalná, hogy az a „felnőtt", aki el tudja mesélni, hogy előző este mit látott a televízióban, ki vállalná, hogy az a „felnőtt", aki megjegyzi hol nem szabad behajtani, ki vállalná, hogy „felnőtt" az, aki oly magasra nőtt, hogy az automatába is be tudja ejteni forintjait, aki magnóra veszi a zenét, aki tudja hol van a hivatali engedelmesség határa, – de hát csak az lenne *a gyerek*, aki minderre nincs feljogosítva, vagy éppen erejénél fogva képtelen megtenni? A technikai civilizáció számtalan olyan új kérdést vetett fel, melyen érdemes elgondolkodnunk, ha *„gyermekekről és felnőttekről"* beszélünk. Gyermek lenne az, aki papírusz hajón tengerre száll, vagy aki beidegzett reflexeivel gépek s életek ura? Az élet új viszonyokat teremtett, s fogalmainkkal még nem értük utól. De azon is érdemes elgondolkodnunk, hogy gyermekeinkben is van képe az élet értelmének, hogy esetleg többet is tudnak róla, mint mi, maguknak megfelelően.

„És a földben zúgó légnyomásra
és azon át – emlékezel? –
a rémült hallgatózásra a messzi
– a fenti! –
elmostohult világ
szekér, – szülő, – eb-zajára – folytonos
„hol vagytok"-jára . . ."

(Illyés Gyula: Ifjú pár)

Igen, ez az *„elmostohult" világ*, s a szülői kiáltás: „hol vagytok?" Minden idők gyermeke elmostohult világgal áll szemben, minden idők felnőttje kiáltja gyermekei után: *hol vagytok?* Minden idők gyermeke mostohának érzi a sorsát, idegennek a világot, s minden idők felnőttje elveszettnek hiszi gyermekét. Legfeljebb a mai gyermek irónikusan mosolyog, hogy nincs elveszve semmi *(nyugi-nyugi!* – milyen jellemző jelszó ez megint!), s a ma felnőttje beletörődve legyint: *hiába* minden, az élet megy tovább, hiába volt vér és áldozat, megváltó hitem és bölcs tudásom, gyermekeink újra élik a maguk szamárságait, ne is nagyon avatkozzunk a sorsukba. A relativitásról is érdemes volna írni, nem gúnnyal és megvetően, hanem úgy, ahogy az a ma gyermekének mégis-mégis éltetője, megtartója, persze *nem* olyan előjellel, ahogyan mi felnőttek értelmezzük. Erős fiatal nemzedékek nőnek ma fel, akik még a sok nézőpontot akceptáló relativitást is a maguk hasznára tudják fordítani. Ezt is meg kellene írni.

„Mindenki üldöz – gondolta Bori, – nem állhatok meg senki előtt."

„Apától kitelik, hogy nem engedi hordani ruháját, lóghat a szekrényben. Ömölni kezdett a könnye, szájára szorította a zsebkendőjét, ki ne halljják, hogy sír. Úgyse szánja meg senki."

Szabó Magda: Születésnap.

A gyermeknek meg kell tanulnia elfogadnia, a felnőttnek adnia, mert létük függ tőle, mert a gyermek kap és a felnőtt ad. Ez még a legfejlettebb technika mellett, a legtisztultabb társadalomban is így lesz. Az is úgy van, hogy a gyermek benne él a világban, közvetlenül, spekulatív gátlások nélkül, s a csecsemőnek „csak a belső vegetatív történéseihez való viszonyulása érezhető" – hogy *Nyírő Gyula*, az orvos és pszichológus szavaival éljünk, s a „második jelzőrendszer megjelenésével egyidőben alakulnak ki végül a mind magasabb és magasabbrendű intellektuális érzelmek, hogy mindezeket betetőzze az etikai, morális és szociális érzelmek síkja." Nyilvánvaló, hogy a fejlődés folyamán az emberi viszonyulásokban is bizonyos *szervezettség* alakul ki.

„Hát hiszen ő nem ezt kérte, ő világosan megmondja évről-évre, mit akar; hát meddig kell még neki csecsemő életet élnie, mikor felnőtt, nem érti apa, hogy felnőtt?"

Szabó Magda: Születésnap.

„Valami vágyakozásféle van benne, hogy már nem gyerek, most már nem követhet el csibészségeket."

Gergely Márta: Többsincs osztály.

„Ő úgy érezte, hogy kétféle viszony két ember között nem lehet: ha én valakivel jól vagyok, akkor azzal mindig egyforma jóba kell lenni."

Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig.

Ez mind igaz, s mégsem elégít ki bennünket, amikor arra gondolunk, hogy *„akinek gyöngébb a bizonyítványa, az nem tudhatja biztosan, fölveszik-e és hova?"* Talán *Gergely Márta* sem gondolta, hogy milyen fontosat írt le ezzel, mert hiszen erről van szó: a gyengébb és a jó bizonyítványokról. Abban a korban, amikor, – tetszik-nem tetszik – bizonyítványok döntenek el sorsokat, s néha pecsétek, káderlapok, mindegy. Nem kellene messzebbre visszamennünk, mint amit a befogadó és adó emberről mondtunk, nincs mélyebb motivációja gyermeknek és felnőttnek? Mélyebb nincs, de *más* van. *Vidor Miklós* fiatal hősének *(Vasárnap döntő)* sporteredményét a szülők megoldatlan helyzete dönti el, *Gergely Márta* regényében válni készülő fel-

nőttek mellett találkozunk fiataljainkkal, *Goldingnál* magukra maradt gyermekekkel, *Móricznál* a felnőttekkel összekacsintóval. De hát a mai társadalmakat éppen az jellemzi, hogy a „gyengébb bizonyítványúak" törtek fel (félre ne értsük, nem etikai, tudásbeli bizonyítványról van szó, hanem társadalmi besorolásról, s nem gyengékről, hanem kisemmizettekről), az irodalomtól tehát arra kérünk választ: *ki, hogyan és hol találja meg helyét a világban, mely arra lenne hivatott, hogy úgy megadja helyét az embernek, mint ahogy a tűszál, a virág, a fa megtalálja.* Igenis vannak, akik gyengébb bizonyítvánnyal jöttek, de vajon jól állították ki bizonyítványukat? És ez nem felnőttek és gyermekek kérdése megint? Melyik regény felelt arra, hogy bizonyítványaink helyesek, igazak, hogy nem egy régesrég avult értékelés szülte őket? Még pedagógiánkban is kísért a herbarti avittság, hát még társadalmi igazságosztásunkban a tegnap?!

„Tessék megbízni benne és segíteni neki, akkor majd felébred és végre igazi ember lesz belőle."

Szabó Magda: Születésnap.

„Hanem azért iszonyúan megrémült, mert tudta, hogy elveszett a reskontó. Hamar úgy tett hát, hogy keresi s ugrált, minden fiókot kihúzott, a sifon fiókját, a ládafiókot, a gépfiókokat, csakúgy ugrált a kis házban, minden pillanatban egy másik fiókban babrált, az édesapja meg csak nézte, nézte ingerülten: – Tán elhattad, te bitang! – Nem mondott egyebet, de ő rettegett, hogy most mindjárt káromkodni fog, mert iszonyúan tudott káromkodni."

Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig.

„Borzasztóan fontos, hogy az öreg ember azt érezze, hogy a fiataloknak szükségük van rá. Hogy nem él hiába."

Szabó Magda: Születésnap.

Idézeteinkkel is csupán azt akartuk bizonyítani, hogy milyen mélyen, az egzisztenciában, mélyebben tehát mint az „extraversioban" és „intraversioban" gyökerezik gyermek és felnőtt magatartása. A kifelé és befelé fordulás következmény, következménye a biztonság megteremtésének, állandósításának, helyreállításának. Az anyag szigorú egyensúlyi törvényekre épül. Amit mi természeti jelenségeknek ismerünk, azok az anyagi testek mozgása folytán születnek, de bármilyen legyen ez a mozgás, az új és új helyzetek után ugyanaz marad az energia értéke, ami volt. Nem a megjelenési formája, hanem az értéke! De maradjunk az embernél. Első gesztusa, hogy sírásával mély lélekzetet vesz, felfrissítve a magával hozott vért oxigénnel, aztán megkeresi anyja emlőjét és táplálékot vesz magához, és elkapja a teknő szélét, ha elveszti egyensúlyát fürdetés közben. Minden tevékenysége *biztonságérzetét* táplálja, hogy energiái ki ne merüljenek, hogy ezt a szüntelen „veszélyeztetettségét" ellensúlyozza. Már az ember élete elején megindul az a tevékenység, mely az energia fogyását jelzi (éhség, szomjúság), s ennek következtében pozitív és negatív viszonyulások lépnek fel, pozitívek, ha az energiák táplálását biztosítják, negatívek, ha fogyatkozását jelzik. Elindul hát velünk a kellemes és kellemetlen ingerek életünket végig kísérő tömege, kialakulnak *a bizonytalanság, és biztonságérzet alapjai,* szorongás, félelem, feszültség, öröm, kielégülés, felszabadulás oly változatos megnyilvánulásai. Biztonság és bizonytalanság, minden „élettevékenység" meghatározói.

Az író minden időkben egyetlen kérdésre felel: *mi az élet értelme.* Ma is csak erre kellene felelnie: mi az élet értelme akkor, ha kísérteties tömeggel lepi el az ember a földet, ha a társadalmak elfeminizálódnak, ha tudásunk eredményeképpen technikai civilizációnk készen adja az utánunk jövőknek mindazt, amit eladdig önmaga teremtett meg magának, ha semmi szüksége nincs a gyermeknek arra, hogy gátlásai

kifejlődjenek, melyek energiái kimerülését meggátolhatnák, hiszen a technikai civilizáció mindent megtesz gátlásai feloldása érdekében. Igen, arra kellene felelni, hogy miért áll *mégis* gyermek és szülő egymással szemben, ha egyszer szocialista és demokratikus előjelű társadalmak mind azon vannak, hogy se születési, se anyagi, se tudásbeli előjogok ne válasszák el őket egymástól? Mi hát ez új és új bizonytalanságok oka, hogy segíthetnénk rajta?

Milyennek ábrázolja, fesse, képzelje a felnőtteket mai irodalmunk? Marad hát az örök ellentét *„apák és fiak"* között? Elmossuk-e a különbséget a boldog egyesség jegyében, mert vajon minek neveljünk ellenséget, ellenfelet ahhoz a társadalomhoz, melyet humanitásában, igazságban, elviselhetőségben utolérhetetlennek tartunk? Túlnőtt ifjúsági irodalmunk felnőtt-ábrázolása az irodalom síkján? Nyilvánvalóan. Érdemes hát elgondolkodnunk, beszélnünk, vitatkoznunk afelett, hogy milyennek látja a ma felnőttjeit a ma gyermeke, s hogy milyennek szószólójuk, az író. Nem azért, hogy a felnőttek (felnőttek-e igazán?) társadalmi bástyáit még erősebbre építsük, – nehogy az ifjúság szüntelen ostroma ledönthesse, – hanem, hogy: az ifjúságnak *minél kevesebb hamis, hazug és fölösleges akadállyal* kelljen megküzdenie, mert marad éppen elég gondja, gátlása, amit a mindenkori puszta anyagi valóság állít elébe.

Minden alkotó, teremtő emberi tevékenység (ki tudna helyette jobb fogalmat, mert még leírni is nehéz a „tevékenységet", olyannyira nem fejezi ki a „tevékenység" eleven, közvetlen, teremtő tartalmát) *biztonságérzetünket szolgálja. Ezért* lélekzünk, *ezért* táplálkozunk, *ezért* alszunk, szaporodunk, gondolkodunk, tanulunk, alkotunk, rombolunk és építünk. És *ezért* kerülünk szembe az előttünk járókkal, a felnőttekkel. A féltékenyek, irigyek, önzők a biztonságunkat akarják megtépázni, rongálni, megvonni, bizonytalanná tenni, mert a sajátjukat érzik veszélyeztetve. A gyermek, míg gyermek, azaz: kiszolgáltatottabb, kisebb, rászorulóbb, mindég veszélyeztetve érzi magát biztonságában. *Ez nem társadalmi kérdés, s nem azon múlik, hogy szocialista társadalomban élünk, vagy sem.* A kisebb minden társadalomban kisebb. De generációs probléma-e? Rokon vele. Ám erről tessék gondolkodni, mennyire az, vagy nem az.

Adhat-e a feltóduló kérdésekre az ifjúsági irodalom választ? *Ez nem ifjúsági, vagy nem ifjúsági irodalmi probléma.* Adhat, természetesen. De előbb arra kell felelnünk, hogy van-e általában vett „felnőtt" a gyermek számára? Nincsen. *Másképp látja a felnőttet a kisgyermek, a növő gyermek, az adolescáló s az ifjú. A kicsi a védelmet, a biztonságot, az állandóságot keresi, kívánja. (Török Sándor:* Kököjszi és Bobojszájában a nagy félelmek elől az anyához menekül a gyermek: s még pregnánsabb példa *Solohov:* Egy igaz embere). A növő gyermek, valahogy olyasféleképpen, mint *Móra Ferenc* Mindenki Jánoskája Posztószél mellett, s *Fekete István* vizen járó embere és fiatal „tanítványa" *szeme sarkából figyeli a felnőttek mozdulatait, elkívánva, hogy őt, mint gyermeket nagyon komolyan vegyék, befogadják, megosszák vele dolgaikat.* A gyermek kinő a személytelen, egyetemes szimbólumok világából a reális értékek világába. Biztonságérzete könnyen megrendül s labilis érzelmi élete miatt igényli a biztonságot. A legtöbb házasság felbomlása a gyermek életének ezekben az éveiben következik be, s ez rombolja szét bizalmát a *megtartó erőkben.* De hát mik ezek a megtartó erők? Hol van a folytonosság és újrakezdés határa? Ki adott erre választ ifjúsági íróink közül? (Hadd említsünk meg itt egy kevéssé ismert, de kitűnő regényt. *Karácsony Benőé:* A megnyugvás ösvényein. Kilenc éves hőse elvált apjával egy malmot rendez be magános életükhöz, szerepjátszással.) A serdülés a *polarizáció ideje,* a világ barátokra és ellenségekre oszlik, a hangulat végletekre *(Scott:* Iwanhoe, *Gilbert:* Robin Hood, *Ransome:* Fecskék és fruskák, *Pilař:* Bonifác bácsi pipája, és természetesen: *Verne* és *Tamási Áron,* és *May Károly,* és *Cooper,* kifogyhatatlanul.) Az ifjú viszont *partnert* keres a felnőttben, s vállalja, aki saját érdekében segíti tovább, de megtagadja, akit ki kell szolgálnia *(Móricz:* Forr a bor, *Tamási:* Ábel az országban, *Szabó Magda:* Mózes egy, huszonkettő).

Nincs felnőtteknek és fiataloknak olyan viszonya-problémája, melyre az irodalom ne keresett volna feleletet. Ha pedig irodalom, talált is, egyetemes érvénnyel, áttörve ifjúsági vagy nem ifjúsági irodalom határait. És mégis: mintha a mi nap-

jaink könyörtelen jelentésváltozásai még mindég megfogalmazóra várnának. *Móricz* érettségizői más élet, más egzisztenciális gondok elébe néztek, *Karácsony Benő* regényének elvált apja, Pipánszki könnyebben játszotta szerepét, mert a válásnak más visszhangja, körülményei motiválták életét, mint amit a ma gyermekének kell elszenvednie (mennyivel több hasonsorsúval találkozhat a miénk, mily gyötrelmes lakásgondok kísérhetik, s nincsenek elhagyott malmok, ahol új életet kezdhetnének, s hol van az apának annyi ideje, hogy fiára is elég jusson, stb-stb.!?), s ma más lábon áll a koldus, mint *Móra* Posztószél-e, hiszen nem őt, a nincstelent kell jó emberré szépítenünk a gonosz urasággal szemben, akinek előbbvaló a Mátyás-madara, mint a szegények kenyere. *Általában* hogyne ismernénk magunkra tegnapi hősökben, s *mégis,* ha *szegényt* írunk, vagy *gazdagot,* ha *koldust* vagy *királyfit,* ha *öreget* vagy *fiatalt, érettségit* vagy *életet, szigetet* vagy *országot, szülőt* vagy *barátot* más a képzettársításunk, másra gondolunk, mint gondoltak a hajdanvoltak, apáink s nagyapáink. És ezekkel a merőben új képzetekkel még adós az irodalmunk. Volt, hogy az irodalom járt elöl, volt aztán, hogy a természettudományok. Holnapra ismét irodalmunktól várjuk a válaszokat. Nem véletlenül az ifjúsági irodalomtól, melytől nem *várjuk,* hanem *elvárjuk,* hogy felnőtté legyen. Adjon és ne várjon.

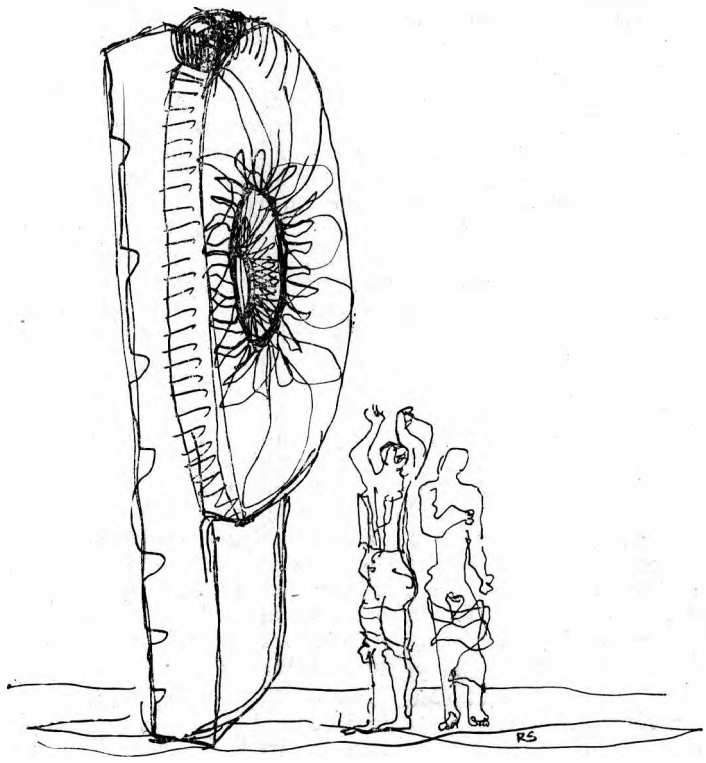

Kolozsvári Grandpierre Emil:

UTAZÁS A VALÓSÁG KÖRÜL

Merész, érdekes és gazdag programú utazásra hívja meg olvasóit Kolozsvári Grandpierre Emil új esszé-kötetében. A divatossá vált útirajzok korában ez a képzeletbeli utazás rendkívül vonzó ajándék: a külhoni országok, tájak bemutatása és jellemzése helyett Grandpierre a magyar műveltség és irodalom helyzetéről, problémáiról készít sajátosan kinagyított felvételeket, a hibák és az eredmények pontos regisztrálásával. Az a mód, ahogyan szerteágazó anyagát rendezi és csatasorba állítja, enciklopédikus igényt fejez ki: gondolkodásunk és írásbeliségünk konstitúcióját, fejlődési lehetőségeit, irányát és szervi hibáit kutatja kitartóan, logikusan. A tények ismerete és a világos látásmód kiegészül azzal a therápiával, mely szerint művelődésünk számos megoldatlan kérdését nem elzárt, steril közegben, hanem a valóság napvilágánál, természetes úton kell orvosolnunk. Ezzel kapcsolatosan kiigazításra szorul fogalmi rendszerünk is, hiszen a teljességről lemondó, hazai stíluseszmény határozta meg a realizmusról vallott felfogásunkat. „Realizmus – a fogalom átfogó értelmében – nem pusztán stílus, hanem magatartás, képesség a valóság tudomásulvételére." Grandpierre meggyőződése, hogy ez a magatartás és belső képesség csírasejtje lehet a magyar műveltség igazi kibontakozásának és elterjedésének; itt volna az ideje, hogy a részleteredmények s a töredékek szintjén átlendülő gondolkodás végre európai méretű, korszerű műveltséget hozzon létre.

Az *Utazás a valóság körül* erre a központi magra épül, sűrűn teleültetve az író széleskörű tudásának, elemző kedvének és humorának színes növényeivel. Az elvi tanulmányok és írói portrék igényessége, a mindennapos lét ezernyi gondját-baját, jellemző vonását felszívó írások többszólamúsága változatos utazást biztosít az olvasó számára.

A kötet első és második tanulmánya érdekes kísérlet; irodalmunk külföldi front-áttörése kapcsán kétféle mérést végez el: beilleszthetők-e legjobb íróink és költőink az egyetemes európai irodalomba, s hogy ez a hálózati bekapcsolás – nem utolsó sorban az antológiák és gyűjtemények színvonala – megüti-e a kívánt mértéket. Grandpierre az első kérdésre (az utóbbi évtizedek túlzott derűlátás nélkül is erről győznek meg) igennel, – a másodikra nemmel válaszol, s itt a cikk érdekessége éppen a negatívumokban gyökerezik. Mi az, amivel nem szolgáljuk megfelelően irodalmunk határon kívüli terjesztését, mi az, amivel lerontjuk nehezen kikristályosodó eredményeinket.

Az ismertetések és összefoglalók szerzői a pontosan rögzített szintézisek mellett sokszor elnagyolt, túlzó megállapításokkal devalválják a valós értékeket; „ahány megállapítás, annyi igény egy-egy világrekordra" – mutat rá Grandpierre a felsőfok elburjánzására – „csakhogy ezeket a rekordokat bajos nemzetközileg hitelesíttetni." Másutt az elszalasztott lehetőségek okoznak csalódást, számos érintkezési pont akad, amellyel egy-egy kiemelkedő hazai író vagy életmű Európa számára is közérthetővé válna; helyenként pedig a fejlődés bonyolultabb felrajzolásával maguk a közvetítők nehezítik az idegen talajba való magvetést. Grandpierre a túlzott demonstráló törekvést rendkívül szellemesen magyarázza – Szerb Antal írásaiban találhatunk ilyen frissítő, „neofrivol" kitérőket. „Ha megpillantunk egy szép nőt – az új magyar irodalomra célzok – az első gondolatunk nem akörül forog, hogy vajon a hölgy minő étrendnek köszönheti idomai tökélyét, családja mely ágától örökölte csontozatát, melyiktől bőrének hamvas fehérségét. Az ókori görögök sok babot fogyasztottak, feltehető tehát, hogy a milói Vénusz formáinak kifejlődésében a hüvelyeseknek fontos szerepe volt, mégsem fokozná esztétikai élvezetünket, ha a Louvre igazgatósága a szobor mellé függesztett táblácskában figyelmeztetne erre."

A hosszú idézettel szándékosan lazítottuk fel a feszesebb tónust, – a kötetre és írójára is ez a könnyedség, irónikus hangvétel s a téma plasztikus megragadása jellemző, anélkül, hogy az irodalom és művelődés ügye ezáltal csorbát szenvedne. Grandpierre jól érzi, hogy az irodalmat nem lehet száraz, kiszikkadt módon feltálalni – s amint Szerb Antal irodalomtörténetének érdeméül tekinti, hogy a fiatalság már nem egy iskolai mitológia szörnyszülötteit látja nagy íróinkban, ugyanúgy törekszik maga is az irodalom megérttetésére és népszerűsítésére.

Írói portréiban már a személyek megválasztása is tudatos, belső összefüggésre utal: Schöpflin, a prózaíró Babits, Halász Gábor, Szerb Antal és Illés Endre jelzik e színes arcképcsarnok nagyobb állomásait, s a közös eszmei szálat a felsorolt írók átfogó műfaja, az

esszé képviseli. Grandpierre régi mulasztást pótol, amikor az esszé helyét meghatározza az irodalom bonyolult rendszerében; ez a mindenhez közelálló, sokak által gyanúsan szemlélt műfaj valójában a nemzeti irodalmak alapját, csontozatát jelenti. Pontos határ nem választja el sem a regénytől, sem a filozófiától, lehetőségei nincsenek gúzsbakötve, az esszéíró bejárhatja a szellem egész birodalmát. „Ha tárgya szerint az esszé nem is oly egyetemes, mint egy nagy regény vagy egy filozófiai rendszer, kifejezés dolgában minden tudománynál színesebb és sokrétűbb ... a tudomány eredményeit mintegy becsempészi az irodalomba s ugyanakkor a tudományt az irodalom hajlékony és csiszolt kifejezéseivel gazdagítja." Századunk magyar irodalmában az esszé különleges szerepet tölt be, konzervál s ha kell, előre lendít. Babits és Kosztolányi kitágította a hazai szépprózа szűk eszményét, nyelvi elmaradottságát, s ezt a megkezdett utat a nyomukban fellépő esszéíró-nemzedék folytatta és szélesítette tovább. Babits Dante-fordításával és esszéivel az emberiség közös nyelvére bukkant rá és páratlan műveltségében a szellemmé oldódó adat ritka átalakulását, európai szintű lepárlását láthatjuk.

Schöpflin Aladárt, kritikai irodalmunk egyik legkiválóbb mesterét Grandpierre rendkívül érzékletesen jellemzi, a hagyományos méltatás szárazon kopogó mondatai helyett két-három vonással emberközelségbe hozza. „Nem írónak látszott, inkább katonának, nyugalmazott búr ezredesnek vagy angol őrnagynak, aki éppen most jött a gyarmatokról ... Nyugodtan beszélt, pontosan megfogalmazott mondatokban; nagyjából ugyanúgy, ahogy írt. Egyszerűen viselkedett egy olyan korban, amikor körülötte mindenki eredetieskedett, s ereje javát modorosságokra tékozolta." De nemcsak az irodalom és művészet, a harmonikus élet normái is felvillannak ezekben a sorokban. „Megtalálta és megtartotta önmagát, a saját életét élte, pózok, fölvett szokások, erőltetett magatartás, görcs és kényszer nélkül. Ugyanezt a megoldást választotta az irodalomban is ..."

Ez az a pont, ahol búvópatak módjára ismét feltűnik és teret kér az író valóság-igénye. Érdemes egy pillantást vetnünk a Halász Gáborról szóló portréra és keletkezésének időpontjára. Halász értékelését már csak halála után kísérelte meg néhány írónk, Grandpierre 1938-ban keletkezett írása (hét évvel Halász Gábor mártírhalála előtt) az életmű hiteles felmérésére vállalkozik. Az értelem keresése és a szazadvég szerzőjének nemcsak elméleti tudását, világos szellemét és íráskészségét domborítja ki, figyelemmel kíséri a kort, a világégésbe torkolló Európa sajátos légkörét is, mert ez Halász esetében meghatározó érvényű. Halász Gábor legjobb esszéit Bessenyeiről, Kazinczyról és Széchenyiről írta, – Grandpierre észreveszi a kitűnő esszéista belső remegését és helyesen mutat rá múltba fordulásának szükségességére.

A valóság és az irodalom összhangjának keresése az elvi tanulmányok soraiból is erősen kiérződik. A szintézisre törekvő, hosszabb lélegzetű írások, mint a *Csonka stíluseszmény – csonka emberlátás*, a *Két könyv között* vagy az önálló kötetként is kiadható *Korszerű műveltség*, problémafelszívó gyökereikkel szinte áthálózzák a hazai művelődés és irodalom talaját. S ha egy-egy téma bizonyos modulációval visszatér is Grandpierre írásaiban – mint például a magyar epika hiányosságairól, a valóságtól lemaradó regényhősökről szóló fejezetek – az érvek súlyos volta és a megfogalmazás pontossága újra fellobbantja az olvasó érdeklődését.

A Korszerű műveltség szerteágazó világa, minden irányban utat törő dialógusai arról győznek meg, hogy írójuk semmit sem hagy figyelmen kívül, amely a jelenkor megértését, szellemének befogadását, illetve átformálását szolgálja; merőben elítéli a „szakbarbár" felfogást, az élettől való elfordulás és beszűkülés különböző megnyilvánulásait. Az erős sodrású viták az irodalmi problémáktól az oktatás hibáin s a városrendezés korszerű megoldásán át az ember közösségi életének legapróbb (de nem lényegtelen) kérdéséig eljutnak és gondolkodásra serkentenek. Értelemmel tartozunk bele a világba, s a vélemények különbözősége, a legparázslóbb vita sem olyan káros, mint a szellemi értéket lebecsülő közöny és érdektelenség. Grandpierre Illés Endre Krétarajzok című kitűnő esszé-gyűjteményével kapcsolatosan arra utal, hogy a magyar irodalom nagyszerű alkotásaival, ködös rögeszméivel, legendáival, torzóival és hatalmas tehetségeivel együtt a legizgalmasabb tanulmányi téma. Ez a magas hőfokú izgalom, a kultúra és az irodalom értékei iránt érzett szomjúság most sem apad el; az Utazás a valóság körül olvasójára is átterjed, s a közös utazást ritkán tapasztalt szellemi eseménnyé avatja.

SZEGHALMI ELEMÉR

Rába György:

A SZÉP HŰTLENEK

A könyvcím az alcímmel együtt teljes. Ez az alcím pedig: *Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai.* Utal egy sok mindenkinek tulajdonított mondásra arról, hogy a műfordítás, akár a nő: ha hű, akkor nem szép, ha meg szép, akkor nem hű.

Azon persze lehetne vitatkozni, hogy ez a mondás nem féligazság-e csupán, mint gyakran az aranymondások; hogy vajon valóban egymást kizáró jelenségek-e a műfordításban a szépség és a hűség. Ilyenformán aztán a kötetcím fölvetheti azt a gondolatot is, találó-e a Nyugat-nemzedék három műfordító óriására ez a megjelölés. Mód lenne azon is elmélkedni, hogy a hűség fogalma egyáltalában mi, mert ez a műfordításban még a szépségnél is fogasabb kérdés.

Bárhogy van is, fogadjuk el Rába György címét, sőt üdvözöljük, hiszen tanulmánykötetben meglehetősen ritka az ilyesfajta színes, vonzó cím. Pedig – Rába kötete rá a bizonyság – jól megfér a komoly, tudományos tartalommal.

Tehát: Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád műfordításairól beszél Rába egy kereken ötödfélszáz lapos könyvben. Ritkán fordul elő, hogy egy személyben ily kitűnő költő és műfordító, tudós irodalomtörténész és esztétikus nyúl hasonló témához. Tárgyismeret, szakmai gyakorlat, beleérzőképesség: együtt vonul föl a szándék megvalósítására.

A három költő versfordításait „költői műhelytanulmánynak is kell felfognunk, hiszen ki-ki a maga módján a korszak uralkodó költőirányzatának, a szimbolizmusnak tört utat, és hasonította a maga egyéniségéhez" – írja Rába a kötetzáró *Kitekintés*ben. A *Bevezető*ben pedig: „Ennek a könyvnek az is a célja, hogy a Nyugat három nagy egyéniségének költészetére e közvetett módszerrel némi új fényt vessen."

Nyilvánvaló tehát a cél; s ez egyúttal a tárgyalási módszert is meghatározza. Számomra Rába kötetének éppen itt rejlik egyik legfőbb és legkellemesebb ajándéka: a műfordítói vonások végül is a költői arcképeket teszik pontosabbá.

A sor Babits Mihállyal kezdődik. Rába vele foglalkozik a legbővebben is. A *Pávatollak*tól a kései versfordításokig rendre szemügyre veszi a költő műfordítói termését, s közben különös gonddal a *Divina Commedia* magyarítását.

Roppant tanulságos részt venni annak a vizsgálatában, hogy Babits első két kötete, a *Levelek Írisz koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!*, sőt részben még az 1916-os megjelenésű *Recitatív* is milyen hatásait hordozza a műfordító tevékenységének.

Babits-képünk értékes kiegészülése a költő néhány versének egybevetése világirodalmi ihletőjével (pl. Tennyson: *Leonin Elegiacs* – Babits: *Új leoninusok;* Poe: *Anni* – Babits: *Sírvers;* Leconte de Lisle: *Vile potabis* – Babits: *Vile potabis;* Richepin: *Marches touraniennes*-ciklus – Babits: *Turáni induló).*

Külön fejezet Babits műfordítói munkásságában, de költészete alakulásában is a *Divina Commedia* átültetése. Már a Dante életével való foglalkozás is erősen hatott szemléletére és költészetére. Az 1907-es megjelenésű *Négy fal között* c. kötet több versének ihletője Dante *(Levél Tomiból, Nunquam revertar).*

Az *Isteni színjáték* fordítása azonban sorsdöntő jelentőségű a költő művészetében. Rába könyvének egyik legmegragadóbb része az, melyben Babits fordítását elemzi, értékeli, összeveti az eredetivel. Mennyire ért és érez minden árnyalatot! Idézetek sora kívánkozna ide, egy recenzió keretei azonban szűkek hozzá.

Számomra (s valószínűleg sokak számára) szinte reveláció Rábának az a megállapítása, hogy „Babits Ady szemével látja s helyenként tolmácsolja Dantét, illetve Dante világát egy középkori Ady világának érzi."

Babits drámafordításainak elemzésekor főként a Shakespeare-tolmácsolásokról esik szó. „Nekem könyv csak Proust és Shakespeare fontos..." – idézi Rába Babits sorait, melyeket halála előtt néhány nappal írt. Ilyenformán a költő szelleméhez híven kapnak oly nagy súlyt a Shakespeare-fordítások.

„A *Vihar* – írja Rába – azért fordulópont Babits műfordítói fejlődésében, mert a líra szemléletétől sarkalatosan különböző műfaj, a dráma költőnk nyelvi fantáziáját főként az érzelmi kitörések és dalbetétek területére szorítja, a jellem és helyzetábrázolás pedig nagy köznyelvi ismeretet kíván tőle..."

Babits fordítói művészete csúcsára a görög drámák magyarításával érkezett. Rába értően magyarázza az *Oedipus király* tolmácsolását, a fordítás erényeit, majd az *Oedipus Kolonosban* c. dráma átültetését elemzi. Ez utóbbi „jég és tűz egyszerre" – mondja.

Kosztolányi műfordítói tevékenységét Rába hasonló módszerrel, de kisebb terjedelemben tárgyalja. Mindenekelőtt Kosztolányi költészetének irodalmi helyét igyekszik meghatározni. Impresszionista és szimbolista – ez a két fő vonása. A fiatal Kosztolányi mindjárt egy nagyszabású vállalkozással, a *Modern költők*kel mutatkozik be műfordítóként 1913-ban. E kiadvány „az európai szimbolizmus arcképcsarnoka" (Rába).

Kosztolányi műfordítói ars poeticája: „Ideálom a teljes formai, tartalmi hűség és a teljes szépség. De ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el." Végeredményben ő is stílustanulmánynak tekinti a műfordítást Babitshoz hasonlóan, de „a nyelvi kifejezés általános törvényszerűségei" izgatják.

A valóságban ő lazít legtöbbet a formán, de eredeti magyar versként leginkább az ő fordításai hatnak.

Rába kitűnő elemzések egész sorát vonultatja fel. Igen termékeny szempontokkal közeledik a fordításokhoz, semmiről sem feledkezik meg, s remek eredményekre jut összehasonlításai közben. Főként Kosztolányi az a „szép hűtlen", akire a könyv címe utal.

A *Modern költők* 2. kiadásában a műfordító, Kosztolányi esztétikai felfogása tovább erősödik. Kitűnő, ahogy Rába a két kiadást egybeveti, és következtetéseket von le Kosztolányiról.

Az érett költő Babitshoz hasonlóan ugyancsak Shakespeare-t vallja mesterének. Főleg áradó bőségéért vonzódik hozzá. Mint Babits, ő is elsősorban költőnek tekinti Shakespeare-t s csak azután drámairónak.

Kosztolányi Shakespeare-fordításai közül a *Téli rege* az első, s egyúttal a legsikerültebb is. A *Romeo és Júlia*, majd a *Lear király* tolmácsolása már gyengébb.

A Shakespeare-fordításokkal Kosztolányi nyelve sokat gazdagodott. Ugyanezt állapítja meg Rába Kosztolányi kéziratban maradt drámafordításairól is. (Racine: *Athália* c. tragédiájának Kosztolányi-fordítása nem maradt kéziratban: 1947-ben megjelent a Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete Új Könyvtár c. sorozatának 10. köteteként. Ezt a sorozatot Bóka László szerkesztette s a könyvhöz Komlós Aladár írt bevezetést.)

Kosztolányi *Idegen költők* c. gyűjteménye ismét nem új elvekre épül, de friss hódításokról tanúskodik.

Rába Kosztolányi fordításainak tónushűségét, tárgyiasságát, a szerkezet klasszicitását emeli ki. Ezek a fordítások „domborművek", a rajz s nem a szín bennük a lényeges – hangsúlyozza.

Tóth Árpádról is először általános portrét kapunk. Aztán érdeklődési körét ismerjük meg fordításai alapján.

„A logikus, átgondolt nyelvi leképezés és megközelítő beleélés jellemzi a műfordító Tóth Árpádot már induláskor, s ezt az odaadó munkát végig megfigyelhetjük egész pályáján" – írja Rába. De megvannak fogyatékosságai is: az olykor presziőz stílus, mely néha már-már rejtvény, a finomkodó körülírások és a szecessziós ornamentika.

Kivételesen jellemzők Tóth Árpádra angol versfordításai: Shelley, Keats, Browning költeményei. Ezekben stílusa tovább árnyalódik, sőt ki-kitér a stílromantika felé.

A Baudelaire-fordításokban az érzéki megelevenítő erő és a gondolattársítás jelenléte feltűnő. A Baudelaire-fordító Tóth Árpád már nem azonos a Samain-fordítóval. Szövegezése definitív, dikciója határozott lett.

Külön kiemeli Rába Tóth Árpád nyolc Milton-versfordítását. „Soha nem volt Tóth Árpád versfordításainak olyan láttató-tapintató érzéki hitele, költői nyelvének olyan valóságábrázoló frissessége", mint ezekben.

Utolsó műfordítói periódusának fő jellemzője, hogy nagy nyelvi hajlékonysággal alkalmazkodik a költő, illetve a vers tónusához. (Pl. Goethe: *Az isten és a bajadér*, Lenau: *Az Albigensek utóhangja*, Rilke: *Archaikus Apolló-torzó).*

A könyvet befejező *Kitekintés*ben Rába emlékeztet rá, hogy a műfordítást irodalmunkban a Nyugat nagy nemzedéke fejlesztette művészetté. A nemzedék három vezetőegyénisége úttörő munkát végzett.

Rába műve méltó tisztelgés előttük.

CSORBA GYŐZŐ

Lázár Ervin:

EGY LAPÁT SZÉN NELLIKÉNEK

Különös ellentétek vibrálnak Lázár Ervin új kötetében. *A doktor víkendje* fanyar reménytelenségét, az *Ördögűző* komor tragikumát egy világ választja el Veréb történetének elszánt bizakodásától vagy az állatmesék mosolygó, cinkos bölcsességétől, ezek a témájukban, megformálási módjukban és műfajukban is különböző írások lényegében mégis mindig ugyanazt fogalmazzák újjá: az író vágyát az emberhez méltó lét után. A bírálat és az eszmény-keresés elválaszthatatlanul összekapcsolódik a könyvben, ezeknek a kitűnően megírt elbeszéléseknek a legfőbb értékét éppen itt kell keresnünk. Lázár Ervinnél a legkilátástalanabb emberi sors sem a lét, a küzdelem, a jóság és szépség értelmetlenségének, kiúttalanságának bizonyítéka, hanem figyelmeztetés az ember számára, aki maga választja meg a sorsát.

Az emberért érzett aggodalom és féltés szólal meg az eltékozolt lehetőségeket, az elrontott életeket bemutató elbeszélésekben. Az *Ördögűző* c. ciklus realista novelláinak hősei mindennapi problémákkal viaskodnak, a szerelmet, a szerelem megőrzésének lehetőségét kutatják, de minduntalan szembe kerülnek a múlttal, – sajátjukéval vagy a másikéval –, ösztönökkel és beidegzettségekkel, amelyek lehetetlenné teszik két ember egymásra találását. Mindnyájukban megvan a vágy a harmónia, a teljesség után, de képtelenek arra, hogy kialakult szokásaikon, életmódjukon változtassanak (A doktor víkendje, Egy lapát szén Nellikének), vagy későn döbbennek rá az önbírálat, az újrakezdés szükségességére (Ördögűző). Ezeknek a személyiség belső reakcióit ábrázoló, asszociációkból, reflexiókból építkező novelláknak az alapvető konflikutsa a hajdani tiszta, „pöttyök nélküli" és a beszennyeződött, az igazi örömre immár képtelen én között feszül (A doktor víkendje, Ördögűző). Az író nem a külső körülményekben, hanem az emberi jellemben keresi e konfliktus létrejöttének magyarázatát. Az az ember – mondja –, aki mindig a könnyebb ellenállás irányában halad, kikerüli az esetleges kudarcot jelentő nehézségeket, soha nem szokja meg a közösségi élet fegyelmét, s ezért előbb-utóbb alkalmatlanná válik a tartós emberi kapcsolatokra (Ördögűző). A legáltalánosabb érvénnyel a népmesék kristályosan egyszerű jelképrendszerében fogalmazza meg ezt a gondolatot: a tehetséges, ragyogó jövő előtt álló fiú nem fogadja meg apja tanácsát – „ha akarod, biztosan megtalálod, csak erő kell hozzá és csüggedned nem szabad soha" –, és mert túl messzinek tűnik a cél, értelmetlenül elherdálja a jövőjét jelentő búzát. (A molnár fia zsák búzája)

Lázár hőseinek többségére mégsem a belső meghasonlás jellemző. Tisztaságuk, megalkuvást nem tűrő etikájuk magányra kárhoztatja őket, sorsuk mégis a követendő példa erejével hat. Illés Ézsaiás – Lázár vissza-visszatérő hőse – valódi társat keres a szerelemben, társat, akinek odaadhatja magát és aki maga is feltétel nélkül adja magát. Ehelyett azonban egy elkényeztetett és szeszélyes, könnyelmű és romlott fiatal nőt talál, aki nem tudja és nem akarja a maga kényelmes polgári világát Illés önként vállalt szigorú erkölcsi elvek alapján berendezett életével fölcserélni. Illés Ézsaiás különössége mellett is reális alak: szeretetvágya, hajthatatlansága, a hazugság iránti gyűlölete, félénksége és indulatossága a mai fiatalság egy részének tipikus megtestesítőjévé teszi (Egy lapát szén Nellikének).

Parabolái hősei kevésbé egyénítettek, bennük inkább csak egyetlen vonást nagyít fel az író. A történet példázatszerűségének hangsúlyozására irreális helyzeteket, általánossá jellegtelenített szituációkat ábrázol (Bokszlegenda, Isten választott embere), sőt a fantasztikumot is felhasználja (A bűvész). A konfliktus itt is a kicsinyes kispolgári életszemlélet és egy új, egyelőre csak elvétve jelentkező szemlélet-típus között alakul ki. A bűvész hihetetlen akaraterővel valódi csodákat produkál, de amikor – a kapcsolatteremtés vágyától hajtva – elárulja, hogy nincs titka, trükkje, mindenki megvetően elfordul tőle (A bűvész). A bokszoló életének nagy, megismételhetetlen élménye az igazi ellenféllel való találkozás, a nagy küzdelem, amelyben nem a másik leverésének, hanem önmaga kiteljesítésének vágya mozgatja a szembenállókat (Bokszlegenda). Magányos „Isten választott embere" is, aki pusztán azzal, hogy nem hajol meg az erőszak előtt, pusztulásba sodorja a fasiszta módszerekkel dolgozó terror-különítményt, de akinek a megrettent bürokraták – bár megmentette az életüket – nem tudják megbocsátani, hogy a bátorságával megalázta őket.

Alakjainak világszemlélete, erkölcsi felfogása és társadalmi helyzete között helyenként csak halvány, másutt azonban félreérthetetlen kapcsolatot figyelhetünk meg. A polgári, kispolgári lét önzővé teszi az embert, elvakítja, úgyhogy nem képes felismerni, mivel lehetne valóban azok hasznára, akiket szeret (Ördögűző). Nelli züllöttsége sem eredendően természeti adottság, hanem elsősorban a családi környezet, a polgári életvitel következménye (Egy lapát szén Nellikének). Kevésbé hangsúlyozott, de jól felismerhető összefüggés van az értelmiségi alakok erőtlensége, akaratgyengesége és társadalmi helyzete között.

És megfordítva: a társadalomnak minél mélyebb rétegeibe, a városi civilizációtól minél távolabb jutunk, annál több tiszta, emberséges emberre akadunk (Egy lapát szén Nellikének, Bokszlegenda, A kékinges stb.). Lázár Ervin maga is megvallja, hogy tele van nosztalgiával a falu, a gyerekkor, a vidék családiassága után. Az alsórácegrespusztai gyerekkor ízei, színei, hangulatai meleg líraisággal szövik át elbeszéléseit. Innen hozza magával a szeretetet és a tiszteletet az egyszerű emberek iránt, ezért keresi bennük a jövő emberének vonásait. Nem véletlen, hogy – ha villanásszerűen is – ezeken a tájakon találja meg emberideálját, és a harmonikus emberi kapcsolatok példáit is (A kékinges, Veréb a Jézus szívében). És talán innen vonzalma a meséhez, amely mindig az igazság és az emberi értelem győzelmét hirdeti (Az igazságtevő Nyúl, A hazudós Egér).

A gyermekkor világát eleveníti meg a kötet talán legkiemelkedőbb elbeszélése, a *Veréb a Jézus szívében.* A novella egy kisfiú életének első igazi nagy élményét beszéli el. Veréb városi iskolába kerül, és fájdalmas tapasztalatok során jut el a felismeréshez: az ő helye a Botos Sanyik, a proletárgyerekek között van. Művészileg is hitelessé teszi az elbeszélést, hogy az író mintegy a gyerek spontán emlékképeinek sorrendjét követi, a történetekből azokat a mozzanatokat emeli ki és olyan mélységben tárja elénk, ahogyan azt egy tizenegy éves gyerek átélte. A cselekmény középpontjában az indiánosdi, a futballozások, a ministrálás, az iskolai élet apró eseményei állnak, a fordulat évének konfliktusaira, feszültségére csak utalások történnek. De ha a gyerek a társadalmi-politikai életben zajló változásokat nem is érti még, azt pontosan megérti, hogy neki semmi keresnivalója a Bretz Edgár vezetése alatt álló „delawárok" közt, vagy hogy az Atya minden személyes becsületessége és jósága ellenére maga is megalkuszik a polgári csemeték pártját fogó ciszterekkel. S ezek az élmények – világosan érezzük a novellában – egy életre meghatározzák Veréb világnézetét. Az elbeszélés alakjai – a mellékszereplők is – összetett figurák, önálló egyéniségek. – Jellemükben a személyiség jegyeinek és a társadalmi meghatározottságnak dialektikája érvényesül. A gyerekhősök, főleg Veréb fejlődése finoman motivált, a gyermeklélek ismerőjére vall.

Vannak korrekt, szabályos könyvek, amelyek mégis hiányérzetet hagynak az olvasóban, s néhány nap múlva alig emlékszünk rájuk. Vannak viszont olyanok, amelyekkel vitatkozni támad kedvünk, mégis felejthetetlenek maradnak számunkra. Ilyenféle érzéssel tesszük le Lázár Ervin új kötetét is. A kritikus itt-ott vitába szállhatna az író romantikus szemléletével, egyes jelenségek társadalmi motiválatlanságával, ha azonban újra felidézi magában Veréb, a hazudós Egér, vagy Illés Ézsaiás alakját, a novellák igazságkereső szenvedélyét, úgy tűnik, Lázár Ervinben a mesterség tökéletes ismeretén túl megvan minden igaz művészet alapfeltétele: a felelősség az emberért és a hit az emberben.

VÁRÓCZI ZSUZSA

Nyerges András:

JÓ VÉR

Nyerges András, akit eddig költőként tartottunk számon, most egy terjedelmes regény szerzőjeként új oldaláról mutatkozott be. Manapság ritkán fordul elő, hogy egy fiatal költő a tehtségét a lírán kívül más műfajban is kipróbálja, s ha adódik is rá példa, a regényben kevés. Érdekes azonban, hogy az a néhány regény, mely az utóbbi években fiatal költőink tollából megjelent, prózairodalmunk komoly teljesítményei közé sorolható, gondolok itt elsősorban Raffai Sarolta, Maróti Lajos, Mezei András munkáira. A Jó vér megszületésével a névsor ismét gazdagodott.

Nyerges András a Tűztánc-generáció tag-

jaként indult igen fiatalon. Még nincs harminc éves, de már több mint tíz esztendeje „jelen van" az irodalomban. Verseskönyveit érdeklődéssel fogadta a kritika, különösen utóbbi kötetének, a Holnemvolt-nak merész hangváltása keltett feltűnést. A próza iránti vonzalma szintén elég korán megmutatkozott, már a hatvanas évek elején olvashattuk elszórtan megjelenő novelláit, s mint a Jó vér című regényével kapcsolatban tett nyilatkozatából kiderült, a regény gondolata hosszú évek óta foglalkoztatta. A költő Nyerges, akinek első kötetét, az Emberi hitben-t, „túl intellektuálisnak" ítélte a kritika, a későbbiek folyamán egyre intenzívebben fordult a közéleti témák felé, mind érzékenyebben reagált a morális emberi-társadalmi problémákra. Ez a „lírai balratolódás" vitathatatlanul nagy szerepet játszott ennek a regénynek a létrejöttében. Az aktuális mondanivaló szélesebb medreket kívánt, a versek keretét törvényszerűen feszítette szét a közölnivaló türelmetlen sodrása.

A Jó vér egy gátlástalan karrierista regénye. Östör Bálint, mai szóhasználattal élve, befutott ember. Egy nagy vállalat igazgatói székében ül, autója, villája, tekintélye van, a „nagymenők" minden szükséges kellékével rendelkezik. Kitűnő kapcsolatokat épített ki feletteseivel, gyakran olyan emberekkel, akik maguk is hajlamosak a korrupcióra, beosztottjait pedig különböző függőségi viszonyokkal tartja hatalmában. A látszat azt mutatja, hogy a vállalatnál minden rendben van, Östör, mint minden karrierista, éberen ügyel a látszat fenntartására. Külföldi vendégeket fogad, az újságban egyik barátjával méltató cikket írat magáról, szép kerek beszédeket mond, hajbókol vagy éppen tapos, mikor hogyan kívánja a helyzet. A vállalaton belül azonban sokan tudják, hogy milyen dicstelen karrier az Östöré, hogy a kiszínezett látszat mit takar. Az igazgató beleegyezésével a vezetőség folytonosan lopja a közvagyont, az újítási díjakat lefölözik, jogtalan pénzjutalmakat fizetnek ki. Az Östör kiépítette hatalmi mechanizmus jól működik, a bíráló gondolatokat sikerül közömbösíteni vagy csírájában elfojtani. Egy ostoba és látványos manipuláció azonban felbolygatja az eddigi viszonylagos nyugalmat, megindul a lavina, mint az általában lenni szokott. A főkönyvelő, Bencsik, aki mindenről tudott, fél a következményektől, önmaga feljelentésével próbálja elejét venni a nagyobb „balhénak". Östör tisztában van vele, hogy ha megteszi a feljelentést, simán ő sem ússza meg a vizsgálatot, szépen ívelő karrierjének vége. Gyorsan megindítja a mentőakciót. Az Östörrel szembenálló erők is szorítóba lépnek, ám igazuk egyelőre gyengének bizonyul a raffinált karrierista ügyeskedéseivel szemben. Lassacskán sikerül a veszélyt elhárítani Östörnek; a gyáva főkönyvelő az első komolyabb ijesztésre beadja a derekát, a nagy ellenfelet, Petrasko Gábor ifjúsági vezetőt pedig magánélete problémáinak aljas kihasználásával teszi egyelőre ártalmatlanná.

Östört a regény elején kialakult jellemnek ismerjük meg. Egy mai karrierista teljes fegyverzetében mutatkozik be. Az író azonban kíváncsi Östör múltjára is, megpróbálja nyomon követni az effajta züllött jellemek kifejlődését. Östör mindig ott lézengett a nagy történelmi események közelében, de igazán egyikben sem vett részt. Szívesebben figyelte a kínálkozó egyéb lehetőségeket, melyekből valamilyen előnye számazott, valamilyen haszonra tehetett szert. Tagja volt az egyik népi kollégiumnak, de tanulás helyett inkább üzletelt egy minden hájjal megkent kupeccel, aki ráadásul pénzes szeretőket is szerzett neki. Östör már ekkor megtanulta, hogy munka helyett ravaszsággal, ügyeskedéssel sokra viheti. Az ötvenes évek még jobban megerősítik ebben a hitében, a zavarosban megtanul halászni, s nagy halat fog ki, Gyurcsót, a jámbor mozgalmi embert, aki Östört, mint „népi kádert" a párt soraiba segíti. Az ötvenhatos eseményekben csak annyiban vesz részt, amennyiben szeretője lakásán lapul és várja a jobb időket. A veszély elmúltával előbújik, s most annál nagyobb a hangja. Az emelkedés lépcsőit hamarosan megtalálja, míg végül egy vállalat igazgatói székében találja magát.

Östörnek többnyire minden sikerül, amihez hozzákezd. Ha mégis kudarc éri, soha nem veszti el a kedvét. Ismeri az embereket, főleg gyönge oldalukat. Jó érzéke van ahhoz, hogy megtalálja a sikerhez vezető kiskapukat. Társadalmunk ellentmondásaiból igyekszik busás egyéni hasznot húzni. A regényben történtekhez hasonlókat a mindennapi élet nemegyszer produkál. Nem kétséges, hogy az ilyen esetek demoralizáló hatása a szocialista társadalmon belül igen komoly.

Éppen ezáltal válik Nyerges regénye jelentős művé, ha némely szempontból fogyatékos is. Östör figurája felkavarja az olvasót, nyugtalanná teszi szenvtelen pimaszsága, gátlástalan történése, minden emberi jóérzést meg-

alázó cinizmusa. Nyergesnek sikerült gyűlöletessé tenni Östört még azok szemében is, akiknek néha imponál a nagymenők fényes pályafutása. Közvetlen közelről láthatjuk az Östör képviselte típust, álarc nélkül, a maga visszataszító pőreségében. A regény végén ideig-óráig még sikerül elodáznia a bukást, ez azonban már nem győzelem, inkább a be nem ismert vereséget takaró látszatkeltés.

A Jó vér első regénye a szerzőnek, hibái „tapasztalatlanságból" erednek. Egyes helyeken – különösen Östör ifjúkorának leírásánál – nem ártott volna tömörebbre fogni a cselekményt, bizonyos részek nyugodtan elmaradhattak volna (pl. a Schilling Klárával való valószínűtlen szerelem). Néhol kísért az események leírásának riportszerűsége, s az ebből fakadó szerkezeti lazaság. Örvendetes viszont, mennyire áradó Nyerges epikai vénája; ha gazdaságosabban bánik tehetségével s igényesebben végzi el az önkontrollt, prózairodalmunkban is tisztes helyet vívhat ki magának.

KOVÁCS SÁNDOR

Moldova György:

MALOM A POKOLBAN

Regényíróknál ismert jelenség az, ahogy a „nagy téma" megkísérti őket: novellák, tárcák, forgácsok, új és új variánsok készülnek, mielőtt az összegezés kikerekedne. Moldova új regényének olvasásakor is az az olvasó érzése, hogy nagyon régóta készülődött már ez a mű. A régebbi írások közül talán Az idegen bajnok nyomakodik elő leginkább az emlékezetből. Nemcsak hősének, Ljubomir Bezdomennek a „tartása" hasonlít sokban Flandera Jánoséra, hanem azonos nevű figurák térnek vissza az új könyvben (Fábián Gedeon). De a Malom a pokolban egyes szituációi is visszafelelnek a korábbi novellák helyzeteire, sőt, az Ördögh Feri és a Tizenkét Házak c. elbeszélésből ismert környék „egy az egyben" megjelenik a regényben. Úgy tűnik tehát, hogy Moldova György „nagy élménye" ezekbe a régebbi írásokba zsúfolódott bele, ezért tért vissza minduntalan hozzájuk nosztalgiával és ragaszkodással, s az új regényt szánta a végleges leszámolásnak, az élmény lezárásának.

„– Nézze Flandera, meg kell mondjam: számomra nem mindenben ellenszenves a maga viselkedése. Valaha, fiatal koromban, rajongtam Julien Sorelért és Lucien Rubempréért, én sok mindent meg tudok érteni. Bár az valami egészen új, amilyen könnyen maga megtagadta a szüleit..." – mondja a regény egyik szereplője Flanderának, s ezzel a regény értelmezésének központi mozzanatát érinti. Az eddigi kritikák is Stendhal hősével egybevetve tárgyalják Flanderát, karrier-regénynek tekintve a művet. S valóban nagyon finom ráfelelések vannak a Moldova-regényben: Flandera sorsa két nőalak között alakul, Bóna Erzsébet és Altschuler Nagyezsda között, akár Juliené de Rénaulné és Mathilde de la Mole között. A Vörös és fekete romantikusan szép zárójelenetében Mathilde – egyik ősét utánozva – elkéri kedvese levágott fejét, hogy maga temethesse el. Moldova regényében Flandera János romantikus gesztussal a szanatóriumban barátjának meghagyja, hogy sikertelen műtét esetén kérje ki a holttestét.

Mivel könnyű kapcsolódási pontokat találni a két mű között, az eddig megjelent kritikák némelyike a könnyebb megoldást választva, nem gondolta végig az összevetésből következő *összes lényeges* kérdést, és meglehetősen egyoldalúan ítélte meg Moldova könyvét, s közvetve Stendhalt is.

„Ő (mármint Flandera, M. L.) egyet ismer csak: az érvényesülést... Flandera valóban a pesti külvárosokból a proletárdiktatúrába csöppent Julien Sorel: talán nem olyan okos, de éppoly veszélyes." – írja az egyik kritika. Induljunk el tehát Stendhalból, mert az előbbi értékelés arra enged következtetni, mintha Julien Sorel csupán karrier-lovag volna. De Stendhal figurája hős is, a szó nemesebb értelmében, mégpedig *vergődő hős*, és Flanderában is megvan az ellenállás, szembeszegülés értékes tartalmú magva (gondoljunk arra, hogy nem vall Károlyi ellen). És gondoljunk a Julien Sorelek vergődésének okára, akik előtt a napóleoni korszak szabad érvényesülése lebegett, amikor még a „kőművesekből is lehetett tábornok", ami a restauráció szürke, pénzszerző, képmutatással és kicsinyességgel teli konszakában lehetetlenné vált. Az érvényesülés lehetetlenségének osztálytartalmú tudatosodása mélyíti el Stendhal regényét: Julien a bíróság előtt paraszti származására vezeti vissza annak okait, hogy az érvényesülés útjai előtte bezárultak, s személyében nem a féltékenységi dráma bűnözőjét, hanem egy feltörekvő osztály képviselőjét büntetik.

Ez az a pont, ahol viszont a két karrier-regény között meg lehet vonni a határvonalat. Flandera Jánosnak nincs „napóleoni" élménye, amely egy életre beleégette volna azt a megelőző nagy korszak iránti vonzalmat, amely Julient jellemezte. Kamaszfővel éli át a háborút, a szovjet csapatokhoz véletlenül sodródik, s amikor egy határmenti községben megakadályozza a magtár széthordását, azt is inkább ösztönös hovatartozás-érzés, mintsem tudatos politikai felelősségérzet határozza meg. Az igazi forradalmi múltnak – az életkorból és a sajátos viszonyokból eredő – hiánya okozza, hogy Flandera olyan nemzedékhez tartozik, amelynek kevesebb jutott abból a lendületből, amely az idősebb, a mozgalommal korábban kapcsolatba kerülő nemzedéknek segített kiállnia a bekövetkező nehéz idők próbáját. Ahogy Károlyi mondja Flanderának: „Maga voltaképpen kevés olyan dolgot láthatott, ami hitet kelthetett volna magában, akkor jött, amikor már elmúltak a forradalom mézeshetei a hatalommal." Ebből származik az az idegenségérzés, amely a főhős jellemében romantikus elvágyódás és nosztalgia alakjában csapódik ki.

Flandera karriert akar csinálni, s ha ebben a törekvésében van is számítás, nem szabad elfeledkezni azoknak az alakoknak a meggyőződés nélküli karrier-vágyáról, akik sorsát intézik és gáncsolják. Másrészt Flandera legnagyobb ellenfele, Altschuler is „kénytelen volt belátni, hogy a fiú – bár nála is a karrier állt a célkitűzések középpontjában – sokkal intelligensebb és nagyvonalúbb, mint e most felvonuló jelöltek, sőt a Károlyi-ügyben tanúsított viselkedése alapján elszántságban is felettük áll." Flandera tehát sokkal összetettebb alak, semhogy „veszélyes" karriervágya miatt sommásan elítélhetnénk.

A dezilluzionizmus folyamatának ábrázolása jellegzetesen romantikus mozzanatokon keresztül valósul meg, amelyeket a kritika már a korai novellákban is felfedezett. Ilyen romantikus sajátosság a véletlenek különleges szerepe az ugyancsak romantikus idegenségérzéstől átitatott főhős életében (amikor az újságírónővel való szakításon gondolkodik, észreveszi, hogy figyelik, s aki figyeli, az nem más, mint az új szerelme, Bóna Erzsébet; a „misztikus" Mester Anna titokzatos feltűnései bizonyos kulcshelyzetekben). A véletlenek gyakorisága azt jelenti, hogy az író úgy fogja fel őket, mint a hősök sorsának abszolút érvényű determináló tényezőit – így volt ez a korábbi Moldova művek legtöbbjében. Ugyanakkor a regény szintetizáló szándéka tükröződik abban, hogy nemcsak azt ábrázolja, mintha egy földöntúli malom őrölné a főhős sorsát, hanem megpróbál a dolgok mögé látni, hogy kiderítse, milyen erők manipulálnak Flandera sorsával.

A romantikus és józanul analizáló elemek koncentrált megjelenési formája a szépen komponált XXV. fejezet, a Tizenkét Házak pusztulása. A látomásos jelképszerűséget Moldova avatott kézzel feleselteti a vaskos valósággal, Flandera gyerekkorának színhelyével, amely ugyanakkor képes tükrözni az eltelt idő alatt végbement változást.

Mindez korántsem jelenti azt, hogy a romantika teljesen kiszorult volna a műből. Egy röpke mondat árulkodik erről az írói szemléletbeli problémáról. Józsa Dániel, a Koreában dolgozó orvos mondja egy helyen, hogy nem szívesen térne vissza Magyarországra, mert kint még „új és friss" a forradalom. Az adott történelmi pillanatban világos a megjegyzés éle, de a romantikus vonzódás a forradalom nyilvánvalóbb formája iránt egyben némileg megkerülése is egy hasonló forradalmi és etikus magatartás vállalásának a hazai körülmények között.

Nem hallgathatjuk el, hogy a regénynek bizonyos monotonságot kölcsönöz a statikus jellemábrázolás, az tudniillik, hogy a szereplők múltját, a lényeges előzményeket Moldova ismétlődően belső monológokban vagy mások szavaival mondatja el.

A regény nem zárja le hőse sorsát. Flanderától félúton búcsúzunk el: a „malomból" már kikeveredett, de úgy tűnik, a neheze még előtte áll. Valószínűleg a folytatás dönti majd el (a hírek szerint készülőben a regény második kötete), vajon nagyigényű szintéziskísérlet, avagy csonkán maradt, sokat ígérő vállalkozás tanúi vagyunk. Az eddigiek azt mutatják, hogy Moldova György magával is küzdve legjobb önmagát kívánja nyújtani, s egy nemzedék sorsának ábrázolásával a kor regényét akarja megírni.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Benedek István:

CSINEVA

Benedek István „Csineva" c. kétkötetes nagyregényével szépírói tehetségének elmélyüléséről győz meg bennünket. Valójában már a „Három ing" (1966) is jelezte, hogy a regényírás Benedek István imponálóan sokfelé kitekintő munkásságának nem csupán alkalmi kiránduló területe – mégis, a perdöntő bizonyíték e tekintetben: a „Csineva".

A regény szövetében persze ott munkál a korábbi három kisregény (Kisvárosi történet, 1961, Ember és gyerek, 1965, Három ing, 1966) nem egy motívuma, morális-lélektani konfliktusa is. A „Csineva" éppen e konfliktusok feltárásának mélységét, valamint a történelmi-társadalmi hitelességet tekintve lép túl e korábbi regények művészi eredményein. És persze a kultúrtörténeti szélesség tekintetében is... Valóban: a regény lapjain szélesröptű fejtegetéseket olvashatunk a kanti filozófiától egészen Lamarck-ig – sokmindenről. Ezek a gondolatsorok valahol mindig kötődnek a regény társadalmi, emberi konfliktusaihoz; rájátszanak a felvázolt magatartásformák, szituációk alaptónusára – a bravúros kompozíció segédkellékei tehát.

A „Csineva" – modern pikareszk regény. Bármelyik romantikus lovagregény hőse megirigyelhetné azt a kalandsorozatot, amelyet a regény hőse, János, a történet folyamán bejár. Börtön, elmegyógyintézet, Arlberg Bauwerke gyárüzeme, közben, mintegy mellékesen a Cima Dodici égbe nyúló csúcsai, „segédremeteség" egy igazi remete társaságában. festőmodell és házitanító... Nem teljes a felsorolás persze, csak a főbb állomásokat jeleztük.

Hogy János világcsavargó lett, ebben főként szubjektiv okok játszottak közre: a szülők egymás által megkeserített élete; társadalmi előítéletek igazságtalansága (a szegény csizmadiafiú kálváriája 1919 őszén); a jóhiszeműség többszöri veresége (barátainak hitt munkatársai külföldre szöknek a találmányával); a könnyű szerelmek fanyar íze és azután az első komoly kapcsolat tragikus happy-and-je – a *Csineva epizód.* S ha most mindehhez még hozzávesszük Miska bácsi három bűvös kavicsát a „lenyelt átkokkal" – úgy hisszük, minden együtt van már. János további életútján ugyanis különös módon fonódik össze az igazmondó csizmadiafiú példája és a kavicsok átka: párhuzamosan végigkísérik egymást. János legtöbb barátján a vak és igazságtalan végzet teljesedik majd be – ugyanakkor János az igazat fogja hajszolni élete végéig, eredménytelenül: az első „kavics átok" is így szól. A párhuzamosok találkozása azután a végső kiábrándulás felismeréséhez vezet: az igazat hajszolva életképtelen az ember. (Bot Péter ezért a mániájáért egyszer már megfizetett!). De folytatása is van a tanításnak, a Csineva szituáció morális átértékelése: nem azt a *valakit* kell keresnünk az életben, aki tisztán hajlandó szeretni minket, hanem magunkban kell keresnünk azt a valakit, aki önzetlenül „szeretne szeretni"...

Ez a moll skálán játszott futam, persze, önmagában eléggé szűk keretet biztosítana a konfliktus reális feloldásának. Nagyon fontos lesz itt az, hogy János a *fasizmus szelétől* fölbolydult Európát barangolja be. A fasizmus réme az elmegyógyintézet és *Illuzónia* fejezetekben exponálódik a legélesebben.

Az elmegyógyintézet fejezetében Benedek mesterien érzékelteti az atmoszférát, amint fokozatosan telitődik meg a barbárság kórjával. Hogy nemcsak Bommler fél, akinek minden oka meg is van rá, de Marischek is fél, meg Baranek doktor is fél, akiknek pedig látszólag semmi okuk a félelemre. És azután mindhármuk félelme jogos lesz – a Gestapo karmaiba kerülnek. Lubarch doktorral náci nevelőintézetté alakul a szanatórium, ahol mostmár csak egyetlen ember nem fél: Schneeweiss doktor. Elharsogja átkát a náci ünnepen: „Haza, nincs? Becsület, nincs? Isten, nincs? De történelem van és felelni fogtok" – aztán meghal.

De a fasizmus nem kíméli Illuzóniát sem, Ottó Schönberg gyártelepét, Arlberg Bauwerkét. Benedek polemizáló, vitatkozó kedvű stílusa Schönbergék magatartásának érzékeltetésében fontos feladatot teljesít: sémát kerül. Nagyon ki kell ezt emelnünk, mert olyan terület ez, ahol a leggyakrabban kísért az „ábrázolás betegsége". Ottó Schönberg és felesége alapjában becsületes, jószándékú emberek. De legalább ugyanígy „alapjában" németek is, s inkább praktikus, mint moralizáló alkatuk megóvja őket attól, hogy ez a két „alapvető" tulajdonságuk tragédiában béküljön ki, a becsület javára. „Egy kicsit szégyelljük magunkat, de közben nagyon büszkék vagyunk" – fogalmazza meg egy ízben Schönberg, magatartásuk lényegét. Nem sunyi cinizmus ez, nem. Hanem egy született

német morálnélküli moralizálása, vállvonogató beletörődése az emberirtásba.

Komanotzky már nem tudja ilyen vállvonogatással szemlélni az eseményeket – nem is tudhatja, mert ő lengyel: szívenlövi magát. Theo Brenner, a „botcsinálta biológus" pedig kéksavval végez magával, mivel belátta: csak így lehet hű önmagához.

Az elmegyógyintézet és Arlberg Bauwerke fejezete a „Csineva" legsikerültebb részei. A valósághű atmoszférakeltés ereje mellett Benedek jellemábrázoló művészete is itt fut fel eddigi legmagasabb csúcsára.

János látja, végigéli az embertelen pusztulás riasztó példáit. Hozzátehetjük azt is: nemcsak kívülről éli át ezeket a tragikus sorsokat, de belülről is; igaz, ez a belülről átélés nála a felelősségre vonás határánál megreked. Egyéb megoldást nem talál, mint félrehúzódni a világtól, gépfegyverek zajától, emberiség sikolyától – „segédremete" lesz a Latemár rengetegében.

Az attitűdben joggal vélhetjük felfedezni az „Ember és gyerek" felnőtt hősének, Lőrincnek, valamint a „Csineva" egyéb szereplőinek, Mandrininak, Martinus tanár úrnak az életeszményét – a Marcus Aurélius-i sztoicizmus modern létformájának megvalósítását. Ezek az emberek mind *andante spirituosó* kívánnak élni: lassan, lelkesen, szeretve egymást. Mégis, lehet valami figyelmeztető motívum abban, hogy Benedek István regényeinek tanúsága szerint ennek az életeszménynek a való élet keretein belüli megvalósítása egyedül Gedeonnak és Júliának sikerült (Kisvárosi történet); Lőrinc, Mandrini, Martinus és János már csak a civilizált élet keretein kívül, a természet csendjében képesek tiszta formájában megvalósítani ezt a létformát. Illetve – és ez a döntő itt – János még a Latemár rengetegében sem találja meg a végső megoldást; mert míg Martinusék az élet értelmét a *bölcs belenyugvásban* találják meg, addig János képtelen belenyugodni abba, hogy *bele kell nyugodni*. Igaz, János életútján a Latemár magánya után az egyéniség végső devalválódása következik be: a házitanítóság, a festőmodellség, Chapignard néni legyei és gyíkjai – de ez a devalválódás itt, az ő esetében a katharzis erejével hat.

A „derűs elidegenedés" életfilozófiája ezúttal, a „Csinevá"-ban az eddigieknél árnyaltabb, tartalmasabb szépírói remeklésben oldódik – kibékülés nélkül. Benedek István vibráló szellemiséggel telített polemizáló kedve a dolgokat, jelenségeket állandó harcukban ábrázolja; ez adja egyedi, helyét tekintve elég nehezen meghatározható írói világának egyik fő sajátosságát – és művészi magasfeszültségét is.

MAJOROS JÓZSEF

Lipták Gábor:

SÁRKÁNYFÉSZEK

Azt hiszem, a legrövidebb úton úgy juthatok el azokhoz a gondolatokhoz, amelyeket Lipták Gábor új könyvéről, a Sárkányfészek-ről – és általában történelmi tárgyú ifjúsági könyveiről – szeretnék elmondani, ha fölidézek egy néhány év előtti emléket. Bertha Bulcsuval együtt hivatalosak voltunk Lipták Gábornál a füredi házban – ha nem tévedek, az író körülbelül akkor készülődhetett a Sárkányfészek megírására, a Regélő Dunántúl és a Délibáb akkor már megjelent – és a temérdek kéziratemlék, képzőművészeti műremek, néprajzi- és műtörténeti tárgy hangulatában az író arról beszélt nekünk, nagy lelkesen, hogy mennyire mérhetetlen kincs a magyar regevilág. De egyben mennyire töredékes és mennyire szerteágazó, és az író mennyiségileg milyen riasztó munkába vágja a fejszéjét, ha alapos szakértelemmel akarja megelevenítení azt a világot. Hiszen, gyakran egyetlen történethez is tizenöt-húsz tudós könyvet át kell olvasni, böngészni. Lipták az egyik elbeszélésében longobárd ékszerekről írt, s napokon át búj ta a könyveket, különböző leírásokat, hogy szakszerűen le tudja írni: milyen is volt az a longobárd ékszer, amit a követ a kezében tartott?... Az írók általában nem szeretik, ha tettenérik őket, s kiderül, hogy a realitások és a mű között feltűnő konfliktus áll fenn. A történelem anyagával dolgozó író soha, egyetlen percben, egyetlen részlet apróságában sem tévedhet. S gondolom, különösen nehéz, hallatlan precizitást követel a hiányos, még felhasználható regeanyag, amelyet az író, Lipták Gábor a saját képzeletvilágával épít föl végvárrá, kedves szép történelmi alakokká, olvasmánnyá, végső soron irodalommá.

Egyetlen történetből is épkézláb regényt lehetne írni.

Lipták Gábor a rendkívül alapos, körültekintő és hosszú anyaggyűjtő munkája során –

erre talán éppen a Sárkányfészek elbeszélései figyelmeztetnek leginkább – csak a nyomait találja az egy-egy irodalmi, történelmi emlékhelyhez fűződő hagyományoknak, amelyekre azután, mint egy szellemes, a kort csukott szemmel is kitűnően ismerő régész, aki egy kis kődarabból is teljes biztonsággal következtet az egészre – a mai olvasó számára fölépíti a történetet. Sokszor a fennmaradt valóság nem egyéb, mint az egymondatos történeti hagyomány, egy boltív zárókő, vagy hasonló történelmi csekélység, műemléki töredékek. A Sárkányfészek címadó elbeszélésében például a történelem valóságcentrumát a miskolci múzeumban őrzött, sárkányfészket mintázó diósgyőri boltív zárókő jelenti. De a valóságcentrum minden elbeszélésben jelen van. A karcsai templomok építésének népmondáját Tompa Mihály versben dolgozta fel (A tündérek temploma), Buják, Hollókő és Szanda várával kapcsolatos hiedelmeket, mondákat Patay Pál említi a bujáki vár monográfiájában (Három vár), az egri borospincék falában megmaradt faragásokat ma is megcsodálják a turisták (A felnémeti pincevár), Gyöngyösön ma is a Bábakőre küldik a csúfnyelvű asszonyokat (A bábakői boszorkány) stb. S itt érdemes megállni egy pillanatra, és megjegyezni egy írói, históriai szempontból nem közömbös körülményt. Nevezetesen azt, hogy Lipták általában kerüli a régóta, általánosan ismert történeteket. Egernél sem a híres és oly sokszor megírt várostrom történetét, hanem a közeli felnémeti pincevár hajduinak alakjait idézte föl. Az író szinte kutatja az ország irodalmi, történelmi emlékhelyeihez fűződő hagyományok között az úgynevezett „fehér foltokat". Külön említésre méltó írói alapállás.

Eddig főként a mindenre kiterjedő tudósi alaposságról, a szívós és fáradhatatlan kutatómunkáról volt itt szó, mint a Sárkányfészek – és az egész könyvsorozat – lényegéről. Azonban írói teljesítmény, írói alkotómunka nélkül csupán a tudós szorgoskodás nem emelkedhetne túl az egyébként figyelemreméltó helytörténeti, honismereti színvonalon. A töredékesen fennmaradt magyar regék, mondák eredeti formájukban ma már teljesen idegenül hatnak, alig élvezhetőek. Nemcsak, hogy más korban élünk, de egész felfogásunk, életritmusunk – talán egy kicsit a kényelmünk is – megkívánja a korszerű, jótékony írói munkát, a változtató feldolgozást. Legyünk őszinték önmagunkhoz: a régi regéket, mondákat eredeti formájukban gyakran még a gyerekek is nehezen értik és naivnak tartják. Ekkor lép közbe az író, aki ugyanakkor nemcsak korszerűvé, „értelmessé" változtatja a történelmi múlt hagyományait, hanem elbeszéléseiben valósággal újraalkotja. Pontosabban: megalkotja. Lipták Gábor történelmi tárgyú, az ifjúsági korosztályoknak szánt, címzett elbeszélései szerencsés ötvözetei a mesélőkedvű, de sohasem túlmesélő írónak, és a mai fiatalember civilizációs realizmusát előtérben figyelő tudományos értékű kutatónak. Végülis, honismertetés ez, egy emelt írói színvonalon. A honismertetés célja és értéke változatlan, azonban a ma már hihetetlen tündér jellegű és más regék beolvadnak az előbb jelzett írói koncepcióba. Az elbeszélések históriái keretben játszódnak, de írói anyaguknál fogva ezek a históriai keretek vonzóvá, csaknem megfoghatóvá válnak a mai olvasó előtt.

Mai olvasó. Lipták Gábor regénysorozatának minden könyvében a hátsó borítón ez áll: „Tíz éven felülieknek". Annakidején, amikor az író Aranyhíd című kötete megjelent, Bóka László megjegyezte recenziójában: tíztől-hetvenig kell ajánlani az olvasónak. Most a Sárkányfészek megjelenése után egyik jeles napilapunk kritikusa visszaidézi Bóka Lászlót, írván, hogy „mivel olyan sokan vagyunk az országban tíz éven felüliek, egy kicsit mindannyiunkhoz szól ez a könyv." Ez így is van. S ez azt hiszem a méltó gyümölcse annak a nagy szorgalmat igénylő munkának, amelynek hátterében – mint a regények hátterében is – ott van a hiteles történeti, földrajzi, néprajzi és műtörténeti háttér.

Lipták Gábor sokoldalú író. A Balaton nagy ismerője, tudósa, írója, számos érdekes cikk és tanulmány szerzője, a rádió különböző műsorainak gyakori írója, vendége. Eddigi munkásságának legigényesebb része, kiemelkedő szintje ez a sorozat, amely voltaképpen egy új műfaj kialakulásának fogható fel. Nemzeti, történelmi, általában kultúrmúltunk emlékeit féltő gonddal felkutatjuk, helyreállítjuk, megóvjuk. A magyar néptörténelem hagyományaival, regetöredékeivel teszi ezt Lipták Gábor nagy gonddal megírt, olvasmányos, fordulatos és érzelmileg nagyon gazdag történeteiben.

Nincs szellemesebb meghatározás, mint amit még Bóka László mondott az Aranyhíd megjelenése után: tíztől-hetvenig.

Ez áll most, a Sárkányfészekre is.

THIERY ÁRPÁD

Udvary Gyöngyvér–
Vincze Lajos:

AZ ISMERETLEN SZOMSZÉD

Noha a „közellátó" kifejezés az értelmező szótár szerint is azt jelenti, hogy csakis közelre látunk, vannak esetek, amidőn akkor válunk rövidlátóvá, ha csupán messzebbre vetjük tekintetünk, s azt nem akarjuk észrevenni, ami közelebb van hozzánk. Ezt a meglehetősen sznob tulajdonságot még a „régi jó", fölényeskedő polgári időkből örököltük, amikor – s jórészt ma is – azzal illett dicsekedni, ha távoli és „nagy" népek irodalmát, művészetét és életét ismertük, viszont lenéztük mindazt, ami túl közel volt ahhoz, hogy érdemes legyen megismerni, vagyis „nem láttuk a fától az erdőt". Pedig néha nagyon is ajánlatos, ha közvetlen szomszédainkat, sőt csaknem a velünk egy földön élőket is megismerjük, mert ezzel sok, nagyon sok félreértést, sőt tragikussá váló ellenszenvet elkerülhetünk. Megismerés nélkül senkit meg nem érthetünk, de önmagunkat sem értethetjük, s még kevésbé szerettethetjük meg.

A Gondolat könyvkiadó *„Világjárók"* sorozatában most végre egy olyan könyv jelent meg, amelyik nem a világ legtávolibb sarkába kalandozik el, hogy izgalmas és tanulságos érdekességeket mutasson be, hanem egyik legközelebbi szomszédunk országát és népeit járja be és hozza közelebb a magyar olvasóhoz azok világát. Ez a közeli szomszéd, amelyről a kötet szól, jellemzően *„Az ismeretlen szomszéd"* címet viseli, egyúttal tehát vallomást is jelent; azt, hogy egyáltalán nem, vagy csak alig ismerjük ezt a közeli szomszédot, holott ennek a szomszédnak földjén olyan félmilliós nép is él, amely ugyanazt a nyelvet beszéli, amelyen a könyv szerzői művüket megírták, s legalább ugyanannyi azok száma, akik beszélnek, sőt olvasnak is magyarul, de nem magyar anyanyelvűek.

Jugoszláviáról van szó, arról az országról, amelynek szerb, horvát és szlovén lakosai a múltban nagyon is egy talajon éltek, sőt századokon át harcoltak velünk együtt a közös ellenséggel, amely (itt a szultánokra és Habsburgokra gondolunk elsősorban) nagyon is értett a „divide et impera" alkalmazásához s nem egyszer fordított szembe legközelebbi szomszédainkkal.

Annál dicséretesebb hát, hogy akadt egy magyar házaspár: egyik író, a másik festőművész, aki nagy kalandra vállalkozott: elhatározta, hogy bejárja, s a toll és ecset segítségével közelebb hozza a széles magyar olvasóközönséghez ezt az „ismeretlen szomszédot."

A két világjáró 1964 októberében indult a nagy „felfedező" útra, azzal a kissé naiv elgondolással, hogy kéthetes utónyaralásra indul Jugoszláviába, hogy megismerkedjék a szomszédos országgal. Csak amikor nekivágnak az útnak, akkor világosodik meg előttük, hogy ennyi idő még arra sem elegendő, hogy egyetlen köztársasággal megismerkedhessenek a hat közül, hogy Szerbia két autonóm tartományáról, a Vajdaságról és Kosovska Metihijáról ne is beszéljünk. Így a Belgrádban elkezdődő és Zágrábban folytatódó utazás fokozatosan kibővül, átterjed Szlovéniára, majd Dalmáciára, Crna Gorára és Macedóniára, hogy közben kétszer is vargabetűt csináljanak Bosznia felé, főként pedig Szarajevóba és Zenicára, a boszniai iparvidék központjába, majd Kosovska Metohija megtekintése után a nemzetiségek tarka szőttesében bővelkedő Vajdaságban (elsősorban Újvidéken) végződjék.

A kéthetes utazás csaknem három hónapra nyúlik, s végül bebizonyosodik, hogy még így is csak maroknyit merítettek abból a rengeteg látni- és tudnivalóból, amit ez a bonyolultan összetett és érdekes ország nyújthat. Vagyis: csupán madártávlati képet adnak az olvasónak abból, amit egy előzetesen gondosan megtervezett és a legjellemzőbb tájak és országrészek életének ábrázolásából nyújthattak volna.

Ha azonban az egész könyvet átolvassuk és a látottakat, tapasztaltakat gondosan mérlegeljük, mindjárt azt is be kell látnunk, hogy kezdetnek ez sem rossz, sőt nagyon is dicséretre méltó. Mert mindaz, amit Udvary Gyöngyvér látott és megírt, Vincze Lajos pedig illusztrációkkal kiegészített, valóban elismerést érdemel, elsősorban azért, mert a könyv szövege színes és szellemes, sokszor derűs és szórakoztató. Amit a szövegíró a magyar-szerb, magyar-horvát, magyar-boszniai és magyar-dalmát történelemből elénk tár, arra vall, hogy előzetesen jól áttanulmányozta a múltat és sokat tud nemcsak a délszláv beszélgetőtársaknak, hanem még a magyar olvasónak is elmondani. Igaz, hogy

mindebből az is kiderül, hogy a beszélgetőtársak legtöbbször nem ismerik a szomszéd közös múltjának megszívlelésre méltó adatait, sőt sokszor a saját történelmükben sem teljesen jártasak, ez azonban nem is csoda, hiszen az elmúlt száz évben a nacionalizmus sokszor mesterségesen igyekezett feledésbe süllyeszteni olyan tényeket, amelyeket a népdalok a történetíróknál is jobban megőriztek, csak éppen más nevekkel, amelyekről a késői kor gyermeke nem is gondolhatta, hogy az nemcsak délszláv, hanem magyar nyelven is nagyon szépen hangzik és közös hőst takar.

S el kell ismerni, bármilyen sebtében és találomra történt is ez a mintegy három hónapra megnyújtott „utónyaralás", festőművész és útleíró mindenütt rátapintott a lényegre; a belgrádi Kalimegdán közös történelmi múltjának kiemelésével éppúgy, akárcsak Újbelgrád jövőbe mutató jellemzésével; a zágrábi „Grič" (Vár) vagy Ilica magyar párhuzamának megvonásával éppúgy, mint Szlovénia és a szlovén kisgazdaságok jellemzésével; a hajdani és mai Zadar – Záráról adott rajzzal és a történelmi városban lezajlott nemzedéki vitával éppúgy, mint Split, vagy a Hvar szigeti Jelsa és Hvar ismertetésével, az egykori Raguza, s a mai Dubrovnik leírásával, különösképpen pedig Crna Gora, az egykori Montenegró és a crnogorac (nem crnogorec!) nép jellemzésével. S az egész színes kaleidoszkóp, Makedónia s benne Ohrid és Szkopje, majd a Rigómező múltjával és a mai Kosovo Metohija autonóm tartomány bemutatásával valóban a dolgok legmélyére nyerünk bepillantást; ez is azt bizonyítja, hogy a két utasember nyitott szemmel járt nemcsak Pristinában, hanem a Rigómezőn és másutt is. (Ha ezt a könyvet elolvassuk, tisztábban látjuk a közelmúlt albán nemzetiségi nyugtalankodás gyökereit.) S nagyon helyes volt, hogy a könyv végére hagyták Vajdaság autonom tartomány meglátogatását; a pétervároadi és újvidéki napok élményei, e roppant színes vidék és a nemzetiségi kérdés valóban korszerű és szocialista alapokon nyugvó kezelése, az ottani magyar kulturális helyzetről nyújtott kép, különösen pedig a Krivaja Állami Gazdaság izgalmasan érdekes leírása, a röptében lezajlott látogatás ellenére is a dolgok elevenére tapint: a magyar olvasó itt ismerkedhetik meg (a boszniai Zenicai iparvidék mintegy kiegészítéséül) a munkástanácsok feladatával, a vezetésben a kötelező „rotációval", amit a szerzők magyarul találóan „váltás" szóval jellemeznek.

A könyv szerzőivel, amikor Jugoszláviában jártak, merőben véletlenül Gustav Krklecnél, a mai horvát költészet élő klasszikusánál találkoztam s mikor meghallottam, hogy alig pár hét alatt akarják ezt a roppant gazdag és színekben olyannyira változatos, sőt néha elütő országot bejárni, némi szkepszissel fogadtam szándékukat, s azt tanácsoltam, ha lehet, hosszabbítsák meg útjukat. Ezt meg is tették s noha ma is az a véleményem, hogy csupán filmszerű gyorsasággal lepergő, villanásszerű képet adhattak, de keresztmetszetnek, főleg pedig kezdetnek, kóstolónak az útleírás jól sikerült. Aki ezt a könyvet elolvassa, az mindenesetre kedvet kap arra, hogy az „ismeretlen szomszédot" s tegyük hozzá: vendégszerető s hozzánk annyira hasonlatos szomszédot, jobban megismerje.

Legvégül azonban legyen szabad hozzátennem: ha alapvetően jó is, szép is, amit nyújtottak, de sok benne a bántó, kisebb szépséghiba, a nevek elírása, ami azt bizonyítja: ha a két utas szeme jó is volt, ha a gyökerekre rá is tapintottak, a kép felületén mégis sok kis „ragya" maradt. A magyarországi olvasó ezt aligha veszi észre, de ne feledjük, hogy a jugoszláviai mintegy fél millió magyar és a magyarul beszélő és olvasó szerb, horvát olvasó annál inkább meglátja ezeket a szépséghibákat. Hogy csak néhányat említsek: a zágrábi Ilica nem Ilidzsa (az egyik a zágrábi „Váci utcát" jelenti, a másik Bosznia leghíresebb fürdőhelyét), a Szkadari (Szkutari) tó nem Szkodari, a nagyszerűen megmagyarázott „pobratim" (azaz testvérbarát) nem „probatin", ami a magyar olvasóban óhatatlanul valami divatos „gyógyszerféleség" képzetét kelti, a hősiességet jelentő „čojstvo" nem „čoljstvo" stb. Aztán: Jelsa mellett Pitve nem halászfalu, hanem ellenkezőleg egy hegyi falu, ahol halászni nem lehet, a Jablanicai mesterséges tó nem a Drina, hanem a Neretva völgyében rejt magában öt elárasztott falut, Ivo Andrić nem kétszeres Nobel-díjas, hanem egyszeres, hogy egyéb sajtóhibákról ne is szóljak. Ha a kiadó a könyv megjelenése előtt egy délszláv szakemberrel átnézeti a könyvet, az rövid negyedórás munkával mindezeket a bántó szépséghibákat, elírásokat eltünteti, viszont a mű képét teljesebbé, szebbé tehette volna.

No de hát: minden kezdet nehéz.

CSUKA ZOLTÁN

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

3

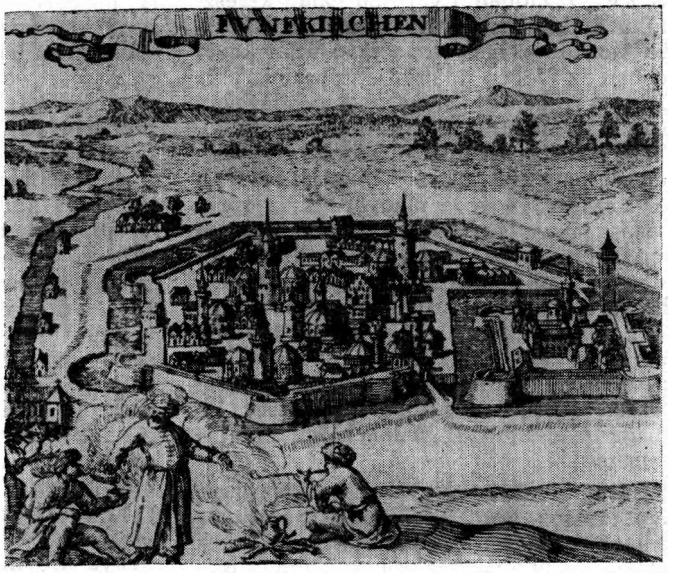

Pécs a XVII. században

Itt volt Athénje a magyaroknak,
sok művészetek itt virágoztak.
Küzdőtér lehettél
volna, ha összemér
tudós és művész vér
elmét a porondon akkor még.

Ó gyönyörű város,
méltóan látványos,
büszke csarnokaid
hogy fessem, szavam itt
erőtlen lesz . . .

A völgyeidben kristályos vizek,
a lankáidon sok szép zöld liget,
mámoradó borod,
erős, jó italod
most is egyre hozod még,
s nem vélem, hogy jobb termett volna rég.

Ne kérdd, mi volt elébb!
Most minden törmelék.
A sok vihart látott
városra vész szállott
s romban hever . . .

Siralmas ének . . .
Zsikó Gyula fordítása

A XV. században a városon halad keresztül a Budáról, a királyi székhelyről Itáliába vezető út, mely az ország útjai közül ebben az időben talán a legforgalmasabb. Pécsett pihennek meg a kancelláriából írásos üzenetet szállító futárok, az Itáliából érkező humanisták, az olasz egyetemekre igyekvő magyar fiatalok. Pécs a XV. század végén a magyarországi reneszánsz műveltség és humanista irodalom egyik fellegvára, rangban és szellemi kisugárzásban megelőzi Esztergomot és Fehérvárt. Papjai olasz egyetemeken tanulnak, s ha már magas tisztségbe jutottak, pártfogoltjaikat is oda küldik. Hívei az új szellemi áramlatoknak, baráti kapcsolatban állnak az európai műveltség kimagasló alakjaival, Melanchtonnal, Erasmusszal.

Szathmáry György püspök nagyarányú építkezésbe kezd Pécsett. A humanista ember természetszeretete nyilatkozik meg abban, hogy a várfalaktól távolabb, a Mecsek oldalán építtet magának nyári palotát. A Tettyén álló villa romjai, valamint a székesegyházban található vörösmárvány oltárfal faragásai nemcsak Szathmáry életszemléletét és ízlését sejtetik, hanem fényt vetnek arra is, hogy korában valóságos reneszánsz építőműhely dolgozott a városban.

Ez az az idő, amikor részben az antik történetírók mintáját követve, részben az egyre hangosabb, követelőző jelen történeti események hatására megalakul az első hazai történetíró „iskola", amelynek több tagja pécsi környezetben nevelkedik. A példaképek a nagy latin historikusok. A megörökítésre méltó eseményeket azonban a való élet, a kor hazai és európai történelme, a megélt események kínálják. A középkori gesztaírók főként mondai anyagra támaszkodtak. A magyar reneszánsz historikusai személyes értesülésekből és egyéni tapasztalatokból merítenek. Sőt kísérletet tesznek, hogy a történelmet mozgató okokat is felkutassák, kiderítsék.

A kor magyar történetíróinak egész sora működött Pécsett. Szathmáry titkára Oláh Miklós. Főműve, az 1536-ban készült Hungaria hiteles és színes képet rajzol a Mohács utáni Magyarország földrajzi és történeti viszonyairól, leírja az ország tájait, folyóit, városait, kitér a gazdálkodási viszonyokra. Szathmáry másik pártfogoltja Brodarics István, a nagyműveltségű pécsi kanonok, majd püspök, a mohácsi csata „igaz lefolyásának" krónikása. Maga is részt vett az ütközetben, melyről a szemtanú hitelességével számol be. Műve 1527-ben, Krakkóban jelent meg nyomtatásban. A kor két másik neves humanista történetírójának, Verancsics Antalnak és Dudits Andrásnak is voltak pécsi kapcsolatai. Az előbbi rövid ideig pécsi püspök, az utóbbi is nagyműveltségű pécsi pap. A baranyai születésű Istvánffy Miklós – aki az esztergomi érsekké lett Oláh Miklós udvarában töltötte élete egy részét – történeti munkájában jó helyismerettel számol be a korabeli pécsi viszonyokról. Az említett szerzők kivétel nélkül latin nyelven írták műveiket. 1520 körül Pécsett szerezhette deákos-zenei műveltségét Tinódi Lantos Sebestyén, aki a históriai eseményeket már magyarul jegyzi le, és a történelem költői-művészi igényű krónikása lesz.

Hogy milyen szellemi élet virágzott Pécsett a reneszánsz korban, hogy a magyar műveltségnek milyen messzire világító tüze lobogott a városban, azokból a vallomásokból tudunk következtetni, amelyek a – pusztulást siratják el. Pécset közvetlenül a mohácsi csata után fölégeti a török, kifosztja és földúlja a várost, majd gyorsan tovább áll. Amit a török elől kimentettek a városból, harácsoló magyar főurak prédája lesz. A kincseket és iratokat mentő káptalan papjaira ugyanis a mohácsi csata után rátör Báthori István, az ország nádora, kirabolja a szekereket, és üres kézzel ereszti szélnek a meghökkent utasokat. A kettős királyság idején a város előbb Ferdinándhoz húz, majd János király vonul be Pécsre. A viszálykodás végére a török tesz pontot. 1543-ban elfoglalja a várost, és hosszú időre berendezkedik falai között. Pécs ezzel végérvényesen megszűnt a magyar reneszánsz kultúra fontos központja lenni. Az ismeretlen szerző latin nyelvű siralmas énekben gyászolja a város pusztulását, a fényes paloták, templomok és könyvesházak romlását, a magyar humanista szellem elhamvadását.

Pécs a török hódoltság alatt színes és mozgalmas, idegen bazárváros. Tarka ponyvával letakart szekerek közlekednek az utcákon. Sátrak ernyője alatt keleti portékákat kínálnak hangos szóval az

Mindenszentek temploma

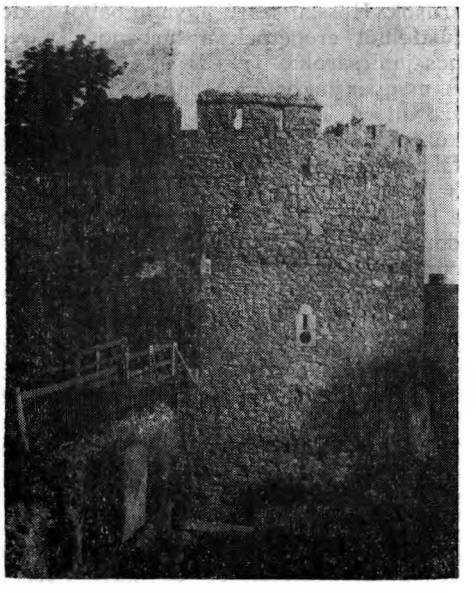

Részlet a középkori várból

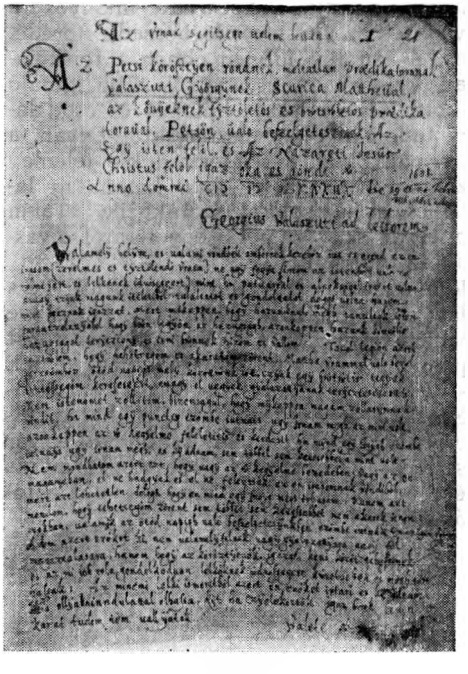

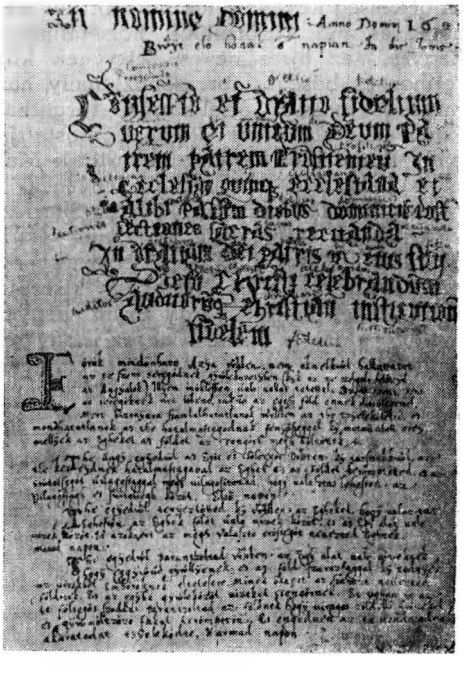

Lapok a Pécsi Disputa 1608-ban készült másolatából

árusok. Hosszú szárú agyagpipából bodor füstfelhőt eregetnek a turbános, bugyogós janicsárok.

A magyar lakosság a városfalakon kívül szorult. A Tettye alatti városrész már a középkorban lakott hely volt. A Tettyén fakadó források bő vize számos malmot hajtott. A patak két partjára telepedtek a házak. Ide húzódott a Balkánról bevándorolt szláv lakosság is. A Tettye alatt épült fel – a ma is álló – Mindenszentek temploma. Falai a hódoltság korában egyszerre több felekezetnek adtak oltalmat.

Baranya lakossága a reformáció korában nagyrészt a hitújítás oldalára állt. Pécs unitárius papja, Válaszúti György 1588-ban vendégül látja a reformátusok híres prédikátorát, az éppen akkor Ráckevén lelkészkedő Skaricza Mátét. Skaricza művelt ember, ismert énekszerző. Válaszúti ugyancsak tanult férfi. A várfalakon kívül, a Tettye alatt találkoznak: „Tisztességes köszöntésekkel egymást köszöntők". Hitben ellenfelek, de egymás értékeit és nézeteit megbecsülik. „Mert bennünk afféle lélek nem volna, mely titkos gonoszságnak nyelvünknek fogadása ellen esztekélne, és gyilkos természetű haragra ingerelne, hanem igazság szerető és békesség kévánó lélek lakozik mü bennünk és mü közöttünk." Fölsétálnak a hegyre, „az híres neves Tettyének kútfejihez és bőséges forrásához, mely harminckét malmot éjjel-nappal forgathat, kinek aláfolyásából Pécsnek hostattja, mely Buda felől vagyon, neveztetik Malmos Sidnak". A hegyről lenéznek a nyüzsgő, keleti városra. Mielőtt Skaricza elfogadná a fölhívást a nyilvános vitára, megmártja kezét a forrás vizében és megmossa arcát. Aztán odafordul kísérőjéhez: „Tisztelendő György uram, kegyelmed hivatala és tisztessége ez, hogy engemet kérj és ints az itt való prédikálásra. Énnekem is mind az én hivatalom, mind tisztességem azt adja tennem, hogy az kegyelmetek kévánságát meg ne vessem. De hogy az én cselekedetem nagyobb bátorsággal lehessen, és kegyelmed is, hogy ne láttass te magadtól ez dologra engemet ingerleni, azt akarom, hogy bátor az kegyelmed fráteriben is kettő, vagy három jelen lenne, hogy ők is ne vádolhatnának, mért vakmerőségemből és ok nélkül cselekedtem ez dolgot..." Mindezt Válaszúti György írásából ismerjük. „Az pétsi körösztyén röndnek, méltatlan prédikátorának, Válaszúti Györgynak Skaricza Máthéval, az kevieknek tüsztöletös és böcsületös prédikátorával Pécsön való beszélgetésének... igaz oka és röndi", röviden Pécsi Disputa címen emlegetett munka ízes magyarsággal beszéli el a vita előzményeit és lefolyását. Emberséges hangja, fordulatos nyelve magasan kiemeli Válaszúti művét a kor átlagos hitvitázó irodalmából. A szöveg a történészek és a nyelvészek figyelmét is megérdemelné. Kívánatos volna teljes és hű kiadása.

A Mindenszentek templomában lezajlott pécsi disputa után csaknem száz évvel, 1664-ben egy török utazó áll meg a várfalak alatt. Evlia Cselebi. Túlzásoktól sem ment leírása mozgalmas várost varázsol a Mecsek lábához. Elragadtatott szavain is átüt, hogy amit itt talált, csak romja egy korábban virágzó reneszánsz kultúrának. Az egyik épülettel kapcsolatban mondja: „Leírására hiányos a nyelv, és az ékesenszóló beszédje töredékes. A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott, kik az összes különös és csodálatos tudományokat mestereiktől látván, a tudományokat tökéletesítették. Jelenleg azonban a szobácskákban katonaság lakik és a lakosokkal szórakozik." Talán éppen az egykori pécsi egyetemről olvassuk az utolsó hírt...

Ugyanebben az évben megfordul Pécs alatt a költő Zrínyi Miklós is. Húsz éve megírta már a Szigeti Veszedelmet. Most éppen az eszéki török fahidat égette fel, és okozott érzékeny veszteséget az ellenségnek. Könnyű lovasság élén halad, tüzérség hiányában nem gondolhat a vár ostromára. Nem telik el huszonöt év, és 1686-ban Pécs végleg megszabadul a török félhold uralmától.

Folyóiratszemle

A LVOVI „ZSOVTENY"

Pécs testvérvárosa, az ukrán Lvov, nagy történelmi és irodalmi múltra tekint vissza. Bár az 1256-ban alapított város már a XIV. században lengyel uralom alá kerül, mégis az ukrán kultúra egyik nagyjelentőségű központjává válik. A XVI. század végén a nemzeti öntudatra ébredést erősíti az a tény, hogy a „bratsztvo" szervezet 1586-ban a lengyel befolyás ellensúlyozására, a nemzeti jelleg és öntudat ébrentartására ukrán iskolát hoz létre a városban. Az orosz könyvnyomtatás atyja, Iván Fedorov, (aki IV. Iván utasítására Moszkvában 1564-ben díszes kiadásban jelenteti meg az első liturgikus könyvet) Lvovban telepszik le és 1574-ben már itt is kiadja a fenti művet. Fedorov kiadványainak óriási jelentősége volt a lengyelesítés elleni küzdelemben.

1772-től – Galicia osztrák tartománnyá válásának időpontjától kezdve – az ukrán nép legjobb fiai a Habsburg elnyomás ellen küzdöttek. Az ún. „orosz triumvirátus" – Saskevics, Holováckij és Vahilevics – a lvovi papi szemináriumban szervezi meg az ukrán kultúráért és az ukrán nép nemzeti önállóságáért harcoló csoportot. Ebben a városban dolgozik később és az irodalomnak szinte minden ágában maradandót alkot, már részben a marxizmus eszméivel is felfegyverkezve, az „örök forradalmár", Iván Franko két harcostársával, Pavlikkal és Terlickijjel. Ez a város vált a marxizmus eszmei talaján álló proletárírók küzdelmének központjává a Pilsutski rezsim ellen; Lvovban szervezték meg 1936. május 16–18 között azt az antifasiszta kongresszust, amelyben Wasilewska kijelentette: a következő találkozásunk már a vörös Lvovban lesz!

És valóban: 1939 szeptemberében Nyugat-Ukrajna visszatért Szovjet-Ukrajna kebelébe. Az irodalmi élet is azonnal szárnyra kapott, soha nem látott fellendülés következett be, amit sajnos a második világháború megszakított. 1940-ben megindul az ukrán írószövetség lvovi folyóirata „Literatura i misztectvo" (Irodalom és művészet) címen. Ez a folyóirat 1945-től kezdve „Szovjet Lvov", majd 1951 óta „Zsovteny" (Október) címen jelenik meg.

Ebbe a folyóiratba ma az ukrán irodalmi élet legkiválóbb képviselői írnak. Megjelennek benne a kijevi Olesz Honcsár, Sztelmah, Pervomajszkij írásai éppúgy, mint a lvovi Lukijánovics, a Sevcsenko díjas Irina Vilde, Hzsickij, Voloscsák, Szmihelszkij, Bratuny, Sztecjuk és Kárpát-Ukrajnai Mihajlo Tomcsanyij, Iván Csendej, Jurij Skrobinec és Jurij Kerekes új művei vagy kritikái.

*

A folyóirat 1969 évi első negyedévi (három szám, egyenként 160 oldal terjedelemben) termése rendkívül gazdag és sokrétű. Az első szám legelső írását Roman Lubkivszkij főszerkesztőhelyettes az 1967-ben elhunyt nagy költő, Pavlo Ticsina emlékének szenteli. Az egyéni élményekkel és emlékekkel kezdődő cikkben a költő feleségének segítségével és közreműködésével eddig még nem publikált versek, dokumentumok látnak napvilágot.

A fiatal költők versei és Recsmedin kisregénye mellett a *„Leninі évszázad"* rovatban közölt „Október visszhangja a Beszkidekben" c. írás a Kárpátok északi lejtőjén megalakult „Bojki Szovjet Köztársaság" öt napjának történetét mondja el.

„A mi publikációnk" rovatban érdekes és irodalom-, illetve filmtörténeti szempontból értékes cikk jelent meg Pincsuk tollából Hnat Hotkevicsről, (1877–1938) az ismert ukrán íróról, színészről és

Megkérdeztük...

BÉKÉS SÁNDOR-tól munkájáról, írói terveiről érdeklődünk

Van egy önálló kötetem, s néhány, örökös kézirathiánnyal küzdő, lap néha közli novelláimat – egyelőre ez minden, amit múltamról és jelenemről elmondhatok. A kérdés – min dolgozok, mit tervezek –, tehát nagyon is nekemvaló: mást se tudok felmutatni, csak a terveimet...

Nézzük hát. Meg szeretnék jelentetni egy ifjúsági regényt (amolyan „sci-fi"-féle); igaz ugyan, hogy zárófejezetéből éppen egy esztendeje hiányzik 20 flekk – a Móra Kiadó azonban kedves levelet írt, s ez majd talán hozzá segít, hogy végre-valahára be is fejezzek egy írást. Akik ismernek, tudják, mekkora hatással volt rám a kétéves, kötelező katonai szolgálat, s akik maguk is végigcsinálták, talán megértik és megbocsátják, hogy még egyszer visszatértem ehhez a témához. Jövőre jelenik meg egy vékonyka, fűzött kötetecském. Mindez azonban egy kicsit már a múlt: amit mostanában csinálok (tervezek) az egészen más. Mint ahogy én is más lettem néhány hónap alatt. Eddig a világot akartam megváltani, társadalmi rangú vitákban szerettem volna igazságot tenni – most már annak is örülnék, ha magamat megválthatnám, s önmagam világában végre rendet teremthetnék.

Bertha Bulcsu és *Sipos Gyula* első, *Thiery Árpád* és *Gáll István* pedig második díjat kapott a Szépirodalmi Könyvkiadó felszabadulási regénypályázatán. Bertha Bulcsu Mississippi Jim c. gyermekkori háborús élményeiből merítő művével, Thiery Árpád a pécsi bányászok küzdelmeihez kapcsolódó Évszakok c. regényével vett részt a pályázaton. A díjnyertes műveket a felszabadulás 25. évfordulójára jelenteti meg a kiadó.

Augusztus 3-án nyílt meg Niklán, a költő emlékmúzeumában Martyn Ferenc Berzsenyi élete és művei című grafikai sorozatának kiállítása. A bensőséges, meleg hangulatú megnyitón Takáts Gyula köszöntötte a vendégeket s a megjelent festőművészt, majd Tüskés Tibor mondott beszédet.

Bizse János festőművész alkotásaiból rendeztek kiállítást júliusban Pécsett, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Bartók-klubjában.

A pécsváradi várban helyezték el I. István mellszobrát, Borsos Miklós Kossuth-díjas szobrászművész alkotását.

Szeptember 25–26–27-én Pécsett rendezik meg az ifjúsági írók találkozóját, melynek vitaindítója *Koczogh Ákosnak a „Felnőttek és gyermekek"* című, e számunkban megjelent írása lesz.

művészettörténészről, aki először írt filmforgatókönyvet az Igor-énekből. Az Igor-ének megfilmesítésének problémájával kapcsolatosan a cikk szerzője utal arra, hogy milyen nagy szerepet játszott e mű Borogyin Igor hercegének megírásában, Liszenko „Jaroszlavna siralmai"-ban, hogyan ihlette meg Vasznecov festészetét és milyen hatással volt a szobrászatra.

„A tiszta források" c. rovatban a hazai tájakkal, népművészettel és népművészekkel (Paraszka Homa) és érdeklődésre számot tartó történelmi alakokkal ismerkedhet meg az olvasó. Ez utóbbiak közül Rokszolánáról, Liszovszka Nasztyáról (1505–1561) olvashatunk, aki annak idején a krími tatárok fogságába esett, majd a háremhölgy a szultán felesége lett. II. Szulejmán oldalán a XVI. század 20–50-es éveiben a politikai életben is jelentős szerepet játszott. asszony a gyerekével, Havasi kürtösök, stb.

Az *„Ukrajna és a nagyvilág"* rovatban „Az ukrán dal és gondolat Itáliában", „Chriszto Botev és Ukrajna", ill. „Az utat megvilágítja az ifjú nap" c. cikkeket olvashatjuk. Ez utóbbi Bernhard Kellermannt (1879–1951), a haladó német írót mutatja be, aki a háború után körutat tett a SZU-ban és így nyilatkozott: „Mi a jövő országát láttuk. Ilyen országot fogunk felépíteni Németországban is. A mi célunk – a béke, Németország egysége. E cél megvalósításának útja – a német–szovjet barátság."

A kritikai rovatból minket, magyarokat különösen Jurij Kerekes: „A modern igények szintjén" c. írása érdekel, amely Petőfi Apostolának ukrán fordításáról számol be. Cikke elején Kerekes arról ír, hogy Jurij Skrobinec költő és műfordító a magyar irodalom sok kiváló művének fordításával örvendeztette meg már eddig is az ukrán olvasókat, többek között Illyés Gyula: Puszták népe, Móricz: Légy jó mindhalálig, Karinthy: Tanár úr, kérem . . . c. művének, továbbá Arany János, Ady Endre és más magyar költők verseinek művészi tolmácsolása fűződik nevéhez. „Vajon sikerült-e Jurij Skrobinecnek az Apostol fordításában elérni a maximális eszmei-művészi hitelességet, pontosságot a szerzői újjáalakítás során, át tudta-e adni a lexikai gazdagságot, a költői szöveg egyszerűségét és könnyedségét? Vajon az olvasó elé vitte-e Petőfi forradalmi szenvedélyének izzását és morajlását?" – teszi fel a kérdést a kritikus.

A fordítónak ehhez minden előfeltétele megvolt. Jól ismeri a magyar nyelvet, s ez segítette abban, hogy mélyen behatoljon a mű lényegébe és megérezze a legfinomabb nyelvi rezdüléseket is. Nem is találunk sehol értelmi pontatlanságot. De ez még mindig csak félmunkát jelentene. Mert a műfordító főfeladata, hogy az anyanyelv eszközeivel adekvát módon újrateremtse, ne csak reprodukálja a másik nép életét, az eredeti stílus megtartásával. És Skrobinec sikeresen megbirkózott ezzel a feladattal. Példaként a 15. részből idéz néhány sort, ami eredeti, természetes ukrán szövegként hangzik. A fordító igazi költőisége látszik a bölcsődal fordításában is, amit trocheusokkal oldott meg, eltérően az eredeti szövegtől és nagyon helyesen – nem félt belevinni az ukrán népdal elemeit.

Helyesen állapítja meg a cikk szerzője, hogy az esetek túlnyomó többségében szinte minden egyes sor fordítása lexikailag teljesen hű megfelelője az eredetinek. Stilisztikai szempontból dicsérendő, hogy a fordító megtartja és alkalmazza Petőfi nyelvi kifejező eszközeit, a képek teljes rendszerét, hasonlatait, metaforáit, hiperboláit, sőt még legtöbbször az anaforákat is, úgy, hogy a mű olvasása tartalmi és formai szempontból egyaránt művészi élményt nyújt.

Kifogásolható, hogy a régies nyelv színezetét nem sikerült teljesen visszaadnia. Nem régi nyelven, hanem régi szavak, néha kifejezések felhasználásával ír, s a hangsúly a jambikus sorokban nem a megfelelő szótagra esik.

A fordításhoz Skrobinec értékes utószót írt. Az elején Petőfi

kárpátukrajnai tartózkodásáról, vándorlásairól szól, ismerteti Petőfi műveinek ukrajnai útját, az ukrán fordítókat és fordításokat; majd a mű művészi analízisét adja, kiemelve Szilveszternek, a forradalmár költő ideáljának alakját. Az utószó arról győzi meg az olvasót, hogy a fordító kitűnően ismeri a magyar irodalomnak és történelemnek ezt a korszakát, Petőfi költészetét, Az apostol helyét és jelentőségét a magyar és a világirodalomban. De a legfontosabb az – írja a cikk szerzője –, hogy Jurij Skrobinecnek sikerült Petőfi remekművét azon a szinten tolmácsolnia, amely megfelel a modern fordítóművészet legmagasabb követelményeinek.

*

A folyóirat tetszetős köntösben, az ukrán népművészet díszítő elemeivel illusztrálva látott napvilágot. Az első számot Ivovi eredetű művészi ex librisek díszítik; a másodikat Iván Trus festőművész alkotásai, a harmadik számot pedig Hebusz-Baranecka ukrán képzőművész művei.

MEDVE ZOLTÁN

A HÍD KÉT SZÁMÁRÓL

A HÍD című jugoszláviai magyar folyóirat márciusi és áprilisi számának mellékleteiről, két érdekes és elgondolkodtató szociográfiai tanulmányról kívánunk az alábbiakban röviden beszámolni.

Az egyik, a HÍD szociológiai-szociográfiai pályázatán első díjat nyert pályamű – Biacsi Antal *Ez a halál nem magánügy* c. tanulmánya – szociológiai-statisztikai módszerrel vizsgálja a Szabadkán és környékén 1964 és 1967 között elkövetett öngyilkosságokat. Biacsi munkájának – amely társadalomkórtani szempontból tanulmányozza az öngyilkosság problémáját – „elsősorban az ember iránt való humanista érdeklődés" a létrehívója s egyszersmind legfőbb értéke. A tanulmány adatokban gazdag első része az öngyilkosok társadalmi-biológiai jellegzetességeivel foglalkozik, részletesen vizsgálja az öngyilkosságok nemek, életkor, családi állapot, műveltség, foglalkozás, települések és nemzetiségek szerinti megoszlását. Az adatokból kitűnik, hogy az öngyilkosok többsége az 50 éven felüli kevéssé művelt – zömükben „őstermelő" – nős férfiak közül kerül ki. A tárgyalt időszakban a vidék (73,9) vette át a vezetést a városiak előtt (47,5) ebben a szomorú versengésben. Feltűnően nagyok az arányszámbeli eltérések a nemzetiségek szerinti megoszlás tekintetében. Így a magyarok 100 000 lakosra eső öngyilkossági arányszáma (72,7) jóval meghaladja a Szabadkán és vidékén élő másik két legnépesebb nemzetiségét, a horvátokét (50) és a szerbekét (28).

A dolgozat második részében – az öngyilkosságok közvetlen és közvetett okainak, valamint az adatoknak elemző-értékelő vizsgálata után – a szerző mintegy summázza körültekintő és logikus következtetéseit. Szabadkán és környékén az utóbbi években olyan feltűnő mértékben növekedett az öngyilkosságok száma, hogy ez önmagában is indokolttá teszi a jelenség „társadalomkórtani" szempontból történő megközelítését. Abban, hogy az öngyilkosság a kérdéses területen ilyen aggasztó méreteket öltött – a közvetlen okok mellett – nem kis szerepet játszott a *modern közöny*, az igazi emberszeretet hiánya. Biacsi lázasan keresi a megelőzést szolgáló lehetőségeket, a megoldás lehetséges módjait, az öngyilkosságok ismert indítékai mögött rejlő lényeget, az alapokat, „a tényleges feleletet a számtalan miértre".

A HÍD áprilisi számának melléklete Gerold László *Hatvan magyartanár* c. művelődés-szociográfiai pillanatfelvétele. A szerző –

FELSZABADULÁSI MŰVÉSZETI PÁLYÁZAT BARANYÁBAN

Ötvenöt írónak, képzőművésznek és zenésznek adtak megbízatást Baranya megyében a felszabadulási művészeti pályázatra beadott vázlatok, illetve a pályázók eddigi eredményei alapján.

Az irodalmi pályázatra tizenöt megbízatást adtak ki, összesen 24 ezer forint értékben, többek között: *Békés Sándornak, Galambosi Lászlónak, Hallama Erzsébetnek, Kalász Mártonnak, Kende Sándornak, Lippenszky Istvánnak, Pál Józsefnek, Pál Ritának, Thiery Árpádnak és dr. Vargha Károlynak.*

Képzőművészeti megbízatást kaptak: *Szabó Sándor, Drégely Tamás, Erdősi András, Balázs József Róbert és Cseh László*, részükre 10 ezer forintot ítéltek meg. Ezen kívül 22 képzőművész jelentkezését fogadták el.

A zenei pályázók közül *Pászti Miklósnak, Horváth Mihálynak, Papp Zoltánnak, Farkas Antalnak, Halmos Lászlónak és Váry Ferencnek* adtak megbízatást, de elfogadtak három jelentkezést is.

A pályázatok végleges díjazására a meghirdető szervek 120 ezer forintot biztosítottak.

A pályázatok beadásának határideje: 1970. március 1.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Hajdú-Bihar megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya és az Alföld szerkesztő bizottsága lírai, szépprózai és szociográfiai pályázatot hirdet felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából. A pályaművek fejezzék ki azokat az élményeket, amelyek a felszabadulás történeti eseményeihez fűződnek; ábrázolják azt a történeti-társadalmi fejlődést, amelyek a nagy korfordulóban gyökereznek, onnan indultak el és átformálták a társadalmat és az egyéni létezést. A szociográfia foglalkozhat megyénk bármely társadalmi osztályával, vagy rétegével, mezőgazdasági vagy ipari üzemmel, esetleg egyéb társadalmi problémával.

A pályázaton bárki részt vehet.

A jeligével ellátott pályaműveket 1970. január 31-ig kell benyújtani a Hajdú-Bihar megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályára (Debrecen, Vöröshadsereg u. 42–48. sz.)

Novella, kisregény, szociográfia pályadíja:

I. díj: 8000,– Ft
II. díj: 6000,– Ft
III. díj: 4000,– Ft

A verses művek pályadíja:

I. díj: 6000,– Ft
II. díj: 4000,– Ft
III. díj: 2000,– Ft

Az *Alföld* című folyóirat az első díjjal jutalmazott műveket közölni fogja.

akit eddig elsősorban az *Új Symposion*ban rendszeresen megjelenő magvas tanulmányaiból, polemizáló írásaiból és szókimondó bírálataiból ismertünk – körlevelet és kérdőívet küldött hatvan vajdasági magyar szakos tanárnak „a pangó, aggasztó kulturális állapotok, a művészetek és a közönség – eltávolodó – kapcsolatának oksági vizsgálata" céljából. A címzettek közül ugyan csak huszonnégyen válaszoltak, a tanulmány címében mégis hatvanan szerepelnek, mivel Gerold a 36 magyartanár hallgatását is – érdektelenséget, közönyt tükröző magatartásként – értékelte. A megkérdezett és választ is adó tanárok átlagos életkora 32,75 év, szolgálati idejük 8,6 év (23–47 ill. 1–25 szélső értékekkel). Többségük hosszabb ideje dolgozik ugyanabban a helységben, vagyis nem „vándormadár". A két részből álló kérdőív – a legfontosabb személyi adatokon kívül – általában a magyartanárok ízléséről, munkájáról, munkakörülményeiről, környezetéről, továbbá a művelődéshez, a vajdasági kultúrához való viszonyáról érdeklődik. A helyzetkép – néhány túlságosan általános kérdés és a válaszadók csekély száma miatt – semmiképpen nem tekinthető teljesnek és tipikusnak, még akkor sem, ha eleve feltételezzük a válaszok őszinteségét, de így is kínál néhány tanulságot. A megkérdezettek közül mindössze ketten mennének el más pályára, vagyis *a vajdasági magyartanárok szeretik hivatásukat, iskolai munkájukat* – az erkölcsi és anyagi megbecsülésnek szinte teljes hiánya ellenére („Neve dolgozz és ne láss bért!" – A „nép napszámosa" – „Műveltséggel rendelkező mindenes" – „Egy gépírónő a városházán több, semmint egy magyar szakos tanár" – „Néhol a segédszemélyzetnek is nagyobb a fizetése, mint a tanároknak") – *becsülettel végzik.* Ugyanakkor azonban többségükben passzívak, visszahúzódók, hiányzik belőlük a kreatív szellem, alig vagy csak nagyon felületesen ismerik a mai vajdasági kultúrát. Nem ismerik a mai vajdasági írók újabb műveit, a válaszadók közül csupán 7–8-an vásárolják a két vajdasági folyóiratot . . . Nem térhetünk itt ki részletesen valamennyi kérdésre, ám így is megállapíthatjuk, hogy a „pillanatkép" nem valami kedvező: az egyes tantestületeken belül sincs minden rendben; a községi vezetők és a magyartanárok között hiányzik az eredményes munkához nélkülözhetetlen egészséges kapcsolat; a jobban kereső értelmiségiek szakbarbárok, anyagiasak és teljesen közönyösek a kultúra iránt (akad olyan mérnök és orvos, aki az érettségi óta „nem vett magyar szépirodalmi művet a kezébe"); a gyakorlatban teljesen csődöt mondott a tesztek alapján történő javadalmazás, amely éppen olyan irreális és igazságtalan, mint a kommunák gazdasági erejétől függő pedagógus-fizetés . . .

Pedig az elvben elfogadott eszmei-politikai álláspont helyes és világos. A baj ott van, hogy ezt a mindennapi gyakorlatban gyakran „félreértik", „félremagyarázzák". Végső tanulságként elsősorban az olvasható ki Gerold tanulmányából – amelynek jó néhány tanulságát mi is megszívlelhetnénk –, hogy a kérdés megoldására csak akkor lesz reális remény, ha a pedagógusok élet- és munkakörülményei jelentősen javulnak, ha megkapják a társadalomtól azt az erkölcsi és anyagi megbecsülést, amelyre eléggé nem becsülhető és a szó szoros értelmében vett „népnevelői" munkájuk alapján joggal tarthatnak igényt. Ne feledjük, hogy a 24 magyartanár hivatásának tekinti és a mostoha körülmények ellenére is odaadóan végzi munkáját.

Talán a fentiekben vázlatosan ismertetett két tanulmány is eléggé meggyőzően bizonyítja, hogy mennyire eredményes volt a HÍD elmúlt évben kiírt szociológiai-szociográfiai pályázata, amely kiemelkedő egyéni teljesítményeken kívül esetleg magának a műfajnak fellendülését is meghozhatja. Érdeklődéssel várjuk az újabb pályamunkák közlését.

BENKŐ ÁKOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
SZAKONYI KÁROLLYAL

SZAKONYI KÁROLY:
VÁRÓTEREM

ABODY BÉLA:
HATSZÁZOT KÍSÉRLET

LÁSZLÓ ANNA
ELBESZÉLÉSE

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

LOSONCI MIKLÓS:
VARGA IMRE
MŰTERMÉBEN

TUSKÉS TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI
JEGYZETEK

VÁRKONYI NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

10

6—, Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ABODY BÉLA
ANGYAL ENDRE
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CSERHÁT JÓZSEF
CZILCZER OLGA
DARÁZS ENDRE
DEVÉNYI IVÁN
HEGEDÜS LÁSZLÓ
LÁSZLÓ ANNA
LORÁND IMRE
LOSONCI MIKLÓS
PAKOLITZ ISTVÁN
PALYI ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SIMONYI IMRE
SZAKONYI KÁROLY
TORNAI JÓZSEF
TUSKÉS TIBOR
VADÁS JÓZSEF
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

SWIERKIEWICZ RÓBERT
VARGA IMRE

Marcel
UNTEL

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 10. SZÁM 1969. OKTÓBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Szakonyi Károllyal – – – – – 867

SZAKONYI KÁROLY: Váróterem (monodráma) – – – – – 873

SIMONYI IMRE: Két groteszk (vers) – – – – – – – 878

LÁSZLÓ ANNA: A barlanglakó (elbeszélés) – – – – – 880

CSERHÁT JÓZSEF versei: Alszik a szarvas, Egy kép alá, Tanúnak hívlak – – – – – – – – – – – – – 889

ABODY BÉLA: Hatszázöt kísérlet (egyfelvonásos) – – – – 891

DARÁZS ENDRE versei: Tarkónlőtt idő, Te mindig kiálltál – – 900

TORNAI JÓZSEF versei: Ha isten szeret, Időtlen idő – – – – 901

TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészeti jegyzetek – – – – – – 902

LOSONCI MIKLÓS: Varga Imre műtermében – – – – – 906

DÉVÉNYI IVÁN: Három képzőművészeti évforduló – – – – 909

BODRI FERENC: Művészeti könyvek – – – – – – – 913

CZILCZER OLGA versei: Tél, Köd – – – – – – – – 919

VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp *(Élet és elmélet, Egy kezdeményezésről)* – – – – – – – – – – – – 921

LORÁND IMRE: Passuth László – a rendhagyó bestseller-író – – 927

HEGEDÜS LÁSZLÓ: A templom előtt (vers) – – – – – – 935

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika *(Roger Vailland újjászületése, Három nagy öreg halála, Francia vonatkozású könyvek)* 936

POMOGÁTS BÉLA: Ember és szerep a Sirokkóban – – – – 945

RÓNAY LÁSZLÓ: Mándy Iván: Egyérintő – – – – – – 947
PÁKOLITZ ISTVÁN: Jókai Anna: Kötél nélkül – – – – – 949
PÁLYI ANDRÁS: Lengyel Péter: Ogg második bolygója – – – 951
VADAS JÓZSEF: Csontos Gábor: Száraz ág – – – – – – 953
ANGYAL ENDRE: Csuka Zoltán: A szentendrei rebellis – – – 955

TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre IV. – – – – – 957

KÉPEK

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajzai – – – – 877, 879, 934, 945

Műmellékleten

VARGA IMRE: Prometheusz
Páva
Próféta – Madách
Haldokló Minotaurusz

A borítón SWIERKIEWICZ RÓBERT rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-4933 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

BERTHA BULCSU

Interjú Szakonyi Károllyal

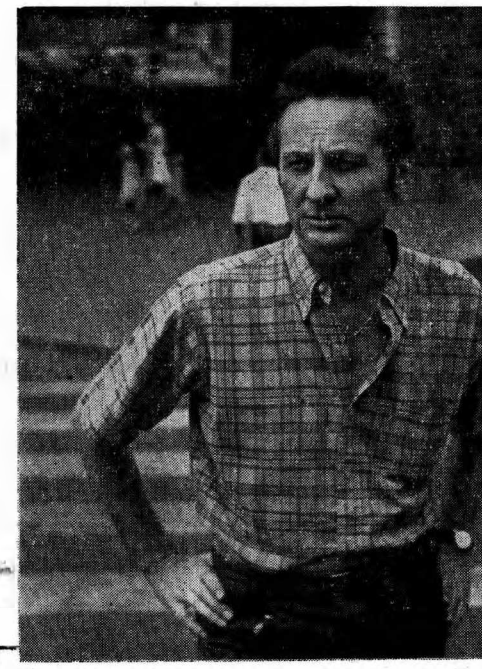

Hogy hol romlik meg egy barátság, azt csak az isten tudja. Nem figyelünk eléggé egymás bajára, sikerére, esetleg a nagy hangzavarban fakón érkeznek a szavak, gesztusok. Kis félreértések növekednek a tér végtelenjében, s testesedve betonfalakká válnak. – Hónapok óta nem találkoztunk... Ez tény. Valaki azt mondta, hogy... És mindenki mond valamit... Pedig könnyen lehet, hogy nem is egymással van bajunk, csak a nyárral, a járdákkal, az autókkal, a vízcsappal, mert egymással valójában mi bajunk lenne? – Mégis, amikor az ember hosszú kényszerű csend után elindul interjút készíteni, szüksége van bizonyos kereszténvi alázatra. Alázatra az élettel szemben, az emberekkel szemben, akiket el kell tartania, a foglalkozásával szemben, mely kíméletlen. Alázat és tisztelet érzése együtt... Igen, ezek kísérnek át a városon. Tisztelet barátom tehetsége, embersége és sikeres művei iránt. Sikeres író. Tíz éve minden lehetséges felsorolásban szerepel a neve, akár prózáról, akár színházról, vagy rádiójátékról van szó. Öt prózai kötete jelent meg (Középütt vannak a felhők; Túl a városon; Férfiak, Porcelán baba; Francia tanya); Életem, Zsóka és Ördöghegy című drámáinak bemutatóit tetszés és elismerés kísérte. 1963-ban SZOT-díjjal tüntették ki, több rádiójátékát nívódíjjal jutalmazták. Ha személyesen megjelenik valahol, a figyelem feléje fordul, választékos öltözéke és szavai, messzi országokat idéző cigarettái delejes kellemetességet okoznak az embereknek. A franciák azt mondanák, hogy Szakonyinak charme-ja van. És tényleg charme-ja van.

Amikor megismerkedtünk, úgy emlékszem, tél volt. A felsózott pesti járdákon latyakossá vált a hó. Szakonyi a szárazabb részeket keresgélve lépkedett, így örökké beleütköztünk az emberekbe. – „Ugyanis lyukas a cipőm talpa" – mondta akkor magyarázólag. Hegyes orrú fekete félcipőt viselt, és kopott fekete télikabátot, melynek a gallérja még a háború előtti évtizedek divatjára utalt. Talán az Egressy Klubból mentünk a Marika presszóba, vagy a Marika presszóból az Egressy Klubba. Akkoriban a Marika presszóban öt-hat író dolgozott, s költők is néhányan. Órákon át lehetett egyetlen fekete mellett üldögélni, néha még tovább is. Kezdetben voltak a presszók, kisvendéglők, aztán az albérletek, aztán a lakások. Rémlik egy végtelen szűk, csőszerű albérleti szoba, ahol a második feleségével lakott, s a padlót kecskebőrök fedték. Persze lehet, hogy nem éppen kecskebőrök, de valahogyan ezek a kecskebőrök mégis megmaradtak a múltból, s az a sok kis remény, amit összehordtunk oda egy téli estén. Kertész Ákos, Kiss Dénes, s még néhányan, akiknek neve és személye már feledésbe merült. Valamennyien az írás és íróság lázait takargattuk nagy készülődés-

sel. Aztán egy másik, rangosabb albérlet a Lékai téren, majd a Váci úti igazi lakás, ami sokszor valóságosan klubbá változott az író és művészbarátok terhétől. Nem is értem, hogyan és mikor dolgozott abban a lakásban?... De dolgozott... Néhányan már-már rokoni kötelékekben éltünk, vendégeskedve és közös villát bérelve Balatonszárszón, majd utazgatva, itthon és külföldön. A Csehszlovák Írószövetség vendégeként együtt töltöttünk Prágában, s a szlovák kisvárosokban két hetet. Hazafelé a vámosok azt kérdezték, hogy hol a „társulat", mivel a speciális női ruhadarabok sokasága láttán menedzsereknek néztek bennünket. De az ajándékozás vidám ünnepélyessége csakhamar megfakult. Amikor én Pestre költöztem, Szakonyi már Árpádföldön lakott a szüleinél, mint legényke korában. Néhány szép tárgy emlékeztetett csupán a fénynapokra, fényszavakra, fényivásra. Közben fél telet Leányfalun is töltött albérletben, favágással kezdve a napot, s a kályha mellett dideregve este tíz óra tájban. Leányfalun is találkoztunk. Sokat ittunk, aztán lementünk a Dunához, és bámultuk a piszkosszürke túlparti semmit.

Az autóbuszról a Tétényi út és a Szakasits utca kereszteződésénél leszállok. Még háromszáz méter. Kilenc emeletes ház, az ötödiken lakik. A kapu alatt be kell szólni a házitelefonba. Új házak, új rend...

Néhány zavart mondat, aztán legyint, legyintek, nevetünk. Költő barátunk, Gyurkovics Tibor az íróasztal mögött ül, mint egy hadbíró. Élvezi a jelenetet. Kifelé fülelek. A konyhában, vagy a szomszédos szobában Szakonyi harmadik felesége motoz, halk neszeket keltve.

Az asztalon vörösbor. Szakonyi Kent-et szív, sovány, derűs és nyugtalan. Új nadrágja van, saját anyagából övvel és aranyozott csattal. A heverő szélén ül, s a telefon felé pislog, ami az ajtó mögött feketedik a parketton, mint egy akna. Megcsörren, Gyurkovics felkapja, és beszédbe elegyedik valakivel, szélesen, élvezettel... Benyitanak a nők. Ezer kérdés... Felelet nincs. Szakonyi kezében kialszik a Kent.

– Azt hiszem, engem keresnek – mondja bizonytalanul.

Gyurkovics beköltözik a telefonkagylóba, a nők nem bírják tovább, és kimennek. Szakonyi mögött a falon hófehér, hermelinszerű anyag szolgál falvédőül. Felette kis kép, Krisztus. Részlet egy szláv templomfestményből.

Feszültség nehezedik a szobára. Szakonyi nevetve rámnéz:

– Kedden operálnak – mondja elegánsan, mintha csak valami örömhírt közölne.

– *Kedden...?*

– Az epekövemmel... Látod, milyen sovány vagyok... Semmit nem lehet enni. Étlen halok így. Te is megérkeztél a dögszagra... Mindenki... Délelőtt is telefonáltak a...

– *Így elég nehéz lesz szabályosan dolgoznunk... Csináljuk azért? Van itt néhány kérdés...*

– Kérdezz, persze... Lehet, hogy meghalok...

Szakonyi kedvesen nevet, Gyurkovics a háttérben egy nővel telefonozik. Szakonyi is, én is szeretnénk tudni, kivel beszél, de semmit sem tehetünk ellene. Kedvetlenül felteszem az első kérdést:

– *Fel tudnál idézni valamit a gyermekkorodból? Valamit, ami képszerűen visszatér, tájat, embereket, vagy valami mást...?*

– Igen... Azt mondják, az írók javarészben a gyermekkor élményeit írják... Budapesten születtem, de amikor ösztönösen tájékozódtam hovatartozásom ügyében, soha nem éreztem, hogy pesti vagyok. Inkább az volt az igazi táj, amit nyolcéves koromban megismertem, apám rokonainál Nagycenken. A rokonunk gazda volt az uradalomban. Szakonyon volt kocsis a nagyapám... József, az egyik fia aranykalászos gazdatanfolyamot végzett. Ezeknél laktam én nyaranta. Pajták, magtárak, istállók... Az egyikben kis lakás, falépcsők. Ebben laktunk. Az intéző odább, különálló nagy épületben. 1944-ben, amikor a bombázások miatt vége lett az iskolának, végleg odautaztam, ott ért a háború. Minden, ami lényeges a gyerek életében, ott történt velem. Az első és leglényegesebb szerelmek, amikor az ember megismerkedik a szenvedéllyel... Mind az uradalomban éltem át. Így a legrosszabb élmény, a háború is

ehhez a tájhoz kötődik. Mindazok a vidéki emberek, növények, tájak, melyekről írtam, onnan valók. Sokat éltem Pesten, de az akkori városi élmények nem merülnek fel. Visszajár most az egész, bent van az ember zsigereiben. Az aratók, ahogy esznek, az uradalmi kovács, rozsdás vasak a műhely körül, béresek, ahogy ott fekszenek a fűben és pihennek. Ezek úgy rémlenek fel, mint amikor egyetlen biztos pontot meg tudsz ragadni az életben, egy rebbenést... Aztán a háborúban ez az egész épületsor leégett.

– *Úgy tudom, egyetlen fiúként nőttél fel a családban. Jelentett ez valamit?*

– Valamit igen. Öten vagyunk testvérek, négy lány... Együtt van az egész, és én külön, hát láttad ott kinn Árpádföldön. A lánytestvérek mindenképpen kedvesek, szeretik a bátyjukat... De az is igaz, hogy valamennyire a magányosságérzetet hamar kialakítja az emberben az ilyenfajta helyzet. A szülők is jobban tudják a lányokat szeretni... De nincs bennem semmiféle rossz érzés. Egy fiú azonban merevebben áll a családban. A lánytestvérek sorozata azt is eredményezte, hogy az ember egyedül igyekezett tájékozódni a világban.

– *Egyik legsikeresebb írásod, „Az emberi üdvözlet" katonai pályafutásod élményeiből született... Úgy tudom, önkéntes voltál...?*

– Én bennem soha nem volt elhivatottság, vagy vágy a katonai pálya iránt egészen 1949 őszéig, míg ebbe-abba bele nem vágtam. Nagyon sokszor, azóta is, külső egzisztenciális gondok vittek rá hirtelen döntésekre. Na de várjunk csak... Ne felületesen... Háború után az ember ugye gimnáziumba járt. Közel még a háború, a zűrzavar, tizenhét-tizennyolc éves korban... Szeretne valamit tenni, de csak indulatai vannak. Mindez nem arra sarkallt, hogy átgondoljak valami polgárnak való foglalatosságot. Iskolába jártam, a rend lényegét nem értettem még. Akkoriban elég rosszul éltünk anyagilag is. Egy félvak lóval egész nyáron tüzelőt fuvaroztam. Annyira kibírhatatlannak látszott ez az egész, és felismerhetetlennek, hogy amikor azt mondták a többiek, hogy be lehet vonulni katonának, ahol aztán az ember egy-kettőre tiszt lesz, habozás nélkül megírtam a kérvényemet. Kiskorú voltam, így szülői beleegyezést is írtam hozzá. Amikor 1949 őszén megjött a behívóm, ugyancsak csodálkoztak otthon. A család az első kétségbeesésen átesett: Nem lesz belőlem semmi. A padláson találtam egy katonaládát, bevonultam. Amikor bent voltam aztán, már sejtettem, hogy tiszt az nem leszek... De azóta sem bántam meg... Az ilyen kényszerű együttélések érdekesek, minden szélsőségesen jön ki, az életnek minden baja, és az a valami is, amit régen bajtársiasságnak neveztek. A közös sors érzése, amit a civil életben, vagy egy szabadabb kötelékben nem tapasztal az ember. 1949–50–51-es év a magyar történelemben egyébként is nehéz időszak volt, de a hadsereg állítólag fontos kötelékében töményen lehetett átélni ezt a korszakot. Az akkori politikai hangulatból háborús emlékeim maradtak. Nem ilyen békehangulat volt, mint ma... És ugye nagyon sok mindent tapasztalt az ember a feljelentésektől az öngyilkosságokig.

– *Miből éltetek? Édesapádról írjunk valamit?*

– Apám családja ott maradt Sopron megyében. Apám tizenhét éves korában szakadt fel Pestre pincértanulónak. Ez még az első háború előtt történt. Szolid ember volt, nem lóversenyezte el a keresetét, mint ahogy ez akkoriban a pincérek között szokás volt. Jó helyeken dolgozott, Ritz, Hangli, Royal... Éppen az Akadémia utcában, a Major féle vendéglőben volt, amikor sorra került az 1930-as vendéglősbál. A főnöke ajánlotta, hogy ismer egy nagyon szolid vendéglőscsaládot az Országház utcában, akiknek két lánya van... Anyám családja régi tabáni polgárcsalád... Apám megnősült, és önállósította magát. Vendéglőt nyitott. Akkor száz méterenként volt egy-egy ilyen vendéglő... A vendégek között nőttem fel. Megcsináltam a leckémet, és bementem az üzletbe dolgozni. Ismertem minden vendéget, mindig ugyanazok jártak oda, kivéve a söntést. Nagyon érdekes élmény volt, sok ember között forogtam. Megfigyeltem őket. Valószínűleg ezek az évek is lerakták a maguk élményrétegét... Reggel hatkor nyitottunk... Ott ebédeltem a vendégek között. Családias élet folyt. Minden vendégnek volt külön pohara, rá volt vésetve a neve. Színészek, festők, iparosok... A legtöbb folyószámlát nyitott, és havonta fizetett. Ennek a vendéglősségnek akkoriban az volt a lényege, hogy mint egy család, összejöttek az emberek. Nem mint

ma... De hogy hogyan tudták ott leélni az egész életüket, azt ma sem értem. Mindig ott voltak. Ittak hideg bort, forralt bort, ettek zónát, szalontüdőt... Akkor persze a fogadás, a vendégfogadás volt a lényeg.

– *Néhány tárgy itt is van még a régiekből... Átlényegülnek körülötted... Azt hiszem, szereted a szép tárgyakat...*

– A megvalósulásukat. Az eredeti szép formákat. Ez az önállóság szeretete, ami éppen úgy megnyilvánul a forma tiszteletében, mint az írásban, bár az írásban az indulat az első, de csak akkor tud érvényesülni, ha erős akarattal kellő formába, egyedülálló formába öntjük. Ha ilyent felfedez az ember egy tárgyban, amit nem sorozatgyártás hoz létre, és nem kimondottan praktikus dolog, akkor szeretetreméltó, mert tökéletes formában létezik... Csak szenvedéllyel szabad létrehozni valamit... Sokan azt hisszük, hogy megtanultunk valamit, mondjuk novellát írni, és valóban, úgy csinálja az ember, hogy eladható... De van annyi szerencsénk, hogy néha észbekapunk, és tudjuk, hogy nem minden munkánk készült szenvedéllyel. És az ilyen mű többnyire el is vész. Az a legfontosabb, hogy fenn tudjuk tartani magunkban a szenvedélyt. Érted mire gondolok...?

– *Azt hiszem, érthető... Így van...*

– Az indulatot megőrizni... Ez a lényeg... Ha úgy visszatekintek eddigi dolgaimra, sokszor elrestellem magamat. Akkor is írtam, amikor nem volt indulatom. Hiányzik belőlük a vér, vagyis az élet. Aztán az is lehet, hogy az embernek olyanok ezek az írások, mint a lendkerék, átsegítik a holtponton. Ha meggondoljuk, a négyütemű motornál, csak egy hasznos ütem van...

Hátranézek. Gyurkovics már nincs a szobában. Eltűnt. Némán vizsgálgatjuk egymást, aztán eszembe jut Armstrong.

– *Mit szólsz ezekhez az amerikaiakhoz? Baromi, nem...?*

– Lenyűgöző, hogy most leszálltak a Holdon, de az ember istenigazában Ikaruszt szereti... Ikaruszt, akinek az indulata azt sugallta, hogy tud repülni, és amikor lezuhant sem értette, hogy miért nem tud, amikor tud... Az emberiség aztán rájött, hogy számítógépek kellenek, új anyagok, műanyagok, s az egészet alá kell rendelni a rációnak, a fegyelemnek, s akkor a világűrbe is kirepülhet. Az ember útja nyilvánvalóan az ész, a tudomány tökéletesedésének útja... A művészet pedig Ikarusz... Segítség nélkül, szertelenül akar repülni. A tudomány ebből az alapindulatból táplálkozik, amit ma is a művészet tart fenn az emberben.

– *Mi a véleményed a prózaírás új útjairól?*

– Sok mindennel kísérleteznek, de nem tartom lényegesnek, vagy célravezetőnek. A XX. században a tudomány csodálatos eredményei a művészetből kisebbségi érzéseket váltott ki. A művészet most át akarja venni azokat az eszközöket, melyek nem az ő eszközei... Pontosabban utánozni akarja azokat a módszereket, melyekkel a tudomány egyes ágazatai dolgoznak. Az kétségtelen, hogy minden kor megteremti a maga kifejezési formáit. De ez a fejlődés olyan természetesen adódik, mint az, amelyen az ember is átmegy, hiszen egy XV. századi ember aligha tudna a XX. századi emberrel beszélni. Ilyenfajta módosulások vannak. Az irodalomnak az a lényege, hogy amit semmiféle más eszközzel nem lehet felmutatni, azt mutassa fel. Az irodalomnak nem érdemes úgy viselkedni, mintha matematikával, technikával, vagy atomfizikával foglalkozna. Ezt sokkal jobban elvégzi az illető tudomány. Az írónak, ha már bebizonyosodott, hogy tud írni, tehát érthetően kifejezi magát, és eredeti formáját is megszabta, nem az a feladata, hogy spekuláljon, mit mondjon, és hogyan?... Benne él a korban, átéli a kor indulatait, és ha valóban erre született, közérdekűen össze is tudja fogni és a többi ember elé tárja. Ha egy író azon spekulál, hogy milyen érdekességet találjon ki, hogy felhívja magára a figyelmet (ami indokolt is lehet, hiszen a sokféle információ között az erősebbnek jut figyelem), baj van. Ha nem bízik abban, hogy olyan lényeges dolgokat mond, amire előbb, vagy utóbb felfigyelnek, talán nincs is miért elmondania...

– *Ezt most úgy érted, hogy közérthetően kell írni...?*

– Nem egészen így értettem. Úgy értem, hogy a legmaximálisabb emberi szintet

tekintve, de az ember értelmi képességeinek a szintjét nem meghaladóan fejezze ki magát az író. Nem vagyok ellenére a kísérletezésnek, de a kísérletezésben ne az legyen a lényeg, hogy valamit erőszakosan kitaláljunk.

– *Prózát is írsz, drámát is. Melyik a kedvesebb műfajod?*

– A novellát természetes műfajomnak érzem, a színházat pedig nagyon szeretem. A két műfaj között rokonságot érzek, itt is, ott is a lényeg van kinagyítva. Tehát sűrítésnek kell létrejönni. Ez mindig egy bizonyos felfokozottsággal jön létre. A dráma ezt még előadásának a módjával is hangsúlyozza, hiszen élő emberek átöltözve, átlényegülve, kivilágítva mozognak a színen... Ezt a felfokozottságot nagyon szeretem. Néhány órába sűrített dolog, mert tovább elviselhetetlen. Ez így olyan, mint egy lengés a trapézon. Bizonyára ebből a felfokozottság-szeretetből adódik, hogy több novellát is írtam a cirkuszról. A mutatvány lényege, a dobpergés, lengő trapéz, ez a csodálatba ejtő pillanat izgat.

– *A Film Színház Muzsikában olvastam egy tárcádat... Azt írtad ott, hogy színész akartál lenni...?*

– A katonaság előtt, valószínűleg téves önkifejeződési vágyakozás folytán, jelentkeztem a főiskolára. De hiába adtam elő Tiborc panaszát, eltanácsoltak. Azokban az években azonban a kultúrforradalom nemcsak a gyárakba, hanem a hadseregbe is behatolt. Így mi is megalakítottuk a színjátszó csoportot, s ott színészkedhettem kedvemre. A díszleteket is én festettem. Nagy sikerrel ment a darab, mígnem a tisztek megunták, hogy a feleségeik, akik a női szerepeket alakították, későn jártak haza. Akkor már a színészek egy szobában laktak, az ágyak alatt kondérok álltak, repedezett tetejű babfőzelékkel. Feloszlattak bennünket. Érthető...

– *Nálunk nagy divat az írók besorolása. Kit népi, kit urbánus, kit más kategóriában emlegetnek. Tartozol valahová...?*

– Mindig úgy éreztem, gyermekkoromban is, hogy én ott állok egyedül, és oly furcsa vagyok, hogy nem hívnak sehová. Ha mégis hívtak, szívesen mentem. Ma is így van... Sok érdekeset olvastam erről, hogy hová tartozom, de sokkal szórakozottabb vagyok, minthogy ezt tudnám most. Vannak írók, akiknek a működése nagyon szimpatikus. Nyilvánvaló, hogy én azt szeretném, ha a nekem szimpatikus írók közé sorolnának, ha már sorolgatják az embert. Egyébként semmi gyakorlati értelmét nem látom annak, hogy irányzatokba, csoportokba tömörülnek művészek. Én mint olvasó annak örülök, ha minden író mást ír. Ha spontán alakulnak ki irányzatok, az más, az olyan természetes dolog, amin nem is kell csodálkozni.

– *Mit írsz most?*

– Regényt írok. Témája: Honnan származik az az érzés, amit én átéltem, és a kortársaim közül többen is, hogy a történelem véletlen, különleges alakulása folytán nem tudtuk soha elkezdeni az életet. Aztán majd drámát írok, a Vígszínház szerződött velem egy tavaszi bemutatóra.

– *Ez itt egy egészen új lakás... Mindig másutt találkozunk. Ha visszagondolok az elmúlt évtizedre, az otthonok sokaságában élsz, persze most már csak képzeletben...*

– Valamikor azt hittem, afféle otthont teremthetek magamnak is, mint apám: családot, s a családnak biztos falakat, menedéket. De csakhamar be kellett látnom, hogy nem épül kezem közül ilyen. Kísérleteim mindig félbemaradtak. Vándor lettem inkább – mindig egy új otthon, otthon-féle, ami soha nem lett végleges. Így, vagy úgy: magam maradtam, s leginkább nyugtalanságom miatt. Nem hibáztatok senkit, rosszul mértem be a pályát, s a pályamódosítások is tévesek voltak. Nem találtam meg a leszállás helyes ívét. És semmiféle földi központ nem volt, ami közölt volna valami erre vonatkozó komputer-számadatot... Könnyű poggyásszsal utazz – mondják. Könyvek, gyülemlő papírhalmok, spárgával átkötött dossziék, néhány apró tárgy, emlékek... Ezeket mentettem magammal egy-egy új állomáshelyre. Igen, igen. Állomáshely. Inkább állomáshelyek alakultak ki, s nem otthonok.

– *A nőkről is kellene beszélnünk...*

– Így hát a nők is: el-elszakadtak mellőlem, vagy én szakadtam el tőlük, olykor szépen, olykor egymást-bántón. Egyszer majd írok valamit a szerelemről, s abban megírom, mi az, amit újra és újra kerestem, amire emlékeztem, hogy már ismertem valamikor. Egy arcot, egy ismerős ízt, egy hangot, egy szempárt, egy száj ismerős ívét – egy nőt, aki lényével megvilágít, hogy láthassam magamat olyannak, amilyennek születtem. A totalitást kerestem, s ebbe aztán bele-belerokkantunk: azok is, akikkel éltem eddig, s magam is. Nem akartam senkit sem megbántani, szerettem őket, de talán rosszul. Magamat hibáztatom csak, ebben is. De ez a totalitás-igény nem múlt el. Ha elmúlik, nem tudom, mitől mehet tovább a motor, miféle üzemanyagtól? Talán nem is mehet. Ahogy magamat ismerem, nem kívánok sem hatalmat, sem dicsőséget. Csak ezt az ismerős arcot. Egy másik ember, egy nő arcát.

– *Egy Jack London-novella jut eszembe. Mapuhi nagy igazgyöngyöt talál a korallzátonyok között. A gyöngyért házat akar a kereskedőtől. Fanatikusan hajtogatja: „Legyen tíz méter hosszú, és legyen köröskörül tornác . . ." Ha az opálos tényű gyöngy a te kezedben lenne, mit kérnél érte . . . ?*

– Nem tudom, s a válasz kedvéért most nem akarok semmit kitalálni. Nem. De ha elképzelem, ez sem menne másként, mint a többi dolgom. Ott állnék azzal a bizonyos gyönggyel a kezemben, s nem tudnám, mit kérjek érte? Csak későn jutna eszembe, amikor már lezárták a kívánság-listát. Akkor bizonyára eszembe jutna valami. De már nem kaphatnám meg.

– *Lesoványodtál . . .*

– Két nap múlva operálnak. Ha kiszedték belőlem a köveket, megvizsgáltatom, hogy hány kilométer van még a szerkezetemben. Egy tízest rádobok és kész. Élek és élek. Ha kiengednek a kórházból, legelőször rálocsolok. Az epémre . . . Whiskyvel.

Lehajol, gondosan kihúzza a cipőjéből a fűzőket. Csodálkozva nézem.

– *Mit csinálsz?*

Felnéz. Kezében lógnak a cipőfűzők.

– Áthúzom ezeket a másik cipőmbe. Az jobb cipő. Le kell mennem a városba – mondja, aztán tovább dolgozik a fűzőkkel.

Tanácstalanul bámulom, s érzem, hogy az igazi barátságok soha nem romlanak meg. Csak néha leegyszerűsödnek, máskor viszont bonyolulttá válnak.

SZAKONYI KÁROLY

Váróterem

Monodráma

Színhely: Takarítatlan vidéki állomás váróterme. A hátsó falon a peronról nyíló üvegezett, rézkilincses ajtó. Fölötte római számjegyű nagy vasúti óra. Az ajtó mellett barna, rácsos pad.

A bal falhoz építve: pénztárfülke, jegykiadó ablaka tárva, éppenhogy csak látható a díszlet felénk táguló szögének köszönhetően. De a fülke csukott ajtaja velünk szemközt van, s különösen fontos, hogy mindenki lássa.

A jobb sarokban ormótlan vaskályha, csövét szétmarta a rozsda.

A váróterem falán elrongyolódott szélű menetrendek, meg fakó, de még eléggé színes plakátok: utazási irodák csábos reklámjai. Fehér városok, kék tengerek, magasba szökő hegyek, faházak, hajók.

*

Nehezen, nyikordulva nyílik a bejárati ajtó. Ballon-trencskót viselő, jóképű, negyvenes férfi lép be a peronról, esőtől ázottan. Megrázza magát, fázósan körülnéz, a faliórára tekint, hogy lássa, időben érkezett-e? Csalódottan veszi tudomásul, hogy az óra kismutatója hiányzik, csak a nagymutató jár körbe, feleslegesen. A pénztárfülke nyitott ablakához lép, beköszön.

FÉRFI: Jó estét! Nem ment el még a vonat? Nem szeretném lekésni... *(Nem kap választ, meggörnyed, hogy belásson, de odabenn nagy a homály.)* Állítólag erről az állomásról is érvényes a jegyem. Remélem... *(Vár, de semmi válasz.)* Megmutassem a jegyemet? Megmutathatom... *(A tárcájáért nyúl, de mert a pénztárfülkéből senki sem szól, vállat von, felegyenesedik, kifújja magát.)* Phű! Micsoda idő! Micsoda szomorú ősz. *(A kályhához megy, óvatosan megérinti, aztán kinyitja az ajtaját, majd visszacsapja.)* Befűthettek volna egy kicsit. Takarékoskodnak a tüzelővel? A vasút! Már a vasút is! Ilyen pocsék, pocsék időben! *(Céltalanul téblából, a peron-ajtóhoz lép, ledörgöli a port az egyik ablakszemről, kikémlel.)* Csak nem ment még el a vonat!? Remélem... *(A pénztárfülke felé)* Nem tudná megmondani, hány óra? Ez a maguké itt nem mutat semmit. Az én órám meg... nem is tudom, hol hagytam. *(A csendre közelebb megy a pénztárablakhoz.)* Hallja-e, maga nem valami bőbeszédű! Kérdezem, maga meg... Hé! Szundikál, vagy... *(Bekukkant, megkocogtatja a jegykiadó párkányt, majd fejcsóválva elfordul.)* Na, persze, unalmas itt, mi? Elég vacak kis állomás. Kosz, meg minden. És ilyen piszok nyirkos hideg. Á, persze, a menetrend itt van a falon, a jegyem meg érvényes, mit akarok még, nem igaz? *(Fürkészve lesi a pénztárablakot.)* Látom... *(a hangja elakad, de újra kezdi)* ...látom, van elég dolga. A jegyek nyilvántartása, belégek, pénztárkönyv... na, igen. Nem is akarom zavarni. *(Szorongva vár, körülnéz)* Úgy látom, várhatok itt egy ideig, hiszen csak most kezd sötétedni. Ha jól emlékszem, ilyenkor ősszel mindig alkonyat után futott be ide a személy. Ősz! Szeretem az őszt, de ezt most kifogtam. Köd, eső, sár. Maga is fázhat. Vagy meleg van abban a kuckóban? Villanykályha van ott benn, vagy mi? Hát, persze, meg is szokhatta ezt az időjárást. A magafajta edzett, nem olyan nyavalygós, mint én... *(Mindegyre a nyitott ablakocskát figyeli, szorongva felnevet, de elhagyja. Figyel.)* És errefelé nincsenek is utak. Csapások, dűlők – összevissza. Fonnyadó gaz. De utak?! Mekkora gaz, uramisten! De olyan szomorú... olyan rothadó, a fene egye meg. Csaknem elvesztem a gazban, mint egy erdőben. És senki sem ad

magyarázatot, az ember várhatja, senki sem ad útbaigazítást... *(Leül a padra, összekulcsolt kézzel mered maga elé. Kis szünet után, más hangon.)* Valamikor vezetett erre egy út. A fák alatt. Az allé. *(Az ablak felé)* Mi lett azzal az allé-val? Kivágták? *(Bólogat.)* Hm, hm... kivágják a fákat. Az út meg feltöredezik, elhanyagolják, aztán vége. *(Szünet)* Jó kis kövesút volt. Makadám. Emlékszik rá? *(Hirtelen, bizakodó hangon.)* Talán még rám is emlékszik! Ha itt szolgált akkoriban... Igaz, fiatal voltam. Fiatal? Gyerek. Kamasz. Jó pár éve, nem mondom. De előfordul, hogy valakit ott felejtenek egy állomáson, évtizedekig. Nem maga lenne az első, aki az egész életét egy ilyen kis vidéki állomáson tölti el. Na, jó, tudom, hogyan van: szolgálati lakás, sertésól, farsangkor disznóölés... baromfiudvar, kenyérsütő kemence az udvaron, egy kis veteményes... tudom. Megvan, aztán kész. Minek vándoroljon az ember? Tudom. Biztos megélhetés, egy kis gyarapodás is talán... Minek vándorolt volna? Nem is azért mondom. Talán nem is rossz. Magának sem volt rossz, mi? *(Fülel, de nem kap választ. Felnevet.)* Tudom én, hogy van! Alighanem ez a tisztességes dolog. Meglenni valahol, aztán kész... *(Szünet)* Ó, van annak már vagy harminc éve is, hogy itt jártam. Micsoda szép napok voltak! Micsoda biztonság, bizakodás, remény... *(Zavartan elhallgat.)* Nyár, meg ősz. Aratás, cséplés, kukoricatörés, répaszedés. Emlékszem ezekre a dolgokra. Az ember este hazament, megmosdott, befalta a vacsorát... Hát igen... *(Türelmetlenül feláll, kitekint a peron-ajtó ablakkockáján.)* Itt, kinn a sorompónál, itt vezetett el az út. Kijöttek elém szekérrel. Micsoda öröm volt! A jó falusi levegő, a lovak trappja, a szálló por... A nagybátyám átfogta a vállam, hogy le ne essék a rázkódó szekérről. Milyen erős keze volt! *(A pénztár felé)* Őt talán csak ismerte. Ott laktak a majorban... ott... na, tudja, hol!? Ott a majorban... *(Szünet)* Csirkepaprikással vártak, meg rácsos linzerrel. Szerettem a rácsos linzert. Evett már olyat, nem? Jó omlós tészta, a tetején baracklekvár... *(Szünet. Szorongva, zavartan áll.)* De télen csak befűtenek itt, nem? Vagy egyáltalán nem használják ezt a kályhát?! Hallja-e?! Egyáltalán?... A fene egye meg, így kifogni az időt! Micsoda őszök szoktak lenni. Szép napos, langyos idő... Vörös falevelek... *(Szünet)* Zavarom a dumámmal, mi? Nem baj, öregem, meglesz azzal a munkával, a munka nem szalad el. *(Halkan felnevet.)* Talán csak nincs tiltva a diskurálás a vasutas, meg az utasok... az utas között? *(Szünet)* Elvárogatok én itt. Várni kell, maga is mondta. Az ember vár. Meg aztán a jelzőcsengő úgyis megszólal, ha közeledik a vonat, igaz? Nahát akkor. Addig meg jobb ha diskurálgatunk. *(Elfordul a pénztártól, körbejár. Nézegeti az utazási irodák plakátjait.)* Tenger, meg hófödte hegyek... Jó mulatást a síparadicsomban... *(Legyint.)* Az, bizony, ha meggondolom, harminc éve már. Egyszóval tizenegy, vagy tizenkét éves lehettem, amikor erre jártam. De, tudja, nagy idő az! Fontos idő! *(Szünet)* Mit akarnak ezekkel a plakátokkal?! Idegen városok, meg öblök... vitorláshajók! Ekkora bazi-nagy vitorlások! Az istenit! Meg a szállodák a hegyek között! Meg a hegyek!! Mit akarnak ezekkel?! Menjen oda az ember? De minek?! Hogyan?! Minek!!?? *(Elcsöndesedve a peronajtóhoz ballag, kikémlel.)* Hová tud tűnni egy út? Csak úgy felszívódik?! Magának ez nem különös? Persze, maga mindig itt volt, maga észre sem vette a változást... Hogy mi minden történt azóta, uramisten, mi minden! Háború, béke, félelem, meghurcolások, kínzások, új városok épültek, új államok keletkeztek, új emberek születtek! Már úgy értem, az alatt a harminc, vagy mennyi év alatt. Már úgy értem, amióta itt jártam. És mégis: semmi... vagyishogy... *(Hirtelen közelebb megy a pénztárablakhoz)* Nem akarom zavarni, de ezt el kell mondanom. Kerestem itt valamit, tudja... azért jöttem. Szóval azt a majort kerestem... az udvart... a kertet. A legfontosabb lett volna az a kert... De nem találtam. Nem. Egyáltalán. Maga érti ezt? Most már gyanakszom, hogy eltévesztettem a tájat. Hogy nem is ez a táj... Akkor pedig lehet, hogy az az út sem volt itt. Mert hogyan is tűnhetett volna el minden? Minden! Érti? Na! Sem egy ismerős arc, semmi! Na, jó, az arcok, rendben van, az arcok harminc év alatt megváltoznak. Rendben van. De hát sem egy fa, sem egy út, sem egy ház... Azért a házak nem változnak meg annyira, hogy ne lehessen rájuk ismerni! Ebben egyet ért velem, nem? Mondja, tényleg nem látott engem valaha? Nem emlékszik rám?

(Szorongva várja a választ. Csend.) Hát persze. Nem. Gondoltam. Marhaság! Miért emlékezne rám? Megvékonyodtam, az arcomon van egy-két ránc, az orrom megnyúlt, a hajam őszül, meg minden... *(Keserűen felnevet, majd elkomorodik.)* Egyáltalán nem találtam meg semmit! Semmit! *(Szünet)* Leginkább a kertet akartam látni... Tudja, mennyire szerettem azt a kertet? El sem képzelheti! Nagy kőkerítés védte, elhagyatott kert volt, de biztonságos. Öt óra felé, délután öt óra felé mentem mindig a kertbe. Egyedül. Teljesen egyedül. Csak egyedül akartam lenni abban a kertben. A nagynéném adott egy karéj kenyeret, meg odalökte: „Fogd a kertkulcsot." Ugyanis lakattal volt zárva. Mert hátul volt a kert, a kocsiszín mögött, a hátsó majorban. A falba volt vágva az ajtó. A kövek olyan rücskösek voltak... mohás kövek... Mogyoróbokrok nőttek ott. Félre kellett hajtani az ágakat, hogy megtaláljam a lakatot. Nyár volt, vagy koraősz, tudja... Igen, igen, már kicsit csípősek voltak az esték... Régi, romos épület mellett kellett elmenni, hogy a fák alá érjek. A régi szövőgyár mellett. Persze, ne valami nagy épületet képzeljen ám! Fenéket. Amolyan kis műhely volt, vagy mi, amikor még használták. De már régen nem működött. Csak a falak álltak, se ajtó, se ablak, csak a madárszaros falak. Denevérek laktak a hasadékban, meg baglyok. De nem féltem. Á! Szerettem ott. Derékig ért a fű, meg a málnabokrok. A fák meg, tudja, kusza ágakkal, és akkorák voltak, ni! Állati nagy fák voltak. Öreg fák. Szilva, körte, alma... Tele volt a fű hullott gyümölccsel. Darazsak rágták ki a körték belét. A darazsak dongása. Ettem a szagos gyümölcsöket, majszoltam a kenyeret... egyedül, tudja, az egész nagy kertben egyedül. Igen, már eléggé csípősek voltak az esték... Hát persze... Az a lány meg ott énekelt valahol. Onnan hallgattam az énekét, minden este... *(Hirtelen elhallgat, majd rekedten a felindultságtól)* Van magának felesége?... Idefigyeljen, jóember, nekem már nem is egy feleségem volt. Jó, jó, ne botránkozzon meg ezen. Nem jókedvemben rendeztem így a dolgokat. Nem passzióból. Fenét! Csak nem megy ez, tudja. Valahogy: nem megy... *(Szünet)* És, ugye, nem tudhatom, hogy maga hogyan van, meg miként. Lehet, hogy magánál rendben mennek a dolgok. Ezesetben gratulálok! Őszintén, szívből. *(Közelebb hajol a pénztárablakhoz.)* Hallja? Gratulálok. Mint jóbarát a jóbarátnak. Komolyan. *(A padhoz megy, leül. Sokáig hallgat.)* Soha nem láttam. Csak a hangját ismertem, ahogy énekelt. Az énekét hallgattam, egész este. Egészen éjszakáig. *(Feltekint.)* Meg kellett volna keresni, mi? Hiszen éppen ez az! Megkeresni. Azt gondolja, nem kerestem? Kerestem. De alighanem ügyetlenül. Félénken, vagy hogy is mondjam... Majd megtalálom, mondtam magamban, majd elém toppan, biztattam magam... *(Felnevet)* Hát nem, nem, nem ez volt a módja. De mit tehettem volna? A jóisten tudja! Kérdezgetnem kellett volna, hogy: hé! maga, vagy maga! nem tudja véletlenül, hogy kit hallok én minden alkonyatkor énekelni?! Ilyen nincs. Ezt maga is beláthatja... *(Szünet.)* Jó, elismerem, balfácán voltam. Ha valakit meg akarunk találni, akkor meg kell találnunk. Nincs mese! Mert az a helyzet, hogy meg kellett volna találnom... *(Hallgatagon ül, aztán megint észreveszi az egyik színes plakátot.)* Hm. Frascati. Na, nézze csak, itt van például Frascati. Azt hiszi, nem voltam Frascatiban? Meg a tengernél is voltam. Ostia. Tudja, hol van Ostia? Nem utolsó hely, nekem elhiheti. Meg mondhatnék még egy-két helyet, ahol megfordultam életemben. Nem utolsó helyeken. Jártam, mászkáltam... Repülő, hajó, vonat... Kocsival is. Száguldottam az autósztrádán. Na, igen. De az csak olyan, mint halottnak a szenteltvíz. Jó, erre azt mondhatja, könnyen dumálok. Egy ilyen pasas, mi? Diplomája van, meg lakása, kocsija, meg havi rendes fixe! Hát nem dumálok könnyen, ezt higgye el! Egyáltalán nem dumálok könnyen. Itt vagyok, látja, várom azt a koszos vonatot, ezen a koszos állomáson. És miért? *(Legyint.)* Nézze csak! Maga ezt megérti. Az a kert nekem befaragott. Így, ahogy mondom. Hát, szóval nem is a kert, hanem az az ének. Annak a lánynak az éneke. Van még egy ilyen hülye, mint én? Mutasson egyet rajtam kívül, fizetek magának, amit csak akar. Tíz üveg pezsgő! Na? Még egy ilyen hülyét, mint én! Hallgattam annak a lánynak az énekét, és becsavarodtam. Szó szerint. És ez még ma is így van, nem hiszi? Számoljon csak utána, hány éve is annak? Rengeteg. És még mindig az a helyzet, hogy szeretem. Őt! Érti?! Akit nem is ismertem

meg soha. Soha! *(Szünet)* Csak azt hittem, hogy ismerem. Ez a legviccesebb a dologban, hogy egyszercsak azt hittem, ismerem. Annyira beleéltem magam, érti? Láttam az arcát: nagy, távolülő szemek, széles arccsont, széles száj, az arcban két éles vonal, különösen amikor nevetett... ahogy nevetett... azok a kedves ráncok kétfelől... és a hangja kicsit mély volt... isten bizony, még a haja illatát is éreztem, a szája ízét is éreztem, meg beszéltem hozzá... Na! Egészen ismertem már. Szerettük egymást. Érti? Ha már így elkezdtem, megmondhatom magának nyíltan: szerettem, nincs rá szó, hogy mennyire. De ő is engem! Dünnyögjön csak, öregem, a bajsza alatt, nevessen csak! Így volt... Hát, persze, tudom én. Hiba volt, hiba volt! Mindig csak képzelgetni, de nem megkeresni igazán... eh, jól kinyírtam magam ezzel a hülyeségemmel, nem mondom. (Szünet) Tudja, most már arra gondolok, hogy nem is létezett. A kert az megvolt... ha megvolt! Mert most hiába kerestem. Össze-vissza kujtorogtam, de azt hiszi, megtaláltam? Még a kerítés romjait sem! *(Szünet, majd töprengve)* Csak van valami, ami irtóra megkeveri a dolgot. Figyel rám? Egyszóval: én néha mégiscsak láttam. Nem akkor, később. Egy-egy városban, az utcán, egy moziban, kávéházban... De mire felocsúdtam, már mindig késő volt. Eltűnt, vagy a fene tudja. Megesküdnék rá, hogy egyszer-kétszer beszéltem is vele, de mindig csak egy idő múltán jöttem rá, hogy ő volt. Tudja, hogy van az ilyen. Az embernek rengeteg a dolga, lót-fut, aztán a feleség, a gyerek, a megélhetés, a zűrök... Hát, igen. Senkit sem okolhatok, hogy így történt. Sem másokat, sem a sorsot. Legkevésbé őt, hogy nem találtam meg. Én vagyok a hibás... *(Szünet)* Hát azért mondom. Nem beszélek én könnyen, nem bizony, a fene egye meg. Meg aztán már nem is tudom, hogy van ez az egész. Meg, hogy hogyan lett volna. Nem tudok én semmit. (Szünet) Azért, nehogy azt higgye, hogy flúgos vagyok, vagy ilyesmi. Fenét. Nincs nekem a fejemben semmi baj. Élek, mint más, bemegyek a hivatalba, megdicsérik a munkámat, gyarapítgathatom a vagyonkámat, mint más tisztességes ember. De aztán egyszercsak észre veszem, hogy rossz a kapcsolás. Hopplá! Ki van a vonal másik végén? Kicsoda?! Miért? Hogyan?... Szóval, érti miről van szó, nem? Az ember megfeledkezik a dolgokról, de aztán ha eszébe jut! Az isten irgalmazzon! Robbanok, mint a dinamit. Ez a gyanús bennem, látja, öregem, ez a kert-ügy, azzal a lánnyal. Röhej, mi? Most is, eljöttem, se egy kuffer nálam, se egy neszeszer, még a karórámat sem tudom, hol hagytam... csak ez az ázott ballon kabát. Negyven éves vagyok, más ember örül, ha ekkorára összeszed valamit, én meg egyszercsak elrohanok, otthagyok mindent, hogy a végére járjak ennek a dolognak... ennek a dolognak, ezzel a lánynyal... érti, nem? *(Szünet)* Hm. De hogyan lehetséges, hogy még csak azt a kertet sem találtam meg? Talán egy másik vidéken lett volna? Pedig pontosan emlékeztem, hogy itt... erre... *(Kikémlel a peronablakon.)* Mondja csak, nincs még itt az ideje, hogy befusson az a vonat? Nem vesztegethetem itt az időmet. A fenébe is! Egészen sötét van. Biztos, hogy szól az a nyavalyás jelzőcsengő? Nehogy aztán itt ragadjak! Megyek tovább, a jegyem érvényes, leszállok egy-két helyen, a végére kell járnom ennek a dolognak... *(Megint a pénztárablakhoz megy, bizalmasan)* Ne nevessen ki, de még abban is reménykedem, hogy azt a lányt... tudja... megtalálhatnám, nem? Nem gondolja? *(Eljön az ablaktól)* Persze, nem tudom. Nem tudom, nem tudom... *(Szünet, majd hirtelen megfordul)* A fenébe is! Dumálok itt magának, dumálok, maga meg még csak annyit sem lök oda nekem, hogy itt van-e már a vonat ideje, vagy valami! Hallja? Elaludt, vagy mi?! És miért nincs itt más utas rajtam kívül? *(Valami zajt hall, a peronajtóhoz ugrik)* A vonat! *(Csalódottan visszalép)* Csak egy denevér repült az üvegnek... *(Feleszmélve)* Miért nem égnek a jelzőlámpák? Mi? Miért van odakinn olyan tök sötét? Sem a váltónál, sem a sorompónál, sem a szemafor... *(A pénztárablakhoz ugrik, bezörget)* Hé, mester! Feleljen már! Jön egyáltalán az a vonat? Már amikor jöttem, gyanús volt az a sok rozsda a sínen! Gondoltam, az esőtől. Na, nézd csak! A rozsda a sínen! Meg ez a sötétség! *(Dörömbölni kezd a pénztárablakon)* Hé! Jöjjön már ki, magyarázza meg nekem... magyarázza meg, hogyan van ez... Érvényes jegyem van, jogomban áll megtudni, hogy mikor juthatok el innen! Hallja?! Ne kívánja, hogy jelentsem a főnökségen, hogy ilyen barátságtalan alkalmazott, mint maga... Feleljen már! Ó, és én még egy ilyen ürgének

dumálom el a... Na nem, nem! Kiráncigálom én magát a kuckójából és kinyögi végre, hogy mikor érkezik ide az a mozgó szemétláda-sor! *(A pénztártülke ajtajához ugrik, fel akarja rántani, de az ajtó bedagadt, nehezen, nyikordulva, recsegve nyílik. A Férfi hátrahőköl. A pénztártülke üres – a felborult széket, az üres jegy-szekrénykét, a pecsételőt, a pultot vastag por fedi; sűrű pókhálók vonták be. Hosszú csend. A Férfi elengedi a kilincset, riadtan hátrál. Körülnéz, mint aki csapdába került. Sápadtan hámul, tesz néhány lépést, majd halkan felnevet. Erőtlenül a padra ül. Lassan, félve emeli tekintetét a pénztárablakra. Megköszörüli a torkát.)* Hát, szóval, na... Türelmetlen az ember, na! Nem akarom én zavarni magát, van magának elég dolga... *(Szünet, újra erőt gyűjt, magas fejhangon.)* Egyszer a Termini pályaudvaron... amikor Rómában jártam... Ott aztán rengeteg sínpár van, tudja. Szóval, ott aztán eltévedhet az ember... Én mondom magának, nincs jobb egy ilyen kis állomásnál. Meg aztán a vasút! A vasút a legpontosabb intézmény a világon. Tudom én. Ha itt az ideje, megjön a vonat... *(Halkan, szorongva nevet.)* Tudja, ha az ember belegondol, minden rendben megy. Nincs itt semmi hiba. Csakhát, mint én is... néha elveszítjük a fejünket. Pedig az emberiség! Micsoda határtalan lehetőségek! Űrhajók, szervátültetések... Csak ámulni lehet... *(Megborzong, feláll, félénken a peronajtóhoz megy, kikémlel. A csendben felerősödik a vasúti óra tik-takolása. A nagymutató veszettül körbe jár, majd megtorpan, s a tik-takolás is megszűnik. A Férfi visszafordul az ajtóból. Sápadtan áll. Nekiől a falnak, szemét lehunyja. Fáradtan elmosolyodik.)* Tudja, öregem, amíg mi így ketten eldiskurálgathatunk, addig nincs semmi baj. Nem igaz? Csak az a rossz, amikor az ember már egyedül... Öregem, egyedül..! Dehát, ugye, nem ez a helyzet. *(Feltekint, tesz néhány lépést a pénztárablak felé. Erejét vesztve, üvöltve)* De, ugye, maga is tudja, hogy nem ez a helyzet!!?

FÜGGÖNY

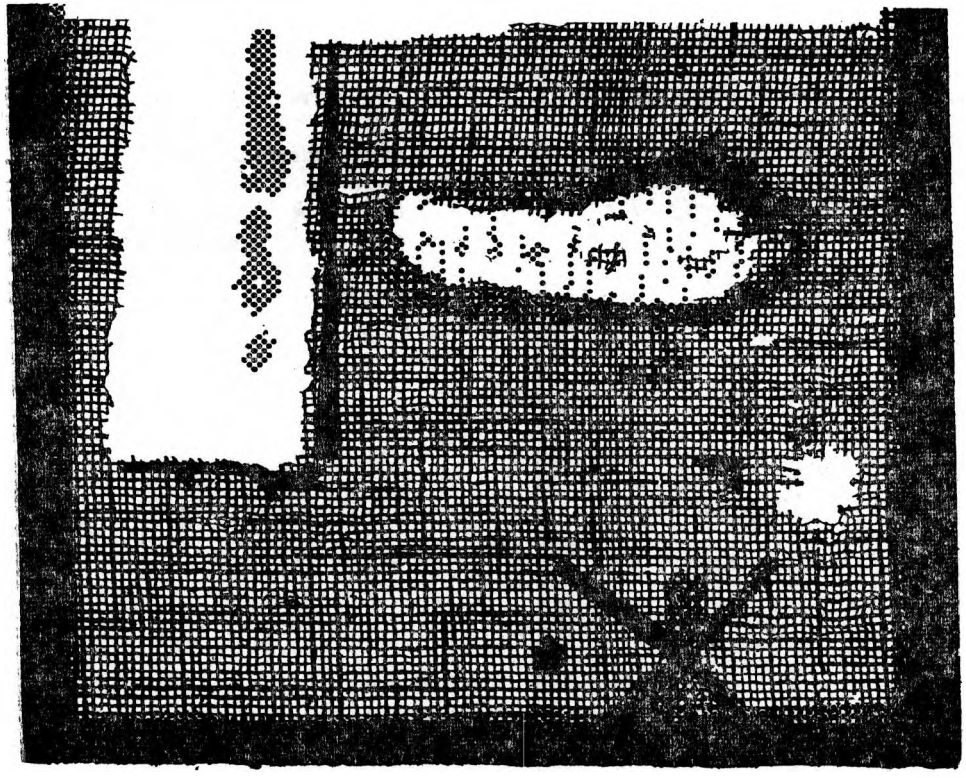

SIMONYI IMRE

Két groteszk

TÁNCDAL, MAGYAROS

fesztiválversenymű basszusszoprán szólóra és teljesen vegyes karra

(a szóló)	*(a kar)*
Verze:	
Békaszemű kislány	
fekete	*de brekeke*
Két ágra repedt az	
eleje	*dundirondi eleje*
Üstdob – bum! – üstdob a	
feneke	*fene-fele-feneke*
Refrén:	
Van neki még lelke	*erre-merre-arra*
azontúl	*túl*
Van neki még lelke	*dundi-didi du du duú*
azontúl	*didin-túl*
Van neki még lelke	*fara-fenék lélek-urna*
azontúl	*azon túl de azon túl*

(és így tovább akármeddig
sok hittel de sok hittel)

majd ism.

Verze:	
Békaszemű kislány . . . stb.	*de brekeke . . . stb.*
Refr:	
Van neki még . . . stb.	*erre-merre . . . stb.*

(majd ism. a végtelenségig
de legalábbis a legközelebbi
táncdalfesztiválig)

LEVÉL EGY KÖLTŐ-SZERKESZTŐHÖZ A KRITIKA ÉRTÉKÉRŐL, VALAMINT A FÜTYÜRÉSZÉSRŐL

Köszönöm kedves leveledet. Végig olvastam. Értem is. És szinte mindenben egyet is értek, ami okos és tanyar felvilágosításodat illeti a „kritika értékéről" – egyáltalán. Írod, hogy semmi jelentősége, hogy ezt a könyvemet is „lenyelte" a kritika. Írod, hogy Te, a magad részéről rég fütyülsz a kritikára. – Dehát, hiszen én is fütyülök rá – alapjában. Csak talán más fekvésben, más letétben, mint Te.

Ugyanis: Te azért fütyülsz, mivel már fütyülhetsz. Én pedig annak ellenére fütyülök – hogy alapjában nem fütyülhetnék. Na meg aztán én nagyon sok mindenfélére fütyültem (eléggé el-nem-ítélhető könnyedséggel) amire Te semmi esetre sem fütyültél akkoriban. Sőt: emlékezetem szerint – úgy táncoltál ahogyan éppen fütyültek. Gondolom: ebből eredően lehet az, hogy Te ma már fütyülhetsz egyre s másra. Rám pedig fütyül egy és más. – Üdvözöllek.

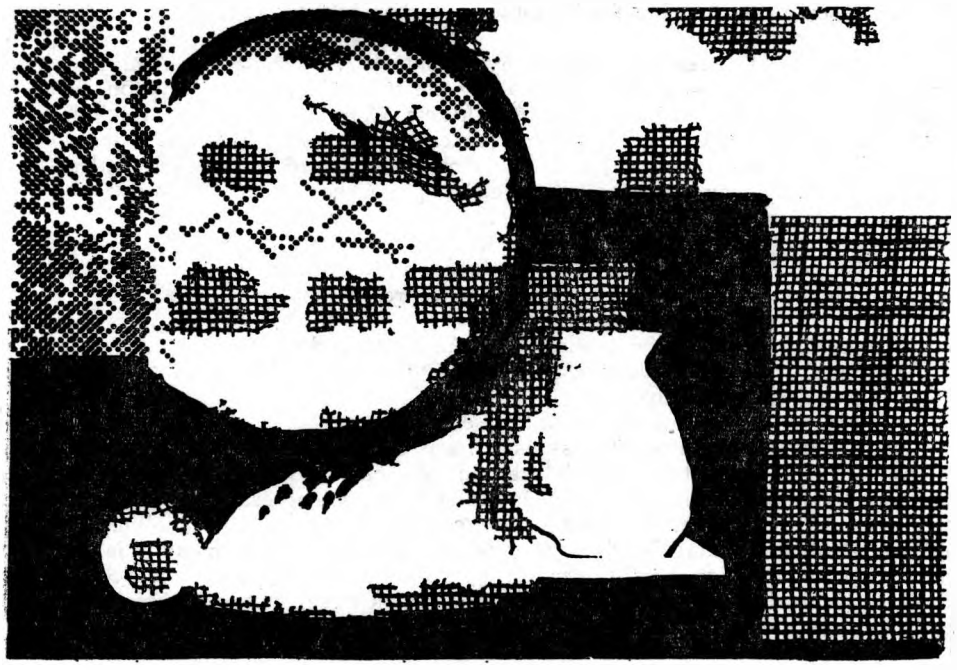

LÁSZLÓ ANNA

A barlanglakó

Három oldalról könyvespolcok tapasztották be a szobáját, nagyobbrészt szakmunkákkal. A negyedik oldalról egy perzsa faliszőnyeg és villanygyújtástól kezdve: a mohaszín bársonyfüggöny. A bútoroknak, tárgyaknak kísérletileg igazolt helyük volt. Valamikor, évekkel ezelőtt többszöri változtatással, mondhatni kutatással derítette fel még a papírvágókés legcélszerűbb és legkellemesebb helyét is. Azóta minden veszteg maradt. A térbeli véglegesség a civilizáció és a kultúra eszközeit szinte természetivé avatta. Gyökeret eresztettek, mint a tölgyfa, vagy akár a csalán és rendíthetetlennek mutatkoztak, mint a sziklaboltozat. A gazda és a tárgyak biztonságos, tápláló kapcsolatát csak Szerbán Gusztáv halála, vagy valami brutális elemi csapás bonthatná meg.

Egyfelől a természeti jellegű kötöttség barlangosította a szobát. Másfelől az, hogy Szerbán Gusztáv alig-alig mozdult ki belőle. Felesége halála után kissé remegni kezdett a lába, orvosai többféle kúrát rendeltek, csekély sikerrel. A barlangban hagyján, majdnem észrevétlen a remegés, nem is törődött vele, elfelejtette. Az utcán azonban rontotta a lépését és a fellépését, így ha csak lehetett, otthon tartózkodott. Tengersokat olvasott, rádiózott és tévézett, tájékozottsága gyakran meghaladta a külvilági rohanókét. És rendszerint szerette, nem unta meg a barlangját.

Ezen a januári vasárnapon már négy órakor öltözködéshez látott, holott vendégei csak fél hatra igérkeztek. Ruháit a személyzeti szobában tartotta, otromba szekrényben, amely csak oda illett. A szekrényen kívül két-három évtizedes, ömlesztett lomgyűjtemény töltötte be a személyzetit, kis híján színültig. De az öltönyei jól szabottak, korához képest modernek voltak, nem akarta elhanyagolni a megjelenését. Ma különösen nem. Az elegáns és ápolt emberhez jobban vonzódnak... Mindnyájan.

Az előszobai tükörben ellenőrizte nyakkendőjét... tartását... Amint közeledő lépteket hallott, fogta a szemétvödröt, ajtaja elé tette. De senki a folyosón. Szomszédaival csak a legritkábban és kurtán érintkezett. Nem engedte odáig fejlődni az ismeretséget, hogy valaki közülük be merjen csengetni hozzá, kivált váratlanul. Néha mégis kell a szó és a visszhangja. Fülelt. Hosszúnak tetsző percek után kulcscsörgés valamerről... Gyorsan gombóccá gyűrt egy papírzacskót és ment az ajtaja elé, hogy bedobja a vödörbe... Szerencsére, Tóth Zsófia, idős zongoratanárnő errefelé tartott. Kölcsönösen zárkózott köszönés. Szerbán kihúzta magát majdnem délcegre és a szeme kért... Semmi. Kénytelen volt feltűnően igazgatni a nyakkendőjét, mielőtt Tóth Zsófia tovább lépne és elmúlnék a lehetőség. No végre!

– Bálba készül, mérnök úr?

– A családom jön – felelt mohón. – Az *egész* családom.

Gondolta: azt úgysem veszi észre, hogy Gyula nyilván ma is elmarad.

– Születésnap vagy ilyesmi?

– Nem kell ahhoz minekünk különösebb alkalom!

Ez kioktatóan, fölényesen, bosszúsan hangzott. Tóth Zsófia biccentett és eltűnt.

Születésnap! – méltatlankodott Szerbán. Micsoda ostobaság, hogy csak születésnapokon, karácsonyokon, esküvőkön és temetéseken jelentkezzék a család, mint kerek egység. Azt már nem fogalmazta meg, csupán érezte, hogy az akolmeleg mindig kell. Legalább is a tudat, hogy megszerezhető. Sem egyikük nem adhatja, sem másikuk, csak mindnyájan együtt. Amikor gyűrűbe fogják. Megszerezhető... Szorgos adminisztrációval. Sok hívogatással és az időpontok egyeztetésével. Kevés az idejük, rendkívül kevés valóban.

Nemsokára itt lesznek mégis. Minden szavuk érdekes, több: izgalmas és megjegyezni való. Hogy aztán jó darabig éljen belőle az ember. Az ő szavára is figyelnek, tisztelik a múltbeli életét és a mai eszét. A tisztelet ebben a vonatkozásban azt is jelenti, hogy szeretik. Pontosan ugyanazt jelenti.

Elmosolyodott. Arra gondolt, hogy a boldog órák a fiatalságban is nagyon ritkák, viszont az öregségtől sem idegenebbek...

Megnézte a konyhában a hidegtálakat, csak ellenőrzésképpen. Jól van, Grizákné megtette a magáét. Grizáknéról eszébe jutottak elődei, a régebbi takarítónők.

Az asszony halála után jöttek-mentek a takarítónők. Egy-két hétnél nem bírták tovább. Pedig Szerbán rájuk szorult, semennyit sem értett a házimunkákhoz. Vagy káromkodva, vagy hangtalan daccal hagyták faképnél. Ilyenkor a család ismét új bejárónőt kereshetett. Lehúzó, pitiáner és bajosan megoldható gond volt ez. Egyben Szerbánnak életszükséglete, így hiába haragudtak rá, teljesítették kötelességüket, megharcoltak az újabb alkalmazottért.

Végül Grizákné telitalálatnak bizonyult. Mert semmit sem gyűrt le, mindent és azonnal kidobott magából. Elődeivel a konfliktus az érkezés pillanatában kezdődött, reggelente. Nyolckor kellett volna csengetniök és rendszerint negyed kilenckor csengettek, vagy háromnegyed kilenckor... Szerbán vérében lüktetett a pontosság. Ha késtek, fellázította a közöny, a züllés. Szorongott is. Néha hetekig a takarítónő volt az egyetlen ember, akit várhatott. Grizákné is gyakran késett, Szerbán őt sem kímélte, nekitámadt. Az asszony visszaütött, nyersebben:

– Mit képzel, ha blokkoló órára áhítoznék, gyárba járnék, nem a maga rigolyáit lesném!

Ilyenkor Szerbán elnevette magát. Napközben különben is jutottak neki:

– Már meg mit morog, megátalkodott vénember?!

Ilyenkor is elnevette magát, fiatalosan. Ahogy összeszoktak, egyre durvábban veszekedtek és egyre komolytalanabbul. Amikor az asszony adósságba keveredett, Szerbán kifizette a bérét, félévre előre. Ő meg soron kívül is dolgozott, ha kellett. Ma délelőtt például elkészítette a hidegtálakat.

Félóra múlva már hozzálátnak. Fia-menye, lánya-unokája pontos. Ismerik és méltányolják ezt a kívánságát.

Csakugyan a lánya, doktor Szerbán Kamilla, aki a házasságban is megtartotta lánynevét, már el is indult Péterrel, a húsz éves nagyfiával. Aggódva suttogtak a buszban.

– Félni nem kell, gyerekem – mondta doktor Szerbán Kamilla.

– Csak magamtól... utólag mindig bánt... napokig... utólag sajnálom szegényt...

– Nézd, ez ritka a mai fiatalokban, ez a finom érzékenység, én csak örülhetek neki. De erély is kell ide, Péter. Nyugodt erély, meg felkészülés. Hogy tudjuk, mit válaszoljunk. Első dőfés: „Gyula már megint nincs itt?! Na szép!" Miféle házasság, ha nem vagyok képes magammal cipelni az apádat?! Ma nem hivatkozom a különmunkáira, elcsépelt. Ma azt mondjuk a rövidség kedvéért, hogy üdülőbe utazott, kész.

– Nagyapa szagot fog... éles szimatú még mindig... Különben sem szívesen hazudok neki.

– Akkor talán ismertesd apád igazi véleményét!

Doktor Szerbán Kamilla máris szokatlanul ingerültté vált. Egyrészt a hibás pedagógiai alaphelyzet miatt. Sose tanította hazugságra a fiát! De adódnak kényszerítő helyzetek. Értenie kellene. És ne figyelmeztesse őt a hazugságra! Másrészt Gyula... Legalább ötvenszer elismételte már... Azt hiszi: felettébb eredeti szemlélet. „Az embert nem menti fel az öregség, de még a halál sem. Utálom a nekrológokat, eleve hamisak és édeskések. Menjek az apósomhoz édeskedni, nekrológ-kegyeletet és rajongást gyakoroljak élőszóban! Csak mert öreg. Bocsánatot kérek: egyszerűen tűrhetetlen fráter, az kellett hogy legyen fiatalon is!" Akkor Kamilla kikéri magának, mentegeti az apját, felsorolja cáfolhatatlan érdemeit és értékeit. Őszintén teszi, de őszintén is megette a fene. Hatástalan. Ha valaki egy drámát csepül le például, maga-

biztosan és indulattal, azt sem lehet megvédeni, legyen bár remekmű. Ha úgy nézem: a Hamletnak is van számos sebezhető pontja...

– Tehát mi legyen, anyu?

– Üdülő és gyorsan átsiklunk a témán. Gondolkozz, mi jobb, ez, vagy ha vérig sértjük nagyapádat!

– De akkor már játsszunk gáttalanul és úgy, hogy szórakozzunk is. A nekem szóló döfést is ki lehet védeni. Sőt, megelőzöm. Bejelentem, hogy újabban szanszkritül tanulok.

– Viccelsz.

– Gondolkozz, mi jobb, ha megint a hóttunalomig hallgatom, hogy az egyetem önmagában nem elég, csak az viszi valamire, aki többet és még többet... satöbbi... Mi jobb, ha megint feldühödöm, hogy magyarázhatom késöestig, nagyapa akkor sem érti: ma más az egyetem, a kötelezőt is alig lehet győzni. Igen alkalmas lesz az a szanszkrit.

Kamilla nem tudta: Péter fölényeskedve gúnyolódik-e, vagy villámgyorsan megtanulta a hazugságot. Vajon? Mindkettő bántó, az is, hogy nem igazodik el a fián. Pocsék rosszkedve támadt.

– Hallgatni is lehet! – mondta oly hangosan, hogy néhányan felfigyeltek a buszban. Majd ismét suttogóra fogta: – Én talán nem nyelek, valahányszor a hajdani módszereire oktat?! Hidd el: kitűnő fizikus volt! És hidd el: az ő módszerei, alapelvei ma már használhatatlanok! Viszont konokul ragaszkodik hozzájuk. Ugyanakkor megesküdne, hogy korszerűbb az aktív tudósoknál. Néha csakugyan tájékozottabb nálunk. Félnap szakirodalmat olvas, kinek van annyi ideje! Követi a legfrissebb eredményeket. Követi, de nem szívja fel. Önkényesen beleolvasztja az egészet a saját avult struktúrájába! Ugyanakkor sokminden másban csakugyan valószínűtlenül modern!

– Ne mérgelődj, anyukám! Túl hamar kezdjük.

Hogyne mérgelődött volna, ha egyszer nem is remélhette, hogy a fel-felhorkanó ellentmondások egymáshoz szelídíthetők.

Pontosan fél hatkor csengettek. Ezt Szerbán Gusztáv ajándéknak tekintette. Ölelte-csókolta Kamillát és orrába csapott elmúlt kislánysága. A gyerek-bája, a gyorsan érlelődő gyerek-okossága, a harmincöt-negyven évvel ezelőtti örömök. Őt szerette legjobban az emberek közül. Péter előrefurakodott, kétoldalról arcon csókolta nagyapját, szívvel és nem kötelességből. Szerbán érezte, hogy most meg Pétert szereti legjobban az emberek közül.

Amint leültek, elnézegette őket:

– De jó, hogy itt vagytok!

Ez csak nyers vázlata volt a sokkal bőségesebbnek. A ki nem mondhatónak.

Előbb kapkodták a szót élénken, mindenféléről, egyszerre hárman. Negyedóra múlva már specializálódtak a témák. De Gyuláról nem érdeklődött Szerbán, sem arról, hogy mit tanul Péter külön, az egyetem mellett. Még Kamillát sem oktatta a fizikában egyedül üdvözítő koncepcióról. Napokkal előbb elhatározta, hogy ma vigyáz. Vigyáz, figyel, összpontosít. Mert amit a családja tudott róla, azt ő is tudta önmagáról. Amiért a családja haragudott rá, azért ő is haragudott önmagára.

Péter szégyenkezett, lám nincs szükség az üdülőre és a szanszkritra sincs. Némely pillanatban megfájdult benne a szégyen.

Háromnegyed hat után Szerbán nem leplezhette a nyugtalanságát. Percenként, másfél percenként megjegyezte, hogy Károly és Emmi késik. A monoton ismétlés nagyon öregesen hangzott. És számos, jobbra érdemes mondatot kettévágott.

Hat előtt öt perccel csengettek. Károly érkezett egyedül, Szerbán mégis igen megkönnyebbült. Ötölelte szép termetű, elegáns fiát. A fia most eredménynek mutatkozott. Pillanatnyilag elfelejtődött, hogy idegen anyagú. Pedig ezt már gyerekkorában felfedezte, s hiába volt ő a kisebbik is, fiú is, az apa Kamillához húzott.

– Emmit nem lehet kivárni – szólt könnyedén Károly –, otthonhagytam, majd utánam jön taxival. Tetszeni akar neked, apa, órák óta szépítkezik, én meg nem akartam, hogy bosszankodj miattam.

Kamilla megrezdült. Ha az öccse előre robogott a kocsiján, az annyit jelent, hogy veszekedtek, bevágta az ajtót maga után... Szerbán azonban hálás volt, hogy Károly törődött vele, s nem kellett még tovább nyugtalankodnia. Az is jólesett, hogy Emmi szépítkezik, nem látogatja meg akárhogyan. Újra élénken kapkodták a szót, lassanként újra specializálódtak, majd Szerbán elkezdte hajtogatni, hogy Emmi késik, késik Emmi, Emmi késik.

Csengetett ő is, belibbent illatosan, mosolygósan. Körben ültek, gyűrűbe fogták Szerbánt, s az öregember vállára ereszkedett a béke. Az a ritka-ritka állapot, amikor éppen az kell, ami van, többet-különbet nem kívánunk magunknak. Kár, hogy Péter közbeszólt:

– Nagyapa, ismerlek téged, te nem örülnél éhhalálunknak.

Jaj, a hidegtálak, micsoda semmirevaló házigazda! Doktor Szerbán Kamilla terített, tálalt. Emmi meg sem moccant. Gondolta: az ilyen tudós nőnek szórakoztató is... egy kis kikapcsolódás... míg ő csak háztartásbeli egy igényes férj oldalán. Torkig utálta a koszt-problémákat. Amikor Kamilla szólt, hogy már forr a tea, lenne szíves behozni, Emmi arra gondolt: éppen elég pénzt tömnek az apósába. Itt tarthatta volna Grizáknét, hogy kiszolgálja őket.

Emmi kelletlensége kissé ingerelte Kamillát és Károlyt. Szerbán ezúttal nem vette észre. Az asztal mellett még bensőségesebben fogta körül a gyűrű. Meg is állapította magában, hogy ilyenkor semmi sem félelmetes, vénség, betegség s a halál sem. Számára a teljes boldogság volt ez, az idill.

Telítettségében nem kívánta az ételt, tessék-lássék majszolt egy keveset. Kamilla viszont úgy falt, mint Péter, s mindketten úgy, mint a kamaszok. Szerbán a lányával együtt nyelt, s Kamilla szájából származtak át az ő szájába az ízek. Egyszer csak megszólalt, önkéntelenül:

– Áldás az étvágyad! Attól lettél ilyen kedves tehén. Ilyen nagyon kedves házmesterné.

Kamilla fehér bőre alatt átfutott a vörös düh. Új műsor! Gyula és a fizika avult, ám felmagasztosított koncepciója helyett! Péter szemében rémület... Ő inkább azért hibáztatta anyját, hogy túlságosan tudós. Néha azon csodálkozott, hogy a világra hozta őt. Különben alig élt. Merőben a fizikában, szinte mindig. Amennyi nőiség, női hiúság szorult belé, az is csak bajt hozott. Éppen az alakjával... Hozzá nem való, illetlen, hamis képzeteket támasztó kövérségébe soha nem nyugodott bele. Gyakran kegyetlenül koplalt, zordul, engedmények nélkül. Aztán legyengült és rájött, hogy a munkájától vonja el az erejét. Ilyenkor részeg féktelenséggel falt, nem számít, örökké a világ sem áll, de amíg áll, az a fő, hogy dolgozzék, még száz kiló sem lenne akadály... egészen a következő koplalásig.

Szálkás némaság az asztal felett. S Szerbán már látott. A vöröset Kamilla bőre alatt, a rémületet Péter szemében. Eszébe vágtak a zord fogyókúrák, amelyeket hirtelenjében elfelejtett... Megijedt ő is, zavartan magyarázkodott:

– A legegyszerűbb szavaknak is annyiféle a jelentése... A ti fületekben más a *házmesterné*... Az én gyerekkoromban a pesti bérház is falusias volt még, s a mi házmesternénk anyai... Telt, mint a mama... Egy pillanatra a mamát láttam Kamillában... Persze, túlságosan furcsa... Az én gyerekkoromban a legtöbb anya... De hagyjuk a gyerekkoromat, képes leszek, s azt hiszem valamiről: először mesélem, nektek meg már a könyökötökön... Ez a rémes a vénemberekkel, ontják az emlékeiket, ugyanazt századszor, de ők megesküdnének: először... Én igyekszem... igyekszem, hogy ne legyek fecsegő... titeket akarlak hallani.

Nem válaszolt senki, nem tudott mit, de igen szerette volna, ha a többiek válaszolnak. Nem akarta senki Szerbánt a csenddel büntetni, csak kinyitná a száját valaki a másik három közül! Péter legalább evett tovább. Emmi és Károly már befejezte a korai vacsorát, Kamilla pedig abbahagyta... tányérján a felpúpozott finomságok... Szerbán intett, hogy folytassa, szólni nem mert. Kamilla visszaintett, hogy nem. Most kezdte el az újabb fogyókúrát. Szerbán szorongott: az esztelen koplalás megrongálja lánya egészségét... Ostobaság, Kamilla így szép....

A csendben, mintha csak megrendezték volna, üres, gerincsértő koppanás. Emmi fémbrossa a földre esett. Tűjét mindnyájan keresgélték az asztal alatt. Hogy legyen valami elfoglaltságuk. Majd amikor megtalálták, Emmi nyújtotta férjének:

– Csináld meg, ebben te vagy a szakember!

Kamilla kirakta az edényt. Károly erőt vett magán:

– Téged minden érdekel apa... A múlt héten egy rendkívül előnyös exportszerződést kötöttünk. Az én terveim szerint...

Szerbán bólogatott, s valóban érdeklődött. Károly egy kisebb szövetkezeti vállalat vezetője. Az exportcikk gyártási problémáira, a szerződés körülményeire érdemes volt odafigyelni. De aztán egyre inkább átszőtte mindezt Károly nagysága. Az ő zsenialitása volt az elsődleges, s a tárgyi valóság harmadlagos helyre kényszerült. Előző családi tapasztalatok is arra késztették, hogy bizonyítson. Belemelegedett. Orrára tette szemüvegét és hosszú listáról adatokat olvasott fel. Látszólag precíz, éles körvonalú adatokat. Valójában a saját körvonaltalan nagyságát hirdette. Ugyanis a kilencvennyolc százalékhoz ékes szavakkal fűzte hozzá, hogy nélküle ötvenöt százalék lenne. Ésatöbbi...

Szerbánban felgyűlt az ingerültség. Már úgyis ágya volt benne amiatt, hogy önmagára haragudott. Most meg Károlyra. Micsoda pöffeteg hiú! Az adatok pedig követhetetlenek. De csak olvasta és olvasta tovább. Míg Szerbán fel nem kiáltott:

– Könnyen adják a sikert!

– Hogy érted ezt apa?!

– Elég a lángész képzettség nélkül is!

– Kezded már?!

Péter résen volt:

– Pak-pak-pak! – nevetett és kezével mutatta, hogy lecsapnak a bombák. Ennél humorosabb nem jutott eszébe.

Szerbán nem hallgatott rá, mert elöntötte agyát a méreg. Károly sem hallgatott rá, mert éppen arra gondolt, hogy bele kellene rúgni az apjába. Pedig szeretettel jött hozzá. Mint mindig. Utóbb bele kellene rúgni. Mint mindig. De máris súlyosan elszégyellte magát. Ezért nem lehet gyakrabban látogatni... a szégyen a legrosszszabb.

– Nagyon szórakoztatóan tudunk viszálykodni, de ma talán mellőznénk, édesapa. Esetleg hagyjuk el.

– Hagyjuk el! – kiabált vak dühhel. – Hagyjuk el, mint annakidején az egyetemedet és a többit is! A *mellőzéshez*, ahhoz mindig is értettél! Hol élsz?! Mit képzelsz, még meddig tudod így felszínen tartani magad?!

– Bízd csak ide!

Süvített a szava. Igen nagy erőfeszítésre volt szüksége, hogy többet ne mondjon.

– Vezető! Mindegy, hogy hol. Sorra elhullanak a mai korban, ha nincs képzettségük. Még megszerezhetnéd! Sose késő!

– Esetleg hajnali kettő és négy között. Akkor van időm. Máskor semennyi. Csupán a tanácsoddal segíts, légy szíves, hogyan maradjak életben alvás nélkül!

Nem különösebben sértő vagy sértődött szövegezés... De mögötte vicsorító önvédelem: amit megszerzett, amiért megdolgozott, elvenné valaki, pusztán, mert hiányoznak bizonyos papírok?! A sikereiért is túlhajtja magát. Még több hajszát?! Már nem fiatal. Mikor élünk?! Félelem, viszolygás: a követelményeket nem apa találta ki... ott úsznak a levegőben... Dacos életvágy: csak azért is vessük bele magunkat valami privátba, amihez nem kellenek vizsgák... És innen menekülni, menekülni! Bírjuk ki! Udvarias búcsúzkodás egy kicsit később, hónapok múlva jön el ismét... legalább sima hangokat hagyjon hátra.

Emmi iparkodott:

– De papa kérem... ha látná, mennyit dolgozik Károly... ha látná... maga is megsajnálná.

– Sajnálatra semmi szükségem! – megint süvített a férfi szava.

Kamilla is egyengetni akart, kissé erőltetetten:

– Az idő a hajcsárunk. Mindnyájunké. Lehetetlen vele elbánnunk. Az idővel szemben örökké vesztesnek érzem magam, – de máris elcsúszott a jószándékától, talán a saját sérelme csúsztatta el. – Persze, te nem érted apa, magadról ítélsz. Mondhatni páholyból, az állandó szabadnapjaidból. Abszolút semmi kötelezettség...

– Hetven éves koromig törtem magam! Nem is hatvanig, mint mások! Azután se én akartam abbahagyni! Van is mit felmutatnom! Hiába a legvégén úgyis parazita válik az emberből.

Sebzetten mondta, kínosan, s nyilvánvalóan a pénzre utalt, amit mindig feszengve, önlegyőzéssel fogadott el a gyerekeitől.

– Jaj édesapám! – szisszent Kamilla – ha lépten-nyomon félreértjük egymást...!

Szerbán megrettent. „Ha lépten-nyomon félreértjük egymást..." Össze se tartozunk?

– Én csak azt gondolom... – szólt lassan, már-már alázatosan – hogy az ember mindamellett kipréseli az időből... ha célja van, vagy a kényszer parancsára... Ha például Károlyéknak lenne gyerekük, okvetlenül foglalkoznának vele... hát ezt az időt kellene felhasználni...

Éppen a szelíd és bizonytalan szavak vágtak a legmélyebbre. Emmi többször volt állapotos és mindannyiszor elvetélt. Ezt Kamilla is tudta, még Péter is, csak Szerbán nem, előle titkolták. Most mindnyájan Emmi oldalára álltak, érezték a leplezett keserűségét.

Kibírhatatlan csend ült a barlangon. Mintha kilométerekkel süllyedt volna a föld felszíne alá. Szerbán izgatottan kutatta a témát: miről meséljen nekik, mivel mulattassa őket?! Csak gyorsan-gyorsan, fürgén, képesek és felállnak! De mihez kapcsoljon akármilyen történetet is? Valamihez kapcsolnia kell.

– Nekem még soha annyi időm nem volt, mint a háborúban. Egy kis könnyű sérüléssel hadikórházba kerültem...

Az első világháborúban játszódott a cselekmény, bohózatian tréfás események történtek amputált lábúak és kifolyt szeműek társaságában...

Nemigen lehetett elviselni... sem a színteret, sem az ismétlést... ki tudja, hányadszor hallották már... sem Szerbán harsogó nevetését... a legkevésbé azt, hogy megadta magát. Az első világháborús hadikórház máskor másfelé tolódott... most odaérkezett, azt példázta, hogy Szerbán sem volt ám mindig az idő-felhasználás szorgos bajnoka. A hadikórházban például csak henyélt és boldogította a semmittevés, néha az is élvezetes, kétségtelen, kár lenne tagadni...

Péter érezte: sürgős mentőakcióra van szükség, a három felnőtt már izeg-mozog. Vaktában fecsegni kezdett a semmittevésről, nyarakról, strandról, a Balatonról... Szerbán vele napozott és mosolygott.

Ám kevesellte a derűt és kérdezgetni kezdte unokáját a *baktisokról, truksákról* és *lányokról.* Péter barátságosan és kitérően válaszolt. Szerbán nem hagyta abba, s már félreérthetetlenül a fiú esetleges szeretőiről faggatózott. Csak kedélyt, kedélyt mindenáron! A nagyapa elképzelt intimitásokon nevetgélt. Péter homloka összeráncolódott, utálta, ha nyilvánosan beletúrtak a magánügyeibe. Méghozzá úgy, mintha kisgyerek játékait dobálnák szét könnyedén.

– Sajnos, holnap reggel... – kezdte.

S máris mindenki szeme elé kapta karóráját.

– Jaj, de mennyire! Méghozzá kora reggel! Későre jár! – visszhangozták mind.

Megnyugvással látták az órán, hogy nem kevés időt töltöttek itt. Szedelőzködtek. Ekkor Szerbán megemlítette: Károlyék azt mesélték legutóbb, divatos a rézmozsár a szobában. Felragyogott: talált egyet a padláson, ki is fényesítette, vinnék el. Hozta a mozsarat, spárgát, papírt. Nem véletlenül, s nem feledékenységből maradt ez utoljára. Ezek is újabb percek. Emmi intett a férjének:

– Csomagold be légy szíves, ebben te vagy a szakember!

– És te ugyan miben vagy szakember? – kérdezte Szerbán.

Semmiben. Az anyaságban sem. Pusztán háztartásbeli. Emmi arra gondolt, hogy Gyula nem jár ide. Ami nem kötelező a vejének, nem kötelező a menyének sem. Egy szerencse, hogy most már úgyis szabadulnak.

Nem azonnal, még nem. Amikor Károly becsomagolta, átkötötte a mozsarat, akkor állt elő Szerbán, hogy Grizákné falusi tojást hozott, rengeteget, azt meg Kamilla vigye el. Kamilla hiába tiltakozott, Szerbán erőszakosan rátukmálta. A tojásokat egyenként kellett papírba göngyölni.

Az előszobában sorra kérdezte őket, mikor jönnek legközelebb.

– Megtelefonálom – sietett Kamilla, – úgyis gyakran telefonálok.

– Felugrom, nagyapa – csókolta meg Péter – amint lehet.

– És te, Károly?

– Kevés az időm! Értsd már meg: ha nem tanulok tovább a negyvenhét éves fejemmel, akkor sincs szusszanásnyi időm!

Ez volt az utolsó mondat, s szinte bőszülten hangzott. Túlságosan sokáig tartott a tojások becsomagolása egyenként. Közben visszaszivárgott és megkeményedett a méreg. Mindnyájan azt akarták volna, hogy szépen búcsúzzanak.

Szerbán a nyitott előszobaajtóban álldogált, s ők visszaintegettek a folyosóról, melegen.

A barlang sehol. Eltűnt. Magánzárka maradt a helyén. Ezen holmi bársonyfüggönyök és perzsa faliszőnyegek semmit sem segítenek.

Az edényeket ugyan kirakta Kamilla, de a fehér abrosz még az asztalon. A morzsák is, meg papírszeletek és spárgadarabkák. Szerbán elhatározta: mindent érintetlenül hagy, míg majd holnap reggel Grizákné beletenyerel. Tárgyi bizonyítékok. Íme valóban itt jártak. Valamennyien. Gyulát már úgyis ki kellett iktatni.

Ha tudná, mikor jönnek el újra együtt... mindegy mikor... két hónap múlva, a kilencedik vasárnap... ha biztosan tudná, akkor visszabarlangosodna a magánzárka. De ez teljesen bizonytalan. Előtte szívós adminisztráció... Péter talán felugrik... majd valamikor Kamilla is... Lehet: Károly fel sem ugrik. Károly haragszik.

A mozsarat nem most kellett volna odaadni. Ha telefonált volna... a jövő héten, Károly biztosan érte jön. A mozsárnak van némi értéke, s ők szeretnek gyarapodni. Kettesben, négyszemközt enyhébb a kényszer, ez a szörnyű bántás-kényszer...

Járkált fel-alá, s a lába a szokottnál jobban remegett.

Egyszercsak! A fotelből, az ülés hajlatából kikandikált valami. Szemüvegszár. Károly szemüvege az ülés és a háttámasz közé csúszott.

Szerbán fiatalon is, a háborús égzengés közben is és a felesége halála óráján is természettudományosan gondolkozott. Csak most... mert minden eddiginél akaratosabban határozta el, hogy vigyáz. Figyel és összpontosít. A bántás-kényszer erősebb, mint ő. Képtelenül erős, már-már misztikus.

Ezért. Ezért hitte, hogy bizonyos fokig csoda. A Károly itt felejtett szemüvege.

Kiszámította, mikor érnek haza. Jókedvre derült. Elvégre apa és fia között semmi sem helyrehozhatatlan, ha nem hiányzik a jószándék és az értelmes megközelítés. Leszedte az abroszt, elrakta a papírszeleteket és a spárgadarabkákat.

Húsz perc múlva tárcsázta Károlyt. Alig bírt az örömével:

– Nálam hagytad a szemüvegedet édes fiam!

– Köszönöm.

A hang hideg és nagyon távoli. Szerbán sürgette, hogy értse meg...!

– Mondom: a szemüvegedet! Gyere érte, Károly. Az a legokosabb, ha most mindjárt!

– Forduljak, amint hazaértem!

A hang gúnyos, kissé megvető.

– No akkor holnap reggel. Hiányzik neked.

– Nem hiányzik, tudod, hogy csak olvasáshoz használom. Különben is: van pótszemüvegem.

Ha pótszemüveg van, akkor csoda nincs. Bizonyos fokú sem, bizonyos értelmű sem, semmilyen. Elbuktató érzés volt. Egy pillanatig. A következőben azt gondolta: mégis megkapaszkodik:

– Inkább elviszem én. Az a pótszemüveg eltörhet.

– Dehogy fáradj vele. Ha ennyire aggódsz, reggel érte küldöm a vállalati sofőrt.

Elbuktató érzés. De ne adjuk meg magunkat.

– Van autód neked is. Mi az a kis kitérő... Ismered a lélektannak azt a tételét... már hogyne ismernéd... – nevetgélt, hosszasan nevetgélt... – Egyszóval, ahol ottfelejtünk valamit, oda visszavágyunk, egyszóval azért hagytuk ott, hogy visszamenjünk.

Szünet. Hallgatás. Rögös értetlenség. Majd újra Szerbán:

– Nem véletlen, hidd el.

– Küldöm a sofőrt, apa. Ne haragudj, de Emmi kieresztette a fürdővizemet, kihűl.

Ezután leült masszív, öreg íróasztalához. „Úgy kell megoldanom, mint a tudományos problémát" – mondta félhangosan, tagoltan. Első ismeretlen: mire van szükségük.. mire van szüksége legalább egyiküknek, amit én nyújthatok. Hogy neki legyen fontos. Második ismeretlen: az előbbi hogyan biztosítsa a rendszeres kapcsolatot. Nem lehet esetenként megharcolni, nem lehet, túlságosan kimerítő.

Apránként sorra vette életük és körülményeik minden mozzanatát, elemét. Nem kínálkozott megoldás. Sokáig. Míg majdhogynem intuitíve felvillant egy kép. Péter homloka összeráncolódik, szemlátomást kedvét veszti...

Már tizenegy óra múlt. Nem baj, Kamilláék későn fekvők, s ha lefeküdtek volna, az sem baj, egyszer, kivételesen.

Gyula vette fel a kagylót.

– Ne haragudj Gyula, nem szoktam ilyenkor... de most okvetlenül beszélnem kell Péterrel.

– Dehogy haragszom, papa kérem. Azonnal küldöm.

A nyájas hang igen örült, hogy megúszta ennyivel.

– Aludtál már Péter? Akkor nagyon jó. Sürgősen mondanom kell neked valami lényegbevágót, amit nem mondhattam a többiek előtt... El tudnál most jönni?

– Hát ha.... annyira sürgős...

– Éjszaka még sohasem hívtalak.

– Igaz. Elmegyek taxival. Halló, halló! Anyu kérdi, nem kell-e orvos?

– Mentsen Ég! Kutyabajom.

Péter lihegve érkezett. Futott a lépcsőkön. Szerbán nem akarta elengedni a percet. Csak gyönyörködött és gyönyörködött benne. Péter újra itt. Pedig most ment el éppen. Rohant hozzá. Őt szereti legjobban az emberek közül.

– Sürgősnek mondtam, Péter. Mert soha nem tudhatjuk, mi történik másnap. Az emberi kapcsolatok túlságosan is törékenyek. Különösen nő és férfi között... Hátha éppen holnap szakítanátok... Én észrevettem Péter, hogy te zárkózott vagy és őrzöd a magánügyeidet, helyesen, okosan...

– Mit kívánsz, nagyapám? Elképzelni sem tudom.

– Várd csak meg. Hiába vagyok én modern szemléletű, erről nekem sem könnyű beszélnem veled... De még jól emlékszem legénykoromra... én... én kirakhatnám a személyzetit.

– Ott még fonográf is van és sárga újságkötegek és amit legjobban szerettem gyerekkoromban: illatos fűszeres dobozok a régi kredencből... – Péter hadart és a tárgyakba fogódzott kerge zavarodottságában. – És főleg a ruhásszekrény, hová tehetnéd nagyapám, nincs hely hozzá sehol.

– Nem ragaszkodom én otromba bútorokhoz. Eladjuk, kisebbet veszünk, hogy elférjen az előszobában. A lomot pedig felszámoljuk, minek zsugorgassam. Node attól függ, szükséged van-e a személyzetire?

– Jelenleg... jelenleg nincs ilyesmi... – dadogta a fiú.

Volt ilyesmi. Szerelem, sok nélkülözéssel. De a meghökkenéstől elvesztette tájékozódó képességét. Jól értette nagyapát?! Ha igen, elképzelhetetlen az ő barlangjában, tudtával és támogatásával. Ha elutasítja... Óriási ajánlat! Később leharapná a nyelvét. Vera mit szól? Vajon hajlandó-e? Egyfelől: kislány még tulajdonképpen. Másfelől szerelmesek. De milyen szomjasan! Kapualjakban és a Szigeten este. De így, együtt még nem voltak soha.

– Mennyi az a *jelenleg* Péter? Napok? Hetek? Hónapok?

– Nem... Nem tudom... fogalmam sincs...

– Majd idetelefonálsz. Lehetőleg délelőtt, hogy Grizákné befűtsön. Arról a kis kályháról nem is hinné az ember, de kitűnően átfűti a személyzetit és tartja is a meleget.

– Igen, de akkor sajnos nem találkozhattok. Okvetlenül azt kell hinnie, hogy senki sincs itthon.

– Rendben van... persze... Addig lennél velem, míg csenget, aki jön... Aztán már nem látjuk-halljuk egymást, köztünk az előszoba is, a konyha is. Délután és este ki se teszem a lábom a szobából, Grizákné ide készíti a vacsorát. Nektek is készítene. Ha anyád nem haragszik érte, itt is alhattok, veszünk összecsukható ágyat és reggelenként beköszönnél. Délután meg együtt beszélgetünk, csakis, amíg csenget... aki jön...

Péter már értette, miről van szó igazában. Ezúttal a megrendüléstől akadozott a nyelve.

– Oly kedves vagy te nagyapám...!

– Én?! Talán tettem egy és mást... Többnyire jót akartam... De hogy éppen *kedves*..?!

– Igen, igen! Melyik nagyapa ajánlana fel ilyet magától?! Ebben a kétmilliós városban nincs kettő!

– Ugyan már! Érzelgős vagy!

– Érzelgős?! Na iszen! Tudod-e, hogy mi fiatalok utáljuk az érzelgést! Köpünk a nyavalygásra!

Szerbán simító hangsúllyal-mozdulattal hajolt előre:

– Felesleges minden szót mérlegre tenni, kisfiam. Az a fontos, hogy kedvező megoldás ígérkezik.

Vajon ígérkezik-e? És ha Vera megmakacsolja magát?! Ennek puszta elképzelése felborzolta Pétert.

– Ígérkezik! Ha meg lehet az az illúziónk, hogy egyedül vagyunk. Mondd, bizonyos, hogy nem találkoztok?!

– Majd éppen! Kis szajhákkal!

– Hogy érted a többesszámot?! Frappáns helyzet: egy lányt szeretek!

Szerbán a gúnyra gúnnyal válaszolt:

– Egyetlened!

– Nem használjuk ezt a szót. Érzelgős.

– És milyen az a tubarózsa?

– Olyan, hogy nem tubarózsa! És még sokkal kevésbé szajha! Mit képzelsz?!

– Azt, hogy a nyilvánosházakat bezárták. Vonatkozó hölgyek manapság házhoz jönnek.

– Akkor minek ajánlottad fel?! – üvöltötte Péter. Először fordult elő életében, hogy ordított a nagyapjával. – Bűnbarlangnak?! Hol élsz te?! Fogalmad sincs, kik vagyunk!

– Énnekem mindegy, milyen lány – mormolta az öregember. – Neked kínáltam. Tudni szeretném, kell-e?

– Meglátom. Ha kell: értesítlek. De ne nyúzz vele, hogy mikor és mikor. A szekrényt és a lomokat ne add el, míg nem döntöttem. De rohanok is. Jóéjszakát.

CSERHÁT JÓZSEF

Alszik a szarvas

A tűz is alszik. Azt mondjuk, kilobbant.
A gyík is alszik: dermedt tőr a tokban.
A tó is alszik, hártyás már a széle,
úgy fogja most a partok por-szemét,
akár a mágneslap, mikor letéve
hozzálapul az apró reszelék...
És ő is alszik. Ő, akit legyőztek.
Alázuhant, de fényt adott az ősznek.
A fák lobogtak. Bokrokon zuhant át,
mint gyertyatartót, rázta tört agancsát.
A roskadóból elfogyott a hörgés,
de most, hogy alszik, vén szügyére bőg és
virágos ág nő zúzott homlokából,
a nincs-agancs is visszadöfve vádol.
Mert most, hogy alszik, álma magva kelt ki.
Kóró álmodja így, hogy ő virág,
a nyomorék, ki alva elfelejti,
hogy ökle nincs, ha bántják, visszavág.

Egy kép alá

(A fiatal művész a Halálgyár olvasása után festette)

Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
Egy asszony fényes arca uralja ezt a vásznat.
A gyáva látja és fél, hogy véle szembe nézzen,
úgy érzi, föld alá kell süllyedni szégyenében.
Fázón, borzongva nézi – ijedt fejét emelve –
úgy érzi, megvakítja az asszony honszerelme.
Kikötve áll az asszony, háttal a nyírfarácsnak.
Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.

Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
E kép a zord valóság. Nem rőpke tünde látszat.
Ha azt hitted, nem élhet asszonyban hősiesség:
e képen láthatod most dacolni gyenge testét.
Fehér kő lett a térde, kopognak ujjai.
kicsordult könnye megfagy, nem tud lehullani.

* Az augusztus 6-án elhunyt Batsányi-díjas dunántúli költőre emlékezünk.

most már csak áll – a hóban – háttal a nyírfarácsnak.
Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
Ó, mennyi fény e képen! (S az asszony arca sápadt)
Ó, mennyi megfagyott kín és mennyi borzalom van!
Kikötve áll az asszony a holdsütötte hóban.
Vállából jégszilánkok állnak ki mint szegek,
fején a fagy hatalmas gyémántja díszeleg,
haján a rálocsolt víz – szuronnyá fagyva – átcsap.
Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.

Tanúnak hívlak

Az az idő idáig szaladt . . .
te vagy a tanúm, hogy falakra falat
rakhatott volna bennem a halál.
Húsz éve vagyok hű fiad,
húsz hosszú esztendeje már.
S ebben a kétszer tíz esztendőben
volt gondom bőven:
lebontottam a romot magamban.
Tanúm vagy. Tudod, hogy igazam van.
Roncsok között és romok alatt
te tártad föl akkor a titkot:
nem hamvadt el a Gondolat,
minden tavasz arra tanít, hogy
nem vagyok árva!
Tőled tudom, mért van igazam,
mitől szebb a madarak szárnya,
mit hozhat a másnap,
amikor bennnem a vigasztalásnak
virágkeze van.
Nyársak hegye, kötelek görcse bennem.
Azóta – lásd – már arcom is barázdált.
Tőled tudom, nem arra szültek engem,
hogy véremben más áztassa lábát,
s ujjam a késnek odaadjam –
itt van, csak hegyezgessék . . .
Egem, ha néha el is sötétül,
húsz éve már, hogy háború nélkül
küldöd vissza ereszemre a fecskét.

ABODY BÉLA

Hatszázöt kísérlet

Használati utasítás

Mondják, hogy a mű maga helyett beszél; minden kommentár felesleges. Ez azonban legfeljebb remekművekre vonatkozik, s nem egy félkész író próbálkozására. (Remekművekre sem mindig; hány közönséghez vezető csatornájukat torlaszolta el sokszor a félreértés, a készületlen befogadóképesség, a méltatlan divat, a gonosz „szervezés", olykor századokra?) Írásomat is afféle normális csecsemőnek tartom, s nem önműködő hőgerjesztővel megáldott csodagyereknek; ez az enyém is bizony rászorul a pólyára s a pelenkára; védenem kell a külvilág természetes hőmérséklete ellen, legalább néhány szó magyarázattal, a megértés megkönnyítésével.

A minősítésbe természetesen nincs jogom beleszólni: a kalkulust a Jelenkor olvasója osztja ki. Honunk irodalmi tájain először, mert ezt a darabot nem láthatta, hallhatta, olvashatta eddig sehol. Legközelebb egy önálló kötetemben fog vele találkozni, néhány hónap múlva. Szűzbeszéd tehát.

Izgalmamat növeli, hogy legfrissebb „igényesebb" munkám. Nincs más mentsége, csak önmaga. Hibátlan munkakörülmények között írtam a szigligeti Alkotóházban, egy magam beállította, „pult alatti" gyógyszerekkel megtámogatott alvókúra és szívkompenzálás üde szüneteiben. Szórakozásból, sürgetés, kézzelfogható igény nélkül; életem első olyan munkája volt, ami nem kapcsolódott a szervezett irodalmi élet megszokott és praktikus szertartásaihoz, konkrét „rendeléshez", várakozáshoz. Ha tehát rossznak minősítik, engem kell kiebrudaljanak az irodalomból. Hogy jó-e, nem tudhatom, de hogy a többi rosszabb, abban bizonyos vagyok. Ezt tudom most nyújtani, s félek, hogy esztendőkig csak ennél silányabbat.

*

Bár a darab – maradjunk ennél, hogy „darab", mert jellegéből következően teljesen egykutya, hogy színpadon játsszák-e, vagy a tévében, netán a rádióban, avagy platoni dialógusként csak olvassák – látszólag zárt, s úgy hiszem, minden előzmény és következmény nélkül megérthető, kötelességem elárulni, hogy egy kísérlet része. S mint ilyen, bizonyos fajta, önmagán túlmutató dolga is van munkálkodásomban. A kötet, amire az imént céloztam, furcsa vállalkozás. Illés Endrének, a Szépirodalmi Könyvkiadó vezetőjének kell dedikálnom: nem elsősorban azért, mert vállalta, hanem mert tudatosította álmomat és formába öntötte. Ez a kötet „könyv" lesz; minden egyéb műfaji megjelölés megtévesztő. Összes – köztük sok senki által nem látott, nem olvasott – szindarabom, mint dokumentumok, illusztrációk; s mellettük sorsuknak, a világ s jómagam hozzájuk fűződő viszonyának oknyomozó leírása. Ez a könyv tehát – melyet nyilván a szükség, a „tiszta műfajokban" való tehetségtelenségem szült, s a közléskényszer igyekszik erénnyé felnövelni – egységes kezelést igényel majd. Ez a darab is kellőképpen körül lesz bástyázva fogantatásának novellájával. Ezt itt most nem akartam, bízván benne, hogy – néhányad magával – megáll a lábán a kötet egységes céljától és hangulatától várt segítség nélkül is. De

ha esetleg nagyon haragszanak rá, gondoljanak arra is, hogy utolsó ítéletüket akkorra kell tartogatniuk, amikor a kötetben „csapatjátékosként" is megpillantják.

Ami a darab történelmi hitelét illeti, – volt egy olyan igény, hogy mondjak róla valamit –, csak az általában ilyenkor elmondható legkonvencionálisabb közhelyeket tudom fújni. Természetesen: ez így nem történt meg. Természetesen: megtörténhetett volna; a nevek, évszámok, adalékok rendben, hála az érdeklődésemtől meglehetősen távol eső szakirodalomnak. Természetesen: a darab mondanivalója nemcsak szereplőire vonatkozik, s nem csak az adott korra. Nem szeretem a „konkretizálás" kacér változatait: „bizonyítható" történelmi közegbe spékelni aktuálpolitikai nyelvöltögetéseinket, s ha baj van, a mű egyszeri, egyedi jelentésének védelmébe húzódni: nem rólatok szól a mese, hanem Álmos fejedelemről, Tintorettoról, vagy Madárfejű Lajcsikáról, tessék csak fellapozni a lexikont, minden stimmel. Most mondom tehát előre: ha írói becsvágyamnak – s persze elemi írói kötelességemnek – tartoztam is vele, hogy hőseimet személy szerint is éltessem, a példázat általánosabb érvénye jobban izgatott, mint egy frankfurti tudós, s egy pénzemberré züllött orvos civakodása. Tehát: ha valaki – kellő tisztességgel, az adott szövegből kiindulva – valami „aktuálist" talál a jelenetben, s ezt támogatja, vagy elutasítja, nagyon örülök, s lemondok a korhűség látszólag hibátlanul megszervezett védelméről. Ne csapjuk be egymást!

*

Egy kitűnő rádiólektor megrendítő félreértése – szociológiai tanulmány, hogy kinek hogyan és merre vált az agya! – győzött meg róla, hogy a darab egy pontja talán mégis homályos. Ez lehet egyszerű írói gyengeség is, tehát az én hibám. De lehet egy, az ötvenes évek elején elnevelt befogadói ízlés zavara is; ez esetben ártatlan vagyok, és senki sem kötelezhet darabom átírására csak azért, hogy egy rossz olvasói beidegződéshez hozzápászítsam. Miután nem tudom eldönteni, ki a hibás, én-e, vagy az az olvasó, – netán egyikünk sem, vagy mindketten –, azt a kompromisszumot választom, hogy hagyom békén a darab szövegét, de vállalom az eszmei tartalom didaktikus, középfokú összefoglalását, hogy eltávolítsam a megértés minden akadályát. Tehát: egyik figura sem a szócsövem. Tévedés, hogy a rokonszenves „pozitív hős" Erlichnek teljesen igaza van, csak nem találtam neki jobb érveket, s a sátánkodó „negatív hős" Lambrecht túl okosra sikerült: lám, lelkem mélyén őt propagálom. Az az igaz, hogy Erlich tiszteletre méltó humanizmusát és Lambrecht cinizmusát egyszerre óhajtottam „leleplezni". Egy őszintén érzelgős, szívfacsaró, romantikus szentet, ki individuálisan akarja megváltani a világot, s zseniális felfedezéséhez igen naiv társadalomfilozófiai következtetéseket fűz. Okosabb, de értéktelenebb társát pedig elmés, de kizárólag vitatársa logikai hibáin élősködő negativizmusáért, hitetlenségéért. Egy hamis hit, s egy hitetlenség találkozása: erről szól a darab. A világot másképpen kell megváltani. Kiad-e két, egymással marakodó tévedés egy igazságot? Ha személy szerinti szócsöve nem lép is a színre? Ezt akarnám Önökön kipróbálni. Azt a bizonyos „harmadik" igazságot, – a miénket, korunkét, életünkét –, amelyre Lambrecht utal, éppen csak egy pillanatra.

SZEREPLŐK:

dr. Paul Erlich
dr. Karl Lambrecht
Mária

Játszódik 1909-ben, Frankfurtban, dr. Karl Lambrecht egészségügyi főtanácsos, a Speyer bankház megbízottja dolgozószobájában.

Bemondó: 1909-ben Paul Erlich doktor, német orvos és kutatóvegyész, Robert Koch professzor hajdani tanítványa Frankfurtban hét esztendei munkával, miután 605 arzénvegyülettel hiába kísérletezett, felfedezte a híres 606-os készítményt, a Dioxi-diamino-arsenobenzol-dihydro-chloridot, a vérbaj kórokozójának elpusztítóját. A most következő beszélgetés nem sokkal a felfedezése előtt zajlott le, dr. Karl Lambrecht egészségügyi főtanácsos dolgozószobájában.

(gong)

Lambrecht: Mária kérem! Mária! Mária kérem, lesz olyan kedves . .

Mária: A kapucinerét, főtanácsos úr.

Lambrecht: Ja hát úgy könnyű, ha valaki gondolatolvasó.

Mária: Kétharmad résznyi tej, egyharmad résznyi kávé, Costarica Ramon. Két kockacukor, egy briós. A tejet forrón, a kávét hidegen.

Lambrecht: Mondja, kérem; biztos benne?

Mária: Négy esztendeje dolgozunk együtt, főtanácsos úr.

Lambrecht: Csak azért kérdeztem, mert az ember nem szereti, ha kiszámítható. Nyitott könyv vagyok, és maga tökéletesen olvas belőlem. Nincs titkom maga előtt, kedves Mária!

Mária: Erre most nincs jó válaszom, főtanácsos úr.

Lambrecht: Ne is erőltesse magát, kérem. Nem tartozik a munkaviszonyához.

Mária (kitölti a kávét)

Lambrecht: Úgy, köszönöm. Bizonyára az sem lepi meg, ha megteszem a szokásos koraesti tisztességtelen ajánlatomat.

Mária: Én pedig a szokásos udvarias, de határozott visszautasítással nyugtázom a megtiszteltetést, főtanácsos úr.

Lambrecht: Nyilván érveinket sem kell kicserélnünk.

Mária: Valóban azt hiszem, hogy fölösleges, főtanácsos úr.

Lambrecht: S mégis ki fogjuk cserélni, kedvesem, mert hozzátartozik a szertartáshoz. Maga szép és fiatal; parázsnálkodásunk emléke leperegne a testéről, mint hamvas gyümölcsről a hajnali harmat. Ideje is jutna rá elegendő, hogy elfeledje ősz főnöke szenvedélyét, melyet csakhamar sírba visz. Nincs magában szánalom?

Mária: Nem tartozik a munkaviszonyomhoz, főtanácsos úr.

Lambrecht: Ne éljen vissza a kiszolgáltatottságával, kérem! Ebben nagyok valamennyien. A gyöngeségük a fegyverük, és célbaveszik vele az udvariasságunkat. Vigyázzon, mert egy szép napon abbahagyom udvarlásomat!

Mária: Még nem próbáltuk meg, főtanácsos úr.

Lambrecht: Meg fogom lepni. Istenbizony meg fogom lepni, kedvesem! Észrevehette volna, hogy szokásainkat merő előzékenységből ápolgatjuk, a könnyebb megjegyezhetőség kedvéért. Udvariasan dédelgetjük a magukfajták illúzióit, hogy ismerik a világot és ismernek bennünket, de meg fogom lepni!

Mária: Fenyeget, főtanácsos úr?

Lambrecht: Tudja mit, kedves Mária? Egyszer fogom magam, és lemondok magáról! Vérző szívvel, de lemondok! Csak meg ne bánja!

Mária: Talán meg fogja könnyíteni a helyzetét, főtanácsos úr, hogy olyasmiről mindig egyszerűbb lemondani, ami nem a miénk.

Lambrecht: Azt hiszem, túlbecsüli magát. El tudom képzelni, hogy a birtoklás határozottan csökkent az értéken. A puszta lehetőség korlátlan, ám a va-

lóság egyféle, és kizárja az összes többi lehetőséget; tetszik érteni?

Mária: Akkor hát . . .

Lambrecht: Igen. Holnap folytatjuk a magvas eszmecserét.

Mária: Amíg . . ?

Lambrecht: Amíg. Bízzuk ezt az én szerencsémre. Mondja, letelt a fél óra?

Mária: Igen, főtanácsos úr. Erlich doktor úr nagyon türelmetlen.

Lambrecht: Úgy látszik, ő ez a karakter. Van, akit kifejezetten lehűt, mondhatni elzsibbaszt a várakozás. Másokat, mutatja a példa, határozottan felajaz.

Mária: Talán nem kellene annyit váratni . . .

Lambrecht: Talán kellene, talán nem kellene. Nem vagyunk sem jósok, sem pszichológusok. S arra sincs módunk, hogy a két lehetőséget párhuzamosan próbáljuk ki. Marad a kisebb rossz: Erlich doktor vár!

Mária: Már azelőtt is . . . amikor azt üzente ki főtanácsos úr, hogy fontos értekezlet . . . úgy tüzelt a tekintete . . . azt mondta, hogy ez a kísérlet . . .

Lambrecht: Szóval tüzelt a tekintete. És én azért engedjem be magamhoz, mert tüzelt a tekintete. Kérem, ezen az alapon Frankfurt minden futóbolondja itt tartana palávert az én tisztes dolgozószobámban . . .

Mária: Láttam, hogy valami fontosat, valami nagyon fontosat akart . . . Sorsdöntő kísérletről beszélt . . .

Lambrecht: Fájdalom, önmagunk ügyeiben nem mindig tudjuk megítélni, mi a fontos és mi nem. Itt van az a bizonyos természetes elfogultsági tényező . . . még magát is gyanúba keverné, drága Máriám, ha ez a maga Erlich doktora el nem múlt volna ötven esztendős, maga meg nem kedveli az efféle koros gavallérokat . . . tüzelő tekintetet ide vagy oda . . .

Mária: Szóval . . .

Lambrecht: Szóval tessék, rendben van, invitálja csak be Erlich urat, ha ezzel szívességet teszek magának. Igen, maga meg hazamehet, elboldogulunk mi édeskettesben is a doktor úrral.

Mária: Hát akkor én szólok is . . .

Lambrecht: Helyes, a viszontlátásra, tudtam örülni, kisasszony! Holnapra több szánalmat kérek! Vagy jobb válaszokat! Tudja mit? Utóbbiakkal is beérem!

Mária: Jóestét. (el.)

dr. Erlich: Elnézést kérek, hogy talán alkalmatlan időben . . .

Mária: No de drága doktor úr, már az első mondatával megsért. Hogy-hogy alkalmatlan időben? Tessék csak helyet foglalni! Részemről a megtiszteltetés, hogy a tudomány illusztris képviselője leereszkedik egy szerény hivatalnokhoz. Egy bürokratához, ahogy önök mondani szokták.

dr. Erlich: Kérem, én most a kollégához jöttem. Olyan ügyben, amit csak egy másik orvos . . .

Lambrecht: Megtisztel Erlich uram, módfelett megtisztel, de hiszen az áruló mindenkinél rosszabb! A mit sem sejtő, bambán ártatlan szerecsen előtt tárvanyitva a mennyek kapuja, de a hitehagyottnak pokolban a helye! Csak voltam orvos, drága Erlich uram, csak voltam. Mióta a Speyer bankház szolgálatában a cég tudományos befektetéseit ellenőrzöm, mondhatnám talán szerénytelenebbül, hogy irányítom . . .

dr. Erlich: Én azt hiszem, a helyzetek nem változtatják meg az embert, főtanácsos úr.

Lambrecht: Nagyon bátorító feltételezés, Erlich úr, és igen költői. A tudomány lírája mindig megejtő. No, fűtsünk alá ennek a lírának, drága kollégám, ha már megtisztelt a címmel és bearanyozta vele a délutánomat. Klosterfraumilch, Altvater? Mennyit tölthetek? Tetszik látni a jelzéseket a pohárón: hölgyeknek, uraknak, fedélzetmestereknek, disznóknak. Önné a választás!

dr. Erlich: Köszönöm.

Lambrecht: Tessék csak. Egészségére!

dr. Erlich: Egészségére, főtanácsos úr. Arról lenne szó, ön, bizonyára tudja, hogy az arzénvegyületek . . .

Lambrecht: No de ilyen gyorsan a tárgyra térni? Mielőtt kiélveznénk a találkozás liturgiáját? Biztos ön benne, hogy a tárgy a lényeg, Erlich doktor úr? Nem az út, amíg eljutunk hozzá? Tessék még egy pohárkával! Szivart? Ezt azt hiszem fölöslegesen kérdezem, mindenki tudja, hogy szerény vagyonát Havannákba öli.

dr. Erlich: Köszönöm.

Lambrecht: Kadereit bácsi, az üvegmosója sokat mesél önről az intézetben. Valósággal bálványozza! Tőle ismerjük szenvedélyeit.

dr. Erlich: Érdeklődtek?

Lambrecht: Nézze, ne értsen félre! Nem nyomozunk munkatársaink után, isten ments! A világért sem. Csak hát tetszik tudni, ami van, arról beszélnek. Még pontosabban: az van, amiről beszélnek.

dr. Erlich: Akkor bizonyára azt is tudják Kadereit bácsitól, hogy kísérleteim fontos szakaszához értem.

Lambrecht: Hallottam róla valami keveset.

dr. Erlich: A lényeget nem kell magyaráznom. Keresem a Spirocheta pallida gyilkosát.

Lambrecht: Hét éve.

dr. Erlich: Önnek kitűnő az emlékezete.

Lambrecht: Nem akarok idegen tollakkal ékeskedni. Rajta van a dátum a kiutalásokon, amiket a kísérletek céljára kapott. Ennyi az egész.

dr. Erlich: Odáig már 1903-ban eljutottam, hogy a sulfocsoporttal dúsított benzopurpurinnal megsemmisítettem a kísérleti egerek vérében nyüzsgő tryaponosomákat. A haldokló egerek feltámadtak!

Lambrecht: Aztán, úgy hallottam, hatvan nap múlva megdöglöttek szegénykéim.

dr. Erlich: Valóban. Szóval az anilin festék ötszáz változatát vizsgáltam végig . . .

Lambrecht: Eredménytelenül.

dr. Erlich: Ekkor kezdtem vallomásra bírni az atoxylt.

Lambrecht: Ezt már közös gazdánk, a Speyer bankház jóvoltából 1906 óta.

dr. Erlich: Az atoxyl többet tudott.

Lambrecht: Ha nem tévedek, 591 arzénvegyület teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Ettől kezdve a kiutalásokért nem Georg Speyer igazgató úr, hanem kedves felesége, Franciska nagyságos asszony állt jót. Tetszik látni? Ez már az ő kézjegye.

dr. Erlich: Lévén, hogy a bankház alaptőkéjének ötven százaléka Franciska asszony hozománya volt, és így Speyernének aláírási joga van.

Lambrecht: Ez természetesen igaz. Pontosabban: csak majdnem igaz. A részvényesek döntése értelmében a tudományos juttatásokkal és befektetésekkel most már én foglalkozom.

dr. Erlich: Ezt is tudom. Ezért vagyok itt, főtanácsos úr.

Lambrecht: A dolog teljességéhez tartozik, hogy azóta ön újabb tizennégy kísérletet folytatott, immár az új csapáson, amelyet, hogy legutóbbi levelét idézzem, biztos nyomnak, végleges útnak jellemzett.

dr. Erlich: Mert az!

Lamrecht: Ha megengedi, íme egy három esztendővel korábbi beadványa is, doktor úr; ebben szinte szó szerint azt írja, csak egy más hasonlat köntösébe pólyálva óvja a valóság kellemetlen hőmérsékletétől . . . hogy azt mondja: sötét erdőben tévelyegtem eddig, de ritkulnak már a fák, beszűrődik a napsugár, közeledünk a célhoz! Nos?

dr. Erlich: Azóta sokminden történt.

Lambrecht: Ó, hogyne. Sokminden. Például annyi, de nagyon kérem, ne vegye zokon, igazán nagyon kérem, nézze el nekem, hogy olyasmit mondok, amit úgyszólván ön is tud . . . azóta ön az ötvenötödik esztendejét is betöltötte. Idegei, ha szabad így fogalmaznom, romlottak, memóriája sem áll a helyzet magaslatán. Önmagához címzett levelezőlapokkal figyelmezteti magát a fontosabb családi dátumokra, sőt tudományos elvégzendőire. Szokásai, már elnézést, kissé meghökkentőkké váltak. Talán arra az egyre utalnék, hogy a város összes kintornását a laboratórium kertjébe szoktatta, ahol mondhatom különleges koncerttel szórakoztatják az igen tisztelt kutatószemélyzetet!

dr. Erlich: Kérem, ezek a dolgok . . !

Lambrecht: De, igenis, ide tartoznak, Erlich uram. Ön, ha szabad így kifejeznem magam . . .

dr. Erlich: No mondja csak ki bátran, főtanácsos úr: meghibbantam! Belehülyültem a sikertelen kísérleteimbe, veszélyeztetem a mecénás hírnevét, eltékozlom a reputációját, megrokkantam, és semmi jót nem ígérek a cégnek! Ön úgy véli, ebből már nem lesz siker, ergo nem fakad pénz!

Lambrecht: Azt hiszem, túloz, doktor úr. Én ilyet nem mondtam. Összefoglaltam a közvéleményt, mondjuk inkább úgy, hogy a közvélemény egy részét, inkább

csak baráti figyelmeztetésképpen, hogy számot adjak a magam gondjairól...

dr. Erlich: Közvélemény!

Lambrecht: No, azért hiba lenne túlságosan lenézni a közvéleményt, doktor úr. Azok vagyunk, aminek látszunk.

dr. Erlich: Én pedig e rossz látszatok ellenére, azzal a belső bizonyossággal, ami minden okfejtésnél erősebb, arra akarom kérni főtanácsos urat, akinek a szava az ügyemben, a további munkám ügyében olyan sorsdöntő... Nagyon kérem, hogy...

Lambrecht: Jaj, kérem, ne mondja ki! Könnyítse meg a helyzetemet, drága doktor uram! Nem szeretek visszautasítani; előzze meg a dolgot, és ne kérjen. Talán még egy pohárkával? Vagy egy újabb szivart? Esetleg olyasvalamit, ami a személyes kényelmét szolgálja? Új bútorhuzatok a szobájába vagy efféle. De hogy én hatszázöt sikertelen kísérlet után...

dr. Erlich: De a diadalmas hatszázhatodik előtt!

Lambrecht: Szégyenszemre... a nagy bessz idején...

dr. Erlich: Hogy a Speyer cég hírnevét is növeljük, és az önét is, főtanácsos úr! Jó ügyben érdekeltnek lenni; hát lehet ennél nagyszerűbbet elképzelni? Nem fordítottam Frankfurt felé a tudós világ figyelmét, az ártatlanul kínlódók várakozását? Nem mi vagyunk az utolsó reménység? Gondolja csak meg; ha történetesen mi, éppen mi...

Lambrecht: Hiúság, Erlich, hiúság. Még nem nőtt ki belőle?

dr. Erlich: Hiúság, megengedem, de az ügy érdekében, mert ha az ügy szószólója az ember, akkor az ügy formálja a szavakat és az indulatokat is, és én már nem én vagyok, hanem a megtestesült eszme! Nincs jogom szerénynek lenni, értse meg! Bűn lenne önmagamban kételkednem, mert elárulnám azt, ami a létezésem értelme! A gőg is szolgálat! Az áldozatvállalás legmagasabb csúcsa, mert meg kell küzdenünk nap mint nap a sanda látszattal, a jóízlés, az alázat örök törvényeivel..!

Lambrecht: Látom, teljes sikerrel megtörtént, kollégám.

dr. Erlich: Mert a gőgnek is van mondanivalója, meg az alázatnak is. És lehet, hogy az alázat mondanivalója a silány, s a gőg foglalja kellő díszbe az igaz ügyet...

Lambrecht: De könyörgöm szépen, a statisztikák! Hatszázöt rosszul sikerült kísérlet után fizessek magának a hatszázhatodikra? Nem volt elég?

dr. Erlich: Hát már hogy lenne elég, ha még nincs eredmény, főtanácsos úr!

Lambrecht: Leszámítva az eltékozolt tíz és tízezreket!

dr. Erlich: Nem eltékozolt! Minden balsiker egy lépcsőfok a sikerhez! Minden baklövés okulás és óvás egy rossz úttól! Hatszázöt csapdát már betemettünk!

Lambrecht: De hol az eredmény? Kérem, csapda van még hatszázezer! Az egész élet egy csapda! Hol az eredmény?

dr. Erlich: Nincs szükségem olcsó bizonyítékokra, az eredmény alamizsnájára! Igazam van, és az igazság előbb-utóbb mindig megtermi a maga bizonyítékait, és az eredményeket is, hogy a kétkedőket lecsillapítsa! A képletből gyógyszer lesz!

Lambrecht: Hatszázöt sikertelen kísérlet: ez a maga igazságának a praktikus értéke, Erlich. Én nem vitatom, hogy ha korlátlan ideig kísérletezhetne és örökké élne, a nagy számok törvénye alapján előbb vagy utóbb ráakadna a megoldásra, doktor úr. Ebben bíznak a társadalom csodadoktorai is. Addig csinálni másképpen, amíg egyszer jó lesz. Csakhogy nincs korlátlan időnk, és – ami ebből rám tartozik – nincs korlátlan pénzünk. Amellett: nézzük, hogy mi értelme? Ez az, beszélünk a levegőbe, anélkül, hogy tisztáznánk a dolgok lényegét: mi értelme?

dr. Erlich: Értse meg, főtanácsos úr, tartozunk az emberiségnek...

Lambrecht: Már ugyan mivel tartoznánk az emberiségnek, drága barátom! Mit kapott maga az emberiségtől, kérdem tisztelettel, azon a kellemetlen lelkiismeretfurdaláson kívül, hogy tartozik neki? Ön egyesegyedül a Speyer bankháznak tartozik, pénzzel és hálával, a hét esztendei türelemért...

dr. Erlich: De itt most másféle tartozásról van szó! Betegek százezreiről, olyanokról, akiknek élete-halála múlik azon, hogy... Főtanácsos úr! Tudja

maga, hogy mennyi szenvedés van a világon? Én jártam Frankfurt, München és Drezda nyomortanyáin, Berlinben, Görögországban és Egyiptomban, és azóta nem hagy nyugton... én nem tudok úgy örülni, ha más nem örül! Nekem nincs békességem, ha más nem él békességben! Csak az lehet igazán a mienk, ami mindenkié! Az egészséget kínálom az emberiségnek, a gyógyulás okát-módját fürkészem...

Lambrecht: Miközben megfosztaná a szenvedés léleknemesítő örömétől, Erlich. A szenvedés életjel! Szenvedve születünk, szenvedve halunk.

dr. Erlich: Hát próbálja meg ki-ki a maga bőrén a szenvedés léleknemesítő örömét, de az emberiségnek ne kommendálja, mert hátha más az ízlése! Ön szenvedett már, főtanácsos úr?

Lambrecht: Sajnos, a mostoha sors megfosztott ettől az élménytől. Tudja, bosszankodni,... azt már inkább. Főképpen illogikus következtetésekkel lehet borsot törni az orrom alá, doktor uram.

dr. Erlich: Ön illogikus következtetésnek tartja azt, hogy az emberek száz- és százezreit adjuk vissza a családjuknak...

Lambrecht: Biztos benne, hogy örülnek ezek a családok?

dr. Erlich: Meg önmaguknak! Jussuk van hozzá, főtanácsos úr! A békés öregséghez, az elintézett élet nyugodt számadásához, a visszapillantás öröméhez...

Lambrecht: Nahiszen! Hosszú élet, mint a szenvedések gyógyszere! Olyan nagy öröm az élet, doktor úr, hogy mindenáron nyújtani kell? Mit vár maga az öregségtől? Megvénülünk és meghülyülünk, az unokáink kiröhögnek bennünket, már pápaszemmel sem látjuk a világot, szemfedő borul a tájra, aszott kóró a karunk, de amúgy sem akad, akit jóízűen megropogtatnánk vele: ezt ígéri maga az emberiségnek? Maga, az emberiség barátja?

dr. Erlich: Értse meg, főtanácsos úr: az esélyt ígérem! Ha nem is a bizonyosságot, mert hiszen gyarló emberek vagyunk, de mégis, a jobb esélyt! Az élet lehetőség! A halál bizonyosság, de az élet lehetőség! Hogy egyszer jobbra formálja önmagát, hogy egyszer érdemes lesz élni; hogy a több élet majd jobb életet is jelent...

Lambrecht: Ejha? Erlich úr netán szocialista? Úgy gondolja..?

dr. Erlich: Úgy, hogy az egészséges ember lesz olyan hős, hogy egészséges társadalmat farag magának!

Lambrecht: Nagy tévedés! Aktivizálni csak a kielégítetleneket lehet, kedves barátom. A jó közérzetből nem lesz forradalom! A nyugalomból nem lesz új világ! A maga csodabogyói kedvenc játékszerüktől fosztanák meg az emberiséget: az elégedetlenségtől! Miféle szocialista maga, Erlichkém? A boldogtalanok világforradalma helyett Krisztus urunk, aki kisipari módszerrel, kézrátétel útján gyógyít, és visszaadja hiveit a szegénységnek és a tudatlanságnak; no persze csak azokat, akik véletlenül az útjába akadnak?

dr. Erlich: Főtanácsos urat is a szocializmus ügye foglalkoztatja? Legszebb álmaimban sem mertem remélni!

Lambrecht: Nem nézi ki belőlem? Olvasgattam egyet- s mást ifjabb koromban. Tudja, nem voltam valami jó szakember. A hivatásom nem kötött le. Jutott idő a politikára.

dr. Erlich: Szóval azért ne segítsünk az embereken, mert akkor nem marad segítség az emberiségnek? Kínlódjanak, amíg egyszerre nem boldogulnak?

Lambrecht: Tanulékony, doktorkám. Ezek igen logikus kérdések. Hetven körül majd maga is be fogja érni a kérdésekkel. Ez az; jól kell kérdezni! A válasz már csak merő formalitás. Igen vagy nem, ezek szavak. Lári-fári, fecsegés.

dr. Erlich: Főtanácsos úr tehát az emberiség jövője érdekében akadályoz engem abban, hogy az embereken segítsek?

Lambrecht: Fenét! Fütyülök én az emberiség jövőjére! Nem vagyunk egymással elszámolási viszonyban. Az egyéni boldogság az egyént fegyverezi le, az intézményes boldogság természetesen a közösséget. Látott ön már agárversenyt?

dr. Erlich: Még nem volt szerencsém.

Lambrecht: Sajnálhatja. Rohannak az agarak, előttük a csalétek, mindig csak előttük, sosem érik el. Ha elérnék, nem rohannának. Nos, ez a csalétek a jövő.

A prófétáknak van eszük! Mindig ma kérnek, és mindig holnap fizetnek. Ilyen és hasonló okokból hagytam fel ifjúkori olvasmányaimmal. Fájdalom, nekem nincs időm erre a hosszúlejáratú hitelakcióra.

dr. Erlich: Ezért vállalta el a Speyer bankház érdekképviseletét.

Lambrecht: Ahogy mondja. S e minőségben meg kell tagadnom a hozzájárulást újabb kísérleteihez, doktor Erlich.

dr. Erlich: Ez az utolsó szava?

Lambrecht: Jelen pillanatban igen.

dr. Erlich: Hogy-hogy jelen pillanatban?

Lambrecht: Holnapi következtetéseimért természetesen ma nem állhatok jót.

dr. Erlich: Úgy gondolja, hogy ha a valóság módosítja . . ?

Lambrecht: Ördögöket. A valóság nem módosít semmit. Már elsütötte az egész ócska repertoárját. Mint maga a 605 kísérletével, Erlichkém. Kedélyállapotom viszont váltakozó, miként az időjárás, ilyenkor tavasszal. Néha az egyetértés szórakoztat, néha az ellentmondás. Okfejtéseink úgysem a lényeget ragadják meg, pusztán a dolgokhoz fűződő hangulatainkat fejezik ki. Egyébként: irigylem. Tudja mit? Irigylem!

dr. Erlich: Maga? Engem?

Lambrecht: Hogy ilyen komolyan veszi önmagát. Meg hogy ennyire élvezi az igazságát. Meg sem vizsgálja, hanem élvezi.

dr. Erlich: Én a baktériumok reakcióit vizsgálom!

Lambrecht: Ne áltassa magát, Erlich! Magát nem a baktériumok reakciója izgatja: maga a szórakoztató rögeszméihez keres tárgyi bizonyítékot a baktériumokban, és népes statisztériát a szenvedő emberiségben.

dr. Erlich: De hát nem mindegy, hogy miből táplálkozik az igazságunk? A fajfenntartás természetes és kötelező műveletét, a törvény beteljesítését megszervezi, felcicomázza és megédesíti a szerelmi vágy, de vajon ettől hitványabb lett az ügy, alávalóbb a törvény? A becsvágyam a korbácsom, megengedem, a hiúságom, netán a rögeszmém, de a cél nemes és hasznos!

Lambrecht: Tapasztalataim szerint a szerelmi öröm s a fajfenntartás kötelessége inkább egymás ellen dolgozó erők, kedves kollégám. A becsvágy sem okvetlenül igazolja a célját. Sőt, olykor elhomályosítja.

dr. Erlich: Szóval?

Lambrecht: Szóval Krisztus urunkat sem pénzelték. A próféta ne nyújtsa be a számlát. A szentség költségeit nem lehet a társadalom nyakába varrni.

dr. Erlich: Hagyjam abba a kísérleteimet?

Lambrecht: Dehogy hagyja, Erlichkém! Csak tőlem nem kap rá pénzt. Magának az az öröme, hogy szentté válik, nekem az, hogy erre én nem fizetek magának egy vasat sem, mert őrzöm a gazdáim pénzét. Nem akarom magát befolyásolni, isten őrizz! Csupán közlöm, hogy maga se befolyásoljon engem. Tetszik érteni?

dr. Erlich: Tehát?

Lambrecht: Tehát: nincs pénz, doktor úr.

dr. Erlich: Ha könyörgök önnek; az emberiség nevében . . !

Lambrecht: Mikor bízta meg az emberiség?

dr. Erlich: Az emberiség érdekében, amit sokszor az emberiség sem sejt, mert nem tudja magát megfogalmazni . . .

Lambrecht: Akkor nem érdemli meg a maga jóindulatát, Erlich.

dr. Erlich: De ha én tudom . . !

Lambrecht: Semmit sem tud.

dr. Erlich: Én hiszem . . .

Lambrecht: Hit-kérdésekben forduljon bizalommal a plébános úrhoz. Kitűnően tarokkozik, és remek elzászi bora van. 1903-as évjárat!

dr. Erlich: Az utolsó esélyt . . !

Lambrecht: Egyszer pontot kell tenni a dologra. Nem megy, hát nem megy. A csőd felismerése már siker. Aki belátja gyengeségét, a világ legerősebb embere.

dr. Erlich: Nem a jellememet nevelem, főtanácsos úr; az emberiséget akarom meggyógyítani a gyilkos kórtól. Egy utolsó kiutalás . . .

Lambrecht: Nem, Erlich, megmondtam.

dr. Erlich: Ezen múlhat . . .

Lambrecht: Ha csoda, hát legyen kövér! Boldoguljon magától! Miféle méltatlan bűvészprodukció ez: üdvözíteni az emberiséget a ronda kapitalisták pénzén? Micsoda stílustörés? Nem szé-

gyelli magát, Erlich? Én fizessek a koporsómért? Jobb ajánlatot kérek!

dr. Erlich: Nincs jobb ajánlat, mint a jó ügy, akár üdvözíti, akár koporsóba taszítja a szolgáit! A betegség ellen... mindenféle betegség ellen..!

Lambrecht: A betegség ellen? Ember! Hát abból élek! És abból él a beteg is, mert sajnáltathatja magát! A betegség adja a beteg erkölcsi fölényét! Ez a legolcsóbb népkonyha!

dr. Erlich: De ebben a maga népkonyhájában méreggel főznek, mert az még olcsóbb! Főtanácsos úr, ön ezért a döntéséért egyszer még szégyellni fogja magát!

Lambrecht: Meglehet, Erlichkém. Bizisten, nem is jönne rosszul! Olyan régen szégyelltem már magam. Szinte megfeledkeztem róla, milyen érzés.

dr. Erlich: És felelős lesz a késedelemért.

Lambrecht: Én? Talán ön, hogy hatszázötször nem sikerült a csoda, Erlich úr! Tetszett volna zseniálisabbnak lenni!

dr. Erlich: Meg fogja látni..!

Lambrecht: Nem fogom meglátni. Akkor én már rég halott leszek, kedves barátom. Csendben, békében fogok meghalni.

dr. Erlich: Én pedig...

Lambrecht: Igen, elbocsátom, kedves kollégám. Sok sikert kívánok.

dr. Erlich: Ezt őszintén mondta?

Lambrecht: Mint mindent ma este. Nem irigylem. Sajnálom.

dr. Erlich: Az ön sajnálata nélkül fogom...!

Lambrecht: Nincs lehangolóbb, mint a reménytelen ügy szolgálata. Rá fog jönni.

dr. Erlich: A hatszázhatodik kísérlet!..

Lambrecht: Nem fog vele senkit megváltani. Sem magát, sem az emberiséget. Nincs kit megváltani.

dr. Erlich: Főtanácsos úr, én sajnálom magát. Isten önnel.
(becsapja az ajtót)

Lambrecht: Hát ez elmúlt tőlem. (ajtónyitás) Ejha, micsoda meglepetés, kedves Mária! Maga még itt?

Mária: A poharakat... úgy gondoltam, hogy a poharakat.

Lambrecht: Éppenséggel várhatott volna holnapig.

Mária: Úgy látom, rossz kedvű, főtanácsos úr.

Lambrecht: Maga kitűnő megfigyelő.

Mária: Erlich doktor?

Lambrecht: Elment. No persze, vissza fog jönni.

Mária: Ez ugyan nem.

Lambrecht: Vissza fog jönni, mert tőlünk kapja a fizetését. Nem is erről van szó. Csak tudja... voltak pillanatok. Öregszem, Mária. Én sem vagyok már a régi.

Mária: Történt valami... valami?

Lambrecht: Semmi az égvilágon. Mindenki tökéletesen fújta a szerepét. Egyikünk nem lehet meg a másik nélkül. Csak tudja arra gondoltam, hogy ha..... egy harmadik... egy harmadik hang... valami *más!* No, sebaj. És ha most mégis megismételném tisztességtelen ajánlatomat? Gondoljon a szokatlan időpontra, kedves Mária. Nem hozza lázba?

Mária: A válaszom nem lesz szokatlan, főtanácsos úr.

Lambrecht: El ne siesse.

Mária: Meglepődne, ha egyszer nem ezt felelném, főtanácsos úr. Talán nem is örülne.

Lambrecht: Lehet. Nem próbáltuk.

Mária: Nem is fogjuk, ha igaz.

Lambrecht: A dolgok nem változnak. Az én hatszázöt sikertelen kísérletem... Ez az; a dolgok nem változnak. Szegény jó Erlich doktor... majd ő is rájön... ő még nem ért valamit... valami fontosat...

(Elúszik a hang; zene, gong, majd megint a bemondó:)

Bemondó: Kevéssel e beszélgetés után Paul Erlich doktor, német orvos és kutatóvegyész, Robert Koch professzor hajdani tanítványa Frankfurtban, hét esztendei munkával, miután 605 arzénvegyülettel hiába kísérletezett, felfedezte a híres 606-os készítményt, a Dioxy-diamino-arseno-benzol-dihydrochloridot, a vérbaj kórokozójának elpusztítóját. A Frankfurter Allgemeine Zeitung az emberiség jótevőjének, a Frankfurter Rundschau az elátkozottak megmentőjének és a boldogtalanok vigasztalójának nevezte.

DARÁZS ENDRE

Tarkónlőtt idő

Dróttal hurkoltuk hátra a kezeit,
Nehogy a végső kétségbeesésben
Szétverje hangya-birodalmunkat
Csapkodó ökleivel. Létrán másztunk fel
Fülcsonkjaihoz és mégegyszer
Felolvastuk az egyhangú döntéssel
Hozott végítéletet, nehogy kételkedjék
Az igazságszolgáltatásunkban és máris
Emelkedni kezdett rá a fényétől
Aranyló ágyúcső... Az alkonyat még csak
A félelem sóhaja volt, de az este rövid
Hördülés már és végtelen kínüvöltés
Az éjszaka. Ha az utolsó csepp vére is
Elfolyt, csak akkor húzhatjuk békén
Magunkra a kötakarónkat, mert amíg
Van benne jajszó, egyáltalában nem
Lehetetlen az újkezdés, az emberiség
Felvirágzása...

Te mindig kiálltál

Te mindig kiálltál!
Öblös pajzs alatt.
Szemedig esett a
Lötyögő sisak.

Én csupáncsak kétszer –
Páncél nem takart.
Izmaim átvágta
Cselezve a kard.

Most a sárban ülve
Tőled koldulok
Te mindig kiálló,
Míg nem fordulok

Holtan a gödörbe –
Te búcsúztatol
S jó távolról, mert majd
Kicsap a pokol

Bíborló, szép füsttel:
Égett koponyám
Lesz az eged Napja
Mindig ezután.

Ha isten szeret

Ha isten szeret visszafogad
a fákba csirákba magokba

sose kínoztam madarat
tojást se szedtem ki a jegenye kontyából
kikerültem a gyatra bokrot,
virágokat megcsodáltam
összeragasztottam
a földhözvágott cserépkorsót

szerettem a pirosra szántott földet
domb homok-szájából a vizet
égből lesuhanó folyókat

háznak se lőttem be
tankkal az oldalát

álmomban meztelenül mentem az utcán

ugye visszafogadsz
kő tű göröngy virágpor istenem

Időtlen idő

Nap emléke,
lángoló kő, vas, víz emléke,
bőrömbe, zsíromba, ütőerembe
gyökerező idő,
idő-velő, idő-hús,
lélegző idő:
tüdőszárnyaimmal a mellkosárban,
sötétségben-fénytarajban
verekedő idő,

gonoszlélek-idő,
óra-fejű,
pályaudvar-fejű,
tengerparti homokdomb-fejű:
párzol a csönddel
éjszaka, délben, Venezuelában,
Asszurbanipál korában,

fölmeredő és megnyíló idő:
szerelem-vérző idő,
varsában forgó hal-idő,
széttépett kanca-idő,
szembogaramtól egyékig
leromboló idő,

rúgd, csörgesd a behorpadt edényt:
alumínium-homlokon.

TÜSKÉS TIBOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI JEGYZETEK

DÉL-DUNÁNTÚLI ÉPÍTÉSZEK KIÁLLÍTÁSA

Aki verset ír, papírt terít az asztalra, megnyomja az örökíró gombját, s máris gondolataival szánthatja be a tiszta lapokat. Ha Magyarországon tízmillió ember, az ország egész lakossága verset ír, ártatlan dolgot művel: a papír is, a toll is szótlanul tűr.

Festeni már költségesebb: a keretre feszített vászonért, a tubusból kinyomott festékért boltba kell menni. S ha valaki nem elégszik meg a macska bajszaként szétálló ecsetekkel, külföldi beszerzési forrás után kell néznie.

Az építészet drága mulatság. Ami a tervezőasztalon történik, még csak ártatlan álmodozás. Ceruzával és papírral mindenki lehet építész. Bizonyítani kőben, vasbetonban, tető alá húzott falakban, cementbe kevert milliókkal lehet. Az építész ott kezdődik, ahol a papírra vetett vázlatból, az aprólékos számításokból, a szivacsból kivágott, gyufaskatulyányi makettből iskola, kórház, lakás, szerelőcsarnok lesz.

Az építészet kollektív tevékenység. Az irodalomban alkotó és mű személyes viszonyban van egymással. Ha a könyvnyomtatás némileg személytelenné is tette ezt a kapcsolatot, a gondolat megsokszorozásával csak nyert az irodalom. Az épület nemcsak egyetlen ember, az építész kezenyomát őrzi. Már a rajzok elkészítésében társtervezők, szerkezet-, villamos-, mélyépítés-, csatorna-, fűtés-, víz- és gázvezeték-tervezők segítik munkáját. Amikor a tervek megvalósítására kerül sor, beleszól a cement minősége, a vakolókanalat tartó kéz figyelme, a környezet és a táj adottsága. Befejezést az épület pedig csak akkor kap, az építész műve akkor készül el, ha birtokba veszik használói, ha beköltöznek a lakók, a hivatalnokok, ha a falak között mindennapos lesz az élet, a munka.

Az építészet a legtársadalmibb művészet. Megrendelő nélkül nincs építészet. A maga számára legföljebb egyetlen lakóházat tervez az építész. Ha folyamatosan akar dolgozni, el kell fogadnia a megrendelő óhaját, alkalmazkodni kell a költségvetési rovatok végösszegéhez, figyelembe kell venni a rendelkezésre álló eszközöket és anyagokat.

A létrehozott mű, az épület hatásában is a legszélesebb körben társadalmi. Egy földszintes családi ház átlagos életkorát száz évre becsülik. A középületek, várak, templomok, kastélyok, paloták, iskolák, kórházak, kaszárnyák, gyárak fala még tovább dacol az idővel. És az épületek mellett nem lehet hunyt szemmel elmenni. A járókelő az utcán egy állandó építészeti kiállítás műtárgyai között sétál. Az építész felelőssége nemcsak az elköltött milliókért, hanem a milliók szemében rögződő képért, a közönség ízléséért, építészeti kultúrájáért is óriási.

Nagyszerű, sőt zseniális építészek már az ókorban dolgoztak. Építészetről, mint művészeti irányról, mint a művészi kifejezés egyik formájáról, és építészetről, mint a mérnöki tudomány egyik ágáról csak újabban beszélünk. S amióta van építészet, mintha kevésbé tudnánk építeni. Amióta a várostervezés, az új lakótelepek elhelyezése divatos társalgási témává lett, mintha sikerületlenebb épületek születnének. Amíg az ember maga helyezte le a gerendát a földre, hogy boronaházat húzzon a feje fölé, mértéket és arányt lehelő falak emelkedtek a legeldugottabb faluban is. Ma, amikor újságok népszerűsítik Le Corbusier elveit, amikor képzett mesterek ujjmutatása nyomán nőnek ki a földből a házak, amikor utca hosszat épülnek újjá a falvak, s egész települések vetik le régi ruhájukat, csak bosszankodik az ember, ha az uniformizált házakra néz, ha az új lakótelepek utcáit járja, ha lakástulajdonosként a mész szagú

falak közé költözik. Az építészet tömegigényt kielégítő, legtársadalmibb művészetté lett, de mintha az emberekben éppen az építészeti gondolkodás és építészeti ízlés halványodott volna el.

Mindezek végiggondolására egy nagyszerű kiállítás és annak rangos katalógusa serkenti a nézőt. (A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette Erdélyi Zoltán, Bachmann Zoltán és Lantos Miklós.) A kiállítás, melyet a Magyar Építőművészek Szövetsége Pécsi Csoportja rendezett, öt dél-dunántúli – a pécsi, a Baranya, a Somogy, a Tolna és a Zala megyei – tervező vállalat munkáit tárja a látogató elé. Anyagát Pécsen kívül Budapesten, Kaposvárott, Szekszárdon és Zalaegerszegen is bemutatják. A kiállított épületfotók, modellek, épület- és lakásdíszítő képzőművészeti alkotások fennen hirdetik Dél-Dunántúl építészeinek nemes ízlését és magas szakmai tudását, az építtetők jószándékát és áldozatkészségét.

A bemutató azonban – s a rendezők szándéka is bizonyára ez volt – még jobban kiemeli a fenti gondokat. Az építész hiába tervez kacsalábon forgó várat, csak a rendelkezésre álló technikai-anyagi feltételek közt, azok legjobb kihasználásával valósíthatja meg elképzeléseit... A modern építészetben nem lehet hazudni: csak a természetes formáknak – annak, aminek színe, felülete is az, ami anyaga – van hitele. Az öncélú játék a funkció és a praktikum, a célszerűség és a kényelem ellen fordul... A gyárak, magtárak, kórházak, iskolák, irodaházak: általában az ipari tervezés öltik fel hamarabb az új stílust; a tömeges magánépítkezés, a falusi és városszéli családiház-építkezés elavult formákat konzervál... Az épület a térben, a használatban kapja meg végső jelentését. Az ember alakítja az épületet, s az épület alakítja az embert. Jó, ha a kettő „szinkronban" van egymással: ha a ház átveszi a lakó egyéniségét, ha a lakó jól érzi magát az új falak között... A makett, a játékasztal, az épületfotó, a fénnyel és árnyékkal való játék könnyen becsapja a nézőt: olyan látószöget kínál, amit a járókelő sosem választhat... Nem elég önmagában szép épületet létrehozni. A táj és a környezet összefüggésében, az utca, a lakónegyed képébe illesztve kell teret alkotni. Csak annak az épületnek van jövője, amely megfér a régi értékek mellett, amely nem tagadja a korábbi építészeti irányok legszebb darabjait... Az építészet teremtő, alkotó művészet: ugyanazzal a céllal, anyaggal, rendeltetéssel az egyik építész csak épületet hoz létre, a másik költészetet, művészetet teremt... Csak az építészeti kultúra és látásmód, a korszerű térszemlélet meghonosodásától várhatjuk, hogy a ma élő ember olyan szép és humánus teret alkot magának, amelyben a XXI. század gyermeke is otthon érzi majd magát...

A dél-dunántúli építészek kiállítása – az utcák és terek szélére állított épülettömbök után – a látogató tudatában rombol le előítéleteket és húz föl új falakat: a tiszta, világos formák, a célszerűség, a nyers, vasbeton felületek, a merész vonalvezetés, egyszóval az új építészeti stílus barátjává teszi.

LÁSZLÓ GYULA KÖNYVE RUDNAY GYULÁRÓL

„A kompozíció, a csoportosítás: a művészet alapelemeinek összeállítása a művészi cél kifejezése érdekében" – idézi László Gyula könyvében Rudnay egyik gondolatát. A könyv, melyet a szerző asztalunkra helyez, sem más, mint „kompozíció, csoportosítás: a művészet alapelemeinek összeállítása a művészi cél kifejezése érdekében". Az „alapelemek": Rudnay önvallomása, a festő szavai, valamint a kortársak, barátok, festőtársak és tanítványok – Barcsay Jenő, Borsos Miklós, Illés Árpád, Kiss Lajos, Pátzay Pál és mások – szóban elmondott visszaemlékezései és levelei. László Gyula látszólag nem tesz mást, mint fürge gyorsíróként és ügyes magnetofonként megörökíti ezeket a vallomásokat, majd némi kötőanyaggal egymáshoz illeszti őket. A szerző – aki mint kiváló régész, tájékozott műtörténész, rangos festő és jótollú író egyaránt ismert – már egy korábbi vállalkozásában – a Somogyi Almanach 9. számaként megjelent, Vaszary Jánosról írt könyvében – figyelmet keltett újszerű módszerével. László Gyula a művészettörténeti irodalomban járatlan utat választ, amikor önmaga háttérben marad, és csak a festőt és a kortársakat beszélteti. A részletek közlése, melyek most

jelennek meg nyomtatásban először, önmagában is forrásértékűvé tenné kiadványát, László munkájának haszna azonban túlmutat ezen. Könyve nem puszta idézet-gyűjtemény, vaktában kiválasztott részletek, mégoly értékes és ismeretlen vallomások összevillázása. A vallomások kiválasztásában és csoportosításában érdekes és eredeti szempontú gondolatmenetet követ, szerencsés kézzel választott mottóinak gazdag és eredeti asszociációival képzeletet mozdít, takarékosan mért mondataival pedig, melyekkel az idézeteket egymáshoz fűzi, ízlést formál, véleményt és ítéletet közöl. Könyve dramatizált esszé, eleven párbeszéd, gondolatok filmszerű montázsa.

Ennyit könyvének „alapelemeiről". És mi az a „művészi cél", melynek érdekében a szerző a „csoportosítást", az „összeállítást" végzi? László Gyula könyve új utat nyit tárgya megközelítéséhez. Nem művészettörténeti értékelést ad, nem vitairatot szerkeszt, nem folytat polémiát; Rudnay „egyéni és művészi értékeinek hiteles megrajzolására" törekszik; abból a „légkörből és szellemből" akar valamit megmenteni és megéreztetni, amelyben Rudnay művészete kialakult. Hősét kiszabadítja a művészettörténet zsargonjából, élővé teszi Rudnay alakját és egyéniségét. Előbb a hétköznapok Rudnayját mutatja be, majd a tanítványok közt tevékenykedő mestert látjuk, végül a festőt ismerjük meg, aki a vászon előtt áll. Milyen volt lakása, műterme, palettája? Hogyan viselkedett a terített asztal mellett, a barátok között? Mi volt a kedvenc étele? – Efféle kérdésekre kapunk először választ. Majd megtudjuk, hogy szerette az anekdotát, a zenét, a táncot, hogy maga is jól hegedült. Végül feleletet kapunk, milyen módszer szerint tanított a főiskolán, hogyan festett, mi volt a véleménye a hideg és a meleg színekről, a vonalról? Egy-egy pillanatra fölvillannak tájképei, portréi, történeti tablói, népi életképei... László Gyula célja: bevezetni a nézőt Rudnay festői világába, megszerettetni az alkotót, akit a felületes ítélkezés már a századelő művészetének tömegsírjába tuszkolt. László három évig maga is Rudnay tanítványa volt: elfogultságát nem titkolja. Meghatottan, tisztelettel és szeretettel emlékezik, s ezzel megértést és elismerést vált ki Rudnay kísérlete iránt, aki „kortársai közül talán a legtudatosabban tűzte ki célul a magyar piktúra megteremtését".

László Gyula könyvének előszavában egy mai festőt idéz, aki képeire mutat, és így sopánkodik (az efféle panaszt manapság elég gyakran hallani): „rémes dolog, hogy nem állíthatok ki, hiszen öt év múlva ezek már idejétmúlt dolgok lesznek." Mintha csak erre a gondolatra rímelnének Rudnay szavai, aki egy alkalommal azt mondta: „Irányokat nem ismerek, a lélek színét figyelem... Mellékes, hogy ma készült-e el valami, vagy ötezer évvel ezelőtt... Lélek nélkül nem lehet semmit sem csinálni..." Ítélete önmagára is érvényes. Rudnay művészete fölött már ötnél többször fordult a naptár, de festményei ma sem idejétmúlt dolgok. A lélek, melyet a teremtő művész lehelt beléjük, élteti őket.

László Gyula könyve a Somogyi Múzeum Füzetei közt (szerkeszti Takáts Gyula), a sorozat 14. számaként jelent meg, Kaposvárott, ezzel a kissé ódon címmel: Sírfelirat Rudnay Gyula – 1881–1957 – emlékére. A szép és értékes munka egyetlen ponton hagyja zavarban az olvasót: Mikor született Rudnay? Önéletrajzában ugyanis a festő 1878-at ír, a könyv címlapján viszont 1881 olvasható.

NÉPI FARAGÓMŰVÉSZET A BALATON MELLETT

Így szólt Rudnay tanítványaihoz: „A nép, annak szokásai, népművészete, a táj, amelyen élünk, annak sajátos levegője legyen a mi mesterünk. Mert e népnek lelki adottságai, csodálatos népdalai és mind az a lelkiség, amely ott tükröződik szokásaiban, faragásaiban, cserépedényeiben, dalaiban, örömében, bánatában, táncában, munkájában és minden egyébben, megérdemel annyit és joggal el is várja tőlünk, a művészetek területén sáfárkodóktól, hogy népünket tekintsük legfőbb tanítómesterünknek, tőle tanuljuk el piktúránk kialakításában a legszükségesebbet..." Ismerős szavak, ismerős gondolatok. Mutatis mutandis: Bartók és Kodály, Móricz Zsigmond és Erdélyi József is mondhatta volna. A századelő magyar művészete, mely valóságos esztétikai forradalmat indított el nálunk, természetes mozdulattal fordult anteuszi

erőért, megtermékenyítő ihletért a nép életéhez és művészetéhez. E mozdulat gyümölcsei a zenében és az irodalomban közismertek. Kevésbé lemérhető a hatás, melyet a népművészet a modern magyar képzőművészetre gyakorolt. A szándék itt is megfigyelhető (a festészetben – például – Rudnaynál, az építészetben Lechnernél), de talán hiányzott az alkotókból a kellő művészi szenvedély, a plebejus indulat (Rudnay, valljuk be, minden jószándéka mellett nem belülről, a néppel azonosulva, hanem az apai ház kocsmaablakából látta és ábrázolta életét); talán a képzőművészet sajátos nyelvében és kifejezőeszközeiben rejlik annak oka, hogy a népi építészet és faragóművészet nem tudta megtermékenyíteni piktúránkat, modern szobrászatunkat és építészetünket. A harmincas években a Gyöngyösbokréta mozgalom még egyszer megpróbálta divatba hozni a népművészetet, a kísérletet azonban elfújta a háború. Ha ma már az igénye is hiányzik annak, hogy képzőművészetünk tápláló erőt, „legfőbb tanítómestert" programszerűen a népművészetben keressen, nem lehet közömbös számunkra magának a népművészetnek jelen és jövendő sorsa.

A magyar népművészet egyik leggazdagabb, legismertebb, leglátványosabb területe a pásztorfaragás. Igazi hazája Dunántúl, a nyájban-fában, legelőben-erdőben gazdag Somogy volt. A legismertebb faragók közül, sajnos, néhányan már meghaltak (idősebb Kapoli Antal), másokat a háziipar, a szövetkezeti mozgalom fedezett föl, és látott el munkával. Az idősebb mesterek az elmúlt években számos kitüntető címet kaptak, s a gyéren csurranó nyugdíj mellett néha ma is kezükbe veszik a faragókést, a bizsókot. Így él Söjtörön Breglovics Kálmán, Boldogasszonyfán Hoffer János, Balatonfenyvesen Kálmán István (akire a szerencse egy öttalálatos lottószelvény képében is rámosolygott). A fiatalabbak, mint a buzsáki Jancsikity-testvérek, már jobbára az anyagot, a mintát, a megrendelést is a pesti központtól kapják: hamutartót, sakkfigurákat, cigarettaszipkát faragnak, melyek aztán bekerülnek a hazai és a külföldi kereskedelmi forgalomba.

Vannak másféle, kevésbé látványos sorsok. Egy ilyennel találkoztam a nyáron, a Balaton mellett.

A falu alatt valamikor a Kis-Balaton madárvilága csármázott. A Keszthelyre tartó utast csónak vitte át a vízen. A Balatonon használt, egyetlen fatörzsből vájt bodonhajókat itt faragták. A környék tölgyesei adták hozzá az anyagot.

A Zala szabályozásával, a Kis-Balaton vizének lecsapolásával a csaknem hétszáz éven át halász, révész, csónakkészítő falu lakóiból földművelő jobbágyok lettek. A dúsfüvű legelők és kaszálók a Festeticsek állatait hizlalták. A környező majorokba idegenből hoztak munkásokat. Az utolsó földbirtokost, bizonyos nemestóti Szabó György uraságot a háború kergette el.

H. I. 1944-ig Bari pusztán volt pásztor. Orosztonyban született, s mint bojtárgyerek, egykori gazdája, a számadójuhász lányát, a szépnevű Bóka Annát vette feleségül. Az asszony családjában tizennégyen voltak testvérek. Neki négy édes és hét mostoha testvére volt. Egyik testvére még él a közeli Batthyányi majorban.

A földosztáskor hat hold földet kapott, telket vásárolt a faluban és házat épített rá. Az egykori cselédek az uradalom magtárát széthordták, a téglát, a gerendákat igazságosan kimérték. Tizenkét család házához szükséges anyag került ki belőle.

H. I. 1944-ben abbahagyta a faragást. Korábban készített dolgait elajándékozta, eladogatta. „Nem néztük semmire, eldobáltuk őket" – mondja a felesége. Egy csomó díszes faragású képkeret egy keszthelyi család padlására került; ami útban volt a házban, elégették. Néhány tárgyát állítólag a kanizsai és a keszthelyi múzeum őrzi. Napjait a gazdaság, a föld, a termés, az állatok gondja kötötte le. Nem vette már kezébe a faragókést.

Egyetlen fiúgyermeke született, aki most családjával, feleségével és egy gyermekével ugyancsak az 1949-ben épült házban él. A fiú örökölte apja tehetségét, de – ahogy mondja – „áttért a modernre": gobelin-utánzatot készít, selyemre és vászonra pamutszálakból varrja ki a mintát. A szálakat tűvel és cérnával visszájáról rögzíti. Az üveg alatt, aranyozott keretben cifrálkodó, csókolózó galambok, Olajfák hegyén szenvedő Krisztusok, legyezőtollú pávák beborítják a lakás falát. Ügyes keze van. A

férfi és a női ruhát is megvarrja. „Ez a ház az én kezem munkáját mutatja" – mondja büszkélkedve.

Amikor H. I. fia egy nyáron a keszthelyi nemzetközi kempingben kertészkedett, rávette apját, hogy faragjon újra. Karikásostort, kutyakorbácsot készített, amit aztán a fiú adogatott el – a maga dolgaival együtt – a külföldi vendégeknek.

H. I.-t nemrég egy fiatal hölgy kereste a keszthelyi múzeumból. Egy bábtáncoltató betlehem néhány hiányzó figuráját rendelte meg nála. Az idős ember néhány nap alatt elkészült a munkával: a két pásztor, a három angyal és Lackó – a bábtáncoltató betlehem jellegzetes alakja – egy deszkalapra tűzve várja, hogy múzeumba vigyék.

Az udvar végében sással födött fészer. Az asztalon rendetlenül hevernek a szerszámok. Az egyik sarokban faragott kis ládikát talál a fiam. Rajta évszám: 1935. Egyik oldala és teteje hiányzik. Megkérjük, hogy pótolja.

Amikor néhány hét múlva érte megyünk, nem találjuk otthon. Felesége fogad. „Elment a szomszédba... Cigányoknak segít építkezni... Ha ilyenkor egy kis pénzhez jut, hiába várjuk haza..." Forgatom a kezemben a faragott ládát. Hibátlan, tiszta minták, cirmos szirmú margaréta, dúsfürtű szőlőtőke a régi oldalakon, elnagyolt levelek, szálkás, kidolgozatlan felület a diópáccal átitatott pótláson.

H. I. most hatvan éves. Írni, olvasni sosem tanult meg. Rokonságával nem tart kapcsolatot. Egyetlen emberrel tesz kivételt. Felesége sógorával, bizonyos Perczel Jánossal, aki Nagyradán él és maga is híres faragó, néha találkozik. Néhány szép faragását is őrzi a lakásban.

Életéből huszonöt évet állatok mellett töltött. Faragott. A másik huszonöt évben a földdel viaskodott. Por lepte be faragó szerszámait. Ha nagy ritkán kezébe veszi a kést és a körtefát, ma is állva, szobáról szobára, konyhából udvarra sétálgatva dolgozik. „Ilyenkor söpörhetek utána" – zsörtölődik a felesége...

LOSONCI MIKLÓS

VARGA IMRE MŰTERMÉBEN

Eredetisége és bátorsága, termékeny gyorsasága és formáinak nagyvonalúsága kiemelik fiatal szobrászaink igen jó átlagából. Nagy feladatokra koncentrál Varga Imre, nem hátrál meg, nem ismer megoldhatatlan technikai problémát, – minden új művéhez megkeresi az egyetlen lehetséges és szükséges eszközt, – lemez, kő, szög, beton formájában, ami a születő szobor természetéhez szükséges. Ez nem egyszerűen találékonyság, hanem igazodás a felvetett szobrászi gondolatok végérvényes megvalósításához.

Varga Imre 1923-ban született, s már 13 éves korában kiállították festményeit Párizsban. A Képzőművészeti Főiskolán Mikus Sándor tanítványa volt, de sokat köszönhet Pátzay Pál alkotó barátságának is. Emellett mindenki elődje, aki a praehistorikus plasztika anonymus művészeitől Henry Mooreig igazi szobrokat alkotott. Ezek a leglényegesebb életrajzi adatai, – a többi, ami Varga Imre tevékenységéből lényeges, – művészete.

Jellemzője a gyorsaság. Szükséges és elengedhetetlen tájékozódásért járt Lengyelországban, Párizsban és Itáliában, de életében leglényegesebb az a belső utazás, amit az egyiptomi gránitszobrok szemlélésétől saját műveinek teremtéséig tett. Vallomása szerint e nagy és hosszú ösvényen útjelző volt számára minden lényeges mű,

ami a plasztikához tartozik. Ifjúkori szobrain meg is figyelhető az a fraternizáció, mely meditációk révén eljuttatta a szobrászat centrumaihoz. Mindez stúdium volt, hosszas készülődés, melynek törvényszerű befejezése után a 38. év környékén érkezett véglegesen önmaga birodalmához.

Technikája változatos. Agyag, gipsz, márvány, vas, króm, bronz jelentkezik szolgálatra, – s ő hozzáadja a kéz ügyességét, a szellem irányította manuális lelemenyességet. Inspiráló közege nemcsak az emberi test, hanem a különböző plasztikai formákban jelentkező tér, mely intenzív áttételekkel alakul szoborrá hosszas gondolati előzmény után műtermének magányában. Művei mélyen humanisztikusak abból a szempontból is, hogy eredeti szobrászi élményeit lefordítja a kor nyelvére, – hogy értsék az emberek. Nemcsak saját elképzeléseit valósítja meg, hanem elhelyezi a műben azokat a formai kapcsolatokat, mely híd a művész és a közönség között. „József Attila" portréjának megszakított vésővonulataiban láttatja e nagy lélek sérülését, belső ziláltságát, és a végtagok vertikális tömbje átmeneti harmóniát idéz, – míg költői energiáit a duzzadó nyakizmok hordozzák. A „Vízparton" álló figura szobrászi élményét úgy fordítja le az élmény megsértése nélkül a Rodinen felnevelkedett szem részére, hogy a nyulánk embert vízpartot idéző alapzatra helyezi. A „Balga szűz" felületi stilizációja és enyhén naturalista kivitele miatt követhető a Stróbl Alajoshoz szokott műbarát részére. Az ismeretlen szobrászi nyelvezetet magyarázott eszközökkel teszi érthetővé, s megőrizve a mű sérthetetlen egyéniségét, kapcsolatot teremt a kívülállók hatalmas táborával, – hiszen Varga Imre úgy alkotja önmaga ösvényein plasztikai műveit, hogy jelképesen odaérzi műtermébe a láthatatlan nézőket, embertársait, – a szobrot együtt faragja önmagának és a szellemi élet különböző minőségi fokán álló valamennyi érdeklődőnek.

Az emberi történelem kulminációs pontjait kutatja, s mindig egy központi fontosságú emberben fejezi ki az emberiség megélt fájdalmát, s nem szűnő elszántságát felemelkedéséért. Amikor krómacélból „Prometheust" hegeszt, egyúttal a legyőzhetetlen prometheusi lelkületet ábrázolja, mely nélkül nincs emberi történelem. Ilyen értelemben nemcsak Aiszkhülosz szobrászi átköltését végzi, hanem Goethe és Ady Prometheus értelmezése nyomán új eszmei elemmel gazdagítja a hősi-ember ideált. Különböző formákkal kereste több vázlatban a megnyugtató megoldást, – volt, hol sziklahátteret talált Prometheusának az ókori szöveg ösvényén, de a fej fölé emelt emberemésztő tűz láttatása megrázóbban ábrázolja a tűztengerben csontra vetkőzött, pusztuló, de törhetetlen bátorsága miatt mégis diadalmas hőst. Ezer barlangot fúr a láng Prometheus gyötört testébe, de mégse teszi tönkre, a tűzzé lett perzselt ember mégis győzelem marad, – a tűztől emésztett arc és csigolyák diadalhordozók, az emberi élni akarás évezredes bizonyítékai. E tömörítés révén Varga Imre szobra az emberiség eddig megtett útjának, – vereséggel, tipratással és emelkedőkkel ötvözött történelmének nagyvonalú szobrászi összefoglalása. Sziklás hátterű modellel Prometheusa még grandiózusabb lenne, de Varga Imre humanitárius meggondolásokból a követhetőbb expresszív formát választotta, hogy kortársai jellemére elementárisabban hasson a mű korszerű, variált szépsége. Ez a szobor a művész Eroicája, az első végérvényesen időtlen alkotása. Itt mondja el a szobrászat nemes eszközeivel a két világháborúban összeégett emberiség tántoríthatatlan hitét a humánumban, – az értelemmel bővített emberségben, mely a születő századok emberi történelmének alapja lesz.

Az emberiség-méretű eszme analíziseit adja Varga Imre portréiban, melyek sohasem naturális tömbök, hanem magatartáshordozók. „Madách"-a a tiszta, megküzdött emberi gondolat hosszú vertikális hulláma, ahol a kezek feszesen a törzshöz simulnak, s a szobor felkiáltójel formája a társakhoz szóló nagy küzdés-vocativust harsogja, s így a szobor összetett formavilága nemcsak Madách anatómiai képét adja, hanem puritán nagyvonalúsággal utal a hatalmas mű záró gondolatára, melyet növekvő magányban alkotott. Rögös „Táncsics" képmását szerkezetes, öklös, köpenyes vázlattal sürgeti, s várja, hogy melyik elképzelése lesz erősebb a szobor véglegesítéséhez. Mintha az öklös, könyvet szorító ötlet ígérné a legtöbb sűrítő erőt, hogy tör-

ténelmünk robusztusan nehézkes óriása szoborban megszülessék, – hordozva a jobbágy-szenvedéstől hangos idő folyamatát.

„Ady"-ban nosztalgiát talált, – szépen gyűrt szemében, lazán hagyott száján, – s a fejére telepített rakomány hajtömbjében magyarság-méltóságát jelenítette.

Sikeres Varga Imre azon törekvése, hogy a Rodin és a Maillol után variálódó plasztikai formák tartományában rendet teremtsen. „Gondolkodó"-ját Rodintől eltérően úgy helyezi a térbe, hogy a láb, kéz, törzs nagy íveinek szerkezete kilép a lemezvékony emberi világból, – s a szobrász a férfitestben összefoglalja a vegetatív természet geológiai formáit is. Ez új vonás, – Rodin, Medgyessy eszményeinek bővítése új formai eszközökkel, hiszen maga a mozdulat Michelangeló töprengő Jeremiásának motívumát építi tovább.

Izgalmasan újszerűek Henry Moore szobrászi útján haladó elszakadt tömbjei, melynek segítségével „Haldokló Minotaurust" farag, s benne az ember alatti lét nosztalgiáját fejezi ki.

Varga Imrét mélyen megrázta a háború. Az ifjúkor riadt élményvilága hosszas dermedtség után formálódott művekké. Különleges Radnóti költeményének plasztikai interpretációja. Az „Erőltetett menet" betonkoporsóban kanyargó népe a végső kifejlet csontvázemberével megdöbbentően ismétli Radnóti versét, – és szöglábakkal, negatív formákkal, dróttal, arcfoszlányokkal idézi a vonuló halált, a Radnóti-sors kollektív rettenetét.

Cigányszegkovácsok készítette több ezer szöggel ábrázolja a szobrászi lelemény esség az Auschwitzban életre kelt gonoszságot és tragédiát. A szögek iszonyata a nézőbe csap, s a lélek szinte a szoborral együtt kiáltja, – soha többé ne legyen az ember tigris és áldozat! A mű rácsos szerkezete, roncsos, zuzalékos felépítése, – a kompozíció betonszorítása megrázóan jeleníti a menetoszlopba s gázhalálba zavart ártatlan emberiséget. (Rácskompozíció az Auschwitzi emlékműhöz.)

Ennek az iszonyatot ábrázoló műnek ellentéte a „Páva" harmóniája. Kodály Páva-variációi plasztikai rétegbe kerültek Varga Imre közreműködésével, aki e madárkezdetű állat tollának antennás artisztikumával a század izgatott egyensúlyát idézi, – a „Páva" színes dísze gyönyörű virágként bomlik ki, – mikrovilág, szoborszivárvány-tűzijáték játékosságával az ember új atomszerkezetes életének találó szimbóluma.

Jelenleg több vázlattal készíti új művét, a „Beszélgetők"-et. Az antropomorf és geologikus változatokban egyaránt jelzi Moore és Barcsay eszközeinek figyelembe vételével azt az ember és ember között ma még fellépő szakadékot, amiről Tóth Árpád szólt egyik nagy versében. Valószínű azt a változatot fogadja el szoboregyüttesnek, melyben ez a szakadék erőteljesen oldódik. Örülhetnénk e művészi választásnak, hiszen így a szobor esztétikai energiája találkozhatna társadalmunk humanisztikus, szenvedésszüntető törekvésével.

Varga Imre nagyszabású szobrászi gondolatokkal áthatott tevékenysége a jelen sikereinél is magasabb jövőt ígér. Feljogosít e reményre az a tény, hogy művészete minden új eszközt figyel, s az eszmetestesítő alkotások száműzik a gondolattalanságot. Technikai apparátusa mozgékonyan gyors, és rugalmasan alkalmazkodik a modellhez, – lemezt hajlít, hegeszt, szobrot gyúr, vés, szögekkel ábrázol, betont kever, rajzol, fest, drótot tép, – ahogy a XX. századi emberi humánumot sok irányból közelítő művei konkrétan igénylik. Kiállításának szobrai között sétálva, műtermének magányában ismételve a plasztikai alkotásokkal folytatott beszélgetést, – testesedik az óhaj és kívánság, – hogy Varga Imre a „Prometheus"-i eredmények után még elementárisabban teremtse meg e nagy szobornál is izgalmasabb, új, igazságlelkű szépségeit.

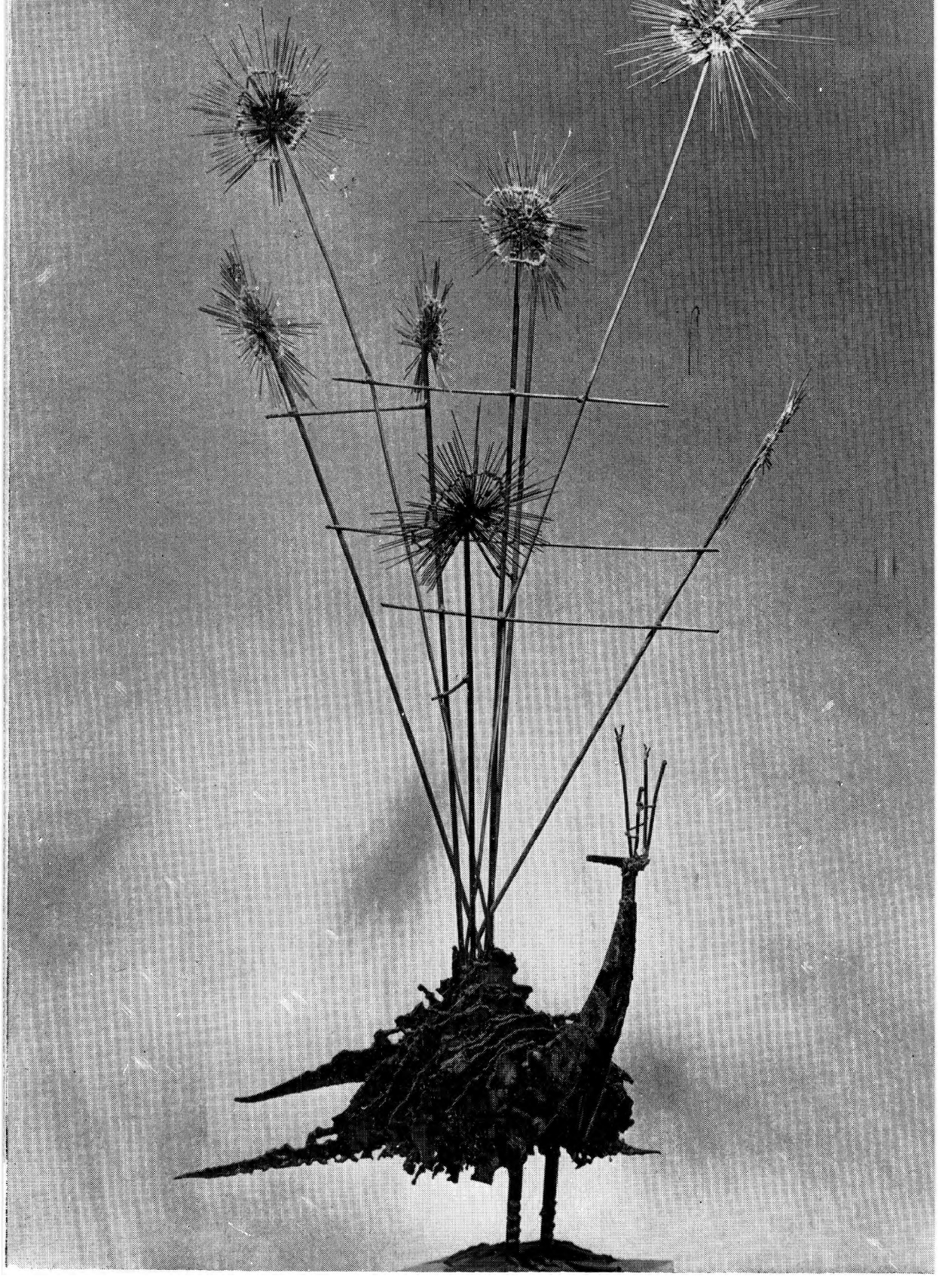

DÉVÉNYI IVÁN

HÁROM KÉPZŐMŰVÉSZETI ÉVFORDULÓ

1919-ben, ötven esztendővel ezelőtt halt meg Bécsben *Mednyánszky László*, – ködös, zúzmarás felvidéki tájképek, szenvedések sújtotta embereket ábrázoló festmények, a háború iszonyata ellen protestáló harctéri jelenetek százainak magányos, titokzatos, zseniális alkotója.

A művész a felvidéki Beckón született 1852-ben, ősrégi főnemesi családban. Egyik apai nagybátyját (aki bécsi gárdatiszt létére a magyar szabadságharc mellé állott) Haynau felakasztatta, – másik nagybátyja: Cézár (aki a 48-as forradalom idején tábori lelkész volt) az emigrációban pusztult el tragikusan. (Életét Sárközi György dolgozta fel a „Mint oldott kéve" című történelmi regényben.) A család egy harmadik tagja, Mednyánszky Sándor, 48-as honvédezredes volt, aki kibujdosott Kossuthtal, és csak a kiegyezés után tért haza.

A későbbi festő a misera plebs életével korán megismerkedik; aranyosmedgyesi Mednyánszky László báró már gyermek- és kamaszkorában szlovák béresekkel, cselédekkel és kocsisokkal barátkozik. Felnőtt férfiként is a szegény emberek között érzi magát igazán otthon; ha festőfelszerelésével a magyar vidéket járja, pásztorok, szénégetők, halászok, sajtosok, erdészek társaságát keresi, – amikor Pesten van: a nyomortanyák lakóiét, a lecsúszott kispolgárokét, a lumpenproletárokét.

Czóbel Istvánné – a művész rokona – Mednyánszkyról szóló életrajzában helytelenítő hangsúllyal jegyzi meg, hogy unokabátyja „ifjúságában – sajnos – felszedett holmi radikális elveket, az egyik fiatalabb nevelőtől." Hogy a rosszallólag emlegetett házitanító milyen eszmék felé igyekezett terelni növendékét, nem tudjuk; Mednyánszkyban mindenesetre élénk érdeklődés alakult ki a társadalmi problémák iránt: „évről évre növekvő gonddal figyelte a magyar közéletet. 1894 elején egy pusztító társadalmi és nemzeti földrengés közeledtéről ír. Reformterveken gondolkodik, erkölcsi jópéldával akarja észretéríteni és a sürgőssé vált szociális engedményekre bírni a maradi kormányzatot." Kállai Ernő nagyszerű monográfiájából (1943) idéztük e sorokat, amelyekből az tűnik ki, hogy Mednyánszkyra erősen hatottak Tolsztoj nézetei. (A művész szemléletére a tolsztojanizmuson kívül nagy befolyást gyakorolt a buddhizmus reinkarnáció-tana és a teozófia is.)

A kortársak zöme – tudva Mednyánszkyról, hogy altruizmusa szinte korlátlan, a földi javak teljesen közömbösek számára, mindenét elosztogatja pártfogoltjai között, miközben ő maga szedett-vedett holmikban jár – hamar kész volt az ítélettel: „Tehetséges festő, de bolond." Lényegében e véleményt táplálta a művész jóbarátjának, Justh Zsigmondnak „Fuimus" című regénye (1895) is. E könyv egyik szereplője, Czobor báró (akinek vonásait félreérthetetlenül Mednyánszkyról mintázta az író) így lép be egy mágnás-társaságba: „Szalónkabátja teli pecsétekkel, nadrágja alul rongyos, egyik cipője felhasadva, úgyhogy a hüvelykujja kikandikál belőle . . ." De hasonló képet fest a mesterről Krúdy is, „Mednyánszky László, a csavargók bárója" című szép, ízes írásában, amely a „Magyarság" 1926. december 5-i számában jelent meg.

A közkeletű, leegyszerűsített, anekdotákra épülő Mednyánszky-kép azonban távol állott a teljes igazságtól: a művész – akiben bizarr figuránál, hóbortos különcnél alig látott többet az a korszak, amely évtizedekre kiütötte Szinyei Merse kezéből az ecsetet, kinevette a nagybányaiak „lila lovait", keresztülnézett Csontváryn és Nagy Baloghon, de dédelgette Margitay Tihamért – valójában rendkívül összetett

és enigmatikus egyéniség . . . Szakít osztálya erkölcsi normáival, de azért (az úri virtust követve, egyelőre még ismeretlen ok miatt) kardpárbajt vív; tele van jósággal és részvéttel, felháborodik, ha egy lovat ütnek, ugyanakkor végignéz egy kivégzést; nincstelen barátai – kocsisok, tönkrement patikusok, csődbejutott kereskedők – gúnyos vagy bántó szót sohasem hallhattak tőle, de kollégáját: Katona Nándor tájképfestőt szarkazmusával sokszor megkínozza, megalázza . . . A karrier és a nagyvilági siker vágya időnként felébred benne, de ilyen természetű ambíciói hamar el is enyésznek. 1897-ben gyűjteményes kiállítása nyílik az egyik legtekintélyesebb párizsi galériában, Georges Petit-nél. A közönség és a sajtó nagy tetszéssel fogadta a képeket, amelyekből igen sok el is kelt. A kitűnő párizsi start után minden kilátás megvolt arra, hogy Mednyánszky az Európa-szerte jólismert, arrivált festők egyike legyen. Ő azonban ettől a lehetőségtől végül is visszariadt, – a tüzes vasat tartósan ütni, műkereskedőknek, műgyűjtőknek és befolyásos műkritikusoknak udvarolni: ez nem volt az ő kenyere.

Mivel sok a támogatottja, akik mind pénzt várnak tőle, – valósággal ontja a képeket, amelyek között sok a konvencionális munka. A nagyközönség túlnyomórészt festményeinek érdektelenebb részét ismeri, ezeket akasztják szalonjaik falára a tehetős családok. S míg a Dandin Györgyök csengő aranyakkal fizetik meg a kevésbé kvalitásos Mednyánszky-képeket, addig remekműveit, kivételes szépségű kompozícióit kopott ruházatú kisemberekre tukmálja rá – ajándékként – a művész. (L. Gál György Sándor: „Találkozás Mednyánszkyval", *Műterem,* 1958. évi 8. sz.)

Amíg a művész élt, figurális képeit csupán egy szűk kör ismerte; a díjakat a zsűrik tájképeire adták, a közvélemény Mednyánszkyt mint bensőséges tájak festőjét könyvelte el. Az utókort viszont – bár tiszteli Mednyánszkyt, a *paysage intime* mesterét – az alkotónak azok a „monumentális és megdöbbentő erejű emberképei" (Lyka Károly) érdeklik elsősorban, amelyek „a társadalmon, a törvényen kívüli figurák borzongató magányát, a mindenhonnan való kiűzöttség, a sehova nem tartozás, a sorstól tiportság fájdalmát" (Németh Lajos) szólaltatják meg.

A század végén – amikor a millenáris évforduló körüli évek tárlatain „Az ellenállhatatlan", a „Melyik itt a Lizi kisasszony?", a „Kosok az akolban", a „Könnyű más kárán nevetni", a „Terefere a mosásnál", a „Kóstolja, be édes!" és más hasonló termékek készítőit, Roskovicsot, Aggházyt, Skuteckyt és másokat övezte babérkoszorú – Mednyánszky ezt jegyezte be – szokása szerint görög betűkkel – naplójába: „A lelket festeni!"

Munkái – gondoljunk a „Töprengő"-re, az „Ágrólszakadt"-ra, „Az öreg és a fiatal csavargó"-ra, a „Leselkedők"-re, a „Lincselés"-re, az „Orosz hadifogoly"-ra, a „Melegedő katonák"-ra, a „Rabbifej"-re és még sok más, budapesti, pécsi, pozsonyi múzeumokban és magángyűjteményekben őrzött munkáira – e két szóba sűrített célkitűzésnek valóraváltásai. A mester egyike volt azoknak a nagy művészeknek, akik – mint ezt André Gide az igazán jelentős alkotóktól megkövetelte – alászállottak az emberi lélek sötét és veszélyes tárnáinak mélyére, hogy e lenti világ rejtelmeiről a festészet nyelvén számot adjanak. Az ötven éve halott Mednyánszky László a művészet Vasco da Gamái, Cook kapitányai közé tartozott, – azok közé a festők közé, akik új felfedezésekkel, új tartományokkal gazdagították a magyar és az egyetemes kultúra birodalmát.

•

Húsz esztendeje, hogy 1949 nyarán – pátriárkai korban – eltávozott közülünk *Koszta József,* a modern magyar festészet nagy koloristája.

A Brassóban, 1861-ben született művész – az elemi iskola néhány osztályának elvégzése után – fényképészinas lett, majd vándorpiktorként járta be az erdélyi kastélyokat. Képzőművészeti tanulmányait Budapesten végezte (Lotz és Székely Bertalan növendékeként), majd a bécsi és müncheni akadémiára s Itáliába és Párizsba is eljutott. Hogy vajon Nagybányán dolgozott-e, ez nem teljesen tisztázott kérdés. Réti István szerint („A nagybányai művésztelep", 1954) 1902-ben háromnegyed évet töl-

tött ott, a művész viszont úgy nyilatkozott, hogy mindössze egyetlen napig tartózkodott Nagybányán. Mindenesetre az a körülmény, hogy Koszta jópár munkáját készségesen elküldte az 1912-es nagybányai jubiláris tárlatra, Réti állítását erősíti meg; a mester aligha látta volna értelmét munkáit e kiállításra eljuttatni, ha csupán átutazott volna a művészettörténeti nevezetességű erdélyszéli kisvároson.

Koszta fiatal éveiben tanulmányozta (és részben másolta) Fra Filippo Lippi, Velázquez, Tiziano, Goya, Millet és Ferenczy Károly munkáit, valamint a századvég két divatos festőjének: Bastien-Lepage-nak és Dagnan-Bouveret-nek képeit, – mindenekelőtt azonban Delacroix, a színek mágusa (akinek művészetét Baudelaire is annyira csodálta) és Munkácsy piktúrája ragadta meg őt. Koszta – és mellette Tornyai, Rudnay, Endre Béla, Holló László – lett azután a XX. századi magyar művészetben a Munkácsy-hagyomány legigazabb folytatója. Ő és említett társai nem a könnyen lekopírozható külsőségekben, hanem a paraszti-plebejusi sors hűséges tolmácsolásában váltak követőivé, örököseivé az „Ásító inas" és a „Rőzsehordó asszony" festőjének.

Koszta korai munkái közül főként a „Hazatérő aratók" (1898), a „Mátyás király és Beatrix találkozása" (1900 körül), a „Domboldalon" (1902), a „Krumpliszedők" (1904) és a „Három királyok" (két változatban, 1905 és 1907) emelkedik ki. Talán legbecsesebb közülük az utóbbi kompozíciónak a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán szereplő verziója. A bibliai jelenetet plein-air-ben ábrázolja a művész, – három öreg magyar paraszt áll kalaplevéve, tisztelettudóan Mária és a kisded előtt. Ennek a rendkívül közvetlen hangulatú, a Piloty- és Benczúr-féle dagályosságtól oly távol álló képnek kapcsán Bényi László művészettörténész – Koszta monografusa – joggal idézi József Attila versének sorait: „Isten fia, jónapot, jónapot! Nem vagyunk mi vén papok... Főtt kolbászunk mind elfogyott, Fényes csizmánk is megrogyott..."

„Én azok közé tartozom, – írta a század elején egyik levelében a mester – kiktől a közönség képet soha nem vesz." Lyka Károly is megjegyzi „Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig" című könyvében (1953), hogy nem a vásárlások, hanem a Rökk Szilárd-díj és egyéb díjak „mentették meg az éhenhalástól" Kosztát. 1917-es Ernst-múzeumbeli kiállítása azonban az erkölcsi siker mellé az anyagit is meghozta; a művész az eladott képek árából tanyát és kis földet vásárolhatott magának Szentes mellett, s a következő esztendőkben birtokocskáját tovább növelte. A hazai megbecsülést a nagyvilág elismerése is követte; Ybl Ervin egyik cikkében („Magyar Művészet", 1949. évf. 2. szám) ezt olvassuk: „Bárhol rendeztünk is külföldön az utóbbi évtizedekben magyar művészeti kiállítást, mindenütt Koszta volt annak egyik ünnepeltje."

A mester érett korszakának képein leggyakrabban hajladozó kukoricatörők, falusi szélmalmok, a „szegénysor" zsellérviskói, kezükben egy cserép muskátlit vagy ölükben macskát, kakast tartó, tarka sálat viselő parasztlányok, a tiszántúli száraz kánikulában izzó szántóföldek, tányértörlő fejkendős asszonyok, tanyaudvarok (kötélen száradó színes ruhaneművel) láthatók. Az elmúlt emberöltők népi élete a maga keménységében, zordságában jelent meg mélytűzű vásznain; mint Lyka megjegyzi: „az ő parasztjai csöppet sem hasonlítottak a Népszínház cifra parasztjaihoz..."

Érthető, hogy a népi demokratikus Magyarország 1948 tavaszán az elsők között tüntette ki Kossuth-díjjal az agg mestert, s háromnegyed évvel halála előtt (1948 őszén) a Nemzeti Szalonban retrospektív kiállításon mutatták be festményeit, amelyeknek parázsló vörös, meleg sárga, vakító fehér, lila, zöld és mély kék színfoltjaiból olyan szuggesztív kifejezőerő, olyan érzelmi forróság árad, amely a „Fauve"-ok (Rouault, Vlaminck, Czóbel) legjobbjainak alkotásai mellé emeli Koszta munkáit.

*

Egy évszázaddal ezelőtt, 1869-ben született Hódmezővásárhelyen az alföldi festők csoportjának egyik legmarkánsabb arculatú mestere: *Tornyai János.*

„Pályájának kezdetét haladó szemléletű történeti érdeklődés jelzi; korszerű emberábrázolásával messze túlnőtt kortársainak történeti kompozícióin", – írja „Képzőművészet és közönség" című könyvében (1961) Aradi Nóra a művészről. E sorok főként a Bercsényi-képre utalnak; e művet Medgyessy Ferenc is nagyon szerette, vásárhelyi látogatásaikor mindig elment a városházára, hogy újra meg újra lássa. Tornyai úgy állítja elénk a kuruc főurat, ahogyan a történelem lapjairól és barátjának: Rákóczinak irataiból ismerjük: Petúr bán-i jellem, tele nemes tettvággyal és őszinte hazaszeretettel, aki azonban a feudális gőgtől sem mentes. A Bercsényi-ábrázolással nagyjából egyidejű a „Rákóczi Rodostóban" című festmény. Míg Mányoki híres képéről a katonai és politikai sikereinek tetőpontján álló daliás férfi tekint le reánk, addig Tornyai sötét tónusú festménye az öreg száműzöttnek, a törökországi magyar kolónia „básbúg"-jának, a Confessiones magába fordult, reményeit vesztett, a túlvilágra tekintő írójának állít emléket.

Tornyai későbbi képeinek legszebbjein „a falu nehéz élete kap hangot a paraszt egyszerű, darabos nyelvén". (Pataky Dénes: A magyar rajzművészet, 1960.) Legnevezetesebb e munkái közül a magyar kritikai realista festészet chef-d'oeuvre-je, a több változatban ismert „A juss"; e műhöz (akárcsak Hollósy a „Rákóczi-induló"-hoz vagy Thorma János a „Talpra magyar!"-hoz) évtizedeken keresztül vissza-visszatért a mester, – érlelte, fejlesztette a kompozíciót, tökéletesítette a típusokat, a mozdulatokat, a színeket, az atmoszféra érzékeltetését. Parasztemberek és asszonyaik ülik és állják körül az asztalt a homályos szobában; a torzsalkodó, vérbeborult szemű örökösök a csekélyke hagyatékért ölni is készek. A képet könyörtelen társadalmi igazmondás jellemzi, a komor témával adekvát a festésmód nagyvonalúsága, drámaisága. „A juss" – amely Tolnai Lajos, Móricz Zsigmond, Kodolányi regényeivel és elbeszéléseivel tart szellemi rokonságot – a kései korok számára dokumentuma lesz a régi paraszti életnek, a lelkeket megnyomorító, az embert dúvaddá változtató szerzésvágynak.

Nehezen feledhetőek Tornyai alföldi tájképei is, beborult égboltjukkal, a közeledő vihart sejtető, fojtott koloritjukkal. „Értsük meg jól: nem magyarosak ezek a képek, hanem magyarok", – írta egy kortárs nagyon helyesen. Maga a művész egyik nyilatkozatában azt mondotta, hogy „nagy gerjedés", „lélekfelhevülés" nélkül nem tud festeni; valóban, legkülönb képein ott izzik a belső parancs, a felhevült lélek tüze, indulata. De hát művészete olyan volt, hogy nem kellett sem a hivatalos köröknek, amelyeknek kényelmetlen, vádló, rebellis, – sem a művelt, liberális polgárságnak, amelynek kifinomult ízlése számára durva, idegenszerű volt ez a piktúra. Így maradt Tornyai egyedül . . . Az ügyeskedéshez nem értett, önmaga útját az érvényesüléshez nem tudta egyengetni. Egyik levelében – amelynek Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum egykori nagyérdemű főigazgatója a címzettje – e sorokat találjuk: „Életem eddig nem volt egyéb, mint egy igaz művészlélek borzalmas küzdelme a szegénységgel." A művész, amikor e keserű szavakat papírra vetette, ötvenkilenc éves volt.

Sorsa csak élete utolsó három-négy esztendejében fordult jobbra. 1933-ban neki ítélték az állami kis aranyérmet, 1934-ben elnyerte a Szinyei Merse Társaság tájképdíját, a KÚT tagjai közé választotta, néhány fiatal festő (elsősorban Barcsay Jenő) szeretettel vette körül, szülővárosa 1200 pengős évjáradékot szavazott meg számára. Mindez nagyon jólesett az idős és betegeskedő mesternek, lelkének görcsei oldódni kezdtek, s művészetének utolsó periódusában – a szentendrei kerti részletek és enteriőrök élénk színharmóniáiban – már fel-felragyognak az életöröm fényei.

Tornyai János alakját – születése centenáriumán – felidézve s tartalmas életművén végigtekintve, művészetének legfőbb értékét abban látjuk, hogy ő (ellentétben például Bihari Sándorral, Perlmutterral, Szüle Péterrel, Glatzcal, sőt még Fényes Adolffal is) a paraszti élet felé nem kívülről vagy felülről közeledett, nem „kiment a nép közé", hogy ott pittoreszk témát találjon, – hanem *belülről* látta (s mélyen átérezte) a magyar falusi szegények helyzetét, lelkivilágát, emberként-művészként maradéktalanul azonosulva, összeforrva velük.

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVEK

HERBERT READ KÖNYVE A MODERN SZOBRÁSZATRÓL

Ferenczy Béni írja párizsi emlékeiről egy prágai „bemutatkozásában" 1956 tavaszán: „... Bourdelle-lel nem tudtam kijönni, mert nagyon modernnek talált; Archipenkóval pedig azért nem, mert a munkámat nem találta eléggé modernnek. Úgy éreztem magam, mint a szamarát a vásárra vivő paraszt a mesében: hogyan tegyek mindenkinek eleget?"

A decemberben 75. életévét betöltött kritikus és művészettörténész – egyben keramikus, költő, esszéista, publicista, „múzeum-őr", egyetemi professzor és sok más még –, Read magyarul kiadott második könyvében eleve lemond a szamarát vásárra vivő együgyű paraszt teljesíthetetlen és mosolyra késztető szándékairól. A modern művészetek e nagyszerű, és hazánkban különösen népszerű, hosszú életében sok vihart látott krónikása tudatában van a vállalt téma és az adott lehetőségek ellentmondásainak: többféle oldalról keríti el és kerüli körül anyagát. Ez a leszűkítés már annak meghatározásában is jelen van, hogy mit tekinthetünk egyáltalán szobornak abban a határtalan „háromdimenziós" dzsungelben, amely az első háború utáni esztendőkben és főleg a dadaisták működését követően a múzeumok és galériák posztamensein vagy parkjainkban és tereinken, az épületek külső felületén, homlokzatain és belső dekorációjaként (és még hol másutt!) megjelent.

A fémek csüggesztő méretű előretörésével a „hagyományos" anyagok erősen háttérbe szorultak, a divat győzött a vélt megszokás felett. Ma már elképzelni is nehéz matériát, amely ne szolgált volna az emberi kéz és képzelet együttműködésében alakot öltött műalkotás nyersanyagaként. A jelenkori plasztika történetében eldöntetlenül is avult problémának tűnik a „zárt formák" (Brancusi) és a „nyitottak" (Moore) vitája; „a határok közé nem szorítható emberi képzelet" (André Breton) mindegyre újabb lehetőségeket keres és talál „természetformáló, mágikus vágyainak" kielégítésére: a tűnékeny fénytől („fény-plasztikák" – Moholy-Nagy, Kepes György, Schöffer Miklós, Read könyvében Victor Pasmore) a múlandó papiroson (pl. Picasso papírszobrai, melyekről annyi kedves dolgot olvashatunk Brassai magyarul most megjelent könyvében!), a görögök óta ismert „naturális" anyagok mellett a különféle jól megmunkálható tömör fémeken át egészen az ócskavas és roncstelepek irtózatos géperővel összesajtolt halmazaiig.

Ebben az újkáoszban rendet tenni aligha lehet, a tapasztaltabbak (így Read is) meg sem kísérelik. Nemcsak a szűkreszabott lehetőségek és a tengernyi adat és változatainak összebékíthetetlensége mond ellent a mindent rendszerező szándéknak, egy már elfogadott és ismert stílustörténeti kategorizálásnak, hanem az említett „határtalan képzelet" is. Aligha lehet tehát számon kérni sem nevek, sem irányzatok mellőzését (Read a névsort igazította a koncepcióhoz és nem fordítva), azt a kétségtelenül meglévő „földrajzi elfogultságot" sem, amely a témát jórészt a Párizs–London–Berlin háromszög belügyének tekinti. A háromszög köré írható kör középpontjában természetesen Párizs áll Picassóval, Degas-val, Matisse-szal, olykor éppen a Read-honfitárs Henri Moore érzéseink szerint kissé felszínezett jelentőségével (igaz, ezt az összefoglaló kötetet Read éppen harmadik Moore-monográfiájával egyidejűleg írhatta). Még New York is csak akkor kerül a modern szobrászat Read-szabta áramába, amikor a Duchamp-fivérek és társaik odalátogatnak, Róma az erőszakos és krakéler futuristák párizsi látogatásával vagy Moszkva Tatlin 1913-as párizsi útjával és Picassóval való találkozása révén. Ez az el nem ítélhető és jól meg-

alapozottnak tűnő elfogultság aztán olyan nemzetközi méretekben is kiemelkedő fejleményeket hagy el, vagy szorít az elemzés perifériáira, mint az utóbbi évtizedek olasz vagy svéd plasztikája, a közép-európainál távolabbi áramlatokat vagy mestereket nem is említve.

Nekünk természetesen (mi is lehetünk egy kissé elfogultak) elsősorban a kimaradt magyarok hiányoznak, a Párizsban élő Csáky és a hazaiak közül Ferenczy Béni legalább. Ferenczy Béni nemzetközi hírének hiányát egy kissé magunknak is köszönhetjük: egy soknyelvű és reprezentatív magyar plasztikai album kiadása, hasonló kiállítások rendezése itthon és külföldön egyre sürgetőbb feladatnak látszik. Kampis Antal különböző nyelveken megjelent könyvét éppen képanyagának gyenge nyomdai minősége miatt nem tekintjük alkalmasnak az említett feladatra.

Aligha vigasztaló öröm a pár magyar jelenléte Read tudatában és így a kötetben is, akiknek – úgy tűnik – csak Nyugat-Európa adhatott megfelelő kibontakozási lehetőségeket: Beöthy István, Hajdu István, Kemény Zoltán, Moholy-Nagy László, Schöffer Miklós nevét és alkotásait fedeztük fel – mindannyian még az első háborút és a forradalmakat követő „bukott remények" éveiben kerestek szabadabb levegőt művészi elképzeléseik számára.

Amikor a fiatal román szobrász, Constantin Brancusi 1904-ben gyalog Párizsba érkezett, „munkái felkeltették Rodin érdeklődését, s a mester meghívta segédjének. Brancusi azonban visszautasította az ajánlatot. Nem akarta feladni a magányt és az egyszerűséget, a tizenegyedik századbeli tibeti szerzetes, Milarépa misztikus értekezéséből merített eszményeit". Egyetértünk Read koncepciójával, amely szerint a modern szobrászat nem Rodin és Maillol vagy Bourdelle művészetéből nőtt ki, de mi Rodin ajánlatának visszautasításában többet látunk egyféle szellemi és művészi önállóság őrzésének szubjektív szándékainál. Többet, mégpedig egy más alapokról induló művész teremtő eltökéltségét, korszaknyitó ellengesztusát. Ekkor a máig tartó nagy képzőművészeti színielőadás (per inkább?) főszereplői már ott vannak Párizs ingatag és csábító forgószínpadán, a „vadak" mozgalmával ugyancsak folyik az első felvonás. Brancusi (és mások ugyanígy) pedig nem nézője vagy fanyalgó tömege, esetleg „harmadik polgára" kíván lenni a színjátéknak, hanem maga is rendező, akár a rivaldák előtt álló főszereplő: Picasso, Matisse, Gonzáles, Archipenko, Lipschitz, Laurens vagy éppen Csáky (bár őt Read nem említi) társaként. És legalább a „kubizmus" című második felvonásban.

Ahogy Picasso festményein vagy szobrain újjáéled a primitív plasztika, úgy Brancusi műveiben a román hegyiparasztok „barbár vágyai" élnek: úgy alkot, ahogy ősei és példaképei a faházukat rótták hatalmas, aligképzett fenyőgerendákból. A modern szobrászat valóban nem Rodin és Maillol végletekig elfinomult és csillogó márványtömbjeit tekinti példának, hanem távoli, primitív törzsek apró totemszobrocskáit, a hegyi pásztorok kezétől faragott durva és elnagyolt figurákat, botokat. Csak így juthat el ez az „animisztikus művész" (Read), Brancusi is a még Rodin-ihlette „Alvó múzsa" változatain át a sík vagy szabályosan görbe felületű kúbuszok útján egészen az ősformáig, a híres tojásig, melynek A világ teremtése (1924) címet adja. És ebből a végső formából, a térben ábrázolt differenciál egyenletek oldottan geometrikus testformáiból építi tovább műveit és alakítja esztétikáját. Oszlopai és térbe lendülő madáralakjai (egyet műalkotás helyett csak „nemesfémnek" tekint a New York-i vámhivatal) mind az így határolt tömeg megtalált kiindulópontjának változatai. Olykor még Picassónál is hasonló parafrázisok találhatók. A román szobrász szerepe a modern plasztika alakításában véleményünk szerint – bár valóban alig voltak kiállításai vagy állandóan látható szobrai – nagyobb, mint amennyit Read vállal és elismer. Bölöni egy 1925-ös írásában jelentőségét Bartókéhoz hasonlítja. Brancusi is bizonyító példa lehet a Picassónál már megpendített koncepcióhoz: a primitív és barbár plasztika teremtő hatásának feltételezéséhez, ebben a „mindent újrakezdeni" alig rejtett szándékaihoz is. Ugyanígy tekinthető Moore példájának a természet által megviselt sziklatömb, annak érdesre tépett vagy fényesre csiszolódott felületei, nem a részletek, hanem a monumentális egész hatására és szépségére való törekvés. A primitívum ismételt teremtésre kész vágya él Arp-ban, Archipenkó-

ban vagy Giacometti „forradásos" és vézna testű alakjaiban. A dada, az orosz konstruktivizmus, majd a Bauhaus mozgalmában már a modern technika célszerű és hatásos formái élnek, a gépi gyorsaság, a lendület, az erő harsány tisztelete a buffót éneklő futuristákban. És mindegyik változatban a korszak túlfinomult és preciőz polgári művészetétől való elidegenedés, ebben az eltávolodás vágya is. Az új formák csökönyös keresése szinte természetes és szükségszerű következmény, ha társadalmi eredményeiben nem is egyértelmű (pl. a futuristák szövetsége a fasizmussal). És hasonló következménynek lehet tekinteni a legújabb fejlemények drasztikus és félelmetes, a feltámadt mágiák riasztó szörnyalkotásait, dekadens gesztusait is.

„A legderűlátóbb még az iparral szövetkező művészet" – írja Read, és itt a Bauhaus esztétikájára vagy az orosz konstruktivisták kollektivumaira (Proun stb.) gondol. Míg a Bauhausnak eddig is, de éppen alakulása 50. évfordulója során egyre bővülő irodalma van, addig az 1915–22 közötti orosz művészeti mozgalmaknak, a forradalommal szövetkezett konstruktivizmusnak csak néhány kiemelkedő eredményét és alkotóját ismerjük (pl. Altman Lenin-mauzóleuma, Tatlin III. Internacionálé emlékműterve, bennük a statikus és a dinamikus konstruktivizmus változatai). Fejlődésükben azt a történelmi lehetőséget, amikor az elidegenedett és lázadó művészet találkozott a céljait világosan rajzoló forradalommal, a szocializmussal. A termékeny együttműködésnek inkább csak a lehetőségei gyújtják a fantáziát, a tények alig ismeretesek. A témában Read által is egyetlen forrásmunkaként említett és az Új Írásban pár esztendeje bemutatott Camilla Gray könyvének (Perneczky Géza cikkében; „The Great Experiment: Russian Art 1863–1922". New York–London, 1962.) elérhető kiadása egyre sürgetőbbnek tűnnék, méltó párja lenne a Drezdában 1967-ben megjelent Liszickij-albumnak. A Camilla Gray könyve (vagy hasonló témájú másik: Mácza János, Ferenczy Béni oroszul megjelent könyveire gondolunk) bizonyos fokig ellensúlyozná azt a látszatot, amelyet óhatatlanul Read is táplál: hogy a művészet 20. századi fejleményei eléggé „nyugat-európaiak", távol állnak Kelet- és Közép-Európától, akár a szocializmustól. Bár ennek ugyancsak ellentmond egy nyugat-berlini nagysikerű kiállítás is remek anyagával: „Avantgarde 1910–1930 Osteuropa" (1967. október–november), és nem igazolják a későbbi esztendők beszűkült szellemű fejleményei sem.

Read szemléletének és esztétikájának a kortársak közül leginkább Henri Moore és más angolok (Barbara Hepworth, Eduardo Paolozzi, Armitage, Chadwick, Dalwood stb.) felelnek meg, az ő művészetük kivételes helyet is kapott a könyvben. Olykor más nagytehetségű alkotók bemutatásának kárára is. Az utolsó fejezet („A stílushatárok elmosódása") név- és adattengerében is csak egy mestert tekint a fiatalok közül stílusteremtőnek: Paolozzit („A sokszáz szobrász közül, aki 1945 óta feltűnt, csak egy van, aki szerintem joggal állíthatná, hogy új stílust alkotott – Eduardo Paolizzi." 222. l.). Úgy gondoljuk, hogy az egyidejű művészet elemzésénél talán kissé merész dolog arról írni, melyik ága érik önálló stílussá. Még akkor is, ha egy-egy alkotó vagy irányzat közel áll az ízlésünkhöz. Különösen nehéz manapság, amikor a művészi érvényesülésnek szinte feltétele az „önálló stílusalkotás", és valóban csak a meteorológiai előrejelzéssel egyenértékű abban ítélkezni, hogy egy-egy irányzat mögött a „publicity" feltűnésvágyó gesztusai vagy pedig valóságos művészi szándékok állnak-e, egy-egy műalkotás a műtárgybörzén kíván-e érvényesülni, vagy az „örök művészet" kissé elnyűtt pantheonjának mégiscsak álló posztamensein. Az inspirációkat adó elismerést és kritikát természetesen nem szabad megvonni, de összetéveszteni sem egy civil-assuntával. Ne könnyítsük meg a kortársak dolgát korai mennybemenetellel, hamar elkényelmesednek feltételezett glóriáik alatt.

Read részletesen szól arról a nálunk is tapasztalható beszűkülésről, melyet a túlzottan elburjánzó fém-szobrászat jelent. Okaként nemcsak esztétikai („un art brut") vagy tartalmi igényeket említ, de a formai és technikai kényelmességet is. A vas és az acél valóban új statikai és felületi lehetőségeket rejteget, de a megmunkálás ipari egyszerűsége és az eredmény véletlenszerűsége (hegesztő pisztoly, lángvágó és tovább) már-már kétségeket ébreszt a művészi tudatosság és a határozott

szándék kérdéseiben. Read aggodalmaiban mi is osztozhatunk, emlékezve arra az egykori nagyszerű küzdelemre, melyet Cellini mester vívott egy bronzlovasának munkafolyamatában. A stílus, melyet a modern technika „hozott", vajon nem válik-e banális akadémizmussá egysíkú igénytelenségében, bármennyire is meghökkent és megkínoz „terribilitájával, drámai körülményeivel"? Ha mi nem is mernénk állítani, hogy „e fémszobrászok között nincs Goya vagy Grünewald", de ezt a Read-i kijelentést kérdő formában mi is megkockáztatnánk: lesz-e hozzájuk hasonlítható? Read mögött háromnegyed század tapasztalata áll. A kérdésre válaszolni csak újabb 75 év tapasztalata lehet hivatott. És sok más kérdésre is.

Read forrásjegyzékében tudomásunk szerint csak egyetlen magyarul is olvasható mű szerepel: Adolf Hildebrand egy alaktannal foglalkozó munkája, 1910-ben jelent meg Budapesten. Márpedig „hildebrandizmus" esztétikájával a fiatal Ferenczy Béni is hadakozott, éppen ettől csömörödötten hagyta ott Németországot és költözött Párizsba 1911-ben.

Az ijesztően távoli dátum könyvkiadásunk elmaradását is illusztrálja (bár a jegyzékben nem szereplő művek nyilván jelentek meg itthon a modern plasztikáról), ugyanakkor az utóbbi évek örvendetes igyekezetét is: a modern festészetről szóló Read-könyvet 6 esztendős késéssel (1969-ben másodszor), a szobrászatit már csak 4 esztendős hátralékban adtuk ki. Sok itthon is közkézen szereplő mű nem jelentkezik Read jegyzékében, így a Knaurs Lexikon-sorozat vagy a Skira-kiadványok etárgyú kötetei. Személyes adatokban gazdag forrás mindkét sorozat, Read koncepciójában válik méltó párjukká.

A Corvina Kiadó a homályos horizontról talán a legalkalmasabb művet adta a témáról a magyar olvasó kezébe. Mert hiszen Read könyvei valóban azok, kevéske elfogultságukkal és szándékoltan (kényszerből?) elhatárolt horizontjukkal is.

Sajnos az új könyv aránytalanul drága, az előző kötetnél jóval kevesebb képpel és lapszámon jelent meg, mégis: azzal majdhogy egyező áron. Igaz, kevesebb példányban is.

LE CORBUSIER: A JÖVŐ NAGYVÁROSAI

Több róla szóló tanulmány – utóbb Major Máté szép és lírai esszéje a Magvető Almanach 1966/I. kötetében –, írásaiból szemelt idézetek és válogatások után végre a nagy francia építőművész maga is megszólalt magyarul: Gerő Balázs fordításában az idézett címmel jelent meg a Manière de penser l'urbanisme című könyvecskéje, mely már a háború után íródott. A kötetkét dr. Pogány Frigyes előszava és fényképfelvételei bővítik, de láthatók itt Le Corbusier a műhöz készült vázlatai és rajzai is. Pogány előszava maga is egy kis építészet-esztétikai tanulmány, korántsem ragad meg a mester pályájának egyszerű és egysíkú ismertetésénél. Ezt a feladatot a kötet végén látható szűkremért kronológia, néhány művének felsorolása látja el.

„Corbu"-t nálunk sem kell bemutatni, hiszen Gropius mellett (sokszor éppen vele vitázva) a 20. századi európai építészet új iskolát és szemléletmódot teremtő alakja, a forma és funkció szoros kölcsönhatásainak, a fénynek és természetnek, „sugárzó városoknak", egy új életörömnek az apostola. Mester és esztéta, gondolkodó és gyakorlati szakember, álmodozó és léptékben tervező. Egyetlen adat mégis talán: ifjúkorában hazánkban is járt – egy dunai hajón utazott Belgrádtól Bécsig. Akkor az útjába és látószögébe eső több magyar város jellegzetes épületéről készít rajzokat, mappáiban szeretettel őrzi vázlatát a megcsodált esztergomi Bazilikáról.

A francia mesterről többet várnánk a hazai könyvkiadástól, leginkább egy, a műveiről készült hatalmas albumot (az építészt és a festőt egyaránt bemutatva), de legalább egy alaposan dokumentált kötetet az Architektúra-sorozatban. Nyilván szerepel a szerkesztők tervei között, ez a kis könyvecske csak előleg, mint ahogy annak tekinthetjük a jelenkori építészetünkben itt-ott már megnyilvánuló Le Corbusier-i szellem feltűnéseit.

A művészetek iránt csak általában érdeklődőket ne riassza el a név és cím – nem pusztán „szakmai" vagy „szakismereti" könyv a megjelent –, inkább (és az elsĕ részeiben mindenképp) filozófiai és szociológiai – használjuk a divatos szót: „futurológiai" – elmélkedés a modern kor világáról, a gyorsaság, a felfokozott életritmus által teremtett új premisszákról, ezek építészeti kihatásairól – arról az „izgatott élénkségről", amely (Corbu szerint) az 1943-as esztendőt követve létrehozta a beteljesedett építészeti forradalmat, annak kristályosan új elveit és korszerű jellegzetességeit. A korábbi „kaszárnyaélet", a „kis ház nosztalgiája", a városból való menekülés helyett egy új életmód nemes igényeit. Az ezeket az új igényeket (fény, természet, változatosság, könnyedség, élénkség stb.) kiszolgáló új építészetet nevezik frazeológiánkban (sokszor lekicsinylően és számon kérve a „nemzeti jellegzetességeket") „internacionális"-nak. Szép eredményei és példái ennek az igénynek (hogy a könyv épületesztétikai és gyakorlati fejtegetéseit itt ne idézzük) az ENSZ-palota New Yorkban, a Marseille-i Unité d'habitation („lakóegység"), az indiai Chandigrah középület-együttese és más indiai épületek, a Maison du Brésil Párizsban, mindannyi Le Corbusier tervei alapján, a tanítványok és követők szép és sokszámú épületeit nem is említve. Bár úgy érezzük, hogy a Notre-Dame-du-Haut kápolna Ronchamp-ban vagy a De la Tourette kolostor Evreux-ben inkább a szigorú építész, a derékszögekben tervező kirándulása a termékeny művészi fantázia, elveinek és anyagainak szélsőséges világa felé, új lehetőségeket keresve és találva – külön csoportot alkotnak Le Corbusier művészetében.

A kötet Függelékében a CIAM és a CIRPAC után egy újabb egyesülés, az ASCORAL alapelveit és szervezeti felépítésének tervét olvashatjuk, ennek feladata a mester szerint az építészet ismételt megújítása, az építészeti forradalom nemzetközi konszolidációja lenne.

Meggyőző, hogy az új szervezet doktrináit (elsősorban a „természetes körülmények újrateremtésének" elvét) Descartes gondolatainak felidézésével kezdi, kapcsolatot teremtve ezzel filozófia és szaktudomány között. Ugyanígy a könyvben is mindvégig érezzük a francia materialista felvilágosodás, a „l'esprit nouveau", leginkább talán Rousseau szellemét. Le Corbusier purista racionalizmusa, természetszeretete, sajátos szocializmusa a francia filozófia klasszikusaiból merít és abból ágazik, annak kristályos logikáját, elvi gazdagságát és művészi stílusát értékeli és követi. Így tehát stílusában és gondolataiban is művész, irodalmi és filozófiai jelenség. Kár, hogy ezt az állításunkat több művének magyar fordítása alapján nem bizonyíthatjuk a fentieknél meggyőzőbben. Nem véletlen tehát találkozása a társadalmi szocializmussal sem – amikor a moszkvai Centroszojuzt építi 1934–35-ben –, és sajnálatos, hogy ez a találkozás oly rövid életű.

Egy Le Corbusier-ről szóló hosszabb írás régi vágyaink közé tartozik, ezúttal csak a kis kötet megjelenése feletti örömünket regisztrálnánk. Sajnáljuk, hogy örömünkben eléggé megzavart a kötet szerény kiállítása, a szűken mért képanyag és a sok-sok zavaró sajtóhiba, mely a szövegben található (csak az Előszóban: „felszínessen, kultúrális, paiosztimpresszionisták, kaleidoszkópikus" stb.). Kevésbé szerényen és gondosabb korrektúrákkal jobban szolgálhattuk volna a nagy francia építész hazai megismertetését.

ALBUM A CSEH AVANTGARDE KIALAKULÁSÁRÓL

Szinte a felfedezés ritka élményét hozta egy nemrégiben kezünkbe került prágai album, mely a modern cseh festészet századeleji „keresőinek" munkásságát mutatja be képben és írásban (Miroslav Lamač: Moderne tschechische Malerei. Anfänge der Avantgarde 1907–1917. Prága, Artia K.).

Publikációk és tárlatok híján meglepően keveset tudunk a szomszédnépek századi képzőművészetéről, egy-egy felbukkanó album ugyancsak fehér holló és véletlen palackposta, kiállításra alig emlékezünk. Pedig – éppen ez a most felbukkant

könyv nagy tanulsága – a cseh piktúra említésre és köztudomásra érdemes tíz esztendőt élt át a címben jelzett évszámok között; az 1907-ben alakult prágai „Nyolcak" (Feigl, Filla, Horb, Kubin, Kubista, Nowak, Pittermann, Procházka) és társaik (Beneš, Čapek, Spála, Zrzavy, Gutfreund a szobrász) gazdag eredményeivel az európai avantgarde alakulatok élvonalában.

Prága a századelőn a monarchia talán legmozgalmasabb városa: kétnyelvűségével, széles nyugateurópai és főleg francia orientációival, Európa koordinátarendszerének középpontjában, az égtájak között készséggel és kulturáltan közvetítve. Katalizátor-létét jól tükrözi az a tény is, hogy a prágai Nyolcak a miénknél három esztendővel korábban alakult, néggyel is tán. Az első évtizedben már nemcsak az 1880–90 között született, „messzebb-néző" cseh művésznemzedék látogatja Párizs „szabadegyetemeit", de a művészetek európai fővárosa is szívesen mutatkozik Prágában: 1903-ban francia impresszionista kiállítás van itt, majd 1905-ben Edvard Munch „léleklátásos és lázongó" képeit mutatják be, 1910–12 táján pedig a már összekovácsolódott új cseh alakulatokkal együttesen jelentkezik az Aranyvárosban Picasso, Derain, Friesz, Braque, Gris, Pechstein, a német Die Brücke-csoport és mások is. 1913-ban a Sturm-galéria rendez nagy kiállítást a cseh avantgarde alkotásaiból Berlinben, Herwarth Walden védnöksége alatt, az általa válogatott kollekcióból.

Úgy tűnik tehát, hogy Prága ugyancsak szinkronban van ekkor Európával, legalábbis így az izmusok gyermekkorának Párizsával. Bár ez a szinkrónia olykor nem egy nemzeti nyelvre lefordított képalkotásban, inkább a legújabb áramlatok igen kvalitások, de át nem értékelt megfogalmazásaiban jelentkezik.

Az albumban jó nyomdai technikával reprodukált képek egy 1966-os párizsi kiállítás („Párizs–Prága") alkalmából gyűjtődtek össze. A témához mért szelekcióban, az „ingadozó, de nem süllyedő város" közvetlen hatásának egyértelmű bizonyítékaiként. Egy pár év előtti budapesti modern francia kiállításon alkalmunk adódott meggyőződni a Prágában őrzött francia anyag gazdagságáról „Delacroix-tól Picassoig". Nem kis nosztalgiával gondoltunk a miénknél jóval merészebb egykori cseh gyűjtőkre és állami vásárlásokra. A Prágai Modern Képtár és mások anyaga nyilván termékenyítően hatott már melegében az akkori fiatal cseh művésznemzedék fejlődésére és bátorságára is. Erről a mai is élő egy-két kiváló idős mester (Vincenc Beneš, Otakar Kubin) bizonyosan sok érdekeset tudna mondani, Kubin („Coubine") megtoldhatná a Párizsban töltött évtizedek emlékeivel is.

A század első két évtizedének „uralkodó stílusirányai" (a Fauves, a kubizmus és az expresszionizmus mozgalma) nem is annyira elhatároltan, önállóan és egyenként, hanem inkább együttesen, mintegy szintézisben érik a cseh piktúrát: a Vadak színessége Munch vagy Kokoschka ideges ecsetvonásaival mutatkozik a prágai „kuboexpresszionizmus" szerkezetes alkotásain. Ez a többszörös szintézis aztán szokatlan és eredeti alkotásokat eredményez: Václav Spála már Malevicshez vagy a fiatal Kandiszkijhez közelítő kép- és forma-élményeit, Josef Čapek (az író Karel Čapek fivére!) „orfikusan" összetett képalkotásait, Vincenc Beneš Braque-os kubizmusát vagy Otakar Kubin („Coubine") színes szerkezetességét. A párizsiak mellett az északi Munch (később Kokoschka) közvetlen hatása is jelentős (1905-ös prágai kiállítását említettük is már): az expresszionizmus korai jelentkezésében (Zrzavy, Filla, Procházka), amely aztán előnyére olvad fel a kubizmustól átvett eredményekben is.

A prágai növendékek szíves fogadtatásában bizonyosan jelentős szerepe volt a jónevű szállascsinálónak: Frantisek Kupkának is, aki 1895-től haláláig Párizsban is maradt.

A cseh avantgarde alkotásait bemutató és elemző kötet elsősorban alaposabb körültekintésre és pótolnivalókra figyelmeztet, Egy kiállítás a tárgyalt korszak (és más koroké, akár más szomszédnépé) anyagából bizonyosan a kellemes felfedezés még több lehetőségét nyújtaná, ugyanígy a megidézett album magyar nyelvű kiadása is.

CZILCZER OLGA

Tél

Itt kéne rendet tenni még
Az íróasztalon kimutatások
hevernek szerte
preciz számadatokkal
melyek inkább csak a jövőre vonatkoznak
Egy kivágott újságcikket
az űrpilóta széles mosolyával
keretbe foglal a reggeli fény
Az omladozó cserépkályhából
kicsap egy láng
hogy kiengesztelje az ember arcát
melyet beárnyékolt
annyi sok év után
füsttel és korommal a szén

*

Ha futja a keretből
jövőre beszerelik
a konvektorokat
Már mondogatják
a fűtő nyugdíjba megy,
Kis virágcsokor búcsúztatja majd
no meg az illendő pénzjutalom
Csupa fehér krizantémok
világítanak aznap
a fűtő otthonában
osonva menekülnek a kert alatt
a tél gyúlékony árnyai

*

Bújkál a világ szeme elől
A tilos szerelem
léptei a lépcsőn
valahol megállnak
Aztán pici csengőszó hallik
Egy kabátzsebből
útjára eresztettek egy madarat
akit itt ért a fagy
s megörül
mert kigyúlt egy ablak

*

Az árnyak olykor
telülkerekednek
önnön lehetőségeiken
A pénztárosnő
munkája fölé hajolva
keresi a hiányt
Számok és számsorok
merülnek el az estben
amint telnek az órák
s kiegyenlithetetlen arányaikkal
a nappalok és az éjszakák

*

Áramszünetben
ha leszállt már az este
az asztalfiókból előkerül a gyertya
A régi faggyúcseppek a gyertya oldalán
felolvadnak tovább folynak a csonkig
ki kell tartani mondogatja az ember
míg ir tovább
kék színű árnyak imbolyognak
a fehér papiroson

Köd

Puhán mozognak akárha
önmaguk emlékei lennének csupán
a hajnali utcán hol lágyabbak
s engedékenyebbek a körvonalak
és nem lehet tudni hogy közeledik-e
vagy távolodik a lépte
annak a férfinek aki keres valakit
s a lánynak aki a megállónál
fel s alá járkál
mert az autóbusz késik ma szokatlanul

VÁRKONYI NÁNDOR

KALEIDOSZKÓP

ÉLET ÉS ELMÉLET

A jugoszláviai magyar irodalom története klinikai tisztasággal mutatja azt a folyamatot, hogyan csírázik, nő fel és önállósul egy magára hagyott néptöredék irodalmi élete. Hogy ezt a folyamatot lépésről-lépésre nyomon követhetjük, ez a legfőbb érdeme és jelentősége Bori Imre munkájának, mely *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* címmel 1969 elején jelent meg Újvidéken. Pusztán történeti analógiák alapján azt hihetnők, hogy a jugoszláv államban élő magyarság szellemi élete hasonló törvények szerint alakult, mint általában az idegen impériumok alatt élő népességeké, így például a cseheké és a szlovákoké az osztrák, illetve a magyar uralom alatt. De korántsem ez a helyzet. Csehország állami szuverénitását végleg I. Ferdinánd alatt, az ún. 1547-i „véres országgyűlésen" vesztette el, kulturális önállóságát azonban mindvégig meg tudta őrizni, sőt egyik virágkorát egy német császár, IV. Károly alatt érte el. A szlovák irodalom is, noha nemzeti önállóság híján, de szervesen fejlődött az első kezdetektől fogva a felszabadulásig. Az erdélyi román irodalom sem nyújt használható analógiát, élete az erdélyi fejedelmek protektorátusa alatt, magyar és szász támogatással indult meg, s a XVII. századig megtartotta vezető állását a két Kárpátokon túli fejedelemséggel szemben. A Vajdaságban pedig az 1690-i beköltözés óta „gazdag szerb irodalom fejlődött ki," – írja Bori. A jugoszláviai magyarság azonban művi úton szakadt el néptörzsétől 1918-ban, kapcsolatát középkori dús hagyományaival elvágták a török hódoltság századai, szellemi életének helyi, vékonyszálú gyökerei legfeljebb a XVIII. századig nyúlnak vissza, s maga is jórészt új telepes lévén, módja sem igen volt a lombosodásra. Ez különbözteti meg helyzetét a Romániához és Csehszlovákiához csatolt magyarságétól, s hátrányát növeli jóval csekélyebb száma is.

Közhellyé vált a megrovás, hogy a kiegyezés korszaka egészségtelen módon Budapestre központosította az ország gazdasági és szellemi-irodalmi életét, s így a vidék elhalásra volt ítélve. Ezt a tényállítást kissé át kell fogalmazni: 67 után szükség volt az államhatalmi és gazdasági központosításra, hogy a maga lábán álló ország nézhessen szembe Ausztriával, s hogy felemelkedhessék a balkáni szintről, ahol Széchenyi és Kossuth találták. Azonban egy tőkés-parlamentáris formában élő országban az államhatalomnak közvetlen ingerenciája az irodalmi életre nincs, nem központosíthatja sehová. Ellenben az irodalmi életet fenntartó tőke központosult Budapestre, a kiadók, folyóiratok, hírlapok húzódtak, elemi érdekeiket követve, a fővárosba, s természetes gravitációval oda vonzották az „országos" becsvágyú, tehetségű írókat is. Ez a folyamat már félszázaddal 67 előtt, Széchenyi és Kossuth idejében megkezdődött, elindítói Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza voltak, első „intézményei" az Auróra kör, az Athenaeum, a Tudományos Gyűjtemény stb. Bori éles szemmel fedi föl a párhuzamot (bár érvényét megszűkíti, hogy a folyamat az anyaországban indult és nőtt fel): „ami ‚országos' méretekben a múlt század hajnalán s első évtizedeiben játszódott le a magyar irodalomban, kicsiben ugyanazt kényszerült megismételni mind a romániai, csehszlovákiai, mind a vajdasági magyar irodalom." Eladdig irodalmunknak seholsem volt középpontja, csupán egy regionális jellegű: Erdélyben Kolozsvár; ellenben kisebb-nagyobb jelentőségű középpont támadt mindenütt, ahol valamely írói vállalkozás megszületett. Más szavakkal: irodalmunk a XIX. századig teljes egészében vidéki irodalom, ennélfogva minden egyes mozzanata ma helyi hagyomány valahol. A panasz tehát, mely az elcsatolás után a helyi hagyományok hiányát vagy gyér voltát siratta, olykor még Erdélyben is, másutt siratja ma is, alaptalan, csupán a régi

Magyarország déli részein van egy török okozta hiátusz. A panaszt magyarázza, hogy az impérium-változáskor a helyzet felméréséhez hiányzott a történeti távlat és tapasztalás; ezért kerekedett felül a hagyománytalanság tana és programot adó elmélete („levágott tagok", „semmiből indulás" stb.). Azonban ma, ötven esztendő múltán már semmiképp sem alkalmazható.

Viszont való, hogy a század elején, midőn 18 millió ember tartozott magyar uralom alá, vidéken az irodalmi élet csak vegetált. Egyes nagyobb városokban összeverődött néhány író, csoportok alakultak, de nem szerves okokból, sűrültek-oldódtak, többnyire szerkesztőségek körül, tanári karokban (Szeged, Nagyvárad, Kolozsvár, Debrecen, Kassa, Pozsony), ám alig egy-kettő ragadt meg helyben, a többség Pest felé gravitált, s ott kötött ki. A főváros volt a mérce és a küszöb, s a kikötés jelentette gyakorlatilag az íróvá elismerést. Budapest túlsúlya a széthullás pillanatában vált feltűnővé, szinte megdöbbentővé, azonban utána is természetesnek találta és őrizte a kizárólagosság szerepét és kiváltságát, s a vidékre egy Jeruzsálem öntudatával tekintett: Mi jó jöhet Názáretből?

Így az utódállamokba került magyarság íróinak magára hagyottsága többoldalú volt: sem az anyaországtól, sem az új impériumoktól nem kapott semmiféle támogatást, helyi hagyományait nem fedezte föl (kivéve Erdélyt), s hirtelen egy történelmi vakuumban, légüres térben találta magát. Az írók, írók lévén, követték ösztönük parancsát, Pompeius mondását variálva: Scribere necesse est, vivere non necesse. Azaz megállapítva űrben lógó helyzetüket, keresték, hogyan írhatnának, mi a feladatuk, más szóval propramokat szerkesztettek, ismét más, lényegre mutatóbb szóval elméleteket állítottak. Erről a pontról indul ki Bori Imre vizsgálódása, de mielőtt rátérnék, hadd jegyezzek meg valamit: semmiféle program vagy elmélet magában véve nem teremthet életképes irodalmat, maradandó művet (emlékezzünk a „sematikus" művekre, a „szocialista realizmus" produktumaira), – időállót csak az írók élményanyaga, hajlamainak sajátossága, érdeklődésének köre, kialakult mondanivalója szülhet. Ehhez program vagy elmélet nem szükséges, csupán annyiban hasznos, hogy a *velejáró vita* tisztázza a fogalmakat, s táborokba gyűjti az írókat és olvasókat.

Ezen az alapon kellőképp értékelhetjük Bori munkáját, mely úttörő, azonban igényeinél fogva jóval több kísérletnél, monografikus jellegű, és sikere követendő mintává teszi. A folyamatnak, melyet lépésről lépésre elemez, itt csupán vázát jelezhetem, s legfőbb megállapításait regisztrálhatom. A problémahalmaz boncolását a helyi hagyományok kérdésének fölvetésével kezdi. A hely jelenti a tájat, az országrészt, a hagyomány a múltat, a történelmet. A táj természetesen jóval több festői vagy festőietlen háttérnél és lakóhelynél: „A ‚táj' a vajdasági magyar irodalom alapvető kérdései közül való, bár nem kétséges: nem tájélményről van szó csupán, hanem tájról mint egységről, amelyben az embernek szellemi, társadalmi, etnográfiai szempontból sajátos, más vidékek, országrészek életétől különböző vonásai alakultak ki elannyira, hogy szellemi és gazdasági autonómiára is képes, melynek ismérvei közül nem egyet akár évszázadokra visszafelé nyomozva is felfedezhetünk", – evvel a mondattal kezdi könyvét Bori, s a benne szembetűnő probléma-látó és megfogalmazó érzék mindvégig jellemző kvalitása marad. Leszögezi, hogy nemcsak az erdélyi, hanem a szlovákiai és vajdasági irodalom is már 1920 előtt törekedett némi önállóságra, munkálkodott saját arculatának megformálásán. A hagyomány azonban tökéletesen hiányzott, s a helyzetet a vajdasági irodalom legfőbb ideológusa és irányítója, Szenteleky Kornél igen borúlátón ítélte meg: „Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, melyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tespedt, művészietlen lapályon... ezen a józan, disznóól szagú földön" sohasem termett kultúra. „Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?" Ha tehát a Vajdaság e tekintetben tabula rasa, mégis földrajzi és történeti valóság, itt kell sajátnemű életet teremteni, s ezért a „vajdasági" jelzőt, hacsak munkahipotézisül is, mindenki elfogadta.

Evvel azonban, mint Bori rögtön megállapítja, megszűnt a magyar irodalom addigi centralisztikus szemlélete, s vele az „érték" és a „nagyság" (tehetség) kategóriáinak tartalma, jelentősége. Vagyis míg azelőtt az „országos" és a „vidéki" viszony-

latában az utóbbi jelző diminutív értelmű volt, ezután jellegzetesen erdélyi vagy felvidéki írónak lenni értéknek számított. Hasonló felismerésből született Szenteleky couleur locale-elmélete, egyúttal gyakorlati programja. Bori pedig kiegészítésül és helyreigazítva Szenteleky tévedését, feltárja a múlt elparentált, valójában gazdag hagyományait, melyek az ő előadásában még a török idők alatt is meglepően eleveneknek látszanak. (Hozzátenném: a gazdagság onnan eredt, hogy az Árpádok és az Anjouk Adria és Balkán felé terjeszkedő hatalmi politikája folytán a birodalom súlypontja s vele a művelődés apparátusa Dél-Magyarországra tolódott egészen a Hunyadiak idejéig, s az ország „fő" városai Pécs, Szeged és Temesvár voltak; a török pedig a reformátorok működését – Habsburg-ellenességük miatt – szívesen tolerálta, így lett Dél-Baranya a hazai protestantizmus bölcsője.) A török idők után már a XVIII. század végén megindulnak a magyar kulturális törekvések, s meghonosul a Vajdaság szerb eredetű fogalma is.

A decentralizált helyzet okozta továbbá, hogy az elszakadt irodalmak olyan kezdeményezéseknek és impulzusoknak adhattak helyet, mint a csehszlovákiai Sarló, vagy hogy a vajdasági Kalangya hazai íróknak lehetett fóruma, s hogy a Híd szinte elsőnek fedezte fel József Attilát. Ezek mellett számításba kell venni, hogy a Vajdaság több nép kultúrájának földje, melyen a magyar csupán az egyik. Végül zárjuk le a helyzetelemzést avval a meggondolással, hogy az új impériumok élete sem folyt zavartalanul, az új országrészek új problémákat hoztak, heterogén képletek támadtak, társadalmi, politikai, államforma változások, diktatúrák, háborúk, forradalmak torlódtak egymás nyomába, s terelték külön utakra a magyar népességek életét.

A vajdasági magyar irodalom helyzete indulásakor tehát egyáltalán nem volt tiszta képlet: hagyományai nem éltek, egyaránt hajolt a semmiből indulás és a meglévő helyi eredmények felhasználásának gondolata felé, de életszerű, reális munkamenet csak egy évtized vitái után, a 30-as évek végefelé alakult ki. Bori nem fogadja el a semmiből indulás tételét, mert ez „voltaképp elképzelhetetlen a szellemi életben, s az is kétségtelen, hogy a Vajdaság . . . nem volt irodalmi tabula rasa, különben nem játszódhatott volna le aránylag gyorsan a vidéki irodalom vajdaságivá válásának folyamata, s nem tudott volna oly gyorsan beilleszkedni a vajdasági keretek közé." Születés helyett konszolidálódnia kellett. Ebben három tényező játszott közre.

Az írók egy része elköltözött, a maradók jelentették az elszakadás pillanatában a hagyományt, „ők voltak a sarjadó irodalom első magvetői és ők voltak első tanítóink és felfedezőink", – írja Majtényi Mihály 1961-ben. – Az indulás és tovahaladás másik fontos tényezője a Bácsmegyei Napló volt, már a háború előtt talán a legjobban szerkesztett vidéki napilap, liberalizmusa, mozgékonysága, nagy nyilvánossága révén mintegy azt a szerepet játszotta, amit az ütőér a szervezetben. – A harmadik döntő faktornak a könyvkiadás mondható, bár ebbe irodalmon kívüli mozzanatok is beleszóltak. Mindenesetre vitalitás jele, írja Bori, „hogy a helyi könyvkiadás igen gyorsan megindult: 1921–22-ben már könyvek jelennek meg Becsétől Becskerekig".

Mindezek csakugyan az életképesség helyi eredetű és jellegű tünetei voltak, ugyanakkor azonban egy kívülről érkező „megerősítés" is csatlakozott hozzájuk: a Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság forradalmárainak egy része a Vajdaságba költözött, nagyrészt írók, nyugatosok, avantgardisták, szocialisták stb. Nagyot lendítettek az irodalom ügyén, eszmei és irodalmi tájékozottságuk, internacionalizmusuk, radikális és osztályharcos öntudatuk által a katalizátor szerepét játszották, s vitáik szólították porondra Szenteleky Kornélt, a vezért és a legtevékenyebb és legeredményesebb szervezőt, a fiatal Csuka Zoltánt.

A tíz évig tartó viták bonyodalmas historikumát nem vázolhatom, mint említettem, tisztázták a fogalmakat és kialakították a frontokat. Csupán Barta Lajos Pozsonyból küldött javaslatát emelem ki: „intézményesíteni" kell az elszakadt irodalmakat. Erre ugyan mindenki mindenhol magától rájött, azonban mindenhol hiányzott a nervus rerum, az anyagi bázis, s leginkább talán a vajdasági Kánaánban. Hogy mégis létrejöttek, abban tetemes része Csuka Zoltánnak volt, bár senki más erőfeszítéseit nem szabad lekicsinyelni. Csuka már 1921-ben megjelentette az Út című, rövidéletű, aktivista folyóiratot, 1928-ban a Kéve antológiáját, ugyancsak 1928-ban Szentelekyvel

megindítják a Képes Vasárnapot s ennek mellékleteként a Vajdasági Írást, 1932-ben pedig a Kalangyát. A 30-as években megszervezik a könyvkiadást is, sorozataik: a Kalangya Könyvtár, a Jugoszláviai Magyar Könyvtár; eladdig csak a Bácsmegyei Napló kiadója, a Minerva Rt. adott ki alkalmilag néhány könyvet.

1934-ben megindul a Híd, mint a „fiatalok" lapja, s válik idővel a jugoszláviai magyarság reprezentatív irodalmi folyóiratává. – Ez a – nem teljes – felsorolás szemre biztatónak látszik, de nem fedi föl a látszat fonákját: a könyvkiadás nem hozhatott szerves szelekciót, nyomdászhitelre, előfizetést gyűjtő szorgalomra, nagyrészt a szerzők saját zsebére volt alapítva. Feladatát megnehezítette a közönség közönye, a magyarság kisebbségi státusa, s az államhatalom politikája, mely a régi magyar kultúrintézményeket megsemmisítette, s újabbak létesítését meggátolta; ezen a téren minden magánkezdeményezésekre volt utalva. Röviden: „A vajdasági magyar irodalom és szellemi élet a két világháború közti időszakban szinte szüntelen és meg-megújulón a vajúdás kínjait és görcseit szenvedte", – állapítja meg Bori.

Ez a helyzet kijelöli a bírálat és az értékelés nézőpontjait: az esztétikum mellett tekintetbe kell venni az író és műhely és idő adta jelentőségét is. Bori ehhez igazodik, azonkívül tudatában van, hogy egy magára hagyott mikroorganizmust vizsgál, tehát mikrobiológiai módszereket kell használnia. Szám szerint negyvennégy író munkásságát teszi górcső alá, és időrend, irányzat, írói szemlélet és alkat szerint csoportosítja. Az elsőbe tartoznak a helyi *vidéki* írók, akik még az irodalom centrális szemléletében nőttek fel, s azokhoz a konzervatív-liberális szépségeszményekhez vonzódtak, amiket már a Nyugat félretolt a haladás útjából. A második csoport a vajdasági *avantgarde*, ennek hőskora, változatai, hullámai. Külön-külön csoportot alkot a *polgári* írók, a *Kalangya* és a *szociális* írók tábora. Könyve záradékául a Híd szerepét és jelentőségét méltatja Bori.

A vajdasági magyar irodalom életét e két évtizedben – mint idéztem – a vajúdás szüntelen kínjaihoz és görcseihez hasonlítja. A hasonlatot folytatva, munkáját kórtörténetnek nevezhetnők tehát. De a szülés nem betegség, s ezért talán helyesebb volna dokumentumfilmhez hasonlítani, melyben a pozitív és negatív elemeknek egyaránt helyet kell kapniuk, s amelyhez ötven év története kellő távlatot és hátteret biztosít. Bori érdemeit növeli, hogy előzmények nélkül, mintakép és forrásművek híján, magának kellett a forrásanyagot összegyűjtenie és nyomban feldolgoznia, rendszereznie. Ezt a hálátlan munkát eléggé meg nem hálálható alapossággal és szorgalommal végezte el; evidens eredménye, hogy a vajdasági irodalom e korszakának története máris beilleszthető az egyetemes magyar irodalom történetébe. A regionális problémák vizsgálatával járó közel-látás veszélyét úgy kerüli el, hogy mindenkor hangsúlyozza az író vagy a mű helyhez és időhöz kötöttségét. Kicsiny területet térképez fel részletező figyelemmel, de léptéket betartja. Maga írja könyve zárószaváúl: A szerző „munkája sok tekintetben a földrajzi íróéhoz volt hasonlatos, aki arra vállalkozik, hogy a Vajdaság földrajzát írja meg, s azt kényszerül leírni, hogy a Vajdaság legmagasabb csúcsa a Čot – ám abban a tudatban, hogy az ország legmagasabb csúcsa a Triglav és Európáé a Mont Blanc."

EGY KEZDEMÉNYEZÉSRŐL

Az 1919–20 években hosszabb időt töltöttem Szlovákiában, megfordultam Pozsonyban, Nyitrán, Léván, Losoncon, Kassán, részt vettem néhány írói vállalkozásban, napilap-szerkesztésben és terjesztésben, könyv-kiadásban, és persze cikkeket is írtam. A hírlap-szerkesztés például így esett: a csehek sok magyar tanítót elbocsájtottak, egyikük szert tett nagyobb mennyiségű papirosra, engedélyt kért napilap kiadására, kibérelt egy kis nyomdát, s nyolc–tíz nap múlva megjelent a nyitrai Hír első száma. Öten–hatan lézengő ifjak csináltuk a lapocskát, magam cikkeztem, a Figaro híreit fordítottam, terjesztettem is személyesen Léván, Érsekújvárt, Komáromban. (Ide, nem járván a vasút, gyalog kutyagoltam Újvárból, de visszafelé már bérkocsin utaztam.) A lap elég jól fogyott, de még mielőtt létalapja, a papiros elfogyott

volna, betiltották. A maradék létalapból még gyorsan kihoztunk egy Magyar Naptárt, aztán a társaság elszéledt. Nem állítom, hogy írásaink klasszikus becsűek voltak, az öt–hat ifjú közül egyedül én gondoltam, hogy talán íróféle lehet belőlem, de amit velük s a többi városban forgolódva tapasztaltam, megláttatta velem, hogy az elcsatolt magyarságnak szellemi létfeltétele a nyomtatott magyar szó.

Hazajövet megtartottam néhány kapcsolatot, s igyekeztem újabbakat szerezni, kivált Erdélyben. (A Vajdaságban egyelőre nem lehetett, mert Baranyát–Baját a szerbek megszállva tartották, s emiatt ellenséges volt a viszony.) Ebből kiterjedt levelezés keletkezett a következő évek alatt, s mikor aztán a pécsi Egyetemi Könyvtárba kerültem, amennyire lehetett, megrendeltettem az utódállamokban megjelenő folyóiratokat és könyveket, részint tájékozódás, részint támogatás céljából; az írókat kértem, küldjék meg munkáikat és életrajzi adataikat egyenesen nekem. Minderre szükségem is lett, midőn megbízást kaptam a modern magyar irodalmat tárgyaló munka írására. Bizvást mondhatom, hogy hasonló érdeklődést az elszakított irodalmak iránt idehaza seholsem tapasztaltam, csak közönyt, sőt a hivatalos irredenta politika, amint Szenteleky is felpanaszolta, csak ártott a „kisebbségi magyarságnak". Én azonban épp eléggé láttam és hallottam, mit jelent a „kisebbségi" íróknak a legcsekélyebb érdeklődés, elismerés, támogatás, s azt is, hogy munkásságukat (csakúgy, mint az emigránsokét) más szemszögből kell megítélni, mint a hazaiakét; azt akartam, lássák, hogy van, aki számontartja őket. Eleve vállaltam a kritikai szemszög és mérce megváltoztatásának ódiumát és az elfogultságnak, a szemmérték-torzulásnak vádjait, – ha úgy tetszik, jogosult kifogásait.

Nem is csalódtam. Könyvem az elcsatolás után tíz évvel, 1928-ban jelent meg, s a Nyugat kritikusa az idevágó fejezetet következőképp bírálta el: „Az utolsó rész az elszakított területeken virágzó irodalmat tárgyalja, könyvének legpozitívebb kritikai része: itt találja meg világnézetének legpregnánsabb kifejezőit, azonban megbocsájtja esztétikai termelésük hiányait a nemzeti, a tradicionális és az etikai föllendülés nevében; meg nem érdemelt fontosságot tulajdonít oly átlagos tehetségeknek, akiket a... főváros irodalmi termelésében észre se vennénk." A bírálatot testilelki jóbarátom, volt egyetemi kenyeres társam, M. Pogány Béla írta Osvát megbízásából, s talán megbocsájtja haló porában, ha most, negyven évi hallgatás után felemlítem: magára a tárgyra, az elcsatolt irodalmakra egy szót sem szentelt, az irodalomból általa kirekesztett műveket nem olvasta, és például egyszerűen nem hitte el, hogy a *Szűzmáriás királyfi*, – melyet én akkor még a Brassói Lapok folytatásos közleményeiben olvastam – szép és jó regény. Bírálata egyébként túlcsordult az elismeréstől és baráti indulattól; a világért sem kívánok tehát perújítást kezdeni, annál kevésbé, mert akkor sem pereltem. A fenti idézetnek az ad időszerűséget Bori könyvével kapcsolatban, hogy a kirekesztő ítélet leghaladóbb lapunk, a Nyugat szerkesztőinek jóváhagyásával látott napvilágot akkor, midőn a „kisebbségi" magyar irodalmak létharcaikat vívták.

Ezeknek a harcoknak némi szemléltetésére hadd álljon itt néhány rapszodikus, töredékesen kiemelt mondat Csuka Zoltán leveleiből. Ugyanis hírét véve agilitásának, megtudakoltam címét, kértem, tájékoztasson ügyeik állásáról, és hozzon érintkezésbe a vajdasági irodalom számottevő munkásaival, amit a legnagyobb készséggel meg is tett:

[1928. IV. 25.] Mélyen tisztelt Uram! E hó huszonnegyedikén kelt kedves levelét megkaptam és igyekeztem is mindent megtenni, hogy a kért ügyben Önnek segítségére lehessek... [1928. V. 3.] A Képes Vasárnap, sajnos, nem rendelkezik anyagiakkal és így, míg a lapot ki tudjuk építeni, kénytelenek vagyunk a nagyközönségnek engedményeket tenni, de őszre már sokkal nagyobb teret adhatunk a ténylegesen értékes irodalomnak és művészetnek [...] Pár nappal ezelőtt lenn voltam Belgrádban, ahol a közoktatásügyi minisztérium szépművészeti osztályának főnökével, Petrovics Veljkoval folytattam a szerb-magyar irodalmi közeledés ügyében tárgyalásokat... [1928. VI. 2.] Örömmel közölhetem, hogy a Kéve elhagyta a sajtót és a mai napon b. címére már el is küldtem egy tiszteletpéldányt. Igen kérem, ha a könyvről valahová

kritikát méltóztatik írni, legyen oly kegyes részünkre támpéldányt küldeni. A [pécsi Egyetemi] Könyvtár részére a Képes Vasárnapot is megindíttattam, úgyszintén a Kévét is elküldöttem ... [1928. VI. 25.] Igazán szívbeli nagy örömömre szolgált, hogy a Kéve az Ön tetszését is megnyerte és előre köszönöm az ígért ismertetéseket. Mi igyekszünk az itteni magyar irodalmat minél inkább megerősíteni ... Sajnos, az itteni közönség valamennyi magyar olvasóréteg között talán a legtunyább és a legnehezebben mozdítható és a házak kapuira tán a hízott disznófej lenne a legjellemzőbb címer ... A Képes Vasárnapban „Vajdasági Írás" címen feltétlenül nívós és komoly irodalmi mellékletet akarunk adni, amelynek ismertetését, illetőleg az egyes írókhoz intézett felhívást mellékelten megküldöm Önnek, bizonyára érdekelni fogja ... [1928. VII. 12.] Kitüntető bizalmát nagy örömmel veszem ... jól esik tudni, hogy odaát is vannak emberek, akik nemcsak hideg megfigyelők, hanem melegen érző emberek is és akik ... az érkező fiatalság még meleg buggyanó vágyait, új költészetét még tudják érteni, főleg a cselekedeteit [...] Ami készülő szemlénket illeti, most öt-hat nagy magyar kultúregyesülethez fordultunk ideiglenes segítségért [...] Van néhány lelkes ember, kovászai a vajdasági magyar kultúrának. Ezektől várunk most mindent, hiszen mecénás, mint pl. Erdélyben Kemény báró ... itt nincs. De őszre a becsei Népkör jubileumot ül és vezetője, dr. Draskóczy egy napra először akarja valamennyi vajdasági magyar írót egybegyűjteni. Így hát van reményünk, hogy ezekkel az egyesületekkel együtt dolgozhatunk és a Vajdasági Írás nemsokára talpraáll ... Igen köszönöm szívességét, amellyel a Kéve és a Képes Vasárnap financiális ügyeiben közbenjárt ... (1928. IX. 27.) ... örvendezve közlöm, hogy a régóta tervezett vajdasági magyar irodalmi szemle első száma megjelent és azt a mai postával el is küldtem becses címére ... [1928. XI 11.] A Napkelet októberi számát dr. Müller megküldte és a kritika valóban elismerésre méltó írás. [Molnos-Müller Lipót kérésemre írta ezt a cikket.] ... [1929. II. 2.] [A Vajdasági Írás] hiányzó példányait nagyon szívesen megküldöm ... Az új forma feltétlenül szebb és alkalmasabb is lesz, mert nem hétről-hétre jelenik meg és nem kell aprólékosan egybegyűjtögetni [...] A bejelentett szemlét nagy örömmel várom ... kérlek, ha van időd és kedved, ne feledkezz meg rólunk, akik bizony itt a vajdasági vártán meglehetősen maroknyi számban és összeszorított fogakkal dolgozunk ... [1929. V. 3.] Nem volt sok írnivalóm, hiszen a Vajdasági Írás sem jelent meg a múlt hónapban és egyelőre szótlanul végeztük a rögtörés nehéz munkáját. ... [1929. V. 30.] Örömmel közlöm Veled, hogy a Vajdasági Írás április–májusi száma 160 oldal terjedelemben e hét elején megjelent és egy példányt küldtünk is címedre. Sajnos a lapot az államügyészség elkoboztatta ... Az elkobzás Draskóczy könyvkritikája miatt történt ... Ennyit röviden és szárazon az elkobzásról, amelyhez csak annyit lehet hozzáfűzni, hogy minden valószínűség szerint denunciálás alapján történt ... [1929. XII. 28.] Valószínűleg ezzel a levéllel egyidejűleg kapod meg a Vajdasági Írás legújabb számát, amely nehéz vajúdás után, de mégis megszületett ... [1930. I. 28.] Ma feladtam Neked a Képes Vasárnap legújabb számát, abban meg van írva a Vajdasági Írás halálának története. Olvasd és jegyezd meg magadnak: a Vajdasági Írást megölte a bácskai közöny, a kishitűség és az örök betegség: a széthúzás ... [1931. I. 7.] ... a küldött Reggeli Újság karácsonyi számából láthatod, újra életrekeltünk s ezután minden két hétben nyolc irodalmi oldalt adunk a Reggeli Újság mellékleteképpen, de olyan formában, hogy teljesen szabad legyen a napilaptól s aki éppen megbecsüli az irodalmat, be is köttethesse ... [1932. IV. 30.] Minden bizonnyal örömmel veszed tudomásul, hogy az évek előtt megszűnt Vajdasági Írás helyében új irodalmi folyóiratot indítunk, a Kalangyát, amelynek első számát ma postán elküldtük címedre.

LORÁND IMRE

PASSUTH LÁSZLÓ — A RENDHAGYÓ BESTSELLER-ÍRÓ

I.

Passuth László lelkes hívei olvasói sorából valók, s ez nem olyan magától értetődő, mint hinnők. Sokan tartják a múlt páratlan erejű megelevenítőjének, kimagasló stilisztának, világszinten is számottevő kultúrtörténeti regényírónak. Itt hozzá kell tennem: akik kételkednek abban, hogy a regényre, mint műfajra fényes jövő vár, sajnálják, hogy – holott minden adottsága meg lenne hozzá – nem a „szakmát" műveli, nem ír „igazi" kultúrtörténetet.

Az olvasóközönség jelentős része általában nem igen fogalmazza meg „szakszerűen", miért szeret egy írót. Az azonban a Passuth és mások történelmi tárgyú regényeivel kapcsolatos, néhány szavas értékelésekből is kiderül: múltszemléletünk meglehetősen romantikus. Olyan évszázadok, amelyekben az emberi átlag-életkor 26 és 30 év között mozgott, a jogrendszer barbár, a kasztrendszer zárt volt, az uralom keménysége inkább a szadizmus, mint az államrezon követelményeihez igazodott – a mai olvasók jelentős részében nosztalgiát ébresztenek. Sajátos jelenség századunkban, amelynek során lehetővé vált, hogy úgynevezett egyszerű emberek olyan kényelmi berendezéseket, higiéniát élvezzenek, amelyekről XIV. Lajos, sőt III. Napoleon még csak nem is álmodtak. Furcsa dolog, amikor azt halljuk némelyektől, menynyivel „jobb volt" Mátyás király, vagy a római szenátus korában. Veszprémi könyvtáros koromban egy művelt olvasó felháborodottan beszélt Funck-Brentano Udvari világ című nagyszerű kultúrtörténeti munkájának egy anekdótájáról. Arról szólt, hogy a Bourbon-restauráció után egy idősebb arisztokrata nő kísérőjével a versaillesi kastély termeiben sétált. Egyszerre mindketten rossz szagot észleltek. „Ez a gyönyörű időket idézi emlékezetembe" – mondotta a hölgy. Funck-Brentano szerint az ancien règime idején az udvaroncok bizonyos természetes szükségleteiket a kastély folyosóin elégítették ki.

– Gusztustalan hazugság! – mondta veszprémi olvasóm. A kultúrtörténész e közlése belegázolt illuzionista múltszemléletébe. (Miért tisztelte a Bourbonokat és udvaroncaikat? Rejtély . . .)

Passuth nem gázol bele semmiféle illúzióba. „Előkelően ír" – mondják róla. „Sokat, nagyon sokat lehet tőle tanulni" – főleg ezt mondják s ez lényegesebb, mint a stílus és szemlélet eredményeként jelentkező atmoszféra-előkelőség, lényegesebb, mintha kultúrtörténeti naturalizmus útján Funck Brentanót vagy másokat követne (ami elvégre nem kötelező).

II.

Tradicionális bestseller írónk. A második nemzedék olvassa már. Az ötvenes évek elején, amikor a szerző hallgatásra kényszerült, műveit a közkönyvtárak nem kölcsönözhették, antikváriumok nem árulhatták – úgynevezett *lappangó* bestseller volt. Féltve őrzött műveit még a baráti kör számára is elismervény ellenében kölcsönözték ki. Az *Esőisten* . . . zugforgalmi áráért tucatnyi Ázsájevet vagy Aczél Tamást lehetett volna kapni. Ma már tízezres példányszámokban adják ki annak idején in-

dexen szereplő, kiátkozott könyveit. Egyetlen esztendőben, 1966-ban 122 000 példányban kerültek a könyvpiacra.

Ma is termékeny író s pedig nem a szó *pejoratív* értelmében. (E megjegyzést azért tartom szükségesnek, mert a „termékeny" jelző, mintha nyílt vagy burkolt helytelenítést képviselne sok kritikai írásban. Az ember szinte hallja a kritikus sóhajtását: „Már megint megjelent...").

III.

Gondos Ernő–Polonyi Péter *Írók és olvasóik* című cikke (Valóság, 1967. 5. szám) egy budapesti fiókkönyvtár adatai alapján, más tapasztalatokkal egybevágó tényeket közöl a Passuth-olvasókról. Korcsoport szerint 77%-uk a negyven éven felüli, ami nem meglepő egy-két nemzedék óta az olvasói köztudatba úgyszólván *beépült* szerző esetében. Igen fontos, lépten-nyomon észlelhető ízlés és igénytendencia, hogy az emberek érettebb vagy idős korukban (újabb nosztalgia!) visszanyúlnak ifjúkoruk könyvélményeihez.

Azt, hogy műveinek élvezéséhez bizonyos műveltség-alapra van szükség, bizonyítja, hogy a műveit kölcsönzők nagyobb része legalább középiskolai végzettséggel rendelkezik. Bizonyos mértékben meglepő adata ennek a felvételnek (valamint az antikváriusi s könyvterjesztői tapasztalatnak), hogy egy időszakon belül 60,9% nő és 39,1% férfi kölcsönözte ki Passuth egy vagy több művét. Kétségtelen, a közkönyvtárak felnőtt olvasóinak nagyobb része általában a szerelmi tematikát kedvelő nő, akik jelen esetben olyan írót preferálnak, kinek művei nem éppen szerelem-centrikusak.

IV.

Minden kimagasló írói siker a természeti jelenségek elkerülhetetlenségével szüli az ellenhatást. Az elfogult hívek hozzájárulnak az elfogult ellenzék toborzásához. Ha egy írót sokan szeretnek – „rangot" jelent a kevesekhez tartozni, akik *nem* szeretik.

Kritikánk nem éppen Passuth-barát. Hiába, a siker gyanús árnyéka rávetődik a szerző vaskos köteteire. Általánosságban szólva, a tények bizonysága szerint az *ilyen* eredőből származó kritikai gyanakvás többször indokolt, mint indokolatlan. Egyébként sem az a baj, hogy túl szigorúan ítéljük meg a bestsellereket, hanem az, hogy *sehogysem* ítéljük meg őket, hallgatunk róluk, mint tisztes családban a rossz útra tért sarjról szokás – akiről általában a *családon* kívül túl sokat beszélnek.

A magyar kritikusokat aligha számíthatjuk az elfogult Passuth-ellenzék közé. Egészen természetes, hogy egy akár társadalmi, akár történelmi regény esetében a kritikának nem joga: kötelessége, hogy többek között pszichológiai realizmust, szerkezeti egységet, epikai következetességet, atmoszféráteremtést s sok más egyebet kérjen számon szerzőjétől, vagy hogy az epikai üresjáratokat, az erőszakolt „nagy" stílust, a ma már nehezen elviselhető retorikai ábrázolásmódot olyan esztétikai fogadtatásban részesítse, amilyent azok megérdemelnek.

Viszont kétségen kívül az *elfogult* Passuth ellenzékhez tartozik az az irodalomkedvelő, aki kimondja a „Szilvási-, Berkesi-, Passuth és a többi Rejtő" közönségre, szerzőkre egyaránt vonatkoztatott esztétikai nagyátkot. A „kiátkozó" értékrendszere – a siker közös nevezőjén az összeegyeztethetetlenek összeegyeztetése – nyilvánvalóan hibás. S ezzel valahogy elárulja: elvakultan bizalmatlan minden tömegsikerrel, s talán külön-külön a tömeggel és a sikerrel szemben is.

Ezenfelül több ízben meggyőződtem arról, hogy olyanok is bírálják bizonyos stereotipiák alkalmazásának segítségével szerzőnket, akikről igen hamar kiderül: egyetlen könyvét sem olvasták. A jelenség elkerülhetetlen tartozéka minden náció irodalmi közvéleményének s természetesen nem csak Passuthtal kapcsolatos.

V.

Nem egyszerű helyzet egy író értékelésénél, ha legenda ellenlegendával néz farkasszemet. De legalább mind az egyiknek, mind a másiknak van – ha ilyesmi egyáltalán létezik – valami kétes indulati értéke. A „középen az igazság" nem kiút, hanem bőszítő közhely. Lényege egyfajta gondolati restség, amelyet a legenda és az ellenlegenda egyaránt s egyszerre befolyásol.

Talán valahol ott rejlik az igazság, hogy Passuth meglehetősen rendhagyó jelenség. Sokan nem tudnak mit kezdeni a rendhagyó jelenségekkel s ezért egyszerűen *helytelenítik létezésüket.*

Passuth eddigi életműve valóban makacsul ellenáll a beskatulyázás heves vágyának. Csoportba aligha sorolható. Legkevésbé a mai és tegnapi historizáló belletrisztika csoportjába.

Szerzőnkből mindenekelőtt hiányzik az, ami a bestsellerek talán legfőbb ismérve: a világosan érzékelhető, lemérhető, igen gyakran kevéssé magasnívójú tömegigényekhez, a piachoz való akár ügyes, akár csak ügyeskedő igazodás.

Ezzel nem *arra* utalok, hogy általában rendkívül vaskos, legalább 30 íves regényeket ír. E körülmény inkább az „igazodás" gyanúját kelti, mint nem. Minden ellenkező híreszteléssel (amely főleg a „modern ember időhiányára", a „sűrítettség" kedvelésére stb.) hivatkozik – a „vastag" könyv igenis *tömegigény,* a sűrített kisregény és a még sűrítettebb novella kevésbé az.

Könyvtárosok mindennapi tapasztalata szerint vékonyabb könyveket jóval gyakrabban hoznak vissza félig olvasatlanul, mint vaskosakat. A vastag könyv – önmaga legjobb propagandája. Imponáló jelenség! Nagy írói munka materializálódása. Ha valaki belekezd egy terjedelmes műbe, azt legalább két okból nem hagyja abba. Az egyik: ha már több-kevesebb fáradtsággal beleélte magát egy írói világba, nem szívesen hagyja ott. (A novelláskötetek megkívánják az új szituációkba való új és új beleélést.) A másik: majd mindenki vigyáz arra a bizonyos kultúrpresztizsre. Önmaga előtt is! Ha abbahagy egy olyan könyvet, melyről oly sokan beszélnek, oly sok elismeréssel – úgy érzi, kudarcot vallott. S ez *tanúk nélkül is* önbizalomfosztó tényező.

Passuth Lászlóról mégsem állíthatom rosszakarat nélkül, hogy művei terjedelme okából népszerű. Inkább, hogy azért *is* az.

Voltaképpen miért is rendhagyó jelenség Passuth László – sikerével együtt vagy attól függetlenül?

Kezdjük azon, hogy nem tartozik a szó közkeletű értelmében olvasmányos írók közé. Elsősorban is olyan *nagy* műveltséganyagot tartalmaz, hogy *kis* műveltséganyagra van szükség legalább részbeni, mondhatnánk felületi megértéséhez. („Passuth irodalmunk legnagyobb paradoxona – mondta valaki –: unalmas bestseller.")

Mi sem áll távolabb tőle, mint az, hogy az olvasmányosság érdekében – mint oly sokan – a riport, jelesen a rossz, az „álszínes" riport útját kövesse, mindenáron kalandregényt fabrikáljon vagy felhasználja a nemzeti és nemzetközi giccs kellékeket.

Tematikai módszere sem szokványos. Nem ragad ki – mint ugyancsak oly sokan – egy-egy hatásos, vagy mondjuk bizonyos megértett vagy félreértett szempontból *aktuális* kort, történelmi figurát. Olyat, ahol a téma – önmagában siker. Műveiből úgy tűnik, nála nem a *téma* tudati felbukkanása az elsődleges, amelyet aztán öt-hat könyv elolvasása: az anyagkutatás követ. Korok, figurák előbb váltak vérévé, alig valami túlzással szólva: élményanyagává, mielőtt eszébe jutott volna arról, azokról regényt írni. Útja olvasmányokon, tanulmányokon, utazásokon, mindezek belső feldolgozásán, kemény munkán keresztül vezetett. Passuth kultúrtörténeti regényírása mögött nem piackutatás konzekvenciáinak levonása a fedezet. Több az, mint érdeklődés, nemes kíváncsiság. *Belső azonosulás írói megformálásáról van szó.*

Ha tovább taglalom az általa *elhanyagolt* tömegsiker tényezőket, meg kell említenem, hogy bár nem siklik el szikkadt prüdériával ama tény mellett, hogy *minden*

időben meglehetősen szabados szexuális életet éltek az emberek (tehát nem ír úgynevezett „fehér" regényeket") –, ízlése, mértéktartása nem engedi, hogy a „közönségfogó", általában epikai funkció nélküli részletező erotika útjára tévedjen. Azt hiszem: írói tudatossága is gátolja ebben. Meglehetősen nyilvánvaló, hogy az élet fontos jelenségei közül aránylag a testi szerelem *tényeinek* van a legkevesebb variációja. S ez rákényszeríti az írót a sablonok alkalmazására. A túlbuzgó erotikus regény valahogy éppen olyan torzító, mint az író által regényalakjaira kényszerített önmegtartóztatás.

VI.

Passuth László rendkívüli műveltségét mindenki elismeri – ki enyhítő, ki súlyosbító körülményként. Kritikusok, művelt, szkeptikus valamint tudálékos olvasók időnkint rámutatnak regényeiben fellelhető tévedésekre, anakronizmusokra. Megkockáztatom az állítást: ezek bizonyos fokig részben elkerülhetetlenek, részben nem perdöntőek. Lytton Strachey Macaulayről szóló kis esszéjében a nagy angol történetíró szemére veti, hogy amikor arról ír, hogy Schomberget a Westminster Abbeybe temették el, e meglehetősen bombasztikus kifejezéseket használja: „a nagynevű hadvezért a tiszteletreméltó apátságban temették el, amelyet számos nemzedék fejedelmeinek, hőseinek, költőinek pora szentelt meg."

A rosszmájúság határáig ironikus Strachey megjegyzi: „Schomberget nem a Westminsteri apátságban temették el, hanem Dublinban, de ennek a stílus laposságához viszonyítva vajmi csekély a fontossága."

Ha Macaulay nem tudta, hogy a boynei győző hamvait hiába keresnők Westminsterben az a *kisebb fajsúlyú,* jelentőségű ténybeli tévedések elkerülhetetlenségére utal. A stílusról szólva s Passuthoz visszatérve: könyveiben néha a fent idézetthez hasonló modorosságokra bukkanunk. Az ő esetében azonban nem beszélhetünk laposságról. Inkább a laposságtól, a közhelytől, a „mindennapos" stílustól való írói félelemről, amely vajmi gyakran az ünnepélyes stílus zsákutcájába vezet – természetesen nem az úgynevezett „fennkölt" történetszemlélettől függetlenítve.

Ám stílus, szemlélet tekintetében az író fejlődése legújabb műveiben meglehetősen világosan érzékelhető. (Az olyan címekben, mint „Aranyködben fáznak az istenek" és „Ravennában temették Rómát" – kevésbé.) Belső fejlődés, vagy bizonyos modern irodalmi módszertanhoz való igazodás ez – nehéz volna eldönteni. A retorika, a pátosz, a csillogó jelzők, a stílus igazi vagy álemelkedettsége – mit kezdjen velük a mai olvasó még akkor is, ha nem is olyan „mai", mint azt szeretnők? „Lobogónk – Hemingway!" – a nagy író s mások látszólag szinte kopáran, tárgyilagos stílusa mintha bizonyos fokig az általános követelmény rangjára emelkedett volna. (A túlságosan hű tanítványok stílusa nem csak *látszólag* kopár.)

Az új stílusáramlatok, hangvétel-szabványok bizonyos, igen korlátozott fokú hatása érződik a *rossz irányokban* nem konformizálódó Passuth László újabb műveiben. A történelem, a kultúrtörténet s főleg a barokk-kori még *megenged* egyet s mást. Sőt a korhűség, a korfestés szemszögéből – egyenesen meg is *követel.* A barokk – a látszat világa volt. A „nagy" stílus gyakran csak látszatra az.

VII.

Passuth László legújabb regénye a Madrigál (Carlo Gesualdo életregénye) jelentős írói teljesítmény akár a szerző életműve, akár a szélesebb értelemben vett kultúrtörténeti vagy akár életrajzi regény keretében. A tárgyválasztásban Passuth hű maradt eddigi, jól bevált színvonalas módszeréhez. Amikor napról-napra tapasztaljuk, hogy minden *kis* író megtalálja a maga *nagy* témáját – meg kell állapítanunk, hogy Passuth hőse, témája nem nagy, nem felötlő, nem *per se* érdekes. Ki ismerte a

Madrigál megjelenése előtt zenetudósokon, zeneakadémiai növendékeken, nagyon művelt zenebarátokon, polihisztorokon és polihiszterikákon, Aldous Huxley egyik remekművű (de magyarul eddig meg nem jelent) esszéjének olvasóin kívül Carlo Gesualdo nevét?

Úgy tűnik neve, műve – legalábbis a hazai közönség, a regény 60 000 példányának többszázezer olvasója számára – *eddig* az úgynevezett „elsüllyedt kultúrjavak" közé tartozott. Venosa hercege, a barokk-kori Itália egyik leggazdagabb főura furcsa, – de akkoriban nem szokatlan – módon volt egyszerre híres és hírhedt. Huxley szellemes mondása szerint élete utolsó éveiben nemcsak azt mondhatta: „apám a herceg", hanem azt is, hogy „nagybátyám a szent" (Boromeói Szent Károly bíboros, akit 1610-ben kanonizáltak). Barátai közé tartozott többek között Thomaso Campanella, a Napváros és Torquato Tasso, a Megszabadított Jeruzsálem szerzője. Cselekvő hőse volt az akkori Itália leghírhedtebb házasságtörési rémtörténetének. Nem a csábító szerepét játszotta (ehhez nagyon kevéssé férfias, jelentéktelen külsejű ember, sőt tipikus intellektuel volt) – *szarvai* késztették arra, hogy tőréhez nyúljon. Mégcsak nem is a sajátjához. Inasaival gyilkoltatta meg feleségét s annak szeretőjét. A hercegnek s a szent unokaöccsének természetesen semmi baja sem történt.

Ettől az erősen feudális színezetű vulkánikus kitöréstől (illetve inkább megszervezésétől) eltekintve meglehetősen passzív, szelíd ember volt. „Véletlenül született nagyúrnak" – mondták róla a regényben. Művészlélek volt, „zenebolond." Nevét nem annyira a kettős gyilkosság miatt őrizte meg az utókor emlékezete, hanem azért, mert korának talán legkiválóbb madrigál komponistája volt.

A fentiekből talán kitűnik a sablonmentes, kitűnő, majdhogynem modern ízű tárgyválasztás.

Gesualdo jellemében valóban találkozót adnak egymásnak a modern ambivalenciák. Mint főúr, mint kora konvencióinak rabja, gyilkossággal védi becsületét, de mint alapjában passzív intellektuel „antihős", a technikai kivitelt inasaira bízza. Bár herceg, platonikusan rokonszenvezik Campanella meglehetősen forradalmi ízű elgondolásaival, mint egy szent unokaöccse egyházellenes színezetű tanaival. Politikai beállítottságát illetően az Itália jórészét akkoriban megszálló spanyolok híve. Mondhatnánk kollaboráns, ha e fogalomnak a XVI–XVII. századbeli Itáliára vonatkoztatva bármiféle józan értelme lenne. Ám házasságtörés, Campanella vagy kollaboráció – alapjában lelkivilágának felszíni rétegeiben találták csak meg helyüket. Amiért élt, a madrigálszerzés, zenetanárokkal, arisztokrata – s közrendű dilettánsokkal folytatott igen magasszínvonalú zeneelméleti diszkúzió volt. Miközben birtokai, főúri reflekszei időnként, kedve-akarata ellenére belerángatták a XVI. századbeli Olaszország s ezzel a spanyol világbirodalom áthatolhatatlanul obskurus politikai ügyeibe. Tulajdonképpen nem volt sem olasz, sem spanyol állampolgár, hanem a muzsika birodalmának mélyen elkötelezett állampolgára.

Érzésem szerint Passuth Lászlónak nemigen állt szándékában Gesualdo – vagy akár a többi figura – egyénítése. Fontosabbnak tartotta, hogy *beleágyazza* őket korukba –, vagyis azt tartotta fontosnak, ami egy kultúrtörténeti regényben tényleg a legfontosabb.

Írónknak nem is erőssége a lélektani folyamatok mélyreható, differenciált ábrázolása, a hősök lelki rezdüléseinek szoros követése, általában a hősök fizikai és pszichikai egyénítése. Nem a kort rendeli alájuk – *ők* a kor alárendeltjei. Mondhatnánk termékei, adalékai. Az irodalomtörténet tanúsága szerint igen gyakran igen tudatos írók szándékai sem válnak valóra. S ez sok esetben – szerencse. Minden passuthi módszertan ellenére – a feleséggyilkos zeneszerző, a maga ellentmondásosságában, lélektani bakugrásaival, motivált és motiválatlan passzivitásában – valahogy élő ember. Kevesebb s több, mint egy jól megkomponált regényalak. Szinte köztudomású, hogy az emberek (hétköznapi emberek, kikkel nap mint nap találkozunk, barátkozunk) lélektana, ebből eredő vagy sokszor ettől független cselekedetei, jóval kevésbé logikusak, mint a közepes regények hőseié. Ami a regényben szinte elfogadhatatlan – az életben mindennapos.

Ilyen értelemben (de csak ilyen értelemben) Gesualdo pompás figura, körüljárható s *pszichikai* létében szinte tapintható. Amit nem mondhatunk el többi alakjáról. Akár Tassot, akár Campanellát, akár Alfonso Estét, akár a főhős két feleségét, családját nézzük – az írói egyénítés kevés nyomát láthatjuk.

A Madrigál párbeszédeinek nyelve, hangvétele sem egyénített. Tiszta, világos de *egyszólamú* hang uralja őket. Hiányzik belőlük a feszültség, a drámai összecsapás, a hősök lelki világának művészien direkt vagy indirekt ábrázolására irányuló törekvés. A figurák a párbeszédekben – az olvasó javára, okulására – információkat cserélnek. Kultúrtörténetieket, politikaikat – legalábbis az olvasó szemszögéből. *(Akkoriban* részben pletykák voltak.) A szerző akkor van elemében, ha többnyire stílusvirágoktól mentes, világos értekező prózájával a korfestés informatív jellegű feladatát teljesíti.

VIII.

A Madrigál részben mindennek ellenére, részben mindezért igen érdekes, jó *könyv*. Nem merném viszont azt állítani, hogy jó *regény*. Még akkor sem, ha – mint *majd* mindenki – tudom, hogy a műfaj joga, hogy sok-sok mindent, majdnem mindent magába olvasszon. Sőt a dokumentum – az esszé –, a tisztán informatív célzatú, sőt népszerű ismeretterjesztő regény mai elháríthatatlanul fokozatos előrenyomulása idején ez a – mondjuk – hibridség, úgy tűnik, egyenesen – kötelessége.

De nem annak a vizsgálata lényeges, mennyire közelíti a Madrigál, vagy a szerző munkássága általában a XIX. vagy mondjuk a XX. századbeli regényeszményt (mely utóbbinak talán az az eszménye –, hogy nincs eszménye).

Ha a bírálat a *manifeszt* írói célkitűzés nyomát követi – s szerintem ez a főfeladata – akkor a korhűség vagy korhűtlenség szempontját kell elsősorban figyelembe vennie.

Akár a kritikus, akár a laikus, vagy művelt olvasó számára a korhűség tekintetében való döntés a legnehezebb – paradox módon mégis a legkönnyebben *születik* meg. Sokszor döntjük el minden alátámasztás nélkül, egy-két tömondatban: „Bocskay kora olyan volt ahogyan azt X. Y. leírja". Nem adatokról van szó. S az adatokat is csak olyan *tudós* tudná ellenőrizni, aki mindvégig szorosan követi az ugyancsak *tudós* Passuth lábnyomát s aztán esetleg diadalmasan mutatja fel munkájának sovány eredményét: a szükségszerű tévedéseket, amelyekben sokszor a források a ludasak. A kor szelleméről van szó. S e ponton minden históriai agnoszticizmus nélkül kissé kétségesnek tűnik, hogy valamely történelmi vagy kultúrtörténeti periódus olyan *objektív* hitellel rekonstruálható, amelyet a többség annak fogad el. Úgy érzem, akár a laikus olvasó, akár az egyes korok tekintetében többnyire ugyancsak laikus kritikus esetében *szubjektív* hitelről lehet csak szó. Nyersen kimondva arról: hisz az írónak vagy sem. Hite részben azon alapulhat, érzékeli vagy sem, milyen mélyre tapintott az író a rekonstrukció során. A mélység pedig szerintem annak függvénye, mennyi apró, jellemző részlettel szolgál (a részlet a felületesség és a közhely legnagyobb ellensége!), s a részletek mozaikját hogyan állítja össze írói lelemény, még sokkal inkább históriai koncepció segítségével többé kevésbé egységes, hiteles vagy inkább *szubjektíve* annak tűnő egésszé.

Nem csak arról van szó, milyen művelt az író. Nemcsak arról, milyen a forráskritikai érzéke, képes-e arra, hogy az érdekeset az érdektelentől, a lényegest a lényegtelentől elválassza. A főkérdés: rátapint-e a kor lényegére; a főbb jellemvonások summája – valóban a kor „lelke"-e?

Passuth otthon érzi magát a barokk-kori Olasz- és Spanyolországban. Az „otthonérzet" természetes s egyben örvendetes következményeként nem erőszakolja a történelem s kultúrtörténet e periódusára a *mi* társadalmi, szellemi és erkölcsi normáinkat. Rendhagyó eset, rendszerint csak író-tudósokkal fordul elő: *a múlt manipulálja az írót, s nem az író a múltat.* Ezzel az előnnyel igyekszik közelíteni a történetírók,

esszéisták, regényírók szinte elérhetetlen álmát: úgy megszólaltatni a régvoltat, hogy az szinte „egyenes adásként" hasson.

Az elérhetetlen elérésére irányuló tiszteletreméltó szándék Passuth esetében inkább tudására, mint regényírói leleményére támaszkodik. A fantázia előzékenyen s okosan utat enged a könyvekből, okiratokból, épületekből s zenéből lassan, de biztosan kibontakozó, szinte testet öltő múltnak.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Passuth a Madrigálban barokkból *vizsgázik*, mint az olyan írók, akik elég keveset tudnak a korról, amely művük tárgya, s e kevésből – természetesen – jóformán semmit sem hagynak ki. Amit Passuth az olasz barokkról tud, annak érezhetően csak kis része kapott helyet a Madrigálban, vagy akár a Mantuai herceg muzsikusában. A forráskritikai érzék csak akkor érvényesülhet, ha a forrás bővizű; csak az tud szelektálni, akinek van miből.

IX.

Passuth László felkészültsége – mind a részleteket, mind a nagy történelmi-kulturális erővonalakat illetően – valóban imponáló. Sok mindent megtudunk a korról, a késői renaissanceról vagy a korabarokkról (az író kedvenc korszakáról). A Madrigál olvasója igen alapos, színvonalas tájékoztatást kap a spanyol és olasz inkvizíció módszerbeli eltéréséről, a pápák unokaöccseinek szerepéről, a spanyol alkirályok kíméletlen és mégis rugalmas adóbehajtási módszereiről, Campanella „eretnek" hittételeiről, a ferrai Esték viszonylag liberális, polgárosodás felé haladó uralmi rendszeréről, II. Fülöp erejét messze meghaladóan nagyvonalú terveiről s szinte páratlanul kicsinyes bürokratikus életszemléletéről, az olasz fő- és kisnemesség magatartási normáiról, erényeiről s főleg bűneiről, a kor sajátos diplomáciai stílusáról, a jezsuitákról, a hegyi rablókról. Legtöbbet a főleg idegen hatások nyomán kifejlődő olasz zenei életről.

Ezek a jól megválogatott, jellemző, rendkívül érdekes részletek alakítják ki azt a társadalmi összképet, amely lényegében azonos Symons, Barzini, Burckhardt s mások a *kor lényegét* tükröző fejezeteivel, frappáns megállapításaival.

Az olvasó tehát hatalmas, számára túlnyomórészt új műveltséganyag birtokába jut. Rajta múlik, hogyan emészti meg, hogyan használja fel.

Többen rámutattak már (főleg a tévével kapcsolatban), hogy van egyfajta, fölöttébb elterjedt tájékozottság, amely nem műveltség, hanem bizonyos mértékig annak éppen ellentéte; még csak nem is feléje vezető út, hanem zsákutca. Sokan innen-onnan elsajátítanak egyet s mást s ennek vészterhes következményeként eljutnak az önelégültségig – vagyis a *fejlődésképtelenségig;* belépnek azok nagylétszámú táborába, akik „mindenhez hozzá tudnak szólni" s úgyszólván enciklopédikus félműveltséggel rendelkeznek. Különösen félelmetessé válhatnak, ha ezt átviszik a közélet területére – márpedig szinte lehetetlen, hogy át ne vigyék.

Ez a veszély fennáll. Sokkal lényegesebb azonban minden komoly műveltséganyagot tartalmazó könyv, tévé-műsor, újságcikk, rádióelőadás – a tömegkommunikáció valamennyi válfajának nemcsak előrelátható, hanem már tettenérhető *pozitív* hatása.

Ami nem abban nyilvánul meg elsősorban, hogy bizonyos adatok megragadnak az olvasó (néző, hallgató) fejében s ha jó memóriája van bármely lehető és lehetetlen alkalommal fel tudja sorolni a renaissance-pápákat, pontosan tudja a fornovói ütközet évszámát vagy azt, melyik híres festmény melyik híres festő munkája (bár ez sem akármi). A lényeges azonban az a képesség, amellyel valaki a politikai-kultúrtörténeti folyamatokat, részben kordeterminálta emberi erkölcsöket, magatartásokat bele tud illeszteni a maga világképébe s ezzel bővíteni tudja azt.

X.

Ha az összes, egymásra hatást s kölcsönhatást gyakorló tömegkommunikációs eszközöket figyelembe véve igyekszünk a hazai közízlésről valamiféle képet kialakítani, akkor hol örvendetes, hol elkeserítő, hol nehezen besorolható, de mindenképpen meggondolkoztató jelenségek, adalékok tömegére bukkanunk.

Magyarországon szinte elkapkodják a valóban rangos verskötéteket – és milliók hallgatják a táncdalfesztiválokat. Különösen a művelt fiatalság körében népszerűek a gondolatigényes, valóban modern regények – és a szentimentális ponyva ál-demokratikus és álregény köntöst öltve hódít. Az értelmiség körében egyre inkább hódítanak a szociológiai művek – és sokezres példányszámban adnak ki olyan bestsellereket, amelyek „közéletisége" kevésbé őszinte, mint a távolsági vonatok utasainak unaloműző beszélgetése, emellett rosszabbul vannak megírva, mint egy átlagriport. A külföldi klasszikusok kultusza olyan méreteket ölt, hogy egyes írókat nálunk többen olvasnak, mint hazájukban – és egy-egy tévé krimi nemzeti esemény, azonfelül detektív- és rémregény olvasásra ösztökélő hatásos propaganda.

E heterogén közízlést látva: hová soroljuk Passuth Lászlót s tőle úgy látszik elválaszthatatlan népszerűségét?

Érzésem szerint az örvendetes kultúrjelenségek közé. Megkockáztatom az állítást: Passuth rendkívüli népszerűsége egyszerre ad bizonyos rangot az írónak s olvasóinak. E megállapítás érvényét talán nem csökkenti – s nem csatlakozás a regényt elsiratók elméletekhez –, hogy nem egy kiváló epikus, történeti regényíró, hanem egy kiváló *tudós*-író sikeréről beszélhetünk.

Az irodalmi, főleg azonban irodalomszociológiai, közművelődési tényezőket, elvárásokat mérlegelő bírálat végső konklúzióként nehezen zárkózhat el a felismeréstől: *Passuth Lászlónak fontos funkciója van szellemi életünkben.* Az európai kultúrörökség kevésbé ismert rétegeit tárja fel, ismerteti meglehetősen magas *tudományos* színvonalon regényeiben.

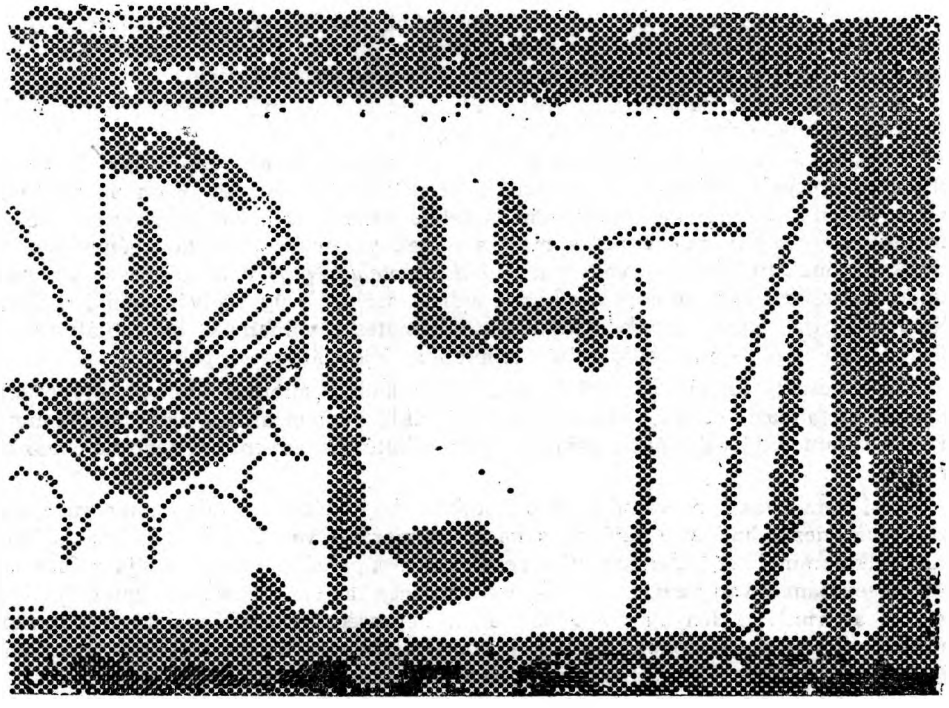

HEGEDÜS LÁSZLÓ

A templom előtt

Helyén a kelták pénzverdéje állt.
Valóban, környékén sokszor talált
„púpos" pénzt a kíváncsi kereső,
turkáló ásó, rozsdás gyíkleső.
Itt játszottunk mindig, mi gyerekek,
bujócskást, rablóst; sűrű rejteket
kínált mindenütt bokrok, fák hada.
– Négy-öt cédrus, növő gesztenyefa,
ez minden. A kedves domb oly sivár.
Néhány akác-suháng növésre vár,
ami végül a sokból megmaradt.
Ott a harangház a nagygömb alatt,
ahová néha vasárnapokon,
elámulva a gerendázaton,
fölmerészkedtem én is, kisköIyök.
Ha föltekintek, ma is szédülök,
mint egykor, találgatva konokul:
sárkány az ott, vagy felhő komorul,
s a torony dül, vagy száll lassan az ég?
Akkor még élők voltak a mesék.

*

Kétszáz éve, az összeroskadó
fatemplom helyén épült a mai.
Magam is láttam durván összerótt
padok tucatját, miket hajdani
paraszt-elődök nehézkes keze,
nem gyakorlott mester-kéz faragott.
Ha még maradt hírmondó, gazdagít
egy leendő helyi múzeumot.
Micsoda erő, konok és kemény,
mivel új létet kezdtek eleink!
Másfél százados pusztulás után,
kezük nyomán falu épült megint,
erdőt irtottak, burjánzó vadont,
s termővé tették a vadult határt, –
amíg e torony büszkén égbe tört,
harangja szava néha messze szállt,
mennyegzőt jelzett, komor temetést,
virradó hajnalt, vecsernyét s delet,
pusztító tűzvészt olykor, félfalut
végigfutót nem egyszer, felleget,
fenyegetőt, ártó vihart hozót. –
Útról nézve, ma is úgy látni még:
ül dombján a templom s ülnek körül
a házak, mint kotlóssal a csibék.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

ROGER VAILLAND ÚJJÁSZÜLETÉSE

Négy éve halt meg, s máris itt a Vailland-renaissance: díszkiadásban adják ki összes műveit és megjelent az *Écrits intimes* („Bizalmas írások", de talán jobban lehetne fordítani egyszerűen így: „Vallomások") című roppant vaskos (836 old.) kötet, egy sereg levéllel, naplórészletekkel, kiadatlan cikkekkel, és – csodák csodájára – egy ilyen mű, mely általában csak a vájtfülűeket és a bennfenteseket szokta érdekelni, óriási tömegsiker lett. Az év elején a bestsellerlistán szerepelt, méghozzá hónapokon keresztül.

Rögtön meg kell jegyeznem, hogy ezt a nagy sikert nem kismértékben az magyarázza, hogy Vailland írásai valóban intimek: részletesen és szókimondóan beszélnek az író viharos és nyárspolgárijesztő szerelmi, sőt nemi életéről, s vannak a könyvben olyan jelenetek, amelyekre Sade óta nem sok példa volt az egyébként felettébb szabadszájú francia irodalomban. Az író egyik utolsó regénye, *Az ünnep* is elsősorban azért nem jelent meg szemérmes hazánkban, mert alig némi áttétellel számolt be Vailland szekszuális kiruccanásairól, amelyeket a felesége tudtával és beleegyezésével, sőt olykor segítségével rendezett. Nos, most ezekből a naplójegyzetekből kiderül, milyen valóság volt a regény mögött, s ez a valóság valóban tizennyolc éven felülieknek való . . .

Persze, ha csak a magánélet ilyetén vonatkozásainak a kiteregetése lenne ez a testes (a szó mindkét értelmében . . .) kötet, nem érdemelné meg, hogy annyit foglalkozzék vele a kritika. De Vailland vallomásai egyúttal tanulságos képet adnak egy 20. századi baloldali értelmiségi szellemi, erkölcsi és politikai viszontagságairól. Én, megvallom, izgatott elragadtatással olvastam Vailland *évadait* (nyilván Rimbaud nyomdokain adta ezt a nevet élete egymást követő, de egymással ütköző korszakainak). Részben persze alanyi okokból, mégpedig azért, mert mindig nagyon szerettem írásait, sok előszót követtem el művei magyar kiadásaihoz és sok cikket, megemlékezést írtam lenyűgöző alakjáról – arról nem is beszélve, hogy, bár személyesen nem ismertem, a felszabadulás után egy ideig egy lapba írtunk *(Action)* és közös francia és magyar ismerőseink voltak (Courtade, Szekeres).

De objektív okokból is. Többek közt azért, mert sok újat tudtam meg róla. Például ifjúságáról. A gimnáziumot Reimsben végezte, a francia királyok koronázó városában, a világ egyik legszebb székesegyházának tövében, de ifjúságára nem Klodovig vagy Szent Johanna emléke, nem a hermelinpalástos ceremóniák hatottak, hanem sokkal inkább egy bátor királynyakazó reimsi diák, Saint-Just kísértő és igéző szelleme (akiről én is írtam egy regényes életrajzot). Nagyon érdekes, amit első „évadjáról", a szürrealista kalandról ír. Ugyanis ő is kijárta – mint a francia értelmiség legtöbb nagy költője – ezt az iskolát. A szürrealisták hurrá-pesszimizmusa, a minden művészetnek szamárfület mutató, ma már néha gyerekesnek látszó handabandázás, a kéjes rombolás és hírnév-tépázás, a minden beérkezettségre köpő hányavetiség olyan zsibvásár volt, ahol mindent lehetett találni: habzó háborgást, égberöhögő nyelvöltögetést, vijjogó kétségbeesést, s nagy építő szándékok még öntudatlanul gomolygó gőzét. Vailland a költői abszolutomot kereste benne, s túl az esztétikai síkon, olyan életformát, amely mindennel leszámol és, ha kell, mindent, még az életet is felszámolja. Tudjuk, hány szürrealista lett, sajnos, öngyilkos. Breton hívei mindig kacérkodtak a halállal, s ankétot rendeztek az öngyilkosságról. A *Le Grand Jeu* című folyóirat körül csoportosuló három szürrealista ifjú, köztük Vailland, közös öngyilkossági

tervet dolgozott ki, ez azonban szerencsére füstbe ment. Mihelyt túljutott kamaszháborgásán, győzött benne az életkedv. Mohón, habzsolva szeretett élni, s minden életstílust ki kívánt kísérletezni. Sajátos belső dialektikája szerint adagolta életében a kockázatot, a kalandot és az életfenntartó önmegóvást. Amikor megalázó módon kizárták a szürrealista csoportból, mert mint újságíró dicsérte Chiappe párizsi rendőrfőkapitány egy intézkedését, vadul vetette magát a hírlapírásba, melyből azonban később sikerült sok írói hasznot húznia. Mindig eléggé szerette magát ahhoz, hogy minden helyzetet kiaknázzon, mindig megtalálta azt, ami érdekes az életben és használható a művészetben.

Aztán jött az Ellenállás évada. 1942-ben, a maga moralista módján, amely a kifejezés mértani tökélyét és a stílus klasszikus ötvözetét tekintve vetekszik a hajdani nagy francia erkölcstanítók írásaival, ezt jegyezte titkos naplójába:

„Nem érzem magam eléggé franciának, hogy szívemre vegyem a francia érdekeket, de polgárnak sem eléggé, hogy megvédjem a burzsoá osztályt, s proletárnak sem eléggé, hogy részt vegyek egy forradalmi akcióban; sohasem voltam aktív semmilyen politikai pártban: ugyanis mindig csak *hajlamaim* voltak politikai téren, nempedig' „meggyőződésem", sohasem éreztem egyetlen ügyet sem annyira az enyémnek, hogy vállaljam érte a veszélyt... Minden boldogságom, minden boldogtalanságom önmagamtól függ, és, úgy vélem, csak önmagamtól; nincs más védeni valóm, mint önmagam."

Ez a tökéletesen tisztánlátó önvizsgálat nem akadályozta meg, hogy ne vesse bele magát az Ellenállásba és ne vállaljon életbevágó kockázatokat. Elvonó kúrának veti alá magát (nem alkoholista, hanem ópiumszívó volt) és ezzel elkezdődik az új „évad". Hosszú, hősi szezon, amely korántsem ér véget a háborúval: utána a *Libération* című szélsőbaloldali napilap haditudósítója lesz, majd később világjáró riporter, de csak 1952-ben lép be a pártba: a börtönbe zárt Duclos-hoz írt híres levelében jelenti be csatlakozását.

Vailland, mint többé-kevésbé minden ember, kivált ha íróról vagy művészről van szó, bonyolult alkat volt és egy sereg ellentmondás hordozója. Az imént említett tisztánlátás mellett sok naivitás is volt benne. Már a háború alatt érdekes jegyzeteket írt de Gaulle személyéről, sok mindent látott, ami akkor még nem volt közismert; ugyanígy nagyon érdekes ma olvasni azt, amit Maóról jegyzett fel. De milyen megejtő és leszerelő az ábránd, amelyben a felszabadulás után ringatta magát: „Meg voltunk róla győződve, hogy az elkövetkező tíz évben megváltozik a világ arculata... S ez a mi művünk lesz... Már ki is adtuk egymásnak a szerepeket: te leszel Saint-Just, én leszek Robespierre és ki lesz közülünk Marat?... Hány éjszakát töltöttünk azzal, hogy párhuzamot vontunk a Történelem forradalmai közt! De a miénk lesz a legregényesebb... És aztán nem történt semmi. Mi voltunk az elmaradt Forradalom ifjúsága." (Részlet egy 1963-as cikkből, amelyben barátját, Pierre Courtade-ot parentálta el.) Egyszer meg, amikor egy bőrkabátot vett, arra gondolt, milyen nagyszerű ruha-szerszám lesz a forradalomban. Vailland ekkor teljesen elmerült ebben az ábrándban. Íróasztalán Sztalin arcképe trónolt. Nem csoda, hogy teljesen összeomlott, amikor – a sors véletlene folytán – 1956 tavaszán éppen akkor tartózkodik Moszkvában, amikor a XX. Kongresszus ülésezik. A *Különös játék* íróját ekkor éri életének legnagyobb megrendülése. „Sírtam Sztalin halála napján. És újra sírtam Moszkvából hazajövet Prágában, egy egész éjjel sírtam, amikor másodszor is meg kellett ölnöm, miután olvastam bűneinek történetét." Különös tehetsége volt hozzá, hogy belelovalja magát abba, mihez egy bizonyos „évadban" kedve volt. Az ötvenes években romantikus elképzelései szerint alakította ki magában a koncepciót arról, hogy a 20. század lovagjai a bolsevikok. Mikor kiderült, hogy nem félistenek, nem lovagok, hanem csak emberek – Vailland összeomlott. Másfél évtizedig a közélet, a politika volt az éltető eleme, boldogan tetszelgett a világmegváltó forradalmár szerepében – de talán helytelen a fogalmazás: nem tetszelgett, hisz őszintén hitt benne. 1956 ősze volt a kegyelemdöfés. De sohasem lett belőle – mint oly sok más hazánkfiából vagy francia útitársból – ellenség. Nem kellett kizárni, de nem is váltotta ki 1957-ben az új párttagsági könyvet. A politikai szereplés után megint önmagába temetkezett, de nem

annyira, hogy ne tett volna meg 2000 kilométert kocsiján, hogy ott legyen Togliatti temetésén (mindig nagyon rokonszenvezett az olasz párttal). Bálványa képét leakasztotta az íróasztaláról. Egy másik arcképpel helyettesítette: egy cserfakó, horgas orrú, tépett szájú, barázdás arcú Savonarolával, aki nem más volt, mint önmaga, mert az élvhajhász Vailland furcsa mód ilyen aszkéta arcot viselt...

Ezután jöttek a nagy könyv- és filmsikerek. Kivált *A törvény* hozott sok pénzt a Jura-vidéki villa lakójának a konyhájára. Az új „évad" bizonyos mértékig visszatérés az ifjúsághoz, a kamaszévek hedonizmusához. De bármennyire is igyekezett többé nem ábrándokban ringatni magát, minden során (s minden cselekedetén) érződik az immár örök sóvárgás a társak, a közösség, a forradalmi akció iránt. Vailland, aki mindig szigorúan elválasztotta a szerelmet és a gyönyört, s külön elméletet dolgozott ki a libertinus életstílusról, a 18. századi szabadosság dicsőítéséről, haláláig olykor már-már érzelgős nosztalgiával sírta vissza boldog naivsága éveit. Ebben a hatalmas kötetben, amelyben sajnos sokszor bántó sorok, kicsinyes szúrások is olvashatók, egész gazdagságában, egész bonyolultságában tárul ki előttünk egy lenyűgöző ember és egy tehetséges író ellentmondásos pályája és lelkülete. Olyan őszinteséggel, olyan tisztánlátással, amely lehetővé fogja tenni, hogy a jövendő korok kutatói okuljanak esendő korunk emberi viszontagságaiból.

HÁROM NAGY ÖREG HALÁLA

Az elmúlt hónapok halálaratásából három lekaszáltról szeretnék megemlékezni. Hogy mi a közös bennük? Talán az, hogy mindhárman nagyon magas kort értek meg – no meg az, hogy a mi sajtónk, ha nem tévedek, még puszta napihír formájában sem számolt be az eseményről.

Ami az elsőt illeti, érdekes volna megkérdezni egy elektronikus számítógépet (persze kellő „betáplálás" után), mondja meg nekünk, kik élnek tovább átlagosan, a magyar, vagy a francia írók? Azt hiszem, a versenyt az utóbbiak nyernék meg. Nekünk például sosem volt Fontanelle-ünk, (Corneille unokaöccse, az Akadémia örökös főtitkára), aki kereken száz esztendeig élt (1657–1757). Henry Bordeaux kilencvenhárom éves korában halt meg 1963-ban; Paul-Albert-Birot, akiről megemlékeztem 1967 decemberi krónikámban, kilencvenegy éves volt; a 66-ban elhunyt Duhamel sem adta alább nyolcvankét esztendőnél, s még sokáig sorolhatnám a nagy és tartós öregeket. S ki tudja, meddig élt volna Apollinaire, Péguy, Alain Fournier, Saint-Exupéry, Benjamin Crémieux, Jean Prévost, Paul Nizan, Max Jacob, Robert Desnos, Saint Pol Roux és még sok más áldozat a két világháború nélkül?

Ami a másik kritikus megjegyzésemet illeti, sajnos, meg kell mondanunk, hogy nálunk a világirodalmi tájékoztatás nem létezik. Tudom: van egy, a maga nemében remek, folyóiratunk, amely elég gyorsan és színvonalasan hoz szemelvényeket a világirodalom legújabb termékeiből, de a Nagyvilág csak ritkán és szeszélyesen informál. Irodalmi hetilapunk pedig nem véli feladatának, hogy világirodalmi tájékoztatást nyújtson. Napilapjaink kulturális rovatai a világ érdekes közművelődései híreinek egy százalékát sem közlik – kivéve a Magyar Hírlapot, amely tiszteletreméltó erőfeszítést tesz Nagyvilág című heti összeállításában.

No, de abbahagyom ezeket az amúgy sem kifizetődő sirámaimat, és rátérek az első nagy öregre. Jean Paulhanról (ejtsd: Polian) van szó. Ahá! az olvasó máris örvendezik: ismét rajtacsípett francia elfogultságomon, kóros frakomániámon. Ugyan miért kellett volna nekünk megemlékeznünk erről az ismeretlen nagyságról, hisz a kutya sem hallotta a nevét. Erre én azt felelem, hogy van egy francia hetilap, amelyet több mint húsz esztendeje több száz magyar bódéban is árusítanak, s ez a lap a homlokán viseli a nevét. A címe *Les Lettres françaises*, s a címfej alatt rögtön ott olvasható: „alapítók: Jacques Decour (a nácik agyonlőtték) és Jean Paulhan". (A hetilap egyébként különszámban emlékezett meg egyik alapítójáról, s főszerkesztője – Aragon – három kolumnás visszaemlékezést közölt róla.)

Jean Paulhan 1884. december 2-án született a dél-francia Nîmes városában, amely

római emlékeiről, különösen óriási arénájáról (103 méter hosszú és 101 méter széles) híres. Azt hiszem, nem véletlen, hogy amikor Paulhan Párizsban telepedett le, választása a Diáknegyedben lévő, szintén római aréna melletti rue des Arènesre esett, s szívesen tekézett e dicső múltú helyen író barátaival (Arland, Dhôtel, Blanzat és mások), vagy – jobb híján – a biztos urakkal, akik a rendre ügyelnek (ez abból áll, hogy reggel összeszedik az éjszaka az amphitheatrumban felejtett bugyikat és egyéb szerelmi szerszámokat).

Apja Frédéric Paulhan filozófus volt; ő maga latint tanított egy messzi gyarmati, pontosan tananarive-i gimnáziumban, meg is tanulta a malgas nyelvet; de lemondott a nem nagyon jövedelmező pedagógus pályáról, felcsapott Madagaszkárban aranyásónak, majd Párizsban a Keleti Nyelvek Főiskoláján tanított, aztán katona lett, s 1914 karácsonyán megsebesült. Az első világháború után a Közoktatásügyi Minisztériumban lett tisztviselő, s mint ilyen mindent megtett szürrealista barátai támogatására. Mikor Breton nyárspolgár szülei azt akarták, hogy elfajzott fiúk vállaljon valamilyen tisztes polgári állást, s ne legyen szabadúszó, Paulhan megjelent nála a Panthéon téri szállodában *(Hôtel des Grands Hommes)* és felajánlott neki valamit, amelynek elnyerése holmi vizsgától függött. Breton azonban szabadkozott, mondván, hogy nem tud megfelelni a követelményeknek. Erre Paulhan kijelentette, hogy előre közli vele, mi lesz a feladat, előre megírja neki a dolgozatot, csak másolja le. Breton erre sem vállalkozott, s megmaradt annak, aki volt. Ezt az anekdotát Aragon hosszú visszaemlékezéséből tudtam meg. A *Lettres françaises* jelenlegi főszerkesztője meleg hangon emlékezett meg róla. De ez csak természetes – gondolja az olvasóm – hisz Paulhan a lap egyik alapítója volt. Én meg hozzátehetném, hogy az Országos Íróbizottságnak is alapító tagja volt, s mint bátor ellenállót letartóztatták. Igenám, de az élet és a történelem nem ilyen egyszerű! Paulhan ugyanis, aki a húszas évek vége óta osvátkodott a francia Nyugatnál, vagyis a *Nouvelle Revue Française*-nél, s egymás után fedezte fel a tehetségeket, a felszabadulás után a kollaboránsok védelmezője lett, s ekkor már természetesen hadilábon állt Aragonnal. Paulhan, akit a németek Drieu La Rochelle közbenjárására engedtek szabadon, szót emelt például Giono érdekében. Rövidesen lemondott a C. N. E. (Országos Íróbizottság) tagságáról, s megint a l'art pour l'art híveként írt és hadakozott.

Paulhant a francia irodalom szürke eminciásának hívták. „Nem kevés könyvet írtam – mondta – valamennyi talált vagy hétszáz-kétezer olvasóra. Szerintem ez nagyon tisztességes szám, noha kiadóimnak nem mindig ez volt a véleménye." Valóban: Paulhannak sokkal nagyobb volt a hatalma, mint a neve. Az írói berkekben roppant befolyásos író, kritikus, szerkesztő a nagyközönség előtt szinte ismeretlen volt, s csak élete vége felé lett többé-kevésbé ismert, amikor a bulvárlapok is sokat írtak róla, mert neki tulajdonították azt az *Histoire d'O* című pornográfnak mondott regényt, amelyhez előszót írt (és amelyet nemrég Fehér Ferenc hosszan elemzett a Kritika hasábjain.) Én is olvastam *O története*t, amely a maga nemében talán a 18. század libertinus irodalmát is túlszárnyaló remekmű, s olyan stílusbravúr, amely önmagában is kizárja a pornográfia vádját.

Paulhanról valaki azt mondta: „maga a jóakarat szolgálatába állt álnokság". Csupa ellentmondás volt az élete, csupa paradoxon az életműve. Azt rebesgették, hogy nem vesz komolyan semmit, hogy szadista, aki szereti barátait feszélyezett helyzetbe hozni, hogy állhatatlan, hogy megfoghatatlan, kisiklik minden skatulyából, s hogy valóra váltja azt a talleyrand-i mondást (a Gallimard-cég a volt Talleyrand palotában székel és Paulhan a Gallimard, illetve az N. R. F. irodájából gyakorolta nagy hatalmát!): „a szó azért adatott az embernek, hogy eltitkolja vele gondolatát". Mások szerint mindvégig megmaradt dél-francia tréfamesternek, különc beugratónak. Tény, hogy tudatosan és szenvedélyesen mívelte a paradoxonokat, de ugyanakkor elvetett minden művieskedést. Keverte a racionálist és a misztikust, de azért volt egy alapeszméje, mégpedig a szép, a szépség kultusza, habár a szépet sokszor csak a ritkával azonosította – Baudelaire és Apollinaire nyomdokain. Minden könyvet olvasott, minden festőt ismert (Braque és Picasso első kollázsait lehetett látni dolgozószobájában s Duabuffet és Fautrier volt a kedvence), de nagyon keveset írt. Dühödten ül-

dözte az ékesszólást, irtotta a közhelyet, s a természetest, a spontánt dicsőitette – de sokszor a míves stílustökély márvány merevségével.

Bár évtizedekig volt a *Nouvelle Revue Française* főszerkesztője, a széles publikum éppúgy nem ismerte, mint nálunk Osvátot. Közben felfedezettjei egymás után akasztották le a Goncourt-díjakat. Végül 1945-ben mégis elnyerte az Akadémia Irodalmi Nagydíját, sőt még később, nyolcvan esztendős korában, be is választották a „kupolás kriptába". Olyanok köszönhetnek neki nagyon sokat, mint Éluard, Michaux, Jouhandeau, Arland és Artaud, akiknek útját kemény kritikával és sok jó tanáccsal egyengette. Tapintatos volt és szerény, de azért szerette az irodalmi *gloire*-t (gyűjtötte a ritka kitüntetéseket és medáliákat). Halála előtt nem sokkal nyilatkozta egy újságírónak: „Mindig elkeseritett, hogy nem lehettem jelen születésemnél. Ha meghalok, legalább szerencsém lesz és jelen leszek." Ez a „beköpés", azt hiszem, jól jellemzi látszatra felszínesen csillogó hökkentményeit...

*

Két héttel Paulhan után hunyt el a kilencvenegy éves Jean Schlumberger, akinek pályája szintén a *Nouvelle Revue Française* folyóirathoz fűződik, amelynek alapítója és első szerkesztője volt. Olyan magas korban távozott és olyan szűk kör ismerte már csak, hogy, akik csak hallomásból, a lapokból tudtak róla, alighanem így kiáltottak fel: „Mi az, hát még élt?"

Igen, élt, s talán elmondhatjuk, hogy eleven anakronizmusként, mert munkássága az utóbbi évtizedek során mind nagyobb hullámokat verő, szennyes irodalmi fekete tengerben szinte magányos, tiszta, eszményi szigetként húzódott meg. 1877-ben született, az akkor még Németországhoz csatolt elzászi Guebwillerben. Jómódú szülei janzenista szellemben nevelték, s hosszú életén át hű maradt a pascali puritán hagyományokhoz. Anyai dédapja az a híres Guizot történész volt, aki Lajos Fülöp miniszterelnökeként a sokszor idézett jelszót adta ki: „Gazdagodjatok meg!" a 19. század tülekedő polgárságának. Schlumberger-től távol volt minden ilyen tülekedés. Az ő jellemének fő vonása a tapintat volt, s az erényes erély kultusza. Ami annál meglepőbb, mert legjobb barátja André Gide volt. Schlumberger vele meg Jacques Copeau-val alapította meg 1909-ben a *Nouvelle Revue Française*-t. Mindhárman arra vállalkoztak, hogy harcot indítsanak az irodalmi berkekben akkor dúló pusztító piaci vásárnak, a sógor-komaságon alapuló értékrendnek. Tudjuk, hogy a folyóirat milyen óriási szerepet játszott a két háború közti francia irodalmi életben. E sikerben nem csekély része volt Schlumberger ritka erekölcsi erejének, nemes gondolkodásának, s persze nem utolsó sorban annak is, hogy noha ő maga minden porcikájával a puritán erkölcs, a nemes akaraterő, az ösztönöket megvető értelem híve volt, meg tudta érteni, sőt értékelni és felkarolni is tudta azokat, akik az esendő emberi érzések zűrzavarában alámerültek a dosztojevszkiji mélységekben (szándékosan említem az orosz óriás nevét, mert Gide könyvet szentelt neki, Copeau pedig, aki a *Vieux Colombier* színházat vezette, több Dosztojevszkij-művet alkalmazott színre).

Schlumberger nem volt igazi szépíró. Ama ritka eset történt meg vele, hogy első regényét *(Üvegfal)* kivonta a forgalomból és a megmaradt példányokat megsemmisítette. Tehát a második regénye lett az első: *A nyugtalan apaság* (1913), de nem aratott vele sikert. Az 1921-es *Boldog ember* című kisregény már jobban sikerült, s azt a címet is adhatta volna neki (kivált ha Gide barátja *Tékozló fiú*-jára gondol), hogy *A tékozló apa,* mert arról szól, hogy egy férfi elhagyja otthonát és aztán visszatér amerikai kalandjai után családjához (mindezt egy fiához intézett levélmonológban mondja el).

Legjelentősebb műve a *Családfő* (1931), amelyet Hevesi András fordított magyarra (1935), s amely egy Saint-Saturnin (ez eredeti címe) nevű uradalom körül játszódó családi tragédia, három nemzedéken keresztül. Sajnos, itt is kiütközik, hogy a szerző voltaképp nem igazi mesélő, hanem inkább moralista; az olvasó nem kerül igazi kapcsolatba a személyekkel, a hang inkább a szónok és a bíró tónusa, mint az együttérző alkotóé. Néha azonban, amikor az író egybe tud olvadni hőseivel, bonyo-

lultan és mélyen elemző átérzéssel tárulnak elénk a lélek mélységei. 1935-ben írta utolsó regényét *(Négy fazekas története)*, amelyben – nyilván Gide hatására, ki ekkor a kommunizmushoz közeledett; illetve általában a francia Népfront-korszak légkörétől befolyásolva – már megkísérli bizonyos társadalmi és termelési kapcsolatok elemzését is, ő, aki eladdig mindig az örök eszmények társadalom felett lebegő felhőire tekintett. Legutolsó szépírói vállalkozása, a magyarul is megjelent *Szenvedély* című 1956-os novellás kötet (magyarul 1962-ben) azt tanúsítja, hogy – a szépirodalom területén – legjobban a novellában talált magára, s klasszikusan kristályos stílusban, tapintatosan, nemesen, egyszerűen vizsgálja az emberi lelkiismeret és felelősség, a test és lélek viszonyát; s azt is bebizonyította, hogy még ma is lehet tragikus témákról szenny és bűz nélkül szólni – ha többé-kevésbé pusztában is.

Schlumberger sok-sok évtizeden át vívta Don Quijote-i harcát a dekadencia, az elpuhultság és az irodalmat elöntő csatornavíz ellen. Corneille emlékének szentelt 1936-os antológiájában hitet tett, Racine-nal szemben, a „hősi művészet" mellett, szemben az „élveteg művészettel"; mindvégig azt vallotta, hogy a művészetnek „példaképet" kell adnia az embernek. De csak az írók írója maradt. A mai közönség nem akarja, hogy neveljék, fittyet hány minden didaktikus törekvésnek, s Corneille szónoki szenvedélyét elvont pátosznak érzi. Ha már választania kell, Racine-t választja. Schlumberger harca azonban még így sem volt hiábavaló: előkészítette a talajt a modern „hősi" irodalomnak, Malraux-nak és Saint-Exupérynek. Az emberi méltóságba vetett hite nem volt arányban művészi tehetségével, de mint moralista ő volt talán az utolsó nagy francia erkölcstanító.

*

Néhány hónappal később, szintén roppant magas korban, hunyt el az az André Salmon, akit egy Budapesten 1963-ban megjelent francia irodalomtörténet már 1926-ban eltemetett. Ő volt a századeleji nagy művészeti forradalom egyik utolsó élő tanúja. Különös, érdekes, eredeti figura, kinek esküvőjére legjobb barátja, Apollinaire külön köszöntőt költött: *André Salmon esküvőjén felolvasott költemény* (1909. július 13.), s mivel az esemény a nemzeti ünnep előestéjén történt, a bohókás poéta így írt:

> Párizst föllobogózták, mert megházasodik André Salmon barátom
> Holmi gyalázatos lebujban találkoztunk először
> Ifjuságunk idején
> Fujtuk mindketten a füstöt és rossz ruhában vártuk a hajnalt
> Szerelmesen ama szavakba miket uj értelemmel kell telitenünk*

A vers sokkal hosszabb, mint amit itt idézek, de nem mondja el a legérdekesebbet. Azt, hogy Salmon fogadásból nősült, vagy viccből, vagy nem is tudom, hogy mondjam. A nagy tréfagerjesztő Apollinaire rávette, hogy vegye el feleségül az első nőt, akit meglát egy diáknegyedi lebujban. Így is történt. (A házasság egyébként – ennek ellenére – nem sikerült.)

Ekkor még csak huszonnyolc éves volt. 1881-ben született Párizsban. Gyermekkorát és kamaszéveit Oroszországban töltötte. Pétervárott, a Gagarinszkaja utcában lakott, s egész életére teleszívta magát a cári Oroszország sejtelmesen lázadó és véres változásokat tartogató levegőjével. Miután hazatért, azonnal bekerült, előbb a montmartre-i, majd a montparnasse-i újító társaságba. Előbb a szimbolistákkal, aztán a kubistákkal, majd a futuristákkal a dadaistákkal és a szürrealistákkal vívta a művészeti forradalom küzdelmét, de mindig megmaradt „iskolakerülőnek", azaz eklektikusnak. A kezdő költő felett Paul Fort, a poéta-fejedelem bábáskodott, de Salmon még ismerte Isabelle Rimbaud-t, a látnok költő nővérét, aki dedikált is neki egy példányt az 1917-ben megjelent, agyoncenzúrázott háborús riportkönyvéből. És ismerte Izambard urat is, a charleville-i tanárt, aki Rimbaud-t tanította. Verskötetei olyan

* Kálnoky László ford.

festők illusztrálták, mint Modigliani, Derain, Marie Laurencin, Pascin; őt magát többször lefestette és lerajzolta egyik legjobb cimborája, Picasso.

Salmon költőnek indult, s vagy hét kötet verset publikált. A legjelentősebb az 1919-es *Prikaz*, vagyis „Parancs". Ezt a zaklatottan zengő, ütemes szabad verssorokban patakzó poémát néhány hét alatt írta, lázasan és fájdalmasan, amikor, mint Oroszországban felnőtt poéta, megrendülten hallotta a forradalom híreit. A költemény orosz címe arra utal, hogy a tömegek a fagy, az éhség és a nyomorúság parancsára mentek a forradalomba. Ekkor, amikor Párizsban általában még hevesen elítélték a távoli eseményeket, s a francia *rentier*-ék az orosz kölcsön elvesztését siratták, Salmon nem mint politikus, hanem mint költő, érzelmi mentségeket keresett a bolsevikoknak. Nemzedéke egyik legtehetségesebb költőjének indult, lehetett volna belőle valamilyen Cocteau-féle ezermester, de nem lett átütő erejű, vezető művész egyéniség. Inkább csak mint nagy idők nagy tanúját és buzgó krónikását tartották számon.

Több regénye is megjelent (az utolsót a télen olvastam: *A két lövetű monokli* a címe, s a cselekmény is ilyen kacifántos), ezek javarészt önéletrajzi szövetre szőtt bohémkrónikák. Leghíresebb a *Gyöngéd gazemberek*. Írt még sok művészéletrajzot. Ezek közül egy magyarul is megjelent, eddig két kiadásban *(Modigliani szenvedélyes élete)*. Minthogy évtizedekig foglalkozott műkritikával, sok Párizsban élő magyar művészről is írt, többek közt Csáky Józsefről és Farkas Istvánról. Mellesleg, ha már a magyar vonatkozásokról van szó, megemlíten, hogy írt egy *Nacsalo*, vagyis „Kezdet" című négyfelvonásos drámát. Az orosz című darab a forradalom kitöréséről szól, és több párizsi meg vidéki színházban játszották. De hol itt a *magyar* vonatkozás? Ott, hogy a fordulatos színmű egyik alakját, név szerint Arkagyij Arkagyijevicset, a szerző Zichy Mihályról mintázta, akit még gyermekkorában ismert meg. Kiváló hazánkfia ugyanis akkor Pétervárott dolgozott, s egyébként kitűnően beszélt franciául, mert előzőleg öt esztendőt Párizsban töltött, ahol a Párizsi Magyar Egylet elnöke volt.

FRANCIA VONATKOZÁSÚ KÖNYVEK

Nagyon csinos és ízléses Victor Hugo kötetet kínál a Magyar Helikon *Századok legendája* címmel, Szegzárdy-Csengeri József műértő válogatásában. Eleddig ez a 40 íves mű a legreprezentatívabb magyar Hugo-válogatás – igaz, hogy ez még csak a második. Fantasztikusnak tetszik, de igaz, hogy az első csak majdnem hetven évvel a költő halála után, 1953-ban jelent meg. Hogy ez miért alakult így, arra rámutat igényes utószavában Szegzárdy-Csengery, nagy felkészültséggel és széleskörű tájékozottsággal vizsgálva Hugo lírai *oeuvre*-jét, illetve a francia (és magyar) utókor hálátlanságának okait. Bátor tanulmányában, amely alighanem a legjobb magyar Hugo-esszé, ki meri mondani, hogy „Victor Hugo a legnagyobb költő", és nem teszi hozzá a gide-i „sajnos"-t. S azt is megjegyzi, hogy „Hugo a *Fenyítések* és *A rettenetes év* jogán a francia politikai költészet legnagyobb alakja". S ezen is túl, bebizonyítja, hogy Shakespeare, Dante és Goethe társaságában van a helye. Egyébként az utószó remek párhuzamot von Hugo és Petőfi közt. A kötet külön érdekessége és értéke, hogy Hugo ön-illusztrációit is bemutatja – most először a magyar olvasónak.

Ugyancsak Szegzárdy-Csengery válogatásában jelent meg az Európánál Hugo *Ezt láttam* című naplója, mely a hosszú életű költő rendkívül gazdag és színes emléktára. Majdnem egy évszázad királyai, miniszterei, írói, tudósai, akadémikusai vonulnak fel benne – egy kitűnő riporter tükrében. Részemről nagyon élveztem, hogy Hugónak Lajos Fülöp mesélte el, hogyan akarta Pétion megházasítani Robespierre-t, mert tele volt „képzelt bajokkal, fanyarsággal, keserűséggel, rosszkedvvel, méreggel és epével... Asszony kellene ide" mondta a Konvent elnöke, de hasztalan: a nagy forradalmi vezér megmaradt annak, akinek – amint szintén a király idézte – Mirabeau mondta „macska, amelyik ecetet iszik". Vajon hogyan alakult volna a francia történelem, ha a Megvesztegethetetlen hajlik a jó szóra és megnősül? Tetszett, hogy egyhelyt Hugo az utcalányt szellemesen „Mindenki-szultán háremhölgyének" nevezi.

A legmegrázóbb rész *A Balzac halála* című fejezet; a legérdekesebb pedig az 1870-es ostrom idején vezetett napló, mikor a nagy költő patkány- és lóhúson élt.

A Magyar Helikon közzétette Stendhal Műveinek 6. kötetét, amely két híres önéletrajzi írást, *Henry Brulard életét* és az *Egoista emlékezések*et tartalmazza. „A legarisztokratikusabb hajlamaim voltak és vannak ma is, mindent megtennék, hogy boldog legyen a nép, de azt hiszem, inkább börtönben töltenék el két hetet havonként, mint hogy együtt éljek a butikok lakóival" írja az első írás 27. fejezetében, és azt hiszem ebben az egész Beyle benne van. Ez a mondat talán fényt vet a Stendhal kitalálta „egotizmus" szóra is, amely semmiképpen sem önzést, hanem csak nagy érzékenységet takar. A maga korában ritka, már-már 20. századi szenzibilitást – legalábbis ez derül ki a rengeteg emlék, kitérő, a sok (részben téves) filológiai utalás tömkelegéből, amelyeken azonban érdemes átrágnunk magunkat, mert olyan remek részeket olvashatunk, mint az *Egotista emlékezések* 3. fejezete, melyben azt meséli el, hogyan akartak 1821-ben buzgó barátai véget vetni immár szégyenletes „szüziességének" (38 éves volt!) – egyébként sikertelenül, mert – mint írja – „tökéletesen csődöt mondtam, teljes fiasco". Ha elolvassuk ezeket az emlékezéseket, igazat adunk Illés Endrének, a legjobb magyar stendhaliánusnak: „Az egotizmus csupán szenvedélyes védekezés a világ ellen."

Egy nagy ugrással az időben (de csak az időben!) az Európánál megjelent új Malraux-regényre térek *(Az ember sorsa)*, amely tulajdonképpen most jelent meg igazán először nálunk, hiszen az első változat *(Emberi sorsok*, 1934) csonka és oly gyenge volt, hogy Gyergyai Albert a Nyugatban kénytelen volt ízekre szedni a fordítást. Azért ma már aligha lesz olyan sikere, mint akkor frissiben. Az eredeti 1933-ban nyerte el a Goncourt-díjat, s ez volt Proust díjazása után a legkiemelkedőbb Goncourt. A francia sajtó, a szélsőjobbtól a szélsőbaloldalig, meglepetten fedezte fel az üstökösként felvillanó ifjú tehetséget. Mauriac ezt írta Naplójában: „... különös társadalomban élünk; öreg, unatkozik, megbocsát annak, aki érti a módját, hogyan szórakoztassa, még ha félelmet vált is ki belőle... A tehetség lefegyverzi. Íme egy fiú, ki már serdülő korában tőrrel a kezében indult meg feléje..." Tudjuk, hogy az „öreg társadalomnak" nem is kellett félnie: a tőrt tartó ifjú titánból tizenkét év múlva de Gaulle minisztere lett. Akárhogyan is alakult a szerző emberi sorsa, *Az ember sorsa* nagy regény. Főhőse a halál. Vezető gondolata és érzése a kétségbeesett hősiesség. Légköre a kaland, s az akkor még a kommunizmussal kacérkodó író minden kollektív szándéka ellenére is a magány költője, az első, s bizonyos mértékig még a későbbi ifjú Sartre-nál is szélsőségesebb egzisztencialista, kinek apja (a *Royal Dutch* tönkrement ügynöke) és nagyapja öngyilkos lett. (Réz Pál fordítása, melynek nehézségét, mint szaktársa a Malraux-fordításokban, fel tudom mérni, kitűnő – de miért írja, hogy „szüzességi öv" az erényövről?)

Tizennégy évvel az eredeti után végre megjelent (Görög Lívia színvonalas tolmácsolásában) a Gondolatnál Armand Lanoux *Jónapot, Zola úr* című remek írói arcképe, mely egyúttal új utat nyitott az írói monográfiák sorában. Lanoux-nak sikerült egy egészen eredeti, csípős és ízes, de azért értékes és tartalmas coctailt készítenie a zweigi és maurois-i regényes életrajzból meg a professzoros-filoszos monográfiából. Ember- és korközelbe hozza hősét, akinek nagysága és gyengesége tárgyilagos szenvedélyességgel tárul elénk. Reméljük, hogy Lanoux újabb írói-portréja, a szintén remek és pótolhatatlan *Maupassant, a szépfiú*-ra már nem kell tizennégy évig várnia a hazai közönségnek.

*

Végül két eredeti magyar munkát kívánok említeni. Az egyiket Csorba Géza írta Modiglianiról és a Corvina népszerű „A művészet kiskönyvtára" c. szép sorozatában jelent meg. A fiatal művészettörténész széleskörű tájékozottsággal, biztos kézzel vázolja fel a tragikus sorsú, legendás festő életét és munkásságát. Csak azt kifogásolom, hogy nem használta fel Bálint Rezső kis könyvét (igaz, ma már talán a könyvtárakban sincs meg), amelyben a tragikus sorsú művész megírta az eleddig egyetlen

magyar visszaemlékezést az *École de Paris* kiváló alakjára, kivel két évig együtt lakott a Montparnasse-on.

A másik mű messze visz a művészettől, bár Zsigmond László *Franciaország 1789–1968* című történeti munkájának dicséretre válik, hogy ki-kitér a művelődésre és a művészetre is. (Kossuth Könyvkiadó). A „fül" szerint „a rendelkezésre álló keretek között a lehető legárnyaltabban mutatja be a modern Franciaország kialakulásának folyamatát". Nem értem, mire céloz ez a furcsa és alighanem suta fogalmazás. Miféle „keretekről" van szó? A mű egyébként csakugyan nem olyan sematikus, mint a tíz évvel ezelőtt született hasonló munkák, azt azonban én – az említett füllel szemben – nem merném állítani, hogy „különös erénye választékos stílusa". Már az első mondat is így hangzik: „A munkának, amint címe és szerkezeti felépítése is mutatja"... stb. Szerintem így általában csak az emberi munkáról lehet beszélni. Ha a saját könyvére gondol a szerző (ami nem kétséges), így kellett volna fogalmaznia: „*E* munkának"... stb. A gazdag és érdekes képmelléklet egyik képaláírása az „Algériában szervezkedő ellenforradalomról" beszél. Hogyan lehetett „ellenforradalom" az a megmozdulás, amely nem forradalmi rendszert akart megdönteni, hanem egy jellegzetes polgári demokráciát? Csak államcsíny lehetett! (Az is volt...) Lavalról írja a szerző: „Baloldali múltja és a francia átlagembert tipizáló *(sic!)* figurája..." Miért és mennyiben volt Laval alakja tipikus? Azért, mert ügyvéd volt és fehér nyakkendőt viselt? Apróságok: a szerző Blumot – mint nálunk általában – Blümnek ejti helytelenül, legalábbis erről tanúskodik az áruló – *öt* rag: *„Blumöt"*. Ez túlbuzgóság, a franciák ugyanis csak Blumnak ejtik *(u,* mint Ubul). Ugyancsak túlbuzgóság a Force Ouvriere szakszervezetet mindig Forçe-nak írni, hiszen *e* és *i* előtt nem kell a *cédille,* ha *sz*-nek ejtjük a *c*-t. Szintén a túlbuzgóság számlájára írható, hogy a francia szervezetek és intézmények neveibe felesleges genitivusokat iktattak: nem *Comité Française* (!) *de la Libération Nationale,* hanem csak partitivus, vagyis *C. Français* (és nem nőnemben – ez is túlbuzgóság, de sajnos majdnem az egész könyvben minden hímnemű francia szónak nőnemű a jelzője!) *de Libération Nationale.*

Csak azért bolhászkodom így, mert igenis el lehet érni egy magyar szerkesztőségben és nyomdában is, hogy hibátlan legyen a franciaság. Az említett Hugo- és Stendhal-kötetekben például nincs hiba!

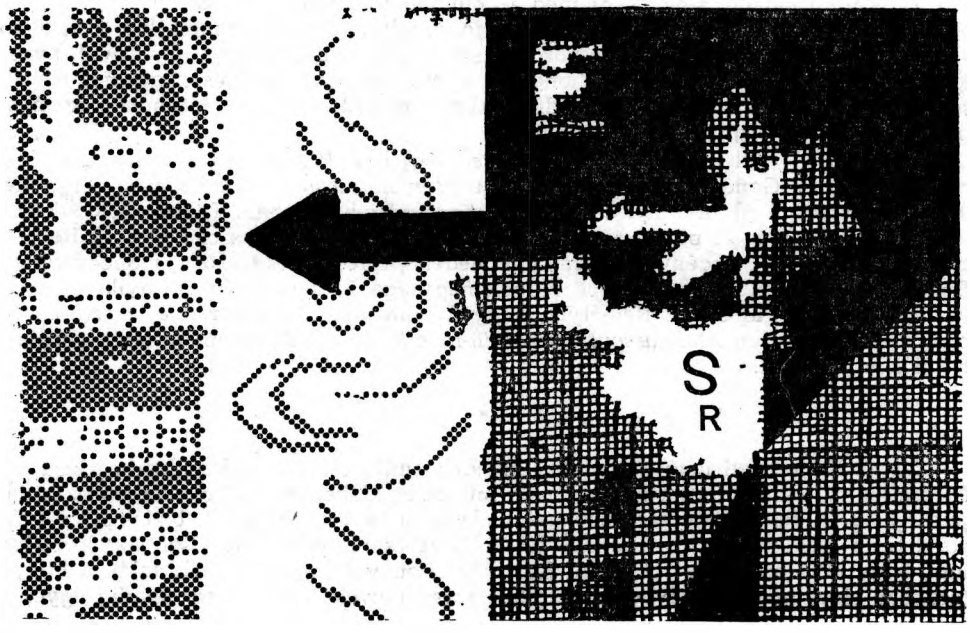

POMOGÁTS BÉLA

EMBER ÉS SZEREP A SIROKKÓBAN

Hernádi Gyula írói törekvései ma már – négy kötet próza és hét film után – nyilvánvalóak. Felesleges kritikai „álkulcsokkal" közeledni hozzá, az író és a műhely erős karaktert mutat: maga igazítja el az olvasót. Hernádi a kor, a huszadik század nagy történelmi és társadalmi konfliktusainak végső lényegét keresi. Úgy dolgozik, mint a matematikus: a legbonyolultabb helyzeteket, a legösszetettebb problémákat is néhány alapvető tényezőre vezeti le. Vagyis a konfliktusok mértani ábráit szerkeszti meg, képleteket ír fel, melyek a meghatározások aforisztikus nyelvén sűrítik magukba valamely belső ellentmondásokkal terhes struktúra legfontosabb szociális, lélektani és erkölcsi elemeit. „Ne élményeket mesélj, definiálj!" – olvastuk egyik korábbi novellájában. Ezzel az igényével a magyar prózai hagyomány legáltalánosabb és legnépszerűbb áramlatának mond búcsút. Szakít az anekdotázással, megveti a mesélés olcsó kényelmét, elutasítja a líraiság vagy az impresszionizmus csábításait. Helyettük a tárgyszerűséget választja és a logikát: mintegy ontológiai természetükben ragadja meg a társadalom és a történelem konfliktusait. Általában néhány alapvető fogalomra redukálja le ezeket a szerfölött bonyolult összeütközéseket. A *Folyosók* az ember metafizikai és társadalmi aktivitásának kölcsönösségét faggatja. A *Szegénylegények* az atomizált tömeg és a manipulációs-terrorisztikus hatalom eleve eldöntött küzdelmét vizsgálja. A *Csillagosok, katonák* a forradalom és a humanizmus viszonyára figyel. A *Fényes szelek* a forradalom belső konfliktusait s az őt érő külső manipuláció következményeit vonja elemzésének körébe. Megannyi alapvető konfliktus ez: a modern társadalom szerkezetének felettébb jellegzetes „képletei" jelennek meg szemünk előtt. Új regénye: a *Sirokkó* (amelyből Jancsó Miklós rendezésében most készült magyar-francia koprodukciós film) ugyanilyen fontos konfliktust világít át, ugyanilyen fontos „képletet" öltöztet történetbe és stílusba: az emberi személyiség és a manipulációs-terrorisztikus társadalmi vállalkozások viszonyát.

A modern kor sajátos paradoxona, hogy egyszerre fejleszti és sorvasztja az emberi személyiséget. A személyiség – tudjuk – történelmi produktum: a civilizáció fejlődésének bizonyos szakaszán keletkezik, létéhez a szabadság és a civilizált élet bizonyos foka kell. A modern kor potenciálisan növeli a szabadság és a civilizáció mértékét: a technika kiterjeszti a szabadság lehetőségeit, az információk bősége, a művelődés demokratizálódása elősegíti a civilizált életet. Mindez tehát az emberi személyiségek fejlődését eredményezi, mennyiségi és minőségi szinten egyaránt. A fejlődés mégsem folytonos, legalább annyi erő fékezi, mint ahány előre hajtja. A huszadik században kialakult társadalmi mechanizmusok jelentős részének ugyanis nem szuverén „személyiségekre" van szüksége, hanem engedelmes „alattvalókra", a központból érkező utasítások egyszerű végrehajtóira. Ez a mechanizmus, a személyiség korlátozására és elfojtására irányuló tendencia vegytiszta formában érvényesül a fasizmusban, de jelen van a kapitalista „konzum"-társadalmakban is. E mechanizmus nem személyiségekre, hanem *szerepek*re épül, s manipulációval, terrorral, a propagandaapparátus és a hatalom eszközeivel arra kényszeríti alattvalóit, hogy előre elkészített szerepekhez igazodjanak, kész formákba simuljanak. E szerep-kategória együttjár az elidegenedés fogalmával. A szerep, amibe az elidegenedett ember kényszerül, konvenciók, sztereotípiák szerkezete. Az ember nem lehet önmaga, a szerep előírásaihoz, mások terveihez kell alkalmazkodnia. Jelleme elvész, erkölcse feleslegessé válik, szabad választását a szerep automatizmusa váltja fel. A szerep az egyéniség elsorvasztásával, az autonóm ember megsemmisülésével jár. Mint Heller Ágnes, a „sztereotípiák" legutóbbi marxista értelmezője mondja *Társadalmi szerep és*

előítélet című tanulmányában: „Minél sztereotípabb szerepfunkciók alakulnak ki, annál kevésbé »nő fel« az ember történelmi hivatása magaslatára". A szerepfunkciók bűvölése – a személyiségek fejlődése helyett – tehát a történelem veszedelmes, konzervatív tendenciái közé tartozik.

A modern kor számos szerepfunkciót ismer: az alattvaló, a katona, a csendőr és az összeesküvő mind lehet szerep. Hernádi új regénye az összeesküvő és merénylő szerepének elemzését választja. Azt beszéli el, hogy egy emberi személyiségből: Lázár Markó horvát hazafiból miként lesz a merénylő szerepkörének betöltője, az a valaki, akit királygyilkosságra szemelt ki az összeesküvés.

A regény konkrét történelmi tényekre épül, noha nem ragaszkodik a megtörtént események valamennyi mozzanatához. 1934. október 9-én Marseille-ben egy macedonbolgár merénylő meggyilkolta Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. A rendőrségi vizsgálat a szálak felgöngyölítése során az ORIM nevű macedon terrorszervezethez, majd ezen keresztül a horvát nacionalista Usztasához jutott el. Így derült fény a magyar hatóságok által fenntartott jankapusztai táborra, amely kiképzési lehetőséget és menedékhelyet adott az Usztasa aktivistáinak. Jankapuszta nem szolgált ugyan a marseille-i merénylet laboratóriumának vagy előszobájának, de mint mondottuk, Hernádi nem is ragaszkodik a történelmi események minden mozzanatához. Ezért helyezheti Magyarországra a valójában más körülmények között megszervezett merénylet előkészületeit. Nem krónikát ír, hanem regényt, sőt elvontabb konfliktusokat elemző regényt, azt is mondhatnánk: parabolát. Nem az foglalkoztatja, hogy az Usztasa hívei miként szervezték meg a Sándor elleni merényletet, hanem az, hogy egy autonóm, „belülről vezérelt" ember miként válik egy szerepfunkció – a merénylő-sztereotípia – beöltőjévé, illetve képviselőjévé.

Lázár Markót ravasz manipulációk fosztják meg önmagától, s teszik egy terrorisztikus vállalkozás készséges eszközévé. A nacionalista mozgalomhoz talán szubjektív tisztességből, hazafias lelkesedésből csatlakozott. A jankapusztai kiképzőtáborba azonban már tört lélekkel és zavart szívvel érkezik. Itt azután, bekerül egy gátlástalan és ördögi mechanizmus fogaskerekei közé. Egyszerre keltenek benne félelmet és agresszív hajlamokat. Szorongásokat ültetnek el benne, agresszivitásának talaja a rémület, az üldözési mánia. „Az ól szűk terében – olvassuk a tanya disznóóljában menedéket kereső, rémképektől gyötört Lázár félelmeiről – Lázár összehúzódik, minden leépül róla, már csak a félelem absztrakt, tiszta nedvei mossák, előfutnak rejtett csatornáikból, átszakítják a milliméteres szárazság gátjait, szájába töltik fátyolos, sós ízeiket." A fasizmus, a terror, általában a korlátlan és törvénytipró hatalom lelkiállapota, „közérzete", mint ismeretes, a *paranoia*. Jellemzőek azok a rémálmok, amelyekkel Lázárnak kell viaskodnia. Agresszív ösztöneinek hirtelen fellobbanását szinte kivétel nélkül szorongásos álmok készítik elő. Ezek az álmok kegyetlenül megkínozzák, de talán csak azért, hogy annál gátlástalanabb agresszivitással vegyen elégtételt magának a múlt sérelmein és szenvedésein.

A félelem légkörében aztán Lázár gyilkossá válik, s minél többet öl, annál nagyobb hidegvérrel húzza el a ravaszt. Ellenségeket, ártatlanokat, sőt bajtársakat gyilkol meg közönnyel és kegyetlenül. S mind e mögött ott az Usztasa, Ante és társai, akik egy mérnök pontosságával és egy pszichológus emberismeretével terelgetik Lázárt a cél: a szerep felé. Az emberi személyiség áldozatává válik az ördögi manipulációnak, Lázár elveszíti szuverénitását: „merénylővé" alakul. Tökéletes merénylő válik belőle: hidegvérű, gátlástalan – automata, mint a fegyver, amellyel a gyilkosságot végre kell hajtania. Hivatásos merénylő, mint az a Matuska Szilveszter, akiről Lázár inasa és egyik áldozata, Horváth olvas. „Valami kényszerít arra, hogy vért lássak, tüzet, robbanást, érezzem a füst szagát" – hangzik az agg tömeggyilkos Hernádi által interpretált nyilatkozata. Lázár is ezt a belső kényszert érzi: irányítóinak, megbízóinak sikerült kialakítani benne a gyilkos kondicionált reflexeit.

Ember és mechanizmus különös viszonyának tanúi vagyunk. Az ember elveszíti autonómiáját – önmagát –, s mindenestül a mechanizmus karmaiba kerül. A mechanizmus pedig logikusnak tetsző szabályok egész rendszerével kormányozza arc nélküli, pusztán szerepfunkciókat betöltő eleven alkatrészeit. Kemény szabályok ezek,

egy állati szintre leszállított társadalom struktúrájának törvényei. A regényben leírt tyúkfarm s azok a szabályok, melyek e farm gondozásának módszereit meghatározzák, ennek a struktúrának s e struktúra vezetési kódexének a szimbólumai. Az a folyamat, melynek során az egyes ember és a társadalom elveszíti humanisztikus arculatát, dialektikus, kölcsönös. Az embertelen mechanizmus elsorvasztja a személyiséget, a szerepfunkciók betöltésére redukált emberek pedig nem szabnak gátat a dehumanizált mechanizmusnak, sőt féktelenebbé teszik a manipulációt.

Hernádi arra is rámutat, hogy az ilyen mechanizmusok kifejlődését milyen körülmények és helyzetek segítik elő. A regény összeesküvői kezdetben hazafias célok: a nemzeti függetlenség, az elnyomás elleni küzdelem eszményei lelkesítették. Az eszményeket s főként megvalósításuk eszközeit azonban nem hozták összhangba az emberi személyiség autonómiájával, a személyiség humanisztikus és morális érdekeivel. Minden tétjüket a terrorakciók lapjára tették, s ezért a terrorhoz kellett igazítaniuk a személyiséget is. Vagyis szerepfunkciók ellátásává kellett sorvasztaniuk az emberi autonómiát. Éppen ezért elvetik az erkölcsi választás és felelősség gondolatát. A regényben megjelenő Matuska Szilveszterrel mondhatnák ők is: „minden gonoszság felülről jön, mint minden jóság. Én ártatlan vagyok". A felelősséget eleve elutasítják maguktól, a kitűzött cél, úgy gondolják, mindent igazol. A kitűnő lengyel író, Brandys *Beszélgetés Ballmeyer tábornokkal* című novellájában így fejti ki egy náci tábornoknak a jankapusztai terroristák által is vallott álláspontját: „a felelősség mindig absztrakt... Absztrakció, amely a végeredmény pillanatában válik valóságossá: a győzelem vagy a vereség pillanatában. Csak akkor lehet eldönteni, ki és miért felelős." Az emberi személyiség ugyanis állandóan tudatában van felelősségének, a szerepfunkcióba kényszerített ember – mint ezt a háborús bűnösök perei is bizonyították – azonban áthárítja a felelősséget a vezetésre vagy az ügyre, aminek szolgálatába szegődött, aminek eszköze lett. S így érthető az a megjegyzés, amelyet Brandys tesz: „Mivel elbukott az általuk elfogadott álláspont... az emberből nem marad semmi." Igen, ha az ember lemond szuverenitásáról, s mindarról a morális értékről – felelősségről, választásról, lelkiismeretről –, ami a szuverén emberség fogalmának következményei közé tartozik, másoknak, esetleg személytelen hatalmaknak vagy vállalkozásoknak engedi át önmagát. S nemcsak személyiségét, autonómiáját szolgáltatja ki, hanem létét is.

Brandyst annak bizonyítására idéztük, hogy Hernádi műhelye korántsem spekulatív, nem külön módon előállított problémák laboratóriuma. Ellenkezőleg, az őt foglalkoztató konfliktusokkal – más módon, más stílusban és más megközelítésben – a modern irodalom, s különösen a modern kelet-európai irodalom is számot vetett. Ezek a konfliktusok ugyanis nem filozófiai absztrakciók, hanem mindennapi életünknek szerves részei. A személyiség és a szerep, az emberi szuverenitás és a mechanizált életvitel viszonyának vizsgálata a modern kor egyik lényeges konfliktusának megértését segíti elő. Hernádi új regényének ez a kérdező vizsgálat a legfőbb ereje: fel kíván zaklatni, gondolkodásra akar serkenteni, eszméletünket szeretné mozgósítani.

EGYÉRINTŐ

Mándy Iván válogatott novellái

„Tizenhat-tizenhét éves lehettem – írja válogatott novelláskötete „fülszövegében" Mándy Iván, – mikor egy fejelőmérkőzésen valamit észrevettem. Öreg csavargó ment át a téren, leült a padra és elaludt. Ez lett az első novellám. Ezzel rábukkantam az alaptémára, vagy még inkább: az alaptéma talált meg engem. Hőseim azóta is jönnek, legyintenek, elalszanak." – Valóban, olyan ez az életmű, mint egy hatalmas szimfonikus alkotás egyik tétele, amelyben a zeneszerző megcsendíti az alapmotívumot, s aztán számtalan variációban elrejti a zene csillogó szövetében. Az avatatlan úgy véli, fárasztó ismétléseket hall, nem tudja kihámozni a zenei mondanivalót. Az értő fül azonban könnyen kihallja a variációk sokaságából azt az egyetlen motívumot, amely

hol ilyen, hol olyan változatban, de makacsul felbukkan újra és újra, és épp e változatok során izmosodik, gazdagodik, mígnem a tétel végén már e megújult formában tér vissza diadalmas lendülettel, sodró erővel.

Az alaptéma: a tér, ahol középen, a megbarnult, poros kavicson egyérintőt játszanak a vagányok, a gyepszélen öregasszonyok kötögetnek, s emlékezetükben fel-felködlik a múlt, amely sokkal fényesebbnek, sokkal gazdagabbnak indult egykoron. Időnként Csempe–Pempe üget végig a focizó gyerekek között, s szívében egy keserű Titánia-vereség csödjével keresi az új tehetséget, aki talán majd egykor megváltja a csapatot, de megváltja őt magát, Csempe–Pempét is. A bokrokon túl ütött-kopott ócskáspiac, réges-régi zakók, ruhák és emlékek temetője. Aztán az üzletek, s egy eszpresszó, ahol Turcsányi, Zsámboki és a mindig könyveket hurcoló Fabulya találkozgatnak. Aki tovább merészkedik, a Körútra jut, de ennek fénylő, hangos világa már nem árasztja ezt a sajátos varázslatot. A Körút a jelen, a tér azonban makacsul őrzi a múltat is, s e kétfajta dimenzió összeötvözésével, a jelen és múlt szüntelen egybejátszásával építi fel írói világát Mándy Iván.

Szép és egyéni világ ez, s mert az író oly tökéletesen játszatja egybe a valóság két síkját – a gondolatét és az eseményekét –, méltatói hajlamosak szürreálisnak látni, holott minden mondatával és szavával a legjózanabb valóságban gyökeredzik, s ami megemeli, az az író nagyon egyéni és nagyon szuggesztív látásmódja, formálása, ez a mai magyar irodalmunkban oly sajátos és ugyanakkor oly nagy hatást gyakorolt prózaírói módszer, melynek legigazibb színei mégis Mándy ecsetvonásai nyomán bomlanak ki. Hadd idézzem ennek bizonyságául az *Előszó helyett* című írás néhány mondatát, amely dióhéjban adja Mándy stílusának és látásának minden sajátosságát:

„Azt mondta Rózsi a Károlyi-kertben:

– Már megint megy ahhoz a Schöpflinhez!

A padon ültünk. Én spenótzöld zakóban, a barna nadrágot akárcsak egy nyugdíjas honvédtiszttől örököltem volna. Rózsira néztem, és vállat vontam:

– Azt hiszem, most olyat viszek, olyan elbeszélést . . .

– Á – mondta Rózsi, – rólam is írhatna már akármit, az sokkal értelmesebb lenne. – Kicsit hallgatott, majd hozzátette: – És azzal talán a Schöpflin sem dobná ki.

Erre igazán nem tudtam mit mondani. Rózsi nevelőnő volt, egy kövérkés kislányt nevelt. A kislány előttem ugrált, rugdalta a port és a homokot, és közben ütemesen kiabálta:

– Í-ró I-ván! Í-ró I-ván!"

Talán két filmkocka az egész. Ülnek egymás mellett, az író és Rózsi, két mondatot ha váltanak, s a kislány rugdalja előttük a szemetet. Az egész szituáció mégis valahogy időtlenné válik: a pillanat mögött sorsok, életutak sejlenek fel, s telítődnek valami furcsa varázslattal, melyet csak az élet tud a dolgoknak és eseményeknek kölcsönözni. Érdemes volna külön tanulmányt szentelni annak a Mándynál igen gyakori írói eljárásnak, hogy történeteit mindjárt a cselekmény kellős közepén kezdi, nem vesztegel a táj, az emberek külsejének szinte kötelező rajzánál. Rögtön a párbeszéd egyik mondatát villantja fel, s utána egész tömören, szinte látomásszerűen leírja a maga korántsem hízelgő külsejét, s azzal, hogy korántsem hízelgően írja le, szinte odaidézi egész ifjúságát, gyermekkora küzdelmes éveit, aztán kibontja a párbeszédet – milyen remeklés az „ahhoz a Schöpflinhez" jellegzetesen pesties íze! –, s a leheletnyien finom jelenetkocka végén ott látjuk a kövér kislányt, aki a port rúgdalva ütemesen kiabálja azt, amit az író csak gondolni mer magáról. Filmkockák: igen ez az egész világ filmkockákból tevődik össze, és az író tehetsége abban mutatkozik meg – s utánzói abban vallanak csődöt –, ahogy ezeket a magukban is megálló kockákat egymás mellé rendeli, egységes cselekmény fonalára fűzi.

Nem tudom, hány filmet nézett végig életében Mándy Iván, az azonban bizonyos, hogy a film, a maga szaggatott, vibráló valóságával alapvetően meghatározta írói látásmódját és formálását, s talán legelsőnek késztette arra, hogy a film formanyelvét az irodalomba is áttegye. Novelláiban, regényeinek egyes részleteiben, egy-egy vázlatos képben voltaképpen ugyanazt az utat járta végig az irodalomban, mint manapság a fiatalok által annyira kedvelt beat-zeneszerzők. Egy-egy novelláját elolvasva ki ne gondolná ugyanazt, amit Illések fogalmaztak meg az *Amikor én még kis srác voltam*-ban, s egy-egy groteszk fordulata vajon nem emlékeztet a *Trombitás Frédi* derűs bájára? Mándy talán koránál előbb fogalmazta meg mindazt, amit kora ki akart fejezni, s ezért sütötték rá szívesen azt a bélyeget, hogy elszakadt a valóságtól.

A Vendégek a Palackban volt első novellás-kötete; ezeket az írásokat azonban később is

fel-feldolgozta, újabb novelláiba is beleépítette. Ezek a rövid írások a magyar próza egyik jellegzetes vonulatát fejlesztették tovább, azt, amelyet Krúdy nevével jelölünk. Krúdy szinte költői látásmódja kétségkívül hatott Mándyra, ő is szereti a valóságnak azokat a visszahozhatatlan pillanatait, melyeket a nagy elől, olyan gyakran dolgozott föl, Mándy azonban sűrítette ezt a világot, dinamikusabbá tette, s egészen más közegbe helyezte. Ez az egészen egyszerű közeg azonban ugyanúgy lélegzik, él, változik, mint a lélektanilag legműveltebbeké. És ez az a jellegzetessége Mándy novelláinak, mely kétségkívül elkerülte legtöbb elemzőjének figyelmét, valójában azonban épp ez adja írásainak sajátos varázsát és népszerűségét. Bármelyik írását felhasználhatják ugyanis az orvosi egyetemen egy lelki helyzet és állapot elemzéséül, ugyanakkor azonban ezek az emberek és helyzetek egy reális közeg üzenetét hozzák számunkra – nagyon is valóságosan! Az igazi művészet ott kezdődik, hogy az élet legbonyolultabb jelenségeit a legegyszerűbb módon fejezzük ki. És Mándy novellái tulajdonképpen ennek a kívánalomnak a legköltőibb megvalósulásai.

Költészet és próza. Az irodalmi nyelvben két különböző szó jelzi e művészi tartományok különbözőségét. Mándy Iván novellái azonban voltaképpen hidat vernek költészet és próza közé. *A Régi idők mozija* című kötet volt ennek egyik legékesebb bizonysága, Zoroval, Huruval, és a nagy filmsztárokkal, akik valaha talán vendégként jártak valamelyik tökmagszagú kültelki moziba. Vagy mégsem? De ki tudja ezt ellenőrizni? Ki tudja teljes mélységében és hitelességében reprodukálni a múltat? Nincs más hátra, mint hogy elfogadjuk olyannak, amilyennek Mándy ábrázolja. Lehet, hogy sok minden más történt még, bizonyos azonban, hogy ezek a novellák átmentik számunkra a múlt költészetét és varázslatát . . .

Mándyt sokszor figyelmeztetik bírálói, hogy a múlt visszaidézése közben mintha megfeledkeznék a jelenről. Nem tudom, kinek a képzeletében él igazi valójában a jelen, az övében-e vagy bírálóiéban. A mai fiatalok számára azonban az *Ördög konyhája* című elbeszéléskötetet egyes darabjai elbűvölő olvasmányok. S ha érzésünk szerint e válogatásban kissé szerencsétlenül kerültek is egymás mellé a kötet elbeszélései, végeredményben így, töredékes voltukban is bizonyságot adnak arról, hogy Mándy Iván a maga tartományában a valóság legsajátabb ízeit érzékelteti és ábrázolja.

Sokszor felvetődött a Mándy elbeszéléseiről és regényeiről való bírálatokban az a gondolat, hogy ismételgeti önmagát, hogy világa beszűkült, hogy nem képes a valóság új ihletéseit befogadni és feldolgozni. Kétségtelen, hogy érdeklődése, írói módszere szívesebben vonzzák az élet tragikusabb jelenetei, figurái felé. *A Séta a ház körül* című kötetből válogatott elbeszélések mindenesetre azt bizonyítják, hogy az író otthonos mai valóságunkban is. S ha talán nem is villantja fel e kiszélesedő világ minden aspektusát, mégis tény, hogy amit ábrázol, az nagyon is mai probléma, figyelmet érdemlő, az egész társadalom érdeklődésére számot tartó, nyitott kérdés. S vajon kitől mástól remélhetnénk a választ e kérdésekre, mint magától Mándy Ivántól, aki a legelesettebb figurákban, legszörnyűbb helyzetekben is képes felvillantani a remény és optimizmus sugarát . . .? Persze ez már a következő kötetek anyaga lesz. Az *Egyérintő* című kötet épp annak a bizonysága, hogy ez az írói módszer és érdeklődés képes lesz majd a valóság új perspektíváinak feltárására is.

RÓNAY LÁSZLÓ

Jókai Anna:

KÖTÉL NÉLKÜL

Jókai Anna a szokványostól eltérő módon jelentkezett az irodalomban: nem bocsátotta nyilvánosság elé irodalmi próbálkozásait, a kezdőkre törvényszerűen jellemző, mutáló hangú írásait. Bölcsen kivárta termése beérését, s csaknem egyidőben két könyvet – nem is akármilyet – tett az asztalra.

Így nem kell elviselnie a korai kötetnek, vagy köteteknek kijáró, a szerzőt kissé mentegető, óvatoskodó kritikát. A nehezebbjét választotta: tehetségének kiforrottsága, mesterségbeli tudása, életismerete, művészi szándéka és megvalósítása, emberi-művészi felelőssége teljes fegyverzetében vetette magát a harcba. A nehezebbjét választotta úgy is, hogy nemrég megjelent jó regényéhez s a gyorsan utána napvilágot látott még jobb novelláskötetéhez kell mérnünk a jövőben megjelenő írásait, könyveit.

Nagy felelősségtudattal, szenvedélyes változtatniakarással néz körül a világban; nem tud belenyugodni a méltatlan emberi sorsokba; kíméletlenül, értő sebész módjára tárja föl a szervezet – az emberi közösség – fekélyes gócait, hogy az ember, önmagát jobban megismerve, változtatni tudjon életén.

Regényében egy makacsul őrzött, előítéletektől megcsontosodott, idétlen világot robbant széjjel. Az omladozóban lévő, a szanálással fölszámolandó családi házat az író maga is segíti szétverni; ugyanakkor kimenekít belőle két fiatalt; ők még kezdhetnek valamit: szebbet, jobbat, vagy legalább is mást, mint amit a családfenntartó Nusi mama rájuk kívánt hagyományozni szellemiekben és anyagiakban.

Más figuráira sem illik sem a periférikus, sem az extrém megjelölés. Éppen ezért nem is kell keresnie ilyen alakokat, ilyen élethelyzeteket. Nagyon is adottak elbeszéléseinek, novelláinak szituációi, emberei; figurái itt vannak köztünk, vagyis: itt vagyunk; áldvaverve nagy nekilendülésekkel, fogcsikorgató akarással és emberséges jószándékkal; tele rosszindulattal, szakmai és mindenféle más féltékenységgel, kisebb-nagyobb hitványsággal; öröklött, vagy naponként újra-újra megteremtett egünkkel-poklunkkal.

Jókai Anna nemcsak jól ismeri, nagyon szereti is az embereket, ezért beszél róluk ilyen kendőzetlenül. Meg azért, hogy a felismerés erőt adjon az elhatározáshoz is; hol, mit kell változtatni életünkön, hogy méltó lehessen az emberi nevezethez.

Jól ismeri a családi közösség összetartó és bomlasztó erőit *(Holdújév)*; a szakmai elhivatottságot és gőgöt, életünk minden rezdülését át- meg átszövő féltékenységet *(Kötél nélkül)*; a látszat mindenáron való megőrzését: nehogy túlgorombára sikeredjen az igazság föltárása *(Általános foglalkoztató)*. Figurái vágyakoznak a képesség, a tehetség szerinti munkálkodásra, miközben az „ügyeletes napi gondok" tömkelegével küszködnek *(Elfekvő)*. A vélt, vagy valódi képesség és az adott lehetőség ellentmondásossága többször is visszatér; különösen élesen a *Kötél nélkül*, a *Hepiend*, az *Elfekvő*, az *Utolsó fokozat* c. elbeszélésekben.

Jókai Anna az elbeszélésekben vagy messzebbről indítja hőse életét, sorsa alakulását *(Utolsó fokozat)*, vagy nagyobb életszakaszt ábrázol, s benne több emberi utat jár be *(Általános foglalkoztató, Kötél nélkül, Elfekvő)*; s terjedelemben is, műfajilag is a regény felé tágítja az elbeszélést. A novellákban nagy tömörítő erővel, balladisztikus hangvétellel inkább a dráma irányába mutat. *(Mi a baj, Kissné?, Magyaróra.)*

A címadó elbeszélés szituációja – ahogy Jókai Anna legtöbb írásában – a mesteri szerkesztésen túl, általánosabb érvényű problémák egybefonódását mutatja meg. Az öregedő illuzionista maga is érzi, hogy madarasszáma kissé már megkopott; a közönség újabbra, izgalmasabbra, ha lehet, életveszélyes produkcióra vágyik. Nemcsak Morelli napjait, az egész cirkusz légkörét „megmérgezi" a kopott külsejű, de nagyon tehetséges fiatalember, aki az utcáról csöppent be a cirkuszba, és mindenki szorongva-irigykedve várja a nagy kötél-számot, a minden eddigit elsöprő produkciót. A féltékenységgel keveredett lemaradottság-érzés, az indokolatlan szakmai gőg és rutin érzése akkor tetőzik Morelliben, mikor az új fiú – technikai hiba következtében – kötél nélkül marad és szörnyethal; és Morellinek, a szakmailag, emberileg (még férji mivoltában is) megalázott illuzionistának kell „megmentenie" az előadást gyűlölt madaras-számával.

Az *Elfekvő* c. elbeszélés orvosa a napi teendők mellett alig-alig jut hozzá kutatómunkájához. Tehernek érzi a reménytelen esetekkel való hiába-törődést: kutatómunkájában éppen a reménytelen esetek megelőzésével foglalkozik. Az író kissé „vázlatszerűen" jelzi Izsák dr.-ban a kutatómunkára való jogosultságot. Nem azért, mert az orvos nem találta meg eddig preventív módját a ma még gyógyíthatatlan betegségnek, hanem azért, mert a kutatás nem adhat jogcímet, hogy csak „valahogy" lássa el az elfekvő részleg betegeit. A betegek egyébként remekül sikerült ábrázolása (a látogatóké is!) azonban már egy másik elbeszélés is lehetne; itt egy kicsit terjengőssé teszi a novellát; Izsák dr. konfliktusához csupán a jelzésük is elég lenne.

A *Hepiend* távfutója mindenkit elmar maga mellől; Pannit azért, mert nem értékeli sportteljesítményét; Mariannát azért, mert alázkodó szolgálatát nem tudja elviselni; anyja is csak arra jó, hogy a gyerekére gondot viseljen. A távfutó így sem „ér célba". Akkor hát mire jó mindez? A novellában rejtetten fogalmazza meg Jókai Anna a kérdést; felel is rá, és a felelet, ahogy másutt sem, itt sem didaktikus: jobban, pontosabban fel kell mérni a képességet; (s mivel az adott szituációban mindig általánosabb érvényű a probléma) senki számára nem lehet biztosítani va-

lamiféle külön morált; senkinek sincs joga ahhoz, hogy célja elérése érdekében pokollá tegye a kisebb, vagy nagyobb közösség életét maga körül. A közvetlen környezetnek viszont jobban kell méltányolnia a célratörést. Még akkor is, ha – mint a távfutó esetében – kicsit messze van még a cél.

Az *Utolsó fokozat* Gyuricájának pályája fokozatosan ível – lefelé a teljes csődbe. Az öntelt, önző törtető nem képes megbirkózni se a kisebb, se a nagyobb kudarccal. Gyurica neveltetéséből, pátyolgatott indításából csak ez következhet, semmi más. És tettenérhető a szülők, főleg az apa pedagógiai felelőtlensége is. Persze, jót akar a fiának; de hát ki az, aki nem akar jót, – és mégis rossz lesz belőle?!

A *Mi a baj, Kissné?* drámai erejű novella. Pedagógiai problémája: sokszor nagyonis formális a „törődésünk" embertársainkkal. Olykor talán túlságosan is tiszteletben tartjuk a magánéletbe való be nem avatkozást; bár a novellabeli Kissné árnyaltabb – s így szubjektívebb – problémája aligha oldható meg társadalmi beavatkozással.

A *Magyaróra* balladisztikus tömörsége, zárt komponáltsága a monoton koppanású egyszerű mondatok súlyosságával, legfőképpen problematikájával, nagy erejű írás. Mondjuk, persze mondjuk, de a magánélet keserűségeit nemigen tudjuk kívül hagyni a munkahelyen. A véletlenül elkalandozó mellékes kérdés a bajok áradatával telíti meg a VII/b-t, tanárostól, gyerekestől; s egészen nevetséges, hogy ilyen hangulatban még *nagyon fontos* lehet a mellé- és alárendelt mondat szerkezete!

Jókai Anna hisz a leírt szó erejében.

Hisz abban, hogy – ha nem is válthatja meg a világot – megváltoztathatja az embereket. A tükör, amit elénk tart, nem torzít, csak erőteljesen és kíméletlenül mutatja a valóságot. Jókai Anna tudja, hogy az ember alapjában véve se jó, se rossz; a körülményei, a nevelés teszi ilyenné, vagy olyanná. Hogy jóvá, hogy jobbá tegye az embert: ezért ír. Lehet-e szebb feladata az írónak?

Tehetsége, súlyos mondandója, igazság- és felelősségérzete a biztosíték rá, hogy sokat várhatunk tőle.

(Szépirodalmi)

PÁKOLITZ ISTVÁN

Lengyel Péter:

OGG MÁSODIK BOLYGÓJA

A science fiction műfajába tartozó tudományos-fantasztikus regényekből ma – amerikai statisztikák szerint – már többet adnak el, mint a krimiből. Többek közt ezzel ajánlja a kiadói fülszöveg is Lengyel Péter új könyvét, az *Ogg második bolygóját.* S bár a „sci-fi" nálunk sem volt ismeretlen (elegendő talán a kitűnő lengyel író, Stanislaw Lem magyarul is nagy sikert aratott fantasztikus regényeire utalnunk), az első magas irodalmi igényű, magyar science fiction-regény mostanáig váratott magára. Mert Lengyel Péter könyve ízig-vérig „felnőtt" regény, azaz nem egyszerűen az ifjúság izgalom- és kalandvágyát kívánja kielégíteni, hanem a mai – és talán a holnapi – ember nyugtalansága nyugtalanítja őt: az egyre gyorsuló, beláthatatlan technikai haladás mivé teszi az embert? Mi történik, ha két civilizáció kerül szembe egymással, melyek közül az egyik kizárólag az erőn, a pusztításon alapul? Lengyel Péter science fiction-regénye mélyen erkölcsi problematikájú. Víziójában az erőszak szolgálatába állított értelmi fejlődés, a félelmetes és iszonyatos, „tízemeletes" aggyá nőtt Trrg az elembertelenedés, a gonoszság jelképévé nő, mely végül matematikai következetességgel önmagát pusztítja el. S így bizonyos értelemben az Ogg második bolygója ellen-science fiction is. Pascal valamikor abban látta az ember méltóságát, hogy bár az embert is megtöri a szél, a természet ereje, mint a nádat, de az ember tudja, hogy elpusztul: az az hisz az emberi észben. Lengyel Péter viszont szembefordul ezzel a hagyományos ész-kultusszal, melyet korunk a technika bűvöletében nemegyszer eltorzított, egyoldalúvá tett, sokszor a „sci-fi"-regények a leginkább: az író számára a racionalizmus nem a mély valóságérzékről tanúskodó pascali hasonlatot idézi fel, hanem az elektronikus agytröszt. S attól félti az embert, nehogy pusztán racionális lénnyé legyen. Könyve tehát nem ún. szórakoztató igénnyel íródott, nem is regényesített tudomány, „ismeretterjesztő" irodalom, mint például az amerikai science fiction sok alkotása, hanem napjaink legmélyebb morális kérdésére keresi a választ: a hatalmas felszabadult energiák birtokában lévő ember erkölcsi felelősségére. S ezen mit sem változtat az, hogy Lengyel Péter jó író és a mű-

fajt is kitűnően ismeri; kevés szórakoztatóbb és izgalmasabb olvasmány került az elmúlt években könyvesboltjaink polcaira az övénél, amit biztos természettudományos tájékozottság egészít ki. Mindez csak azt jelzi, hogy fiatal íróknál ritka – a legtágabb értelemben vett – regénytechnikai ismeretekkel rendelkezik. Mondhatnánk, tapasztalatokkal, ha nem ez lenne az első regénye.

A cselekmény központi titka Trrg. Eeláról, a Földünkhöz, azaz Terrához hasonló bolygóról, hol a miénknél jelentősen fejlettebb civilizációjú, de a földihez hasonló emberek élnek, hétszáz évvel a cselekmény kezdete előtt egy kilencszáz személyes űrhajót bocsátottak csillagközi útra. A Csillaghajó most tér vissza útjáról. Utasai a sebesség következtében mindössze öt évet öregedtek, s most egy egészen más, az anyagi jólétben meglehetősen elpuhult társadalmat találnak. E társadalom vezetői már nem is mernek arra gondolni, hogy kikerülhetik a végső pusztulást: a világűr egy ismeretlen, félelmetes hatalma, melynek első gyilkos robotjait sikerült megsemmisíteniök, de amely az övékénél mintegy tízezer évvel fejlettebb technikával rendelkezik, kiszámíthatóan az elkövetkező száz éven belül Eela ellen tör. A „technika hőskorából" visszatért űrhajósok „sajátos" gondolkodásmódjára van szükség, hogy megtalálják a vakmerőnek tűnő megoldást: az egész bolygó lakossága áttelepül egy másik naprendszerbe, hogy az időnyeréssel megteremtsék a lehetőséget egy olyan technikai fejlettség létrehozására, mely sikeressé teszi majd az Idegennel való szembeszállásukat.

Két pólusa van tehát Lengyel Péter víziójának. Az egyik az ember, Eela lakói, akik később kapcsolatba kerülnek a Föld első csillagközi űrhajósaival, köztük a magyar Korda Miklóssal is, aki „egyenesen a Hortobágyról" kerül Eelára. Ők képviselik az emberséget. Meggyőződésük, hogy a fejlődésnek ezen a szintjén „minden gondolkodó lény előtt nyilvánvalónak kell lennie, hogy a barbárság korán túljutott társadalmak alaptörvénye mindenféle háború lehetetlensége". Ők emberi értékeik kibontakoztatására használták fel a technikai haladást. Bár, mint láttuk, őket is félti az író az elpuhulástól, de hisz emberségükben: a próbatétel nehéz éveiben épp olyan keményen megállják a helyüket, mint a régiek, akik „primitív" körülmények közt viaskodtak a természet erőivel.

A másik pólus Ogg második bolygója, a Trrg-ek földje, ahol a lét egyenlő a szünet nélkül növekvő erővel, ahol az erő az egymás fölötti győzelemből fakad, s ahol valamikor sokan éltek, de egyszer el kellett dőlnie, hogy kik a valóban erős Trrg-ek. Ma már csak ők élnek, három Trrg, pusztításukból állandóan növelve erejüket, öröklétre, hatalomra téve szert, hisz a végtelen világegyetem a hódítás végtelenségét kínálja. Erőszakra, birtoklásra épülő kibernetikájuk végül mégis matematikai pontossággal pusztítja el őket magukat is. Voltak, „akik azt jósolták, hogy . . . ha az erőszakos megoldáshoz nyúlnak, akkor a faj örökre elbukik" – emlékezik vissza az utolsó Trrg az egykori nukleáris háborúra. – De ezt csak „a gyengék rettegése sugallta. Ő a harcot választotta. A gyengék már nem léteznek, s ő túlélte az évezredeket, s minden évezreddel gyarapodott erejében." Csupán egyre nem gondol: az erőszak belső törvényszerűsége, hogy amikor már minden vetélytársával végzett, önmagát is megsemmisítse. A bolygóra érkező ember már csak agóniáját nézheti végig.

E két pólus közt feszül a regény. S az igényesebb olvasó, ha gyanakodva várja a műfajból következő „optimista befejezést", kellemesen csalódik. Mert valóban *optimista* ez a regény. De elsősorban nem azért, mert az ismeretlen, félelmetes ellenség elbukik s az emberiség megmenekül. Mélyebb, igazabb optimizmus ez, az írónak az emberbe vetett hitéből táplálkozó optimizmus. Mintha csak első kötete, a *Két sötétedés* hátlapján idézett novellahősét hívná ismét elő: „. . . az atomháborúról biztos értesüléseim vannak; az elmarad." S ez oly magától értetődő tisztasággal szólal meg a regényben, szemérmes viszszafogottsággal, de egyértelmű biztonsággal, hogy nemcsak a sodró cselekménysor s a szellemesen szőtt bonyodalmak bilincselik e könyvhöz az olvasót, hanem finom poézise is. Lengyel tehát mindenekelőtt a hitével siet a mai ember segítségére. Mert ez a regény egyúttal nagyonis mai regény. A mi vágyainkról, kétségeinkről, a mi etikai felelősségünkről szól. Az emberről, akit ma egészen másképp látunk, mint tegnap; másképp, mert a kozmosz félelmetes erőviszonyaiban – minden látszat ellenére – megnőtt, hatalmassá lett. Hatalmasabbá, mint az író-megálmodta Trrg. Az erőszaknál ugyanis van valami erősebb – sugallja a regény –, az egybetarto-

zás érzése. Az öröklétre törő s erejét állandóan növelő Trrg számára érthetetlen, hogy értelmes lények *közös* akcióra lépjenek, hogy feláldozzák önmagukat a tudományért, a többiekért, nincs fogalma az öngyilkosságra, az utódokban való tovább élésre, az emberség kiteljesedésére.

S ezzel a filozofikus tartalmával kapcsolódik be ez a science fiction-regény mai irodalmunk áramkörébe. Lengyel Péter két éve jelentkezett első novellaskötetével. Az író, aki nem sokkal előtte díjat nyert a PEN Klub és a Nemzetközi Írói Alap elbeszélés-pályázatán, ma a legfiatalabb nemzedék képviselője. Első kötete erős ígéret volt, egy-egy írása szinte már kész írót jelzett. Úgy tűnik, nem véletlen, hogy épp egy tehetséges fiatal írónk alkotta meg az első igazi magyar science fiction-regényt, a legfiatalabb műfajban próbálva szerencsét. Az bizonyosodott be, amit novelláiban itt-ott már megérezhettünk, hogy Lengyel Péter az emberiségben gondolkodás felelősségét hordozó, mai író. Ha mégis valami hiányérzetünk támad – s most mind a két könyvet, kibontakozóban lévő írói egyéniségének eddig megmutatott mindkét arculatát tekintve –, az könnyed olvasmányossága. Nem az olvasmányosságát kifogásolom, ez önmagában inkább erény, de semmiképp sem bűn. Csupán veszélyes. Ez az elegáns könnyedség csapda is lehet az írónak. Ha már nem teszi fel újra és újra, szinte mondatonként a kérdést, hogy nem kellene-e szigorúbbnak lennie önmagával szemben, abban a pillanatban beletévedt ebbe a csapdába. Mert csak a „megszenvedett" olvasmányosság hiteles. Amilyenek a mesterként általa is említett Ottlik Géza legjobb írásai. Az Ogg második bolygójában nem érzem ilyen egyértelműen, hogy az író elkerülte ezt a veszélyt.

De e gyanakvó kérdőjel könnyen bizonyulhat a kritikus aggályoskodásának, s főként nem von le a regény fentebb elemzett erényeiből. Az Ogg második bolygója méltán lesz könyvsiker. A kiadó kissé bizalmatlan volt, mintha nem egészen hinne az ajánlásul felhasznált statisztikának: csak hatezer példányban jelentette meg a regényt.

(Magvető)

PÁLYI ANDRÁS

Csontos Gábor:

SZÁRAZ ÉR

Szeretet és logika segítségével minden művészi törekvés, minden műalkotás megérthető. Az a gondolat is, ami kifejtve, a maga teljességében és összetettségében áll előttünk, meg az is, ami csak a távolból, alig kivehetően, elmosódott körvonalakkal látszik.

Ezért van, hogy – hiányérzetünk ellenére – a kötet valamennyi elbeszélésében rálelünk írójuk, Csontos Gábor gondolatára. Hosszabb-rövidebb töprengés után elmondhatjuk, hogy *A kiscsizma* két világ létét mutatja fel. A rokonság tudata kevés ahhoz, hogy a temetők és a temetésre érkezők közti távolságot elfeledtesse. Az ellentét – mint az elbeszélés is jelzi – mély és áthidalhatatlan. A más világból való ember: Judit nem tud beilleszkedni a falu világába, vagy ami ezzel azonos, férje múltjába. Még a temetés előtt hazautazik.

Arra sem nehéz rájönni, hogy a *Két asszony* című elbeszélés innen is, onnan is szemlélhető, sőt: szemlélendő képpel, a teljesség igényével ábrázolja két falusi öregember esendő, szeretetre méltó sorsát. Két asszonyról szól az írás, akiket a szükség – emezt a szegénység, azt pedig a betegség – immár örökre egymás mellé láncolt. Az írói szabadság jóvoltából s az író akaratából a két asszony külön-külön, s ezért őszintén: legtitkosabb érzéseit, gondolatait kimondva szól hétköznapjai apró-cseprő dolgairól, bajairól és reményeiről; úgy, mintha a dunna alatt az álmatlanság óráiban magában beszélne. Így bontakozik ki a ritkán adódó közös kép két együtt élő idős ember életéről.

Jól látjuk, hogy az *Üresen forog a kerék* (a leggyengébb elbeszélés) hősét miniatűr képek sorozata kíséri el a gyermekkorból a férfivá váláshoz. Az út – ezt is érzékelteti Csontos Gábor – a személyiség, a család, majd a falu egyre szélesedő útjairól a nagy társadalmi változások, a történelem útjára is el-elvezet. A fiatalembert önmaga, családja köre, a falu közössége mellett akarva, nem akarva a világ nagy változásai is formálják. Ez teszi, hogy a kisregény végén a traktorral való felborulásnak fokozott jelentősége van: több ez, mint véletlen és nemcsak baleset. A fiatalember küzdelmeinek ez a végkifejlet ad kesernyésen tragikus távlatot.

Végül azt is elmondhatjuk, hogy a *Száraz ér*-ben (nemcsak címadó, legjobb elbeszélése is a kötetnek) egy parasztember tragédiájával ismerkedhet meg az olvasó. A börtönből szabadult, hazatérő Márton az egyszer már a sajátjának tudott világ újra birtokbavételével emlékezik vissza – a múltra. Újraéli a múlt eseményeit, ami gyilkosságra vitte, ami börtönbe juttatta. A jelen és a múlt egymást váltó képéből mozaikszerűen, részletről részletre tárul fel Márton és családjának múltja, jelene, távolabbról pedig a falu világa. A közlés személyessége mellett ez a dramaturgiai fogás ad izgalmat írásának.

Ismétlem, mindezt nyugodt lelkiismerettel mondhatnánk, hiszen kiolvastuk Csontos Gábor elbeszéléseiből. Csakhogy a mű gondolatának még a szerző által helyeselt értelmezése sem bizonyítja, hogy az adott mű valóban jó. A kérdések felvetése mellett, ami mindig könnyebben megragadható, számolni kell a megvalósítással is. Ami a lehetőséget valóságra, a témát gondolatra váltja, ami művészi tartalommal tölti meg a formát.

Csontos Gábor elbeszéléseinek valahol itt van a gyenge pontja. A megvalósítás nem tud a kérdésfeltevések szintjére emelkedni. Írójuk nem tud gazdag és eleven valóságot teremteni. Hiába látja meg az élet izgalmas területeit, ha nem tudja plasztikusan közvetíteni. Az idegen (holt) térben a kérdések jogosultságukat vesztik. Értelmetlenné válnak, mert hisz hiányzik az a valóság, ami őket felveti, értelmezi. Csak egy másik – képzelt – világhoz van közük, ezt azonban hiába keressük.

Ezért érezzük előkészítetlennek, ennélfogva érthetetlennek, hogy Judit végül is otthagyja férjét s a gyászoló családot. Inkább csak feltételezzük, mintsem látjuk, hogy Judit számára férje rokonsága idegen világ. Hiszen csak gondoljuk – elutazásából, rossz közérzetéből. De hogy mért elviselhetetlen számára ez a világ, s hogy miért érzi magát rosszul ebben a környezetben, nem derül ki. Csak tudjuk tehát, de nem látjuk a két világot. Ezért nem érzünk ellentétet sem. S mert nem érzékelünk szembenállást, Judit reakcióinak nincs igazi hitelük.

Sajnos, a két öreg egymásra néző arcélének megrajzolása is megmaradt az ötlet, a lehetőség szintjén. Pedig Zsófia elbeszélése után kíváncsian vártuk a másodikat, Nagynéét, aki akkor ébred, amikor Zsófia elkezdi a napi munkát. Ám csalódnunk kellett: Nagyné semmit sem tett hozzá a korábban elmondottakhoz. Pedig lett volna rá módja. Ágya nemcsak valóságosan a szoba, de képletesen is közös életük másik felében helyezkedik el. Innen pedig mást is, másképp is lehet látni, mint Zsófia helyéről. Ez a más, ez a másképp azonban kimaradt Csontos Gábor elbeszéléséből.

A baleset – a harmadik kisregényben – szintén előkészítetlen. Ezért csak formálisan ad tragikus távlatot az elbeszélésnek. Hisz nem mondhatjuk, csak gondoljuk, hogy a traktorosság jelenti a fiú számára az életet. Sem a traktor élménye – Lajos bátyja vesz a faluban elsőnek trakort –, sem a családot ért megpróbáltatások – kulákok – nem magyarázzák kellőképpen: mert épp traktoros akar lenni. Nem tudni, mi ragadta meg a traktorban, és ezért nem tudjuk azt sem, hogy mért ragaszkodik hozzá. Gyárba is mehetne, kétkezi földműves is lehetne. Egyáltalán, csak sejtjük, hogy a traktorosság számára hivatás, életcél. De csak azért, mert annyira ragaszkodik hozzá, s mert a befejezés, a traktorral való borulás másképp nem magyarázható.

A *Száraz ér* izgalma is talán csak a késleltetésből, nem pedig, mint igazán érdekes lett volna, a felmutatott valóság gazdagságából fakad. Úgy tűnik, mozdulatlan a világ, és Márton emlékezete is tökéletes maradt. Ugyanaz a világ fogadja, amit jónéhány éve itt hagyott. Semmit sem felejtett, semmi sem változott. Ezért ez nem lehet a világ újra birtokbavételének képe. Legfeljebb szomorú életé, amit két gyermeke, Lajos és Eszter gyilkosságához vezető testvérszerelme tett tönkre. Ám az élet rajza sem hibátlan. Vázlatos a két fiatal kapcsolatának bemutatása. Nem érezzük, csak kikövetkeztetjük, hogy ők ketten valóban szeretik egymást, hogy – hajlamaik vagy a körülmények kényszeréből, de ez most mindegy – képtelenek egymás nélkül élni. Márpedig enélkül nem kerülhetett volna sor a gyilkosságra, ami a kisregény történetének kulcsmozzanata.

Csontos Gábor tehát a láttatás helyett csupán csak elmondja, hogy a két testvér egymásba szeret, mint ahogy azt is csak közli, hogy Judit idegenül érzi magát a falusi világban, hogy a két öregasszony élete két külön világ, meg hogy a fiatalembernek hivatása a traktorosság. Az író nem teremt a kérdéseknek is hitelt adó valóságot.

Úgy is mondhatnám, ezek az írások megmaradnak az egyszerű elmondás, a hétköznapi közlés szintjén. Az írói gondolat, a mű-

vészi tartós szándék maradt. Ám Csontos Gábor írta le ezt a félmondatot is: „... nem érkezett még porrá száradni az út sara." Ebben a képben a lehetőség is benne rejlik: egyetemessé formálni a paraszti világot, melyhez mint író e művében szorosan kötődik. Ha éppoly nagyvonalúan tudja elénk tárni, az olvasó tudatának részévé tenni a látott-ismert világot, az emberi gondokat, sorsokat és problémákat, mint ez a néhány szó idézi az út ízét, képét és hangulatát, akkor ez sikerülni fog. Ha stílusa is ennek a képnek a hangulatához igazodik, akkor szikkadtságában és szürkeségében is olyan gazdag lesz, amilyen a száraz ér.

(Szépirodalmi)

VADAS JÓZSEF

Csuka Zoltán:

A SZENTENDREI REBELLIS

1948 júniusában, a szabadságharc centenáriumi évében leplezték le Szentendrén Jakov Ignjatović emléktábláját. Szívesen gondolunk vissza – mint egykori szemtanú – a kegyeletes megemlékezésre az író szülőháza előtt, aztán a hangulatos Duna parti ünnepségre, ahol Velibor Gligorić, a jeles belgrádi esztéta méltatta Ignjatović munkásságát, és ahol szerb és magyar népi zene, népi tánc keretezte a programot. Abban az évben jelent meg Csuka Zoltán fordításában a *Respektus Vásza* is, az a regény, amelyben a szerb író a magyar szabadságharcnak állított szép, igaz, haladó szellemű emléket.

Aztán néhány éven át fellegek borították be a horizontot, s a magyar–jugoszláv, ezen belül a magyar–szerb kulturális közeledés lehetőségei hosszabb időn keresztül nem voltak biztosítva. Elmaradt Ignjatović igen érdekes emlékiratainak magyar kiadása, s maga Csuka is nehéz megpróbáltatásokon ment keresztül. Céljait, elgondolásait azonban nem adta fel, s amint lehetett, újból folytatta a kulturális közvetítés humanista munkáját.

Így tért újra vissza Jakov Ignjatović alakjához, s ennek a visszatérésnek eredménye a most – ízléses kiállításban – előttünk fekvő, 234 lapos életrajz. Műfaját tekintve érdekes szintézise az irodalomtörténeti és történeti módszernek, az esszészerű pályaképnek és az alkotások elemzésének. Csuka igen gondos forrástanulmányokat végzett, s ami könyvének értékét még fokozza: sokszor szólaltatja meg az írót magát; bő részleteket közöl önéletrajzából. Ahol hézagok akadnak, ezeket saját kutatásainak és a szakirodalomnak felhasználásával igyekszik kiegészíteni.

Önéletrajz, műelemzés és pályakép tükrében szemlélve kíséri végig Csuka Ignjatović útját a szentendrei szülőháztól (1822) az újvidéki temetőig (1889). Változatos és mozgalmas már maga az életpálya: iskolai évek Szentendrén, Vácott, Esztergomban, felsőbb stúdiumok Pesten és Kecskeméten, közben rövid katonáskodás, majd jurátusság. 1848-ban a Szentendrével szomszédos Csobánkát képviseli Karlócán, a vajdasági szerb nemzeti kongresszuson, sokszor eléggé kalandos, sőt veszélyes körülmények közt. Itt is változatlanul a magyar–szerb közeledés és kibékülés híve: ez a gondolat egész életének vezérmotívuma.

1849 elején – a helyzet kiélesedésével – Belgrádba távozik, majd innen is eltűnik, és több évet tölt emigrációban – feltehetően Konstantinápolyban, Párizsban és Algériában. Hazatérése után Szentendrén ügyvéd, Pesten lapszerkesztő, majd egy második karlócai intermezzó után Újvidéken városi főjegyző, és több éven át a magyar országgyűlés képviselője. Élete utolsó évei aztán visszavonultan telnek el, a szerémségi Dalj faluban vagy Újvidéken. Szerény körülmények közt él és dolgozik, műveli a szépirodalmat és publicisztikát.

Igen termékeny író volt: kezdetben a költészet felé fordult, majd rájött, hogy regényben és novellában nagyobbat tud alkotni. Önéletrajzát már említettük, de Csuka szép könyvéből azt is megtudjuk, hogy esszéket, irodalmi portrékat is írt, főleg szerb kortársairól, író-barátairól. Petőfit személyesen ismerte, akárcsak a szerb líra megújítóját, Branko Radičevićet, sőt – amint más forrásból tudjuk – a két nagy szlovák írót, Ján Kollárt és Janko Kráľt is.

Mióta Jovan Skerlić, a nagy kritikus „felfedezte" az immár halott Ignjatović műveit, azóta a szerb realizmus nagyjai közt tartják számon. Éppen ezért azt hisszük, hogy jó volna, ha Csuka folytatná megkezdett munkáját, ha magyarra fordítaná a szerb író két legjobb regényét, *A szenvedések asszonyát*, és az *Örök vőlegényt*. A harmadik jeles regény, a *Milan Narandžić* – mint Csuka írja – megjelent ugyan a múlt században magyarul, a *Fővárosi*

*Lapok*ban, ámde ezt a fordítást sem ártana fölfrissíteni. Mindhárom regény mint kordokumentum is megérdemelné a magyar olvasó figyelmét. Talán a teljes önéletrajz magyar kiadása sem volna fölösleges vállalkozás.

Aki Ignjatović alakjával és életművével akar találkozni, annak kitűnő bevezetést nyújt Csuka könyve. Említsük meg élvezetes, lendületes stílusát, amely kellemes és tanulságos olvasmánnyá teszi a könyvet. Legfeljebb esztétikai ítéleteinkben lennénk kissé óvatosabbak. Csuka többször az író szemére veti, hogy „vázlatszerűen, lompos stílusban" dolgozik. Nos, egy kitűnő szláv irodalomtörténész, a Heidelbergben élő Csizsevszkij professzor szerint *(Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen,* II, 1968) ez a vázlatszerűség *(fragmentarischer Charakter)* szinte az egész szláv realizmust jellemzi. Ugyanakkor kiemeli: Ignjatović a szerb realizmusnak legnagyobb írója! Azt, hogy legtöbb realista regénye „is teli van romantikus elemekkel", ugyancsak nem tartjuk hibának. Legyen szabad most egy osztrák szlavista-professzorra, a gráci Josef Matlra hivatkoznunk, aki igen alapos ismerője a délszláv népek irodalmának, s aki szerint romantikának és realizmusnak ez a keveredése egészen általános jelenség a XIX. század délszláv íróinál. Nem szabad tehát Ignjatovićot hibáztatni azért, amitől kortársai sem voltak mentesek.

Inkább kiegészítésképpen jegyezzük meg: érdemes lett volna Ignjatović országgyűlési szerepét is részletesebben tárgyalni. Előttünk fekszik egy kis füzet: „Ignjatovics Jakab beszéde" (Pest, 1861). Az országgyűlésen mondta ezt a beszédet, az úgynevezett felirati vitában. Csuka idézi néhány szerb és horvát vonatkozású részletét, de az idézetek számát szaporítani lehetne. Az abszolutizmus elutasítása, a zsarnokság gyűlölete, az alkotmányosságba és a magyar nemzet igazába vetett hit vonul végig a beszéden. Csak egy alapmotívumot ragadunk ki. Ignjatović meg van győződve, hogy Magyarország jogait nem Ferenc Józsefhez intézett, könyörgő felirattal, hanem energikus *határozattal* kell biztosítani: „Jelenleg szemközt állunk egy tényleges hatalommal, – mely alkotmányunkat sarkaiból kiforgatta, mely múltjában vérfoltos, s mely jelenleg is alkotmányunk mellőzésével kormányoz. Kérdem, lehet-e egy alkotmányos országgyűlésnek felírni egy alkotmánytalan hatalomnak? nem, ez incompatibilitás. Uraim! ismételve mondom, én a feliratot alkotmányos lehetetlenségnek tartom."

Érdemes volna még több idézetet hoznunk, hogy ezzel is mutassuk: a szerb író-képviselő követeli Magyarország alkotmányos jogait, elítéli a nemzetiségeket is sújtó önkényuralmat, centralizmust és németesítést, ugyanakkor bízik abban, hogy Magyarország a nemzetiségek, elsősorban a szerbek és horvátok teljes szabadságát is biztosítani fogja. – Azt hisszük, 1867 utáni állásfoglalásának és magatartásának is itt lelhetjük magyarázatát. Nem mernők azt mondani, hogy „eltávolodott saját népétől", legföljebb csak annyit: bizonyos illúziói voltak, hitt abban, hogy a kiegyezés utáni magyar kormány komolyan fogja venni saját programját. Azt is hozzátehetjük: a többi nemzetiséggel összehasonlítva a magyar kormány 1867 és 1914 közt viszonylag kesztyűs kézzel bánt a szerbekkel. Működhetett a Szerb Matica, működhettek a szerb iskolák, s a magyarosítás adminisztratív intézkedései korántsem voltak olyan erősek, mint például szlovák területen. Abban azonban, hogy ez így történhetett, Ignjatovićék lojális magatartásának is része volt. Ezzel a magatartással végső soron – az adott körülmények közt – nem ártott, hanem használt szerb népének. Ugyanakkor pedig az utókornak is példát adott a népek barátságának megvalósítására. Ez talán a legnagyobb tanulság, amelyet életpályájából levonhatunk.

(Gondolat)

ANGYAL ENDRE

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

4

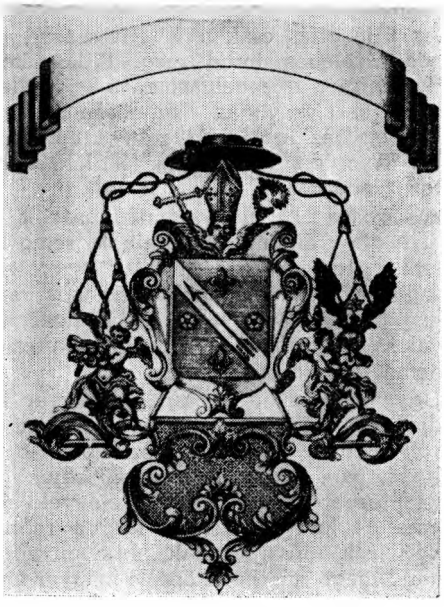

Klimo György ex librise

A könyvtár küszöbét titkon át ne lépd. A polcokhoz ne nyúlj. Kérd a könyvet, amelyet olvasni óhajtasz. Használd azt, de őrizd meg tisztán. Ne rongáld hasogatással, szurkálással, sem jeleket bele ne rójj. Könyvjelzőt belehelyezned szabad. Másolván, a könyvre ne könyökölj, papirost se tégy reá, és jó messze, jobb felől tartsd a tintát meg a porzót. Ostoba, üres fecsegő maradj távol. Csendben légy, hangos olvasással másokat ne zavarj. Elmenvén, a könyvet csukd be. A kicsit add vissza a felügyelőnek, a nagyot reá bízva hagyd az asztalon. Fizetned semmit sem kell. Gazdagabban távozz. Térj vissza gyakrabban.

A Klimo-könyvtár 1774-ből származó használati szabályzata.

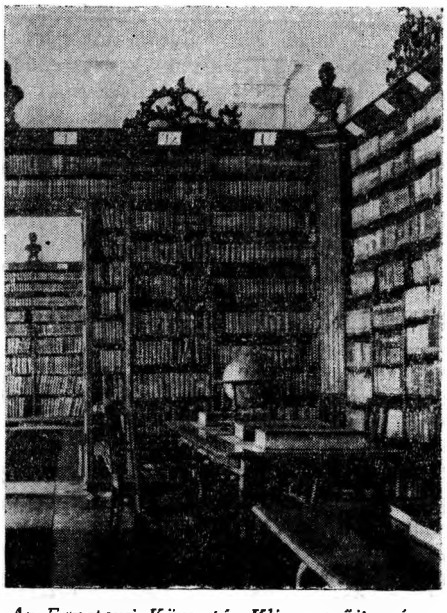

Az Egyetemi Könyvtár Klimo-gyűjteménye

Bádeni Lajos és Makár János felszabadító seregei kiégett falakat találnak Pécsett.

Az újjáépítés csak a XVIII. század második felében indul meg. Ekkor kerül Pécs arcára – a belvárosra ma is jellemző – barokk vonás. Különösen a katolikus egyház kezd nagyarányú építkezésbe. Templomok, egyházi iskolák, kolostorok épülnek.

A városba elég nagyszámú iparos és kereskedő, valamint hivatalnok réteg települ. Az egyházi épületek szomszédságában a jómódú polgárság kőkeretes, kapuboltozatos házakat, a közigazgatás valóságos palotákat emel. Az utcákon német szó járja.

Ugyanerre az időre esik a magyar irodalom életében a szépirodalom különválása. Pécs úgy vesz részt ebben a folyamatban, hogy – mint az egyik legjelentősebb iskolaváros – felnevelő dajkája és kiröpítő fészke lesz a reformkori írók egész sorának, akik műveikkel majd megteremtik az önálló magyar szépirodalmat, és közönséget nevelnek számára.

A barokk kori Pécs szellemi életének legjelentősebb mozgatója egy nagyműveltségű főpap, Klimo György püspök. Magyarországon kevés a papír. Az első magyar nyelvű könyveket Krakkóban készítik. A hazai könyvnyomtatás csak jóval Gutenberg találmánya után indul meg. Klimo a Tettyén papírmalmot létesít. Engel János budai nyomdász 1773-ban megnyitja az első pécsi nyomdát. A következő évben Klimo könyvtárat alapít, s figyelemre méltó használati szabályzatot hagy jóvá. A könyvtár a püspök halálakor 15 000 kötetet számlált. Klimo a francia Enciklopédia köteteit is megszerezte. A könyvtár számos kéziratot, kódexet, ősnyomtatványt és régi magyar könyvet őriz. Klimo gazdag érem- és ásványtárat gyűjtött. Szerette volna a pécsi egyetem folytonosságát is megteremteni, továbbá csillagvizsgáló torony felállítását tervezte.

Tevékenységének méltó folytatója Szepesy Ignác. A Klimo-alapította könyvtár számára 1830-ban új, nemes vonalú, klasszicista épületet emel. A könyveket a három emeleti teremben helyezi el, s kiegészíti az anyagot a maga gyűjteményével. Az Engel János által vezetett, majd örökségként vejére, Knezevich Istvánra szállt nyomda az 1830-as évek végéig működött. Szepesy 1836-ban új nyomdát alapít: a Lyceum-nyomda – első „faktora" Nagy Benjamin – egészen századunk közepéig dolgozott. Az első pécsi nyomdák iskolai értesítőket, színlapokat, hangverseny-„értesítvényt", báli meghívókat, színházi zsebkönyvet készítettek. A nyomtatáshoz a cenzor engedélyét előre be kellett szerezni. 1798-ban pécsi nyomdában jelent meg Csokonai Vitéz Mihály „A haza templomának örömnapja" című, 310 soros költeménye, tizenhat lapon. A verset somogyi tartózkodása idején írta, Széchenyi Ferenc főispánná választása alkalmából.

Pécs a XIX. század elején népes vidéki város, tíz-tizenötezer ember lakja. Az átutazó idegennek már kínál annyi látnivalót, hogy érdemes egy napra megpihennie. A városban számos fogadó áll. A városkapuk sűrű forgalmat eresztenek át. A Csurgóról Debrecenbe megtérő Csokonai (1800), a Bonyhádon nevelősködő Vörösmarty, aki tanítványainak, a Perczel-fiúknak Dél-Dunántúl történelmi nevezetességeit, Mohácsot, Siklóst és Szigetvárt mutatja meg (1821), továbbá a színészetnek Mohácson búcsútmondó és Pápára sietó Petőfi (1841) egyaránt útbaejti. A századfordulótól német nyelvű, 1818-tól magyar nyelvű vándorszínész társulatoknak is megéri, hogy a téli és a tavaszi hónapokat a városban töltsék. Először a székesfehérvári trupp látogat Pécsre, majd más társulatok is fölkeresik a várost. 1818 és 1848 között – a föllelhető, közel sem teljes adatok alapján – 13 magyar nyelvű társulat fordult meg a városban. A harminc év alatt több mint háromszáz előadást tartottak. A bemutatott darabok szerzői között szép számmal találkozunk hazai nevekkel (Kisfaludy Károly, Gaál József, Fáy András, Szigligeti). Az előadásokról a korabeli folyóiratok – Társalkodó, Honművész, Életképek – pécsi levelezői rendre beszámoltak. Az Elefántos ház és a Hattyú ház falai, ahol az előadások zajlottak, látták a kor csaknem minden jelentős színészét: Dérynét, Kántornét, Lendvay Mártont, Megyeri Károlyt. Déryné így ír naplójában: „Pécs kedvelt hely volt a magyar színészek számára, mert műértő közönsége szívesen látogat-

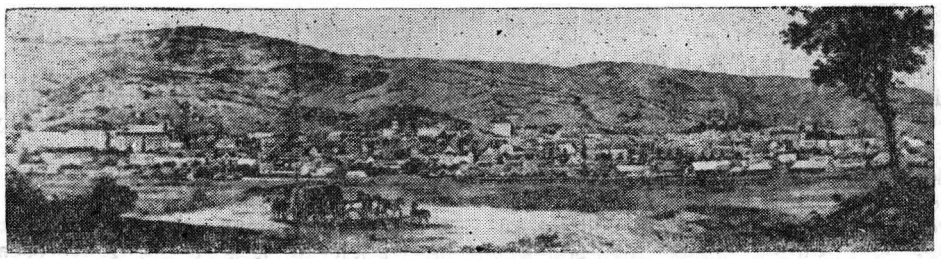

Pécs a XIX. század első felében

IN PUBLICO EPISCOPALI LYCEO

QUINQUE-ECCLESIENSI

JURIUM & PHILOSOPHIAE

ANNI UTRIUSQUE

AUDITORES,

iuxta factos in literarum studiis et bonis moribus progressus, in classes distributi

Anno Scholastico 18$^{39}_{40}$.

Polák Joannes.	cm. 8.	cm. 4.	cm.11.	cm. 7.	cm. 6.	cin. 7.	cm. 5.	cm. 6.	cm. 3.	cm. 5.
Prevendár Samuel. *Stip.Kolcsey.*	p. 8.	cm. 7.	cm. 9.	cm. 6.	in. cm. 3.	p. 7.	p. 7.	cm. 7.	cm.17.	inn. p. 6.
Radákovics Josephus. *rep.*	p.10.	sub.nl.2.	2.	sub.nl.p.	2.	*Ab ulte-*	*riori re-*	*gnante-*	*tione*	schl. ann.
60. Rang Antonius. *A.D.Q.*	cm. 7.	p.19.	p.27.	p.15.	cm. 2.	cm.15.	p.20.	p.27.	p.6.	cm. 6.
Sagueister Josephus.	1.	2.	p.49.	2.	3.	*Ad repe-*	*titionem*	*scholas*	*tasticas*	—

A pécsi akadémia évkönyve Vas Gerében (Radákovics József) érdemjegyeivel

A Stuart Mária pécsi előadásának színlapja 1822-ből

ta az előadásokat. Operákat is lehetett adni, mert a püspöki zenekarban képzett zenészeket találtak . . ."

Pécs már a XVIII. század derekán rangos iskolaváros. Vonzása a megye határán messze túlterjed, Tolna, Somogy, Zala ide küldi tehetséges fiait. Különféle közép- és felsőfokú iskolák működnek a városban. A Széchenyi téri kétemeletes épületben előbb a jezsuiták, majd a ciszterciták tanítanak. A Kossuth Lajos utcában, a pálosok volt kolostorában egy időre az akadémia jogi és bölcseleti kara kap helyet. Ebben az időben a város szellemi életében elsősorban ezek az iskolák a műveltség központjai. Itt készül, izmosodik az a nemzedék, amely a reformkorban a szellemi irányítást átveszi, itt tanul, küszködik az iskola gyakran rideg fegyelmével és szabályaival az az ifjúság, amely a „Fiatal Magyarország" úttörője, a nemzeti nyelvű és polgári irodalom megteremtője lesz. Az iskola hivatalos stílusán, a barokk ízlésen és a latinos szellemen mindegyre átüt a természetes életöröm, a népi egyszerűség, a nemzeti és haladó gondolkodás.

Nagytudású férfiak tanítanak a pécsi iskolákban. Faludi Ferenc kétszer tölt rövidebb időt a jezsuita gimnázium tanári karában. Ugyanitt tanít egy ideig Árvay György, Pray György. A hittudományi akadémia hallgatója Virág Benedek, akinek latin nyelvű versét a Kossuth Lajos utcai templom elkészültekor majd a torony tetején, a kereszttartó gömbbe helyezik. Pesti, majd pécsi kispap Klivényi Jakab, a fiatal Vörösmarty barátja. Elkeseredett hangú leveleiből értesülünk, hogy a maradiság erős falakkal vette körül a környezetükből kitörni akaró, az irodalom iránt érdeklődő fiatalságot. A böjti vasárnapok dühös szónoka – panaszkodik Vörösmartynak 1822-ben – „minden beszédében nemcsak a játékszín, románköltés és muzsika ellen okádá szentségtelen epéjét, hanem azokat is kárhoztatá, akik nagyobb gyönyörűséget lelnek serdülő litteratúránk remek szüleményeiben, mint vagy az olvasó eregetésében, vagy a szentek életének olvasásában."

A nemzeti nyelv ápolásának igénye lassan behatol a pécsi iskolákba. 1819-től már külön osztályzatot kapnak a tanulók magyar nyelvből. S ha nincs is adatunk ebből az időből pécsi iskolai önképzőkörök, irodalmi diáktársaságok működéséről, valószínű, hogy – mint Klivényi példája mutatja – nem hagyták érintetlenül a tanulókat „serdülő litteratúránk remek szüleményei".

A ciszterciek gimnáziumában egyidőben három jeles diák is tanul. E városban kapják első tudatos élményeiket, itt kerülnek kezükbe az első maradandó olvasmányok, itt lépnek először színházba, itt kísérlik meg az önkifejezés első írásos mozdulatait. Nagy Ignác csupán egyetlen iskolaévet tölt Pécsett. Frankenburg Adolf két-három esztendeig tanul itt, s a „versmívelés tanulója" – ahogy ekkor magát nevezi – itt „koholá" első írásait. Legtovább Garay János marad pécsi diák. Frankenburg is, Garay is melegen szól visszaemlékezésében pécsi éveiről. Frankenburg „könnyes szemmel" búcsúzik a várostól; Garay pedig – aki után az iskolai névsorban, különös véletlen, épp egy Háry nevű diáktársa következett – „kies Tivoli"-nak becézi Pécset.

A reformkori városnak volt még egy jeles diákja, Radákovics József, aki Vas Gereben néven lett íróvá. Az akadémia filozófiai karán tanult, de tanulmányait elhanyagolta, s 1840 tavaszán kizárták. A pécsi akadémiáról – ahol abban az időben Klivényi Jakab is tanított – vihette magával az irodalom szeretetét Győrbe, ahol Radákovics önképzőkört szervez és lapot alapít, és Pécsről vihette magával a színház szeretetét, ami majd később a Nemzet napszámosait íratja meg vele. A pécsi élmények több elbeszélését (Ártatlan kalandok) és regényét (Dixi) átszínezik.

Mind a négy pécsi diák, Nagy Ignác, Frankenburg Adolf, Garay János és Vas Gereben a reformkori magyar irodalom érdemes munkása, kismestere lesz. Lapot szerkesztenek, új műfajokat – a tárcát, az elbeszélést, a balladát, az életképet – honosítanak meg, olvasóközönséget nevelnek. Az egykori pécsi diákok a reformkori önképzőkörök és diáktársaságok – Petőfi mellett – legnépszerűbb írói, költői. Ízes, népi hangú írásaik az irodalmi népiesség győzelmének előkészítői, úttörői. Némely hősükkel bizonyára diákéveik színhelyén, e város falai között találkoztak először.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ PÁL JÓZSEFFEL
PÁL JÓZSEF VERSEI

BABITS MIHÁLY:
ITÁLIA, 1921.
CSÁNYI LÁSZLÓ:
BABITS VALÓSÁGA

GRANASZTÓI PÁL,
MAJOR MÁTÉ,
TÓTH ZOLTÁN
A DÉL-DUNÁNTÚLI
ÉPÍTÉSZEK
KIÁLLÍTÁSÁRÓL

MORVAY GYULA
ELBESZÉLÉSE

POMOGÁTS BÉLA:
AZ „ÚJ HULLÁM"

TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI IRODALOM
KISTÜKRE

VITA AZ IFJÚSÁGI
IRODALOMRÓL

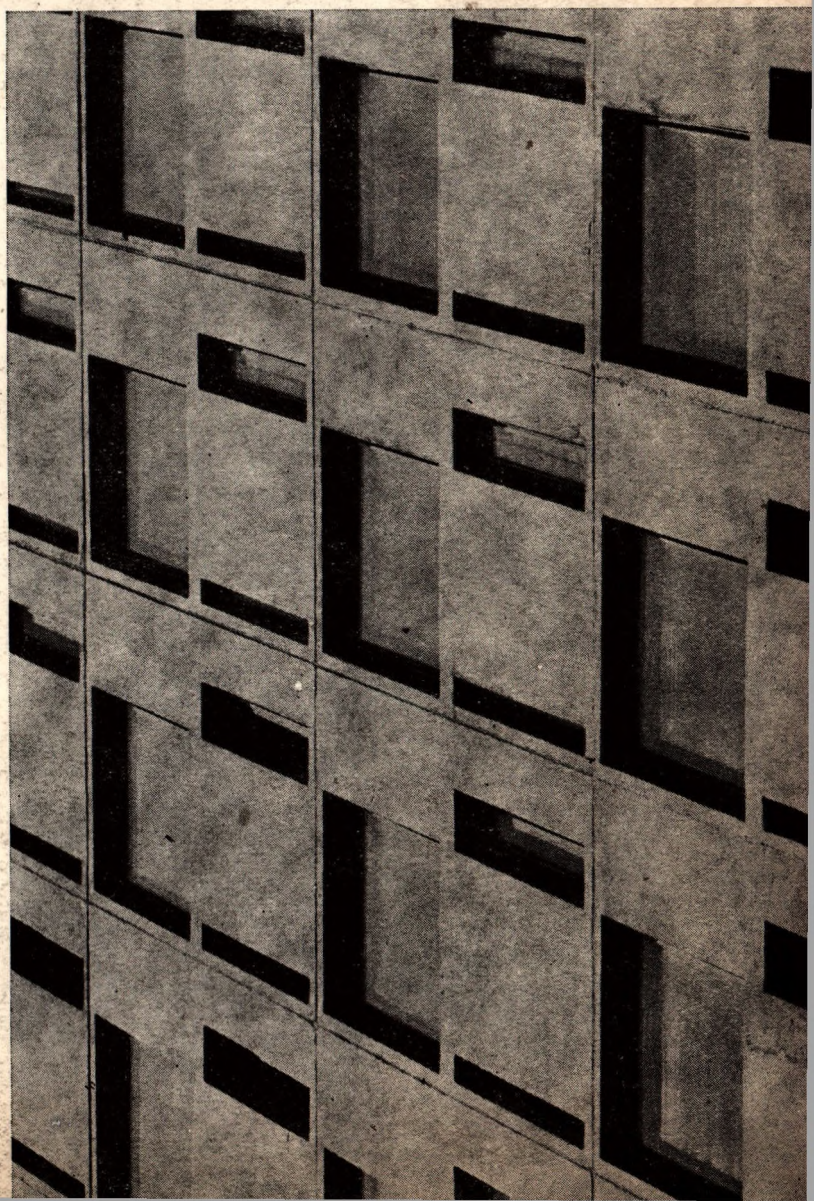

11

6—, Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANGYAL JÁNOS
ARATÓ KÁROLY
BABITS MIHÁLY
BAKÓ ÁGNES
BEBESI KÁROLY
BENKŐ ÁKOS
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BOGÁTI PÉTER
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
DEMÉNY OTTÓ
FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GAL ISTVÁN
GRANASZTÓI PÁL
IMRE LÁSZLÓ
KABDEBÓ LORÁNT
KARPÁTI KÁMIL
KISS DÉNES
MAJOR MÁTÉ
MARSALL LÁSZLÓ
MORVAY GYULA
OSVÁT ERZSÉBET
PÁL JÓZSEF
PALYI ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
STENCZER FERENC
SZAKOLCZAY LAJOS
TOTH BÉLA
TÓTH ZOLTÁN
TUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

LANTOS MIKLÓS ÉS
TILLAI ERNŐ
FOTÓI

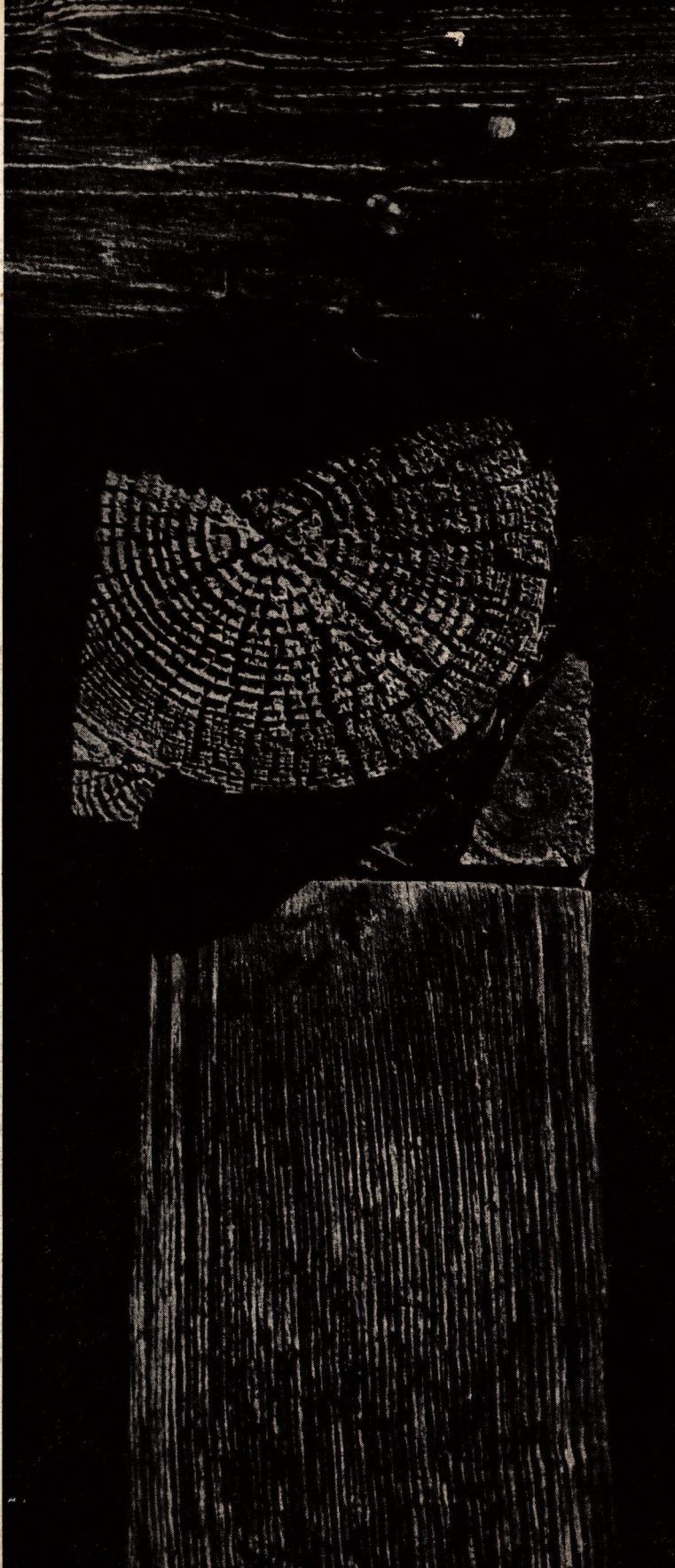

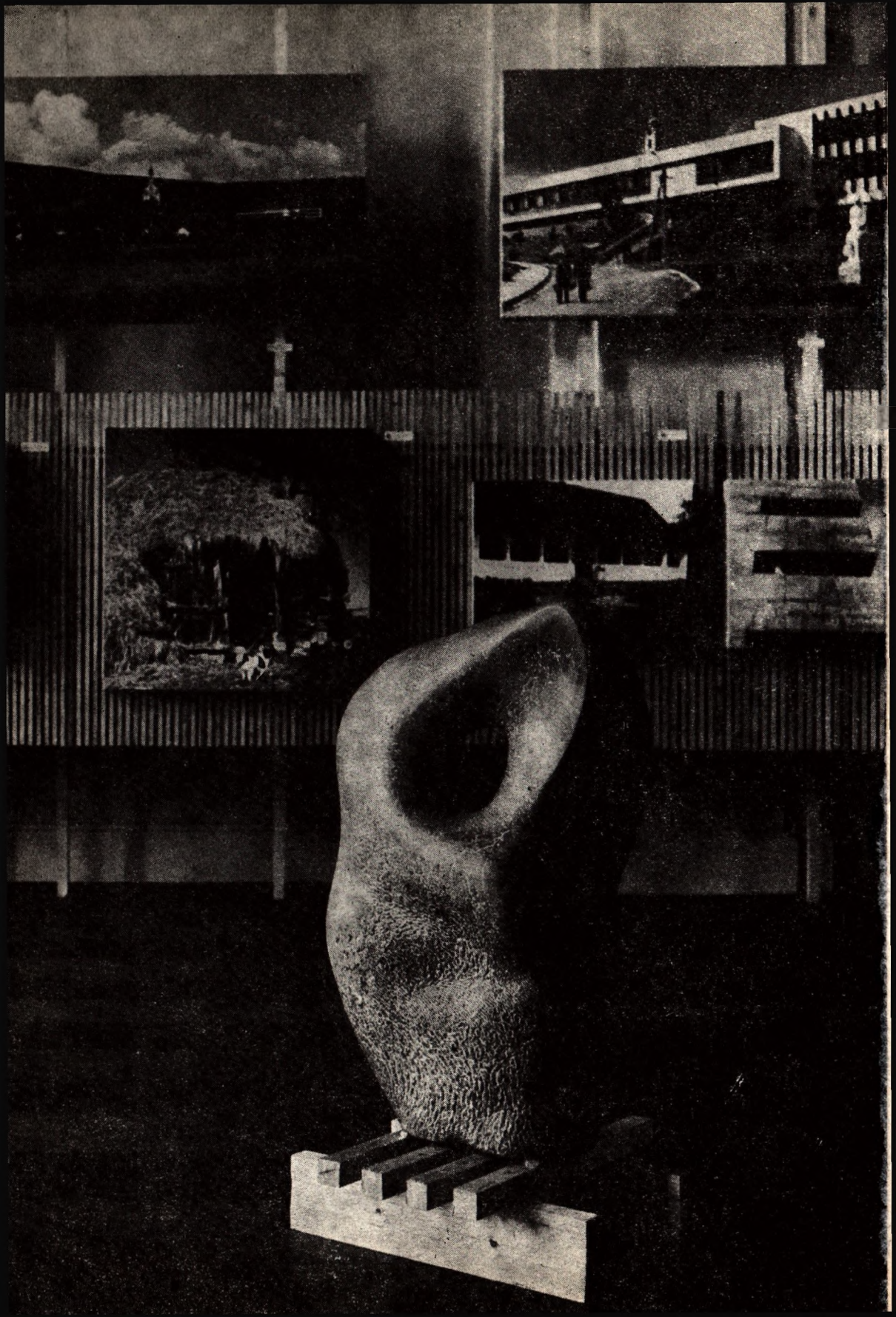

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM 1969. NOVEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Pál Józseffel – – – – – – 963

PÁL JÓZSEF versei: Egyszerű, Tested zárkövével, Két változat egy témára, Jó lenne most, A halászsas – – – – – – 967

CSÁNYI LÁSZLÓ: Babits valósága (tanulmány) – – – – – 971

BABITS MIHÁLY: Itália, 1921. (Közzéteszi és bevezeti: Gál István) – – – – – – – – – – – – – – – 975

ARATÓ KÁROLY: Hangszerelések (vers) – – – – – – 980

TÓTH ZOLTÁN: Dél-dunántúli építészeti kiállítás – 1969. – – 982

GRANASZTÓI PÁL: Gondolatok a dél-dunántúli építészek kiállításáról – – – – – – – – – – – – – – – 988

MAJOR MÁTÉ: A kiállítás vendégkönyvébe – – – – – 991

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Gyűrű, Szerelem – – – – – 992

MORVAY GYULA: Varázslat (elbeszélés) – – – – – – 994

MARSALL LÁSZLÓ versei: Kút és galamb, Csontszín lépcsőkön – 999

BERTHA BULCSU: Kőfej, kőarc, kőszemek (elbeszélés) – – – 1000

BERTÓK LÁSZLÓ versei: Kezet fogunk, Innen – – – – – 1005

TÓTH BÉLA: Korszerűség és nemzetköziségre nevelés az ifjúsági irodalomban – – – – – – – – – – – – – – 1006

BOGÁTI PÉTER: Az oroszlánok köztünk vannak (Hozzászólás az ifjúsági irodalmi vitához) – – – – – – – – – – – 1012

„FELNŐTTEK ÉS GYEREKEK" (Bakó Ágnes és Osváth Erzsébet hozzászólása az ifjúsági irodalmi vitához) – – – – – 1017

BEBESI KÁROLY versei: Távozók, A vetkőző, Tériszony – – 1020

FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS: Dionysia (vers) – – – – – – 1021

POMOGÁTS BÉLA: Az „Új hullám" körül – – – – – 1022

DEMÉNY OTTÓ versei: Tanítványok, Aggastyán – – – – 1028
KÁRPÁTI KAMIL versei: Ünnepély a nagy üvegverandán, A játék ló – – – – – – – – – – – – – – – 1029
IMRE LÁSZLÓ: Két szovjet tanulmánykötet (Etov: Dosztojevszkij, T. B. Proszkurnyikova: A francia antidráma) – – – 1030
SZAKOLCZAY LAJOS: Magyar könyvek Romániából (Horváth Imre: Túl a számokon, Kiss Jenő: Sors, Méliusz József: Aréna, Bajor Andor: Pokoli különkiadás) – – – – – – – – 1032
CSUKA ZOLTÁN: Herczeg János: Egy meg egy – – – – – 1038
BENKŐ ÁKOS: Burány Nándor: Összeroppanás – – – – 1040
KISS DÉNES: Nemes Nagy Ágnes: A lovak és az angyalok – – 1042
KABDEBÓ LÓRÁNT: Tandori Dezső: Töredék Hamletnek – – 1043
ANGYAL JÁNOS: Győri László: Ez a vers eladó – – – – 1046
PÁLYI ANDRÁS: Birkás Endre: Ólmos eső – – – – – – 1048
STENCZER FERENC: Bárány Tamás: Velünk kezdődik minden – 1049
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre V. – – – – – 1051
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 1055

KÉPEK

LANTOS MIKLÓS fotói – – – 979, 983, 987, 998, 1004, 1019, 1027
TILLAI ERNŐ fotója – – – – – – – – – Műmelléklet III.

MŰMELLÉKLETEN

Modell-részlet Pécs-Kertváros rendezési tervéből. Tervezők: Dénesi Ödön, Bálint János, Erdélyi Zoltán, Gerő Balázs.

A nagykanizsai malátagyár. Tervező: Erdélyi Zoltán.

D–4 jelű panelházak. Tervező: Tillai Ernő.
Zamárdi paraszthéz oszlopa.

A borítón *LANTOS MIKLÓS* fotói a dél-dunántúli építészeti kiállításról.

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly;

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-5458 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

BERTHA BULCSU

Interjú Pál Józseffel

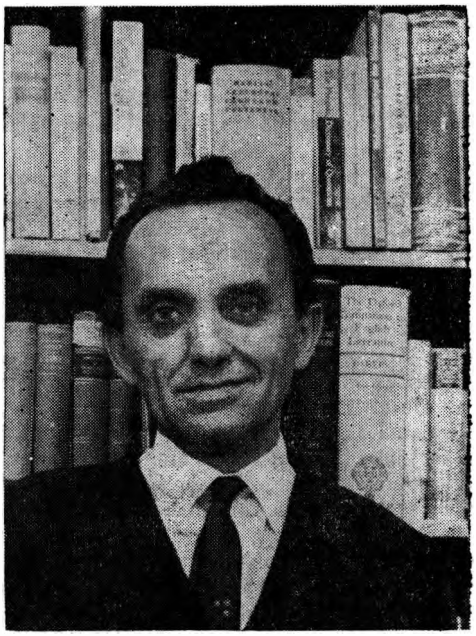

Tizenöt éve, Zalaegerszegen találkoztunk először. Nyirkos, téli délután volt, a könyvtárban már égtek a villanyok. Akkoriban merő véletlenségből Zalaegerszegen dolgoztam egy cementüzemben. A bizonytalan arculatú üzemecskében színes mozaiklapok, valamint sima konyhai kövezet sajátkezű előállításával foglalkoztam. Mások ugyanott kádakat, hídgyűrűket öntöttek, s olyanok is akadtak, akik sírkövet faragtak. Napjaim sivár egyhangúságban teltek. Az üzem közelében egy idős zongoratanárnőnél laktam albérletben. A zongoratanárnő semmit sem bízott a véletlenre, így amikor odaköltöztem, saját síremléke már az udvaron állt, pontosan az ablakom alatt. Név, születési év, valamint az „ÉLT:" szócska márványba vésve aranylott, csak az elhalálozás esztendeje és életkor végösszege hiányzott. Mindez nem hatott valami derűsen...

Tevékenységem huszonegyedik napján kiderült, hogy az üzem közvetlen szomszédja a könyvtár, méghozzá a megye legnagyobb könyvtára. Munka után bekopogtam, kitöltöttem egy olvasójegyet. Meleg volt, fény... Könyvek barátságos hosszú sora mindenütt... Nem emlékszem az olvasmányaimra, csak a fényre, melegre, a könyvek kötésére, a könyvtárosnő fiatal, szép arcára, szemére, homlokára. Amikor átvette az olvasójegyet, a kezemre nézett. A kezem durva volt, s ráadásul dagadt, mivel lilára marta a fagy. Furcsa érzés, amikor az ember fagyott mancsait egy finomarcú hölgy szemrevételezi. Talán mondtam valamit... Már nem emlékszem. Valószínűleg bevallottam, hogy verseket írok, mivel az estéket akkoriban rossz rímek, bicegő ritmusok kiagyalásával töltöttem. A könyvtárosnő megsajnált, pártfogolt, s csakhamar megjutalmazott.

– Találkozott már élő költővel? – kérdezte, majd hamiskodó mosollyal átvezényelt a másik szobába.

Nyirkos téli délután volt, a könyvtárban már égtek a villanyok. Pál Jóska kezet fogott velem, leültetett. Boldog voltam. Úgy éreztem, hogy a markáns arcú költő egyénisége és a könyvtárosnő szépsége azonos hullámhosszon sugárzik, s mindezzel összefügg a fény, a könyvek barátságos sokasága, és a kellemes meleg. Boldog szomorúság gyötört. Néztem az arcukat, kezüket. Pál József könyvtáros volt és költő, a hölgy is könyvtáros, és finom, fiatal, szép. Beszéltek hozzám... Bólogattam. Vonzott valami hozzájuk, és megdermesztett. Az én világom ott volt, a szomszédban, a kőfalon túl. Hajnalban keltem, hatkor már a hófedte udvaron tántorogtam cementeszsákkal a vállamon. Estelente fáradtan meredtem a könyvoldalakra. Az ember, azt hiszem, ösztönösen szomjazza a fényt, a szépséget, a szellem derűjét... Szomjazza, áhítja, de mindez kevés. Csak a tettek számítanak, csak a tettek emelik az embert, a szomjúság

magában csak szomjúság marad. – Pál József és a szép könyvtárosnő beszéltek hozzám. Égett a villany, az ablakok mezején jégvirágok híztak. Valami azon a téli délutánon megérintett, megrázott. – Később aztán megtudtam, hogy Pál József is dolgozott műhelyekben, s a műhelyek emelték, szebbé tették emberségében.

Most tizenöt évvel öregebben a Nádor kávéházban ülünk, egy halványzöld márványasztal mellett. Akadozva beszélgetünk, s közben feljegyzek ezt, azt.

Pál József 1923-ban született Zalaegerszegen. Apja divatárukereskedő volt. Férfi és női divatáru... Valószínűleg Pál Jóska is vonzódott a kereskedelmi pályához. Keleti Kereskedelmi Főiskolát végzett. A felszabadulás után nem tudott elhelyezkedni a szakmájában, így aztán elment a gumijavító iparba tanoncnak. Segédlevelet szerzett, s huszonnyolc hónapig dolgozott gumijavítóként. Aztán bazedovkórt kapott, megoperálták. Három évig betegeskedett. Felépülése után a helyi téglagyár irodájában, majd a városi könyvtárban dolgozott tovább. A könyvtárreform a Megyei Könyvtár szép, és gazdag intézményéhez helyezte. 1957 júniusában búcsút mondott Zalaegerszegnek, azóta Pécsett él. Kenyérkereső foglalkozása ma is a könyvtárhoz köti, írói útja pedig az egész magyar szellemi élethez. Első verse 1949-ben jelent meg a Válaszban, művei azóta rendszeresen szerepelnek az irodalmi lapok és antológiák hasábjain. Három önálló verseskötete jelent meg: Dúdolgató (1954), Mézpergetés (1960), Kék ablak mögül (1967). Az utóbbi években novellistaként is bemutatkozott, prózai írásait a Jelenkor és a Tiszatáj közölte. A Jelenkor aktív szerzői gárdájához tartozik, 1958-tól két éven át a folyóirat egyik rovatát is vezette.

Nézem az asztalon át. Szikár, napégette arc. Tulajdonképpen sovány. Mosolyog, arca mégsem derűs. Néhány keserű, mély vonás áttör a nevetésen, mindenen. Fakó, rekedtes hangon beszél... Úgy tűnik, mintha nagyon messziről érkezne a hangja, s valójában a mosolya is nagyon messziről érkezik. Két éve nem találkoztunk, úgy érzem, kölcsönösen örülünk most a kávéházi közelségnek... És tényleg örülünk, de Pál Jóska öröme már nem a régi, tört fényben áll, s a világ is abban mutatkozik a számára. Mindez persze csak illúzió, látszat egy asztalnyi messzeségből, s ki tudja, mi az igazság?... Élete az utóbbi tizenöt évben sem volt egyszerű, bonyodalommentes. Embereket vesztett és embereket nyert... Nők jutnak eszembe, ki is mondom, bár ez egy interjú esetében rossz nyitás.

– A nők... Azt hiszem az életedet alaposan... Befolyásolták...

Ironikusan nevet, ráncai kuszák is, merevek is:

– Nem hiszem, hogy így lehet ezt mondani. Az ember keresi az életben a társát, helyét. Van, aki előbb találja meg, van aki később, van aki soha...

– És te...?

– Én azok közé tartozom, akik végül is megtalálják.

– A prózaírás kicsit már mesterség, szakmunka. A költészet más, lényegibb. Mint a villámfény, bevilágítja egünket, áthatol mindenen. Ez a lényegérzés talán megfogalmazható... Mint költő te milyen értékre figyelsz, mit keresel?

– Az emberben az emberséget keresem... Ennek felmutatása az ügyem...

– Vége?

– Szűkszavú vagyok...? A költészetről már annyi mindent elmondtak, kezdve a népköltészettől, hogy az iszonyú... s a nyilatkozat mások kenyere... A költészet, ez a látásmód hozzám tartozik, mint a horgászat... Nálam a horgászat sem hobby, hanem életforma.

– A hétköznapi világot valamikor valami megbillenti... Gondolom, így születik az új, lényegibb, költőibb látásmód...

– Nálam ez az időszak az volt, amikor a gumijavító műhelyben melóztam.

– Tényleg szűkszavú vagy... A halakról is kellene beszélnünk...

– A halakról...? – kérdi, aztán kipillant a kávéház nagy üvegablakán. Úgy tűnik, nem akar válaszolni, vagy talán megfelejtkezett rólam. A Széchenyi tér délelőtti forgalma bizony már őszi. Bánatos autók állnak a templom előtt, bánatos diáklányok sütkéreznek az alacsony bástyafalakon. Sárga, félkopasz fák mendegélnek a túloldalon. Pál Jóska percekig nézi a teret, aztán nevetve, hirtelen megszólal:

– A város Ola felé eső szélén laktunk, közel a Zalához. Ott jöttek be a heti-

vásárokra a szekerek. Nagy volt a forgalom. Valamikor egy öreg csizmadia mester lakott ott, düledező házacskájában. Festetett egy cégtáblát, de vagy a tábla volt rövid, vagy a címfestő túl kövérre rajzolta a betűket. Csak ennyi állt a táblán:

„Filipánics Mi
Csizmadia Me"

A szekeresek persze jót nevettek. Később a szüleim megvették a házat, kertet, és újat építettek a helyére. Volt ott egy malom, a Gömbös-féle vízimalom... Csak átszaladtam a kertünk alatt a réten, s máris ott voltam a malomgátnál. Klott gatyában, hajlított gombostűvel horgásztunk, s küszt és fenékjáró küllőt fogtunk... Tavasszal kiöntött a Zala, s a halak a réten úsztak, közvetlenül a kertünk alatt. Néha ősszel is kiöntött, s ha a tél ott érte, befagyott. A kertek alatt korcsolyáztunk egészen tavaszig...

– Úgy tudom, mindig folyókban horgásztál...

– Főleg a Drávára járok, Bélavár és Vízvár környékére... Kimentem már a Pécsi Tóra is, de az igazi mégiscsak a folyó, az éjszakai harcsázások, a hajnal, a szarvasok, ahogy Zalátánál átúsznak a senki szigetére, s az ágancsuk feketén kirajzolódik a folyó fölé.

– Ausztriában is horgásztál... Jól emlékszem...?

– Igen, 1961-ben, aztán 1963-ban pisztrángoztam kint... Pénzespért is fogtam... A Dráva felső szakaszának van egy mellékfolyója, a Lieser... Tele volt pisztránggal, de műlégyre, villantóra nem kaptak... Szöcskével kellett csaliznom, szöcskével sokat fogtam... Nyár volt, június, augusztus... A horgászat számomra nem időtöltés... Talán szenvedély... Enélkül semmit sem érdemes csinálni... Hozzám tartozik... A folyókat, patakokat szeretem... Egyszer lent jártam a Fekete-vízen... Bedobtam egy horgot, aztán a másik bottal elindultam a patak partján lefelé. A lány, aki akkor elkísért, nekivetkőzött. Félmeztelenül napozott, marokra való kis nadrágjában, nagyon szép volt az idő. A horogra közben, amit otthagytam, nagy hal akadt. A lány kiabált: „Jóska... Jóska" – és birkózott a hallal. A kiabálásra, a túlparton megjelent egy biciklis. A lány megijedt és a bokrok közé kuporodott. Csaknem elment a hal, mire odaértem...

– És a biciklis?

– Az is kiabált: „Én a halat akarom látni, nem a kisasszonyt"... Szenvedélyes horgász lehetett. Megnézte a halat, aztán elment...

– Elégedett vagy az életeddel...?

– Várj csak... Ahhoz, hogy az ember igazán elégedett legyen, sok minden kell... Ha ez eszembe jut, eltöprengek... A Dunántúli Naplóban volt egy nagy vita: Kultúrváros-e Pécs? Hosszadalmasan vitáztak, felsorolták az egyetemeket, iskolákat, zenekarokat, színházakat, mindent... Elgondolkodtató, hogy ebben a 140 ezer lakosú városban, ahol 17 ezer általános iskolás gyerek tanul, nincs egy gyermekkönyvtár. A Városi Könyvtár fiókjai igyekeznek valamit megoldani, de nincs egy igazi gyermekkönyvtár, és ebben a nagy városban nincs egyetlen egy szabadpolcos könyvtár sem... A környezetem helyzete összefügg a lelkiállapotommal...

– Péccsel hogy vagy? Szeretsz itt élni...?

– Persze... Elmehettem volna már sokszor, ha akarok...

– Mostanában mi foglalkoztat, min dolgozol?

– Egyszerű... Verseket írok, novellákat is... Két különböző festői stílus, látásmód izgat. Gauguin és Csontváry... Belülről rágom magamat... Hogy mi izgat, az bent van a versemben... Van 1400 kiadható verssorom, de szeretnék még jó, igazi verseket írni hozzá, s akkor jelentkezni új kötettel. A felszabadulási pályázatra is készülődök közben. Van egy megbízatásom ezer sorra, elbeszélő költemény...

– Most vidám vagy, de közben a szavakon, nevetéseden, mindenen átüt egy keserű irónia...

– Na jó... Hát nézd... Hány éves is vagyok?... Most leszek, nemsokára negy-

venhat éves... Sok minden lerakódik ennyi idő alatt az emberben. Bennem inkább azok a jelek, melyek visszahúzódóvá tesznek... Az egyik novellámban írtam egy szigetről, Luku-Luku szigetéről. Ez az a föld, ami az ember belsejében él, ez a megálmodott világ.

– Ez egy valóságos sziget?

– Amikor én ezt emlegetni kezdtem, elhitték... Azt mondtam, hogy a rokonaimtól örököltem... Szóval van egy ilyen sziget. Ezen a képzelt szigeten a dolgok rendjén mennek, a valóságban néha másként. Ez a sziget nem a Húsvét szigetek táján van, hanem itt. Lehet Vízváron is.

– Emberek élnek ezen a szigeten?

– Hát persze... Ugyanazok, akik a valóságban. Ezen a szigeten még gyermekkönyvtár is van.

A kávéház délre már zsong. Teagőz párája száll az ablakokra. Fokozatosan minden igazi lesz, mint régen. Igazi kávéház, igazi pincérek, Karcsi, Lívia, igazi vendégek, kint igazi ősz és igazi tél, a márványasztal másik oldalán az igazi Pál Jóska. Cinkosan nevet:

– Emlékszel? – kérdi – „Fent gágogott a tél"...

– Emlékszem... Itt ültünk, vagy a szomszédos asztalnál, de mindenképpen az ablak mellett. Kint esett. Hó esett. Teáztunk, Tüskés Tibor és mi ketten, és beszélgettünk...

Pál Jóska cinkosan nevet és a versét idézi:

– „Macskák lépnek puhán s a nők sárga szemén
álmosság benne ring a nyár és két barátom
jó teát szürcsölünk s a nők sárga szemén
cinkosság benne ring a nyár én és két barátom
macskák lépnek puhán a nők sárga szemén

És túl az ablakon a város elalél
lassan nyujtózik el színnélküli halálba
árnyék nincs csak sötét csak a sötét vetél
az utcán fonalat s a karcsú sarki lámpa
kelmének is fonná fent gágogott a tél"

Nem tudom... Lehetséges, hogy egy kicsit megöregedtünk? Az idő múlik, az évek elszállnak, mint a felhők, s gyanús érzelgősséggel őrizzük a régi márványasztalok emlékét, teák, puhaléptű nők emlékét, tovatűnt hangulatokat, s utólag úgy tűnik, akkor régen egy évtizeddel korábban még a nátha is valóságosabb, s egyben szépségesebb volt. Könyvek sorjáznak, az elvégzett munka tornyosul. Akinek állása van, egy-egy fizetési osztállyal mindig feljebb lép. Persze, hogy múlik az idő. – Pál Jóska most mégis a régi. Újra nyarakról beszél, horgászatokról, patakokról, nőkről, versekről, melyek a befejező legjobb sorokra várnak... Márványasztalunk felett nyár van, Pál Jóska patakot rajzol a noteszomba, bokrokat, s a napot. A napok bennünk vannak. Fényük tartós, átható.

PÁL JÓZSEF

Egyszerű

És vizet adni
aki vizet kért
és kenyeret
aki kenyeret
és napfényt
aki napfényt
és két szemet
aki két szemet
és éjszakát
aki éjszakát
és álmokat
aki álmokat

és kígyót
aki kígyót
és sziszegést
aki sziszegést

és kést
aki kést

és tetőt
aki tetőt
és fekhelyet
aki fekhelyet
és vizet adni
aki vizet kért
és kenyeret
aki kenyeret

és szembenézni
ha szemed tükrözi
a mező szikjét
vagy a vijjogó végtelent

Tested zárkövével

Simon, János, Máté és a többiek –
sejlik még Genezáret tavának tükre,
s a szó, a szó,
mit beszéddé fontam a hegyen.

Ki emlékszik már szavamra a tömegből?

Azt tudtam, hogy ott végzem majd.
Azt nem tudtam, hogy két lator között.

S azt sem tudtam,
hogy a föltámadás barlangja
ágyunk lesz,
zárköve meg tested:
szemed, szád,
két melled,
combod, ágyékod.

S azt sem tudtam,
hogy be akarsz majd zárni
a föltámadás barlangjába
tested zárkövével.

S mert ezt akartad –
bezárkózom:
magamra húzlak.

Két változat egy témára

1.

Röfög a disznó előttem
Gauguin fekete disznaja
Nyüszít a kutya mögöttem
Csontváry fehérszőrű kutyája

Égre bokrosult cédrus ága közt
Egyetlen madár rikoltoz
Szurdok-szakadék arcomon
Panaszfalról hullott máladék

Kezem ijesztőn sírdogál
Vadrózsák karma homlokomban
Kérdések hulláma veri a szirtet
Tört árbocok rongya a köveken

A földre pányvázott mén horkan
Tajtékos hátán apám csontja
Nyikorgó küllőjű szekerére
Anyám feketében készülődik

Aki elment újra visszatért
Aki visszatért újra elment
Tik-tak-tik-tak járja a táncát
Életem ingája a csillagok közt

2.

Életem ingája a csillagok közt
Tik-tak-tik-tak járja a táncát
Aki visszatért újra elment
Aki elment újra visszatért

Anyám feketében készülődik
Nyikorgó küllőjű szekerére
Tajtékos hátán apám csontja
A földre pányvázott mén horkan

Tört árbocok rongya a köveken
Kérdések hulláma veri a szirtet
Vadrózsák karma homlokomban
Kezem ijesztőn sírdogál

Panaszfalról hullott máladék
Szurdok-szakadék arcomon
Egyetlen madár rikoltoz
Égre bokrosult cédrus ága közt

Csontváry fehérszőrű kutyája
Nyüszít a kutya mögöttem
Gauguin fekete disznaja
Röfög a disznó előttem

Jó lenne most

lehajtani fejem
védtelent hónaljad hajlatába

szavakkal is összefogni mi eltörött
és meglelni régi önmagunkat
régi önmagunkat két ifjú embert
kiindulásul csak az út kezdetének
és elindulni onnan hogy felfedezzük
elzuhant éveink napjaiból mánkat
hogy te vagy te hogy én vagyok én
hogy te vagy én hogy én vagyok te
igazsága időnk kezdetének

jó lenne most lehajtani fejem
védtelent hónaljad hajlatába

A halászsas

lecsapott
a víz tükrére. Karmával
betörte, hármat verdesett
és imbolyogva
lomhán
felemelkedett.

Nekem elhihetitek, ezüst-fény
pikkelye csillogott alatta, míg körözött.

Aztán átszállt a tüzesen.
S mikor a vén tölgyek közé ért,
már a folyóra is homály borult.
Alig láttam.

A víz sokáig csobogott-locsogott:
hova vitted a fényt?
hova vitted a fényt?
hova vitted a fényt?

De nem felelt senki.

Visszhang se.

Csak este lett.

(Foto: Erb János)

CSÁNYI LÁSZLÓ

BABITS VALÓSÁGA

A Halálfiai sok haragost szerzett Babitsnak: több szekszárdi ismert magára a regény lapjain, vagy úgy érezte, halott hozzátartozójának emlékét sértette meg Babits. A könyv végére csatolt megjegyzés ugyan igyekszik elhárítani a gyanút, midőn „kifejezetten biztosítva kívánja magát érezni minden olyan föltevés ellen, mintha bármely alakjában vagy történetében az esetleges valóságot akarta volna ábrázolni", de sietve hozzáteszi azt is, „talán sehol sem festett is föl annyit a maga életének színeiből, mint itt". Az óvatos elhárítás nem tudta megnyugtatni a haragvó szekszárdiakat s nem is nyugtathatta meg, hisz még a regény megjelenése előtt értesülhettek arról, hogy Szekszárdról mintázta a Halálfiait. A Tolnamegyei Újság, midőn hírt ad Babitsék Szekszárdra érkezéséről, arról is tudósít, hogy előzőleg Újtátrafüreden volt feleségével „és a költő ott fejezte be évekkel ezelőtt megkezdett „Halál fiai" című hatalmas regényét, melynek története a régi Szekszárd társadalmi világában játszik". A szülőváros tehát szinte felkészülve várta a Halálfiait, melyben egyaránt bánthatta a felismert szereplők rajza s talán ennél is jobban a regény erkölcse, mely nem hagyott kétséget afelől, hogy Babits nem vállal közösséget a város vezető rétegével. A komor kortársi véleményt még én is hallottam: „Mihaszna ember volt, aki nem volt képes együltőre meginni egy liter bort," – ami félreérthetetlenül mutatja Babits és a régi Szekszárd kölcsönös és kibékíthetetlen idegenségét.

Az „esetleges valóság", melynek gyanúja ellen Babits tiltakozik, voltaképpen nem is esetleges: a regény főhősei élő modellekről készültek. Sátordyék modellje köztudottan a Babits-házaspár, Cenci néni az anyai nagyanya, Kelemen Józsefné, Döme bácsi alakjában nagybátyja, Kelemen Mihály, akinél pécsi diákévei alatt lakott és az anyai ágon ugyancsak rokon Újfalussy Imre vonásait örökítette meg. Valamennyi rajz annyira pontos, hogy a régi szekszárdiak könnyen rájuk ismerhettek, de Babits másutt sem akart kitérni az „esetleges valóság" elől, amit az is mutat, hogy több mellékszereplő is azonosítható, amit nem egyszer azzal is elősegített, hogy nevüket meg sem változtatta. Sokkal bonyolultabb azonban a két város, Sót és Gádoros, illetve Pécs és Szekszárd topográfiai azonosítása.

A prózaíró Babits szembetűnő tulajdonsága realizmusa. Török Sophie szép tanulmányában figyelmeztet arra, hogy mennyire a valóságból táplálkozik lírája, prózáját azonban ez sokkal inkább jellemzi. Szinte azt mondhatnánk, egyetlen ihletője a valóság, bár hozzá kell tennünk, hogy realizmusa soha nem földhöz tapadt, s a pontos, nem egyszer fotografikus hűségű megfigyelések mindig a magasabb rendű művészi ökonómia szolgálatában állnak. Ezért nem lehet egyértelműen azonosítani regényeinek színterét sem. A Tímár Virgil fia pécsi gimnazista emlékeit idézi, de Baja is felismerhető benne, s az itt szereplő Sót rajzában Pécs és Baja színei keverednek, ahogy a Hatholdas rózsakert Gádorosa is úgy ábrázolja Baját, hogy abban könnyű felismerni szekszárdi motívumokat.

A Halálfiai két színtere, Sót és Gádoros, sem egyértelműen azonos Péccsel és Szekszárddal. Sót, a „Kicsiségek városa" több színt kap Szekszárdtól, mint Pécstől, annak ellenére, hogy a részletrajzok mindenütt topográfiailag pontosak. A Csörge-tó (a századfordulón még Csörgető, Csörgeteg néven is szerepel), a gádorosi szőlők, a Kálvária keresztje jellegzetes szekszárdi környezet, s Babits leírásaiban mindez nyomatékot is kap. „A Csörge-tó apró kis pocsolya volt a Sót melletti lapályon" – olvassuk a Halálfiaiban, nem sokkal alább pedig azt is jónak látja, hogy megjegyezze,

Részlet a szerző Babits és Szekszárd című készülő tanulmányából.

Sőt mezőváros (ez a szó kurzívval kiemelve), amit Pécsről a századforduló idején sem lehetett elmondani, ahogy a Csörge-tó is a Szekszárd melletti lapályon van. „A sóti magyar viszonya a Természettel üzleti volt s nem szentimentális. Sót mellett Duna is folyt, de oda csak halászok látogattak" – teszi teljessé a szekszárdi rajzot, hogy a mondat második felében Pécsnek is adózzék egy utalással a mecseki sétákról: „A sóti hegyek útjait csak diákok járták." De a következő mondatban visszakanyarodik Szekszárdra: „Sót lelke a lapály felé orientálódott, ahol Csörge-tó nyúlt; vadászok méla vetéseken hajszolva a fürjet, ottan pihentek meg." Egy pillanatra felvillan a Kálvária keresztje is, mint a Szekszárd 1915 nyarán című versben: „Lenn messze kitárult a városka, a szél ideverte a harang szavát, a Kálvária keresztje látszott a szürke égen, lágyzöld, fiatal kukorica hajladozott, borzongott a szomszéd dombokon". Ezt látta Babits szőlőjükből s a megfigyelés pontosságát mutatja, hogy a „szomszéd dombok" is helyet kaptak a képen. Egy másik helyen Sót rajzában ismét Szekszárdra ismerünk: Miska reggeli sétája a törvényszék előtt, minden utalásával Szekszárdot idézi. „Miska tehát egy darabig még sétált a Palota előtt, az úgynevezett „libapromenádon", melynek közepén az Elemi Iskola állt." A fejezet elején mellékmondat emlékeztet a templomra, amely ugyanezen a téren van, s a valóságot még egy megjegyzés hozza közelebb: „A Törvényszéki Palota volt az egyetlen kétemeletes épület Sóton" – amit Pécsről nem mondhatott volna el. A kép topográfiailag is pontos, a művészi kézre csak a szerkesztés utal, a kihagyás. Aki ugyanis így ábrázolja a szekszárdi Béla teret, az déli oldaláról nézi, tehát háttal áll a Pollack-féle megyeházának. A művészi szándék diktálja, hogy innen rajzolja le, mert a regény szempontjából csak az a fontos, hogy Sátordyt jellemezze környezetével, a megyeháza leírása pedig felesleges kitérőt jelentene, de itt még arra is gondja van, hogy félreismerhetetlenné tegye a szekszárdi törvényszéket; „az ablakok mind tárva voltak, kivéve a középső rész rácsos, nagy megvasalt tábláit, melyek mögött a börtönök rejtőztek". A kép azóta sem változott, csak a „szivárványos kút" nincs már a tér közepén.

Amennyire pontos a környezet rajza, annyira valóságosak alakjai is. Imrus, a főszereplő, tulajdonképpen önarckép, s így természetes, – mint már utaltunk rá – ha családtagjait is megmintázza. De nemcsak ezeket, hanem a mellékszereplőket is, sőt néha arra sincs gondja, hogy nevüket megváltoztassa. A nagyhangú Borzsák tiszteletes Borzsák Endre volt, Szekszárd kálomista papja, aki a tízes években halt meg, s amennyire rekonstruálni lehet, Babits csak átmásolta az életből. Tréfás verseket írt a szekszárdi lapokba, különösebb szellem nélkül, a századforduló vidéki papjainak modorában. Várkonyi tanító, aki mint „nagybajuszos, vadászruhás alak" jelenik meg a Csörge-tó partján a mulatozók között, a valóságban Várkonyi Sándor, s azonos azzal a tanítóval, akit a 48-as párti Tolnamegyei Közlöny ismételten megdicsért magyarosító buzgalmáért. Várkonyi típusa lehetett a századforduló hangoskodó magyarjának, aki Szekszárdon azzal szerzett magának kétes hírnevet, hogy az iskolába került német gyerekeket önkényesen átkeresztelte, s kizárólag az általa adományozott néven volt hajlandó megszólítani őket.

A Halálfiai lapjain fölvillan Wosinszky Mór alakja is, Gondos Cirill néven, mint „tudós professzor", akitől Hintáss Gitta könyvet kölcsönöz. A Schapringer-család valószínűleg a Leopoldokkal azonos, de mindenképp számos vonás emlékeztet a dúsgazdag családra, melynek egyik tagja újságot is alapított Szekszárdon.

A regény egyik legmarkánsabb alakja Hintáss Gyula. Már korábban megállapították, hogy Geiger Gyula szekszárdi ügyvéddel azonos, aki egy időben Szekszárd Vidéke címen lapot szerkesztett, melynek tulajdonosa is volt. A Babits-háztól nem messze lakott, a Sét (Séd) patak utca 1113 szám alatti bérelt lakásban, ahonnan később saját házába költözött, a Pándzsó (ma Kossuth Lajos) utca 1022 szám alá. Babits alig módosított az „ügyvéd és szerkesztő s mindig liberális" alakján: tipikus vidéki jelenség, aki „talán csakugyan tehetség volt, s csak a viszonyok tették, a környezet, hogy tehetsége inkább bolondságnak látszott", „szent önérzet lelkesítette s a jövő ígéretesen csillogott elébe". A Csörge-tóhoz rendezett kiránduláson Nelli is úgy érezte, „a bizonytalanban úszik, a határtalanba". Lapját, a Szekszárd Vidékét, 1881

januárjában indította, s 1888-tól havonta egyszer a Tolnamegyei Hölgyek Lapját mellékelte hozzá. A Szekszárd Vidéke abban az időben bizonnyal a jobb lapok közé tartozott, Geiger igyekezett frissen, ötletesen szerkeszteni, bár a vidékiségtől nem tudott, s politikai céljai érdekében talán nem is akart szabadulni. Mindenkinek teret adott, s az úri osztály környékbeli tagjai a legkülönbözőbb álneveken elmélkedtek, mint Rigoletto, Bus Bandi, Józsi, Indigo pinty, Viktorien, Abellino, Lehe Tetlen, Pál, az igazságos, Rhadamantus, Corydon, Senior Kutykurutty, sőt egy Influenza is akadt köztük. Egy alkalommal Mikszáth is szerepel, Kis hija, hogy kritikus nem lettem című tárcájával, s a szerkesztő jónak látta csillag alatt megjegyezni, „a Pesti Hírlap szerkesztősége másfél héttel ezelőtt küldte meg lapunknak, eredeti kézirat gyanánt!"

A lap vezércikkei alatt általában nincs aláírás, s éppen ezért valószínű, hogy Geiger keveset írt lapjába, az ő vezércikkei alatt ugyanis mindig ott van teljes neve. Ezekből is megállapítható, hogy nem volt jó író, stílusa fellengzős, tele frázissal, bár ebben tulajdonképpen hasonlított a többi korabeli vidéki lapszerkesztőhöz. Babits is mindvégig ilyennek ábrázolja, s egy-egy újságcikkéből szinte a regénybeli Hintásst halljuk: „A valódi érdemet nem lehet eltagadni, kicsillog az még a föld mélyéből is, – írja a tűzoltóegylet tagjairól. – Urak azok majdnem mind! Olyan urak, a kik lelkesülni tudnak a nép jólétéért, a kik évenkint tudja isten hány éjszakáikat áldozzák fel polgártársaik üdvéért – becsületből s a jó ügy iránti buzgalomból.

Figyelemmel fogjuk kísérni ez egyletet s figyelemmel különösen azokat, kik azt aláásni iparkodnak. Nem fogunk elhallgatni semmit – történjék az bárki részéről a mi ez egylet kárára lehetne vagy fennállását veszélyeztetné s azért előre is biztosítékát nyújtjuk annak, hogy az ily kivágni való fekélyeket a nyilvánosság ítélőszéke elé állítva elvonjuk arról a működési területről is, hol esetleg a polgárok bizalma hatalmat is adott kezükbe.

Le vele azokkal, kik nem átallják az ily egyletet gúny és megvetés tárgyává tenni . . ."

Hosszabban idéztük Geiger találomra kiválasztott vezércikkét, bizonyságul, hogy Babits mennyire pontosan ismerte ezt a patetikus hangot. „Talán csakugyan tehetséges volt", legalábbis a kor szemében és vidéki méretekben, de mindenesetre állhatatlan, s feltétlenül több volt benne a karriervágy, mint az igazi tehetség. De nemcsak ez okozta bukását. A kisvárosi érdekek, a kapitalizmusnak ebben a szakaszában, egyre inkább a bankok köré fonódtak, s Geiger magányos liberalizmusa nem tudta állni velük a versenyt. A századfordulóra minden vállalkozásába belebukott s a Tolnamegyei Közlöny 1903. február 26-án már ezt jelentette: „Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd ellen feloszthatő vagyon hiányában megszüntette a csődöt a szekszárdi kir. törvényszék."

Ez már bukás volt, a Halálfiai mélypontja, s igazán nem kell élénk fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, amint Geiger–Hintáss váltókkal manipulál, kölcsönökért kuncsorog, zugügyvédeskedik Pesten, s közben világmegváltó terveket kohol. 1918-ban halt meg, Budapesten, csalódottan és szegényen s a Tolnavármegye és a Közérdek című hetilap így búcsúztatta: „Geiger Gyula ügyvéd, volt szekszárdi lapszerkesztő, az elmúlt héten meghalt Budapesten. Fényes eszű, kiváló tollú ember volt, aki egy időben nagy szerepet játszott Szekszárd társadalmi életében is. Fiatalabb éveiben vezére volt az itteni „haladók" táborának, s élénken szerkesztett lapja, a „Szekszárd Vidéke" sok ideig kedves olvasmánya volt a vármegye közönségének. Az elhunyt ügyvéd többször fellépett képviselőjelöltnek is. De nem volt szerencséje, sőt talán ennek köszönhette anyagi romlását is. Szekszárdról Budapestre költözött s ott ügyvédeskedve, csendesen most fejezte be fényesnek indult pályáját. Elhunytát nagyszámú rokonság gyászolja, köztük lánya: a kiváló filozófus és írónő Dienesné Geiger Valéria."

Geiger Valéria, regénybeli nevén Hintáss Gitta, 1879-ben született Szekszárdon, így négy évvel volt idősebb Babitsnál. A Halálfiai rokonszenves képet rajzol róla, aki „valóságos nyelvtalentum", Svájcba megy ösztöndíjjal, s akiről Döme bácsi dörmögve állapítja meg, hogy „egy kerékkel többje van ennek is". Imrus szíve megdob-

ban a gondolatra, hogy „látni fogja Gittát, a felnőtt Gittát és beszél vele irodalomról, mert mi másról beszélne?" Gitta az emancipált nő típusa, aki „már kissé le is nézte a verseket, noha valamikor maga is verselt, vagy épazért. Gitta már túl volt a költészeten, s felülről tekintett a költőkre, mint a szép lányokra és a szerelmekre. Tudomány! Filozófia! Gitta, ha tőle függ, az irodalomnak csak szerény teret enged ezek mellett, akár a művészetnek." De a filozófiában is külön utakon jár, nem hódol a kor divatjának és „Schopenhauer, Nietzsche már nem is filozófusok" szemében.

Babits 1904. augusztus 2-án kelt, Zalai Bélához írt leveléből tudjuk, hogy ebben az időben Geiger Valéria Szekszárdon tartózkodott, s a levél arra is utal, hogy jó viszony volt köztük, amit elősegített, hogy a két család, bár nagyon távolról, rokonságban állt egymással, éppúgy, mint a regényben. „Leánypletykákból is hallottam valamit, – írja Babits – újabbat és legújabbat Önről (ti. Zalairól) és másvalakiről – Geiger Valériától (aki most Szekszárdon van s nemsokára talán Debrecenben lesz)." Egy Kosztolányi kézírásával fennmaradt névjegy 1911 őszéről az akkor már Dienes Valéria franciaországi lakcímét őrizte meg. (5) Ugyanis midőn férjhez ment Dienes Pálhoz, a jeles matematikushoz, férje nevét vette fel, s ettől kezdve a szekszárdi újságok is ezen a néven emlegették. Mert – bármily meglepő is – elismeréssel emlegették a bukott politikus és csődbe ment ügyvéd lányát s szekszárdi diadalként fogadták a Párizsból érkező híreket. Először a Tolnamegyei Közlöny írt sikeréről 1909. május 27-én, s érdemes az egész hírt közölni, mint a lokálpatrióta lelkesedés példáját, nem feledve természetesen, hogy az akkori Szekszárdon aligha akadhatott valaki, aki megértette volna Dienes Valéria munkásságát.

„Sokan nem tudják városunk lakosai közül azt, hogy ki az a Dienes Valéria dr., akinek dolgozatát „A logaritmus elágazó helyekről" Rados Gusztáv mutatta be e hó 18-án a Tudományos Akadémia harmadik osztályának ülésén. A nevezett tudós nem más, mint városunk szülötte, Geiger Valéria, aki, miután városunk polgári leányiskoláját elvégezte, érettségi vizsgát, majd filozófiai doktorátust tett. Később egy igen kiváló matematikushoz, Dienes Pálhoz ment férjhez, akivel most már közel egy éve Párizsban szaktanulmányokat folytat. A dicsőség értékét, amelyet férje után most már Dienes Valéria önmagának, hazájának, s szülőföldjének: Szekszárdnak, tudományos munkásságával szerez, növeli az, hogy a legutóbbi, az akadémián bemutatott művét április 26-án a párisi Académie des Scientes ülésén Picard Emile kiváló francia tudós mutatta be, amikor az általános feltűnést keltett. A lapok hangsúlyozzák, hogy a világhírű Kowalewski Zsófia óta az első nő Dienes Valéria, kinek műve a halhatatlanok nyilvános ülése elé került. Örömmel kell venni Szekszárd minden lakosának ezt a hírt, hogy városunk szülöttét Párisban ily nagy dicsőség érte. Hozzátesszük még, hogy Dienes Valéria a műveit többnyire angol és francia nyelven írja. Éveken át Budapesten szerényen visszavonulva tömérdek sokat tanult, dolgozott. Munkái közül egy pár hatalmas, vaskos angolból fordított mű „A haladás lelki tényezői", „A szociológia elvei", továbbá eredeti műve „Valóság-elméletek" és „A zenei alkotás és hatása lélektanáról" cím alatt jelentek meg."

A következő hír a Közérdek című szekszárdi lap 1909. július 3-i számában jelent meg, s Dienes Pál sikeréről számol be, aki „a szintén nagy sikert elért szekszárdi származású Geiger Valéria férje". Dienes ekkor szerezte meg doktorátusát a Sorbonne-on, s az ünnepi aktuson „az elnök egyidejűleg meleg hangon üdvözölte a fiatal tudósnak szintén jelen levő nejét, dr. Dienes Geiger Valériát, mint férje igazi munkatársát, a kinek néhány héttel ezelőtt került bemutatásra úgy a magyar, mint a párisi akadémián egy-egy matematikai tanulmánya a logaritmus elágazó pontokról." A lap megjegyzi még, hogy „a Dienes-házaspár, a kiket a francia tudósok nemcsak tudományos, de baráti körükbe szalónjaikba is bevontak, komoly és eredményes munkásságukkal valóban dicsőséget szerez a magyar névnek".

Dienes Valéria neve egy év múltán ismét felbukkan Szekszárdon, ezúttal a Tolnavármegye és a Közérdek című lap emlékezik meg róla április 14-i számában. „Dienes Geiger Valéria most minden hétfőn és szerdán filozófiai előadásokat tart Budapesten, hol kiváló sikereket ér el" – írja a lap, majd idézi a Magyar Nőegyesületek lapjából Markos Györgyné cikkét (Egy filozófus asszonyról), aki lelkesen írja róla,

hogy „játszi könnyedséggel csereberéli a gondolatok hímes köntöseit, tarka színek, költői képek peregnek ajkairól."

A regényhősöknek is megvan a maguk sorsa. Dienes Valéria, aki még nevében is feledtetni akarta a bukott apát, gazdag pályát futott be: a kezdeti matematikai és filozófiai sikerek után, még 1912-ben mozdulatművészeti rendszert konstruált, az orkesztikát, majd Bergsont fordította, s ezek, a Teremtő fejlődés és több tanulmány átültetése, filozófiai irodalmunk maradandó alkotásai. Férje, Dienes Pál, a Galilei Kör lelkes tagja, a Tanácsköztársaság idején belépett a KMP-be s az egyetem politikai megbízottja volt. Emigrációba kényszerült, s Londonban halt meg 1952-ben.

A Halálfiai többi szereplőjét elnyelte az idő, hogy a regény lapjain, egy más és maradandóbb szférában éljék tovább életüket.

BABITS VELENCEI ÉS FIRENZEI ÚTIJEGYZETEI 1921-BŐL

Nem volt még egy nemzedék a magyar irodalomban, amelynek annyi kapcsolata lett volna Itáliával, mint a Nyugaténak. Ami a régi magyar klasszikusoknak csak néha-néha sikerült, a Nyugat nagyjai nemcsak eljutottak, hanem többizben hosszasabban is tartózkodtak Olaszországban. Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Szabó Dezső, Fülep Lajos, Elek Artúr, Fenyő Miksa nemcsak utaztak és éltek itt, hanem számos halhatatlan műben örökítették meg vonzalmukat és ragaszkodásukat Itália népéhez, városaihoz, kultúrájához. A Nyugat második nemzedékére nemes örökségként hagyták Itália-vágyukat; Illés Endre, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László és Szerb Antal méltó utódok a nagy ősök nyomában. Szép könyv kerekednék a Nyugat olasz kapcsolataiból, ha valaki nekiszánná magát.

Babits Mihály is Itáliát szerette a legjobban, külföldön ott járt legtöbbször, több mint három évtizeden át több alkalommal nem is egyszer huzamos ideig. Itália városi élete, művészeti kincseskamrái és latin irodalma iránti rajongásának számos emléke van versben és prózában. Az első világháború előtt főként Észak-Olaszországban járt. Velence, Verona és Milánó szép sorokat kap a Gólyakalifá-ban és Velence újra a Halálfiai-ban. De számos verse, az Itália, a Zrinyi Velencében, a Pictor Ignotus, a Recanati valódi vagy virtuálisan átélt olasz élmények megörökítése fiatal korából. A második világháború után Délre is eljutott, Szicíliában, Taorminában is megfordult. Különös, hogy Rómával sosem foglalkozott bővebben („Rómát tiús tisztelettel jártam" – írja a Hazám!-ban), Móricz Zsigmond a Nyugat Babits-emlékszámában mint verzátus szellemi idegenvezetőt ábrázolja. A Babits-Emlékkönyv csak Dante-fordítását méltatja, de sokágú olasz összeköttetéseire nem tér ki. Cs. Szabó László nemrégiben a Magyar Műhelyben fölhívta a figyelmet Babits előszeretetére azok iránt az angol költők iránt, akik Itáliáért lelkesedtek. Valóban vizsgálódásra érdemes probléma: az olasz-barát angol költők szerettették meg vele Olaszországot, vagy Olaszország légköre segített-e angol kedvenceit kiválasztani? A szabadságáért harcoló Itália nagy viktoriánus íróbarátai, Browning, Swinburne, Rosetti, Meredith, majd a romantikusok közül Keats, Shelley, Landor, a modernek közül pedig Wilde és Huxley valamennyien Babits szívügyei. A prerafaeliták, különösen Ruskin és Walter Crane, valamint a Studio, művészetszemléletét döntően befolyásolták. Ruskin talán még Velence iránti különleges szeretetét is növelhette.

Babits útiélményeit nemcsak verseiben és regényeiben örökítette meg. Egyik tankönyvbe kívánkozó remekműve Útinapló c. „magyarországi képeskönyve", – Szekszárd, Fogaras, Kolozsvár, Szeged, Pécs lelkes ábrázolása. Tájfestő ereje, váro-

sok lelkét megelevenítő képessége, a történelmi látnivalókat átélő izgalma egyenesen predesztinálta az útikönyvre és útinaplóra. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyatékában fennmaradtak olaszországi útijegyzetei 1921-ből. Ekkor szabadult ki először az ellenforradalmi Magyarországról külföldre. Ezúttal nem tanárkollégáival, írótársaival vagy kedvenc tanítványával utazott, hanem feleségével, Török Sophieval. 1921 januárjában tartották esküvőjüket, pár nappal utána Szekszárdra utaztak, március vége felé pedig Olaszországba. Ahogy szülőföldjét, úgy akarta kedvenc olasz városait is bemutatni fiatal feleségének. Olaszországi élményei mélyen megrendítették. Hazájából nagy nehézségekkel sikerült kiutaznia, útitársai a vonaton, nem tudva személyi jelentőségét, mint magyar állampolgártól húzódoznak tőle. A fasiszta hatalomátvétel még távol van, a városok utcáin azonban folyik a jelszóharc a szocialisták, kommunisták, anarchisták tábora és a keresztény jobboldal és a fasizmus között. Az olaszok a volt német és osztrák ellenségre, valamint csatlósaikra gyűlölettel néznek, bombáik nyomára emléktáblával hívják fel a figyelmet. Magyarország meg- és elítélése szintén megrendíti.

Jegyzeteit Babits 1921. márciusról keltezi, útjuk azonban a nagyhét és Dante május 18-iki születésnapja közé kellett hogy essék. Lehet, hogy a Dante-ünnepségekre kiadott utazási kedvezményekkel tették meg útjukat Babitsék. Mindezek megállapítása a további kutatás feladata. Szokása szerint ekkor is a kezébe akadó papírdarabkákra írta föl élményeit és gondolatait. Néha csak egy-egy emlékeztető szót, egy beszélgetés foszlányait, vagy friss élményeit; közben aztán ráérő idejében összefüggő szöveggé oldotta fől jegyzeteit. Jegyzeteinek javát, különösen az összefüggő részeket logikai sorrendbe igyekeztem állítani, elhagyva a néha egy-két további változatban újrafogalmazott, de többnyire csak egy-két mondattal bővített ismétlődő szövegeket. A négy fejezet címét én adtam, de a szövegben előforduló szavak kiemelésével.

G. I.

BABITS MIHÁLY: ITÁLIA, 1921

A SÖTÉT ÉS CSÖNDES VELENCE

„Alig tudom elhinni, hogy megint itt vagyok... Évek óta már csak álmokban volt ily csönd körülöttem. De nem álom. Van még gondola is; s abban ringok és ez a palazzo-sor nem színpadi díszlet, noha annak látszik. Szinte borzadás fog el: mintha kísértet volna ez az egész város, a kísértetek némaságában, s derengő fényében, kikelve a vízből.

Úgy kelt ki bennem, ennek a szörnyű hat évnek mindent elborító tengeréből, a régi szépségek kísértete. Ma Velence, minden pesti sznobság és nászút közhelye, nem közhely többé, hanem paradoxon.

Délután még katonák kutattak zsebeimben, vámoltak, és a vonat várt, bizonytalan idejű indulással, míg tart a nyűgös, háborús útlevél-vizsgálat. Órák hosszat. Oroszok ültek szemben velünk, vagy rigai lettek, akik a szocializmusról, az Ember kötelességéről és a Társadalom lehető boldogságáról vitatkoztak.

– Vigyázat – mondta mellettük, ránk mutatva, egy német – ezek magyarok: följelentik Önöket mint bolsevistákat.

– Magyarok: gavallérok – felelte az orosz, s tovább beszélt. Egy jugoszláv diák, gazdag, művelt fiú, megszólalt magyarul. Azelőtt Pesten tanult; most a Sorbonne-ra ment: idők változása.

– Nemzetközi ember – mutatta be magát, gyermekes dicsekvéssel. A tépő és daraboló béke lehetetlenül összekuszálta az ő nemzetiségi és illetőségi viszonyait is. Nevetve beszélte, hogy szinte maga sem tudja olykor, hová tartozik?

– De hát érzelmileg? Érzelmileg bizonnyal tartozik valahová?

– Érzelmileg: zsidó vagyok! – tört ki, nyilvánvaló daccal hangjában. Csupa ellenséges szemek, nemzeti, faji, elvi ellenszenvek, gyanakvás, vámvizsgálat; s az áldott Vasút is, mely oly simán kapcsolt országot országhoz, lassú és megreked, bizonytalan órájú indulással.

Nekünk ma szinte csodának tetszik ennek a világnak az állandósága: mintha visszacsöppentünk volna a háború előttbe. Velence olyan volt – mikor újra láttam hat év után – mint valami megvalósult képe önmagának.

Bámultam rajta, hogy még van gondola; és a palazzok szinte meghökkentettek, mint a sírjukból megjelent halottak. Velence nem közhely többé, hanem paradoxon.

Velence sötétebb és csöndesebb, mint a háború előtt. Egy kísértet – Velence, sötétebb és csöndesebb, mint régen; de egyúttal szűzebb: ott még távolról sincs annyi idegen. (Persze: szegény magyarok jártak inkább oda, nem dús brittek, mint Firenzébe.) Velence ma szinte az olaszoké. Olaszokat látni térképpel az utcán: vidékiek; mintha sietnének használni az időt, míg el nem lepnek mindent a hangos *tedescok*. Olasz nevek a hotelem listáján – s csodálatos! egyetlen magyar szó sem csendül a San Marcón, sem a Lidón, mely egykor Budapest strandja volt.

Velence most ébred; szinte tapsolva fogadják az idegent, mint az első pillangókat. Amily nehéz ma ide kijutni: kiviteli engedélyeken és bizonytalan határvonatokon – olyan versengve iparkodnak itt megkönnyíteni mindent számunkra, ha már egyszer kijutottunk; maguk mennek útleveink, vízumaink után s ezerféleképpen kedveskednek: nevetnek ránk, mintha a tavaszt hoztuk volna. Velencében ezer nyoma van a télnek; s ahogy ott ma prémes bundákban járnak és csak mi találtuk melegnek az időt, mi hittük el az olcsó ibolyának, hogy tavasz van, mi néztük nyitott ablakból a Rivát – míg az ottaniak megbámulták a magyar nőt szalmakalapjáért s fehér cipőjéért – úgy éreztem, hogy ez szimbolikus. Mi a tavaszba menekültünk ide, és nekünk tavasz ez, béke ez – minden amit itt találunk: a friss Daily Mail az asztalunkon, a csörgő nikkelpénz a zsebünkben, a trafikban korláttalan vásárolt jó szivar, a bőséges étlap, és a hamisan kicsiny számok a számlákon, – de az ottaniak még telet éreznek, háborús világot. S hiába tudtam magamat oly távol bús, bomlott hazámtól, mint soha azelőtt ebben a városban (ahol ma még egy magyar újságot sem kapni) – a bús, bomlott idők érzése lassan utánam lopózott.

Velence ma még háborús Velence. A műkincsek nagyrészét nem lehet megnézni: az Accademia képeit „átrendezik"; a Doge-palota óriástermét, a Sala del Maggior Consiglio-t „renoválják". S a bombák! A Zanipolo portáléja mellett kőbe vésett írás: *Chiesa colpita dalla bomba Austriaco-Tedesca: Német-osztrák bombától ért templom.* 916! A Szent-Márk téren is van egy márványlap evvel az évszámmal, s a stereotip szóval: *Bomba Austriaca.* (Szerencse hogy a földre esett!) Az emberek is romlottak. A régi elegancia kissé lecsúszott. A hölgyek távolról sem oly sikkesek mint Pesten. A feleségem biztat, hogy vigasztaljam meg a pestieket: a *Teatro Melibran* publikuma mellett a mi háborús operaközönségünk mintaképe az előkelőségnek. (Igaz, hogy az olasz színházi közönség sohse volt valami diszkrét s előkelő. Itt bezzeg nem zárják le az ajtót az előadás megkezdődésével.) Aztán mintha a kisvárosiasba süllyedt volna minden: jobban megnézik az idegent mint Pesten. Az ittlakók elevenen érzik a drágaságot is, mely lírákban kifejezve távolról sem oly arányú, mint nálunk, s csak a koronákban számoló embernek horribilis – mindazáltal elég keserves a szegény embereknek itt is.

FIRENZE: A RÉGI FÉNYES KÉP

De Firenze most igazán nagyvárosi, s tele idegennel, mint akármikor (mert persze ide nem németek jártak, hanem angolok s franciák) – és Firenzében igazán nyoma sincs a háborúnak. Képtárakban, templomban, színházban, hotelok halljában, mindenütt a régi fényes kép, és sétaterek, s leggyönyörűbb tavasz; és kedves, csacska olaszok, és gőgös angol, és pénzes francia, és már a tanulnivágyó német is, a régi gondtalanság testvériségében, a művészileg faragott márványok és a buja flórájú tá-

jak közt... Itt mintha nem is éreznék a drágaságot. Az élelem nem különbözik a régitől; minden van és minden kitűnő; és ez egész Itáliára áll.

– Béke! Béke! – ujjong a selyemharisnya, a francia parfőm; ujjong a mozaik, a filigrán, ujjonganak a piros Bädeckerek, ujjong a napsugár, a Giotto tornya, mely pompás színeiben vidáman szökik föl mint egy óriás kővirág..., ujjonganak a színházi plakátok a falon, a Dante-konferenciák plakátjai...

– Jól eszik, aki jól fizet: ez ma Itália – mondta az első olasz akivel a vonaton, beszéltem. A drágulás, lírában kifejezve (pláne dollárban, fontban) távolról sem oly arányú, mint nálunk: koronában persze sokkal nagyobb. Magyar erszény számára úgy van itt, hogy némely fényűzési cikk – selyemharisnya vagy francia parfőm – olcsóbb, mint Budapesten: de az élelem megfizethetetlen. Ha visszaszámítom az ebédem árát: megrémülök. Az én hibám: mért számítom vissza?

Csak a *grafittik* kiáltanak közbe egy kissé más hangon; a plakátok mellett: azok a szénnel rótt nagy betűk a falon, rövid fölírások, amikkel az olasz suhancok telefirkálják itt a falakat.

– Éljen a *Fascio* – kiáltja az egyik *grafitto* – Halál a szocialistákra.

– Éljen Lenin! Éljen az anarchia! – feleli a másik.

S aztán a többi, egymásután.

– Éljen d'Annunzio!

– Éljen a köztársaság! Halál a királyra!

– Éljen Trieszt! Éljen az annexió!

– Éljen Itália!

– Éljen Lenin! Le d'Annunzióval!

Itt minden szó a háború és a bolsevizmus körül forog.

Károlyi Mihályról is sok szó esik, akit mostanában utasítottak ki Firenzéből... A magyarok egyébként nem érdeklik az olaszt. Budapestről sokan vélik most is, hogy Ausztriában van, vagy Ausztriának valami most lekapcsolt nemzetiségi fészke, s nem akarják hinni, hogy nagyobb Velencénél. Azon épen fennakadnak, hogy Magyarországon még több nagy város is van. Pedig ezek sokszor maguk is tudnak néhány szót magyarul.

Felnézek a hegyre, Fiesole regényes képére, ahol a villa áll, mely Károlyi lakása volt. S lenézek a nagyszerű tárt panorámára alattam... Ezt a panorámát látta hajdan Dante, látta Fra Angelico; hatszáz év nem hagyott nyomot itt: csak nem hagy nyomot hat év! Az élet is a régi. Most díszítik Nagyszombatra a Carro Santot.

– Nuovo! Nuovo! – kiabálja mellettem a rikkancs. Veszek egy újságot. D'Annunzio levele az első oldalon: Üzenet Firenzének. Il poëta – ahogy mindenki hívja őt ma. Kitartásra buzdítja népét az olasz eszmék mellett, üdvözletet küld Itáliának mint egy száműzött király; és egy Dante-szobrot ajándékba Dante városának...

DANTE A VÉGNÉLKÜLI UTCÁN

Minden mögött a Dante városa, egy nagy középkori látványosság! Dante ünneplésére készül a Dante városa, engesztelni a nagy Száműzöttet, mint minden száz évben. D'Annunzio tartja az ünnepi beszédet: *Dantes Adriaticus*. Minde mögött a vörös liliom városa; mint valami megvalósult képe önmagának. Mint az apostolok pünkösdjén, legszűkebb szektánk gyülekezetében; noha talán szívesebben megjelenik ő a magányos mágusnak ki egy könyvvel kezében idézi; minden olvasó ilyen mágus lehet, s nemde a pünkösdi apostolok is csak azért idézték Krisztust a nép elé, hogy aztán mindenki idézhesse magában, imakönyvével, hogy jelen van akkor is, ha egyedül elvonulva szobánkban fölnyitjuk a könyvét, mint egy szellemidéző varázskönyvet, mintahogy jelen van az áhított szent, ha ájtatos kéz nyitja föl imakönyvét vagy bibliájával. De még könyv se kell hozzá, hogy ő velünk legyen! Ma reggel, ebben a gyönyörű tavaszban, ott jártam én az Alföld közepén, egy rengeteg mezőn, ahol gólyák sétáltak előttem, s resten csavargott a Tisza mint egy nagy szőke lány, lusta és álmatag, pongyola és buja, aki künn aludt a réten, s még szalmaszálak és friss vad-

virágok vannak bozontos hajában. Az égről az Isten nap-arca vakított, a láthatáron kútgémek nyújtották nyakukat, a sarjadó földön báránykák bégettek. Sehol nem lehetett látni egy emberi lelket a pásztoron kívül – és mégis éreztem misztikus módon, hogy ott van velem a költő, akire gondoltam, akinek szavait morzsolgatta és tépte ajakam, mint kezem a rétről szakított virágot, akiről magam is új szavakat próbáltam keresni és tépni magamnak ég s föld mezejéből, hogy majd most estére legyen mit idehoznom mint egy csokrot. Olyan erősen éreztem a jelenlétét, hogy önkénytelenül körülnéztem, hol pillantom őt meg? de fölöttem csak a napot, égen és földön, előttem csak a sétáló gólyákat, mellettem csak a nyájt és pásztort láttam; ezt a három dimenziót rég elhagyta ő már. S ekkor én ösztönösen a negyedik dimenzióba tekintettem, melyet ő úgy nevezett, hogy az „egyutcájú idő" – és íme, ezen az utcán, s ép ott, ahol az magyar ugarunkat szelte, – e végnélküli utcán mint egy diadalúton megpillantottam az ő alakját; s fényes volt mint a nap, s méltóságos léptű, mint a tavaszhozó gólyák, és pásztorabb a pásztornál, úgyhogy éreztem akkor, hogy mind őutána megyünk, akárhogy lázadozunk is ellene, megyünk, megyünk, azon az apátlan és misztikus úton, mely csak előre, mindig előre visz, s amelyen nem lehet megfordulni soha.

KÖZÉPKORI TÉRKÉPEK

Néha megdöbbenek: milyen vigasztalan kettévált a világ. Velence mint egy Isten hátamögötti kis város, érdeklődve hallgatja és nézi a mi szomorú középeurópai dolgainkat, mint régi korokban messze utazóinak meséit. A középkori térképek jutnak eszembe a Palazzo Ducale falán: ahol Londont Szibéria mellé rajzolták, és Perzsiát Franciaországhoz: nem kevésbé naiv és elrajzolt térkép van a mi viszonyainkról egy mai olasznak agyában. És néznek bennünket, szinte kisvárosi érdeklődéssel, kíváncsian: hat év alatt meglehetősen elszoktak az idegenektől; utánabámulnak minden feltűnőbb jelenségnek. Én Istenem! ma vagyunk csak igazán idegenek, egyik ember a másikhoz! Mintha máris ezer esztendőt ment volna vissza a kultúra: messzebb vagyunk egymáshoz, mint ezer esztendeje. Borzasztó messzeség! útlevelekkel, lassú és bizonytalan vonatokon látogatunk el egymáshoz, ellenséges vagy kíváncsi szemmel nézegetjük egymást, meseként hallgatjuk egymás beszédeit – és íme: útitárcát írunk arról, amit láttunk, mint hajdan apáink."

(Közzéteszi: GÁL ISTVÁN)

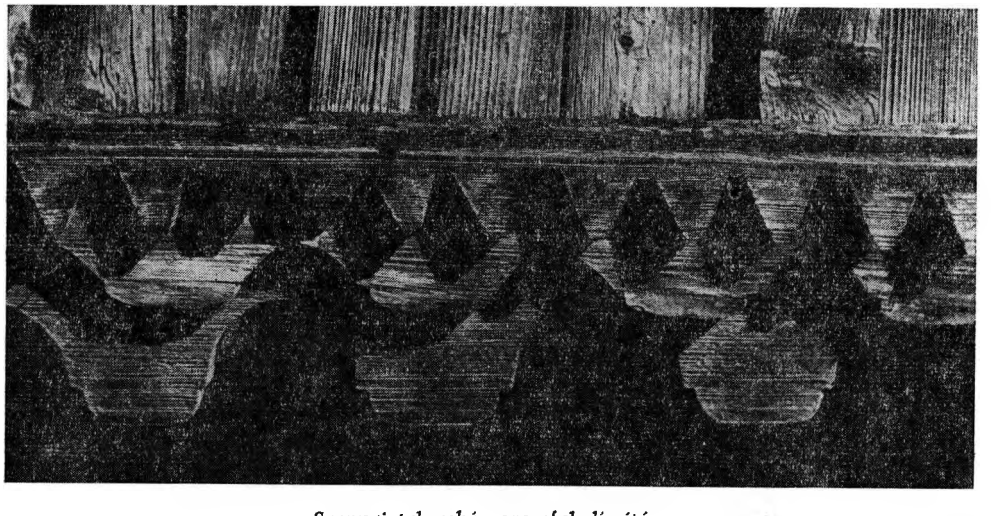

Szennai talpasház oromfal díszítése

ARATÓ KÁROLY

Hangszerelések

I. A SZÖKEVÉNY VERS

Rácsai mögött dobogva járt
most zárait törve szökését se hallod
doboló érrel nyakán lép ki belőled
elszivárgó jelenléte lábujjhegyen távozó virág
mellkasából tűsugarakat lövellve a csend
csigalépcsőin lefut átcsúszik izzó hálóin a délnek
nesztelen lopakszik háztól házig faltól falig
járókelők mögül leselkedik árnyukba öltözötten
cselleng az utcán jambusok ütemére lép
padon ülők újságjába beleolvas almapiros
lányok körül kereng paskolja őket mint a szél
s fütyörészve odébbáll eltáncol az Istent bökdöső
négy dómtorony alatt kristálypohárból sűrű
folyóparti alkonyt iszik de lendül is tovább
csukott szemhéjú ablakok előtt sugárzik
útburkolat alá merül akár a búvár
de nevetve rögtön visszaszökken
hogy pillanatra se feketüljön az ég
fiatalsága sálként nyaka köré tekerve
úszik utána amerre megy
jóizű szeretkezések maszatával arcán
cikázik a magukat vállon vivők között
állig gomboltaknak szamárfület mutatva
strand opál vizében lubickol
síkos hátáról a ragyogás visszapattan
a gomolygó magányt orrán száján kifújja
magát együtt a nyárral a városon végighengergeti
plakátmosolyok záporában vérszagú
mozik előtt féllábon ácsorog
szitakötőként körülröpködi duruzsló jelenés
de nincs is ott láthatatlan lovak ragadják
a hegyre az erdőben dobog lüktető zöld szívében
kószál keringőt jár forog a reménnyel
a szédület nyergébe száll ligeti körhintában utazik
egy pillanatra halhatatlan zsírosfényű fejbúbok fölött
s mikor már súlytalan repülő ejtőző madár
lent van újra a fenéken a szakadék legalján
hol talpát süti kőlap és beton buszokban mérgüket
kiizzadók közt zötykölődik morzsolódik
bekerített vagyonra bámul robbanás előtti
rózsafejekre az ágyásokra osztott biztonságot
döbbenve nézi eszmélve ocsudva tipegő kismamák
nyomába ered a saláták oroszlánüstökétől nehéz
szatyrokat karjára veszi útkeresztezésnél kötéllel
óvodásokat vezet a szuszogó postást nyugdíjba küldi

leveleket ő kézbesít házereszről leszédülő alá
kifeszített ponyvaként terül rokkantak hóna alatt mankó
özvegyeknek vigasztaló tükör lesz a szikkadt
nagyapa-kép alatt vázában egyszál ifjúság
komondorfej küszöbödön ügyeletes őrangyalod
ajtód előtt fel-alá járó fegyveres
szökevény tékozló fiad kinek eltűntét visszajöttét
nem vetted észre eddig se egyszer se soha!

II. KÉNYSZERŰ NAPLÓ

Mert naponta pontok, vesszők, felkiáltójelek
özönéből kell kiszűrnöm a lényeget,
sorba állnom, tejre várnom, utazni lifteken,
s tudni folyton: ki, hol, mikor találkozott velem?
mert mindig be kell gyújtani és venni bélyeget,
ostobák közt hülyét, értelmesek között értelmeset
játszani, vendéget fogadni, vendégségbe menni,
magamon kívül másokat is szeretni,
mert ha gyanakodni, akkor hallgatni kell,
elbabrálni az asztalterítő csipkéivel,
lépcsőházban búcsúzni, sietni, odaérni,
facér kis nőkkel fasorban beszélni,
mert percenként köszönni kell, emelni kalapom,
árkon ugrani át, ha akarom, nem akarom,
fegyelmezettnek látszani, hűvösnek, szenvtelennek,
pacsit adni a tréfából lábamra lépő embereknek
s mert, legfőképp, meg kell keresni kenyerem,
sokasodó bajaim észre sem veszem
s néha még magam is maszkokkal általom –

A Bárányt húsvétkor megettük. Már nem béget vállamon.

III. KŐ

Évezredek után már szörnyen únta,
hogy szögleteit senki sem gyalulja.

Mikor társaival együtt napfényre hengerült,
fejest ugrott rögtön s a zúzdába repült.

De ott is türelmetlen várta:
finomítsa kőműves kalapácsa!

Bár éles ütései fájtak,
boldog volt: része lesz egy háznak!

Lecsiszoltak minden érdességet, recézetet,
a többiekhez pontosan illeszkedett:

formátlan ragyogását vesztve halkan
előbb helyet keresett magának –

Aztán megkötődött a falban.

TÓTH ZOLTÁN

DÉL-DUNÁNTÚLI ÉPÍTÉSZETI KIÁLLÍTÁS — 1969

„Minden tettek között a legtökéletesebb az építés."
(Paul Valéry)

A Magyar Építőművészek Szövetsége Pécsi Csoportja a dél-dunántúli tájegység építészeinek munkáiból kiállítást rendezett, amely Pécsett, majd Budapesten is bemutatásra került.

A világhírű holland építész, Bakema professzor, a pécsi kiállítás vendégkönyvébe csak hosszú meditálás után jegyzett be. Bonyolult dolog az építészet, hatalmas felelősség tömondatokban nyilatkozni. Rajzolt négy sematikus alakot, gyakran alkalmazott szimbólumként: egy férfi, egy nő, és két gyerek, egymás kezét fogják. A professzor aztán kezdte magyarázni, hogy fogni kell egymás kezét, építészeknek egymással és mindenkivel, akiknek építenek. Csak így lehet igazi, jó építészetet csinálni. Ezt a kézfogást könnyítette meg, tette természetessé a kiállítás.

A technikai tudományok szerkezetekben megjelenő használata a jó épületnél kötelezően párosul a humán megközelítés bonyolult emócióival, a funkcióképzésben, a tömeg-, felület-, formaalakításban egyaránt. Az építészet, és az alkotásokon keresztül az építészek is állandó félreértések, támadások keresztttüzében állnak. Mindkét fő oldal szorgalmazója (a technikai és humán is) saját igényeinek kiteljesítését várja. Értetlenül áll a mérnök előtt, aki a műszaki paramétereken, a megvalósítás módján, idején kívül homályos, néha megfogalmazhatatlan belső intenciókra is figyel. Nem érti az építészt, akit művésznek tart, és mégsem teljesíti maradéktalanul jó szándékú impresszióinak követeléseit; egyenletekkel, szilárdságtannal, technológiával védekezik. Nem alaptalan tehát a segítségkérés. Megértést, használható biztatást, vagy elmarasztalást, sőt esetleg még elismerést is (mennyire hiányzik néha) az építész sosem kaphat az egyes szakterületek specialistáitól, hanem csak azoktól, akiknek gondolatait végiggondolva, érzéseiket végigérezve tervez, akiknek életkeretévé válik az új építészet.

Az épületek lényege a térbeliségükben van, abban az időben és mozgással lejátszódó megismerési folyamatban, amiben fel tudnak tárulni, magukba tudják fogadni a szemlélőt; lehetőséget adnak az egyénien kiválasztott részekben való hosszabb elmerüléshez. Egyszóval: használatukban. A kiállítás természetesen nem pótolhatta senkinek ezt az élményt, a véletlen felfedezések izgalmát, az aktív megismerést. A kiállításon fotók voltak, és nem építészet, de talán azokat, akik megnézték, kicsit közelebb hozták a környék építészetéhez.

A bemutatott anyagnak különös ízt adott a táj, a szokások, Dél-Dunántúl múltja és jelene, amiből ez az építészet kinőtt. Dél-Dunántúl nemcsak nemzetiségekben sokrétűbb más tájegységeknél, hanem kultúrájában, építészetében is bonyolultabb, összetettebb. A délszlávok, németek és magyarok szokásait, formáló készségét a népi építészet, a táj, a környezet, a lehetőségek, az együvétartozás valamiféle egységbe ugyan összefogta, mégis saját hagyományaik még a mai falusi épületeken is kibogozhatók. Erre az alapra épül, ebből nő ki mai, a pannón táj nemzeti hagyományokat átölelő, összefogó erejét kihasználó építészet, amelyet befolyásolnak a legújabb szerkezeti és formatörekvések is. (Lásd 1004. oldalon közölt kép.)

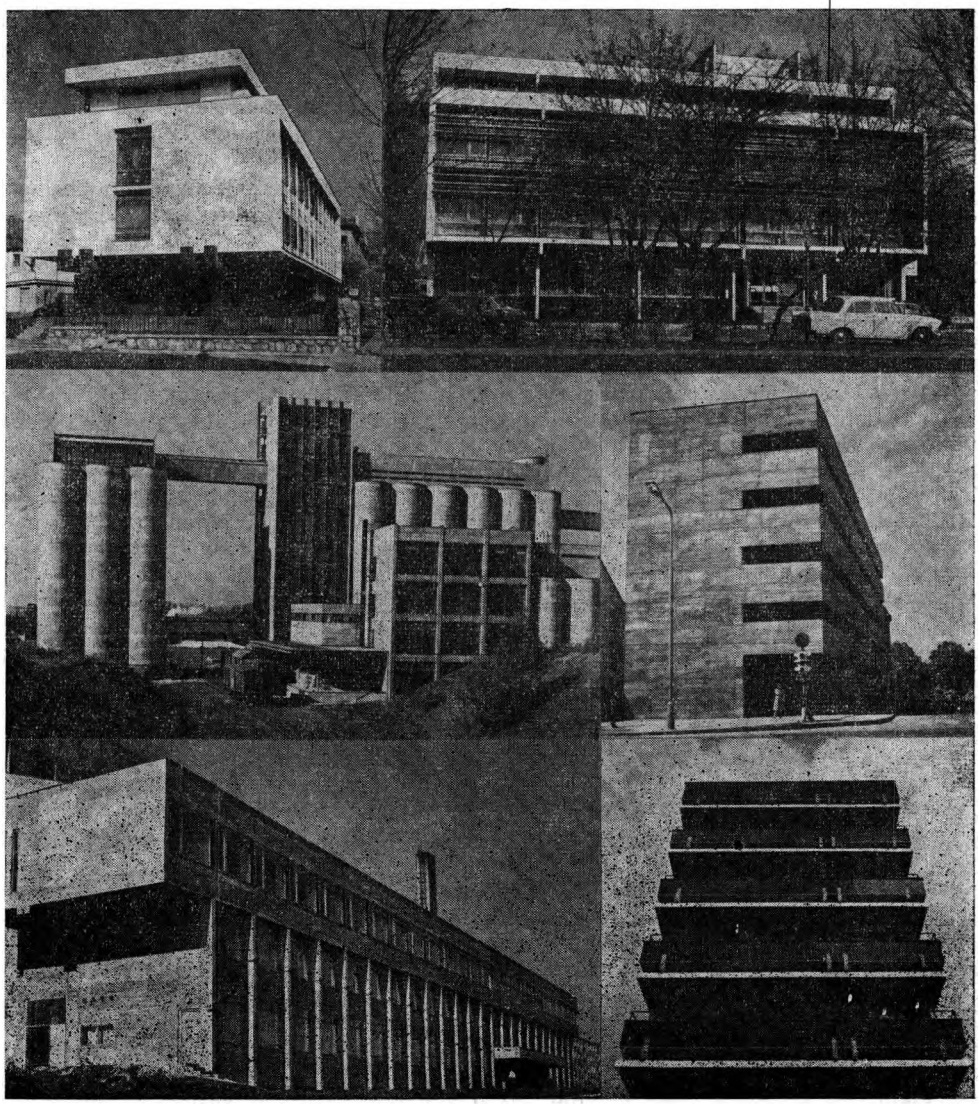

Dunántúli lakóházak és középületek

A többoldalú, egymás mellett élő, érvényesülő hatások és ötvöződésük hallatlanul izgalmas, eredeti, új és mégis a környezethez, a múlthoz számtalan erős lánccal kapcsolt architektúrát eredményez.

Két szélső pólust és egyben a hatás befogadásának, átérzésének, a vele való azonosulás majdnem a tökéletességig való fokozását jelenti Erdélyi Zoltán és Tillai Ernő Ybl-díjas építészek bemutatott (és be nem mutatott) munkássága.

Tillai zárt, szoborszerűen klasszikus tömegalakítása nyugodt megfontoltságával a magyar táj józanságát kapcsolja a déli, elsősorban itáliai kultúrkörhöz. Egyszerű, a szinte végletekig lefogott felületképzései fehérségükkel, a fal súlyával, a falak és nyílások arányainak a fal tömörsége felé történő eldöntésével az évszázados magyar hagyományokhoz és a táj mediterrán ihletettségéhez egyaránt közvetlenül kötődnek. Gondoljunk arra, hogy nálunk a különböző történeti stílusok közül nem véletlenül a román és a klasszicista tudott az építészetben igazán meggyökeresedni, magyarrá, természetessé válni. Kielégítették ugyanis azt a stílusokon túli, mentalitásból származó igényt, ami tömörséget, zártságot és mindenek felett egyszerűséget követel. Ha a milánói dóm laposan nagy gótikus tömegét idézzük, érezhetjük, hogy ez a földhöz való ragaszkodás nálunk mindig jó támogatást kaphatott a mediterránumból. Ennek a kapcsolatnak országos szinten is kiemelkedő színvonalú megvalósulását érezhettük Tillai Ernő bemutatott házaiban, a pécsi Jókai téri iskolán, a Magaslati úton lévő OPT társasházakon, az újmecsekaljai ÁBC Áruházon, és minden belemagyarázás nélkül az újmecsekaljai panelek jobban sikerült típusain is. Igaz, hogy az épületek egyformasága ellen emelt vádak itt nem mindig alaptalanok, bizonyos értelemben vett szegénységük azonban nem róható fel jogosan, egyéni ízük, „pécsi" voltuk pedig nem vitatható el tőlük.

Ugyanilyen építészeti mentalitást tükröznek Kiss Tibor és Szőke Gyula Kistubesi kilátója, Szigetvári János Komlón épült orvoslakásai, Erdélyi Zoltán pécsváradi iskolája, Máthé András Munkácsy utcai borozójának belső építészeti kialakítása, Gettó József Bólyi Állami Gazdaság irodaháza is. (Lsd. a 987. oldalon közölt épületfotókat.)

Erdélyi Zoltán egy összetett, nem ilyen erősen a helyi hagyományokra, inkább a mai nemzetközi törekvések egyik új irányára, az organikus mozgalomra támaszkodik. Formaképzésben az ipari építészet racionálisan szerveződő, a belső kubusok bonyolultságát a tömegben, homlokzatban is megjelenítő jelenkori, kontinenseket összekötő hagyományaihoz nyúl. Az ipari formák tájformáló erejére hivatkozással és őszinteségére apellálva ezeket másutt is megjeleníti. Az épületek belülről szerveződnek és a belső variabilitás a külsőre is kivetődik. A nyugodt, egyszer s mindenkorra felállított kánonok helyett a változás, a mozgás érzékeltetése a döntő, és a harmóniát az organikus szervezetek állandó, célszerű változása melletti mindenkori viszonylagos állandóságának érzete jelenti. Új, ízig-vérig XX. századi építészet ez; előzményei, hagyományai csak annyiban vannak, amennyire egy űrhajónak, vagy atomerőműnek előzményei a manufaktúrák. A gondolat konzekvens végigvitele, a tervezésben az új anyagoknak, technológiáknak a maximális kihasználását is igényli. Így jelenik meg épületein (pl. a nagykanizsai malátagyáron) a nyersen hagyott vasbeton, amit semmi más anyag nem díszít, nem bont meg. Így jön be a nyers vasbeton homlokzat Pécs központi részébe, a József Attila utcai lakóépületre is. Az épület újszerűségéből jövő furcsaságát a városközpont remélhetően jó épületegyütteséhez és a környéken létesülő új beépítésekhez való kapcsolódása teszi majd természetessé.

Érdekes módon keveredik ez az új szerkesztésmód a mediterrán hatásokkal Erdélyi Zoltán két egymás mellett épített irodaházán, az Erdőgazdaság és az Állami Gazdaság irodaházán. Ezeken az angolos formaelegancia finom, precízen kidolgozott részletei magyarosan lapos, terpeszkedő épületeken jelennek meg és a helyi karaktert az épületek vasbeton falainak lefestésével keletkezett vakító fehérség is aláhúzza. (Lsd. a 983. oldalon közölt épületfotókat.)

Ennek az organikus felfogásnak a kicsengése érződik a bemutatott Pécs Megyeri Kertváros (Dénesi Ödön, Bálint János, Erdélyi Zoltán Ybl-díjasok és Gerő Balázs munkája) beépítési tervének makettjéből is, ahol a lakásegységekből komponált és

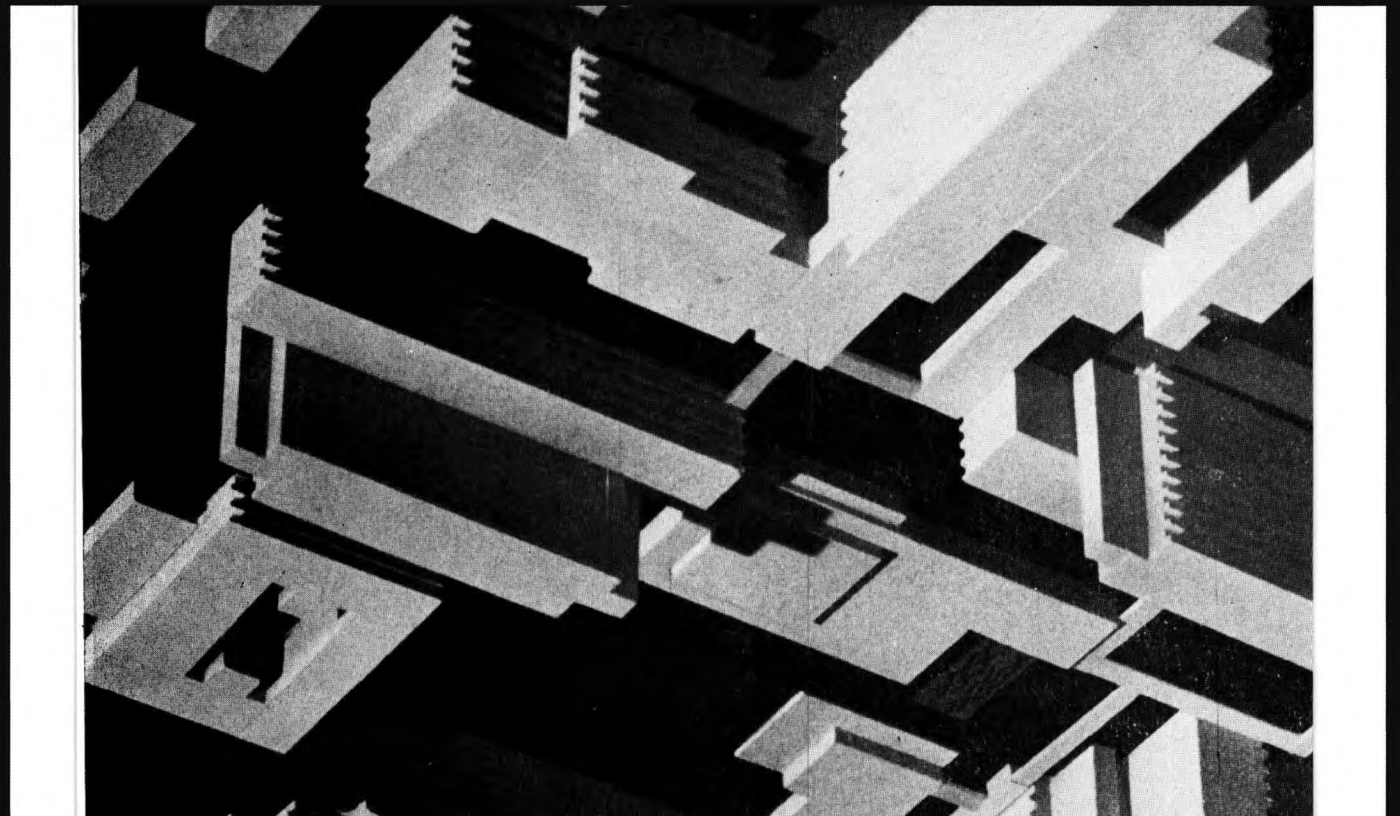

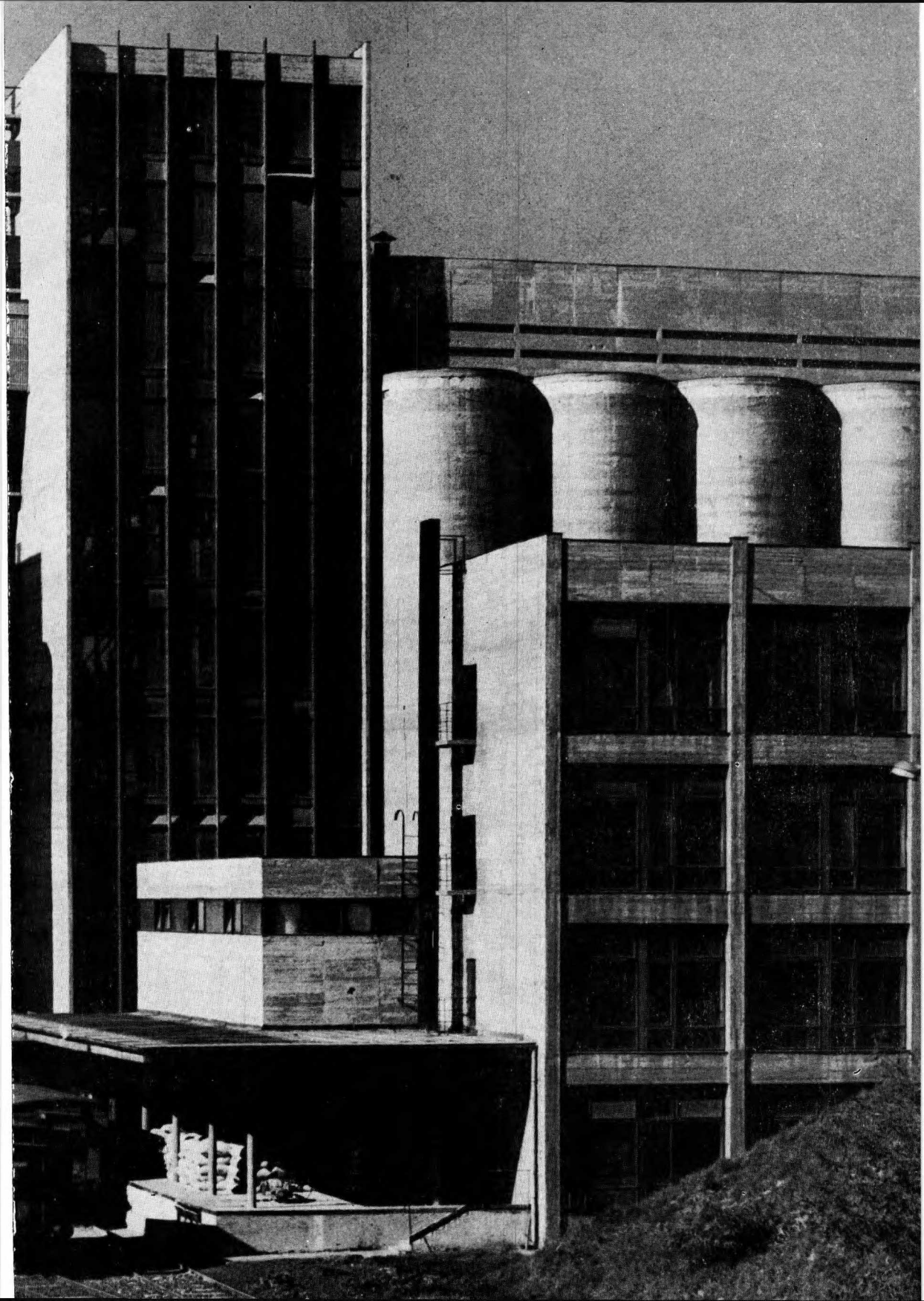

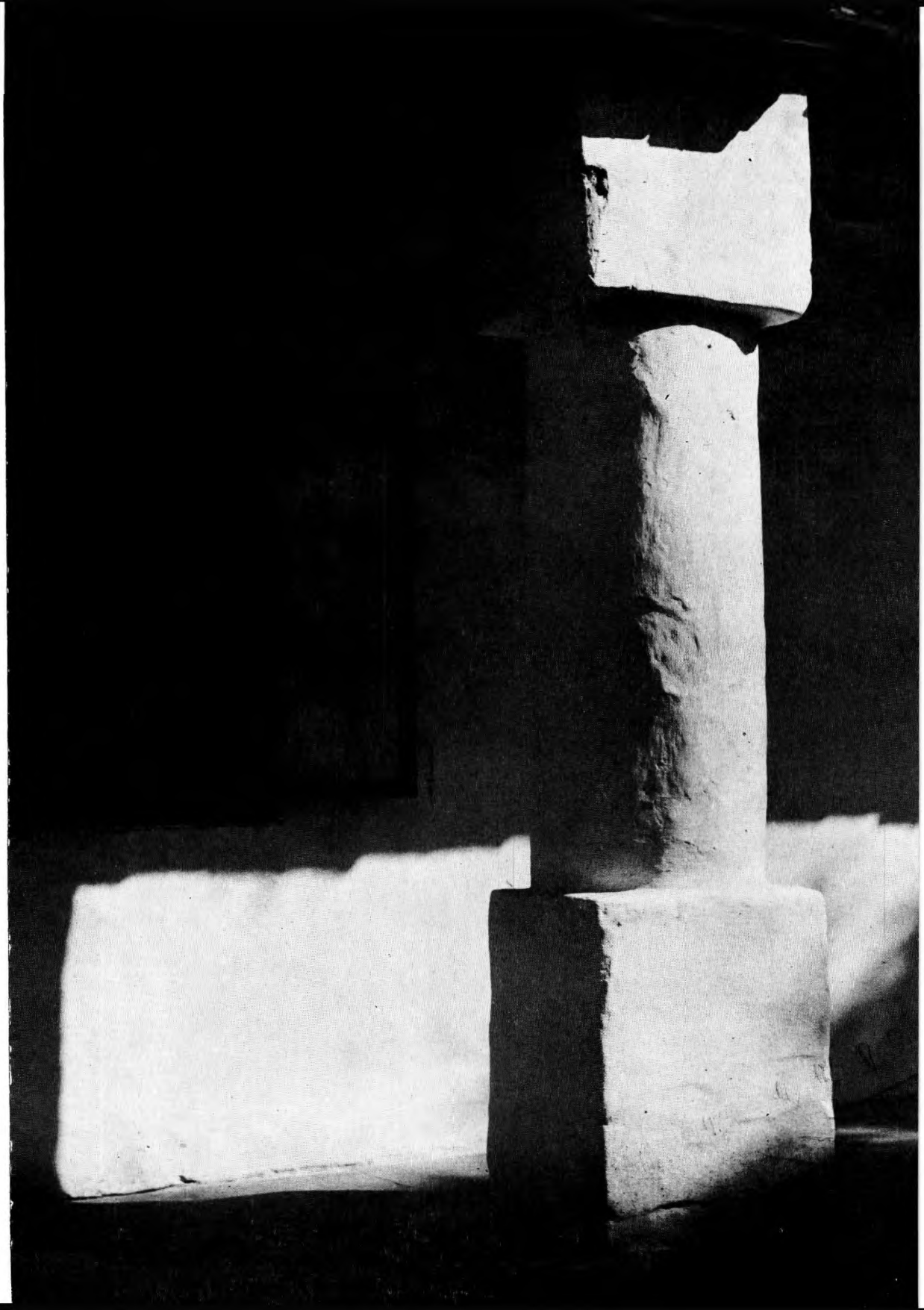

városépítési egységként kezelt beépítés változatos, városiasan koncentrált megjelenése visszahozza azt az urbánus hátteret, amit az elmúlt időszakokban keletkezett városrészekben hiába keresünk. A városszerkezet – a főútvonalhálózat, a területek felhasználása és a morfológiai felépítés – a városépítő oldaláról ugyanazzal az alapállással közelíti a megoldást, mint ahogyan az építész a másik oldalról, a lakássejtek funkcionális megoldásával, illetve variábilis összeállítási lehetőségeivel elindul. Az alapok, a szemlélet azonossága olyan megoldást eredményezett, amit pár év múlva remélhetőleg sokan fogunk már hozzánk tartozónak vallani.

A kétfajta szemlélet, illetve kifejezésmód hatásai természetesen összemosódnak, az architektúra más eredetű hatásokat is befogad, pl.: Köves Emil és Szőke Gyula munkásságában. A felsorolást elhagyva elég Köves Emilnek a szabadonálló beépítés levegősségét, az utcakép zártsorúságot követelő igényével szellemesen összekapcsoló kulturált Kolozsvár utcai lakóépületeire, az 500 ágyas nagyatádi járási kórházra; Szőke Gyula Pécs, Kilián utcai középmagas lakóházára hivatkozni. (Lsd. 1019. lap.)

Az ember csodálja egy-egy társadalmi, vagy stiláris alap tökéletes építészeti kifejeződését, bármilyen időből származik is. Ezek a világ építészetének igazán nagy produktumai. Olyan mérföldkövek, amelyek évszázadokra befolyásolták egy kulturális kör további építészeti útját. Szeretni azonban inkább olyan épületeket tudunk, amelyek ezeknél sokkal bonyolultabbak, összetettebbek, mert az élet is meglehetősen bonyolult, és az élet is inkább ezekben a házakban van, nem az építészettörténet monumentális alkotásaiban. (Hozzám közelebb áll a velencei San Marco a római San Pietrónál, bár iskolapéldának a római katedrális egyértelműsége egész biztosan jobb, mint a velencei, fél világról összehordott formakicsével.)

Talán ez lehet a magyarázata annak is, amiért környezetünk építészete olyan érdekes és izgalmas.

Az épületek persze nem egyformák, nem egyformán élnek az adott technikai lehetőségekkel és nem is minden ház hordoz építészeti mondandót. „Séta közben észrevetted-e, hogy a várost benépesítő épületek közül egyesek némák, mások beszélnek, megint mások – ezek a legritkábbak – énekelnek?" (Paul Valéry). Jó lenne, ha a hangok az épületekben tényleg dallamokká formálódnának. Ezek a dallamok ma még sokaknak nem hallhatók, mert csak kotta van kőbe vésve, vagy betonba öntve, feltételezve azt a készséget, hogy mindenki értője a jeleknek, a hangok mindenkiben megszólalnak, hogy egyformán szólalnak meg és közben átköltődnek, élményekké is válnak.

Régebbi épületeinknél ez általában így is van, hiszen beleszülettünk környezetükbe, bennük élünk és tanultságunk is felkészített befogadásukra. Igazolás az idegenforgalom, napjaink nagy népvándorlása, ahol az élménygyűjtés a cél, és az élmények városképekbe, utcaképekbe, épületekbe sűrűsödnek. Mindenki ezeket fotózza, ezekből küld haza képeslapokat. Értjük őket, s meg vagyunk győződve, hogy a városról ezek adják a legsűrítettebb, ugyanakkor a legjobban motivált információkat. Az új épületeknél kicsit más a helyzet, gyakoribb az értetlenség. Az átlagember építészeti igénye konzervatív. Ruháját mindenki sokszor cseréli, munkaeszközeit, autóját is kétszer-háromszor legalább (ha van); viszont a ház, amiben lakik, élete folyamán általában olyan marad, mint amilyennek átvette; így a régihez a szokás erejével ragaszkodik. Ez a hagyományok folytatásának is alapja, de az új építészeti kultúra kialakulását, befogadását és értését, főleg igénylését is gátolja.

Nehézségeket jelent, hogy napjaink modern építészetének problémája sokkal bonyolultabb, mint a néhány generációval előttünk dolgozó építészek idejében. Akkor ami nem volt eklektikus vagy historizáló, az új volt, „modern" és előremutató; jogosan érdemelte meg tehát a haladó társadalmi rétegek támogatását. Ma már a nagy ugrás, a történeti stílusok elhagyása utáni harmadik építész generáció is dolgozik, munkájuk nem kategorizálható ilyen egyértelműen, és az álmodern címszavak mögött sokszor keresettség, affektáltság is húzódhat. A tervezésben a korszerű gondolkodást a rutin, modernnek kikiáltott formák ismételgetése is helyettesítheti.

A tervezők kis rétege, akik az irodák kontrolljai miatt ilyen munkákkal általában nem jutnak be az állami építési területekre, a kisebb ellenállás felé sodródva, vagy „tervező részlegekben", vagy magánúton fejtik ki a közízlést rossz irányba befolyásoló tevékenységüket.

Vitatható ugyanis, hogy hol, mikor és mennyire szabad a nehezen meghatározható közízlést kiszolgálni. Van egy „átlag" igény az építészettel szemben, ami elsősorban funkcionális, és az adott életforma diktálja. Az építészet célja azonban semmiképpen sem lehet az, hogy csak a mai átlagember átlag életvitelét fogalmazza meg. A társadalom nem mondhat le az építészet nevelő, átformáló hatásáról. Az új épületek még legalább száz évig állni fognak, és akkor is olyan szellemi hatást fejtenek ki, mint most, közvetlenül felépültük után. Lényeges, hogy visszahúzó erejük később se legyen erős, azaz, hogy ma legalább is a leghaladóbb és legelöljáróbb rétegek igényeit közelítsék meg.

Mivel azonban a feladatok döntő többsége tömegesen jelentkező problémák gyors megoldását kéri az építészektől, az ilyen fajta „előre tervezés" az adott gazdasági lehetőségek miatt nemigen oldható meg. Ki kell világosan mondani, hogy itt a döntő szempont a takarékosság, gazdaságosság, a gyorsaság, a múltból örökölt szociális problémák megoldása. (Mai városépítési elméletünk egyik sarkalatos kérdése, hogy ezek a hamar túlhaladottakká váló épületek, új városrészek, a későbbiekben hogyan követhetik majd lehetőleg kevés anyagi áldozattal az újabb igényeket.)

Az építészek anyagi lehetőségeit, alkotási szabadságát tekintve meg kell tehát különböztetni az elsősorban műszaki feladatot jelentő tömegépítési termékeket azoktól az egyedien kezelhető építési programoktól, amelyek a funkciójuk miatt igénylik, hogy bennük a társadalom szellemisége, és társadalmilag fontos helyük is kifejeződjön. (Városközpontok, középületek stb.)

Itt elsősorban és tisztán építészetről van szó, és tudomásul kell venni, hogy a jó épületek nem rögtön természetesek mindenkinek. Ha azok lennének, átlagszínvonalon mozognának, és a kezdeményezésről, a nevelésről mondanának le.

A pillanatnyi igények nagytömegű kielégítése és a tartós, az egész társadalmat reprezentáló feladatok ilyen szétválasztódása (bár a választóvonal most sem, korábban sem volt merev) nem új keletű és nagyfokú egymáshoz való közeledésük tapasztalható. A két oldal teljes összeolvadása csak az összes mennyiségi igény kiteljesítése után volna lehetséges. Mivel azonban az anyagi, mennyiségi igények emelkedésére a társadalom fejlődésével szinkronban állandóan számítani kell, olyan konvergenciáról van szó, ahol a két oldal, a kétféle feladat állandóan közelíti egymást, de egymásban feloldódni soha nem tudhat.

Az építészek iránti igényesség éppen a társadalom igényességének növelése céljából alapvető. Egy kor, egy ország építészetét elsősorban nem az építészek, hanem a társadalom maga irányítja. Az építészek direkt hatása az egész világon lényegében csak a városokra szorítkozik; teljes mértékben ott is csak a központokban, az állami építési területeken érvényesül. Doxiadis szerint az építészek befolyása Angliában a maximális. (40% körüli.)

A szakadás veszélye a hivatásos építészek, azok közül is a jó építészek és a közízlés igényei között tehát fennáll. Leküzdésének egyik módja, hogy az építészek is mindent megtegyenek a fétisek lerombolásáért, és hogy munkájuk során valóban olyan korszerű épületeket produkáljanak, melyeknek léte, tudatformáló hatása biztosíték az életforma, és az építészettel szemben támasztott igények fokozatos korszerűsödésére.

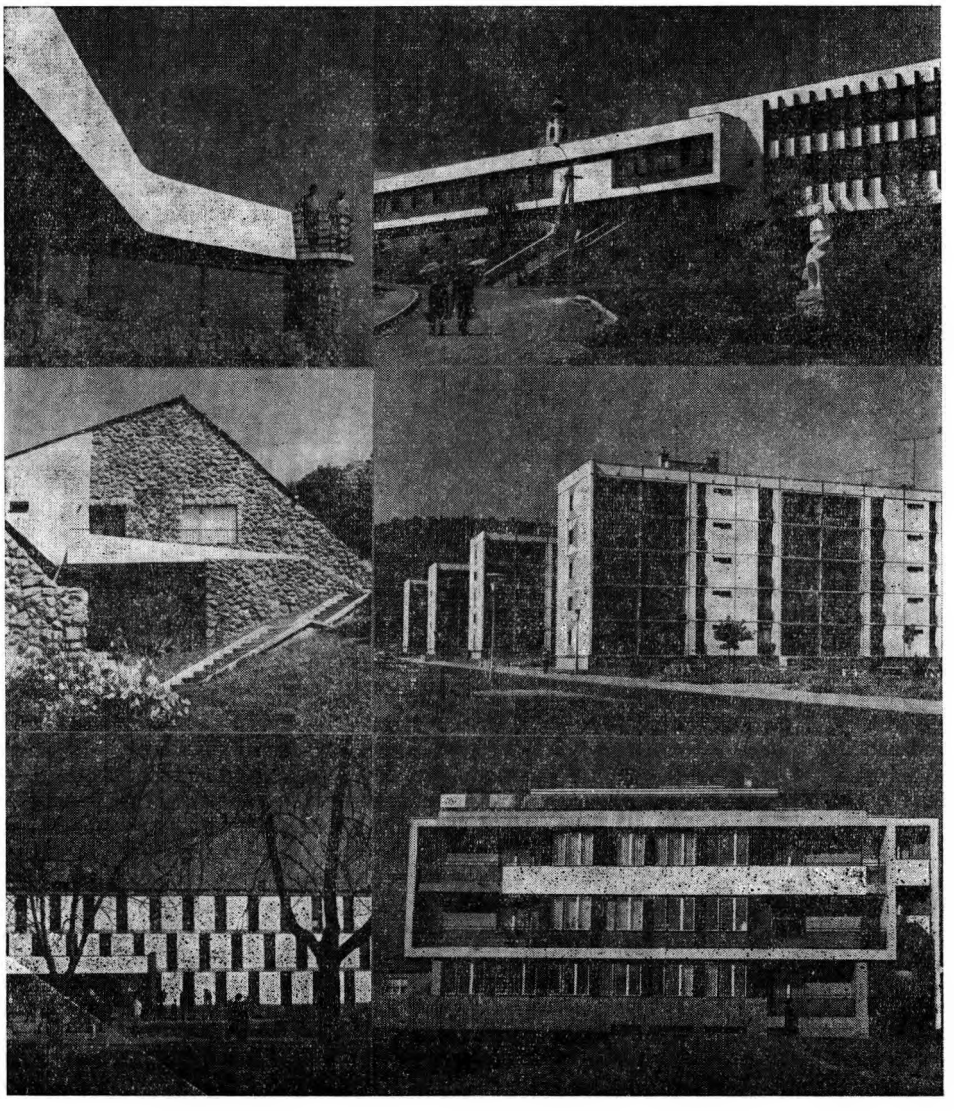

Baranyai lakóházak és középületek

GRANASZTÓI PÁL

GONDOLATOK A DÉL-DUNÁNTÚLI ÉPÍTÉSZEK KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Oly sokszor, oly nehéz dolgokban kell objektívnek lennem, hogy jólesik most a lehetőség, szubjektíven, szívem szerint szólni erről a kiállításról. Talán kevésbé részleteiről, mint inkább az egészről. S főként gondolatokról, amik már éltek bennem, s most feléledtek, vagy amiket maga a kiállítás ébresztett. Szubjektív voltomat több mindennel védhetem. Bizonyára lesznek, akik e kiállításról, részleteiről objektíve ítélkeznek, beszámolnak, s erre nálam illetékesebbek is. Mentségemre szól még, hogy talán mindenben, de mindenekelőtt az építészet és az esztétika dolgaiban objektíve is igazoltnak, szükségszerűnek tekinthető a bizonyos mértékű szubjektivitás és terméketlennek a nélküle való spekuláció. A téma alapjaiban van valami hozzánk, szívünkhöz kötött s éppen az objektivitás dolga ezt felismerni, a helyére tenni, a visszaéléseket vele megakadályozni. Végül még egy mentségem van: a Dunántúl, s ha már felezni kell, éppen ez a fele ebben a hazában leginkább a pátriám; mert, ha városban Budapesthez kötődtem holtomiglan, akkor tájban, vidékben leginkább ide. S mint városhoz, Budapesten kívül leginkább Pécshez, környékéhez. Mindaz, amit itt látni, ami itt történik, valami más tartalmat, vonzást, sugárzást kap bennem. Miként e kiállításon látottak is.

Mint mondják, Bakema, a most nálunk járt nagy hírű holland építész is látta a kiállítást, s leginkább a népi alkotások keltették fel figyelmét, – így a Drávaiványi templom-belső, ami valóban elbűvölő. Én ezt értem, azt is, hogy olyan, aki a mai világ legjobb, legsikerültebb alkotásai, legsikeresebb alkotói között él, maga is közéjük tartozik, inkább jóakaratú s udvarias érdeklődéssel közeledhet egy magyarországi regionális kiállításhoz. A folklór az, ami ma világszerte a legfinnyásabbakat még igazán érdekli, s a miénk érdemes is erre. Bensőmben azonban egy másik igazságot őrzök, ápolok. Azt, hogy ahol élünk, ahol magunknak építünk, ott ahhoz érzelmekkel telítve közeledünk. Kétségbeesünk – sokszor joggal, sokszor túlzottan – fogyatékosságain, s büszkék vagyunk olyan eredményekre, amikről mi, és csakis mi tudhatjuk, mily nehézségek, sokszor mily alávaló viszontagságok közepette jöttek létre. Itt a provincializmus veszélye settenkedik, de az ereje is kitapintható a hazai létnek. Világtudó, világértő ember voltaképpen mindig erre kíváncsi, ezt füleli ki máshol: mit hoztak ki ott helyben, s miféle lehetőségei, sajátosságai vannak az alkotásnak a világ, az élet egy elkülönült tartományában. Az, aki itt mást keres, a legfelsőbb értékeket, Dél-Baranyában pl. a Ronchamps-i kápolnát, az nem igazi utazó, élményekben mindenesetre szegényíti magát. (Ezt nem Bakemára értem, indokolt reagálása inkább csak elindította bennem e gondolatsort.) S az igazi provincializmus, a fő veszélye ott settenkedik, ahol a helybeliek Ronchamps és más felsőfokú értékek helyben nem lehetséges imitálására törekszenek. Ettől egyébként egészében mentnek érzem a kiállítás anyagát.

Még egy nemzetközi építész-kiválóság pécsi reagálása jut eszembe, aminek tanúja voltam. Elmondom azért is, hogy jelezzem: én hogyan reagáltam az övére. Pierre Vago-t a Nemzetközi Építőművész-Szövetség magyar származású főtitkárát kísértem le talán tíz éve a Magyar Építőművészek Szövetsége megbízásából Pécsre. Megérkezve nyomban a Tettyére vittem fel áttekinteni előbb felülről a várost. Különösen megragadta a kiemelkedő négytornyú román székesegyház. Én nem szóltam semmit. Lementünk, s a püspöki palota bolthajtásos átjárója alól értünk ki a térre, a székesegyház elé. Most ő nem szólt semmit, csak kissé savanyú képet vágott. Én nem

tudom már pontosan, mit mondtam, ha valamit, nyilván röviden ecseteltem a románkori székesegyház sorsát. Magamban mást gondoltam. Tudom jól, hogy olyan országból jövet, ahonnan a katedrálisok erednek és többségükben ma is épen állnak, e múlt századvégi steril neoromán külső fanyalgást kelthet. Még bennem is, énem egy részében, hiszen akármilyen primitív, de eredeti kis román falusi templom architektúráját inkább értékelem. Mégis úgy vélem, ha előbb-utóbb Közép-Európa, e keleti része, ennek történelme, sajátosságai, ereje és aktivitása, vitalitása felkelti a világ figyelmét – s ez igen sokban rajtunk múlik –, akkor érthetőbbé válnak az ilyen építészeti sorsok, jelenségek is. Nem egy nagy alkotásunk építéstörténete, mint a pécsi székesegyházé is, mondhatni regény, – kőbe rakódott, viszontagságos történelem.

Elkanyarodtam a kiállítástól, de regionális voltával ezt a gondolat- és emléksort keltette bennem. Voltaképpen miben érződik regionális volta? Nem a puszta tény kelt-e ilyen érzést, véleményt, alaptalanul? Úgy vélem, nem. S azt is gondolom, hogy ez így van rendjén, – az volna furcsa, ha nem tükrözné, ha budapesti kiállításnak, egyik sarkának látszana. Ha pedig valóban tükrözi, akkor azt semmiképpen sem más – regionális, táji – formaalkotással teszi. Ezt helyénvalónak vélem olyan kis országban, ahol imitt-amott vannak ugyan elkülönülések – nyelvi, irodalmi, művészeti hagyományok – de a nem nagy ország igazában egyetlen régió, s építészetében táji hatásokra törekedni gyakran vezetett tévútra, formalizmusba. Miként még a nemzeti építészetre való törekvés is. Én másban látom itt a jó értelemben vett regionális jelleget. Abban, hogy ez kis, sőt intim méretekben egy univerzális kiállítás. Nem az ipari, a középület-, a lakóház-építésről, vagy a városépítésről számol be, hanem mindenről. S még a hozzátartozó belső építészetről, bútorokról, műemlékhelyreállításokról, népi építészetről is. Nem szólva az építészet mai világával annyira rokon nonfiguratív művészeti alkotásokról, amelyeknek leginkább itt van helye, értelme. Az egész ország építészetéről ilyen kiállítást csinálni már az áttekinthetetlenséggel határos, válogatása pedig sok önkényességgel jár, a szakosított kiállítás pedig a szakosodásnak, a rutinmunkának az unalmával. Nekem szinte felemelő volt látni azt, hogy – talán éppen az ilyen kisebb méretek folytán – létezik még az építészetnek egyetemes művelése, hiszen itt az alkotóknak csaknem mindegyike többfélét – ipari, kulturális, lakóépületek, műemlék-helyreállítás stb. – csinált. S ez nagy dolog! Igazolja – építészeti téren – azt az elvet, mely világszerte a szellemi áramlatokban mindinkább értékeli a regionálist (nem provinciális értelemben), mint összetevőjét egy nagyobb egésznek. S igazolni látszik az urbanisztikának azt a törekvését is, hogy a nagyvárosi, már embertelen, áttekinthetetlen agglomerációknál – vagy azokon belül – kisebb életegységekre törekedjék. Még ha ez egyelőre nehezen is sikerül. Itt, a kiállításon még a szakma művelésének ez az életközelsége érződik, ami sajnos sok helyen s főként Budapesten, az óriási tervező szervezetekben elveszett, vagy elveszőben van. A megoldások, egy-két kivétellel, nem rutinmunka jellegűek, hanem érezhető rajtuk az egyedi problémára, annak egyedi megoldására koncentrálás. Eszembe juttatják egyetemi hallgató koromnak azt az epizódját, amiről talán már írtam máshol: tervezési gyakorlat közben valamilyen részletet nem tudtam megoldani, a korrigáló tanársegéd – idősebb építész – is próbálkozott, de ő sem tudta, majd otthagyott e szavakkal: „Azért architektus, hogy megoldja." – A kiállítás ilyen érzést kelt, – ami feladatot kaptak, azt megoldották. A városépítési tervben – modellen – is megnyilvánul ez. Egyedi megoldás.

Ez utóbbit azért említem, mert a kiállítás egyébként szerencsére kevés modellt, modellfotót tartalmaz. Én ugyanis ezeket építészeti publikációink, kiállításaink rákfenéjének tartom. Minket magunkat is a sematikus látásra, munkára szoktat, a közönséget pedig eltávolítja. Bármily tökéletes épület modellje, – s még inkább csupán kubusokat mutató városrészé, – élettelen, gyakran jellegtelen, hiányzik rajta az élet sava borsa: a színek fénye, a beton redői, a fémek csillogása. Ennek hiányában tehát voltaképpen szakmai dokumentumok, absztrakciók. Ez nagy probléma tervek esetében, mert nem érezném szerencsésnek visszatérni a századeleji, megbízók elbűvölésére készült hatásos, inkább hatásvadászó perspektivákhoz, az általában sem művészi, sem építészeti produkciónak nem tekinthető ún. építész grafikához. Le Corbusier ábrá-

zolásait ezért is értékeltem mindig, mert reálisabbak, egyszerűbbek. S eszembe juttatják azt a firenzei kiállítást, amit egykor láttam, s ahol kiállították reneszánsz építőművészek eredeti palotaterveit, köztük Michelozzótól a Medici-Riccardi-palota homlokzati tervét. Vékony szabadkézi tusvonalakból állt, s elragadó, hiteles, valószerű volt. Kiállításokon azonban elvileg is problematikus a terv; végtére az építészet megépült művekből áll, s baj az, ha túl sok szándék csak terv marad, vagy pedig nincs mit mást kiállítani.

Itt lép elő a foto, s én mind többre becsülöm – e kiállítás valóban igen szép fotói is ilyen érzést keltettek – a realista építészeti fotózást. Tehát nem a teleobjektív trükköket, s nem azt, amihez szoktunk korábban, hogy a kép olymértékben műalkotásszerű lett, – nem egyszer inkább, mint a valóság, – annyira beállított, amilyen látványt az épület maga ritkán kelt. Ez is élettelenít, távolít. Még gyakrabban pedig száraz, dokumentációs fotókkal találkozunk. Itt azonban csaknem minden kép megnyerő és mondhatni, művészi szintű, egyben valóságízű volt. Alighanem kitűnő fotósok készítették, neveiket a katalógus feltünteti, – az embernek kedve támad a valóságban megnézni az épületet. S gyakran az igen jó közeli részletek – építészeti vagy csak materiális részletek – teszik ezt a valósághatást. Odáig azonban nem jutnak el (talán nem tudnak, vagy nem is akarnak), hogy érzékeltessék a kivitelt. Pedig nem mindig jó, sőt néha rossz. Mindenkinek keserűségére. A kiállítás megkímél ettől a keserűségtől, alighanem jól teszi. Ilyenről külön dokumentációs anyag és más alkalommal kellene.

Érzem, nem követek határozott vezérfonalat, mint máskor szoktam, – talán azért, mert otthon vagyok. Visszatérek oda, hogy bár regionális kiállítás, mégsem mutat táji formáló sajátosságokat. Inkább valami mást, s lehet, hogy éppen ez – rejtve – regionális, helybeli adottság. Dunántúli örökség. Azt mutatja, ami világszerte problémája napjaink építészetének; a menekvést a monotóniától. Törekvést az egyedi formálásra, hatások keltésére. Voltaképpen a közönség eltávolodott szívének visszaszerzésére. Ez mindenhol, néha gyerekes túlzásokkal erőszakolt eszközökkel történik, – amint elhanyagolt vagy magukat annak érző gyerekek is affektálnak, figyelmet kívánnak maguk iránt kelteni. Itt ilyen alig akadt, – bár akadt – a kiállítás ebben is jó keresztmetszet, hiszen el sem képzelhető a mentesség ettől. Ugyanígy alig akadt szokványos, merőben rutinmunkaszerű épület. (Ez talán inkább válogatáson múlt.) Többségükben tisztességes eszközökkel törekedtek egyedi vonást, újszerűbb karaktert adni az épületnek, hol egész koncepciójában, hol erre alkalmas részleteiben. Persze voltak hozzá alkalmas feladatok is, amelyeket jól használtak ki. Mint pl. a Kistubes kilátó, a Munkácsy utcai pinceborozó, a Sörgyár belső kialakítása Pécsen, Bazitán Tolna megyében a Televízió átjátszó tornya, egyben kilátó – ez utóbbi már csaknem plasztikai alkotás –, Székesfehérváron a főút menti bisztró. Volt úgy, hogy a kitűnő foto, a jól megoldottnak látszó és jól bemutatott részletek tették figyelemreméltóvá az épületet, mint a Somogy megyei Pártbizottság irodaházát Kaposváron. S volt, ahol az építész olyan elcsépelt s már lehangolóan sematikussá vált feladaton is, mint a 20 tantermes általános iskola, tudott új formáló gesztussal, ötletesen érdekeset adni. Ezeket csak példákként mondom, értékelés igénye és a tervezők említése nélkül, mert úgy vélem, erre más írások, s szerzőik hivatottabbak. S főként azért, mert értékeléshez fotók helyett magukat az épületeket kellene látni.

Befejezésül szeretnék kiemelni egy épületet, amit maguk a kiállítás rendezői is kiemelésre érdemesítettek, mert nagyméretű, színes foto mutatja be: ez a pécsváradi gimnázium. A Mecsek déli lejtőjén, a menedékes terepen, háttérben az erdős hegyoldallal, kúszik fel az ősi település, mondhatni város. Középen a kiemelkedő barokk templom, jól látszik az apátsági várkastély is. Előtérben már sík mező. A képen jobbra, fák mögött és fölött húzódik fehér sávként a két emeletes, elnyúló, új iskolaépület, előreugró részén érdekes formai alakítással. Megkapóan szép kép és látvány, nem csupán a szerencsés táji adottság s környezet miatt, hanem mert az elhelyezés, a megoldás érezhetően jó. A szinte felkiáltójel-szerűen felemelkedő, fehérlő régi templom mellett az új, ugyancsak fehérlő, de lapos csík. Ez a kép eszembe juttatta a régi vitákat a „tájbailleszkedés"-ről, a magyar falu képéhez, a hagyományos for-

mákhoz való igazodásról. Vita olyanokkal, akik ilyen helyen legszívesebben zsindelytetős, oromfalas, tornácos épületet építettek volna. Nem ment a fejükbe, hogy valaha a román, a gótika, a barokk is újdonságként, a magas kultúra hírnökeként jelent meg hazánk falvaiban, – tornyok, kastélyok alakjában. „Kirítt" belőlük, s joggal, szükségképpen. A jáki templom is. Emelte, magához ölelte környezetét. Ma a gimnázium teszi ezt itt, s a legkorszerűbb formákkal, módon; mai életünk, törekvéseink hírnökeként a dunántúli tájban. Új réteget rak, új csíkot húz a régiek mellé. Olyan helyen, ahol a mi történelmünk ezer, a vidéké többezer éves.

Minden kiadványnak, produkciónak van valami központi magja, jelképpé tehető része, – úgy érzem a kiállításé ez. S talán emel vele az építészetnek, ennek a rómaiak óta itt kultúrát teremtő tevékenységnek a megbecsülésén. Szüksége van és mintha méltó is lenne rá.

A kiállítás vendégkönyvébe

A Dél-dunántúli Építészeti Kiállítást Pécsett nem láthattam. Örülök, hogy Budapestre is eljutott. Örülök annak is, hogy ilyen kiállítások ma már egyre-másra létrejönnek és terjesztik az építészeti ismereteket – elsősorban a jelen építészeti és a társművészeti ágak kultúrájának ismeretét – az országban. Ideje tehát most már, hogy ezeknek a partikuláris kiállításoknak összegezéséből valóra váljon a Magyar Építészet Nemzeti Kiállítása, melyet – ha jól emlékszem – 1961 óta nem rendeztünk meg, holott legalább olyan fontos lenne, mint a hasonló jellegű egyéb képzőművészeti kiállítások.

Egyébként azért is örültem – és örülök – a dél-dunántúli bemutatónak, mert kitűnő igazolója egy-kétszer már lerögzített álláspontomnak, mely a „vidéki" építészet bizonyos vonatkozásokban tennálló előnyeiről szólt, a „fővárosi" építészettel szemben. Úgy vélem, hogy ma már, az építészet esetében is anakronizmus „vidék"-ről beszélni, s éppen az nevezhető provincializmusnak, ha valahol, valamiben ilyenféle megkülönböztetést mégis tesznek. Ha pedig nincs „vidéki" építészet, csak „magyar építészet" van, nyilván a Dél-Dunántúlon az utóbbi években emelt alkotások is ugyanúgy megérdemelnék az alapos és minden oldalú bírálatot, mint az ország bármelyik más részében produkáltak. Sajnos az ilyenfajta bírálat még mindig késik.

MAJOR MÁTÉ

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Gyűrű

Gyengülnek már a telhők sötétjében
lépkedő aranyszarvú ökrök, koronázott
homlokú bivalyok. Lassan vontatják
a szerelem szétesni készülő szekerét.
A napraforgószárból csinált lőcsök
megbarnulnak, a kikericsből font
oldalak kiszáradnak, a krizántémból
fűzött saroglyák lehullanak.
Jóhiszeműség: a választott kocsis,
leszédül a bakról, fehér sapkáját
átüti a vér.

Gomblyukamba tűzve
a fekete virág, mellvértemet nem dobhatom
télre, kell, hogy sokasodjon a hiánytalanság
földje. Halottaim nem emelkedhetnek ki
derékig szemétből, nem imbolyoghatnak
égett tagokkal álmaim szögesdrótokkal
kerített kivégzőtelepén.

Szólítom apámat.
Megjelenik az arc, eltakarja
az utolsó borostát az utolsó kalap.
Mozdulnak a rögök, akár a pikkelyes
iszap, ha jönnek a szomorú, vénülő halak.
A halhatatlan idő fényét sirokra ereszti,
látom a csiszolatlan követ, a jelölésre
való tömböt.

Halálfélelmem kígyógyűrűjét
senkisem feszitheti szét.
Vállamra bocsátják kócsag-fehér
szárnyukat az Isten öregedő almafái,
szőlőmben s szobám eresze alatt
jegesednek a bogyók, az ártatlan venyigék.

Szerelem

Fejet hajtottunk a tulipánokkal
üzenő tűznek. Megszámláltuk a füvet,
a sántító bogarak lábát, madarak tollát,
hogy ne hiányozzék semmi, ha az
irgalmatlanság karói megtizedelnek
bennünket. Zuhanásunk fölött kavargott
vörös angyalsereg, aranysátrak örvénye
hullámzott lovaink habot hörgő vágtája
mögött. Fejszéink visszahőköltek
a gyökerekből kicsapó indulattól,
omoltak kővel vert fogak, csorbult
szivárványok, holtakat hidegbe csavaró
vásznak. Égett fillérek hulltak iszapba
fojtott rózsák emlőiről, nagylángú
kengyelek alól megtiport szüzeket
emeltünk Madonna repülni akaró szobra alá,
honnét tört hangszereikkel menekültek
a baglyok.

Nem tömjénfüst többé a szerelem,
nem muzsikálnak nádsípokba bújtatott
királylányok: kardunk a földbe taposott
sárkányt levágta, fejét fölmutatta.
Kettétörtük a köntösök redőiből magasba
lendülő tört. Gondozzuk a márványharangoktól
hangos virágpalotákat, készül
a Gyémántpagodák elefántcsonttermeiben
a tánc üdvözlése. A Nagy Folyókon túl
letették a gabonát arató kést, úszik
a fekete dob a bambuszteraszok előtt.
A tenger lépteit hallgató cethalász
prémsapkája alatt vigyázza, melegíti
az Északra tévedt pillangót, csillagos
ejtőernyője szét ne fagyjon, habbá ne
szakadjon. A kékhajú nőt, a halszagút
szereti, hálót foltozó ujját, jégkunyhót
tapasztó tenyerét.

Alszanak a hófehér
medvék, a fókák, alszik az ég
rénszarvasbundánál barnább selyemben.
Eltévedt nyáját a pásztor:
kérdez a virrasztók kürtje
mennyei szekérről, földmélyi lángról.
Szemünket zárják fáradt liliommal.
Lábunkat kötözik feszülő gyolccsal.

MORVAY GYULA

Varázslat

Nem kétablakos, hanem egyablakos lesz a kocsi. Mindent elgondoltam, árjegyzékeket is néztem, igen, amiről te talán nem is tudsz, de „muszáj voltam", mivel látom, hogy elég lassú-eső vagy, de nem baj, itt a te feleséged. Krajzlert, vagy Taunuszt szeretnék, ha már nagyot gondolok; és az ember miért ne gondoljon nagyot, ha már kicsire is futja? Merszidesz csak akkor jöhet számításba, ha Európában maradunk terveinkkel; a kocsi nevében benne van a „merszi", a „köszönöm", mivel majd mondják, hogy no, ezek is köszönhetik a szerencséjüknek, hogy Merszidesz-kocsin járnak, a fene. Fiát – Fiát az egyelőre nem kell; és ne szakíts félbe; látom, hogy készülődsz megmondani, hogyan ejtesem ki a neveket. Igenis, hogy Fiát az, éppen tegnap láttam egy nagy „Csád"-kocsit; és azt is ki tudom ejteni. Amikor autóbuszkiránduláson voltam, ott mondták, hogy az CSÁD; úgy kell kiejteni, hogy CSÁD-kocsi. Most kimegyek a konyhába, valamit felteszek, te addig jól gondold át a dolgot: életünk gyönyörű szakaszához értünk.

Nem vagyok lassú-eső, miért lennék az, de téged nem lehet félbeszakítani, se lebeszélni – semmit sem lehet veled tenni. És nem Merszidesz az, szívecském, hanem Merszedesz; és mondd csak úgy, hogy Fiat. És igenis, hogy a szavaidnál maradok, és azt a betű-rövidítést úgy kell kiejteni, hogy CS-SZ-A-D, hogy szavamat ne felejtsem.

Jól van, de mégis csak Krajzlert szeretnék, a General Motors-tól, és tudom, hogyan kell kiejteni, mit szólsz hozzá? Úgy kell mondani, hogy „Dzsöneröö Mótorsz". No? Meg is mondom, miért szeretnék ilyen kocsit; azért, mert Icuék házat vettek száznyolcvan ezerért, de kocsit már nem bírtak hozzá venni; Nem csodálom. A ház rendes lesz, de trohedlin ne járjon az ember: erre is adjon valamit.

Icu azt mondta: majd elegánsabb kocsi is lesz, de később; úgy gyanítja, hogy az ura felcsípett egy kis nőcit, akivel megvan a hetyhety. Tehát nekem nem kell trohedli. És már amilyen jó lesz egy olyan Krajzler a Dzsöneröö Mótorsz-tól, már amilyen jó lesz. Már csak azért is meg kell mutatnunk Icuéknak, hogy – – mindjárt bejövök, csak felteszek valami ételt. Te csak mondd, a konyhában is hallom, hogy miket mondasz.

Nagyon meg kell gondolni, szívem, ezt a kocsi-ügyet. Ne hidd, hogy az csak úgy mirnixdirnix van. Nem úgy van. Iszonyú sok pénz kell hozzá, és honnan vegyem azt a töméntelen pénzt? Honnan? Kétszer is említetted, hogy már amilyen jó lesz az a kocsi: csak elszaladunk a hegyekbe. Igen, de autóból nem lehet látni a hegyeket: az autó csak rohan és rohan. Csak egy szusznyira áll meg, akkor kiszállhat az ember, körülnézhet, egyet-kettőt szippanthat a hegyi levegőből, azzal rohanhat tovább. Gyalog kell menni a szép helyekre, mint a diákok és a turisták mennek, akik szeretik a természetet, mivel az gyönyörű. És én is mondhatok neked valamit a sok autózásról. Azt tudniillik, hogy a hivatalban van egy tisztviselő, autója van, felesége örökölt, abból vették a kocsit. No és boltba, piacra, a Balaton mellé, a falu szélére, a tóhoz, gyerekkel az iskoláig, az állomásra, a szomszéd faluba, a városba, külföldre – csak kocsin ment. Gyalog csak a szobába, meg onnan ki járt. A végén, mikor a hivataliak kirándultak, a tisztviselő nem bírt járni, mivel már nyolc esztendeje csak kocsin ment mindenhová. Lerogyott. Nem bírt járni.

Elmegyünk a hegyek közé, meg összeszaladsz nekem öt-hat várost, megnézed, mi hol olcsóbb vagy drágább. És ahol olcsóbb, ott azt megveszed. Jelzem – ez azt jelenti, hogy öt-hat megyét kell összeszaladgálnod. Nem érted? Jézusisten, ne légy már olyan bumfordi. Új gazdasági mechanizmus van, remélem, ezt tudod. És az üzemek és a vállalatok, a vállalatok, jól jegyezd meg ezt a szót, a vállalatok is önállóak let-

tek. Nomármost a megyei Nagyker, meg a Kisker is – vállalat, tehát másképp-másképp szabták meg az árakat. Teszem azt nálunk egy tubus ragasztó öt ötven, máshol az kilenc negyven, kilenc ötven. Gondold meg: már egy tubuson is megspórolsz négy forintot.

Talán nem is tudod elképzelni azt a kocsit, azt a szépséget, azt az isteni élvezetet, amint benne ülök, organdin ruhám van rajtam, tudod, amit Párizsból kaptunk, nagykarimájú Rembrandt-kalapomat teszem fel hozzá, és te vezetsz. Zakó nélkül persze, mivel ragyogó nyár van, ingben vezetsz, fehér nylon ingben, fekete szalag-nyakkendőben, jobbkézzel tartod a kormánykereket, balkezed a nyitott ablakkereten fekszik, úgy, hogy mandzsettagombod látszik. Tudod, azt a kínai-jelekkel valót nem szeretem; van az az arab-díszítésű is, azt már inkább szeretem. Mert elárulok valamit; ha nem tudnád, nagyon is, nagyon utánavoltam, vagyok és leszek ennek a kocsinak, ennek a szépségnek és gyönyörnek, ha akarod tudni. És megkérdeztem: mifene vonalak azok? Ide-oda cikáztam, emberről-emberre mentem, és egy Budapesten tanuló arab diáktól megkérdeztettem, mit jelent a mandzsetta-gombon az az arab írás, betű vagy jel? És most fogd meg az asztal szélét, hogy hanyatt ne vágódj! Azt jelenti, hogy „uidaadun", ujdádun, magyarul – szerelem; ha lehet hinni annak a mind a harminchat fogát mutogató és mindig nevető arab beduinnak, vagy dervisnek, valami ilyesmit olvastam róluk.

Elég lesz a harminckét fog is. Igen, de neki olyan sok és szép foga volt, hogy harminchat is kitellett volna. Nézlek, szivi, hallgatlak, látlak, látom – a kocsidat, amit elémvarázsoltál. És hogy bal kezem ingujjában mindenki megnézi a mandzsettagombot, meg téged ott hátul a kocsiban. Ezt azért nem mondtam neked, mivel ez – természetes. Te ezt nem érted, de mondd: mit mondok majd magamnak, ha egyszer fehérhajú nénike leszek, a kandalló előtt, hogy én, a gyönyörű nő, csak egyetlen férfit tudtam meghódítani? Csak? Csak egynek tetszettem? Több szépség nem lett volna rajtam és bennem? Mit szólsz hozzá? Mondok valamit: igen, elédvarázsoltam a kocsit, meg azt a másik, szép, könnyű, elegáns, ragyogó életet. Még . . . még a neved se maradhat meg, ha tudni akarod! Abroncs János! Micsoda egy név ez? Abroncs. Egyszer keresztrejtvénynek akartam beküldeni nevedet. Lerajzoltam egy „A" és egy nagy „B" betűt – széttöredezve. Vagyis: A, B – roncs. Abroncs. A te neved.

Nagyon könnyen megmagyarosíthatod majd, de valami elegáns, szép névre. Az Abroncsot elhajítod, a fenébe. Nézd, szívem, elvettelek, mivel szerettelek. Nekem más az életfelfogásom, mint a tied. Miért? milyen az enyém? Hogy is mondjam: te – autó, csillogás, elegáns élet, ház, organdin ruha, ami van, én meg – becsületesen dolgozni, a kezemhez ne ragadjon két fillér sem, nekem nem kell a börtön, mivel becstelen dolog annyi pénzt görbén előteremteni; honnan is tudnám? Honnan? – Honnan, honnan. Most láthatod, milyen nehézkes vagy. Honnan; onnan, hogy egy nagyot „sikítasz" – és kész. Máshogyan nem megy az, fiacskám. És vedd tudomásul, szivi, hogy nekem kocsi – kell.

Könnyű ezt mondani; könnyű követelődzni. Most a mama házában lakunk, egyedül keresek – honnan vegyem azt a pénzt? Lopjam? Hogyan, mikor, miért, mennyit, ki üli le a börtönt? Mi lesz a kocsival, hiszen azt is elveszik, ha egy nagyot „sikítok"; azt meghallják, hogy úgy mondjam.

Jaj, még arra is tanítsalak? Ugye, hogy milyen gyámoltalan vagy? Ugye? Hallottam, mondták, az emberek sok mindent tudnak, mondanak, hallanak, továbbadnak, amit mások nem tudnak, vagy nem is kell tudniok – egy ember úgy csinálta, hogy odafigyelt; mindent figyelt, mindent. Észrevette, hogy a városba megjönnek a postautalványok, azokat kihordják és viszik az utalványokra a pénzt. Szivikém, eddig ez így volt, ezután is így lesz; itt nem lehet felkajmolni sok pénzt. Várj, ne vágj bele! Utalványok, egy helyre viszi a sok pénzt, de mégsem viszi, mivel kétszer már volt ott, már feljegyezte magának az illető személyigazolványának a számát. Nnolátod. És amikor a sok pénzt vitte, ő írta le a személyigazolvány számát, ő írta le az átvevő nevét. Még nem fejeztem be, hogy miért lehetett ezt így megcsinálni? Azért, szivi, mivel észrevette, hogy a posta a városba érkezett utalványokról nem készít kimutatást. Az aláírt utalványokat felküldi Pestre, egy évig, vagy három évig keresse, aki akarja. – És ha a

felvevőnek megírják, hogy kapott pénzt, de mégsem kapta meg? Hát akkor kerestesse ki Pesten, szivi.

Miért úgy mondod, hogy szivi, amikor az szívem? Már nem is mondod másképpen, csak úgy, hogy cuki, diri, fagyi, csoki, isi, randi, suli, uri, süti a sütemény. Mondd rendesen. Most is csak azt mondhatom – nem! Nem sikkasztok, nem lopok, nem rabolok. És pont. Becstelenné tegyem magamat? Miért tennéd magad „becstelenné"; becstelen csak egy „olyan" nő tud lenni, de egy pacák, az nem. Lottónk is van; százszor elosztottam a pénzt, ha ... ha ötös találat lenne; akkor nem vacakolnék itt így veled, hanem. Hanem először is, mennyit is tennék a bankba, kamatra? Ötszázezer forintot. Ötször öt, az huszonöt, vagyis havi kétezerötszáz forint tisztán, a kamat. A többinek már ezerszer van helye, már annyiszor elterveztem: mi mindent veszek. Ha ötös találatom lenne, nem fájna a fejem a kocsiért. Mindig csak az a kocsi, már nincs is más az eszedben? Kocsi nélkül nem is tudsz boldog lenni? Vagy csak ezért és csak ezért jöttél hozzám, hogy mellettem majd ilyen álomvilágban fogsz élni? – Miért ne? Miért ne gondoljak, legalább gondoljak szebb, gyönyörűbb életre? Már azt sem engeded meg? Mert mit látsz magad körül, ha jól kinyitod a szemed: azt, amit elédvarázsoltam. Élvezetes, szép életet. Nem ezt mondja a rádió, nem ezt mutatja a televízió? Mit gondolsz, nem ezért találták ki és utánozzák az angol bitleszesek frizuráját, akik egyébként hóbortjukkal milliókat kerestek Angliának, most aztán lorddá lettek, akárcsak Drake kapitány; az is pénzt, aranyat hozott Angliának, az is lorddá lett; és nem azért látsz mini szoknyákat a tv-ben, hogy megmutassák a nők, mennyivel szebb egy szép láb miniben? Láthattad: szinte hálóingben tapogtak. És mindig azzal nyösztetkölődzöl, hogy honnan, honnan, honnan az istencsudájából azt a sok pénzt? – Kiszaladok, fiacskám, valamit fel kell tenni; előbb csak összenéztem, hogy mit kellene feltennem.

Két malomban őrölünk, fiacskám. Jó, legyen Krajzler kocsink. Jó, vegyünk külföldi autót, hozassuk be, fizessünk hatvanezer forint vámot, aztán nyüglődjenek a köppennyel, a benzinnel, a kaszkóval, a biztosítással, az adóval, a mit tudom én még mivel. – Édes fiam, az nem „köppeny", hanem csak köpeny, és különben is. Jaj nekem ezzel az „és különben is"-sel, jaj nekem. Jó, veszünk Krajzler-kocsit, behozatjuk, de kálvária lesz az, ha megfeszülök, se tudom megvalósítani, de te csipkésre rágod az ember fülét, mint a káposztát azzal az autóval.

Még a jelzéseket is jobban ismerem, mint te! Tudom, mit jelent a nagy H – ez természetes, a BG-vel és a GB-vel nem vagyok egészen tisztában. Te tudod, mi a különbség? Tudom. BG – Bulgária, GB – Anglia. Hol van ott a nagy „A"? Ott van, ha nem tudnád. Nincs ott. Ott van: Great Britain. Nézz utána! – Jajá, hiszen hallottam, tudtam, csak elfelejtettem. Ugye, úgy kell kimondani, hogy „Grejt Britn"?

Valahogy úgy. És macit is veszek magamnak a kocsiba; a takarókat már kinéztem magamnak, lehet, hogy neked nem fognak tetszeni. És sietned kell, milyen színű kocsit veszel, aszerint csináltatom a ruhámat. Sőt: a ruháimat. Hát hány ruhát csináltatsz? Egy nőnek – sok, nagyon sok ruha kell. Tavaszra, nyárra, őszre, télre, reggel, délben, este, kisestélyi, nagyestélyi, csak nálunk, ebben a nyomorult kisvárosban nem rendeznek bált, hogy az ember felvehetné a rendes ruháját, hogy megnézhetnék benne. – Nézd, azok a boldogok, akik azt mondják: egyszerűen, szerényen élünk. Megkeressük megélhetésünket, el is megyünk ide, oda, de nem mindjárt kocsi, még hozzá ilyen luxuskocsi. Garázs se lenne hozzá. Azt is építeni kellene, dehát, fiacskám, elégedjünk meg azzal, ami van. És te nem is törődsz vele, hogy mindig, egyre több legyen, teneked mindegy, mit érzek, amikor látom, hogy az Icu új házban lakik, új kocsiban jár. Igen, de nem esznek, nem isznak, a kocsi minden pénzüket elviszi. És gyerekük sincs. Nekünk sincs. Nincs, mivel – nem akartál és nem is akarsz. Hogyan, miből tartanád el a gyerekedet? Hát a kocsit miből? Egy kisgyerek talán olcsóbb, mint egy Krajzler.

Hová kanyarodtál, miket beszélsz? Ahelyett, hogy minden eszedet, erődet a kocsira összpontosítanád, ahelyett is össze-vissza gagyogsz.

Mamád házában lakunk. Adjuk el, hogy kocsit vehess? No látod, ez lehetetlen; a

mama – mama. Édesanyád, támogatni kell őt. Majd rábeszélem, hogy adja el a házat! Megőrültél? Hol fogunk lakni – a határban, árokszélen, bokrok alatt? Ne tüzelj, ne tüzelj, látom, hogy kommunista felfogásod van, de nekem nem az van. Nekem az élet kell, ami egy életben egyszer van, nem érted? Nincs jogom az igazi, csillogós élethez? A tv-ben láthattad azokat a kínai meg rokokó divatú kabátokat a gitárosokon; mit gondolsz, nincs jogom olyant csináltatni? És nincs jogom olyanban járni? Ha azt mondom – á, te rávágod, hogy nem á, hanem – b. – Nemhogy szerényen örülnél az életnek, te már előre szerteszórod a kocsi ragyogását, szépségét, már előre éled azt a varázslatos világot, de várnod kell vele. – Vezetsz majd, nekimész valaminek – vége a kocsinak, hajtási engedélynek. No és? Végül is ez a sorsa a kocsiknak. Amerikában autótemetők vannak – láttam a tv-ben. Összeroppantják a kocsit, be az olvasztóba. Előbb-utóbb! De addig – élvezték az életet. És vesznek egy másikat 2789 dollárért. Ennyibe kerül egy olyan „Dzsöneröösz Mótorsz" kocsi, amit úgyis tudsz. Dollárban nem számolok, ott nem tartok, de ott vagyok, hogy az uram – nem ért meg engem, nem érti meg életfelfogásomat, ő így, én úgy, és ebből jó nem sülhet ki. Csak ne kezdd! Mit szólnál hozzá, ha azon mániáznék, hogy egy villát építek valahol a hegyekben, valahol a Rózsadombon, valahol a Kárpátokban? – A Kárpátokban? Mifene ütött beléd? Igen, ott. Vadásznék, medvetalp-kocsonyát ennél, és szőrmebundád lenne. Medvéből, te okos? – Miért ne? Valódi szőrme lenne, és nem műszőrme. – Kék lenne a kocsi, tehát citromsárga shantungruhát csináltatnék magamnak, de most kimegyek, megnézem, mit kell készítenem. Mamának ne szólj, ismerem őt, nem adná el a házat. Sokan úgy csinálják: a szülőkkel mindent eladatnak, magukhoz veszik őket, aztán nem törődnek velük. Mindjárt, mindjárt.

Jó, menj, de ha a mamához mész, az – válóok. Légy nyugodt, nem oda megyek, persze nem adtam fel a reményt. Neem, fiacskám, én soha nem tűzöm ki a fehér zászlót, ezt vedd nagyon jól tudomásul. Kocsi lesz, az – halálbiztos. És nemhogy örülnél, miszerint téged is átalakítlak: például fekete nadrágban jársz, fehér nylon inget veszel hozzá, ezt már említettem, keskeny szalag-nyakkendőt, és – És ebédelni a Pannóniába megyünk, vagy az Imperiálba, de zakó nélkül jössz; és a kocsit szem előtt, kéznél tartod, hogy lássuk és lássák! Aztán. Aztán legalább egy idegen nyelvet megtanulsz. Titokban, látod, én már gagyogok idegen nyelven! Ne mondd! Melyik nyelvet beszéled? Többe is belefogtam, de – nehéz. Az én fejem már nem fogja az idegen szókat. Mégis, mit tanultál eddig? Hát – franciából bemagoltam, hogy – – figyelj: „Vu pörmötté, mösszjő, zsö nö parlé franszé", hogy „Engedjen meg, uram, nem beszélek franciául". De ha a Balaton mellett, holdas estén, a padon a száját akarja számra nyomni, azt mondom franciául, hogy – „oui". Nohát látod: itt, ebben a varázslatos és ragyogó világban – itt veszítelek el. Hát erre is gondoltál? Nem szégyenled – – ? És angolul is tudom mondani, hogy „Yes, szőr", és megnézem a képét, megberetválkozott-e? No igen, hogy erre is rátérjek, ha már kérdezted, hogy „ez is" benne van-e ebben a gyönyörű világomban? Hát – igen. Benne van, mivel benne kell, hogy legyen. Értsd meg; ugye, megérted, mivel te okos férj vagy. Hiszen azt akarom, hogy más, modern, elegáns, kék Krájzleros Abroncs János nevű uram legyen, aki mandzsettagombosan vezet kocsit, nem pedig minden reggel kinyújtja karját, és felhúzza fekete klott könyökvédőjét; egyiket is, másikat is, és ír, ír, ír. Kiírja magát ebből a világból. Még bundát sem bírtál venni.

Milyen nehezen érted meg, hogy elmész dolgozni, és akkor mindjárt, minden másképpen, jobban lesz. Rögtön vehetünk bundát. Ááá, elmehettem volna, de – – nna, hagyjuk. Nem szóltam semmit, azt is halkan mondtam, de ha odaadtam volna magam, akkor jó, még jobb állás is lett volna. Nem is szabad, nem is lehet, nem is kell ilyet mondani, de mégis mondom, csak eddig hallgattam előtted. – No de a kocsiért meg talán kész lennél – – Az más, szivi. Az megint más.

Könyökvédősen keresem a megélhetést, de neked nem ez kell; neked rögtön pénzes ember, úriember, burzsoá, tőkés, gyáros, milliomos kell. Akik azt a kék Krajzlerkocsit készítik, azok egyszerű emberek, azok nem is ülnek az általuk gyártott csodakocsikba, mégis boldogok. És ha a gyáros úriember embertelenül fizeti őket – sztrájkolnak. Harcolnak, nem hagyják a falatot, amit családjuknak keresnek; így fogd fel

a dolgot, ne másképp. Kommunistának mondtál. Miért, hát az nem is ember, mivel egyszerű, munkálkodik?

Jójó, hagyjuk a „lelki fröccsöket". Elvettél. Te ilyen vagy, én olyan vagyok. És ha nem tetszik, hogy milyen vagyok, elválhatsz. Ezt mondod, és ezt ilyen közönyösen mondod? Jézusisten, nézd, megfordítom a dolgot: te vedd meg azt a kocsit, te húzd fel a könyökvédőt, te, te! Én meg majd rágom a füledet, hogy mi lesz, mi lesz azzal a Taunusszal, meg az MB–1000-rel. Remélem, tudod, mit jelent ez a márka, ez az embléma? Nem tudod? Nnnolátod! M – az Mladá, B – az Boleszlav. Egy cseh város neve. Az az 1000 pedig a köbcentit jelenti. Nnolátod. Látom, hogy gyűrögeted a zsebkendődet. Mindjárt bőgni fogsz. Csak sírjál egyet, attól megkönnyebbülsz. Igen, csak sírj. Elfogadom, „én olyan vagyok", aki nem tudja neked leakasztani azt a varázslatos kocsit, melyet megidéztél, de amelyre nincs pénzem, amelyért nem sikítok. Tudom, készen állsz arra, hogy „elajándékozd kegyeidet", mint mondják, hogy kék kocsival ajándékozzanak meg, de ez ma nincs. És jó is, hogy nálunk nincs. – Hazajött a mama, menj ki hozzá!

Gyerekek, nem is gondoljátok, mennyire örülök! Ennél a nyomorult spenótnál hogy mennyit alkudtam, de sikerült hetven, hetven! fillért lealkudnom. Talán – – talán valami volt köztetek? Nem is mondtam, találkoztam Zsuzsi nénivel; ti nem ismertétek őt. Volt egy kis valamije, azt eladatták vele, aztán elvitték őt a szociális otthonba, de még ott se fizettek utána. A veje meg sikkasztott, most se autó, se ház, se semmi, csak a börtön. Zsuzsi néni meg kijött a szociális otthonból, mivel a bíróság mindent visszacsinált. Mindent. Úgy örül, a lelkem, Zsuzsikám. Örülök, hogy nektek eszetekben sincs ilyen „üzlet", ilyen „bolt".

Rá se néztek Zsuzsi nénire, rá se néztek. Az ő vagyonkájából vett kocsin ki se vitték az állomásra; egyszer sem látogatták meg őt az otthonban. Ilyen kegyetlenek. Aztán a bíró odaítélt. Flancolni akartak, de nem lehetett: sikerült megakadályozni; most mindent vissza kell fizetniök. A veje, lánya dolgozik, de fizetésükből nagyon sokat levonnak; Zsuzsi néninek meg meghagytak annyit, hogy megél belőle. Nem engedték meg, hogy így kinullázzák Zsuzsi nénit a valamicskéjéből. Majd ti is megleszteK; az urad keres, szorgalmas, legjobb lenne, ha te is megfognád a dolog végét. Itt a kis ház, ebben ellakhattok velem; ha meghalok, akkor meg a tiétek lesz, akkorra lesz két kisgyerek: egy kislány: Ági lesz a neve és egy fiú, Zoli lesz a neve; és majd úgy hívjátok, hogy Zoltán-Zultán, Zoltán – Szultán, Zolika. No jó; sietek, ma spenótot, vagy paprikáskrumplit teszünk fel? Paprikás krumplit mondanék; kettőnyolcvanas kolbászt vettem bele. A gyulai, meg a többi nagyon drága. Annyit cipekedik, fárad, dolgozik az ember, hogy az csuda, de hát, de hiszen hát mitől ilyen szép ez az egész világ, úgy, amint van? A munkától. Amely nélkül sem az ember, sem a világ nem lehet meg. A mama besietett a konyhába, s feltette a paprikáskrumplit.

Lánya egyet lépett a varázslatos körből, melyet szétszakított, és ott állt a konyha küszöbén; mögötte a varázslat foszlányai lebegtek.

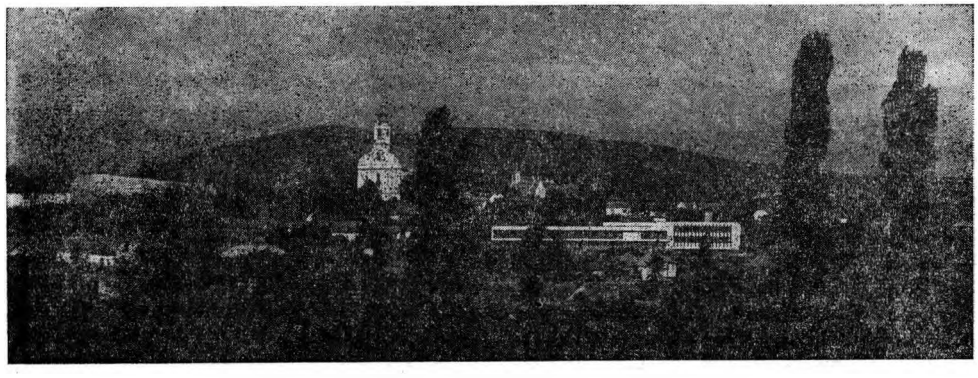

A pécsváradi gimnázium és általános iskola

MARSALL LÁSZLÓ

Kút és galamb

Kútgém feje.
Hintázó galamb.
Padlás-gerendán gyerekkori léptek.

És odalent:
virrasztó halántékok.
Eres kövek.
Kút.
Rezdülő sötét szemüreg.
Itt némán búcsúznak el az öregek.
Elfelejtett temetők
mélyen a szemfenék alatt.
Kút.
Lapockacsontok.
Elhányt kapavasak.

De a kút könnyeil
A búcsúzó a legszomjasabb.
Mindenkit megitat.

Galamb.
Gyerekkor padlása.
Fehér ágylepedő.
Galamb.
Boldogok vitorlása.
Rajongók utazása.

Találkozás csodája:
vér kalandozása
búcsúzó szem utolsó lobbanása.
Enyém a kútgém ringatózása.
Kút és Galamb.

Örök.

Csontszín lépcsőkön

Leány-szem szögecskékről
asszony-szem csillagokról
csüngnek széljárta gangon
a paprikafüzérek.
Minden piros toronyban
egy-egy virágos Május
minden piros toronynak
ajtaja is virágos.

Megyek feléd a magvak
csontszín kerek lépcsőin
oda, hol összefutnak
a bíbor bolthajtások,
ott ülsz, vársz mozdulatlan,
ott aranykoszorúban,
és elfogynak a lépcsők
mint könnyek elpörögnek.

BERTHA BULCSU

Kőfej, kőarc, kőszemek

A sötétkamra, melyben naponta órákat töltök, valójában jelképes is lehetne. Zug, melyben összpontosít az ember, s a lényeg egyetlen kis részletét igyekszik a szépség segítségével elfogadhatóvá tenni. A világ persze drótokon, réseken át ide is beszivárog és megzavarja a munkát. A kép, melyet most a hívóban áztatok, csak a kontúrokat jelzi, s az árnyalatok, ha elsötétlenek is, nem harmonikusak az egésszel. Talán a papír kemény, talán a vegyszerek összetétele hibás... Bárki megkérdezhetné, hogy mi szükség van az ilyen keresgélésre, s miért éppen képekkel vacakolok amikor, és holott... Aligha tudnék válaszolni, de nem kérdezik meg. Aztán, ha jól belegondolunk az egészbe, akkor az sem biztos, hogy tevékenységemet fotómunkának nevezhetjük, hiszen a valóság belsőbb megismerésére és ábrázolására törekszem. De ez most nem is lényeges. Nyár van, kora délután. Laboratóriumom kilencvenszer egytízes helyiség, mely a szomszédos lakásokban mindenütt élelmiszerkamraként szolgál. Mi soha nem tartottunk bent élelmiszert. Pontosabban egyik évben őrizgettünk a felső polcon fél kilónyi tarkababot. A feleségem a Bosnyák téri piacon vette, mivel megtetszettek neki az óriási babszemek. Úgy terveztük, hogy telket vásárolunk a Balaton mellett, és a kerítés mellé elültetjük a babot. De felmentek a telekárak, s pénzünk egyébként sem volt. Főzelékké változott a díszbab, karácsony hetében ettük meg, ecetes hagymasalátával. – A ház, melyben lakunk, négy emeletes, két kapuja van, a kapukon, s a nyitott körfolyosókon át százharminchat lakásba lehet eljutni. Mind a százharminchat lakás egyszobás. A körfolyosótól mindössze egy három milliméter vastag ablak választja el a műhelyemet, és a fekete elsötétítő papír.

Valahol egy asszony mosogat. Lábasok, evőeszközök csengnek. Rádió szól, beszélgetnek is. A folyosó örökké tele van hangokkal.

Szomszédságunkban egy éjjeliőr lakik, nyög és höbög. Most is kint ül a körfolyosón, s az udvaron hancúrozó gyermekekre és kutyákra kiabál:

– Csönd legyen! Nem értitek?! Csönd legyen, a konyhában alszanak...

Heten laknak a szomszédunkban. Az Öreg, a felesége, az idősebb lányuk és annak kisfia, valamint a fiatalabb lányuk a férjével és kislányával. Az Öreg igazságtalan. Fiatalabb lányának a férje meglehetősen barnás árnyalatú. Cigány, vagy félig cigány. Ruganyos járású, derűs legény. Vásárolt egy táskarádiót, s az Öreg elvette tőle. Ha éppen senki sem alszik a konyhában, az Öreg órákon át a folyosón ordíttatja a rádiót, nem törődve a szomszédokkal, más alvókkal és kábultakkal. A folyosókon pedig jócskán akadnak még fáradt emberek. Az Öreg szomszédságában egy munkás lakik, sánta feleségével, lányával, fiával, és a kutyájával, akit Ritznek neveznek.

Az idén az alacsony, borostás arcú munkást nélkülöznünk kell, mivel lecsukták. Senki nem tudja, miért. A házban úgy vélekednek az emberek, hogy lényegében valami félreértésről van szó, semmi esetre sem igazi bűnügyről. A fiát felvették helyette a kazánokhoz. Az üzemben tartják a helyét, visszavárják. A gyerek most az apja kerékpárjával jár át Kőbányára, s általában este érkezik haza. Néha azonban délelőtt is felbukkan a folyosón. Ilyenkor ököllel veri az ajtajukat, és szitkozódik. Hiába. A húga nem nyit ajtót. Kövérkés leány, tizennégy esztendős.

Ritzéken túl egy rendőrőrmester lakik négy gyermekével, asszony nélkül. A legidősebb lány vezeti a háztartást. A rendőr szomszédjáról már semmit sem tudunk, érthető, messze esik tőlünk az ajtajuk.

– Négy embernek kényelmes, de hétnek már kicsi...

Azt hiszem, a postásnak magyaráz. Tegezi a postást, a handlét, a házmestert... Ilyen éjjeliőrt én még nem láttam. Februárban ing nélkül, félmeztelenen mászkál a folyosón és rendezkedik. Ha módja nyílik rá, mindig a növendéklányokat rendezgeti. Közben beteg. Azt hiszem, cukorbajos. Esténként áthallatszanak a nyögései. Nyög, vagy ordít:

– Te Bözsi, hová tetted az üvegcsét!? Hun az üvegcse Bözsi?! Add elő az üvegcsét Bözsi, mert megváglak!

Bent a szobában cseng a telefon. Hirtelen leöblítem a képet és belenyomom a fixirbe. Úgyis rossz. Egy író telefonál. Azt kérdi, hallgattam-e a rádiót, mert bemondták, hogy a Holdon hagyott szeizmográf atombombányi rengéseket jelez. Mi az én véleményem? Mitől reng a Hold?... Amióta az amerikaiak leszálltak a Holdra, most telefonál negyedszer.

Kék, ernyőzött kriptont gyújtok a laborban. Bámulom a képet. A kontúrok jók, de felismerhetetlen, hogy a fogaskerekekben végződő gúlákat honnan éri a fény. És persze a népi szőttes mintái sem látszanak, mely a háttért adja jellegzetes formáival, kicsit az időtlenségbe mosva az egész kompozíciót. A folyosón höbög az Öreg. Éjjeliőrt még nem untam ennyire, mint ezt.

– Ha nyerek a Totón itthagyom az egész bandát. Veszek magamnak egy egyszoba komfortos lakást, és csak heverek. Nem hagyom magamat ingerelni. Az orvos is azt mondta, ne hagyjam magamat ingerelni...

– Nem nyer – hallatszik a postás hangja, vagy a handléé, vagy valaki másé.

– Mondom, ha nyerek... Egyet sem viszek magammal, még az öregasszonyt sem. Elég volt nekem ebből a bandából. Csak heverek majd.

Új papírt kaparok elő a fiókból és a gép alá igazítom. A fejemben tél van. Gumitalpú félcipőm csúszkál a hóban. A körzeti orvos rendelőjében harmincan szürcsögnek. Az öregasszony is, a Bözsi. Mellém húzódik, sóhajt. – „Most megkérdem tőle, hová az istenbe rakja el örökké azt az üvegcsét..." – De megelőz:

– Jaj Istenem... Meghal az Öreg...

– Talán csak hülés...

– Meghal... Hujjogat álmában... Mi lesz itt énvelem?

– Erős embernek látszik...

– Mi lesz itt énvelem?... Az Öreg nélkül fél évig sem bírom... Az Öreg nekem az egyetlen támaszom...

– Ott vannak a gyerekek... És az ijedtség mindig nagyobb, mint a...

– Szegény Öreg, elmegy előttem... Helyet csinál...

Három nap múlva az Öreg halk, erőszakos hangja szűrődött be a fagyottan pendülő ablakon:

– Hadd lám, milyen bugyigód van... Na, hadd lám...?

– Menjen már... Mit gondol maga? – ernyedten tiltakozott a Ritz lány. Szinte magam előtt láttam kigúvadt szemét, hepehupás kövérségét, s a porrongyot mellyel valószínűleg az ajtóban tétovázott.

– Na, gyerejde, mutasd meg a bugyigódat...

– Miket gondol maga...?

– A Jóskának bezzeg odatartod... Meg annak a Feri gyereknek is...

– Nem is igaz...

– Ne beszélj! Mindent látok. Anyád alig hogy kihúzza a lábát, ezek már itt koslatnak a folyosón... Azokkal, azt hiszed, jobb...

– Takarítanom kell.

– Na gyere be... Senki sincs idehaza, csak én... Adok egy tízest ha bejössz...

– Tízest?... Mit kapni azért?

– Majd összegyűjtöd.

– Nem.

– Na gyere be... Ha begyüssz, nem mondlak meg... Anyád már a múlt héten is kérdezett felőled...

– Az anyu...?
– Ha apád kiszabadul, agyonver téged. De nem is lehetne csodálni...
– Bemond neki...?
– Ha begyűssz, nem szólok semmit.

Csend lett, becsukódtak az ajtók. Fél óra múlva a lány hangja ismét kiszivárgott a folyosóra:

– Nem mond meg...?
– Nem... De azzal a Ferkóval nem ám, hogy összeadod magad? Elégedj meg a Jóskával. Ha a Ferkót is beengeded, bemondlak...
– Vén disznó... Eresszen már...
– Na hadd lám, milyen most... Na hadd lám...?
– Azt ígérte, nem mond be...
– Nem hát... De azt a Ferkó gyereket nem akarom látni a folyosónkon... Megértetted...?

A Ritz lány halk pityergését beszippantották az ajtók és ablakok. Este aztán elölről kezdődött minden. Az Öreg nyögött és ordított: „Bözsi!... Hová tetted az üvegcsét...?"

Ez már lágyabb papír. A gyér kék fényben is látszik, ahogy a hívó előcsalja a formákat. A fogaskerékben végződő gúlák, mint a szörnyek, hatalmassá növekednek az ernyedt papíron. Először azt a címet akartam adni a képnek, hogy „Kompozíció". De meggondoltam. Sokkal többet mond az új címe: „Tértanulmány 1969". Két hete megvan már ez a címem. Az első napokban különösen jónak hatott. Minden bent volt akkor még. Azóta persze sokat vesztett az erejéből. Hallom a rádióban, hogy „Balett 1969", és „Fesztivál 1969"... Hogy miért csinálják ezt, érthetetlen. Nem lenne egyszerűbb, ha „Balett est", vagy „Idei balett est" címen hirdetnék a műsorukat? – „Tértanulmány 1969"... Mennyire más ez. A feleségem szerint minden bent van ebben a címben, bár a képet még nem látta. Olyanok ezek itt, mint a szörnyek... De milyen tértanulmány az, ahol a tárgyak egymás árnyékába olvadnak? Hol itt a háttér? És a közeg? Egymáshoz viszonyítva hol helyezkednek el ezek a fogaskerekek? Képtelenség az egész... Mindig tudtam, hogy lágy papíron nem lehet dolgozni... Persze a kemény sem jó... Az elnyeli az árnyalatokat. Semmi nincs a gulák között, csak a natura.

– Mit csináltok azzal a kutyával te?
– A Ritzzel...?
– Egész éjjel vonyít... Azt mondja a vejem, nem tudnak tőle aludni...
– A Ritz vonyít...? – kételkedik a lány és valamilyen nedves rongyot csapdos a korláthoz.

Szép kerek már a hasa, az iskolából is kitiltották. A nyolcadik általánost majd a levelezőn fejezi be. Legalábbis ez a terv. A koslató legények elmaradtak, az Öreg hangja is rekedtes, ingerült:

– Veritek azt a kutyát...?
– A Ritzet?... Nem...
– Akkor rosszat érez ez a kutya. Egész éjjel vonyított.
– A Ritz semmit sem szokott érezni... Süket...
– Attól még érezhet... Ok nélkül egy kutya sem vonyít...
– Mi nem hallottuk... A Ritz ugatni sem tud... Hogyan vonyítana...?

A szobában ismét megcsörren a telefon. Egbert Iván beszél a drót másik végén. Azt mondja, hogy vasárnap vitorlásverseny lesz. Levinne magával Füredre. Nekem sem árt egy kis napfény, s merő passzióból készíthetnék róla néhány felvételt. Természetesen a hajón, verseny közben. Azt mondja, előfordulhat, hogy nem lesz első, csak helyezett, s akkor a hivatalos riporterek őt nem fotózzák. Neki viszont nagyon kellenek a képek, mert a Hans G. Strepp már megírta róla a riportot a „Die Yacht" számára, s ott képek nélkül nem jelenhet meg anyag. Vannak ugyan régi fotói, de a „Die Yacht" csak friss konkrét anyaggal szeret dolgozni.

– Jól van. Ide jössz értem...? – hallom a saját hangomat, de a gondolataim már a bútorok mélyén matatnak. – „Hol lehet az én fürdőnadrágom?... Az idén még nem fürödtem a Balatonban, de tavaly... Vagy tavalyelőtt volt az?... Lehet, hogy nincs is fürdőnadrágom... Talán a szekrényben... Még a színére is emlékszem... Igen, valami kékes vászon... Vagy talán zöldes inkább..." –

– Igen, pénteken... De minek olyan korán lemenni?... Edzés?... Valóban, erről megfeledkeztem... Pénteken...

A hívóban megfeketedett a „Tértanulmány 1969". Semmi nem látszik rajta, csak sötétség. A hívóban nem lehet képet hagyni... – „Ha nem kerül elő a fürdőnadrágom, legfeljebb veszek egyet... Mennyibe kerülhet egy fürdőnadrág, ötven forint?... Ha szabad árformába tartozik, akkor száz is lehet... Úgy kell kérni, hogy úszónadrág, akkor olcsóbb... Majd hullámvölgyben készítem el Egbertről az egyik felvételt... Akkor úgy jön ki, mintha a víz felette lenne... És ami adódik, vitorlákkal, zászlós bójákkal a háttérben... Lehetne egy tanulmányt is készíteni a bójákról. Biztosan csíkosak a bóják... Ha összemontíroznék két képet? Mondjuk egy márványasztal felülete, melybe bent úsznak a bóják... Viszek színest... Vagy az Egbert Ivánt a márványba... Egbertnek csak a feje látszik ki a márvány síkjából, s körülötte óriási zászlós bóják úsznak. A bóják közül egyetlen egy csíkos lesz, a többi dominószerű vágással..." –

– Jónapot! – nyers, nehéz hang ütődik a falnak.

Kint az Öreg rekedten csodálkozik:

– Hát maga, megszökött?

– Harmadoltak... Itthon van a család?

Ajtó nyikordul. Alighanem a Ritz lány kiállt a küszöbre. Riadt a hangja:

– Aptya... Csókolom...

Csend, majd a kiszabadult munkás nehéz hangja:

– Meghasasodtál!?

Az Öreg alatt nyikordul a szék. A lány hallgat.

– Meghasasodtál, az anyád hétszentségit!... Agyonváglak, te ringyó... Téged is, meg aztat is... Akármelyik volt!... Na! Nyögd ki!

Falnak koccan az ajtó, majd becsapódik. Már bent, a kis lakás előszobájában harsog a vastag, nehéz hang:

– Kitől van? Beszélj, mert kitaposom a beledet!

– Aptya, én ...

– Kitől van?!

– Aptya, én soha többet...

Pofon csattan, zuhanás dong a folyosón. Az alsóbb emeleteken ajtók csikorognak. Hallgatózik a ház.

– Kitől van?!

– Aptya, drága aptya... – zokog a lány.

Ütések csattannak. A lány sikogat, üvölt.

Az Öreg némán üldögél a folyosón. Vagy talán már felállt, odament, és...

– Kitől van? Beszélj te ringyó!!

Ordítás, zuhanások. Csörömpölve beszakad egy ajtó. Hirtelen csend lesz. Talán az Öreg felugrott és...

Nagy a csend. Mindenütt. Az egész ház mozdulatlan.

Mi van itt?... Kilépek az ajtó elé.

Az Öreg egykedvűen üldögél a széken, és a galambokat nézi. Cigarettázik. A galambok az udvar mélyében köröznek a félkopasz fák felett.

Nem tudom, hogyan került kezembe a gép. Felemelem, s az Öreg fejét pontosan elhelyezem a keresőben. Kattan a kioldó. Az Öreg nézi a galambokat. Meg sem rezzen.

Feltárul Ritzék ajtaja. A munkás sápadtan áll a körfolyosón.

– Vérzik a lány – mondja és néz ránk dermedt rémülettel.

Ázik a film, aztán a papír. Az arc gödrei, mint a kráterek. Soha nem tűnt fel, hogy bajsza van. A rozsdás sörték alatt félig tátva a száj. Sötét üreg. A szemek táskásak, kőszemek. Kőarc, kőszemek, kőbajusz. Zsírkő, százéves berágódásokkal. – „Mi lenne, ha az Öreg arcát beépíteném a tértanulmányomba. Előtérben a fogaskerékben végződő gúlák, a horizonton pedig félbalra ez az arc, kőszemekkel. Vagy csak a kőarc, háttérben a horizonttal. Aláírás: „Tértanulmány 1969" ... Keményebb papíron, jól fakítva ... Vagy csak: „Tértanulmány"? Vagy: „Az arc ..." Ez nem jó. A zsüri portrénak vélné, és az általános emberit keresné a zsírkő türemkedéseiben ... Igen így a legjobb, a horizont és az arc együtt ... Kőfej, kőarc, kőszemek ..." –

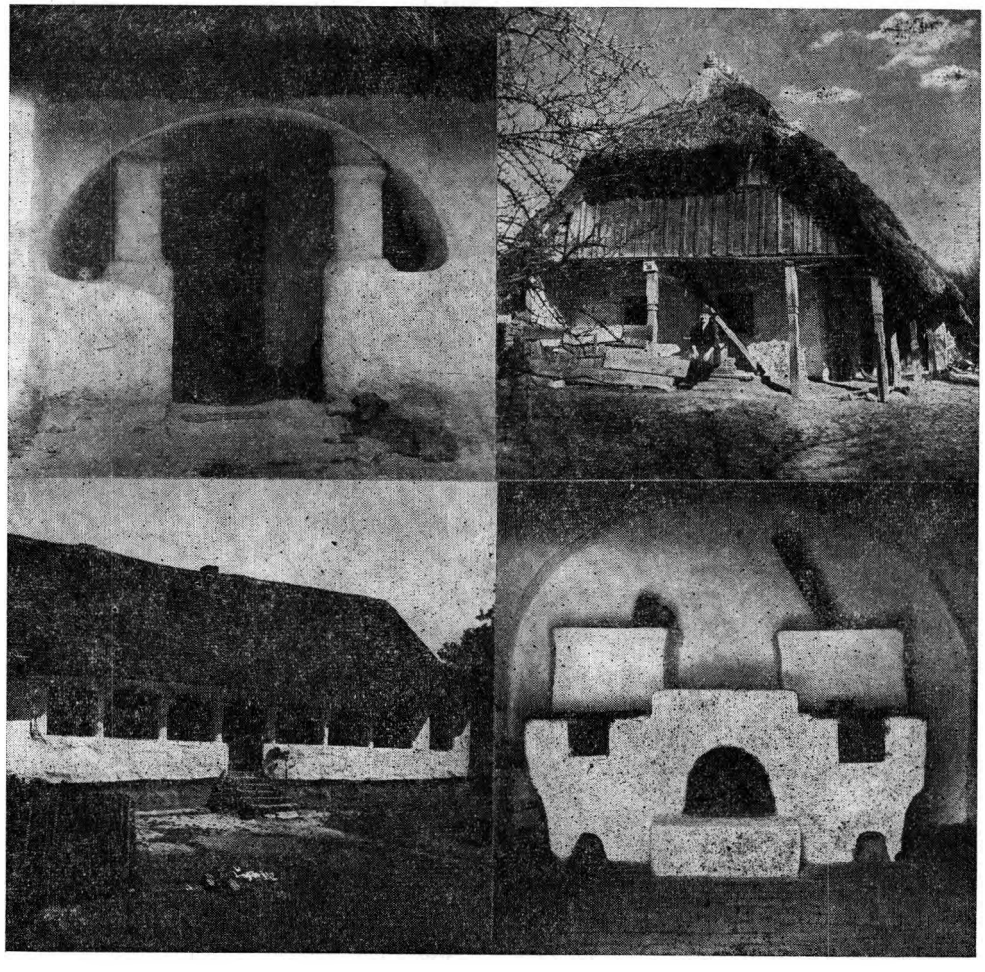

Baranya megyei népi építészet

BERTÓK LÁSZLÓ

Kezet fogunk

Honnan ez a tehetetlenség,
ez a kötőfékké fonódó
örökös körbejárás
homokvárak körül,
bronzérmek, – serlegek körül
a nyomtató ló csillaga nélkül?

Lám, a növényi tisztaság
kihallotta a végtelenből
az irányt,
a pillanatot, amikor
a Nap átkelt az Egyenlítőn,
mandulafa, barackfa, aranyeső
kibontotta a lobogót.

Pécsett, az Árnyas utcán
nincs ház, csak friss-zöld vadgesztenyefák.
Beépítetlen házhelyek mögött
tűnt el az ifjúság.
Kőkupacok, meszesgödrök körül
sétál, aki lehettem volna.
Elér, kezet fogunk.

Innen

Kivágott az éjszaka katapultja,
megyek, szemembe süt a Nap,
Hull a harmat, álmom hamuja.

Fátyolos tehénszem az ég,
tejszagú legelők lengnek benne.
Mintha kolompszót hallanék.

A reggelekben van még áhitat.
Mint Árpád nomádjai az új hazát,
nézem a sátortetős házakat.

Ülnek a század senkiföldjén,
falun innen, városon innen,
két tartományból erősödvén.

Itt rangja van az emlékeknek.
Innen nézve, a Tejúton
polgári hadak menetelnek.

Itt nem váltják meg a világot.
Csak megjöttek, berendezkednek
volt parasztok, volt proletárok.

Ez itt a negyedik nyaram.
Jó lenne tudni, mi az, amihez
egy albérlőnek joga van.

TÓTH BÉLA

KORSZERŰSÉG ÉS NEMZETKÖZISÉGRE NEVELÉS AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

1.

Néhány éve élénk érdeklődéssel kísért vita folyik hazánkban arról, hogy milyen legyen az ifjúsági irodalom a jelen társadalmi és történelmi fejlődés feltételei között. A vita részvevői, akiknek többsége éppen a Jelenkor hasábjain fejtette ki véleményét, elsősorban a korszerűséggel kapcsolatos kérdéseket igyekeznek tisztázni. Irodalomesztétikai, pszichológiai, szociológiai és pedagógiai szempontokat mérlegelve, a cikkek írói szeretnék meggyőzni olvasóikat álláspontjuk helyességéről. A vélemények pro és kontra harcában – kimondottan, vagy kimondatlanul – két dologban eléggé egyöntetűek a vélemények. Az egyik, hogy az ifjúsági irodalom jelentős ágazata az irodalom egészének, az ifjúság tudati formálásában semmi más nem pótolhatja a szerepét. A másik pedig, hogy az ifjúsági irodalom nem töltheti be az elvárás mértékében szerepét a fiatalság tudatának formálásában, ha művelői nem szorgalmazzák korszerű továbbfejlődését.

Az említett szempontok érvényesülését figyelhettük meg azon a nemzetközi tanácskozáson is, amelyet ez év áprilisában a Schloss-Hotel Donndorfban (NSZK) rendezett meg az Arbeitskreis für Jugendliteratur, az Ifjúsági Irodalom Nemzetközi Kuratóriumának nyugatnémet szekciója. Az elnöki szerepkört *Horst Schaller* göttingeni professzor látta el. A nyolc napos tanácskozás programjának egyik fő kérdése az volt: hogyan segítheti az ifjúsági irodalom a nemzetek és népek közötti jobb megértést.

A jelen történelmi korszak egyik legjellemzőbb vonása éppen a népek társadalmi és politikai megosztottsága, a szocialista és a kapitalista világrendszerek kialakulása. A fenti szempont céltudatos és erőteljes hangsúlyozása a korszerű magyar ifjúsági irodalom követelményrendszeréből sem hiányozhat. Az ifjúsági irodalomnak is részt kell vállalnia azokból az erőfeszítésekből, amelyeket a különböző állami, politikai és társadalmi szervezetek kifejtenek a népek közötti megértés előmozdítása érdekében. Úgy véljük ezért, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha hírt adunk arról a nemzetközi tanácskozásról, amelyen hét európai ország (köztük három szocialista) 87 küldötte tanácskozott az ifjúsági irodalomnak a népek és fajok közötti megértésben betöltendő szerepéről. A Donndorfban szőnyegre került kérdések a magyar írókat, kiadókat és nevelőket is foglalkoztatják és a vitákon kialakult álláspontok további megfontolásokra, sőt gyakorlati intézkedésekre késztethetik.

2.

A referátumok sorát *W. Witte* skót professzor nyitotta meg. Referátumának témája: „Politikai előítéletek az elbeszélő irodalomban". Hangsúlyozta, hogy a népek és nemzetek között mindig megvoltak a véleménykülönbségek politikai és ideológiai kérdésekben. Ezeknek azonban nem szabad szükségszerűen az államok közötti ellentétekké fajulniok. Egymás megértését nagyon megnehezíti az emberi természetnek

az a sajátos vonása, hogy mindig a másikat szeretné meggyőzni, ahelyett, hogy a másik megértésére törekednék. Egymás megértésének egyik akadályát abban látja, hogy az emberek különböző pszichikai struktúrával rendelkeznek. Az irodalom hatása is éppen emiatt korlátozott, különösen a lefordított művek esetében. Az idegen nyelvre áttett mű bár lehetőséget nyújt arra, hogy a másik embert, vagy azt az idegen népet, amelyről szól, az olvasó megérthesse, de lesznek területek, amelyek megértésére már képtelen. Különösen nehéz, sőt lehetetlen az idegennek megérteni, amit az író elhallgatott, szavakban ki sem fejezett, vagy sztereotip képekben ábrázolt, a nemzeti jelleget tükröző szókapcsolatokat stb.

Az „előítélet" szó a modern nyelvhasználatban kapott csak kedvezőtlen jelentést. Goethe korában még pusztán valamivel ellentétest értettek rajta. A fogalom bonyolult tartalmára utal, hogy jó értelemben vett előítéletek is vannak, mint például az, hogy a vadak jobb emberek a civilizált fehéreknél és valóságos földi paradicsomban élnek, vagy hogy Amerika az új, a szabad lehetőségek világa. A tényeket ennyire torzítva tükröző előítéletek makacsul befészkelik magukat az emberek gondolkodásába, érzelemvilágába és olykor még a legreálisabb tényekkel is dacolnak. Az előadó nagyon jelentős pszichológiai igazságnak mondotta, hogy az idegen emberről alkotott fogalomban mindig megtalálható a pozitív, vagy a negatív érzelmi színezetű előítélet, ami az idegentől való idegenkedésben vagy vonzalomban és kisebb-nagyobb fokú érdeklődésben nyilatkozik meg.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy képes-e az irodalmi ábrázolás a már meglévő előítéleteket szétrombolni és ezzel a népek közeledését előmozdítani. Witte professzor szerint csak mint feltevés mondható ki, hogy a jó könyvek segítik a közeledést, ezt azonban meggyőzően bizonyítani eddig még senkinek sem sikerült. Ennél is súlyosabb kérdésnek tartja: Ki jogosult arra, hogy más népekről, emberekről megbízható képet fessen? Hol van erre a garancia? Már Pirandello arról ír, hogy az írók átkomponálják az embereket, a népeket műveikben. És ki bírálhatja el, hogy helyes-e az író által megrajzolt kép? Thomas Mann német-ábrázolása például német mivolta ellenére saját honpolgáraiban visszás érzéseket ébresztett. Egy Németországban kiadott könyvben 24 különböző nemzetiségű író nyilatkozott a németekről, de valamennyien másképpen vélekedtek. A konklúzió bármennyire lesújtó is, így fogalmazható meg Witte professzor szerint: senki sem képes egy népet megfelelően jellemezni. Praktikusan szemlélve mégsem ennyire sötét a kép. Elvárható az irodalmi mű kedvező tudatformáló hatása, ehhez azonban Bertold Brecht álláspontját kell elfogadni, aki azt vallja, hogy az írónak az utat kell megmutatnia, amelyen egy nép halad. Minél kevésbé direkten törekszik az irodalom arra, hogy az embereket javítsa, annál biztosabban hathat.

Az előadó így összegezte mondanivalóit: A politikai és erkölcsi előítéletek felmérése nagyon bonyolult feladat, mivel azokban a racionális és irracionális tényezők szövevényes és sokrétű képződményt alkotnak. Az irodalom azonban maga is sokrétű képződmény, ami alkalmassá teszi a bonyolult valóság ábrázolására. Mélyebbre képes behatolni az előítéletek sokrétegű képződményébe, mint bármely más médium a művészetek és a tudományok területén.

Nem kisebb érdeklődés kísérte *Richard Bamberger* professzornak, a bécsi Nemzetközi Ifjúsági Irodalmi Kutatóintézet igazgatójának előadását sem. Az ifjúsági könyveknek a nemzetköziségi szellem erősítésében betöltött szerepét taglalta. Annak bizonyítására, hogy mennyire nemzetközi a mai ifjúsági irodalom, néhány jellemző adatot sorakoztatott fel. A skandináv államokban az összes ifjúsági művek 40–60%-a fordítás, míg Ausztriában és a Német Szövetségi Köztársaságban 25%. A legjobb könyvek jegyzékén szereplő német nyelvű ifjúsági kiadványoknak 50–60%-a külföldi eredetű. Az UNESCO felkérésére készült, az európai gyermekkönyvekről írt referátumában Bamberger professzor kimutatta, hogy a 30 legkedveltebb könyv fele minden európai országban a legnépszerűbb olvasmányok közé tartozik. Fényes bizonyítéka ez a gyermekek irodalmi ízlésében fellelhető közös vonásoknak, amelyeket a kiadók is méltányolnak.

A fordítások hatása egy-egy ország ifjúsági irodalmának fejlődésére figyelemreméltó. Megnöveli a könyvek választékát, új kezdeményezésekre bátorítja a hazai írókat, előkészíti az olvasótábort új témák és új stílustörekvések befogadására stb. Példának említette a német könyvkiadást, ahol a holland és francia könyvek hatására az interperszonális kapcsolatokat ábrázoló ifjúsági könyvekre terelődött a figyelem.

Bamberger professzor szerint az európai ifjúsági irodalom ma igen pozitívnak mondható az internacionális érzületre nevelés szempontjából. Elvétve fordul csak elő olyan művek megjelentetése, amelyek ellenséges szellemet sugallnak más népekkel szemben. Kivételképpen Görögországot említette, ahol törökellenes szellemben írt ifjúsági művek láthatnak napvilágot. May Károly könyveiről is figyelmeztetően szólt. May regényeiben a feketéket és indiánokat néhány fokkal mindig mélyebben állónak ábrázolja mint a fehér embert; a német pedig szuper-emberként jelenik meg kalandos történeteiben. Svájci tudományos vizsgálatok bizonyítják, hogy a fiatalok írásaiban szétszórt megjegyzések szinte észrevétlenül táplálják a gyermekekben a téves és kedvezőtlen előítéleteket, de a túlértékelt eszméket is.

Bamberger professzor álláspontja a helyes írói, kiadói magatartásról a népek és fajok ábrázolását illetően a következő: mutassa be a mű az életszemléletükben feltalálható különbségeket, de ugyanolyan nyomatékkal a megegyező vonásokat is. Vétesse észre az író fiatal olvasóival, hogy a népek és fajok bár eltérnek egymástól életmód, külső, szokás, erkölcs stb. tekintetében, de megegyeznek például abban, hogy mindannyian szeretik a gyermekeket, azok szeretik szüleiket, barátaikat, tanítójukat. A gyermekek mindenütt szeretik a tréfát, szeretnek játszani, kívánják a védettséget, a velük való odaadó törődést stb. Minél jobban eltér egy gyermekkönyv ettől az alapvető emberi magatartástól, annál problematikusabb a nemzetközi megértés szempontjából. A 19. századra és a 20. század első évtizedeire annyira jellemző nacionalizmus és sovizmus ma már csak nyomaiban lelhető fel az ifjúsági olvasmányokban. A második világháborút követő időszakban pedig tudatos törekvéssé vált a népek barátságának és közeledésének minden rendelkezésre álló eszközzel történő erősítése. Az ifjúsági irodalom ebből jelentős mértékben kiveheti a részét, mivel az olvasás a tudatformálásnak és az érzelmi nevelésnek semmi mással nem pótolható formája.

Az átfogó nagy elvi kérdéseket feszegető előadásokat két olyan referátum követte, amelyek a faji ellentétek megjelenési formáit elemezték és megszüntetésük gyakorlati kérdéseihez fűztek útmutató megjegyzéseket.

Heinrich Pleticha würzburgi történész, számos nagysikerű ismeretterjesztő könyv írója impozáns körképen mutatta be, hogyan ábrázolják a német nyelvű könyvekben a színesbőrű embereket. Napjainkban általánosnak mondható a törekvés a helyes szemlélet kialakítására. Az előítéleteket azonban nem könnyű közömbösíteni és kiküszöbölni. Hiszen az európaiak a színesbőrűeket hosszú időn át egzotikus lényeknek, alárendelt és függő helyzetben levő szolgáknak tekintették. A legkisebbek irodalmában is rá lehet bukkanni a disszkriminációra: az emberek szemvágás, hajszín, mosoly, magatartás és életmód szerinti megkülönböztetésére. A múltból örökölt képeskönyvfelfogás mindmáig megvan és számos műbe szervesen beépül. Ennek megfelelően például a távolkeleti ember lényegében ma is negatív figurája az olvasmányoknak, ámokfutó, vagy fejvadász, hátborzongató kalandok előidézője. Elég itt csak a kínai ember irodalmi megjelenítésére gondolni, akit még a közelmúltban is copffal ábrázoltak, pacsirta-hallgatás volt kedvenc szórakozása, a császár parancsát félve teljesítette, boxerral a kezében ravasz és szerfölött ügyes ellenségnek bizonyult. A mesterkémek is természetesen közülök kerültek ki. A japánok ábrázolásában a második világháborút követően kedvező fordult tapasztalható, amiben nemcsak a háborús események (elsősorban Hirosima tragédiája) és a sport (a tokiói olimpia), hanem az a jelentős ipari fejlődés is szerepet játszik, amely még a fejlett kapitalista államok népeinek is kivívta osztatlan elismerését.

Hogy a különféle történelmi, társadalmi és kulturális események, kapcsolatok és kölcsönhatások milyen mértékben formálhatják az európaiak szemléletét a színesbő-

rűekről, arra jó példa a Szaharától délre élő népek irodalmi ábrázolása. Kezdetben a nagy világutazók híradása, majd pedig a földrajzi felfedezéseket követő gyarmatosítás nyomta rá bélyegét a képre. Ez a szemlélet Basedow Elementarwerk-jében érte el mélypontját. A kiváló tudós, akit a neveléstörténet a filantropizmus atyjának nevezett el, széles körben olvasott művében a hottentottákat elpusztítani való lényeknek nevezi. Az orrukba fűzött karika azt sugallja a gyermeknek, hogy olyan emberekről van szó, akiket orruknál fogva lehet vezetni és szarvasmarhaként lehet vásárra vinni. Ebből a korból származó írások terjesztették a tévhitet, hogy Afrikának nincs külön története, s az csak a kolonizálással kezdődött. Livingstone Dávid útleírásaiban megrázó képet fest az afrikai fekete lakosság tengernyi szenvedéséről és testvéreinek nevezi a bennszülötteket. Az afrikai német gyarmatosítás nyomán egyre növekszik az Afrikával foglalkozó könyvek száma. Azok a színesbőrűek, akik hajlandók együttműködni a gyarmatosítókkal, mint hűséges munkatársak jelennek meg a könyvekben, – a többiek, az ellenszegülők pedig mint ellenségek. A gyarmatok elvesztése gyökeres változást hozott a német írók szemléletmódjában is. Könyvsorozatokat adnak ki népi hőseikről, megkísérlik, hogy reális képet fessenek Afrika fekete bőrű, ősi kultúrájú népeiről, társadalmi berendezkedéséről és történetéről. A dicséretes törekvés ellenére – állapította meg Pleticha – a német ifjúsági irodalomban Afrika még ma is többnyire a titkok és kalandok országa. Az írókra vár végre úgy bemutatni Afrikát az ifjúságnak, hogy reális igazi élménnyé váljék számára a kontinens, s kiküszöbölődjenek ábrázolásából azok a torzulások, amelyek a tisztánlátást ma még erősen zavarják.

Az előadást követő felszólalásokban hangot kapott az az igény, hogy meg kellene vizsgálni, milyennek látják maguk a színesbőrűek a fehért embert. Az egyik nemzetközi tanácskozásnak ugyanis ez volt a témája és kiderült, hogy teljesen hamis képet alkotnak maguknak az európai emberről. Mások pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a színesbőrűekről írt ifjúsági művek adatai tudományos megbízhatóság szempontjából kétes értékűek. Ehhez a témához kapcsolódott az a felszólaló, aki arról számolt be, hogy egyes német iskolákban kísérletképpen az Európán kívüli népek történelmét is tanítják. Az ide vágó ismereteket hét évre szétosztva, a földrajz, a történelem, az irodalom és a művészettörténet tantervi anyagába építve dolgozzák fel. A szakemberek szerint ez az eljárás máris nagyon eredményesnek mutatkozik.

Hildegard Krahé hamburgi könyvtáros az Észak-Amerikai Egyesült Államok ifjúsági irodalmáról beszélt. Alapos analízisét adta azoknak a bonyolult és ellenmondásos történelmi és társadalmi tényezőknek, amelyek az USA irodalmi életét befolyásuk alatt tartják. Az írók és kiadók nemcsak a mából a jövő felé vezető utat ecsetelik vonzó színekkel az amerikai fiataloknak, hanem a múltról is igyekeznek a lehető legteljesebb képet nyújtani. A könyvek tematikájában két áramlat is elárulja a fenti törekvéseket. Egyrészt a világűrről szóló kalandos tudományos fantasztikus könyvek nagy száma, valamint egy olyan irodalom felvirágzása, amely a vágyak és az álmok világába vezeti az olvasót. Ezzel magyarázható például a meseműfaj kedveltsége és a mesélő készség nagy társadalmi elismertsége. A meseirodalom a romantika jegyében áll s benne a múlt a fő mozgatóerő. A mese révén az emberiség egész kulturális tradícióját szeretnék átadni az ifjúságnak. Az irodalmi múltból is roppant sokat kínálnak fel: a múltat irodalmi darabokból igyekeznek ifjúságuk számára összeállítani.

Tudjuk jól, hogy az egyre jobban elmélyülő faji probléma mennyire mély válságot idézett elő az amerikai társadalomban. Az előadó New Yorkot említette első helyen a nagy városok közül. A sokféle országból bevándorolt lakosság elkülönülése itt a legszembetűnőbb és a legkevésbé sikerült az asszimiláció. Három-négy generáció nem elég ahhoz, hogy feledésbe merüljön az óhaza. Ebben a pluralisztikus társadalomban a néger kérdés a legsúlyosabb társadalmi probléma. Christian Hunter néger írónő szerint a négernek az öntudatát nyomják el, nemcsak New Yorkban, hanem egész Amerikában, azt kell tehát felszabadítani. A törekvés erre kétségtelenül megvan ma már. A művek egész sora igyekszik mélyebb megértést elérni az amerikai ifjúságban a néger lakosság iránt. Kevés olyan könyv található azonban, amely a feketékhez ve-

zető utat igyekeznék megmutatni a fehér gyermeknek. A néger gettók lázadása óta (1967) még inkább a faji szenvedélyek megfékezésére terelődött a figyelem. A kampányban az ifjúsági irodalomnak is nagy szerepet szántak. A legjelentősebb néger személyiségekről – főként akiket a megbékélés szelleme vezetett – könyveket adnak ki és folklorisztikus tartalmú művekkel iparkodnak reálisabb képet nyújtani Amerika 20 milliós néger lakosságáról.

A felszólalók közül többen is nyomatékosan rámutattak, hogy „a történeti tudat krízisét" (*Horst Schaller* professzor kifejezése), amely most az amerikai társadalmat marcangolja, és azokat a mélyből eredő ellentéteket, amelyek az amerikai fehérek és négerek között keletkeztek, könyvekkel, olvasmányokkal valamelyest csillapítani lehet ugyan, de megoldani nem. Megoldás csakis az egész társadalom szociális átrendezése révén következhetne be.

Az előadók által fejtegetett kérdések érthetően a német nyelvterület ifjúsági irodalmára vonatkoztak elsősorban, következtetéseikben azonban messze túl mutattak a szűk nyelvi kereteken. Általánosítható megfogalmazásokra a munkacsoportok megbeszélésein nyílt alkalom.

3.

A munkacsoportok a következő témaköröket vitatták meg: a) *Az ifjúsági irodalom egy megosztott világban. Feladatok;* – b) *A színes ember ábrázolása a jelenkori ifjúsági könyvekben;* – c) *Az ifjúsági könyv a nemzetközi megértés szolgálatában.*

Korunknak azt a fontos törekvését, hogy a népek és fajok békében, megértésben éljenek és együttműködjenek, a hagyományos (mondhatnók úgy is, hogy régi típusú) ifjúsági irodalom nem segíti elő megfelelően, gyakran még gátolja is a helytelen előítéletek meggyökereztetésével. Itt az ideje tehát, hogy az ide tartozó kérdéseket napirendre tűzzük és segítségére legyünk íróknak, kiadóknak, szülőknek és pedagógusoknak az új, a korszerű igény kialakításában. A munkacsoportok megbeszélésein ehhez számos figyelemre méltó vélemény és gyakorlati tanács fogalmazódott meg.

Az *I. munkacsoport* összeállította azokat a kérdéseket, amelyekre választ kell adnia a kritikusnak, ha konkrét ifjúsági irodalmi alkotást elemez, bírál a nemzetközi megértésre nevelés szempontjából. Ezek a következők: 1. Milyen formában nyújt lehetőséget a mű arra, hogy az ifjúság a jelenlegi világ bonyolult viszonyai közt tájékozódjék? – 2. Hozzájárul-e és mivel a népek egymás iránti megértéséhez és a világ megosztottságának áthidalásához, vagy pedig még inkább erősíti a népek és a különböző társadalmi rendszerek megosztottságát és a faji ellentéteket?

Egységes álláspont alakult ki arról, hogy az irodalom pozitív hatását akkor fejtheti ki valóban eredményesen, ha benne a művészi követelmények magas fokon érvényesülnek.

A *II. munkacsoport* elsősorban az indiánregényekkel kapcsolatos vitapontot beszélte meg. Olyan nemzetközileg is jól ismert írók és szakértők vettek benne részt, mint *Anna Müller-Tannewitz* (Anna Jürgen), Tübingenből, *Liselotte Welskopf-Henrich* professzor Kelet-Berlinből és *Käthe Recheis* Bécsből. A kritikai szempontokat a következőképpen fogalmazták meg: 1. Milyen képzetkomplexumot hoz mozgásba az „indiánirodalom" fogalma s mennyire felel meg ennek a fogalomnak egy-egy konkrét irodalmi alkotás? – 2. Milyen az indiánkönyvek viszonya az irodalomhoz és a tudományhoz, tekintettel erősen folklorisztikus vonatkozásaikra? – 3. A mai szerzők az indiánkönyvekben egy új álomvilágot építenek-e fel, vagy pedig megfelel-e a nyújtott kép az indiánélet realitásának? – 4. A reális indiánélet mely momentumainak van ma számunkra jelentőségük?

Másik vitapontul a négerekről szóló ifjúsági könyveket jelölték meg. Elbírálásukkal kapcsolatosan a következő szempontokat ajánlották: 1. Kik e művek írói: európaiak, akik sem ezt a földrészt, sem pedig az ott élő embereket nem ismerik, –

tájékozott európaiak, – Afrikában, vagy az USA-ban élő négerek? – 2. Mely szituációk alkotják a meseszövés alapját: a négerek még zavartalan világa, – a fehérek erőszakos benyomulása a színesek közé, – a színesek és fehérek együttélése az afrikai környezetben, – a színes ember a fehérek világában? – 3. Milyen módszereket találnak az írók a problémák megoldására? Pl. a néger lakosság egy olyan országba települ át, amelyben nincs faji gyűlölet; – a színesek szociális felemelkedése megy végbe a fehérek világában.

Világossá vált a vitában, hogy a faji problémák nem egyszer összefonódnak szociális, politikai és vallási kérdésekkel, de társadalometikai kérdésekkel is, mint például a vegyesházasságok és a belőlük származó gyermekek helyzete.

A *III. munkacsoport* azt beszélte meg, hogy az irodalom hozzájárulhat-e a népek közötti megértéshez és hogyan? Az az álláspont kerekedett felül, – Witte professzort megerősítve felfogásában – hogy pontosan alig lehet megállapítani az irodalom ilyen hatását, mivel a mű mindig az emberekben már készen meglévő diszpozíciókban fejti ki ilyen, vagy olyan érvényét. Ugyanaz a könyv, hasonló tartalmi motívumok a különböző emberekben teljesen eltérő hatást kelthetnek. Nem lenne azért helyes, ha az irodalmi hatás megítélésében pusztán magára a műre hagyatkoznánk. Az irodalmi művel egyidejűleg az olvasó személyiségének struktúráját is figyelembe kell vennünk.

A hatás szempontjából a korszerű ifjúsági könyv két alapvetően ellentétes lehetőségéről esett szó. Az egyik: a különböző országok állampolgárainak az inkább pedagógiai irányultsága, programszerű ábrázolása. Az író a találkozás negatív következményeitől óvni igyekszik fiatal olvasóit, a pozitívumokat pedig reflektorfénybe állítja. A fenti ábrázolási módnak nyilvánvaló veszélye, hogy az eszme érdekében meghamisítja a valóságot, tipizálja az embereket s mint bizonyos eszmék megtestesítőit, példaképeit mutatja be. Azonkívül az író hajlamossá válik valamiféle naiv elbeszélőstruktúrára, ami inkább hőseivel való azonosulásra, semmint kritikus magatartásra készteti. Az olvasónak inkább érzelmeire hat, nem a gondolkodására. Ez a koncepció a bizalomteljes életszemléletet sugallja és leplezni igyekszik a tényleges konfliktust, a rossz létezését. – A másik ábrázolási mód realisztikusabb és művészileg igényesebb. Szakít a naiv elbeszélő struktúrával és kendőzetlenül feltárja az igazságot. Ezzel megfosztja olvasóit az illúzióktól, gondolkodásra, vitatkozásra sarkallja őket.

Mindkét koncepciónak megvan a létjogosultsága. Alkalmazásukat azonban az olvasók szellemi érettségi foka dönti el. A munkacsoport által elemzett művek némelyike a tradicionális elbeszélő struktúrát képviseli. Tehát nevelési szándék és egyértelmű harmónikus megoldás jellemzi. A művek többsége azonban szakítva a tradíciókkal és nyitva hagyva a megoldást, az olvasót tovább foglalkoztatja. Rámutattak arra is, hogy ez utóbbi, a fejlettebb és korszerűbb elbeszélőforma, differenciált személyiségű olvasót kíván és gyakran olvasáspedagógiai segítséget is igényel.

Végső következtetéseit a következőképpen összegezte a munkacsoport: Az ifjúsági könyvek nemzetközi megértésben játszott szerepéről általános érvényű megállapításokat nem tehetünk ugyan, ennek ellenére nemcsak természetes, hanem szükséges is az olyan könyvek kiadásának növelése, amely más országok népeiről, különböző országok és fajok embereinek találkozásáról szólnak, még akkor is, ha ezt a találkozást olykor háborús konfliktusok árnyékolják.

4.

A Schloss-Hotel Donndorfban tartott nemzetközi tanácskozás reflektorfénybe helyezte a korszerű ifjúsági irodalom egyik funkcióját, a nemzetközi megértésre nevelést. Alkalom nyílt arra, hogy írók, kiadók, könyvterjesztők, tudományos kutatók, egyetemi és főiskolai szakemberek kicserélhessék véleményüket korunk e fontos kérdéséről. Teljes volt az egyetértés abban, hogy az ifjúsági irodalomnak nagy szerepe

van a nevelésben, a népek közötti jobb megértés és bizalom kialakításában. A szocialista és kapitalista országok szakemberei egységesen vélekedtek arról is, hogy a múlt terhes örökségeképpen mélyen gyökerező előítéleteket, ellenszenvet, sőt faji gyűlöletet nem lehet máról-holnapra eltüntetni az emberek tudatából. Sajnálattal állapították meg, hogy ezek kialakításában az ifjúsági irodalom is jelentős mértékben részt vett korábban. A nacionalista és soviniszta, sőt fasiszta szellem terjesztésének egyik számottevő tényezője volt. A két világháború szörnyű leckéin okulva, rendkívül nagy nemzeti és nemzetközi érdek fűződik tehát hozzá, hogy olyan ifjúsági irodalom álljon a gyermekek, a serdülők és az ifjak rendelkezésére, amelyben a nemzetközi megértés, a népek és fajok békés együttélésének és együttmunkálkodásának szükségessége hangsúlyt kap.

Úgy véljük, hogy a fentebb ismertetett kérdések és gondolatok felvetésével, nemzetközi szintű megbeszélésével a donndorfi tanácskozás értékesen hozzájárult a korszerűbb ifjúsági irodalom kialakításához.

BOGÁTI PÉTER

AZ OROSZLÁNOK KÖZTÜNK VANNAK

Hozzászólás az ifjúsági irodalom vitához

Némi elfogódottsággal olvastam újra a Jelenkor vitáját az ifjúsági irodalomról, mielőtt a magamét hozzátenni nekiültem volna: a hozzászólók oly sokoldalúan, pedagógus és esztétikai alapossággal merítik ki a témát, hogy ahhoz bölcsebbet hozzátenni már fölöttébb nehéz. Ha már azonban feliratkoztam, megkísérelek mégis néhány – talán nem is mindig összefüggő – megjegyzést tenni, azzal a bevallott hátsógondolattal, hogy ebben az oly megfontoltan elvi-eszmei vitában sem vétek, ha némely részletet az egyszerű praktikum, a némelykor kölcsönösen kényelmetlen helyzetek és jelenségek szemszögéből is megtekintünk. Mottóm és vezérszavam *Hárs László* azon általam is mélységesen vallott megfigyelése, hogy nem is Közért az, amelynek közepén ne ülne legalább egy vad oroszlán...

Talán nem fog Hárs László zubolyi ambíciókkal vádolni, ha én is egy oroszlántörténettel kezdem. Igaz, az én oroszlánom még az állatkerti állatóvoda lakója csupán, s akkor szoktam megemlékezni róla, amikor gyermek-olvasóankétokon az ifjú közönség arra biztat, hogy meséljek valamit. Nos, ilyenkor, szorultságomban az én kölyökoroszlánomhoz menekülök, amit – vagy akit? – néhány srác, hosszas és gondos előkészítés után lop ki az állatóvodából, hogy egy leányösszejövetelt „macskát a macskának!" felkiáltással megörvendeztessen. A történet, amely a hallgatóság hangulata, és az előadó pillanatnyi diszpozíciója szerint bonyolódik, mindenkor azzal ér véget, hogy a színhelyen illetékes apa hazaérkezik, mire a főkolompos az oroszlánkölyköt kimenekíti a konyhába, ráborít egy fazekat, s ráül. A szülői kérdésre, hogy mi van a fazékban, némi habozás után bevallja, hogy oroszlán, amit a szülő kétkedve fogad, s felszólítja az ifjút, állana fel, s mutatná meg a fazék tartalmát. A felszólított engedelmeskedik, én pedig ugyancsak felszólítom hallgatóságomat, nyilvánítson véleményt: volt-e oroszlán a fazékban, vagy sem? Mondanám, hogy meglepő, de bevallom, inkább megdöbbentő, milyen heves vita keletkezik majd mindig, amelyben az ötletek és lehetőségek változata egyaránt ékes példa arra, hogy a gyermekkor szellemi serdülése mennyire meggyorsult; s hogy képzeletük mennyivel gazdagabb,

mint azt a rendelkezésükre álló, s e vitában sokszor elmarasztalt ifjúsági irodalom zöme indokolná. A hozzászólók (mármint a mese hallgatói) egyik pártja a józan eszére hallgat, s mivel az oroszlánt *szemük láttára* dugták a fazékba, hiszi, hogy ott is van; mások, ugyancsak realitásérzésüket bizonyítva, gyanakodnak: hátha *kiszökött*, netán kiszöktették, s csak a mesélő *hallgatta el*, e fontos motívumot (mint azt a *felnőtteknek szóló* tévé-bűnügyekben megszokta). Végül pedig akad legalább egy bátortalan kisfiú, vagy kislány, aki a realistákkal szemben feltételezi a *valóságot*, hogy ugyanis az oroszlán nem volt a fazékban, mivel az egészet csak most találtam ki, márpedig egy kitalált oroszlánt nem lehet sehová se eldugni ...

Már csak ezért is kételkedem – és éppen a gyermek- és ifjúsági irodalom esetében, – abban, hogy az újítás, a korszerűsítés igénye sohasem az olvasó, hanem mindig az alkotó részéről jelentkezik. Persze, az igaz, hogy az alkotó részéről *olykor* jelentkezik, de hiszem azt, hogy ugyanez az igény a fiatal közönségben is bőven megvan. Itt gyakran hivatkoznak az „egy csecsemőnek minden vicc új" elvre, s a klasszikusok népszerűségére. Miért van az mégis, hogy az emberek állandóan új vicceket találnak ki, még az iskolásgyerekek is!, s a régi viccek az archív-rovatba szorulnak? Valamikor magam is azt hittem, hogy egy Hófehérke-filmmel egyszer és mindenkorra el van intézve a Hófehérke megfilmesítése. Csak minden évben új korosztálynak kell vetíteni. De ma a *mi* gyermekkorunk élménye már elviselhetetlen a mozivásznon. S hogy kínosan őszinte legyek: arról sem vagyok teljességgel meggyőződve, hogy akár a mese-, akár az ifjúsági irodalom úgynevezett klasszikusai olyan népszerűek lennének a gyerekek előtt – általánosságban, – mint az esetleges könyvtári statisztikákból hihető. Senki se kalkulálta bele ezekbe a statisztikákba a kapott élményt, csak a kivett könyvet; és senki se, hogy milyen igényelt, de meg nem írt könyv és élmény *pótlására* szolgált.

Ez a nagyon szükséges és nagyon okos korszerűség-vita már létével is támadta az ifjúsági irodalomban meglévő konzervativizmust. De talán nem tártuk még fel elég őszintén e konzervativizmusok forrását. Például azt mondjuk, hogy a gyerek nem igényli az újat, de az ifjúsági könyvek zömét *felnőttek* vásárolják, többnyire ajándékba – a saját ízlésük szerint; a meséket a felnőttek olvassák fel, s választják ki – a saját ízlésük szerint. S ez az ízlés legtöbbször még akkor is konzervatív, ha a kérdéses felnőtt egyébként igyekszik korszerű személyiséggé lenni: a mesében, az ifjúsági irodalomban saját olvasmányemlékeit idézi fel, saját olvasmány-élményeiben akarja részesíteni fiát, lányát, s mert megtéveszti az emlék-élményhez tapadó szubjektív motívumok sokasága, elérzékenyülés, saját ifjúsága, hajdani örömök stb., jóhiszeműen nem gondol arra, hogy mindehhez az ő gyermekének már kevés köze van. De a könyv bekerül a könyvespolcra.

Ennek a felnőtt-szülő tényezőnek jóval, de jóval nagyobb kihatása van a gyermek- és ifjúsági irodalomra, mint hinnők. Végül is – némi kénytelen egyszerűsítéssel, – befolyásolja az egész piacot, szellemit, anyagit egyaránt. A kiadó, önmagával is küzdve, – hiszen kiváló pedagógusok és esztéták együttese, – újra és újra meghajlik az erős szél súlya alatt, s azt adja ki, ami bevált már. Ó, nem csak ami régi, bevált mű, hanem ami új-bevált, azaz: bevált, ismert téma-variációkat, bevált, ismert pedagógiai eszközöket, bevált, ismert esztétikai normákat. Mi sem áll tőlem távolabb, hogy akár megrójak, akár abszolutizáljak: csak a jelenséget figyelem, s a hangsúlyt bennük ... És küszködök, több-kevesebb sikerrel az ellen, hogy magam is hajoljak. A dolog igazi fonákja ugyanis az, hogy az ízlés-hatás végigmegy a soron, és nem menekülhet alóla az író sem, aki gyakran vergődik a kedves téma és a megjelenés lehetősége között, mivel a kettő nem mindig fedi egymást. Minden esetre, könnyebb megjelenni akár mese-, akár történelmi-, akár úgynevezett mai-témával, ha az simán illeszkedik apánk, a kiadónk, a terjesztőnk és végül – ha akad ilyen – a kritikusunk ízléséhez. No jó, végül is küzd az ember – nem is mindig eredmény nélkül, – vagy megalkuszik, ez végül is a folyamat, a dolog természete.

De ne fogjuk ezt is a gyerekre!

Ha már itt tartok: nagyon megszívlelendő sorokat olvastam ebben a vitában a mese hányattatásairól a népmese kaptafától addig a meghökkentő állatmese-döm-

pingig, amelynek fül- és szemtanúi lehetünk sajtóban, rádióban, televízióban. Józsefivel ma már azt se nagyon lehet másként elmondani a gyereknek, hogy evés előtt moss kezet, mint úgy, hogy két malac találkozik a pocsolyában... A hozzászólók vitáztak e dömping velejáró sekélyességével – ezt nem akarom ismételni. De hadd fordítsak az ügy másik oldalára: egy időben, egy perifériikus, s így szakemberek szeme előtt nem lévő folyóiratban sorozatban írtam kis történeteket hét-tíz esztendős gyerekeknek, hét-tíz esztendős gyerekekről. Nem voltak ezek sem tartalmilag, sem stilárisan jelentősek, de nem is értékükről, hanem *műfajukról* van szó. Arról, hogy e történetkék, iskolában, otthon, derűs-természetesen, olyasmikről szóltak, amik alsóáltalános korú olvasóikkal történnek meg. A felnőttvilágban a karcolat, humoreszk bevett műfaj, de amikor első, perifériikus próbálkozásaimon felbátorodva, ugyanezt a gyermekirodalomban próbáltam meg (kivéve a Rádiót, ahol néhány elhangzott, s szándékomat támogatták is), egyértelmű – azt akartam írni: elutasításban, de nem ez a helyes kifejezés – *csodálkozásban* volt részem. Mármint azon csodálkoztak kitűnő szakemberek, hogy ilyesmi jutott az eszembe. Ez abban az időben volt, amikor éppen eldőlt, hogy a Pinocchio-típusú, tehát a megelevenedő baba meséje mégsem áll ellentétben, mint állott néhány esztendeig, a szocialista-realista meseirodalommal. Mivel utóbbiban is érdekelve voltam, a kölcsönös béke jegyében ad acta tettük az előbbi ügyet, s a paksamétából elfogadtatott egy véletlenül közéje keveredett nyúl-mese... De azt hiszem, ahogyan beláttuk előbb, hogy a népmese újraköltése nem az egyedül üdvözítő út, ahogyan aztán *megláttuk* vagy *újra* megláttuk az oroszlánt a Közértben, s Pihe Pali is pihelétre támadhatott az anyamacska fészkében, azonképpen egyszer nem lesz antimese az sem, amelyben Hennikének komikusvégű gondot okoz, hogy Anyunak levelet írjon, amikor még csak tíz betűt ismer az ÁBC-ből...

A gyerekekkel ugyanis, még a kamaszkor végén is, történnek kalandok (s amikor nem történnek, akkor *csinálnak* maguknak – olyat, amilyent, s a felnőtt társadalomnak égnek áll a haja). Sajnos, kevesebb *jó kaland* történik velük, mint történhetne, s ez olyan pont, amely ugyan alapvetően kihat ifjúsági irodalmunkra, mégis gyökere sokkal messzebb van, mint akár az irodalom, még inkább ez a vita. Egész ifjúsági mozgalmunk nyomasztó romantika- és kalandhiányáról van szó, arról a kiábrándító tehetetlenségről, amellyel ez a mozgalom fogadja és hagyja kielégítetlenül a hattól-tizenhat esztendősig terjedő korosztályok természetes kaland-, játék-, izgalom- és feszültségigényét. Néhány bátortalan kezdeményezés, számháború és beat-zenekarok patronálása ezen mit sem segít – de mondom, ez nehezebb és bonyolultabb probléma, semmint itt felületesen borzolgatni szabad volna. De kétségtelen, hogy *van*, s ezzel *van az irodalomban is*, amely kényszerűen megtorpan, amint az említett korosztályok életéből szeretne témát, hogy azt ne mondjam *ötletet* meríteni! Ilyenkor jönnek a kitérők, a kényszermegoldások, vagy a kompromisszumok: a századeleji lányregények reinkarnációi, a fogpasztareklám-mosolyú úttörők kicsi, de javítható jellemhibákkal, megtérő, vagy nem megtérő huligánok, vagy – vagy nem jön semmi, mivel a semmiből eddig csak az Úristennek sikerült valamit teremtenie, de ezt is megírták már néhány ezer évvel ezelőtt.

Eddig azonban mindez „csak" tematikai kérdés – a kalandosság, a cselekményesség azonban távolról sem időhöz kötött, ezt bizonyítja, hogy a vita eddig velük foglalkozott a legtöbbet. Csak mélyen és őszintén helyeselni tudok mindazoknak, akik a puszta cselekményességig lefosztott „irodalom" veszélyei miatt aggódnak, ezeket a veszélyeket sokoldalúan feltárják. Nem szeretném őket ismételni – csak jelzem, hogy nem feledkeztem el róluk, amikor a következőkre gondoltam: a cselekmény körüli viták – s távolról sem csupán az ifjúsági irodalomban dúló viták, – hovatovább egy furcsa gyanút kezdenek táplálni az emberben. Ez a gyanú immár nem esztétikai kategóriákra vonatkozik, hanem az írói intuíció esetleges határaira. Valaki egyszer azt mondta: ahol a cselekményt lenézik, ott mindig számíthatunk arra, hogy koldús a fantázia... – Sosem a puszta cselekményesség a baj, hiszen, ha már esztétikai kategóriákban akarunk fogalmazni, közhely az is, hogy a meztelen cselekmény adott esetben épp úgy hordozója lehet eszméknek, jellemeknek, stb.-nek, mint a legalaposabb jellemábrázolás, leírás, a gondolatközlés és megjelenítés. Ha baj van

– s persze, gyakran van baj, – akkor sosem a cselekményesség, vagy kalandosság *tényével*, hanem *sztereotípiájával* van baj. Ez megint olyan dolog, amely nem csupán az ifjúsági regény problémája, de bőven előfordul itt is; viszont az *ifjúság* problémája, hiszen a nem kizárólag neki szánt irodalomból (s más tömegkommunikációs művészetből) éppen ezeket, éppen a legcselekményesebb, legkalandosabb produktumokat keresi ki magának. A baj lényege tehát, úgy vélem az, ha a kaland, ha a cselekmény nem a képzelet remekmívű, vagy legalábbis azt kísérelgető szüleménye, hanem a bevált recepté. Amikor az expozíció után csekély hibavalószínűséggel előre kitalálható az egész történet, néha még a párbeszédek is. (S ez igazán nem a gyermeki újramesélés-újrahallás-felismerés megengedett variációja.) A sekélyesség, a *ponyva* itt kezdődik, s ez a sztereotípia-mechanizmus végül is ponyvává teszi a szépenkötött történelmi regényt, törökkalandokat, kalózkalandokat, vadászkalandokat, úttörőkalandokat. Még a képzelet legkevésbé korlátozott tájain is érvényesül, az úgynevezett tudományos-fantasztikus regényekben, amelyek nálunk, valamely kiismerhetetlen okból, azonosak az űrhajós *témával*, s amelyekben a veszélythozó meteorrajok, fotonrakéták és Világkormányok szinte egymásra másolhatók könyvről könyvre.

Végül még két megjegyzést. Visszatérő óhaj, hogy ajánlatos lenne az ifjúsági irodalom színvonala érdekében több gondot fordítani a jellemábrázolásra, életszerűségre. De hát egyfelől: mint előbb bátorkodtam kifejteni, a dolog távolról sem ezen múlik; másfelől van némi mosolyognivaló naivitás emez óhajokban (most és mindenütt): az ábrázolás sikere csupán X százalékban (isten ments, hogy számot írjak!) múlik receptre készíthető mesterségbeli tudáson és pláne, szándékokon – másik X százalék amaz égi szikra, amelyet csiholni sem kérésre, sem könyörgésre senki fejéből nem lehet. Biztatni, ösztönözni rá, hogy *akiben megvan* e szikra, az fennen ragyogtassa, ragyogtat*hassa*, ez valóban nemes óhaj, s még nemesebb cselekedet – de úgy gondolom, ez már egy másik vita témája. Addig azonban bele kell törődnünk, hogy a poéta születik, s nem lesz, még a leg szívhez szólóbb agitáció révén sem.

A másik megjegyzés: gyakran és előszeretettel hivatkozunk azokra a klasszikus ifjúsági, vagy ifjúságivá lett írókra, akik népszerűek, s azért népszerűek, mert ők aztán úgy írtak, hogy... – stb. A névsor leggyakoribb három neve: Defoe, Cervantes, Swift. Időnként csatlakozik hozzájuk Cooper, Dickens és mások. De ugyan miért feledkezünk el oly konzekvensen a rájuk való hivatkozás közben egy egyszerű tényről: műveiket általában több-kevesebb átdolgozással teszik *„alkalmassá"* az ifjúság számára. Miből áll ez az átdolgozás? Mindenkor rövidítésből, a cselekményes részek kiemeléséből, a gondolati, a leíró, az esetleges erotikus részek elhagyásából. Ha ugyanezt nem egy esztétikai vita számára fogalmazza meg az átdolgozó: a felesleges, az unalmas, az elavult részeket kell kihagyni, no meg stilárisan is ráfér egy kis felfrissítés... – Így van ez ma is, és hadd tegyem hozzá, többnyire nagyon helyesen van így. Csak éppen nem illik róla megfeledkezni, amikor a klasszikusokat szembeállítjuk azokkal, akik nem törődnek mással, mint azzal az örökös cselekményességgel!

Kaland azonban nem lehet meg hős nélkül, s a tapasztalat szerint a legtöbb gond a történelmi hősökkel van. Amikor számbavettem milyen történelmi regények is forognak közkézen, a következő különös felfedezésre jutottam: kétféle történelmi regény jelenik meg mostanában nálunk, úgymint: magyar tárgyú, és nem magyar tárgyú. Utóbbiakat felnőttek számára, felnőtt kiadók adják ki, míg a magyar tárgyúak kézen-közön átkerültek az ifjúsági profilba. Aki mindjárt ellenpéldán töri a fejét, bizonyára talál is; de nem tagadhatja, hogy a *tendencia* ez. Miért van ez így – már én nem tudom, de nem is kutatom. Egyébként a két csoport között, amelybe nagyjából belesorolhatom a történeti életrajz-regényeket is, legfeljebb egy különbség van: a felnőtt történelmi regények hagyományos, s egyre gyakoribb jellemzője a sűrű erotika, míg az ifjúsági regények azonos korban élt, azonos temperamentumú, s azonos igényű hősei a dolog természetéből eredően fehérek, mint a liliom és ártatlanok, mint a maszületett csecsemő.

Van azonban egy másik, komolyabb különbség, s erről sok szó esik a vitában: a korszerűség. A felnőtt történelmi regények többségében az idegen tárgyat külföldi író írta is meg. A maga ilyen, vagy olyan történelemszemléletével, de többnyire reális, olykor szárazon tárgyias hangvétellel. Ugyanazt magyar változatban elönti a forró romantika, a barokk zsúfoltság, s ha a tárgy is magyar, akkor az, amit minden terminus technicus helyett legjobban úgy tudok kifejezni: „Hücski neki, aprítsd az bestye nimötjét!"

Tény és való, fonák kísérlet lenne, éppen az ifjúság számára írt könyvben kísérletezni a deheroizálással; nem is mellesleg, irodalmi-pedagógiai abszurdumán túl, napjainkban éppen az a gond, hogyan állítsuk meg az ifjúság közt terjedő dezillúzionizmust, a többi között épkézláb hős-eszményekkel. Viszont az ábrázolás korszerűségének távolról sem egyetlen, s nem is legfontosabb lehetősége a deheroizálás. Sőt: így általánosságban kimondva nem is igaz, hiszen adott esetben lehet egy hős degradálása kifejezetten retrográd cselekedet is. Mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy ifjúsági történelmi regényeink többsége magyar tárgyú, a mindennapi gyakorlat érdekében talán nem is általában a hős-szemlélet, s nem is a modern szerkezeti, stiláris eszközök érvényessége, vagy érvénytelensége fölött kellene lándzsát törni (hogy stílusban maradjak), hanem a *történelemszemlélet* fölött, amelynek jegyében a mindenkor tiszteletreméltó kivételek elismerésével, ifjúsági történelmi regényeink többsége világrajön. Materialista regények ezek persze, van bennük osztályharc, társadalomábrázolás, minden. És van bennük „Hücski neki" dögivel. Félre ne értsenek, nem stiláris kérdés ez, még akkor sem, ha némely párbeszéd eléri a színvonalasabb stilparódiák szintjét; a romantikus nemesi történelemszemlélet egész irodalmi hagyatékunk, iskolázottságunk, neveltetésünk során oly mélyen belénkivódott, hogy csak állandó kontrollal lehet védekezni ellene. Már aki akar védekezni, ezt sem tagadhatjuk. De sokan akarnak, s ha e sorok olvastán berzenkedik bennük az önérzet, hadd nyugtassam meg őket egy példával: Petőfi aztán igazán népi forradalmár volt, de A nép nevében (amely ugyancsak népi forradalmi vers) ő is így szólította meg a nemességet: „Atyáitok megszerzék e hazát..." – pedig hát a jobbágyok atyái épp úgy részt vettek ebben a szerzésben, mint a nemesek felmenői. Azóta százegynéhány esztendő, s ami még velejárt, eltelt, de a kuruckodás, mokánykodás, németfalás, törökfalás történeti regényeinkben csak módjával csökkent. Amihez az is hozzájárul, hogy történetünknek *ki* legyen a hőse? És az is, hogy *miért* legyen hős? Mivel a korszerűség nagymértékben mégis csak ezen múlik... (Csak zárójeles példaként: volt egy magyar fejedelem, aki nem csatákkal, ostromokkal, nem „hücskizéssel", hanem szívós diplomáciával, békepolitikával kishíján visszahozta a magyar függetlenséget, s bár meggyilkolták, reálpolitikájával félszázadra így is meghatározta a térség jövőjét: Bocskai István. De erről a fejedelemről, egy *ilyen* hősről húsz esztendő után is csak egy régi könyv új kiadása szólal meg, szépen, becsülettel, de nem azon a nyelven és azokkal a gondolatokkal, amelyeket e korszerűség-vitán igényelünk.)

Végül. Van minden ilyen vitának egy hátulütője is: mivel azt hánytorgatja, amiben hiányt, vagy hézagot érez, akarva, akaratlanul feketébbre festi a leányzót, mint amilyen. Pedig azért ennyire nem sötét, ami különben kiderül abból is, – hogy ha kissé szűkösen, és ismételgetve is, – de mindenki hivatkozik jó, sikerült művekre, s végtére ezek léte legyen a mérce, még ha az óhajok magasabbra szállnak is. De jelzik, hogy a képesség és a szándék megvan, a lehetőségek pedig tárulkoznak. A képzeletet kell még serkenteni, a felesleges belső kontrollokat pedig fékezni. S nem utolsó sorban: mozgékonyabban ráérezni, ha valaki, valahol valami *eredetivel* keres utat a nyilvánosság felé. Nem ártana persze némi verseny sem, mert a monopólium – ezt, azt hiszem, az érdekeltek is tudják, – semmi irodalomnak nem segített még. S minden becsületes jószándék ellenére, a dolgok logikájánál, tehetetlenségi nyomatékánál fogva, nem segít az ifjúsági irodalom gazdagabb kibontakozásának sem. Mert jó, ha a Közértben van egy oroszlán. De a Csemegében is legyen.

A piacról már nem is beszélve.

„FELNŐTTEK ÉS GYEREKEK"

Két hozzászólás az ifjúsági írók szeptember 26-i pécsi konferenciájának vitájához

A pécsi ifjúsági író konferencia fő témája: a felnőtt ábrázolása az ifjúsági irodalomban. A vitaindító előadásban* azonban főként az ifjúság élő problémáiról, generációs ellentétekről, konfliktusokról, és azoknak a gyakorlati életben való megoldásáról esett inkább szó. Ezek a kérdések kétségtelenül fontosak, és lényegesen befolyásolják a felnőttábrázolás kérdését az irodalomban.

A hiteles ábrázoláshoz elsősorban őszinteség kell. A legkisebb olvasót is meg kell becsülni annyira, hogy ne akarjunk vele valótlant elhitetni. Az egyes korosztályok befogadóképessége különböző. – Ha csak egy levelet akarunk megírni, akkor is tudnunk kell kinek, mit és miért írunk. Még fontosabb ez, egy maradandó alkotás esetében.

A felnőttábrázolás hitelessége – a fiatal olvasó szempontjából – az írás őszinteségének egyik leglényegesebb próbája. A túlidealizált felnőttek, szülők, pedagógusok hitelrontóan hatnak. Kivételt képeznek ebből a szempontból az ifjúsági olvasmánnyá nemesedett klasszikus regények, amelyeknek hőseiről – a múlt idők emberéről – a gyerek inkább hajlandó fekete-fehér érzelmeket és jellemeket feltételezni és elfogadni. A ma felnőtteit viszont emberi hibáikkal, botlásaikkal együtt ismerik a fiatalok, ezért – tekintélyrombolás nélkül – ilyeneknek is kell őket ábrázolni. A felnőttek élete olyan követlenül játszódik le ez előtt a nyitott szemű generáció előtt, hogy idealizálásával nem érhetünk célt. Ha pl. az apa a vacsoraasztalnál szidja feletteseit, hivatali problémáit tárgyalja, sérelmeit, vagy eredményeit emlegeti, a ma gyermeke elfogultság nélkül szól bele a témába, vitatkozik is, véleményét nyíltan megmondja abban az esetben is, ha szülőjének nincsen igaza. Ha tanárát, tanárnőjét pl. a Duna-parton szerelmespárként látja viszont, természetesnek veszi, ösztönös együttérzés, mondhatni cinkosság érzése ébred benne. Meglepően korán tisztában van azzal is, hogy szülei nemi kapcsolatban vannak egymással. Erről szemérmesen hallgat, de a kérdés foglalkoztatja. Hárs László felszólalásában szó esett elvált szülők gyermekeivel kapcsolatban a válások okáról. Szerinte ilyen esetekben a szerelmi kapocs meglazulásának valóságos okát nem lehet feltárni. Ha drasztikus módon nem is – emberi érzelemként szólhatunk róla, és akkor a szülők egymás közötti konfliktusa is érthetőbbé válik.

Generációs problémák mindig voltak, és lesznek. A mai gyermek, és felnőtt viszonyába azonban – irodalom és olvasmányok tekintetében is – belejátszik a végbement társadalmi változás. A felnőttek, a régi beidegződések miatt gyakran bizonytalanok, állásfoglalásaik, tetteik kétértelműek. Ha a fiatal olvasók az irodalomban ilyen felnőttel találkoznak, az az írás hitelét csak növelheti. Ugyanezen szempontból fontos a múltbeli felnőttek hiteles – mai író művében már nem fekete-fehér ábrázolása. Ha a közelmúlt köznapi emberét semmitmondónak, a politikai, vagy háborús ellenséget pipogyának, gyengének ábrázoljuk, a regény pozitív hősének győzelme már kevésbé értékes. Kitérhetnék itt a kaland- és történelmi regények hőseire, de ezt a kérdést Lengyel Balázs, felszólalásában tisztázta. Kifejtette azt is, hogy a romantikus irodalom hőseiben a gyermekek, az ifjúság, kívánatos eszményképet találhatnak. – Eszményképet felmutatni valóban írói feladat. A romantikára való hajlam, a ma ifjúságában épp úgy él, mint bármelyik előzőben, azzal a különbséggel, hogy ezt voltaképpen szégyenlik, a bennük élő érzelmeket sokszor bagatellizálják. Az osztályfőnöki órán a „Ki az eszményképem" rovatba talán kötelességszerűen beírnak egy nevet, beszélnek is róla, de valójában – a pubertáskor jellemzőjeként – inkább önmagukra koncentrálnak. A felnőttekre úgy figyelnek, mint aki törvényszerűen szembenáll velük. Ezért kell – éppen ennek a korosztálynak –

* Koczogh Ákos: Felnőttek és gyerekek c. vitaindítóját szeptemberi számunkban közöltük.

olyan felnőttet ábrázolni, amely kritikai érzékét kielégíti, és a túlzásokat mégis lenyesi.

Bár nem vág szorosan az értekezlet témájába, de – mivel az ifjúsági irodalom olvasói a kisebbeknek szánt irodalmon nevelkednek, az előbbiek a nyolc-tíz éveseket is szorosan érintik. Ebben a korban kezdik – a mesevilágból kilépve – a felnőtteket, mint idegeneket figyelni. Kritikai érzékük épp olyan fejlett, csak nem olyan sokrétű, és ítélőképességük labilisabb. A jó és rossz, helyes és helytelen fogalmát ebben a korban kristályosítják ki magukban. Itt ellent kell mondanom azoknak a pedagógusoknak, akik tökéletes emberként szeretnének a tanulók olvasmányaiban megjelenni; mert gyengéiket már ez a korosztály is érzékeli. A felnőtt ábrázolása itt is őszinteséget követel, de körültekintőbb formában, mert ez a korosztály még mindent hitelesnek tart, amit olvas és hajlamos az általánosításra.

Felvetődött még a konferencián a Grimm-meséknek a gyerekekre való hasznos, vagy káros befolyása. Ehhez csak annyit: minden népmese a jó és rossz, a szeretet és gyűlölet motívumait variálja. Ezeket az érzelmeket a gyermek saját kicsi életében már tapasztalja. Igazságtalan sérelem szorongást ébreszt benne, és más rossz benyomástól sem lehet megkímélni. Az élet konfliktusait, a mesebeli igazságszolgáltatás segít feloldani. (Mint Aszódy Éva felszólalásában megjegyezte: a gyerek tejbegrízevés közben égő buddhistákat lát a tv képernyőjén). Ez sajnálatosan gyakori eset. Sajnos, a szülők értelmetlenségén a legjobb gyermekirodalmi művekkel sem lehet segíteni.

BAKÓ ÁGNES

*

Az ifjúság irodalom vitája – bármilyen rokonszenves beszámolót is írt róla Antal Gábor a *Magyar Nemzet*ben –, be kell vallanunk, nem sikerült. Sokunkban váltott ki hiányérzetet.

A vitaindító, bár igen sokrétű volt, a központi kérdést alig érintette. Az ankét címe – *A felnőttábrázolás az ifjúsági irodalomban* – nyilvánvalóan utalt a kérdés irodalmi aspektusára. A cím átkeresztelése *Felnőttek és gyerekek*re viszont generációs kérdésekre utal és ezeknek a kérdéseknek súlypontozása is került előtérbe. Sajnos, sem a vitaindító előadás, sem az ezt követő vita nem volt eléggé összefogott, s a rapszodikus problémabedobások és a reagálások következtében az ankét célja és eredménye kérdésessé vált.

Akarva-nemakarva jómagam is hozzájárultam ehhez. Felszólalásommal, úgy látszik félreértésre adtam okot és – érzésem szerint – egy hibás szemlélet kapott ennek következtében zöld utat. Időhiány miatt nem volt módomban újracáfolni.

Vargha Balázsnak azzal az álláspontjával vitatkoztam, amely nemcsak megengedhetőnek, de hasznosnak is tartja a Grimm- és más mesék félelemébresztő sztorijait a kicsi gyermek számára, sőt nézete szerint elalvás előtti mesének is megfelelnek, mivel szerinte a szorongás jó levezetőnek bizonyul.

Ezt a káros szemléletet szerencsére sem a gyermekpszichológusok, sem az óvodai nevelő, de még a gyakorló szülők sem osztják. Az óvodákban, ahová hat éves korukig járnak a gyerekek, mint megtudtam, egyáltalán nem mesélnek félelemébresztő meséket. A kicsinyek már meglevő, bizonyos szituációkból eredő szorongásait (melyek részben ugyan hasznos beidegződések, pl. a tűztől, járművektől stb. való félelem) még rémmesékkel fokozni – rendkívül káros. Erre meggyőző példa: az egészséges idegrendszerű gyerekek ágybavizelése.

Más a helyzet az iskolás gyermekeknél, különösen a hét-nyolc-kilenc éveseknél. Azoknál a mesék ilyen értelmű izgalmassága nem vált ki káros reakciót. A gyerekek ebben a korban már különbséget tesznek a mese és a valóság között. A szorongást előidéző elemekkel együtt kapják a mesék esztétikai élvezetét, érzelmi gazdagságát. Képzelőerejükre is olyannyira hatnak ezek a mesék, hogy maguk is próbálkoznak hasonlóval. A magukfabrikálta mesék „krimi"-elemei mellett a jó győzelme is valamilyen formában mindig kifejezésre jut. Több gyermekanyagom bizonyítja ezt.

Három-hat éves korú gyermekek részére is vannak bőven olyan mesék, amelyek izgalmasak, szépek, meleg humorúak, de nem ébresztenek félelmet. A legérdekesebb, de magától értetődő, hogy a kisgyermek ebben a korban az ilyen félelemébresztő mese „krimi"-elemeit visszautasítja. Egy kis példával szeretném illusztrálni ezt, amely egyben Gorkij klasszikus, köztudott megállapítását – a címzett ismeretének fontosságáról – is megerősíti.

Egy ötéves gyermeknek mesélte el előttem kilencéves bátyja a Piroska és a farkas című mesét. A kislány mukkanás nélkül hallgatta, majd amikor testvére befejezte a mesét, keményen ráparancsolt: „Most mondd el még egyszer, de a farkas ne egyen meg senkit!"

OSVÁT ERZSÉBET

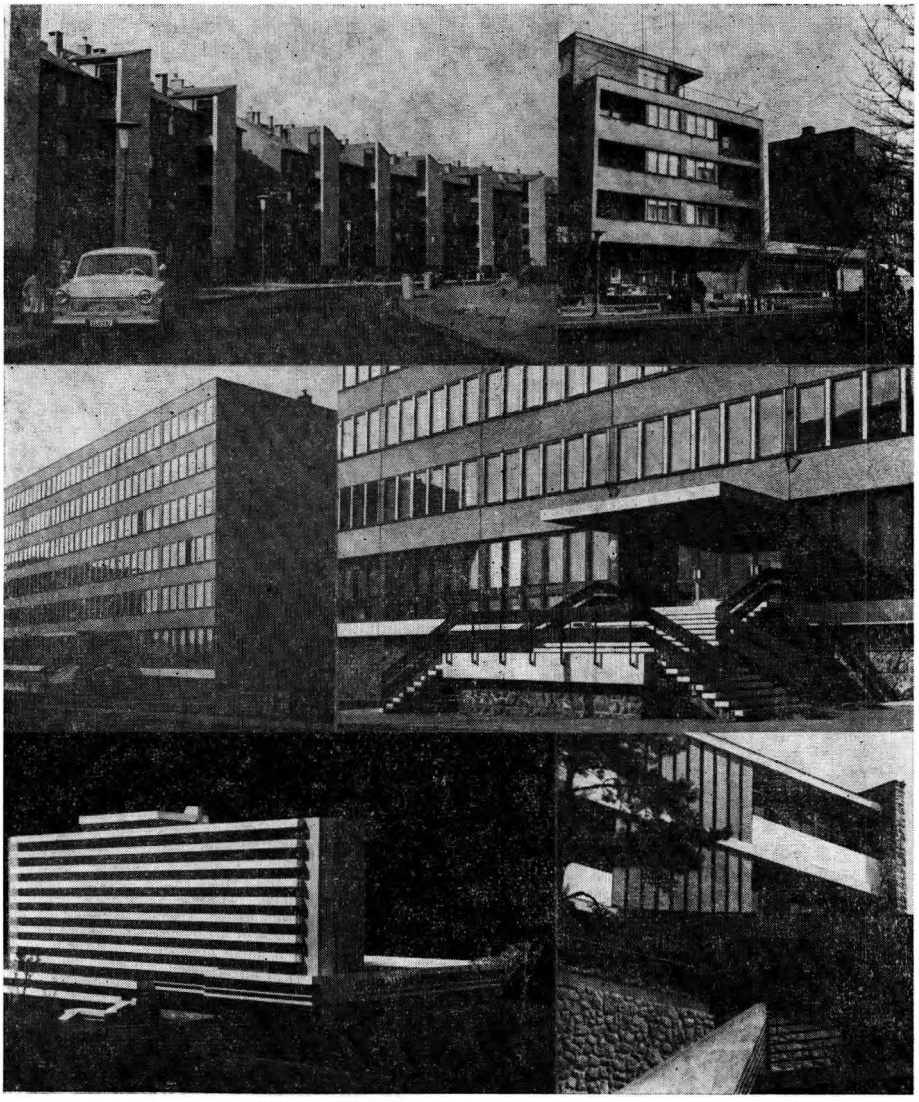

Új pécsi lakóházak és középületek

BEBESI KÁROLY

Távozók

I.

Blúzok virágzó mezői!
Kendők! Havazó csúcsok!
Lesz-e majd aki megőrzi
elhadart búcsútok?

Halkan lépegető hajók –
bóják közt, árva vizen.
Bölcsők – alvó tényt ringatók –
zászlótok mit üzen?

II.

Derékig éjszakában áll
a hajnalodó város.
Az út vérző üvegcserép,
az ég tény-hínáros.

És ti végleg elmaradtok.
Hol vagytok hát? Vagytok-e?
S mint ezernyi elszalasztott
perc – legalább fájtok-e?

A vetkőző

Előbb csak a kéztej. A láb.
Majd a karok és a comb
mutatta meg magát.
Aztán a mell és az ágyék következett.
Az agyhoz és a szívhez kövezett
út vezetett.

A medencecsont és a bordák között
magányos keselyű köröződött.

A levetett ruhák redőzetét
csordultig töltötte a sötét –
Majd kibuggyant, hirtelen megáradt,
magával sodorva arcot, kezet, lábat, vállat.

Az éjszakában nem hallatszott más,
csak mennydörgés és ostorcsattogás.

Tériszony

Lángbanálló tetők fölött
elcseppenő légcsavarok.
Olyan hazátlan itt a szél,
a távolságok oly nagyok.

És hánytorgunk és szédülünk –
halálunk perce távol...
Távol a föld s a csillagok –
a világ önmagától.

FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS

Dionysia

Őket éneklem
A majdan kétfelé-hulló szeretőket mind
Akik egymásnak-válaszoltak és kérdeztek

+

Képét a Hold
Háborgó tengerbe taszítja
Mégsem tud szabadulni tőle
Néz a fojtogató vízbe
És ezernyi kútnak tükrébe
Le-ugrani készül

+

Mint denevér csapong föl és le
Útját keresve a férfi keze
A leány várja őt
És szelíden útba-igazítja
Mint vándornak a föld
Szaggatott lépte alá gördíti magát

+

A majdan-édes-bor kifelé
Kívánkozik a fürtökből
De megbújik valahol még rejtegeti magát
A kegyetlen prés láttára fölindul
Hányinger fogja el ősi ijedtség
Meg-értő kezek odahullatják most
Ahová kell

Sokadmagával megittasulva néz
A rátelepedő mázsákra és tonnákra
S mint sejtelem kibuggyan vére
Pincék padlások iránt
Le-hullik s föl – r e p ü l

POMOGÁTS BÉLA

AZ „ÚJ HULLÁM" KÖRÜL

HOSSZMETSZET

Van-e „új hullám" egyáltalán? Megérkezett-e az új nemzedék?

Szerb Antal így írt 1938-ban korának fiatal költőiről: „Igen, itt van egy új nemzedék, a leg-»nemzedékebb« életkorban, és egyáltalán nem akar úgy viselkedni, mint egy új nemzedékhez illik. Nem hisz semmiféle új izmusban, amire mi öregesen legyinthetnénk, nem rajong senkiért, akiért mi ne rajongtunk volna, nem gyűlöl senkit, akit mi ne gyűlöltünk volna, és ha néha szid is minket, azt sem irodalmi okokból és rossz lelkiismerettel teszi. Pedig ez az új nemzedék rendkívül tehetséges... De hol a dac, a szekta, a jelszó, a révület, a »mánia«? Hol van valami, amit meg kellene tőlük tanulnom, valami, amit végre nem értek, valami, ami újra a csodavárás sodrába ragadna?" Azért idézem, mert úgy tetszik, kegyetlenül aktualizálható. Valóban, hol az az „új hullám", amely felforgatná a kialakult értékrendet, amely új világképet, új szenvedélyt hozna, amely érvényes – akár meglepő – alakzatokban fogalmazná meg a hatvanas évek ifjúságának közérzetét?

A nemzedék fogalmával, úgy gondolom, túlságosan pontatlanul bántunk az elmúlt időszak vitáiban. Nyilvánvaló, hogy ötévente nem lehet új nemzedék érkezéséről beszélni. Egy új írói generáció fellépése mindig új orientációt, új eszményeket és új poétikát jelent. Ebben az értelemben csak a felszabadulást megelőző fejlődés során váltották egymást irodalmi generációk. A Nyugat első (Ady, Babits, Juhász, Kosztolányi, Tóth, Füst), második (Szabó Lőrinc, Erdélyi, Fodor, József Attila, Illyés) és harmadik nemzedékére (Vas, Radnóti, Weöres, Jékely, Csorba) gondolok. Volt abban valami törvényszerűen szép változás, ahogy az első nemzedék egyéniségkultuszát és szubjektivizmusát felváltotta a második kollektivitás-igénye, tárgyiassága, s ezt meg a harmadik filozófiai-antropológiai költészete. Mindegyik generáció új tájékozódást, új költői személyiséget és lírai ideált hozott. De ilyen generáció volt az Újhold körül csoportosuló költők tábora is (Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Rákos Sándor, Somlyó György). Ez a nemzedék még a háború idején indult, de már a felszabadulás után bontakoztatta ki legfőbb eredményeit. Ezt már csak egyetlen generációváltás követte: annak a nemzedéknek a fellépése, amelyet a „fényes szellők" korához szokott kötni a kritika. Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra, Kormos Istvánra, Simon Istvánra, Fodor Andrásra és Darázs Endrére gondolok. Azóta viszont – legalábbis esztétikai-irodalomtörténeti értelemben – nem szerveződött új generáció.

Az irodalmi élet szerkezete átalakult. Ma már nem nemzedékek szerint rendeződnek el a belső erővonalak, hanem irányzatok és csoportok szerint. A fellépő új tehetségek sorra felzárkóztak az idősebbek csoportjaihoz. Így Szécsi Margit, Csoóri Sándor, Takács Imre, majd Váci Mihály a „fényes szellők" nemzedékének különféle törekvéseihez csatlakozott. Szécsi és Csoóri Nagy László „bartóki" népiségéhez, Váci Simon hagyományosabb formáihoz. Mások – Orbán Ottó, Tornai József, Kalász Márton és Mezei András (e két utóbbi legalábbis újabb verseiben) az Újholdhoz fordult. Ladányi egyedül kísérletezett. A hatvanas években érkező új raj megint megoszlott: Ágh István, Bella, Ratkó, Buda, Raffai, Kalász László, Serfőző Simon és Horgas Béla a népi poétikával induló költők irányzatához zárkózott fel; Tandori Dezső, Marsall László, Parancs János és Arató Károly az Újhold költőihez, Weöres Sándorhoz vagy a Nyugat hagyományaihoz csatlakozott.

E megoszlás érvényesül a jelen pályakezdőinél is. Kiss Benedek, Rózsa Endre, Mezey Katalin, Utassy József, Bisztray Ádám Ághékhoz – s rajtuk keresztül Nagy-

hoz vagy Simonhoz – vonzódik. Dobai Péter, Urbán Gyula, Gutai Magda, Oravecz Imre, Takács Zsuzsa pedig Weöresben vagy Pilinszkyben találja meg mesterét. S egy kisebb csoport – Haraszti Miklós, Papp József, Kertész Péter – Ladányira szavaz. Új generációról azonban nem beszélhetünk.

Mindez persze nem baj, tény csupán. Irodalmi életünkben nehezen igazodik el az, aki nemzedékek után kutat. Az irányzat, a csoport, vagy esetenként a magányos törekvés – legalábbis manapság úgy látszik – jellegzetesebb kategóriák, mint a generáció. Problematikusnak inkább az tetszik, hogy a nagy számban jelentkező tehetségek között valóban kevés az új törekvés, a forradalmi hang, a kezdeményezés. Vagyis amit Szerb Antal is számon kért korának fiatal íróitól.

KERESZTMETSZET

Közismert tény, hogy a fiatalok tábora rendkívül széttagolt. „A mai fiatalok – mondja egyikük: Urbán Gyula – egyszemélyes tengeralattjárókban cirkálnak, ki-ki a tehetségének megfelelő mélységben." Nem olyan egységesen jelentkeznek tehát, mint a korábbi rajok, s gyakran többet és hevesebben vitáznak egymással, mint az idősebbekkel, az irodalmi élettel, amit pedig – helyzetükből következően is – ostromolnak. A széttagolt táboron belül több irányzat és csoport alakult. Az esztétikai-poétikai és a politikai-közéleti irányzatok érdekes módon nem fedik egymást.

A két fontosabb irodalmi irányzatot már érintettük. Egyikük – amelyet súllyal a „Kilencek"-nek nevezett költőcsoport (Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Molnár Imre, Oláh János, Rózsa Endre, Utassy József) képvisel – a nemzeti hagyományokkal gazdálkodik, a Németh László által megfogalmazott „Bartók-modellt" követi, Nagy Lászlóhoz vagy Simon Istvánhoz (és Illyéshez) csatlakozik. Természetesen a „Kilencek" sem képviselnek azonos poétikát, s mások is a hagyományban és a bartóki szintézisben keresik ösztönzéseiket. Buzás Andorra, Keresztes Ágnesre, Bisztray Ádámra és Tölgyessy Miklósra gondolok.

A másik irányzat a filozófiai-antropológiai líra hazai mestereit – Weörest, Szabó Lőrincet, Pilinszkyt, Nemes Nagy Ágnest – választotta tanítóinak. Jellemző rájuk a filozófiai érdeklődés, az elvontabb fogalmazás és a kísérletező hajlam. Általában az emberi létezés, az emberi állapot ábráit akarják megalkotni, a nyelv egyfajta „nyugatosabb" és elvontabb kezelésére törekszenek. Ezt az irányzatot találom Marsall László, Gutai Magda, Szepesi Attila, Dobai Péter, Oravecz Imre, Takács Zsuzsa és Urbán Gyula verseiben.

E két fő irányzat mellett a többi jelentősége kisebbnek tetszik. Mint említettem, néhány fiatal költő – Haraszti Miklósra, Béres Attilára, Kertész Péterre és Pass Lajosra gondolok – Ladányiban, s távolabbról Brechtben látja mesterét, a „protest songok" nyelvén beszél, közvetlen hatásra törekszik. Ez az irányzat azonban – esztétikai teljesítményekkel – még nem bizonyította törekvései hitelét. Ugyancsak kisebb jelentőségű – de talán nagy lehetőségeket rejtő – az az irány, amely a lírai groteszkben találta meg a nyelvi kifejezést. Groteszket az imént említett főbb irányzatok költői is kínálnak – például Keresztes Ágnes vagy Dobai –, olyan költőt, aki elsősorban a groteszk alakzatait használja azonban csak egyet ismerek: Verbőczi Antalt. Igaz viszont, hogy ő az ígéretes tehetségek közé tartozik.

Mint mondottam, a versengő irodalompoétikai irányzatok és politikai-közéleti csoportosulások nem vágnak egybe. Annak ellenére, hogy az irodalmi irányzatok egyszersmind határozott közéleti csoportot is jelentenek. A politikai gondolkodás kérdésében is két fő csoport alakult. Az első lényegében a „Kilencek"-kel azonos. Ez a csoport egyszerre szólaltatja meg a közélet szocialista eszményeit és a nemzeti megmaradás gondolatát. Vagyis Illyés Gyula és Veres Péter intéseit fogadta meg, a szocializmust összeköti a nemzeti karakterrel: mindkettőt szolgálni akarja, mindkettőre hivatkozik. Ennek következtében élénk érdeklődéssel tekint a magyarság nemzeti létezésének kérdéseire, így a szomszédos államokban élő magyar tömegek és kultúrák problémáira.

A filozófiai-antropológiai költői irányzat hívei viszonylag kevesebbet szerepelnek a közélet küzdőterén. Érthető ezért, hogy a politikai aktivitást a harmadik – a „protest song"-ot beszélő – irodalmi irányzat képviseli. Ennek az irányzatnak a költői ismét határozott politikai-költészeti csoportot alakítanak. Kritikusaik „baloldali radikálisoknak" nevezik őket, s valóban a szocialista forradalom radikális eszményeit kérik számon napjaink magyar társadalmán s közéletén.

Az imént felvázolt *kettős struktúra* – vagyis, hogy az esztétikai és a közéleti verseny kettős síkon folyik – fiatal irodalmunk karakterisztikus tulajdonságának tekinthető. Úgy gondolom, az *irányzatok* és *csoportok* kialakulásával egyet lehet érteni. A nagyobb mérvű széttagolás ugyan a klikkesedés rémével kísért; az irányzatokra bomlás azonban a valóságban meglévő tendenciákat követi, s ezért helyeselhető. Köztudott, hogy a „felnőtt" irodalom sem egységes közeg: irodalmi életünkben több alapvető irányzat van jelen. A magyar irodalom nemzeti egységének gondolata – úgy tetszik – nem jelenti azt, hogy irodalmi életünknek el kellene tagadnia a valóságos irányzatokat. Sőt – nézetem szerint – ezeknek az irányzatoknak a nyilvánosság előtt is meg kellene jelenniük. A nemzeti egység eszméje inkább azt jelenthetné, hogy – elismerve a kulturális pluralitás elvét – az egyes irányzatok tiszteletben tartják egymást, s elvi polémiákban próbálják előrevinni a nemzeti művelődés, az irodalom ügyét. Ez egyébként a demokratikus kulturális élet feltétele is.

A fiatalok – úgy látszik – tiszteletben kívánják tartani a pluralitásnak ezt az eszméjét. A lillafüredi konferencián általánosan megnyilvánult az irányzatok tisztes polémiájának szelleme. Azt hiszem, ez a szellem máris komoly érték, amelyet őrizni s fejleszteni kell.

ÚJ IDEÁLOK FELÉ

A fiatal nemzedék felé éveken át röpködtek a publicisztikus vádak nyilai: nem érdeklődik a közélet problémái iránt, értetlenül ténfereg a társadalom peremén, a világ nagy konfliktusai között, elveti apáinak elkötelezettségét, hitét. Komoly vádak, ha az „új hullámról" beszélünk, számot kell vetni velük.

Való igaz, hogy a fiatalok kissé idegenül állnak a történelem jelen helyzeteiben: „élesre töltött percek kivégzőosztaga előtt, így állunk itt a nagyvárosok terein, történelmi évszámok, szélességi, hosszúsági fokok bonyolult koordinátáiban, karikás szemű és tépett plakátok díszletei közt" – írja Verbőczi Antal. Akárhová néznek, zavarral és fenyegetéssel kell találkozniuk. Az emberiség pusztulásával fenyegető technika – amit az atombomba fogalmában szokott összefoglalni a világ –, az emberiség széttagoltsága, az egymás ellen készülődő kultúrák, nemzetek és rendszerek látványa, a nemzetközi munkásmozgalom viszályai: megannyi kínzó probléma, amelyekkel szemben még az idősebb nemzedékek is tanácstalanok. S a hazai problémák is próbára teszik a fiatal nemzedék vonzalmait, hitét. A társadalmi immobilitás tünetei, az életszínvonal alakulásában tapasztalt denivellálódási tendenciák, a társadalom rétegződésének kevésbé szerencsés tünetei vagy a közéleti erkölcs ügye: ezek sem jelentenek kisebb problémákat, mint a nagyvilág állapota. A fiatalok – s ebben a „felnőtt" társadalom széles rétegeivel osztoznak – tájékozatlanok, dezorientáltak, tanácstalanok. A modern világ egyik nagy paradoxona, hogy amikor az információk minden eddigit messze meghaladó bőségben ömlenek az emberek elé, viszonylag mégis szűk azoknak a köre, akik a kor színvonalán tudnak tájékozódni a világ dolgaiban. Az információkat természetesen „szűrve" kapják a tömegek; másrészt az információ-áradattal szemben kialakult az emberek védekező rendszere. Magasabbra emelkedett az ingerküszöb, az információs anyag nagyrésze minden nyom nélkül fut át az idegrendszeren.

Nem lenne meglepő, ha ilyen körülmények között valóban a közéleti érdektelenség kerítette volna hatalmába a fiatalokat. Szerencsére szó sincs erről. A közöny álcái mögött ebben a nemzedékben is él az érdeklődés, sőt a cselekvés vágya, csak talán más módon, más szándékokba és igényekbe öltözve, mint apáiknál, az idő-

sebbeknél. Közönyük, hitetlenségük, cinizmusuk csak látszólagos, vagy éppen önvédő jellegű. Szerb Antal után hadd idézzem most Bálint György 1932-ben írott szavait: „A mai fiatalság rideg, kíméletlen, és nincs benne semmi idealizmus – ezt szokták mondani... fel lehet vetni azt a kérdést, hogy ha az ifjúság nem hisz azokban az ideálokban, amelyekben apái az ő fiatal korukban hittek, ki felelős ezért? Az ideálok devalválódtak vagy legalábbis átértékelődtek. Ebben pedig az előző generációnak is van némi része. A fiúk az apáktól leromlott, megrokkant vagy értéktelenné vált és hasznavehetetlen ideálokat kaptak örökségbe. Mit kezdjenek velük? Ezek az idők bizonyára nem alkalmasak elnyűtt ideálok megfiatalítására, »ne dobja el használt ideáljait, két régiből készítek egy újat« – felkiáltással. Az előző generáció ifjúságának eszményeit értelmetlenné tette a »történelem dialektikája«, mint a modern történetfilozófusok mondanák."

Bálint György kritikája éppoly kegyetlenül aktuális, mint az imént Szerb Antalé. Ideálokon most életrendet, magatartást, a cselekvés – vagy a nem-cselekvés – módszereit és szertartásait értem. Azaz, ami az apák számára életeszményt vagy taktikai tennivalót jelentett, azt fiaik már csupán a történelem rekvizitumának tekintik. A tekintélytiszteletnek, a megalkuvások apró szertartásainak, a társadalmi ügyintézés módszereinek nincs előttük hitele. Nem értékelni akarom ezt a tendenciát, csupán tényszerűségét megállapítani. A világ s benne az ember rengeteget változott. Régis Debray, a Che Guevarához csatlakozott fiatal francia filozófus, figyelmeztetett arra, hogy a történelem színpadán, egyelőre még a régi díszletek között, új dráma folyik; noha a közönség alighanem még nem vette észre az új konfliktusokat. A fiatal nemzedék – noha talán öntudatlanul – már az új dráma szereplőjének tudja magát. Valóban, a világ átalakult, akár az utolsó tíz év alatt. Mások a konfliktusok és mások a megoldás lehetőségei. S aki egy régebbi, ma már meghaladott szakaszhoz igazítja magatartását, eszményeit, akit egy régebbi szituáció „kondicionált", az nehezebben veszi észre vagy ítéli meg az új jelenségeket.

Mindezzel azt szeretném mondani, hogy az ifjú nemzedéknek – helyzetéből adódóan – természetes szerepe lehet az új megoldások felkutatásában, a szocialista eszmények megvalósulásának ellenőrzésében. Ezt a szerepet – a fiatal írók lillafüredi konferenciája is bizonyította – készek elvállalni az ifjú nemzedék tagjai. Az eddigi ideálok devalválódásáról s a hitelesebb újak felkutatásának igényéről tanúskodnak a fiataloknak az Új Írásban megjelent nyilatkozatai is. Kettőt idéznék csupán (az egymással vitázó, de bizonyos mérvű „munkamegosztásra" is lépő két főbb csoport egy-egy tagjának nyilatkozatát). „A fiatal irodalmárokról – mondja Haraszti Miklós – irodalmias ködösítéssel azt mondják, hogy rossz a közérzetük. Ez a nemzedék (a harmincasokig bezárólag) annyira a mában gyökerezik, hogy rossz közérzete csak valóságos, tehát előrehajtó szükségletek kifejezése lehet. És mert ez így van, rossz közérzete csak fokozódik, amikor olyan igazságokkal vigasztalják, hogy »a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus«. Ez az igazság kínosan emlékeztet egy másikra, amely szerint ez a világ a világok legjobbika. És mert félő, hogy a két igazság rendeltetése is azonos, ezért szegezi szembe velük az új hullám egyre színvonalasabban, alkotóbban azt, amit Marx minden fennálló kíméletlen kritikájának nevezett." S a másik nyilatkozó, Utassy József szavai: „Ezek a fiatalok már a szocializmus bennszülöttei, akik jól tudják, hogy a jelenlegi szocialista társadalom nem egyenlő – nem lehet egyenlő! – a szocializmusban rejlő, évszázadokon át megszenvedett – hát méltán kiérdemelt! – óriási lehetőségekkel. Ők összehasonlítási alapért nem a múlthoz, hanem ezekhez a lehetőségekhez fordulnak. És ezt nagyon helyesen teszik! A hazát akkor látják igazán szabadnak, ha az addig elnyomott osztályok, valamint a nemzet és a nemzetiségek megkapják önrendelkező jogukat! A szocializmust nem tudják elképzelni szocialista demokrácia nélkül! Hiányolják a néphatalom felelős ellenőrzését! A demokratikusabb választást! A visszahívási jogot! És annak az elvnek a következetesebb gyakorlati érvényesülését, amelyet minden újságolvasó így ismer már: »megfelelő embert a megfelelő helyre!«."

Mindkét nyilatkozat arról tanúskodik, hogy a fiatalok készek vállalni azt a felelősséget, amely – mint az ország jövendő gazdáit – jogosan és kötelességszerűen

őket illeti. Ezt a felelősséget azonban elsősorban *művekben* kell vállalniuk. A viták, a közéleti felszólalások szükségesek és gyakran hasznosak, de nem pótolhatják a műveket. Felismeréseiket, kritikai mondanivalóikat, új eszményeiket irodalmi alkotásokban kell megfogalmazniuk. Egyikük, Dobai Péter erről így nyilatkozik: „... feladatokról kell beszélni. Egyik ilyen feladat fiatal művészek számára az utóbbi ötven év történetét magyar nyelven is adekvátan megfogalmazni, megtanulni, tanítani és tudatossá tenni. És nem ezért az ötven év kedvéért vagy merő emlékezetéért, hanem éppen a *mai* nap megértéséért." Való igaz, hogy ilyen feladat jócskán akad; még akkor is, ha az idősebbek – Déry, Illyés, Veres, Lengyel, Örkény, Ottlik, Juhász, Nagy s a többiek – sokat elvégeztek is a jelenkori magyar valóság feltárásának és értelmezésének munkájából. A fiatal nemzedék más módon, frissebb látással talán, új írói szenvedéllyel munkálkodhat tovább ezeknek az elvégzésén. Az idő sürgeti őket, a nagy vállalkozások viszont még késnek. A feladat és a teljesítmény között – hadd mondjuk meg – egyféle „olló" nyílt. Olyan vállalkozásokkal, mint amilyenre korábban Juhászék vagy az „Emberavatás" című antológia novellistái (Sánta, Csurka, Szabó István, Kamondy) adtak példát, mostanában nem találkozunk. Művekre van szükség tehát: elsősorban a művek beszéljenek.

LEHETŐSÉGEK ÉS FÓRUMOK

A művek beszéde azonban nyilvánosságot – vagyis kiadást, megjelenést – kíván. S a fiatal raj legfőbb panasza éppen az, hogy kevés a nyilvánosság, nehéz a művek útja, akadályokkal küzd a megjelenés. A lillafüredi írótalálkozó felszólalói többször is hangot adtak annak a panasznak, hogy a fiatalok csak mintegy „ozmózis" útján tudnak bekerülni az irodalmi életbe. Egyikük – Szentmihályi Szabó Péter – találóan olyan tölcsérhez hasonlította a megjelenés mechanizmusát, amelyen nehéz bejutni, minthogy az „utánpótlás" csak a tölcsér szűkebb végén kerülhet beljebb, de nehéz kihullani is: a „bevett" írók minden körülmények között meg tudják jelentetni műveiket. Valóban nehéz a fiatalok helyzete, s legfőként talán azért, mert legsajátabb mondanivalóikat tudják legnehezebben elmondani a nyilvánosság előtt. Azokat, melyekben a változó világ új konfliktusai kapnak – akár kísérletező jellegű – ábrázolást. Aki alkalmazkodik, annak jobbak a lehetőségei, mint annak, aki a valóság újszempontú, bátor megközelítésére tör. Az irodalmi élet – a kiadók, a folyóiratok, a kritika stb. – mechanizmusában vannak bizonyos fékező erők, legfőként egyféle elméleti és ízlésbeli konzervativizmus, amely nyomban sorompóba lép, mihelyt az újítás szokatlan jeleit tapasztalja. E konzervatív tendencia képviselői hurrogták le annakidején a Rozsdatemetőt, Juhász Ferenc József Attila-versét, s mostanában Déry emlékiratát, Konrád György regényét vagy Tandori verseit. A fiatal íróknak ugyancsak szembe kell nézni ezzel a konzervativizmussal.

A megjelenés körül tehát akad néhány megoldandó kérdés, a fiatalok körében is a megjelenés körül folyik a legtöbb vita. E kérdések ma már – úgy látszik – éretlek a megoldásra. Történt is néhány kísérlet arra, hogy rendezzék a megjelenés, egyáltalán az irodalmi nyilvánosság ügyét. A készülő antológiák – a Magvetőnél kiadás előtt álló novellagyűjtemény és a Szépirodalmi lírai kötete – reméljük az eddiginél hitelesebben fogják felrajzolni a fiatal nemzedék erővonalait. Úgy hírlik, a „Kilencek" évek óta kiadásra váró költői antológiája is megindult a nyilvánosság felé. S talán az Írószövetség is valóra váltja a fiatalok kísérleti jellegű folyóiratára irányuló terveit. Javaslat és elképzelés azonban ezeken kívül is akad. Talán e hasábokon is megkockáztathatunk egy elgondolást.

Kiadói mechanizmusunknak nem legszerencsésebb következménye, hogy a fiatal költők és prózaírók általában harminc éves koruk körül adhatják nyomdába első köteteiket. Ez a kötet természetszerűen gyűjtemény vagy válogatás. A verseskötetnek azt a funkcióját, amit valaha Baudelaire vagy nálunk Ady hozott létre – vagyis hogy a könyv megkomponált egységes struktúra legyen – megszünteti ez a kiadói gyakorlat; legalábbis a fiatalabb írók esetében. Helyes lenne, ha több bizalmat kapnának a

fiatalok, s merészebben tervezne a kiadás. Nem kell feltétlenül nyolc-tíz íves kötetekkel jelentkezni a közönség előtt, elég lenne négy-öt ív is: negyven-ötven vers. Elvégre valaha József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres, Jékely, Nemes Nagy Ágnes is ilyen terjedelemben került először a közönség elé. Elképzelek egy sorozatot – talán az Új Termés reformált változatát, – amely, mondjuk, kéthavonta-havonta rendszeresen bemutat egy-egy pályakezdő költőt vagy novellistát. Olyan lenne, mint egy folyóirat: négy-öt ív, negyven-ötven vers vagy három-négy novella. Évente hat – vagy tizenkét – fiatal író: nem is olyan sok. Megteremtődne a további emelkedés – vagy a „tisztességes bukás" – feltétele.

A módszer persze másmilyen is lehet. Az a fontos, hogy valami történjék, hogy híd épüljön a fiatal irodalom és a nyilvánosság között. A többi a művek dolga már.

Mennyezeti kazetta a kórósi népi festésű templomból

DEMÉNY OTTÓ

Tanítványok

És adjátok meg a tiszteletet
a hajdani tanítványoknak
emlékeik romján trónolnak ők
s dicsőnybe vonják mestereiket

ismertek egykor számos pátriárkát
példáikon okultak s mint a páholy
felkentjei viseltek egy jelet
az avatatlan szemnek titkosat

és mind tudott valami hókusz-pókuszt
bölcsek kövét bankóra váltani
s kényes de könnyű hivatalban ülve
intézkedni önmaga ügyiben

amíg gerincük megkeményedett
szemük nézése hideg átható lett
legyintésük jellé merevedett
hogy érthessék álszent utódaik

kik készülnek már a helyükre állni
hű tanítványként éber félszegen
legendákba tapadva s gyakorolva
majd eljövő legendák pózait

Aggastyán

Vissza semmit se vehetek
adok hát megint valamit
amit kínlódva megszereztem
ám a fejemben zűrzavar van

mert elveszik és odább állnak
s gondommal én itt maradok
nem kellett de jó volt megóvnom
most a helyén ott a nagy semmi

hogy ők csak tékozoljanak
s mondhassák – atyus ezt nem érti
mert a fejükben zűrzavar van
és semmi nem jó úgy nekik

ahogy én elterveztem egykor
de ráteszik a kezüket
amit kínlódva megszereztem
én meg csak sétáljak a kertben

meleg van jó napocska süt
ha hazamegyek s megtalálom
odaadom a kisgyereknek
ám a fejemben zűrzavar van

KÁRPÁTI KAMIL

Ünnepély a nagy üvegverandán

Negyven vagyok. Péternek kéne írni verseket.
Pataki Gabikának levelet.
Anyámnak zöldpaprikát küldeni, paradicsomot,
a tüdőszanatóriumba csomagot.
Az Átlósutcaihoz Bajnokkal beállítani,
az ágy lábánál őt csak felállítani,
s mint aki a semmiből szerkezetét kitapogatta,
fejük fölé az órát kitenni a napba.
A külső szobán asztalt megteríteni,
az üvegveranda végén ülhetne Emmi,
amikor a hold alacsonyan fabimbót legel,
a konyha gőzéből bukdácsolni öléig el.
Közben minden fedő alá bepillantani,
porlepte, zúzott lábukat meggyógyítani,
térdelni előttük,
mint húsvét napján, lábmosó tállal a király,
amíg csak szívükből az ezüst nyílvessző kiáll.
Szelíd vonakodással végül, mikor asztalra vetik,
s a halottak is ügyetlenül, magukat elnevetik,
hogy menekül mellük földrengéséből a temetőbogár,
akkor megszólal a zene, kezdődhet a bál.
Hajnalra lukas lehetne minden papucs és sarú,
verandám lépcsőin aludhat a meleg-hajlatú,
tűzvész-szőkesége végighullámozhat a tüvön,
Slim fekete zakóban a küszöbről köszön.
A nagy üvegveranda erre szétreped.
A műterem a Marx Károly utcába lebeg.
Dakáék konyhája a Csorba utca felé száll,
a rómahegyi fatornác a helyére sétál.
Kibontom arcom e gyűrött papírból.
Túl a negyvenen.
Nagy üvegverandámból, istenem,
ez maradt nekem.

A játék ló

Peti elment. Csönd lett: légyfogó búra a homályban.
Kifáradt foglya, alszom a csend cukrán. S megszólal a ló.
Énekel, majd farkát föltornyozza. De Peti nincs itt.
És lassan kiütközik a sok kopás. S hogy fából való.

KÉT SZOVJET TANULMÁNYKÖTET

ETOV: DOSZTOJEVSZKIJ

A szovjet irodalomtudomány egyik legnagyobb feladata az utóbbi években a Dosztojevszkij-kérdés megoldása. A 30-as évektől jó két évtizedig reakciós politikai nézetei miatt mellőzték, s most nagy elmaradást kell pótolniok a szovjet irodalmároknak. Éppen ezért lehet érdekes a szélesebb magyar olvasótábor, a magyar Dosztojevszkij-rajongók számára Etov könyve, amelyen átsüt az író géniuszának mély, tudományosan megalapozott tisztelete, de a portré, amelyet róla fest, mégsem igyekszik elkendőzni az író ellentmondásait. Nem tagadja, hogy a világ dolgainak megítélésében, legalábbis ideológiailag és politikailag a túlsó oldalon áll. Etov, természetesen utal azokra a szálakra, amelyek Dosztojevszkijt, különösen első alkotói korszakában, a demokratikus, sőt forradalmi táborhoz fűzik, de nem igyekszik ezek jelentőségét eltúlozni. Mentes marad attól az egyoldalúságtól is, amely a pusztán eszmei-gondolati elemzést részesíti előnyben. Az effajta egyoldalúságra maguk a Dosztojevszkij-művek is csábítanak, olyannyira telítve vannak filozófiai, politikai elmélkedésekkel.

Etov kitűnően megalapozza a későbbi fejlődést a „Szegény emberek" gondos elemzésével. S valóban a „Szegény emberek" kiindulópont több szempontból. Kiindulópont, mint a szociális érdeklődés jele, a társadalmi egyenlőtlenség, a korabeli orosz társadalom kíméletlen leleplezése. Kompozíció dolgában is feltűnik a „Szegény emberek"-ben a későbbi nagy regények sok eleme. A cselekmény itt is nagy feszültséggel, a tetőponton indul, itt is megvalósul Dosztojevszkij hallatlanul hatásos, kettős fénytörésű megoldása, az ti., hogy a hős a saját nyomorultságán túl kénytelen átélni a magáénál sokkal szánandóbb sorsban tengődő emberek szenvedéseit. És végül Gyevuskinnak, a „Szegény emberek" főhősének, a puskini postamester, a gogoli Popriscsin, Akakij Akakijevics rokonának sorsa elsőként példázza a jóság tragikumát, amely majd a „Félkegyelmű" alappillére lesz.

Etov életrajzi kérdéseket alig érint, s ez egyetlen helyen bosszulja meg magát. Ott, amikor néhány lapon elintézi a száműzetés és Dosztojevszkij nagy fordulata kérdését. A Petrasevszkij-féle összeesküvés vádlottjaként Fourier hívének vallotta magát Dosztojevszkij, Szibéria után pedig a keresztyén hit, Krisztus tölti be ezt a helyet nála. Ennek megfelelően társadalmi-lélektani regények helyett most már nagy ideológiai-filozófiai-lélektani regényeket ír. De a szándék néha nem valósul meg maradéktalanul. Raszkolnyikov bűne és bűnhődése a polgári individualizmus csődje is egyúttal. Miskinben az ideális hőst akarja megrajzolni Dosztojevszkij, de a tétel visszájára fordul, mert ez a Krisztus-alak képtelen megváltani az embereket, akik körülötte élnek, összeroskad a vállalt feladat súlya alatt és tragikus módon bukik el. A „Karamazov testvérek" nemcsak az orosz egyház és Aljósa propagandája, az erkölcsi megújulás programja, hanem egyúttal lehangoló kép az orosz nemességről, a korabeli orosz életről. Van tehát egy olyan fejlődésvonal is Dosztojevszkij életművében, mely szerint az általános emberi témák után egyre jobban közeledik az orosz társadalom kérdései felé. A „Szegény emberek", vagy a „Bűn és bűnhődés" cselekménye még más európai országban is játszódhatott volna. De a „Félkegyelmű", és különösen a „Karamazov testvérek" már ízig-vérig orosz téma, félelmetes hitelességű orosz típusokkal és körülményekkel. Erre a törvényszerűségre, közvetve, Etov is utal, amikor Raszkolnyikov sorsának egyetemességéről beszél.

Etov, hivatkozva Friedlender könyvére, alaposan számbaveszi azokat az 1840–50-es évekbeli filozófiai áramlatokat, amelyek hatottak a „Bűn és bűnhődés" bölcseleti koncepciójának kialakítására. A morálstatisztikán alapuló determinizmus a mechanikus materializmus, a vulgáris darwinizmus azonban nemcsak Raszkolnyikov alakjának megformálását befolyásolta, hanem Madáchra is nagy hatással volt. Dosztojevszkij is, Madách is elveti ezeket a vulgáris materialista tanokat a „Bűn és bűnhődés"-ben, illetve „Az ember tragédiájá"-ban. Csakhogy Dosztojevszkij a keresztyén vallás-erkölcs szemszögéből ítéli el Raszkolnyikov tettét, és ezzel közvetlenül akar ütni kora nihilistáin. Madách éppenúgy egyénisége egyik felét, meggyőződése egyik oldalát fogalmazta meg Lucifer racionalizmusában, szkeptikus materializmusában, ahogy Dosztojevszkij sem tudja magát teljes mértékben elhatárolni Iván Karamazov lázadásától.

Talán nagyobb jelentőségű mű a „Bűn és bűnhődés", talán teljesebb és tökéletesebb regény a „Karamazov testvérek", a legszívfacsaróbb, legemlékezetesebb mégis a „Félkegyelmű" marad számunkra. Miskin sorsában az élet egyik legkínzóbb, legszívbemarkolóbb ellentmondását éljük át; a jóság, a szeretet megcsúfolását.

Dosztojevszkij tévedett, az egyéni jótetten át nem lehet megváltani a világot. De téved az is, aki azt hiszi, az egyéni jó teljesen haszontalan. A jó sosem haszontalan, észrevétlenül, de munkálkodik. Magánbeszélgetésben Dosztojevszkij azt mondta, hogy Alekszej Karamazovot a forradalmárok közé szándékozta volna elvezetni. Az író zsenialitása éppen abban az óriási belső küzdelemben volt (amelyről Tolsztoj is beszélt), amely szüntelen új töprengések, új konfliktusok felé kergette. Meglehet, hogy nem jutott el megnyugtató megoldásig, de Szofoklésszel és Dantével, Shakespeare-rel és Goethével egy rangon és színvonalon birkózott az emberiség legnagyobb kérdéseinek művészi megoldásával. Élete, művészete máig talány, művei kiaknázatlan szépségek és igazságok kincsesbányái. Etov jó kalauza ennek a kincsesbányának. Tudja, hol kell keresni az értékeket, s azt is megsejti, hogy azok mire valók.

T. B. PROSZKURNYIKOVA: A FRANCIA ANTIDRÁMA

A franica abszurd dráma bámulatos sebességgel hódította meg a világot. Ionesco és Beckett néhány év alatt ugyanolyan kiemelkedő egyénisége lett korunk drámájának, mint Dürrenmatt, vagy A. Miller. A szocialista országokban azonban elég nehezen hódítottak tért, igazán ismertté csak az utolsó 5–6 évben váltak. Az 50-es évek elején, feltűnésükkor, eleve nem számíthattak figyelemre a dogmatizmus időszakának elzárkózása miatt. Az avantgarde művészetnek a megismerésére is csak az 50-es évek második felében mutatkozott hajlandóság. Az antidráma pedig az irodalmi avantgarde egyik legszélsőségesebb megnyilvánulása, semmi különös nincs hát abban, ha a politikailag amúgyis elég absztrakt, filozófiailag szubjektív idealista művek meglehetős késéssel kerültek mind a magyar, mind a szovjet olvasóközönség elé. Az utóbbi 2–3 évben aztán olyannyira megnőtt az érdeklődés az antidráma iránt, hogy a szovjet irodalomtudomány is megjelentette első önálló, összefoglaló könyvecskéjét az 50-es évek francia antidrámájáról. Proszkurnyikova könyve néhány kiemelkedő francia drámaíró életművének vizsgálata során igyekszik számbavenni az abszurd dráma kérdéseit, fogyatékosságait és lehetőségeit.

Proszkurnyikova egyik legfontosabb feladatának azt tartja, hogy tisztázza a francia antidráma keletkezésének okait, körülményeit. Utal a Beckett, Ionesco, Adamov első darabjait megelőző évtized, a 40-es évek borzalmaira. A fasiszta koncentrációs táborok, a II. világháború minden korábbi elképzelést felülmúló pusztításai, a háború végén megjelenő atombomba keltette megdöbbenés, a reszketés a tömegpusztító fegyverekkel megvívandó újabb háborútól, az atomhisztéria, az emberiség közeli kollektív öngyilkosságnak árnya: mindezek a politikai és tömeglélektani tények és lehetőségek sok nyugati gondolkodó hitét ingatták meg az értelemben, az emberiségben, az életörömben. Innen az abszurd drámák sivár világa, ezért utalnak ezek az írók lépten-nyomon arra, hogy az ember törpe, tehetetlen, értelmileg és érzelmileg képtelen önmaga megmentésére, elképzeléseinek megvalósítására. Nyilvánvaló, hogy irodalmi oka is van az antidráma létrejöttének, de végső soron a nyugati világ válsághangulata, reménytelen pesszimizmusa az, ami ezekben a művekben kifejezést nyer. Éppen emiatt válhatnak immanens irodalmi értékeiken túl történelmi, emberi dokumentumokká.

A továbbiakban Proszkurnyikova még messzebbre nyúl vissza, hogy az antidráma megjelenésének filozófiai, dramaturgiai okait már a múlt század második felében kimutassa. Ionesco, Beckett, Genet szubjektív idealizmusa Nietzsche és Schopenhauer filozófiájára vezethető vissza, valamint Bergsonra, aki a megismerést a látomással és az intuícióval helyettesítette. Dramaturgiailag az abszurd dráma egyenes elődje Alfred Jarry volt, aki az „Ubu-Roi" című groteszk művében szakított mind a francia melodráma (Dumas fils, Sardou), mind az Hugo-epigonok álromantikus hagyományával. Jarry kísérlete még nem tudta áttörni a francia színházi normákat. Mégis ő indokolta először az abszurd dráma létjogosultságát. Az I. világháború éveiben Apollinaire „Les mamelles de Tiresias" című drámája folytatta Jarry kezdeményezését. A két világháború között az antidráma fő teoretikusa Antonin Artaud volt, de az igazi kibontakozás első ténye Ionesco „Kopasz énekesnő"-jének bemutatója lett 1950-ben, Párizsban.

A filozófiai alapokon, a dramaturgiai és elméleti előzményeken túl Proszkurnyikova min-

den egyes írónál megjelöli azt is, hogy közvetlenül kinek a tanítványaként indult. Beckett, drámaírói gyakorlata előtti szépprózai műveinek tanúsága szerint Joyce-tól tanult legtöbbet. Ionesco egyik drámája, a „Tueur sans gages" hangulatában, felépítésében, alapeszméjében tökéletesen követi Kafka „Kastély"-át. F. Kafka művészete egyébként is rokon az antidráma homályos, groteszk, tragikomikus világával, ahol senki nem ért meg senkit, ahol minden borzongatóan idegen, kiismerhetetlen, érthetetlen. Adamov korai drámáinak pesszimizmusát, kilátástalanságát, nyers színeit jobban megértjük, ha tudjuk, hogy első alkotói korszakában Strindberg tanítványának vallotta magát. Genet színpada Pirandello dramaturgiájának tanulságaira épül.

A könyv tárgyalja ugyan Schéadé, Genet műveit is, de csak három drámaíró pályájáról szól részletesen (Ionesco, Beckett, Adamov). Mindenütt igyekszik őrizkedni a leegyszerűsítő belemagyarázásoktól. Szikár tárgyilagossággal ír például arról, hogy az „Orrszarvú" antifasiszta hangulatú színpadra állítása egyáltalán nem kizárólagos érvényű. Erre a szöveg semmi célzást nem tesz, maga Ionesco is úgy nyilatkozott, hogy a mű az ideológiáknak álcázott tömeghisztériák, az eszmék által igazoltnak vélt demagóg mozgalmak ellen szól, tehát, szerzője szándékát tekintve éppenúgy üt balra is, mint jobbra. Proszkurnyikova bebizonyítja, hogy a darab antifasiszta értelmezésére Ionesco csak akkor kezdett hajolni, amikor egy ilyen szellemű bemutató nagyon megtetszett neki. Az „Orszarvú" kapcsán kerekedett vitában E. Triolet nem Ionesco szövegére, hanem a bemutató aktualizáló momentumaira (Vermacht katonadalok, csizmák ütemes dobogása) apellálva védte a darab antifasiszta beállítását. Artur Adamov pályája az abszurd drámától a realizmusig, a haladó, szocialista eszmék igenléséig vezet. Adamov fejlődése azonban csak egyéni eset. Hisz az abszurd dráma korifeusai következetesen járják a maguk útját, makacs elszántsággal kutatva és megmutatva a XX. század, az automatizálódás korának emberét.

A könyvecske, terjedelménél fogva csak néhány mondatban közli az egyes drámaírók életrajzát. Így is szembetűnő azonban az, hogy alig akad közöttük francia, majd mindegyikük bevándorolt, franciául író idegen. Ionesco román, Adamov orosz, Beckett angol, Schéadé libanoni. Talán az a magyarázata ennek, hogy egy „idegen" eleve fogékonyabb lehetett a világ abszurditása iránt, eleve jobban megértette a magány, a kirekesztettség, a meg nem értettség tragikumát. Másfelől az antidráma nem francia jelenség. A drámák maguk szándékosan utalnak erre. A „Godot-ra várva" szereplői mind más-más nemzet nyelvéből való nevet viselnek; az egyik francia, a másik orosz, a harmadik olasz, a negyedik angol. Az antidrámák a modern ember tragédiájáról akarnak beszélni. Szerzőik úgy gondolják, hogy az abszurd világban képtelen az ember otthonra, társra, megértő szóra lelni, akármely országban él is. Minden pesszimizmusuk mellett is élő, fenyegető veszélyre mutatnak rá, amikor megmutatják az ember elidegenedését az automatizálódás korában. Lehet, hogy nem jó irányban keresik a megoldást, de szorongásuk az emberiségért való, lehet, hogy borúlátásuk görbe tükörben láttatja a jövőt, de a világ sorsáért aggódnak.

IMRE LÁSZLÓ

MAGYAR KÖNYVEK ROMÁNIÁBÓL

HORVÁTH IMRE: TÚL A SZÁMOKON

Halk sóhajokra emlékeztetnek Horváth Imre miniatűr remekei. Aki szól bennük, kerül minden hangoskodást, aki befogadja a rezzenetnyi tiszta lírát, világot építhet magának. Úgy, hogy közben maga is épül: alkotó-szerzőtárs lesz egy különös, nem mindennapi folyamatban. Hiszen eleve feltételezett az érzékenysége: „Drágakövet csak úgy adok, / ha nemesfémbe foglalod." (Méltó keretben).

Nemcsak a költő, hanem ő is minden titkok tudója lehet. Parányiságában is zárt ez a versvilág, a négysorosok felszíni rétege alatt izzó gondolati mag feszül. A könnyed verselés, a kristálytiszta forma („A tiszta stílus mögött sok a piszkozat") gördülékennyé teszi a verset, s ez a könnyebb ellenállás felé csábít. De a csengő rímek utolsóját is kimondva, a formán azonnal átsüt a tartalom. Előtérbe kerül egy emberi magatartásforma, melyet sokrétűségében, bonyolult-

ságában is az anyagi világot saját képére alakított dialektika irányít. Mely tagadása ugyan a keretül szolgáló első formának, de annak a szilárd kompozíciós rendje nélkül ez sem létezhetne. A többáttételes-tartalom lázadása a formán az örökké változó kihívása a stabil-meginghatatlan ellen. Mert ez az örök vibrálás szükségszerű ott, ahol semmi sem azonos önmagával, hanem mindig egy kicsit valamivel több, hiszen ezekben a versekben a csillag ember is lehet, a fák és a bokrok életükkel mindig legyőzetésüket cáfolók, s a villámsújtotta fa kettőssége is kihívással csábít: „mitől ilyen ijesztő fekete, / kinek messze világított halála?" (Talány). A fény és árnyék váltakozását figyelve fogalmazódik meg egy örök erkölcsi törvény: A fejlődés megállíthatatlan! Az új, a jobb elérésének érdekében a forradalmárnak mindenhez joga van. „Olykor gyilkolni is erény, / súgta a Fény. / Előre lépett, – / s ledöfte a sötétet." (Tett).

Ebben a négysorosban akarva-akaratlan kimondatott az, amitől a szerény, visszahúzódó költő eddig irtózott. Nem csoda a változás, az ellentmondásos kor megpróbáltatásai között – „Jámbor vagyok. Jámborabb, mint hiszed. / Egy elvadult kor megszelídített." (Eredmény) – szükségszerűvé vált ennek felismerése. Még akor is, ha ez a „megszelídített ember" durva az idealizált természethez képest. „Ver az eső. / Kövült arcomba vág. / Úgy aggódom: / meg ne üsse magát!" (Szelídítés) Mert ember és táj egymástól itt annyira elválaszthatatlan, ahogyan a költészeti láz semmissé válna a költő lírai világképét formáló dialektika nélkül. Vele egy, és mégis ellentéte, az egyik birtoklása a másikért, az ellentétek egységének és harcának pólusai között tudatosul. Ez a kitárva-becsukódás, a táj és a szűk tér ellentéteit szembeállítva feszíti az Erasmus c. költeményt.

Becsukódom, magam kitárva,
Felszabadít, mi bekerít.
Az egyszerűség komplikálja
tág világom szűk tereit.

Gyenge vagyok, – de mégsem gyáva.
Félénk vagyok, – de nem szelíd.
Sértett vagyok, ki megbocsájtja
korának, hogy nem emberibb.

A költő sértettsége itt csak erőt sokszorozó, hiszen a tömör formán átsejlő erkölcsi tisztaság humanizmusának legfőbb alkotóeleme. A látszólagos visszavonulás mögött a cselekvő akarat ereje duzzad, a megfutamodást háttérbe szorítja az emberi humánum mindent átsugárzó parancsszava. „Mint magadat, úgy munkáld a világot. / Tedd teljessé, mi csak tökéletes. / Tetteidben túl kell élned halálod, / megszületni másként nem érdemes." (Parancs)

Érzékeny Horváth Imre epigrammáinak világa. Érzékeny, mint maga a költő. Ezekben a pársoros költeményekben egy világnyi gondolat követel helyet magának. A világnyi gondolaton pedig nem erőszakot téve kell, hogy álljon a párszornyi forma-abroncs. Csak mérték és ökonomikus szerkesztésmód ismerete az egész. Meg tisztelet! Tisztelet az Ember és a művészet iránt. S máris megvan a feladat. Az igazi költő nem adhat többet saját magánál. Ha magamagát adja, a világot adja.

Célul csupán
azt tűzte ki,
hogy önmagát
kerülgeti.

S bármilyen szűk,
teljes a kör,
s mert töretlen,
hát tündöklöl!

(A kör)

S ez a tündöklés bölcs iróniával (Karrier, Papadok, Egy tücsökhöz) párosul, s néhol Arany János őszikéit juttatja eszünkbe. (Menekülnék) Egy megfáradt ember köszönti itt még a meleget adó napot, s miközben énekel, a búcsúzásra gondol. Négysorosaiba belopta az egész világot, s ha csábította is a változás ígérete, megmaradt a miniatűr formák mellett, mert „a változatosság gyönyörködtet, de azért jobb, ha mindig kék az ég." Tűnődése költészete értékeiről egyszerű emberi tulajdonság: „Hogy hangzana érdes emberi nyelven, / Ti pacsirták, népetek éneke? / Én tegezlek titeket énekemben – / Ti tegeznétek-e?"

A Pőre szavak c. ciklus aforizmái közül az egyik legtalálóbb korunknak is figyelmeztető: „Ne üvöltözz! – az utókor nem süket." Szégyellve írom ide a nálunk még szükséges ismertetést. Horváth Imre 1906-ban született Margittán, jelenleg Nagyváradon él. A Túl a számokon című kötet a tizenhetedik verseskönyve.

KISS JENŐ: SORS

Kiss Jenő első verseskönyve, a Kormos üvegen, 1934-ben jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céh jubileumára készült díszkiadásban. Dsida Jenő: Nagycsütörtök és Szemlér Ferenc: Ember és táj c. kötetével együtt. Ebben a gyűjteményben üde napfényes tájak tarka idillje csillogtatja a legegyszerűbb hétköznapokat. A fényre ittasult szem élménye itt mindennél elsődlegesebb. Tömör, ezüst dór-oszlopok emelik itt a téli csendet, s a kék zománcos köd mögött a fák havas opálja dereng. Friss, eleven képek, fiatalságtól duzzadó életöröm. A táj hangulatot áraszt, s olyan minden, mint a mesében. „A perceken gyöngyvirágok csilingelnek" (Ravasz vadász), és a „csend olyan, mint egy mozdulatlan üveggolyó: csak hozzá kell nyúlni, hogy elguruljon." (Egyedül)

A fiatal, huszonkét éves költő hajnalt-felfedezése tobzódik itt; a metaforák és hasonlatok előhívása maga is varázslat. A játékos dologtevés a Délelőtt fűrészelek c. versben egészen ünneppé emelkedik. „Zendül a bakkom, muzsikál / fahúrú, borús hegedűm, / tölgyek kemény húrjainál / szebben vajon / mi hegedül! –"

A természettel és munkával eggyéforrt falusi fiatal derűje a mindennapokat átvészelő magábafelejtkezés. Azonban megtartó ereje csak addig munkál, amíg a világ kuszaságában, a Sorsban, fel nem fedezi az ólálkodó veszélyt. Ha ez tudomására jut, azonnali a válasz. Reflexszerű ellenállása lázadássá szerveződik. A stadion gyepén rugdalt labdáról a szegényember ide-oda ütődése jut az eszébe (A labda . . .), a kapurács mögött fogvatartott őzről az emberi szabadság.

Vallom: csupán akkor szabad valaki,
hogyha hivatását teljesítheti,
bár övezze korlát, bár igázza kényszer,
beváltja, amit a sors rendelt neki! –

(Egy rab őzről)

A 35 évvel ezelőtt írott vers „sors"-ára rárímel a legújabb gyűjtemény címadó költeménye. Pedig e két vers között micsoda életút feszül. Társadalmi rendek változása, a költő magáraeszmélése, majd csalódása, sikerek és kudarcok. És kb. 20 kötetnyi életmű. S mégsem változott alapvetően semmi. Ugyanaz a láz, ugyanaz a nekikészülődés. Birtokba venni a birtokba nem vehetőt, meghóditani a meghódíthatatlant. S ez az állandó készenlét felemelő. Mert emberi sors.

Én büszke töredelmeim,
vérem-elvesztő győzedelmeim,
én nyüzsgő hangyaboly-magányom,
nyitott pillájú álmom! –
Mindig valami ellenére,
mindig önsorsom ellenérve,
mindig cáfolva azt, amit
a megszokott tanít!

(Sors)

Kiss Jenő az emberi érzések, apró örömök kiváló megfigyelője, megmaradt a kezdetben már nagy biztonsággal birtokolt klasszikus formák mellett. Költészete nem lélegzetelállító, de mindig gyönyörködtet. Hangjában van valami nemes egyszerűség. Mintha el akarna vegyülni a világ legkisebb dolgaival: „Ismernem kéne hangjait / a messzi s közeli / dolgoknak, / a földi üregek, falombok, / tavak lakóinak. (Ismernem kéne hangjait) Mintha a daltól várná élete egyetlen élményét, s ezért a fohászkodás: „Még egy verset, tán az utolsót, / vagy a legelsőt, nem tudom / de még csak egyet... (Még egyet)

A személyes sors, és a váratlanul betegség képében betoppanó elmúlás kérdései izgatják legfőképpen. A lét és nemlét határán az embernek különös dolgok juthatnak az eszébe. Pontos, precíz megfigyelője saját magának, s lírai alaphelyzete sem mindennapi: együvé zárva él a halállal. Aki mindent-legyőzőnek született, azt most kórtermek és műtők vasmarka fogja. Úgy szemléli saját magát, mint egy kikopott gépet, melynek elhasznált alkatrészeit csak az életigenlő Nagytudású képes kicserélni. (A helyretevő)

Az együvé zárva a halállal c. ciklus megrendítő lírai riportjának mágneses erőtere a többi verset is maga köré vonja. Az erkölcs parancsszava a megnemadás. „Ó betegség, ó, ránk törő kór, okozz fájdalmat, csikorítsd meg fogainkat, tedd próbára akaratunkat, tégy velünk bármit, – csak ne alázz meg!" (Meditáció)

A „testbe tört fájdalom" „ó, mentsetek meg!" hívószavával szembeszegezett a „düh, a kétségbeesés, majd fásult közöny állapotát" követő eszmélés, amely az egyén s a költő összefonódott sorsának kezdetektől fogva végigkísért drámája. Visszfénye a költői hivatás vállalásában, s az eddig megtett személyes út buktatókkal teletűzdelt siker-élményében oldódik. (Duplán fizetek)

S ebben a ciklusban fogalmazódik meg félreérthetetlenül az igazi költő hovatartozása: „Minden valódi költő – küldött". Az együvé zárva a halállal gondolati áramkör vibrálása villantja fel az egyértelmű életigenlést, a Hívtalak, jöttél c. szép szerelmes verset. Mert a halál közelébe jutva is élhet értelmes életet az ember. És az élet delelőjén megcsömörlött ember is lehet halott. Kiss Jenő költészete egy különleges élménnyel gazdagodott. A megszenvedett hang itt-ott már a koratavasz éledésével biztat. A fák védelmében úgy szól, hogy figyelmeztetése mindeneknek örökérvényű.

Ne metssz a fákba,
mert kiáltani fognak, vagy hallgatni örökre,
nedvük kibuggyan
s ők le se törlik,
megreked bennük a dal,
lombjukban elhal a zsongás,
águk nem ír több levelet...
Ha úgy találod: már nem kellenek,
inkább döntsed ki őket, döntsd ki
tövestül!

MÉLIUSZ JÓZSEF: ARÉNA

Méliusz József legújabb verseskönyve nagy meglepetés. A sokévi hallgatás hallatlan erőfeszítések nyomait takarja. A magaemésztő kétkedésekben azonban edződött a lélek. A lírai alapállás – a baloldali elkötelezettség, a tömegre való „majakovszkijos" ráhatás – főbb vonalaiban nem változott, a megformálás mikéntje igen. Az őszinte emberi megrendülés a régebbi kinyilatkoztató-megmásíthatatlan hangot sokkal oldottabbá tette, s ezáltal nemcsak költészete nemesbedett, hanem kifejezőképességének érzékeny fokmérője, a sokhúrú – többféle dallamvariáció megszólaltatására képes – hangszer is. Amely egyszer fájdalmasan-keserű mélyhegedű, másszor figyelmeztetően rikoltó kürt. A Szénásszekér c. elégia ártatlan gyermekkort felidéző lágysága, és a Jitgadal emberségért perlekedő imája a két végpont. Ami ezek között hömpölyög, az – legyen a történelmi montázst a személyes élménnyel egybemosó-erősítő körkép „hopplájának" groteszksége (Angyal a katlanban avagy a Hopplá elégia), vagy az Elégia A.-ért „bűnössé bélyegzett" visszaemlékező kortársának örökké magamagát vádolt bűntudata – csak a két végpont-pillért mégjobban erősíti. Amazok viszont a többi költeményt. Ez az együttes áradás, a precíz rajzolatú

részletek lávazúdulású körmondatainak a lüktetéséből szerveződő összkép ennek a lírának legfelismerhetőbb sajátja. A lírai magatartásformát egy új fajta építkezéssel – a barokk látszólagos túlzsúfoltságát egy hallatlan érzékenységű belső ritmussal egyensúlyozva – teremti. A plasztikusságukban eleven, sodró erejű képek, a részletek gazdagságán túl olyan belső izzást adnak a műnek, melyben a költői kitárulkozás hőfoka a valóságlátás dialektikájának legkülönbözőbb formáit eredményezi. S a bejárt-feltárt út sokrétűségében is egyeredőjű, mert a világ változásának forrása az azt a maga képére teremtő világmindenségű ember.

Az ember egyszer tűz,
másszor kő
néha semmi
néha visszhang
egyszer kés és végül holt
de néha: minden –

Ennek a mindennek megjátszása Méliusz örökérvényű kalandja. Ez az alkotni-teremteni vágyás löki előre a kötet több mint felét kitevő hat elégia nyugtalanságtól hullámzó mondatait.

Ébresztő erejű költő – írta Méliuszról egyik kritikusa. S valóban, van valami találó ebben a megnevezésben. Felrázza szunnyadó lelkiismeretünket, a monoton-szürke megtagadására késztet bennünket. Mindig a legmagasabb hőfokon. Lázadása a kispolgár ellen irányul, s mindig az emberért. Sokszor megbélyegzett és leszólt avantgardizmus mindig tud újjal és újjal telítődni, s ami másnál különcködő versszerkesztés, kitűnni vágyó, megbotránkoztató öncélú cselekedet, az nála az életmű állandó változásában, alakulásában kikristályosodott életforma. Egyik interjújának részlete a bizonyíték. „Mert hát mi az avantgarde? Azt hiszem, a »végleges« struktúrák átöröklődésének tagadása, új, más megoldás keresése."

Vagyis a fejlődés biztosítékául szolgáló állandó kísérletezés. Rafael Alberti: Az ismeretlen angyal c. vers gondolati magjának továbbgyűrűzése az Angyal a katlanban avagy a Hopplá elégia c. költemény. Legékesebb bizonyítéka, hogy a jól megválasztott struktúra mennyi versben nem éppen használatos elemet elbír, anélkül hogy a legcsekélyebb törést is mutatná. Az önmagára emlékező, személyes élményeket, életadatokat felsorakoztató költői láz csak úgy ontja egymás után a neveket, versidézeteket, műveket, nemegyszer részletekig menő névfejtéseket, cikkútbaigazítókat. Az éjszakai félálomszerű felidézés felrázó-erejű komolyságát még a közbeszólások cirkuszi porondon megszokott „hopplája" sem veszélyezteti. A „látva lássatok" mutogatásának gondolati körét a világ kaotikus dolgait-viszonylatait rendbe szedni óhajtó költő szintézis-kísérlete zárja: „Az igazi költészet rendet teremt a rendetlen viszonylatok közt." Ez a rendteremtés a költő leghőbb vágya. Először magával legyen tisztában az ember, aztán a világgal. Ezért az Elégia A.-ért fájdalmas hangja, a sohasem nyugvó lelkiismeret panasza, önmagát vádolása József Attila haláláért.

„Bűnös vagyok és bűnössé bélyegzett –
nem láttam én burokban született hogy a huszadik század
dinamit-kormú szögesdrótjai között kifüggesztve vergődsz . . .
– – – – – – – – – –
És én nem vettem magamra nagy bajod . . ."

Az iszonyú teher – „Vigyázzban állnak bennem a halottak" (Díszszemle) mind jobban súlyosodik, s a világ nem hallja meg a figyelmeztetést. Vannak még elásott bárdok Európában! – kiáltja Méliusz Horace Cockerey darabokra tört elégiájában, s költészetével hadat visel. „Van nekem is hadseregem – / álmaim és emlékeim . . ."

Erősek ezek az álmok és emlékek. Gyötrődések között is megváltást hozók. Belőlük épült e költészet tartós szövete. Méliusz úgy talált magára, hogy közben köréje ifjú hadsereg gyűlt. Most már együtt kísérleteznek egy új fajta világlátás, egy szocialista avantgardon edződött költői világkép megvalósításán, amelyben testvérként megfér egymás mellett a brechti song, a biblikus hömpölygésű expresszionista szabadvers. A hagyományos formavilág, és a mindig megújulni akarást szorgalmazó korszerűség. Az Aréna nemcsak régi és új fogalmak, költői forma-

kísérletek küzdőtere, hanem egy megvalósult öntörvényű világ. Minden pontosan a helyén van benne. Méliusz ebben a kötetében találta meg maradéktalanul igazi hangját. Eddigi költészetének csúcspontja ez a gyűjtemény.

BAJOR ANDOR: POKOLI KÜLÖNKIADÁS

Paródiák, karikatúrák – jelzi az alcím Bajor Andor legújabb könyvének „pokoli különkiadását". A Főúr írja a többihez c. nagysikerű (nálunk sajnos éppen irodalmi hetilapunk kritikusa által félreértett) gyűjtemény tablója egy érdekes képsorozattal bővült. Romániai magyar szerzők és külföldi klasszikusok állnak a görbe tükör előtt. Bajor a tükör torzító-felfedő vonásait nézve saját magát faggatja. Kettősrajzolatú képei a némafilm elevenségével hatnak. Önmagukban is kifejezők, de Bajor még a kísérőzenét is hozzáadja. Ahány felvillantott portré, annyi azt kísérő variáció. Megannyi telitalálat.

„Utóbb már méhészkedik is, és hozzálát régi álmának megvalósításához: vörösbegy-farmot rendez be. Sajnos azonban szokatlanul hideg tél jön, és a vörösbegyek megfagynak. Óriási jégcsapok csüngenek az ereszen: minden fehér, maguk a vörösbegyek is. A költő igen elkeseredik; előbb káromkodásra gondol, de megérzi, hogy ez önmagában nem vezethet célra. Dühösen kezd gazdálkodni, mire a borjú lefogy, a tehén pedig éhesen bőg, majd megvénül. Erre a költő meg akarja rugdosni, de végül megsajnálja. Rájön: a tehén ártatlan."

De akkor ki a hibás? Kérdezhetnők Bajortól, pompás árnyalatú Bartalis arcképét vallatva. A felelet az egészben van. A nagy egész pedig többféle komponens találkozásának csúcspontja. 1. A költő életrajzi adatai: Szül. Apácán 1893-ban, az I. világháborút végigharcolja, majd Kosályon telepszik le, földművesként él, stb. (lásd Irodalmi Lexikon) 2. Kosztolányi telitalálata Bartalis költészetéről: „szűzi járatlanság". 3. „Oly korban éltem én e földön" (Radnóti) 4. És így tovább . . .

Bajor nem részletez ennyire. Az olvasó ismereteire bízza, mit ért és mit nem ért az általa rajzolt képből. Neki csak egy a fontos. A „versekből másolt legendák" mellé odateszi a saját líráját. Amely most már amennyire Bartalis, annyira Bajor is. Gondolatainak kirajzása követi ugyan a megbírált-kiemelt szerző verseinek-megnyilatkozásainak vezérfonalát, de ami ezeket az „Így írtok ti" darabokat önmagukban is élvezetessé teszi, az Bajor különleges látásmódjának, azaz írásművészetének legmegkülönböztethetőbb értéke. Torzító-szerkezete a legelemibb fizikai törvényeken alapszik. Írás közben – akárcsak mi napfogyatkozáskor – kormos üveget tesz a szemére, és amit azon keresztül érzékel, az a megismerendő alany életművének koncentrációjában felmutatott – fénycsóvája. A művek vezérfonala, amelynek hű követése az általa művelt műfajban kikerülhetetlen. S amit a kormos üveg eltakar, az már az előbbi váz saját maga által történő továbbépítése. Az a „bajoros" vonás, az a plusz, amely ezeket a „másolatokat" eredeti műveknek képes láttatni.

A Bartalis-portré így válik a fehérterror minden átokzengésnél súlyosabb elítélésévé, a nyírfa-fehér tisztaságú líra így az erőszak elleni védőbástyává. Bajor érzékeny lelete a Kosztolányi előszó „szűzi járatlanságának" metaforikus kifejtése. Az impresszionista plaszticitású kép „hideg telének" fehérsége a megfagyott vörösbegyek elütő kontrasztjával együttesen hat. Az egyszerű háziállat, a tehén ártatlanságával már megsejtett a valódi bűnös kiléte. A torzító-szerkezet gyermeki naivsággal-tisztasággal megfogalmazott lírája így talál az előbb kifejtett mechanizmus által már megvilágított célpontba.

A Boldog költők élete c. ciklus arcképvázlataiból azok a legsikerültebbek, amelyek már egészen kialakultnak mondható életművek (Bartalis János, Horváth Imre) köré rajzolódtak, habár a fiatalabb – egy-két kötetet magukénak mondható – költők (Palocsay Zsigmond, Lászlóffy Aladár) felmutatásában is van egypár nagyon jellegzetes, csak az ő költészetükre jellemző vonás.

S mennyire találóak az ÜTÜNK(UTUNK) „olimpiai évfolyamának" sportszemüveggel torzított egymondatos névfejtései. A kolozsvári irodalmi hetilap Ország-Világ rovata a „műforma". A Meglepő súlyemelések címszó pedig a romániai fiatal magyar költők megméretése. Súlyemelés-súlyos? – súlytalan? Teszi fel a kérdést Bajor önmagának, s az olvasóra bízza a helyes értékítélet kialakítását. Ő nem tehet semmiről, kacsint huncutkásan, ő csak egy „sportág" eredményeit közli. S miközben a két végpont közé feszített kötélen végigtáncol, akarva-akaratlan a

saját meglátását-mérési eredményét helyezi előtérbe. A két végpont: az „Irodalmi Lexikon" találó megállapításával – „űrhajózási szakember, képalkotó, termonukleáris versmagfizikus" – jelzett Lászlóffy Aladár, és a romániai magyar líra egyik legtehetségesebb, legsokoldalúbb alkotójaként számontartott Szilágyi Domokos.

S ha „Lászlóffy Aladárnak, saját bevallása szerint, sikerült felemelni a Naprendszert, bolygókkal . . . stb., akkor kézenfekvő, hogy a másik pillér sem lehet gyengébb. Sőt. – Szilágyi Domokos Balassa Bálint sorokat emel, továbbá fölemeli a kiváló súlyemelő Lászlóffy Aladárt, mikor az izmos költő éppen a Naprendszert emeli."

S önkéntelen adódik a kérdés: Vajon Bajor Andor mit emel fel? Ha azt írjuk, hogy Bajor Andor humorista, akkor megsértődik. Ha azt, hogy író – mégpedig a javából –, aki néha felteszi a kormos üveget szemüveg helyett, megsértődik. Miért tenné fel ő a kormos üveget, mikor van neki rendes szemüvegje? Mégis van benne valami, ami az írók között megkülönbözteti pályatársaitól. A látásmódja – ami ha azt írjuk, hogy hasonlít Karinthyéhoz, megsértődik – olyan „bajoros". Tehát Bajor Andor az Bajor Andor. S most már ebből következik, hogy saját magát emeli fel. S mivel saját maga nem nagy teher (ötvennyolc kiló), megmaradó erőit máshol kamatoztatja. Most már jó pár éve az UTUNK szilveszteri számában, az ÜTÜNK-ben, vállára emeli az egész romániai magyar irodalmat, egy-két világnagysággal (Kafka, Hemingway, Faulkner, Solohov, stb.) tetézve, s ennek a nem mindennapi teljesítménynek a „jegyzőkönyve" a mostani kötete.

Irodalmi karikatúra, paródia, groteszk, szóvicc, egysoros írástól a több oldalasig, mind csak azért, hogy bizonyíthassa, milyen gazdag a romániai magyar irodalom. De sajnos ezt a feladatát nálunk nem teljesítheti. A Pokoli különkiadás c. könyvből nem vettünk át egy darabot sem. Pedig ez a kis kötet segíthetne abban, hogy az amúgy is kis példányszámban átvett romániai magyar könyvek némelyike a könyvesboltok polcain ne porosodjon.

Bajor Andor legnagyobb „emelése" az volt, hogy ezeket az olvasói tudatban kallódó köteteket az olvasó asztalára helyezte. Megtett minden tőle telhetőt. A többi már a mi dolgunk. Irodalomszeretet, odafigyelés, hozzáértés, meg adminisztráció dolga.

SZAKOLCZAY LAJOS

A SZÜLŐFÖLD ÉS EMBEREI

Herceg János: Egy meg egy (Arcképek)

Fél évszázada, hogy az egykori Magyarország déli területei, a Vajdaság néven összevont Bácska, Bánság, Délbaranya, valamint a Muraköz, az újonnan alakult szerb-horvát-szlovén államhoz került, s a jugoszláviai magyar napilapok, folyóiratok hasábjain már a húszas évek óta folyik a vita: van-e vajdasági, azaz jugoszláviai magyar irodalom, vagy nincsen. Az első huszonöt évben a történelmi változásba bele nem nyugvó magyar úriosztály emberei mondottak ennek ellent, s legfeljebb „délvidéki" magyar irodalomról voltak hajlandók beszélni, a második negyedszázadban pedig az az újabb írónemzedék, amely a jugoszláviai magyar irodalmat a jugoszláviai irodalmak szerves részének vallotta és legalábbis provincializmussal vádolta Szenteleky Kornél és társainak azt a törekvését, amely a szűkebb értelemben vett szülőföld, a táj és magyar népének életét, törekvéseit, problémáit igyekezett művészi színvonalon rögzíteni, felrajzolni. Ez az új nemzedék, elsősorban a szürrealisták, azt a nézetet vallják, hogy a jugoszláviai magyar irodalom sokkal inkább tükrözi a mai jugoszláv népek irodalmi törekvéseit, semmint a magyart, vagyis: ez az újonnan kialakult irodalom csak *magyar nyelvű*, de szorosabb kapcsolatai már nem az egyetemes magyar irodalomhoz fűzik. Ezek az írók elvetik a „provincializmust" ugyanakkor azonban nem veszik észre, hogy műveik voltaképpen – még ha a jugoszláviai szerb, horvát, szlovén és más újtörekvésű irodalmak kö-

zegein át is – de meghatározhatóan a nyugati irodalmi törekvések függvényei, magyar nyelvű párlatai. Ezek az alkotások egy új neoprovincializmus keverékei; Párizs, London vagy Róma új stílusprovinciái. S közben épp azokat a jegyeket veszítik el, amelyek egy irodalmat mindig irodalommá avatnak; elszakadnak népüktől, szülőföldjüktől, kozmopolitává lesznek. Viszont Bosznia tájegysége a maga embereivel a Nobel-díjas Ivo Andrić írásművészete révén került a világirodalomba. S ha már Andrić „provincializmusáról" szólunk, folytathatnánk a sort a nagy horvát, szlovén, s újabban makedón írók példájával. Petar Petrović Njegoš több mint száz év előtti művei a crnogorai tájat és embereit örökítik meg, épp úgy, mint Crna Gora legmaibb írójának Mihailo Lalićnak regényei, melyek közül itt csak a magyar közönség előtt is ismert *Siralomhegyet* említem.

Azon a területen, amelyről most szó van, tehát a Vajdaságban az elmúlt század folyamán inkább szerb írókat és szerb irodalmat ismertünk, annál az egyszerű oknál fogva, hogy ha származott is innen magyar író, azt hamarosan felszippantotta Budapest centralizmusa, míg a kialakuló és mai értelemben vett szerb irodalom legjobb írói épp innen származtak és szülőföldjük táját, népét énekelték vagy írták meg. Ez az országrész mindig is (legalábbis a török hódoltság megszűnése óta mindig) vegyes nemzetiségű terület volt, lakosai elsősorban szerbek, németek, magyarok, hogy egyéb néptöredékekről most ne is szóljunk. De épp azért, mert vegyes nemzetiségű terület volt, ez a sajátossága, az itt születő irodalmakban is mindig megnyilvánult, a szerb Sterija Popovićtól kezdve, Djura Jakšićon, Zmaj Jovan Jovanovićon, a jeles költőn és műfordítón át egészen Laza Kostićig, vagy éppenséggel a közelmúltban elhunyt Veljko Petrovićig, akinek remekbe készült novellái a bácskai szerbeken és bunyevácokon kívül nem egy magyar paraszt alakját is megörökítették. A magyar írók közül az innen származott Herczeg Ferencet inkább csak az úriosztály alakjai érdekelték, de az itteni táj és nép sajátosságait őrzik Csáth Géza, Papp Károly írásai és a kora ifjúságában Szabadkáról Budapestre költözött Kosztolányi Dezső egyes versei vagy regényei. S különösképpen az első világháború után Erdélybe szakadt Molter Károly „Tibold Márton" c. regénye. De ez is volt minden s a magyar íróknál ez lehetett a táj egy-egy sajátos jegye, de semmiképp sem volt „délvidéki" vagy ha úgy tetszik bácskai magyar irodalom.

Mikor a szűkebb pátriájába, Bácskába hazatért Szenteleky Kornél a húszas években felismerte, milyen jelentősége van a kisebbségi sorsba jutott magyar irodalomban a „couleur locale"-nak s kitűzte a jelszót: „Szeressük azt, ami a miénk", az akkor húsz éves vajdasági magyar írók közül elsőnek Herceg János csatlakozott hozzá és írta meg a bácskai tájat és embereket reveláló elbeszéléseit, majd regényeit. Néhány évvel később ő került a Szenteleky által indított Kalangya főszerkesztői posztjára s ebben a folyóiratban érvényesítette a szülőföldhöz és néphez hű irodalmat, s ugyanakkor a délszláv népekkel való együttműködés gondolatát, azokban az években is, amikor ezért a „szabadkőművesség" vagy „kommunistaság" gyanúja illette. Hosszú volt Herceg János, az elbeszélő útja a „Tó mellett város", vagyis Zombortól az 1959-ben megjelent „Ég és föld"-ig, amelyben már a szürrealizmus küszöbéig elérkezett író következetesen szülőföldjét és annak embereit írta meg, de ezen az „égi kirándulásán" sem szakadt el az anyaföldtől és a szülőföldön élő nép valóságos életének ábrázolásától.

Most új kötettel jelentkezett Herceg János, s ennek novelláiban a legutóbbi évek stíluskísérletezései után visszatért önmagához, ahhoz a realista prózához, amelyben legtisztábban és legközvetlenebbül tudja kifejezni önmagát és írásművészetét. Az *Egy meg egy* c. kötet húsz novellájában a bácskai, bánáti és délbaranyai táj húsz kisembere, húsz alakja lép az olvasó elé, s amilyen egyszerű, hétköznapi emberekről szól, annyira leegyszerűsíti művészi kifejezésének eszközeit is, hogy a miniatűrré tömörített arcképekben mégis egy egész, külön világ teljes és valóságos képét revelálja. Minden egyes kis miniatűrben, mindegyik felrajzolt ember egyéniségében voltaképpen azt az igazságot tükrözteti az idő, hogy minden egyes ilyen, haláláig dolgozó kisember mégis egy egész világegyetem, s az író, mint valami űrutazó kalandozik ebben a mikrokozmoszban, hogy a makrokozmoszt, a teljes világot láttassa meg általuk. S minden egyes miniatűrt át- meg átjárja a bölcsesség világnézetéhez elérkezett író finom derűje, s minden egyes novellát szocialista emberséggel dúsítja fel, soraiból az igazi szocializmus éltető levegője árad. A könyvkötő, kereskedősegéd, a lakatos, a kis varrónő, a tanító, az utazó, a vasutassá vált paraszt, aki végül is visszatér a földhöz, a fuvarozáshoz, a kétkezi

munkások alakjai, akiknek jórésze valamikor fiatalabb korában a szerb munkásokkal együtt küzdött a valósággá vált szocializmusért – ezekről a nyugdíjkorba eljutott, „kiselejtezett" emberekről szólnak Herceg János miniatűrjei, de az öt-hat oldalon megfogalmazott „arcképek" – úgy érezzük – végső mondanivalójukban terjedelmes életregények helyett beszélnek. Ez a művészettel feldúsított, szocialista emberség pedig nem alkuszik, hanem mindig a legmélyebb igazságot fejezi ki. S ugyanakkor Herceg Jánosnak arra is van bátorsága, hogy a „béke szigetének" felrajzolt kis falunak a szinkopáját is megadja, a súlytalan ütemrészt így kapcsolva össze a rákövetkező nagyon is súlyossal. S ez az ellentmondásosság mégsem valószerűtlen, hanem nagyon is valószerű, a teljes realitás, amelyben már semmi séma sincsen. A falu csöndjének látszólagos nyugodt felszíne alatt így hullámzik nyugtalanul az élet s az érett elbeszélő így képes a felszín alatt kavargó mélyhullámzást is megéreztetni. De nemcsak az egyes emberek arcképeit tudja ezzel a bölcs módszerrel kikovácsolni Herceg János, hanem – még akkor is, ha a nevet ki sem mondja – ráismertet szülőföldje tájaira, ahol ezek a kisemberek élnek: Bácstopolyára, Szabadkára, Zentára, avagy a dél-baranyai Kiskőszegre, Vörösmartra, Pélmonostorra. Provincializmus ez? Dehogyis, éppen az ellenkezője, ezeket a kisfalukat szervesen beleágyazza a művészi mondanivaló teljes világképébe, amely csak teljesebbé válik általuk. És az sem zavar, ha ezek a bácskai, dél-baranyai kisemberek a magyar nyelvbe már szerb és horvát kifejezéseket ültetnek; szinte magyarnak érezzük ezeket a szláv nyelvből kölcsönzött szavakat, mint ahogy a magyar nyelv a múltban magyarrá ízesítette a szláv szavakat (zimankó, kótyavetyél, dinom-dánom stb. stb.) vagy később olyan szavakat, mint: kaszárnya, óbester, regruta, káplár, krajcár stb. A bácskai magyar ma már könnyedén mondja ki az efféléket: „Leszógáltam az egész rokkot", vagy: „No maga neszúgyeni bricó" stb. Persze a magyarországi, vagy romániai magyar olvasó nem nagyon érti az ilyen kifejezéseket, de ha a szerbül író Ivo Andrić nem átallja regényei végén a boszniai szláv nyelvben felbukkanó turcizmusokat kis szótárral kísérni, az újvidéki Fórum könyvkiadó is megtehetné, hogy a magyarországi forgalombahozatalra szánt ilyen (eléggé kevés) kifejezés magyarázatául a kötethez rövid kis szótárt mellékeljen.

Összegezve: Herceg János írásművészetének figyelemre méltó új alkotása ez a terjedelemre kicsiny, de mondanivalóiban igen jelentős kötet, amely ha tartalmában nagyon is szülőföldjéhez, a szülőföld embereinek valóságos életéhez tartozik, éppen a mostani, teljessé érett művészetével nagyon is a „provincializmus" fölött áll s olyan jelzéseket ad a maga „szűkebb" világáról, mint annakidején Tamási Áron a Székelyföldről és annak embereiről. Ezek az elbeszélések a jugoszláviai magyar irodalom valóságáról és életességéről tanúskodnak s arról, hogy Herceg Jánostól, épp most, élete hatvanas éveiben, döntő és földrajzi határokat túlszárnyaló alkotásokat várhatunk.

Fórum kiadása, Novi Sad–Újvidék

CSUKA ZOLTÁN

Burány Nándor:

ÖSSZEROPPANÁS

Az *Összeroppanás* szerzőjének neve ma még eléggé ismeretlen a hazai olvasók előtt, amin persze nem is nagyon csodálkozhatunk, hiszen Burány Nándor fiatal író. Bár irodalmi riportjai és bírálatai a 60-as évek elejétől többé-kevésbé rendszeresen jelennek meg a jugoszláviai magyar lapokban és folyóiratokban s noha öt évvel ezelőtt már megjelentetett egy érdekes, bátor hangú kötetet, a *Magunk próbakövét*, amelyben naplójegyzetek formájában mondja el véleményét egész sor fontos társadalmi és erkölcsi kérdésről, igazi szépprózai bemutatkozásának mégis az *Összeroppanást* kell tekintenünk. És nem is akármilyen bemutatkozásnak. Mert a fiatal író első regényében nyoma sincs az „első regényeket" oly gyakran jellemző bizonytalankodásoknak, művészi fogyatékosságoknak. Burány mindjárt figyelemre méltó és maradandó alkotással lepte meg olvasóit, egy remekül komponált, tartalmában és előadásmódjában egyaránt korszerű regénnyel, amelybe sikerült átmentenie korábbi írásainak legrokonszenvesebb erényeit: a társadalmi és erkölcsi kérdések iránti érdeklődést, a sokoldalú problémalátást és az őszinte, nyílt szókimondást.

A regény tárgya Kocsis Mihálynak, az egészségügyi minisztérium magas beosztású tisztviselőjének összeroppanása. Maga a szo-

ros értelemben vett cselekmény – amelynél egyébként összehasonlíthatatlanul fontosabbak a múltat és félmúltat felidéző belső monológok – alig néhány óra alatt játszódik. A színhely – a mű négy nagy fejezetének megfelelően – egy teherautó, az ifjúkori barátnő, Mira lakása, a főhős minisztériumi dolgozószobája, végül üres, elhagyott lakása.

Mi okozta Kocsis Mihály összeroppanását? Hiszen látszólag nagyszerű karriert futott be az egykori tiszacsóki parasztgyerek: „Iskoláit befejezte időre, könnyen jutott álláshoz, jól keresett, jól nősült, lakást kapott, a munkahelyén semmi sem gátolta előrehaladását. Orvos volt, tüdőspecialista. Betegei szerették. Mindent megtett értük. Szolgálati idő után is nemegyszer kiment a kórházba, s éjjel is, hogy megnézze valamelyik súlyos betegét. Aztán mégis otthagyta őket. A kórházat is. Voltak pillanatai, amikor úgy érezte, hogy nem elégedhet meg azzal a képpel, amit a röntgen ernyőjén keresztül lát. A kórokozók, a bajok mélyebben rejtőznek, s a röntgensugarak nem tudnak addig hatolni. Átkerült az egészségügyi minisztériumba." (79–80. l.) Ám e zökkenőmentesnek tűnő életpálya ellenére a mindent szerencsésen „megúszó" és „túlélő" hős soha nem érezte magát igazán boldognak és megelégedettnek. De hát miért nem találja helyét ez a fiatal orvos, miért gyötrődik, miért kínozza a lelkiismeret, miért érez bűntudatot, hisz soha nem követett el törvénybe ütköző cselekményt, s mikor kezdődött el nála az a trauma, amely végül is teljes összeroppanásához vezetett? Íme a regény alapkérdései, amelyekre elmélyült és sokoldalú elemzés után rendre választ kapunk, legtöbbször kíméletlenül őszinte, olykor fájdalmas, történelmileg és művészileg egyaránt hiteles választ.

Az összeroppanás okainak felderítéséhez nyilvánvalóan kevésnek bizonyul a status praesens, ehhez ismételten vissza kell térni a múlthoz, amit a szerző a modern regénytechnika bravúros alkalmazásával meg is tesz. Így a regényt a jelen és a múlt szüntelen váltakozása, egybejátszása jellemzi. Sorra megelevenednek a hős gyermekkori és ifjúkori emlékei: a negyvenegyes magyar megszállás, a háborús évek, a negyvennégyes bosszú. Mindezeket az eseményeket Kocsis Mihály, igaz, gyermekfejjel és csupán szemlélőként, de mégis átélte, s talán épp e borzalmas gyermekkori élmények okozta tartós félelemérzés volt a trauma első tünete *(Félelem)*. Aztán jönnek a fájó diákkori tapasztalatok, a parasztfiú megaláztatásai, kisebb-nagyobb megrázkódtatásai *(Szégyen)*, végül pedig a keserű csalódások sorozata: közéletben, magánéletben, önmagában *(Fájdalom)*. Kocsis e fájdalmas emlékektől éppen felidézésük révén szeretne szabadulni, de hamarosan kénytelen rádöbbenni, hogy ez éppen olyan hiábavaló, mint az újrakezdésben való reménykedés: „Mi az, hogy elölről kezdeni, honnan vajon, hol, melyik az a pont, ameddig vissza kellene menni, ahonnan el kellene indulni, ahonnan másként lehetne csinálni? Az óvoda? Vagy még előbb? . . . Lehet, hogy ez is a nagy baj, hogy mindig az újrakezdés ábrándjával volt elkeveredve, ahelyett, hogy amit egyszer elkezdett, azt próbálta volna becsületesen, szívvel-lélekkel, teljes odaadással csinálni." (117–118. l.) Erre azonban nem volt képes, nem tudott élni a kínálkozó lehetőségekkel, a kórházból is valósággal elmenekült s bár a világ szemében nem volt bűnös, önmagát nem tudta felmenteni a gyávaság és a megalkuvás vádja alól. „Az igazságot nem tudtam, nem mertem kimondani – vallja –, éppen azt hallgattam el, amiért az embernek egyáltalán érdemes kinyitnia a száját." (135. l.) – Ezek az események, ezek a momentumok, ezek a jellembeli fogyatékosságok döntő módon meghatározták a hős életét – s mivel lelkiismerete és felelősségtudata egy pillanatra sem aludt ki –, végső soron utat tévesztését, lelki defektusát és összeroppanását is.

Burány Nándor regényének nagy érdeme, hogy egy önmagában is érdekes és tanulságos egyéni életsors ábrázolásával párhuzamosan olyan őszinte és vázlatossága ellenére is szinte teljes képet ad a közelmúlt történelmi sorsfordulóiról, amelyhez foghatót keveset olvastunk. A szépítgetés, a lakkozás, az egyoldalúság ismeretlen a szerző előtt. Ezért érezzük hitelesnek a mű valóságábrázolását, no meg azért is, mert egy olyan alapjában becsületes, jószándékú és szavahihető ember véleményét ismerjük meg a legkényesebb kérdésekről – 41, 44, a szocializmus építése során elkövetett hibák, túlkapások, kaméleonok tündöklése, önzetlen pártmunkások mostoha sorsa . . . –, aki őszinte híve a szocializmusnak: „Akárhogy is festenek néha a konkrét esetek, bármennyire kiábrándítóak is, olyan szépek az általános emberi törekvéseink s a fejlődésünk egésze annyira megragadó, hogy máshol csakugyan nem tudnék élni. Kész vagyok ezekért az eszmékért minden erőmmel küzdeni." (123–124. l.)

Az *Összeroppanás* kiforrott művész érett

alkotása. A mű erényei korántsem merülnek ki a múlttal való őszinte szembenézésben, a konformizmus bírálatában, a hős tragikumában is tanulságos életpályájának hiteles ábrázolásában. Burány nemcsak ismeri a modern regénytechnikát, de élni is tud vele, méghozzá mértéktartóan, soha nem öncélúan. Nem vezeti félre, nem állítja megfejthetetlen rejtvények elé az olvasót, így erősen intellektuális prózáját aránylag könnyen tudjuk követni. Minden művészi kifejező eszköz – asszociációk, belső monológok, időbeli váltások, filmszerűség, gyakran változó, hol első, hol második, hol harmadik személyű előadásmód stb. – a mondanivalót szolgálja és összhangban van a hős adott lelkiállapotával. Ha ehhez hozzávesszük még a regény hiteles atmoszféráját és a szerzőnek azt a kivételes képességét, amellyel már-már a hőssel – ezzel a gyengéivel és botlásaival együtt is rokonszenves hőssel – való azonosulásra, együttszenvedésre készteti az olvasót, akkor, úgy hisszük, elegendő érvet sorakoztattunk fel annak igazolására, hogy az *Összeroppanás* nem csupán az elmúlt év egyik legjobb regénye, de minden bizonnyal becses és maradandó alkotása lesz a magáról egyre többet hallató jugoszláviai magyar prózának is.

Forum, Novi Sad, 1968.

BENKŐ ÁKOS

Nemes Nagy Ágnes:

A LOVAK ÉS AZ ANGYALOK

A konokság is remek. Az, ahogy egyszercsak egybeáll az életmű. Keményen, szigorúan és végérvényesen. Nincs, mert nem lehet ellene szó. Nincs, hogy bástyáit ledöntse. Erő és méltóság, amit tisztelni kell, ha magunk is elvárjuk majd. Olyan az egész, mint a költőnő Amikor című verse:

> Amikor én istent faragtam,
> kemény köveket válogattam.
> Keményebbeket, mint a testem,
> hogy, ha vigasztal, elhihessem.

A tóparti tűnődésből mozdítottak ki a versek. Fel kellett állni az ülőhelyzetből, kilépni a szemlélődés csöndjéből, kimozdulni, akár ha dübörgő-zengő kőszikla indulna útnak fönt, a magasban, a fény mögött. Ércek jeleztek a hegy köveiben, de a csontokban is. A félelem és a gyönyörűség zsibongott. Mennem kellett csillagok iránt, mert ez az „elvont" költészet észrevétlenül beeszi magát a húsba, a zsigerekbe, és bújkál bennem. Nem is tudok megszabadulni tőle, hajtom magam a parton, bukdácsolok a lapos kövek között, amelyek olyanok, mintha a hegy lábujjainak körmei lennének. De hiába a futás, belülről támad, másnapos leszek. Ezt éreztem: „Valamit mégis kéne tennem, / valamit a gyötrelem ellen." – Ekhnáton jegyzeteiből –. De igazában már a kötet első verse után így voltam. Nők szokták mondani egymásnak: „Úgy vagyok megint". Kényszerítően verset írat elolvasása után a Fák című vers, legalábbis valami fontosat kell azonnal művelnünk. Ez a felismerés: „meg kell tanulni itt a fák / kimondhatatlan tetteit." egészen új világra tár rést. Valamiképpen úgy, ahogy a bányász a sötét szénfalba vágva, egyszercsak behasít valahova, és a sötét tükrözésű résen váratlanul erős fény tör be.

Mi az hát, ami elvontságában is ennyire valóságos? A játék, amelyben az egyén és egyetemes keresi és elhagyja egymást, a játék, amelyből az látszik, hogy áttűnünk egymásba. Átjár egymáson csillag és pillanat, porszem és ragyogás, tér és emberi sors. Miképpen lehetséges ez a varázslati hatás? Csak egyetlen esetben, ha a legnagyobb követelménynek tesz eleget a költőnő, nagy virtuozitással. Amiképpen a legnagyobbnak a fizikus, a matematikus vagy az űrhajós. A fantázia lehetőségeit, mint valóságot kezeli, fogja fel és építi be gondolatai közé. Ezzel azt is bizonyítván: hogy a táltosság nem tulajdonság csupán, hanem a teljességre való törekvés. Ebben a szellemi-lelki állapotban átnyúlhatunk, átpillanthatunk, átérezhetünk a nemléten túlra, ahogy a matematika „sejtelme" is megérinti már az anyagok antilétezését. A szavak merész, olykor Weöresen túli használata nyit káprázatóan igazságokra rést:

> Mintha belülről hajnalodna,
> a sziklák vékony oldalán,
> s oly áttetsző a kő, a vas,
> mint egy végső kudarc után
> (Ekhnáton az égben)

A válogatott kötet versei Bűn, A reményhez, Állatok, Tavasz felé címűek, és sorolni lehetne szinte tucatjával az értelem emlékműveit, akár valami oszlopsor, méltóságosan tartják a sajá-

tos költészet egét. Olvasásuk úgy hat az agyra, mint érzékszervekre a tömény szeszeknek az a fajtája, amelyet úgy dönt le az ember a torkán, hogy azt hiszi, nem is olyan erős az. De amikor leér, mint felszított parázs, szájpadlásig csap a tűz és nem huny ki soká. Aztán már csak ezt a kristálytüzű italt kívánjuk. Ezt, ami rögtön a legfontosabb emberi kérdéseket akarja kiolvasztani a titkok köveiből, hogy akár a fémet, használati formákba öntse. A fegyelmezett verssorok is ritkán kalandoznak önmaguk kedvére tájakon, patakok partján, hiába hűsíti lábukat a tó, egyszercsak váratlanul, mint nyílt seb, mint képspenge villámlása szemünkbe vakítanak a „kín formái". Ám mindez nemcsak a lélek, hanem az ész gyötrelme is. Ebben a költészetben a boldogságnak is vihar előtti csöndje van, a Kertváros képén is baljós folt a véralvadás: „Üres az út, égnek a lámpák. / S úgy buggyan mindjárt alvadón, / a sűrű lomb a kert falán át, / mint szív falán a fájdalom." A versépítkezésnek ez a módja a legtöbbre jellemző. Élő válik élettelenné s az élettelen megérzi az elmúlást, az emberi gyötrelmet. Ritka Nemes Nagy Ágnes költészetében az olyan feloldódás, mint a Kettős világ című vers utolsó szakasza:

> S a kettős, egymást tükröző világban
> megindulok, mint földmérő az égen,
> s pontos barázdán igazítva lábam,
> a nyíri tájat csillagokba lépem.

Járva e költészet tájait, ritkán omlik be lábunk alatt a talaj, ritkán vergődünk bizonytalanságban. A színek, vonalak élesek, határozottak. A világ a képekben úgy van kivágva, akár valami nagy képből a kis kép. Talán erősíti a ragyogást a költőnő emberi hite is. Ez a sűrítés, mely szigorú lélek-erők és kegyetlen pokoljárások hatására jött létre: maga a teljesség. Végleges ember, végleges világa. Teljesség, tehát öntörvényei kormányozzák, saját fénye és vonzóköre van. Nemcsak művészet, hanem emberi tartás: „Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhiteted: fontos élnem. / Erkölcs és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben," olyan, amely önmagát erősíti s vele magasra tartja a mi arcunkat is. Túl rímeken, ritmusokon bölcsességre és méltóságra tanít. Ez is talán a lényege.

(Magvető)

KISS DÉNES

Tandori Dezső:

TÖREDÉK HAMLETNEK

Irodalmunkban talán csak Szabó Lőrinc, a Föld, Erdő, Isten című ciklikus gyűjteménye volt ilyen kész és pontosan komponált első kötet, mint most a Tandorié. Mindent tudott, amit egy költőnek technikában tudnia kell, és mindent megtanult, amit a kortársak, egy Babits, egy George és a klasszikusok Szapphótól Villonig és Baudelaire-ig kimondtak, vagy elhallgattak előtte. Mindebből összehozott egy versmodellt, melynek hőse egy fiatalember, aki megmerülve különböző konstruált szituációkban, végül is mindig sértetlen távozik tovább egyik versből a másikba. Személyes hangon, a félálom vallomásos ihletzónájában fogalmazódtak a versek, mégis távol az én-vers biográfizmusától: nem életrajzot írt, az ember állapotait vizsgálta. Tandori ezt folytatja tovább, csak a mesterek változtak azóta, Rilke és Pilinszky, Ezra Pound és Nemes Nagy Ágnes járnak előtte példával, verssziuációi pedig nem a megéltet költeménybe transzponáló félálom szülöttei, hanem a megfigyeléseket néha groteszkül a lényegig meztelenítő, szimbólum-voltukkal a nappalba, a hús-vér létezésbe visszautaló, épp ezért igenis erősen determinált álomképek technikáját követik. Vagy szemlélete arra a filozófus-, orvos- vagy építésznövendékre vall, aki könyve fölé meredve az éji órán döbbenve és felfedezve ismer rá a cselekvés-létezés gondolat-koordinátáira, biologikuma alkatelemeire vagy a tér korábban természetesként észre sem vett alakzataira: hiányaira és telítettségére. Íme egy példa. A vers címe maga egy történés, mindnyájunk számára tárgyszerűen megképezhető, érzékelhető élet-mozzanat: *Fürdés*. A cím a vers egyik pólusa, önmagában is kidolgozott, mert kiváltja mindazt az asszociációt, amit más esetleg verssé kerekítene, – de azzal egyedivé, biográfikussá is tenné. Tandori nem így. Ő leüt egy hangot, mely benne, és mindnyájunkban utánarezeg, a képzet egészét előhíva. A vers teste most már ennek a képzetnek a szétbontása, materialista metafizikája:

> Habok üres mederben
> kapkodják csontjaid

De ez Tandori vers-szituációteremtésének csak első lépcsője. Ennyi, amit tanult: a verstörténet függetlenítése az életrajztól-élménytől, a jelenség, a képzet felbontása alkotóelemeire.

Ó, ha a végtelenül-holtaktól tiszta hasonlat
serkenhetne szivünkben, tán mogyoróhéj lengő
szép ürességére utalna, vagy tán
arra: sötét földekre tavasszal omlik a zápor –

Íme Tandori és Szabó Lőrinc pályakezdő képei, az állapot-kifejezés, a vers hasonlat-voltának azonos szemléletű, de más-más módon megképezhető útjának vagylagossága, Rilke versében a Duinói elégiák záró részében. *A vers mint parabola*, a létezés állapota vizsgálatára, elemzésére, felfedezésére.

•

Hogyan jutott idáig Tandori? A kötet jobbára már ezt a versállapotot mutatja, de találunk jelzéseket, melyeket követve visszakereshetjük az útját. *A Kert* ciklus történetei versalkotása korábbi rétegeit mutatják: az utat a jelenség-, a történet-leírástól a lényegábrázolásig. *A Szobor* című versben, egy haldokló mellett szűnik meg a hagyományos versmondás, ez a pillanat az, ahol saját versszemléletére ráismer:

Ne nézd hát: ujjaiddal inkább
borítsd körül, takard el. Inkább
a hideg decemberi levegőbe tördelt
dirib-darab világot nézd, hol akkor
egyszerre meglátsz valamit, és arról
magadra ismersz, s felkiáltasz: ezt,
hogy ezt akartad mondani neki –

És íme a folytatás: ez eredmény tudatosodása, az alkotáslélektani felismerés:

Akkor légy fegyelmezett: a perc
vadságát villanyoztasd el magadba.

Itt, ebben a pillanatban született meg Tandori kötete, itt talált rá a „végtelenül-holtaktól" számára jövő „tiszta hasonlat"-ra.

De ez az út nála sem az örömök útja. Az elválásokon, a *Kert* elégiáinak során jutott idáig. Számára a léttel való meztelen szembenézés először egyúttal reményvesztésnek tűnik. Csokonai *A* reményhez írt reménytelen versének modern hangszerelésű utóda a *Kert:*

Hogy felszökött a napsütésre
– tüzes vasak alatt – a kert.
Hogy izzott még e füvek éle.
Most mint a füst futkos a földön
a sötétségbe zárt világ.

A vers még érzelmekre is épül, és még az egész, felbontatlan ember lázadásával zárul:

a pusztulást arcodba zárták:
rázod kerted fekete rácsát.

Itt még hús-vér formálású emberrel találkozunk, aki szembekerül egy élménnyel, az foglyul ejtette, de ő szabadulni szeretne tőle. Felemás világ, feloldatlan csapda: létélmény, állapot-vers legyen-e költői világa, vagy e témakörben folytassa a hagyományos életrajz-vers útjának követelményeit is. Hányan akadtak el e dilemmában, vele egyidőben, Tornai, Gyurkovics, Orbán Ottó mind e kettősséget próbálgatták ötvözni, és maradt eredményükül: az egyetlen szituáció állandó variálása, utánamondása. Tandori belemegy a kalandba, húsvér alakját elveti, útját nem érzelmeivel, a jelenség-csapdák átélésével követi. A történetbe zárt, epikusan megelevenedő Én már csak emlékkép:

Volt egy idő, amikor
velem is bárki
találkozhatott, akár minden nap,
mint a faluból kifelé menet a cigánnyal
megkérdezhette, hova mész, cigány –

Most már tudom,
ezeknek a dolgoknak vége.

Persze a dráma tovább folyik: a témáihoz visszaérkezett költő, már csak a részleteket, az új szemléleti tartomány tárgyait, a lábak, törzsek és arcok sokszögét találja. Ezt illesztgeti kitölthetetlen köreibe, – és fűz hozzájuk még egy „emberi", előző költői életébe utaló jelzőt: – „vigasztalanul" *(A visszaérkezett)*. Még minduntalan „elhagyás"-ról beszél (pl. „Ők hagynak el nyomtalanul: az édes bizonytalanságok";) még egyszer búcsúzóul felcsendül a hagyományos dichterling szólam: „szeretnék szorongani valamiért a múltból," – de aztán már az elszakadás mozdulata következik, vonzóra hangszerelve, csábító szirénhangokat hallatva:

de csak egy jövő nyári napsütés,
csak a jövőre átforrósodó
föld, ahova mégis kifekszem –
mindig előre, mindig megszületetlen.

És a végállomás: „ami marad, az *egyetlen* legyen,"

Mi formálta ilyenné Tandori szemléletét?

Társadalmi okok késztették elfordulásra, mint példaképei közül a legtöbbet? A magányos lázadás, az atomizálódó közösség élménye, vagy személyes sérelmek? A kötetből ez kevéssé olvasható ki. Egy-két nyomasztó körülményváltozás-kép *(Kert, Nyers)* inkább lélektani, élménybeli motiválását adja ez útnak, a dolgok és a létezés belső végtelenével való szinte véletlen, programnélküli összetalálkozás döbbenetéről adnak számot. Tandorinak azután volt ereje, hogy ne álljon meg a lét panaszfalánál, hanem következetes logikával végigjárja a kínálkozó utat, melyet az elszakadás drámája és a „földi" nosztalgia levetkezése után már nem elfordulásként, hanem az emberlét-kifejezés költői gazdagságaként kezel.

•

Miben különbözik e kötet világa a hozzá hasonló tematikájú másokétól, mi az, amit a tanulthoz újat hozzáadhatott. Ismét forduljunk vissza Rilkéhez:

> És mi, az egyre *növő* boldogság
> álmodói, mi úgy hatódnánk
> meg, már szinte a döbbenetig,
> mint, ha *lehull*, ami boldog.

Rilke ezzel zárja a Duinói elégiákat, Tandori itt folytatja szemlélődését. Az ő létezésélménye nem statikus, metafizikusan változatlan, hanem – mint a jelenségek világa – változó, alakuló. Nézzük csak, hogyan építi mondatát. Mindjárt a kötet első hangütése jellemzően tandoris:

> Ki szedi össze váltott lovait,
> ha elhulltak, ki veszi a nyakába?

Két mellérendelés közé ékelve egy alárendelés, két jelen (vagy jövő) idejű mozgás-kép, kérdés közé ékelve egy statikus, nyelvtani múltidejű kijelentés, mely valójában a jelen, a mozgásból kiszakított pillanat, a múlt és jövő kapcsolódó láncszeme. Ide és oda is kapcsolható alárendelés. Alárendelés, mely mégis az egyetlen tény, célpont és kiindulás.

E technikához hasonlóan fogalmazódik meg kötetében a személyiség is:

> ... közben kezdődik majd,
> s egybemosódik a kettő.
> *Egy* még túl, jobb már *két*, de
> visszakeresnek onnan is.

A jelenbe fogott határeset a változás végletei között. Ez a modell, melyet szituációba helyez egy eléje adott jelzővel: „nyugtalanítóbb", és ezzel megmutatta ez alakuló személyiség kiváltotta külső reakciót is. Kívülről és belülről láttatva így fest *Hamlet királyfi mostohaapja előtt.* Vers és mondat így az ember örök *átmenet* voltát jelzi. Az *egész* e költői logika nosztalgiája, tárgya ellenben a *rész, a töredék:*

> Aki elveszti egészét,
> megleli részeit.
>
> Őrzöd pár töredékét,
> idegen egészeit.

Ez egészből lett és új egészbe kívánkozó töredékek tettenérési lehetősége a *megközelítés,* formája Tandorinál a térgeometriai parabola. Útja az elvesztett egésztől a jelenig, a töredékig vezet, lezáratlanul marad:

> ... Minden megközelítés már
> önmagától tünékeny mérték,
> melyet mindig saját
> változása teremt meg? ...

számára az új *egész* „idegen", mely a jelenben befejezhetetlen. Ezért kedvelt formája a befejezetlen mondat. A *Nyers* című vers épp e szemléleti és technikai forma összecsengését mutatja be. „Próbáljuk befejezni", – kezdi a játékot. De bármely – a tudottól eltérő – befejezési kísérlet csak játék, véletlen, esély értékű, de nem tárgy-súlyú, tény-jellegű.

Mire képes ez a költészet? Kapcsolat elemzés, hangulat-líra, szerelmi költészet, a személyiség fausti önkeresése mind belefér, – csak állapot-lírára transzponálva, a létezés alakzataként felfogva. A pontos megfelelések, az önmagát megújító költői lelemény az elengedhetetlen szükséges ahhoz, hogy ne váljon modorrá, önismétléssé e technika. Tíz év alatt készült e kötet, – ez mindent megmond előnyeiről és gátlásairól. E vers létrejöttéhez a külső élmény ihletteremtő ereje kevés, szerencsésen kell társítani hozzá a parabola képet, mely adekvát az élménnyel. Tandori még nehezíti is e típus szokásos nehézségét, az ő vers-állapota ugyanis in statu nascendi ragadja meg a valóságot, tehát változat is egyben, mint az élményversek, én-versek. Egyszerre általánosított állapot-rajz és egyedi pillanatfelvétel.

•

Tandori minduntalan újra alakuló töredékeiben, változataiban két állandó van, melyet két kulcs-szóhoz kapcsol: egy végző-záró (személyiség-elemzésről lévén szó, természetesen a *halál* ez), és egy mozgató, örök változatlan, melyet ő *szív*-nek nevez.

A létezés az *állandó következés*. Ezt a létezést Tandori mozgásképzetekkel rajzolja le nekünk. Leggyakoribb igéi épp a mozgást, változást kifejezők. A halál ennek a költészetnek az ellentéte. Keresem képeit, alig találni, azzal Tandori nem tud mit kezdeni, az „idegen egész" a számára, épp költői lényegével kifejezhetetlen:

> Ha majd mindenem lemarad
> egy hirtelen rámnyílt határon,
> befogad, hol nincs folytatásom,
> mindenem a helyén marad.

Ugyanakkor állandó tudatában van a változtathatatlannak, és sokszor az *egyetlen* egyedül lehetséges, bomlástól mentes megfogalmazásának tartja. Következik ez Tandori jövő-bizonytalanságából. Csak a megtörtént és a jelenben történő a biztos. A halállal az ember múlt idejűvé, tehát Tandori szemében befejezetté válik. Így lesz nála a „halál-utáni" az „egyetlen teljes maszkunk". Így az elhangzott, a volt, már *Szobor*, ezzel a perc lényegében a halál állandó átélése:

> Egy szót úgy ejtesz, egy megnevezés
> úgy hagy el, mint egy tenyered közé vett
> arc nem-moccanása.

De ennek a lezárt mondatnak visszafelesel egy lezáratlan, a létezést igazánból kifejező:

> De te
> szív, fű gyökérnyi markolás,
> ahogy magadban te folyton visszakapkodsz –

Íme a *szív*, mely hol motorikus létfenntartó, hol a dolgok lényege *(The heart of the matter)*, hol e logikus világ érzelmi ellenpontja, táplálója, fenntartója, (talán úgy, ahogy a XVIII. század felvilágosult racionalistái szentimentális pillanataikban használták) az „egész ember" napvilága az álomtájon, éjféli lámpafény mellett megszült világban.

•

Tökéletesen megszerkesztett és lezárt ez a világ, „egy szálló porszem el nem hibbant" benne. De merre tovább? „Próbáljuk befejezni"? Sokféle út indulhat erről. Bevezetőben Szabó Lőrinc pályakezdő kötetéhez hasonlítottam ez eredményt. Hasonlít hozzá koravénségében is. Nem egyensúly még, csak *egyensúlyozás*. E nyugalmi állapot bomlása épp ezért várható. De a Föld, Erdő, Isten költője is, épp az úton sok nagy meglepetéssel és újabb klaszszikus eredményekkel szolgált. Mindazt kívánhatom a *Töredék* költőjének is.

KABDEBÓ LÓRÁNT

Győri László:

EZ A VERS ELADÓ

Első kötetével jelentkezett Győri László, s mint az induló költők általában, feladatának érzi költői programjának összefoglalását. Kötetében szép számmal találhatók közvetlen vallomások, de legnagyobb költői erővel „A holdvivő bárány" című vers fejezi ki ars poetikáját. A népdal ihletésű, népi képzelet-világra épülő, sejtelmesen tartózkodó képek költői áttételében is pontosan kitapintható szépségideálja:

> Nem ahogy a nyügöt, nem ahogy a jármot,
> nem ahogy foga közt árkon a bogáncsot,
>
> ahogyan a gyertya hordozza a lángot,
> úgy viszi a holdat, viszi a világot.

E két versszak ellentétes tartalma jól jellemzi az egész kötetet, erre az ellentétre épül Győri költői világa. Fölényes verselni tudás és görcsös igyekezet, plasztikus, elemi erejű képi látásmód és erőszakolt, meghökkentő képek, lírai föltárulkozás és zaklatott, félig elhallgatott indulatok feleselnek egymással verseiben. A vágyott harmónia ellenére úgy fogja versébe a költő a világot, mint foga közt a bogáncsot a bárány. Költői felkészületlenség, éretlenség lenne ez? A felületes szemlélő csupán ezt látja benne. Nem elégedhetünk meg azonban a felszín megragadásával, mert a költői szemlélet bicsaklásai, a lírai logika zaklatottságai nyilvánvalóan a költő világhoz való viszonyulásának kifejeződései is. Hagyjuk most figyelmen kívül a néhány képzavart, pontatlan fogalmazást,

Győri elemi erejű verselésére nem ezek jellemzőek, érdemes megvizsgálni viszont a lírai személyiség versben megnyilvánuló görcseit. Mi van mögötte, megfejtése milyen általános tanulsággal szolgál, illetve szolgál-e ezzel egyáltalán?

Győri László legnagyobb próbája – a versek tanúsága szerint – az otthontalanság s a hiánynak feszülő indulat, a helyet-keresés, a kötődések tudatos, kereső vállalása, a gyökerek lázas faggatása. Ablakot nyitna a világra, de a belső bizonytalanság kérdéseket fakaszt:

> Miféle népből jöttem én,
> a törzsjegy kiével egyezik,
> kinek szívébe döftem én,
> hogy fölvérzek megint?
>
> *(Arcomat kutatom)*

Világra-csodálkozás, kitárulkozás, befogadási készség – ez Győri költészetének alapmotívuma (Különös világ, Lámpa Brunó délutánja). Életének színtere, az Orosháza–Budapest–Kaposvár háromszög átfogja az országot, élményanyagát tág körből merítheti, de a belső otthonosság-tudatot nem találja magában; és hiába fordul megtartó erőért az átélt valósághoz. Úgy érzi, emlékeibe menekülve kevesebb az ember. A régi tájakra, a régi közösségekbe nem térhet vissza megerősítésért, idegen ott, átalakultak az emberi kapcsolatok, és változott maga is.

A megváltozott környezetbe került ember kétségeit és gyötrődését éli át és fejezi ki Győri, s ezzel társadalmunk egyik leglényegesebb problémája jelentkezik nála a személyes élmény síkján. Dinamikus társadalmakban az erős társadalmi, gazdasági, ideológiai mozgás következtében felbomlanak a közösségek által szentesített viszonyulási rendszerek. Nincs közös erkölcsi értékrend, amely konfliktus nélkül közvetlenül átvehető, az új még csak alakulóban van. Győri nagy érzékenységgel éli át az átmeneti helyzetet, sors és alkat szerencsés találkozásából születik verseinek meggyőző ereje. Félszegség és gőgös tartás, kirekesztettség és beolvadási vágy feszítő ereje egy költői szempontból termékenynek látszó szemlélődő magatartást alakított ki számára. A kényszerű kívülrekesztettség ellenében azonban erős felhajtó erő működik benne: vágy a cselekvő, tevékeny életformára. A kötet címadó versében így fogalmazza meg ezt:

> A büszke gőg tőlük félrevitt,
> a fősodrástól messzeestem így,
>
> s azóta azt kutatgatom,
> vissza hogy jutnék vajon?

A határhelyzetekbe szorult költő személyiségfejlődéséről lírai tudósítást adnak versei, sajnos a kötet összeállítása nemhogy kiemelné, inkább összemossa kissé a fejlődés határait. Bizonyos időszakban, „költői kamaszkorában" a megtartó erőt Győri a tagadásban, a meglévő értéknormák felrúgásában vélte megtalálni (Menza, Ösztönös halott, Május 35). Kár, hogy a diákkori lázongó versek közül jó néhány nem került be a kötetbe (Kártyakirály, Vörösrézharang, somfabot, husáng, Száz éves ballada stb), ezek a versek jól érzékeltetik a dühös tagadás diákos gesztusait, az egyetemisták életérzését, és költői erővel vallanak a költő személyiségformálódásának kényszerű mellékösvényeiről is. A kihívó szándék mögött félszegség és bizonytalanság bújik meg, a groteszk képzettársítások, szándékoltan meghökkentő képek mögött kétségek és kétségbeesések. (Például: „Nyugi, elvtársak, mi vár majd odakinn? Tíz mázsa busz, öt csomag ozalin." – Május 35). A rossz közérzetnek ez a fajtája, ha nem is kizárólagosan jellemző, de jellegzetesen egyetemista életérzésből fakad: a nyugtalanabbak nehezen tudják elviselni, hogy alkotás helyett „tétlenségre", készülődésre vannak ítélve. Ugyanakkor általánosabb érvényű félelem is munkál benne: az ember kiszorulhat saját sorsának intézéséből, kiszorulhat a történelem aktív alakításának folyamatából.

Győri nem adja meg magát kétségeinek, tudatosan kutatja az utat a fősodráshoz. A mindent tagadás válsága után magasabb szinten keresi a magtartó szálakat, nem emlékekbe, nosztalgiákba menekülve, hanem a történelmi előretekintés felelősségével. Szintézisre törekvő versei a költői személyiség magateremtésének izgalmán kívül általános érvényű felismeréseket is hordoznak (Latinka, Címváltozásos napilap, Hűség világa). A napjainkban felnövő értelmiség tagjaként történelmi helyét és szerepét kutatja, és a felszabadult s a szabadsággal jól-rosszul élő tömegekek további önfelszabadítására hivatkozik, a lehetőségek valósággá realizálását sürgeti. A „mi dolgunk a világban" kérdésre ezt feleli: „A fölnövő, a kitanult vágy, ami otthonos és ami bujtogat." (Hűség világa). S e történelmi folyamatban feladatot kér és kö-

vetel magának, beleszólási jogot: „föl fogok szólalni ilyen fiatalon!".

Indulatos költészet a Győrié. Az élmények nála többnyire közvetlenül transzformálódnak képpé, az indulat erejéből mit sem vesztve. Járható út ez, a magyar költészetben nem is a legkisebbek taposták ezt az ösvényt, mégha a finnyások fanyalognak is néha miatta. Nem az indulatok finomítása, tompítása jelenti a továbblépés lehetőségét, hanem a pontosabb formálás, a félszeg elhallgatások és sejtetések feloldása, a legjobb verseiben elért színvonal és igény tartása, továbbfejlesztése. Győri eddigi legjobb teljesítményei nem ígéretet jeleznek csupán, hanem igazi élményt – költészetet is adnak az olvasónak.

(Magvető, Új Termés, 1968)

ANGYAL JÁNOS

Birkás Endre:

ÓLMOS ESŐ

Birkás Endre új kötete három kisregényt tartalmaz, s a három történetet voltaképp az kapcsolja egybe, hogy az író mindegyikben a férfi és a nő kapcsolatának intim elemeiből építi fel – vagy legalábbis szeretné felépíteni – azt a társadalom- és korrajzot, mely súlyt, jelentőséget ad – vagy adna – írásainak. Alapképletei vannak. Például: a munkahelyen töltött nyolc órás együttlét szorosabb „családi" kötelékeket sző a munkatársak közt, mint maga a család a családtagok közt. Vagy: az elhagyott házastárshoz, mint a bűntény színhelyére a bűnös, az ember visszajár. Amit aztán, akár a bűnös visszatérését, rendszerint katasztrófa követ. És így tovább. Ezek az alapképletek, alapmotívumok az egyes írásokban visszatérnek, ismétlődnek, hol kisebb, hol nagyobb hangsúlyt kapnak. De akár a kisregény fő témáját alkotják, ahogy az elsőnek említett „képlet" a címadó *Ólmos eső*-jét, akár csak mellékesen bukkannak elő, mint ugyanez a motívum a *Férfiarckép*-ben, az író nemigen jut mélyebbre a kérdések publicisztikai felvetésén. S ettől unalmas is lesz, főként a kötet első két darabja, a *Helyből távolba* és az *Ólmos eső*. Mintha ezekben az írásaiban kísérletet se tenne rá, hogy általánosítson, hogy valóban írói-művészi látásmódja legyen. A publicisztika dokumentalitása, a „való életből" vett példái, nyers aktualitása ugyanakkor nem található, természetszerűleg nem is lehet meg ezekben a kisregényekben. Így, sajnos, a „publicisztikai szint" elmarasztaló jelző.

Nem tudom, milyen sorrendben keletkeztek a kötet egyes darabjai, de mint olvasó úgy hiszem – szeretném hinni –, hogy a kötetben közlés sorrendjében; az első két írásnak voltaképp a harmadik adja meg a létjogosultságát. Mintha az első kettőben is annak megfogalmazásán fáradozott volna az író, amit a harmadikban, a *Férfiarckép*-ben megragadt. Itt egyszerre eltűnik a póz, amely előző két kisregényét jellemzi, az írói póz, mely állandóan tudatosítja az olvasóban, hogy *megírt regényt* olvas; itt egyszerre „magától" rajzolódnak ki a környezet, a társadalom képei (ha nem is alkotnak e képek teljességet, de miért is kellene egy kisregénynek erre törekednie?), s nincsenek „megfestve", nincs a történet illusztrálva. Nincsenek utalások arra, amikor és ahol a cselekmény történik; természetes közege van a cselekménynek.

Egy férfi, bizonyos Koncz Zoltán hányódtatásait mondja el ez a kisregény, hányódtatásait az egyik nőtől a másikig, a másiktól a harmadikig, és így tovább. De Zoltán kiszolgáltatottsága csak látszólagos, valójában igazi zsarnok ő. Kíméletlen egyértelműséggel rajzolja meg az író ezt a „férfiarcképet"; Birkás Endre legjobb írói erényei csillannak meg újra ebben a művében, melyet inkább nevezhetnénk nagy novellának, mint kisregénynek, de amely ebben a műfajban valóban erős, jó írás. Olyan puritán, olyan sűrű, olyan magától értetődő, mint az *Elfelejtett emberek* volt. Forró atmoszférája van, melyben ugyanakkor ott a jellegzetesen kopár, színtelen Birkás Endre-i világ; ezek a szikár, már-már aszketikusan nemesre csiszolt mondatok, melyek teljesen jelentéktelenül, azt is mondhatnánk, alázatosan hordozzák azt a náluknál sokkal fontosabbat, aminek hordozására születtek, s amit az olvasó valójában csak akkor érez meg, amikor letette a könyvet.

A felelősségről beszél Birkás Endre. S a *Férfiarckép* olvasásakor úgy tűnik, nincs is lényegesebb probléma, melyről ma beszélnie kellene az írónak; a mind szervezettebben, mind tervszerűbben funkcionáló társadalom mintha egy könnyű illúziót kínálna az embernek: a felelősség elvesztésének illúzióját. Birkás Endre pedig nem akar mást, mint megmutatni, hogy az illúzió csak illúzió. Így lesz

ez a kisregény erősen meghúzott felkiáltójel. Nem több, nem kevesebb. Ezúttal azonban adekvát azzal, ami lenni akar.

S bár a *Helyből távolba*, az *Ólmos eső* esetében ez nem sikerül így, az alapvető írói szándék ott is ez. Mindkettő egy-egy felbomló házasság rajza; az előbbi a húszas évekbe transzponálva, az utóbbi mai környezetben, az előbbi két gyermek, az utóbbi a felnőttek szemével ábrázolva. De mindkettőn végigvonul a gyermek-motívum, s ez is a felelősség kérdésének hordozója akar lenni, csakhogy különösebben utalás marad a maga sztereotip formájában. (Eltekintve attól, hogy az író gyermekkorba visszahúzó nosztalgiái is hangot kapnak itt, de ha így van, miért igyekszik ezt eltitkolni?)

Az *Ólmos eső* című kötet tehát bizonyos tekintetben visszaesés Birkás Endre írói pályáján, a kötet rangban, értékben mögötte marad az *Elfelejtett emberek*-nek vagy a *Kopár ég*-nek. De a *Férfiarckép* azt is jelzi, hogy nem annyira végzetes „lejtő" ez, melyen „nincs megállás", inkább valamiféle belső fegyelmi lazulás: úgy tűnik, az írónak nem volt elég ereje, hogy valóban könnyűnek találja azt, ami könnyű.

(Magvető)

PÁLYI ANDRÁS

Bárány Tamás:

VELÜNK KEZDŐDIK MINDEN

Bárány Tamást nem kell bemutatni az olvasónak, számos könyve került az érdeklődés fókuszába, meg a könyvbarátok polcára. Az idei József Attila-díj tehát nem volt meglepetés, gondolom, író és olvasója egyaránt várta. 1954-ben kapta meg első ízben ezt a díjat, így másodszor talán még rangosabbnak tűnik. Érdemes azért felemlíteni, hogy már 17 regénye jelent meg – más műfajú köteteiről most nem szólunk, az első még 1943-ban, 21 éves korában. A kritika csak pár évvel később figyel fel rá, amikor 47-ben *És megindulnak a hegyek* c. kisregénye megjelenik.

Legújabb regénye legaktuálisabb kérdéseink egyikét, az ifjúság problémáját vizsgálja: egy adott szituációban a fiatalság egy rétege hogyan reagál az élet, a társadalom felvetette kérdésekre.

Balaton-parti nyár – futó ismeretségnek induló szerelem – egy hét hét napjának eseménye egy fiatal pár életében. Így vall témájáról az író: „... két nap elég rá, hogy mindketten úgy érezzék: történt velük valami, egymásra találtak. Aztán eltelik még öt nap, és útjaik elválnak. Mi történt velük?" – Erre keres választ a regény; nem talál sem az író, sem az olvasó. Ezért tekinti regényét vázlatnak az író, nem regény-vázlatnak, hanem az élet egy szeletjéről adott vázlat. Nem nyújt teljes képet az ifjúságról, még egy rétegéről sem.

Szimpatikus a nyilatkozatban és persze a regényben az író szabódása, mentegetőzése. „Nem is vállalkozhattam rá ...", „Nem tudom, kielégítő-e ...", „nem szeretnék igazságtalan lenni ..." – kattannak a mondatok, melyek a regénybeli írói töprengés nyersebb megfogalmazásai. Ez a töprengő magatartás erénye lett a könyvnek: az író nem általtja sem magát, sem az olvasót, hogy ő tudja, hol a varázspálca ...

Bárány Tamás látja és bemutatja, hogy minden generáció-harcnak lényege a megnemértettség, pro és kontra. És az új generáció szellemileg mégsem akkor nagykorúsodik, amikor áttöri a megnemértettség falát, hanem akkor, mikor a saját generációján belül kialakult az elvi összhang. Amikor „kitermeli" saját életfelfogását, világlátását stb., amitől lehet eltérés, de az ettől való eltérés is jellemző. Nem a tinédzserekről szól a könyv, hanem a huszonévesekről, a húsz-huszonhárom évesekről. Akikre már nem (a sokszor öncélú) lázadás jellemző, hanem a többirányú útkeresés.

A regény jól, érdekfeszítően indul, csupán néhány odavetett mondattal. Általában a hely- és időmegjelöléssel nem sokat bajlódik, a röntgen csak a vázra és a beteg pontokra koncentrál. Ha még nem olvastunk volna az írótól semmit, most meg kellene jegyeznünk ezt a frappáns indítást, mint jellemző sajátosságot. Bárány Tamásnak komoly írói erőssége a szereplők beszéltetése is. Két jelenetet emeljünk ki: a vacsorai beszélgetést Keresztessel – és az éjszakai mulatozás közbeni társalgást. Több szempontból figyelmet érdemelnek a dialógok. Érdemes hivatkozni a leány és a fiú mondatokká alig kerekedő beszélgetésére, de a másik példa is figyelemre méltó: a beszélgetés polemikus fajtájára gondolunk, mely érdekfeszítő, elhitetően gondolkodó,

ezért a vita atmoszféráját felkeltő szópárbajok a regény legjobb fejezetei.

A jól olajozott cselekményben itt-ott porszem is felfedezhető, a tárgy- és témaismeret hiányosságai miatt. Nem hiteti el velünk íróilag Bárány Tamás, hogy regényének főszereplője Jász Antal előtt (akit eddig csak fiúnak emlegettünk) problematikus lehet, hogy egy „magányos nő" campingben száll meg a Balaton mentén. Ettől a közegtől nagyon idegen ez a probléma, még csak nem is múltszázadi (ahogy a lány mondja), hanem ismeretlen.

Morális kérdésekről szól a könyv, a fiatalság egy részének erkölcséről vagy talán erkölcskereséséről. Az erkölcsnek – komplex fogalom lévén – egyik fontos területe a szexuális erkölcs. Nem központi kérdés, itt, a regényben is inkább visszatérő keretjáték, ennél sokkal fontosabb a közösségbe való beilleszkedés (kis és nagy közösségről egyformán szó van). A két fiatal egymásra találásából, a harmóniából miért nem lett házasság (a társadalom legkisebb közössége)? Milyen a viszonya a nagy közösséghez, a társadalomhoz; hol jelöli ki helyét a társadalom, és ő hol keresi a maga helyét ebben a társadalomban? Út- és célkeresése eléggé öncélúnak látszik, de miért?

Ha a regény jól kérdez, nagyon hasznos szerepet tölt be – ezzel fogtunk az olvasásába. A sok jó kérdés, néha egymással feleselő, egymásnak ellentmondó kérdés azonban olykor megbontja a regény szövetét. Egyes szituációk feloldódása, amelyeket kénytelen az olvasó – így vagy úgy – válaszoknak is minősíteni, arra enged következtetni, hogy Bárány Tamásnak nemcsak bátorsága van kérdezni, hanem ereje is.

Legnagyobb gondban az író az „ellenfigura" megjelenítésekor lehetett. A leány és a fiú nagyon sok tekintetben ellenpontjai is egymásnak, de itt „a" társadalmat is szerepeltetni kellett, mégpedig a fiatalok által lebecsült rétegből való személlyel. Keresztes, a jó harmincas grafikus és festő a maga korosztályának és rétegének nem oly tipikus és erős képviselője, mint Jász Antal a sajátjáénak. Nem vitatkozik, csak legfeljebb vitatkozva kérdez. Tőle is távoli ez a világ, meg akarja ismerni. A fiatalok (és kissé az olvasó is) nem átlagembernek tartják a fentiek miatt, hanem a szürke nyárspolgárrá lett „forradalmárt" vélik benne. Pedig a grafikus kezdetben ben kellemetlen partnernek igérkezik. A sokszor emlegetett fiatalságról így csíp vissza Antinak: „– Csak azt tudnám, miért emlegetik annyit? Mintha valami erény volna, jog, dísz, kitüntetés... A fiatalság nem erény, hanem állapot, fiatalember! Mi is átestünk rajta!" Később Keresztes nem támad, sőt nem is védekezik, inkább felhívja a figyelmet a sebezhető pontjaira: „... a tisztesség a lehető legnagyobb fényűzés, uram! ... A tisztesség olyan luxus, ami súlyos százezrekbe kerül, higgye el nekem; nem a levegőbe beszélek!... – Ön tisztességesnek tartja magát? – Azt hiszem." Ez több egy érzelmi kitörésnél, ez már világszemlélet – helyes világnézet nélkül. Ennek a szereplőnek negatív konzekvenciáit sínyli meg a regény szerkezete is. Felbukkan a figura, mint eső után a szivárvány, feltör néha, mint a gejzír, de nincs *jelen* a regényben, nem hordozza egy egészséges világszemlélet jegyeit.

Bárány Tamás új könyve méltó az olvasók figyelmére, igazolta a feléje fordult érdeklődést, de jogos várakozással tölt el bennünket – a témában való elmélyedés után – egy nagyobb lélegzetű és igényű mű iránt, amelynek ugyancsak híjával vagyunk.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

STENCZER FERENC

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

5

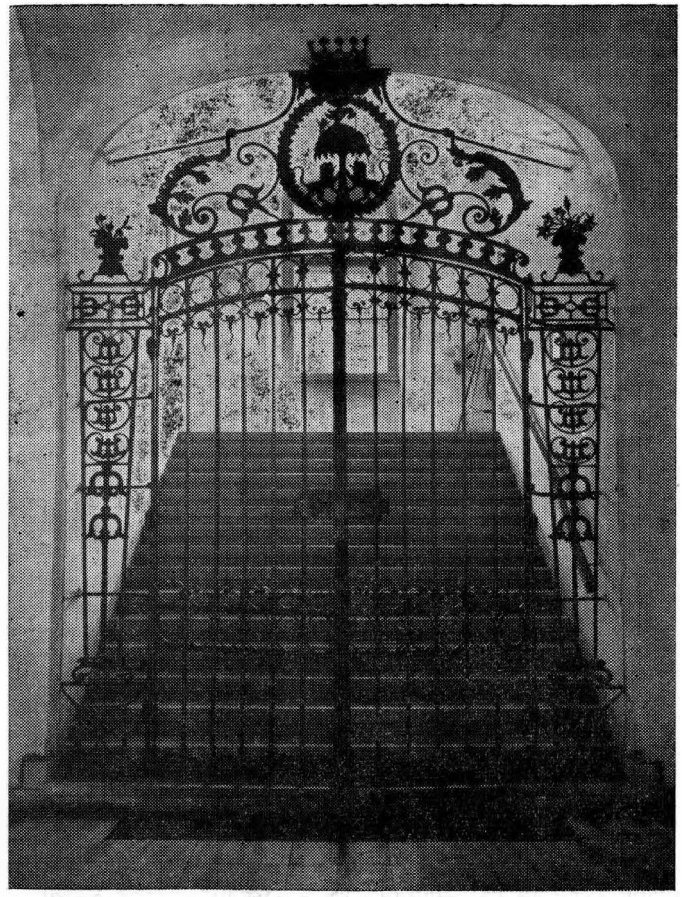

A líceum díszkapuja

1839. dec. 7.

Radákovics J., Nebelkovics A. és Adamovich S., miután a kávéházban (in cavena, azaz gyanús helyen, lebújban) ismételten rajtakapták őket, komoly figyelmeztetésben és intésben részesülnek, hogy idejüket szorgalmasabban fordítsák a tanulmányokra, és ne fecséreljék el a kávéházakban, továbbá a 10 órától délután 2 óráig tartó bezárás büntetését szabjuk ki rájuk; Radákovics Józsefnek ezenfelül még két órai bezárást rendelünk el, mivel ebben az évben már büntetve volt a kávéházak látogatása miatt.

1840. febr. 26.

Radákovics József, aki a bölcseleti fakultás első évét ismétli, mivel az empirikus pszichológiából és a logikából, valamint a históriából a vizsgák alól kivonta magát, matematikából és magyar nyelvből pedig a második klasszisba esett vissza, mivel kötelességei elmulasztását rossz szenvedélyeivel tetézte, és sokhelyt áthágta az iskolai törvényeket, s mivel az ismételt intelmek és a kiszabott büntetések mitsem használtak neki, mint semmirekellő (nullius frugis) ebben a líceumban tanulmányait nem folytathatja.

Részletek a pécsi líceum jegyzőkönyvéből

Nehéz ma már annak a folyamatnak minden mozzanatát felidézni, melynek eredményeként megszületett a nemzeti önállóság és a polgári átalakulás eszméjét zászlajára tűző 48-as forradalom. A reformkor derekán a társadalmi és politikai fejlődés üteme hirtelen felgyorsult, a szellemi élet – az irodalom, a színház, a zene, a képzőművészet – alkotásai ösztönző erővé váltak, a magyar nyelv győzelmének ügyén az írók, tudósok és politikusok munkálkodtak. Az 1800-as évek elején a városi polgárság nagy része – még az ország jövendő fővárosában is – német ajkú volt. Aztán elindul egy erőteljes folyamat, s a 40-es évekre az idegen eredetű lakosság megmagyarosodik. A városi polgári és értelmiségi réteg – a liberális nemesség mellett – a társadalmi és politikai átalakulás harcosa lesz. Az országgyűlés 1843-ban kimondja: a hivatalos nyelv a magyar.

A nemzeti és a társadalmi megújulás némi fáziseltolódással jelentkezett vidéken. De az erővonalak megsűrűsödése, a fejlődés meggyorsulása itt is tettenérhető. A mai Széchenyi téren és a Kossuth Lajos utcában megjelennek a klasszicista polgári építkezések nemes darabjai. 1845-ben megalakul az első pécsi takarékpénztár. Fejlődik a tudományos és szellemi élet. Haas Mihály megírja a megye történelmét és földrajzát. Az átutazó költő, Barna Ignác verssel tiszteleg a táj „kelleme", a mecseki „borág" és a „szende nő" előtt. Költeményét a „legvarázslóbb" szépséghez intézett szavakkal fejezi be: „Egyet kérdek: Mit csinál kis szívetek? – Hogyha lángol a hazáért – éljetek!" Vas Gerebent annakidején még latin nyelvű határozattal intették meg és zárták ki a líceumból. Néhány évvel később Tóth Kálmánt, a jövendő költőt, Vas Gereben „bűneihez" hasonló vétségekért, a „táncterem és kávéház látogatásáért" már magyar nyelvű jegyzőkönyvvel ítélik „a rendes két órai bezáratásra".

A nemzeti újjászületés, a polgári jogok megszerzése csak harcok árán, a reformkor küzdelmeinek tüzében történhetett. 1841 tavaszán a Pesti Hírlap pécsi levelezője panaszos hangú sorokat küld Kossuthnak. Beszámol a Széchenyi téren, egy hetivásár alkalmával végzett nyilvános botozásról. Kossuth közli Hainer Ignác levelét, s Bot, vessző, korbács című vezércikkben kiáltja országgá megbotránkozását. Elképzelhetjük az írás pécsi visszhangját! Hogy mégis a haladás erői gyarapodtak általa, abból a fogadtatásból gyanítjuk, amelyben 1846-ban a városba személyesen ellátogató Kossuthot részesítették. Vukovárról, a fiumei vasúttal kapcsolatos tárgyalásokról érkezett, s a pécsi vasgyárat és szénbányákat akarta megtekinteni. A Pesti Hírlap „egykori hű és erélyes levelezője" köszöntötte, a fiatalság pedig a kor szokása szerint fáklyás menettel és zenével tisztelgett szállásának ablaka alatt. Ám hogy a szellemi erjedés minduntalan falakba ütközött, hogy az egyházi vezetés a reformkor utolsó éveiben még mindig féltette az ifjúságot az új áramlatoktól, az alábbi adatból sejtjük: „A pécsi papnövendékek közt az önművelődést előmozdító társas kör megalakulását célzó óhajok 1846-ban közlelkesedéssel találkoztak. Ennek behatása alatt az ifjak az alapszabályokat is kidolgozták a már megalakultnak tekintett kör számára. De az elöljáróság kedvezőbb alkalomra halasztandónak vélvén az eszme megvalósítását, beleegyezését egyelőre megvonta."

Kisfaludy Károly Aurórájának megindulása után húsz évre irodalmi zsebkönyv jelenik meg Pécsett. Címe – Pécsi Auróra – bevallottan Kisfaludy vállalkozására utal. A kezdeményezés lelke és irányítója egy huszonnégy éves fiatalember, Balogh Károly. Még középiskolás diák, amikor Szepesy Ignác halálára írt gyászverse nyomtatásban megjelenik. Később a líceum jogi karára iratkozik. Itt kezdi meg a zsebkönyv kéziratának összegyűjtését. A kiadás költségeit Weidinger Alajos pécsi könyvkereskedő fedezi. A szerkesztőt Baumholzer Simon segíti, aki ekkor ugyancsak pécsi joghallgató s több pesti folyóirat levelezője. A vállalkozás mecénásai között ott lehetett Juranits László kanonok, akihez a kötet ajánlása szól, s akiről köztudott volt irodalompártoló hajlandósága s Batsányival folytatott levelezése. Balogh felhívással fordult a kor neves íróihoz. Czuczor, Kölcsey, Péczely József csak ígért, Nagy Ignác, Kuthy Lajos, Vajda Péter, Garay Alajos küldött is kéziratot a zsebkönyv számára. A biedermeier hangulatú versek, románcok, balladák, emlékversek szomszédságában a két prózaíró elbeszélése érdemel legtöbb

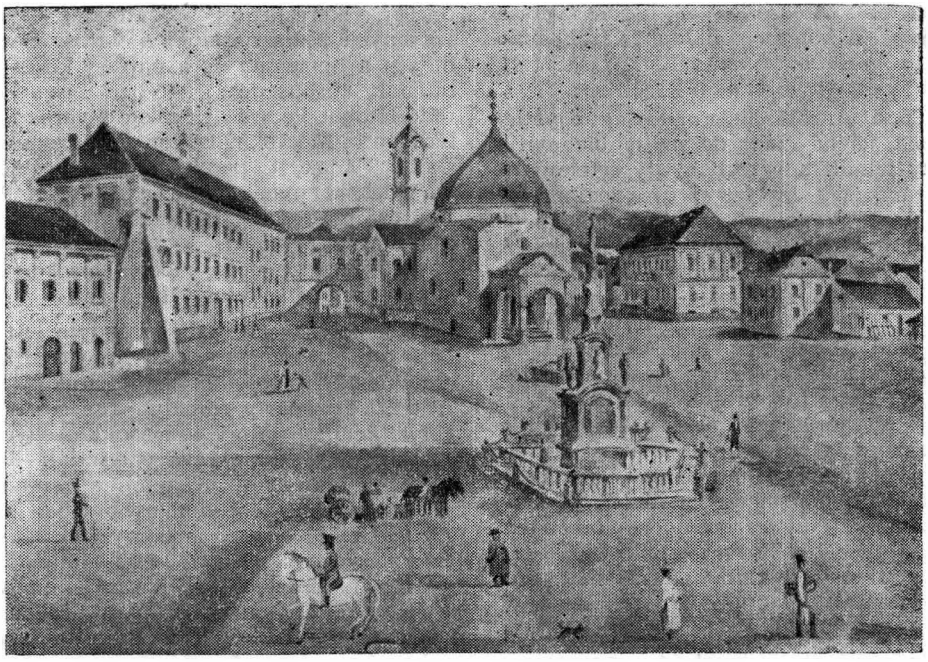

A régi Széchenyi tér

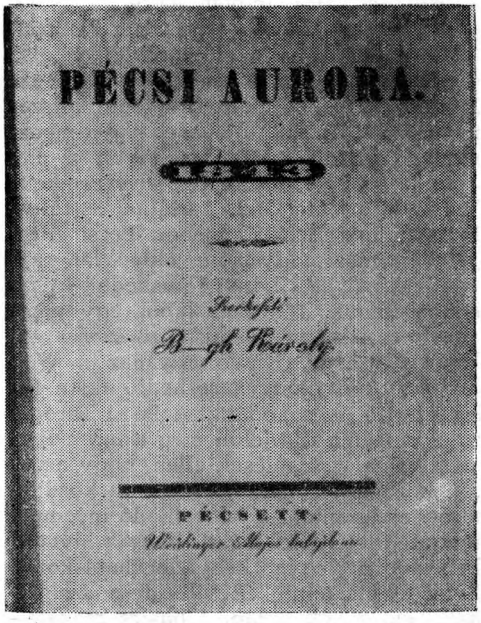

A Pécsi Auróra címlapja

Petőfi ismeretlen versei

Lapunk május 23-i számában hírt adtunk arról, hogy Hernády Ferenc, a pécsi egyetemi könyvtár könyvtárosa, eddig ismeretlen Petőfi-verseket fedezett fel. Alább közöljük az 1842 táján írott három költeményt. Az első két vers alatt Petőfi színészi álneve, a harmadiknál a költő családi neve olvasható.

ÁLDOZAT

Sokalta már az ég
Az ember bűneit;
Lemosni áldozat
Képes csak vétkeit.

Válaszla a' végzés.
'S reád borút hoza,
Virúlni induló
Vérrel kivitt haza!

Mert népek' bűniért
Te lől az áldozat,
Feletted leng vadúl
A' zordon kárhozat.

BÚ

Keblemen mért
Kérded, bú,
'S lantom' hangja
Szomorú?

Zeng e vígan
Csalogány
A' magános
Éjszakán?

A' pacsirta
Zeng panaszt,
Ha nem éldel
Szép tavaszt;

Gili árván
Szomorú;
,S én ne tudjam
Mi a' bú?

A' kiért e'
Szív dobog
Értem égni
Az nem fog;

Jó szülőmet
Rejti sír,
Adni mást az
Ég se' bír;

'S szép hazámon
Leng ború,
Hogy ne lennék
Szomorú?

Örömfy Vidor

A VISSZATÉRT

Újra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak
Lel pihenést vándor sorsharag úzte fiad.
Szólni akar sokat és szépet 's üdvözleni téged',
'S e' szent órában szózatos ajka kihalt.
Ám, hogy szíve tiéd, szíve' jobb érzési tiéid
Szüntelenül: légyen csókjai' lángja tanú.

Petrovich Sándor

A Pécsi Auróra címlapja — *Petőfi három költeménye, melyet 1956-ban találtak Pécsett*

figyelmet. A szerkesztő három verssel szerepel a kötetben. Balogh Károly bizonyára szerette volna vállalkozását folytatni, erre azonban nem került sor.

A Pécsi Aurórának mindössze egyetlen száma jelent meg, de ez is bizonyítja, hogy felnőtt a városban egy értelmiségi, polgári réteg, melyre az új irodalom számíthatott. Vannak az irodalomnak mecénásai, kiadói, terjesztői. Akad a szerkesztés és szervezés munkájára alkalmas férfi. Több könyvkereskedő él a városban. A pesti lapokat rendszeresen helyi levelezők tudósítják, akik munkatársként szívesen odaállnak a helyi kezdeményezéshez. A pesti folyóiratok kidajkáltak egy szűk olvasóréteget, mely a helyi irodalom iránt is érdeklődik. A Pécsi Auróra nem véletlen és alkalomszerű vállalkozás volt tehát, hanem egy szellemi folyamat betetőzése s újabb eredmények kezdete. A zsebkönyv a közönség ízlését nevelte. Egyúttal mércét állított az íróknak: ezen a szinten alul nem lehet az irodalmat művelni.

A Pécsi Auróra történetének van egy irodalomtörténeti jelentőségű mozzanata. Szeberényi Lajos lemásolta barátjának, Petőfinek három versét Pozsonyban, s – a sajátjaival együtt – elküldte Balogh Károlynak Pécsre. Ki tudja, miért, a szerkesztő nem vette be Petőfi verseit az évkönyvbe. Balogh hagyatékában 1956-ban találták meg a költeményeket, s a felfedezés három, addig ismeretlen, fiatalkori Petőfi-verssel gazdagította irodalmunkat. A társadalmi és politikai élet megújulásában az irodalom, a színház, a zene, az iskola egyaránt részt vesz. Nemcsak tükrözi a fejlődés állomásait, hanem ösztönzi, éleszti is a haladást. A 40-es években három színtársulat lép föl Pécsett. 1840-ben fölépül a város első kőszínháza. A szép, klasszicista, kétemeletes épületben eleinte német társulatok játszanak, majd 1846-ban határozatot hoz a városi tanács, hogy a színház „egyedül magyar társaságnak adandó bérbe". Egyre többen járnak színházba, egyre többen szeretik meg a művészetet. A pesti folyóiratoknak számos pécsi munkatársa van. Sőt a Honművész egy időben ezzel az aláírással közli pécsi színházi tudósításait: „B. s társai".

Amíg a színházi előadásokat főleg a város nagyszámú diáksága, a mesteremberek és a kereskedők látogatták, a hangversenyek a tisztviselők, a városi értelmiség, a nemesség és a papság körében találtak közönséget. 1846-ban Liszt Ferenc látogat Pécsre. Előzőleg a város határában, Mecseknádasdon megzenésíti Garay János A pataknál című versét, majd két hangversenyt ad a városban. Az első est műsorának leghatásosabb száma a ráadásnak játszott Rákóczi induló. Ma is megvan a zongora, melyen Liszt pécsi hangversenyei alkalmával játszott.

Ez a Liszt-játszotta Rákóczi induló lett a pécsi 48-as események nyitánya: Már március 19-én Kossuth Lajost, Eötvös Józsefet, Vörösmarty Mihályt, Táncsics Mihályt, Petőfi Sándort – másokkal együtt – a város díszpolgárává választják. Röviddel ezután Tóth Kálmán, a renitens akadémiai diák a líceum nyomdában készült röplapon két, cenzort nem látott verset jelentet meg. A pécsi főtanodai ifjúság örömdalával a Baranya megye főispánjává választott Batthyány Kázmért köszöntötte. A szabad magyar jobbágy dalát pedig akár a forradalom pécsi Nemzeti dalának is tekinthetjük: „De most végre szabad vagyok, – Magamnak szántok s aratok – Nem fizetek többé vámot, – Nem csinálok ingyen gátot, – Istenadta töltést s gátot" – írja Tóth Kálmán. 1848. április 5-én napvilágot lát az első pécsi újság, a német nyelvű Fünfkirchner Zeitung. Jellemző, hogy a hetente kétszer megjelenő lap mottója még így, német nyelven buzdít hazaszeretetre és a magyar szabadság védelmére: „Für Freiheit! Volk und Vaterland." Május 31-től a Fünfkirchner Zeitung mellett Pécsi Tárogató címmel magyar melléklap lát napvilágot, melyet a könyvkereskedők külön is árusítanak. Mindkét lapot egy tüzes hazafi és friss szemű újságíró szerkeszti, Neuwirth Ernő. Kiadó ugyanaz a Weidinger Alajos könyvkereskedő, aki a Pécsi Aurórát is támogatta. A Pécsi Tárogató első száma így jelöli meg a lap célját: „Kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsuk a közügyterét; és lerántani a felerőlködő incompetentiát [illetéktelenséget], hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen hatáskörön kívül vesztegelni." Rövid ideig szolgálhatta ezt a célt a lap. Jellasics csapatainak előretörésekor, 1848 őszén elhallgatott a Pécsi Tárogató.

Folyóiratszemle

AZ ÉLETÜNK ELSŐ SZÁMA

Új folyóirattal gazdagodott a magyar irodalmi élet. A szombathelyi Életünk c. antológia kéthavonként jelentkező folyóirattá alakult. Debrecen, Kecskemét, Miskolc és Szeged fóruma mellett megszületett hatodik vidéki társunk. Az Életünk Győr–Sopron, Vas, Veszprém és Zala megye íróit, művészeit tömöríti maga köré. *Kulcsár János* főszerkesztő beköszöntő írása az első számban rokonszenves szerénységgel vázolja a folyóirat megszületésének előzményeit és jelöli meg céljait. „Szeretnénk felmutatni a nyugat-dunántúli embert és tájat az ország színe előtt, hiszen ezt a munkát senki sem végezheti el helyettünk. A szűkebb pátriánkban élőkhöz pedig megpróbáljuk közelebb hozni a nagyobbacska hazát a toll erejével. Igyekszünk segíteni hazug legendák oszlatásában, rombolni a „vidék" önállótlanságának bénító mítoszát. És ha már sorsunk az országhatárra rendelt bennünket, ki-kitekinteni néha a közvetlen szomszédokhoz Csehszlovákiába, Jugoszláviába, Ausztriába..." – írja Kulcsár János.

Az első szám természetesen nem tükrözhet még minden új törekvést. Erre is utal a főszerkesztő, amikor az „átállás" zökkenőiről ír. Itt is feltűnő azonban már a szépprózа jelentős aránya és a gazdag *Fiatalok*-rovat. A szerzői névsor jól érzékelteti a nyugat-dunántúli bázis természetes túlsúlyát, de ugyanakkor azokat a törekvéseket is, amelyekkel a folyóirat az ország más tájai felé is szélesíteni igyekszik munkatársainak körét. Világosan kirajzolódó szerkesztési koncepciót, egyenletes színvonalat valóban nem mutat még ez a szám, de érdeklődést és bizalmat ébreszt. A szám felépítése még alig tér el a korábbi antológia-formától, rovatai is bizonyára még alakulni, módosulni fognak. Az általános arányok már most is kiegyensúlyozottak, úgy látszik, az elbeszélők és költők mellett megfelelő művészetírói és kritikusi bázissal is rendelkezik az Életünk. Értékesek és figyelemre méltók dokumentum-közlései, az antológiáénál gazdagabb és változatosabb az illusztrációs anyaga. Tipográfiája szolid és ízléses, papírja pedig kitűnő.

A másik országrész négy vidéki folyóiratával szemben a Dunántúlon eddig egyedül volt a Jelenkor. Az egész országrészt nehezen tudtuk átfogni. Az újjászületett Életünkben segítő barátot és nemes vetélytársat remélünk. Barátsággal köszöntjük új dunántúli folyóirat-testvérünket és bizalommal ajánljuk olvasóink szeretetébe.

Sz. E.

Megkérdeztük:

SOLTRA ELEMÉRT

A Pécsi Tanárképző Főiskola rajz tanszékén kerestük fel a művészt, és munkájáról, terveiről érdeklődünk.

Tanár vagyok és festő. Munkásságom e kettős pályán halad. Mind a két területen igyekszem magamat hasznossá tenni, egyszerűen és célszerűen, a mesterség pontosságával és ökonómiájával.

Mint tanár, a vizuális nevelés problémájával bibelődök, mivel a jövő rajztanárainak rajzmódszertani nevelésével biztak meg. Mint festő, a világ képi értékű formáinak változékonyságát, dinamikáját kutatom és formálom képi jelekké, hogy általuk emberi élményeimet megfogalmazhassam. Így munkám, bár két területű, alapjában egy célú.

Program szerint jelenleg önálló kiállítás anyagát szervezem, gyűjtöm és készítem, amit 1972-ben rendez meg a Szövetség, ötvenéves koromban. Ez a bemutatkozás, úgy érzem, az évfordulótól függetlenül is, egyre esedékesebb lesz.

Számomra jelent majd igazi tanulságot együtt látni azt, amit még magam sem láttam együtt soha.

Sikerrel zárult az októberben megrendezett II. ORSZÁGOS KISPLASZTIKAI BIENNÁLÉ Pécsett. 95 művész mintegy 300 alkotását fogadta el a zsüri. Pécs város nagydíját BORSOS MIKLÓS, Baranya megye nagydíját KERÉNYI JENŐ, a Janus Pannonius Múzeum nagydíját VILT TIBOR kapta. Az I. díjat SCHAÁR ERZSÉBET, a II. díjat ASZSZONYI TAMÁS, a III. díjat KISS KOVÁCS GYULA nyerte el. – Az 1967-ben megrendezett I. biennálén első díjat nyert KISS NAGY ANDRÁS alkotásaiból külön kamarakiállítást rendeztek a Modern Magyar Képtárban.

*

A lélek évszakai címen a jövő esztendő elején jelenik meg *Csorba Győző* válogatott verseinek gyűjteménye. A Magvető Könyvkiadó gondozásában készülő kötetet *Würtz Ádám* illusztrálja.

*

Október 5-én Esztergomban, majd 26-án Tatán nyílt meg Végvári I. János festőművész gyűjteményes kiállítása.

*

Fiatal dunántúli költők antológiájának megjelentetését tervezi a Jelenkor–Magvető Kiadó. A kötetben mintegy 10–15, kötettel még nem rendelkező fiatal kap helyet.

*

A Győri Műcsarnokban szeptember 21-én nyílt meg Dohnál Tibor festőművész Falusi memento c. kiállítása. – Az esztergomi Petőfi Sándor Művelődési Házban október 4-től Kaposi Endre művei kerültek bemutatásra.

AZ IFJÚSÁGI ÍRÓK PÉCSI KONFERENCIÁJA

Szeptember 26-án rendezték Pécsett az ifjúsági írók hagyományos évi konferenciáját. A tanácskozás témája az ifjúsági irodalom felnőttábrázolásának problémája volt, ennek kapcsán a fiatalok és felnőttek kapcsolatának tükröződése a mai alkotásokban. A vitaindító előadást *Koczogh Ákos* tartotta, kiegészítve folyóiratunk szeptemberi számában megjelent Felnőttek és gyermekek c. írásának gondolatait. Az előadást követő élénk vitában felszólalt *Gergely Márta, Földes Péter, Lengyel Balázs, Hárs László, Vargha Balázs, Katkó István, Dr. Bécsy Tamás, Petrolay Margit, Tatay Sándor, Osvát Erzsébet, Gyurkovics Tibor, Csulák Mihály és T. Aszódy Éva.*

A felszólalások nyomán világossá vált, hogy az ifjúság és felnőttek viszonyának irodalmi ábrázolása elválaszthatatlan a probléma alapos társadalmi vizsgálatától, a hozzászólások egy része társadalmunk mai generációs kérdéseivel foglalkozott, s értékes fejtegetések hangozottak el fiatalok és felnőttek szembenállásának okairól, megváltozott formáiról, s az ellentét feloldásának lehetőségeiről.

A vitában kirajzolódó másik kérdéskör a megváltozott társadalmi és generációs viszonyok irodalmi ábrázolásához kapcsolódott; felvetődtek a típusalkotás, a totalitás és a fekete-fehér ábrázolás kérdései. Hasznos gondolatok hangzottak el az egyes ifjúsági művekben megmutatkozó ábrázolási sablonokról, amelyek akadályozzák a korszerű szemlélet- és ábrázolásmód kibontakozását.

Többen felvetették ismételten az ifjúsági irodalom esztétikai elemzésének és rendszeres kritikájának hiányát és szükségességét és újra felvetődött egy ifjúsági elméleti irodalmi folyóirat megindításának fontossága. Maga a tanácskozás is mutatta, hogy sok még a tisztázatlan alapkérdés, terminológiai bizonytalanság, nem egységes még a gyermek- és ifjúsági irodalom, ifjúsági irodalom és ifjúsági olvasmány elhatárolása sem.

A tanácskozás eredményesen zárult, noha főként általánosabb kérdésekkel foglalkozott s az egyes ifjúsági irodalmi művek elemzésére nem került sor. A jövőben talán hasznos lenne a konferenciát fokozottabban a megjelenő alkotások problémáinak megvitatására összpontosítani. Célszerű lenne egy-egy kiadó vagy műfaj évi termésének felmérése, elméleti és kritikai vizsgálata. Előnyös lenne továbbá az ifjúsági írók mellett az irodalomtörténészek, kritikusok, pszichológus szakemberek fokozottabb bekapcsolása a konferencia munkájába. A Magyar Írók Szövetsége ifjúsági irodalmi szakosztálya mellett a kritikai szakosztály tagjaival lehetne bővíteni a meghívottak körét.

A konferencián résztvevő ifjúsági írók a tanácskozás után ankétokon, író-olvasó találkozókon vettek részt a Pécsi Tanárképző Főiskolán, a Városi Könyvtárban, továbbá Szigetváron és Pécsváradon.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYŐZŐ
VERSEI
*
BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
THIERY ÁRPÁDDAL
THIERY ÁRPÁD:
AHOGY AZ ÉLET TANÍT...
*
PÁL RITA
SOBOR ANTAL
ELBESZÉLÉSE
*
RÉTFALVI SÁNDOR:
SZABÓ IVÁN
MŰVÉSZETE
BANNER ZOLTÁN:
NAGY ALBERT KÉPEI
*
BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
A QUARTIER LATIN
LORÁND IMRE:
KRITIKA ÉS KÖZÖNSÉG
TAXNER ERNŐ:
SZÍNHÁZI LEVÉL
VÁRKONYI NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

12

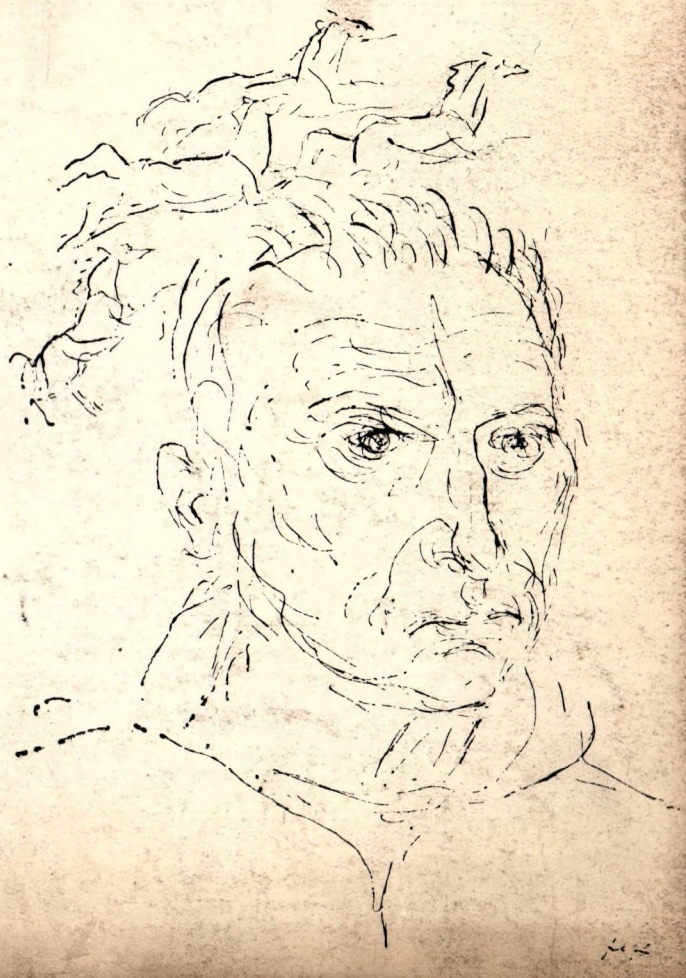

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BANNER ZOLTÁN
BERTHA BULCSU
CSORBA GYŐZŐ
DEVÉNYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
GYÁRFÁS ENDRE
HEITLER LÁSZLÓ
HÉRA ZOLTÁN
LORÁND IMRE
MAJOROS JÓZSEF
MARAFKÓ LÁSZLÓ
CS. NAGY ISTVÁN
NYERGES ANDRÁS
PÁL RITA
PÁLDY RÓBERT
PÉCSI GABRIELLA
RÉTFALVI SÁNDOR
RÓZSA ENDRE
SIMON ZOÁRD
SIMOR ANDRÁS
SOBOR ANTAL
SZEGHALMI ELEMÉR
SZIJ REZSŐ
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
VASVÁRI ISTVÁN
VÁRKONYI NÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

NAGY ALBERT
SZABÓ IVÁN

A TÉLI KÖNYVVÁSÁR szenzációja lesz az Akadémia Kiadó új, nagy vállalkozása,

a 6 kötetes VILÁGIRODALMI LEXIKON

I. kötetének megjelenése.

Ára: 230,– Ft.

E régen várt hézagpótló kiadvány az egyes nemzeti irodalmakról alapvető esztétikai, irodalomelméleti, verstani fogalmakról és a rokontudományok (sajtótörténet, néprajz, stilisztika stb.) szóló összefoglaló cikkein kívül közli a világirodalom valamennyi számottevő alkotójának életrajzi adatait, pályaképét, műveik, valamint a velük foglalkozó könyvek, cikkek bibliográfiáját.

A 6 kötet mintegy 30 000 címszót tartalmaz.

A VILÁGIRODALMI LEXIKON kötetei kb. 2 év alatt folyamatosan jelennek meg, s tekintettel a 6 kötet magas árára, rendkívül kedvező részletfizetési kedvezménnyel – körülbelül 45,– Ft-os havi részletre – is megvásárolhatók.

Jegyezze elő! Rendelje meg!

Önnek is nélkülözhetetlen az új VILÁGIRODALMI LEXIKON!

Kitöltés után a megrendelőszelvényt levelezőlapra ragasztva kérjük címünkre beküldeni.

– – – – – – – – – Itt tessék levágni! – – – – – – – – –

Táncsics Könyvesbolt
SIKLÓS

MEGRENDELŐ SZELVÉNY

Megrendelem a VILÁGIRODALMI LEXIKON folyamatosan megjelenő köteteit *utánvéttel*, ill. kötetenként 5 havi részletfizetésre 3% kezelési költség felszámításával. Tudomásul veszem, hogy a vételár $^1/_5$ részét + a portóköltséget a postai kézbesítéskor fizetem, a fennmaradó összeget pedig 4 egyenlő havi részletben törlesztem.

Név: _____

Szem. ig. sz.: _____

Pontos cím: _____

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 12. SZÁM 1969. DECEMBER

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei: Novemberi délelőtt. Helyet keres, Őszi kert, Téli napsütés, Római jegyzetek, Kétsorosok – – – – – – – – – – – – – 1059
BERTHA BULCSU: Interjú Thiery Árpáddal – – – – – – 1063
THIERY ÁRPÁD: Ahogy az élet tanít bennünket (kisregény-részlet) 1068
NYERGES ANDRÁS: Hullámok (vers) – – – – – – – 1079
SOBOR ANTAL: A ház (elbeszélés) – – – – – – – – 1082
PÁL RITA: Minden rendben (elbeszélés) – – – – – – 1086
CS. NAGY ISTVÁN: Sonkoly-csipkék közt (vers) – – – – 1090
SIMOR ANDRÁS: Gondolatok a „Lövészárok és vidéke" olvasásakor (vers) – – – – – – – – – – – – 1091
SIMON ZOÁRD: Egyszerű csodák (vers) – – – – – – 1092
RÉTFALVI SÁNDOR: Szabó Iványról – – – – – – – 1093
BANNER ZOLTÁN: Nagy Albert képei – – – – – – – 1095
DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészeti évfordulók – – – – – 1098
HEITLER LÁSZLÓ: Áron Nagy Lajos kiállítása – – – – – 1101
RÓZSA ENDRE versei: Árnyékbokszolás, Deret korommal – – 1104
LORÁND IMRE: Kritika és közönség – – – – – – – 1105
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – – 1112
VASVÁRI ISTVÁN: Zsoltárok alkonyatkor (vers) – – – – 1117
HÉRA ZOLTÁN: Délen (vers) – – – – – – – – – 1118
VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp (széljegyzetek) – – – 1119
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: A Quartier Latin – – – – – 1123
PÉCSI GABRIELLA versei: Táj asszonyhangon, Romló nyár néz – 1129
GYÁRFÁS ENDRE: Végy egy embert (vers) – – – – – – 1130

SZÍJ REZSŐ: Az avantgarde a könyvművészetben – – – – 1131
FUTAKY HAJNA: Károlyi Amy: Anti-mennyország – – – – 1137
ZENTAI MÁRIA: Héra Zoltán: Száll a nap – – – – – – 1138
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Ladányi Mihály: A túloldalon – – – – 1140
ARATÓ KÁROLY: Keresztes Ágnes: Halálod ellen – – – – 1141
SZEGHALMI ELEMÉR: Illés Endre: Szigorlat – – – – – 1142
MAJOROS JÓZSEF: Nádas Péter: Kulcskereső játék – – – 1143
PÁLDY RÓBERT: Lipták Gábor: Vallomások a Balatonról – – 1145
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre VI. – – – – – 1147
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 1151

KÉPEK

SZABÓ IVÁN rajzai – – – – – 1102, 1104, 1116, 1118, 1122

Műmellékleten

SZABÓ IVÁN: Párkák
Párka
NAGY ALBERT: A győztes
Sziszifuszi lárma

A borítón SZABÓ IVÁN önarcképe és akt-tanulmánya

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiok 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068 Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-6098 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

CSORBA GYŐZŐ

Novemberi délelőtt

Elvette városom a köd
a jó kalandok lépcseit
a tűzfalakat füstöket
ablak-hunyorításokat
szeszélyes utca-árkokat

a zajok lánca elszakadt
önállóan önlengenek

a menekülés lépcseit
maradt a négy fal semmi több
ennyi maradt csak semmi több
még a család is szétfutott
dolgai után

maradt a négy fal s kezesült
tárgyaim ezek a csaló
növendék-ringyók akiket
később más tesz kezessé

hogy vallató és vallatott
hogy börtön és fogoly legyek
magam körös
magam körül
kívül magamon
és belül

Ó novemberi délelőtt!

Helyet keres

A szomszéd grundokon gyerekzsivaj
Csapong és változik ahogy a játék
Honnan való? Nem innen szállt-e föl
innen a szomszédból a Vilmos utca
tájáról több mint negyven éve? Fölszállt
elszéledt nem hallottam
Most az ősz
egybeűzte s helyet keres a télre
s mert felőlem fészek-meleget érez
itt kérezkedik s kelleti magát.

Őszi kert

Ami a föld felett maradt,
az élet periszkópja csak.
Az élet lent a föld alatt
az elmúlás ellen halad.

Téli napsütés

Szikrázó nap a szikrázó havon
jég-forróság jég-izzás
Megviselt
szívemre bíróként mered a kert:
e kés-él-tényt már nem vállalhatom

Szép a törvény a vesztes homlokára
jobb mégis a kímélet félhomálya.

Római jegyzetek

A NÉP

A lapos-téglás óriás-falak árnyékában mégis az alkotók
gyermekei a pappagallók éppúgy akár a mini-mini szoknyás
lányok vagy a tisztes arcú kopottas köpenyű
konflis-kocsisok akik a tulajdonos gőgjével arcukon
magyarázzák a pénzes jöttmenteknek kincseiket
mégis az alkotók gyermekei a Giordano Bruno szobra körül
a Campo de'Fiorin esténként összeverődő
proli-asszonyok kölykeik hadával
akik a délelőtti árusok pultjai helyén
labdáznak körbetáncolnak cicáznak s mindenek fölött
zajonganak zajonganak meggyőződéssel lelkesen
mégis az alkotók gyermeke az a gyér hajú anyó kinek
arcát nem láttam úgy előredölt a Piazza Navona
egyik márványpadján sütkérezett a reggeli nap szelíd melegében
gyermekei a Tiberis-part leomlott kőfalát rakó
kőművesek a szikrázó fehér ruhás
rendőrök a szenátus kapuját őrző nagy darab
férfi s az a násznép amely ma délután
a Santa Francesca Romana előtt

várta a mennyasszonyt izzadva díszes teketében
ezek mind gyermekei a fórumok és a termák alkotóinak
s ama szó szerint világraszóló birodalom
megteremtőinek akiknek korábbi gyermekei is
csináltak egy s mást méghozzá nem is
keveset máig ér hát a fonal szakadás nélkül göbtelen
természetes tehát a folytatás természetes hogy még az átkozott
gépkocsik is domesztikáltan közlekednek a sikátorok
hűs árokmélyein természetes hogy az orrcsípő vizeletszag is
familiárisan épp ideillik mert itt a műemlék nem ünnep
nem herélt látványosság hanem köznapi élő tárgy minek
tövébe hogyha kell oda lehet vizelni is.

KÉT MÚZEUM

A Capitolium teret két múzeum szegélyezi
Az egyik a Museo dei Conservatori
Nagy örömömre húsz év után is hamar megtaláltam
a Táncoló menádot ezt az időszámításunk előtti
5. századból való domborművet: egy csodálatos
kigyózó-redőző fátyol-ruhában
táncoló nőalak a jobb kezében
rövid kard míg a balban egy felébe
hasított állattest A látomás káprázatos
csak a fényképező szem rögzítő figyelme
a fantázia roppant ereje tudhatta ezt
s a mesterség tökélye
Itt láttam még a Polihümniát
a múzsa szobrát szó sincs róla hogy
a művész valami emberfelettit
akart volna formálni benne úgy volt
múzsa ahogy múzsa volt Laura
Beatrice Léda vagy Flóra éppen
Egy bájos inkább csitri lány bizonyára a kikötő
párkányára könyökől összehúzza nyaka körül
kendőjét nyilván hűvös van így estefelé
s nézi a messzeséget nézi a vizet
vár valakit tán azt is tudja kit
vagy csak úgy valakit mert mindenik lány
vár valakit
A másik múzeum a Museo Capitolino kicsit szegényebb
fő kincsei a római portré-szobrok
a Haldokló gallus és a közismert
Capitoliumi Vénusz ennek egy külön
kis körszoba jutott ide tilos bemenni
s ilyentormán nem járható körül
Viszont a rendezés kiváló ötlete
(vagy véletlen?) hogy szemben e szoborral
egy sírszobor roskatag öregasszony

megtörten ül tekintetét Vénuszra szegzi
mindenen túli nézéssel amaz meg
elfordul mintha nem bírná a csöndes
egyszerű szókat amiket a kő-szem
s a kő-száj suttog: „Te is ide jutsz majd!"

BESZÉLGETÉS A KÖLTÉSZETRŐL

D. Z. ifjú olasz költő alig múlt még húszesztendős de a
a versírást abbahagyja erről beszélt nekem
hosszasan nagy meggyőződéssel meggyőzni vágyva szinte
engem is hogy többé ne írjak én se mert úgymond a verset
kevesen olvassák hatása ilyenformán alig lehet
márpedig az írónak az irodalomnak hatnia kell nélküle semmi
értelme
Én nem mondtam ellent csodaszép nyári délelőtt
volt a Pinción egy vendéglő kertjében ültünk
sör mellett A harmadik asztalnál szerelmesek
nézték egymást szorongatták egymás kezét csak néha szóltak
az út szélén öregember egy padon újságját letette
a levegőbe bámult unokája (nyilván az volt) egy apró pléh-vödörbe
kavicsot rakott dundi kis kölyök
a lombok rácsán áthullott a napfény
D. Z. az olasz- és világ-
politikát taglalta fejtegette
Igaza van igaza mondogattam
bólogattam is hozzá
közben arra gondoltam jó fontos nagyon
hatni fontosak a cselekvők
fontos célt és utat mutatni nékik
de élnek itt és másutt olyanok is mint az a két szerelmes
mint az a vén s mint az a gyermek
akik a csöndet szeretnék meghallani
a levegőt látni a játék
komolyságát megtanulni akik
a sárga kavicson s a zöld gyepen
ingó napfény-foltocskákra kíváncsiak.

Kétsorosok

Ha az isten hivatalnokot ad,
ad hozzá hivatalt is.

*

Mekkora nagy szerelem, haj! mekkora, mekkora nagy szere...
(Vagy csak tán a here?)

*

Ahogy az istenek kihalnak,
úgy lesz mind több a pap.

BERTHA BULCSU

Interjú Thiery Árpáddal

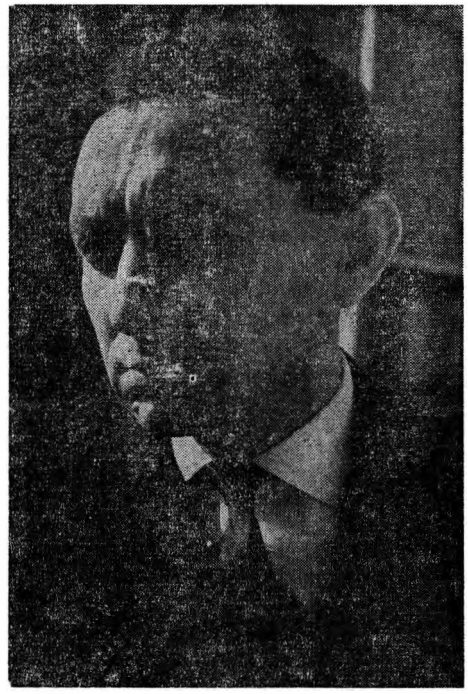

Legalább öt perce már, hogy némán üldögélünk a félhomályos csőszerű szobában. Thiery jólvasalt sötét ruhában, fehér ingben, nyakkendősen, mellényesen, zakósan várakozik tőlem balra az ajtó, az olajkályha és a modernre fuserált asztalka közé szorulva. Arra vár, hogy megszólaljak, mivel interjút gyártunk. Én a noteszom fölött görnyedezek, kérdéseket írogatok fel a rosszul hegyezett, bunkó végű ceruzával. Ha felnézek, mindig elfelejtkezem Thieryről, s Villon mester jut eszembe és a vastag Margot:

„Felmászik rám, nyögök keservesen,
A deszkánál is laposabbra nyom,
Ledérkedéssel tőnkre így teszen
E bordélyban, hol szállásunk vagyon."

A falban kis benyíló, szekrényféle, polcokkal. Éppen csak akkora, hogy a kurva üvegcséi, kenőcsei belefértek. Jobbra most rekamié, felette ablak. Az ablakon túl néhány méternyire málladozó mocskos fal, mocskos, fénytelen ablakokkal. Ha a kurva az ágyon feküdt, ezekre látott... Persze lehetett valamilyen függöny... A függönyön át mindig kilátni, s előfordul, hogy be is. Thököly utca kettő... A Keleti Pályaudvarral pontosan szemben... Mondhatnám középület, mivel a ház földszintjén, vagy talán a magasabb szinteken is, ötven éven át bordélyház működött. Valamikor 1948-ban, vagy 49-ben aztán beszüntették az intézményt, s a csőszerű szobák egyenként lakásokká, kisipari műhelyekké változtak. A négyes számú szoba a közelmúltban egy színházi menedzser birtokába jutott, aki aztán bevezettette a vizet, parkettásokat, szobafestőket fogadott, s amennyire lehetett, kiirtotta a régi élet nyomait. Thiery addig is, amíg pécsi lakását elcseréli budapestire, a színházi menedzsertől kölcsönbe kapta a négyes számú szobát.

Tűnődve Thieryhez fordulok:

– *Nagyot változott itt az élet...*

– Hol...?

– *Itt... Ebben a házban...*

– Nagyot... Tegnap éjszaka sikogatásra ébredtem. Mire felöltöztem, már a fél ház kint állt a folyosón... Éppen egy hosszúhajú hippit söprűztek ki a szekrényből... Ugyanis a szomszédom új szekrényt vásárolt, s a régit kitette a folyosóra. Éjszaka aztán eszébe jutott, hogy a varrósdobozát a régi szekrényben felejtette. Kiment érte, kinyitotta a szekrényt, aztán felsikoltott. A szekrényben akkor már egy hippi aludt. Amikor én felbukkantam, már a lakók a folyosón hadonásztak, de a hosszúhajú az istennek sem akart kijönni a szekrényből... – meséli Thiery, s közben olyan

fegyelmezetten ül a széken, mintha az ENSZ-ben lennénk. Ilyen az egész élete... 1928-ban született Budapesten. Újságíróként indult, s ma is a szakma legjobbjai közé tartozik. A Szabad Szó szerkesztőségében kezdte a pályáját, aztán hosszú évekig Veszprémben, majd Pécsett volt a megyei újság kulturális rovatának vezetője, majd főmunkatársa. Két hónapja került vissza szülővárosába, jelenleg a Népszava irodalmi mellékleténél a prózai rovatot vezeti. 1958–59-ben két riportkönyvvel jelentkezett. 1961-ben a Pécsi Nemzeti Színház bemutatta Bokáig érő víz című drámáját. 1962-ben Isten veled háború címmel regénye jelent meg. Az idén új könyve díjat nyert a Szépirodalmi Könyvkiadó regénypályázatán. A mű 1970 áprilisában jelenik meg. Fokozatosan épülő, töretlen pálya...

– *Jólszituált vagy... A gyerekkorod is ilyen volt?*

Megrázza a fejét.

– Az előkelő hangzású névvel ellentétben nehéz sorsú családban születtem. Apám tízéves koromban meghalt. Abból éltünk, amit anyám keresett. Sokat dolgozott, varrt, ápolónő volt, aztán takarítónő... Súlyosbította a helyzetünket, hogy 1944-ben egy bombatámadás alkalmával mindenünk elpusztult.

– *A háború után aztán az élet megváltozott. Azt hiszem, korán kezdted az újságírást...*

– Az újságírói pályát 1949-ben kezdtem el a Szabad Szó szerkesztőségében, majd aztán a Szinkron Állami Vállalatnál a filmdramaturgián dolgoztam. 1952-ben bevonultam a hadsereghez, és ott voltam 57-ig. 1957-ben Veszprémbe kerültem, a kulturális rovat vezetésével bíztak meg. Politikailag is bonyolult, nehéz időszak volt az, nagy határozottságot igényelt a sajtómunka. 1960-ban aztán Pécsről megkerestek egy ajánlattal: Menjek el helyettes főszerkesztőnek a Dunántúli Naplóhoz. Ezt örömmel vállaltam, két okból is. Így megoldódott a családi problémám. Egy bőröndděl vágtam neki az utazásnak... És voltaképpen szerettem volna Pécsre kerülni... Főleg Pestre, de Pécs mindenben akkor virágzott a legjobban. – Április elsején érkeztem Pécsre, zuhogott az eső, s mikor bementem a szerkesztőségbe, kiderült, hogy nem helyettes főszerkesztő leszek, hanem főmunkatárs. A meglepetéstől eltekintve, örültem ennek a beosztásnak, mert nem adminisztrációval kellett foglalkoznom, hanem újságírással, amit halálosan szeretek – mondja, aztán elhallgat. Csend keletkezik közöttünk. Thieryre nézek és várok.

– Sokkal többet el tudnék mondani – szólal meg –, de az én életem az enyém, nem beszélek róla. Ez, tudom, hogy rossz magatartás és ennek nem mindig volt szerencsés hatása az életemre. Sokan zordnak, zárkózottnak tartanak...

– *Az ember egyszercsak elkezd írni... De az alkotómunkát mindig megelőzi egy döntő élmény, valami, talán még a gyermekkorban...*

– Nem tudom felfedezni a gyermekkoromat, annyira távoli. Tejüveg mögött érzem... Egy-egy novellában aztán motívumként előjön. Irigylem azokat az írókat, akik a gyermekkorukról tudnak írni... Elég nehéz gyermekkorom volt. Egyetlen jó volt benne, hogy az anyám szeretett. Tizenegy éves koromban már verseket, tizenöt évesen pedig regényt írtam. Komolytalan dolgok voltak. Nosztalgiák... Különben ma is érthetetlen a számomra, hogy regényt írok... Félelemmel ülök le írni, és ha van egy jó részlet, boldog vagyok. – Döntő élményt a sok közül nem tudnék kiemelni... Folyamatot inkább... Fokozatosan megtanultam gondolkodni. Egyre többre jöttem rá. Voltak döbbenetes felfedezéseim is. Ezekre vezethető vissza az írói alakulásom. Elég későn kezdtem igazi novellákat írni. Négy-öt éve írok olyan novellákat, melyekben sikerül valamire választ adni. A megjelent novelláimat sokszor nem merem elolvasni, mert attól félek, hogy nem olyanok, mint amilyeneknek írás közben látszottak.

– *Azt mondtad az előbb, hogy döbbenetes felfedezéseid is voltak. Mondhatnál egyet...*

– Én mindig úgy terveztem a saját életemet, hogy a lehető legfegyelmezettebb legyek, de senki ügyét, útját ne keresztezzem. Aztán rájöttem egy ügy kapcsán, hogy

ez óriási marhaság. Nem tudok más lenni, de ennek a beállítottságnak semmi értelme sincs...

– *Arra gondolsz, hogy az élet törvénye eredendően olyan, hogy az utak keresztezik egymást?*

– Persze... Ezt kétféle módon fogadhatja az ember. Vagy úgy, hogy belevág ezekbe az ütközésekbe, vagy úgy, hogy fegyelmezetten, de nem gyáván, kitér. Az az igazság, hogy nem lehet mindig kitérni. Offenzíven kell viselkedni, de becsületesen, a saját programunkhoz híven. Feltételezem, hogy minden gondolkodó embernek van valamilyen életprogramja, ami a jellemével, egyéniségével egyezik.

– *Fegyelmezett vagy, annyi szent... Öltözéked is, minden...*

– Tizenöt éves koromban kölcsön kellett kérnem a haveromtól a ruháját, hogy el tudjak menni egy lányhoz látogatóba... Az öltözékemben lehet, hogy manapság ez a régi élmény kompenzálódik – mondja.

Abbahagyom a munkát és megbámulom az öltözékét. Szolid, kimért elegancia. Semmi fölösleges. Egy úr Angliából... Miszter X... Az FBI munkatársainak annak idején John Edgar Hoover ilyenszerű szolíd eleganciát írhatott elő. A fegyelmezett katonás mozgás, és a sötét jólvasalt öltöny néha persze komikus helyzeteket is eredményez. Emlékszem egyszer, mint a Dunántúli Napló munkatársai felmentünk valamelyik Rába parti faluba riportot írni. Az én Moszkvicsommal utaztunk, s mivel hűvösre járt az idő, mindketten fekete orkánkabátot viseltünk. A riport témája elég kényes volt. Thiery valamilyen „emberkereskedőkről" akart írni, akik vagonszám szállították az alkalmi munkásokat Baranyába, s az emberek után fejpénzt kaptak. A faluban a párttitkárt kerestük. Az irodában csak egy szalonnázó katonatisztre akadtunk, így kénytelenek voltunk a párttitkárt a lakásán, ebéd közben megzavarni. Megmutattuk az újságíró igazolványunkat, aztán Thiery előadta a kérdéseit. A párttitkár jól ismerte az „emberkereskedőket", de nem akart a riporthoz asszisztálni. Igyekeztünk rábeszélni, legalább azt mutassa meg, hogy hol laknak? A párttitkár az ajtóig kijött, aztán arra kért bennünket, hadd menjen vissza a sapkájáért és a kabátjáért... Nagy zavarba jöttünk... Éreztük, hogy a párttitkár nem hiszi el, hogy újságírók vagyunk... Bámultam Thiery hófehér ingmellét, sötét pantallóját, fekete orkánját, kemény, zárt arcát, és megértettem a párttitkárt. Hogy mit gondolt magában, nem tudom, de sem az öltözékünk, sem a témánk nem illett egy kis folyóparti falu megszokott világába. – Thiery persze eközben vidám ember... Nem utcán át vidám, hanem baráti körben, munka után, ünnepeken. Pécsen legalább egy esztendeig feküdt érszűkülettel... Nagy beteg volt. Amikor felépült, éppen valamilyen névnapot ültünk szegény Kiss Lajos bácsi szőlőjében. Tél volt, hó. A présház szobájában égett a tűz. Egyik kisportolt fizikumú munkatársunk fogadást ajánlott. Úgy vélekedett, hogy rajta kívül senki nem képes kézen állva meginni egy pohár bort. Thiery ledobta a zakóját, aztán tótágast állt a fal mellett. Testsúlyát egyik kezére helyezte, aztán a másikkal felemelte a földről a poharat, és szájához emelve kiitta tartalmát. Nagy sikere volt. Tekintélye tovább fokozódott, amikor sportember barátunk a mutatványt nem tudta véghez vinni, mivel félkézen állva újra és újra összerogyott.

– Mire gondolsz? – szólal meg Thiery.

– *Kiss Lajos bácsira.*

– Meghalt.

– *Tudom... Meghalt szegény...*

– Sokan meghaltak a régi ismerősök közül... Nem inni, nem csavarogni... Csak dolgozni... Bár most már alig iszik az ember... Emlékszel még, milyen grogokat főztünk... Te hoztad a receptet...?

– *Kenneth Roberts könyvében volt. Grog Hufi kapitány módra...*

– Rum forralva...

– *Rum, vaj, fahéj, bors...*

– Gyilkos ital volt. Lebegett az ember. A nők is, hogyan itták... Jó ital volt... Mi az, abbahagytuk a munkát? Nem kérdezel többet?

– *De... Vannak itt kérdések... A munka például... Hogyan dolgozol? Mikor? Rendszeresen, tegyelmezetten, vagy...?*

– Irigylem azokat, akik minden nap tudnak írni... Pécsett a lapnál, ahol az embertől olyan anyagokat követeltek, amelyeket csak teljes energiabedobással tudott megírni, nehéz volt. Olyan voltam ott, mint egy rossz csataló. Kürtszó és be a tűzvonalba... Fontosnak tartottam, hogy elvégezzem a munkámat, s a tempó ott gyilkos volt... Saját magunkból életek, minden oldal, minden riport... Életáldozat... Te is tudod, ezt csináltuk... Én mindig akkor dolgozom intenzíven, ha belekezdek egy új munkába. Ilyenkor igen nagy tempóban, huszonnégy órából harmincat. Elég nehezen írok, és egyre nehezebben. Akkor kezdtem íróvá válni, amikor három nap után elolvastam a munkáimat, és hajlandó voltam újból megírni az egészet, ha kellett többször is.

– *Mikor írsz?*

– Legszívesebben délelőtt. Pécsett ez szinte lehetetlen volt. Ezért is alakult ki ez a szaggatott ritmus... Itt az új helyemen a délelőtti munkára pompás lehetőség van. De hányódok egyelőre két lengő trapéz között, Pécs–Budapest. Család még lent...

– *A színházzal hogyan állsz? A „Bokáig érő víz" óta nem hallottam drámádról...*

– Írtam két egyfelvonásost, de azt hiszem, a színház nem az én világom. Nosztalgiáim vannak, de legfeljebb egyfelvonásos színműbe kezdek. Erre rájöttem... Arra jó volt a pécsi bemutatóm, hogy rádöbbentett az írásnak olyan törvényeire, melyeket jól lehet hasznosítani a prózában. Persze lendített is rajtam... Ebben a Katona Ferinek nagyon sokat köszönhetek. Emlékszel, ő volt akkor a színház igazgatója.

– *És az újságírás...? Ha visszagondolok a régi évekre, úgy tűnik, irodalmi, írói igényességgel írtál újságot is.*

– Az ember ismeri saját reményeit, nosztalgiáit, de azért reálisan cselekszik. Az volt az elképzelésem, hogy megpróbálok jó újságíró lenni, és ha ez sikerül, talán majd írónak is beválok. Az újságírást nagyon szeretem. Persze nem arra a tempóra gondolok, amit tizenkét évig vidéken csináltam, nem a tudósításokra, hanem a riportokra és a publicisztikára.

– *Pécstől most elköszöntél... Hogyan gondolsz az elmúlt évekre?*

– Nagy örömmel mentem Pécsre, és nem jöttem el onnan bánatosan. Engem néhány dologra megtanított az a város. Sokat köszönhetek annak a városnak. Végül is megbecsültek. Voltak, akik szerettek, és voltak, akik nem. Ez mindig így van... Szeretném, ha beleírnád, jó volt, hogy ott együtt dolgoztunk Lázárral, Rab Ferivel, veled... Ami a várost illeti, megtanított a kemény, zokszó nélküli munka szeretetére.

– *Fegyelmezett életedből gondolom kiszorul a romantika...*

– Ellenkezőleg, tele vagyok romantikus elképzelésekkel. Mindig világkörüli utakra vágyódtam, biciklivel, gyalog... Háremekbe, honkongi barlangokba... De azt hiszem, ezen mindenki keresztül ment és mindenki tele van titkos nosztalgiákkal, ha van rá ideje. Most már negyvenegy éves vagyok. Ezek a vágyak szórakozássá válnak. Tűnődik az ember... Én szeretek egyedül lenni... Negyvenegy éves vagyok... Sokat gondolkodom, hogy ez mit jelent? Azt jelenti, hogy meddig él az ember? Az élet lehet sok és lehet kevés...

– *Dolgozol most valamin?*

– Pillanatnyilag semmin... Akklimatizálódnom kell a körülményekhez. Az új helyen mindig el kell telni egy bizonyos időnek, mire tudok dolgozni – mondja, aztán a falba süllyesztett szekrénykére mutat, ahol valamikor a négyes szoba lakója a kenőcseit tartotta. Néhány pillanat múlva újra megszólal: – Egyébként egy kisregényt szeretnék írni, aminek az eleje már el is készült, s a Jelenkornál közlésre vár. Amennyire szűkszavú voltam az életemmel kapcsolatos kérdéseknél, annál többet mondok el a novelláimban és még többet ebben a kisregényben. Persze ez a bevezető részlet ne tévesszen meg senkit...

– *Az irodalom áramlatai, irányzatai közül saját pályádat tekintve vállalhatod valamelyiket?*

– Ha szóba kerültem, néha mint modernkedő... Úgy vagyok vele, hogy szerintem nem modern festő az, aki nem tud rajzolni... Amikor ezt az Évszakok című regényemet írtam, kicsit bizonyítani is akartam, hogy tudok rajzolni is. Hagyományos próza ez... Egyébként az újat, korszerűt kereső igényemet soha nem adom fel. Hogy ez az igény melyik áramlatba tartozik, én nem tudom eldönteni. Mondják, hogy nem lehet úgy írni, mint régen. Szerintem úgy kell írni, ahogyan az ember legjobban tud.

– *A politika érdekel? Foglalkoztat?*

– Én rendkívül érzékeny vagyok a politikára. Egy újságíró, író ezt az érzékenységet nem is nélkülözheti. Marxista vagyok, mert hiszem azt, hogy a marxizmus választ adhat és ad, nemcsak a kor nemzetközi kérdéseire, hanem a mai ember szerepét és helyét is kidolgozhatja a társadalomban. Ezen sokat kell még dolgozni, nyilvánvaló, hogy az idővel szemben hátrányban vagyunk.

– *Ez a kérdés nem éppen személyre szabott, másoknak is feltettem már... Melyik a kedvenc évszakod?*

– Gyerekkoromtól kezdve az őszt szeretem. A többi évszaknak is örülök... Nagy titok előttem a természet, nagyon szeretem... Az őszt leginkább, beleértve azt is, amikor esik az eső...

Noteszomban nem akadok több kérdésre. Becsukom. Thieryre bámulok. Két órája pofázunk már... Semmit sem lazított. Nyakkendő, mellény, zakó, minden rendben. Kibontott egy Coca-Colát, de bele sem kortyolt, mivel én sem ittam. Így kell ezt csinálni. Világos. Felállok, köszönök, átlépem a küszöböt, s jön megint a jó öreg Villon és az a lány, a Margot. Így aztán szemügyre veszem még a szobát.

– *Te* – fordulok Thieryhez –, *mit gondolsz, az a lány, aki utoljára dolgozott ebben a szobában... Tudod még régen, amikor... Milyen lehetett?*

Thiery áll a küszöbön, mélázva nézegeti a kölcsönszoba falait, aztán megszólal:

– Olyan bánatos barna nő lehetett... Barna...

(Fotó: Szokolai István)

THIERY ÁRPÁD

Ahogy az élet tanít bennünket...*

Szemüveges, rosszjárású fiúcska csúszkált az esőben megereszkedett sátrak és a vizesen csillogó faházak között. Vidám ujjaival megérintette a bokrok hegyét, és lelkesen kiáltozott:

– Vége a viharidőnek! Vége a viharidőnek!

Az ebédutáni vihar, amely a legjobbkor jött, hogy elszomorítsa a vasárnap hátralévő óráit – elvonult, és kék árnyékával a tihanyi hegyet s az apátság tornyait ijesztgette. A nádas mozgása lelassult, a víz kezdett világosodni, de akik előző nap érkeztek hétvégi pihenőre, rosszkedvűen csomagolni kezdtek, mások pedig a szakszerűtlenül épített sátrak körül babráltak, amelyek legtöbbje megroggyant az erős szélben.

Frank a lábait felhúzta a faház lépcsőjére, magas, súlyos alakja betöltötte a szűk feljáratot. A hátát vastag, sárga törülközővel védte a mogyoróbokrokról lecsöppenő víz ellen. A kezében sörösüveget szorongatott. Egy idő után feltápászkodott, és bement a víkendházba. Tíz nappal ezelőtt rossz érzésekkel kelt útra, és el kellett telnie egy bizonyos időnek, míg kezdett megbarátkozni az utazással, amely kezdetben sajnálatos eseménynek látszott. Úgy érezte: megbont benne egy időkön át kialakult folyamatot, és ha olykor lázadozott is a környezete ellen, mégis: nélküle elhagyatottnak érezte magát. A rossz érzés egy-két nap után tünedezni kezdett, de időnként, ha visszaemlékezett Dini fehér vászonsapkájára, s ahogy kihajolt az élete végéhez közeledő FIAT-ötszázasból: Csak üzenj, bármelyik nap eljöhetek érted! A telefonszámot írd föl, mielőtt elfelejted!... aztán a hajógyár kerítésénél eltűnt a kanyarban – Frankot most is szorongás fogta el, mintha kínos mulasztásokat hagyott volna maga után abban a bizonyos városban.

A faház előtt, amelyben lakott – a kopott, egyenetlen tisztáson egy francia család narancssziny sátra állt. A zsinegre fűzött reklámzászlócskákkal otthonosan körülkerítették a hatalmas sátrat és a hátsó kerekein pihenő Citroent. Frank a szobájából gyakran megfigyelte a franciákat. Látszott, hogy mindig ahhoz nyúlnak, amire éppen szükségük van. Irigyelte tapasztaltságukat, kifogástalan felszerelésüket, mint ahogy irigyelte a férjtől a rövidhajú fiatalasszonyt is, aki feszes fürdőruhájában reggel, délben és este ide-odahajlongott a sátor előterében, ennivalókat készítve a családnak. A nyúltarcú férj legtöbbször a szemüvegét törölgette, vagy arcát a nap felé fordítva pihent a nyugágyon. A család harmadik tagja, a kisfiú – hacsak szerét ejthette – bekalandozott a kempinget övező, áthatolhatatlan, halszagú nádasba, és a szülők rémült kiáltozására elégedett vihogásokkal, állathangok utánzásával válaszolgatott.

Frank elalvás előtt többször is elhatározta, hogy másnap valami módon megismerkedik velük, de reggelre ébredve mindig elvetette az ötletet. Most is odapillantott, mintha ezt a vihar utáni nedves ernyedtséget alkalmasnak találta volna a döntő lépésre, de a franciák sátra bekötözve, barátságtalanul nézett rá a tisztásról. Ledőlt az ágyra. Az asztalról magával húzta a képes hetilap új számát és belelapozott. Amikor a saját riportjához ért, megpillantva az ódon, fehérmellényű villányi pincesort, és a rejtélyes óbányai patakzúgót ábrázoló képeket, szinte hallotta a szerkesztő elnyújtott telefonhangját.

– Formában van?

– Az a kérdés, hogy miről volna szó.

– Itt fekszik előttem az asztalon három színes fotó a Mecsekről. Írhatna hozzájuk valami szép dolgot.

* *Kisregény-részlet.*

– Épp kétszáz kilométer van közöttünk – mondta Frank bizonytalanul.

– Mindent elmagyarázok! Rendben?

– Rendben – egyezett bele Frank, lehunyta a szemét, és megpróbálta maga elé képzelni a képeket.

– Hát, akkor jól figyeljen! Az egyik fotón meszelt pincesort látok. Szép, alkonyati fényekben egy meszelt pincesort. Várjon csak, van itt a hátulján valami szöveg is...

Frank türelmesen hallgatta a szerkesztőt. Időnként a barátja arcát látta maga előtt, aki majd este, miután a vidéki szerkesztőségben befejezték a napi munkát, a sörözőben ámulva csapja le korsóját az asztalra: Öregem, mindenkit aztán nem hívnak föl Pestről!

– Szép lírai szöveg kell! Ért maga ehhez, nem? – kiabált a szerkesztő a telefonba.

– Majd megpróbálom – ígérte Frank, és anélkül, hogy örült volna, letette a kagylót.

Most összecsukta a képeslapot, hanyatt dőlt, és épp arra gondolt: milyen jó volna egy kicsit aludni, amikor a faház közelében gyanús csörtetést hallott. Megmozdult a faház. A teraszon egy recés, szinte csikorgó férfihang és egy fátyolozott, bizonytalanságban elvesző női hang halkan felelgetett egymásnak. Vendég jön, vidult fel Frank, és mielőtt azok ott kint kopogtathattak volna, kitárta előttük az ajtót. A teraszon egy negyven év körüli férfi és egy fiatal lány állt. A férfi élénksárga fürdőköpenyéből keskeny, szőke mosollyal, csaknem alázatosan nézett Frankra. A lány kissé hátrább állt a lépcsőnél, fehér farmernadrágban, fehér blúzban, egész könnyűnek látszott. Sima, napszítta haja hosszan, fénytelenül omlott le kétoldalt.

– Kit keresnek? – kérdezte Frank.

– Hugó vagyok – hajolt meg tisztelettel a fürdőköpenyes. – Foglalkozásomra nézve grafológus. Ha nem zavarom uraságodat.

Frank a lányra pillantott, aki a part felé bámult.

– Sajnálom – mondta Frank.

– Önre csak annyi hárul, hogy egy papírra leírja a nevét. A többi már az én dolgom.

– Analfabéta vagyok.

A grafológus ravaszul hunyorított, majd nyitott tenyere megállt a levegőben, mintegy állj-t vezényelve a további tiltakozásnak.

– Ó, uram! Nekem egy fénykép is megfelel.

Frank fürkészve nézegette a grafológus széles, faragvány arcát, és közben így töprengett: Bolondnak néznek, vagy ők a bolondok? Különben pedig, mintha már találkoztam volna ezzel a fickóval. De, hol és mikor? Honnan az ördögből ismerhetem? Ez az átkozott rossz memória! De minél tovább nézem, annál ismerősebb. Nem Hugó az igazi neve, arra esküdni mernék. Van az arcában valami, ami ismerős nekem, csak meg kell várni, míg eszembe jut, hogy hol találkoztunk.

– Fényképem az még akad – mondta békülékenyen.

A grafológus és a lány letelepedtek a tágasabb hajófülkére emlékeztető faházban. Frank lehajtotta a két heverő közé épített asztalt, kitámasztotta, és a karját várakozva keresztbe fűzte.

– Most mondja el, hogy valójában mit akarnak?

A lány elvörösödve nézett Frankra, majd megrántotta a sárga fürdőköpenyt.

– Menjünk innen!

– Miért mennénk? – méltatlankodott a grafológus. – Az úr nem küldött el bennünket, csak azt kérdezte, hogy mit akarunk tőle? Ergó, először is meg kell magyarázni, hogy miért jöttünk. Azután majd eldől, hogy az úrnak szüksége van-e ránk? Persze, a fogadtatás miatt akár le is tagadhatnánk, hogy miért jöttünk. De nem tagadhatjuk, mert mi hivatásérzetből jöttünk ide. Ezt kötelességünk megmondani az úrnak. Az időjárásnak pedig egyenesen örülünk, mert könnyen előfordulhatott volna, hogy most zárva találjuk az ajtót.

Míg beszélt, szemügyre vette a tárgyakat, az ablakról elhúzta a függönyt, egy

nehézkedő mozdulattal az asztal teherbíró képességét is kipróbálta, és az ágy alatt sorakozó pálinkás és boros üvegek se kerülték el a figyelmét.

– Ön tehát analfabéta? – kérdezte.

– Említettem.

– Uram! – nézett Frankra szomorúan a grafológus. – Én egy fillért sem kérek magától. A grafológia részemről tulajdonképpen szenvedély. Ne hasonlítson össze engem a profikkal!

A lány felállt. A szűk helyen beleütközött a bútorzatba.

– Mondom, hogy menjünk innen!

– Maradj csak! – intette le a grafológus szelíden, majd a polcról leemelt egy papírszeletet, amelyre Frank felírt magának egy-két dolgot, és szakértelemmel, sőt látható élvezettel belemélyedt. – Sok viszontagságot látok az életében, uram! Sokat változtatta a pályáját, míg a végleges foglalkozásában el tudott helyezkedni. Így van?... Nyugodtan szóljon közbe, ha nem stimmel, amit mondok... Az életpályák közül az ön számára azok kecsegtetnek a legtöbb sikerrel, amelyekben a tűz és a vas játssza a főszerepet. Egészséges szervezete magas életkort sejtet, és élete végéig meg fogja tartani szellemi és fizikai képességeit. Nyugodtan foglalkozhat házassági tervekkel is, azonban pontosan megállapítható, hogy azon nővel, akivel jelenleg foglalkozik, házassága nem lesz boldog, és sok erkölcsi kellemetlenségnek lesz kitéve. De ennek a házasságnak különben is olyan akadályai vannak, amelyeket nem fog tudni elhárítani. Belátható időn belül megismerkedik egy idősebb nővel. Ez a nő nagy szerepet fog játszani az ön életében, azonban házasságot ezzel se köt. Hosszas barátság lesz ez. Anyagilag nagyon előnyös az ön számára, de erkölcsileg kritikákat fog kiváltani. Ezenkívül hamarosan sokkal nagyobb helyen fogja a működését kifejteni, de ez a változás nem lesz előnyös. Egyik feljebbvalója a terveit rosszakaratúan el fogja gáncsolni. Lelki depressziók kísérik majd ezt az időszakot. Az egészségi állapotában belátható ideig lényeges változást nem lehet megállapítani...

Frank nem szólt közbe. Megvárta, míg a grafológus befejezi az analízist, és elismerést várva felpillant. Akkor azt mondta:

– Fogadni mernék, hogy magát Guzi Bálintnak hívják.

A grafológus szögletes arca egy pillanat alatt elveszítette faragványszerűségét. Elbizonytalanodott.

– Én? Guzi Bálint?

– Maga.

A grafológus az állát előre dugva nézett Frankra, még mindig kissé riadtan, mint aki nem érti, hogy mire kellett volna felkészülnie.

– Én? Guzi Bálint? – ismételte.

– Maga.

– Úgy van, uram, – mondta a grafológus gyanakodva. – De, honnan az ördögből ismer maga engem?

Frank csak nézett a fürdőköpeny alól elővillanó erős, lebarnult férfimellre, a keskeny vágású, nyugtalan szemekbe, a kemény arc bizonytalan félmosolyaira, amelyek sokat veszítettek a kezdeti percek biztonságából – s mintha egy kicsit értetlenül állt volna maga is a fölfedezés előtt. Nem volt sem szomorú, se vidám, csak volt, mint az ember gyakran az életében, ha váratlanul valami egészen régivel találja magát szemben.

Valósággal látta a grafológus arcán azt az egészen régi napot.

A mérkőzés után sokáig zuhanyozott. Megpróbálta lemosni magáról az otromba bekiabálásokat is, de még egy óra múltán is világosan, egymástól megkülönböztetve hallotta a fájdalmat okozó szavakat, és utólag is belevörösödött. Az edző, miközben a kesztyűjét oldozta a szorító sarkában, csak annyit mondott: Várd meg, míg a nagyok is végeznek, beszélni akarok veled. Frank örült az edző szavainak, és míg törülközött, azt gondolta: Biztos meg fog vigasztalni, hisz mindent beleszámítva eddig húsz serdülő mérkőzésem volt, ebből tizenegyet megnyertem, és csak hatszor vertek meg. Vizes haját sokáig fésülgette a vakuló öltözői tükör előtt, azután kiment az udvarra. A kultúrház hámló falához támaszkodva hallgatta a felnőtt kesztyűk tompa

pufogását, a közönség zajongását, a felvijjogó, éles füttyögéseket, és a lelkes biztatást: Usd ki! Üsd ki! Üsd ki! Azt gondolta bizakodva: A Mester meg fog vigasztalni a bekiabálások miatt.

Az edző a mérkőzés után kijött a betonozott udvarra, melynek a kerítésén túl a járműjavító füstös, múlt században épült üzemcsarnoka magasodott. Frank szó nélkül ment utána, és közben hálálkodva gondolt arra, hogy ha valamire viszi majd a szorítóban, azt egyes-egyedül csakis az öregnek köszönheti. Az edző áttört a tömegen, amely a színházteremből kitódulva előzönlötte az előcsarnokot, a kapuhoz vezető széles utat és a virágágyásokat is. A csapatbajnoki győzelemtől ragyogtak az arcok. Többen megkíséreltek kezet rázni az edzővel, mások biztatóan átkiabáltak a tömeg fölött. Frank az öreg nyomában fülig vörösen, leszegett fejjel keresett utat az emberek között, mintha méltatlanul neki is kijutott volna a boldog üdvözletekből. Az öreg a büfé sarkában leült egy asztalhoz. Magának sört, Franknak egy pohár fagylaltot rendelt. Sokáig nem szólt. Vörös bikaarcát lehorgasztotta. A kis helyiség tele volt zajongó vendégekkel, és úgy tűnt: az öreg egyre csak vár, hogy majd kiürül a büfé, és végre kimondhatja azokat a szavakat, amelyekre oly nehezen szánta el magát.

– Ne gyere többet! – mondta végül.

Frank elsápadva nézett rá.

– Miért, Mester?

– Ne gyere, és kész.

– Mit követtem el?

Az edző az asztalt nézte.

– Azt mondom, hogy nem akarlak itt meglátni többet!

Franknak valami megszorította a torkát. Alig tudott beszélni.

– De hát, mi történt, Mester? Ma is győztem, ahogy eltervezte.

Az edző egész idő alatt az asztalt nézte. Most végre felpillantott, és ekkor egy csapásra megértette Frankot: furcsa kérdéseit, nevetséges mozgását az edzéseken, már-már fárasztó ragaszkodását, és azt is megértette, hogy most valami elviselhetetlen dolgot művel ezzel a fiúval.

– Süket vagy, fiam? – próbált szelíden, együttérzéssel beszélni. – Nem hallod, hogy mérkőzésről mérkőzésre milyen otrombán csúfol a közönség?

– Mit számít az, ha legyőzöm az ellenfeleimet?

– Nem érted? – csóválta az edző a fejét.

– Mondja el, Mester! Mondja el nekem, mert nem értem.

– Hát, figyelj ide! Az még nem elég, ha az ember egyszerűen csak legyőzi a másikat. Hiába csapod ki az ellenfelet. Hiába győzöl le mindenkit, aki belép veled a szorítóba. Ha a közönség nem neked drukkol, sohase lehetsz igazi győztes. Az sohase lesz igazi győzelem. Hát, ettől akarlak megmenteni.

Frank könnybelábadó szemmel nézte a Mester szomorú bikaarcát.

– Hiába vagyok jobb, mint az ellenfelem? – kérdezte. – Hiába tanulok meg mindent jobban, mint ők?

– Hiába. Ez az igazság. Nem félsz az ellenfél öklétől, ezt elismerem. És elég ügyesen használod a magadét. Gyors vagy. De ezzel az ostoba hosszúságoddal mindent elrontasz. Nem bír téged a közönség. Nem veszed észre? Nincs a világon olyan közönség, amelyik neked drukkolna. A bírók előtt se lesz tekintélyed, fiam.

Hallgattak. Az edző lenyelte az utolsó korty sört.

– Én minősített edző vagyok, fiam. Nem fogom kiröhögtetni magam miattad.

A Mester egy hónapon belül négyszer zavarta el Frankot az edzőterem közeléből. Végül dühösen megmarkolta a karját és rámordult.

– Ha nem férsz a bőrödbe, húzz kesztyűt!

Guzi Bálint akkor készült az országos ifjúsági bajnokságra.

Az edző intett Franknak.

– Dolgozzatok egy kicsit!

Frank tudta, hogy nagy verés következik.

A grafológus először szemmel láthatóan kényelmetlenül érezte magát, aztán

ahogy földerengett előtte a múlt – bár Frankra nem nagyon emlékezett az egyesületből, csupán arra a bizonyos edzésre – az emlékektől kissé megbódulva úgy érezte, mintha váratlanul a régi nagy sikerek színhelyére érkezett volna vissza.

– Az ördögbe is, alaposan elintéztem akkor – restellkedett. – Bocsásson meg, de a Mester azt mondta, hogy vegyem el a kedvét. Nagy formában voltam. Egy héttel később döntőben voltam az országos ifibajnokságon...

– Hagyja csak! – szakította félbe Frank. – Igazán örülök, hogy találkoztunk.

– Csakugyan?

Frank válasz helyett az ágy alá nyúlt, ahol az italokat tartotta, és a sörösüvegek gyűrűjéből kiemelt egy üveg pálinkát. A feje fölötti polcról vizespoharakat szedett le, és töltögetni kezdett.

– Én nem kérek – szólalt meg a lány, és a poharát szájával lefordította.

Guzi Bálint a lányra nézett.

– Elmehetnél a sátorba – mondta. – A fejem alatt találsz egy üveg konyakot.

Frank megemelte a pálinkásüveget.

– Elég lesz ez.

A grafológus sértődötten nézett rá.

– Azt mondta az előbb, hogy örül a találkozásnak. Ami magának öröm, nekem is az. Szükségünk lehet még arra az üveg konyakra. Jobb, ha itt van kéznél.

Frank az ablakon át a lány után nézett, aki hintázva, könnyed biztonsággal lépkedett a csúszós füvön, kissé kifelé rakva a lábait, mintha illegette volna magát, majd vékony alakja gyorsan elveszett a homokparton a vashinták és a gyerekjátékok között.

A grafológus a nyelve hegyét mártogatta az italba. Derűsen, mintegy rajtakapva figyelte az ablakon át bámészkodó Frankot.

– Az asszisztensem – mondta.

Frank nem szólt.

Guzi Bálint a koccintásoknál néhányszor még elnézést kért a régi dolgok miatt, de a negyedik pohár után már csak mosolygott; keskenyen s elégülten. Látszott, hogy egyre tökéletesebben érzi magát.

A lány, miután meghozta a konyakot, az ágy sarkára húzódott. Felváltva nézte Frankot és a grafológust, tűnődve és összehasonlítva, mintha válaszút elé állították volna. A férfiak tudomást sem vettek róla, kivéve azt az egy-két futó pillantást, amit Frank vetett rá, és poharát a levegőbe tartva azt gondolta közben: Vannak nők, akikkel szemben egyszerűen elgyöngülök, és egy csöpp ellenállás nem sok, de annyit se tudok kifejteni. Nagyon úgy néz ki, hogy ez a lány ezek közé tartozik.

– Ezt a forradást nézi? – hajolt előre a grafológus, ujját végighúzva az arcán. – Ezt Windhoek-ben szereztem. Egy afrikander elütött a kocsijával. Ez a disszidálásom után két évre történt. Már-már révbe eveztem, amikor nekem jött egy afrikander autója. Eleinte megpróbáltam bokszolni, de nem bírtam a négerekkel. Nem lehet azokat leütni, olyanok, mint a gumi. A harmincegy évemmel egyszerre csak öregnek éreztem magamat köztük. Akkor végső elkeseredésemben levelet írtam a Verhed Coronation bányatársaságnak. Munkát kértem. Szerencsém volt. Az angolt és az afrikansz nyelvet nem nagyon ismertem, írni-olvasni alig tudtam. Azt mondták: nem baj, van a bányának saját iskolája, ott majd mindent megtanulhatok. Azt hittem, most már vége szakad a megpróbáltatásoknak. Befogadtak egy gazdag országba. És akkor egy magyar disszidens rablóbanda keresztül húzta a számításaimat. Egyszercsak megjelentek a környéken, kirabolták az afrikanderek autóit, lelövöldözték a sofőröket. A bányaiskola tanára azt mondta: legokosabb, ha szép csöndben elmegyek a környékről. Úgy jártam én is, mint maga a ringben. Semmiről se tehettem, és mégis... Visszamentem Durbanba. Abból éltem, hogy a feketepiacon szeszes italt és kábítószert vásároltam, és egy kis felárral eladtam a négereknek. Végre aztán fölvett egy plasztik gyáros havi negyven fontért, de a harmadik héten nekem rontott, hogy tönkreteszem a gépeit. Nem tehettem mást, minthogy leütöttem.

A grafológus szemei fáradtan lecsukódtak, mintha elálmosodott volna.

– Mit nem adtam volna akkoriban egy pohár konyakért! – sóhajtott. – És az

estékl... Az estékkel különösen sok bajom volt. Vagy leveleket írogattam, vagy az éjszakai klubok előtt ácsorogtam. Sohase hittem volna, hogy van hely a világon, ahova én nem léphetek be... Végül is elhatároztam, hogy hazajövök. Vettem egy kerékpárt, és elindultam Windhoek felé...

Frank azt gondolta: Szerencsés ember vagy te, Guzi Bálint! Megőrizted magadnak az emlékeidet úgy, amilyenek a valóságban voltak. Fontos maradt, hogy a hollandusnak szakálla volt, ami azt jelenti, hogy a részleteket is fontosnak tartod. Az én élményeim meg elbújnak a messzeségbe, az idő biztonságába, és ha időnként valamelyik elő is kerül valami módon, nem érzem magamat különbül, mintha egy régi szeretőmmel találkoztam volna, akit lehet, hogy imádtam is valamikor, mert elhittem róla, hogy szép, most meg csak pislogok becsapódva, mert nem az enyém már, és legfeljebb azzal vigasztalom magamat: nem is tudom, hogy szép volt-e valójában, vagy pedig mindig ilyen volt, mint most?

A nap a végéhez közeledett. A grafológus, aki napközben rendszerint csak annyit ivott, hogy mogyorószínű szeme megfelelő kedéllyel csillogjon, s ezt időről-időre utánatöltögette – ma túl sokat ivott, és látható gyorsasággal közeledett a mélyponthoz. Ujjával bizonytalanul kipiszkált a konyakos pohárból egy befulladt kis bogarat, és a maradékra töltött. Körülnézett, pillantásával azonban nem sikerült eltalálnia a lányt, csupán elmosódva átsuhant fehér alakján.

– Mióta csinálja ezt a grafológiát? – kérdezte Frank.

– Erre már itthon adtam a fejemet. De mondhatom, hogy kitűnő szakma.

– Tanulta?

– Tanultam is, meg nem is. Amikor visszajöttem Afrikából, megpróbálkoztam egy-két dologgal, de nem váltak be. Akkor a kezembe került egy könyv. Elolvastam, és azt mondtam magamnak: Guzi Bálint, ami eddig volt, azt felejtsd el. Te a grafológiára születtél! Mert születni kell rá, uram! Meg kell érezni, hogy a sok közömbös ember közül kinek van szüksége egy kis lelki támaszra?

– Azt honnan szedte, amit nekem mondott?

Guzi Bálint csöndesen maga elé nevetett.

– Begyakorolt szövegeim vannak. Ránézek a páciensre, csak ránézek, a készletből kiválasztom a megfelelő szöveget, és elmondom. És milyen az élet? Minden szövegben van valami igazság.

– És mit szólnak erre a páciensek?

– Azt, amit maga. Hallgatnak és elgondolkoznak. Egyeztetnek.

Frank eltűnődve nézte a grafológust, aki egykor oly félelmetesen állt vele szemben a kötelek között, a kesztyűjét lazán az oldala mellé engedve közeledett, és látható volt, hogy tisztában van a küzdelem egyoldalúságával.

Guzi Bálint megrázkódott. Alaposan leitta magát.

– Fejezzük be mára, uram, hisz ez már maga a pokol! Egy liter pálinka, meg hét deci konyak... – nyögte. Feltápászkodott. A sárga fürdőköpenyt összehúzta a nyakán. Ájtatos képet vágott, és kihasználva a legbiztosabbnak látszó pillanatot, határozottan kijelentette: – Most pedig hazamegyünk a sátorba!

A lány kitámogatta a teraszra. Guzi Bálint kissé körülményesen megállt a villany alatt. A vidáman rajzó esti bogarak pillanatok alatt megszállták a fejét. Bizonytalan mozdulattal végigsöpört az arcán.

– Holnap is eljöhetek? – kérdezte, és színpadiasan meghajolt.

Frank és a lány egymásra pillantottak.

– Ez csak természetes – mondta Frank.

– Ennek nagyon örülök – mondta a grafológus. – Holnap főzök majd egy prima halászlét... Nem halászlét, inkább egy pörköltet. Maga megszerzi a húst, én pedig beleadom a szakmai tudásomat.

Az ujjával fölfelé szúrt, mintha egy nemlétező kalap szélét bökte volna meg.

– Bone notte! – mondta, és a lány segítségével lemászott a lépcsőkön. Néhány lépés után elvesztek a sötétben, csak hallani lehetett, hogy a grafológus összefüggéstelenül magyaráz valamit a lánynak, időnként egy-két angol szót is belekeverve.

Frank magára zárta a faházat. A faliszekrényből nylonzacskóba csavart kenyeret szedett elő, felnyitott egy doboz szardíniát, és lassan enni kezdett, mint legtöbbször, most is figyelmetlenül, alig érezve az étel ízét. Megzavarta a váratlan látogatás. Nem is Guzi Bálint felbukkanása okozott gondot, huszonöt év múltán ez lezárt ügy volt, és Frank magában már régóta igazat adott a Mesternek: sohase lett volna belőle igazán jó bokszoló, akinek érdemes erre föltennie az életét, és így még egy kis hálával is tartozott Guzi Bálintnak. De a lány, akiről egész idő alatt igyekezett tudomást se venni – most, hogy elment, kezdett felmagasodni, kigömbölyödni, hallgatásai testet öltöttek, és azok a szavak, amelyeket Franknak ki kellett volna mondania, most már értelmetlenül, megkövesedve feküdtek a lelke mélyén.

Az egyik falatnál rádöbbent, hogy a halnak nem érzi az ízét, mintha fűrészport töltött volna a szájába. Ivott egy kis sört, de ez sem használt. A szardíniát és a kenyérmaradványokat újságpapírba csomagolta, belökte a szemétkosárba. Leoltotta a villanyt, és a takaró alá bújt. Kicsit forgott vele a szoba. Mintha tengeren volnék, gondolta könnyedén. Most, hogy sötét lett, és a dolgok ott álltak előtte megfogalmazásra várva, szerette volna elterelni a gondolatait a lányról, de ez nem sikerült. Hol egy gyufa lángja világította meg keskeny, kamaszos arcát, amint Frank álmatlanul cigarettára gyújtott, hol bánatos őz szeme pillantott rá gyanútlanul az ablakon át, hol a kis bőrtáskája csúszott le az öléből, amit egész idő alatt el nem engedett, és miközben utána kapott, a szűk helyen megérintette Frankot. Ott volt, szinte látta maga előtt. Annyira ott volt, hogy ha kinyújtja a karját, talán meg is érinthette volna. Frank a sötétben elnyomta a cigarettáját, és azt gondolta határozottan: Nem foglalkozhatok vele. Én negyven éves vagyok, ő legfeljebb tizennyolc. Nem sok értelme volna, ha belekeverem magamat valami ostoba ügybe... S közben nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy a lány kint áll a faház előtt, keze a lépcső karfáján pihen. Az éjszaka hűvös, áttetsző csöndjéből a hangját is hallani vélte, amint azt mondja halkan: – Bejöhetek egy percre? Amire ő keményen elhatározva válaszol: – Nincs értelme... Frank e képzeletbeli választól kissé megnyugodott, de a lány alakjától nem tudott szabadulni. A feje alá gyűrte a gondnoktól kapott laza tollazatú párnát, és így fohászkodott: Csak valami ostobaságra ne adjam a fejemet!

Ezzel aludt el.

Reggel szép nap kezdődött. Se szél, se zaj, se más idegesség nem zavarta a reggelt. Frank, ha este rosszul, a lelkében érzett bizonytalansággal aludt is el, reggelre – mint mindig – most is új erőre kapott, és úgy érezte: minden megoldható. Sokáig állt a zuhanyozóban, örült a hideg víznek. A faház előtt a napon megszárította magát, aztán a kis összecsukható kempingasztalt, amit otthonról hozott magával, kivitte a teraszra. A külföldiek színes takarókba burkolózva egymásután vonultak a tisztáson át a strand felé; hangoskodva a németek, pecsenyeszínre sülve a lengyelek, zárkózottan a csehek, és arcukon biztos mosollyal az angolok, mintha állandóan az egyesült királysági zászlót látták volna maguk előtt, amely ott lógott a többi mellett a kemping bejáratánál fáradtan, kissé szakadozottan, mint maga a megtestesült birodalom. Frank kirakta az asztalra a reggelijét – néhány szelet hideg húst, halkonzervet, vajat, uborkát, paprikát, paradicsomot, gyümölcsöt, pálinkát és sört, mindent, amit csak talált. Kedvetlenül nézte az asztalt. Eszébe jutott, hogy volt idő, amikor a lelke mélyéig gyűlölte azokat, akik ennyit ehettek reggelire, és volt idő, amikor szívesen megvált volna fiatal éveitől cserébe egy kis jólétért. Hát, most itt van, amit egykor annyira irigyeltem a gazdagoktól, gondolta elszomorodva, anélkül, hogy hozzányúlt volna az ételhez. Étvágytalanul harapott később a húsból, pálinkát ivott rá, aztán felfújta a gumimatracot, és kerülő utakon elindult a vízhez.

A partnak azon a pontján, ahol heverészni szokott, ledobta a matracot és ráheveredett. Hiányzott már belőle az első napok falánksága, mintha betelt volna a pihenéssel és a környezettel. Nem akart már mindenfélét kitalálni, és egyszerűen hi-

hetetlennek tűnt, hogy volt egy első nap is, amikor úgy próbált berendezkedni, mintha élete végéig itt szeretett volna maradni. Vitorlák mozogtak a tejszerű, délelőtti párásságban. A víz innen nézve befejezetlennek látszott. A strandbójákon túl egy katonai gumicsónak feküdt a víz szép tükrén. Mint egy titok, úgy feküdt ott. Türelmesen nézte a partot, amelynek homokját két oldalról zölden fogták közre a nádasok. Frank gyakran látta a strand előtt a fekete gumicsónakot, amelynek élete, akárcsak az embereké – nappalokra és éjszakákra oszlott. Az éjszakáit a közelben egy gótikus, szabadtéri kápolna mögött töltötte. A fiúk a vörösfenyők törzséhez kötözték, mint egy háziállatot. Ha viharos éjszaka ígérkezett, néhány kamrájából kieresztették a levegőt. Az öreg vasúti pályaőr, aki a kápolna mellett lakott, minden reggel ötkor első dolgaként felébresztette a fiúkat, és mire háromnegyed hatkor vállára vette a hosszúnyelű sínkalapácsot, a gumicsónak messze bent járt már a vízen, és egész nap a mélytáblán túl tanyázott. A víz áramlása időnként kisodorta a strand széléig, a fiúk ilyenkor beugráltak a vízbe, és a szegélykötelét markolva ismét bevontatták jó messzire.

A kis öbölnél a sekély partvízben, ahol a déli melegben a meztelen picinyek szoktak pancsolni, keletnémet turisták ugráltak egy sárga műanyag labda körül. Nem régen érkezhettek a táborba, bőrük fehérsége szinte világított. Estére pecsenye lesz belőlük, állapította meg Frank. A hatalmas tengeri gumicsónak a mélyvíz felett lebegett, kisodródva a mentők vonalán túl. A németek egy idő után beteltek a labdával, és fölfedezték a csónakot. Egyszerre valami feltámadt a lelkükben, talán maga a tenger. Egyikük, széles arcú, vöröses fickó magas ívben kirúgta a labdát a partra a kabinokhoz, és hangos kiáltással belevetette magát a vízbe. A többiek utána gázoltak, mintha súlyos madarak szárnyai csapkodták volna a vizet.

A küzdelem váratlanul és nagy erővel tört ki.

A fiúk heten voltak a gumicsónakban. Megzavarodva nézték a feléjük gázoló németeket. Egy pillanatra átvillant bennük a legcélszerűbb megoldás – gyorsan kifordulni a nyílt vízre, mielőtt a németek elérhetik a csónakot – de a töprengésre nem maradt idejük, mert a szélesarcú fehér teste, mint a hal, elővillant a vízből, és ügyes ugrással megpróbált felkapaszkodni. A fiúk visszalökték. A németek körülúszkálták a csónakot, mint az éhes cápák. Kiáltoztak, újra meg újra támadtak, keményen és lendületesen. Akrobata ügyességgel, egymás vállára állva próbáltak legalább egy talpalatnyi helyet kiharcolni a csónakban, de a fiúk – bár szervezetlenül védekeztek – egyelőre minden támadást vissza tudtak verni. Végül is a németeknek egy óvatlan pillanatban a szélesarcút sikerült valahogy bedobni a csónakba. Fehér teste valósággal átrepült a fejek fölött. Néhány fiút ledöntött a lábáról. Megpróbálták kidobni, de lentről visszatolták.

– Aki magyar, jöjjön segíteni! – szállt a kétségbeesett kiáltás a vízen át.

Frank ekkor már ott úszott a gumicsónak közelében. A másik oldalon felkapaszkodott, és megpróbált segíteni a fiúknak. Mások is elindultak a partról. A csónakban kemény, test-test elleni küzdelem folyt, és voltak pillanatok, amikor ez a küzdelem halálosan komolynak látszott. Bedobtak egy újabb németet. Vad dulakodás kezdődött. A testek összecsaptak. Két fiút kirántottak a csónakból. Franknak a küzdelemben úgy tűnt, mintha egy igazi tenger vette volna körül őket, a végtelenség sós ízű, kemény hullámaival.

Derekasan védekeztek, de a németek szívós munkával elfoglalták a gumicsónak felét, beszorítva Frankot és a fiúkat. Úgy tűnt, már csak az utolsó pillanatok vannak hátra, és valami megmagyarázhatatlan ostobaság fog bekövetkezni, amikor e feszült, utolsó támadásra kész várakozásban egyszercsak észrevették, hogy a németek nagyokat nevetnek, billeg velük a csónak, mert ugrálnak, mint az indiánok a tűz körül. Nem birkóztak már, hanem Frankék fáradt csontjait ropogtatták, ők pedig, ahogy tudtak, visszaropogtattak. A németek a csónakot dicsérték. A tengeren nagy kincs az ilyen, mondták, majd barátságos mozdulattal búcsút intettek, és egymás után kiugráltak a hatalmas gumicsónakból. A partra úsztak, és lefeküdtek a homokba.

Frank nézte őket, ahogy távolodtak, és azt gondolta bosszúsan: Nem mondhatjuk, hogy visszavertük őket. Aztán ő is kiúszott a partra.

A gumimatrac szélén, felhúzott térdekkel a lány ült.

Lúdbőrös volt, mintha fázott volna. Piros fürdőruhája megfeszült vékony testén. Hosszú haját egy széles csattal feltűzte, és ez az egy mozdulat megváltoztatta az arcát.

Frank megállt a parton. A vízből kivezető lépcső vaskorlátját fogta. A lányt nézte, aki ott ült, néhány lépésre. Hegyes térdei vannak, és a lába is görbe egy kicsit, állapította meg magában. A lány lábában, a térd alatt valóban volt egy kis görbeség, de ez éppúgy része volt a test harmóniájának, mint egy fiatal folyónak a kialakulatlan kanyarulatai.

Frank leült. Nem túl közel a lányhoz, de nem is távol tőle. Erősen sajgó vállát tapogatta. A nyaka is vöröslött a bal füle alatt. A lányra pillantott, és azt gondolta: Most mondani kellene valamit, ami több volna, mintha azt mondom, hogy örülök a viszontlátásnak.

– Úgy viselkedett abban a csónakban, mint egy vadállat – szólalt meg a lány.

Frank meghökkent.

– Mint egy vadállat?

– Valósággal félni kellett magától.

Frank a bóják felé nézett, és azt gondolta: Szép kis kelepcét csináltam magamnak.

– Hol van Guzi Bálint? – kérdezte.

– Fekszik a sátorban. Beteg.

– Sokat ittunk az este.

– Ő mindig sokat iszik.

Frank azt gondolta: Erre most mondhatnék valamit, ami kedvező színben tüntet fel, és mégsem hat dicsekvésnek. Például azt, hogy nem vagyok a szenvedélyek rabja. A télen is megfogadtam, hogy egy álló hónapig egyetlen korty szeszt sem iszom. Be is tartottam. Csakhogy akkor az igazság megkívánja tőlem, hogy azt is elmondjam: ha rám jön valami, mert ez meg szokott történni velem, akkor képes vagyok három napig egyfolytában inni, és huszonnégy óra alatt elszívok száz cigarettát. Ráadásul nem is azért, mert nem tartom sokra az életemet, hanem azért, mert vannak idők, amikor nem tudok ellenállni, és ilyenkor alig különbözhetek Guzi Bálinttól, aki most összetörten fekszik a sátrában. Ennek a kettősségnek pedig az a magyarázata, hogy egyszerre vagyok hajlamos a jóra, és a rosszra, ami nem vall rokonszenves egyéniségre, mert hisz sokszor a véletlen játékaitól függően – adott percben lehetek ez is, meg az is.

A lány felállt. Az ujját beakasztotta a fürdőruha szélébe, a combjánál lejjebb húzta.

– Elmegy? – kérdezte Frank lehangoltan.

A lány nem szólt, csak bólintott.

Frank is felállt, és csak most, magas, csontos alakja mellett tűnt elő igazán a lány nőiessége. Kamaszosan hosszú lábai, testének artistaszerű vékonysága, még csak keletkező nőiessége így, Frank mellett nyerte el igazi arányait.

– Nem mehetek most magával – mondta Frank.

– De nem miattam? – kérdezte a lány.

– Maga miatt?

– Haragszik, amiért ezt mondtam?

– Nincs maga ellen semmi kifogásom.

– A tegnap este miatt sem?

– Megesküdhetek, ha akarja.

– Ne esküdjön – szólt a lány. – Guzi Bálint mindig esküdözik.

Frank zavart volt, és kifogásokat keresett.

– Megígértem a barátomnak, hogy nála ebédelek – mondta végül.

– Ne mondjon semmit – nézett rá a lány. A közelükben fiatal, szakállas férfi bújt elő a fák árnyéka alól, s egy régi német dalt dudorászva közeledett a letaposott füvön. A lány egy ideig a szakállas útját figyelte, és lépésről lépésre érezte, hogy jövetele véget vet most valaminek. Frankra pillantott. – Kár, hogy most el kell mennie a barátjához.

A lány egyre távolodott, anélkül, hogy egyszer is visszanézett volna. Frank azt gondolta: Átkozottul fiatal... Sajgó vállát tapogatta, s ahogy távolodott a lány, úgy erősödött a vállában a fájdalom. A lány után akart szólni, de ez nevetséges lett volna. A hangosbeszélő bádoghangja rázörrent a fák lombjai közül:

– Achtung! Achtung!...

A faházban előkereste fehér neccingét, a fekete vászonnadrágot kirázta a teraszon, a napszemüvegét az orrára akasztotta. Ágrólszakadtnak látszott, de tetszett így magának. Pénzt gyűrt a farzsebébe, és ráhúzta a cipzárat. Gyalog indult az üdülőtelepre. A halászcsárdával szemben nekitámaszkodott a jegenyefának, és azt mondta: Egy lépést se megyek tovább, sőt tulajdonképpen most vissza kellene fordulnom. A kerthelyiségben egy zöld napernyő alá ült. Nem tudott szabadulni a lány alakjától. Azt gondolta: Micsoda ostoba helyzet, még a nevét sem tudom. De, miért tudjam, amikor nem akarok vele semmit? Nem szeretem. Se szép, se csúnya, az a fajta, akire csak véletlenül figyel fel az ember. Bár mondhattam volna valamit neki az életemről, hiszen várta, hogy mondok valamit. De hát, mit mondhattam volna? Azt, hogy sohasem értek nagy szerencsék? Az életem során eddig csak kicsi, jelentéktelen szerencsék értek, és ezek csak arra voltak jók, hogy hamis reményeket ébresszenek bennem, és úgy érzem, hogy közöttünk is erről van szó. Ezt mondtam volna? Vagy bevallottam volna töredelmesen, hogy én mindig rendet szeretnék magamban, de tele vagyok rendetlenségekkel? Állandó fogadkozások és ígéretszegések közt élek. Most is megfogadom, hogy nem érdekel ez a lány, pedig tudom, ő azt várja, hogy rendesen beszéljek hozzá, és történjen közöttünk valami.

Sötétedett, amikor visszament a táborba. A lány a faház lépcsőjén ült. Frank megállt előtte.

– Jósolni akar? – kérdezte.

– Otthagytam a grafológust – mondta a lány, anélkül, hogy felpillantott volna.

– Nekem ehhez nem sok közöm van.

– Itt akarok maradni.

– Itt nem lehet. Menjen vissza a grafológushoz. Ez a legegyszerűbb.

A lány most felnézett. Őz szeme szomorúan kinyílt.

– Nem érti? – kérdezte.

Frank érezte, hogy a két szó nem tűnik el, mint más szavak, talán a haláláig ott fognak maradni, ahová az előbb valósággal becsapódtak, és majd a legfontosabb pillanatokban, akkor bukkannak elő, amikor a legnagyobb szüksége lesz rájuk. A lányhoz lépett, megfogta a karját és fölemelte a lépcsőről.

– Menedéket kér?

– Olyasmit – mondta a lány.

Frank villanyt gyújtott, majd előszedte az italokat. Közben a lányra pillantott, aki ölbetett kézzel ült az ágyon, és Frank rendezgető mozdulatait figyelte.

– Nem várt? – kérdezte a lány.

Frank vállat vont.

– Nem nagyon.

– Pedig én biztos voltam benne, hogy vár.

Frank töltött a poharakba. Az egyikbe kevesebbet, a másikat színültig. A lányra nézett.

– Kije magának ez a Guzi Bálint?

A lány a pohár után nyúlt, a keze az asztalon maradt.

– Olyan fontos ez? – kérdezte. Az arcán nem látszott zavar, se kétértelműség, csak maga az elhatározás, hogy amit tesz, azt így akarja.

– Komolyan gondolja azt, hogy idejött?

– Halálos komolyan.

– Legalább húsz év van köztünk.

– Tavaly maradtam ki a gimnáziumból.

– Nem akarok nevetség tárgya lenni.

A lány halványan mosolygott.

– Úgy érzi, hogy nevetséges?

– Minden voltam már, ami nehezen elviselhető, de nevetséges nem akarok lenni.

Frank választ várt, de nem kapott, és a pohár italt valósággal leöntötte. Úgy érezte magát, mint egy hónapja, amikor a szövetség főtitkára udvarias névkártyán sikereket és jó egészséget kívánt a negyvenedik születésnapjára, és ő leleplezve, mármár megsemmisülve forgatta a titkárnő szobájában az üdvözletet, hisz egy hét óta csak arra készült, hogy valamiképpen eltüntesse az életéből ezt a napot. Gyanakodva nézte a lány sovány, figyelmes arcát. Szeretett volna megmagyarázni valamit abból az ellenszenvből, amit önmagával szemben érzett, és ami egyszerre volt a szégyenérzet, a gyávaság és az elégedetlenség.

Mielőtt szólhattak volna, kintről halk kaparászás hallatszott, majd a rövid csöndből nagy robaj tört elő, a faház is belemozdult. Guzi Bálint lecsúszott a falépcsőről.

– Oltsa el a villanyt! – szólt a lány.

Guzi Bálint ököllel megdöngette a faház oldalát.

– Engedd ki azt a lányt, mert szétverem a pofádat! – kiáltotta.

Frank a sötétben megtöltötte a poharát pálinkával és lehajtotta. Nem szólt, nem mozdult.

– Én szeretem azt a lányt! – ordítozott Guzi Bálint, és időnként a vállával nekirontott a faház oldalának. – Te aljas gazember vagy! Te mocskos afrikansz! Te akkor is már egy afrikansz voltál, amikor szétvertem a pofádat! Azért kellett szétvernem a pofádat!... Engedd ki azt a lányt, amíg kérem! Aztán reggelre elpucolj innen, mert, ha még meglátlak, nem úszod meg szárazon! Az isten úgy nézzen rám holnaptól kezdve, ha szét nem verem az afrikansz fejedet!...

Guzi Bálint időről időre nekirontott a faháznak, amely recsegett, és bizonytalanul mozgott ide-oda.

Frank ivott még egy pohárral, és amikor már egész bátornak érezte magát, kilépett a teraszra. Az ajtót betette maga után.

Guzi Bálint lent állt a fák között a furcsa homályban, félmeztelen, leeresztett karokkal, mint hajdan a szorítóban. Szótlanul néztek egymásra. Talán egy percig álltak így. Frank egyre csak azt hajtogatta magában: Jobb lett volna, ha elmarad az idei nyaralás, a lehető legjobb lett volna, ha otthon maradok... Guzi Bálint leszegett fejjel állt a faház előtt, azután mintha meggondolta volna magát, anélkül, hogy szólt volna, megfordult, és imbolyogva elindult. Frank pedig csak állt, nem érzett megkönnyebbülést, de félelem se töltötte el, csak állt a teraszon, még akkor is, amikor a nádas felől Guzi Bálint rézhangja valósággal felcsapódott az égre. A lány után kiáltozott fájdalmasan, az igazi nevén szólítva majd harsogva énekelni kezdett: Minden nőbe lőnek, minden nőbe lőnek, csak a teknőbe nem lőnek...

Frank egy ideig még kint ácsorgott. Volt egy pillanat, amikor Guzi Bálint után akart menni, pusztán csak azért, mert valami szörnyű fegyelmet erőszakolt magára, mert mindig azt hitte: csak azokra számítanak és azokat szeretik, akik fegyelmezettek, akik nem keresztezik mások útját, és nem haragítanak másokat magukra. Az egész élete ilyen volt. Most azonban, a pillanat múltával tisztán érezte, hogy ami eddig történt, lehetett az biztató, fájdalmas vagy megható, tulajdonképpen mindig önmaga kiszolgáltatottja volt. Hallgatta a fájdalmas ordítozást, csak most értve meg, hogy mit jelentett a tegnapi találkozás Guzi Bálinttal, aztán bement a lányhoz.

NYERGES ANDRÁS

Hullámok

I.

Hullámok közé merültem egyszer, sokáig akartam elfeledni,
jött valami markolhatatlan, orrom, szám teli lett vele,
fölébem görnyedt, mélybe nyomott, ugyanabban a pillanatban
magasba emelt, ellenálltam, birkóztam, bár nem volt mivel,
hátán hintáztam, átcsapott rajtam, előttem volt és újra
szemből rontott rám, átölelt, taraja fojtott, beborított,
hullámok közé merültem egyszer, gyönyörűségbe, félelembe,
hullámok közé merültem egyszer, sokáig akartam elfeledni.

Egyszercsak elpattant szememről az édes semmit-sem-tudás
közönye, mikor volt, mitől, másokkal telt meg a világ,
történetükkel, hangjuk, arcuk, fizetésük volt és lakásuk,
százfélék, intőt hord ki a jelestanuló, azt üzente
az osztályfőnök úr, mikor a gyárból megjön az uram, még
trógerol kint a piacon, kimennék, a folyosó végén
közös vécé az emeletnek, itt alul tessék aláírni,
különben jó srác a Pityu, más lakás, a cipőt levenni,
perzsaszőnyegre sárosan? az őrsvezetőn lyukas zokni,
szidta a rendszert Lucsika, mi mindig talpig demokraták,
uzsonna előtt kézmosás, párás a tükör a falon,
mindig van melegvíz, előre, s amint ez mélyről felmerül,
távolról hallatszik a csörgés, csörög, csörög a spórkassza,
bádogtetős mézeskalácsház, rázzák a lakbérrevalót
apámék, ha kevesebb csörren, bújnak a házmester elől,
átcsap fejem fölött e hang, most hallom igazán, először,
hátán hintáztat, felemel, szembőlront rám ezerkilencszáz-
negyvennégy, nagyanyám sikít, szidja apámat, anyagyilkos,
Jézusom, válj el, nicht vor dem Kind, kijött az árjapárja törvény,
hallgasson mutter, szűzanyám, küldd el, még bajt hozhat miránk is,
mutter, ha szót szól, elmerült, amit megéltem öntudatlan,
egyetlen szoba a világ, nem néztem ki a kulcslyukon,
nem kapaszkodtam kilincshez, tiltás nélkül sem érdekelt
mi lehet az ajtó mögött, aztán, tizenötévesen,
osztálytársamnak egy napon magyarosított neve lett,
ez mire jó, röhög, na várj csak, majd görbül a te orrod is,
rohantam otthon a tükörhöz, hát ez vonatkozhat reám is,
ha akkor idősebb vagyok, küldd el, még bajt hozhat miránk,
téged majd eldugunk egy zsákba, ha majd megint üldözik őket,
biztatón nézett rám anyósom, biztatott, majd üldözik őket,
ha majd megint, ők bizakodnak, téged egy zsákba, ezt se hittem,
történtek maguktól a dolgok, én csak kivártam, elfogadtam,
kivárni, elfogadni, addig tart a gyerekkor, amíg ez tart,
nyúlt velem, mint gumipelenkám, ez a kivárni, elfogadni,
míg majd benyelt egy szép jövő, túltáplált kölykök apjaként,
bélelve mindenféle géppel, bérbeadható nyaralóval,
kertes villa a Pasaréten, garázsban autó, társadalmi

címek és rangok, érmek, díjak, kétévenként nyugati út,
sikereimbe belehízó feleség, minta-matriárcha,
díszbőrkötésben műveim, üres lapok, arany betűkkel,
sugárzó család, lógónyelvű beosztott, gáláns főnökök,
mindezt már szervezték körém, csak várni kell és elfogadni,
nem lázadni, nem venni észre, mi tól a létrán fölfelé,
végül aztán egy éjszakán, ébren meredve a sötétbe,
eszembe jutott megkérdezni magamtól, mit veszithetek,
és könnyű lettem és erős, elvesztem, ha mindent megőrzök,
nem tartóztatnak életemhez nőtt tárgyaim, vagy megszokás,
csakis jövőmből eshetek ki, vagy így élem le éveim,
köteleket eloldani, minden súlyt ki a léghajóból,
az első széllel messzeszálltam, hadd legyek könnyű és erős,
évek múltán is ezt idézem, ahányszor hajlanék megint
mindent kivárni, elfogadni, kaszabolok magam körül,
mint akit bekerítenek, de maga vágja ki magát,
csak egyszer kell elkezdeni, nem várok felszabadítót,
testvérem nem volt, volt barátom, napig se birtam nélküle,
milyen barátom, titkaim megfeleztem s felezte ő is,
nem jött, másnap se, elmaradt, hetekig kerestem, hiába,
nem lehetett nem érteni, őneki nincs szüksége rám,
szégyeltem elárultatásom, nem árultam el szégyenem,
nem nagy ügy, mondd meg, mi bajod, ő néz rám, ő csodálkozik,
nem nagy ügy, szégyen, mi bajom, nem lehetett nem érteni,
nem lehet ezt megérteni, társalgunk, össze-összejárunk,
viccet mesélünk, bort iszunk, nem árulom el, mi bajom,
az lüktet bennem, összejárunk, neki sincsen szüksége rám,
nem nagy ügy, nincs szüksége rám, nem kapaszkodhatok belé,
az a legjobb, ha valaki kér néhány százast elsejéig,
vagy a munkához segítséget, ilyenkor azt mondom magamnak,
hát valakihez tartozom, ha sziklákra kapaszkodik,
kötél vagyok a derekán, nincs is más rokonom, családom,
így nem hiányzott soha még a biztonság, hogy szakadékba
nem zuhanhatok, engem is megfog valaki, úgyse merném
kipróbálni, hogy megfog-e, nem várok felszabadítót,
mondd meg, mi bajod, átcsap rajtam valami megmarkolhatatlan,
birkózom, nem tudom, mivel, emlék fojt, ölel, beborít,
arcom más arcokba mosódik, ki tudná kiválasztani,
nevetnek, ilyen fiatalon, kétharmada még hátra van.
mit tudom, hátra van-e még, nyomtalan telnek napjaim,
nézd az utcai köszörűst, leállítja biciklijét,
messziről úgy látod, robog, elszánt képpel erőlködik,
közelebb érsz hozzá, no lám, a kerekek légben forognak,
parányi szikra sistereg, egyhelyben hajtom a pedált.

II.

A Kárpátokat oda-vissza megjárni elég lenne annyi
lépés, ahánnyal bebolyongtam százszor ezt a megúnhatatlan
várost, arcokat gyűjteni, arcok izgatnak fel, merengők,
arcok, semmire is vicsorgók, vadra lesők, rangba hízottak,

puha bánattól puffadók, sivárságtól kiszáradottak,
rámnevetők, óvatosak, fáradtságtól duzzadt szemek,
arcok, hosszú pórázra fogva, munkák önkéntes foglyai,
az utcán is másutt levők, álmélkodók, haragosak,
hadd lássam, kik közé mosódom, kik néznek rám, mint eszelősre,
ha nem is beszélek magamban, könnyű kiismerni, mit érzek,
az ébredés pillanatától a legutolsó lobbanásig,
hajnalban oltom el a lámpát, egyetlen, megszakíthatatlan
mondat gomolyog bennem, átcsap rajtam, beborít, szemből ront rám,
tehetetlenül, keserűen kódorgok minden forgatagban,
szeretnék egyszer elmerülni nem a karambolt bámuló
kárörvendő gyülekezetben, vagy moziból kilépve, rögtön
rágyújtó, méla sokaságban, vasárnap délelőtti korzó
lazán kígyózó menetében, gitártól, dobtól felhevült
rajongók tánc-extázisában, stadionok tömött tribünjén:
öt éves voltam negyvenötben, ablakból néztem, mennyi zászló,
nincs vége, jönnek, énekelnek, kibámészkodhattad magad,
most már szépen hazamegyünk, majd hogyha iskolába jársz,
volt is hajnali gyülekező, tanári vezényszóra: lépés
egy-kettő, te ott ne pofázz, menet, egy-kettő, integetni,
és kultúrműsor délután, egyenruha kötelező,
a régi május elsején, egyszer volt, tán igaz se volt,
én még nem láttam tömeget, nem érezhettem erejét,
szobordöntő hisztériát láttam, a könyvmáglyát az utcán,
egy őszhajú nő szája habzott, félt a kopasz kiskatona,
tépd le a csillagot magadról, letépi, tűznek rá kokárdát,
a bíboros nyilatkozik, ember a lámpán, mellén tagkönyv,
tejjel-mézzel, keleti Svájc, most mindenért megfizetünk,
demokráciát a magyarnak, le a csillaggal, semlegesség,
a folyó vizét elvezetjük, terülj asztalkám, holt meder,
kik néznek rám, mint eszelősre, tarajos hab ér szájamig,
a folyó vize elvezetve, hulláma mellemnek verődik,
próbálom magam tartani, bámulnak hát, mint eszelőst,
tömegek, szerte a világon, a hullám mellüknek verődik,
tarajos hab ér szájukig, éhesek, van mit nyelniük,
egyenként birkózunk az árral, mi másban bizakodhatok,
tömegek, szerte a világon, hullámzanak, megindulunk,
egyhelyben evickélek én, tehetetlenül, keserűen,
mindent feledve, izgatottan, mindenre emlékezve, biztos
reménnyel, pusztulva naponta, szövetkezve társtalanokkal,
jóllakottan, terülj asztalkám, éhkoppot nyelve, holt meder,
eladósodva a jövőnek, hullámok közt, tartom magam.

A várost nem tudom megúnni, gyűjtöm az arcokat szemembe,
valamivel éjfél előtt türelmetlen gyülekezettel
állok egyre növekvő sorban, a másnapi újságra várva,
friss nyomdafesték ujjamon, hallom a mohó lapozást,
tudom, azokkal állok itt, tudom, azokban bízhatom,
akiket már ma izgat az, mi újság holnap a világon?

SOBOR ANTAL

A ház

És itt van a ház: földszintes, hosszú ház, középütt magas kapuval, jobbra is, balra is négy-négy ablakkal. A magas nyeregtetőn elszíneződött cserép, a délutáni fény angolvörös, lila, bronz és kék színeket táplál rajta. Szabályos ritmusban négy kémény emelkedik a gerinc fölé, balról a második parányit megbillent, ezáltal olyan, mint egy befejezetlen, tétova mozdulat. Egyébként minden a helyén van.

A pinceablakból szürke macska mászik elő, elnyújtott testtel, jellegzetes ragadozó iramodással tart a szomszéd kerítés felé, átpréseli magát a deszkák résén, a hasa behorpad, gyűrődik, a deszkaélek ettől fényesek lesznek. Igen, a macska is a házhoz tartozik, az efféle házakban mindig tartanak macskát. A macska eltávolodik, majd visszatér. Sohasem megy túl messze (hogy hova jár, ez a legtöbbször bizonytalan), és nem marad túl sokáig távol. Érkezésében nincs semmi különös, hiszen távollétében is jelenvaló; fölbukkanása minden váratlansága ellenére sem okoz meglepetést, tudomásul vesszük. Föltűnése egyben megnyugvás is: célszerű távollétének igazolása.

A század elején épült ház egyszerre visszataszító és vonzóan szép: a málladozó vakolat és a többrétegű festés alól előtűnik a csupasz tégla vöröse. A homlokzati fal síkja közelről mintha a ház pórusait mutatná. Igen, innen közelről, ahonnan most néz a falra, csakugyan a pórusait látja; a malter durvább és finomabb szemcséit, a mész parányi krátereit, a repedések pókháló-vonalkáit. Az esőlétől, a füsttől-koromtól meggyötört fal néhol tenyérnyi helyen őrzi azt a hajdani okkert, amelyet mindig is szeretett látni a házak falán. Ez a falszín jelenti a várost, ahol született: nyarakat idéz, régi délutánokat, az udvarok mélyét. A végtelen délutánok élnek ebben a színben, a gazban fekvő vasak csöndje, a levél alá búvt bogarak mozdulatlansága.

A ház lábazatán a téglavégek során egyenes és hullámzó kréta-vonalak, karcolások. Üvegcseréppel, kődarabbal rajzolt jelek, érthetetlen szótöredékek, betűk. A házat a háború óta nem tatarozták, helyén maradt a fröcskölő szilánkok nyoma, a becsapódó golyók vak gödre. Az ablakpárkányok horganyzott lemezei fölpúposodtak, némelyik szakadt, apró szilánkoktól fölhasított vagy kilyuggatott. A romlásnak ezen a síkján a nagy kétszárnyú kapu sem bontja meg a harmóniát: fájáról pattogzik a festék, fölpikkelyesedett az ujjnyi repedések és hasadékok között. A díszes rézkilincs fénylik a tenyerektől, a zár-rész elzöldült, a kaput már régen nem zárják.

Egyszer, valaha járt ebben a házban. Már nem emlékszik, miért, azt sem tudja, kit keresett, kihez jött. Talán senkit sem keresett, senkihez sem jött; a lakók közül is csak kettőre emlékszik a régi időkből, sűrűn váltották egymást, különösen a háború éveiben. Egy nagycsaládos tanítóra emlékszik, szikár magas férfira, akinek hét vagy nyolc gyereke volt. A tanító sötét ruhát viselt, csíkos selyemnyakkendőt hordott; nagy, csontos arcát, oldalt fésült fehér haját ma is maga elé tudja idézni. A gyerekei közül egy szőke copfos lány él az emlékeiben; kövérkés, fehér bőrű, nagyon szép arcú lány, tágra nyílt kék szeme, széles, domború ajka volt. Így látta őt matrózblúzosan a leánygimnázium tablóján is – utoljára. A tanító a háború után meghalt, a család elköltözött. Egy vasutasra is emlékszik a házból: ahogy táskával a kezében elmegy hazulról, egy idő után pedig visszatér. Mindig így látta: egyszer éppen távozott a házból, máskor éppen érkezett.

És itt a szomszédban volt azelőtt a bolt. A helyiséget átalakították lakássá, befalazták az ajtaját, de a bejárat lépcsőjét értelmetlenül otthagyták. Az ajtón csengettyű jelezte, ha valaki benyitott; hangjára előjött a boltos a helyiség sötét rejtelmeiből. Mindig kezeit dörzsölve jött elő, mintha jó vásárt ajánlana, és fején volt az elmarad-

hatatlan fekete klott-sipka. A bolt hepehupás hajópadlójától nem sajnálták az olajat, átható szaga örökké ott bújkált a bolt egyéb illatai között, egyikkel sem vegyülve, oldódva. Wollein bácsi mindig rágott valamit, szája örökké mozgott, mintha csak az imént kapott volna be egy darabka diót vagy káposztatorzsát. Egyáltalán olyan volt, mint valami rágcsáló, az apróbb fajtából; még a szálanként szanaszét meredező bajuszkája, apró, fürge pillantású szeme is erre vallott. Két kis keze a pulton futkosott: matatott, zörgött a papírokkal, sajtdarabkákkal, élesztővel, cukorkával. A kis boltlyukban az áru mesébe illő sokaságát tudta fölhalmozni. Volt itt bádogkannában petróleum, dobozban *Ferkó-olaj*, a magasból ostorszíjak, rafia-kötegek lógtak. A falon színes pléhtáblák titokzatos értelmű szavakkal: *Dreher, Haggenmacher* vagy *Henkó és Persil*. Aztán boxos-skatulyák, lámpabél, bicska, faggyúgyertya, légyfogó, polcra való szegélypapír tarka virágokkal, kötőfék és háziáldás, fejkendő, csigaszeg, nadrágszíj, karton kötény, berliner kendő. A légypiszkos üvegbura alatt nápolyi és medve-cukor, celofánpapírban Zizi, födetlen dobozokban stolverk.

Közelebb lépett a ház kapujához, fölnézett a magas, boltozatos bejáratra. Belépett a félhomályos kapualjba, amelynek falain viszonylag épségben maradt ugyanaz a sárga festés, amely régen a homlokzati falat is díszítette. A költözködők társzekerei, a szénhordó kocsik egy-egy zúzódást hagytak, csíkot húztak a falon. Nagyobb fuvarok esetén kitárták a kapu mindkét szárnyát, a kocsik bejártak, a lópaták csattogása itt verődött a falak között. A magas kapualj a ház szobáit idézte. Ismerte ezeknek a házaknak a szobáit: hodályok, kifűthetetlenek, pedig mindegyikben ott áll a behemót, barna cserépkályha. Barnára festették a kettősajtókat, az ablakkereteket is. A konyhákban régi öntöttvas vízvezetékek, rézcsapokkal, az előszobafalakon – mint nagy madarak – fekete villanyórák gubbasztanak. A kapualjból nyíló ajtókon színes üveg, alul fémkazetta *Levelek* – fölírással; a résen mozgó lemezecskék fogsora, akár az utcai postaládákon.

Tudta, hogy a kapualjból kilépve milyen udvarra érkezik. Ismerte ezeket az udvarokat is, egyformák voltak és mégis annyira különbözőek. A legtöbb ilyen ház udvarán mindkét oldalról alacsony házikó zárja le a telket, szoba-konyhás lakásokkal – az igénytelenebb bérlőknek. A házak folytatásaként kamrák, sufnik, majd konyhakert, néhány fa. Középütt óriási dió, körülötte alacsony növésű körték és almák. A telek végében magasra eresztett orgonás.

Az udvar földje keményre taposott. Jobbra és balra a melléképületekhez vezető út, apró virágágyak, a szabadon maradt, használatlan területen kemény, sűrű gyöp. A melléképületek tornáca – vagy ahogy itt nevezik, a gangja – téglából rakott, mellette vízeresztő árkocska, szappanos lé szárad benne; aztán nyomban a virágágy dáliával, pünkösdi rózsával, krizantémmal és törökszekfűvel.

Az udvarban csönd, a nyitott ablakok mögött mozdulatlan csipkefüggönyök. A macska most a kert felől közelít, álmos, egykedvű járása merő ellentéte az iménti ragadozó-mozgásnak. Megáll, oldalt pillant, a favágó tuskó tövéhez megy, nekidörgölődzik, leül.

A bal oldali lakás ajtaja nyitva, rajta fehér vászon a legyek ellen. Az ajtó mellett a földről az eresz alá spárgán fut föl a bab. A gangon két férfi ül elnyütt, rongygyal toldozott nádszékekben, egymással szemben. Sakkoznak, a tábla középre tett hokkedlin áll. Ingujjban ülnek: az egyik agyonmosott kék munkásinget, a másik fehéret visel. Elmerülten játszanak, mindketten a táblára merednek, amely térd-magasságban áll előttük; belefeledkeztek egy korábbi mozdulatba, s mint a legtöbb sakkozó, csak a következő lépésnél változtatják majd testhelyzetüket.

A fehér inges férfit ismeri. Különösnek véli ezt a találkozást, ugyanakkor majdhogynem természetesnek találja, hogy *most, itt*, ebben a házban pillantja meg. Valójában sohasem tudta, hogy ez az ember hol lakik, mint ahogy azt sem tudta, mi a neve, miféle foglalkozású. Csaknem harminc éve ismeri, pontosabban: tudja, hogy létezik. Létezésével azonban kizárólag csak akkor számolt, ha látta. Vele mindig lehetett találkozni ebben a városban; hol egy utcasarkon bukkant föl, vagy az állomáson, a mozik előcsarnokában, a házkezelőségen, a postán vagy a gimnázium folyosóin. Is-

merte az arcát, a fejtartását, a járását, időtálló, pontos képe alakult ki róla, s mint ilyen megszokottá vált, szinte hozzátartozott a dolgokhoz. Megjelenésében nem volt semmi különös vagy föltűnő, mégis minden alkalommal úgy vélte, kilép a jelenségek keretéből, valami megnevezhetetlen jelzéssé lesz – hogy aztán ismét elmerüljön, eltávolodjon; befordúljon egy sarkon, belépjen egy ajtón, visszatérjen a maga dolgainak ismeretlen közegébe.

A férfi lépett egyet a sakktáblán, és nyomban fölemelte a tekintetét. Egy ideig közömbösen nézett, majd egyre nagyobb érdeklődést tanúsított az idegen iránt. Kevés latolgatás után rászánta magát, hogy fölálljon. A keményre taposott úton közeledett, járása lassú és nehézkes, térdben minden lépésnél megroggyant. Öltözéke, mozgása az otthonosságot sugározta s azt a magabiztos készséget, amellyel bármilyen fölvilágosítást megad az idegennek, aki egy ideje az udvar előterében áll. Ahogy közeledett, arca mindinkább kíváncsiságot tükrözött, kissé türelmetlen kíváncsiságot, amelyet a lehető leggyorsabban kívánt kielégíteni – nyilván a sakk miatt.

– Jó napot. Keres valakit?

Most hallotta először a hangját, amely fakó, de mélyről jövő, enyhén recsegő hang volt.

Már itt áll, parányit megemelintve szemöldökét, némi sietséggel, mohósággal várja a választ, de ingerültség nélkül. Most hogy egészen közelről látja ezt az arcot, mintha fokozatosan elveszítené ismerős jellegét; idegen, talán sohasem látott. Ilyen közelről, ennyire szemtől-szembe még sohasem kerültek egymással, s ettől idegen lett ez az ember. A sápadt, nyúlt arc részletei már sehogysem akartak összeállni korábbi teljességükben, eltorzult az a sztereotip egész, ami az idegen emlékeiben élt erről az arcról. Idegen volt rajta minden, a bőr színe, tág pórusai, redői és ráncai. A korábban annyira egyéninek vélt arc most jellegtelen, nélkülözi azokat a jegyeket, amelyek annyira határozottan és markánsan éltek emlékeiben. Észrevette a kissé tátott szájat is, amely sötéten lila, az orr tövében petyhüdten eső bőrt: sajátosan a szívbeteg arca volt.

– Köszönöm. Nem keresek senkit, csak éppen... éppen benéztem.

– Nade... valaki vagy valami mégis csak érdekli, nem?

Arcára csalódás, aggodalmas várakozás ült; homlokának párhuzamosan futó vonalai egyik oldalra dőltek, mintha súlyos teher ingatta volna meg az egyensúlyukat. A száj hallgatásra szánt ösztönös mozdulattal bezárult. Arcának ez a drámai átrendeződése meglepte az idegent.

– Nem, senkit és semmit. Csupán körülnéztem itt, látni akartam az udvart. Bocsásson meg a zavarásért.

– Kérem. De ha mégis óhajtana valamit...

– Ó, nem. Ne fáradjon. Sajnálom, hogy megzavartam.

Az idős férfi tekintete, amely eleinte megfontolt és komoly volt, egyre nyugtalanabbá vált. Tartása elbizonytalanodott, elvesztette otthonosságát. Nyugtalanság és bizonytalanság fogta el az idegent is, aki már sajnálta ezt a találkozást, a beszélgetést, indulni akart, nyomban sarkon fordulni, gyors léptekkel elhagyni az udvart. De mégsem mozdult. Valamit – maga sem tudta, mit – még látni akart; úgy vélte, valamit mondania is kell az idős embernek.

Most teljes intenzitással támadt föl benne találkozásaik sora. A férfi nyugtalanná, aggódóvá lett arca újra a régi, megint ismerős. Megdöbbentette ez a fölismerés: ezt a zavart, tanácstalan embert ismerte mindig is, ezt a nyugtalanságot tartotta számon.

Ez a kifejezés ült az arcán, amikor az első légitámadást követő reggelen ott álltak a rombadőlt Fett-ház mellett. Gyermekkori pajtásának szülei a járdaszélen feküdtek egymás mellett, valaki csomagolópapírral takarta le őket. Hogy a szél föl ne lebbentse a halottakról a papírt, a sarkaira téglákat raktak nehezéknek. A férfi kissé távolabb állt, a fejét oldalt billentette, nézte a papírral letakart halmot. De ugyanígy

látta őt apja temetésén is, a sírtól kissé távolabb. Hideg márciusi eső esett, ormótlan kalucsniban topogott a fölázott agyagos földön, vigyázva, hogy a szomszédos sírra ne lépjen. A gimnázium ballagási ünnepségén is jelen volt, távolabb állt fönt a lépcsőkön, hogy jobban lásson. Amikor pedig megszületett a fia, ott látta őt a kórház udvarán, a belgyógyászat bejáratánál állt, várakozott valakire, halvány októberi virágot szorongatott a kezében . . .

Ezek a képek most egyszerre merültek föl benne, egyetlen pontosan körülhatárolt síkon jelentek meg: ez az ember élete fontos állomásain jelen volt. Most már biztosan tudta, mit akar mondani, miért nem fordult meg az imént.

– Nem ismer engem?

– Nem Ne haragudjon, nem emlékszem, hogy valaha is találkoztunk volna.

– Valóban nem ismer?

– Megmondanám, kérem. De . . . fogalmam sincs . . .

A férfi tekintete most elsiklott, valahova egy távolabbi pontra tévedt az idegen háta mögött.

– Azt hiszem, összetéveszt valakivel.

– Szóra sem érdemes az egész. Kérem, ne vegye tolakodásnak érdeklődésemet. Meglehetősen gyenge az arcmemóriám, bizonyára csakugyan összetévesztem valakivel. Viszontlátásra!

– Minden jót!

Megfordult és elindult a kapualj felé, az idős férfi pedig a tornác felé tartott. Mindegyikük a maga útjának körülbelül a felén visszanézett, de nyomban el is kapták egymásról tekintetüket.

Az idegen megállt a kapualjban, innen a sötétből mégegyszer visszanézett, ide már nem követhette az idős férfi tekintete.

Amaz megállt a széke előtt, de nem ült le mindjárt. A társára pillantott, aki egész idő alatt leszegett fejjel a sakktáblát nézte, semmit sem vett észre abból, ami az udvaron lejátszódott. A fehér inges most fölemelte a tekintetét, a sötét kapualjra nézett. Szemében különös riadtság, arca föltűnően megnyúlt, szája kissé tátva maradt. Aztán újra a sakkot nézte, de hamarosan ismét fölkapta a fejét.

Lassan leült. Töprengő, szorongó arccal, mereven, mozdulatlanul ült, fölvett egy sakkozó pozíciót, amely beidegzett mozdulata lehetett, de már nem figyelt sem a játékra, sem a társára. Egyre a kapualjra nézett feszült figyelemmel, reménytelen gondoktól súlyos, sőt kétségbeesett tekintettel. A bejárat sötét nyílását fürkészte, mintha attól tartana, vagy éppenséggel azt várná, hogy onnan újra megjelenik valaki. Magyarázatra várt, valaminek a tisztázására, de – mint aki tudja már, hogy az ilyesmi úgysem következik be – hirtelen szomorú lett; figyelme egyszeriben ellankadt, testtartása ellazult. Az öregember belesüllyedt a nádszékbe, már a kaput sem nézte, maga elé meredt a tenyérnyi virágágyra.

Megfordult, gyors léptekkel elhagyta a házat. Amint kilépett az utcára, harangozni kezdtek. A belváros felől délutáni harangszó áradt, folytonosan táguló koncentrikus körökben terjedt. Amikor pedig egy idő után elhallgatott, hirtelen csöndje buraként feszült a város fölé.

PÁL RITA

Minden rendben

Indul a verkli, a verkli, a verkli . . .

A szép Éva pontosan olyan szép, mint két hete volt.

A busz zsúfolt. Az első húsz percben mindig ilyen. Dobozokban, kosarakban kiscsibék, darabja öthúsz.

Igen, a szép Éva most is szép. Csinibaba. Az utcán gyakran utánafordulnak, megszólítják. A dereka hihetetlenül karcsú és hihetetlenül dús, sátorszerű a haja.

– Jaj, de szótlanok vagyunk – mondja Éva.

– Igen. A hétfő ilyen – felel Mira.

– Meggyógyultál?

– Nagyjából.

Mira kibámul az ablakon. Minden ismerős.

Mindjárt sikoltozom. Jaj istenem, mindjárt sikoltozom . . .

„Nyugodt vagyok, békés. Százezer éve nem voltam én ilyen békés.

Meddig??? Meddig leszel ilyen békés, Mira?

Most már mindig.

Egy napig se.

Dehogynem."

A buszon ismerős arcok.

– Jóképű ez a srác. Mit gondolsz, ki lehet?

– Melyik, Éva? Ja? Észre se vettem.

Ezek a fák és bekötőutak. A minden nap látott fák és bekötőutak. Meg az arcok. A sofőr. A fékezések. A zökkenők. A leszálló, felszálló utasok.

A természetesség, mindennaposság.

Az erdő. Az utolsó erdő. Ez már a miénk.

„Tanár néni, tanár néni, szedjünk gombát . . ."

Sütött a nap. A gyerekek az októberi fűben hempergőztek.

A gombás erdőnk! Hamarosan tavaszodik.

Bizony, egykettőre. Megyünk a gyerekekkel és énekelünk.

Jaj istenem, mindjárt sikoltozom. Mindjárt.

Pánik. Ne ijedj meg, Mira!

Ne ijedj meg. Sohase teszed, amitől rettegsz, hogy meg fogod tenni . . . és most . . . hogyan tehetnél bármit is . . . lépegető automata . . .

A tanári. Nem jelent semmit.

– Megjöttem – mondja Mira.

Átadja a táppénzes papírokat.

Véletlenül fizetés van, aláírja a nevét, kifizeti a szakszervezeti bélyeget.

Zita áthatóan, szeretettel néz.

Mira elfordítja a fejét.

Zita, neked még elmondanám. Képes lennék rá.

NEM SZABAD TUDNI SENKINEK!

A folyosón megint Zita: „Hogy vagy? Minden rendben?"

„Igen, minden."

Nem szabad senkinek tudni.

NEM VISELNÉM EL!

A folyosón zsibongás, tízperc, a gyerekek pillanat alatt körülveszik Mirát, „Tanár néni, tanár néni, meggyógyult? Jaj, de jó, hogy ma már a tanár néni lesz velünk . . ."

Jaj, de jó . . .

Mosolygó kis pofik, és mennyien vannak, azok is, akiket tavaly tanítottam, ők is örülnek, de milyen sápadtak, ijesztően összetört az arcuk, beteg voltál, Sanyi? Nem, dehogy. Zsuzsa, fogytál? Olyan vékonyka, sápadt lettél... dehogy, tanár néni, inkább híztam...

Érdekes, mind-mind olyan fehér és olyan...

HAGYD ABBA, MIRA!

Nevetnek, nézd, nevetnek.

Beszélgess velük. Beszélgess még.

Szervusztok, most sietek, majd találkozunk... remélem, nem vették észre, hogy a sírás a szám széléig rándult, és milyen hirtelen otthagytam őket, félek, egyedül akarok maradni.

EGYEDÜL AKAROK MARADNI.

Az utcán lassan bandukolnak a napközi felé az elsősök, Mira beéri őket, hozzábújnak, megszokták, tanár néni, ugye én vagyok a tévémaci? Persze, Mártika, te vagy a tévémaci, miért a Márta a tévémaci, miért nem én, mert a Mártinak éppen olyan barna a bundácskája, a bolyhos sapkája, a kerek kis arca, mert... tanár néni, a Zilácsi tegnap csúnyát mondott, tanár néni, mi lesz az ebéd, tanár néni, megint játszik velünk?

Mira, nem kezdhetsz el bőgni, pont itt, előttük.

Menjetek szépen a tanulóba, kezdjétek el a játékot, mindjárt jövök...

A konyhában az asszonyok lelkendeznek, úgy vártuk már, minden nap kérdezgettük, mi hír a tanárnőről, és a gyerekek is, ha látta volna, mennyire örültek, amikor reggel megtudták, hogy kijön...

Csorognak a könnyeid, honnan csorognak, amikor eddig egy se volt?

Az örömtől sírok ám, olyan édesek a kicsik, az iskolában is körülfogtak, hiányoztak, jó újra itt lenni...

Na, jól van Mira, most befejezed, letörlöd a meghatottság könnyeit, és átsétálsz a tanulóba, játszol a kicsikkel.

Az udvaron Jani vonszolja sáros hólében a szánkóját, tanár néni, a kisfiát mikor hozza el megint, tanár néni, a Zsozsó hol szánkózik?

Majd kihozom, persze, nem, mostanában nem szánkózott. De, nagyon szeret szánkózni. Csak mostanában nem szánkózott.

Tanár néni, játsszunk olyat, hogy hová bújt, hová bújt...

Gyuszika, te leszel a hunyó, ezt a kis kerek, lapos korongot keresed, ügyesen ám, ügyesen... hová bújik a kiskorong, ezt nem találja meg a Gyuszi, nem ám, bejöhetsz... hideg, hideg, langyos, langyos, megfagysz, forró, forró, tűz... tanár néni, most én leszek a hunyó, most én, kicsit játsszatok egyedül, azonnal jövök...

Már a konyhába se mehetsz bőgni az asszonyokhoz, nem ám, mert kétszer nem sír az ember a meghatottságtól, és attól se lehet sírni, hogy hová bújt a kiskorong, hová bújt a kiskorong...

A csatakos udvar végében a fáskamra hideg, sötét.

Húzhattál volna kabátot Mira, így megfagysz.

Semmi bajom nem lesz. Nekem aztán semmi. Két hete, két hete múlt... és még mindig vagyok.

Sohase döglöm meg.

Két hete. Néztél az orvosra, ez nem lehet igaz. Mikor tegnap még... Mikor tegnap még... mikor múlt héten még, mikor... A testében volt, a sejtjeiben, nem tudtál róla, nevettél, Mira, pedig már akkor...

Csak éppen nem tudtál róla.

Nem maradhatsz ennyi ideig, a gyerekek várnak, játszani se tudnak nélküled, mindenre tanítgatni kell őket, várnak, Mira, nem futhatsz el.

MINDIG NEM FUTHATSZ EL!

Tanár néni, a Tomit bántotta a Bozóky, meggyógyítjuk, ne sírj már, ugye nem is fáj?

A kisegérarcú, szöghajú Tomi Mirához simul, „hogy szeretlek, mindegyikőtöket és most... NEM ÉREZLEK BENNETEKET!" Mira Tomi fejét öleli, a mai napig nem sírtam, otthon se, a klinikán se, AKKOR se és most...

Bozóky várja a büntetést, de a tanár néni nem szól, csak simogatja Tomit, Bozókyból felcsuklik a megbánás, tanár néni, én soha, de igazán soha nem verekszem már, ne haragudjon, ne haragudjon...

– Csókolom, tanár néni, meggyógyult, tanár néni, legyen szíves, rajzoljon az emlékkönyvembe, tanár néni, képzelje, a Futács Irén beleszeretett az Andrásba, és most mindig azt mondják, ha az Irén megjelenik, András, jön az asszony...

Tanár néni, ugye az én emlékkönyvembe is rajzol valamit, „kútágason űl egy veréb, emlékkönyvbe ez is elég, vonuló felhők fölött örökké kék az ég, rózsás úton vezessen az élet, teljesüljön minden reményed, ha egy életen át boldog akarsz lenni, tanulj meg igazán szeretni..."

Kis bárgyú, idióta strófák, egy kis türelem, gyerekek, majd később elviszem az emlékkönyveket, terítsetek szépen, mi lesz az ebéd, főzelék, sülthús, alma, jaj, de jó, tanár néni, a szalvétákat én osztom ki, tanár néni, mindenkinek tiszta a keze...

Tegnap este...
Zsozsó arca!
Orvosi csoda, hidd el Mira, orvosi csoda? Mira, legyél erős!
Erős vagyok én. Nagyon erős.
ORVOSI CSODA! HOGY EDDIG IS...
Az adjunktus kétségbeesett. Régi barát, mindjárt megmondta az elején és most...
Mira egy nyugtatót, ne haragudj, talán így jobban bírod, még egy óra, vagy kettő... igen, három is lehet, nem, több nem.
Beszélj csak, beszélj. Úgy sem hiszem.
SOHASEM FOGOM ELHINNI. EZ NEM TÖRTÉNHET ZSOZSÓVAL!
Mira, jobb lenne, ha hazavinnénk...
Itt akarok maradni!
Meddig?
AMEDDIG LEHET.
Tulajdonképpen nem is lehetne már a kórteremben...
NE ! ! !
Mira, gondolj Mónira, ő is a gyereked! Szüksége lesz rád.
Nincs gyerekem.
Mira, hazaviszünk...
Csak egy félórát még...
Mira...
Nyugodt vagyok és békés. Százezer éve nem voltam én ilyen békés.
Meddig? Mondd, Mira, meddig? Mit gondolsz, meddig leszel te ilyen békés?
Most már mindig.
Egy napig se.
Dehogynem.
Megnyugodtál, azt hiszed, megnyugodtál...
Persze. Miért ne? Holnap dolgozni megyek.

Zsóka, gyorsan elteszed a füzeteket, nem tanulunk még, kicsit játszunk, olvasni is lehet, elfelejtetted már?

Mira hangja gyengén, határozatlanul botladozik.

Azokat a szavakat mondom, amelyeket kell, de nem í g y, másként kellene, előbb-utóbb észreveszik, megérzik, hogy minden ugyanaz és mégis EGÉSZEN MÁS.

Tanár néni, játsszunk babzsákot, gyorsan, okosan, repül a babzsák, Éva elkapja, „Rózsa" és már Terinél van „alma", „aranyos" sikít nevetve Mari, repül a babzsák, „a zsákdobálásnál bármilyen szófajt mondhatnak, ezzel az igét, főnevet, melléknevet stb. egyidőben gyakoroltatjuk...", a tanár néni eltévesztette, a tanár néni eltévesztette, bimbó volt az utolsó, és akkor óval kellett volna mondani a következőt...

Mira, az orvosok is tévedhetnek, ne hagyd el magad, csontig fogytál, a végén Zsozsóhoz se tudsz bemenni... Sohase feküdtél te ilyen mozdulatlanul, legalább olvass, nem gondolhatsz folyton erre, nem szabad, Mira, egy csésze tejet...

Tejet. A kezem csontváz. Nyúlok a csészéért. Undorodom a kezemtől.

Sétálj, egyél, a szíved megint kikészült, nem eleget kínlódtál, mennyire féltél a rohamoktól, nyolc kilót fogytál és fulladsz, a pulzusod százharminc...

Menjetek innen, dögöljön meg a szívem, dehogy döglik, fulladok, persze, és százharminc, de azért nem döglik meg, él, túlél, ne dugjátok el az altatót, ha az olyan könnyű lenne, aludni szeretnék...

Előkészítjük a könyveket, füzetet, tollat, ki felelt ma, a tanulmányi felelősök beírnak a leckefüzetbe, jól van, Edit, örülök a jelesednek, ha valamit nem értünk, csendben, lábujjhegyen idejövünk...

Tanár néni, Magdi édesanyjának egy ruhára 250 centiméter anyag kell, Magdinak fele annyi, mennyi kell kettőjüknek összesen, tanár néni, azt üzeni a tanító néni, hogy a Vicustól tessék kikérdezni a hónapok nevét, tanár néni, már ötször beszoroztam ezt a példát, mégsem jó, Feri, kérem az élővilágot, igen, a papucsállatka, a papucsállatka csak mikroszkóppal látható, testét mozgékony csillók borítják, ezekkel csapkodva...

Zsozsó, itt maradtok mellettem, a fatörzs mellett se mehetsz a vízbe, tudod, itt erős a sodrás, persze, ha ettünk, lemegyünk a homokzátonyra, addig szedjetek virágot, ugyan, miért lenne kislányoknak való a virágszedés, a gombákkal vigyázzatok, ne nyúljatok a szátokhoz...

Ernő, kérem a földrajzot, Ausztrália őslakói alacsony termetű, sötétbőrű négerek. Gyűjtögető életmódot folytatnak, bumeránggal elejtett állatok...

Az ősközösségben az emberek úgy éltek, hogy amit közösen szereztek, azt közösen...

Tanár néni, jelentem, minden tanulópár felmondta a leckéjét, a Zolinak nem jó a számtanja, lássuk csak, a műanyagtömlőzőgép óránként kétegésznyolctized kilométer szigetelt vezetéket készít, mennyi a gép termelése...

Anyuka, anyuka... – Móni Mira haját simítgatja – anyuka, ne legyél te mindig ilyen szomorú, lesz másik gyereked, meglátod, anyuka...

Móni üvöltve szalad ki a szobából, anya a kezét harapdálja, anyuka eszi a kezét, gyere vissza, hallod, gyere vissza, ne félj tőlem Móni...

Móni leül, százéves tekintettel nézi az anyját.

Mira a lányára bámul.

Móni.

Mindig te voltál a legtöbb. Azt hittem. Zsozsó féltékenykedett...

Móni a lábával harangoz, mondom, anyuka, meglátod, lassan rendbejön...

Játszol a babáiddal, bölcsen vigasztalgatsz, pedig MÁR TE SE VAGY! Nem érezlek.

Na tessék, Mira, kimondtad, igaz, csak magadnak, de kimondtad...

Kis, ócska hazugságok... „milyen szerencse, hogy itt van ez a kislány, így csak könnyebb elviselni..."

NEM KÖNNYEBB!

A Kiskunság a homok és gyümölcs hazája, keressétek meg a térképen a Duna–Tisza-közét, keressétek meg a Kiskunságot. Mennyi a tengerszint feletti magassága?

A Fehér-tó jellemző madarai: a vadkacsa, a bíbic és a gém...

Tanár néni, aki elkészült a leckéjével, gyúrmázhat a kisasztalon, tessék nézni, a Pityu milyen elefántot csinált, na és az én krokodilom, tanár néni?

Megint kimaradt egy buszjárat, Mira toporog a szélben, csapkod az eső, utálom az esőt, mióta, eddig szeretted, a viharokat is, a havat és nyáron a hőséget...

– Most már biztosan nem jön a buszunk. Várhatunk estig – sóhajt a szép Éva.

Éva két pusztai gyereke is megrekedt, no gyertek, viszamegyünk a napközibe, sok a könyvünk, játék is...

Éva a haját tupírozza, micsoda pech, a fiúm vár a busznál, fogalma sincs, hol töltöm ezt a két órát, majd te igazolsz, Mira. Persze Éva, igazollak.

Nahát, Mira, megőrülök, szaladjunk gyerekek, jaj istenem... – sikoltoz Éva.

Tanító néni, ne tessék félni, juj, de érdekes, három egér, most ott vannak, ott ni, nem bántja az embert az ilyen egérféle...

Mira, szörnyű, egereitek vannak?

Egereink vannak. Átrágták a vályogfalat. Eltűntek a gyerekek, itt vannak az egerek...

A két kis pusztai nevetve ismételgeti: eltűntek a gyerekek, itt vannak az egerek...

Éva sikongva menekülne, Zolti és Zsuzsa dominóval játszik, „füstölőt építünk, egy szép, magas füstölőt, meg disznóólat, hány kocát raktál abba az ólba, megint kibújt egy egér, fogjuk meg, fogjuk meg, cérnát kötünk rá, ólba zárjuk..."

Zolti lábán csuromvizes zokni.

Igen, Mira tanár néni, lyukas a csizmám, aztán anyám adott egy vastag kapcát, de az is átázott már reggel...

Zolti a padlón hasal, lábáról letekeredett a bizonytalan színű rongy, csizmája a kályha mellett, hány kilométer a puszta a buszmegállótól, négy, tanár néni. Zolti arca telt, piros, egészséges, füstölőt építek a disznómnak...

Éva kihúzza a szemét, rúzsoz, képzeld, tegnap az egész várost összefutkostuk, és egyetlen boltban sem kaptunk babaágyat, a kiskutyámnak, aputól kaptam egy szobakutyát, akármilyen dobozba nem rakhatom, egészen kicsi, nem is fog megnőni, ilyen fajta, órákig játszom vele, megeszi a csokoládét, a banánt imádja...

Az egerek szaladgálnak.

Zolti lábára tekeri a csuromvizes kapcát.

Zsuzsa összerontja a füstölőt.

Hörögve, zihálva jelez a busz.

Egy pillanat Éva, a kulcsok, persze, indulhatunk, minden rendben.

CS. NAGY ISTVÁN

Sonkoly-csipkék közt

Kaptár a padlás, darázs-eldorádó:
öreg a gazda, ki nem tüstöli
e dőzsölőket, lép csillog a pásztor-
játékok szikkadt kampósbotjain.
Sonkoly-csipkék között zsibong a tárló,
darazsas tetőtényben őskori
árnyak dönögnek: szilke, rokka, tarló-
védő aratóbocskor roncsai.
Rég letaglózott bikák láncai,
rég elásott kutyák nyakörvei,
lagzis cserépfazék pár holdnyi ranghoz;
a csöcsöskorsó száján is darázs,
s van még süket öntöttvas-kondulás,
hinnéd, valaki víz alól harangoz.

SIMOR ANDRÁS

Gondolatok a „Lövészárok és vidéke" olvasásakor

Ez a kézzel írt katonaújság,
amelyet ötvenhárom éve,
1915 áprilisában
kényszerűségből kezdett szerkeszteni
egy hírlapíróból lett önkéntes káplár
a II. Zugban
Tyra András törzsőrmester
segítségével
a bevétel minden reménye és
minden sajtóhiba nélkül,
azt mondja, hogy még meghalni is
jókedvükben halnak meg az emberek,
csak utólag bánják meg a vidámságot,
csak utólag bánják meg a tarokkpartit,
de akkor már késő – írja a káplár –
és csak annyit segít a megbánás, mint
esőben a kincstári gumiköpönyeg.
És hiába jut eszükbe haláluk után, hogy amíg
elevenen temette el őket a sár,
Dienes zászlós úr a lapban kék ceruzával áthúzott
községben,
Dér Miksa segédorvos úr lakásán
lábvizet vett és egy jóistentudjamilyen
délután emlékét idézte vidáman,
Dávid cigányon se segít a gödörben,
hogy engedelmesen rendelkezésére
állt vagy teküdt
bármelyik szakaszparancsnok úrnak
és az se, hogy rekordot döntött
125 rajtapuffanó botütéssel és 30 rajtacsattanó pofonnal,
a kötnivaló gazember is hiába tiltakozik
bíráinak ítélete ellen, miután felkötötték.
Ez az út nem vidám masirozás,
nem tréfa,
nem tapsifüles a bokorban,
amitől szerteszét szalad két vitéz muszkatogó,
ez szépen srájfolt, kétablakos, külön
bejáratú sírhely
egy hadititoknak minősített megnevezhetetlen dombon,
ez özvegyek és árvák éjszakái
és tábori levelezőlapok „jöjj haza,
minden meg van bocsájtva, Pannid",
de Novák szakaszvezető nem tér haza
Muszkaországbul Moszkva városábul,
ez halott patrul,

halott muszkafogó,
aki hiába vállalkozik cserebogarak
fogására muszkák helyett halála után,
a halott puccer se eszik Koestlin-süteményt,
még a tisztelendő úr se gondolhat
fecskefészeklevesre pástétommal,
sőt,
még a borzasztó sok vöröspasztós nadrágszárú hadseregparancsnok
se vezényelhet armme niedert a gödörben, –
ezen az úton nem szabad még egyszer elindulni,
erre figyelmeztet lapjában kétségbeesett igyekezettel
Szamuely káplár
a bevétel minden reménye nélkül,
bokázó közlegények unokái és unokáiknak unokái,
csak akkor maradtok életben, ha ezt
megértitek.

SIMON ZOÁRD

Egyszerű csodák

A titkok elvesztették félelmes és tündöklő maszkjaikat,
a csodák kifakultak, megszegényedtek,
hozzájuk öregedtél.
A világ: lombja vesztett erdő,
a tárgyak, mint meztelen fák vesznek körül,
a dolgok önmagukká visszalényegültek,
akár egy éji táj napkeltekor.
Tudod már, hogy a szó: szó, a kés: kés, a csók: csók;
megtanultad az ábécét, az egyszeregyet, a szillogizmus rendjét,
az ablativus absolutust, a dialektikát és a fogamzásgátlást.
Sorsod nem védi varázslat, élsz,
ahogy kell, s ahogy lehet, egyszerűen, józanul.
És mégis, testedet kigyújtja a lét örök elragadtatása,
az élet egyszerű és kimondhatatlan csodája.
A józan csoda, hogy ő van, hogy élhet, hogy szeret,
s reggel hajját fésüli, kenyeret vág,
este megjön, és megkérdezi: „hogy vagy?",
mosolyog, vigasztal: oly egyszerű ez,
mint az élet, mint a halál.
Egyszerű csodák közt élsz,
egy arc rád néz, egy kéz megsimogat, egy száj megcsókol,
oly mindennapi csoda: világot dajkáló szerelem.

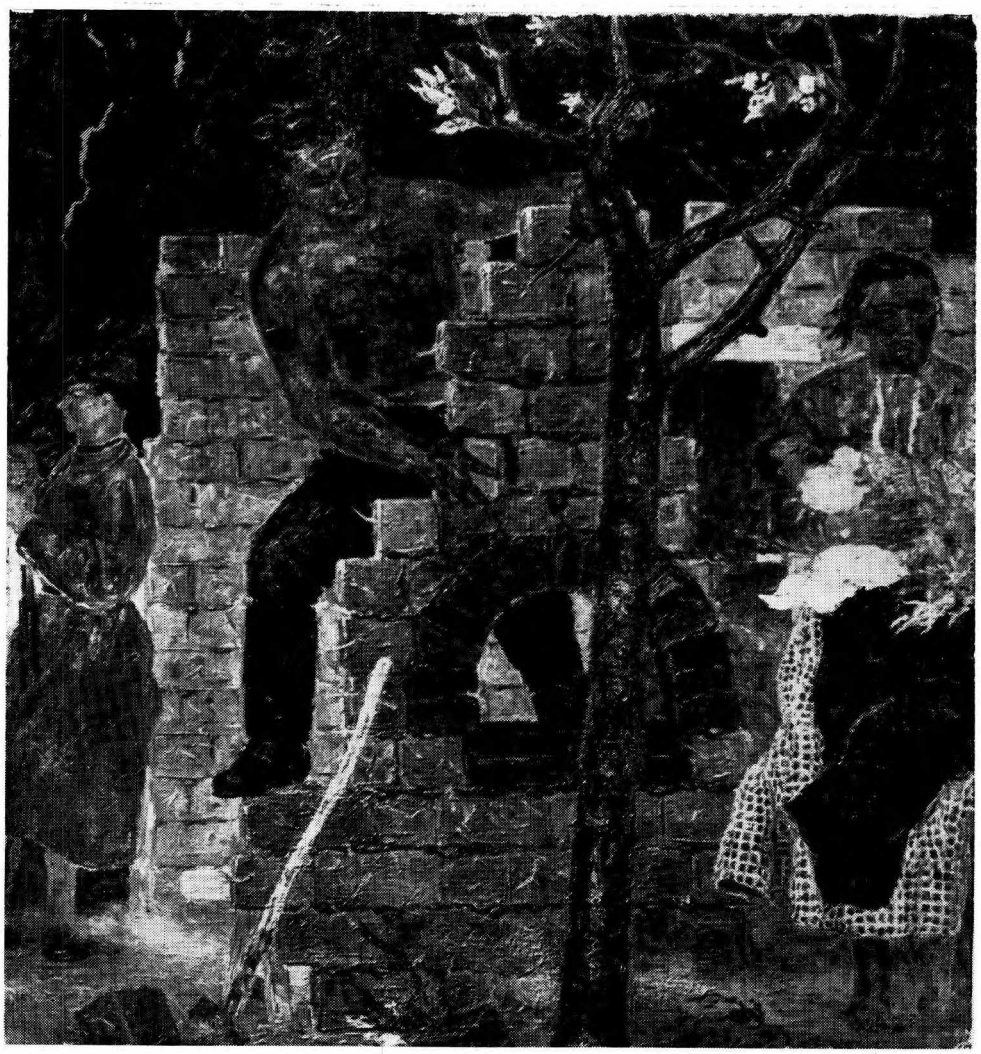

RÉTFALVI SÁNDOR

SZABÓ IVÁNRÓL

Nem rémlátomás, fura érzés, különös mondanivaló az, ami Szabó Iván művészetét meghatározza. Nem a hangoskodó nagyotmondás, amivel észrevételeti magát korunkban, társadalmunkban.

Mentes mindenfajta divattól, különös hóborttól. Nincsen rendkívüli ismertető jele, ha csak egy nem: PURITÁN. Sokszor van olyan érzése az embernek, hogy e szó ma már egyáltalán nem használható, hiszen kikopott az a tartalom, aminek jelentését hordozza. Nem vesszük észre, elmegyünk minden olyan dolog mellett, ami egyszerűen csak el akar mondani valamit, ami igazán csak emberi, ami pusztán körülvesz bennünket. A harsogó mindennapunkban nem vesszük észre akkor sem, ha igazán tiszta formában, különösen esztétizált tartalommal jelenik meg számunkra. A művészettel akkor találkozunk, ha igazán találkozni tudunk az emberrel. A művek mindenkor árulkodnak a mögöttük álló ember hitéről, életérzéséről, szellemének újrateremtő erejéről.

A Janus Pannonius Múzeum modern képtárában Szabó Iván kiállítása nyugalmat jelentett számunkra, napjaink önmagát hasogató, mindenáron újat mondani akaró képzőművészeti kiállításainak sorában. A mindenkor emberi léptékű gondolatok és kapcsolatok hordozói Szabó Iván szobrai, domborművei, érmei, rajzai.

A középkori mesterember alázatával, mérhetetlen tiszteletével műveli meg a fát, fémet és a követ. Ugyanilyen mesterember-csodálattal hatol a szakma minden „műhelytitkába". Ezen belül jól különválik, s rendkívül fontos szerepet kap művészetében az érme műfaja, ahol kissé felszabadultabbá válik formai beszéde. Az alföldi ember mesélőkedve, dús fantáziája, csipkelődése, kedves humora teszi számunkra magunkévá negatívba metszett érem-képeit. (Lovak és varjak; Tánc; Faültetők; Vihar előtt; Csődörös) Legjelentősebb érmészeink közé tartozik, aki fontos szerepet vállalt a már funkcióját vesztett éremművészet fellendítésében. Szabó Iván az egyetlen főiskolai mester, aki különös gondot fordít növendékei éremplasztika-kultúrájának fejlődésére. Nem véletlen, hogy a legjelentősebb fiatal „éremművesek" az ő növendékei (Ligeti Erika, Szöllősi Enikő, Asszonyi Tamás, Csikszentmihályi Róbert stb.).

Szobrai kompozíciós és belső formai rendjükben szigorúan egyszerűek, mint alkotójuk. Szigorúak, mint a mester munkaerkölcse. Tiszta, nyitott, őszinte gondolatok szoborképei, minden mellékes pátosz, formai bravúr nélkül. Olyanok, mint egy tömondat, vagy mint egy nagy zenei mű alapmotívuma. Szobrai mindenkor a legegyszerűbb térfoglalást keresik egyfajta ősi törvény erejével, melynek modulja mindenkor az ember.

A főiskolai növendékek mestere, a fiatal képzőművészek „Iván bácsija" mesterem volt. Széleskörű tájékozottsága, közvetlen modora, természetes megjelenése mindenki számára közelivé tette. Munkával „megrakott" mindenkit, szinte állandó erőpróba alatt tartotta növendékeit. Becsületes igazmondást kívánt kudarcban, sikerben. Állandó boldogságérzetben tartotta a gyermekközelség, a barátok, szép lovak látása, a hajnali ébredés, a napfölkelte munkával való köszöntése. Állandó örömben tartották a fák, virágok, egyszerű házak, a nagyváros zsivaja. Egyszóval minden, amit az ember teremtett, amivel körülveszi magát. Olyan ember ő, akinek örömet okoz a világ ősi természetessége, ahol van természet és ember, ember és ember. Művészetének ereje ebben az ősi princípiumban rejlik.

Azoknak, akik a XX. század életérzésének természetességét magukénak mondják, talán nem mond művészete sokat. Elsősorban azért nem, mert ez a fajta életérzés egy újfajta prüdériával együtt jelentkezik, ami látszólag takarja azokat a mindenkor ál-

landó kapcsolatokat, melyeknek hirdetői, hordozói Szabó Iván szobrai. Időtlen vallomások ezek, melyek időtlenné teszik a művet. (Apaság; Triptichon; Kecske; Csikó). Írókázó c. szobra a nemrégen készült nagy feladatok egyikének kis terve. Egy régi, dédelgetett álom megvalósulása. Téri képe összegyűjtve mindannak, ami a mester számára Magyarország, ami Alföld, vagy „Pásztor" vagy „Korsós lány", „Petőfi", „Almás lány". Egyszóval minden, ami beletartozik a magyarság fogalmába. Az írókázó lány – aki köcsögök, butélák történetét írja a mai kor számára, aki szimbóluma a fazekasság nagy kultuszának Magyarországon. Aki egy kicsit a Mester maga is. Vallomás ez a szobor, ősi egyszerűséggel, hatalmas zárt formákkal megmutatva általában egy figura „plasztikus tagolt"-ságát, majdnem a legnagyobb felületek törvényére emlékeztető kompozícióval. A Pécsváradon felállított szobor a legjobban elhelyezett és illeszkedő baranyai szobrok közé tartozik. Beleíródik az új iskola képébe, a régi vár- és a templomképbe, s mindezt összefogja a baranyai dombos táj. Ebben az együttesben igazi körplasztikai feladatot tölt be, és koordináló funkciónak tesz eleget az „Írókázó". Nem véletlen, hogy éppen Pécsváradon, éppen Szabó Iván kőembere ül kőírókával a kezében, valamilyen furcsa, bensőséges hangulatot termetve iskola és templom, házak és dombok között.

A kiállításon láthattuk a Budai Önkéntes Ezred Emlékmű tervét. Bár a terv sohasem tud annyit mondani, mint a megvalósult mű, jól láthattuk azt a törekvést, ami a nagy tragédiát egyszerű, könnyen átélhető, tiszteletet parancsoló térplasztikává teszi. Minden szokásos „hősi pátosz" hiányzik belőle. Egy hatalmas rojtos szélű bronz penge, amely szimbolizálja mindazt, ami ott a vérmezőn történt. Belehasít a földbe. Az teszi himnikus erejűvé, hogy az attributum maga a szobor, és ott válik emberivé, ahol szellemképként – de életerős földi figurák jelennek meg egy aknaszilánk, vagy bronzrongy, vagy emberkézből elszabadult förtelem falán, mécsessel kezükben. Tökéletesen oldja meg egy nagy mű átélési rendjének fokozását. Bárhonnan közelítjük, minden nézőpontból rendkívül izgató felületű térforma jelenik meg, melynek sokmindent magábafoglaló tartalmisága akkor válik egyértelművé, amikor egy-két lépésnyire megközelítettük a művet.

Nem véletlenül szóltam két olyan kiállított darabról, amelyek már megvalósultak. Szabó Iván nagy kő- vagy bronzplasztikáit az ország minden részében megtalálhatjuk. Bár jó ismerője és művelője a kisplasztika műfajának, szobrai méretet kívánnak. Mesterének tekinti Medgyessyt, a rokoni kapcsolatokat itt felfedhetik a kritikusok. A belső életigenlés – ami meghatározza mindkettejük művészetét, és ez az, ami meg is különbözteti őket.

Szabó Iván maga faragja nagy köveit, fáit, maga cizellálja bronzait. Fantasztikus életerővel teremti újra nap mint nap mindig ugyanazt az embert, állatot, virágot, fát. És egyben mégis mindig más, amit csak akkor érzünk, ha épp olyan tisztelettel tudunk „életmotívumokat" megkülönböztetni, mint ő maga. Kiállítása megnyitása előtt mondta: Ars poeticám a régi: „Az vagyok aki voltam, az leszek aki voltam, és az vagyok aki voltam és leszek."

Nemcsak képzőművész, hanem tanár is. Nemcsak tanít, hanem gondját viseli egész képzőművészetünk ügyes-bajos dolgainak. A Művészeti Szakszervezet elnöke, a Képzőművészeti Szövetség területi bizottságának tagja, s ezenkívül még sok más funkciót betöltő közéleti ember.

Lelkes híve a vásárhelyi művészetnek, alapítója az ottani főiskolai művésztelepnek, rendszeres kiállítója és rendezője a Vásárhelyi Őszi Tárlatoknak. Mindezt hiteles társadalmi elhivatottságból teszi, melynek hiteles képe a pécsi kiállítás is.

BANNER ZOLTÁN

NAGY ALBERT KÉPEI

Jelképes értelme van annak, hogy Nagy Albertnek, a jelenkori erdélyi művészet egyik legjelentősebb alakjának a festőállványa mellett, egy kisebb állványon, mindig tükör áll.

Nem önmagát festi. Idegen tőle mindenfajta magamutogatás; egyetlen önarcképe sincs. De minden, amit fest, oly elidegeníthetetlenül személyes ügye, s annyira az emberi sors oldaláról közelít minden témához, hogy ebben a visszapillantó tükörben tulajdonképpen nem a saját, hanem az emberiség arcát fürkészi meg-megújuló örömmel, vagy döbbenettel.

Egy nemrég lezajlott beszélgetésünk alkalmával mondotta: „A XX. század második felének emberisége elérkezett a döntő problémához: lenni, vagy nem lenni. A legkomolyabb elmék emelték és emelik fel szavukat a föld tönkretétele ellen. Ha nem vigyázunk – egyik napról a másikra lezárul a történelem. Ezt a veszélyt tudatosítani kell. S kinek a kötelessége ez elsősorban, ha nem a művészé?"

Ez volt s ez tekinthető ma is művészete lényegének, legfőbb tanulságának és belső parancsának: a tudatosítás. Már régebbi munkáiban sem a *Fütyülő asztalos*, a *Ruhateregető asszony*, vagy a *Kaszás* egyszeri megjelenése és a természetes társadalmi miliő ábrázolása volt a festői végcél – bármilyen anyagszerű pontossággal jellemezte is a tárgyak és anyagok textúráját –, mint ahogy a legújabb művek sem, a *Halászok*, vagy a *Bohócok* típusát hivatottak megjeleníteni. Mindez kompozíciója az emberiség létéhez, a lét valamilyen időszerű problémájához való viszonyát, tehát állásfoglalást fejez ki és tudatosít. Nem cselekmények, hanem magatartások, s az ebből szövődő érzelmi atmoszférák izgatják, ezért olyan szigorúan és ökonomikusan kiszámítottak képfelületei, ezek az egy időben oly szürke alaptónusú (de milyen színes és sokféle szürkék voltak azok!) s az utóbbi három-négy évben mindössze néhány mély, tiszta szín kontrasztjától ragyogó felületek, amelyeken egy-egy deszka erezetének a rajza, vagy egy-egy érzékletesen omló drapéria hullámai éppen a gondolat kristályos hangzását szolgálják.

S éppen az ábrázolás realizmusa és a mondanivaló elvont-általános emberi érvényessége közötti ellentmondás – illetve összecsengés – kölcsönöz képeinek ritka feszültséget és figuráinak belső monumentalitást.

*

Bár tizennégy-tizenöt éves korában már remekműveket másol, mégsem festőnek, hanem géptervezőnek készül. De amikor már festőnövendék, akkor sem vesz ecsetet a kezébe, csak rajzol, egészen addig, amíg el nem érkezik Olaszországba. „Úgy éreztem – vallja most negyven év távlatából művészi indulásáról –, hogy számomra az lesz a leghasznosabb, ha egyenesen a legrégibb nagymesterek elé járulok, s tőlük tudom meg: mi a festészet lényege."

Huszonnégy évesen, romantikára szomjasan érkezik meg 1926 tavaszának egyik holdtöltéjén Firenzébe. Éjfél volt, ott állt az Uffizi előtt és olyan csodálat töltötte el a világ iránt, amely kitörölhetetlenül beleszövődött, s ma is átfénylik minden ecsetvonásán.

Festeni azonban csak 1932-ben, tehát harmincéves korában kezdett – akkori festőállványát és festődobozát használja máig. Mást, mindent otthagyott; kissé naiv és szentimentális romantikáját éppúgy, mint magukat a képeket és szobrokat, s amikor 1937-ben elhagyja Itáliát, négy esztendei budapesti kínlódás és bénultság után végleg

visszatér Kolozsvárra s végleg bezárkózik a szülőföld ihletésébe, amely, minden nagy élmény ellenére, az olasz tájakon is végigkísérte.

1941-et írtak. A háború javában dúlt. Légiriadók kavarták fel és bombázások szürkítették az esti eget s erre az elszürkített azbeszt-színű erdélyi égre megfesti – kissé még Giotto és a Quattrocento szellemében – az *Apokalipszis harsonásait*, de még ugyanebben az évben, 1943-ban elkészül a *Kariatidák* is, az építés látomása, a tégla és beton minduntalan, később is visszatérő dicsérete a romok és a halál ellenében.

Tulajdonképpen ekkor kezdődik Nagy Albert művészete, amely mindvégig az agyagba – téglába, cementbe, fába – beleépülő emberi vágyak festészete marad, s amely már ekkor, ebben a két műben minden lényeges vonását magán viseli: a kompozíció decentralizáltságát, a festészet kétdimenziós alaptermészetéhez való következetes ragaszkodását és azt a hangsúlyozott, érzékletes anyagszerűséget, amelybe a gondolat tisztaságát öltözteti.

Művészetének ezen az immár huszonöt esztendős állandóságán, egységén belül azonban éppen a mind szélesebb regiszteren való megszólalásért folytatott küzdelem tematikai gazdagsága a legszembetűnőbb.

Nagy Albert művészi alapállása: aggodalom és felelősség az emberiség sorsáért. „Ha a bajok jelentkeznek, az ember szálljon szembe velük. S véleményem szerint ennek legfőbb eszköze, ha az emberi alaknak visszaadjuk az őt megillető szerepet, a valóság festői ábrázolásában." Művészetének tematikai gazdagsága tehát tulajdonképpen emberábrázolásának a gazdagságából származik. S abból, hogy nem tükrözni, hanem kifejezni akar.

Közvetlenül a felszabadulás utáni években az a legfőbb mondanivalója, hogy az emberek vegyék újra kezükbe a szerszámot és bármennyire is sziszifuszi küzdelemnek tűnik, helyre kell állítani az összeomlott tűzhelyeket (*Sziszifuszi lárma*, 1947.). S a már említett *Fütyülő asztalos* – ez a kék asztalos a látszólag össze-vissza dobált, valójában azonban tudományosan megszerkesztett harmóniával kapcsolódó és egymást szelő sárga lécek, deszkák s a habos gyaluforgács felhői közt – oly boldogan zengi a munkát, mint ahogy a festő dolgozott égre néző padlás-műtermében.

Majd a háborút követő első ocsúdás és számvetés után, művészetének teljes hangsorát megszólaltatva, kristálytisztán és kirobbanó dinamikával tör fel belőle a *Tavaszi rapszódia* (1955) ez a kissé valószerűtlen s kissé groteszk, az élet minden áprilisának és májusának az illatát, szelét, rohanását orrunkba csapó kerti kép a szemüveges, tárt karú lánnyal és a szembeiramló, fekete malaccal.

Nagy művek korszaka köszönt be ezzel a kolozsvári festő munkásságába. Vannak elemek, amelyek lassan elenyésznek, mint például a giccs-paródiának felfogható *Scherzo*ból, vagy éppen a *Tavaszi rapszódia* hangulatából áradó, kissé elvont, keserűnyés humor, viszont gátlástalanabbá válik a kimondottan lírai előadásmód. (A szívet szorító *Elégia* és a fehérek orcheszterétől sziporkázó *Havas veranda* tekinthető ennek az érzékenyebb textúrájú képírásnak a csúcsaként.)

Ami azonban a leglényegesebb: ekkor, az ötvenes évek közepén válik műveiben nyilvánvalóvá festői szemléletének alapvetően közösségi jellege. A maguk kissé meghatározhatatlan, borzongató drámaiságukban különálló *Libák*-on és *A kaszás*-on kívül az ötvenes évek derekától kezdve alig van olyan képe, amely a meglátás, valamilyen futó élmény lepárlódása lenne. A „meglátott" szépségek csak mélyre elraktározott alkotóelemként élnek tovább képzeletében, amelyek az idők folyamán a valóságostól meglehetősen eltérő értékrendszerbe foglalva szolgálják majd a művészi állásfoglalás expresszivitását. (Főként a különböző anyagok – a fa, a beton, a fém, a drapériák s persze mindenekelőtt a szimbolikájában kulcsszerepet betöltő tégla – szépségére, karakterére hárulnak fontos feladatok a kompozíció felületi kontextusában. Nyilván nem új jelenség ez a művészettörténetben. Gondoljunk csak Rubens, Rembrandt, Goya, a németalföldi mesterek, vagy az impresszionisták nagy tudású, érzéki izgalommal telített anyagfestésére. Nagy Albertnél azonban ezek a sokkal objektívebben, keményebben, verista módon kezelt anyagok különös szubjektivitással telítődnek, önálló tartalomhordozó szerepük megnő, sőt jelképes értelmezést nyernek, mint például

a jövőbe vetett hitet, az emberi intellektus eredendően konstruktív természetét példázni és felidézni hivatott piros tégla rendszeres felbukkanása, állandó jelenléte festészetében.)

Nála a jelenkori lét dilemmája nem a tárgyi valóság elvonatkoztatásában jelentkezik, mint ahogy a naturalista kinyilatkoztatás is idegen szemléletétől. Rendkívül konkrét fesztészet ez, bár sohasem részletez – az anyagok, a tárgyak, a figurák szellemiségét beszélteti s e szellemiséget nemcsak kibányássza belőlük, hanem meg is határozza, konkretizálja és új tartalommal telíti. Újra csak egy beszélgetésünkből kell idéznem: „Az a célom, hogy egyensúlyt teremtsek a pikturális és novellisztikus rész között, amitől ma oly sokan irtóznak."

Nem élünk nyugodt, kiegyensúlyozott korban. Nem is lehetne hát igaz az a művészet, amely csak nyugtat és elandalít. Nagy Albert minden ecsetvonásával az emberiség lelkiismeretére apellál, személyes aggodalmaiba avat, nyugtalanságainak hullámhosszaira hangol. S hogy miképpen teszi ezt – tartalmilag mind általánosabb belső képlet szerint, festőileg pedig mind átütőbb s mind líraibb kolorisztikus erővel – békeképeinek sorozatán mérhető legszemléletesebben. Szinte periodikusan ismétlődnek életművében ezek a freskószerű tablók, egy-egy nagy vízió a tétről, amellyel naponta játszunk. Az 1947-es *Sziszifuszi lárma* még minden elemében híven őrzi a közelmúlt, a háború konkrét emlékanyagát. Ezek az elemek jelképességüket pusztán egymás mellé helyezésükből nyerik. (Háttérben romok és épülő fal, az előtér közepén harsogóan zöld fiatal fa, orchideaszerű, húsos fehér virágokkal, a fától jobbra munkásasszony-Madonna, balra falrakó férfi, s a háttérben, a kép legszélén, puskára támaszkodó katona áll őrt e rusztikus idill fölött.) Tíz év múlva már lényegesen elvontabb szimbolikával jelentkezik: a *Kőműves Kelemenné* (1957) tragikus feszültségét nemcsak a balladai utalás váltja ki a szemlélőben – a nyers téglafalra ujjával galambot rajzoló, befalazott asszony figurájának döbbenetes hatását hallatlanul felfokozza a modern kivágás: az a szintén balladai tömörség és szaggatottság, amellyel a vakolókanalat tartó férfikart és a feketéskék ég egyetlen, gyermektenyérnyi felhőpamacsát belekomponálja a képmezőbe. Az 1961-es *Béke* és az 1962-es *Ariadne* együttesen jelent új, minden eddiginél magasabb fokú szintézist e témakörben. Belső formáikat illetően mindkettő valósággal szétfeszíti a táblakép kereteit, de valóságos méreteik is szinte áhítozzák a falfelületet. A *Béke*, minden jelképessége ellenére – betonvázhoz leláncolt bika, (a rombolás félelmetes allegóriája) által kettéosztott képsík; a bika egyik oldalán galambot tartó férfialak áll, aki a másik kezével az állatot fékezi meg, a másik oldalon, mintegy az emberiség rossz szellemeiként, két puffadt fiú-akt a bikát patkolja, a háttér dülöngélő épülethasábjai a még alig hamvadt tűz kesernyés illatát sejtetik – a lehető legkonkrétebb figyelmeztetés, szinte harci felhívás és dekrétum az emberiség biztonsága érdekében. Az *Ariadne*, az élet fonalát tekergető, talányos kifejezésű akt a műterem díványán a Békében testet öltött gondolat másik oldala: az élet dicsérete, amely tele van ugyan ismeretlen, váratlan pillanatokkal, de tele van a test és a szellem boldog pillanataival is, a mélység és magasság szédítő váltakozásával, ritmusokkal és aszimmetriákkal, estékkel és reggelekkel, bizonyossággal és talánnyal s főleg várakozással az örökké kívánt, szép izgalmak után.

Senki sem hinné el Nagy Albertnek, hogy ennyire szívén viseli emberség és szépség sorsát, ha kizárólag ezen a legmagasabb elvi-eszmei szinten, s örökké ezzel a komor világféltéssel vallana róla. Csakhogy éppen azért érzi magát ennyire felelősnek lét vagy nemlét kérdésében, mert ezeknek a végső igazságoknak a kimondásához a köznapi valóság s a köznapi embereknek a vizsgálata, jelenségei, végső soron tehát a zajtalanul és jelentéktelenül zajló élet lüktetése vezeti el a festőt. Hiszen ne feledjük el, hogy ezeknek a drámai mondanivalójú, ám intellektuális fogantatású műveknek, e gondolati architektúrának foglalatában *Havas verandák* szikráznak a délelőtti napsütésben, és *Új lakás* kitárt óriásablakának szárnyain szárnyal az öröm.

De különösképpen 1963-as bukaresti kiállítását követőleg – amikor művészete „hivatalosan" is bekapcsolódott az országos s egyben a nemzetközi szellemi vérkeringésbe – tematikája éppen e felé a modern életképi festészet felé szélesedett. Mindez természetszerűleg együtt járt egyfajta kolorisztikus megújhodással is, de nem

olyan értelemben, hogy változott volna a skála és több szint rakna fel, mint eddig, ellenkezőleg: már alig használ mást, mint hússzint, fehéret, az ég és a víz feketébe hajló kékjét és néhány naturalisztikus anyagszint: a szalma sárgáját, a tégla pirosát, kecskegidák kondor szőrének feketéjét. Piktúrája tehát nem vált tarkábbá, pusztán még élesebben felelnek egymásnak a mély és a magas, a hideg és a meleg akkordok. *A Pásztor tehér gidával*, a *Pásztor fekete gidával*, a *Máramarosi asszony*, vagy a *Csángó asszony* s egy egész sor fabulisztikus állatábrázolás (a *Kakas*, a *Béka*, a *Liba* stb.) nemcsak festői erejének újjászületését tanúsítják, hanem egy bizonyos lelki oldódás folyamatára is fényt derítenek.

Festészetének tömör, polifon hangzása s újra Giotto és a Quattrocento olasz mestereinek monumentalitásával rokon, közvetlen-általánosító szenvedélyessége még az olyan intellektuális fogalmazású témákat is átmelegíti, mint a *Picasso* vagy a *Párizs almája*, amelyben nem kisebb problémát vet fel, mint a művészet jövője: az allegórikus kompozíció Párizsának értelem és értelmetlenség, forma és formátlanság, az „előre" vagy „vissza" dilemmáját kell megoldania.

S az emberiségért aggódás hangsorán mind fennebb haladva, e festői megújhodás jegyében olyan magasrendű szintézisek születnek műtermében, mint a néger témára komponált *Elégia* és a két változatban megfestett *Vietnámi Anya*. És nem csupán azért érdekli Afrika vagy a vietnami nép sorsa, mert állampolgári kötelességének érzi, hogy állást foglaljon a szabadságukért küzdő népek ügye mellett, hogy humanizmusáról szint valljon, vagy mert nem találna maga körül e nagy témákkal egyenrangú megfesteni valót, a magunk életében.

Nem, nem ezért, hiszen alig van festőnk, aki annyira közéleti tevékenységnek tekintené a művészi alkotást, mint ő, s akinek az életművéből oly folyamatosan leolvasható lenne – az utókor számára is – a mi utolsó huszonöt évünk történelme, mint az övéből.

De mindig is együtt élt, együtt mozdult – földrészek és idegek alatt – az egész emberiség létkérdéseivel s mindig is visszafojthatatlan belső kényszerként szakadt fel belőle minden művészi vízió, függetlenül attól, hogy Afrika ébredésében, vagy egy szilvaízes kenyeret majszoló kolozsvári kisfiúban öltött alakot ez a hol nyugtalan, hol boldog és kielégült közösségvállalás.

Oly közel esnek s oly könnyen csapnak egymásba művészetében a végletek – érzékletes és elvont, színes és színtelen, közösségi és személyes – mint a dialektikában és a valóságban. S mint a valóság és a dialektika, és mint az emberi érzelmek világa, oly soknyelvű Nagy Albert művészete: egyszerre aggódó, harcos, tűnődő és ujjongó.

DÉVÉNYI IVÁN

KÉPZŐMŰVÉSZETI ÉVFORDULÓK

(Lyka Károly, Kunffy Lajos, Benedek Péter)

Száz esztendővel ezelőtt, 1869-ben született Lyka Károly, a XX. századi magyar művészettörténeti irodalom egyik legjelesebb művelője, akinek „munkabírása, kiegyensúlyozott szemlélete példaképül emelkedik korunk kritikusai elé" (Szabó Júlia).

Lyka fiatal korában művészeti stúdiumokat végzett Münchenben, azonban – felismerve festői alkotóerejének másodlagosságát – hamar felhagyott a piktúrával; újságíró és művészeti kritikus lett. Tanulmányainak és cikkeinek hosszú sorával ő volt a legfőbb élharcosa annak a küzdelemnek, amely a nagybányai plein-air festészet és

az impresszionizmus elismertetéséért folyt a századfordulón. „Az új piktorok mellé az új kritikusok is felsorakoztak, elsősorban Lyka Károly, Bródy Sándor, Ignotus, Rózsa Miklós, akik fenntartás nélkül hangoztatták az újítók jelentőségét, s iparkodtak megkönnyíteni fejlődésük lendületét", – írta Kassák Lajos 1947-ben („Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig"). 1914 és 1936 között főiskolai tanár is volt, – esztétikai és műelemzési óráin a tantermet mindig zsúfolásig megtöltötte a hallgatóság; a budapesti képzőművészeti főiskola reformját is főként neki köszönhetjük.

Lyka könyveit és rövidebb elaborátumait a stílus világossága és könnyedsége, az előadásmód szerénysége és mindenekelőtt: kivételes fokú erudíció jellemzi. Igazában a „fauve"-izmussal, a kubizmussal, a nonfiguratív művészettel és a többi nagyjelentőségű avantgarde irányzattal már nem tudott megbarátkozni (amint ez sok kiadást megért „Kis könyv a művészetről" című munkájából is kitűnik), de – bár szívéhez Mednyánszky, Ferenczy Károly, Réti, Rippl-Rónai, Fényes Adolf művészete állott a legközelebb – éles ítéletű, tárgyilagos műkritikusként felismerte és hirdette jópár olyan művész értékeit is (például Derkovitsét vagy Barcsay Jenőét), akiknek útja messzire eltávolodott a levegő és a napfény színjátékainak ábrázolásától.

Példaszerű Lyka munkássága abban a tekintetben is, hogy teljesen távol áll tőle az apodiktikus vagy ingerült hang és a másik fél jóhiszeműségének kétségbevonása; sosem ütött írásaiban „övön alul", sosem követelte magának a döntőbíró szerepét korunk művészeti áramlatainak versengésében; Lyka állásfoglalásai – ellentétben napjaink néhány idős, nagynevű szobrászának és festőjének (Pátzay stb.) megnyilatkozásaival – mindig híjával voltak a vaskalapos türelmetlenségnek. Lyka Károly a maga művészeti eszményeit sosem kívánta tekintélyének súlyával ráerőszakolni az olvasóra – nem kívánt az új törekvések útjába sorompókat állítani. Milyen nobilisan írja: „Helyesen cselekszik a tárlatlátogató, ha némi óvatossággal formálja meg ítéletét az olyan munkákról, amelyek nem illeszkednek rögtön az eddig megszerzett művészeti fogalmai körébe". Kora magyar művészetének csúcspontját Szinyei Merse, a nagybányaiak és a szolnokiak munkásságában látja, de egy szóval sem mondja, hogy az impresszionizmus *utáni* művészet nélkülözi a kvalitást és a szépséget; ehelyett így fogalmaz: „E képek *egészen más szépségérzést* keltenek a szemlélőben, mint amilyen eddig az emberekben kialakult."

Lyka írásainak jellegzetes vonása a csendes humor, a finom irónia. Egyik prominens művészünk „A múzsa" című festményéről azt jegyzi meg, hogy „az sokkal közelebb áll egy díjbirkózóhoz, mint a műtörténetben szereplő összes múzsákhoz." A millenniumi idők történeti festészetéről szólva két mondattal – szinte a sorok között – fejezi ki véleményét e korszak számos festőjének konjunkturális, nem belső szükségszerűségből fakadt produkciójáról: „Egy művész, aki korábban alföldi parasztokat festegetett, most Zrínyi Ilonával föladatja Munkács várát. Egy másik is vár-föladást festett, Nógrád váráét, – odáig azonban olyan képeket, mint a *Melyik itt a Lizy kisasszony?* vagy a *Hol a flóres?* címűek." Az olvasó e pár sor után már pontosan tudja, hová tegye, mire becsülje a Lizy kisasszony című „kompozíció" alkotójának a történeti festészet területén végzett portyázását.

Öröm olvasni Lyka legapróbb írásait is. T. S. Eliot írja „The Function of Criticism" című művében: „A kritikus tevékenysége akkor a legmagasztosabb és leghatékonyabb, amikor valamiképp egyesül, együtt él a művész munkájával." Ilyen típusú kritikus volt Lyka is. Könyveiből („A táblabíróvilág művészete", „Nemzeti romantika" stb.), tanulmányaiból (Madarász Viktorról, Gyárfás Jenőről, Hollósy Simonról stb.) nemzedékek okultak; akik ma Magyarországon művészettörténettel foglalkoznak vagy legalábbis érdeklődnek a képzőművészetek iránt, egytől egyig adósai és lekötelezettjei neki.

•

Ugyancsak idén van a centenáriuma az életének legjelentősebb részét Somogytúron leélt Kunffy Lajos festőművész (1869–1962) születésének.

A mester eredetileg jogásznak készült, majd a múlt századi európai művészeti élet (és művészképzés) egyik központjába: Münchenbe került. Itt azokhoz a fiatal

magyar festőkhöz csatlakozott, akik a vonzó egyéniségű, szuggesztív temperamentumú Hollósy Simon körül csoportosultak. Az egykori jurátus, akiről barátja: Lyka Károly megemlíti, hogy mindenkor kitűnt eleganciájával, később beutazta fél Európát. Sokáig élt Párizsban, ahol számottevő sikerei voltak a század elején; a francia becsületrendet is elnyerte.

Rippl-Rónaival szoros barátságot tartott, de művészi egyénisége nem került Kaposvár nagy fiának, a magyar posztimpresszionizmus és szecesszió vezető mesterének bűvkörébe; legfeljebb egy-egy Kunffy-kép címe – pl. „Megy a kocsi Lellére" – emlékeztet Rippl kedves, adomázó címadásaira („Jön az eső, jön, Schlesingeréknél már esik" stb).

Kunffy korai alkotásai közül kiemelkedik a nagyméretű, biztos mesterségbeli tudással előadott „Jób" (1896); e mű – még ha formai eszközei kissé szárazak is – rokonszenvesen üt el az ezredévi ünnepségek alkalmából festett, banális anekdotizmussal teli életképek és magyar nacionalista szupremáciát hirdető történelmi tablók tömkelegétől.

A későbbi Kunffy-képek vándorló cigányokat, öreg parasztokat, ebédelő aratókat, tereferélő falusi lányokat, a Balaton partvidékét, a lassan folydogáló vidéki élet epizódjait ábrázolják hitelesen, igényesen; a művész gyakran örökíti meg festő-barátai (Edvi-Illés Aladár akvarellista, Iványi-Grünwald Béla) és önmaga arcvonásait; szép – 1924-ből való – önportréját a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum őrzi. Az egyik legmaradandóbb Kunffy-arcmás Giesswein Sándor prelátusról, a Galilei-kört támogató, haladó szellemű egyházi férfiúról, a Magyar Békeegyesület és a hazai eszperantista mozgalom egykori irányítójáról készült.

Kunffy Lajos – aki hetvenhat esztendős idős ember volt Magyarország 1945-ös felszabadulásakor – magas kora ellenére tevékenyen részt vett az újjászülető ország szellemi életében: 1953-ban, majd 1960-ban retrospektív tárlata nyílott Budapesten. E kiállításokat mind a közönség, mind a kritika nagy elismeréssel fogadta, – a kormányzat pedig „a Magyar Népköztársaság érdemes művésze" címmel tüntette ki a mestert.

Amikor a matuzsálemi kort megért festő néhány évvel ezelőtt meghalt, a nekrológok joggal hangsúlyozták a Kunffy-művekben kifejezésre jutó művészi becsületességet, alkotói következetességet.

Ma is úgy gondolunk Kunffy Lajosra, mint az elmúlt emberöltőkben tevékenykedett dunántúli *kismesterek* egyik legjobbjára.

•

Június 29-én, ez év nyarán töltötte be élete 80-ik esztendejét Benedek Péter, a magyar parasztságból kiemelkedett festő. A húszas évek „őstehetség"-kultusza és egy élelmes műkereskedő – Bálint Jenő – hírverése röpítette magasba nevét, elsősorban azonban művészi rátermettsége, alkotói originalitása. A *Nyugat*-ban Tersánszky köszöntötte – több mint negyven esztendővel ezelőtt – Benedeket: „Íme, itt van ez az ember, aki a látásnak, színnek, formának zsenije, . . . akinek lelki műhelye tiszta üdeségtől illatos." Genthon Istvánnak a 30-as évek derekán kiadott könyve szerint Benedek Péter egyes munkái „ötletgazdag díszítőerejükkel szinte Rippl-Rónai vásznaira emlékeztetnek." S a felejthetetlen Kállai Ernő – Benedek egyik portréjáról szólva – még Tersánszkyn is túltesz a lelkesedésben: „Rippl-Rónai portréja Maillol-ról elegánsan semmitmondóvá, Tihanyi Lajos Kassák Lajosa kínos konstrukcióvá, Pór Bertalan önarcképe bravúros frázissá korlátozódik e kis mestermű mellett."

A második világháború után azonban jódarabig alig esett szó Benedek Péterről; a művész elfeledve élt Cegléd határában lévő kis házában, – csak a magyar „naiv festők" néhány év előtti székesfehérvári kiállítása és Németh Lajos „Modern magyar

művészet" című könyve (1968) ébresztett újra figyelmet iránta. Németh így méltatja az öreg mestert: „A naiv szemléletű parasztfestők között a legerősebb egyéniség Benedek Péter volt. 1923-as kiállítása meglepő sikert aratott: festményeinek primitív bája, üdesége revelációként hatott..."

Napjainkban – Franciaországban, Jugoszláviában és más országokban – publikációk sora jelenik meg a „vasárnapi festészet"-ről, Bauchant-ról, Séraphine-ról, a grúz Piroszmanisviliről és „a valóság más népi mestereiről." Minden bizonnyal elérkezett az ideje Benedek Péter (és társai, mindenekelőtt Süli András) munkássága tudományos igényű feldolgozásának is.

HEITLER LÁSZLÓ

ÁRON NAGY LAJOS KIÁLLÍTÁSA

Ritkán találkozunk olyan egységes és magas színvonalú kiállítással, mint amilyen Áron Nagy Lajos tárlata volt; a székesfehérvári művész-tanár félszáznál több művét – többségükben olajokat – mutatta be a Győri Műcsarnokban.

Napjainkban is fel-felbukkan az az elmélet, ami szerint egy művész vagy ábrázoló vagy nem ábrázoló műveket készít. Áron Nagy művészete is példa az egymással szembeállított, különben is hamis kategóriák tarthatatlanságára. Szándék, egyéniség, hangulat, téma, anyag és egyebek játszanak szerepet abban, hogy egy kép mennyire lesz ábrázoló vagy nem ábrázoló. Áron Nagy művei között figuratív és nonfiguratív darabok egyaránt találhatók – nem csak rokonai, de édestestvérei egymásnak.

A gouache-ok közvetlen természetmegfigyelés nyomán, vagy legalábbis a látott élmény erős befolyása alatt készültek. Nem látleletek ezek sem, a festő szelektáló és tömörítő munkája leolvasható róluk: kép-igénnyel készültek.

Az olajokon látszik a hosszabb meditáció, a téma lehetőségeinek kiaknázására fordított munka. Áron Nagy Lajos is kizárásos módszer szerint bánik témáival. Keresi azt a legkevesebbet, ami az egészről vall hitelesen, átütő szellemi erővel. Fák a főszereplői képeinek – gyökerek, öreg törzsek, rokkant füzek, sudár jegenyék, hazai és délszaki fajták. Némelyiken egy-két ház, még ritkábban emberalak szerepel – szóval viszonylag szűk témakörön belül mozog a művész. Színben, formában, festésmódban annál változatosabbak képei. Sok réteg lazúr, visszakaparás, új ráfestés váltakozik széles, pasztózus festékfelrakással, ami nem csupán technikai, hanem tartalmi szempontból is figyelmet érdemlő része festményeinek, mivel a tartalom rajtuk keresztül jut kifejezésre. Közelíti a síkhoz a teret, de nem erőszakolja a dekorativitást, színei, puha festékfoltjai is a mélység érzetét keltik a szemlélőben. Az erős vonalak, súlyosabb foltok dinamikus együttese után szívesen pihen meg a szem képeinek egy-egy gyöngyként ragyogó csupaszín részleténél.

Egyértelműen ábrázoló festményeinek is jellemzője a sejtelmesség. Nem titok, nem misztika van bennük, sejtéseinket a realitás irányába terelik a képek formai elemei. Mednyánszky borongós tájainak mai rokonát látom bennük. *Tájpoézis, Csodafa, Mesetáj, Tájbalett* – a címek is a művész lírai felfogásáról vallanak. Tájai egyszerre költöttek és valóságosak. Mintha már valaha jártunk volna bennük – ismerősek, ugyanakkor sok új felfedezést, ráébredést ígérnek. Finom utalások, éppen csak megsejtetett jelképek bujkálnak zárt kompozícióiban, érett színeiben. Megnyerő az a mértéktartás, ami a festői eszközökkel biztosan bánó művész munkáin látszik.

Nonfiguratív képein a festék alakulását határozott kézzel irányítja. Miközben az egymásba játszó festék artisztikus hatásait figyeli, azt is pontosan tudja, hogy az anyag alakulásának bizonyos szakaszaiban mivé változtatható, mi alakítható ki belőle. Céljai érdekében kutatja az anyag törvényszerűségeit és messzemenően felhasználja a mutatkozó lehetőségeket. A korszerűség tekintetében elengedhetetlennek tartja a felhasznált anyagok viselkedésének, új összetételekben való alkalmazásának vizsgálatát. Az anyag törvényszerűségeinek ismerete inspiráló erő Áron Nagy számára. Olyan területeket hódít meg segítségükkel, olyan gondolatokat juttat kifejezésre, amelyek a hagyományos eszközökkel nem érhetők el. *Álom az erdőről, Csendélet kövekből, Gyökérzet a vízben, Felhőtoszlányok, Napfoltok, Kő és moha, Kőfej* című festményei – a címek olvastán – ábrázoló képeknek is felfoghatók.

Áron Nagy Lajos kiállítása egy higgadt, elmélyült művészegyéniség gazdag festői termését mutatta be.

RÓZSA ENDRE

Árnyékbokszolás

Ezen a heves,
képzeletbeli meccsen
zúdul a balegyenes,
jobbhorog reccsen –

ez az, ami még
puszta látványként is megüt:
szemek alá kék
folt dagad mindenütt,

országhatárok
kötelei között szorongva
romhalmaz, átok
zuhog a föltépett porondra.

Ihol hát e ring,
ihol e pellengér
annak, ki csak oldalaz, kering,
s győz: a légbőlkapott ellentél!

Ki bohóckodik
végülis hát, és kinek a nevében,
hol ott, hol itt,
változó szerelésben?

Minket kiüthet
bármikor önnön lendületünk!
De ha a füttyök el sem ültek,
s mi fölkelünk –

rajtunk már a mez:
véres, szaggatott térkép
egy világról, melyért érdemes
megküzdeni végképp!

Deret korommal

Sarlós hold suhog, arcom
öled hűsén pihen.
Csikóhajas koromban a nyers tű
vágott bőrömbe ilyen
égő nyomokat, mikor
déli verőn, az útban
forrásvizet ittam, és
éhemben – elaludtam.
(Álmomban, a patak csobogóján
néma óraszerkezet,
botocska vizimalom forgott:
hirtelen esteledett.)
Sebesebb már a nyár: kaszát,
mosolyt mosolyba ten,
lángot vet? Füstöt arat.
De jó ez így. Igen!
Deret korommal csépeljen a lomb,
mert nem lesz vízözön –
dolgozom és szeretek; attól
vagyok, hogy különbözöm!

LORÁND IMRE

KRITIKA ÉS KÖZÖNSÉG

HIBALELTÁR

A kritika tömegbefolyása – a kritika és a tömeg egybehangzó véleménye szerint – nem túl nagy. Mégsem olyasmit akarok indításként rögzíteni: „miért rosszak a magyar kritikák?" Mert nem rosszak, s mert számos más műfajból vett példa bizonyítja: a befolyás (vagyis a siker) nem feltétlenül a színvonal természetes velejárója.

Igyekezetem főleg arra irányul, hogy csokorba gyűjtsem az olvasóközönség körében az irodalomkritikával szemben leggyakrabban felmerülő, közbeszéd tárgyát képező kifogásokat: a tömegbefolyás szempontjából taszító jelenségeket.

1. *A kritikában hemzsegnek az idegen szavak.* Miért revelálnak, konkretizálnak, verifikálnak, szimbolizálnak, purifikálnak, deheroizálnak, determinálnak, realizálnak, objektivizálnak, absztrahálnak kritikusaink? „Lukács György használhatja az „adekvát" szót amennyit akarja – elvégre ő mégis csak Lukács György. A többiek minden szégyenkezés nélkül írják csak le: „egyenlő értékű" vagy „teljesen megfelelő" – mondta egy meglehetősen művelt olvasó.

2. *A kritika kissé unalmas.* S még csak nem is következetesen az. Jaj, háromszor jaj a száraz cikknek, ha szerzője – ki tudja miért – színesíteni akarja, lendületet akar belevinni. E törekvések következménye: a bombaszt, a „fesz és pöf", a humortalanul ünnepélyes retorika, vagy ami még ennél is rosszabb: a csikorgó filosz-humor. Mindezen összetevők végeredménye – a nehézkesség. A legnehézkesebb kritikai írásokat néha azok között találjuk, melyekről szemmellátható, hogy szerzőjük könnyed (mondhatnánk szerbantali) csevegésnek szánta őket.

3. *A kritika az óvatosságban sem mindig ismer mértéket.* Hogy hadtörténelmi hasonlattal éljek: a Napoleon-korabeli, joggal pesszimista osztrák hadvezetés (Wurmser, Alvinczy, Mack- megannyi híres csatavesztő) az oldal- és utóvédek, messze az arcvonal mögött csoportosított bőséges tartalékok rendszerével igyekezett magát – a csapatok jelentős részét a kockázatos ütközetből kivonva – *súlyos* vereség ellen biztosítani. Az óvatosság nem volt értelmetlen. Wurmser és a többiek jóformán sohasem szenvedtek megsemmisítő vereséget. *Jóformán sohasem győztek.*

Valahogy ilymódon, bizonyos fokig hasonló megfontolásokból kiindulva építette ki nem egy magyar kritikus a kitérő fenntartások, a biztosító mellékmondatok, a pajzsként használt idézetek, a semmire sem kötelező dicsérő jelzők, a nem eredeti értelmükben használt szavak, a látszólag pontos, tudományos, valójában riasztóan sokértelmű megállapítások áthatolhatatlanul bonyolult rendszerét. Ritkán győznek *(győznek meg);* megsemmisítő vereségeket sem szenvednek. Akár Wurmser és társai . . .

4. *A kritika gyakran mélyebbnek, komplexebbnek, mondhatnám akadémikusabbnak akar feltűnni, mint amilyen.* Bogarászó olvasók néha, játékosan lebontják egyes írások cifra ornamentikáját. Úgy találják: a fennkölt homlokzat mögött egymást támogató, melengető közhelyek dideregnek. A látszólag fölösleges ornamentikának tehát funkciója van.

Hogy közönségünk egyrésze szenvedélyesen vagy ironikusan, de mindenképpen *érdekeltségét* bizonyítva kritizálja a kritikát – abban van pozitív elem. Végső soron örvendetes kultúrjelenségként értékelhetjük. Már csak azért is, mert fel kell tételeznünk – *el is olvasták,* amit bírálnak. S köztudott: a hazai közönség *túlnyomó többségének* az égvilágon semmi kifogása a kritika ellen, hiszen fölöttébb ritkán vagy sohasem olvassa.

Aki hébe-hóba, vagy gyakran, esetleg rendszeresen időt szán esztétikai írásokra – feltehetően szépirodalmi olvasó-élményanyag birtokosa. A magasabb szintű rendezés eligazítást, valamint a később meghódítandó könyvekre vonatkozó információt igényel.

E fejlődőképes, nem éppen nagyszámú olvasóréteg ilyen igénye örvendetes, bátorítandó, legfőképpen pedig – *kielégítendő*. Viszont hogy közte s a kritika között világosan érzékelhető konfliktus áll fenn, annak – mint majd minden konfliktusnak – nem csak az egyik „fél" az oka.

TERMÉSZETES NEHÉZSÉGEK

Mindenekelőtt a műfaj megközelítése *eredendően* nem könnyű, hiszen tapasztalat szerint az értő közönség nagyobb részének esztétikai kultúrája nem nyugszik szilárd elméleti alapon. *A kritikának főleg azért nincs jelentős tömegbefolyása, mert az esztétikailag megfelelően képzett olvasók a történelem során eddig sohasem alkottak a szó szociológiai értelmében vett tömeget.* Tény s való: a „tanár" nehézkesen magyaráz. Az is, hogy a „tanuló" elég készületlenül jön az órára. (Becsületére legyen mondva: igyekszik pótolni a hiányokat. A magyar könyvpiac legkeresettebb könyvei közé tartozik Benedek Irodalmi hármaskönyve, Ungvári Tamás Poétikája s a hozzájuk hasonló színvonalas, alapismereteket is nyújtó könyvek.)

Márpedig az esztétikai kultúra – az esztétikai írások megértésének alapfeltétele. Hiszen alig kétségbevonható tény, hogy az átfogó irodalomtörténet, a monográfia, az esszé, a legkisebb recenzió – igen különböző felkészültségű emberek igen különböző értékű, *tudományos* igényű munkájának eredménye. A kritikus természetes törekvése a munka közben, hogy irodalmi műveket tudományos rend keretei közé illesszen. Tevékenysége – a tudományok „kölcsönös segélynyújtásának" korában – egyre sokoldalúbb. Az esztétikai értékrend – ma talán inkább, mint valaha – az általános értékrend szerves része. Hiszen maga az irodalom (az esztétika „nyersanyaga") egy adott kor szellemi áramlatainak, minden irányú törekvéseinek, közérzetének többé kevésbé hű tükre. Milyen nagy súlyt helyez a kritika – például – a regények, novellák *szociológiai* hitelére!

A tudomány oldaláról közelítve s a szociológiát kiemelve: ahogy Freud bizonyítóanyagként kezelte a regények pszichológiai vetületét – úgy napjainkban például Riesman *A magányos tömeg* című szociológiai munkájában az amerikai ember belső és külső magatartási normáit boncolgatva a tényanyag rangjára emeli az amerikai regényirodalom egyes kimagasló alkotásainak társadalmi, társadalomlélektani konstatálásait.

Az ilyen s ehhez hasonló kölcsönhatások és vetületek az irodalommal együtt nem hagyják érintetlenül az irodalomesztétikát sem. A *nívós* kritikai írások igen sokszor túlmutatnak az irodalmon. A kritika feladata alaposan kiszélesedett, síkján igen gyakran igen fontos társadalmi és egyéb kérdéseket vitatnak meg. Az olvasás, a megértés, a megemésztés feladatai munkaigényesebbek, mint valaha voltak. Ma már alig lehet könnyen, olvasói intellektuális hozzállás szempontjából „félingyen" esztétikai írásokat olvasni.

Ám a mai magyar kritika ellenlábasai közül akadnak, akik azért „értékelnek" egyes esztétikai írásokat a mérhetetlenül fontoskodó sznobizmus termékeként, mert a *szubjektíve* nehezen érthetőt – önértékelésük védelmében – szeretnék *objektíve* érthetetlennek minősíteni. Az idegen szavak igen sok esetben szükségszerű, megvilágító hatású használatát azért bírálják – a „latinizálásnál" jóval nehézkesebb purizmus nevében –, mert kényelmesek ahhoz, hogy néha utánanézzenek a dolgoknak az Idegen szavak szótárában.

A „hibaleltáron" továbbhaladva: az óvatos, körülbástyázott bírálói formulázás (ha nem esik *joggal* az elkenés, kitérés vagy a diplomatikus fogalmazás gyanújába) voltaképpen egyfajta tisztelet, amellyel az önmagát végesnek ítélő bírálói értelem az alkotások bonyolultságának, értékelésük nehézségének adózik – felelősségtudatától

ösztökélve. Az az alapállás egy komplex, ítéleti bizonytalanságtól *is* meghatározott korban – mindenképpen jogosult.

Mindezt figyelembe véve sem állíthatom, hogy kritikával szemben hangoztatott közkeletű bírálatok – *alaptalanok.*

KRITIKUSI TARTÁSOK

Sok kritikus majd hogy nem olyan értetlen az olvasóval, mint az vele szemben. Már csak azért is, mert alig hallja szavát, tehát nem érzékeli írásainak reális akusztikáját. Közönség-visszhangban többnyire csak akkor van része, ha aláírt vagy névtelen leveleket kap, amikor nagyritkán olyasmire ragadtatja magát, hogy megbírál sokezres példányszámban megjelent közkedvenceket. Az ilyenkor nem „nyájas" olvasó úgy érzi: az írón keresztül ízlését, azon keresztül személyét támadja a kritikus – s ez utóbbi volt *közvetlen* szándéka.

Nem csoda, ha kissé eltájolódik a több mint ezeréves magyar hazában. Hogyan? Két szélsőséget idézek: a fedezetlen optimizmusét és az ugyanilyen pesszimizmusét. Mint szélsőségek – természetesen semmiképpen sem általánosíthatók.

Az előbb említett esetben abban a meggyőződésben ringatja magát, hogy az üres óráit néha vagy gyakran irodalommal – pláne irodalomesztétikával – kitöltő olvasó egy színvonalon áll vele, a *főfoglalkozású* irodalmárral; célzásait, utalásait, szempontjait, kitérőit, szakmai nyelvét épp úgy érti, mint a kiadóban vele szemben ülő kollégája, vagy a szigorú beltenyészet jegyében kialakult irodalmár társasága.

A pesszimista viszont úgy tartja: hiába oldja írása bonyolultságát, hiába alkalmaz a megértés szolgálatában érzékletes hasonlatokat, ötletet, humort. Hiába tesz formai engedményeket a laikus olvasó kedvéért. *Mert laikus olvasó – jóformán nem is létezik!* Írásait csak a szakma olvassa (s még ebben sem lehet egészen biztos); esetleg a továbbképzős pedagógusok, az egyetemi hallgatók – mindazok, akik „hivatalból kötelesek" őt megérteni. Minek is alkalmazzon formai engedményeket, amelyeket alapjában megvet, esetleg „parasztfogásnak" tart. Továbbhalad a sínen, amelyen már az egyetemen elindult, nem törődik írásai akusztikájával, a szakmai zsargon anyanyelvévé válik. Szinte megengedhetetlennek tartja az érzékletes hasonlatot, a humort, amely – nagy példaképek tanúsítják – éppenséggel nem kirívóan idegen elem a kritikában, a merev, katedrai tartás bármiféle oldását, az uralkodó elvontság bármely konkrét utalással való megszakítását, nem kockáztat meg egyetlen cinkos kacsintást az olvasó felé.

Ez a tartás szinte természetesen hat talán elengedhetetlen, a szakma részére készült, az irodalomtudomány fejlődését hatásosan segítő, alapos, lábjegyzetes tanulmányokban.

Annál komikusabb póznak, fontoskodásnak tűnik színházi műsorfüzetekben, egyes Rádió és TV interjúkban. A legkomikusabban a fülszöveg nyomán készült, napi és hetilapokban megjelenő, néhány soros könyvismertetésekben, kiváltképpen akkor, amikor a Rádió reggeli adása során a legújabb könyveket ismerteti, néha a lehető legfeszesebb hangnemben. A szakmai zsargon szókincsének igénybevételével könnyű olvasmányoknak annyi mélységet tulajdonít, velük kapcsolatban annyi „társadalmi mondanivalót", „leleplezést" ígér, annyit emlegeti a „bonyolult regényszőttest", az „elmélyült lélekrajzot", a „történelmi tanulságot", hogy azt a látszatot kelti, tulajdonképpen *funkciója,* hogy eltitkolja, ha egy regény könnyű, szórakoztató olvasmány.

KULCSKÉRDÉS: AZ ÉRTÉKELÉS

Akár műalkotás a kritika, akár „csak" szolid, megbízható tudományos munka – legfőbb feladata a művek *megközelítően* valósághű értékelése. Vajon eleget tesz e feladatának a hazai szakbírálat? Abody Béla szerint: „. . . bírálatainkban erősen meg-

csappant az értékmérés funkciója..." ... „Ha egy hónap kritikai termését egymás mellé sorakoztatjuk, valóban rengeteg mindent megtudunk – köztük az irodalomtörténet, az utókor, a nagyközönség szempontjából nem is elhanyagolható fontosságú vagy érdekességű dolgokat – az író személyiségének, néha életművének, olykor még konkrét művének milyenségéről is. Roppant keveset azonban az adott alkotás minőségéről, méreteiről."

Kulcskérdésről van szó! Hogy egy konkrét művet (vagy írói életpályát) miképpen rangsorol, értékel a kritika: az gondolatmenetének summája, eszmefutásának végcélja, sarkpontja. Ha a bíráló ügyes, vagy akár artisztikus hadmozdulatok alkalmazásával tér ki e feladat elől s az olvasó X kritikus cikkéből nem tudja meg, milyen *író* Y, akit bírál – azt egészen biztosan megtudja: milyen *kritikus* X. A tömegbefolyás szempontjából igen lényeges: ad-e a recenzió „osztályzat" vagy „besorolás" útján bizonyos gyakorlati *információt* az olvasó számára (aki fölöttébb gyakran csak ennek kedvéért néz bele a recenzióba). A gyakorlati információ: *érdemes-e elolvasni, vagy pláne megvásárolni a megbírált könyvet vagy sem?* A közönség joggal neheztel azért, hogy az ilyen világos, praktikus eligazítás a recenziók jelentős részéből (egyesek szerint többségéből) hiányzik. S nem azért neheztel, mert úgy véli: azok elkonspirálják az értékeket. Hanem azért, mert – tapasztalata szerint – elkonspirálják *a fogyatékosságokat.*

E tendencia viszont világjelenség rangjára emelkedett. Jonathan Swift a XVII. század elején „a kritikának nevezett gonosz istenségről" írt. Kortársunk, Alan Dutscher, a nagy tömegek érdekeit képviselő amerikai szociológus ugyancsak teológiai színezetű hasonlata szerint „a kritikát megszállta a gyermek Jézus jóindulata." Állítását egy felmérés adataival támogatja. Eszerint egy bizonyos időszakban megjelent 1544 könyv közül 787 kapott semleges, 726 magasztaló és csupán 31 elutasító bírálatot.

Természetesen nem a kritikusok indulata, vérmérséklete változott az évszázadok során, hanem a könyvpiac struktúrája. A könyvkiadás iparosodott, az irodalmi mű árucikké vált. Köztudott, hogy a kapitalista világban minden áru mögött nagy, erőszakos, szívós érdekek állnak. Nagytekintélyű, mondhatnánk rettegett kritikusok némi kockázattal szembeszállhatnak velük. Az átlagbíráló – aki inkább retteg, mint „rettegett" – nem engedheti meg magának ezt a fényűzést.

Nálunk természetesen más a helyzet. Nem úgy értve, hogy nincsenek a kritika szabad kibontakozását gátló tényezők, hanem úgy, hogy a kritika szabad kibontakozását gátló tényezők *egészen mások.* E cikk célja nem ezek bemutatása, (nagyjából elvégezte Abody Béla a Kritika 1968. 7. számában megjelent *A kritikus munkafeltételei* című cikkében, amelyből fentebb idéztem). Azt hiszem, amikor az „írói terror"-t emlegette – nem festett rémekről szólt. S az sem téved, aki úgy véli: nem csak irodalmi síkon tradicionálisan gyenge kritikai közszellemünk.

A teljesség kedvéért hozzá kell tennem: kiadóinkat senki sem vádolhatja gátlástalan kommercializmussal. S eddig még azt sem hallottam, hogy egy magyar kritikust a gyermek Jézushoz hasonlítottak volna.

Megközelítően pontos fogalmazással: a hazai irodalombírálat, ha nem is uralkodó, de egyik jellemző tendenciája: az írói fogyatékosságokkal szemben gyakorolt, mind az olvasóra, mind az íróra *megtévesztő* hatású türelem.

A REJTJELRENDSZER

Legalábbis a felszínen. Ugyanis az a bizonyos bogarászó olvasó nagyobb mennyiségű recenzió gondos tanulmányozása után minden bizonnyal rádöbben: a bírálatok nem jelentéktelen része a sorok között vagy „suba alatt" a mű lényegére vonatkozó, többnyire helytálló esztétikai kifogásokat, ezzel pedig bújtatott értékelést tartalmaz.

Ha például azt olvassuk valakiről, hogy „népszerű író", mérget vehetünk rá, hogy

a kritikus az esetek többségében a sorok között körülbelül ezt a mondatot rejti el: „könyveinek egyetlen erénye, hogy el lehet adni őket." „Néha a „kitűnő író" kifejezés kevesebbet jelent az egyszerű, jelzőtlen „író"-nál. (A különböző jelzők súlyán és fajsúlyán töprengve profán példaként eszembe ötlik egy Ferenc-körúti kávémérés a 30-as években. A tulajdonos a következő árlapot tette ki ablakába: „Kitűnő kávé 30, legfinomabb kávé 40, kávé 50 fillér".)

Vajon mit jelent az, ha a bíráló megdicséri a szerzőt azért, mert mai témát választott, de egyetlen árva szóval sem említi, milyen *művészi színvonalon* dolgozta ki kétségtelenül mai témáját? Vajon félreérthető-e, ha a kritikus céltudatos következetességgel inkább a szerző *előző* művéről, mint arról beszél, amit éppen megbírál? Vagy esetleg – a fejlődés lehetőségeit talán kissé könnyelműen felvillantva – a következőről, melynek talán még leghalványabb körvonalai sem bontakoztak ki a szerző agyában. Vagy például, ha egy kritikus túlságosan nagy súlyt helyez rá, hogy feldicsérje a megbírált szerző – a modern irodalomban sajnos kihalófélben lévő – tájleírásait s közben a jellemrajzról, az atmoszféráteremtésről, a valósághűségről mélyen, de annál sokatmondóbban hallgat – nem úgy hat, mint amikor a csúnya nő szép hajáról – s csak arról – beszélnek kedves barátnői.

Ez a kritikai code, rejtjelrendszer talán mint önvédelem megállja a helyét (bár fölöttébb valószínűtlen, hogy éppen az érdekelt szerző s csoportja ne ismerje a codekulcsot). Közönségorientálás, ízlésformálás céljait azonban aligha szolgálhatja. Nagyon valószínű, hogy éppen a leglelkesebb legjobb hiszemű, irodalomrajongó olvasók nem a sorok között, hanem a sorokban olvasnak, az enyhén ironikus dicséretből a dicséretet s nem az iróniát veszik észre; a manifeszt és a nem *látens* mondanivalót, a rejtjeleket s nem valódi értelmüket.

644 SZÉPIRODALMI MŰ EGY ÉVBEN

Az adott helyzet nyíltabb – hogy úgy mondjam demokratikusabb – bírálatot követel, hiszen nem utolsósorban jellemzője az a statisztikai adat, amely szerint egyetlen évben, 1967-ben 644 szépirodalmi mű, köztük (s ez számunkra a legfontosabb) 238 élő magyar szerző műve jelent meg. Hogyha ehhez hozzáadjuk az azelőtt s az azután megjelent könyveket (nem beszélve a nem szépirodalmi művekről), akkor minden túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy a könyvpiac a közönség számára a *nehezen áthatolható dzsungel* formáját ölti. (Világviszonylatban, UNESCO statisztika szerint a napi regénytermés: 350–380 mű.)

Ha egy lépéssel tovább menve a szépirodalmat információnak is tekintjük, akkor kétségtelen, hogy a modern ipari civilizációra jellemző, zavarbaejtő információbőséggel állunk szemben a „könyvipar" frontján is. Természetes, hogy eligazításként újabb információrendszerre van szükség, s e rendszer keretein belül a legnívósabb információt a kritikától kaphatja csak meg a közönség.

E ponthoz érve kétségtelen, hogy a dzsungelben való tájékozódás nemcsak az „egyszerű" olvasó számára nehéz. A folyóiratok, napi- s hetilapok szerkesztősége is nehezen tud lelkiismeretesen dönteni: mely művek *követelik* meg a bírálatot, melyek nem. Kire, mire bízzák magukat a döntést illetően a belső munkatársak, akik – akárhányan is legyenek – fizikailag képtelenek arra, hogy csak a magyar szerzők új műveit elolvassák? A „külsők", a baráti kör, a fülszöveg, az ösztön és a szerencse együttesen némi segítséget nyújthatnak ahhoz, hogy – az olvasóközönség tájékoztatásának érdekében – előbb maguk is tájékozódjanak sűrű közegükben, a könyvpiacon.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szakbírálat – jórészt önhibáján kívül – nem tudja *még csak megközelítően sem* átfogni a megjelenő könyvmennyiséget. S már csak azért sem válhatik *elsődleges* közönségorientáló tényezővé. Felmerül a kérdés: milyen tényezők orientálják a magyar olvasóközönséget?

KÖZÖNSÉGORIENTÁLÓ TÉNYEZŐK

Az előzmények után talán meglepően hangzik: bizonyos mértékben, bizonyos értelemben – *a szakkritika.* Jobban mint azt képzelnők. Amint arról az előzmények során szóltam: a recenzió nem tömegolvasmány. Ám a benne foglalt vélekedések – rejtjellel vagy anélkül – a szó szociológiai értelmében vett úgynevezett véleményirányítókon – tehát a maguk kis vagy nagyobb körében befolyásos embereken – keresztül igen nehezen vagy egyáltalán nem követhető módon s eredménnyel, minden bizonnyal eltorzult formában – de *behatolnak a tömegekbe.* Esetleg nemcsak azt befolyásolják, mit olvassanak; azt is, hogyan vélekedjenek olvasmányaikról. (Mindenkinek megvan a véleménye – csak néha másnál tartja.) Továbbmenve talán senki nem vonja kétségbe, hogy a Rádió, a TV, a napisajtó (vagyis a legelterjedtebb tömegközlési eszközök) igen jelentős *könyvpropagáló* szerepet játszanak. Azzal is, hogy a TV és rádióelőadások értékelik az egyes műveket, de főleg azzal, hogy nyilvánosságra hozzák *megjelenésük puszta tényét* s legtöbb esetben a szépirodalmi művek néhány sorba sűrített cselekményvázlatát. (Ebből a szempontból különösen nagy jelentősége van a nagy példányszámban megjelenő Könyvtájékoztatónak.)

Ha figyelembe vesszük a felsorolt nem bíráló, csak propagáló (s a dolgok természeténél fogva értékétől függetlenül minden könyvet *egyformán* propagáló) tömegorientáló tényezőket – akkor is ahhoz a megállapításhoz kell – a mindennapi tapasztalatok birtokában – eljutnunk, hogy *a választékot* többé kevésbé ismerő közönség – értékelés (s egyben szájpropaganda) szempontjából *önellátó.*

Miután a kritika tömegbefolyása viszonylag kicsi s vákuum nem létezhet – szerepét nagymértékben átveszi az a tényező, vagy jelenség, amelyet Kovács András rendkívül találó kifejezéssel „árnyékkritikának" nevezett.

Hogy az akár nyugdíjasok, akár aktívak által inspirált s közvetített „árnyékkritika" – vele s általa a tömegek önellátó vélemény és ízlésképződése – milyen rendkívül erős tényező, arra mutat az a közismert tény, hogy minden kritikai és reklámtámogatás nélkül válnak bizonyos könyvek meglepően – néha egyenesen megdöbbentően – népszerűvé. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat áruforgalmi osztályvezetőjének 1968. év végi, Rádióban elhangzott közlése szerint az esztendő legsikeresebb magyar szerzői Berkesi, Szilvási, Moldova és Passuth voltak. Amint jól tudjuk: Moldova kivételével a kritika és az úgynevezett elit-közönség áldása nélkül, sőt átkával dacolva. Hogy a reklámról beszéljünk (amely nálunk részben örvendetesen, részben kevésbé örvendetesen gyermekcipőben jár) – annak talán legegyszerűbb formája sem segítette őket. Még a könyvesboltok kirakatában is ritkán lehetett látni a felsoroltak új könyveit. A könyvesboltok gyakornokai is tudnak az önellátó propagandáról s tudják, annak mindennél hatásosabb közbelépése folytán maximum hetek alatt óhatatlanul elfogynak. (Hiszen elvileg már akkor hiánycikkek, amikor megjelentek.)

A FILMKRITIKA PÉLDÁJA

Biztató példaként kínálkozik – az *orientáló* értékelés szemszögéből – a filmkritika. Tény az, hogy az utóbbi évek nagy eseményei a filmfronton zajlottak le, de az is, hogy részben a filmkritika érdeme, hogy szívós, kitartó munkával sikerült elérnie, hogy ma már a közönség elég sűrűn látogat olyan filmeket, amelyeknek egyrésze nem igazodik a közérthetőség primitíven megfogalmazott követelményeihez; azonfelül nincs bennük gyilkosság, avagy nem lehet őket szinte egyfolytában végignevetni. Alkalmi és hivatásos filmesztétáink nyilván azzal szerezték meg szakmai és erkölcsi hitelüket, hogy a rossz filmekről általában megírták, hogy *rossz filmek.* Ezért hallgat rájuk aztán a közönség egy része, amikor művészi, vagy egyenesen kimagasló alkotásokra hívják fel figyelmét.

Ebből azt a következtetést vonhatja le az irodalombírálat – különösen az új magyar irodalom vonatkozásában –, hogy mindent, vagy csaknem mindent többé-kevésbé

ajánló jelleggel propagálni körülbelül azt jelenti: *semmit sem propagálni;* a közepes alkotást a legközepesebbel egybemosni.

A nagyon hasznos, szükséges és még hozzá kitűnően szerkesztett Könyvtájékoztatónak senki sem vetheti szemére, hogy csupán *feltárja* a választékot s *nem beszéli le* bizonyos könyvekről a potenciális vásárlókat. A jelekből úgy tűnik: ilyen irányú kifogások nem éppen alaptalanok a kritika egy részének angyali szelídségére vonatkoztatva.

A semleges, a se hideg, se meleg, a szinte kihámozhatatlan, helyenként a „szédelgő feldicsérés" fogalomkörébe sorolható esztétikai ítélet nem igen lehet szakmai és erkölcsi alapja az igazi értékek kiemelésének, a közönség figyelmébe ajánlásának. (Nem is beszélve arról, hogy az íróval szemben sem méltányos eljárás hibáinak, sőt „vétségeinek" eltitkolása. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, amikor nagyon sokan kapnak rá az olvasásra, ugyanakkor – a kereslet-kínálat vastörvényeihez alkalmazkodva – nagyon sokan kapnak rá az *írásra.* Egyre többen s többen tesznek szert közepes szintű, elfogadható, vagy éppen hogy elfogadható íráskészségre anélkül, hogy gondolataik, alkotói egyéniségük megérdemelné még azt a mérsékelt színvonalú készséget is, amellyel kifejezik őket. A kritika bármely okból eredő elnézésének következményeként *is* igen sok derék állampolgár előtt titok, miszerint ő nem író, csupán – dilettáns.)

DEMOKRATIZÁLÁS

Az eddigiek során talán kikristályosodott, hogy az olvasó alapjában véve keveset kér a kritikától. Főleg azt: legyen őszinte és közérthető. A szerénynek tűnő kívánságok jobban megvizsgálva – nem is olyan szerények. Mert ha a két főigényt – s természetes velejáróikat – mélyebb tartalmukban vizsgáljuk, fokozatosan nyilvánvalóvá válik, hogy nem kevesebbről, mint a kritika *egészének* demokratizálásáról van szó, ami természetesen más társadalmi tényezők demokratizálásától aligha lehet független. Napjainkban a demokratizálás – bármely téren – annyira természetes, hogy a hozzá vezető út első lépése nem más, mint különböző evidenciák újrafelismerése.

Az utóbbi időben többen rámutattak (az evidenciák sorsa: nem lehet eleget *újra* rájuk mutatni), hogy a kritikus tulajdonképpen olyan *olvasó,* aki a többinél esztétikában s más tudományágakban képzettebb, náluk jobb ízléssel, fejlettebb ítélőerővel, kifejező és (néha a kelleténél több) absztrahálóképességgel rendelkezik.

A jelek szerint számos kritikusnak szembe kell néznie a fentiekben kifejtett evidenciával. Ha csak rövid ideig szembenéznek vele, nem kerülhetik el a felismerést, hogy a kritikus, mint egyén, a kritika, mint műfaj és intézmény: a közönség érdekképviseleti szerve. S senki sem képviselhet rétegeket, tömegeket, ha nem azonosul vágyaikkal, törekvéseikkel, igényeikkel, ha bizonyos fokig s értelemben nem az ő szemükkel látja – elviség s tudományos igény feladása nélkül – szakterületét.

Ez a felismerés valószínűleg még akkor is az őszinteség általános követelményének legalább részbeni kielégítéséhez vezet, ha az írói terror kétségtelen tény, s azt a kritikust, aki „megvédi" az olvasót a rossz könyvtől – az olvasó aligha tudja megvédeni annak szerzőjétől. S feltétlenül a közérthetőség követelményének teljesítéséhez, ismét egy evidenciához vezet: aki publikál, annak írás közben a publikumra is kell gondolnia.

Természetesen nem az egész közönségre, még csak nem is a többségére. A reális program: *a véleményirányítók* megnyerése; az esztétikailag többé-kevésbé képzett, a kritikára hallgató, annak vélekedéseit a kommunikáció csatornáin keresztül továbbsugárzó olvasói elitréteg számának növelése.

Bjelinszkij szerint: „A kritika mozgó esztétika." Valóban mozognia kellene. Mert ahol jelenleg áll – annyi tehetséggel, potenciával, tudással, jószándékkal, sőt kiváló teljesítménnyel – az a közönségorientálás szempontjából nézve – holtpont. A kifejezés talán erős. De talán megközelítően illik a helyzetre, amelyet a közönségtől többé-kevésbé független kritika s a kritikától többé kevésbé független közönség jellemez.

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

– NYÁRI VITÁK A KÖZÉPSZERŰ AVAGY UNALMAS SZÍNHÁZRÓL. – KÉT KLASSZIKUS BEMUTATÓ: IBSEN: SOLNESS ÉPÍTŐMESTER, SHAKESPEARE: ATHÉNI TIMON. – KÉT MAGYAR DRÁMA: ERDÉLYI SÁNDOR: MOZAIKOK, GODA GÁBOR: A PLANÉTÁS EMBER.

Az idei nyár legnagyobb jelentőségű színházi eseménye (a Kalevala érdekes bemutatója mellett) a Népszabadságban lezajlott színházi vita volt. Végre mindazt, amit eddig csak a színikritika magányos kóborlovagjai hangoztattak itt-ott, most a vita legnevesebb részvevői is megerősítették (részben más lapok hasábjain): színházi életünkön a tisztes középszerűség, a csendes unalom uralkodik. Felszínre kerültek a színházak szervezeti fölépítésének, a műsorpolitikának, a kritikának, a rendezésnek, a színészképzésnek különböző bonyolultan összefüggő kérdései, elhangzott sok megszívlelésre és főleg megfontolásra méltó érv. Arra persze majd csak a jövő ad választ, sikerült-e ezzel megrendíteni a színházi világban nem ritka önelégültség sziklavárait?

A változtatás komoly szándéka nélkül ugyanis valószínűleg nagyon hamar utoléri színházainkat az a bizonyos válság, amiről Boldizsár Iván joggal állítja (Színház, 1969/IX.), hogy még nincs, hiszen az előadások nem rosszak, csak középszerűek, s többnyire a nézőtér is megtelik. De kikkel? Kik azok, akik estéről estére udvarias tapssal, de minden különösebb belső lelkesedés nélkül megköszönik a színművészek fáradtságát? Többségüket alighanem a megszokás viszi színházba. Ez a megszokás egyrészt családi hagyományokból ered, másrészt abból, hogy a felszabadulás előtt a polgári-értelmiségi körök társasági illeméhez, a felszabadulás után pedig a munkásmozgalom kultúrigényéhez tartozott a rendszeres színházlátogatás. De csak múltidőben. Ma sem a társasági, sem a mozgalmi illem ilyen követelményeket nem támaszt, illetve nem vesz szigorúan. A színháznak tehát a maga erejéből kell megtartania, s – mivel az idő a meglévő törzsgárdát egyre fogyasztja, – fiatalokkal feltöltenie közönségét. A maga erejéből, vagyis azáltal, hogy olyan mély, színes és a mai ember érdeklődési körébe vágó élményt kínáljon, amire vetélytársai: a film, a TV, a tömegkommunikációs eszközök jellegükből adódóan képtelenek. Ennek elsődlegessége mellett persze nagyon hasznos lenne, ha – amint a fiatalok minősíthetetlen színházi viselkedésén háborgó, s az idősebbek gyakran hasonló magatartásáról megfeledkező Pós Sándor javasolja a Népszabadságban: – létrehoznának egy ifjúsági színházat. Vagy, ha színházaink lényegesen több erőt, tehetséget fordítanának a fiatalokat meghódító, hozzájuk szóló előadásokra. Jól ki kellene használni az amatőr színházi mozgalom újabb keletű föllendülését is. *Megfelelő* eszközökkel segíteni, ösztönözni kellene, hogy minél több fiatal kapjon kedvet hozzá és találja meg ebben a formában a hőn áhított önkifejezés lehetőségét. Aligha van ennél jobb „iskolája" a jövendő közönség nevelésének, s ráadásul ez a színész és rendező tehetségek kiválasztódásának jelenleg nem túlságosan szerencsés folyamatán is sokat segíthetne.

Az érdeklődés fölkeltésének legegyszerűbb eszköze az időszerű társadalmi problémák előtérbe állítása. Ezt teszi az új évad két klasszikus bemutatója, valamint Erdélyi Sándor Mozaikok című színműve is. Egyik előadást sem dicsérhetem fönntartás nélkül, egyik sem igazán nagy élmény, de mind a háromon érdemes elgondolkodni. Gondolati magvukat az anyagiasság problémájának világszerte időszerű, és nálunk az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta különösen kiéleződött gondjai töltik föl friss szellemi energiával. Mindhárom előadásban azon a veszélyen van a hangsúly, amit az önérdek gátlástalan előtérbe helyezése az emberi értékekre vonatkozóan jelent.

Henrik Ibsen Solness építőmester című darabját a teljesség, a tökéletesség, a mű-

vészi csúcs elérése utáni emberi vágyakozás és az öregedő férfi ifjúság-sóvárgásának szimbólumaként szokás értelmezni. A „torony", ahová az öregedő építőmester szédülését leküzdve fölhajszolja magát, s ahonnan a siker pillanatában lezuhan, a magas eszmények és a visszahozhatatlanul elmúlt pillanat jelképe. A Vígszínház mostani előadásán Várkonyi Zoltán rendezése és a főszereplő Básti Lajos játéka (a többi színész középszerű vagy gyenge) a dráma egy kevésbé hangsúlyozott összefüggését emeli ki, azt, hogy a tragikus sorsú építőmester történetében az anyagiasság szelleme csap össze az élet gazdagabb értelmezésével. Solness semmilyen világi vagy erkölcsi törvénnyel sújtható bűnt nem követ el, mégis életével fizet tragikai vétségéért: azért, mert mindennél fontosabbnak tartotta érvényesülését. Kevesebb, mint amennyi lehetne, belső világa tartalmatlanabb, mint amennyinek az a lány képzeli, aki csak egy kivételesen *nagy* pillanatában látta. Kevesebb, mert csak egyetlen értéket ismert el: az anyagi sikert. Minden eszményt és érzelmet elsorvasztott magában, hogy ezt elérje. Föláldozta otthonát, engedte megromlani a feleségéhez fűződő viszonyát, engedte tönkremenni az asszonyt, nem segített sem rajta, sem hajdani tanítómesterén, majd vetélytársán, akit tönkretett, sőt ravasz lélektani módszerekkel mindent elkövetett, hogy leendő fiatal vetélytársát is belsőleg megnyomorítsa, alkalmatlanná tegye a vele fölveendő harcra; lemondott szép sorjában álmairól, és még a hozzá vonzódó fiatal lány érzelmeit is gátlástalanul kihasználta anyagi indítékú, aljas célokra. Az önérdek mindenáron való érvényesítése miatt azonban le kellett mondania a harmonikus emberi kapcsolatokról. Magányos ember lett tehát, érzelmi világának kielégítetlen vágyai lassan tűrhetetlen belső feszültséggé halmozódtak föl. És ekkor lép életébe egy erős egyéniségű, az anyagi siker helyett csak az eszmények értékét becsülő ifjú nő, aki számonkéri tőle elmulasztott lehetőségeit. Solness ugyanis nagy ember lehetett volna. Az emberi nagysághoz azonban teljesítmények kellenek, a teljesítményekhez bátorság, akaraterő és – nem utolsó sorban – mások megbecsülése, szeretete. A nagyság nem kis mértékben olyan tettekből áll össze, amelyeknek nincs közvetlen haszna. Az öregedő építőmester érzelmi okokból vállalkozik haszontalan tettére, bizonyítani akarja, hogy az eszmények világának értékeit is megbecsüli. Teste azonban, mivel ilyen követelményekhez nem szokott hozzá, döntő pillanatban nem engedelmeskedik; az építőmester életével fizet azért, hogy későn ismerte föl a személyiség kiteljesedésének, a harmonikus életnek a belső föltételeit.

Még harsányabb tiltakozás a pénzhajhászó világ ellen Shakespeare Athéni Timon című színművének előadása a Nemzeti Színházban. E darabot a kritika a „problem play"-ek, a problematikus művek közé sorolja, és tudtommal sehol nem népszerű. Angliában utoljára Lear király világhírű alakítója, Paul Scofield használta föl, hogy próbára tegye színészi képességeit a stradfordi színház John Schlesinger rendezte előadásán. Nálunk először Petőfi kacérkodott a lefordításával, 1852-ben azonban Kelemenfi (Hazucha) László magyar szövegével mutatta be a Nemzeti Színház. Jelentősebb ennél dr. Németh Antal vállalkozása, aki 1935-ben vitte színre az Athéni Timont Somlay Arthur kedvéért. A korabeli kritikák általában kiemelik, hogy a darab nem tartozik Shakespeare legjelentősebb művei közé. Dicsérik Somlayt, hogy a divatos szavaló (deklamáló) stílus helyett „társalgási" stílusban mondta a szöveget, Schöpflin azonban számonkéri rajta az elsikkasztott verset, Cs. Szabó László pedig azt írja, hogy Sugár Károly (Apemantus) „lejátszotta *Árgyélt*". Mindenesetre dr. Németh Antal halhatatlan érdeme, hogy Szabó Lőrincet a most is használt kiváló fordítás elkészítésére ösztönözte.

Néhány kritikus annyira gyengének tartja az Athéni Timon dramaturgiai fölépítését, hogy föltételezi, a befejezést talán nem is Shakespeare írta. A modern ember a korábbinál kevesebb idegenkedéssel szemléli a darabot, és fölismeri, hogy a gazdag költői anyagban nem az ember és külső világ drámai küzdelme, hanem a lélektani folyamat az értékes. A Nemzeti Színház rendezője, Major Tamás abból indult ki, hogy az Erzsébet-kor színháza népszínház volt, látványosság, olyasmi, mint ma a cirkusz. Az előadást is megpróbálta cirkuszi keretek közé helyezni, de ismét, mint már annyi más rendező, a színészhiány problémájába ütközött. Nincsenek akrobatikus képzettségű, nincsenek a clown (bohóc) szerepek betöltésére alkalmas színészei, a meg-

levő gárda pedig meglehetősen ötletszegény. A színpadot sűrűn (és gyakran kissé fölöslegesen) átrendezgető cirkusz-szolgák vagy a porondot jelképező szőnyeg önmagában még nem teremt cirkusz-hangulatot. Ezt a színészi mozgás dinamikájának, a harsány látványosságnak, a sziporkázó ötleteknek és az előadás ritmusának kellene létrehoznia. Ám a túlságosan hagyományos színészi játék miatt Major elképzelése bizony nagyon szegényesen valósul meg. Kellemetlen meglepetést okozott, hogy a Nemzeti Színházban rendszerint nagyon jó jelmezek most kifejezetten rosszak, eklektikus stílusuk erősen zavaró, és a díszletek sem a legjobban sikerültek.

Major Tamásnak azonban mégis sikerült átlag fölé emelnie a bemutatót azáltal, hogy a címszerepet a fiatal Iglódi Istvánra bízta. Iglódi színész egyénisége, eszközeinek gazdagsága nem mérhető Somlay vagy Scofield mércéjével ma még. Szerepértelmezése azonban kristálytiszta, alakítása a leggondosabban, legelmélyültebben kidolgozottak közé tartozik. Kiválasztásával Major Tamás nyilván a dráma költői és gondolati értékeit akarta kiemelni, – teljes sikerrel. Iglódinak bravúrosan sikerült egy ívbe összefognia Timon viselkedésének, gondolkodásának két ellentétes végletét: a tékozlást és átkozódást azáltal, hogy szerepét Dosztojevszkij felől közelítette meg. Amennyire zavar, hogy néhány színészi megoldását ismerősnek érezzük A félkegyelmű tavalyi bemutatójából, annyira szerencsés Timon és Miskin herceg párhuzamba állítása. Annak idején Schöpflin Aladár úgy érezte, az Athéni Timon egyetlen hatalmas káromkodás. Most ez a hasonlat eszünkbe sem jutna, Iglódi annyira megváltoztatja a darab felhangjait. Hősének a jóságba vetett mély és őszinte hitéből indul ki. Eszerint Timon sohasem volt esztelenül tékozló nagyúr. (Ezt számonkérni tőle félreértése szerepfölfogásának.) A gazdagság állapota számára kizárólag az ártatlanság megőrzésére adott társadalmi lehetőség. Egy illúzió-világban él, melyben az emberi eszmények zavartalan érvényesülését semmi nem akadályozza. Vagyona lehetővé teszi, hogy sem az emberek, sem a világ rosszindulatáról, önzéséről, az anyagi javak elosztásának könyörtelen törvényeiről ne vegyen tudomást. Világának alapképlete, hogy ha mindenki, mindig, minden tőle telhető eszközzel csak örömet akar okozni másoknak, akkor az emberiség boldogsága háborítatlan. Timon vakon hisz az önzetlenségben, vakon bízik az emberekben. Naivul így elmélkedik: „ó, drága barátaim, az istenek bizonyára gondoskodnak róla, hogy egyszer majd nagy segítségemre legyetek: máskülönben hogyan volnátok barátaim?... minek kellenek barátok, ha soha nincs rájuk szükségünk? A világ legfölöslegesebb teremtményei volnának, ha soha igénybe nem vennénk őket..." Nem kell sem cinikusnak, sem világgyűlölőnek lenni e gondolatmenet illúziónak ítéléséhez. Amikor Timont a *követelés* korábban ismeretlen fogalma rádöbbenti saját anyagi romlására, kénytelen tudomásul venni a valóságot olyannak, amilyen. Tudomásul veszi, megérti, de a rideg érdekre fölépülő világot nem fogadja el. Kivonul belőle és pusztulását kívánja. Nemcsak szavakba foglalt átkaival, de tetteivel, egész viselkedésével kívánja ezt a pusztulást, ha már a világon változtatni nem tud, de nem is akar, nem is próbál. Az a legmélyebb vágya, hogy még tökéletesebben kivonuljon belőle: örökkévaló lakást építsen magának „a sós partszegélyen, Melyet pupus tajtékjával naponta Végigsöpör a tenger". Freud mélylélektana szerint az ártatlanság születés előtti állapotába vágyik vissza. A tökéletes ártatlanságba. Ezért kevesli Alcibiades barátságát, amely az ártatlanság harmóniájának megsértésével, a véres harcokkal és a pénz uralmának elfogadásával jár illetve járna együtt. Alcibiades ugyan különb a többieknél, bizonyos eszményeket (barátság, hűség) tiszteletben tart, a lényegen azonban ő sem akar változtatni. S ez a lényeg Timon szerint, hogy a pénz „minden emberi és természetes tulajdonságot az ellenkezőjére változtat".

Iglódi a szentet állítja elénk, aki – Apemantus szavai szerint – nem ismeri a középutat. Rendkívül tiszta szövegmondása minden árnyalatában kibontja a dráma páratlan, Shakespeare művei közül is csak a Lear királyéhoz hasonlítható költői gazdagságát. Értelmezése ugyan nyilván csak egyike a lehetséges értelmezéseknek, de gondolatgazdag és minden árnyalatában indokolt. A színészi megvalósítás már kevésbé sikerült, bár dicséretes módon próbálta sok mozgással és hangszínváltással pótolni –

különösen a második rész – cselekményszegénységét. Alakításának a forróvizes vendéglátás dühkitörése a csúcspontja.

Ahogy Athéni Timon, úgy Erdélyi Sándor – a Katona József Színház új magyar bemutatójának szerzője – sem ismeri a középutat. Az anyagiasság szellemének erkölcstelensége elleni fölháborodásában ítélkező indulata oly heves, hogy a drámai ív kirajzolásához már nincs ereje. A jól megszerkesztett egyes jelenetek nem állnak összse drámai szerkezetté, s az érdekes párbeszédek költői ereje a mindennapiság, az egész színmű színvonala az újságírás (zsurnalizmus) szintjén mozog. Mindezt a darab valamennyi kritikusa elmondta, sőt néhányan olyan túlzásokra ragadtatták magukat, hogy a probléma indokoltságát is tagadták. Az egyik napilap kritikusa például azt állította, hogy a darabban fölvetett társadalom-erkölcsi kérdés voltaképpen csak látszatkérdés, mert ha a főhős megfogadná a minisztériumi tisztviselő ajánlatát, konfliktusa ki sem alakulna. Ez a vélemény mindennél jobban alátámasztja Erdélyi mondanivalójának fontosságát.

Mindaz, amiről Erdélyi Sándor Mozaikok című színművében szó esik, nem ismeretlen az újságolvasók előtt; és sajnos, bizonyára nagyon kevés néző akad, aki a valóságban ne találkozott volna a lustaság, a tehetségtelenség, valamint az eszközeiben nem válogatós anyagiasság ijesztő erejű szövetségével. Erdélyi érdeme, hogy drámai élet-halál kérdéssé próbálta sűríteni e társadalmilag rendkívül veszélyes problémát. Ha jól belegondolunk, abban, amit Török Iván, a dráma főhőse el akar érni, nincs semmi túlzás. Sőt. Elemi kötelessége, hogy rendet teremtsen a vezetése alatt álló intézményben; elérje, hogy a dolgozók dolgozzanak, hogy a tehetségtelenség, lustaság és becstelenség ne kényszeríthesse rá akaratát a jószándékú emberekre. A munkához elengedhetetlenül szükséges erkölcsi egyensúly helyreállítása végett okvetlenül bizonyítékot kell adnia az embereknek, hogy a becsületes viselkedés társadalmilag erősebb a gátlástalan haszonlesésnél. Mindenáron keresztül kell vinnie tehát a nyilvánvaló bűn leleplezését és megbüntetését. Érvényt kell szereznie a szocializmus alapelvének, hogy a társadalom anyagi javaiból az emberek tehetségük és teljesítményük alapján részesüljenek, – misztifikált ál-érdemek helyett. Ha Török Iván elfogadná a minisztériumi tisztviselő megalkuvó ajánlatát, ha megvárná, amíg a főbűnös nyugdíjba megy, a többit meg hagyná békében, aligha sikerülne az intézmény erkölcsi szellemét helyreállítania. Török Iván, ha komolyan veszi társadalmi kötelességét, nem lehet türelmes a társadalomnak okozott kárral szemben, ami abból adódik, hogy a lusták, tehetségtelenek és pénzéhes ügyeskedők nem a társadalmi hasznosságuk, nem a munkateljesítményük alapján és arányában részesülnek a társadalmi javakból. És nem lehet türelmes emberek megfélemlítésével, megalázásával, törekvő jószándékuk, munkakedvük letörésével szemben sem. Sajnos drámabeli bukását végül is egy mellékkörülmény okozza (beleszeret titkárnőjébe, aki – véletlenül – helyettesének feleségel), és ez erősen súlytalanítja tragédiáját.

Erdélyi Sándor tehetséges, rokonszenves szándékú drámaíró. Fogyatékos művészi eszközei, írói éretlensége ellenére e szándék igazsága ragadhatta meg a színészeket (elsősorban Sinkovits Imrét), akik a maguk egyéniségével sikeresen gazdagították a szereplők jellemét, és mindent megtettek, hogy élettel, feszültséggel töltsék meg a színpadot. A rendező Babarczy László gondosan kidolgozott minden részletet, minden mozzanatot. Ritka pontossággal összehangolt együttest láthattunk végre a színpadon, és talán ennek köszönhető, hogy egy-egy jelenetben sikerült is a feszültséget kisülésig fokoznia. Sinkovits elegáns öltözékének enyhe kuszaságától a kapkodó rakosgatásig minden lehetőséget fölhasznál, hogy az emberi bukás indoklása érdekében hősének türelmetlenségében a taszító vonásokat hangsúlyozza. Avar István és Balázs Samu nagy jelenete pedig, amelyben az analitika tehetséges, de erkölcstelen vezetője félelmetes logikával kényszeríti ki a maga részét a másik bűnös úton szerzett hasznából, íróilag és színművészetileg egyaránt az előadás csúcspontja.

Goda Gábor A planétás ember című regényének Molnár Gál Péter készítette színpadi változata a Thália Színházban más szempontból érdemel figyelmet. Kazimir Károly harsány, ötletekben gazdag rendezése, a jól kidolgozott, látványos színpadi mozgalmasság a színházi élmény sajátos jellegét igyekszik fölerősíteni. Az átdolgozás

hiánytalanul átmentette Goda Gábor sajátos stílusát, csípős iróniáját, nyelvi humorát, és jól játszható szerepeket adott a színháznak. Azon persze, hogy a cselekmény túlságosan vézna, a társadalmi szatíra túlságosan halk és finom, az ügyes Molnár Gál Péter sem tudott segíteni. A lélektanilag motiválatlan figurákat a színészek a szerepek korlátain belül állítják színpadra. Egy-egy ember- és gondolkodás-típus sajátos képviselői puritán színészi eszközök révén válnak nevetségessé. Emlékezetessé csak Harsányi Gábor pazar alakítása válik közülük. Harsányi félszeg, de kivagyi vidéki suttyója keskeny vállalival, Hitler-bajuszával, örökké zsebredugott kezeivel, alattomos ügyeskedéseivel, vágyaival és visszakozásaival sokáig feledhetetlen alakítás. A legnagyobb és leghálásabb feladat Szabó Gyulának jutott, aki az egyetlen aránylag gazdagon árnyalt jellemet, a planétás embert alakítja. Telivér embert formál, aki szereti és szomjazza az élet minden élvezetét, a bort, szerelmet, sikert, pénzt, közfigyelmet, elismerést. Az élveteg ember figurájának költői mélységeket ad, elhiteti, hogy a világ változása és a balszerencse sodorta nevetségességbe, majd bűnbe a kóklerből engedélyes madárkereskedővé alakult öreg zsiványt. Azon persze, hogy a figura önsajnálata taszítja a mi – már-már megrendülésig mélyülő – szánalmunkat, nem tud segíteni. Az egész előadásban van valami fiatalos jókedv. Kazimirnek sikerült összehangolni a színészek játékkedvét a színpadi fegyelemmel. Harsányi Gábor és Szabó Gyula kiemelkedő alakítása ellenére az előadás fő értéke egyfajta kollektivitás, amely bizonyos sodró erőt ad a jelenetek többségének. A Neruda, az Euripidész bemutató, valamint a Bacchusról szóló iskoladráma előadása után most ismét figyelemreméltó jeleit tapasztalhattuk a Thália Színházban kialakuló sok-mozgásos, összehangolt, komikus helyzetekben robbanékony játékstílusnak.

Sok szó esik mostanában a magyar dráma fokozott támogatásáról. A hírek szerint a Madách Kamaraszínházban csak magyar drámákat fognak játszani. (Az idei két bemutató közül az egyik Alekszej Tolsztoj Rakéta című színműve volt.) Jó lenne, ha ezek a tervek megvalósulnának. De változatlanul vallom: merészebb rendezői képzelet és jobb színészi alakítások nélkül nem remélem a színházi színvonal tölfelé ívelését. Ez persze nyilván összefügg a műsorral és szervezeti kérdésekkel, de alapvetően fontos.

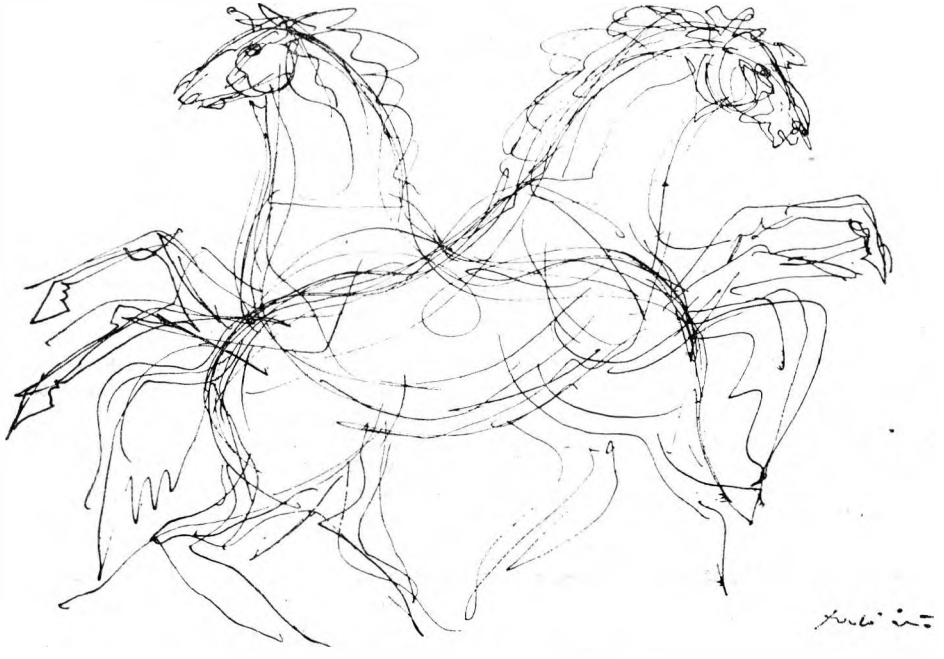

VASVÁRI ISTVÁN

Zsoltárok alkonyatkor

1.

Vörös és kék márványok,
fekete márványok fehér erekkel:
a fény madarainak rebbenése
hajnalodik hűvös és asszony-síma
tapintható hűségetekben: ó, elénk
villanó, felszökkenő oszlopsorok...
Ős-Egyiptom, Babilon, Júdea
derengő folyói, lehajolok habjaitokhoz, felnyújtom kezem fellegetekhez:
mindenütt fény, fény és vidámság:
márványok énekében indul el
a férfi, hogy szerelmes lányok
ruháját megoldja: olajfák és
egek, olajfák és tenger: hallgatok
s hallgatok arcra borulva, kívánásában a közelítő szélnek, mi
felemel fehér kupolákra: mindenütt
a messzeség kéksége, idő kéksége
sebez meg sajgó márványokban,
zaklatott, szűz-tengerekben.

2.

Szerelmesem, zsibbadó ujjaim
fogságba ejték emlőidet
s tűz lett az egész mennybolt;
felgyullottak a hajfürtjeid
s a városok mind lobogni kezdtek:
tüzet szültél ágyékodból, s én
hamvadtam volna parázs-egekkel,
de olaj-jelt írtál homlokomra
s a tűz zengése halványult, kék
lett, s most vénen, csönd-sújtva
üvöltözöm láng után, mi öledből
szállt fel, madarai után a felttűzü napnak, melyek messze,
messze, messze sem szünnek
légző lángodról énekelni.

HÉRA ZOLTÁN

Délen

Tartottál pórázon, falakkal körülfalaztál,
korholtál s vártad a bűnbánó szavakat,
és nézd, zsugori herceg, nézd az i d e g e n f a j ú állatokat!
Ide lebeg hozzánk a rája s ide úszik a kardhal,
árnyékunkon nagy déli madarak árnya húz át.
Elszállnak felettünk, újra jönnek.
Ó mit értek a gyepűn a tüskék s a falon az üvegcserepek!

Hoztad fölém a búrát, dicsértetted a ködöt, s az ónszínű fellegeket.
„Amit itt látsz, csak az van" – működtetted a cenzorodat.
Csonkítás hercege, mit ért a tiltás!
Vertél a földre, vertél iszapba,
dicsértetted a port és a saras havat.
Ó herceg, sápadt, egy szemű Poliphémosz,
mit értek a szigorú szavak?

Nézd, néznek rám piros forradás-szemeikkel a fák,
karjukon, szemükben orchideák.
Nyomtál a földre – hallod, zúg a magasság,
a vízesés fent, a fennsík peremén s a szél itt, a sziklakertben!
Tiltottál, óvtál s valami történt.
Nem hevered ki, egyszemű herceg!

(Kuba)

VÁRKONYI NÁNDOR

KALEIDOSZKOP

Széljegyzetek

VERLAINE

Egy Verlaine-verset az első pillantásra, az első akkordra könnyű felismerni, annyira egyéni hangütésű, zenei fogantatású ez a líra. Ars poeticájában maga nevezte meg legfőbb jellemzőit a zeneiségben és a pátosztól való irtózásban: „de la musique avant toute chose". De egy ars poetica szabályai sohasem rajzolhatják le az egyéni ihlet eleven, lüktető hullámzását, a lélek fodrozódásait. Verlaine költészetének is megvan a maga pszichéje, legmélyén valami igen-igen finom, folyton magát fékező érzelmesség rejlik. Ez a primitív hangú költő voltaképp rafinált művész, kit önkéntelen, de szinte elképesztő önkritika vezet énekének minden modulálásában. Hiszen avval indult, hogy a watteau-i rokokó azúrkék és rózsaszínű, nevető selymek és csipkék leplébe burkolt, sorvasztó mélabúját hangolta át fojtott csengésű versekké. Az ily másodlagos ihlet nem vall élettől telített, kényszerű mondanivalóval birkózó költőre. Csak később tör utat az érzés a maga nevében, egyedül önmagára figyelve, de ekkor is, mintegy szégyenkezve, gyöngéd melódiákba, virágszirmok s a párás ég színeibe öltözteti csupasz hevületét. Majd pedig a szenvedés könnycseppjeiben oldódik kristálytisztaságúvá, s megtalálja az elragadtatás édesen szárnyaló hangjait is. A testi gyönyör énekeiben megőriz valamit a romlott gyermek elcsodálkozásából, erotikája, a maga öntudatlanságával, szinte bántó, több és kevesebb, mint a bűn, de sohasem brutális. A vénuszbarlangtól a Madonnához visszatért, vagy kettejük közt tévelygő, kifinomult és megtört Botticelli rokona Verlaine.

Nagy dioszkurosz-társa a modernségben: Baudelaire úgyszólván ellentétének mondható; emezt stílusa, önkéntelen kifejezésmódja, érzéseinek feszültsége a nyílt formák, a teljesen kimondott igék, önálló dinamikájú szavak, jelzők, telt képek felé vonják, szereti a szép szavak solitaire-szikrázását, a ritmikus kizengéseket. Verlaine lírai pszichéje inkább az „énorme et délicat" Középkoré, mint a szintén roppant, de pompázatos Reneszánszé, ám a „roppant nagyot" is csak ily távolságból szerette. Irtózik a nagy hatástól, az ékesszólástól, s nem fáradtságból vagy a klasszikusok tudatos ökonómiájából eredően, hanem ösztönből, mely a filigrán, az elhaló, a másvilági felé viszi. Dekadens, de nem e szónak közhasználatú, téves értelmében, sem nála, sem Baudelaire-nál nem lehet művészi hanyatlásról beszélni, e jelzővel csupán erkölcsi ingatagságuk illethető, s méginkább – a szó helyes értelmében – a természetes életösztönökkel való szembefordulásuk. Amit művészi szemszögből szokás dekadenciának nevezni: a dekadens líra a modern, az ideáltalan lélek egyik állomása volt, a túlzott köldöknéző énkultusz, a világ közösségéből kiszakított én lírai elemzése. Innen ered támasztalan süllyedezése, hánykolódása jó és rossz, erő és gyengeség között, az énben rejtőző érzelmek ellentétes impulzusai szerint.

Verlaine dekadens lélekalkata természetesen egyúttal stílus is, árnyalt és elemző; sohasem plasztikus, föloldja a nagy színfoltokat, s a többi szimbolistától eltérően, ritkán használ kidolgozott képet (pl. a Balsors lovag, vagy a sír mélyén ringatott bölcső), – inkább csak egy-egy részletbe sűrített hasonlatot vet föl („amour de chèvre": szeretet, mely nem tud repülni, csak szökell, mint a kecske), vagy érzelmi átvitelt (a börtönablakból látott kék ég és faág, mint az elfecsérelt ifjúság ellenképe). A szimbólum inkább affektív szerepű, mint magyarázó vagy ábrázoló, s ezért oly kevéssé plasztikus (a tájon az ősz hegedűi sírnak). Technikája pedig a dekadens, a feloldódó természetek legrokonabb kifejezésmódja: a zene. Kedvelt módszere a következő: egy-egy

felvázolt kép után odavetett rímben, sorban vagy a végső versszakban visszacsapódik az érzelem és megtelíti a képet. Tisztára zenei módszer: nem a ritmikus, lejtő és emelkedő elrendezés, az egyensúlyos tagolás dinamikája bontja ki az érzelem iramát, hanem a modulatív kizengés, mely fokozódik s elhal, nem ütemeket, hanem egész dallamokat ismétel, és legkisebb egysége a strófa.

APOLLINAIRE ÉS AZ ÉRTHETETLEN KÖLTÉSZET

Midőn az első világháború után az izmusok áradata elöntötte az irodalmat, azt hittük, hogy e zűr az egyetemes felfordulás következménye, káosz az irodalomban is, bomlástünet és egyben útkeresés. Tudtuk persze, hogy az új irányzatok és iskolák mind egy-két évtizeddel előbb keletkeztek, ám – úgy véltük – már akkor is egy hanyatlóban levő korszak szüleményeként, s a háború csak forrpontra hevítette erjedésüket, mint a láz a lappangó betegség csíráit; utána csillapodásnak, leülepedésnek kell következnie. A történtek igazolni látszottak ezt a hitet, a kubizmus, dadaizmus, szimultanizmus, konstruktivizmus, aktivizmus és a többi teoréma-bábálta irodalmi válfaj mintegy varázsszóra eltűnt, a költészet tisztább, konkrétebb formák felé fordult, csupán a szürrealizmus és az expresszionizmus tartották magukat, nyilván, mert a valóság eleven anyagából ragadtak fel valamit, ami csak az ő eszközeikkel volt kifejezhető. Ezért dolgozhattak program nélkül, míg a többi izmusnál előbb született meg az elmélet, mint a mű. Fennmaradásuk bizonyítja, hogy történelmi erők működnek az irodalom által is, s arról tanúskodnak, hogy a kor még nem számolt le önmagával. Ahogy a második világháború az elsőnek hatványozott és rutinosabb folytatása volt, ugyanúgy hatványozott erővel és begyakoroltan keltek életre az irodalomban az elcsitultnak látszott impulzusok, javarészt a szürrealizmus és az expresszionizmus nevei alá foglalva, minthogy kalapjaik alatt minden kötetlen megnyilatkozás elfér. Igaz, hogy az ősöreg egzisztencializmus váratlanul kitört koporsójából és eget kért, de úgy tetszik, valódi életképesség híján máris visszatérőben van megérdemelt sírja felé, s nyomában a strukturalizmus iparkodik teret hódítani. Nem kétséges, még mindig átmeneti korban élünk, melyben a bomlás és a kibontakozás elemei keverednek kibogozhatatlan kuszasággá.

Ennek az átmeneti korszaknak elején és élén áll Guillaume Apollinaire neve, s a halála óta eltelt fél évszázad csak megerősítette irodalomtörténeti pozícióját. (Ehhez mínálunk Kassáké hasonló.) Származására nézve lengyel volt, eredeti neve Kostrowiczki, 1880-ban született Rómában, de Párizsban élt, ez lett a hazája. Mint francia katona harcolt, 1916-ban rokkantan tért vissza, s két évre rá meghalt, tehát meg sem érte a káoszt. Ő volt az első „érthetetlen" költő, mármint szántszándékkal, programszerűen az. Mert mint mindenkinek, neki is voltak elődei. Blake érthetetlensége azonban a vizionáriusé, látomás-világban élt, az utcán a Szentlélekkel találkozott s tisztelettel kalapot emelt előtte; amellett őrült volt, s az az ihlet háborgatta, amely a mítoszok ősköltőit. Shelley egy éterikus Miltonnak mondható, míg emennél Jézus Krisztus harcikocsin robogva vezényli angyalseregeit az ördöghadak ellen, önála átszellemült világtájak és szimbólumok zengik az orgonáló verseket határtalan és viharos egek távlatai alatt. Browning olyasféleképp érthetetlen, mint Ady volt: saját nyelve van, de még tömörebb és kihagyásos, a mitológiát pedig groteszk ötletek helyettesítik nála. A franciáknál Mallarmé már egy emberöltővel Apollinaire előtt megteremtette a poésie pure-t, a tiszta költészetet, ám igazi franciához illően matematikai modorban: költeményei olyanok, mint egy algebrai képlet, a szavak bennük mint a betűjegyek, s az olvasónak kell kitalálnia, hogy a szerző mily értéket, jelentést tulajdonít nekik; azaz, hogy úgy mondjam, ultraszimbolista volt. De remete-magányban írt, minden közlésvágytól szűzen, s ha Huysmans különc-korában fel nem hívja rá a figyelmet, mint különcöknek való különcköltőre, talán haláláig ismeretlen marad. Verseit így is csak negyvenöt éves korában adta ki negyven fényképezett példányban.

Apollinaire azonban teljes fegyverzettel lépett porondra, a nagy francia formabontó festők, Picasso, Derain, Braque nyomában indult, hevesen hirdetve igazukat.

Elvben kubista programot adott, de tiszta és eleven költői ihlet dolgozott benne, s kötetlen, gazdag képzetkapcsolásai sugalmazó erejükkel hatnak. Lénye mélyén a szimbolistákkal rokon, sőt lírai gyökerei Heinéig, Whitmanig nyúlnak vissza. Formai különcködésein átüt az érzések emberi igazsága és a képzelet keresetlen, spontán csapongása. Többek közt ún. kalligrammákat is írt, azaz képformában rajzolt verseket, ami a bizánci hanyatló költészet találmánya volt, s amit a Barokk felújított. Az esőről írt versét például hulló esőszálak alakjában szedette ki, másik verse galambot és szökőkutat ábrázol. Sok utánzója volt, ami eredeti és nagy tehetség jele, s bizonyos, hogy költészete eleven lesz akkor is, midőn az elméleti programok, amikre maga és nemzedéktársai felesküdtek, már rég elmerültek a feledésben.

ALBERT CAMUS NAPLÓI

Mindössze negyvenhét évet élt, keveset írt, mégis korunk legjelentősebb szellemeinek sorában áll. A magyar olvasók főként a *Pestis* révén ismerik, amely – mint J. M. Cohen írja – „többet mond el a [náci] megszállás légköréről, mint egy tucat dokumentált vizsgálódás". Szerintem ennél fontosabb és Camus-re jellemzőbb, hogy a szolidaritás nagy emberi értékét emeli ki benne. Regényén kívül két esszékötetet adott ki, mélyreható tanulmányokat a forradalmár lélekalkatról és az egzisztencialista magatartásról („Sziszüphosz míthosza", 1942, „A lázadó", 1952), és meggyőződéséhez híven tevékeny részt vett a francia ellenállásban. Mindezek elismeréséül 1957-ben megkapta a Nobel-díjat.

Életszemlélete az erőszak és a kiábrándulás tapasztalásából sarjad. Nem szűnik hangoztatni az élet abszurd voltát, s vele szembe a lázadás, a szolidaritás és a humánum értékeit állítja gyakorlati megoldásul. Ám ez a gyakorlat valójában nem megoldás, hanem kompromisszum: az élet abszurditása változatlanul fennmarad, sőt az egyén számára megsúlyosbodik: a szemléletet és a magatartást közös nevezőre hozni nem lehet. A problémával naplójában igyekezett megbirkózni, s ezek a halála után kiadott füzetek Camus eszme- és lelkivilágának olyan tájaira vezetnek, amelyekről könyvei édeskeveset árulnak el. A meglepetés avval kezdődik, hogy úgyszólván ki rekeszti belőlük a valóságot, még magánéletéről sem mond el semmit. Így például életének és a világtörténelemnek legmozgalmasabb szakaszában, az 1942–1951. években írt feljegyzései során egy szóval sem említi a világháborút, a maga részvételét az ellenállásban, házasságát, gyermekeit, súlyos betegségét s számára nagyjelentőségű tartózkodását Le Chambonban.

Ehelyett ilyen fejtegetésekre bukkanunk: „Az az abszurdig eljutott ember, aki megpróbál következetesen élni, el nem háríthatóan fölfedezi, hogy nincs nehezebb dolog a világon, mint folyton tudatosan cselekedni." A körülmények majd mindig szembeszegülnek evvel. Az kellene, hogy egy olyan világban, ahol a szétszóródottság a szabály, igazlátóként [clairvoyant] éljen az ember. Ezt a feladatot azonban a gondolkodás segítségével elvégezni nem lehet: „A legnagyobb megtakarítás – írja –, ami a gondolkodás birodalmában megvalósítható, abban áll, hogy elfogadjuk a világ meg nem érthető voltát, és az emberekkel törődünk." Ezt teszi tehát írói munkájának, a művészi alkotásnak tárgyává és céljává: „Művem értelme: Oly sok ember él híjával a kegyelemnek [grâce]! De hogyan élhetünk kegyelem nélkül? Bele kell törődnünk és azt tennünk, amit a kereszténység sohasem tett meg: az elkárhozottak ügye mellé állnunk." Humanizmusa lázítja föl a keresztények ellen, „akik a kegyelmet maguknak tartják meg, s az irgalmasságot nekünk hagyják."

Mit ért kegyelmen, nem tudható; semmiképp sem az isteni kegyelmet, mert hiszen a vádolt keresztények szerint épp ez szünteti meg az élet abszurditását és a világ érthetetlenségét. Gondolataiból nem következtethetünk másra, mint hogy azok élnek a kegyelem állapotában, akiket a sors megkímélt az abszurditás és az érthetetlenség tudatától. A többi – a többség – azonban irgalomra szorul. Ezeknek kötelezte el magát Camus, s ezért lett nála az írás több költészetnél és alkotásnál: tevékeny magatartás, cselekedet. Ezért írhatta naplójában: „Az elkötelezett emberek kedveseb-

bek nekem, mint az elkötelezett irodalom. Bátorság az életben, tehetség a műben: ez nem is olyan rossz dolog." Ilymódon vált Camus testestől-lelkestől elkötelezett íróvá, s a világ érthetetlensége és az emberi egzisztencia abszurditása munkájának hajtó erejévé, lendítő kerekévé: „Nem azt kellett volna írnom: Ha a világ érthető volna, nem lenne művészet, – hanem ezt: Ha a világ érthetőnek látszana szememben, nem írnék."

Az írás azonban nem egyéb, mint vállalkozás az emberi egzisztencia megmentésére, s ez a feladata fölemészt minden figyelmet, kiemel a „szétszóródottságból", aszkétikus fegyelemre kényszerít. Ezért rekeszti ki naplójából a körötte zajló valóságot, ezért szorítkozik a döntő probléma leglényegére, fogalmaz központosítva, takarékosan és hidegen. S különös: azt kívánná, hogy az életet is ily szerzetesi fegyelem szabályzatának vessük alá: „A művész balsorsa, hogy nem szerzetes egészen és nem laikus egészen, – mind a kétféle kísértést át kell élnie." Ám ha sikerül is a kísértést leküzdenie s az irgalmat tevékenyen gyakorolnia, el nem kerülhetően eléje mered az emberélet legfőbb végzete: a halál. A halál volt Camus szemében a megtestesült abszurditás. „Csak egy szabadság van – olvassuk naplójában –, tisztába jönni a halállal. Utána minden lehetséges." Hogy maga tisztába jött-e vele, elfogadta-e, nem mondja el, de a naplójában vívott gondolati harc efelé halad.

Furcsa, hűvös, elvont, mégis izgalmas írás ez, sűrített, mint valamely párlat, mondatai rövidek, pontosak, lezártak. Mégis átjárja az az érzés, amelyről egyik legrövidebb megjegyzésében vall: „December. E szív tele könnyel és éjszakával."

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

A QUARTIER LATIN*

AZ EMBEREVŐ DANDY

– Csakugyan nagyon finom az a bélszín szelet. Olyan, mint a kisgyerek-agyvelő – szól a kékeszöldre festett hajú, fekete frakkos, művész-nyakkendős, magas homlokú, előrebiggyedő ajkú, kissé hegyes orrú vendég, a hangja kurtán metsző. Andler, a derék elszászi vendéglős, ijedtében majd elejti a bajor sörtől habzó korsót, de Baudelaire barátait nem izgatja a dicsekedve mondott kijelentés. Ők megszokták ezeket a különcködéseket. Nekik már azt is mondta a költő, hogy emberhúst evett. Egyszer meg hirtelen odafordult hozzájuk és így kezdte mondókáját:

– Abban az évben, amikor megöltem szegény apámat...

Amikor először találkozott Vallèsszel, így kezdte a társalgást:

– Uram, amikor rühes voltam...

De a forradalmár hírlapíró nem riadt vissza, hanem az ő józan auvergne-i paraszt eszével megjegyezte:

– No és már meggyógyult?

Az „emberevő dandy" 1821-ben az Andler söröző utcájában, a rue Hautefeuille 13. sz. a. egy „régi sarkon kiugró tornyocskával ékes házban" (Gautier) született; s majdnem egész gyermek- és kamaszkora a Diáknegyedben zajlott le. Hatéves korában meghalt az apja, s a harminchárom éves özvegy előbb a rue Saint-André-des-Arts-ba, majd a place Saint-André-des-Arts-ra költözött. Néhány lyoni év után, ahova mostohaapja, Aupick alezredes kinevezése miatt mentek, megint visszatértek a fővárosba, s a fiú a Nagy Lajos líceumba került. Innen kicsapták, mert az egyik osztálytársa valamilyen cédulát csúsztatott a kezébe, s a tanár felszólítására, hogy adja át, inkább összetépte... és lenyelte, mint holmi dörzsölt kém. Anyja erre beadta egy rue de l'Estrapade-i magánintézetbe, s itt érettségizett.

Huszonegy éves korában, szintén a Diáknegyedben, a Panthéon Színházban figyelt fel egy színes bőrű lányra, a mulatt Jeanne Duvalra, kivel életre szóló gyötrelmes, viharos szerelem kötötte össze. Két év múlva kezdődött a dandyzmus, ez a szépelgő lázadás a társadalom, de elsősorban a mostohaapa ellen, aki egyre feljebb hágott a katonai létrán: tábornok, majd Párizs térparancsnoka lett. Elképzelhető, milyen megrökönyödéssel szemlélte bohém mostohafiának botrányos életét.

Baudelaire 1844-ben óriási összeget kap az atyai örökségből: vagy százezer frankot (körülbelül kétmillió forint), de a Pimodan Palota lakójának ez sem sok: a drága bútorok, az állandó vendégeskedés, a hasis, az ópium, az ital, a nő sokba kerül. Szerencséjére (vagy szerencsétlenségére) a Szent Lajos szigeti palota földszintjén egy uzsorás lakik, aki szívesen ad kölcsön – persze váltók ellenében. Az ugratást és különcködést kedvelő költő, aki képes beállítani egy patikushoz és megkérni a megrökönyödött gyógyszerészt: „Uram, legyen szíves, adjon egy beöntést!", az Houssayefféle *L'Artiste* és a lázadó bohémek *Corsaire-Satan* című folyóiratának a munkatársa, pár év alatt elveri az örökséget, úgyhogy gondnokság alá helyezik. Élete ettől kezdve örökös pénztelenségben, előlegekért való könyörgésekben, segélykunyerálásban telik el. S mivel a végrehajtók üldözik, egyre-másra szedi a sátorfáját. A Szent Lajos szigeti „mesterséges mennyország" után még sokszor feltűnik a Diáknegyedben, ahol időközben apja a Katonai Műszaki Főiskola parancsnoka lett. 1854-ben egy darabig a Szajna utcában lakik, a Marokkó Szállóban. Ez év márciusában és áprilisában egy hónap alatt hat hotelben bérel szobát. Hogy megszabaduljon a hitelezőktől, hordárt

* *Részletek a szerző hasonló című készülő könyvéből.*

hív, targoncára rakatja betyárbútorát és elindul új lakást keresni. Nemcsoda, ha a *Meztelen szívem*-ben, ezekben a villám-vallomásokban, amelyek valószínűleg az ötvenes években születtek, ilyesmit olvashatunk:

„Dicsőíteni a csavargást, és azt, amit cigányéletnek nevezhetni. A zsúfolt élmények zenében kifejeződő kultuszát. Utalni itt Lisztre."*

1863-ban, amikor a Közoktatásügyi Minisztérium megtagadja tőle a segélyt, amelyet „kizárólag művészi célzatú kirándulásra" kér, felháborodottan válaszol a minisztternek:

„Ha Excellenciás Uram elutasítása vagy két héttel korábban jött volna, jótettnek tekinthettem volna, mert sok gondtól kímélt volna meg. Szeretném, ha itt kifejezett panaszom felnyitná a szemét a közigazgatás barbár aktatologatásaira..."

Ha már minden kötél szakad, az anyjának ír, aki tíz, húsz vagy harminc frankot küld. Sokszor ágyban marad, mert nincs mit felvennie, vagy nem tud befűteni. Ha meg kimegy, a vén Párizs sikátorait rója, hallgatja a részegek motyogását, a kéjnők kacarászását, be-benéz a borgőzös lebújokba. Ha valamivel több pénze van, leül a *Tabourey* nevű irodalmi kávéházba, az Odéon mellett, felakasztja kürtőkalapját a festőnövendékek széles karimájú nemez kalapjai mellé; vagy elmegy Murgerékhez, a *Momus* kávéházba, s ha kap egy kis jogdíjat, vagy segélyt a sokat szidott Minisztériumtól (ezt azonban sohasem verseiért, hanem Poe-fordításaiért adják!) meghívja cimboráit. Schanne-t például, akinek egy adag enyhén löttyedt, ínycsiklandozóan illatozó brie-i sajtot és két üveg bordeaux-i bort rendelt. Murger muzsikus barátja kissé csodálkozik – bár Baudelaire-től már semmi sem lepi meg – és megkérdezi, miféle menü ez?

– Azt képzelem, hogy egy kitűnő ebéd utolsó felvonásához érkeztem, s minden olyan jó volt, mint a sajt, meg ez a finom bor...

Nem titkolja, hogy szereti a bort, de csak mint művész, és sohasem rúg be. A Pimodan palotai kábítószeres „mesterséges mennyország" sem volt komoly. Sohasem volt a szesz vagy a kábítószer rabja. Mindez csak felszín, külsőség, tüntetés. Csavargása és kóbor élete, különcködése és dandyzmusa ellenére kitartó akarattal dolgozó, roppant műgonddal alkotó életet élt. Ezt a szorgalmat, ezt a művészetteremtő megátalkodottságot semmilyen sértés, balszerencse vagy betegség sem tudta elpusztítani. Igaz, hogy 1845-ben öngyilkosságot kísérelt meg egy késsel: egy kis vendéglőben, Jeanne társaságában (már megírta végrendeletét, s mindenét – de mi volt ez? – a színes színésznőre hagyta). A mellébe szúrt kés csak kis sebet ejtett, de az eszméletét azért elvesztette, s később az őrszobán meg kellett hallgatnia a rendőrtiszt erkölcsi prédikációját, aki... nem a költő életét féltette, hanem a lakónegyed jóhírét! Noha később is gondolt egyszer-kétszer öngyilkosságra, bármennyire üldözte is a sors, nem adta fel a küzdelmet. A *Romlás virágai* poétájának, akit Rimbaud így üdvözölt: „Az első látnok, a költők királya, igazi isten", akiről Aragon azt állította, hogy „minden idők egyik legnagyobb költője", s akit Ady a „líra egyik legbüszkébb, bujkálóan is legtisztább fejedelmének", meg „szenvedő, gyászos ősünknek" mondott – nos a *Fleurs du Mal*, a 19. század legnevezetesebb, legnagyobb hatású, ma és még századok múlva is tündöklő verskötete, az adósságokkal küszködő költőnek 1857-ben 250 frankot hozott (1300 példányban adták ki, s három frankért árulták darabját). Június 25-én jelent meg és a július 5-i *Figaro* már kimondta az ítéletet: „szörnyűség". A francia igazságszolgáltatás lassú gépezete szokatlan sebességgel lendült meg: már július 16-án elkobozták a kötetet, a szerzőt pénzbírsággal sújtották, kiadója pedig tönkrement. A negyvenhat éves költő arca ekkor már csupa ránc, a haja ősz. Valósággal aggastyán.

Az azonban, akit Maeterlinck „nemzedékünk szellemi apjának" nevez, nem hódol be. Nem köt kompromisszumot. A legnagyobb méltósággal tűr és szenved. Képes ölre menni egy vesszőért. S ezt nem képletesen értem: amikor az előkelő *Revue des Deux Mondes* szerkesztője elküldi neki cikke kefelevonatát, amelyből már többször kihúzott egy vesszőt, a költő végső felháborodásában ezt írja neki:

* *Rónay György ford.*

„Tudja meg, hogy én egy hétig töprengtem, kell-e ez a vessző"

Visszautasítja a szalonéletet, lemond a becsületrendről, az Akadémiáról, megmarad dandynek, vagyis fagyos előkelőséggel szenvedő hősnek, aki minden körülmények közt megőrzi a közöny látszatát és a nyomorban is cilindert visel. Közben reménytelen álmokat kerget: szeretné megkapni az Odéon igazgatását, színdarabokat akar írni, de eggyel sem készül el soha...

1866-ban Brüsszelben tart alig látogatott előadásokat. Már nagyon beteg. Terpentinnel átitatott kendőbe burkolt fejjel jár, a járókelők nagy megrökönyödésére. Városról városra vándorol az utált Belgiumban, s Namurban éri utol a gutaütés és az afázia. Már csak káromkodni tud: „a 'tenfáját!". Hazaviszik. Párizsban egy magánklinikán hal meg, 1867. augusztus 31-én, 11 órakor.

1936-ban a Baudalaire Barátai nevű társaság kérte, hogy állítsanak neki mellszobrot a Luxembourg-kertben. A hatóságok elutasították: pillanatnyilag nincs hely. A társaság nem adta fel a harcot: rengeteg kérvény, levelezés, akta után a második világháború elején végre felállították a szobrot, de a hadviselés miatt sohasem került sor a leleplezésre.

Nagyon sok szobor van a szép kertben. Van szobra Delacroix-nak, Verlaine-nek, Massenet-nek, Sainte-Beuve-nek, Herediának, Watteau-nak, Ségur grófnőnek, Flaubert-nek, Stendhalnak, George Sandnak, Leconte de Lisle-nek, Banville-nak, Murgernek, nem beszélve a kevésbé ismert művészekről és a francia királynőkről. De olyan, amelyiket sosem avattak fel csak egy van: a Baudelaire-é...

EGY JAVÍTHATATLAN BOHÉM

Falusi köpenybe burkolt alak baktat görnyedten Szent Mihály útján. Sálja hátul két oldalt lelóg a vállán. Hatalmas nemez kalapja félig eltakarja az arcát, nem látszik félelmetes tar koponyája, roppant magas, már-már ijesztő homloka. Be-benéz egy kávéházba, egy korcsmába, s bár már teljesen hatalmába kerítette a szeszgőz, még mindig iszik. Olykor egy utcai vizeldébe tér, ott mos kezet, s kijövet újságpapírral törli le homlokát. Aztán hazamegy a rue Royer Collard-i garniba és ilyen sorokat ír:

síkos úttest, repedt aszfalt, mocskos csatornák,
íme ez az utam – és célom a mennyország.*

Ha Verlaine nem élt volna valójában, mint képzeletbeli figura, csak egy Dosztojevszkij zavaros, de lángeszű fejéből pattanhatott volna ki. „Kétéltűbb" költőt még nem szült a föld! Megjátszotta a cinikust, pedig gyengéd volt. Elment a bohémélet legszélsőségesebb, legpolgárriasztóbb kihívásáig: „züllött bohème volt és sohasem javult meg", írta róla megvetően a maradi Haraszti, de lelke mélyén vezeklő nyárspolgár maradt, csupa lelkiismeretfurdalás és szelíd megbánás. A háború, az ostrom, a Kommün alatt legjobban attól rettegett, hogy elveszti kisfizetésű állását a Városházán. Gyenge és indulatos, dorbézoló kujon és meghunyászkodó papucshős, Szűz Máriához fohászkodó pornográf poéta, modern Villon, Baudelaire testvére, Apollinaire előde. A Kommün sajtófőnöke, királypárti poétaként jött ki a belga börtönből, ahova azért zárták, mert Brüsszelben megsebesítette a 19. század legzseniálisabb suhancát – hogy Babits kerek-perec kifejezésével éljek –, azt a Rimbaud-t, aki megmentette a Mathilde-dal kötött házasság poklából, de újabb, még szörnyűbb infernóba taszította. Minden eszmét szolgált, de el is árulta mindet – csak egyhez maradt hű, a vershez, a muzsikás sorok „elomló súlytalanságához", a lírába táplált watteau-i színek zenéjéhez. A finom, érzékeny, sejtelmes, fátyolos, de ugyanakkor zaklatott, idegdúlt, modernül tépett, dekadens (az ő szava!), elátkozott (ez is!) költő kettős lelkületét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy egy átlumpolt éjszaka után képes volt beállítani egy üresen kongó kis templomba a Diáknegyedben:

* *Kálnoky László ford.*

– Hé, plébános úr! Gyerünk, gyónni akarok.

Erre előbotorkált egy vén templomszolga, aki persze ki akarta penderíteni a gyors gyónhatnékjában kiabálva követelőző sápadt és rongyos lumpot:

– Nahát, képes lennél hagyni meghalni gyónatlanul! Hát ez még szörnyűbb, mint kilencvenháromban (a költő 1793-ra célzott. – B. L. E.) De én ki akarok békülni az Úrjézussal, a kutya úristenit!

A századvégi bohémkirályba ifjúkorában beleszeretett egy szép magyar nő, de a későbbi *Szerelmes vigasságok* költője nem viszonozta szerelmét, úgyhogy a nő Dél-Amerikába utazott és belehalt bánatába. Mathilde-hoz, a feleségéhez, aki otthagyta, jobb volt: neki adta a huszonhétezer frankot, amit elhunyt édesanyja szalmazsákjában talált. Micsoda gesztus! Az éhenkórász roncs, aki öt frankos honoráriumokból tengeti beteg életét, lemond erről a vagyonról, amelyből vígan megélhetne holta napjáig! Ő, aki *Válogatott versek* című kötetét két kiadónak is eladja egyszerre; ő, aki egy ízben azzal tért vissza az *Art et Critique* („Művészet és Bírálat") című lap szerkesztőségébe, hogy hamis a tiszteletdíj fejében kapott tíz frankos.

– Akkor adja vissza, kicserélem – mondta neki a szerkesztőségi titkár.

– Jaj, ne is beszéljen róla! Nagy nehezen elsütöttem . . .

Egyébként neki is volt „titkára", mégpedig a hírhedt Bibi la Purée, vagyis Ágról-szakadt Bibi, kit Eugénie Krantzhoz, utolsó kedveséhez küldözgetett, de a nő látni sem bírta; elég volt, ha beállított hozzá, máris dühbe gurult.

A költő egyszer az Eugénie-vel való veszekedésnek vaktában kilőtt pisztolygolyóval vetett véget (nem hiába volt egy metzi katonatiszt fia). Szerencsére emberéletben nem esett kár, ahogy a lapok szokták írni, s ebből a lövésből neki sem lett olyan baja, mint amikor 1873-ban ő lőtt Rimbaud-ra. Csak a Panthéon téri rendőrkapitányságra vitték, honnan igazoltatás után egyik kiadója könnyű szerrel kiszabadította.

Verlaine, az „isteni faun", kiről Ady így írt: „önbűnös lelke mindazok helyett sír, kiket elnyomorított egy hitvány, hazug és hóhér társadalom", a vén rue de la Huchette-ben lévő koszos étkezdében négy garasos húst és két garasos főzeléket evett – ha tellett rá. Még ha néhanapján nagyobb tiszteletdíjat kapott, az sem tartott sokáig, mert gyermekded szelídséggel hagyta, hogy bohém cimborái pimaszul kifosszák. Az utolsó *sou*-t is kicsalták az ittas poétától, aztán papírcsákót nyomtak a kobakjára, s Boulanger generálist dicsőítő dalokat óbégatva körültáncolták. A költő a közönséges Eugénie karjai közt vergődve arra gondolt, hogy színpadi sikerekkel, esetleg holmi operettel „szanálja" magát. Ebből csak egy kis prózai egyfelvonásos lett, amit 1894-ben a *Procope* kávéházban adtak elő.

A rue de l'Ancienne-Comédie 13. alatt lévő *café* az első párizsi kávéház és a világ egyik legrégibb ilyen intézménye volt. Ez az első kávéház egyúttal irodalmi kávéház is volt. 1689-ben, pontosan száz évvel a nagy forradalom előtt, alapította Francesco Procopio dei Cotelli, egy palermói nemesúr. A kávét Szolimán Aga, a török nagykövet hozta be Párizsba, hol rögvest óriási sikert aratott. A *Procope*-ban két és fél garasért árulták a mesés arómájú italt. Minthogy a hölgyeknek akkor még tilos volt bemenniük, az előkelő dámák hintaja megállt a szűk utcán és inasuk hozta nekik a gőzölgő italt. Mivel a szomszédban játszott a Nemzeti Színház, a szerzők és színészek itt tanyáztak. A kávéház vette át a hajdani csapszék, a villoni taverna szerepét. Az értelmiség találkozóhelye lett, itt röppentek fel a legfrissebb hírek és pletykák, amelyek korábban a borbélyüzletekből terjedtek el.

A *Procope* „dicsőségtábláján" nagy nevek szerepelnek: d'Alambert és Diderot itt „eszelte" ki az Enciklopédia ötletét: Voltaire itt szürcsölte napi tizennyolc feketéjét (el is vesztette álmát . . .); itt tréfálkozott Talleyrand; itt vitatkozott Hébert meg Robespierre; itt tűnt fel olykor Danton díjbirkózó termete; itt álmodozott az ifjú Bonaparte, 1792-ben itt adták ki a Tuilériák megtámadásának jelszavát, ami a köztársaság kikiáltásához vezetett.

A 19. században is fennen ragyogott a *Procope* csillaga: ide járt Musset, George Sand, Barbey d'Aurevilly, Villiers de l'Isle-Adam, Vallès és Gambetta, majd Teilhade, Coppée és France.

Két évvel a *Procope*-ban előadott *Madame Aubin* után (ez volt Verlaine darabjának a címe), a költő a Descartes utca 37. sz. a. teljes elhagyatottságban hunyt el, 1896. január 8-án. 10-én temették a Saint-Étienne-du-Mont templomból. A kíváncsiak a gyászmenetben ott láthatták Coppée-t, Barrèst és Mallarmét. A bősz Eugénie még itt is botrányt csapott: nem akarta beengedni a templomba vetélytársnőjét, a hozzá hasonlóan közönséges Philomène-t. (Kettejükhöz írta a költő két erotikus kötetének – *Dalok őneki*, 1891; és *Ódák az ő tiszteletére*, 1893 – pajzán verseit, amelyek közül néhányat Babits fordított magyarra.) „Tisztességes temetés volt – írja Carco –. Bár a szerény koporsó, mely a ‚Szegény Lélian' földi maradványait a Batignolles-kriptába szállította, ötödosztályú volt, a negyed egyszerű emberei mégis azt mondogatták, hogy – rémséges életében először – ez a részeges most kellő pompával, méltósággal és komolysággal viselkedett." S végre megpihenhetett a *Nagy fekete éj*-ben, amelyért már 1873-ban esedezett:

Nagy fekete éj
száll szívemre lágyan
aludj, minden kéj
aludj minden vágyam!*

BOHÉMEK ÉS TENGERÉSZEK

A porosz–francia háború után egy esetlen, csontos képű, nagy orrú breton poéta érkezett Párizsba. Édouard-Joachim Corbière-nek hívták, de prózai keresztnevét, a regényes Tristannal cserélte fel. Egy hajóskapitány tüdőbajos fia volt, és már megjárta Itáliát, ahol Nápolyban koldusnak öltözve kóborolt. A francia fővárosban azután fejest ugrott a bohéméletbe. Eljárt a kávéházakba, és a vendéglőkbe, s buzgó éjszakázásba kezdve gyorsan és biztosan tönkretette egészségét. Rozoga padlásszobákban lakott, faládán hált, s csak este kelt fel. Saját költségére adta ki egyetlen kötetét: *les Amours jaunes* („Kényszerű szerelmek"). Harminc évesen halt meg, miután édesanyja hazavitte Morlaix városába, az óceánba ékelt, szeles és esős Finistère megyébe, a világ végére *(Finis terrae – „a föld vége")*.

Corbière-t életében csak mint bohémet ismerték. Kora nem értette és nem érthette. Mint költőt Verlaine fedezte fel, amikor felvette a 19. század legnevezetesebb antológiájába, az *Elátkozott költők*-be, Rimbaud, Mallarmé, Laforgue mellé. Breton a szürrealizmus elődei közt említi, mert féktelenül ömlő hasonlatai a szabad képzettársítást idézik. A kor ízlését kihívta és megbotránkoztatta torz képeivel. „Szikratolvaj"-nak, „üstökös-fésülőnek", „tücsök-patkolónak" mondta magát a filiszterek rémületére, akiket „buta csordának" nevezett. Egyetlen kötetét egy bizonyos Marcellenek ajánlotta, kinek „kényszerű" szerelmét meg kellett osztania egyik barátjával. Merész volt, mint egy breton tengerész, sőt különc: a maradi bretonok közt püspöksüvegben sétafikált, amit olykor fegyencsipkával cserélt fel. Az 1870-es háború alatt egyszer ócska karabélyokat, pisztolyokat, mordályokat rakott az ablakába, s mialatt a jámbor hívők a közeli templomban ájtatosan énekeltek, irtózatos tüzet nyitott: a bretonok azt hitték, itt a világ vége. Paródiát írt a matrózok tragikus sorsát festő híres Hugo-versre, az *Oceano-nox*-ra. Versében a tenger viharos hullámát a részeg örömlány párzó kéjben dagadó hasához hasonlította.

Azt hiszem, egész csinos kis disszertációt lehetne kerekíteni a tenger témája köré, tán azzal a címmel, hogy aszongya: *Bohémek és tengerészek*. Jean Richepin, aki szintén az 1870-es háború után tűnt fel a Diáknegyedben, miután lemondott a tanári pályáról (az École Normale Supérieure növendéke volt), és belekóstolt a katonáskodásba meg az újságírásba, egy ideig valóban tengerész, sőt rakodómunkás volt. A hetvenes években a diákok megcsodálhatták a *Quartier*-ban deltás vállát, s karpereces bal csuklóját. Híres *Koldusdal* című, argóban írt, villoni ihletésű, vad vérmérsékletű, mindent káromló kötetéért egy hónapot ült a Szent Pelágia börtönben.

* *Babits Mihály ford.*

De a „frakkos csavargó" csakhamar megtért: a dámák dédelgetettjévé vált. Beválasztották az Akadémiába, kasszasikereket írt (például az 1897-es *A tekergő*-t). Világhírű „díszcsavargó" lett, s előadásokat tartott. Nálunk is fellépett a Lipótvárosi Kaszinóban. Corbière, az igazi, a hű bohém, harmincévesen pusztult el. Richepin, akit nálunk Babits, Kosztolányi és Radnóti kultivált, messze átívelt a századfordulón és egészen 1926-ig élt. Mint babérkoszorús bohém-pátriárka halt meg, hetvenhét éves korában.

Richepin legjobb pajtása, Raoul Ponchon volt. Ezt a kövér, zömök, nagyhajú, szakállas, mogorva modorú, örökösen pipázó poétát a Duna partján nem ismerik. Azt hiszem, a régi Világirodalmi Lexikon őt „intézte el" a legsommásabban: *„Ponchon,* Raoul. Francia költő (* 1848-ban)." Ennyi áll benne arról, aki a legbohémebb bohém-költő volt. És a legtermékenyebb: körülbelül százötvenezer sort írt, mint Hugo, mégpedig ódákat, sirámokat, de leginkább bordalokat. Írt egy *Éljen a víz* című is, persze csak tréfából, mert a dalocska szerint a költő csak holtan hajlandó vizet fogyasztani:

Hát hallja szavamat az Úr:
Megesküszöm a lavoromra,
Vizet iszom, halott koromba'
Ha az eső síromra hull.*

Rimes krónikái hű tükrei a kornak, és a diáknegyedi meg montmartre-i bohéméletnek. Legismertebb kötete a *Múzsa a korcsmában* című. Mint igazi bohém, a piktorságba is belekóstolt, és 1891-ben a *Szőr és Toll* nevű festő-csoport égisze alatt állította ki képeit. Az egyiknek ez volt a címe: *A Jóisten újratesti a világot, de ezúttal derűs színekkel.*

Értette a dürgést és a tréfát: mikor egyik szállodatulajdonosa kitette a szűrét, Ponchon az éjszakai Párizsban bolyongva összegyűjtött egy egész éhes kutyafalkát, majd egyenként beeresztette az ebeket a hotel bárjába. Nem nagyon törődött semmivel csak a rímfaragással. Kora minden kisebb-nagyobb eseményét megverselte, a búr háborút, az orosz–francia szövetséget, a Gioconda ellopását, úgyhogy, ha csak az ő kötetei maradtak volna ránk, akkor is elég hű képet kapnánk fél évszázad krónikájáról – igaz viszont, hogy ehhez a lapokat is át kéne böngésznünk, mert verseinek java kötetben sohasem jelent meg. Nem törődött ő ilyesmivel. Le se köpte a dicsőséget. 1920-ban mégis beválasztották a Goncourt Akadémiába. Ekkortájt a rue Cujas egyik szállójában lakott és délutánonként ott ült a számunkra Ady révén kedves Cluny kávéházban. (Érdekes, hogy ebédelni meg a rue Racine-i olcsó Chartier-féle vendéglőbe járt, ugyanoda, ahova Ady.) Nem vette le hatalmas nemezkalapját. Csokornyakkendőjéről, kecskeszakálláról sokan felismerték, de zavarni nem merték, tudták, hogy mindig zsémbes és szereti a magányt. Újságjába temetkezve iddogált. Sokat üldögélt a Luxembourg-kertben, ahol a kertészmesterek előadásait hallgatta. Ő még Richepinnél is tovább élt: nyolcvankilenc éves korában hunyt el 1937-ben a Szent József kórházban. És ez az örökké pénztelen, máról holnapra élő bohém, úgy halt meg, mint egy nyárspolgár: mikor halálos betegen befeküdt az ispotályba, előbb leadta a pénztárnál a temetésére megtakarított összeget. Őt is a Saint-Étienne-du-Mort templomból temették, Richepin mellé.

* *Vas István ford.*

PÉCSI GABRIELLA

Táj asszonyhangon

Elszabadult erőmnek medret szabtál,
levágtad indulatom kanyarjait,
borzas mezők simulnak tenyeredhez,
szálas erdők szemedtől magasodnak.

Gazdag vagyok és termő, otthoni
gyümölcsfákkal virágos. Köszönöm.
Hát nézz körül. Tejtölös szilkét láthatsz
kedves öreganyám kezében. Távolabb
kislány billeg a téglajárda szélén,
folyó bőgő uszályokat utaztat,
egy nyári kapualjban eb hever
(szemében iszonyat)
s tovább, tovább, egyszerre láthatsz engem
két- s húszévesen. Nevetni, sírni,
szerelmeim szertelenül virágzó,
kótyagos akácfái alatt, vagy ikrás ködben.
Jöjj hát, józan gondok kötelmei ha vágnak,
pihenni térj meg itt. A birtokod.

Romló nyár néz

A romló nyár mögém néz,
akárha nem is látna.

(Ebben a pillanatban
minden maga marad.)

Elmondhatnám, milyen v o l t,
dícsérhetném, milyen m é g.

Fehér-izzás után
színesül; hűl az ég.

GYÁRFÁS ENDRE

Végy egy embert

A Pécsi Balettnek

Végy egy embert.
Szakítsd le szúnyogszárnyait,
állítsd a deszkára,
hogy járni tanuljon.
De úgy tanítsd járni,
hogy az már repülés legyen!

A történések skalpjait
mutasd fel, hogy higgyünk magunknak!
dadogó-cserregő szavunkat
e g y szökkenésbe szégyenítsd!
Mellünkre b e l ü l r ő l tetováld
a győzelmi jelet,
szívünk felől,
de a bőrt ne égessed át,
mert jaj ha meglátják,
hogy túl vagyunk a nehezén.

*

Gerincünkön, e világfán
m é l y r ő l kúszik fel egy sámán;
dobolása, dobolása
ütőerünk dobogása;
fel a mennybe – fel a fejbe,
fojtogatni ujjperecbe,
gyilkolózni volna kedve.

Dúló táncát tereld jóra,
pattogóról ballagóra,
gyilkolóról alkotóra,
vijjogóról hallgatóra . . .

Hallgatóra, de ne csöndre!

Ki csöndre váltja gondjait,
már nem tanul és nem tanít.
Ha némítással vívsz tusát,
csördülj oda – a krisztusát!

*

Végy egy embert.
Tépd ki a tömegből,
emeld a deszkára,
*hogy jobban lássuk **a t ö m e g e t**:*
egyszál egyedül,
csudaremeken!

És tanítsd járni:
hogy az már repülés legyen!

SZÍJ REZSŐ

AZ AVANTGARDE A KÖNYVMŰVÉSZETBEN

A könyvművészetnek a XIX. századi eklektika volt eddig a legnagyobb veszedelme. De már tombolása idején megindult az a reformmozgalom, amely jelszavához híven: – vissza a forrásokhoz – tehát a középkori kódexekhez, azután az ősnyomtatványokhoz – újra értelmezte mind a díszített, mind a puritán eszközökkel készülő könyv fogalmát.

De minden akciót reakció követvén, a század elején a szecesszió könyvstílusa a kolorizmust részesítette előnyben, méghozzá nemcsak a könyv fedelén, a borítékján, hanem a belső illusztrációkon is. Ady Endre műveinek borítékján, nem is csak a Lesznai Anna, hanem a Falus Elek által szintén népi motívumokból tervezetteken is, a harsogó színek tombolnak. Lesznaién teljes erővel, Faluséin kissé visszafogottabban. Ady maga is a szecesszió híve, a színes boríték égő koloritjában kellőképpen érezhette ünnepeltnek magát.

Erre is megjött a visszahatás, méghozzák már a szecessziós stílus uralma idején. Az avantgarde-mozgalmak a tipográfiát is kikezdték, az unalomnak a képzőművészetben is hadat üzentek. Addig azért folyt a küzdelem, hogy a könyv az legyen, ami a rendeltetése: a gondolat, az írás lehető legközvetlenebb tolmácsolója, közvetítője. Az eklektikában a legfőbb követelmény: a könyv *jól olvashatósága* került veszélybe. A szecesszióban is, ott, ahol az eredetieskedés, a túlzás lépett előtérbe. A *jól olvashatóság* alapvető követelményéért, mint a művészi könyv egyik nélkülözhetetlen föltételéért, indultak rohamra az angoloknál Morrisék, a XIX. század második felében, nálunk az 1910-es években Tevan Andor, Kner Imre, majd a nyomukba lépő amatőr-bibliofil kiadók. Az avantgarde ezzel nem sokat törődött. Hadat üzent az illusztrációnak éppúgy, mint a hagyományosan szedett és tördelt betűs, azaz puritán stílusban készült könyvnek. Mindkét felfogást konvencionálisnak minősítette azon a címen, hogy *unalmas*. Szerinte a művészeti unalomnál a művészietlen újdonság, a meghökkentő újszerűség is jobb.

Mivel a könyvet a papíron kívül lényegében a betűk alkotják, a jól-olvashatóság követelménye föltételezi a betű megfelelő alakját és fokozatát, a szó és sorközök egymástól való, a szemnek legkedvezőbb távolságát, a papír színével élesen ellentétes színű festéket (fehér papíron feketét). Ezek azok az *elemi* követelmények, amik nélkül a könyv a legfontosabb igénynek, a jól olvashatóságnak nem felelhet meg. Akár a festék lesz kék, sárga, drapp vagy bíborszínű, akár a papír, akár túl sűrűek lesznek a szó- és sorközök, vagy nagyon is ritkák, mindez a jó, könnyű, haladványos olvashatóságnak megy a rovására. Következtében hamarabb kifárad az agy, ellankad a figyelem, föllép valami fájdalomérzet. Az olvasó ennek valódi okáról a legtöbbször mit sem tud.

A tudomány azonban az ezzel kapcsolatos jelenségeket pontosan földeríti, mérlegeli és a tanulságok közlésével nem is fukarkodik.

A kérdés tehát az, hogy milyen változás lehetséges a tipográfiában s ennek révén a könyvművészetben, anélkül, hogy a fönti kívánalmak kielégítése elé akadály gördülne? Ebben állt az *avantgarde* dilemmája, amit mind a mai napig nem tudott föloldani.

Nem tagadható, hogy az avantgarde a művészetek jó néhány ágára frissítően hatott, sőt egynémely területen tartós eredményekre is hivatkozhat. Mindmáig kivétel a könyv, a betűművészet. Futurista, kubista, expresszionista, dadaista, informel stb. betűtípusunk máig sincs és nem is lehet, mert a könyvszerű gondolatközlésnek az olvashatóság ma is, holnap is egyaránt mindenek fölött álló követelmé-

nye. A sorok elhelyezésében lehetségesek ugyan a változtatások, de elfogadható eredmények itt is csak a reklámtipográfiában, a plakátművészetben születtek. Nem ismerünk olyan könyvet, amelyben a szöveg avantgarde szellemű elrendezése megnövelte volna szellemi tartalmának jelentőségét s megkönnyítette volna annak gyorsabb megértését. Éppen ellenkezőleg történt. A dadaisták megpróbálkoztak azzal, hogy a szó *minden egyes betűje más-más típusú legyen*, de ezzel még a gót (fraktúr), vagy a kézzel rajzolt cikornyás betűnél is nehezebbé tették az olvasást. Próbálkoztak azzal is, hogy ahány a sor, az annyi felé fusson, fölfelé, lefelé, különféle szögekben törjön ki a lapból, ágaskodjék kanyarodjék stb. – de az eredmény lényegében a semmivel lett egyenlő.

Mindezek után nem meglepő-e, hogy nálunk az utóbbi néhány évben, a föntiek ellenére, mintegy másodvirágzásként újra megjelennek könyveinkben az avantgarde-kísérletek? Folyóiratokban és újabban verskötetekben is. A *Kortárs* 1969. évi áprilisi száma közölte *Rákos Sándor* egyik versét. Bizonyára számos olvasónak föltűnt egyik-másik rész furcsa tördelése, a sorok, a betűk szokatlan elrendezése, a vers külső képe. Némelyik versszor egyes szavai között föltűnően nagy közök fehérlettek, másoknak a betűi nem vízszintesen sorakoztak egymás mellé, hanem függőlegesen, vagy bizonyos szögben egymás alatt, szerencsére még fölülről lefelé. Mert az ellenkezőjére is akad példa, amint majd az alábbiakban látjuk. Találunk olyan sorokra is, amelyeknek egyik fele csupa nagybetűs szavakból áll, s a másik fele viszont kicsiny, azaz rendes (kurrens) folyóbetűből.

Előre kell bocsátanunk, anélkül, hogy ezzel pro és kontra állást foglalnánk a kérdésben, hogy a nyomdai megoldásnak ezek az ismertetett „ötletei" korántsem a nyomdász agyából kiröppenő mókák. Bennük mindig a költő kéziratának követelményei öltenek testet, annak tartalmi hangsúlyai tükröződnek és ezt véli a költő fölerősíteni a formai (vizuális) eszközökkel. Tehát a költő látja szükségesnek ilyenformán írni és nyomtatni sorait, nyilván bizonyos gondolatok, érzelmek kiemelése végett.

Nézzünk meg néhány példát az előzményekből s azután a legfrissebb hazai termésből.

Az első példánk *Apollinaire* képverse *A megsebzett galamb és a szökőkút.*

A MEGSEBZETT GALAMB ÉS A SZÖKŐKÚT

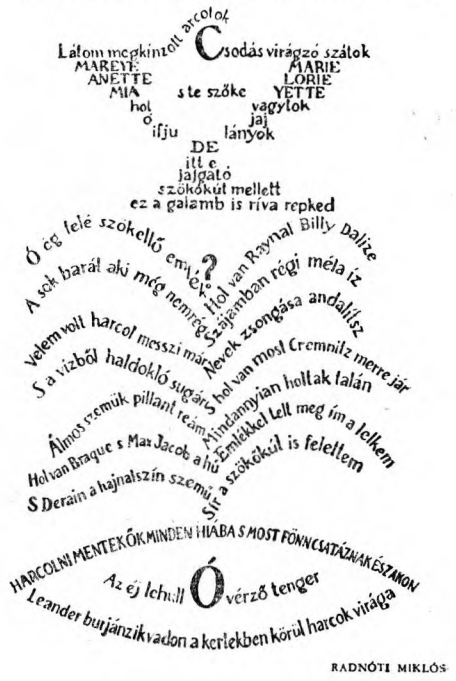

RADNÓTI MIKLÓS

Apollinaire: Válogatott versek (Bp. 1958.) 251. l.

Senki előtt sem szorul bizonyításra, hogy ha a sorokat a szokásos vízszintes rendben tördeljük, a vers értelme gyorsabban lesz fölfogható s még könnyebben olvasható. Más kérdés természetesen az, hogy ha valaki fönnhangon mondja el a verset, annak ez a fajta tördelés a hangsúlyt, a kiemeléseket illetően szinte kész „forgatókönyvként" szolgál. Bár a vérbeli előadó enélkül is eltalálja, hol kell szünetet tartani, a hangsúlyt megemelni, vagy alászállítani. A sorok emelkedésében és esésében az ég felé szállást, a szökőkút sugarainak szökellését és aláhullását belebeszélhetjük a sorok vizuális képébe, de ez a látvány, amit Apollinaire versszorai nyújtanak, a dolgok elképzelését, az érzelmek átélését semmivel sem könnyíti meg. Sőt, a szokatlan szedési és tör-

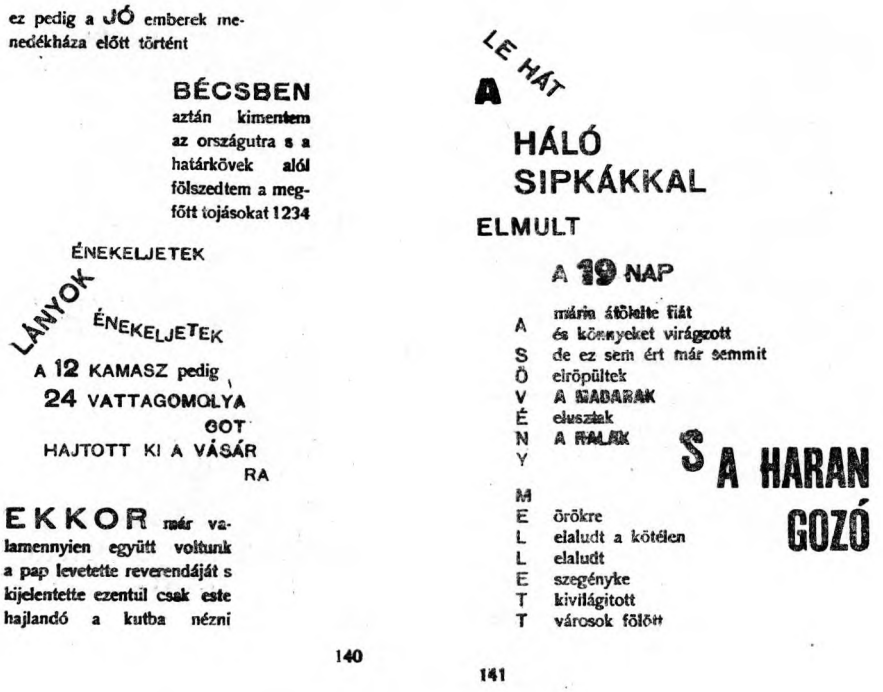

Kassák Lajos: Világanyám. Első könyv 1915. (Bécs, 1921.)

delési forma fölöslegesen emészti a figyelem energiáit.

Nálunk *Kassák Lajos* segődött az elsők között az avantgarde-tipografizálás hívévé. Idevágó verseinek sorai ahogyan esnek, vagy emelkednek, pontosan követik, illetve kifejezik a történés mozdulatait. Amikor arról „énekel", hogy *„Utak mentén sárga kutak forognak"*, az „utak" és a „mentén" szavak egymás alá kerülnek, vízszintesen és párhuzamosan, ezzel érzékelteti az utat s a vele párhuzamos „útmentén"-t. A kutak forgását azzal, hogy a „forognak" szót megforditja, mintegy megforgatja, ezért az ember is kénytelen elolvasás végett a nyakát-fejét utána fordítani. Amikor azt írja: *„Lányok énekeljenek"* – az utóbbi szót valósággal kottázza: egyik betű lejjebb, a másik följebb áll. – A mesterkéltség letagadhatatlan és ismét fölmerül a kérdés: megérte-e ez a tipográfiai változatosság, többet mond-e így a költemény, mint száz és száz társa normális nyomdai szedéssel, illetve tördeléssel? Mert, hogy föltűnést keltő a vers külső képe, ez kétségtelen, de ez még egyáltalán nem minden a célba érést illetően, sőt ez a feltűnő külső a hatás elérését akadályozhatja is. Természetesen az átlag-versolvasóra gondolunk és nem a szakemberre, aki az értelmezésre, a „fölfogásra" fordítandó idő mennyiségére való hivatkozással nem fordulhat el az ilyen furcsán írt és tördelt versektől.

Kassák után 1928-ban *Sirató Károly* lepte meg a közönséget a *Papirember* c. verskötetének avantgarde tipográfiájával. A könyv érdekességei közé tartozik, hogy a kitűnő építész, *Molnár Farkas* tervezte a fedéllapját, fotomontázsból. Sirató versei közül is álljon itt egy-két szemléltető példa. A költő ebben a verses könyvében tette közzé „glogoista" manifesztumát. (Szövege az eredeti elrendezésben: 1135. lapon.)

Előtolakszik a kérdés újra meg újra: mi értelme hát az efféle „képversnek"?

Az avantgarde szellője az Apollinaire-t fordító Radnóti Miklóst is megillette. A

Kassák Lajos: Világanyám. Első könyv 1915. (Bécs, 1921.)

Papírszeletek c. ciklus egyik része, a *Virág* hajlított sorokkal készült.

Ennek a versnek a nyomdai megformálása egyszerű, voltaképpen semmi problémát sem vet föl, kivéve azt, hogy ha nem írja elő a sorok hajlítását, a vers akkor is éppoly érthető. Miért hát e különös forma s miért csak ennél a versnél?

Sirató Károlynak 1969 könyvnapjára jelent meg *A Vízöntő-kor hajnalán* c. költészetünk számára hézagpótló antológiája régi és új verseiből. Ebben a kiadó néhány szelídebben formált avantgarde tipográfiájú verset is közölt. *(Hát érts meg engem kedves.* 170. oldal, [de az oldalszám lemaradt!] – *A beszéd vad uralma,* 178–179. l. – *Szózat a pontemberhez,* 196–198. l.)

Ezek a versek az újabbak közül valók és a régiek vadító külső tipográfiájához képest – közülük kettőt a fülszövegen reprodukált a kiadó – kellemes illatú olajfalevélkék. De a kérdés ezeknél a verseknél is ugyanaz, mint a többinél, és az adható válasz esetükben sem mond mást, vagy többet.

Ugyancsak 1969 könyvnapjára jelent meg *Képes Géza: Cseréphalom* c. kötete. Ebben is akad egy fát-gyökereket-törzset-ágakat-lombozatot utánzó, az avantgarde jegyében szedett vers. A *Gyümölcstől gyökérig* címet viseli a tartalomjegyzék szerint, mert a cím a könyvoldalra nem fért rá, arról a fa ágai leszorították. A vers külső formája hűen fejezi ki a vers címét: *Gyümölcstől gyökérig,* mert még a föld vastag rétegét is érzékeltetik a nagyobb fokozatú betűkből szedett sorok, kétséges azonban, hogy szükségképpen kellett-e ez a külső szemléltetés? És hogy miért csak ennél az egy költeménynél, amikor „ezen nótára" a többit is meg lehetett volna betűkből „rajzolni"?

Fölvethetné valaki a kérdést: ennyiből állt az avantgarde a tipográfiában és egyéb nem maradt utána? Az avantgarde tipográfia a könyvművészetben ennél többet valóban nem eredményezett. Hatása mégsem becsülhető le: reakciójaként higgadtabb megfogalmazásban, nyugodtabb szedéstükrök váltak uralkodókká könyveinkben. Egyetlen törekvése, hogy a szedésforma maga helyettesítse az il-

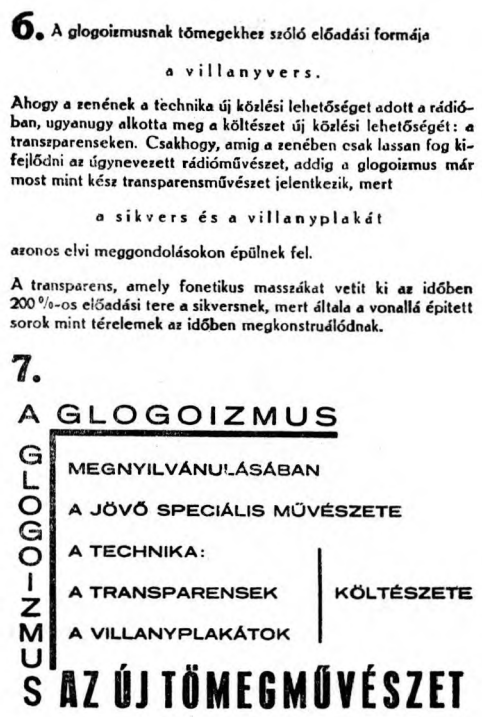

6. A glogoizmusnak tömegekhez szóló előadási formája

a villanyvers.

Ahogy a zenének a technika új közlési lehetőséget adott a rádióban, ugyanugy alkotta meg a költészet új közlési lehetőségét: a transzparenseken. Csakhogy, amig a zenében csak lassan fog kifejlődni az úgynevezett rádióművészet, addig a glogoizmus már most mint kész transparensművészet jelentkezik, mert

a sikvers és a villanyplakát

azonos elvi meggondolásokon épülnek fel.

A transparens, amely fonetikus masszákat vetit ki az időben 200 %-os előadási tere a sikversnek, mert általa a vonallá épitett sorok mint térelemek az időben megkonstruálódnak.

7.

A GLOGOIZMUS

GLOGOIZMUS

MEGNYILVÁNULÁSÁBAN

A JÖVŐ SPECIÁLIS MÜVÉSZETE

A TECHNIKA:

A TRANSPARENSEK | KÖLTÉSZETE

A VILLANYPLAKÁTOK

AZ ÚJ TÖMEGMŰVÉSZET

43

Sirató Károly: Papirember (Békéscsaba, 1928.)

lusztrációt, ez tovább élt az *alkalmazott* grafikai műfajokban, elsősorban a *plakáton* és az *üzleti nyomtatványon.* Részben ez szülte a *Bauhaus* nyomán támadt *elementáris-konstruktiv* szedés divatját. Ez is abból indult ki, hogy a könyvdísz (ornamens) és az illusztráció fölösleges, maga a szedés legyen olyan, hogy alakjával már díszítse is a lapot. De okulva a külsőségeken, „ornamens"-ül elfogadta a geometriai jeleket: pontot, vonást, kockát, téglányt, háromszöget és kört. Ez az irányzat látszik *Sirató Papiremberének* reprodukált lapjain is. Ennek tipográfiája azonban néhol eltért az elementáris irányzattól, annyiban, hogy *hagyományos betűtípust* is használt a lapidáris, modernebb képzeteket keltő groteszk mellett. (43. l.) Ennek az utóbbinak minden részlete egyenlő vastagságú, tehát a Bauhaus szelleméhez leginkább közelálló.

Az elementáris konstruktiv stílus a *színezésnél* is határozott elveket vallott: főleg a feketére és a vörösre épített. Nálunk *Kassák Lajos* és *Bortnyik Sándor* képviselte legmarkánsabban ezt az irányt, *Kun Mihály* Európa-szerte ismert színezett munkái mellett.

A *Bauhaus* kezdeményezte – német nyelvterületen – a *nagy betűk* likvidálását, még a tulajdonnevekből is. Azzal a szándékkal, hogy ezzel megkönnyíti a szedő munkáját. Azonban az eredmény itt sem állt arányban a ráfordításbeli megtakarítással, az olvasást pedig egyenesen megnehezítette, mert a nagybetűk adta változatosság nem hathatott pihentetően az olvasóra. A csupa kisbetű a sorok képét egyhangúvá és fárasztóvá tette. A kísérlet még a németeknél sem vált be.

Több előnnyel kecsegtetett egy másik kezdeményezés: a *sorok kifutásánál* megszüntette az elválasztást, ezáltal a szedést meggyorsította és a nyomtatott oldalt hasonlóvá tette a gépírással készült oldalhoz. A sorkizárás elvének feladása viszont újabb problémát vetett föl, mint alább majd látjuk.

Újabban nálunk is készülnek magasnyomással olyan, főleg tudományos könyvek, amelyek a *sorkizárás* követelményét föladják. Ezekben a sorok nem egyenlő hosszúak. Így készült a *Graphica Hungarica* első kötetének bevezetője, s éppen nem állíthatjuk, hogy javára vált a könyvnek. Olyan kiadványokban,

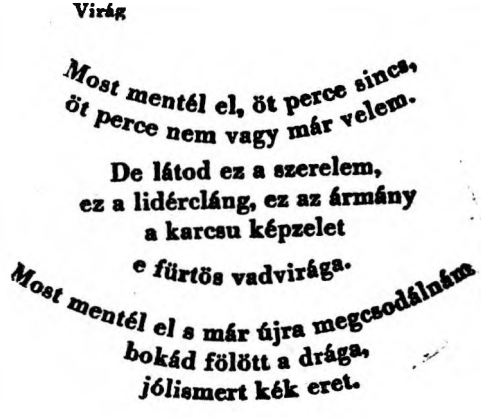

Virág

Most mentél el, öt perce sincs,
öt perce nem vagy már velem.

De látod ez a szerelem,
ez a lidérclang, ez az ármány
a karcsu képzelet
e fürtös vadvirága.

Most mentél el s már újra megcsodálnám
bokád fölött a drága,
jólismert kék eret.

Radnóti Miklós Versei (Gyoma, 1948.) 202. l.

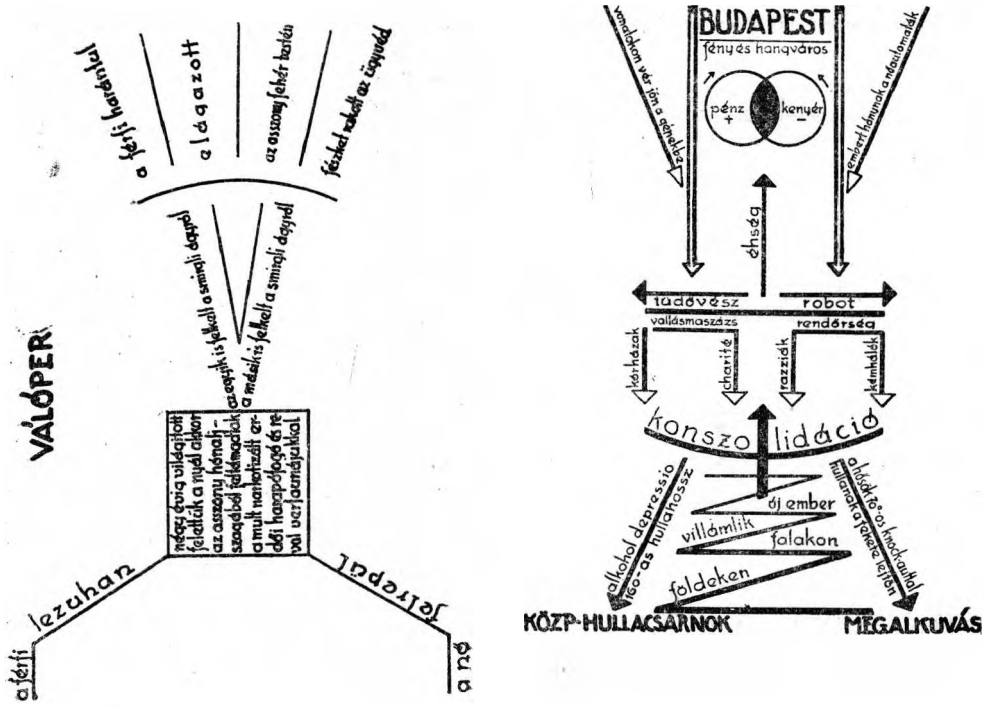

48

Sirató Károly: Papirember (Békéscsaba, 1928.)

amelyek nem hosszúéletűek, csak a szakma szűkebb körét érintik, azokban még érthető a sorkizárás mellőzése, főleg ha a könyvek nem magasnyomással, hanem egyéb sokszorosító eljárással készülnek, de komolyabb igénnyel készülő kiadványban a sorkizárás föladása éppen nem tartható szerencsésnek. Hisz a prózai szöveg külső képe abban különbözik a vers külső képétől.

Korunk műszaki fejlődése alól a nyomdák sem vonják ki magukat, de a könyvnyomtatásban a technika és a technológia változása soha sem járhat azzal, hogy nehezebbé válik az olvasás. Sőt, a fejlődésnek még fokoznia kell a jól olvashatóságot. Be kell vallanunk, hogy ezen a téren viszont már sokat remélni nem lehet. Ezt bizonyítja az *Új Írás* több esztendős gyakorlata. Az avantgarde-kísérletek a tipográfiában, a könyvművészetben éppen az ellenkezőjét eredményezték annak, amiért harcba indultak: a hagyományos törvényszerűségek megerősítésével jártak. Ez azonban – s ezt ismételnünk kell – nem azt jelenti, mintha az avantgarde a könyvfedél, a könyvkötés, a plakát, a politikai röplap, a reklámlap, az újság változatosabb szedésében nem hagyott volna maga után maradandó nyomot. Magának az olvasásra szánt könyvnek a szedéstükrét azonban nem forradalmasíthatta a mondott okok miatt.

A most megjelent *Sirató-kötet* avantgardizmusa újszerűségével érdekes színfolt könyvművészetünkben s azért elfogadható, mert nem teszi túl magát a fenti ésszerű követelményeken.

Károlyi Amy:

ANTI-MENNYORSZÁG

Károlyi Amy új kötetének központi és szinte egyetlen témája: a halál. Mégis teljes világképet bontanak ki ezek a versek, olyat, amit a szenvedésekkel és megpróbáltatásokkal nem fukarkodó élet égetett ki egy tiszta emberben és érzékeny művészben. Ebben a világképben az evilági élet és a misztikus túlvilági lét éppúgy elválaszthatatlan kapcsolatban van, mint a reális valóságban az élet és a halál. E világképben a halál küszöb, melyen túl átlényegülés következik, valami tisztának, fénylőnek és abszolút igaznak a tartományába lép a lélek. Az élők és a meghalt viszonya is megváltozik ezzel, a halott ellen korábban elkövetett minden igazságtalanság, sérelem súlyos és eltörölhetetlen bűnként terheli az élőket tovább („A vád, az önvád / tüzes esőként viszahull rád"), míg a halott már túlkerül a földi viszonyok hatalmán és érvényességén („... más körökbe lépett a halott / kabátja gombját meg nem foghatod.") A halál, a nagy misztérium, a „sötét kristály-oldat", mely elmerít egyszer minden élőt, s egy újfajta létre támasztja fel.

„kik léteztünk millió változatban
nemlétezésünk változatlan
sötét kristály-oldatba lépve
a negatívunk vár reánk"

A halállal „Az égi vegytan kezdődik", kapu az, melyen belép a lélek „a csillagmélyi tűzbe, / hol minden törés ép-egészre ég."

S mi hát az „anti-mennyország"? Egyrészt az a halál, mely a vele nem törődő halandókra vár, azokra, akik csak önmagukért, csak a pillanatnak élnek; kicsinyes, jelentéktelen életeseményeknek („... előbb fodrászhoz megy / s ruhát próbál...", „... s koncertre is megy szerda délután..."). A világ mindennel törődik, csak egyet nem vesz tudomásul: a halált. „... A BÚCSÚZÓ TEST FORDULNA ISTENÉHEZ / MEGPIHENNE EGY JÁCINTKEBELEN / de nem és nem, kalap kerül rá s kucsma / behajt rajt minden életet / egy fél font húsig ádáz uzsorása." Tudományosan, biológiailag megmagyaráztuk és elfogadtuk. Pszichésen azonban nem tudjuk átélni, nem tudjuk elfogadni, s azzal segítünk magunkon, hogy úgy teszünk, mintha nem létezne. A „nemlét újdonsága / újságpapírral betakart sors" borzaszt. Ám Károlyi Amy versei azt sugallják, mondják, hogy a halál ettől nem szűnik meg, hanem „örökké tartó enyv", „tubusból nyomott nemlét" lesz, mely úgy nyeli el a halandót, mint egeret a „verem". Mégsem prédikál megjavulásról, bűnbánatot sem hirdet. Nem valami középkori haláltánc-borzongást idéz. Amit követ és követel, az nem halálkultusz. A létet, a mi életünket akarja teljesebbé tenni azzal, hogy ebben helyet kapjon a halál – a kikerülhetetlen halál – gondolata, annak élményszerű elfogadása. „... pusztuljanak a papírcsipkék / a lakkos katafalkok / égesse tűz a fonnyadt helyiséget / maradjon meztelen a holt..." Ne aggassuk tele ékítményekkel, melyek elfödik lényegét: nézzünk szembe vele. Egyet kell ezzel értenünk, hisz aligha nevezhető ésszerűnek a halál-probléma makacs megkerülése; előbb-utóbb mindenki találkozik vele, amikor a halál valamiképp eléje döbben: betegségben, öregségben, ezer más jelenségben.

Külön kérdés, hogy a halál és az utána való dolgok képzete miképpen merül fel. Károlyi Amy világképében egyértelműen a keresztény világnézet a formálóerő, bár hiányzik belőle annak sok konvencionális és naiv vonása. Filozófiailag Jacques Maritain neotomizmusához áll közel, anélkül, hogy azonosítani akarnánk azzal. A lélek története zárt és egyedi, a tökéletesedés útja egyéni út, nincs kötve társadalmi kapcsokkal, társadalmi vonatkozások ebben nem is játszanak szerepet. Károlyi Amy a halál misztériumát idézi, mint a megtisztulás nagy és egyetlen lehetőségét, mely – szerinte – adva van a lélek, az egyéni átélés számára. Az ő világképében az élet, mely nem vesz tudomást halálról, s halálon túli fényről, szintén anti-mennyország, ahol erőszak (Emlékmű, Bogár), gyűlölet és bántás (Maradjon járhatatlan), élvezetvágy (Számadás), a nagyság félreismerése (Óda és elégia Hlebnyikovhoz, Összegyűjtött művek), késő megbánások (A megszólalók, Maradjon járhatatlan), eltékozolt lehetőségek (Öregek) között tébolyog az ember.

„A világ már száz éve is inkább
gép-pacsirtákra figyelt
táncolt, templomba járt, pástétomot evett,
olvasott, merített papíron
szabályos szemetet
lélek a lélektől meggebedhetett"

A költő úgy érzi, innen csak egy menekvés van: a Jákob létráján, mely a merészek útja

(„A lélek légtornásza merheti / e meredélyt, de én . . ."), a „mennyei pókfonál"-on. A bűnt ő nem a különlegesen elvetemültek sajátjának tartja, hanem a földi lét általános elemének:

„Megtöltve nyakig ördögökkel
koponyádban kígyók nyüzsögnek . . .

Ki nem hányhatod
nincs orvosság
e falánk dögöktől szabadulni . . .

nincs gyógyszer, kés
nincs tömjén, ördögűzés
mi szívedből akár egyet kitépne
addigra megzabálnak élve"

De a halál megtisztító fürdőjében mássá lehet a lélek, ha van benne erre vágy és akarat.

Másik nagy élménye az öregedés. Szinte tapinthatóan lüktet legszemélyesebb verseiben. A tiszta emberség bátorságával méri fel – nagyszerűen – az új, sajátos élethelyzetet: a megöregedő nő helyzetét. Nincs benne ellágyulás, semmi meghatódás, utálja a megszépítő illúziókat: a női létet (ennek – immár hagyományosan – „értékcsökkent" periódusában) teljesértékű emberi létté emeli okossága, fölényes tudása, nemes keménysége. „Hát ezt is megértük, öreg lány, / mehetsz a fenébe / rongyos pulcsiban két nyári alma többet ér / s feszes nadrágban feszes körteség / mint jade-agyad tekervényei . . .", de „Ide hallgassatok / nyári tátikák / . . . utánam söprik az utcát / a súlyos virágos gallyak / elsötétül a lég a madárseregtől / mind nekem énekelt / ezer újholddal kirakva az ég / mindüket nyakláncomon hordtam . . ." Jövője: a halál misztikus metamorfózisában új, teljes lét („. . . még lekésem a ceremóniát / midőn a köpeny s lakója eggyé leszen / POR TŰZ, VÍZ SZÉL / beléd öltözöm, romolhatatlan kegyelem"). Az öregség tragikumát nem az élet végéhez közeledésben, hanem abban a kiüresedésben, beszűkülésben látja, mely „konzervmódra" élővé, „üres borsóhéj"-já tesz sok öreget. Pedig az öregség nemcsak ennyi, érték is lehet! „. . . a vénkor torony, templom, / templomtoronyból messzeségek."

A tárgyi, természeti világ megjelenése nála szinte mindig eszközszerű. Ahol elsődleges a természeti kép, ott is valami önmagán túlmutatót jelent, pl. a Lángfüggönyű ég-ben, a Freskó-ban, s a Szilváskert tündéries remeklésében. Ez bizonyára összefügg igen-igen sajátos képalkotásával és képhasználatával. A Húsz pillanat című ciklus minden darabja egy jellegzetes kép. Az Írisz című: „Agát szemed / spirálján körbejárok / középen a tó. / Oly meztelen a tóközép / a tengerszem, az emberszem / a rám várakozó." Másik példaként a Sötétedik címűt írnám ide: „Sötétedik. / Az olajvezeték elvágva. / Hamar a mécset, korsót, edényeket, / készüljünk fel az éjszakára." Nem a magyar költői hagyomány érzékiesen gazdag képeihez kapcsolódnak ezek, kevés kivétellel alig-alig tapadnak érzéki képzetekhez. A lélek olyan belső villanásait láttatják, melyek – bár nem logikusak – mégis értelmesek, egy-egy pszichikus élmény teljes légkörét magukba zárják. A külső világot csak szubjektív átélésben mutatják. A szubjektivitás azonban nem burjánzik, nem tobzódik ebben a költészetben. Keményre kovácsolt egyszerűség és bizonyos józan hidegség fegyelmezi a képzeletét, érzelmeit, hangját, s ugyanakkor magába olvaszt ezotérikus sejtelmeket. A kemény tisztaság, hideg józanság párosul nála a feloldódás, felemelkedés misztikus vágyával és hitével („Lépj ki fátyladból istenasszony, / lépj ki belőlem a világba, / gyümölcsérlelő hegyre te vezess el / és fátyoloddal takarj a halálba.") Ez biztosít költészetének vonzást, erőt, karaktert.

Világnézetével – nyilván – lehet vitatkozni, s lehet költői kifejezésmódjával is. Csak egyet nem lehet: jelentékeny költő voltát vitatni.

FUTAKY HAJNA

Héra Zoltán:

SZÁLL A NAP

„A létezés olyan, mint a felszökő forrás: csak azért van alakja, mert sohasem pihen." – idézi Héra a kötet mottójául Caudwell szavait. A cselekvés és gondolkodás egysége, a tevékeny gondolkodás a legfőbb eszménye. Nem lesz népszerű költő. Filofóziai elmélyültsége, gondolatisága súlyossá teszi költészetét, néha nehézkessé is. Azért ír verset, mert valamit el kell mondania minden műfajt próbára téve; a belső kényszer átizzik sorain. A társadalom ügye vált személyes kérdésévé, magán-gondjait háttérbe szorította. Az új ember modelljét, az új morált keresi sznobokkal, kispolgárokkal, dogmatikusokkal, epigonokkal, provincializmussal egyaránt harcolva. Támadja azokat,

akik „eladják magukat lábon az önszemű Gomböntőnek" a rájuk bízott lelkek üdvével együtt. (Kárhozottak). A két évtized minden lényeges kérdése visszhangzik benne. Kevés költő kérdez ilyen sokat. Héra felelni is tud. Kevés kötetben érezni így a művészet, különösen az irodalom élő valóságát, a múlt állandó jelenlétét. A mottók, idézetek és megidézések, az álarcok sokasága poeta doctust mutat be. Nem toronyba zárkózót, hanem aki a műveltségét fegyverként használja. Kíméletlen élesség, rendíthetetlen akarat hullámzik a kötetben, a keserű gúny, a bűjkáló irónia, a megfáradás pillanatait új erők sodorják tovább: – „meglendülve és visszavetve, / emelkedőben, süllyedőben – / közelről habosan, / messziről lebegő nyugalomban" (Mint a tenger). A tenger képe mellett a másik sokszor visszatérő, jellemző motívuma a Nap. „Ó, megnézem ám egyszer a Napot / az égen és önnön szememben!" – ígéri korai versében (Az alázatos), „Az istenek meghaltak, de te élsz" – fordul újra és újra a fény megtestesítőjéhez (Nap), felragyogtatja a fiatalok erejéről írva (A pesti strandon), látja kérdező szemnek (Ki vagy?), figyel rá utat keresve a sűrűből (A jóshoz), „kéklő nap, őrizz meg minket!" – fohászkodik hozzá (Fohász minden napra), hiszen új fényt akar teremteni (Teremtsünk), az éjszaka termeit elhóditani (Termek).

Kötete egységes, zárt világ, de nem merev, folytonos belső mozgás jellemzi. A célok és igények azonossága fogja össze. Három ciklusra tagolódik. 1948 és 1952 között írt versei A világ ölén címszó alatt kaptak helyet. A zsellércsaládból népi kollégiumba, onnan a szverdlovszki Gorkij-egyetem irodalmi és nyelvi fakultására kerülő fiatal irodalmár útja tipikus, versei azonban nem a kor tipikus sematikus alkotásai. Nyílt horizontú tájékozódás jellemzi, amibe belefér a Biblia, Childe Harold, Telemákhosz, Walt Whitman, Lermontov mélabúja és a Jób-arcú Tolsztoj, Ady tudatos idézése, és beszivárognak ősi gondolatritmusos ízek, idézve József Attilát is egy villanásra.

„Jövünk a világból
megyünk világgá
válunk világgá" – hirdeti sodró lendülettel a ciklus legnagyobb verse (Honnan hová). Fölényes technikai biztonság jellemzi verselését, változatosság versépítkezését. Talán túl fölényes biztonság, ami a változatosság ellenére is valami monotonságot, túlságos simaságot mutat.

1953–56: Perben. A Szabad Nép munkatársa ebben az időben. A helytállás eszméje bibliai képekben jelenik meg.

„Ez a te Ninivéd,
elkerülvén forró szigetek partját,
ide tett ki a cethal.

Nézd meg hát jól a nagy folyamot.
Úsznak rajta hajók és úszik a történelem.

Látod, ott lebeg el a híres dinnyehéj" – utal József Attilára (A Dunánál). Nem nyelvteremtő Héra Zoltán, képalkotásában nem keres új kapcsolatokat, hanem felhasználja új gondolatok kifejezőeszközeként a klasszikus motívumokat. Nem látomásaival hat, gondolkodni kényszerít. Kételyei közt sem veszíti el hitét, kétségbeesésében is mértéktartó és józan marad. Ars poeticáját a Fohász minden napra (1957–1968) című harmadik ciklusában fogalmazza meg:

„Nézd a tárgyakat, bennük rekedt a szó.
Halljuk a tárgyak beszédét.

S a magadét, amint kikélsz belőlük,
feszítve burkaikat"

(„Én" és „Mi")

Oldottabb és személyesebb ez a ciklus. Éretté teszi az az elmélyültség, ahogy ki tudja fejezni a költő új és új rádöbbenését a világ bonyolultságára, közvetíti borzongásait (Rák, Colosseum), fanyar hitét. „Akit régóta vártok, megszületik / csupaszon bizony, nem burokban, / fekete, fényes fájdalomban." (Megszületik). Hazaszeretete póztalan, ízig-vérig modern: „Itt, e folyónál, e hegy / tulok-homloka előtt, / itt s most, mielőtt jönne a tél. / Itt, míg az új híd veres gyíkhasa süt. / Itt – mielőtt megfordulna a szél!" (Itt szólj). Uralkodók most is versei között a parabolák, de jelentésük még gazdagabb, több dimenziósabb lett (Seneca vigasztal, Passió Tamás szerint, Én pedig . . .). Más jelképeket lát meg a képzőművészetben, mint régebben. A hajdani egyetemi hallgató leningrádi versei kicsit proletkultos idegenkedéssel utasítják el Zeusz, Apollón, Dionüszosz szobrait (Régi szobrok). Michelangelo torzóiban saját érzéseinek kifejezőjére talál, a tárgyak burkából kikelő személyiség küszködése szólal meg általuk (Faragatlanok). Szerelmi lírája bensőségesebb. Az Északi tó rejtőzködő, nagyon áttett vallomása inkább az életnek szól, a Vénuszok, Múzsák strófáiban, bár Don Juanként Granada lányaitól búcsúzik, élő szenvedély izzik. A szabadabb pányvára eresztett érzések egyéni metaforákat terem-

tenek. Kubai verseiben a tánc szédítő ritmusát, az élet színeit, fényeit úgy tudja megjeleníteni, hogy a vers gondolati gazdagságát is megőrzi. (Járják . . ., Kubai keresztelő, Indulók messziről s mind közelebbről, A mulatt nő tánca).

Héra Zoltán versei önálló helyet vívtak ki életművében, nem forgácsok, nem mellékter-mékek. Ugyanaz a lényegkereső szenvedély hívta őket életre, mint kritikáit, tanulmányait. Ugyanaz a cél vezeti, mint elméleti munkásságában: – „Ellesni s újra alkotni az élet valódi emberi, társadalmi ütközéseit nem könnyű. Fáradni azonban csak ezért érdemes. A tételen és a sémán túl a valóság eleven és differenciált képéért, a valóban alakító, emberformáló művészetért."

ZENTAI MÁRIA

Ladányi Mihály:

A TÚLOLDALON

néhány botfülű kritikusi pózban
hallgatja villájában az éhes rigókat
nem tökéletesek még kétségtelen

Ladányi Mihály fenti versrészlete eleve kivédi a kritikusi támadásokat, félő tehát, hogy minden bíráló a botfülűség gyanújába keveredik, bármilyen szándékkal is közelítsen a költő világához. Mégis hálás dolog ezzel az idézettel kezdeni, mert a három sor töményen tartalmazza az új kötet néhány jellegzetességét. Nemcsak az ironikus póz tűnik fel, hanem a költőietlenség is. Az irodalomból jól ismert jelenség az, amikor cseppet sem jelentéktelen költők, pályájuk egy szakaszán szándékosan költőietlen verseket írnak. Példaként elég Majakovszkijra hivatkozni. A hagyományos műfajok ironikus kifordítása, a költőietlenség a költészetben mindig azt sejteti, hogy egyfajta kialakult értékrend átformálódóban van mind a valóságban, mind a művészetben, s a művész szépségeszményei eltérnek az általánosan elfogadott eszményektől. S ha e magatartás mögött valódi és pozitív eszmények lappanganak, akkor előbb-utóbb minden átmeneti állapotból kinövő költészet megteremti a maga új harmóniáját.

Ladányi költészetének „költőietlen" vonulata kedveli a paradoxonokat, a groteszk ötleteket, szellemes fintorokat.

hogy nem tudok tűzhányóként lobogni
(semmiért
mert kivonul a tűzoltóság
az első telefonra

De nem öncélú fricskázás ez! Talán érdemes felfrissíteni korábbi köteteinek kritikáiból azokat a gondolatokat, amelyek megállapítják, hogy ha vannak is paradoxonok ebben a lírában, akkor ezeket reális ellentmondások táplálják. Nonkonformista, ha a bürokratikus kinövéseket és elüzletiesedést látja, látszólag cinikus és dühösen költőietlen, ha az általa vallott eszmények nevében ugyanezen eszmények ellen tesznek. Nem a konszolidációs viszonyok közt helyét nem lelő forradalmár háborgása ez a költészet, hanem a szocializmus átmeneti periódusának fonákságaival elégedetlen költő nyugtalan vétózása.

De mennyiben módosítja, árnyalja az eddig is ismert portrét ennek a villonian sajátos egyéniségű költőnek az új kötete?

Mert az történt velem,
hogy nekem is kell már
vigasztalónak valami

(Nézem)

Fájdalmasan és egyre sűrűbben vall a magányosságról Ladányi, s némi csodálkozással is, hogy a közös fohászok énekeséből lám szinte észrevétlen, milyen magányossá lett. Korunk végletei közt nem kerüli meg e végletek átélésének megpróbáltatásait, ami költőileg is sokkal becsületesebb, mint önmeggyőző vagy önáltató feloldásuk. Mégis miért marad egyre szorongatóbb hiányérzet az olvasóban a kötet vége felé haladva? Olyan monodráma bontakozik ki *A túloldalon* verseiből, amely kétszeresen is tragikus. Tragikus az önmagával folytatott párbeszéd, az egyre szorongatóbbnak érzett magány, s tragikus annak a megérzése, hogy a nézőtérről elfogy a közönség, senkinek sem, végképp már csak önmagának játssza végig a szerepet. Ekkor következik be a gyors hangváltás, s kirajzanak a szkeptikus versek, az önironikus és groteszk karikatúrák. Pedig a költészet alapfeltétele, hogy *legalább* a költő legyen tudatában a kimondott szó nélkülözhetetlenségének és értelmének. Ladányi utolsó köteteiben kipróbálta a nosztalgia és tragikum, a szkepszis és irónia kanyargóit, amelyek többször is keresztezik egymást, s amelyek egy ponton túl már bomlasztóan hatnak. A meghasonlottság,

excentricitás s a belőlük kiváló diszharmónia emberileg hiteles, de állandó jelenléte alapjában a költészet lényege ellen hat, lévén a költészet nemcsak vallomás általi megkönnyebbülés, hanem tett, mely a maga módján másokat is élni segít. Reméljük, valami készülődőben van nála, s a „középkor" után, melyet megverselt, talán egy „újkor" is eljön költészetében. Mert az kell, hogy a csapongás és vergődés után felszárnyaljon a dal, hogy korunk egyik lírai dokumentuma helyett valóban maradandó és jelentős teljesítménnyé váljék ez a költészet.

Szólni kell még a kötet verseinek ritmusvilágáról. Szólni kell, mert ezekben a gondolatok, ötletek logikáját követő, szeszélyesen kacskaringózó vagy frappánsan „elvágott" költeményekben nagyon tisztán szólal meg a szabadvers egy sajátos válfaja. Szép és modern dalok ezek a csatangolásokról és szerelemről szóló versek. Nem véletlenül már a korábbi kötetekben találhatók blues-ok, ugyanis a néger népzene nagyvárosiasodott formája, a dzsessz, s ennek költészetbe átültetett műfajai a maguk gazdag improvizációs lehetőségeikkel kiválóan alkalmasak a költő „nonkonformista" érzelemvilágának, a mintegy „fehérek közt néger" élménynek a kiéneklésére. A kötet leghomogénebb ciklusának, a Parlandónak a vizsgálata azt mutatja, hogy az élőbeszéd természetes ritmikai törvényeire épülnek a Ladányi-versek. A versritmus egységévé itt általában egy tagmondat válik, hasonlóan ahhoz az egységhez, amelyet a Brecht-versek elemzésekor ún. „gesztikus egység"-nek neveztek. A rövidebb után következő hosszabb tagmondatok tempója felgyorsul, azaz kiejtési idejük megrövidül, a nagyobb szótagszámú tagmondatok egy átlagos, rövidebb tagmondat kimondási idejében egyenlítődnek ki. Külön variációs gazdagságot biztosít az is, hogy a sorhatárok és tagmondathatárok nem minden esetben esnek egybe, valamint az, hogy a hosszabb tagmondatok bizonyos periodikus ismétlődésben következnek a rövidebbek után. Ebben a szabadvers-típusban fontos ritmusképző erő a gondolatritmus, az ismétlődő és párhuzamos nyelvtani szerkezetek, valamint a mondathangsúly és intonáció. Egy-egy vers egy, esetleg több, hosszú, többszörösen összetett mondat logikai, nyelvtani és ezzel összefüggő ritmikai traverzén nyugszik.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Keresztes Ágnes:

HALÁLOD ELLEN

Van Keresztes Ágnesnek egy verse, amelyben a Halász „... Sorsával meg nem békélt, mégsem vitatkozott, – mert megalázó. – Dermedt és mélyülő vízben húzta a hálót, – és húzta őt a háló." Hál'istennek – önkényesen folytatva a gondolatsort –, éppen azért talán, mert egyik sem engedte el a másikat: a Hálót a Halász és viszont, lett – gyanítom –, lehetett Keresztes Ágnes az, ami: költő. De a fogalmat meg kell toldanom rögtön egy főnévvel, mert szóösszetételről van szó, pontosabban: arról, hogy Keresztes Ágnes költőnő. Így, egybeírva. És ő ezt vállalja is, okosan, sőt, szemérmes büszkeséggel, mert tudja, hogy csak az tud saját költői világot teremteni, aki következetes és hűséges magához. Hogy önálló lehessen, tudomásul veszi köreit, bejárja azokat és vastagon, tussal rajzolja körül azt, ami az övé. Éles és pontos szeme van, nem akar építkezni, égig törő verskatedrálisokat emelni, mert jól tudja: ez nem az ő „műfaja". Inkább a tünetekre, vagy a végeredményre koncentrál („Egy kisméretű vásznon – történelemkeretben – felrajzoljuk magunkat – saját jelrendszerünkben, – ahol a kuszaság is – pontos kifejezése – a mondanivalónak." Vagy máshol: „Zöld a remény, rececе. – Ha megérik, fekete.") De aki ilyen szűkszavú és pontos tud lenni, az tisztában van a szikár megfogalmazás törvényeivel, nem dolgozik lágy, „nőies" tónusokkal. És ebben a tekintetben igazán szigorúak, „férfiasak" a kötet versei. Nincs meghatódottság, önsajánlat, elengedettség: kívül marad a témán, elhátrál tőle, hogy felmérhesse és megítélje azt. Jobban mondva, hogy tárgyilagos lehessen a megállapítást illetően. Orvosi szaknyelvből kölcsönzött szóval: „anamnézisek" ezek a versek, „zárójelentések" egy felszín alatt élt, de a disszonanciákra annál érzékenyebb nő, feleség, anya három évtizedéről. Azt is mondhatnánk, hogy napló ez a könyv, lírai tudósítás egy életformáról, amely a költőnek osztályrészül jutott. Vergődéseiről nem beszél, ehelyett többnyire summájukat fogalmazza meg. Görögtűzzel, meghökkentésekkel nem kápráztat el – nem is akar! –, róluk lemond. Intellektuális alkat: a rádöbbentés, ráébresztés érdekli jobban, előnyben részesíti ezt a káprázatokkal szemben. Szimptómákról, hétköznapok rákfoltjairól ír néhány sorban, széljegyzetszerűen szinte, de

úgy, hogy felháborít és mozgósít ellenük. Szolgál is velük bőven! De miért sikerül neki többnyire, képletesen szólva, a céltábla közepébe lőni, mi a titka a gyakori „tízes köröknek"? Talán abban lehetne őt tetten érni, kilesni fogásait, hogy nem képekben gondolkodik, hanem felismerésekben, tapasztalatokban és helyzetekben: ezek válnak metaforákká s máris egy élet van mögöttük. Más szóval: nem látomásból mint absztrakcióból és jelzésből indul ki, hanem a valóságból. Innen a versek erős kötődése a realitásokhoz, innen sajátos horizontjuk.

De mi az a valóság, amit a kötet tükröz, mifélék azok az élmények, amelyek kikényszerítették és kipréselték belőle a verset? A könyv borítójának első mondatai így szólnak: „Amikor érettségiztem, már minden gyerekem iskolába járt. Életem élményanyagából hiányoznak az egyetemi évek, és a külföldi utazások." Nem hangoskodó és nem szordínós, csak halk a bemutatkozás hangja. Ezért figyel fel rá az ember. Harminchárom évesen jelentkezik első kötetével a szerző, és emancipált korunkban egy asszony beszél magáról, családásairól és tünődéseiről, a Bakáts tér kamaszairól, vasárnap délutánjairól, amikor újságot téve cipője alá a díványon alszik a férj – beszél a ferencvárosi tűzfalakról, konyhákról, szomszédjairól. De egyúttal úgy, hogy minden tűzfalról, konyháról és szomszédról is szól.

Mert van humora, önismerete (Önarckép angyalokkal, Rét), belőlük táplálkozó groteszkssége segíti át a csendes kis tragédiákon (A róka és a holló, Cigánydal), és adja meg a könyv sokféle színeinek egyensúlyát. Keresztes Ágnes, viszonylag későn jelentkezve, nem robbant be az irodalomba, hanem mintha bemutatkozása Marguerite Duras felfogása szerinti lenne. Ha nem csal emlékezetem, a francia írónő azt írta valahol, hogy számára a látványos bevonulásnál ígéretesebb az észrevétlen növekvő írói jelenlét, amelyet tudomásul vesz és számontart az irodalmi köztudat.

ARATÓ KÁROLY

Illés Endre:

SZIGORLAT

Illés Endre kiadott novelláival több ízben találkoztunk az elmúlt évek alatt; legutóbb a *Száz történet* kétkötetes válogatása, az idei könyvhéten pedig az életmű-sorozat első könyve, a *Szigorlat* megjelenése értesít elbeszélő prózánk gazdagodásáról. A kötet összeállítása önmagában is sokat ígérő, az *Ifjúság* ciklus a kötet elején átfogó igénnyel vezeti be a több évtizedes életművet: a gyermeki évek „lombikba zárt" világától az eszmélődő ifjú szigorú megfigyelésein át a mesteri szint kiérett periódusáig.

A Szigorlat anyaga nem az egykori megjelenés sorrendjében, hanem a témakör azonossága, helyesebben az egyes korszakok belső rokonsága és logikai kapcsolata alapján áll össze, mintha a válogatás az emberi és írói sors kibontakozásának, meghatározó élményeinek és vonásainak tudatos újraélését, pontosabb felrajzolását szolgálná.

A kötet nyitánya, *A tölgyerdőre épült város* a legősibb emlékképet, a gyermekkor sejtelmes fényeit és már-már szétesö mozaikkristályait próbálja felidézni: a testvértelen magány állapotából kiszakadó fiúcska első találkozásai ezek a kitáguló világgal és a közösséggel. Az idegen közegként jelentkező város impulzusai életreszóló vonzással és taszítással ruházzák fel; a gyermekkori védettség sugarai visszacsillannak, s a felnőtt férfit is a városon kívüli elemek: a levegő, a magasság, az erdő és a fény szeretetével oltják be.

Az *Egy szénaszagú nyár*-ban a gyermeki nyarak különleges illatai elevenednek meg. A boglyákra huppanó fiú játéka észrevétlenül hangszerelődik komoly élménnyé, a fölsejlő életveszély kesernyés ízei az ínyét karcolják és érzékeivel közelébe jut a gyermekkor, a szerelem és a halál bizsergető érintésének.

A *Kettős kör* még inkább torokszorító élményből fakad, – apa és fia kapcsolatának mély rétegeibe ássa be magát, s az összetartozás percekig tartó harmóniája mellett azt a belső tehetetlenséget rajzolja fel, amely a valós értékek ellenére is a megértés hiányát és az egymás mellett való elhaladás szomorú tényét bizonyítja.

A novella lehántja az emberi kapcsolatok megszokott konvencióit, s bármennyire fájó, szembenéz a valósággal; sokan elmondhatjuk az íróval együtt, mennyire keveset beszéltünk az apánkkal, s mi is kettős köröket vontunk magunk köré, öntudatlanul leszűkítve az érintkezés, a témák mezejét. Az író a szülői testmeleg emlékeit szeretné segítségül hívni az apa betegségének utolsó időszakában, „azt a sugarat, azt a meleget idevonni, legalább egy percre, egy villanásnyit belőle – hogy ülünk egymás mellett, s fáj a szívem miatta."

Ez az írás már gránitszerű alapanyagában

jelzi Illés Endre alkati vonásait: az igazságra való törekvést, (még ha a könnyen bevérző érzelmeken kell is átfúrni) a látásmód és az egyénités eredetiségét s a világosan rendszerező és mégis bonyolult árnyalatokat kifejező írói stílust.

A soron következő novellák egymás után számolnak le egy-egy mélyen ülő hazugsággal, megkövesedett öncsalással vagy elhallgatással. De ezek mégsem a vértelen moralista megnyilatkozásai, mindig az élet és az ember áramköre rezeg bennük, – s mivel émelyítik, borzolják, majd ellenállásra kényszerítik az írót, átfogó szintézisekben, metszően éles írásokban leplezi le a hazugságot, ezt a „hatalmas folyamrendszert." Történetei között könnyednek látszó, humoros kicsengésű írások is jócskán elöfordulnak, de a felhám alatt, mint valami betegség ott rejlik a hazugság magja. Sokszor csak parányi sorsokban mutatja ki ezt az apró, mérgező gócot, de a legkisebb góc is veszedelmes kór csírája lehet, mert végső formájában életet s szellemet roncsol és pusztít.

Illés Endre szigorú kritikusi önfegyelmével, nehogy monotonná váljon, megszakítja a hazugság egyéni és társadalmi vonatkozású elemzését, – másfelől saját kronológiai igényét kielégítve *Üllői úti fák alatt* címmel új szólamú ciklust iktat a kötetbe. Az Üllői út környéke kettős áramot indukál a visszaemlékező íróban: a fiatal medikus szikrázó csatáit idézi az anyaggal az orvosi pálya több dimenziós szorításában – s ezzel párhuzamosan az első mámort, a mély, részegítő kortyokat a feltáruló, új világból, az irodalomból. A pontos megfigyelések és a jelentős prózai művekkel való találkozás (Kosztolányi Pacsirtája) afféle szellemi telítettséget hoz létre; ez az első nagy novellák kihordásának ideje. *A mélyben* és a *Szigorlat* feszesre húzott, célratörő kompozíciójában nem annyira a kuriózumok perdöntőek: a nevető izom hiánya a boncolandó hullán vagy a „pyrrhusi" kimenetelű szigorlat, hanem a rádöbbenés (és rádöbbentés) az ember felelősségérzetére, szellemi és érzelmi nagykorúságára. És ami szintén új ezekben a gyémánt keménységű írásokban, a bennük rejlő drámai erezet, a bármikor kibontható dráma lehetősége és közelléte. Nem hiába szkeptikus Illés Endre a műfajok merev elkülönítésével kapcsolatosan, ezekben a novellákban láthatatlan, kis csatornákon keresztül egymást táplálják a műfajok, – eleinte a novella és a dráma, az érettebb korszakban a novella és az esszé virágzó kölcsönhatását érezhetjük.

A kötet változatosságát a közbeékelt, más tónusú fejezetek, a *Tollrajzok* és az *Olasz képeskönyv* biztosítják, s mint a zeneművek scherzo tételei felüdítenek; a töményebb mondanivalót jobbára a *Történetek a testről* és *Az emberélet útjának felén* nagyobb lélegzetű ciklusaiban sikerül elhelyezni. A test sorsot formáló vagy más irányba térítő vonásai, mint váratlan kisülések mozgatják az életet ezekben az írásokban, – nem annyira az extrém s a határ-esetekről van szó, Illés többnyire az átlagos életet veszi górcső alá és hajszálfinom metszekben mutatja ki a felbomló elemet, a romlandót. S bár ezek a történetek a testről vallanak, az anyag változásai mögött ott foszforeszkálnak az emberi lélek pontos röntgenképei is. Illés Endre a modern életérzés sokarcúságának, vibrálásának és érdekes egyensúly-váltásainak nyomonkövetésével a feldolgozott témától függetlenül is korszerű tud maradni. Mert a téma sokszor csak vékony életszeletet jelent, de az író laboratóriumában a művészi láttatás és formázás eszközeivel megmunkálva egyszeriben kiszélesül, egyetemessé válik.

A záró ciklus a legkeményebb veretű írásokat tartalmazza: az *Ítélet*, *A poton*, a *Paradicsomlé* és a *Félelem* erős társadalmi sodrásával cizellálás nélkül mutat a lényegre. Tételességnek nyomát sem találjuk, az értékelés és az olvasóban megfogalmazódó ítélet belülről indul ki, a hiteles atmoszféra még inkább elősegíti ezt a folyamatot. A kötet elemzése során keletkezett feszültség az utolsó laphoz érve sem csökken bennünk, sőt a szellemi munkát követő csitultabb állapotot sem alakítja ki; készenlétre serkent, mintegy ösztönösen jelzi a magas színvonalú folytatást, Illés Endre életmű-sorozatának újabb, kiadásra kerülő kötetét.

SZEGHALMI ELEMÉR

Nádas Péter:

KULCSKERESŐ JÁTÉK

Nádas Péter, évei számát tekintve is, a legfiatalabb írógeneráció tagja. Mégis, már első könyvével *(A Biblia 1967)* „érett íróként" mutatkozott be: a kritika is osztatlan elismeréssel, őszinte örömmel kísérte színrelépését. Feszes szerkezet, körültekintő jellemábrázolás jellemezték első kötetének két kisregényét *(A Biblia; A pince)*, s ami leginkább feltűnt:

alig-alig élt az ábrázolás divatos, modernkedő külsőségeivel. Till Gyuri és Széll Kálmán sorsát az epika szabályos eszközeivel rajzolta; az elbeszélt *történettel*, a kifejező dialógusokkal, az aprólékos környezetrajzzal. A gondolatkezelése, a látásmódja volt igazában modern: folyamatában, és nem egy megkonstruált tünet felől visszakövetkeztetve ábrázolta a kiválasztott életpályákat. Őszintén és kíméletlenül kérdezett, akár a társadalmi szerep etikai béklyóiról, akár a magány, a befeléfordulás riasztó tüneteiről volt szó.

Az írói magatartás őszinteségének egyfajta megnyilatkozási formája lehet az is, hogy új kötetének hat novellájában többnyire a gyermekkor nézőpontjából szemléli az eseményeket. Ha visszaemlékezünk, *A Biblia* című kisregény világának értelmét is elsősorban az a kérdés adta: hogyan látja Till Gyuri, a kamaszfiú, a felnőttek bonyolult társadalmi, emberi viszonylatait – mit érez meg belőle, s azután mit *ért* meg belőle a maga számára kötelező etikai normaként. Nádas történeteihez most is valamiképpen a fogékony, érzéseikben, indulataikban őszinte gyermekszereplők adják a „kulcsot" – változatos formában. Van úgy, hogy a katharzis részesei *(Klára asszony háza)*; máskor szenvedő alanyiságuk adja a történet valódi értelmét *(A kertész)*; *A fal* és *A bárány* című elbeszélésekben pedig narrátorai az eseményeknek.

A kötet nyitó novellája a *Klára asszony háza* – mintha *A Biblia* világát élesztené. Klára asszony életének értelmét – csakúgy, mint a Till család esetében – a munkáshatalom, a szocializmus megvalósult társadalma adja. Döntő különbség azonban közöttük, hogy míg Till-ék *gyakorolták* ezt a hatalmat, addig Klára asszony már csak a küzdelmes évek emlékeiből él; elvonulva a világ zajától a memoárjait írja. A Till házaspár is a szocialista etika alapján kívánja rendezni saját, kényszerű gyakorlatában a „nagyságosék–cseléd" viszonyt; ám próbálkozásuk éppúgy sikertelen marad, mint Klára asszony *megértő kísérletei* Jucikával szemben. A kudarc okai azonban másfélék: Tillék alig veszik észre, hogy miközben a megváltozott hatalmat hivatalosan, eszmeileg reprezentálják, az életvitel gyakorlatában a polgári tünetektől sem mentes konformista szemlélet talaján állnak; az ellentmondást Gyuri fedezi fel, így kerül ő a regény középpontjába. Klára asszony, ugyanakkor a saját bőrén érzékeli az ellentmondás valóságát, s ezen túl még valamit: hogy veszélyes és öncélú dolog a régi eszményekből élni, hiszen a megváltozott világban az ügyhöz való hűség egészen más formákat teremt és követel. Miközben tanúja lesz Jucika és Jóska egymásratalálásának, egyszerre megérti a „föld szemmel is látható mozgásának színes csodáit" – de már későn. Az újra fölfedezett napfelkelte neki legfeljebb csak a magányosság bizonyosságát közvetítheti.

Szembetűnő az elbeszélés bravúros építkezése. *A Bibliá*ban Nádas epikájának egyirányú sodrása volt; itt több szálon pergeti az eseményeket. Külön életet él ebben az írásban Klára asszony, Jucika, de még Jóska, a kamaszfiú is. Sorsuk egyszerre lesz a másik sorsának meghatározója és e bonyolult folyamat által, egyben saját egyéniségük újra felfedezett tartalma, értelme is.

Nádas különös érzékenységgel figyel fel a kamaszlélek elhatároló, felnőtté avató katharzisaira. Történeteinek lélektani hitelét itt is az epikai hűség adja: a kezdő és végpontok kimunkált rajza, s a két pont között feszülő *folyamat* körültekintő ábrázolása. Kamaszhősei általában csak a történet menetében előrehaladva kapnak megkülönböztető fénycsóvát – ott válnak külön társaiktól, ahol a kathartikus esemény számukra súlyosabb jelentést hordoz a játszótéri csínytevéseknél. Ekkor egyedül maradnak, s még egyszer visszamennek a tett színhelyére: még azt hiszik, az igazság után nyomoznak, holott tettükkel már helyüket, személyiségük értelmét keresik a világban. Az élmények igazi tartalma e magányos visszalopódzások alkalmával tárul fel előttük, és a valóságos tartalom többnyire kiábrándító, taszító formát ölt. Kiábrándító a „próféta igazsága" *(A fal)* és ha lehet, még visszataszítóbb a Maczelkáék világa *A bárány* című novellában. Sajátos lejtése van ennek az utóbbi írásnak. Az író, gyermekkorának egy súlyos, megrázkódtató kalandjára emlékezik vissza; miközben elbeszéli az eseményt, felnőtt fejjel elmélkedik is az esemény bekövetkezésének okairól, de mindig úgy, hogy ezek a meditatív kitérők egyúttal saját gyerekkori önmagának a valódi arcélét is keresik-kutatják. Egyrészt. Másrészt Roth bácsi tragédiája a kamasz szeme előtt nő túl egyedi értelmén, ő lesz az egyetlen a telep lakói közül, aki nem hiszi, „hogy ilyen egyszerű az egész", aki észreveszi a Maczelkáék közömbössége, látszólag ártatlan, sunyi cselvetései mögött az emberi természet félelmetes, gyilkos indulatait.

A fal és *A bárány* című novellák kamaszhősei kívülálló részesei az eseményeknek; szemlélődve érnek felnőtté. *A kertész* című

novellában az anyját elvesztő kisfiú már a saját sorsának szenvedő alanya. Túl korán bomlanak fel előtte az eddig biztosnak hitt fogalmak. Még arra sincs ideje, hogy rendet teremtsen érzelmei egyszerre kiismerhetetlenné vált zűrzavarában; már rádöbben: az apja alig törődik ezekkel a „zűrzavarokkal". Új asszonyt hoz a házhoz, s a korábban érzéketlenséggel vádolt fiú most valóban érzéketlen lesz – ő áll talán legmagányosabban a felnőtt élet riasztó valóságának kapuja előtt.

Nádas Péter új kötetében jellemek és szituációk egymásból következnek, egymást egészítik ki. Figurái teremtik a szituációkat, többnyire leíró módon ábrázolt belső lényegük öntörvényei határozzák meg az események terét. Jól ismeri a világát: ezért elevenek a szereplői, ezért valóságosak a helyzetei – innen ered dialógusainak oly plasztikus kifejező ereje is.

Új könyvének legnagyobb érdeme az, hogy kimunkált művészettel igazolta azokat a hangokat, amelyek pár évvel ezelőtti első jelentkezésekor kivételes tehetségéről szóltak.

MAJOROS JÓZSEF

Lipták Gábor:

VALLOMÁSOK A BALATONRÓL

A *Jelenkor* olvasói a folyóirat nyári számaiból ismerik Lipták Gábor balatoni tudósításait. Írásai sajátos rangot képviselnek a Balaton irodalmában, amely a táj idegenforgalmának, népszerűségének arányában évről-évre gazdagodik. S ebben a valóban gazdag irodalomban nemcsak a betetőzők között van jelen Lipták Gábor, hanem az úttörők között is. Egyike a kezdeményezőknek, akik felkutatják és megmutatják a táj és a szellem találkozásait és keresik az ebből kifejlődő harmóniát. *A Tihanyi echóhoz* címen ő szerkesztette az első modern antológiát a Balaton költészetéből. Húsz éve munkálkodik azon tollal és közvetlen emberi szóval, hogy az alkotó szellem otthont találjon a Balaton vidékén.

Szerencsés vállalkozás volt a Jelenkor–Magvető Kiadónak, hogy *Pákolitz István* és *Tüskés Tibor* szerkesztésében, ízléses köntösben jelentette meg Lipták Gábor balatoni írásait. A modern, zsebkönyv formátum, a fényes fedőlap s különösen *Borsos Miklós* pompás illusztrációi – arányban a mondanivalóval – nemcsak kívánatossá, hanem megőrzendő, kedves könyvvé is avatják ezt a szép kötetet.

S itt rögtön ellent is kell mondanunk egyik ismertetésnek, amely jellegzetes úti-olvasmánynak mondja a könyvet. Ezeket az írásokat ugyanis nem lehet vonat zakatolása, autó száguldása közben olvasni. Bántó stílustörés volna ez. Csend és elmélyülés kell a mondanivaló kortyolgatásához, amihez legfeljebb egy halkan úszó hajó, de még inkább az őszi napsütésben fürdő, vörös-sárga levelekkel tarkított Balaton-part ad méltó keretet.

Az író ugyanis úgy mutatja meg a tájat, hogy egy-egy pontján megállva szemlélődik. Kiválasztja a legjellegzetesebb nézőpontokat s ott *szemlélődésre készteti* az olvasót is, hogy múltból és mából, tárgyi adatból és személyes élményből, hagyományból és tervszerű előrelátásból alakítson érzékletes, bensőséges képet a Balatonról. A „vízrenéző" ősi magatartásformáját szuggerálja az olvasónak, amelyet *Egry József* testesített és *Fodor András* fogalmazott meg. Ha azt állítjuk, hogy Lipták Gábor balatoni írásai elősegítik bennünk Egry József *„mértékének" megközelítését*, akkor elmondottuk a legfontosabbat alkotó tevékenységének szerepéről.

Az író azt vallja könyve előszavában, hogy *írói jelentést* kívánt készíteni a Balaton környékéről, bemutatni, hogy *miként változott* meg újjászülető hazánkban a Balaton vidékének évszázados képe. Ehhez persze ismerni és láttatni kell az évszázados képet is, s abból is elsősorban nem a látványos harcok színterét, hanem az emberi munka eredményeit. Szőlőművesek tájat alakító küzdelmét, kézművesek hajlékot, falut-várost formáló ízlését és szorgalmát, egymásra települő népek hozományának nyomait, mindazt, ami e tájat a *mediterrán Európa* sajátos részévé teszi, s ami végül is napjainkban egy *szocializmust építő társadalom* tevékenységében kap összegezést.

Mindezt jól ismeri az író, ezért karolja egymást írásaiban *múlt és jövő*. Könyvének gazdag ismeret- és tapasztalat anyaga még azok számára is sok újat és meglepőt tartogat, akik a Balaton vidékén otthon vannak. Mindezt árnyalja és gazdagítja a *személyes hang*, amelybe belefér a közvetlen, személyes élmény. Nyilván azért is választotta mondanivalója műformájául a levelet, hogy azon keresztül szólhasson a legszemélyesebb dolgokról is. A XVIII. századi útirajz és a XIX. szá-

zadi fürdőlevél hagyományain elindulva alakította ki műfaját, amelyet korszerű mondanivaló közvetítésére használ. Amit ő ezzel a műfajjal egy évtizede elindított, az mára már társadalmi igényként jelentkezik: a napilapok publicisztikai rovatában otthonossá kezd válni *a fürdőlevél*. Nyugodt ritmusú, gondosan szerkesztett mondatai szépen illenek a műfaj kereteibe, jól hordozzák a mondanivalót.

Igazat kell viszont adnunk *Fodor András* megjegyzésének, aki a kötetről szólva azt írja, hogy a Balaton északi partjának rajza bensőségesebb, melegebb, mint a déli parté. Valóban: Lipták Gábor az északi parton van otthon. A déli partról készített rajzából nem is az hiányzik, ami a somogyi oldalon látható, hanem az, ami a déli part mögötti somogyi tájban megbújik: Karád, Buzsák, Köröshegy népi világa. Mert az északi part rajzában valóban ott van meghatározó háttérként a régi zalai–veszprémi népi világ.

PÁLDY RÓBERT

JANUÁRI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

BERTHA BULCSU: Tűzgömbök – regény
Fiatal költők és elbeszélők
CSÁNYI LÁSZLÓ: Bárdosi Németh Jánosról
Interjú Kiss Dénessel
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika
DÉVÉNYI IVÁN: Emlékezés Gerő Ödönre
NAGY ILDIKÓ: Honty Márta és Bors István kiállítása
POMOGÁTS BÉLA: Kolozsvári Grandpierre Emilről
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

6

A liceum-nyomda épülete

Az irodalmi kör munkásai között feledhetetlen marad előttem a lángszívű Kóczián Sándor. Szikár, sovány, beteges fiatal ember, mély tüzű szemekkel, a halál csirájával mellében és egy egész mennyországgal a szive mélyén. Tüze, verselése, gondolatai Endrődy Sándor poézisére emlékeztettek, aki ekkortájt ugyancsak a gimnáziumi esztendőket rótta. Az ő önképző-körük évkönyve cserében járta a mienkért s abból csapkodott felénk a jövendő nagy poéta tüze. Mi feleltünk rá Kóczián Sándorral és a többiekkel, akiket megint Veszprémben, Fehérvárott és Pápán kritizáltak, s folyt a nemes verseny évről évre, mígnem szegény Sándor egy rossz télen eldalolta az utolsót és magára hagyta szegény özvegy anyját s a barátait. Költeményeit összegyűjtöttük, kiadtuk s a jövedelméből édesanyjának is juttattunk. Én magam vittem el a jó asszonynak az annyira szükséges pár forintot.
(Váradi Antal: Ifjúságom)

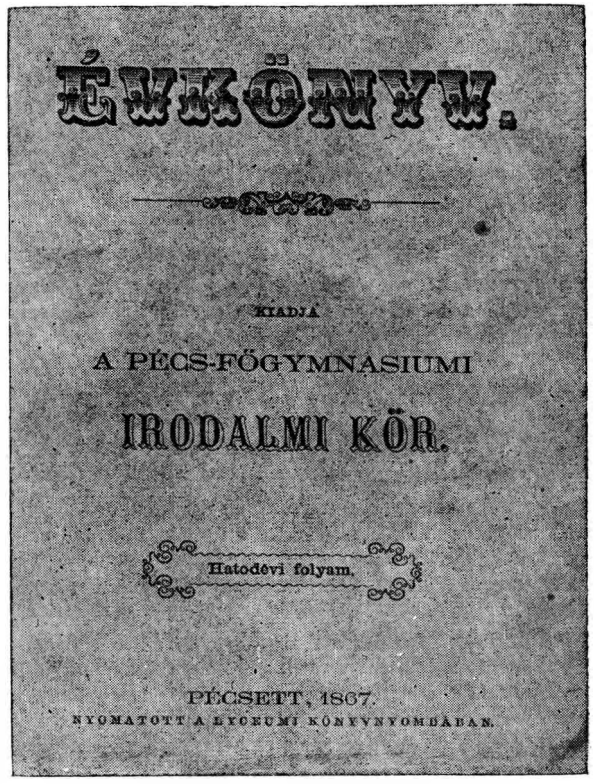
ÉVKÖNYV.

KIADJA

A PÉCS-FŐGYMNASIUMI

IRODALMI KÖR.

Hatodévi folyam.

PÉCSETT, 1867.

NYOMATOTT A LYCEUMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

A pécsi Irodalmi Kör évkönyve

A forradalom és a szabadságharc idején kétszer szállják meg és kétszer hagyják el a várost az osztrák csapatok. Először Jellasics, majd Nugent, harmadszor és végérvényesen Barotta katonái vonulnak be a városba. Hogy mi várt a haladó emberekre, jól példázza Neuwirth Ernőnek, a Fünfkirchner Zeitung és a Pécsi Tárogató egykori szerkesztőjének sorsa. 1848 őszén Pestre menekül, majd Windischgrätz fogságába kerül. Hadbíróság elé állítják, tíz évig raboskodik az olmützi kazamatákban, szabadulása után megőrül. „Most tél van és csend és hó és halál" – így jellemzi Vörösmarty az önkényuralom éveit.

1849 után az irodalom területén – vidéken is – csaknem mindent elölről kellett kezdeni. A reformkor előtti állapotoknál is mélyebb pontról indult a szellemi élet. Évek telnek el, amíg a kultúra érrendszerébe vér áramlik, amíg a színházak, a lapok, az irodalmi társaságok ismét működnek.

A forradalom leverése után 1851-ben jelent meg újabb magyar színtársulat a városban. A következő évben a színház bérlője, Latabár Endre igazgató a soproni kerületi kormányzósághoz benyújtott jegyzéken csaknem száz színművet sorol föl, melyet a társulat játszani szándékozik. Csak tizenkilencre jött meg az engedély. A város zenei életének mozgatója, a Pécsi Dalárda 1862-ben alakult újra. 1866-ig egyetlen nyomda működött a városban. A 60-as évek végére háromra szaporodott a számuk, sőt 1870-ben a negyedik üzem is megnyitotta kapuit. Úgy látszik, volt munka bőven, valóságos verseny alakult ki a nyomdák között. Amíg egy nemzedékkel korábban a kiadó szerepét a könyvkereskedő töltötte be, most a nyomdatulajdonos az a személy, aki lapot indít, akitől az irodalom anyagi támogatását remélni lehet. 1869-ben megalakul a pécsi nyomdász egylet. Önálló könyvtára van, s az ország különféle városából tíz lap ingyenpéldányát kapja.

1860-ban ifj. Madarász Endre nyomdatulajdonos megindítja a Pécsi Lapokat. Szerkesztője Bánffay Simon, aki a reformkorban Baumholzer néven küldte tudósításait a Honművésznek és támogatta a Pécsi Auróra megjelenését. A líceum nyomdát bérlő Ramazetter Károly adja ki 1870-től a Fünfkirchner Zeitungot. Gazdája a rövid életű (1869–70) Pécsi Közlönynek is. E lapok először vállalkoznak arra, hogy a város közvéleményét az írott szóval – széles körben – tájékoztassák, alakítsák és formálják, először kóstoltatják meg az írással foglalkozó pécsi fiatalokat a nyomdafösték illatával, a megjelenés mámorító érzésével.

Az irodalmi műveltség legfontosabb terjesztői, az új olvasóközönség nevelői, a fiatal írók szárnypróbálgatásának segítői továbbra is az iskolák. Új típusú oktatási intézmények nyílnak a városban, szaporodik a diákság száma, tágulnak a szellemi önállóság megszerzésére életrehívott intézmények keretei. A 60-as és a 70-es években pécsi iskolában tanul – hogy csak néhány ismertebb nevet említsünk – Babits Mihály édesapja, Beksics Gusztáv, a későbbi jeles publicista, Vikár Béla. Az ifjúság magára eszmélésének, az önálló alkotó munkával való találkozásnak, a kritikai szemlélet kialakításának lehetőségét az önképzőkörök kínálják. A líceum ifjúsága már 1842-ben kéréssel fordult a tanári karhoz: engedélyezze az iskola egyik üres helyiségében olvasókör létesítését. A szándék bizonyára ugyanarra a sorsra jutott, mint a pécsi papnövendékek 1846-os, „az önművelődést előmozdító társas kör megalakulását célzó óhaja". Végre 1861-ben megszületett a „pécs-főgymnasiumi irodalmi kör". A társaság maga alkotta alapszabályok szerint működött. „Körünk önkéntesen alakult és a nemzeti nyelv művelését célba vett társulat, mely cél csakis úgy érhető el, ha az önalkotta törvények közt működhetik" – mondták a tüzes diákok, amikor 1866-ban a „nagym. m. kir. Helytartótanács . . . minden szabad működési terétől megfosztani akará társulatunkat". Az önképzőkör pályázatokat tűzött ki, ünnepélyeket rendezett, szavalókört mozgatott. A munkát választott tisztikar irányította, egy-egy kiváló irodalomtanár – amilyen például Verbőczy István volt – vezetésével. Lehetőséget adott az önálló munkára, a szereplésre, a szépírói kísérletek bemutatására. A diákok legjobb munkáiból terjedelmes évkönyvet adott ki. Ténykedése az iskola falain túl messze kisugárzott. Egy-egy jelentősebb megmozdulásról a fővárosi lapok is hírt adtak. Könyvtára a kötelező

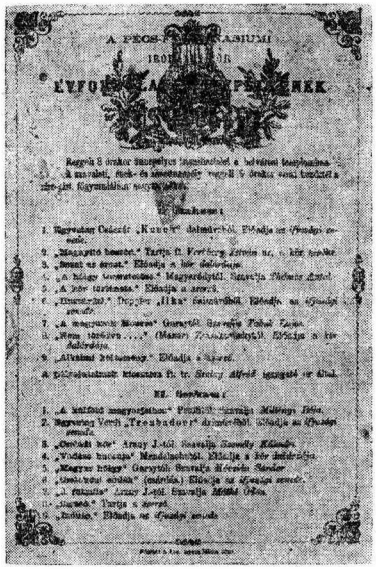

A PÉCSI IRODALMI KÖR
IRODALMI ÜNNEPÉLYE

Kezdete 7 órakor.

I. Szakasz:

1. Egyetemi Dalkör: „Kuruc" dalcsokrot. Előadja az Egyetemi dalkör.
2. „Magyar beszéd." Tartja Gr. Festetics Sándor br. a kör tagja.
3. „Szent az arcod." Előadja a kör dalosnője.
4. „A hűlő temetésen." Magyarországról. Szavalja Fábián Lajos.
5. „A kör története." Előadja a szerző.
6. „Hazatérő." Dr. Gyóni „Ilka" című költeményből. Előadja az Egyetemi dalkör.
7. „A magyarok Mózese." Gárdonyi Géza. Szavalja Fábián Lajos.
8. „Nem tudjuk...." (Mácza) Előadja a kör dalosnője.
9. „Alvónak jó hazánk." Előadja a kórus.
10. Közreműködnek: Hammerl Ft. br. Szécsy Alfréd igazgató az Ilka.

II. Szakasz:

1. „A kalóz magyarokban." Előadja: Gyenge Miklós János.
2. Egyetemi Dalkör: „Troubadour" dalcsokrot. Előadja az Egyetemi dalkör.
3. „Orfeum kör." Irsay Lajos. Szavalja Kassay Károly.
4. „Vidéki tanyán." Mendelssohn. Előadja a kör dalosnője.
5. „Magyar hölgy." Gergely Sándor. Szavalja Kövesdy Sándor.
6. „Szerelmes emlék." (mácza.) Előadja az Egyetemi dalkör.
7. „A rózsák." Irsay Lajos. Szavalja Kassay Ödön.
8. „Ingyen." Tartja a szerző.
9. „Bolond." Előadja az Egyetemi dalkör.

A pécsi Irodalmi Kör ünnepélyének műsorlapja

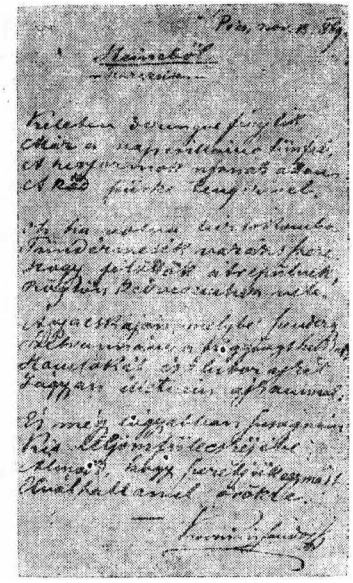

Kóczián Sándor kézirata

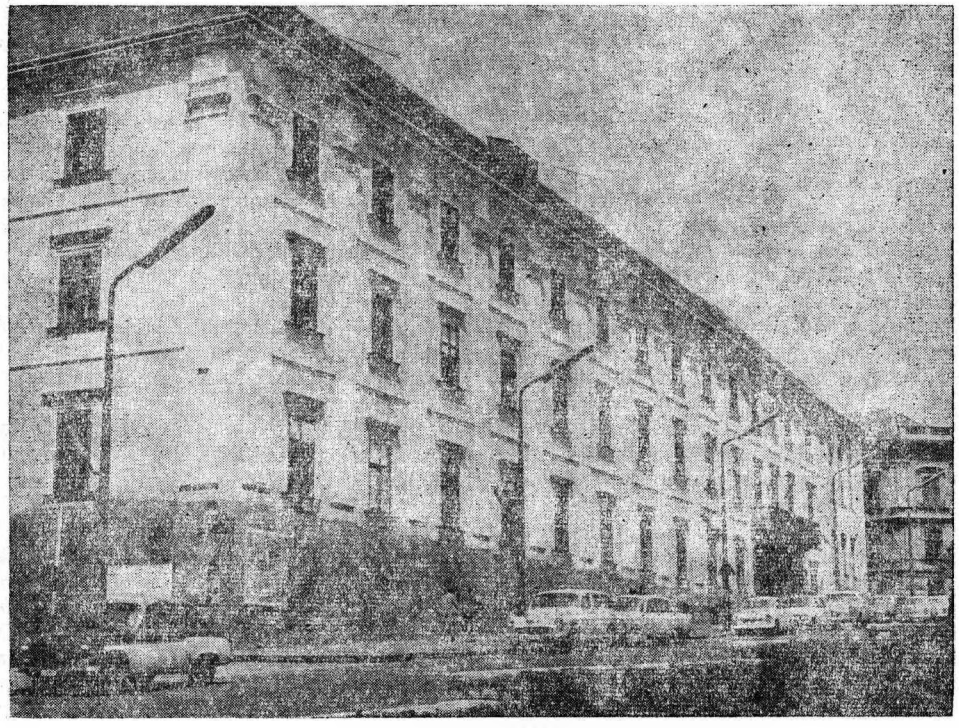

A volt cisztercita gimnázium

olvasmányok mellett friss ízekre kapatta a fiatalokat. A kör pesti irodalmi folyóiratokat járatott. Az önképzőkör szóhoz ekkor még aligha tapadt a későbbi kellemetlen – különösen Szabó Dezső szóhasználatában lekicsinylővé vált – mellékíz. A kor legkiválóbb írói és tudósai sem utasították vissza, amikor hírül vették, hogy Pécsett „még az első szervező gyűléseken lőnek a kör tiszteleti tagjaivá megválasztva szerény hódolatunk lerovásául . . . Tek. Arany János, a magyar Akadémia titkára", Toldy Ferenc, Mátyás Flórián és mások.

A pécsi cisztercita gimnáziumnak és az iskola irodalmi körének a 60-as években két kiváló tagja akadt, Kóczián Sándor és Váradi Antal. Kócziánt „Pécs Petőfijé"-nek szokta emlegetni a helyi hagyomány. Ha a kegyeletes túlzást leszamítjuk, akkor is marad valami költészetében és sorsában, ami Petőfivel rokonítja. Mindössze húsz évet élt, s ebből három esztendő jutott az alkotó tevékenységre. Mint aki sejti korai halálát, mohón vetette magát az írásba. Írt lírai költeményt, balladát, epigrammát, történeti beszélyt, humoreszket, elbeszélést, értekezést. Többször szerepelt az önképzőkörben, két évig tisztséget viselt, a pályázatokon számos díjat nyert. Írásait kinyomtatták a kör évkönyveiben. A Pécsi Közlöny meghívta munkatársai közé, s a kiadó a tárca rovat vezetését bízta rá. Halála után verseit kötetbe gyűjtve adták ki.

Írásain olvasmányélményei, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Heine hatása érződik, de a vállalt szerepen minduntalan átüt a személyes hang, az egyéni érzés, az önálló mondandó. Fő témája a szerelem, a szegénység, a hazaszeretet, a magány, a boldogtalanság, a szüntelen halálfélelem. Költészete több, mint ígéretes kezdemény. A forma meglepően hajlékony és könnyed kezelése jellemzi. Ismeri és szereti a népköltészetet, de messze elkerüli a Petőfi-epigonok siserehadát. Érzéke van a gúnyhoz és az iróniához, mellyel önmagát sem kíméli. A legtöbb rokonságot – hangban és értékben – a fiatal Vajda János és Reviczky költészetével mutat. Hagyatékának legértékesebb darabja a mintegy fél éven át vezetett napló. Líraisága ebben tetőz. A napló kendőzetlen tükre egy reménytelen és szenvedélyes szerelemnek, döbbenetes erővel mutatja be környezetét, családja és a maga nyomorát (minden évben más és más lakásba – többnyire albérletbe – költöznek), s hűségesen vall írójának haladó társadalmi és politikai nézeteiről. Eszménye a „dicső 48" és a francia forradalom. Amikor a Népszava egyik számát nevére címezve megkapja, följegyzi: „talán elment a híre, hogy szélső baloldali vagyok."

Kóczián Sándor örökébe Véber Antal lépett az irodalmi körben, aki később Váradi Antal néven írta színdarabjait, regényeit és igazgatta a Nemzeti Színházat. Vallomása szerint Pécsett kapta az irodalom és a színpad iránti vonzalmát. Diákkorában maga tákolta színpadon sakkfigurákkal játszott. Ő vitte el Kóczián özvegy édesanyjához fia verseskötetének honoráriumát (az özvegy viszont önképzőköri pályadíjat alapított fia emlékére . . .), s később akárhányszor szólt a városról és a hajdani iskoláról, mindig úgy emlegette, hogy „ehhez a kedves kis körhöz vannak kötve kezdődő írói pályám minden kedves emlékei".

A kiegyezés korában a pécsi iskoláknak volt még egy nevezetes vendége – ha csak rövid időre is állt meg a líceum kapujában: – Ziegler – a későbbi Gárdonyi – Géza (1882). E látogatás emlékét (elégséges oklevelét akarta kijavítani), majd a későbbi években a város polgármesterével folytatott levelezését (amikor Bornemisza Gergely állítólagos pécsi kapcsolatai után nyomozott) – írásaiban (A lámpás, Egri csillagok) kamatoztatja. Pécs szellemi életét a kiegyezés utáni években ugyanaz a dermedtség és kisszerűség jellemezte, mint az országot. A modern irodalom még nem született meg. A politika „jobbik fele" is a 48-as hagyományok emlegetésében merült ki. Még jó, hogy amikor a város az ünneplés lobogóit kibontotta, legalább valóságos értékeket köszöntött, s olyan nevek előtt hajtott zászlót, mint Kossuth, Eötvös és Jókai. Az emigrációban élő Kossuthot 1867-ben Pécs város képviselőjévé választják . . . Az 1870-ben miniszterként Pécsre látogató Eötvös Józsefet az ifjúság nevében Váradi Antal köszönti . . . És amikor 1893-ban Jókai ötvenéves írói jubileumát ünnepli az ország, Pécs a díszpolgárrá választás oklevelét küldi el az írónak . . .

Megjelent...

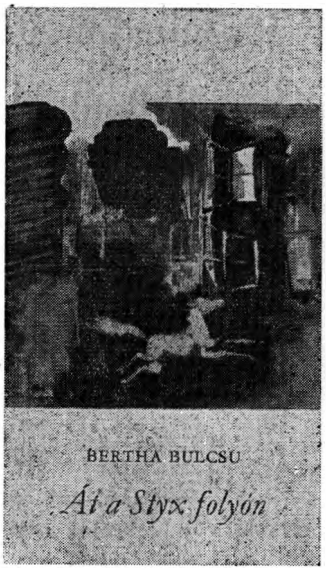

Az Át a Styx folyón Bertha Bulcsu hatodik kötete. Tizennégy elbeszélést és egy kisregényt foglal magában. A címadó kisregény a Tanácsköztársaság jubileumára készült. Témája a proletárdiktatúra utolsó időszaka, a tiszai hadművelet és a katonai összeomlás. Az írót azonban nem maga a küzdelem érdekli elsősorban, legfőbb művészi mondanivalóját a főhős, Elek István jelleme és sorsa hordozza. Elek István civilben tanár, világnézetét a korabeli haladó értelmiség kissé elvont humanizmusa, nemzeti illúziói árnyalják, helytállása, jellemének szilárdsága mellett benne sűrűsödnek azok az ellentmondások is, amelyek hozzájárultak a Tanácsköztársaság belső meggyengüléséhez, és a legnehezebb időszakban végzetesekké váltak.

Művészi szempontból ez a mű az író első kísérlete a történelmi regény műfajában. Leginkább még a novellista Bertha Bulcsu erényei csillognak benne: az érzékletes jellemalkotás, a finom líraiság, a kitűnő környezet- és hangulatfestés. Új területek meghódítását jelzik viszont a főhős történetszemléletét ábrázoló párbeszédek és belső monológok, továbbá a harci események hiteles megjelenítései.

A kötet tizennégy novellája a műfaj gazdag változatosságát mutatja. Kitűnő tárcák, riportba hajló kis novellák és magas művészi igényű elbeszélések váltakoznak benne. Kiemelkedik az *Elveszejtett bakák tánca* és a *Holdkutya és a kantinosnő*. Figyelemre méltók a fiatalok mai életét bemutató elbeszélései, *Az ékszerteknős* és *A szarvas*. A riportszerű novellák közül a *Tűz az éjszakában* és a pályadíjnyertes *A csütörtökre virradó hajnal* a legjelentősebb.

A novellák témaköre, hangja, hangulata az előző kötetekhez képest módosult. Kevesebb a balatoni téma, a természeti élmény, a napfény ragyogása. Több a komorság, a korábbi humor is mintha fokozottabban az irónia felé hajlana. Több az írásokban az intellektuális elem, az ábrázolás a korábbinál szélesebb területet fog át.

Bertha Bulcsu két esztendeje költözött Pécsről Budapestre, ebben az időszakban három kötete jelent meg, de már nyomdában a negyedik, s most az ötödiken dolgozik. Részt vett a legrangosabb országos pályázatokon, művei – a kitűnő pályatársakéval való összemérés után a legkiválóbbnak bizonyultak. Úgy tűnik, Bertha Bulcsu legtermékenyebbnek ígérkező évei egyben művészetének gazdagodását, elmélyülését is jelentik.

Sz. E.

Megkérdeztük:

BERTÓK LÁSZLÓ költő munkájáról, írói terveiről érdeklődtünk

Mindenki megállapította már, hogy a mai fiatalok lassabban érnek felnőtté, mint az ötven év előttiek. Az okok szerteágazók, a következményeket még nem lehet lemérni. Valami, valahol kimaradt az életünkből, valami, amit harminc körül már nem lehet pótolni. Talán ezért böngészem heteken át a mikrobiológia, az öröklástan, majd a kibernetika, a futurológia szakirodalmát, ezért tanulok nyelveket.

Tíz évvel ezelőtt készséggel vállaltam a költői szerepet, ha alkalmam volt rá. Ma nem a szerep érdekel, hanem a világ, a külső és a belső világ, a DNS molekula szerkezetétől az ember által alkotott, világűrt bejárt önszabályzó rendszerekig, a legújabb cipő-áraktól az összeurópai értekezletig, a lelki puccsoktól a szellemi megalkuvásokig. Mert létezik a teljes ember, aki tulajdonképpen nem is keresi a teljességet, csak nyitva hagyja magát, tehát találkozik vele, akinek – ha költő – csak belelé kell figyelnie, a belső jelzéseket leírnia, s akinek megvan ehhez a bátorsága is.

Jó lenne, ha ezt az érdeklődést és igényt versekben, s néhány éven belül kötetben is realizálni tudnám.

ILLYÉS GYULA új drámájának bemutatására készül a Pécsi Nemzeti Színház. A *Tiszták* c. mű a XIII. sz.-ban játszódik Dél-Franciaországban, hősei az albigens eretnekek. A zenei betéteket és a trubadúr-dalokat *Szokolay Sándor* írta. Az előadást *Dobay Vilmos* rendezi. December 19-én lesz a bemutató.

A JELENKOR szerkesztőségébe látogatott november 9-én B. S. Johnson angol író, a londoni televízió munkatársa, aki a PEN Club meghívására tartózkodik Magyarországon. Írókkal és a szerkesztőség munkatársaival beszélgetett az angol irodalmi és művészeti élet jelenlegi helyzetéről.

A KÖZELMÚLTBAN jelentette meg a Móra Könyvkiadó *Lázár Ervin* legújabb mesekönyvét *A nagyravágyó feketerigó* címmel, melyet *Réber László* rajzai illusztrálnak.

KÉT BARANYA MEGYEI festőművész kiállítását tekinthették meg novemberben az érdeklődők. Kolbe Mihály Mohácson a városi galériában, Kelle Sándor Pécsett a TIT Bartók klubjában mutatta be alkotásait. Képünkön: Kelle Sándor: Műteremben című festménye.

PÉCSETT, a Modern Magyar Képtárban rendezték meg *Amerigo Tot* kiállítását, mely az ország több városa után változatlanul nagy sikert aratott. Képünkön: *Amerigo Tot: A kereszt, mint proteszt* című alkotása.

A FELSZABADULÁS 25. évfordulója tiszteletére nyitották meg Pécsett a Tudomány és Technika Házában a várostörténeti kiállítást, melyet a Janus Pannonius Múzeum Helytörténeti Osztálya rendezett. A kiállítás bemutatta Pécs múltját, jelenét, és betekintést nyújtott a városfejlesztés jövőjébe is.

CSUKA ZOLTÁN költőt és műfordítót a Jugoszláv Zászlórend aranykoszorús érdemrendjével tüntette ki *Joszip Broz Tito*, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke. A jugoszláv nagykövetségen átnyújtott magas kitüntetést a Jugoszlávia és Magyarország közötti baráti kapcsolatok és a kulturális együttműködés fejlesztésében végzett eredményes munkásságáért kapta Csuka Zoltán. A kitüntetés alkalmából jugoszláv írók részvételével baráti találkozót rendezett november 11-én a Magyar Írók Szövetsége és az Európa Könyvkiadó.